

THIS VALUE
DOES NOT INCLUDE
COST OF THE ...

Migne, Jacques Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS,
ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIIVM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUNERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUÀ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J.-P. MIGNE.

Bibliothecæ clerici universæ,

SIVE CURSuum COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM: AMBÆ PARTES JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1110 FRANCIS VENIT: GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUIUS VERSIO MERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE MERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUISTANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIE, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBJICIENTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CLXI.

BESSARION S. R. E. CARD. GEORGIUS TRAPEZUNT. THEODORUS GAZA. ANDR. ON. CALLISTUS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MœNIA PARISIINA.

BR

60

.71138

t. 161

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XV. ANNUS 1473.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

BESSARIONIS

OPERA OMNIA,

THEOLOGICA, EXEGETICA, POLEMICA, PARTIM JAM EDITA, PARTIM HUCUSQUE ANECDOTA.

ACCEDUNT

*EX VIRORUM DOCTORUM QUI GRÆCAS LITTERAS IN ITALIA
INSTAURARUNT*

SUPELLECTILI LITTERARIA

SELECTA QUÆDAM;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

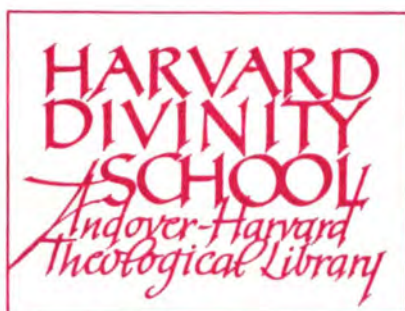
CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOREM.

TOMUS UNICUS.

VENIT 10 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MUENIA PARISINA.

1860

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

Migne, Jacques Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS,
ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXISTERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA,

SECUNDA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTANQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, TRECENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODRUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J.-P. MIGNE.

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSuum COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM: AMBÆ PARTES JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1110 FRANCIS VENIT: GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIE GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUIUS VERSIO MERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE MERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUIUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINET. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIEI, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBICIANTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CLXI.

BESSARION S. R. E. CARD. GEORGIUS TRAPEZUNT. THEODORUS GAZA. ANDRON. CALLISTUS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATA, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MUENIA PARISIENSIA.

BR

60

.7138

t. 161

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XV. ANNUS 1473.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

BESSARIONIS

OPERA OMNIA,

THEOLOGICA, EXEGETICA, POLEMICA, PARTIM JAM EDITA, PARTIM HUCUSQUE ANECDOTA.

ACCEDUNT

*EX VIRORUM DOCTORUM QUI GRÆCAS LITTERAS IN ITALIA
INSTAURARUNT*

SUPELLECTILI LITTERARIA

SELECTA QUÆDAM;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORUM.

TOMUS UNICUS.

VENIT 10 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MUENIA PARISINA.

1866

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CLXI CONTINENTUR.

BESSARION. S. R. E. CARDINALIS.

PROLEGOMENA.

De vita et rebus gestis Bessarionis Aloysii Bandinii Commentarius, 1. — Appendix monumentorum anecdotorum, partim ex archivo basilicæ SS. XII Apostolorum, partim ex Vaticana bibliotheca descriptorum, LXI. — Index rerum præcipuarum quæ in Dissertatione continentur, xcvi. — Baptistæ Platinae Panegyricus in laudem Bessarionis, eo vivente in publico cætu dictus, cxi. — Acta selecta quæ ad Bessarionis legationem Bononiensem pertinent, cxvii. — Michaelis Apostoli laudatio funebri Bessarionis, cxxvii. — Joannis Alberti Fabricii Notitia historica et bibliographica, cxxxix (7).

BESSARIONIS OPĒRA. — REPUTATIO CAPITUM SYLLOGISTICORUM MARCI EPHESI CONTRA LATĪNOS, nunc primum edita curante J. Hergenrœther, s. theologiæ in Wirceburgensi litterarum universitate professore, 11. — APOLOGIA Inscriptionum Veecl, contra Gregorium Palamam, Petro Arcudio interprete, 243. — DEFENSIONES recti catholicique dogmatis Latinorum, videlicet, de processione Spiritus sancti contra hæreticum illud impugnantem, Græce Latineque editæ. — (*Idem nempe opus cum superiori, at Latine ex interpretatione Bessarionis ipsius. Vide Montium præfatum*) 287. — DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI, ad Alexium Lascari Philanthropinum, ex interpretatione Petri Arcudii. Præmittitur Bessarionis ad Paulum II Pontificem Maximum Epistola unucupatoria, 521. — Idem liber, Latine, ex interpretatione Bessarionis, 407. — EPISTOLA ENCYCLICA ad Græcos. Exhortatur ad obedientiam Rom. n. Ecclesie et susceptionem synodi Florentinæ; et de electione sua in patriarcham Cpolititanum. Petro Arcudio interprete. Præmittitur Epistola argumentum, in quo inquiritur de patriarchis Cpolititanis qui Josepho in Italia mortuo successerunt, 417. — Eadem Epistola ex interpretatione Bessarionis, 481. — GRÆCORUM CONFESSIO de verbis consecrationis et transsubstantiatione, a Bessarione exposita in concilio Florentino. Ex Mabillonii Museo Italico, 489. — DE SACRAMENTO EUCCHARISTIÆ et quibus verbis Christi corpus conficiatur. Ex Cuiusdam de Sainctes Liturg. S3, PP, 493. — COMPENDIUM ASCETICORUM S. BASILII MAGNI ad usum monachorum Basilianorum in Italia et Sicilia degentium concinnatum. Ex Joan. Yriarte Cod. Gr. Matrit. addita interpretatione nostra, 525. — CONCIO gratulatoria ad synodum Ferrariæ coactam, 531. — ORATIO dogmatica ad eandem synodum de unione Ecclesiarum, ipso Bessarione interprete, 545. — DECLARATIO aliquorum quæ in dicta oratione continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt, 611. — MONODIA in OBITU MANUELI PALÆOLOGI, anno 1419 defuncti. Ap. Divoivium Contin. Annal. Baron. ad an. 1473, 615. — IAMBUS in OBITU THEOPHANI AGUSTÆ, Constantii imp. uxoris. Ex Allatio De consensu, 621. — IN ILLUD EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM: *Si quis ergo carnis digne veniam, quid ad te?* Contra Georgium Trapezuntinum, quæ sit. infra, col. 867, Bessarionis contradicentem. Ex ed. Hæradœnsi anni 1532, 623. — ORATIONES ad principes Italie de Christianorum clade in Chalchide Eubœæ. In periculis Italie imminentiibus expugnata Hydrota, de discordiis et decernendo bello adversus Turcas, quibus subiecit persuasio ex Demostenis *Olynthiaca*. — Præmittuntur Bessarionis epistola ad Fichetum, Universitatis Parisiensis rectorem, cui prædictas orationes mittit; epistola Ficheti ad Sabaudie principes; nec non Bessarionis epistola ad homonymum suum Bessarionem, abbatem Basilianum. — Ex edit. Rom. anni 1537, 4, 641.

BESSARIONIS EPISTOLÆ. — I. Ad Paulum Pontificem Maximum de errore Paschalis, 675. — II. Ad eundem in librum de Spiritu sancto Proœmium, 678. — III. Ad Græcos. Exhortatur eos ad obedientiam sacrorantæ Romanæ Ecclesie et susceptionem synodi Florentinæ. Et de electione sua in patriarcham Cpolititanum, 678. — IV. Ad Capitulum, canonicos et capellanos ecclesie Duodecim Apostolorum de Urbe. Eis statuta et constitutiones mittit, 678. — V. Ad Guillelmum Fichetum, doctorem Sorbonicum. Orationes mittit a se ad principes Italie directas de periculis Italie imminentiibus et decer-

(a) Vide (col. cxli) adnotationes quas ad initium codicis Veneti 14 de se fecit Bessarion, ex quibus suppleri potest Bandinii Commentarius.

nendo bello contra Turcas, 678. — VI. Ad pædagogum liberorum Thomæ Despotæ, 678. — VII. Ad Theodorum Gazam. Quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis commoda rei litterariæ proventura sibi promiserit, ingenue confitetur, 686. — VIII. Ad Michaelem Apostolum. Eum reprehendit quod in apologia pro Gemisto Plethone scripta, contra Theodorum Gazam et Aristotelem calidius esset invecus, 687. — IX. Ad Andronicum Callistum. Mittere se nuntiat latæ a se sententiæ apographa, epistolam superiorem significans qua Michaellem Apostolum reprehendit, 691. — X. Ad filios Plethonis. Consolatoria, 695. — XI. Ad Nicolaum Secundinum. Superioris epistola exemplar mittit, 697. — XII. Ad Ludovicum XI regem. Scribit a summo pontifice legatum se electum, ut pacem inter regem ipsum et duces Burgundiæ ac Britannie, armis depositis, componere curaret, 699. — XIII. Ad principem senatumque Venetiarum. Bibliothecam suam omni librorum genere instructissimam eidem senatui deferri ad donat, 700. — Tabula librorum quos serenissimo Venetiarum domino dono dedit Bessarion, 701. — BESSARIONIS INTERROGATIONES AD PLETHONEM cum Plethonis ad Bessarionis quæsitæ responsionibus, 713. — GEORGIÏ AMIROUZÆ ad Bessarionem. De Trapezunte a Turcis anno 1461 expugnata, 723. — GREGORII MONACHI EPISTOLA ad Bessarionem laudatoria, 727. — Ejusdem in eundem oratio encomiastica, 731. — BESSARIONIS ex oratione in patriam suam Trapezuntem, 744.

GEORGIUS TRAPEZUNTINUS.

Notitia ex Allatii Diatriba de Georgiis, 745. — Notitia altera ex Chr. Frid. Boernerii De doctis viris Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus, 765. — SCRIPTA. — DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI, ad Joannem Cuboclesium, 769. — ITEM DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI et de una sancta catholica Ecclesia, ad Cretenses, 829. — IN ILLUD EVANGELII SECUNDUM JOANNEM: *Sic volo eum manere donec veniam, quid ad te?* et quod Joannes evangelista nondum sit mortuus. Ad Sixtum IV Pontificem Maximum, 867. — MARTIRIUM S. ANDRÆ DE CHIO qui Cpoli obiit anno primo Pauli II Pontificis summi, a Georgio Latine scriptum, 885. — EPISTOLA AD EUGENIUM IV SUMMUM PONTIFICEM, DE UNIONE ECCLESIARUM, ex Mittarelli Bibliotheca codd. mss. monasterii S. Michaelis Venet. prope Murianum, 889. — EPISTOLA AD JOANNEM PALÆOLOGUM IMP. Ut in Italiam ad synodum proficiscatur. Ad calcem Pirantæ ed. Pontanus, 895.

CONSTANTINUS LASCARIS.

• *Notitia ex Christ. Frid. Boernerii de doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus, 907. — CONSTANTINI LASCARIS EPISTOLA ad JOANNEM GATUM, Cantanæ episcopum, libro de Scripturis Græcis patria Siculis præmissa. Ex Yriarte Catal. cod. Gr. Matrit. cum interpretatione nostra, 913. — DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIA SICULIS, 913. — DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIA CALABRIÆ, 923. — GESTA APOSTOLORUM PETRI ET PAULI Constantino Lascari interprete, 929. — Fragmenta varia ex Yriarte catalogo laudato, 931.*

THEODORUS GAZA.

Notitia ex Allatio de Theodori, 971. — Notitia altera ex Boernerii libro citato, 977. — LAUDATIO CANIS, pp. Maii B. PP., 986. — DE ORIGINE TURCARUM ad Fr. Philophum, ex Allatii Symmetris, 997. — (Theod. Gaza Liber de mensibus constat in appendice ad Eusebii Chronicon, hujusce Patrologiæ tom. XIX, col. 1167.) — EPISTOLA ad DEMETRIUM CHALCOCONDYDEM, 1005. — Ad eundem, 1008.

ANDRONICUS CALLISTUS.

Notitia ex Boernerii libro citato, 1015. — EPISTOLA ad Georgium Palæologum Bisypatum, 1017. — MONODIA DE CPOLI CAPTA, ex cod. Reg. Paris. 1774 nunc primum edita, 1131.

CPOLITANI IMPP.

Novellæ constitutiones inde ab anno 1220 usque ad captam urbem. 1019
(Eorum qui usque ad annum 1220 imperium tenuerunt, juxta temporum seriem novellas jam editimus. Vide indicem alphabeticum verbo CPOLITANI.)

DE

BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

VITA, REBUS GESTIS, SCRIPTIS, COMMENTARIUS

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO PRINCIPI JOSEPHO MARIE CASTELLIO

TITULI S. ALEXII PRESBYTERO CARDINALI ET SACRÆ CONGREG. DE PROPAG. FIDE PRÆFECTO

ALOYSIUS BANDINIUS FELICITATEM.

Sæpe multumque anceps fui, cardinalis amplissime, utrum tibi libellum hunc meum offerrem tuoque judicio summo probatum typis evulgandum committerem. Verebar enim ne importunus magis quam officiosus essem, si tuas multas occupationes et studia gravissima interpellarem, quibus efficis ut qui virtutem colunt unum te maxime omnium admirentur ac laudent. Duo mihi tamen audendi omnemque suspensionem ac moram abrumpendi in causa fuere. Primum humanitas tua singularis, quæ nihil parvum fastidit aspernaturque, sed magnas ingenii opes ut plurimi facit, sic modicas tenuesque suo habet in pretio atque honore; deinde alium, quod video neminem qui propius vestigia premat morumque exempla imitetur celeberrimi antistitis cujus res gestas et vitam illustrandas suscepi. Equidem, ut ille se totum ad Ecclesiæ decus et rei Christianæ tutelam composuit, ita, omnium sententia, tu quoque vigilias, curas, labores in hoc unice impendis ut Sedis Apostolicæ dignitas, tot concussa procellis, in suo gradu consistat, utque religio, quam nostro hoc sæculo novandi cupido pseudophilosophi quidam atque improbi homines lacessunt, non modo intacta permaneat, sed longinquis etiam in terris et usque ad extremos Oceani accolis feliciter germinet latiusque virescat. De tot virtutibus quæ tibi uberrimos gloriæ fructus jam pariunt, quid proferam, quæso, quod huic almæ ignotum nec plane perspectum sit urbi? Tuamne commemorem in Deum pietatem, et effusam in miseros et egentes tam multos liberalitatem? An vero prudentiam extollam, integritatem et modestiam viro ecclesiastico dignam, qua lautitias omnes ac ævi delicias a te longe tuisque ædibus eliminatas conspiciamus? Dies mihi citius quam laudis materia deficiat, si quantum doctrinæ merito excellis atque animi præstantia velim percurrere, nec mei partem obsequii silentium existimem. Quæ cum ita sint, oro te, princeps eminentissime, ut qua benignitate me prosequi solitus es, eadem et hunc ingenio mei fetum excipias tuoque patrocinio faveas atque sustentas. Id mihi si præstas, et pro tuo eximio facies in rem litterariam studio, tuisque amplissimis in me beneficiis novum hunc cumulum atque ornamentum adjunges.

Romæ, ex ædibus sacræ Congr. De propag. fide, pridie Non. Augusti 1777.

(*) Romæ 1777. 4°.

1426

DE VITA ET REBUS GESTIS BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

ALOYSII BANDINII COMMENTARIUS.

I.

Inter magnos præstantesque ingenio ac litteris viros qui sæculo xv floruerunt, nemini, ut opinio mea fert, palmam concessit Bessarion, cardinalis Nicænus, cujus Vitam nunc scribere aggredior; adeo enim doctrina excelluit, tantumque eo nomine honoris ac laudis est consecutus, ut quemadmodum paucos illi pares annumeres, ita reliquos censeas longe minores obscurioresque. Trapezunte (1), quæ urbs ad oram Ponticam jacet in Colchide, 2 ortus est anno reparatæ salutis 1395, ibique puerulus primam ætatem egit. Qua stirpe quibusve parentibus in lucem venerit, obscura plane atque incomperta res est; nec mirum id esse debet, cum Turcica immanitas, quas bello cepit regiones urbesque non modo lædis oppleverit stragibus, sed omni fere cultu spoliaverit, quo studia mitiora civiumque artes aluntur ingenuæ. Niceronius tamen eum claro summoque genere procreatum affirmat (2); unde hoc hauserit nescire me fateor. Apud Ciacconium (3) scriptoresque illos quorum notis

(1) Nobilis olim hæc Sinopensium colonia fuit multumque rebus maritimis polluit. Vide Xenophontem lib. iv *Περὶ Κύρου ἀραβασ.*, Plinium aliosque. Impp. Cpolitans paruit usque ad an. 1204, in quo gens Comnena novum ibi excitavit imperium, a Turcis postea deletum anno 1460. Bessarionis patriam fuisse omnes fere scriptores consentiunt, ac ipsius etiam testimonio liquet, cum, Platina referente, binos libros de Trapezuntis atque Isthmi laudibus scripsit.

(2) *Comment. vir. illustr. xxi, 128.*

(3) *Hist. Pont. Rom. et S. R. E. cardinalium, tom. II, col. 906.*

(4) *Hist. Gymnas. Patav., II, p. 171.*

(5) Ipsam Philelphi epistolam hic pono; ex ea quippe intelligi potest quæ librorum raritas atque inopia, quantusque emergendi labor in re litteraria tunc foret:

Franciscus Philolpheus Bessarioni, card. Nicarno, S.

Eam Homeri *Iliada*, quam vir eruditissimus Theodorus Gazes exscripsit mihi, et quidem magna cum impensa et sumptu, facio tanti, ut ne Cræsi quidem ingentibus illis admirabilibusque thesauris cuiquam sim cæsurus. Te autem, Pater reverendissime, majorem in modum miror, qui me, cum ab usque Constantinopoli noris vel in publico discendi ludo, ubi post obitum mei soceri Chrysoloræ fuimus, apud Chrysococem, condiscipulum mores arbitreris cum ætate mutasse, ut qui unus omnium liberalissimus esse censerer, benignitatem illam cum avaritia commutarim. Donare didici sæpe permulta, at ven-

atque supplementis locupletior evasit, quod rem hanc prodat nihil quidquam reperio. Papadopulus familiæ splendore conspicuum fuisse negat (4) eaque mihi magis arridet sententia; nam Platina, qui Bessarioni cævus ac familiaris fuit, in panegyrico sermone quo res ab eo gestas et virtutes eximias celebravit, nullam de domesticis titulis majorumque ornamentis memoriam reliquit.

II.

Adolescens Byzantium profectus, ubi tunc optima studiorum disciplina vigeat, multam ac sedulam politionibus litteris ediscendis operam dedit. Hoc illud tempus fuisse arbitror, quo Philolpheus perhibet (5) se Georgii 3 Chrysococis scholam una cum Bessarione frequentasse (6). Eodem hoc tempore, aut circa, ni fallor, juvenilibus curis vitæque illecebris valere jussis, monasticum D. Basilii institutum, quod præcipuo in honore habent Græci, amplexus est, eaque occasione novum assumpsit Bessarionis nomen, cum antea Basilius vocaretur (7). Ita Ciacconius et plerique omnes ejus au-

dere nihil unquam, præsertim libros, quibus sane pretiosius nihil duco. At hunc Homeri codicem tam charum habeo, tam jucundum, ut vix quidem quam in vita magis. Itaque ignosce in hac re mihi. Si quid aliud tibi possum gratificari, jussis nihil frustra. Vale. Ex Mediol. x Kal. Febr. 1448.

(6) Leo Allatius in *Diatriba de Georgiis*, p. 359, multa de Georgio Chrysococco recensuit. An vero idem sit ac ille quem Philolpheus innuit, vehementer dubito. Nam præterquam quod hic medicus et mathematicus fuit, ut aliquot ejus opera ostendunt in variis bibliothecis recensita, ex eodem Allatio habemus Homeri *Odysseam* ipsius manu descriptam in Vaticana servari et ad calcem hæc legi: Γεώργιος Χρυσόκοκκης ἔγραψε τὴν Ὀμήρου Ὀδυσσεῖαν μετὰ σχολίων καὶ ἄλλων ἐν ἔτει 5700, ἰνδ.ι.ε. δ. Georgius Chrysococcus scripsit Homeri *Odysseam* cum scholiis et aliis an. 6814, indict. 4. Cum igitur *Odysseam* exscripsit anno Græci computi 6814, nostri autem 1336, qui fieri potuit ut Cpoli literas centum fere post annos docuerit? Crederim potius Chrysococem a Philolpheo indicatum illum esse qui cum Theodoro Gaza plures antiquos codices descripsit et ab interitu vindicavit, cujus rei mentionem facit ipse Theodorus in Græco volumine bibliothecæ Vaticanæ. Vide L. Allat. loc. cit.

(7) A. D. Bessarione anachoreta Ægyptio et Trapezuntio patrono, cujus etiam Vitam, ut Platina refert, diligentissime scripsit, nomen hoc accepisse videtur. An plures hoc nomine præditi reperiantur, quorum unum hic memorabo, quia cardinalis nostri amicitiam coluit. Fuit hic Bessarion monachus Benedictinus et abbas S. Severini in urbe Neapoli.

ctoritatem ac fidem seculi. At clarissimus præsul Stephanus & Borgia, sacræ congregationis De propaganda fide a secretis, cui rebus in omnibus et in hac præsertim opella concinnanda plurimum debeo, in aliam prorsus me cogit abire sententiam. Nam paucis abhinc annis Florentiæ cum esset, et monachorum Cassinensium bibliothecam egregiis voluminibus refertam excuteret, in vetustum incidit Plutarchi codicem cujus in margine hæc erant manu Bessarionis adnotata: *Alium librum Plutarchi de Vitis antiquorum triginta mihi Johanni cardinali Nicæno præstitum per venerabiles religiosos de abbacia Florentina dedi transcribendum presbytero Johanni Græco de Candia, cognomento Rosio (8), qui portavit eum secum Venetias ibidem transcribendum 21 Februar. 1455. Si quid mihi accidat, ibi quærat.* Ex autographo hoc scripto satis puto innotescere Bessarionem nostrum non Basilium, sed Joannem in sæculo fuisse appellatum.

III.

Oratoria poeticaque facultate jam clarus, animum ad studia sublimiora convertit. Itaque primum sub archiepiscopis Doriensi ac Selymbriensi, qui tum doctrina inter Græcos antistites et morum sanctitate fulgebant, divinæ scientiæ latices eo hausit animi incitamento atque ardore, ut omnium spem profectus celeritate anteverteret. Mox acriori philosophiæ desiderio incensus in Peloponnesum concessit, Georgium Gemistum (9), Platoniorum doctissimum, auditurus. Sub hoc præceptore mathesim didicit, Platoniciæque sectæ placita atque opes omnes congestit. Gemistum vero ipsum ad filios ejus demetrius et Andronicum dedit, quamque Allatius e Græco sermone Latine factam tam in *Diatriba de Georgiis* quam in opere *De Ecclesiæ Occidentalis et Orientalis perpetua consensione*, publicis typis vulgari curavit.

Huic longam scripsit Nicænus epistolam (a) ix Kal. Augusti 1470, in qua Eubœam captam a Turcis deplorat et multum conqueritur de temporum suorum calamitate. Epistola hæc exstat in bibliothecis Vaticana et Mediceo-Laurentiana. Eidem abbati Bessarioni Petrus Barbus, episcopus Tropiensis, et Pauli II pontif. agnatus, tractatum S. Basilii *De oratione, quod omnibus sit præponenda*, e codice vetustissimo Græco desumptum, et Latine translatum nuncupavit; quam versionem una cum aliis anecdotis ipsius Barbi codex chartaceus servat ad bibliothecam pertinens seminarii Capuani.

(8) Calligraphi munus exercuit in variis Italiæ urbibus et præsertim Venetiis. Vide Montfaucou, *Palæogr. Gr.* lib. 1, c. 7. Anno 1492 adhuc erat in vivis; nam uno eodemque volumine Athenago-

IV.

Multiplici doctrinæ apparatu atque ubera dicendi copia instructus Bessarion, hominum oculos, quacunque incederet, in se convertere cœpit. Illum omnes mirabantur, illum alloqui ac visere certatim cupiebant, putantes eos demum beatos fore quibus tanti viri colloquio et amicitia frui contigisset. Hoc ille singulari populorum studio utebatur, ad fidem, pietatem justitiamque excitandam, nulli parcens labori atque industriae qua vel dissidia componere, aut errantes vagosque in viam posset salutis reducere. Id autem non voce tantum, in sacris concionibus, quas Græci *ὁμιλίαι* vocant, frequentius præstabat, sed etiam scripto atque epistolis, quoties ratio aut necessitas hujusmodi officia postularent. Ea res brevi effecit ut apud Trapezuntinum et Byzantinum imperatores claresceret, utque illum ambo dignum censerent cui magni momenti negotia explicanda committerent. Quamobrem pluries eo tanquam internuntio sunt usi in illud præsertim, quod tunc maxime urgebat, nempe ut communi consilio junctisque viribus Turcarum procellam averterent et gentis ferocissimæ audaciam retunderent, quæ toto jam impetu in id ferebatur ut Græcum imperium deleteret, subjectosque illi populos in duram servitutem redigeret.

V.

At vires Græcorum, ab eo tempore quo Turcæ in Europam transgressi Adrianopolim ceperant, adeo afflictæ concussæque nutabant, ut recte prospicientibus palam esset fieri diutius non posse quin penitus dilaberentur ac ruerent; nam potiores imperii eis ultraque Hellespontum provincias cum Barbari haberent in sua potestate, nihil illis molendum supererat quam ut ipsa urbe polirentur. Et facile hoc etiam consecuti fuissent sub finem sæculi xiv, nisi fortuna, quæ rebus gaudet humanis illudere, Bajazetis primi conatum intervertisset. Hic, dum Græcos opprimere studet magnoque exercitus robore accinctus Cpolim obsidet, bellum contraxit cum hoste acerrimo Tamerlano, a quo superatus et captus in tantas illico miseriis devenit quantas profecto nunquam somniasset, dum flatu rerum ad omnia quæ

ram *De resurrectione*, et Stephanum *De urbibus* Laurentii Medices jussu descripsit. In fine hujus libri, quem biblioth. Medic. Laurent. asservat, hæc notata leguntur: *Ἡ βιβλος αὕτη μετεγράφη Οὐεναιτίας (sic) ἀναλώμασι μὲν τοῦ μεγίστου κυρίου ἡμετέρου κυρίου Λαυρεντίου δι' Μένιτζε· χειρὶ δὲ Ἰωάννου πρεσβυτέρου Ρώσου τοῦ Κρήτος, ἐτὴ ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως χιλιοστῶ τετραχ. ἐνενηχ. δευτέρῳ μηνὶς Μαρτίου τριαχ. πρώτῃ: Liber hic scriptus est Venetiis sumptibus magnifici domini mei D. Laurentii de Medicis; manu vero Joannis Rhosi, presbyteri Cretensis, anno a Christi natiuitate 1492, mensis Martii die tricesima prima.*

(9) De Georgio Gemisto, seu Plethone, vide Leon. Allatii *Diatribam de Georgiis*.

(10) Cod. 1416, p. 132 ci 162.

(a) Inter Bessarionis orationes contra Turcas, infra.

vellet secundo utebatur; cavea enim, non secus ac bellua sævissima, inclusus, et ad ludibrium per Asiæ urbes ac populos circumvectus, extremas inter acerbitates mortem cum vita miserime commutavit.

VI.

In hoc rerum ancipiti statu nullum Græci præsidium arbitrabantur validius quam ut ad principes Latinos confugerent, et omnium maxime, ad Romanum pontificem, qui solus posset auctoritate qua fulget classicum canere, et adversus communem hostem Occidentalium animos atque arma consociare. Verum pontifex, quo consilio aut fiducia Græcorum causam susciperet in tanta religionis discordia quanta inter ipsos ac Latinos excreverat inde a sæculo nono, in quo primum erupit Photiana secessio? Antequam fidei communio redintegranda et veteres similitates ac odia excindenda videbantur quam fœderis mentio ad Turcas bello petendos haberetur; neque id melius quam per synodum œcumenicam fieri posse apparebat, ubi æquum omnibus disceptandi jus esset, et quidquid rectum ac legitimum foret, communi decreto sanciendo. Hoc bonis cunctis vehementer placebat, et Bessarioni in primis, qui, nullam spem aliam exhaustæ rei publicæ relinqui asseverans, hortatu ac precibus tandem evicit ut ipse imperator Cpolitanus Joannes concilium a pontifice Eugenio IV Ferrariæ indictum adire ejusque sessionibus interesse statuerit. Quo autem splendidius et majori cum dignitate Orientalis Ecclesiæ suam in concilio causam defenderet, tres præcellenti doctrina viros ad infulas et gradum metropolitæ provexit, hique, ut Sguropulus narrat (11), fuere Dionysius Sardeos, Marcus Ephesi, et Bessarion, tunc primo Nicææ archiepiscopus renuntiatus.

VII.

His peractis Græcus imperator, aulæ proceribus ecclesiasticis ac laicis comitatus, inter quos et frater ipsius Demetrius et Josephus, patriarcha Cpolitanus, numerabantur, triremes conscendit, quas sub Antonio Condulmerio præfecto magnifice instructas atque ornatas ad eum pontifex miserat (12),

(11) *Hist. conc. Flor.*, sess. III, c. 15.

(12) Eugenius non modo triremes ad Græcos in Italiam transvehendos paravit, sed imperatorem ipsum omnemque illius comitatum, quousque domo absentes fuerunt, splendide aluit sustentavitque: milites insuper Cpolim misit qui præsidio essent urbi, easque ob impensas tanta pecuniæ inopia premi cœpit ut oppidum Burgi S. Sepulcri pro summa 25 mille aureorum, ipsamque mitram pontificiam pretiosis gemmis distinctam, pro aliis quadraginta mille similibus oppignerare Florentinis debuerit. Vide Raynald. *Ann. Eccles.*, tom. IX, ed. Luc. 1752.

(13) Fuit hic Nicolaus Albergatus, Bononiæ ortus an. 1375. Ob eximias animi dotes virtutesque a Martino V pontifice patriæ episcopus ac deinde cardinalis creatus tit. S. Crucis in Jerusalem, plurima gessit Ecclesiæ negotia ac legationes perpetua cum laude prudentiæ et integritatis. Vitæ sancti-

et prospera navigatione usus, VIII Id. Febr. 1438 Venetias pervenit. Ibi magno concursu hominum eximioque rerum apparatu exceptus, obviam habuit cardinalem Sanctæ Crucis (13) et Nicolaum, marchionem Atestinum, Eugenii nomine gratulatum venientes, qui paucis ante diebus Ferrariam intraverant operam concilio inchoando rebusque apte componendis daturi. Pridiæ Nonas proximi mensis Martii Ferrariam imperator equitum globo septus accessit, eique extra urbem cardinales præsulesque universi occurrerunt. Sub aureo pallio ad ædes pontificis solemniter deductus, consuetam Christi vicario reverentiam exhibuit (14). Haud multo post patriarcha, mari delatus, eodem applicuit, et cum pontifice, quem publice adiit salutavitque, pauca collocutus, in hospitium sibi laute honorificeque paratum divertit. Paucis interjectis diebus coram ipso antistite summo synodus celebrari cœpit, eique Orientis imperator et patriarcha Cpolitanus una cum centum et quadraginta Latini Græcique ritus episcopis interfuerunt.

VIII.

In primo Patrum consensu surgens Bessarion, acceptaque dicendi potestate, disertam luculentamque orationem habuit, in qua vivis eloquentiæ coloribus non tam gloriam quam fructus expressit in Latinam Græcamque gentem promanaturos, si quo animo synodum expetissent, eodem absolverent, causasque omnes præcederent antiquæ separationis, ita ut Christi Ecclesia, in duas partes tandiu segregata ac divulsa, in unum denuo corpus et spiritum coalesceret. Sessiones inde plures sunt habitæ, variisque de rebus et controversis dogmatibus sex utrinque delecti præstantiores theologi disputarunt. Sed nulla acrior quæstio ac diuturnior exarsit quam de Spiritus sancti processione quæ primum schismati prætextum obtulerat, contententibus Græcis vocem *Filioque* contra jus fasque, imo et contra decretum concilii Ephesini, additam Symbolo fuisse a Latinis, ejusque novitatis scandalo secessionis initium deberi; his vero negantibus Ephesinos Patres id unquam sensisse, quod Græci præ-

monia clarus decessit 9 Maii 1443. Vide Ciaccon. *Hist. pont. et card.* ad an. 1417.

(14) Hujus rei mentio fit apud Georgium Phrantzam, Chron. lib. II, c. 15, his verbis: *Cognito imperatorem ad portam adesse, surrexit et inambulavit, et ita spatia facientem imperator offendit, qui cum in genua vellet procumbere, non id papa permisit, sed eum complexus, porrectaque dextera osculatus est et ad sinistram suam collocavit.* Eadem prope refert scriptor Græcorum Act. conc. Florent., quem Leo Allatius non alium fuisse opinatur quam Theodorum Xanthopulum, qui ita se decreto unionis subscripsit: *Ὁ μέγας σευρόφυλαξ διάκονος Θεόδωρος Ξανθόπουλος ὑπέγραψα. Magnus sceuophylax diaconus Theodorus Xanthopulus subscripsi.* Theodorus tamen hic addit, præcipueque notat, imperatorem, apprehensa pontificis manu illam deosculatum fuisse: *Καὶ δούς αὐτῷ τὴν χεῖρα τὴν ἡπάτατο ὁ βασιλεὺς, ἐκάθισεν αὐτὸν ἐξ ἀριστερῶν αὐτοῦ.*

sumerent, valideque probantibus eam vocem diu antequam fieret separatio, in Occidentis Ecclesiis longe lateque viguisse, ut Græcis nullam addi id hæc admirationis et schismatis causam præbere debuerit. Vera hæc erant et rem sincere recteque expendentibus luce meridiana clariora. Sed Marcus Ephesi ejusque fautores hac veluti arce munitissima utebantur ad omnem unionis spem evertendam, cum odio flagrarent in Romanam **11** Ecclesiam, ejusque primatus fastigium et auctoritatem aversarentur. Huic autem pervicaciam Bessarion ipse haud parum initio favebat, re nondum accuratius perpensa, nec illorum ingenio explorato qui vocis *Filioque* additionem Symbolo factam in crimen vocabant. At cognito demum errore, Latinorum causam una cum Isidoro Thessalonicensi (15) ita suscepit fovitque ut Marcus Ephesius ejusque asseclæ, victoriam desperantes, vociferari cœperint, e concilio potius abeundum esse quam ut Patrum auctoritatibus argumentisque per Latinos adductis Orientis Ecclesia victas supplicesque manus porrigeret (16).

IX.

Dum hæc Ferrariæ aguntur, urbem pestilentia invasit coegitque Eugenium pontificem de concilio Florentiam transferendo cogitare. Quamobrem, ineunte anno 1439, Latini Patres Græcique omnes, Ferrariæ relicta, ubi sexdecim disputando altercandoque sessiones peregerant, Florentiam concesserunt (17). Nec minor **12** ibi de Spiritu sancto deque inducta in fidei Symbolum particula concertatio fuit, donec summo Nicæni studio, qui dogmaticam inter suas orationem habuit, et omnem funditus dubitationem sustulit ac discrepantiam, utriusque partis consensu statutum declaratumque est, Spi-

(15) Isidorus patriam habuit Thessalonicam vel Cpolim, ut alii tradunt. Metropoli Kiovensis Ruthenorum fuit, nuda postea Rutheni nomen retinuit. In concilio unionem strenue promovit ac juvit, eamque ob rem presbyter cardinalis tituli SS. Petri et Marcellini ab Eugenio IV creatus est. Cpolim ablegatus a Nicolao V pontifice, captæ urbis excidium vidit, et stratagemate usus, quo cæsorum unum suis vestibus indutum supposuit, e manibus Barbarorum incolumis evasit. Sub Pio II patriarcha Cpolitano renuntiatus, vitam produxit usque ad annum 1463. Scripsit de Byzantio capto et Eubœa insula per Turcas occupata, nonnullosque sermones de B. Dei Genitrice Græcos reliquit. Ciacc. *Vit. pontif. et cardin.*

(16) Vide Raynald. tom. IX, ad an. 1438.

(17) Græcus scriptor Act. conc., pontificis iter Florentiam versus describens, sic ait: *Die 16 Januarii egressus est papa e palatio cum multa ostentatione ac pompa; paraverant enim equos albos duodecim, phaleris et splendidis operimentis ornatos; et uni quidem arculam imposuerunt intus habentem sanctum donum, viris hinc inde pedestribus ad 50 comitantibus cum facibus accensis; in alterum vero ascendit pontifex mitram gerens et pluviale pretiosum, multis et ipse luminibus circumseptus. Urbis vero dominus marchio frenum equi manu tenens pedes eribat, donec extra urbem fuit, parique modo ejus filius; reliqui vero equi post illum incedebant. Cardinales et episcopi omnes utrinque illum in equis*

ritum sanctum a Filio quoque procedere, idque Symbolo haud perperam, sed tanquam dogmatis necessariam explicationem adjectum provide sapienterque fuisse. Omnes itaque Græci Patres, præter unum archiepiscopum **13** Ephesi, conceptam super hoc fidei Christianæ articulo formulam unanimi voto approbarunt; imo patriarcha Josephus qui morbo implicitus tum decumbebat, vehementius institit, oravitque ut; sessione confestim habita, Græcæ Latinæque Ecclesiæ communio solemniter renovaretur decreto. Sed cum id effici nulla posset ratione, nisi prius Græci in reliquis item controversis articulis fidem orthodoxam reciperent, valetudine ac senio confectus, vt Id. Junias e vita migravit (18). Ante tamen quam spiritum Deo redderet, pie religioseque in omnibus Romanæ Ecclesiæ doctrinam amplexus est, et fidei professionem emisit quæ exstat in Actis concilii Florentini.

14 X.

Justis funebribus patriarchæ solutis, reliqua omnia quæstionum capita non multos post dies nec magno sane negotio fuere explicata, Græcis pariter Latinisque sententiam ferentibus: Spiritum sanctum ex Patre et Filio ab æterno, tanquam ab uno principio atque unica spiratione procedere; vocem *Filioque* veritatis declarandæ causa jure ac merito adjectam Symbolo; Eucharistiæ sacramentum in pane triticeo, sive azymo, sive fermentato vere confici; esse locum in quo piorum animæ maculis nondum omnino purgatæ ad certum tempus cruciantur; eisque fidelium preces et suffragia prodesse; puras autem culpæque omnis expertes ad optatam in cœlis felicitatem, quæ Dei visione constat, illico ferri; Romanum denique pontificem D. Petri successorem et verum Chri-

subsequerentur, deinde exercitus ante et retro multus. Hoc ordine pontifex extra mœnia Ferrariæ processit, sequi in monasterium contulit S. Antonii ut horis vespertinis operam daret; celebrabatur enim memoria sancti illius. Erat autem monasterium illud monialium pulchrum amplumque, ita ut ædes haberet et triclinia ad multos principes excipiendos opportuna. Hoc vero idcirco factum ut, cum flumen esset monasterio proximum, pontifex eo egressus naviq; statim in eo parata conscenderet et Mutinam iret que inter Ferrariam et Florentiam sita est. Cum igitur mansisset pontifex in eo monasterio, mane surgens, die mensi 17 Florentiam versus navigans una cum marchione Mutinæ prandium sumpsit. Deinde, exercitu suo stipatus, terrestri itinere Florentiam pervenit.

(18) Dominicus Maria Mannius, vir multæ eruditionis ac nominis, in Vita B. Lud. Aleman, p. 38, scribit patriarchæ tumulum Florentiæ adhuc existare cum hæc epigraphæ: HIC JACET EXIMIUS JOSEPHI PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS QUI OBIT A. D. MCCCCXXX. DIE PRIMA IVNI. Hinc ille obitum patriarchæ ejusdem ipsis Kalendis Junii, quidquid scriptores referant, assignandum putat. At cum inscriptio hæc non modo diem variet, sed etiam annum, quod veritati manifeste repugnat, minimi ponderis, ut ego quidem arbitror, illius debet auctoritas haberi, idque eo magis quod ex ejus fidei professione liquet patriarcham die 9 Junii 1439 adhuc in vivis egisse.

sti vicarium per totum orbem Ecclesiae universae primatum tenere. Decretum hoc sub *ἔρον* seu definitionis titulo ad aram principem cathedralis ecclesiae coram pontifice, Graeco imperatore et Patribus universis legerunt, primo cardinalis Julianus Caesarius (19) Latine, deinde Bessarion Graece, qui toto concilii tempore unus maxime omnium discordiae germinibus evellendis incubuit, atque ingens pacis tandiu quaesitae opus **15** perfecit; orta enim, priusquam unionis decretum fieret, disputatione super verbis quae divinum altaris sacramentum faciunt, Bessarion, suo Graecorumque antistitem nomine, qui synodo intererat Non. Julii 1439, publicam confessionem emisit quam edidit Mabillonius in *Musaeo Italico*, tom. I, p. 243.

16 XI.

Confecto dimissoque concilio, imperator Joannes Palaeologus Cpolim rediit, operam se daturum pollicitus ne quis unquam suorum unitatis et pacis tot laboribus partae firmitatem convelleret. Eventus tamen docuit plus apud illum, sive alienam a nobis mentem, sive confictas a nonnullis calumnias valuisse, quam fidem, quam nihil prorsus praestiterit quod synodi acta sanctionesque proveheret. Eugenius interea, qui Niceni **17** doctrinam animique candorem suspexerat, sui decoris esse arbitratus est ut illum et laudibus extolleret et aliquo insuper beneficio, quod suae foret benevolentiae argumentum, ornaret. Sexcentos igitur ei nummos aureos, quandiu Romae degeret, numerandos attribuit, ejusque summam dimidium si vellet in Graeciam remeare, quod ille statim suscepto itinere fecit, patriae, ut reor, charitate otioque dulcedine inductus (19). Scio quosdam, et Graecos potissimum qui schismati adherent, hanc pontificis liberalitatem multoque magis honores quibus illum auxit eodem hoc animo, in invidiam vocare (20), quasi Nicenum opum cupidus ac spe dignitatis alle-

(19) Hunc praenobili familia, rerumque usu ac doctrina insignem Martinus V anno 1426 in sacrum adlegit Ecclesiae senatum. Hac ille dignitate auctus in Bohemia primum, ubi haeresis Hussitarum invaluerat, legati munus obtulit. Concilio Basileae indicto pontificis nomine praesuit, nec inde abscessit nisi cum legitimum esse desiit. Interfuit etiam concilio Florentino, et plures habuit cum Marco Ephesio disceptationes, prout concilii acta legentibus patet. Novissime legatus ab Eugenio IV missus ad Ladislaum, Poloniae et Hungariae regem, magna vi bellum adversus Turcas commovit, sed exitu plane infausto ac deplorando; nam pugna commissa, et rege interfecto cum ingenti militum numero, ipse dum fugeret tribus sagittis confossus occubuit. Aliquot ejus scripta supersunt, et praesertim epistolae, quarum etiam nonnullae prodierunt in lucem.

(20) Sunt qui Bessarionem existiment nunquam in Graeciam rediisse, postquam illine discessit concilium aditurus. Platina tamen in sermone panegyrico contrarium disertè tradit, eum referens, licet absentem sacro collegio fuisse ascriptum, idque ipsum colligitur e praememorata Bessarionis epistola ad Alexium Lascarem ubi suum in Graeciam

ctus ad Latinos transfugerit et Orientalis Ecclesiae patrocinio nuntium remiserit. Verum nec tanti viri religio, nec morum integritas, quae semper enituit, hujusmodi maculam recipit; nec si Eugenius in illum pronus munificusque apparuit, id continuo tacitis pactis aut pollicitationibus est tribuendum. Certe Nicenus ipse in ea quam scripsit ad Alexium Lascaram Philanthropenum epistola, quid se compulerit ut Graecis dogmatibus renuntiaret et ad Latinos castra transferret, aperte satis declarat; ait enim se magno studio diligentiaeque summa nostrorum argumenta expendisse, eorumque evidèntia coactum veritati cecidisse. Quod si praemia ob hanc rem condigna retulit, potestne jure vel ipse suggillari, **18** vel pontifex qui praesulem sapientia insignem totaque meritis fultum beneficentiae suae donis cumulandum putavit?

XII.

Vix in patriam Bessarion redierat cum nuntium accepit se una cum Isidoro Ruthenocardinalem tit. SS. XII Apostolorum fuisse creatum. Pontifex enim, utriusque ingenio ac doctrinae excellentia mirifice captus, id honoris tum illis, tum Graeciae universae impertiendum censuerat in ea promotione quam Florentiae adhuc agens sub exitu anni 1439 celebravit, septem ac decem ascitis in S. collegium viris, quorum consilio atque ope uti posset adversus molimina quae pseudosynodus Basileensis intolerabili arrogantia struebat (21). Itaque litteris in Urbem ad novae dignitatis insignia capessenda vocatus, itineri se rursus quanta potuit festinatione commisit. Utrum Venetias appulerit, an aliquem potius tenuerit Apuliae portum, quo Romam celerius contenderet, pro comperta re tradere ac meo periculo affirmare non ausim. Unum hoc dicam, non deesse qui putent in Apulia Nicenum aliquando fuisse ibique Coluthi poemationi *Ἐλένης Ἀρπαγή* inscriptum (22) **19** una

reditum expresse designat.

(20) Rob. Creighton in Praefatione ad Sguropulli *Hist. concil.*; et Henr. Warthon in Append. ad Cave, *Hist. litt.* p. 92.

(21) Hujus promotionis ab Eugenio factae mentio habetur in epistola Cyriaci Anconitani ad Ludovicum Scarampium, patriarcham Aquileiensem. Ibi Cyriacus, reliquis omnibus qui eam dignitatem sunt adepti leviter tantum commemoratis, postremo haec ait: *Et e Graeca demum externa egregiae natione laudatissime quoque duos et peregre dignos delegisse percepimus, unum scilicet ex Europae Sarmatia, quae nunc Russia dicitur, egregium metropolitan; alterum vero, Bessarionem illum doctissimum, Cappadocem, nec non dignissimum Nicenae metrop. Ecclesiae pontificem.* Vid. *Itiner. Cyriaci Anconit.* Florent. editum anno 1742.

(22) Coluthus, Lycopolitanus et Thebaide Aegypti, floruit tempore Anastasii imp. Alia nonnulla hujus poetae scripta memorat Suidas his verbis: *Κόλουθος, Λυκοπολίτης Θηβαῖος ἐποποιός, γερωνός ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀναστασίου ε', καὶ ἐγκύματα δι' ἐπῶν καὶ Περσικά* Poemation *Ἐλένης Ἀρπαγή*, hoc est *Helena Raptus*, a Bessarione juvenum primus in

eum Quinto Smyrnæo seu Calabro (23) in lucem e tenebris vindicasse. Quomocunque id sit, nemo dubitat quin ipse primus hos libros detexerit, cum neglecti plane ignotique in cœnobio D. Nicolai prope Hydruntum laterent (24)

XIII.

Romam ubi venit, nihil antiquius habuit quam ut Latinum sermonem edisceret, sine quo nec dignitatis ornamenta tueri nec munere ullo recte fungi se posse intelligebat. Ad hanc autem sibi metam propositam eo citius ac facilius pervenit quod, præter assiduum legendi lucubrandique studium, quotquot in Urbe tuam erant, homines eruditos ac doctos in suam familiaritatem ascivit. Hi cum singulis fere diebus ad eum ventitarent, et varias de ammonitionibus litteris aut philosophicis rebus quæstiones inducerent (25), ipse modo personam 20 disceptantis, modo arbitri assumens, tantum ea cura solertique industria profecit ut in Latio natus ac nostra disciplina educatus videretur. Colloquia hæc hominum doctorum disputandique mos frequens, ut voti sui com-

publicum emisit Aldus Manutius; deinde alii plures. Novissime Italico metro versum edidit Theod. Villa cum notis, Mediolani an. 1753.

(23) Quintus Smyrnæus, etiam Calaber dictus, libros xiv sub titulo *Τὸν μᾶθ' Ὀμήρον* composuit, bellum Trojanum ab Hectoris interitu usque ad reditum naufragiumque Græcorum prosecutus. Constantinus Lascaris in *Grammatica Institutione*, edit. Aldinæ, de Quinto hæc profert: *Poesis autem Homericissima Quinti multo tempore ignota fuit et tanquam extincta; sed propius Bessarion, Nicæas, card. Tuscul., ille sane quum bonus, et, ut Homerice dixerim, similis Deo vir, plurima in nos, et hunc ex Apulia cum servasset, volentibus tradidit (a).*

(24) Cœnobium D. Nicolai Casulorum ad monachos olim Basilianos pertinuit, divitemque habuit codicum antiquorum bibliothecam quæ funditus periit anno 1480, cum Turcæ, classe admota, non modo cœnobium ipsum, sed etiam Hydruntum urbem ceperunt, cladibusque ac ruinis propinqua loca vastarunt.

(25) Unam ex his quæstionibus salse jocoseque solutam a Theodoro Gaza memorat Petrus Crinitus, De honest. discip. lib. 1, c. 10: *Erant forte, inquit, cum Bessarione Nicæno, viro in philosophia excellenti, Theodorus Gaza et Pletho Byzantius, qui cognomento Γέμυτος appellatur, tres eo tempore, ut constat, viri doctrina et ingenio nobiles. Quæsitum est de D. Hieronymo, quantum in Romana eloquentia præstiterit. Ex quo Bessarion: « Facundia, inquit, maxima fuit apud Latinos Hieronymus, quando et affectatæ nimis eloquentiæ pro Ciceroniano et habitus sit (a Rufino) et accusatus. » In quo Theodorus dicitur risum morisse, ut qui foret in Romana etiam eloquentia censor acerrimus. Et simul: « Injuria hæc, inquit, o Bessarion, insignis in Hieronymum facta est a Rufino, plagasque illas nullo suo merito tulit. » Quo dicto Bessarion et Gemistus magis riserant, cognito Theodori ingenio et Attica urbaneitate.*

(26) Vide Franc. Xaverium Quadrium, *Storia e ragione d'ogni poesia*, lib. 1, c. 2, pag. 4; Hyacinthum Gimma, *Elogj Accadem.*, etc., part. II, p. 110; Dominicum card. Riviera, *Vita di Monsignor. Fabretti*, inter illas quæ Arcadium illustr. nomine fe-

potem Nicænum fecerunt, ita ipsi Romæ, quæ sensim e rudibus surgere et novam tunc faciem induere cœperat, haud parum gloriæ splendorisque attulerunt: is enim primus Italiæ cœtus litterarius fuit, eique, ut asserunt scriptores plerique (26), originem debent academiæ quæ post id temporis non sine magno bonarum artium ac doctrinæ incremento alibi quoque institutæ fuerunt.

XIV.

Longior sim quam ratio hujus operis postulat, si omnes velim exultos litteris viros enumerare qui Nicæni domum, usque dum vixit, non aliter quam Urbis commune Athenæum, aut sacrum Musis hospitium excoluerunt. Nam Græcos ut sileam doctrina illustres, qui patriæ calamitatibus acti in hunc veluti portum asylumque paratum undique confluebant, nemo tunc Romæ paulo eruditior existit qui non illi sua studia vel sui ingenii fetus notos probatosque esse cuperet. Supra 21 cæteros tamen longe eminebant Blondus (27), Philelphus (28), Poggius (29), Laurentius Valla (30), Campanus (31), Pe-

runtur, part. 1, p. 104; Paulum Cortesium in *Dialog. de hom. doctis*; Raph. Volaterran. in *Comment. xxi*, p. 774. et Platinum in *Orat. paneg.*

(27) Fl. Blondus, Foroliviensis, omnigena eruditione clarus, Eugenio IV ab epistolis fuit.

(28) Franciscus Philelphus, Tolentinus, Græcas Latinasque litteras in multis Italiæ urbibus magno cum nominis splendore et hominum plausu publice docuit. Nicolao V pontifici et Francisco Sfortiæ, Mediolanensium duci, valde acceptus fuit. Decessit Bononiæ, anno 1481, prope nonagenarius, et adeo pauper ut vix quod foret satis ad funus efferrandum reliquerit.

(29) Poggius Bracciolinus, e Terra-Nova, Florentinæ ditionis oppido, rem litterariam egregie juvit, multis in lucem editis veterum operibus. Scribendis epistolis ab Eugenio IV et Nicolao V adhibitus fuit. Diodorum Siculum e Græco in Latinum vertit sermonem, diversaque opuscula ac plures orationes magna cum ingenii sui laude composuit. Acerrimas cum Laurentio Valla et Georgio Trapezuntio lites exercuit. Ætate jam gravis Florentiam se contulit, ibique post scriptam illius populi historiam vitæ suæ terminum absolvit an. 1459.

(30) Laurentius Valla, Romanus et canonicus Lateranensis, multæ vir fuit eruditionis, sed stulti nimium mordacis ac liberi, ob quem etiam graves inimicitias suscepit. Præter libros *Elegantiarum* quos in usum juventutis scripsit, et invecivas et criminationes quibus in æmulos suos debacchatus est, rerum etiam in Hispania ac Sicilia gestarum historiam condidit in gratiam Alphonsi regis, cujus aulam aliquandiu secutus est. Herodotum quoque ac Thucydidem Latinos fecit. Romæ obiit anno 1457.

(31) Joan. Campanus Cavellis, agri Capuani humili pago, ortus est. Neapoli sub Laurentii Vallæ disciplina litteris operam dedit magnumque sibi nomen eloquentia ac poesi comparavit. A Pio II episcopo Interamniæ creatus est. Romæ diu vixit et aliquot urbium præses fuit donec a Sixto IV pontifice, cujus iram petulantibus litteris in se provocaverat, solum veterem coactus est. Obiit Senis anno 1477. Michael Fernus, qui Campani vitam ejusdem

(a) Vide in hoc volumine inter Constantini Lascaris fragmenta quæ ex coll. Matrit. collegimus. Emr.

rottus (32), Domitius Calderinus (33) et **22** Platina (34). Hos ille compluresque alios, quos suos fecerat contubernales, prout quisque ope ac patrocinio indigeret, humanissime fovebat, vicissimque ab omnibus tanquam patronus observabatur ac parens, cum præsente ei essent quocumque incederet, sive ad res sacras peragendas, sive ad negotia Ecclesiae tractanda coram pontifice in Vaticano pergeret. Quo spectaculo quid tum splendidius atque hominum oculis jucundius esse potuit, cum domo nusquam nisi hac nobili egregiaque cohorte stipatus in vulgus prodiret?

XV.

Nec minus interim divini cultus ac pietatis assertor ea sollicitè curabat quæ sui arbitrabatur officii. Quapropter basilicam SS. XII Apostolorum quam una cum titulo regendam susceperat, cum eo redactam videret, ut situ deformis ac prope deserta jam esset, **23** nihil inexpertum reliquit quo illam celeriter in pristinum decus ac frequentiam reduceret. Eam antiquitus canonici sæculares tenerant numero duodecim, quos deinde Innocentius IV, ne quid illis ad commodam vitæ sustentationem deesset, ita minuendos decreverat, ut octo deinceps nec plures ad rem divinam eo loci pro more celebrandam concurrerent. Sed cum, vel temporum calamitate, vel eorum socordia qui bona capituli procurabant, proventuum pars maxima non exigua defecisset, nec amplius canonici, emolumentis cessantibus, ad sacra convenirent officia, Bessarion, id unice spectans, ut ne Dei templum suæ vigilantiae commissum debito careret servitio, Eugenium pontificem rogavit, ut quoniam nulla huic malo aptior medicina supererat, ipsos quoque vellet canonicatus ab Innocentio basilicæ assignatos in numerum magis arctum idoneumque redigere. Cardinalis preces Eugenius perlibenter admisit, et litteris apostolicis (35), datis xi Kal. Mart. 1443, quatuor canonicos tantum, habita egestatis ratione; in posterum retinendos mandavit. His, ne sui posthac muneris partes negligerent, Bessarion ipse novas regulas et constitutiones

operibus præmisit, dum Umbriam peragraret, incidisse se scribit in Turcam qui summam Campani eloquentiam cum celebrari auisset, hominem noscendi cupidus, domum relinquere et Romam ob hoc unum petere non dubitaverat.

(32) De Nicolao Perotto, cum adhuc viveret, hæc memorie tradidit Franc. Grendilaqua, Mantuanus, in *Dialogo de vita Victorini Feltrensis*, quem e Vaticana erutum notisque illustratum vir eruditissimus Jac. Morellius publici juris fecit an. 1744: *Adolescentulum sese Victorino tradens, tanta ingenii celeritate usus est, ut jam altero fere anno doctissimus evaderet. Græcæ litteras, Græcos mores, Græcum genus præloavit, neque minus a Græcis honoratus vixit; nam ad Bessarionem card. profectus, hominem, ut nostis, Græcum, atque in omni sapientia gravissimum ac præstantissimum, tantam sibi gratiam virtute, humanitate, eloquentia concepit, ut paulo post hujus viri opera atque ope archiepiscopus Syponinus designatus sit. Complures exstant orationes ejus eloquentiæ ac doctrine testis; nullæ etiam*

perscripsit, quas e tabulario ecclesiæ æ promptas in medium proferre ab hoc meo instituto haud alienum existimo (36).

XVI.

Basilicæ decore cultuque, ut fieri tunc potuit, rectè compositis, aliud et anno insequenti 1444 alacris in religionem obsequii testimonium exhibuit; nam sui juris cum esset S. Mamæ ecclesia prope ac extra muros Ravennæ tunc posita, et illam populus urbisque **24** senatus cuperent Minoritis Observantibus tradi, in id perhumaniter assensit, testante Waddingo *Annal. Minor.* tom. XI, p. 227. Post hæc animum ad ædes titulares, quas incolebat, ampliandas ad jecit, eo quoque nimiam propter angustiam nec proprio usui nec facultatio recipiendo erant aptæ. Contiguam ædes habebant exiguam quamdam ecclesiam D. Andreæ dicatam una cum cœnobio domibusque nonnullis quæ ad sacras virgines alio translatas olim spectaverant; verum hæc omnia tectis prolapsis disruptisque parietibus, ita erant lacera ac ruinosæ, ut vix formam ædificii retinerent. Loci tamen opportunitate motus apostolica vellet auctoritate; hoc enim beneficio impetrato, nihil impediti jam fore quominus ipse suis expensis ea cuncta restaurari decentique elegantia ornari curaret. Æqua summopere atque utilis Eugenio postulatio visa est. Quamobrem litteris confici jussit (37) viii Kal. Septembris 1446, res petitas cardinali, donec in vivis ageret, ejusque post mortem basilicæ possidendas donavit.

XVII.

Hoc anno monachi Basiliani, quorum patronus per Italiam jam tum fuisse Nicænum videtur, Romæ comitia generalia habuere. Sunt qui velint hisce comitiis ascribi oportere quod ritus Græcorum in vetusto ac prænobili Cryptæ-Ferratæ cœnobio tum quoad vestes liturgicas, tum quoad formam eu-

Græcorum volumina nostris ab eo litteris explicata; in his Polybii historicus. Patria Sentinas Perottus fuit, ibique senex admodum decessit in villa quam peramœne constructam Fugicuræ nomine appellare solebat.

(33) Domitius Calderinus, in agro Veronensi natus, humaniores litteras magna cum auditorum frequentia Romæ docuit. Eo Bessarion a scribendis epistolis usus est. Invenia adhuc febrili morbo assumptus est ejusque funus Romani Academici sollemni pompa celebrarunt.

(34) Barthol. Platina ex agro Cremonensi Romam venit, brevique non modo *Vitis pontificum*, sed aliis scriptis operam dedit. Sub Paulo II pontifice in vinculis habitus tortusque etiam fuit cum conjugationis in Paulum imitæ maligne delatus fuisset. Sixtus IV illum postea Vaticanæ bibliothecæ præfecit eoque in ministerio vivere desiit.

(35) Vide Append. mon. n., n. 1.

(36) *Ibid.*, n. 2.

(37) *Ibid.*, n. 3.

charistici panis variaverit, **25** ejusque rei Nicænum ipsum auctorem putent, qui Græcos in Italia natos et Ecclesiæ Romanæ jamdudum astrictos cum rebellibus atque schismaticis Orientalis confundi noluerit. Nec parum favet ejusmodi opinioni Rituale, non longo post tempore scriptum, quod exstat Romæ in monasterio D. Basilii; eo enim in codice sic legitur: *Postquam igitur sacerdos indutus fuerit, accipit calicem velis cooperatum et accedit ad altare præparationis. Sin autem non aderit altare præparationis, accedit ad sinistram partem sanctæ mensæ et discooperit res sacras, et deinde accipit unum ex panibus oblati; et si non adsit panis oblati facit sicut faciunt in partibus Apuliæ, Calabriæ et Sicilia, id est, accipit panem quem Latini et sacra Romana apostolica Ecclesia hostiam vocant, a sanctissimo papa Eugenio et a cardinali BESSARIONE et archimandrita Petro (38) et aliis non paucis determinatam et ordinatam, ut ii qui in præfatis locis appellantur Græci conficiant sacra mysteria sicut facit antiqua Roma, id est cum hostia, dummodo in ea fermentum sit permistum.* Contra hæc tamen Petrus Pompeii Rodotæ mutationem seu potius missionem Græci ritus cum Latino quæ penes monachos Cryptæ Ferratæ nunc viget, ab alio prorsus principio repetendam existimat, cum novam hanc liturgiæ non alicujus statuti vi, sed consuetudine atque usu paulatim inductam affirmet nonnullisque argumentis probare contendat (39).

26 XVIII.

Defuncto Eugenio, et Nicolao V ad cathedræ Romanæ fastigium paucos post dies evecto, multum Bessarion auctoritate crevit et gratia apud novum pontificem, quem omnes norunt hominibus doctis et rei litterariæ impensius fuisse (40). Ab eo tamen nil quidquam quod sua commoda privatim augeret in ipsis regni primordiis quæsit, sed ea tantum impetrare contendit quæ in bonum vergerent ecclesiastici decoris, et parochos quosdam egentes a rei familiaris angustia expedirent. Basilica SS. XII Apostolorum annexas eo tempore subditasque habebat in Urbe aliquot parochiales ecclesias. Harum rectores antiquo instituto annuos proventus inter se dividebant et clericos eisdem ecclesiis obstrictos attributosque, ne unquam Dei templo custodia aut debitus famulatus deesset. At redditibus jam diu

(38) Petrus Vitalis, natione Calaber, archimandrita seu abbas fuit Cryptæ-Ferratæ usque ad annum 1462, in quo cœnobium Messanense S. Salvatoris a Pio II regendum accepit. Eum Pius in suis Commentariis *litigiosi* nomine appellat. At Ughellius *Italia sacra* tom. IX, p. 428, ipsum scribit in concilio Florentino adversus Græcos pro Romana Ecclesia pie simul et docte disputasse.

(39) *Dell' orig., progress. e stato presente del rito Greco in Italia*, p. 226 sqq.

(40) Nicolaus V, doctrinæ famæ insignis, postquam thronum pontificium ascendit, omnes industriae nervos intendit ut litteras in Italia adhuc jacentes excitaret. Idcirco a libris tota Græcia per-

imminutis, eo res tandem devenerat, ut clerici pro suo quidem jure pecuniæ distributionem exigerent, verum nec horis consuetis ecclesiæ adirent, nec aliquid unquam præstarent quod sui ministerii partes respuerent. Eapropter Nicænus auctor fuit pontifici ut, clericis illis in posterum abrogatis, ecclesiarum proventus partim parochis, partim ecclesiis ipsis concederet, ea lege ut earum ornatum vel restorationi, si qua foret necessitas, inservirent. Id Nicolaus et prolixè laudavit et edita constitutione servandum perpetuo sanxit (41).

27 XIX.

Nicænum pontifex tanto habuit in pretio ut plurimum, quoad vixit, ejus opera præstanti ac fideli sit usus. Et quidem primo pontificatus anno negotium ei simul atque aliis quatuor cardinalibus dedit, ut insignem D. Laurentii martyris basilicam extra Urbem adirent, et urna ingenti reclusa, ubi Christi miles fortissimus jacet, astantium oculis spectandum præberent, ut eo conspecto agnoscerent statim quam vana illa forent, quæ vulgo tum ferebantur, id est præfati martyris corpus, a Minoritis nuperrime inventum in eorum ecclesia servari. Hujus facti notitiam rerum Leodiensium scriptori (42) debemus, qui hæc luculentius eodem quo gesta sunt ordine sic narrat: *Anno 1467 obiit papa Eugenius et electus papa Nicolaus papa quintus, et consecratur Dominica, Lætare, Jerusalem. Eodem anno apud Fratres Minores Romæ inventum est corpus unius sancti quod ex una parte fuit combustum et statim post ipsi diffamaverunt per urbem quod esset corpus S. Laurentii. Quapropter dominus Nicolaus papa V misit illic quinque cardinales ad investigandam rei veritatem, scilicet Andegavensem, qui erat cardinalis ipsius D. Laurentii, cardinalem de Columna, cardinalem Græcum (43), cardinalem Firmannum et cardinalem Terracinensem; tres defensores et senatores Urbis, qui cum magno timore et reverentia accesserunt et aperuerunt tumbam S. Laurentii et invenerunt corpus S. Laurentii integrum, coopertum **28** dalmatica, sed caput ejus erat decalvatum, quia ignis combusserat crines, et corpus S. Stephani integrum, excepto brachio dextro; et in una parte capitis ejus adhuc erant pili. Tunc cardinalis S. Laurentii accepit juniorem monachum et ostendit ei sepulcrum, et dedit ei alapam in memoriam futurorum. Actum ultima Julii.*

quisitos ad se deferri curavit; Græcos homines qui eruditionis laude florent et patria profugos humaniter excepit ac sustentavit, eorumque opera usus est ad Græcos auctores in Latinum sermonem vertendos. Præterea viros doctos ad veterum scripta ubique investiganda suo sumptu misit, et multis bibliothecam Vaticanam, quam prius ornandam augendamque suscepit, pretiosis codicibus instruxit.

(41) Vide Append. monum., n. 4.

(42) Vide *Script. vet.* Martenii et Durandi, t. IV, p. 1216, ed. Paris. 1779.

(43) Id est Bessarionem.

XX.

Pauci elapsi erant anni ex quo Bernardinus, Franciscani instituti alumnus percelebris, in Aquila Vestinorum urbe meritis plenus obierat. Hunc signis fulgentem compluribus Eugenius pontifex cœlitum fastis ascribere voluerat, eamque ob causam tres delegerat e sacro Ecclesiæ senatu patres fide ac prudentia spectatos, qui hominis vitæ innocentia atque oris facunditate clarissimi non tantum virtutes, sed et prodigia per eum a Deo patrata diligentius expendere. At cum Eugenius interim ac duo e tribus quos deputaverat naturæ debitum solvissent, ejusdem successor Nicolaus multorum Italiæ principum, ac præsertim Alphonsi, Siciliæ regis, precibus exoratus, interruptum hoc opus renovari præcepit, Bessarioni nostro committens ut una cum binis cardinalibus quos ei collegas adjuutoresque attribuit, iterum rei disquisitionem suscipere atque optatum ad finem quanta posset celeritate perduceret (44). Deinde, ut omnibus testatum esset quam sibi Nicæni integritas atque doctrina probaretur, illum Nonis Mart. 1449 primo Sabinensem, ac mox, duobus nondum 29 exactis mensibus, episcopum Tusculanum creavit (45).

XXI.

Ea tempestate Bononienses, in Canedulam et Bentivolam partes divisi, ingentibus æstuabant discordiæ fluctibus, periculumque erat ne, dum cives inter se digladiantur et mutuis cœdibus sæviunt, finitimi principes, qui tantæ urbis imperio inhiabant, eam armis repente occuparent. Magni momenti res agebatur, nec pontifex ignorabat quantum sibi damni ac dedecoris immineret si præcipua ditiois ecclesiasticæ urbs vel jugum alienum acciperet, vel civium odiis lacerata interiret. Nihil igitur ultra cunctandum ratus, Bessarioni, cujus prudentia ac morum suavitas in omni ore ac sermone versabatur, hujusmodi procellæ sedandæ negotium committendum putavit. Quamobrem illum, cum Bononiæ non modo, sed etiam

(44) Chirographum seu breve deputationis refert Waddingus ad an. 1449. prid. Kal. Febr., tom. XII *Annal. Minor.* p. 24; ejusque titulus hic est: *Dilectis filiis Bessarioni, tit. XII Apost., et Guiljelmo, tit. S. Martini in Monte, presbyteris, ac Petro S. Mariæ Novæ, diacono, cardinalibus, etc.*

(45) Sigillum quo usus est Bessarion quandiu Tusculanus episcopus fuit Deiparam exhibet infantulum Jesum in ulnis gestantem. A dextro latere D. Michael archangelus; a lævo astat D. Joannes Baptista, et circa sigilli oram epigraphæ hæc legitur: S. BESSARIONIS. EP. TVS. CARDIN. NICENI. Illud P. Paulus Maria Pacitudus ex archetypo retulit, quod apud se est, in *Antiq. Christ. Diss.* VI, c. 6. Ex hoc singulari studio cardinalis in Christi Domini Præcursores clarior, ut existimo, apparet eum non alio quam Joannis nomine, antequam monachus evaderet, fuisse vocatum.

(46) Oratio quam Nicænus habuit dum Nicolai pontificis jussu Ludovicum Bentivolum sacro ense occideret, existat in biblioth. Vatic. cod. 4957, p. 93,

totius Æmiliæ legatum constituisset, amplisque ornasset ad munus hoc summum facultatibus, viam celerissime ingredi jussit, omninoque satagere ut, partium rabie compressa, eam urbem præ cæteris frequentem ac nobilem, in fide atque obsequio sedis apostolicæ retineret.

XXII.

Quinquennio legati munus exercuit, tantaque solertia atque animi moderatione se gessit, ut, dissidii flamma ocuis restincta pacatoque furentium tumultu, 30 ad pacis studia se quisque converterent. Parta urbistranquillitate, totum se publicis rebus componendis applicuit, populique mores bellica licentia corruptos ita compevit ac reformavit, ut pro cladibus, incendiis, rapinis, quæ passim fieri paulo ante solebant, pietas ubique, justitia et comitas occurrerent. Qua in re sicuti Ludovicum Bentivolum primarium civem mire sibi facilem atque obsequentem expertus est, ita meritis laudibus eundem extollere non dubitavit, ac tum præsertim cum ipsi ensem in pervigilio Natalis Domini benedictum pontificis nomine tradidit (46). Neque his contentus, ut pristinam civitas dignitatem potentiamque resumeret, nec ultra malis obnoxia ingemiseret, quæ nimio e luxu plerumque dimanant, legem condidit sumptuariam qua cujusque ordinis viris feminisque modestum corporis ornatum attribuit (47), pretiosis vestibus atque auro intextis sub gravi pœna proscriptis eliminatisque. Ita Bononiæ proceres fastu tumidos deliciisque fluentes ad bonam frugem traduxit, et privatas cupiditates repressit, 31 quibus populi quies atque securitas sæpenumero everti contingit. At nulla re magis omnino sibi voluntates devinxit quam adeuntibus benignum semper atque humanum se præbendo, deque eorum causis eximio cum studio et integritate cognoscendo; illum enim cives non propria, sed publica sectantem commoda intuebantur, nec somno deditum aut otio, sed curis perpetuis occupatum ut ipsorum utilitati communique bono prospiceret.

ejusque initium hoc est: *Læto jucundoque animo, etc.* Eam typis dedit Bononiæ an. 1690 Antonius Bergamorus, unaque cusis formam excudi fecit, in quo hæc inscripta visuntur: NICOLAUS PP. V. PONTIF. SVI ANNO OCTAVO.

(47) Anno 1451 lex hæc sumptuaria Bononiæ promulgata fuit eaque rursus in lucem prodit inter alia quædam acta ad Nicæni legationem Bononiensem spectantia. Vide tom. VIII *Miscell. edit.* Venet. per Lazzaronium, p. 148. Joan. Christoph. Amadotius, hæc refert in vol. II *Anecd. litter.*, addit quo opusculum Matthæi Bossi, can. reg. Veronensis, in Vaticana existere quo ille cardinalis providentiam extollit atque ut stabilem in proposito se præbeat adversus feminiles querelas hortatur. Hoc idem opusculum reperit in cod. chart. Florent. biblioth. S. Marci Fr. Aut. Zacharia et suo in *Itinere litter. per Italiam*, p. 66, ejus titulum protulit qui hujusmodi est: *Ne feminea ornamenta Bonontensibus restituantur, ad Bessarionem cardinalem legatum cohortatio.*

XXIII.

Composito civitatis statu, præclarum quoque gymnasium, quod crebris seditionibus tunc pene intermissum obliteratumque jacebat, in primum celebritatis ac famæ splendorem restituere aggressus est; eo namque deleto putabat et urbis gloriam collabi, quæ scientiarum alitrix ac parens vocaretur. Hæc autem assequi ut posset, non modo locum ædificiis instruxit lautioribus, sed novas etiam invexit leges, auctore stipendio liberalium disciplinarum doctores undequaque conduxit (48). Inter sæculares has curas occupationesque (49) religionis studium ita præ oculis habuit coluitque jugiter, ut Bononiensi populo totique sibi commissæ provinciæ in his quæ pertinent ad Numinis obsequium et hominis Christiani pietatem exemplo anteiret. Testatur id maxime B. Virginis ecclesia de Monte dicta 32 quam illæ ære proprio instaurari picturisque ornari mandavit. In ea, quemadmodum tradunt Leander Alberti (50), atque auctor *Bononiæ perlustratæ* (51), nobilis tunc artifex Galassus Deiparæ transitum pinxerat, interque astantes Nicolaum pontificem, Nicænum ac Perottum ipsius familiarem ad vivum expresserat; imo Joan. Chrysost. Trombellius hanc se quoque picturam vidisse affirmat (52), antequam, veteri templo disiecto, novum ibidem ac longe splendidius consurgeret.

XXIV.

Tranquille agebat legati virtute Bononia, cum ecce litteræ adveniunt nuntiantes Nicolaum V gravi morbo correptum e vita migrasse (53). His Romam ad comitia celebranda evocatus, itineri confestim se dedit, multum civibus suam dolentibus vicem quod spem citius egregium præsidem ac veluti patrem communem amitterent (54). Sub ejus ad-

(48) Vide Platina in *Orat. paneg.*

(49) Legationis hujusce acta etiam nunc exstant in tabulario senatus Bononiensis. Eorum nonnulla inde protulit suisque in *Miscellaneous* edidit P. Josephus Maria Bergantini, ord. Servor., Venet. 1744. Apud me quoque epistolæ apographum est quam Nicænus tanquam Bononiæ legatus ad Forocorneliensem episcopum scripsit Kal. Jul. 1454. Agitur ibi de quodam publico negotio quod ipsum inter et Thaddæum Manfredum Forocornelii principem agitabatur. Titulus autem hic est: *Bisarion cardinalis F. Gaspari ord. Prædicatorum, episcopo Imolensi S. D.*

(50) *Descriz. di tutta Italia*, p. 351, ed. Venet. 1568.

(51) Parte 1, p. 426.

(52) Litteris datis ad erudit. præsulem Steph. Borgia iv Idus Januar. 1776.

(53) Felix Conteliorius in secunda Elenchi sui parte Nicolai mortem assignat an. 1454. At procul dubio fallitur, cum scriptores omnes cœvi tradant illius obitum nono Kal. April. subsequentis anni 1455 contigisse.

(54) Decedenti legato monumentum hoc Bononienses in arde Servorum B. Virginis posuere: *Bessarioni episcopo Tuscolano cardinali Nicæno, benefactori nostro*; ac deinde, ut Platina refert, cum, quousque vixit, patroni loco apud pontifices habuerunt.

ventum initis de more comitiis, optimi Patrum nemini alacrius quam illi suffragia deferebant, recte putantes haud alium facile oneri tam vasto parem haberi posse; jænque res eo spectabat ut omnium fere sententia ad summum evaderet humanæ dignitatis fastigium. At negotium hoc totum corruptit 33 paucorum æmulatio, atque in primis Alani cardinalis (55), qui Nicæno subdimitime ferens et ultro citroque discursans collega singulos obtundebat his vocibus: *Græcumne pontificem dabimus Ecclesiæ Latinæ et in capite libri neophytum collocabimus? Nondum barbam rasit Bessarion et nostrum caput erit? En paupertas Ecclesiæ Latinæ quæ virum non reperit summo apostolatu dignum, nisi ad Græcos recurrat. Sed agite, Patres, quod libet, ego et qui mihi credent in Græcum præsulem nunquam consentiemus.* Hæc aut hujusmodi verba, quæ Pius II memorat Comment. lib. 1, p. 24, cardinalium animos a Nicæno electione averterunt. Platina tamen rem aliter narrat in *Panegyrico*. Ait enim, invidios quosdam ejusque integritatem verentes, habito scrutinio, pronuntiasse, suffragiis vitium inesse, atque ipsum Bessarionem pro scrutinio repetendo stelsisse, cum recte sapienterque existimaret non se pontificatu, sed pontificatum bono ac præstanti viro indigere. Utunque sit, exitus comitorum is fuit, ut Alphonsus Borgia, cardin. tit. SS. Quatuor-Coronatorum, sub nomine Callisti III solum pontificium ascenderit.

XXV.

Senio ac morbis conflictabatur Callistus cum Ecclesiæ regendæ curam suscepit. Nihilominus, voti memor 34 quod fecerat (56), et animo supra ætatem vigenti ac erecto, nullum non lapidem movit ut armis principum nostrorum fœderatis Græciæ ruenti succur-

(55) Alanus, Avenionensis præsul, et presb. cardin. tit. S. Prævedis, in Armoribus ortum habuit an. 1407. Plures legationes obivit et in Galliam præsertim sub Callisto III missus est, regem ac populos hortaturus ad bellum Turcis pro communi salute inferendum. Romæ habitavit in loco ubi Pompeii theatrum fuisse perhibent. Pius II episcopatum Prænestinum ei detulit, quo postea relicto, ad Sabinensem transivit. Commendatam quoque possedit ecclesiam SS. Cosmæ et Damiani. Magna dicendi libertate usus est, idque palam ostendit cum Paulum II, sacro senatu astante, ita increpare haudquaquam est veritus: *Recte, Paule, annos viginti quatuor adhibuisti studium ut semel nos falleres.* Vita functus an. 1474, in D. Prævedis templo tumulatus fuit.

(56) Voluit Callistus, cum cardinalis etiamnum esset, in hæc verba conceperat: *Ego Callistus pontifex Deo omnipotenti, sanctæ et individuæ Trinitati voveo, me bello, maledictis, interdictis, execrationibus, et demum quibuscumque rebus potero, Turcæ Christi nominis hostes sævissime persecuturum.* Quod se pontificem præmature in hoc voto nuncupaverit, illud in causa fuisse videtur quod B. Vincentius Ferrerius, dum esset in vivis, et amice a Callisto coleretur, pontificatus spem certam ei fecerat. Vide Platina et *Hist. pont. et card.*, tom. II, pag. 981 984.

reret, ac Turcas Constantinopoli capta, nimis jam tumidos ferocesque retunderet. Hæc strenue molienti pontifici assiduo Bessarion stimulus addebat, modo Christianæ reipublicæ dedecus, modo Italiæ periculum ostentans, ne Barbari, finitinis regnis debellatis, in nos etiam impetum facerent. Præterea, cum valetudinis causa non multo post ad aquas Puteolanas proficisci statuisset, idem hoc fecit cum Alphonso, Aragoniæ et Siciliæ rege, quem salutaturus Neapolim usque perrexit. Et rex quidem cum splendida procerum manu obviam egressus, eum perhonorifice excepit, omnique cumulatam amoris et liberalitatis officio dimisit. Multa quoque tum ipsi, tum Callisto per litteras est pollicitus, quæ si bona fide servasset, nec alio copias ad pacem Italicam conturban tam vertisset, magnum profecto Callisti studia emolumentum ac pondus in bello mox gesto habuissent. Ægritudinis incommodo liberatus Nicænus, in Urbem rediit, ibique mandato pontificis Rosæ, virginis Viterbiensis, **35** acta, una cum Dominico (**37**) et Prospero Columna, (**58**) cardinalibus, diligenter excussit, in eum scilicet finem ut solemnī pompa divorum catalogo rite posset ascribi.

XXVI.

Per hæc eadem tempora, patronus cum esset Basiliani ordinis, ut supra indicavi, insignisque cœnobii Messanensis administrationem a Callisto accepisset, totum se dedit huic sacro instituto, ac veteri monachorum disciplinæ reparandæ, quæ una cum Græci sermonis usu funt litus pene interierat. Ac primo, ne longius ea serperet morum corruptio, quæ nimis diu ordinis ejusdem alumnos infecerat, neve ob linguæ imperitiam ignotæ in posterum monachis essent D. Basilii Constitutiones, eas ipse in vernaculum sermonem conversas aptamque in epitomen redactas universis Italiæ ac Siciliæ monasteriis observandas proposuit (**59**). Mox Græcis litteris instaurandis, **36** sine quibus nec ecclesiasticus ritus, nec antiqua instituti dignitas posset consi-

(57) Dominicus Capranica, nobilis Romanus, a Martino V pontifice cardinalium collegio ascriptus fuit an. 1423, sed non, ut ferunt, ab eo publicatus. Hinc ab Eugenio IV rejectus eaque dignitate spoliatus ad synodum Basileensem perrexit suam causam peroraturus. Post hæc, Eugenio reconciliatus, declaratusque cardin. tit. S. Crucis in Jerusalem, Piceni provinciam administravit. In domo quam sibi edificaverat moriens collegium instituit. Obiit an. 1458, dum comitia haberentur post mortem Callisti III, sepultusque est in templo S. Mariæ supra Minervam.

(58) Prosper Columna, Martini V ex fratre nepos, cardinalis creatus an. 1426, sed non ante renuntiatus quam an. 1430. Diaconus fuit S. Georgii in Velabro et mox archipresbyter basilicæ Lateranensis. Tres pontifices, nempe Nicolaum V, Callistum III et Pium II, sacra tiara exornavit, ac parum abuit quin ipse pontifex evaderet in eo conclave quo Pius II electus est. Cessit e vivis an. 1463,

(a) An alius? Si non alius, hoc magni ponderis esset in controversia de Glycæ ætate. Vide tomum nostrum Cl. VII Edit.

stere, animum diligentissime applicuit, stipendioque assignato idoneos magistros undique conquiri curavit. Horum e numero fuisse Michael Glycæ (**60**), σοφώτατος καὶ λογιώτατος dictus, et Andronicus Galinotus, monachus Constantinopolitanus quem constat ad annum usque 1467 Græci doctoris munus in cœnobio Messanensi explevisse. Ejus deinde locum Constantinus Lascaris tenuit, non minus eruditione quam genere nobilis, quem Græcos enarrantem scriptores ut audivet Petras Bembo primo ætatis flore Messenam navigavit, eaque in urbem tanti viri consuetudine illectus, ultra biennium permansit (**61**).

XXVII.

Nullum ordinis Basiliani monasterium tunc fuit quod non sordes, ut sic loquar, atque illuviem deponeret novumque indueret austerioris disciplinæ et cultus elegantioris aspectum. Nec secus profecto contingere potuit, cum suas ille cogitationes omnes, officia, pecunias, **37** in ea tantum liberalissime impenderet quæ rem augerent promoverentque divinam, et scientias e veterino in quo tandiu consopitæ jacuerant, ad sæculi lucem atque hominum usum reducerent. At præ cæteris Basiliani instituti asceteris Messanense cœnobium S. Salvatoris, de quo verba jam feci, præcipua quadam benevolentia fovit, et summis, quandiu curam illius gessit, beneficiis cumulare non destitit. Et enim prædia possessionesque non paucas, vel incuria superiorum pessumdatas vel etiam alienatas recuperavit, et studio adhibito ac diligentia, proventus agrorum multo uberiores reddidit quam antea unquam fuissent. His ille præsidiiis fultus et monachorum numerum jam valde imminutum adauxit, et cœnobium ipsum novis decoratum ædificiis in ampliorem et magis aptam splendideque formam redegit.

XXVIII.

Classe in Ægæum missa et hostibus aliquoties fugatis, vim Turcicam strenue propulsabat Callistus brevique majora effectu-

tumulatusque est ad SS. Apostolos.

(59) Maffei, lib. vii *Annal. Gregorii XIII*, scribit hanc ipsam epitomen typis editam fuisse an. 1578, jussuque pontificis per singula Ordinis monasteria distributam. Hoc idem affirmat Jul. Santorius, card. S. Severinæ, in epist. quam decretis et constitutionibus monachorum ejusdem Ordinis præfixit. En cardinalis verba: *Cum superioribus annis, mandato sel. rec. Gregorii papæ XIII, reformationi Græcorum et congregationis vestræ una cum aliis cardinalibus darem operam, tum alia multa, tum illud ipsum Bessarionis compendium Græca Italicæque lingua typis excutendum curavimus, et monasteriis vestris per Italiam præsertim, Siciliam et Hispaniam, ac etiam aliis in Græcia constitutis distribui et tradi fecimus.*

(60) Glycæ hujus (a) aliquot epistolas edidit Læmus in *Deliciis erudit.* tom. I.

(61) Vide Bembi *Epist. famil.*

rus videbatur, nisi eum mors in hoc prospero rerum cursu abstulisset (62). Novus igitur Ecclesiæ pastor creandus qui virtute atque ingenio præcelleret, et hoc potissimum erat in causa, quod bifariam inter se divisi essent Patres; una enim pars Æneæ Silvio Piccolomineo, altera, cujus erat princeps Bessarion, cardinali Rothomagensi (63) favebat. Præclare tamen ob viri **38** famam magnis probatam arduisque negotiis vicit Piccolominea factio et Æneæ Silvio pontificatum detulit, qui, nulla interposita mora, se Pium II jussit vocari. Tum Bessario, pontificis pedibus provolutus, hæc ait: *Laudamus, pontifex maxime, tuam assumptionem, quam ex Deo esse non dubitamus, et sane dignum te hoc munere et censuimus antea et nunc censemus. Quod autem te non elegimus, id fecit ægritudo tua: nam cum pedibus ægrotares, hoc tantum sufficientiæ tuæ deesse putavimus; est enim Ecclesia egens viro activo qui possit itineribus corporis exerceri et imminentibus periculis occurrere quæ a Turcis, formidamus: tu contra quietis eyes. Hoc nos ad Rothomagensem traxit. Quod si suis corpore validus, nullus erat quem tibi præferendum existimarem. At cum Deo placuerit, et nobis placet. Nos te pontificem veneramus, et denuo quantum in nobis est, eligimus, tibi que fideliter serviemus.*

XXIX.

Gratissimus Christi vicario fuit hic sermo tanquam ab eo profectus qui omnium esset exemplar virtutum, et electioni de se factæ multum adderet auctoritatis et gratiæ. Quamobrem Pius, etsi antea Nicænum ob doctrinæ ac morum præstantiam diligebat, eum deinceps adeo charum habuit tantique fecit, ut in rebus solertiæ majoris ac momenti nil ferme quidquam nisi de suo consilio ac voto decerneret. Interim, petentibus Minoritis alium sibi patronum concedi qui loco defuncti **39** cardinalis Capranicæ Ordinis curam susciperet, pontifex nemini potius quam Nicæno ejusmodi munus tribuendum

(62) Callistus ab hac luce subtractus est die 6 Augusti 1458, cum annos tres menses quatuor pontificatum gessisset. Vir fuit singularis gravitatis et prudentiæ, et in eo tantum a nonnullis reprehensus quod in suis nimis largus atque indulgens exstitit.

(63) Guill. de Estouteville, archiepiscopus Rothomagensis, cardinalatum assecutus sub Eugenio IV, titulum habuit SS. Sylvestri et Martini in Montibus. S. collegii decanus et apostolicæ sedis camerarius fuit. Legatus in Galliam missus ut pacis fœdera inter Anglorum et Galorum reges sanciret, Academiam Parisiensem apostolica et regia auctoritate reformandam suscepit. Octogenario major vivere desiit an. 1483, sepultusque est in ecclesia S. Augustini quam a fundamentis erexerat.

(64) Eruditiss. Boernerus, in libello *De doctis hominibus Græcis litt. Græc. in Italia instauratoribus*, Bessarionem existimat a Callisto III ordinis Minoritarum patronum declaratum fuisse. Sed vir, alioquin diligentissimus, profecto hic errat, cum liquido constet eum Domineo card. Capranicæ successisse, qui non nisi post mortem Callisti e vivis excessit.

(65) Vide Append. monum., n. 5.

existimavit (64). Neque is vero conceptam de se opinionem fefellit, cum summam ubique fidem et benevolentiam in D. Francisci familia tuenda ornandaque præstitit. Ejus tamen amor tunc maxime effulsit cum SS. XII Apostolorum basilicam, cujus titulum regimenque ipse habebat, eidem familiæ tradi curavit, amotis inde canonicis qui, numero pauci, ut supra retulimus, neque rem divinam peragere eo cultu quo decet, neque aliud quidquam exhibere jam poterant quod in populi commodum cederet ac templi dignitatem. Pontifex, cui plane cognita erant hæc omnia, Nicæni sententiam ac proces facile admisit, et litteris apostolicis, datis pridie Kal. Julias 1463, Minoritas in basilicæ jura ac possessionem induci mandavit (65).

XXX.

Ex quo Pius ad culminis apostolici honorem evectus est, nihil antiquius habuit atque animo sæpius agitavit quam ut acerrimo bello Turcas persequeretur eorumque conatus et audaciam reprimeret, qua non modo conterminis Græciæ populis, sed etiam Italiæ atque Europæ universæ miserum luctuosumque minabantur excidium. Eapropter Mantuæ, sub ipsa pontificatus initia, principum oratorumque conventum indixit, eo nempe consilio ut se coram de opibus ac belli apparatu necessario agi posset. Post hæc, omni contempto **40** hiemis ac parum firmæ valetudinis incommodo, Perusiam celeriter adiit, eaque in urbe dies aliquot, magna civium lætitia susceptus, commoratus est (66). Senas inde ac Florentiam petiturus, hac de re cardinalem S. Petri ad Vincula Romæ legati munere fungentem (67) admonuit, simulque adjecit hæc verba: *Circumspectioni tuæ injungimus ut Alamannum illum, cui, instante cardinali Nicæno, commissum est decem millia bellatorum in subsidium fidei congregare, ad nos, antequam alio divertat, Perusium mittas; intendimus enim hoc initio fervoris conatusque sui de aliquo subventionis auxilio providere* (68). Quibus verbis

(66) Perusinae urbis ingressum ipse Pius in *Comment.* ita describit: *Perusium profectus est, ubi honores hi ei sunt exhibitii qui humano ingenio potuerunt excogitari; nam quamvis aspera sæviret hiems, non tamen aliter adornata civitas fuit quam si vernum tempus adfuisset; virere totam urbem, gestire viros ac mulieres quod Romanum pontificem intuerentur; nam ante annos octoginta nemo illic Christi vicarium viderat; pendere per omnes urbis rias insignia pontificis et lunæ aureæ nondum p'enæ; tudi militares exhiberi; omnes profusam ostend. re lætitiæ; cardinales et universos curiales humane ac benigne tractari.*

(67) Fuit hic Nicolaus Cusanus, in diocesi Trevirensi natus et eximiam ob doctrinam cardinalis creatus a Nicolao V. Ex presbytero card. ut. S. Petri ad Vincula postea episcopus Brixiniensis factus, varias gravesque obiit in Gallia et Germania legationes. Tuderti mortuus est an. 1464, ejusque corpus Romam delatum in ecclesia titulari quiescit. In omni disciplinarum genere, et præsertim theologicis, philosophicis ac mathematicis, excelluit, ut ejus opera ostendunt quæ pluries typis renovari meruerunt.

(68) Ex Regest. brevium, pag. 11.

dignoscere licet, Bessarionis nostri opera imprimis ac sedulitate factum esse ut viri fortes, religionis et gloriæ studio commoti, jam tunc copias nutui pontificio parituras conscriberent.

XXXI.

Mantuanus pontifex cum pervenisset, et conventus jam frequens esset, non modo principibus (69), sed regum 41 populorumque oratoribus, legati e Græcia atque Asia missi supervenere, qui, Latini nominis opem implorantes, suorum animos ad omnem belli societatem paratos nuntiabant. Tum Pius tanta contentione atque ardore universos ad arma in hostem communem expedienda hortatus est, ut facundia, qua multum pollebat, longe auctus ad tres vel circiter horas sermonem produxerit (70). Post illum pro sacro collegio Nicænus oravit, primumque recensens ludibria ac damna quæ gens Christiana a truculentissimis barbaris esset passa, periculum ingens quod omnium cervicibus jam impendebat, ante oculos posuit nisi fœdere icto arma quantocius corripierent, et belli clades calamitatesque ab Europa in Orientis regna converterent. Plura deinde cum de fidei studio ac nominis gloria, tum de Christianæ reipublicæ commodis dixit, quæ spes erat amplissima fore si, valido exercitu instructo, bellum hoc sacrum prompte viriliterque susciperent. Hæc verba is hominum favor est consecutus, ut copias terra marique parandas et decimas a clero et populo in hunc usum solvendo decreverint. Verum hæc animorum alacritas paucos post dies elanguit, partim quod principum quorundam odia inter se recruderant, partim quod Veneti, gravissimo bello implicari nolentes, eas fœderis conditiones (71) petebant quas reliqui nunquam videbantur concessuri.

42 XXXII.

Hæc inter nuntiatum est Pio Peloponnesios qui strenue pugnando vim Turcicam eo usque represserant, in magno versari discrimine nisi promptum ipsis auxilium submittat. Hinc temporis premebat angustia, inde summa scribendi exercitus difficultas. Cum nullam pontifex opem cerneret paratiorē quam

(69) Principes in Mantuano conventu præsentés hi fuere : Franciscus Sfortia, Insubriæ dux, Ludovicus Mantuæ et Willelmus Montis-Ferrati marchio. Adfuit præterea Sigismundus Malatesta, Arimini dominus.

(70) Exstat hæc Pii oratio inter alia ejus opera typis vulgata.

(71) Pius in Comment. de Venetis oratoribus hæc refert : *Miserunt Venetes ita demum socios futuros si rem nauticam soli administrare permitterentur, si sua facerent ex hoste rapienda, si classis impensa letarentur, si exercitus ex Hungaria contra Turcas quinquaginta millium equitum et viginti millium pedum proficisceretur. Classem sexaginta triremium et navium viginti necessariam esse dicebant, et in his ultra remiges et consuetos nautas, octo millia militum requirebantur; corpora navium et armamenta tantum se gratis exhibituros promittebant. Pro cæteris rebus pecuniam exquirebunt, atque in hunc usum decimas, vicimas et tricesimas sive ditionis,*

cruce signatos, si qui colligi extemplo transfretarique possent, duplices dedit hac de re litteras ad Jacobum Picentem, Franciscani ordinis cœnobitam, qui postea divorum catalogum auxit et magno tunc populi concursu plausuque, sacras habebat per Picenum et Umbriam conciones. Idem et alia longiore epistola (72) Nicænus fecit, ab eo petens ut qua pollebat dicendi facultate homines bello aptos ad piam hanc expeditionem accenderet, et quadringentos aut saltem trecentos ex iis delectos qui virium robore atque animi fiducia præstarent, Anconem illico mitteret, navem in eo portu pontificis jussu paratum conscensuros. Diligentissime huic muneri satisfecit Jacobus, trecentique milites, quos crucis tessera ornatos et armis ac viatico instructos in Peloponnesum misit, egregiam adeo navarunt operam, ut, Patris primo impetu captis, dubiam hosti victoriam aliquandiu fecerint, licet immenso peditum atque equitum numero irrumpens peninsulam illam fuisset adortus.

43 XXXIII.

Irritus Mantuæ conventus omnem spem fœleris abstulisse videbatur. At non idcirco animum Pius despondit; imo curas præcipuas eo vertit ut principum Germanorum dissidia, et præsertim Friderici Cæsaris cum rege Hungariæ Mathia componeret, qui duo maxime sacro bello inchoando multum possent impedimenti afferre vel roboris (73). Homine ad hoc opus egebat industria et qui morum sanctitate non minus quam doctrinæ opinione celebraretur. Ea res potissimum fecit ut legati munus Nicæno commiserit, jusseritque in Germaniam acceleratis itineribus proficisci. Et quoniam nihil magis proficuum ad pacem obtinendam rebatur quam nomine sedis apostolicæ binos conventus, unum Norimbergæ, alterum Vindobonæ apud Cæsarem cogere, plenam super hoc negotio potestatem ei tradidit, scriptis præterea litteris ad cardinalem S. Angeli, qui Hungariæ legatus tunc erat, ut acta sua omnia et consilia cum Bessarione communicaret (74). Hæc dum paratur legatio Germanica, finem accepit annus 1459, in quo Nicæ-

quas 150 millia auri nummum conferre arbitrabantur; neque his contenti, auri quindecies centena millia ex publico postulabant. Et hujuscemodi Venetorum oblatio fuit. V. Raynald. ad an. 1459.

(72) Hanc Nicæni epistolam producit Waddington. XIII *Annal. Minor.*, p. 129, eaque inscripta sic est : *Venerubili Patri F. Jacobo de Marchia, Ordinis Minorum de Observantia, professori verbi divini, prædicatori eximio, amico nostro et tanquam patri charissimo, Bessarion, cardinalis Nicænus, episcopus Tusculan., protector Ordinis Minorum.*

(73) Post Ladislat regis mortem Fridericus III imp. Pannoniæ regnum cepit appetere, tum quod occulte a nonnullis vocabatur proceribus, tum quod penes se sacram regni coronam retinebat. Ea causa fuit perpetuæ inter ipsum et Mathiam Hungarum, qui regno potiebatur, discordiæ; quæ res haud modice Turcarum conatibus profuit et opes Christianas afflixit.

(74) Joannes Carvajal, Hispanus, ab Eugenio IV

nus, Hieron. Rubeo narrante (75), vetus 44 cœnobium S. Joannis Evangelistæ in agro Ravennate locatum, sibi que per modum commendationis ab Eugenio IV pontifice indultum, canonicis Sanctissimi Salvatoris congregationis Rhenanæ resignavit, non alia quidem ratione ductus quam ut res divina ibidem augeri et in ætiquum posset splendorem restitui.

XXXIV.

Quintum et sexagesimum ætatis annum habebat cum, nec habitu corporis imbecillo, nec Alpium nivibus aut viarum asperitate deterritus, Germanicum iter quo nullum tunc erat inamœnius et magis hospitibus durum, suscepit; tanto enim desiderio æstuabat supplicias ferendi non modo Græviæ naufragium passæ, sed omnibus etiam Christianum legem professis, qui, Turcico imperio in immensum aucto, similem poterant fortunæ casum vereri, ut facile incommoda, labores atque ipsam viæ jacturam contemneret. Molestus profecto legendibus forem si cuncta hæc velle in medium proferre ac describere quæ toto biennio gessit molitusque est assidue dum Germanos principes ad concordiam et fœdus inœundum sollicitans, arduum legationis munus obiret (76). Platina tantum verba quibus in sermone panegyrico legati industriam patientiamque incredibilem, negotii difficultates et fœderis spei tandem frustratam exponit, in rei testimonium adducam.

45 XXXV.

« Vadit (sic Platina) vir optimus, licet
« valetudinarius et hieme instante, quo Pius
« imperat. Venetias, Pado amne primum
« delatus, ducem ac senatum ad suscipien-
« dum tantum bellum adhortatur, in Germa-
« niam honesto magis quam lauto et eleganti
« comitatu flectit iter. Sæviebat tum hiems
« Februario mense, in Germania potissimum
« quæ regio frigidissima est. Vexatus itaque
« cum ventis, tum imbribus, tum nivibus
« prope continuis, nullum diem intermisit
« quo ulterius non proficisceretur; et cum
« stare pedibus equi præ glacie vix possent,
« vehiculo Germanorum, quod *traham* voca-
« mus, non vectus, sed tractus est. Tandem
« vero, post labores prope infinitos, Norim-
« bergam venit, obviam prodeunte honora-
« tissimo quoque cive, prodeuntibus epi-
« scopis et toto clero. Urbem ingressus,
« litteris statim ac nuntiis principes Germa-

« niæ ad se vocat, populum quoque Norim-
« bergensem ut idem faciat longa ac gravi
« oratione adhortatur; id velle Deum Opt.
« Max., id Præm pontificem, id res Christia-
« ni populi afflictas prope ac profligatas.
« Supervenere autem non ita multo post,
« auctoritate sedis apostolicæ et tanti viri
« fama permoti, principes multi vel princ-
« ipum oratores. Hos ille in conventu, au-
« dita controversiarum causa, ad pacem et
« concordiam multis ac maximis rationibus
« revocare sæpenumero conatus est. Quid
« non cogitavit, quid non egit, quid non
« dixit Bessarion, Quiritis, quo pacem inter
« dissidentes componeret? Aderant princi-
« pes multi, aderat cardinalis Augustensis,
« aderant episcopi quidam; aderat Albertus
« Brandeburgensis marchio, aderant legati
« Baviaræ ducis. Hos duos principes inter
« se maxime dissidentes odio prope ingen-
« to, et monere, et obsecrare vir optimus
« non desinebat, copiosa et gravi oratione
« de pace habita, quam paulo ante cum ad-
« miratione legimus, ut, depositis simulta-
« tibus et odiis, de bello 46 Turcis inferen-
« do una cum pontifice et imperatore cogi-
« tarent.

XXXVI.

« Et ecce dum in consultatione essent,
« litteræ ei a legato Pannoniæ, S. Angeli
« cardinali, redduntur, quibus fit certior pug-
« natum cum Turcis esse et Pannonios
« gravi prælio superatos cessasse, periculum-
« que imminere ne hostes, victoria clati,
« longe ac late omnia occupent, vastent et
« diripiant. Tum Bessarion lacrymabundus,
« ac vicem Christianæ republicæ gemens,
« breviter clades omnes nostris illatas com-
« memorat, imminens periculum ostendit,
« pacem et concordiam proponit, quo liben-
« tius et tutius conjunctis armis et copiis,
« ire in hostem ferocem et recenti victoria
« exsultantem liceat. Cum autem Norimber-
« gæ nihil fieri videretur, quod eo propter
« distantiam proficisci Rhenani principes
« gravarentur, maxime vero Palatinus com-
« mes, transfere conventum Vormatiam le-
« gatus instituit, ne quidquam intentatum
« relinqueret quod ad sedandas lites pertine-
« ret. Ventum est tandem, post multa et
« gravissima pericula, Vormatiam; neque
« enim peragrarè Germaniam sine præsidio
« militari licet, quod apud eos (tantum va-
« let consuetudo!) rapinæ et latrociniæ quo-
« dammodo concessa videntur. Susceptus

ob operam egregie navatam in concilio Basileensi diaconus cardinalis S. Angeli in Foro piscinum creatus est. Deinde presbyter card. S. Crucis in Jerusalem et episcopus Portuensis fuit. Plurimas legationes pro sede apostolica magno cum nomine integritatis ac prudentiæ gessit, et præsertim apud Pannonios, ubi sexennium inter summas difficultates et pericula versatus est. Septuagenario major Romæ decessit a. 1469, tumularique voluit in templo S. Marcelli.

(75) Hieron. Rubeus, *Hist. Raven.*, lib. vii: *Accessit, inquit, Bessarionis cardinalis pium studium. qui anno 1459 consociationi canonicorum S. Salva-*

toris cœnobium et fundos omniaque sacre ædis D. Joannis Evangelistæ dono dedit.

(76) Monumenta plurima ad hanc legationem Germanicam atque etiam ad Venetam spectantia, quam triennio post cardinalis obivit, in archivo sunt Vaticano sanctiore; quatuor namque ibi existunt volumina quæ bullas pontificias, legati decreta atque litteras in unum congesta continent. Præterea magnum habent instrumentorum numerum quæ ad rem Bessarionis domesticam sive ad bona ecclesiastica pertinent, quæ ille sub variis titulis ab an. 1458 ad exitum usque vitæ retinuit.

« benigne a Vormatiensibus, Bessarion le-
 » galos tum imperatoris, tum aliorum prin-
 » cipum ad se vocal, quid sit agendum pro-
 » ponit. Disceptatur, nec semel tantum, sed
 » iterum ac tertio. Mittit episcopos, viros
 » gravissimos et optimos, quos secum habe-
 » bat, ad vicinos principes, ne quid omitta-
 » retur quod ad concordiam faceret.

XXXVII.

« Ubi autem nihil fieri tanta sollicitudine
 » videretur, monendo, rogando obsecrando-
 » que, Viennam proficisci ad imperatorem
 » instituit, omnes adhortatus ut eo se pro-
 » pere conferrent, arbitratus Cæsaris poten-
 » tia et auctoritate rem optatam **47** ex sen-
 » tentia confici posse. Magnis quidem atque
 » asperis itineribus eo tandem ventum est.
 » Fit obviam Bessarioni imperator ad mille
 » passus, eumque nullo non habito honoris
 » genere in urbem ducit. Data est tantum-
 » modo dies quieti; postea vero cum legatus
 » ad imperatorem, contra imperator ad le-
 » gatum proficisci honoris causa contende-
 » ret, pervicit imperator ad Bessarionem
 » pergens, quocum et de pace componenda
 » inter Germanicæ principes et de bello Tur-
 » cis inferendo longissimus et gravissimus
 » sermo est habitus. Cum itaque principes
 » et legati multorum venissent, de eadem-
 » que re quam sæpissime omni conatu fru-
 » stra tractatum esset, proposito ipsius pro-
 » vincie emolumento et honore, redire
 » tandem in Italiam legatus instituit, ne fru-
 » stra et tempus et corpus valetudinarium
 » frigoribus et labore itinerum ac tædio ani-
 » mi consumeret. Inter exteras gentes, Græ-
 » cis et Latinis natura infestas, periclitatus
 » est sæpius, dum temulenti et armati non
 » solum in agris, sed in urbibus quoque
 » grassantur; Viennæ autem potissimum, ubi
 » gymnastici quavis licentia et petulantia
 » utuntur. »

(77) Ferrariensis, Adriæ primum episcopus, deinde archiep. Ravennas, inter presb. card. a Pio II est adlectus. Multa et gravia gessit Ecclesiæ negotia, legatque munere functus est apud Angliæ et Neapolis reges. Umbriæ quoque et Piceno præfuit Vitam reliquit an. 1476, sepultusque est in ecclesia S. Clementis, cujus, quandiu vixit, titulum retinuit.

(78) Jacobus Ammannatus in ditione Lucensi ortus est. Sub Callisto III et Pio II Brevium apostolicorum scriptor fuit. Ab eodem Pio episcopus Ticiensis et mox presbyter cardinalis tit. S. Chrysogoni creatus est, cum illum antea in Piccolomineam familiam ascivisset. Varia exercuit Ecclesiæ munera, sed præcipue floruit ingenio ac litterarum humaniorum studio, ut ejusdem epistolæ et commentaria typis edita testantur. Obiit iv Idus Sept. an. 1479, in oppido S. Laurentii ad Cryptas, Romamque advectus in ecclesia S. Augustini tumulum habuit.

(79) Hic nondum viginti annos natus cardinalitiam dignitatem obtinuit. Legatus inde Bononiæ et episcopus etiam fuit. E vita migravit an. 1483 sepultusque est Mantuæ in ecclesia cathedrali.

(80) Joannes Golredus e Burgundia, monachus primum Cluniacensis, deinde Atrebatensis episcopus, ac mox etiam Albiensis SS. Sylvestri et Martini in Montibus presbyter card. reannuatus, pro Ludo-

XXXVIII.

Fœderis Germanici negotio penitus collapso deploratoque, in Italiam animo æger ac multum de infausto hoc eventu sollicitus remeavit. Quod Romæ degeret, antequam finis instaret anni 1461, ex eo facile colligi potest quod xv Kal. Januar. consistorio interfuit in quo Pius novos cum vellet cardinales creare, Patrum sententiam rogavit. Probantibus cunctis ac provide facturum dicentibus, si firmiori præsidio Ecclesiæ statum dignitatemque communiaret, confestim ille sex viros nominis fama ac natalibus claros in sacrum collegium cooptavit. Ex Italishi fuere: Bartholomæus **48** Roverella, Ravennæ archiepiscopus (77), Jacobus Ammannatus, Ticini episcopus, postea cardinalis Papiensis nuncupatus (78), et Franciscus Gonzaga, Mantuani principis filius (79); ex Gallis, Joannes, episcopus Atrebatensis (80), et Ludovicus Albretus, regio Francorum sanguine ortus (81); ex Hispanis demum Jacobus Cardona, episcopus Urgellensis (82). Hos pontifex in publico consistorio mox palam renuntiare et meritis quemque laudibus, prout mos est, ornare debebat; sed cum per eos dies, quemadmodum **49** ipse refert in Commentariis, chiragra laborare cœpit ac morbi cruciatu incredibili urgeri, Nicænus, cujus præcipua inter Patres tunc erat auctoritas, illius vicem cumulatissime implevit, et novos colleges eorumque virtutes deserto atque honorifico elogio decoravit (83).

XXXIX.

Thomas Palæologus, Peloponnesi despota, dum nostri bellum cum Turcis detrectant, eorumque arma quaquaversum debacchari patiuntur, omni plangitione spoliatus, cum uxore ac liberis Romam profugerat (84). Is portum Anconæ cum primo tenuisset, sacrum ibi caput deposuit Andreæ apostoli quod Patrensi Ecclesiæ detractum secum

vico XI, Galliarum rege, magni momenti negotia explicuit. Ætate longe protracta obiit an. 1475.

(81) Titulum habuit SS. Petri et Marcellini. Plures in Gallia Ecclesiæ administravit. Ob egregias animi dotes Urbis totius amorem sibi conciliavit; Romæ mortuus est anno 1466, ejusque ossa quiescunt in æde S. Mariæ de Ara Cœli.

(82) Ex episcopo Urgellensi, ad preces Aragonum regis, cardinalis creatus fuit; sed quia pedem ex Hispania nunquam movit, titulum cardinalitium minime obtinuit. Naturæ debitum solvit die 1 Decembris anni 1466.

(83) Vide Pii *Comment.*, lib. vii.

(84) Constantini, Græcorum imperatoris postremi, frater Thomas hic fuit, eoque occiso aliquando Peloponnesum tenuit donec et ipsi bellum Turcæ intulerunt. Quatuor filios habuit, duos masculos et feminas totidem. Ex masculis minor natu Manuel, Christianam religionem turpiter deserens, ad Mahumetanum translugit. Major natus, Andreas, patrem secutus, Romæ vixit, a sede apostolica una cum parente munifice sustentatus, hospitiumque eis præbens Bessarion (a) quibuscumque rebus potuit, regiam hanc fovit familiam. Ex feminis una regi Servie, altera Magno Russorum duci nupsit. Vid. Raynald. ad an. 1461.

(a) Vide in hoc volumine Bessarionis epistolam ad præceptorem liberorem Thomæ despota.

avexerat, pontifici maximo donaturus. Ex Ancona Pius illud in arcem Narniæ transferri sancteque asservari mandaverat, donec belli tumultus in Piceno atque Umbria excitati quiescerent (85). Pacatis tandem rebus, cum insigni hoc vellet thesauro Vaticanam augere basilicam, sub initium anni 1462 tres Narniam **50** præcipuæ dignitatis ac nominis cardinales direxit, nempe Bessarionem nostrum, Alexandrum tit. S. Susannæ (86) et Franciscum Picolomineum (87) qui debito illum cum honore in Urbem deferrent. Hi Narniam profecti, et sacro recepto pignore, Romam versus, occurrentibus undique populis, remearunt. Ad pontem Milvium qua die venerunt (ea fuit Dominica Palmarum, pridie Idus Apriles) sacrum *λειψάρον* in turri, quæ ibi etiam nunc est, decentissime collocarunt, relictis interim archiepiscopis Beneventano ac Sipontino qui vigilas excubias agerent et loci custodiam cum omni auctoritate præessent **51-52**. Quo ritu autem ac celebritate pontifex S. Andræ caput in Urbem intulerit, ipsum habet Lector narrantem in Commentariorum suorum libro viii.

XL-XLII.

Erat atque etiam nunc est in agro Tusculano cœnobium ordinis Basiliani, vulgo Cryptæ-Ferratæ nuncupatum (88). Eo nullum ecclesiastica ditio præclarior habuerat a longo ævo, seu monasticam spectes **53** disciplinam, sive opes ingentes ac fundos, quibus ducentos et ultra monachos diu aluit sustentavitque. Sed, ut fluxæ plerumque ac mutabiles res hominum sunt, ita sensim à primæva dignitate recesserat, tantasque in bonis ac possèssionibus jacturâ fecerat, ut Pio II regnante vix tenuè antiqui splendoris et famæ vestigium retineret. Id pontifex animo versans, et gliscenti huic malo validum promptinque remediū opponere cupiens, v. Kal. Septembris 1462, prælaudati cœnobii regimen atque administrationem Bessarioni nostro tanquam abbati commen-

(85) Hujus facti memoria, etsi longe posterius scripta, exstat in sacello arcis Narnensis, eaque sic habet :

SACELLUM HOC
 CUI ASSERVANDUM TRADIDIT
 ARCIS PRÆFECTUS
 EX ACHÆIA ADVECTUM CAPUT
 ANDRÆ APOSTOLI
 PIO II SEDENTE MCCCLXII
 DUM PURPURATI TRIUMVIRI
 AD URBEM DEFERRENT
 IN BASILICA LOCANDUM VATICANA
 FORMÆ REDDIDIT DECENTIORI
 NICOLAUS CANDIOTTUS
 PROTNOT. APOSTOLICUS
 ET GUBERNATOR MDCLII

(86) Alexander de Oliva, domo Sentinas, ex magistro generali ordinis Augustiniani, card. presb. tit. S. Susannæ a Pio II creatus fuit ann. 1480. Vitæ sanctimoniam claruit et beatorum alba ætæque fuit. Obiit Tiburi 21 Augusti 1465, cum non dum senilem aetatem attingisset.

(87) Franc. Todeschini, patria Senensis, et P. II nepos ex sorore fuit eamque ob causam as-

datario commisit (89); sperabat enim fore ut ejus studio atque amore summo quo Basilianam prosequeretur familiam, nobile illud monasterium amissæ disciplinæ decus reciperet multaque statim juris beneficio vindicaret quæ ipsi tum hominum fraus, tum vis armorum abstulerat, dum bello civili omnia circum arderent et Romanæ nobilitatis proceres odio acerbissimo inter se decertarent.

XLIII.

Nec vero irrita pontificis vota fuero: siquidem Bessarion, vetustis diplomatibus instrumentisque et chartis ejusmodi solerter excussis, id primum curavit ut scripta hæc omnia in librum concinne digesta referrentur, ne sua cœnobii jura in posterum deficerent, neu monachis, ut sæpe contigerat, penitus essent inutilia atque ignota (90). Mox bonis recuperandis vitæque **54** cœnobiticæ legibus instaurandis intentus, haud modice famam ac monasterii fortunas recreavit; nam et ædes squallore obsitas ac præ nimia vetustate labentes restituit et sacris indumentis pretiosaque suppellectili ecclesiam instruxit. Hujus rei testes etiam nunc sunt cum stemma ipsius gentilitium quod ibi visitur, tum donaria nonnulla quæ in sacrario asservata supersunt. In eo, ut certior sum factus, calix unus existit magni ponderis, ex argento inaurato confectus, cujus in basi hæc litteræ insculptæ leguntur: BESSARION EPISCOPUS NICÆNUS. Præterea duæ ibi sunt casulæ, seu, ut Græci vocant: phænolia; sericum unum, rubri coloris, aureis floribus inspersum, et sacris post humeros et ante pectus imaginibus ornatum, quæ phrygio simul opere atque auro refulgent; alterum ex auro totum et figuris Domini passionem exhibentibus affabre intextum.

XLIV

Vidimus supra Josephum, Cpolis patriarcham, Florentiæ, antequam synodo fuisset

citius in Picolomineorum familiam. Cardinalatum ab avunculo obtinuit an. 1460, cum adhuc esset admodum juvenis. Multas legationes et Ecclesiæ negotia gessit. Doctos homines amantissime fovit, ut ex plurimis præstantium virorum epistolis patet. Post Alexandri VI obitum Petri cathedram ascendit sub nomine Pii III, eodemque anno, qui fuit 1503, obiit.

(88) S. Nilus abbas, in Calabria ortus, D. Basilii institutum professus est, eaque in regione ac deinde prope montem Cassinum et Caietam urbem magnis virtutibus claruit. Anno 1004 monasterium Cryptæ-Ferratæ a fundamentis erexit, plurimum adjutus munificentia ac opibus Gregorii, comitis Tusculani. (Sciomm. in notis ad monast. Cryptæ-Ferratæ Romæ editis 1728.)

(89) Idem Sciomm., lib. cit.

(90) Habuit hoc cœnobium insignem quoque ac copiosam codicum optimorum bibliothecam quos antiqui monachi calligraphiam exercentes eleganter descripserant; sed horum pars magna ac potior temporibus Sixti V et Pauli V pontificum in Vaticanam bibliothecam illata est; reliqui vero, jussu Urbani VIII in Barberinam postea transtulerunt. Vid. Petrum Pomphium Rojota, lib. II, cap. 2.

« benigne a Vormatiensibus, Bessarion le-
 » gatus tum imperatoris, tum aliorum prin-
 » cipum ad se vocat, quid sit agendum pro-
 » ponit. Disceptatur, nec semel tantum, sed
 » iterum ac tertio. Mittit episcopos, viros
 » gravissimos et optimos, quos secum habe-
 » bat, ad vicinos principes, ne quid omitta-
 » retur quod ad concordiam faceret.

XXXVII.

« Ubi autem nihil fieri tanta sollicitudine
 » videretur, monendo, rogando obsecrando-
 » que, Viennam proficisci ad imperatorem
 » instituit, omnes adhortatus ut eo se pro-
 » pere conferrent, arbitratus Cæsaris poten-
 » tia et auctoritate rem optatam **47** ex
 » sententia confici posse. Magnis quidem atque
 » asperis itineribus eo tandem ventum est.
 » Fit obviam Bessarioni imperator ad mille
 » passus, eumque nullo non habito honoris
 » genere in urbem ducit. Data est tantum-
 » modo dies quieti; postea vero cum legatus
 » ad imperatorem, contra imperator ad le-
 » gatum proficisci honoris causa contende-
 » ret, pervicit imperator ad Bessarionem
 » pergens, quocum et de pace componenda
 » inter Geru animi principes et de bello Tur-
 » cis inferendo longissimus et gravissimus
 » sermo est habitus. Cum itaque principes
 » et legati multorum venissent, de eadem-
 » que re quam sæpissime omni conatu fru-
 » stra tractatum esset, proposito ipsius pro-
 » vincie emolumento et honore, redire
 » tandem in Italiam legatus instituit, ne fru-
 » stra et tempus et corpus valetudinarium
 » frigoribus et labore itinerum ac lædio ani-
 » mi consumeret. Inter exteras gentes, Græ-
 » cis et Latinis natura infestas, periclitatus
 » est sæpius, dum temulenti et armati non
 » solum in agris, sed in urbibus quoque
 » grassantur; Viennæ autem potissimum, ubi
 » gymnastici quavis licentia et petulantia
 » utuntur. »

(77) Ferrariensis, Adriæ primum episcopus, deinde archiep. Ravennas, inter presb. card. a Pio II est adlectus. Multa et gravia gessit Ecclesie negotia, legatque munere functus est apud Angliæ et Neapolis reges. Umbriæ quoque et Piceno præfuit Vitam reliquit an. 1476, sepultusque est in ecclesia S. Clementis, cujus, quandiu vixit, titulum retinuit.

(78) Jacobus Ammannatus in ditione Lucensi ortus est. Sub Callisto III et Pio II Brevium apostolicorum scriptor fuit. Ab eodem Pio episcopus Ticinensis et mox presbyter cardinalis tit. S. Chrysogoni creatus est, cum illum antea in Piccolomineam familiam ascivisset. Varia exercuit Ecclesie munera, sed præcipue floruit ingenio ac litterarum humaniorum studio, ut ejusdem epistolæ et commentaria typis edita testantur. Obiit iv Idus Sept. an. 1479, in oppido S. Laurentii ad Cryptas, Romanque advectus in ecclesia S. Augustini tumulum habuit.

(79) Hic nondum viginti annos natus cardinalitiam dignitatem obtinuit. Legatus inde Bononiæ et episcopus etiam fuit. E vita migravit an. 1483 sepultusque est Mantuæ in ecclesia cathedrali.

(80) Joannes Golredus e Burgundia, monachus primum Cluniacensis, deinde Atrebatensis episcopus, ac mox etiam Albiensis SS. Sylvestri et Martini in Montibus presbyter card. reuuntatus, pro Ludo-

XXXVIII.

Fœderis Germanici negotio penitus collapso deploratoque, in Italiam animo æger ac multum de infansto hoc eventu sollicitus remeavit. Quod Romæ degeret, antequam finis instaret anni 1461, ex eo facile colligi potest quod xv Kal. Januar. consistorio interfuit in quo Pius novos cum vellet cardinales creare, Patrum sententiam rogavit. Probantibus cunctis ac provide facturum dicentibus, si firmiori præsidio Ecclesie statum dignitatemque communiret, confestim ille sex viros nominis fama ac natalibus claros in sacrum collegium cooptavit. Ex Italis hi fuere: Bartholomæus **48** Roverella, Ravennæ archiepiscopus (77), Jacobus Ammannatus, Ticini episcopus, postea cardinalis Papiensis nuncupatus (78), et Franciscus Gonzaga, Mantuani principis filius (79); ex Gallis, Joannes, episcopus Atrebatensis (80), et Ludovicus Albretus, regio Francorum sanguine ortus (81); ex Hispanis demum Jacobus Cardona, episcopus Urgellensis (82). Hos pontifex in publico consistorio mox palam renuntiare et meritis quemque laudibus, prout mos est, ornare debebat; sed cum per eos dies, quemadmodum **49** ipse refert in Commentariis, chiragra laborare cœpit ac morbi cruciatu incredibili urgeri, Nicænus, cujus præcipua inter Patres tunc erat auctoritas, illius vicem cumulatissime implevit, et novos collegas eorumque virtutes disertio atque honorifico elogio decoravit (83).

XXXIX.

Thomas Palæologus, Peloponnesi despota, dum nostri bellum cum Turcis detrectant, eorumque arma quaquaversum debacchari patiuntur, omni plang ditione spoliatus, cum uxore ac liberis Roman profugerat (84). Is portum Anconæ cum primo tenuisset, sacrum ibi caput deposuit Andreæ apostoli quod Patrensi Ecclesie detractum secum

vico XI, Galliarum rege, magni momenti negotia explicuit. Ætate longe protracta obiit an. 1473.

(81) Titulum habuit SS. Petri et Marcellini. Plures in Gallia Ecclesias administravit. Ob egregias animi dotes Urbis totius amorem sibi conciliavit; Romæ mortuus est anno 1466, ejusque ossa quiescunt in æde S. Mariæ de Ara Cœli.

(82) Ex episcopo Urgellensi, ad preces Aragonum regis, cardinalis creatus fuit; sed quia pedem ex Hispania nunquam movit, titulum cardinalitium minime obtinuit. Naturæ debitum solvit die 1 Decembris anni 1466.

(83) Vide Pii Comment., lib. vii.

(84) Constantini, Græcorum imperatoris postremi, frater Thomas hic fuit, eoque occiso aliquando Peloponnesum tenuit donec et ipsi bellum Turcæ intulerunt. Quatuor filios habuit, duos masculos et feminas totidem. Ex masculis minor natu Manuel, Christianam religionem turpiter deserens, ad Mahumetanos translugit. Major natu, Andreas, patrem secutus, Romæ vixit, a sede apostolica una cum parente munifice sustentatus, hospitiumque eis præbens Bessarion (a) quibuscumque rebus potuit, regiam hanc fovit familiam. Ex feminis una regi Servie, altera Magno Russorum duci uxoris. Vid. Raynald. ad an. 1461.

(a) Vide in hoc volumine Bessarionis epistolam ad præceptorum liberorum Thomæ despote.

avexerat, pontifici maximo donaturus. Ex Ancona Pius illud in arcem Narniæ transferri sancteque asservari mandaverat, donec belli tumultus in Piceno atque Umbria excitati quiescerent (85). Pacatis tandem rebus, cum insigni hoc vellet thesauro Vaticanam augere basilicam, sub initium anni 1462 tres Narniam 50 præcipuè dignitatis ac nominis cardinales direxit, nempe Bessarionem nostrum, Alexandrum tit. S. Susannæ (86) et Franciscum Picolomineum (87) qui debito illum cum honore in Urbem deferrent. Hi Narniam profecti, et sacro recepto pignore, Romam versus, occurrentibus undique populis, remeantur. Ad pontem Milvium qua die venerunt (eà fuit Dominica Palmarum, pridie Idus Apriles) sacrum *λεϊψάριον* in turri, quæ ibi etiam nunc est, decentissime collocarunt, relictiq; intèrim archiepiscopis Beneventano ac Sipontino qui vigilas excubias agerent et loci custodiam cum omni auctoritate præessent 51-52. Quo ritu autem ac celebritate pontifex S. Andrææ caput in Urbem intulerit, ipsum habet Lector narrantem in Commentariorum suorum libro viii.

XL-XLII.

Erat atque etiam nunc est in agro Tusculano cœnobium ordinis Basiliani, vulgo Cryptæ-Ferratæ nuncupatum (88). Eo nullum ecclesiastica ditio præclarius habuerat a longo ævo, seu monasticam speciem 53 disciplinam, sive opes ingentes ac fundos, quibus ducentos et ultra monachos diu aluit sustentavitque. Sed, ut fluxæ plerumque ac mutabiles res hominum sunt, ita sensim à primæva dignitate recesserat, tantasque in bonis ac possessionibus jacturas fecerat, ut Pio II regnante vix tenuè antiqui splendoris et famæ vestigium retineret. Id pontifex animo versans, et giscenti huic malo validum promptumque remedium opponere cupiens, v. Kal. Septembris 1462, prælaudati cœnobii regimen atque administrationem Bessarioni nostro tanquam abbati commen-

(85) Hujus facti memoria, etsi longe posterius scripta, exstat in sacello arcis Narnensis, eaque sic habet :

SACELLUM HOC
QUI ASSERVANDUM TRADIDIT
ARCIS PRÆFECTUS
EX ACHAIA ADVECTUM CAPUT
ANDRÆÆ APOSTOLI
PIO II SEDENTE MCCCLXII
DUM PURPURATI TRIUMVIRI
AD URBEM DEFERRENT
IN BASILICA LOCANDUM VATICANA
FORMÆ REDDIDIT DECENTIORM
NICOLAUS CANDIOTTUS
PROTONOT. APOSTOLICUS
ET GUBERNATOR MDCLII

(86) Alexander de Oliva, domo Sentinas, ex magistro generali ordinis Augustiniani, card. presb. tit. S. Susannæ a Pio II creatus fuit an. 1480. Vitæ sanctimoniam claruit et hectorum alibi æsequus fuit. Obiit Tiburi 21 Augusti 1463, cum nonnullam sententiam a latere attigisset.

(87) Franc. Todeschinus, patria Senensis, et P. II nepos ea sorore fuit eamque ob causam as-

datario commisit (89); sperabat enim fore ut ejus studio atque amore summo quo Basilianam prosequeretur familiam, nobile illud monasterium amissæ disciplinæ decus reciperet multaque statim juris beneficio vindicaret quæ ipsi tum hominum fraus, tum vis armorum abstulerat, dum bello civili omnia circum arderent et Romanæ nobilitatis proceres odio acerbissimo inter se decertarent.

XLIII.

Nec vero irrita pontificis vota fuere: siquidem Bessarion, vetustis diplomatibus instrumentisque et chartis ejusmodi solenter excussis, id primum curavit ut scripta hæc omnia in librum concinne digesta referrentur, ne sua cœnobio jura in posterum deficerent, neu monachis, ut sæpe contigerat, penitus essent inutilia atque ignota (90). Mox bonis recuperandis vitæque 54 cœnobiticæ legibus instaurandis intentus, haud modice famam ac monasterii fortunas recreavit; nam et ædes squallore obsitas ac præ nimia vetustate labentes restituit et sacris indumentis pretiosaque suppellectili ecclesiam instruxit. Hujus rei testes etiam nunc sunt cum stemma ipsius gentilitium quod ibi visitur, tum donaria nonnulla quæ in sacrario asserta supersunt. In eò, ut certior sum factus, calix unus existit magni ponderis, ex argento inaurato confectus, cujus in basi hæc litteræ insculptæ leguntur: Bessarion episcopus nicænus. Præterea duæ ibi sunt casulæ, seu, ut Græci vocant: phænolia; sericum unum, rubri coloris, aureis floribus inspersum, et sacris post humeros et ante pectus imaginibus ornatum, quæ phrygio simul opere atque auro refulgent; allerum ex auro totum et figuris Domini passionem exhibentibus affabre intextum.

XLIV

Vidimus supra Josephum, Cpolis patriarcham, Florentiæ, antequam synodo finis

citius in Picolomineorum familiam. Cardinalatum ab avunculo obtinuit an. 1460, cum adhuc esset admodum juvenis. Multas legationes et Ecclesiæ negotia gessit. Doctos homines amantissime fovit, ut ex plurimis præstantium virorum epistolis patet. Post Alexandri VI obitum Petri cathedram ascendit sub nomine Pii III, eodemque anno, qui fuit 1503, obiit.

(88) S. Nilus abbas, in Calabria ortus, D. Basilii institutum professus est, eaque in regione ac deinde prope montem Cassinum et Caietam urbem magnis virtutibus claruit. Anno 1004 monasterium Cryptæ-Ferratæ a fundamentis erexit, plurimum adjutus munificentia ac opibus Gregorii, comitis Tusculani. (Sciomm. in notis ad monast. Cryptæ-Ferratæ Romæ editis 1728.)

(89) Idem Sciomm., lib. cit.

(90) Habuit hoc cœnobium insignem quoque ac copiosam codicum optimorum bibliothecam quos antiqui monachi calligraphiam exercentes eleganter descripserant; sed horum pars magna ac potior temporibus Sixti V et Pauli V pontificum in Vaticanam bibliothecam illata est; reliqui vero, jussu Urbani VIII in Barberinam postea translata. Vide Petrum Pompilius Rodota, lib. II, cap. 2.

imponeretur, diem clausisse supremum. Josepho Gennadius seu aliter Georgius Scholarius in throno patriarchali successit (a), qui, 55 Græcos a fidei unitate resilientes voce ac scriptis in officio retinere conatus est, et Marci Ephesii calumnias, quibus amenti furorē stimulatus Latinam onerabat Ecclesiam, docte non minus quam pie refutavit. Hujus postea, cum patriarchatu abisset, Pio II jubente, locum tenuit Isidorus cardinalis Ruthenus, ad eam dignitatem ideo promotus quia concordie studiosus et Græcis diu notus ac familiaris, omnium unus maxime idoneus ad synodi decreta tuenda videbatur. Cum vero is quoque longo difficilique morbo consumptus et vita ni grasset v Kal. Maias 1463, pontifex oculos in Bessarionem conjecit, ejus doctrinæ fama ac virtutis præstantia fieri posse arbitratus ut Orientalis Ecclesia sanctiones eas firmas ac ratas esse vellet quæ in concilio fuissent unanimi sententia receptæ, nec ultra veritati obsteret, tot præserim ac tantis calamitatibus redacta, quæ in Græcam gentem confluerant, postquam, imperio deleta, barbaræ feritatis jugum subierat.

XLV.

Paulo antea, hoc est Kal. April. 1463, Chalcidensis Ecclesiæ in Eubœa insula præsul a Pio eodem fuerat declaratus (91); sed novo hoc auctus patriarchatus fastigio, nullam rem habuit potiore quam ut ea statim ageret quæ sui muneris esse et ad suam pertinere sollicitudinem ac fidem putabat. Itaque litteras encyclicas, doctrinæ atque amoris plenissimas, ad Græcos universos 56 dedit, in quibus non modo illos de sua fecit electione certiores, sed omnia collegit recensuitque argumenta quorum vi tandem respiscere et statutam cum nostris unionem deberent amplecti. Ac primo commemorans quantum Græca natio sive imperii gloria, sive optimis artibus ac disciplinis supra cæteras nobilis ac florens evaserit, causas exquirat cur e sublimi hoc vertice in extremas corruerit humani generis calamitates. Exin ostendit, non aliunde ortas has ærumnas videri quam a longo diutroque schismate, quo Græci inconsultam Domini tunicam scindentes, a cœtu orthodoxo recedere nequaquam sunt veriti, cujus sceleris, audacter commissi et perversius defensi, nunc pœnas divina justitia repositat. Hinc, rationibus in medium prolati ob quas Græci Patres concilii decretis in fidei unitate subscripserant, perspicue docet, Romanam Ecclesiam omnium caput ac principem esse, nec ab ea quemquam baptismo renatum sine

(91) Ex lib. IV *Obligat. sac. colleg.*, p. 52.

(92) In *Actis conc. Florent.*, Romæ 1633, p. 325.

(93) Codex bombycinus est ad n. 189 signatus. Ad pag. 105 hæc legitur Bessarionis ad Græcos encyclica, eique subjectum libraril testimonium hujusmodi: Τὸ παρὸν γράμμα κατὰ λέξιν ἐξισάζει τῷ πρωτοτύπῳ. *Prævens scriptura ad verbum concor-*

magno piaculo et salutis æternæ discrimine disjungi posse. Postreino cunctos hortatur ut dimissis contentiosis hominibus qui odio potius et æmulationis studio quam pietatis et veritatis effectum vana in Latinis errorum simulæra confingunt, Romanum pontificem, ut veram ac summum totius Ecclesiæ pastorem fateri tandem atque agnoscere velint.

XLVI.

Ex Viterbio, ubi tunc feriabatur. Nicænus, v Kal. Junias 1463, hanc misit ad Græcos encyclicam, sigillo tantum cardinalitio munitam, atque ita e Petri Arcudii versione subscriptam: *Bessarion, miseratione divina cardinalis et œcumenicus patriarcha Constantinopoleos novæ Romæ, subscripsi.* Torsit Arcudium hæc vox *œcumenicus*, putavitque Nicænum vel ea nusquam usum fuisse, vel si hoc loco usurpavit, id exemplo fecisse patriarchæ Josephi, qui Romanam Ecclesiam in synodo Florentina omnium supremam agnoscens, in sua tamen fidei professione *œcumenici* nomen retinuit, nemine prorsus impediente, aut ipso adversante Eugenio pontifice. At hoc ipsum valde suspectum ac dubium videtur Horatio Justiniano qui recte animadvertit (92) moæque, pontifices Romanos nec sibi unquam hunc titulum arrogasse, nec in alio quoquam tulisse, postquam Gregorius Magnus Joanni Jejunatori, patriarchæ Cpolitano, qui primus œcumenicum se dicere ausus est, invicto restitit animi robore, ejusque superbiam atque insolentiam austeritatis furore velatam detexit. Plura super hac re Justinianus adducit historiæ documenta quæ Nicæno, 57 homini docto et in rebus ecclesiasticis apprime versato ignota fuisse nemo crediderit. Non ille igitur hunc sibi titulum arripuit, sed Græci potius librarii nonnulli tanquam Ecclesiæ Byzantinæ proprium de suo adjecere. Id ut statum libertius hoc facit quod hujus encyclicæ exemplum ex autographo descriptum in codice habetur bibliothecæ Barberinæ (93), nec ibi ulla *œcumenici* denominatio, sive in capite, sive ad calcem epistolæ occurrit.

XLVII.

Humanæ caducitatis ac sortis memor Nicænus, locum sepulchro construendo quærebat, qui sua post mortem ossa conlegeret. Huic rei aptum sacellum putavit in ipsa erectum basilica SS. XII Apostolorum, ac D. Eugenii dicatum, cujus sacras a longo tempore servabat exuvias. Sed cum ædificium præ nimia vetustate fatisceret ac omnem fere amisisset non modo elegantie, sed etiam formæ

dat cum originali. Epistolæ titulus ita se habet: Βεσσαρίων, ἐλέη Θεοῦ τῆς ἰερᾶς Ῥωμαιοῦ Ἐκκλησίας καρθηνάλης καὶ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης. Subscriptio autem: Βεσσαρίων καρθηνάλης ἐλέη Θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης οἰκίᾳ χειρὶ ὑπεγράφη.

(a) Hic omnino falsus est auctor. Gennadius Josepho non successit nec e Græcos a fidei unitate resilientes in officio retinere conatus est. Edit.

decentis aspectum, suis illud sumptibus reficere atque ornare constituit, dummodo sibi suisque hæredibus nominandis Romanus pontifex sacellum idem tanquam jure gentium possidendum concederet. Gratam sumptu hanc Nicæni deliberationem habuit Pius, ex eo maxime quod cardinalis jam tum sacello eos annuos destinabat proventus qui unum saltem presbyterum alerent, cujus 58 essent partes, ut sacrum ibi quotidianum atque alia officia perageret. Itaque litteris in vulgus emissis pridie Kal. Maias 1463, omnia et singula ab eo postulata benigne indulisit (94) atque apostolica simul auctoritate firmavit.

XLVIII.

Ingens exarserat anno superiora inter Dominicanos et Minoritas contentio, inde orta quod Jacobus Picens, quem sacra facundia insignem jam supra ostendi, in suis ad populum concionibus Christi sanguinem passionis tempore effusum a divinitate se junctum pronuntiasset. Cum dignam censuram hujusmodi assertionem Dominicanis esse dicerent, idque Franciscani negarent, et suam uterque ordo sententiam acerrime propugnaret, veritus pontifex ne aliqua hinc flamma exitialis erumperet, huic liti mature occurrendum putavit. Quæstionis igitur iudices Nicænum atque Alanum cardinales (hic enim Dominicanæ familiæ, ille Minoritarum erat patronus) elegit deputavitque et omnimodam pacis reconciliandæ largitus est potestatem. Hi, partibus ad se vocatis, rationumque momentis theologicis accurate perpensis, silentium utrinque deinceps servandum decreverunt. Et quoniam Jacobus Brixiensis, Dominicanæ partis in hoc conflictu antesignanus, in quibusdam defecisse, in aliis vero excessisse apparebat, mandato iudicum veniam petere a Picente Jacobo iussus est, cui pontifex insuper honorificas litteras in suæ testimonium innocentie concessit (95).

59 XLIX.

Pius Pius nunquam animo belli sacri cogitationes dimiserat, tamen hoc anno 1463 in id vehementer cœpit incumbere, cum totam ferme Italiam pacatam jam cerneret. Eo autem magis hoc studio ferebatur quod Veneti, ob clades in Peloponneso nuper acceptas et belli gravissimi periculum impendens, armorum societatem, ut antea fecerant minime videbantur aspernari. Quamobrem nihil ultra differendum ratus, Bessarionem eo misit legatum, qui Sedis Apostolicæ nomine iterum fœderis leges proponeret, senatuique hortaretur ad classem prævalidam opæ communis parandam, cujus tantum ro-

(94) Vide Append. monum., n. 6.

(95) Pontificas has litteras ex autographo desumptas refert Wadding. *Annal. Minor.*, tom. XLII, p. 264.

(96) Vide Schioppalab. *Dissert.*, de qua inferius.

(97) Reliquæ quas tabula hæc, variis imaginibus et lamis argenteis ornata, continet, duæ sunt

bore ac præstantia spes erat posse hostium vires, nondum æque ac bello terrestri metuendas, infringi. His ille instructus mandatis ad Venetam profectus est urbem, et navium excelsa, quam Bucentaurum vocant, exceptus, eos omnes a senatu et duce Christophoro Mauro honores retulit qui magnis tantum principibus concedi solent (96): nam et inter patricios reipublicæ confestim adlectus est, et in supremis admistus comitiis aureum globulum non urna clausa, ut cæteri, sed aperta extraxit. potestatemque eligendi magistratus nullo sortis discrimine obtinuit.

L.

Venetis cum degere et legati munere fungeretur, oratorium quod pertinet ad vestustam ac prænobilem sodalitatem seu scholam, ut aiunt, Charitatis, invisere optavit. Eo inspecto, cum illum custos et sodalium primores orasset ut suum quoque nomen sodalitati ascribi 60 permetteret, eorum preces humanissime admisit, et ritu instituti servato, albam sodalitalis vestem accepit. Deinde piis moribus religiosisque Societatis operibus magnopere delectatus, ut gratum se illi benevoluntate probaret, antiquam tabulam, in qua Græco more reliquæ claudabantur insignes (97), dono obtulit, ea nihilominus lege ut cimelion hoc sacrum penes se ad obitum usque remaneret. Et ne ulla posthac oblivio aut occasio incideret voluntatis commutandæ, iv Kal. Sept. 1463, notarii manu chartam donationis inter vivos confecit. Verum eum postea, hoc est sub initium anni 1472, in Galliam legatus abiret, senique jam gravis tum vitæ exitum, tum itineris casus pertimescens, hanc amplius 61 noluit præclaram tabulam domi retinere, sed Venetias præmisit, quemadmodum e litteris patet quas e Bononia ad sodales Charitatis dedit in Idus Maias 1472 (98).

LI.

Rerum gerendarum scientia ac morum suavitas, qua hominum animos sibi facile cardinalis devinciebat, brevi effecere ut, cum hæsitacione subiecta, Venetus senatus in pontificis vota concederet fœdusque tandem percuteret quo nullum Italia gloriosius ac salubrius unquam conspexerat. Fœderis conditiones utrinque approbatas subscriptasque xiv Kal. Novembr. 1463, miro populus favore atque animi lætitia incredibili 62 audivit. Solemnes inde per urbem supplicationes ad opem divinam implorandam decrevæ, ac legatus in celeberrimo D. Marci foro cum bellum Turcis publice indixit, tum Ecclesiæ thesauros universis reclusit qui vel arma corripere vel aliquam pro viribus pecuniæ

Dominicæ crucis particule, duoque fragmenta tunice qua Christus Dominus usus est, in totidem thecis argenteis inauratis reposita. Qui plura de insigni hac tabula nosse cupit, is adeat Joan. Baptistæ Schioppalabæ *Dissertationem* quam Venetis edidit an. 1767.

(98) Vide eundem, *ibid.*

imponeretur, diem clausisse supremum. Josepho Gennadius seu aliter Georgius Scholarius in throno patriarchali successit (a), qui, 55 Græcos a fidei unitate resilientes voce ac scriptis in officio retinere conatus est, et Marci Ephesii calumnias, quibus amenti furore stimulatus Latinam onerabat Ecclesiam, docte non minus quam pie refutavit. Hujus postea, cum patriarchatu abisset, Pio II jubente, locum tenuit Isidorus cardinalis Ruthenus, ad eam dignitatem ideo promotus quia concordiam studiosus et Græcis diu notus ac familiaris, omnium unus maxime idoneus ad synodi decreta tuenda videbatur. Cum vero is quoque longo difficilique morbo consumptus e vita nigrasset v Kal. Maias 1463, pontifex oculos in Bessarionem conjecit, ejus doctrinæ fama ac virtutis præstantia fieri posse arbitratus ut Orientalis Ecclesie sanctiones eas firmas ac ratas esse vellet quæ in concilio fuissent unanimi sententia receptæ, nec ultra veritati obsteret, tot præsertim ac tantis calamitatibus edocta, quæ in Græcam gentem confluerant, postquam imperio delecto, barbaricæ feritatis jugum subierat.

XLV.

Paulo antea, hoc est Kal. April. 1463, Chalcedensis Ecclesie in Eubœa insula præsul a Pio eodem fuerat declaratus (91); sed novo hoc auctus patriarchatus fastigio, nullam rem habuit potiorem quam ut ea statim ageret quæ sui muneris esse et ad suam pertinere sollicitudinem ac fidem putabat. Itaque litteras encyclicas, doctrinæ atque amoris plenissimas, ad Græcos universos 56 dedit, in quibus non modo illos de sua fecit electione certiores, sed omnia collegit recensuitque argumenta quorum vi tandem respiscere et statutam cum nostris unionem deberent amplecti. Ac primo commemorans quantum Græca natio sive imperii gloria, sive optimis artibus ac disciplinis supra cæteras nobilis ac florens evaserit, causas exquirat cur e sublimi hoc vertice in extremas corruerit humani generis calamitates. Exin ostendit, non aliunde ortas has ærumnas videri quam a longo ditoque schismate, quo Græci inconsultam Domini tunicam sciendentes, a cœtu orthodoxo recedere nequaquam sunt veriti, cujus sceleris, audacter commissi et pervicacius defensi, nunc pœnas divina justitia repositat. Hinc, rationibus in medium prolati ob quas Græci Patres concilii decretis in fidei unitate subscripserant, perspicue docet, Romanam Ecclesiam omnium caput ac principem esse, nec ab ea quemquam baptismo renatum sine

(91) Ex lib. IV *Obligat. sac. colleg.*, p. 52.

(92) In *Actis conc. Florent.*, Romæ 1638, p. 325.

(93) Codex bombycinus est ad n. 189 signatus. Ad pag. 105 hæc legitur Bessarionis ad Græcos encyclica, eique subjectum libraril testimonium hujusmodi: Τὸ παρὸν γράμμα κατὰ λέξιν ἐξισάζει τῷ πρωτοτύπῳ. *Præsens scriptura ad verbum concor-*

magno piaculo et salutis æternæ discrimine disjungi posse. Postremo cunctos hortatur ut dimissis contentiosis hominibus qui odio potius et æmulationis studio quam pietatis et veritatis effectu vana in Latinis errorum simulæra confingunt, Romanum pontificem, ut veram ac summum totius Ecclesie pastorem fateri tandem atque agnoscere velint.

XLVI.

Ex Viterbio, ubi tunc feriabatur. Nicænus, v Kal. Junias 1463, hanc misit ad Græcos encyclicam, sigillo tantum cardinalitio munitam, atque ita e Petri Arcudii versione subscriptam: *Bessarion, miseratione divina cardinalis et æcumenicus patriarcha Constantinopoleos novæ Romæ, subscripsi.* Torsit Arcudium hæc vox *æcumenicus*, putavitque Nicænum vel ea nusquam usum fuisse, vel si hoc loco usurpavit, id exemplo fecisse patriarchæ Josephi, qui Romanam Ecclesiam in synodo Florentina omnium supremam agnoscens, in sua tamen fidei professione *æcumenici* nomen retinuit, nemine prorsus impediente, aut ipso adversante Eugenio pontifice. At hoc ipsum valde suspectum ac dubium videtur Horatio Justiniano qui recte animadvertit (92) monetque, pontifices Romanos nec sibi unquam hunc titulum arrogasse, nec in alio quoquam tulisse, postquam Gregorius Magnus Joanni Jejunatori, patriarchæ Cpolitano, qui primus *æcumenicum* se dicere ausus est, invicto restitit animi robore, ejusque superbiam atque insolentiam austeritatis furore velatam detexit. Plura super hac re Justinianus adducit historiæ documenta quæ Nicæno, 57 homini docto et in rebus ecclesiasticis apprime versato ignota fuisse nemo crediderit. Non ille igitur hunc sibi titulum arripuit, sed Græci potius librarii nonnulli tapquam Ecclesie Byzantinæ proprium de suo adjecere. Id ut statuum libentius hoc facit quod hujus encyclicæ exemplum ex autographo descriptum in codice habetur bibliothecæ Barberinæ (93), nec ibi ulla *æcumenici* denominatio, sive in capite, sive ad calcem epistolæ occurrit.

XLVII.

Humanæ caducitatis ac sortis memor Nicænus, locum sepulchro construendo quærebat, qui sua post mortem ossa contegeret. Huic rei aptum sacellum putavit in ipsa erectum basilica SS. XII Apostolorum, ac D. Eugeniæ dicatum, cujus sacras a longo tempore servabat exuvias. Sed cum ædificium præ nimia vetustate fatisceret ac omnem fere amisisset non modo elegantiam, sed etiam formæ

dat cum originali. Epistolæ titulus ita se habet: Βεσσαρίων, ἐλέω Θεοῦ τῆς ἰερᾶς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας καρδηνάρις καὶ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης. *Subscriptio* autem: Βεσσαρίων καρδηνάρις ἐλέω Θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μέγας Ῥώμης οἰκεία χειρὶ ὑπέγραφα.

(a) Hic omnino falsus est auctor. Gennadius Josepho non successit nec e Græcos a fidei unitate resilientes in officio retinere conatus est. » Edit.

decentis aspectum, suis illud sumptibus reficere atque ornare constituit, domumque sibi suisque hæredibus nominandis Romanus pontifex sacellum idem tanquam jure gentium possessendum concederet. Gratiam summo opere hanc Nicæni deliberationem habuit Pius, ex eo maxime quod cardinalis jam tum sacello eos annuos destinabat proventus qui unum saltem presbyterum alerent, cujus 58 essent partes, ut sacrum ibi quotidianum atque alia officia perageret. Itaque litteris in vulgus emissis pridie Kal. Maias 1463, omnia et singula ab eo postulata benigne indulgit (94) atque apostolica simul auctoritate firmavit.

XLVIII.

Igens exarserat anno superiore inter Dominicanos et Minoritas contentio, inde orta quod Jacobus Picens, quem sacra facundia insignem jam supra ostendi, in suis ad populum concionibus Christi sanguinem passionis tempore effusum a divinitate sejunctum pronuntiasset. Cum dignam censuram hujusmodi assertionem Dominicani esse dicerent, idque Franciscani negarent, et suam uterque ordo sententiam acerrime propugnaret, veritus pontifex ne aliqua hinc flamma exitialis erumperet, huic litæ mature occurrendum putavit. Questionis igitur iudices Nicænum atque Alanum cardinales (hic enim Dominicanæ familiæ, ille Minoritarum erat patronus) elegit depulavitque et omnimodam pacis reconciliandæ largitus est potestatem. Hi, partibus ad se vocatis, rationumque momentis theologicis accurate perpensis, silentium utrinque deinceps servandum decreverunt. Et quoniam Jacobus Brixiensis, Dominicanæ partis in hoc conflictu antesignanus, in quibusdam defecisset, in aliis vero excessisse apparebat, mandato iudicum veniam petere a Picente Jacobo jussus est, cui pontifex insuper honorificas litteras in suæ testimonium innocentie concessit (95).

59 XLIX.

Etsi Pius nunquam animo belli sacri cogitatione dimiserat, tamen hoc anno 1463 in id vehementer cepit incumbere, cum totam ferme Italiam pacatam jam cerneret. Eo autem magis hoc studio ferebatur quod Veneti, ob clades in Peloponneso nuper acceptas, et belli gravissimi periculum impendens, armorum societatem, ut antea fecerant minime videbantur aspernaturi. Quamobrem nihil ultra differendum ratus, Bessarionem eo misit legatum, qui Sedis Apostolicæ nomine iterum fœderis leges proponeret, senatuique hortaretur ad classem prævalidam opæ communi parandam, cujus tantum ro-

(94) Vide Append. monum., n. 6.

(95) Pontificis has litteras ex autographo desumptas refert Wadding. *Annal. Minor.*, tom. XLII, p. 264.

(96) Vide Schioppalab. *Dissert.*, de qua inferius.

(97) Reliquæ quas tabula hæc, variis imaginibus et lamis argenteis ornata, continet, duæ sunt

bore ac præstantia spes erat posse hostium vires, nondum æque ac bello terrestri metuendas, infringi. His ille instructus mandatis ad Venetam profectus est urbem, et navis excelsa, quam Bucentaurum vocant, exceptus, eos omnes a senatu et duce Christophoro Mauro honores retulit qui magnis tantum principibus concedi solent (96): nam et inter patricios reipublicæ confestim adlectus est, et in supremis admistus comitiis aureum globulum non urna clausa, ut cæteri, sed aperta extraxit, potestatemque eligendi magistratus nullo sortis discrimine obtinuit.

L.

Venetiis cum degere et legati munere fungeretur, oratorium quod pertinet ad vestitam ac prænobilem sodalitatem seu scholam, ut aiunt, Charitatis, invisere optavit. Eo inspecto, cum illum custos et sodalium primores orassent ut suum quoque nomen sodalitati ascribi 60. permetteret, eorum preces humanissime admisit, et ritu instituti servato, albam sodalitalis vestem accepit. Deinde piis moribus religiosisque Societatis operibus magnopere delectatus, ut gratum se illi benevolumque probaret, antiquam tabulam, in qua Græco more reliquæ claudabantur insignes (97), dono obtulit, ea nihilominus lege ut cimelion hoc sacrum penes se ad obitum usque remaneret. Et ne ulla posthac oblivio aut occasio incideret voluntatis commutandæ, iv Kal. Sept. 1463, notarii manu chartam donationis inter vivos confecit. Verum cum postea, hoc est sub initium anni 1472, in Galliam legatus abiret, senatuique jam gravis tum vitæ exitum, tum itineris casus pertimescens, hanc amplius 61 noluit præclaram tabulam domi retinere, sed Venetias præmisit, quemadmodum e litteris patet quas e Bononia ad sodales Charitatis dedit in Idus Maias 1472 (98).

LI.

Rerum gerendarum scientia ac morum suavitas, qua hominum animos sibi facile cardinalis devinciebat, brevi effecere ut, omni hæsitacione sublata, Venetus senatus in pontificis vota concederet fœdusque tandem percuteret quo nullum Italia gloriosius ac salubrius unquam conspexerat. Fœderis conditiones utrinque approbatas subscriptasque xiv Kal. Novembr. 1463, miro populus favore atque animi læticia incredibili 62 audivit. Solemnes inde per urbem supplicationes ad opem divinam implorandam decreæ, ac legatus in celeberrimo D. Marci foro cum bellum Turcis publice indixit, tum Ecclesiæ thesauros universis reclusit qui vel arma corripere vel aliquam pro viribus pecuniæ

Dominicæ crucis particula, duoque fragmenta tunice qua Christus Dominus usus est, in totidem thecis argenteis inauratis reposita. Qui plura de insigni hac tabula nosse cupit, is adeat Joan. Baptistæ Schioppalabæ Dissertationem quam Venetis edidit an. 1767.

(98) Vide eundem, *ibid.*

summam conferrent. Ut vero et ipse, quantum domesticæ rationes sinebant, exemplum cæteris munificæ largitatis præberet, suo ære atque impensis triremem construi ac rebus omnibus ad pugnam aptis communi mandavit. Lætum hoc punctum ut Pius accepit, et animo valde recreatus est, et Veneto oratori apud se agenti negotium dedit ut reipublicæ maximas suo nomine grates laudesque rependeret.

LII.

Ex eo tempore quo belli societas declarata est, omnem Veneti ac pontifex curam classi ornandæ sociisque navalibus atque armis in usum pugnæ maritimæ apparandis dederunt. Assidua hæc occupatio hiemem totam absumpsit, nec ante cessavit quam anni sequentis æstas jam esset adulta. Interim Nicænus in cœnobio S. Georgii Majoris, nequam animo piæ facultatum suarum dispositionem conceperat, morte præventus imperfectam relinqueret, ultimum condidit testamentum per acta rogatum Joannis de Heesboem imperialis notarii xiii Kal. Mart. 1464. Chartæ hujus exemplum, quod suo loco transcriptum exhibeo (99), tabularium asservat basilicæ SS. XII Apostolorum. In eo præter alia notatu digna, legenti animadvertere fas est quot ille quantisque donis D. Eugenæ sacellum ditaverit, sive in argento confecto, sive in sacris vestibus, ac rebus diversi generis haud modici quidem 63 valoris. Licet etiam cognoscere qua forma sepulcrum in eodem sacello sibi fieri præceperit, epigraphen statuens paucis his verbis in fronte ponendam: *Bessarion, episcopus Tusculanus, S. R. E. cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus, sibi vivens posuit.*

LIII.

Paratis jam omnibus ad profectiorem et bellum opportunis, ipse dux Venetus Christophorus Maurus, comite legato apostolico, classem ascendit xiii Kal. Augusti, atque iter Anconam versus direxit, ut illic se cum pontifice et reliquo triremium apparatu conjungeret. Eo Pius, moræ impatientis, aliquot ante dies pervenerat, sed validitudine adeo affecta, ut corporis vires penitus fractas vix animi robore sustentaret. Itaque, hoc unum assecutus ut classem urbi adventantem conspiceret, in lectulum decidit, auctoque febris ardore, ultimum sibi diem adesse cognovit. Quamobrem, Ecclesiæ sacramentis susceptis, cardinales qui secum tunc erant ad se vocari jussit. His ocius cubiculum ingressis, veniam primum, si quid minus bene administrasset, poposcit; mox, deficiente jam spiritu, vocibus interruptis fidei custodiam omnibus et Ecclesiæ universalis curam commendavit; ad hoc enim in supremum religionis senatum adlectos fuisse 64 ut consilio et opera Christianæ rei periclitanti succurrerent, et populis facem præferrent in

Dei lege adimplenda, qui pro cujusque merito præmia vel pœnas retribuit. Hæc omnia Papiensis distinctius narraç epistola 41.

65 LIV-I.V.

Obijt Pius in pervigilio assumptæ in cœlum Deiparæ, cum sex annos nec integros in cathedra divi Petri s. disset. Eo defuncto, id contigit quod fieri ut plurimum in rebus hujusmodi solet, nempe ut fœderis compago atque omnis belli sacri expectatio corrueret. Nihilominus Patres, post funus rite absolutum, ne rei Christianæ pro sua facultate deessent, consilio habito, trimensis ecclesiasticas Venetis, aurum autem a pontifice relictum (1) Pannoniæ regi Mathæ concessere, ea lege ut hic terra, illi vero mari bellum cum Turcis inchoatum viriliter gererent. Inde Romam profecti, celebratisque de more comitiis, primo statim suffragiorum concursu Petrum Barbum, cardinalem tit. S. Marcelli, elegerunt. In quo illud animadversione dignum existimo, quod, etsi Petrus plura quam lex jubet suffragia numerabat, tamen, ut unanims consensio haberetur, uniuscujusque sententiã iterum exquiri voluere. Itaque Bessarion, qui principem in collegio locum tenebat, singulis Patrum ordine appellans, rogavit num factam probarent recipereque electionem. Cum sibi placere omnes ad unum respondissent, ad Petrum conversus: *Patres, inquit, hi te in pontificem elegerunt, et ego omnium nominibus ego te eligo (2).* His dictis pontifex salutat et vestibus consuetis indutus, Pauli II nomen, gratulantibus cunctis, accepit.

66 LVI.

Egregiam hic pontificatus initio de se opinionem ac spem commovit: nam et belli in Turcas urgendi studio flagrare visus est, et plura mitis impigri documenta ac munificæ liberalitatis exhibuit. Verum, assentatoribus obnoxius, uua in re bonorum animos haud parum offendit conturbavitque. Placita quædam seu leges Ecclesiæ perutiles in comitiis latæ fuerant, easque collegium omne ac Paulus ipse non modo ante, sed etiam post electionem firmaverat. Cum suam his legibus auctoritatem imminui putaret, grave admodum id sibi ducere, et mox partim blanditiis, partim vi contendere cœpit ut novum chirographum, quo irrita ea omnia fiebant, cardinales subscriberent. Hoc omnes pariter aversabantur, unoque ore affirmabant, sibi minime integrum esse ea pœta rescindere quæ communi suffragio atque interposito juramento sanxissent. At Paulus adeo importune ac vehementer instabat, ut præter Joannem Caryajalem, priscæ virtutis summæque constantiæ virum, unus post alium voluntati pontificis obsequi debuirit; imo intemperans adeo nimiusque in hoc fuit, ut Nicænum nostrum e cubiculo refu-

(99) Vide Append. monum., n. 7.

(1) Pecuniæ summam in belli sacri usum a Pio II adjectam ejusque in loculis repertam quinquaginta

duo milia aureorum fuisse Raynaldus tradit ad an. 1464 *Hist. eccles.*, tom. X, num. 52.

(2) Vide card. Papiens. Comment. lib. II.

gientem veste apprehensa retraxerit (3), et sub anathematis pœna suam quoque manum apponere chirographo adegerit.

LVII.

Cœterum, quousque Paulus Ecclesiæ præfuit, suavem hunc fructum ex eo tulit *Bessarion*, quod a publicis curis solutus totum se Musis tradere atque otium potuit litterarum sectari. Multa quidem his annis 67 cum Græco tum Latino idiomate lucubravit, quæ omnia si velim percurrere, nimio fortasse molestior sim quam ratio postulat. Sed aliquam ut partem eorum attingam, præter varias epistolas, quarum editæ habentur nonnullæ, ac longe plures anecdotæ nondum prodire (4), quatuor insignes orationes composuit quibus Italos principes post captam a Turcis Eubœam (5) plurimasque ibi cædes patratas et somno excitare et 68 ad bellum cum hoste atrocissimo capessendum impellere conatus est. Has parœneses qui leget fateri extemplo debebit, nullas ab eo partes eximii oratoris omissas, quo Barbarorum audaciam, Christianæ reipublicæ ignominiam et Italiæ periculum ob oculos poneret nisi quam primum arma ad ultimam avertendam perniciem expedirent. Frustra tamen labor omnis hic fuit, cum populi ac principes privatis cupiditatibus acti, se invicem potius lædere ac de minimis rebus conflictari vellent quam gentis laudi et securitati consulere.

LVIII.

Sed nullo opere magis inclaruit quam eo quod scripsit et Pauli II temporibus vulgavit contra Platonis calumniatorem, cujus operis ratio atque institutum ut planius innotescat, rem ab origine repetendam existimo. Georgius Gemistus, quo duce ac magistro *Bessarion* Platonicæ doctus evaserat, ad synodum Florentinam cum venisset e Græciâ, multos doctrinæ quam præstebatur discipulus fautoresque, ac præ aliis *Cosmam Medicum* habuit, tunc opibus atque auctoritate

(3) Vide carl. Papiens. Comment. lib. II.

(4) In archivo Vaticano sanctiore quatuor habentur Nicæni epistolæ autographæ ad card. Papiensem, quas Cajetanus Marinus, ejusdem archivi custos ineditas putat. In Vaticana bibliotheca plurimæ tum Græcæ tum Latinae servantur; multas etiam possident Veneta D. Marci et Medicea Laurentiana. Alias præterea quæ sparsim existunt in bibliothecis nobilioribus, atque unum solummodo hic addo, ex Petri Criniti litteris ad Alexandram Sarthium datis ac editis inter Opera Politiani Lugduni 1527, manifesto colligi, Nicænum de Fabio Dorsonno, antiquo poeta comico, in sua quadam egisse epistolam quam Theodoro Gaza inscripserat.

(5) Chalcidicæ expugnationem et Eubœam a Turcis occupatam IV idus Julias 1470 ita describit Philiphinus litteris ad Fridericum, Urbini ducem: *Modo, inquit, Itali universo mari imperitabant, erantque Barbaris longe ac late formidolosi. Ecce repente ex Hellesponto inopinata procella tempestasque erumpit, ac relui immane ac terribile quoddam fulmen, fugato Venetorum præfecto Nicolao Canale, prudentissimo fortissimoque viro, Turcorum classis in Euripum irruit, eodemque temporis quasi puncto impius tyrannus*

florentem. Laudis dulcedine largiorisque compendii spe ductus, ut Itala ingenia ad novum hoc studium excolendum accenderet, librum Græcæ conscripsit emitque in lucem, quo Platoniam philosophiam cum Aristotelica comparans, illam in cœlum extulit, hanc vero multum depressit ac pene ludibrio tradidit. Permultas hic liber gravesque lites non tam inter nostros illius ævi philosophos quam inter Græcos ipsos excitavit. Præter alios 69 qui Gemisto responsum fecerunt, Theodorus Gaza, Græcorum omnium qui tum apud nos versabantur eruditissimus, Stagiritæ causam defendendam suscepit, librumque edidit quo, Platonicas opiniones convellens, Aristotelis auctoritatem ac gloriam asserere studuit. Hic Nicænus, Gemisto favens, contrarium libellum opposuit hoc titulo inscriptum: *De natura et arte*. At cum ambo essent viri placidis moribus ac humanissimis præditi, nil quicquam dissentiendo scripsere quod modestæ atque amicæ disputationis fines excederet.

LIX.

Eandem hanc animi moderationem nequaquam adhibuit Michael Apostolius, qui post Græcum 70 imperium eversum patriâ extorris omnique fortuna exulus, in domo Nicæni unicum calamitatis perfugium invenerat. Hic, seu quadam impulsus maledicendi rabie, seu placendi fiducia, si Theodorum, Platonis dogmatibus detrahentem, validius premeret exagitaretque, acerbissimo tum illum, tum Aristotelem scripto appetere nequaquam erubuit. Andronicus Callistus, vir doctus et Nicæno æque charus ac familiaris, hæc tanta indignitate commotus, apologiam pro Theodoro, sobrie tamen benigneque scriptam conferit, eamque una cum Apostolii syntagmate legendam tradidit Bessarioni, qui omnem perosus contumeliæ speciem, Michaelis audaciam ac procacitatem gravissime tulit. Itaque, ut grates egit Andronico maximas

Mahometus ingentibus copiis per continentem eodem advolat, et quod ex omni hominum memoria nunquam est auditum, Euripo freto, ut uno eodemque rumore apud omnes increbuit, ex inferiore parte saxorum malibus terræque vi completo atque obstructo, Eubœam continenti adjungit; ex superiore autem validissimo id ponte conjungit, quem ipsum duabus utrinque lateribus turribus ad ipsas Euripi fauces ita munit, ut ne universo quidem humano generi pateat cæditus viribus ullis quiverit. Chalcis, urbs antiqua et nobilis, et cum propugnatoribus, tum rebus omnibus munitissima, ubi unguem totum per summas difficultates obsessa, dies septem continuatos noctibus perinacissime terra marique oppugnatur, per ingentissimas tandem bombardarum moles latissimis illis editissimisque muris solo æquatis, ad IV idus Julias et ipsa vi capitur et universi Christianorum multitudo ad unum crudelissime trucidatur totum triduum. Heu miseram nostræ religionis sortem! Hæc spectant perinde atque in theatri ludo principes Christiani, et non modo non dolent sequæ ad ulciscendum accingunt, sed lætantur potius atque exsultant, nescii sane illi, ut mihi videntur, fore ut ea ruina nobis omnibus naufragium pareat.

sumque summopere commendavit quod, humanior longe ac prudentior, nulla in æmulum retorsisset convicia, ita severe ac graviter Apostolum increpuit elegantissima epistola, in qua Theodorum ait de bonis literis adeo præclare mereritum ut laudibus potius cumulari quam proscindi contumeliis debuerit; bonam causam non jurgiis ac maledictis, sed rationibus argumentisque defendi, **71** et eos qui alterius famam injuste læsunt, ad palinodiam absque ulla tergiversatione canendam teneri. Postremo addit se plane confidere Michaelem hæc monita tanquam benevolo ex animo ac paterno amore profecta æqui bonique facturum.

LX.

Finem hic habuisset hæc controversia, nisi Georgius Trapezuntius, in medium pro-siliens et libero nimium ac servido ingenio abreptus, novum Platoni ejusque defensoribus bellum indixisset. Nicæni domum et hic frequentabat, illiusque indulgentiam ac patrociniatum suis in rebus fuerat sæpenumero expertus. Sed cum Theodorum Gazam ob doctrinæ præstantiam **72** magno apud illum in pretio esse, suamque eruditionem ac scripta posthaberi ægre ferret Georgius, sua illuc studia conatusque convertit ut nullo pacto hanc tacitam injuriam inultam dimitteret. Primo igitur Græcam epistolam edidit, cujus epigraphæ: *Utrum natura consilio agat*; in qua, dum simulat sibi cum Gaza rem esse, Nicænum ipsam stylo amarulento perstrinxit, ea scribendi licentia usus quæ neminem alium, nedum hominem multis obstructum beneficiis, deceret. Postea, hæc prima velatio fuisse, ut suam latius evomeret bilem et præsulis animum acrius ureret, quem Platoni additum unice venerat, librum composuit Latino sermone, inscriptum: *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis*. In eo, quemadmodum Stagiritam Platoni longe anteposuit, ita nullum delicti genus est, nulla hominum gentiumque calamitas quam non hujus doctrinæ tribuendam assignandamque censuerit.

LXI.

Parum feliciter insana hæc temeritas auctori suo cessit: etenim Bessarion in libro quem supra indicavi tanta eloquentiæ doctrinæque vi Platonis causam defendit, ut Georgius apud eruditos quosque maligni petulantisque scriptoris notam subierit, nec minimam fecerit in reliquum vitæ tempus nominis ac dignitatis jacturam. Quinto vel sexto demum Pauli II anno apologeticum hoc opus in lucem prodit summosque doctorum hominum plausus excitavit (**6**), non tantum quod æmuli **73** calumnias difflasset, sed quia omnigenum protulisset eruditionis

(6) Inter alios qui Nicæno de insigni hoc opere gratulati sunt, id per epistolas fecere Nicolaus Perrotus, Omnibonus Leonicensis, Naldus Naldius, Marsilius Ficinus, Antonius Panormita, Franciscus Philadelphus et Joannes Argyropolus; quas omnes epistolas, una Naldiana excepta, a Leone Allatio e

ac scientiæ sublimioris thesaurum, ut Platina (**7**) confirmat his verbis: *Hinc est certe quod hauriant theologi, philosophi, mathematici, oratores, dialectici et quodvis genus hominum civilium ac studiosorum. Nullam sectam philosophorum prætermittit quam non nolet; quid quisque dixerit, quid probari improbari possit, ostendit. Ut Pythagoreorum nimiam pietatem, Cynicorum rusticitatem, Stoicorum austeritatem carpit, ita Peripateticorum et veterorum Academicorum mediocritatem laudat: extollit Aristotelem, Platonem principem philosophorum facit, quocum plura Christianis ostendit convenire quam cum aliquo philosophorum. Neque id quidem theologorum nostrorum auctoritate tantummodo probat, verum etiam syllogismo et rationibus, quibus adversarius ita circumagitur et opprimit, ut neque quæ se recipiat calumniator sibi Platonis habeat, neque quid respondeat obrutus argumentis satis inveniat.*

LXII.

Elogio Platinæ testimonium accedat Campani (**8**), qui Doumitio Calderino scribens, et Georgii ausum et stultitiam reprehendens, sic ait: *Ad hæc Bessarion quinque libris ita respondit, ut quaquam anteposit Platonem, non minus quam ipse adversarius Aristotelem laudet. Opus est plenum modestiæ, scientiæ rerum altissimarum atque ingenii plenius. Exhaustum dicas omnem Græcorum Latinorumque auctorum suppellectilem; neque enim una est consuetudo, quia impetit argumentis, pugnat testibus, premit exemplis, vimque omnem adversarii ratione emulat, dejicit copia, varietate labeficit, modis omnibus frangit, dissipat, calcat, **74** ut non corruisse modo quæ sunt objecta, sed evanuisse omnino videantur. Nec censeas rem tantam unius esse conatus; omnes artes, omnium artium loci aperiuntur. Ornatus vero est tanto, ut cum aliis omnibus, tum hac præcipua re dignus unus putetur Bessarion, qui Platonem tueatur; quippe luce quadam verborum sententiarumque majestate quidquid dicit illustrat. Sed hæc ingenii est felicitas. Quid arcano illa rerum divinarum? Nihil de mente Dei, nihil de cælo mutum aut involutum dictum ab illis, quod Bessarion non, ut ita dicam, resupinaverit posueritque in aperto... Dicam aperte quod sentio, neminem alium neque Platonem potuisse defendere gravius, neque de Aristotele moderatius loqui, neque districtius et verius de utroque sentire, et Platonis atque Aristotelis disciplinam omnem contineri in his libris, nec ita contineri ut capita duntaxat subapparent rerum maximarum; res ipsæ exstant totaque aspiciuntur, etc.*

LXIII.

Lucubrandi studium ita Nicænus tempe-

edicibus Vaticanis eruita P. Bonav. Malvasia divulgavit in libro *De SS. XII Apost. basilica*, Romæ edito 1665.

(7) V. Platinæ Orat. pauc.

(8) Joan. Ant. Campanus, Epist. lib. v, ep. 30, ed. Mediol. an. 1497.

rabat, ut aliquam diei partem dulcibus amicorum confabulationibus daret. Præterea litterarios conventus, a se domi jam pridem habitos institutosque, tam sedulo fovere pergebat, ut nemo tunc Romæ paulo eruditior existeret qui non illic frequentius conveniret, atque in ea se palestra exerceret unde laudem quisque colligere et litteræ poterant adhuc rudes atque impolitæ in pristinum nitorem cultum reverti. Interdum etiam, comitibus assumptis quos magis charos ac longa consuetudine perspectos habebat, in agros 75 vel alio extra Urbem animi relaxandi gratia commebat. Ibi, ut vires laboribus imminutas reficeret, antennis deambulationibus jocisque liberalioribus indulgebat, prout fors vel occasio molestiæ detergendæ risusque excitandi materiam præberet. Horum unum libentius hic profero tum quia, ni fallor, ad hæc vel proxima his tempora pertinet, tum quia res admonet quæ ratio habenda sit hominum qui, gloriæ cupidi, præter jus fasque summis ingenitis debitos præripiunt honores, et simioli cum sint, leonis pellem gerere se posse confidunt.

LXIV.

Abbatiam S. Crucis de Fonte Avellano nuncupatam in ditione Urbinate cardinalis obtinebat, illam Nicolai V aut successoris Callisti beneficio assecutus (9). Eo fori enim versaretur, insulsum quemdam nactus est hominem Paulum de Godiis, Pergulanum, qui se omnibus disciplinis ac etiam poeti egregie instructum dictitans, ipsius mana poetiæ coronæ decus accipere flagrantissime optabat. Lepida hæc res risuque digna Nicæno visa est, ac maxime postquam, experimento facto, intus ille doctor ac vates et trivis, non omnis modo scientiæ inops, sed mentis non plane compos apparuit. Huic igitur nebuloni ut illuderet, honorem coronationis decrevit, et magno comitum ac famulorum numero deductus, in montem Catriam, unum e præcelsis Apennini jugis, ascendit. Ibi Paulo coram se provoluto, inter plenus cachinnosque astantiâ, sertum 76 arundinum foliis laurique contextum imposuit; qua cerimonia peracta inceptus ille thraso, ut hilaris multum inflatusque discessit, sic mirificos de se ludos omnibus qui suam fatilem conspuebant coronam exhibuit. Hujus facti memoria etiam nunc exstat in diplomate quod ridicule ac barbare scriptum ex

(9) Contigisse alii arbitror anno 1455 vel 1456; non viros clar. Mutarellum et Colladonum in *Annal. Comitat. Urb. III*, p. 241. hæc adnotasse reperio: *Post hunc annum (1456) defunctus est Petrus de Serra, abbas S. Crucis, post quem commendationem monasterii accepit Bessarion, episcopus Nicænas, S. R. E. cardinalis.*

(10) Vide Append. monim., n. 8.

(11) *In nomine Dni nostri Jesu Christi. Amen. Anno 1466, nel mese di Novembre.*

Capitolo generale per comandamento del nostro signore Sisto, per la divina provvidenza papa IV, celebrato in Roma, dalla religione di S. Basilio nella chiesa delli XII Apostoli, presenti due Rmi cardinali,

industria videtur, quodque depromptum trado (10) e codice Vaticano Urbinate n. 692.

77 LXV.

Quamvis Bessarion, quod antea ostendimus, nullam rem magis in votis haberet quam ut D. Basilii ordo per Italiam collapsus refloresceret, ejusque rei ergo cœnobis singula in veterem studisset monasticæ disciplinæ splendorem revocare, nihilo tamen secus ea tunc morum pravitas erat ac temporum labes, ut quidquid bonæ frugis cardinalis patronus intulerit, id totum turpis quædam consuetudo vivendique licentia corrumpere. Etenim archimandritæ, ad quos præcipue munus vigilandi spectabat, ne Græci sermonis usus ac studium defloret, neve antiquæ regulæ præscripta obsolescerent, ipsi omnium primi cœnobiticæ austeritatis leges perfingebant, non tantum labores et curas regimini annexas refugiendo, quantum vitæ mollioris ac delicatioris 78 oblectamenta sectando, haud aliter quam laici opulentique homines facerent. Hinc proventuum clades ac dissipatio, quos in proprios usus convertere et in suos etiam consanguineos transfundere non verebantur; hinc æque monachorum ignavia atque omnis disciplinæ claustralis perversio, cum nemo hisce exemplis ante oculos positus, neque servitio rei divinæ studeret, neque scientiæ quæ viros ecclesiasticos decet, unquam intenderet.

LXVI.

Deplorandus hic status Basiliani ordinis valde Nicænum sollicitabat, qui, has regulæ maculas detergere cupiens, nullam rebatur ad hoc medelam optiorem quam si comitia generalia haberentur in quibus abusus omnes corrigendi esset locus. Eo igitur operam dante, Romæ comitia in ipso SS. XII Apostolorum templo sunt celebrata. Multum inde amissi splendoris regularis disciplina recepit, cum nihil in rebus communi sententia decretis omissum fuerit quod perverti instituto firmando renovandoque conduceret. Harum constitutionum exemplum vernaculo sermone conscriptum exstat in codice 6204 bibliothecæ Vaticanæ, ejusque primum caput sive exordium, quod infra hic pono (11), duo continet 79 sphaerata quæ mirari subit Petrum Pompiliun Rodota nequaquam vidisse cum exordium hoc ipsum in opere suo retulit Romæ impresso

ciò D. Tarantino penitenziere et D. cardinale Nicæno; nel qual capitolo primamente per consentimento di tutti sono eletti nove signori abati, li quali volsero chiamare definitori di ciascheduna provincia, et li quali insieme con li pred. visitatori hanno commesso autorità di statuire, ordinare e definire tutte quelle cose, quali reidranno appartenere alle loro riformazioni. Li quali pred. PP. dupoi piu et piu volte si sono congregati nel luoco deputato e avete consiglio delli altri signori abati e tutti così diligentemente esaminati, e finalmente se gli ordino in questi statuti, avere definiti oni le quali buonamente comandanno osservare.

an. 1640. Unum est quod comitia hæc habita dicuntur anno 1466, jussu Sixti IV pontificis, cum palam omnibus sit Sixti electionem non antea contigisse quam vir idus Augusti 1471. Altefum, quod iis una cum Bessarione nostro præfuisse narratur cardinalis Tarantinus, summus Ecclesiæ Romanæ pœnitentiarius, qui a longo tempore, nempe ab anno 1449, e vivis excesserat. Facile tamen hæc conciliari posse videntur, si comitia prædicta vel ad annum 1466, sub Pauli II pontificatu spectare velimus, vel etiam ad annum 1471, statim post Sixti creationem qui Paulo successit. Pro cardinali autem Tarantino legendum arbitror Calendarium, episcopum Portuensem et majorem pœnitentiarium ab anno 1464 usque ad 1478, quo vivere desiit.

80 LXVII.

Eodem hoc anno 1466, cum D. Eugenii sacellum ipsemet cardinalis in formam elegantiore restituit picturisque ornari curasset, in eo pariter tumulum quem sibi post obitum fieri voluerat, hac epigraphæ insculpta construxit (12).

BESSARION EPISCOPVS TVSCULANVS
S. R. E. CARDINALIS PATRIARCHA
CONSTANTINOPOLITANVS
NOBILI GRÆCIA ORTVS ORIVDVSVQVE
SIBI VIVENS POSVIT
ANNO SALVTIS MCCCCLXVI
ΤΟΥΤ' ΕΤΙ ΒΕΣΣΑΡΙΟΝ ΖΩΝ ΑΝΥΣΑ
ΣΩΜΑΤΙ ΣΗΜΑ
ΠΝΕΥΜΑ ΔΕ ΦΕΥΞΕΙΤΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΟΝ
ΑΘΑΝΑΤΟΝ (13).

80 Post hæc, liberalitate sua ductus, et Numinis cultum ut latius proferret, præcedentem sacello jam constitutam (14) optimum eidem amplumque latifundium donavit, atque alia insuper non pauca nec minimi valoris in sacros usus adjecit, quæ legi possunt in postremo descripta instrumento donationis quod iv Idus Apriles 1467 coram se confici jussit, et solita notarii publici auctoritate rogari (15). Quo autem hæc omnia in perpetuum rata atque inconcussa manerent apostolicæ constitutionis robur a Paulo II imploravit, qui ejus annuens libentissime votis, bullam aliquot post menses emisit 81 in qua universa et singula per Nicænum disposita, tum quoad ipsam donationem, tum quoad cultum sacelli et rem sacram per Minoritæ conventuales in eo peragendam

(12) Hodie tabula hæc marmorea translata ac parieti affixa conspicitur in atrio quod est inter basilicam et cœnobii ædes, subterque sculpta cardinalis insignia ostendit, quæ superius septem exhibent stellas totidem scutulis inclusas, inferius autem crucem Græcam duabus manibus apprehensam.

(13) Distichon hoc eruditi plures Latino carmine reddiderunt; sed nemo melius Majorano Salentino, qui sic vertit:

*Bessarion feci hunc tumulum qui conderet ossa;
Venerat unde olim spiritus astra petit.*

(14) Dos a Bessarione D. Eugenii sacello primum constituta ad hoc ut presbyter secularis ibi sacrum

inviolabiter atque omni cum fide servari mandavit (16).

LXVII.

Huc usque cardinalis Ecclesiæ Tusculanæ regimen ad quam e diocesi Sabinensi fuerat translatus, retinuit. Verum his temporibus, hoc est anno 1468, e Tusculano iterum Sabinorum episcopus evasit. Quæ fuerit causa ob quam nova hæc accidit translatio, seu potius regressio ad veteres infulas, omnino latet. Illud solummodo notatu est dignum, quod multæ hinc ambages ac lapsus eruditorum manarunt, dum nemini prorsus hæc altera diocæsum earumdem permutatio venit in mentem. Primus hanc rem prælaudatus Schioppalaba (17) suspicari cœpit, tum quia Bessarion episcopum Sabinensem se vocat in epigraphæ quam sacro donario apposuit Venetias misso sub initium anni 1472, tum quia hic titulus legitur in pluribus mss. codicibus ac etiam libris impressis, ab anno 1469 ad annum 1471. Quamobrem, sedula perquisitione facta, nodum denique hunc solvit caliginemque omnem discussit operâ clar. præsulis Josephi Garampi; is enim in lib. *LXXXI Obligat. cameræ*, p. 50, ad an. 1468, hæc notata invenit: *Die 29 Octob. ven. vir D. Johannes de Heesboem, canonicus S. Severini 82 Coloniensis, reverendiss. D. Bessarionis, episcopi Sabinensis, secretarius et familiaris, obtulit cameræ apostolicæ pro communi servitio dictæ ecclesiæ ratione translationis de persona sua de Ecclesia Tusculana ad dictam Ecclesiam Sabinensem auctoritate apostolica, sub datum Romæ apud S. Marcum pridie id. Octobr. anno v. florenos auri de camera. . .* Ex quo testimonio salis superque liquet Ciaconium, Ughellium, Boernerum cunctosque alios esse corrigendos scriptores qui Nicænum putarunt ad exitum usque vitæ Ecclesiam Tusculanam rexisse.

LXIX.

A tenera ætate librorum exarserat studio incredibili sibi que multos, ut ipse ait in epistola ad Christophorum Maurum, Venetæ reip. ducem, partim exscribendo, partim, si quos unquam nummos haberet, coemendo paraverat. Verum hæc ipsi tunc chara diuque cumulata supellex tunc longe crevit cum, honoribus atque opibus auctus, Romæ sedem locavit. Potissimum vero id accidit cum Byzantio expugnato, res civium omnes ac

quotidie faceret, vinea fuit prope ecclesiam S. Cæsarii sita, quam propria pecunia acquisierat. At hoc anno ei latifundium longe fructuosius adjectum quod, vulgo nuncupatum *Cecchignola nova*, extra portam Capenam possidebat emeratque ab hæredibus Paulii ac Thomæ Casate de Fuscis. Voluit autem ut Minoritæ conventuales tanquam sacellani perpetui ab eo declarati hos fundos administrarent fructusque perciperent, quandiu ipsorum ordo basilicam SS. XII Apostolorum retineret.

(15) Vide Append. monum., n. 9.

(16) Vide *ibid.*, n. 10.

(17) *Dissert. in perantiquam sacram tabulam Græcam*, etc. Venetiis 1767.

libri quoque in militis direptionem ac prædam concessere. Complura eo tempore, Græcorum præsertim scriptorum volumina con-gressit, multosque alios ejusdem generis libros, cum nullis expensis parceret, sibi describi amanuensium opera curavit, quorum nomina, ut moris tunc fuit, ad calcem notata Jacobus Morellius in Dissertatione super Venetam D. Marci bibliothecam recenset (18). **83** Præcipuus hic amor utique colligendi quidquid proficuum bonis litteris ac scientiis rebatur, si Platinæ credimus in sermone panegyrico, ipsi nil minus stetit quam triginta aureorum millibus, obtinuitque ea re ut nulla tunc temporis Italia tota librorum collectio haberetur quæ suæ vel numero vel præstantia anteiret.

LXX.

Diu suspensus animique anceps fuit utrum eximium hunc thesaurum Florentiæ mox, vel Romæ, an Venetiis potius asservandum relinqueret. Tandem, sive amicitia gratas atque honori quo se Venetus senatus inter patricios adlegerat, sive perpendens, quod ipse tradit in præfata ad Maurum ducem epistola, nullum Græcis e patria extorribus qui operam litteris navare cuperent, optiorem locum, aut magis obvium, quam Venetiam urbem inveniri posse, D. Marco, ut antea fecerat Franciscus Petrarcha, bibliothecam suam perpetuo custodiendam largiri constituit. Itaque, habito primam indulto pontificio, memoratam epistolam ad Maurum ducem e Balneis Viterbiensibus, ubi tunc degebat, priore Kal. Junias 1468 conscripsit. Hæc ejus deliberatio **84** ut mire placuit senatui ac duci, ita litteris honorificentissime scriptis multas ei gratas retulerunt.

LXXI.

Integrum fere post annum, hoc est, mense Aprili 1469, hanc Nicæni bibliothecam Venetias deportatam et in ducali palatio repositam fuisse constat (19). Primus, ut fertur, illius curam præfecti titulo gessit M. Antonius Sabellius, vir magni nominis ac doctri-næ; non antea tamen publico eruditorum usui patuit sedemque obtinuit propriam quam circa annum 1553, in quo splendidum elegantisque ædificium, ubi nunc diligentissime custoditur, senatus decreto constructum fuit. Hinc factum haud temere quis asseveret, ut retroactis temporibus non levis momenti damnum sit passa siye custodum fraude siye oscitantia, qui veteres libros

(18) Græci calligraphi quorum opera in describendis codicibus cardinalis usus fuit, plerumque viri cogniti erant eruditione ac litteris, ut Joannes Argyropulus, Michael Apostolius, Deme-trius Sguro-pulus, Joannes Plusiadenus, Cosmas monachus. Georgius Zangaropulus et Joannes Rhosus, de quo supra mentionem feci.

(19) Vide Flam. Corn. *Eccles. Venet.*, Supplem., p. 416.

(20) Ex nonnullis Ang. Politiani litteris apparet Laurentium Medicem pluries a senatu impetrasse D. Marci codices cum Florentiæ, tum Venetiis describendos. In ea quæ Laurentio Veneto data fuit

consulendos aut etiam describendos alienis manibus passim committere non dubitabant (20). Certum enim est quod **85** volumina aliquot insignia, olim a variis memorata scriptoribus, ibi nunc desunt (21). Imo si fides antiquo debet catalogo haberi, quem Cæsarea servat bibliotheca Vindobonensis, ex eo patet, codices a Bessarione donatos longe plures initio existisse quam ii sunt quos Index novissime confectus recenset (22). His mihi liceat hæc superaddere quæ penes Ptolemæum Flavium Anconitanum in *Sylloge cons.*, cap. 18, adnotavi: *Ostendit* (sic ille de Juvenale Serronem habens) *mihî olim Theophilus Caballinus, Sentinas, codicem qui fuit Bessarionis.*

LXXII.

Sub finem anni 1468, Fridericus III imperator voti solvendi causa Romam venit. Huic tanto hospiti ut debitos præberet honoris Paulus pontifex, quatuor primum episcopos designavit qui longius progressi Cæsarem adventantem exciperent. Duobus præterea cardinalibus, nempe Rothomagensi ac Francisco Piccolomineo S. Eustachii diacono, negotium dedit ut bidui viam decenti cum pompa dimensi, idem et ipsi præstarent officium. Milvium pontem imperator aditurus cum esset, obviam habuit primo Urbis præfectum cum populi conservatoribus **86** capitibusque regionum; mox curiæ Romanæ præsules omnes cum tota pontificis aula, belli ducibus atque toparchis, qui longo agmine ac splendido ornatu ad portam Flaminiam in equis præcessere, quemadmodum narrat Papiensis (23). Ante portam sacer cardinalium senatus astabat, pro quo Bessarion, ut pote antiquior, principem Christianæ reipublicæ summum ornatissimis verbis allocutus est. Cætera quæ ad ingressum hunc pertinent apud Papiensem et Augustinum Patricium in litteris ad Joannem Manellum Cremanum scriptis, quas e bibliotheca Vallicellana erutas in tomo *Musei Italici* p. 265 Mabillonius edidit, fuse satis ac luculenter exposita videri possunt.

LXXIII.

Licet Nicænus, præter cæteras quibus excelluit dotes, ea foret indole ingenii atque animi magnitudine, ut gloriam omnem in benefactis, non alienis in laudibus poneret, haud tamen defuere qui præclaras illius **87** virtutes, etiam dum viveret, scriptis extollere atque hominum tradere memoriæ sala-

an. 1486, sic ait: *Libellos tuos atque item quos ex bibliotheca ista codices habemus, remittemus cum primum isthuc orator noster Florentinus se contulerit. Pausaniam vero exspectamus cum sibi erit commodum.*

(21) Vide Jac. Morellii Dissert. super D. Marci biblioth., editam Venetiis an. 1774.

(22) Catalogus Vindobonensis 980 Græcos Latinosque codices exhibet; 834 duntaxat is quem Zimertius et Bongiovannus in lucem protulere an. 1740 et 1741.

(23) Comment. lib. vii.

gerent. Cumulate id præstitit episcopus Aleriensis (24) in ea Præfatione qua typis excusus in domo Petri de Maximis Apuleium et Alcinoum anno 1469 in publicum rei literariæ commodum ac emolumentum emisit (25). Idem fecit et alius quidam anonymus cujus elogium, his ferme temporibus scriptum et e codice Vaticano 3621 desumptum inter Appendicis monumenta communico (sub num. 11). Novissime Platina sermonem panegyricum, de quo pluries occurrit mentio, composuisse videtur; in eo siquidem apologeticum opus quod Nicænus Platonis doctrinam ac dignitatem vindicaturus elucubravit, nec antea, ut arbitror, prælo subjecit quam anno vertente 1470, jam plane absolutum atque ubique vulgatum sic inquitens ostendit: *Non est passus quempiam bene de genere humano meritum maledicentia post mortem lacerari; unde acerrime in calumniatorem Platonis insurgit eo volumine, et quidem divino, quod nuper magna cum vestra expectatione edidit.*

88 LXXIV.

Oriente toto subacto, atque etiam Illyrico occupato, Turcarum potentia eo usque creverat, ut ipsi Germaniæ arma ostentando terrorem incuteret. Hanc pestem ut averteret Cæsar, principum auxilia postulanda decrevit, simulque pontificem rogavit ut aliquem e sacro collegio illuc mitteret qui Ratisponensi conventui præesset, ac ea proponeret quæ ad salutem facerent Christianæ gentis in tuto collocandam. Ad hoc muneris Paulus cardinalem Senensem Franciscum Picolomineum elegit, cujus prudentia supra ætatem fulgebat, quemque Germanis ex eo gratum acceptumque sperabat quod penitus eorum linguam ac mores cognosceret. Hic reliquos inter egregios viros quos ea in legatione comites habuit familiaresque, Joan. Antonium Campanum, episcopum lateranensem elegit, ut ejus insigni dexteritate ac facultate oratoria uti posset in iis quæ confici et a principum conventu impetrari oportebat. Dein, paratis omnibus ad profectionem necessariis, xv Kal. April 1471 Urbem reliquit et in Germaniam quam maximis potuit itineribus properavit.

LXXV.

Nihil inexpertum legatus omisit quo Imperii ordines in unum collectos expergefaceret, eisque tum damna Christiani populi, tum gloriam futuram proponeret, si tandem armis alacriter sumptis in hostem infensissimum irent ejusque ferociam in dies magis tumescentem comprimerent. Sed lente negotium procedebat, partim ob Cæsaris naturam nihil quicquam agere nisi remissius

(24) Joan. Andreas de Buxis, Viglebanensis, altorem habuit et præceptorem Victorinum Feltrensem, a quo moribus et litteris egregie imbutus, Romam venit, ubi emendandis atque edendis antiquis auctoribus doctorem æstimationem et simul gratiam pontificum sibi promeruit. A Paulo II, cui aliquot editiones inscripserat, Afiacensis primum, post Aleriensis episcopus creatus, sub Sixto IV se-

consueti, partim quia principes multa statim polliciti fuerant, quæ postea negata aut saltem dilata esse cuperent; adeo verum est homines serio nunquam nisi proprio ac præsentis periculo commoveri. Hujus rei peritæsus Campanus, ac insuper cœli asperitatem et gentis mores perosus, quos truculentos vocat, atque omnis expetens humanitatis, Romam cum scriberet, ab amicis petebat ut honestum sibi reditum in amœnissimas Italiæ oras quacunque possent ratione impetrarent. Id autem assequi per Nicænum præsertim sperabat, cujus quanta tunc esset in aula pontificia nominis dignitas et gratia, ex binis ejusdem Campani epistolis, quas hic inserere consultum duxi, unusquisque facile intelliget.

89 LXXVI.

Prima, quæ libri vi nona ac decima est, ad virum insignem pertinet Domitium Calderinum, qui Romæ docendi munere jam pridem clarus, nec multo antea in cardinalis domum traductus, ei operam in scribendis epistolis dabat.

« Campanus Domitio S.

« Quid tu de me, quo in loco sim, curas?
« Ego ex numine nostro totus quantus sum
« pendeo, nec est mihi numen in terris aliud
« quam Bessario; nam cæteris quidquid
« exhibetur observantæ, ex fortuna est,
« huic uni ex magnitudine incredibili me-
« ritorum, quæ in eo sunt tanta ut enarrari
« de cæteris sine adulatione aperta non pos-
« sint, referri de illo sine detractio aliqua
« nequeant; nihil enim tam amplum de ma-
« gno Bessarione dici potest quod non longe
« divinis ejus meritis superetur. Redde eum
« tu mihi quoque nunc beneficium qui hac-
« tenus propitium liberalemque reddidisti.
« Ego multorum quidem, sed nullius æque
« ac magni Bessarionis beneficium exspecto.
« Habet hoc quidquid ille hominibus præ-
« stat, ut non modo utilitatem accipienti,
« sed eximiam quoque gloriam afferat. Qua-
« mobrem, etsi jucundum mihi erit quoquo
« modo redire in Italiam, multo tamen erit
« jucundissimum magni 90 Bessarionis
« opera reductum videri. Jamque tuæ sint
« partes; quid ex tanta benevolentia expe-
« tam optime intellexisti. Sunt munera pu-
« blica Romæ; sunt provinciæ, sunt arces,
« sunt annua præsidia. Si impetrare mihi
« maxima non poteris, poteris mediocria,
« quanquam, propitio numine nostro, nec
« maxima quidem despero. Vala. »

LXXVII.

Alteram, quæ libri ejusdem nona est ac vicesima, Nicænum ipsum Campanus rogat ut

cretarii munus gessit et bibliotheca insuper præfectus fuit. Obiit Romæ pridie non. Febr. 1475.

(25) Alcinoui *Epitomen disciplinarum Platonis* ipse Nicænus e Græco transtulit et Nicolao cardinali Cusano inscripsit honorifica epistola quam edito episcopo ejusdem Alcinoui opusculo præmisit; de hac Nicæni versione nihil Boetius refert in suo catalogo.

optatum in Urbem reditum aliquo sibi cum honore atque emolumento conficiat.

« Campanus magno Bessarioni card. patriarchæ Nicæno S.

« Ad illam incredibilem ac divinam magnitudinem laudum tuarum hæc quoque accedit quod neminem eorum quos vel semel fueris amplexus in objecto esse patris, gloriamque eximia censes communicare fortunam, et tantum præstare hominibus auxilii quantum es assecutus, conferreque aliis ingenta beneficentia quidquid virtute tua divina atque eminentissima peperisti, dignus profecto in quem tot fuerint divinitus cumulata ornamenta, qui ornare cæteros nunquam desieris. Et cum sis ipse muneribus iis quæ parare quisquam virtute atque industria possit, mortalium omnium maximus, in eo tuam magnitudinem repositam arbitraris ut maxime prosis cæteris. Quæ spes si communis est omnibus, quid ipse mihi de te persuadeam facile intelligis, quem mihi vel fortuna mea vel incredibilis humanitas tua potius conciliavit. Quid autem nunc expetam? Unum est præcipuum et solum. Cupio tua opera in Italiam revocari, sed eo modo ut accitus ad locum aliquem dignitatis, non tanquam reductus ab exsilio videar. Id mihi præstare solus et pro magnitudine tua potes et pro natura debes. Quamobrem oro te per numen illud 91 genii tui, quod ideo te protulit ut esses in quem unum ornamenta omnia quæ universi capere mortales possunt, cumularentur, tua ut opera quamprimum in Italiam revocer, accepturus quæcunque mihi obtigerint in reliquam vitam, fortunam et beneficia tua. Vale. »

LXXVIII.

Hæc inter inopinata mors Paulum, ætate ac viribus adhuc florentem abstulit, cum nondum septimum pontificatus annum exisset. Funebris pompa de more peracta, Patribusque inter se consultantibus cuius potissimum Ecclesiæ regendæ curam committerent, parum abfuit quin paucae intra horas Nicænum omnes uno ore pontificem renuntiarent. At morum sanctitas animique constantia, qua Latinum cardinalem de Ursinis, nonnulla sibi suisque flagrantem commoda, repulit, hac etiam vice rem totam turbavit, alioque transtulit illorum animos qui Ursino adhærebant. Hæc mihi causa magis probatur quam Jovii narratio qui ait, venisse ad illum, cum abditus in cubiculo foret, tres magnæ auctoritatis cardinales ut omnium nomine pontificem salutarerent; verum a Perotto cohibitos repulsoque fuisse, qui dixerit parcendum Nicæno tunc lucubranti; ex quo factum ut retro abeuntes hæc verba non sine stomacho atque indignatione protulerint: *Ergo nec prensanti, nec roganti quidem summa dignitas erit inculcanda, ut cum e caelo suffragia expectet, superbis demum ac stolidis janitoribus pareamus.* At bona Jovii pace, quis unquam credat, Perottum, solertis iudicii virum

diuque artibus aulæ innutritum, aut ea nescisse quæ tum agitabantur, aut minime saltem ravisse ne, spe adhuc integra, superbiam notam patrono atque odium conflaret?

92 LXXIX.

Ita Bessarion, sive fortunæ injuriæ, sive hominum culpa, qui tantum ei decus invidere, supremum amisit præsulatus fastigium, quod ipsæ trans Alpes positæ gentes ejus debere virtutibus prædicabant. De qua re operæ pretium est Campanum rursus audire in ea quam scripsit ad Calderinum præfatum epistola, simul ac rumor de Pauli obitu inter Germanos percrebuit.

« Campanus Domitio, secret. Bessarionis, salutem.

« Censes ausum me quidquam scribere divo nostro? Non sum ausus; tanta illius majestas, tanta mea observantia est, ut etiam in Germania agentem me terreat. « Et plane nihil habeo quod scribam; omnia illi per legatum significantur. Ingerere me tantis rebus, tam arcanis, nec pulchrum nec tutum est. O utinam! o utinam! o utinam! Sed, mi Domiti, operæ pretium erit videre quam curæ superis simus Christiani. Salva res est si Bessarionem, ut est omnibus in rebus quas capere ingenium humanum possit, longe maximus, ita et titulo quoque maximum faciemus; alioquin dubio vento inter fluctus navigamus. Tu vero te erige. Utinam adessem! Quid, inquires. Clamarem, insurgerem, vociferarem, ne se perderent, ne religionem unico quod superest præsidio fraudarent. Illum Græci, illum Latini, illum Pannonia, illum voce una tota Germania postulat. Qua lætitia affectum me censes cum nudius tertius clarus vir Narcisus, orator regis Ferdinandi apud Cæsarem, inter orandum quater Bessarionem nominaret tanta cum laude quantam aut nullus mortalium aut solus Bessarionem meretur. Tu de Gallis ne cogita. Vale, et si quid curare absentis honoris aut commodi potes, ne negliges. »

93 LXX.

Paulo II cardinalis Franciscus Roboreus, natione Ligur, sub nomine Sixti IV successit. Minoritarum familiæ nomen hic dederat a primis adolescentiæ temporibus, eique Nicænus ob ingenii laudem adeo impense faverat, ut eo aditente non ordinis modo totius præfecturam, sed etiam cardinalatus honorem mox esset adeptus. Sed beneficia hæc magna, ut plerumque usuvenit, levis una offensuscula delevit, postquam illum Sixtus haud æque sibi primum ac facilem in electionis negotio intellexit. Itaque sub ipsa regni primordia cum declarasset nihil suis votis jam reliquum esse quam bello Turcas asperrimo persequi, omnemque in re tam præclara suam operam ac studium obtulisset Bessarion, ut virum summum sibi que jam gravem longius ab aula removeret, ei percipide ac statim Gallicam legationem commisit. Oneris immensi hæc moles vedum

homini seni ac morbo vesicæ laboranti, sed juveni alacri vigentique, committenda videbatur, cum præter cæteras difficultates regis animus Burgundiæ duci summopere infensus ita delihiri oporteret, ut ambo, depositis armis obliteratisque injuriis ultro citroque illatis, in sacram belli societatem concurrerent. Quibus mature perpensis, cardinalis hujusmodi manus refugeat ac tanquam humeris suis majus a se cœpit in publico consistorio deprecari. Verum pontifex adeo firmus in proposito mansit ut invitus legationem suscipere debuerit.

LXXXI.

Vere igitur ineunte anni 1472, in viam se dedit reclaque in Belgium contendit, cum Burgundo colloquium **94** de pace habiturus (26); rebatur enim Galliæ regem æquas facilius aures concordæ daturum si ducem prius audisset pontifici obsequentem pacis consilia non respere. At valde hæc illum opinio fefellit. Nam Ludovicus XI, suspicax, et aliter prorsus hoc factum interpretatus, nec ullo coluit legatum ad se venientem officio consueto, nec alloquendi cupidum nisi duos post menses admisit. Tunc etiam, eo impensis orante, ut suam vellet in gratiam Burgundiæ ducem recipere et rem Christianam, in summo positam discrimine tueri, paucis respondit, nullum habendum de pace sermonem nisi ipse prius Burgundiæ et Armoricæ duces anathemate feriret, eosque sibi, ut regni feudatarios, obtemperare compelleret. II legatus cum detreclaret, et hanc rem diceret suæ potestatis nequaquam esse, colloquio abrupto atque omni spe reconciliationis negata, dimissus est. Quæ omnia strictim Papiensis epist. 500 his verbis expressit: *Mox ut regnum ingressus est, ipsi regi cœpit esse suspectus; progredi ad eum est vetitus menses duos; ludibrio habitus, tertio tandem admittitur; uno atque eodem ingrato colloquio finitur legatio.* Sunt qui scribant Ludovicum regem, ubi Nicænus in conspectum venit, ejus barba contumeliose apprehensa versiculum hunc protulisse: *Barbara Græca genus retinent quod habere solebant* (a). Sed hæc tanto principe indigna viri cordati plerique inter cæteras vulgi fabellas reponunt.

95 LXXXII.

Mœrore affectus ingenti quod tam indecore habitus dimissusque a rege fuisset, in Italiam regredi quam celerrime statuit. Eo in itinere febris correptus ac dysenteria, cum Alpes superasset et Augustam venisset Taurinorum, ita ægrotare cœpit, ut, omnis vectationis impatiens, Pado flumine Ravennam usque deferri debuerit. Ravennæ decumbens in domo Antonii Danduli, qui pro Venetis urbem illam regebat, Ecclesiæ sacramenta suscepit, et morbi tandem ve-

(26) Hac occasione fortassis bibliothecæ collegii theologorum Lovanensium libros nonnullos, quorum sit mentio apud Coterum, not. ad Struvii *Introduc. in notit. rei liter.* 8° Francofurti et Lipsiæ

(a) Innuere rex volebat, ut erat ingenii mordacissimi, quod barbarorum Græcorum nominum exemplo, quæ idem apud Latinos quod apud Græcos genus retinerent, pariter ipse, homo Græcus, Græcam fidem, lubricam suspectamque haberet; cujus proinde dicta ac promissa flocci penderet. Eoir.

hementia oppressus XIV kal. Decembr. 1472 ad vitam cœlestis præmiâ migravit, cum annum ageret ætatis septimum et septuagesimum. Magnum bonis doctisque omnibus sui desiderium reliquit, ac præsertim Venetis patriciis, qui, *partim privato officio, partim publico ad eum venerant, quippe videntes irruentem turbam suis humeris elatum corpus in episcopium detulerunt, præbueruntque omnibus deosculandum atque venerandum*, ut ait funebri orationis auctor Nicolaus Capranica, episcopus Firmandi (28). Defuncti cadavere Romam delato, Sixtus pontifex, post solemnes exsequias in basilica SS. XII Apostolorum celebratas, quibus ipse interfuit, illud in tumulo quem sibi vivens Nicænus paraverat, recondi jussit, quemadmodum Phrantza testatur, atque anonymus scriptor cujus verba hic trado ex codice Vaticano 3920: *Ravennæ obiit Nicænus XIV kal. Decembr. anno Christi 1472, luna eclipsim patiente. Corpus delatum est Romam sepultumque in ecclesia Apostolorum sepulcro marmoreo quod ipse sibi vivens posuerat. Exsequiis ejus Sixtus papa IV interfuit, exemplo Eugenii IV, qui Senis interfuit exsequiis Nicolai Albergati, Bononiensis, S. Crucis in Jerusalem presb. cardinalis.*

96 LXXXIII.

Tanti præsulis obitum complures viri eruditi carminibus dessevere, quæ tum apud Jovium tum apud Ciacconium videri possunt. Nonnulli etiam ejusmodi epicedia e mss. deprompta bibliothecæ Mediceo-Laurentianæ leguntur in tom. II catalogi cod. Lat. Unum proferam, Theodori nomine inscriptum, sed parum adeo eleganter sciteque compositum, ut cuius potius quam celebri Theodoro Gazæ tribuendum existimem.

*Nicænus sacro Romano cardine præsul
Bessarion summa religione pater,
Pontium quem genuit, coluit Saturnia tellus,
Eximium Graiis Ausoniisque decus,
Conditur hoc tumulo, sed magno claret in*

*Artibus, eloquio, moribus, ingenio.
Usque extinctum quem gentes flere, bed-*

*Re gesta, sedis consilioque manet
Huic corpus periiit, sed nunquam fama per-*
*Dum rapidus volvet sidera clara polus.
Reddite, Graj, reddite patri thura Latini,
Virtus quem fecit divum udire domos.*

His adlendi qui pedestri sermone defuncti, res gestas memoriæ tradiderunt, inter quos Michael Apostolus Græcam orationem a Leone Allatio Latine redditam, et Anonymus alius Vitam Græca itidem lingua conscripsit, quam penes cardinalem S. Susannæ existit 1754, p. 276.

(28) Orationem hanc e Vaticana bibliotheca eruit typisque dedit P. Malvasia in *Comp. hist. basil. SS. XII Apost.*

tisse olim ferunt (29). Præterea Nicolaus Perrotti, Sipontinus antistes, amplum ipse de Nicæni gestis ac moribus commentarium 97 elucubravit (30), quod in primis dolendum est vel penitus intercidisse vel aliquo in angulo ignotum delitescere. Quæ unica superest Bessarionis Vita, per coævum auctorem Vespasianum Florentinum (31) Italice scripta, eam licet mendosam nec stylo satis eleganti confectam, mei tamen muneris esse putavi ut e codice Vaticano 3224 etiam inter anecdota monumenta referrom (32)

LXXXIV.

Sed nemo uberius et gravius Nicæni interitum Ecclesiæque Romanæ jacturam deploravit quam cardinalis Papiensis, in litteris post mortis nuntium acceptum datis ad Campanum, utriusque amicū ac familiarem (33). En illius verba :

« Voco te, Campane frater, ad lamenta et lacrymas. Mortuus Nicænus noster est. vir sine controversia magnus, cujus doctrina ingens erat, ingenium singulare, admirabilis eloquentia, studium autem ad publicè non modo continuum, sed supra ætatis ac valetudinis vires, forte 98 etiam pertinax. Nihil habuit Romana sedes quo gloriari amplius posset, nihil quod ad suum ministerium efficacius inveniret. Videbat prudenter, explicate monstrabat, sine intermissione operabatur, alienæ etiam segnitiei reprehensor semper erat ac castigator. Ad hunc referebantur nostra consilia, ad hunc legationes undecunque nos adeunt. Sine Nicæno nec operum initia erant, nec exitus; tota operum moles hujus unius humeris insistebat. Omitto amorem in nos, qui major esse non poterat, officia in cæteros, quæ plura prope ab uno illo proficiscebantur quam a reliquis Patribus. Religionem quoque, pietatem, magnificentiam, animi magnitudinem, qui nil humile, nil quod non dignitati conjunctum esset poterat cogitare. Flendus tantæ jacturæ obitus est, flendæ vices Ecclesiæ, flenda etiam bonorum omnium orbitas; mihi quidem accidero nihil dolentius potuit. » — Et paucis interjectis : Sanctus senex, ob falsam de fide susceptionem, videns incassum esse labores

« susceptos, relictam in armis provinciam, perditam spem magnorum pro religione subsidiorum, supra urgentem valetudinem etiam animo consternatum, Ravennæ quo a Taurino devectus Pado erat, spiritum Domino reddidit, tanta, quod exploratum mihi est, constantia, ut sanctissimæ vitæ sanctissimus quoque inventus sit exitus. Quibus ergo aut laudibus prosequemur magni meriti Patrem, aut monumentis ornabimus pro republica mortem susceptam, aut doloribus requiremus nostri ordinis lumen extinctum? Conatus quidem nostri, et decreta, et litteræ quoque innotata sunt meritis. Ut virtute anteivit quidquid in Ecclesia præclarum fuit, sic ad referendas defuncto gratias impar est omne quod quæritur. Benedicimus tantum nomini ejus commemorationibus quotidianis, recenseamus sanctas actiones ejus et in opera senis tanquam in exemplum sacerdotale inspiciamus; lugeamus autem ad singula et damna ingentia deploremus. Sæculis quidem multis alterum Nicænum habituri non sumus; tum autem noster ordo in tenebris relictus est. Luce sua illuminabat obscura, et multorum inscitiam unius sapientia tolerabat. »

99 LXXXV.

Quoad corporis habitum et oris lineamenta Nicæni dum viveret, ex Campani epigrammate quod sum infra daturus, discimus, Bessarionem procera statura fuisse aspectuque decoro et cunctis in rebus a gravitate composito. Quandiu Romæ permansit, ad collis Quirinalis radices habitavit, easque ipsas incoluit ædes quæ ad dextrum sunt latus basilicæ SS. XII Apostolorum et nunc cœnobii recentioris frontem constituunt, in quo degunt Minoritæ conventuales; nam licet hodie (1777) earum facies aliqua ex parte immutata nonnullisque aucta ornamentis apparent, multa tamen adhuc atque indubia retinent antiquitatis vestigia. Id quamvis liquido constet ex documento 9 ad calcem hujus dissertationis posito, magis tamen ac magis ea comprobant quæ hic refero alio ex instrumento emptionis per eum factæ anno 1458 (34).

Casate de Fuscis, nob. Romani, certam latifundii partem extra portam Capenam siti. Instrumenti initium hoc est : *In nomine Domini. Amen. Anno Domini 1458, pontif. SSmi in Christo Patris Dni N. D. Pii, divina providentia papæ II, indict. vii, mens. Sept. die 17. In præsentia mei notarii et testium infra scriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, constituta personaliter coram sapientissimo viro D. Gilfrido de Caballis de Ferraria, legum doctore, iudice patatino et collateralis curiæ Capito:ii, et magnif. viri D. Joannis de Leone de Padua, legum doctoris et militis, Dei gratia almæ urbis præsentis senatoris, sedentis pro tribunali in quadam camera lignea in anticamera sive capella infrascripti Rmi D. episcopi et card. in palatio SS. Apost., quem locum ob reverentiam infrascripti Rmi Dni, et honestatem infrascriptæ Dnæ venditricis, pro suo tribunali ante omnia elegit et deputavit, nobilis Dna Genepra, relicta q. nob. viri Thomæ de Casatis de*

(29) Vide Ciaconium, tom. II, col. 909.

(30) Vid. *Cornucop. Linguae Lat.* edit. Ald. 1515, p. 905.

(31) Vespasianus Florentinus bibliopole artem exercuit, sed cum eruditus esset ac penitus libros cognosceret, notus apprime charusque exstitit non modo literatis hujus ævi hominibus, sed etiam principibus viris, ac præsertim Nicolao V pontifici, Borso Estensi, Ferrariæ duci, ac Cosmæ Mediceo seniori. Nulla alia, quod sciam ingenii monumenta reliquit præter aliquot virorum illustrium Vitæ vernaculo sermone scriptas. Fr. Zacharia duos codices ab eo donatos biblioth. Florent. S. Marci commemorat in suo *Itin. lit. per Italiam*, p. 47.

(32) Vide Append. monum., n. 12.

(33) Epist. 498.

(34) Exstat hujus instrumenti apographum in archivo Basilicæ SS. XII Apost. In eo Bessarion emit pretio sexcent. auri floren. ab hæredibus q. Thoma:

100 LXXXVI.

Multa de virtutibus commentanda nunc essent, quibus antisæpes hic magnus eluxit, tantumque sibi nominis et gloriæ comparavit, nisi quæ de perpetuo vitæ ejus cursu tradidi supervacaneam hanc operam facerent. Haud abs re nihilominus erit, si pauca quædam coronidis loco subjungam quæ præcipuum ipsius amorem et liberalitatem erga homines doctrina præditos atque ingenio declarant. Ut Græcos præteream, quos profugos et e communi patriæ naufragio in Italiam delatos, patrocinio, officiis atque opibus fovit, quid nostris ipsis hominibus non præstitit aut quem obviis ulnis non est complexus, cui vel aliqua virtutis opinio vel scientiæ laus adesset? Bononiam legatus cum regeret, et Aristoteles Floravantius, architectus eo tempore insignis, miro artificio atque audacia turrim quæ vulgo *Mansionis* dicitur, a fundamentis divulsam alio transtulisset, illum proprio ære, hoc est 50 librarum, summa minime tunc contemnenda, donavit (35). Ipsemet Platina, qui tanquam iuivæ in Paulum II. conjurationis conscius ac particeps in carcerem detrusus languebat, non prius e vinculis expedire se potuit quam suas Nicænus interponeret preces, ac pro eo tandem sponsores se faceret. Vide Platinae Vitam ejus operi *De vitis Rom. pont.* præmissam. Eruditissimus Joan. Christ. Amaditius Platinae epistolam qua, vinculis astrictus cum esset, Bessarionis opem imploravit e codice chartac. sæc. xv, qui se penes est, adhuc ineditam mecum perbenigne communicavit. 101 Eam, quæ illustri viri calamitatem et calamitatis causas uberius aperit, dignam plane censeo quæ hic locum habeat. « Si tuo fidelissimo consilio « obtemperassem, Rme ac doctissime Pater, « non essem, sat scio, tanta calamitate circumventus; me enim adhortaberis, si discedere ab Urbe instituissem, proposito « non contemnendo præmio, ut clarissimi « atque optimi principis Urbinatum comitis obsequio me addicerem. Non contempsi ego tantam conditionem et a tanto viro « mihi propositam, cui certe, tua præsertim « gratia, mallem, posthabita omni mercede, « servire quam cuivis Italicoꝝ principum. « Neminem profecto adhuc novi, pace aliorum loquar, qui nobilitate animi, eruditione, humanitate, rei militaris scientia, « justitia, comitate possit cum hoc principe « comparari. Quare sit ut meam vicem mirum in modum doleam, quod oblatam occasionem non mediocris fortunæ parum « sapienter omiserim. Sed quis arbitratus « fuisset unius Callimachi ebrietatem et « stultitiam, quem contemnebamus, quem pro « ludibrio habebamus, tantam nobis et tam « indignam calamitatem, non dico struere,

Fuscis de regione S. Angeli, mater,ATRIX, et persona legitima Catharina et Mariannæ fil. et hæred. q. Thomæ Casate de Fuscis, etc.

(35) Aristoteles hic edam in oppido Centurium quæ ruitura pendebat ad normam restituit, et a Magno Moschorum Duce postea evocatus. non-

« sed vel excogitare saltem posse? O nos « miserol! o nos infelices! qui alienæ stultitiæ et temeritatis pœnas tuimus. Vagatur, liber, quoquo vult, post vinum et « epulas, ille regnorum et divitiarum impudentissimus largitor; nos vero, qui tantum imprudentia peccavimus, qui hominibus stolidi somnia non deteximus, post « cruciatus et tormenta in hoc infelicissimo « carcere detinemur. Non negaverim ego « justum fuisse pontificis dolorem, justam, « in tanta re præsertim, quæstionem; sed « deberet, re deprehensa et cognita, nos « tandem qui clementiæ suæ futuri sumus « simulacra et imagines, a tanta miseria liberare, his præsertim diebus quibus Saluator noster clementiæ, pietatis, misericordiæ, et aliarum virtutum exempla, « sanctissima illa ac saluberrima sua passione in terris ad salutem humani generis reliquit. Multa sunt quæ principem « decent, maxime vero pontificem; sed « nulla virtus est quæ magis tantæ potentia conveniat post religionem, quam clementiæ et misericordia. Ob hæc conservati, si non « omnino insanabiles sunt, meliores deinceps « fiunt. Sanabilia profecto sunt ingenia nostra, et si quid licentia scholasticæ, quæ « in studiis universalibus ob disceptationes « major esse consuevit, admisimus, hæc adhibita castigatione ita constanter emendamus, ut oves quas perditas esse Dominus arbitrabatur inventas tandem sua diligentia lætetur et gaudeat. Te igitur, Rme et « optime Pater, quem semper ob dignitatem « et singularem doctrinam cum admiratione « laudamus, quemque unicam litteraturæ « et eruditionis tum Græcæ, tum Latinæ, columnam ducimus, suppliciter rogamus, « manus ad te tanquam ad saluberrimum sidus tendentes, ut tu omnium doctissimus « eruditionis studiosos et cupidos a tanta « calamitate tuo patrocinio, tua auctoritate « et gratia, quæ maxima apud pontificem « est, ab hac captivitate vindices ac liberes. « Habiturus nos es ob hoc non modo gratos et memores tanti officii, tantæ clementiæ, sed prosa et carmine amplissimarum « laudum tuarum constantes ac indefessos « præcones. »

102 LXXXVII.]

Munificentiam vero qua Campanum, episcopum Interamnensem, prosecutus est, quod se carminibus celebrasset, ipsis referam Michaelis Ferni verbis, qui Campani ejusdem Vitam descripsit (36).

« Nunc magni in hunc Bessarionis munificentiam operæ pretium erit explicare. « Urbs tota festivitibus et cantu aliquando « exsultabat, ut fit in carnis priviis; debacchantium turba larvatorum, plausibus et « cantu plena omnia. Magni Bessarionis oc-

« nulla Moscuz ingentia ædificia a fundamentis erexit, ac signanter basilicam seu templum urbis maximum Deiparæ Virgini sacrum. Vid. Tiraboschi, *Storia della lett. ital.*, tom. VI, parte 1, p. 323, et Herc. Zani. *Relat. Itin. Moschici.*

(36) Vide Campani Oper. ed. Mediol. 1494.

« casionem nactus tertius laudandi Campanus epigramma hoc condidit.

*Bessario, totum cui se concessit Apollo.
Et quo nil majus sæcula nostra vident;
Per te priscorum laudes excessimus, ire
In trutinam victor cum Cicerone poles.
Victa etiam per te magni Demosthenis ora,
Uberior per te Græcia facta tua est.
Pectoris at tanti minimas facundia partes
Obtinet, exiguum splendida verba putas.
Terra patet, pelagus notum, mens alta deorum
Cognita, scis cælum scisque quid astra serant
Quicquid te latuit non est in rebus, ad omnes
Ingenium latebras it penetratque tuum.
Imperio ac rerum sceptris, et ad omnia natus
Unus mille geris pectora, mille sapia.
Ipsaque cum tantum fecit natura, videtur
In vires, quanta est, incubuisse suas.*

(57) Joan. Bonifacius in dialogo cui titulus: *Il Frachetta*, rem paulo aliter narrat; ait enim, Campanum inlestis bacchanalibus Bessarionem adlisse, et personatum (quod vero absimile videtur) carmina quædam Latina in ejus laudem ad lyram ceci-

*Corpore in excelso majestas cana fatetur
Plus homine; heroum frons tibi, Bessario, est;
Et data cum fuerit tantu præstantia membris,
Di animam membris inseruere parem.*

« Quod cum larvatus ephebus vocalissimus
« festo die quodam, submodulante lyra,
« incinuisset, tantis perfusus lætitia laudibus
« ille, lyristæ, quot illa erant carmina, au-
« reos tot nummos elargitur; Campanum
« mox adventantem, factumque dissimulan-
« tem complexus: *Campane*, inquit, *Campane*,
« ubi sunt illi digiti qui tot de me mendacia
« scripserunt? et aureo gemmæ adamanteo
« pretii 70 ducat. annulo donavit. Inde mus-
« tellina efferri jussa fultura, quam ex variis
« nostri vocant, dono sibi olim a regæ Polo-
« norum missa, cumulati muneris monu-
« mentum addit (37). »

nisse, pro quibus tot nummos acceperit quot illa fuerant; redeunti deinde absque personæ cardinalem dixisse: *Ubi sunt ii digiti*, etc., apprehensaque ejus dextra haud modici pretii anulum inseruisse.

Dic exhibebat Auctor Dissertationis Catalogum operum Bessarionis, at parum accurate confectum et multis lacunis laborantem; quem ideo potius omittendum quam suppleendum judicavimus. Vide infra eorundem operum recensioem accuratissimam ex Fabricio et Harlesio depromptam. EDIT.

APPENDIX MONUMENTORUM

ANECDOTORUM

PARTIM EX ARCHIVO BASILICÆ SS. XII APOSTOLORUM, PARTIM EX VATICANA BIBLIOTHECA DESCRIPTORUM.

103-115 I

Bulla reductionis canonicorum basilicæ SS. XII Apostolorum, facta per Eugenium papam IV.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Bessarioni, basilicæ SS. XII Apostolorum presbyt. card., salutem et apostolicam benedictionem.

Dum ad personam tuam, quam divina elementia magnis illustravit muneribus gratiarum, paternæ dirigitur considerationis intuitum, et attente prospicimus quod tu Romanam Ecclesiam, cujus honorabile membrum existis, tuorum honores magnitudine meritorum, dignum, quin imo potius debitum reputamus ut ea tibi favorabiliter concedamus per quæ cum divini cultus instauratione animarum periculis et ecclesiarum tuæ curæ commissarum dispendiis salubriter occurratur. Cum itaque, sicut nobis nuper exposuisti, fructus, redditus ac proventus canonicatum et præbendarum basilicæ XII Apostolorum de Urbe, quæ tui cardinalatus titulus parochialis existit, cujusque parochianorum, qui in numero copioso sunt, animarum cura per illius canonicos regi consuevit, et in qua

unus cardinalis, quæ ipsam basilicam pro tempore obtinet, necnon octo canonici totidem inibi præbendas obtinentes ab olim instituti fore noscuntur propter hostiles incursus, guerrarum discrimina, mortalitatem, pestes, aliasque diversas calamitates, adeo tenues et exiles facti sunt, quod dilecti filii ipsius ecclesie canonici ex illis se commode sustentare non valentes, apud præfatam basilicam residere, illi in divinis deservire non curant, ac propterea ipsa basilica tam circa cultum quam regimen curæ hujusmodi magna hactenus passa fuerit, et nisi super his salubriter provideatur, majora in dies passura sit detrimenta, **116** et sicut accepimus, canonicatus et præbendæ prædictæ basilicæ, quos quondam Laurentius de Surdis, ipsius basilicæ canonicus dum viveret, obtinebat, per obitum ejusdem Laurentii, qui in alma urbe nostra domicilium habebat, diem clausit extremum, vacaverint et vacant ad præsens; nos qui divinum cultum ubilibet et præsertim in ecclesiis dictæ urbis, quarum nobis cura specialius est commissa, jugiter intensis desideriis affectamus, volentes ea tibi concedere per quæ basilicæ statui et paro-

chianorum præd. animarum saluti valeat salubriter provideri, ac mensæ capitularis dictæ basilicæ, si qua sit, fructuum, reddituum ac proventuum veros valores annuos præsentibus pro expressis habentes, tuis in hac parte supplicationibus inclinati, circumspeditioni tuæ auctoritate nostra prædicta, canonicorum et præbendarum numerum ad numerum quatuor reducendi ac statuendi et ordinandi, quod vacantes prædicti, et tres alii si vacant ad præsens, vel quos primo vacare contigerit, personis in sacerdotio constitutis quæ apud dictam basilicam personaliter residere illique in divinis hujusmodi deservire ac curam prædictam gerere et exercere continuo teneantur. Alioquin non residentes et non deservientes, ac curam hujusmodi non exercentes, ut præfertur, canonicatibus et præbendis per eos obtentis prædictis privati sint, illique vacare censeantur eo ipso, de cætero perpetuis futuris temporibus conferantur, ac reliquos ex eisdem canonicatibus et præbendis quam primum illos simul vel successive per cessum aut decessum illos obtinentium, seu aliis quibusvis modis vacare contigerit, etiamsi omnes canonicatus et præbendæ vel eorum aliqui specialiter seu generaliter dispositioni apostolicæ reservati existant, supprimendi penitus et extinguendi; ac subsequenter terras, jura, possessiones et bona suppressorum canonicatum et præbendarum hujusmodi dictæ mensæ, si qua sit, alioquin de nova per te instituendæ pro quotidianis distributionibus inter canonicos et capellanos ejusdem basilicæ in illa divinis officiis interessentes distribuendis cum eorum fructibus, redditibus ac proventibus, aliisque juri- bus et pertinentiis suis in perpetuum uniendi, annectendi, applicandi et approbandi, necnon quod interim, quousque reductio et alia præmissa, si per te fient, debitum sortiantur effectum, quilibet ex dictis canonicis apud præfatam basilicam non residentibus, et in illa divinis officiis hujusmodi non interessentibus unam duntaxat percipiat, alia vero medietas suorum canonicatum **117** et præbendarum hujusmodi dictæ mensæ pro distributionibus præfatis assignetur, quodque nullus ex eisdem canonicis de prædictis seu aliis distributionibus ipsius basilicæ, etiamsi illa in oblationibus seu aliis quibuscunque consistant, pro residentia seu interessentia alicujus diei aliquid percipere possit, nisi in eadem basilica per totum annum residentiam personalem fecerit et in ea divinis hujusmodi interfuerit, ac omnia et singula alia circa præmissa necessaria, seu quomodolibet opportuna, statuendi, ordinandi, decernendi, faciendi et exsequendi; contradictores quoque per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia, appellatione postposita, compescendi plenam et liberam auctoritate apostolica tenore præsentium concedimus facultatem: non obstantibus quibuscunque constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac dictæ basilicæ juramento, confirmatione apostolica, vel quavis fir-

mitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, etiamsi de illis eorumque totis tenoribus de verbo ad verbum in præsentibus habenda foret mentio, quibus omnibus, alias in suo robore permansuris, derogare intendimus et derogamus per præsentis, privilegiis, gratiis et indultis de percipiendis fructibus in absentia præsertim patriarchatum ecclesiarum de dicta urbe canonicis pro tempore existentibus per sedem apostolicam in specie seu in genere concessis, cæterisque contrariis quibuscunque. Aut si aliqui apostolica vel alia quavis auctoritate in dicta basilica in canonicos sint recepti, vel ut recipiantur insistant, seu super provisionibus sibi faciendis de canonicatibus et præbendis ipsius basilicæ speciales, vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales dictæ sedis vel legatorum impetrarint litteras, etiamsi per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum, vel aliis quomodolibet sit provisum; quas quidem litteras et processus habitos per easdem, necnon quæcunque inde secuta, ad canonicatus et præbendas hujusmodi volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quoad, assecutionem canonicatum et præbendarum aut beneficiorum aliorum præjudicium generari; necnon quibuslibet aliis privilegiis, indulgentiis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus quorumcunque tenorum existant, per quæ præsentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeat quomodolibet vel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Nos enim ex nunc irritum decernimus et inane, si secus super iis a **118** quoquam quavis auctoritate, scienter vel ignoranter contigerit attemptari.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno Incarnat. Dominicæ millesimo [quadragesimo] quadragesimo tertio, xi Kal. Martii, pontificatus nostri anno xiii.

II.

Statuta et ordinationes Ecclesie SS. XII Apostolorum de Urbe.

Bessarion, miseratione divina SS. XII Apostolorum de Urbe presb. cardin., dilectis nobis in Christo capitulo, canonicis et capellanis dictæ ecclesie salutem in Deo sempiternam.

Quoniam effrenata hominum cupiditas et noxius appetitus, semper ad malum sua labilitate declinans, nisi sub juris et rationis regula limitetur, prava quadam abusione et corruptela bene vivendi justum ordinem corrumpit, sicque passim divina pariter et humana instituta æquissima deperunt; idcirco, volentes ad honorem et laudem Altissimi, omnium Creatoris, apostolorum quoque Philippi et Jacobi, quorum corpora in eadem ecclesia recondita sunt, et aliorum apostolorum sub quorum nominibus dicta ecclesia consecrata est, proque ampliatione divini cultus respicere, ac etiam ex debito nostri tituli, quo eidem præsiden-

tes ecclesiæ ad id nos cognoscimus obligatos, infrascriptas edidimus super reformatione præfate ecclesiæ ac ministrorum ejus constitutiones et reformationes tam spiritualium quam temporalium. Ad eas igitur, filii dilecti, inclinate unanimiter aures vestras, adhibete promptitudinis intellectum, colligentes seminum fructus quos in agro vestræ devotionis providentia paterna conspergit, sic ea culturi studio diligenti, quod sparsa fructificent et operosi laboris speratam utilitatem conducant. Eas igitur hujusmodi constitutiones et ordinationes vobis et cuilibet vestrum sub pœnis in iis constitutis observari præcipimus et mandamus.

De numero canonicorum et residentia.

In primis quidem statuimus et ordinamus, quod in dicta ecclesia perpetuis futuris temporibus sint et esse debeant quatuor canonici præbendati duntaxat, juxta constitutionem et ordinationem fel. record. Eugenii papæ IV, prout in ipsius litteris **119** super inde confectis plenius continetur. Qui quidem quatuor canonici, qui pro tempore fuerint, teneantur et debeant in dicta ecclesia residere ac nocturnam ibi residentiam per totum annum integrum a Kalend. mensis Octobris, et successive ut sequitur, continuo facere; quodque si hujusmodi residentiam integraliter non fecerint, sed per sex tantum menses pernoctaverint, tres florenos Romanos; qui vero integram residentiam perfecerint per totum annum, sex florenos similiter de communibus ecclesiæ proventibus a camerario dictæ ecclesiæ qui fuerit pro tempore percipiant; ac qui minus sex mensibus pernoctaverit, nisi infirmitate aut alia legitima causa fuerit impeditus, nihil omnino percipiat. Si vero aliquis canonicorum per annum integrum residentiam non fecerit, canonicatu præfate ecclesiæ sit ipso facto privatus, ita quod ex tum dicto anno elapso, nisi de legitimo impedimento constiterit, liceat cardinali pro tempore existenti, seu etiam vicario canonicatum et præbendam non residentis canonici alii de jure conferre, nec superioris aliqua juris solemnitas aut sententia privationis et declaratoria requiratur.

De juramento canonici non residentis et absentia puniillanda per camerarium.

Item, ne in pernoctando fraus aliqua committatur in posterum, statuimus et ordinamus quod singulis duobus mensibus quilibet canonicus teneatur et debeat in manibus præfati vicarii cardinalis præsentiam seu absentiam suam nocturnam medio juramento accusare, et camerarius dictæ ecclesiæ illam in libro suo annotare et describere teneatur; ita quod completo anno residentia prædictæ possit de præsentia et absentia canonici constare.

De duabus missis dicendis quotidie per canonicos.

Item, statuimus et ordinamus quod dicti quatuor canonici teneantur ad minus quolibet die celebrare duas missas secundum nota; et si defecerint quilibet

deficiens puniatur pro qualibet missa in bolendinis tribus de suis fructibus per camerarium qui pro tempore fuerit deducendis. Volumus tamen quod camerarius provideat de communibus ecclesiæ pecuniis, ne in divinis ecclesia in hoc detrimentum aliquod patiatur.

120 *De hora Vesperarum et Matutino in duplicibus festis.*

Item, statuimus et ordinamus quod in festivitibus et Dominicis diebus dicti quatuor canonici teneantur cum nota cantare Vesperas utriusque diei, vigiliae et festivitatis, ac matutinum et missam; et si contrafecerint, quilibet absens puniatur pro qualibet horarum hujusmodi in uno bolengeno cum dimidio; missa vero in bolengensi quatuor, nisi fuerit infirmus seu in factis ecclesiæ occupatus, ita quod infirmitas sit evidens taliter quod non possit exire domum suæ habitationis, aut parum extra ambulare, seu secundum discretionem vicarii judicandum. Volumus tamen, quod unus ipsorum faciat cantoriam in prædictis horis cum superpelliceo; in festivitibus vero majoribus duplicibus cum piviale.

De habendo capellano sumptibus canonicorum, et ecclesia custodienda per eos.

Item, statuimus et ordinamus quod dicti quatuor canonici continuo retineant unum honestum capellanum qui canere sciat cantum planum, et in omnibus horis in ecclesia, sicut alii canonici, deserviat. Et si contrafecerit, in uno bolengeno vice qualibet puniatur. Volumus tamen quod dicti canonici qui ibi pernoctabunt, omni sero claudere ecclesiam teneantur. Et si contrafecerint, in pœnam quatuor bolengenorum incurrat, vice qualibet, qui in eadem culpabilis fuerit.

De honestate servanda in choro.

Item, statuimus et ordinamus quod canonici qui præsentem erunt in choro, dum celebrabitur divinum officium, stent cum maxima honestate et absque alia confabulatione; et medietas ipsorum sit ab una parte chori, alia vero ab alia: neque ab una parte chori ad aliam discurrat, aut ab inde recedere vel abire præsumat, nisi necessitas imminuat corporis vel negotium ecclesiæ. Et si quispiam fecerit adversus ea aliquod indecorum, quoad illam missam vel horam pro absente penitus habeatur.

121 *De administratione sacramentorum facienda per canonicos solum.*

Item, statuimus et ordinamus quod dicti quatuor canonici habeant administrationem parochiæ ecclesiæ; et quod nullus capellanus seu aliqua alia persona se in ejus cura aliquo modo misceat nisi in casu necessitatis, vel de expressa licentia cardinalis, vel ejus vicarii, seu canonicorum.

De missis dicendis per capellanos habentes capellas intra corpus ecclesiæ.

Item, volumus quod capellani qui in dicta ecclesia capellas habent, suas missas celebrent statutis

diebus, aut celebrari faciant per idoneos secundum foundationem et ordinem patronorum capellarum; et si contrafecerint, qualibet vice in bolengenis tribus puniantur.

De lampadibus accendis ante altare majus per capellanum capellæ S. Thomæ.

Item, statuimus et ordinamus quod capellanus capellæ S. Thomæ, sitæ in dicta ecclesia, qui tenetur ex testamento quond. Mancini accendere sumptibus capellæ duas lampades ante majus altare, quæ diu noctuque ardere debent, ita diligentem in hujusmodi luminaribus se exhibeat, quod nulla hora, nisi casu fortuito, reperiantur extinctæ; et si contrafecerit, vice qualibet puniatur pro qualibet lampade in bolengenis duobus. Et de hoc stetur dicto camerarii, seu alius honestæ personæ, medio juramento. Et si capellanus hoc facere recusaverit, vicarius cardinalis teneatur ordinare quod dictas lampades accendat cum eadem pœna apposita.

De electione camerarii et ejus officio.

Item, statuimus et ordinamus quod omni anno, in Kalendis Januarii, eligatur per vicarium præfatæ ecclesiæ canonicus unus ex canonicis qui camerarius nuncpetur, ante cujus electionem singuli canonici teneantur in manibus vicarii jurare quod eligent meliorem et magis utiliorem ad prædictum **122** officium exercendum. Prædictus autem camerarius sic electus omnes redditus et proventus dictæ ecclesiæ recipiat et describat, et de ipsis administret æqualiter canonicis residentibus et in ecclesia servientibus, ut supra notatum est in cap. de residentia et in seq. cap. de divina servitute; et omnes alias expensas ecclesiæ faciat fideliter usque ad annum unum. Et singulis duobus mensibus teneatur coram vicario et canonicis reddere rationem de omnibus introitibus et exitibus dictæ ecclesiæ, ac etiam de noctibus, horis et missis per canonicos prædictos, prout superius notatum est. In fine vero anni sui officii, tam de receptis quam de expensis, et generaliter de omnibus administratis per eum plenariam rationem reddere teneatur; et si aliquid superfuerit, coram vicario et capitulo, novo camerario infra quindecim dies postquam de prædictis rationem fecerit, hoc consignare, alias, elapso termino in pœnam dupli ipso facto incurrat. Et ne camerarius sine mercede laboret, pro aliquali sua mercede laboris recipiat de fructibus ecclesiæ solidos decem pro quolibet mense.

De libro camerarii et fallis scribendis in eo.

Item, statuimus et ordinamus quod dictus camerarius teneatur unum librum facere in quo fallas seu absentias canonicorum et capellanorum describere et annotare teneatur, nec non absentias noctium earundem, ac de præmissis coram vicario et canonicis dictæ ecclesiæ reddere calculum et rationem, nulla fraude interveniente, sub pœna priva-

tionis officii ac præstiti juramenti, adjicientes quod ii qui non venerint in secundo psalmo Vesperarum et matutini, et in missa dum presbyter incipit *Gloria in excelsis*, seu finito *Kyrie eleison*, camerarius in continenti sine aliqua dilatione annotet in libro sub pœna contenta superius in isto capitulo.

De quotidiana distributionis quantitate.

Item, qui altario servit de altario vivere debet. Statuimus quod prædicti canonici habeant cotidianas distributiones de fructibus dictæ ecclesiæ in hunc modum, videlicet, quod quilibet canonicus qualibet die habeat bolengenos tres; in duplicibus vero et Dominicalibus, quinque, quilibet pro quolibet **123** die, si præsens fuerit in supradictis horis, prout in capitulo superius notatum est.

De solutione facienda per novos canonicos in ingressu.

Item, statuimus et ordinamus quod antequam canonici de novo recipiantur in dicta ecclesia, pro paramentis et ornamentis dictæ ecclesiæ solvere florenos Romanos octo camerario teneantur, quos ipse camerarius in dictis paramentis, quam citius poterit, convertere teneatur sub pœna præstiti juramenti, nisi cardinalis vel ejus vicarius in specialim utilitatem vel necessitatem ecclesiæ ipsam pecuniam duxerit convertendam.

De juramento præstando per novos canonicos de servandis statutis ecclesiæ.

Item, statuimus et ordinamus quod quilibet canonicorum recipiendus in dicta ecclesia, in manibus vicarii præstet juramentum de observandis statutis et consuetudinibus ecclesiæ memoratæ.

De quibus mulieribus permittitur canonicis ut interdum intrent domos eorum.

Item, statuimus quod nullus canonicus tantæ temeritatis et audaciæ sit quod in cameris ipsorum aliquam mulierem suspectam audeat, nisi matrem, sororem aut amitam, intromittere, et hoc de raro, neque receptare aliquem homicidam vel aliquo enormi crimine diffamatum, sub pœna arbitrio Dni cardinalis vel ejus vicarii.

De capellano qui fuerit absens per menses tres.

Item, statuimus et ordinamus quod si quis capellanus absque licentia cardinalis vel ejus vicarii se absentaverit, et infra trium mensium spatium non redierit ad ecclesiam prælibatam ad serviendum capellæ, extunc per edictum publicum in choro ecclesiæ, dum missarum solemnities celebrantur, publicandum, et postea in portis ejusdem ecclesiæ assignandum ad serviendum revocetur: et si infra mensem alium a tempore **124** citationis hujusmodi non redierit, justo impedimento cessante, per ipsum vicarium, capellania sua absque alia juris solemnitate privetur et alius suo loco substituitur.

De audiendis excusationibus fallentium per vicarium.

Item, statuimus et ordinamus quod vicarius te-

neatur singulorum qui se excusare voluerint, aut potuerint, excusationes audire singulis duobus mensibus, excusationes legitimas admittere, ipsius qui se excusat medio juramento.

De funeralibus quæ veniant ad manus camerarii.

Item, statuimus quod omnis ceræ quantitas obveniens ecclesiæ ex exsequiis defunctorum, omnisque pecunia ratione soli, veniant ad manus camerarii pro candelis cereis in festo purificationis gloriose Virginis Mariæ, ac etiam pro aliis luminaribus opportunis in dicta ecclesia. Et si aliquod supererit, inter præsentés in dictis exsequiis distribuatur.

De distributione in locum absentis canonici vel capellani.

Et ne circa divini cultus exhibitionem dicta ecclesia defectum aliquem patiat, statuimus quod si quando canonicus vel capellanus contigerit ab ecclesia absentari, post 15 dies vicarius de substituto provideat qui loco absentis ecclesiæ vel capellæ deserviat; qui substitutus omnes et singulas dicti canonici vel capellani distributiones, sicut ipse, si personaliter interesset, percipiat.

De rebus mobilibus ecclesiæ non commodandis sine licentia vicarii.

Item, statuimus quod nullus canonicus neque camerarius reliquias, pannos, libros, paramenta vel alia sacra vasa, aut ornamenta, seu argentum ad divinum cultum ecclesiæ deputata extra ecclesiam alicui commodare ullo modo præsumat, licentia Dni cardinalis vel ejus vicarii non obtenta. Et quando de licentia præfati vicarii contigerit, tum camerarius debeat in suo libro adnotare portitores; et si contra fecerit, puniatur arbitrio vicarii.

125 *De residentia facienda iterum usque dum sint reducti canonici ad numerum quaternarium.*

Item, quod secundum statutum et ordinationes præfati Dni Eugenii numerus canonicorum sit ad quatuor duntaxat reductus, ne præfata ecclesia in divinis incommodum interim patiat, statuimus et ordinamus quod canonici qui a data litterarum dicti Dni Eugenii citra in dicta ecclesia recepti fuerint, nec non capellani qui vice absentium canonicorum divina secundum deputatas eis portiones supplere teneantur ac debeant, ex tunc a publicatione præsentium statutorum, secundum hujusmodi nostras ordinationes et statuta, in præfata ecclesia pernoctare et deservire nocturnis pariter et diurnis officiis debeant in omnibus et per omnia ac si prædictus numerus esset plenarie adimpletus.

De oblatione altaris majoris.

Adjicimus quoque de oblationibus majoris altaris ipsius ecclesiæ, videlicet a decem solidis infra capellani dictæ ecclesiæ, qui pro canonicis absentibus nunc deserviant, participare debeant, prout canonici ipsi participant

De lampade accendenda ante corpus Christi.

Adjicimus insuper quoque, quod camerarius dictæ ecclesiæ de fructibus ipsius ecclesiæ teneatur accendere lampadem ante corpus Christi dum divina celebrantur; et si contrafecerit, in bolongenibus tribus qualibet vice puniatur, et stetur dicto canonicorum, medio juramento.

III.

Bulla qua Eugenius IV cardinali Bessarioni, et post ejus mortem basilicæ SS. XII Apostolorum, ecclesiam S. Andree, una cum domibus et hortis ad eam pertinentibus, concedit.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, ad futuram rei memoriam. Illas potissime petitiones ad exauditionis gratiam favorabiliter admittimus per quas venerab. fratrum nostrorum **126** S. Romanæ Ecclesiæ cardinalium commodo speratur atque profectui provideri. Sane, sicut nobis dilectus filius noster Bessarion, basilicæ XII Apost. presb. card., nuper exponere curavit, ecclesia S. Andree, sita in via Ergatica de Urbe, quæ olim monasterium monialium esse solebat, et post translationem monialium hujusmodi ab inde, cum quondam habitationibus monialium ac certis domibus censualibus eidem ecclesiæ contiguis sive adjacentibus, nec non hortis, hortaliis ac juribus et pertinentiis suis monasterio S. Clementis de dicta Urbe, ordinis S. Jeronymi, sub certis modo et forma auctoritate apostolica unita et incorporata existit, totaliter discooperta et destructa, ac habitationes necnon domus prædictæ pleræque ruinosæ; ac præterea dilectis filiis priori et fratribus dicti monasterii S. Clementis minus utiles et accommodæ fore noscuntur. Cum autem, sicut accepimus, ecclesia, habitationes et domus prædictæ juxta domum suæ habitationis sive residentie consistent, ac habitationes et domus prædictæ, quæ quinque numero sunt citra viam ad latus occidentale situatæ, eidem cardinali pro sua in eis collocanda familia plurimum necessariæ existant, ipseque cardinalis si habitationes et quinque domus hujusmodi ei concedantur, eas posse tenus reparare et restaurare intendat: nos quibus ven. frater noster Franciscus episcopus Portuensis, S. Rom. Eccl. vicecancellarius, cui ut se super præmissis informaret commisimus, relationem fecit fidelem, quique per hujusmodi informationem ita esse, et quod in his ipsorum priorum et fratrum expressus accessit assensus, invenimus, ipsius cardinalis in hac parte precibus inclinatus, hujusmodi ecclesiam, nec non quondam habitationes monialium, ac quinque domus prædictas cum hortis et hortaliis ac juribus et pertinentiis præmissis, ipsi cardinali, quoad vixerit, et post ejus decessum, basilicæ XII Apostolorum hujusmodi auctoritate apostolica perpetuo applicamus, appropriamus, deputamus et assignamus; ita quod liceat ex nunc cardinali prædicto per se vel per alium seu alios, ecclesiam habita-

tiones et quinque domus præfatas cum hortis, hortaliis et aliis supra dictis auctoritate propria libere apprehendere ac illas inhabitare seu inhabitari facere, aliasque de eis disponere et ordinare, alicujus super hoc licentia minime requisita: non obstantibus litteris unionis monasterio S. Clementis factæ hujusmodi ac in eis contentis, ac constitutionibus apostolicis cæterisque contrariis **127** quibuscunque.

Nulli ergo hominum liceat hanc paginam nostræ applicationis, appropriationis, deputationis et assignationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei et B. Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum.

Datum Romæ apud S. Petrum anno incarnat. Domini 1446, viii kal. Sept., pontificatus nostri anno xvi.

IV.

Bulla extinctionis clericatum S. Mariæ in Campo, S. Nicolai de Columna, ac S. Sylvestri de Arcioninis, et applicatio fructuum rectoribus et reparationi dictarum ecclesiarum.

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Johanni Gundisalvi de Deza, archidiacono de Barocelle in ecclesia Aurien., salutem et apostolicam benedictionem.

Quoniam, dum ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum opportunitates et commoda temporalium rerum tenuitas minuit, illarum vilescit decencia et divinus cultus in domo Domini desinit exerceri, apostolicæ ad hoc non indigne extenditur provisionis opera, ut hujusmodi dispendiis per remedia occurrere valeat opportuna. Nuper siquidem dilectus filius noster Bessarion, tit. basilicæ SS. XII Apost. presb. card., coram nobis exposuit quod, licet in quampluribus parochialibus ecclesiis de Urbe ab ipsarum fundatione pro divini cultus honorificentia et augmento nonnulla perpetua beneficia, clericatus nuncupata, pro nonnullis clericis qui rectoribus earum pro tempore in divinis Officiis et Missis deservire, pulsare campanas, claudere et aperire ecclesias et alia eis incumbencia supportare deberent, quique æquis portionibus cum rectoribus dictarum ecclesiarum illarum fructus, redditus et proventus prædicti, causante temporum malitia, adeo effecti sunt tenues et exiles, quod propter ipsorum exiguitatem rectores et clerici præfati se ex illis commode sustentare et alia eis pro tempore incumbencia onera supportare commode non possunt; ac dicti clerici qui in exhibitione ministerii et servitorum **128** hujusmodi se reddunt plurimum negligentes, fructus, redditus et proventus prædictos minus debite etiam non deserviendo percipiunt, sicque cedit in divinæ majestatis offensam quod ad ejus laudem et dictarum ecclesiarum decorem fuerat primitus institutum. Et sicut idem cardinalis nobis etiam exponere curavit, si in singulis S. Mariæ in Campo, cujus decem; S. Nicolai de Columna, cujus similiter decem, ac S.

Sylvestri de Arcioninis parochialibus ecclesiis et de Urbe præfata basilicæ immediate subjectis, cujus quindecim flor. auri de camera singularum videlicet rectores et clericos ipsarum pro tempore existentes contingentium portionum fructus, redditus et proventus, secundum communem æstimationem, valorem annum, ut asseritur, non excedunt, singula perpetua beneficia clericatus nuncupata hujusmodi prout in nonnullis aliis parochialibus ecclesiis dictæ urbis per quosdam Romanos pontifices prædecessores nostros pro salubri ipsarum ecclesiarum statu factum fuisse dignoscitur, snpprimerentur et extinguerentur, ac ipsos clericos contingentium portionum fructus, redditus, proventus, possessiones et bona portionibus rectores præfatos contingentibus perpetuo applicarentur, incorporarentur et annecterentur, id in non modicum subjectarum ecclesiarum et rectorum in præmissis cederet levamen.

Quare pro parte dicti Bessarionis cardinalis, asserentis se dictam basilicam, quæ titulus sui cardinalatus existit, pro parte reformasse, in ea divinum cultum auxisse et pro posse adaugere, nec non præfatas subjectas ecclesias reformare intensis desideriis affectare, nobis fuit humiliter supplicatum ut super his opportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur, qui de præmissis certam notitiam non habemus, hujusmodi supplicationibus inclinati, discretioni tuæ per apostolica scripta mandamus quatenus si, et postquam, super quo tuam conscientiam oneramus, tibi de præmissis legitime constiterit, auctoritate apostolica statuas et decernas quod omnia et singula oblationes, funeralia, obventiones et emolumenta in dictis subjectis ecclesiis pro tempore obvenientia, nec non una ex tunc, alia vero medietas omnium et singularum portionum prædictarum eosdem clericos contingentium, quam primum illorum beneficia hujusmodi per ipsorum clericorum cessus vel decessus, aut alicujus beneficii ecclesiastici seu aliquorum beneficiorum ecclesiasticorum assecutione, cujus seu quorum fructus, redditus ac proventus æquivalent fructibus, **129** redditibus et proventibus portionum clericorum prædictorum, quæ fuerint pacifice assecuti, seu aliquis eorum fuerit pacifice assecutus per quas-cunque assecutiones, beneficia hujusmodi auctoritate præfata tenore præsentium vacare decernimus, seu alias quasvis dimissiones vacare contigerit, prout ipsa beneficia vacabunt ex tunc in antea perpetuis temporibus, portionibus rectorum prædictorum applicentur, uniantur et etiam incorporantur, ita quod liceat præfatis rectoribus omnium et singulorum oblationum, funeralium, obventionum et emolumentorum, nec non medietatum portionum clericorum prædictorum quamprimum, ut præmittitur, per cessus vel decessus, aut assensiones hujusmodi vel aliter vacare contigerit, fructus, redditus et proventus percipere, et illos in suis pro

tribus, et pro quarta partibus in dictarum ecclesiarum reparatione convertere, cujuscuque licentia desuper nullatenus requisita, dictaque beneficia suppressa et extincta sint et esse penitus censeantur: non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis cæterisque contrariis quibuscunque. Aut si aliqui super provisionibus sibi faciendis de hujusmodi vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus speciales vel generales apostolicæ sedis vel legatorum ejus litteras impetraverint, etiamsi per eas ad inhibitiones, reservationem et decretum, vel alias quomodolibet sit processum, quas quidem litteras et processus etiam pro tempore habitas per easdem, et quæcunque inde secuta, ad dicta beneficia volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quoad assecutionem aliorum beneficiorum præjudicium generari, et quibuslibet privilegiis, indulgentiis ac litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcunque tenorem existant, per quæ præsentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeat quomodolibet, vel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Volumus autem quod ex nunc singuli dictarum subjectarum ecclesiarum rectores unum clericum qui illis in missis et aliis divinis officiis deserviat, perpetuo retinere ac ei vitæ necessaria ministrare teneantur. Nos enim ex nunc irritum decernimus et inane, si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno incarnat. Domin. 1447, id. Martii, pontificatus nostri anno 1.

130 V.

Bulla Pii II, qua committit Nicolao arch. Sipontino ad instantiam card. Bessarionis, ut basilicam SS. XII Apostolorum, amotis inde canonicis, ad Fratres Minoritas transferat.

Pius episcopus, servus servorum Dei, ven. fratri Nicolao, archiepiscopo Sipontino, salutem et apostolicam benedictionem.

Sedis apostolicæ providentiâ circumspecta, Ecclesiarum omnium debitam curam gerens, assidue vigilat et se continue reddit attentam ut ecclesiæ ipsæ, quæ domus sunt orationis in terris, per divinorum officiorum observantiam digna devotione et fidei reverentia a Christifidelibus venerentur, et quibus subtrahi conspicit divinum cultum, hoc brachium potestatis extendit ut ad Dei laudem et fidelium animarum salutem in spiritualibus maxime dirigi valeant et augeri. Sane nuper ven. frater Bessarion, episcopus Tusulanus, basilicæ XII Apostolorum de Urbe perpetuus administrator, ab eadem sede deputatus, nobis exposuit quod præfata basilica, quam diu antequam ad episcopatum promoveretur in sui cardinalatus parochialem titulum obtinuerat, nunc vero in commendam obtinet, propter devotionem fidelium, tam civium quam forensium, non parum habet hominum concursum, qui hasili-

cam prædictam visitare et missas ac alia divina officia inibi audire consueverunt, et quod licet numerus canonicorum ipsius ecclesiæ, qui olim octo esse consueverant, per sct. rec. Eugenium IV, prædecessorem nostrum, ad ipsius episcopi supplicationem, ad numerum quatuor canonicorum per cessum vel decessum reductus fuerit, ad hoc ut prædicti quatuor canonici facilius se sustentare et in dicta basilica residentiam facere ac ei in divinis continue deservire possent. Cum autem id tempus nullus ex canonicis in ea resideret, ac unus tantum capellanus nomine omnium ipsorum canonicorum in ea deserviret, nihilominus, non obstante reductione hujusmodi et aliis remediis quæ ipse episcopus adhibere continue conatus fuit, modicus vel quasi nullus in ea servatur cultus divinus, et vix duo ex dictis canonicis qui nunc ad numerum sex reducti sunt, inibi resident, ipsique canonici ad divinum officium sufficientes aut dispositi non existunt, ipsa quoque basilica in suis ædificiis nimium **131** est collapsa et etiam rainosa; quodque idem episcopus prædictam basilicam ad religiosos transferri, et in ea tot fratres ordinis Minorum, quorum unus sit guardianus, qui curam aliorum fratrum habeat, et ad curam animarum in dicta basilica aliquem presbyterum sæcularem de consensu cardinalis, qui pro tempore fuerit, deputare possit, creari et institui quot poterunt ex ipsius ecclesiæ fructibus congrue sustentari, desiderat et affectat. Quare pro parte dicti episcopi nobis fuit humiliter supplicatum ut, cum procurator generalis dicti fratrum in dicta urbe sit præsens, et ad receptionem dictæ ecclesiæ paratum se offerat, pluresque parochiales ecclesias de dicta urbe per hujusmodi religiosos sint solitè gubernari, dictam basilicam ad hujusmodi religiosos transferri, et ibidem fratres creari et institui prædictos, ita quod fructus et proventus canonicatus et præbendæ quos ipse episcopus et administrator obtinet, ac alii ejusdem basilicæ cardinales obtinere consueverunt, nec non fructus et redditus communes ad dictam basilicam provenientes ex nunc, cedentibus vero et decedentibus ipsis dictis sex canonicis et aliis presbyteris, et clericis, perpetuis beneficiariis in eadem basilica, vel suis canonicatus et præbendas ac beneficia quomodolibet dimittentibus, reliqui omnes fructus, redditus et proventus hujusmodi canonicatum, præbendarum et beneficiorum, ac etiam possessiones et bona quæcunque ad dictos canonicos et perpetuos beneficiarios ratione suorum canonicatum et præbendarum ac beneficiorum hujusmodi pertinentia prædictis fratribus et eorum ordini applicentur, de benignitate apostolica mandavimus.

Nos itaque, hujusmodi supplicationibus inclinati, fraternitati tuæ per apostolica scripta mandamus, quatenus dictam basilicam auctoritate apostolica ad hujusmodi religiosos transferas, et ibidem tot ex hujusmodi fratribus Minorum, quorum unus sit

guardianus, qui unum presbyterum sæcularem ad curam animarum de consensu cardinalis deputare possit et valeat, qui parochianis ministret ecclesiastica sacramenta, ibidem instituas, quot ex fructibus prædictis poterunt congrue sustentari, ac status auctoritate prædicta et ordines, quod fructus, redditus et proventus ac possessiones et bona ad canonicatum et præbendam præfati episcopi et commendatarii, seu cardinalis pro tempore existentis, nec non fructus, redditus et proventus, communiter ad dictam basilicam provenientes ex nunc, cedentibus vero et decedentibus **132** canonicis et beneficiatis prædictis, vel suos canonicatus et præbendas et beneficia supradicta quomodolibet dimittentibus, reliquos omnes fructus, redditus et proventus ac possessiones et bona ad canonicos et beneficiatos prædictos ratione canonicatum et præbendarum et beneficiorum hujusmodi pertinentia, ut præfertur, etiamsi ipsi canonicatus et præbendæ ac beneficia sint dispositioni apostolicæ quomodolibet reservata, eisdem fratribus et eorum ordini applicentur eo ipso. Ac nihilominus eisdem guardiano et fratribus, postquam in dicta basilica creati et instituti fuerint, locandi et arrendandi fructus, redditus et proventus, jura et obventiones canonicatum et præbendarum ac beneficiorum prædictorum, a canonicis et beneficiatis prædictis obtinentibus illa, quandiu ipsi canonici ea obtinuerint, pro certo pretio eisdem canonicis et beneficiatis annuatim persolvendo, si de hoc inter se convenerint, auctoritate prædicta licentiam largiaris, contradictores per censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo: non obstantibus quibuscunque constitutionibus ac privilegiis et litteris apostolicis, nec non statutis et consuetudinibus basilicæ et ordinis prædictorum contrariis, juramento, confirmatione apostolica vel quacunque firmitate roboratis.

Aut si aliqui, apostolica vel alia quavis auctoritate in eadem basilica in canonicos sint recepti, vel ut recipiantur insistant; seu si super provisionibus sibi faciendis de hujusmodi canonicatibus et præbendis ipsius basilicæ speciales, vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales apostolicæ sedis vel legatorum ejus litteras impetrarint, etiamsi per eas ad inhibitionem et decretum, vel alias quomodolibet sit processum: quas quidem litteras et processus habitos per easdem, et quæcunque inde secuta ad hujusmodi canonicatus et præbendas et alia beneficia ipsius basilicæ volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quoad assecutionem canonicatum et præbendarum ac beneficiorum aliorum præjudicium generari. Seu quibuscunque privilegiis, indulgentiis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, cujuscunque tenoris existant, per quæ præsentibus non expressa vel totaliter non inserta, effectus eorum impediri valeat quomodolibet vel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus de verbo ad verbum ha-

benda sit in nostris litteris mentio specialis; nos enim dicto episcopo et cardinalibus in dicta basilica successoribus, in **133** ipsa basilica ac guardiano et fratribus ibi commorantibus, dum inibi fuerint, nec non parochianis dictæ basilicæ omnem correctionem, jurisdictionem ac justitiam reservamus, quam in canonicis et beneficiatis ac parochianis dictæ ecclesiæ ipsius episcopi prædecessores dictam basilicam obtinentes habuerunt et idem episcopus noscitur habere de præsentibus. Et insuper ex nunc irritum decernimus et inane si secus super his a quoquam quavis auctoritate, scienter vel ignoranter, contigerit attemptari.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno incarnat. Domini 1463, pridie kal. Julii, pontificatus nostri anno v.

VI

Bulla qua Pius II card. Bessarioni concedit ut S. Eugeniæ sacellum restaurare, sacellanum instituere atque eligere, illudque in posterum jure patronatus obtinere possit.

Pius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Bessarioni, episcopo Tusculano, cardinali Nicæno, salutem et apostolicam benedictionem.

Personam tuam, nobis et apostolicæ sedi devotam, tuis exigentibus meritis, paterna benedictione prosequentes, vota tua quæcumque, præsertim ex quibus divini cultus augmentum et salus speratur animarum, ad exauditionis gratiam libenter admittimus, et ut optatum sortiantur effectum, opem et operam impartimur. Sane pro parte tua nobis nuper exhibita petito continebat quod tu capellam sub invocatione S. Eugeniæ in basilica XII Apostolorum de Urbe sitam, quæ indotata existit et restauratione indiget, pro tuæ et tuorum progenitorum animarum salute sub invocatione SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ, restaurare, litris, paramentis et aliis ecclesiasticis ornamentis ad divinum cultum necessariis fulcire, ac competentibus pro uno presbytero, qui inibi missas et alia divina officia celebret, redditibus de bonis tuis etiam per Ecclesiam acquisitis dotare proponis, affectans quod jus patronatus dictæ capellæ tibi et post te nomine tuo abbatibus S. Pauli de Urbe S. Benedicti et priori S. Mariæ de Populo S. Augustini ordinum in perpetuum servetur: et propterea nobis **134** humiliter supplicasti ut tuo proposito et affectui hujusmodi annuere de bonitate apostolica dignaremur. Nos igitur, qui cultum ipsum divinum augeri intendis desideramus affectibus, dictum tuum propositum in Domino plurimum commendantes, tuisque hujusmodi, qui etiam prædictam basilicam in commendam obtines, pro ipsius basilicæ decore et cultus prædicti in ea augmento devotis supplicationibus inclinati, tibi capellam prædictam restaurari, reparari faciendi, libris, paramentis et ornamentis prædictis fulciendi, nec non redditibus, ut præfertur, de bonis tuis etiam per Ecclesiam acquisitis dotandi, auctoritate apostolica tenore præsentium

facultatem concedimus; ac postquam illam restaurari feceris et dotaveris, ut præfertur, tibi et post te nomine tuo, abbati et priori prædictis in perpetuum, vel si aliter ante mortem tuam disponas jurispatronatus, et præsentandi personam Idoneam ad dictam capellam hæc prima vice et quoties in antea illam vacare contigerit, presbytero cardinali dictæ Ecclesiæ pro tempore existenti dicta auctoritate reservamus, decernentes capellam ipsam sub invocatione eorundem SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ, et sanctæ Eugeniæ, de cætero nominari debere, jure tamen ipsius basilicæ in omnibus semper salvo.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ concessionis, reservationis et constitutionis, infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursum.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno incarnat. Domin. 1463, pridie kal. Maii, pontificatus nostri anno v.

VII

Dispositio testamentaria qua card. Bessarion varia sua bona sacello S. Eugeniæ in basilica XII Apostolorum donat, ac in eo monumentum sibi poni præcipit.

In nomine Domini. Amen. Anno a nativitate ejusdem millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, indict. XII, die vero Veneris 17 mensis Februarii, pontificatus Sui **135** in Christo Patris et domini nostri D. Pii, divina providentia papæ II anno sexto, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, præsentia, personaliter constitutus Rinus in Christo Pater et dnus D. Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus et Romanæ Ecclesiæ cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus, et apostolicæ sedis legatus de latere, sanus et potens corpore et mente, volens quoque, ut asseruit, de capella perpetua, quam alias ex facultate sibi per præfatum dominum nostrum concessa fundavit in ecclesia SS. Apostolorum de Urbe, sub vocabulo seu invocatione BB. Michaelis archangeli, Joannis Baptistæ et S. Eugeniæ, et circa illam quæ suæ voluntatis suggerit affectus, donec in corporeis membris quies viget et ratio mentem regit, salubriter providere, ordinare et disponere omnia et singula in infra seriatim insertis capitulis, sponte ac libere ordinavit, disposuit, instituit, donavit, dimisit atque fecit, prout in eisdem capitulis alta et intelligibili voce per dominationem suam Rinam coram me notario et testibus infrascriptis, lectis, quorum tenor de verbo ad verbum talis est:

In primis instituo in capellanos capellæ meæ, in perpetuum fundatæ sub vocabulo BB. Michaelis archangeli, Joannis Baptistæ ac S. Eugeniæ, sitæ in ecclesia SS. Apostolorum de Urbe, religiosos viros fratres et conventum ordinis S. Fran-

cisci in eadem ecclesia SS. Apostolorum inhabitantes, quacunque ordinatione per nos alias super inde facta non obstante; et ordino ac dispono ut in eadem capella faciant dicti prædicti fratres omni die unam missam, diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis, Dominica vero die missam currentem; die Lunæ. S. Angeli; die Martis, S. Joannis Baptistæ; die Jovis, S. Trinitatis, cum collecta in qualibet pro defunctis, referendo pro vivis nomen meum, pro mortuis post mortem nomen meum, Isidori et Dorothei episcoporum; item Theodori et Theodoræ, et Michaelis, ac aliorum quos in intentione mea habeo. Si tamen casu aliquo fratres prædicti a loco prædictæ ecclesiæ recederent, et ecclesia in pristinum statum reducta fuerit, tunc volo et ordino ut jus eligendi vel unum tantum capellanum, si reditus ipsius capellæ triginta ducatos auri de camera non excesserint, vel duos, si ad sexaginta ascendant, remaneat abbati S. Pauli et priori B. Mariæ de Populo, monasteriorum de Urbe, qui dicant quinque missas in qualibet septimana, tres pro defunctis et **136** duas de sanctis, videlicet de S. archangelo et S. Joanne Baptista, ut superius ordinatum est. Item volo et ordino ut singulis annis, decimâ die mensis Septembris, prædicti fratres cantent vigiliis mortuorum et missam solemnem pro defunctis meis prænominatis, vel capellani sæculares in absentia fratrum dicant totum officium legendo. Item volo et ut duæ vineæ quas donavinus capellæ prædictæ pro dotē sua, vendantur plus offerenti, et eisdem pecuniis emanantur pro dote ejusdem capellæ, in locis bonis, liberis et utilibus, responsiones vini secundum consuetudinem quæ fieri solet Romæ. Concedo autem plenam facultatem et liberam vendendi vineas prædictas Rev. Patri D. Joanni Bapt. de Sabellis, apostolicæ sedis protonotario, ac D. Laurentio de Venetiis, canonico Principis apostolorum de Urbe, et D. Simeoni de Pellinis, auditori nostro, subdiacono apostolico, et Petro de Rubeis de Veletro, vel majori parti eorumdem, qui deponant pecunias prædictas in aliquo banco securo ubi custodiantur, nec aliquis eas tangat donec emanant responsiones prædictæ. Sed ne diu capella stet sine fructu dotis suæ, contentur, si possibile fuerit, simul et semel hoc facere, et vendere vineas et emere responsiones.

Item dono ex nunc in perpetuum capellæ prædictæ paramenta et jocalia infrascripta, videlicet: unum paramentum pro quotidiano servitio coloris albi de drapo damascino; aliud coloris bysci similiter de damascino plano, et stolas, manipula et camises; item plumalia tria, videlicet, album, brocatum de auro, et aliud pavonatium de damascino simpliciter cum armis meis, empta ab hæreditate bon. mem. Rmi Dni card. de Columna; et quoddam aliud nigrum de damascino, emptum ab hæreditate Rmi Dni cardinalis Rutheni bonæ

e mem.; omnia cum pulchris frigiis; item unam
 e planetam de damascino pavonatzio, emptam ex
 e prædicta hæreditate Dni card. de Columpna cum
 e frigio de soleis aureis recamatis; item calicem et
 e patenam, duas auppallas argenteas, quas porta-
 e vimus de Vienna; item de duobus novis calicibus
 e quos fecit nunc mihi magister Simeon aurifex,
 e unum cum patena sua; item crucem unam quæ
 e, ante me ferebatur in legationibus, factam Bono-
 e niæ; item thecas corporalium duas, una in qua
 e est nomen Jesu cum perlis, et unam aliam de
 e veluto rubeo cum corporalibus suis; item super-
 e pellicea quatuor; item de panniculis pulchris
 e ornatis serico pro cooperiendo calice duos; item
 e tobalcas majores ad cooperiendum altare **137**
 e quatuor de melloribus; item tapetum unum bo-
 e num ad ponendum ante altare; item unum mis-
 e sale magnum, emptum ab hæreditate D. cardi-
 e nalis Rutheni prædicti.

e Item dono eidem capellæ ex nunc inter vivos
 e infrascriptas res quarum usum mihi reservo dum
 e vivam: scilicet thuribulum quod nunc habemus,
 e navicellam et vas pro aqua sancta cum suo asper-
 e sorio, quæ nunc fecit nobis aurifex supradictus,
 e et duo candelabra de capella nostra quibus utimur
 e in eadem; item pannum de veluto Alexandrino
 e quo utimur in capella nostra, et ante altare
 e super alium, ac breviarium magnum, emptum ab
 e hæreditate Rmi D. card. Rutheni piæ mem. et
 e duo bancalia de panno de ratgia quæ habent
 e SS. apostolos, et alios quatuor pannos de ratgia
 e parvos, quorum tres habent Annuntiationem,
 e quartus vero Crucifixum; item tapetos tres; item
 e duo candelabra magna ferrea; item quæcunque
 e paramenta capellæ nostræ, jocalia, et missale
 e unum, quibus utor domi et quæ tunc invenien-
 e tur; item unum thuribulum Græcum planum cum
 e manica; item duo ova de Struzio ornata de ar-
 e gente; item legia duo; item faldistorium pon-
 e tificale.

e Item volo ut pro nunc fiat una capsula pulchra
 e in qua deponi debeant ista omnia paramenta
 e nostra et custodiri in sacristia præsentis donec
 e Deo dante faciemus sacristiam in loco designato
 e per nos. Item volo et ordino ut omnino depingatur
 e in capella eo modo prout conveni et ordinavi cum
 e magistro; item, postquam depicta fuerit capella,
 e primo fiat subtus tectum ligneum quod est in
 e quadro exteriori unum supercilium pulchrum,
 e et super trabes tecti imponantur aliquæ tabulæ
 e grosse per modum pontis, ut possint transiri
 e per longitudinem de una parte ad aliam; et
 e claudantur bene foramina muri; et a parte
 e orientali illa magna apertura in qua dimietatur,
 e apertum tantum quantum sufficiet uni homini ad
 e intrandum; et illud etiam claudatur ostio ligneo
 e cum clavi; item post supercilium totum illud
 e quadrum exterius incoletur et dealbetur bene, et
 e in facie majori, videlicet septentrionali, quæ est

e contra altare, depingatur Dominus noster Jesus
 e sedens in sede, cui assistant B. Virgo, S. Ange-
 e lus, S. Joannes Baptista et S. Eugenia, et imago
 e mea genuflexa ante pedes Christi, et sub me
 e arma mea; item, istis factis volo ut adaptetur et
 e suppleatur si quid deficit in pavimento inter can-
 e cellos; item ponantur in cancello columpnæ al-
 e tiores, pulchriores et æquales, et trabs marmorea
 e pulchra super columpnis, item parapeta mar-
 e morea ornentur **138** melius; deinde spatium
 e vacuum inter parapeta et trabem superiorem
 e claudatur cratibus ferreis quæ in summitate ha-
 e beant folia, sicut solent fieri, et sicuti in altari
 e S. Petri, quæ attingant trabem superiorem, ita
 e ut nullus possit illic intrare. Fiat etiam porta
 e ferrea pulchra cum bona seratura. Supra autem
 e trabem marmoream figantur candelabra sex de
 e ferro pulchro, prout in capella palatii pro tor-
 e ticiis. Item in altari in angulo dextræ partis in-
 e trando prope cancellos fiat sepulcrum meum in
 e hunc modum. Fodiatur in longum et largum
 e quantum sufficiat ad profunditatem octo pedum,
 e et murentur omnes quatuor parietes, solario di-
 e misso sine muro, et in altitudine duorum pedum
 e figatur inter murum, dum sit murus, una crati-
 e cula ferrea, ubi jacebit cadaver. Deinde supra
 e craticulam ad duos pedes murus habeat incastra-
 e turam circumcirca, ut superponatur supra corpus
 e una tabula marmorea. Deinde ad æqualitatem
 e pavimenti capellæ alia tabula marmorea, quæ ex
 e nunc possit parari et poni tali modo quod possit
 e extrahi et poni; post hæc super illam tabulam
 e ex tribus partibus, nam quarta erit murus tribu-
 e nalis, erigantur tres marmoreæ tabulæ altitudinis
 e quinque palmarum, et supra eas ponatur una pul-
 e chra marmorea tabula. In istis autem tribus ta-
 e bulis erectis fiat aliquis ornatus, in quarum ante-
 e riori scribantur hæc litteræ: *Bessarion, episcopus*
 e *Tusculanus, S. Romanæ Ecclesiæ cardinalis, pa-*
 e *triarcha Constantinopolitanus, sibi vivens posuit*
 e *anno salutis, etc.* cum designatione annorum
 e Domini tunc occurrentium. Hoc autem sic factum
 e ædificium erit credentia, si quando pontifex ali-
 e quis in capella celebraverit; et ideo ponatur supe-
 e rius una pulchra tabula marmorea. Item volo ut
 e post hæc completa adaptetur totum pavementum
 e quadri exterioris, vel marmoribus, si reperian-
 e tur, vel matonibus magis quadris secundum for-
 e mam antiquorum matonum, vel aliqua materia
 e convenienti; et similiter etiam pulpitum.

e Item volo ut domus quæ erat quandam Basili
 e de Episcopinis, scutiferi et familiaris mei, sita
 e Romæ in regione Columpnæ, cum omnibus adja-
 e centiis suis et pertinentiis, vendatur plus offe-
 e renti, et ex eisdem pecuniis emanent pro dote
 e ejusdem capellæ in locis bonis et liberis ac utili-
 e bus responsiones vini secundum consuetudinem
 e quæ fieri solet Romæ. Concedo autem plenariam
 e facultatem et liberam vendendi domum prædic-

« tam præfato D. Simeoni de Pellinis, auditori
« nostro et subdiacono apostolico, solum et in soli-
« dum, qui deponat pecunias prædictas in banco
« aliquo **139** securo ubi custodiantur, nec aliquis
« eas tangat donec emanent responsiones prædictæ,
« sicut prædiximus; bene et diligenter attendat ut
« responsiones sint bonæ et securæ et in bonis, se-
« curis atque tutis consistant locis. »

Quæ omnia et singula præfatus Rmus D. Bessa-
rion, episcopus, cardinalis, patriarcha et legatus,
omnibus melioribus modo, via, jure, causa et forma,
quibus melius et efficacius potuit et debuit, fecit,
ordinavit, instituit, et dimisit volens, præmissis
omnibus et singulis, nunc et in perpetuum tam in
judicio quam extra et ubique locorum fidem indu-
biam adhiberi. Super quibus omnibus et singulis
idem Rmus D. Bessarion sibi a me notario publico
infrascripto unum, vel plura, publicum seu pu-
blica fieri et confici voluit instrumentum et instru-
menta.

Acta fuerunt et sunt hæc Venetiis in monasterio
S. Georgii Majoris, sub anno, indictione, die, mense
et pontificatu quibus supra, præsentibus ibidem Rmo
in Christo Patre et Dno Nicolao, Dei et apostolicæ
sedis gratia archiepiscopo Sipontino, ac venerabili-
bus viris Dnis Eugenio Mauroceno, decretorum do-
ctore, ac Matthæo de Narnia, præfatis presbyteris
capellanis præfati Rmi D. Bessarionis, episcopi car-
dinalis, testibus ad præmissa vocatis specialim atque
rogatis.

Et ego Joannes de Heesboem, clericus Camera-
censis diocesis, publicus sacra imperii auctoritate
notarius, quia præmissis ordinationi, dispositioni,
institutioni, donationi et dimissioni, ac voluntati,
omnibusque aliis, prout in dictis capitulis continetur,
et singulis, dum sic ut præmittitur, per præ-
fatum Rmum D. Bessarionem episcopum cardina-
lem, patriarcham et legatum fierent et agerentur,
una cum prænominatis testibus præsens interfui,
eaque sic fieri vidi et audivi, ideo hoc præsens pub-
licum instrumentum exinde confeci et in notam
scripsi, subscripsi, publicavi, et in hanc publicam
formam redegi, signoque et nomine meis solitis et
consuetis signavi. In fidem et testimonium omnium
et singulorum præmissorum rogatus et requisitus
ego idem notarius, qui approbo supra et constat
mihi de verbis rasis in ultima linea ultimi capituli
præinserti, scilicet, sed, ut prædiximus, bene et
diligenter attendat ut responsiones sint bonæ et se-
curæ, et in bonis, securis ac tutis locis consistant,
quod protestor manu propria ego idem Joannes de
Heesboem, clericus et notarius.

140 VII

*Bessarionis diploma, ironice ab eo scriptum, in gra-
tiam poetastri Pauli de Godiis, qui ab eo coronari
voluerat. Ex cod. ce Vaticano Urbinate n. 692,
membran., in-4°, p. 187 sqq.*

In nomine, etc. Nos Bessarion, D. i et apostolicæ
sedis gratia episcopus Tusculanus ac cardinalis Ni-

canus, universis et singulis Christianis et alijs
quibuscumque ad quos præsentibus advenerint, salu-
tem in Domino.

Ut clarius innotescat qualiter ad nostram noti-
tiam pervenit ex fide dignis privilegijs nobis delatis,
quod eximus artium medicinæ aliarumque omnium
liberalium artium doctor D. magister Paulus Joannes
de Godiis, Pergulanus, ob ejus plurimas et immen-
sas virtutes a nonnullis principibus et marchionibus
quatuor laureatus ac aureas coronas in capite suo
digne atque dignissime acquisivit, et visis publicis
disputationibus coram nobis sparsis cum argumentis
sophisticis, philosophando, musicando, tripudi-
ando cum punctis pedum novissimo ritu cum ma-
xima delectatione circumstantium, Spiritu divino
commoti, ut idem dom. et magister prælibatus glo-
riari valeat abundantia dignitatum, manibus pro-
priis, auctoritate qua fungimur, ipsum decrevimus
laureare. Et veluti ille pater antiquus Moyses a
Creatore nostro in alto monte Sinai legem assump-
sit, ita et nos in altissimo monte Italico Catriano
cum cannis et folijs lauri nati in summitate montis
illius in capite et ad templas, more poetarum, eun-
dem D. et magistrum Paulum præsentem et flexis
genibus procliva devotione poscentem legitime
laureavimus, volentes ut in posterum auctoritate
nostra valeat per omnes partes Italianas et extra
Italiam, in Achaïam, Corinthum, Athenas, in mare
Alydos usque Constantinopolim et citra mare Ma-
gnum quod Ponticum dicitur, discurrendo per
Latiam regionem, Antiochiam, Cæsaream Philippi,
Achaïam, Palæstinam, Lætiam Græcam, Ascaloniam,
Feniceam et Albaniam, per Alexandriam et totum
mare Mediterraneum usque ad montem Cathar-
met, et per Sirtes majores, et per totam Africam
atque per totam Tripolitanam regionem usque ad
Sirtes minores, et per totum regnum Carthagen-
sium, et per regiones Bysantium Numidiæ et Getu-
lorum, et ultra flumen Nulcanum qui intrat in mare,
et per totam Mauritaniam Cæsariensem discurr-
endo cum fortuna per totum mare Oceanum inci-
piendo ab Occidente per Septentrionem usque in
Orientem ultra **141** Hispaniam, Scotiam, Bran-
niam, Galliam, Normandiam, Flandriam, usque ad
Rhenum flumen, et ultra usque ad montes Rificos,
et postea in civitate Jansbonæ et per totam Barbar-
iam, et per Germaniam superiorem et inferiorem,
Svetiam, Daciam, Syriam et usque flumen Tanais
qui intrat in mare Ponticum, et ultra Danubium
per totam Hungariam usque ad Pafeos montes re-
trocedendo in Pannoniam et Macedoniam et Thra-
ciam, et per mare Rubenum usque ad columnas
Herculis circumcundo omnes alias regiones usque
ad Paradisum deliciarum; et per Asiam Minorem,
et in illa nobilissima civitate Assur, et per Chal-
dæam et Babyloniam totam discurrendo in flumi-
nibus Tigris et Euphratis, ac Arabiam et Damascum
et usque ad montes Libani ad cujus radices nascit-
ur Jordanes, et ultra Jordanem per regionem vide-

licet Idumæam, Phœniceam, Judæam, Jerusalem et Bethleem, et generaliter per totum et universum mundum infandas ejus mirabiles artes legere.... exercere cum libero transitu tam per aquam quam per terram, cum omnibus et singulis exceptionibus, commodis et incommodis ad ipsum merito spectantibus et pertinentibus : mandantes, quantum possumus, omnibus linguis supradictarum regionum et locorum ut præsentibus nostras litteras observent faciantque inviolabiliter observari.

In quorum fidem, etc.

IX.

Posterior cardin. Bessarionis dispositio, qua fundationem ac dotationem sacelli S. Eugeniz in melius mutavit, nulla insuper bona eidem attribuit, ac fratres ord. Minorum in ea perpetuo sacellanos instituit.

Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus, S. R. E. cardinalis et patriarcha Constantinopolitanus, universis et singulis, tam præsentibus quam futuris, has nostras litteras inspecturis et audituris, salutem in Dno sempiternam.

Ad universitatis vestrz notitiam deducimus et deduci volumus per præsentibus : quod nos quidem de nostræ et progenitorum nostrorum animarum salute cogitantes, ac laudem et gloriam omnipotentis Dei et SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ et S. Eugeniz virg. et martyris, nec non pro divini cultus augmento, 142 infrascripta propterea facere designantes, fel. record. Dni P. papa II ad nostram supplicationem nobis, qui basilicam XII Apostolorum de Urbe in commendam tunc obtinebamus prout obtinemus de præsentibus, pro ipsius basilicæ decore et cultu præd. in ea augmento saluteque animarum, ut capellam in dicta basilica sitam, quæ tunc sub Invocatione S. Eugeniz duntaxat nominata et indotata erat, ac reparatione indigebat, ad omnipotentis Dei laudem et gloriam reparare ac sub invocatione dictorum SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ ac S. Eugeniz intitulare, nec non libris, parametis et aliis ecclesiasticis ornamentis ad divinum cultum necessariis fulcire, ac competentibus pro uno presbytero missas et alia divina officia celebraturo, redditibus de bonis nostris etiam per Ecclesiam acquisitis dotare possemus, licentiam et facultatem per suas litteras concessit, ac ipsius capelle jus patronatus et præsentandi presbytero cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti personam idoneam ad illam tam prima vice quam quoties vacare eam contigerit, nobis et post nos abbati S. Pauli extra muros Urbis, et priori domus S. Mariæ de Populo de eadem urbe, S. Benedicti et Eremitarum S. Augustini ordinum, etiam pro tempore existentibus in perpetuum, nisi aliter ante mortem nostram disponeremus, idem jus patronatus et præsentandi Rmo D. cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti reservavit, decernens capitulum ipsam sub invocatione eorundem SS. Michaelis, Joannis Baptistæ et S.

Eugeniz ex tunc in antea nominari debere, prout in ipsius domini Pii papæ litteris sub dat. Romæ apud S. Petrum anno incarnat. Domini. 1463, prid. kal. Maii (1), pontific. sui anno v, desuper confectis, plenius continetur.

Et postquam nos eandem capellam reparare et ornare cœpimus, ac ei pro dote nonnulla tunc expressa bona emimus atque donavimus, præfatus fel. record. D. Pius papa II, multis bonis respectibus, ex eo præsertim quod in basilica prædicta, in qua nonnulli clerici sæculares canonici præbendarii tunc deserviebant; propterea quod redditus et proventus dictorum canonicorum valde exigui et tennes erant, manifeste et aperte neglectus et valde imminutus divinus cultus erat, in honoris Dei diminutionem et salutis animarum parochianorum ejusdem ecclesiæ præjudicium non parvum et detrimentum; item ædificia omnia quasi ultimam minabantur ruinam, supplicationibus 143 nostris inclinatis, ut ipsa basilica in divinis congrue serviretur, illam de sæculari ecclesia ad ordinem Fratrum Minorum reduci intendens, per quasdam alias suas litteras Rev. P. Dno Nicolao archiepiscopo Sipontino dedit inter cætera in mandatis ut ipsam basilicam professoribus dicti ordinis Fratrum Minorum concederet et in ea tot fratres institueret quot ex ejus fructibus congrue sustentari possent, nec non statueret et ordinaret quod omnes et singuli fructus, redditus, proventus, possessiones et bona ipsius basilicæ communia, ac illa quæ ad canonicatum et præbendam cardinalis pro tempore existentis tituli dictæ basilicæ ex tunc, alia vero quæ ad alios canonicatus et præbendas ac beneficia ipsius basilicæ pertinebant, quamprimum canonicos vel beneficiarios ejusdem basilicæ cedere vel decedere, aut ea alias quoquo modo dimittere contingeret, eidem fratribus Minorum eorumque ordini applicaret; quarum quidem posteriorum litterarum vigore præfatus D. Nicolaus archiepiscopus basilicam ipsam fratribus concessit, ac statuit et ordinavit, fructus, redditus, proventus, possessiones et bona prædicta ipsis eorumque ordini Minorum applicari, prout in ipsis posterioribus Dni Pii litteris et dicti Nicolai archiepiscopi processu desuper habito super inde confectis plenius continetur. Et deinde possessione pacifica basilicæ et possessionum prædictarum, ac jurium ac pertinentiarum earundem per dictos Fratres adepti, nos in eadem capella nostram elegimus sepulturam ad honorem et laudem omnipotentis Dei et B. Mariæ Virginis, ejus Genitricis, sub invocatione dictorum SS. Michaelis et Joannis Baptistæ ac S. Eugeniz, ac cujuslibet ipsorum intitulavimus, et deinceps nominari volumus; tenoreque præsentium et auctoritate apostolica nobis in hac parte in dictis prioribus Dni Pii litteris concessa, eligimus, dedicamus, intitulamus et nominamus; quæque antea, timentes ne morte præveniremur, per alios ut fierent ordinavimus etiam in scriptis, nos ipsi

(1) Julli in bulla Pii II, supra col. LXXXVI.

Dei misericordia, vita nobis prolongata, vel majorem partem eorum complevimus; et quamvis olim pro dote ipsius capellæ quinque partes ex duodecim partibus infrascripti casalis et certa alia tunc expressa bona dictæ capellæ donaverimus, ideo illa donatione et quibuscunque aliis anterioribus donationibus et instrumentis revocatis, hanc dispositionem et ordinationem tanquam secundiores de novo facimus et ordinamus.

Et in primis, personis in dicta basilica, sicut præfertur, mutatis et ampliori bonorum 144 facultate nobis a Deo concessa, propter quam deliberavimus dictam capellam majori et secundiori dote quam prius fecimus, dotare, unde et Fratres dicti ordinis Minorum, quos in ipsa capella infra institimus, ex ea et pro ejus oneribus infrascriptis commoditatem aliquam in perpetuum suscipiant; vel si quo casu aliquando contingeret quod dicti Fratres ab eadem basilica decederent eamque dimitterent, ac ipsa ad clericorum regularium regimen reduceretur, ut tunc et eo casu duo capellani in ea juxta ordinationem infrascriptam instituendi, habeant unde decenter vivere et se sustentare possint et valeant, volumus et deliberavimus, id quod longo tempore summe desideravimus, exsequi et implere, videlicet ipsam capellam nobis adhuc in humanis agentibus sufficienter pro deservientibus eidem dotare ac calicibus, libris, paramentis et aliis ecclesiasticis ornamentis divino cultui aptis decenter fulcire et ornare.

Quapropter, revocantes, ut prædictum est, omnes et singulas ordinationes, dotationes et concessionem, præter infrascriptas per nos circa dotem et bona quæcunque mobilia et immobilia ipsi capellæ quomodolibet factas, de quibus nunc et in posterum fortasse quoquo modo constare posset, attente præsertim quod nobis potestatem talia bona in utiliora et fructuosiora commutandi vel alienandi semper reservavimus, vel saltem hæc nostra intentio fuerit, quodque in melius et abundantius per Dei gratiam omnia disposita et ordinata sunt, tenore præsentium ex nunc, ex nostra mera scientia et liberalitate ac spontanea voluntate, ad honorem, gloriam et laudem omnipotentis Dei, B. Mariæ Virginis, ejus Genitricis, SS. Michaelis et Joannis Baptistæ, ac S. Eugeniæ, omnibus melioribus, modo, via, jure, causa et forma, quibus melius et efficacius possumus et debemus, capellam prædictam possessionibus, bonis et rebus infrascriptis ex nunc et in perpetuum donamus, easque et ea capellæ prædictæ in dotem perpetuam pure, libere et simpliciter ex nunc donamus, transferimus et assignamus. In primis autem donamus dictam capellam et ei in dotem perpetuam damus, et ex nunc constituimus totum integrum casale vocatum *della Cicognola nova* et ejus totum et integrum tenimentum, quod constat ex duodecim uncis principalibus partibus ipsius casalis et ejus tenimenti per nos successive emptis a diversis personis, ut sequitur:

Emimus enim unam tertiam partem quinque unciarum ipsius casalis et ejus tenimenti a Dna Bartholomea, filia quondam Palutii Casate, et duas alias 145 partes earundem quinque unciarum ab honesta Dna Jenepra, relicta quondam Thomæ Casate de Fuscis, matre et tutrice Marianæ et Catherinæ, filiarum dicti Thomæ; ac duas alias uncias et mediam a præfata Catherina, filia prædicti Thomæ, et Hieronymo q. Laurentii Pauli ejusdem Catherinæ marito, prout in tribus instrumentis publicis desuper confectis et per discretum virum Petrum de Millinis, notarium publicum de Urbe subscriptis, respective plenius continetur. Item emimus etiam duas alias uncias et mediam a Francisco Abbatis Joannis de Framapanibus de Brachiano, marito dictæ Marianæ, ac duas alias uncias ab honesto viro Paulo de Fuscis, cive Romano, prout in duobus instrumentis publicis per discretum virum Petrum de Caputgallis, notarium publicum de Urbe, subscriptis, etiam respective plenius continetur. Et in venditiones prædictas a præfato Francisco pro duabus et media, et a dictis Hieronymo et Catherina pro aliis duabus et media uncis factas dictæ Jenepræ ac dictorum Francisci, Hieronymi, Catherinæ et Marianæ, quarum altera alteri in bonis post mortem succedit, mutuus expressus consensus et ratificatio accesserunt, prout ex tribus instrumentis publicis desuper confectis, et per Joannem de Heeboem, notarium publicum infrascriptum, subscriptis respective continetur. Et de jure supradicti Pauli de Fuscis ad dictas duas uncias nobis, ut præfertur, per eum venditas constat plene ex instrumento emptionis earundem unciarum prædicto Paulo et q. Petro de Fuscis, cui præfatus Paulus in bonis successit per discretum virum Laurentium Venantii, notarium de Urbe, subscripto. Quæ omnes uncias sic, ut præfertur, per nos emptæ constituunt dictum casale di Cicognola nova et ejus tenimentum totum et integrum per nos, ut præmittitur, in dotem perpetuam dictæ capellæ datum. Quod quidem casale et ejus tenimentum positum est in territorio Urbis, extra portam Appiam, in partibus Latii, inter hos fines: cui ab uno latere tenet et est tenimentum casalis S. Alexii; ab alio tenimentum casalis Cicognolæ veteris; ab alio tenimentum casalis Pignotti; et ab alio tenet et est tenimentum casalis S. Joannis ante Portam Latinam; vel si qui sint aut esse possunt plures aut veriores confines antiqui et moderni ad præfatum casale de Cicognola nova, et ejus tenimentum spectantes, tam de jure quam de consuetudine, cum omnibus et singulis terris cultis, incultis, pratis, prataritiis, pascuariis, montibus, collibus, stirpariis, aquis, 146 fontibus et aquarum decursibus cæterisque juribus et pertinentiis universis.

Item similiter in dotem perpetuam ex nunc donamus et constituimus dictæ capellæ quamdam vineam septem petiarum plus vel minus quanta est, videlicet vitium et arborum ipsius cum vasca, vaseali, tino, statio et puteo intra se, et aliis ejus

juribus et pertinentiis; quam vineam emimus a Dna Cilla, filia quondam magistri Joannis Barberii de regione Pontis, tunc uxore Nannini Bartholomæi de Chechis de Bononia, cum consensu ejusdem Nannini, prout in instrumento desuper confecto et per Paulum Joannis Antonii de Capitibus, notarium imperialem de Urbe, subscripto, plenius continetur. Et quæ vinea posita est infra mœnia urbis, in loco qui dicitur S. Cæsarii in Turri, sub proprietate ejusdem monasterii S. Cæsarii ad respondendum eidem annis singulis tempore vindemiarum duas caballatas cum dimidia musti mundi quod excreverit ex dicta vinea, et unam quartam uvarum more Romano inter hos fines; cui ab uno latere est dictum monasterium; ante est strata publica; ab alio latere tenet et sunt res societatis Fraticellorum tertii ordinis S. Dominici de monte Magnanapoli; ab alio latere tenet et sunt res Thomasii de Cesarinis; vel si qui sunt aut esse possunt plures aut veriores confines antiqui vel moderni ad dictam vineam spectantes seu pertinentes tam de jure quam de consuetudine; cum omnibus et singulis introitibus, exitibus, usibus, utilitatibus, juribus, pertinentiis casalis et sui tenimenti de Cicognola nova, et vinea supradictorum, seu alterius eorum ad ea omnia et singula a fratribus dictæ basilicæ per eorum procuratores seu syndicos, et in eam reintroductionis prædictæ a duobus capellanis tunc pro tempore, ut præfertur, eligendis, in perpetuum habendum, tenendum, possidendum, laborandum, fructificandum, administrandum; fructus quoque, redditus et proventus eorum levandum et a dictis Fratribus in usum eis a sede apostolica permittendos et concedendos; ab ipsis vero duobus capellanis in casum prædictum in proprios honestos usus simpliciter convertendum et se ex illis manutenendum et sustentandum. Et pro præmissis renuntiamus et plenarie transferimus ex nunc in dictam capellam ac Fratres prædictos; et in casum reintroductionis prædictæ duos capellanos pro tempore eligendos, omnia et singula jura, nomina, actiones, rationes reales et personales, utiles, directas, tacitas, expressas, hypothecarias, pignoraticias, mistas, civiles, prætorias in rem **147** scriptas et officium judicis, ac interesse, quæ, quas et quod in et super casali et ejus tenimento de Cicognola nova integro ac vinea supradicta, nobisque in eis et ad eas competere potuerunt nunc et quomodolibet in futurum.

Insuper donamus ex nunc simpliciter et in perpetuum capellæ supradictæ paramenta, jocalia, res et bona infrascripta: videlicet, unum paramentum pro quotidiano servitio, coloris albi, de drapo damascino; item unum aliud coloris bisei, similiter de damascino plano, et stolas, manipula et camises; item plumalia tria, videl. album brocatum de auro et alium pavonatium de damascino simplici cum armis nostris, et quoddam aliud nigrum de damascino, omnia cum pulchris frigiis; item unam pla-

netam de damascino pavonatgio cum frigio de foleis aureis recamatis; item unum calicem magnum et unam patenam magnam; item unum alium calicem minorem et unam patenam minorem argenteos deauratos; item ampullas argenteas duas; item crucem unam pulchram et magnam argenteam; item thecas corporalium duas, unam in qua est nomen Jesu cum perlis, et aliam de veluto rubeo cum corporalibus suis; item superpellicia quatuor; item de paniculis pulchris ornatis serico pro cooperiendos calices duos; item tohalias majores ad cooperiendum altare pulchras decem; item tapetum bonum ad ponendum ante altare; item unum missale magnum et bonum; item unum breviarium magnum et bonum, coopertum tabulis et corio rubro antiquo cum quatuor seraminibus; item unum dossale seu paramentum pro altari ejusdem capellæ de veluto rubeo figurato floribus seu figuris diversorum colorum, et subornatum circumeirca subena damascini viridis; item aliud dossale de damascino rubeo figurato, subornatum circumeirca subena damascini viridis; item unum aliud dossale pro quotidiano usu ejusdem capellæ de serico coloris rubei figuratum cum foliis aureis antiquum; item unam planetam, unam tunicellam pro subdiacono, unam dalmaticam pro diacono de drapo damascino albo de auro cum frigiis quadris et manicis pretiosis; item stolas duas et manipulos tres de eadem drapo de auro; item unum vexillum pro cruce de damascino albo de auro cum una petia recamata de figura S. Georgii; item unum thuribulum argenteum ponderis librarum duarum unciarum septem; item duas tohalias bonas longas laboratas serico pro cooperiendos legio.

Postremo damus eidem capellæ ex nunc donatione quæ sit inter vivos bona infrascripta **148** quorum usum nobis reservamus quousque vixerimus, videlicet: in primis donamus inter vivos dictæ capellæ navicellam et vas argenteum pro aqua benedicta cum suo aspersorio; item duo candelabra de capella nostra cum armis nostris, quibus utimur in eadem; item pannum de veluto Alexandrino, quo utimur in capella nostra ante altare, et superpellicium; item duo bancalia de panno de ratgia quæ habent SS. Apostolos, et alios quatuor pannos de ratgia parvos, quorum tres habent Annuntiationem, quartus vero Crucifixum; item tapetos tres; item duo candelabra magna ferrea; item duo alia candelabra majora et longiora de argento; duos calices et duas patenas, quorum major ponderat libras duas; planetas quatuor, videlicet unam albam de damascino simplici, aliam pavonatiam de damascino simplici; aliam celestri (sic) coloris de seta; aliam de seta coloris varii cum floribus; albas duas cum stolis et manipulis suis; plumalia duo, unum album, aliud pavonatium de damascino simplici cum frigiis de drapo Cyprio; item alias duas ampullas et barile parvum, et missale unum, quo utitur quotidie capellanus in capella nostra; item unum thuribulum Græcum planum cum manica;

item duo ova de strusio ornata argento; item legia duo; item faldistorium pontificale.

Cæterum, quia post emanationem priorum litterarum prædictarum dicti Dni Pii, dicta basilica præfatis fratribus ordinis Minorum concessa et ad eorum ordinem reducta exstitit, ut præfertur, nos, existimantes per eosdem fratres posse dictæ capellæ in divinis convenientius et facilius quam per sæculares presbyteros deserviri, in personas quæ eidem capellæ deservire debent religiosos viros fratres dicti ordinis Minorum in dicta basilica nunc et in posterum habitantes in perpetuum ex nunc instituimus et tenore præsentium pro institutis a nobis in perpetuum haberi volumus, volentes etiam et ordinantes quod ipsi fratres jurepatronatus interim a dictis abbate et priore penitus abdicato, præfata capellam et per ipsorum procuratores vel syndicos ejus bona teneant, et in eadem capella omni die unam missam celebrent vel celebrari faciant hoc modo, videl. diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis; die vero Dominica, missam currentem; die Lunæ, missam S. Angeli; die vero Martis, missam S. Joannis Baptistæ; et die Jovis, missam S. Trinitatis cum commemoratione S. Eugenæ, et etiam cum collecta in qualibet pro defunctis referendo pro vivis nomen nostrum, pro mortuis post 149 mortem nomen nostrum, Isidori et Dosithei episcoporum; item Theodori et Theodoræ, ac Michaelis et Georgii, et aliorum quos in intentione nostra habemus, nec non quod annis singulis, decima die mensis Septembris, teneantur fratres ipsi cantare vigiliis mortuorum et missam solemnem pro defunctis nostris prænominatis. Si tamen casu aliquo aliquando contingeret, ut prædictum est, quod dicti fratres Minorum ab eadem basilica recederent eamque dimitterent, ac ipsa ad clericorum regularium regimen reduceretur, tunc et eo casu dictum jus patronatus et præsentandi locum habere illudque ad abbatem monasterii S. Pauli et priorem domus S. Mariæ de Populo prædictos in perpetuum pertinere volumus et ordinamus, qui abbas et prior pro tempore existentes, a tanto quod ipsa capella pro nunc a nobis pro duobus capellanis sufficienter dotata est, debeant tam prima vice quam quoties casus vacationis illius occurrerit, duas personas idoneas in sacerdotio constitutas cardinali ejusdem basilicæ pro tempore existenti per eum instituendas præsentare juxta dispositionem in dictis prioribus Dni Pii litteris circa unum capellanum factam. Qui quidem capellani qualibet septimana septem missas, singulis videlicet diebus in eadem capella vicissim, modo et ordine superius ordinatis et expressis, et prædicta decima die vigiliis mortuorum et officium totum ac missam pro defunctis legere teneantur. Insuper casalis et vineæ ac aliorum bonorum et localium prædictorum ipsi capellæ, ut prædicatur, per nos donatorum, et quorumcunque aliorum vita nobis comite per nos in posterum donandorum,

alienationem cujusvis speciei aut generis tam fratribus ordinis Minorum et eorum syndicis, quam in casum præmissum capellanis prædictis et quibuscunque aliis dictæ capellæ et ejus bonorum administratoribus perpetuo interdiximus atque prohibemus, volentes alienationes ipsas, si quæ fierent, nullius esse roloris vel momenti, sed adversus emptores aut alios ipsorum casalis, vineæ et bonorum quocunque titulo receptores pro dictis fratribus vel capellanis quocunque tempore fore ad illa regressum.

Quæ omnia et singula suprascripta et quodlibet eorum nos Bessarion episcopus, cardinalis et patriarcha prædictus, sponte et ex mera nostra scientia ac liberalitate, ut præmittitur, donamus, concedimus, renuntiamus, facimus, atque manu nostra pectori more prælatorum apposita, promittimus dictæ capellæ et ejus capellanis 150 suprascriptis omnibusque aliis et singulis quorum interest vel interesse poterit quomodolibet in futurum, ac notario publico infrascripto, tanquam publicæ et authenticæ personæ rite et legitime stipulanti et recipienti vice et nomine omnium et singulorum prædictorum, perpetuo attendere et inviolabiliter observare, nec in aliquo directo vel indirecte per nos vel alium seu alios quoquo modo contravenire velle. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium præmissorum præsentibus nostras litteras, sive præsens publicum instrumentum per notarium infrascriptum fieri, subscribi et publicari, nostrique sigilli jussimus et fecimus appensione communiti.

Datum et actum Romæ in domibus nostris apud SS. Apostolos, anno a nativ. Domini 1467, indict. xv, die vero Veneris decima mensis Aprilis, pontificatus SS. in Christo Patris ac Dni nostri Dni Pauli, divina providentia papæ II, anno tertio; præsentibus ibidem provido ac discretis viris magistro Joanne Knyff, decretorum doctore, auditore et capellano; Joanne Lenss, canon. ecclesiæ S. Andreæ Coloniensis, Joanne Franc. de Benthevoigliis, litterarum sacræ Pœnitentiariæ apostolicæ scriptore, et Raphaelo Baldulo, clerico Fulginatensi, sentiferis nostris, testibus ad præmissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Joannes de Heesboem, clericus Cameracensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius, quia præmissis omnibus et singulis, dum sic, ut præmittitur, per præfatum Rmum in Christo Patrem et D. Bessarionem, episcopum cardinalem et patriarcham, fierent et agerentur, una cum prænominatis testibus interfui, eaque sic fieri vidi et audiui; ideo hoc præsens publicum instrumentum manu alterius, me aliis legitime occupato negotiis, fideliter scriptum exinde confeci, subscripsi et publicavi et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meo solitis et consuetis, una cum præfati Rmi Dni cardinalis sigilli appensione signavi: in

idem et testimonium omnium et singulorum præmissorum rogatus et requisitus.

151 X.

Bulla qua Paulus II donationem sacelli S. Eugeniæ a cardinali Bessarione factam confirmat, sacellumque ipsum cum dote PP. Minoribus conventualibus S. Francisci attribuit.

Paulus episcopus, servus servorum Dei, ad futuram rei memoriam. In eminenti apostolicæ sedis speculo constituti, quæ pro ecclesiarum decore et divini cultus augmento præsertim per venerabiles fratres nostros S. Romanæ Ecclesiæ cardinalium provida gesta sunt, placidi pastoris aspectu benignius intuemur; ut ne illa alicujus ambiguitatis subijciantur scrupulo, sed perpetuo illibata permaneant, opem et operam efficaciter impartimur. Sane cum dudum fel. record. Pius papa II, prædecessor noster, ven. fratri nostro Bessarioni, episcopo Tusculano, cardinali Nicæno nuncupato, qui etiam tunc titulum presbyteri cardinalis basilicæ XII Apostolorum de Urbe in commendam obtinebat, prout obtinet, ut capellam sub invocatione S. Eugeniæ, sitam in eadem basilica, quæ indotata erat et restauratione indigebat, quamque ipse Bessarion episcopus pro suæ progenitorumque suorum animarum salute pro uno capellano sufficienter dotare desiderabat, ad omnipotentis Dei laudem et gloriam reparare ac sub invocatione SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ ac S. Eugeniæ intitulare, nec non libris, paramentis et aliis ecclesiasticis ornamentis divino cultui necessariis fulcire, et competentibus pro uno presbytero inibi missas et divina officia celebraturis redditibus de bonis suis etiam per Ecclesiam acquisitis dotare posset, licentiam et facultatem per suas litteras concessisset, ac ipsius capellæ jus patronatus et præsentandi cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti personam idoneam ad illam tam prima vice quam quoties eam vacare contingeret, sibi et post eum abbati monasterii S. Pauli extra muros Urbis, et priori domus S. Mariæ de Populo de eadem urbe, S. Benedicti et Eremitarum S. Augustini ordinum, etiam pro tempore existentibus, in perpetuum, nisi aliter ante mortem suam disponeret, idem jus patronatus et præsentandi presbytero cardinali basilicæ prædictæ pro tempore existenti reservasset, ac præfatus Bessarion dictam capellam reparare et ornare cœpisset, eique **152** pro dote nonnulla tunc expressa bona emisisset atque donasset, præfatus prædecessor postmodum ad ipsius Bessarionis instantiam, et ex certis rationalibus causis tunc expressis, et præsertim ut in ipsa basilica in divinis congrue serviretur, illam de sæculari ecclesia ad ordinem Fratrum minorum reduci intendens, per quasdam alias suas litteras venerab. frat. nostro Nicolao archiepiscopo Sipontino dedit inter cætera in mandatis ut ipsam basilicam professoribus dicti ordinis Fratrum Minorum concederet, et tot fratres in ea institueret quot ex ejus fructibus

congrue sustentari possent, nec non statueret et ordinaret quod omnes et singuli fructus, redditus, proventus, possessiones et bona ipsius basilicæ communia, ac illa quæ ad canonicatum et præbendam cardinalis pro tempore existentis supradictæ basilicæ ex tunc, alia vero quæ ad alios canonicatus et præbendas ac beneficia ipsius basilicæ pertinebant, quam primum canonicos vel beneficiatos ejusdem ecclesiæ cedere vel decedere, aut ea alias quoquo modo dimittere contingeret, eisdem fratribus eorumque ordini Minorum applicaret. Quorum quidem posteriorum litterarum vigore præfatus Nicolaus archiepiscopus basilicam ipsam Fratribus concessit, ac statuit et ordinavit fructus, redditus et proventus, ac possessiones et bona prædicta ipsis eorumque ordini Minorum applicari.

Cum itaque, sicut præfatus Bessarion coram nobis nuper exposuit, et rei etiam evidentia manifestat, ipsam dictam capellam reparaverit, et dignis picturis ac paramentis et ornamentis tam sericis quam argenteis divino cultui aptis decenter ornaverit, et in ea suam sepulturam elegerit, et quamvis olim pro dote ipsius capellæ quinque partes ex duodecim partibus infrascripti casalis, et certa alia tunc expressa bona dictæ capellæ donaverit, tamen nuper suo animo in bonum quotidie magis fervescente, emptis ab eo a diversis personis reliquis septem partibus casalis Cicognolæ novæ, siti in Latio extra portam Appiam almæ Urbis, et alia donatione prædicta, tanquam minus fecunda, per eum revocata, totum dictum casale cum omnibus et singulis tenementis, terris cultis et incultis, pratis, aquis, aquarum decursibus aliisque juribus et pertinentiis suis, nec non quamdam vineam mensuræ septem petiarum, vel circa, sitam infra mœnia Urbis in loco S. Cæsarii in Turri nuncupato, similiter a se emptam; aliaque focalia et oruamenta prædicta eidem capellæ donavit et in dotem constituit ac assignavit. Et quia post **153** emanationem priorum litterarum prædictarum ipsa basilica dictis Fratribus ordinis Minorum concessa et ad eorum ordinem reducta existit, ut præfertur, idem cardinalis, existimans per eosdem Fratres posse dictæ capellæ in divinis convenientius et facilius quam per sæculares presbyteros deserviri, ipsos Fratres in dicta capella instituit, ac voluit et ordinavit, quod ipsi Fratres dictam capellam et per ipsorum procuratores vel syndicos ejus bona tenerent, et in eadem capella omni die unam missam celebrarent vel celebrari facerent, hoc modo videlicet, diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis, die vero Dominico missam currentem, et die Lunæ missam S. Angeli, die vero Martis missam S. Joannis Baptistæ, et die Jovis missam S. Trinitatis cum commemoratione S. Eugeniæ, et etiam cum collecta in qualibet pro defunctis referendo pro certis per ipsum Bessarionem nominatim expressis, nec non quod annis singulis, decima die mensis Septembris, teneantur fratres

ipsi cantare vigiliis mortuorum, et missam solemnem pro defunctis expressis prædictis ac voluit idem Bessarion. Quod si quo casu aliquando contingeret quod dicti fratres ab eadem basilica recederent eamque dimitterent, dictaque basilica ad dictorum sæcularium regimen reduceretur, tunc et eo casa dictum jus patronatus locum habere, illudque ad abbatem monasterii S. Pauli et priorem domus S. Mariæ de Populo prædictorum pertinere. Et quia ipsa capella pro duobus capellanis sufficienter per præfatum Bessarionem dotata est, quod tunc et eo casu ipsi abbas et prior, tam primarice quam quoties casus illius vacationis occurrerit, duas personas in sacerdotio constitutas cardinali ejus basilicæ pro tempore existenti per eum instituendas præsentare debeant; qui quidem capellani qualibet septimana septem missas, singulis videlicet diebus singulas in eadem capella vicissim modo et ordine superius expressis, et prædicta decima die vigiliis mortuorum et officium totum et missam pro defunctis legere teneantur. Casalis vero et vineæ et aliorum bonorum et jocalium prædictorum ipsi capellæ, ut prædicitur, donatorum, et quorumcunque aliorum ei, vita comite, in posterum donandorum alienationem cujusvis speciei ac generis idem Bessarion, tam Fratrum ipsorum syndicis quam in promissum eventum capellanis prædictis, et quibuscunque aliis dictæ capellæ et ejus bonorum administratoribus, perpetuo interdixit atque prohibuit, volens 154 alienationes ipsas, si quæ in toto vel in parte, quod absit, fierent, nullas esse roboris vel momenti, sed adversus emptores aut alias ipsorum casalis, vineæ et bonorum quocunque titulo receptores prædictis fratribus vel capellanis quocunque tempore fore ad illa regressum, prout tam in prædictis litteris quam processu per ipsum archiepiscopum super eisdem posterioribus litteris habito, et quodam publico instrumento super donatione et in dotem constitutione, assignatione, voluntate, ordinatione et aliis præmissis confecto, quorum omnium tenores diligenter inspicere et examinari fecimus, et eos ac si de verbo ad verbum præsentibus insererentur, haberi volumus pro expressis, plenius continetur. Quare præfatus Bessarion nobis humiliter supplicavit ut præmissis omnibus et singulis pro illorum subsistentia firmiter robur apostolicæ confirmationis adjicere aliasque super his opportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, qui hujusmodi laudabilium operum, per quæ divinus cultus augetur, ecclesiarum basilicæ decorantur, et animarum tam instituentium quam aliorum fidelium salutem provide consulitur, commendatores atque fautores libenter existimus, et ut perpetuum vigorem habeant, quantum nostra valet provisio, efficaciter operamur, hujusmodi supplicationibus inclinati, reparationem et ornamentum capellæ prædictæ, eidem Fratribus factam concessioem eorumque in illa institutionem, et

PATROL. GR. CLXI.

casalis et vineæ, nec non jocalium et ornamentorum ac bonorum prædictorum ipsi capellæ factam posteriore donationem, ac jus patronatus in eventum prædictum duntaxat concessionem priorisque revocationem, nec non interdictum, et prohibitionem ac voluntatem et ordinationem ipsius Bessarionis cardinalis atque præmissa rata habentes et grata, illa omnia et singula in litteris et processu ac instrumento prædictis contenta et qualibet inde secuta auctoritate apostolica et ex certa scientia tenore præsentium confirmamus et approbamus, ac plenum robur obtinere decernimus, suppletes omnes et singulos defectus, si qui forsitan intervenerint in eisdem, nec non cum dictis fratribus ut prædictam capellam, et illius ac dictæ basilicæ possessiones et alia bona prædicta pro paramentis, libris, ornamentis, luminaribus, cera et aliis sacristiæ ipsius basilicæ, eorundem quoque Fratrum necessitatibus, si aliunde vitæ necessaria consequi nequeant, retinere, ac possessiones et bona hujusmodi per œconomum vel procuratorem idoneum aut syndicum laicum administrare, illorum quoque fructus, redditus et proventus in usus prædictos convertere libere ac licite valeant, auctoritate prædicta tenore præsentium 155 de speciali gratia dispensamus; mandantes insuper presbytero cardinali dictæ basilicæ qui pro tempore fuerit, ut præmissa omnia et singula faciat per eosdem Fratres vel in prædictum eventum capellanos dictæ capellæ qui pro tempore fuerint, perpetuis futuris temporibus inviolabiliter observari, contradictores per censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo: non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac eorundem basilicæ et ordinis Fratrum Minorum statutis et consuetudinibus, juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, contrariis quibuscunque; aut si aliquibus communiter vel divisim a prædicta sit sede indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto hujusmodi mentionem.

Nulli ergo omnino hominum liceat, etc.

Datum Romæ, apud S. Marcum, anno incarnationis Dominæ 1467, xv kal. Octobr., pontif. nostri anno iv.

XI.

Breve Bessarionis elogium, ab auctore anonymo ei coævo, scriptum. Ex codice bibl. Vaticanæ n. 3621, p. 10.

Cardinalis Bessarion, Nicænus, tempore pontificis Pauli II maxime floret et in pretio non parvo esse pernoscitur, licet et antea existierit; nec immerito, nam litteratissimus est, et omnibus, Latinis ac Græcis, multo dilectissimus, præterquam Georgio Trapezuntio, odio quodam privato. Hic cardinalis literatura semper oblectatur, et lectione tum Græca, tum Latina semper aliquid componit aut transfert. Nunc est in ejus manibus opus *De comparatione Platonis et Aristotelis*, in quo sui vires ingenii

d

evidenter ostendit; nam, bone Deus! quanta est intelligentia ejus in eo codice atque profunditas! **156** quod tamen nondum absolvit opus; quanta majestas! Quid dicam de acumine ingenii, quid de elegantia utriusque sermonis? Hic enim Latine proloquitur, ut si ab ipso incunabulis a Latinis Musis esset educatus. Grandi consilio vir est quod videlicet Bononiæ satis eluxit, ubi diu legatus, homines duræ cervicis sapientissime moderatus fuit, et apud Germanos gentem barbaram et esseram legatione functus, apud quos mirum est quam prudenter se gesserit, quamque mire ab eis se excluserit atque dissolverit. Eum vero censuit imperator Fredericus, censuit, inquam, sapientissimum dominum uniceque dilexit. Qui licet in legatos alios amore et reverentia quadam fuerit usus, in hunc maximo cultu primo usus est; secundo vero loco in episcopum Torcellanum, nunc Brixiensem; tertio in archiepiscopum Sipontinum Nicolaum Helium, quem secum Nicænus illuc ab Urbe abduxit, consilio et lingua mirum. O quam largus munificusque est in eum Paulus II! attamen ea lege servata ne quid ab ipso præter bonum honestumque petatur, quod semper servavit cardinalis, quippe modestissimus est. Taceo quam am librorum linguæ utriusque, Græcæ Latinæque multitudinem comparavit. Taceo quod plerosque juvenes alit, et ut discant præceptoribus abunde persolvens. Equidem paucis eum comparo. Hic calculo vesicæ renumque sinistime antea laboraverat, nunc sospes. Qualia convivia instruat spectatissimis et clarissimis viris legatisque nemo est qui ad unguem describere facile possit. Hic, ut dulci et serena est facie vultuque jucundo, sic sermone et moribus humanus et comis. Bibliothecam grandem utriusque linguæ est aut Romæ, aut Florentiæ, aut potius Venetiis ad usum publicum dimissurus. Hic ab Eugenio est cardinalis, nemine adversante, creatus, ex ingenii acuminis atque doctrina, adjutore prudentissimo cardinale Cesarino.

XII.

Elogium alterum, vernacule scriptum. Ex cod. Vatic. 3224, p. 127.

Messere Bissarione, Greco di nazione, vescovo cardinale, fu uomo di grandissima autorità nella Chiesa di Dio. Fu monaco dell' ordine di Santo Basilio, e venne in Italia quando **157** ci venne l'imperadore de' Greci; de primi singolari uomini che vi venisino fu lui. Dipoi, fatta l'unione de' Greci per le sue singolari virtù fu fatto cardinale in Firenze da papa Eugenio insieme con 18 cardinali che fece in Firenze; ve n'era uno altro Greco che era cardinale arcivescovo di Rossia, che si chiamava cardinale Rutenio. Fu di grandissima riputazione nella Chiesa di Dio, e tutte le cose ardue e difficili che occorrevano al tempo suo, ricorrevano a lui. Fu vescovo Tuscolano; andò legato in più luoghi, e sempre ebbe grandissimo honore dov'egli andò per essere uomo giusto et di laudabili

costumi. Fu legato di Bologna più tempo et governò maravigliosamente, et ebbi grandissimo onore per le suo giusto governo. Non pareva nella sua vita, et costumi.... ma ne' principali luoghi d'Italia. Andò legato in Francia, dove ebbe grandissima riputazione in quello ebbe a fare. Fu dottissimo nella lingua Greca et nella Latina; fu amatore delle lettere et delli uomini literati; fu molto affezionato alla dottrina di Platone, et altri erano a quella d'Aristotele; et perchè erano alcuni che impugnavano la dottrina di Platone, il cardinale la difendeva, et in sua difensione compose un bellissimo libro, il titolo del quale è: *In difensione di Platone*, opera molto degna et di grandissima riputazione. Tradusse un libro *De factis et dictis memorabilibus Socratis*. Venne in tanta riputazione appresso tutto il collegio de' cardinali, che sendo morto papa Pio, istette una notte papa, perchè sendo istato eletto sommo pontefice in conclavi, il secondo isquitinio che non voleva che fosse papa, disse: Egli è papa; a noi non monta nulla; domattina nel primo isquitinio et noi lo publicaremo. Rimasono d'accordo a questo modo et tutta la notte non si fece mai altro che adoperare, che non fosse papa; che chi ne fu cagime capitò di poi male, et non si attendeva ad altro, che andare dall'uno cardinale all'altro a dire loro: E'non sono molti anni che Niceno era eretico. Vogliamo noi che si dica che noi abbiamo fatto uno eretico, che sarà una vergogna? Et bene che dicessino a questo modo, l'opinione loro era per fare un pontefice a loro modo, come fu fatto; venendo di poi il dì seguente a fare il pontefice feciono Pagolo, e fu buona lezione, e andovvi canonicamente senz'altra intelligentia, e lasciarono lui come uomo savissimo, e non fece ignuna dimostrazione, e lasciolla **158** correre. Niente di meno il pontefice per la sua virtù l'ebbe in grandissima riputazione, come era istato per lo tempo passato. Istato a questo modo venne la morte di papa Pagolo et succedette Sisto. In tutto il tempo era istato in corte di Roma sempre a fare iscrivere libri in ogni facultà così in Greco come in Latino; et non solo iscriveva, ma comperava tutti i libri ch'egli non aveva, e grande parte di quello gli avanzava delle sue rendite isprendeva in libri a un fine. Ayendo già condotta grandissima quantità di volumi così Greci come Latini, et sacri come gentili, determinò di mettergli in qualche luogo degno et massime i libri Greci, che se mai quella infelice patria tornasse a' termini suoi, e che sendo di là perduti i libri, fossino in luogo ove potessino avere qualche comodità; et non gli parve fosse luogo ignuno in Italia più comodo che Venetia sendo luogo di marina et che chi viene di là capita quivi. Et per questo avendo grandissima amicitia co' Veneziani determinò di fare quivi una libreria publica, che ognuno vi potesse andare et avere comodità. Et per questo ordinò colla Signoria et col doge, che si facesse per solenne deliberazione, che si murasse una libreria

publica dove istessino due del continuo a fine che ognuno, che vi volesse andare potesse, et così s'ordinò. Fu il numero de' volumi tra Greci et Latini più di seicento, i quali libri nella vita sua gli mandò tutti a Vinezia, et consegnollì dove era ordinato. Costarono questi libri un tesoro infinito. In tutto il collegio de' cardinali non vi fu ignuno che avesse l'animo tanto generoso quanto ebe questo cardinale che ordinò questa biblioteca. Non solo in questo volle fare cosa, che fusse utile a lui proprio, ma ebe rispetto all'utile universale di quelli che avessero voglia di dare opera alle lettere, acciocchè non mancassero loro libri. Dette sempre favore agli huomini literati et tirogli innanzi. Messer Lauro Quirino, Veneziano gentile, huomo dotto in Greco et in Latino et bonissimo filosofo, istette in casa di Niceno più tempo. Messer Nicolo Perotto, vescovo, Sipontino, venendo a Roma con messer Gulielmo Gram, procuradore allora del re d'Inghilterra, desiderando questo messer Nicolo imparar bene le lettere Greche, chiese di grazia, che l'accontasse col card. Niceno, et così fece, et in casa sua si fè dottissimo, et il cardinale li fè di poi avere quello vescovado, et governava tutta **159** la sua casa; e fu cagione col mezo di fargli avere quello vescovado, et al padre et a' suoi uffici di quelli della chiesa, in modo che oltre alla doctrina che imparò a casa sua, et le dignità che ebe mediante lui, fece avere a suoi tanti uffici, che gli fè ricchi, et fece fare il padre cavaliere. Molto gli furono obligati gli huomini dotti et da bene. Venendo in corte maestro Francesco di Savona, di poi fu papa Sisto, lo tolse in casa et facevagli leggere certe lezioni di Scoto, che era maraviglioso iscotista, parendogli huomo dotto fece tanto con papa Pagolo, che lo fece fare cardinale, che mai non sarebbe suto senza il mezo suo. Di poi l'ebe fatto su volta se ne pentì assai non li parendo riuscissi quello che istituava; et sempre intervenne che grandi beneficj si pagano di grandissima ingratitudine. Mo-

rendo papa Pagolo, come le cose s'andassino, nollo voglio giudicare. Fu fatto maestro Francesco da Savona papa fatto fare cardinale da Niceno. In questa lezione del pontificato Bessarione non li parendo huomo sufficiente a tanto peso, non gli dette la voce sua. Venuto alla deguità del pontificato, ed il cardinale non vi aveva molta cognizione, intervenne un dì che andando il papa in castello a vedere le gioje di papa Pagolo due cardinali Veneziani nipoti di papa Pagolo, ch'erano intervenuti a eleggerlo papa con certe condizioni, inginocchiaronsi a' piedi del papa a' domandargli la dota per certe loro flozze era istata loro promessa. Il papa si volse a Niceno vergognandosi di lui sendo huomo di tanta autorità quant'era, et disse: Questi sono beni della Chiesa. Il cardinale Niceno rispose: E sono beni della Chiesa, i quali voi non potete, ne dovete gittargli via. Per questo per allora il papa licentiò i due cardinali senza dare loro nulla, solo per l'autorità del cardinale Niceno. Ora avendolo fatto fare cardinale, essendo huomo di tanta autorità quant'egli era, lo sopportava il papa molestamente, ch'egli istesso in corte di Roma, et per questo lo fece legato in Francia istimando quello gli intervenne, ch'egli s'avesse morire in questo viaggio, sendo vecchio et infermo, et massime avendo male di pietra crudelissimo. Andò in Francia, benchè malcontento conoscendo la cagione. Perchè giunto in Francia per la mala disposizione del principe et per la sua varietà et inconstanzia non gli fu molto accetto, et bisognò si partisse con poca riputazione. Conoscendolo et stimando assai l'onore **160** se ne venne in Italia; sendo vecchio et infermo et male contento ammalò, et in pochi dì si morì. Tutte le cose humane le più hanno questo fine, et massime quelle sono fondate in su le cose humane et su gli honori; et per questo è necessario voltarsi a Dio in tutte le nostre operazioni. Più cosò degne ha fatto il cardinale Niceno, le quali non sono note a me; ma chi n'avrà più notizia, potrà meritamente scrivere la Vita sua.

INDEX RERUM

PRÆCIPUARUM.

Revocatur Lector ad numeros crassiores textui insertos.

A

Aianus, cardinalis archiep. Avenionensis, in comitiis post Nicolai V obitum Nicæni electionem disturbat, 53. Iudex controversiæ inter Franciscanos et Dominicanos, 59.

Albergutus (Nicolaus), cardinalis tit. S. Crucis in Jerusalem, una cum Ferrario marchione obviam fit Græco imperatori ad concilium venienti, 9.

Albertus (Ludovicus), natione Gallus, a Pio II cardinalis creatus, 48.

Alphonsus, Aragoniæ et Siciliae rex, Bessarionem ad se venientem honorifice excepit, 54.

Ammannatus (Jacobus), episcopus Papiensis, a Pio II inter cardinales conscriptus, 78.

Andreas (S.). Ejus caput e Peloponneso Anconam et Narniam, ac inde Romam solemniter cum pompa tractatum, 49.

Apologeticum Nicæni opus contra Platonis calumniatorem quando in lucem prodierit, 72.

Apostolius (Michael) Aristotelicos et præcipue Theodorum Gazam scripto insectatur, 70.

Atrebutensis episcopus Joannes cardinalium collegio ascribitur, 48.

B

Bajazetes, Turcarum imp., Cpolim obsidet, et paulo post profligatur et vivus capitur a Tamerlano, 7.

Barbus (Petrus) episcopus Tropiensis, Græcæ ac Latine doctus, 3.

Bentivolus (Ludovicus), ense sacro donatus a Nicolao V, et publice laudatus a Bessarione, 30.

Bessarion, quo anno et loco natus, 1. Ejus studia et monachus initia, 2, 3. Quo nomine appellatur in sæculo, 4. Archiepiscopus Nicææ creatus ad concilium Florentinum venit, 8. Græcorum opiniones primo tuetur, 11. Mox Latinis favet et unionem sædulo promovet, 12. In Græciam redit ac statim cardinalis ab Eugenio IV creatur, 18. Coluthi et Q. Smyrnenæ poemata in lucem eruit, 19. Romæ cætum litterarium instituit, 20. Basilicæ SS. XII Apostolorum cultum restituit, 25. Græci ritus in monasterio Cryptæ Ferratæ mutatio ei vulgo tribuitur, 21. D. Laurentii martyris corpus eo præsertim recognitum, 27. D. Bernardini Senensis Acta expendit, 28. Bononiæ legatus constituitur, 29. Cænobium Messanense administrat et ibidem Græcas litteras instaurat, 35. Basilicam SS. XII Apostolorum ad Minoritas transfert, 38. In Mantuano conventu principes ad bellum sacrum hortatur, 41. In Germaniam legatus proficiscitur, 44. S. Andrææ caput e Narnia Romam defert, 50. Cænobium Cryptæ-Ferratæ regendum accipit, 53. Patriarcha Cpolitianus electus Græcos ad unionem hortatur, 55. Judex controversiæ inter Dominicanos et Minoritas, 59. Legatus ad Venetos, 60. Venetum charitatis sodalitiū cimetio sacro donat, 61. Testamentum condit, 62, et Append. n. 7 et 9. Pauli II chirographum subscribere adactus, 66. Eubæa capta, Italos principes ad bellum in Turcas excitat, 67. Scribit contra Platonis calumniatorem, 68. Comitibus generalibus Basiliani ordinis præest, 78. Ecclesiam Tusculanam dimittit et ad Sabinensem redit, 81. Bibliothecam suam reipublicæ Venetæ donat, 83. Pontificatu excidit, 91. In Galliam legatus, 94. E Gallia infirmus revertitur et Ravennæ obit, 95.

Borgia (Alphonsus), pontifex creatus Callixti III nomen assumit, 53. Bellum adversus Turcas fortiter urget, 34. Ejus mors, ibid.

Bossi (Matthæi) opusculum pro lege sumptuaria Bononiæ a Bessarione promulgata, 30.

Bracciolinus Poggius, Nicæno familiaris, 21.

Bussis (Joan. Andreas de), episcopus Aleriensis, 87.

C

Cæsarinus (Julianus), cardinalis, concilio Florentino interest et pluries disputat cum Marco Ephesino, 14.

Calandrinus, cardinalis et episcopus Portuensis, unu cum Nicæno comitiis Basiliani ordinis præest, 79.

Calderinus (Domitius), eruditione insignis et Bessarionis familiaris, 21, 89.

Callimachus auctor suarum calamitatum a Platina dictus, 101.

Callistus (Andronicus) defensionem suscipit Theodori Gazæ contra Michaelum Apostolum, 70.

Campanus (Joannes Antonius), episcopus Interamensis, poeti ac oratorii celebris, 21. E Germania revocari per Nicænum postulat, 89.

Canonici basilicæ SS. XII Apostolorum Nicæni opera ad quatuor tantum redacti et novis regulis instructi, 23.

Canonici SS. Salvatoris congr. Rhenanæ cænobium S. Joannis Evangelistæ a Nicæno resignatum obtinent, 44.

Capranica (Dominicus), card. tit. S. Crucis in Jerusalem, 35.

Cardona (Jacobus), a Pio II cardinalis creatus, 48.

Carvajal (Joannes), cardinalis, in Hungaria legatus, 43.

Chalcidensis Ecclesia a Pio II Nicæno collata, 55.

Chrysococces (Georgius) quis fuerit, 3.

Coccius Sabellicus (M. Antonius), primus bibliothecæ D. Marci custos, 84.

Columna (Prosper), cardinalis, Martini V ex fratre nepos, 55.

Coluthi Lycopolitani poemation a Bessarione inventum, 18.

Concilium ab Eugenio IV Ferrariæ indictum, 8. Florentiam transfertur, 11. Unione peracta dissolvitur, 16.

Condulmerius (Antonius) triremium pontificiarum præfectus, 8.

Constitutiones D. Basilii a Nicæno in vernaculam linguam conversæ, 35.

Crinitus (Petrus) Nicæni cætus litterarios commemorat, 19.

Crucis (S.) de Fonte Avellano monasterium Nicæno commendatum, 75.

Cryptæ Ferratæ cænobium Nicæni opera antiquo splendore restitutum, 54.

Cusanus (Nicolaus), cardinalis, Romæ legatus in absentia pontificis, 40.

Cyriacus Anconitanus, 18.

D

Demetrius Palæologus, Græci imperatoris frater, cum eo in Italiam ad concilium venit, 8.

Ducis Burgundiæ cum Nicæno legato de pace colloquium, 94.

Dux Venetæ reipublicæ Christophorus Maurus Nicænum legatum honorifice excipit, 60.

E

Eubæa a Turcis magna Christianorum strage occupata, 67.

Estouteville (Guillelmus d'), cardinalis archiep. Rothomagensis, 37.

Eugenius IV pontif. concilium Ferrariæ indictum inchoat, 9. Inde Florentiam transfert, 11. Concilium dimittit et paulo post Nicænum cardinalem creat, 18. Ejus mors, 26.

Eugenie (S.) sacellum a Bessarione ornatum restitutumque, 67.

F

Fernus (Michael), Campani operum editor, 102.

Flavius Blondus, Foroliviensis, Bessarioni amicus et familiaris, 21.

Floravantius Aristoteles, insignis architectus, 109.

Fœdus inter Pium II et Turcas contractum et Venetiis in D. Marci foro publicatum, 62.

Friderici Cæsaris in Urbem adventus, 85.

G

Galinotus (Andronicus), monachus Cpolitianus, Græcæ linguæ doctus in cænobio Basiliano Messanensi, 36.

Gaza (Theodorus) Græcæ Latinaque eruditionis laude insignis, 69.

Gemistus (Georgius) Platoniorum doctissimus, 5. Ejus opera, ibid.

Glycas (Michael) litteras Græcas docet in cænobio Messanensi, 36.

Godiis (Paulus de), Pergulanus, ludicra corona a Bessarione donatus, 75.

Gonzaga (Ludovicus) Mantuæ marchio, 40.

Gonzaga (Franciscus), cardinalis a Pio II creatus, 48.

Gymnasium Bononiense a Bessarione restitutum, 31.

Isidorus Ruthenus, metropol. Kioviensis, una cum Bessarione Latinis dogmatibus favet. Ejus mors et res gestæ, 11.

J

Jacobus Brixiensis, in controversia de sanguine Christi Dominicanorum antesignanus, 59.

Joannes Palæologus, Græcorum imp., in Italiam ad concilium cum aulæ proceribus venit, et Eugenio pontifici reverentiam exhibet, 8, 9. Concilio dimisso in Græciam redit, 16.

Josephus, patriarcha Cpolititanus, ad concilium venit et publice pontificem adit, 9. Morti proximus unionem perfici celerius cupit et fidei professionem emittit, 15.

Justinianus (Horatius), Actorum Florentini concilii editor, 57.

L

Lascaris Philanthropinus (Alexius), Nicæno amicus, 17.

Lascaris (Constantinus), insignis litterarum Græcarum professor, 36.

Latifundium Cecchignolæ novæ pro dote sacello S. Eugenæ assignatur, 80.

Laurentii (S.) martyris corpus a tribus cardinalibus recognitum, 27.

Lex sumptuaria per Nicænum Bononiæ constituta, 50.

Lis inter Dominicanos et Franciscanos de Christi Domini sanguine, 59.

Ludovicus XI, Gallorum rex, Nicæni colloquium cum duce Burgundo de pace suspectum habet, 94.

M

Malatesta (Sigismundus), Arimini dominus, conventum Mantuanum adit, 40.

Mamæ (S.) ecclesia extra muros Ravennæ Minoritis a Nicæno concessa, 24.

Manfredus (Thaddæus) Forocornelii princeps, 51.

Marchio Montis-Ferrati Willielmus in conventu Mantuano, 40.

Marcus, archiepiscopus Ephesi, Latini dogmatis oppugnator acerrimus, 19. Unus omnium inter concilii Patres, decretum de Spiritus sancti processione subscribere negat, 12.

Mathiæ regi Pannoniæ aurum traditum a Pio II relictum in belli sacri expensas, 65.

Maurus Christophorus, Venetiarum dux, Bessarionem legatum perhonorifice excipit, 60.

Mutatio ritus in cœnobio Cryptæ-Ferratæ, 24.

N

Nicolaus, marchio Atestinus, ab Eugenio IV obstram missus imperatori Cpolitano Ferrariam petenti, 9.

Nicolai (S.) Casulorum cœnobium in Apulia a Turcis captum ac dirutum, 19.

Nicolaus V post Eugenii mortem ad pontificatum erectus, 26. Ejus amor in rem litterariam et homines doctos, ibid.

O

Oliva (Alexander de), cardinalis tit. S. Susannæ, doctrina et vitæ sanctimonia insignis, 50.

Oratorium scholæ Charitatis a Nicæno insigni cimetio donatum, 61.

P

Palæologus (Thomas), e Peloponneso fugiens, D. Andræ caput secum fert in Italiam, 49.

Patricius (Augustinus) ejusque scripta, 86.

Paulus II electus pontifex, 65. Ejus mors, 91.

Peloponnesii vim Turcicam strenue repellunt, 42.

Perottus (Nicolaus), Siponti archiepiscopus et Bessarionis alumnus, 21.

Philephus (Franciscus), Tolentinus, Bessarionis amicus et familiaris, 21.

Phænolium quid, 54.

Phrantza (Georgius), 9.

Piceus (Jacobus), Franciscani ordinis, inter divos postea relatus, crucesignatos colligit et in Peloponnesum mittit, 42. Ejus controversia theologica cum Dominicanis, 59.

Picolomineus (Franciscus), cardinalis, Pii II nepos ex sorore, 50. In Germaniam legatus, 88.

Pius II, pontifex electus post Callisti obitum, 37.

Nicænum Minoritarum familiæ patronum constituit, 59. Mantuæ principum conventum indicit, 59. Nicæno Germaniæ legationem committit, 45. D. Andræ caput in Vaticanam basilicam transfert, 50. Adversus Turcas fœdus cum Venetis iniit et Anconam proficiscitur, 65. Ejus mors, 65.

Platina (Bartholomæus), Bessarionis amicus, 22. Ejus patrocinio ac opera solutus a vinculis, 101.

Q

Quinti Smyrnei seu Calabri poema a Bessarione inventum, 19.

R

Roborens (Franciscus), pontifex creatus sub nomine Sixti IV, 95.

Rosæ, virginis Viterbiensis, Acta a Nicæno expensa, 35.

S

Sagundinus (Nicolaus), concilii Flor. interpres, Græcæ Latinæque lingue scientia clarus, 16.

Scholarius (Georgius), seu Gennadius Cpolititanus patriarcha, 54.

Sfortia (Franciscus), Insubriæ dux, in conventu Mantuano, 40.

Sigillum quo usus est Bessarion quandiu Tusculanus episcopus fuit, 29.

T

Tamerlanus, Scytharum imperator, 7.

Testamentum conditum a Bessarione Venetiis in cœnobio S. Georgii Majoris, 62.

Theodorus Xanthopulus, Græcus scriptor Actorum concilii Florentini, 9.

Trapezus, urbs Ponti, patria Bessarionis, 1.

Trapezuntius (Georgius) bellum Platonicis indicit et maxime Bessarioni, 72.

Turemes pontificiæ Venetis traditæ ad bellum contra Turcas susceptum, 65.

Turcæ Græco imperio formidolosi, 6. Constantinopolim capiunt, 54. Peloponnesum occupant, 49. Chalcidem expugnant et Eubæa potiuntur, 67.

V

Valla (Laurentius) Bessarionis cœtum frequentat, 21.

Veneti Turcico bello implicari nolunt, 41.

Vespasianus Florentinus librorum celebris investigator, 97.

Vitalis (Petrus), abbas Cryptæ-Ferratæ, ad cœnobium Messanense S. Salsatoris translatus, 25.

Ursinus (de) Latinus, cardinalis, electionem Nicæni in pontificem disturbat, 91.

BAPTISTÆ PLATINÆ

CREMONENSIS

PANEGYRICUS IN LAUDEM AMPLISSIMI PATRIS

D. BESSARIONIS

EPISCOPI SABINI,

CARDINALIS NICÆNI ET PATRIARCHÆ CPOLITANI;

ILLO VIVENTE IN PUBLICO COETU DICTUS.

(Parisii, ap. Johannem Petit, 1530 Biblioth. Mazar. n. 51. 960. Platinæ orationem inseruit Bzovius ad an. 472, sed exordio et multis locis decurtatam.)

Si inquam tempus fuit, Quirites, quo veterem Græcorum morem, Latinorum prope novum repereremus, id certe hac miserrima tempestate faciendum est, qua vel maxima quæque virtus, candidissimum quodque ingenium, excellens quantumvis doctrina et eruditione, emergere ex tanta caligine et ignorantia vix potest. Tolerabilius profecto videretur si virtuti a paucis cognitæ, si in arcanis et penetrabilibus (quia tuto vagari non licet) culturæ, saltem quiescere sine injuria liceret, non etiam quorundam hominum livore et malevolentia opprimeretur. Instat dolo fraude, malitia, vique postremo quanda hoc occulte moliri non licet; spargunt invidentiæ suæ opacas umbras; contentam rubiginem circumquaque fundunt quo suavissimas herbas et feraces plantas occupent atque enecent; ne, si expectatos odores et suavissimos fructus aliquando ediderint, ipsi tanquam infructuosæ et infelices arbores excidantur. Nos itaque, ne Bessarionis divini hominis sapientia, virtus, amplitudo aliqua ex parte lædatur (opprimi certe, cum tanta sit tanque excellens, nullo modo potest). Isocratem magnum oratorem et perfecte dicendi magistrum et e nostratibus Plinium, genethliacum Mamertinum, Nazarium Latinum, quoad fieri poterit, imitati, consuetudinem tum utilem, tum necessariam, multis jam sæculis intermissam revocabimus. Ilac enim ratione ad æmulationem gloriæ excitantur qui magni ad virtutem erectique sunt animi, cum veram et integram laudem his propositam vident qui sapienter honesteque vixerunt, quorumque vita omni ex parte humano generi et utilis et fructuosa est habita. Contra vero a vitiiis deterrentur ii, non prorsus virtutem asperrantur, qui effrenata cupiditate ducti, potulanter, audacter, proterve ad flagitia declinarunt, cum perpetuas notas dedecoris et tur-

pitudinis frontibus suis iuri ab his vident qui scriptis rerum gestarum seriem, qui mores et vitam hominum memoriæ posteritatis ad utilitatem humani generis commendant. Verum hoc loco, Quirites, cum vires ingenii mei considero, quam parvæ quamque exiguæ sint, non possum, cognita amplitudine conspectus vestri, non commoveri, et eo maxime quod mihi de eo viro dicendum sit qui ob magnitudinem rerum gestarum quantumvis magnum oratorem, nedum me ipsum, inter studiosos bonarum artium vix numerandum, deterrere a dicendo possit. Recreat me tamen ac reficit hortaturque ad dicendum humanitatis et pietatis vestræ vulgata opinio; qua quidem fretus jamjam Bessarionis divini hominis laudes dicere aggrediar: quem qui laudat virtutem extollit; parvi enim refert Bessarionemne an virtutem laudes. Nec mirum id quidem. Is enim, ex veteri Græcia oriundus natusque in Asia, utrinque collegit generosi spiritus semina.

Trapezuntus (1), Sinopensium colonia, hujus patria est; Sinopem condidere Milesii, Miletum Athenienses. Ex his, ut a parentibus, avis, abavis, nobilitatem referens, redundantiam Asiaticam ingenii frugalitate Attica compefcuit; nec tantum Diogenem admiratus est, Timotheum, Deiphilum poetam, Thalem, Anaximandrum, Anaximenem, Hecatem historicum, Æschinem rhetorem illum qui in Pompeium invecutus est, licet ii agnationis jure propinquiores essent, quin observaverit Socratis leporem, Platonis copiam et amplitudinem, Aristotelis acumen, Isocratæ lenitatem et numeros, vim Demosthenis; ab omnibus enim, gentilitatis jure, quod probabile quodque optimum esset, accepit, hæres tot ac tantorum ingeniorum. Ex his igitur Bessarion animos sumens, ubi primum a pueris excessit, cura parentum Byzantium transiit-

(1) Hic incipit Bzovius.

titur, celeberrimam quondam urbem et doctissimis hominibus liberalibusque studiis affluentem. Grammatica celeriter ob acumen ingenii poeticaque imbutus, posthabita cura rerum humanarum qua impediri contemplatio divinarum solet, totum se religioni addixit. Christi namque militiam secutus, ut veram gloriam verosque triumphos parituram, Dositheo, archiepiscopo Doriensi, unici exempli moribus et sanctitate viro, in primo tirocinio tantæ expeditionis duce usus est: ejus virtutem, religionem, doctrinam adeo imbibit ut idem brevi factus videretur. Bessarionis ingenium et mentem prope divinam ad cognitionem rerum occultarum et admirabilium vir sanctissimus contemplatus, adolescentem ipsum ad archiepiscopum Selymbriensem, virum optimum atque doctissimum, misit, unde et oratoriam artem et philosophiam perdisceret, sub quo certe tantum profecti adhibita omni ad imitandum hominem cura, studio ac diligentia, ut judicare postea difficilium fuerit meliorne Bessarion an doctior haberetur. Postremo autem, ne aliquid tanto ingenio deesset, Platonem (*leg.* Plethonem) quem alii Gemistum vocant, doctissimum præceptorum et quem omnes secundum a Platone vocant, in Peloponneso, quo se contulerat doctrinæ causa, nactus, mathematicis accurate imbuitur. Vulgari tum demum tanti hominis nomen est coeptum, ut quo proficisceretur famam expectatio, expectationem ejus optatissimi adventus admiratio superaret. Existimabant tum homines eam demum civitatem beatam fore ad quam venisset Bessarionis divina virtus; hunc itaque omnes certatim ut cognitionis et hospitio dignum suscipiebant, venerabantur, observabant. Conciones, et quidem frequentes atque elegantes, ad populos habuit (has Græci homilias vocant) tanto concursu ut templa ipsa permagna tantam multitudinem vix caperent. Populos ad religionem, ad justitiam, ad æquitatem, ad modestiam hortabatur, bonis præmia, malis pœnas propositas ostendens, et quos movere integritate vitæ, rationibus et exemplis non poterat, eosdem obstestationibus, precibus, lacrymis, ut vagos et errantes, in viam salutis reducebat. Multos inter se civilibus et intestinis odiis dissidentes aut coram oratione, aut absens epistolis sapientissime et elegantissime scriptis ad concordiam revocavit.

Hac tanta virtute moti imperatores duo Constantinopolitanus et Trapezuntius, hunc ultro citroque legatum frequenter mittentes, utriusque imperii vires concatenabant, quo fortius et constantius propulsare Turcorum impetus possent, qui tanquam rabidi lupi inter utrumque positi, occasionem utriusque imperii diripiendi exspectabant, quod postea accidit cum magno totius reipublicæ Christianæ dedecore ac detrimento. Sublatis enim duobus claustris, nunc sese in Asiam, nunc in Europam gravissima illa Turcorum procella nemine obstante se effundens, longe ac late omnia vastat, obterit, conculcat: diripiuntur urbes quantumvis magnæ,

incenduntur villæ, necantur homines; quod si aliquibus fortuna belli pepercit, ii una cum pecoribus eo terrarum abiguntur unde nunquam in patriam sunt redituri. O miseros et infortunatos Græcos! o infelices et calamitosos! o etiam ipsorum crudelissimorum hostium lacrymis deplorandos! dedistisne omnibus nationibus ac gentibus doctrinam et ingenium ut ipsi consilio careretis? dedistis arma ut eisdem postea corruiere videamini. Constans est certe, Quirites, omnium bene sentientium opinio, et eorum maxime qui suo periculo istarum calamitatum gnari sunt, duo illa imperia nunquam fuisse corruitura si Bessarion, magni animi atque consilii vir, illis in locis tum fuisset cum tempestas illa contra non Græcos tantum, sed humanum genus exorta est. Excitasset enim vir omnium vigilantissimus dormientem Græciam, animasset nimio otio languentes animos; ire in hostes suos et a cervicibus tantam calamitatem avertere quantam passi sunt, spe veræ et integræ laudis proposita, compulisset. Verum, eo absente, cum nemo esset qui monendo, consultando, docendo, cohortando Græcos in officio contineret, capta ac direpta a Turcis Constantinopolis est, cæsa multa civium millia, obtruncatus imperator: idem accidit Trapezuntis, idem Mitylenæis, idem Peloponnesiacis principibus et civibus, idem reliquæ Græciæ, idem Bossinensibus, qui et regem et patriam et vitam uno sævissimi hominis impetu amisere; Bessarione ipso clamante ac persæpe Romanos pontifices admonente ut Macedonibus, Dalmaticis, Illyriis, Pannoniis hostium impetum ægre sustinentibus auxilio essent, ne refractis claustris illinc sæva illa et immanis bellua, Eridano violentior, Italiam inundaret, quod prope diem (utinam falsus sim vates!) futurum videbimus nisi huic sapientissimo viro, tanquam e speculo omnia cernenti, clamanti, admonenti instare magnam perniciem, aliquando fuerit obtemperatum. Multum certe huic amplissimo Patri debemus, ad cujus res egregie gestas ne in hanc calamitatem veniremus libenter accedo. Is enim, re Constantinopolitana nondum profligata, Orientalem Ecclesiam in sententiam Occidentalis redigere conatus, non prius destitit, rogando, monendo imperatorem ac principes Græciæ quam eos impulerit, gravissima oratione habita, in Italiam ad Eugenium pontificem maximum contendere. Venere primo Venetias atque inde Ferrariam ubi pontifex erat. Ibi gravem et elegantem orationem Bessarion ad suos habuit, eos adhortatus ut, cognita frequentibus disputationibus controversiæ causa quæ Latinus inter et Græcos quingentis jam annis serpsit, posita omni similitate in eandem sententiam omnes tum venirent, hac una ratione asserens ea demum recuperari posse, conjunctis copiis collataque impensa, quæ et Turci quondam et Saraceni et Arabes, Christianorum dissidiis magis quam animis et armis propriis freti occuparant. Dicebat enim, quod verissimum est, Mahometanam perfidiam late crevisse dum re-

ligionis nostræ capita inter se dissident, procedatne Spiritus sanctus a Patre tantum, ut Græci, an a Patre et Filio, ut Latini volebant; his enim controversiis factum ut ad Mahometanos partim vi, partim sponte deficerent populi, dum Christianæ religionis principes quid potissimum teneant incertos vident; hinc amissam esse Antiochenam Ecclesiam, hinc Hierosolymitanam, hinc Alexandrinam, hinc denique omnem ferme Asiam et totam Africam hanc pestem occupasse, et quod gravius est, Europæ quasdam partes jamjam infecisse ac longius evagationem ei, prope sublatis tam pernicioso controversiis ac pulsis Christianæ reipublicæ hostibus, in possessionem veterem, labore, vigiliis ac sanguine martyrum comparatam, armati cum vexillo crucis pervenerint.

Permovit tanti viri auctoritas totum concilium, permovit religionis honestissima causa, permovit etiam imminens cervicibus omnium periculum. Disputari tum acriter inter utriusque Ecclesiæ theologos est ceptum. Asserebant Græci, episcopo Ephesino, Platone (*Plethone*) Scholario, Dionysio, episcopo Sardensi, gravissimis auctoribus, Spiritum sanctum a Patre tantum procedere; instabant contra Latini a Filio quoque idem fieri, auctoritate veterum theologorum, maxime vero Hieronymi, Augustini et Athanasii id comprobantes. Re autem ipsa adhuc pendente, Florentiam proficisci pontifici et curiæ visum est. Ibi, cum de re ambigua aliquando disceptatum esset, venere tandem Græci, ratione ac Bessarionis auctoritate moti, in sententiam Latinorum. Is enim, etsi acriter suos primo tutatus est, tandem veritate illucescente in orthodoxam Ecclesiæ Romanæ sententiam non solum descendit, verum etiam suos ut idem facerent ad salutem disputationibus et gravi oratione adhortatus est. Unum tandem animum, unam mentem idem Spiritus sanctus, pro quo disceptabatur, omnibus dedit. Ventum tandem in concordiam, et Symbolum Romanæ Ecclesiæ ab Orientali publice decantatur. Soluta demum concilio imperator Constantinopolim cum suis revertitur. Eugenius autem pontifex, cognita Bessarionis singulari virtute et doctrina, hominem licet absentem ex sententia fratrum in numerum cardinalium cooptat; accersitur in curiam Romanam vir amplissimus, ut unus aliquis, Quirites, Romæ etiam e Græcia ingeniorum altricem, doctrinarum inventricem, quem admiraremini, quique vicissim hanc vestram civitatem, dominam quondam rerum, nunc collapsam magna ex parte et prope dirutam in meliorem formam redigeret, homo certe Romani nominis amantissimus. Accepto autem de more galero, insigne cardinalatus, ita brevi homo "geniosus et acutus" Latinorum mores et literaturam imbibit, ut ex nostratibus unus et non alibi natus videretur. Frequentabant tunc quoque ejus domum plenam religione, comitate et gratia, plenam ingenii tum Græcis, tum Latinis, viri ex tota curia doctissimi hos vel inter se disserentes, vel

aliquid quod ad cognitionem linguæ pertineret, laudantes (ut fit) refellentesve, ita attente audiebat ut ex abundantia ingenii animique perspicacia disceptantium arbiter propemodum fieret. His artibus et ea vigilantia, qua maxime omnes excellit, brevi effecit ut quod Græce antea in quovis genere doctrinæ perreperat, id Latina lingua apte, distincte et ornate efferret ac scriberet. His studiis vehementer delectatus, nunquam tamen quicquam omisit quod aut publice ex officio aut privatim agendum esset, ad omnia promptissimum ingenium, dexterrimam mentem circumferens, ut nil a bono patrefamilias et ab optimo principe differret. Hac tamen insigni virtute et magnitudine animi permotus Nicolaus V, in locum demortui Eugenii pontifex maximus susceptus, Bessarionem ad res agendas aptissimum et ad omnia mala præcavenda vigilantissimum Bononiensibus jam pridem intestino bello laborantibus legatum cum summa auctoritate præficit. Is eo proficiscens effusa obviam urbana multitudo, non aliter ab omnibus inspicitur ac sidus benignum et salutare a periclitantibus nautis et pene naufragis inspicere ac consulari solet. Quamquam hominis hujus, Quirites, major sit laus quam sideris: illud enim duas tresve et eo amplius naves benigno intuitu conservat, hic tantam civitatem, præclaram quondam populi Romani coloniam, hominum ad arma et litteras altricem, oculis omnia circumspiciens, mente prævidens ac disponens, lingua admonens deterrensve, manu insanabile vulnus et contagiosum abscindens, ab interitu et prope ab inferis revocavit.

Notæ sunt civitatis clades plus quam civiles, dum factio Bentivola et Cenedula de principatu contendit; alentibus seditionem hinc Philippo vicecomite, hinc Venetis, hinc principe Ferrariense, instantibus etiam duabus militaribus factionibus, Brachiana et Sfortiana, quæ dominatum appetentes, hanc civitatem veluti arcem Italiæ occupare armis ac fraude persæpe conati sunt. His enim ac tantorum malorum auctoribus ad id sævitæ ventum est, ut eodem die et Annibal Bentivolus et Baptista Cenedulus cum multis utriusque factionis tota urbe tumultuante uno impetu cæderentur, nullo non crudelitatis genere adhibito; et ne ulla quies calamitosis daretur, supervenere sæpius externi hostes urbem oppugnaturi, ni Bessarionis sapientia, cives ad concordiam revocans, externum hostem rabidum et voracem a visceribus civium Bononiensium propulsaret. Respirante deinde paulatim (tantum mali inerat!) ab externa vi intestinoque malo civitate, totum sese vir optimus ad componendos civium mores, licentia bellica corruptos et labefactatos, vertit; quem certe hac in re nihil æque juvit quam ejus religio, pietas, justitia, constantia, abstinentia, gravitas comitate condita. Hac enim ratione sine ulla vi quorundam hominum arrogantiam repressit, libidines exstinxit, cupiditates refrenavit, cum fieri haud gravate consueverit ut eos mores imbibant homines quos in

principe tanquam in speculo totius civitatis viderint. Hunc enim omnes non privatas commoditates quaerentem, sed publicas, non otio, sed negotio deditum, non somno, sed vigiliis, ita cum admiratione intuebantur ut beatos se demum fore arbitrarentur si aliqua ex parte Bessarionis integritatem attigissent. Ad hujus itaque mores sese effingentes, ex calamitosa felicem brevi civitatem reddidere. Sublatis enim seditionibus, extinctis incendiis, furtis, rapinis homicidiisque repressis, perfacile fuit viro huic gravissimo, adhibita facilitate in audiendo, lenitate in dicendo, diligentia in satisfaciendo, populum Bononiensem ad bonam frugem revocare. Quem enim videbant justissimum, quem modestissimum, hunc tanquam de caelo missum praesertim tempestate venerabantur, colebant et observabant. Huic tantae auctoritati magnum additamentum doctrina ejus singularis erat, qua perbeatas fieri posse respublicas Plato, ingenii ac sapientiae facile princeps, existimavit. Doctrina enim, potestati adjuncta, vel vitiosissimam quamque naturam mutare posset, nedum bonam ad bene de omnibus promerendum impellere. Haec enim facit ut provinciarum praesides et urbium non solum se faciles praebant in cognoscendis causis, hominibus audiendis admittendisque, majorum exemplo quorum res gestas legerint, verum etiam eosdem admonet ut cum ipsi sint optimi, suorum cupiditates refrenent, petulantiam reprimant, avaritiam coerceant; quod quidem Bessarion maxime observavit toto quinquennio quo Bononiensi urbi praesuit, ne suorum licentia et cupiditas, quod peraepe multis accidit, tantae sapientiae et integritatis laudem commacularet. Composito hunc in modum civitatis statu, quo jam Bononia xx anno feliciter vixit, et nititur gymnasium vetustissimum, negligentia et seditionibus civium pene intermissum et collapsum, non modo aedificiis, verum etiam institutis et melioribus salariis instaurare ac restituit, conductis, quanvis grandi pretio, liberalium disciplinarum doctoribus. Excitabat adolescentes ad studia bonarum artium, proposita praemii atque honoris spe: multos ob inopiam a studiis defecturos liberalitate et munificentia sua juvit et instituto continuit. Quid plura de amplitudine hujus optimi Patris dicam, Quirites? Quam juste, quam prudenter, quam clementer coloniam vestram Bononiensem gubernaverit, erexerit, in pace retinuerit, ex hoc deprehendi potest quod postea more majorum Bononiensium patronus apud pontifices semper est habitus. Illius enim legati huc venientes hunc hominem ante omnes adeunt, saluant, consulunt, consultum comitantur, reducunt, quod est maximae integritatis et continentiae signum.

At Bessarion, mortuo Nicolao V, cum in locum ejus suffici alterum pontificem necesse esset, Romanam veniens, lacrymantibus Bononiensibus quasi a patre destitutis, conclave ingressus, quorumdam Patrum, et optimorum, suffragio pontifex designa-

tur. Quantum vero adsit maximis imperii provinciae et civitatibus livor atque invidia, comprehendi certe hoc loco potest. Quidam enim statim suborti sunt leves et voluptuosi qui, Bessarionis integritatem et modestiam veriti, dicerent suffragia vitio inita denuo repetenda esse. Non obstitit vir optimus quominus id fleret, existimans, quod verum est, pontificatum sua persona plus indigere quam se pontificatu ad integram gloriam, qua profecto carere jam non potest. Eo enim existimationis et famae vir amplissimus devenit, ut nulla ei ulterius dignitas ad veram felicitatem sit requirenda. Dolere nostram vicem et totius reipublicae Christianae, non ejus, debemus quod tali caruimus principe, et hac potissimum tempestate qua, praeter externum hostem qui cervicibus nostris armatus continuo imminet, avaritia, libido, ignorantia, Dei atque bonorum hominum contemptus, intestina et gravissima mala nos urgent, opprimunt, enecant, nemine juvante. Hoc pontifice indigebat religio Christiana, lacerata non minus a vitiis nostrorum quam ab externo hoste, ut aliquando respiraret; hunc pontificem mores nostri requirebant omni ex parte labefactati; hujus pontificis opera indigebant bonarum artium studiosi et in quavis facultate industrii, qui nunc tanquam profani contemnuntur, rejiciuntur et eliminantur. Non destitit tamen Bessarion Callistum monere et hortari ut, interposita auctoritate pontificatus, saevientem hostem a cervicibus Christianorum propulsaret. Ad hoc quoque bellum adhortatus est Alphonsum, Aragoniae regem, dum a balneis Puteolanis, quae adierat valetudinis causa, Neapolim proficiscitur. Ad Cryptam Neapolitanam rex magno comitatu honoris causa Bessarioni sit obvius, eumque, nullo non comitatus et beneficentiae genere adhibito, in urbem ducit. Acceptum laute et magnifice, abeuntemque eodem semper et veneratus et prosecutus est vultu.

Mortuo deinde Callisto, Pius II in ejus locum successit, conventum Mantuanum, adhortante Bessarione, Christianis omnibus ad certam diem decrevit, quo omnium principum et populorum consensu bellum Turcis indiceretur. Convenere eo principes multi aut legati regum aut principum, quos Bessarion post Pium pontificem ad tantum et tam necessarium bellum eleganti oratione, quam in manibus habemus, adhortatus est. At vero cum laute tanto apparatus Germanorum principum inter se bella obstarent, eo mittere Pius Bessarionem virum gravissimum legatum instituit, qui, rebus in Germania compositis, imperatorem Fridericum ac reliquos principes ad bellum Turcis indictum adhortaretur. Vadit vir optimus, licet valetudinarius et hieme instante, quo Pius imperat. Venetias, Pado amne primum delatus, ducem ac senatum ad suscipiendum tantum bellum adhortatus, in Germaniam honesto magis quam lauto et eleganti comitatu floctit iter. Saeviebat tum hiems, Februario mense, in Germania potissimum, quae regio frigidissima est.

Vexatus itaque cum ventis, tum imbris, tum nivibus prope continuus, nullum diem intermisit quo ulterius non proficisceretur; et cum stare pedibus equi præ glacie vix possent, vehiculo Germanorum, quod *traham* vocamus, non vectus, sed tractus est. Tandem vero, post labores prope infinitos, Norimbergam venit, obviam prodeunte honoratissimo quoque eive, prodeuntibus episcopis et toto clero. Urbem ingressus, litteris statim ac nuntiis principes Germaniæ ad se vocat, populum quoque Norimbergensem ut idem faciat longa ac gravi oratione adhortatur; id velle Deum Opt. Max., id Pium pontificem, id res Christiani populi afflictas prope ac profligatas. Supervenere autem non ita multo post, auctoritate sedis apostolicæ et tanti viri fama permoti principes multi vel principum oratores; hos enim, in conventu audita controversiarum causa, ad pacem et concordiam multis ac maximis rationibus revocare sæpenumero conatus est. Quid non cogitavit, quid non egit, quid non dixit Bessarion, Quirites, quo pacem inter dissidentes componeret? Aderant principes multi, aderat cardinalis Augustensis, aderant episcopi quidam, aderat Albertus, Brandiburgensis marchio, aderant legati Bajoariæ ducis. Hos duos principes inter se maxime dissidentes odio prope ingenito, et monere et rogare et obsecrare vir optimus non desinebat, copiosa et gravi oratione de pace habita, quam paulo ante cum admiratione legimus, ut, depositis similitudinibus et odiis, de bello Turcis inferendo una cum pontifice et imperatore cogitarent. Ecce dum in consultatione essent, litteræ ei a legato Pannoniæ, S. Angeli cardinali, redduntur quibus sit certior pugnatum cum Turcis esse, et Pannonios gravi prælio superatos cessisse, periculumque imminere ne hostes, victoria elati, longe ac late omnia occupent, vastent et diripiant. Tum Bessarion lacrymabundus ac vicem Christianæ reipublicæ gemens, breviter clades omnes nostris illatas commemorat, imminens periculum ostendit, pacem et concordiam proponit, quo liberius et tutius conjunctis armis et copiis ire in hostem ferocem et recenti victoria exultantem liceat. Cum autem Norimbergæ nil fieri videretur, quod eo propter distantiam proficisci Rhenani principes gravarentur, maxime vero palatinus comes, transfère conventum Wormatiæ legatus instituit, ne quicquam intentum relinqueret quod ad sedandas lites pertineret. Ventum est tandem post multa et gravissima pericula Wormatiæ; neque enim peragrarè Germaniam sine præsidio militari licet, quod apud eos (tantum valet consuetudo!) rapinæ et atrocitatis quodammodo concessa videntur. Susceptus benigne a Wormatensibus Bessarion legatos tum imperatoris, tum aliorum principum ad se vocat, quod sit agendum proponit. Disceptatur, nec semel tantum, sed iterum ac tertio. Mittit episcopos viros gravissimos et optimos quos secum habebat ad vicinos principes,

ne quid onitteretur quod ad concordiam faceret. Ubi autem nihil fieri tanta sollicitudine videretur, monendo, rogando obsecrandoque, Viennam proficisci ad imperatorem instituit, omnes adhortatus ut eo se prope conferrent, arbitratus Cæsaris præsentia et auctoritate rem optatam ex sententia confici posse. Magnis quidem atque asperis itineribus eo tandem ventum est. Fuit obviam Bessarioni imperator ad mille passus, eumque nullo non adhibito honoris genere in urbem ducit. Data est tantummodo dies quieti; postera vero cum legatus ad imperatorem, contra imperator ad legatum proficisci honoris causa contenderet, pervicit imperator ad Bessarionem pergens, quocum et de pace componenda inter Germaniæ principes et de bello Turcis inferendo longissimus et gravissimus sermo est habitus. Cum itaque principes et legati multorum venissent, de eademque re quam sæpissime omni conatu frustra tractatum esset, proposito ipsius provinciæ emolumento et honore, redire tandem in Italiam lucem felicissimam (†) legatus instituit, ne frustra et tempus et corpus valetudinarium frigoribus et labore itinerum ac tædio animi consumeret. Inter exteras gentes, Græcis et Latinis natura infestas, periclitatum est sæpius dum temulentis et armatis non solum in agris, sed in urbibus grassantur; Viennæ autem potissimum, ubi gymnastici quavis licentia et petulantia utuntur. Relit tandem post biennium Bessario vester, Quirites, ut quem absentem Roma desiderabat, cupiebat et votis optabat, præsentem denique intueretur, admiraretur venerareturque ut Ecclesiæ Romanæ unicum columen et patriæ vestræ parentem. Non destitit tamen vir optimus et sapientissimus Pium pontificem hortari ut piissimum bellum jam ante contra impios decretum amplecteretur. Hanc ob rem cum Pius Anconam, unde noturus erat in hostem, proficisci instituisset, ibique classem undique venturam a Christianis exspectaret, Bessarion ad Venetos prope contendit sedis apostolicæ legatus; cujus auctoritas tantum valuit ut ducem et senatum ad id bellum impulerit. Paratæ triremes a Venetis sunt, dux classi præficitur, navigat Anconam, eo Bessarion cum triemi sua impensa structa et armata contendit.

At vero in tanto apparatu Pio pontifice mortuo, cum omnes passim dilaberentur, ipse quoque Romanam ad incunda pro novo pontifice suffragia revertitur; quo creato, cum omnia ad otium spectarent, ingenio suo et doctrina fretus, quicquid otii a rebus publicis dabatur, totum id ad scribendum contulit homo omnium solertissimus. Cum prodesse coram amicis aut periclitantibus non posset, eos litteris pietatis et humanitatis plenis admonuit, erudit, deterruit, ad officium, si qua in re deliquerunt, revocavit. Harum exstat numerus prope infinitus tum Græce, tum Latine scriptarum. Duas scripsit

(†) Verba *lucem felicissimam* non habet Bzovius. Glossema forsitan.

doorum locorum laudationes et patriæ Trapezundus (sic) et Isthmi, adeo eleganter et absolute, ut provinciæ ipsæ et benignitate cœli et ubertate et frugum omnium, et portuositate littorum atque hominum ingeniosorum et fortissimorum copia, cuius provinciæ conferri posse viderentur. Non dico quam docte, quam memoriter horum locorum res publicas et quidquid in his tum bello, tum pace gestum sit, commemoret, describat, notet, id quidem adeo ingeniose et accurate, ut res ipsæ non descriptæ, sed ab eodem institutæ et gestæ videantur. In consolationibus tribus quas ad imperatorem Constantinopolitanum in morte uxoris habuit, ad constantiam et fortitudinem hominem ipsum pluribus rationibus revocat, verbis gravissimis et sententiis ostendens nil novi ejus majestati accidisse cum mors omnibus sit non dico commune malum, sed receptaculum a malis, si bene ac constanter vitam duxerimus quemadmodum reginam ipsam vixisse ostendit. Confutavit acerrime gravi et copiosa oratione eos qui pertinaciter nimis asseverant dictum illud Joannis de Petro, « Sic cum volo manere, quid ad te, » cum dicendum sit, « Si cum volo manere, quid ad te? » Hoc autem probat et doctissimorum hominum auctoritate et Græca litera qua Joannes Evangelium scripsit, et Latina locutione, a qua modus ille dicendi longe abhorret. Sed adeo copiose in adversarium surgit, Quirites, ut nullum prope erratum, aut vitio interpretum commissum, aut negligentia librariorum, aut incuria legentium in tota Scriptura sacra prætermittat. Aperit omnia, disputat, refellit, docet. Eodem dicendi et disputandi torrente Ephesini episcopi opinionem, asserentis, Spiritum sanctum a Patre tantum prodire, acerrime confutat. Sancti Bessarionis, unde ipse nomen accepit, patriæ parentis ac patroni, vitam diligenter ac copiose scripsit. Sancti Francisci ordinem, cujus patronus habetur, constanter ac sapienter tutatus est. Non est passus quempiam bene de genere humano meritum maledicentia post mortem lacerari. Unde acerrime in calumniatorem Platonis insurgit eo volumine et quidem divino quod nuper magna cum vestra expectatione edidit. Quam gravis sit in laudando, acerbus in vituperando, in sententiis argutus, in disserendo subtilis, in confutando acer, ex hoc libro comprehendi potest, in quo rerum omnium, divinarum et humanarum, scientia tanquam in sacrario reposita videtur. Hinc est certe quod hauriant theologi, philosophi, mathematici, oratores, dialectici et quodvis genus hominum civilium ac studiosorum. Nullam sectam philosophorum prætermittit quam non notet: quid quisque dixerit, quod probari improbarive posset ostendit: ut Pythagoreorum nimiam pietatem, Cynicorum rusticitatem, Stoicorum austeritatem carpit, ita Peripateticorum et veterum Academicorum moderate laudat; extollit Aristotelem, Platonem philo-

sophorum principem facit, quocum plura Christianis ostendit convenire quam cum aliquo philosophorum; neque id quidem theologorum nostrorum auctoritate tantummodo probat, verum etiam syllogismo et rationibus, quibus adversarium ita circumagat et opprimit ut neque quo se recipiat calumniator divini Platonis habeat, neque quid respondeat, obrutos argumentis, satis inveniat. Hunc siquidem homuncionem vir amplissimus ita interdum deridet, servata gravitate digultatis, ut fateri cogat se non modo intellexisse Platonis mentem, quem hic novus Carneades imperitiæ, turpitudinis, inconstantia arguit, sed ne linguæ quidem Græcæ proprietatem tenuisse, cum ipse Græcæ sit et Platonis leges non Latinas facere, sed depravare conatus, philosophi sententias everterit et obscuriores reddiderit. Quanta fuerit hujus audacia, Quirites, animadvertite, quæso. Hic enim ac si in quavis scientia, doctrina et antiquitate solus doctor gentium haberetur et solus peragrasset orbem terrarum discendi causa quidquid ubique arcanum et reconditum est, ut Platonem et Pythagoram fecisse intelleximus, solus in publicis Europæ gymnasiis Gorgiæ Leontini et Archelai morem a Socrate derisum usurpasset, quæstionem scilicet in conventu et corona hominum poscendi et jubere dicere, quæ de re quisque vellet, audire, non eo temeritatis progredi certe debuisset (1) ut doctissimum Aristotelem cum divino Platone, discipulum acutum cum amplissimo præceptore conferret ac committeret. Hujus tamen audacia nil nobis obfuit, Quirites, imo vehementer profuit; et si cui licet optare ut aliquis peccet, id certe nobis adeo precibus exposcendum fuit. Hac enim indignatione concitatus Bessarion, omnem omnium philosophorum qui unquam fuere sententiam explicat, et quod maxime optandum erat, doctrinam et mentem Platonis, a nemine fere juniorum cognitam, explicat et aperit, ut perfacile appareat, omnes sectas quæ sanum aliquid sapere videntur, ab ipso Platone tanquam perenni et uberrimo fonte manare.

His rebus, quæ gravissimæ sunt et totum hominem prope requirunt, intentus pro tempore Bessarion, nil tamen unquam omisit quod ad officium cardinalatus pertineret. Rem divinam et domi et foris nunquam intermittit: senatum frequentat, in quo secundus a pontifice habetur. Sententiam in consultationibus graviter et constanter e republica Christiana tuetur; clientibus et familiaribus apud pontificem patrocinium suum præstat; circumventos malorum fallacis adjuvat; bonos et doctos ad meliorem fortunam et honestiorem dignitatis gradum commendationibus suis gravissimis ac propriis facultatibus interdum erigit, familiam domi alit in utraque lingua eruditissimam et in quavis facultate doctissimam. Vestri illi majores, Quirites, viros doctissimos in contubernium suum recipiebant discendi et philosophandi causa, ut Scipio Africanus,

(1) Hic enim debuisset om. Bzovius.

Ennium poetam, Panetium philosophum, Polybium historicum; Luculli, Catones et Hortensii Archiam poetam; Cicerones Cratippum philosophum; Cn. Pompeius Lenæum libertum; Augustus Cæsar, Apollonium Pergamenum. Multos qui id fecere non de Romanis tantum, sed etiam de externis commemorare possem. Hæc tamen sit Bessarionis præcipua laus quod suis non religione tantum et moribus ad bene vivendum instituit, verum etiam literatura, eruditione, doctrina ita imbuit, ubi a negotiis publicis vacat, ut idem, quemadmodum quotidie cernimus, multi et quidem docti tanquam ex equo Trojano (ut de Isocrate ait Cicero) continue prodeant, ac plures prope quam ex reliqua Romana curia. Quid deest Nicolao Perotto, archiepiscopo Sipontino, quod ad mores et doctrinam faciat? Gravis pro dignitate, comis et humanus, scribit ac dicit eleganter et copiose; sed qui Græca Latina faceret nemo adhuc aetate nostra inventus est. Quanta sit Theodori Gazæ, viri optimi, doctrina et eruditio, tum Græca tum Latina, ex hoc vel maxime deprehendi potest quod omnes bonarum artium studiosi de aliqua re ambigentes hunc adeunt ex tota civitate ut oraculum totius eruditionis ac disciplinae. Hic, etsi Græcus sit, ita Latine scribit, ut nullam hospitis speciem præ se ferat. Non est omitteendus Joannes Gattus, theologus philosophusque insignis; non Valerius Viterbiensis, eruditione cum quovis optimo ætatis nostræ medico conferendus; non Andronicus, Græca et Latina lingua apprime eruditus. Sunt et in ejus contubernio qui pontificium ac civile jus quique mathematica optime teneant. Subsequuntur et Juvenes quidam qui validiores facti, tanquam generosi pulli et ex optima prole sumpti, non tubam aut campanam reformidabunt. Hi fructus oboriuntur undique adubertatem non unius civitatis, sed totius provinciæ, Bessarionis opera et impensa, qui non una in re tantum liberalissimas manus, sed in pluribus circumfert. Miseratus Græcorum calamitatem, multa nummum millia aureorum pro redimendis captivis expendit;

puellas multas inopia parentum marito carentes ære proprio dote facta nuptui collocat. Inopes et valedudinarios continuo juvat; ædes sacras aut instituit aut collapsas vetustate reficit, quod indicat templum apostolorum in Urbe, ubi sacellum sibi condidit, et secessus Cryptæ Ferratæ beatæ Virgini dicatus. Domum quoque sibi paravit ita dignitati et facultatibus congruentem, ut neque melius quisquam neque modestius in Urbe habitet. Accedentes et quidem frequenter libenter admittit: audit et quod fieri ab eo amicorum causa potest, doctorum præsertim quorum patronus est, id se libenter facturum repromittit. His vero de suo interdum donat, quantum ei per domesticas impensas licet. Bibliothecam Græcam, triginta millibus nummorum aureorum emptam Venetiis exstruxit, ne omnino literatura Græca dediceret. Vidit enim eam urbem propter vicinitatem et navigationem Græcis a barbaris vexatis esse percommendam. Ornabit et hanc vestram civitatem Latina suppellectile, si ei aliquandiu vivere licuerit.

Hunc itaque hominem, Quirites, qui ob suam singularem sapientiam, constantiam, fidem, pietatem, fortitudinem, humanitatem, gratiam, eruditionem, doctrinam facit quominus Socrates, Platones, Aristoteles, Græcos, Numas, Yarrones, Brutos, Sulpitios, Catones vestros desideretis, hunc, inquam, omnium hominem bene de optimo quoque et industrio meritum, colite, observate ac frequentibus laudibus celebrate. Hac ratione (tanta est auctoritas vestra) et honorum ingenia ad virtutem excitabit, proposita gloria optima ad excitandos homines calcaria; et malos a vitio deterrebitis, cum a vobis posthaberi aut notari flagitiosos dedecoris ac turpitudinis nota videbunt. Ego vero maximas vobis gratias ago quod me audire quovis modo loquentem volueritis; majores tamen habiturus si vos quoque Bessarionem, Patrem amplissimum, quovis præconio dignum, laudibus vestris quæ gravissimæ sunt, celebraveritis.

BESSARIONIS

SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE CARDINALIS

ACTA SELECTA

QUÆ AD EJUS LEGATIONEM IN URBE BONONIA EXARCHATU RAVENNÆ,
ET ROMANDIOLÆ PROVINCIA PERTINENT,

E ms. codice Vaticano deprompta (a).

I.

Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus, S. R. Ecclesiae cardinalis, in civitate Bononiae exarchatuque Ravennate et Romandiola provincia apostolicae sedis legatus de latere, dilecto filio archipresbytero ecclesiae collegiatæ sancti Damiani Saxenatensis diocesis salutem in Domino sempiternam.

Ex injuncto nobis legationis munere, prout decens et congruum est, ad ea libenter intendimus per quæ inopiæ ecclesiarum, præsertim cathedralium, illarumque antistitum necessitatibus de subventionis auxilio provideatur opportuno, ut onera, ipsi ad eorum statum decenter tenendum incumbenda, facilius supportare valeant. Sane pro parte reverendi in Christo Patris domini Masiani episcopi Saxenatensis petitio nuper nobis oblata continebat, quod ejus Ecclesia Saxenatensis, cui præesse dignoscitur, fuerit et sit in annuis redditibus ita tenuis et exilis, quod ipse minime valeat secundum condecencia status sui se et sibi servientes commode sustentare. Cumque in diocesi ejus sit ecclesia, seu plebs ruralis nuncupata S. Mariæ Romagnani, habitu tamen, et non actu curata, in nemoribus et locis sylvestribus constituta, ad præsens vacans per obitum olim Sempliciani dudum canonici Saxenatensis, seu per obitum Sanctis olim etiam dictæ ecclesiae Saxenatensis canonici ultimorum rectorum dictæ ecclesiae, seu plebis: idcirco ex speciali gratia de subventionis auxilio succurrere eidem vellemus ac plebem præfatam episcopali dictæ Ecclesiae Saxenatensi perpetuo unire, et incorporare dignaremur. Nos ergo, qui indefessis studiis votis favemus supplicium, piis præsertim justis atque honestis, prædictam plebem S. Mariæ, cujus fructus XV libras auri de camera secundum communem æstimationem valorem annuum non excedunt, ut idem episcopus asserit, et sic ut præmittitur vacantem, sive alio quovis modo ac ex alterius cujuscunque persona vacare dicatur,

etiamsi tanto tempore vacaverit, quod ejus collatio seu provisio juxta Lateranensis statuta concilii sit ad sedem apostolicam legitime devoluta, etiamsi per constitutionem quæ incipit *Exsecrabilium*, vacaret, et inter aliquos lis, cujus statum hic pro expresso haberi volumus, pendeat indecisa, cum omnibus juribus et pertinentiis suis, episcopali dictæ ecclesiae Saxenatensi auctoritate legationis et omni alia auctoritate, qua fungimur, perpetuo unimus, annectimus et incorporamus, decernentes, ut præfato episcopo ejusque successoribus liceat præfatam ecclesiam Sanctæ Mariæ cum dicta Ecclesia Saxenatensi perpetuis temporibus licite et libere retinere, fructusque et redditus omnes, et singulos cum integritate percipere constitutionibus synodalibus dictæ Ecclesiae Saxenatensis, nec non provincialibus, seu ad canonicos et capitulum dictæ Ecclesiae Saxenatensis provisio, seu præsentatio rectoris pertineat, cæterisque in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque, quibus omnibus proprio motu et ex certa scientia derogamus; decernentes ex nunc irritum et inane, si secus super iis a quocunque scienter, vel ignoranter contigerit attemptari. Quocirca discretionis tuæ auctoritate præfata tenore præsentium committimus et mandamus, quatenus per te vel alium seu alios eundem episcopum vel procuratorem suum ejus nomine recipientem in corporalem possessionem dictæ Ecclesiae Sanctæ Mariæ, ac jurium et pertinentiarum ejusdem inducas, et auctoritate nostra inductum defendas, amoto exinde quolibet illicito detentore, facias dictum episcopum vel ejus procuratorem ad eandem ecclesiam admitti prout est moris, sibi que, vel ejus procuratori de fructibus, redditibus et proventibus, juribus et obventionibus universis integre responderi, contradictores per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia compescendo.

Datum Bononiæ vi Januarii 1453.

(a) Supra (col. XIX) mentio fit de Bessarionis legatione Bononiensi. Acta quæ ad hanc legationem spectant edidit Lazzaroni Venetis 1744, apud Tommasum Bettinelli, in libro inscripto: *Miscellanea di varie operette* tom. VIII. Ea hic addimus, ut potuimus (at non ubique potuimus), emendata. Edit.

II.

Bessarion, miseratione divina sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, episcopus Tusculanus, apostolicæ sedis legatus de latere in civitate Bononiæ, exarchatu Ravennæ et Romandiolæ provincia in spiritualibus et temporalibus generalis vicarius, reverendo in Christo Patri Domino episcopo Regin, et dilectis in Christo filiis capitulo ejusdem ecclesiæ salutem in Domino, etc.

Cum a nobis petitur quod honestati convenit et ad honorem ecclesiarum præsertim cathedralium cedit, animo nos decet libenti concedere, et petentium desiderii præsidium impertiri. Cum itaque, sicut petitionis vestræ nobis oblata series continebat, vos præfatus dominus episcopus Regin. una cum vestris canonicis pro honore dictæ Ecclesiæ ad imitationem aliarum ecclesiarum cathedralium duxeritis statuentium quod quilibet dictæ ecclesiæ canonicus almutia debeat uti in ecclesia prælibata saltem diebus festivis et solemnibus in officiis, et etiam Mansionarii prædictæ ecclesiæ more mansionariorum aliarum ecclesiarum cathedralium subjecta pœna in hujusmodi constitutione contenta, et successive per aliam modo simili constitutionem celebratam inhibueritis, et expresse mandaveritis ne quis alius canonicus cujusvis alterius ecclesiæ collegiatae in civitate, vel diœcesi Regina constitutæ uti debeat, possit, vel præsumat aliquibus, vel aliqua almutia, vel almutiis simili vel similibus, dissimili vel dissimilibus sub pœna excommunicationis et beneficiorum privationis, prout in dictis constitutionibus quas hic pro expressis haberi volumus, latius continetur. Quare pro parte vestra et capitulo præfati nobis supplicatum fuit, quatenus pro validiori subsistentia constitutionibus prædictis, ac omnibus et singulis contentis in dictis constitutionibus nostræ confirmationis robur adficere dignaremur, omnem supplendo defectum, si quis forsân intervenerit in eisdem. Nos ergo vestris et capitulo prædicti in hac parte supplicationibus, quantum cum Deo possumus, annuentes, constitutiones prædictas, quarum tenorem hic pro expresso haberi volumus, omniaque alia et singula per vos, ut præfertur, facta et ordinata rata habentes et grata, illa auctoritate apostolica nostræ legationis omnique alia auctoritate, qua fungimur confirmamus, approbamus et præsentis scripti patrocinio communimus supplendo omnes defectus, si qui intervenerint in præmissis, illaque decernimus perpetuis futuris temporibus inviolabiliter observari, non obstantibus quibuscunque constitutionibus, statutis et consuetudinibus et aliis in contrarium facientibus.

Datum Bononiæ, die vi Decembris 1452.

III.

Bessarion, etc., venerabili viro Sylvestro Quirino de Venetiis, decretorum doctori, reverendissimi domini archiepiscopi Ravennatis vicario, salutem et sinceram in Domino charitatem.

Sedis apostolicæ providentia circumspecta nunquam rigorem Juris mansuetudine temperat, et quod sacrorum canonum prohibent instituta de gratia benignitatis indulget, prout personarum et temporum qualitate pensata id in Deo salubriter expedire cognoscit. Sane ex parte Bartholomæi de Stregonibus et Mariæ Gasparis de Manusii de Russis mulieris conjugum nobis oblata petitio continebat, quod ipsi diu ignorantes, aliquod impedimentum inter eos existere quominus possent ad invicem matrimonialiter copulari, matrimonium inter se per verba de præsentibus clandestine contraxerunt, carnali copula inter eos nondum subsecuta; postmodum vero ad eorum pervenit notitiam quod quarto consanguinitatis gradu invicem sunt conjuncti, propter quod in hujusmodi matrimonio remanere non possunt, apostolica super hoc non obtenta dispensatione. Et sicut eadem petitio subjungebat si inter Bartholomæum et Mariam præfatos divortium fieret, dissensiones, damna et scandala inter ipsos, eorumque consanguineos et amicos exinde verosimiliter exoriri possent. Quare pro parte Bartholomæi et Mariæ nobis fuit humiliter supplicatum ut ipsis et eorum cuilibet super hoc de absolutionis beneficio a generali excommunicationis sententia, quam propter contractum clandestine matrimonium hujusmodi quomodolibet incurrerunt, et opportune dispensationis gratia providere de benignitate nostra dignaremur. Nos itaque ipsorum Bartholomæi et Mariæ in hac parte supplicationibus inclinati, eorumque animarum saluti providere et hujusmodi dissensionibus ac scandalis, quantum cum Deo possumus, obviare volentes, R. V. de qua in iis et aliis plenam in Domino fiduciam obtinemus auctoritate apostolica nobis concessa, qua fungimur in hac parte, per hæc scripta committimus, et mandamus, quatenus eosdem Bartholomæum et Mariam atque eorum quemlibet, si hæc humiliter petierint, ab hujusmodi excommunicationis sententia, auctoritate apostolica præfata absolvatis in forma Ecclesiæ consueta, injunctis inde eorum cuilibet pro modo culpæ poenitentibus ac scandalis, et aliis, quæ de jure fuerint injungenda. Demum si ita est, et dicta Maria propter hoc rapta non fuerit, cum eisdem Bartholomæo et Maria ut impedimento quarti consanguinitatis gradus hujusmodi non obstante, in dicto sic inter eos contracto matrimonio remanere et ad illius solemnizationem juxta sanctæ matris Ecclesiæ institutionem et morem patriæ, procedere libere et licite possint, et valeant auctoritate apostolica prædicta dispensatis prolem ex matrimonio suscipiendam hujusmodi legitimum decernendo. *In quorum*, etc.

Datum Bononiæ, 22 Maii 1453.

IV.

Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus, S. R. E. cardinalis, Nicænus vulgariter nuncupatus, in civitate Bononiæ exarchatus Ravennatensis et Romandiolæ provincia sedis apostolicæ legatus

de latere, dilecto filio Joanni Anthomi, clerico Parmensi, habitatori Castri Crepalcorii, salutem etsinceram in Domino charitatem.

Vitæ et morum honestas, aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus apud nos fide digno commendaris testimonio, nos inducunt, ut tibi reddamur ad gratiam liberales. Cum itaque sicuti petitionis tuæ nobis oblata series continebat, venerabilis vir dominus Joannes Senensis decretorum doctor, reverendi patris domini Geroni Mariæ Estensis commendatarii monasterii Sancti Silvestri de Mantua Mutinensis diocesis in dicto monasterio generalis vicarius, vacante clericatu, seu clericus beneficio instituto in Ecclesia seu plebe Sanctæ Mariæ de Brennuccio de Crepalcorio subjecta monasterio prædicto Sancti Silvestri Cumolenti, clericatum tibi Joanni præfato contulerit, et de eo proviſerit: quare pro parte tua nobis fuit supplicatum, ut dictum clericatum de novo tibi conferre et de eo providere vellemus. Nos itaque tuis supplicationibus inclinati, collationem et provisionem prædictas auctoritate nostræ legationis approbantes, eundem clericatum cum omnibus juribus et pertinentiis suis tibi de novo conferimus, et de illo etiam providemus, nisi de illo tempore datæ præsentium sit alteri jus quæsitum, curam, regimen et administrationem ipsius tam in temporalibus, quam in spiritualibus tibi plenarie committendo; mandantes omnibus et singulis colonis, laboratoribus et aliis terras et possessiones dicti clericatus tenentibus quos tibi de ejusdem fructibus, redditibus et proventibus integre et libere respondeant et ut litteræ nostræ debitum sortiantur effectum, committimus et mandamus omnibus et singulis ecclesiasticis duntaxat personis sub nostra legatione degentibus, ad quos præsentis nostræ litteræ pervenerint, et eorundem vigore fuerint requisiti singulariter vel in solidum; quatenus te inducant in realem atque corporalem possessionem dicti clericatus et inductum protegant atque defendant, amoto exinde quolibet illicito detentore, contradictores quoslibet atque rebelles per censuram ecclesiasticam compeſcendo.

Datum Bononiæ, die 18 Aprilis 1450, indictione 13, pontificatus D. Nicolai anno 4.

V.

Bessarion, etc. dilecto nobis Pasino Melmi de Malchiavelis salutem in eo, in quo est vera salus.

Exhibita siquidem nobis pro tui parte supplicatio continebat: quod cum de anno 1430 per D. L. cardinalem de Comite tu supplicaveris et alii nobiles de Malchiavelis gratiose exauditi obtinueritis decretum, quod dicti nobiles, qui erant numero 7 capita familiarum nullo modo teneantur contribuere ad onera realia personalia vel juxta cum hominibus Roncastaldi, sed intelligerentur esse segregati ab hominibus Roncastaldi, dummodo solverent singulo mense Cameræ communis Bononiensis libras decem et septem, solidos decem Bonon. videlicet libras 11

solidos decem pro quolibet capite familias prout seriosius patet in dicto decreto, petensque ut cum aliqui ex dictis 7 capitibus sive impotentia, aut malignitate recusent solvere partem sibi tangentem, inquietaris, atque compelleris persæpe ad solvendum partem talium sive recusantium. Quare dignaremur nostro speciali decreto secernere te supplicantem ab aliis hominibus de Malchiavelis, soluta parte tibi tangente. Nos autem qui assueto nostræ naturæ ordine supplicum precibus quam libenter annuimus, siquidem digna eorum intercessio vobis videatur, rem prædictam ad nostram notitiam examinandam commisimus prudenti viro Paschasio auditori nostro, qui sumpta informatione diligenti nobis retulit, quæ pro tui parte exposita fuerunt vera esse. Nos ergo precibus tuis morem gerentes, in iis quæ possumus, habita relatione prædicta, apostolica auctoritate, qua fungimur, decretum alias tibi et aliis de Malchiavelis indultum confirmamus ac de novo concedimus tibi Pasino modo, et in futurum ut solutis solidis quinquaginta Bonon. tibi tangentibus solvere pro parte tua nullo modo debeas sive possis gravari cum dictis de Malchiavelis per aliquem officialem communis Bononiensis; declarantes ut solutis dictis solidis quinquaginta cameræ Bononiensi, tu aut alius tuo nomine, vel tui imposterum descendentes ullo modo, aut ordine minime valeas molestari; mandantes thesaurario cameræ Bononiensis ac defensoribus haveris cameræ ac cæteris, ad quos pertinet: quatenus præsens nostrum decretum observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari. In quorum fidem etc.

Datum etc. die prima Aprilis etc.

VI.

Bessarion, etc. discretis nobis in Christo Baltasari presbytero archipresbytero Imolensi, et Thoma ac Christophoro, canonicis Imolensibus, etc. salutem.

Dignum arbitramur et congruum ut illis reddamur in exhibitione gratiæ liberales, quibus ad id præcipua virtutum merita laudabiliter suffragantur. Cum itaque, sicut accepimus, archipresbyteratus, seu plebs Sanctæ Mariæ de Salustria Imolensis diocesis cum cura vacet, et vacare noscatur ad præsens pro eo, quod Ludovicus Francisci presbyter Imolensis dudum archipresbyter, seu rector dictæ plebis aliud curatum seu incompatible ecclesiasticum exstitit beneficium pacifice assecutus; nos volentes dilectum nobis in Christo Emmanuellem quondam Anthonii Cremouen. fratrem ordinis prædicatorum et cappellanum magnifici domini Thadæi Imolæ, etc., de vitæ et morum honestate plurimum commendatum, horum intuitu favore prosequi gratioso, præfatum archipresbyteratum, seu plebem Sanctæ Mariæ de Salustria, sicut præmittitur, sive alio quovis modo, aut ex alterius cujuscunque parte vacantem; etiamsi per liberam resignationem dicti Ludovici, aut alterius cujuscunque

extra Romanam curiam coram notario et testibus sponte factam; et si tanto tempore vacaverit, quod ejus collatio seu provisio ad sedem apostolicam juxta Lateranensis statuta concilii aut alias quomodolibet legitime devoluta seu specialiter vel generaliter existat: et si super ea inter aliquos lis pendeat indecisa, cujus statum hic pro sufficienter expresso haberi volumus. Cujus fructus, redditus et proventus 40 florenorum auri de Camera secundum communem æstimationem valorem annum, ut dictus Emmanuel asserit, non excedunt, cum omnibus juribus et pertinentiis suis eidem Emmanuelli, cum quo, ut asserit, apostolica auctoritate alias dispensatum existit, ut acceptare, recipere et retinere valeat, donec vixerit quodcumque beneficium curatum etiamsi archipresbyteratus, seu prioratus, vel alia dignitas fuerit, apostolica et nostræ legationis et omni auctoritate, qua fungimur, tenore præsentium confecimus et de illo etiam sibi providemus, decernentes ex nunc irritum et inane, si secus super iis scienter vel ignoranter contigerit attemptari. Non obstante quod de dicto archipresbyteratu, seu plebe per quemdam Nicolaum Joanni et canonicum Imolensem tanquam vicarium capituli Imolensis, episcopali sede vacante fungentem auctoritate episcopalis sedis prædictæ provisum fuisse dicatur licet nulliter et de facto cuidam Nicolao Lippi de Ferris de Faventia et quod occasione præmissa idem Nicolaus præsentialiter detineat et occupet dictum archipresbyteratum seu plebem: nos enim volumus quod non obstante dicta provisione idem Emmanuel possit habere archipresbyteratum, seu plebem prædictam et ejus fructus et redditus cum integritate percipere valeat. Quocirca discretioni vestræ auctoritate præfata et tenore præsentium committimus et mandamus quatenus per vos vel alium seu alios eundem Emmanuelem vel procuratorem suum ejus nomine recipientes in realem et corporalem possessionem archipresbyteratus, seu plebis prædictæ sanctæ Mariæ de Salustria, ac jurium et pertinentiarum ejusdem inducat, et auctoritate nostra inductum defendatis, amoto exinde quolibet illicito detentore, facientes dictum Emmanuelem, vel ejus procuratorem pro eo ad eandem plebem seu archipresbyteratum, ut est moris, admitti sibi que vel ejus procuratori de fructibus, redditibus et proventus, juribus et obventionibus universis responderi, contradictores quoslibet per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia compescendo. In quorum fidem, etc.

Datum Bononiæ, 25 Junii 1450, etc.

VII.

Bessarion, etc., venerabili Patri Blasio abbati S. M. in Cosmedin, alias Sancti Spiritus de Ravenna.

Digna reddimur ex injuncto nobis legationis officio attentione solliciti, ut in admittendis eorum votis benevolam impertiamur assensum qui monasteriorum, ecclesiarumque atque locorum quibus præ-

sunt, vacant incremento et pacifico statui. Same pro parte tua petitio nobis oblata continebat quod ecclesia sancti Petri in Bresseda sine cura sita in territorio Ravennæ, quæ jamdiu est circumdata paludibus et funditus ruinata, ita quod non est memoria in contrarium, quod unquam fuerit alicujus fructus vel valoris, vacat ad præsens, et tam diu vacavit, quod si ejus collatio spectabat ad aliquem prælatum, modo est devoluta ad sedem apostolicam; quodque præfatum monasterium Sanctæ Mariæ in Cosmedin habet undique multa bona circum dictam ecclesiam, unde facile videtur, dictam ecclesiam fuisse subjectam dicto tuo monasterio licet ipsius monasterii jura pro majori parte sint deperdita, nec id liquido valeas demonstrare. Quare eadem petitio subjungebat ut dictam ecclesiam unire et incorporare dignemur tuo monasterio. Nos ergo, qui indefessis studiis votis favemus justis, prædictam ecclesiam sancti Petri ut præmittitur vacantem in perpetuum unimus, etc. Mandantes vicario D. archiepiscopi Ravennatensis, et omnibus personis ecclesiasticis sub nostra legatione degentibus, qui harum vigore fuerint requisiti quatenus te inducant, etc.

Datum Bononiæ, 20 Octobris 1450.

VIII.

Bessarion, etc. dilectis nobis in Christo communi, messariis et hominibus terrarum Succidæ et Garnaglonis Alpium communitatis Bononiæ salutem et sinceræ dilectionis affectum.

Fides et devotio vestra quas ad Romanam Ecclesiam habetis et præsentem statum civitatis Bononiæ: calamitas insuper, quam ob varias pressuras et locorum ipsorum sterilitatem sustinetis, nos inducunt, ut vos amplectamur favoribus gratiosis. Dudum siquidem per bonæ memoriæ reverendum Patrem D. Fantinum Venetum pro sancta Romana Ecclesia gubernatorem civitatis prædictæ decretum nobis comperimus fuisse concessum, et gratiose indultum tenoris et continentie subsequentis, videlicet: Fantinus protonotarius Venetus pro sanctissimo domino nostro D. Eugenio papa IV et sancta Romana Ecclesia Bonon. etc. gubernator, dilectis nobis in Christo communi Masario et hominibus terræ Succidæ et Garnaglonis Alpium communitatis Bononiæ salutem in eo, qui est vera salus. Diffuse satis de calamitate vestra fides nobis facta est per redditam supplicationem quam et communis nomine nobis exhibuistis: fuit enim casus ipse miserabilium facile qui misericordes sunt, ad misericordiam devinciens; non cum omnia insperata natura quadam non facile tolerabilia sint, ipse imminens casus in vobis erga nostram fidem pietatem adduxit. Cum autem, sicut exposuistis, domicilia communesque habitationes vestræ omnes radicatæ lapsæ sunt fluxu, et ruina montis, ubi residentia vestri communis sita erat, locaque fertilia dicto casu sterilem successerint conditionem, supplicastis humiliter, ut causam haberent homines minime deserent-

di commune vestrum, quod imminuere dignaremur pro dimidio summam librarum quinquaginta duarum, solidorum tredecim, denariorum quatuor Bonon. quos singulo anno solvere pro rata salarii vicariorum Capugnani, ac quod saltem sal vobis et vestro communi necessarium daretur vobis a camera salium Bononiense pro libris tribus Bonon. ad rationem Corbis, sicut sit cæteris aliis comitatibus communitatis Bonon. propter eorum paupertatem. Nos autem etsi firmiter credamus damna et jacturas vestras, tamen habere volumus in re ipsa omnem possibilem informationem; remque commisimus reverendo D. thesaurario et defensoribus haveris communis Bonon. Ipsi enim infirmati firma-verunt nobis ea quæ in supplicatione per vos narrata sunt, vera esse, imminereque ad hæc pericula præter ipsa, quæ mons ipse adhuc tendit ad decisionem: unde suadebant nobis, quod gratiam vobis faceremus: quod sal vobis daretur ratione corbis pro libris tribus Bonon. a camera, seu canipa salis nostra: et quod salarium communis vestri, videlicet librarum quinquaginta duarum, solidorum tredecim, denariorum quatuor, quod annuatim solvere teneremini pro salario vicariorum Capugnani; quod remitteremus, et imminueremus ad libras triginta duas solidos tredecim, denarios quatuor Bonon. quæ annuatim solvi per vos pro salario vicariorum teneantur. Residuum autem, videlicet libras 20 ne præjudicium fiat cameræ aut aliis communitatibus, solvant hoc modo, etc. Nam facta est alias constitutio per regimina civitatis Bononiæ et confirmata per quemdam reverendissimum cardinalem alias Bononiæ legatum, quod introitus Dacii molendinorum, qui pro rata contingente communitatibus Succidæ, Garaglonis, et Capugnani ad rationem solidorum quatuor pro bucca personarum dictarum comitatum converterentur ad reparationem et ad reapertionem balnearum de Laporetta communitatis Bononiensis. Cuius autem constitutio ipsa jam annis decem servata sit, reparationesque pro majore parte sint perfectæ, parumque restet ad suam perfectionem, suadebant, quod ex introitu prædicto Dacii molendinorum pro rata contingente dietis comitatibus qui per officiales deputatos colligitur causa dictæ reparationis, capiantur dictæ libræ 20 pro completa solutione eorum quæ solvere tenebamini pro salario vicarii vestri, residuum vero introitus deputetur ad solitam dictorum balnearum reparationem. Hoc enim suasis nobis propter damna vestra non mediocriter placuit: unde volentes in iis, quæ possumus, vobis et vestræ calamitati subvenire, auctoritate apostolica qua fungimur gratiam vobis facimus, concedimus et illargimur secundum quod in relatione prædicta significatum est, quod sal videlicet vobis pro usu vestro exhibeatur a canipa salis Bonon. pro libris tribus Bonon. quatenus siquidem solvere tantum debeatis pro salario vicarii Capugnani annuatim libras prædictas triginta

duas, solidos tredecim, denarios quatuor Bononienses: aliæ vero 20 libræ tantum solvantur de introitu deputato pro balnearum reparatione per eum, vel eos, qui ad similem exactionem deputati sunt, sicut latius superius expressum est; mandantes thesaurario cameræ Bonon. qui pro tempore erit, defensoribus haveris, conductoribus, ac superstantibus salis, exactoribus vicariis Capugnani, officialibus deputatis ad dicti introitus exactionem pro reparatione balnearum ac omnibus et singulis aliis officialibus nostris et communis Bononiensis quibus spectat aut spectare possit in futurum, quatenus hanc nostram gratiam servent, faciantque de tempore in tempus ab aliis observari. In quorum fidem præsentis concessionis nostræ decretum fieri, sigillique nostri rotundi jussimus impressione muniri.

Datum Bononiæ in palatio nostræ residentiæ, die quinto decimo mensis Februarii 1452, pontificatus sanctissimi domini nostri D. Eugenii Papæ anno primo (1), etc.

IX.

Post cujus quidem decreti et indulti concessionem, spectabilis miles D. Nicolaus de Sanatis civitatis Bononiensis auctoritate apostolica in comitem Palatinum assumptus, in titulum sui comitatus locum prædictum, qui dicitur Laporetta, cum omnibus pertinentiis et jurisdictionibus suis, ac etiam cum vicariatu dictarum terrarum, et solutione solidorum quatuor pro qualibet bucca hominum et personarum in ipsis terris existentium, prout antea pro macinato cameræ Bononiensis solvere consueverant, eadem auctoritate obtinuit provideri, prout in litteris apostolicis inde confectis, et coram nobis exhibitis clare constat. Cum autem inter præfatum generosum comitem et spectabilem militem ex una parte et vicarios pro tempore deputatos ad regimen terrarum ex altera, ac etiam communitates et homines earundem parte ex altera sæpius controversia fuerit, et etiam vigeat de præsentis occasione solutionis salarii dicti vicariatus, et etiam solutionis librarum viginti, quas præfata communitates, et homines pro eorum buccis macinatus jam certis elapsis annis solvere pro reparatione balnearum de Laporetta consueverunt, ad quorum solutionem præfata universitates et homines dictarum terrarum auctoritate præinserti decreti se asserunt non teneri: nos ergo jurgiorum materias amputare cupientes, ac paci, quieti et tranquillitati subditorum nostrorum providere plurimum affectantes, præsentis nostro decreto firmamus, quod præfata universitates et homines earundem pro omni eo et toto, quod occasione dicti macinatus pro eorum buccis cameræ Bononiensi solvere tenentur de cætero omnes singulas libras undecim Bonon. et non ulterius præfato D. Nicolao comiti prædicto et militi a tempore concessionis auctoritate apostolica sibi facta citra ex computando illud totum de dicta summa quod dictas universitates et homines præfato D.

(1) Falsa pontificatus nota.

Nicolao reperiretur esse solum, effectualiter solvant sine diminutione aliqua; quæ libræ undecim emolumento dicti sui comitatus cedant pro reparatione balnearum de Laporetta, prout eidem ex litteris apostolicis reperitur esse concessum: ac etiam prædictæ universitates et homines pro salario universitatis dictarum terrarum annis singulis solvere debeant, juxta ordinem consuetum vicariis pro tempore deputatis, et imposterum deputandis pro habentes ad hoc facultatem, libras quinquaginta duas, solidos tredecim, et denarios quatuor plenariam a residuo ejus, quod pro toto tempore præterito et usque ad tempus provisionis apostolicæ, ut præmittitur, factæ, dictæ universitates et homines

solvere tenerentur occasione prædicta remissionem, liberationem, et exemptionem concedendo. Et insuper præfatum decretum, ut præmittitur, insertum per nos dignanter inspectum in omnibus suis partibus ultra præmissa auctoritate nostræ legationis confirmamus et approbamus, et etiam de novo conscripta in eo concedimus; mandantes domino thesaurario, defensoribus haveris civitatis Bonon. et aliis, ad quos spectat, tam præsentibus quam futuris, ut prædicta omnia observent, et ab aliis inviolabiliter faciant observari.

Datum Bononiæ, etc. die 20 Novembris 1450, indictione 3, pontificatus D. Nicolai papæ V anno quarto.

ΜΙΧΑΗΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΩΔΗΣ ΕΧΩΝ ΦΡΟΙΜΙΟΝ ΕΠΙ Τῷ ΘΕΙΟΤΑΤῷ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΙ Τῷ ΑΙΔΕΣΙΜΩΤΑΤῷ ΚΑΡΔΗΝΑΛΕΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΑΒΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤῷ ΠΑΤΡΙΑΡΧῃ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

MICHAELIS APOSTOLII

BYZANTINI

ORATIO FUNEBRIS LAMENTABILE HABENS PROOEMIUM IN DIVINISSIMUM BESSARIONEM REVERENDISSIMUM CARDINALEM SANCTÆ SABINÆ ET SANCTISSIMUM PATRIARCHAM CONSTANTINOPOLITANUM.

Ergo erat in fatiis ut, post plurimas illas calamitates et sacræ mihi que charissimæ patriæ expugnationem et excidium, vixdum recreatus, et hunc intolerabilem nuntium audirem. Sapientissimum nostrum et divinissimum dominum et fautorem, quem gentes et civitates, ecclesiæque et principatus consiliarium et præsidem in omnibus habere exoptabant, ex hominibus, heu! inopinato fuisse sublatum! O longi temporis infortunia et subitæ rerum conversiones refluæque fortunæ, quid hoc jamdudum concoquentes nostra ætate perfecistis, cum vel ante vel nostra post tempora liceret? Annon dignam, ut par fuit, ultionem a nobis sumpsit summus rerum moderator per eas quæ præcesserunt calamitates? an et ultimam hanc quasi debitam superinduxit; ut cum ipsa et vitam nobis, heu! utinam eriperet!

Ἐμελλον ἄρα μετὰ τὰ πολλὰ ἐκεῖνα δεῖν, καὶ τῆς ἱερᾶς καὶ φίλης μοι πατρίδος τὴν ἄλωσιν καὶ ἀνάστασιν μόλις (1) ἀναλαβὼν ἐμαυτὸν, καὶ ταύτην πευσεῖσθαι τὴν ἀνύποιστον ἀγγελίαν, τὸν σοφώτατον ἡμῶν καὶ θειώτατον δεσπότην καὶ κηδεμόνα, ὃν ἔθνη καὶ πόλεις, ἐκκλησίαι τε καὶ ἀρχαὶ ξύμβουλον καὶ προστάτην ἐπόθουν ἔχειν διὰ παντός, ἐξ ἀνθρώπων, οἱμοὶ! παρ' ἐλπίδα γενέσθαι. Ὡς δυσκληραὶ τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ περιπέτεια καὶ παλιῖβροιαὶ! τί τοῦτο τυρεύουσαι ἀνωθεν ἐφ' ἡμῶν τετελέκατε, ἔξδν (2) πρὸ ἡμῶν γε ἡ μεθ' ἡμᾶς; ἡ οὐχ ὡς ἱστικὸν ἀξίαν δίκην ἔλαβε παρ' ἡμῶν ὁ ταμίης, ταῖς προλαβούσαις τῶν ξυμφωρῶν, καὶ ὡς προσήκουσαν ταμειῶν ταύτην ἐπισήνεγκε τελευταίαν, ἵνα ξὺν ταύτῃ καὶ τὸ ζῆν ἡμᾶς ὡς ὄφελον ἀφαιρήσεται. Ὡς εἴπερ τοῦτό γε ἦδειν, τοσοῦτοις ἐς τότε περιπεσόντα

(1) Ἀναλαμβάνειν ἢ ἀναφέρειν ἑαυτὸν, recreari sich erholen. Hippocrat. περὶ γυν. II, pag. 267, 28.

(2) Cum liceret. Exempla ad Viger. 350. — Parum humane hæc Noster: sed indulget dolori.

* Hanc orationem Græce edidit Georg. Gustav. Fülleborn, Lipsiæ 1792, cum Georgii Gemisti laudatione funebri Cleopæ Augustæ. Interpretationem latinam addidimus. Vide tomm superiorem in Piethoæ.

δεινοίς, καὶ ταύτην δοῦναι δίκην ἐξωλεσάτην, ἥδιστα
 ἂν εὐξαίμην ἐν τῷ (3) τότε κατακαῆναι, τῇ τῶν
 Ἀχαιμενιδῶν τοιμωάτῃ μαχαίρᾳ ἢ φαῦλῃ τύχῃ πε-
 ριγενόμενον, μυρίων ἀξίας θανάτων ὑφίστασθαι
 συμφοράς. Κρεῖσσον γὰρ ἐσάπαξ, κατ' Εὐριπίδην,
 θανεῖν, ἢ τὰς ἀπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς.

*Ὡ τῶν γινομένων δέξωπέστατον βλέπος! ὦ οἰκο-
 νόμῃ σοφώτατε τῶν θ' ὑφ' ἥλιον τῶν θ' ὑπὲρ ἥλιον,
 τί τὸν φανότατον πυροδὸν τῆς οἰκουμένης ἀπέσθεσας!
 μᾶλλον δὲ, τί τὸν ἡλίου φαιδρότερον ἐξέκοψας ὀφθαλ-
 μόν! Οὐ θεοσεβῆς ἐτύχχανεν ὢν; οὐ προστατῆς τῆς
 Ἐκκλησίας; οὐ μισοπρόηρος; οὐ φιλοδίκαιος; οὐ
 σοφώτατος; οὐ ταῖς ἀρταῖς αὐτοῦ τὴν οἰκουμένην
 κᾶσαν διέπρεπεν; οὐ τοῖς δεομένοις καθημέραν
 ἐπέρχει; οὐκ ἀναιμάκτους ὀσημέραι θυσίας διετέλει
 κοῦν; οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις ἀγαθὸν καὶ δίκαιον καὶ
 φιλόθεον; Ὡ σοφία καὶ ἀρετὴ καὶ παιδεία, τίς ὁμῶν
 τὴν ἐστὶαν διέλυσεν, ἀριστα τε ἀπεξεσμένην καὶ ὡς
 οὐκ ἄλλως ἐνῆν! οὐ γὰρ μόνον τὴν σοφίαν τάνδρῶς
 καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν κοσμιότητα Ἑλλήνας καὶ
 Ῥωμαῖοι θαυμάσαντες ἔχουσι, καὶ ὅσοι τὸν τούτων
 ἀγαπῶσι ζυγὸν καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ
 Βρεττανοὶ καὶ Κίμβροι καὶ Γερμανοὶ, Κελτοὶ τε καὶ
 Γαλάται καὶ Ἰσπανοὶ, Παίονές τε καὶ Ἰθῆρες καὶ
 Κελτικῆρες, ξυναλόντι τε φάναί, ἅπαν γένος Ἑλλη-
 νικὸν τε καὶ βάρβαρον, παρ' ὧν καὶ κλέος ἐκτῆσατο
 οὐρανόμηκας, καὶ μνήμην ἐντεῦθεν, ὡς ὁμοίαι, ἔξει
 παντὸς τοῦ χρόνου τὴν φύσιν υπερνικήσουσαν.

Φεῦ! τίς μου τὴν ἐλπίδα τῶν καλῶν ἀποτεφρώσας
 κατήσχυε! τίς μου τὸν τροφέα τῶν παίδων ἀφεί-
 λετο! τίς μου τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας καὶ τῆς συμ-
 μόρου ταύτῃ πενίας ἔγχετο λαθῶν τὸν παρήγορον!
 Οὐδὲν μοι πρὸς τοῦτο τὰ πατρίδος λελόγισται, οὐδὲν
 ἀποβολὴ παίδων καὶ ὀρφανία πατέρων, οὐδὲν οἰκῶν
 καὶ χρημάτων ἀπώλεια, οὐκ ἄλλο γε οὐδὲ ἐν τῶν,
 ὅσα λύπην καὶ νόσον καὶ ὄσα σύστοιχα τούτοις τοῖς
 τάλασιν ἀνθρώποις ἐπάγουσιν ἐπερχόμενα. Ὡ σοφώ-
 τατε Βησσαρίων, τὸ αἰδέσιμον ἔμοιγε καὶ γλυκὺ καὶ
 καύχημα καὶ πρᾶγμα καὶ ἔνομα, ὅσος ὢν ἡμῖν εἰτα
 τέθνηκας, ὁμοί! ὅς οὐχ ὡς περ μοι δεσπότης ὁμιλῶν
 διετέλεις, οὐχ ὡς εὐεργέτης ἢ ὡς σοφώτατος, ἀλλ'
 ὡς ἴσος τὴν τύχην καὶ ὡς ὀφειλῶν μοι, ἢ καὶ ὡς
 ἕνα τῶν ἡθῶν καὶ δογμάτων τῆς φιλοσοφίας εἰδότι.

Εἴθ' ἐμοὶ ταῦτα λέγοντι νῦν ὅτι δὲ καὶ νεῦρα καὶ
 σὰρξ μῦες τε καὶ ἀδένες καὶ χόνδροι καὶ μυελὸς καὶ
 πᾶν μοι τῶν χυμῶν θεοδὸν μεταβληθεῖ τὸ σύστημα
 πηγαὶ δακρύων γενόμενον! ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως κατ'
 ἀξίαν θρηνησάτω τὸν ἡγεμόνα τῶν λόγων καὶ τῆς
 σοφίας αὐτῆς, τὸν Πλάτωνος εὐγλωττότερον καὶ Δη-
 μοσθένους δεινότερον, τὸν Θουκυδίδου τὸν ἄρκον (4)

(3) De excidio Constantinopolis cogitat. Constantinopolis a Turcis occupata est 1453 d. 29 Maii. Ἀχαιμενιδῶν h. e. Persarum pro: Turcarum, quoad sepe. Conf. Pontanus ad Phranziam. l. 1, cap. 25,

Ideo, hoc quidem si prævildissem me tanta in mala nunc incursum et has funestissimas daturum pœnas, libentius optassem tunc temporis comburi, Achæmenidarum acinace interemptum, quam in miseram delapsam fortunam sexcentis pejores moribus subire calamitates. Satius est enim, ut ait Euripides, semel mori quam cunctis diebus male perpeti.

O tu qui perspicacissimo ea quæ sunt oculo conspicis! O sapientissime eorum, quæ sub sole sunt et super solem, dispensator, ad quid splendidissimam orbis facem exstinxisti? Vel potius quare illum sole fulgentiorem oculum eruisti? Nonne pietatis cultor erat? Nonne Ecclesie defensor? Nonne malorum osor? Nonne justitie amans? Nonne sapientissimus? Nonne suis virtutibus orbem universum decorabat? Nonne egenis quotidie opitulabatur? Nonne incruenta, quotquot eunt dies, sacrificia indesinenter faciebat? Nonne quidquid dici potest et boni, et justii, et religiosi? O sapientia, virtusque et disciplina, quis vestrum dissolvit domicilium ita optime perpolitum, ut aliter non liceret? Hujus enim viri sapientiam et omnem reliquum decorem non modo Græci et Romani et quicunque eorum jugum amant ab iisque reguntur in admiratione habent, sed et Britanni et Cimbri et Germani, Celtæque et Galli atque Hispani, Pæonesque et Iberes ac Celliberes, atque, ut uno verbo dicam, Græcicum genus omne et barbaricum, apud quos gloriam adeptus est quæ cælum usque pertingat et memoriam exinde, ut reor, habebit quæ omnis temporis naturam abunde sit superatura.

Eheu! quis mihi bonorum spem in cineres reductam confudit? Quis mihi puerorum nutritium abstulit? quis mihi senilis ætatis et consociæ senio paupertatis rapuit consolatorem? Nihil mihi ad hoc reputatæ sunt res patriæ civitatis, nihil liberorum amissio, nihil patrum orbitas, nihil domorum et pecuniarum jactura, neque quidquam aliud horum quæcunque dolorem et morbum et his affinia miseris hominibus ingruendo afferunt. O sapientissime Bessarion, venerandum certe mihi et dulce decus et res et nomen, qualis fuisti nobis et deinde, heu mihi! mortuus es! qui necum non quasi dominus conversari perseverasti, non quasi benefactor aut sapientissimus, sed quasi qui fortuna æqualis et mihi debitor esses, vel etiam quasi cum sciente nonnihil philosophiæ morum et dogmatum.

Utinam mihi hæc dicenti nunc ossa et nervi atque caro musculique et adipis et cum medulla cartilagine et omnis in me succorum concretio divinitus transmutata in lacrymarum fontes diffuerent! Aliter enim non satis digne deflare possim litterarum ipsiusque sapientiæ principem illum, Platone disertiorum, vehementiorem Demosthene, sua in

p. g. 255. Μαχαίρα genus armorum Persis olim usitatissimum. Xenoph. de Re Equ. XII, u, i. q. κοπίς Cyrop. I, 2, 9.

(4) Ὀγκος sublimitas. Παρά γε μὴν τοῖς ῥήτορσι

concinnandis orationibus majestate et pulchritudine, Thucydidæ sublimitati tenebras offundentem, illum qui insolubilibus syllogismorum conclusionibus nequaquam se ab Aristotele et Chrysippo superatum esse demonstravit, omniumque cardinalium ipsiusque Patris patrum velint nolint, decus et corona fuit.

Nunc adesse oporteret Orpheam, Musæumque et Homerum, nunc Gorgiam et Lysiam et Andocidem, nunc Pherecyden, Pythagoramque et Platonem, ut in virum virtutum exemplar et imaginem hymnos et funebres orationes et epigrammata conscriberent, si tamen et illi hymnis eum celebrare pares esse possent. Mihi vero, cum sim unus, cum sim tantillus, et tamen præconium contexere audeam et monodiam decantare funebrique oratione denique prosequi, quis non jure succenseat? Quæve in nos non jactentur convicia, qui ea quæ attingere non possumus et supra vires sunt attentamus? Sed nihil horum mihi curæ est, dummodo tu sermones, ut vivens, ita certe et post mortem libenter accipias.

Porro illi erat patria quæ post regiam urbem urbium fuit regina Trapezus antiquissima et Græca civitas a philosophis in sexcentis scriptorum locis decantata: et quibuscunque inter ipsos cordi fuit prospere se habentem ordinare civitatem, legibus bene constitutam, florentem litteris, recte in omnibus dispositam, ii pro forma et exemplari Trapezuntem proposuerunt.

Parentes autem non ex nobilibus erant et fortuna insignibus, sed manu et artificio victum transigebant, victum, ut ego quidem reor, justiore divitioremque tyrannorum victu dynastiarumque, qui gentes et civitates imperio tenent et dirigunt: illi namque homines iisdem affectionibus inditos ex iisdem procreatos sanguinibus, et iisdem quibus ipsi fortunis et casibus obnoxios, ex liberis servos vi faciunt, atque tributum vectigaliaque et exactiones solvere cogunt, et non prætentibus neque habentibus unde præbeant extrema militatur, et Plin ipso qui cæcus est ac dicitur cæciores in eos rabie efferantur. Hi autem, etsi nihil horum omnium habentes sint, honeste tamen et secundum naturam vivunt, copiosius quam divites propriis ex laboribus egenis opem ferentes, peregrinos hospitio suscipientes, alacriorique animo ignem accendunt, unguunt oleo, vestimentis induunt et accumbere faciunt.

Postquam vero in pueritiam proventus est, optima nota signatum eum a parentibus secum assumpsit

τὰ ἐγκώμια — τὸν μὲν δγκον καὶ τὸ ὕψηλὸν ἐξ ἀπαντος περιέχει. Long. de Subl., VIII, 3.

(5) Πῶς ἂν τοῦδε τὸ ὄπ' (αὐτοῦ) λεγόμενον παρὼν Ὀμηροῦ; ἤκουσαν, ἢ Δημοσθένους, ἢ πῶς ἂν ἐπὶ τούτῳ διατέθησαν; Longin. de Subl. XIV, 2. Magis adhuc tuncet Manuel Palæologus in Oratione in Theodor. ap. Combesium (Patrol. t. CLVI). — Ποῖα τις γλώσσα, ποῖα φωνή, νοῦς δὲ τις ἢ φρόνησις ἀρκετεῖεν ἂν ὑμῆσαι; οὐδ' εἰ συνέλοιπεν

τῷ μεγέθει καὶ κάλλει τῆς σφετέρως τῶν λόγων ξυθέσεως ἀποκρῦψαντα, τὸν τοῖς ἀλλοῖσι τῶν συλλογισμῶν ξυμπεράσμασιν οὐδὲν τι ἑαυτοῦ διεννηοχότε Ἀριστοτέλη καὶ Χρῦσιππον ἀποφῆναντα, τὸν κόσμον καὶ στέφανον ἀπάντων τῶν καρδιναλέων καὶ αὐτοῦ γε δὴ τοῦ πατρὸς τῶν πατέρων, κἂν εἰ μὴ θέλοιεν τινες, κἂν εἰ θέλοιεν.

Nūn ἐχρῆν περιεῖναι Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον καὶ Ὀμηρον, νῦν Γοργίαν καὶ Λυσίαν καὶ Ἀνδοκίδην, νῦν Φερεκύδην καὶ Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα (5), ἔν' ὅπως ὕμνους ξυνοῖεν τῇ εἰκόνι τῶν ἀρετῶν καὶ γ' ἐπιταφίους καὶ γ' ἐπιγράμματα, εἴπερ ἄρα καὶ τούτοις ἐφικτὰ γε τὰ τῆς ὑμνήσεως. Ἐμοὶ δ' ἐνὶ τε ὄντι καὶ τοιοῦτῳ γε ὄντι, τῶν πρὸς ἐλόγων κατατομῶντι καὶ μονοδίῳ ἐγγχειροῦντι, καὶ λόγοις ἐπιταφίοις τὸ τελευταῖον προπέμποντι, τίς οὐκ ἂν εἰκότως ἐπιτιμήσειεν, ἢ τίνος τῶν ἐφ' ἡμᾶς λοιδοριῶν φέισται ἂν τῶν ἀνεφίκτων ἐπιχειροῦντας καὶ ὑπὲρ δύναμιν; Ἀλλ' οὐ μοι μέλει τῶν τοιούτων γε οὐδενός, αὐτοῦ σου μόνον δεχομένου τοὺς λόγους ὡσπερ ἀσμένως περιόντος οὕτως ἀμέλει καὶ μετὰ θάνατον.

Τούτῳ μὲν δὴ πατρὶς ἐτύγγανεν οὕσα ἢ μετὰ τὴν βασιλῖδα βασιλῆς τῶν πόλεων (6) Τραπεζοῦς, πόλις ἀρχαιοτάτη καὶ Ἑλληνίς, καὶ μυριαχῆ τῶν λόγων ἀδομένη τῶν φιλοσόφων, καὶ ὅσοις δὲ ἐμέλησε τούτων καλῶς κοσμήσαι πράττουσαν πόλιν, εὐ τε ἔχουσαν νόμων, εὐ τε ἔχουσαν λόγων, εὐ τε τοῖς πᾶσι διακειμένην Τραπεζοῦντα τύπον προὔτεθεικεσαν καὶ παράδειγμα.

Πατέρες δὲ, οὐ τῶν εὐ γεγονότων καὶ περιφανῶν τὰ ἐς τύχην, ἀλλ' ἑαυτοῖς τὸν βίον ποιουμένων χειρωναξίᾳ, βίον, ὡς ἐγῶμαι, δικαιοτέρον καὶ θειοτέρον τῶν ἐν τυραννίσι καὶ δυναστείαις ἔθνη καὶ πόλεις διεπόντων καὶ ἰθυόντων· εἴπερ ἐκεῖνοι μὲν ἀνθρώπους ταυτοπαθεῖς, κἂκ τῶν ὁμοίων ὄντας αἱμάτων, καὶ ταῖς αὐταῖς αὐτοῖς τύχαις καὶ πάθει περιπίπτοντας, δούλους ποιοῦσιν ἐξ ἐλευθέρων ἀνάγκη, καὶ δασμοὺς καὶ φόρους καὶ συνεισφορὰς τελεῖν αὐτοῖς ἐπιτίθενται, καὶ τοῖς μὴ παρέχουσι καὶ οὐκ ἔχουσι τὰ ἔσχατα ἀπειλοῦσι, καὶ (7) τυφλοῦ γε ὄντος καὶ λεγομένου τοῦ Πλούτου τυφλότεροι ὄντες λυτῶσι περὶ αὐτῶν. Οὗτοι δὲ τῶν τοιούτων ἀπάντων, οὐχ ὅτι γε οὐδὲν εἰσιν ἔχοντες, ἀλλὰ καὶ εὐσχημόνως καὶ κατὰ φύσιν βιοῦσιν εὐπετέστερον τῶν πλουσίων, ἐκ τῶν σφετέρων πόνων ἐπαρκοῦντες τοῖς δεομένοις, καὶ τοὺς ξένους ὑποδεχόμενοι, προθυμότερόν τε ἐναύουσι πῦρ, καὶ ὕδωρ θερμὸν αὐτῶν καταχέουσι, ἐλαίῳ τε ἀνατρίβουσι καὶ περιβάλλουσι καὶ ἐγκατακλίνουσι.

Παραγγεῖλαντα δὲ εἰς παῖδων καὶ κόμμα φαινόμενον ἀγαθὸν προσελάβετο μὲν παρὰ τῶν πατέρων

ὁμοῦ πᾶσα συγγραφή τε καὶ ποιήσις, Νέστορις τε καὶ Ὀδυσσεὶς καὶ Ἀντήνορες καὶ οἱ τῶν ῥητόρων πάντες χοροὶ, καὶ Πυθαγόραι καὶ Πλάτωνες; καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς ἅπαντες.

(6) Τραπεζοῦς πόλις Ἑλληνίς οἰκουμένη ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ, Σινωπέων ἀποικία. Χειρογρ. Anab. IV, 8, 22.

(7) Cæcum slexerunt veteres divitiarum deum. Vide Aristoph. Plut. οἱ σ'.

αὐτὸν δὲ τῶν ἱεροφαντῶν μέγιστος Τραπεζοῦντος (8) Δοσίθεος· πίνυ τοι πολλαὶς λιταῖς καὶ δεήσεσι λόγοις τε αὐτὸν ἐκπαιδεῦν καὶ ἅμα θέσθαι υἱὸν τοῦ κατὰ φύσιν ἐπικουδέστερον· ἔπει δ' αὐτῷ κατὰ νοῦν ἐπέη· παλινδρομήσειν εἰς τὸ Βυζάντιον, ξυνεπηγάγετο καὶ τὸν παῖδα τῆς ἀρετῆς τὸ κάλλος ἐπιφερόμενον, μετ' οὐ πολὺ δ' ἄγων ἐνεχείρισε διδασκάλῳ, τὸν μὲν βίον ἀδιαδῆλφτω, τὸν δὲ τρόπον ἀνεπιλήπτῳ, τὴν δ' ἐμπερίαν δεξιωτάτῳ, εὐ μάλα εἰδώς, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν φύσει τέ ἐστιν ἀδέβαια καὶ ὀλιγοχρόνια, παιδεία δὲ μόνη τῶν ἐν ἡμῖν ἀθάνατόν τε καὶ ἀναφαιρέτον.

Ὅτ' οὖν ἐπόθει μάλα τυχῶν, θᾶπτον ἢ πάσι γε κατ' ἐλπίδα, μελέτη τε καὶ γνῶσει καὶ εὐφυῖα συναφῆχε μὲν τὴν πρώτην τέχνην καὶ ἀναγκαίαν ταῖς μετ' αὐτὴν, συναφῆχε δὲ ποιητικὴν τὴν πολυσχιδῆ, εὐπορον οὖσαν χρῆμα καὶ σαφιλῆς, τῆ τε χορηγίᾳ τῆς γλώττης, τῷ τε πλήθει τῶν ὀνομάτων, πάντα ἱκανῶν δηλώσαι· τὰ βουλήματα τῆς ψυχῆς, καὶ ὅποιον ἢ ἔργον ἢ σχῆμα ἢ πάθος ἢ μέγεθος ἕκαστος κέκτηται τῶν ἀνθρώπων ἢ καὶ θᾶν, ἐναργῶς πάντα καὶ ῥᾶστα διασημαίνουσιν. Ῥητορικὴν δὲ γε τὴν πυρρὴς μένος πνεύουσιν, εἰ καὶ ἱλαρὸς αὐτὸς καὶ ἠθικὸς ἐτύγχανεν ὢν, πολὺ τῶν ἄλλων διέφερον ἐν τε βουλαῖς ἐν τε δίκαις κἂν ἐπιδείξεσιν. Ἐπει δ' αὐτῷ ταῦτα εἶχε καλῶς καὶ ἥπερ ἐβούλετο, λογικῆς τε ἦδη καὶ ἠθικῆς ἐπεθύμησε καὶ τοὺς περὶ φύσεως μετείναι λόγους καὶ ἰδεῶν, καὶ τῆς ἐφέσεως ἐπιημοίρῃσεν οὐ πάνυ τοι πολλῷ καὶ διὰ μακροῦ. Ἐτι τε αὖ καὶ τῶν μαθηματικῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ἐν οὐ πολλῷ τινι χρόνῳ, Πλήθωνα ἔχων καθηγεμόνα, καὶ ἀλλοῖστα ξυναφῆχε. Τὰ δ' ἄλλα, ὡς περὶ τὰ τοῖς εὐσεβοῦσι καὶ ἄρηστα, τοῖς βουλομένοις παρῆκεν ἐπιζητεῖν. Οὕτω δὲ οὖν περὶ ταῦτα ἔχοντος τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὄλγα μεριζόντος· ἑαυτὸν τῆ μὲν πρὸς λόγους, ὢν ἀνευ τυφλῶς ὁ βίος, τῆ δὲ πρὸς ἄσκησιν πολιτείας θεοπροποῦς, ἦκεν ἐκεῖνος φθάσας ὁ χρόνος, ὁ τοῖν γενοῖν ἑκατέρωθεν (9) ἐπέραστος, ὃς τὰ διεβῆντο γένη συνῆψε καὶ τὴν παλαιὰν ἔχθραν ἐκείνην διέλυσεν. Ἐπηγάγετο δὲ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὁμόνοιαν, τῶν ἐν βίῳ τὰ κάλλιστα γε καὶ ξυμφορώτατα.

Ἦ πῶς ἀδελφουτὶ ταῦτα καὶ μέτειμι καὶ διέξειμι! πῶς τῷ δυστήνῳ μου ὀφθαλμῷ κατεξηρανθητήν, καὶ φρίκη (10) πάντα περιέσχε τὰ μέλη μου, ἢ ὅτι τὸ αἷμα τῆ λύπη ξυσταλὲν περὶ τᾶνδον, οὐκ ἀλόγως τὰ ἔξω κατεστερέφωτε. Τότε δὲ οὖν εἰς ἀνδρα παραγγεῖλντα τὸν γεναῖον, ἀρχιερέα γενέσθαι τῆς πολυμνήτου Νικαίας, καὶ παρεκάλεσαν καὶ ἠγάγασαν. Τί τὸ ἐντεῦθεν ἀπῆρκεν εἰς Ἰταλίαν αὐνάμα τῷ γαληνοτάτῳ (11) ἡμῶν βασιλεῖ καὶ τῷ τότε τὰς ἡνίας τῆς Ἐκκλησίας ἰθύνοντι, καὶ ξυμπάση τῆ

maximus antistitum Trapezuntius Dositheus, quem multis omnino precibus obsecrationibusque et verbis institueret, simulque in filium sibi adoptaret et quidem longe gloriosiore eo qui secundum naturam genitus. Cum autem ipsi in mentem venisset Byzantium remeare, secum adduxit et puerum virtutis pulchritudinem præ se ferentem, nec multo post magistro, cujus vita irreprensus, incorruptique mores, ob experientiam peritissimo in manus tradidit, apprime sciens cetera quæ sunt in hominibus bona parum esse firma et brevissimi temporis, disciplinam vero in nobis immortalem esse et quæ auferri nequeat.

Porro id cujus magno tenebatur desiderio assecutus, omnium spe citius, studio, mentis acumine et bona indole primam artem illam, cæteris omnibus quæ eam sequuntur necessariam condidit; condidit et multiplices poeticæ partes, ut quæ sit ars læcuples et copiosa, linguæ apparatu et nominum multitudine omnes animi sensus exprimere valens, et qualem vel operationem, vel habitum, vel affectionem, vel magnitudinem sortitus sit hominum aut etiam deorum unusquisque dilucide omnino et facillime commonstrans. Tunc in rhetorica, quæ vim ignis spirat, etsi comis ipse et moratus, cæteros sive in deliberando, sive in causis dicendis, sive in demonstrandi genere longe superabat. Cum autem hæc optime et ex voto calluit, logicam porro et ethicam et eas quæ sunt de natura et ideis scientias discere in desiderio habuit, eique res bene successit, quin tamen multum artus nec diu studuisset. Mathematicarum vero artem et scientiarum, brevi quidem tempore, Plethonem habens ducem, optima quæque percepit. Sed reliqua, quasi supervacua pietatem colentibus et inutilia, iis qui vellent inquirenda dimisit. Ergo iis de rebus ita se habente viro et bifariam curas partito, hinc quidem in litteras, sine quibus cæca est vita, illinc vero in exercitationem instituiti quo Deo digne vivitur, venit tandem tempus illud, utrisque populis desideratissimum, quod disruptas gentes cœdunavit et antiquam illam dissolvit inimicitiam, pacemque et concordiam, res omnium quæ sunt in vita pulcherrimas et utilissimas reduxit.

Hæu! qui sine lacrymis illa tracto et enarro? Quam ob causam miserimi oculi mei sunt exsiccati, et omnia membra mea horrore coercita, nisi quia sanguis præ dolore circum præcordia concretus exteriora mea non absque ratione induravit? Eo igitur tempore virilem in ætatem progressum nobilem nostrum civem, ut celeberrimæ Nicææ archiepiscopus fieret et rogaverunt et coegerunt. Exinde, una cum serenissimo imperatore nostro et cum eo qui tunc temporis Ecclesiæ habenas regebat,

(8) De Dositheis variis egit Fabric. bibl. Gr. III, 5, 14. Vol. II, p. 88 seq.

(9) Orientalem et Occidentalem Ecclesiam significat.

(10) Φρίκη h. l. horror febrilis. Alex. Aphrod.

Probl. 2, 16.

(11) Joannes Palæologus ille: si de concilio Ferrariensi hic sermo est, qui certo est. Vid. Acta hujus syn. Sely. Syropuli pag. 59. Conf. icones ap. Lambec. VIII, p. 504.

cumque omni Orientalis Ecclesiae senatu, in Italiam vela fecit. Qui vero illuc convenerant, volnerunt utrique ex utrisque populis optimos quosque suae ipsorum causae patronos deligi, et hunc unum ex illis in primis elegerunt. Quam multa autem dixerit, quamque multa conscripserit in sacra illa divinissimaque synodo et in ea quae alia in parte Italiae est habita, senserunt et ii quicumque tunc illic aderant, senserunt et ii quibus curae fuerunt ea quae postmodum gesta sunt, sentient vero etiamnum qui volent, cum liceat plurimas et optimas viri orationes manu usurpatis perlegere.

O quam multi tunc in admiratione te habuerunt! quam multi propter te genti nostrae gratulati sunt! quam multi prole felicissimum patrem beatum praedicaverunt et laudaverunt! quam multi divinissimo Dositheo, tuae institutionis causa, faustissima sunt apprecati! Porro propter haec et his adhuc plura, te Romani cardinalis dignitate decorarunt, et insuper te patriarcham ejus quae non ita multo antea, lei mihi civitatum regina fuit constituerunt. Quin imo dignus es iudicatus qui ad summum et divinissimum Romani pontificatum apicem eveheris, et quidem evectus esses nisi fuisset impedimento nostrae gentis infelicitas, vel potius Dei omnia pervidentis oculus alia in futurum reponens quae hominum scientia capere non potest.

Illum vero, cum talis ac tantus esset, naturae concedere coactum, ex hac mortali et corruptibili vita in incorruptam et immortalem transtulit Deus; frueret haud digni fuimus qui diu tanto decore frueremur.

Non me quidem latet, amicissimi viri, homines plerosque nullum existimare dolorem acriorem eo qui ad mortem ducit; ego vero bonis nullam esse suaviores censeo voluptatem quam ex hac vita migrationem; quia, cum sint quasi in carceralibus custodiis, compedibusque et suppliciis detenti, ab iis educti ad immortalem jucundissimamque vitam transmigrant, et eos Deus patres sibi constituit, sedis alios quidem altioris, alios autem inferioris, juxta uniuscujusque certaminum mensuram, dignitate remunerans.

Verum perversi homines, voluptatis veterno obruti, quasi graviore potu per totam vitam inebriati, pro immarcescibili prato hunc carcerem habent neque vincula dissolvi cupiunt, quippe qui infima haec supernis praeponant. Mihi autem neque de his neque

(12) Synodum Ferrariensem significat, a. 1438, d. 6 Octobr. ab Eugenio IV coeptam, anno 1439 post sessionem xvi. Florentiam translata. Duca Hist. Byz. cap. 31, p. 148 seq. In sessione prima Bessarionis προσχώρημα de unione ineunda (vid. Fabric. X, p. 402, 1), in alia quadam ejusdem oratio occurrit de unione. (Conf. idem p. 402, 2). Pertinet huc quoque illa Bessarionis epistola, de qua Fabr. ib. n. 6. Conf. de hoc Concil. *Labbei Syn. Histor. Concil. Paris. 1661, 4. Concil. Coll. Labbei a. 1672 absol. Tom. XIII, 1, 285, et Harduini (Par. 1715, absol.), IX, 1.*

(13) Constantinopolis βσιλλίς τῶν πλῶων sexcen-

γερούσις τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας; Οἱ δὲ φθασάντων ἠδούλοντο παρ' ἑκατέρωθεν ἑκάτεροι τοῖν γενοῖν, τοὺς ἀρίστους ἑαυτῶν ξυνηγέτους ἐλόμενοι καὶ τοῦτον ἕνα τούτων προείλοντο. Καὶ ὅσα μὲν εἶπεν, ὅσα δὲ ξυνεγράψατο ἐν τε τῇ ἐραβ' ἐκείνῃ καὶ θειοτάτῃ (12) ξυνοδῷ ἐν τε ἄλλῃ πῃ τῆς Ἰταλίας, ἦσθοντο μὲν καὶ ὅσοι τότε παρῆσαν ἐκεῖ, ἦσθοντο δὲ αὐτῶν, καὶ οἷς ἐμέλησε τῶν μετὰ ταῦτα γεγενημένων, αἰσθήσονται δὲ καὶ νῦν οἱ βουλόμενοι, ἐξὼν πολλοὺς τε καὶ καλοὺς λόγους ἀναλαβόντας διεξελεῖν τοῦ ἀνδρός.

Ἦ πόσοι σε τότε διὰ θαύματος ἤγον! πόσοι διὰ σὲ τὸ γένος ἐμακάρισαν τὸ ἡμέτερον! πόσοι τὸν εὐτεκνότερόν σου πατέρα καὶ εὐδαιμόνιασαν καὶ ἐπήνεσαν! πόσοι Δοσιθέῳ τῷ θειοτάτῳ τῆς περι σὲ κηδεμονίας ἔνεκεν ἠῤῥξαντο τὰ βελτίω! διὰ τοι ταῦτα καὶ ἔτι πλεῖω γε τούτων καὶ τῷ τοῦ καρδηνάλεος σὲ Ῥωμαῖοι τετιμῆκεσαν ἀξιώματι, καὶ ἔτι γε τῷ τοῦ πατριάρχου τῆς μικρῆς πρόσθεν, ὁμοί! βασιλευούσης (13) τῶν πλῶων. Πρὸς δὲ γ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἀξίος ἐκρίθη (14) τῆς ἀκρας καὶ θείας; τῶν Ῥωμαίων ἱεραρχίας, καὶ μέντοι καὶ γένειο ἄν, εἰ μὴ τοῦ γένους ἡμῶν ἡ κακοπραγία ἐκώλυσε· μᾶλλον δ' ὁ τοῦ Θεοῦ πανδερκίστατος ὀφθαλμὸς ἄλλα ταμεινόμενος, ὧν γνώσις ἀνθρώπων αἰσθῆσθαι οὐ δύναται.

Τοιοῦτον δὲ ὄντα καὶ τηλικούτων ἐκ τοῦδε τοῦ φθαρτοῦ βίου καὶ (15) ἐπικήρου ἐς ἀκήρατον καὶ ἀφθαρτον μετέστησεν ὁ Θεὸς τῇ φύσει παραχωρήσαντα, ὡς οὐκ ἀξίω ὄντων ἡμῶν, τοσούτου κάλλους ἀπολαύειν μέχρι πολλοῦ.

Οἶσθα μὲν οὖν, ὦ ἑταιρότατοι ἄνδρες, ὡς οἱ πλείστοι γε τῶν ἀνθρώπων οὐδὲ μίαν ὁδὸν ἐπιπονωτέραν ἠγοῦνται τῆς ἀγοῦσης ἐπὶ τὸν θάνατον· ἐγὼ δὲ οὐδὲ μίαν ἠγοῦμαι κρείττω γε ἡσθὴν τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἀγαθοῖς τῆς τοῦ βίου τοῦδε ἀπαλλαγῆς. Ὅτι γε ἐν φρουραῖς ὄντες; καὶ πέδις καὶ τιμωραῖς; ὡς ἐν δεσμητηρίῳ, τῶν τοιούτων ἀπαλλαγέντες, εἰς ἀθάνατον βίον καὶ τερπνότερον μεταβαίνουσι, καὶ ὁ Θεὸς (16) παρδδρους ἑαυτῷ ποιεῖται δι' ἀρετῆν, χωρὶς τε τοὺς μὲν ἀμείνονος, τοὺς δὲ ἐλάττονος ἀξίω, κατὰ τὸ μέτρον ἐκάστῳ τοῦ ἀγωνίσματος.

Οἱ δὲ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅφ' ἡδονῆς καρωθέντες; ὡς; ἂν ὅπ' ἰσχυροτέρου πόματος κατεχόμενοι δι' ὄλου τοῦ βίου, ἀκήρατον ὡσπερ λειμῶνα τὸδε ἠγοῦνται τὸ δεσμητήριον, καὶ τὴν λύσιν τῶν δεσμῶν οὐ προσίενται, ἄτε τὰ τῆδε ἐλόμενοι τῶν ἐκεῖ. Ἐμοὶ

ties a Graecis appellatur. Vid. *Nicetas* in Alexio Murzullo. *Niceph. Callistus* praefat. *Constant. Manassis* Annual. passim.

(14) Futurus post Pium II, anno 1464, (i. 14 Aug.) defunctum, pontifex maximus erat, nisi parum officiosa, ut aiunt, Nicolai Perotti admisionalis sui morositate cardinalium animos a se alienasset, X, p. 401.

(15) Vid. Fischeri V. Cl. Ind. ad Aesch. Dial.

(16) Notissimus ille Orientis mos παρδδρῆς honorandi amicos. I Reg. ii, 19. Conf. of O, Matth. xxii, 44, imprimis Knappii V, Cl. Progr. de Christo ad dextram Dei sedente. *Hilae* 1790, 4.

δὲ νῦν οὐ περὶ τούτων, οὐδὲ περὶ τῶν τοιούτων, ὁ λόγος. Ἄλλ' οἱ τῶν τῆδε τάξεις προείλοντο, οἷς γε, εἰ μὴ καὶ βλάβος (17) ἦν μάλιστα ἐν τῷ αὐτῶν κρείττονι, μυριάκις ἂν τοῦ σώματος ἀπελύθησαν, ἐς βίον καὶ χῶρον θεϊότατον βιωσόμενοι. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν τις ἐζήτησε τὴν ἀρχὴν, εἰ μὴ τὸ ἐν ἡμῖν κρείττον ἄθνατον ὑπελάμβανεν.

Ὅτι δὲ τὸ ἐν ἡμῖν κρείττον τε καὶ θεϊότερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τοῦδε ἀπαλλαγὴν ἄθνατον διαμένει, πολλοῖς τε ἄλλοις διὰ μακρῶν διεδήλωται λόγων, καὶ ἡμῶν τοῖσδε ὁμοίαι ὡς οὐκ ἄδηλον ἔσται, τοῖς γε βραχέσι καὶ πένησι. Πρῶτων μὲν δὴ, ὅτι ἀρχαιότατον τὸ δόγμα τοῦτο καὶ πολυθρύλλητον, οὐχ ὅτι τοῖς πολλοῖς καὶ ἀδοκίμοις τῶν τε παλαιότερων τῶν τε νεωτέρων γενῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς πλείστοις καὶ εὐδοκίμοις τῶν ὑπὸ ἥλιον. Οἷς, εἰ μὴ τοῦτό γε δοκῶν ἦν, οὐτ' ἂν τοὺς δικαίως τῆδε καὶ ὁσίως βεβιωκότας, ἐπειδὴν ἀποθάνωσιν, ἐς Ἡλύσιον πεδίον ἀπίοντας οἰκεῖν ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ λύπης ἐκτός καὶ κακῶν ἀπάντων ἐδόξαζον, οὔτε τοῖς οἰχομένοις θεραπείας προσέφερον, οὔτ' ἄλλο γε ὅτιον ἔδρων ἂν τῶν ὅσα τοῖς ἀπογονομένοις συμφέρειν νομίζουσιν.

Ἐπειτα εἰ μὴ τοῦτό γε ἦν οὕτως ἔχον, οὔτ' ἂν τις τοῦ θεοῦ τι νομοίκοι, οὔτ' ἂν αἰτίας ξυνοίη, καὶ μέντοι οὔτ' ἀπειρίας οὔτ' ἐπιόστο τῆς ἀιδιότητος. Τοῦτο δὲ δῆλον τοῖς ἐκ τοῦ πνθῶς αἰῶνος γεννωμένοις τε ἅμα καὶ οἰχομένοις ἀνθρώποις. Ἡ ψυχὴ ἄρα ἄθνατον καὶ ἀίδιον.

Ἐτι, οὐδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἐαυτὴ φαίνεται διαφθεῖρον αὐθαίρετον. Τῶν δ' ἀνθρώπων εἰς τὸν οἶον αὐτοὺς ἀποκτινύουσί τε καὶ διαφθεῖρουσι. Δῆλον, ὅτι ἄθνατον ἡ ψυχὴ. Εἰ γὰρ μὴ, οὐκ ἂν ὁ ἀνθρωπος ἐκὼν εἶναι ὥρμα ἐπὶ τὸν ἴδιον δλεθρον. Νῦν δὲ τοῦτο δρᾶ, εἰδῶς, ὅτι τὸ πυκνῶτατον αὐτοῦ καὶ ὃ δὴ αὐτός ἐστιν, οὐχ ὅπως οὐ ξυνοίεται τε καὶ διασώζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀμείνοσι τῶν τῆδε διατριβαῖς ἀπορραγὲν ἡδὴ γίνεται.

Ἐτι πᾶν τὸ μὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας φθειρόμενον ἀφρατὸν ἔστιν. Ἡ δὲ ψυχὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας οὐ φθίρεται: ψυχῆς δὲ κακία δειλία, φθόνος, ἀκολασία, καὶ ἄλλα ὅσα τυγχάνουσι τοιῦτα ὄντα. Ἀφρατον (18) ἄρα ἡ ψυχὴ καὶ ἄθνατον.

Ἐτι πᾶν τὸ αὐτοκίνητον ἀεὶ κινήτην, τὸ δὲ ἀεὶ κινήτην ἀπαυστον, τὸ δὲ ἀπαυστον ἀτελεύτητον, τὸ δὲ ἀτελεύτητον ἄθνατον. Ἡ δὲ ψυχὴ τοιούτων. Ἀθνατον ἄρα καὶ ἀτελεύτητον, καὶ ἐκ τούτου δὲ δῆλον ἔτι. Πολλοὶ γὰρ τῶν ὑπεκχωρούντων τοῦ τῆδε βίου ἐν αὐτῶν αὐτῇ γε τῇ τελευτῇ πολλῶν θανάτους ὤρισμένως προλέγουσιν, οὐ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν πόρρω πη οἰχομένων. Ἐγὼ γε τοῦτ' εἶδον αὐτοῖν ὀρθαλαμοῖν καὶ ἄλλων λεγόντων ἤκουσα γεγονός. Οὐκ ἂν οὖν θάνατον ἄλλων οὔτε προύγινωσκόν οὔτε προύλεγον, εἰ μὴ τῇ προόψει γε τῆς ψυχῆς ἀθανάτου τε οὐσης καὶ αἰεὶ τοῦτο ἐπι-

de talibus est sermo. Sed qui prae terrenis caelestia praelegerunt, nisi id etiam in ea sui parte quae potior est maximo esset detrimento, sexcentis sese errore exuissent, divinissimam vitam et sedem sortituri. Hoc autem a principio nullus inquisivisset, nisi esse immortale id quod in nobis est praecipuum existimaret.

Porro meliorem diviniorumque nostrae partem immortalem permanere, et a multis aliis per longas ratiocinationes demonstratum est, et per hasce nostras, breves licet et egenas haud inevidens fore arbitror. Primum quidem, quia antiquissimum est, hoc dogma et multorum ore celebratissimum, non solum apud vulgaria et ignobilia, sive vetustiora, sive recentiora hominum genera, sed et apud eas gentes quae sub sole sunt plurimas et laudatissimas. Quibus nisi id esset persuasissimum, neque eos qui juste et sancte vixerunt, post obitum in Elysios campos abeuntes, in omnimoda felicitate doloris malorumque omnium securos habitare opinarentur, neque defunctis adhiberent obsequia, nec quidquam aliud eorum quae mortuis conferre arbitrantur.

Deinde, nisi ita se res haberet, nullus quidquam divini existimaret, neque causam intelligeret, ideoque nec infinitatis nec aeternitatis desiderio afficeretur. Hoc autem evidens omnibus qui unquam ex omni aetate nati sunt et interierunt hominibus. Immortalis ergo et sempiterna est anima.

Præterea nullum videas eorum quae sunt seipsum ultro interimere. Porro ex hominibus sunt qui sibi ipsi manus inferunt et mortem oppetunt. Patet immortalem esse animam; sin minus, homo nunquam proprium in interitum libens irrueret. Nunc autem hoc facit, sciens id quod in se praecipuum est, ino id quod est ipse, non solum constare et permanere, sed ad meliores quam quae hic sunt sedes, abrupto vinculo, jam transmeare.

Insuper id omne quod per proprium vitium non dissolvitur incorruptibile est; atqui anima per proprium vitium non dissolvitur: porro vitium est animae timiditas, invidia, lascivia et caetera quaelibet huiusmodi; incorruptibilis ergo anima et immortalis.

Adhuc autem omne quod seipsum movet semper movetur; quod vero semper movetur irrequietum est; porro irrequietum finis expers; quod autem finis expers, immortale. Porro talis est anima. Immortalem igitur et finis expertem esse etiam ex hoc patet, quod multi eorum qui in eo sunt ut ex hac vita decedant, ipso in exitu, definitas multorum mortes praedicunt non eorum tantummodo qui eadem in urbe sed et qui procul fato funguntur. Ego certe id ipsissimis oculis vidi et ex aliorum ore haec evenisse audivi. Verum mortem aliorum neque praenoscere neque praedicere nisi per praventionem

(17) Τὸ βλάβος; εἰ ἡ βλάβη. Pollux, V, 30.

(18) Conf. Platon. Phaedo, et Cicero Tusc. I, 23.

animæ quæ immortalis est idque semper inquiri per ea et quæ providet, et quæ agit, et quæ cupit et quibus abstinet.

Et hæc quidem, o amici, in præsentis satis sint nobis, quippe qui sermonum inopia et humilitate divinissimo viro ducique nostro melius gratias referre non possumus, et alios noverimus longe pulchriores nostra funebres orationes et epigrammata composuisse, quoscumque circumiens honorabat, omnigenisque optimis et magnificentissimis cumulabat beneficiis. Vos autem, inspectis cæteris viri virtutibus, memoresque ipsum veræ divinæque sapientiæ exemplar existitisse, beatum felicissimumque arbitrari oportet: Deum vero omnia pervidentem eos homines qui præclare et sancte vixerunt, inter quos unus erat et hic noster fautor bonus, religiosus, liberalis, temperans, intelligentes, magnanimus, et hoc certe ipsum sciens quis sit vir sensu præditus beatusque, hos, inquam, qui tales sunt semper propriam in domum ad se evocare, et quem ob virtutes dilexerit eum illic commorari jubere et convivium factum vinum bibere nectare et ambrosia suavius, quod novum cum fidelibus se bibiturum discipulis suis pollicitus est in primo illo suo et pulcherrimo et justissimo regno, quod jamjam his qui digni sunt spondeo, ex iis nempe quæ nobis significavit qui futura prævidet Deus.

(19) Mire hoc sonat, ubi de primo et pulcherrimo justissimoque regno et de fidelibus sermo est. Ita miscent illi sacra profanis!

ζητούσης, οἷς τε προνοεῖ, οἷς τε δρᾷ, ὧν τε ἐφίεται, ὧν τε ἀπέχεται.

Καὶ ταῦτα μὲν, ὦ φίλοι ἄνδρες, ἱκανά γε ἐν τῷ παρόντι, ὡς τῇ πενιᾷ τῶν λόγων καὶ ταπεινότητι βέλτιον τῷ θειοτάτῳ ἀνδρὶ καὶ ἡμῶν ἡγεμόνι μὴ δυναμένοις ἀντιχαρίσασθαι, ὅποτε καὶ ἄλλους εἰδῶσι πολλῶν τοι κάλλιον ἡμῶν ἐπιταφίους εὐθύντας καὶ ἐπιγράμματα, ὅσους περιῶν ἐτίμα καὶ εὐεργέτας παντοίους τε ἀγαθοὺς καὶ πολυτελέσιν. Ὑμᾶς δὲ, τὰς τε ἄλλας ἐπισκοποῦντας τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὰς, καὶ δεῖ θέλας καὶ ἀληθοῦς σωφροσύνης εἰκῶν ἐτύγγανεν ὧν, ἐκεῖνον μὲν ὡς μακάριον ἡγεῖσθαι χρῆ καὶ εὐδαίμονα· τὸν δὲ πάντ' ἐφορῶντα θεόν, τοὺς καλῶς καὶ ὁσίως τῶν ἀνθρώπων βεβιωκότας, ὧν εἷς ἦν καὶ οὗτος ὁ ἡμέτερος, κηδεμῶν ἀγαθῆς, θεοσεβῆς, ἐλευθέρου, σώφρονος, συνετῆς, μεγαλόφρονος, καὶ αὐτό γε τοῦτο εἰδῶς, ὅστις τέ ἐστιν ὁ νοῦν ἔχων καὶ εὐδαίμων ἄνθρωπος, τοὺς δὲ τοιοῦτους ἀεὶ καλεῖν γε παρ' ἑαυτὸν ἐς τὸν ἴδιον οἶκον· καὶ οὐκ ἂν ἐραστῆι ταῖς ἀρεταῖς, τοῦτον ἐκείσε μένειν κελύειν, καὶ συμπότην ποιῆσθαι τοῦ (19) ὑπὲρ νεκτάρ οἴνου καὶ ἀμβροσίαν, ὅν πιεῖν καινὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ σὺν τοῖς πιστοῖς ἐπηγγείλατο ἐν τῇ πρώτῳ καὶ καλλίστῃ καὶ δικαιοτάτῃ αὐτοῦ βασιλείᾳ· ἦν ὅσον οὐκ ἤδη (20) τοῖς ἀξίοις παρεγγυῶμαι, ἐξ ὧν ἡμῖν γε τὸ θ. ἴον ἐπεσημήνατο, τὰ μέλλοντα προορώμενος.

(20) Ὅσον οὐκ ἤδη, jam jam. Conf. Viger. de Idiot. pag. 131, ed. Zcun.

JOAN. ALBERTI FABRICII IN BESSARIONEM

NOTITIA HISTORICA ET BIBLIOGRAPHICA.

(Biblioth. Græc. tom. XI, cum supplementis Harlesii.)

Bessarionis (a), viri magni atque eruditissimi, laudes digna oratione persecutus est Baptista Platina, quæ apud Bzovium ad a. 1472, n. 31-38, legitur (1). Mihi in præsentis satis est notasse, quod ille patria Trapezuntius et monachus ordinis S. Basilii et archiepiscopus Nicænus Græcæque Ecclesiæ antea promachus, primum studio conciliandi, deinde, ubi hoc non videt succedere, Latina dogmata adversus Græcos suos defendendo Romanas partes strenue et constanter sectatus fuit, summosque ab his tulit honores, primus Græcorum inter cardinales cooptatus, a. 1439, ab Eugenio IV, et a Pio II patriarchæ Cpolitani ornatus titulo anno 1463 (b). Episcopus præterea Tusculanus constitutus, futurus etiam post Pium II, anno 1464 defunctum, pontifex maximus, nisi parum officiosa, ut aiunt, Nicolai Perotti admissionalis

(a) De Bessarione præter Bzovium et Oloricum Raynaldum, atque in cardinalum Vitis Ciaconium in promptu est consulere Jovik elogia, Gaddium *De scriptoribus non eccles.*, Varillasium libro IV. *Anecdotor. Florentin.*, Bullartii *Academ.*, tom. I, p. 9; Boissardi *Imagines*, tom. I, p. 136. Hendreichii

Pandectas Brandeb. etc.

(b) Bzovius ait, hoc factum esse a. 1453, a Nicolao V. Sed malui sequi Raynaldum et alios, qui hoc ad a. 1463 referunt. [Add. Leon. Allat. *De Eccl. Occid. et Orient. consensu*, col. 928; Lambec. *Comment.*, V, p. 365. HARL.]

(1) At Exordio et locis bene multis decurtata. Edit.

sui morositate (a) cardinalium animos a se alienasset. Diem obiit Raveunæ 15 Nov. 1472, redux e Gallia, in quam a Sixto IV legatus fuerat : Romæ ad SS. Apostolos sepultus, ubi a. 1466 vivus et spirans sibi monumentum posuerat. Vel in purpura mores semper Græcos retinuisse, barbarique prolixam de-rasæ tunc ex more gentis Romæ semper objecisse (quod effigies ejus etiam apud Lambecium testatur), et domum ejus patens ac clemens asylum sapientiæ Græcæ profugæ post expugnatam Cpolin fuisse, Græci ipsi (b) celebrant. FABRIC.

De hoc eximio grammatico, oratore ac philosopho acrique Platonis defensore, nato 1398, mortuo 1472, consulantur quoque Casim. Ondin. in *Comment. de SS. eccl.*, tom. III, col. 2411 sqq., præcipue de ejus opp. horumque codd. ad a. 1440; H. Wharton. et R. Gerius, qui Whart. narrationem præsertim de scriptis Bessarionis illorumque codd. egregie supplet augetque, in append. ad Cavei *Hist. litter. SS. eccl.*, tom. II, p. 138 sqq. ed. Basil., ad a. 1436. Nic. Comnen. Papadopulus in *Historia Gymnas. Pa. av.*, tom. II, libr. II, cap. 8, p. 171 sqq.; Franc. Dionys. Camusatus ad Ciaconii *Bibliothecam*, p. 911 sqq.; Jac. Brucker. in *Hist. crit. philoa.*, tom. IV, part. III, pag. 43 sqq., et in append. s. vol. VI, p. 686 sqq.; Humphr. Hodins *De Græcis illustr.* lib. 1, cap. 5, p. 136-177, qui etiam laudes, quibus multi eum et vivum et mortuum ornarunt, p. 156 collegit; Hamberger. in *Kurzen Nachrichten*, etc. part. II, 1853 sqq. — Boerner. *De doctis Græcis*, p. 36-104, qui ejus quoque imaginem æri incisam præmisit, aliique plures, quos laudat Saxius in *Onom. lit.*, part. II, p. 420 sqq., ad a. 1439; quibus addis Schroeckh. *Hist. eccl. Christ.*, tom. XXX, p. 163 sqq., 435; tom. XXXII, p. 197, 255 sqq., 340, 343; tom. XXXIV, p. 391 sqq. et 423. Christ. Jos. Jagemann. in : *Geschichte der freyen Künste und Wissensch. in Italien*, tom. III, part. III, p. 256 sqq., et p. 268; de ejus rixa cum Georgio Trapezunt., Ferd. Fossium in *Catal. codd. sæc. xv*, impress. in *Bibl. Magliabech.* tom. I, p. 314 sqq. Funebrem in eum orationem conscripsit Mich. Apostolius, quæ exstat Paris. in bibl. publ. cod. 745 (1). Hodius p. 155, ostentare tradit hodiernos Venetos lignum crucis, Servatoris Christi tunicam, aliasque reliquias, a Bessarione sibi donatas. Villeison. autem in *Anecdotis Græcis*, tom. II, p. 246, de Bessarionis vita et rebus gestis laudat Jo. Baptiste Schioppalabæ *Diss. in perantiquam sacram tabulam Græcam*, insigni solatio S. Mariæ Charitatis Venetiarum a cardinali Bessarione datam, Venetiis 1767, 4, et Aloysii Bandini *Commentarium de eo*, Romæ 1777, 4. Idem sequentem notam codici Marciano 533 Bessarionis manu præfixam evulgavit : Πρόλογος τοῦ ὅλου βίου Βησσαρίωνι τῷ τῶν ἱβ' Ἀποστόλων καρδηνάλιῳ συνταθειμένου. Τῶν ἐνταῦθα ἐκκειμένων λόγων οἱ μὲν, ἐστὶ νέψθναι, καὶ ἄρτι πρώτως ἡμμένῳ τῆς περὶ τὸ συγγράφειν γυμνασίας, ἐκδίδονται, μήτε τινὰ πω βιβλῶν ἱερωσύνης ἔχοντι, πάνυ τε τὴν ἡλικίαν ἀπαλῶ ἐστὶ μοι δευτ., τῷ πρὶν μὲν τῆς Νικαίας ἀρχιερεῖ γεινομένῳ· νῦν δ' εἰς καρδηνάλιον τῆς ἁγίας Ῥωμαϊκῆς, Ἐκκλησίας τελοῦνται, τοῦ ὄρα Βησσαρίωνος καὶ γένος ἐκ Τραπεζοῦντος ἐν Κωνσταντινουπόλει τραφεῖναι καὶ παιδεύεσθαι· οἱ δὲ καὶ ἐφεξῆς ἀεὶ τοῦ χρόνου προβαίνοντος ἐν τῷ τῆς χρείας ἐκάστοτε παρισταμένῳ, ὡς ὁ καιρὸς εἰδῆται, ὑπεργορεύθησαν· οἱ μὲν, ἐν ἱερῶσι τελοῦντός μου, οἱ δ' ἤδη καὶ γεινομένου ἀρχιερέως, ὁ δὲ τελευταῖος, περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, πρὸς τῇ μακρᾷ εἰς Κωνσταντῖνον καὶ δεσπότην ἐπιστολῇ, ἤδη καὶ εἰς τὸ τῶν καρδηνάλιων ἀνηγμένου ἀξίωμα. οὗ, εἰ καὶ μὴ πολλοῦ τινος ἀξιοῦ λόγου εἶσιν, ὡς οἰκεία γεννήματα ὁμῶς φιλοῦντες, ἐν τούτῳ αὐτοὺς τῷ βιβλίῳ πρὸς ὑπόμνησιν ἡμῶν αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἐτέρων ὠφέλειαν ἐξεθέμεθα. — Platinæ *Panegyricus in laudem — Bessarionis, episcopi Sabini, cardinalis Nicæni et patriarchæ CPolitani*, in libro raro : *Explicit liber Dialogi Platinæ de falso et vero bono etc. Ludini (sic) per Gilbertum de Villiers etc.* 1512, 8, de quo libro v. Baumgarten *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. V, part. 25, p. 171 sq. Platinæ *Panegyricum* illum Boerner in libro laud. p. 81, 101, ex alia edit. recudendum curavit. — In Cat. bibl. Bünau. tom. I, vol. II, p. 1084, memorantur quoque Platinæ *Panegyricus*. una cum Platinæ *Vitis pontificum*, Paris. 1505, 8, ibid. 1530, 8, et Colon. 1529, fol. — Bessarionis *Vita* in *Vitis celebr. et erudit. virorum*, Belgice scriptis, Amstelod. 1731, 8, part. III, n. 5, p. 307, 334, Bessar. *Acta selecta* (2), quæ ad ejus legationem in urbe Bononia, Exarchatu Ravennæ et Romandiolæ provincia pertinent, in *Miscellanea di varie operette*, tom. VIII, p. 149-180. Venet. 1744, 12. — Nomen ejus Βησσαρίων — ἐπισκοπος τῆς Νικαίας μητροπόλεως; τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας, comparet inter eos qui subscripserunt synodo octavæ, in cod. Mosquensi synod. 13. V. Matthæi *Notit. codd. Gr. Mosq.*, p. 31. — De cod. Venetæ bibl. Marc. 10, qui continet Novum Testam. in usum Bessarionis descriptum, et adnotat. ab illo ascriptis v. cl. Morelli *Bibl. mss. Gr. et Lat.* tom. I, p. 15 sqq. et p. 19. De cod. Gr. 14, quem magna ex parte Bessario in suum usum exaravit, quæ ad initium adnotationes quasdam de se fecit, ex quibus, cel. Morell. ait, hæc innotescent : Anno 1423, d. 30 Januar. habitum monasticum induit : anno cod., d. 20 Jul., tonsuram monasticam deuo accepit : a. 1426 diaconus factus, post quinquennium ad presbyteratum ascendit; a. 1437 archiepiscopus Nicænus electus, post biennium cardinalis evasit. Ilactenus Morellus, qui etiam observat, ex

(a) Menagius in *Lectionibus Italicè editis ad carmen septimum Francisci Petrarchæ*, p. 10. *Suite du Menagiana*, p. 127. sq. Bernardus Moneta (*de la*

Monnoye) in tomo IV *Menagianorum*, p. 127 sq. (b) Nic. Comnenus *Prænot. mystagog.* pag. 348.

(1) Eam edidit Fulleborn, cum Plethonis laudatione funebri Cleopæ imperatricis, Lipsiæ 1792. Edit.

(2) Aloysius Bandinius in *Commentario supra edito* ait (col. xx) inter ea *Acta* editam fuisse *legem sumptuariam* Bononiensibus, cum apud eos legati a latere munus impleveret, a Bessarione datam. At loco a Bandinio laudato ea tantum diplomata leguntur quæ supra recudimus. Edit.

animæ quæ immortalis est idque semper inquiri per ea et quæ providet, et quæ agit, et quæ cupit et quibus abstinet.

Et hæc quidem, o amici, in præsentī satis sint nobis, quippe qui sermonum inopia et humilitate divinissimo viro ducique nostro melius gratias referre non possimus, et alios noverimus longe pulchriores nostra funebres orationes et epigrammata composuisse, quoscunque circumiens honorabat, omnigenisque optimis et magnificentissimis cumulabat beneficiis. Vos autem, inspectis cæteris viri virtutibus, memoresque ipsum veræ divinæque sapientiæ exemplar existitisse, beatum felicissimumque arbitrari oportet: Deum vero omnia pervidentem eos homines qui præclare et sancte vixerunt, inter quos unus erat et hic noster sanctorum bonus, religiosus, liberalis, temperans, intelligens, magnanimus, et hoc certe ipsum sciens qui sit vir sensu præditus beatusque, hos, inquam, qui tales sunt semper propriam in domum ad se evocare, et quem ob virtutes dilexerit eum illic commorari jubere et convivam factum vinum bibere nectare et ambrosia suavius, quod novum cum fidelibus se bibiturum discipulis suis pollicitus est in primo illo suo et pulcherrimo et justissimo regno, quod jamjam his qui digni sunt spondeo, ex iis nempe quæ nobis significavit qui futura prævidet Deus.

(19) Mire hoc sonat, ubi de primo et pulcherrimo justissimoque regno et de fidelibus sermo est. Ita miscent illi sacra profanis!

ζητούσης, οἷς τε προνοεῖ, οἷς τε δρᾷ, ὧν τε ἐφέεται, ὧν τε ἀπέχεται.

Καὶ ταῦτα μὲν, ὦ φίλοι ἄνδρες, ἱκανὰ γε ἐν τῷ παρόντι, ὡς τῇ πενίᾳ τῶν λόγων καὶ ταπεινότητι βέλτιον τῷ θεοτάτῳ ἀνδρὶ καὶ ἡμῶν ἡγεμόνι μὴ δυναμένοις ἀντιχάρισσθαι, ὅποτε καὶ ἄλλους εἰδῶσι πολλῶν τοι κάλλιον ἡμῶν ἐπιταφίους ζυθόντας καὶ ἐπιγράμματα, ὅσους περιῶν ἐτίμα καὶ εὐεργέετε παντοίοις τε ἀγαθοῖς καὶ πολυτελέσι. Ὑμᾶς δὲ, τάς τε ἄλλας ἐπισκοποῦντας τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὰς, καὶ δεῖ θείας καὶ ἀληθοῦς σωφροσύνης εἰκῶν ἐτύγγανεν ὧν, ἐκείνον μὲν ὡς μακάριον ἡγεῖσθαι χρῆ καὶ εὐδαίμονα· τὸν δὲ πάντ' ἐφορῶντα θεῶν, τοὺς καλῶς καὶ ὁσίως τῶν ἀνθρώπων βεβιωκότας, ὧν εἷς ἦν καὶ οὗτος ὁ ἡμέτερος; κηδεμῶν ἀγαθός, θεοσεβής, ἐλευθέριος, σώφρων, συνετός, μεγαλόφρων, καὶ αὐτό γε τοῦτο εἰδῶς, ὅστις τέ ἐστιν ὁ νοῦν ἔχων καὶ εὐδαίμων ἀνὴρ, τοὺς δὴ τοιοῦτους· ἀεὶ καλεῖν γε παρ' ἑαυτὸν ἐς τὸν ἴδιον οἶκον· καὶ οὐδ' ἂν ἐραστῆι ταῖς ἀρεταῖς, τοῦτον ἐκεῖσε μένειν κελεύειν, καὶ συμπότην ποιεῖσθαι τοῦ (19) ὑπὲρ νέκταρ οἴνου καὶ ἀμβροσίαν, ὃν πιεῖν καινὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ σὺν τοῖς πιστοῖς ἐπηγγείλατο ἐν τῇ πρωτίστῃ καὶ καλλίστῃ καὶ δικαιοτάτῃ αὐτοῦ βασιλείᾳ· ἦν ὅσον οὐκ ἤδη (20) τοῖς ἀξίοις παρεγγυῶμαι, ἐξ ὧν ἡμῖν γε τὸ θ. ἴον ἐπισημήνατο, τὰ μέλλοντα προορώμενος.

(20) Ὅσον οὐκ ἤδη, jam jam. Conf. Viger. de Idiot. pag. 131, ed. Zeun.

JOAN. ALBERTI FABRICII IN BESSARIONEM

NOTITIA HISTORICA ET BIBLIOGRAPHICA.

(Biblioth. Græc. tom. XI, cum supplementis Harlesii.)

Bessarionis (a), viri magni atque eruditissimi, laudes digna oratione persecutus est Baptista Platina, quæ apud Bzovium ad a. 1472, n. 31-38, legitur (1). Mihi in præsentī satis est notasse, quod ille patria Trapezuntius et monachus ordinis S. Basilii et archiepiscopus Nicænus Græcæque Ecclesiæ antea promachus, primum studio conciliandi, deinde, ubi hoc non videt succedere, Latina dogmata adversus Græcos suos defendendo Romanas partes strenue et constanter sectatus fuit, summosque ab his tulit honores, primus Græcorum inter cardinales cooptatus, a. 1459, ab Eugenio IV, et a Pio II patriarchæ Cpolitani ornatus titulo anno 1463 (b). Episcopus præterea Tusculanus constitutus, futurus etiam post Pium II, anno 1464 defunctum, pontifex maximus, nisi parum officiosa, ut aiunt, Nicolai Perotti admissionalis

(a) De Bessarione præter Bzovium et Oloricum Raynaldum, atque in cardinalum Vitis Ciacconium in promptu est consulere Jovii elogia, Gaddium *De scriptoribus non eccles.*, Varillasium libro IV. *Anædolor. Florentin.*, Bullartii *Academ.*, tom. I, p. 9; Boissardi *Imagines*, tom. I, p. 156. Hendorichii

Pandectas Brandeb. etc.

(b) Bzovius ait, hoc factum esse a. 1453, a Nicolao V. Sed malui sequi Raynaldum et alios, qui hoc ad a. 1463 referunt. [Add. Leon. Allat. *De Eccl. Occid. et Orient. consensu*, col. 928; Lambec. *Comment.*, V, p. 365. HARL.]

(1) At Exordio et locis bene multis decurtata. Edit.

sui morositate (a) cardinalium animos a se alienasset. Diem obiit Ravennæ 15 Nov. 1472, redux e Gallia, in quam a Sixto IV legatus fuerat : Romæ ad SS. Apostolos sepultus, ubi a. 1466 vivus et spirans sibi monumentum posuerat. Vel in purpura mores semper Græcos retinuisse, barbaraque prolixam de- rasæ tunc ex more gentis Romæ semper objecisse (quod effigies ejus etiam apud Lambecium testatur), et donum ejus patens ac clemens asylum sapientiæ Græcæ profugæ post expugnatam Cpolin fuisse, Græci ipsi (b) celebrant. FABRIC.

De hoc eximio grammatico, oratore ac philosopho acrique Platonis defensore, nato 1396, mortuo 1472, consulantur quoque Casim. Oudin. in *Comment. de SS. eccl.*, tom. III, col. 2411 sqq., præcipue de ejus opp. horumque codd. ad a. 1440; H. Wharton. et R. Gerius, qui Whart. narrationem præsertim de scriptis Bessarionis illorumque codd. egregie supplet augetque, in append. ad Cavei *Hist. litter. SS. eccl.*, tom. II, p. 138 sqq. ed. Basil., ad a. 1436. Nic. Comnen. Papadopulus in *Historia Gymnas. Pa'au.*, tom. II, libr. II, cap. 8, p. 171 sqq.; Franc. Dionys. Camusatus ad Ciaconii *Bibliothecam*, p. 911 sqq.; Jac. Brucker. in *Hist. crit. philoa.*, tom. IV, part. III, pag. 43 sqq., et in append. s. vol. VI, p. 686 sqq.; Humphr. Hodius *De Græcis illustr.* lib. I, cap. 5, p. 136-177, qui etiam laudes, quibus multi eum et vivum et mortuum ornarunt, p. 156 collegit; Hamberger. in *Kurzen Nachrichten*, etc. part. II, 1853 sqq. — Boerner. *De doctis Græcis*, p. 36-104, qui ejus quoque imaginem æri incisam præmisit, aliique plures, quos laudat Saxius in *Onom. lit.*, part. II, p. 420 sq., ad a. 1439; quibus addis Schroeckh. *Hist. eccl. Christ.*, tom. XXX, p. 163 sqq., 435; tom. XXXII, p. 197, 255 sqq., 340, 343; tom. XXXIV, p. 391 sqq. et 423. Christ. Jos. Jagemann. in : *Geschichte der freyen Künste und Wissensch. in Italien*, tom. III, part. III, p. 256 sqq., et p. 268; de ejus rixa cum Georgio Trapezunt., Ferd. Fossium in *Catal. codd. sæc. xv*, impress. in *Bibl. Magliabech.* tom. I, p. 314 sqq. Funebrem in eum orationem conscripsit Mich. Apostolius, quæ exstat Paris. in bibl. publ. cod. 743 (1). Hodius p. 155, ostentare tradit hodiernos Venetos lignum crucis, Servatoris Christi tunicam, aliasque reliquias, a Bessa- rione sibi donatas. Villoison. autem in *Anecdotis Græcis*, tom. II, p. 246, de Bessarionis vita et rebus gestis laudat Jo. Baptiste Schioppalabæ *Diss. in perantiquam sacram tabulam Græcam*, insigni sodalitis S. Mariæ Charitatis Venetiarum a cardinali Bessarione datam, Venetiis 1767, 4, et Aloysii Bandini *Com- mentarium de eo*, Romæ 1777, 4. Idem sequentem notam codici Marciano 533 Bessarionis manu præ- fixam evulgavit : Πρόλογος τοῦ ὅλου βίου Βησσαρίωνι τῷ τῶν ἱβ' Ἀποστόλων καρδηναλίῳ συνταθειμέ- νου. Τῶν ἐνταῦθα ἐκκευμένων λόγων οἱ μὲν, ἐτι νέφ' ὄντι, καὶ ἄρτι πρώτως ἡμμένων τῆς περὶ τὸ συγγρά- φειν γυμνασίας. ἐκδέδονται, μήτε τινὰ πω βαθμὴν ἱερωσύνης ἔχοντι, πάνυ τε τὴν ἡλιζαν ἀπαλῶ ἐτι μοι ὄντι, τῶ πρὶν μὲν τῆς Νικαίας ἀρχιερεῖ γενομένῳ· νῦν δ' εἰς καρδηνάτιον τῆς ἀγίας· Ῥωμαϊκῆς· Ἐκκλη- σίας τελοῦντι, τοῦ ὄρα Βησσαρίωνι, τὸ γένος ἐκ Τραπεζούντος ἐν Κωνσταντινοπόλει τραφέντι καὶ παιδευθέντι· οἱ δὲ καὶ ἐφεξῆς ἀεὶ τοῦ χρόνου προβαίνοντες ἐν τῷ τῆς χρείας ἐκάστοτε παρισταμένῳ, ὡς ὁ καιρὸς ἐδίδοι, ὑπηγορεύθησαν· οἱ μὲν, ἐν ἱερῶσι τελοῦντές μου, οἱ δ' ἤδη καὶ γενομένου ἀρχιερέως, ὁ δὲ τελευταῖος, περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, πρὸς τῆ μακρᾷ εἰς Κωνσταντῖνον καὶ δε- σπότην ἐπιστολῆ, ἣδ' καὶ εἰς τὸ τῶν καρδηναλίῳ ἀνηγγέμενον ἀξιωμα. εὖ, εἰ καὶ μὴ πολλοῦ τινος ἀξιοι λόγου εἰσίν, ὡς οἰκεῖα γεννήματα ὁμῶς φιλοῦντες, ἐν τούτῳ αὐτοὺς τῷ βιβλίῳ πρὸς ὑπόμνησιν ἡμῶν αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἐτέρων ὠφέλειαν ἐξεθέμεθα. — Platinæ *Panegyricus in laudem — Bessarionis, episcopi Sabini, cardinalis Nicæni et patriarchæ CPolitani*, in libro raro : *Explicit liber Dialogi Platinæ de falso et vero bono etc. Ludini (sic) per Gilbertum de Villiers etc.* 1512, 8, de quo libro v. Baumgarten *Nach- richt. von merkwürd Büchern*, tom. V, part. 25, p. 171 sq. Platinæ Panegyricum illum Boerner in libro laud. p. 81, 101, ex alia edit. recudendum curavit. — In Cat. bibl. Bünau. tom. I, vol. II, p. 1084, memo- rantur quoque Platinæ Panegyri. una cum Platinæ Vitis pontificum, Paris. 1505, 8, ibid. 1530, 8, et Colon. 1529, fol. — Bessarionis Vita in *Vitis celebr. et erudit. virorum*, Belgice scriptis, Amstelod. 1731, 8, part. III, n. 3, p. 307, 354, Bessar. *Acta selecta* (2), quæ ad ejus legationem in urbe Bononia, Exarchatu Ravennæ et Romandiola provincia pertinent, in *Miscellanea di varie operette*, tom. VIII, p. 149-180. Venet. 1744, 12. — Nomen ejus Βησσαρίων — ἐπίσκοπος τῆς Νικαίας μητροπόλεως; τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας, comparet inter eos qui subscripserunt synodo octavæ, in cod. Mosquensi synod. 13. V. Matthæi Notit. codd. Gr. Mosq., p. 31. — De cod. Venetæ bibl. Marc. 10, qui continet Novum Testam. in usum Bessarionis descriptum, et adnotat. ab illo ascriptis v. cl. Morelli *Bibl. mss. Gr. et Lat.* tom. I, p. 15 sqq. et p. 19. De cod. Gr. 14, quem magna ex parte Bessario in suum usum exara- vit, quæ ad initium adnotationes quasdam de se fecit, ex quibus, cel. Morell. ait, hæc innotescunt : Anno 1423, d. 30 Januar. habitum monasticum induit : anno eod., d. 29 Jul., tonsuram monasticam denuo accepit : a. 1426 diaconus factus, post quinquennium ad presbyteratum ascendit; a. 1437 archiepi- scopus Nicænus electus, post biennium cardinalis evasit. Illictenus Morellus, qui etiam observat, ex

(a) Menagius in *Lectioibus Italicæ editis ad car- men septimum Francisci Petrarchæ*, p. 10. *Suite du Menagiana*, p. 127. sq. Bernardus Moneta (*de la*

Monnoye) in tomo IV *Menagianorum*, p. 127 sq. (b) Nic. Comnenus *Prænot. mystagog.* pag. 348.

(1) Eam edidit Fulleborn, cum Plethonis laudatione funebri Cleopæ imperatricis, Lipsiæ 1793. Edit.

(2) Aloysius Bandinus in *Commentario supra edito* ait (col. xx) inter ea Acta editam fuisse *legem sumptuariam* Bononiensibus, cum apud eos legati a latere munus impleret, a Bessario datam. At loco a Bandinio laudato ea tantum diplomata leguntur quæ supra recudimus. Edit.

his suppleri posse Bandinii commentarium de Bessarione, etque multa alia et majoris quidem momenti addenda restare. Idem p. 120, et 121, 249, 250, 269, de aliis codd. quos Bessario conscribendos curavit: ad initium primi sunt Andronici (Callisti) Byzantini versus hexametri undequinquaginta in laudem Bessarionis ob editos pro Platone libros, qui etiam exstant in codd. Laurentianis apud Bandin. tom. II, p. 92, 96, et aliis. — Idem cel. Morellus *ibid.*, p. 114 sq., docet, Bessarionem cod. Marc. 190, qui continet Procli *Commentar. in Platonis Timæum*, totum adnotatiunculis ad argumenta commonstranda replevisse; ad initium autem esse duo epigrammata, alterum Bessarionis epitaphium in se Græce scriptum, a Theod. Gaza Latine redditum, alterum Gazæ in Bessar. laudem Latine factum; utrumque esse a Pandinio editum in Catal. Mss. Laurent., II, p. 153, posterius tamen non sine mendis. — Veneto Marciano cod. 304, qui continet Euclidis *Optica*, Bessar. per totum codicem adnotatiunculas adjecit, de quibus Morell. l. c. p. 185. — p. 186. de Archimedis opp. in cod. 305 quem Bessarion manu sua passim supplevit. — Romæ in cod. bibl. Vaticanæ, Andreæ arch. Rhodi *Apologia ad Bessarionem missa*; v. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.*, p. 7 C. — *Ibid.* p. 106 C, et pag. 112 B, in bibl. Vatic. cod. n. 2741 atque n. 3920. *N. episcopi Firmiani oratio in funere cardin. Bessarionis*. Bibliothecam locupletissimam, Græcis libris magno sumptu in Italiam transvectis, Venetiis Bessarion condiderat; eam moriens Venetæ reipublicæ dono dedit. Conf. Lambec., III, p. 163, not. Kollar., et infra n. 23. Quidam tamen codd. quos possederat Bessarion pervenerunt in bibl. Cesar. V. Lambec. VIII, p. 1093, ibique not. — Catal. in bibl. Vatic. v. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.*, p. 27 C, et p. 112 A, p. 1181. HARLESIIUS.

SCRIPTA BESSARIONIS GRÆCA :

1. *Oratio de unione ineunda*. Incipit: Τῶν μεγάλων πραγμάτων οὐ τὰ τέλη μόνον. Græce et Latine in Actis concilii Florentini, tom. XIII Labbei, p. 35-46, et tom. IX Harduini, p. 27-35. FABR. — Monac. in cod. 27 sunt plura Bessarion. scripta, quæ duce Hardtio in *Aretini Beytrâgen*, etc., a. 1803, part. IV, p. 5 sqq. secundum ordinem Fabr. paucis indicabo: scil. p. 5, n. 2, in capp. decem divisa, cum variis lectis et notis in margine positis, et n. 6 cum notis margin. et p. 6, n. 7; pag. 7: Bessar. allocutio ad synodum, (quæ in cod. dicitur VIII.) Florentin. inc. Τῶν μεγάλων πραγμάτων, etc. Reliqua suis locis memorabo. HARL.

2. *Oratio dogmatica de unione*. Incipit: Τὴν μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ. Græce et Latine Bessarione ipso interprete in Actis concilii Florentini, tom. IV Binii, p. 557; tom. XIII Labbei, p. 391-455, et Harduini tom. IX, p. 319-372. Confer Allatium III, 3, *De consensu*, p. 931. FABR. — Florentiæ in bibl. Laurent. cod. 14, n. 2, plut. 10, Gr. V. Bandin. Cat. codd. Gr. Laur. I, p. 483, qui adnotat, illam orat. exstare Gr. et Lat. in edit. Concilior. Veneta, 1732, tom. XVIII, p. 483. — In eod. cod., n. 3, legitur Bessarion. orat. ad VIII synodum, publice pronuntiata in ejusdem principio, Octobris d. VIII, ind. II (quam etiam in cod. Bavar. exstare, paulo ante significavimus, sed conf. *ibid.* not. Hardtii); eaque, adnotante Bandinio, edita est Gr. et Lat. in ed. Concilior. tom. cit., p. 35. sqq. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 527, in quo etiam alia sunt opp. eoque secundum ordinem, a Fabricio designatum, n. 7, 16, 4, 17, 18 et 19, Græce et Latine. — *Ibid.* in cod. 589, Or. *de unione*, item sec. ordinem Fabricii, n. 6, 9 et 16. V. cat. codd. Gr. Marc., p. 285 et 309. — De cod. Paris. v. ad n. 7. fin. — Vindobon. in cod. Cæs. 257, n. 7, Or. *de unione* in concilio Florentino a. 1439 habita. V. Lambec. V, p. 366. — Latine orat. binæ *de unione*, cum aliis Bessarionis Lat. opp. Venetiis in bibl. Marc. cod. 234, ac tribus seqq. V. Lat. et Italica D. Marci bibliotheca eod. mss. Venet. 1741, fol., p. 77 sqq., et adnotatur, utramque orationem exstare in conciliorum Labbei edit. Veneta, 1732. p. 35, 399, 467. — In Montfaucon. *Bibl. biblioth. mss.* hæc orat. aliaque Bessarionis opp. in variis codd. ut plurimum haud distinctæ occurrunt; eorumque indicem verbis Montfauconii subjungere licebit: pag. 489 A, Patavii ap. Fichetum, Bessarionis *orationes*; p. 109 A. et 114 A. (Romæ in bibl. Vatic. n. 2526, 3585 et 3586, ac 4057, varia opuscula.) — Pag. 186 A, *ibid.* in cod. Ottobon. or. ad synodum, et p. 191. B. *Ibid.* liber dogmaticus de unitate, Gr. tom. II, pag. 469 C et D ac pag. 470 A, opera, Venet. in bibl. Marc. — Pag. 483 E, opus de unione Ecclesiæ Latine cum Græca. Venet. in bibl. Justiniani. — P. 341, Florent. in bibl. Laurent., plut. 54, inter codd. scriptorum Latin., cod. 2, or. dogmat. *de unione*, quam Græce habitam Bessario ipse postmodum fecit Latinam; *declaratio* aliquorum quæ in dicta oratione continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt; *De successu synodi Florentinæ et processione Spir. Scti*, s. Epist. ad Alexium, etc., primum Græce liber editus, deinde ab ipso Latinis litteris donatus; *Defensiones recti catholice dogmatis Latinorum*, videlicet de process. Spir. Scti adversus Palamiam, cujus contradictiones Vecchi argumentis confutantur; — *Epistola generalis ad Græcos*, exhortans eos ad obedientiam Romanæ Ecclesiæ, etc., et de electione sua in patriarcham, quam Gr. et Lat. fecit; — *de sacramento Eucharistiæ*; — de loco Evangelii Joannis (v. Fabr. n. 24 infra); — *Orat. ad arma contra Turcas capessenda*, habita in conventu Mantuano Pii II pontif. Rom. jussu congregato (prodiit Islehii a. 1603); — *Or. altera* ipsiusmet argumenti, habita in conventu Norimbergensi, cum illic legatus esset, soluto Mantuano conventu; *replicatio ad responsionem legatorum Germaniæ*, ejusd. argumenti; — eorum quæ post proximam ejus replicationem secuta sunt, *brevis et succincta enarratio*; — *orat.* habita pro fine et solutione conv. Viennensis; — *Epistola legatorum omnium Germaniæ principum ad Bessarionem*, apost. sedis legatum; — *Bessarionis responsio ad legatos*; — ejusd. in civitate Bononia legati *oratio* habita, cum Ludov. Bentivolen. vexillo donaret, quem Nicolaus V. natali Servatoris nocte ense donave-

rat; — *orat. in caput Andreæ apostoli*, e Peloponneso Romam allatum etc. — *oratio ad Paulum III pontif. et oratores Italiæ* de periculis toti Italiæ imminentibus; — *or.* ad eosdem de discordiis sedandis, et bello in Turcas decernendo; — *Epistola ad Paulum III. de prima Philippica Demosthenis*; — Demosthenis or. illa a Bessarione traducta; — *epist.* ad eundem pontificem de eadem oratione; — *Epistola ad P. D. Bessarionem ord. S. Benedict. societat. S. Justinæ, et abbatem S. Severini Neapolis*, scripta Romæ v, Aug. 1470. Gratias agit, quod prorex Neapolitanus se cum copiis suis adversus Turcas paratissimum fore spondeat; — *Acta generalis octavæ synodi, sub Eugenio IV Ferrariæ inceptæ, Florentiæ vero peractæ, e Græco in Latin. nuper traducta, interprete Barthol. Abrahamo Cretensi*; — item Bessarionis — *Oratio ad Græcos habita quæ inscribitur dogmatica* — eod. Bessarione interprete; ejusd. Bessar. ep. *de successu ipsius synodi ac de Spir. S. processione, ad Alexium Lascarim*, eod. interprete; Romæ ap. Ant. Bladum de Asula, 1526. in fol. V. *Catal. des Livres du cabinet de — Gaignat, par Guil. Franc. de Bure*, tom. I, p. 61, et Cat. bibl. Leij., p. 27. — In tom. II operis: 'H ἀγία καὶ οὐκ οὐρενική ἐν Φλωρεντία σύνοδος, f. a. p. 187-273, est orat. dogmaticæ versio Lat. ab ipso Bessarione facta, et multo longior quam ea quæ Græce scripta fuit ab illo; et ipsius Bessar. versio Lat. suæ *Declarationis* (posthæc n. 21 memoratæ). V. Baumgart. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. IX, p. 451 sq. HARL.

3. *Physicæ demonstrationes de Deo*, de immortalitate animæ et de incarnatione Christi, mss. in bibl. Bodleiana.

4. *Contra Marcum Ephesium*, cum ad priora ejus capita xvii Latinis opposita respondisset Gregorius protosyncellus, et cætera absolvere per fata fuisset prohibitus. Vide Arcudium lib. II *De concordia*, p. 115. Allatum. pag. 932, et Lambecium lib. v, pag. 174, (FABR.) s. pag. 366 Kollar., n. 6. Cod. 257—Mouac. in cod. Bav. ad. n. 2. cit., apud Hardt., pag. 12, sunt fol. 180: *Marci Ephesii Eugenici capp. syllogistica ad Latinos*; sequitur fol. 224, *Bessarionis* responsio ad caput xviii, per modum epistolæ. — Venetiis in bibl. Marci cod. 527, ad n. 2 cit. — Florent. in bibl. Laurent. cod. 14, n. 14, plut. 10, *Marcii Ephesii capp. sequitur Georgii Scholarii responsio ad capp. i-xvii inclusive*; tum Bessarionis responsio ad capp. reliqua xxi. V. Bandini Cat. cit. I, pag. 484. — Mediolani in bibl. Ambros. de process. Spir. Scti contra Marcum Ephesium; epist. ad Ephesios *de fide catholica et Romani pontificis primatû.* V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.*, p. 510 C. — Venetiis in bibl. Marc. in codd. Latinis 133 et duobus seqq. Bessar. adversus argumentum, quo in primis niti solebat advers. catholicam fidem Marcus Ephesiorum antistes: init. *Magna illa inter Græcos et Latinos.* Sequitur Bessar. opusculum ab aliis, ut ait auctor cat. codd. latin. bibl. Marc. pag. 78, haud memoratum: *Confutationes reliquorum argumentorum ipsius Ephesii confectæ atque editæ.* An prius opusc. continet responsionem ad cap. xviii, posterius autem ad reliqua capp. responsionem (1) ? HARL.

5. *Epistola ad Thomæ Palæologi filiorum pædagogum*, Anconam missa Roma 9 Aug. 1465, servata a Phranza III, 27, et a Jac. Pontano notis ad Phranzam p. 309. Græce, deinde a Meursio Græce et Latine edita, nec non ex Meursii editione a Labbeo, ut dixi volum. VI, p. 241 [s. p. 545 vol. VII n. ed.]. Incipit: Εὐγενέστατε ἀνὴρ καὶ ἡμῶν φίλτατος φίλων, ἐδεξάμην καὶ πρότερον.

6. *Epistola ad Alexium Lascarim Philanthropum dicta Antidotus* de successu synodi Florentinæ et de processione S. S. Incipit: Ἐὐ μὲν οὐ τὰ ἀνθρώπινα μόνον. Græce et Latine ex duplici versione, Bessarionis ipsius altera, altera Arcudii, edita ab ipso Arcudio in *Opusculis aureis theologis*, vulgatis Romæ 1630, 4, et recusus 1671, 4. Latine exstat in Conciliis Labbei tom. XIII, pag. 1228-1262, et Hardini tom. IX, pag. 1043-1077. FABR. — Ms. Vindobon. in cod. Cæs. 257, n. 8. V. Lambec. V, pag. 367, ibique not. Kollar. add. Lambec. V, pag. 316, in nota 1, et Kollar. adnimmadv. in not. B. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 589, et Latine inter codd. Lat. V. Cat. illius biblioth. codd. Gr. pag. 309, ac Latinoor. pag. 78. — Florent. in cod. Laurent. 14, n. 3, plut. 10. V. Bandin. l. c. I, pag. 483, qui adnotat, id opusc. Latine exstare in edit. Concilior. Venet. a. 1752, tom. XVIII, p. 1244 sqq. — Conf. Baumgarteu *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. VI, pag. 427, 451 sqq., 451 sqq., et supr. ad n. 2. HARL.

7. *Apologia adversus Gregorium Palamam pro Joannis Vecci patriarchæ Cpol. libro adversus responsiones Græcorum de processione Spiritus S. a Filio.* Græce et Lat. in iisdem opusculis. FABR. — Ms. Venetiis in codd. Marc. 527 *contra capp. Maximi Planudis de processione Spir. S.* et 589. *contra Palamam pro Jo. Vecco.* V. cat. cit., p. 285 et 310, et *Latina Bessarionis versio* in quatuor codd. V. cat. codd. Lat. bibl. Marci, p. 78 sqq. — Paris. in cod. bibl. publ. 1270, 5, et Florent. in cod. Laurent. 14, n. 4, *Jo. Vecci inscriptions XII, in sententiis SS. Patrum, quas collegit de process. Spir. S. cum totidem Gregorii Palamæ confutationibus et Bessarionis apologiis*: sub fin. illorum opusc. iterumque n. 6, *Maximi Planudæ de process. Sp. S. contra Latinos syllogismi iv, cum Bessarionis responsionibus.* V. Bandin. I, c. I, p. 483. — Vindobon. in cod. CCL, n. 13, varior. Patrum Latin. testimonia de process. Spir. S., et n. 14. Becci s. Vecci epigraphæ, Gregorii Palamæ confutatio. et Bessarionis responsiones pro Vecco. V. Lambec. V, pag. 316, ibique not. Kollar., et pag. 317 sqq., qui ex Allatio *De Ecclesiæ Occid. et Orient. perpetua consensione*, p. 766, longum locum de illis excerpit, notavitque, ibid. libr. III, cap. 3, § 1, pag. 930, spe-

(1) Opus contra Marcum Ephesium inchoavit Scholarius, absolvit Bessarion. Utriusque argumenta junctim edemus infra ex mss. Edit.

ciationi agi de Bessarionis scriptis. — Eadem opusc. in cod. Bavar. 27, fol. 57. V. Hardt. in *Aret. Beytr.* n. 1803, part. iv, pag. 6 seq. — Paris. in bibl. publ. cod. 1270, n. 4, Becci collectio testimoniorum de process. Spirit. S. — N. 5, Gregorii Palamæ confutatt. cum Bessarionis responsis; n. 6, *Maximi Planudis de process. Spir. S.* Subjunctæ sunt capitibus singulis Bessarionis et Demetrii Cydon. responsiones; n. 2. *Bessarionis opus dogmat. de componendis Latinis inter et Græcos controversiis.* Sequitur ejusd. *profess. fidei.* HARL.

8. *Epistola catholica sive encyclica ad Græcos Ecclesiæ Cpol. subjectos*, in qua se œcumenicum patriarcham nominat. Confer Allatium *De Consensu*, pag. 289, 353, 928. Exstat cum duplici versione, Bessarionis ipsius et altera Arcudii, notisque Græce et Lat. in iisdem opusculis ab Arcudio editis. Latine ex Bessarionis versione apud Odoricum Raynaldum ad a. 1463, n. 58 sqq. FABR. — In codd. bibl. Marci citat. 527 et 589. V. cat. cit, pag. 285 et 309. — Taurini in bibl. reg. cod. 186, fol. 400. V. cat. codd. Gr. Taur., pag. 275. — Paris. in bibl. publ. codd. 422, et 423, n. 8, atque 1316, n. 2. Oxon. in bibl. Bodlei. cod. Baroc. 145. — Monac. in cod. Bavar. 27, fol. 258, et cod. 45, fol. 488 : V. Hardt. in *Aretini Beytrægen*, etc., a. 1803, part. iv, pag. 14 et part. v, pag. 39. seq. — Vindobon. in codd. Cæs. 61, n. 6, et 62. V. Lambec. VIII, p. 1057 sqq. (ubi probat Arcudii in not. ad ed. opusc. auror. p. 572 seq. suspicionem, vanam illam et falsam œcumenici patriarchæ appellationem non a Bessarione ipso [uti ipse Fabric. h. l. scripserat], sed a posterioribus Græcis schismaticis additam esse, et Bessarionem videri ab illa procul dubio abstinnisse), et pag. 1060 seq. HARL.

9. *Responsio ad quatuor argumenta Maximi Planudæ de processione Spiritus S. ex solo Patre.* In iisdem opusculis. FABR. — V. ad. n. 7. — Venet. in bibl. Marc. codd. duobus ad n. 8 citatis. — In cod. Bavar. 27, Planudæ quatuor argumentationes et totidem Bessarionis responsiones; acc. Demetrii Cydone testimonium de his capitibus in margine positum. V. Hardt. l. c., a. 1803, part. iv, pag. 8. — Eadem Paris. in bibl. publ. cod. 828, n. 2. 1270, n. 6. HARL.

10. *Epistola encyclica de azymo* citatur a Nic. Commeno, pag. 161 *Prænot. mystagog.*

11. *Epistola ad Gennadium Scholarium* id. pag. 233, 244, 285, 340. *Ad Theodorum Gazam.* Ms. Lambec. VII, pag. 162 seq. (a) *Ad Palæologos* epistola Græco-barbara citatur ab Is. Haberto, pag. 155, ad Pontificale Ecclesiæ Græcæ. *Ad Michaelem Byz.* a Cangio in Appendice ad Glossarium Græcum pag. 16. *Ad eundem Michaelem Apostolium*, Lambec. V, pag. 175, et (b) Allat. *De consensu*, pag. 938, et *ad Andronicum Callistum*, infra pag. 747 (c). *Ad Gemistum Plethonem* de quatuor quæstionibus Platonicis (1) : περί τοῦ ἀδυσποστάτου, περί τοῦ μεθεκτοῦ καὶ ἀμεθέκτου, περί τῆς τῶν ὄντων συνωνυμίας ἢ ὁμωνυμίας. [et περί εἰλαρμένης, in cod. Matrit. ms. Reg. 31, fol. 180. V. Iriart. l. c. p. 136. HARL.]. Lambec. VII, pag.

(a) Pag. 317, ed. Kollar. in cod. Cæsar. 90, n. 5, de Georgii Trapezuntii libro pro Aristotele contra Platonem. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 589. V. cat. cit. p. 509. et Montfauc. Bibl. bibl. mss. p. 469 E. — Florent. in codd. bibl. Laurent. 14, n. 7, plut. 10, et 33, n. 7, plut. 51. V. Bandin. l. c. tom. I, p. 483; et II, p. 386. — Mediolani in bibl. Ambrosiana, in qua etiam sunt Bessarionis et Gemisti epistolæ; item epistolæ ad *Michaelem Apostolium*; quæstiones ad *Plethonem* ter. *Epist. catholica ad Græcos*; *defensio pro synodo Florentina*, quæ est edita sub nomine Gennadii Scholari: capp. 10, de concordia Græcorum Latinæque Ecclesiæ, conciliationes. Epistolæ Bessarionis et aliorum ad easdem controversas spectantes; *Epistolæ ad Andronicum*. V. Montfauc. l. c. p. 494 D. — Monac. in cod. Bavar. 27. Inc. Ἄ μὲν περί τῆς ἀρχιεπισκ., *ad Theodorum*. V. Hardt. l. c. a. 1805, part. iv, p. 9, qui, Epistola, inquit, quam Lambec. asserit lib. vii (l. c.), a nostra differt, et Theodoro Gazæ inscribitur, nec nostram typis mandatam novit. (HARL.)

(b) Sive pag. 369 de cod. 257 in quo aliquot sunt opp. Bessarionis, sed illa epistola, olim jam excisa, non amplius in eo comparat, animalterente Lambecio. Græce et Latine edidit Boivin. Conf. Boivin. comm. de controversiis philosophor. sac. XV, de Platone et Aristot. in *Mémoir. de Littérature de l'A. ad. des Inscr. et B. L.* tom. III, pag. 281 sqq. edit. Paris. et Germanice versa notique illustrata a C. A. Henmann in *Actis philosoph.* part. x, part. II, p. 557 sqq. ubi versio Bessar. epist. ad Apost. p. 551 sqq. legitur. — Ms. Florent. in bibl. Laurent. cod. XXXIII, n. 8 et 10, plut. 58. V. Bandin. l. c. II, p. 482. — Lugd. Bat.

inter codd. Vessian. V. Cat. bibl. Leid. p. 401, n. 6. — Oxon. in cod. Baroc. 114, in quo etiam est, suspicante editore cat. Mss. Angliæ, vol. I, p. 13, Bessar. op. *De immortalitate animi et incarnatione Christi.* — Paris. in bibl. publ. 1751, n. 2; 1760, n. 22; 2652, n. 5, data dicitur illa epist. Viterbii a. 1462. In cod. 3043 est, n. 11, Gregorii Epistola ad Bessarionem, et n. 12, ejusd. Oratio in Bessar. ejus in colligenda bibliotheca studium summopere prædicat. — Matriti in cod. Reg. mox citando. — Conf. not. seq. HARL.

(c) *Matriti* in cod. Reg. 31, fol. 134. Brevisissima quinque versuum epistola *ad Andronicum Callistum*; init. Ἀνέγνων καὶ Μιχαήλω εὐρέδην κατὰ τοῦ ἐταίρου Θεοδώρου sequitur longior ad eundem epistola: inc. Προσβέβοντι παρὰ τῶν μεγίστων ἀρχιεπισκ. Tum Andronici Call. epist. *ad Bessarionem*. V. Iriart. Cat. codd. gr. Matrit. p. 156, qui quidem opiat, ut plenissima et absolutissima omnium scriptorum Bessar. fiat editio. — Lugduni Bat. inter codd. Scaliger. amœbæ Epistolæ inter Bessarion. et Plethonem. V. Cat. bibl. Leid. p. 541, n. 51. — Florent. in cod. Laurent. 55, n. 5, plut. 58, Bessar. epistola; et n. 4, Plethonis ad Bessar. Responsiones s. Epistolæ duæ; ac n. 9, Bessar. Epist. *ad Andronicum Callistum*. V. Bandin. l. c. vol. II, p. 481, seq. — In bibl. Escorial. 1) *Responsio ad Andronicum et Quæstiones de Trinitate* (n. 15, l. nostro; 2) *de mysterio Eucharistiæ*, (n. 17, l. nostro; 3) *ad Georg. Gemistium* (sic) *de quibusdam quæstionibus Aristotelis* cum responsione; 4) *Problematata quoddam. Reprehensio verborum Trapezuntii in Platonem. De quæstione Categoriarum. De eo, quod per se substitit. Epistolæ iterum ad Gemistum* et alia

(1) Eas edidit Camusat in observationibus ad Cicconium. V. in hoc volumine. Edit.

162 seq. [sive pag. 346, ed. Koll. n. 2, cod. Cæsar. 90, et n. 5. *Georgii Gem. Plethonis* epp. duæ responsoriæ ad superiore[m] Bessar. epistolam. — Florent. in cod. Laurent. 55, n. 3, plut. 58. V. Bandin. l. c. pag. 481. — Oxon. in bibl. Bodlei. n. 2290, cat. ms. Angl. 1. Bessarionis et Gemisti epistolæ. — Ib. in cod. Ba. occ. 165. *Controversiæ circa Platonica quædam dogmata inter Apostolium et Gemistum ac Theodor. Gazam atque Bessarionem.* — Paris. in bibl. publ. cod. 462, n. 2, cum Gem. Pleth. duplici responso. — Eadem in codd. 1739, n. 17 et 18; ac 2376, n. 8 et 9, Epist. ad Plethonem, cum versione H. S. Reimari, cum Plethone de Fato. Lugd. Bat. 1722, 8. HARL.] *Ad filios Gemisti Plethonis de obitu et laudibus Patris*, infra pag. 757; et Allat. pag. 957, de consensu. (a) Epistolæ quatuor ad Philanthropenum citantur ab eodem Allatio, pag. 950, et Nic. Commeno, pag. 17, 323, 350. *Prænot. mystagog.* Alias epistolas ms. memorat Nesselius, parte iv, p. 151. Labbeus, p. 99, 185. *Bibl. novæ* ms. FABR. — Venetiis, in bibl. Marc. cod. 527, sunt sex epistolæ sine inscriptionibus. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 285. — Ibid. in cod. 533, duæ sine inscriptione tum novem aliæ ad Amoerutzen; *Theodor. Porphyrogenitum*; *Paul. Sophianum*; *Demetrium Πεταγωγέρον*; *Nicephorum Chilam*, *Dionysium Hieromonachum*; *Nomophylacem τὸν Εὐγενικόν* *Matthæum* et *Isidorum hieromonachos*; denique in fine epist. ad *Alexium Lascarin*, et ad *Constantinum Palæologum*. V. Cat. cit. pag. 288. — Epistola ad *Joan. Argyropulum*, *Florent.* in cod. Laurent. 13, n. 1, plut. 55, quam integram Gr. publici juris fecit Bandin. in Cat. codd. gr. Laur. 2, pag. 275 seq. — Epistola ad *Nicolaum Secundinum*, *Eubœum*, quæ laudes Gemisti eximias continet, Venet. in cod. Marc. 533. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 150. Eam Gr. cum versione sua Lat. ex illo cod. in lucem primum protulit cel. Morell. in bibl. Gr. et Lat. tom. 1, pag. 212 seqq. — Secundum Montfauc. *Bibl. biblioth. ms.* pag. 27, n. 572; Romæ in bibl. Vatic. Bessarionis et Petri Gellii Epistolæ duæ; — pag. 108, n. 3399, ibid. diversorum Epistolæ ad *Bessarionem*. — pag. 109, n. 2596, ibid. Bessar. Epistolæ et varia opuscula; — pag. 401, D. Florent. in bibl. Laur. cod. 18, plut. 83, Bessar. et aliorum epistolæ; — pag. 974 *A Georgii Anirutzæ* epistola ad Bessarion. Paris. in cod. Colbert. 3028; p. 1201 E. in bibl. Guil. Pelliserii, et p. 1275, n. 203, in bibl. Scti Gatiani Turonensis, it. pag. 1328 D, in bibl. de Mesme Epistolæ quædam Bessarionis; — pag. 1395 B, Taurini in bibl. Reg. Bessarionis Epistolæ et alia. HARL.

12. *De primatu papæ.* Allatius *De consensu*, pag. 966, et infra pag. 775.

13. *De S. Trinitate explicatio.* ms. FABR. — Est pars operis cujusdam: *Venet.* enim in bibl. Marc. cod. 523 Bessar. interpretatio in primum librum τῶν ἀποφάσεων. Init. Πᾶσα διδασκαλία. Agitur de S. Trinitate. V. Cat. cit. pag. 282. De cod. Escorial. V. a n. 11. HARL.

14. *Professio fidei Christianæ contra omnes hæreses*, divisa in capita XXI, ms. in bibl. Cæsarea. Lambec. V, p. 226. [s. pag. 465 ed. Kollar. in cod. 278. HARL.] Incipit: α'. Πιστεύομεν ὅτι ἔστι Θεὸς δημιουργὸς πάντων.

15. *Monodia in obitu Manuelis Palæologi* imp., a. 1419 defuncti, ex Nic. Perotti, archiep. Sipontini, versione legitur apud Abr. Bzovium ad a. 1472, n. 56 (b). *Iambi in obitum Theodoræ*, Constantini Palæologi uxoris, apud Allatium, de consensu p. 955. Habuit et varias Bessario Orationes, ut in funere Cleopæ Palæologæ apud Labbeum, pag. 71, et quas memorat Gesnerus: et conciones quam plurimas, teste Platina. Etiam laudes patriæ suæ et ad Græcorum imperatorem de uxoris obitu scripsit consolationem, teste Trithemio, cap. 821, *De scriptor. ecclesiasticis*.

16. Πρὸς τὰ Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλην περὶ οὐσίας. *Ad dicta Plethonis in Aristotelem de substantia.* Meminit Gesnerus in bibl. et Allatius, pag. 387, de *Georgiis*. Infra pag. 747. FABR. — Ms. Venet. in bibl. Marc.

quædam, teste Plüero in *Itiner. per Hispaniam* p. 161 seq. — Epistol. ad Mich. Apostolium et ad Andronicum Callist. edidit Bovin. in *Histoire de l'Academie royale des Inscrip. et B. L.* tom. II, p. 455 seqq. ed. Haagan. 1724, 12, sec. Schroeckh. l. cit. tom. XXX, p. 165, aut sec. Bandin. II, p. 482, tom. IV. ed. Paris. 4; et Amstelod. 1719, 12, p. 488; sed in ed. Paris. (quam in manibus habeo), tom. II, p. 715 seqq. legitur *Boivin.* recitat. de controversiis etc. p. 719, de Bessarione, et p. 720 seqq. versio Gallica Epistolæ Bessar. ad Mich. Apostolium: illa autem Gr. et Lat. in tom. III, p. 281 seqq. In tom. II, p. 720, est versio Gallica brevis epist. Bessarionis ad Andronicum. In Germanica Louis. Adelg. Vict. Goutshedæ versione *Hist. acad. Par. Inscr.* tom. II, p. 377 seqq. exstat quoque Bessar. ep. ad Mich. Apost. Gr. ac Lat. V. paulo ante de epist. ad *Mich. Apostol.* HARL.

(a) Ms. Vindobon. in cod. Cæs. 257, n. 9, et 277, n. 1, ac n. 2, Bessarionis *Epigramma in proprium sepulcrum*. V. Lambec. V, p. 367, ibique Kollar. in not. B. — *Venet.* in bibl. Marc. cod. 533. V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 152. Florent. in cod. Laurent. 21, 8, plut. 10. V. Bandin. l. c. l. p. 489. HARL.

(b) Ms. Gr. Venet. in bibl. Marc. 533, in quo etiam præter epistolas, inedita aut incognita partim, ex-

stant Bessar. 1) Prophoneticus ad Alexium Comnenum, imper. Trapezuntium: incipit: Κράτιστε βασιλεῦ, ὃ μὲν προσήκον. 2) Παρατήσις tanquam ex persona archiepiscopi Sophiæ: inc. Τοῦ τῆς ἀρχιεπισώφνης. 3) *Monodia* III in *Theodoram Comnenam*; 4) Canon in S. martyrem *Pantaleonem*; 5) *Iambi* in sepulcrum *Cleopæ Palæologinæ*; 6) *Iambi* in sepulcrum *Theodoræ Palæologinæ*; 7) *Iambi in pepulum*, exhibentem imagines Manuelis et Helenæ Palæolog. habitu laicorum et monachorum; 8) *Sermo* moralis adhortatorius ex persona Joannis Lascaris (τοῦ Λασκάρη) ad ejus filium *Demetrium* eapp. xv, præit Epistola ad illum Joannem; 9) *Ad synodum Cpolitanam*, tanquam ex persona archiep. Trapezuntii Dosithei; 10) *Encomium in Trapezuntium*; 11) *Homilia* in dictum: *Beatus vir, qui invenit sapientiam*; præit Epistola ad Theodorum; 12) *Sermones consolatorii* III, ad imperatorem, qui conjugem amiserat. Operibus præmittitur Proæmium Bessarionis, in quo exponit, quibus temporibus prædicta opp. scripserit; nec non anonymi Encomium in Bessarionem. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 287 seq. — Paris. in bibl. publ. cod. 2540, n. 3, *Orat.* funebris in mortem *Cleopæ*, uxoris Theodori Palæologi; et in eodem. 456, n. 5, et 941, n. 2, *Iambi* in mortem *Theodoræ Palæologinæ*. HARL.

527 et 589. V. cat. cit. pag. 285 et 509.—Florent. in cod. Laurent. 10, n. 8, plut. 10. V. Bandiu. l. c. 1, pag. 485. — Monac. in cod. 27. V. Harlt. l. c. a. 1803, part. IV, pag. 9. HARL.

17. Περὶ τοῦ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας μυστηρίου, καὶ ὡς τοῖς τοῦ Κυρίου ῥήμασι μάλιστα τελειοῦται. *De sancto Eucharistiæ mysterio, et quod per verba Domini maxime fit consecratio*, contra Marcum Ephesium. Græce ms. in bibl. Casarea. Incipit: Τοῦ ἱεροῦ τῆς συνάξεως καὶ εὐχαριστίας. Vide Lambecium V, pag. 175 (a) Latine prodiit in Bibliothecis Patrum et novissima edit. Lugdunensi tom. XXVI, pag. 787. Quod vero Whartonus, Allatium p. 932, *De consensu* secutus, scripsit Græce et Latine prodiisse cum Liturgiis Patrum, Parisiis 1560, fol. error est (1), nam nec Græce nec Latine ibi habetur Bessarionis scriptum, habetur autem scriptum Marci Ephesii, quod Bessario oppugnavit.

[*Epitome historiarum Appiani Alexandrini et Epitome bibl. hist. Diodori Siculi*, scil. librorum quinque priorum et ab xi ad xv inclusive, Venet. in bibl. Marc. cod. 525. V. Cat. cit. p. 282. HARL.]

[*Excerpta ex Herodoto, libris Thucydidis et aliorum, inscripta a Bessarione παρασημειώσεις ἡμέτεραι, λέξεων δηλονότι τινῶν καινοπραπέστερων* etc. Subiunguntur *Epitome legum Platonis et epitome libror. Hermogenis de formis orationis*, Venet. in cod. Marc. 526. V. Cat. cit. pag. 284 seq. — Quædam, quæ Fabric. inter opp. Bessarionis Latine scripta retulit, etiam Græce confecta esse, deinceps monstrabimus. HARL.

LATINE SCRIPTA.

18. *Contra calumniatorem Platonis* (Georgium Trapezuntium) libri iv, Venet. apud Aldum 1503 et 1516 fol. Vide infra p. 722, 730. FABR.— Ms. Græca Venetiis in bibl. Marc. codd. 198 et 199. Latina autem in ejusdem bibliothecæ codd. quinque. V. Cat. codd. gr. Marc. pag. 110, et codd. Lat. pag. 110 seq. atque cl. Morell. *ms. Bibl. Gr. et Lat.* tom. I, pag. 120 seq. — Monac. Gr. in cod. Bavar. 80. V. cl. Hardt. in Aretini *Beytrægen*, ann. 1804, part. 5, pag. 4 seq. — Latine sunt multa Bessarionis opera Florent. in bibl. Laurent. codd. 1 (quæ est edit. princeps Rom.) et 2, plut. 54, quæ ex Montfaucon. *Bibl. biblioth. ms.* pag. 341, supra ad n. 2 fin. jam commemoravi. — Editi sunt illi libri primum Bessarionis — *Adversus calumniatorem Platonis libri V*, et *De natura et arte adversus Georg. Trapezuntium liber*, sine nota anni, Romæ autem, ut ex versibus in calce positus apparet, typis Conr. Schweynheim et Arnoldi Pannartz, in ædibus Maximorum. Vid. Angeli Mariæ Card. Quirini lib. *De optimorum scriptorum edit. quæ Romæ primum prodierunt*, etc. pag. 227 seq. edit. Jo. Ge. Schelhornii, Lindav. 1761, 4; atque Schelhorn. in Nota docet ex Epistola ad Marsil. Ficinum (inter Epistolas Mars. Ficini Venetiis ann. 1495, in fol. excusæ lib. I, fol. vi; aut in Mars. Ficini Opp. Paris. 1641, tom. I, pag. 602, ubi etiam Ficini Responsio legitur) opus illud ann. 1469 typis esse exscriptum; idem ex eadem Ficini epistola, et ex epist. Philelphi ad Bessarionem, lib. xxxi Epist. Philelphi, Venet. 1502, fol., pag. 214, commemoravit Franc. Xaver. Laire in Specimine typogr. Romanæ, Romæ 1778, 8, pag. 145 seq. Assentitur Audifredus in Catalogo hist.-critico Romanarum edd. sæc. xv, Romæ 1783. 4, pag. 21 seq. Add. Clement. bibl. ad n. 20 citat., pag. 248. Guil. de Bure Cat. bibl. duc. de La Vallière, tom. I, pag. 369 seq. et Ferd. Fossium in Cat. bibl. Magliabech. tom. I, pag. 313 seq., qui copiose disserit et de hac edit. et de ipso Bessarione ejusque controversiis. De quibus etiam agitur a Boivin. in Comm. supra ad n. 11 laudata, et quidem p. 562 seq. vers. ab Heumanno factæ, cujus notam addes, item Schrocckh. *Histor. eccles. Christian.* tom. XXX, pag. 434 sqq. Bruckeri *Hist. crit. philos.* tom. IV, part. 1, pag. 41 seq. et 71 seq. HARL.

19. *De natura et arte*, sive an natura et ars consulto agant. *Adversus eundem Trapezuntium*. Ad calcem jam dictorum iv librorum. FABR.— Græce Venet. in cod. Marc. 198, ac Gr. et Lat. ibid. in cod. 27 V. cat. cit. pag. 110 et 285, ib. inter codd. *Latn.* (pag. iii Catal.) cod. 229. — Paris. in bibl. publ. cod. 817 n. 16 Græce. HARL.

20. *Orationes quatuor ad principes Italiæ* de Christianorum clade in Chalcide Eubœæ, periculis Italiæ, post expugnatum Hydruntum, imminentiibus: de sedandis discordiis et bello in Turcas decernendo: et persuasio ex Demosthenis *Olynthiaca*. Inter Nic. Reusneri Consultationes atque Orationes turcicas, iv voluminibus, ann. 1596, 4, editas, vol. II, pag. 197, 203 215, 229. FABR.— Ms. Taurini in bibl. Reg. cod. 1165. V. Cat. codd. Latin. etc. Taur. p. 390. seqq. ubi primum edita est ex isto cod. longa Guilielmi Ficheti, Sabaudii, rectoris universitatis Paris. cui Bessario illas miserat orationes, Epistola ad Sabaudia duces præmissa, et sequitur Bessarionis ad Fichetum epistola, scripta d. 13 Dec. 1470. — Vindobonæ in cod. Cas. Bessar. oratio de periculis a Turca imminentiibus, et de bello contra Turcas suscipiendo, scripta ann. 1470, item oratio de discordiis sedandis et bello in Turcam decernendo. Vid. Montfaucon. *Bibl. bi-*

(a) Sive p. 346 seq. ed. Kollar. cod. 257, n. 5.— Venetiis in cod. Marc. 527. V. Cat. cit. p. 285. — Mediolani, in Bibl. Ambros. V. Montfaucon. *Bibl. biblioth. ms.* p. 510 C. — Mosquæ in cod. synod. 594, n. 18. V. Matthæi Notit. codd. Gr. Mosq. p. 252. qui addit, in fine hanc esse notam: "Ἐκ τινος βεβλήτου τῆς κυρίας τῆς ψυχῶσώ πας, et in cod. libro

esse aliquot Orationes et Epistolas Demetrii Cydone. — Oxon. in bibl. Bodl. cod. Barocc. 90. — Ibid. in Collegii novi cod. 135, s. n. 1099 Gal. ms. Angliæ, etc. I, part. II. — in cod. Thom. Gale 121 s. n. 5955, dicti Cat. vol. II. — In cod. Escorial. V, ad n. 11. HARL.

(1) Error est quidem, sed Fabrici ipsius; prodiit, sed Latine tantum, inter Liturgias Patrum, et ea editione usum sumus ad recognitionem textus in Bibliotheca Patrum Lugdunensi corruptissime impressi. Eodr.

blioth. pag. 574 D. — Edit. Bessar. *Orationes et Epistolæ ad Guil. Fichetum et alios*; una cum epistola præfat. Ficheti ad Ludov. XI, regem Francor. ed. princ. in Parisiorum Sorboua (sine anni nota, ann. 1471), 4. V. Guil. Franc. de Bure, *Cat. des livres — de — Gaignat*, tom. I, Par. 1769, 8, pag. 614, n. 2553; et in *Bibliograph. Instructive, Bell. Lettres*, tom. II, pag. 316, n. 4125, ubi n. 4126 sequuntur Guil. Ficheti Epistolæ ad Bessarionem et alios, ibid. sine ann. nota, in 4. — In eod. *Cat. bibl. de Gaignat*, tom. I, pag. 392, n. 1511, est versio Italica: *Oratione di Bessarione* — a tutti gli Signori d'Italia; confortandogli e pigliar guerra contra el Turcho, vulgarizzate per — Lodovicho Carbone, 1471, 4. Add. *Dictionnaire bibliographique, histor. et critique des livres rares*, tom. I, Par. 1790, 8, pag. 129, et Bure *Cat. des livres du duc de la Vallière*, tom. II, pag. 56 seq. in quo citantur Bessar. Orationes de bello Turcis inferendo (Paris. per Ultric. Gering. etc. 1471, 4). In fine addita Bessar. vers. Lat. Demosthenis Orat. pro ferenda ope Olynthiis. etc. — Eæd. orati. Romæ in ædibus Franc. Priscianensis 1545, 4 (a) V. Clément. *Bibliothèque histor. et critique*. tom. III, pag. 251 seq. ubi in not. plures laudantur de hoc libro ipsoque Bessarione; memorantur quoque edd. Noriberg. 1593, 8, Lips. 1595, 8, et Isleb. 1603. — Ibid. pag. 248 seqq. recensentur edd. Romana et Aldinæ libror. in calumniat. Platonis. HARL.

21. *Declaratio aliquorum, quæ in oratione dogmatica* (supra n. 2) continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt. Incipit: *Notandum primo*. Apud Labbeum, t. XIII *Concil.* pag. 455, et Harduin. tom. IX, pag. 374 [v. ad nr. 4].

22. *De processione Spiritus S. ad Paulum II pontificem*. Et ad eundem *De errore paschatis*. MS. Venetiis in bibl. S. Marci. FABR. Fabric cum aliis, qui putent, opusc. peculiare de process. Spir. S. a Bessar. ad Paulum II pontif. scriptum esse, et in bibl. Veneta Marc. asservari, errare, Theopol. docet in Lat. et Ital. Marci bibl. codicum ms. pag. 75, cum tantum sit *Proœmium* in libell. de process. Spir. S. (1) ad Paulum II. — Ideo l. c. ex codd. Marc. Lat. 133 et duobus seqr. qui multa continent Bessarionis scripta, *Proœmium* illud vulgatum est. HARL.

23. *Epistola ad Christophorum Morum, Venetorum principem*, data a. 1469, qua bibliothecam suam legat ædi S. Marci (b). Exstat ad calcem Philobylii Richardi Anguavillæ de Buri, episcopi Dunelmensis, cum epistolarum philologicarum centuria, editi ex bibliotheca Goldasti, Francof. 1610, 8, et cum Herm. Comriogii Præfatione, Lipsiæ 1674, 8. Eadem Bessarionis epistola primo loco legitur inter epistolas principum collectas ab Hieron. Ruscelli, et ex Italico Gallice factas per E. Belleforestum. Ejusdem argument litteræ Bessarionis ad senatum Venetum exstant apud Petrum Justinianum *Hist. Venetæ* libro VIII. De bibliotheca Bessarionis, quæ Venetiis etiamnum asservatur, vide *Iter Italicum* Mabilonii p. 33, et Montlauconi *Diarium Italicum* p. 41 seq. [et *Bibl. biblioth. ms.* pag. 467, ubi edita est Bessar. epistola, add. supra ad init. hujus §. HARL.] Indicem librorum utraque lingua, qui omnes ferme manu exarati sunt, dedit J. Philippus Thomasinus in catalogo mss. bibl. Venetiarum, edito Utini 1650, 4, pag. 35-55, longe perfectiorem quam exhibuerant Posevinius in *Apparatu*, et Gregorius Sozomenus. Numerus voluminum 980. Confer Lambecium III, pag. 380, 381. FABR. s. pag. 163; Kollar. cum hujus not. — In cod. Bodlei. 172 sive n. 2955, *Cat. Angliæ* etc. vol. I, et in vol. II, n. 2541, inter codd. Vossianos. — *Catolog. codd. et Latin. et Græcor.* in illa biblioth. Veneta asservatorum, moderatore Laur. Theopulo, jussu senatus edit. Venet. 1741, II vol. fol. ubi vis fere in hac *Bibl. Gr.* laudavimus. Utrumque volumen in fronte ornat Bessarionis card. graphica effigies ex pereleganti pictura, quæ exstat Venetiis in schola S. Mariæ Charitatis. HARL.

24. *In illud Joannis XXI, 23: Si cum volo manere*, contra Trapezuntium. Hoc scriptum etiam Græce, perinde ut liber *De natura et arte*, exstat ms. [Venetiis in bibl. S. Marci inter Bessarionis libros.] in cod. 527. V. *Cat. codd. Gr.* pag. 285. Vide Thomasini catalogum p. 33. FABR. Sidonii, [Viennensis episc. ad Veranium dialogi II. — *Bessarionis CPolit. patriarchæ disceptatio de ea parte Evangelii: Si cum volo manere*, edidit Jo. Alex. Brassicanus. Hagenov. 1532, 4. Vid. *Cat. biblioth. J. Petri de Ludewig*, part. 1, pag. 187 seq., in primis Baumgart. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. X, pag. 117 seqq.

LATINE VERSA E GRÆCO.

[Bessar. Latina versio orationis Basilii M. in illud: *Attende tibi ipsi*. Venet., in cod. Marc. 260; præit ep.

(a) Maittaire in *Ann. typogr.* V, part. 1, pag. 133 in ind. a. 1544 illam ed. prodisse tradit; sed a. 1543 notatur etiam in *cat. bibl. Pinell.* tom. II, pag. 190, n. 3634, item in I. Jac. Baueri *bibl. libror. rariorum*, etc., part. 1, pag. 76. Noriberg. 1770, 8.

(b) *Paris.* in *bibl. publ. cod.* 5064, n. 2. — *Sec. cat. Lat. bibl. Marc. Venet.* p. 201, exstat in cod. 496 Bessaar. epistola data Bononiæ d. 12 Jul. 1455, ad Franciscum Foscari, Venetorum ducem, qua de nrbis CPoleos expugnatione conqueritur, et ad res Italiæ componendas bellumque barbaris inferendum hortatur. — Ibid. in cod. 491 versioni Lat. Xeno-

phontis. *Œconomicorum libri I* ab Leonard. Aretino factæ præmittitur Bessarionis *Epistola ad Paulum II, de errore Paschatis*, quæ publicata est in *Cat. cit.* p. 196 seqq. — Romæ in *bibl. Vatic. n. 3194, De destructione CPolit. ad Venetos*. V. Montfauc. *Bibl. biblioth.* p. 103. D. — Ibid. p. 124 B, in ead. bibliotheca, n. 5356, *Epist. ad ducem Venetorum*. — Ibid. p. 510 B. C. Mediolani in *bibl. Ambrosiana*, Bessar. *de casu CPoleos, ad dominium Venetorum*; in eundem *Laudes*; *Exhortatio ad principes Italiæ contra Turcas*; ibid. est *Cat. bibliothecæ S. Marci Venetæ*. HARL.

(1) Et ideo proœmium libro in nostra editione præmisimus. EDIT.

527 et 589. V. cat. cit. pag. 285 et 509. — Florent. in cod. Laurent. 10, n. 8, plut. 10. V. Bandin. l. c. I, pag. 485. — Monac. in cod. 27. V. Harlt. l. c. a. 1803, part. IV, pag. 9. HARL.

17. Περὶ τοῦ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας μυστηρίου, καὶ ὡς τοῦ τοῦ Κυρίου ῥήμασι μέγιστα τελειοῦται. *De sancto Eucharistiæ mysterio, et quod per verba Domini maxime fit consecratio*, contra Marcum Ephesium. Græce ms. in bibl. Cæsarea. Incipit: Τοῦ ἱεροῦ τῆς συνάξεως καὶ εὐχαριστίας. Vide Lambecium V, pag. 175 (a) Latine prodiit in Bibliothecis Patrum et novissima edit. Lugdunensi tom. XXVI, pag. 787. Quod vero Whartonus, Allatium p. 932, *De consensu* secutus, scripsit Græce et Latine prodiisse cum Liturgiis Patrum, Parisiis 1560, fol. error est (1), nam nec Græce nec Latine ibi habetur Bessarionis scriptum, habetur autem scriptum Marci Ephesii, quod Bessario oppugnavit.

[*Epitome historiarum Appiani Alexandrini et Epitome bibl. hist. Diodori Siculi*, scil. librorum quinque priorum et ab xi ad xv inclusive, Venet. in bibl. Marc. cod. 523. V. Cat. cit. p. 282. HARL.]

[*Excerpta ex Herodoto, libris Thucydidis et aliorum, inscripta a Bessarione παρασημειώσεις ἡμέτεραι, λέξεων δηλονότι τινῶν καινοσπεπεστέρων* etc. Subjunguntur *Epitome legum Platonis et epitome libror. Hermogenis de formis orationis*, Venet. in cod. Marc. 526. V. Cat. cit. pag. 284 seq. — Quædam, quæ Fabric. inter opp. Bessarionis Latine scripta retulit, etiam Græce confecta esse, deinceps monstrabimus. HARL.

LATINE SCRIPTA.

18. *Contra calumniatorem Platonis* (Georgium Trapezuntium) libri iv, Venet. apud Aldum 1503 et 1516 fol. Vide infra p. 722, 730. FABR. — Ms. Græca Venetiis in bibl. Marc. codd. 198 et 199. Latina autem in ejusdem bibliothecæ codd. quinque. V. Cat. codd. gr. Marc. pag. 110, et codd. Lat. pag. 110 seq. atque cl. Morell. ms. *Bibl. Gr. et Lat.* tom. I, pag. 120 seq. — Monac. Gr. in cod. Bavar. 80. V. cl. Hardt. in Aretini *Beytrægen*, ann. 1804, part. 5, pag. 4 seq. — Latine sunt multa Bessarionis opera Florent. in bibl. Laurent. codd. 1 (quæ est edit. princeps Rom.) et 2., plut. 54, quæ ex Montfaucon. *Bibl. biblioth.* ms. pag. 341, supra ad n. 2 fin. jam commemoravi. — Editi sunt illi libri primum Bessarionis — *Adversus calumniatorem Platonis libri V*, et *De natura et arte adversus Georg. Trapezuntium liber*, sine nota anni, Romæ autem, ut ex versibus in calce positus apparet, typis Contr. Schweyningheim et Arnouldi Pannartz, in ædibus Maximorum. Vid. Angeli Mariæ Card. Quirini lib. *De optimorum scriptorum edit. quæ Romæ primum prodierunt*, etc. pag. 227 seq. edit. Jo. Ge. Schelhornii, Lindav. 1761, 4; atque Schelhorn. in Nota docet ex Epistola ad Marsil. Ficinum (inter Epistolas Mars. Ficini Venetiis ann. 1495, in fol. excusæ lib. I, fol. vi; aut in Mars. Ficini Opp. Paris. 1644, tom. I, pag. 602, ubi etiam Ficini Responsio legitur) opus illud ann. 1469 typis esse exscriptum; idem ex eadem Ficini epistola, et ex epist. Philelphi ad Bessarionem, lib. xxxi Epist. Philelphi, Venet. 1502, fol., pag. 214, commemoravit Franc. Xaver. Laire in Specimine typogr. Romanæ, Romæ 1778, 8, pag. 145 seq. Assentitur Audifredus in Catalogo hist.-critico Romanarum edd. sæc. xv, Romæ 1783, 4, pag. 21 seq. Aid. Clement. bibl. ad n. 20 citat., pag. 248. Guil. de Bure Cat. bibl. dnc. de La Vallière, tom. I, pag. 369 seq. et Ferd. Fossium in Cat. bibl. Magliabech. tom. I, pag. 313 seq., qui copiose disserit et de hac edit. et de ipso Bessarione ejusque controversiis. De quibus etiam agitur a Boivin. in Comm. supra ad n. 11 laudata, et quidem p. 562 seq. vers. ab Heumanno factæ, cujus notam addes, item Schroeckh. *Histor. eccles. Christian.* tom. XXX, pag. 434 seqq. Bruckeri *Hist. crit. philos.* tom. IV, part. 1, pag. 41 seq. et 71 seq. HARL.

19. *De natura et arte*, sive an natura et ars consulto agant. *Adversus eundem Trapezuntium*. Ad calcem jam dictorum iv librorum. FABR. — Græce Venet. in cod. Marc. 198, ac Gr. et Lat. ibid. in cod. 127 V. cat. cit. pag. 110 et 285, ib. inter codd. *Latn.* (pag. III Catal.) cod. 229. — Paris. in bibl. publ. cod. 817 n. 16 Græce. HARL.

20. *Orationes quatuor ad principes Italiæ* de Christianorum clade in Chalchide Eubœæ, periculis Italiæ, post expugnatum Hydruntum, imminentibus: de sedandis discordiis et bello in Turcas decernendo: et per persuasio ex Demosthenis *Olynthiaca*. Inter Nic. Reusneri Consultationes atque Orationes turcicas, iv voluminibus, ann. 1596, 4, editas, vol. II, pag. 197, 203 215, 229. FABR. — Ms. Taurini in bibl. Reg. cod. 1165. V. Cat. codd. Latin. etc. Taur. p. 390. seqq. ubi primum edita est ex isto cod. longa Guilielmi Ficheti, Sabaudi, rectoris universitatis Paris. cui Bessario illas miserat orationes, et epistola ad Sabaudicæ duces præmissa, et sequitur Bessarionis ad Fichetum epistola, scripta d. 13 Dec. 1470. — Vindobonæ in cod. Cæs. Bessar. oratio de periculis a Turca imminentibus, et de bello contra Turcas suscipiendo, scripta ann. 1470, item oratio de discordiis sedandis et bello in Turcam decernendo. Vid. Montfaucon. *Bibl. bi-*

(a) Sive p. 346 seq. ed. Kollar. cod. 257, n. 5. — Venetiis in cod. Marc. 527. V. Cat. cit. p. 285. — Mediolani, in Bibl. Ambros. V. Montfaucon. *Bibl. biblioth.* ms. p. 510 C. — Mosque in cod. synod. 594, n. 48. V. Matthæi Notit. codd. Gr. Mosq. p. 252. qui addit, in fine hanc esse notam: Ἐκ τινος βιβλίου τῆς κυρίας τῆς ψυχρῶς πας, et in cod. libro

esse aliquot Orationes et Epistolas Demetrii Cydone. — Oxon. in bibl. Bodl. cod. Barocc. 90. — Ibid. in Collegii novi cod. 155, s. n. 1099 Cat. ms. Angliæ, etc. I, part. II. — in cod. Thom. Gale 121 s. n. 5955, dicti Cat. vol. II. — in cod. Escorial. V, ad n. 11. HARL.

(1) Error est quidem, sed Fabricii ipsius; prodiit, sed Latine tantum, inter Liturgias Patrum, et ea editione usum suum ad recensionem textus in Bibliotheca Patrum Lugdunensi corruptissime impressi. Eodr.

blioth. pag. 571 D. — Edit. Bessar. *Orationes et Epistolæ ad Guil. Fichetum et alios*; una cum epistola præfat. Ficheti ad Ludov. XI, regem Francor. ed. princ. in Parisiorum Sorboua (sine anni nota, ann. 1471), 4. V. Guil. Franc. de Bure, *Cat. des livres — de — Gaignat*, tom. I, Par. 1769, 8, pag. 614, n. 2333; et in *Bibliograph. Instructive, Bell. Lettres*, tom. II, pag. 316, n. 4123, ubi n. 4126 sequuntur Guil. Ficheti Epistolæ ad Bessarionem et alios, ibid. sine ann. nota, in 4. — In eod. *Cat. bibl. de Gaignat*, tom. I, pag. 392, n. 1511, est versio Italica: *Oratione di Bessarione* — a tutti gli Signori d'Italia; confortandogli e pigliar guerra contra el Turcho, vulgarizzate per — Lodovicho Carbone, 1471, 4. Add. *Dictionnaire bibliographique, histor. et critique des livres rares*, tom. I, Par. 1790, 8, pag. 129, et Bure *Cat. des livres du duc de la Vallière*, tom. II, pag. 56 seq. in quo citantur Bessar. *Orationes de bello Turcis inferendo* (Paris. per Ulric. Gering. etc. 1471, 4). In fine addita Bessar. vers. Lat. Demosthenis Orat. pro ferenda ope Olynthiis. etc. — Eæd. oratt. Romæ in ædibus Franc. Priscianensis 1545, 4 (a) V. Clément. *Bibliothèque histor. et critique*, tom. III, pag. 251 seq. ubi in not. plures laudantur de hoc libro ipsoque Bessarione; memorantur quoque edd. Noriberg. 1593, 8, Lips. 1595, 8, et Isleb. 1605. — Ibid. pag. 248 seqq. recensentur edd. Romana et Aldinæ libror. in calumniat. Platonis. HARL.

21. *Declaratio aliquorum, quæ in oratione dogmatica* (supra n. 2) continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt. Incipit: *Notandum primo*. Apud Labbeum, t. XIII *Concil.* pag. 455, et Harduin. tom. IX, pag. 374 [v. ad nr. 1].

22. *De processione Spiritus S. ad Paulum II pontificem*. Et ad eundem *De errore paschatis*. MS. Venetiis in bibl. S. Marci. FABR. Fabric cum aliis, qui putent, opusc. peculiare de process. Spir. S. a Bessar. ad Paulum II pontif. scriptum esse, et in bibl. Veneta Marc. asservari, errare, Theopol. docet in Lat. et Ital. Marci bibl. codicum ms. pag. 75, cum tantum sit *Proœmium* in libell. de process. Spir. S. (1) ad Paulum II. — Ideo l. c. ex codd. Marc. Lat. 133 et duobus seqq. qui multa continent Bessarionis scripta, *Proœmium* illud erulgatum est. HARL.

23. *Epistola ad Christophorum Morum, Venetorum principem*, data a. 1469, qua bibliothecam suam legat ædi S. Marci (b). Exstat ad calcem Philobylii Richardi Anguavillæ de Buri, episcopi Dunelmensis, cum epistolarum philologicarum centuria, editi ex bibliotheca Goldasti, Francof. 1610, 8, et cum Herm. Conringii Præfatione, Lipsiæ 1674, 8. Eadem Bessarionis epistola primo loco legitur inter epistolas principum collectas ab Hieron. Ruscelli, et ex Italico Gallice factas per E. Belleforestum. Ejusdem argument litteræ Bessarionis ad senatum Venetum exstant apud Petrum Justinianum *Hist. Venetæ* libro VIII. De bibliotheca Bessarionis, quæ Venetiis etiannum asservatur, vide *Iter Italicum* Mabilionii p. 33, et Montaucou *Diarium Italicum* p. 41 seq. [et *Bibl. biblioth.* ms. pag. 467, ubi edita est Bessar. epistola, add. supra ad init. hujus §. HARL.] Indicem librorum utraque lingua, qui omnes ferme manu exarati sunt, dedit J. Philippus Thomasinus in catalogo mss. bibl. Venetiarum, edito Utini 1650, 4, pag. 35-55, longe perfectiorem quam exhibuerant Possevinus in *Apparatu*, et Gregorius Sozomenus. Numerus voluminum 980. Confer Lambecium III, pag. 380, 381. FABR. s. p. 163; Kollar. cum hujus not. — In cod. Bodlei. 172 sive n. 2955, *Cat. Angliæ* etc. vol. I, et in vol. II, n. 2541, inter codd. Vossianos. — *Catolog. codd. et Latin. et Græcor. in illa biblioth. Veneta asservatorum*, moderatore Laur. Theupolo, jussu senatus edit. Venet. 1741, II vol. fol. ubi vis fere in hac *Bibl. Gr.* laudavimus. Utrumque volumen in fronte ornat Bessarionis card. graphica effigies ex pereleganti pictura, quæ exstat Venetiis in schola S. Mariæ Charitatis. HARL.

24. *In illud Joannis XXI, 23: Si cum volo manere*, contra Trapezuntium. Hoc scriptum etiam Græce, perinde ut liber *De natura et arte*, exstat ms. [Venetiis in bibl. S. Marci inter Bessarionis libros.] in cod. 527. V. *Cat. codd. Gr.* pag. 285. Vide Thomasini catalogum p. 33. FABR. Sidonii, [Viennensis episc. ad Veranium dialogi II. — *Bessarionis CPolit. patriarchæ disceptatio de ea parte Evangelii: Si cum volo manere*, edidit Jo. Alex. Brassicanus. Hagenov. 1532, 4. Vid. *Cat. biblioth. J. Petri de Ludewig*, part. 1, pag. 187 seqq., in primis Baumgart. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. X, pag. 117 seqq.

LATINE VERSA E GRÆCO.

[Bessar. Latina versio orationis Basilii M. in illud: *Attende tibi ipsi*. Venet., in cod. Marc. 260; præit ep.

(a) Maittaire in *Ann. typogr.* V, part. 1, pag. 133 in ind. a. 1544 illam ed. prodisse tradit; sed a. 1543 notatur etiam in *cat. bibl. Pinell.* tom. II, pag. 190, n. 3634, item in I. Jac. Baueri *bibl. libror. rariorum*, etc., part. 1, pag. 76. Noriberg. 1770, 8.

(b) *Paris.* in *bibl. publ. cod.* 5064, n. 2. — *Sec. cat. Lat. bibl. Marc. Venet.* p. 204, exstat in cod. 496 Bessaar. epistola data Bononiæ d. 12 Jul. 1455, ad Franciscum Foscari, Venetorum duces, qua de nrbs CPoleos expugnatione conqueritur, et ad res Italiæ componendis bellumque barbaris inferendum hortatur. — Ibid. in cod. 491 versioni Lat. Xenon-

phontis. *OEconomicorum libri I* ab Leonard. Aretino factæ præmittitur Bessarionis *Epistola ad Paulum II, de errore Paschatis*, quæ publicata est in *Cat. cit.* p. 196 seqq. — Romæ in *bibl. Vatic.* n. 3194, *De destructione CPolit. ad Venetos*. V. Montauc. *Bibl. biblioth.* p. 103. D. — Ibid. p. 124 B, in ead. bibliotheca, n. 5356, *Epist. ad duces Venetorum*. — Ibid. p. 510 B. C. Mediolani in *bibl. Ambrosiana*, Bessar. *de casu CPoleos, ad dominium Venetorum*; in eundem Laudes; Exhortatio ad principes Italiæ contra Turcas: ibid. est *Cat. bibliothecæ S. Marci Venetæ*. HARL.

(1) Et ideo proœmium libro in nostra editione præmisimus. EDIT.

nuncupatoria Bessar. ad regem Castellæ. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 129. De versione Orat. Demosthen. v. ad n. 2. — Bessar. *Epistola* ad Eugenium IV pontif., præmissa versioni Basilii M. ad Amphilo-
chium, a Georgio Trapezuntio factæ. Venet. cod. lat. bibl. Marc. 15. V. Cat. codd. Latinorum pag. 23. D'o-
dori Siculi *Epistolas* e Græco Latine vertisse dicitur. V. *Thesaur. epistol. Lacrozian.* tom. I, pag. 297.

IIARL.

25. *Libri quatuor Xenophontis de dictis et factis Socratis*, ad Julianum episcopum cardinalem Tusculanum. In variis Xenophontis editionibus, et separatim Lovanii 1535, 4.

26. *Aristotelis Metaphysicorum libri XIV* cum Bessarionis versione exstant in variis Philosophi editionibus, etiam in tomo postremo editionis eximie Aristotelis Græco-Latinæ Duvallianæ [it. hujus et seq. versionis in edit. oper. in calumn. Platonis, Romæ 1510 F]. Prodiit quoque hæc interpretatio Parisiis 1516, fol. apud H. Stephanum avum et ad calcem librorum contra calumniatorem Platonis. FABRIC. Venet. in bibl. Marc. cod. 490. Præit. Bessar. *Epistola* s. Præfatio, publici juris facta in Cat. codd. Lat. bibl. Marc. pag. 193 seq. et conf. el. Morell. in bibl. Gr. et Lat. tom. I, pag. 127, ac supra vol. III, pag. 253 sqq. et 505, atque 357. — Cæsennæ in bibl. Malatestia. V. Franc. Ant. Zachariæ *Iter litterar. per Italiam*, Venet. 1762, c. p. 4, pag. 95. HARL.

27. *Theophrasti* (1) *Metaphysica*, Aristotelis Metaphysicis plerumque solita subjungi, ut dixi lib. III, cap. 9. §. 14 [cap. 7, vol. III, pag. 444, nov. ed.].

28. *Correctio interpretationis librorum Platonis De legibus a Georgio Trapezuntio compositæ*. Ad calcem librorum adversus calumniatorem. FABR. Platonis Venet. in bibl. Marc. 229 et 250. V. Cat. codd. Latin. Marc. pag. 111. — De edit. Iulii Apuleii opp. etc. Romæ, in domo Petri de Maximo 1469, fol. et Præfat. J. Andreæ, in qua Bessar. summis laudibus extollitur. V. de Bure *Bibliogr. instructive belles lett.* tom. II, pag. 18 seqq. et Cardin. Quirin. lib. *De optimorum scriptorum editionibus, quæ Romæ primum prodierunt*, etc. ed. I. Ge. Schelhorn, pag. 209 seqq. — Differunt a cardin. Bessarione Bessario Asceta, v. supra, vol. X, pag. 156, et, nisi idem sit, Bessar. eremita Ægyptius, cujus laudes anonymus persecutus est, Gr. Venet. in bibl. Marc. cod. 533 fin. ac Lat. interprete Nic. Perotto, ibid. in cod. Lat. 133. V. Cat. cod. Gr. Marc. pag. 288, et codd. Lat. p. 78. — Bessar. monachus, ad quem *Epistolæ missæ* exstant Romæ in bibl. Vaticana, n. 5356. V. Montfauc., *Bibl. biblioth.* ms. p. 125 B. — Bessar. hieromonachus. V. Procop. infra, vol. XI, pag. 781 vet. ed. Ejus iambi in mortem Theodoræ, Paris. B. V. Montfauc. l. c. pag. 1031. A. HARL.

(1) Hanc idiographam et lectu dignissimam præposuit notam immortalis ille Bessarion codici S. Marci Venet. 274, in quo Theophrasti *Historia plantarum*: Βησσαρίων, Ἑλληὴν τῷ γένει, τῆ δ' ἀξία, τῆς Ῥωμαίων καθολικῆς Ἐκκλησίας καρδὴ-
ναλῆς.

Τὸ παρὸν περὶ φυτῶν βιβλίον εὐρηται μὲν ἐν ἀδύτοις· οὐ γὰρ πολλοὶς ὁμοίως ἐστὶν ἐντυχῶν· ἀδέσποτον δὲ γε καὶ ἀνεπίγραφον. Οἴονται δὲ τινες αὐτὸ Θεοφράστου εἶναι· εἴκοι μὲντοι τῷ Ἀριστοτέλει· καὶ πολλῶν πρὸς τὰ ἐκείνου ἐν ἅπασιν ὁμοίωτα σώζει. Οὐ διὰ τοῦτο δὲ ἁπλοῦς ἀπογνωστέον αὐτὸ Θεοφράστου εἶναι· τὸ μὲν, ὅτι περὶ πάντων ὧν Ἀριστοτέλης καὶ αὐτὸς Θεοφράστος συνεγράψατο, οὕτως ἐν πᾶσιν ἀπομαζάμενος τὸν διδάσκων, καὶ τοσαύτην σὺν ὁμοίωτα πρὸς ἐκείνου, ὅσην πρὸς πατέρα υἱὸς γνήσιος· ὥστε μὴ εἶναι διακρίνειν μεταξὺ τῶν ἑκατέρου συγγραμμάτων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν αὐτοῦ Θεοφράστου χρήσεων τῆ καὶ τεμαχίων τινῶν, ἃ ἐνίοτε οἱ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπεξηγούμενοι, εἰς μαρτυρίαν οὐ βούλονται, παράγουσιν. Τὸ δὲ καὶ ὅτι ἕτερον περὶ φυτῶν σύγγραμμα, εἰς τρία βιβλία διηρημένον, φέρεται κοινῶς παρὰ πᾶσιν Ἑλλήσιν ἅμα καὶ Λατίνοις εὐρισκόμενον, τῷ Ἀριστοτέλει ἐπιγεγραμμένον ὄν· ματι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Λατίνους, περὶ πλείστου καὶ τοῦ παντός Ἀριστοτέλην τε καὶ τὰ ἐκείνου, ὡς τὸ εἶδος, ποιούμενος συγγραμματα, πάντα τὰ παρ' ἡμῖν τὰ νῦν εὐρισκόμενα Ἀριστοτέλους, ἔχειν, ἀνευ τοῦ παρόντος περὶ φυτῶν βιβλίου, μέγα τεκμήριον τοῦ Θεοφράστου δεῖν ἐπιγράφεσθαι τῷ παρόντι βιβλίῳ πατέρα. Ἐτεῖ ἀπὸ Χριστοῦ α υ μ ε', ἀπὸ δὲ κτίσεως κόσμου, ς ψ ν γ'.

Idem eruditissimus cardinalis ibidem paulo infra :

Ἰστέον, ὡς ἐπιόντες τὸ περὶ τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς δυνάμεων Γαληνοῦ, εὐρομεν αὐτὸν ἐν κεφαλαιῷ ὀγδῶν περὶ τρυφῶν καὶ ὀλίγων καὶ ζειῶν ἐπιγεγραμμένῳ, μνησθέντι χρησέως τινος καὶ μαρτυρίας ἐκ τοῦ ἐβδόμου περὶ φυτῶν Θεοφράστου, ἣ καὶ ἐστὶν ἐκκειμένη κατὰ ῥῆμα, ἐνταῦθα ἐν τῷ ὀγδόῳ βιβλίῳ, ὡς καὶ παρ' ἡμῶν σεσημειῶται. Ὅθεν ἐστὶν ἀποφηνασθαι θαρβύροντως, Θεοφράστου τὸ παρὸν περὶ φυτῶν σύνταγμα εἶναι. Τοῦ δὲ τὸν μὲν Γαληνὸν ἐν ζ' φάναι βιβλίῳ εὐρίσκεισθαι, ἐνταῦθα δὲ ἐν ὀγδόῳ, τὴν χρῆσιν ἐκείνην κελθεῖαι, τὴν τοῦ γραχέως ἡμαρτημένην αἰτιατέον διαίρεσιν. Ἐχει δὲ ἡ λέξις οὕτως, ἦν Γαληνὸς ἐν τῷ η' τοῦ προσηρημένου βιβλίου κεφαλαιῷ εἰς ἐνδειξιν οὐ βούλεται, παράγει· ε τῶν δὲ ὁμοίων κριθῶν καὶ ὁμοίων πυρῶν, ὅσων ζειῶς, τρυφῆς, ὀλίγης, βρύμου, αἰγίλιος, ἰσχυρότατον καὶ μάλιστα λαρπιζόμενον, ἣ ζειῶ· καὶ βαθύριον, καὶ πολυρίζον, καὶ πολυκάλαμον, καὶ παχυκάλαμον. Ὅ δὲ καρπὸς κουφότατος, καὶ προσφιλῆς πᾶσι τοῖς ζώοις, καὶ πᾶσιν ἐφεξῆς. Ἡ δὲ τρυφή πάντων κουφοτάτη· καὶ γὰρ μονοκάλαμον, καὶ λεπτοκάλαμον· διὸ καὶ χύραν ζητοῖ λεπτήν, οὐχ ὡσπερ ἡ ζειῶ λιπαρὰν καὶ ἀγαθὴν. Τούτων μὲν ὅν ὡς τοῦ Θεοφράστου μὲν ἡμῶν Γαληνὸς· ταῦτα δὲ κατὰ ῥῆμα ἐκκεῖται οὐπερ εἰρηχάμεν. Ἐτεῖ ἀπὸ Χριστοῦ α υ μς'.

Θεοφράστου φιλοσόφου περὶ φυτῶν ἱστορίας καὶ γενέσεως.

Κτῆμα Βησσαρίωνος καρδηνάλεως τοῦ τῶν Τούσκλων.

Liber B. Cardinalis Tusculani.

π

T (id est, τόπος) ογ'.

Locus 73, id est, pluteus bibliothecæ Bessarionis, in quo servabatur hic codex.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI, S. R. E. CARDINALIS

OPERA

DE MARCI EPHESII CAPITIBUS SYLLOGISTICIS
EORUMQUE REFUTATIONE GEORGIO SCHOLARIO
ET BESSARIONE AUCTORIBUS

MONITUM.

I. Marci Eugenici, cujus ex historia concilii Florentini satis notum est nomen, cujusque innumera fere recensentur polemica contra Latinos scripta (1), *sylogistica capita* non uno titulo reliquis ejusdem libris sunt præstantiora, et in primis, ad theologiam de Spiritu sancti processionem concertationem quod attinet, multo locupletiora (2). Ea variis in codicibus exstant, modo cum responsionibus Scholarii et Bessarionis conjuncta eisque præmissa, modo seorsim una cum aliis ejusdem tractatibus. Non uno autem ordine ac numero occurrunt in diversis manuscriptis; et satis videtur probabile, hos syllogismos bis editos fuisse, adeo ut auctor vel alius quispiam nonnulla posterius addidisse, alia vero vel omisisse vel immutasse videatur. Sane in responsionibus suis Scholarius atque Bessarion numeris suis syllogismos indicant, quibus eos præ manibus habuere (3), et tamen in codicibus, ubi seorsim leguntur, discrimen apparet. Exstant, ut de codice Parisiensi Regio 1218 sæc. xv (n. 26) et 1286 sæc. xvi (n. 1) mihi non visis (4) taceam, in cod. Marciano 105, class. II (sign. LXXXVIII, 6) sæc. xv, 8, fol. 51 seqq., non tamen integra, et multo plenius in codice Monacensi 256, sæc. xv, chart. 4, f. 290-303 b, ubi 37 capita numerantur. Hoc nos potissimum codice quoad Marci textum usi sumus (5). Ubi vero una cum refutationibus reperiuntur, ibi communiter 38 capita apparent. Generatim in his eadem fere argumenta variis sub formis in scenam prodeunt, ac quæ alii jamdudum unionis adversarii protulerant, ea hic dextere in unum collecta fuere, ita ut fucum facere facile possent Græcis suis jam opinionibus occupatis, licet ea omnia argumenta contra Spiritu sancti e Filio processionem speciosiora quam solidiora forent.

II. Hos de processione Spiritu sancti syllogismos adversus Latinos, quos nunc edimus, confutare aggressus est Georgius Scholarius, qui revera, ut testantur codices, ex his 17 propriis responsionibus est prosecutus, non tamen opus perfecit; quare reliqua capita refellenda

(1) Vide Le Quien *Oriens Christ.* t. I, p. 692. *Fabric. Biblioth. Gr.*, t. XI, p. 670, ed. Harles.

(2) Commemorat ea capita Helede de unione Græcæ Ecclesiæ articulo in (*Tubinger theologische Quartalschrift*, a. 1848, fasc. II, p. 190).

(3) Vide e. gr. infra Scholarius ad Marci cap. 15, ubi ad c. 8 et 10 respicit et manifeste ostendit, eo sibi ordine ad manus venisse Ephesii argumenta, quem codices isti exhibent.

(4) Vide catalog. mss. ed. Paris 1740, I, p. 237. Cf. et p. 274.

(5) Subjicimus tabulam comparativam, quæ ostendat, quo loco apud hos duos Marci adversarios capita in hoc codice una serie prolata reperiuntur.

Cod. Monac. 256, cap. 1	est Bessar. c. 1.
„ „ „ 2	„ Scholar. c. 8.
„ „ „ 3 4	„ „ c. 9-10.
„ „ „ 5	„ „ c. 15.
„ „ „ 6-9	sunt „ c. 11-14.
„ „ „ 10	est „ c. 17.
„ „ „ 11	„ „ c. 5.
„ „ „ 12	deest in refutationibus.
„ „ „ 15	est Scholar. c. 6.
„ „ „ 14	„ „ c. 7.
„ „ „ 15	„ „ c. 2.
„ „ „ 16	„ „ c. 4.
„ „ „ 17	„ „ c. 16.
„ „ „ 18	„ „ c. 5.
„ „ „ 19	„ „ c. 1.
„ „ „ 20-27	sunt Bessar. c. 2-19.
	Bessar. c. 20-21.

Bessarion cardinalis suscepit rogante Gregorio III Constantinopolitano patriarcha. Verum de Georgio Scholario magna omnino lis est. Duplicem enim Georgium Scholarium, Gennadium utrumque dictum, post Matthæum Caryophylum (6) et Leonem Allatium (7) plures eruditi (8) statuerunt, alterum unioni deditum, alterum ejusdem infensissimum hostem. Fr. Spanhemius unum tantum admisit, eumque semper unioni refragantem, librosque unioni faventes falso eidem a-criptos censuit. Eusebius Renaudotius (9) hac in re non valde discordans a Richardo Simon (10) pariter unum duntaxat agnoscit Georgium Scholarium, qui primo Florentina decreta promoverit, postmodum vero ea rejecerit, quique monachus factus assumpto Gennadii nomine post captam Byzantinam urbem patriarchalem sedem ascenderit. Huic deinde sententiæ plurimi eruditi tum catholici tum acatholici (11) suffragati sunt, eaque longe probabilior communi calculo est judicata, licet nonnulla adhuc in Gennadii hujus historia gravissimis tenebris offusa manserint. Id tamen plerique animadverterunt, illum etiam in oppugnandis Latinis magis ad horum doctrinam accessisse, quam ullum e Græcis schismaticis, qui calamum in Occidentales strinxere (12). Hanc dirimere litem nostrum in præsentia non est. Id tamen certum est, optimæ notæ codices concorditer sub Georgii Scholarii nomine exhibere septemdecim argumentorum Marci refutationem, quorum quatuor nos ipsimet perlustravimus, videlicet Vaticanum 1428, f. 128 b,— 175 b, Marcianum 579 (13), Laurentianum XIV, n. 14 plin. x (14) et Monacensem f. 180 a—222 a. Etiam in codice collegii Græci, quod Romæ est, cum inscriptione teste Allatio (15) nostrum legebatur opus, quæ Scholario illud attribuit, quem tamen, quod alibi non occurrit, Gennadium patriarcham esse dicit (16). Præterea J. Plusiadenus Bessarioni conjunctissimus in nota operi apposita Georgium Scholarium rogante Gregorio tum adhuc protosyncello refutationem eam exarasse testatur (17). Hinc iis minime suffragamur, qui hanc refutationem non alicui Georgio Scholario, sed Gregorio Melissenio, postea patriarchæ, ascribendam censuerunt (18). Vetat, ne ita statuamus, codicum auctoritas, vetat deinde Plusiadeni testimonium, vetat deinceps operum ipsorum adinvicem comparatio. Et re sane vera Gregorius magna cum reverentia et perhonorifice cum Marco agit, dum e contra noster refutationum auctor acerbe in eum invehitur; ille nunquam fere dialecticam in subsidium vocat, hic ea vel maxime utitur; ille Patrum duntaxat effatis pugnat, hic pauca admodum et raro eorum profert testimonia. Ergo non Gregorius patriarcha, sed aliquis Scholarius harum refutationum auctor est. Porro si unus tantum Scholarius admittitur, mirum quidem videri potest, hominem adeo arcte Marco Ephesio post concilium Florentinum conjunctum acerbe adeo cum exagitare potuisse; sed neque id valde movere debet, cum ex Marci ad eundem epistolâ constet, eaque post synodum scripta (19), Scholarium ad Latinorum partes transiisse animumque mutasse, quo tempore sane etiam occurrere ejusdem Ephesii argumentis potuit; imo ex tota pugnandi ratione Scholarii nostri, quæ non eadem est ac reliquorum, qui unionem vindicarunt, argumenta pro identitate cum eo Scholario, qui tres ad commendandam unionem in synodo orationes (20) habuerit et postea moua-

(6) Observat. ad Orat. Georg. Scholar. Labbe, Conc. t. XIII, p. 542 seq.

(7) Allat. De consens. l. III, c. 2, n. 4 seq. p. 959-966; contra Creighton., p. 93-118.

(8) Sic et Joan. Chr. Amadutius in Præfat. ad Henricum cardinalem Eboracensem ducem, ante Stephanopoli editionem Opp. Demetrii Pepani. Romæ, 1781, t. I, p. xxv, xxx.

(9) Dissert. ad Gennad. homil. de Sacram. Euchar. Paris, 1709.

(10) De la croyance de l'Eglise Orientale, et Critique de la bibliothèque des auteurs ecclés. de M. Dupin, t. I, p. 438.

(11) Cuper in Actis SS., t. I Aug. p. 196, n. 1189. Le Quien, Dissert. I in Joan. Damascen. §§ 59-61, p. xxv-xxvii, et Orientis Christ., t. I, p. 314. Helele l. c. (Quartalschrift 1847. fasc. II, p. 239, n. 4). Fabric. Bibl. Gr. t. XI, p. 549 seq.; t. XII, p. 104.

(12) Le Quien, Or. Christ., t. I, p. 513.

(13) Morelli catalog., p. 309.

(14) Bandinii catol., p. 483.

(15) Allat. c. Creighton., p. 123.

(16) Inscriptio est: Συλλογισμοὶ κυροῦ Μάρκου τοῦ Εὐγεν. καὶ μητροπολίτου Ἐπίσκου κατὰ Λατίνων, καὶ ἀπολογία κυροῦ Γενναδίου τοῦ Σχολιαρίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰ αὐτὰ.

(17) Nota legitur apud Allatium l. c. p. 124, et in Monac. cod. 27, f. 222 b: Ταῦτα τὰ κεφάλαια ἀνείλεν ὁ σωφράτης κύριος (al. κύρις) Γεώργιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει, αἰτήσας τοῦ μακαρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου, ὄντος αὐτοῦ ἐπὶ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου ὑπελείψθησαν δὲ καὶ ἄλλα, ἃ οὐκ ἐφθάσαν ἐπεξεργάσασθαι.

(18) Amadutius l. c. p. cxix nota 10. Hefele Dissert. cit. art. III. (Tuebinger theologisches Quartalsschrift, 1848 fasc. II, p. 190, 197, 199.)

(19) Exstat ea epistola apud Allat. l. c. p. 83 seq., et apud nos accuratius in Marco Ephesio.

(20) Hard., t. IX, p. 459-500. Mansi, t. XXXI, p. 1065 seq.

chus factus sub Gennadii nomine patriarcha renuntiatus fuerit (21), trahere quis fortasse non incongrue poterit. Antequam Gregorius Constantinopolitanæ Ecclesiæ regimen suscipere, adeoque ante annum 1445, refutationes nostræ exaratae sunt, quo tempore bene adhuc unioni addictus esse potuit Scholarius, qui postea totus Ephesii partes sectatus sempiternum Latinorum dogmati odium juravit (22). Ex eo quoque, quod in hujus refutationis continuatione Bessarion ne ullum quidem verbum habet de labore Scholarii, indicium sumi poterit, ejus nomen tunc Græcis cum Romana Ecclesia unitis invisum et infaustum ob apostasiam fuisse. Si autem vera dicit scriptor codicis ab Allatio citati, qui ait, *morte* prohibitum fuisse Scholarium, quominus refutationem triginta septem vel octo capitum absolveret (23), tunc sane duo Scholarii admittendi, cum unus certe adhuc vixerit, quando Gregorio III Romæ rogante Bessarion reliqua capita refutanda suscepit (24). Sed an vera hæc adnotatio dicat, quam Caryophylus (25) sequitur, dubiis adhuc subjacet.

III. Cum, uti diximus, Scholarius imperfectam reliquisset confutationem Marci Eugenicæ, sive quod mutata sententia in adversas partes transierit, sive quod morte præventus fuerit, alius postea in arenam descendit strenuus pugil ad cœptum opus absolvendum. « Nemini non notus est, ait doctissimus Le Quién (26), Bessarion metropolita Nicææ, genere et patria Trapezuntius (27), qui ad Nicænam sedem proventus est anno circiter 1436 post exactos in monasterio viginti annos. In Italiam venit ad synodum, quæ anno 1438 orientalis Ecclesiæ cum occidentali conciliandæ gratia cogebatur, quæque Ferrariæ primum, deinde Florentiæ habita est. Post multas concertationes, in quibus suorum causarum egerat, unionem tandem Ecclesiarum pro virili sua promovit... Constantinopolim reversus fovendæ unioni, quæ Florentiæ sancita erat, operam dedit, quin regiæ hujus urbis patriarcha renuntiatus fuit (28); sed gentiles suos minime sibi faventes sentiens, honori cedens, in Italiam rediit, ubi ab Eugenio papa IV inter Romanæ Ecclesiæ cardinales est cooptatus (29). A Nicolao V Tusculanus episcopus factus Bononiensem legationem obiit. Paulo II defuncto, præpostera domestici cujusdam sui erga ipsum cura et sollicitudine, pontificatu summo excidit, ad quem omnium cardinalium votis assumebatur. Legatus ad Francorum regem missus id munus infeliciter gessit, brevique subinde anno 1472 Venetiis (30) ætatis suæ 77 decessit. Vir fuit pereruditus, Platonicæ philosophiæ plus æquo studiosus (31), cujus idcirco memoriæ schismatici nullis non injuriis detrahunt. » Accuratius vero, quantum accepimus (neque enim is liber ad nostras manus pervenit), ab Aloysio Bardinio (32) Bessarionis vita pertractata fuit.

IV. Inter plurima ea scripta, quibus dogma de Spiritu sancti ex Patre Filioque professione propugnabit (33), non ultimum locum sibi vindicat responsio ad illa ex Marci

(21) Vide not. 16. De hoc Gennadio vide Historiam patriarcharum ab a. 1454-1578 a M. Crusio translata ed. Bonn. 1849, p. 78-94. Hist. politicam, p. 31, 52. Cuper l. c. p. 196-197, n. 1181 seq.

(22) Vide Scholar. ep. ad cives suos ecclesiasticos et seculares, apud Fabricium, l. c. p. 367, 356, et ejus Responsum ad ultima Marci verba apud Renaudotium op. cit.

(23) Allat. l. c. p. 124: 'Απολογία οὐ τοῦ Σχολάρου· ἐκεῖνον γὰρ θάνατος· τὸ κοινὸν χρέος καὶ μὴ εἰπὼν, ἄλλος ἀντ' ἐκεῖνου ἀπολογεῖται.

(24) Gennadium II, antea Scholarium, qui anno 1452 ut monachus fortiter unionis renovationi resistit et post expugnatam a Turcis Constantinopolim a. 1453 ad patriarchatum promotus est, per quinque annos et aliquot menses thronum tenuisse et postea abdicato præsulatu in monasterio Joannis Baptistæ degisse communiter traditur. Vide textus nota 21 citatos. Hinc non ante Gregorii III obitum (1459) ejus mors statui potest.

(25) Vide ejus verba apud Allatum l. c. Cf. ib. p. 125, 162.

(26) Orientis Christiani tome I, p. 653.

(27) Natus anno 1396 vel 1395 Cf. Bernhardt Grundriss der griech. Litteratur 1852, t. I, p. 651, 652.

(28) Phranzæ Chronicon, l. II, c. 17, id assertit, ab aliis tamen non sine gravibus rationum momentis negatur.

(29) Sed jam ante hunc reditum, nimirum die 18 Dec. 1439, Florentiæ cardinalis creatus est. Raynaldus ad a. 1439, n. 41. Titulum habuit SS. undecim apostolorum.

(30) Plerique tamen Ravennæ die 18 Nov. 1472, eum diem supremum obiisse tradunt.

(31) Sed Aristotelicam non minus philosophiam calluisse Bessarionem vel hoc ipsum quod nunc edimus opus patefacit, sicut et ejusdem ad dicta Plethonis in Aristotelem (Cod. Monac. 27, f. 84 b. 85 a.), breve scriptum aliisque plura, quæ recenset Fabricius, l. c. p. 424 seq., generatim Bessarionis libri dispersi variis in locis reperiuntur. Epistola ad Theodorum exstat in Monac. cod. 27, f. 82 84; ejus responsio ad Andronicum data Viterbii 5 Junii 1462, e. epistola data ibidem 19 Maii 1462 in Cod. Escorial. φ, III, 15, n. 251, sæc. 15 (vide E. Miller catal. ed. Paris., 1848, p. 177, 178), opus de Eucharistia in cod. Marc. 527, f. 116 seq.

(32) Comment. de vita et rebus Bessarionis cardinalis Nicæni, Romæ 1777.

(33) Hæc vero potiora eorundem sunt:

1. Oratio dogmatica de unione, 10 capita, Hard.

Eugenici syllogisticis capitibus, quæ a Scholario non refutata fuerant. Id laboris, uti jam dictum est, suscepit Gregorii III patriarchæ, jam Romæ degentis, precibus commotus. Quod Joannes Plusiadenus et codices supra jam recensiti aperte testantur (34). Neque tamen uno eodemque tempore cuncta pertractavit: verum prius ad primum caput, quod omnium gravissimum censebat, respondit, et pro cæteris dissolvendis canones quosdam generales statuit; verum cum Gregorius his non contentus etiam reliqua argumenta, ne uti inenodabilia relicta esse pluribus viderentur, eodem modo refutari flagitaret, postea et hæc singula pertractavit opusque totum absolvit. Id non solum in codicibus adnotatur (35), verum etiam in opere ipso videre est. Nam in præfatione ad capituli primi solutionem diserte ait, se reliqua argumenta utpote omnino minoris momenti prætermittere, eaque facile quemvis solvere posse, qui ob oculos habeat quæ in præsentia sit disputaturus. Deinde post verba illa καὶ παρρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ut suo loco infra notatur, in fine prolixi ad hoc cap. 1 responsi, nova sane tractatio verbis illis Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν incipitur et clare testatur, se ad primum argumentum dicta sufficientia plane existimasse, velle tamen obedire Gregorio reliquorum sophismatum confutationem flagitanti. Unde veluti in duas partes Bessarionis dissertatio apologetica dividitur, quarum prior primum dissolvit argumentum et canones quosdam generales constituit, posterior vero reliqua viginti argumenta minus fuso calamo perstringit. Quod ad tempus spectat, quo hæc Bessarion conscripsit, necessario intra annos 1445 et 1459 id collocandum est, cum Gregorius, qui a. 1459 vita functus est, jam fuerit patriarcha. Scripta sunt post epistolam ad Alexium Lascarin (36), et pleraque alia ejusdem argumenti opera (37).

V. Confutatio hæc 21 capitum syllogisticorum in variis codicibus manuscriptis reperitur (38). Exstat in Vaticano 1428, f. 176 a — 210 a, in Marciano 527, n. 2, f. 58—92, in Monacensi 27, f. 224 a — 255 b, et in Laurentiano cod. 14, n. 14, plut. x. Ex Monacensi eam descripsimus et, quoad licuit, magna ex parte nostrum apographum cum Marciano codice, quoad initium etiam cum Vaticano, contulimus.

VI. Appendicis adinstar hic adjecimus nonnulla breviora Marci Ephesin scri-

Conc., t. IX, p. 319 seq. Monac. 27, f. 1-27. Marcian. 527 (XCII. 6). f. 17-44.

2. Orat. ad concil. Flor. Hard. Conc., t. IX, Mon. 27, f. 75-79.

3. Epistola ad Alexium Lascarin Philanthr., dicta Antidotus Hard. l. c. p. 1045 seq. et apud Arcud. Mon. 27, f. 27-56.

4. Apologia adversus G. Palamam pro Joan. Vecci Epigraphis ed. ab Arcudio, in Mon. 27, f. 57-72. Marcian. cit. f. 1-16. Vatic. 1428, f. 279-295.

5. Responsio ad quatuor argumenta Maximi Planudæ ed. Arcud. Mon. 27, f. 72-74. Marcian. cit. f. 54.

6. Epistola catholica sive encyclica ad Græcos sedi Constantinopolitanae subjectos. — Ed. Arcud.

(34) Post verba nota 17 alia ita pergit: Γενόμενος οὖν ὁ μακαρίτης πατριάρχης ἐν Ῥώμῃ, ἤσπισε τὴν σοφώτατον καρδιάνην τὴν Νικαίας (sic cum Mon. 27, f. 222, b legendum, non cum Allatio πατριάρχην τὴν Νικαίας), ὅπως τὰ ἐπιλοιπα (al. τὰ ἐπιλοιπα) ἀπολογηθῆ οὕτως τοῦ Ἐρέτου κεφάλαια, μὴ πωρ, ψηλὸν, εὐρεθῶσιν ἀναξέταστα, καὶ δόξη τοῖς ἀπλουστεροῖς, ὅτι κατελεφθησαν ὡς ἀναντιρρήτα ἐκινεῦσας δὲ τῇ αὐτοῦ αἰτήσῃ ἀπεσοράχισεν αὐτὰ ὀλίγοις ἀρχαῖς λόγοις. « Cum vero beate memorie patriarcha Romam pervenisset, rogavit sapientissimum cardinalem Nicænum, ut ad relicta absque responsione Ephesii capita responderet, ne (ut aiebat), si indiscussa reperta fuerint, simpliciores imaginarentur, ea relicta sic esse, quia illis contradicere nemo poterit. Annuuit ei exoranti Bessarion brevibusque contentus sermonibus ea profligavit. »

(35) Mon. 27, f. 2 a, in indice capitum: Ἐτέρα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐρέτου, ἃ οὐκ εἰσθῆσαν ἀπολογηθῆναι ὁ Σχολάριος, καὶ ἀπεκρίθη ταῦτα ὁ κύριος

μου Νικαίας αἰτήσῃ καὶ παρακλήσῃ τοῦ μακαρίτου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου, γενομένου ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ πρώτῳ δὲ κεφαλαίῳ ἓνα γενναῖον καὶ θαυμαστὸν λόγον ἐποίησατο, ἐν ᾧ καὶ κανόνας τρεῖς ἐξέθετο ὁσκόνης, ὡς καὶ τᾶλλα διὰ τοῦτου εὐχερέστερα λυθῆσονται. Ἄλλ' ὁ μακαρίτης Γρηγόριος καὶ τῶν ἄλλων ἐδείχθη ἀπλογίαν δοῦναι, ὃ καὶ γέγονεν, ὡς ἐκεῖ εὐρήσῃς κατὰ τάξιν ἐκτεθεῖσθαι. « Alia capita ejusdem Ephesii, quæ Scholarius non potuit amplius refutare. Respondit ad hæc dominus meus Nicænus antistes, rogante et adhortante beato Gregorio patriarcha, qui Romæ degabat. In primo autem capite nobilem et admirabilem sermonem fecit, in quo etiam tres exposuit canones, ostendens, etiam cætera exinde facillime solvi posse. Verum beatus Gregorius rogavit, ut et contra reliqua apologiam conscriberet. Quod et factum est, ut ibi invenies secundum ordinem exposita capita. »

(36) Hanc in opere nostro commemorat, ut v. gr. ad cap. 1.

(37) Certum omnino non est, Gregorium jam Romæ degisse, cum Bessarionem ad reliqua Marci capita retinenda invitaret. Poterat et per epistolam id eum rogare, quam Constantinopoli adhuc scripserit. Imo cum nullum vestigium appareat, quo Gregorii abdicatio concludatur, et cum Ephesium Marcum quasi adhuc vivum interpellat auctor, facile admitti potest, Bessarionem hæc intra annos 1445-1447 conscripsisse. Scholarius vero sua ceciderat, cum nondum Gregorius ad patriarchatum promotus esset, adeoque ante annum 1445, et probabiliter non multo post Florentinam synodum, simul ac ea Marci capita, quibus iste fortassis jam Florentiæ manum admovebat, publicata fuerunt.

(38) Vide Montfaucon Biblioth. mss. p. 510.

pta (a), ex quibus concilii Florentini historia in nonnullis apte illustrari potest. Juvat hoc loco catalogum texere librorum a Marco editorum, qui nobis hucusque occurrerunt. Sunt vero hi :

1. Homiliæ seu Orationes duæ de purgatorio Ferrariæ habitæ (39).
2. Homilia quod divina munera non a Dominicis tantum verbis sanctificantur, sed etiam ab oratione et benedictione virtute Spiritus sancti (40).
3. Epistola ad Georgium Scholarium, qua ipsum reprehendit quod ad Latinos desciverit. (Hanc epistolam in Appendice, n. 1 edidimus.)
4. Solutiones dubiorum quorundam ipsi propositorum (41).
5. Dialogus de additione a Latinis Symbolo inserta. (In Append. n. 4.)
6. Epistola ad Theophanem monachum, qua laudat ejusdem scripta contra unionem cum Latinis (42).
7. Epistola altera ad eundem, quam in Append. n. 2 dedimus.
8. Epistola circularis ad omnes ubique terrarum degentes et insulas inhabitantes de synodo Florentina (b).
9. Epistola ad Joannem Palæologum imperatorem, cujus laciniam exhibet Allatius de synodo Photiana p. 549. (Append. n. 5.)
10. Capita syllogistica nunc a nobis edita.
11. Professio fidei a Gregorio patriarcha refutata.
12. Epistola ad Georgium presbyterum contra ritus et sacrificia Romanæ Ecclesiæ (43).
12. Antirrheticus contra Andream Colossensem.
14. Apologia de fuga sua ann. 1440 conscripta.
15. Tractatus contra encyclicam Bessarionis.
16. Ultima verba ad Georgium Scholarium. (Append. n. 3.)
17. Homilia in orationem Dominicam (44).
18. Carmina et hymni in Deiparam (45).
19. Epistolæ plures (46).

(39) Teste Montefalconio, in Bibl. Coisl. p. 406, in cod. Coisl. 289 (ol. 337) legitur : Μάρκου Ἐφέσου ὁμιλία ῥηθεῖσα ἐν Φεβρουαρίᾳ τῆς Ἰταλίας πρὸς τοὺς καρδιναλίους καὶ ἑτέρους τῶν Λατίνων διδασκάλους περὶ τοῦ δοξαζομένου παρ' αὐτοῖς καθαρῶν πυρῶν. Initium : Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης ἀποκρίνασθαι πρὸς τὰ παρ' ὑμῶν εἰρημένα . . . Existat utraque oratio in cod. Paris. 1218, sæc. xv, catal. p. 256, n. 2, 3 (n. 4 est refutatio objectionum).

(40) Ὅτι οὐχ, ὡς νομίζουσιν οἱ τὰ πλεῖστα καινοτόμοι Λατίνοι ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ τελειοῦσι τὰ θεῖα ἔθρα τὰ Δοσποτικὰ ῥήματα παρὰ τοῦ ἱερέως λεγόμενα, ἀλλ' ἡ τῆς εὐχῆς δύναμις μετὰ ταῦτα, ὡς ἡ ἑτέρα ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δοξάζει. Initium : Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διαδεξαμένων αὐτοὺς διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἐκθεσι. Existat in cod. Mon. 256 f. 127, in cod. Coisl. 290, (ol. 352. Vide Montefalconium l. c.) Paris. 1218, n. 9 (Catal. l. c.). Cf. et Paris. 1261, et typis edita ad calceni Liturgiarum SS. Jacobi, Basilii et Chrys. ed. Paris. 1560. f. p. 158. Latine in Liturg. Cl. de Saintes Antwerp. 1562. 8, p. 82.

(41) Leguntur in cod. Paris. 1218, n. 11 et in Mon. 256, f. 136 seq. sub titulo : Λύσεις πρὸς τινὰ ἀπορήσαντα τὰς παρούσας ἀπορίας. α' Ἐρώτησις. Πῶς σχήματό; ἐστὶν ὁ Θεός; Ἀπόκρισις. Ὁ Θεός σχήμα οὐκ ἔχει, οὐτε ἀνθρώπινον, οὐτε ἄλλου τινός ὡς τῶν αἰσθητῶν· ἐστὶ γὰρ ἀσώματος καὶ ἀύλου· πᾶν τὸ ἀσώματον ἀνάγκη μὴδὲ σχήμα ἔχειν. Sunt quæstiones numero viginti.

(42) In citato cod. Monac. 256 legitur f. 143 epistola Theophanis hoc titulo : Τῷ θειοτάτῳ καὶ εὐλαβεστάτῳ βασιλεῖ ἡμῶν κύρ Ἰωάννῃ τῷ Παλαιολόγῳ ὁ εὐτελής καὶ ἐλάχιπτος ἐν ἱερομονάχοις Θεοφάνης ὁ ἐν τῷ βουνῷ τῆς Μονοβόζου τῷ ἐν νήσῳ Ἰμβροῦ. Initium : Ἀποκλεισθεῖτε οὐ τις ἂν οἶμαι τῶν πάντων. Sequitur f. 146 ejusdem Σύνταγμα exordians : Τὴν καθ' ἡμᾶς τῶν Χριστιανῶν εὐσέβειάν τε καὶ ἀληθῆ πίστιν, ἣν περ παραλαβόντες ἔχομεν. In fine scholion f. 155 b : Ταῦτα γὰρ πρὸς τὸν Ἐφέσου ἐπέμψθησαν παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ Θεοφάνους . . . ὄντος τοῦ ἀγίου τοῦ Ἐφέσου τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα προσκομιθῆ τῷ βασιλεῖ, εἰ οὕτω φανῶσιν ὀρθὰ τὰ γραφέντα, ἀ καὶ δεξάμενος ὁ ἅγιος οὐ μόνον ἐπήνεσεν αὐτὰ, ἀλλ' ἐτι καὶ ἀντέγραψε πρὸς ἐκείνον ταῦτα. Sequitur f. 155 b, Marci epistola : Τὴν γραφὴν τῆς ἀγιωσύνης σου δεξάμενος παραμυθίαν οὐ μικρὰν ἔσχον.

(43) In cod. Mon. 256, f. 304-305, legitur Marci scriptum περὶ τῶν ἐμφορομένων τῇ θεῖᾳ εὐχῇ ῥημάτων, ἔχουν τοῦ, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με. Initium : Ὅση μὲν ἡ τῆς εὐχῆς δύναμις καὶ οἷα δωρεῖται τοῖς κεχηρημένοις . . . Fragmentum epist. Marci ad Georg. presbyt. dat. Allat. c. Creyghthon exerc. xi, p. 190.

(44) Cod. Paris. 2075.

(45) Cod. Paris. cit.

(46) Cod. Paris. 965, 1191, 1218, 1286, 1295, 1310, 1527, 2005, 2075.

(a) Marco sua reddidimus. Vide inter ejus opera, infra EDIT. PATR.

(b) Ea est quam sibi refutandam sumpsit Gregorius Maras. Vide tomum superiorem. Integre edita est in TOMO ΑΓΑΠΗΣ Douthei. Edit.

ΜΑΡΚΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ

ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣ ΛΑΤΙΝΟΥΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕ ΠΡΟΣ ΤΑΥΤΑ ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΕΣ ΑΙΤΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ.

MARCI EPHESINI METROPOLITÆ

EUGENICI

CAPITA SYLLOGISTICA ADVERSUS LATINOS

ET RESPONSIO SAPIENTISSIMI DOMINI

GEORGII SCHOLARII

ROGANTE B. M. D. GREGORIO JUNIORE CONFESSORE CPOLITANO PATRIARCHA ELABORATA.

NUNC PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROETHER,

S. THEOL. IN WIRCEBURGENSI LITTERARUM UNIVERSITATE PROFESSORE.

EPHES. CAP. I.

Interrogemus Latinos : Si omnia quæ sunt Patris, Filium habere vultis, cur non et Patrem ipsum facitis? Quia, inquit, oppositionem hoc habet ad Filium, oppositio autem distinguere personas valet, non vero conjungere, ne confusio in ipsis fiat (α). Si igitur oppositio divinas personas distinguit, ut vos statuitis, o sapientissimi, et utrumque oppositum in qualibet earum simul esse ac convenire nequit : ergo neque ratio causa et causati in unum conveniet (nam hæc quoque sunt opposita), neque Filius simul causatus erit et causa, quemadmodum nec Filius simul et Pater. Quid contra hæc ipsi disputabunt? Foret, dicent, ipse quoque Pater, si haberet, qui ad eum posset referri (ut Filius). O rem absurdam ! Rursum nobis

(1) Ad finem pag. notat Mon. scriptor : "Ορα πως τῆμεν πρῶτον τὰ τοῦ Ἐφέσου κεφάλαια, εἶτα κατὰ πῶδα τὰς τοῦ Σχολαρίου ἀποκρίσεις ἢ ἀντιβῆσεις. In cod. Monac. 256 est cap. 19.

(α) Verba Christi Joan. xvi, 15 et xvii, 10, nullam pati exceptionem Patres ac theologi statuunt, nisi eam, quæ ex ipsa re oritur, quod Filius simul nequit esse Pater. Hinc communis doctrina est, omnia Patris habere Filium paternitate excepta.

Α

ΕΦΕΣΟΥ (1) ΚΕΦ. Α'.

Ἐρόμεθα τοὺς Λατίνους · Εἰ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν βούλεσθε (2), διὰ τί μὴ καὶ Πατέρα τοῦτον ποιεῖτε ; Ὅτι, φασίν, ἀντίθεσιν ἔχει τοῦτο πρὸς τὸν Υἱὸν, ἣ δὲ ἀντίθεσις διακρίνει οἷδε τὰ πρόσωπα, καὶ οὐχὶ συνάπτειν, ἵνα μὴ σύγχυσις ἐν αὐτοῖς γένηται. Εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα καθ' ὑμᾶς, ὧ σοφώτατοι, καὶ ἀμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἑκάστου τούτων ἀδύνατον, οὐδ' ἄρα τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν συνελεύσεται (καὶ ταῦτα γὰρ ἀντικείμενα). οὐδ' ὁ Υἱὸς αἰτιατὸς ὁμοῦ καὶ αἴτιος ἔσται, καθάπερ οὐδ' Υἱὸς ὁμοῦ καὶ (3) Πατὴρ. Ἄλλὰ τί καὶ πρὸς τοῦτο φήσουσιν ; Ἦν ἂν καὶ Πατὴρ, εἰ ἔχει πρὸς ὃν ἀποδοθῆσεται. Τῆς ἀτοπίας ! Πάλιν ἡμῖν ἐπανήκει τὸ καταγέλαστον ἐκεῖνο σόφισμα, καὶ ταυτὸν ποιοῦσιν οἱ τούτο

(2) Cod. Mon. f. 180 a, βούλεται. Sic et Marc. 580, f. 133. Recte Monac. 256. f. 297, a.

(3) Marc. καὶ ὁ π.

Quatenus enim est Filius, oppositus est Patri, et ne paternitatem quoque habeat, obstat relationis oppositio. Vide de hac re Bellarmini argumentum, l. II de Christo, cap. 22.

λέγοντες, ὡσπερ ἂν εἴ τις ἀποφαινόμενος, πάντα Ἀ
θεοῶν γεννητὸν εἶναι ἔλεγεν, ὡς ἦν ἂν καὶ ὁ
'Αδὲμ γεννητὸς, εἰ πατέρα εἶχεν.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ.

Οἱ Ἀπτινοὶ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀκούοντες
Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστι· καὶ πάλιν·
Τὰ ἐμὰ πάντα σὰ ἔστι, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ·
καὶ πάλιν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν (1).
οὕτε διὰ τὸ καθόλου τοῦτο πρόβλημα, τὸ πάντα
καὶ Υἱὸν εἶναι τὴν Πατέρα ἢ Πατέρα τὸν Υἱὸν
ἀναγκάζονται λέγειν· οὐδὲ γὰρ αὐτὰ τὰ ῥητὰ τοῦτ'
ἀναγκάζουσιν· μᾶλλον μὲν οὖν εἰσθαι πειθουσι καὶ
πιστεύουσιν, μένειν ἐν τῷ Υἱῷ τὴν ἰδιότητα ἀκίνητον, Β
ὡσαύτως· καὶ τῷ Πατρὶ, εἰ τις αὐτοῖς καλῶς ἐπιθάλ-
λοι· οὕτε διὰ τὸ ἐξαιρεῖσθαι τοῦ λόγου τὰς ἰδιότη-
τας· συνεβάλλουσι καὶ ἵππερ οὐκ ἐν ἀδύνατον, εἰ μὴ
καὶ πᾶσα ἀνάγκη εἶναι κοινά. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδιότη-
τας ἀκινήτους τηροῦσι καὶ τὴν κοινωνίαν ἀμείωτον,
τουτέστι τὴν τε προσωπικὴν διάκρισιν καὶ τὴν
ἐνότητά της θείας οὐσίας ἀπαράταλτον ἐν τοῖς
ἐαυτῶν διαφυλάττους· λόγοις. Ἐγούνται δὲ ἐπίσης
εἶναι μάταιον, εἰ τις ἀκούων πάντα συμπεριλαμβά-
νοι καὶ τὴν ἰδιότητα, ὅπερ ἔστιν ἀδύνατον ἢ τινα
ἀξ οὖν ἢ τὸ ῥητὸν βούλεσθαι, καὶ εἰ τις ἐξαιρῶν τοῦ
λόγου τὸ ἀδύνατον νοεῖσθαι, ἅμα συναξαίρη καὶ
ὅπερ εἰ μὴ ἀναγκαῖον ἔστιν, ἀλλ' οὐδὲ ἀδύνατον
ὄπωσθαι· ἀλλὰ μὴν καὶ ἀναγκαῖον εἰ γε μὴ ἀδύ-
νατον ὅσον ἐπὶ τῶν θείων, ἐν οἷς οὐδεμίαν ἔχει χώραν
τὸ ἐνδεχόμενον. Οὐδέ τις γὰρ ὑγιῆς λόγος ἂν εἴηται·
τῷ αὐτῷ τῷ ἄνω, τῷ ἀδύνατῳ συνεβάλλειν καὶ
τὸ δυνάμενον εἶναι, οὐδὲ σφῆδρ ὁ οὕτω λέγων, ὅπερ
τολμηρόν ἔστι· τῆς ἀληθείας καὶ τῶν αὐτῆς λογίων
καταφύδουσθαι. Ἀρκεῖ μὲν οὖν Ἀπτινοῖς ὅτι· ἐν τῷ
τῶν ἱερῶν τοῦ διπλοῦ τοῦτου καὶ καθολικωτάτου τῆς
ἀληθινῆς θεολογίας κεφαλαίου μένοντες ἀκλινῶς,
τῆ· τε ἐνότητος· δηλονότι της θείας οὐσίας καὶ τῆς
προσωπικῆς διακρίσεως, οὕτως ἀξιοῦσι τὰ εὐαγγε-
λικὰ ἔκείνα νοεῖν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς διδασκάλους·
ἔχουσι τῆ ἐαυτῶν διανοίᾳ συμμάχους, ἢ μᾶλλον εἰ-
πεῖν, ἡγεμόνας αὐτῆς. Ἐθεν μὲν τοὺς ἐκ τοῦ
Υἱοῦ λέγοντας προφανῶς ἐκπορεύεσθαι τὸ Ἡνεῦμα
τὸ ἅγιον, οἵτινες οὐκ ἂν εἶπον τοῦτο, εἰ γε τῆ τοῦ
γεννητῆ ἰδιότητι καὶ ἢ τοῦ προβάλλειν ὡς ἑτέρα τις
ἰδιότης συνεξεβάλλετο· ἐκεῖθεν δὲ τοὺς τὸ ζῆτὸν
ἐκεῖνο ἐξηγουμένους, οἵτινες τὴν τοῦ γεννητῆ ἰδιότη-
τα μόνην ἐκβάλλουσιν ἀπὸ τοῦ καθόλου τοῦτου
προσηήματος, ἀλλὰ τις λέξει τὸ αὐτὸ πάντες βου-
λύμενοι. Εἰ δὲ καὶ τὸ προβάλλεσθαι ἢ προβάλλειν
(οὐ γὰρ δεῖ σφῆδρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ νῦν φρονιζεῖν)
ἰδιότητα τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν ἤδεσαν, καὶ πάν-
τες μὲν ἂν δικαίως, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τις εὐρέθη
συνεβάλλειν· νῦν δὲ οὐδεὶς ἔστιν. Ἀλλ' ὁ μὲν Κύ-
ριλλὸς φησι· Συνορίδιον πιστεύομεν τῷ Πατρὶ
τὸν Υἱὸν καὶ πᾶν ὅτι οὖν ἰσομέτρως ἔχοντα ὄχι
τοῦ τακεῖν (2). Καὶ ὁ αὐτὸς ἐτέρωθι· Ἐν Υἱῷ

(1) Joau. xvi, 15; xvii, 10; x, 50.

occurrit ridendum illud sophisma, atque idem
plane faciunt qui ita disserunt, ac si quis statuens
et affirmans, omnem hominem esse progenitum,
etiam Adamiu genitum futurum fuisse diceret, si
habuisset patrem.

RESPONSIO GEORGH SCHOLARII.

Latini, dum audiunt sacrorum Evangeliorum
verba : *Omnia quaecunque habet Pater, et rursum :
Mea omnia tua sunt, et tua mea sunt, et iterum :
Ego et Pater unum sumus*, neque propter vocabu-
lum illud universale *omnia* et *Filium* esse Patrem
vel Patrem quoque esse Filium affirmare cogun-
tur; neque enim ipsa verba ad id adigunt, imo
potius suadent cogitare ac credere, immotam ma-
nere in Filio proprietatem, atque pari modo etiam
in Patre, si quis ipsis verbis recte intendat; neque
propterea quod a sermone proprietates excludunt
etiam una ea efficiunt, quæ communia esse nullo
pacto repugnat, imo vero fortassis necessitas quo-
que efflagitat. Verum et proprietates servant iu-
motas et communionem nullo pacto imminutam,
hoc est tum personalem distinctionem tum divinæ
unitatem essentialis in suis sermonibus custodiunt
inconoussam. Illud autem existimant, perinde
stultum esse, si quis audito verbo *omnia* simul
et proprietatem comprehendat, quod fieri prorsus
nequit, ut quis censeat vel vox ipsa significet, ac
si quis eximens e verbo id quod intelligi nullo
pacto potest simul et eximat tollatque illud, quod
si non necessarium, atamen nullo prorsus modo
est impossibile, imo vero, si non impossibile, etiam
necessarium, quod spectat ad divina, in quibus
nullum locum habet contingentis ratio. Nullus
enim sanus sermo eodem pacto existimaverit si-
mul cum impossibili etiam id quod esse potest re-
jicerem; neque sapiens est qui ita dicit, quod audax
facinus est, adversus veritatem ejusque oracula
mentiri. Sufficit itaque Latinis, quod intra ter-
minos duplicis hujus atque universalissimi ver-
ba theologiæ capitis immote persistentis, videlicet
unitatis divinæ essentialis et distinctionis personarum,
ista Evangelii dicta intelligenda censent. Ver-
um et doctores habent suæ patronos sententiæ,
immo, ut rectius dicam, duces et antesignanos,
illinc quidem eos qui *ex Filio* Spiritum procedere
aperte dicunt, qui sane id haud dixissent, si cum
generandi proprietate etiam producendi proprietas
ut alia quædam simul rejecta fuisset, hinc autem
eos, qui dictum istud exponunt, qui generandi
proprietatem solam excludunt ab hoc universali
vocabulo, aliis dictionibus idem omnes significa-
tes. Si vero etiam productionem et emissionem
(neque enim valde vocum elegantis in præsentem
insistendum) Patris proprietatem relate ad Filium
novissent, certe merito omnes, at saltem ad mili-
nimum vel unus inventus fuisset qui eam simul
amoveret; nunc autem nullus omnino id præstitit.

(2) Hæc Cyrilli verba ex lib. ii ad Herm. pariter

Imo Cyrillus, *Coæternum*, inquit, *Patri Filium credimus et omnia eadem mensura possidentem, solum si generare excipias*. Et idem alibi: *In Filio unigenito secundum omnia simili Patri et aequali, absque unâ paternitate*. Athanasius vero: *Eadem dicuntur de Filio quæ de Patre, excepto quod non dicitur Pater; idemque rursus: Quæ de Patre dicuntur, hæc quoque de Filio Scripturæ dicunt, id unum si demas, quod Filius non dicitur Pater; et nemo Patrum dicit: Si demas spirationem*. Quodsi Theologus dixit *præter rationem causæ*, vel *causam intelligit fontem et causam sine causa*, quemadmodum et Orientales Patres vocabulo hoc uti videntur, vel *causam dicit oppositam Filio*, hoc est eam, quæ est secundum generationem. Secus enim non consensisset cum sanctis, qui vel Spiritum sanctum ex Filio procedere asserunt, vel omnia Patris habere dicunt Filium excepta paternitate, et præter id quod non est Pater nec generat, nunquam vero excipiunt spirationem. Si vero ipse etiam causam eam diceret, quæ est secundum spirationem, simul attamen necesse omnino est, ut cum omnibus ipse consentiat.

Solutio autem argumenti propositi, cum vel ex jam dictis sit perspicua, manifestior adhuc erit, dum nos non singula quidem perlustrabimus, sed unde ipse ansam nactus fuerit, ostendemus, ubi vero *fraus latet*, deprehendemus et refutabimus; multa autem verba rescabimus, quæ ipse magna cum ostentatione vel nescio quam ratione atque omnino præter rem congressit. Ex Latinorum enim confessione propositionem assumens, quæ oppositionem docet divinas distinguere personas, et adjungens simul Latinorum hypothésin, secundum quam Filius est simul principiatum et principium, quæ sunt opposita, ad eam devenit conclusionem: Filium distinctum a se ipso fore per ejusmodi oppositionem et duas personas constitutum, vel in eadem divina persona simul opposita fore statuenda. Verum neutrum verum est; alterum enim impossibile est ex theologis principiis, alterum vero impossibile ex communi omnium existimatione, unde et impossibilis suppositio, nimirum Filium principium esse, sicut et principiatum; simul vero ostendit, dum nec hoc recipit, relativa oppositione divinas distingui personas; hic enim modus est deductionis ad impossibile. Dicent itaque Latini: Concedimus epicherematis rationem; nam ex confesso fieri nequit, ut Filius distinctus sit a se ipso, et ut in ipso simul sint opposita; negamus vero consequentiam, videlicet ea impossibilia sequi, si Filius sit principium et principiatum; nulla enim est necessitas. Et quod ad prius qui-

α μογογενεῖ κατὰ πάντα ὁμοῦ καὶ ἴσῳ τῷ Πατρὶ χωρὶς τῆς πατρότητος (1). Καὶ Ἀθανάσιος: Τὰ αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσα καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς, χωρὶς τοῦ λέγεσθαι Πατῆρ (2). Καὶ πάλιν ἐ αὐτό; Τὰ ἐπὶ Πατρὸς λεγόμενα, ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν αἱ Γραφαί, χωρὶς μόνον τοῦ λέγεσθαι αὐτὸν Πατέρα· καὶ οὐδεὶς εἶπε· Πλὴν τοῦ προβάλλειν. Εἰ δὲ καὶ ὁ Θεολόγος εἶπε· Πλὴν τῆς αἰτίας (3), ἡ αἰτίαν τὴν πηγὴν νοεῖ καὶ τὴν ἀνατίον αἰτίαν, ὡσπερ δοκοῦσι καὶ πάντες οἱ Ἀνατολικὸι χρῆσθαι τῷ ὀνόματι τῆς αἰτίας; ἡ τοῦ αἰτίου, ἡ αἰτίαν λέγει τὴν ἀντικειμένην τῷ Υἱῷ, τουτέστι τὴν κατὰ τὸ γενεῖν. Ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν οὕτω τοῖς ἀγίοις τοῖς λέγουσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνεφώνησεν, οὐτε τοῖς λέγουσι, πάντα πλὴν τῆς πατρότητος, καὶ τοῦ εἶναι Πατῆρ καὶ τοῦ γενεῖν, καὶ οὐδαμοῦ τὸ προβάλλειν εἰπούσιν· εἰ γὰρ αὐτὸς αἰτίαν λέγει καὶ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν ὁμοῦ· ἀλλὰ πᾶσα ἀνάγκη πᾶσιν αὐτὴν συμφωνεῖν.

simul attamen necesse omnino est

Ἡ δὲ πρὸς τὸ ἐπιχειρημα λύσις σαφῆς μὲν καὶ ἐκ τῶν προειρημένων· γένοιτο δ' ἂν καὶ ὧδε σαφιστέρα, οὐ καὶ ἕκαστα ἐπεξηροῦσιν ἡμῖν, ἀλλὰ τί μὲν αὐτοῦ τὸ κινήτων τιθεῖσι, ποῦ δὲ ἡ ἀπάτη, φωρῶσι τε καὶ ἐλέγχουσι· τοῦ δὲ πολλοὺς ἀπαιροῦσι λόγους, οἵτινες φιλοτίμως αὐτῷ ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ οὐδὲν πρὸς τὸ προκείμενον συνάπτονται. Ἐκ γὰρ τῆς ὁμολογίας Λατίνων λαβῶν, ὅτι ἡ ἀντιθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα, συνάψας δὲ καὶ τὴν Λατίνων ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐστὶν ἅμα αἰτιατὸς καὶ αἰτιος, τουτέστι τὰ ἀντικείμενα, συμπαραίνει, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐστὶ διακεκριμένο; ἑαυτοῦ τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως, καὶ ἐστὶ δύο πρόσωπα, ἡ ἔσονται ἐν τῷ αὐτῷ θεῷ προσώπῳ ἅμα τὰ ἀντικείμενα. Ἄλλ' οὐδὲτέρον ἐστὶν ἀληθές. Τὸ μὲν γὰρ ἀδύνατον ταῖς θεολογικαῖς ὑποθέσεσι, τὸ δὲ δεύτερον τῇ κοινῇ πάντων ἀξιώσει· ὡστε καὶ ἡ ὑπόθεσις ἀδύνατος, τὸ τὸν Υἱὸν δηλονότι αἰτιος εἶναι, ὡσπερ καὶ αἰτιατόν. Ἄμα δὲ δείκνυσι μηδὲ τοῦτο ἀποδεχόμενοι, ὅτι τῇ ἀναφορικῇ ἀντιθέσει τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνονται· οὗτος γὰρ ὁ τρόπος τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς. Φήσουσιν τοίνυν οἱ Λατίνοι, ὅτι τῇ μὲν προσλήψει τοῦ ἐπιχειρηματος συγχωροῦμεν (ἀδύνατον γὰρ ὁμολογουμένως, καὶ τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ διακεκρίσθαι καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἅμα εἶναι τὰ ἀντικείμενα), τὴν δὲ ἀκολουθίαν ἀρνούμεθα, ὅτι εἰ ὁ Υἱὸς ἐστὶ αἰτιος καὶ αἰτιατὸς, ταῦτα συμβήσεται τὰ ἀδύνατα· οὐδεμία γὰρ ἀνάγκη. Καὶ ὅσον μὲν πρὸς τὸ πρῶτον ἀδύνατον λέγομεν, ὅτι ἡ ἀντιθεσις ἐν τοῖς θεοῖς αἰτία ἐστὶ προσωπικῆς διακρίσεως, ὅταν ἡ τοῦ αὐ-

adducit Beccus epigr. x (C. O. II. 616, 617), ubi legitur ἰσόμετρον.

(1) Ex Cyrill. Or. de Trinit. apud Becc. l. c. (p. 617), apud Const. Meliteniot. Orat. 2 (ibid., p. 903.)

(2) Athan. Or. 3, contra Arianos.

(3) Gregorius Naz. Orat. de adventu Ægyptio-

rum, quæ Billio est or. 24, Maurinis, or. 34, de Filio dixerat: Πάντα ὅσα ὁ Πατῆρ ἔχει, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν πλὴν τῆς αἰτίας. Nostrum lauit, ut videtur, Beccum, orat. 2 de injusta depos., c. 18, l. iv, ad Constant. c. 6 (Gr. orth. II, p. 63-65, 213), non absque rationibus saltem probabiliter contendisse, pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας.

τοῦ πρὸς τὸ αὐτό · ὅταν δὲ ἦ τοῦ αὐτοῦ πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο, οὐκ ἔστιν αἰτία προσωπικῆς διακρίσεως ἐν τῷ τῆν ἀντίθεσιν ἔχοντι, εἰ μὴ πρὸς ἕκαστον, πρὸς δ' ἔχει τὴν τριασύτην ἀντίθεσιν ἀνὰ μέρος. Εἰ γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ ἔστι τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, ἄπερ ἔστιν ἀντικείμενα, οὐ τὴν Υἱὸν ἑαυτοῦ διακρίνουσιν, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, ἢ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα τῇ ἀναφορᾷ τοῦ αἰτιατοῦ τῆν ἀντίθεσιν ἔχει καὶ τὴν διακρίσιν, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα τῇ τοῦ αἰτίου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ πάντων ἔστιν ἀληθές. Ἡ γὰρ πατρότης καὶ ἡ υἰότης ἢ τὸ αἴτιον, εἰ βούλει, καὶ τὸ αἰτιατὸν ἦν ἐν τῷ Ἰσαάκ, ἀλλὰ διότι πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο ταῦτ' ἔχεν (θάτερον μὲν γὰρ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, θάτερον δὲ πρὸς τὸν Ἰακώβ), μίᾳ ἢ ἡ τοῦ Ἰσαάκ ὑπόστασις · ἀλλ' ἦν ἀδύνατον μὲν εἶναι αὐτῆν, εἰ πρὸς τὸν αὐτὸν ἦν αἴτιος καὶ αἰτια- τὸς κατὰ τὸ αὐτό, λέγω δὲ κατὰ τὸ τῆς φύσεως εἶδος. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ὅσον πρὸς τὸ δευτέρον ἀδύνα- τον εἰ λέγεσθαι, ὅτι οἱ ἀξιοῦντες ἀδύνατον εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ ἅμα ὑπάρχειν τὰ ἀντικείμενα, νοοῦσι, ὅτι καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τοῖς περὶ ἐλέγχων ὁ φιλόσοφος διο- ρίζεται, ὡν ἑνὸς τινος ἀπέναντος οὕτε ἀδύνατόν τι ἔπεται οὕτε ἐλεγχός ἐστι κατὰ τὴν φιλόσοφον. Ἀν- τικείμενα μὲν οὖν εἰσι τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ εἶναι ταῦτα φασιν οἱ Λατῖνοι καὶ ἅμα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ αὐτὸ οὐδ' ὡσαύτως · τὸ μὲν γὰρ ἔστι πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ δὲ πρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα γεννητῶς, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα προσηγορικῶς · οὕτω δὲ οὕτε ἀδύνατόν τι ἔπεται, οὕτε τὸ ἀξίωμα ἀναιρεῖται.

respectu Patris, principium vero respectu Spiritus, ad Patrem per generationem refertur, ad Spiritum per spirationem; atque sic nec impossibile quid consequitur neque dignitas aufertur.

Καὶ οὕτω μὲν ἡ εἰς ἀδύνατον ἀπαιχμὴ αὐτοῦ λύεται θεδαίω δὲ ταύτην ὡςπερ καὶ παραδείγματι λέγων, ὅτι Ὡςπερ ἀδύνατον τὸν Υἱὸν εἶναι Υἱὸν καὶ Πατέρα, οὕτως ἀδύνατον εἶναι αὐτὸν καὶ αἴτιον καὶ αἰτιατόν. Καὶ οὐ καλῶς λέγει · οὐ γὰρ ἴσον ἐστὶ τὸ μὲν γὰρ Πατὴρ εἰδικὸν τρόπον αἰτία, σημαίνει, καὶ ἐπὶ τοῦ μὲν Πατρὸς οὐ δύναται εἶναι Πατὴρ διὰ τὰ τῆς ὑπερουσίας θεογονίας οὐκ ἀντιστρέ- φειν πρὸς ἄλλῃ, μὴδὲ εἶναι ἐξ ἄλλῃων τὰ θεῖα πρόσωπα, ἢ γούν συγγεῖσθαι τὰς ιδιότητας, ἀλλ' οὐδ' ἔστιν ἄλλος Υἱὸς ἐν τοῖς θεοῖς, οὐ ἂν εἴη Πατὴρ ὁ Υἱὸς, διὰ τοῦτο ὁ Πατὴρ οὐ δύναται ὑπάρχειν τῷ Υἱῷ. Τὸ δὲ αἴτιον γενικῶν ἐνομά ἐστι, καὶ ἅμφω περιέχει τὰς εἰδικούς τρόπους τῶν θεῶν προόδων, καὶ ἐπὶ ἐστὶ τε ἐν τοῖς θεοῖς οὐ δύναται ὁ Υἱὸς αἴτιος εἶναι, ταυτέστι προβολεύς, ἢ γούν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἀδύνατον τὸν Υἱὸν εἶναι οὕτως αἴτιον, ἢ γούν προβολέα · ἦν δ' ἂν ἀδύνατον, ὅσον μόνον πρὸς τὸν Υἱὸν αὐτὸν, εἰ ἀντέκειτο δηλονότι τοῦτο τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ · ἀλλ' οὐκ ἀντικείμεται τῷ γεννᾶ- σθαι τὸ προβάλλειν, ὡςτε οὐδ' ὅπως ἐστὶν ἀδύνατον ὅθεν οὕτε ὁμοίος ὁ λόγος οὕτε καλῶς ἐπιλαμβάνεται τῆς τῶν Λατίνων ἀποκρίσεως. Πατέρα μὲν γὰρ φα- σιν εἶναι τοῦ γεγεννηκότος τὸν Υἱὸν ἀδύνατον. Εἰ δὲ ἦν τι πρόσωπον ἕτερον ἐν τοῖς θεοῖς, οὐ ἂν τῷ- νατ' εἶναι Πατὴρ, οὐδὲν ἂν ἐκώλυεν αὐτὸν καὶ

idem spectat eorum quæ impossibilia diximus, dicimus, oppositionem quidem in divinis causis esse personalis distinctionis, quando ejusdem est ad idem; quando vero ejusdem ad aliud et aliud, tunc non est personalis distinctionis causa in eo quod oppositionem habet, nisi ad ea, quæ habent talem oppositionem alternatim. Si enim in Filio est ratio principii et principiatu, quæ sibi met opponuntur, non Filium a se ipso distinguunt, sed a Patre et Spiritu quatenus ad Patrem quidem oppositionem et distinctionem habet relatione principiatu, ad Spiritum vero relatione principii. Hoc vero et in omnibus verum reperitur. Nam paternitas et filiatio vel causa, si lubet, et causatum erat in Isaac, sed quia ad aliud et aliud ista habuit (alterum namque ad Abraham, alterum vero ad Jacob), una erat Isaaci persona; sed impossibile omnino erat, ut una esset persona, si respectu ejusdem et causa et causatus fuisset secundum idem, dico vero secundum speciem naturæ. Eadem quoque dicenda sunt quoad alterum impossibile, nimirum quod si qui censent in eodem simul opposita nullo pacto inesse posse, id accipiunt et secundum idem et ad idem et eodem modo et quæcunque alia philosophus in tractatione de argumentatione determinat, quorum si vel unum defuerit, neque impossibile quid consequitur neque argumentum adest secundum philosophum. Opposita quidem sunt principium et principiatum et in Filio esse dicunt Latini, sed non ad idem neque eodem modo; principiatu enim est ad Patrem per generationem refertur, ad Spiritum per spirationem; atque sic nec impossibile quid consequitur neque dignitas aufertur.

Tali igitur pacto ejus ad impossibile deductio dissolvitur. Confirmat autem eam quasi exemplo dicens: Quemadmodum fieri non potest, ut Filius et Filius sit et Pater, ita fieri nequit, ut sit et principium et principiatu. Non tamen recte dicit; neque enim ista sunt æqualia. Nam Patris non est specificum causæ modum significat, et quia Patris Pater esse non potest, propterea quod ea quæ ad superessentiales divinarum personarum processiones spectant non adinvicem convertuntur, neque ex se invicem sunt divinæ personæ vel proprietates confunduntur, sed nec alius est Filius in divinis, ejus pater queat esse Filius, idcirco paternitatis ratio Filio convenire non potest. Contra principium generis nomen est et utrumque specificum modum divinarum processionum in se continet; et quoniam in divinis est aliquid, ejus principium sive productior potest esse Filius, videlicet Spiritus sanctus, nullo pacto repugnat, Filium esse tali modo principium sive productorem. Repugnaret vero atque impossibile foret, quantum solummodo ad Filium ipsum spectat, si hoc oppositum foret filiationis rationi; verum (passivæ) generationi non opponitur productio; unde non est prorsus impossibile. Quare neque est similis ratio neque recte Latinorum responsionem repre-

hendit. Patrem enim ejus qui genuit esse Filium impossibile dicunt; si autem persona quædam alia in divinis sit, cujus pater esse possit, nihil prohiberet quominus et ejus foret pater. Ilque recte plane dicunt. Nunc vero fieri nequit, ut Filius sit pater, quia non est, cujus pater sit, sed quantum ad dignitatem quæ de oppositis est non esset impossibile; neque enim sublata foret dignitas ejus, qui et Filius et Pater esse potest, ad aliud tamen et aliud; nunc vero est impossibile, non propter hoc, sed propter rem, quemadmodum si Isaac non genuisset et absque prole decessisset, non fuisset impossibile, ut ipse et filius esset et pater, nisi ob posteriorum defectum, non ob dignitatem patris; sed præquam genuit Jacobum, et pater idem erat et filius, atque dignitas oppositionis (per oppositionem) non sublata est. Exemplum vero, quod adducit, unde quaque insulsum et absurdum est. Neque enim dicunt Latini, omnem in divinis personam esse Patrem; deinde dum ipse infert: *At revera Filius non est Pater*, respondent, Filium revera Patrem fore, si persona esset, ad quam referri posset; hoc enim pacto simile foret exemplum; sed *Patrem* esse Filium nec ipsi dicunt, sicut et iste hoc impossibile esse asserit; *principium* vero eum dicunt (Latini) Spiritus sancti sive productorem, non quia id non impossibile censeatur potest, sed quia id et necessarium arbitrantur. Iste vero hoc impossibile esse demonstraturus nihil conclusit. Condimenti vero adiustar huic epicherematis solutioni et hoc addam, ne sophisma quidem ejus exemplum esse et propositum non attingere, etsi similiter se haberet. Nam secundum fidei principia non est mendacium, omnem hominem esse genitum; neque si quis instantiam peteret ab Adamo, falso responderetur, Adamum quoque genitum futurum fuisse, si Patrem habuisset, id est si non fuisset (generis humani) principium. Nam in quantum est homo genitus sit necesse est, in quantum vero est *principium* id fieri nequit. Quemadmodum si quis diceret, omne quantum continuum esse divisibile, deinde alio instante et ad punctum provocante, quod quantum continuum sit nec tamen divisibile, rursum responderet, et punctum futurum fuisse divisibile, quatenus quantum continuum, nisi hujus esset principium; nunc vero punctum esse principium et idcirco indivisibile, cum principium indivisibile esse debeat, sicut et in numeris unitas. Si quis igitur hæc diceret, nullo pacto peccaret. Ita et ades vera principium hominum ponit Adamum, et quatenus principium ingenitum, per creationem tamen existentiam nactum; verum hoc nihil impedit, quominus omnis homo sit genitus. Quapropter nullatenus valet ea quæ ex Adamo petitur instantia, neque id quod ille responsurus male omnino responderet.

EPIES. GAP. II.

Si Deo honorificentius et nobiliter est, causam esse deitatis, quam rerum creaturarum esse causam,

- (1) Fort. διὰ τῆς ἀντιθέσεως.
 (2) Mon. 27, f. 182 b, ἡδίστα.
 (3) Cod. l. ἐξείνο.

Ἀ Πατέρα εἶναι ἐκείνου. Καὶ καλῶς λέγουσι· νῦν μὲν γὰρ ἐστὶν ἀδύνατον τὸν Υἱὸν εἶναι Πατέρα, ὅτι οὐκ ἐστὶ πρὸς ἑν ἂν εἴη Πατὴρ· ἀλλ' ὅσον πρὸς τὸ ἀξίωμα τὸ περὶ τῶν ἀντικειμένων οὐκ ἂν ᾔδύνατον· οὐ γὰρ ἂν ἀνήρητο τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοῦ δυναμένου καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ Πατρός, πρὸς ἄλλο μέντοι καὶ ἄλλο. Νῦν δὲ ἐστὶν ἀδύνατον, οὐ διὰ τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τὸ πρᾶγμα· ὡς περ εἰ μὴ ἐγέννα ὁ Ἰσαὰκ, ἀλλ' ἄγονος ἐτελεύτα, οὐκ ἂν ᾔδύνατον αὐτὸν καὶ υἱὸν εἶναι καὶ πατέρα, εἰ μὴ διὰ τὸ ἄγονον εἶναι, οὐ διὰ τὸ ἀξίωμα· ἀλλ' ἐπειδὴ γεγέννηκε τὸν Ἰακώβ, καὶ πατὴρ ᾔν ὁ αὐτοῦ καὶ υἱός, καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιθέσεως (1) οὐκ ἀνήρητο. Ἔστι δὲ καὶ παντάπασιν ἀπεμραίνον αὐτοῦ τὸ παράδειγμα· οὐδὲ γὰρ λέγουσιν οἱ Λατῖνοι, ὅτι πᾶν ἐν ταῖς βίαις πρόσωπὸν ἐστὶ Πατὴρ· εἶτα αὐτοῦ ἐπιγόνοισι, *Καὶ μὴν οὐκ ἐστὶ Πατὴρ ὁ Υἱός*, ἀποκρίνονταί, ὅτι Ἦν ἂν Πατὴρ, εἴπερ τε πρόσωπον ᾔν, πρὸς ὃ ἂν ἀναπεδίδοτο· οὕτω γὰρ ᾔν ὅμοιον τὸ παράδειγμα· ἀλλὰ Πατέρα μὲν εἶναι τὸν Υἱὸν οὐδ' αὐτοὶ λέγουσιν, ὡς περ καὶ αὐτοῦ τούτ' ἀδύνατον εἶναι λέγει· αἴτιον δὲ λέγουσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡγουν προβολέα, οὐκ ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀδύνατον προαχθέντες, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάγκη εἶναι. Ὁ δὲ βουληθεὶς δελεῖαι τούτου, ἀδύνατον οὐδὲν ἐπέρανεν. Ὅσπερ δὲ τι ἡδυσμα (2) τῇ λύσει τοῦ ἐπιχειρήματος; καὶ τοῦτο προσθήσω, ὅτι οὐδὲ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐστὶ σόφισμα σχολῆς γὰρ τὸ προκαίμενον, εἰ καὶ ὁμοίως εἴη. Κατὰ γὰρ τὰς τῆς πίστεως ὑποθέσεις οὔτε ψεῦδός ἐστι, πάντα ἀνθρώπων γεννητὸν εἶναι, οὔτε εἰ τις ἐνίσταται ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, ψεῦδός ἐστιν ἀποκρίνασθαι, ὅτι ᾔν καὶ ὁ Ἀδάμ γεννητός, εἰ πατέρα εἴη, τούτεστιν εἰ μὴ ᾔν ἀρχή. Καθὸ μὲν γὰρ ἀνθρώπων δεῖ τοῦτον εἶναι γεννητὸν, ἀλλὰ καθὸ ἀρχὴν ἀδύνατον· ὡς περ εἰ τις λέγοι, ὅτι πᾶν συνεχὲς ποσόν ἐστι διαιρετὸν, εἶτα εἰ τις ἐνίσταται ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅτι συνεχὲς ἐστὶ ποσόν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἐστὶ διαιρετὸν, αὐτὸς πάλιν ἀποκρίνοιο, ὅτι ᾔν ἂν καὶ τὸ σημεῖον διαιρετὸν ᾔ συνεχὲς ποσόν, εἰ μὴ ᾔν ἀρχὴ τοῦ συνεχούς ποσοῦ· νῦν δὲ ἐστὶν ἀρχή, καὶ διὰ τούτῳ ἐστὶν ἀδιαιρετὸν· τὴν γὰρ ἀρχὴν ἀδιαιρετὸν εἶναι δεῖ, ὡς περ καὶ τῶν ἀριθμῶν τὴν μονάδα. Εἰ τις τοίνυν ταῦτα λέγοι, οὐδαμοῦ ἂν ἀμαρτάνοι. Οὕτω καὶ ἡ πίστις ἡ ἀληθὴς ἀρχὴν τῶν ἀνθρώπων τίθησι τὸν Ἀδάμ, καὶ ᾔ ἀρχὴν ἀγέννητον, διὰ δὲ δημιουργίας εἰς τὸ εἶναι ἐλθόντα· ἀλλὰ τούτου οὐδὲν καλύει πάντα ἀνθρώπων εἶναι γεννητόν· ὡς τε οὐδὲ εἰρηται ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἐστασαι, οὔτε ὁ ἐκείνος; (3) ἀποκρινόμενος κακῶς ἂν ἀποκρίνοιο.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Β' (4).

Εἰ τιμωτέρου Θεῷ τὸ αἰτίω (5) τῆς Θεότητος εἶναι, ἢ τὸ αἰτίω τῆς κτίσεως, πῶς τοῦ τιμωτέρου

- (4) In Mon. cod. 256 a, est cap. 15.
 (5) Codd. sic, communius αἰτίω.

Πατρὶ καὶ Υἱῷ μὴ κοινωῶν κατὰ τοὺς Λατίνους τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἔλαττον ἔσται τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ θεότητι ; Εἰ μὲν γὰρ (1) ὅλως μεταδοτὸν τὸ τῆς θεότητος αἰτιον, διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦτου μετεβλήθηεν ; Εἰ δ' ἀμετάδοτον ὅλως ὡς τοῦ Πατρὸς ἴδιον, ὡσπερ καὶ τὸ ἀνάτιον, οὐδ' ὁ Υἱὸς ἔρα τοῦτου μετέβη κατ' οὐδένα τρόπον, εἰ καὶ μάλᾳ τοῦτο Λατῖνοι βούλονται.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τὸν Υἱὸν δεύτερον καὶ ἐλάττω τοῦ Πατρὸς τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου καὶ Βασιλείου καὶ πολλῶν ἄλλων διδασκάλων εὐληθέστες πιστεύουσι, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ προΐεναι ὡσπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναγκαίως πιστεύοντες ἐκ τῶν κανονικῶν Γραφῶν πολλὰ πρὸς τοῦτο εὐθὺς φέροντα προειρημένον, ἐκ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τῶν παρὰ σφίσι τοῦτο διαρρήδην ὁσολογούντων. Εἰ τις αὐτοὺς ἔροιτο· Οὐκοῦν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς λέγεται (2) ; οὐκ ἂν ἀρνησάμενοι, εἰδότες οὐδὲν ἐντεῦθεν συμβαῖνον ἄποπον. Εἰ γὰρ οὐδὲν τῷ φυσικῷ τοῦ Υἱοῦ ἀξιώματι προσέσταται τὸ δευτερεύειν τῇ τάξει καὶ τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι, οὐδὲ τῷ τοῦ Πνεύματος ἐμποδῶν ἔσται τὸ τρίτον αὐτὸ εἶναι τῇ τάξει· εἰ δὲ τῷ Πνεύματι τοῦτ' αἰσχρὸν ἦν, κάκεινο τῷ Υἱῷ οὐδὲν ἦττον αἰσχρὸν ἂν ἦν. Τοῦτο μόνον δεῖ φυλάττεσθαι τοὺς Λατίνους, εἰ τὰ αὐτοὶ δοκοῦντα λέγουσι, καὶ εἰ κακῶς ἐκ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν ταῦτα συναγοῦσι· ἔως δ' ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προΐεναι τὸ Πνεῦμα οἱ τε διδασκαλοὶ λέγωσιν (3), αἱ ἐσ ἀρχαὶ τῆς πίστεως· εἰς τοῦτο φέρωσιν ἀναγκαίως. Ἰσως μὲν οὐδ' ἔχρησιν ἀποκρίνεσθαι πρὸς τὰς τῶν ἀτόπων ἐπιφορὰς· προσήκοι γὰρ ἂν μᾶλλον ἀπολογεῖσθαι τοῖς πρῶτον ταῦτα ἠξιώκασιν· εἰ δὲ καὶ πρὸς τὰς ἄλλας, ἀλλ' οὐ πρὸς ταύτην· οὐ γὰρ ἔστιν ἄποπον καθ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον εἶναι τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει, οὐδ' ὑπερῖναι αὐτοῦ ποιεῖ τῷ τῆς φύσεως ἀξιώματι, εἴγε μὴδ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ δευτερεύειν. Καὶ πάλιν εἰ τις αὐτοὺς ἔροιτο· Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἔστι θεότητος αἰτιον. Καὶ μάλᾳ, ἐρούσι θαρρόντως· τίνος γὰρ καὶ ἔσται ; Οὔτε γὰρ αἰτιον ἔσται, ὡν αἰτιατὸν εἶναι πιστεύεται κατ' ἐπάνοδον (Ὁὐ γὰρ ἀντιστρέφει, φησὶν ὁ Διονύσιος, τὰ τῆς ὑπερουσίου θεωρίας), οὐδ' ἑαυτοῦ οὐδ' ἑτέρου τίνος. Εἰ δὲ πᾶσαν ἀνάγκην εἶναι φασιν οἱ Γραικοὶ καὶ αὐτὸ τίνος αἰτιον εἶναι, ἢ τίθετῶσαν αὐτοὶ καὶ τῆς καινοτομίας ὀφειλέτωσαν τὰς εὐθύναι, ἢ μὴδὲ τοῖς Λατῖνοις ἐγκαλεῖτωσαν. Ἔως γὰρ ἐκ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν ἔπιεται, καὶ ἐκ τῶν διδασκάλων κηρύττεται, τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τρίτον εἶναι συμβαλῆναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, καὶ αὐτὸ μόνον μηδενὸς αἰτιον εἶναι, καὶ ἑτιῶν τῶν τοιού-

quomodo Spiritus sanctus, dum ejus, quod Patri Filioque est nobilius, particeps non est juxta Latinos, non minor erit dignitate et divinitate? Si enim deitatis causa plane communicabilis est, quam ob causam non et Spiritus ejus particeps est factus? Si vero prorsus incommunicabilis tanquam Patris proprietates, quemadmodum et inaccessibilis et aequalis, neque Filius ullo modo ejus particeps erit, licet Latini id omni studio nitentur efficere.

SCHOLIARIUS.

Latini Filium secundum et minorem Patre ordine et dignitate principii ab Athanasio, Basilio multisque aliis doctoribus edocti credunt et Spiritum sanctum ex Filio procedere, sicuti ex Patre, necessario id credentes tum ex canonicis Scripturis, quæ multa continent per se ad hoc ducentia, tum ex Ecclesiæ doctoribus apud ipsos celebratos, qui diserte idem tradunt. Si quis ex eis quærat: Num igitur et Spiritum sanctum secundum a Filio ordine atque dignitate principii et tertium a Patre dicitis? haud inficias iverint probe scientes, nihil inde consequi absurdi. Nam si naturali Filii dignitati nihil obstat, quod secundus est ordine et causæ dignitate, neque Spiritus dignitati obstaculo erit, quod ordine sit tertius; si vero id Spiritui turpe foret, turpe foret et illud Filio. Hoc solummodo Latini stricte observent oportet, an quæ sibi videntur enuntient, et an male ex fidei principii ista colligant; quousque ex Filio procedere Spiritum doctores asserant et fidei principia necessitate ad id compellant, fortasse respondere haud necessarium fuerit ad absurdorum illationes; conveniens enim magis fuerit eos, qui primum ita censuerunt, defendere; si vero ad cæteras absurdorum illationes respondendum, attamen haud ad præsentem. Per se enim minime absurdum est, Spiritum sanctum esse tertium principii dignitate et ordine, neque detrimentum hoc infert dignitati naturæ, siquidem nec Filio, quod ipse est secundus. Et rursus si quis ex eis quærat: Num igitur Spiritus non est deitatis principium? Utique non est revera, confidenter respondebunt. Cujus namque et principium esset? Non enim eorum secundum vicissitudinem erit principium, a quibus principia esse creditur (nam non convertuntur, ait Dionysius, quæ ad divinas processiones spectant), neque sui ipsius, neque alterius cujusquam. Si vero omnino necesse esse Græci asserunt, ut et ipse sit alicujus principium, aut ipsi id doceant et innovationis reddant rationem, aut neque Latinos ob id accusent. Interim enim ex fidei principii consequitur et ex doctoribus prædicatur, Spiritum etiam ex Filio procedere, licet accidat, ut sit tertius ordine et dignitate principii, licet ipse solus nullus existat principium, licet sequatur quodvis

(1) Γὰρ add. Marc. f. 135 b.

(2) Marcian. f. 136 a, λέγει· αἱ.

(3) Monac. 27, f. 185 a, λέγουσι.

corum, quæ nullo pacto absurda neque dogmaticis ullibi sunt adversa; sed ista sint absurda, nihil magis Latinis quam Ecclesiae doctoribus has criminationes impingunt, imò potius communes difficultates contra fidem præferunt, quas solvere illis solum fuerit, qui primus ejusmodi fidem docuit. Hæc itaque Latini pro sua defensione dicere possent. Verum et sanctos producere possunt, qui Filium Spiritu majorem et Spiritum tertium a Patre ordine et dignitate causæ dicunt. Sed et si nullam producere possent, id ipsis sufficeret, quod Filius minor est Patre et secundus ordine et dignitate principii, et nihilo tamen secius ejusdem substantiæ et ejusdem gloriæ cum Patre et verus Deus esse creditur.

Solutio hujus argumentationis, quæ ex jam dictis liquet, et hoc pacto instrui illustrarique potest: Si spiritus, ait (Eph.), non communicat cum Patre et Filio in causalitate deitatis, minor erit dignitate et deitate; sed consequens (conditionatum) est falsum; ergo et antecedens (conditio). Aut igitur Pater et Filius sunt principium deitatis et cum hoc et Spiritus communicat, quod est impossibile; aut neque Pater et Filius principium sunt deitatis. Putat autem se probare consequentiam argumento *a fortiori* hoc pacto: Si Spiritus non communicans Patri et Filio in causalitate rerum creatarum, quæ pro Deo minor est, ipse minor esset, multo magis minor foret non communicans in causalitate deitatis, quæ pro Deo major est. Si itaque ingenii acumen istud a principio deitatis et Patrem, non Filium solum eliminat, iis qui utcumque experti sunt ea ponderare et refellere, id permitto et relinquo. Ne enim Spiritus minor sit dignitate et deitate, neque cum Patre debet non communicare in principio deitatis; communicabit ergo. Vel igitur et Spiritus erit deitatis principium, quod impossibile, vel neque Pater est. Si enim Pater est principium, Spiritus autem non est, secundum ipsum minor erit deitate Spiritus sanctus. Verum interrogabunt eum Latini et jure quidem optimo ab ejus difficultate impulsus: Si nobilior Deo est causam deitatis esse, quam causam rerum creatarum, quomodo Filius in eo quod nobilior est non communicans Patri non erit inferior dignitate et deitate? Respondebit, ut puto, minime necesse esse ut simpliciter omnium quæ insunt Patri, licet sint nobilissima, Filius sit particeps; reliquorum quidem vel maxime, eorum vero quæ Filio ut Filio inesse nequeunt, si Filius particeps non sit, minime id absurdum esse, neque exinde tolli Filii deitatem ac dignitatem. Dicit insuper ipse, tale esse deitatis principium, videlicet proprium Patris quodque Filio nullo pacto inesse possit. Verum hoc prætermittamus; est enim id ipsum, quod est in questione et de quo controversia viget. Interim dicet id quod nequit inesse Filio minime officere Filii dignitati si ei non inesse

Α των, ἄπερ ἄτοπα μὲν οὐδαμῶς οὐδὲ λυμαινόμενά που τοῖς δόγμασιν· ἔστω δὲ καὶ ἄτοπα ταῦτα εἶναι· οὐδὲν μᾶλλον Λατίνοις ἢ τοῖς διδασκαλοῖς· τῆς Ἐκκλησίας ταῦτα προσάπτουσι τὰ ἐγκλήματα, μᾶλλον δὲ κοινῆς ἀπορίας εἰς τὴν πίστιν κομιζοῦσιν, ἃς λύειν μόνον ἂν ἔργον γένοιτο τοῦ πρώτου τὴν τοιαύτην πίστιν διδάσκοντος. Οἱ μὲν οὖν Λατίνοι ταῦτα ἂν εἰποιεν ὑπὲρ ἑαυτῶν· ἀλλὰ μὴν καὶ ἁγίους παράγειν ἂν ἔχοιεν, μεζζονα τοῦ Πνεύματος· τὸν Υἱὸν λέγοντας, καὶ τὸ Πνεῦμα τρίτον ἀπὸ Πατρὸς τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας δηλονότι. Ἄλλ' εἰ καὶ μηδένα παράγειν ἔχοιεν, ὀρκέσει τοσοῦτον αὐτοῖς, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐλάττων ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ δεύτερος τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁμοούσιος· καὶ ὁμέτιμος· τῷ Πατρὶ καὶ Θεὸς ἀληθινός· εἶναι πιστεύεται.

Ἡ δὲ πρὸς τὸ ἐπιχείρημα λύσις σαφῆς μὲν καὶ ἐκ τῶν προειρημένων, μεθοδευθεῖη δ' ἂν καὶ οὕτως· Εἰ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, τὸ ἅγιον μὴ κοινωνοῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, ἔσται ἑλάττων τῆ ἀξίᾳ καὶ τῆ θεότητι· ἀλλὰ τὸ ἐπόμεινον ψεῦδος, καὶ τὸ ἠγούμενον ἄρα· ἢ τοῖνον ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀρχὴ εἶσι θεότητος, καὶ κοινωνοῖ τούτου καὶ τὸ Πνεῦμα· ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον, ἢ οὐδὲ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀρχὴ εἶσι θεότητος. Οἴεται δὲ δεκκῶναι τὴν ἀκουλουθίαν ἀπὸ τοῦ μᾶλλον οὕτως· Εἰ ἑλάττων ἂν ἦν τὸ Πνεῦμα, μὴ κοινωνοῦν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τῆς αἰτίας τῆς κτίσεως, ὅπερ ἐστὶν ἑλάττων τῷ Θεῷ, πολλῶ μᾶλλον ἂν εἴη μὴ κοινωνοῦν τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, ὅπερ ἐστὶ τῷ Θεῷ μεζζον. Εἰ μὲν οὖν ἡ λεπτότης τῶν φρενῶν αὕτη κατὰ τὸν εἰπόντα ἐκβάλλει τῆς ἀρχῆς τῆς θεότητος καὶ τὸν Πατέρα, οὐ τὸν Υἱὸν μόνον, παρήμι τοῖς ὅμοιοις πεπειραμένοις· περὶ τὰ αὐτὰ σκοπεῖν καὶ ἐλέγχειν. Ἴνα γὰρ μὴ ἦ τὸ Πνεῦμα ἑλάττων τῆ ἀξίᾳ καὶ τῆ θεότητι, οὐδὲ τῷ Πατρὶ δεῖ μὴ κοινωνεῖν τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος· κοινωνήσει ἄρα· ἢ τοῖνον καὶ τὸ Πνεῦμα ἔσται ἀρχὴ θεότητος· ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον, ἢ οὐδὲ ὁ Πατήρ ἐστίν· εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ Πατήρ ἀρχὴ θεότητος, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐκ ἐστὶ, κατ' αὐτὸν ἑλάττων ἐστὶ τῆ θεότητι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἄλλ' ἐρωτήσουσιν αὐτὸν οἱ Λατίνοι καὶ μάλα εἰκότως, ὑπὸ τῆς ἀπορίας αὐτοῦ προδιεασθέντες· Εἰ τιμιώτερον Θεῷ τῷ αἰτίῳ θεότητος εἶναι ἢ τῷ αἰτίῳ τῆς κτίσεως, πῶς τοῦ τιμιωτέρου μὴ κοινωνῶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ οὐκ ἐλάττων ἐστὶ τῆ ἀξίᾳ καὶ τῆ θεότητι; ὁμοίαι, ἐρεῖ, ὅτι οὐκ ἀνάγκη πάντων ἀπλῶς τῶν ὑπαρχόντων τῷ Πατρὶ, κἂν τιμιώτατα ἦ, τὸν Υἱὸν κοινωνεῖν· ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων καὶ πάντων ὅσα δὲ οὐχ οἷον τε ὑπάρχειν τῷ Υἱῷ ἢ τῷ Πατρὶ, τούτων εἰ μὴ κοινωνοῖ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, οὐδὲν ἐστὶν ἄτοπον, οἷδ' ἀναίρειται ἐντεῦθεν ἢ τοῦ Υἱοῦ θεότης καὶ τὸ ἀξίωμα. Ἐρεῖ δὲ καὶ τὸ αἰτιον τῆς θεότητος τοιοῦτον εἶναι αὐτῶς, τουτέστιν ἴδιον τοῦ Πατρὸς καὶ τῷ Υἱῷ μὴ δυνάμενον ὁλως προσεῖναι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἔωμεν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ζητούμενον, καὶ περὶ τοῦτο ἡ ἀμφισβήτησις. Τέως δὲ ἐρεῖ, τὸ μὴ δυνάμενον ὑπάρχειν τῷ Υἱῷ οὐδὲν λυμαινεσθαι τῷ ἀξιώματι τοῦ Υἱοῦ, εἰ λέγοιτο μὴ ὑπάρχειν ἢ τοῖνον ἀρκέσει ἢ ἐρεῖται

καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀπόκρισις τε καὶ λύσις, ἢ οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔσται ἰκανή· ἀλλ' οὐδὲ ἄλλο τι ἀποκρινεῖται πρὸς τὴν εἰρημένην ἐρώτησιν παρὰ τὸ (1) εἰρημένον· εἰ δὲ ἄλλο τι ἀποκρινεῖται, ψεῦδος ἔσται καὶ οὐδὲ ἀκοαῖς ἀνεκτόν. Διζομένου γὰρ τὸν Υἱὸν μὴ εἶναι ἀρχὴν θεότητος, αὕτη μόνη δύναται εἶναι ἀπόκρισις πρὸς τὴν ἀπορούνην περὶ τοῦ ἀξιωματος καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, ὡσερ καὶ πρὸς τὴν ἀπορήσαντα ἄν, καὶ πῶς ἔστιν ὁ Υἱὸς ἀληθῆς Θεὸς καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, εἴπερ οὐ κοινωνεῖ αὐτῷ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου, πράγματος τοσοῦτου, οὐκ ἂν ἦν ἐτέρως ἀποκρίνασθαι ἀληθῶς, ἢ ὅν προεῖρηται τρέπον. Ἀφελῶς δὲ εἶπε καὶ τιμωτέρον εἶναι τῷ Θεῷ τὸ αἰτίω θεότητος εἶναι· ἢ τὸ αἰτίω τῆς κτίσεως· οὐδὲν γὰρ τῶν τῷ Θεῷ ἐνυπαρχόντων τιμωτέρον ἔστιν αὐτῷ τῷ Θεῷ ἢ ἕτερον· ἀλλὰ τοῦτο εἰ τοὺς βαθμοὺς τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν θείων καινοτομήσαντες· μόνον ἐτόλμησαν, καὶ εἰ τις ἀμαθέειν ἐκείνοις· ἀμαθῆς ὢν καὶ αὐτὸς προσκείμετο. Τὸ δ' ἀληθὲς οὕτως ἔχει, ὅτι εἰ τι πρόσεσι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἢ Θεῷ, καὶ οὐ καθόσον διακρίεται τοῦ Υἱοῦ, τοῦτέστιν οὐ καθὸ Πατρὶ καὶ γεννῶντι, τοῦτο δεῖ καὶ φύσει προσεῖναι τῷ Υἱῷ, καὶ εἰ τι μὴ προσεῖν, ὅν ἄρα καὶ εἴη, ἐλάττω ἔσται ταύτῃ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος λόγος τῇ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀποδιέφε· εἰ τι γὰρ πρόσεσι Πατρὶ καὶ Υἱῷ καθὸ Θεῶ, καὶ οὐ καθὸ ἔχουσι σχέτιν πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἀναφορὰν, τοῦτο δεῖ καὶ τῷ Πνεύματι προσεῖναι, καὶ εἰ μὴ πρόσεστιν, ἐλάττω ἔσται αὐτῶν τῇ φύσει (2). Ἄλλα τὸ προβάλλειν πρόσεστιν αὐτοῖς καθὸ ἀναφέρονται πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἄρα δεῖ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦτο προσεῖναι, οὔτε διὰ τοῦτο ἀνάγκη ἐλάττω εἶναι τῇ φύσει ἐκείνων· εἰ δὲ μὴ, χώρα ἂν εἴη καὶ Ἀρειανοῖς διὰ τὸ τὸν Υἱὸν γεννητὸν εἶναι ἐλάττωνα τοῦ Πατρὸς εἶναι τῇ φύσει τοῦτον ἀποφαινομένους καὶ σύμμαχον περρωμένους ἔχειν τοῦ ψεύδους τὸ Εὐαγγέλιον μείζον τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα διαγορευθόν. Ὄντο γὰρ ἐκ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τὴν (3) τοῦ Πατρὸς ἀγεννησίαν· καὶ ἐκ τοῦ ἐλάττω εἶναι τοῦ Πατρὸς αὐτὸν τῷ τῆς αἰτίας ἀξιωματι, καὶ τῇ φύσει πάντως ἐλάττω τυγχάνειν καὶ ἄλλης οὐσίας εἶναι παρὰ τὸν Πατέρα· ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα. Ἐξ πάντων τῶν τούτων δεικνύεται, ὅτι τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἀκολουθία καὶ ἡ ταύτης δεῖξις παντάπασιν ἀληθεία· ἐστέρηται.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ' (4).

Τὰ τῷ Θεῷ προσόντα κυρίως καὶ μόνως· καὶ μόνως καὶ μόνα καὶ ἅσι καὶ πάντῃ (5) προσεῖναι· ὁφείλουσι·

(1) Monac. 27, f. 184 a, τὸν.

(2) Monac. 27, f. 184 b, τῷ φύσει.

(3) Τὴν δεῖξις in Marc. f. 137 b.

(a) De hac Euanonii disputatione vide Basilium libro in contra eundem, Gregorium Naz. Orat. 50 (nunc 50) et 40 (quae pariter nunc 40 est), et Petavium de Trinitate, l. ii, c. 2.

(b) Simili pacto Nicol. Methonensis apud Hugonem Etherianum, l. ii, c. 12, contra Graecos: Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, non erit

dicatur. Vel igitur sufficiens erit similis responsio ac solutio etiam quoad Spiritum vel nec quoad Filium erit idonea. Verum nec aliud quidquam ad praesentem interrogationem praeter dicta respondet; si vero aliud quid respondeat, mendacium erit atque ne auribus quidem tolerabile. Dico enim, Filium non esse principium in deitate, haec sola potest reddi responsio ad eum, qui dubitat, de dignitate et deitate Filii, sicut et ei qui ambigeret, quomodo Filius verus Deus esse possit atque Patri consubstantialis non communicans cum Patre in ratione innascibilitatis et ascitatis, quae tanti momenti res est, non alio modo vere responderi poterat nisi praedicto. Insipienter porro dixit nobiliss Deo esse causam deitatis, quam causam creationis, cum eorum quae Deo insunt non sit aliud alio nobiliss, sed id illi soli asserere ausi fuerint, qui gradus virtutum et operationum divinarum innovando confuserunt et si qui insipientes ipsi insipientibus illis adhererunt. Veritas ita se habet, quod si quid adest Deo Patri ut Deo, et non quatenus distinguitur a Filio, id est non qua Patri et generanti, hoc natura quoque debet adesse Filio, et si non adsit, quaecumque illi fuerit, hoc respectu Filius erit Patre inferior. Eadem ratio valet de Spiritu respectu ad Patrem et Filium. Si etenim quidpiam adest Patri et Filio, quatenus sunt Deus, et non quatenus relationem et habitudinem ad Spiritum sanctum habent, hoc debet et Spiritui adesse, et si non adest, hic erit illis natura inferior. Atqui spiratio adest illis, quatenus referuntur ad Spiritum sanctum; ergo non necesse est ut et Spiritui insit, neque idecirco ut illis natura sit Spiritus inferior. Quod si non ita esset, locus daretur Arianis, qui propterea quod Filius genitus est, eum ratione naturae minorem Patre statuunt et Evangelium in mendacii sui patrocinium conantur adducere Patrem Filio majorem declarans. Opinabantur enim ex eo quod Filius non habet Patris innascibilitatem et quod minor est Patre dignitate principii, etiam natura prorsus eum inferiorem existere et diversam a Patre substantiam fuisse sortitum (a). Sed res non ita se habet. Ex quibus cunctis ostenditur, praesentis argumenti et serieni et hujus probationem undequaque veritate destitui.

EPHES. CAP. III (b).

Quae Deo insunt, proprie et solum et soli et sola et semper et omnino ei inesse debent; et natura-

(4) In cod. Mon. 256. f. 296 b, cap. 18.

(5) Havri Mon. 27, f. 185 a; Marc. f. 157 b.

deinceps solus Pater Pater, nec ultra tota unitas Deitas. Et quomodo utique, quocum paternam causam Filius partitur? Nec ultra solus Filius Filius. Quomodo enim cum sit Pater in parte Spiritus? Nec deinceps unus solus Spiritus; quomodo enim, cum non ex uno neque solo? — Graecus vero textus in cod. Monac. 66, f. 73, cap. 15, ita

lia quidem ac communia tribus personis, hypostatice autem et personalia trium personarum uni. Nihil enim ibi est accidens, nihil ascititium vel posterius accedens, nihil non proprie et solum. Quemadmodum igitur dum Deus dicitur bonus et sapiens et Deus et Rex et Conditor, adhuc autem et invisibilis et immortalis et æternus, solummodo et proprie ut ad creaturas his omnibus nominibus insignitur (dicit enim Apostolus : *Regi vero sæculorum, immortalis, invisibilis, soli sapienti Deo*; et rursum : *Qui solus habet immortalitatem et lucem inhabitat inaccessibilem*); ita et quodcumque de quavis trium personarum seorsim dicitur, solum et proprie ad reliqua est id quod dicitur. Pater igitur est Pater et solum et solus et proprie et solummodo; Filius est Filius et solum et solus et proprie et uno solum modo; similiter et Spiritus Spiritus Spiritus sanctus. Sic et principii expers Pater sive innascibilis solum et solus et proprie et uno solum modo; sed et simili modo est quoque principium, reliquæ ergo personæ principiatæ duntaxat et solæ et proprie et uno solum modo. Cum enim duo sint principium et principiatum, si solus Pater habet rationem principii, reliquæ personæ tantum sunt principiatum et solum et uno solum modo; considerandum enim est, vocem *solum* semper ad oppositum dici; solum enim Pater est Pater, non autem et Filius; et solum Filius Filius, non etiam Pater; et solum Spiritus sanctus, non vero Pater vel Filius; et solum principii expers Pater, non vero etiam principiatæ et causam habens; sic et solum principium, non vero principiatæ; reliquæ ergo personæ solum principiatæ et neutra earum principium. Si enim alterutra foret etiam principium, illud *solum* sublatum erit, et neque solum et proprie principium, neque solum et proprie principiatum reperietur, cujus contrarium necessario locum habere jam antea demonstratum est. Oppo-

Α τὰ μὲν φυσικὰ καὶ κοινὰ (1) τοῖς τριῶν προσώποις, τὰ δ' ὑποστατικὰ καὶ προσωπικὰ τῶν τριῶν ἐκάστῳ οὐδὲν γὰρ ἔχει συμβεβηκός, οὐδὲν (2) ἐπίκτητον οὐδ' ὕστερον προγενόμενον, οὐδὲν οὐ (3) κυρίως καὶ μόνως. Καθάπερ οὖν ἀγαθὸς καὶ σοφὸς καὶ θεὸς καὶ (4) βασιλεὺς καὶ δημιουργός, ἔτι δὲ ἀθάνατος καὶ ἀθάνατος καὶ ἀίδιος; ὁ θεὸς λεγόμενος μόνως (5) τε καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὴν κτίσιν ἅπαντα ταῦτα λέγεται (λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος (6): *Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτῳ, ἀόρατῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ* καὶ αὐθις (7): *Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν φῶς οὐκ ὄντων ἀπρόσιτον*), οὕτω καὶ ὅπερ ἂν λέγοιτο τῶν τριῶν ἕκαστον, μόνον τε καὶ κυρίως ἐστὶ πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦθ' ὅπερ λέγεται. Πατὴρ γοῦν (8) ὁ Πατὴρ καὶ μόνον καὶ μόνος (9) καὶ κυρίως καὶ μόνως. Β Ἰῶς δ' Ἰῶς καὶ μόνον καὶ μόνος καὶ κυρίως καὶ μόνως καὶ Πνεῦμα ὁμοίως τῷ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὕτω δὴ καὶ ἀνάτιος ὁ Πατὴρ εἰσὶν ἀγέννητος μόνον καὶ μόνος (10) καὶ κυρίως καὶ μόνως (11)· ἀλλὰ δὴ καὶ αἴτιος αὐθις ὁμοίως· καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προσώπων ἄρα μόνον αἰτιατὰ καὶ μόνως καὶ κυρίως καὶ μόνως. Δυσὸν γὰρ ὄντων αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, εἰ τὸ αἴτιον μόνος ὁ Πατὴρ ἔχει, τὸ αἰτιατὸν ἄρα μόνως τὰ λοιπὰ τῶν προσώπων (12) καὶ μόνον καὶ μόνως· σκοπεῖον γὰρ, εἰ τὸ μόνον ἔχει πρὸς τὸ ἀντικείμενον λέγεται μόνον γὰρ Πατὴρ ὁ Πατὴρ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Ἰῶς, καὶ μόνον Ἰῶς ὁ Ἰῶς, ἀλλ' οὐ καὶ Πατὴρ, καὶ μόνον Πνεῦμα ἅγιον, ἀλλ' οὐ Πατὴρ ἢ Ἰῶς, καὶ μόνον ἀνάτιος ὁ Πατὴρ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αἰτιατὸς καὶ αἰτίαν ἔχων (13), οὕτω δὴ καὶ μόνον αἴτιος, ἀλλ' οὐκ αἰτιατός· καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προσώπων ἄρα μόνον αἰτιατὰ καὶ οὐδὲν τούτων αἴτιον. Εἰ γὰρ τι τούτων καὶ αἴτιον εἴη, τὸ μόνον ἀνααιρεθῆσεται, καὶ οὕτω μόνον καὶ κυρίως αἴτιον ἔσται, οὕτε μόνον καὶ κυρίως αἰτιατὸν, οὗ τούναντιον ἀνάγκη εἶναι προποδεδείκται. Ἡ γὰρ ἀντίθεσις διακρίσεως αἰτία καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς λατίνους καὶ ἕμφω τὰ ἀντικείμενα συνδραμεῖν ἐφ' ἑνὸς τῶν θεαρχικῶν προσώπων ἀδύ-

(1) Καὶ κοινὰ omittunt duo citati codices.
 (2) Sic Mon. 256, Mon. 27, οὐδέ.
 (3) Mon. 27, habet οὐ.
 (4) Καὶ deest in Mon. 27.
 (5) Μόνος, Mon. 27.
 (6) I Tim. 1, 17.
 (7) I Tim. vi, 16.
 (8) Mon. 27, οὐ.

(9) Sequentia quatuor verba dat solus Monac. 256, f. 297 a.
 (10) Monac. 27, μόνως.
 (11) Mon. 27, μόνος.
 (12) Verba, ἄρα μόνον αἰτιατὰ τῶν προσώπων, in Mon. 27 ommissa ex Mon. 256 supplevimus
 (13) Καὶ αἰτίαν ἔχων deest in cæteris præter D Monac. 256.

σοναι: Ὅλη μόνως καὶ ὅλη Τριάς ἡ θεότης· οὐ γὰρ το μὲν αὐτὴ μόνως, τὸ δὲ οὐ μόνως· εἰς γὰρ μόνως καὶ μόνον Πατὴρ ὁ Πατὴρ, καὶ εἰς μόνος καὶ μόνον Ἰῶς ὁ Ἰῶς, καὶ ἕν καὶ μόνον καὶ Πνεῦμα μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, οὐκέτι ὅλη μόνως ἡ θεότης· οὐκέτι γὰρ Πατὴρ μόνος ὁ Πατὴρ· πως γὰρ, ὡ τὸ πατρικὸν αἴτιον ὁ Ἰῶς, συμβεβηκός· οὐκέτι μόνον Ἰῶς ὁ Ἰῶς· πως γὰρ ὁ καὶ Πατὴρ ἕν μερὲς τοῦ Πνεύματος; οὐκέτι ἕν καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα· πως γὰρ το μὴ ἐξ ἑνὸς μηρὸς μόνου; οὐκέτι ὅλη Τριάς ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ Πατὴρ ἀειπλῆς καὶ παρα τοσοῦτον οὐκ ὁλοῦς, παρ' ὅσον ἑτέρου ὁμοίως πρὸς τελείαν τοῦ Πνεύματος, προβολήν· καὶ Ἰῶς, οὐ το ὅλον Ἰῶς, ἀλλ' ὑπελάττω συμμετέτος ὅη τις ἐκ μερῶν ἀτελων οὐδὲτερο, ὁλοῦ, καὶ Πνεῦμα οὐκ εἰκὸς το ἐκ οὐο τοσοῦτων ἐκπερέσμενον· μάλιστα πάντως

καὶ ἀτελή καὶ τῆς μοναδικῆς ἀπλότητος· ἐκπτώσα. *Tota monas et tota Trinitas est deitas. Non enim quoad hoc ipsa monas, quoad illud non monas. Unus enim ei solus et solum Pater est Pater et unus solus et solum Filius Filius; et unus et solus et solus Spiritus est Spiritus sanctus. Si vero Spiritus ex Patre filioque procedit, non amplius tota monas est deitas. Non enim Pater solus erit Pater, etc. ut supra ex Etherniano. Non ultra tota Trinitas ipsa, sed Pater in perfectus et in tantum non totus; in quantum ultero indiget ad perfectum Spiritus emissionem; et Filius non in totum Filius, sed jura filioipater quis compositus ex partibus imperfectus; neuter totus erit; et Spiritus ut nis conpositus ex talibus divinis procedens. Divisa omnia et imperfecta et a monanica simplicitate prorsus remota.*

νατον. Θάτερον γάρ τούτων οὐ κυρίως ἔσται, καὶ διὰ τοῦτο πάντως οὐδ' ἔσται. Τούτοις συμφωνεῖ καὶ τὰ τῶν ἁγίων ἱερέων, τοῦ μὲν Δαμασκηνοῦ λέγοντος ἐν τοῖς Θεολογικοῖς κεφαλαίοις: *Μόνος αἰτίος ὁ Πατήρ* (1)· Θεοδώρου δὲ τοῦ Στουδίτου ψάλλοντος: *Μόνου μονογενετήτορ μονογενοῦς Υἱοῦ Πατῆρ, καὶ μόνου μόνου φῶς φωτὸς ἀκινῆτασμα, καὶ μόνως μόνου Θεοῦ ἁγιον Πνεῦμα Κυρίου Κύριον, ὁτιως ὁτι.* Οὐκ ἄρα τὰ αἰτίον ὁ Υἱὸς ἔξει, μόνον (2) αἰτιατὸς ὁφελῶν γε εἶναι, καὶ μόνον Υἱὸς, ὡσπερ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (3) μόνον μόνου Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τοσούτων ἀπέχουσι ἐπιεικτόν τι καὶ ὑπερῶν προσγενόμενον τῷ Θεῷ λέγειν, ὥστε ἵνα μὴ ἐν τοιοῦτον ἢ φρονεῖν λάθωσιν ἢ δόξωσι λέγειν πολλὰ πρὸς τὴν διπλὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἢ πρόδον ἀπομάχονται, ἣν αὐτὸς διπλὴν τῷ πράγματι λέγει, καὶ τῆς μὲν χρονικῆς μεταδίδωσι (4) τῷ Υἱῷ, τὴν δὲ αἰδίον αὐτοῦ παντάπασιν ἀφαιρεῖ· καὶ ἕσα τῶν διδασκάλων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖέναι τιθέασιν, εἰς τὴν χρονικὴν ἀνάγεις πρόδον μόνην. Ἄλλὰ περὶ μὲν τῆς προόδου τοῦ Πνεύματος εἰ διπλῆ ἔστι μετὰ ταῦτα, καὶ εἰ κενωρισμένα: εἰσὶν ἀλλήλων τῷ πράγματι· ἄλλα νῦν ἄρχει, ὅτι καὶ τὴν χρονικὴν πρόδον τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μετὰ τῆς αἰδίου προόδου εἶναι διεχυρίζονται, διαφερούσας κατὰ μόνον τὸν λόγον, ἵνα μὴ ἀναγκασθῶσι τιθέναι τι συμβεβηκὸς ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐπιείσακτον. Οἱ δὲ τὸ χρονικῶς προῖέναι ἕτερόν τι πρᾶγμα ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι λέγοντες παρὰ τὴν αἰδίον αὐτοῦ πρόδον, οὗτοι συμβαίνειν τι καὶ ὑπερῶν ἐπιγίνεσθαι: τῷ Θεῷ λέγουσι, νῦν προσποιῶναι τοῦτο ἀρνεῖσθαι. Ἄλλὰ μὴν καὶ πάντα κυρίως τῷ Θεῷ προσεῖναι, μᾶλλον δὲ τὸν Θεὸν πάντα ἃ λέγεται εἶναι, κυρίως ταῦτ' εἶναι, καὶ κινῶς καὶ ἰδίως ἐκάστην τῶν ὑποστάσεων, τίνες μᾶλλον ἢ Λατῖνοι διωμολογοῦσι; Τὸ δὲ μόνως, καὶ μόνω, καὶ μόνον, καὶ τὰ λοιπὰ, πολλὴς ἐρῶνυς: δέονται, ὅπως τε ἐπὶ τῶν φυσικῶν καὶ ὅπως ἐπὶ τῶν ὑποστατικῶν δύνανται λέγεσθαι. Ἄλλ' αὐτὸς ἀπεριμερίμωος ταῦτα ἀφίεις καὶ τῆ ἀληθείᾳ καὶ ἐκυτῷ πολλοῦ προσηκόπει. Ἄλλ' ἐπεὶ οὐ σφόδρα ἐνταῦθα τῶν Λατίνων καθάπτεται, καὶ ἡμεῖς, τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἀποστάνας ἀπολογίας, πρὸς τὴν λύσιν ἐρχόμεθα τοῦ ἐπιχειρήματος.

Τὸ τοίνυν ἐπιχειρήμα αὐτὸ τοιοῦτόν ἐστι. Πᾶν τὸ προσεῖναι τῷ Θεῷ λεγόμενον, εἴτε ὡς φυσικὸν τοῖς τριεὶ προσώποις, εἴτε ὡς ὑποστατικὸν καὶ προσωπικὸν ἐκάστη τῶν τριῶν, τοῦτο καὶ κυρίως καὶ μόνως καὶ μόνω καὶ μόνον καὶ ἀεὶ καὶ πάντῃ προσεῖναι ὀφείλει. Ἄλλὰ τὰ αἰτιατὸν πρόσσεσι τῷ Υἱῷ, μόνον ἄρα τὸ αἰτιατὸν πρόσσεστιν αὐτῷ, οὐκ ἄρα τὸ αἰτίον. Τὸ γὰρ μόνον, φησὶ, πρὸς τὸ ἀντι-

(1) Joan. Damasc. c. 13 theol. Citat idem dictum Beccus de proc. Sp. S. c. 12, Gr. orth. I, p. 22. Cf. ibid. II, p. 504.

sitio enim est distinctionis causa etiam secundum ipsos Latinos, et utrumque oppositum in una divinarum personarum concurrere est prorsus impossibile. Alterum enim eorum non proprie erit, et idcirco omnino non erit. Hisce concordant etiam sanctorum dicta, ex quibus Damascenus in theologicis capitibus ait: *Solus causa est Pater*; Theodorus vero Studita canit: *Solius solus genitor, unigeniti Filii Pater, et solum solius lumen luminum splendor, ac solummodo solius Dei sanctus Spiritus, Domini Dominus, verum esse possidens.* Non igitur Filius habebit causæ rationem, quippe qui solum causatus debeat esse et solum Filius, quemadmodum et Spiritus sanctus solus solius Spiritus Dei Patris.

SCHOLARIUS.

Tam alieni sunt Latini ab asserenda re aliqua ascititia et posterius Deo adnascente, ut multis plane, ne tale quid vel sentire occulte vel dicere videantur, contra duplicem Spiritus productionem vel processionem decertent, quam revera tu duplicem dicis; et temporalis quidem participem facis Filium, æternam vero ab eo omni ex parte removes; et dicta doctorum, quæ Spiritum sanctum ex Filio prodire statuunt, ad solam temporalem processionem detrudis ac reducis. Verum de processione Spiritus sancti, an duplex sit et an ex re ipsa ab invicem sint separata, postea disputabimus; nunc autem sufficit, quod Latini etiam temporalem processionem idem esse cum æterna asseverant, easque solum secundum rationem diversas statuunt, ne quid in Deo accidens et ascititium ponere cogantur. Qui vero temporalem processionem in Spiritu sancto diversam quamdam rem dicunt ab æterna ejusdem processione, hi accedere quidquam et adnasci posterius Deo affirmant, licet hoc negare prorsus sinulent. Verum enim vero quinam magis quam Latini constituent, omnia proprie inesse Deo, imo potius Deum omnia, quæ esse dicitur, proprie hæc esse et communiter et peculiariter quamlibet personarum? Quod vero spectat ad illa, *et uno solummodo, et soli, et solum*, et cætera, ea varia indigent disquisitione, quomodo tum de naturalibus tum de personalibus affirmari possint. Sed Ephesius perfecta incuria ista negligens et veritati et sibi ipsi multis in locis offendiculo est. Verum quoniam hic Latinos non adeo vehementer attingit, et nos omnia eorum defensione ad difficultatis progredimur solutionem.

Argumentum igitur ipsum tale est: Quidquid dicitur Deo inesse, sive tanquam naturale tribus personis, sive tanquam hypostaticum et personale trium cuilibet, hoc et proprie et solum et soli et uno solum modo et semper et omnino inesse debet; atqui ratio principali inest Filio: ergo sola ei inest, non itaque et ratio principii. Nam *agum*, inquit, ad oppositum dicitur; Filius ergo non est

(2) Μόνος, Mon. 27.

(3) Ἴδ' ἅγιον omitt. Mon. 27 et Marc.

(4) Codd. μεταδίδωσι.

principium sancti Spiritus. Quemadmodum et ratio principii inest Patri et solum ei adest, non itaque et oppositum huic, ratio principii; et idcirco Pater est solum principium, et non principium. Primo igitur quoniam quæ in prima propositione Deo inesse dicit, hæc in naturalia et hypostatica sive personalia partitur, deinde infert: Principii ratio inest Filio, interrogabunt cum Latini, et recte omnino, in-quanam serie collocet rationem principii, utrum illud naturalibus, an personali- bus sive hypostaticis adnumeret. Si naturalibus, etiam Patri debet inesse principium; si personali- bus, unius id debet esse personæ, aut Filii aut Spiritus sancti; sic enim qui ab ejus sunt parte decerunt, personalia uni personæ soli convenire. Utrumque vero prædictorum impossibilitatem in- cludit, quare vel propositio non vera, vel divisio eorum quæ insunt Deo in naturalia et personalia non est apta, vel alterum eorum absurdorum ex necessitate verum erit. Quærat igitur defensionem. Vel enim eam non inveniens cessabit et ipse La- tinos interrogare, utrum spirare dicant naturale et essentialia, an personale et hypostaticum, et eos in absurda ab utraque parte deducere, cum videat et seipsum in similia incidere, vel divisione sua et inutili spreta et damnato alio modo dividet ea quæ Deo insunt, et fortasse pro Latinis dividet et a concertatione cum ipsis desistet. Deinde ipsi dicent Latini: Si propositio tua, o sapientissime, vera est, periculum subit Filii, ut sit solum prin- cipiatus, et Pater, ut sit Pater solum, et nihil amplius. Neque enim ei licitum erit, in proposi- tione quidem majore omnes illas ponere determi- nationes, in conclusione vero non omnes assu- mere, sed eas duntaxat, quas sibi ad scopum suum prodesse existimaverit; v. g. quando vult concludendo Patri principium ascribere, illud solum omittit, quando vero Filio principium concludendo vindicare vult, ejicere soli. Hæc enim eorum sunt, qui sophismatibus student, vel quod dicunt nesciunt, et tum sibimetipsis tum aliis ex imperitia officiant; quemadmodum et nihil deter- rius fieri potest, quam ut posita propositione ma- jori, qualem ipse eam statuit, et adjuncta minori, videlicet Patri inesse principium et Filio prin- cipiatus, conclusionem hanc deducere, Patri prin- cipiatus inesse proprie et uno solum modo et soli et solum et semper et omnino, similiter et Filio principium. Fortasse enim Filio solum prin- cipiatus inest, sed minime ideo et soli, cum et Spiritus insit; et Patri fortasse principium soli inest, neque tamen et uno solum modo; nam non uno modo principium est eorum, quæ ex ipso, sed duplici, ut Pater et productor: verum nec principium convenit Filio soli, nec Patri soli principium; imò potius neque Patrem esse Patri solum convenit, verum et esse productorem; sed

A κείμενον λέγεται· ὁ Υἱὸς ἄρα οὐκ ἔστιν αἴτιος τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὡς περ καὶ τὸ αἴτιον πρόσεσι Πατρὶ καὶ ὑπάρχει μόνον, οὐκ ἄρα καὶ τὸ ἀντικεί- μενον τούτῳ, τὸ αἰτιατὸν, καὶ διὰ τοῦτο αἴτιος μόνον ἔ Πατήρ, καὶ οὐκ αἰτιατός. Πρῶτον τοίνυν, ἐπεδύ- περ αἴτινα ἐν τῇ προτάσει προσόντα τῷ Θεῷ λέγει, ταῦτα εἰς φυσικὰ διαίρει καὶ ὑποστατικά, εἶτον προσωπικά· εἶτα ἐπάγει· Τὸ δὲ αἰτιατὸν πρόσεσι τῷ Υἱῷ, ἐρωτήσουσιν αὐτὸν οἱ Λατίνοι καὶ μᾶλα εὐλόγως, τὸ αἰτιατὸν ποῦ τίθησι τῶν τῷ Θεῷ προσ- όντων, πότερον ἐν τοῖς φυσικοῖς; ἢ ἐν τοῖς ὑποστατι- κοῖς καὶ προσωπικοῖς; Εἰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς φυσικοῖς, δεῖ καὶ τῷ Πατρὶ τοῦτο προσῆναι· εἰ δὲ ἐν τοῖς προσωπικοῖς, ἐνδὲ δεῖ εἶναι τοῦτο προσώπου, ἢ τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ Πνεύματος· οὕτω γὰρ οἱ περὶ αὐτὸν ἀξιοῦσι, τὰ προσωπικά ἐν μόνῳ προσώπῳ ἀρμύ- τειν. Ἐκάτερον δὲ τῶν προειρημένων ἔστιν ἀδύνα- τον, ὥστε ἢ ἡ πρότασις ἔστιν οὐκ ἀληθής, ἢ ἡ διαί- ρεσις οὐκ ἰκανὴ τῶν προσόντων εἰς τε τὰ φυσικά καὶ προσωπικά, ἢ ἄτερον τῶν ἀδυνατίων ἔσται ἀληθὲς ἐξ ἀνάγκης. Σκεψάσθω τοίνυν τὴν ἀπόλογίαν· ἢ γὰρ μὴ εὐρίσκων παύσεται καὶ αὐτὸς ἐρωτῶν Λατίνους, πότερον τὸ προβάλλειν φυσικὸν λέγουσι καὶ οὐσιώ- δες, προσωπικὸν καὶ ὑποστατικὸν, καὶ ἀπάγων αὐ- τοῦ εἰς ἀτοπα ἐκατέρωθεν, ἐπὶ δψεται καὶ ἐαυτὸν τοῖς ὁμοίοις περιπίπτοντα, ἢ τῆς διαίρεσεως ὡς ἀτε- λοῦς καταγνοῦς ἄλλως διελεῖται τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, καὶ Ἰσω; ὑπὲρ Λατίνων διελεῖται καὶ παύσεται πρὸς τούτους διαφερόμενος. Ἐπειτα ἐροῦσι πρὸς αὐτὸν, ὡς Ἄν ἀληθὲς ἢ ἡ πρότασις σου, ὦ σοφώτατε, κιν- δυνεύσει ὁ Υἱὸς μόνος αἰτιατός εἶναι, καὶ ὁ Πατήρ Πατήρ μόνον, καὶ οὐδὲν ἕτερον. Οὐδὲ γὰρ ἐξέσται αὐτῷ, ἐν μὲν τῇ προτάσει πάντας τιθέναι τοὺς προ- σ- διορισμοὺς ἐκείνους, ἐν δὲ τῷ συμπεράσματι μὴ πάντας λαμβάνειν, ἀλλ' οὐδ' ἀν οἴηται αὐτῷ πρὸς τὸν σκοπὸν λυσιτελεῖν· οἷον, ἐπὶ τῶν βούληται συμπεραῖ- νειν τῷ Πατρὶ τὸ αἴτιον, παραιτεῖσθαι τὸ μόνον, ὁπόταν δὲ συμπεραῖνειν ἐθέλῃ τῷ Υἱῷ τὸ αἰτιατὸν, ἐκβάλλειν τὸ μόνον. Ταῦτα γὰρ σοφισζόμενον ἂν εἴη ἢ ἀγνοοῦντων, ὃ τι καὶ λέγουσι καὶ ἐαυτοὺς καὶ ἄλ- λους ἐξ ἀμαθειᾶς βλαπτόντων· ὡς περ οὐδὲν ἂν γέ- νοιτο χεῖρον τοῦ τιθέντας μὲν τὴν μείζονα αὐτοῦ πρότασιν, ὡς αὐτὸς αὐτὴν ἀξιοῖ, τὴν δὲ ἐλάττω συνάπτοντας, ἔτι δηλονότι τῷ Πατρὶ πρόσεσι τὸ αἴτιον, καὶ τῷ Υἱῷ τὸ αἰτιατὸν, συμπεραῖνειν, ἔτι τῷ Πατρὶ πρόσεσι τὸ αἴτιον κυρίως καὶ μόνως καὶ μόν- ων καὶ μόνον καὶ ἀεὶ καὶ πάντη, ὡσαύτως δὲ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ αἰτιατὸν. Ἰσως γὰρ τῷ Υἱῷ μόνον τὸ αἰτια- τὸν ὑπάρχει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μόνῳ· ὑπάρχει γὰρ τῷ Πνεύματι· καὶ τῷ Πατρὶ δὲ Ἰσως ὑπάρχει μόνῳ (τὸ αἴτιον) (1), ἀλλ' οὐχὶ καὶ μόνως· οὐ γὰρ ἐν τρέ- πῳ τῶν ἐξ αὐτοῦ αἰτίας ἔστι, ἀλλὰ διχῶς ὡς Πατήρ τε καὶ προβολεύς· ἀλλ' οὕτε τὸ αἰτιατὸν ὑπάρχει τῷ Υἱῷ μόνῳ, οὕτε τῷ Πατρὶ μόνῳ τὸ αἴτιον, μᾶλλον δὲ οὕτε τὸ Πατήρ ὑπάρχει τῷ Πατρὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ προβολεύς, οὕτε τὸ αἴτιον μόνῳ αὐτῷ. Πῶς γὰρ ἐν εἴῃ προβολεύς ὁ Πατήρ εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ;

(1) Id omittit Mou. 27.

Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ὑστερον· νῦν δὲ ἀρκεῖ ἡμῖν, ὅτι ἂν nec esse principium convenit ei soli; quomodo enim esset productus Pater, si non per Filium? Sed de hoc posterius; nunc vero sufficit nobis, quod neque propositio illa est per se evidens, neque ipse ejusdem necessitatem intulit, imo potius et ea admissa multa colliguntur falsa, propterea quod ea multas determinationes continet, e quibus in qualibet conclusione secundum arbitrium sibi utiles ipse assumit. Oportebat autem omnes sumere, et sic apparuisset mendacium hujus majoris propositionis in mendaciis inde conclusis. Insipienter vero dixit, *solum* semper ad oppositum dici; nam quod ad oppositum dicitur relatum est (a), unde et *solum* relatum foret; hoc autem non est verum; nam *solum* non ad aliquid, sed ad nihil est, imo potius est exclusivum, sive de personis dicatur, sive de operatione sive de re quacunque. Sed, ut videtur, nullam istem novit relativi et exclusivi vocabuli differentiam. Considerare vero etiam licet, quomodo ille a se ipso plectatur. Postquam enim dixit, *solum* ad oppositum dici, intulit. *Solum namque Pater est Pater, sed non et Filius*; unde hoc loco Patrem ut oppositum Filio sumit; et est falsum, eum solum esse Patrem; etenim Pater non id solum est secundum quod opponitur Filio, sed et aliud quid, secundum quod habet oppositionem ad Spiritum sanctum, sive est et productus; deinde infert *et solum Filius, non etiam Pater*, unde si illud *solum* ad oppositum dicitur, ut ipse ait, quando dicit Filium esse solum Filium, non etiam Patrem, non arcet Filium a Spiritus productione. Nam *Pater* secundum quod est oppositus Filio, non dicit Spiritus productorem. Verum quid opus est omnia prosequi, quæ in præsentia argumentatione dicuntur male, propterea quod ei infirmum fundamentum suppositum est in illis propositionis determinationibus probatione carentibus nec cunctis similiter ad cuncta quæ de Deo dicuntur, ut ipse censet, accommodatis? Confirmat autem conclusiones epicherematis, nimirum solum Patrem principium esse, et consequenter Filium solum principiatum, non vero principium, Joannis Damasceni et Theodori Studitæ dictis, qui, ut puto, majores ipsi gratias habuissent, si eos doctorum multitudini concordare ostendere conatus esset, quam si solos ipsos suæ voluntati obsecundantes ab aliis doctoribus universis discedere et in eos insurgere statuat. Lepidum namque est, quod etiam ex canticis sibi comparat suæ doctrinæ confirmationem, aliunde, ut videtur, eam petere haud valeus. Attamen iis qui humanius agunt in doctores majorique pollent sapientia auditoribus nullum sane negotium facessit, et hos duos primis illis et magnis doctoribus consociare. Alter enim Dei solum dicit esse Spiritum, Patris videlicet et Filii, quorum esse Spiritus dicitur;

(a) Vide Aristot. Categor. l. I, p. 11 seq. et Metaphys. l. IV, t. II, p. 522, ed. Paris. 1848-1850.

neque enim ex solo Patre illum esse dicit, sed solius Dei esse, quod permultum differt. Alter vero, si quidem vere id ad ejus theologiam pertinet, Patrem solum vult esse principium, quia solus est principium sine principio, secundum quem significatum et causæ (principii) nomine, et præpositione ex Orientales omnes videmus uti, ex quo et omnis nobis cum Latinis differentia tollitur, sed non dicit Filium omnino quoad Spiritus sancti processionem et existentiam non communicare cum Patre; quomodo enim id diceret, quod ex Patre per Filium prodire et ex Patre per Filium produci Spiritum prædicat? Tali pacto ostensum est, Ephesii conclusionem nullatenus procedere, cum infirmata penitus sit ejus major propositio, et ex iis, in confirmationem accepit.

EPIHES. CAP. IV.

Nos quidem dum Filium removemus a causa Spiritus, nihil eum deprimimus a dignitate Dei et Patris; neque enim prorsus communicabilem deitatis causam dicimus, sicut nec principii carentiam seu innascibilitatem Patris, nec ipsam paternitatem. Latini autem, qui communicabilem deitatis causam tenent, deinde Spiritui eam deesse affirmant, omni necessitate eum inferiorem reddunt deitate et dignitate Patris et Filii, et securum hoc blasphemare in Spiritum sanctum, sicut et secundum alia multiplici modo coguntur.

SCHOLARIUS.

Latini etiam hic contra blasphemiam ipsis intentatam eadem defensione utentur, qua et ad secundum argumentum usi sunt, cum hoc idem sit cum illo, nescio quo modo et qua sapientia distinctum, et solutio ad illud data etiam pro hoc erit sufficiens. Id tantum in præsentia opportunum fuerit dicere, si bene sapientissimus ille vir ordinis bonum novisset, quod quidem attinet ad argumenta et rationes, eum haud tanquam duo separatim positurum fuisse ea quæ omnino eandem vim habent, quod vero ad res divinas spectat, de quibus sermo, neque tunc secundum argumentum, neque nunc quartum istud prorsus fuisse prolaturum. Ex eo enim, quod bonum ordinis ignorat et ipse magnum quid concedere se credit Patri soli causam Spiritus tribuens, Filium vero ab eo excludens, et Latinos blasphemare arbitratur, qui non eadem ac ipse audent. Verum si plane id quod de ratione causæ, quæ est in Patre, non participat, inferius est ejus deitate et honore, ut ipse censet, Latini vero in Spiritum sanctum blasphemant, et ipse similititer blasphemant in Filium, et tanto quidem ipse deterius, in quantum illi quidem ex quibus Filium honorant ex iisdem in Spiritum peccare traducuntur, iste vero dum Filium contentionis gratia a convenienti honore arcet simul et Spiritum de eo ejicit. Quando vero dato causæ

(1) Mon. 27, ἐστὶν; Marc. ἐστὶ.

ἄστιν (1), αἰτιον εἶναι βούλεται τὸν Πατέρα μόνον, ὅτι μόνος ἀνακτιος αἰτιος, καθ' ὃ σημαίνόμενον καὶ τῷ τῆς αἰτίας; ὀνόματι καὶ τῇ ἐκ προθέσει τοῦ Ἀνατολικού; ὀρώμεν πάντας χρωμένους, ἐξ οὗ δὴ καὶ πᾶσα ἡμῶν ἡ πρὸς Λατίνους ἀνίσχει διαφορά· ἀλλ' οὐ λέγει τὸν Υἱὸν παντάπασι πρὸς τὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος πρόδοσιν τε καὶ ὑπαρξιν μὴ κοινωνεῖν τῷ Πατρὶ. Πῶ; γὰρ ὅς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ προΐεται καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ προβάλλεται τοῦτο κηρύττει; Οὕτως αὐτῷ τὸ συμπεῖρασμα οὔτε βεβηχὸς οὐδαμῶς δέδεικται τῆς προτίσεως αὐτῷ σαλευθείσης, καὶ ἐξ ὧν ὕστερον βεβαιουῦν αὐτὸ βούλεται, οὐδὲν πλέον εἴληψεν εἰς βεβήλωσιν.

quibus postea confirmare illam vult, nihil ulterius

B

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Δ' (2).

Ἡμεῖς μὲν τὸν Υἱὸν ἀφαιροῦντες τῆς αἰτίας τοῦ Πνεύματος, οὐδὲν αὐτὸν ἐλαττοῦμεν τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀξίας· οὐδὲ γὰρ ὅλως μεταδοτὸν τὸ τῆς θεότητος αἰτιον λέγομεν, ὡς περ οὐδὲ τὸ ἀνακτιον τοῦ Πατρὸς, οὐδ' αὐτὴν τὴν πατρότητα. Λατῖνοι δὲ μεταδοτὸν τοῦτο φρονοῦντες, εἶτα τὸ Πνεῦμα τοῦτο λείπεσθαι λέγοντες, πάσαις ἀνάγκαις ἐλαττον αὐτὸ ποιοῦσι τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεότητος καὶ ἀξίας, καὶ κατὰ τοῦτο βλασφημεῖν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ καὶ κατ' ἄλλα πολλαχῶς ἀναγκάζονται.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι κἀνταῦθα πρὸς τὴν κατ' αὐτῶν βλασφημίαν ἀπολογήσονται τὰ αὐτὰ, οἷα καὶ πρὸς τὸ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀπελογήσαντο δευτέρων, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ταυτὸ ἐστὶν ἐκεῖνω, οὐκ ὀδ' ὅπως καὶ τίνι σοφίᾳ διαιρεθὲν, καὶ ἡ πρὸς ἐκεῖνο δὲ λύσις καὶ πρὸς τοῦτο πάντως ἀρκέσει. Τροσούτον μόνον ἐνταῦθα κειρὸν ἂν ἔχοι λέγειν, ὡς εἰ τὸ τῆς τάξεως ἀγαθὸν ἦδει καλῶς ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος ἀνὴρ, εἰ μὲν ὅσον ἦν ἐπιχειρήμασι καὶ λόγοις, οὐκ ἂν ἔθηκεν ὡς δύο διηρημένως τὰ παντάπασι τὴν αὐτὴν ἔχοντα δύναμι· εἰ δὲ ὅσον ἐν τοῖς θεοῖς, περὶ ὧν ὁ λόγος, οὐκ ἂν οὔτε τὸ δευτέρων ἐπιχειρήματα τότε, οὔτε τὸ τέταρτον ἔθην ὅλως ἔθηκε νῦν. Ἀπὸ γὰρ τοῦ τάγαθὸν τῆς τάξεως ἀγνοεῖν, καὶ αὐτὸς μέγα τι χαρίζεσθαι δοκεῖ τῷ Πατρὶ μόνῳ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος ἀποδιδούς, τὸν δὲ Υἱὸν αὐτῆς ἀφαιρῶν, καὶ τοὺς Λατίνους οἰεται βλασφημεῖν ὅ τὰ αὐτὰ τούτῳ τολμῶντας. Ἄλλ' εἰ μὲν ὅλως τὸ μὴ μετέχον τῆς αἰτίας τῆς ἐν τῷ Πατρὶ ἐλαττόν ἐστι τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος καὶ ἀξίας, ὡς αὐτὸς ἀξιοῖ, Λατῖνοι τε βλασφημοῦσιν εἰς τὸ Πνεῦμα, καὶ αὐτὸς ὁμοίως εἰς τὸν Υἱὸν, καὶ τοσοῦτον αὐτὸς χεῖρον, ὅσον ἐκεῖνοι μὲν ἐξ ὧν τιμῶσι τὸν Υἱὸν ἀμαρτάνειν εἰς τὸ Πνεῦμα προάγειν, ὁ δὲ τὸν Υἱὸν τῆς προσηκούσης διὰ φιλοσοφίαν εἰργων τιμῆς ἅμα καὶ τὸ Πνεῦμα συνεκβάλλει· εἰ δὲ δοθέντος τοῦ τῆν αἰτίαν εἶναι κοινωνητὴν τῷ Υἱῷ, ἐλαττον εἶσεσθαι φησι τὸ Πνεῦμα ταύτης λειπόμων,

(2) In cod. Mon., 256 f. 296 a, est cap. 16.

εἰ μὲν οὐδεὶς ὀρθοῖ τῶν ἁγίων ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖέναι, καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος (καὶ πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ Υἱὸς πάντα λέγων τὰ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχειν αὐτῷ, καὶ προστιθέσει πάντας πλὴν τοῦ γεννᾶν καὶ πλὴν τῆς πατρότητος), πάντως ἡ βλασφημία μετὰ τῶν Λατίνων ἐστίν· εἰ δ' ἐκ πολλῶν καὶ πολλοῖς τρόποις ἀνάγκη δεδομένον εἶναι καὶ καίμενον τὸ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος, ὁ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος ἀφαιρούμενος τοῦ Υἱοῦ πῶς οὐ πρὸς Θεὸν βλασφημεῖ μᾶλλον αὐτός; Εἰ δὲ τῶν διδασκάλων ἐκ τοῦ Υἱοῦ λεγόντων εἶναι καὶ προῖέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οἴεται βλασφημεῖν τοὺς μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀρχὴν θεότητος εἶναι λέγοντας, ἅτε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἰσοτιμίας τοῦτο χωρίζοντα, καὶ δὴ οὕτως ἤδη καὶ οὐδὲν ἕλαττον βλασφημίαι, τὴ τῆς βλασφημίας ἕγκλημα τοῖς διδασκαλοῖς προσάπτων. Οὐ γὰρ ἐλάθθην αὐτοὺς τὸ σοφὸν τοῦτ' ἐπιχείρημα, καὶ ὅτι τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος λέγοντες, τὸ δὲ Πνεῦμα μηδενὸς ἀρχὴν εἶναι ὁμολογοῦντες, ἕλαττον τε ποιήσουσι τὸ Πνεῦμα καὶ βλασφημήσουσιν. Ἄλλ' ὅμως οὕτε βλασφημοῦσι καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος; λέγουσιν (οὐδ' ἄρα Λατίνοι; πάσαις ἀνάγκαις ἔπεται βλασφημεῖν, τὸναντίον δὲ μᾶλλον ὑπακούουσι (1) τοῖς τῶν διδασκάλων λόγοις καὶ ταῖς τῆς πίστεως ὑποθέσεσιν, ὧν ἡ τῶν θείων προσώπων τάξις ἐστὶ καὶ τῶν προόδων αὐτῶν), οὕτε σφόδρα τιμῶσι τὸν Πατέρα, καθάπερ οὕτως, τὸν Υἱὸν ἀτιμάζοντες, καὶ τῷ Πνεύματι μηδεμίαν ὑπολείπειν ἡγοῦνται τιμῆς ὑπερβολὴν, ὅταν αὐτὸ (2) λέγωσιν ἐκ τοῦ Πατρὸς προῖέναι καὶ τοῦ Υἱοῦ γεννηθῆναι καὶ φυσικῶς. Ταῦτον γὰρ εἰ; τιμὴν τὴν ἐκ Θεοῦ προῖέναι φυσικῶς καὶ τὸ προάγειν οὕτω Θεόν· εἰ δὲ τὸ μὴ προάγειν Θεὸν ὑφείσθαι τις ἐστὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸ μὴ προάγεσθαι παρὰ Θεοῦ ὑφείσθαι ἐστὶ τῷ Πατρὶ, πάντως ἀμφοτέρων, ὅπερ εἶπον, ἴσον εἰς τιμὴν δυναμένω, τοῦ τε προάγειν, τοῦ τε προάγεσθαι· ἀλλὰ τὸ παρ' οὐθενὸς εἶναι καὶ τὸ ἀναίτιον, καὶ τὸ μηδενὸς αἰτίον εἶναι, καὶ τὸ παρ' ἄλλου μὲν εἶναι, ἄλλο δὲ προάγειν ἀπ' ἑαυτοῦ, ταῦτα τῷ ἀγαθῷ τῆς τάξεως ἐκτεταται, ἢ ἀνάγκη πολλῶν μᾶλλον ἐπὶ τῶν θείων εἶναι προσώπων· καὶ ἡ κατὰ ταῦτα διαφορὰ τάξεώς ἐστὶ διαφορὰ, πρὸς δὲ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας τοσοῦτον ἀπέχει τι παραβλάπτειν, ὥστε καὶ αὐτὰ μᾶλλον αὐτὴν δεικνύουσιν ἀντικρῶ. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν, φησὶν, ὁμολογοῦμεν, ὁ μέγας Βασίλειος, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός. Καὶ πάντες, ἵνα μὴ πολλὰ λέγωμεν, οὕτω φασὶν οἱ διδάσκαλοι. Μήποτε οὖν ἀναίρεται τὴ τῆς οὐσίας ταυτὸν· ἐπεὶ καὶ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ; Οὐδαμῶς· οὐκοῦν καὶ ἡ ταυτότης κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς προῖέναι μάλιστα ἂν καταφαίνοντο· εἰ δὲ μήθ' ὁ Πατήρ μήθ' ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐκ ἂν ἀναίρετο τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν διὰ τοῦτο, οὐδ' ἕλαττον ἂν τὸ Πνεῦμα τῇ θεότητι γένοιτο, οὐδὲ προσίσταται τῷ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ἢ ἄλλως πῶς εἶναι τὰ πρόσωπα

(1) Monac. 27, f. 188 a, ὑπὸ κανόνι, men-loso.

A rationem communicabilem esse Filio, inferioreum futurum Spiritum asserit ea carentem, si quidem nemo sanctorum statuit ex Filio esse Spiritum et ex eo progredi et Patrem Filiumque unum esse Spiritum principium, (et ante omnes ipse Filius omnia que sunt Patris sua esse dicens, cunctique addunt: excepta generatione et paternitate) profecto blasphemia a parte Latinorum erit; si vero ex multis et multiplici modo necesse est concedi et poni, Filium Spiritus sancti esse principium, quomodo non ille qui a Filio tollit Spiritus causam magis contra Deum blasphematur? Si vero, dum doctores ex Filio esse et progredi Spiritum asserunt, iste blasphemare putat eos qui non etiam Spiritum causam deitatis esse aiunt, utpote a pari cum Patre et Filio honore eum separantes, etiam sic et nihilo minus blasphemabit blasphemix notam Ecclesix doctoribus inurendo. Neque enim latuit eos sapienter istud argumentum et quod Filium Spiritus principium dicentes, Spiritum autem principium nullius esse contentes minorem reddituri Spiritum et blasphematuri sint. Verumtamen neque blasphemant Filium Spiritus principium dicentes (quare nec Latini omni necessitate in blasphemiam concludendo incidunt, imo contra obediunt potius doctorum doctrinis et fidei principiis, inter quæ est divinarum personarum et processionum earundem ordo) neque nimis Patrem honorant, quemadmodum iste, Filium ignominia afficientes, et Spiritui nullam honoris deficere (destrahi) arbitrantur excellentiam, quando eum dicunt ex Patre et Filio progredi vere ac naturaliter. Idem namque ad honorem quod attinet et ex Deo progredi naturaliter et ita producere Deum. Si vero non producere Deum imminuto erit Spiritui, etiam non produci a Deo imminuto erit Patri, cum utrumque, quod dixi, item ad honorem valeat, et producere et produci. Verum tria hæc a nullo et principii expertem esse, et nullius esse principium, et rursum ab alio quidem esse, aliud vero producere a seipso, hæc bonum ordinis sequuntur, quem multo magis in divinis esse personis necesse est. Quæ secundum hæc est differentia ordinis differentia est; tantum vero abest, ut ea essentia identitati obicit, ut hanc ea multo magis ostendant. *Natura identitatem, magnus ait Basilus, confitemur, quum ex Patre sit Filius.* Et omnes, ne plura dicamus, ita loquuntur doctores; non ergo tollitur essentia identitas, cum non etiam ex Filio sit Pater? Nullo modo ergo et Spiritus secundum essentiam identitas cum Patre et Filio ex eo quod per Filium ex Patre progreditur, maxime illucescit; si vero nec Pater nec Filius ex Spiritu, non tollitur propter hoc identitas essentia, neque minor ratione deitatis Spiritus evadit, neque aliud quidquam obsistit, ne ex invicem vel alio quodam modo sint personæ, nisi bonum ordinis solum;

(2) Monac. citatus, αὐτῷ.

unde manifeste et viceversa alio quodammodo esse vel prodire personas ordinis bonum corrumpit. Tantum a blasphemando absunt ii qui præterea quod nihil cæterorum infirmant et ordinis bonum in quibus vel maxime opus est custodiunt. Hunc ordinem quando nobilis iste vir recte perspexerit servareque decreverit, cessabit cæterum eos qui illum custodiant blasphemos existimare.

EPHES. CAP. V.

Eorum quæ divinæ naturæ adsunt alia solum *singulariter* semper dicuntur, licet in tribus personis intelligantur, sicut Deus, conditor, rex, bonus, et si quid huiusmodi (unum enim dicimus Deum, unum conditorem, unum regem, unum bonum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum); alia vero *pluraliter* semper, etsi in duabus solis personis sint, ut v. gr. principatum in Filio et Spiritu, duo enim principiata et non unum dicimus. Quæ quum ita sint, quoniam Latini etiam deitatis principium duabus personis, Patri scilicet et Filio, tribuunt, quæramus ex ipsis, utri prædicarum partium hoc jungant. Si dicent secundæ, per se manifestum est absurdum; duo enim erunt principia, sicut et principiata duo, et sic principiorum duplicitas intrabit et celebrata principii unitas e medio tollitur. Si vero primæ, primo quæritur, quonam pacto? Sunt enim illa communia et naturalia et tribus personis similiter convenientia; deinde et sic in idem rursus labentur; nam unum illud principium, qua est genitor et spirator, quod est Pater solus, non idem numero est cum eo uno principio, qua est spirator solum, quod est Pater et Filius, ut ipsi dicunt: duo ergo et sic erunt principia et duæ causæ, et undequaque ens circumstat principiorum dualitas.

Deitatis principium, ut ipsi dixerint Latini, diverso modo convenit Patri et Filio et non eodem modo; sed Patri quidem quatenus est genitor et spirator, Filio vero, qua spirator duntaxat. Differentia autem secundum Patres secum numerum inducit; duo ergo sunt deitatis principia et principii unitas a Latinis procul amandatur.

SCHOLARIUS.

Latini unum principium omnium maxime servare norunt et duplex principium undequaque arcent tum in suis confessionibus (a), tum in institutionibus, tum in scriptis libris (b) atque hoc

(1) Mon. 286, f. 295 a, est cap. 11.

(2) Mon. 27, f. 189 a, ἐνθεωρεῖται.

(3) Προσώποις ex Mon. 256, supplevimus.

(4) Mon. 27 f. 189 a, διαρχία.

(5) Μόνον addit Mon. 27.

(6) Hoc argumentum, quod in codicibus Schola-

(a) Recte Manuel Calecas, l. III, contra Græcos, provocavit ad concilium Lugdunense II sub Gregorio X celebratum, ubi jam sancita erat confessio, quod Spiritus sanctus æternaliter ex Patre et Filio, non tanquam ex duobus principiiis, sed tan-

οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ἀγαθὸν τῆς τάξεως μόνον. ὡστε δηλονότι καὶ τὸ ἀνάπαλιον τὸ ἄλλω; πως εἶναι ἢ προῖέναι τὸ ἀγαθὸν τῆς τάξεως φθείρει. Τοσοῦτον ἀπέχουσι βλασφημεῖν οἱ μετὰ τοῦ μηδὲν τῶν ἄλλων σαλεύειν, καὶ τὸ τῆς τάξεως ἀγαθόν, ἐφ' ὧν μάλιστα πᾶσα ἀνάγκη, διαφυλάττοντες. Ταύτην ὁπόταν καὶ ὁ γενναῖος οὗτος καὶ συνίδη καλῶς καὶ τηρεῖν βουληθῆ, παύσεται λοιπὸν τοῦς ταύτην τηροῦντας βλασφημεῖν οἰόμενος.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ε' (1).

Τῶν προσόντων τῆ θεῆ φύσει τὰ μὲν ἐνικῶς μόνον αἰ λέγεται, κἂν τοῖς τρισὶ προσώποις ἐνθεωρηταί (2), καθάπερ τὸ Θεὸς καὶ δημιουργὸς καὶ βασιλεὺς καὶ ἀγαθός, καὶ εἰ τι τοιοῦτον· εἰς γὰρ Θεός, λέγομεν, καὶ εἰς Δημιουργός, καὶ εἰς Βασιλεὺς, καὶ εἰς ἀγαθός ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός; καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὰ δὲ πληθυντικῶς αἰ, κἂν τοῖς δυοῖ μόνους, ὡς τὸ αἰτιατὸν ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· δύο γὰρ τὰ αἰτιατὰ, καὶ οὐχ ἓν λέγομεν. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπειδὴ περ Λατῖνοι καὶ τὸ τῆς θεότητος αἰτιον δυοῖ προσώποις (3), τῷ Πατρὶ τε καὶ τῷ Υἱῷ νέμουσιν, ἐρώμεθα τοῦτους, ὅποια τῶν εἰρημένων μερίδι τοῦτο συνάπτουσιν. Εἰ μὲν οὖν τῆ δευτέρᾳ φήσουσιν, αὐτόθεν δῆλον τὸ ἄτοπον· δύο γὰρ ἔσται τὰ αἰτια, καθάπερ καὶ τὰ αἰτιατὰ δύο, καὶ οὕτως ἡ διαρχία (4) πάροθεν ἔξει καὶ τὸ πολυύμνητον τῆς μοναρχίας ἐκποδὸν γενήσεται. Εἰ δὲ τῆ προτέρᾳ, πρώτων μὲν πῶς; ἐκεῖνα γὰρ κοινὰ τε καὶ φυσικὰ, καὶ τοῖς τρισὶ προσώποις ὁμοίως ὑπάρχοντα· ἔπειτα καὶ οὕτω πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ περιενοχθῆσονται· τὸ γὰρ ἓν αἰτιον ἢ γεννήτωρ καὶ προβολεὺς, ἅπερ ἔστιν ὁ Πατήρ μόνος, οὐκ ἔστι ταυτὸν ἀριθμῶ τῷ ἐνὶ αἰτίῳ ἢ προβολεὺς μόνον, ὅπερ ἔστιν ὁ Πατήρ (5) καὶ ὁ Υἱός, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν· δύο ἄρα καὶ οὕτω τὰ αἰτια καὶ ἀρχαὶ δύο, καὶ ἡ διαρχία πανταχόθεν αὐτοῦς περισταταί.

Τὸ τῆς θεότητος αἰτιον, ὡς ἂν αὐτοὶ φαῖεν Λατῖνοι, διαφόρως τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ πρόβησι, καὶ οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ μὲν ἢ γεννήτωρ καὶ προβολεὺς τῷ Υἱῷ δὲ ἢ προβολεὺς μόνον. Ἡ δὲ διαφορὰ κατὰ τοὺς Πατέρας ἀριθμὸν ἑαυτῆ συνεισάγει. Δύο ἄρα τῆς θεότητος αἰτια, καὶ ἡ μοναρχία κἀντεῦθεν τοῖς Λατῖνοις ἐλήλαται (6).

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τὴν μίαν ἀρχὴν μάλιστα πάντων οἰδοῦσι σώζειν καὶ τὴν διπλὴν ἀρχὴν πανταχόθεν φυλάττονται ἐν τε ταῖς ὁμολογίαις αὐτῶν, ἐν τε διδασκαλίαις, ἐν τε συγγράμμασι, καὶ τοῦτο παραδι-

rii opus exhibentibus plane dæst, ex Ephesii scripto in Monac. 256, f. 295 b, desumpsimus et hoc loco posuimus, tum quia ibi ut cap. 12, præcedens c. 11 immediate consequitur, tum quia fere idem cum eo est.

quam ex uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit. Idem definitio concilii Florentini solemniter repetivit.

(b) Id penes omnes Occidentales, qui de hac materia scripserunt, discrete traditur. Vide Aug. De

δύσκειν ἐν τοῖς πρώτοις μαθήμασι τῆς πίστεως, ὅπο-
 ταν αὐτὴν ὡσπερ τινὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐν τά-
 ξει· καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης ἐπιμελείας ἐκτιθῶνται
 τοῖς φοιτῶσιν, οἱ τῆς θεολογίας διδάσκαλοι· οὐ γὰρ
 ἐπὶ τοῦ πολλὰ τῶν διδασκάλων ἀναγνῶναι βιβλία
 μικρὸν τι πρότερον ῥητορικοῖς μετασχόντας, ἢ σφί-
 ν αὐτοῖς τὸ τῶν διδασκάλων ἐπιφημιζοῦσιν ὄνομα
 ἢ περὶ τοῦ δήμου καὶ τῆς τῶν ἀπαιδευτῶν κρί-
 τεως, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἀκρισίας τοῦτο λαμβάνουσιν,
 ἀλλ' ὡσπερ οὐδείς ἐστιν οὐδ' εἶναι δύναται φιλοσο-
 φία· διδάσκαλος μὴ τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν
 καὶ τὰς ἐπ' αὐτῇ τῶν παλαιῶν ἐξηγήσεις καὶ τὰ
 τῶν νεωτέρων ζητήματα πρῶτον ἐξητακῶς καὶ δυ-
 νάμενος ἀνασκευάσαι πάντα καὶ κατασκευάσαι κα-
 λῶς καὶ λύσαι πᾶσαν ἀντιθεσιν καὶ περὶ παντὸς
 ὑπέχειν λόγον ἐτοίμως εἰς φιλοσοφίαν ἀνήκοντος,
 οὕτω· οὐδὲ τὴν θεολογίαν τιμὴ πιστεύουσιν, ἂν μὴ
 πολλοὺς πρότερον χρόνου· φοιτήσας καὶ πολλὰ δια-
 λεχθεὶς καὶ τοῖς εἰς αὐτὴν ἀνήκουσι πᾶσιν ἐγγυ-
 ραστάμενος καὶ τοὺς ἐπὶ πολλῶν διδασκάλων ἐστὶ
 τούτῳ προκάθημένων πολλὰκις περὶ τῆς ἐπιστή-
 μης, ἢν δέπου συνέλιψε, τοῦ διδάσκειν τὰ περὶ
 θεολογίας ἄξιον· εἶναι δοκιμασθῆ. Καὶ τῆ τῶν εἰδῶτων
 κρίσει πᾶσι γνῶριμος γένηται καὶ δεῖ πρῶτον μὲν
 φιλοσόφους εἶναι καὶ διαλεκτικούς, εἴτα θεολογίας
 ἔπαισθαι. Οὕτω πολλοῦ ποιοῦνται τὴν θεολογίαν
 Λατῖνοι, οὕτω φροντίζουσι τοῦ μηδένα ἂν ἐξ ἀγνοίας
 ἐκρυψῆ, καὶ ἄλλοις αἰτίον βλάβους γίνεσθαι, ἄνευ
 μεθόδου καὶ τέχνης τῆς μεγίστης τῶν ἐπιστημῶν,
 θεολογίας· ἀπόδεκτον. Πῶς γὰρ ἂν καὶ γένοιτό τινα τὰ
 ἐπόμενα ταῖς ἀρχαῖς θεωρεῖν καὶ ταύταις συνάπτειν,
 ἢ χωρίζειν τὰ μὴ ἐπόμενα καὶ ὅλων τῆς ἀκο-
 λουθίας λόγους εἰδέναι καλῶς δι' αὐτῶν κανονίζειν
 πάντα λόγον καὶ πᾶσαν δόξαν, μὴ πολλὰ μὲν ἐν
 διαλεκτικῇ τοιαῦτα μαθόντι, ταῦτα δὲ πολλὰκις ἐν
 ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις ἀσκήσαντι, πολλὰ δὲ καὶ ἐκ
 τῆς ἄλλης φιλοσοφίας· συνειλοχότες πρὸς τὸ εἶναι τῆς
 θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ εἶναι συν-
 τείνοντα· Ὅλως γὰρ τὸ διαίρειν καὶ τοὺς τῶν ἀκο-
 λουθιῶν λόγους, ὧν ἄνευ οὐκ ἔστι θεολογίας εἶναι
 εὐδαιμονικόν, ὡσπερ οὐδ' ἄλλης ἐπιστήμης ἡστισσο-
 σῶν, ἀδύνατον ἄνευ διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἄλλης· φιλο-
 σοφίας ἔχειν καλῶς. Ἄλλ' οἱ μηδὲν τούτων οὕτω
 σπουδάζοντες, οὕτε εἰδότες, ἀλλ' ἄνευ μεθόδου πρὸς
 τὰ ζητήματα καὶ χωρὶς κανόνος ἐπὶ τὰς περὶ τῶν
 μεγίστων κρίσεις χωροῦντες, οὗτοι τὰ μὲν καθαρὰ
 τῶν δογμάτων ὡς κίβδηλα ἂν ἀπωθεύοντο καὶ ἀτιμά-
 ζουσι, ἀσπάζονται δὲ βραδύως, εἰ τίς τι προσάγοι
 παλῶν τε καὶ ἀδοκίμων, καὶ ὑποπέποιθεν μὲν τὰ
 ἀδεῖα καὶ πάσης ὑποψίας· ἐλευθερὰ, λέγοιεν δ' ἂν θαρ-
 ζούντως τὰ πολλῆς εὐλαβείας δεόμενα, καὶ πολλῶν

(1) Marcian. f. 142 b, οὐδὲ εἶς.

Trin., v. 14; Contra Maxim., iii, 17; Æneam Paris.
 c. Græc. c. 47 seq.; Ratramnum, l. iii, contra Græ-
 cos, c. 4; Anselmum Cant. de proc. Sp. S., c. 9;
 Hugonem Etherianum, l. i, c. 4; l. ii, c. 4; S. Tho-
 mam, p. i, q. 56, a. 4.

(a) Notatu digna sunt hæc Scholarii verba, qui-
 bus studiorum rationem in Latinorum scholis usu-

tradunt in primis fidei instructionibus theologicæ
 magistri, quando ipsam ut unam ex aliis discipli-
 nis ordine et scrupulosa industria ad eam acce-
 dentibus discipulis exponunt. Neque enim ex eo
 quod multa doctorum scripta perlegerunt, post-
 quam paulo prius rhetoricis studuerunt, doctorum
 nomen vel sibimetipsis addicunt vel a multitu-
 dine et ab indoctorum iudicio, imo potius iudicii
 defectu ac præiudicio illud delatum sumunt. Ver-
 um quemadmodum nullus est neque esse potest
 philosophiæ magister, qui non Aristotelis philoso-
 phiam et veterum in eadem commentarios et
 recentiorum quæstiones prius perscrutatus fuerit,
 cuncta refutare et demonstrare recte ac vere,
 omnem oppositionem diluere et prompte de om-
 nibus, quæ ad philosophiam pertinent, rationem
 reddere possit: ita neque theologiam cuiquam
 concedunt, nisi per plures annos discipulus fue-
 rit, multa disputaverit et in omnibus, quæ ad il-
 lam pertinent, exercitatus multis ad hoc præsi-
 dentibus doctoribus sæpius scientiæ, quam sibi
 comparavit, specimen publicum exhiberit, inde-
 que dignus, qui theologicas institutiones tradat.
 inventus atque expertorum iudicio cunctis sit fa-
 ctus conspicuus. Atque primo quidem philosophiæ
 debent esse et dialectici, postea theologiam attingere.
 Sic plurimi faciunt theologiam Latini; sic
 magna cavent cura, ne quis ex ignorantia sibi et
 aliis causa damni evadat sine methodo et arte
 maximam omnium scientiarum, theologiam, tra-
 ctando (a). « Quomodo enim fieri potest, ut quis ea
 quæ ex principiis sequuntur consecutaria intueatur
 eaque his connectat vel quæ non rite consequuntur
 secernat et universim consequentiæ rationes
 recte calleat atque per eas omnem rationem om-
 nemque opinionem ex certa norma diiudicet, nisi
 multa talia in dialectica didicerit, sæpius ea in
 aliis disciplinis exercuerit, plura quoque ex reli-
 qua philosophia assumpserit, quæ non quidem ad
 constituendam, attamen ad exornandam theologi-
 cam disciplinam tendunt? Omnino enim distin-
 guere et dividere consequentiarum rationes, sine
 quibus nemo potest esse theologiæ magister, sicut
 nec cuiuscunque alterius scientiæ, recte nemo po-
 terit absque dialectica et reliqua philosophia. At
 illi, qui nihil horum curantes et scientes potius
 sine methodo ad theologicas quæstiones et sine
 ulla norma ad iudicium de maximis rebus feren-
 dum se conferunt, hi pura et sincera dogmata
 ut spuria et falsa rejicere ac despiciere, facile vero,
 si quis perversum quid et improbandum profe-

tatam non inconcinne describit et debitis laudibus
 ornata. Jam Græci experti fuerant quantum Latini
 scholastici suis magistris superiores omni fere in
 disciplina evaserint. Philosophica vero studii
 quantum theologiam adjuvent, nemo est qui igno-
 ret.

rat, id amplecti, suspiciones fovere contra perfectam et ab omni suspitione libera, e contra confidenter ea quæ magnam religionem ac reverentiam exposcunt, eloqui possunt, et multo magis quando quis, qui nihil novit rem se nosse persuasum habeat et ab aliis ejus gnarus existimetur. Quid igitur tale habet, cujus Latinos incuset vel cujus ex illis rebus, quæ bene sapienterque theologiam tractaturis conveniunt, defectum in illis animadvertit, ut adeo facile id illos pati opinetur, quod turpe est geometram pati in figuris et physicum in rationibus de mobilibus, id est principium de medio auferre? Quomodo quis prompte et recte credat, bonos quidem geometras et physicos esse Latinos omnique scientia repletos, theologos vero esse eum in modum imperitissimos, ut per suas doctrinas auferant unum ex theologiarum principii, cujus custodia plurimi faciunt et de quo quotidie in publicis et in privatis colloquiis ac disputationibus philosophantur, idque dum nos clamando ad illud advertendum observandumque hortamur, et dum res non solum turpis, verum etiam valde periculosa est? Quid enim turpius et simul periculosius, quam theologiarum scientiam profitentem quempiam per opiniones suas theologiarum principia evertere et neque intelligere, et salutem se perdere, quæ vel maxime in fidei veritate obtinetur? Quid vero turpius adhuc, quam tot homines id pati? Ego enim potius credidissim, Latinos monarchiam in divinis haud necessariam esse edoctos dicere quid et opinari, quo illa pessundetur, quam monarchiam venerantes et custodire volentes, si ullum ex fidei principii, tamen hanc per ea quæ aliter dicunt, eos evertere nescientes prorsus, omni necessitate eos, qui illa asserunt, duplex inducere principium. Illud enim prius negativæ ignorantia fuisse, cui, cum homines sint, facile succumbere possunt; hoc vero ignorantia studiosè quæsitæ et privativæ, quam neque in theologis neque in alia quavis materia pati possunt ii qui dialectica et reliquis philosophicis disciplinis tam bene imbuti sunt. Etsi vero multos alios novimus prius cum tali sapientia in hæreseos abyssos præcipites actos, attamen neque tanta multitudo neque simili sapientia præditi erant, neque tunc omnes dogmaticæ quæstiones ita elucidatæ, neque tot doctores ad veritatem cognoscendam ipsis duces esse poterant. Cæteras enim hæreses propter insipientiam potius et inscitiam scimus constitutas; Arium vero, Nestorium atque Sabellium fortasse quidem sapientes, attamen a Scripturis solum exordientes; nondum enim ulli doctorum tantum reverentiæ detulerunt homines, ut illius sententiis absque ulla dubitatione adhærent; fortasse namque neque ullus tum talis erat. Verum in certaminibus adversus hæreticos illos, sicut in palæstra quadam, sapientiæ et fidei atque accuratæ dogmatum expositionis specimen alii dederunt et Ecclesiæ lumina protinus evaserunt, postmodum eo

A μάλλον ἐάν τις μὲν εἰδῶς εἰδέναι νομίσῃ τε καὶ ὑποληφθῇ. Τί τοίνυν τοιοῦτον ἔχων καταγνῶναι Λατίνων, ἢ τίνος τῶν ἀρμοστέων τοῖς καλῶς μάλιστα θεολογήσειν εἰδῶς αὐτοῦς ἐνδεῶς ἔχοντας οὐκ εἶται παθεῖν ἂν βλάβει, ὅπερ αἰσχρόν ἐστι καὶ γεωμέτρην παθεῖν ἐν τοῖς διαγράμμασι, καὶ φυσικὸν ἐν τοῖς περὶ τῶν κινητῶν λόγοις, τούτεστιν ἀναίρειν τὴν ἀρχήν. Πῶς δ' ἂν τις εὐκόλως πιστεύσειε, γεωμέτρας μὲν ἀγαθοὺς εἶναι καὶ φυσικοὺς τοὺς Λατίνους, καὶ πάσης ἐπιστήμης ἐμπεπλησμένους, θεολόγους δὲ εἶναι οὕτω ἀμαθεστάτους, ὥστε δι' ὧν δοξάζουσιν ἀναίρειν τινα τῶν τῆς θεολογίας ἀρχῶν, ἣν περὶ πολλοῦ ποιοῦνται φυλάττειν καὶ περὶ ἧς καθ' ἐκαστὴν ἐν ταῖς κοιναῖς, ἐν ταῖς ἰδίαις ὁμιλίαις φιλοσοφοῦσι, καὶ ταῦθ' ἡμῶν βουόντων αὐτοῖς προτρέχειν τε καὶ φυλάττεσθαι, καὶ τοῦ πράγματος οὐκ αἰσχροῦ μόνον ὄντος, ἀλλὰ καὶ λαν ἐπικινδύνου; Τί γὰρ αἰσχρότερον ἴμα καὶ ἐπικινδυνότερον, ἢ θεολογίας ἐπιστήμην ἐπαγγελλόμενόν τινα δι' ὧν δοξάζει τὰς τῆς θεολογίας ἀναίρειν ἀρχάς καὶ μὴδὲ συνῶρξεν καὶ τὴν σωτηρίαν ἀπολλύουσι τὴν ἐν τῇ τῆς πίστεως ἀληθείᾳ μάλιστα γε προσγινομένην, τοῦ δὲ καὶ τοσοῦτους τοῦτο πάσχειν τί ἂν αἰσχρον γένοιτο; Ἐγὼ γὰρ μάλλον ἂν ἐπίστευσα Λατίνους οὐκ ἀναγκαίαν ἐν τοῖς θεοῖς τὴν μοναρχίαν εἰδῶτας λέγειν τι καὶ δοξάζειν, δι' ὧν ταύτην σαλεύουσιν, ἢ ταύτην καὶ τιμῶντας καὶ φυλάττειν ἐθέλοντας εἰπερ τινα τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν, ὅμως ταύτην ἐξ ὧν ἀλλως λέγουσιν ἀναίρειν οὐκ εἰδῶτας, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη τοὺς ἐκεῖνα λέγοντας διπλὴν εἰσάγειν ἀρχήν. Τὸ μὲν τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀγνοίας ἂν ἦν, ἣν εἰκόσ ἐστὶν ἀνθρώπουσ ὄντας παθεῖν, τὸ δὲ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἂν εἴη, ἣν οὐτ ἐν τοῖς θεολογικοῖς οὐτ' ἐν τινι τῶν ὑλῶν δυνατὸν ἐστὶ πείσχειν τοὺς διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἀλλῆς φιλοσοφίας οὕτω σφόδρα μετέχοντας. Εἰ δὲ καὶ πολλοὺς ἄλλους πρότερον ἴσμεν μετὰ τῆς τοιαύτης σοφίας ἐπὶ τοῦ τῶν αἰρέσεων ἀπενεχθέντας κρημνοῦς, ἀλλ' οὐτε πληθοσ τοσοῦτον οὐθ' ὁμοίωσ ἦσαν σοφοί, οὐτε τῶν τῆς πίστεως ζητημάτων οὕτως ἐκκεκαθαρισμένων ἀπάντων, οὐτε τοσοῦτων διδασκάλων πρὸς τὴν γνώσιν τῆς ἀληθείας δυναμένων σφαιρὶν ἡγεῖσθαι τὰς μὲν γὰρ ἄλλας αἰρέσεις καὶ δι' ἀλογίαν μάλλον καὶ ἀμαθίαν ἴσμεν συστάσας. Ἀρειὸν δὲ καὶ Νεστορίον καὶ Σαβέλλιον σοφοῦσ μὲν ἴσως, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐπιχειρήσαντας μόνον. Οὐπω γὰρ οὐδὲν τῶν διδασκάλων τοσοῦτον ἀπεδίδοσαν ἄνθρωποι εἰδῶσ, ὥστε ταῖς ἐκείνου ψήφοις ἀναμφισβητήτωσ προστίθεσθαι ἴσως γὰρ οὐδέ ἦν· ἀλλ' ἐν τοῖς πρὸς τοὺς αἰρετικοὺς ἐκεῖνοσ ἀγνώσιν, ὡσπερ ἐν τινι τῶν κοσμικῶν γυμνασίω τῆς τε σοφίας καὶ πίστεωσ, καὶ τῆς ἐν τοῖς δόγμασι ἀκριθείας πείραν ἕτεροὶ δεδωκότῆσ καὶ τῆς Ἐκκλησίας φωσῆρης ἀντικρυσ γεγονότῆσ οὕτωσ ὕστερον ἐσεβάσθησαν, ὥστε τὴν ἐκείνων θεολογίαν κανόνα καὶ τύπον ἅπασιν εἶναι καὶ νόμοσ τεθῆναι τοῦτε ἐπιτάττοντας, καὶ οὕτωσ εἰσὶ πολλοὶ καὶ τοσαῦτοσ ἕκαστοσ κατέλιπον βίβλουσ, ὥστε λοιπὸν περὶ οὐδὲν; ἀναμφισβητήτωσ δύνασθαι τῶν ἐν τῇ θεολογίᾳ ζητημάτων τε καὶ δογμάτων, τοῖς ἕλωσ τὰ τοιοῦτα

κρίνειν εἰδότες ὑπὸ τοσούτων μὲν διδασκάλων, ἅ τε σοφῶν δὲ βιβλίων ἐκάστου φωτισμένους· εἰ δέ τι κἀν τούτοις διαφωνοῦν εὐρίσκειτο, συμβιβάζειν τούτο καὶ συνάγειν καλῶς ταῖς μεθόδοις ἐκίναται· αἷς αὐτοῖς τῆς Ἐκκλησίας οἱ διδασκαλοὶ τὰς θείας Γραφὰς συνήγον καὶ συνεδίβαζον κατὰ τῶν διαιρεῖν αὐτὰς πειρωμένων, κἀν τῇ διαιρέσει ταύτῃ τὸν τῆς κηκοδοξίας ἰδρυόντων θεμέλιων.

nant et concordent illis methodis, quibus ipsi Ecclesiae doctores divinas Scripturas consociarunt et constantes ostenderunt contra eos qui dividere illas conabantur et in hac divisione perversae sententiae confirmabant fundamentum.

Τούτων τοίνυν ἀπάντων οὕτως ἐχόντων, τίς ἂν βέλῳ πιστεύσειε Λατίνους δεῖν μὲν ποιεῖσθαι τὴν ὑπαρχάν ἐπὶ Θεοῦ, εἰς ταύτην δὲ συνελαύνεσθαι πάλιν ὡς ἀναγκαίως τῇ δόξῃ ταύτῃ συνεπομένην; Ὅστε γὰρ αὐτοὶ σοφίας τιμὴ τῶν ἀπάντων παραχωροῦσιν, οὐτ' εἰκόσ ἐστι τούτο πάσχειν ὄντας σοφοῦς, ἀλλὰ μάλλον ἐλογον ἐστι τοὺς οὐ σφόδρ τῆς Λατίνων σοφίας ἐπαύοντας τὴν πλάνην ταύτην ὑφίστασθαι καὶ νομίζειν ἔπεσθαι τῇ δόξῃ Λατίνων, ἃ καθάπερ ταύτης κενώριται.

Ὅτι δὲ οὗδ' ὅλως οἷς ἀξιοῦσι Λατῖνοι τὸ ἄτοπον ἐκείνο συμβαίνειν δύναται, ἀπλοῦς ἐστι λόγος ὁ κειθων καὶ ἀληθής καὶ ὃν εἰ τις ἐλαύνοι, καὶ πολλὰς τῆς θεολογίας ἀρχὰς ἀνάγκη τοῦτον συναποθεῖσθαι. Μιᾶ γὰρ φασὶ δύναμις προβλητικῆ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς παράγουσι διὰ τὴν δύναμιν ταύτην τῇ οὐσίᾳ ἔπεσθαι τοῦ Πατρὸς; καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐ ταῖς ἀναφοραῖς, αἷς διακρίνοντα· καὶ ὡσπερ ἡ τοῦ γεννᾶν καὶ τοῦ γεννᾶσθαι δύναμις ἐστι (1) μία ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ προβάλλειν μία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς· εἰ τι; γὰρ δύναμις ἐστὶν ἐν αὐτοῖς παρὰ τὴν τοῦ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, μίαν εἶναι ταύτην ἀνάγκη· ἡ δὲ μία δύναμις καὶ μίαν ἐνέργειαν καὶ μίαν πρόθεσιν καὶ μίαν ἀρχὴν εἶσιν ἐξ ἀνάγκης· οὕτε τοίνυν ἄτοπον μίαν εἶναι δύναμιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὴν προβλητικὴν, οὕτε ἔπεσται ταύτης οὐσης μιᾶς τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τοῦ Πνεύματος μὴ εἶναι μίαν, ἀλλὰ διπλῆν. Ὅλως δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἄνευ τῆς πρὸς ἄλληλα ἀναφορικῆς ἀντιθέσεως τῆς κατὰ τὸ γεννᾶν ἐπὶ ἀδὴ καὶ γεννᾶσθαι τὰ ἄλλα ἐν εἰσι καὶ ἐν ὅλως καὶ ἐν ἀριθμῷ. Ὅσπερ τοίνυν εἰς Θεὸς εἰσι καὶ εἰς δημιουργοὺς καὶ εἰς πέμπων, οὕτω καὶ μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ εἰς προβάλλων. Εἰ μὲν γὰρ οὗ δύναται κοινωνεῖν τῷ Πατρὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ὁ Υἱὸς οὐτ' ἄλλο τι, ἄλλο; ἂν εἴη λόγος; εἰ δὲ οὐδὲν προσίσταται ἕτερον, περὶ γὰρ τοῦ τὴν μοναρχίαν σαλεύεσθαι θέος οὐδὲν ὡσπερ εἰ μὴ ἡδύνατο ὁ Υἱὸς δημιουργοὺς εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡσπερ καὶ ὁ Πατὴρ, ἄλλο; ἂν ἦν λόγος; εἰς δ' ἀνάγκη τὴν δημιουργίαν κοινὴν εἶναι τοῖς τρισὶ, περὶ τῆς μοναρχίας θέος οὐδὲν· μὴ γὰρ δύναμις δημιουργοῦσι καὶ ὡς Θεῷ πρόσεστιν ἐκάστῳ τούτων τὸ δημιουργεῖν, ὥστε ἐπεὶ εἰς Θεὸς εἰσι καὶ ἕνα δημιουργοῦν τούτους εἶναι ἀνάγκη. Εἰ δὲ θαυμά, τὰς δύο ὅσοι

A cultu honorati, ut illorum theologia cunctis regula ac norma sit legesque latae fuerint id praecipientes. Et sic multi sunt et tot singuli libros reliquerunt, ut ceterum de nullo theologiae problemate vel dogmate dubium movere queant qui plane talia judicare noverint a tot doctoribus totque singulorum scriptis illuminati, si vero etiam in his discordans quid inveniatur, id recte componant et concordent illis methodis, quibus ipsi Ecclesiae doctores divinas Scripturas consociarunt et constantes ostenderunt contra eos qui dividere illas conabantur et in hac divisione perversae sententiae confirmabant fundamentum.

Quae omnia cum ita se habeant, quis facile credet Latinos quidem principii dualitatem in Deo execrari, sed in eamdem rursus impelli tanquam necessario ex hac sua opinione consequentem? Neque enim ipsi sapientia ulli omnium cedunt, neque probabile est ipsos, cum sint sapientes, ista pati; sed potius verisimile, eos qui Latinorum sapientiam non supra modum intelligunt, fraudi ejusmodi succumbere, ut arbitrentur, ea ex Latinorum sententia consequi, quae semel pro semper omnino ab ea separata sunt.

Quod vero ex Latinorum doctrina nullo modo absurdum illud inferri possit, simplex non minus quam vera ratio persuadet, quam qui rejiciat, et multa quoque theologiae principia eliminat simul oportet. Unica enim, aiunt, virtute spirativa Spiritum sanctum producent Pater et Filius, quia haec virtus sequitur essentiam Patris et Filii, non relationis activae et passivae in Patre et Filio est una, ita spirationis vis in ipsis una est. Si enim quae virtus in ipsis est praeter vim generationis activae et passivae, eam unam esse necesse est; unica vero virtus et unam operationem et unam processionem et unum principium necessario inducit: neque igitur absurdum est, unam esse in Patre et Filio virtutem spiratricem, neque sequitur, cum haec una sit, in Patre et Filio non unum esse Spiritum principium, sed duplex. Omnino autem Pater et Filius praescindendo a relativa oppositione, quam ad invicem habent, prout ille generat, hic generatur, quoad caetera primum sunt et unum totum et unum numero. Sicut igitur unus sunt Deus et unus conditor et unus mittens, ita et unum principium sancti Spiritus vel unus spirator. Si enim Patri in Spiritus sancti productione non potest communicare Filius propter aliud quidpiam, alia ratio foret; si vero nihil aliud obstat, quod ad monarchiae destructionem attinet, nihil timendum; sicut si Filius non posset creator esse neque Spiritus sanctus, quemadmodum est Pater, alia plane foret ratio; quandiu vero necesse est creationem communem esse illis tribus, de monarchia timendum nihil. Una enim virtute creant et ut Deo unicuique horum inest vis creandi, unde quoniam unus Deus sunt et unus creatorem

(1) Mon. f. 191 a, οὐκ ἐστι.

hos esse necesse est. Si vero mirum, duas illas hypostases unum esse principium et tamen non confundi, magis mirum esset, tres hypostases unum principium esse neque tamen confundi easdem. Sed hoc mirantur quidem omnes quotquot et illud credunt, nihilo tamen minus credunt, et idecirco credunt, quia mirantur. Oportet enim divina supernaturalia esse et super mentem nostram elevata eaque superiora. Sic et res se habet in proposita materia. Mirum enim est et summam admirationem excitat, quod duæ hypostases perfecte suis distinctæ proprietatibus unum sunt tertiæ personæ principium et unum numero, nec tamen ad invicem confunduntur nec naturæ quædam differentia a persona, quæ ex ipsis prodit, distinguuntur. Debet tamen et hoc cum aliis fidei principii concordare et veritatem simul cum admiratione et huic cum illis adesse; neque reprehendendi sunt Latini, si doctorum verba sequentes Spiritum ex Filio esse et unum ejus principium Patrem et Filium existere credunt, deinde ratiocinationibus quibusdam mentis imbecillitatem quodammodo erigunt ac solantur, tanquam in defectu accuratæ solutionis, quam in hac materia nancisci non est datum, ratione apparente utentes et in his eisdem ipsos duces et antesignanos assumentes, a quibus et hanc sententiam acceperunt; hoc enim apud æquos judices nullam prorsus reprehensionem incurret; sed si contentionis gratia contra nos suam sententiam confirmaturi peregrinam prorsus atque ab ipsis et primis et solis adinventam in has ratiocinationes ab humana sapientia abrepti fuissent et mendacium cordis atque fraudem speciosis rationibus obvelare niterentur, hoc sane vehementer in eis accusandum foret, neque ipsis talia innovantibus venia ullo modo concedenda. At multum deest, ut quis Latinis vere tale crimen objicere queat. Neque enim uni doctori, neque cujusque dictis paucis atque obscuris, verum omnibus simul suis doctoribus et nostrorum nonnullis, siquæ pluribus in locis et velut ex professo de hac re disserentibus fidem habentes, sic ad defendendam, quoad ejus fieri posset, sanctorum opinionem pervenerunt, et non demonstrare argumentis eam quærebant, sed difficultatem tum sibi metipsis tum illis ex fratribus, qui scandalum patiebantur, emollire ac solvere quodammodo anticebantur, sicut et in aliis fidei quæstionibus id summopere sibi curæ esse responderent, si quis ex eis opportune quæreret. Atque hæc quidem dixerint qui Latinos defendere volunt pro monarchia, imo pro se ipsis, et vehementer e viro hoc poscent, ut timorem pro ipsis abjiciat, ne forte dyarchiæ transitum permittant, quem admodum ipse ait, per ea quæ statuunt atque credunt, hic pacto facile eam solvere possint.

Dicent itaque in primis, multa esse, quæ ejus principalem propositionem damnent. Logicam enim vim necessitatemque sumit ex loquendi modo, dumque divinæ naturæ insunt duplici modo dici as-

στάσεις μίαν εἶναι ἀρχὴν καὶ μὴ συναλείφασθαι, μείζων ἂν εἴη θαύμα, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις μίαι εἰσὶν ἀρχὴ καὶ οὐ συναλείφονται. Ἀλλὰ τοῦτο θαυμάζουσι μὲν πάντες, ἔτσι δὴ που καὶ πιστεύουσιν, οὐδὲ ἤττον μέντοι πιστεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύουσιν ὅτι θαυμάζουσι. Δεῖ γὰρ τὰ θεῖα καὶ ὑπερφυσικά εἶναι καὶ νοῦ κρείττω καὶ ὑψηλότερα. Οὕτω δ' ἔχει κατὰ τοῦ προκειμένου. Θαυμαστὴν μὲν γὰρ καὶ θαύματος πλέον, δύο ὑποστάσεις τελείως διακεκριμένας ταῖς ἰδιότησι μίαν ἀρχὴν εἶναι τῆς λοιπῆς ὑποστάσεως καὶ ἀριθμῶ μίαν, καὶ μὴ συνελήφθαι πρὸς ἑαυτὰς, ἢ μὴ φύσει τινὶ διαφορᾷ πρὸς τὴν ἐξ αὐτῶν προεῖσαν ὑπόστασιν διακρίνεσθαι. Δεῖ μέντοι τοῦτε ταῖς ἄλλαις ἀρχαῖς τῆς πίστεως συμφωνεῖν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἅμα τῷ παραδόξῳ μετ' ἐκείνων εἶναι καὶ ταύτη· οὐδὲ δεῖ φέγειν Λατίνους, εἰ τοῖς τῶν διδασκάλων λόγοις ἐπόμενοι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ μίαν ἀρχὴν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι πιστεύουσιν, εἴτα λογισμοῖς τισὶ τὴν ἀπορίαν παραμυθούνται τοῦ νοῦ, καθάπερ ἐν ἀπορίᾳ τῆς ἀκριβείας, ἧς οὐκ ἔξεστιν ἐνταῦθα τυχεῖν, τῷ φανεῖσι λόγῳ χρησάμενοι, καὶ ταῦτα τῶν λογισμῶν ἡγεμόνας αὐτοὺς τοῦτους, παρ' ὧν καὶ τὴν δόξαν ταύτην ἔσχον, λαμβάνοντες· τοῦτο γὰρ οὐδεμίαν ἂν παρ' εὐγνώμοσι δικασταῖς μέμψιν δέχοιτο· ἀλλ' εἰ φιλονεικίας εἴνεκα τῆς πρὸς ἡμᾶς, δόξαν κρατῦναι ἐθέλοντες ξένην πάντη καὶ παρ' αὐτῶν πρώτων καὶ μόνων ἐξευρημένην, εἰς τοῦτους δὴ τοὺς λογισμοὺς ὅπῃ σοφίας ἀνθρωπίνης προήχθησαν, τὸ ψεῦδος τῆς διανοίας καὶ τὴν ἀπάτην λόγους εὐπρεπέσι συγκαλύπτειν πειρώμενοι, τοῦτ' ἂν εἶδει τοῦτων σφόδρα κατηγορεῖν μὴδὲ βούλεσθαι συγχωρεῖν αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα καινοτομοῦσι· πολλοὺ δὲ δεῖ τις ἀληθῶς Λατίνους τοιαύτην μέμψιν ἐπάγειν. Οὐδὲ γὰρ ἐν διδασκάλῳ οὐδ' ἐκάστου ρήσειεν ὀλίγαις καὶ ἀσαφέσιν, ἀλλὰ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἰδίῳις καὶ τῶν ἡμετέρων τισὶ πολλοῦ καὶ ὡσπερ ἐπίτηδες περὶ τοῦτου διεξιοῦσι πιστεύσαντες οὕτως ἐπὶ τὴν δυνατὴν τοῦ τοῖς ἁγίοις δοκούντος ἤλαθον συνηγορίαν καὶ ταύτην οὐκ ἀποδεικνύουσι τὸ ζήτημα, ἀλλὰ τὴν ἀπορίαν σοφίαι τε αὐτοῖς καὶ τοῖς σκανδαλιζομένοις τῶν ἀδελφῶν παραμυθεῖσθαι καὶ λύειν ἀμηγέτη πειρώμενοι, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων τῆς πίστεως, εἴποιεν ἂν καὶ πᾶν σπουδάζειν, εἰ τις αὐτῶν ἐγκαίρως πυνθάνοιτο. Καὶ ταῦτα εἰς εἴποιεν ἂν οἱ τοῖς Λατίνοις συνηγορεῖν ἐθέλοντες ὑπὲρ τῆς μοναρχίας, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ σφόδρα δεήσονται τοῦ ἀνδρός μὴ δεδῖναι περὶ αὐτῶν, μήποτε πάροδον τῇ δυαρχίᾳ δώσιν, ὡς αὐτὸς λέγει, δι' ὧν ὑποτίθενται καὶ πιστεύουσιν· τὴν δὲ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀνάγκην πολλοὺ δέουσιν αὐτοὶ δεδῖναι, μήποτε ἰσχυρά τις ἢ ἄλυτος ἢ οὕτω βραδίως ἔχουσι λύειν.

ne forte dyarchiæ transitum permittant, quem admodum ipse ait, per ea quæ statuunt atque credunt, hic pacto facile eam solvere possint.

Ἐροῦσι τοίνυν πρώτον μὲν πολλὰ καταγινώσκειν αὐτοῦ τῆς προτάσεως. Λαμβάναι τε γὰρ τὴν ἀνάγκην ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ λεκτικοῦ, τὰ προσόντα τῇ θεῖᾳ φύσει λέγων διττῶ τριπλῶ λέγεσθαι· τοῦτον δὲ

δῆπου τὸν λεκτικὸν λόγον εἴ τις ἐν τοῖς περὶ τῆς
 πίστεως βούλοιο διασώζειν, πολλὰ μὲν ἄτοπα συγ-
 χωρήσει· ἀνελεῖ δὲ οὐκ ὀλίγα τῶν ἁπολογουμένων·
 αὐτίκα γὰρ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι σημεῖον ποιου-
 μένων ἡμῶν τοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, ὑμεῖς ἀντιλέγετε, μηδεμίαν ἀναφορὰν ἐν
 τῷ λόγῳ τούτῳ δεῖν νοεῖν ἐξ ἀνάγκης ἀποφαινόμε-
 νοι, εἰ μὴ τὴν τῆς φύσεως ταυτότητα μόνην· ὅθεν
 καὶ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς· οὐ ταυ-
 τὸν ἀξιοῦτε σημαίνειν· ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν τὴν τῆς αἰτίας
 σχέσιν, τοῦτο δὲ τὴν τῆς φύσεως· οὐδὲ (1) τοῖνον
 εἰ μὲν ὁ Πατὴρ ἐκ τοῦ Πνεύματος· οὐ λέγεται, θαυ-
 μάζειν οὐ δεῖ· τὰ γὰρ τῆς ὑπερουραίου Θεογονίας οὐκ
 ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα· εἰ δὲ μὴ λέγεται Πατὴρ
 Πνεύματος, ὅστις δὴ τὸς τοῦ λόγου τὴν φυσικὴν
 σημαίνει ταυτότητα, θαυμάστον ἂν εἴη· οὐ γὰρ
 Πατὴρ μὲν Πνεῦμα ταυτὸν τῆ φύσει, ὁ δὲ Πατὴρ
 ἄλλω· ἔχει πρὸς τὸ Πνεῦμα. Οὐκοῦν ὅσον ἐκ γε τῆς
 ἀληθείας τοῦ πράγματος· καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύ-
 ματος ἔχρῃν λέγεσθαι· ἀλλ' οὐ λέγεται, ἵνα μὴ τις
 ὑπολάβῃ τὸ Πνεῦμα γεννηθῆναι· ἀλλ' εἰ καὶ μὴ δύ-
 νηται τοῦτο λέγεσθαι ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας, ὅσον
 ἐκ γε τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὅτι· ἔστι τὸν Πατέρα εἶναι
 λέγειν τοῦ Πνεύματος, εἰ γε ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις
 σχέσιν μόνην φύσεως, οὐδεμίαν δὲ ἀναφορὰν αἰτίας
 σημαίνειν δύναται, καθὼς ὑμεῖς ἀξιοῦτε· καὶ πολ-
 λαχοῦ διαμάρτοι τις ἂν τῆς ἀληθείας τάχιστα καὶ
 τοῦ πρέποντος, ἂν πάντα τῷ λεκτικῷ λόγῳ εἰδούς
 ἐπὶ τε τῶν θείων ἐπὶ τε τῶν ἀνθρωπίνων τῆς ἀλη-
 θείας θῆραν ποιοῖτο. Ἐπιταί καὶ λίαν ἀπολεχόμεθα,
 ὅτι συγχωρεῖς δυσὶ τοῖς προσώποις μόνους ἐν τινι
 τῶν ἀπάντων εἶναι κοινωνίαν τινὰ οἷον Υἱῷ καὶ
 Πνεύματι τὸ αἰτιατὸν κοινὸν εἶναι λέγεις· οὐ γὰρ
 ἐξέσται σοι ἀρνεῖσθαι καθόλου καὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ
 μόνους ἐν ἄλλῳ πράγματι κοινωνίαν εἶναι τινὰ.
 Ἐρωτῶντι δὲ σοι, τίμη μέρει τῆς σῆς διαιρέσεως τὴν
 ἡμετέραν δόξαν φέροντες τιθέαμεν, δηλονότι τὸν
 Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος· ἡ
 αἰτίαν ἢ αἰτίον ἢ ὅπως ἂν ἐθέλοις καλεῖν, ἀποκρι-
 νόμεθα, ὅτι τῷ δευτέρῳ μέρει συντάττομεν ὅσον
 κατὰ τὸ πρᾶγμα καὶ πάνυ. Ἔστι γὰρ ὡσπερ δυσὶ
 προσώποις κοινὸν τὸ ἐκ τῆς αἰτίας εἶναι, οὕτω καὶ
 δυσὶ προσώποις τὸ τῆς ἀρχῆς· πρᾶγμα καὶ ὄνομα· καὶ
 καθάπερ ἡ κοινωνία τοῦ αἰτιατοῦ οὕτε συναλείφει
 τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα οὕτε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα
 συμφυίας ἐκβάλλει, ἢ μὴ κοινωνοῦσι τῆς τοῦ αἰτια-
 τοῦ προσήγορίας τε καὶ τοῦ πράγματος, οὕτω καὶ
 ἡ τῆς ἀρχῆς κοινωνία οὕτε τὸν Πατέρα συναλείφει
 καὶ τὸν Υἱὸν, οἷς τοῦθ' ὑπάρχει, οὕτε τοῦ Πνεύμα-
 τος τοῦτους κατὰ φύσιν ἀποδιίστησιν, ἅτε μὴ μετ-
 ἔχοντος τοῦ σφίσι κοινού. Τούτων εἵνεκα τῷ δευ-
 τέρῳ μέρει τῆς διαιρέσεως τὴν ἡμετέραν ἀποδιδοῦ-
 μεν δόξαν, ὅσον κατὰ τὸ πρᾶγμα, ἐπεὶ περὶ πραγ-
 μάτων ἡμῖν ὁ λόγος καὶ ἡ σπουδὴ. Εἰ δ' ἔστι τι καὶ
 ἀνόμιον ἐν τῷ λέγεσθαι τούτων ἐκάτερον τῶν κοι-
 νῶν, οὐκ ἀπὸ τῆς τοῦ πράγματος εἰδότος· φύσεως τὴν
 ἀναφορὰν ἀπαντῶσαν, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν προσώπων

A serit. Quem loquendi modum si quis in iis, quæ ad
 fidem pertinent, servare velit, multa absurda con-
 cederet; tollet vero haud pauca ex iis quæ in con-
 fesso sunt. Statim enim si nos ex eo quod Spiritus
 Filii dicitur indicium facimus, quod et ex Filio
 sit Spiritus sanctus, vos contradicatis, nullam re-
 lationem in hoc dicto intelligendam esse necessa-
 rio asseverantes, nisi solam naturæ identitatem.
 Unde et Spiritum Patris et Spiritum ex Patre non
 idem significare censetis; verum alterum quidem
 causæ habitudinem, alterum vero habitudinem nat-
 uræ. Quare nec mirandum est, si Pater ex Spi-
 ritu non dicitur, cum quæ ad divinas et superes-
 sentiales progressionem pertinent, non adinvicem
 convertantur; si vero non dicitur Pater Spiritus,
 qui loquendi modum naturalem (ex vobis) identi-
 tatem significat, tunc mirandum sane erit. Neque
 enim dici potest, Patri quidem cum idem esse nat-
 ura Spiritum, Patrem vero aliter se habere ad
 Spiritum; ergo quantum ad rei veritatem Patrem
 quoque Spiritus oportebat dici. Atqui non dicitur,
 ne quis Spiritum generari suspicetur. Verumtamen
 etsi hoc dici nequit præfatam ob causam, quan-
 tum ad rem ipsam verum erit dicere, Patrem esse
 Spiritum, si quidem ista locutio habitudinem nat-
 uræ solam, nullam vero causæ habitudinem si-
 gnificare potest, sicuti vos arbitramini; et multi-
 pliciter quis a veritate et a convenientia aberraret,
 si cuncta loquendi modo tribuens tum in divinis
 tum in humanis veritatem captare studeret. Deinde
 libenter admodum admittimus, quod concedis,
 duabus quibusdam personis solis in quodam om-
 nium esse communionem quamdam, uti Filio ac
 Spiritui commune esse dicis causatum. Neque
 enim tibi licebit negare universim, et Patri et
 Filio solis in alia re quamdam esse communionem.
 Ad interrogationem vero tuam, cuiusnam membro
 divisionis tuæ sententiam nostram, eam videlicet
 quæ Patrem et Filium ait esse Spiritus princi-
 pium sive causam sive auctorem sive quocumque
 nomine appellare velis, adjungamus, responde-
 mus: secundo membro quantum ad rem et quam
 maxime. Est enim sicut duabus personis commune
 est ex causa esse, ita et duabus personis commune
 est ex causa esse, ita et duabus personis commu-
 nis principii et res et denominatio. Et quemadmo-
 dum communio in ratione principii neque Filium
 et Spiritum in unum contrahit neque a consub-
 stantialitate cum Patre expellit, cum quo commu-
 nionem non habent in denominatione et re princi-
 piati, ita et communio in ratione principii neque
 Patrem et Filium in unum contrahit, quibus ea
 inest, neque eos secundum naturam separat a
 Spiritu utpote experte illius, quod illis est com-
 mune. Horum gratia secundo divisionis membro
 sententiam nostram jungimus, quantum ad rem
 ipsam, cum de rebus nobis sermo sit et circa res

(1) Mon. f. 192 a. οὕτε.

studium nostrum versetur. Si autem est quid dissimile in eloquendo horum communium utrumque, non a natura rei convenientem differentiam cognoscentes, verum ex personarum qualitate, non differimus et ad invicem dissentimus. Quid enim, cum illa duo principia, hæc vero unum principium et una causa dicantur? Illa enim principia dicere oportet, quia secundum quod duo, sunt principia, quoniam et secundum quod principia hoc certo modo, modo scilicet diverso, numerum, habent et dualitatem; Pater autem et Filius, non in quantum sunt duo, principium sunt Spiritus, quoniam neque in quantum sunt Spiritus principium, duo sunt, sed secundum aliud quoddam. Si igitur similitudinem prolationis ejus quod commune est aliud quidquam prohibet, non oportet propterea eam quæ in re est, communionis similitudinem abjicere, neque prorsus extra tuam divisionem ponere, cum liceat in uno secundo membro eam collocare, et jure quidem optimo, nec oportet ejus non existentiam accusare, quia non simili modo ac alia quædam proferri potest. Eundem enim in modum et nobis aliud quidquam absolum accideret, si Patrem et Filium unum esse Spiritus principium professi nullam in Filio et Spiritu communionem in ratione causati statuercimus, quia unum principium dici nequeunt, sicut et Pater cum Filio unum principium. Non enim ad vocem, verum ad rei veritatem attendentes et nos et te et omnem sensu præditum de talibus pronuntiare oportet causam dissimilitudinis, quæ est secundum loquendi modum, et recte perspicientes neque hanc rei obstaculum ullum facere censentes. Lepidum vero est et illud, quod quasi infirmitatis bene consciis illius tui epicherematis solius ejusque conclusionis, et sapiens illud Cabasilæ (a) entymema velut episodium quoddam tuis adjunxisti, circa quod ille multum desudavit. Istud duntaxat fortasse te excusabit penes illum, quod iis quæ ipsius sunt copulas ea quæ rursum sunt ipsius; ex illius namque scriptis quæ tua esse videntur, desumpta sunt, compositione tantum et dictione, ac fortasse haud meliori, differentia. Verum nos, quia opportune conjuncta sunt et quia adversus illum seorsim apologiam conscripsimus (b), supervacaneum ducimus nunc illam additionem inquirendo perlustrare. Id dixisse sufficiat, unam Spiritus causam et unum principium qua spiratorem Patrem et Filium esse confidenter nos asserere posse, unam vero causam qua genitorem et spiratorem haud dicturos, nec adeo vili modo nos

ποιότητος, οὐ διαφερόμεθα. Τί γάρ, ὅτι ἐκεῖνα μὲν δύο αἰτιατὰ, ταῦτα δὲ μία ἀρχὴ καὶ μία αἰτία λέγονται; ἐκεῖνα μὲν γὰρ αἰτιατὰ λέγεσθαι δεῖ, ὅτι καθὼ δύο εἰσὶν αἰτιατὰ, ἐπειδὴ καὶ καθὼ αἰτιατὰ οὕτως, τρίτῳ δηλαδὴ διαφέρει, τὸν ἀριθμὸν ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν· ὁ δὲ Πάτερ καὶ Υἱὸς οὐ καθὼ δύο, ἀρχὴ εἰσὶ τοῦ Πνεύματος, ἐπεὶ οὐδὲ καθὼ ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος εἰσὶ δύο, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι. Εἰ γοῦν τὴν ὁμοίτητα τῆς προσφορᾶς τοῦ κοινου ἄλλο τι κωλύει, οὐ δεῖ διὰ τοῦτο τὴν ἐν τῷ πράγματι ὁμοίτητα τῆς κοινωνίας ἐκβάλλειν, οὐδὲ τῆς διαίρεσιως τῆς οἰκονομίας ἐξω τιθέναι παντάπασιν, ἐξὼ ἐν ἐν τῷ δευτέρῳ μῦθῳ ταύτην τιθέναι, καὶ πάντι καλῶς οὐδ' ἀνυπαρξίαν ταύτης κατηγοροῦν, καὶ μὴ ὁμοίως ἄλλη τινὴ προφέρεισθαι δύναται· τὸν γὰρ αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμῖν ἄλογον ἄλλο τι συμβαίνει, εἰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος πεπιστευκότες μηδεμίαν κοινωνίαν ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τοῦ ἐξ αἰτίας εἶναι τιθοῦμεν, ὅτι μὴ δύναται ἐν αἰτιατὸν λέγεσθαι, ὡς περ καὶ ὁ Πάτερ μετὰ τοῦ Υἱοῦ μίαν ἀρχὴν· οὐ γὰρ πρὸς τὸν λόγον, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἀλήθειαν ἀφορῶντας ἡμεῖς τε καὶ σὺ καὶ πάντα νῦν ἔχοντα περὶ τῶν τοιοῦτων ἀποφαίνεσθαι δεῖ τῆς κατὰ τὸν λεκτικὸν ἀνομιότητος λόγον αἰτίαν, καὶ συνορῶντας καλῶς καὶ μηδὲν κώλυμα ταύτην ἡγουμένους εἶναι τῷ πράγματι. Χάρτιον δὲ καὶ ὅτι καθάπερ ἀσθίνεσιαν μόνῳ τῷ σῶ ἐπιχειρήματι καὶ τῷ τούτου συμπεράσματι συνειδῶς καὶ τὸ σοφὸν ἐκεῖνο τοῦ Καθίστα σα συνήψας ἐνθύμημα, καθάπερ ἐπιστάσιον τοῖς σοῖς αὐτὸ ποιησάμενος περὶ ὅπερ ἐκεῖνος πόλλ' ἐμόγησεν (1). Τοῦτό σε μόνον ἴσως ἐξαιτίαςεται πρὸς τὸν ἄνδρα, ὅτι τοῖς ἐκεῖνου τὰ ἐκεῖνου συνάπτεις· ἐκ γὰρ τῶν ἐκεῖνου καὶ τὰ σὺ τυγχάνεις δοκοῦντα εἰληπταί, συνθήκη μόνον (2) καὶ φράσει, καὶ ἴσως οὐδὲ βέλτερον διαφέροντα. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὅτι τε ἐγκαίρως συνήπται καὶ ὅτι πρὸς ἐκεῖνον χωρὶς ἀπολελογήμεθα, περιττὸν ἡγοῦμεθα νῦν τὴν προσθήκην ἐξετάζειν ἐκείνην (3)· ἀρκεῖ τοσοῦτον εἰπεῖν ὅτι ἐν αἰτίῳ τοῦ Πνεύματος καὶ μίαν ἀρχὴν ἢ προβολὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἡμεῖς θαρβύοντως ἀνελποῦμεν, ἐν δὲ αἰτίῳ ἢ γεννήτερον καὶ προβολὰ οὐκ ἀνελποῦμεν, οὐδ' οὕτω χυδαίως ἴσμεν θεολογεῖν, ὥστε μάτην ἂν τις ζητοῖ (4), πότερον ἐν τι λέγομεν εἶναι καὶ ταυτὸν ἀριθμῷ ταῦτα ἢ μὴ λέγομεν ὡν ὅτερον οὐδὲ λέγομεν ὅλιως. Ὅπως δὲ (5) ἄλλα περιττὰ τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τοῦ Καθίστα τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (6) τῆς καθ' ἡμῶν οὐτῶ συγγεγραμμένης βίβλου τυγχάνοντι σύνισμεν, ἰδίως, ὡς εἴρηται, παρ' ἡμῶν ἐξετάσθη τε καὶ ἡλέγχθη καλῶς ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεσιν.

(1) Allat., qui ista citat c. Creyght. p. 125, πολλὰ μόνησιν.

(2) Allat. μόνῳ.

(3) Haec usque Allatius l. c.

(4) Monac. f. 193 a, ζῆτοῖ.

(5) Haec usque ad finem capituli rursum dat Allatius l. c.

(6) Monac. τοῦ πρώτου κεφαλαίου. Allat. l. c. τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

(a) Videtur intelligere magnum Nili Cabasilæ Thessalonicensis archiepiscopi opus de processione Spiritus sancti, vel Nicolai Cabasilæ scriptor.

(b) Ergo nostræ refutationis auctor scripsit quodque, ut in fine cap. ait, ἀντιρρήσεις contra Cabasilam.

quæreret, utrum unum quoddam idemque numero dicamus ista, an non dicamus; quorum alterum nullo prorsus modo dicimus. Quæcunque vero alia superflua novimus hoc epicheremate Cabasila primo capite, quod adversus nos conscripsit, prolata, proprie ac seorsim, uti dictum est, a nobis librata et refutata recte suat in Antirrheticis adversus ipsam.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ'. (1)

Α

EPHES. CAP. VI.

Θωμᾶς ὁ τῶν Λατίνων διδάσκαλος, ἀξίων μὲν τῶν ἀντιθέσεων ἀνάγκην εἶναι τὰ θεαρχικὰ πρόσωπα διακρίνεσθαι, ἐπειδὴ, φησὶν, ἡ ὑλικὴ διακρίσις ἐν τοῖς θεοῖς; χώραν οὐκ ἔχει, τὴν κατὰ σχέσιν ἀντίθεσιν βούλεται μόνην εἶναι: τὴν διακρίνουσαν, ὡς ἐτέρα; τῶν ἀντιθέσεων οὐκ ἐχούσης χώραν. Δεικνέον οὖν ἤμῃν, ὡς μᾶλλον ἰκανὴ πρὸς διακρίσιν ἡ τῶν ἀντιθέσεων ἀντιφατικὴ, καὶ ταύτη μόνη κατὰ τοὺς θεολόγους ἀλλήλων πάντα τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνονται. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο δῆλον ἐπὶ τῶν θεῶν (2), ὡς ὁ ἐκάστου τῆς ὑπάρξεως τρόπος αὐταρξέστατος πρὸς τὴν ἀφ' ἐτέρου διακρίσιν: τρόπος δὲ ὑπάρξεως ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων οἱ θεολόγοι τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἐκπορευτὸν λέγουσιν, ἤτοι καθολικώτερον φά-

Thomas, Latinorum doctor, existimans una ex oppositionibus opus esse ad personas divinas distinguendas, quoniam, inquit, *materialis* distinctio in divinis locum non habet, *oppositionem secundum relationem* solam distinguentem esse vult, cum alia oppositio haud habeat locum (a). Ostendendum itaque nobis magis idoneam ad distinctionem esse oppositionem antiphaticam (contradictoriam) et hac sola secundum theologos ab invicem omnes divinas personas distingui. Ac primo quidem illud in divinis manifestum est, uniuscujusque existendi modum maxime ac plenissime sufficientem esse, ut ab invicem distinguantur; existendi vero modos in divinis personis ingentum, genitum et procedens dicunt (b) sive, ut universalis dicam, principii expert et principiatum, quæ sibi invicem contradictorie opponi liquet; nam quod habet principium et quod non habet contradictoria sunt. Pater igitur a Filio et a Spiritu sancto hisce contradictorie distinguitur, Filius vero et Spiritus ad invicem propriis rursus existendi modis. Nam per generationem esse et non per generationem, sed per processionem esse in his sunt subsistendi modi et contradictorie sibimet opponuntur; hoc quæ relate ad Spiritum Gregorius Theologus affirmat: *Procedens quidem ex Patre, non vero modo Filii; neque enim per generationem, sed per processionem*. Hæc itaque distinctio, quæ secundum contradictionem est et veritati consona et theologis eunctis, atque omnes divinas personas potest distinguere. Quam vero inducit Thomas veluti solam idoneam, eam dico quæ secundum relationem est, Patrem quidem ab iis, quæ ex ipso procedunt, Filio scilicet ac Spiritu, discernit, reliquas autem personas ab invicem nullo prorsus modo; neque enim alteruter alterius principium; neque theologorum ullus hanc distinctionem protulisse videtur, imo omnino contrarium. *Solus enim causa Pater, ait Damascenus, et Gregorius Nyssenus: Ejus, quod ex causa est, rursus aliam differentiam intelligimus; aliam dicit præter jam dictam; hæc vero erat illa, quæ est secundum causam et cau-*

sum. Generatim vero non audendum est dicere oraculis divino modo annuntiata sunt, ut inclytus Dionysius statuit.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΥΣ.

SCHOLARIUS.

Οἱ Λατῖνοι πολλοὶ; καὶ ἄλλοις χρώμενοι διδασκαλοῖς, οὗ τῷ Θωμᾷ μόνον, οὗ; ἐν τοῖς ὑστάτοις;

Latini et aliis multis doctoribus, non soli Thomas, innitentes, quibus ultimis hisce temporibus

(1) Mon. 256, f. 295 b, cap. 13.

(2) Ἐπὶ τῶν θεῶν ex Mon. 253 addidimus.

(a) Vile Summam theo., p. 1, q. 36, a. 2.

(b) V. de Maxim. Opusc. theol. et polem. t. II, p. 155 ed. Combefis.; Pseudo Justinum in exposi-

(3) Γὰρ omitt. Mon. 256.

tione rectæ confessionis, n. 3, et Joannem Damascenum, De fide orthod., t. II, p. 13.

abundantur (a), omnes quidem similiter honorant ac venerantur, quia ipsis viam ad fidei veritatem et ad vitam virtute ornatam veluti duces monstrant, atque ut boni discipuli ad doctrinas ab ipsis expositas advertunt, magistros errore immunes eos esse multis argumentis ac signis persuasum habentes, quorum maximum et manifestissimum omnium illud est, quod communibus ipsis Ecclesie dogmatibus præferunt et theologiæ canones ubique strictè tenent, divina nimirum oracula et Patrum doctrinam, ab accurata circa ea tractatione nunquam recedentes. Omnes itaque, ut dixi, pariter venerantur (Latini), sapientiores autem magis admirantes etiam magis ipsis obsequuntur, ac communiter quidem id faciunt cuncti, maxime vero ii, qui præclare eorum sequuntur vestigia, quique mentem scientiæ aptam ac strenuam Dei gratia studiisque diuturnis atque eos subsequi valentem possident. Sunt ergo multi Thoma posteriores (b) id non valde laudantes, quod arbitratur Filium a Spiritu distingui non posse, nisi alteruter ex altero prodeat, sed ad eorum distinctionem sufficere censent differentem progressionis modum, et si nulla alia adsit differentie causa: atque hoc omnibus Græcis (c) concedunt nec contradicere volunt. Verum licet Thomam vituperent ob ratiocinationem inde deductam (d), nihilo tamen secius consequens haud aspernantur, et ex multis aliis rationibus illud probant. Neque enim si quis in hoc argumento Thomam haud logice necessaria dicere ostenderit, ideo aut cæteras ejusdem rationes ad eandem conclusionem deducentes spernet, quæ evidenti necessitate pollent, aut ipsam eam sententiam vilipendet, quam veram esse novit ipse et multis rationibus, contra quas nihil excipi queat, demonstrare valebit. A ratione namque alienum foret, omnino negare velle veritatem concessari propter imbecillitatem eorum, qui eam defendunt, cum multi ei-patrocinari studeant, non omnes tamen æquo, sed alii minus felici, alii feliciori Marte. Sic et quæ ad communes doctores spectant a nobis judicantur, et epicherematum et rationum differentia, quibus dogmata fidei nos edocent eaque ab adversariis vindicant, neminem facit veritatem despiciere. Scimus enim, non solum alios aliis de iisdem rebus sapientius et accuratius tractatum habere, sed et eosdem quoslibet multis ratiocinationibus, quæ vim maximam habent, ad

(1) Mon. f. 194 a, 652c.

(a) Scholasticos doctores ultimorum temporum celebres habet Scholarius. Præter D. Thomam nominandi sunt Petrus Lombardus, Albertus M., Alexander Halensis, Bonaventura, Scotus alii-que.

(b) Scotistas nimirum intelligit, qui hac in re Aquinatem doctorem impugnant. Vide de hac questione Bessarionem ad cap. Ephesii 18.

(c) Quorum antesignanus est Photius in Amphil. quest. 28 a Scotto primum edita. Cf. quæ in hanc rem disputavimus in Dissertatione ad Photii li-

brum de Spiritu sancti mystagogia, cap. iv, § 7, not. 4 (in tom. CII).

(d) Ad argumentum Græcorum, sufficienter distingui Spiritum et Filium d versus prodeundi modo, respondet Demetrius Pepanus opere a Bernardo Stephanopulo edito Romæ 1787, in 4, t. I, p. 550 seq., sufficienter eos distingui distinctione quidem privativa, non vero relativa opposita, privativam autem distinctionem minime esse personarum discretivam.

Α χρόνοις τούτους ἐπλούτησαν πάντες μὲν ὁμοίως ἀέθονται καὶ τιμῶσιν, ὅτι σφίσι τῆς ἐπὶ τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν καὶ τὸν μετ' ἀρετῆς βίον ὁδοῦ γέγονασιν ἡγεμόνες, καὶ τοῖς ὑπ' ἐκείνων προτιθεμένοις μαθήμασιν ὡς καλοὶ προσέχουσι μαθηταί, ἀπλάνους διδασκάλους εἶναι τούτους πολλὰς ἀποδείξεις καὶ πολλοῖς σημείοις πεισθέντες, ὧν μέγιστόν ἐστιν ἀπάντων καὶ φανερώτατον, ὅτι τῶν κοινῶν τῆς Ἐκκλησίας σφίσι δογματικῶν προσέτησαν καὶ τῶν τῆς θεολογίας κανόνων ἔχονται πανταχοῦ, τῶν τε θείων δηλονότι λογίων καὶ τῆς τῶν Πατέρων διδασκαλίας τῆς περὶ ταῦτα ἀκριθείας οὐδαμῶς ὑφιέντες. Πάντας μὲν οὖν, ὅπερ εἶπον, τιμῶσιν ὁμοίως, τοὺς δὲ σοφωτέρους μᾶλλον θαυμάζοντες καὶ μᾶλλον αὐτοῖς προσέχουσι, κοινῇ μὲν πάντες, μάλιστα δὲ ὅποσοι παρακολουθοῦσι τούτοις καλῶς, νεὺν ἐπιστήμονα καὶ σπουδαῖον Θεοῦ χάριτι καὶ σπουδῇ μακρὰ καὶ παρακολουθεῖν δυνάμενον ἔχοντες. Εἰσὶ τοίνυν πολλοὶ τῶν ὑστέρων Θωμᾶ μὴ σφόδρα τοῦτ' ἐπαινούντες, ὅτι νομίζει μὴ ἂν δύνασθαι τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν διακρίνεσθαι, εἰ μὴ ὑάτερον ἐκ θατέρου προῖοι, ἀλλ' ἀρκεῖν ἡγούνται: πρὸς τὴν τούτων διάκρισιν τὸ τῆς προόδου παρελλογμένον, καὶ μηδενὸς ἄλλου τῆς διαφορᾶς αἰτίου παρόντος, καὶ τοῦτο συγχωροῦσι πᾶσι Γραικοῖς οὐδὲ θέλουσιν ἀντιλέγειν. Ἀλλὰ καίτοι τῷ Θωμᾶ μεμφόμενοι τῆς ἐνεσῶθεν ἐπιχειρήσεως, οὐδὲ (1) τοῦ συμπεράσματος ὅμως καταφρονοῦσι καὶ πολλοῖς αὐτοὶ λόγοις ἐτέροις τοῦτο δεικνύουσιν. Οὐδὲ γὰρ εἴ τις ἐν τούτῳ μὴ λέγοντα τὸν Θωμᾶν ἀναγκαῖα δεῖξει, ἢ τοὺς ἄλλους πρὸς τὸ αὐτὸ συμπεράσμα λόγους αὐτοῦ περιόψεται σαφῆ τὴν ἀνάγκην ἔχοντας, ἢ τὴν δόξαν αὐτῆν ἀτιμάσει, ἢ ἀληθῆ τε οἶδεν οὔσαν αὐτῆς καὶ λόγοις πολλοῖς ἀποδεικνύει ταύτην ἀντιβρόχους δυνήσεται. Ἄλογον γὰρ ἂν εἴη παντάπασιν ἀρεῖσθαι βούλεσθαι τὴν συγγνωσμένην ἀλήθειαν δι' ἀσθενίαν τῶν ταύτη συνηγορούντων, πολλῶν μὲν ταύτη πειρωμένων συνηγορεῖν, οὐχ ὁμοίως δὲ πάντων, ἀλλὰ τῶν μὲν ἀσθενέστερον, τῶν δὲ ἰσχυρίτερον. Οὕτω γὰρ καὶ τὰ τῶν κοινῶν διδασκάλων ἡμῖν κρίνεται δέπου καὶ ἢ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ λόγων διαφορὰ, οἷς τὰ τῆς πίστεως διδάσκουσι τε ἡμᾶς δόγματα καὶ διεκδικοῦσιν ἐκ γε τῶν αὐτοῖς μαχομένων, οὐδένα ποιεῖ τῆς ἀληθείας ὑπεροχῆν. Ἴσμεν γὰρ οὐ μόνον ἄλλους ἄλλων περὶ τῶν αὐτῶν σοφιώτερον τε καὶ ἀκριθέστερον πραγματευσαμένους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐκάστους πολλοῖς μὲν ἀναγκαῖαις ἐπιχειρήμασι χρῶ-

brum de Spiritu sancti mystagogia, cap. iv, § 7, not. 4 (in tom. CII).

(d) Ad argumentum Græcorum, sufficienter distingui Spiritum et Filium d versus prodeundi modo, respondet Demetrius Pepanus opere a Bernardo Stephanopulo edito Romæ 1787, in 4, t. I, p. 550 seq., sufficienter eos distingui distinctione quidem privativa, non vero relativa opposita, privativam autem distinctionem minime esse personarum discretivam.

μένους πρὸς ἐκάστης ἀληθείας ἀποδείξιν, καὶ τινα ἄ
 δ' ἐκ περιουσίας, ὡς οὕτως εἰπεῖν, προστιθέντας, ἴσως οὐ πρὸς ἀπόδειξιν, ἀλλὰ πρὸς βελτίωσιν τοῦ
 προκειμένου ταῦτα συνάπτοντας, καὶ σοφίαν ἐπι-
 δεικνυμένους τοῖς ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας κατὰ
 τῆς ἀληθείας στρατευομένοις· καίτοι καὶ τῆς τοιαύ-
 τῆς ἄνευ ἀνάγκης οὐδὲν ἀπᾶλλον ἦν ἀνθρώπους ὄν-
 τας καὶ λογισμοῖς τισιν ἀνθρωπίνους ἀμέμπτως δου-
 λεύειν καὶ σοφίαν τοῖς μαθηταῖς χρῆμά τι θεῖον καὶ
 μέγιστον ἐπιδείκνυσθαι. Εἰ γοῦν ταῦτα Θωμᾶ τις
 μέλλοι (1) κατηγορεῖν, ἢ τῆς ἀληθείας Θωμᾶ χάριν,
 εἰςίται καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τῶν κοινῶν τῆς
 Ἐκκλησίας διδασκάλων κατηγορεῖν, ἢ καὶ τὴν ὑπ'
 αὐτῶν διδασκομένην ἀληθειαν ὀλίγου ποιεῖσθαι.
 Ἄλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστι. Καὶ σὺ γάρ, ἵνα
 τοῦς ἄλλους διδασκάλους παρῶ, ἐν οἷς ἔστι διαφορὰν
 καὶ βαθμὸν, ὅσον πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν
 καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν ὑπὲρ ταύτης λόγων, τιθέναι, οὐ
 πάντα ἂν ἐπιαινέσεις τὰ τοῦ Καθάρσια, οὐδ'
 ἂν πᾶσιν ὁμοίως ὡς μετ' ἀνάγκης εἰρημένους τε
 θεῖης, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ παρέλθοις ὡς ἐκ πολλῆς
 εἰρημένα περιουσίας (οὕτω γὰρ λέγειν βέλτιον).
 ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ τοῦ συμπεράσματος· καὶ τῶν
 ἄλλων αὐτοῦ πρὸς τοῦτο λόγων καταφρονεῖς, ὅπερ
 ὦν καὶ τὴν ψυχὴν ἐτοιμῶς ἔχεις προσέσθαι. Τούτων
 τοίνυν εἵνεκα τοῖς ἄλλοις ἐπιχειρήμασι καὶ λόγοις,
 δι' ὧν ὁ Θωμᾶς τῇ δόξῃ ταύτῃ συνηγορεῖ, τὴν
 ἀκρίθειαν καὶ τὴν ἀνάγκην μαρτυροῦντες οἱ μετ'
 ἐκείνων τὰ τοιαῦτα σχεψάμενοι τὸν περὶ τῆς δια-
 κρίσεως τοῦτον λόγον οὐκ ἀποδέχονται, ἀλλ' οὐ διὰ
 τοῦτο καὶ τὴν τοιαύτην ἀποπέμπονται δόξαν, ἣν
 πολλαῖς, μᾶλλον δὲ πάσαις ἀνάγκαις ἀληθῆς τυγχά-
 νειν καὶ πιστεύουσι καὶ δεικνύουσιν. Οὐδέ σοι τοί-
 νων μέγα λυσιτελήσει σαλευόμενος οὗτος ὁ λόγος,
 εἴτε καὶ σαλεύσῃ τοῦτον ἠδύνασο· νῦν γὰρ δι' οὗ
 παντάσῃσιν ἀδυνατῶς ἔχεις καὶ καθάπερ ὁ Θωμᾶς
 ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ σαθρῶς (2) τε καὶ ἀνισχύρως·
 συνηγορεύσας (3) ὡφθη τῇ δόξῃ, ἣν δι' ἄλλων πολ-
 λῶν ἰσχυρῶς ἀποδείκνυσιν, οὕτω καὶ σὺ σαθρῶς τε
 καὶ ἀνισχύρως νῦν ἐλέγχεις· τὸ ψεῦδος, ἵνα μὴ μό-
 νον ἐν τοῖς κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγῶσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ
 τοῖς τοῦ ψεύδους ἐλέγχοις φανῆς ὀλίγα δυνάμενος.
 Καίτοι καὶ τοῦτο σαθρότητος· ἂν τις εἰποι δεῖγμα
 σαφέστατον, ὅτι σαπραί· τισι καὶ παλαιαῖς ἀντιλο-
 γίαις βούλει τοὺς Λατίνους ἐλέγχειν. Ἄ γὰρ φησὶ
 πρὸς τὴν τοῦ Θωμᾶ ἀπὸ τῆς διακρίσεως· ἐπιχειρή-
 σιν (4), εἴπε μὲν ὁ Καθάρσιας καὶ πολλοὶ πρὸ ἐκεί-
 νων καὶ μετ' ἐκείνων, καὶ πάντες ταύτην μεψά-
 μενοι φαίνονται. Κυδωνῆς δὲ τις συνηγορίαν τῷ
 Θωμᾶ χαρίζομενος οὐδὲν τι δυναμένας τὰς ἀντιλο-
 γίας ταῦτα· ἱκανῶς ἀποδείκνυσιν, ὥστε καὶ μη-

uniuscujusque veritatis demonstrationem utentes
 quædam ex abundantia, ut ita dicam, adjicere,
 fortasse non ad demonstrationem, sed ad confir-
 mationem suæ propositionis hæc aptare atque sa-
 pientiam ostendere iis qui ex humana sapientia
 contra veritatem decertant; quanquam et absque
 ejusmodi necessitate non absoum erat, cum ho-
 mines sint, et humanis quibusdam cogitationibus
 sine vituperio eos servire et sapientiam discipulis
 rem quamdam divinam et maximam ostentare.
 Si quis igitur propter hæc Thomæ vellet repre-
 hendere vel Thomæ gratia veritatem, licebit et
 omnibus, quicumque voluerint, communes Ecclesie
 magistros accusare vel traditam ab iis veritatem
 parvi facere. Sed non ita est, non ita. Tu etenim,
 ut cæteros magistros omittam, inter quos differen-
 tiam et gradum, quantum ad veritatis demonstra-
 tionem et vim ratiocinationum pro ipsa prolatarum,
 statuere licet, tu, inquam haud cuncta approba-
 veris Cabasilæ, neque omnibus eodem modo veluti
 necessitate logica disputatis adhæseris, imo sunt
 nonnulla, quæ præterite malueris ut ex magna
 abundantia dicta (ita enim dicere præstat); sed
 non propterea et illationem et alias ejusdem ratio-
 nes ad idem tendentes spernis, pro quibus etiam
 vitam profundere paratus es. Ob has igitur causas
 aliis argumentis et rationibus, per quas Thomas
 huic sententiæ suffragatur, accuratam ac cogentem
 persuadendi vim attestantes, illi qui post eum
 hæc disquisierunt hoc de distinctione (personarum)
 argumentum non admittunt, sed minime propterea
 et hanc sententiam rejiciunt, quam plurima, imo
 omni necessitate veram esse et credunt et probant.
 Neque igitur multum tibi proderit nutans
 ista ratio, etiamsi illi infirmatæ par esses; nunc
 vero omni ex parte impar et impotens, et sicut
 Thomas in hoc argumento debiliter et sine nervo
 eam sententiam defendisse visus est, quam per
 multas alias rationes fortiter comprobavit, sic et tu
 debiliter ac sine nervo nunc refutas mendacium,
 ut non solum in certaminibus contra veritatem,
 verum etiam in mendacii refutatione pauca va-
 lens appareas. Quanquam et hoc debilitatis quis
 dixerit evidentissimum signum, quod futilibus qui-
 busdam et vetustis objectionibus ac contradic-
 tionibus vis refellere. Quæ enim adversus Thomæ
 circa distinctionem ratiocinationem disputas, dixit
 jam Cabasilas, et multi ante eum et post eum, om-
 nesque illam reprehendisse videntur. Cydonius
 autem quidam (a) Thomæ suffragium et patroci-
 nium largiens nihil valere has objectiones valide

(1) Mon. f. 194 b, μέλοι.

(2) Mon. f. 195 a, σαφῶς, quod corrigendum sequentia ac contextus ostendunt.

(a) Demetrius ὁ Κυδωνῆς, Cydonius dictus, sæculo decimo quarto unionem cum Latinis insigniter propugnavit atque præter alia scripta ab Arcu-
 nio inter opuscula aurea edita et Thomæ Aquinatis
 veritatem pro ejusdem Anglici Doctoris defen-

(3) Mon. συναγορεύσας.

(4) Mon., ἀπὸ τε τῆς διακρίσεως ἐπιχειρήμα-
 σιν. Fortasse et quid deest.

sione librum de processione Spiritus sancti ad-
 versus elenchos Cabasilæ exaravit. Vide Allatum,
 De Eccl. Occid. et Orient. perpetua consensione,
 l. II, c. 18, n. 5.

ostendit, ita ut nemo cæteram reperiatur usque nunc hanc defensionem refellens zelo veritatis vel parcens Cabasilæ famæ, quæ ejusmodi passa est infortunium. Hisce igitur antiquatis et honore quovis privatis argumentationibus veluti genuinis armis fretus idem cum primis eorum inventoribus periculum subis. Oportebat vero te potius ostendere, eisdem objectionibus Cydonium sophisticè restitisse et tunc opportune procederes ad arguendum Thomam et ejusdem ratiocinationes arguendas, ita ut de cætero neque apologiam contra ista necessariam esse censeret. Sufficiunt enim Cydonii apologiæ et maxime, et contra eas nil poteris oggerere, quandoquidem hucusque non potuisti. Verum ut nunc discas esse viros non solum te sapientiores, sed etiam Cydonio, qui tamen præ tuis magistris magnopere excellit, doctiores, concedimus tibi, Thomam in his non stringens dedisse argumentum et Cydonium ei patrocinantem in aliis quidem et ingenue et cum veritate id facere, hac vero in parte nobiliter et recte contra Cabasilam pugnare, qui Thomam se refutare opinabatur nullatenus id valens, quod ad veritatem tamen spectat, minime apte ac valide. Sed non exinde ejus quoque conclusionem destruimus, ob causas quas paulo ante diximus. Sufficientem enim Filii et Spiritu distinctionem esse diversam utriusque ex Patre progressionem, concedunt et Thoma posteriores; hoc vero ipsum quam maxime causam esse credunt, quod et Filius sit Spiritus principium, quoniam differentia progressionis talem in ipsis ordinem constituit, talem vero ordinem et Spiritus ex Filio processio consequitur. Sufficit igitur ad eos distinguendos, quod diverso modo ex Patre prodeunt; sed ex eo, quod diverso modo prodeunt ex Patre, sequitur, quod alteruter ex altero prodeat. Quare in tantum non distinguitur Filius a Spiritu relativa secundum principium oppositione, ut Thomas ait, in quantum non per eam primo distinguitur, sed primo distinguitur diversa progressionem, hanc vero et oppositio secundum principium sequitur. Quod quidem hæc ita bene se habent et quod etiam ante Cabasilam multi Latinorum reverenter contradixerunt Thomæ eumque simplicius hoc argumento usum fuisse affirmarunt, alia eaque propria concertatione disquirendum et ostendendum foret; quod vero tu neque conclusionem destruis, etsi Thomam confutaturus eras, neque valide ac convenienter refellis, tum Latini manifestum reddunt, qui neque hac in parte Thomæ valde assentiuntur neque thesion ejus negant, tum tu ipse ostendisti jam dictas exceptiones rursus in medium producens, quas, si etiam difficile erat et alios simili modo id facere.

ἕνα λοιπὸν εὐρεθῆναι μέχρι τοῦ νῦν τὴν συντηγ-
 ρίαν ἐκείνην ἐλέγχοντα, ζήλω τῆς ἀληθείας ἢ φει-
 δοῖ τῆς τοῦ Καθάρσια δόξης τοσαύτην συμφορὰν
 πεπονηθῆς. Ταύταις τοίνυν ταῖς ἀρχαῖαις καὶ ἀτι-
 μωθεῖσαις ἀντιλογίαις πάλιν ὡς γενναίοις ὄπλοις
 θαρρῶν τοῖς πρώτως ἐξευροῦσι συγχινδυνεύεις.
 Ἐχρῆν δὲ σε μᾶλλον δεῖξαι τὴν Κυδωνίην κατα-
 σοφισζόμενον τούτων δὴ τῶν ἀντιλογιῶν, καὶ τότε
 ἂν πρὸς τὴν μέμψιν Θωμᾶ καὶ τῶν ἐκείνου λόγων
 ἐπανήλθης ἐγκαίρως· ὥστε σε λοιπὸν μὴδ' ἀπολο-
 γίας ἀξιοῦν εἶναι χρεῖαν πρὸς ταῦτα. Ἀρκούσι γάρ
 αἱ τοῦ Κυδωνίη καὶ λίαν, πρὸς ἃς οὐκ ἂν ἔχοις ἀν-
 τιθέλειν, εἴπερ οὐδ' ἔσχες ἄχρη τοῦ νῦν. Ἄλλ' ἴνα
 νῦν μάθοις, εἶναι τίνας οὐ μόνον σου σοφωτέρους,
 ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυδωνίη πλέον εἰδότας, καίτοι σφόδρα
 τῶν σῶν ὑπερέχοντος διδασκάλων, συγχωροῦμέν
 σοι ταῦτα τὸν Θωμᾶν οὐκ ἀναγκαίως εἰπεῖν καὶ τὸν
 ἐκείνῳ συμμαχοῦντα Κυδωνίην ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις
 καὶ γενναίως καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας τοῦτο ποιεῖν·
 εἰ δὲ τούτῳ τῷ μέρει γενναίως μὲν καὶ ἀληθῶς
 πρὸς γε τὸν Καθάρσιαν ἠγωνίσθαι, ὃς ἦτο Θωμᾶν
 ἐλέγχειν μηδὲως τοῦτο δυνάμενος, πρὸς δὲ τὴν
 ἀλήθειαν ἡκιστα ἱκανῶς. Ἄλλ' οὐκ ἐντεῦθεν καὶ
 τὸ συμπέρασμα ἀνελοῦμεν δι' ἃς ἐφθήμεν εἰπόντες
 αἰτίας. Ἰκανὴν γὰρ εἶναι διάκρισιν Υἱοῦ καὶ
 Πνεύματος τὴν ἐκ Πατρὸς διάφορον πρόδοον καὶ εἰ
 μετὰ Θωμᾶν συγχωροῦσι· τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ μάλιστα
 τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος αἰτίον,
 πιστεύουσιν εἶναι, εἴπερ ἡ μὲν διαφορὰ τῆς προόδου
 τὴν τοιαύτην ἐν αὐτοῖς τάξιν ποιεῖ, τῇ δὲ τοιαύτῃ
 τάξει καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρόδοος ἐπι-
 ται. Ἀρκεῖ μὲν οὖν διακρίνειν αὐτὰ τὸ διαφόρως ἐκ
 Πατρὸς προῖναι, ἀλλὰ τῷ διαφόρως ἐκ Πατρὸς
 προῖναι τὸ ἐκ θατέρου θάτερον προῖναι ἔπεται·
 ὥστε παρὰ τοιοῦτον οὐ διακρίνεται ὁ Υἱὸς τοῦ
 Πνεύματος; τῇ κατ' αἰτίαν ἀναφορικῇ ἀντιθέσει,
 καθά φησιν ὁ Θωμᾶς, παρόσον οὐ ταύτη διακρίνεται
 πρώτως, ἀλλὰ διακρίνεται μὲν τῇ διαφόρῳ προόδῳ
 πρώτως· ταύτῃ δὲ καὶ ἡ κατ' αἰτίαν ἀντιθέσει
 ἔπεται. Ταῦτα μὲν οὖν ὅτι τε οὕτως ἔχει καλῶς καὶ
 ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Καθάρσια πολλοὶ τῶν Λατίνων, εὐλα-
 βῶς ἀντιλέγουσι τῷ Θωμᾶ καὶ φασιν αὐτὸν ἀπλού-
 στερον τῷ λόγῳ χρῆσασθαι τούτῳ, ἄλλων ἀγωνι-
 σμάτων ἂν εἴη σκοπεῖν καὶ δεικνύναι· ὅτι ἐκ οὗτε
 τὸ συμπέρασμα ἀναιρεῖς, εἰ καὶ Θωμᾶν ἐλέγχειν
 ἐμελλες (1), οὗτε ἱκανῶς ἐλέγχεις καὶ ἐπηλότως,
 τὸ μὲν οἱ Λατίνοι δῆλον ποιεῖσιν, οὗτε τιθέμενοι
 τῷ Θωμᾶ λίαν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, οὗτε τὴν θέσιν
 ἀρνούμενοι, τὸ δὲ αὐτὸς εἰδείξας τοὺς ἐληλεγμένους
 ἐλέγχους αὐτὸς παράγων εἰς μέσον, οὗ; εἰ καὶ μὴ
 Κυδωνίης φθάσας ἠτύτησεν, οὐδὲν χαλεπὸν ἦν καὶ
 ἄλλους ὁμοίως ἐκείνῳ τοῦτο ποιεῖν.
 Cydonium non antea infirmas et nullo modo

(1) Mon. f. 195 b, Ἐμελλες. Ad marg. Ἰσως Ἐμελλες.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ζ' (1).

A

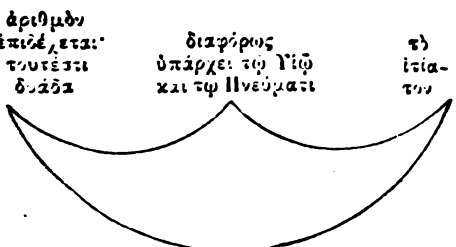
EPHES. CAP. VII

Εἰ τὸ αἰτιατὸν διαφέρω; ὑπάρχει τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι (τὸ μὲν γὰρ γεννητὸν, τὸ δ' ἐκπορευτὸν), ἢ δὲ διαφορὰ κατὰ τοὺς Πατέρας ἀριθμὸν ἑαυτῆς συνεισάγει, δύο ἄρα τὰ αἰτιατὰ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον, εἰ τὸ τῆς θεότητος αἰτιον διαφέρως Πατρὶ καὶ Υἱῷ πρόσεστιν (ὁ μὲν γὰρ γεννητὸρ καὶ προβολεὺς, ὁ δὲ προβολεὺς μόνον), δύο ἔσται τὰ τῆς θεότητος αἷτια, τῆ διαφορᾷ τοῦ ἀριθμοῦ ἐπομένου, τουτέστι τῆς δυάδος κατὰ τὴν τῶν Θεολόγων ἀπόφασιν (2).

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΥΣ.

Οἱ Λατῖνοι πάλιν ἐταῦθα τὸ ἄτοπον τοῦτο καὶ ἀδύνατον, ᾧ περιβαλεῖν αὐτοὺς (ὁ) ἀνήρ ἐπεχείρησεν, καὶ συννοῶν καὶ φεύγειν ἐρούσι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον εἴνεκα τῆς τοιαύτης διζήτησιν αὐτῶν τοῖς τῆς ἀτοπίας ταύτης δικτυοῖς ἀλλοσεσθαι. Ἄπλως μὲν οὖν αὐτοῖς ἢ πρὸς τὸ τῶν ἐπιχειρημάτων πέμπτον ἀπολογία ἀρκέσει τοῦτο δεικνύουσιν· ἐν μέρει δὲ καὶ πρὸς τὸ παρὸν ἐπιχείρημα ἀπολογούμενοι ποιήσουσι τοῦτο καταφανές, βραδύως τὴν εἰς ἄτοπον ἀπαγωγὴν διαλύοντες (3). Ἔστι δὲ ἡ τῆς ἀπαγωγῆς ταύτης δύναμις αὕτη· Εἰ τὸ τῆς θεότητος αἷτιον πρόσεστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἔπει πρόσεστι τοῦτ' αὐτοῖς διαφέρως, δύο ἔσται τὰ τῆς θεότητος αἷτια· ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἀδύνατον, καὶ τὸ ἠγούμενον ἄρα. Ὅτι μὲν οὖν διαφέρως αὐτοῖς πρόσεστι, λαμβάνει λέγων· ὁ μὲν γὰρ γεννητὸρ καὶ προβολεὺς, ὁ δὲ προβολεὺς μόνον· τὴν δὲ ἀκολουθίαν ἐκ τοῦ τῶν ἁγίων ἀξιώματος βεβαιῶσαι λεγόντων, ὅπου διαφορὰ τίς ἐστίν, ἐκεῖ καὶ ἀριθμὸν εἶναι. Τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τινος ἐν τοῖς θεοῖς ὁμοίως πιστεύεται· Διότι γὰρ, φησὶ, καὶ τὸ αἰτιατὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἐνυπάρχον διαφέρως ἔνεστι, διὰ τὸ τῶν διδασκάλων ἀξίωμα καὶ δύο εἶναι αἰτιατὰ ἀνάγκη τὴν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἢ πρὸς ταῦτα τοίνυν λύσεις καὶ πάνυ σαφῆς ἐστίν. Τὸ μὲν γὰρ προβάλλειν οὐ πρόσεστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ διαφέρως, ὅσον πρὸς τὸ τὸν μὲν Πατέρα εἶναι γεννητόρα καὶ προβολέα, τὸν δὲ Υἱὸν προβολέα μόνον· ταῦτα γὰρ οὐ ποιοῦσι διαφορὰν ἐν αὐτοῖς ὅσον πρὸς τὸ προβάλλειν· ἢ γὰρ τοῦ προβάλλειν ἐνέργεια, δι' ἣν ἐστὶ καὶ ὑφέστηκε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ ὁ μὲν Πατὴρ προάγει καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ γέννησιν, ὁ δὲ Υἱὸς μηδὲν τοιοῦτον εἰ μὴ τὸ προβάλλειν ἔχη. Ἄλλ' εἰ τι βούλοιο λέγειν ἀληθῶς καὶ οὐ κειῶς, μᾶλλον ἂν λέγοι διαφέρως ὑπάρχειν Υἱῷ καὶ Πατρὶ τὸ προβάλλειν, ὅσον τῷ μὲν Πατρὶ δι' ἑαυτὸν, τῷ δὲ Υἱῷ διὰ τὸν Πατέρα τοῦτο πρόσεστι, τουτέστιν ἐκείνῳ μὲν ἀνακτίως, τῷ δὲ Υἱῷ αἰτιατῶς, ὅπερ

(1) In Mon. 256, f. 299, a. cap. 11.
 (2) Legitur in codice hoc senema

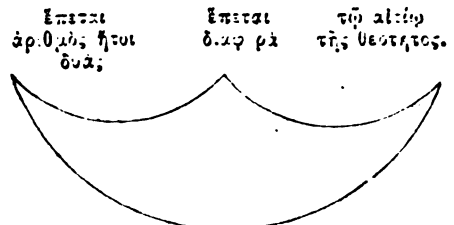

Si principiatum diverso modo convenit Filio et Spiritui (ille enim genitus, hic procedens), differentia autem secundum Patres numerum secum inducit, duo ergo sunt principiatum, Filius nimirum et Spiritus. Porro secundum eundem modum si deitatis principium diverso modo Patri et Filio inest (Pater enim est genitor et spirator, Filius vero spirator tantum), duo erunt deitatis principia, quum differentiam sequatur numerus, id est dualitas, secundum theologorum doctrinam.

SCHOLARIUS.

Latini hic rursus absurditatem atque impressibilitatem qua vir iste eos stringere conatus est, et perspicere se et fugere respondebunt atque nullo modo propter hanc suam sententiam ejusmodi absurditatis retibus sese capi asseverabunt. Simpliciter quidem ipsis illud demonstraturis sufficiens erit ea defensio, qua ad quantum (Marci) argumentum usi sunt; ex parte vero etiam ad presens argumentum defensionem suam proferentes id perspicuum reddent, facile deductionem ad absurdum dissolventes. Vis autem hujus deductionis ad absurdum hæc est: Si deitatis principium adest Patri et Filio, quoniam ipsis diverso modo adest, duo erunt deitatis principia; porro consequens est impossibile, ergo et antecedens. Diverso quidem modo ipsis adesse rationem principii assumit dicens: Ille enim genitor et spirator, hic vero spirator tantum; consequentiam vero probat ex sanctorum axiomate, quo dicunt, ubi est differentia quedam, ibi et numerum esse. Hoc vero etiam ex simili quodam in divinis persuadere studeat, nam ait: Quia et principiatum, quod Filio ac Spiritui adest, diverso modo eis inest, vi axiomatis doctorum et necesse est Filium et Spiritum esse duo principiatum. Porro solutio hujus argumenti valde est perspicua. Nam spirare non adest Patri et Filio diverso modo, quantum ad id, quod Pater est genitor et spirator, Filius autem spirator tantum; hæc enim non faciunt in ipsis differentiam quoad spirationem; spirandi videlicet operatio, per quam Spiritus sanctus est et subsistit, una eademque est in Patre et Filio, licet Pater etiam producat Filium secundum generationem, Filius vero præter spirationem nihil tale habeat. Verum si quid velit dicere vere ac proprie, potius dicendum, diverso modo adesse Filio et Patri spirationem, quatenus Patri quidem propter se ipsum, Filio

(3) Mon. f. 109 a, διαλύοντος.

vero propter Patrem adest, hoc est illi quidem non ab alio accepta, Filio vero ut principiato ab alio, quod nonnulli principaliter et non principaliter (a) dicunt. Quod si vero quis eam quam iste ponit differentiam ad hanc trahere voluerit, nil impossibile sequetur. Dicit enim diverso modo Filio ac Patri adesse spirationem, quatenus hic est genitor et spirator, utpote qui sit in generando productor et per Verbum spirator, vel, quod idem est, fons et principium totius deitatis, ille vero (Filius) solum spirator, utpote proximum et immediatum Spiritus principium. Quod vero hæc haud talem constituent differentiam, quæ et numerum inducat, patet; contrarium enim locum habet potius, et cum Pater et Filius generatione activa et passiva distinguantur, etiamsi quid commune est in ipsis, cum quadam differentia intelligitur. Oportet enim omne, quod in ipsis idem est, Patri adesse a se et non principiate ut fonti, Filio vero principiate, ut prædictum est, et cum non unum sint, his differentibus discernuntur, sed distincti proprietatibus personalibus hoc modo communicant in his quæ ipsis communia sunt. Si vero ita differenter producere, ut dictum fuit, in ipsis differentiam faceret et numeri distinctionem, tunc etiam et esse et essentia et divinitas et cuncta simpliciter communia ipsis forent numero distincta, quia ea Pater non principiate et a nullo, sed propter se ipsum habet, Filius autem a Patre et propter Patrem; atqui ita statuere non est mente præditi. Unde et illud, quod a doctoribus dicitur, non simpliciter intelligendum et solvendum est, scilicet: *differentia et numerum inducit*; hoc effatum non idem est cum isto: *Differentia facit numerum*. Illud enim de differentia consequente distinctionem secundum numerum, hoc vero de differentia dicitur, quæ effectrix est ejusmodi distinctionis. Sicut differentia numeri effectrix in divinis ea quæ est secundum generare et generari, ac producere et produci, et differentia productionis et generationis; differentia vero producendi, quatenus cum quadam distinctione in Patre et Filio consideratur consequenter ad personalem eorum distinctionem, signum potius numeri erit. Quare cum æquivocatione ludit vir iste sophisticus in eo, quod diverso modo Patri et Filio insit producere. Nam principiatum, quod diverso modo inest Filio et Spiritui, numeri in ipsis effectivum est, cum ex eo quod diverso modo ex Patre procedunt, distinguantur, generatione nimirum et productione; et nulla alia re etiam secundum ipsum; principium vero quod diverso modo Patri et Filio inest, non est numeri et distinctionis effectivum, sed potius ex eorum secundum numerum distinctione sequitur.

(1) Mon. f. 196, b, καὶ τοῦ διακεκρ. Videtur quid desse.

ἔνιοι ἀρχοειδῶς καὶ οὐκ ἀρχοειδῶς λέγουσιν. Εἰ δὲ καὶ ἦν οὗτος τίθησι διαφορὰν ἐπὶ ταύτην ἔλκειν τις βουληθεῖη, οὐδὲν ἀδύνατον ἔσεται. Ἐρεῖ γὰρ διαφορῶ; Υἱῶ καὶ Πατρὶ προσεῖναι τὸ προβάλλειν, ὅσον ὁ μὲν γεννήτωρ καὶ προβολεὺς, ὁ δὲ ἐν τῷ γεννᾶν προβολεὺς καὶ διὰ λόγου προβολεὺς· ταυτὸν δὲ εἰπεῖν πηγὴ καὶ ἀρχὴ τῆς θεότητος ὅλης, ὁ δὲ προβολεὺς μόνον ἦγουν προσεχὲς καὶ ἄμεσον τοῦ Πνεύματος αἰτίου. Ταῦτα δὲ ὅτι οὐ ποιοῦσι διαφορὰν τοιαύτην, ὥστε καὶ ἀριθμὸν εἰσάγειν, δῆλον· τοῦναντίον γὰρ μᾶλλον καὶ διὰ τὸ διακεκρῆσθαι (1) τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τῷ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, καὶ εἰ τι κοινὸν ἔστιν ἐν αὐτοῖς, μετὰ τίνος νοεῖται διαφορᾶς. Δεῖ γὰρ ἅπαν ὑπάρχον ἐν αὐτοῖς τὸ αὐτὸ τῷ μὲν Πατρὶ ἀνάγκως εἶναι καὶ ἀνατιῶς ὡς πηγῆς, τῷ δὲ Υἱῶ αἰτιατῶς, ὡς προεῖρηται, καὶ οὐχ ἐν δυεῖς ταῦταις διακρίνομαι ταῖς διαφοραῖς, ἀλλὰ διακεκριμένοι ταῖς ὑποστατικαῖς ἰδιότησι τῶν προσόντων αὐτοῖς κοινῶν τούτω κοινωνοῦσι τῷ τρόπῳ. Εἰ δὲ τὸ διαφορῶς προβάλλειν εὐτως, ὡς εἰρηται, διαφορὰν ἐν αὐτοῖς ἐποίησε καὶ διάκρισιν ἀριθμοῦ, ἦν ἂν καὶ τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία καὶ ἡ θεότης καὶ πάντα ἀπλῶς τὰ κοινὰ ἀριθμῶ διακεκριμένα, ὅτι τῷ μὲν Πατρὶ ταῦτα ἀνατιῶς καὶ παρ' οὐδενός, ἀλλὰ δι' ἑαυτὸν πρόσεστιν, Υἱῶ δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τὸν Πατέρα· ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα νοῦν ἔχοντος ἄξιον. Ὅθεν καὶ τὸ ὑπὸ τῶν διδασκάλων λεγόμενον οὐχ ἀπλῶς δεῖ νοεῖν τε καὶ λείπειν. Ἡ γὰρ διαφορὰ, φησὶ, καὶ ἀριθμὸν εἰσάγει· τοῦτο δὲ οὐ ταυτὸν ἔστι καὶ τῷ· Ἡ διαφορὰ ἀριθμὸν ποιεῖ· τὸ μὲν γὰρ περὶ διαφορᾶς ἐπομένης τῇ κατὰ τὸν ἀριθμὸν διακρίσει, τὸ δὲ περὶ διαφορᾶς, ἥτις ποιητικὴ ἔστι τῆς τοιαύτης διακρίσεως· λέγεται ὡς περὶ διαφορᾶς μὲν ἀριθμοῦ ποιητικὴ ἐν τοῖς θεοῖς ἢ (2) κατὰ τὸ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι ἔστι, καὶ προβάλλειν καὶ προβάλλεσθαι, καὶ ἡ τοῦ γεννᾶσθαι τε καὶ προβάλλεσθαι· ἡ δὲ τοῦ προβάλλειν διαφορὰ, καθὼ μετὰ τίνος τοῦτο ἐπισημαίνεται ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῶ θεωρεῖται, ἐπομένης δὲ προσωπικῆς τούτων διακρίσει, σημεῖον ἂν εἴη μᾶλλον τοῦ ἀριθμοῦ, ὥστε παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ διαφέρω; ἐνυπάρχειν ὁ ἀνὴρ οὗτος σοφίζεται· τὸ γὰρ αἰτιατὸν διαφορῶς ἐνυπάρχον Υἱῶ καὶ Πνεύματι ποιητικόν ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀριθμοῦ· ἐπειδὴ τῷ διαφορῶς ἐκ Πατρὸς προεῖναι διακρίνονται, τῷ γεννᾶσθαι δηλονότι καὶ ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ καὶ κατ' αὐτὸν· τὸ δὲ αἴτιον διαφορῶς ἐνυπάρχον Πατρὶ καὶ Υἱῶ οὐκ ἔστι ποιητικόν ἀριθμοῦ καὶ διακρίσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς κατ' ἀριθμὸν αὐτῶν διακρίσεως μᾶλλον ἐπιτεται· διότι γὰρ δύο ὑποστάσεις εἶσι τῆ τοῦ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι διαφορᾶς ἢ ἰδιότητι διακεκριμένα καὶ ὅλων τῷ ἀνάγκως τε καὶ τῷ ἐξ ἀρχῆς, ἐντεῦθεν συμβαίνει καὶ τὴν τοῦ προβάλλειν ἢ τοῦ αἰτίου κοινωνίαν μετὰ τίνος διασημαίνεται ἐν αὐτοῖς νοεῖσθαι, ὡς

(2) Monac. 37, η.

(a) Ita S. Augustinus, *De Trin.*, xv, 17; S. Anselmus, *De proc. Spirit. sancti*; S. Ansel. Havelberg. *Dial.*, l. II, c. 25.

περὶ δὲ καὶ τὴν τῶν ἄλλων κοινωनीαν, ἅπερ τὰ αὐτὰ A Nam quia duæ sunt personæ generationis activæ et passivæ differentia sive proprietate distinctæ, et universim ratione non principiat et principiat, inde evenit, ut et in producendo vel causando communio cum quadam distinctione in ipsis intelligatur, sicut et communio in aliis quæ eadem natura ipsis insunt. Quemadmodum igitur esse, bonitas, deitas, natura et similia unum in ipsis sunt, ita et producere; atque unus sunt productur, una causa, unum principium Spiritus sancti. Non perinde ergo valet diverso modo principiat esse Filium et Spiritum ac diverso modo producere seu spirare Patrem et Filium. Illa namque differentia, quæ existendi modum diversum facit, et numerum et distinctionem efficit; hæc vero, quæ diversum existendi modum sequitur, nihil efficit ejusmodi. Universim vero diversus progressionis modus in progredientibus quidem seu principiat numerum et distinctionem efficit, in principio vero nullo modo; secus enim et Pater a seipso distingueretur, qui alio modo ex seipso Filium, alio Spiritum sanctum producit. Si vero Pater est unum principium Filii et Spiritus, licet diversum eorum sit principium, quia alterius genitor, alterius vero productur, manifestum est nulla necessitate requiri, ut et Pater et Filius duo sint principia, propterea quod diverso modo habeant principii rem et nomen. Si per impossibile Pater et Filius una persona essent, hæc non idcirco a seipsa distingueretur, quia diverso modo produxit Spiritum sanctum. Nunc autem duo sunt et duæ personæ Pater et Filius aliam ob causam, nimirum ob diversum in ipsis existendi modum; sed non sunt duo principia Spiritus sancti ob diversam principii rationem, quæ in ipsis invenitur, sed potius unum principium et unus spirator ob unam numero virtutem et operationem, qua ad Spiritum sanctum referuntur, non obstante personali eorum distinctione. Sicuti hæc personalis distinctio nihil aliud tollit ex iis quæ communiter et eodem modo et singulariter sunt in ipsis, ita et futile est et hoc (Marci) argumentum. Omnino enim eum latuit, principiatum diverso modo esse constituere Filium et Spiritum ut diversum eorum personalis existentiæ modum, diverso modo principium esse Patrem et Filium non constituere, quoniam illa quidem haud duo forent, si non essent diverso modo eo quod diverso modo producunt duæ personæ distinctæ existunt.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Η' (2).

Πνεῦμά φασιν οἱ θεολόγοι (3) τὸ τῆς πατρικῆς εκπορευόμενον ὑποστάσει. Εἰ δὲ τὸ αὐτὸ καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσει εκπορεύεται, τί γε ἄλλο ἢ ἐκ δύο εκπορεύεται ὑποστάσεων; Τὸ δὲ ἐκ δύο ὑποστάσεων εκπορευόμενον τί γε ἄλλο ἢ δύο τὰ ἀρχὰς ἔχει τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως; Οὐκ ἄρα Λατίνοι τὴν δυαρχίαν εκφεύζονται, μέχρις ἂν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶαι λέγωσιν.

(1) Monac. f. 150, b, διακρίνοιο.

(2) In Monac. 206, f. 292 b, est cap. 5.

(3) Mon. cil. φησιν ὁ Νεσσεὺς θεολόγος. Nyss.

D EPHES. CAP. VIII.

Spiritum dicunt theologi ex paterna procedentem hypostasi. Si vero idem et ex Filii hypostasi procedit, nonne ex duabus hypostasibus procedit? Quod vero procedit ex duabus hypostasibus, nonne id duo habet principia suæ ipsius existentiæ? Neutiquam igitur Latini principii dualitatem effugient, quandiu etiam ex Filio procedere Spiritum sanctum affirmabunt.

lib. de Theognosia apud Camaterum, c. 106 (Gr. orth. t. II p. 453).

SCHOLARIUS.

A

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Latini etiam si hypostasim et essentiam simpliciter differre arbitrantur sicut commune a proprio, secundum Ecclesiæ theologos, pro qua sententia et tres quidem hypostases, unam vero essentiam credunt, attamen in qualibet hypostasi idem illud ipsum hypostasim et essentiam esse censent neque differre, sive quis ex Patris essentia generari Filium dicat, sive rursus ex Patris eum generari hypostasi (in Patre enim ejus et essentia et hypostasis una res est), cum ea tantummodo eis insit differentia, ut essentia ratione hypostaseos includatur, quoniam hypostasis est essentia cum relatione, hypostasis vero re essentia includatur, ut ab ea et in ea formata et specificata; aliter prorsus quam in rebus creatis sese habent, in quibus essentia operationem et speciem in individuo et ex individuo sumere consuevit; neque separare licet essentiam Patris dicentes et paternam hypostasim. Nam essentia Patris est Patris hypostasis, etsi Patris hypostasis non est divina essentia simpliciter. Unde fit, ut is qui dicit ex paterna hypostasi procedere Spiritum sanctum, eum etiam ex Patris essentia esse affirmare possit, et similiter qui ex essentia Filii eum esse asserit, ex Filio quoque et ex Filiali hypostasi eum esse dicturus sit. Et sicuti dicere eum ex essentia Patris et ex essentia Filii non necessario principiorum dualitatem seu duplex principium inducit, ita etiam ex hypostasi Patris et ex hypostasi Filii dicere nihil inducit ejusmodi. Latini igitur, qui tali pacto ista enuntiant atque putant, nullam inter essentiam et hypostasim quoad rem esse differentiam in una eademque persona, sed ratione duntaxat eas differre, neque in principiorum dualitatis abyssum se unquam abripiendos esse arbitrantur. Quoniam vero doctrina de essentia atque hypostasi universam fere veræ fidei doctrinam complectitur et includit, neque præsentii tractationi utile neque admodum aptum fuerit eam nunc late pertractare; sed sufficit argumentationem illius solvere et eliminare. Nam præter rationem essentia et personæ vix occasione disputandi et refellendi hoc argumentum præstiterit, adeo est futile. Dicit enim ita: Theologi dicunt Spiritum ex paterna hypostasi procedere (innuit autem, ut videtur, Nysenem Gregorium); quare si etiam ex Filio procedit, verum erit similiter dicere eum etiam procedere ex hypostasi Filii; quod si vero hoc est, ex duobus principiis procedit Spiritus sanctus; fieri enim nequit, ut id quod ex duabus hypostasis procedit, non etiam ex duobus principiis existentiam habeat. Mirandum vero foret et quam maxime, si hæc vera et necessaria ratus non etiam creationis tria esse principia credat, cum hæc ex tribus hypostasis sit condita; neque enim facile

Οι Λατῖνοι τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν εἰ καὶ ἀπλῶς διαφέρειν ἡγοῦνται, ὡς τὸ κοινὸν τοῦ ἰδίου, κατὰ τοὺς θεολόγους τῆς Ἐκκλησίας, ἀνθ' οὗτο καὶ τρεῖς μὲν ὑποστάσεις, μίαν δὲ οὐσίαν πιστεύουσιν, ἀλλ' ἐν ἐκάστῃ ὑποστάσει τοῦτ' αὐτὸ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν ταυτὴν εἶναι νομίζουσιν οὐδὲ διαφέρειν, εἰ τις λέγοι τε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γενῆσθαι τὸν Υἱὸν καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς λέγοι (1) τοῦτον γενῆσθαι (ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ ἢ τε οὐσία αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπόστασις ἐν ἐστὶ πρᾶγμα), τοσαύτης μόνον ἐνυπαρχούσης αὐτοῖ; διαφορᾶς, ὅτι ἡ οὐσία τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως ἐγκλείεται, εἰπερ ὑπόστασις ἐστὶν οὐσία μετὰ ἀναφορᾶ, ἡ δὲ ὑπόστασις τῷ πράγματι τῆς οὐσίας ἐγκλείεται, ὡς ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ μορφουμένη καὶ εἰδοποιουμένη, ἄλλως παντάπασιν ἢ ἐπὶ τῶν κτιστῶν ἔχουσι πραγμάτων, ἐν οἷς ἡ οὐσία τὴν ἐνεργεῖαν καὶ τὸ εἶδος ἐν τῷ ἀτόμῳ καὶ ἐκ τοῦ ἀτόμου λαμβάνειν εἴωθεν. Οὐδ' ἐστὶ χωρίζειν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς λέγοντας καὶ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ἢ γὰρ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἡ ὑπόστασις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, εἰ καὶ μὴ ἔστιν ἡ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις ἡ θεία οὐσία ἀπλῶς ὥστε ὁ λέγων ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας αὐτὸ λέγειν δύναται, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ εἶναι τοῦτο, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πάντως ἔρει καὶ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως, καὶ ὡς περ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὴν διττὴν εἰσάγει ἀρχὴν, οὕτω καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς ὑποστάσεως τῆς τοῦ Υἱοῦ οὐδὲν τοιοῦτον εἰσάγει. Οἱ μὲν οὖν Λατῖνοι ταῦθ' οὕτω λέγοντες καὶ μηδεμίαν εἶναι νομίζοντες διαφορὰν οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ἐν μᾶ καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει κατὰ τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ λόγῳ μόνον αὐτὰ διαφέρειν, οὐδὲ εἰς τὸν τῆς διαρχίας ὄντοιν κατενεχθῆναι ἂν ποτε κρημνόν. Ἐπεὶ δὲ ὁ περὶ τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως λόγος σχεδὸν ἅπας τῆς ἀληθινῆς πίστεως λόγος ἐστίν, οὕτε τῇ παρουσίᾳ πραγματικῆς συμφέρων, οὕτε σφόδρα δυνατὸς ἂν εἴη νῦν πραγματεύεσθαι ἄλλ' ἀρκεῖ ταύτην αὐτοῦ τὴν ἐπιχειρήσιν λύσασιν ἀπαλλάττεσθαι ἢ κλην γὰρ τοῦ περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως λόγου οὐδ' ἀντιλογίας ἀφορμὴν ἂν βραδύως παρῆσχοι ὡς τω σφόδρα ἐστὶν ἀφελῆς. Λέγει γὰρ οὕτως ὁ Οἱ θεολόγοι φασὶ τὸ Πνεῦμα τῆς πατρικῆς ἐκπορεύεσθαι ὑποστάσεως (αἰνίττεται δὲ δῆπου τὸν Νύσσης Γρηγόριον) ὥστε εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ἀληθὲς ἂν εἴη λέγειν ὁμοίως, ὅτι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται ἢ δὲ τοῦτ' ἐστίν, ἐκ δύο ἀρχῶν ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ γὰρ ἐκ δύο ὑποστάσεων ἐκπορευόμενον ἀδύνατον μὴ καὶ ἐκ δύο ἀρχῶν ἔχειν τὴν ὑπαρξιν. Θαυμάσειε δ' ἂν τις καὶ εἰαν, εἰ ταῦτ' ἀληθῆ νομίζων εἶναι. καὶ ἀναγκαῖον, οὐχὶ καὶ τῆς κτίσεως τρεῖς ἀρχὰς εἶναι πιστεύει,

(1) Mon. 27, f. 197 b, λέγει.

δεῖ ἐκ τριῶν ὑποστάσεων δημιουργουμένης · οὐ γὰρ ὁ θεὸς τὸν μὲν ἕνα θεὸν δημιουργὸν ἐρεῖ τῆς κτίσεως· εἶναι, ἐκάστην δὲ τῶν θείων ὑποστάσεων τοῦτο εἶναι ἀρνήσεται. Εἰ δὲ βοήσεται, καθὼς οἱ πολλοὶ, τὴν διαφορὰν τῆς δημιουργίας καὶ τῶν θείων προσόδων, μετὰ τῶν πολλῶν καὶ αὐτὸς τετάξεται · ἢ γὰρ διαφορὰ αὐτῆ οὐδὲν αὐτῷ βοηθήσει, ἕως ἀνάξιοι τὸ ἐκ δύο ὑποστάσεων προῖν δύο ἀρχὰς ἔχειν. Εἰ μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς παρουσίας μόνον ὑποθέσῃς τοῦτ' ἀξιοῖ, λαμβάνει τὸ ζητούμενον · εἰ δ' ἀπλῶς καὶ καθόλου, οὐδεμίαν ἀποφυγὴν ἔξει λοιπὸν τοῦ τρεῖς ὑπολαμβάνεσθαι τοῦτον ἀρχὰς λέγειν τῆς κτίσεως· εἰς ὧν ἀξιοῖ. Εἰ δ' αἱ τρεῖς ὑποστάσεις δημιουργοῦσαι τὴν κτίσιν εἰς εἰς ταύτης δημιουργὸς καὶ μία ταύτης ἀρχή, μὴ προσισταμένης τῆς προσωπικῆς αὐτῶν διακρίσεως, ἐπεὶ τοί γε οὐ κατ' ἐκεῖνο καθό εἰς τρία, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο, καθό εἰσιν ἐν τὴν κτίσιν δημιουργοῖσι, καὶ αἱ δύο ἀρα ὑποστάσεις εἰς εἰς τοῦ Πνεύματος προβολεὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ καὶ μία τούτου ἀρχή, μηδὲν ἐναντιουμένης τῆς ὑποστατικῆς αὐτῶν διακρίσεως, διὰ τὸ οὐ κατ' ἐκεῖνο, καθό εἰς δύο, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο, καθό εἰσιν ἐν, προάγειν ἐξ ἑαυτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐ γὰρ βῆλον ἂν ἐνοήτο κατὰ τι κοινῶς αὐταῖς ἐνυπάρχον αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἢ αἱ δύο (τούναντιον γὰρ ἂν τις μᾶλλον ὑποπέυσειε), οὐδὲ μᾶλλον ἐνοῦνται τῇ πρὸς τὴν κτίσιν ἀναφορᾷ ἢ τῇ πρὸς ἑαυτάς αἱ τῆς θεότητος ὑποστάσεις. Ἡ δημιουργὸς μὲν εἰς εἰσιν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις, διότι ἐξ ἑαυτῶν ἐνεργοῦσιν, εἰς δὲ προβολεὺς οὐ δύναται ὁ Πατὴρ εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διότι τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν ἐν ἑαυτοῖς ἐκπληροῦσιν, ὁμοῦσιον προάγοντες πρόσωπον ; Χωρὶς γὰρ τοῦ ψεῦδος εἶναι τὸ τὴν ἐνότητα τῶν προαγόντων ἢ τὸ πλῆθος ; ἐκ τῆς τῶν προιδόντων λαμβάνεσθαι φύσεως, ἀλλ' ὅπως ἂν ἔχοι τὰ προιδόντα, εἴπερ ἔγχωρεῖ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ἕνα δημιουργὸν εἶναι διὰ τὴν μίαν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὰς δύο ὑποστάσεις οὐδὲν κωλύει ἕνα προβολέα εἶναι διὰ τὴν μίαν τοῦ προβάλλειν ἐνέργειαν τε καὶ δύναμιν. Χωρὶς τοῖνον τούτου πέρα ἂν αἰνίγματα εἴη, εἰ θεὸς μὲν εἰς εἰς ; διότι μιᾶ δύναμει τὴν κτίσιν δημιουργοῦσιν, εἰς δὲ προβολεὺς οὐκ εἰσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, κἂν μιᾶ δύναμει τὸ Πνεῦμα προάγῃσι, καὶ εἰ τῇ πρὸς τὴν κτίσιν ἀναφορᾷ τὴν ἐνότητα μᾶλλον ἔχουσιν ἢ τῇ πρὸς ἑαυτά. Ἄλλ' ἀφέντες αὐτὸν διαλεκτικῶς ἐξετάξωμεν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπέδειξιν ἔλωμεν καὶ τοὺς ἐκ ταύτης ἐλέγχους. Πρῶτον μὲν οὐκ εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἶναι λέγοντες ἢ ἐκπορεύεσθαι ἴσον λέγουσι τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ; ἐκπορεύεσθαι · καὶ πατρικὴν ὑπόστασιν τὴν Πατέρα νοοῦσιν · ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἔχειν · ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν τοῦ Πατρὸς ὀνόματος οὐ κατὰ τὴν σημασίαν, ἀλλὰ γε κατὰ τὴν ὑπόθεσιν λαμβανομένου · ὑποτίθεισι γὰρ τὴν ἀρχηγικὴν καὶ πρῶτην ὑπόστασιν, σημαίνει δὲ τὸν γεννῶντα. Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὴν σημασίαν, οὗτοι γε τὴν εἰδικήν, ὡς Υἱὸς Πατρὸς λέγεται, ἀλλὰ κατὰ τὴν γενικὴν, ὡ, Πα-

A unum Deum conditorem esse rerum creaturarum dicet, singulas vero divinas personas conditricas esse negabit. Quod si, ut vulgus, ad differentiam creationis et divinarum processionum provocaverit, eodem ac vulgus ipse collocabitur loco ; nam hæc differentia nihil eum juvabit, quousque id quod ex duabus hypostasibus prodit duo principia habere crediderit. Si enim pro præsentii hypothesi id statuit, supponit quod est in questione ; si vero simpliciter et universim, nullum amplius habebit effugium, ne tria creationis principia dicere ex iis quæ statuit existinnetur. Si vero tres hypostases, quæ res creatas condiderunt, unus earum sunt conditor et unum earum principium, non obstante personali earum distinctione, quoniam non quatenus sunt tria, sed quatenus sunt unum, res creatas a nihilo producent, ergo et duæ hypostases unus sunt Spiritus productor eadem ratione, et unum ejusdem principium, nihil adversans personali earum distinctione, quoniam non quatenus sunt duo, sed quatenus sunt unum ex seipsis producent Spiritum sanctum. Neque enim facilius secundum quid ipsis communiter inhaerens uniantur tres hypostases, quam duæ (contrarium enim potius quis suspicaretur), neque magis uniantur relatione ad creaturam deitatis personæ, quam relatione ad seipsas. An creator quidem unus sunt tres hypostases, quia extra se operantur, unus vero spirator Pater et Filius esse nequeunt sancti Spiritus, quia talem operationem in seipsis explent, consubstantialem producentes personam? Nam præterquam quod falsum est, unitatem vel pluralitatem producentium ex natura desumi productorum (verum quomodo se habeant producta, si fieri potest, ut tres hypostases unus sint creator propter unam creandi virtutem et operationem), etiam nihil prohibet, quominus duæ hypostases unus sint spirator propter unam spirandi operationem ac virtutem. Hoc igitur et neglecto ænigma foret maximum, si Pater et Filius Deus quidem unus essent, quia una virtute creaturas creant, unus vero spirator non essent, quamvis una virtute Spiritum producant, etsi relatione ad creaturas magis unitatem habent, quam relatione ad seipsos. Verum sinamus eum (Marcum) dialectice rem disquirere et ad veritatem comprobendam atque refutationem ex ea conficiendam procedamus. In primis igitur qui Spiritum sanctum ex paterna dicunt esse hypostasi, vel ex ea procedere, idem dicunt ac procedere ex Patre, et paternam hypostasin intelligunt Patrem (aliter enim res se habere non potest) ; ex Patre vero procedere Spiritum sanctum secundum Salvatoris vocem, dicunt, nomine Patris accepto non secundum significationem, sed secundum suppositionem ; supponit enim pro principali et prima persona, significat autem generantem. Quod si etiam secundum significationem accipitur, non tamen secundum specificam, ut Filii Pater dicitur, sed secundum ge-

nerican., ut luminum Pater nominatur, secundum quam nunquam ad Spiritum specificè redditur. Patrem etenim Spiritus, ait Damascenus, nunquam dicimus. Unde et ex paterna hypostasi dicentes esse Spiritum, hoc pacto paternæ hypostaseos nomine utuntur. Hac igitur ratione nullam habet Pater oppositionem ad Filium, neque secundum hoc ipsum duæ sunt hypostases. Quare ex eo quod ex paterna hypostasi et quod ex Filio procedat Spiritus sanctus, non sequitur eum ex duabus hypostasibus prodire. Si vero secundum Nysseni dictum, *ex paterna hypostasi*, nihil prohibet, quominus ii qui ex Filio dicunt Spiritum, etiam ex filiali hypostasi eum dicant; verus quidem est sermo, sed exinde non sequitur ex duabus hypostasibus esse Spiritum dicere; et si ex duabus hypostasibus eum esse sequeretur, non tamen etiam ex duobus principiis. Quod ex his sit perspicuum. Nomine hypostaseos significatur quidem ipsa proprietas divinarum personarum, quamlibet constituens in relatione ad aliam divinam personam; significatur vero etiam ipsa res cui talis inest proprietas, non simul comprehensa proprietatis ratione. Licet enim quam maxime proprietas sit ipsa res hypostaseos, attamen mens nostra separare potest ea quæ natura non sunt separata, et iis quæ natura eadem sunt, rationis differentiam adjungere, cum aliter neque existentium hic neque superessentialium rerum quampiam intelligere valeat; et ad res quidem hic existentes intelligendas subsidio propriæ naturæ utitur, ad intelligendas autem res superessentiales a nostro res existentes intelligendi modo proficiscitur. Sic igitur quando Spiritum sanctum ex paterna hypostasi vel rursus ex hypostasi Filii procedere dicimus, nomen hypostaseos secundum posteriorem significatum accipimus; quando vero dicimus Filium ex Patris hypostasi prodire, vel Patrem et Filium duas esse personas, priori modo hypostaseos nomen intelligimus. Quare si quis dicat Spiritum sanctum ex hypostasi Patris et ex hypostasi Filii procedere, non intelligit hypostasin sub ratione proprietatis, quæ illinc quidem Patris, hinc vero Filii personam constituit, sed sub ratione rei, cui ejusmodi proprietas inest. Hæc vero res una eademque est in Patre et in Filio, et sic non est verum simpliciter dicere: *Ex hypostasi Patris et ex hypostasi Filii, ergo ex duabus hypostasibus*; neque rursus: *Si ex duabus hypostasibus, etiam ex duobus principiis*. Sed si quis dicat sancti Spiritus hypostasin ex paterna hypostasi et ex hypostasi Filii esse, nomen hypostaseos in Spiritu sub ratione proprietatis accipitur. Neque enim ullam aliam Spiritus habet constitutivam proprietatem nisi processions; Pater vero constituitur et subsistit generationis activæ proprietate, et Filius similiter generationis passivæ; absque quibus Pater

A τῆρ φώτων (1) λέγεται καθ' ἣν οὐδέποτε πρὸς τὸ Πνεῦμα εἰδικῶς ἀποθίδεται (Πατέρα γὰρ τοῦ Πνεύματος, ὁ Δαμασκηνὸς φησιν, οὐδέποτε λέγομεν)· ὥστε καὶ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως; λέγοντες οὕτω τῷ ὀνόματι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως; χρωσται. Τοῦτω τοίνυν τῷ τρόπῳ οὐδέμιαν ὁ Πατὴρ ἀντίθεσιν ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν, οὐδὲ δύο ὑποστάσεις εἶναι κατ' αὐτὸ γε τοῦτο· ὥστε τῷ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως καὶ τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχ ἔπεται τὸ ἐκ δυοῖν ὑποστάσεων αὐτὸ προέσθαι· εἰ δὲ, καθὰ φησιν ὁ Νύσσης, ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, οὐδὲν κωλύει καὶ ἐκ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως λέγειν τοὺς ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγοντας, ἀληθῆς μὲν ὁ λόγος, ἀλλ' οὐδ' ἐντεῦθεν ἔπεται ἐκ δυοῖν ὑποστάσεων λέγειν εἶναι τὸ Πνεῦμα· καὶ εἰ ἐκ δυοῖν ὑποστάσεων ἔπεται, ἀλλ' οὔτοι γε καὶ ἐκ δυοῖν ἀρχῶν. Καὶ δῆλον ἐντεῦθεν. Τῷ ὀνόματι τῆς ὑποστάσεως; σημαίνεται: μὲν αὐτῇ ἡ ἰδιότης ἢ τῶν θεῶν προσώπων ἕκαστον ὑφίστασα ἐν τῇ πρὸς; ἕτερον θεῖον πρόσωπον ἀναφορᾶ· σημαίνεται δὲ καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ᾧ ἡ τοιαύτη πρόσεστιν ἰδιότης μὴ συμπεριλαμβανομένου τοῦ τῆς ἰδιότητος; λόγου· κἂν γὰρ ὅτι μάλιστα ἡ ἰδιότης αὐτὸ ἐστὶ τὸ πρᾶγμα τῆς ὑποστάσεως; ἀλλ' ὁ νοῦς; ὁ ἡμέτερος χωρίζειν δύναται τὰ ἀχώριστα φύσει καὶ τοῖς φύσει ταυτοῖς λόγου προστιθέσθαι διαφορὰν, ἀλλως οὐ δυνάμενοι, οὔτε τι τῶν δυτῶν οὔτε τι τῶν ὑπερουσίῶν νοεῖν· καὶ πρὸς μὲν τὴν τῶν δυτῶν· νόησιν χρῆται τῇ εὐπορίᾳ τῆς οἰκίας φύσεως; πρὸς δὲ τὴν νόησιν τῶν ὑπερουσίῶν ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς τῶν δυτῶν νοήσεως; ἔρχεται. Οὕτω τοίνυν ὁπότεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι λέγωμεν ἢ πάλιν ἐκ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως, τοῦνομα τῆς ὑποστάσεως; κατὰ τὸ δεύτερον λαμβάνομεν σημαίνομενον· ὁπότεν δὲ τὸν Υἱὸν λέγωμεν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως; προέσθαι ἢ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δύο εἶναι ὑποστάσεις, τοῦνομα τῆς ὑποστάσεως; τῷ προτέρῳ τρόπῳ νοοῦμεν. Ὅποτεν οὖν λέγη τις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως; ἐκπορεύεσθαι, οὐ νοεῖ τὴν ὑπόστασιν ὑπὸ τῷ λόγῳ τῆς ἰδιότητος; ἦτι; ἐνθεν μὲν τὸ τοῦ Πατρὸς, ἐκτεῦθεν δὲ τὸ τοῦ Υἱοῦ ὑφίσταται πρόσωπον, ἀλλ' ὑπὸ τῷ λόγῳ τοῦ πράγματος; ᾧ ἡ τοιαύτη πρόσεστιν ἰδιότης. Τοῦτο δὲ ἐν ἴσιν καὶ ταυτὸν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ οὕτως οὐτ' ἀληθές ἐστιν ἀπλῶς, ὅτι Ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως, ἐκ δυοῖν ἀρα ὑποστάσεων, οὔτε· Εἰ καὶ ἐκ δυοῖν ὑποστάσεων, οὐ καὶ ἐκ δυοῖν ἀρχῶν. Ἄλλ' ὁπότεν λέγη τις τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ἐκ τῆς πατρικῆς καὶ υἱικῆς ὑποστάσεως; εἶναι, τοῦνομα τῆς ὑποστάσεως; ἐν τῷ Πνεύματι ὑπὸ τῷ λόγῳ τῆς ἰδιότητος λαμβάνεται· οὐδεμίαν γὰρ ἄλλην ἰδιότητα ὑφίστασαν αὐτὸ πλὴν τῆς ἐκπορεύσεως ἔχει. Ὁ δὲ Πατὴρ ὑφίσταται τῇ τοῦ γεννᾶν ἰδιότητι, καὶ ὁ Υἱὸς ὡσαύτως τῇ τοῦ γεννᾶσθαι· ὣν ἄνευ ἀδύνατον νοεῖσθαι τὸν Πατέρα καὶ

(1) Jac. 1, 17.

τὸν Υἱὸν πρὸς ἀλλήλους ἀναφερομένους, ὡς ἔταν A
λέγη τις ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τὴν τοῦ
Υἱοῦ εἶναι ἢ γεννᾶσθαι ὑπόστασιν· ἀλλ' ἀνευ τού-
των δυνατὸν νοεῖσθαι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀνα-
φερομένους πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ κακῶς
ψεύεται τις ἄλλη ιδιότης κοινῶς αὐτοῖς ἐνυπάρχουσα,
ἄλλη παρὰ τὴν ιδιότητα τοῦ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι,
δι' ἧς εἰσι δύο πρόσωπα. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὅπερ ἀπέ-
καμον πανταχοῦ λέγοντες οἱ τὰ Λατίνων διακδι-
κούντες, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ
τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον οὐκ εἰς διπλὴν ὁμῶς ἀρχὴν
ἀναφέρεται (1), ἀπείπερ οὐ πρόσειν ἐξ αὐτῶν, καθὸ
Πατρὸς καὶ καθὸ Υἱοῦ, ἀλλὰ κατ' ἄλλο τι κοινῶς
αὐτοῖς; ἐνυπάρχον, οὐδὲ καθὸ εἰσι δύο, ἀλλὰ καθὸ
εἰσι ἐν. Οὕτω καὶ τὸ σοφὸν τοῦτο ἐπιχείρημα τοῦ
ἀνδρός, ἐκ τῶν τοῦ Καβασίλα καὶ τοῦτο ληφθὲν, B
σαθρὸν εἰδείχθη καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τῷ τῆς διαρχίας
ἐγκλιμαίεται τὴν Λατίνων περιβόλλον ὑπόθεσιν.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Θ' (2).

Εἰ ὡςπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, οὕτω καὶ τὸ
Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα
Υἱός; Ὅτι διαφέρει τῷ τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ, κατὰ
τούς θεολόγους, καὶ οὐκ οὐκὼς τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ
Πατρὸς οὐδὲ γεννητῶς πρόσειν. Εἰ τοίνυν μὴ ἔστι
τὸ Πνεῦμα Υἱός; ἐκ τοῦ Πατρὸς προῖν, τίνα ταύτης
εἰς διακρίσιν ἀκριβοτέραν ζητήσομεν (3) τοῦ Υἱοῦ
καὶ τοῦ Πνεύματος; πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ πρὸς
ἀλλήλους; Εἰ γὰρ τοῦ αὐτοῦ τὸ μὲν Υἱός, τὸ δ' οὐκ
Υἱός, ἀλλὰ ἄλλο τι, δῆλον ὅτι πρὸς μὲν τὸν Πατέρα C
τῷ τῆς σχέσεως διακρίνονται λόγῳ καὶ ὡς αἰτιατὰ
πρὸς αἰτίων ἔχουσι, πρὸς ἄλληλα δὲ τῇ κατὰ τὴν
ἀντίφασιν ἀντιθέσει. Τὸ γὰρ Υἱὸν εἶναι τῷ μὴ Υἱὸν
εἶναι δῆλον ὡς ἀντιφατικῶς ἀντίκεινται. Οὐκ ἄρα
καὶ ἐπὶ τούτων, Υἱοῦ λέγω καὶ Πνεύματος, ἀναγ-
καλὰ ἢ κατὰ τὴν σχέσιν ἀντιθέσεις πρὸς διακρίσιν,
εἴπερ καὶ (4) διὰ τῆς ἀντιφατικῆς ἀντιθέσεως δύ-
ναιται διακρίνεσθαι.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι καὶ πρὸς τὸ ἔνατον τῶν σῶν ἐπιχει-
ρημάτων ὅσα δὴ καὶ πρὸς τὸ ἕκτον, ἀπολογήσονται,
τοιοῦτον προσθέντες, ὅτι νῦν ἤδη δεύτερον ἑλαθες τὸ
αὐτὸ πάθος παθῶν καὶ ὡς διαφοροῖς λόγοις καὶ D
ἐπιχειρήμασι τοῖς αὐτοῖς χρησάμενος ὑπ' ἀπειρίας
τοῦ διαίρειν. Τοιαῦτα δὲ ἐν τοῖς λόγοις ἐλεγχόμενον,
εἰς ἂν εὐκόλως ἐν τοῖς δόγμασι καὶ τῇ τούτων κρι-
σει πιστεύσειεν;

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ι' (5).

Οἱ Λατῖνοι μὴ θέλοντες ἔπισθαι ταῖς κοινῇ παρὰ
πᾶσιν ὁμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ'
ἐτέραις ἐπινοούντες αὐτοὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν
συσκευάσαντες, οὐκ ὀρθῶς ἡμεῖς διαίρουσι τὰ τῷ Θεῷ
προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ ἴδια

et Filius ad invicem relati intelligi nequeunt, ut
si quis dicat ex Patris hypostasi esse vel generari
hypostasin Filii. At sine his proprietatibus cogi-
tari possunt Pater et Filius relati ad Spiritum
sanctum, etsi et ibi intelligitur alia quædam pro-
prietas, quæ communiter ipsis inest, alia præter
proprietatem activæ et passivæ generationis, pro-
pter quas sunt duæ personæ. Atque hoc est quod cum
continua defatigatione ubique asserunt qui Latinorum
sententiam defendunt: quod Spiritus sanctus ex Patre
Filioque procedens minime tamen ad duplex refertur
principium, quoniam non prodit ex ipsis, quatenus
sunt Pater et Filius, sed secundum aliud quid quod
ipsis communiter inest, neque quatenus sunt duo,
sed quatenus sunt unum. Tali pacto et sapiens hoc
viri istius argumentum, quod et ipsum ex Cabasilæ
penu desumptum est, infirmum prorsus est compro-
batum, ac omnia potius efficiens quam principiorum
dualitatis crimine Latinorum sententiam aspergens.

EPHES. CAP. IX.

Si sicut ex Patre Filius, ita et Spiritus ex Patre
est. quamobrem non et Spiritus est Filius? Quia
differt existendi modo, secundum theologos, et
non modo Filii neque per generationem ex Patre
progreditur Spiritus. Si igitur Spiritus non est
Filius ex Patre procedens, quam hac adhuc accu-
rationem distinctionem quæremus inter Filium et
Spiritum, tum relate ad Patrem, tum relate ad in-
vicem? Nam si ex eodem alter Filius, alter
non Filius, sed aliud quidquam, manifestum est
hos a Patre quidem habitudinis ratione distingui
et ut causatos ad causam se habere, ad invicem
vero distingui oppositione secundum contradic-
tionem. Nam Filium esse et Filium non esse mani-
festo sibi opponuntur contradictorie. Non ergo et
in his, videlicet Filio ac Spiritu, necessaria est
oppositio secundum habitudinem ad distinguendos
eosdem, quoniam et per oppositionem contradi-
ctoriam possunt distingui.

SCHOLARIUS.

Latini ad nonum tuorum argumentorum ea om-
nia respondebunt, quæ ad sextum jam dixerunt,
id unum addentes, quod jam secunda vice eodem
morbo te laborare te latuit, et quasi diversis ra-
tionibus argumentisque uteris iis, quæ prorsus
eadem sunt, cum distinguendi sis imperitus. Quis
vero tibi, qui tali modo in rationibus refutaris, facile
in dogmatibus et in iudicio de iis ferendo credat?

EPHES. CAP. X.

Latini, nolentes sequi theologię principia com-
muniter apud omnes agnita, sed alia excogitantes
ipsi ad propriam suppositionem stabilendam per-
tinentia, non dividunt ea quæ Deo insunt, sicut
nos dividimus, dicentes alia esse communia, alia

(1) Mon. 27, f. 199, b. ἀναφαίρεται.

(2) In Mon. 256, f. 291 a, est cap. 5.

(3) Mon. 27, f. 200 a, ζητήσομεν.

(4) Mon. 27, l. c. omitt. καί.

(5) In Mon. 256, f. 291 b, est cap. 4.

vero propria divinarum personarum, sed alio quodam modo eoque recens adinvento. Alia propria esse dicunt, alia communia, alia vero communissima (a), quæ uni personæ conveniunt, vocantes propria, quæ duabus communia, quæ simul tribus, communissima. Hæc quidem a consuetudine aliena et a Latinis pro eorum more conflictata esse ex ipsis vocibus liquet. Videamus autem quænam sint ea, quæ dicunt communia, non vero communissima. Filio et Spiritui commune esse aiunt esse ex Patre, nimirum *causatum*, insuper et *mitti ab eo*, et quæcumque his sunt affinia; Patri vero et Filio *mittere Spiritum et profundere et scaturire*, et si quid est ejusmodi, quibus idem esse affirmant et ipsum essentialiter producere Spiritum. Pensanda igitur res est ab initio. Si quidem *causatum* aliud quidquam præter genitum et procedens denotaret de Deo dictum, locum haberet id commune duabus illis personis dicere; si vero non licet, ne cogitando quidem, *causatum* de eorum utroque sumere absque modo (alterum enim est *causatum* per generationem, alterum vero per processionem), una quidem vox est *causatum*, res vero duæ, *genitum* et *procedens*; hæc vero ipsa et propria dicimus utriusque eorum. Non ergo aliud quid commune duabus personis convenit ad Patrem præter eorum propria, quæ ipsa et a Patre distinguunt et ad invicem. *Mitti* vero, et si quid ejusmodi, maxime quidem beneplacitum denotat, secundum Gregorium Theologum, atque ad primam causam omnia ea quæ spectant ad ea, quæ ex illa sunt, referri, et ne videantur esse Deo contrarii. Deinde et *mitti* temporale est et certo tempore et ad aliquid fit; quare nec facile divinis proprietatibus accensebitur, quæ absque principio et sempiterna esse debent. Eadem quoque ipsa et circa *mittere* dicemus; quia et ipsum temporale est et quando et ad aliquid et propter quid existens non recte prorsus ut proprium Patri et Filio relate ad Spiritum tribueretur; multum sane abest, ut cum processione Spiritus sancti, quæ sine initio est et principio, idem sit. Præterea neque Spiritus ab activa missione removetur; quod manifestum ex illis, quæ propheta ex Filii persona dicit: *Dominus misit me et Spiritus ejus*. Si vero ut homo a Spiritu missus esse dicitur, unde id ostendi potest? Aut proba aut abstinere a sophismatibus. Quamquam et divus Chrysostomus in homiliis in Joannis Evangelium ut a Patre dictum hoc ostendit ex ipsis verbis prophetiæ Isaïæ: *Dominus misit me et*

τῶν θεαρχικῶν προσώπων, ἀλλ' ἑτερόν τινα καιότερον τρόπον· τὰ μὲν ἰδιὰ φασιν εἶναι, τὰ δὲ κοινά, τὰ δὲ κοινότατα· τὰ μὲν ἐνὶ προσώπῳ προσόντα λέγοντες ἰδιὰ, τὰ δὲ δυοῖ κοινά, τὰ δ' ἑμοῦ τοῖς τρισὶ κοινότατα. Ὅτι μὲν οὖν ἀσυνήθη ταῦτα καὶ τοῖς Λατίνοις συνήθως κεκαινοτόμηται, δῆλον ἐξ αὐτῶν τῶν φωνῶν. Ἄλλ' ἰθὺς μὲν καὶ τίνα ἐστὶν ἃ φασιν εἶναι (1) κοινά καὶ οὐχὶ κοινότατα. Τῷ μὲν Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι λέγουσιν εἶναι κοινόν τὸ ἐκ τοῦ (2) Πατρὸς εἶναι, δηλαδὴ τὸ αἰτιατὸν, καὶ δὴ καὶ τὸ (3) πέμπεσθαι παρ' αὐτοῦ (4), καὶ ὅσα τοῦτο ἐξ ὁμόστοιχα· τῷ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ (5) Υἱῷ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα καὶ προχεῖν καὶ πληρίζειν, καὶ εἰ τι τοιοῦτον, οἷς ταυτὴν εἶναι λέγουσι καὶ οὐτὶ τὸ προβάλλειν οὐσιαστικῶς τὸ Πνεῦμα. Σκεπτόμεν οὖν ἀνωθεν. Εἰ μὲν τὸ (6) αἰτιατὸν ἄλλο τι παρὰ τὸ γεννητὸν καὶ ἐκπορευτὸν ἐδήλου περὶ Θεοῦ λεγόμενον, εἶχεν ἂν χώρον κοινὸν τοῖς δυοῖ τοῦτο λέγειν· εἰ δ' οὐκ ἐστὶν οὐδ' ἐπινοεῖα λαβεῖν τὸ αἰτιατὸν ἐφ' ἑκατέρου τούτων ἀνευ τοῦ τρόπου (τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν αἰτιατὸν γεννητικῶς, τὸ δ' ἐκπορευτικῶς), φωνὴ μὲν ἐστὶ μία τὸ αἰτιατὸν, πράγματα δὲ δύο, τὸ γεννητὸν τε καὶ ἐκπορευτὸν· αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ἰδιὰ λέγομεν ἑκατέρου τούτων· οὐκ ἄρα τι κοινὸν ἄλλο τοῖς δυοῖν ὑπάρχει παρ' τὸν Πατέρα παρὰ τὰ ἰδιὰ τοῦτων, ἄπερ αὐτὰ καὶ τοῦ Πατρὸς διακρίνουσι καὶ ἀλλήλων. Τὸ δὲ δὴ πέμπεσθαι καὶ εἰ τι τοιοῦτον, μάλιστα μὲν τὴν εὐδοκίαν δηλοῖ κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ τὸ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὰ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφέρεσθαι, καὶ ἵνα μὴ δοκῶσιν ἀντίθεοι. Ἐπειτα καὶ χρονικὸν ἂν καὶ ποτὲ καὶ πρὸς τι γινόμενον, οὐκ ἂν εὐκότως προσλογίζοιτο τοῖς θεοῖς ἰδιώμασιν, ἀνάρχοις τε καὶ ἀτίτοις ὁφελουσιν εἶναι. Τὰ δ' αὐτὰ ταῦτα καὶ περὶ τοῦ πέμπειν ἐρούμεν· ὅτι καὶ αὐτὸ χρονικὸν ἂν καὶ ποτὲ καὶ πρὸς τι καὶ διὰ τι γινόμενον, οὐκ ἂν εὐλόγως ὡς ἴδιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ πρὸς τὸ Πνεῦμα δοθεῖν· πολλοὶ γε καὶ δεῖ (7) ταυτὸν εἶναι τῇ ἀνάρχῃ καὶ ἀτίτῳ προὐχῶν τοῦ Πνεύματος. Ἐπειτὰ τ' οὐδέ τὸ Πνεῦμα τοῦ πέμπειν ὁφρηται· καὶ δῆλον ἐξ ὧν ὁ προφήτης φησὶν ἐκ προσώπου τοῦ Υἱοῦ λέγων· Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ (8). Εἰ δὲ ὡς ἄνθρωπος ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ Πνεύματος λέγεται, πόθεν δῆλον; ἢ δεῖξον ἢ μὴ κατασοφίζου. Καίτοι γε ὁ θεὸς Χρυσόστομος· ἐν ταῖς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ὁμιλίαις (9), ὡς παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰρημένον τοῦτο (10) δεικνυσὶν ἐξ αὐτῶν τῶν ῥημάτων τῆς ἑσάτου προφητείας (11), τὸ· Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ (12)· καὶ τοῦτον ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διατίσινεται· κοινότατον

(1) Εἶναι omitt. Mon. 27 et Marc.

(2) Τοῦ omitt. Mon. 256.

(3) Mon. 27 et Marc., τῷ.

(4) Παρ' αὐτῷ codd. cit.

(5) Τῷ omitt. M. 256.

(6) Τὸ μὲν, Mon. 27 et Marc.

(7) Δὴ Mon. f. 200 b; Marc. f. 154 a.

(8) Iov. xlviii, 16.

(9) Mon. 256, f. 292 a, Ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος λόγῳ παρὰ τοῦ Π. Quo-1 rectum plane est. Vide Phot. Bibl. cod. 277, et Petav. de Trin., l. viii, c. 1, § 14.

(10) Τοῦτο ex Mon. 256 additum.

(11) Mon. 256, τῶν τῆς Ἡ. προφ. ῥημάτων.

(12) Mon. 256 omitt. hic textum Isaïæ.

(a) De hac nonnullorum scholasticorum distinctione egimus in Animadversionibus ad Photii li-

brum De Spiritu sancti mystagogia, cap. 5, § 14. (Vide tom. CII.)

ἄρα τὸ πέμπειν, καὶ οὐχὶ κοινόν, ὡς δοκεῖ τοῖς Λα-
 τίνουσιν. Οὐδ' ἄρα τὸ προβάλλειν ἀδίως τὸ Πνεῦμα
 κοινόν ἐστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Πρὸς δὲ τούτοις τῷ μὲν
 Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι θαυμαστὸν οὐδὲν, εἰ τι κοινόν
 ὑπάρχει (1) πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ μὲν γὰρ οὐκ
 ἀρχὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀναρχος καὶ ἀνάιτιος· τὰ
 δ' (2) ἀρχὴν ἔχουσι (3) τὸν Πατέρα καὶ ἄμφω. Τῷ
 δὲ Πατρὶ καὶ Υἱῷ πῶθεν κοινόν τι δώσομεν, ὃ καὶ
 μὴ τῷ Πνεύματι πρόσσεστιν; Οὐδὲ γὰρ ἐφήσει τοῦτο
 Δεούσιον: ὁ μέγας διαπρύσιον κεκραγώς· *Τὰ κοινὰ*
Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι κοινωρι-
κῶς καὶ ἡνωμένως ὁ θεαρχικός ἀνατίθησι λό-
γος. Καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος· Πάντα ὅσα ἔχει (4)
ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ πλήν τῆς αἰτίας (5)· πάντα
ὅσα ὁ Υἱός, τοῦ Πνεύματος πλήν τῆς γεννή-
σεως. Ἔτι περὶ τῆς ἀποστολῆς ἀκριβέστερον ἐπι-
σκεπετόν. Ἐγνωστο μὲν ὁ Πατήρ ἐν τῇ Παλαιᾷ Δια-
θήκῃ· ἔδει δὲ καὶ τὸν Υἱὸν γνωσθῆναι ἐν τῇ Καινῇ·
τούτο οὖν ἐστὶ τὸ (6) τὸν Υἱὸν ἀπεσταλάθειν, τὸ ὁλοκ-
πεφανερῶσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν κόσμον.
Πάλιν τοῦ Υἱοῦ γνωσθέντος ἔδει γνωσθῆναι καὶ (7)
τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὰ τοῦτο παρὰ Πατρὸς; (8) καὶ
Υἱοῦ τῶν ἥδη προσγνωσμένων ἀπεσταλάθει λέγεται,
ταῦτέστι πεφανερῶσθαι. Τίς γὰρ ἑτέρα πέμψις καὶ
ἀποστολὴ Θεοῦ τοῦ πανταχοῦ παρόντος καὶ μηδα-
μοῦ μεταβαλλόντος; Διὰ τοῦτο φησὶν· Ἐάν πο-
ρευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς (9). Τοῦτο δὲ οὐ
τὴν ἀίθεον πρόδον δηλοῖ πάντως· οὐ γὰρ τοῦτο λέ-
γει· Ἐάν ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, οὐ προβαλῶ τὸν Παρά-
κλητον, ἔάν δὲ πορευθῶ, τότε προβαλῶ· ἀλλ' ὅτι,
ἔάν αὐτὸς ἐξ ὀφθαλμῶν ὑμῶν γένωμαι (10), τὴν
ἐκείνου χάριν καὶ δύναμιν ὑμῶν φανερώσω. Ἔτι εἰ
τὸ μεταβαίνειν Θεοῦ ἀλλότριον (σωμάτων γὰρ ἴδιον),
εἰ μὲν περὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ πέμπεσθαι λέγεται, τὴν σωμα-
τικὴν αὐτοῦ παρουσίαν εἰς τὸν κόσμον δηλοῖ· Ἐξυ-
πέσειτε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν εἰς τὸν κό-
σμον γενόμενον ἐκ γυναικὸς (11)· εἰ δὲ περὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, τὴν χάριν αὐτοῦ μὴνύει· καὶ τὴν ἐνέρ-
γειαν, οὐκ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν. Ὅτι δὲ διαφέρουσα
ἐκείνης αὕτη, μάρτυς ὁ ἁεὶς Χρυσόστομος, ἐν ταῖς
εἰς τὴ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον διελίξαι· οὕτω
λέγων· Τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν ἢ Γραφῆ ποτὲ
μὲν πῦρ, ποτὲ δὲ ὕδωρ καλεῖ, δεικνύουσα, ὅτι
οὐκ ὁμοίας ἐστὶ ταῦτα τὰ ὄνόματα, ἀλλ' ἐνεργ-
εῖας. Καὶ πάλιν· Πνεῦμα ἐρταῦθα τὴν ἐνέργειαν

A Spiritus ejus, atque Patrem mitti a Filio et a Spi-
ritu contendit. Communissimum igitur est mittere,
et non commune, ut videtur Latinis. Non est igitur
sempiterna Spiritus sancti productio Patri
Filioque communis. Ad hæc minime mirandum
est, si Filio ac Spiritui commune quid inest relate
ad Patrem. Pater enim non est principium tantum,
verum etiam principii expers et a nullo alio causa-
tus; horum vero uterque principium habet Patrem.
Patri vero et Filio unde tribuemus quiddam com-
mune, quod non et sancto Spiritui insit? Sed non per-
mittit hoc magnus Dionysius, qui alte sonante voce
inclamat: Quæ Patri et Filio communia sunt, ea et
communicate et unite sancto Spiritui sermo divini-
tas traditus attribuit; et Gregorius Theologus: Omnia
quæcunque habet Pater, sunt Filii excepta causa (a);
omnia quæcunque habet Filius, sunt Spiritus, ex-
cepta generatione. Adhuc vero accuratius de mis-
sione est disquirendum. Cognitus quidem fuerat
Pater in Veteri Testamento; oportebat autem et
Filium cognitum fieri in Novo Testamento; hoc
igitur est Filium missum, quasi manifestatum esse
et a Patre in mundum declaratum. Rursum Filio
cognito oportebat cognitum fieri et Spiritum san-
ctum. Idcirco a Patre et Filio, qui jam præcogniti
sunt (b), missus esse dicitur, id est manifestatus.
Quænam enim alia missio esse poterit Dei, qui
ubique præsens est et nullibi transit? Propterea
ait: Si abiero, mittam eum ad vos. Id vero nullo
modo sempiternam processionem significat; non
enim dicit: Si ego non abiero, non producam Pa-
raclerum, si vero abiero, tunc eum producam; sed
dicit: Quando ab oculis vestris remotus ero, vo-
bis ejus gratiam et virtutem manifestabo. Præter-
ea quandoquidem transire a Deo alienum est
utpote corporibus proprium, si de Filio prædica-
tur missio passiva, corporalem ejus in mundo
præsentiam declarat (Misit enim, ut ait Apostolus,
Deus Filium suum in mundum, factum ex muliere);
si vero de Spiritu sancto, gratiam ipsius indicat
et operationem, non ipsam subsistentiam. Quod
vero hæc ab illa differt, testis est divus Chryso-
stomus, qui in suis in Evangelium secundum Joan-
nem homiliis ita dicit: Gratiam sancti Spiritus
Scriptura modo ignem, modo aquam vocat, hinc

(1) Mon. 27, f. 201 a. ὑπάρχει.

(2) Οἱ δ' habet Mon. 256.

(3) Mon. 27, πρὸς τὸν Πατέρα.

(4) Mon. 27 et Marc. legunt ἔχει, quod omitt. M. 256.

(5) Mon. 27 et Marc. legunt, ἀγεννητάς. Sed apud Marcum legendum, esse αἰτίας cum Mon. 256, certum est ex aliis ejus loci apud eundem allega-

tionibus.

(6) Td̄ deest in Mon. 27.

(7) Καὶ omitt. Mon. 27.

(8) Τοῦ addit Mon. 256.

(9) Joan. xvi, 7.

(10) Marc. f. 154 h, γένωμαι.

(11) Galat. iv, 4.

(a) In his Nazianzeni Gregorii verbis (orat. 24, edit. Clemenc. 54 De adventu Ægyptiorum) pro αἰτίας legendum esse ἀγεννητάς (inmascibilitatis) jam d n ante Marcum ex optimæ notæ exemplaribus et ex aliis ejusdem Patris locis Joannes Beccus, orat. 2 De injusta depositione, c. 18, l. iv, ad Con tant., c. 6 (Gr. orth., t. II, p. 65-65, 215), demonstrandum suscepit. Eodem modo legit Alla-

tius adductis parallelis Gregorii locis, Vindic. synod. Ephes., c. 38, p. 186.

(b) Videtur Gregorii Nazianzeni verba in orat. De Spiritu sancto, olim orat. 37, p. 608, ed. Bill., nunc orat. 51, præ oculis habuisse, ubi de successiva divinarum personarum cognitione et de progressu a V. in N. Testamentum sermo est.

ostendens, non essentia esse hæc nomina, sed operationis. Et rursus: Spiritum hic operationem intelligit. Ipsa enim est, quæ dividitur, ipsa igitur et ea, quæ mittitur. Mittitur autem a Patre per Filium in sancto Spiritu, cum Trinitatis sit communis, imo potius una eademque. Nihil ergo Patri et Filio commune inest, quod non etiam adsit Spiritui sancto, secundum ea quæ inelytus Dionysius prædicat.

SCHOLARIUS.

Respondent viro isti Latini primo quidem quoad blasphemias in se projectas, quod cum magna auctoritate verbis utens, tamen ignorat se ipsum iis detineri criminibus, quæ fratribus intentat. Nam si licet et ipsi dividere prout vult, cur non et Latinis magis licebit audere talia, præsertim cum multiplice ex capite suffragia obtineant? Si vero illis nequaquam id licere dicit, et seipsum præcipitem ostendit in iis quæ statuit. Ergo disquirat et consideret, quid pro sua defensione illis respondeat, dum ipsi exprobrant innovationem. Ipsum autem innovationis esse reum ex iis liquet, quibus ut Latinos non dividere sicut nos dividimus, seipsum intelligens et eos qui secum eadem sentiunt. Si vero dixerit propriam divisionem se vocare eam, quam ab Ecclesiæ doctoribus habet acceptam, attamen nec vos, inquit Latini, adeo nefasti infaustique sumus, adeo nostræ ipsorum salutis hostes, ut probe gnari ita dividere sanctos, aliam tamen proprio Marte et contrariam divisionem faciamus. Si vero non potes ipse probare, eos ita disertis verbis loqui, sed sufficit tibi quantum accuratissime doctrinæ doctorum inhærerere, et quæ ipsi dicunt iis concordare velle, tunc pro tua iustitia non poteris reprehendere nos, si hæc et ipsi pro nobis dicimus. Ponemus vero, tua quidem divisione cunctos sanctos uti perspicue, nostra vero nullum disertis verbis utentem conspici; si pugna quædam et oppositio est in ambabus, posses sane opportune contradicere; nunc vero nostra omni modo plane eadem est. Etenim et nos dicimus eorum, quæ Deo insunt, alia esse communia, alia vero propria divinarum personarum, et sic nequaquam divisioni tuæ refragamur; si vero, subdividentes, eorum quæ communia sunt rursus alia duabus personis convenire, alia vero et omnibus adesse dicimus vel eorum, quæ propria alia, simpliciter propria, alia ad aliquid propria, dicimus, non contra divisionem illam procedimus, sed eam stabilimus. Quemadmodum neque si quis animal in rationale et rationis expers divideret, alius vero magis id expoliens subdivideret, rationale animal aliud mortale, aliud immortale asserens, iste cum eo qui priori illo modo divisit pugnet; e contrario enim et confirmari videtur et per ipsum illum confirmare. Si namque

λέγει αὐτὴ γὰρ ἔστιν ἡ περιβλήνη, αὐτὴ τοιγαροῦν καὶ ἡ πεμπομένη· πέμπεται δὲ παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι κοινῇ τῆς Τριάδος ὁσα, μῶλλον δὲ μία καὶ ἡ αὐτὴ. Οὐδὲν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ κοινὴν πρόσεστιν, ἕπερ μὴ καὶ τῷ Πνεύματι, καθὰ Διονύσιος ὁ κλεινὸς ἀποφαίνεται.

Θ ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι πρῶτον μὲν ἀποκρίνονται· τῷ ἀνδρὶ πρὸς τὰς κατ' αὐτῶν βλασφημίας, ὅτι μετ' ἐξουσίας πολλῆς χρόμενος τοῖς λόγοις λανθάνει καὶ ἑαυτὸν τοῖς κατὰ τὸν ἀδελφῶν ἐγκλήμασι περιβάλλων. Εἰ μὲν γὰρ ἔξεστι καὶ αὐτῷ διαίρειν ὡς βούλεται, τί μὴ καὶ Λατίνοις μᾶλλον ἔξεσται τὰ τοιαῦτα τοιμῶν, πολλαχόθεν τὸ συγκεχωρηκὸς ἔχουσιν; Εἰ δ' ἐκείνοις μηδὲν ἔξεσται λέγει, καὶ ἑαυτὴν προπετῆ δείκνυσιν ἐν οἷς ἀξιοῖ. Οὐκοῦν σκεψάσθω, τί ἂν ἐκείνοις ἀπολογῆσταιτο προφέρουσιν αὐτῷ τὴν καινοτομίαν. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς καινοτομεῖ, δῆλον ἐξ ὧν φησι μὴ διαίρειν τοὺς Λατίνοις, καθάπερ ἡμεῖς, ἑαυτὸν λέγων καὶ τοὺς ταυτὰ φρονούντας αὐτῷ. Εἰ δὲ ἰδίαν διαίρειν εἴποι καλεῖν, ἣν παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας; διδασκάλων εἰληφῶς ἔχει, Ἄλλ' οὐδ' ἡμεῖς οὕτω σκαίτοι, φήτουςιν, ἐσμὲν, οἱ Λατίνοι, οὕτω τῆς ἡμετέρας σωτηρίας πολέμιοι, ὥστ' εἰδότες οὕτω διαίρειν τοὺς ἀγίους; ἄλλως οἴκοθεν ἀντιδιαίρειν. Εἰ δὲ μηδ' αὐτὸς ἔχεις οὕτωσιν διαβρῆδην λέγοντας δεῖξαι, ἀλλ' ὄρασι σοι τὴ μετ' ἀκρίβειας ἀπάσης τῶν διδασκάλων στοχάζεσθαι καὶ οἷς ἐκείνοι λέγουσι συμβαίνοντα ἀξιοῦν, ταῦτα καὶ ἡμῖν λέγουσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν οὐκ ἂν μέμψαιο δίκαιος ὢν. Κεῖσθω δὲ τῇ μὲν σῆ διαίρειν καὶ πόντας ἀγίους χρῆσθαι περιφανῶς, τῇ δ' ἡμετέρα μηδένα διαβρῆδην χρώμενον φαίνεσθαι· εἰ μὲν δὲ μάχῃ τίς ἐστιν ἐν ἀμφοῖν καὶ ἀντίθεσις, εἶγες (1) ἂν ἀντιλέγειν ἐγκαίρω· νῦν δὲ ἡ αὐτὴ πάντα τρόπον ἐστὶ. Καὶ ἡμεῖς γὰρ φαμεν τῶν τῷ Θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῇ σῆ διαίρειν μαχόμεθα· εἰ δ' ὑποδιαίρουμένοι, τῶν κοινῶν αἴτις τὰ μὲν δυὰλ προσώποις ἀρμόττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φαμεν, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἀπῶς ἴδια, τὰ δὲ πρὸς τὴ ἴδια λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαίρειν ἐκείνης ἐρχόμεθα ἢ συνιστῶμεν αὐτῇ· ὥπερ οὐδ' εἴ τινος τὸ ζῶον εἰς λογικὴν καὶ ἄλογον διαίρουντος, προσεπεξεργαζόμενός τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὰ μὲν θνητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαίρων μάχουτ' ἂν τῷ κατ' ἐκείνον διαίρουντι τὸν τρόπον· τοῦναντίον γὰρ καὶ συνίστασθαι δόξεις καὶ συνιστῶν ἐκείνον δι' αὐτοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ψευδὴς ἐστιν ὑποδιαίρειν πᾶσα, πολλὰ τῶν ὁμολογουμένων ἀναρεθῆσται, καὶ ὁ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνος ἅπας μάταιος ἔσται, αἷς, εἴπερ ἄλλο τι, καὶ ὁ διαίρειν συμβάλλεται τρόπος. Εἰ δ' οὐκ ἔξεστι ψευδῶς ὑποδιαί-

(1) Sic Marc. f. 153 a; Mon. 27, f. 201 b, εἴγον.

ρεῖν, ἐξεταστέον καὶ ταύτην τὴν ὑποδιαίρεσιν δῆ-
που, πότερον μετὰ τῆς ἀληθείας ἐστὶν ἢ τὸ ὑναντίον·
καὶ ἀληθῶς φανῆ λεγομένη, καὶ συμβαίνουσαν δῆ-
που τοῖς διδασκάλοις ταύτην κριτέον ὡς ἐξ ὧν ἐκεί-
νοι διαιροῦσιν καλῶς ἀναβρώσκουσαν, καὶ χάριτας
ἰστέον τοῖς ἐξευρίσκουσιν, οὗτοι γὰρ τῷ μηδαμῶς ὑπ'
ἐκείνων εἰρησθαι καταφρονητέον αὐτῆς καὶ μηδὲν
ἐχούσης ἀπέδον πρὸς ἐκείνους καὶ τὴν ἀλήθειαν.
Εἰ γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς ἢ (1) τις ἄλλο· τῶν διδασκά-
λων λέγει, τῶν προσόντων τῷ Θεῷ τὰ μὲν κοινὰ
εἶναι, τὰ δὲ ἴδια, καταλείπει πάντως ἡμῖν καὶ τῶν
κοινῶν καὶ τῶν ἰδίων ἐξετάζειν τὴν φύσιν· καὶ εἰ
εις ἐπυθάνετο τούτου, τὸ δ' αἰτιατὸν τοῦ τίθης,
διδάσκαλε; τότε ἂν ἐδεῖθη τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως·
ἀναγκαίως. Εἰ δὲ τὸ ἴδιον, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ κοινὸν
συνεσταλμένως ἐλάμβανεν, οὐκ ἂν εἶχεν ὅπως
ἀποκρίναίτο δεξιῶς, ἀλλ' ἔδει τὴν διαίρεσιν ἀναρεῖν
αὐτὸν τὴν αὐτὴν, ἢ τὸ αἰτιατὸν μὲν λέγειν ἐν τι
τῶν ὑπαρχόντων εἶναι Θεῷ, ἀνευ δὲ τῶν εἰρημένων
ἀπάντων (2). Οἱ Λατίνοι τὴν σφῶν αὐτῶν δόξαν οὐκ
ἐκ ταύτης συνιστῶσι τῆς διαιρέσεως, οὐδ' ἀκούσειας
ἂν ποτε Λατίνου τινὸς ἐνευθεν ἐπιχειροῦντος, ἀλλὰ
τῶν Γραικῶν ἐν τοῖς ἴδιοις κατὰ Λατίνων συγγράμ-
μασιν ἀπὸ ταύτης τῆς διαιρέσεως ἀτόποις τισὶ πε-
ριβάλλειν περιομένους Λατίνους. Διτῶν γὰρ ὄντων,
φασὶ, τῶν ὑπαρχόντων Θεῷ, τῶν μὲν ἰδίων, τῶν
δὲ κοινῶν, εἰ μὲν τῶν κοινῶν καὶ οὐσιασθῶν τιθέασι
τὸ προβάλλειν, ἀνάγκη καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦτου μετέ-
χειν· εἰ δὲ τῶν ἰδίων τε καὶ προσωπικῶν, ἢ τῷ
Πατρὶ μόνον ἀνάγκη τοῦτο προσεῖναι, ἢ καὶ τὸν
Υἱὸν αὐτοῦ κοινωνοῦντα ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς πρόσω-
πον διὰ τὴν ἐνὸς προσωπικοῦ γίνεσθαι κοινωνίαν.
Τοιαῦτα τοίνυν ἐπιχειροῦντων αὐτῶν, οἱ Λατίνοι
σνηγοροῦντες; Πλανῆσθαι φασὶν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ
συνεπτυγμένου τῆς διαιρέσεως, καὶ τὰς ἀνάγκας,
ἐν αἷς συγκλείειν ἡγοῦνται Λατίνους, οὐδὲν ἐπι-
κόως ἀνάγκης εἶχειν δεικνύουσι, καὶ οὕτω τὴν ἀπαγω-
γὴν κενὴν καὶ σοφιστικὴν ἐλέγχουσι δῆπου, τό τε
κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον διαιροῦντες, ὡσαύτως δὲ καὶ
τοῦνομα τοῦ προσωπικοῦ διακρίνοντες. Περὶ ὧν λέ-
γειν ἔξω τῆς παρουσίας εἶναι χρείας ἡγοῦμενοι,
παραπέμπομεν τοὺς βουλομένους μαθεῖν τοῖς ἐκεῖνα
συγγριψάμενοις· ἀρκεῖ δὲ νῦν τοσοῦτον εἰπεῖν, ὡς
οὐ κατασκευάζοντες τὴν αὐτῶν δόξαν Λατίνοι τὴν
διαίρεσιν ἐκείνην τιθέασιν, ἀλλ' εἰς ἄτοπον λύοντες
ἀπαγωγὴν καὶ τὴν ἀνάγκην οὐκ ἀνάγκην εἶναι
δεικνύοντες. Ὅθεν εἰ καὶ μὴ λίαν λέγουσιν ἀναγ-
καῖα, ἀρκεῖ στίσις, ὅτι διὰ τούτων ἀναροῦσι καλῶς
τοὺς κατ' ἐκείνων ἀναγκαῖα συμπεραίνειν νομίζον-
τας· ἔξεστι γὰρ δι' ἐνδεγομένων λύειν οὐκ οὕτως,
ἀλλὰ φαινομένην ἀνάγκην. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἀναγκαῖα
λέγειν φασὶ καὶ τοῖς διδασκάλοις οὐ μόνον ἐπόμενα,

A falsa est omnis subdivisio, multa ex iis, quæ in
confesso sunt, e medio tollentur, et labor omnis
circa scientias erit inanis, quibus, si quid aliud,
certe dividendi ratio proficua est. Si vero non
licet falsam proferre subdivisionem, et hæc exa-
mini subjicienda erit, an veritate nitatur, an ea
prorsus privetur. Si veritati conformiter appareat
prolata, et doctoribus consonantem eam esse ju-
dicandum est, utpote ex rectis eorum divisioni-
bus resultantem, et gratiæ ejus inventoribus refe-
rendæ sunt, nullo vero modo contemnenda est eo
quod non sit ab illis enuntiata, cum et nihil habeat
difforme ad ipsos et ad veritatem. Si vero Dama-
scenus vel alius e doctoribus dicit, eorum quæ
insunt Deo alia communia esse, alia propria, re-
linquit prorsus nobis et communium et proprio-
rum naturam explorare; et si quis eum interroga-
ret: Quo in loco, o magister, collocas causatum?
tunc necessario nostra distinctione uteretur. Si
autem proprium et similiter commune contracte
sumeret et presse, non haberet, quod ad rem
dextere responderet; sed oporteret ipsam quam
posuit divisionem de medio tollere, vel causatum
dicere unum quid ex iis quæ Deo adsunt, absque
tamen prædictis omnibus (neutrū vero ex præ-
dictis). Præterea Latini suam ipsorum sententiam
non ex hac divisione confirmant, neque audiveris
aliquando Latinum quempiam exinde ratiocinan-
tem, verum Græcos audiveris in propriis contra
Latinos libris ab hac divisione Latinos absurdis
quibusdam irretire conantes. Aiunt enim: Cum
ea quæ Deo insunt duplicis sint generis, alia pro-
pria, alia vero communia, siquidem producere ad
communiam et essentialia referunt, necesse erit, et
Spiritus ejus esse participem; si vero ad propria
et personalia, tunc vel Patri soli inesse, vel si et
Filius in eo communicat, Filium unam fieri cum
Patre personam propter unius personalis charac-
teris communionem (a). Cum igitur Græci ita ar-
guant, qui a parte stant Latinorum falli eos asse-
runt a complicatione (b) divisionis, et logicas
necessitates, in quibus Latinos se prorsus inclu-
dere opinantur, nihil simile logicæ necessitati ha-
bere demonstrant. Atque sic deductionem inanem
et sophisticam convincunt, tum commune tum
propriū dividentes, et nomen personalis charac-
teris pari modo distinguentes. Cum de his di-
cendi in præsentia nullam necessitatem adesse cen-
seamus, qui volunt ea addiscere remittimus ad
eos, qui scriptis suis hæc pertractant; nec
autem sufficit id tantum dicere, quod Latini non
suam propriam sententiā probaturi illam ponunt

(1) Mon. 27, f. 202 a, ἢ.

(2) Suspicor quendam deesse post εἶναι Θεῷ (ut
v. g. οὐδῆτερον δὲ ἐκείνων), et verba, ἀνευ δὲ (ul.

(a) Ita post Photium de Spir. sancto mystagogia
c. 56, 66, Nicolaus Methonensis, syllog. c. 9, alii-
que plures.

(b) Το συνεπτυγμένον et adverbium συνεπτυγ-

χεῖς δὲ τῶν εἰρημένων, ad sequentia οἱ Λατίνοι
trahenda esse, cum secus ea propositio particula
hic admodum pro connexionione opportuna careret.

μέως (a verbo συμπύσω) sæpe apud Patres et
philosophos posteriores occurrunt; complexum
et complicatum denotant, maxime vero implici-
tum.

divisionem, sed deductionem in absurdum, quam adversarii proferre conantur, soluturi et quam jactant logicam necessitatem nullam prorsus esse ostensuri. Quare etiamsi non valde cogentia dicerent, sufficit ipsis, quod per ea præclare prosternunt eos qui contra ipsos concludere irrefragabilia arbitrantur; nam licet per possibilem logicam necessitatem non realem, sed apparentem evterere. Attamen et necessaria se profari dicunt et doctoribus non solum consentanea, sed et diserte ab eis enuntiata. Et hæc quidem hactenus.

Quoniam vero etiam ad divisionem arguendam proces- it, exempla eorum quæ duabus personis sunt communia afferens in medium atque ostendere satagens, nihil ita commune esse in divinis, ut et spirationem ex hoc censu posset ejicere, probandum est, eum in his quoque sicut et in aliis omnino errare. Ac primo quidem de causato seu principiato loquitur, id nullo pacto commune esse Filio ac Spiritui relate ad Patrem contendens. Oportebat vero ipsum meminisse verborum Nyssemi, qui ait : *Naturæ absque differentia unitatem confitentis, differentiam quæ est secundum causam et causatum, non negamus, in quo solum alterum ab altero distingui intelligimus; et ejus quod ex causa est, rursus differentiam percipimus.* Quo in dicto tum ipse tum omnes Latinis contradicentes illud alterum ab altero non quamlibet hypostasin a qualibet hypostasi interpretantur, sed Patrem et a Filio et a Spiritu, alterum intelligentes Patrem, ab altero vero sumentes ut a Filio et a Spiritu. Quod sanctum dicere arbitrantur secundum resumptionem in subdivisione ejus quod est ex causa; unde etiam secundum ipsas ratione causati distinguuntur a Patre et Filiis et Spiritus, utpote quod (causatum) communiter ipsis insit, atque adeo communiter, ut secundum hanc communionem etiam singulari numero et termino Filii et Spiritus significentur; ita enim dicunt ab altero, id est, a Filio et Spiritu. Verum vir iste non quomodo hoc intellexit, sed etiam causatum contendit vocem quidem esse solummodo unam, res vere duas, et quasi causam ponit, quod fieri prorsus nequeat, ut vel cogitatione concipiatur causatum absque modo in Filio atque Spiritu. Primo igitur imperitum et indoctum Nyssemum declarat Gregorium, quandoquidem ille confitens divinæ nature absque differentia unitatem eam, quæ est secundum causam et causatum differentiam non negat, in quo solum alterum ab altero cognoscitur distingui. Nam absurdus ille foret, si dum vellet divinas personas distinguere, solum voce tenus eas distingueret; et qua in re Nysseño pejor foret Sabellius, s: et Nysseño ipse sola quidem causæ et causati ratione Patrem a Filio et Spiritu distingui diceret, hoc vero, quo solo ab eis distinguitur, vocem quamdam esse astrueret, non vero rem? At si sapiens est Nysseño ac verax, ac vix ulli doctorum tum sapientia tum veracitate secundus, probe liquidum est, vere etiam causatum unam rem esse in

Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν διαίρασιν ἐλέγξει προήχθη τὰ παραδείγματα τῶν δυσὶ προσώποις κοινῶν εἰς μέσον τιθεῖς, καὶ γυμνάζων καὶ δεῖξαι βουλόμενος ὡς οὐδὲν οὕτω κοινὸν ἐν τοῖς θεοῖς, ἵνα καὶ τὸ προβάλλειν τῆς μοίρας ταύτης ἐκβαλεῖν δυναθῆ, ζεικτέον αὐτὸν καὶ τούτοις ὡσπερ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξαμαρτάνοντα. Πρῶτον μὲν γὰρ φησι περὶ τοῦ αἰτιατοῦ, μηδὲως εἶναι κοινὸν Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα· ἔδει δὲ αὐτὸν τὸ γούν τοῦ Νύσσης λαβεῖν ἐπὶ νοῦν λέγοντος, ὅτι τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀγνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν· καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος ἄλλην πάλιν διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Ἐν ᾧ δὴ ῥητῶ καὶ αὐτὸς μετὰ πάντων τῶν ἀντιλεγόντων Λατίνοις τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου οὐκ ἐκάστην ὑπόστασιν ἐκάστην ὑποστάσεως ἐξηγοῦνται, ἀλλὰ τὸν Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον μὲν τὸν Πατέρα νοοῦντες, ἑτέρου δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ὁ δὲ κατ' ἐπανάληψιν ἐν τῇ ὑποδιαίρεσει τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος εἰπεῖν ἠγοῦνται τὸν ἅγιον. Ὅθεν κατ' αὐτοὺς τῶ αἰτιατῶ διακρίνονται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς κοινῶς αὐτοῖς ἐνυπάρχοντι, καὶ οὕτω σφόδρα κοινῶς, ὥστε κατὰ ταύτην τὴν κοινωνίαν καὶ ὑπ' ἐνικῆ πτώσει τὴν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα σημαίνεσθαι· οὕτω γὰρ φασί, τοῦ ἑτέρου, ἤγουν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' ὁ ἀνὴρ οὐχ ὅπως τοῦτο συνέκρινεν, ἀλλὰ καὶ τὸ αἰτιατὸν φωνῶν εἶναι μόνον ἀποφαίνεται μίαν, πράγματα δὲ δύο, καὶ ὡσπερ αἰτία τῆσιν τούτου τὸ μὴ οἶδόν τε εἶναι μὴδ' ἐπινοοῖα λαβεῖν τὸ αἰτιατὸν ἀνευ τοῦ τρόπου, ἐπὶ γε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀμαθῆ τὸν Νύσσης ἀποφαίνει Γρηγόριον, εἴπερ ἐνεῖνος τὸ (1) τῆς θείας φύσεως ἀπαράλλακτον ὁμολογῶν τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνεῖται, ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνεται. Ἀποπος γὰρ εἴη βουλόμενος μὲν διακρίνειν τὰ θεῖα πρόσωπα, φωνῆ δὲ μόνον διακρίνων (2) αὐτὰ. Καὶ τί ὄν εἴη χεῖριον τοῦ Νύσσης Σαβέλλιος, εἰ καὶ ὁ Νύσσης αὐτὸς μόνῳ μὲν διακρίνεσθαι τῶ αἰτίῳ καὶ τῶ αἰτιατῶ λέγει τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τοῦτο δὲ, ᾧ μόνῳ διακρίνεται, φωνῆν τινα εἶναι καὶ οὐ πρᾶγμα; Εἰ δὲ σοφός ἐστιν ὁ Νύσσης καὶ ἀληθής; καὶ τῶν διδασκάλων ἂν οὐδενὶ σοφίας παραχωρήσειεν, ὡσπερ οὐδ' ἀληθείας, εὐδελον, ὅτι καὶ τὸ αἰτιατὸν ἀληθῶς πρᾶγμα ἐν ἐστίν, ἐν τῶ Υἱῷ καὶ τῶ Πνεύ-

(1) Cod. Mon. l. Quod si admittatur, ante ἀπαράλλακτον ponendum τό.

(2) Sic Marc. f. 156 b. Mon. f. 203 a, διακρίνοιναι.

ματι, ᾧ διακρίνονται· μόνῳ τοῦ Πατρὸς ὁμολογου-
 μένωσ. Οὐ γὰρ πρὸς τὸ διακρίνεσθαι ταῦτα τοῦ
 Πατρὸς ὁ διάφορος τρόπος τοῦ κοινού τούτου ζη-
 τεῖται πράγματος, ἀλλὰ τῷ μὲν ὅλως ἐξ αἰτίας
 εἶναι τοῦ Πατρὸς διακρίνονται· τῷ δὲ διαφόρως
 προσεῖναι τούτοις τοῦτ' ἐν κοινῷ, ἐν ἀλλήλοις ἔχουσι
 τὴν διάκρισιν. Ἐπειτα εἰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πράγ-
 μασι ἄλλως εἶχεν ὁ περὶ τῶν κοινῶν τούτων λό-
 γος, οὐκ ἂν ἦν ἀνάγκη καὶ περὶ τῶν θεῶν οὕτως
 ἔχειν ἡγεῖσθαι. Νῦν δὲ περὶ μὲν τῶν θεῶν λαμ-
 βάνει τεῦτο μηδενὸς συγχωροῦντος, καὶ οὕτως ἀπ'
 ἐναντιῶν τῶν κοινῶν τῆς πίστεως ὑποθέσεων ἀπό-
 τε (1) τῶν ἄλλων πραγμάτων οὐδεμίαν ἐπάγεται
 συμμαχίαν. Ἄλλ' εἰ διαλεκτικῆν ἥξει καὶ τὴν ἄλ-
 λην φιλοσοφίαν, ἐγίνωσκεν ἂν καλῶς ἐπὶ τε τῶν
 ἄλλων τίν τε τοῦ κοινού καὶ τῆς ἐπινοίας λόγον, B
 καὶ δὴ καὶ περὶ τῶν θεῶν αὐτῶν ἐκεῖθεν ἂν ὠδη-
 γεῖτο (2) πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἀκούων γὰρ ἐπι-
 νοίας εἶναι τὰ καθόλου τινὰς, οὐ πράγματα ὑπε-
 στώτα τῶν Περιπτωτικῶν ἀξιούτων, ὃ δὲ τίνα
 τρόπον καὶ ἡ ἡμετέρα πίστις προσέεται, νομίζει τὰ
 καθόλου μηδενὶ τρόπῳ πράγματα εἶναι, μήτε ὡς
 ἕκαστον ἔνεστιν ἐν αὐτῷ, μήτε ὡς συνάπτεται
 μεθ' ἑτέρου τινὸς· ἐν τῷ αὐτῷ πράγματι κατ' ἀλή-
 θειαν ὑφαστάται, καὶ τῆς οὐσίας· ἐκείνου γίνεται
 μέρος. Τοῦτο δὲ παντάνασις ἐστὶν ἀνόητον. Οὕτω
 γὰρ οὐδὲν ἦν ὑφασταχὸς ἐν τοῖς οὖσι, οὐδ' αὐτῆ
 γε ἡ πρώτη οὐσία τὸ πίνων ἕκαστον ὑποκείμε-
 νον, εἴπερ τὰ οὐσιώδη τῶν πραγμάτων μέρη. ταῦ-
 τα δὲ ἐστὶ τὰ καθόλου, ἐπινοιαί τινες ἦσαν μόνον, C
 καὶ καθῶς εἰσιν ἐν τοῖς πράγμασι. Ἄλλ' ἵνα καὶ
 αὐτὸς ὡς γοῦν μάθῃ καὶ πᾶς οὐκ εἰδῶς ὁμοίως
 αὐτῷ, ἔπαν καθόλου, καθὸ μὲν ἐν ἐστὶν ἐν αὐτῷ,
 ἐπινοιαί τίς ἐστὶν, οὐ πρᾶγμα ἰδίως ὑπάρχον καὶ
 ὑφαστάτως, ὡς οἱ περὶ Πλάτωνα νομοίκασι. Καθὸ δὲ
 μέρος ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ μερικῶ, πρᾶγμα τὸ
 ἐστὶ καὶ ὑφαστά· ἐν τῷ μερικῷ, καὶ ἐν ἐστὶ πρᾶγ-
 μα ἐν πᾶσι τοῖς τούτου μετέχουσιν. Οὐδὲ προσ-
 ἰστανται τὸ διαφόρως αὐτοῦ μετέχειν τῶν μετεχόν-
 των ἕκαστον. Ἡ γὰρ διαφορὰ τοῦ κοινού τούτου
 καὶ καθόλου οὐκ ἀπὸ τῆς αὐτοῦ πρόσεσι φύσεως,
 ἀλλ' ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ μερικὸν ἐφαρμογῆς, ἐν ᾧ τὴν
 ὑπαρξίν ἔχει. Τὸ γὰρ ζῶον γένος ὃν ἀνθρώπου καὶ
 ἵππου καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν τοῦ ζώου, καθόλου τέ-
 ἐστι καὶ ἐπινοια· καθὸ μὲν ὅν ἐν τι σημαίνει καὶ D
 μίαν ἐπινοίαν πολλοῖς πράγμασι ἐφαρμοσμένην,
 οὐδένα τρόπον ὑφασταχὸν ἐν τοῖς οὖσι τὸ ζῶον,
 οὐδ' ἐστὶν ἐν τοῖς οὖσι μία τις φύσις, ἣν ἐστὶν ἐπι-
 νοία αὐτὸ τοῦτο, οὐσίαν ἐμφυχον, αἰσθητικὴν καὶ
 μηδὲν ἕτερον, ὅπερ ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ ζώου· ἀλλὰ
 καθὸ διαφοραῖς τισιν ἀποτεμνόμενον εἰς τὴν τοῦ
 μερικῶ συνέλεκεται φύσιν, τοῦδε κάκεινου δηλονό-
 τι τοῦ εἶδους, πρᾶγμα ἐστὶν· ὥσπερ ἐν τῷ ἀνθρώ-
 πῳ τὸ ζῶον πρᾶγμα ἐστὶν εἰσκρινόμενον ἐν αὐτῷ
 διὰ τῆ· τοῦ λογικοῦ καὶ θνητοῦ διαφορᾶς. Ἄλλ' εἰ
 καὶ ἀδύνατον τὸ καθόλου τοῦτο, τὸ ζῶον, εἰς τὴν
 πραγματικὴν συνέλεκεσθαι φύσιν, εἰ μὴ διὰ τῶν

Filio et in Spiritu sancto, quo solo, ut ir. confesso
 est, a Patre distinguuntur. Non enim ad eos a
 Patre discernendos diversus requiritur hujusce
 communis rei modus, sed distinguuntur a Patre
 ex eo, quod omnino ex causa sunt; eo autem,
 quod diverso modo ipsis hoc commune inest, dis-
 tinctionem habent in se ipsis. Deinde licet in aliis
 rebus aliter se haberet ratio de his communibus,
 non tamen necesse esset, et de divinis censere ita
 rem se habere. Nunc vero ille de divinis id assu-
 mit, nemine concedente, et sic ab iis, quæ com-
 munitibus fidei suppositionibus sunt contraria et ab
 aliis rebus nullum sibi acquirit patrocinium. Ver-
 um si dialecticam novisset et reliquam philoso-
 phiam, tum probe cognosceret in aliis rationem
 ejus quod commune est et quod ad intelligentiam
 spectat, tum etiam, si de ipsis divinis sermo est,
 exinde ad veritatem manu duceretur. Cum enim
 Peripateticos censere audierit, cogitationes quas-
 dam esse universalis, non vero res subsistent-
 es, quod quodam modo et nostra fides admittit,
 putat universalis nullo modo esse res, neque pro-
 ut unum, quodque inest in ipso, neque prout cum
 alio quodam conjungitur, quod in eadem re se-
 cundum veritatem subsistit, atque pars illius sub-
 stantiae sit. Hoc vero est omni prorsus modo insa-
 num. Tali enim pacto nihil in existentibus foret
 subsistens, ne ipsa quidem prima substantia, ulti-
 mum omnium subjectum, quandoquidem essen-
 tiales rerum partes, quæ eadem sunt ac universa-
 lia, cogitationes quædam solummodo essent etiam
 prout sunt in rebus. Verum ut ipse licet sero et
 cum eo omnis qui pari modo rem ignorat id di-
 scat: omne universale, quatenus unum est in
 seipso, cogitatio quædam est, non res per se ex-
 sistens ac subsistens, ut Platonici arbitrati sunt;
 quatenus vero pars est substantiae rei particularis,
 res est et subsistens in particulari, et una res est
 in omnibus iis, quæ de eodem participant. Neque
 obstat, quod participantium unumquodque di-
 versis modo de eo participat; nam differentia in
 communi hoc et universali non a natura ejus ipsi
 inest, sed a connexionione et adaptatione ad particu-
 lare, in quo existentiam habet. Animal namque,
 quod genus est hominis et equi et aliarum ani-
 malis specierum, et universale est et cogitatio
 (s. idea); quatenus itaque significat aliquid
 unum et unam cogitationem (s. ideam), quæ
 multis rebus aptatur, nullo modo in existentibus
 subsistit animal, neque est in rebus existentibus
 una quædam natura, quam licet dicere hoc ipsum,
 nimirum substantiam animatam ac sensu præditam
 et nihil amplius, quæ est animalis definitio; verum
 quatenus diversis quibusdam substantiis ascriptum
 in naturam trahitur rei particularis, hujus illiusve
 nimirum speciei, res est; sicut in homine res est
 animal in ipso per differentiam rationalitatis et

(1) Mon. f. 203 b, δε.

(2) Mon. ὠδηγεῖται.

mortalitatis discretum. Attamen quamvis fieri nequeat, ut hoc universale, videlicet animal, in realem trahatur naturam nisi per differentias, vel quod idem est, ex diverso existendi modo, minime plane idem est ipsum universale et ejus existendi modus. Nam non idem sunt animal et animal rationale mortale in homine, quandoquidem si idem foret, sufficeret iis qui hominem definire volunt eum dicere animal, atque tunc is qui separat ab animali rationabilitatem et mortalitatem et simpliciter modum existendi, non animal secundum se consideraret (verum ut in homine conceptum illum considerat nullo pacto in rebus subsistentem), sed rem conceptui subjectam. Nam conceptus nullo modo est in homine, siquidem conceptui oppositæ virtualiter insunt differentiæ; animal vero in homine est cum quibusdam differentiis separatis et non contrariis; secus enim accideret, ut homo et ratione præditus et ratione carens, et mortalis et immortalis esset, et generatim oppositis rebus constaret. Atque exinde est, quod diversæ animalis species genere a cunctis alterius generis rebus separantur, differentiis autem vel hoc vel alio modo conceptis separantur ab invicem; et realiter talis distinctio in ipsis sit, quia res significant tum genus tum differentię ipsorum. Si vero et definitio ipsa, quæ ex his composita est, secundum alium modum conceptus quis est, quia pluribus convenit, hoc nihil præsentis disputationi adversatur. Quatenus enim rei quidditatem significat et cum ipsa re convertitur, neque universalis rationem habet, et tali pacto spectatæ definitionis etiam partes res sunt, etsi unumquodque seorsim universale est ac conceptus quidam vel generis vel differentię. Idem fere sermo est et de omni communi et universali respectu ad magis particulare, tum generis ad speciem, tum speciei ad individuum. Sic igitur et causatum in divinis personis, commune existens Filio et Spiritui, et circa hos dictum vel de iis prædicatum, prorsus sub ratione universalis sumitur et notio quædam est, ut et huic videtur; potius vero nec notionem hoc esse vult. Non distinguuntur vero hunc in modum accepto causato divinæ personæ. Verum quia commune hoc, quatenus consideratur ut existens in Filio et Spiritu, res est, hac communi re Filius et Spiritus a Patre distinguuntur, secundum Gregorium Nyssenum, imo secundum veram fidei suppositionem; diversus vero modus in utroque eos ab invicem distinguit, et si quis abstraheret hunc diversum modum solumque causati rationem in Filio et Spiritu relinquere, Filius et Spiritus solum ratione causati a Patre distinguerentur ut communi quadam differentia in communi re; et neque idem sunt tum diversus modus, quo causati sunt, tum hoc ipsum, esse causatum, neque separatim ab hoc modo causatum ratione duntaxat percipietur, quia commune quid est et universale. Verum quatenus est

A διαφορῶν, ταυτὸ δὲ εἶπειν ἐκ τοῦ διαφόρου τῆς ὑπάρξεως τρόπου, οὐ μὴν ταυτὸν εἶστιν αὐτὸ τε τὸ καθόλου καὶ ὁ τρόπος τῆς τοῦτου ὑπάρξεως. Οὐ γὰρ ἐστὶ ταυτὸν τὸ τε ζῶον καὶ τὸ ζῶον λογικὸν θνητὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπεὶ εἴπερ ταυτὸν ἦν, ἦρκει τὸν ἄνθρωπον ὀρίζομενός τῶν λέγειν αὐτὸν, οὐδ' ἄν τις χωρίσας τοῦ ζῴου τὸ λογικὸν καὶ θνητὸν καὶ ὅλως τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον θεωροῖη τὸ ζῶον καθ' ἑαυτὸ (πλὴν ὡς ἐν ἀνθρώπῳ τὴν ἐπινοίαν ἐκείνην θεωρεῖ, τὴν οὐδαμῶς ἐν τοῖς πράγμασιν ὑπεστώσαν), ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα τὸ τῆ ἐπινοίᾳ ὑποκείμενον. ἼΙ γὰρ ἐπινοία οὐδένα τρόπον ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἴπερ τῇ ἐπινοίᾳ αἱ ἀντικείμεναι ἐνυάρχουσι δυνάμει διαφοραὶ· τὸ δὲ ζῶον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μετὰ τινων ἀφωρισμένων καὶ οὐκ ἐναντίον ἐστὶ

B διαφορῶν· ἄλλως γὰρ συνέβαιεν ἂν τὸν ἄνθρωπον καὶ λογικὸν καὶ ἄλογον εἶναι καὶ θνητὸν καὶ ἀθάνατον, καὶ ὅλως τὰ ἀντικείμενα. Κάντεῦθεν ἐστὶν, ὅτι τὰ διάφορα τοῦ ζῴου εἶδη τῷ μὲν γένει πάντων χωρίζονται τῶν ἑτερογενῶν, τοῖς δὲ διαφοραῖς ὡδὲ πως ἢ ἄλλως συλλαμβινομένης; ἀλλήλων χωρίζονται, καὶ πραγματικῶς ἢ τοιαύτη διάκρισις ἐν αὐτοῖς γίνεται διὰ τὸ πρᾶγματᾶ σημαίνει τὸ τε γένος καὶ τὰς τούτων διαφοράς. Εἰ δὲ καὶ ὁ ὀρισμὸς αὐτῆς, ὁ ἐκ τούτων συγκαίμενος ἐπινοία τις ἐστὶν ἄλλον τρόπον ὅτι πλείοσιν ἀρμόζει, τούτο πρὸς τὸν λόγον οὐδὲν· καθὼ γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνει τοῦ πρᾶγματος καὶ ἀντιστρέφει τῷ πρᾶγματι, οὕτε τὸν τοῦ καθόλου λόγον ἔχει, οὕτ' ἐπινοία ἐστὶ, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ θεωρουμένου καὶ τὰ μέρη τοῦ ὀρισμοῦ πρᾶγματᾶ εἰσιν, εἰ καὶ ἕκαστον χωρὶς καθόλου ἐστὶ καὶ ἐπινοία τις ἢ γένους ἢ διαφορᾶς. Ὁ δ' αὐτὸς σχεδὸν λόγος καὶ ἐπὶ παντὸς κοινῷ καὶ καθόλου τῇ πρὸς τὸ μερικώτερον ἀποβλέψει, γένους ἢ τῇ πρὸς τὸ εἶδος, καλεῖσθους τῇ πρὸς τὸ άτομον. Οὕτω τοῖσιν καὶ τὸ αἰτιατὸν ἐπὶ τῶν θείων προσώπων, κοινὸν τυγχάνον Υἱῷ καὶ Πνεύματι, καὶ περὶ τούτων λεγόμενον ἢ τούτων κατηγορούμενον τῷ καθόλου λόγῳ λαμβάνεται πάντως, καὶ ἐπινοία τις ἐστὶν, ὡς καὶ τούτῳ δοκεῖ· μᾶλλον δὲ αὐτὸς οὐδ' ἐπινοίαν εἶναι τοῦτο βούλεται. Οὐ διακρίνεται ἐκ τούτου τὸν τρόπον λαμβανομένην τῷ αἰτιατῷ τὰ θεῶν πρόσωπα· ἀλλ' ἐπεὶ τὸ κοινὸν τοῦτο, καθὼ θεωρεῖται ὡς ἐνυπάρχον ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, πρᾶγμα ἐστὶ, τῷ κοινῷ τούτῳ πρᾶγματι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς διακρίνονται, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν ἀληθινὴν τῆς πίστεως ὑπόθεσιν· ὁ δὲ διάφορος αὐτοῦ τρόπος ἐν ἑκατέρῳ διακρίνει ταῦτα πρὸς ἄλληλα· κἄν τις ἀφελὼν τὸν διάφορον τρόπον τούτου τὸν τοῦ αἰτιατοῦ λόγον ὑπολείποι μόνον ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ αἰτιατῷ μόνον τοῦ Πατρὸς διακριθήσονται ὡς κοινῇ τινι διαφορᾷ καὶ ὡς κοινῷ πρᾶγματι· καὶ οὕτε ταυτὸν ἐστὶν ὁ τε διάφορος τρόπος τοῦ αἰτιατὸν εἶναι καὶ τοῦτ' αὐτὸ τὸ εἶναι αἰτιατὸν, οὕτε τοῦ τρόπου τούτου χωριζόμενον τὸ αἰτιατὸν ἐπινοία καταληφθήσεται μόνον διὰ τὸ κοινὸν τι εἶναι καὶ καθόλου. Ἀλλὰ καθὼ ἐστὶν ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, πρᾶγμα ἐστὶν, εἰ καὶ

καθ' ἑαυτὸ ἐπίνοιά τις τοῦτ' ἐστὶ· διακρίνεται δὲ ὁ υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς οὐ τῷ αἰτιατῷ, καθὼς καθ' αὐτὸ θεωρεῖται καὶ ὡς ἐπίνοια, ἀλλὰ τῷ αἰτιατῷ, καθὼς ἐστὶν ἐν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ οὐδ' ἐπὶ τῶν κτιστῶν ἄλλως ἔχειν τοῦτο δύναται, σχολῆ γε ἐπὶ τῶν θείων προσώπων, ὧν ἡ διάκρισις τελωτάτη καὶ πραγματικὴ ἐστίν, οὐκ ἐπινοίας καὶ λόγου κατὰ τὴν Σαβελλίου φλυαρίαν καὶ πλάνην.

Τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων θαρβρόντως καὶ Λατίνοι συμπερανοῦσιν, ὡς ἔστιν ἄρα τι κοινὸν δυοῖ μένων προσώποις, ὡς Υἱῷ καὶ Πνεύματι τὸ αἰτιατόν. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴ πέμπειν τοῦ καταλόγου τῶν δυοῖ προσώποις κοινῶν ἐκβαλεῖν ἐπεχείρησεν, ἴδωμεν ἄφησι καὶ περὶ τούτου ἐπιδρομάδην, ὡς ἐγχωρεῖ, ἵνα μὴ δόξῃ τι λέγειν γενναῖον καὶ κρείττον ἀντιλογίας, οὐχ ὅτι πολλῇ Λατίνοις ἀνάγκη καὶ περὶ τούτων ἀπολογεῖσθαι, ἐπει, καθὼς εἴρηται, ἃ περὶ τῶν κοινῶν δυοῖ προσώποις ὑπαρχόντων ἀξιοῦσι Λατίνοι, οὐ τὴν δόξαν κατασκευάζοντες, ἀλλὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ἀντιθέσεις λύοντες λέγουσι. Πρόθεσιν τοίνυν ἔχων δεῖξαι, ὅτι τὸ πέμπειν οὐκ ἐστὶ τῶν δυοῖ προσώποις κοινῶν, ὥσπερ οὐδὲ τὸ αἰτιατόν, ὡς ἔμετο δεῖξαι, δεικνύσιν ἐκ τοῦ τρισὶν εἶναι τοῦτο κοινῶν, καὶ φησιν, ὅτι τὸ πέμπεσθαι τὴν εὐδοκίαν δηλοῖ, κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον· ἡ δὲ εὐδοκία κοινή· καὶ τὸ πέμπεσθαι ἄρα. Πρῶτον τοίνυν ἁμαρτάνει περὶ τοῦ πέμπειν προθέμενος, περὶ δὲ τοῦ πέμπεσθαι ἀποδεικνύς. Ἐπειτα καὶ τὸν Πατέρα πέμπεσθαι λέγων ὡς καὶ αὐτὸν εὐδοκοῦντα, ὅπερ οὐδεὶς εἶπεν, οὕτω φύρει πάντα καὶ συγγέει κακῶς. Ἄλλ' ὁ θεὸς Γρηγόριος τὴν ἀποστολὴν εὐδοκίαν φησιν, οὐ τὴν ἐκ τοῦ ἀποστέλλεσθαι, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀποστέλλειν παραγενομένην· διὸ καὶ φησι· Τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς ἀποστολὴν εἶναι νόμισον, ἀποστολὴν δηλονότι τοῦ Πατρὸς ὡς ἀποστέλλοτος, ὡσανεὶ λέγων· Τὸ ἀποστέλλειν τὸν Πατέρα ἀντὶ τοῦ εὐδοκεῖν αὐτὸν νόησον. Εἰ γοῦν τις διορθούμενος τὸν ἄνδρα λέγει κατὰ Λατίνων· Ἔστω, τὸ πέμπειν τὴν εὐδοκίαν δηλοῖ· ἡ δὲ εὐδοκία κοινή, καὶ τὸ πέμπειν ἄρα κοινῶν, ὥστε οὐ μάλλόν ἐστι δυοῖ προσώποις κοινὸν ἢ καὶ ταῖς τρισὶ θεαρχικαῖς ὑποστάσεσιν· ἀλλὰ πρῶτον μὲν τῶν αἰρετικῶν λεγόντων, δευτεροῦς ἀξιώμα τὸν Πατέρα πρὸς τὸν υἱὸν ἔχειν, ὅτι πέμπειν αὐτὸν καὶ παπομφεῖναι λέγεται, ὁ θεὸς Γρηγόριος θέλησιν εἶναι τὴν πέμφειν λέγει· ὡς ἔάν τις ἀντὶ τοῦ, Πέμπει ὁ Πατὴρ τὸν υἱόν, εἴποι μεταλαβὼν, ὅτι εὐδοκεῖ τοῦτον ἐλθεῖν εἰς τὸν κόσμον. Εἰ γοῦν ἡ θέλησις τῶν πρὸς τὴν κρίσιν χαρισμάτων κοινή ἐστίν, ἀλλ' ἡ θέλησις τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταύτην γίνεσθαι, τοῦ ἡμετέρου μεσίτου, ἰδίως ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς· οὐ γὰρ ἐστὶ καὶ αὕτη κοινή τε καὶ ἀντιστρέφουσα· εἰ γὰρ ἂν ἠθέλησε καὶ ὁ υἱὸς διὰ τοῦ Πατρὸς ταύτην γίνεσθαι, καὶ ἐπεμφεῖν ἂν ὁ υἱὸς εἰς τὸν κόσμον τὸν Πατέρα· τοῦτο δὲ οὐκ ἐστὶ. Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ ταύτης τῆς θέλησεως, ἢ ὁ Θεὸς θέλει τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ εἰς τὸν κόσμον ἐλθεῖν; θέλει μὲν ὁ Πατὴρ γενεῖν (οὐ γὰρ

in Filio et in Spiritu sancto res quædam est, etsi secundum se notio quædam est. Distinguuntur autem Filius et Spiritus a Patre ratione causati, non quatenus secundum se consideratur et prout notio est, sed ratione causati, quatenus est in ipsis. Si enim ne in creatis quidem rebus res aliter se habere potest, vix in divinis personis id credibile, quarum distinctio perfectissima ac realis est, non conceptus ac rationis, ut Sabellii nugæ erroneeque volunt.

Hæc igitur cum ita se habeant, confidenter et Latini concludent, esse proinde quid duabus duntaxat personis commune, ut Filio et Spiritui sancto ex causa esse. Quoniam vero et missionem (sive mittere) ex eorum quæ duabus personis sunt communia, albo expungere ac demere nitebatur, videamus quæ dicit et circa hoc festinanter et obiter, prout datum est, ne quid sublime atque omni exceptione majus dicere videatur, non vero quod magna Latinis incumbat necessitas et de his defensionem proferre, quandoquidem, ut jam dictum est, quæ de his quæ communiter duabus personis conveniunt, statuunt Latini, ea non ad sententiam suam probandum dicunt, verum ad objectiones adversus eandem motas dissolvendas. Igitur ipse (Marcus) dum propositum habet, ut probet, mittere seu missionem activam non esse ex iis quæ duabus personis sunt communia, quemadmodum neque ex causa esse, ut putabat se ostendisse, ex eo rem probat, quod tribus id sit commune, et ita concludit: Mitti (seu missio passiva) denotat beneplacitum secundum divum Gregorium; atqui beneplacitum est commune; ergo et mitti. Ac primo quidem in eo peccat, quod de missione activa propositum habens rem probare conatur de passiva missione. Deinde dum dicit, etiam Patrem mitti, utpote qui et ipse beneplacitum habeat, quod nemo dixit, sic cuncta misere confundit ac commiscet. Verum, ait, divus Gregorius missionem dicit beneplacitum. At non eam, qua quis mittitur, sed eam, qua mittit; idcirco et dicit: Beneplacitum Patris missionem esse puta, missionem videlicet Patris ut mittentis; ac si diceret: Patrem mittere pro beneplacitum habere intellige. Si igitur quis virum hunc corrigens adversus Latinos dicit: Esto, mittere beneplacitum denotet; ad beneplacitum commune est; ergo et mittere; unde non magis duabus personis commune est quam tribus divinis hypostasisibus, huic ita respondemus: Primo cum hæretici dicerent, domini dignitatem habere Patrem præ Filio, quia hunc mittere et misisse dicitur, divus Gregorius voluntatem esse missionem dicit, ac si quis pro eo ut dicat, *Mitti Pater Filium*, exponendo affirmaret, Patri beneplacuisse, ut Filius veniret in mundum. Si itaque voluntas beneficiorum ad creaturam demittendorum communis est, tamen voluntas, ut per Filium ea fiat, nostrum mediatorem, proprie Patris est; non enim et hæc communis est ac convertibilis; secus enim et Filius voluisset per

Patrem eam fieri et in mundum Filius misisset Patrem. Et quid oportet dicere de hac voluntate, qua Deus Filium suum unigenitum vult venire in mundum? Vult Pater generare (neque enim invitatus generat); vult Filius eadem voluntate generari (neque enim generatur invitatus), sed non sic eadem voluntate, ut Pater generari velit, quod vult Filius, vel Filius generare, quod vult Pater. Et rursus est Filius ex voluntate Dei, secundum theologos; est ex ea et Spiritus sanctus; est ex ea et creatura; sed secundum modum diversum, licet eadem voluntas sit in Patre. Facile itaque si quis simpliciter de divina voluntate loquatur, hunc in multa incidere absurda manifestum esse puto. Si ergo et velle et beneplacitum habere divinis personis commune est relate ad creaturam, atamen non propter hoc et mittere commune est, quamvis mittere significare voluntatem et beneplacitum divus Gregorius dixerit; neque quibus commune est, iis prorsus eodem modo commune sit necesse est. Mittit enim Filius Pater, mittit eum quoque Spiritus sanctus; sed Pater eum mittit ut Deum et ut hominem (nam axioma illud: *Deitas non mittitur* (a) de communi notione vocis *mitti* intelligitur, cui simul adest tum servilis ministerii modus, tum transitus secundum modum et tempus, non autem de ipsa actione, qua mittitur, iis omnibus abstractis ab ea, quæ ex communi notione sumuntur). Mittit igitur, inquam, Pater Filium et ut Deum et ut hominem; sed Spiritus Filium mittit solummodo ut hominem. Si vero posset Spiritus eum ut Deum quoque mittere, atamen id non faceret secundum generandi operationem sicut Pater (mittit enim Pater Filium generando), neque secundum aliam quampiam ejusmodi operationem, sed secundum simplex quoddam beneplacitum vel voluntatem, qua vult Filium ex Patre mitti. Pariter mittit, ut in confesso est, et Pater et Filius Spiritum sanctum atque eodem modo, quia secundum eandem producendi operationem, et si mittere est beneplacitum habere atque beneplacitum commune, tamen Spiritus sanctus non dicitur et seipsum mittere; nam secundum nullam operationem, quæ Deo sit conveniens, seipsum mittit, quandoquidem nullo modo est seipsius principium. Verum nonnulli dicunt posse et Spiritum sanctum dici a seipso mitti vel seipsum mittere; sed secundum illam certe voluntatem, qua vult seipsum mitti ab illis, a quibus mitti dicitur; eum vero simpliciter se mittere, sicut a Patre et Filio mittitur, nemo dixit neque dicet. Ad hoc nos trahunt et illa verba: *Ne Deo contrarius esse videatur*. Nam voluntatem, ut mittatur, habet et ipse, sicut et Pater volunta-

A άκιον) · θέλει δὲ ὁ Υἱὸς· τῇ αὐτῇ θελήσει γε νᾶσθαι (οὐ γὰρ άκιον), ἀλλ' οὐχ οὕτω τῇ αὐτῇ, ὥστε τὸν μὲν Πατέρα θέλει γεννᾶσθαι, ὃ θέλει ὁ Υἱὸς, ἢ τὸν Υἱὸν θέλει γεννᾶν, ὅπερ ὁ Πατὴρ θέλει. Καὶ πάλιν ἐστὶ μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ θελήσεως, κατὰ τοὺς θεολόγους· ἔστι δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔστι δὲ καὶ ἡ κτίσις· ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, καίτοι τῆς αὐτῆς θελήσεως οὐσης ἐν τῷ Πατρὶ. "Ὅτι τοῖνον εἴ τις ἀπλῶς περὶ τῆς θείας λέγει θελήσεως, ἐξῆδιν ἔστιν αὐτὸν πολλοῖς ἀτόποις περιπέσειν, πρόδηλον δῆπου. Εἰ γοῦν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ εὐδοκεῖν κοινόν ἐστὶ τοῖς θείοις προσώποις πρὸς τὴν κτίσιν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ τὸ πέμπειν ἐστὶ κοινόν, εἰ καὶ τὸ πέμπειν τὸ εὐδοκεῖν καὶ τὸ θέλειν σημαίνειν εἶπεν ὁ θεῖος Γρηγόριος, οὐδ' εἷς ἐστὶ κοινόν, πάντη τὸν αὐτόν ἐστι τρόπον κοινόν ἐξ ἀνάγκης. Πέμπει γὰρ τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ, πέμπει δὲ τοῦτον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ὁ μὲν Πατὴρ ὡς Θεὸν καὶ ὡς ἄνθρωπον (τὴ γὰρ, Θεότης οὐκ ἀποστέλλεται, περὶ τῆς κοινῆς ἐννοίας τῆς τοῦ ἀποστέλλεσθαι νοεῖται, ἢ συνέστιν ὃ τε τῆς δουλικῆς ὑπουργίας τρόπος καὶ ἡ κατὰ τε τρόπον καὶ χρόνον μετάβασις, οὐ μὴν περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τοῦ ἀποστέλλεσθαι (1), τούτων ἀπάντων ἀφαιρεθέντων αὐτῆς, ἅπερ ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας λαμβάνεται). Πέμπει τοῖνον ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν καὶ ὡς Θεὸν καὶ ὡς ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱὸν πέμπει μόνω; ὡς ἄνθρωπον. Εἰ δ' οἶδόν τε τὴν καὶ ὡς Θεὸν πέμπειν αὐτόν, ἀλλ' οὗτοι γε κατὰ τὴν τοῦ γεννᾶν ἐνεργείαν, ὡπερ ὁ Πατὴρ (πέμπει γὰρ αὐτόν γεννῶν), οὕτε κατ' ἄλλην τινὰ τοιαύτην ἐνεργείαν, ἀλλὰ κατὰ τινὰ ἀπλῆν εὐδοκίαν μόνον ἢ θελήσειν, ἢ θέλει τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς πέμπεσθαι. Ὡσαύτως δὲ πέμπει μὲν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμολογουμένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ὡσαύτως, ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ προβάλλειν ἐνεργείαν, καὶ εἰ τὸ πέμπειν τὸ εὐδοκεῖν ἐστὶ καὶ ἡ εὐδοκία κοινή, ἀλλ' οὐ καὶ ἑαυτὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται· κατ' οὐδεμίαν γὰρ ἐνεργείαν ἑαυτὸ πέμπει θεῶν πρόπουσαν, εἴπερ οὐδενὶ τρόπῳ ἀρχὴ ἐστὶν ἑαυτοῦ. Ἀλλ' ἐννοίῳ φασιν, ὅτι δύναται καὶ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι πέμπεσθαι ὑφ' ἑαυτοῦ ἢ πέμπειν ἑαυτό· ἀλλὰ κατ' ἐκείνην δῆπου τὴν θέλησιν, ἢ θέλει ἑαυτὸ πέμπεσθαι ὑπ' ἐκείνων, ὑφ' ὧν πέμπεσθαι λέγεται· ὅτι δὲ ἀπλῶς ἑαυτὸ πέμπει, καθὼς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται, οὐδεὶς εἶπεν οὐδὲ ἐρεῖ. Εἰς τοῦτο δὲ φέρει καὶ τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ἀντιθεόν. Τὴν γὰρ τοῦ πέμπεσθαι θέλησιν καὶ αὐτὸ ἔχει, ὡπερ καὶ ὁ Πατὴρ τὴν τοῦ πέμπειν αὐτό· οὐ μὴν, διότι τὸ πέμπειν τὸ εὐδοκεῖν ἐστὶ, εὐδοκοῦν πέμπεσθαι καὶ ἑαυτὸ πέμπει, καθὼς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται. "Ὅτι δὲ τὸ πέμπεσθαι τὴν πρὸς τὴν αἰτίαν ἀναφορὰν δηλοῖ, θαυμάζω ὅπως ἔλαβεν ἑαυτὸν ἐξεπίπῳν·

(1) Verba νοεῖται ἢ συνέστιν—τοῦ ἀποστέλλεσθαι bis Mon. cod. scriptor f. 205 b extr. p. et f. 206 a. int. exhibet.

(a) Θεὸς οὐκ ἀποστέλλεται, *Deus non mittitur*. Hoc axioma Beccus in Camateri Animadv. c. 11 (*Gr. orih.* II, 318, 319), occasione textus Chryso-

stomi ita discrete loquentis (*ibid.* p. 314), eo sensu usurpari statuit, quod a divinis personis separatio ac divisio localis (διάστασις τοπική) procul absit.

οὐ γὰρ δυνήσεται λέγειν, ὡς ἄρα τὸ πέμπεσθαι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς δηλοῖ τὸ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὰ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφέρεσθαι πάντα, ἥτις ἐστὶν ὁ Πατήρ, τὸ δὲ πέμπεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δηλώσει τὸ πρὸς τὴν αἰτίαν τὰ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφέρεσθαι (1) πάντα, ἥτις ἐστὶν ὁ Πατήρ ἅμα καὶ ὁ Υἱὸς μὴ πέμψει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποστέλλοντας. Εἰ δὲ τοῦτ' ἐστίν, ἄρχει τὸ πέμπεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ καὶ πάντα τὰ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν ὡς ἀρχὴν ἀναφέρεσθαι, ἀρχὴν δὲ οὐκ ἄλλην παρὰ τὸν Πατέρα, ὡς εἴρηται. Ἐπειτα ἀδύνατον εἶναι λέγει τὸ πέμπειν ἰδιότητα εἶναι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα, εἴπερ τὸ μὲν πέμπειν ἐστὶ χρονικόν, οὐδεμία δὲ ἰδιότης τῶν θεῶν προσώπων ἐστὶ χρονική, ἀλλ' ἀίδιος καὶ ἀναρχός, καὶ εἰ ἀδύνατον, εἶναι ἰδιότητα, πολλοῦ δεῖν φησὶν εἶναι ταυτὸν τῆ ἀνάρχου καὶ ἀίδιου προῦδου τοῦ Πνεύματος. Πρώτον μὲν κακῶς λέγει μηδεμίαν εἶναι ἰδιότητα χρονικῆν. Εἰ γὰρ οὐδεμία ἰδιότης ἐστὶ χρονική, καὶ οὐδὲν χρονικὸν ἰδιότης ἐσται· ἡ σάρκωσις ἄρα τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐσται ἰδιότης τοῦ Υἱοῦ χρονική οὐσα· ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον· οἱ τε γὰρ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας· καὶ ταύτη διακρίνουσι τὸν Υἱὸν Πατρὸς τε καὶ Πνεύματος, καὶ ἄλλως, εἰ μὴ ἴδιον ἐσται, κοινὸν ἐσται, καὶ οὕτω σαρκωθεῖσα καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις καὶ (ἡ) τοῦ Πνεύματος· νοηθήσεται. Ἐπειτα εἰ καὶ ἡ πέμψις χρονική ἐστίν, ἀλλὰ τὸ πέμπειν οὐκ ἐστὶ χρονικόν. Τῷ μὲν γὰρ πέμπειν ἡ ἰδιότης τοῦ προσώπου τοῦ δυναμένου πέμπειν νοεῖται, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πέμπεσθαι ἡ ἰδιότης τοῦ πέμπεσθαι δυναμένου. Ἡ δὲ πέμψις τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν δηλοῖ τῆς τοιαύτης ἰδιότητος· ἐπειδὴν διὰ τῆς· ἐξω ἐνεργείας ἡ τοιαύτη δύναμις ἡ ἰδιότης φανερωθῆ. Εἰ δὲ καὶ ταυτὸν εἶναι δοθῆ τὸ τε πέμπειν καὶ ἡ πέμψις, ἀλλὰ τὸ τε πέμπειν καὶ τὸ ἀίδιως· προάγειν αὐτὸ τὸ κεμπόμενον πρόσωπον οὐδὲν διαφέρει κατὰ τὸ πρᾶγμα· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πέμπεσθαι καὶ τὸ ἀίδιως· προῖναι, εἰ δὲ καὶ μὴ ἐστὶ ταυτὸν τῷ πράγματι, ἀλλὰ ἐπεται θατέρω θάτερον, ὥστε τῷ κεμπόμενῳ προσώπῳ καὶ τὸ ἀίδιως προάγεσθαι ἀρμότει, καὶ εἰ τὴ μὴ παρὰ ἀίδιως προάγεται, μὴ δὲ πέμπεσθαι τοῦτο δύνασθαι· ἐνταῦθεν γὰρ ἀδύνατον τὸν Πατέρα πέμπεσθαι διὰ τὸ μηδὲ παρὰ τινος· προῖναι. Ὅποταν τοίνυν καὶ τὰ ἄλλα πάντα συγχωρηθῆ, ἀλλ' ἐπειδὴ τῷ χρονικῶς προϊόντι καὶ τὸ ἀίδιως· προῖναι ἀρμόττει, πρόεισι δὲ χρονικῶς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρ' αὐτοῦ κεμπόμενον, καὶ ἀίδιως ἐξ αὐτοῦ πρόεισι. Κάντεῦθεν ἐστίν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ λέγεται παρ' ἑαυτοῦ πέμπεσθαι, ὡς περ οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ προῖναι,

(1) Mon. ἀναφέρεται.

(a) Hoc absurdum Latinis tribuit Nicolaus Methoniensis, quod statuant mitti Spiritum a Filio et a Filio procedere esse plane idem; inde concludens, mitti Filium a Patre etiam idem fore ac Filium per eundem a Patre, quo proprietates coniunguntur. Cod. Mon. 65, f. 81, cap. 34: "Ἐτι εἰ ὅτιοι πέμπεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγε-

tem habet, ut eum mittat; sed minime, quia mittere est beneplacitum habere, dum beneplacitum habet in eo quod mittatur, et seipsum mittit, quemadmodum mittitur a Patre et Filio. Quod vero mitti relationem ad causam declarat, miror quomodo se id edivisse plane ipsum fugiat; neque enim poterit dicere: mitti Filium et Spiritum a Patre significare ad primam causam referri omnia, quæ ad eos pertinent, qui ex ea sunt, videlicet ad Patrem, sed mitti Spiritum sanctum ex Patre et Filio non significare referri omnia eorum, qui ex ipsa sunt, ad causam, quæ quidem est Pater et Filius simul una missione Spiritum sanctum mittentes. Quod si ita est, sufficit id, quod Spiritus sanctus mittitur a Filio, ad hoc, ut omnia quæ sunt Spiritus, ad Filium ut ad principium referantur, principium vero non aliud a Patre, uti dictum est. — Deinde impossibile esse dicit, ut mittere sit proprietas Patris et Filii quoad Spiritum, quandoquidem mittere sit temporarium, nulla vero divinarum personarum proprietates temporaria, sed sempiterna et absque initio; et si impossibile, ut sit proprietas, multo minus idem esse posse asserit cum Spiritus sancti processione æterna atque initio carente. Sed primo male dicit nullam esse proprietatem temporalem. Etenim si nulla proprietas est temporalis, etiam nihil temporale erit proprietas; incarnatio ergo Filii non erit Filii proprietas, cum temporalis sit; sed hoc impossibile: nam Ecclesiæ doctores et ex hac distinguunt Filium a Patre et Spiritu; et præterea si non est aliquid proprium, erit commune, et sic hypostasis quoque Patris, sicut et hypostasis Spiritus incarnata concipietur. Secundo, si etiam missio temporalis sit, attamen mittere non est temporale. Nam sub voce mittere intelligitur proprietas personæ, quæ mittere potest; similiter sub voce mitti proprietas personæ, quæ potest mitti; missio vero actum seu operationem ipsam ejusmodi proprietatis significat, cum per operationem externam talis virtus vel proprietas manifestata fuerit; et si idem esse concedatur mittere et missionem, tamen tum mittere tum sempiternæ producere ipsam personam missam nihil differunt secundum rem. Sic pariter et mitti et sempiternæ prodire; etsi non idem realiter est (a), tamen alterum alterum sequitur; quare missæ personæ convenit et æternaliter produci, et si quid non ab aliquo æternaliter producit, neque mitti id (ab illo) potest; hinc enim impossibile est Patrem mitti, quia neque a quoquam prodit (b). Quod si igitur et reliqua omnia concedantur, attri-

ται, διὰ τοῦτο καὶ ἐκπορεύεσθαι δεδωκαίωται λέγεσθαι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Υἱὸς πεμπέσθαι λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, λεγέσθω καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ἵνα μὴ μόνον τὸ τοῦ Πατρὸς ἵδιωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος· σφραγίσθηται, καὶ εἰς ἐν ἡ ὅλη θεότης πρόσωπον συσταθῆ, κ. τ. λ.

(b) Cf. S. Thomam, p. 1, q. 43.

men, quoniam ei quod temporaliter prodit etiam æternaliter prodire convenit, prodit vero temporaliter ex Filio Spiritus sanctus ab ipso missus, etiam æternaliter ex eo procedit. Atque exinde est, quod Spiritus sanctus non dicitur a seipso mitti, sicut neque ex se ipso prodire, neque mittere seipsum, sicut neque seipsum producere. Si vero et mittit Filium, at cum mittit, quatenus caro factus est; atque hæc responsio non est sophistica, sed vera. Nam Theologus etiam a Domino (Spiritu) mitti Filium, potissimum ut hominem, dicit; si vero et concedit eum mitti qua Deum, attamen nihil impossibile consequi affirmat, si missionem quis beneplacitum intelligat; unde etiamsi mittatur a Spiritu, si quidem quatenus est homo, quod et principaliter dici oportet, nihil contra Latinos valet; si vero quatenus est Deus, beneplacitum Spiritus sancti missio intelligitur, et neque hoc contra Latinos facit, quemadmodum paulo ante diximus. Sed si qui non probat sophisticè argumentatur, magis argumentatur sophisticè, qui non ostendit, quomodo ut Deum mittat Filium Spiritus sanctus; etenim nullo modo id ab aliquo sanctorum dictum ostendere potest. Accedit, quod et magnopere inopinatum et inexpectatum habet: in omnibus communionem Filii ac Spiritus in ratione causati nihil esse mirum ac peregrinum ait, sed Patris et Filii in aliqua re communionem peregrinam et miram deprædicat. Primo igitur non oportebat ipsum fidei veritatem in eo quod non mirum et insolitum est, constituere; e contrario enim fidem nostram novimus abundantem iis quæ stuporem difficultatemque injiciunt. Potius dubitaret quis non immerito, utrum opinatur mirandum, si producere commune est Filio ac Patri, an vero si eis commune est mittere; neque enim id liquet. Si igitur loqui vult de *producere* (producendo), attamen circa mittere versabatur propositum; oportebat enim eum ostendere, neque *mittere* esse ex eorum numero, quæ sunt duabus personis communia, sicut neque *ex causa esse*; si vero loquitur de *mittere*, non erat cur miraretur, si commune est Patri et Filio. Etenim Patrem et Filium mittere Spiritum sanctum, non licet inficias ire, cum Veritas ipsa utrumque affirmet (a); non ergo unius est personæ; Spiritum vero mittere seipsum vel a seipso mitti, nullibi Scripturarum dictum reperitur; non ergo et trium personarum est mittere Spiritum sanctum. Eisi enim Spiritus ubi vult spirat, at certe non et seipsum mittit vel a seipso mittitur. Nam mittere ordinem declarat unius personæ ad alteram, ad minimum eum quem ipse progrediens ponit, quod, cum una divina persona invisibilis facta fuerit, altera manifestatur (b). Quem ordinem impossibile est censere ordinem

(1) Mon. f. 207 a, πνι, i. c. Πνεύματι.

(a) Nimirum Christus Joan. xiv, 16, Patrem missurum esse Spiritum sanctum dixit; Joan. xv, 26

οὐδὲ πέμπειν ἑαυτὸν, ὡς περ οὐδὲ προβάλλειν ἑαυτόν. Εἰ δὲ καὶ πέμπει τὸν Υἱόν, ἀλλὰ κατὰ γέγονε σάρξ· καὶ αὕτη ἡ ἀπόκρισις οὐκ ἐστὶ συμφιστικὴ, ἀλλ' ἀληθής. Ὁ γὰρ Θεολόγος· καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου πέμπεσθαι τὸν Υἱόν, προηγουμένως· μὲν ὡς ἄνθρωπον, λέγει· εἰ δὲ καὶ ὡς Θεὸν συγχωρεῖ μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἀδύνατον ἔπεσθαι λέγει, ἂν τὴν ἀποστολὴν εὐδοκίαν τις νοήσῃ· ὥστε καὶ ἐπὶ τὸν τοῦ Πνεύματος πέμπηται, εἰ μὲν ὡς ἄνθρωπος, ὃ καὶ προηγουμένως λέγεσθαι δεῖ, οὐδὲν τοῦτο κατὰ Λατίνων ἐστίν· εἰ δὲ ὡς Θεός, ἡ εὐδοκία τοῦ Πνεύματος ἀποστολὴ νοεῖται, καὶ οὐδὲ τοῦτο κατὰ Λατίνων ἐστίν, ὃν τρόπον ἐναγχος εἴρηται. Ἄλλ' εἴπερ ὁ μὴ δεικνύς κατασοφίζεται, κατασοφίζεται μᾶλλον ὁ μὴ δεικνύς ὅπως ὡς Θεὸν ἀποπέλλει τὸν Υἱόν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐδαμῶς γὰρ τοῦτο δεῖξαι δύναται λεγόμενον ὑπὸ τινος τῶν ἁγίων. Πρόσσει δὲ ὅτι καὶ πολὺν τὸν παράλογον ἔχει· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν μὲν ἐν τῷ αἰτιατῷ τοῦ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος κοινωνίαν οὐδὲν εἶναι φησι θαυμαστὸν οὐδὲ παράδοξον, τὴν δὲ ἐν τινι κοινωνίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ παράδοξον ἀποφαίνεται. Πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἔδει τῆς πίστεως ἀλήθειαν ἐν τῷ μὴ θαυμαστῷ μηδὲ παραδόξῳ τοῦτον ὀρίζεσθαι· τούναντιον γὰρ πολλῆς ἐκπλήξεως καὶ ἀπορίας τὴν ἡμετέραν πίστιν γέμουσαν ἴσμεν. Ἀπορήσετε δ' ἂν τις μᾶλλον εὐλόγως, πότερον ἡγείται θαυμαστὸν, εἰ τὸ προβάλλειν κοινόν ἐστι Υἱῷ καὶ Πατρὶ (1), ἢ εἰ τὸ πέμπειν· οὐ γὰρ ἐστὶ σαφές. Εἰ μὲν οὖν περὶ τοῦ προβάλλειν βούλεται λέγειν, καὶ μὴ περὶ τοῦ πέμπειν ἢ πρόθεσις ἦν· ἔδει γὰρ αὐτὸν δεῖξαι, ὅτι οἷδ' ἐτὶ τὸ πέμπειν ἐστὶ τῶν δυοῖν προσώποις κοινῶν, ὡς περ οὐδὲ τὸ αἰτιατῶν· εἰ δὲ περὶ τοῦ πέμπειν, οὐκ ἔδει θαυμάζειν αὐτὸν, εἰ κοινόν ἐστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Ὅτι μὲν γὰρ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς πέμπει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδ' ἔστιν ἀρνεῖσθαι, τῆς ἀληθείας ἄμφω λεγούσης· οὐκ ἄρα ἐνός ἐστὶ προσώπου· ὅτι δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἑαυτὸ πέμπει ἢ ὑφ' ἑαυτοῦ πέμπεται, οὐδαμῶς τῆς Γραφῆς εὐρίσκειται κείμενον· οὐκ ἄρα καὶ τῶν τριῶν προσώπων ἐστὶ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα πνεῖ ὅπου θέλει (2), ἀλλ' οὐ δὴ τοῦ καὶ ἑαυτὸ πέμπει ἢ ὑφ' ἑαυτοῦ πέμπεται. Τὸ γὰρ πέμπειν τάξιν ἐνός προσώπου δηλοῖ πρὸς ἕτερον, τοῦλάχιστον, ἢν αὐτὸς πρῶτον τιθῆσιν, ὅτι τοῦ ἐνός θεοῦ προσώπου ἀφανοῦς γινομένου θάτερον φανεροῦται· ἦντινα τάξιν ἀδύνατον τιθέναι τοῦ Πνεύματος πρὸς ἑαυτόν· τὸ δὲ πνεῖν ὅπου θέλει τὴν ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν παριστάνει τοῦ Πνεύματος, ἢν ἔχει παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πεμπόμενον· κοινήν γὰρ θέλησιν καὶ μίαν ἔχον μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὴν τοῦ πάντας ἀ· ἰσχύειν πάντας εὐεργετεῖν τοὺς ἀέλους καὶ τὴν αὐτὴν παντάπασιν δύναμιν οὐδὲν αὐτῷ προσιστάμενον ἔχει, ἀλλὰ τὴν εὐεργεσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν χάριν μετ' ἐξουσίας διανέμει τοῖς χριστιανοῖς. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ περὶ τῆς τοῦ πέμπειν κοινότητος

(2) Joann. iii, 8.

ei xvi, 7, seipsum eum missurum declaravit.

(b) Confer Joani. xvi, 7.

διηπορούμεν. Εἰ δὲ περὶ τοῦ προβάλλειν, καίτοι Α Spiritus ad seipsum. Spirare autem ubi vult potestatem et auctoritatem Spiritus ostendit, quam habet a Patre et Filio missus. Nam communem voluntatem et unam eandemque prorsus cum Patre et Filio habens virtutem omnes sanctificandi et omnes dignos beneficiis afficiendi nihil habet obsistens, sed beneficia sua et gratiam cum potestate indigentibus distribuit. Atque hæc quidem valent, si dubium cadit in id, an mittere sit commune. Si vero dubium est circa producere (licet quoad præsentem disputationem id a proposito remotum fuerit), prius fortasse recte ambebat, nunc vero ab omni difficultate liber erit. Si enim mittere Spiritum sanctum, quod commune est Patri et Filio, non adest quoque Spiritui, nihil mirum, si et producere, quod illis pariter commune est, non aderit Spiritui. Si vero communionem Filii et Patris in producendo a Dionysio et Gregorio excludi ac prohiberi putat, ne Spiritus quoque in hanc communionem inducatur, Latini summa cum fiducia licere sibi asseverabunt hanc communionem in Patre et Filio colligere ex his quæ Cyrillus disputat, qui uno in loco ait: *Coæternum credimus Patri Filium et omnia eadem mensura possidentem, solum si generare excipias*, et alibi: *In Filio unigenito secundum omnia simili et Patri æquali excepta paternitate*. Eodem pacto et Athanasius, *Eadem*, inquit, *dicuntur de Filio, quæ et de Patre, præterquam quod non dicitur Pater*. Et idem rursus: *Quæ de Patre dicuntur, hæc et de Filio dicuntur sacræ Litteræ, excepto eo, quod non dicitur Pater*. Neuter horum neque alius quisquam dixit: *excepta productione seu spiratione (a)*. Quod vero neque Dionysii verba obstant, neque quæ Theologus dicit, multa quidem, dicere licet, id ostendunt; sed sufficit tantum hæc dicere: ac de Dionysio quidem dicimus, etiamsi demus *producere* non esse commune Filio et Patri, quia fieri nequit, ut et Spiritui adsit, cum sanctus dicat, quæ communia sunt illis, eadem et Spiritui communia esse, attamen certe nullo modo mittere Spiritum sanctum inesse ipsi Spiritui, esse vero commune Patri et Filio, adeo ut hoc negare non liceat; unde vel non bene Dionysium statuere id generatim (licet enim instare ex missione) vel cuncta, quæ non opposita sunt rationi Spiritus, esse intelligenda; si tamen recte statuit, quemadmodum et propositioni: *Omnia quæ sunt Patris habet Filius*, cogitando addendum est: quæ non sunt opposita Filii rationi. Si vero magnus Gregorius ait: *Omnia quæcunque Filius, sunt Spiritus præter generationem*, cum generatione simul complectitur spirationem ut ex Patre per genitum in Spiritum terminantem et ut, cum generaretur, a Patre datam Filio, ratione generationis et filiationis comprehenduntur, quia genitus ex Patre ea accipit et sumit.

(1) Mon. f. 207 b, συνάγει.

(2) Cyrill. l. II, ad Herm. apud Beccum Epigr. X. (Gr. orth. II, 616-617.)

(3) Cyrill. Orat. de Trin., apud Beccum, l. c. (p. 617.)

(4) Athan. orat. 3, c. Arrian.

(a) Late hoc argumentum ex Patribus tractat Leo Allatius in Vindiciis synodi Ephesinæ, c. 37, 38, p. 179 seq.

(5) Mon. f. 208, a, εἰ.

(6) Mon. αὐτῶν.

(7) Cod. ἀξιοῦν. Vel pro εἰ legendum ἢ sive aliud quidquam, vel ἀξιοῦν mutandum videtur.

(8) Illic fortasse aliquid deest; videtur supplendum, τὰ τῆς προβολῆς.

Deinde conatur ostendere Spiritus sancti missionem aliud quid esse ab æterna processione et missum Spiritum sanctum non hypostasin esse affirmat, verum gratiam et operationem, ut ipse dicit, Spiritus. Nos autem de missione et de processione prius mediocriter diximus, etsi concedatur duas has res esse, nihil tamen secius temporalem missionem sancti Spiritus æternam ejusdem processionem supponere. Si vero Spiritus sanctus, Paracletus, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit et quem Filius mittit, non Spiritus sancti hypostasis esse dicitur, longe a sana mente, ab omni judicio et ab omni arte logica abesse oportet qui id est crediturus. Quæ igitur omnia cum ita se habeant, frustra reprehendit Latinos, quod male solvant illam ad absurdum deductionem ex divisione eorum quæ Deo insunt. Nam demonstratum certe est, *causatum* commune esse Filio ac Spiritui, atque *mittere* commune Patri ac Filio, et sic non necesse esse ostenditur, ut omne, quod de Deo dicitur, aut unius tantum sit personæ aut trium personarum simul, prout argumentum contra Latinos prolatum vult; et quas vir iste contra ejusmodi solutionem affert rationes, ex futes omni ex parte et nihil sanum continentibus probatæ sunt.

EPHES. CAP. XI.

Latini tertium post Patrem et Filium esse Spiritum sanctum veluti concessum habentes, ex hoc ordine ostendi putant, etiam ex Filio Spiritum sanctum procedere. Si enim, aiunt, non haberet ordinem ad Filium secundum habitudinem ad illum, haud tertius diceretur neque proximus post ipsum. Verum, o viri præstantes, ego ad eos dixerim, si post Patrem secundus est Filius (id enim habitudo postulat), neque aliud quidquam intercitat, quid sane aliud fuerit Spiritus sanctus quam tertius? Primus enim erit nullo prorsus modo; secundus autem necessario est Filius; tertius ergo est Spiritus sanctus, quandoquidem completivus est beatæ illius Trinitatis. Propterea etiam ordo, ut puto, a theologis assumptus, ne Filius crederetur Spiritus, si post Patrem poneretur. Nam ab hoc præscindentes etiam ordinem tollunt. Non habet, aiunt, ordinem sancta Trinitas, non quasi inordinata sit, sed ut supra ordinem elevata. Et rursus: Eadem et prænumerantur et connumerantur et subnumerantur. Quid igitur ordo vobis confert ad suppositionem vestram stabilientiam, nisi necesse fuerit, ut omne quod connectatur vel habeat habitudinem ad aliquid secundum ordinem, ex eo etiam habeat esse? Age vero et magnum vobis adducamus Basilium, ut sciamus quid de proposita questione evanget: *Quoniam, inquit, Spiritus sanctus, a quo omnis in rem creatam bonorum largitio scaturit, a Filio quidem dependet, quorum simul sine ullo in-*

(1) In Mon. 256 f. 242 b, est cap. 6.

(2) Mon. 27, f. 208 b, ΕΞ ΗΣ, recte Mon. 256.

(3) Naz. Orat. 24, ed. Bill. p. 431; Clemens. orat. 34.

Ἐφεξῆς τὴν πέμψιν τοῦ Πνεύματος ἄλλο τι παρὰ τὴν αἰδίον εἶναι πρόβδον πειράται δεικνύναι, καὶ τὸ παμπόμενον Πνεῦμα ἅγιον οὐ τὴν ὑπόστασιν εἶναι φησιν, ἀλλὰ τὴν χάριν ἢ τὴν ἐνέργειαν, ὡς αὐτὸς λέγει, τοῦ Πνεύματος. Ἡμῖν δὲ περὶ μὲν τῆς πέμψως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως μετρίως εἴρηται πρότερον, ὅτι καὶ δοθῆ δύο ταύτας εἶναι πράγματα, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον ἢ χρονικὴ ἀποστολῆ, ἢ πέμψις τοῦ Πνεύματος, τὴν αἰδίον αὐτοῦ πρόβδον ὑποτίθησιν· εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Παράκλητος, τὸ τῆς ἀληθείας Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ὃν ὁ Υἱὸς πέμπει, οὐκ ἔστιν ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος, πόρρω καὶ νοῦ καὶ φρενῶν καὶ τῆς τῶν λόγων τέχνης εἶναι δεῖ τὸν πείθεσθαι μέλλοντα. Τούτων τοίνυν ἀπάντων οὕτως ἐχόντων, μάτην ἐπιλαμβάνεται Β Λατίνων, κακῶς λύειν τὴν εἰς ἄτοπον ἐκείνην ἀπαγωγὴν ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων τῷ Θεῷ διαιρέσεως. Δέδεικται γὰρ δῆπου, ὅτι τὸ αἰτιατὸν κοινόν ἐστὶν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, καὶ τὸ πέμπειν κοινόν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ οὕτως οὐκ ἀνάγκη εἶναι δεικνύται, πᾶν τὸ περὶ Θεοῦ λεγόμενον ἢ ἐνὸς εἶναι προσώπου ἢ καὶ τῶν τριῶν ὁμοῦ, ὡς τὸ κατὰ Λατίνων ἐπιχείρημα βούλεται· καὶ εἰ πρὸς τὴν λύσιν ταύτην λόγοι τοῦ ἀνδρὸς ἔωλοι παντάπασι καὶ οὐδὲν ὕγιες ἐδείχθησαν ἔχοντες.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΑ' (1).

Οἱ Λατῖνοι τὸ τρίτον εἶναι μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς ὁμολογούμενον ἔχοντες ἐκ τῆς τάξεως ταύτης οἴονται δεικνύσθαι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Εἰ γὰρ μὴ τάξιν εἶχε, φασὶ, καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὴν πρόβδον αὐτὸν σχέσειν, οὐκ ἂν ἐλέγετο τρίτον, οὐδὲ ἐξῆς (2) μετ' αὐτόν. Ἄλλ', ὡ γενναῖοι, φαίην ἂν πρὸς αὐτοὺς, εἰ μετὰ τὸν Πατέρα δεύτερος ὁ Υἱὸς (τοῦτο γὰρ ἡ σχέσηος ἀπαίτει), καὶ οὐκ ἂν ἄλλο τι μεταξὺ παρεμπέσοι, εἰ ἂν ἄλλο εἴη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ τρίτον; Πρῶτος μὲν γὰρ οὐκ ἂν εἴη δῆπουθεν· δεύτερος δὲ ὁ Υἱὸς ἐξ ἀνάγκης· τρίτον ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴπερ ἐστὶ συμπληρωτικὸν τῆς μακαρίας Τριάδος ἐκείνης. Διὰ τοῦτου δὲ καὶ ἡ τάξις, οἶμαι, τοῖς θεολόγοις παρελίθηται, ἵνα μὴ Υἱὸς νομισθῆ μετὰ τὸν Πατέρα ταυτόμενον· ἄλλως γὰρ καὶ ἀναίρουσι τὴν τάξιν. Οὐκ ἔχει γὰρ, φασὶ, τάξιν ἢ ἅγιον Τριάς, οὐκ ὡς ἄτακτος, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ τάξιν· καὶ αὐθις· Τὰ αὐτὰ καὶ προαριθμοῦνται καὶ συναριθμοῦνται καὶ ὑπεριθμοῦνται (3). Τί οὖν ὑμῖν ἡ τάξις συντελεῖ πρὸς τὴν ὑμετέραν ὑπόθεσιν, εἰ μὴ πᾶν τὸ ἐχόμενον τινος κατὰ τάξιν καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχειν ἀνάγκη (4); Φέρε δὴ καὶ τὸν μέγαν ὕμνον προθώμενον Βασιλείων, ἵν' εἰδῶμεν οἷα περὶ τοῦ προκειμένου φθέγγεται. Ἐπειδὴ φησὶ (5), τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀφ' οὗ εὐ πᾶσα ἐπὶ τῆρ κτίσειν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τὸν Υἱοῦ μὲν ἤρηται, ὃ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημέμεν

(4) Quæ sequuntur post ἀνάγκη ex cod. Mon. 256, f. 293 a, adunximus ibi huic capiti adita.

(5) Basil. ep. 38, al. 43, de discrimine essentialis et hypost. ad Gregor. fratrem, n. 4.

ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, τοῦτο γνω-
ριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος ση-
μειῶν ἔχει τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν αὐτῷ γνω-
ρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. Ἀκούεις
τοῦ οὐρανοφάντορος, ὅσα λέγει; Τοῦ Υἱοῦ, φησὶν,
ἤρτηται, τουτέστιν ἔχεται, οὐχ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐκπο-
ρεύεται, ἀλλ' ὅτι σὺν αὐτῷ ἀδιαστάτως ἐκ τοῦ Πα-
τρὸς τὸ εἶναι ἔχον καταλαμβάνεται, τῆς τοῦ Μονο-
γενοῦς μεσιτείας, ὃ φησὶν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ (1)
Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης, καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς
φυλαττούσης καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν
Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπαλλοτριούσης. Καὶ πάλιν
γνωριστικὸν σημεῖον ἔχει, φησὶ, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ
καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφε-
στάναι. Τούτων τί ἂν γένοιτο λευκότερον ἢ σαφέ-
στερον, ἢ πρὸς τὴν ἡμετέραν δόξαν ὁμοφωνότε-
ρον;

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι ἀναιρούσι μὲν καὶ αὐτοὶ τὴν τάξιν
ἀπὸ Θεοῦ, ἦν οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ἐκβάλ-
λουσιν· ἐκβάλλουσι δὲ ἐκεῖνοι τὴν τάξιν τὴν τοῦ
προτέρου καὶ ὕστερου, ἦτις δὴ καὶ κυρίως λέγεται
τάξις ἐν τοῖς κτιστοῖς; πράγμασι, καὶ ὄλω; τὴν
τάξιν, ἦτις ἐπιγίνεται τοῖς πράγμασιν ἐξωθεν ἐκ
τινος ἐν αὐτοῖς ταύτην ποιοῦντος. Ὑπὲρ γὰρ ταύ-
την τὴν τάξιν εἶναι βούλονται τὴν ἁγίαν Τριάδα.
Ἄλλὰ καὶ ὅσον πρὸς ἡμᾶς, οὐδεμίαν τάξιν ἔχουσιν
ἐν ἑαυτοῖς ὠρισμένην, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους ἀπο-
δέξεις τὰ αὐτὰ καὶ προαριθμεῖσθαι καὶ συναριθ-
μῆσθαι καὶ ὑπαριθμεῖσθαι δύνανται, εἰ καὶ τούτου
τάξις ἄλλη γέγονεν αἰτιον. Καίτοι γὰρ κοινῶν ὄντων
ὅλης τῆς Τριάδος τῶν εἰς ἡμᾶς εὐεργετημάτων,
ὅμως ἡ τούτων ποικιλία προήλθεν ἐκείθεν μετὰ
τινος τάξεως ἀπὸ τῆς ἐκάστου τῶν θείων προσώπων
ἰδιότητος λαμβανομένης, ἀνθ' ὅτου δὴ καὶ ἄλλω
θείῳ προσώπῳ ἄλλης ἰδίως εὐεργεσίας ἐπιγράφειν
εἰώθαμεν. Καθὼς ἂν τοῖνον ἡμῖν ἐπιτῆ τῶν τοιού-
των εὐεργετημάτων μεμνησθαι, οὕτω δὴ καὶ ἀριθ-
μῆναι καὶ τάττειν τὰ θεῖα εἰώθαμεν πρόσωπα, καὶ
οὕτως πρὸς εὐχαριστίαν ἢ δοξολογίαν τῆς μακα-
ρίας ἀφικνεῖσθαι Τριάδος. Τὴν ἐκβαλλομένην τοῖ-
νον ὑπὸ τῶν ἁγίων τάξιν ἀπὸ Θεοῦ καὶ οἱ Λατίνοι
συνεκβάλλουσι δῆπου· τὴν δὲ τάξιν, ἣς ἄνευ ἀδύνα-
τον καὶ Τριάδα λέγεσθαι τὴν μακαρίαν Τριάδα, ἦν
ὁ τε θεὸς Βασίλειος καὶ ὁ Νύσσης; καὶ πρὸ τούτων
αἱ κοινὰ τῆς πίστεως ὑποθέσεις διδάσκουσιν, ἐκ
τῶν ἰδιότητων μὲν τῶν θείων προσώπων καὶ τῶν
προόδων ἀναγκαιῶς ἀνίσχουσιν, καὶ αὐτοῖς δὲ τοῖς
ὀνόμασι τῶν θείων προσώπων σημαυνομένην καλῶς
οὐ τολμῶσιν ἀρνεῖσθαι, οὐδ' εἰς προὔπτον ἑαυτοῦς
βίπτειν φιλονεικίαν; εἰνεκα κίνδυνον (2). Λυσitteλεῖ
δὲ (3) αὐτοῖς ἡ τάξις οὐ πρὸς τὴν ὑπόστασιν μόνον,
περὶ ἧς ἡ διαφορά, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν, ἦν
ὀδασί καλῶς αὐτίκα τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἀπολειψου-
σαν, ἂν αὐτοὶ τὴν τάξιν ἀρνήσωνται. Ἡ γὰρ περὶ

(1) Cod. 256, αὐτῷ.

(2) Mon. f. 209, a. κινδύνον.

(a) Vide Greg. Naz. orat. 24, p. 431 ed. Billii.

tervallo concipitur, habet vero esse ex ea causa con-
nexum, quæ Pater est, unde et procedit, illis secun-
dum hypostasim proprietas hoc signo declaratus,
quod post Filium et cum Filio cognoscitur et quod
ex Patre subsistit. Audisne usque in cælum fulgen-
tem Patrem, quæ dicit? A Filio, inquit, dependet,
hoc est, cum eâ habitudinem habet, non quia ex
ipso procedat, sed quia cum ipso sine ullo inter-
vallo ex Patre habens esse concipitur, dum Uni-
geniti mediatio, ut frater ipsius Gregorius Nyssenus
ait, et Unigeniti rationem sibi servat et Spiritum
a naturali ad Patrem habitudine non excludit. Et
rursum, signum cognoscitivum, ait, hoc habet, quod
post Filium et cum Filio cognoscitur et ex Patre
subsistit. Quibus quid erit luculentius vel clarius
vel cum nostra sententia concordantius?

SCHOLARIUS.

Latini et ipsi a Deo remonent eum ordinem,
quem Ecclesiæ doctores remonent, hi vero reji-
ciunt ordinem secundum prius atque posteriorum,
qui quidem proprie in rebus creatis ordo dicitur,
et universim ordinem qui rebus adnascitur ab
extra ex aliquo, quod in ipsis eum faciat. Supra
ejusmodi enim ordinem esse sanctam Trinitatem
statuunt. Sed etiam quantum ad nos, nullum or-
dinem habent in se ipsis definitum, verum secun-
dum diversos respectus possunt (divinæ personæ)
et prænumerari et connumerari et subnumerari (a),
etsi hujus rei alius ordo causa est. Quamvis enim
quæ in nos diffunduntur beneficia totius Trinitatis
sint communia, tamen eorumdem varietas inde
processit cum ordine quodam a proprietate cu-
juslibet divinarum personarum desumpto, pro quo
et divinis personis aliis aliorum proprie beneficio-
rum gratiam ascribere gratiasque referre consue-
vimus. Prout beneficiorum ejusmodi memoria nos
subit, ita et numerare et collocare divinas per-
sonas solemus et sic procedere ad gratias agendas
vel ad glorificandam beatam Trinitatem. Ordinem
igitur, quem sancti a Deo excludunt, Latini certe
cum illis quoque excludunt; eum vero ordinem,
sine quo beata Trinitas nullo modo Trinitas dici
potest, quemque et divus Basilius et Nyssenus, et
ante hos communes fidei suppositiones nos edo-
cent ex divinarum personarum proprietatibus et
processionibus necessario resultantem et ipsis
earumdem divinarum personarum nominibus recto
significatum negare non audent neque conten-
tionis gratia in evidens semet periculum projicere.
Prodest ipsis ordo non solum pro ea suppositione
circa quam versatur controversia, verum pro
omni veritate, quam probe norunt protinus suas
animas deserturam, simul ac ipsi ordinem nega-
verint. Nam innovatio circa ordinem, ait magnus

(3) Mon. 72.

Basilius, ipsius existentiae despectum in se habet et totius Trinitatis abnegatio est. Ridiculum vero est, quod ipse (Marcus) censebat Latinos divinis personis ascribere ordinem, quem habent ea quæ cum aliquo connectuntur. Non ita imperiti sunt Latini, ut tanquam tres domos vel aliqua eorum, quæ ita contigua et connexa sunt, divinas personas collocatas esse arbitrentur, quamvis nonnulli sanctorum tam crasse et figurate ad veritatem magis manifestandam divinas personas coherere et contiguas esse ad invicem dicant, naturæ absque ullo intervallo unitatem in perfecta hypostaseon distinctione iis qui crassioris ingenii sunt, declaraturi et ostensuri. Atque de ordine quidem in divinis personis sufficiunt ea quæ a multis jam prius scripta sunt (a); ad præsentis vero argumentum vel ea sufficiunt quæ in præsentia pro Latinis recusantes illationem ipsius disputavimus. Nihil enim aliud, quod responsione indigeat, undecimum hoc in medium profert argumentum. Si tamen id fortasse, quod ait, divinarum personarum ordinem haud natura eis insitum esse, neque a communi magistro, qui unus est ex beata Trinitate, in primis pro lege sancitum, verum a doctoribus acceptum ad fugandas absurdi cujusdam deductiones: ad hoc melius fuerit silentio cum risu respondere.

EPHES. CAP. XII.

Magnum aliquid conferre videtur Latinis ad suam hypothesin stabiliendam, quod Spiritus sanctus dicitur *Spiritus Filii*; ego vero addam quoque, quod et *proprius Filii* dicitur et *non alienus a Filio* et quæcumque his similia. Num igitur idcirco et ex ipso procedit? At non sinet hoc primum Theodoretus, qui blasphemam et impiam hujusmodi opinionem arbitratur (b); deinde et ipse divinissimus Cyrillus hisce in verbis: *Nulla modo patimur concuti fidem a sanctis Patribus nostris definitam vel fidei symbolum, neque etiam nobis vel aliis permittimus vel unam vocem earum quæ ibi positæ sunt, immutare; non enim ipsi locuti sunt, sed Spiritus*

(1) In Mon. 256, f. 293 a est cap. 7.

(2) Galat. iv. 6. Cf. Rom. viii, 9.

(3) Vide Cyrill. in Joan. xvi, et resp. ad Theodor. aliaque testimonia apud Allat. Vindic. synod. Ephes. xxvi, p. 118-120.

(4) In margine cod. Monac. 27, f. 209 b, legitur nota manu Plusiadeni scripta, quæ est hujusmodi: Οὐκ ἔδει σε Θεοδώρητον καὶ τὰ τούτου παρὰ γινεῖν εἰς μέσον, ὅπου γε Θεοδώρητον μὲν ἐπιστρέ-

(a) Communiter theologi docent, in Trinitate esse ordinem, non quatenus unitas, sed quatenus Trinitas est. Ita Peplanus Opp. ed Rom. 1787, vol. II, p. 613, ad arg. 60. Latinus apud Nicetam Theosal. Di. I. II: Trinitas, ait Peplanus, quatenus unitas, unum est; unum vero quæ unum neque secundum est, neque tertium; quatenus vero Trinitas, necessario naturalem habet ordinem. Adductis deinde Basilii et Nysseni textibus pergit: Ordo est in Trinitate personarum, non naturarum distinctivus, neque secundum positionem (κατὰ

τὴν τάξιν καινοτομία, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει, καὶ ὅλης τῆς πίστεως ἐστὶν ἀρηγίσις. Γέλοιον δὲ καὶ ὅτι τὴν ἐχομένων τάξιν ἀποιδόναι τοῖς θεοῖς προσωποῖς τοὺς Λατίνοι; ἐνόμισεν. Οὐχ ὁμοίως ἀμαθεῖς εἰσὶν οἱ Λατίνοι, ὥστε καθάπερ οἰκίας τρεῖς ἢ τινὰ τῶν οὕτως ἐχομένων τετάχθαι τὰ θεῖα πρόσωπα οἰεσθαι, εἰ καὶ τινες τῶν ἁγίων παχυλῶς οὕτω καὶ τύπῳ πρὸς μείζονα τῆς ἀληθείας φανέρωσιν ἔχουσαι ἀλλήλων τὰ θεῖα πρόσωπα λέγουσι, τὸ τῆς φύσεως ἡνωμένον καὶ ἀδιάστατον ἐν τῇ τελείᾳ τῶν ὑποστάσεων διακρίσει πρᾶσθησιν τοῖς παχυτέροις βουλομένοι. Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν τοῖς θεοῖς προσωποῖς τάξεως ἀρκεῖ τὰ ὑπὸ πολλῶν πρότερον πεπραγματουμένα· πρὸς δὲ τὸ παρὸν ἐπιχείρημα ἱκανὰ καὶ τὰ παρόντα παραιτήσεως ἕνεκα τῆς ὑπὲρ Λατίνων. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο δεόμενον ἀποκρίσεως ὁ ἐνδέκατος οὗτος αὐτῷ προβάλλεται λόγος. Εἰ μὲν ἴσως, ὅτι φησὶ τῶν θεῶν προσωποῖς τάξιν μὴ φύσει τοῦτοις ἐγκείσθαι, μὴ παρὰ τοῦ κοινῶν διδασκάλου, τοῦ ἐνὸς τῆς μακαρίας Τριάδος, ἐν τοῖς πρώτοις νενομοθετησθαι, ἀλλ' ὑπὸ τῶν διδασκάλων παραληφθῆναι πρὸς ἀποφυγὴν ἀτόπου τινός· πρὸς τοῦτο δὲ βέλτιον ἂν εἴη σιγῇ μετὰ γέλωτος ἀποκρίνεσθαι.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΒ' (1).

Πολύ τι δοκεῖ συμβάλλεσθαι τοῖς Λατίνοις πρὸς τὴν οἰκίαν ὑπόθεσιν τὸ λέγεσθαι τοῦ *Υἱοῦ Πνεύματος* τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (2). ἐγὼ δὲ προσθήσω τούτῳ καὶ ὅτι *Ἰδιον τοῦ Υἱοῦ* καὶ ὅτι *ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ*, καὶ ὅσα τούτοις ὁμοία (3). Ἄρ' οὖν διὰ ταῦτα καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται; Ἄλλ' οὐκ ἔδει τοῦτο πρῶτον μὲν Θεοδώρητος, βλάσφημόν τε καὶ δυσσεβῆ τὴν τοιαύτην δόξαν ἠγοῦμενος (4)· ἔπειτα καὶ αὐτὸς ὁ θεοτάτος Κύριλλος ἐν οἷς φησὶ (5). *Κατ' οὐδένα τρόπον σαλευέσθαι ἀνεχόμεθα τὴν ἐρισθεῖσαν πίστιν παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν* (6) ἦτοι τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, οὐτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἕτεροις λέξιν γούρ μίαν

D ψαυτα τῇ τῆς συνόδου γνώμῃ, τὰ δὲ κεφάλαια αὐτοῦ οὐ πολλῶ πρότερον ἐλεγχθέντα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Κυρίλλου καὶ παρὰ τῆς συνόδου ἀναθεματισθέντα τῆς αὐτῆς καὶ διὰ τῶν μετ' αὐτὴν ἀπασίων διαρρήδην οὕτω καὶ σαφῶς εἶδομεν.

(5) Cyrill. ep. ad Joan. Antioch. de pace. Apud Andron. Canat. c. 104 (Gr. orth. t. II, p. 452-453) lectione paululum divergente.

(6) Mon. 256, ὁρισθ. παρὰ τῶν Πατ. πίστιν.

θεῖσιν) ut voluit Eunomius. Quod Chrysostomi auctoritate confirmat, eujus verba ultimo loco in Becci Epig. iv leguntur (Gr. orth. t. II, p. 558).

(b) Nota marginalis Plusiadeni: « Non oportebat Theodoretum et ejus verba in medium producere, dum nos et Theodoretum synodi (quartæ) sententia conversum, ejus vero capita non multo antea refutata a sanctissimo Cyrillo et anathemate perculsa a synodo (quinta) et posterioribus omnibus tam discrete et perspicue novimus. »

ἀμφὶ τῶν ἐγκυμμένων ἐκεῖσε· οὐ γὰρ ἦσαν ἅπαντες οὐκ ἀλλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἐστὶ δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν τῆς οὐσίας λόγον. Ἀκούεις, κατὰ τίνος λόγον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται καὶ ἴδιον αὐτοῦ καὶ οὐκ ἀλλότριον; Κατὰ τὴν τῆς οὐσίας φησὶ λόγον, ὡς ἡμοῦσιον αὐτῷ δηλονότι. Λέγει δὲ καὶ ὁ τῆς Νύσσης· Οὐεῖο; Γρηγόριος· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Υἱοῦ μὲν εἰρηται (1), ᾧ ἀδιαστάτως συγκυταλαμδάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ἔθεν καὶ ἐκπορεύεται (2). Τίνα τοῖνον ἐξηγητήν (3) βελτίονα τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ τῶν ἰδίων βημάτων δεξόμεθα παρὰ τοὺς θελοῦς τουτουσι θεολόγους;

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι, καίτοι πολλὰ περὶ Θεοδωρήτου λέγειν ἔχοντες, ὡς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν αὐτοῦ; συνηγορούντων ἐστὶν ἰδεῖν, καὶ δυνάμενοι μὲν αὐτὴν παρὰ γράψασθαι πρότερον, δυνάμενοι δὲ καὶ πάλιν συμβιδάζειν τοῖς ἄλλοις, ὁπότε τῆς ὑγιαίνουσας δόξης ἐγένετο, ἔμωσ τοσοῦτον ἂν εἴποιεν, ὅτι τὰ τοῦ Θεοδωρήτου πολλῆς ἀμφιβολίας γέμοντα οὐδὲ παράγειν εἰς μέσον χρή. Ἐνδέχεται μὲν γὰρ αὐτῶν, ἔως τῆς Νεστορίου λύμης ἀπέλαυε καὶ αὐτῶν, ὁμοίως ἐκείνῳ τὸ Πνεῦμα τῆς τοῦ Υἱοῦ οὐσίας ἀλλοτριῶν καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖσθαι αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, δι' ὧν εἴπερ τινὸς ἄλλου καὶ ἡ πρὸς τὸν Υἱὸν ὁμοουσιότης τοῦ Πνεύματος ἐμελλε δεῖκνυσθαι. Ἐνδέχεται δ' αὐτῶν καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας γενόμενον ὑστερον μηδενὶ τρόπῳ φρονεῖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα κτιζόμενον, ὡς οἱ τότε ἐφρόνουσαν αἰρετικοὶ, καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖσθαι αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸ μετὰ τῶν ἄλλων κτισμάτων ἐξ Υἱοῦ καὶ δι' Υἱοῦ κτιζέσθαι, καὶ τὴν ὑπαρξίν, εἴτουν τὴν γένεσιν, ἔχειν ἐφλυδέρουν ἐκεῖνοι. Διὰ ταῦτα τοῖνον, ὅσον ἐν τοῖς περὶ τοῦ Πνεύματος λόγοις, οὐ σφόδρα χρή Θεοδωρήτου πιστεύειν, ἔξην πολλαχόθεν ἄλλοθεν τάληθες μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας εὐρίσκειν. Ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδὲν ἔτερον ἢ τὸ παρ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ προεῖναι δηλοῖ, δεκνύουσι μὲν πολλοῖς λόγοις ἐκ τῶν τῆς πίστεως ὑποθέσεων. Ἄνευ γὰρ τοῦ μὴ δεῖν ἐπὶ τῶν θεῶν ἄλλην τινὰ σχέσιν πλὴν τῆς κατ' αἰτίαν νοεῖν, ἐπόταν ἔτερον ἐτέρου λέγεται εἶναι, ἥτις δὴ κατ' αἰτίαν σχέσις καὶ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης

(1) In Marc. f. 163. a. correct. ἤρηται. Lectio variat, ut infra audies et Scholarium dicentem.

(2) Pro hac propos. λέγει δὲ καὶ ὁ τῆς Νύσσης... ἐκπορεύεται, hanc aliam habet Monac. 256 : λέγει

(a) Verba cod. Monac. 256 : *Dicit autem et magnus Basilius capite decimo octavo ad Amphiloichium : Spiritus Christi dicitur ut secundum naturam ipsi proprius factus (vel : ut naturaliter cum ipso affinitatem habens) ; qui textus sæpissime a theologis adhibetur, ut a Becco, Epigr. vi (Gr. orth. II, p.*

A sanctus, qui procedit quidem ex Deo Patre, non alienus autem est a Filio secundum essentialitatem rationem. Audisne, secundum quamquam rationem Filii dicatur Spiritus et proprius ipsis et non ab ipso alienus? Secundum essentialitatem rationem, ait Cyrillus, nimirum ut consubstantialis Filio. Dicit autem et divus Gregorius Nyssenus : Spiritus sanctus Filii quidem dicitur, cum quo sine ullo intervallo simul concipitur, habet vero esse ex ea causa connexum, quæ Pater est, unde et procedit (a). Quem igitur meliorem interpretem apostolicorum et propriorum eorumdem verborum recipimus præter istos divinos theologos?

B

SCHOLARIUS.

Latini, quamvis multa habeant que dicant de Theodoro, ut in libris apologeticis pro ipsis exaratis videre est, cumque possint contra eum prius exceptionem proferre, possint vero et rursus eum conciliare cum cæteris, quando sanam sententiam amplexus est, tamen id tantum dixerint, Theodoretici scripta utpote magna ambiguitate plena non esse in medium proferenda. Dici enim potest, ipsum, quandiu Nestorii pernicioso errori et ipse adhæsit, simili ratione ut iste fecit Spiritum a Filii essentialitatem habuisse, et idcirco negare eum ex Filio et per Filium subsistentiam habere, per quæ, si per quid aliud, etiam Spiritus sancti cum Filio consubstantialitas ostendi potuit. Dici vero etiam potest, ipsum posterius ad veritatis tramitem progressum nullo modo censere ex Filio Spiritum esse creatum, ut hæretici eorum temporum sentiebant, atque propterea negare eum ex Filio et per Filium existentiam habere; sic enim et cum aliis creaturis ex Filio et per Filium subsistentiam sive ortum habere nugabantur illi. Quapropter, quantum attinet ad sermones de Spiritu sancto, non valde Theodoro credere oportet, cum ex aliis multis cum accurata ac perfectiori ratione verum invenire liceat. Quod vero Spiritum Filii dici Spiritum sanctum nihil aliud significat nisi Spiritum a Filio et per Filium prodire, id (Latini) multis ostendunt rationibus ex principiis fidei. Namque præter id, quod in divinis nulla alia habitudo cogitanda est, quam ea quæ est secundum causam, quando alterum alterius dicatur esse, quæ quidem secundum causam habi-

δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ιη' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον· Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται ὡς φκωωμένον κατὰ φύσιν αὐτῷ. Reliqua, τίνα τοῖνον..., ut supra. (3) Ἐτι addit Mon. 256.

579), a Constantino Meliteniote, orat. 2, n. 7 (ibid., p. 788) altisque plurimis. Videatur in alia editione syllogismorum Gregorii Nysseni textui ideo hic substituta, quia Nysseni textus jam præcedente capite in ea editione prolatus erat.

tudo etiam essentialiter necessario inducit (cum magnus Basilius dicat: *Erga Patrem proprietatem intelligo, quando ex Patre procedit*, et rursum: *Identitatem naturæ confitemur, quoniam ex Patre est Filius*), sed non ipsa hac inducta excluditur, inquit, quemadmodum vos arbitramini. Quis nesciat, Spiritum Patris dici eo quod ex Patre est vel prodit; impossibile vero alio modo Filii dici Spiritum quam eo modo, quo et Patris esse dicitur, ne Filii cum Patre absque differentia consubstantialitas latentem excidat? Verum nullum adeo manifestum patrocinium Latinis præbent rationes, licet undequaque sint veræ, quale doctorum eis exhibent dicta. Etenim magnum Athanasium adducunt, qui ait: *Hic Spiritus Filii spiraculum sive flatus est*; atque beatum Epiphanium dicentem: *Et Spiritus ex Patre et Filio spirat*; quem enim ille vocat spiraculum Filii, eum hic ex Patre et Filio spirare asseverat. Pari modo producunt et divum Maximum dicentem: *Spiritus enim sanctus, quemadmodum natura secundum essentialitatem est Dei et Patris, ita et Filii est secundum essentialitatem, tanquam qui ex Patre essentialiter per Filium genitum ineffabili modo procedit*; dicit enim hic perspicue, propterea Patris et Filii dici Spiritum sanctum, quia ex Patre per Filium essentialiter prodit. Verum etiam Cyrillum eadem cum cæteris statuentem producunt, qui modo Spiritum dicit procedentem per Filium naturaliter ut proprium ipsius, modo Spiritus, inquit, proprius ipsius et in ipso et ex ipso est, sicut et de ipso Deo et Patre intelligitur. Ex quibus universis atque ex multis aliis testimoniis evidenter demonstrari (Latini) aiunt Spiritum Filii dici et proprium Filii nihil aliud declarare, quam ex Filio et per Filium prodire. Sed neque Cyrillum sibi contrarium, si quidem sibi ipsi non sit contrarius, in eo arbitrantur, quod Spiritum non alienum esse, sed proprium videlicet Filii secundum essentialitatem rationem affirmant. Nam proprium esse Filii Spiritum dicit non ut possessionem, neque ut aliquid eorum quæ extrinsecus ei accedant, sed secundum essentialitatem rationem, nimirum cum essentialiter Spiritus sancti eadem sit cum essentialiter Filii; procedere quidem ex Deo Patre eum ait, proprium vero Filii esse, quod idem est ac prodire ex eo propter essentialitatem rationem, quod et Latini dicunt et ubique clamant, Spiritum ergo sanctum habere quidem existentiam ex Deo et Patre ut a fonte (fons enim deitatis tum Filii tum Spiritus sancti est Pater), propter essentialitatem autem rationem per Filium et ex Filio prodire, (qui) omnium Patris est particeps præter generandi proprietatem, quæ ipsi communicari non potest. *Ego enim*, inquit, *et Pater unum sumus*, atque unum secundum essentialitatem,

εισάγει (τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγοντος· *Τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οικειότητα τοῦ, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται* (1). Καὶ πάλιν· *Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν ὁμολογοῦμεν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς*· ἀλλ' οὐκ αὐτὴ ταύτης εἰσαγωγῆς ἐκβάλλεται, καθὼς ὑμεῖς θεοῦτε, φασί. Τίς ἀν ἀγνοήσειεν, ὅτι Πνεῦμα μὲν Πατρὸς λέγεται τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἢ προῖέναι; Ἀδύνατον δὲ ἄλλως Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι, ἢ καθ' ὃν τρόπον καὶ τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγεται, ἵνα μὴ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἀπαράλλαχτον λάθῃ διαπεσόν. Ἄλλ' οὐδεμίαν οὕτω φανεράν συναγορίαν αὐτοῖς οἱ λόγοι, καίτοι παντάπασιν ἀληθεῖς ὄντες, ὅποιαν αἱ τῶν διδασκάλων ῥήσεις παρέχονται. Τὸν μὲν γὰρ μέγαν Ἀθανάσιον παράγουσι λέγοντα· *Τοῦτο τὸ Πνεῦμα προῆ τοῦ Υἱοῦ ἔστι*· τὸν δὲ μακάριον Ἐπιφάνιον, *Καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προῖει, φάσκοντα*. Ὅπερ γὰρ φησιν ἐκεῖνος προῆν τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο οὗτος ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖειν καὶ τοῦ Πατρὸς ἀποφαίνεται. Ὡσαύτως καὶ τὸν θεῖον προτείνουσι Μάξιμον λέγοντα· *Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡσπερ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἔστιν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀσπράστως ἐκπορευόμενον* (2). λέγει γὰρ ἐνταῦθα περιφρανῶς, διὰ τοῦτο τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεσθαι, διότι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ οὐσιωδῶς προῖεσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Κύριλλον τὰ αὐτὰ τοῖς ἄλλοις ἀξιούντα παρέχονται, τοῦ μὲν λέγοντα· *Προῖεν δι' αὐτοῦ φυσικῶς ὡς ἰδίον αὐτοῦ*, τοῦ δὲ· *Ἴδιον αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς*. Ἐξ ὧν ἀπάντων ῥητῶν καὶ πολλῶν ἄλλων φανερῶς ἀποδείκνυσθαι λέγουσιν, ὡς τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι καὶ ἴδιον Υἱοῦ οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προῖέναι παρίστησιν. Ἄλλ' οὐδὲ τὸν Κύριλλον ἠγούνται σφίσι προσίστασθαι, εἰ γὰρ μὴδ' αὐτῷ, λέγοντα τὸ Πνεῦμα οὐκ ἄλλοτριον εἶναι, ἀλλὰ ἴδιον δηλονότι τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἢ γὰρ ἴδιον εἶναι φησι τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὡς κτήμα οὐδ' ὡς τι τῶν ἐξωθεν ἐπεισιδόντων αὐτῷ, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, ὡς τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος τῆς αὐτῆς οὐσίας τῆ οὐσία τοῦ Υἱοῦ δηλαδὴ· ἢ ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ φησιν, ἴδιον δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ὃ ταυτὸν ἔστι τῷ ἐξ αὐτοῦ προῖέναι διὰ γὰρ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, ὃ καὶ Πατὴρ νοεῖται λέγουσι πανταχοῦ καὶ βρωσιν, ὡς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχει μὲν τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς ἀπὸ πηγῆς (πηγὴ γὰρ ἔστι καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος θεότητος ὁ Πατήρ), διὰ δὲ τὸν τῆς οὐσίας λόγον διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖεσιν, ὃς (3) κοινωνεῖ πάντων (τῶν τοῦ Πατρὸς) πλὴν τῆς τοῦ γεννῆν ἰδιότητος,

(1) Citat eadem Basilii verba Beccus, l. iii ad Theodor. Sugd., n. 7. (Gr. Orth. II, p. 142.)

(2) Max. Expos. in Zachar. verba allegata sæpe, ut apud Beccum Epigr. i et xi, atque i ad Theod.

c. 8 et apud Georg. Metoch. c. Manuel. Cret. c. 8. (Gr. orth. II, p. 537, 538, 622, 623, 109, 987, 988.)

(3) Hic aliqua deesse mihi certum videtur.

ἤς οὐχ οὐδὲν τε τοῦτω μεταδιδόναι. Ἐγὼ γὰρ, φησί, **A** καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν (1) καὶ ἐν κατὰ τὴν οὐσίαν, ἐπεὶ κατὰ γὰρ τὰς ἰδιότητας εἰσὺν ὑποστάσεις δύο εἶσιν, ὥστε εἴ ἐν εἶσι κατὰ τὴν οὐσίαν, καὶ κατὰ πάντα ἐν εἰσιν, ὅσα μὴ ἔπεται τῷ λόγῳ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀντιθέσεως, ὥστε καὶ εἴς εἶσι προβολεύς, διὰ πολλὰκις εἴρηται, καὶ εἴς πέμπων. Οὕτω καὶ τοῦ Πατρὸς λεγόμενον εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα εἶναι λέγεται κατὰ γὰρ τὴν οὐσίαν; λόγον, δηλονότι διὰ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα. Εἰς δὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν φέρει καὶ τὸ τοῦ Νύσσης ῥητὸν (2), ὑποτέρως ἂν ἔχοι· εἰ μὲν γὰρ ἤρηται τοῦ Υἱοῦ, καὶ δὴ φανερώτατα ἐστὶν ὑπὲρ Λατίνων ὁ λόγος· εἰ δὲ εἴρηται τοῦ Υἱοῦ, Πνεῦμα μὲν, φησί, λέγεται τοῦ Υἱοῦ ὡς· τῷ Υἱῷ συγκαταλαμ-
B βανόμενον· τοῦτο δὲ πάντως τὴν ἀναφορὰν σημαίνει (τὸ γὰρ συγκαταλαμβάνεσθαι τῶν ἀναφορικῶν ἐστὶν ἢ τῶν ἄλλως ἀντικειμένων, καὶ μάλιστα γὰρ τῶν ἀναφορικῶν)· ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, ὡς τῆς τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξηγούμενον ἔχον τὸ εἶναι· ἔχει μὲν τὸ εἶναι, φησί, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὗ Πνεῦμα λέγεται εἶναι, ἀλλ' οὐκ ἐξηγούμενον ἐκ τοῦ Υἱοῦ (οὐ γὰρ πρόεισιν ὡς ἐκ πηγῆς τοῦ Υἱοῦ), ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξηγούμενον αὐτὸ ἔχει, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπ' αὐτὸ καθάπερ διὰ τινος διήκον σιρῶς· ὡς ἂν τις λέγοι, εἶναι μὲν τὴν θερμὴν τῆς ἀκτίως ὡς ἐκ τῆς ἀκτίως προσεχῶς προϊούσαν, καὶ διὰ τοῦτο τῇ ἀκτίνι συγκαταλαμβανομένην, ἔχειν δὲ τὸ εἶναι αὐτῆς ἐξηγούμενον τῆς τοῦ ἡλίου αἰτίας· ἢ γὰρ ἀρχὴ τοῦ εἶναι τὴν θερμὴν ἐκείθεν πρῶτως ἐστίν. Οὕτω τοίοντα ταυτὶ τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ νοούμενα καὶ ταῖς τῆς πίστεως ὑποθέσεις συμφωνοῦσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν διδασκάλων ῥητοῖς οὐδὲν ὑπεναντίον ἔχουσιν· ἄλλως δ' ἀδύνατον τὸ εἰκὸς ἐν ἅπασιν οὐκ εἶσθαι· ὥστε μὴ μόνον πρὸς ἀπολογία ἐπὲρ Λατίνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς λύσιν ὧν αὐτῆς ἐπιχειρεῖ κατὰ Λατίνων ἐνταῦθα ἀρκεῖν ταυτὶ μόνον τὰ τῶν διδασκάλων ῥητὰ καλῶς λαμβανόμενα.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ' (3).

Τὸ δεῖ ἐμπροσθέντος παρὰ τοῦ Κυρίου δεδύσθαι τὸ Πνεῦμα τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν σύμβολον οἱ Λατίνοι ποιοῦνται τοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι (4). Ὅτι μὲν οὖν (5) οὐχ ἢ

(1) Joan. x, 20.

(2) Basilii verba supra ad Marci c. 11 citata.

(3) In Mon. 256, f. 293 b, est cap. 8.

(4) Nota ad marg. Mon. 27 f, 213 b.: Οὐ χρὴ σε, ὦ λῶστε, ἐγκαλεῖν τοὺς Λατίνους, ὅτι οὐκ αὐτοὶ μόνοι ἢ οἰκοθεν λέγουσιν, ἀλλὰ πολλοὺς ἁγίους συμμάχους ἔχοντες τοῦτο, θαρρόντως ἀποφαίνον-

(a) Tritum est S. Anselmi Cantuariensis effatum (de proc. Spirit. sancti contra Græcos, c. 2): *In divinis omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio.*

(b) Catenam (ἄλυσιν) et funem (σειρᾶν) uterque Gregorius et Basilius statuunt pro exemplo connectionis personarum; hinc Nazianzenus, Orat. 38, p. 609, ed. Bill. (Or. in Chr. Nativitatem) ait, unum ab alio dependere, vere auream et salutare funem id efficere (ἐν ἤρηται τοῦ ἐνός, ἢ χρυσῆς τῆς

quandoquidem secundum proprietates sive hypostases duo sunt; quare si unum sunt secundum essentiam, etiam secundum omnia sunt unum quæ non sequuntur rationem oppositionis, quæ inter eos est (a); quare et unus spirator sunt, ut jam sæpe dictum est, et unus mittens. Hoc pacto et Spiritus, qui Patris esse dicitur, et Filii Spiritus esse prædicatur secundum essentiam rationem, hoc est propter essentiam identitatem. In eadem vero sententiam fert et Nysseni dictum, utraque, qua profertur, lectione. Si enim legas: *a Filio dependet*, manifestissime is sermo pro Latinis est; si vero legas *Filii dicitur*, tunc ait: Spiritus quidem dicitur Filii utpote qui simul cum Filio concipitur; hoc vero prorsus relationem significat (nam simul concipi ex relativis est vel alio modo oppositis, maxime vero ad relativa spectat), procedere autem ex Patre dicitur, utpote esse connexum habens ex ea causa, quæ est Pater; atque sic fere dicit: Habet quidem esse etiam ex Filio, cujus Spiritus esse dicitur, sed non connexum ex Filio (non enim prodit a Filio ut ex fonte), sed ex ea causa, quæ est Pater, connexum illud habet et per Filium ut per funem (catenam) (b) ad ipsum pertingens; veluti si quis diceret, esse quidem calorem radii ut ex radio proxime prodeuntem atque propterea simul cum radio conceptum, habere vero esse connexum ex ipsa ea causa, quæ est sol; hæc enim causa primaria est, quod inde sit calor. Tali itaque pacto intellecta hæc sanctorum dicta et fidei principiis consonant et aliis doctorum dictis nihil habent adversum, aliter vero impossibile est id quod decens est in cunctis salvari. Unde non solum ad defensionem Latinorum, verum etiam ad solutionem eorum, quæ contra Latinos ipse profert, argumentorum hic sufficienti ea solummodo doctorum dicta recte intellecta.

EPHES. CAP. XIII.

Quod per insufflationem Dominus post resurrectionem discipulis Spiritum dederit, id Latini symbolum atque indicium faciunt (c), quod etiam ex ipso Spiritus sanctus procedat. Verum non

ται. Σὺ δὲ μεθ' ἐνά ἁγίον ἔχον τὸν ἀντιλέγοντα μεμονωμένως οἰκοθεν μάταια καὶ κενὰ κατ' αὐτῶν συββάτων προφανῶς ἐμπαρῆν τῇ ἀληθείᾳ διαμαρτόμενος.

(5) Οὖν, quod in cæt. deest, ex Mon. 256 addidimus.

δυνως σειρὰ καὶ σωτήρ-ος); ἀλύσιος (catenæ) nomine utitur Basil. ep. 38 de discrimine essentiam et hypostaseos. Qua de re vide Manuel. Calecam, lib. 1, c. Græc. (Bibl. PP. Lugd. t. XXVI, p. 284) et Andream Rhodii archiepiscopum in sess. vi Conc. Florentini (Mansi, t. XXXI, p. 359).

(c) Nota marg.: « Non oportet te, vir optime, reprehendere Latinos, quia non ipsi soli vel proprio Marte id dicunt, verum multos sanctos socios et patronos habentes id confidenter prædicant. Tu

substantiam Spiritus sancti tunc per insufflationem datam esse, ex eo manifestum est, quod nondum Spiritus sanctus advenerat. Si enim, inquit (Christus), non abiero, Paracletus non veniet ad vos (a). Testatur et hoc divus Chrysostomus in Commentariis in Evangelium secundum Joannem, ita dicens: Quidam itaque dicunt, Christum non dedisse Spiritum, sed discipulos per insufflationem ad eum suscipiendum aptos reddidisse. Non vero quis erraret, qui dicerent tunc eos potestatem aliquam accepisse atque spiritualem gratiam, ut possint dimittere peccata. Idcirco et intulit: « Quorum remisistis peccata, » etc., ostendens, qualem speciem operationis det. Etenim ineffabilis est Spiritus sancti gratia et multiforme donum, et mirum non est, quandoquidem et a Moyse Deus de Spiritu detrahens cæteris donavit. In Domino autem Christo omnis Spiritus sancti gratia requievit: « Non enim ad mensuram dat illi Deus Spiritum; » ideo et ex ea aliis donavit et per eam divina prodigia operatus est. « In Spiritu enim Dei, inquit, ejicio dæmonia. »

SCHOLARIUS.

Latini non ipsi per se hoc symbolum faciunt, verum aliis obsequuntur hoc facientibus, quibus fidem derogare nefas. Augustinus enim illum Evangelii textum explanans ait, corporalem illum flatum non fuisse Spiritus sancti substantiam, sed demonstrationem per congruam significationem, non a Patre solum, sed etiam a Filio Spiritum sanctum procedere. Et rursus libro quarto de Trinitate: Nec video, quid aliud significare voluerit, cum sufflans in faciem discipulorum ait: ACCIPITE SPIRITUM SANCTUM. Neque enim flatus ille corporeus cum sensu corporaliter tangendi attingens et procedens ex ore substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum (b). Divus autem Cyrillus in dictum illud: « Et ego rogabo Patrem, » ait: Idcirco et corporaliter illum discipulis insufflavit, ostendens, quod quemadmodum ab ore humano corporee humanus spiritus procedit, sic ex divino substantia deitati convenienter Spiritus qui ab ea est profunditur. Et rursus

(1) Joan. xvi. 7.

(2) Mon. 256 ἐπιτηδίους.

(3) Mon. 256. Ἐξ. τινὰ πνευματικὴν καὶ χάριν.

(4) Καὶ omitt. Mon. 256.

(5) Joan. xx, 22, 23.

vero, qui nullum habes sanctum contradicentem, solus omnino relictus a te ipso inania et nova contra eos consuens aperte contra veritatem pugnare apparet.

(a) Eadem edixit Theophylactus Com. in Joan. iii, 35, et vii, 39 (opp. I, p. 550, 612; III, p. 518). Ita pariter Nicolaus Methonensis, Cod. Monac. 66 f. 81, cap. 35: « Ἐτι εἰ ὁ αὐτὸς ὁ Παράκλητος ἐδόθη τότε διὰ τῆς ἐμφύσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπειπὼν ὁ Σωτὴρ. Ἄν τινων ἀρῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται (οἶδε γὰρ ὁ λόγος καὶ τὰ χάρισμα καλεῖν πνεύματα), τίνος ἢ κατὰ τὴν γῆν παρουσία;

οὐσία τοῦ Πνεύματος ἦν ἡ δεδομένη τότε δι' ἐμφύσεως, δηλον μὲν ἐξ ὧν οὐδέπω τότε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παραγέγονεν. Ἐάν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλιθω, φησὶν (1), ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν ταῖς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εἰσηγητικοῖς οὕτω λέγων. Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι οὐ τὸ Πνεῦμα ἔδωκεν ἀλλ' ἐπιτηδίους (2) αὐτοὺς πρὸς ὑποδοχὴν διὰ τοῦ ἐμφυσηματος κατεσκευάσεν. Οὐκ ἂν δὲ τις ἀμάρτοι καὶ τότε εὐληθέται αὐτοὺς λέγων ἐξουσίαν τινὰ καὶ χάριν πνευματικὴν (3), ὥστε ἀφίενται ἁμαρτήματα· διὸ καὶ (4) ἐπήγαγεν. Ἄν ἂν ἀρῆτε ἁμαρτήματα (5), δεικνύς ποῖον εἶδος ἐνεργείας δίδωσι· καὶ γὰρ ἀφ' αὐτοῦ ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις καὶ πολυειδής ἢ ζωρὰ, καὶ θαυμασιῶν οὐδὲν, ὅπου γὰρ καὶ παρὰ Μωσέως ὁ θεὸς τοῦ Πνεύματος ἀφελῶν ἑτέροις μετέδωκεν (6)· ἐν δὲ τῷ Δεσπότη Χριστῷ πᾶσα ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐπαναπέλαυτο· Ὁ γὰρ ἐκ μέτρον δίδωσιν ὁ θεὸς ἐκείνῳ τὸ Πνεῦμα (7)· ὁ δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς μετεδίδου καὶ δι' αὐτῆς τὰς θεοσημίας εἰργάζετο· « Ἐν Πνεύματι γὰρ (8) θεοῦ, φησὶν (9), ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. »

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι οὐκ αὐτοὶ τοῦτο ποιοῦνται τὸ σύμβολον, ἀλλ' ἑτέροις πείθονται ποιουμένοις, οἷς οὐκ ἔστιν ἀπιστεῖν. Ὁ μὲν γὰρ Αὐγουστίνος φησὶν, ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικὸν ἐξηγουόμενος, ὅτι τὸ σωματικὸν ἐκεῖνο ἐμφύσημα οὐκ ἦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐσία ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀπέδειξεν διὰ καταλλήλου σημασίας, οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πάλιν ἐν τετάρτῳ τῶν περὶ Τριάδος φησὶν· Οὕτως μὴν συννορῶ, τί ποτε ἠδούλετο σημαίνει, ἠλίκα ἐμφυσησας εἰς τὸ πρόσωπον τῶν μαθητῶν εἶπε· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » οὐδὲ γὰρ τὸ σωματικὸν ἐκεῖνο ἐμφύσημα σὺν αἰσθήσει τοῦ σωματικῶς θιγγάνειν ἀπτόμενον καὶ προτὸν ἐκ τοῦ στόματος ἢ οὐσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἦν, ἀλλ' ἐνδειξίς διὰ καταλλήλου δηλώσεως, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ δὲ θεὸς Κύριλλος εἰς τὸ βιβλίον τὸ, « Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, » φησὶ· διὰ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν, δεικνύς, ὅτι ὡσπερ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα

(6) Num. xi, 16, 17, 25.

(7) In Joan. iii, 34.

(8) Mon. 256: Ἐν γὰρ Πνεύματι.

(9) Matth. xii, 28.

« Ἡ γὰρ τοῦ αὐτοῦ, καὶ περιττὴ ἢ ἑτέρου, καὶ ποῖον τοῦτο; Adhuc si ipse Paracletus tunc datus est per insufflationem, et non charisma remissionis peccatorum, ut ipse declaravit Saluator addens: « Quorum remisistis peccata, remittuntur eis, » (novit enim sermo et charisma vocare spiritus), cuiusnam est tunc illa in terris praesentia? Vel ejusdem, et tunc superflua; vel alterius spiritus, et qualis iste? »

(b) Haec verba, quae exstant, l. iv de Trin. c. 20, pariter adducit Gregor. Patr. Apol. in Marci Eph. confessionem, cap. 13 et ad imp. Trapezunt. n. 20. Cf. et Aug. contra Maxim. l. iii, c. 14.

ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου πρόσεισι στόματος, οὕτω καὶ ἅ
ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπροκῶς προχεῖται τὸ ἐξ
αὐτῆς (1). Καὶ πάλιν ἐν τετάρτῳ τῶν πρὸς Ἑρ-
μεϊαν· *Ὅσπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πληρώματος ἐπιείς τε καὶ λέγων· ἰ Λάβετε Πνεῦμα ἄγιον· ἰ*
τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ ἐμφυσήματι τῆν
τοῦ Πνεύματος φύσιν εὐ μάλα σκιαγραφῶν (2).
Τὰ αὐτὰ δ' ἂν εὐροι τις καὶ Βασίλειον καὶ πάντας
σχεδὸν τοὺς ἁγίους λέγοντας, καὶ τὰ τῆς σωματι-
κῆς ἐκείνης ἐμφύσεως τύπον καὶ ἐνδείξιν καὶ
ἀπόδειξιν διὰ καταλλήλου δηλώσας· καὶ σκιαγρα-
φίαν καὶ δεῖξιν ἀποκαλοῦντας. Ὁ δὲ μακάριος Ἀύ-
γουστίνος οὐδὲ δύναται συνορᾶν, εἰ τινα ἄλλον σκο-
πῶν εἶχεν ἢ ἐμφύσεως ἐκείνη, πλὴν τοῦ δηλώσαι
τὴν ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος ἀφανῆ τοῦ Πνεύματος
πρόδοον. Ὡστε Λατίνους προδήλως συκοφαντεῖ ὁ
πρώτος αὐτοῖς ἐπιγράφων τοῦτο τὸ νόημα. Ἢ καὶ
τοὺς διδασκάλους πεπλανῆσθαι νομίζει· ὁ νομίζων
τοὺς τάναντία λέγοντας ἀληθεύειν. Τοῦτο μὲν οὖν
Λατίνους ἀρκεῖ πρὸς ἀπολογία, ὅτι διδασκάλων τσο-
ούτων τε καὶ τοιοούτων θέσιν διαφυλάττουσιν. Εἰ δ' ὁ
ἀνὴρ οὕτος τὸ διὰ τοῦ ἐμφυσήματος σημαινόμενον
τῆν κτιστὴν τοῦ Πνεύματος χάριν εἶναι νομίζει,
ἀλλ' οἱ Λατίνοι φήσουσιν αὐτὸν ἠπατῆσθαι. Ὁ γὰρ
Κύριλλος λέγει· *Τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ*
ἐμφυσήματι τῆν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὐ μάλα
σκιαγραφῶν· ὥστε κατὰ τὸν Κύριλλον ἢ τοῦ Πνεύ-
ματος φύσιν ἦν τότε δηλούμενον. Γέλοιον δὲ καὶ ὅτι
(τὸ) τοῦ Χρυσόστομου ῥητὸν ὑπεναντίον εἶναι τῆ
κοινῆ τῶν διδασκάλων θέσει καὶ τῷ τῶν Λατίνων
λόγῳ νενόμικεν. Ὁ γὰρ Χρυσόστομος οὐ περὶ τοῦ τότε
τύπου καὶ τοῦ πράγματος, ὅπερ ὁ τύπος ἐκείνος· ἢ τὸ
σημεῖον ἐδήλου, πραγματεύεται, ἀλλὰ περὶ τοῦ (3)
τοῖς ἀποστόλοις δοθέντος, τί ποτε ἦν ἐκείνο, πότερον
προπαρασκευῆ τις μόνῃ πρὸς τὴν μέλλουσαν τοῦ
Πνεύματος ὑποδοχὴν, ὡς ἔλεγον ἔνιοι, ἢ καὶ χάρις
τις τοῦ Πνεύματος, ὅσον ἢ τῆς τῶν ἀμαρτημάτων
ἀξέσεως. Ἐν τῷ μὲν πρώτῳ ἐτέρων δόξαν ὑπάρ-
χειν οὐδ' αὐτὸς ἀπαντῆται, ὡς δῆλον ἐξ ὧν φησιν·
Ὅχι ἂν δέ τις ἀμάρτοι καὶ τότε ελιφέναι αὐτοῦς
λέγων, καὶ τὰ ἐξῆς· τὸ δὲ δεύτερον ὡς ἰδίαν τίθησι
δόξαν, καὶ ταύτην ἴσως μετὰ τίνος ἐνδοιασμοῦ· ἀνθ'
εἰου καὶ πολλοὶς ἔδοξεν ἀλλότριον εἶναι τῆς τοῦ δι-
δασκάλου παρήρησιας· τε καὶ ἀσφαλείας· ἐκείνο τὸ
μέρος· ἀλλ' εἰ καὶ σφόδρα γνήσιόν ἐστιν, ἀλλ' οὐχ
ὑπεναντίον τοῖς ἄλλοις τῶν διδασκάλων ῥητοῖς. Δυ-
οῖν γὰρ ὄντων τῶν ζητημάτων, πότερον τὸ σωμα-
τικὸν ἐκείνο ἐμφύσημα τύπος ἦν ἢ ἐνδείξις τοῦ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προ-
εἶναι ἢ μή, καὶ πότερον προπαρασκευῆ τις ἦν τὸ τε
γινώμενον καὶ διδόμενον, ἢ χάρις· τις ἐκ τῶν πολλῶν
χρητῶν τοῦ Πνεύματος, ἃς ἐμελλεν ὑστερον ὁ Σω-
τῆρ ἀθρόα· ἐκπέμπειν· πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ἀπο-

libro quarto ad Hermiam: *Quasi a fonte plenitudinis*
sua, inquit, immittens et dicens: ἰ Accipite Spi-
ritum sanctum, ἰ sicque carnali et manifestiore flatu
Spiritus naturam bene adumbrans. Eadem poterit
quis reperire dicentes tum Basilium tum scire om-
nes sanctos, et corporalem illam insufflationem
typum, ostensionem et demonstrationem per con-
gruam significationem, et adumbrationem et exhi-
bitionem appellantes. Beatus vero Augustinus non
potest perspicere, alium finem habere potuisse
illam insufflationem, nisi ut significaret Spiritus
sancti ex Filii deitate invisibilem processionem.
Quare Latinos manifeste calumniatur qui ipsis
tanquam primis assertoribus hanc sententiam ad-
scribit; vel etiam doctores hallucinatos esse putat
qui contraria docentes vera docere putat. Hoc ita-
que Latinis sufficit ad suam causam defendendam,
quod tantorum taliumque doctorum assertionem
retinent. Si autem vir iste id quod per insufflatio-
nem significatur creatam Spiritus sancti gratiam
esse arbitratur, Latini enim prorsus falli dicent.
Cyrillus enim ait: Carnali et manifestiore flatu na-
turam Spiritus sancti bene adumbrans; unde se-
cundum Cyrillum id quod significatur est Spi-
ritus sancti natura. Ridiculum vero est id, quod
Chrysostomi dictum subadversum esse communi
doctorum assertioni atque Latinorum doctrinæ
consuit. Etenim Chrysostomus non de typo tunc
prolato et de re, quam typus ille vel signum ma-
nifestabat, agit, verum de eo, quod apostolis da-
tum est, quid illud fuerit, utrum solum præpara-
tio quædam ad futuram Spiritus sancti susceptio-
nem, ut nonnulli dicebant, an et gratia quædam
Spiritus, veluti gratia dimittendi peccata. Quorum
prius aliorum opinionem esse nec ipse abnuvit, ut
patet ex ipsius verbis: Non vero quis erraret, qui
diceret, et tunc accepisse eos, etc.; posteriori vero
ut suam propriam ponit sententiam, eamque for-
tasse cum quadam incertitudine et hæsitatione,
quapropter et multis visum est alienam esse a
doctoris ingenua libertate dicendi ejusque securi-
tate hanc illius sermonis partem. Sed si etiam quam
maxime genuina est, non tamen aliis doctorum
dictis adversatur. Cum enim dæ sint quæstiones:
D altera, utrum corporalis illa insufflatio typus vel
demonstratio fuerit processionis Spiritus sancti a
Filio et per Filium necne; altera vero, utrum id
quod tunc fiebat et dabatur, præparatio quædam
fuerit, an gratia quædam ex multis iis gratis,
quas postea Salvator copiosas et collectas emissu-
rus erat: ad priorem quidem quæstionem respon-
dent eamque solvunt tum sancti non ita pridem
in medium prolati, tum et alii multi cum ipsis,

(1) Cyrill. in Joan. xiv. 16. Citatur apud Beccum
orat. 1, de un., c. 28. Epigr. 1 et iv (Gr. orth.
t. I, p. 140; t. II, p. 529, 560) apud Gregor. Cpl.
ad imp. Trapez. n. 20 (Gr. orth., t. I, p. 466, 467)
et apud Andream Rhod. in conc. Flor., sess. vi.
(Hard., t. IX, p. 72, 73)

(2) Eadem dat Beccus, Epigr. viii (Gr. orth.,
t. II, p. 603), et ex parte quoque Constantinus
Meliteniota. orat. 2, n. 9. (Ibid. p. 794.)

(3) Τοῦ δ' ἐστὶν in Mon. 27 f, 214 b; sed habet
Marc. f. 165 b.

qua ex solutione etiam Latinorum ad hanc questionem facta est illatio; Chrysostomus autem ad posteriorem respondet beneque eam solvit. Quare quod gratia quædam tunc data est et factum non mera fuit præparatio, id non contrarium est illi, quod ea quæ tunc flebant majoris cujusdam rei ostensio sunt, nec dictum illud aliis dictis adversatur. Quod vero etiam eis consonat, id cuique mente prædico manifestum. Nam Christus insufflans dedit Spiritum, non flatum, sed id quod per flatum significabatur, non ab humanitate ipsius, sed a deitate prodiens naturaliter; hoc vero est Spiritus sanctus; ex Christo prodiens gratiam quamdam apostolis contulit tunc, gratiam dimittendi peccata; sed neque solummodo eos præparavit, neque omnes eis iudicavit gratias (hoc enim posthæc futurum erat, quando essentialiter, hoc est corporaliter, ut ita dicam, et plenissime Spiritus sanctus eis adventurus et suis eos charismatibus repleturus erat) (a). Et prodibat quidem Spiritus sancti essentia et hypostasis ex Filio et tunc et postea; sed non accipiebant hanc discipuli Christi, verum ejus effectum et gratiam, eam quidem statim unam quamdam, quam supra diximus, postea vero etiam universam. Neque enim, sicut ex Christo processit Spiritus, ita etiam apostoli eodem plane modo et absque differentia eum acceperunt, verum ex illo quidem prodibat sicut et erat in ipso, essentialiter videlicet et naturaliter, isti vero suscipiebant in se Spiritus gratiam creatam in ipsis a Spiritu. Non enim est natura creata divinæ essentiae capax, sed suscipit eam secundum modum sibi convenientem, hoc est in divinæ essentiae effectu, quandoquidem et universim quodlibet est in quolibet non secundum sui ipsius modum, sed secundum modum ejus in quo est; est vero unumquodque in se ipso, ut esse natum est secundum se; sicut species lapidis materialiter quidem est in lapide, spiritualiter vero in oculo, in anima autem intelligibiliter. Sic et Spiritus sanctus ipse est quidem in se ipso, hypostasis a Patre et Filio distincta in una cum illis natura ac deitate, in Patre vero et Filio ut in uno principio et fonte propter essentiae in ipsis identitatem, cum quodam tamen discrimine ex personali eorumdem ratione desumpto, quia videlicet Pater quidem est principium principii expers, Filius vero principium ex principio, et Patri quidem a nullo Spiritus advenit, Filio vero a Patre. Et est in Patre et Filio totus in totis, potius vero et in ipsis in toto et sicut est in ipso, præter realem ad illos relationem, quam nullo modo habet ad se ipsum. Hic autem Spiritus sanctus etiam in Christi discipulis erat et in cunctis dignis est, sed neque prout est in se ipso, neque prout est

κρίνονται ζήτημα, καὶ τοῦτο λύουσιν οἱ τε παραχθέντες; εἰς μέσον ἐναγχος ἅγιοι καὶ πολλοὶ μετ' ἐκείνων, ἐξ ἧς δὴ λύσεως καὶ ἡ τῶν Λατίνων πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο γέγονεν ἐπιχειρήσις· ὁ δὲ Χρυσόστομος πρὸς τὸ δεύτερον ἀποκρίνεται καὶ λύει τοῦτο καλῶς. "Ὡστε τὸ χάριν τινὰ τότε δεδῶσθαι, καὶ μὴ προπαρασκευῆν εἶναι φιλήν τὸ γινόμενον, οὐκ ἔστιν ἐναντίον τῷ τὰ σωματικῶς τότε γινόμενα μείζονός τινος πράγματι; Ἐνδειξίν εἶναι, οὔτε τὸ βήτην τοῖς βήτοισι ὑπεναντίον ἔστιν. "Ὅτι δὲ καὶ σύμφωνόν ἐστι, δῆλον παντὶ νοῦν ἔχοντι. Ὁ γὰρ Χριστὸς ἐμφυσῶν ἐδίδου τὸ Πνεῦμα, οὐ τὸ ἐμφύσημα, ἀλλὰ τὸ διὰ τοῦ ἐμφύσηματος σημαίνόμενον· οὐκ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θεότητος προῖδν φυσικῶς· τοῦτο δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τοῦ Χριστοῦ προῖδν, χάριν τινὰ ἐν τοῖς ἀποστόλοις; ἔκτις; τότε τὴν τοῦ ἀρτίειναι ἁμαρτήματα· ἀλλ' οὔτε (1) προπαρασκεύαζε μόνον, οὔτε πάσας ἐνετίθει τας χάριτας; (τοῦτο γὰρ ὕστερον ἐμελλε (2) γίνεσθαι ὅτε οὐσιωδῶς, τούτεστι σωματικῶς, ὡς οὕτως εἰπεῖν, καὶ πληρέστατα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐμελλεν αὐτοῖς ἀρτίκνεῖσθαι καὶ τῶν αὐτοῦ χαρισμάτων πάντων πληροῦν). Καὶ προῖει μὲν ἡ τοῦ Πνεύματος οὐσία τε καὶ ὑπόστασις ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ τότε καὶ ὕστερον· ἐδέχοντο δὲ οὐ ταύτην οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ τὸ ταύτης ἀποτέλεσμα καὶ τὴν χάριν, τότε μὲν εὐθύς μίαν τινὰ τὴν εἰρημένην, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ σύμπασαν· οὐ γὰρ καθὼς ἐκ τοῦ Χριστοῦ προῖλλοι τὸ Πνεῦμα καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπαραλλάκτως ἐδέχοντο, ἀλλ' ἐκείνου μὲν προῖει (3), καθὼς καὶ ἦν ἐν αὐτῷ, οὐσιωδῶς δῆλον καὶ φυσικῶς· οἱ δὲ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐλάμβανον χάριν ἐν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος κτισομένην. Οὐ γὰρ ἔστιν ἡ κτιστὴ φύσις τῆς θείας οὐσίας χωρητικὴ, ἀλλὰ δέχεται ταύτην κατὰ τὸν ἑαυτῆ προσήκοντα τρόπον, τούτεστι ἐν τῷ τῆς θείας οὐσίας ἀποτελέσματι, ἐπεὶ καὶ ἀπλῶς ἕκαστόν ἐστιν ἐν ἑκάστῳ οὐ κατὰ τὸν ἑαυτοῦ τρόπον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τοῦ ἐν ᾧ ἔστιν· ἔστι δὲ καὶ ἕκαστον ἐν ἑαυτῷ, ὡς εἶναι πέφυκε καθ' αὐτό· ὥσπερ τὸ εἶδος τοῦ λίθου ἔστι μὲν ὀλικῶς ἐν τῷ λίθῳ, πνευματικῶς δὲ ἐν ὀφθαλμῷ, ἐν δὲ τῇ ψυχῇ νοητικῶς. Οὕτω δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτὸ μὲν ἔστιν ἐν ἑαυτῷ ὑπόστασις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διακεκριμένη ἐν μίᾳ μετ' ἐκείνων φύσει τε καὶ θεότητι, ἐν δὲ πατρὶ καὶ Υἱῷ ὡς ἐν ἀρχῇ καὶ πηγῇ μίᾳ, διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τῆς οὐσίας ταυτότητα, μετὰ τινος μέντοι διαστολῆς ἐκ τοῦ προσωπικοῦ τούτων λόγου λαμβανομένης, ὅτε ὁ μὲν Πατὴρ ἀρχὴ ἔστιν ἀναρχος, ὁ δὲ Υἱὸς ἀρχὴ ἐξ ἀρχῆς, καὶ τῷ μὲν Πατρὶ παρ' οὐδενός ἔχει τὸ Πνεῦμα, τῷ δὲ Υἱῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἔστιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὅλον ἐν ὅλοις, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς ἐν ὅλῳ, καὶ καθὼς ἔστιν ἐν αὐτῷ, πλὴν τῆς πρὸς ἐκείνους πραγματικῆς ἀναφορᾶς, ἣν οὐδ' ὅλως ἔχει πρὸς ἑαυτό. Τοῦτο δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ

(1) Mon. f. 215 a : οὐδέ.

(2) Mon. ἐμελλε.

(3) Mon. προῖει.

(a) Vide S. Leonem M., serm. 2, de Pentec. c. 3, 4. (Patrol. Lat. t. LIV, p. 405 seq.)

ἐν τοῖς μαθηταῖς τῆν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν ἅπασιν **A** ἴσται τοῖς ἕξοις· ἀλλ' οὕτε ὡς ἔστιν ἐν ἑαυτῷ, οὕτε ὡς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, τούτέστιν οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' ὡς ἡ φύσις ἀπαιτεῖ τῶν εἰσδεχομένων, τούτέστι κατὰ τὴν ἀποτελέσματα αὐτοῦ, σοφίαν δῆλον ἢ λόγου χάριν ἢ βουλήν ἢ τι τοιοῦτον, ἃ δὴ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, εἰσθῆσαι λέγεσθαι. Ἐχόντες οὖν τὰ τοιαῦτα χαρίσματα, αὐτὸ λέγονται ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διότι ἀχωρίστω; εἰσὶ τοῦ ταῦτα ἐν αὐτοῖς; κτίζοντες Πνεύματος, ἀπέφρου τὴν φύσιν καὶ παντοδυνάμου τυγχάνοντες· καὶ ὁ τὴν χάριν ἔχων τοῦ Πνεύματος; αὐτὸ τὸ ταύτην δωρούμενον ἔχει. Ἄλλ' οὕτε ἡ χάρις ἔστιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὕτε εἰ ταύτην τοῖς ἀνθρώποις ὁ Χριστὸς ἐνοικίζει; διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν χάριν μόνην ταύτην προβάλλεται· οὐδὲν γὰρ ἀνδιήνεγκε τῶν ἀνθρώπων τούτῳ τῷ τρόπῳ. Ἄλλ' ὡςπερ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις ἔστι μὲν ἐν τῷ Πνεύματι ἀδιῶς, οὐχ ὡς ἀποτελέσμα, ἀλλ' ὡς οὐσιώδης ἐνεργεῖα, ἔστι δὲ ἐν τοῖς δεχομένοις ὡς τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἀποτελέσμα χρονικῶς· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔστι μὲν ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πρόβεισιν ἀδιῶς, ἔστι δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐξ αὐτοῦ προῖον, οὐ καθὼς ἐκείθεν πρόβεισιν, ἀλλ' ὡς ἐγχωρεῖ λαμβάνειν αὐτὸ τοὺς λαμβάνοντας, τούτέστιν ἐν τῷ ἰδίῳ ἀποτελέσματι. Ἐκ τούτων τοίνυν ἀπάντων δῆλον ἔστιν, ὡς ὁ θεὸς Χρυσόστομος χάριν τινὰ τοῦ Πνεύματος τότε λέγων τοῖς ἀποστόλοις δοθῆναι, οὐκ ἂν ἀρνήσαιο καὶ τὴν χάριν ἀποτελέσμα εἶναι τοῦ Πνεύματος, καθὼς ἔστιν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ὡς ἐν τῷ ἀποτελέσματι τούτῳ ἐνοικίζεσθαι τοῖς ἀνθρώποις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν ἑαυτῷ καὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει· καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὴν τὴν χάριν ἐνοικίζοντα ταύτην, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προβαλλόμενον, οὐ ἡ χάρις ἔστι· καὶ τὸν μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀδιῶς προβάλλεσθαι, κἂν ἐν χρόνῳ φαίνεται προβαλλόμενος, οἷς δὲ γνωρίζεται; προβαλλόμενος, τούτο καὶ οἷς τούτο προβάλλεται, τούτους τὴν τοῦ Πνεύματος εἰσδέχεσθαι χάριν· καὶ τὸ τῆς ἀδίου ἐνεργείας ἐκείνης χρονικὸν ἀποτελέσμα, οὐκ αὐτὴν τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν, ὡς ἐκείθεν προβάλλεται. Ταῦτα γὰρ καὶ ἀληθῆ εἰσι πάνυ, καὶ οὐδὲν ἔχουσιν ὑπεναντίον· καὶ οὕτ' ἂν τῶν διδασκάλων οὐδεὶς, οὐδ' αὐτὸς ὁ θεὸς ἀρνηθεῖν Χρυσόστομος, οὐδ' ἡμεῖς, εἰ μέλλοιμεν τῶν τε ἄλλων καὶ αὐτοῦ συνίναμι. Εἰ γὰρ καί, πῶς ἂν λαμβάνοιεν οἱ ἀνθρώποι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προβαλλόμενον Πνεῦμα, διαπορεῖν χρῆ, ζητούμενον τοῦ εἰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ἀλλὰ, πῶς ἂν δέχοιντο τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύμενον Πνεῦμα, εἰδ' ὅπως ἂν δέοι διαπορεῖν· αὐτὸ τε γὰρ προδίλω; ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύμενον Πνεῦμα οἱ ἀνθρώποι λαμβάνειν λέγονται καὶ λαμβάνουσιν. Ὅταν γὰρ εἰσθῆ, φησὶν, ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμφω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται (1)· ἀλλ' οὐχ οὕτω λαμβάνουσιν, ὡς ἐκείθεν

A in Patre et Filio. hoc est non secundum essentiam ipsius atque naturam vel hypostasim, sed prout natura recipientium requirit, hoc est secundum quemdam ipsius effectum, nimirum sapientiam vel verbi gratiam vel consilium vel aliquid hujusmodi, quæ charismata Spiritus sancti solent dici. Habentes igitur talia charismata ipsum habere dicuntur Spiritum sanctum, quia inseparabiliter sunt Spiritus sancti hæc in ipsis creantis, qui infinitus est natura atque omnipotens; et qui gratiam habet Spiritus, ipsum eam donantem habet. Sed neque gratia est ipse Spiritus sanctus, neque si hanc hominibus inhabitare facit Christus per Spiritum, hanc gratiam sola facit progeminare; tali enim pacto nihil ab hominibus differret. Verum sicut gratia Spiritus sancti est quidem in Spiritu æternaliter, non ut effectus, sed ut essentialis operatio, est vero in recipientibus ut illius operationis effectus temporaliter: ita et Spiritus sanctus est quidem in Filio et ex ipso prodians æternaliter, sed in hominibus ex ipso prodians est, non ut a Filio prodit, sed ut recipientes eum pro sua capacitate possunt recipere, hoc est in proprio effectu. Ex his omnibus manifestum est, divum Chrysostomum asserentem gratiam quamdam Spiritus sancti tunc datam fuisse apostolis, haud negaturum fuisse, etiam gratiam effectum esse Spiritus sancti, sicut est in hominibus, et ut in effectu hoc Spiritum sanctum inhabitare hominibus, verum non ut in se ipso est et propria natura; Filiumque Dei esse eum, qui inhabitare facit hanc gratiam, Spiritum sanctum prodire facientem; et hunc quidem sanctum Spiritum æternaliter producere, licet in tempore producens appareat; eis vero, quibus producens cognoscitur et quibus ipsum producit, Spiritus sancti gratiam recipere et sempiternæ illius operationis temporalem effectum, non ipsam naturam vel hypostasim, ut ab eo producitur. Hæc, inquam, haud negaturus fuit Chrysostomus; nam vera omnino sunt et nihil habent adversum; hæc neque ullus doctorum neque ipse divus Chrysostomus negaverit, neque nos negaverimus, si tum aliorum tum hujus memores esse velimus. Nam etsi ambigendum sit, quomodo homines accipiunt Spiritum sanctum e Filio emissum, quando quaeritur, an ex Filio procedat: tamen nullo modo ambigendum foret, quomodo accipiant Spiritum ex Patre procedentem; nam et ipse manifeste ex Patre procedit et Spiritum ex Patre procedentem homines accipere dicuntur et accipiunt. Quando enim, inquit, venit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit; sed non eo modo accipiunt, quo inde prodit, licet ipsum accipere dicantur, verum iis prorsus prædictis modis, qui et verum et decorum servant et non longe absunt a doctorum sententia. Eadem igitur et de

(1) Joan. xv, 26.

Filio dicenda videntur et tali pacto nihil omnino A
obsistens apparet Chrysostomi dictum nec contra-
rium Latinorum assertioni et doctorum notionibus,
ex quibus hæc desumitur assertio.

νουν και περί του Υιού λέγειν δοκαί, και ούτως ούδέν ούδαμη προσιστάμενον τὸ τοῦ Χρυσοστόμου φανερῶς βητὸν τῇ τε Λατίνων θέσει και ταῖς τῶν διδασκάλων ἐνοιαις, ἐξ ὧν ἡ θέσις αὕτη λαμβάνεται.

EPHES. CAP. XIV.

Rursum in patrociniū sui dogmatis trahunt Latini, quod Spiritus sanctus dicitur secundum imaginem Filii (a). Dicimus vero ad hoc, quod non omnino necesse est, ut imago pro causa id habeat quod imagine repræsentatur, neque si de arte, neque si de natura agitur. Etenim Filius quoque B imago Patris dicitur non tantum ut ad ipsum secundum causam relatus, quantum ut in seipso Patrem præmonstrans et figurans, ut quodam loco ad Philippum ait : *Qui videt me, videt et Patrem*. Imago itaque Filii etiam sed Spiritus sanctus, non quasi Filius ejus sit causa, sed quia Filius aliunde cognosci non potest nisi per Spiritum sanctum. *Nemo enim*, ait (Paulus), *potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*. Et iterum dicit Christus : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis*. Quod explanans divus Chrysostomus, *Hoc est*, inquit, *consona meis dicit*; nam quia mea sunt ea quæ Patris sunt, ille vero ex iis quæ sunt Patris loquetur, ex meis loquetur. Etenim sicut Filius, qui venerat ut veterem legem im- C pletet, id est perficeret et adderet ea quæ prætermissa fuerant propter audientium infirmitatem, hoc ipso Patrem clarificavit, qui veterem illam legem posuerat (*Ego*, inquit, *te clarificavi super terram, opus consummavi, quod dedisti mihi, ut faciam*) : ita Spiritus sanctus Filii opus rursum perfectit. Nam *multa habeo*, ait Servator, *vobis dicere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille, Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur, et quæ ventura sunt, annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis*. Ex meo, inquit, opere accipiet ansam et occasionem et annuntiabit vobis, ea videlicet quæ adhuc reliqua sunt. Quod opus idem D est cum opere Patris; nam *quæcunque habet Pater, mea sunt*. Propter hæc igitur imago Filii est Spiritus sanctus, quia annuntiat ea quæ sunt Filii et Filium clarificat ex ejus opere sumens et perfli-

(1) Marc. f, 167 a mendose habet δ.

(2) Mon. 256 f, 293 b, cap. 9.

(3) Joan. xiv, 9.

(4) I Cor. xii, 5.

(5) Joan. xvi, 14.

(6) Verba illa ἐπιτὶ γὰρ — ἐρεῖ omittit Mon. 256.

(a) Vel etiam imago Filii. Vide Cyrillum thes. 33, dial. 7. Joan. Damascenum, De fide orth. 1, c. 15; et orat. 3, de imag. c. 18, aliosque, quos vide in nostris ad Photii librum De Spirit. sancti mystag. Animadversionibus, art. 2, § 7. Photius Amphilo- ch., q. 235 (*Patrol. Gr.*, t. Cl. p. 1029), docet, Patris quidem imaginem dici Filium ut ad cum

πρόκειται, κἄν αὐτὸ λαμβάνειν λέγωνται, ἀλλ' ἡ πάντως τρόποις τοῖς εἰρημαίοις, οἱ καὶ τὴν ἀλη- θειαν καὶ τὸ πρότερον διαφυλάττουσι καὶ οὐ (1) πόρ- ρω τῆς τῶν διδασκάλων γνώμης εἶσι. Τὰ αὐτὰ τοῖ- οὔδέν οὔδαμη προσιστάμενον τὸ τοῦ Χρυσοστόμου

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΔ' (2).

Πάλιν τὸ κατ' εἰκόνα λέγεσθαι τοῦ Υιού τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς συνηγορίαν ἔλκουσι τοῦ οικείου δόγμα- τοῦ. Λέγομεν δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὡς οὐ πάντως ἀνάγκη τὴν εἰκόνα τὸ εἰκονιζόμενον αἰτιον ἔχειν, οὔτε ἐπὶ τῆς τέχνης, οὔτε ἐπὶ τῆς φύσεως. Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς λέγεται, οὐ τοσοῦτον ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενος, ἕσον ὡς ἐν ἐαυτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύς καὶ εἰκονίζων· ὡς ποῦ φησι πρὸς τὸν Φίλιππον· Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα (3). Εἰκὼν τοίνυν καὶ τοῦ Υιού τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχ ὡς αἰτίου αὐτοῦ ὄντος, ἀλλ' ὅτι μὴ οἶόν τε γίνωται τὸν Υἱὸν ἐ-έβρωθεν, εἰ μὴ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Οὐδεὶς γὰρ, φησί, δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύ- ματι ἀλήθῃ (4)· καὶ αὖθις· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (5). Ὅπερ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐξηγούμενος, *Τουτέστι*, φησί, *συνφθὰ τοῖς ἐμοῖς ἐρεῖ*· ἐπεὶ γὰρ τὰ ἐμὰ ἐστὶ τὰ τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος δὲ ἐκ τῶν τοῦ Πατρὸς ἐρεῖ, ἐκ τῶν ἐμῶν ἐρεῖ (6). Καθάπερ γὰρ ὁ Υἱὸς ἐλθὼν εἰς τὸ πληρῶσαι τὸν παλαιὸν νόμον (7), τουτέ- ἐστι τελεῖσαι καὶ προσθεῖναι τὰ παραλειμμένα διὰ τὴν τῶν ἀκούστων ἀσθένειαν, αὐτῷ τούτῳ τὸν Πατέρα ἰδοῦσαν τὸν τὸν νόμον ἐκείνον θέμενον, (Ἐγὼ γὰρ σε, φησὶν, ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ἔργον ἐτελεῶσα, ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω (8)· οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ τοῦ Υιού ἔργον ἐτε- λείωσεν αὖθις· Πολλὰ γὰρ, φησὶν (9), ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (10). Ἐκ τοῦ ἐμοῦ, φησὶν, ἔργου τὰς ἀφορμὰς λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὰ λειπόμενα δηλονότι· ὃ ἔργον ταυτὸν ἐστὶ τῷ τοῦ Πατρὸς· Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστὶ (11). Διὰ τοῦτ' ἄρα καὶ εἰκὼν τοῦ Υιού τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τὸ ἀναγγέλλειν τὰ τοῦ Υιού καὶ τὸν Υἱὸν δοξάζειν ἐκ τοῦ ἔργου

(7) Matth. v, 17.

(8) Joan. xvii, 4.

(9) Joan. xvi, 12-14.

(10) Verba illa ἐκεῖνος ἐμὲ — ὑμῖν omittit Mon. 256 f, 294 a.

(11) Joan. xvi, 15.

tanquam principium relatum et Patrem in se figu- rantem, Spiritum autem minime ideo Filii imagi- nem vocari, quod ad eum ut causam referatur, sed ideo, quia solum per Filium Spiritus cognoscatur. Fere ad verbum hic Marcus schismatis antesigna- num sequitur.

αὐτοῦ λαμβάνων καὶ τελειοῦν αὐτὸ δὴ τὸ ἔργον, ὡσπερ A *ciens hoc ipsum opus, sicut ille Patris opus per-*
fecerat.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι τοῦ Υἱοῦ εἰκόνα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡσπερ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, καὶ πρωτότυπον τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ἀκούοντες τῶν διδασκάλων λεγόντων κἀντεῦθεν τὴν οἰκείαν βεβαίωσιν δόξαν καλῶς. Οὐ γὰρ οἴονται πρὸς ἄλλο τι φέρειν ταῦτα μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν αὐτῷ δεκνῆναι τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν καὶ φύσιν, ἣν ὁ μὲν Υἱὸς λαμβάνων ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰκὼν αὐτοῦ ἐστὶ καὶ λέγεται· δι' αὐτοῦ δὲ πάλιν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα λαμβάνων καὶ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἰκὼν ὑπὸ τῆς θείας ὁμολογεῖται· Γραφῆς· καθάπερ καὶ τὸ τὸν Υἱὸν εἰκόνα εἶναι τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν καὶ φύσιν ἐν αὐτῷ διαφανέσθαι ὡς φύσει Υἱῷ καὶ ὑφεστῶτι λόγῳ κοινοποιουμένην διὰ γεννήσεως. Ὁ δὲ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ ὡσπερ ἀξιούτων Λατίνων, πᾶσαν εἰκόνα λόγον αἰτιατοῦ πρὸς αἰτίαν ἔχειν πρὸς ἐκεῖνο, οὐ εἰκὼν εἶναι λέγεται, ἐνίσταται μὴ πᾶσαν εἰκόνα τειαύτην εἶναι. Οἱ δὲ οὐ περὶ πάσης εἰκόνας λέγουσιν, οὐδ' ἀπὸ πάσης ἐπιχειροῦσιν, ἀλλὰ φασὶ, τὸ τῆς εἰκόνας ὅμοια μὴ δεῖν ἄλλως ἀπὸ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν, ἢ ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα λαμβάνεσθαι. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς διὰ τὸ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν καὶ φύσιν ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνειν καὶ ἔχειν γεννώμενον λέγεται, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὸ Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι διὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν καὶ φύσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν καὶ ἔχειν ἐκπορευόμενον. Εἰ γὰρ μὴ τὸν ἴσον ὑπῆρχε τρόπος ἐνταῦθα κίκεϊ τὸ τῆς εἰκόνας ὄνομα, ἀνῆρετο ἂν ἡ τῶν θείων προσώπων ἰσότης, καὶ τὴ μᾶλλον καὶ τὸ ἦτον ὑπῆρχεν ἂν ἐν αὐτοῖς· ἡμάρτανε δ' ἂν καὶ Κύριλλος εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλῶν, ὃν τρόπον καὶ ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ἐν γ' τοῦ β' τῶν Θεσσαυρῶν. Ἀπὸ τοῦ τῆς εἰκόνας τοίνυν ὀνόματος ἐπιχειροῦσι Λατίνοι, καθὼς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα λέγεται, οὐκ ἀπὸ πάσης εἰκόνας. Ὁ δὲ, ὡς ἐπὶ πάσης εἰκόνας ἀξιούτων, ἐνίσταται μὲν ἀπὸ τῶν κτιστῶν πραγμάτων, οὔτε ἐπὶ τῆς τέχνης οὔτε ἐπὶ τῆς φύσεως ἀνάγκη εἶναι τὸ παράδειγμα λόγον αἰτίου πρὸς τὴν ἰδίαν ἔχειν εἰκόνα φησὶ· τίνα δὲ εἰσὶν ἐκεῖνα, ἐφ' ὧν οὕτως ἐστὶ, πολλοῦ δεῖ προστιθέναι· ἀλλ' ἢ μὴδὲν ἔχων εἰπεῖν, ἢ διαλεγόμενος ἀφυῶς ἐπὶ τὸν Υἱὸν ἔρχεται, καὶ δείκνυσι τοῦτον εἰκόνα λέγεσθαι τοῦ Πατρὸς οὐ τοσοῦτον ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενον, ὅσον ὡς ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύοντα καὶ εἰκονίζομενον. Ψεῦδεται γοῦν ὁ ἀνὴρ ἐν ἀμφοῖν· πρῶτον μὲν ἐν οἷς δοκεῖ ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἐνίστασθαι· βούλεσθαι· ἀνάγκη γὰρ πᾶσαν εἰκόνα πρὸς τὸ παράδειγμα ὡς αἰτιατόν πως ἀναφέρεσθαι πρὸς

SCHOLARIUS.

Audientes Patres Ecclesiae docentes, Filii imaginem esse Spiritum sanctum, sicut Filium imaginem Patris et Patris prototypum, Latini exinde quoque recte propriam sententiam confirmant (a). Nam existimant non ad aliud quodlibet haec potius deducere, quam ad id, quod Spiritus sanctus in se ostendit Filii essentiam atque naturam, quam Filius accipiens a Patre imago ejus est et dicitur; per ipsum vero rursum ex Patre accipiens Spiritus sanctus et Patris imago et Filii imago a divina Scriptura agnoscitur, sicut et Filium Patris imaginem esse nihil significat aliud, nisi Patris essentiam et naturam in ipso ceu naturali Filio et Verbo subsistente resplendere communicatam ipsi per generationem. At sapiens iste vir, quasi vero Latini censerent, omnem imaginem rationem causati ad causam habere relate ad illud, cujus imago dicitur, instat et objicit, non omnem imaginem ejusmodi esse. At isti non de omni imagine loquuntur neque de omni illationem faciunt, verum dicunt imaginis nomen non oportere aliter accipi de Spiritu relate ad Filium, quam de Filio relate ad Patrem. Si vero Filius imago Patris dicitur, quia Patris essentiam atque naturam ex Patre accipit et habet, dum generatur: omnino necesse est ut et Spiritus Filii imago dicatur, quia Filii essentiam atque naturam per Filium et ex Filio accipit et habet, dum procedit. Nam si non aequaliter tum hic tum illic imaginis nomen acciperetur, tunc divinarum personarum aequalitas e medio tolleretur et magis ac minus in ipsis existeret; erraret etiam Cyrillus dum Filii imaginem Spiritum vocat eodem modo, quo Filius imago Patris est, capite decimo tertio libri secundi *Theaurorum*. A nomine igitur imaginis concludunt Latini, prout de Filio relate ad Patrem dicitur, non ab imagine universim. Iste vero, quasi de omni imagine id statuerent, instat ex creatis rebus, neque in artis neque in naturae productis necesse esse, ut exemplar rationem causae habeat ad exemplatum sive ad propriam imaginem, affirmans; quænam autem sint illa, in quibus ita est, id ut addat, ab eo longe alienus est, verum vel nihil habens, quod dicat vel imperite disputans ad Filium venit, ostenditque eum dici Patris imaginem non tantum ut ad ipsum secundum causam relatam, quantum ut in se ipso Patrem præmonstrantem et figurantem. Mentitur igitur vir iste in utroque: primo quidem in eo, quod videtur ex aliis rebus instantiam petere velle; nam necesse est omnem imaginem ad exemplar ut causatum quodammodo referri ad propriam cau-

(1) Ex Mon. 256 τὸ addidimus, quod in cæteris deest.

(a) Confer hac de re et Georgium Metochitam contra Manuelem Cretensem, c. 8 (Gr. orth., t. II p. 985-987).

sam, quandoquidem imago dicitur propter quamdam similitudinem, quæ in ipsa modo aliquo sit a prototypo sive exemplari vel naturaliter vel artificialiter; unde sequitur omnem imaginem propter prototypum esse; secundo peccat in eo, quod Filium dicit imaginem Patris esse potius ut in se ipso Patrem ostendentem et figurantem, quam ut ad ipsum secundum causam relatum. Videtur enim aliquid dicere, dum nihil dicit. Etenim Filium in se ipso Patrem ostendere et figurare idem ipsum est ac Patris imaginem eum esse; quare dicit Filium esse Patris imaginem, quia imago est; ac si quis diceret hominem esse rationalem, quia rationalis est; et quod adhuc pejus, idcirco magis eum ita appellari statuit, quam ideo, quod ad Patrem ut ad causam refertur; quando etsi duo revera essent, quæ pro duobus sumit, imago quidem esset Filius, quia in se ipso Patrem imagine representat, representaret vero, quia ad ipsum ut ad causam refertur et natura Patrem; unde potius imago foret, quia ex Patre est, quam ideo, quia Patrem manifestat. Bene autem agit postea prorsus eadem causas ostendens, et quod Spiritus Filii et quod Filius Patris imago dicatur; quia, inquit, accipit a Filio et quia clarificat Filium et perficit Filii opus, quemadmodum etiam de Filio eadem respectu ad Patrem dicuntur. Explanat enim ac bene quidem nomen imaginis, quomodo de divinis personis accipitur; sed relationem causæ per hæc non eliminat; inducit igitur eum primo quidem quia si eisdem modis de Filio et de Spiritu sancto imaginis nomen dicitur, Filio vero adest ut ex Patre prodeunt, etiam Spiritui aderit ut ex Filio prodeunt; deinde quia huius rei, quo Filius Patris imago est, non vice versa Pater imago Filii, similiter vero Spiritus imago Filii, non Filius Spiritus imago, alia causa esse non poterit, nisi quod quæ ad superessentialem processionem divinarum personarum pertinent secundum sanctum Dionysium non convertuntur ad invicem. Neque enim tum quæ de divinis et a divinis personis disposita sunt tum quæ de iis dicuntur, frustra vel facta sunt vel dicuntur.

EPHES. CAP. XV.

Spiritum dicit Nyssenus theologus ex Patre procedentem. Cuinam manifestum exinde non est, Spiritum producere hypostaticam sive personalem esse Patris proprietatem? Sicut enim dum Unigeniti hypostasin incarnatam esse dicimus, incommunicabile hoc Patri et Spiritui ostendimus: ita et dum dicimus Patris hypostasin producere Spiritum sanctum, sane id minime etiam Filio tribuimus. Aut ergo Latini ostendant quemdam theologorum etiam ex Filii hypostasi Spiritum esse asserentem,

(1) Mon. 27 f, 217 b, εἰ εἰσάγει.

(2) In Mon. f, 292 b est cap. 5. Initium idem ut

A ἰδίαν αἰτίαν, εἴπερ εἰκὼν λέγεται διὰ τινὰ ομοίτητα ἐν αὐτῇ γινομένην τρόπον τινα παρὰ τοῦ πρωτοτύπου, εἴτουν τοῦ παραδείγματος ἢ φυσικῶς ἢ τεχνικῶς, ὡς ἐνευθεν πᾶσαν εἰκόνα διὰ τὸ πρωτότυπον εἶναι· δεύτερον δὲ ἀμαρτάνει ἐν οἷς τὸν Υἱὸν εἰκόνα λέγει τοῦ Πατρὸς εἶναι μᾶλλον ὡς ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα δεικνύντα καὶ εἰκονίζοντα ἢ ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενον. Δοκεῖ γάρ τι λέγειν λέγων οὐδέν. Τὸ γὰρ τὸν Υἱὸν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα δεικνύναι καὶ εἰκονίζειν, τοῦτ' ἐστὶν αὐτὸ τὸ εἰκόνα τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἶναι· ὥστε λέγει τὸν Υἱὸν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς εἶναι διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν εἰκόνα, ὡς εἰ τις λέγοι, τὸν ἀνθρώπων λογικὸν εἶναι διὰ τὸ λογικὸν εἶναι αὐτόν· καὶ τὸ χεῖρον, ὅτι καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον αὐτὸν οὕτω λέγεσθαι ἄξιόν, ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὡς αἰτίον ἀναφέρεσθαι· ὅποτε καὶ δυσὶν ὄντων ὡς ἀληθῶς, ἅπερ ὡς δῖο λαμβάνει, εἰκὼν μὲν ἂν ἦν ἡ Υἱὸς διὰ τὸ εἰκονίζειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, εἰκονίζε δ' ἂν, διὰ τὸ πρὸς αὐτὸν ὡς αἰτίον ἀναφέρεσθαι καὶ φύσει Πατέρα· ὥστε μᾶλλον ἂν ἦν εἰκὼν διὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἢ διὰ τὸ φανεροῦν τὸν Πατέρα. Καλῶς δὲ ποιεῖ μετὰ ταῦτα διὰ πάντων τὰς αὐτὰς αἰτίας δεικνύς τοῦ τὸ Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς· διότι, φησὶ, λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ διότι δοξάζει τὸν Υἱὸν καὶ τελειοῖ τὸ τοῦ Υἱοῦ ἔργον, ὥσπερ δὴ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ταῦτα τῇ πρὸς τὸν Πατέρα ἀποβλέψει λέγεται. Ἐξηγείται γὰρ τὸ τῆς εἰκόνας ὄνομα καὶ καλῶς.

C πῶς ἐπὶ τῶν θείων προσώπων λαμβάνεται, ἀλλ' οὐ τὴν τῆς αἰτίας ἀναφορὰν διὰ τούτων ἐκβάλλει· εἰσάγει (1) μὲν οὖν πρώτων μὲν, ὅτι εἰ τοῖς αὐτοῖς τρόποις ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸ τῆς εἰκόνας ὄνομα λέγεται, πρόσσεσι δὲ τῷ Υἱῷ ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς προϊόντι, καὶ τῷ Πνεύματι ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ προϊόντι πρόσσεσι· Ἐπειθ' ὅτι τοῦ τὸν μὲν Υἱὸν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ οὐκ ἀντιστρέφειν, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τυγχάνειν εἰκόνα καὶ μὴ ἀντιστρέφειν, τί γ' ἂν αἰτίον εἴη, εἰ μὴ τὰ τῆς ὑπερουσίτου θεογονίας κατὰ τὴν ἱερὰν Διουσίον οὐκ ἀντιστρέφειν πρὸς ἄλληλα; Οὐ γὰρ τὰ τε οἰκονομηθέντα περὶ τῶν θείων καὶ παρὰ τῶν θείων προσώπων, τὰ τε περὶ αὐτῶν λεγόμενα μάτην γέγονέ τε καὶ λέγεται.

D

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΕ' (2).

Πνεῦμά φησιν ὁ Νυσσεὺς θεολόγος τὸ τῆς Πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Τίνι δὴλον οὐκ ἔστιν ἐνευθεν, ὅτι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὑποστατικόν, εἴτουν προσωπικὸν ἰδίωμα; καθάπερ γὰρ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασιν σαρκωθῆναι λέγοντες ἀκoinώνητον τοῦτο τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι δεικνυμεν, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα προβάλλειν εἰρηκότες τὸ ὅριον οὐκέτ' ἂν εἰκότως καὶ τῷ Υἱῷ τοῦτο δοίημεν. Ἡ τοῖνον Λατίνοι δεξιότως τινὰ τῶν θεολόγων

in cap. 2 hujus codicis (supra c. 8), sed argumentum diversum.

καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τοῦτο λέγοντα, ἢ καθαρώς ἐντεῦθεν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφαίνεται.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι καὶ πρὸς τοῦτον τὸν λόγον ἀποκρινοῦνται, ὅσα δὴ καὶ πρὸς τὸν ἦ' καὶ τὸν ε', καὶ ἡ' πρὸς ἐκείνους λύσις καὶ πρὸς τοῦτον ἀρκέσει. Οὕτω γὰρ ἐκείνοις προσῆν τι πιθανότητος γοῦν, μὴ ὅτι γε ἀνάγκη, οὕτω οὗτος ἔχει πλεόν τι τῶν ἐκεῖ γεγραμμένων· μόνον ὅτι καθάπερ μετὰ μέλον ἐφ' οἷς τότε ἐκαινοτόμησεν εὐληφῶς νῦν φησι τὸ σαρκωθῆναι τῆ τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσει ἴδιον τι εἶναι καὶ ἀκοινῶντον πρὸς τὸν Πατέρα τε καὶ τὸ Πνεῦμα. Καίτοι χρονικόν ἐστι τὸ σαρκωθῆναι, ἐκεῖ δὲ οὐδὲν χρονικὸν ἔλεγε δύνασθαι εἶναι ἴδιον προσώπου τινός, ὅτε καὶ ἡμεῖς ἐνέστημεν ἀπὸ τῆς σαρκώσεως, ὡς περ προαισθανόμενον τὸν ἄνδρα μέλλειν ἀντιλέγειν καὶ αὐτὸν ἑαυτῷ, ὃ δὴ καὶ περὶ πάντων οἶμαί ποιήσεν αὐτὸν καὶ οἷς νῦν λέγει πάλιν ἀντερεῖν γενναίως, ὅπταν ἀφιλονεικῶς καὶ μετ' εὐπειθείας ἐπιστήσῃ τοῦτοις τὸν λογισμόν. Νῦν γὰρ ὑπὸ φιλονεικίας καὶ ὀδύης κενῆς ὀδοῖ· μὴ τι καὶ χεῖρον τούτων τολμήσειεν. Ζῆται δὲ καὶ Λατίνοις ἕνα τινὰ τῶν ἁγίων αὐτῷ δεῖξαι λέγοντα ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Οἱ δὲ δεικνύουσι αὐτῷ πλείους ἢ δέκα λέγοντας ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὕτω συντιθέμενον ἔσχον, ἀλλ' ἀρνεῖται περιφανῶς τὸ διαρρήθῃν ὑπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων λεγόμενον· ἴσως, ὅτι μὴ πάντες τοῖτό φασιν. Ἐδει ἢ καὶ μηδὲ τοῦ Νύσσης λίαν αὐτὸν περιέχεσθαι· μόνος γὰρ οὗτος ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα φησι, καὶ οὐδέ τις ἕτερος· καίτοι πάντες ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγουσι, καὶ πρὸ πάντων αὐτῆ ἡ ἀλήθεια. Ἄμαρτάνει γοῦν καὶ περὶ τούτου τῷ Νύσσης μόνω πεπιθόμενος, εἰ γε πολλοὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι διὰ τὸ μὴ καὶ πάντας τοῦτ' αὐτὸ λέγειν οὐ βούλεται πείθεσθαι. Δεινὸν δὲ ὅτι καὶ παρὰ τὸν Νύσσης ἐκινδύνευσεν ἂν, μηδὲ πιστεύειν ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ γὰρ μόνος μὲν ἐκεῖνος τοῦτό φησιν, ἔτυχε δὲ μηδ' αὐτὸς οὗτος εἰπῶν, ἤρνεῖτ' ἂν ὁ ἄνθρωπος αὐτὴν ἀλήθειαν. Ἄλλ' οἱ νοῦν ἔχοντες, τοῦτο οὐκ ἂν ἔπαθον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Νύσσης μὴ λέγοντος ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ οὐδ' ἄλλος τοῦτο λέγει τῶν διδασκάλων οὐδεὶς, ἐπίστευσαν ἂν οὕτως, ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ λίαν μαθόντες· τὸ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τοῦτ' εἶναι τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι μὴ ἀμφιβάλοντες. Εἰ δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως εἶπε μόνος, τί θαυμαστόν, εἰ καὶ τὸ ἐκ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως οὐδεὶς ὄλω; εἰπῶν φαίνεται; Οὐδὲ διὰ τούτου ἀρνεῖσθαι τοσαύτην ἀλήθειαν οἱ νοῦν ἔχοντες προαχθήσονται, εἴπερ ἀρκεῖ μὲν σφίσι ἡ μαρτυρία τῶν τσοῦτων ἁγίων λεγόντων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ ἐκ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τοῦτ' εἶναι· τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι μὴ ἀμφιβάλουσι.

A aut exinde clare apparebit, ex solo Patre Spiritum sanctum procedere.

SCHOLARIUS.

Latini etiam ad hoc argumentum respondebunt, quæcunque jam ad octavum et decimum responderunt, et data ad illa solutio et quoad hoc erit sufficiens. Neque enim illis aderat quid aptum ad persuadendum, multo minus ad cogendum et ad assensum extorquendum, neque hoc aliquid habet amplius, quam quæ ibi scripta sunt; solum hoc habet, quod quasi pœnitentia ductus ob ea, quæ tunc innovando confûxerat, nunc ait incarnatum esse Filii hypostasi proprium atque Patri ac Spiritui incommunicabile esse. Quanquam temporale est incarnatum esse, ibi vero nihil temporale proprium esse posse alicujus divinæ personæ affirmaverat; quando et nos instantiam ab incarnatione petivimus, quasi præsentientes, virum istum contradicturum esse et sibi ipsi, quod eum de omnibus facturum puto et quæ nunc dicit, his rursum ingenue obstiturum, quando sine contentione et cum prompta erga veritatem obedientia his cogitationem intendat. Nunc enim timendum, ne a contentione et vanæ gloriæ studio etiam ad pejus aliquid audendum abripiatur. Postulat vero a Latinis, ut vel unum sanctorum sibi ostendant ex Filii hypostasi Spiritum sanctum procedere assententem. Hi tamen ei ostendunt plures quam decem dicentes ex Filio Spiritum procedere, et nunquam eum assententem habuerunt, verum perspicue negat quod disertis verbis ab Ecclesiæ doctoribus traditur; fortasse, quia non omnes id dicunt. Sed oportebat tunc nec ipsum adeo tenaciter Nysseno inhærere; solus enim hic ex Patris hypostasi Spiritum sanctum procedere dicit et nemo alius; omnes tamen dicunt ex Patre procedere Spiritum, et ante omnes Veritas ipsa. Peccat igitur etiam in hoc, dum solum Nyssenum sequitur, quando multis ex Filio procedere Spiritum dicentibus obsequi non vult ea de causa, quod non omnes id ipsum dicant. Dirum vero est, quod si non haberet Nyssenum, periculo subjaceret, ut ex paterna hypostasi procedere Spiritum sanctum credere non amplius posset. Si enim ille solus id dicit, contingere vero potuit, ut ne ipse quidem id diceret, vir iste negaturus fuit tantam veritatem! Verum sensu præditi id minime paterentur, sed etiamsi Nyssenus non diceret ex paterna hypostasi procedere Spiritum sanctum, quemadmodum neque alius quisquam doctorum id dicit, crederent ipsi et sic, cum ex Patre procedere eum procedere vel maxime didicerint, ex Patre autem procedere hoc ipsum esse quod ex paterna hypostasi procedere absque ullo dubio existiment. Si vero ex paterna hypostasi procedere Spiritum dixit ille solus, quid mirum, si etiam ex filiali hypostasi procedere nullus omnino dixisse reperitur? Neque propterea tantam veritatem nequæ sensu præditi adicentur.

quandoquidem sufficit ipsis testimonium tot sanctorum dicentium ex Filio Spiritum procedere, dubium vero eis non est, quin ex Filii hypostasi procedere hoc ipsum sit, quod procedere ex Filio.

EPHES. CAP. XVI.

Spiritus sanctus ex Patre et Filio procedens aut quatenus sunt distincti ab his procedit, aut quatenus sunt uniti. Si quidem quatenus sunt distincti et duo, ab eis procedit, distincti autem sunt secundum hypostases et duo; ex duabus ergo hypostasibus Spiritus sanctus prodit, et exinde necessario ex duobus quoque principiis. Si vero quatenus sunt uniti, primo quidem non amplius ipse Spiritus a Patre et Filio prodit quatenus sunt distincti, ergo non ex hypostasibus eorum prodit; neque igitur ex paterna hypostasi, neque ex hypostasi Filii; atqui illud verum, hoc vero falsum Gregorius Nyssenus convincit; ait enim ita conceptis verbis: *Spiritum ex paterna hypostasi procedentem*. Deinde quidnam fuerit illud, secundum quod uniti sunt? Naturam forsitan dicent vel spirativam virtutem. Sed si quidem ex natura prodit, etiam ex se ipso procedet; nam communis est tribus personis natura. Si vero ex spirativa virtute, hanc quoque deberet Spiritus possidere; *Quæ enim communia sunt Patri et Filio, ea communia quoque sunt Spiritui*, ut magni viri Dionysius et Basilius aiunt. Verum quamnam est sapiens eorum ad hoc, imo ridicula responsio? Haberet, inquit, eam et ipse, nisi impossibile esset, ut se ipsum produceret. Hoc igitur simile est ac si quis videns ex sua ipsius ratiocinatione concludi, hominem esse lapidem, ea, unde hoc concluditur, ne ullo quidem modo corrigere conaretur, diceret vero, hominem sane futurum lapidem, nisi impossibile esset, ut animal rationale esset inanimatum atque immobile.

SCHOLARIUS.

Credentes Latini Spiritum sanctum procedere ex Filio nullam timent ad absurdum deductionem. Neque enim id credunt ut proprio Marte a se inventum, sed ab Ecclesiæ doctoribus edocti, quos haud unquam errasse circa tam gravem veritatem arbitrantur, præsertim cum tales ac tanti viri extiterint. Quare neque iis, qui ita dialectice interrogant et ad absurdum eos deducere volunt, aliquid respondere coacti sunt. Si enim quid absurdi etiam ex hac sententia sequeretur (ponamus hic impossibile) doctoribus potius convenire arbitrantur, ut id perspiciant atque solvant; ipsi vero se omni modo extra has criminationes positos esse affirmant et multis potius criminationibus subjectos credunt eos qui sanctorum theologiam evertere volunt propter quædam absurda et impossibilia, quæ fortasse ex ea doctrina accidunt; tali enim pacto etiam veram fidem universam qui ista audent multis difficultatibus replebunt, cui fidei pluries naturalem rationem adversantem vi-

(1) Mon. 256 f, 296 a, est cap. 17

(2) Ποτ' μήν habet Mon. 256.

Α ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ' (1).

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προερχόμενον ἢ καθὼ εἰσι διακεκριμένοι τούτων πρόεσιν, ἢ καθὼ εἰσιν ἡνωμένοι. Εἰ μὲν οὖν καθὼ εἰσι διακεκριμένοι καὶ δύο, τούτων προέρχεται, διακεκριμένοι δὲ εἰσι κατὰ τὰς ὑποστάσεις καὶ δύο, ἐκ δύο ἄρα ὑποστάσεων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόεσιν, κίνεσθαι ἐκ δύο ἀρχῶν ἐξ ἀνάγκης. Εἰ δὲ καθὼ εἰσιν ἡνωμένοι, πρῶτον μὲν οὐκ εἶτι τὸ αὐτὸ, καὶ καθὼ εἰσι διακεκριμένοι τούτων πρόεσιν· οὐκ ἄρα ἐκ τῶν ὑποστάσεων αὐτῶν πρόεσιν· οὐτ' ἄρα ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐτ' ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως; ἀλλὰ τὸ μὲν ἀληθές, τὸ δὲ ψεῦδος ὁ τῆς Νύσσης Γρηγόριος πῆ μὲν (2) διελέγχει· λέγει γὰρ οὕτως ῥητῶς· Πνεῦμα τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Ἐπειτα καὶ τί ἂν εἴη τοῦτο, καθ' ὃ εἰσιν ἡνωμένοι; Τὴν φύσιν ἐροῦσι τυχὸν ἢ τὴν προβλητικὴν δύναμιν· ἀλλ' εἰ μὲν ἐκ τῆς φύσεως πρόεσιν, καὶ ἐξ ἑαυτοῦ προελεύσεται· κοινὸν γὰρ τοῖς τρισίν ἢ φύσις· εἰ δ' ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμειως, καὶ ταύτην ὠφείλει εἶναι αὐτό· Τὰ γὰρ κοινὰ Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινὰ καὶ τῷ Πνεύματι, Διονύσιος φασὶ καὶ Βασίλειος οἱ μεγάλοι. Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν πρὸς τοῦτο καταγέλαστος λόγος; Εἶχεν ἂν, φησὶ, καὶ αὐτὸ ταύτην, εἰ μὴ ἀδύνατον ἦν ἑαυτὸ προβάλλειν. Τοῦτο μὲν οὖν ὁμοιον, ὡς εἰσι; ὁρῶν ἐκ τῶν ἑαυτοῦ συναγόμενον λόγων τὸν ἀνθρώπον λίθον εἶναι, τὰ μὲν, ὅθεν τοῦτο συνάγεται, μηδ' ὅπως οἰοῦν ἐπανορθοῦν περιψῆτο, λέγοι δὲ ὡς ἦν ἂν ὁ ἀνθρώπος λίθος, εἰ μὴ ἀδύνατον ἦν τὸ λογικὸν ζῶον ἀψυχὸν τε καὶ ἀκίνητον εἶναι.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Υἱοῦ πιστεύοντες, οὐδεμίαν εἰς ἄτοπον δεδιῶσιν ἀπαγωγὴν. Οὐ γὰρ οἰκοθεν εὐρόντες τοῦτο πιστεύουσιν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων μαθόντες, οὓς ἠγοῦνται μὴ ἂν ποτε πλανηθῆναι περὶ τοσαύτην ἀλήθειαν, καὶ ταῦτα τοσοῦτους ὄντας καὶ τηλικούτους, ὅθεν οὐδὲ τοῖς ἐρωτῶσιν οὕτως διαλεκτικῶς καὶ εἰς ἄτοπον βουλομένοις ἀπάγειν ἐξ ἀνάγκης ἂν τι καὶ ἀποκρίνοιντο· εἰ γὰρ τι· καὶ ἄτοπον ἐκ ταύτης ἠκολούθει τῆς δόξης (κείσθω γὰρ τὸ ἀδύνατον), τοῦτο καὶ συνορᾶν καὶ λύειν ἀρμόσκειν τοῖς διδασκάλωις μᾶλλον νομίζουσιν· αὐτοὶ δὲ παντάπασιν ἐξω τῶν ἐγκλημάτων τούτων ἐστάναι φασὶ, πολλοῖς δὲ μᾶλλον ἐγκλημασιν ὑποκείσθαι πιστεύουσι τοὺς ἀναιρεῖν βουλομένους τὴν τῶν ἁγίων θεολογίαν διὰ τὰ ἐκ τοῦ Λόγου ἐπισυμβαίνοντα ἴσως ἄτοπα καὶ ἀδύνατα. Οὕτω γὰρ καὶ τὴν ἀληθινήν πίστιν ἄπασαν πολλῶν ἀποριῶν ἀναπλήσουσιν οἱ ταῦτα τολμῶντες, ἢ πολλαχοῦ φυσικῶν ἐναντιούμενον (3) λόγον ἔστιν ἰδεῖν, καὶ τὰς τῆς πίστεως ὑπο-

(3) Mon. 27 f, 219 b : ἢ πολλαχοῦ φ. ἐναντιούμενοι.

Θέσεις εν προσχήματι ζητήσεως ἀναιρήσουσιν. Ἄλλ' ἵνα καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν καὶ τὴν τῶν διδασκάλων τιμὴν ὑπ' ἀνοίας καὶ φιλονεικίας οὕτω δοκοῦσαν σαλευέσθαι βεβαιώσωσιν οἱ Λατίνοι καὶ μὴ διζῶσιν ἀπορίξ τῶν ἀποκρίσεων ἐπὶ τῶν διδασκάλων καταφεύγειν ἀξίωμα, καὶ μάλιστα ὅτι γινώσκουσι τινὰς προχείρους ὄντας καὶ κατὰ τῶν διδασκάλων προπετές τι λέγειν καὶ ἄγνωμον, ἀποκρινούνται καὶ πρὸς ταύτην ὡς ἐν βραχεί τὴν ἐρώτησιν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καθὼ εἰσιν ἐν τι προσωπικῶς διακεκριμένον, ὥστε τὴν μὲν ἐνότητά μὴδένα τρόπον ἔξιν ἀρχὰς δύο νοεῖσθαι τοῦ Πνεύματος τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὑπὸ δὲ τῆς προσωπικῆς διακρίσεως τὴν σύγχυσιν αὐτῶν ἀνατρέπεσθαι. Καὶ οὕτως ἀρηστος ἢ τοῦ ἀνδρὸς ἐρώτησις γίνεται. Οὐτε γὰρ καθὼ εἰσι διακεκριμένοι μόνον, οὕτε καθὼ εἰσιν ἠνωμένοι μόνον, ἵνα καὶ τὰς ἀτοπίας ἐκείνας ἐπισυνάψῃ (1). Τῆς ἐρωτήσεως τοίνυν οὕτως ἐκβαλλομένης, οὕτε ἢ εἰς ἀτοπον ἀπαγωγῆς χώραν ἔχει λοιπὸν αὐτῷ, ἢ ἐπὶ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης ἰδρῶει, οὐθ' ἡμᾶς δεῖ πονεῖν τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐκατέρωθεν ἀτοπιῶν ἐξετάζοντάς τε καὶ ἐλέγχοντάς. Εἰ δὲ τι καὶ λέγειν πρὸς ταῦτα ἐκ περισσεύσεως ἔχρῃ, καὶ τοῦτο καταφανὲς ἂν ἐκ τῶν εἰς τὰ πρότερον ἐπιχειρήματα ἀπολογιῶν γένοιτο. Ἡ γὰρ πρὸς τὸ ὁρθῶν καὶ δέκατον λύσις καὶ τῶν ἀκολουθιῶν ἔσται τοῦτων λυτικὴ καὶ ἐλεγχτικὴ τοῖς ἐκεῖθεν ἐκλέγειν δυνατομένοις, ἐπεὶ τοῖς γε συντομίαις φρονιζούσιν ἡμεῖς καὶ ἅμα κόρον λαβοῦσι τῶν περιττῶν καὶ ἀσυναρτήτων τοῦ ἀνδρὸς λόγων περὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις λέγειν οὐκ ἤρασαν. Ἐμπαίζει δὲ τῇ τῶν Λατίνων ἀποκρίσει ὡς οὐκ ἀναιρούση τὴν εἰς ἀτοπον ἀπαγωγὴν, ἀλλὰ τὸ ἀδύνατον δεικνύση μόνον, ὅτι ἐστὶν ἀδύνατον, καὶ παρεϊκάξει ταύτη τινὰ ἀπόκρισιν, ὣν ἡπόσων τι τὸ διάφορον πόρρωθεν τοῖς λογικῆς καὶ ὀκωσοῦν γεγευμένοις καταδῆλον. Οἴμαι, ὅτι καὶ πολλοὶς ἄλλοις ἐμπαίζει ἀληθεστάτων ῥαδίως. Πιστευέτω γὰρ τις, τὸν Υἱὸν σοφὸν ἢ ἀγαθὸν ἢ ἀληθῆ θεὸν εἶναι, καθάπερ καὶ τὸν Πατέρα· ἐρωτάτω δὲ τις αὐτὸν, ἔτου χάριν τοῦτο πιστεύει, καὶ ἀποκρινέσθω, ὅτι διὰ τὸ ἀκούειν, ὅτι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει· ὁ δὲ ἀπαγέτω τοῦτον εἰς ἀτοπον. Εἰ δὲ τὰ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν νομίζεις αὐτὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ σοφὸν εἶναι, καὶ Πατὴρ ἔσται· καὶ τοῦτο γὰρ ἐν ἐστί τῶν ὑπαρχόντων Πατρί· ἀποκρινεῖται τοίνυν, ὅτι ἦν ἂν καὶ τοῦτο ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ἀδύνατον ἦν· ἀδύνατον δὲ διὰ τὸ ἀντικεῖσθαι τοῦτο τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ καὶ διὰ τὸ ἐν τοῖς θεοῖς εἶνα Υἱὸν εἶναι. Καὶ ταύτης ἄρα τῆς ἀποκρίσεως καταφρονήσῃ, ἐπερ ἐκείνης· τὴν αὐτὴν γὰρ ἔχουσι δύναμιν· ἀλλ' οὐ χαίρησι κατηγορῶν, ὡς ἂν ἢ τις ἐλέγχῃεν τὰ τοιαῦτα δυνάμενος. Filius est. Hanc ergo quoque responsionem contemnet, siquidem illam despectui habet; eandem enim habet vim. Sed non gaudebit in suis accusationibus, quandiu erit aliquis, qui valeat talia refutare.

(1) Aliqua deesse videntur.

Adhuc per Filium prodire vel procedere Spiritum sanctum in idem trahunt cum dictione ex Filio procedere, dicentes præpositionem per æquivalere præpositioni ex apud Scripturam. Ubi itaque æquivalet, de creatione est sermo, quando etiam absque Patre de Filio ponitur. *Omnia enim, ait Scriptura, per ipsum facta sunt.* Processio vero Spiritus sancti nunquam absque Patre ponitur, sed ex Patre per Filium dicunt. Liquidum ergo est, aliud quidquam dictionem per Filium significare, non illud ex Filio: quanquam non de processione, sed de communicatione et distributione illud dicitur (a). Ait enim Joannes Damascenus: *Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus; per Filium vero manifestatum esse et nobis impartiri confitemur.* Hoc discrimen clare ostendit, aperte aliud quidquam esse dictionem per Filium, quam quod Latini volunt. Si autem unquam etiam de essentiali id processione dicitur sancti Spiritus, rursus ipsos theologos suorum verborum interpretes advocabimus. Nam in libris Adversus Eunomium Gregorius Nysenus: *Spiritus sanctus, inquit, per Filium conjuncte concipitur, non tempore posterior secundum existentiam post Filium, ita ut aliquando unigenitus sine Spiritu cogitetur; sed ex Deo universorum et ipse principium suæ existentiae habens, unde et unigenitum lumen est, qui per verum lumen eluxit.* In his perspicue non posteriorem esse secundum existentiam vult significare illud per Filium, idem vero dicere cum Filio, quod in aliis diserte tradit. Per ipsum vero et cum ipso, priusquam novum aliquid et non subsistens incidat cogitatum, Spiritus sanctus procedit. Et Joannes aureo fulgens eloquio explanans apostolicum illud dictum: *Ut innolescat nunc principatibus et potestatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei,* dictionem per Ecclesiam loco alterius, cum Ecclesia accepit; neque enim Ecclesia angelos docuit. Sic igitur et hic illud per Filium accipiendum est; sic enim se habet: Cum Spiritus sanctus ex Patre essentialiter procedere dicatur, ne alter Filius existimetur (Pater enim ad Filium redditur), idcirco dictio per Filium addita est, cum Filii mediatio, ut rursus sanctus Gregorius alibi ait, et ipsi unigeniti rationem conser-

Ἔτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ προΐεναι ἢ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς ταυτὸν ἀγοῦσι τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τῆς διὰ λέγοντες· ἰσοδυναμεῖν τῆ ἐκ παρὰ τῆ Γραφῆ. Ἔνθα μὲν οὖν ἰσοδυναμεῖ, περὶ δημιουργίας ὁ λόγος, ὅτε καὶ χωρὶς τοῦ Πατρὸς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (2) τίθεται. Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο (3) Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος πρόδος οὐδέποτε ἄνευ τοῦ Πατρὸς τίθεται, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς φασὶ δι' Υἱοῦ. Ἀῆλον οὖν ὡς ἑτερόν τι τὸ δι' Υἱοῦ, καὶ οὐ τὸ ἐξ Υἱοῦ σημαίνει. Καίτοι γε οὐδ' ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς μεταδόσεως τοῦτο λέγεται. Λέγει γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης, Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν· δι' Υἱοῦ δὲ φανεροῦσθαι καὶ μεταδίδοσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν (4). Αὕτη ἡ διαστολή προδήλως ἑτερόν τι τὸ δι' Υἱοῦ παρ' ὃ βούλονται Ἀπτόνοι κλιθαρῶς ἀποφαίνεται. Εἰ δὲ ποτε καὶ ἐπὶ τῆς οὐσιωδούς εἰρηται τοῦτο πρόδου τοῦ Πνεύματος, πάλιν αὐτοὺς τοὺς θεολόγους ἐξηγητὰς ἑαυτῶν καλέσωμεν. Λέγει γὰρ ἐν τοῖς πρὸς Εὐνόμιον ὁ θεὸς Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης: Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Υἱοῦ συνημμένως καταλαμβάνεται, οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν Υἱόν, ὡς ποτε τὸν Μονογενῆ δίχρα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὁλων καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίας ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστὶ φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν (5). Ἐν τούτοις σαφῶς τὸ μὴ ὑστερίζειν κατὰ τὴν ὑπαρξιν τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δηλοῦν βούλεται, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν μετὰ τοῦ Υἱοῦ ὅπερ ἐν ἄλλοις διαβρήθην φησὶ. Δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι καινὸν καὶ ἀνυπόστατον (6) παρεμπεσεῖν νόημα, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Καὶ ὁ Χρυσορρήμων δὲ ἐξηγούμενος; τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο βητόν· Ἰνα γνωρισθῆ τῶν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποικίλος σφραῖς τοῦ Θεοῦ (7), τὸ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐξέλαθεν· οὐ γὰρ δὴ ἡ Ἐκκλησία τοὺς ἀγγέλους ἐδίδαξεν. Οὕτως οὖν κἀναῦθα τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ λεπτόν· ἔχει γὰρ οὕτως· Ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, ἔνα μὴ Υἱὸς ἑτερος νομισθῆ (καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀποδίδεται), διὰ τοῦτο τὸ δι' Υἱοῦ παρελήπται, τῆς τοῦ Υἱοῦ μετείσεως, ὃ φησιν

(1) Mon. 256 f. 294 a, est cap. 10.

(2) Ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ omit. Mon. 27, f. 220 b.

(3) Joan. 1, 3.

(4) Vide eum textum, e quo plura hic ommissa, etiam apud A. Camaterum c. 141 (Gr. orth. t. II,

p. 498).

(5) Idem apud Camat., c. 412 (Gr. orth. t. II, p. 465).

(6) Mon. 256, Κενὸν ἀνυπόστατον.

(7) Ephes. III, 10.

(a) Jobus monach. Apologia in cod. Monac. 68, f. 9: Τὸ ζωαρχικὸν Πνεῦμα ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀρρήτως· κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἅμα τῷ τὸν Υἱὸν γεννηθῆναι χρόνῳ καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν, κχορηγῆται δὲ δι' Υἱοῦ τῷ κόσμῳ, οὐ μόνον, ὅτι καταλλάξας ἡμῖν τὸν Πατέρα καταφοιτῆσαι τοῦτο πεποίηκεν ὁ Μονογενὴς, ἀλλ' ὅτι καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦτο αὐτὸς· οὗτος ἐνανθρωπήσας ἐξέφηεν, ὡς περ δὴ καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐκέτι ἀμυδρῶς καὶ τσιλν, ἀλλὰ τραπῶς τε καὶ παντὶ τῷ κόσμῳ γνωστοκόμενην

καὶ διαλάμπουσαν. Spiritus sanctus procedit quidem ex Patre ineffabili modo secundum Salvatoris vocem eo ipso tempore, quo Filius generatur et super intellectum; suppeditatur vero per Filium mundo, non solum quia reconcilians nobis Patrem Unigenitus Spiritum descendere fecit, sed quia etiam ejus cognitionem ipse incarnatus manifestavit, sicuti etiam Patris cognitionem, non subobscura ac quibusdam, sed clare et universo mundo cognitam ei persulgentem.

αὐθις ὁ ἱερὸς Γρηγόριος ἐν ἑτέροις (1), καὶ ἐν αὐτῷ A
 τὸ μονογενὲς φυλαττοῦσης καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φύσι-
 κῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχίσαις μὴ ἀπειργοῦσης (2).
 Διὰ τοῦτο καὶ προσεχῶς μὲν ἐκ τοῦ πρώτου τὸν
 Υἱὸν φησιν ἐν ἑτέροις, ὡς Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἀγαλῶντι· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ εἶπεν οὐ
 προσεχῶς· οὕτω γὰρ ὑστερίζον ἔσται κατὰ τὴν
 Ἑκκλησίαν, ἀλλὰ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου·
 τοῦτο δὲ τὴν κοινωνίαν καὶ ἀλληλουχίαν, ὡς εἴρηται,
 παριστᾷ, καὶ τὸ ὁμοτίμως καὶ ὁμοφυῶς ἐκ τοῦ
 Πατρὸς προίεσθαι. Οὕτω γὰρ εἰ καὶ ὁ Πατὴρ ἐλέγετο
 προβολεύς, τὸ μὲν Πνεῦμα προσεχῶς, ἂν ἦν ἐκ τοῦ
 προβολέως, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ
 προβολέως, τουτέστι τοῦ Πνεύματος, ἐπέπερ ὁμο-
 τίμως ἄμφω καὶ συνημένως ἐκ τοῦ Πατρὸς προίε-
 σιν. Οὐκ ἄρα πλέον οὐδὲν ἔσται Λατίνους ἐκ τῆς B
 διὰ πρὸς τὴν δόξαν τὴν ἑαυτῶν. Ὅτι δὲ καὶ τούναν-
 τίον ἔστιν ἅπαν ἤπερ ἐκείνοι βούλονται, παρὶτω
 πάλιν ἡμῖν μαρτυρήσων ὁ τῆς ἀληθείας μάρτυς καὶ
 ὁμολογητῆς ὁ θεοτάτος Μάξιμος. Λέγει γὰρ οὗτος
 ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον Κύπρου πρεσβύτερον ἐπιστο-
 λῇ τοιαύτη (3)· Τῶν τοῦ νῦν ἀγιωτάτου πάππα
 συνοδικῶν οὐκ ἐν τοσοῦτοις, ὅσοις γεγράφατε,
 κεφαλαίοις οἱ τῆς βασιλίδος ἐπαλάδοιτο, δυσὶ
 δὲ μόνοις, ὧν τὸ μὲν ὑπάρχει περὶ θεολογίας,
 ἔτι περ εἶπε (A) καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δὲ περὶ τῆς οἰκονομίας,
 ὅτι περ εἶπε τὸν Κύριον μὴ (5) εἶχα τῆς προπα-
 τορικῆς ἁμαρτίας εἶναι ὡς ἀθροισμα. Καὶ τοῦ
 μὲν πρώτου ῥήσις παρήγαγον Ῥωμαίων Πα-
 τέρων καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς κοινῆς C
 θείσης αὐτῶν πραγματείας εἰς τὸν ἄγιον Ἰωάννην
 εὐαγγελιστὴν. Ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν
 ποιούντας τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύ-
 σεως σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν (μῖαν γὰρ ἴσασιν
 Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν
 κατὰ γέννησιν, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν), ἀλλ'
 Ἰνὸν τὸ δι' αὐτοῦ προίεσθαι δηλώσωσι, καὶ ταύτη
 τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον
 παραστῶσιν. Ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ὡσπερ
 ἐπίτηδες οἱ Λατῖνοι τῷ μεγίστῳ Μαξίμῳ βαδίζου-
 σιν. Ὁ μὲν γὰρ μετὰ τῶν τότε Ῥωμαίων καὶ αὐ-
 τοῦ τοῦ πάππα τὴν ἐκ πρὸς τὴν διὰ μεταφέρει,
 καὶ ταύτην τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτον
 παριστᾷ βούλεται· οἱ δὲ μικρὸν ἠγούμενοι τὸ μὴ
 πείθεσθαι τοῖς Πατέρισι, ἂν μὴ καὶ τάναντία φρο-
 νῶσι, τὸ δι' Υἱοῦ ταυτὴν ἠγούνται τῷ ἐξ Υἱοῦ, καὶ
 τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδόντες, ἧς
 ἐκείνοι καθάπαξ αὐτὸν ἀφελοντο. Τί ἂν γένοιτο
 ταύτης τῆς μάχης ἀναισχυντότερον;

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Ἀπῆνοι χάριτας ὁμολογοῦσι τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι
 καὶ αὐτὸς Μαξίμῳ πειθόμενος τὴν ἐκ πρόθεσιν εἰς

(1) Sic Mon. 256; Monac. 27, f. 220 b. habet tan-
 tum ὁ φησιν αὐθις ἐν ἄλλοις, quasi ea ad Chry-
 sostomum pertinerent.

(2) Nyss. Lib. ad Ablab. Vide supra Gregor. Cpl.
 Apol. in Marci confessionem, cap. 1.

vet et Spiritum a naturali ad Patrem habitudo
 non excludat. Propterea etiam Filium alibi dicit
immediate ex primo, ut Filium videlicet ex Patre
 existentem; Spiritum vero sanctum non dicit *non*
immediate ex primo; sic enim posterior esset se-
 cundum existentiam, sed *per id quod immediate*
ex primo; hoc autem communionem et reciprocam
 connexionem ostendit, ut dictum est, atque etiam
 quod pari honore et pari natura ex Patre prodeat
 uterque. Sic enim si quoque Pater diceretur pro-
 ductor, Spiritus foret immediate ex productore,
 Filius vero cum eo qui immediate ex productore,
 hoc est cum Spiritu, cum uterque pari honore et
 conjuncte ex Patre prodeat. Non ergo Latinis ad
 suam opinionem stabilendam præpositio *per am-*
plius præsidium fert. Imo quod res omnino e con-
 trario, quam ipsi volunt, se habet, rerum nobis
 prodeat ad id testandum veritatis testis et confes-
 sor sanctissimus Maximus. Ait enim hic in epi-
 stola ad Marinum Cypri presbyterum hæc: *San-*
ctissimi, qui nunc est, papa synodicam non in tot
capitulis, quot scripsistis, regia urbis cives reprehenderunt,
sed in duobus damnavit, quorum alterum
est de Theologia, quod videlicet dixerit, etiam ex
Filio procedere Spiritum sanctum; alterum vero ad
oecanomiā pertinet, quod dixerit, Dominum non
sine originali culpa esse quatenus hominem. Ac de
 primo quidem dicta præulerunt Patrum Romanorum
 et Cyrilli Alexandrini ex lucubratione, quam elabo-
 ravit in sanctum Joannem Evangelistam ex quibus
 non causam processionis Spiritus sancti semet facere
 Filium ostenderunt (nam enim Filii et Spiritus
 sancti causam norunt Patrem, illius quidem secun-
 dum generationem, huius vero secundum processio-
 nem), sed ut per eum prædire Spiritum significarent
 eaque ratione conjunctionem substantiæ et absque
 ulla variatione similitudinem patefacerent. Hic vel-
 uti ex industria Latini contraria Maximo via in-
 cedunt. Nam hic quidem cum illius temporis Ro-
 manis et cum ipso papa præpositionem ex ad
 præpositionem per transfert et hanc conjunctionem
 substantiæ omni diversitate in unam declarare
 statuit; illi autem quod non obsequuntur Patribus
 leve putantes, nisi etiam contraria ipsis sentiant,
 formulam *per Filium* idem valere ac dictionem
 ex Filio opinantur, et Spiritus sancti causam Filio
 tribuunt, a qua præfati viri cum semel pro semper
 removerunt. Quid hæc pugna posset fieri impu-
 dentius?

SCHOLARIUS.

Latini gratias referunt viro isti, quod et ipse
 Maximo obtemperans præpositionem ex transmu-

(3) Paulo differt lectio ab allegatione Gregorii
 Cpl. in responsione ad confess. Marci, cap. 4.

(4) Mon. 256, f. 295, a: ὅτι, φησὶν, εἰς πρ.

(5) Mj alibi deest.

tat in *per*. Nam non obsequitur nunc Gregorio Nysseno ex paterna hypostasi Spiritum sanctum procedere affirmanti et hoc ipsum sæpe numero (velut armis minitans) repetet, Maximum vero despiciet et parvi faciet. Si enim et nos præpositionem *per* in *ex* mutamus, ita inquit Latini, Patribus non obtemperantes, ut tu dicis, at tu interim *per* in *ex* mutas Maximo obtemperans; dum ipse aperte hoc facit, non audes contradicere; quare non habes, quod in nobis dicentibus, ex Filio procedere Spiritum sanctum, vituperes, quando per Filium id intelligamus, quod neque Maximus eorum temporum Latinis exprobravit confidenter asseverantibus ita se sentire et ita dicere. Si vero præpositionem *per* rursus in *ex* convertimus, nostrum est cæterum ostendere, an hoc faciamus concordantes cum veritate et cum sancto Maximo nec ne. Ille itaque concedit ex Filio Spiritum dici, præpositione *ex* loco præpositionis *per* accepta; sic enim, ait, nemo Filium causam processionis Spiritus sancti faciet. Et causam hic primam causam intelligit, strictim sumens ac presse causæ nomen, non explicate et late et in quantum habet etiam quamdam significationis modificationem adjunctam, non secundum significationem solam; secus enim impossibile foret Maximum vera dicere. Nam concedere, per Filium procedere Spiritum sanctum et rursus negare universim Filium esse causam Spiritus, id ejus foret, qui vel se ipsum ignoraret. Neque enim alias viri istius translationes Græcorum lingua foret, si quis loco præpositionis *per* poneret præpositionem *cum*. Hoc enim pacto et Filius esset procedens cum Spiritu vel Spiritus genitus cum Filio, si quis diceret, Spiritum procedere cum Filio, ut vir iste statuit. De quibus accuratius disserui in iis quæ scripsi in hanc quæstionem. Quod vero talem scopum habet Maximus quodque a causa ita intellecta excludat Filium, liquet eo quod non dixit causam Spiritus, sed causam processionis Spiritus sancti. Est enim, inquit, Filius causa Spiritus utpote per eum prodeuntis et aliter res se habere nequit, sed causa processionis Spiritus sancti prorsus non est. Nam tum quod per ipsum sanctus procedit Spiritus, tum quod omnino procedit, utriusque rei causa est solus Pater, qui et Filii et Spiritus sancti causa est atque eorum omnium, quæ his insunt; quamobrem et proprie causa dicitur et modo complicato ac presso. Si igitur cum ita Maximus rem concipiat, et nos ita, Latini dicent, dictum *per Filium* pro dicto *ex Filio* accipiunt, non presse præ-

Α την διὰ μεταφέρει. Οὐ γὰρ Γρηγορίῳ μὲν τῷ (1) Νύσσης πειθήσεται λέγοντι, ἐκ τῆς πατρικῆς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑποστάσεως, καὶ τοῦτ' αὐτὸ πολλάκις ὡσπερ ἐπισιῶν (2) εἶρει, καὶ Μάξιμον δὲ ἀτιμάσει καὶ περιόψεται. Εἰ γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν διὰ εἰς τὴν ἐκ μεταφέρομεν, φήσουσι, τοῖς Πατράσιν ἀπειθοῦντες, ὡς λέγεις, ἀλλὰ τῶς οὐ μὲν τὴν διὰ εἰς τὴν ἐκ μεταφέρεις (3) τῷ Μαξίμῳ πειθόμενος· ἐκείνου φανερώς τοῦτο ποιοῦντος, αὐτὸς οὐ τολμῶν ἀντιλέγειν· ὡστ' οὐκ ἂν ἔχοις ἐγκαλεῖν ἡμῖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐὰν διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο νοώμεν, ὅπερ οὐδὲ Μάξιμος τοῖς τότε Λατίνοις οὕτω φρονεῖν καὶ οὕτω λέγειν ἰσχυρίζομένοις ἐμέμψατο. Εἰ δὲ τὴν διὰ πάλιν εἰς τὴν ἐκ μεταφέρομεν, ἡμέτερόν ἐστι δεικνύναι λοιπὸν, εἰ τῇ τε ἀληθείᾳ συμφώνως καὶ τούτῳ δὴ τῷ Μαξίμῳ, εἴτε καὶ μὴ τοῦτο ποιοῦμεν. Ἐκεῖνος· τοῖνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι συγχωρεῖ, τῆς ἐκ ἀντὶ τῆς διὰ προθέσεως νοουμένης· οὕτω γὰρ, φησὶν, οὐκ ἂν τις ποιήῃ τὸν Υἱὸν αἰτίαν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐκπορεύσεως. Καὶ αἰτίαν ἐναυθῆα τὴν πρώτην αἰτίαν δηλοῖ, συνεσταλμένως λαμβάνων τὸ τῆς αἰτίας ὄνομα, οὐκ ἐξηπλωμένως (4) καὶ καθόσον ἔχει καὶ τινὰ τρόπον σημασίας συνεζευγμένον· οὐ κατὰ μὴν τὴν σημασίαν (ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἂν ἦν τὸν Μάξιμον ἀληθεύειν)· τὸ γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα συγχωρεῖν καὶ πάλιν ἀρνείσθαι καθόλου τὸν Υἱὸν αἰτίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ ἑαυτὸν ἀγνοοῦντος ἂν ἦν. Οὐ γὰρ ἐπιγινώσκει τὰς ἄλλας τοῦ ἀνδρός τοῦτου μεταλήψεις ἢ τῶν Ἑλλήνων φωνῆ, πρὸς τῷ καὶ παντάπασιν ἄλογον εἶναι, εἰ τις εἰς τὴν μετὰ τὴν διὰ μεταλάβοι (5). Ἔσται γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκπορευόμενος μετὰ τοῦ Πνεύματος, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα γεννώμενον μετὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ τις λέγοι, τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ὁ ἀνὴρ ἔφη. Περὶ ὧν ἀκριβέστερον ἐν τοῖς εἰς τὸ ζήτημα συγγεγραμμένοις μοι πεπραγμάτευται. Ὅτι δὲ τοῦτον ἔχει τὸν σκοπὸν ὁ Μάξιμος, καὶ ὅτι τῆς τοιαύτης αἰτίας ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν, δῆλον ἐξ ὧν οὐκ εἶπεν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' αἰτίαν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως. Ἔστι μὲν γὰρ, φησὶν, ὁ Υἱὸς αἰτία τοῦ Πνεύματος ὡς δι' αὐτοῦ προϊδόντος, καὶ ἄλλως ἔχειν ἀδύνατον, ἀλλ' αἰτία τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ὅπως οὐκ ἐστι (6)· τοῦ γὰρ δι' αὐτοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα καὶ τοῦ ὅπως ἐκπορεύεσθαι αἰτία μόνος ἐστὶν ὁ Πατὴρ, ὃς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐστὶν αἰτία καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς πνευτων, ἀνθ' ὅτου δὴ καὶ κυρίως αἰτία λέγεται καὶ τρόπῳ συνεσταλμένῳ. Εἰ γοῦν οὕτω τοῦ Μαξίμου νοοῦντος καὶ ἡμεῖς, φήσουσιν οἱ Λατίνοι, τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνομεν, οὐ

(1) Τῷ δεest in Mon. 27, f. 221 b.; habet Marc. f. 172 a.

(2) Mon. 27, ἐπισιῶν. Recte Marc., ut supra. Fortissime legendum ἐπεισιῶν.

(3) Mon. 27, μεταφέρει. Recte Marc.

(4) Ex Marc. f. 172, b. verba λαμβ-ἐξηπλ. ad-

dita. Quæ habet quoque Allatius, qui in Exerc. adv. R. Creyghton. Romæ 1665, p. 113, 114, verba οὕτω γὰρ φησὶν — πεπραγμάτευται allegavit.

(5) Allat.: μεταβάλλοι.

(6) Monac. οὐδ' ὅπως ἐστὶ.

συνεσταλμένως τὴν ἐκ λαμβάνοντες, καθὼς εἰσθεν ἐπὶ τῆς πρώτης αἰτίας, ἀλλ' ἐξηπλωμένως καὶ καθὼς τὴν πρόδοον μόνον, οὐ καὶ τὴν τῆς προόδου τάξιν σημαίνει, οὐκ ἀπειθοῦμεν οὐδὲ τάναντία φρονοῦμεν αὐτῷ· ἀλλ' ἐπερ ἄλλοθι πον, κἀνταῦθα καὶ πειθόμεθα καὶ συμβαίνομεν. Ὅπόταν δὲ καὶ τὴν τάξιν βουληθῶμεν ἐκφραίνειν, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγομεν ἐκπορεύεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ τὴν διὰ εἰς τὴν ἐκ ἐξηγούμεθα· ἀλλὰ μᾶλλον ὁπόταν ἐγκαλώμεθα, σὺν ἡμῖν δὲ καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, λέγοντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ὑποπετυομένης ἐντεῦθεν τῆς τοῦ προίεναι ἀρχῆς καὶ τῆς ἀρχηγικῆς καὶ πρώτης αἰτίας, ἀπολογούμεθα κοινῶς ὑπὲρ πάντων, ὅτι οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγομεν, τῷ δὲ Μαξίμῳ συμφώνως ἐνταῦθα καὶ Κυρῖλλῳ λέγοντι πρὸς Παλλάδιον (1) τὸ (2) οὐ-σῶδῶς ἐξ ἀμφοῖν ἤγρουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχόμενον Πνεῦμα.

(1) Idem locus a Becco adducitur orat. 1 de un. Eccl. n. 20, et epigr. 1. (Gr. orth., t. I, p. 115, 116; II, p. 526.)

A positionem ex intelligentes, prout de prima causa usurpari consuevit, sed explicate ac prout progressionem duntaxat, non etiam progressionis ordinem significat, non obsequium denegamus neque contraria sentimus ipsi, sed si alicubi, sane hic et obsequium ei præstamus et cum eo concordamus. Quando vero etiam ordinem velimus exprimere, dicimus *Spiritum ex Patre per Filium procedere*, sed neque præpositionem per in ex interpretando transformamus. Verum quando objurgamur, nobiscum vero etiam Ecclesie doctores, cum dicamus *ex Filio procedere* Spiritum, quasi inde suscipio adesset de principio prodeundi et de principali ac prima causa id dici, communiter quoad omnia pro defensione dicemus, nos ita dicere *ex Filio ut per Filium conformiter* hic ad Maximi dicta et ad Cyrillum, qui Palladio scribit: *Spiritus, qui essentialiter ex utroque sive ex Patre per Filium profunditur*.

(2) Τῷ habet Mon. 27, f. 222 a., et Marc. f. 173 a.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΗΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΑΙΤΗΣΕΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

RESPONSIO AD EPHESII CAPITA

PETENTE PATRIARCHA D. GREGORIO CONCINNATA

NUNC PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROETHER,

S. THEOL. IN WIRCEBURGENSI LITTERARUM UNIVERSITATE PROFESSORE.

ΚΕΦΑΛ. Α' (1).

C

CAPUT I.

Ὁ Δατῶν τε καὶ Γραικῶν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν μεγίστων τε καὶ θειοτάτων ἀκήρυκτος πόλεμος, ἀγῶνι μοι καὶ θειοτάτε Πάτερ καὶ δέσποτα, ὅσῳ περὶ μειζόνων ἐστὶ, τοσοῦτῳ καὶ χαλεπώτερος γέγονε τε καὶ ἐστίν. Ἡ τε γὰρ περὶ τὸ Θεῖον ἀλήθεια μείζων τε καὶ τιμιώτερον οὐ τις ἂν εἴποι, ὃ τε πόλεμος οὗτος καὶ χαλεπώτατος ἅμα καὶ μακρότατος γέ-

Latinorum Græcorumque ad invicem de maximis ac divinissimis rebus pugna exacerbatissima, sanctissime mihi et venerandissime Pater ac domine, quanto majores circa res versatur, tanto et difficilior evasit atque etiam nunc persistit. Etenim veritas, quæ Deitatem respicit, majus quid ac pretiosus est, quam verbis dici queat; præsens in summa notatur: Ὅσα οὐκ ἐφθασεν ὁ Σχολάριος ἀντεπεῖν, ὁ Νικαίας ταῦτα ἀπελογησατο.

(1) In Mon. cod. 27, f. 224 a. in suprema parte folii legitur: Βησσαρίων καρδινάλις τῷ ἀγιωτάτῳ Πατρὶ Γρηγορίῳ τῷ δίκουμηνικῷ πατριάρχῃ. In

vero pugna et difficillima simul et maxime diuturna omnium facta; neque aliam invenire est, quæ in tantum perseveraverit, neque quæ tali pacto adversus Invicem in furorem conjecerit atque accenderit. Neque enim solum impietatis vicissim se aspergunt opprobrio, licet sub eodem Servatore et Domino constituti; verum et sæpius pace composita, quam in unum convenire viderentur, rursum ab invicem sunt separati, et quod pejus est, acriori adhuc insania contra semet Invicem in aciem processerunt et adhuc procedunt, impietatis, atheismi, erroris, duplicitalis principiorum (dyarchiæ), contractionis et innumerarum hæresæon reos semet invicem ostendere conantes. Sed Latini quidem et Latinorum vetustiores, cum semel de his verba fecissent, quiescebant, tunc quoque cum disputarent, dogmati ipsi secundum se patrocinantes, magis quam contraria sentientes impetu fortis aggredientes; Græci vero et qui eorum venabantur sententiam, quoniam (quando) aliunde rem conficere nequeunt, multitudinis imperitiæ adulantur, popularum favorem captant et gloriam ab ipsis student acquirere, neque desistunt a projiciendis in Latinos blasphemias et ab evomendis in eos dictariis, quæcunque lingua proferri possunt quæque fando referri nequeunt.

Talis quoque est qui nunc nobis occurrit novus theologus, Marcus Ephesius, homo neque alioquin prudens et sapientiæ loco, ejus specie repletus. Hujus nutantia illa infirmaque sophismata, quibus rectam et inexpugnabilem Christianorum theologiam impugnare conatur, quibusque me occurrere jubes, licet magis tu ipse id valeas; si quem scandalizant, præsertim ex iis, qui jam antiquitus et a parentibus ejusmodi rationibus imbuti et præoccupati sunt atque nondum veriora audierunt, id mirum non est, et venia detur animi perturbationi (malo, quod patiuntur). Consentaneum tamen est ac decet, quemadmodum et ipse jubes, veriorum rationum vi obtusum illorum auditum expurgare. Quoniam igitur in iis, quæ alias de præsentate dogmate scripsi, et attigi omnia, quæ nunc ille profert (sunt enim communes et triæ rationes omniumque in ore versantes, atque has omnes cum Deo, ut dici solet, sufficienter nutantes et spurium ac perversum quid sonantes demonstravi, ratiocinationibus utens a beatis, qui ante nos vixerunt, viris adductis): hæc tibi mitto et in primis librum ad Alexium, qui antidoto esse poterit iis, quos morsus serpentium hæresæon vulneravit, apteque secundum meam quidem sententiam ad omnia se habet. Sunt vero multa quoque huc pertinentia in dogmatica sive quæ de unione est oratione, rursum et in iis quæ contra Palamam

γονε πάντων, οὐδ' ἔστιν εὐρεῖν, οὐθ' ὅστις ἐπὶ τοσούτον διήρκεσεν, οὐθ' ὅστις οὕτω τὰ μέρη κατ' ἀλλήλων ἐξέμηνεν. Οὐ γὰρ μόνον ἀσεβείας ἐγκαλοῦσιν ἀλλήλους, καίτοι ὑπὸ τὸν αὐτὸν τελούντες Σωτηρὰ τε καὶ Δεσπότην, ἀλλὰ καὶ πολλαίαι αὐτοῖς διαλύσεων γινόμενων, δόξαντες συμβῆναι, αὐτοῖς ἀλλήλων διέστησαν, καὶ τὸ χεῖρον, μετὰ πλείονος τῆς μανίας κατ' ἀλλήλων ἐχώρησάν τε καὶ χωροῦσιν ἀσεβείας, ἀθείας, πλάνης, διαρχίας, συναλοιφῆς καὶ μυρίων αἰρέσεων ἐνόχους ἀλλήλους δεικνύουσι πειρώμενοι. Ἀλλὰ Λατίνου μὲν καὶ Λατίνων οἱ παλαιότεροι ἀπαξ περὶ τούτων εἰπόντες ἐπαύσαντο· καὶ τότε τῷ δόγματι καθ' αὐτὸ μᾶλλον συνηγοροῦντες ἢ κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων φερόμενοι· Γραικοὶ δὲ καὶ τούτων οἱ δόξαν θηρώμενοι, ἐπεὶ μὴ ἄλλοθεν δύνανται, τὴν τοῦ πληθους κολακεύοντες ἀλογίαν, δημαγωγούσι τε αὐτούς καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν εὐφημίαν καρποῦνται, οὐ παύονται τι βλάσφημον ἀπορρήπτουτες κατὰ Λατίνων ἀεὶ, καὶ ῥητὰ καὶ ἀρήρητα κατ' αὐτῶν ἐμούντες (1).

Οὗ; καὶ ὁ νῦν ἡμῖν ἐπιφυσὶς καινὸς (2) οὗτος θεολόγος, Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ἀνὴρ οὐτ' ἄλλως φρενήρης καὶ θεοδοσολίας ἀντὶ σοφίας ἐμπειρησμένος, οὐ τὰ σθερὰ ἐκεῖνα σοφίσματα, δι' ὧν τὴν ἀβραγῆ τε καὶ ὀρθὴν Χριστιανῶν θεολογίαν ὑποσαλεύειν ἐπιχειρεῖ, οἷς ἀντιπεῖν με κελεύεις, καίτοι μᾶλλον αὐτὸς τοῦτο δυνάμενος, εἰ τίνα σκανδαλίζει, καὶ μάλιστα τῶν ἀνωθὲν τε καὶ ἐκ προγόνων τοῖς ὁμοίοις λόγοις προσηλημμένων, καὶ μήτηρ τῶν ἀληθεστέρων ἀκηκοῦτων, θαυμαστοὶ μὲν οὐδὲν, καὶ συγγνώμη τῷ πάθει· δεῖ δ' ὁμοῦ, ὡς καὶ αὐτὸς κελεύεις, τοῖς ἀληθεστέροις τῶν λόγων τὴν ἀλμυρὰν (3) αὐτῶν ἀκοὴν ἀποκλύζειν. Ἐπεὶ γοῦν ἐν οἷς ἀλλοτὲ μοι περὶ τοῦ παρόντος συγγέγραπται δόγματος, τούτων ἀπάντων, ἃ νῦν φησὶν οὗτος, ἠψάμην (καὶ γὰρ εἰς κοῖνοι τε καὶ τετριμμένοι λόγοι καὶ πᾶσιν ἐπὶ στόματος, πάντας τε σὺν Θεῷ τῷ λογίῳ εἰπεῖν, ἱκανῶς ὑπόσαθρόν τε καὶ κίβδηλον ἡχοῦντας ἀπέδειξα τοῖς τῶν φασάντων ἡμᾶς μακαρίων ἀνδρῶν συγγρασάμενος λόγοις)· πέμψου σὺ ταῦτα· καὶ μάλιστα τὸν πρὸς Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπίτην λόγον (4), ἀντιδοκτον τοῖς δηχθεῖσιν ἐσόμενον, ἱκανῶς κατ' ἐμὴν γνώμην ἔχοντα πρὸς ἅπαντα· εἰσὶ μέντοι γε πολλὰ καὶ ἐν τῷ δογματικῷ ἢ περὶ ἐνώσεως ἡμῶν λόγῳ (5), εἰτι γε μὴν καὶ τοῖς πρὸς Παλαμᾶν ὑπὲρ τοῦ σοφοῦ Βέκκου (6), σοῦ κελεύσαντος ὑφ' ἡμῶν εἰρημένους (7), πάντη τὸν Ἐφέσου τῶν λόγων συρφετὸν ἀποκλύζοντά τε καὶ παρκεύοντα, ἃ ζήτησας ὁ βουλόμενος ἐν ἐκεί-

(1) Eodem fere modo jam diu ante Beccus, orat. 1, De unit. Eccl. c. 5, Gr. orth. 1, p. 68 seqq.
 (2) Cod. Vatic. 1423, f. 176 a. : κενός.
 (3) Mon. f. 224 b, ἀλμυρὰν.
 (4) In cod. nostro Monac. f. 276-566. Edit. Lat. apud Hard. Conc. IX, 1043 seqq., Gr. apud Arcud.

In Opuscul. Theol. aur. Romæ, 1636, 1670.)
 (5) In cod. cit. f. 1-27 a. Apud Hard. Gr. et Lat. Conc. IX, 510 seqq.
 (6) Vatic. cit. f. 176 b : ὑπὲρ τοῦ σοῦ Β.
 (7) In cod. Mon. f. 57 a-72 a. Apud Arcud. or. cit.

νεις εὐρήσει, καὶ οὐδὲν τῶν ἀραχνίων τούτων ἔσται· A
 νημάτων, ὃ μὴ δι' ἐκείνων εὐχερέστατα λύσει. Καὶ
 νῦν δὲ ὅμως σὴν χάριν πρὸς τὸ πρῶτόν τε καὶ βιαί-
 ούσαν αὐτοῦ τῶν ἐπιχειρημάτων ἐροῦμεν, ὅσα εἰκὸς,
 σὴν ἐκείνου ὑποδεικνύντες (1) σαθρότητα, τὰλλα τό-
 γε νῦν εἶναι παραδραμόντες ὡς ἀλιγίστου δξια λό-
 γου. Ἰπρὸς μέντοι βοήθειάν τινα τοῦ κακείνῃ τε εὐ-
 χειρέστερον λύειν καὶ τὰς ἐπιφερομένας τῷ ἀληθεῖ
 δόγματι ἀτοκίας ἀνατρέπειν τε καὶ ἀνεσκευάζειν,
 κανόνα τινὰ διὰ βραχείων παραδώσομεν μετὰ ταῦτα,
 ἐξ ὧν αὐτοὶ τε ἐν ἄλλοις πλατύτερον εἰρήκαμεν οὐκ
 ἐλίγοι τε τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπὶ σοφίᾳ βοηθέντων ἐξέ-
 θεντο. Δι' οὗ (2) καὶ τὰ ἀδιανόητα ταῦτα κατὰ Λα-
 τίνων, μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιχειρήματα
 λύοιτο ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια δεῖσαν (3) παντὸς φωτὸς
 ἀποδειχθεῖη τρανότερον. Εἰ μὲν οὖν ταῦτα ἱκανὰ B
 ἔσται, εὐ ἔξει· εἰ δὲ καὶ τινων ἄλλων πρὸς τὰ πα-
 ρόντα δεήσει, λογιότρια, ἀντιγράφου μὲν σχολῆς
 λαβόμενοι, ἐροῦμεν δὲ τὰ αὐτὰ καὶ καινότερον οὐ-
 δέν· οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλας εὐρεῖν λύσεις, εἴπερ
 ἀπλοῦς ἔφθ' ὁ μῦθος (4) τῆς ἀληθείας, καὶ ψευδόμε-
 νον μὲν καὶ καινοφωοῦντα (5) πολλὰ ληρεῖν ἴεσσι,
 ἀληθεύοντα δὲ ἂν καὶ ταυτὸν ἀεὶ λέγειν· παρ' ὃ (6)
 καὶ Σωκράτης οὐ ταῦτα περὶ τῶν αὐτῶν μόνον,
 ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ἠχρητο λέγειν ἀεὶ.
 quidem ac nova effluentem nugari licet, vera
 autem dicentem unum et idem semper dicere
 convenit; idcirco et Socrates non solum de iisdem
 eadem, sed et per eadem semper dicere desi-
 derabat.

ΕΦΕΣΟΥ (1Η') Α' (7).

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευό-
 μενον ἢ ὡς ἐκ δύο ὑποστάσεων πρόσειν, ἢ ὡς ἐκ
 τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἢ ἐκ τῆς προβλητικῆς
 δυνάμεως. Ἄλλ' εἰ μὲν ὡς ἐκ δύο ὑποστάσεων, δύο
 ἀρχαὶ προδήλωες καὶ δύο τὰ αἰτία ἐπὶ τῆς θείας Τριά-
 δος καὶ δύο οἱ προβολεῖς καὶ ἡ μοναρχία ἀνήρηται,
 καὶ τὸ μόνον εἶναι πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος
 ἐν Πατέρα. Εἰ δ' ὡς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως,
 πρῶτον μὲν οὐδέπω καὶ νῦν ἤκουσται δυοῖν ὑπο-
 στάσεων ἐτέραν ἐκπεφυκυῖαν ὑπόστασιν μὴ ἐξ αὐ-
 τῶν εἶναι (8) λέγειν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως·
 ἔπειτα καὶ οὕτω πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ περιενεχθήσον-
 ται. Ἡ γὰρ ὑπόστασις οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ φύσις
 μετὰ τῶν ἰδιωμάτων, ὥστε τὸ ἐκ τῆς φύσεως τινος
 ἢ τεχνῶν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἢ τῶν ὑποστάσεων D
 εἶναι ἀνάγκη· πρὸς τῷ μὴδ' ἀπλῶς εἶναι τῆς θείας
 φύσεως ὅιον τὸ προβάλλειν ἢ γὰρ ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα
 προέβαλεν ἕτερον ἢ ἑαυτὸ, τῆς αὐτῆς κοινωνοῦν

(1) Sic Vat. f. 176 b, Marc. f. 225 a, ὑποδεικνύου-
 ντες.

(2) Sic Vat. f. 177 a, Mon. f. 225 a: marc. Δι'
 ὧν.

(3) Sic Vat. Marc. Mon.

(4) Sic Mon. Marc. Ὁ μῦθος ἔφθ. Vat. mendose
 ὁ μ. ἔφθ.

(5) Marc. f. 59 a, καινοφωοῦντα.

(6) Mon. f. 225 a, παρῶ.

(7) Posuimus hic Marci argumentum, licet in
 codicibus hic non habeatur. Monac. noster post
 verba λέγειν ἀεὶ ad marginem habet rubro calamo:
 Ἰπρὸς τὸ α' τῶν Μάρκου Ἐφέσου ἐπιχειρήμα, et

A pro sapiente Becco te jubente conscripsi, quæ
 omnino argumentorum farraginem Ephesii expun-
 gunt atque disjiciunt; hæc qui inquirere voluerit,
 ibi reperiet, neque ullum erit illorum araneorum,
 quod per ea facillime dissolvere nequeat. Nihilum
 tamen secius nunc quoque tui gratia ad primum,
 idque fortissimum ipsius epicherematum dicemus
 quæ decet, ejusdem nutantem vim ostendentes,
 reliqua vero in præsentia prætermittentes utpote
 uberiori indigna disputatione. Ut tamen quid
 conferamus ad illa quoque facilius solvenda et ad
 absurda, quæ contra veram doctrinam deducuntur
 consecraria evertenda et refellenda, canonem
 quemdam breviter trademus post hæc ex iis quæ
 tum ipsi sibi fusius disputavimus, tum vero haud
 pauci qui ante nos sapientia claruere, exposue-
 runt. Cujus canonis ope et incomprehensibilia hæc
 contra Latinos, imo potius contra veritatem rati-
 ocinia, ut ego censeo, dissolventur et veritas
 omni lumine clarius manifestabitur. Si hæc idonea
 erunt, bene habebit; si vero et aliæ quædam ora-
 tiunculæ ad ista requirentur, eas opponemus otio
 nobis concesso. Dicemus vero eadem ac nihil no-
 vum; neque enim alias solutiones reperire licet,
 quandoquidem simplex veritatis sermo, mentientem

quidem ac nova effluentem nugari licet, vera
 autem dicentem unum et idem semper dicere
 convenit; idcirco et Socrates non solum de iisdem
 eadem, sed et per eadem semper dicere desi-
 derabat.

EPHES. CAP. I (XVIII).

Spiritus sanctus ex Patre et Filio procedens
 aut veluti ex duabus personis progreditur aut vel-
 ut ex communi eorumdem essentia aut ex vi
 spiratrice. Jam vero si quidem ut ex duabus per-
 sonis procedit, duo manifeste erunt principia, duæ
 causæ in divina Trinitate, et duo erunt spiratores;
 sublata est monarchia, sublatum est illud, solum
 fontem superessentialis Deitatis esse Patrem. Si
 vero tanquam ex communi eorum essentia seu na-
 tura, tunc dicimus primo quidem nunquam hu-
 cusque auditum fuisse, ut quando ex duabus hy-
 postasibus tertia progreditur, hæc non ex illis, sed
 ex communi natura esse dicatur; deinde vero hoc
 quoque pacto in idem prorsus delabuntur. Etenim
 hypostasis nihil aliud est, quam natura cum pro-
 prietatibus; unde quod ex natura cujusdam vel
 quorundam est, etiam ex persona vel personis sit
 necesse est. Accedit, quod nec simpliciter divinæ

hanc sedem huic argumento vindicant quæ proxi-
 me sequuntur Bessarionis verba. Cod. Monac.
 hoc Marci cap. 18 suppeditarat post Georgii Schol-
 larii responsa, fol. 222 b-224 a, hac posita nota
 marginali: Ταῦτά σισι τὰ ἐπίλοιπα Ἐφέσου κερφα-
 λαία, ἃ καταλείψας ὁ Σχολάριος ἀνεῖπε Νικαίης.
 et in fine paginae: Τοῦτο πρὸς Νικαίης μὲν α', ἀπ'
 ἀρχῆς δὲ ιη'. Cod. Marcianus argumenta Marci non
 suppeditat, sicut nec Vat. In Monac. Gr. 256,
 f. 290 a, est caput 1.

(8) Verba ὑποστάσεων ἐτέραν — εἶναι in Monac.
 cod. 27, omissa ibidem ad marginem supple-
 tur.

naturæ proprium est producere; secus enim et Spiritus procederet alterum vel seipsum, cum ejusdem plane naturæ sit particeps. Si tandem ex vi spiratrice, disquirendum, quænam sit hæc vis spiratrix, et an diversa sit a natura, an eadem cum ipsa. Si igitur eadem ipsa natura, redeunt eadem argumenta eadem absurda inferentia; si vero alia a natura, jam concessum est ab illis aliud quid inesse Deo præter ipsius naturam seu ab ejus natura diversum, quod in aliis tractationibus nullo omnino pacto admittunt, imo potius linguas sibi excindi quam hoc admittere malunt; deinde quomodo non absurdum est, aliud quid præter divinam naturam perfectivum et completivum esse divinæ naturæ vel personæ? Attamen sic quidem duo principia effugient. Verum enimvero id quod ex patre et matre gignitur, ex generativa eorum facultate prodit vel per generativam facultatem, quæ est ipsis communis, licet modis differat; nihilo tamen secius ex duobus est hypostasibus et duo habet generationis principia. Id nemo profectus prorsus negare ausus fuerit. Unde et Spiritus sanctus, quandoquidem ex Patre et Filio per productivam seu spirativam virtutem progreditur, duo principia suæ existentie habebit. At res creatæ, inquit, ex Patre et Filio et Spiritu sancto existentes per creatricem ipsorum virtutem ex uno Deo et conditore sunt et unum habent principium Patrem et Filium et Spiritum sanctum; quid ergo prohibet, quominus et Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedens et ex uno sit Deo ac spiratore et unum habeat principium Patrem et Filium? Verum, o bone, a re proposita nos abduxisti, cum creaturis copules Spiritum sanctum et Pneumatomachum (Spiritus oppugnatorem) temetipsum sincere declarasti. Si enim eodem plane pacto tum creatura ex Patre et Filio et Spiritu sancto, tum Spiritus sanctus ex Patre et Filio, quid aliud erit Spiritus sanctus nisi creatura? At ego contra tibi vice versa dicam magis pie, quod si hoc pacto creatio, non hoc pacto Spiritus sanctus. Id enim quod per creationem ex duobus vel multis fit ut ex uno factum esse dicere licet, quando ad rationem creatricem respicimus, idque non solum in divina rerum productione, secundum quam una eademque voluntas et dispositio et sapientia et virtus et operatio, verum etiam in productione humana et ea quæ penes nos est. Una etenim eademque in diversis artificibus est ratio artis et qua artifices omnes unum sunt, et secundum hoc id quod ex multis ortum habet ex uno ortum habuisse et unum habere principium dicere fas est. Quod vero naturaliter ex duobus existentiam habet, id nemo prorsus unquam ex uno dixerit esse; fieri enim nequit,

φύσεως. Εἰ δὲ ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, ζητητέον, τίς αὕτη ἡ προβλητικὴ δύναμις, καὶ εἰ ἕτερα παρὰ τὴν φύσιν, ἢ ἡ αὐτῆ. Εἰ μὲν οὖν ἡ αὐτὴ φύσις, πάλιν οἱ αὐτοὶ λόγοι τὰς αὐτὰς ἐπιφέροντες ἀτοπίας· εἰ δὲ ἕτερα παρὰ τὴν φύσιν, ἦδη μὲν συνεχώρησαν ἑτερόν τι τῷ Θεῷ προσεῖναι τῆς αὐτοῦ φύσεως, ὅπερ ἐν ἄλλοις διαλεγόμενοι μᾶλλον ἂν ἔλοιντο τὰς γλώσσας προέσθαι ἢ ὡς ὁμολογούμενον δέξασθαι· ἔπειτα πῶς οὐκ ἀτοπον, ἑτερόν τι παρὰ τὴν θείαν φύσιν ἀποτελεστικὸν εἶναι φύσεως θείας, ἤγουν ὑποστάσεως; Ἄλλὰ δὴ καὶ οὕτω πάλιν τὰς δύο ἀρχὰς οὐκ ἐκφεύξονται· καὶ γὰρ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς γεννώμενον ἐκ τῆς (1) γεννητικῆς αὐτῶν δυνάμεως πρόβεισιν, ἢ διὰ τῆς γεννητικῆς δυνάμεως, ἣτις ἐστὶν αὐτοῖς κοινὴ, καὶ διαφέρει τοῖς τρόποις· ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ἐκ δύο τε ἐστὶν ὑποστάσεων καὶ δύο τὰς ἀρχὰς ἔχει τῆς (2) γεννήσεως. Καὶ οὐκ ἂν τις ὅλως ἀρνήσασθαι τοῦτο τολμήσειεν. Ὅστε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴπερ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πρόβεισι διὰ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, δύο τὰς ἀρχὰς ἔξει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. Ἄλλ' ἡ κτίσις, φασιν, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος οὔσα, διὰ τῆς δημιουργικῆς τούτων δυνάμεως ἐξ ἑνὸς τε ἐστὶ Θεοῦ καὶ Δημιουργοῦ, καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τί οὖν κωλύει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προερχόμενον ὡς ἐξ ἑνός τε εἶναι (3) Θεοῦ καὶ προβολέως, καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχειν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν; Ἀπήλλαξας ἡμᾶς πραγμάτων, ὦ βέλτιστε, τοῖς κτίσμασι συντάξας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ Πνευματομάχον καθαρῶς· σεαυτὸν ἀποφήνας. Εἰ γὰρ τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ τε κτίσις ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ (4) Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τί γε ἄλλο ἢ κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἄλλ' ἐγὼ σοὶ τοῦναντίον ἀναστρέψας εὐσεβειστέρως ἔρω, ὡς, εἴπερ ἡ κτίσις οὕτως, οὐχ οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸ μὲν γὰρ δημιουργικῶς ἐκ δύο καὶ πολλῶν γενόμενον ἐστὶν εἰπεῖν ὡς ἐξ ἑνός γεγενῆσθαι πρὸς τὸν δημιουργικὸν ἀφορῶντας λόγον, οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θείας δημιουργίας, καθ' ἣν μία καὶ ἡ αὐτὴ βουλὴ καὶ θέλησις καὶ σοφία καὶ δύναμις καὶ ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ καθ' ἡμᾶς. Εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐν διαφόροις τεχνίταις ὁ τεχνικὸς λόγος καὶ ἡ (5) τεχνίται ἐν εἰσι πάντες· καὶ κατὰ τοῦτο τὸ (6) ἐκ πολλῶν γενόμενον ἐξ ἑνός ἐστιν εἰπεῖν γεγενῆσθαι καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχειν. Τὸ δὲ φυσικῶς ἐκ δύο τὴν ὑπαρξίν ἔχον οὐκ ἂν τις ὅλως ἐξ ἑνός· εἴποι ποτέ· καὶ γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκάτερον εἰς τὸ εἶναι συμβάλλειν, καὶ αὐτοὶ δὲ Λατῖνοι λέγουσι, διάφορον εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόδον τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὴν μὲν ἀμείσον εἶναι, τὴν δ' ἔμμεσον· ὥστ' οὐκ ἂν ἐκφύγοιεν οὐδαμῆ οὐδαμῶς τὰς δύο ἀρχὰς, εἰ μὴ μέλλοιεν ἕτεροις πλείοσιν ἀτόποις περιπεσεῖσθαι. Καὶ τί κωλύει, φασί, δύο μὲν εἶναι

(1) Τῆς habet Mon. 256, f. 290 a.

(2) Ἐαν τοῦ add. Monac. 256, f. 290 a.

(3) Εἶναι omittit. Monac. 256.

(4) Τοῦ omittit Monac. 256.

(5) Sic Monac. 256, f. 290 a; Monac. 27 et Marc. 11.

(6) Τὸ omitt. cit. præter Mon. 256.

εὐς ἀρχάς, τὴν μέντοι ἑτέραν αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἑτέ- A
 ραν, ὥστε καὶ οὕτω μίαν εἶναι τὰς δύο; Τοῦτο δέ
 που καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος εὐφρατα λέγων· Ἡ (1)
 ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή. Εἰ οὕτω τὰς ἀρχάς λέγεις (2)
 ὡς τὴν μὲν ἔγγιον εἶναι, τὴν δὲ πορρωτέρου, οὐκ
 οὐδ' εἰ μᾶλλον ἔσσονται μία διὰ τὸ ὑπάλληλα (3)
 εἶναι ἢ καὶ μάλα δύο, διότι καὶ μάλα διάφοροι.
 Ἐκόπει δέ· καὶ (4) ἑκατέρα τούτων μᾶλλον ἀρχὴ τῆς
 ἑτέρας, καὶ ἦντον, πῆ μὲν μᾶλλον, πῆ δ' ἦντον. Ἡ
 μὲν ἔγγιον μᾶλλον ἀρχὴ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ (5) ἔγγιον
 εἶναι, ἢ δὲ πορρωτέρου μᾶλλον διὰ τὸ περιέχειν
 τὴν ἔγγιον· αἱ οὖν οὕτω διάφοροι πῶς ἔσσονται μία;
 Τίς δ' ἂν εἰποι τὸν (6) Ἀδάμ καὶ τὸν Σίθ μίαν ἀρ-
 χὴν τοῦ Ἑνὸς εἶναι; Καίτοι γε ἑκάτερος τούτων ἀρχὴ
 ἢ μὲν ἔγγιον, ἢ δὲ πορρωτέρου· πῶς οὖν αὐταί μία;
 πῶς δὲ καὶ (7) ἀνεκτά βλασφημοῦσιν, οὕτω τιθίν- B
 ται τὸ Πνεῦμα πῆρρον τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως
 καὶ οἶον (8) υἱωνὸν αὐτὸ λέγοντες; Καίτοι γε τὸ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον εἰρηται καὶ Πνεῦμα
 τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Ἄλλ'
 ἔπερ ὁ (9) θεολόγος εἰρηται, πρὸς τὰ κτίσματα βλέ-
 πων εἰρηται τοῦτο, καθάπερ ἂν εἰ (10) εἶπε δημιουρ-
 γὸν ἐκ δημιουργοῦ, ὥσπερ καὶ φῶς ἐκ φωτὸς, καὶ
 θάιν ἐκ θεοῦ, καὶ ἀγαθὸν ἐξ ἀγαθοῦ· ἔπερ ἅπαντα
 μετὰ τοῦ Πατρὸς ὡν εἰς ἐστὶ θεὸς μετ' αὐτοῦ καὶ
 ἐν φῶς καὶ ἀγαθὸς εἰς καὶ ἀρχὴ μία τῶν γεγονότων
 ἀπάντων. Πάντα γὰρ, φησί, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ
 χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἐν (11) ὃ γέγοναν (12).
 Ὡ; ὃ μὴ γέγονεν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ δῆπουθεν ὄν, οὐδὲ
 δι' αὐτοῦ· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Ὅτι C
 δ' οὕτως ἔχει τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ θεολόγου, δῆλον
 ἐξ ὧν ἐν ἑτέροις φησί· Ἀναρχὸν καὶ ἀρχὴ καὶ
 τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, εἰς θεός (13)· οὐκ εἶπε, τὸ
 ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς [ἐκ τοῦ
 ἀνάρχου δηλαδὴ προῖον. Καίτοι γε εἰ ὄλιως ἐφρόνει
 τοῦ Πνεύματος ἀρχὴν τὸν Υἱὸν, ποῦ ἂν μᾶλλον εἰ-
 ρηται τοῦτο, βιαίστατοι πάντων ἀνθρώπων; Ἄλλ'
 εὐθ' οὕτως οὐθ' ἑτερός τις τῶν καθ' ἡμᾶς θεολόγων
 τοῦτο φρονῶν φαίνεται, κἄν ἡμεῖς σοφιστοίμενοι πάντα
 τὸν χρόνον καταναλώσῃτε (14)].

est ex iis, quæ in aliis dicit: *Principii expers et principium et id quod cum principio unus Deus*; non dixit: *Quod ex principio*, sed *quod cum principio*, ex principii experte principio videlicet progrediens. Attamen si plane Spiritus principium Filium esse sensit, ubinam magis id edixit, o violentissimi omnium mortalium? Verum neque hic neque alius quisquam nostrorum theologorum id sentire cernitur, licet vos argutiis et cavillis ratiocinantes tempus omne teratis et consumatis.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Λέγομεν δὴ πρὸς τὸ πρῶτον αὐτοῦ τῶν ἐπιχει-
 ρημάτων, ἐν ᾧ κατὰ διαίρεσιν τὸν λόγον προάγων ἢ
 ὡς ἐκ δυοῦν φησὶ ὑποστάσεων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ

- (1) Ἡ addidimus ex Mon. 256.
- (2) Sic Mon. 256; alias λέγει.
- (3) Mon. 256 ὑπάλληλα.
- (4) Καὶ omittit Mon. 256.
- (5) Τὸ supplet Mon. 256.
- (6) Mon. 27, τῷ-τῷ.
- (7) Καὶ omitt. ceteri; habet Mon. 256.
- (8) Id pariter ex Mon. 256 additum.
- (9) Ὁ idem add.

ut eodem modo utrumque ad existentiam conferrat et ipsi Latini dicunt, Spiritus ex Patre processionem diversam esse a processione ejus ex Filio, hanc immediatam esse, illam mediatam; quare nullo omnino pacto duo principia effugient, nisi in alia multa absurda velint incidere. Et quid, alunt, prohibet, quominus sint duo principia, alterum vero alteri subordinatum, ita ut et sic duo sint unum? Quod alicubi etiam Theologus Gregorius invenitur dicens: *Ex principio principium*, si eo modo dicis principia, ut alterum sit propius; alterum remotius, nescio an magis duo futura sint propter id quod sint subalterna, an potius duo, quia et valde diversa. Considera vero hoc: utrumque horum principiorum magis et minus erit principium quam alterum, uno respectu magis, altero minus. Principium quidem propius magis erit principium ob id ipsum, quod est proximum; remotius vero magis, quia in se continet proximum. Quæ igitur hoc pacto differunt, quomodo unum principium erunt? Quis unquam dixerit, Adamum et Seth unum principium esse Enosi? Quanquam horum uterque est principium, alter proximum, alter remotum. Quomodo igitur hæc unum principium? Quomodo tolerabilia blasphemant, qui ita remote a paterna persona Spiritum collocant et quasi nepotem eum dicunt? Et tamen ex Patre procedens dictus est et Spiritus ex paterna procedens hypostasi. Sed quod Theologus dixit, id dixit ad creaturas respiciens; quemadmodum si dixisset creatorem ex creatore, ut lumen de lumine et Deum de Deo, bonum de bono; quæ universa una cum Patre existens est Deus cum ipso Filius et unum lumen et unus bonus et unum principium omnium, quæ facta sunt. *Omnia*, enim inquit Evangelista, *per eum facta sunt et sine ipso factum est nihil quod factum est*. Quare quod non factum est, profecto non est ex ipso nec per ipsum; hoc vero est Spiritus sanctus. Quod vero ita explicandum sit Theologi dictum, manifestum

D

BESSARIONIS RESPONSUM.

Respondemus ad primum ejus argumentum, in quo sermonem secundum divisionem proferens vel ut ex duabus personis, Patre et Filio, vel ut

- (10) Ei idem.
- (11) Οὐδὲν Mon. 27.
- (12) Joan. 1, 3.
- (13) Naz., orat. 32, p. 520, ed. Bill.
- (14) Quæ uncis inclusa sunt, ex Monac. 256 desumpta sunt, cum reliqui codices his careant. Vel in exemplari Bessarionis non exstabant, vel ut minus ad refutationem facientia ommissa sunt.

ex communi eorum natura vel ut ex virtute spirativa procedere Spiritum sanctum dicit, unde quaque nos inevitabilibus laqueis se constringere putans, respondemus, inquam, ex spirativa quidem virtute Spiritum sanctum procedere, hanc tamen virtutem spirativam ex una quidem parte communem esse Patri et Filio utpote non hypostaticam paternæ personæ, et idcirco et communem Filio, ut alibi demonstratum fuit, ex altera vero parte eandem realiter esse cum divina essentia, secundum rationem duntaxat diversam; hinc frustra tantum rationum examen adeo inutile projectum est. Spiritus autem seipsum non spirat, licet ejusdem naturæ particeps, quia id ejus proprietati omnino oppositur. Quemadmodum et Filius ex generativa virtute genitus, quæ re eadem est cum divina essentia, non et seipsum generat, licet ejusdem naturæ et essentiæ particeps. Neque enim idem potest esse sui simul principium et principiatum. Hæc autem spirativa virtus, quæ una eademque numero est in Patre et Filio, ipsius principiorum dualitatem absurdam prorsus effugit et eum frustra tot ratiocinationes connectentem relinquit, qui ne id quidem intelligere valet, quanta sit differentia inter generativam, quæ est in patre et matre, facultatem, et spirativam, quæ est in patre et filio, ideoque turpissime de rebus maximis hallucinatur. Illa enim est duplex numero et propterea et sætum duplicem, imo et multiplicem progignit; hæc vero spirativa virtus in Patre et Filio una eademque est numero, atque propterea unum principium et principiatum summopere unum producit. Dum vero solutionem vituperat, quam Latini adhuc contra ipsius antithesin asseruat, noverit se divum Augustinum vituperare, cujus in Ecclesia ob incomparabilem sapientiam ac virtutem eminentis dignitas os ipsi satis occludere valet; ipse enim est qui primus hanc antithesin invenit et ita dissolvit. Marcus verò nihil dicit, frustra multa connectens. Neque enim sequitur, ideo Spiritum creaturam esse, si ex exemplo et imagine omnino simili rerum creaturarum tum ille doctor, tum nos reprehensionem illam dissolvimus, quando et hoc idem et nostri orientales Patres et doctores etiam in non omnino similibus faciunt, ex anima, mente et verbo sive mente, verbo et spiritu, nostro videlicet et humano, deinde ex sole, radio et lumine et rursus ex oculo, fonte et fluvio, quæ magis tria sunt quam unum, Patris et Filii et Spiritus sancti in naturæ unitate realem personarum Trinitatem illustrent (a). Ipse vero manifeste contraria dicit veritati dum ait id quod per creationem a multis ortum habet et in rebus humanis et in arte factis ex uno esse dicere licere, quod vero naturaliter ex duobus est, nullo prorsus modo contrarium omnino locum habet. Etenim id quod

(*) Tz deest in Mr. 167 f. 60.

(a) Quoad imagines et analogias istas confer Pet vium, De Trinitate, l. vii, cap. 4.

ὡς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἢ ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως προΐναι τὸ Πνεῦμα, πάντοθεν ἡμᾶς οἰόμενος ἀφύκτοι; περιλαβὲν ἔρχεσιν, ὡς ἐκ τῆς προβλητικῆς μὲν δυνάμεως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, αὕτη μένοι ἢ προβλητικῆ δυνάμει; τοῦτο μὲν κοινή τέ ἐστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἅτε μηδ' ὑποστατικῆ οὐσα τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῷ Υἱῷ κοινή, ὡς ἐν ἄλλοις δίδεσται. τοῦτο δὲ ἢ αὕτη ἐστὶ πράγματι τῇ θεῖα οὐσίᾳ, τῷ γε λόγῳ διαφέρουσα μόνον, καὶ οὗτος ὁ περιττός τε καὶ τοσοῦτος τῶν ἐκείνου λόγων ἐσμὸς μάτην ἀπέβριπται. Τὸ Πνεῦμα δὲ ἑαυτὸ οὐ προβάλλει, καίτοι τῆς αὐτῆς κοινωνοῦν φύσεως διὰ τὸ τῇ αὐτοῦ ἰδωτηι ἀντιπίπτειν. ὡσπερ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς γεννητικῆς γεννώμενος δυνάμει; τῆς αὐτῆς πράγματι τῇ θεῖα οὐσίᾳ, οὐ καὶ ἑαυτὸν γεννᾷ, καίτοι τῆς αὐτῆς κοινωνῶν φύσεως τε καὶ οὐσίᾳς. Οὐ δύναται γὰρ τὸ αὐτὸ ἑαυτοῦ αἰτιον εἶμα καὶ αἰτιατὸν εἶναι. Ἡ προβλητικῆ δ' αὕτη δυνάμει; μία καὶ ἢ αὕτη ἀριθμῷ οὐσα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὴν ἀσυλλόγιστον ἐκείνου διαρχίαν ἀπορεύγει, καὶ μάτην αὐτὸν τοσαῦτα παρενείροντα καταλείπει, οὐδὲ συνίεναι δυνάμενον, ὅσον ἐστὶ τὸ διάφορον τῆς γεννητικῆς ἐν πατρὶ καὶ μητρὶ δυνάμει; καὶ τῆς προβλητικῆς ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ, καὶ διὰ τοῦτο ἀσχίστα περὶ τὰ μέγιστα ἀπατώμενον. Ἡ μὲν γὰρ διττὴ τἀριθμῷ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ διπλοῦν, μᾶλλον δὲ καὶ πολλαπλοῦν ἀπογεννᾷ. ἢ δὲ προβλητικῆ δυνάμει; ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ μία καὶ ἢ αὕτη τἀριθμῷ, καὶ διὰ τοῦτο μία ἀρχὴ καὶ ἐν ἄκρω; προβάλλουσα. Τὴν δὲ τῆς αὐτοῦ ἀντιθέσεω; ὑπὸ Λατίνων ἐπιφερομένην λύσιν μεμφόμενος τὸν θεῖον Αὐγουστίνον ἴστω μεμφόμενος, οὗ τὸ ἐν Ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν ἀπαράμιλλον σοφίαν τε καὶ ἀρετὴν ἀξίωμα ἱκανὸν αὐτὸν ἐπιστομίσαι. ἐκείνος γὰρ ἐστὶν ὁ καὶ τὴν ἀντιθεσιν ταύτην πρῶτος εὐρών καὶ οὕτως ἐπιλυτάμενος. Μάρκος δὲ οὐ λέγει οὐδὲν μάτην πολλὰ συνείρων. οὐδὲ γὰρ ἔπειται διὰ τοῦτο κτίσμα εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ ἐκ παραδείγματος καὶ εἰκόνης τῆς κτίσεως πάντη ὁμοίας τὸ ἐπιφυσόμενον ὁ διδάσκαλός τε καὶ ἡμεῖς ἐπιλυόμεθα ἔγκλημα. ὅπου γε ταυτὸ τοῦτο καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀνατολικοὶ Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι καὶ ἐπὶ μὴ πάντη ὁμοίον ποιούσιν, ἐκ ψυχῆς, νοῦ καὶ λόγου, εἴτε νοῦ, λόγου καὶ πνεύματος τοῦ ἡμετέρου καὶ ἀνθρωπίνου, εἴτε δὲ ἡλίου, ἀκτίνας καὶ φωτός, καὶ αὐθις ὀφθαλμοῦ, πηγῆς καὶ ποταμοῦ, ἢ μᾶλλον εἰσι τρία ἢ ἐν, τὴν Πατρὸς, Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ἐν ἐνόητι φύσεω; πραγματικῆν τῶν προσώπων Τριάδα παραμυθόμενοι. Ὁ δὲ καὶ φανερώ; τάναντία λέγει τοῖς ἀληθεῖσι φάσκων. Τὸ μὲν δημιουργικῶς ἐκ πολλῶν γενόμενον καὶ ἐπὶ τῶν καδ' ἡμᾶ; τε (1) καὶ τεχνιτῶν (2) εἶναι εἰπεῖν ἐξ ἐνός, τὸ δὲ φυσικῶς ἐκ δυοῖν οὐδαμῶ; τούναντιον γὰρ ἅπαν ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἐκ δυοῖν τινῶν τεχνίταιν γεγῶνός, ἅτε καὶ τἀριθμῷ καὶ πάντη δυοῖν δυοῖν, παντελῶ; ἐστὶν ἐκ δυοῖν, τὸ δ' ἐκ δυοῖν τινῶν φύσεως καὶ μάλιστα οὕτω νοῦ-

(2) Sic Monac. 27; al. τεχνιτῶν.

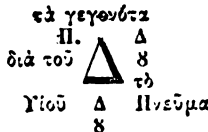
μένης ὡς ἐπὶ τῆς θείας λαμβάνεται φύσεως, ἦντινα **A** μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάριθμῶ καὶ ὑφεστηκυῖαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῶ ὁ ὀρθὸς δοξάζει λόγος, ὡς ἐξ ἐνὸς λέγειν ἀνάγκη. Οὐτε μὴν διάφορον Λατίνοι τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόβον τῆς ἐξ Υἱοῦ λέγουσιν (ἐκεῖνου γὰρ ἐστὶ τοῦτο καὶ τῆς ἐκεῖνου διανοίας ἀνάπλασμα), ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά φασι, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐνότητά τε καὶ ταυτότητα τῆς προβαλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἣ προτέτακται μὲν ὁ Πατήρ, ἔπεται δὲ ὁ Υἱὸς καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸ Πνεῦμα, ὀρθῶς διαιτῶντες τῶ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνός τε καὶ εἰ κατ' αὐτὸν, μηδὲν ὄλω; διαστέλλειν εἰδότες, ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμῶν εἰρήκαμεν τελευτέρον. Τὸ δὲ τῶν ὑπαλλήλων ἀρχῶν αὐτοῦ, λύσιν τε καὶ ἀντίθεσιν **B** (οὐ γὰρ Λατίνων ὁ λόγος) αὐτῶ καὶ εὐθύνην καταλείπομεν. Καίτοι καὶ ταύτην τοῖς αὐτοῖς ἂν τις λόγους καλῶς ἔχουσαν δείξει. Ἡ δ' ἀκριβὴς ἐκείνη τῶν αὐτοῦ λόγων ἀκολουθία οὐκ οἷδ' ὅθεν ἔπεται, ὡς εἰ πάντα τὰ κτίσματα διὰ τοῦ Υἱοῦ τε καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐκτίσται (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ γέγονεν), τὸ Πνεῦμα μὴ κτίσμα ὅν μηδὲ γεγονὸς οὐτε ἐξ Υἱοῦ οὐτε δι' Υἱοῦ ὄλω; ἐστίν. Ἐκεῖ γὰρ ἐν δευτέρῳ σχήματι τοῦτο συνάγει, ἐκ τοῦ τὰ μὲν κτίσματα γεγόναι δι' Υἱοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα μὴ εἶναι κτίσμα, τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ συμπεραίνων, ἀσυλλόγιστα συλλογίζεται, τὸν μέσον (1) ἐκ τοῦ γεγονέναι εἰς τὸ εἶναι μεταμειδῶν, καὶ τὸ πῆ ἀπλῶς παρασυλλογίζμενος· εἴτε τῆ σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφῆ **C** χρεῖται, ἴστω πάνυ τῆς ἀκολουθίας ἐκείνης ἐκπίπτων. Ἔχει γὰρ οὕτως· εἰ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γέγονε, τὸ μὴ γεγονὸς οὐκ ἐστὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ· τὸ δὲ Πνεῦμα οὐ γεγονὸς, οὐκ ἄρα διὰ τοῦ Υἱοῦ οὐτ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστίν. Ὡς εὐγε τῆς αὐτοῦ σοφίας ἀξίως! Ἔδει δέ γε τὸν τεχνικὸν εἰπεῖν· τὸ μὴ γεγονὸς οὐ γέγονε διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἐπαγαγεῖν· Οὐκ ἄρα διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα γέγονε (τὸ γὰρ μὴ γεγονὸς ὄλω; μηδ' ὅν κτίσμα οὐτ' ἐξ Υἱοῦ οὐτε δι' Υἱοῦ οὐτ' ἐξ ἄλλου του (2) ἢ δι' ἄλλου γέγονεν), εἶναι μέντοι καὶ προτείναι (3) κωλύει οὐδέν. Τούτῳ γὰρ αὐτοῦ τῶ λόγῳ οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἐστὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς· τὰ αὐτὰ γὰρ ἅπαντα τῶν ὄρων ὁμοίως τιθεμένων, ὡς ὀρθῶ; εἴτ' ἐν δευτέρῳ σχήματι εἴτε κατὰ τὴν σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφῆν συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ. Πάντα γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲν ὁ γέγονεν. Ἐπάξει οὖν τοῖ; σοφοῖ; αὐτοῦ τούτοις λόγοις, ὡς ὁ μὴ γέγονεν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ δὴ πρῶθεν ὅν, τοῦτο δ' ἐστίν ὁ Υἱὸς (4). Οὕτω; ἀκο-

a duobus artificibus factum est, quippe qui et numero et omnino duo sunt, prorsus est ex duobus; quod vero ex duorum quorundam natura, et praesertim natura ita intellecta, ut in divina natura accipitur, quam unam eandemque numero et in Patre et Filio subsistentem recta doctrina celebrat, ex uno dicere necesse est. Neque enim Latini processionem Spiritus ex Patre diversam dicunt a processione ex Filio (illius enim est istud et mentis ejus inventio), verum unam et eandem; immediate tamen quidem et mediate ex Filio Spiritum aiunt, illud quidem ob unitatem et identitatem virtutis spirativae, hoc vero ob ordinem, quo praeponeitur Pater, sequitur Filius et post eum Spiritus sanctus, recte ratione judicantes non ut ille quique illi adherent nullo modo distinguere scientes, ut alibi adversus illius magistrum Palamam docuimus enucleatius. Quod vero ad subalterna principia spectat, quae solutionem ei antithesin apud eum faciunt (neque enim Latinorum est iste sermo), illi id etiam dijudicandum corrigendumque relinquimus. Quanquam et hanc solutionem iisdem plane rationibus recte procedere demonstrari poterit. Accurata vero illa rationum consequentia nescio unde sequatur, qua dicit : quodsi omnes res creatae per Filium et ex Filio sunt creatae (id enim significat illud : quod factum est) Spiritus, cum creatura non sit nec etiam factus, neque ex Filio neque per Filium prorsus est. Sive enim in secunda figura hoc colligit, dum ex eo, quod creaturae sunt factae per Filium, Spiritus vero creatura non est, conclusionem infert, Spiritum non esse per Filium, irrationabiliter ratiocinatur medium terminum ex factum esse transmutans in esse, et quod secundum quid est simpliciter falso concludens; sive conversione cum oppositione utitur, sciat se procul ab illa consequentia excidere. Ita enim se habet : Si per Filium omnia facta sunt, quod non est factum non est per Filium; Spiritus autem non est factus; ergo non est per Filium vel ex Filio. Quod quantopere est ejus sapientia dignum! Oportebat enim artis peritum dicere : Quod non est factum, non est factum per Filium, et sic inferre : Non ergo per Filium Spiritus factus est. (Quod enim non factum, prorsus non creatum existens, nec ex Filio nec per Filium nec per alium quempiam vel ex alio factum est.) Esse tamen et prodire nulla re prohibente potest. Hoc namque ejus ratiocinio neque

(1) Marc. f. διὰ τὸ μέσον.

(2) sc. τιποῦ.

(3) in Mon. et in Marc. ad marginem adscripta est haec figura :

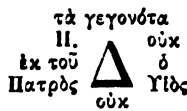
(3) Καὶ addit post προτείναι Mon. 27, L. 226.

Deinde legitur : Ἐκ τούτου τοῦ συλλογισμοῦ συνάγεται· τὸ Πνεῦμα μὴ γεγονέναι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ δὲ

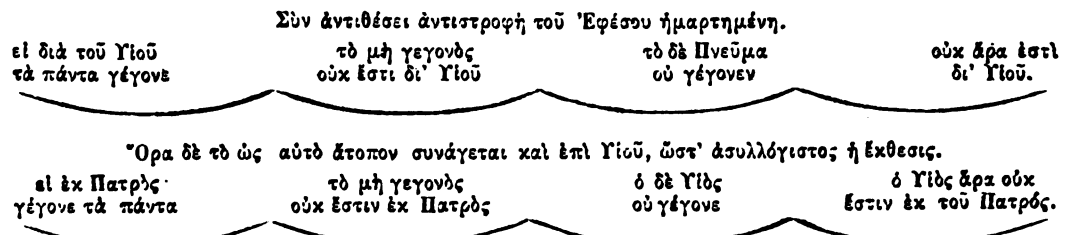
Filius erit ex Patre; eadem videlicet omnia terminis similiter positis, ut vides, sive in secunda figura sive secundum conversionem cum oppositione, et de Filio inferuntur. Omnia enim ex Patre facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est. Inferet igitur suis sapientissimis rationibus: Quod non est factum, non ex ipso ullo modo est; hoc autem est Filius (a). Tali pacto consequentiam perspicit iste qui ejus se nobis magistrum constituit, imo progrediens ignorantiam ejusmodi rerum supercilio alte elato Latinis exprobrat. Si vero et Gregorius Theologus Spiritum dixit id quod cum principio sive cum Filio est, nihil hoc Latinorum obest doctrinae; nam et cum illo et ex illo est, testanturque hoc illi qui ex Filio Spiritum esse asseruerunt, ad quorum voces ille quidem plane surdus est, nos tamen eas alibi sufficienter patefecimus. Etiam Filius non minus est cum Patre, etsi ex Patre existat; hujus rei plena est omnis doctorum scriptura, ita ut non solum, ut Marcus gloriatur, nullo omnino pacto ac nullo effugio, verum ut undique et omni ex parte principii dualitatem evitent Latini et frustra eum declamantem perorantemque ostendant.

Et haec quidem ad prima eaque fortissima Ephesii certamina dicta sunt. Ut vero et reliqua ipsius et ejusdem farinae hominum sophismata facilius dissolvantur, canones quosdam breviter trademus generales, quibus qui utetur, si non prorsus ejusmodi rerum imperitus est, optime ea refellet per se, et difficultates, quae inde inferuntur, effugit ac dissolvit. Quoniam, ut communiter fit, error provenit ex eo, quod distinguere quis nequeat et, quotupliciter unumquodque dicatur, ignoret, quemadmodum et ipsi Aristoteli videtur, opus est distinctionibus et expositione multiplicis significationis eorum quae ad hanc, quam versamus, materiam maxime conferunt.

συνάγει ψευδῶς μὴ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ ψευδῶς συνάγεται, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως τὸ αὐτὸ συνάγεσθαι, τῶν ὁρῶν ὁμοίως κειμένων, οἷον

Συναχθήσεται γάρ, κατὰ τὸν Ἐφέσου, τὸν Υἱὸν μὴ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπερ ἐστὶν ἀσεβής· τὸν μόνου Υἱὸν μὴ γεγονέναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐστὶν ἀληθές.
In extrema pagina exhibetur hoc schema:

(1) Ad marginem rubro scribitur calamo: Παρθοῖσι κανόνων.
(2) τῶν γε Marcian.
(3) Ad marg. rubro: Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων καὶ ὁσαυχῶς λέγονται, κανὼν πρῶτος.

(a) Syllogismus talis est: Quae facta sunt, facta sunt per Filium; sed Spiritus non est factus; ergo non est factus per Filium. Unde notatur in margine: « Ex hoc syllogismo concluditur, Spiritum non factum esse per Filium. Sed Marcus falso concludit, Spiritum non esse per Filium. Quod vero id falso concludatur, patet ex hoc, quod etiam de Filii ex Patre generatione idem concluditur, terminis simi-

α'. Δεῖ τοίνυν εἶδέναι (1), τὴν ἀκριβῆ τε καὶ ὀρθὴν τῶν Χριστιανῶν θεολογίαν ἐν τῇ θεῖᾳ Τριάδι μὴδὲν ἄλλο παρὰ τὴν θεῖαν οὐσίαν καὶ τὰς ἀποστάσεις εἶναι πρόσωπα τίθεναι· καὶ τὰς μὲν ὑποστάσεις τρεῖς ἀριθμῶ καὶ πάντῃ διακεκριμένους ἀλλήλων, τὴν δὲ θεῖαν οὐσίαν μίαν μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ, κοινήν τε καὶ ἐνικωτάτην ἐν τοῖς τρισίν, ἐν ἐκάστῳ τε τῶν τριῶν προσώπων ὑφ' ἑαυτῶν ἐμολογεῖν, τὴν αὐτὴν τε πράγματι μεθ' ἐκάστης τῶν ὑποστάσεων οὖσαν λόγῳ διακρίνεσθαι μόνον, ἐναντίας ἢ ἐφ' ἡμῶν. Ἡ γὰρ κοινὴ ἐν τρισίν ἀνθρώποις ἀνθρωπίνῃ οὐσίᾳ ἐστ' ἀνθρωπότης μίᾳ τῷ εἶδει οὖσα τρεῖς ἐστὶ τῶν ἀριθμῶ, διὸ καὶ τρεῖς ἀνθρωποι· ἐκεῖ δὲ μίᾳ τῶν ἀριθμῶ καὶ ἄκρω μίᾳ ἡ θεῖα οὐσία, εἴτουν θεότης, καὶ διὰ τοῦτο εἰς θεὸς τὰ τρία εἰσὶ πρόσωπα. Οὐσίας δὲ καὶ προσώπων ἐν τῇ θεῖᾳ Τριάδι θεωρουμένων, ὡς εἴρηται, εἴ τι καὶ ἄλλο περὶ αὐτῆς καὶ μάλιστα πρὸς αὐτὴν (2) λέγεται, τῇ οὐσίᾳ εἰς ταυτὴν ἦκειν καὶ ταυτὸν αὐτῇ πράγματι σημαίνειν τῷ λόγῳ διαφέροντα (3) μόνον. Τὰ μὲν γὰρ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν ἀπολελυμένα τε εἶναι (4) καὶ τελειότητα σημαίνοντα, ἃ καὶ πρὸς τὰ εἴσω λέγεται, τὰ δὲ αὐτῶν λέγεται πρὸς τὰ ἔξω, ὅσον ἀγαθόν, σοφόν, ζωὴ καὶ προνοητής (5) καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα (6) τελειότητα σημαίνει. Πρὸς ἑαυτὴν λέγεται ἡ μακαρία καὶ θεῖα οὐσία τε καὶ Τριάς, μηδεμιᾶς πρὸς τὰ ἔξω σχέσεως νοουμένης. Ὡν τὰ μὲν εἰσὶν οὐσιώδη, ὡς σοφία, ζωὴ καὶ τὰ ὅμοια, τὰ δὲ τῶν προσώπων γνωρίσματα, ὡς πατὴρ, ἀγεννησία καὶ εἴ τι τοῦ ὁμοίου σχήματος. Τῶν δ' οὐσιωδῶν τὰ μὲν θεῶν σημαίνειν, ὡς τὸ σοφόν; τε καὶ ἀγαθόν, τὰ δὲ ἄρσιν (7), ὡς τὸ ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος· καὶ τῶν σημαινόντων θεῶν δὲ μὲν ἀποδοῦσθαι μὲν τι προσώπων ἰδίᾳ, οὐ μόνον αὐτοῦ ἰδία εἶναι (ἡ γὰρ σοφία ἀποδοῖται μὲν ἰδίᾳ τῷ Υἱῷ οὐ μόνον αὐτοῦ ἐστὶν ἰδίον, κοινὸν πάσῃ τῇ Τριάδι ὑπάρχον· ὁμοίως καὶ ἡ ἀγάπη ἀποδοῖται μὲν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ οὐδὲν ἦτον καὶ κατὰ πάσης λέγεται

A I. Scire ergo oportet, accuratam ac rectam Christianorum theologiam in divina Triade nihil aliud præter divinam essentiam et hypostases seu personas ponere; et hypostases quidem tres numero et omnino ab invicem distinctas, divinam vero essentiam unam eandemque numero, communem et maxime unicam in illis tribus, in singulis vero trium personarum subsistentem confteri, eamque secundum rem cum unaquaque hypostasi eandem esse, ac ratione duntaxat distingui (a), contra quam in nobis est. Etenim communie in tribus hominibus humana essentia seu humanitas cum una sit specie, tres numero sunt, idcirco et tres homines (b), illic autem una numero et summopere una est divina essentia seu deitas, idcirco unus Deus tres personæ sunt. Cum vero, uti dictum est, essentia et personæ in divina Trinitate considerentur, si quid aliud et circa ipsam et maxime ad ipsam dicitur, cum essentia in idem recidit eandemque cum ea rem significat, et solum secundum rationem differunt. Nam divinorum nominum alia absoluta sunt et perfectionem denotantia, quæ etiam ad intra dicuntur; alia vero rursus ad extra dicuntur, ut bonum, sapiens, vita, providens et cæteras quæ perfectionem significant. Ad se ipsam dicitur beata et divina essentia et Trinitas nulla ad extra habitudine intellecta. Quorum hæc quidem essentialia sunt, ut sapientia, vita et similia, alia vero personarum tesseræ, ut paternitas, innascibilitas et si quid ejusmodi. Quod ad essentialia attinet, alia positionem significant, ut sapiens et bonus, alia negationem, ut incorruptibilis et immortalis. Et ex iis quæ positionem seu affirmationem significant, alia quidem uni personæ attribuuntur seorsim, non tamen ipsius sunt propria (sapientia enim attribuitur quidem Filio seorsim, non tamen ipsius est proprium, cum universæ Trinitati commune sit;

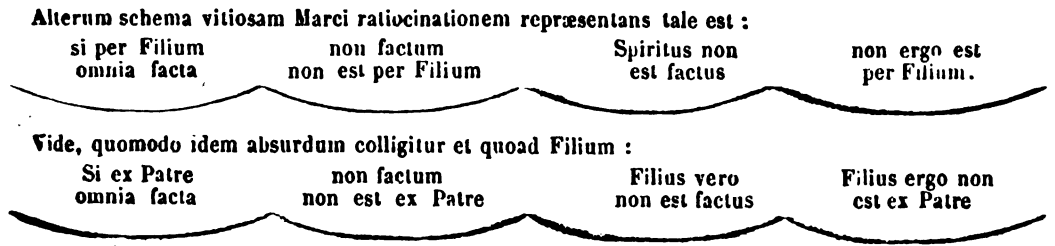
(1) Monac. f. 227 a. Mendose : εἶδέναι.
 (2) Mon 27 f. 227a : ἑαυτῆν.
 (3) Sic codd., melius διαφέρον.
 (4) Infinitivi dependent a superiori δεῖ εἶδέναι.

(5) Καὶ πρὸν. Addidimus ex Masc. f. 62 a.
 (6) In Marciano posteriori manu additur δέ.
 (7) Fort. ἀρνησιν.

(a) Vide Petavium, De Trin. iv, Proœm. n. 2. scq.
 (b) Vide definitionem conc. iv Later. a. 1215, cap. 2, Damnamus, De summa Trinitate; et Au-

gustinum, l. vii, De Trinitate. c. b. Uberius illustrat differentiam humanæ et divinæ naturæ quoad unitatem. Joan. Damasc., De fide orthodoxa, l. 1, c. 8.

litter positus.) Syllogismus erit : Quæ facta sunt ex Patre facta sunt; sed Filius non est factus; ergo non est factus ex Patre.) Secundum Ephesium vero concludetur : (Ergo Filius non est ex Patre, quod est impium; non factum vero esse Filium ex Patre verum est.)

similiter et amor attribuitur Spiritui sancto et A nihilominus de tota Trinitate prædicatur); alia vero suat simpliciter communia, ut divinitas et case essentialia ac similia. Quod autem spectat ad personarum tesseras, alia quidem positionem, ut v. gr. paternitas, alia vero negationem significant, ut in Patre innascibilitas. Ex iis vero, quæ significant positionem aliã est, quod uni cuidam personæ convenit et ipsius est proprium, atque ita proprium, ut et personam constituat, ut paternitas, filiatio, processio; aliud quod et duabus congruit personis, ut spirare seu producere, quod proprium quidem duorum est, Patris et Filii; non ita tamen proprium, ut et personam constituat; æternaliter deinde et proprie mitti proprium est Filio ac Spiritui, secundum quod ex Patre uterque B productur. Sic et ex iis quæ ad extra dicitur divina Trinitas quæque habitudinem ad creaturas denotant, alia tribus personis conveniunt, ut creator, conservator, provisor, rex et dominus, alia vero duorum duntaxat sunt, ut incarnatum crucifixumque esse et quæcunque ad œconomiam pertinent, Filii; Spiritus vero sancti in specie ignis vel in specie columbæ visum esse. Cum vero deitas utpote simplicissima vix tot nomina recipiat, horum quæ ad intra et quæ ad se ipsam dicitur, idem secundum rem sunt cum divina essentia; quæ vero ad extra, et secundum rem ab essentia distinguuntur et nullam positionem in divina essentia manifestant, sed solum in creatura. Nam C Dei relationes ad effectus seu res creatas non secundum rem sunt in Deo, verum solummodo secundum intelligentiæ modum, secundum quod cætera ad ipsum referuntur; sicut neque in intellectu est relatio tanquam res, etsi relative ad intelligentiam dicitur, verum in intelligentia sola. Cum enim de novo et temporaliter plures ad extra relationes de Deo prædicentur, ut dominum vel directorem esse hujus certæ rei, quæ nunc primum cœpit, si quæpiam ex his relationibus secundum rem foret in Deo subsistens, sequeretur plane, ex novo quid Deo accedere et sic mutaretur vel secundum se vel secundum accidens. Hoc autem absurdum esse multiplici modo probatur. Hæc itaque et similia nomina hunc in modum se habent. Quæ ad intra dicuntur, quæ et absoluta vocantur et perfectionem significant, hæc omnia idem sunt cum essentia, secundum rem nihil ab invicem et ab ipsa essentia differentia, secundum rationem tantum distincta; nam essentialium alia positionem alia negationem expriment, alia uni cuidam personæ attribuantur, non tamen ejus sunt propria, alia simpliciter communia. Et similiter in personaribus tesseris alia positionem, alia negationem denotant, alia personam constituunt, alia non constituunt personam; et hæc

τῆς Τριᾶδος)· ἃ δὲ εἶναι ἀπλῶς κοινὰ, ὡς ἡ θεότης, ἡ ὀντότης καὶ τὰ παραπλήσια. Τῶν δὲ γε προσωπικῶν γνωρισμάτων ἃ μὲν θέσιν, ὡς ἡ πατρότης, τὰ δὲ ἄρσιν (1) σημαίνειν, ὡς ἐπὶ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον. Τῶν δὲ θέσιν σημαίνοντων εἶναι μὲν ὃ ἐνὶ τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφίστασθαι, ὡς πατρότης, υἱότης, ἐκπῆρευσις· εἶναι δ' ὃ καὶ δυοῖν ἀρμόζει προσώποις, ὡσπερ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον τῶν δυοῖν ὄν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὥστε καὶ πρόσωπον ὑφίστασθαι· τὸ τ' ἀκωνίως τε καὶ ἰδίως πέμπασθαι ἴδιον Υἱῷ καὶ Πνεύματι, καθὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμφω προάγονται. Οὕτω δὲ καὶ τῶν ἃ πρὸς τὰ ἔξω τε λέγεται, ἡ θεία Τριὰς καὶ τὴν πρὸς τὴν κρίσιν σχετὶν ἐμφαίνει, τὰ μὲν τοῖς τρισὶν ἀνήκειν προσώποις ὡς τὸ δημιουργὸς, συνοχεύς, κρῶσθητής, βασιλεὺς, κύριος, τὰ δὲ δυοῖν μόνοις, ὡς τὸ χρονικῶς πέμπασθαι Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι, τὸ δ' ἐνὶ μόνον, ὡς τὸ σεσαρκῶσθαι, ἐσταυρῶσθαι, καὶ ὅσα τῆς οἰκονομίας εἶσι, τῷ Υἱῷ, ἢ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ τὸ ἐν εἰδῆς πυρός, ἐν εἰδῆς περιστερᾶς ὀφθῆναι. Ἐπεὶ δὲ τὸ θεῖον ἀπλούστατον ὄν οὐκ ἂν τοσαῦτα ἐνόματα δέχοιτο, τούτων τὰ μὲν πρ' ὅς τὰ εἶσα καὶ ἃ πρὸς ἑαυτὴν λέγεται ταυτὸν εἶναι πράγματι τῇ θεῖα οὐσίᾳ, τὰ δὲ πρὸς τὰ ἔξω πράγματι τε τῆς οὐσίας διακρίσθαι, οὐδεμίαν τε θέσιν ἐν τῇ θεῖα οὐσίᾳ θηλοῦν, ἀλλ' ἢ ἄρα ἐν τῇ κρίσει. Αἱ γὰρ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ἀναφορὰ τοῦ Θεοῦ οὐκ εἶσι πραγματικῶς ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἢ κατὰ τὸν τρόπον μόνον τῆς ἐπινοίας, καθὼ τὰ ἄλλα πρὸς αὐτὸν ἀναφέρονται, ὡσπερ οὐδ' ἐν τῷ ἐπιστητῷ ἐστὶν ἡ σχέσις ὡς πρᾶγμα, εἰ καὶ ἀναφορικῶς λέγεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐν μόνῃ τῇ ἐπιστήμῃ. Ἐπεὶ γὰρ ἐκ νέου καὶ χρονικῶς πολλὰί τινες τῶν πρὸς τὰ ἔξω σχέσεων λέγονται κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ τὸ κύριον ἢ διαικτητὴν τουτοῦ τοῦ πράγματος φέρε εἰπεῖν εἶναι τοῦ νῦν ἠργημένου (2), εἰ τις τούτων τῶν σχέσεων ἦν ἐν τῷ Θεῷ πραγματικῶς ὑφιστάσθαι, εἶπετο ἂν τι ἐκ νέου τῷ Θεῷ ἐπιέναι καὶ οὕτω μετέβαλλεν ἂν ἢ καθ' αὐτὸ ἢ κατὰ συμβεβηκόσ· τοῦτο δὲ ἄτοπον εἶναι πολλαχῶς δείκνυται. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ ποιαῦτα πῶν ὀνομάκων τούτων ἔχειν (3) τὸν τρόπον· ἃ δὲ γὰρ πρὸς τὰ εἶσα λέγεται, ἃ καὶ ἀπολελυμένα καλεῖται καὶ τελειότητα σημαίνει, ταῦτα δὲ πάντα ταυτὸν εἶναι τῇ οὐσίᾳ, πράγματι μὲν μηδὲν ἀλλήλων καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς διαφέροντα, λόγῳ δὲ μόνῳ (4) διακρινόμενα· τῶν τε γὰρ οὐσιωδῶν τὰ τε θέσιν, τὰ τε ἄρσιν σημαίνοντα, τῶν τε θέσιν σημαίνοντων, τὰ τε ἀποδιδόμενα ἐνὶ τινι προσώπῳ, μὴ μέντοι αὐτοῦ ἴδια ὄντα, τὰ τε ἀπλῶς κοινὰ καὶ τῶν γνωρισμάτων ὁμοίως τὰ τε θέσιν, τὰ τε ἄρσιν δηλοῦντα, καὶ τὰ τε συνιστώντα πρόσωπον, τὰ τε μὴ συνιστώντα, ταῦτα πάντα ταυτὸν εἶναι πράγματι τῇ θεῖα οὐσίᾳ πλὴν ὅσον τὰ μὲν θετικὰ τελειότητά τινα ἐν αὐτῇ τιθέναι, τὰ δ' ἀφαιρετὴν ἀτελείας ἀπ' αὐτῆς (τὸ γὰρ ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον

(1) Sic rursus codices.

(2) Sic recte Marc. f. 63; Mon. vero f. 228 a : εἰργημένου.

(3) Sic Marc., Mon. ἔχει.

(4) Sic Marc., Monac : μόνον.

τιθέναι μὲν οὐδὲν, φθορὰν μὲντοι καὶ θάνατον ἀτε-
 λείας τινὰς ὄντα ἀφαιρῆν ἀπ' ἐκείνης τῆς μακαρίας
 καὶ θείας οὐσίας· οὕτως οὖν ἐν τι καὶ ταυτὸν ἄπαντα
 ταῦτ' ἀ τὸν ὄνομα σημαίνει καὶ ταυτὸν ὄντα πράγ-
 ματι τῆ θείας οὐσίας εἰς ταυτὸν αὐτῆς ἡκεῖν λόγῳ μόνον
 ἐκείνης διακρινόμενα, λέγεσθαι μέντοι περὶ Θεοῦ
 τὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὀνόματα οὐδ' ὁμωλύτως
 οὔτε συνωνύμως οὔτε πολυωνύμως, ἀλλ' ἀναλογικῶς
 μόνον· οὐ καθ' ὅν τρέπον δύο τινὰ ἢ καὶ πλείω πρὸς
 ἐν τι κοινὴν ἀναφέρονται, ἀλλὰ καθ' ὅν δύο τινῶν
 τάξεις καὶ συστοιχία καταλαμβάνεται, οὐ πρὸς ἑτε-
 ρὸν τι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἕτερον αὐτῶν· ὡς περὶ τὸ ὄν
 κατὰ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ συμβεβηκότος κατηγορεῖ-
 ται, καθόσον τὸ συμβεβηκὸς εὐνταξιν ἔχει πρὸς τὴν
 οὐσίαν, οὐ καθόσον ἢ οὐσία καὶ τὸ συμβεβηκὸς ἀνα-
 φέρονται πρὸς ἄλλο τι τρίτον. Τοῦ δὲ τοσοῦτοις
 ὀνόμασι τὸ ἐν ἐκεῖνο καὶ ἀπλούστατον καὶ ἄκρως ἐν
 ὀνομάζεσθαι, τὴν τ' ἐκεῖνου ἀπειρίαν, τὴν τε τοῦ
 ἡμετέρου νοῦ ἀσθένειαν αἰτιον εἶναι ὅν οὐκ ἄλλως
 αὐτὸ ἢ διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων γινώσκειν δυνάμε-
 νον (1) ἀνάγκη διαφόροις ὀνόμασιν ἐκ τῶν ἐν τοῖς
 αἰσθητοῖς εὐρισκομένων τελειότητων τὴν ἐκεῖνου
 τελειότητα σημαίνει. Ἐὶ γὰρ αὐτὴν τὴν θεῖαν οὐσίαν
 καθῶς ἐστίν, ἡδυνάμεθα γινώσκειν, ἐνὶ μόνον ὀνό-
 ματι ταύτην ἀν ἐξεφαίνομεν, ὃ δὴ καὶ ὑπεσχημένον
 ἐστὶ τοῖς κατ' οὐσίαν αὐτὸν ἦτοι πρόσωπον ὀψομέ-
 νοις· ἐν γὰρ τῆ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἐστὶ Κύριος εἶς, καὶ
 τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, φησὶ ὁ θεὸς Ζαχαρίας (2). Καὶ
 οἶδα μὲν οὐ πρὸς ταῦτα κεκράζονται τε καὶ βοῶν-
 τες οἱ ἱερεῖοι διαβρῆγῆσονται, καὶ μάστιγ' ὄσαν
 τὰ τε εἰρημένα ὀνόματα λόγῳ μόνῳ, οὐ πράγματι
 τῆς θείας οὐσίας ἀκούσαι διακρίνεσθαι, αὐτοὶ καὶ
 πράγματι ἀθέως αὐτὰ διακρίνομεν, καὶ ὡς τὸ προ-
 βάλειν οὐ τοῦ Πατρὸς ἰστίον ἴδιον, οὐδὲ τὸ πρόσω-
 πον αὐτοῦ συνιστῶν, ἀλλὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ὡς
 ἤδη τοῖς προσώποις ὑπεστώσιν ἐπόμενον, αὐτοὶ
 ἴδιον τε τοῦ Πατρὸς καὶ συστατικὸν αὐτὸ νομίζον-
 τες (3) καὶ ἡμᾶς τὸ ζητούμενον λαμβάνειν οἰόμενοι
 καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι. Ἄλλ' οὐδεὶς αὐτῶν λόγος·
 ἡμεῖς τε γὰρ ἐν ἄλλοις περὶ αὐτῶν ἱκανῶς διελέγ-
 μεθα, οὐκ ὀλίγοι τε τῶν φθασάντων ἡμᾶς μακαρίων
 καὶ θεῶν ἀνδρῶν ἀριστὰ τε καὶ σαφέστατα ταῦτα,
 ὡς μηδ' ἐνεῖναι ὄλως ἀντιβλέψαι, ἀποδείξασι. ἃ ὁ
 βουλόμενος ζητήσας εὐρήσει. Ἐνταῦθα (4) γὰρ βρα-
 χύν τινα κανόνα παραδοῦναι προσηρημένοι (5) ἐπίτη-
 δος τὸ μῆκος τῶν λόγων ἐκεῖνων ἐκφεύγομεν ὡς
 ὁμολογούμενα ταῦτα προὑποθέμενοι πλὴν ἢ παρα-
 μυθίας καὶ μικρᾶς τινος ἕνεκα περὶ μὲν τῶν θεῶν
 ὀνομάτων τοῦτο ρητέον, ὡς τὰ ἐν τι καὶ ἀπλούστα-
 τον πρᾶγμα σημαίνοντα, οἷα ἐστὶν ἡ θεία οὐσία,
 ἐν τι καὶ αὐτὰ καὶ ταυτὸ πρᾶγματι εἶναι ἀνάγκη
 καὶ ταῦτ' ἀπράγματι εἶναι μετὰ τοῦ σημαυνομένου·
 ἄλλως γὰρ καὶ ἡ οὐσία συμμερίζοιτο ἀν τοῖς πραγ-

A omnia secundum rem idem sunt cum divina es-
 sentia; attamen alia (positiva) perfectionem quam-
 dam in ea ponunt, alia (negativa) imperfectiones
 ab ea remouent (nam incorruptibilitas et immor-
 talitas nihil ponunt, corruptionem tamen et mor-
 tem, quæ sunt imperfectiones quædam, a beata
 illa et divina substantia excludunt). Tali igitur
 pacto omnia ista nomina unum idemque signifi-
 cant et idem cum secundum rem sint cum divina
 substantia, in idem cum ea recidunt, ratione
 tantummodo ab ea distincta. Dicuntur tamen de
 Deo tot et talia nomina neque æquivoce, neque
 univoce neque multivoce, sed analogice tantum,
 non secundum eum modum, quo duo quædam
 vel etiam plura ad unum quoddam referantur
 B commune, sed secundum eum, quo duorum quo-
 rumdam ordo et conuexio intelligitur non ad ali-
 quid diversum, sed ad alterum eorum, quemadmo-
 dum esse prædicatur de substantia et de accidenti,
 in quantum accidens conjunctionem habet ad sub-
 stantiam, non in quantum substantia et accidens ad
 aliquid tertium referuntur. Quod autem tot nomi-
 nibus illud unum et simplicissimum et maxime
 ac singulariter unum nominatur, causa est tum
 illius immensitas, tum infirmitas mentis nostræ,
 quæ cum aliter illud cognoscere nequeat quam
 per ejus effectus, diversis nominibus ex perfectio-
 nibus, quæ in rebus sensui subjectis inveniuntur,
 illius perfectionem designet necesse est. Si enim
 ipsam divinam essentiam, sicuti est, cognoscere
 possemus, uno solum nomine eam notaremus,
 quod et promissum est iis, qui Deum secundum
 essentiam vel facie ad faciem visuri erunt. Nam,
 ut divus Zacharias ait, *In illa die Dominus unus
 erit, et nomen ejus unum.* Novi, quod adversarii
 contra hæc inelamabant et alta voce tumultuantes
 scinduntur, præsertim quando audiant, prædicta
 nomina ratione duntaxat, non re a divina essentia
 distingui, dum ipsi et re ea impie distinguunt (a),
 et spirare non esse Patris proprium nec ejus
 personam constituens, verum Patris et Filii, et
 jam constitutas et subsistentes personas sequens,
 dum ipsi illud et proprium Patris et ejus constitu-
 tivum habent atque nos id quod in quæstione est
 D assumere et quod in principio postulare opinan-
 tur. Sed nulla prorsus est eorum ratio. Nam tum
 nos alibi de his sufficienter egimus, tum etiam non
 pauci eorum qui nos præcesserunt beatorum
 sanctorumque virorum optime et clarissime id
 ostenderunt, ita ut nullo modo liceat adversari,
 quæ qui voluerit, si quærit, inveniet. Hic enim
 brevem quemdam canonem tradere potius habentes
 studio extensionem illorum sermonem vitare

(1) Sic Marc. f. 63 b; Monac. f. 228 b. δς —
 ὄνομα.

(2) Zach. xii (᾿ XIV), v. 9.

(a) Hoc Palamitas respicit, quorum hac in re
 errorem traducunt Georg. Trapez. ad Joan. Cubicles.
 de Proc. Spirit. sancti. c. 9. Gr. orth. T. I, p.

(3) Marc. f. 64 a, ὀνομάζοντες.

(4) Monac. f. 228 a, ἐνταῦθα.

(5) Sic Marc.; Monac. habet προσρημένον.

485 alique, de quibus confer Allat. Græc. ortho-
 T. I, ad calcem.

volumus. Attamen vel exhortationis sive consolationis etsi parvæ gratia de divinis nominibus hoc dicendum est, ea quæ rem aliquam unam et simplicissimam significant, cujusmodi est divina essentia, ea unum aliquid et idem secundum rem et eadem cum significato realiter esse oportere. Secus enim et essentia simul divideretur cum iis, quæ realiter ab invicem sunt distincta nominibus, et totidem res foret, quot sunt et significantia; hoc autem omnem impietatem transgreditur. Quod vero spectat ad spirandi proprietatem, si ea non constituit Patris personam, communis erit et Filio; præter proprietates enim personales cætera omnibus sunt communia, ita ut et Spiritui esset communis, nisi ejusdem rationi repugnavit; quoniam vero non constituit paternam personam, relinquitur, ut et Filio spiratio sit communis (a). Cum enim quælibet persona non nisi una proprietate constituitur, vel generandi vel spirandi proprietate Patrem constitui necesse est. Atqui Pater dicitur et est Pater propter generationem. Non igitur spiratio ejus personam constituit. Cum vero illa non sit propria Patris solius, nec ejus personam constituens, et Filio communis est. Sed de his hactenus.

II. Neque hoc latere debet dicendi cupidum audire, quod divinæ Trinitatis personæ, cum non magis unam sint essentia, quam tria personis et realiter ab invicem distinguantur, secundum nihil eorum quæ ad se dicuntur, sive absolutorum et essentialium ab invicem distinguuntur (una enim eorum est essentia, virtus, vita, bonitas, sapientia et quæcunque his similia), relationibus tamen ad invicem et subsistunt et ab invicem discernuntur divinæ personæ, hæc vero sunt eorum idiomata, relative et sicut ea quæ sunt ad aliquid opposita ad invicem. Si enim constitutivas proprietates incommunicabiles esse ad invicem necesse est, et impossibile eas eidem simul adesse, omnino et opponuntur. Quæ enim eidem simul inesse nequeunt, propter oppositionem quamdam, quæ omnino in eis est, hoc habent. Opponuntur autem neque ut habitus et privatio, neque ut contraria, neque ut affirmatio et negatio (hoc enim multi ac beati viri late demonstrarunt). Restat ergo, secundum relationes opponi invicem hæc personalia idiomata atque ipsas personas. Ipsæ enim divinæ personæ subsistentes sunt proprietates hypostaticæ, et hypostaticæ proprietates subsistentes sunt ipsæ divinæ personæ. In aliis quidem rebus quæ essentialiter differunt ab invicem, eæ quæ inter illas considerantur relationes non ipsas res constituunt, sed per alia constitutis rebus accedunt; v. gr. Socrates et Plato, quorum alter magister, alter discipulus est, non ex docendo et discendo personaliter constituntur, sed prius uterque homo est et substantiis et individua subsistentia ad invicem differunt

(1) Marc. υπερβάλλει.

(2) Sic recte codd.

(3) Ad marg. rubr. legitur: "Ω; τὰ θεῖα πρόσωπα

(b) Vide Animadvers. in Phot. librum de Spiritu sancto art. 5, § 7; art. 4, § 13, ubi Bessarionis

ματικῶς ἀλλήλων διακεκριμένοις ὀνόμασι καὶ τοσαῦτα ἂν εἴη, ὅσα καὶ τὰ σημαίνοντα· τοῦτο δὲ πᾶσαν ἀσέβειαν ὑπερβαίνει (1). Περὶ δὲ τοῦ τοῦ (2) προβάλλειν ἰδιώματος ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ Υἱῷ· πληγὴ γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιοτήτων τᾶλλα κοινὰ πᾶσιν εἶναι, ὥστ' ἦν ἂν καὶ τῷ Πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν· εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντέπιπτε λόγῳ· ἐπεὶ δ' οὐ συνιστᾷ τὸ πατρικὸν πρόσωπον, λείπεται καὶ τῷ Υἱῷ εἶναι κοινόν. Ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἐνὶ τινὶ μόνον ἰδιώματι συνίσταται, ἡ τῆ τοῦ γεννᾶν ἢ τῆ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνίστασθαι τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατὴρ διὰ τὸ γεννᾶν λέγεται καὶ ἔστιν, ὥστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ ἂν δὲ ἴδιον τοῦ Πατρὸς μόνου, μηδὲ συστατικόν, καὶ τῷ Υἱῷ ἔστι κοινόν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

β'. Δεῖ δὲ μηδὲ τοῦτο τὸν φιλομαθῆ λαοθάενει ἀκροατὴν (3), ὡς τὰ θεῖα πρόσωπα τῆς Τριάδος, οὐ μᾶλλον ἔν ὄντα τῆ οὐσίᾳ ἢ τρία τοῖς προσώποις καὶ πραγματικῶς ἀλλήλων διακρινόμενα, κατ' οὐδὲν τῶν καθ' αὐτὰ λεγομένων εἴθου ἀπολελυμένων τε καὶ οὐσιωδῶν ἀλλήλων διακρίνονται (μία γὰρ αὐτῶν οὐσία, δύναμις, ζωὴ, ἀγαθότης, σοφία καὶ ὅσα παραπλήσια)· ταῖς μὲντοι πρὸς ἄλληλα ἀναφοραῖς καὶ ὑφίστανται καὶ ἀλλήλων τὰ θεῖα διακρίνονται πρόσωπα· ταῦτα δ' ἔστι τὰ αὐτῶν ἰδιώματα, ἀναφορικῶς τε καὶ ὡς τὰ πρὸς τι πρὸς ἄλληλα ἀντικείμενα. Εἰ γὰρ τὰ συστατικὰ ἰδιώματα ἀκωνήτητα εἶναι ἀνάγκη πρὸς ἄλληλα, καὶ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ παρῆναι, πάντως καὶ ἀντικειται ἢ γὰρ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ παρῆναι, διὰ τινὰ πάντως ἀντιθεσιν αὐτοῖς οὐσαν τοῦτ' ἔχει. Μῆτε δὲ ὡς ἐξῆς καὶ στερησις, μῆτε ὡς τὰ ἐναντία, μῆτε ὡς κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἀντικείμενα (τοῦτο γὰρ πολλοῖς καὶ μακαριοῖς ἀνδράσι διὰ πολλῶν δέδεικται)· λείπεται κατὰ τὰ πρὸς τι ἀντικεῖσθαι ἀλλήλοις τὰ προσωπικά ταῦτα ἰδιώματα καὶ αὐτὰ τὰ πρόσωπα πρὸς ἄλληλα· αὐτὰ τε γὰρ τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάντα αἰ ὑποστατικά εἰσιν ἰδιότητες, αἱ τε ὑποστατικά ἰδιότητες ὑποστᾶσαι αὐτὰ τὰ θεῖα εἰσι πρόσωπα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων πραγμάτων ταῖς οὐσίαις διαφερόντων ἀλλήλων αἱ μεταξὺ αὐτῶν θεωρούμεναι ἀναφοραὶ οὐκ αὐτὰ ὑφιστῶσι τὰ πράγματα, ἀλλ' ὑποστᾶσι δι' ἄλλων ἐπιγίνονται· ὥσπερ Σωκράτης καὶ Πλάτων, ὁ μὲν διδάσκαλος, ὁ δὲ μαθητὴς ὢν, οὐ τῆ διδασκαλίᾳ καὶ μαθήσει ὑφίστανται προσωπικῶς, ἀλλὰ πρότερον ἕκαστος ἄνθρωπος ὢν καὶ ταῖς οὐσίαις ταῖς γε ἀτόμοις ἀλλήλων διαφερόντες

ἄνωπα πρὸς ἄλληλα ἀναφορὰν ἔχουσι καὶ ὑφίστανται, καὶ πρὸς ἄλληλα διακρίνονται. Κανὼν β'.

epist. ad Alexium Lascarium c. 5 adducitur, ista enucleatius pertractans

καὶ ταῦταις δύο ἄνθρωποι ὄντες διδάσκαλος καὶ μαθητῆς γίνονται. Τὰ δὲ θεία πρόσωπα ταῖς οὐσiais (1) ἀλλήλων οὐ διαφέροντα (μία γὰρ ἐστὶ καὶ ἀδιάκριτος ἐν αὐτοῖς καὶ ἡ αὐτὴ τήριθμῳ) ταῖς ἰδιότησιν ὑποστᾶσι, τῇ πατρότητι δηλαδὴ καὶ υἱότητι καὶ ἐκπορεύσει ἀλλήλων διακρίνονται, τοῦ προσώπου, καὶ τῆς ἰδιότητος τῷ τρόπῳ τῆς ἡμετέρας νοήσεως μόνῃ διαφερόντων, τῷ τὸ μὲν πρόσωπον ὡς ἔχον νοεῖσθαι, τὴν δὲ ἰδιότητα ὡς ἐχόμενον, πρᾶγμα δὲ τὸ αὐτὸ ὄντων. Εἰ γὰρ καὶ ταῖς προόδοις τὰ πρόσωπα τις διακρίνεσθαι λέγοι, ὡς τὸν Πατέρα οὐ τῇ πατρότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐνεργητικῇ γεννήσει, καὶ τὸν Υἱὸν οὐ τῇ υἱότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ παθητικῇ γεννήσει ἀλλήλων διακρίνεσθαι, ἀλλ' ἴστω ὁ τοιοῦτος, μὴ ἂν οὐκ εὐσεβῶς τὰς εἰρημένους προόδους τὰ πρόσωπα διακρίνειν. Εἰ γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα τὸ γεννᾶν καὶ ἡ πατρότης, καὶ τὸ γεννᾶσθαι καὶ ἡ υἱότης, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας νοήσεως διαφέρει. Τὸ μὲν γὰρ γεννᾶσθαι οὐκ εἰδὸς τι σημαίνει ἐνὸν τῷ γεννωμένῳ, ἀλλ' ἐστὶν ὡσπερ τις εἰδὸς ἐπὶ τὸ γεννώμενον καὶ τὸν Υἱὸν, ἡ δὲ υἱότης ὡσπερ τι εἰδὸς ἐστὶν, ὅρος οὐσα τοῦ γεννᾶσθαι. "Ἐτι: τε τὸ μὲν γεννᾶν ἦδη προὑποτιθεῖται τὸ πατρικὸν πρόσωπον· τὸ δὲ γεννᾶσθαι σημαίνει: μήπω τὸν Υἱὸν ὑφαιστανᾶν: διὰ τοῦτο ἡ υἱότης οὐχὶ τὸ γεννᾶσθαι διακρίνει: ἢ ὑφίσταται τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ καθέσθαι ἐξ ἀνάγκης ἔπεται τοῦτῳ ἡ υἱότης· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ προβάλλειν καὶ προβάλλεσθαι. Πρῶτως οὖν καὶ κυρίως: αἱ ἀναφοραὶ ὑφιστάσιν καὶ διακρίνουσιν, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ πρόοδοι, καθέσθαι ταυτὸν εἰσι παράματι ταῖς ἀναφοραῖς. Ἐπεὶ δ' εἰσὶν, οἱ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ταῖς ἀναφορικαῖς προόδοις ἀλλήλων διακρίνεσθαι συγχωροῦντες, τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος οὐκ ἀνέχονται τῷ αὐτῷ διακρίνεσθαι τρόπῳ, ἀλλὰ ταῖς ἀπὸ Πατρὸς διαφοροῖς προόδοις, καθ' ἃς δηλονότι τὸ μὲν γεννῆσθαι, τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι, ἐρωτητέον αὐτοῦς πῶς διαφοροὶ λέγονται αἱ παρὰ τοῦ Πατρὸς (2) ἀμφοτέρων προόδοι. Εἰ μὲν γὰρ δεῖτε ἡ μὲν γέννησις παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου ἀμέσως, ἡ δὲ προβολὴ διὰ τῆς γεννήσεως, καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦ Υἱοῦ, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος: εἰ δ' ὅτι ἕκαστα παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου, ἴστωσαν, τούτου ὑποκειμένου μὴ δύνασθαι ἀλλήλων διακρίνεσθαι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Αἱ γὰρ διαφοροὶ τινῶν προόδοι: ἢ παρὰ τὸ αἰτιῶν εἰσὶν ἢ παρὰ τὸ αἰτιατὸν, καὶ παρὰ τὸ αἰτιατὸν διχῶς: ἢ γὰρ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφορῶν εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διαφορα ὀρίξεσθαι ἔτομα. Τὰ δὲ θεία ταῦτα πρόσωπα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος: παρὰ μὲν τὸ εἶδος οὐκ ἂν διαφέρουν ἀλλήλων, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ φύσιν τε καὶ θεϊαν οὐσίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ προεῖναι λαμβάνοντα· οὕτε μὴν παρὰ τὴν κατὰ τὰ ἔτομα διαφορὰν· πρῶτα μὲν διὰ τὸ μηδεμίαν ὕλην εἶναι· ἐκεῖ μῆτις τι ὕλη ἀναλογοῦν, ἢ τὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἔτομα ἀλλήλων χωρίζονται· ἔπειθ' ὅτι καὶ αἱ τῶν ἀτόμων ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν προόδοι

(1) Sic recte Marc.; Monac. f. 229 b: τῆς οὐσίας.

hisque duo sunt homines; magister vero et discipulus postea evadunt. At personæ divinæ quæ non differunt inter se essentiis (nam una et indivisa in ipsis est essentia eademque numero) proprietatibus subsistentibus, videlicet paternitate, filiatione et processione ab invicem discernuntur, cum persona et proprietas nostro duntaxat intelligendi modo differant (quo scilicet persona quidem ut id quod habet intelligitur, proprietas vero ut id quod habetur), res vero plane eadem existant. Si quis etiam processionibus personas discerni asserat, ita ut v. g. Pater non paternitate tantum, sed et activa generatione, Filius non filiatione tantum, sed et generatione passiva ab invicem distinguantur, noverit iste, haud proprie dictis processionibus personas discerni. Si etenim idem sunt secundum rem tum generatio activa et paternitas, tum generatio passiva et filiatio, attamen secundum nostræ intelligentiæ modum differunt. Nam generari non speciem quamdam significat, quæ genito insit, sed est veluti quedam via ad genitum et Filium; filiatio vero veluti quedam species est, cum sit terminus generationis. Præterea generare jam præsupponit paternam personam; generari vero Filium nondum subsistere significat, idcirco filiatio discernit vel constituit Filium, non vero passiva generatio, nisi in quantum hanc filiatio consequitur. Similiter quoque res se habet cum activa et passiva spiratione. Primario igitur et propriè relationes constituunt et distinguunt, consequenter vero et processiones, in quantum realiter idem sunt cum relationibus. Quoniam autem sunt, qui dum concedunt Patrem et Filium relativis processionibus ab invicem distinguunt, Filium a Spiritu eodem modo discerni non admittunt, verum diversis a Patre progressionibus distinguunt volunt, secundum quas alter genitus est, alter procedit, querendum est ex iis, quamam ratione diversæ dicantur amborum ex Patre progressionem. Si enim diversæ, quia generatio quidem immediate ex Patre, spiratio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est; si vero quia utraque a Patre solo, sciant hoc supposito non posse amplius ab invicem distinguuntur Filium et Spiritum. Nam diversæ quorundam progressionem vel quoad causam vel quoad causatum diversæ sunt, et quoad causatum dupliciter: vel quia causata diversarum sunt specierum, vel quia in diversis individua terminantur. Hæc autem divinæ personæ Fili et Spiritus sancti quoad speciem ab invicem non possunt differre, cum unam eandemque numero naturam et divinam essentiam a Patre in procedendo nactæ fuerint, neque quoad differentiam, quæ est secundum individua; primo quia nulla ibi materia est neque quid materiæ respondens, qua ejusdem naturæ individua ab invicem separantur; deinde quia etiam individuum ex iisdem causis progressionem ejusdem sunt speciei,

(2) Πατρὸς omittit Monac. f. 230 a.

hic autem neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Relinquitur ergo quoad causæ rationem progressionum differentiam locum habere posse tantum. At si solus Pater causa erit, neque secundum hanc rationem differentia habebit locum. Abibit ergo Filii et sancti Spiritus distinctio et nulla in his erit differentia, verum utrumque unius personæ erit; hoc autem absurdum est et fidei repugnans. Necessè igitur est, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, hypostaticis relationibus eas et constitui et distingui, atque oppositione ad invicem quæ est sicut relatorum, et ex his quidem ea quæ est secundum causam et causatum, atque Filium quidem a Patre distingui filiatione et paternitate, Spiritum vero, sicut a Patre, ita etiam a Filio, relatione spiritali ad spiratorem; neque alio modo distingui poterunt (a).

5. Disputandum vero ad hos et illud, quotupliciter uniuscujusque rei principium et causa accipiatur, ac dicendum, principium duplex esse; alterum veluti id *ex quo* vel *a quo* et omnino unde res, vel quod idem est *principium quod*; ex. gr. hic artifex et universim id quod agit; alterum vero principium velut id *per quod* vel *quo* ut speciem, quæ agentis animo inest, cui simile facit id quod agit; omne enim agens simile sibi producit secundum speciem, quia agit (b). Verbi gratia causa hujus imaginis est et ipse pictor tanquam id ex quo et unde principium et universim *quod*, et species quæ pictoris animo observatur velut id *quo*, cui similem fecit imaginem. Eodem vero modo dicimus et in divinis personis Patrem, hoc est divinam ejus hypostasim causam esse tanquam *principium quod* sive *ex quo*, divinam vero ejus essentiam tanquam *principium quo*. Ipsa enim est species, cui similia producuntur quæ ex ipso producuntur; unde et Filius et Spiritus consubstantiales sunt ipsi, quia omne producens simile producit speciei, qua producit; Deus vero Pater divina essentia producit Filium et Spiritum et idcirco sibi consubstantiales producit. Unde evenit, cum essentia communis sit eademque numero Patri et Filio et Spiritui, atque in qualibet divinarum personarum subsistat, prout dictum est, ut si quid ex ambobus prodeat, id non magis ut ex duobus quam ex uno prodeat, quia principium, quod velut species est, unum idemque numero et quam maxime unum est.

Hæc dicta sunt ad te, sanctissime domine, qui melius nobis ea nosti ac multa pro hac veritate libenter passus es; dicta vero sunt obedientiæ causa et quia prorsus nefas putavimus tuis man-

(1) Monac. f. 250, b, ἐνταῦθα.

(2) Ad marg. rubr. ὡς διχῶς ἢ ἀρχῆ ὡς τὸ δ καὶ τὸ ψ. Κανὼν γ'.

(3) Sic codd.

(4) Sic Monac. f. 250 b; Marc. f. 66 b, δ.

(a) Vide post S. Thomam, p. 1, q. 36 a 2, Plateium Theol. p. 1, cap. 5, § 3.

(b) Vide H. Kilber in Theol. Wirceburgensi,

ὁμοειδεῖς εἰσιν, ἐνταῦθα (1) δὲ οὐτ' ἄμφω γεννήσεις οὐτ' ἄμφω ἐκπορεύσεις. Λέγεται τοίνυν παρὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον εἶναι τὴν τῶν προόδων διαφορὰν. Ἄλλ' εἰ μόνος ὁ Πάτηρ αἴτιος ἔσται, οὐδὲ παρ' ἐκείνου ἔσται οἰχῆσεται ἄρα ἢ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διάκρισις, καὶ οὐδεμία ἐν τούτοις ἔσται διαφορὰ, ἀλλ' ἐνδὸς ἔσονται ἄμφω προσώπου· τούτο δὲ ἀποπον καὶ τῆ πίστει μαχόμενον. Ἀνάγκη ἄρα, εἰ μέλλοιεν ἀλλήλων τὰ θεῖα διακρίνεσθαι πρόσωπα, ταῖς ὑποστατικαῖς ἀναφοραῖς ὑφίστασθαι τε καὶ διακρίνεσθαι, καὶ τῆ ὡς τὰ πρός τι πρὸς ἄλληλα ἀντιθέσει, καὶ τούτων τῆ κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν, καὶ τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς υἰότητι καὶ πατρότητι, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς περ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ τῆ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα ἀναφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι εἴεν.

γ'. Διαλεκτέον δὲ πρὸς τούτους καὶ ὁσαυχῶς ἢ ἐκἄστου πράγματος ἀρχὴ καὶ αἰτία λαμβάνεται (2). Ταύτην οὖν διττὴν εἶναι, καὶ τὴν μὲν ὡς τὸ ἐξ οὗ ἢ ὑπ' οὗ εἶναι, καὶ ὅπως ἢ ἀρχῆ (3) ὄθεν τὸ πρᾶγμα, ταυτὸ δ' εἰπεῖν, δ, οἷον ὅδε ὁ τεχνίτης καὶ ὅπως τὸ ποιοῦν τὴν δ' ὡς τὸ ψ, οἷον τὸ ἐνδὸν τῆ τοῦ ποιοῦντος ψυχῆ εἶδος, ἢ ὁμοιον ποιεῖ τὸ ποιοῦν· πᾶν γὰρ ποιοῦν ὁμοιον ἑαυτῷ προάγει κατὰ τὸ εἶδος, ψ (4) ποιεῖ. Λόγου χάριν τῆσδε τῆς εἰκόνας αἰτία καὶ αὐτὸς ὁ ζωγράφος, ὡς τὸ ἐξ οὗ καὶ ὄθεν ἢ ἀρχῆ, καὶ ὅπως τὸ δ καὶ τὸ ἐν τῆ ψυχῇ τοῦ ζωγράφου εἶδος ὡς τὸ ψ, ἢ ὁμοίαν πεποίηκε τὴν εἰκόνα. Τῷ δ' αὐτῷ τρέπω καὶ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τὸν μὲν Πατέρα, τούτεστι τὴν θεῖαν αὐτοῦ ὑπόστασιν αἰτία εἶναι ὡς τὸ δ, εἶτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θεῖαν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ ψ· αὕτη γὰρ ἔστι τὸ εἶδος, ἢ ὁμοία προάγεται τὰ ἐξ αὐτοῦ προαγόμενα· ὄθεν καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσια εἶναι αὐτῷ, διὰ τὸ πᾶν (5) τὸ παράγον ὁμοιον παράγειν τῷ εἶδει, ἢ παράγει. Τὸν δὲ Θεὸν καὶ Πατέρα τῆ θεῖα οὐσία τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα προάγειν, καὶ διὰ τοῦτο ὁμοούσια ἑαυτῷ προάγειν, ὥστε συμβαίνειν, τῆς οὐσίας κοινῆς καὶ τῆς αὐτῆς τάριθμῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι οὐσης, εἶτε τε ἐν ἐκάστη (6) τῶν θεῶν προσώπων ὑφεστηκυίας, ὡς εἴρηται, εἴ τι ἐξ ἀμφοῖν προοῖ, οὐ μᾶλλον ὡς ἐκ δυοῖν ἢ ἐξ ἐνδὸς προεῖναι, διὰ τὸ τὴν ὡς εἶδος ἀρχὴν μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ καὶ ἄκρως μίαν.

Ταῦτα εἴρηται μὲν πρὸς σέ, θεότατε δέσποτα, τὸν μᾶλλον τε ἡμῶν εἰδόμενα καὶ πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ταύτης ἄσμενον (7) πεπονθότα· εἴρηται δὲ ὑπακοῆς εἴνεκα καὶ τοῦ μὴ οἰεσθαι θεμιτὸν ὀλω-

(5) Μὲν add. Monac. f. 250, b.

(6) Ac si sequeretur ὑποστάσεων. L. ἐκἄστω.

(7) Marc. f. 67, a : ἄσμενο;· fort. ἀσμέων;.

tract. De Deo trino, t. II, cap. 1, art. 2, n. 368, 369.

τοῖς σοῖς προστάγμασιν ἀντιβαίνειν. Οἴομαι δὴ, ὡς ἂν εἰ τις αὐτὰ ἀνά χειρας ἔχων ἀκριδῶς μελετῶη, μηδὲ πᾶντῆ τῶν ἄλλως περὶ τοῦ ζητήματος λεγομένων ἔχων ἀπείρως μεγάλην ἔξει βοήθειαν· εἰρήσθω δὲ σὺν Θεῷ καὶ ταῖς σοῖς εὐλογίαις πρὸς τε τὸ διαφεύγειν τοὺς λόγους τῶν ἐναντιῶν, πρὸς τε τὸ δεικνύειν τὸ προκείμενον πρόβλημα καὶ παρῆρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν.

Εὖ πρᾶττοις (1), ἀγιώτατε πάτερ, τὸ γλυκὺ μοι καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ἀγιώτατε πάτερ, ψόμεθα τὰ πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ἐφέσου εἰρημένα ἱκανὰ εἶναι καὶ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων αὐτοῦ λόγων λύσιν. Ἐπεὶ δ' αὐτὸς κελεύεις διὰ τοὺς ἀπλουτέρους καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων ἐξέτασιν ποιησαμένους εἰπεῖν τὰ δοκούντα, καὶ τοῦτο Θεοῦ συναιρομένου ποιήσομεν, πρὸς αὐτὸν ἤδη τρέψαντες τὸν λόγον. Καὶ δὴ πρὸς τὸ δεῦτερον τὰς φάμεν.

ΕΦΕΣΟΥ Β' (16') (2).

Φασὶν οἱ Λατίνοι μηδὲν διαφέρειν ἐπὶ τῶν θείων προσώπων (3) τὴν διὰ τῆς ἐκ παρὰ τῆ Γραφῆς, καὶ δεῖ τοῦτο τὸ δὲ· Υἱοῦ προῖναι λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα πρὸ ἁγίου εἰς τὸ ἐξ Υἱοῦ μεταφέρουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἀπατήσωμεν αὐτοὺς ἀναγκαίως ἡμῖν ἐπιδειξάμενοι, εἰ καὶ διὰ Πατρὸς προῖναι ἢ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εὐρηταί που φερόμενον. Εἰ γὰρ ταυτὲν καὶ ἀδιάφορον ἦν, ἔδει καὶ τοῦτο λέγεσθαι, καθάπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως εὐρηται πολλαχού· Παῦλος δ' (4) ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ (5)· καὶ πάλιν Παῦλος ἀπόστολος οὐκ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ (6)· καὶ πάλιν Ἐκκλησίᾳ ἀνθρώπων διὰ τοῦ Θεοῦ (7)· καὶ πάλιν Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διασάφηναι αὐτῶν ἔστιν; (8) Ὅμως (9) δὲ εἰ μὲν πάντα τὰ περὶ τοῦ θείου λεγόμενα Πνεύματος· πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἀνεφέρετο, εἶχον ἂν χώραν κοινοποιεῖν ἅπαντα καὶ τὴν ἐξ ἑκατέρου ὁμοίως ὁμολογεῖν πρόοδον· εἰ δὲ τὰ μὲν τῷ Πατρὶ ἰδίως, τὰ δὲ τῷ Υἱῷ νεμένηται, τὰ δ' ἀμφοτέροις ἐπίσης, μὴ

(1) In Monac. ad marg. τοῦ αὐτοῦ ad indicandam novam epistolam. A verbis Ἄλλ' ἡμεῖς in Marc. reliqua diverso et minutiori caractere exarantur.

(2) In Monac. rubr. ad marg. : Ἐνταῦθα τίθεται τὰ κεφάλια κατὰ τὴν τάξιν, καὶ πρῶτον μὲν τὰ τοῦ Ἐφέσου, ἔπειτα δὲ τὰς ἐπ' αὐτὰ ἀπολογίας τοῦ κυρίου μου Βισσαρίωνος ἀρχιερέως Νικαίας τοῦ καὶ Καρβυνάκιος τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. In synopsis Monac. cod. 27, hoc est cap. 19, in Monac. vero 256, f. 297 b, ubi Marci Opera exstant, cap. 20. In Marciano, qui argumenta Marci non exhibet,

(a) Oppugnavit ista et Jobus monachus, qui sac. xiii conscripsit Apologiam nomine Josephi Galesiote patriarche (Ἀπολογία τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῖς παραβληθείσιν ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν... βασιλέων Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρου τῷ ἱερομονάχῳ Ἰωδ τῷ μαθητῇ τούτου ἐκπονηθεῖσα διὰ τῆς τοῦτου παρακλήσεως. (In cod. Monac. 68, sac. xvi, f. 1 seq.) Et inter alia (cod. cit. f. 9 b) asse-

ditis contraire. Existimo plane, si quis ista præ manibus habens accurate perpendat neque omnino imperitus sit eorum quæ alias de quæstione illa dicta sunt, magnum habebit subsidium. Dicta vero sint cum Deo et tuis benedictionibus ad fugandum adversariorum sermones et ad demonstrandum propositum problema veritatemque libere pandendam.

Bene vivas, sanctissime pater, dulce mihi nomen et decus. Nos quidem, pater sanctissime, putabamus ea quæ ad primum Ephesii argumentum dicta sunt, sufficientia aptaque esse ad reliquas quoque ejusdem rationes dissolvendas. Quoniam autem tu jubes nos propter simpliciores et reliquorum ipsius argumentorum examen instituentes quæ nobis videntur disserere, et hoc Deo propitio perficiemus, ad ipsum jam orationem convertentes. Et ad secundum ejus argumentum hæc dicimus.

EPHES. C. II (XIX).

Dicunt Latini nihil differre in divinis personis præpositionem *per* a præpositione *ex* apud Scripturam, atque propterea Spiritum sanctum per Filium prodire dici transmutant in *prodire ex Filio* (a). Nos vero ab iis necessario ut ostendant postulemus, an et *per Patrem* prodire vel procedere Spiritus sanctus alicubi dicatur. Nam si hoc idem atque indifferens foret, oporteret in hoc dici, sicut et quoad creaturas plurimis in locis reperitur. *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei*. Et rursus: *Paulus apostolus non ab hominibus, neque per homines, sed per Deum Patrem et Dominum Jesum Christum*. Et rursus: *Possedi hominem per Deum*. Et alibi: *Nonne per Deum explicatio eorum?* Præterea universim si omnia quæ de divino Spiritu dicuntur ad Patrem et Filium similiter referrentur, locum haberet etiam, ut communia cuncta fierent et processionem ex utroque similiter constiteremus; si vero alia Patri seorsim, alia porro Filio attributa sunt, alia vero utrique æqualiter confundant res simul omnes: Per Filium prodire

legitur tantum: Πρὸς τὸ δεῦτερον, οὗ ἡ ἀρχὴ· Φασὶν οἱ Λατίνοι μηδὲν δ. τὴν διὰ τῆς ἐκ. παρὰ τῆ Γραφῆς.

(3) Ἐπὶ τ. δ. πρ. supplevimus ex Mon. 256.

(4) Ὁ omitt. Mon. 256.

(5) II Cor. i, 1; Ephes. i, 1; Coloss. i, 1; II Tim. i, 1.

(6) Galat. i, 1.

(7) Gen. iv, 1.

(8) Gen. xl, 8.

(9) Sic ex Monac. 256 posuimus; cæt. ἄλλως.

ruit, nullo modo æquipollere dictiones *per Filium* et *ex Filio*: Et δὲ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τινες τῶν Πατέρων ἐδογματίσαν ἐκπορεύεσθαι, θαυμαστὸν οὐδέν· οὐ γὰρ ἐξ Υἱοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ, ἐπεὶ πολλὴ τις ἡ διαφορὰ τῶν σημαινομένων παρ' ἑκατέρας προθέσεως· καὶ τοῦτο παρίσταται μὲν καὶ παρὰ τῶν κινῶν ἐνοικῶν· οὐδὲ γὰρ εἰ διὰ τοῦδὲ τι, καὶ ἐκ τοῦδὲ· καὶ γραμματικῶς δὲ αὐτοὶ συνομολογοῦσιν.

Spiritus dicitur, per Filium creaturis suppeditari, in Filio manere, in Filio requiescere, non vero dicitur per Patrem prodire, nec per Patrem suppeditari, nec in Patre manere, nec in Patre requiescere, sed ex Patre procedere. Dicantur itaque quæ sunt tradita, quæ vero silentio prætermittenda, sileantur; et propositio, quæ Spiritum sanctum ex Filio dicit procedere tanquam aliena et insolita procul ablegetur.

NICÆNUS ANTISTES.

Quæ Latini dicunt, ea et probant; tu vero frustra ipsos incriminans nihil efficis. Præpositionem enim per loco præpositionis ex usurpari, tum multis doctorum testimoniis ostenditur tum Basilius est, qui primus hoc perspexit et in libris ad Amphilo-
 B chium sæpius dixit, non semper has præpositiones ad invicem commutari. Quod vero interrogatio tua haud rationalis est, qua a nobis ostendi poscis, utrum et per Patrem Spiritus sanctus procedere dictus fuerit alicubi, ex his manifestum. Neque enim si in quibusdam, jam et in omnibus; neque si non in omnibus, jam neque in quibusdam omnino, si tamem logicarum regularum es adhuc memor. Nobis igitur in præsentia sufficit, si in quibusdam hoc ita se habere invenimus et in id ipsum, quod quæritur, illud aptari, præsertim quando ipse sensus dictorum verborumque junctura ac connexio atque rerum consequentia id ipsum suadet. Nonne et tu, dum per Filium dicit Spiritum sanctum prodire progressionem hanc temporalem missionem existimans, etiam ex Filio eum prodire diceres? Omnino quidem, si vera proferre vis. Et nos igitur a sanctis audientes per Filium eum procedere et per Filium esse, quæ maxime præ omnibus et secundum vos hypostaticam ipsius et in subsistentiam progressionem declarant, idem esse existimamus, ac ex Filio dicere, maxime cum et multos alios doctores audiamus ex Filio ipsum esse dicentes et ex Patre per Filium vel ex ambobus esse. Tu vero absurdus quodammodo es statim ab initio a calumnia exordiens, dum quod Latini particulariter dicunt, hoc quasi generaliter eos dicentes traducens. Nihil enim in nonnullis differre has propositiones isti dicunt vera et tu ipse id declaras iis, quibus usus es, exemplis; nihil autem omnino cas differre, simpliciter ea voce sumpta, hoc tuum additamentum est. Etenim quoad illa duntaxat id verum est, in quibus et mediatio quædam intelligi queat; non ita, ut in creatura quidem intelligatur, non vero de deitate, nec in deitate de Filio quidem, non vero de Patre (hæc non est sententia eorum qui recta sentiunt), verum in his, sive deitatem intelligas sive creaturam, ubi mediatio quædam (a) intelligi possit, ut et exempla testantur. Quod ex sequentibus pa-

(1) Mon. 27: οὕτε.

(a) De præpositione per confer S. Thomam, p. 1, q. 36, a. 3; Hieron. Donati, lib. III, De proc.

μιγνύωσαν ἑμοῦ πά.τι χρήματα· δι' Υἱοῦ προΐ-
 ναι λέγεται, δι' Υἱοῦ χορηγεῖσθαι τῇ κτίσει, ἐν
 Υἱῷ μένειν, ἐν Υἱῷ ἀναπαύεσθαι, οὐδὲ (1) διὰ Πα-
 τρός προΐναι, οὕτε διὰ Πατρός χορηγεῖσθαι οὕτε
 ἐν Πατρὶ μένειν, οὕτε ἐν Πατρὶ ἀναπαύεσθαι, ἀλλ'
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· λεγέσθω τοίνυν τὰ κε-
 κηρυγμένα, καὶ τὰ σεσιγημένα σιγάσθω, καὶ τὸ ἐξ
 Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι ὡς ἐκφυλόν-
 τα καὶ ἀγῆδες ἀπεσκορακίσθω.

(TOY) NIKAIAS.

"Α μὲν Λατῖνοι φασί, καὶ δεικνύουσι· σὺ δὲ μάτην
 αὐτοῖς ἐγκαλῶν περαίνεις οὐδέν. "Οτι μὲν γὰρ ἐστὶν
 ἐφ' ὧν ἡ διὰ ἀντὶ τῆς ἐκ λαμβάνεται πολλαῖς τε τῶν
 διδασκάλων μαρτυριαῖς δέικνυται· καὶ Βασίλειός
 B ἐστὶν ὁ Μέγας ὁ πρῶτος τοῦτο διανοησάμενος, κἀν τοῖς
 πρὸς Ἀμφιλόχιον πολλαῖς εἰπὼν οὐκ ἀεὶ τὰς προ-
 θέσεις τύχας ἀλλήλαις ἀντιμεθίστασθαι. "Οτι δ' ἡ
 σὴ ἐρώτησις οὐκ εὐλογος ἀπαιτούντος ἡμᾶς δεῖξαι,
 εἰ καὶ διὰ τοῦ Πατρὸς εἰρηγαί που εἰρημένον τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, δῆλον ἐντεῦθεν.
 Οὐ γὰρ εἰ ἐπὶ τινῶν, καὶ ἐπὶ πάντων ἦδη· οὐδ' εἰ μὴ
 ἐπὶ πάντων, οὐδ' ἐπὶ τινῶν ὅλως, εἰ γὰρ κανόνων τῶν
 λογικῶν μέμνησαι. Ἡμῖν οὖν πρὸς γὰρ τὸ προκείμε-
 νον ἰκανὸν ἐπὶ τινῶν τοῦθ' οὕτως ἔχον εὐροῦσι καὶ
 ἐπὶ τὸ ζητούμενον αὐτὸ φαρμάζειν, καὶ μάλιστα
 ἔταν αὐτὸς τε τῶν λεγομένων ὁ νοῦς καὶ ὁ εἰρηδὸς
 τῶν βημάτων, τῶν τε πραγμάτων ἡ ἀκολουθία τοῦτ'
 αὐτὸ πείθῃ. Ἡ σὺ δι' Υἱοῦ προΐναι λέγων τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόδον τὴν χρονικήν ταύτην ἀπο-
 C στολήν οἰόμενος οὐχὶ καὶ ἐξ Υἱοῦ τοῦτ' αὐτὸ προΐ-
 ναι φαίης ἂν, πάντως γὰρ τάληθῃ πρὸςθεύειν ἐθέλων.
 Καὶ ἡμεῖς οὖν δι' Υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι τῶν ἁγίων
 ἀκούοντες, καὶ δι' Υἱοῦ εἶναι, ἃ πάντων μάλιστα καὶ
 καθ' ὅμας (2) τὴν ὑποστατικὴν αὐτοῦ καὶ ὑπαρκτι-
 κὴν δηλοῖ πρόδον, ταυτὶν τῷ ἐξ Υἱοῦ εἶναι νομιζο-
 μεν, μάλιστα καὶ πολλῶν ἄλλων διδασκάλων ἐξ Υἱοῦ
 αὐτὸ εἶναι λεγόντων ἀκούοντες καὶ ἐκ Πατρὸς δι'
 Υἱοῦ ἦγουν ἐξ ἀμφοῖν εἶναι. Σὺ δὲ καὶ ἀποκρίσ τις
 εἰ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ συκοφαντίας ἀρχόμενος ἰ-
 φασιν οἱ Λατῖνοι ἐπὶ μέρους, αὐτὸς ὡς καθόλου αὐ-
 τοῦς λέγοντας διαβάλλων· μηδὲν μὲν γὰρ ἐπὶ τινῶν
 διαφέρειν τὰς προθέσεις ταύτας καὶ μάλα φασί,
 δηλοῖ δὲ καὶ αὐτὸς οἷς κέχρησαι παραδείγμασι·
 D μηδὲν δ' ὅλως διαφέρειν αὐτὸς ἀπλῶς τοῦ λόγου
 λαμβανομένου, τοῦτο ἔξ (ἡ) σὴ προσθήκη ἐστὶ. Καὶ
 γὰρ ἐπ' ἐκείνων τοῦτ' ἀληθὲς μόνον, ἐφ' ὧν καὶ τις
 μεσιτεία δύναται· ἂν βοηθῆται οὐκ ἐπὶ τῆς κτί-
 σεως μὲν, ἐπὶ δὲ θεότητος οὐ, οὐδὲ τῆς θεότητος
 ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μὲν, ἐπὶ τοῦ Πατρὸς δ' οὐ (οὐχ αὐτῆ
 τῶν τὰ ὁρθὰ φρονούντων δόξα), ἀλλ' ἐφ' ἂν εἴτε
 θεότητι εἴτε κτίσειν νοήσεται, καὶ τις μεσιτεία δύ-
 ναιτ' ἂν παραληφθῆναι, ὡς τὰ παραδείγματα μαρ-
 τυροῖ. Καὶ δῆλον ἐντεῦθεν. Αὐτεξουσιότητι τε τιμη-
 κῶς ἡμᾶς· ὁ Θεὸς, καὶ βουληθεὶς τῇ οικείᾳ ἀγαθότητι
 τῶν ὁρθῶς ἂν ἡμῖν παραχθισομένων ἀμοιβὰς ἀπο-

(2) Sic Marc. f. 676; Mon. f. 232 a, ἡμᾶς.

Spirit. sanct., c. 9; Petavium, De Trinit., lib. VII, c. 17; et Bessarionem ipsum. Orat. dogm., c. 5.

ἔσονται, οὐκ αἰὼν ἡμῶν ἐβουλήθη τάχαθὼν εἶναι τε καὶ A
 νομίζεσθαι, ἡμᾶς τε καὶ τὴν ἡμετέραν θέλησιν τε
 καὶ προαίρεσιν ἀρχὴν πῆ εἶναι τῶν ἀγαθῶν πρά-
 ξων, καίτοι αὐτοῦ τῆς κυρίως καὶ πρώτης ἀρχῆς
 καὶ τοῦ βουληθῆναι ἡμᾶς τάχαθὰ καὶ τοῦ πράξαι
 ὄντος. "Ἔστι γὰρ, φησίν, οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ
 τοῦ πράσσοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλευθέρου Θεοῦ (1). Καὶ
 αὐ· Οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλὰ χάριτι θεῶ ἐσώθη-
 μεν (2)· ἢ (3) γὰρ οὐκ ἂν ἦν χάρις ἢ χάρις. Εἰδὲ-
 κτισε δ' οὐκ ὁμοίως, οὐ μόνον ὡς ἔργων τε καὶ πρῶ-
 το; κινῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς συνεργῶν καὶ συλλαμβανό-
 μενο; ἡμῶν οἷόν τις μέσο; νομισθῆναι. "Ἐνεργῶν γὰρ
 ἐν ἡμῶν τὸ θέλειν τάχαθὼν, συνεργῶν ἔπειτα πρῶ-
 τὸ καὶ τελειῶσαι τὸ θελητὸν ἀγαθὸν ἐκείνο (4), κα-
 ταδιώκοντο; ἐφεπομένου; τε ἡμῶν καὶ συνεργῶντο; B
 τοῦ ἐλπίου; αὐτοῦ κατὰ τὴν τοῦ ψαλμοῦ Δαβίδου
 εὐχὴν (5)· ἢ καὶ τῶν μαθητῶν περὶ αὐτοῦ συν-
 ἤργει κηρύγματι, διὰ τῶν παρακολουθούντων ση-
 μελίων τὸν κηρυττόμενον βεβαιῶν λόγον (6). Διὸ τὰ
 παρ' ἡμῶν γινόμενα καὶ δι' αὐτοῦ ἂν γίνεσθαι νο-
 μισθῆναι καταδέξασθαι· καὶ τοῦτο δηλοῦσιν ἃ τῆς
 Γραφῆς προάγει; ρητὰ, τί τε διὰ θελήματος Θεοῦ
 εἰν Παῦλον γενέσθαι ἀπόστολον· καὶ αὐθις τὸ τὴν
 αὐτὸν τὸ αὐτὸ τοῦτο εἶναι καὶ καλεῖσθαι, οὐκ ἀπ'
 ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Θεοῦ
 Πατρὸ; καὶ Κυρίου "Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ τὸ
 κηρύσσασθαι (7) ἀνθρώπων διὰ Θεοῦ τὴν διασά-
 φησιν τῶν ἐνυπνίων γενέσθαι· ταῦτα γὰρ ἅπαντα
 ἐξ ἀνθρώπων μὲν ὡς αὐτεξουσίαν γενέσθαι, συν-
 ενεργεῖ; δὲ ὁμοίως Θεοῦ, οὐ χωρὶς ποιεῖν δυνάμεθα C
 οὐδὲν (8), καὶ διὰ τοῦτο διὰ Θεοῦ. "Ἐπεὶ δὲ οὐ συν-
 ενεργῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρῶτον κινῶν ὁ Θεὸ; ἐν γε
 δεῖ τοῖ; τοιοῦτοῖ; τὴν διὰ ἐνταῦθα ταυτὸν τῆ ἕκ ση-
 μαίνειν ἀνάγκη. "Ἐπὶ δὲ τῆ; τοῦ Πνεύματος ἐκ
 Πατρὸ; ἐκπορεύεω; ἔπει; μετὰ τις τοιαύτη
 μεσιτεία; ἐν γε δεῖ τῶ προσώπῳ τῶ πατρικῶ ἐν-
 νοία οὐδὲ νοηθῆναι ὅλω; δυνατὴ (ἐκείνο; γὰρ τὸ
 πρῶτον αἰ·ον, ἐκείνο; ἐστὶν ἡ πρώτη ἀρχή, φυσικῶ;
 τε καὶ οὐσωδῶ; ἕμα καὶ ἀρχειδῶ; ἐξ ἑαυτοῦ
 καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα προβάλλον), διὰ τοῦτο
 διὰ Πατρὸ; ἐκπορεύεσθαι οὐτ' ἂν εὖρο; λεγόμενον
 οὐδαμῆ, οὐτ' ἂν τι; εἰπεῖν δύναίτο βουλόμενο; εὐ-
 σεβεῖν. Καὶ χωρὶς δὲ τούτων οὐδὲ πάντῃ ταυτὸ ση-
 μαίνειν τὰ; προθέσει; ταύτα; ἔφ' ὧν καὶ συμβαί-
 νουσιν, οὕτε Λατίνων οὕτε Γραικῶν τῶν Λατίνοι; D
 δεῖ τὴν ἀλήθειαν προστεθέντων λεγόντων ἀκούειν
 ἔστι. Πῶ; γὰρ ἂν ταυτὸ πάντῃ σημάνει τὸ ἀρ-
 χειδῆ; τε καὶ πρῶτῃν καὶ τὸ μεσιτεύουσαν αἰτίαν
 σημάινον; "Ἄλλ' ἔτι; Λατίνων μὲν οἱ θεολόγοι (εἰσὶ
 δ' οἱ αὐτοῖ; γούν καὶ ὑμέτεροι; δ·δάσκαλοῖ; τε καὶ

A teflet. Deus, qui nos arbitrii libertate donavit et
 propria bonitate recto factorum nostrorum retri-
 butionem impertiri decrevit, proprium nobis et
 esse et attribui bonum voluit atque nos et nostram
 voluntatem electionemque principium quodammodo
 esse bonorum actuum, quamvis ipse, qui propria
 ac primario principium initiumque est, etiam vo-
 luntatis nostræ bonæ et factorum bonorum sit
 auctor (a). *Non enim est, inquit, volentis atque cur-
 rentis, sed miserentis Dei.* Et iterum: *Non ex
 operibus, sed gratia Dei salvi facti sumus*; alias
 enim gratia non foret gratia. Complacuit tamen
 ei, ut non solum prout est incipiens et primus
 movens, verum etiam prout est cooperans nosque
 adjuvans tanquam medius quis haberetur. Opera-
 tur enim in nobis velle bonum, cooperatur deinde
 ad perficiendum bonum illud volitum, dum mise-
 ricordia ejus subsequitur et comitatur nos nobisque
 cooperatur, ut psalmista David adprecat. Sic et
 discipulorum de se prædicatione cooperatus est
 per signa sequentia verbum prædicatum confir-
 mans. Quapropter quæ a nobis sunt etiam per
 ipsum fieri ipso tolerante putantur, hocque decla-
 rant ea, quæ ex Scripturis profers verba, ut *per
 Dei voluntatem Paulum factum esse apostolum, et
 rursum eundem idem ipsum esse et nominari, non
 ab hominibus, neque per homines, sed per Deum
 Patrem et Dominum Jesum Christum*; tale est et
 illud *possidere hominem per Deum, et per Deum fieri
 somniorum interpretationem*; hæc enim omnia ex
 hominibus quidem tanquam libero arbitrio præ-
 ditus sunt, attamen simul cooperante Deo, sine quo
 nihil possumus facere, adeoque per Deum. Cum
 vero non solum cooperans, sed et primum movens
 sit Deus, in ejusmodi rebus præpositio *per* idem
 cum præpositione *ex* significet oportet. Quod vero ad
 Spiritum sancti ex Patre processionem spectat, cum
 nulla talis mediationis in paterna persona sit idea
 neque concipi omnino possit (ipse enim est prima
 causa, ipse est primum principium, naturaliter et
 essentialiter, simul et principaliter ex seipso et a
 seipso Spiritum producens), ideo *per Patrem* pro-
 cedere Spiritum sanctum nusquam dictum invenies,
 neque quis id affirmare potuerit, qui pie sentire velit.
 D Atque præter ista neque omni ex parte idem signi-
 ficare hæc præpositiones, in quibus etiam conve-
 niunt, dicentes audire quis potest vel Latinos vel
 Græcos Latinis propter veritatem unitos. Quomodo
 enim idem prorsus significaret id quod principalem
 atque primam, et id quod mediantem causam (b)

(1) Rom. ix, 16.

(2) Ephes. i, 8, 9.

(3) Codd. ἢ.

(4) Philipp. I, 6; II, 13.

(5) Δαβίδου leg. Monac. et Marc.

(6) Marc. xvi, 20.

(7) Mon. f, 232, b : κηρύσσασθαι.

(8) Joan. xv, 5.

(a) Rectam de gratia divina et merito humano
 doctrinam insinuat Bessarion, qua Deus, ut cum Cae-
 lestino PP. et S. Augustino loquitur conc. Trid.
 sess. 6, De justif. cap. 16, creditur velle hominum

esse merita, quæ sunt ipsius dona.

(b) Hæc præpositio *per*, ait S. Thomas (p. i, q.
 45, a, 6), solet denotare causam mediam sive prin-
 cipium de principio.

denotat? Verùm quia Latinorum quidem theologi (sunt vero iidem et vestri magistri ac Patres, si solum dicere vultis quippe qui ante schisma floruerunt) rarissime *per Filium ex Patre*, semper autem *ex Patre et Filio* Spiritum sanctum procedere dicunt; Orientales vero raro voce *ex Filio*, sæpius tamen dictione *per Filium* utuntur, haud absona facimus, dum hic loci præpositionem *per* cum præpositione *ex* in idem recidere statuimus, inveniendes ex una quidem parte et ipsos aliquando *ex Filio* Spiritum esse asserentes, ex altera vero consentientes ipsis Occidentales Patres sæpissime idem tradentes; præsertim quando reperimus perspicue de hypostatica et subsistenti Spiritus sancti progressionem vel processione voce *per* eos utentes. Aut quid tibi significat, ut alia eaque multa præmittam, quod in epistola ad Jordanem divus effatur Damascenus? *Nobis*, inquit, *unus est Deus, Pater et Verbum ejus, et Spiritus ejus. Verbum vero factus personaliter subsistens et Spiritus spiraculum personaliter subsistens, per Filium vero, et non ex Filio*. Et iterum in decimo tertio theologorum capitulum: *Filii*, inquit, *est Spiritus, non ex ipso, sed ut per ipsum procedens; solus enim causa Pater*. Hæc doctoris istius testimonia ex industria tibi protuli, ex una quidem parte quia magis in eo confidis eoque gloriaris, ex altera vero quia hæc maxime ex ejus dictis contra nos urges. Si enim hæc pro nobis stare ostensa fuerint, quæ maxime contra nos esse putas, nulla tibi supererit ratio. Quid igitur præpositio *per* hic significare tibi et de quo accipi videtur? Evidens est, pro sempiterna Spiritus sancti personali existentia et processione eam usurpare. Nemo enim adeo impudens est, ut contraria dica. Nam spiraculum et productum personaliter subsistens *per* Filium dicit, non *ex Filio*. Frustra igitur ab ipso projicitur præpositio *per*, vel quid significat; significat quidem, licet ipse non dicas; quid vero aliud significaverit nisi et Filium *cum* Patre esse causam existentia Spiritus? Quod vero spectat ad illud: *Solus causa Pater*, et quod ipse dicit non *ex Filio* esse Spiritum, qua ratione et quam ob causam dictum est, alibi sufficienter disputavimus et exinde qui voluerit relegat, ubi tales quidem oppositiones abunde dissolvimus sanctosque ostendimus sibi concordantes et per omnia in omnibus consonantes. Quæ autem profers de eo, quod non omnia, quæ de divino Spiritu dicuntur, similiter ad Patrem et Filium referuntur, ab auditoribus gratiam poscens dicis pleraque. Neque enim adducta a te testimonia omnia hoc probant, imo nonnulla probant omnino contrarium. Nam *per* Patrem prodire et suppeditari, sicut et *per* Filium, haud dicetur Spiritus propter prædicta; in Patre vero manere et in

Α Πατέρας, εἰ τὰ ληθῆς ἐθέλοιτε λέγειν, ὅτε πρὸ τοῦ σχίσματος γεγονότες;) σπανιώτατα δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' ὅ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι (1) λέγουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οἱ δ' ἀνατολικοὶ τῷ μὲν ἐξ Υἱοῦ σπανίως, τῷ δὲ δι' Υἱοῦ πλεονάκις χρῶνται, οὐκ ἀπεικότα ποιοῦμεν εἰς ταυτὸν ἤκειν ἐνταῦθα τῇ ἐκ τιθέμενοι τὴν εἰδᾶ, τοῦτο μὲν καὶ αὐτοὺς ἔστιν ὅτε ἐξ Υἱοῦ αὐτὴ εἶναι λέγοντας, τοῦτο δὲ καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῖς τοὺς Πατέρας τοὺς δυτικούς πλειστάκις οὕτω θεολογούντας ἐδρίσκοντες, καὶ μάλιστα δταν φανερώ; ἐπὶ τῆς ὑποστατικῆς τε καὶ ὑπαρκτικῆς τοῦ Πνεύματος προόδου εἶπουν ἐκπορεύεσθαι; τῇ διὰ χρωμῆνους; εὐρίσκωμεν. Ἡ τί σοι νοεῖ, ἵνα τὰλλα πολλὰ ὄντα ἀφῶ, τὸ τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τῇ πρὸς Ἰορδάνην ἐπιστολῇ (2); Ἡμῖν εἰς Θεός, φησὶν, ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· Λόγος δὲ ἐνυπόστατος γέννημα, διὸ καὶ Υἱὸς (3), καὶ Πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπέρευμα καὶ πρόβλημα, δι' Υἱοῦ δὲ καὶ οὐκ ἐξ Υἱοῦ· καὶ αὐτὸ ἐν τῷ τρισκαδικῶν αὐτοῦ τῶν θεολογικῶν κεφαλαίων· Καὶ Υἱὸς δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ (4). Καὶ ἐπίτηδες ταύτας τέ σοι καὶ τὰς τοῦτου τοῦ διδασκάλου μαρτυρίας προήνεγκα, τοῦτο μὲν ὡς ἐπὶ τούτῳ σοῦ μᾶλλον ἰσχυρίζομένου, τοῦτο δ' ὡς ταύτας μάλιστα τῶν αὐτοῦ ἡμῖν ἐπισείοντος· τούτων γὰρ πρὸς ἡμῶν εἶναι δειχθεῖσῶν, ἃς μάλιστα καθ' ἡμῶν αὐτὸς οἶσι, οὐδεὶς ἐτι σοι λειψθήσεται λόγος. Τί τοίνυν ἢ διὰ δοκεῖ σοι σημαίνειν ἐνταῦθα, καὶ πῶς παραλαμβάνεσθαι; Ἡ δὴλον, ὡς ἐπὶ τῆς ἀδίδου τοῦ Πνεύματος ὑποστατικῆς ὑπάρξεως τε καὶ ἐκπορεύσεως· οὐδεὶς γὰρ γὰρ οὕτως ἀνατρυχῶντος, ὡς τάναντία εἰπεῖν. Τὸ γὰρ ἐνυπόστατον ἐκπέρευμα καὶ πρόβλημα δι' Υἱοῦ φησιν, οὐκ ἐξ Υἱοῦ. Μάτην οὖν αὐτῷ προσέβριπται ἢ διὰ, ἢ καὶ τί σημαίνει· σημαίνει γὰρ (5), κἄν αὐτὸς μὴ φηίης· τί δ' ἄλλο σημαίνειν ἢ καὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς αἰτίαν εἶναι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως; Τὸ δὲ μόνος αἴτιος ὁ Πατήρ καὶ τὸ μὴ ἐξ Υἱοῦ αὐτὸν εἰπεῖν εἶναι τὸ Πνεῦμα, ὅπως τε καὶ διὰ τίνα αἰτίαν εἴρηται, ἐν ἄλλοις ἱκανῶς διειλέγμεθα, κλειθεὶν ὁ βουλόμενος ἀναεξάσθω, ὅπου τὰς τοιαύτας ἀντιθέσεις ἱκανῶς διαλυσάμενοι συμβαίνοντες τοὺς ἁγίους ἀλλήλους ἐδείξαμεν καὶ διὰ πάντων ἐν ἅπασιν συμφωνούντας. Ἡ δὲ φησὶ περὶ τοῦ μὴ πάντα τὰ περὶ τοῦ θεοῦ λεγόμενα Πνεύματος ὁμοίως πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀναφέρεσθαι, χάριν τοὺς ἀκούοντας αὐτῶν λέγεις τὰ πλείω· οὐ γὰρ τὰ ἐπαγόμενά σοι μαρτύρια πάντα τοῦτο δείκνυσιν· ἔστι δ' ἃ καὶ πᾶν τούναντιον· διὰ μὲν γὰρ τοῦ Πατρὸς προεῖναι καὶ χορηγεῖσθαι, ὡς καὶ δι' Υἱοῦ, οὐκ ἂν ῥηθεῖν τὸ Πνεῦμα διὰ τὰ προειρημένα· ἐν Πατρὶ δὲ μένειν καὶ ἐν Πατρὶ ἀναπαύεσθαι, ὡς καὶ ἐν Υἱῷ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδὲν ἄτοπον λέγειν, εἰ-

(1) Λέγεσθαι addit Mon. f, 232, b, quod deest in Marc. f, 68, b, et in Vatic. f, 185, b.

(2) Monac. ἡμεῖς.

(3) Mon. ὁ Υἱός.

(4) Eundem locum allegat Beccus, orat. 2. De injusta depos. c. 17 (Gr. orth. II, 63), ad Constant. I. IV, c. 5 (ibid., p. 211).

(5) Marc. ἐέ.

περ τῆν ἐν ἀλλήλοις τῶν θεῶν τῆς Τριάδος προσώπων περιχώρησιν κἀν καὶ (1) τοὺς ἄρτι θεολογίας ἡμμένους καὶ εἰδέναι καὶ ὁμολογεῖν ἀνάγκη. Τούτων ἔ' οὕτως ἐχόντων τὰ μὲν ψευδῆ τε καὶ ἀληθεῖα μαχόμενα οἷα δὴ τὰ πλεῖω τῶν σῶν βλητέον εἰς κόρακας, τὸ δ' ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἀληθές τε καὶ τοῖς ἁγίοις δοκοῦν τιμάσθω καὶ πιστευέσθω.

ΕΦΕΣΟΥ Γ' (Κ') (1*).

Ὅταν ἀποβλέψω πρὸς τὰς φωνὰς τῶν ἁγίων, αἷς κεχωρημένοι περὶ τοῦ θεοῦ φαίνονται Πνεύματος, οἶμαι τοὺς Λατινοφρονούντας μὴδὲ λογικῆς γοῦν ἀκολουθίας καὶ συμφράσεως τεχνικῆς ἐπασιθάνεσθαι, μήπω γε θεῶν ἀκριβείας δογμάτων καὶ πατριχῆς διανοίας μετὰ τοῦ Πνεύματος ζητούσης; περὶ τοῦ Πνεύματος. Τί γὰρ καὶ φήσουσιν, ὅταν οἱ ἅγιοι (2) μερίζωσι τοῖς συνδέσμοις τὴν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀναφορὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; καὶ ὁ μὲν λέγῃ (3), Ἐκ τοῦ (4) Θεοῦ τῶν ὄλων καὶ αὐτὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, δι' Υἱοῦ δὲ πεφνηρός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, ὁ δὲ, Ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐκπορευόμενον, ἐν δὲ τῷ Υἱῷ μένον· ὁ δὲ, Τοῦ Υἱοῦ μὲν ἤρτηται (5), ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· ὁ δὲ, Ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἔστι δὲ οὐκ ἄλλοτριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἄρ' ἔτι τολμήσουσι φάναι, μίαν ἐξ ἀμφοῖν εἶναι τοῦ Πνεύματος πρόθεον; Καὶ τί ποτε αὐτοῖς ὁ μεριμνός ἐβούλετο, βέλτεστοι, καὶ τὸ μὲν τούτῳ διδόναι, τὸ δὲ ἐκείνῳ; Τίς γὰρ εὐσεβῶν ἔρει, παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὑποστῆναι τὴν κτίσιν, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ κεκοσμηθαι, τὴν καὶ παρ' ἀμφοῖν ὁμοίως ὡς ἐκὸς Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ καὶ τὸ εἶναι λαβοῦσαν καὶ διακοσμηθεῖσαν; Πῶς δὲ οὐκ ἀδιανόητον (6) εἰ ταυτὸν αἱ λέξεις ἠδύναντο, μερίζειν αὐτάς τοῖς συνδέσμοις, ὡσπερ ἂν εἰ τις ἔλεγε, παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἔσπερευθεῖσθαι τοὺς οὐρανοὺς, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ συμπεπῆχθαι; Ἄλλ' ὁ τοιοῦτῳ σχήματι μερσμοῦ χρώμενος ἀφαιρεῖ δῆπου θατέρου θάτερον· ὡσπερ ὁ λέγων, Παῦλος μὲν Ταρσεύς, Παλαιστίνος δὲ Πέτρος, οὐκ ἀμφω καὶ ἀμφοῖν δίδωσι, καὶ ὁ λέγων, Εὐδοκίᾳ μὲν τοῦ Πατρὸς, αὐτουργίᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ, συναργεῖα δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν οἰκονομίαν

A Patre quiescere, ut et in Filio, dicere Spiritum sanctum nihil absurdi est, quandoquidem mutuam divinarum Trinitatis personarum circum incessionem (a) etiam qui primis labiis theologiam gustarunt et norint et consteantur necesse est. Quæ cum ita sint, illa falsa et veritati repugnantia, qualia sunt pleraque quæ profers, in malam crucem amandanda; Spiritus vero sancti processio ex Filio vel per Filium ut vera et sanctis Patribus rata honoranda atque credenda erit.

EPHES. III. (XX).

Quando respicio ad sanctorum voces, quibus de divino Spiritu usi cognoscuntur, eos qui cum Latinis sentiunt neque logicæ consequentiæ et contextus arte positi habere sensum ullum existimo, ne dicam accuratæ divinarum dogmatum notitiæ et ejus a Patribus custoditæ affectionis, quæ Spiritu auxiliante de Spiritu quæstionem instituit. Quid enim dicent, quando sancti Patres relationem Spiritus sancti ad Patrem et Filium diversis separant loquendi formis? Et alius quidem dicit ex Deo universorum et ipsum existentiam habentem, per Filium vero apparentem, videlicet hominibus; alius vero ex Patre quidem procedentem, in Filio vero manentem, alius ait: A Filio quidem dependit, cum quo simul absque intervallo concipitur, esse vero ex ea causa habet connexum, quæ est Pater, unde et procedit; alius demum: Procedit quidem ex Deo et Patre, non vero alienus est a Filio secundum substantiæ rationem. Num adhuc æsserere audebunt unam ex ambobus esse Spiritus sancti processionem? Et quid illis Patribus vellet ea locutionum divisio, o optimi, quid hoc, quod huic aliud tribuunt, aliud vero illi? Nam quis unquam piorum dicet, creationem a Deo et Patre habere existentiam, per Filium vero exornatam esse, creationem, inquam, ab utroque similiter ut ab uno Deo ut conditore in esse productam et ornatu suo instructam? Quomodo vero non esset insipientis, si idem dictiones valeret, dividere eas loquendi formulis et particulis, ac si quis diceret, a Deo Patre cælos firmatos esse, per Filium vero compactos? Sed qui tali divisionis forma utitur, certe alterum ab altero removet, quemadmodum ille qui dicit: Paulus Tarsensis erat, Petrus vero Palæstinus, non utrumque de utroque prædicat;

(1) Κἀν καὶ Mon. Marc. et Vatic. f. 186 a.

(1*) In Monac. cod. 236-f. 297 b, est cap. 21.

(2) Diversos Patres in sequentibus adducit, ut probet aliis verbis Spiritus sancti relationem ad Patrem, aliis relationem ad Filium declarari, nimirum: 1. Gregorium Thaumaturgum (ap. Camat. c. 150; Gr. Orth. II, p. 435) vel potius Nysseum (l. I, c. Eunom. vide Georg. Metoch. c. Man. c. 24. Gr. Orth. II, p. 1051); 2. Gregorium M. ex versione Dial. II (vide Phot. De Spirit. sanct. mystag. c. 84 et Camaterum c. 148, Gr. orth. I, p. 515); 3. Gregorium Nysseum et Basilium

(vide supra Marci cap. 11 et 12, cum Scholarii responsionibus; 4. Cyrillum Alexandrinum (vide supra Marci c. 12, apud Scholarium.)

(3) Sic Mon. 236. f. 293 a: Mon. 27. f. 253 b, λέγει.

(4) Μὲν add. Mon. 256.

(5) Ἠρτηται habent uterque Monac. et Vat. f. 186 b. Alias Marcus legisse videtur εἰρηται vel in lectione variasse. Vide not. in Marci c. 12, apud Scholarium.

(6) Mon. 236. ἀδιανόητον. M. 27: ἀνόητον.

(a) De hac perichoresi confer S. Thomam, p. 1, q. 42, a. 5, et Pet. vium, De Trinit. l. IV, c. 16.

De incarnat., l. IV, c. 14, quos sequuntur reliqui sacrorum dogmatum explanatores.

et qui dicit : Beneplacito Patris, operatione Filii, cooperatione Spiritus sancti locum habuisse incarnationem, dum unum unicumque tribuit, reliqua ab eo excludit. Manifestum igitur est vel ex ipsa forma, quæ est secundum distributionem, neque convenire Patri, quod per ipsum suppeditetur Spiritus sanctus, neque convenire Filio, quod ex ipso Spiritus sanctus procedat.

Admirabilis cardinalis Nicæni responsum.

Utrum tu potius syllogisticam methodum et logicam consequentiam calleas, an vero Latini et qui cum Latinis sentiunt, id sufficienter in refutatione primi ex tuis argumentis ostendimus, quando te perspicue refutavimus pessime hallucinatum et sophisticæ plane ratiocinantem una cum iis, qui tibi adhærent, et nihil ulterius addere opus est. Adversus vero sapientissimas has sententias et prima puerorum rudimenta grammaticum quemdam accessere opus fuerit qui grammaticales has regulas tibi exponat; dicendum tamen nobis est, divisivam ejusmodi particularum et præpositionum virtutem nihil ad præsentem disputationem valere, si quis ad scopum eorum, quæ dicuntur, respiciat. Hoc vero in omnibus necessario faciendum est, si quis velit accurate quæ dicuntur intendere, et in theologia potissimum, ut et beatus Cyrillus in Thesauris postulat, dum ait : *Oportet eum qui semet accingit ad scrutandas divinas Scripturas tempus occasionemque observare, quando dicitur id de quo agitur, et personam, a qua vel per quam vel de qua dicitur; sic enim absque errore sensus iis qui recte volunt intelligere servabitur* (a). Hæc igitur et hoc loco considerantes inveniemus doctores insistentes contra hæreticos, qui divinitatem tum Filii tum Spiritus sancti impugnantur atque omnia perverterunt ac sus deque verterunt Scripturarumque testimonia ad proprium errorem traxerunt, ea transmutarunt et sic tum seipso tum alios fefellerunt; quorum alii tum Filium tum Spiritum sanctum diversæ a Patre substantiæ esse nugabantur, alii vero Filium quidem Patri consubstantialem esse, Spiritum vero diversæ a Patre et Filio substantiæ existere garriebant. Contra hos igitur et cum his pugnantes sancti Patres et doctores has et his affines emisissent voces, servantes quidem reverentiam testimoniis ex sacris Litteris haustis debitam atque presse voces tum evangelicas tum apostolicas sequentes, ne iis qui cuncta pervertebant, ansam præberent transmutandi ea quæ bene dicta ibi erant, per alias tamen æquipollentes voces, quæ et ipsæ erant ex Scripturis desumptæ, veritatem nihilominus iis revelantes, qui non prorsus mente obcæcati fuerunt. Quando igitur dicunt, procedere Spiritum sanctum ex Patre, sed manere in Filio, vel ex

(1) Mon. 27, f. 254 a et Marc. f. 70 a τὸν κενὸν.

(a) Hæc verba ex Cyrilli Thesauris desumpta allega! Allatius in Vindic. syn. Ephes., c. 14 p. 54.

Τοῦ θαυμαστοῦ καρδηνάλειος Νικαίου.

Πότερα οὐ μᾶλλον ἢ Λατίνοι καὶ οἱ τὰ Λατίνοι φρονούντες συλλογιστικῆς τε μεθόδου καὶ λογικῆς ἐπαίεις ἀκολουθίας ἰκανῶς ἐν τοῖς πρὸς τὸ πρῶτον τῶν σὼν ἐπιχειρημάτων ἰδεῖξαι, ὅτε σὲ περιφανῶς ἀπηλέγξαμεν ἀσχιστα ἀπατώμενον καὶ σαυτὸν ἅμα καὶ τοὺς σοὶ προσέχοντας, παρασυλλογίζομενον, καὶ οὐδὲν δεῖ περαιτέρω προσθεῖναι. Πρὸς δὲ τὰ σοφὰ σου ταῦτα τὰ διανοήματα καὶ πρῶτα τῶν παιδαρίων μαθήματα γραμματιστὴν μὲν ἂν τινα ἐπικαλέσασθαι δεῖο τοὺς γραμματικούς σοι τούτους κανόνας ἐξηγησόμενον ῥητέον δὲ καὶ ἡμῖν ὡς ἡ διαιρητικῆ σοι τῶν συνδέσμων τούτων δύναμις οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον ἐστίν, εἰ τις πρὸς τὸν τῶν λεγομένων ἀπίδοι σκοπὸν. Τοῦτο καὶ ἐπὶ πάντων ἀνάγκη ποιεῖν, εἰ μέλλει τις ἀκριβῶς ἐπατεῖν τῶν λεγομένων, καπὶ θεολογίας μάλιστα, ἥ καὶ Κύριλλος ἐν *Θησαυροῖς* ὁ μακάριος βούλεται, *Δεῖ, λέγων, τὸν εἰς ἔρευναν ἐμβαλόντα τῶν θείων Γραφῶν τὸν καιρὸν* (1) *ἐπιτηρεῖν, καθ' ὃν λέγεται τὸ λεγόμενον* (2) *καὶ τὸ πρόσωπον, παρ' οὗ ἢ δι' οὗ ἢ περὶ οὗ λέγεται*. οὕτω γάρ ἂν ἀπλανῆς ἡ διάνοια φυλαχθεῖ τῶς ὀρθῶς ἐθέλουσι νοεῖν. Ταῦτα τολύον κἀνταῦθα σκοπούμενοι εὐρήσομεν τοὺς διδασκάλους κατὰ τῶν τῆ τε τοῦ Υἱοῦ τῆ τε τοῦ Πνεύματος θεότητι μαχομένους αἰρετικῶν ἐνισταμένων πάντα κακοουργόντων καὶ διαστρεφόντων, καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν πλάνην γραφικῶς ἐλκόντων μαρτυρίας, καὶ ταῦτα μεταποιούντων, καὶ οὕτως ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἄλλους ἀπατώντων, καὶ τῶν μὲν τὸν τε Υἱὸν, τὸ τε Πνεῦμα ἐτέρας παρὰ τὸν Πατέρα οὐσίας εἶναι ληρούντων, τῶν δὲ τὸν μὲν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐτέρας παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οὐσίας φλυαρούντων. Κατὰ τούτων οὖν ἐνιστάμενοι καὶ τούτοις οἱ θεῖοι Πατέρες τε καὶ δδάσκαλοι μαχόμενοι ταῦτα; τε καὶ τὰς ταῦτα παραπλησίας ἀφήκεαν φωνὰς, τηρούντες μὲν τὴν ὀφειλομένην ταῖς ἐκ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίας εὐλάβειαν καὶ κατ' ἴχνος ταῖς εὐαγγελικαῖς; τε καὶ ἀποστολικαῖς φωναῖς ἐπόμεινοι, ἵνα μὴ ταῖς πάντα διαστρέφουσιν ἀφορμὴν δοῖεν μεταποιεῖν τὰ καλῶς κείμενα, δι' ἄλλων δ' ὁμοῦ ἰσοδυναμῶν φωνῶν ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ αὐτῶν ἐλλειμμένων τὴν ἀλήθειαν οὐδὲν ἤττον τοῖς μὴ πάντη τὸν νοῦν ἐσκοτωμένοις ἀνακαλύπτοντες. Ὅταν οὖν φῶσιν ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, μῖνεῖν δὲ ἐν Υἱῷ, ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ μὲν

(2) al. τὸ δηλούμενον.

τῶν ὄλων τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, χορηγεῖσθαι δὲ δι' Ἀ Deo quidem universorum existentiam habere, donari vero per Filium videlicet hominibus, vel procedere quidem ex Deo et Patre, non alienum vero esse a Filio, vel prodire et scaturire per Filium et quæcunque ejusdem seriei sunt, non quod omnino diversa ab invicem sint hæc nomina, idcirco dicunt et hisce particulis et locutionibus sermonem, ita dividunt sed in primis evangelicas et apostolicas voces absque ulla immutatione servare volentes, ut et aliis viam præcludant eas transmutandi, secundo etiam pluribus verbis Spiritus sancti cum Patre et Filio consubstantialitatem declarantes. Nam magis Spiritus sanctus, ut videtur, Patri et Filio ostenditur consubstantialis, si procedat ex Patre et maneat in Filio et rursus procedat ex Patre et proprius sit Filii, et quæcunque similia, quam si duntaxat et Patre procedere dicatur. Ex Patre enim et Filio eum procedere ita perdiserte dicere, quod rem propositam magis declarasset, noluerunt, cum in sacris Litteris id non habuerint disertis verbis enuntiatum, aliter vero et propter quamdam verborum istorum differentiam ita doctrinam protulerunt. Neque enim prorsus idem significare vel nos ipsi dixerimus, verum quodammodo ea differre dicimus. Videlicet horum vocabulorum differentia significat, Patrem quidem, quod ex ipso procedit Spiritus sanctus, habere a seipso, Filium vero id habere ex Patre; neque enim omnino idem neque omnino diversum denotant. Idcirco et per alias dictiones idem tamen Patres expriment. Jam sæpius alibi dictum est et nunc iterum dicetur, fieri non posse, ut Spiritus per Filium scaturiat vel profundatur vel appareat, si non per ipsum subsistat. Neque enim jam subsistentem et omnino a se dissectum ac divisum neque ut servum eum mittit in mundum sensibilem; valde enim corporea sunt ista atque divina natura indigna. Considera vero et ipse: Vel eum ut servum (veniam det sancti ipse Spiritus, quod ejusmodi verbis utimur!) vel ut consubstantialem mittit, profundit, effundit et quæcunque similia. Sed prius vel cogitare duntaxat est impium. Si ergo ut consubstantialem, eum mittit vel utpote habens aliquam ad ipsum dignitatem vel non. Sed si ut non habens, tum et Spiritus mitteret Filium qua Deum, cum sit ipsi consubstantialis; sed hoc non dicitur. Nam illud Isaia, quo Spiritus mittere videtur Filium ad evangelizandum pauperibus, propter carnem dici potius Patribus videtur. Unde et divus Gregorius dixit, Filium mittere Spiritum sanctum ad ostendendam propriam dignitatem; magnus vero Athanasius ait: *Discipulis Dominus propriam deitatem et magnificentiam ostendens, non amplius se Spiritu inferiorem, verum majorem et æqualem existentem significans dedit Spiritum et dixit: « Ego mitto. »*

(1) Sic Marc. f. 71, b. Mon. f. 135 a: πέμψεις.

(2) Isa. xi, viii, 16.

(3) Naz. orat. de Spirit. sanct. 57, 596, 608. Cf.

Greg. Apol. in Marci Conf. cap. 15.

(4) Athan. orat. 1, c. Avian. n. 5. Cf. Greg. Apol. cit. cap. ii.

Hæc vero Filii dignitas non adscititia est, neque ea qua dominus pollet præ servo, sed cum naturalis sit, quid plane aliud erit, nisi quod Filius cum Patre sit causa hypostasis Spiritus sancti et simul ei Spiritus sanctus sit consubstantialis? Quod per verba illa *maiores et æqualem* magnus declarat Athanasius, prius causæ rationi, posterius substantiæ clarissime tribuens. Juxta hæc vero omnia ipsi doctores et manifestissime multis in locis suorum librorum, quando etiam secundum ipsos licebat absque pusillanimitate quæ videbantur edicere, alii quidem ex Patre per Filium procedere, alii ex Patre per Filium esse Spiritum sanctum deprædicant, alii vero etiam ex Patre et Filio, quod sane haud frustra dixerunt neque ita simpliciter protulissent, si non novissent, etiam Filium ad esse Spiritus sancti aliquid cum Patre conferre. Quando itaque quæ videntur sententiæ tuæ patrocinari exponis, oportet te etiam aliorum, quæ a doctoribus dicta sunt, meminisse atque conari, ut cuncta sibi consonantia ostendas, non vero segmenta ac frustula ex eorum libris accipientem reliqua mala arte abscondere. Illud enim magistri est, hoc vero impudentis sophistæ opus; illud veritatem scrutantis, hoc oculos voluntarie contra lumen occudentis. Verum insipientiam et nugacitatem asseris esse, dicere, a Deo quidem Patre creaturam existentiam habere, efformatam vero et ornatam esse per Filium, et quæcunque his similia. Gregorius autem Theologus (ille sane non paulo doctior, plus aliquid novit super tuam grammaticam) non insipientiam et nugacitatem id reputavit. Sicut enim dixerit Deum in tribus maximis stare, causa, conditore et consummatore, in Patre et Filio et Spiritu sancto, ita sane diceret, si hunc in modum oporteret sermonem proferre, mundi Deum Patrem esse causam, Filium conditorem, Spiritum sanctum consummatorem; quamquam cum idem significant hæc nomina, deducitur inde etiam tres personas simul unam esse rerum creaturarum causam; quælibet enim trium personarum hæc omnia est, quod ne ipse quidem negaveris, neque alterum ab altero removetur per divisionem earum particularum, ut tu somniaris, verum omnia omnibus convenientia quodlibet cuiuslibet personarum tribuit, rationibus nimirum diversis. Hoc vero ipsum etiam exemplum tuum versus finem ostendit, quam imprudenter et nescio qua inscientia sit inductum. Opinari enim, quando dicimus, beneplacito Patris et cooperatione Spiritus sancti incarnationis dispensationem esse factam, verba hæc omnino differre et alterum ab altero excludi; hoc vero vel cogitare absit utpote blasphemum. Nam et Spiritus sancti beneplacito nihilominus quam Patris et etiam ipsius Filii incarnationis mysterium dispensatum est; licet tamen dividitibus per particulas conjunctivas dice-

ἢ τὸ αἰτίαν μετὰ τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως εἶναι καὶ ἅμα ἁμοούσιον αὐτῷ εἶναι τὸ Πνεῦμα; Ὁ δὲ τοῦ *μεῖζονα καὶ ἴσον* ὁ μέγας δηλοῖ Ἀθανάσιος, τὸ μὲν τῷ αἰτίῳ, τὸ δὲ οὐσίας σαφέστατα ἀποδιδοῦς. Παρὰ πάντα δὲ ταῦτα οἱ αὐτοὶ διδάσκαλοι καὶ σαφέστατα πολλαχοῦ τῶν ἑαυτῶν λόγων, ὅτε καὶ καθ' αὐτοὺς ἐξῆν ἄνευ ὑποστολῆς τὰ δοκοῦντα λέγειν, οἱ μὲν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκκορυεύεσθαι, οἱ δὲ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα θεολογοῦσιν· οἱ δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐκ ἂν μάτην ταῦτα εἰρηκότες καὶ οὕτως ἀπλῶς ἀποβρίψαντες, εἰ μὴ τι καὶ τὸν Υἱὸν ἤδεισαν τῷ εἶναι τοῦ Πνεύματος σὺν τῷ Πατρὶ συμβαλλόμενον. Ὅταν οὖν τὰ δοκοῦντά σου τῇ δόξῃ συνηγορεῖν ἐκτίθῃς, δεῖ σε καὶ τῶν ἄλλων τοῖς διδασκάλοις εἰρημένων μεμνηθεῖν, καὶ πάντα πειρᾶσθαι σύμφωνα δεῖξαι ἀλλήλοισι, ἀλλὰ μὴ τεμάχια τινα τῶν ἐκείνων λόγων ἀπολαμβάνοντα τὰ λοιπὰ κακούργως ἀποκρύπτεσθαι. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ διδασκάλου, τοῦτο δὲ σοφιστοῦ ἀναισχύντου ἔργον· κἀκεῖνο μὲν τὴν ἀλήθειαν ἐρευνῶντος, τοῦτο δ' ἐκονεῖ καμμύοντος; (1) πρὸς τὴ φῶς. Ἄλλ' ἀδιανόητον καὶ ἀδολεσχίαν φησὶ εἶναι, παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὑποστίναι λέγειν τὴν κτίσιν, κεκοσμηθεῖν δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅσα ὅμοια. Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος (οὐ μικρὸν τι πλέον ἐκεῖνός γε ὑπὲρ τὴν σὴν γραμματικὴν εἰδῶς) οὐκ ἀδιανόητον τοῦτο οὐδ' ἀδολεσχίαν ἠγήσθη· ὡς περ γὰρ εἴρηκε Θεὸν ἐν τρισὶν ἴστασθαι τοῖς μεγίστοις, αἰτίῳ καὶ δημιουργῷ καὶ τελειοποιῷ, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι; (2), οὕτως εἶπεν ἂν, εἰ οὕτω τὸν λόγον ἐδέησε προενεγκεῖν, τοῦ κόσμου τὴν μὲν Θεὸν καὶ Πατέρα εἶναι αἰτίαν, τὸν δὲ Υἱὸν δημιουργόν, τὸ δὲ Πνεῦμα τελειοποιόν· καίτοι τὸ αὐτὸ τῶν τριῶν τούτων σημαινόντων ὁνομάτῳ κατὰ γὰρ τὸ καὶ τὰ τρία πρόσωπα ἅμα ἓνα τῆς κτίσεως αἰτίαν εἶναι· πάντα γὰρ ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων ἐστίν, ὅπερ οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀρνήσαιο, οὐδ' ἀφαιρεῖται θατέρου θάτερον διὰ τοῦ τῶν συνδέσμων τούτων μερισμοῦ, ὡς αὐτὸς ὄνειρώττεις, ἀλλὰ πάντα πᾶσιν ἁρμόζοντα ἕκαστον ἕκαστοις ἀποδίδωσι τῶν προσώπων, λόγοις δηλαδὴ διαφόροις. Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ τὸ σὸν ἐπὶ τέλει δείκνυσσι παράδειγμα ὡς ἀπερισκέπτως, καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀμαθῶς εἰσσχθέν. Οἷαι γὰρ, ὡς ὅταν λέγωμεν, εὐδοκία τοῦ Πατρὸς καὶ συνεργεία τοῦ Πνεύματος τὴν οἰκονομίαν τῆς σαρκώσεως γενέσθαι, διαφέρειν τε τὰ ῥήματα ταῦτα καὶ θάτερον ἀφαιρεῖσθαι θατέρου· τοῦτο δὲ καὶ ἐννοῆσαι γούν ἀπειλὴ ὡς βλάσφημον. Καὶ γὰρ καὶ τοῦ Πνεύματος εὐδοκία οὐδὲν ἦττον ὡς τοῦ Πατρὸς καὶ ἐτι αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τὸ τῆς σαρκώσεως μυστήριον ὑκονόμεται· ἔξεστι δὲ ὁμοῦς διαιροῦσι διὰ τῶν συνδέσμων εὐδοκία μὲν τοῦ Πατρὸς λέγειν, συνεργεία δὲ τοῦ Πνεύματος γεγονέναι. Ὅπερ γούν ἐπὶ τούτων, οὕτω καὶ πὶ τῶν προκειμένων· εἰ καὶ τοῖς συνδέσμοις οἱ διδάσκαλοι διαιροῦσι τὸν λόγον, οὐκ ἄλλο μένει καὶ ἄλλο πάντῃ φασί, πλὴν ὅσον τὴν μὲν Πατέρα ἀρχοεἰδῆ καὶ πρώτην αἰτίαν, τὸν δὲ Υἱὸν ἐκείθεν ἔχειν

(1) Mon. f. 255 b, Καμμύοντος

(2) Greg. Naz. orat. 21, p. 128 cd. Bill. (nunc est orat. 54.)

δηλοῦντες, τὸ καὶ δι' αὐτοῦ προῖναι τὸ Πνεῦμα. Ἐνὶ δὲ τεκμηρίῳ, μᾶλλον δ' ἀποδείξει σαφεστάτη τοῦτο γινώσκει. Κύριλλος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Θησαυρῶν, οἷ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἀποδείξει· προθέμενος (1), ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή· *Αὐτὸ τοῦτ' ἐστὶ τὸ συμπέρασμα, ἐντεῦθεν φησὶν εἶναι πρόδηλον τῆς ἀμφοῖν οὐσίας εἶναι τὸ Πνεῦμα, διότι ἐξ ἀμφοῖν πρόεισι.* Δύναται δὲ τις ὁμῶς εἰπεῖν διαιρῶν τοὺς συνδέσμοις, ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, προῖναι δὲ ἐξ Υἱοῦ, καὶ ὁμῶς οὐκ εἶρε διαφορά· εἰ γὰρ τὸ προῖναι ἐνταῦθα μὴ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν σημαίνει, οὐ σκοπεῖν ἐφήμι· πῶς γὰρ ἂν ἄλλως ὁμοούσια εἶνα: δειχθεῖη Ἰδιὸς τε καὶ Πνεῦμα, εἰ μὴ θάτερον ἐκ θατέρου εἴη; λέγοντος καὶ Βασιλείου τοῦ θελοῦ (2)· *Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ἀλλ' ὅταν τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἷτιου τὴν ὑπαρξίν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχει (3) φύσεως, ὁμοούσια λέγεται.*

habere, tibi considerandum relinquo; nam quomodo aliter consubstantialia ostenderentur tum Filius tum Spiritus, nisi alter esset ex altero? Præsertim cum et divus Basilius dicat: *Non enim quæ fraternam invicem cognationem habent, consubstantialia inter se dicuntur, sed tunc, cum principium ei quod est a principio ejusdem naturæ sunt, consubstantialia nominantur.*

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Δ' (ΚΑ') (4).

Ὁ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ λαλήσας Θεὸς (5) προειδώς τῶν ἀνθρώπων τὸ φιλομόγηρον καὶ τὰ παρὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπισημασθέντα ζιζάνια, τῇ αὐτοῦ διδακτικῇ προαναστῆλων οὐδεμίαν ἀφήκε λέξιν, ἣν ἑλλειπῶς ἔχειν δοκίμωσαν οὐκ ἀνεπλήρωσεν ἐν ἑτέροις ἢ λαθῆν τινα παρέξιν μέλλουσαν οὐκ ἀπηύθυνεν ἀλλὰ γόττε, ἵν' ἐκεῖνο τοῦ σοφοῦ πληρωθῇ· *Πάντα εὐθέα ἐστὶ τοῖς συνιοῦσι καὶ ὁρθὰ τοῖς ἐπίσκοποις γινώσκειν (6).* Αὐτίκα τὸ, *Ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν (7),* ἐπεσθὲ πολὺ τι (8) συμβάλλεσθαι ἔμελλε τοῖς τὸν Υἱὸν ἐλαττοῦσι τῆς πατρικῆς ἀξίας ἐπανίσωσεν ἐν ἑτέροις εἰπὼν· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν (9).* Καὶ αὖτις· *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί (10).* Καὶ· *Ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα (11).* Καὶ ὁ Ἀπόστολος· *Οὐχ ἀραγμὼν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ἰσὺ Θεῶ (12).* Καὶ πάλιν ἐν ταῖς Παροιμίαις τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με (13),* παρὰ τῆς Σοφίας λεγόμενον, ἐν τοῖς ἐφεξῆς διορθοῦται· λέγει γὰρ ὑποκατιύσα· *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γέννησέν με (14),* διὰ μὲν ἐκεῖνου τὴν κατὰ σάρκα δηλοῦσα καὶ κτίσιν καὶ γένεσιν (15), διὰ δὲ τούτου τὴν προαιώνιον γέννησιν. Πάλιν ἐπέπερ ἐν

A re : beneplacito quidem Patris, cooperatione vero Spiritus sancti factum esse. Sicut igitur in his, ita et in proposita materia : etiamsi doctores particulis sermonem dividunt, non tamen aliud prorsus et aliud dicunt, nisi tantum, quod Pater quidem sit causa principalis ac prima, Filius vero ab eo id habeat quod et per ipsum prodeat Spiritus sanctus, hisce verbis declarantes. Uni vero testimonio, potius vero manifestissimo argumento id cognosce. Cyrillus libro secundo The-saurorum, propositum habens, ut ostenderet, ex essentia Patris et Filii esse Spiritum sanctum, eo in capite, cujus inscriptio : *Ipsa hæc est conclusio exinde ait manifestum esse, essentialiæ amborum Spiritum, quia ex ambobus prodit.* Potest tamen aliquis locutionibus dividens dicere, *procedere* quidem ex Patre Spiritum, *prodire* vero ex Filio, et tamen hæc non dicet diversa. An enim *prodire* hoc loco non significet *procedere* et existentiam

quidem ex Patre Spiritum, *prodire* vero ex Filio, et tamen hæc non dicet diversa. An enim *prodire* hoc loco non significet *procedere* et existentiam

EPHES. C. IV (XXI).

Deus, in divina Scriptura locutus prævidens pronam hominum malitiam et zizania, quæ doctrinæ suæ supersparsurus erat inimicus, jam in antecessu repellens nullam emisit vocem, quam, si videretur reticere vel omittere quædam, alibi non compleverit, vel si oppugnationi ullo modo locum datura erat, non alio in loco explicando emendaverit, ut illud sapientis impletur : *Omnia recta sunt prudentibus et plana invenientibus scientium.* Protinus illud, *Pater major me est,* quoniam multum quodammodo conferre poterat iis qui Filium Patris dignitate inferiorem asserturi erant, aliis in locis rursus exæquavit dicens : *Ego et Pater unum sumus;* præterea : *Ego in Patre et Pater in me;* et : *Qui vidit me vidit et Patrem.* Et Apostolus : *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.* Et Rursus in Proverbiis : *Dominus creavit me (a),* ait Sapientia, quod tamen in sequentibus emendatur, ubi procedente oratione ait : *Ante omnes colles gignit me;* per illud declarat creationem et ortum secundum carnem, per hoc vero generationem sempiternam. Rursus quoniam

(1) Vide Becc. Epigr. 1, Constant. Meliten. orat. 2, c. 11, et Georg. Metochit. c. Planud. (Gr. orth. t. II, p. 528, 529, 798, 950),

(2) Basil. ep. 300, Ad canonicas (ep. 52, ed. Garnier).

(3) Mon. 27. f. 236 a, ὑπάρχει.

(4) In Mon. 256 f. 298 a est cap. 22.

(5) In Marc. f. 73 a. hucusque tantum Marci verba allegantur.

(6) Prov. viii, 9; Isa. xlvii, 7.

(7) Joan. xiv, 28.

(8) sic Mon. 256 f. 298, b; Mon. 27 : πολὺ τιτι.

(9) Joan. x, 20.

(10) Joan. x, 38; xiv, 10.

(11) Joan. xiv, 9. Hunc locum omittit Mon. 256.

(12) Philipp. ii, 6. Omitt. hæc rursus Mon. 256.

(13) Prov. viii, 22.

(14) ibid. v, 25.

(15) Sic Mon. 256; Mon. 27 γέννησιν.

(a) Notum est, in Vulgata secundum Hebraicum exemplar et alios Græcos codices, qui habent : κτή-στρο, legi : *Dominus possedit me;* non minus vero

notum est, lectionem illam *creavit* pluribus anti- quorum non parum difficultatis attulisse.

in Evangeliiis solum verum Deum Patrem suum A vocaverat Dominus (dixit enim : *Ut cognoscant te solum Deum verum et quem misisti Jesum Christum*), ne videretur a vera deitate seipsum excludere, ipse, qui hæc scripserat, Joannes in Epistolis de Filio ait : *Illic est verus Deus et vita æterna*. Rursum quoniam Spiritus Patris dicitur secundum naturalem cognationem et donationem, quæ est ad nos (dicit enim : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*), ne videretur a Filio alienus esse et non pari modo etiam a Filio dari, Spiritus quoque Filii dicitur. Apostolus enim, *Misit Deus*, inquit, *Spiritum Filii sui in corda vestra*. Si igitur etiam vox illa, qua dixit ex Patre procedere Spiritum sanctum ejusmodi fuisset, ut cum etiam ex Filio procedere esset subintelligendum, non omisisset in aliis id edicere et rectificare ille qui hominum salutem adeo cordi habuit, sed vel per seipsum omnino vel per suos discipulos id perspicue revelaturus erat. Quoniam vero id non dixit, patet, eum id non dixisse, quia non ita fuit. Propterea Damascenus Joannes ait : *Spiritum Filii dicimus, ex Filio autem non dicimus*. Et divus Apostolus ait : *Eliamsi angelus de celo evangelizet vobis præter id quod accepistis, anathema sit*.

σιν Ἀπόστολος· *Κὰν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελισθῆται ὑμᾶς παρ' ὃ παρλαβετε, ἀνάθεμα ἔστω* (7).

SAPIENS NICÆNUS.

At enim vero et hic providit Spiritus sanctus et eos, qui non prorsus insipientes sunt, jam ante præmuniivit, modo Spiritum Filii et imaginem Filii C scipsum vocans, modo ex Filio mitti, ex Filio insinuari, ex Filio accipere et quæcunque his similia evuntians. Hæc enim omnia iis qui recta et sana mente audiunt per alia verba idem significant, ac si diceret ex Filio se procedere, quemadmodum alibi tum multi alii divinarum rerum gnari tum nos ipsi prolixius demonstravimus. Illa vero verba : *Qui vidit me, vidit et Patrem*; et : *Omnia quæcunque habet Pater esse Filii*, et *gladius ille in Apocalypsi ex utraque parte acutus, qui procedit ex ore Christi* (nam ipse est qui *sedebat super equum*); atque *pater fluvius vitæ in eadem Apocalypsi commemoratus, splendidus ad instar crystalli, procedens de Deo et Agno* (a). Hæc, o vir præstantissime, ad quid videntur tibi deducere, nisi ut te credere faciant, etiam ex Filio Spiritum sanctum procedere? An vero hæc non fuerint præsentis materiæ rectificatio et lenimentum æque idoneum, ut verba : *Ante omnes colles gignit me*, quoad errorem, qui a verbis : *Dominus creavit me*, ansam sumpturus erat et postea vere exortus est? Et maxime quidem. Hæc enim

(1) Θεὸν. omitt. Mon. 27.

(2) Joan. xvii, 2.

(3) I Joan. v, 20.

(4) Matth. x, 20.

(5) Galat. iv, 6.

τοῖς Εὐαγγελίοις μόνον ἀληθινὸν Θεὸν (1) τὸν ἐκ- τοῦ Πατέρα φησὶ (λέγει γάρ· *Ἴνα γινώσκωσθε σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν*) (2). Ἴνα μὴ δόξῃ τῆς ἀληθινῆς θεότητος ἑαυτὸν ἀφορίζειν, αὐτὸς ὁ ταῦτα γράψας Ἰωάννης ἐν τῇ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Υἱοῦ φησιν· *Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος* (3). Πάλιν ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς λέγεται κατὰ τὴν φυσικὴν οἰκείωσιν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς δωρεάν (λέγει γάρ· *Οὐκ ἐστὲ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν*) (4), Ἴνα μὴ δόξῃ τοῦ Υἱοῦ ἀλλοτρίον εἶναι, καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ δίδοσθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται· λέγει γάρ ὁ Ἀπόστολος· *Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν* (5). Εἰ τοίνυν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τοιοῦτον ἦν, ὡς συνεπινοεῖσθαι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐκ ἂν παρέλειπεν ἐν ἑτέροις εἰπεῖν τοῦτο καὶ διορθῶσαι ὁ τῆς τῶν ἀνθρώπων κηδόμενος σωτηρίας, ἀλλ' ἢ δι' αὐτοῦ πάντως ἢ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐμελεε τοῦτο σαφῶς ἐκκαλύψειν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ εἰρηκε, δῆλον, ὡς τὸ μὴ ὄν οὐκ εἰρηκε. Διὰ τοῦτο ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης φησὶ· *Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν* (6). Ὁ δὲ θεὸς φησιν· *Κὰν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελισθῆται ὑμᾶς παρ' ὃ παρλαβετε, ἀνάθεμα ἔστω* (7).

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Καὶ μὴν καὶ ἐνταῦθα προνοήσατο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τοὺς μὴ πάνυ τοὶ ἀγνώμονα· προσηφίλισατο, τοῦτο μὲν Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ εἰκόνα Υἱοῦ αὐτοῦ ὀνομάσκειν, τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πέμπεσθαι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐμφυσᾶσθαι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Πάντα γὰρ ταῦτα τοῖς εὐγνωμότως ἀκούουσι δι' ἄλλων ῥημάτων ταυτὸ σημαίνει, ὡς ἂν εἰ ἔλεγεν ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἐν ἄλλοις πολλοῖς τε ἄλλοις τὰ θεῖα σοφοῖς καὶ δὴ καὶ ἡμῖν πιατύτερον διδύκται. Τὸ δὲ, Ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα, καὶ τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ἢ δὲ παρὰ τῇ Ἀποκαλύψει διστομοῦς ῥομφαλα ἢ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Χριστοῦ ἐκπορευομένη (8) (ἐκείνος γάρ ἐστιν ὁ ἐπὶ τοῦ Ἰππου καθήμενος) (9), ὁ δ' ἐν τῇ αὐτῇ λαμπρὸς ὡς κρύσταλλος τῆς ζωῆς ποταμὸς ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐκπορευόμενος (10), εἰς τί σοι δοκῶσιν, ὧ βέλτιστε, φέρειν, ἢ ἵνα σε πιστεύειν ποιῶσι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ἢ οὐκ ἂν εἶεν ταυτὶ οὕτως ἱκανὴ τοῦ προκειμένου παραμυθία, ὡς τὸ, Πρὸ πάντων τῶν βουνῶν γεννηθεῖς, τῆς ἀπὸ τοῦ, Κύριος ἐκτισέ με, πλάνης, τότε μὲν μελλούσης, μετέπειτα δὲ ἀναφύσεως; Καὶ πάνυ γε. Καὶ γὰρ ταῦτα ἐκείνου τρανότερα καὶ σαφέ-

(6) De fide orth., I, 8, 13.

(7) Galat. I, 8.

(8) Apoc. xix, 15.

(9) Ibid., 11.

(10) Apoc. xii, 1.

(a) Ad hæc provocarat concilium Aquisgranense anni 809, cum Theodulpho Aureliancensi. Postea et alii Occidentales iis utuntur.

στερα · τὸ γὰρ πρὸ πάντων τῶν βουῶν γεννᾶ- A
σθαι, εἰ μὴ τις καὶ λίαν εὐγνωμόνως ἀκούσειεν,
οὐκ ἂν τὴν ἀτιδίον δηλοῖη γέννησιν, ἕως ἂν μηδ' οἱ
βουοὶ ἀτιδοὶ ὡσι· δύναται γὰρ τι καὶ πρὸ αὐτῶν
γεννηθῆναι, καὶ ὁμοῦ μὴ εἶναι ἀτιδίον · καὶ τὸ γεν-
νᾶσθαι δὲ τις κακοῦργῶν ἐπὶ τοῦ γεγενῆσθαι ἂν
ἐκλάβοι, ὁμωνύμου τοῦ ὀνόματος ὄντος. Τὸ δὲ, Ἐγὼ
καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, καὶ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ
καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· οὕτως ἀμνήμων εἶ, ὡς μὴ
ἐ-θυμεισθαι, ὡς ἀντὶ ὠφελῆσαι καὶ ἐσκανδάλισε τοὺς
ἀγνώμονας; πολλοὶ γὰρ ἐντεῦθεν εἰς μίαν ὑπόστα-
σιν τὴν Τριάδα συνήλασαν. Πίστειος δεῖ καὶ εὐγνωμο-
σύνης, οὐκ ἀνεπτυγμένων ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ ῥημά-
των, ὥστε αὐτῆς συνεῖναι· Ἐὰν, γὰρ, μὴ πιστεύ-
σητε, οὐ μὴ συνῆτε (1). Ἄ δὲ ἡμεῖς, ὁμοῦ εἰρή-
καμεν, καὶ μᾶλλον εἰσιν ἀνεπτυγμένως εἰρημένα ἢ B
ἐστὶν ἃ τῶν σῶν παραδειγμάτων. Μετέπειτα δὲ οὐδ'
ἀληθῆς ἐστὶν ὅτι λέγεις λόγος, οὐδὲ πάντα ἀνεπτυγ-
μένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀνεπλήρωσεν. Αὐτίκα,
ἴνα τοῖς σοῖς περὶ αὐτοῦ ἀλφῶς, τὸν Πατέρα καὶ τὸν
Υἱὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἀκούομεν ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ, τὸ
Πνεῦμα δὲ οὐδαμῶς· οὐδαμῆ γὰρ τῆς Γραφῆς αὐτὸ
κεῖμενον οὕτω ῥητῶς εὐρήσεις. Ἡδὲ μέντοι ὁ τῆς
ἡμῶν προνοοῦμενος σωτηρίας, ὅσα περὶ τοῦτο ἀνα-
φυήσονται αἰρέσεις, καὶ ὅσα τὴν Ἐκκλησίαν ταρα-
ξοῦσιν· οὐδ' ἐγένοντο οὐτε μείζους οὐτε χεῖρους οὐτε
μᾶλλον διαρκέσασθαι ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ ταραχαί·
ἔρχεσθαι δὲ ὁμοῦ τὸ Πνεῦμα δι' ἄλλων ἰσοδυνάμων
φωνῶν συνεπτυγμένως καὶ τοῖς εὐγνωμοσί τε καὶ
πιστοῖς ἀρκοῦντως ταυτὸ τοῦτο δηλώσας. Ἡ δὲ ἐν
μᾶλλον ὑποστάσει τοῦ Χριστοῦ τῶν φύσεων ἀσύγχυτος C
δυσὶ ποῦ σοι τῆς Γραφῆς κεῖται; Αὐτὸ δὲ τὸ ὁμοού-
σιον τὸ τοσοῦτον τὴν Ἐκκλησίαν κυμῆναν, ὡς ἀνα-
ρθμήτους κατ' αὐτοῦ συστήναι συνόδους, τοσοῦτον
δὲ ὁμοῦ ἀναγκαῖον τῇ πίστει ὄν, οὐκ ὡς ἀγραφον
διεβάλλετο, οὐκ ὡς ἀηθες καὶ καινὸν ἐπολεμεῖτο;
Κατὰ δὲ τῶν τοσοῦτων αἰρέσεων, ἃς Ἐπιφάνιος κα-
ταλέγει, κρείττους ἀριθμοῦ σχεδὸν οὖσας, ἔχομεν ἐκ
τῆς Γραφῆς μαρτυρίας ἀνεπτυγμένως καὶ ῥητῶς
οὕτω κειμένας προενεγκεῖν; Οὐδαμῶς. Ὅρξ, ὡς
λίαν ἀτημελῶς; καὶ τῷ βούλεσθαι χαριζόμενος μόνον
κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν λέγεις ἃ φης; Ἀρκεῖ γὰρ τὰ
μὲν συνεπτυγμένως; τὰ δ' ἀνεπτυγμένως τῶν ἀναγ-
καίων τῇ πίστει ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ περιέχεσθαι· ὅθεν
οὐδ' εὐροὶ τις ἂν οὐδὲν οὐ μικρὸν, οὐ μέγα τῶν δογ-
μάτων τῆς Ἐκκλησίας, ὃ μὴ ἐν αὐτῇ περιέχοιτο
δυνάμει, κάκειθεν τὰς ἀρχὰς ἔχει· ἀνεπτυγμένως δὲ
πάντα καὶ οὕτω σαφῶς ὡς μηδ' ἔχνος ἀμφιβολίας
οὐδενὶ λείπεσθαι οὐκ ἀναγκαῖον ἐκεῖσε εὐρίσκεισθαι·
οὕτω γὰρ ἂν ἡμῖν καὶ ὁ τῆς πίστειος μισθὸς ἤλατ-
τοῦτο.

quatur ulli, ibi reperiri minime est necessarium. Hoc enim pacto etiam fidei nobis præmium immi-
nueretur.

(1) Isa. vii, 9.

(a) Sabelliani videlicet, qui his textibus abute-
bantur.

(b) Vide de his late disserentem Carolum Passa-

clariora et apertiora illis: *Ante omnes colles gigni sane, nisi quis admodum dextere et benigne inten-
dat, sempiternam generationem non significabit, quoadusque colles ipsi non sint æterni; potest enim aliquid etiam ante ipsos genitum esse, quin tamen sit æternum; et gigni quis maligne agens pro fieri vel factum esse accipere posset, cum nomen sit æquivocum. Quoad illa vero verba: Ego et Pater unum sumus; et, Ego in Patre et Pater in me, adeo rerum oblitus es, ut non in animum inducas tuum, tantum abfuisse, ut hæc verba profuerint imperitiis et insipientibus, ut et scandalum generarint. Multi enim exinde in unam hypostasim Trinitatem contraxerunt (a). Fide opus est et recta mente, non explicatis in Scriptura verbis ad eam intelligendam.*

Nisi enim credideritis, non intelligetis. Attamen, quæ nos diximus, etiam magis explicite dicta sunt, quam ea sunt, quæ spectant ad tua exempla. Deinde neque vera est prolata a te doctrina, neque omnia explicite Spiritus sanctus complevit. Statim, ut tuis alis capiaris, Patrem et Filium audimus verum Deum in sacris Litteris, Spiritum vero sanctum nullo modo. Nullibi enim Scripturæ id his ipsis verbis diserte invenies dictum. Novit tamen, qui nostræ providet salutem, quot hæreses circa hoc emersuræ erant quantumque Ecclesiam perturbaturæ; neque factæ sunt majores, neque pejores, neque magis diuturnæ in Ecclesia Dei turbæ ac pugnæ; et tamen contentus erat Spiritus per aliis æquivalentes voces implicite ac recta mente præditis fidelibusque sufficienter idem ipsum declarare. Dux inconfusæ Christi in una hypostasi naturæ ubinam Scripturarum tibi enuntiatae sunt? Ipsum consubstantialitatis nomen, quod in tot fluctuum procellas Ecclesiam iniecit, ut innumerabiles contra illud synodi haberentur, et tamen tantopere necessarium fidei nonne ut non in Scripturis contentum calumniis petebatur? Nonne ut insolitum ac novum impugnabatur? Contra tot hæreses, quas Epiphanius recenset, quæque numerari fere nequeunt, habemus ex Scriptura testimonia explicite et diserte ita loquentia, quæ proteramus? Nullo modo. Videsne, te nimia socordia et voluntati solum tuæ nimis obsecundantem magna cum audacia ea dicere, quæ asseris? Sufficit enim, eorum quæ fidei necessaria sunt, alia implicite, alia vero explicite in sacris Litteris contineri (b). Unde neque invenire quis poterit dogmatum Ecclesiæ ullum sive parvum sive magnum, quod non in ea contineatur virtualiter et exinde radices habeat; explicite vero omnia ei ita clare, ut ne vestigium quidem ambiguitatis relin-

glia in Commentariis theologicis editis Romæ 1850, comment. 1, de nexu nominum et rerum, § 14 seq.

EPHES. C. V (XXII).

A

ΤΟΥ ἘΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ε' (ΚΒ') (1).

Patris nomen de Deo enuntiatum omnes ipsius proprietates complectitur. Nam et ingeniti rationem in se continet secundum magnum Basilium, quia qui proprie et solum est Pater, ex nullō alio est genitus, et ad Spiritum Pater ut productior dicitur secundum Scripturam dicentem: *A Patre luminum*. Si igitur Patris nomen non Filio communicat, neque productivam proprietatem ipsi communicabit, ne Filio Pater appareat Filius, sicut apud nos homines, et Spiritus sanctus exinde nepos censatur.

NICÆNI.

Si Pater quatenus est Pater productior est et idem ubi omnino horum utrumque valet, non id duntaxat, quod dicis, sed et aliud quoddam absurdum sane contra te sequitur, licet id ipse non perspicias. Tum Filius erit Spiritus, tum Spiritus Filius. Si vero hæc, confundentis omnia que sus deque vertentis ista sunt. Atque nomen quidem *Pater* constitutivum est paternæ personæ, et idcirco etiam incommunicabile; *productior* vero sive *spirator* naturalis virtus Patrem jam constitutum sequens, et idcirco est et Filio commune, ut in aliis demonstratum fuit (a). Producet Spiritum etiam Filius, sed non erit Spiritus nepos, cum productior sit productum, non vero Filii filius. Sed ipse hic Spiritus et spiraculum seu status Filii est. Nam hic Spiritus *spiramen est Filii*, magnus ait Athanasius. Si vero *Patris* nomen etiam causam universim significat et amborum luminum Pater dicitur, non oportet ex iis quæ communiter et translate dicuntur ea venari, quæ proprie et singularissime propria sunt. Dicimus enim majores quoque nostros, sive masculos sive feminas, communiter patres; non tamen idcirco et mater proprie *pater* appellabitur.

EPHES. C. VI (XXIII).

Pater et Filius una causa sunt Spiritus sancti, aunt Latini. Quæramus igitur ex ipsis, an sicut Pater solus una causa sancti Spiritus, ita quoque Pater et Filius sint una causa, an alio modo. Si eodem modo dicent, Pater vero solus una persona est, etiam Pater et Filius erunt una persona, et Sabelliana contractio ingressa est. Si vero alio modo Pater solus una causa est, alio modo Pater et Filius, ne eos lateat, se quamvis noientes duas causas et duo principia inducere.

(1) In Mon. 256 f. 299 a est cap. 23.

(2) Jac. 1, 17. De divinis personis id nomen adhibet Nyssenus.

(3) Mon. f. 258 a : ἦ.

(4) Mon. et Marc. f. 75 a : ἐπόμενον.

(5) In Mon. 256 f. 299 a. est cap. 24.

(a) Vide Bessarionis epistolam ad Alex. Lascarium.

Τὸ *Πατὴρ* ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενον ὄνομα περιλαμβάνει πάντα τὰ αὐτοῦ ἰδιώματα · τὸ τε γὰρ ἀγέννητον ἐν ἑαυτῷ περιέχει κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον · ὁ γὰρ κυρίως καὶ μόνον Πατὴρ ἐξ οὐδαμῶς ἄλλου γαγέννηται · καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα Πατὴρ ὡς προβολεὺς λέγεται κατὰ τὴν Γραφὴν τὴν λέγουσαν, *Τοῦ Πατρὸς τῶν φῶτων* (2). Εἰ τοίνυν πατρικῶ ὀνόματος οὐ μεταδίδωσι τῷ Υἱῷ, οὐδὲ τῆς προβλητικῆς ἰδιότητος αὐτῷ μεταδώσει, ἵνα μὴ υἱοπάτωρ ἀναφανῆ ὁ Υἱὸς καθ' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐντεῦθεν υἱωνὸς νομισθῆ.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Εἰ μὲν ἦ (3) Πατὴρ προβολεὺς ἐστὶν ὁ Πατὴρ, καὶ ταυτὸν σοι πάντη τούτων ἐκότερον δύναται, οὐχ ὁ φῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτερόν τι καὶ μάλα κατὰ σὺ ἄτοπον ἐπιταί, κἄν αὐτὸς μὴ συννοῖ. Ὁ τε γὰρ Υἱὸς ἐστὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱός. Εἰ δὲ ταῦτα, συγγέροντος καὶ πάντ' ἄνω καὶ κάτω ποιούντος. Καὶ τὸ μὲν *Πατὴρ* συστατικὸν ὄνομα τῆς τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὑποστάσεως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀκοινωνήτων · τὸ δὲ *προβολεὺς* φυσικὴ δύναμις· τῷ Πατρὶ συστάντι ἐπομένῃ (4), καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῷ Υἱῷ κοινῇ, ὡς ἐν ἄλλοις δίδεικται. Προβλεῖ μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱός, ἐστὶ δὲ τὸ Πνεῦμα οὐχ υἱωνός, προβλεῖως πρόβλημα, οὐχ Υἱοῦ Υἱός ἔν. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο Πνεῦμα καὶ πνοῆ Υἱοῦ · τοῦτο γὰρ τὸ Πνεῦμα *προσῆ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ*, ὁ μέγας φησὶν Ἀθανάσιος. Εἰ δὲ τὸ *Πατὴρ* ὄνομα καὶ αἰτίαν καθόλου σημαῖον ἀμφοῖν τοῖν φῶτον Πατὴρ λέγεται, οὐ δεῖ ἐκ τῶν κοινῶς τε καὶ μεταφορικῶς λεγομένων τὰ κυρίως· καὶ ἰδιωτικῶς ἴδια θηρεῖσθαι. Λέγομεν γὰρ καὶ τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν, εἴτε δῆρνας, εἴτε θηλέας, πατέρας κοινῶς · οὐ διὰ τοῦτο μέντοι κυρίως· ἢ μήτηρ κληθεῖη *Πατὴρ*.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ' (ΚΓ') (5).

Ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν αἰτίον τοῦ ἁγίου Πνεύματος (6), οἱ Λατῖνοι φασιν · Ἐρωτήσωμεν οὖν αὐτοὺς, (7) ὡς περ ὁ Πατὴρ μόνος ἐν αἰτίον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτως καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν αἰτίον, ἢ ἄλλως (7). Εἰ μὲν οὖν οὕτως φήσουσιν, ὁ δὲ Πατὴρ μόνος ἐν πρόσωπον, ἐστὶ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν πρόσωπον, καὶ συναλοιφῆ Sabellianus ἐπιστήθεν. Εἰ δὲ ἄλλως μὲν ὁ Πατὴρ μόνος (8) ἐν αἰτίον, ἄλλως δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, μὴ λανθανέτωσαν αὐτοὺς δύο αἰτία καὶ ἀρχαὶ δύο, κἄν μὴ θέλωσιν (9), ἐπιστάγοντες.

(6) Τοῦ ἁγ. Πν. deest in Mon. 27 f. 258 a. fin.

(7) Mon. 271, ἄλλος.

(8) Μόνος ex Mon. 256 supplevimus.

(9) Sic Mon. 256; Mon 27 a, θέλωσιν.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

A

NICÆNI.

Οὕτω φαμέν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἅμα ἐν αἰτίῳ τοῦ Πνεύματος, ὡς καὶ τὸν Πατέρα μόνον ἰδέσθαι, ἢ ὅσον ὁ Πατήρ μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὁ Υἱὸς δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦτ' ἔχει λαβῶν. Οὐχ ἔπεται δὲ διὰ τοῦτο ἐν πρόσωπον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι· οὐ γάρ ἐστι προσωποῦν τὸ προβάλλειν, ὡς ἐν τοῖς ἄλλοις; καὶ ἐν τοῖς πρὸς τὸ πρῶτόν σου ἐπιχείρημα λέλειπται· ὥστ' οὐδ' ἐνταῦθα λέγεις οὐδὲν, μέγα τι καὶ δυσνόητον οἰόμενος σύμπεραίνειν.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ζ' (ΚΔ') (1).

Καθολικόν τινα διακρίσεως λόγον ἀποδίδόναι τοῖς διακρινομένοις ἅπασιν οἱ Ἁγίνοι μεγαλαυχούσιν· οὗτος δὲ ἐστὶν ἢ κατὰ τὴν ὕλην ἢ κατὰ μίαν τῶν ἀντιθέσεων αὐτὰ διακρίνεσθαι. Ὅτι μὲν οὖν εἰ καὶ ἐπὶ τῶν ὄντων ἀληθὴς ἦν ὁ λόγος, οὐκ ἂν ἦν ἀνάγκη μεταφέρειν αὐτὸν πρὸς τὰ θεῖα (οὐ γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἐκείνῃ τε καὶ ταῦτα λόγοις ὑπόκειται), τὸ γε νῦν ἔχον παραλελειφθῶ· προκείσθω δὲ ἡμῖν δεῖξαι, ὅτι οὐδ' ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων καὶ ὁπωσοῦν ἡμῖν ἐγνωσμένων, λέγω δὴ τῶν κτισμάτων (2), ἀναγκαῖος ὁ λόγος οὐδ' ἀληθὴς ὄντως, οὐ μόνον ὅτι τὸ μὴ καθόλου ἀποδίδωσιν ὡς καθόλου, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν οἷς ἡ ὕλικὴ διάκρισις ἢ ἢ κατ' ἀντίθεσιν θεωρεῖται, οὐκ αὐτῇ τὴν αἰτίαν τῆς διακρίσεως ἢ ὕλη ἢ ἢ ἀντίθεσις ἔχει, ἀλλὰ διακεκριμένοις ἢ καθάπερ τι παρακολούθημα ἔπεται τοῦτων ἐκάτερον, ἐμφαίνον μὲν, ὅτι καὶ κατ' αὐτὸ διακρίνεται τὰ διακεκριμένα, τῆς δὲ διακρίσεως αἰτίον ὄν οὐδαμῶς. Σκεπτέον δὲ οὕτως· ἢ ὕλη καθ' αὐτὴν ἐστὶν ἀδιαίρετος· ὥσπερ γὰρ ἀποιος, οὕτω καὶ ἀποσος· τὸ ἀποσον δὲ ἀδιαίρετον· τὸ ἀδιαίρετον δὲ ἀδιαίρετον· ὃ δὲ καθ' αὐτὸ μὴ διαιρεῖται καὶ διακρίνεται, πῶς ἂν ἐτέρῳ τὴν αἰτίαν παρέχοι τῆς διακρίσεως; καὶ ὃ τὴν ἑτερότητα μὴ προσίεται (πᾶσα γὰρ ὕλη πᾶσιν ὕλη ἐστὶν ἀδιάφορος κατὰ τὸν οἰκεῖον λόγον), πῶς ἂν ἐτέροις αἰτίον γένοιτο τοῦ ἐτέροις ἀλλήλων εἶναι; Ἀλλ' ὅτι τὸ ὕλικόν σῶμα κατ' αὐτὴν τὴν ὕλην εἰς μέρη ποσὰ διήρηται καὶ ἐστὶ λαβεῖν ἕκαστον τοῦτων καὶ ἀνὰ μέρος θεῖναι καὶ δεῖξαι τὸδε τι ὄν καὶ οὐχ ὅπερ ἕτερον, ὕλικὴ διάκρισις τὸ τοιοῦτον καλεῖται· τοῦτο δὲ οὐ τὴν ὕλην αἰτίαν εἰσάγει τῆς διακρίσεως (πῶς γὰρ τὴν καθ' αὐτὴν ἀδιαίρετον); ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν ὕλην διαίρεσιν, ἀφ' ἧς καὶ τὸ ποσὸν τοῖς διακρινομένοις ἐπεισιν· ὥσπερ καὶ τοῦ ἐνεργεῖν οὐ τὸ εἶδος τοῖς σώμασιν αἰτίον (πῶς γὰρ τὸ καθ' αὐτὸ ἀνέργητον;) (3), ἀλλ' ἢ πρὸς τὴν ὕλην αὐτοῦ σύνοδος· οὐ γὰρ εἰ τι τῷ συνθέτῳ κατὰ τι τῶν ἐν αὐτῷ ἀπλῶν ὑπάρχει, καὶ τῷ ἀπλῶ κυρίως ὑπάρξει (4)· οὐτ' ἄρα τῷ εἶδει τὸ ἐνεργεῖν ὑπάρχει, καίτοι γε κατὰ τὸ εἶδος τοῖς

(1) In Monac. 256 f. 299 a est cap. 25.

(2) Verba λέγω - κτισμάτων, quæ desunt in Mon. 27, ex cod. 256 supplevimus.

Ita dicimus Patrem et Filium simul unam causam esse Spiritus sancti, sicut una causa Pater solus seorsim est vel in quantum Pater a se, Filius vero ex Patre hoc acceptum habet. Non sequitur autem propterea, unam personam esse Patrem et Filium. Neque enim producere sive spirare personale est, ut tum in aliis tum in refutatione primi tui argumenti dictum est. Quare neque hic dicis aliquid, licet magnum quidquam ac difficile intellectu concludere opineris.

EPHES., C. VII (XXIV).

Universalem quamdam distinctionis rationem omnibus quæ distinguuntur aptare se jactant Latini; hæc vero est vel secundum materiam vel secundum unam ex oppositionibus ea distinguuntur (a). Quod igitur licet in rebus existentibus vera foret ea doctrina, non tamen necesse esset eam ad res divinas transferre (non enim iisdem tum illæ tum hæc rationibus subjiuntur), id in præsentia prætermittatur; nobis nunc demonstrare propositum sit, ne de rebus quidem, quæ penes nos sunt et quomodocumque a nobis cognitæ, de rebus, inquam, creatis, necessariam esse hanc doctrinam neque prorsus veram; non solum, quia quod non est univiale tanquam universale proponit, sed etiam quia et in quibus materialis distinctio vel ea quæ est secundum oppositionem consideratur, non ipsa materia vel oppositio causam habet distinctionis, verum jam distinctas res horum utrumque velut consequens quoddam sequitur, declarans quidem ea quæ distincta sunt, etiam secundum ipsum distingui, distinctionis vero causa minime existens. Consideranda vero res est hoc pacto. Materia secundum se est indivisibilis; nam ut sine qualitate, ita et sine quantitate est, quod vero sine quantitate est, indivisibile est; indivisibile vero est indistinctum; quod vero secundum seipsum non dividitur et distinguitur, quomodo hoc alteri causam præberet distinctionis? et quod diversitatem non admittit (omnis enim materia cuilibet materiæ est indifferens secundum propriam rationem), quomodo hoc aliis esset causa, ut ab invicem diversa sint? Sed quod materiale corpus secundum ipsam materiam in partes quantas divisum est et unamquamque earum licet accipere et unam post alteram ponere, eamque ostendere hoc certum aliquid existentem, et non id quod alia, id materialis distinctio appellatur. Hoc autem non materiam inducit distinctionis causam (quomodo enim materia hæc foret causa, cum secundum se sit indistincta?),

(3) Mon. 256 f. 299, h, ἀνέργητον.

(4) Sic rec. e Mon. 256; Mon. 27, παρέξει.

(a) Respicit ad D. Thomæ Aquinatis principia Sem. theol. p. 1, q. 36. Confer de his aliisque Platini Theolog. p. 1, c. 5, § 3, n. 214 seq.

verum divisionem secundam materiam, a qua A etiam iis, quæ distinguuntur, quantitas accedit; sicut et corporibus non forma causa est quod operantur (quomodo enim foret id quod secundum se sine operatione est?), sed ejus cum materia unio ac congressus. Neque enim si quid composito inest secundum aliquid eorum quæ in ipso sunt simplicia, id etiam simplici proprie inest; non ergo formæ inest operari, licet secundum formam corporibus sit operatio, neque materiæ inest distinguere, licet secundum ipsam compositis sit distinctio. Non ergo materiam reddentes causam distinctionis recte indicaverimus, verum divisionem secundam materiam, ubi locum materia habet. Rursus in quibus materia non est, considerandum, an ad distinctionem necessaria sit oppositio. Ea quæ ab eodem genere dividuntur, contra divisa invicem dicuntur, fortasse quidem omnia, maxime vero ea quæ plurimum ab invicem distant vel ea quæ plurimum distantibus segregata sunt; verbi gratia a colore maxime distantia sunt album et nigrum; hæc vero et contraria appellantur; ab animali vero ea quæ maxime distantibus secernuntur, rationali dico et rationis experte, tum homo tum equus. Num igitur hæc sola ab invicem distinguuntur, in quibus est oppositio vel contrarietas, vel etiam ea quæ inter hæc interjacent et cum ipsis dividuntur? Sane etiam ea omnino. Nam communi genere copulata sunt omnia, distincta vero sunt discernentibus unumquodque rationibus, licet et non plurimum ab invicem distent, vel etiam alterius contrariorum potius participant; nam quænam sit oppositio subnavigi ad rubrum in colore, quænam equi ad bovem in animali? Verum quoniam ab eodem dividuntur genere, in quantum ab illo dividuntur a communi distinguuntur; in quantum vero ab invicem contra dividuntur, etiam ab invicem certe distinguuntur propriis rationibus, quamvis nos non omnes facile possimus assignare. Non ergo oppositionem distinctionis causam statuere oportet, neque hæc in materia. (Quomodo enim id foret ea quæ in plurimis ne locum quidem habet?) sed ante ipsam divisionem, quæ ab eodem genere propriis rationibus unumquodque dividit. Hanc D vero etiam oppositionis causam assignare verissimum est. Verum in individuis quoque eadem distinctionis est ratio. Quid enim, si non et illa materiæ participant? Quid vero, si neque oppositionem in ipsis reperire licet? Num idcirco indistincta nobis erunt atque unum numero cuncta evadent? Multa sane hoc pacto artificia verborumque lenocinia apud Latinos prodigia ac mirabilia producerent. Verum et ibi divisio ab

σώμασιν ἢ ἐνέργεια, οὐτε τῆ ὕλη τὸ (1) διακρίνειν, καίτοι γε κατ' αὐτὴν ἡ διακρίσις τοῖς συνθέτοις· οὐκ ἄρα τὴν ὕλην ἀποδιδοῦντες αἰτίαν τῆς διακρίσεως ὑγιῶς ἂν ἀποδεδωκότες εἴημεν, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν ὕλην διαίρειν, ἐφ' ὧν ἡ ὕλη τὴν χῶραν ἔχει· πάλιν δὲ ἐφ' ὧν ἡ ὕλη μὴ ἐστὶ, σκεπτόμεν, εἰ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν διάκρισιν ἢ ἀντιθέσις. Τὰ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ διαιρούμενα γένους ἀντιδιαιρούμενα ἀλλήλοις λέγεται, πάντα μὲν ἴσως, μάλιστα δὲ τὰ πλεῖστον ἀλλήλων διεστηκότα ἢ τὰ πλεῖστον διεστηκόσιν ἀφορίζόμενα· οἷον ἀπὸ μὲν τοῦ χρώματος πλεῖστον διεστηκότα τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν· ταῦτα δὲ καὶ ἐναντία καλεῖται· ἀπὸ δὲ τοῦ ζώου τοῖς πλεῖστον διεστηκόσιν ἀφορίζόμενα, τῷ λογικῷ φημι καὶ ἀλόγῳ, ἄνθρωπός τε καὶ ἵππος. B 'Ἄρ' οὖν ταῦτα μόνον διακρίεται ἀλλήλων, ἐφ' ὧν ἢ ἀντιθέσις εἴσυν ἐναντιώσις ἢ καὶ τὰ (2) μεταξὺ τούτων καὶ σὺν αὐτοῖς διαιρούμενα; Πάντως δὴ τοῦ κάκεινα· τῷ γὰρ κοινῷ γένει συνῆπται πάντα, διακρίεται δὲ τοῖς ἀφοριστικοῖς ἕκαστον δηλονότι λόγοις, εἰ καὶ μὴ πλεῖστον ἀλλήλων διεστηκεν, ἢ καὶ πατέρου τῶν ἐναντιῶν μᾶλλον μετέχει· τίς γὰρ ἀντιθέσις κίχρ' οὐ πρὸς ἐρυθρὸν ἐν τῷ χρώματι (3), τίς δὲ ἵππου πρὸς βοῦν ἐν τῷ ζώῳ; 'Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦ αὐτοῦ διήρηται γένους, καθόσον μὲν ἐκείνου διήρηται, τοῦ κοινοῦ διακρίεται· καθόσον δὲ καὶ (4) ἀλλήλοις ἀντιδιήρηται, καὶ ἀλλήλων δῆπουθεν διακρίεται τοῖς ἰδίοις λόγοις, εἰ καὶ μὴ πάντας ἡμεῖς ἀποδιδοῖα βραδίως ἔχομεν. Οὐκ ἄρα τὴν ἀντιθέσιν αἰτιατόν τῆς διακρίσεως οὐδ' ἐνταῦθα (πῶς γὰρ ἦτις ἐπὶ τῶν πλείεστων οὐδ' ἔχει χῶραν); ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς τὴν διαίρειν, ἦτις ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ (5) τοῖς ἰδίοις λόγοις ἕκαστον διαιρεῖ· ταύτην δὲ καὶ τῆς ἀντιθέσεως αἰτίαν ἀποδιδοῖα πανάληθες. 'Ἄλλα καὶ ἐπὶ τῶν ἀτόμων ὁ αὐτὸς δῆπου τῆς διακρίσεως λόγος. Τί γὰρ, εἰ μὴ κάκεινα ὕλης μετέχει; τί δὲ, εἰ μὴ δ' ἀντιθέσιν ἐστὶν εὐρεῖν ἐν αὐτοῖς; 'Ἄρα διὰ τοῦθ' ἡμῖν ἀδιάκριτα ἐστὶ καὶ ἐν ἀριθμῷ πάντα γενήσεται; Πολὺ γ' ἂν οὕτω τερατοουργήσειεν ἢ τῶν λατίων τεχνολογία. 'Ἄλλ' ἢ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ εἶδους κακεῖ διαίρεισι τοῖς οἰκείοις ἕκαστον ἀφορίζοντα λόγοις τὴν διάκρισιν ἀπεργάζεται. Εἰ δὲ τοῦς λόγους ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν, θαυμαστὸν οὐδὲν, ὅπου γε καὶ τῶν πλείεστων εἰδῶν τοῦς λόγους οὐκ ἂν ἔχομεν ἀποδοῦναι βραδίως· ἐκεῖνό γε μὴν ὠμολογημένον (6) ἐστίν, ὡς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πλείω διήρηται· τοῦτο δὲ ἀδύνατον ἦν, εἰ μὴ ἀλλήλων τε καὶ τοῦ ἐξ οὗ διήρηται διεκρίτο (7). Προσεχῶς ἄρα καὶ πρώτως ἢ διαίρεισι αἰτία τῆς διακρίσεως, οὐχ ἡ ὕλη ἢ ἡ (8) ἀντιθέσις· οὐτε γὰρ ἐπὶ πάντων, οὐτε κυρίως αὐτὰ διακρίνειν πεφύκασιν· καὶ μὴν καὶ αὐτὸ τοῖνομα συγγενὲς ἢ διαίρεισι ἔχουσα τῆ· διακρίσει δῆλον ἡμῖν καθίστησιν, ὡς αὐτὴ τὴν αἰτίαν αὐτῆ παρήχεται. Τί ἐτι τὴν τῶν πρὸς τι ἀν-

(1) Mon. 27, τϛ.

(2) Τα omitt. Mon. 27.

(3) Verba τίς γὰρ-χρώματι, quæ in Mon. 27 desunt, ex Mon. 256 supplevimus.

(4) Καὶ omitt. Mon. 27.

(5) Videtur supplendum γένους.

(6) Mon 27 f. 259 b, ὁμολογημένον.

(7) Mon. 256 f. 300 a, διεκρίντο.

(8) 'H omitt. Mon. 27.

τίθεισιν, ἢ ἀναφορικῆν κληροῦσι, διακρίνειν φασὶν ἰκανωτάτην εἶναι; καὶ τοῦτο δὲ, ὅτι κενόν ἐστὶν ὅλον, οὐδὲ λόγου δεῖται δεικνύσθαι. Πρῶτον μὲν γὰρ ὑστερογενῆς αὕτη τῆς φύσεως. Πρῶτον γὰρ τις ἄνθρωπος, εἶτα πατήρ, καὶ πρῶτον μέγεθος, εἶτα διπλάσιον· ἔπειτα (1) καὶ συνεισάγειν ἄλληλα τὰ πρὸς τι πεφύκασι· τοῦτο δὲ συνάπτειν μᾶλλον ἢ διακρίνειν ἐστὶν· ἔπειτα ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἀμφω, κἄν μὴ πρὸς τὸ αὐτὸ, συνόραμεν ἐνδέχεται, ταῦτα δὲ πάντα διακρίσεως πόρρω. Μήτην ἄρα καὶ εἰκῆ τοῖς Λατίνοις ὁ πολυθρόλλητος λόγος τῆς διακρίσεως κατὰ τὴν ὕλην ἢ τὴν ἀντίθεσιν ἐκτετόξευται. Φέρε δὲ μεταγὰγαμεν τὸν ἡμέτερον λόγον ἐπὶ τὰ θεῖα· τὰ γὰρ ἂν αὐτοῖς ἀρμόσειε μᾶλλον οὗτος ἢ ὁ οἱ Λατίνοι λέγουσιν. Ἦ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ διάφορος πρόοδος εἶκοι καὶ μάλα τῇ διαιρέσει· πρόοδος γὰρ τις καὶ ἡ διαιρέσις, καὶ καθάπερ ἐκεῖ τὰ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ διαιρούμενα, κἄν μήπω πρὸς τὴν ἀντικειμένην ἀποστῆ χώραν, εὐθύς οἱ ἀφοριστικοὶ λόγοι παραλαβόντες; ἀλλήλων τε διακρίνουσι καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ διήρηθησαν (ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν διηρέθησαν), οὕτω κἀναυθῆα, λέγω δὲ ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς προελθόντα κατὰ διάφορον τρόπον, αὐτῷ τούτῳ καὶ τοῦ Πατρὸς διακρίσονται καὶ ἀλλήλων· ἐκείνου μὲν, ὅτι περ ἐξ ἐκείνου (πᾶν γὰρ τὸ προῖον ἐκ τίνος τοῦ ἐξ αὐτοῦ προήλθεν ἕτερον ὀρθῶς)· ἀλλήλων δὲ, ὅτι κατὰ διάφορον τρόπον, εἰ καὶ ἀγνωστος ἡμῖν οὗτός ἐστι καὶ ἀπόρρητος. Οὐκ ἄρα δεῖ τῆς ἀντιθέσεως· ἡμῖν πρὸς διάκρισιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ὡς ὁ Θωμᾶς ἀξιοῖ, ἢ οὐδὲ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων εἶδει· ἰκανῆ γὰρ ἡ διάφορος πρόοδος αὐτὰ διακρίνειν. Καὶ τοῦτο καὶ τοῖς οὖσι σύμφωνον καὶ τοῖς τῶν ἀγίων δόγμασιν, εἰπερ ἐκείνοι τὴν διάκρισιν πλήρη παραδεδώκασι. Λέγει γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος ἐν ὀγδόῳ τῶν Θεολογικῶν· *Εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς· ἄλλος τρόπος ὑπέρβει οὗτος, ἀληπτός τε καὶ ἀγνωστος, ὡσπερ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γεννησις* (2). Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος· *Αἱ δὲ ἰδιότητες Πατρὸς μὲν καὶ ἀνάρχου καὶ ἀρχῆς ἡπιοουμένου καὶ λεγομένου, Υἱοῦ δὲ ἡ γεννησις, Πνεύματος δὲ ἡ ἐκπόρευσις* (3).

diversum modum, quamvis iste ignotus nobis et ineffabilis sit. Non ergo nobis opus est oppositione ad distinctionem Filii ac Spiritus sancti, ut Thomas censet, qua oppositione neque in creatis rebus opus erat; sufficiens enim et apta ad eos distinguendos est diversa progressio. Atque hoc conformis est tum rebus ipsis tum sanctorum doctrinis, siquidem ipsi plenam distinctionem tradiderunt. Dicit enim Theologus Damascenus theologorum capitum octavo : *Quamvis etiam Spiritus sanctus ex Patre procedat, non tamen generationis, verum processionis modo; alius hic existentiae modus, incomprehensibilis et incognitus, quemadmodum et Filii generatio*. Atque Gregorius Theologus ait : *Proprietates vero sunt : Pater intelligitur ac dicitur principii expers et principium; Filii vero proprietates est generatio, Spiritus sancti processio*.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Κατὰ τοῦ περὶ διακρίσεως τῶν ὄντων κατὰ Θωμᾶν καὶ τινος τοῦτο μὲν Λατίνων, τοῦτο δὲ καὶ

(1) Verba pr. μέγεθος ἔπειτα desunt in Mon. 27.
(2) Damasc. De fide orth., I; Camaterus c. 135. (Gr. orth. II, p. 49; 452.)

A eadem specie propriis unumquodque rationibus secernens distinctionem operatur. Si vero has rationes ignoramus, nihil mirum, quandoquidem plurimarum quoque specierum rationes hasce facile possumus assignare. Illud tamen in confesso est, ab eodem plura dividi; hoc autem impossibile foret, si non ab invicem et ab eo ex quo dividuntur, distinguerentur. Proxime igitur ac primario divisio causa distinctionis est, non materia vel oppositio; nam istæ neque in omnibus neque proprie distinguere aptæ natæ sunt. Imo et ipsum nomen cognatum habens divisio cum distinctione manifestum nobis reddit, quod illa huic causam præbet. Quid adhuc oppositionem eorum, quæ sunt ad aliquid, quam relativam vocant, ad distinguendum aptissimam esse dicunt? Hoc vero inane esse totum, id nec demonstratione indiget. Primo enim ea oppositio relativa origine posterior est quam natura; prius namque quis homo est, deinde pater, et prius est quantitas, postea duplicum. Secundo etiam sese invicem inducere et involvere apta sunt quæ sunt ad aliquid; hoc vero magis est conjungere, quam distinguere; deinde in eodem etiam ambo, licet non ad idem, concurrere possunt, hæc vero omnia a distinctione aliena sunt. Frustra ergo et inaniter Latini toties decantatam distinctionis secundum materiam vel oppositionem rationem projecerunt. Age jam transferamus nostram doctrinam ad res divinas; statim enim iis hæc magis quadrabit, quam ea quam Latini propugnant. Diversa ab eodem progressio magno opere similis est divisioni; Progressio enim quedam est etiam divisio et sicut ibi ea, quæ ab eodem dividuntur, licet nondum ad oppositum locum abierint, suscipientes protinus rationes segregantes ea distinguunt tum inter se invicem tum ab eo ex quo divisa sunt (aliter enim non divisa forent), ita et hic, videlicet in divinis personis: Filius et Spiritus ab eodem Patre prodeuntes secundum diversum modum hoc ipso et a Patre distinguuntur et ab invicem; a Patre quidem, quia ex illo sunt, cum omne quod prodit ex aliquo aliud sit ab eo, ex quo prodit; ab invicem vero, quia secundum

ineffabilis sit. Non ergo nobis opus est oppositione ad distinctionem Filii ac Spiritus sancti, ut Thomas censet, qua oppositione neque in creatis rebus opus erat; sufficiens enim et apta ad eos distinguendos est diversa progressio. Atque hoc conformis est tum rebus ipsis tum sanctorum doctrinis, siquidem ipsi plenam distinctionem tradiderunt. Dicit enim Theologus Damascenus theologorum capitum octavo : *Quamvis etiam Spiritus sanctus ex Patre procedat, non tamen generationis, verum processionis modo; alius hic existentiae modus, incomprehensibilis et incognitus, quemadmodum et Filii generatio*. Atque Gregorius Theologus ait : *Proprietates vero sunt : Pater intelligitur ac dicitur principii expers et principium; Filii vero proprietates est generatio, Spiritus sancti processio*.

SAPIENTIS NICÆNI.

Contra eam de distinctione rerum secundum Thomam et alios quosdam tum Latinorum tum et

(3) Cf. Orat. in laud. Hieron. Camat. c. 43 (Gr. orth., II, p. 375.)

Græcorum nonnullorum doctrinam multi etiam alii ante te bellum susceperunt ac præsertim Barlaam Calaber (a) et Nilus Cabasilas (b), ex quibus desumpta sunt etiam quæ tu scribis. Attamen multo sapientem illi quam tu et majori cum studio quæstionem hanc pertractarunt, tu vero cum studio pejus et infirmius rem exponens contrarium ejus, quod intendis efficis et te ipsum una cum tuis antesignanis refellis. Quoniam vero sapientissimus Demetrius Cydonius optime sapientissimeque Cabasilæ ejusque rationibus respondit, atque eum sufficienter refutavit nihil ad rem accommodatum dicentem, licet post Barlaamum scripserit et iis quæ ille dixerat, alia a semetipso adjecerit, solutiones argumentorum, quæ nunc profers, qui voluerit ex Cydonii libris quærat; in ipsis enim cuncta abunde refutata reperiet. Nos autem in præsentia ad universalem quæstionem dicemus nihil inane enim est eadem de iisdem dicere, præsertim cum ii qui nos præcesserunt optime de iis dixerint, sicut et tu valde frustra laborasti ea quæ ab antecessoribus tuis melius dicta fuerant, pejus rursus exponendo. Ad ea vero, quæ a temetipso hinc profatus es auditores celare prorsus volens, quod ab illis omnia sumpsisti; aliqua dicemus ostendentes, quam negligenter philosophiæ studueris.

Statim quod de materia dicis, videlicet eam sine qualitate et sine quantitate, adeoque indivisibilem esse ac proinde non esse aliquibus distinctionis causam, scito id non ad rem, de qua agitur, esse dictum. Etenim qui dicunt, materia nonnulla distingui, ea nimirum, in quibus materia locum habet, non intelligunt hanc primam et speciei prorsus expertem materiam, sed eam quæ specierum cuilibet proxime subest, quæque ad totum quidem materiæ rationem habet, non tamen sine specie est; quam Aristoteles quidem ultimam et contiguam materiam, Latini vero rem adhuc clarius explicantes secundam appellant; quam etiam secundum analogiam materiam vocari tradit Aristoteles; verbi gratia, lignum, cum non sit materia (est enim cum figura et forma), tamen lecti materiam esse. Secundum hanc igitur Aristotelem sequentes ea quæ distinguuntur asserunt distingui, nimirum non simpliciter res omnes existentes, sed eas, in quibus materia habet locum, intelligentes. Tu vero et hoc vel calumniose vel imperite admodum in sapientem sanctumque virum Thomam projecisti dicens, eum quod non est universale pro universali venditare. Neque enim de omnibus simpliciter id affirmat, sed de iis, et in hoc, ut

(1) Sic Marc. f. 75 b; Mon. 27 f. 240, b. et Vat. f. 194 a : 8

(2) Mon. 17, Κυδώνης.

(3) Mon. πλείν.

(a) De hujus monachi inconstantia in dogmate sectando a suis accusati scriptis vide Leonem Allatium, De Eccles. Occident. et Orient. perpet. consens. l. II, c. 17, u. I seq., et Fabricium in Bibl.

Ἐλλήνων ἔστιν ὦν λόγου, πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι πρὸ σοῦ πόλεμον ἤρξαντο, καὶ μάλιστα Βαρλαάμ ὁ Καλαβρὸς καὶ Νεῖλος ὁ Καθασίλας, ἀφ' ὧν καὶ αὐτὸς εἰληφῶς γράφεις ἃ γράφεις. Πλὴν ὅσον ἐκεῖνοι μὲν σοφώτατος τε καὶ σοῦ μᾶλλον ἐπεξεργάσαντο τοῦτο τὸ ζήτημα, οὐ δὲ πολλῶ χειρόν τε καὶ ἀσθενέστερον ἐκθέμενος τὸναντίον οὐ (1) βούλει ποιεῖς καὶ σαυτὸν καὶ τοὺς πρὸ σοῦ ἐλέγχων. Ἐπεὶ δ' ὁ σοφώτατος Δημήτριος ὁ Κυδώνης (2) ἐπιγινόμενος ἀριστά τε καὶ σοφώτατα Καθασίλα καὶ τοῖς ἐκείνου λόγοις ἀντεπέτε τε καὶ ἱκανῶς ἀπήλεγξε μηδὲν πρὸς ἐπος λέγοντα, καίτοι μετὰ Βαρλαάμ γινόμενον καὶ πρὸς τοῖς ἐκείνου καὶ ἄλλα τὰ ἀφ' ἑαυτοῦ προσθέντα, τὰς τῶν σῶν τούτων λέγων δύσεις; ὁ βουλόμενος; ἐκ τῶν τοῦ Κυδώνη ζητησῶ· καὶ γὰρ ἱκανῶς ἐν ἐκείνοις εὐρήσει πάντα ἐληγεμένα. Ἡμεῖς δὲ τό γε νῦν εἶναι πρὸς μὲν τὸ καθόλου ζήτημα ἐροῦμεν οὐδὲν· μάταιον γὰρ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λέγειν, καὶ μάλιστα παρὰ τῶν φθασάντων ἡμᾶς ἀριστα εἰρημένων· ὡσπερ καὶ σὺ πλέον (3) ἢ μᾶτην ἐπόνθησας τὰ τοῖς πρὸ σοῦ βέλτιον εἰρημένα ἐπὶ τὸ χειρόν ἐκθέμενος. Πρὸς δ' ὁ ἀπὸ σαυτοῦ ἐνταῦθα εἰρηκας βουλόμενος· λαθεῖν τοὺς ἀκούοντας, ὡς παρ' ἐκείνων πάντα εἰληφας, πρὸς ταῦτα ἐροῦμέν τινα, δεικνύντες, ὅσον φιλοσοφίας ὠλιγόρησας.

Αὐτίκα δ' φησὶ περὶ τῆς ὕλης, ὡς ἀποίος τε καὶ ἀποσος, κάντεῦθεν ἀδιαίρετος οὐσα οὐκ ἂν εἴη αἰτία τισὶ διακρίσεως, ἴσθι μὴ πρὸς τὸ προκειμένον εἰρημένον εἶναι. Οἱ γὰρ λέγοντες τῇ ὕλῃ εἶσιν ἃ διακρίνεσθαι, τὰ ἐν οἷς δηλονότι χώραν ἔχει ἡ ὕλη, οὐ τὴν πρώτην ταύτην καὶ πάντη ἀνείδεον (4) ὕλην φασίν, ἀλλὰ τὴν τῶν εἰδῶν ἐκάστῃ προσεχῶς ὑποκειμένην, καὶ πρὸς μὲν τὸ ἅλον ὕλης ἔχουσαν λόγον, οὐ μέντοι ἄνευ εἶδους οὐσαν, ἣν Ἀριστοτέλης μὲν ἐσχάτην τε καὶ προσεχῆ ὕλην, Λατίνοι δ' ἐπὶ τὸ σαφέστερον μετὰγοντες δευτέραν καλοῦσιν, ἣν καὶ κατ' ἀναλογίαν ὕλην καλεῖσθαι Ἀριστοτέλης φησίν· ὡσπερ τὸ ξύλον μὴ ὕλην ὄν (ἔστι γὰρ μετὰ σχήματος καὶ μορφῆς), ὕλην ὅμως εἶναι τῆς κλίνης. Κατὰ ταύτην οὖν Ἀριστοτέλει ἐπόμενοι τὰ διακρινόμενά φασὶ διακρίνεσθαι, δηλονότι οὐκ ἀπλῶς πάντα τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὰ ἐν οἷς χώραν ἔχει ἡ ὕλη νοοῦντες. Σὺ δὲ καὶ τοῦτο λίαν ἢ συκοφαντικῶς ἢ ἀμαθῶς εἰς τὸν σοφόν τε καὶ ἄγιον ἄνδρα τὸν Θωμᾶν ἀπέβριψας (5) εἰπὼν, τὸ μὴ καθόλου αὐτὸν ἀποδοῦναι ὡς καθόλου· οὐ γὰρ κατὰ πάντων ἀπλῶς τοῦτό φησιν, ἀλλ' ἐν οἷς χώραν ἔχει ἡ ὕλη, αὐτοῖς βήμασιν οὕτως εἰπὼν, καὶ τοῦθ', ὡς ἔφην, Ἀριστοτέλει ἐπόμενος, ὅς πολλαχοῦ τῶν ἑαυτοῦ λόγων καὶ μάλιστα τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ ἐν μὲν τῷ τε-

(4) In Marc. l. 76 a, alia manu ad marginem, ἀνείδεόν τε καὶ ἀποσόν.

(5) Sic Marc. f. 76 a; Mon. f. 241 a, ἀποβρίψα.

gr. vol. X, p. 429, ed. vet.

(b) Nilus Cabasilas sæculo XIV fuit archiepiscopus Thessalonicensis et fortiter Latinos oppugnavit. Vide Allatii Diatribam de Nilis, p. 65.

τάρτω (1) φησίν· Ἀριθμῶ εἶναι ἓν, ὡς ἡ ὕλη
 μία· ὡς τῶν γε ἀριθμῶ διαφερόντων δηλαδὴ
 καὶ τὴν ὕλην ἄλλην εἶναι καὶ κατ' αὐτὴν αὐτὰ
 διαφέρειν· καὶ αἰθίς ἐν τῷ αὐτῷ· Ταυτὰ, φησί,
 λέγεσθαι εἶναι, ὡς ἡ ὕλη μία ἢ εἶδει ἢ ἀριθμῷ·
 καὶ αὐτὸ· Ἐτετρα λέγεσθαι, ὡς ἡ τὰ εἶδη πλείω ἢ
 ἡ ὕλη· ἐν δὲ τῷ ἐξόδομω· Καθέκαστος δ' ἐκ τῆς
 ἐσχάτης ὕλης ὁ Σωκράτης ἦδη ἐστίν· ἐν δὲ τῷ
 δεκάτῳ· Διὸ ἅπαν πρὸς ἅπαν ἢ τὸ αὐτὸ ἢ ἄλλο·
 τὸ δὲ, ἂν μὴ καὶ ἡ ὕλη καὶ ὁ λόγος εἷς· διὸ σὺ
 καὶ ὁ πηλοστον ἕτερος· ἐν δὲ τῷ τριακοστῷ (2)·
 Ἀπορήσεις δ' ἄν τις, ἐκ ποιοῦ μὴ δύναμις ἢ γένεσις·
 τριχῶς γὰρ τὸ μὴ ὄν [μὴ ὄν δυνάμει, μὴ ὄν ἐνεργείᾳ καὶ μὴ ὄν μῆτε δυνάμει μῆτε ἐνεργείᾳ] (3).
 Εἰ δὲ τί ἐστι δυνάμει, ἀλλ' ὁμοίως οὐ τοῦ ἐυχόρ-
 τος, ἀλλ' ἕτερον ἐξ ἑτέρου· οὐδ' ἰκανόν, ὅτι
 ὁμοῦ πάντα χρήματα· διαφέρει γὰρ τῇ ὕλη.
 Ἐπεὶ διὰ τί ἄπειρα ἐγένετο, ἀλλ' οὐχ ἓν; Ὁ γὰρ
 τοῦς εἷς, ὥστε εἰ καὶ (4) ἡ ὕλη μία, ἐπέτιο ἐγένε-
 το ἐνεργείᾳ, οὐ ἢ (4') ὕλη ἦν δυνάμει. Τούτοις
 δ' ὁμοία καὶ ὁ τῆς Ἀριστοτέλους (5) φιλοσοφίας ὁ
 ἐν τοῖς καθ' αὐτὸν προστάς χρόνοις· Ἀλέξανδρος ὁ
 Ἀφροδισιεύς πολλαχῶς φησίν· ἐν μὲν γὰρ κεφα-
 λαίῳ, ὅπου ζητεῖ, τίνοις εἶσιν οἱ ὄρισμοί, τὸ γὰρ
 ζῶον λογικὸν θητόν, φησίν, εἰ μὲν λαμβάνοιτο
 μετὰ τῶν ὑλικῶν περιστάσεων τε καὶ διαφορῶν,
 μεθ' ὧν ἡ ὑπόστασις αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν καθέ-
 καστα, αἱ εἰσιν ἄλλου ἄλλαι, ποιεῖ τὸν Σωκρά-
 την καὶ τὸν Καλλιαν καὶ τοῦς καθέκαστα ἀν-
 θρώπους· εἰ δὲ χωρὶς τούτων λαμβάνοιτο, κοι-
 νὸν γίνεσθαι. Ἐν ἄλλῳ δὲ, ὅπου περὶ προνοίας
 ποιεῖται τὸν λόγον, Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἐνύλων
 τῷ εἶδει τὰ αὐτὰ, οὐ τῷ ἀριθμῷ γίνεσθαι τὰ τοῦ
 αὐτοῦ εἶδος κεκοινωνηκότα, παρὰ τῆς ὕλης
 τῆν κατὰ τὸν ἀριθμὸν διαφορὰν ἔχοντα· ἐν δὲ
 τῷ, Ὅτι κατὰ τὰ ἀσώματι ποιεῖ καὶ πάσχει τὰ
 σώματα· Ἀρχῆ, φησί, καὶ ἡ προσεχῆς ἐκάστῳ
 τῶν γινομένων ὕλη, ὥστε καὶ ταῖς ταύτης τῆς
 ὕλης διαφοραῖς τὴν τῶν γινομένων ἐπ' αὐταῖς
 εἰδῶν διαφορὰν εὐλογον ἐπεσθαι· οὐ γὰρ πᾶσα
 ὕλη τῆς αὐτῆς τελειότητος ἐστίν ἐπιδεικτικὴ (6).
 Καὶ αὐτὸ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἐν ἔξει νοῦ διαρρήδην φησίν·
 Ἐ γὰρ τῶν καθέκαστα ἀνθρώπων πρὸς ἀλλή-
 λους διαφορὰ παρὰ τῆς ὕλης γίνεσθαι. Ἐπι κἀν
 τῷ, Ὅτι μὴ ἕτερον τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἀρρεν· Οἱ κα-
 θέκαστα, φησίν, ἀνθρώποι, καὶ οὗτοι διαφέροντες
 ἀλλήλων, οὐκ εἰσιν ἕτεροι κατὰ τὸ εἶδος, ὑλικῶς
 γὰρ πάθει διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἀλλ' οὐ κατὰ
 τὸν λόγον καὶ τὴν ἐν τούτῳ διαφορὰν· ποιεῖται

(1) Mon. ἐν τῷ δέλτα, nimirum δ'.

(2) Marc. et Mon. λάβδα pro λάμβδα, λ'.

(3) Hæc nota marginalis Monac. cod. videtur ipsius Bessarionis additio explicationis gratia addita.

(4) Sic Aristot.; Mon.: ὥστε ἡ ὕλη.

(a) Leguntur hæc Metaphys. I. IV, c. 6, § 15 (t. II, p. 520 ed. Paris. apud Didot 1850), ubi de mo agit Philosophus.

(b) Aristoteles, l. c. c. 9, § 3, p. 522 ed. cit.

(c) Ibid., § 4, p. 522.

(d) Metaph. I. VI, c. 10, § 2, 549.

(e) L. IX, c. 3, § 5, p. 577.

A aiebam, Aristotelem secutus, qui multis in locis
 suorum librorum id tradit, præsertim in Metaphy-
 sicis, quorum in quarto ait, *Numero unum esse,*
quorum una sit materia, inde eorum que numero
differunt etiam materiam aliam esse et secundum
ipsam ea differre (a). Et rursus in eodem: *Eadem,*
inquit, dicuntur esse, quorum materia una vel spe-
cie vel numero (b). Et iterum: *Diversa dicuntur,*
quorum vel species plures vel materia (c). In septi-
 mo autem: *Individuum (singulare) vero ex ultima*
materia jam Socrates est (d). Et in decimo: *Ideo*
omne ad omne vel idem vel aliud est; alterum vero,
si non sit tum materia tum ratio una; propterea
tu et proximus diversum (e). In trice-imo: *Ambi-*
gere quis potest, ex quonam non existente sit ortus
sive generatio. Tripliciter enim cogitari potest non
ens seu non existens [id quod non est potentia, id
quod non est actu, atque id, quod neque potentia
neque actu est (f). Si igitur quidpiam est potentia,
 tamen non ex quocunque generatur, sed alterum ex
 altero. Nec id sufficit, quod simul omnes res erant,
 quia differunt materia. Cur enim infinita facta
 fuissent, et non unum? cum, quidem intellectus
 unus sit; quare si materia una, illud actu fuisset
 factum, quod potentia erat ipsa materia (g). Quibus
 similia Alexander Aphrodisiensis, qui suis tempo-
 ribus Aristotelicæ scholæ præfuit, multis in locis
 tradit. Nam in capite, ubi disquiris, quorum sint
 definitiones, *Animal, inquit, rationale et mortale,*
 siquidem accipiat cum materialibus circumstantiis
 et differentiis, cum quibus subsistentia eorum, vide-
 licet singularium, quæ sunt in aliis aliæ, constituit
 Socratem et Calliam atque homines singulares; si
 vero absque iisdem accipiat, commune fit. In alio
 vero, ubi de Providentia verba facit, ait: *Etenim*
in materialibus rebus specie eadem, non numero
funt quæ ejusdem speciei participant, a materia
eam, quæ secundum numerum est, differentiam ha-
bentia. In capite vero, quo ostendit, secundum
incorporea agere et pati corpora, dicit: Principium
etiam proximum unicuique eorum quæ fiunt, est
materia; adeo ut differentias hujus materiæ differen-
tia specierum, quæ in ipsis fiunt, sequi debeat. Non
enim omnis materia ejusdem perfectionis susceptibilis
 est. Et rursus, in capite de intellectu in habitu,
 disertis verbis ait: *Nam differentia hominum sin-*
gularium seu individuum ad invicem a materia fit.
 Adhuc etiam in eo capite quod non diversum semi-
 ninum et masculinum, *Singulares homines, inquit,*

(4') Marc. et.

(5) Voces ἦν δυνάμει Ἀριστ. desunt in Mon., habet Marc.

(6) In marg. Mon. cod. rubro, Ὅτι οὐ πᾶσα ὕλη δεκτικὴ ἐστὶ τῆς αὐτῆς τελειότητος.

(f) Cf. Metaph. I. X, c. 9, § I, p. 594; I. XI, c. 2, §§ 2, 4, p. 600, 601.

(g) Est Metaph. I. XI, c. 2, § 5, p. 501. Ibi docet Aristoteles (§ 6) tria esse principia et tres causas, duo quidem ipsam contrarietatem (ἐναντιώ-
 σιν), tertium vero materiam.

licet differentes ab invicem, non sunt diversi secundum speciem; nam materialibus passionibus ab invicem differunt, sed non secundum rationem et differentiam, quæ in ratione est; quia qualitate carnis et quantitate atque his similibus. Atque Themistius, in libro De anima inquirens, utrum intellectus agens unus sit, an plures, *Si multi essent, inquit, unde ab invicem differrent? In iis enim, quæ specie eadem sunt, divisio est secundum materiam.* Atque ex industria tot testimoniis Aristotelis et Aristotelicorum usus sum, quia tum Græcorum tum Latinorum non pauci non hujus sententiæ sunt. Verum illi quidem aliter statuentes has rationes solvere student et aliis suam ipsorum sententiam confirmant; tu autem non solum nihil quod his opponas habens, sed fortasse ne visis quidem neque lectis ejus libris frustra temet fatigas pugnano adversus sapientissimum virum et revera Aristotelicæ scholæ successorem Thomam. In sermonis appendicem etiam circa speciem ostendis temetipsum mendacem et absurdam opinionem foventem, dum dicis operandi causam non esse corporibus speciem. Quare quid turpius, quid insipientius fieri possit? Et ratio tua est, quod secundum se absque operatione speciem esse asseris. Atenim si quidam de quibusdam et de iis speciebus, quæ cum materia connexæ sunt, id dixisses, rationem quædam id haberet; nunc autem, dum simpliciter de omni specie verba facis, cave ne tuam ipsius animam omni prorsus operatione destitutam facias post ipsius a corpore separationem. Quanquam et inseparabilis species, quatenus species, ipsa operationis principium et causa et composito causa operandi omnibus videtur sapientibus. Nam quodlibet est secundum speciem; secundum quod autem quodlibet est, secundum hoc et operatur. Cujus rei multa sunt testimonia tum Platonis et Platoni adhærentium, tum Aristotelis et Aristotelicorum, qui dicunt speciem formare, ornare et determinare materiam, atque speciei materiam utpote nocivam cujusdam rei appetitu teneri et quæcunq; his sunt similia. Quorum nullius recordatus adeo absurdam de specie emisisti vocem, et concludens neque speciem operandi neque materiam distinctionis causam esse edicis, sed divisionem secundum materiam, nescio quid intelligens hanc secundum materiam divisionem, ita insolita philosophiæ verba ac placita proloqueris, distinctionis distinctionem asserens causam et ipsum sui ipsius. Etiam et progrediente sermone diserte divisionem causam distinctionis esse pronuntias; sed divisio nihil aliud est quam distinctio; ergo secundum te distinctio causa distinctionis est et ipsum sui ipsius. Erecto igitur, ut opinaris, contra materialem distinctionem tropæo etiam ad distinctionem secundum oppositionem

A γὰρ σαρκῶν καὶ ποσότητι καὶ τοῖς τριούτοις. Καὶ Θεμιστίος δὲ ἐν τῷ περὶ ψυχῆς ζητῶν, εἰ εἶ; ὁ ποιητικὸς νοῦς ἢ πλείω, *Εἰ πολλοί, φησὶν, εἴεν, πόθεν ἀλλήλων διοίσουσιν;* 'Ἐπὶ γὰρ τῶν αὐτῶν τῷ εἶδει κατὰ τὴν ὕλην ὁ μερισμός.' Καὶ ἐπίτηδες τοσαύταις 'Αριστοτέλους καὶ τῶν 'Αριστοτελικῶν ἐχρησάμην μαρτυραῖς, ὅτι καὶ τῶν 'Ελλήνων καὶ τῶν Λατίνων οὐκ ὀλίγοι οὐ ταύτης τῆς δόξης εἰσὶν. 'Ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἄλλως τιθέμενοι τούτους τε τοὺς λόγους λύειν ἐπιχειροῦσι καὶ ἄλλοις τὴν ἑαυτῶν συριστώσι δόξαν· σὺ δὲ οὐ μόνον οὐδὲν πρὸς ταῦτα ἀντεπιεῖν ἔχων, ἀλλ' ἴσως οὐδὲ ἰδῶν ποτε οὐδὲ ἀναγνοὺς εἰκὴ κατατρόβεις σαυτὸν, ἀνδρὶ σοφωτάτῳ μαχόμενος τῷ Θωμᾷ καὶ τῆς 'Αριστοτελικῆς σχολῆς τῷ ὄντι διαδόχῳ. 'Ὡς (1) πάρεργον τοῦ λόγου καὶ περὶ τοῦ εἶδους δεικνύει; σαυτὸν ψευδῆ τε καὶ ἀτοπον ἔχοντα δόξαν, τοῦ ἐνεργεῖν μὴ τὸ εἶδος φάσκων αἴτιον τοῖς σώμασιν εἶναι. Οὐ τί μὲν ἀσχίον, τί δ' ἀνοήτερον γένοιτ' ἂν; Καὶ ὁ λόγος, ὅτι καθ' αὐτὸ φῆς τὸ εἶδος ἔστιν ἀνενέργητον. Καὶ εἰ μὲν ἐπὶ τινων καὶ τῶν τῆς ὕλης ἡρητημένων εἰδῶν τοῦτ' ἔφασκες (2), εἶχεν ἂν τινα λόγον· νῦν δ' ἀπλῶς ἐπὶ παντός εἶδους τὸν λόγον ποιούμενος ὄρα, μὴ τὴν σαυτοῦ ψυχὴν παντελῶς ἀνενέργητον ποιῆς μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος; αὐτῆς χωρισμόν. Καίτοι καὶ τὸ ἀχώριστον εἶδος ἢ εἶδος, αὐτὸ τε τῆς ἐνεργείας ἀρχὴ καὶ αἰτία, καὶ τῷ συνθέτῳ τοῦ ἐνεργεῖν αἴτιον πᾶσι δοκεῖ τοῖς σοφοῖς. 'Ἐκαστον γὰρ ἔστι κατὰ τὸ εἶδος· καθ' ὃ δ' ἔστιν ἕκαστον, κατὰ τοῦτο καὶ ἐνεργεῖ. Καὶ τούτου πολλοὶ μὲν Πλάτωνος καὶ τῶν Πλάτωνι ἐπομένων, πολλοὶ δ' 'Αριστοτέλους καὶ τῶν 'Αριστοτελικῶν εἰσι μαρτυραὶ, τὸ εἶδος τᾶττειν τε καὶ κοσμεῖν καὶ ὀρίζειν τὴν ὕλην φασκόντων καὶ τὴν ὕλην αὐτοῦ ἄτε κακοποιὸν ἡθελοῦ (3) τινὸς ἐφθεσθαι, καὶ δεῖα τούτοις ὁμοία. 'Ὡν οὐδενὸς αὐτὸς ἀναμνησθεὶς οὕτως ἀτοπον περὶ τοῦ εἶδους ἀφήκας φωνῆν, καὶ συμπεραίνόμενος οὔτε τὸ εἶδος τοῦ ἐνεργεῖν αἴτιον φῆς, οὔτε τὴν ὕλην τῆς διακρίσεως, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν ὕλην διαίρεσιν, οὐκ οἶδα, τί κατὰ τὴν ὕλην διαίρεσιν νοῶν, οὕτως (4) ἀήθη' φιλοσοφία βήματά τε καὶ δόγματα φθιγγῆ, διάκρισιν διακρίσεως φάσκων εἶναι αἰτίαν καὶ αὐτὸ ἑαυτοῦ (5). Καὶ γὰρ καὶ προῦν φῆς διαβρῆδην, τὴν διαίρεσιν αἰτίαν τῆς διακρίσεως εἶναι· διαίρεσις δὲ οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ διάκρισις· ὥστε διάκρισις αἰτία κατὰ τὸ διακρίσεως καὶ αὐτὸ αὐτοῦ. Σήσας δ', ὡς οἶει, κατὰ τῆς ὕλικῆς διακρίσεως τρόποιον, καὶ ἐπὶ τὴν κατ' ἀντιθεσιν διάκρισιν μετὰ σοδαροῦ χωρεῖς (6) τοῦ φρονήματος, μὴδὲ ταύτην ἀναγκαίαν εἶναι δεικνύναι πειρώμενος, εἰ καὶ μὴ δύνῃ· ἐν ἧ περὶ μὲν ὧν ἄλλων φῆς, Κυδώνης ἤδη φθάσας πρὸς Καθεσίαν ἀντίπε, καὶ λίαν ἱκανῶς πρὸς ἐκείνα οὖν τοῦ ἀκρατῆς ἀναπέμπομεν. 'Ἐν δὲ σου ἐνταῦθα καὶ μάλα θαυμάζω, ὅτι τὰ τινων ἐναντίων μέσα ἀλλήλων διακρινόμενα μὴ κατὰ τὴν κατ' ἐναντία ἀντιθε-

(1) Mon. f. 242 a, ζς.

(2) Mon. ἔφασκεν.

(3) Mon. f. 242 a, ξ θελοῦ.

(4) Mon. οὔτως.

(5) Sic Marc., Mon. αὐτὸ αὐτοῦ.

(6) Mon. χωρεῖς.

σιν διακρίνεσθαι ἀλλήλων φῆς, καὶ διὰ τοῦτο τὸν λέγον ἐμαρτηῆσθαι τὴν φάσκοντα, τὰ διακρινόμενα ἀντιθέζει τινὶ διακρίνεσθαι. Τίς γάρ, φῆς, κίβρου πρὸς ἐρυθρὸν ἀντιθεσίς ἐν τῷ χρώματι; Οὕτως εἰ τῶν Ἀριστοτέλους λόγων ἀνήκοος, οὐ ἐκ τῶν λόγων πολλαχοῦ συναγέσθαι δύναται τὰ τῶν ἐμμέσων ἐναντίων μέσα καὶ πρὸς ἄλληλα ἀντικειμενά πη καὶ οἷον ἐναντία εἶναι, τῇ θατέρου δηλαδὴ τῶν ἄκρων μᾶλλον τε καὶ ἤττον μετοχῇ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν μέσων ὡς ἐξ ἀντικειμένων τὰ γινόμενα γίνεσθαι. *Λευκὸν μὲν γάρ, φησὶν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Φυσικῶν, ἐξ οὗ λευκοῦ (1), καὶ τούτου οὐκ ἐκ παρτὸς, ἀλλ' ἐκ μέλανος καὶ τῶν μεταξῦ. Καὶ μουσικὸν οὐκ ἐκ μουσικοῦ, πλὴν οὐκ ἐκ παρτὸς, ἀλλ' ἐξ ἀμουσοῦ ἢ εἰ τι αὐτοῖς (2) ἐστὶ μεταξῦ. Καὶ αὖ συμπεραινόμενος, "Ἄπαν ἄν. φησὶ, γίνοιτο τὸ γινόμενον καὶ φθείροιτο τὸ φθειρόμενον, ἢ ἐξ ἐναντίων ἢ εἰς ἐναντία καὶ τὰ τούτων μεταξῦ· τὰ δὲ μεταξῦ ἐκ τῶν ἐναντίων ἐστὶν· οἷον χρώματα ἐκ λευκοῦ καὶ μέλανος. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῶν Φυσικῶν. Τὰς δ' εἰς τὸ μεταξῦ κινήσεις, φησὶν, ὅσοις τῶν ἐναντίων τί (3) ἐστὶ μεταξῦ, ὡς εἰς ἐναντία πως θετέον· ὡς ἐναντίῳ γὰρ χρῆται τῷ μεταξῦ ἢ κλήσις, ἐφ' ὅποτερα ἂν μεταβάλλοι (4), οἷον ἐκ φαιοῦ μὲν εἰς τὸ λευκὸν ὡς ἐκ μέλανος, καὶ ἐκ τοῦ λευκοῦ εἰς φαιὸν ὡς εἰς μέλαν, ἐκ δὲ μέλανος εἰς φαιὸν ὡς εἰς λευκὸν τὸ φαιὸν· τὸ γὰρ μέσον πρὸς ἑκάτερον λέγεται πως τῶν ἄκρων. Ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ (5) τῶν μετὰ τὰ φυσικά, Ἐπει δὲ, φησὶ, τῶν ἐναντίων ἐνδέχεται εἶναι τι μεταξῦ καὶ ἐπίων ἐστίν, ἀνάγκη ἐκ τῶν ἐναντίων εἶναι τὰ μεταξῦ. Τοῦτο δ' οὐκ ἐπὶ τῶν μέσων τῇ πρὸς τὰ ἄκρα παραβολῇ λέγεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ πρὸς ἄλληλα αὐτῶν συγκρίσει. Ἐπει γὰρ ἑκατέρου τῶν ἄκρων τὰ μέσα μετέχει, εἰ μὲν ἐπίσης αὐτῶν πάντα μετείχεν, οὐκ ἂν οὔτε πολλὰ ἦσαν, οὔτ' ἀλλήλων διήρηντο, ἀλλ' ἐνὶ τε πάντ' ἂν ἐκαλεῖτο ὀνόματι, ἔν τε πάντ' ἂν ἦσαν· νῦν δὲ τῷ μᾶλλον τε καὶ ἤττον τῶν ἄκρων μετέχειν πλείω τέ εἰσι καὶ πλείοσι καλοῦνται ὀνόμασι· μᾶλλον δὲ καὶ ἤττον τῶν ἄκρων μετέχοντα, ὥσπερ ἑκαστον αὐτῶν πρὸς ἑκάτερον τῶν ἄκρων ὡς ἐναντίον λέγεται, οὕτω καὶ πρὸς ἄλληλα ἐναντία τε καὶ ἀντικειμενά πη λέγεται, καὶ ταύτῃ ἀλλήλων διακρίνεσθαι. Καὶ διαβρόθηδον γὰρ ἐν τῷ τετάρτῳ (6) τῶν μετὰ φυσικά φησὶν Ἀριστοτέλης ἀντικεῖσθαι καὶ ταῦτα. "Ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἅμα παρῆναι τῷ ἀμφοῖν δεκτικῷ ἢ αὐτὰ ἢ ἐξ ὧν ἐστίν· ἐξ ὧν μὲν ἐστὶ λέγων τὰ ἄκρα, αὐτὰ δὲ τὰ μέσα δηλαδὴ τῶν ἄκρων. Εἰ οὖν μὴ δύναιτο τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον ὥσπερ φαιὸν καὶ λευκὸν ἢ λευκὸν καὶ μέλαν, οὕτως οὐδὲ κίβρον ἅμα καὶ ἐρυθρὸν εἶναι (τοῦτο γὰρ ἂν καὶ αὐτὸς φαίης), καὶ κίβρον ἄρα καὶ ἐρυθρὸν κατ'*

(1) Sic Arist.; Mon. οὐκ ἐκ λευκοῦ.

(2) Arist. ed. αὐτῶν.

(3) Ti deest in ed. Arist.

(4) Ed. μεταβάλλη.

(5) Cod. ἰώτα.

(6) Cod. δέλτα.

(a) Naturalis auscultationis, lib. 1, c. 5, § 3, f. 254 ed. eit.

(b) Ibi. l. § 7 ubi concludit: Quæcumque natura

*A cum superba elataque mente transis, neque hanc necessariam esse demonstrare tentas, quamvis id præstare non possis. Qua in re circa reliqua quæ ais, Cydonius jam ea contra Cabasilam refutavit, ac satis idonee. Ad illa igitur auditores transmittimus. Unum tamen hic in te demiror, quod quæ aliquorum contrariorum sunt media ab invicem distincta non secundum oppositionem, quæ est juxta contraria, ab invicem distingui asserit et idcirco erroneam eam esse rationem, quæ dicit, ea quæ distinguuntur oppositione aliqua distingui. Quænam enim, inquis, est oppositio subflavi ad rubrum in coloribus? Adeo es Aristotelis rationum ignarus, cujus ex libris multipliciter colligi potest, mediatorum contrariorum media etiam ab invicem aliquo modo opposita et quasi contraria esse, eo quod plus minusve participant de altero extremorum, atque propterea etiam ex mediis ut ex oppositis ea quæ sunt fieri. *Album enim, inquit in Physicorum primo, ex non albo, atque ex hoc non quovis, sed ex nigro vel ex interjectis coloribus. Musicum quoque fit ex non musico, nec tamen ex quovis, sed ex musicæ experte, aut si quid est his interjectum (a). Et rursus concludens ait: Quidquid fit ex contrariis fit, et quidquid interit, in contraria interit et in media his interjecta. Sed hæc media ex contrariis sunt, ut medii colores ex albo et nigro (b). Et libro quinto Physicorum dicit: Motus vero, qui ad interjectum medium fiunt, quibus scilicet contrariis aliquid est interjectum, tanquam in contraria quodammodo ponendi sunt; quoniam motus utitur eo quod est interjectum quasi contrario, in utramvis partem mutetur: ut puta ex fusco in album, quasi ex nigro; et ex albo in fuscum, quasi in nigrum; ex nigro autem in fuscum, quasi in album. Nam quod est medium, ad utrumque extremum quodammodo ut contrarium refertur (c). In decimo autem Metaphysicorum: Cum vero, inquit, contrariorum contingat aliquid medium esse et quorumdum sit, necesse est ex contrariis media esse (d). Hoc vero non solum dicitur de comparatione mediorum ad extrema, verum etiam si ad invicem et secum ipsa conferantur. Cum enim utriusque extremi media participant, si æqualiter eorum omnia participant, tunc neque multa forent neque ab invicem dividerentur, sed tum uno appellarentur cuncta nomine, tum unum cuncta essent. Nunc autem eo quod plus minusve extremorum participant, plura et sunt et pluribus appellantur nominibus; magis vero minusve de extremis participantia, sicut quodlibet eorum ad extremorum utrumque ut contrarium dicitur, ita et ad invicem contraria et opposita quodammodo**

sunt, aut sunt contraria aut ex contrariis.

(c) Lib. v, c. 5, § 7, p. 315.

(d) Arist. Metaphys., lib. ix, cap. 7, § 1, p. 58f.

predicantur, et hoc pacto ab invicem distinguuntur. D'serte enim *Metaphysicorum* libro quarto

dicuntur. D'serte enim *Metaphysicorum* libro quarto dicit Aristoteles opponi etiam ea, quæcumque susceptivo amborum non contingit simul adesse, aut ipsa aut ex quibus sunt (a). Ea ex quibus sunt vocat extrema; ipsa vero media extremorum. Si igitur idem suppositum non potest uti fuscum et album vel album et nigrum, ita neque subflavum simul et rubrum esse, quod et ipse sane dices, et subflavum itaque et rubrum secundum Aristotelem opponuntur, et sic tibi etiam hæc ratio excidit.

Tu autem ulterius progressus etiam oppositionem secundum relata ad aliquid in divinis repudias, et hoc duabus quibusdam rationibus, eisque valde infirmis et a proposita materia prorsus disitis. Primo enim putas, etiam in divinis personis paternitatem et filiationem posterius quid esse personalitate Patris et Filii, quemadmodum et in vobis; quod omnem impietatem transcendit. Neque noscis, quod cum in aliis idem sint Pater et Filius, paternitate et filiatione solum differunt et quod istæ proprietates solum constituunt eorumdem personas, non secundum Latinos solum, sed etiam secundum ipsos nostros orientalesque doctores; et plura diceremus verba ad hæc, nisi cunctis nota ea forent. Deinde dicis oppositionem relatorum ad aliquid inducere se invicem et idcirco copulare potius, non autem distinguere. Quod quanta inscientia dicatur, vel ipsi thrones dixerint, qui primis tabiis logicam gustarunt. Cum enim relata ad aliquid secundum plures modos dicantur, quædam etiam ut causa et causatum vel efficiens et effectum ad invicem dicuntur, quæ etiam se invicem inducunt (nam causa ad causatum dicitur et efficiens ad effectum et pater ad filium, et vice versa), distinguuntur tamen ab invicem nihilominus his ipsis. Aliud enim est causa et aliud causatum, aliud pater quam filius, aliud efficiens quam effectum. Verum ista utpote neque philosophiæ neque theologiæ propria abjiciantur. Quam vero distinctionem tu in divinis idoneam esse contendis cæteras reprobans, diversam videlicet ex Patre Filii ac Spiritus sancti progressionem, hanc idcirco idoneam esse scito, quia in se ipsa continet Spiritus sancti ex Filio vel per Filium processionem (b). Hoc enim est illud, quod dicitur, Filium per generationem, Spiritum per processionem ex Patre prodire, illum immediate ex Patre, hunc vero ex Patre per Filium procedere secundum Nyssenium Gregorium et alios, qui illum contigue ex primo, hunc vero per id quod contigue ex primo esse deprædicat. Quod et aliis multis tum orientalium tum occidentalium doctorum visum atque ab aliis ante nos demonstratum nobisque sæpenumero dictum in præsentia præterimus, ne eadem sæpius dicere cogamur.

EPHES. CAP. VIII (XXV).

Quemadmodum nihil conferunt Patri personæ ex ipso prodeuntes ad suam ipsorum existentiam (nam totum et perfectum ab illo habent esse),

(1) In Mon. 256 f. 300 b, est cap. 26.

(a) Ibid., lib. iv, c. 10, § 1, p. 522.

(b) Paschasius, De Spiritu sancto, I, 12, sine hesitatione ait: Si requiras quid inter nascentem

Σὺ δὲ προῦν καὶ τὴν κατὰ τὰ πρὸς τι ἀντίθεσιν ἐπὶ τῶν θεῶν ἀποδοκιμάζεις, καὶ τοῦτο δυσὶ τισὶ λόγοις, καὶ μάλ' ἀσθενέσι καὶ πάντῃ τοῦ προκειμένου ἀπεικοῦσαι. Πρῶτον μὲν γὰρ οἰεὶ κατὰ τῶν θεῶν προσώπων τὴν πατρότητα καὶ υἰότητα ὑστερογενέστερόν τι εἶναι τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὃν τρόπον καὶ ἐφ' ἡμῶν ὁ πᾶσαν ἀσέθειαν ὑπερλαύνει. Οὐδ' οἶδας, ὡς τᾶλλα ταυτὸ ὄντες ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, τῇ πατρότητι καὶ υἰότητι διαφέρουσι μόνον, καὶ ὡς αὗται αἱ ιδιότητες μόνον συνιστῶσι τὰ αὐτῶν πρόσωπα, οὐ κατὰ Δαίνους μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡμετέρους τε καὶ ἀνατολικοὺς διδασκάλους καὶ πολλοὺς ἄν εἰρήκαμεν λόγους πρὸς τοῦτα, εἰ μὴ πᾶσι γνώριμοι ἦσαν. Μετέπειτα φησὶ τὴν τῶν πρὸς τι ἀντίθεσιν συνεισάγειν ἀλλήλα, καὶ διὰ τοῦτο συναπτειν μᾶλλον, οὐ διακρίνειν ὁ πίστη; ἀμαθίας ἔχεται, κἂν καὶ οἱ ἄρτι λογικῆς ἡμμένοι φαίεν. Τῶν γὰρ πρὸς τι κατὰ πλείους τρόπους λεγομένων, καὶ τίνα ὡς αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἢ ποιοῦν τε καὶ ποιούμενον πρὸς ἀλλήλα λέγονται, ἀ καὶ συνεισάγει μὲν ἀλλήλα (τό τε γὰρ αἴτιον πρὸς τὸ αἰτιατὸν λέγεται, καὶ τὸ ποιοῦν πρὸς τὸ ποιούμενον, καὶ πατὴρ πρὸς υἱόν, καὶ τὸ ἀνάπαλιν), διακρίνονται μὲντοι ἀλλήλων τοῖς αὐτοῖς τούτοις οὐδὲν ἤττον. Ἄλλο γὰρ τὸ αἴτιον, καὶ ἄλλο τὸ αἰτιατὸν, καὶ ἄλλο πατὴρ υἱοῦ, καὶ ποιοῦν ποιούμενου. Ἄλλὰ τὰυτα μὲν ὡς μήτε φιλοσοφία μήτε θεολογία οικεῖα ἀπερρίψθω ἢ ἢν δ' αὐτὸς ἰκανῆν εἶναι διάκρισιν φησὶ ἐπὶ τῶν θεῶν, τὰ; ἄλλας ἀποδοκιμάζων, τὴν ἐκ Πατρὸς δηλονότι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος; διάφορον πρόδοον, ἰσθὶ διὰ τοῦτο ἰκανῆν εἶναι, διότι ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πρόδοον περιέχει. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ τὸν μὲν γεννητῶς, τὸ δ' ἐκπορευτῶς ἐκ Πατρὸς προῖναι, τὸ τὸν μὲν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον τὸν μὲν προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου εἶναι θεολογοῦντα. Ὁ καὶ ἄλλοις τε πολλοῖς τῶν τε ἀνατολικῶν τῶν τε δυτικῶν διδασκάλων δοκοῦν, καὶ μὴ ἄλλοις τε πρὸ ἡμῶν δεδαιγμένον καὶ ἡμῖν πολλᾶκις εἰρημένον ἐν τῷ πρῶτονι παρῖεν τῶν μὴ ταυτὰ λέγειν πολλᾶκις εἶνεκα.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Η' (ΚΕ') (1).

Ὅσπερ οὐδὲν συντελεῖ τῷ Πατρὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ προῖντα πρόσωπα θεῖα πρὸς τὴν ἑαυτῶν ὑπαρξιν (ὄλον γὰρ ἀπ' ἐκείνου καὶ ἐντελὲς ἔχει τὸ εἶναι), κατὰ τὸν

et procedentem distel, evidenter hoc interest, quia iste ex uno nascitur, ille ex utroque progreditur.

αὐτὸν τρόπον οὐδὲ πρὸς τὴν ἀλλήλων ὑπαρξιν οὐδὲν αὐτῷ συντελέσει. Οὕτ' ἄρα τῷ Πατρὶ συναίτιον εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδ' ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολήν· πλήρης γάρ ἡ γεννητικὴ καὶ προβλητικὴ ἐνέργεια καὶ μία παρ' ἐνὸς ἑκατέρου πρὸς τὴν ἐνὸς ὑπαρξιν.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Διὰ τί δὲ, εἰ μὴ πρὸς τὴν ἑαυτῶν ὑπαρξιν συντελεῖ τι τῷ Πατρὶ (1) τὰ θεῖα πρόσωπα, οὐδὲ πρὸς τὴν θατέρου θάτερον αὐτῶν συντελέσει; Πόθεν ἡ τοῦ λόγου αὐτῆ ἀνάγκη ἐπιτεταί; Καινὴ τις αὐτῆ καὶ θεολογία καὶ φιλοσοφία ἐστίν, ὡς εἰ τι ἑαυτοῦ μὴ εἶη αἰτιον, οὐδ' ἄλλου αἰτιον ἐστίν. Ἄλλ', ὡ τὰν, ἑαυτοῦ μὲν εἶναι τι αἰτιον καὶ ταυτὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν εἶναι πρὸς τὸ αὐτὸ πάντῃ ἀδύνατον, ἄλλων δὲ τινων αἰτιον εἶναι, καὶ μάλα συμβαῖνον (2), ἂν τε τῶν συνωνύμων, ἂν τε τῶν ὁμωνύμων προαγόντων ἢ τὸ παράγον. Πόθεν οὖν ἐκ τοῦ πάντῃ ἀδυνάτου τὸ μάλιστα δυνατὸν ἀναιρεῖς, καὶ τοῦ μηδὲ μὴ ὄντος τὸ ὄν τε καὶ γινόμενον ὁσημέραι; Ἄλλ' μὴ πάντῃ τῶν ὄντων φύσιν ἀγνοοῦντων ἢ ταῦτα. Ὁ γὰρ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ τῷ μὲν ἑαυτοῦ εἶναι οὐδὲν συμβαλεῖται· οὐ δύναται γὰρ ἑαυτοῦ αἰτιος εἶναι· τῷ δὲ τοῦ Πνεύματος καὶ μάλα· οὐχ ὅτι ἀτελής; ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς προβολῆ τοῦ Πνεύματος, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ δεομένη (ἀπαγε τῶν σωματικῶν τούτων καὶ παχέων ἐννοιῶν), ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ ἐκ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γενᾶσθαι πάντα τὰ φυσικὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν ἀγαθὰ καὶ τοῦτο μετὰ πάντων ἔσχε τῶν ἄλλων, τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὅπερ ἔσχε ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ ἀντικείμενον ἦν. Προβάλλει δὲ οὐ πρότερον ὁ Πατήρ, εἶτα ὁ Υἱὸς, οὐδ' ἄλλη καὶ ἄλλη προβολῆ, οὐδ' ἄλλο (3) καὶ ἄλλο, οὐδ' ἄλλως (4) καὶ ἄλλως, ἀλλ' ἅμα καὶ τῇ αὐτῇ καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως· διὸ καὶ μία καὶ ἡ αὐτῆ καὶ πλήρης ἡ παρ' ἑκατέρου προβλητικὴ ἐνέργεια οὐδὲν ἕτερον ἢ ἡ παρὰ Πατρὸς μόνου.

eodem modo. Idcirco et una eademque atque completa est productiva operatio ab utroque nihil minus, quam ea, quæ foret a Patre solo.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Θ' (ΚΓ') (5).

Ἄσπερ τὸ ἐνεργοῦν ὠρισμένως ὠρισμένην εἰσάγει καὶ τὴν ἐνέργειαν, οὕτως καὶ ἡ ὠρισμένη ἐνέργεια πρὸς ὠρισμένον (6) τὸ ἐνεργοῦν ἀναφέρεται. Εἰ τοίνυν τὸ γεννᾶν ὁμοῦ καὶ προβάλλειν ἐνὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ὠρισμένη ἐνέργεια, τὸ δὲ προβάλλειν μόνον, οὐ μὴν καὶ γεννᾶν, ἐνὸς ἐστὶ προβολῆς ὠρισμένη ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κατὰ τοὺς Λατίνους, τὸ δὲ γενᾶσθαι τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ὠρισμένη ἐνέργεια, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τέσσαρα ἐστὶν τὰ ὠρισμένως ἐνεργούντα ἐν τοῖς θεῖοις προσώποις·

(1) Τῷ Πατρὶ omitt. Mon. 27 f. 244 a et Marc. f. 80, b; in posteriori tamen alia manus adjecit, et cum Marci verba hic repetantur, ponendum sane est.

(2) Marc. συμβαίνει.

A secundum eundem modum neque ad suam ipso- rum existentiam vicissim aliquid ipsi conferent, ita ut altera alteram producat. Neque igitur Patri ad Filii generationem concausa est Spiritus sanctus, neque Filius Patri ad Spiritus sancti productionem. Plena enim est generativa et productiva operatio et una ab uno utraque ad unius existentiam.

SAPIENTIS NICÆNI.

Cur autem, si nihil ad suam existentiam conferunt Patri divinæ personæ, neque altera earum ad alterius existentiam aliquid conferat? Unde ista consequitur rationis necessitas? Nova hæc theologia et philosophia est, quod si quid non sit sui ipsius causa, neque alterius causa esse possit. Sed heus tu, sui ipsius quidem aliquid esse causam atque idem ad idem causam et causatum esse prorsus est impossibile, aliorum vero quorundam esse causam possibile et revera contingens est, sive eorum quæ univoce sive eorum quæ æquivoce producunt sit producens. Unde igitur ex omnino impossibili id quod quam maxime possibile est, e medio tollis, atque ex eo quod nusquam est id quod est et fere quotidie evenit? Sed hæc omnino naturam rerum ignorantium esse videntur. Nam Filius et Verbum Dei ad sui ipsius existentiam nihil conferet, quia sui ipsius esse causa nequit, ad existentiam autem Spiritus sancti vel maxime; non quia imperfecta Spiritus sancti ex Patre emissio atque propterea etiam emissionem ex Filio indiga (apage cum corporalibus et crassioribus hisce cogitationibus), sed quia Filius dum ex Patre generatur, omnia naturalia Patris bona nactus, etiam hoc cura cæteris omnibus habuit, quod etiam ex ipso vel per ipsum ex Patre procedit Spiritus sanctus; quod habuisset etiam Spiritus, nisi rationi ipsius esset oppositum. Emittit vero non prius Pater, deinde Filius, neque alia et alia emissionem, neque aliud et aliud, neque alio et alio modo, sed simul et eadem emissionem et idem et completa est productiva operatio ab utroque nihil

EPHES. CAP. IX (XXVI).

Sicut id quod operatur definito modo definitam etiam inducit operationem, ita quoque definita operatio ad definitum aliquid operans refertur. Si igitur generare simul et producere unius Patris est definita operatio, producere vero solum, non etiam generare, unius productoris est definita operatio Patris et Filii secundum Latinos, generatio autem Filii (passiva) rursus definita operatio, item Spiritus sancti processio: quatuor erunt definite operantia in divinis personis: unus Pater,

(3) Mon. 27, f. 244 a, ἄλλη.

(4) Mon. idem, ἄλλος.

(5) In Monac. 256, f. 301 a, est cap. 27.

(6) Mon. 27, f. 244 b, ὠρισμένην.

unus productor, qui diversi ab invicem sunt numero, unus Filius et unus Spiritus sanctus. Quatuor autem definite separateque atque diverso modo operantia quid aliud nisi quaternitatem personarum loco Trinitatis inducunt? Frustra ergo Latini jactant fidem in sanctam Trinitatem, cum ita eam propriis placitis injuria afficiant.

SAPIENTIS NICÆNI.

Quantum temet, o homo, fallaciis fallis! Primo quidem his Filium accipiens, tum productorem tum Filium eum appellans, bis vero etiam producere, atque separatum a Patre Filium existimans, exindeque concludens quaternitatem loco Trinitatis in deitate, cum secundum tuam sapientiam quinarium inducere oporteat. Deinde et generari et produci operationem nominans, quamvis grammatica disciplina, in qua frustra, ut video, ipse versatus es, sanciat, eorum quæ passiva forma efferuntur plura passionem significare, qualia quoque esse generari et produci nemo negabit. Verum scito et tu et qui hisce tuis rationibus animum intendunt, quod Pater cum sit ingenitus et a nullo habeat esse, persona divina in Trinitate et existens et subsistens generandi operatione definita et separata subsistentiam dat Filio, cum ipso vero vel per ipsum producit Spiritum spirandi operatione definita, atque una eademque. Atque sic nobis Trinitas servatur adorata et prout dignum est a nobis honorata, a te autem ob ignorantiam, non enim dixerim malitiam, vel maxime injuriis affecta.

EPIHES. CAP. X (XXVII).

Deitatis principium vel hypostaseon est proprium Patris et Filii secundum Latinos vel eorum naturæ vel operationis. Si igitur hypostaseon est proprium, quomodo non duo erunt principia, cum duæ quoque sint hypostases, quemadmodum et principiatum, quod duabus hypostasibus convenit duo etiam principia omnino inducit? Si vero proprium est naturæ eorum, æquale prorsus cum ea erit et non ultra extendentur, Spiritus enim non est principium. Si quid ergo Patris et Filii natura, hoc erit deitatis principium; et si quid deitatis principium, hoc Patris et Filii natura erit. Alienus ergo est Spiritus sanctus a natura Patris et Filii, quemadmodum et a principii ratione alienus est; et adhuc Latini Macedonium vituperant? Si vero operationis ejusdam est proprium, inquirendum, utrum una ea numero sit, an duæ. Ac si quidem duæ sunt, duo rursus necessario erunt principia; si vero una, quærendum est rursus, utrum personalis ea sit an naturalis. Si naturalis, tunc Spiritus a naturali aliqua operatione alienus erit, atque exinde etiam a natura; si autem personalis, ad unam personam definite

(1) Mon. 256, f. 301 a, est cap. 28.

(2) Τὸ ἅγιον omitt. M. 256.

(3) M. 256. Μακεδονίη.

εἶ; Πατὴρ, εἷς προβολεὺς, ἕτεροι ἀλλήλων τῶ ἀριθμῷ ὄντες, εἷς Υἱὸς καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον· τέτταρα δὲ ὠρισμένως καὶ διαφόρως ἐνεργούonta τί ἄλλο ἢ τετράδα προσώπων ἀντὶ Τριάδος εἰσάγει; Μάτην ἄρα Λατῖνοι τὴν εἰς Τριάδα πίστιν αὐχοῦσιν, οὕτως αὐτὴν τοῖς οἰκειοῖς δόγμασι καθυβρίζοντες.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ὅσα σαυτὸν, ἄνθρωπε, κατασοφίῃ! Πρῶτα μὲν δις τὸν Υἱὸν λαμβάνων, προβολέα τε αὐτὸν καὶ Υἱὸν ὀνομάζων, δις δὲ καὶ τὸ προβάλλειν καὶ ἀπεισοῖνισμένον τοῦ Πατρὸς οἰόμενος; τὴν Υἱὸν, κἀνεῦθεν συμπεραίνων τετράδα ἀντὶ Τριάδος ἐν τῇ θεότητι, δέον πεντάδα κατὰ τὴν σὴν σοφίαν εἰσάγειν. Ἐπειτα τὸ γεννᾶσθαι καὶ προβάλλεσθαι ἐνεργεῖαν ὀνομάζων, καίτοι τῆς ἐν ἧ σαυτὸν (μάτην, ὡς ὀρῶ) κατατέριφας γραμματικῆς τῶν παθητικῶν ἐκπερομένων τὰ πλείω πάθος σημαίνειν κανονιζούσης, ὅσα εἶναι καὶ τὸ γεννᾶσθαι καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι οὐδὲς ἀντερεῖ. Ἄλλ' ἴσθι σὺ τε καὶ οἱ τοῖς σοῖς τούτοις δὴ προσέχοντες λόγοις, ὡς ὁ Πατὴρ ἀγέννητος ὢν καὶ παρ' οὐδενὸς ἔχων τὸ εἶναι, πρόσωπόν τε θεῖον ἐν τῇ Τριάδι καὶ ὢν καὶ ὕφεστώς, τῇ μὲν τοῦ γεννᾶν ὠρισμένη ἐνεργείᾳ ὠρίσθησι τὸν Υἱὸν, σὺν αὐτῷ δὲ ἢ δι' αὐτοῦ προάγει τὸ Πνεῦμα ὠρισμένη μίᾳ τε καὶ τῇ αὐτῇ τοῦ προβάλλειν ἐνεργείᾳ. Καὶ οὕτως ἡμῖν ἡ Τριάς περισώζεται προσκυνουμένη τε καὶ ἀξίως ὑφ' ἡμῶν τιμωμένη, ὑπὸ σοῦ δὲ δι' ἄγνοιαν, οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι μοχθηρίαν, καὶ μάλα ὑβρίζουμένη.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ι' (ΚΖ) (Γ).

Τὸ τῆς θεότητος αἴτιον ἢ τῶν ὑποστάσεων ἔστιν ἴδιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τοὺς Λατίνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἔστιν ἴδιον, πῶς οὐ δύο τὰ αἴτια (δύο γὰρ καὶ αἱ ὑποστάσεις)· καθάπερ καὶ τὸ αἰτιατὸν δὲσι προσὶν ὑποστάσεις δύο καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως εἰσάγει; Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἔξιστάει πάντως αὐτῇ καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἔσται· τὸ γὰρ Πνεῦμα οὐκ ἔστιν αἴτιον. Ἐἴ τι ἄρα Πατὴρ καὶ Υἱοῦ φύσις, τοῦτο θεότητος αἴτιον· καὶ εἴ τι θεότητος αἴτιον, τοῦτο Πατὴρ καὶ Υἱοῦ φύσις· ἀλλότριον ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (2) τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ φύσεως, ὡς περ καὶ τοῦ αἰτίου ἀλλότριον· καὶ εἰ Μακεδόνιον (3) οἱ Λατῖνοι μέμφονται; Εἰ δὲ ἐνεργείας τινός, ζητητέον, εἰ μία τῶ ἀριθμῷ ἔστιν αὕτη, ἢ δύο. Καὶ εἰ μὲν δύο, δύο πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἔσται τὰ αἴτια· εἰ δὲ μία, ζητητέον (4) αὕτις, εἰ προσωπικὴ ἔστιν αὕτη ἢ φυσικὴ. Καὶ εἰ μὲν φυσικὴ, φυσικῆς τινος ἐνεργείας ἔσται τὸ Πνεῦμα ἀλλότριον, κἀνεῦθεν δὴ καὶ τῆς φύσεως. Εἰ δὲ προσωπικὴ, πρὸς ἔν προσωπικὸν ὠρισμένως; ὀνευχθήσεται· μία γὰρ τῶ ἀριθμῷ προσωπικῆ ἐνεργεία πάσαις ἀνάγκαι; ἐνός ἔσται προσώπου πρὸς ἔν ἐνεργήματα τείνουσα. Μάτην ἄρα Λατῖνοι

(4) M. 27 f. 245 a omitt. verba εἰ μία τῶ — ζητητέον; homoioteleuton exemplaris in voce ζητητέον in causa esse videtur.

την μίαν τῶ ἀριθμῶ προβλητικῆν ἐνέργειαν τε καὶ ἁ
ιδιότητα τῶ Πατρὶ καὶ τῶ Υἱῶ διδόναι (1).
frustra ergo Latini unam numero
Filioque tribuunt (a).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Οὗτος ἀνὴρ ὑπὸ τοῦ μὴ ἔχειν μὲν ὃ τι εἶποι, βού-
λεσθαι δὲ πολλὰ λέγειν καὶ τούτω τοὺς ἀμαθεῖς
καταπλήττειν, οἳ ἐν τῶ πολλὰ συνείρειν ἀκαίρως
τὴν σοφίαν ὀρίζονται, τὰ αὐτὰ λέγει πολλάκις ἢ
ῥήμασιν ἄλλοις ἢ καὶ τινα μικρὰ μεταλλάττων, ὡς
δοκεῖν τοῖς ἀκούουσιν ἄλλα τινα νεώτερα λέγειν,
καίτοι ταυτὰ λέγων καὶ τῶ ὄντι ἀδολεσχῶν· ἴσως δὲ
καὶ αὐτὸς οὕτως ὑπ' ἀμαθίας ἔσται. Ἄλλ' ἡμεῖς
κατὰ τοῦ πρώτου τῶν αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων ἐνι-
στάμενοι, ὅπου ταυτὰ πλαύτερον λέγει, ἱκανῶς
ταυτὰ τε κάκεινα διελευσάμεθα, κάκει τὸν ἀκρατῆν
παραπέμπομεν. Οὐ γὰρ ἐπαινετὸν πρὸς ἀκαίρην
ἔσθην λόγων καὶ αὐτοὺς μῆκος ἀντιπαρτελεῖν μά-
ταιον λόγων. Τοῦτο δὲ ὑπομνήσομεν τοὺς φιλομα-
θεῖς μόνον, ὡς πῶν ποιοῦν ποιεῖ μὲν ἢ τόδε τι καὶ
ἄτομον, ποιεῖ δ' ὅμως κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἢ τέ-
χνην· διὸ καὶ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν προάγειν μὲν
ἢ ὑποστάσεις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προάγειν δὲ κατὰ
τὴν θεῖαν αὐτῶν φύσιν, κοινήν τε καὶ μίαν καὶ
τὴν αὐτὴν τάριθμῶ οὖσαν ἀφοῖν καὶ ὑρεστηκυῖαν
ἐν αὐτοῖς· οὕτε δὲ τὴν φύσιν μόνον οὕτε τὰ πρόσω-
πα μόνον αἵτια· τῆς τοῦ Πνεύματος εἶναι προέ-
δου. Καὶ ἐπειδὴ ἐν αὐτοῖς ἡ φύσις οὐχ ὡς ἐν ἡμῖν
τοῖς ἀνθρώποις ἄλλη καὶ ἄλλη ἐστὶ τάριθμῶ, οὐδὲ
μὴ ὑρεστηκυῖα ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ
καὶ τάριθμῶ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῶ καὶ ὑρεστηκυῖα, ὡς
εἴρηται, διὰ τοῦτο καὶ μία ἀμφω εἰσὶν ἀρχὴ ἐνέρ-
γησις μία δυοῖν, ἢ εἰσὶν ἓν. Οὕτως αὐτῶ τό τε ἐνὸς δεῖν
εἶναι προσώπου ἐνέργειαν τὴν προβλητικὴν δύναμιν,
εἴ γε αὐτὴν προσωπικὴν θεῖην μὲν, ἢ τε διαρχία εἰς
τὸ μὴδὲν ἀπιούσα γέγονεν ἀφαντος· καὶ τὸ ἀντιστρέ-
φειν τε καὶ ἐξισάζειν τὴν φύσιν τε καὶ τὰ αἰτιον
ποιεῖ οὐδὲν πρὸς ὃ βούλεται, τοῦ Πνεύματος μὴ
δυναμένου καὶ ἑαυτὸ προάγειν, κἄν καὶ φυσικὴ ἐνέρ-
γησις ἢ τὸ προβάλλειν, καὶ τῆς αὐτῆς ἢ καὶ αὐτὸ
φύσεως ὡσπερ οὖν καὶ ἐστὶ.

turam tum principium nihil facit ad ipsius intentum, cum Spiritus seipsum nequeat producere,
quamvis et producere naturalis foret operatio et ejusdem esset et ipsum naturæ, sicuti quoque
revera est.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΑ' (ΚΗ') (2).

Ἡ μία τῶ ἀριθμῶ καὶ ἀπλῆ ἐνέργεια καὶ πρὸς
ἐν ἐνέργημα τείνουσα καὶ πρὸς ἓν ἀριθμῶ τὸ ἐν-
εργεῖν ἀναφέρεται. Ἔστω τὸ ενεργεῖν ἐφ' οὗ Α, τὸ

(1) M. 256, 301 hanc in margine ponit no-
tam: Τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῶ πέμπτῳ τῆς
φυσικῆς ἀκροάσεως ῥητῶς ἀποφαίνεται· λέγει γάρ·
Μία ἀριθμῶ ἐνέργεια ἐνὸς ἀριθμῶ. Καὶ ἐτι ἐν τῶ
ἐντίμῳ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου· Μία κίνησις ἢ ὑφ'

(a) Nota marginalis: Hoc etiam Aristoteles li-
bro quinto Naturalis auscultationis enuntiat. Ait
enim (Natur. auscult. l. v, cap. 4, § 8, p. 313):
Unus numero, aclus est (habitus) unius numero. Et in
nono ejusdem operis (ibid. l. vii, c. 6, § 5, p. 354):
Unus motus est qui est (vel si est, cum pro ἡ edita

referetur. Una enim numero personalis operatio
omni necessitate unius erit personæ ad unum ef-
fectum tendens. Frustra ergo Latini unam numero
producentij operationem ac proprietatem Patri

ΝΙΚΑΕΝΙ.

Iste vir eo quod non habet quod dicat, vult vero
multa dicere atque eo stupore percessere imperi-
tos, qui dum multa intempestive congesta coacer-
vataque vident in eo sapientiam statuunt, eadem
sæpius dicit vel aliis verbis vel etiam parva aliqua
commutans, ut audientibus alia quædam ac magis
nova dicere videatur, licet eadem dicens et revera
nugaciter garriens; fortasse vero et ipse id ex in-
scitia credit. Verum nos contra primum argumen-
torum ab ipso prolatorum insistentes, ubi eadem
diffusius exponit, sufficienter tum hæc tum illa
dissolvimus, atque illic auditorem remittimus.
Neque enim laudabile foret contra intempestivum
rationum agmen et ipsos nos inane pondus lon-
gamque seriem rationum opponere. Id vero in
memoriam duntaxat dicendi cupidis revocamus,
quod omne agens agit in quantum est hoc aliquid
et individuum, agit tamen secundum sui ipsius
naturam vel artem, idcirco etiam Patrem et Filium
producere quidem quatenus hypostases Spiritum
sanctum, producere vero secundum divinam ipso-
rum naturam, communem et unam eandemque
numero amborum atque in ipsis subsistentem;
neque naturam solum neque solum personas prin-
cipia esse progressionis Spiritus sancti. Et quo-
niam in ipsis natura non ut in nobis hominibus
alia atque alia numero est, neque ita in ipsis sub-
sistens, verum et una eademque numero in Patre
ac Filio est et subsistit, sicuti dictum est, propterea
etiam ambo unum principium sunt et una
duorum operatio quatenus sunt unum. Tali pacto
ipsi tum id quod unius personæ operatio debeat
esse productiva virtus, siquidem personalem eum
ponere velimus, tum et principiorum dualitas in
nihilum abibunt et prorsus evanescent; atque
etiam, quod asserit, converti et exæquare tum na-

D

EPHES. CAP. XI (XXVIII).

Una numero et simplex operatio atque ad unum
tendens effectum etiam ad unum numero operans
seu agens refertur. Sit agens ubi A, id ad quod

ἐνὸς τε τοῦ κινουμένου καὶ ἐνὸς τοῦ κινουμένου·
εἰ γὰρ τι ἄλλο καὶ ἄλλο κινήσει, οὐ συνεχῆς ἢ
δλη κίνησις.

(2) In Mon. 256, f. 301 a est cap. 29.

habeant et) ab uno movente et unius quod moveatur;
si quam enim rem aliud atque aliud moveat, lotus
motus non est continuus. Videtur hæc adnotatio ad
sequens Marci caput potius referenda, ad quod
revera legitur in cod. Monac. 27, f. 246 a, in fine
uagiana.

operatio ubi G, intermedia vero inter hæc operatio una numero, videlicet AG; ac etiam agens A unum esse numero. Sed sint duo AB; B autem vel pars est ipsius A, vel extra ipsum positum. Si igitur ipsius pars, non aliquid præter ipsum est, sed unum cum ipso, et sic rursum totum erit unum numero. Si vero seorsim et extra illud situm est, primo sit positum ab infra, operatio vero ipsius A ad G vel æquabilis et continua est, vel inæquabilis (a). Si æquabilis et continua, cum una numero sit, manifestum est, nihil ei collaturum esse B, quod intermedium positum est, sed B aut nihil acturum aut non acturum ad G, sicut agit A. Si vero inæquabilis est, liquet, quod moram quamdam suscipiet secundum B et seipsa fortior erit, sicut fluvius aliquis, qui aliud flumen in se recipit. Hoc vero non est unius operationis ac continuæ proprium. Nam irruptio quædam et incursus quidam intermedium fiet operationis, quæ est a B, et sic duplex operatio erit, et non simplex. Eadem vero evenient, si supra A positum est B, sed ponatur ex obliquo tou A; manifestum hic multo magis est; duas esse operationes, alteram quidem eam, quæ est ab A ad G, alteram vero eam, quæ est a B ad idem G. Impossibile est ergo, unam numero operationem ad duo agentia relationem habere, quemadmodum impossibile unius lineæ ex alterutra parte duos esse terminos. Igitur uno numero operatio ad unum numero agens refertur. Esto agens A, Pater et productor; id ad quod operatio G, Spiritus sancti subsistentia, intermedia vero inter hæc productiva una et simplex atque sempiterna operatio, B vero sit Filius. Ad unum ergo Patrem, et non ad Filium refertur productiva sancti Spiritus operatio, quæ una ac personalis est.

NICÆNI.

Subit me risus, isque vehemens, quando te video demonstrationibus ex litteris et lincis petitis de iis quæ mentis aciem transcendunt quasi ratiocinantem et ea quæ sunt supra omnem rationem geometricis necessitatibus comprehendere conantem, et quando nulla tibi præsto est ratio, Ecclesiæ syllogismos, quasi eis uti sit nefas, clare pro-

(a) De his vide Aristot. Phys. auscult. l. v, c. 4, §§ 13 seq. p. 314.

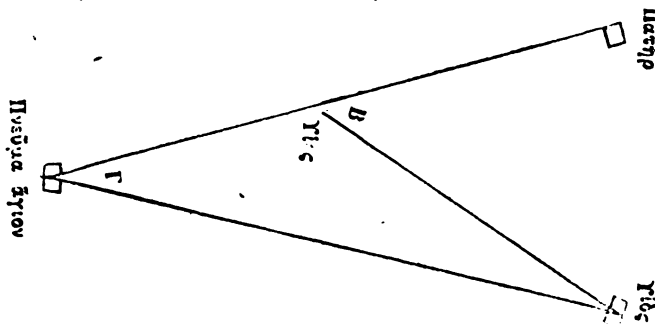
(1) Mon. 27, f. 246 a : η.

πρὸς δ ἡ ἐνέργεια ἐφ' οὗ Γ, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἐνέργεια μία τῷ ἀριθμῷ ἢ ΑΓ· λέγω ὅτι καὶ τὸ ἐνεργούν Α ἐν ἑσιν ἀριθμῷ. Μὴ γὰρ ἀλλ' ἔστω δύο τὰ ΑΒ, τὸ δὲ Β ἤτοι μέρος ἐστὶν αὐτοῦ τοῦ Α ἢ χωρὶς αὐτοῦ κείμενον. Εἰ μὲν οὖν μέρος ἐστὶν αὐτοῦ, οὐκ ἄλλο παρ' αὐτὸ ἐστὶν, ἀλλ' ἐν μετ' αὐτοῦ, καὶ οὕτω πάλιν ἔσται τὸ ὅλον ἐν ἀριθμῷ. Εἰ δὲ χωρὶς αὐτοῦ κεῖται, κείσθω κίτθωθεν πρῶτον· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ Α πρὸς τὸ Γ ἐνέργεια ἤτοι ὁμαλὴ καὶ συνεχῆς ἐστὶν ἢ ἀνώμαλος. Εἰ μὲν οὖν ὁμαλὴ καὶ συνεχῆς ἐστὶ μία τῷ ἀριθμῷ οὖσα, δῆλον ὅτι οὐδὲν αὐτῇ συμβαλεῖται τὸ Β μεταξὺ κείμενον, ἀλλ' ἤτοι οὐκ ἐνεργήσει ἢ οὐ πρὸς τὸ Γ, καθάπερ τὸ Α. Εἰ δ' ἀνώμαλος ἐστὶ, δῆλον, ὅτι ἐπίστασιν τινα δέξεται κατὰ τὸ Β, καὶ σφοδρωτέρα ἐκτεῆς ἔσται καθάπερ τις ποταμὸς προσλαμβάνων ἑτερον ρεῦμα. Τοῦτο δ' οὐκ ἐστὶ μίξις ἐνεργείας· καὶ συνεχοῦς ἴδιον· διακοπὴ γάρ τις μεταξὺ γενήσεται καὶ συμβολὴ τῆς ἀπὸ τοῦ Β ἐνεργείας, καὶ οὕτω διπλῆ ἡ ἐνέργεια ἔσται, καὶ οὐκ ἀπλῆ, οὐδὲ μία. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ εἰ (1) ἄνω τοῦ Α τὸ Β κεῖται, συμβήσεται. Ἀλλὰ δὴ κείσθω ἐκ πλαγίου τοῦ Α δῆλον δὲ ἐνταῦθα πολλῶ μᾶλλον, ὅτι δύο εἰσὶν αἱ ἐνεργεῖαι, μία μὲν ἢ ἀπὸ τοῦ Α πρὸς τὸ Γ, ἑτέρα δὲ ἢ ἀπὸ τοῦ Β πρὸς τὸ αὐτὸ Γ. Ἀδύνατον ἄρα μίαν τῷ ἀριθμῷ ἐνέργειαν πρὸς δύο τὰ ἐνεργούντα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν, καθάπερ ἀδύνατον μίξις γραμμῆς ἐκ θατέρου μέρους δύο τὰ κέρατα εἶναι. Μία ἄρα τῷ ἀριθμῷ ἐνέργεια πρὸς ἐν ἀριθμῷ τὸ ἐνεργούν ἀναφέρεται. Ἔστω τὸ ἐνεργούν Α, Πατήρ τε καὶ προβολεύς, τὸ πρὸς δ ἡ ἐνέργεια Γ, ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπαρξίς· μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἡ προβλητική τοῦ Πνεύματος μία καὶ ἀπλῆς καὶ ἀίδιος ἐνέργεια· τὸ Β δὲ ὁ Υἱός. Πρὸς μόνον ἄρα τὸν Πατέρα καὶ οὐ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται ἡ προβλητικὴ τοῦ Πνεύματος μία προσωπικὴ ἐνέργεια (2).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ἐπεισὶ μοι καὶ σφόδρα γελᾶν, ὅταν σὲ καὶ γεωμετρικαῖς ἀποδείξεις ὀρῶ περὶ τῶν ὑπὲρ νοῦν οἰοεὶ συλλογιζόμενον, καὶ τὰ ὑπὲρ πάντα λόγον γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις περιλαμβάνειν πειρώμενον, καὶ ὅταν μὲν μηδενὸς εὐπορίας λόγου, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ συλλογισμοῦ ὡς δὴ οὐ θεμιτὸν ἴδω αὐτοῖς χρῆσθαι λαμπρῶς ἐξορίζοντα· ὅταν δὲ μικρὰς τινας ἐπιλαμβάνῃ ἀφορμῆς, μεγάλα φρονούντα ἐπὶ τῷ

(2) In margine hæc reperitur figura :

συλλογίζεσθαι. Ἴνα δὲ εἰδῆς, ὡς οὔτε ἡ ἐκ πλαγίου A σοι οὔτε ἡ ἄνω οὔτε ἡ κάτω τοῦ δευτέρου ποιῶντος θέσις οὐδὲν πρὸς τὸν προκαίμενον λόγον, ἀλλὰ πάντα μάταιά τε καὶ σωματικά ἐστι καὶ διανοίας μηδὲ μὴ τὴν αἰσθησιν ὑπερβαινούσης φαντάσματα, φαινόμεναι, καὶ καὶ πάλαι εἰρήκαμεν, ὡς μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τοῦ προβάλλειν ἐστὶν ἐνέργεια, καὶ εἷς εἰσι προβολεὺς ἄμφω καὶ ἐν ἀριθμῷ ἐνεργοῦν, εἰ τις θηλαδὴ τὴν φύσιν αὐτὴν ὄρφη, καθ' ἣν ἄμφω ἐνεργοῦσι, τὴν αὐτὴν καὶ μίαν ἀριθμῷ καὶ ὑπεστηκυῖαν ἐν ἀμφοῖν οὖσαν. Τὰ γὰρ καὶ δύο πρόσωπα εἶναι, καὶ δύο τοὺς προβάλλοντας ἢ ὑποστάσεις, οὐδὲν τῷ λόγῳ λυμαινεται· οὔτε διαρχία διὰ τοῦτο εἰσάγεται, οὔτε ἐνέργεια δύο, ἕως ἂν ἡ φύσις, καθ' ἣν ἄμφω προβάλλουσι, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ καὶ ὑπεστηκυῖα ἢ ἐν ἀμφοῖν, ὡς εἴρηται. Οὐ μέντοι διὰ B τοῦτο καὶ τὸ Πνεῦμα ἢ ἑαυτὸ προβάλλειν ἀνάγκη διὰ τὸ κατὰ τὴν κοινὴν προβάλλεσθαι φύσιν, ἢ ἄλλης φύσεως εἶναι μὴ ἑαυτὸ προβάλλον (1). τὸ μὲν δὲ τὸ μὴ δύνασθαι καὶ προβάλλειν καὶ προβάλλεσθαι, τὸ δὲ οὔτε οὐδὲ τὸν Υἱὸν ἄλλης φύσεως εἶναι φησὶς εἶναι ἢ ὁ Πατὴρ, καίτοι γε κατὰ τὴν κοινὴν μὲν φύσιν γεννώμενον, οὐ μέντοι γε ἑαυτὸν γεννῶντα. Ἡ τε οὖν τοῦ προβάλλειν Πατὴρ τε καὶ Υἱοῦ ἐνέργεια μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ, καὶ οὐχ ἤτιον μὲν ἐκ Πατρὸς μόνου, μείζων δὲ ἡ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὔτε μέρος ἡ ἐξ Υἱοῦ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ τὸ ἀνάκαλιν, οὔτε ἀνώμαλος πρότερόν τε καὶ ὑστερόν, ἀλλ' ὁμαλὴ καὶ συνεχὴς, ἐπὶ μὴδὲ πρότερόν τε καὶ ὑστερόν ἐστὶν ἐν αὐτῇ, οὐδ' ἐπίστασιν C καὶ ἀνεσιν ἐπιδεχομένη· ὁ τε σὸς τῶν λόγων ἐσμός οὐδὲν οὐδ' ἐνταῦθα παραινεί.

sed æquabilis et continua; cum vero neque prius quidquam et posterius in ipsa sit, neque remissionem et repressionem aliquam suscipit, atque tuum rationum examen neque hic aliquid prorsus concludit.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΒ' (ΚΘ') (2).

Τὸ ἐκ Πατρὸς εἶναι κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπέδωκεν (3). Εἰ δὲ ὁ μὲν Υἱὸς ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ μηδένα ἕτερον αἰτίον ἔχων, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐκ ἀμέσως, ἀλλὰ συναίτιον ἐκ τοῦ τὸν Υἱὸν ἔχον, οὐκέτι κοινὸν αὐτοῖς ἐστὶ τὸ ἐκ Πατρὸς, οὐ μὴ ἐπίσης μετέχουσιν. Ἡ τοίνυν τὸν Θεολόγον ἀνάγκη ψεύδεσθαι, ἢ εἰ μὴ τοῦτο, πάντη τε καὶ πάντως Λατῖνοι ψεύδονται (4) D τῷ Υἱῷ τὴν αἰτίαν διδόντες τοῦ Πνεύματος.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Πρῶτα μὲν τὸ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐνταῦθα οὐ ποιεῖ διαφορὰν οὐδεμίαν, ἢ οὔτε ὁ μὲν γεννητῶς, ὁ δ' ἐκπορευτῶς ἐκ Πατρὸς πρῶτοι· τοῦτο δὲ κατὰ σοῦ ἐστὶν οὐδὲν ἤτιον, εἰ γε καθ' ἡμῶν ἰσχύει. Ἄλλος γὰρ ὁ τῆς γεννήσεως καὶ κατὰ σὲ τρόπος τοῦ τρόπου τῆς ἐκπορεύσεως, καὶ οὕτως ἄλλος, ὡς καὶ ἰκανὸς εἶναι διακρίνειν ἀλλήλων Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα, ὡς καὶ αὐτὸς οἶσι καὶ τινεσὶ τῶν Λατῖνων τίθεινται. Εἰ οὖν διὰ τὸ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως οὐκέτι αὐτοῖς

(1) Mon. f. 246 b, προβάλλων.

(2) In Mon. 256. f. 502 a, est cap. 30.

EPHES. CAP. XII (XXIX).

Ex Patre esse commune Filio ac Spiritui Gregorius Theologus attribuit. Si autem Filius quidem immediate est ex Patre et nullam aliam agnoscens causam, Spiritus vero non immediate, sed concausam sui ipsius habens Filium, non amplius commune eis erit ex Patre esse, de quo non æqualiter participant. Aut itaque Theologus mentitur necesse est, aut, si hoc non admittendum, omnino et omni modo mentiuntur Latini, dum Filio Spiritus sancti causam tribuunt.

SAPIENTIS NICÆNI.

In primis voces immediate et mediate hoc loco nullam aliam faciunt differentiam, quam quod ille per generationem, hic vero per processionem ex Patre prodit. Hoc autem nibilo minus contra te est, siquidem contra nos valet. Alius enim est generationis modus etiam secundum tuam sententiam a processionis modo, atque adeo diversus, ut et aptus ad distinguendos ab invicem Filium et Spiritum videatur, ut et tu putas et quidam

(3) Naz. orat. 25, col. 23, in Hieronem philos.

(4) Mon. 27, Ψεύδεσθαι. Recte Mon. 256.

Latinorum statuunt. Quando igitur propter voces *A immediate et mediate* non amplius ipsis commune erit *ex Patre esse* (neque enim, ais, æqualiter de eo participant), siquidem eadem hæc sunt cum vocibus *per generationem et per processionem*, tunc etiam tibi nobiscum nihilominus considerandum est, quomodo hanc tuam rationem dissolvas (contra temetipsum namque eam proferebas); si vero voces *per generationem et per processionem* majorem quamdam ad invicem differentiam important, quam *immediate et mediate*, adhuc magis tibi circumspiciendum est, quomodo labyrinthos harum rationum effugias. Deinde noli contra Latinos hoc absurdum inferre, sed contra sanctum Gregorium Nysænum; vobis enim talia quoque contra Patres audere licet. Nam ille est, qui *Filium id quod proxime ex primo*, Spiritum vero *per id quod proxime ex primo* prædicavit. Præterea neque hoc te lateat, quod etsi sunt doctores, qui *mediate* Spiritum ex Patre procedere dieunt, non tamen isti negaverint, *etiam immediate* ex Patre eum esse; illud qui sem, quando respiciunt ad ordinem in divina Trinitate, secundum quem Filius est medius, Spiritus vero tertius a Patre et per Filium ex Patre prodiens; hoc autem propter singularem et maxime unicam ejus ex utroque progressionem, et quia Pater fons et suprema causa deitatis est, ita ut si ipse non esset, Filius neque alicujus causa foret neque omnino existeret (a). Quare theologus Gregorius optime docet ac prædicat, dum statuit, commune esse Filio ac Spiritui sancto ex Patre esse; et qui idem cum eo nomen sortitus est, Nysænsium Ecclesiæ lumen, consona doctoribus atque iis, quæ ex rationibus resultant, temperantes.

EPHES. CAP. XIII (XXX).

Existendi modum et proprietatem sancti Spiritus theologii dicunt non simpliciter *procedere*, verum *procedere ex Patre*. Jam vero si hoc ipsi est existendi modus atque proprietas, processio ex Filio vel frustra ipsi adest, vel superaddit aliquid existentiae et duplicem reddit ejus proprietatem; et est, si quidem proprium necesse est converti cum eo, cujus proprium est, et neque superabundare neque deficere, et ipse duplex. Ex Patre ergo solo procedit Spiritus sanctus.

SAPIENTIS NICÆNI.

Ex Patre procedere nihil est aliud nisi ex Patre Filioque, vel ex Patre per Filium procedere, neque aliud illud Latini dicunt. Et rationes jam sæ-

(1) του habent Mon. 27 f. 247 a et Marc. f. 83 b (pro τινος).

(2) Scil. Ἐκκλησίας.

(3) Mon. 256, f. 302 a, est cap. 31.

(4) Mon. 27. f. 247 b, habet, τινος.

(a) Respectu habito ad virtutem spiratricem, immediate ex Patre dicitur Spiritus: respectu habito ad personas spirantes, eatenus mediate ex Pa-

κοινὸν ἔσται τὸ ἐκ Πατρὸς εἶναι (οὐ γὰρ ἐπίση-, φησ, αὐτοῦ μετέχουσιν)· εἰ μὲν ταυτὸν εἰσι ταῦτα τῷ γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς, καὶ σοὶ μεθ' ἡμῶν οὐδὲν ἦττον σκεπτόν, ὅπως σου τοῦτον λύσης τὸν λόγον (καὶ κατὰ σαυτοῦ γὰρ αὐτὸν ἐξέθου)· εἰ δὲ τὸ γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς μεζονά τινα πρὸς ἄλληλα διαφορὰν ἢ τὸ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἔχει, καὶ μᾶλλον σοὶ σκεπτόν, ὅπως σοῦ τοῦς λαθυρί- θους τῶν λόγων τούτων ἐκφύξῃ. Ἐπειτα μὴ κατὰ Λατίνων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου τοῦ Νύ- σσης πρῶτον τοῦτο τὸ ἀτοπον σύναγε· ὁμῖν γὰρ καὶ τοιαῦτα κατὰ τῶν Πατέρων ἔξεστι τολμᾶν. Ἐκεῖνος γὰρ ἔστιν ὁ τὸν μὲν Υἱὸν προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώ- του τὸ δὲ Πνεῦμα διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώ- του, θεολογήσας. Ἄλλως τε μηδὲ τοῦτέ σε λανθα- νήτω, ὡς εἰ καὶ ἐμμέσως εἰσὶν οἱ τῶν διδασκάλων τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν, οὐκ ἂν οὐδὲ τὸ καὶ ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀρνήσαντο· ἐκεῖνο μὲν, πρὸς τὴν ἐν τῇ θεῇ Τριάδι τάξιν ἀπο- δέλλοντες, καθ' ἣν ὁ μὲν Υἱὸς ἔστι μέσος, καὶ τρί- τος ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ δι' Υἱοῦ προδι- σκιν ἐκ Πατρὸς· τοῦτο δὲ διὰ τὴν μοναδικὴν τε καὶ ἐνιαίαν ἐξ ἀμφοῖν αὐτοῦ πρόθεον, καὶ διὰ τὸ τὸν Πατέρα πηγὴν τε καὶ αἰτίαν τῆς θεότητος εἶναι, ὡς αὐτοῦ μὴ ἔντος, μηδὲ τὸν Υἱὸν μήτε του (1) ἄν- ακτιον ἔντα μήθ' ὄλος ἔντα. Ὡστε καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἄριστα θεολογεῖ, κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύ- ματι τὸ ἐκ Πατρὸς εἶναι τιθέμενος· καὶ ὁ ὁμῶνυμος αὐτῷ τῆς Νυσσέων (2) φωστὴρ σύμφωνα αὐτῷ φθάγγεται· καὶ Λατίνοι σφόδρα ἀληθεύουσι τοὺς τε διδασκάλους καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν λόγων συμβαίνουσι· μάλα εὐμαθῶς τε καὶ εὐσεβῶς ἅμα ἐπόμνοι.

C ipsi eloquitur, Latini quam maxime verum dicunt. magna eum docilitate ac simul eum pietate ob-

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ (Α') (3).

τρόπον ὑπάρξεως καὶ ἰδιότητα τοῦ ἁγίου Πνεύ- ματος οἱ θεολόγοι φασὶν οὐ τὸ ἐκπορεύεσθαι ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Εἰ δὲ τοῦτο τρόπος αὐτῷ ὑπάρξεως καὶ ἰδιότης ἔστι, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἢ μάτην αὐτῷ πρόσσεσιν ἢ προστεθῆσαι τι (4) τῇ ὑπάρξει, καὶ διπλῆν ποιῆσιν τὴν αὐτοῦ ἰδιότητα (5)· καὶ ἔστιν, εἰ τὸ ἴδιον ἀντιτρέ- φειν ἀνάγκη πρὸς τὸ οὐ ἔστιν ἴδιον, καὶ οὐτε πλεο- νάζειν οὐτε ἐλλείπειν (6), καὶ αὐτὸ διπλοῦν. Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἄρα μόνου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπο- ρεύεται.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐκ ἄλλο τοῦ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύ- εσθαι, ὅτ' ἔστιν οὐτε φασὶν οἱ Λατίνοι. Καὶ εἰ λόγοι

(5) Quæ post ἰδιότητα sequuntur, desunt in cod. Monac. 256.

(6) Hic revera aliquid in textu nostro deficiens, quod supplēvimus.

tre est, quatenus est a Filio, qui a Patre genitus est, immediate vero, quatenus est a Patre ipso. Vide S. Thomam, in l. i Sent. d. 42, q. 1, art. 3.

πολλάκις προείρηται. Ἐν γὰρ τῷ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ περιέχεται, εἴπερ μὴ ἢ Πατρὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ προβολέως ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται· εἰς δὲ προβολεὺς ὁ Πατὴρ μεθ' Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ μία ἢ ἐξ ἀμφοῖν πρόοδος. Ὅστι' οὔτε μάτην αὐτῷ πρόσσεστιν τὸ ἐξ Υἱοῦ, οὔτε τι τῇ ὑπάρξει προστίθῃσιν, οὔτε διπλὴν εἰσάγει, ὡς αὐτὸς οἶει, ἀλλ' ἀνώτερός τε πάσης συκοφαντίας ὁ λόγος, καὶ τάλῃθες ἑαυτοῦ πανταχοῦ σύμφωνον, καὶ τὸ ἴδιον πρὸς τὸ οὐ ἴδιον ἀντιστρέφον κἀνταῦθα (τῆ γὰρ πρόβλημα πρὸς τὸν προβολέα, καὶ ὁ προβολεὺς πρὸς τὸ πρόβλημα ἀναφέρεται), τὸν Λατινικὸν ἄριστα συνιστᾷ λόγον.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΔ' (ΑΔ') (1).

Ὅταν μίαν ἀρχὴν τῶν κτισμάτων λέγωμεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δηλον, ὅτι τὴν θεῖαν φύσιν πρὸς τὰς λοιπὰς συγκρίνοντες τοῦτο λέγομεν, ἥτις ἐστὶ μία πολλῶν ἐκείνων καὶ διαφόρων οὐσῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὅταν μίαν ἀρχὴν θεότητος λέγωμεν, ἐν πρόσωπον δηλον, ὅτι πρὸς τὰ λοιπὰ συγκρίνοντες τοῦτο φαιμέν. Καὶ ὥσπερ οὐδὲν τῶν κτισμάτων εἰς τὴν μίαν ἀρχὴν κατὰ τὴν δημιουργίαν παραλαμβάνεται, οὕτως οὐδέτερον τοῖν δυοῖν προσώπων εἰς τὴν μίαν ἀρχὴν κατὰ τὴν θεότητα παραληπτέον ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἐν τῶν κλειόνων ἀρχὴν εἶναι μᾶλλον εἰκὸς, ἢ τὰ κλειόνα τοῦ ἐνό· Μόνος; Ἄρα (2) ὁ Πατὴρ ἀρχὴ μία τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ὥσπερ καὶ μόνη ἢ Τριάς ἀρχὴ μία πάσης τῆς κτίσεως. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ θεὸς Διονύσιος διαβρήδην φησί· Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατὴρ (3).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Τίνας μὲν ἐνταῦθα λαμβάνεις προτάσεις, δι' ὧν ἔν σοι τὸ προκειμενον συναχθεῖη, ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα· θαῦμα δὲ, εἰ αὐτὸς συνίης, ὧν λέγεις· ὅτι δὲ ἀδιανόητα φης, κἀν αὐτὸς βέλτιον σκεψάμενος φαίης. Δέον γὰρ σε εἰπεῖν· Διὰ τοῦτο τὴν Τριάδα μίαν ἀρχὴν τῆς κτίσεως εἶναι φαιμέν, διότι μία αὐτῶν καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ θέλησις, καθ' ἣν τὴν κτίσιν προάγουσι. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅ τι συνέσεις καὶ ἤνενα πρὸς τὴν κτίσιν παραβολὴν τῆς Τριάδος ποιῆ. Ἄλλ' ἡμεῖς σοι φαιμέν, ἄνθρωπε, ὡς ἐν τρόπον διὰ τὴν δημοουλίαν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς θελήσεως μία ἀρχὴ κτίσεως ἢ Τριάς, καίτοι τρία πρόσωπα ὄντες, οὕτως· καὶ διὰ τὴν τῆς προβλητικῆς δυναμῆος ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ταυτότητα ἢ μᾶλλον ἐνόητα μία τοῦ Πνεύματος ἀρχὴ, καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ ὁ Πατὴρ ἐστὶ καὶ Υἱός. Οἶαν δὲ καὶ ἀκολουθίαν εἰσάγεις κτὴν σοῦ οὐθένι τῷ δόξουσιν ἄλλῃ; Τὸ μὲν γὰρ μηδὲν τῶν κτισμάτων ἑαυτοῦ ἀρχὴν εἶναι μετὰ τῆς Τριάδος ὁμοῦ, ἀναγκαῖον (πῶς γὰρ ἂν εἴη κτίσεως τὸ κτίσμα), ὅτι δὲ διὰ τοῦτο οὐδὲ τοῖν θεοῖν προσώπων οὐδέτερον μία θατέρου ἀρχὴ μετὰ θατέρου ἐστίν,

(1) Mon. 256 f. 502 a, est cap. 32.

(2) ἄρα habet Mon. 256. omittit Mon. 27 f. 218.

A pe antea prolatae sunt. Nam in dictione, *procedere ex Patre*, continetur et includitur etiam dicitio *ex Filio* vel *per Filium*, quandoquidem non ex Patre est, quatenus est Pater, sed quatenus est spirator, ex ipso Spiritus sanctus procedit. Unus vero spirator est Pater cum Filio, et propterea etiam una est progressio ex utroque. Quamobrem neque frustra ei adest id *ex Filio*, neque quidquam ejus existentiae adjicit, neque duplicitatem inducit, ut ipse putas, sed super omnem calumniam haec doctrina est elevata et veritas ubique sibi ipsi consonat et proprium cum eo cujus proprium est et hoc loco convertibile (nam spiratum ad spirantem et spirans ad spiratum refertur) Latinorum sententiam optimo modo stabilit.

B

EPHES. CAP. XIV. (XXXI)

Quando unum creaturarum principium dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum, manifestum est, id nos fari divinam naturam comparantes cum reliquis, quæ una est, dum illæ multæ ac diversæ sunt. Porro secundum eundem modum etiam quando unum deitatis principium dicimus, liquet, nos id dicere unam personam cum cæteris comparantes. Et quemadmodum nulla ex creaturis in unum principium secundum rerum conditionem assumitur, ita neutra ex duabus personis in unum principium secundum deitatem assumenda est. Nam unum plurium esse principium magis conveniens est, quam plura unius. Solus ergo Pater unum principium Filii et sancti Spiritus, sicut et sola Trinitas unum principium universæ creaturæ. Hoc autem divus quoque Dionysius diserte dicit: *Solus fons superessentialis deitatis est Pater.*

NICÆNI.

Quales quidem hoc loco assumas propositiones, quarum ope rem propositam colligas, ego quidem nescio; mirum vero erit, si ipse intelligas quæ dicis; te vero dicere quæ cogitari nequeunt, vel ipse, si melius rem scrutatus fueris, dice. Oportebat enim te dicere: Propterea Trinitatem unum rerum creaturarum principium esse dicimus, quia una earum personarum eademque numero voluntas, secundum quam res creatas produciunt. Tu vero nescio quid copules et quamnam instituas Trinitatis ad res creatas comparisonem. Verum enimvero dicimus tibi, o homo, quo modo propter æqualem volitionem et voluntatis identitatem unum rerum creaturarum principium est Trinitas, licet tres personæ sint, eodem plane modo etiam propter spirativæ virtutis in Patre et Filio identitatem vel potius unitatem unum idemque numero Spiritus sancti principium esse Patrem et Filium. Qualem vero consecutionem inducis præter te nulli cuiquam alteri visam! Quod enim nulla ex creaturis sui ipsius sit principium cum

(3) Dionys. De div. nom. c. 2; apud Camaterum. c. 116 (Gr. orth. t. II; p. 467.)

Trinitate simul, id necessarium est; (quomodo enim creatura foret creator?) quod vero propterea neutra duarum divinarum personarum, unam alterius cum altera sit principium, id unde sequitur aut quibus necessitatibus demonstratur? Scito ergo, nos quoque unum unius vel etiam plurium dicere principium et minime inficias ire, Patrem solum esse fontem superessentialis deitatis, solum ipsum fontem non ex fonte, et principium non ex principio cognoscentes atque credentes etiam iis cæteris rationibus, quas alibi fusius clariusque exposuimus et ante nos, qui nos præcesserunt, beati et sapientissimi viri.

Ἄ πόθεν ἐπιταί ἡ τίσιν ἀνάγκαις τοῦτο συνάγεται; Ἰσθι οὖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐν ἐνδῶς ἡ καὶ τῶν πλεμόνων φαμέν ἀλίον, καὶ τὸν Πατέρα μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος οὐκ ἀρνούμεθα, μόνην αὐτὸν πηγὴν οὐκ ἐκ πηγῆς, καὶ ἀρχὴν οὐκ ἐξ ἀρχῆς εἰς εἰς εἰδότες τε καὶ πιστεύοντες, καὶ οἷς ἄλλοις ἀλλαγῶ πιατύτερον τε καὶ σαφέστερον εἰρήκαμεν λόγοις, καὶ πρὸς ἡμῶν οἱ φθάσαντες ἡμᾶς μακάριοι καὶ σοφώτατοι ἄνδρες.

EPHES. CAP. XV (XXXII).

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΕ' (ΑΒ') (1).

Ab eodem agente eodem tempore procedens diversa operatio diversum prorsus perficit effectum. Sit idem agens ubi A, operationes vero ejusdem eodem tempore, altera quidem quæ est ad B, altera vero diversa ab ipsa, quæ est ad G. Dico, etiam G diversum fore a B. Nam si idem foret, congrueret prorsus cum ipso, et operatio quæ est ad ipsum congrueret et quadraret cum operatione quæ est ad B; una ergo et eadem erit. Verum suppositæ sunt ut duæ et adinvicem diversæ operationes; igitur et G diversum erit a B. Sit nunc A Pater sempiternæ et naturaliter operans, B vero Filius, G Spiritus sanctus; diversæ autem ad invicem operationes ea quæ est ad B, Filii generatio, quæ vero ad G, Spiritus sancti processio. Diversus igitur a Filio Spiritus sanctus, quia etiam operationes quæ ad utriusque subsistentiam sunt, a se differunt; neque etiam nobis opus fuerit alia distinctione Filii et Spiritus sancti, cum ipsæ diversæ operationes et progressiones eos possint distinguere.

Ἡ παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνεργούτος ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ διάφορος ἐνέργεια διάφορον ἀποτελεῖ τὸ ἐνέργημα. Ἐστω τὸ αὐτὸ ἐνεργῶν ἐφ' οὗ Α, ἐνέργεια δὲ αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ μία μὲν ἡ πρὸς τὸ Β, ἑτέρα δὲ διάφορος πρὸς αὐτὴν, ἡ πρὸς τὸ Γ. Λέγω, ὅτι καὶ τὸ Γ διαφέρει ἐστὶ τοῦ Β. Εἰ γὰρ τὸ αὐτὸ ἐστὶ, ἐφαρμόσει πάντως αὐτῷ, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸ δὲ ἐνέργεια (2) ἐφαρμόσει τῇ πρὸς; τὸ (3) Β ἐνέργεια. Μία ἄρα καὶ ἡ αὐτὴ (4) ἐστὶ. Ἄλλ' ὑπέκκιντο (5) εἶναι δύο καὶ πρὸς ἀλλήλας διάφοροι· καὶ τὸ Γ ἄρα διαφέρει ἐστὶ τοῦ Β. Ἐστω τὸ μὲν Α ὁ Πατήρ, ὁ ἀδίωξ καὶ φυσικῶς ἐνεργῶν· τὸ Β δὲ ὁ Υἱὸς, τὸ δὲ Γ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἐνέργεια δὲ διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ἡ πρὸς τὸ Β μὲν ἡ τοῦ Υἱοῦ γέννησις, ἡ δὲ πρὸς τὸ Γ ἡ τοῦ θείου Πνεύματος ἐκπέρευσις. Διαφέρειν ἄρα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ καὶ αἱ (6) πρὸς τὴν ὑπαρξιν ἑκατέρου ἐνέργειας διαφέρουσι· καὶ οὐκ ἂν ἡμῖν ἐτι δεῖο διακρίσεως ἑτέρας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, αὐτῶν τῶν διαφορῶν ἐνεργειῶν καὶ προόδων διακρίνειν αὐτὰ δυναμένων (7).

NICÆNI.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Hæc quidem quæstio est in medio posita, utrum Filius a Spiritu distinguatur diversa ex Patre progressionē, an ex eo, quod alter ex altero sit. Atque aliis quidem hoc, aliis vero illud videtur, etiam inter ipsos Latinos (a); sunt etenim nonnulli quoque Latinorum doctorum, qui diversa ex Patre progressionē Filium et Spiritum sufficienter ab invicem discerni censent, non tamen propterea etiam ponunt, non esse ex Filio Spiritum sanctum, verum in conclusione quidem concordant omnes et concorditer ex Patre et Filio procedere

Τοῦτο μὲν πρόβλημα ἐστὶ κείμενον ἐν μέσῳ, πότερον ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος τῇ ἐκ Πατρὸς διαφορῶ προόδῳ διακρίνοιτο, ἢ τῷ θάτερον ἐκ θατέρου εἶναι. Καὶ τοῖς μὲν τοῦτο, τοῖς δ' ἐκεῖνο δοκεῖ, καὶ αὐτῶν τῶν Λατίνων. Καὶ γὰρ εἰσιν οἱ καὶ τῶν Λατινικῶν διδασκάλων τῇ ἐκ Πατρὸς διαφορῶ προόδῳ Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα ἰκανῶς ἀλλήλων διαφέρεσθαι ὁφονταί, οὐ μέντοι διὰ τοῦτο καὶ μὴ εἶναι ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τίθενται· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ συμπέρασματι πάντες ὁμοφωνοῦσι καὶ πάντες συμφώνως ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι διατείνονται, περὶ τῶ

(a) Vide quoad hæc et sequentia Scholarii animadversiones supra cap. 6 in Marcum Ephes.

(1) In Mon. 256, f. 302 a, est cap. 33.
 (2) Mon. 27, f. 248 b, ἐνέργεια.
 (3) Mon. 27, πρὸς τῇ.
 (4) Sic recte Mon. 256; Mon. 27, καὶ αὐτῇ.

(5) Mon. 27, ὑπέκκιντο.
 (6) at omitt. Mon. 27.
 (7) In codd. additur hoc schema :

μείσα δὲ καὶ τὰς τοῦτο δεικνύουσας προτάσεις εἰσὶν ἅ
οἱ καὶ διαφέρονται. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν παντὶ ζητη-
ματι γίνεται. Ἐπὶ οἰούδηποτε γὰρ συμπεράσματος
γινώσκου τε καὶ ὁμολογουμένου πᾶσι πολλὰ τοῖς
σοφίαις ἀμφισβητήσεις περὶ τὰς τοῦτου ἀποδείξεις
γίνονται, τῶν μὲν δι' ἄλλων, τῶν δὲ δι' ἄλλων μέ-
σιον τὸ αὐτὸ δεικνύοντων· ὅθεν εἰ τις ἀναρρεῖν ἰκα-
νῶς βούλοιο τὸ προκείμενον, οὔτε τὰς ἰδίας ἀπο-
δείξεις ἐκθεῖναι μόνον ἀρκεῖ, εἰ μὴ καὶ τὰς τοῦ
ἄλλου λέγοντος ἀνάλογοι, οὔτε ταῦτο ποιῆσαι καταλεί-
ποντα θάτερον· ἀλλ' ἅμα καὶ τοὺς ἐναντίους λύσαι
λόγους καὶ τοὺς ἰδίους ἀνάγκη προαγαγεῖν. Καὶ οὐ
τοίνυν, ὅτε σοὶ (1) καὶ τοῦτο δοθεὶ ἀληθὲς εἶναι, τὸ
τῆ διαφόρῃ προόδῃ ἰκανῶς ἀλλήλων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ
Πνεῦμα διακρίνεσθαι, οὐδὲν πλέον ἔχεις λαβῶν,
ἕως ἂν τὸ συμπέρασμα καὶ δι' ἄλλων πολλῶν δει-
κνύοιτο, καὶ οὕτω δεικνύοιτο, ὡς μηδὲν σε ἀντειπεῖν
ἔχειν. Κἀνταῦθα δὲ ὁμοῦς ἐξ ἡμισείας δὲ βούλει ποιεῖς,
τὰ σαυτοῦ μὲν ἐκτιθέμενος, τοὺς δὲ δεικνύοντας λό-
γους, μὴ δύνασθαι ἀλλήλων διακρίνεσθαι, εἰ μὴ θά-
τερον ἐκ θατέρου εἴη, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πάντως
φῶ διαλυόμενος· ὥστε σοὶ τὸν λόγον ἀμφίβολον κατα-
λείπεσθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ φαίης πρὸς τοὺς λέγον-
τας, τὰ μὲν διακρινόμενα ἀλλήλων ἢ τῆ ἀρχῇ ἢ
τοῖς ὅροις διακρίνεσθαι, τὸν δὲ Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα
τοῖς μὲν ὅροις οὐκ ἂν διακρίνεσθαι ἀλλήλων, εἴπερ
τὰ τοῖς ὅροις διακρινόμενα ἢ τῆ ὕλῃ διακρίνεσθαι
δεῖν, ἢ τῆς ἀτομότητος ἐστὶν αἰτία (ἐκεῖ δὲ οὐδεμία
ἐστὶν ὕλη), ἢ τῆ εἶδος (ἐκεῖ δὲ ταυτὸ εἶδος τῆν θείαν
οὐσίαν ἐν ἀμφοῖν εἶναι)· ὥστε λείπεσθαι τῆ ἀρχῇ
αὐτοῦ διακρίνεσθαι· κἀντεῦθεν εἰ ἀμφῶ ἐκ Πατρὸς
εἶεν (2) μόνου, οὐκ ἂν ἀλλήλων διακρίνεσθαι· λείπε-
σθαι τοίνυν τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα
ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι; Εἰ τις οὖν ταῦτα φαίη,
τί αὐτὸς ἀπολογησῆ; οἶδα μὲν ὡς οὐδὲν ὁ τι καὶ
ἄξιον λόγου ἔραξ. Λατῖνοι δὲ ἄνδρες σοφοί τε καὶ
διαλεκτικοί πρὸς τὰς Λατίνων ταύτας ἐπιχειρήσεις
σοφῶν τε καὶ διαλεκτικῶν καὶ αὐτοῦ πολλὰ μὲν καὶ
καλὰ ἐροῦσι τε καὶ εἰρήκασιν, οὐ μόνον γὰρ παρὰ
τεῦτο τῷ συμπεράσματι μάχονται, ἀλλὰ πολλὰς τε
καὶ γενναίας ἄλλαις ἀποδείξεσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ μάλα ἰσχυρίζονται.
Σὺ δὲ ἴσθι, ὡς καὶ τὴν διάφορον ταύτην σοὶ τῶν φῶ-
των ἐκ Πατρὸς πρόδοον εἰς ταυτὸ τοῖς ἑαυτῶν λό-
γοις εἰσὶν οἱ τῶν Λατίνων ἀπάξουσι καὶ ταυτὸ δη-
λοῦν ἀποδείξουσι τῷ τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς, τὸ δὲ
Πνεῦμα ἐξ ἀμφοῖν προῖναι. Τὸ γὰρ τὸν μὲν Υἱὸν
γεννητῶς, ἐκπορευτῶς δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς
προῖναι, οὐδὲν ἄλλο εἶναι πολλὰς τε καὶ καλοῖς
λόγοις πείσουσιν, ἢ τὸν μὲν ἀμέσως ἐκ Πατρὸς προῖ-
ναι τῷ τῆς γεννήσεως τρόπῳ, τὸ δὲ Πνεῦμα διὰ τοῦ
ἐκ Πατρὸς γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον,
καὶ τὴν ἐκπόρευσιν διὰ τῆς γεννήσεως, ὡς καὶ οἱ
ἡμέτεροι θεολόγοι φασὶν, προῖναι. Πρὸς οὗς αὐτὸς
οὐκ ἂν οὐδ' ἀντιδέξαι δύνησόμενος· μάτην ἐνταῦθα
πονεῖται ταῖς γραμμικαῖς σου μέγα φρονῶν ἀποδεί-
ξεσι, καὶ ταύτην τοὺς ἀμαθεῖς ἐκπλήττων. Τί δ' ἂν

(1) Ita Mon. f. 85 a; Mon. 27, f. 249 a, ποι.

(2) Eten recte Marc. f. 85, b; in Mon. 27 f. 249 a, dux postremæ litteræ (av) evanuerunt

præclaris rationibus suadebunt, nisi illum quidem A immediate ex Patre prodire per generationis modum, Spiritum autem sanctum per Genitum ex Patre ineffabili modo procedentem, ac processione per generationem, sicut etiam nostri theologi dicunt, prodire. Ad quos dum ne respicere quidem valebis, frustra hoc loco laboras, superbiens tuis ex lineis et litteris petitis probationibus et tā pacto indoctos territans et stupore percellens. Quid, quæso, et diceres, si quis duas tibi lineas in unam contraheret et Patrem Filii poneret causam, deinde ex utroque prodire Spiritum affirmaret? Manifeste lamentaberis, qui per unam lineam perdidderis gloriam, ut rudibus geometra esse videaris. Et tamen hoc doctoribus magis est consonum et consentaneum. *Monas* enim, inquit B Theologus Gregorius, *ab initio in binarium mota usque ad Trinitatem stetit*; ex quibus verbis patet, eum ut in una linea hunc motum considerasse. Dices fortasse, hanc operationem fore inæquabilem, et majorem quidem eam, quæ ex Patre et Filio ad Spiritum, quam eam quæ est ex Patre ad Filium, vel eam quæ ex utroque ad Spiritum, majorem ea, quæ est ex alterutro tantum ad eundem Spiritum; sicut cursum quemdam fluvii, qui aliud flumen in medio suscepit; nam et alibi hoc dicebas. Verum te quidem decet ista dicere, qui nihil sublimius cogitare potes, sed corporalibus duntaxat rebus inhæres; nos autem quæ ad illa diximus etiam hisce opponemus et Filii ex Patre generationem neque majorem neque minorem Spiritus sancti ex Patre Filioque processione dicemus, sed utramque perfectam et processionem sancti Spiritus ex Patre et Filio unam eandemque esse cum ejusdem Spiritus sancti processione ex Patre vel ex Filio. Et rationes sæpe numero prolata frustra hoc loco repeterentur.

EPHES. CAP. XVI (XXXIII.)

Interrogant nos, qui cum Latinis sentiunt, an cum sua virtute et sapientia Pater Spiritum sanctum producat, an sine sapientia et sine virtute, (a) ut si alterum fugientes prius responderimus, nos ad suam ipsorum adigant sententiam, nimirum, si sapientia et virtus Patris est Filii, cum Filio ergo Patrem producere Spiritum sanctum, et non solum ipsum. Itaque Patrem cum Filio producere Spiritum sanctum, sive cum Verbo, cum sapientia, et virtute, neque nos inficias ibimus; nam simul cum Verbo prodit Spiritus sanctus, secundum divos Patres, et eum comitatur et patefacit, et neque Verbum est absque Spiritu, neque Spiritus prodit sine Verbo. Verum enimvero non eum in modum, ut Filius quoque causa sit existentiae Spiritus sancti, sicuti neque Spiritus est Filii causa; quæ enim simul et secundum idem ex quopiam prodeunt, etiam sibi ad invicem causas

(1) Marc. f. 86 a : οὐμῶξας.

(2) Greg. Naz. orat. 35, p. 562, ed. Bill. (Nunc orat. 19).

(3) ἢ addendum.

(a) Quæ Damascenus, De fide orthodoxa, 1, c. 6. 7, disputat, non parum huc faciebant, ut talis fieret quæstio; ubi tamen *Sapientia*, quæ *personaliter*

καὶ φιλίης, εἰ τίς σοι τὰς δύο ταύτας γραμμὰς; εἰς μίαν συστέλλειεν, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ θέμενος αἰτίαν, εἴτ' ἐξ ἀμφοῖν εἴποι προΐεναι τὸ Πνεῦμα; Ἀἴτιον ὡς οὐμῶξεις (1) παρὰ μίαν γραμμὴν ἀπολλυλεῶς τὸ καὶ γεωμέτρως τοῖς ἀμαθέσι δοκεῖν. Καίτοι τοῦτο καὶ τῆς διδασκαλίας μᾶλλον ὁμολογόν. *Μονὰς γὰρ, φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ἀπ' ἀρχῆς εἰς δυάδα κινήθησα μέχρι Τριάδος ἔστη* (2) · ὡς δῆλον εἶναι, ὡς ἐπὶ μιᾶς γραμμῆς αὐτὴν τὴν κίνησιν ταύτην τεθεωρηκέναι. Φήσεις; Ἰσως, ὡς ἀνώμαλος ἡ ἐνέργεια ἔσται, καὶ μείζων ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα τῆς ἐκ Πατρὸς πρὸς Υἱόν, ἢ (3) ἐξ ἀμφοῖν πρὸς τὸ Πνεῦμα τῆς ἐκ θατέρου πρὸς τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ὡς περ τινὸς ῥοῆ ποταμοῦ καὶ ἄλλο βεῦμα ἐν τῷ μέσῳ προσλαθόμενον · καὶ γὰρ ἄλλοτε τοῦτ' ἔφησ. Ἄλλὰ σοι μὲν ταῦτα λέγειν ἀρμόζει οὐδὲν ὑψηλότερον νοεῖν δυναμένῳ, τοῖς δὲ σωματικοῖς ἐναπομένοντι μόνον · ἡμεῖς δ' ἂ πρὸς ἐκεῖνα εἰρήκαμεν, καὶ πρὸς ταῦτα ἀντιθίζομεν, καὶ τὴν ἐκ Πατρὸς Υἱοῦ γέννησιν οὕτε μείζω οὕτε ἐλάττω τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος προόδου φήσομεν, ἀλλ' ἄμφω τελεῖας, τὴν τ' ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκπέρουσιν τὴν αὐτὴν καὶ μίαν τῆ ἐκ Πατρὸς ἢ (4) Υἱοῦ ἐκπορεύσει τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος. Καὶ οἱ λόγοι πολλάκις εἰρημένοι μάτην ἀνενταῦθα λέγοντο.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΖ' (ΚΓ') (5).

Ἐρωτῶσιν ἡμᾶς οἱ τὰ Λατίνων φρονούντες, εἰ μετὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας ὁ Πατὴρ προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ἀσφως καὶ ἀδυνάτως, ἢ εἰ τὸ δεύτερον φεύγοντες τὸ πρῶτον ἀποκρινόμεθα, πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἡμᾶς ἀπαγάγωσι δόξαν, ὅτι εἰ σοφία καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς ἔστιν ὁ Υἱὸς (6), μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Πατὴρ, καὶ οὐ μόνος αὐτός. Ὅτι μὲν οὖν μετὰ τοῦ Υἱοῦ προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Πατὴρ, εἴθουν μετὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως, οὐδ' ἡμεῖς ἀρνησόμεθα · συμπράξει γὰρ τῷ Λόγῳ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τοὺς θεῖους Πατέρας (7), καὶ συμπαραμαρτεῖ καὶ συναναφαίνει αὐτὸν, καὶ οὕτως ἔστιν ἀνευ Πνεύματος, οὕτως τὸ Πνεῦμα πρόβεισιν ἀνευ τοῦ Λόγου. Πλὴν οὐχ οὕτως, ὥστε καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίον τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως εἶναι, καθάπερ οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αἰτίον · τὰ γὰρ ὁμοῦ κατὰ ταυτὸν ἐκ τινος προΐόντα

(4) Codd. καί.

(5) In Mon. 256 f. 302 b, est cap. 54.

(6) I Cor. 1, 30, 24.

(7) Mon. 256. 6. Πατ. τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

ter sumitur, a Sapientia essentialiter accepta omnino distingui debet, et infra quoque notatur.

καὶ ἀλλήλων οὕτως εἶναι ἀδύνατον· οὐ τοίνυν εἰ μετὰ Α τοῦ Υἱοῦ (1) πρόβεισι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖναι ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· εἰ δὲ μὴ, τῶν κτισμάτων οὐδὲν εἰσὶ τῶν διὰ λόγου Θεοῦ καὶ δυνάμεως καὶ σοφίας γεγεννημένων· Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν ὃ γέγονεν (2). Ὁ ἄρα μὴ γέγονεν, οὐδὲ δι' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχειν ἀνάγκη. Ἐπειτα οὐχ οὕτως σοφία καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ὡς Υἱὸς ἢ Λόγος· Υἱὸς μὲν γὰρ καὶ Λόγος οὕτως ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς μὴ ὄντος αὐτοῦ Υἱοῦ μηδὲ Λόγου (πρὸς τὸν Πατέρα γὰρ ὁ Υἱὸς ἀναφέρεται καὶ πρὸς τὸν λέγοντα ὁ Λόγος)· σοφία δὲ καὶ δύναμις οὕτως ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ αὐτοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως ὄντος, καὶ οὐ σοφοῦ καὶ δυνατοῦ μόνου· σοφία γὰρ ἐστὶν ἐκ σοφίας καὶ δυνάμεις ἐκ δυνάμεως, ὥσπερ Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ φῶς ἐκ φωτός· λέγεται δὲ τοῦ Πατρὸς σοφία καὶ δύναμις, ὡς ἄληθιν αὐτοῦ τὴν σοφίαν καὶ δύναμιν ἔχων, ὡς ἂν εἰκὼν ἀρχετύπου. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδὲν ἤττον σοφία καὶ δύναμις· καὶ τοῦτο οὐδεὶς ἀντερεῖ τῶν τὰς Γραφὰς εἰδόντων· καὶ ὅτι κοινὰ καὶ οὐσιώδη τῶν θεῶν εἰσὶ προσώπων ταῦτα (3) τὰ ὀνόματα, καὶ ὁ θεὸς δὲ Ἀβουστίνος· ἐν τῷ περὶ Τριάδος· βιβλίῳ τούτοις συμμαρτυρεῖ· εἰ τοίνυν σοφία καὶ δύναμις ἐκ σοφίας καὶ δυνάμεως τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, περιττόν ἐστι καὶ μάταιον ἐρωτᾶν, εἰ μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως ὁ Πατὴρ προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τις αὐτὸ κτίσμα βούλοιο κατασκευάζειν, καθάπερ εἰρηται· Ὁ Θεὸς τῆ σοφία ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠέλιμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσῃ. Ἀλλ' οὕτως διὰ μέσης σοφίας καὶ δυνάμεως ὁ Πατὴρ ἦλθεν ἐπὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν, ὥσπερ οὐδ' ἐπὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν, οὕτως διὰ μέσης θεότητος ὄντος. Τῶν γὰρ κτισμάτων ἴδιον τὸ τοιοῦτον οἱ θεολόγοι φασίν. Ἀμέσως ἄρα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἐπίσης ἀμφω προτασιν, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ μετ' ἀλλήλων μὲν, οὐκ ἐξ ἀλλήλων δὲ, οὐδ' ὄλως ἐκ θατέρου θατέρον.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ἡ σοφία ἐστὶ μὲν οὐσιώδης καὶ κοινὸν νομα τῆ Τριάδος· ἐστὶ δ' ὁμοῦ καὶ τῶν ἰδιῶ τῷ Υἱῷ ἀποδομένων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἡ δύναμις. Διὸ καὶ φα-
D μὲν, ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα τὸν Πατέρα δεδημιουργηκέ-

(1) Υἱοῦ habet Mon. 256, omitt. Mon. 27, f. 250 a, Vatic. f. 204 a.

(a) Hic, ut Bessarionis responsum suadet, nonnulla ommissa in textu sunt. Legendum fortasse: Si vero per Filium est Spiritus, nihil, etc.

(b) Ita Patres communiter, ex quibus Augustinus, De Trinitate vii, c. 1: Pater et Filius sunt una sapientia, quia una essentia, et sigillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia (De quo loco vide Thomam, Summæ p. 1, q. 39, a. 5, ad 1). Sapientiam ex sapientia Filium quoque vocat Eripanius in Anacoro, p. 75. Notatu digna sunt, quæ Patres concilii Toletani XV, a. 688 (vide Mansi Conc. t. XII, p. 10, 11) animadvertunt circa dictum: Voluntas genuit voluntatem, sicut et

esse impossibile est. Non ergo necesse est, si cum Filio prodit; etiam ex Filio prodire Spiritum sanctum. Sin autem (a) nihil differet a creaturis, quæ per Dei Verbum et virtutem sapientiamque factæ sunt. Omnia enim, inquit, per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est. Quod ergo factum non est, id neque per ipsum esse habeat necesse est. Deinde non eo modo Filius est Patris sapientia et virtus, quo est Filius vel Verbum. Filius enim et Verbum Patris eo modo est, ut Pater non sit Filius neque Verbum (ad Patrem); namque refertur Filius et ad dicentem Verbum); sapientia autem et virtus sic est Patris, ut et ipse Pater sit sapientia et virtus, et non solum sapiens et virtute præditus. Sapientia enim est ex sapientia et virtus ex virtute, sicut Deus ex Deo et lumen ex lumine (b); dicitur autem Patris sapientia et virtus tanquam totam ejus sapientiam et virtutem possidens, sicut imago exemplaris. Sed et Spiritus sanctus nihilominus sapientia et virtus est; et hoc nemo Scripturarum gnarus negabit. Atque communia et essentialia divinarum personarum esse hæc nomina, etiam divus Augustinus opere de Trinitate hisce simul attestatur. Si igitur sapientia et virtus ex sapientia et virtute Patre procedit Spiritus sanctus, supervacaneum et inane est interrogare, an cum sua ipsius sapientia et virtute Pater producat Spiritum sanctum, si nemo eam creaturam ostendere velit, secundum quod scriptum est: Deus in sapientia firmavit terram, præparavit caelos in prudentia. Sed neque per mediam sapientiam et virtutem Pater devenit ad Spiritus sancti processionem, sicut neque ad Filii generationem, neque per mediam deitatem universim. Hoc enim creaturarum proprium theologi dicunt. Immediate ergo et ex ipsa essentia Patris ambo æqualiter progrediuntur, Filius et Spiritus sanctus, ac cum se invicem, non vero ex se invicem, neque prorsus alter ex altero est.

ΝΙΚΑΙΝΙ.

Sapientia quidem essentialia et commune nomen est Trinitatis; est tamen ex iis quoque, quæ seorsim et proprie Filio attribuuntur (c). Eo modo res se habet cum nomine virtutis. Ideo etiam

(2) Joan. 1, 5.

(3) ταυτὶ Mon. 27 f. 250 a. Val. f. 204 b.

sapientia sapientiam, a se antea, uti exponunt, secundum essentialiam usurpatum, quod contra objectiones quasdam strenue defendunt.

(c) De lege appropriationis vel accommodationis nominum absolutorum ad personas disputant theologi cum D. Thoma Sum. p. 1, q. 39, a. 7 et 8; Richardo a S. Victore in opusculo De appropriatis et cæteris in l. 1 Sent., dist. 51. Hæc doctrina tota Patribus innititur, ex quibus videndus Augustinus, De Trinit. vi, 10; Hilarius, De Trinit. ii, 1; Leo M., serm. 2 et 3 de Pentecostie. Vide quæ supra ad cap. 1, can. 1, animadvertit auctor nostræ.

dicimus, in sapientia Patrem universa condidisse vel per sapientiam produxisse mundum, per hæc nomina Verbum et Filium intelligentes. Neque quando Dei sapientiam audimus, aliud quiddam intelligimus præter Filium. Deum enim qui dicit sapientiam, is totam sane Trinitatem indicabit, Dei vero sapientiam enuntians Filium omnino significat; quemadmodum etiam Deum charitatem dicimus tres personas, Dei vero charitatem Spiritum sanctum. Quamobrem quando Latini dicunt confiteendum esse ex Patre Filioque esse Spiritum, quia Pater cum sua sapientia ac simul cum ea Spiritum producit, non hanc communem intelligere oportet, sed propriam Filio attributam. Ac frustra a te, quæ in secunda parte hujus argumenti dicta sunt, prolata fuerunt nihil omnino ad scopum facientia. Quæ vero dicis, procedere quidem Spiritum cum sapientia sive cum Filio, non vero ex ipso, assertionem quamdam ponens dicis, nullam vero cogentem rationem inducis. Quænam enim est necessitas, si Spiritus non sit Filii principium, neque principium sancti Spiritus esse Filium? Quia, dices, impossibile est ea quæ simul et secundum idem ex quopiam prodeunt, etiam sibi invicem principia esse! Sed quid tu sub voce sibi invicem principia intelligas, id ipse noveris; nos vero sibi invicem principia esse non dicimus. Nam fieri nequit ut utrumque utriusque et principium et principiatum sit; hoc enim Græcorum sermo voce sibi invicem principia intelligere vult; alterutrum vero alterutrius principium esse, licet etiam secundum idem ex quodam alio producantur, nihil vetat. Nam radius et lumen simul et secundum idem ex sole sunt; attamen lumen per radium et quodam modo ex radio est; et per tonitru fulgur, licet tonitru et fulgur nubium densitatem et simul ad invicem confricationem causam habeant. Oportet enim crassis hisce et utcumque similibus exemplis ea quæ supra naturam sunt propter eos qui crassioris sunt ingenii, subigere. Tu vero etiam bis circa evangelicum dictum: *Omnia per ipsum facta sunt peccas*, non intelligens, quid inde concludas. Nos vero, qui in primo tuo argumento sufficienter te ostendimus hallucinatam, illis contenti sumus. Spiritum vero, si per sapientiam, hoc est per Filium, producat, nihil differre a creaturis et per mediam deitatem quid produci proprium creaturarum esse, id nescio an et aliis placeat præter te; imo clare novi id nemini sapientum probari. Manifestat vero et fides Deum quidem Patrem prædicans et Deum vero Filium et Spiritum sanctum confitens, et tamen eos non eum creaturis (apage cum blasphemiam ista!) collocans. Quid enim magis Spiritus creatura foret, si ex Filio, quam Filius et Spiritus, si ex Patre? Ex essentia et non ex essentia Dei esse scimus doctores creaturæ et non creaturæ statuere causam, non

ναί, ἢ διὰ τῆς σοφίας τὸν κόσμον προαγαγεῖν, τὸν λόγον τε καὶ Υἱὸν διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων νοοῦντες. Οὐδὲ ἔστιν ὅτι Θεοῦ σοφίαν ἀκούοντες ἄλλο τι νοοῦμεν ἢ τὸν Υἱόν. Θεὸν μὲν γὰρ σοφίαν τι; εἰπὼν ἔλην αὐτὴν τὴν Τριάδα δηλώσειεν, Θεοῦ δὲ σοφίαν φθεγγόμενος τὸν Υἱὸν πάντως ἐσήμανεν· ὡς περ καὶ Θεὸν μὲν ἀγάπην τὰ τρία φημὲν πρόσωπα, Θεοῦ δὲ ἀγάπην τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς τε ὅταν λατῖνοι φῶσι τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι ὁμολογεῖν δεῖν, διὰ τὸ τὸν Πατέρα μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας καὶ σὺν αὐτῇ ἅμα τὸ Πνεῦμα προαγαγεῖν, οὐ σοφίαν τὴν κοινήν ταύτην νοεῖν δεῖ, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν τῷ Υἱῷ ἀποδοδομένην. Καὶ μάτην σοὶ τὰ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τούτου τοῦ ἐπιχειρήματος εἰρημένα ἀπέβριπται, οὐδὲν ὄλιγ· ποιεῖντα πρὸς τὸ προκαίμενον. Ἄ δὲ φῆς, ἐκπορεύεσθαι μὲν τὸ Πνεῦμα μετὰ τῆς σοφίας ἦτοι τοῦ Υἱοῦ, οὐ μέντοι ἐξ αὐτοῦ, ὅσιν τινὰ τιθέμενος λέγεις, οὐδεμίαν ἀνάγκην εἰσάγων. Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αἴτιον, μηδὲ τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Πνεύματος ἀρχήν; Ὅτι, φῆσεις, τὰ ὁμοῦ καὶ κατὰ ταυτὸν ἐκ τινος προδόντα καὶ ἀλλήλων αἴτια εἶναι ἀδύνατον. Ἄλλὰ τί μὲν οὐ διὰ τῶν ἀλλήλων αἴτια νοεῖς, αὐτὸς ἂν εἰδείης ἢ ἡμεῖς δὲ ἀλλήλων αἴτια εἶναι οὐ φημὲν. Οὐ γὰρ δυνατόν ἐκάτερον ἐκατέρου αἰτιῶν τε καὶ αἰτιατῶν εἶναι· τούτο γὰρ λόγος ὁ Ἕλληνας διὰ τοῦ ἀλλήλων αἴτια δηλοῦν βούλεται· θάτερον δὲ θατέρου αἴτιον εἶναι, καὶ καὶ κατὰ ταυτὸν ἐκ τινος ἄλλου προάγοντο, οὐδὲν καλύει (1). Ἡ τε γὰρ ἀκτίς τό τε φῶς, ἅμα καὶ κατὰ ταυτὸν ἐξ ἡλίου ὄντα, ὁμοῦ τὸ φῶς διὰ τῆς ἀκτίδος καὶ τινὰ ἐρῶπον ἐκ τῆς ἀκτίδος ἔστι· καὶ διὰ τῆς βροντῆς ἢ ἀστραπῆς, καίτοι βροντῆς τε καὶ ἀστραπῆς τὴν νεφέην πυκνότητά τε καὶ ἅμα πρὸς ἀλλήλας σύμπυρψιν αἰτιῶν ἔχοντα. Δεῖ γὰρ ταῦς παχέαις τούτοις καὶ ὀπωσοῦν ὁμοίους παραδείγμασι τὰ ὑπὲρ φύσιν διὰ τοὺς τὴν διάνοιαν παχυτέρους ὑπάγειν. Σὺ δὲ καὶ δις περὶ τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν τό· Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ἀμαρτάνεις, μὴ συνιεῖς, τί ἐντεῦθεν συμπεραίνεις. Ἡμεῖς δ' ἐν τῷ πρώτῳ σου ἐπιχειρηματίᾳ ἱκανῶς σε ἐλέγξαντες ἀπατώμενοι ἐκαίνοις ἀρκούμεθα. Ὅτι δ' εἰ διὰ σοφίας, τοῦ Υἱοῦ δηλαδὲ, τὸ Πνεῦμα προάγοιτο, οὐδὲν ἂν διενέγκοι τῶν κτισμάτων, καὶ τὸ διὰ μέσης θεότητός τε προαχθῆναι τῶν κτισμάτων ἴδιον εἶναι, οὐκ οἶδα μὲν, εἰ καὶ ἄλλοις συνδόξει πλην σοῦ· μᾶλλον δὲ σαφῶς (2) οἶδα μηδενὶ τῶν σοφῶν συνδοκεῖν· δηλοῖ δὲ καὶ ἡ πίστις Θεὸν μὲν τὸν Πατέρα πρεσβεύουσα, καὶ Θεὸν δὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογοῦσα, καὶ ὁμοῦ αὐτοὺς οὐ μετὰ τῶν κτισμάτων (ἔπαγε τῆς βλασφημίας!) τιθεμένη. Τί (3) γὰρ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα κτίσμα, εἰ ἐξ Υἱοῦ, ἢ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ ἐκ Πατρὸς; Τὸ ἐξ οὐσίας καὶ μὴ οὐσίας Θεοῦ εἶναι ἴσμεν τοὺς διδασκάλους, κτισματος καὶ μὴ κτισματος αἰτιῶν τιθεμένους, οὐ τὸ ἐκ Πατρὸς μόνου ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι. Τὰ μὲν οὖν κτίσματα τὸ μὴ ἐκ τῆς θείας οὐσίας εἶναι, ἀλλ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἶς

(1) Mon. 27. f. 250 b. καλύειν.

(2) Mon. f. 251 a. σαφῶς.

(3) Marc. f. 87 b. ἢ τί.

τὸ εἶναι παρηγμένα, αὐτὸ τοῦτο κτίσματα εἶναι ἅ ex Patre solo vel ex Patre et Filio esse. Quod igitur
 ποιεῖ καὶ τῆς θείας ἀπαλλοτριεῖ φύσεως· Πνεῦμα
 δὲ τὸ ἅγιον ἐκ τῆς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐσίας ὄν,
 δημοσιάζειν τε αὐτοῖς καὶ Θεὸς ἐστίν, κτλ καὶ ἐκ Πα-
 τρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι. Καὶ οὐδὲν ὄμως τῇ ἀληθείᾳ οἱ
 σοὶ λόγοι μηδὲν ἰσχυρὸν ἔχοντες λυμανεῖσθαι δύ-
 νανται· ἄν.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΖ' (ΑΔ') (1).

Εἴ τι ἐπὶ πλείονων ἐνικῶς ἐν τοῖς θεοῖς προσ-
 ῶποις λέγεται, ἢ οὐσία πάντως ἢ οὐσιωδὲς ἐστίν.
 Ὅσπερ γὰρ ἐν ἐστὶ πάντη, καθ' ὃ τῶν λοιπῶν ἕκα-
 στον τῶν προσώπων χωρίζεται, οὕτω καὶ ἐν ἐστὶ
 πάντη, καθ' ὃ τὰ τρία ἐνίζονται. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἢ
 μία τῶ ἀριθμῶ οὐσία ἢ τι τῶν οὐσιωδῶς αὐτῇ
 προσόντων, ὅσον ἢ μία θέλησις ἢ ἢ μία δύναμις
 ἢ ἢ μία ἐνέργεια. Λέγομεν γὰρ Θεὸν ἐκ Θεοῦ τὸν
 Υἱὸν, καὶ ἄμφω Θεὸν ἕνα, φῶς ἐκ φωτός, καὶ
 ἄμφω ἐν φῶς, σσφραν ἐκ σσφρας, καὶ ἄμφω μίαν
 σσφραν, δύναμιν ἐκ δυνάμεως καὶ ἄμφω μίαν δύ-
 ναμιν. Καὶ οὐδὲν ἄρα δύνανται εἶναι τὰ θεῖα
 πρόσωπα, εἰ μὴ καθὼ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς ἕν. Τοῦτο
 δ' ἐστὶν οὐσιωδὲς. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ προβάλλειν ἐν
 ἐστὶν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἢ κοινωνήσῃ τούτου καὶ
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐσιωδῶς γε δυοῦς, καὶ ἐστὶ
 καὶ αὐτὸ προβάλλον ἕτερον δήπου πρόσωπον, ἢ
 οὐσιωδῶς τινὸς ἀλλότριον ὄν, οὐκ ἄδηλον ὅτι καὶ
 τῆς οὐσίας ἀλλότριον ἐστὶν. Τούτων ὁπότερον ἂν
 βούλοιντο τοῖν βαράθροιν, ἐλέσθωσαν οἱ Λατῖνοι,
 καὶ ἄμφω δὲ ἐκτρεπέμενοι τὴν ἑαυτῶν δόξαν ἀπο-
 λιπέτωσαν πρότερον, ἥτις ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ ταῦτα
 ἀνάγει.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ὅς εὐδαίμονες οἱ σὲ αὐχύνοντες διδάσκαλον ἰ
 Ὅσοις αὐτοῦς ἐπιχειρήμασιν ἀσφαλλῆ· ὅσοις λό-
 γοις αὐτοῦς καταφράττεις! Δύνανται ἂν καὶ μάλα
 γαυριῶντες (2), φεῦ τῶν συλλογισμῶν τῆς ἀνάγκ-
 ης! φεῦ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ πλήθους! φεῦ
 τῆς πυκνότητος τῶν νοημάτων τοῦ σοφοῦ τούτου
 διδασκάλου! βοῶν. Οὕτω πολλὰ τὸ ἐν κοίτῃ καὶ
 περιττὰ αὐτὰ ἀναστρέφεις (3), ἀδολεσχῶν, παλιλο-
 γῶν, τὰ αὐτὰ λέγων πολλάκις, οἰόμενος ἄλλα. Δεῖ
 γὰρ, ὡς οἶμαι, ἀγνοίας σε μᾶλλον ἢ μοχθηρίας
 ἐγκυκαλεῖν τῆ ἀληθείᾳ λέγειν βουλομένους. Ἄλλ' ἡμεῖς
 φεῦ ταῦτα ἀρκούντως ἐν τε τῷ πρώτῳ, ἐν τε τῷ
 δευτέρῳ καὶ ἐνδεκάτῳ σου τῶν ἐπιχειρημάτων εἰ-
 ποῦντες (ταυτὰ γὰρ ἐν ἐκείνῳ εἶπον ἐφθασας),
 ἐπεὶ τοὺς ἀκροατὰς παραπέμπομεν, οὐς πειθομέ-
 νους ἡμῖν τε καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀμφοῖν σοὶ τούτοις
 ἀπαλλάττομεν τοῖν βαράθροιν, σὲ κάτω κείμενον
 ἐλεεινῶς ἐκεῖ καταλείποντες, μὴ δύναμενον ἐκεῖθεν
 πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς διᾶδειν (4), ἴσως δὲ καὶ

(1) Mon. 256 f. 303 est cap. 35.

(2) Mon. 27 f. 251 b. γαυριῶντες.

(3) Mon. cit. ἀντιστρέφει. Marc. f. 88 a : ἀντι-

(a) Vide de his S. Thomam, p. 1, q. 39, a. 3; et Petavium De Trinitate, l. III, c. 9, § 9; VIII c. 9, § 3 8-15.

ex Patre solo vel ex Patre et Filio esse. Quod igitur
 creaturæ non ex Dei essentia sunt, sed ex non
 esse ad esse productæ, hoc ipsa est, quod crea-
 turas eas facit et a divina removet natura; Spi-
 ritus vero sanctus, qui ex essentia Patris et Filii
 est, consubstantialis est ipsis et Deus, licet etiam
 ex Patre et Filio sit. Et nihil prorsus veritati
 obesse poterunt ratiocinationes tuæ nihil firmum
 habentes.

EPHES. C. XVII (XXXIV).

Si quid de pluribus in divinis personis dicitur
 singulariter (a) vel essentia omnino est vel essen-
 tiale. Sicut enim unum est omnino, secundum quod
 quælibet reliquarum personarum separatur, ita et
 unum omnino est, secundum quod illæ tres uniu-
 ntur. Hoc vero est una numero essentia vel quid
 eorum, quæ essentialiter ipsi adsunt, ut v. gr.
 una voluntas vel una virtus vel una operatio. Dici-
 mus enim Deum ex Deo Filium et ambo Deum
 unum, lumen ex lumine et ambo unum lumen,
 sapientiam ex sapientia et utrumque unam sapien-
 tiam, virtutem ex virtute et utrumque unam virtu-
 tem. Secundum nullam itaque rem unum esse
 possunt divinæ personæ, nisi (a) secundum quod in
 ipsis unum est. Hoc autem et essentialiale. Si igitur
 etiam producere unum est in Patre et Filio, aut
 communicabit in hoc etiam Spiritus sanctus cum
 eis, cum essentialiale sit, et erit ipse aliam quampiam
 producens personam, aut si ab essentiali quodam
 alienus est, manifeste abessentia quoque alienus erit.
 Ex his duobus barathris utrum voluerint eligant
 Latini; si vero utrumque adversantur, suam prius
 sententiam derelinquant, quæ necessario ad hæc
 deducit.

NICÆNI.

Quam beati sunt qui te gloriantur magistro! Quot
 eos argumentis munis et instruis! Quot eos ratio-
 nibus armis! Possent sane et quam maxime super-
 bientes exclamare: O necessitatem syllogismorum!
 O argumentorum multitudinem! O densitatem
 conceptuum sapientis hujus magistri! Adeo unum
 multa facis et superflua ipsa convertis, garriens,
 eadem repetens et sæpius dicens, alia ea existmans.
 Oportet enim, ut puto, ignorantia magis quam ma-
 litia te incusent qui veritatem dicere volunt, sed
 nos ad hæc sufficientes in primo, decimo et unde-
 cimo tuorum argumentorum respondimus (eadem
 namque in illis jam dixisti), atque illic auditores
 ac lectores remittimus, quos si nobis et veritati
 obsequuntur; ab utroque tuo barathro liberamus,
 te humi jacentem misere illic relinquentes, qui non
 potes exinde ad veritatis lucem aspicere, et for-
 tasse etiam non vis: et siquidem voluisses rectio-
 res rationes audire, vel etiam recte intuitus esses,
 στρέφῃ.

(4) Ita Vat f. 206. a. Marc. f. 88 a; Mon., ἰδεῖν.

a barathro quoque et ipse liberatus fuisses. Me namque cogis nunc te malitiæ incusare, cum paulo aute ignorantiam tibi exprobraverim.

μη βουλόμενον· ὡς εἴ γε ἡβουλήθης τῶν ἀληθεστῶν ἀκροάσασθαι λόγων, καὶ ἀντιδλέψας καὶ τοῦ βαράθρου καὶ αὐτὸς ἀν ἀπληγάτης. Ἀναγκάζεις γάρ με νῦν σε μοχθηρίας αἰτιῶσθαι μικρῶ πρόσθεν ἀγνοίας (4) ἐγκεκληκῶτα.

EPHES., C. XVIII (XXXV).

Si ex essentia Patris Filius et Spiritus, ex essentia vero Patris et Filii Spiritus solus secundum Latinos, non ergo eorumdem causa est essentia Patris et essentia Patris et Filii. Quæ autem non eorumdem causa sunt, ea neque eadem prorsus sunt. Ergo aliud est essentia Patris et aliud essentia Spiritus et Filii; necessario vero etiam essentia Spiritus sancti aliud est. Multæ ergo in divina Trinitate sunt essentiæ. Hoc autem est blasphemum atque a ratione alienum.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΗ' (ΑΕ') (1).

Εἰ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα μόνον κατὰ τοὺς Λατίνους, οὐκ ἔρα τῶν αὐτῶν αἰτία ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· τὰ δὲ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐδὲ τὰ αὐτὰ πάντως; ἄλλο ἔρα ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς, καὶ ἄλλο ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἐξ ἀνάγκης; δὲ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἄλλο. Πολλὰ ἔρα οὐσίαι ἐν τῇ θεῷ Τριάδι· τοῦτο δὲ βλάσφημον (2) καὶ παράλογον (3).

NICÆNI.

Libenter te interrogarem, quo pacto intelligas medium tuum terminum, videlicet eorumdem causas, dum dicis, quæ non eorumdem causæ sunt, non esse eadem. Si quidem eadem numero dicis, propositio tua major (a) falsa est; possunt enim quædam non eorumdem numero causæ esse et tamen existere, eadem etiam in rebus hisce creatis. Alius enim numero est Socrates a Platone et tamen Sophroniscus et Ariston eadem ad invicem sunt quatenus homines; et ea quæ in te est ars grammatica, quæ præstantes hasce rationes parturivit, quæ non idem numero ad invicem existunt, tamen eadem numero cum se ipsa est; hoc vero exemplum magis quam prius illud in rem propositam quadrat. Si vero non eadem intelligis specie, minor propositio mentitur. Nam Filius et Spiritus eadem sunt specie. Quamobrem tibi etiam hic parasyllogismus ipsum hoc quod revera est ostensus est, parasyllogismus et inane promeus argumentum. Aut quid nos prohibet quominus tua ratiocinia sequentes dicamus: « Si ex essentia Patris Filius atque Spiritus, Filius vero et Spiritus non sunt eadem, non ergo eorumdem causa existit essentia Patris; quæ vero non eorumdem causa non sunt eadem; Patris ergo essentia non est eadem secum ipsa? » At nonne, præterquam quod impium, etiam

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

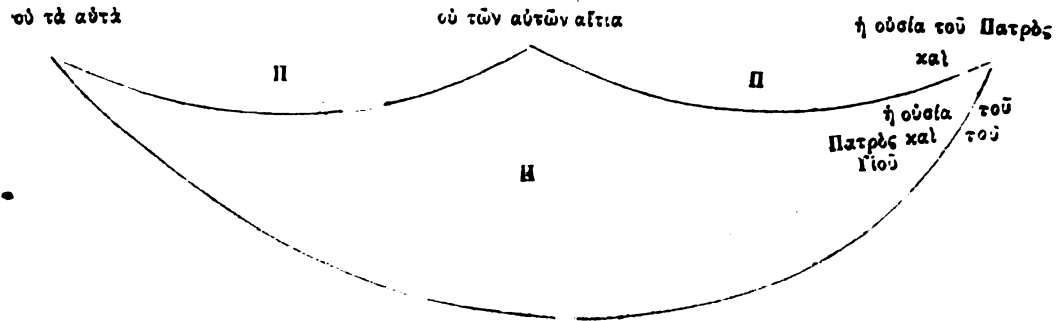
Ἡδῶς ἀν σε ἐροίμην πῶς τὸν μέσον σου τοῦτον ὄρον τὸ τῶν αὐτῶν αἰτία νοεῖς, τὰ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐ τὰ αὐτὰ εἶναι λέγων. Εἰ μὲν γὰρ ταυτὰ τῷ ἀριθμῷ φῆς, ἡ μείζων ψευδής· δύναται γάρ τινα μὴ τῶν αὐτῶν ἀριθμῷ αἰτία εἶναι καὶ ὁμοῦ· εἶναι ταυτὰ κάπλι τῶν κτιστῶν τούτων πραγμάτων. Ἄλλος γὰρ ἀριθμῷ Σωκράτης Πλάτωνος καὶ ὁμοῦ Σωφρονίσκος καὶ Ἀρίστων ταυτὰ ἀλλήλοις ἢ ἀνθρώποι· ἢ τε ἐν σοὶ γραμματικῇ τούτους δὴ τοὺς γενναίους τεκοῦσα λόγους οὐ ταυτὴν ἀριθμῷ ὄντας ἀλλήλοις ὁμοῦ ἢ αὐτῇ ἐστὶν ἀριθμῷ ἑαυτῇ· τοῦτο δὲ καὶ μᾶλλον τοῦ προτέρου παραδείγματος τῷ προκειμένῳ ἀρμόζει. Εἰ δὲ μὴ ταυτὰ τῷ εἶδει νοεῖς, ἡ ἐλάττων ψεύδεται· Υἱὸς γὰρ καὶ Πνεῦμα ταυτὰ τῷ εἶδει εἰσίν. Ὡστε σοὶ καὶ οὗτος ὁ παρασυλλογισμὸς αὐτὸ τοῦθ' ὄπερ ἐστὶν ὧν ἐφάνη παρασυλλογισμὸς τε καὶ μάταιος λόγος. Ἡ τί καὶ ἡμεῖς κωλύει τοῖς σοῖς ἀκολουθοῦντας λόγοις. « Εἰ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, λέγειν, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα οὐ ταυτὰ, οὐκ ἔρα τῶν αὐτῶν ἐστὶν αἰτία ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία· τὰ δὲ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐ ταυτὰ· ἢ τοῦ Πατρὸς ἔρα οὐσία οὐχ ἡ αὐτῇ ἐστὶν ἑαυτῇ; Ἀλλὰ μὴ πρὸς τῷ ἀσεβεῖ καὶ ἀδιανοήτῳ ἢ ταῦτα λέγειν; Τί δὲ σοὶ καὶ δύναται τὸ τὴν θεῖαν οὐσίαν εἰς οὐσίαν Πατρὸς καὶ (οὐσίαν) Πατρὸς καὶ

(a) Syllogismus talis est: Quæ non eorumdem causæ, ea neque eadem prorsus sunt. Sed essentia Patris et Filii non est eorumdem causa, quorum

essentia Patris. Ergo essentia Patris et Filii non est eadem ac essentia Patris.

(1) Mon. f. 252 a: ἀνοίας.
(2) In Mon. 256 f. 303 est cap. 36.

(3) Mon. 256: ἀτοπον.
(4) In utroque Monac. hæc figura addita est:

Υιοῦ διαίρειν, καὶ τὴν μὲν Υἱοῦ, τὴν δ' Υἱοῦ καὶ Πνεύματος αἰτίαν τίθεσθαι; Οὐκ ἀκούεις τῶν θεολόγων βωόντων, οὐσίαν μὴτε γεννᾶν μὴτε γεννᾶσθαι; Κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν Πατέρα γεννᾶν καὶ τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα εὐσεβῶς (1) τε καὶ ἀρμοζόντως; (2) λέγεται. Εὐ δὲ ταῦτα διαστῆλλειν μὴ δυνάμενος τηράλλως ἄπερ ἂν ἐπέλθοι (3) σοὶ φθέγγη.

ac convenienter dicitur (b). Tu autem cum discernere ista non valeas, superficialiter ac vane quidquid in buccam tibi venerit eloqueris.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΘ' (ΛΓ') (4).

Εἰ δὲ μὲν Πατὴρ αἴτιος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ὃ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος μόνον, τὰ δὲ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐδὲ τὰ ἀπὸ πάντως, οὐκ ἄρα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἴτιον ἐπὶ τῆς θείας Τριάδος, ἀλλὰ δύο τὰ αἰτία, καὶ μάτην οἱ Λατίνοι τὰς δύο ἀρχὰς φεύγουσι (5).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Καὶ τοῦτο τῆς αὐτῆς λεπτότητος ἔχεται τῷ πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν πολλὰκις μὲν ὑπὸ σοῦ εἰρημένων, πολλὰκις δὲ ὑφ' ἡμῶν ἐληλεγμένων ἐστίν· ἀσυλλόγιστος δὲ καὶ οὗτος, ὡς ὁ πρὸ αὐτοῦ λόγος. Τὸ γὰρ ταυτὸν ἐν τῷ μέσῳ, εἰ μὲν ἀριθμῶ λαμβάνοιτο, τὴν μείζω, εἰ δὲ τῷ εἶδει, τὴν ἐλάττω ψευδῆ ποιεῖ· καὶ τὰ παραδείγματα ἐξεθήκαμεν ἀνωτέρω. Διαρχίαν δὲ οὐδαμῶς συμπεραίνει, κἄν εἰ ἐπὶ πᾶσιν ἠλήθευεν. Εἰ γὰρ καὶ μὴ εἶεν ἐν αἰτίῳ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἢ Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ἀλλ' εἰσὶν ἐν τῇ εἰδικῇ ἀρχῇ, ἥτις ἐστὶν ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ ἐν ἀμφοῖν οὖσαν τὸ Πνεῦμα προάγουσι· καὶ τοῦτ' ἀρκεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος, ὥσπερ καὶ μία ἀρχὴ κτίσεως ἡ Τριάς, καίτοι Τριάς οὖσα, διὰ τὴν μίαν καὶ τὴν

A a sana mente alienum fuerit ista fari? Quid vero tibi etiam valet, divinam essentiam in essentiam Patris et essentiam Patris et Filii dividere et illam quidem Filii, hanc vero Filii et Spiritus sancti causam statuere? Annon audis theologos clamantes, essentiam neque generare neque generari (a); secundum tamen ipsam Patrem generare et Patrem Filiumque producere Spiritum sanctum pie simul

EPHES. C. XIX (XXXVI).

Si Pater quidem est causa Filii et Spiritus sancti, Filius autem Spiritus causa duntaxat; quæ autem non eorumdem causæ, neque eadem prorsus sunt, non itaque una eademque causa in divina Trinitate est, sed duæ causæ; atque frustra Latini duo principia vitant.

NICÆNI.

Hoc quoque argumentum ejusdem levitatis est ac præcedens et ex iis est, quæ sæpe a te dicta, sæpe vero a nobis refutata sunt. Vitiosa vero est etiam hæc ratio, ut ea quæ illam præcedit. Nam vox *idem* in medio (a), si quidem sumatur numero, majorem; si vero *specie*, minorem propositionem falsam reddit; atque exempla superius exposuimus. Principii autem dualitatem nullo modo concludit, etiam si in omnibus vera foret ista ratio. Nam si etiam non sint una causa Pater et Filii qua Pater et Filius, attamen unum sunt principio specifico, quod est divina substantia, secundum quam unam eademque numero in utroque existentem Spiritum producant; et hoc sufficit, ut unum principium deitatis sit, sicut etiam unum rerum crea-

p. 278), licet haud pauca eidem minime consentanea sæpe protulerit.

(b) Est nimirum essentia principium quo vel per quod Pater gignit et Pater Filiusque spirant, dum persona est principium quod, ut præclare docet Joannes Theologus in concilio Florentino, sess. 19, pag. 274, 282 et alias, sicut et Bessario supra cap. 1.

(c) Syllogismus est: quæ non sunt eorumdem causæ, hæc nec eadem prorsus sunt; sed Pater et Filius non sunt eorumdem causæ, quia ille Filii et Spiritus, Filius solius Spiritus causa est; ergo Pater et Filius non eadem prorsus sunt, neque igitur una eademque causa.

(a) Hanc propositionem cum Petro Lombardo, lib. 1 Sent. dist. 5; et S. Thoma, 1, qu. 59, a. 5, omnes scholastici propugnant, essentia absolute et abstracte pro deitate accepta. Sic innititur generali principio, relativa de absolutis et abstractis prædicari non posse, eique veritati, immanentes actiones personis esse tribuendas. Jam concilium Lateranense IV in cap. *Damnatus* (Decret. c. 2, De summa Trin., 1, 2) dixerat: *Summa illa res* (essentia, quæ veraciter est Pater et Filius et Spiritus sanctus), non est generans neque genita nec procedens. Effatum istud Marcus quoque Ephesius agnovit in sessione 19 concilii Florentini (Hard., t. IX,

(1) Ita Marc. f. 89 a; Monac. 27 f, 252 b, εὐσεβῶς.

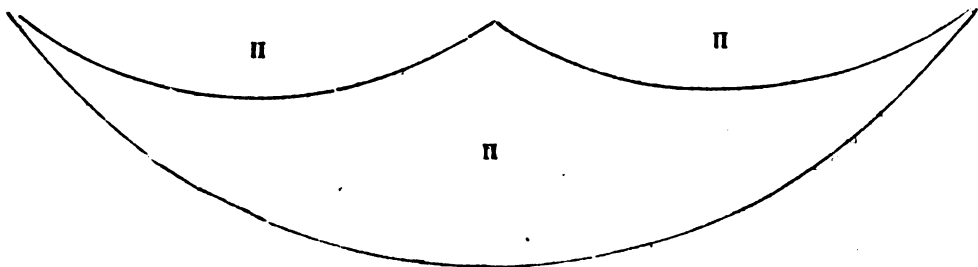
(2) Monac. ἀρμοζόντως.

(3) Ita Marc.; Monac. ἐπέλθῃ.

οὐκ ἐν αἰτίῳ

εὐ τῶν αὐτῶν αἰτία

ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς

tarum principium est sancta Trinitas, licet sit Trinitas, propter unam eandemque trium personarum voluntatem. Et piis nullum amplius negotium hæc facessunt.

EPHES., C. XX (XXXVII).

Filii denominatio duo hæc significat: et habitudinem ad Patrem, secundum quam esse ab eo habet, et cum eo consubstantialitatem; nam omnis filius patri consubstantialis est. Idem deducitur ex generationis nomine. Nam et causam unde habet esse, et consubstantialitatem declarat opportune. Non ita vero appellatio Spiritus sancti, neque appellatio processionis. Verum quando audimus *Spiritum Patris*, donum quoddam Patris intelligimus, quod ad nos pervenit, nos sanctificat et in nobis operatur. Dicit enim Dominus: *Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*. Unde et *Spiritus Filii* idem Spiritus dicitur; nam commune amborum donum est, ut beatus quoque Augustinus dicit. Quando autem audimus *Spiritum, qui ex Patre procedit*, hic causam, unde habet esse, et ipsam hypostasin accipimus; non verò etiam consubstantialitatem. Neque enim nomen Spiritus neque processionis nomen id valet. Quapropter theologi quando simpliciter causam, unde esse habet, declarare volunt, *Spiritum qui ex Patre procedit* dicunt, ab ipso Domino hoc edocti, non semiperfecte et minus plene prædicantes, neque principium propius prætermittentes (apage cum hac absurditate!); quando autem simul et consubstantialitatem propalare volunt, tunc et illud *per Filium* addunt et *ex Patre per Filium procedentem* dicunt; ac si dicereat: Non absque Filio, neque in natura a Filio diversa, sed simul cum generatione intelligitur etiam processio. Unde divus Maximus ait *per Filium genitum ineffabili modo procedentem*, qui sane non addidisset *genitum*, nisi hoc voluisset intelligere. Sed etiam reliquos id sentire, testis est ipse Maximus in epistola ad Marinum Cypri presbyterum dicens, eorum temporum Romanos non causam Spiritus facere Filium, sed ut significant, inquit, *cum per Filium prodire et sic nature absque ulla diversitate conjunctionem declarent* (a). Ridicula vero Latinorum theologia propius principium ex voce *per Filium* intelligens et Patrem principium remotius, et non proximum hypostasis Spiritus sancti statuens, quemadmodum Enosum per Seth ex Adamo dicimus, venerandi Nysseni Gregorii vocem (b) non audit, quæ dicit Filii mediationem et ipsi unigeniti rationem servare et Spiritum

(1) Τοῦ, non τὸ hic et in sequentibus legitur.

(2) Scil. προσηγορία.

(3) Mon. ἐνοήσαμεν.

(4) Mon. ἡμῶν.

(5) Matth. x, 20.

(6) Mon. f, 253 a: τοῦ.

(7) Monac.: τῆ νοήσει νοεῖσθαι.

(a) Vide in tomo superiori Greg. Cpl. Apol. contra Marci Ephesii Confessionem, cap. 4.

αὐτὴν τῶν τριῶν θέλειται. Καὶ οὐδὲν περαιτέρω τοῖς εὐσεβέσι πολυπραγμαίνεται.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Κ' (ΛΖ').

Ἡ τοῦ Υἱοῦ προσηγορία δύο ταῦτα σημαίνει· τὴν τε πρὸς τὸν Πατέρα σχέσιν, καθ' ἣν τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ ἔχει, καὶ τὰ πρὸς αὐτὸν ὁμοούσιον· πᾶς γὰρ υἱὸς τῷ πατρὶ ὁμοούσιος. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῆς γεννήσεως· τὴν τε γὰρ αἰτίαν ὅθεν ἔχει τοῦ (1) εἶναι, καὶ τὴν ὁμοουσιότητα παρίστησιν ἰκανῶς. Οὐχ ὅτι δὲ καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (2), οὔτε μὴν ἡ τῆς ἐκπορεύσεως· ἀλλ' ὅταν μὲν ἀκούσωμεν Πνεῦμα Πατρὸς, διῶρον τι τοῦ Πατρὸς ἐνοήσαμεν (3) εἰς ἡμᾶς φθάων καὶ ἡμᾶς ἀγιάζων καὶ ἐν ἡμῖν ἐνεργῶν. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν (4) τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν (5). Ὅθεν καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα τὸ αὐτὸ λέγεται· κοινὸν γὰρ ἐστὶ διῶρον ἀμφοῖν, ὡς καὶ ὁ μακάριός φησιν Ἀβουσιτινός. Ὅταν δὲ ἀκούσωμεν, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐνταῦθα τὴν μὲν αἰτίαν ὅθεν ἔχει τοῦ εἶναι, καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτὴν ἐξελάδομεν· οὐ μόντοι καὶ τὸ ὁμοούσιον· οὔτε γὰρ ἡ τοῦ Πνεύματος φύσις; οὔτε μὴν ἡ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦτο δύναται. Διὰ τοῦτο οἱ θεολόγοι ὅταν μὲν τὴν αἰτίαν ἀπλῶς ὅθεν ἔχει τοῦ εἶναι παραστήσῃσι βούλωνται, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον λέγουσιν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου τοῦτο παρεilahφότες, οὐχ ἡμιτελῶς θεολογοῦντες, οὐδὲ τὸ ἐγγύτερον αἰτίων παρελημπάνοντες (ἀπαγε τῆς ἀπορίας!)· διὰ δὲ ὁμοῦ καὶ τὴν ὁμοουσιότητα δηλοῦν ἐθέλωσι, τότε καὶ τὸ (6) δι' Υἱοῦ προσετίθασιν καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον λέγουσιν, φασὶν λέγοντες· Οὐκ ἀνευ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ἑτερουφῶς παρὰ τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἅμα τῇ γεννήσει νοεῖται (7) καὶ ἡ ἐκπόρευσις. Ὅθεν καὶ ὁ θεὸς φησι Μάξιμος δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον (8), οὐκ ἂν προσθεῖς τοῦ γεννηθέντος, εἰ μὴ τοῦτο νοεῖν ἡθεύλατο. Ὅτι δὲ καὶ οἱ λοιποὶ τοῦτο νοοῦσι, μάρτυς (9) αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον Κύπρου πρεσβύτερον ἐπιστολῇ (10) τοὺς τότε Ῥωμαίους λέγων οὐκ αἰτίων τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ποιεῖν, ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προεῖναι δηλώσωσι, καὶ ταύτην τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσιν. Ἡ δὲ νῦν καταγέλαστος τῶν Λατίνων θεολογία τὸ ἐγγύτερον αἰτίων ἐκ τοῦ δι' Υἱοῦ νοοῦσα καὶ τὸν Πατέρα πορρωτέρων αἰτίων καὶ οὐ προσεχὲς τιθεῖσα τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐποστάσεως, ὡσπερ δὴ τὸν Ἐνώς διὰ τοῦ Σηθ ἐκ τοῦ Ἀδάμ λέγομεν, τῆς μὲν τοῦ σεπτοῦ Γρηγορίου τοῦ

(8) Maximus in aureum candelabrum apud Zachariam. Citatur locus a Becco, Gr. orth. t. II, p. 537. 538.

(9) Monac.: μάρτυς.

(10) Vide verba apud Gregor. in Marci Confessionem, cap. 4.

(b) Vide Gregorium, op. cit. cap. 1.

Νύσσης φωνῆς οὐκ ἀκούει λεγούσης, ὅτι ἡ τοῦ **Α** Υἱοῦ μεστία καὶ αὐτῷ (1) τὸ μονογενὲς φυλάττει καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως οὐκ ἀπείργει (2) · βαθμοὺς δὲ καὶ ὑποβάσεις ἐπὶ τῆς ἀγίας· Τριάδος εἰσάγει, καὶ τὸν μὲν Πατέρα εἶθην ἀνωτάτον τε καὶ πρῶτον αἰτιον, τὸν δὲ Υἱὸν κατώτερον τε καὶ δεύτερον αἰτιον, ὡσπερ τι διατείχισμα μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα κατώτατον καὶ αἰτιατὸν μόνον· καὶ οὕτως εἰς τὸ τῆς τριθείας βῆραθρον καταπίπτει, καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα περιγράφει, καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσπερ υἱωνὸν ἀπεργάζεται.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Σὺ μὲν τὸ Πατὸς λέγεσθαι Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἄλλο σημαίνειν οἰόμενος ἢ τὸ ἐκ Πατρὸς **Β** αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, ἀπὸ σαυτοῦ καὶ τῆς ἰδίας κοιτίας φθέγγῃ, μηδεμίαν μὴτ' ἐκ τοῦ λόγου ἀνάγκην, μῆτε τῶν διδασκάλων παράγων ἀξιωμα· διδ καὶ εἰκότως οὐδεὶς σοι προσέξει τὸν νοῦν. Ἡμεῖς δὲ τοὺς διδασκάλους ἅπαντας ἔχοντες ταυτὸ οἰομένους τὸ τε Πνεῦμα Πατρὸς εἶναι λέγεσθαι καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸ δὴ μεῖζον, τὸ Υἱοῦ εἶναι Πνεῦμα καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι (εὐρήσει δ' αὐτὸ ὁ βουλόμενος Τλάριον, Ἰερώνυμον, Ἀμβρόσιον, Λύγουστινον, Γρηγόριον Διάλογον λέγοντας διαβρόθηδον, καὶ τῶν ἡμετέρων δὲ καὶ Ἀνατολικῶν Βασιλείων, τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Κύριλλον, Ἐπιφάνιον καὶ τοὺς ἄλλους, εἰ καὶ μὴ οὕτω σαφῶς)· ταῦτ' οὖν αὐτοὶ ἔχοντες καὶ τοὺς λόγους δὲ πολλὰ **Κ** κεις εἰπόντες ἐν ἄλλοις τῶν σῶν οὐκ ἐπιστραφόμεθα λόγων. Ἐπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ὅν οὐ πάντοτε τοι νοεῖς Λύγουστινον· δῶρον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντα· οὐδὲ οἶδας, ὡς δῶρον μὲν ἐκείνος ἀφοῖν αὐτὸ λέγει αἰωνίως τε (3) καὶ ἀχρόνως καὶ οὐστωδῶς εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀφοῖν δῶρον εἶναι, ὅτι ἐξ ἀφοῖν ἀιδίως ἐκπορεύεται, οὕτω καὶ τῷ βῆρατι λέγων. Καίτοι τίς ἂν ἄλλον τῶν ἐκείνου φωνῶν βελτίω ἐξηγητὴν ζητήσῃεν, ἐκείνου καταλιπὼν; Ἐῖ δὲ καὶ ὅτι τῆν σωτήριον περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν ἀτελεῖ κατὰ σὲ οὖσαν οἱ Πατέρες τελεώτερον ἀπέδωκαν (4) δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι φάμενοι. Ὡς καταγέλαστα καὶ παιδαριώδη τῷ ὄντι φθέγγῃ! Ἄστ' εἰ μὴ με ἢ πρὸς τὸν ἀτηγῆσάμενον τούτοις σου τοῖς λογυδρῶν ἀντειπεῖν τοῦτο μὲν αἰδῶς, τοῦτο δὲ ἐπαγγελία κατεῖχεν, **Δ** πάλοι ἂν ἢ ἀποβρίψας ἢ διαβρόθηξας (5) ἢ ἐμπρήσας ταυτὶ σου τὰ γραμματεῖα ἀπηλλάγην πραγμάτων. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μὴ σημαίνειν τὴν ὁμοουσιότητα φῆς, τὸ δ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ μάλα δηλοῦν· ὅστις ἀνατίει μὲν οἱ περὶ τὸν Ἄρειον κατὰ σὲ, ἀνατίει δὲ (6) οἱ περὶ Μακεδόνην καὶ Εὐνόμιον καὶ Ἀίτιον, Ἑλλῆς οὐσίας παρὰ τὸν Πατέρα τὸ Πνεῦμα οἰόμενοι, μῆπω μὲν τῶν διδασκάλων τὸ δι' Υἱοῦ προσθέντων

lum a naturali ad Patrem habitudine non excludere, gradus autem atque descensiones in sancta Trinitate inducit, ac Patrem quidem statuit supremum et principium primum, Filium vero inferiorem et principium secundum veluti quoddam mediale medium inter Patrem et Spiritum, sanctum demum Spiritum infimum et principatum duntaxat; et sic in tritheismi barathrum decidit, divinas personas circumscribit et Spiritum quasi nepotem constituit.

ΝΙΚΑΙΑΣ.

Tu quidem dum putas quod Spiritus sanctus dicitur *Spiritus Patris*, aliud significare quam *ex Patre ipsum procedere*, a temetipso et ex proprio arbitrio loqueris, neque ullam ea ratione cogentem demonstrationem, neque doctorum auctoritatem producens; idcirco et probabiliter nemo tibi animum advertet. Nos autem qui doctores omnes habemus idem censentes tum Spiritum Patris esse dici tum ex Patre procedere, et, quod majus est, Filii esse Spiritum et ex Filio procedere (reperiet autem qui voluerit Hilarium, Hieronymum, Ambrosium, Augustinum, Gregorium Dialogum diserte hoc dicentes, et ex nostris et Orientalibus Basilium, Gregorium Nysaenum, Cyrillum, Epiphanium et cæteros, etsi non ita perspicue), nos, inquam, qui hæc omnia habemus et rationes sæpe adduximus in alii, nihil curamus tuas ratiocinationes. Insuper testatur quoque Augustinus, quem non plane intelligis in eo quod Spiritum donum Patris et Filii vocat, atque ignoras eum donum amborum esse Spiritum dicere æternaliter et absque tempore et essentialiter, atque idcirco eum amborum donum esse, quia *ex ambobus æternaliter procedit*, ita ad verbum dicens. Quanquam quis alium vocum Nilius interpretem meliorem quæret illum prorsus prætermittens? Præclare vero, quod Servatoris de Spiritu sancto doctrinam, quæ secundum te imperfecta est, perfectius Patres expoliverunt, per Filium Spiritum procedere asserentes. Quam ridicula et puerilia revera eloqueris! Unde nisi me erga eum, qui flagitavit, ut hisce tuis ratiunculis occurrerem, et reverentia et promissio retinuisset, jam dudum, vel abjiciendo vel lacerando vel comburendo hæc tua scripta me ab hac re expeditissem. Nam *ex Patre procedere Spiritum* non significare consubstantialitatem contendis, *procedere autem ex Patre per Filium* eam denotare vel maxime. Unde innocentes secundum te sunt Arii assecræ, innocentes vero etiam Macedonii, Eunomiique Aetii sectatores, qui diversæ a Patre substantiæ Spiritum consueverunt, cum nondum audiverint doctores, qui

(1) Mon.: αὐτό.

(2) Vide Nysæni verba apud Gregor. Cpl. in Marci Confess., cap. 1.

(3) Mon. f. 254 a: τό.

(4) Mon. ἀπέδωκαν.

(5) Sic recte Marc. f. 91 a; Mon.: ἀποβρίψαι ἢ διαβρόθηξαι.

(6) Καὶ add.

illud *per Filium* addiderunt (nam hi qui id dixerunt illis erant posteriores, sed ex Evangelio duntaxat vocem *procedere* didicerint. Nam quod ipse Filius mittit Spiritum, quod Spiritus a Filio accipit, quod quæcunque audiverit docturus erat, quod et Spiritus veritatis dicitur, neque ad consubstantialitatem Patris et Filii et Spiritus sancti, neque ad ostendendum Filium Spiritus sancti causam tibi ducere videntur, licet id visum fuerit doctoribus multo te, ut et ipse dices, præstantioribus. Testem vero advocas etiam quendam Maximi ad Marinum epistolam, quæ nuspiam in vetustis codicibus reperitur (non potes enim eam ostendere ullibi Maximi libris insertam), attamen et ipsa pro nobis est. Nam Filium non esse Spiritus causam et ipsi possumus dicere, causæ nomen angustius secundum Græcorum sermonem accipientes, quo apud ipsos semper principalem et fontalem causam designat; consubstantialitatem vero præpositionem *per* significare atque id, quod ex Filio vel per Filium est Spiritus, attestatur, si quidem illius vocis meminimus a Deo moti Basilii: *Non enim quæ fraterno sibi nexu juncta sunt, consubstantialia dicuntur; sed quando causa et quod ex causa existentiam habet, ejusdem naturæ existant, dicuntur consubstantialia*. Quare et hæc tua ratio concussa est et frustra multarum absurditatum Latinos incusas, cum ipse turpissime in illas sis delapsus.

EPHES. C. XXI (XXXVIII).

Incidi in quendam Latinorum doctorum pro ipsis scribentem, non oportere dicere *ex Patre per Filium Spiritum sanctum*, cum sic duo eaque differentia forent principia, alterum propius, alterum remotius, *sed ex Patre et Filio*, sicut, ait, in Symbolo quoque additum est, ut tanquam unum principium Pater et Filius intelligantur Spiritus sancti (a). Si igitur ita res se habet, sicut ille dicit, primo quidem ipsis excidit illa tanto studio propugnata concordia cum nostris doctoribus, neque amplius in dictione *per Filium* proximum principium intelligendum est, neque præpositio *per* loco ex usurpanda, ut quidam ex nostris apostatis nugati sunt. Deinde et sic, si personæ distinctæ sanctum Spiritum producunt, et altera quidem a semetipsa hoc habet, altera vero ex altera hoc nacta est, duo omnino principia exinde erunt; atque cum ita præpositionem *per* perdiderint per semetipsos, neque duas causas effugerunt hoc pacto; imo etiam suum placitum dissonans et cum seipso pugnans atque omni ex parte incohærens et insubsistens demonstrarunt.

(1) Mon. προσμαρτυρεῖν.

(2) Mon. ὑπάρχει.

(3) Vide Basilii eadem verba citata ex ep. ad canonicas apud Allat. Vind. syn. Ephes., c. 36,

(a) Haud pauci erant Latini, qui de dictione *per Filium* durius judicarent. Jam sæculo octavo libri Carolini III, 3, in Tarasio Constantinopolitano (Mansi, t. XII, p. 1121), vituperarunt, quod Spiritum ex Patre *per Filium* procedere confessus fuerit, et non dixerit quoque *ex Filio*. Non absimilia vror-

ἀκηκοότες (νεώτεροι γὰρ ἐκείνων εἰσιν οἱ τοῦτο εἰπόντες), μόνον δὲ τοῦ Εὐαγγελίου τὸ ἐκπορεύεσθαι ἀκηκοότες. Τῆ γὰρ καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν αὐτὸ πέμπειν, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα, τὸ ὅσα ἂν ἀκούσῃ διδάξειν, τὸ καὶ Πνεῦμα ἀληθείας λέγεσθαι καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ, οὐδὲν σοι οὔτε πρὸς τὴν ὁμοουσιότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, οὔτε πρὸς τὸ καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι αἰτίαν τοῦ Πνεύματος φέρειν δοκεῖ· καίτοι τοῖς διδασκάλοις σου πολλῶ γε βελτίοισιν, ὡς καὶ αὐτὸς φαίης, δοκοῦν. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τινὰ Μαξίμου πρὸς Μαρίνον ἐπιστολὴν μηδαμὴ τῶν ἀρχαίων βιβλίων εὐρισκομένην (οὐ γὰρ ἔχεις αὐτὴν ἐγγεγραμμένην πῆ τοῖς Μαξίμου βιβλίοις δεξῆαι), οὐσαν δὲ ὁμοῦ καὶ αὐτὴν πρὸς ἡμῶν. Αἰτίαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοὶ φαίμεν ἂν, τὴν αἰτίαν στενωτέρον κατὰ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν ἐκλαμβάνοντες, ἢ παρ' αὐτοῖς αἰετὴν ἀρχιεπιθετὴν αἰτίαν σημαίνει· τὸ δὲ ὁμοούσιον τὴν διὰ σημαίνουσαν καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα προσμαρτυρεῖ (1), εἴπερ ἐκεῖνης τῆς τοῦ θεορρήμονος Βασιλείου μεμνημένα φωνῆς λέγοντος· *Ὁ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται· ἀλλ' ὅταν τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξίν ἔχον, τῆς αὐτῆς ὑπάρχει (2) φύσεως, ὁμοούσια λέγεται (3)*. Ὡστε σοι καὶ οὗτος ὁ λόγος διασέσεται καὶ μάτην πολλῶν ἐγκαλιῶ ἀποπημάτων Λατίνους, αὐτὸς ὢν ὁ τοῦτοις ἀσχίστα περιπέπτων.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΚΑ' (ΛΗ').

Ἐνέτυχόν τινα τῶν Λατινικῶν διδασκάλων ὑπὲρ αὐτῶν γράφοντι, ὅτι οὐ χρὴ λέγειν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (οὕτω γὰρ δύο τὰ αἴτια καὶ διαφέροντα ἔσται· τὸ μὲν ἐγγύτερον, τὸ δὲ κορυώτερον), ἀλλ' ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καθάπερ οὖν καὶ ἐν τῷ συμβόλῳ προστέθειται, ἵνα ὡς ἐν αἴτιον ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς νοηταί (4) τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ οὖν οὕτως ἔχει, καθάπερ ἐκεῖνός φησιν, πρῶτον μὲν αὐτοῖς διέπεισεν ἡ σπουδαζομένη δῆθεν συμφωνία πρὸς τοὺς παρ' ἡμῶν διδασκάλους; καὶ οὐκέτι λοιπὸν ἐκ τοῦ δι' Υἱοῦ τὸ προσεχὲς αἴτιον νοητέον, οὐδὲ τὴν διὰ ληπτέον ἀντὶ τῆς ἐκ, ὡς τινες τῶν ἐξ ἡμῶν ἐκπεσόντων ἐλήρησαν. Ἐπειτα καὶ οὕτως, εἰ διακεκριμένα πρόσωπα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παράγουσι (5), καὶ τὸ μὲν παρ' ἑαυτοῦ τοῦ ἔχει, τὸ δ' ἐκ τοῦ ἑτέρου λαβόν, δύο πάντως αἴτια κἀνευθεν ἔσται, καὶ τὴν διὰ παρ' ἑαυτῶν ἀπολέσαντες τὰς δύο ἀρχὰς οὐδ' οὕτως ἐξέφυγον· ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ δόγματος αὐτῶν ἀσύμφωνον καὶ πρὸς ἑαυτὸ μαχόμενον καὶ πανταχόθεν ἀσύστατον εἰδείξαν.

p. 172, 173 et supra a Bessarione in fine, cap. 3.

(4) Mon. f. 254 b, νοεῖται.

(5) Verbum παράγουσι supplevimus; in Monac. codice certe deest et lacuna evidenter apparet.

sus sunt, quæ Hugo Eberthianus contra Græcorum opposita, l. II, c. 9, scribit: *Latinus ei quidem, qui asserit Spiritum existentiam habere ex Filio ut ex Patre, consenti; dicentem vero: ex Patre per Filium, et non subintelligentem: ex Filio, aspernatur.*

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Α

NICÆNI.

Οἱ μὲν Λατῖνοι, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις ἡμῖν πλατύτερον εἴρηται, πρὸς τὴν ἰσότητά τε καὶ ὁμοιότητά, μᾶλλον δὲ ταυτότητα τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβολῆς ἀφορῶντες τὴν ἐκ πρόθεσιν μᾶλλον τῆς διὰ δοκιμάζουσιν, ἐκείνην φεύγοντες, οὐ διὰ τὸ δύο ἀρχὰς εἰσάγειν, ὡς φησὶ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀτέλειαν καὶ τὸ ὀργανικὴν τινα σημαίνειν αἰτίαν. Εἰσὶ μέντοι γε οἱ καὶ αὐτῇ χρῶνται, σπανιώτατα μέντοι καὶ μάρτυς ὁ μέγας Ἰλάριος ἀρχαιότατός τε καὶ σοφώτατος τῶν Λατινικῶν διδασκάλων καὶ Πατέρων γενόμενος. Γραῖκοι δὲ καὶ Γραϊκῶν οἱ Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ σχέσιν καὶ τάξιν καὶ τὸ ἐκείθεν αὐτὸν πάντα ἔχειν δηλοῦν περὶ πλείονος ποιησάμενοι τῇ διὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον χρῶνται, οὐδ' αὐτοὶ ὁμῶς παντελῶς τὴν ἐκ ἐξορίσαντας. Καὶ παρήμι παραγαγεῖν μαρτυρίας ὡς πᾶσι γνωρίμους. Ὅθεν εἰκότως τῶν Γραϊκῶν οἱ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀποκλίναντες ὡς Χριστιανοὶ τε καὶ εὐγνώμονες τοὺς διδασκάλους ἀλλήλοις συμφωνούντας δεικνύμεν ὡς τοῦτο ἀναγκαϊότατον ὄν τῇ πίστει καὶ οὐ ἄνευ πᾶσαν ἂν ἡμῶν τὴν εὐσεβείαν οἰχομένην καὶ τὴν διὰ τῇ ἐκ ταυτὸν φαμὲν δύνασθαι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ τὴν μέγαν Βασιλείου ἔχοντες τοῦτο βουλόμενον, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰδείξαμεν. Οὐδὲ καινὸν οὐδὲν, εἰ Λατῖνοι μὲν πρὸς ἄλλο βλέποντες ἄλλο φασί, τῶν Γραϊκῶν δ' οἱ διδάσκαλοι ἄλλων εἴνεκα λόγων ἕτερα, μὴ μέντοι ἐναντία, ἀλλὰ πρὸς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα φέροντα ἄμφω. Ἄ καλῶς ποιούντες οἱ ἐκ σοῦ καὶ τῶν σοὶ ὁμοίως ἐσκοτισμένων εὐτυχῶς ἐκπεσόντες, μᾶλλον δὲ ἀναστάντες (ἡ ἐκ τοῦ σκότους γὰρ καὶ τοῦ ψεύδους ἐκπτώσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ φῶς ἐστὶν ἀπόκλισις καὶ ἀπόδειψις καὶ εὐτυχῆς ὄντως ἀνάστασις)· καλῶς οὖν οὔτοι γε καὶ εὐσεβῶς ποιούντες συμβαλόντά τε καὶ ὁμόφωνα ἀλλήλοις ἐκ τε τοῦ λόγου αὐτοῦ, ἐκ τε τοῦ τῶν ἁγίων ἀξιώματος ὁρμώμενοι ταῦτα δεικνύουσιν. Ὅθεν ἡμεῖς μὲν οὐτε τὴν διὰ καὶ τὸ μετὰ τῆς ἐκ ἔστιν ἐφ' ὧν ἰσοδύναμον αὐτῆς ἀπόλλυμεν, οὐτε εἰς διαρχίαν ἐκπίπτομεν. Εἰ γὰρ καὶ δύο πρόσωπα ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ τὸ εἰδικὸν αἰτίον, ἡ θεία οὐσία δηλαδὴ, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐν αὐτοῖς οὔσαν ἄμφω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προβάλλουσιν, ἐν καὶ ταυτὸ ἀριθμῷ, καὶ διὰ τοῦτο μία ἐστὶν ἀρχή, ὡς περ καὶ τῆς κτίσεως ἡ Τριάς οὔσα αἰτία, οὐ τρία ὁμῶς· εἰσὶν αἰτία, καίτοι τρία τῷ ἀριθμῷ οὔσα, ἀλλ' ἐν τε καὶ πάντῃ ἐν διὰ τὸ ταυτὸν τε καὶ ἐνιαῖον τῆς θείας θελήσεως· (δεῖ γὰρ με πολλάκις ταυτὰ λέγειν πρὸς τὸν ἀεὶ τὰ αὐτὰ ἀνακυκλοῦντα). Οὐτε δὲ διὰ τοῦτο ἔψεται κτίσμα εἶναι τὸ Πνεῦμα, ὡς εἰωθας ἐπιφέρειν, καὶ οἱ λόγοι εἰρηνεῖται, οὐτε καὶ ἡ αὐτὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα, ἡ ἄλλης φύσεως· εἶναι. Καὶ τούτους γὰρ τοὺς ἀσθενεῖς ἐλύσαμεν λόγους· καὶ γὰρ καὶ ὁ Υἱός ἐκ Πατρὸς κατὰ τὴν θεϊαν οὐσίαν γεν-

Latini quidem, ut alibi a nobis fusius dictum est (a), ad æqualitatem et similitudinem, imo potius identitatem spirationis Spiritus sancti ex Patre et Filio respicientes præpositionem *ex* magis probant, quam præpositionem *per*, hancque fugiunt, non quasi inde duo inducerentur principia, ut ais, sed propter imperfectionem et quia organicam (instrumentalem) quamdam causam significat. Sunt tamen et ex iis qui ista utuntur, rarissime tamen; et testis est magnus Hilarius, qui et vetustissimus et sapientissimus inter Latinos doctores Patresque fuit (b). Græci vero atque Græcorum Patres et doctores Filii ad Patrem habitudinem et ordinem atque quod a Patre omnia habet declarare majoria facientes præpositione *per* ut plurimum utuntur, neque tamen ipsi præpositionem *ex* omnino excludunt. Omitto testimonia producere utpote cunctis nota (c). Quamobrem merito ii Græcorum qui ad veritatem transivimus, ut Christiani et intelligentia præditi doctores sibi invicem concordantes ostendimus, utpote quod maxime necessarium sit fidei et quo adempto omnis nostra religio corruiat. Et præpositionem *per* idem valere dicimus ac præpositionem *ex* in proposita materia, etiam magnum Basilium habentes id docentem, ut in superioribus demonstravimus (d). Neque novum ullo modo est, si Latini ad aliud respicientes aliud dicunt, Græcorum vero doctores, aliarum rationum gratia, alia, non tamen contraria, sed ad eandem conclusionem deducunt utraque. Quæ recte agentes ii, qui a te et ab iis qui tibi similiter tenebris involuti sunt, feliciter defecerunt, quos lapsos dicis, qui autem revera resurrexerunt (nam defectio a tenebris et a mendacio ad veritatem ac lumen declinatio est et revera felix resurrectio), recte, inquam, agentes isti ac religiose facientes consona et concordantia sibi invicem tum ex ratione ipsa, tum ex sanctorum auctoritate commoti demonstrant. Unde non quidem neque præpositionem *per* et ejus in nonnullis cum præpositione *ex* æquipollentiam perdimus, neque in principiorum dualitatem incidimus. Si enim et duæ personæ sunt Pater et Filius, attamen causa specifica, divina videlicet essentia, secundum quam unam eandemque in ipsis existentem ambo Spiritum sanctum producant, una eandemque est numero, ideoque unum principium, sicut etiam cum Trinitas sit rerum creaturarum causa, tamen non tres causæ sunt, licet tria numero illa sit, verum una et omni ex parte una propter identitatem et singularem unicam voluntatis divinæ (oportet enim me sæpius eadem dicere ad eum, qui eadem semper repetit). Neque vero propterea sequetur, creaturam esse Spiritum, ut inferre soles, et ratio-

(a) Vide Bessarionis Orat. dogm. de unione in conc. Florent., cap. 5 seq.

(b) Hilarius, de Trinit. xii, 56, 57, formula *ex Patre per Filium* utitur. Jam ante eum Tertullianus sive Prax. c. 4. et Novatianus, in libro De Trini-

tate eam usurparant.

(c) Certum est Cyrillum Alexandrinum præpositionem *ex* in hac materia non semel adhibuisse. Cf. Allat. Vindic. syn. Ephes., c. 34, p. 165 seq.

(d) Vide supra ad cap. 2 (19).

nes dictæ sunt; neque vel seipsum producere Spiritum vel alterius esse naturæ. Nam et has quoque infirmas rationes solvimus. Et Filius quoque ex Patre secundum divinam essentialiam genitus neutiquam vel seipsum generat vel alterius est naturæ.

Itaque omnino et omni ex parte dissolutis hisce aranearum telis, superior quavis calumnia atque injuria et cum veritate diserte probatur consistens Latinorum, vel, quod idem est dicere, Christianorum immaculata theologia ac fides.

Ανώμενο; οὐτε καὶ ἡ ἑαυτὸν γεννᾷ ἢ ἀλλοτρίας ἐστὶ φύσεως.
Πάντοθεν τοίνυν τῶν ἀραχνίων τούτων νημάτων καὶ πάντῃ διαλελυμένων, ἀνώτερα μὲν πάσης συκοφαντίας καὶ ἐπηρείας μετὰ τῆς ἀληθείας δὲ ἰσχυρὰ μὲν δείκνυται διαβόρηθην ἢ Λατίνων, ταυτὸ δὲ εἰπεῖν, ἢ Χριστιανῶν ἀκρίβητος θεολογία καὶ πίστις.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

CONTRA PALAMAM

APOLOGIA INSCRIPTIONUM ⁽¹⁾ VECCI.

(Apud Petrum Arcudium, Opuscula aurea, Romæ 1670, 4°.)

Vecci in primam collectionem prima inscriptio. Β Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν πρώτην συλλογὴν πρώτη ἐπιγραφή.

Sententias varias sanctorum Patrum litteris consignatas collegimus: quibus ostenditur Spiritum sanctum ex Filio quoque esse: post quas, in præsentī libello, alias substernimus, ad probandum Spiritum sanctum ex Patre esse per Filium; et quoniam hæ quidem ex Filio, illæ autem per Filium esse ipsum demonstrant, ad declarandam æqualem vim præpositionum *per* et *ex*, continenter statim alias sententias scriptas subjicimus, quibus has præpositiones idem valere ostenditur.

Gregorii Palamæ refutatio inscriptionum Vecci.

Quando præpositiones *ex* et *per* in re theologica inter se conveniunt, atque significatione æque pollent, non divisionem neque differentiam sanctissimæ Trinitatis, verum conjunctionem, et quæ secundum naturam sit, immutabilitatem, atque eandem voluntatem designant. Hinc enim

Ῥήσεις διάφοροι γραφικαὶ συλλεγεῖσθαι εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Μεθ' ἧς ἕτεραι ῤήσεις καταστρωννύονται ἐν τῇ παρούσῃ βίβλῳ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ ἐπειδὴ αἱ μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, αἱ δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι αὐτὸ, εἰς παράστασιν τοῦ ἰσοδύναμου τῆς διὰ καὶ τῆς ἐκ, ἀκολούθως παρευθὺς ἕτεραι γραφικαὶ ῤήσεις καταστρωννύονται, δι' ὧν τὸ τῶν προθέσεων τούτων ἰσοδύναμον ἀποδεικνύεται.

Τοῦ Παλαμᾶ ἀντιρρήσις πρὸς τὰς τοῦ Βέκκου ἐπιγραφάς.

Όταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἡ ἐκ καὶ ἡ διὰ, οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστώσι τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἑνωσιν καὶ τὴν ἀπαρραλλαγίαν, ἥτις ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὁμοουσίαν· δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν τῆς μίξ καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι: φύσεως, καὶ δυνάμεως.

(1) *Inscriptiones in sententiis SS. Patrum quas de processione Spiritus sancti collegit.* Opus Vecci jam editimus in tomo CXLII. Edit.

καὶ ἀνεργείας, καὶ θελήσεως ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός, καὶ Ἄ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ δ' ἐνταῦθα καταγραφάμενος τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ, καὶ οὕτως ἐπιγράφας, τὴν διαφορὰν κακῶς καὶ δυσσεβῶς τῶν θεῶν ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ δεικνύναι διὰ τοῦ τῶν τοιούτων προθέσεων ἰσοδυναμοῦ· καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων, καὶ παρ' ἑκατέρας; τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἢ μία τῶν τριῶν προσκνητῶν ὑποστάσεων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φανερόν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς· ἐκλαμβάνονται δὲ παρὰ τοῦ συνειληγότος καὶ καταγράφαντος ἐνταῦθα ταύτας κακῶς; τε καὶ δυσσεβῶς.

Ἵτι δὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἐν παῖσιν ἢ τοιαύτη δεικνυσί διὰ, ὅταν δηλονότι ἰσοδυναμῆ τῆ ἐκ, ὁ θεὸς Μάξιμος παρίστησι σαφῶς **B** περὶ τινῶν εἰπόντων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, γράφων πρὸς Μαρῖνον, ὡς οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιῶντας σφᾶ; αὐτοὺς ἀπέδειξαν· μίαν γὰρ ἰσασιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν· ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προῖναι δηλώσωσι, καὶ ταύτη τὸ συναφές τῆς οὐσίας, καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι. Σχφές οὖν ἐνταῦθεν ὡς ὁ Βέκκος οὗτος δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τὰς τοιαύτας ῥήσεις· οὐ γὰρ τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον, ἀλλὰ τὸ διάφορον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖ συνάγειν. Οὐδὲ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ πειθόμενος. Καὶ οὗτος γὰρ ἐν ἐν τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ, εἰ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ, **C** φησι, δημιουργεῖν τὸν Πατέρα ὅτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὕτε ἄτογον τοῦ Υἱοῦ παραβῆλοι τὴν ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παρίστησιν. » Ὡστε ἢ δι' Υἱοῦ φωνῆ τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει· οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται. Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προῖναι κατὰ τὴν χορηγίαν τὴν ὁμοουλίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ παρίστησι καλῶς· εὐδοκία γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ αὐτοῦ συνευδοκοῦντος; τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ δέξιός χορηγεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ δὲ Λατινόφρονες οὗτοι συνάγοντες ἐκ παροιρίας διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν, εὐδοκίας καὶ θελήσεως; ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν, δυσσεβῶς **D** παριστῶσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἢ θεότης, ἀπαγε. Οὐδὲ γὰρ τῆς θείας θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως αὔθις; κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησί; τε καὶ ἐκπόρευσις.

Neque enim rursus juxta eundem divinæ voluntatis, sed divinæ naturæ ante omne ævum sempiternaque est tum generatio, tum processio.

Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Νικαίας τοῦ νῦν Καρδινάλεως πρὸς τὰς κατὰ τοῦ Βέκκου ἀντιβῆσεις τοῦ Παλαμῶ.

Ἵ γυναιὸς οὗτος ἀνὴρ πρὸς μὲν τὰς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λεγούσας ῥήσεις, καὶ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπο-

A Pater, Filius, et Spiritus sanctus, unius ejusdemque naturæ, potentia, operationis, atque voluntatis esse ostenduntur. Qui autem hic sanctorum dicta descripsit, et tales edidit inscriptiones ex eo quod hæ præpositiones idem valent, discrimen divinarum personarum, inepte sane atque impie, item unam ex tribus colendis et venerandis personis, nimirum Spiritum sanctum ex duabus personis, et ex utraque harum diverse existere, probare conatur. Manifestum igitur est dicta sanctorum, illa quidem admodum pie atque optime se habere, male tamen impieque ab eo exponi, qui ea collegit, et hic descripsit.

Quod autem hujusmodi præpositio per, cum scilicet idem valet quod præpositio ex, conjunctionem atque in omnibus immutabilitatem ostendat: docet hoc D. Maximus, scribens ad Marinum de quibusdam qui ex Filio esse Spiritum dicerent: Quod non causam Filium facere seipso ostenderit; unam enim causam Filii et Spiritus Patrem agnoscunt: verum, ut per ipsum etiam (Filius) procedere significant, et hac ex parte, ut essentialis conjunctionem atque immutabilitatem expriment. Hinc igitur manifeste apparet, quod iste Veccus hujusmodi dicta sanctorum impie excipit et interpretatur. Non enim conjunctionem atque immutabilitatem, sed differentiam personarum ex his colligere conatur. Neque Magnum Basilium audit. Enimvero is quoque in uno quodam ad Amphiloichium capite (1): « Illud, inquit, per Filium creare Patrem, neque imperfectam Patris creationem constituit, neque inefficacem Filii operationem significat. Sed conjunctionem eorum voluntatis manifestat. Quare vox illa, per Filium, ad confessionem originalis causæ nos adducit; non autem ad effectivam causam imperfectæ atque impotentis coarguendam assumitur. Qui ergo per Filium et ex Filio asserit Spiritum, secundum largitionem donorum procedere, eandem voluntatem Patris ac Filii egregie exprimit. Etenim ex beneplacito Patris ac Filii, ipso quoque una consentiente Spiritu sancto, digni homines donantur Spiritu sancto. Isti vero Latinorum sequaces et fautores, ex petulantia per Filium, et ex Filio existere Spiritum sanctum colligunt; beneplaciti, et voluntatis opus, et creaturam esse necessario, minime vero divinæ naturæ fructum impie ostendunt, et docent. Etenim, secundum sacrum Damascenum, divinæ voluntatis opus est creatura, non Deltas; apage.

Sapientissimi Bessarionis, archiepiscopi Nicæni, S. R. E. cardinalis, contra Palamat apologia inscriptionum Vecchi.

Egregius iste vir ad auctoritates sanctorum, quæ cum ex Filio, tum ex Patre per Filium

(1) De Spiritu sancto, c. 8, in fine.

Spiritum sanctum procedere testantur, et, quod ex illis colligitur, omnino ne aspicere quidem valet: quomodo enim ad tantam, atque adeo evidentem veritatem? Verum æqualem vim atque naturam præpositionum *per* et *ex*, idque non recte, atque sine ulla ratione invadit; contumeliosque suam refutationem absolvens, aliquid operæpretium facere existimat. Cum inepte sane atque impie mentem sanctorum interpretetur; et eum qui sententias Patrum collegit, et tales edidit inscriptiones, virum sane doctum calumniatur; rationem vero reddere minime valet. Præpositione autem *per*, conjunctionem in sanctissima Trinitate, immutabilitatem, identitatem, atque eandem voluntatem denotante; cum in theologia, idem valere intelligitur quod præpositio *ex*, arbitratum non posse a quoquam accipi, secundum hoc significatum etiam in productione Patris per Filium; vel hac ratione putat, non illud nos intelligere, nimirum concordiam et conjunctionem, sed potius discretionem ac divisionem, oppositionemque atque discrepantiam inducere. Quod ita eum intelligere ex his quæ dicit, quodammodo apparet; imo vero et manifeste ait, hac ratione velle nos significare, Spiritum sanctum, ex duabus personis, Patris et Filii, diverse existere; nescio unde, et a quonam dicente illud (*diverse*) audierit. Sic itaque opinatur, nos insultare in theologiam; forte et ipse quoque hoc intelligit, cum ex Patre per Filium, in rerum natura mundum esse productum asserit. Non enim video, cur potius in procreatione mundi, præpositio *per*, æque pollens atque præpositio *ex*, idem esse inter se personas significet, cum tamen etiam distinctionem earum æque denotet: hoc enim nec ipse adversarius negabit; in productione autem Spiritus sancti, non item; sed tantum diversitatem, et undique distinctionem. Neque erubescit, contra se adducens magnum Basilium, qui testatur vocem illam, *per Filium*, ad originalem causam non referre. At certe nos ex duabus personis, Patre, inquam, et Filio, dicere Spiritum sanctum existere, vel maxime fatebimur, et concedemus; nihil enim operatur, nisi quatenus est hoc aliquid, atque individuum: qua vero talia Pater et Filius duo sunt. At vero diverse ab ipsis procedere, id nunquam concedemus, quousque audimus sanctos dicentes, Spiritum sanctum esse operationem naturalem æque Filii atque Patris. Unam autem operationem esse Patris et Filii, constanter credimus. Nisi forte et ipse cum dicit ex Patre, et Filio, et Spiritu sancto, vel ex Patre per Filium in Spiritu sancto procreatum esse mundum, non tres tantum (id enim utique fateretur), sed et diverse tres fabricatos esse mundum asserat. Quod si miratur, quomodo idem esse inter se, atque eandem voluntatem, præpositione *per*, denotante, nos ex ista præpositione indicare volumus, Filium esse causam existendi Spiritum

Α ρεύσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν συναγόμενον, οὐδ' ἀντιβλέψαι δύναται ὁλως. Πῶς γὰρ πρὸς γε τοσαύτην καὶ οὕτως ἐναργεστάτην ἀλήθειαν; τῷ δὲ ἰσοδυναμῷ τῆς διὰ καὶ τῆς ἐκ, τοῦτ' οὐ καλῶς οὔτε σὺν οὐδενὶ ἐπιφύεται λόγῳ· καὶ ὕβρει τὸν ἴδιον ἐλεγχὸν ἀπαρτιζῶν, οἰεῖται τι προῦργου ποιεῖν· κακῶς μὲν καὶ δυσσεβῶς τῶν ἁγίων διάνοιαν ἐκλαμβάνων, καὶ τὸν τὰς ῥήσεις συνειληχότα σοφὸν ἄνδρα, καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐπιγραφάμενον συκοφαντῶν, τὸν δὲ λόγον ἀποδοῦναι οὐκ ἔχων· ὀπιλιπεθε δὲ τῆς διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρallaξίαν, καὶ τὸ ταυτὸν καὶ ὁμόθουλον περιστανοῦσης ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμοῦσα νοῆται τῇ ἐκ, μὴ δύνασθαι τινα κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνόμενον αὐτὴν ἐκλαμβάνειν κἀπὶ τῆς τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύσεως· ἢ μὴ τοῦτ' οὕτῳ λόγῳ καὶ ἡμᾶς τοῦσο νοεῖν, ἀλλὰ διακρίσιν καὶ διαίρεσιν μᾶλλον εἰσάγειν καὶ τὸ ἀντίθετον καὶ ἀσύμφωνον. Ὅπερ ἀμηγέτη κακ τῶν εἰρημένων οὕτῳ νοῶν φαίνεται, μᾶλλον δὲ καὶ φανερώς φάσκει, διὰ τοῦτου δηλοῦν ἡμᾶς βούλεσθαι, ὡς ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διαφόρως ἔχει τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν, οὐκ οἷδ' ὅθεν καὶ ἔτου τοῦτο τὸ διαφόρως ἀκηκοῦς λέγοντος. Οὕτως ἄρα νομίζει ἡμᾶς τῇ θεολογίᾳ προσβάλλειν· ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς τοῦτο νοεῖ, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον. Οὐ γὰρ ὁρῶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως ἢ διὰ ἰσοδυναμοῦσα τῇ ἐκ, τὴν ταυτότητα παραστήσει, προσώπων δὲ ὁμοῦς δηλοῦσα διακρίσιν, τοῦτο γὰρ οὐδὲ αὐτὸς ἀρνήσεται, ἐπὶ δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν ἑτερότητα καὶ πάντῃ διακρίσιν. Καὶ οὐδὲ ἑαυτὸν αἰσχύνεται, καθ' ἑαυτὸν προκομίζων μαρτυροῦντα τὸν μέγαν Βασιλεῖον, τὴν δι' Υἱοῦ φωνὴν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχειν ὁμολογίαν. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐκ μὲν τῶν δύο ὑποστάσεων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ σφόδρα συνομολογήσομεν· οὐδὲν γὰρ ἐνεργεῖ, εἰ μὴ καθὼς τὸδε τι καὶ ἄτομον· καθὼς δὲ τοιαῦτα ὁ Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰσι δύο, διαφόρως δὲ ἐξ αὐτῶν προῖέναι, τοῦτο δὲ οὐ συγχωρήσομεν, ἕως ἂν ἐνεργεῖαν μὲν ὡσπερ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργεῖαν φυσικὴν λεγόντων τῶν ἁγίων ἀκούωμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μίαν δὲ ἐνεργεῖαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι, καὶ μάλα πιστεύομεν· εἰ μὴ καὶ αὐτὸς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον, οὐκ ἐκ τριῶν μόνον ὑποστάσεων φάσκει δεδημιουργῆσθαι· τοῦτο γὰρ φαίη ἂν δεῖπου, ἀλλὰ καὶ διαφόρως ἐκ τῶν τριῶν. Εἰ δὲ θαυμάζει πῶς τὸ ταῦτ' οὐ καὶ ὁμόθουλον τῆς διὰ περιστανοῦσης, ἡμεῖς αἴτιον διὰ ταύτης δηλοῦν τὸν Υἱὸν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου βουλόμεθα, θαυμαζέτω πρότερον ἑαυτὸν, ὅπως διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λέγων τὸν κόσμον, ἔπειτα τοῦτον αἴτιον οἰεῖται τῆς τοῦ κόσμου παραγωγῆς διὰ τῆς διὰ δαίκνυσθαι. Ἡ εἰπάτω μὴ εἶναι τῶν ὄντων αἴτιον τὸν Υἱὸν, καὶ κακῷ τὸ κακὸν ἰασάσθω. Εἰσάγει δὲ καὶ μαρτυρίαν τοῦ θεοῦ Μαξίμου οὐδὲν οὐσαν πρὸς τὸ

προκαίμενον. Καὶ ἡμεῖς γὰρ ἂν φαίμεν τὴν διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ παριστάμεν. Ἴσμεν γὰρ τάξιν τινὰ καὶ σχίσιν ἀεὶ διὰ τῆς διὰ τοῦ ἐφ' οὗ αὕτη λέγεται, πρὸς τὸν ἐφ' οὗ τῆ ἁκ χρώμεθα καὶ μάλα δηλοῦσθαι· αὐτὸ μέντοι τοῦτο τὸ ταυτὸν τε καὶ ἀπαράλλακτον αἰτίων εἶναι καὶ τοῦ ταυτὰ τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν δύνασθαι, καὶ δι' αὐτοῦ προΐεσθαι τὸ Πνεῦμα. Κατὰ μὲν γὰρ τὸν θεῖον Κύριλλον ἐξ ἀμφῶν, ἣ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν Μάξιμον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἴτ' οὖν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τουτέστι τὴν ὑπαρξίν ἔχει. Τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι καὶ αὐτὸς ἂν φαίη τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν σημαίνειν, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τοῦτο τὸ δνομα ἀποκληροῦντας τῇ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος. Εἰ δὲ τὸν Υἱὸν μὴ ποιεῖν φησὶν ὁ διδάσκαλος αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τὸν Πατέρα, μὴ θαυμάσῃς, εἰ τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς ἀναμνησθείης, καὶ ἐπιτίνας αὕτη κυρίως τῇ αἰτίᾳ καὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ εἰλωθε χρῆσθαι· δῆλον γὰρ δὴ τὴν προκαταρκτικὴν καὶ ἀρχοειδῆ αἰτίαν καὶ πηγὴν καὶ βίβζαν ἐκάστου, ταύτην κυρίως αἰτίαν καλεῖσθαι, οἷαν μόνον τὸν Πατέρα ὑπάρχειν, τίς οὐκ ἂν συνθοίτο; Καὶ δῆλον ἐντεῦθεν· τῆς μὲν γὰρ κτίσεως καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα αἰτίαν ὑπάρχειν οὐδεὶς τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ἀρνήσαιο. Ἄλλ' ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, ἡ Θεός, φησὶν, ἐν τρισὶν ἴσταιται τοῖς μεγίστοις, αἰτίῳ, καὶ δημιουργῷ, καὶ τελειοποιῷ, τῷ Πατρὶ λέγω καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ἀκούων δὲ ἀρχοειδῆ τὸν Πατέρα αἰτίαν, μὴ νομίσης; ἢ δὴ καὶ μὴ θέλοντας διαφόρως λέγειν τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα, μὴ ἀρχοειδῆ δνοτα αἰτίαν· τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἤττον καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως ἔπιεται, καὶ πάντων ἀπλῶς ὦν ὁ Υἱὸς ἔχει. Οὐδὲ γὰρ ταύτης ἀρχοειδῆς αἰτίας ὁ Υἱὸς, εἴπερ αἰτιατῶς τε καὶ υἱικῶς ἅπαντα ἔχει, ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ πατρικῶς τε καὶ ἀναιτικῶς. Ἄλλ' ὁμοῦ καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶν αἰτίας, καὶ μία μετὰ τοῦ Πατρὸς αἰτία τῶν ὄντων, καὶ τὸ ταυτὸν αὐτοῦ καὶ ὁμόδουλον, οὐδὲν δὴ ἤττον καὶ τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν ἢ διὰ παριστάμεν.

stimes, vel invitos nos cogi, fateri Filium, cum originalis causa minime sit, diverse producere Spiritum sanctum; id enim non minus et in fabrica mundi sequitur, et omnino in omnibus, quæ Filium habet. Neque enim originalis causa est Filii creationis: siquidem omnia causate, et filialiter habet, quæcumque Pater ipse paterne et incausate. Sed tamen unus atque idem est auctor, et una causa cum Patre rerum existit. Ipsaque præpositio per, non minus distinctionem personarum, quam idem esse inter se, atque idem

Ἄ δὲ φησὶν, ὡς ἔργον θείας θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ κτίσμα τὸ Πνεῦμά φημεν, διὰ τὴν τὴν διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θελήσεως παριστάμεν, οὐκ οἶδ' εἰ σιν ἄλλῃ πῆν τούτου συνδύσειεν. Εἰ γὰρ διὰ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν δηλοῦν τῆς θελήσεως κτίσμα κατ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα συνάγεται, πῶς οὐκ θεία φύσις ἔσται μᾶλλον καὶ δοξασθήσεται ὑφ' ἡμῶν διὰ τὴν διὰ καὶ τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν παριστάμεν; καίτοι τῆς βήσεως, ἢν προήνεγκε τοῦ μεγάλου Μαξίμου, τὴν ταυτότητα μᾶλλον τῆς οὐσίας δηλοῦν διδασκούσης· « Ἴνα γὰρ, φησὶ, τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι. » Καίτοι καὶ εἰ τὸ τῆς θελήσεως μόνον ἐδήλου ταυτὸν ἢ διὰ, οἶδεν ἂν

sanctum; miretur potius seipsum, quo pacto per Filium conditum esse mundum dicat, deinde. Filium ex præpositione per, ostendi causam esse procreationis mundi arbitretur. Vel dicat Filium non esse causam rerum, et absurdum absurdo emendet. Adducit autem et testimonium D. Maximi, quod nihil facit ad rem. Etenim nos etiam fateremur, præpositionem per, conjunctionem et immutabilitatem essentialis Patris et Filii exprimere; scimus enim hac præpositione per, ordinem quemdam et relationem vel maxime illius significari de quo ipsa prædicatur, ad eum in quo præpositione ex utimur: hoc ipsum tamen idem esse inter se et immutabilitatem, dicimus esse causam cur Filium eadem possit quæ et Pater; ut et per ipsum procedat Spiritus sanctus. Siquidem, secundum D. Cyrillum, ex ambobus, videlicet ex Patre per Filium, juxta vero eundem Maximum ex Patre et Filio, sive ex Patre per Filium procedit, hoc est existentiam habet. Quod enim illa vox ἐκπορεύεσθαι, procedere, existentiam habere significet, etiam ipse adversarius concederet: præsertim juxta eos qui hoc nominis ad significandam existentiam Spiritus sancti, accommodant. Quod si iste doctor (Maximus) negat se Filium facere, sed Patrem, causam Spiritus sancti; ne mireris si Græcam linguam in memoriam adduxeris, et in quo proprie ista lingua hoc nomine causæ soleat uti. Constat enim eam proprie causam appellari, quæ sit procatartica et originalis, fons atque radix uniuscujusque, qualem solum esse Patrem, quis non assentiat? Atque hinc apparet: creationis enim etiam Filium et Spiritum sanctum esse causam, qui inter Christianos sit, nemo negabit. Atqui Gregorius, cognomento Theologus, « Deus, inquit, in tribus maximis constitit, eo qui causa sit, et opifex, et eo qui absolutissimum reddat opus, Patre, inquam, et Filio, et Spiritu sancto. » Cum vero audis originalem causam esse Patrem, ne continuo existimes, vel invitos nos cogi, fateri Filium, cum originalis causa minime sit, diverse producere Spiritum sanctum; id enim non minus et in fabrica mundi sequitur, et omnino in omnibus, quæ Filium habet. Neque enim originalis causa est Filii creationis: siquidem omnia causate, et filialiter habet, quæcumque Pater ipse paterne et incausate. Sed tamen unus atque idem est auctor, et una causa cum Patre rerum existit. Ipsaque præpositio per, non minus distinctionem personarum, quam idem esse inter se, atque idem

Quæ vero ait, nimirum opus divinæ voluntatis: ob eamque causam et creaturam Spiritum sanctum nos fateri, propterea quod præpositio per eandem voluntatem significet; nescio an ulli præter hunc probari queant; si enim ex eo, quod præpositio per, eandem voluntatem significet, ex ejus sententia, creatura, esse Spiritus colligitur; quo tandem modo non divina potius erit natura, et a nobis venerandus atque colendus, ex eo quod præpositio per, etiam eandem substantiam denotet; et quidem sententia illa, quam protulit magni Maximi, eandem potius substantiam significare nos docet: « Ut enim, inquit, conjunctionem

substantiæ atque immutabilitatem exprimant. Verum, licet præpositio per eandem voluntatem tantum significaret, etiam sic nil inde absurdum sequeretur, cum eadem esse et voluntas, et substantia in Deo intelligatur; hanc enim vim et potentiam simpliciore esse, atque omnibus eminentiorem, nemo est, qui non consentiat. Unamquamque autem potentiam eo se habere ad plura, quo simplicior sit et eminentior, quis ignorat? Hinc etiam Dei voluntas, ad Filium quidem et Spiritum sanctum tanquam natura; ad creaturam autem tanquam voluntas se habet. Etenim omnis voluntas, ut notum ac manifestum est, etiam ipsa divina ad finem, tanquam natura se habet determinate ipsum volens: et quemadmodum etiam natura ipsa ad unum determinatum finem, quem habet, tendit; finis autem voluntatis Dei et Patris est ipse Filius, et Spiritus sanctus, ad quos eam tanquam naturam se habere, necesse est. At vero ad ea, quæ ad finem referuntur, et præsertim sine quibus finem assequi potest, cujusmodi sunt res creatæ, non determinate, proptereaque tanquam voluntas se habet: potest enim ea et nolle et velle. Unde et loca Damasceni servantur, et nos extra omnem culpam sumus, ipsaque ratio contra nos allata nulla nos premit necessitate. Sic igitur cum aliquid dicere videatur, contra se concludit.

Vecci in secundam.

Quoniam sunt nonnulli qui scripto testatis sententiis, significantibus ex Patre per Filium esse Spiritum, adversantur; in comprobationem sententiarum quæ significant per Filium esse Spiritum sanctum, collectæ sunt etiam hæ præsentis scriptæ sententiæ: quæ indicant, continenter atque immediate ex Patre Filium esse. Si enim, non esset Spiritus sanctus per Filium, cur etiam ipse non immediate dictus esset a Patre?

Palamæ.

Atqui dictus est etiam Spiritus sanctus, esse immediate a Patre, et sublata est tibi omnibus modis impietatis occasio, atque persuasio. Etenim Gregorius, cognomento Theologus, in carminibus, secundum ait esse Spiritum sanctum a Patre, sicut et Filium. Gregorius autem Nyssenus, et ipse cum multis aliis asserit, utrumque similiter se habere ad unam personam Patris, præterquam in modo existendi. Quid autem sibi volunt, qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, et in Filio permanere, et ex Patre in Filium pervenire? et ex Patre esse, et Verbi comitem? Amplius, qui communionem et amorem Patris et Filii Spiritum sanctum appellant? Ad hæc, qui dicunt singulas personas non minus se habere ad alteram, quam ad seipsas? Quid vero ille, qui canit, *Manus tuæ (1) fecerunt me et plasmaverunt me*? Nonne omnes isti ex Patre esse Spiritum sanctum immediate ostendunt?

¹ Psal. cxviii, 73.

(1) Quod Spiritus sit manus Dei, atque ut manus attingit immediate corpus, ita Spiritus Patrem;

οὐδὲ οὕτως ἀποπον εἶπετο, τῆς αὐτῆς καὶ θελήσεως καὶ οὐσίας ἐπὶ Θεοῦ νοουμένης. Ταύτην γὰρ εἶναι τὴν δύναμιν ἀπλουστέραν καὶ ὑψηλοτέραν πασῶν, οὐδεὶς ἂν, ἔξ οὗ συμφήσειεν. Ἐκάστην δὲ δύναμιν τοσοῦτῃ ἔχειν πρὸς πλείω, ὅσην ἂν ἀπλουστέρα ἦ καὶ ὑψηλοτέρα, τίς ἀγνοεῖ; κἀνεῦθεν καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θέλησιν πρὸς μὲν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχειν ὡς φύσιν, ὡς θέλησιν δὲ πρὸς τὴν κτίσιν. Δῆλον γὰρ ὡς πᾶσά τε θέλησις καὶ ἡ βία αὐτῆ πρὸς μὲν τὸ τέλος ὡς φύσις ἔχει, ὠρισμένως αὐτὸ θέλουσα, καὶ καθάπερ καὶ ἡ φύσις πρὸς ἕν ὠρισμένον ὃ ἔχει, τείνει· τέλος δὲ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα, πρὸς ἃ αὐτὴν ἔχειν ἀνάγκη ὡς φύσιν· πρὸς ἃ τὰ πρὸς τὸ τέλος, καὶ μάλιστα τὰ καὶ ὧν ἄνευ δύναται τοῦ τέλους τυχεῖν, ὅσα ὑπάρχει τὰ κτίσματα, οὐδὲν γὰρ αὐτὰ οὐκ εἰς τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ συντελεῖ, οὐκ εἰς τὸ βέλτιον εἶναι, πρὸς ταῦτα δὲ οὐχ ὠρισμένως, καὶ διὰ τοῦτο ὡς θέλησις ἔχει. Δύναται γὰρ αὐτὰ καὶ μὴ θέλειν καὶ θέλειν· ὅθεν καὶ τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ σώζεται, καὶ ἡμεῖς ἔξω πάσης αἰτίας, καὶ ὁ καθ' ἡμῶν λόγος οὐδὲν φησὶν ἀναγκαῖον· οὕτως ἄρα δοκῶν τι λέγειν, καθ' ἑαυτοῦ συμπεραίνει.

C

Βέκκου εἰς τὴν β'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς ῥήσεσι, ταῖς δηλούσαις διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, συνελέγησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι, εἰς συγκρότησιν τῶν δηλουσῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα· εἰ μὴ γὰρ ἦν τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, διατὶ μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως ἐβρέθη ἐκ τοῦ Πατρὸς;

Τοῦ Παλαμᾶς.

Καὶ μὴ ἐβρέθη καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἀμέσως, καὶ ἀνηρηταί σου παντάπασιν ἡ τῆς δυσσεβείας πρόφασις τε καὶ παράστασις· Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐκῶνυμος δευτέρον ἐν τοῖς ἑπεῖσιν εἶναι φησὶν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ καὶ τὸν Υἱόν. Ὁ δὲ Νύσσης σὺν πολλοῖς ἑτέροις πρὸς ἕν πρόσωπον τὸ πατρικὸν ὡσαύτως ἔχειν ἐκἀκτερόν φησιν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Τί δὲ οἱ λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ διήκειν, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τῷ λόγῳ συμπαρομαρτεῖν; Ἐτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πρὸς δὲ τοῦτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐχ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό; Τί δὲ ὁ ψάλλον, *Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με*; Ἄρα οὐχ ἅπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι δεικνύουσι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς;

sic puto intelligere Palamam; alioquin non esset ad rem.

Τοῦ Νικαίου.

A

Nicæni.

Οὐδὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα παντάπασι μὴ καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ ῥητῶς οὕτω μηδαμῆ προήνεγκας εἰρημένον τοῖς διδασκάλοις· εἰ οὖν καὶ αὐτὸς μεθ' ἡμῶν τὸ καὶ ἐμέσως εἶναι ὁμολογεῖς, πρὸς ἡμῶν δ' λόγος· εἰ δὲ τοῦτο φυλάττει δεδιώς· τὸ ἐπόμενον, ὃ παρὰ τῶν διδασκάλων ἔλεγχος ἔγγυς· τὸν τε Υἱὸν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς διδασκόντων καὶ μέσον τούτων εἶναι οὐδὲν, τὸ τε Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ μεσιτείαν Υἱοῦ μεταξὺ Πατρὸς τε καὶ Πνεύματος τιθεμένων. Γίνεται δὲ σοι ἡ ἀπάτη ἐνταῦθα παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαρεῖν, ὅπως ἀμέσως ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπως δὲ καὶ ἐμέσως. Εἰ μὲν γὰρ ἡ δυσία καὶ διαφοροὶς προόδοις ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐλέγομεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς ἀτελῶς, τελείως δ' ἐξ Υἱοῦ προῖέναι, καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχειν τὸ τέλειον, ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου ἐπιθέμεθα προῖέναι, μόνως ἂν ἐμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς τότε προῖει. Νῦν δὲ, εἰ τις μὲν πρὸς τὴν μοναδικὴν προβολὴν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς ἐξ ἀμφοῖν ἐπίδοι προόδου, εἰ δὲ καὶ τὸν Πατέρα τὴν αἰτίαν καὶ πηγὴν τῆς θεότητος εἶναι, ὡς αὐτοῦ μὴ ὄντος, μηδὲ τὸν Υἱὸν μῆτε του αἰτίου εἶναι, μῆτε ὄλως εἶναι, ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εὐρήσει τὸ Πνεῦμα· καὶ πρὸς τοῦτο φέρειν ἄπερ αὐτὸς εἰσάγεις ῥητά. Εἰ δὲ θεωροῖ τὴν τάξιν, ἣν πράγματι εἶναι ἐν τῇ Τριάδι, οὐχ ἡμετέρῃ μόνον ἐπινοία συνεστηκέναι, ἀνάγκη ὁμολογεῖν· τὸν Υἱὸν ὄψεται μέσον, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς προῖδν, καὶ ἑαυτοῦ τὸν Υἱὸν προαιτινοῦμενον ἔχον, ὡς περὶ ὃ Υἱὸς τὸν Πατέρα. Ὅπερ αὐτὸς μὴ προσολογισάμενος συμπεραίνει οὐκ ἀναγκαῖα.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν γ'.

Κατεστρώθησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις εἰς συγκρότησιν τῆς ἐνοίας τῶν δηλουσῶν ῥήσεων, μὴ ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἀμέσως ἦν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἂν ἐβρόθη ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ.

Τοῦ Παλαμῶ.

Ἀνούστατε ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὧδε τὰ παρὰ τῶν ἁγίων εὐσεβῶς εἰρημένα· πῶς οὐ συνορᾷς ὅτι τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι διαφορὰν; Εἰς γὰρ Θεός, μία εἰκὼν, μία θέλησις, μία ἐνέργεια Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πρόσωπον, ὅταν ἕτερον ἑτέρου τούτων λέγηται, φυσικὸν, οὐχ ὑποστατικὸν καὶ τῆς ἀπαραλλάκτου ὁμοιώσεώς ἐστι

(1) Dicitur Filius persona Patris secundum illud quod etiam Dominus in Evangelio ait, *Mea doctrina non est mea*: est enim persona Patris: non quod sit ipsa persona Patris, atque adeo

Neque nos omnino negamus esse Spiritum immediate a Patre, licet non certis verbis expresse alicubi dictum esse a doctoribus protuleris. Itaque si tu quoque nobiscum fateris esse etiam immediate; nobiscum facit ista ratio: sin autem id caves, timens quod sequitur, doctores non longe absunt, qui te coarguant, qui docent Filium immediate a Patre esse, et inter hos nihil esse medium; et Spiritum sanctum per Filium, qui que medium ponunt Filium inter Patrem et Spiritum sanctum. Hic autem deciperis, propterea quod nequeas distinguere quonam modo sit Spiritus immediate a Patre, quo etiam pacto mediate: si enim vel duabus diversis, et differentibus productionibus, ex Patre, et Filio esse Spiritum sanctum fateremur, tanquam si ex Patre quidem imperfecte, ex Filio autem perfecte proveniat, et ex Patre per ipsum Filium perfectionem habeat; vel a solo Filio procedere poneremus; tunc a Patre solum mediate procederet. Nunc vero, si quis ad unam et eandem productionem, quæ est ex ambobus, respiciat; præterea et ad hoc, quod Pater sit causa et fons Deitatis, tanquam ipso non existente, neque Filius causa sit, neque omnino constet, immediate a Patre inveniet Spiritum: et huc spectant, quæ ipse adduxisti sanctorum dicta. Si autem consideret ordinem, quem re ipsa esse in Trinitate, non tantum cogitatione nostra constare, opus est fateri, videbit Filium medium, et tertium a Patre Spiritum, et per Filium ex Patre procedentem, et habentem Filium, qui ipso præintelligatur, quemadmodum Filius habet Patrem. Quod sane cum ipse non computaris, res minime necessarias concludis.

Becci in tertiam.

Ad demonstrandum sensum et intelligentiam illarum sententiarum, quæ significant non immediate, sed per Filium ex Patre et Spiritum sanctum, subjecimus quoque præsentibus litteris proditas sententias. Si enim Spiritus esset immediate a Patre, non esset dictus Filius imago Patris, Spiritus imago Filii, et Filius sane operatio Patris, Spiritus vero operatio Filii, Filius persona Patris (1), Spiritus persona Filii.

Palamæ.

Dementissime, qui scelerate hic ea inscribis, quæ a Sanctis pie dicta sunt, quo pacto non cernis communia et naturalia in sanctissima Trinitate, nullam habere differentiam? Etenim unus est Deus, una imago, una voluntas, una operatio Patris et Filii et Spiritus sancti. Ergo præter alia etiam persóna, quando altera alterius horum esse dicitur, naturaliter sumitur, non hypostatice. At-

ipsemet Pater, sed quia Filius est persona, et Filius est Patris, quia ex Patre genitus est. Sic Augustinus explanat illud, *Mea doctrina non est mea*.

que immutabilem similitudinem significat, non autem modum existentiae: apage, tu vero, cum non ita censeas, personam alteram alterius esse, sed hypostatice, non amplius esse poteris Trinitatis venerator et cultor. Si enim Filius est persona Patris, utpote qui ex ipso sit, et Filii Spiritus; non itaque amplius erit Pater altera persona praeter Filium, neque Filius praeter Spiritum. Vides quomodo dicta sanctorum pie illa quidem, optimeque se habent, tu vero ea inepte atque impie interpretaris.

Sapientis Nicæni.

Nempe tu quoque beatum Paulum, asserentem Filium esse imaginem invisibilis Dei et figuram substantiae ejus atque splendorem gloriae, sic audires tanquam dicentem ejusdem esse substantiae cum Patre, et solum eandem naturam, non autem et distinctionem personarum significantem, Verum nos ratione tanquam arbitro utentes, et identitatem naturae imaginisque atque personae, item operationis, his ipsis nominibus religiose intelligimus, quatenus possemus etiam dicere, unam esse sanctissimae Trinitatis imaginem, et Deitatem, accipientes imaginem loco exemplaris; similiter etiam, si personam Patris diceremus, substantiam Patris denotarem, quatenus in Deo substantia, idem est atque ejus persona, et personarum nihilominus distinctionem significamus, siquidem tres personas fatemur esse in sanctissima Trinitate; sane constat nos hoc modo loquendi non idem esse personas inter se, sed distinctionem docere, et explanare. Imago quoque plane non ad seipsam, sed ad illud dicitur, cujus est imago, propterea et personam denotat, quae relativum nomen existat, tale nimirum, ut personam subeat; tu vero nescio quid cogitas, naturaliter non hypostatice dici affirmans, quando altera persona alterius esse dicitur. Et absurdum quoque colligere arbitraris, quod manifeste contra te facit. Sin autem id verum sit, licet animadvertere. Existimas enim eos qui assorunt Filium esse personam Patris, utpote qui ex ipso proveniat, et rursus Spiritum Filii, quippe qui ex ipso sit, illud inconveniens sequi, eos non fateri aliam esse personam Patrem, aliam Filium, aliam Spiritum sanctum. Ego vero, si quo pacto tuam rationem percipio, tua quidem thesi, et valde sequi hoc absurdum affirmarem, nostra vero totum oppositum. Etenim, si personam alteram alterius dici, idem esse inter se solum, et similitudinem immutabilem, ut ipse ponis, significat; est autem persona Patris Filius, utpote quae eadem sit atque ipse secundum substantiam, atque ipsius Filii est Spiritus, quippe tantum ejusdem sit atque ipse substantiae; sine controversia nulla alia esset persona Pater a Filio et Spiritu, et illi ad invicem, neque enim alterius sunt substantiae. Verum cum audimus personam Patris, vel personam

δηλωτικόν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀπαγε. Σὺ δὲ μὴ οὕτω πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγων, ἀλλ' ὑποστατικῶς, οὐκέτι ἔχεις εἶναι μίστις τῆς Τριάδος. Εἰ γὰρ τοῦ Πατρὸς ἔστιν ὁ Υἱὸς πρόσωπον ὡς ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκέτι ἔσται λοιπὸν ὁ Πατὴρ πρόσωπον ἕτερον πρὸς τὸν Υἱὸν, οὐδὲ παρὰ τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱός. Ὅρας ὡς αἰ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς. Παρὰ σοῦ δὲ ἐκλαμβάνονται δυσσεβῶς τε καὶ κακῶς.

Τοῦ σοφοῦ Νικαλας.

Ὡς δὲ οὐ καὶ τοῦ μακαρίου Παύλου τὸν Υἱὸν λέγοντος εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως χαρακτήρα, καὶ τῆς δόξης ἀπαύγασμα, οὕτως ἀκούσας, ὡς τῆς αὐτῆς αὐτὸν τῷ Πατρὶ ὑποστάσεως λέγοντος, καὶ φύσεως μόνον δηλοῦντος ταυτότητα, οὐ μέντοι καὶ διάκρισιν ὑποστάσεων. Ἄλλ' ἡμεῖς εὐσεβῶς διαιτῶντες τῷ λόγῳ, καὶ ταυτότητα φύσεως διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων νοοῦμεν εἰκόνας τε καὶ προσώπου καὶ ἐνεργείας, καθὼς καὶ δυναίμεθα ἂν φάναι μίαν εἶναι τὴν τῆς ἁγίας Τριάδος εἰκόνα τε καὶ θεότητα, ἀντὶ παραδειγματός τὴν εἰκόνα δεχόμενοι ὁμοίως δὲ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς λέγοντες τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν δηλώσαιμεν, καθόσον ἐν τῷ Θεῷ ἡ οὐσία ταυτὸν ἔστι τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ ὁδὲν μέντοι ἦττον καὶ τὴν τῶν ὑποστάσεων δηλοῦμεν διάκρισιν. Πρῶτον γὰρ τρία φαμέν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Δῆλον ὡς οὐ τὴν ταυτότητα διὰ τούτου, τὴν διάκρισιν δὲ παριστάμεντες. Ἡ τε εἰκὼν φανερώς οὐ πρὸς ἑαυτὴν, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνο λέγεται, οὐτινὸς ἔστι καὶ εἰκὼν. Καὶ διὰ τοῦτο σημαίνει ὑπόστασιν ἀναφορικὴν γε νομοῦ ὄν, καὶ οἷον πρόσωπον ὑφίστασθαι. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅ τι διανοῆ, φυσικῶς λέγεσθαι φάσκων οὐχ ὑποστατικῶς, ὅταν πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγεται. Καὶ ἄτοπον δὲ συνάγειν νομίζεις, ὃ κατὰ σοῦ φανερώς ἔστιν. Εἰ δ' ἀληθῶς, ἔξεστι σκέψασθαι. Τοῖς γὰρ λέγουσι τὸν μὲν Υἱὸν πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ προλόντα, τοῦ δὲ Υἱοῦ αὐτὸς τὸ Πνεῦμα ὡς ἐκ ἐξ αὐτοῦ, ἔπεσθαι οἷμαι μὴ λέγειν ἄλλο πρόσωπον τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν ἕτερον, καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἐγὼ δ' εἰ τι καλῶς τοῦ σοῦ λόγου συνήμι, τῇ μὲν σὴ θέσει καὶ πάνυ ἂν τοῦτο τὸ ἄτοπον ἔπεσθαι φαίην τῇ ἡμετέρῃ δὲ πᾶν κούναντιον. Εἰ μὲν γὰρ τὸ πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγεσθαι, τὴν ταυτότητα δηλοῦν μόνον, καὶ ἀπαράλλακτον ὁμοίωσιν, ὡς αὐτὸς εἶθης, ἔστι δὲ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ὡς ταυτὸν αὐτῷ κατ' οὐσίαν, καὶ αὐτοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς τῆς αὐτῆς αὐτῷ μόνον οὐσίας, ὁμολογουμένως οὐκ ἂν εἴη ἄλλο πρόσωπον ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, κάκεινοι ἀλλήλων, οὐδὲ γὰρ ἄλλης οὐσίας. Ἄλλὰ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἢ πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ ἀκούοντες, καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας νοήσομεν ὡς τό γε κατὰ σὲ ἀήρηται ἡ Τριάς, εἰς μονώτην ἀντιπεριστάσα Θεόν. Εἰ δ' ὡς ἡμεῖς λέγομεν τὸ πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγεσθαι τὸ ἐξ ἐκείνου. εἶναι σημαίνει, οὐ καὶ λέγεται

εἶναι, πρὸς τῶν καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῶν εἶναι οὐσίας, ἅμα τὸ ἐκ τίνος ὅν ἑτερόν ἐστι φανερώς τῆ γε γούν ὑποστάσει, καὶ τῶν προσώπων τοῦ ἐξ οὗ λέγεται εἶναι, πῶς οὐκ ἔσται πρόσωπον ὁ Πατήρ ἄλλο, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα; Ὡστ' ἡμεῖς μὲν ταῦτα λέγοντες τὴν Τριάδα καὶ μάλα φυλάττομεν· αὐτὸς δὲ φύλαξαι μὴ τούναντιον ποιῶν ἀδίκως ἐγκαλῆς ἄλλοις, ἡμῖν ἐπιτιθεὶς τὰ ὀνόματα τὰ ἴδια. Ὅτι δὲ τὸ λέγεσθαι πρόσωπον, ἢ δύναμιν, ἢ ἐνέργειαν τότε τοῦδ' εἶναι, πρὸς τῶν ἄλλων σημαίνει ὑπόστασιν καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι σημαίνει, οὐ καὶ λέγεται εἶναι, τῶν λεγόντων ἀκουσον (οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ διδάσκαλοι πάντες) Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ αὐθις ζῶσαν καὶ ἐνυπόστατον ἐνέργειαν τε καὶ δύναμιν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· καὶ πάλιν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἄλλοτριον τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐν αὐτῶν τε καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὡς περ ἐνέργειαν φυσικὴν· δῆλον γὰρ δὴ τὸν Υἱόν, ἐνυπόστατον δύναμιν τοῦ Πατρὸς ὄντα, διαφέρειν αὐτοῦ καθὼς ἐστὶν ὑπόστασις, καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα· καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνέργειαν φυσικὴν τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ταύτην ἀνυπόστατον, ἐξ αὐτοῦ τε εἶναι, καὶ τούτῳ αὐτοῦ διακρίνεσθαι. Ὡστ' οὐ ταυτότητα μόνον φύσεως ταῦτα δηλοῦν τὰ ὀνόματα, καὶ τὸ τοῦδ' εἶναι λέγεσθαι τότε, ἐφ' ᾧ αὐτὸς ἰσχυρίζηται, ἀλλὰ καὶ διάκρισιν ὑποστάσεων. Τοῦτου δὲ τοῦ λόγου διασσεσισμένου, καὶ τὰ ἐπόμενα πάντα συγκρατεῖσθαι.

cum sit operatio Filii naturalis, neque talis, ut quæ nequeat subsistere ex ipso quoque esse Filio, et hoc modo ab eo distingui. Itaque non solum idem esse inter se, secundum naturam (1) significant hæc nomina, et quod hoc aliquid alterius esse dicatur (propter eandem naturam) in quo ipse niteris: verum etiam distinctionem personarum declarant, hac autem ratione concussa, cætera quoque omnia, quæ sequuntur facile una corrunt.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν δ'.

Ἐπειδὴ τινες μὴ καταδεχόμενοι τὴν ἐν Τριάδι μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ προδήλως παρὰ τῶν ἁγίων θεολογούμενην ἀπαρνοῦνται καὶ τὸ ὅλως λέγειν ἔνομα τάξεως ἐν τῇ Τριάδι, συνελέγησαν αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις εἰς δῆλωσίν τε τοῦ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ συναπτεσθαι τῶν Πατρὶ, καὶ εἰς παράστασιν τοῦ λέγεσθαι ἀριδήλως τάξιν ἐν τῇ Τριάδι.

Τοῦ Παλαμᾶ.

Καταψεύδη τῶν εὐσεβῶν, ταλαίπωρε. Ἴσμεν γὰρ τάξιν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν εὐσεβῆ. Τὴν δὲ δεῖκνύσαν τρίτον ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὁμοσεβῶς ἔχουσαν, ἢν οὐ μετ' εὐνομίῳ στέργεις, οὐ καταδεχόμεθα. Καὶ τῶν γραφικῶν καταψεύδη ῥήσεων. Οὐ γὰρ τὸν Υἱόν μόνον, ἀλλ' ἐσθ' ὅτε καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔνωσιν φασιν, ἄλλοτε δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα μέσον καὶ κοινὸν αὐτοῖς. Καὶ ἢν ἀριδήλως λέγεσθαι φῆς τάξιν, σαφὲς ὡς οὐ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ· στέργεται δὲ καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος τοῖς τὰ θεῖα συνετοῖς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν, μὴ προσεχῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

(1) Addo ista verba, quæ desunt in Græco exemplari, perspicuitatis causa.

ΠΑΤΒΟΛ. GR. CLXI.

A Filii, ipsius quoque Spiritus sancti, idem esse inter se secundum substantiam intelligimus. Quare, quod ad te attinet, sublata est Trinitas in solitarium Deum coarctata. Sin autem ut nos dicimus personam alteram alterius dici, præterquam quod sit ejusdem cum ipso substantiæ, etiam ab illo esse significet, cujus et esse dicitur: quoniam quod ab aliquo est, alterum est plane, saltem hypostasi et persona, ab eo cujus esse dicitur; qui fieri potest ut non sit alia persona Pater, alia Filius, alia Spiritus sanctus? Nos itaque cum hæc dicimus, maxime admodum Trinitatem tuemur. Cave tu, ne oppositum faciens, immerito alios accuses, nobis ascribens tua ipsius dedecora. Quod autem dici hoc aliquid personam, seu potentiam, seu operationem alicujus præterquam quod significet alteram hypostasim, præterea denotet ab ipso esse, cujus et esse dicitur; audi eos (sunt autem omnes doctores) qui vocant Christum Dei virtutem, Deique sapientiam, et rursus appellant Filium vivam et subsistentem operationem Patris, et iterum Spiritum sanctum non alienum sicut esse a Filio, sed in ipso, et ex ipso, ac veluti naturalém operationem. Sane quidem perspicuum est Filium, cum sit potentia Patris subsistens, differre ab ipso Patre, quatenus est persona, et juxta hoc ab ipso quoque esse. Et Spiritum sanctum,

seu operationem alicujus præterquam quod significet alteram hypostasim, præterea denotet ab ipso esse, cujus et esse dicitur; audi eos (sunt autem omnes doctores) qui vocant Christum Dei virtutem, Deique sapientiam, et rursus appellant Filium vivam et subsistentem operationem Patris, et iterum Spiritum sanctum non alienum sicut esse a Filio, sed in ipso, et ex ipso, ac veluti naturalém operationem. Sane quidem perspicuum est Filium, cum sit potentia Patris subsistens, differre ab ipso Patre, quatenus est persona, et juxta hoc ab ipso quoque esse. Et Spiritum sanctum,

C

Becci in quartam.

Quoniam sunt quidam, qui cum non recipiant Filium esse medium in Trinitate, quod plane a sacris theologis asseritur, recusant etiam omnino dicere nomen ordinis in Trinitate, collectæ sunt præsentis memoriæ traditæ sententiæ, in declarationem hujus, quod Spiritus conjungatur cum Patre per Filium, atque in demonstrationem, quod perspicue dicatur ordo in Trinitate.

Palamæ.

Miser, mentiris de piis hominibus; scimus enim ordinem in sanctissima Trinitate, sed pium; illum autem, qui ex necessitate tertium ostendat a Patre Spiritum sanctum, quem tu cum Eunomio amplecteris, ut impie se habentem minime recipimus. Mentiris etiam de sanctorum exaratis sententiis; non enim solum Filium, sed nonnunquam etiam Patrem Filii et Spiritus conjunctionem, aliquando vero Filii et Patris medium communem ipsis Spiritum appellant. Et quem asseris manifeste dici ordinem, clarum est, non eum de Filio et Spiritu esse. Illud quoque probant rerum divinarum periti, medium esse Filium, verum non secundum existentiam Spiritus, sed secundum confessionem

9

atque convenientiam nominis. Ne si continenter Spiritum sanctum ponant, genitus esse videatur. Talia igitur a sanctis probe dicuntur; qui autem ea collegit, et hic proposuit ad propriam trahens per-versam opinionem, inepte, atque impie illis utitur.

Nicæni.

At enim, o bone vir, quicumque tandem sis, qui hæc asseris, iste ordo, quem ipse constituis, et eos doces, qui adducuntur, ut tibi credant, non magis ordo quam ordinis perturbatio atque confusio justius et esset et diceretur. Si enim, ut ais, propter convenientiam nominis ordinem approbas, et fateris medium esse Filium, ne Spiritum ponas continenter, et cogaris affirmare illum esse genitum; videris neque re ipsa censere ordinem in sanctissima Trinitate, sed tu illum excogitans, ipsi gratum facere atque etiam videris putare in tua esse potestate, qui varias, ut ordinem nominum immutes: si enim propter nomen Patris (hoc enim puto te *ὀμολογίαν*, et convenientiam nominis nuncupare), non infers continenter Spiritum sanctum, ne genitus esse videatur; licet nobis productorem ipsum vocare, statimque Spiritum nominare. Ac Filium dicemus existere ex Patre per Spiritum, et Filium quidem dicemus esse ex Patre per se, per accidens autem ex productore; Spiritum quoque sanctum ex productore per se, ex Patre vero secundum accidens. Atque in nostra potestate situm erit, ut, sublato ordine, modo medium inter Patrem et Spiritum ponamus Filium, Patrem primam causam appellantes; modo Spiritum medium inter Patrem et Filium collocemus, Patrem productorem nominantes. Quæ omnia tum absurda sunt, tum potius confusionem, quam ordinem pariunt, et efficiunt. Verum nos talen ordinem non dicimus, neque qualem tu sentire cum Eunomio nos opinaris, cum tertium necessario Spiritum a Patre existimamus: tertium enim eum esse, et valde censemus, idque ex necessitate, si tibi illud ex necessitate non natura significet, fidem tribuentes ei qui tertium ipsum in explicatione salutaris baptismatis tradidit: *Baptizantes eos*, inquires, *in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*; tertium vero esse naturam, nunquam dicemus, neque unquam eo usque progressuri sumus, ut alteram oppositum declinantes, alterum fateamur: id quod tibi accidit. Cum enim caveas tertium eum dicere esse natura, neque tertium omnino eum appellas; cum et ordinem, qui personas distinguat, respicias, et nullo modo in medio consistere queas (1). Quanquam satius est utraque extrema devitantes, manere in medio. Hoc igitur nostrum est, neque omnino negamus tertium esse, neque tertium esse natura recipimus. Verum ponimus tertium ipsum quidem non solum dici, sed etiam esse. Atque eum ordinem recipimus, qui personas, non naturas distinguat. Quem ordinem ex necessitate esse quis contradicet? licet

τιθεῖσιν, ἵνα μὴ δόξῃ καὶ τοῦτο γεννητόν. Τὰ τοιαῦτα τοῖνον τοῖς ἁγίοις λέγεται καλῶς. Ὁ δὲ συνειληγῶς ταῦτα καὶ προθεὶς ἐνταῦθα πρὸς τὴν οἰκεῖαν μεθόλων κακοδοξίαν, κακῶς καὶ δυσσεβῶς αὐτοῖς χρῆται.

Τοῦ Νικαίας.

Ἄλλ', ἄνθρωπε, ὅστις ποτὲ εἶ ὁ ταῦτα λέγων, αὐτὴ ἡ τάξις ἦν αὐτός τε εἰσάγεις καὶ διδάσκεις τοὺς πειθομένους σοι, οὐ τάξις μᾶλλον ἢ ἀταξία δικαιότερον ἂν ναὶ λέγοιτο. Εἰ γὰρ διὰ τὴν ὀμολογίαν, ὡς ψῆς, στέργεις τὴν τάξιν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ μεσιτείαν, ἵνα μὴ τὸ Πνεῦμα ὀψὲς προσεχῶς, καὶ γεννητόν αὐτὸ νομίσαι ἀναγκασθῆς, ἔοικας μῆτε πράγματι ἐν τῇ θεῖᾳ Τριάδι τὴν τάξιν δοξάζειν, ἀλλ' αὐτὸς ἐπινοῶν τοῦτο χαρίζεσθαι· ἐπὶ σοὶ τε οἴεσθαι εἶναι ἐναλλάξαντι μεταθεῖναι τὴν τάξιν τῶν ὀνομάτων· εἰ γὰρ διὰ τὸ Πατρὸς ὄνομα (τοῦτο γὰρ οἶμαι ὀμολογίαν καλεῖς), οὐκ ἐπιφέρεις προσεχῶς τὸ Πνεῦμα ἅγιον, ἵνα μὴ γεννητόν δόξῃ· ἔξῃστι προβολέα τοῦτον καλέσαι τὸ Πνεῦμα εὐθύς ὀνομάσαι, καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ προβολέως ὑπάρχειν. Καὶ τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς καθ' αὐτὸ, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ ἐκ τοῦ προβολέως· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μὲν τοῦ προβολέως καθ' αὐτὸ, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς κατὰ συμβεβηκὸς· καὶ ἐφ' ἡμῖν ἔστιν, ἀναιροῦντας τὴν τάξιν ποτὲ μὲν μέσον τὸν Υἱὸν θεῖναι Πατρός τε καὶ Πνεύματος, Πατέρα τὸ πρῶτον αἴτιον ὀνομάσαι, ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸν προβολέα φαιμένους. Ἄ πάντα καὶ ἄτοκα καὶ ἀταξίας ποιητικὰ μᾶλλον ἢ τάξις. Ἄλλ' ἡμεῖς τοιαύτην τάξιν οὐ λέγομεν, οὐδ' ἦν αὐτὸς ἡμᾶς οἶει μετ' Εὐνομίου φρονεῖν, τρίτον ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα νομίζοντα. Τρίτον μὲν γὰρ αὐτὸ καὶ μάλα νομίζομεν, καὶ τοῦτ' ἐξ ἀνάγκης, εἴπερ σοὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης· μὴ τὸ φύσει δηλοῖη, πιστεύοντες τῷ τρίτον αὐτὸ παραδεδόνη ἐν τῇ τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος τελετῇ, ἐβαπτίζοντες, φάσκων, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Τρίτον δέ γε τῇ φύσει οὐδέποτε ἐροῦμεν, οὐδὲ προελευσόμεθά ποτε εἰς θάτερον τῶν ἀντικειμένων, τὸ ἕτερον φεύγοντες, ὅπερ αὐτὸς πάσχεις. Τὸ γὰρ τρίτον φεύγων τῇ φύσει, οὐδόλιως αὐτὸ τρίτον καλεῖς, καὶ τὴν τῶν ὑποστάσεων διακριτικὴν τάξιν ἀρνούμενος, καὶ μὴ δυνάμενος μένειν ἐπὶ τοῦ μέσου. Καίτοι βέλτιον ἦν ἀμφοτέρα φεύγοντα ἄκρα, ἴστασθαι ἐπὶ τοῦ μέσου, τοῦτο δὲ τὸ ἡμέτερον μῆτε παντάσιν ἀρνούμενος τὸ τρίτον, μῆτε τὸ τρίτον δεχομένους τῇ φύσει, ἀλλὰ τιθεμένους μὲν αὐτὸ τρίτον οὐ λέγεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ εἶναι, καὶ τάξιν δεχομένους τὴν τῶν ὑποστάσεων διακριτικὴν, οὐ τῶν φύσεων. Ἦν καὶ αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης εἶναι εἰς ἀντερει; καὶν αὐτὸς τὴν ὀπωσοῦν ἐξ ἀνάγκης τρίτον αὐτὸ δεκνῦσαν μὴ στέργης, μηδὲ τοῦ Βασιλείου Πατρὸς ἀκούων διδάσκοντος. Οὐκοῦν ἡ μὲν τῶν θεῶν ὑποστάσεων διακριτικὴ τάξις τοῖς ἁγίοις καθέστηκε γινώριμος, ἡ δὲ φύσεως διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπόβλητος. Τὴν δὲ διακριτικὴν τῶν

(1) Quemadmodum Filius et est secundus ordine, et non est secundus natura.

προσώπων τάξιν φύσεως μὲν μὴ εἶναι· φύσει δὲ ἁμῶς εἶναι, πᾶς τις ἂν συγχωρήσειε, καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι καὶ φυσικῆν, οὐ καθὼς φύσιν διακρίνει, ἀλλὰ καθὼς φύσει, οὐ θέσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐστὶ. Τοῦτο δ' ἂν φαίεν καὶ οἱ κορυφαῖοι τῆς Ἐκκλησίας· διδάσκαλοι Ἀθανάσιος, καὶ Βασίλειος, ὁ μὲν τὴν μείζονα παραδοῦς τῶν προτάσεων, Ἀθανάσιος δ' ἐπάγων τὴν ἐλάσσονα· καὶ συλλογισμὸν ἄμφω πλέξαντες· ἕνα φύσει πρὸς τὸν Υἱὸν τετάχθαι τὸ Πνεῦμα δεικνύοντα· πρὸς μὲν γὰρ τὸν Πατέρα τὸν Υἱὸν φύσει τετάχθαι, καὶ οὕτω φύσει, ὡς πᾶν αἰτιατὸν πρὸς τὸ ἴδιον αἰτιον, καὶ ὡς τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς πρὸς τὸ πῦρ, διδάσκει Βασίλειος· τὸ δὲ Πνεῦμα τοιαύτην φύσιν καὶ τάξιν πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν, ἣν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, ὁ λέγων ἐστὶν Ἀθανάσιος, ἣν φυσικῆν οὖσαν οὐ καθὼς φύσιν διακρίνει (λεγέσθω γὰρ τοῦτο πολλάκις τὰ συκοφαντούντων ἐμφράττουςι στόματα), ἀλλ' ὅτι φύσει, οὐ θέσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐστὶ, πράγμασι τε εἶναι, καὶ οὐ τῇ ἐπινοίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ, οὐδ' εἶναι ἐναλλάττειν, ὡς αὐτὸς οἶει, ποτὲ μὲν οὕτω πάττοντας, ποτὲ δ' ἐτέρως, οὐδεὶς ὅς οὐχ ὁμολογήσειεν. Οὐκοῦν εἰ μὲν τοιαύτην ὁμολογεῖς καὶ αὐτὸς τάξιν, τῶν γραφικῶν οὐ καταψευδόμεθα ῥήσεων, οὐκ οὐ γὰρ δόξει τοῖς γε συνεισιν αὐτῶν. Ἀλλὰ καλῶς ὁ συνειληγῶς τὰς ῥήσεις συνέλεξε· καὶ πρὸς ἡμῶν οἱ λόγοι. Εἰ δὲ ταύτην ἀρῆ, ἀληθεύει λέγων ἡμᾶς αὐτὴν ἀρνούμενους, οὗτος δὲ οὐ ψεύδεται, ἀλλὰ καὶ βάλλει καρτίαν τοῖς συνειλεγμένοις λόγοις τῶν διδασκάλων. Πάνυ δὲ καὶ τοῦτο ποιεῖς ἀγενὲς ἐπ' ἄλλοις εἰρημέναις ῥήσεις συλλέγων, καὶ διὰ τούτων δοκῶν ἀνατρέπειν τὴν τῆς τάξεως χρυστὴν καὶ ἄλυτον ὄντως σειράν. Τὸ μὲν γὰρ Πνεῦμα μέσον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ἐφρηται, ὡς ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, αὐτὸ μὴτε γεννητὸν ὑπάρχον, μὴτε ἀγέννητον· ὁ δὲ Πατὴρ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἔνωσις ὡς αὐτὸς ὢν ἡ πηγὴ αὐτοῖς καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἡνωθῆναι. Ἄ μὴδὲν ὄντα πρὸς τὸ προκειμένον οὐχ ἥκιστα τοῦ προάγοντος, ἢ καθ' ὃν προάγονται ἔλεγχον ἔχει, καὶ ἀμαθία· ἀπόδειξις.

sententias colligas in alium sensum dictas. Atque hisce putas te auream illam, vereque indissolubilem catenam evertere posse. Etenim Spiritus medius inter Patrem et Filium dictus est esse, velut inter ingentium et genitum, ipse neque genitus, neque ingentium existens, Pater quoque inter Filium et Spiritum conjunctio dictus est. Nempe quia ipse est fons iis, et ut sint, et ut inter se conjungantur. Quæ cum nihil ad rem faciant, potissimum eum, qui ea producit, quam quibus obijciuntur, imperitiæ coarguunt.

Toῦ Βέκκου εἰς τὴν ε'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες μὴ καταδεχόμενοι ἐκεῖνο τὴν εὐαγγελικὴν δύνασθαι ῥῆσιν, τὴν Πνεῦμα ἀληθείας τὸ ἅγιον λέγουσαν Πνεῦμα· ὅπερ δύναται καὶ ἡ ῥῆσις ἡ λέγουσα ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι· ἔτι δὲ διενιστάμενοι μὴδὲ εἰς ἰσοδύναμον ἔννοιαν λέγεσθαι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· κατεστρώθησαν αἱ παρῶσαι γραφικαὶ ῥῆσις· εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδύναμου τῶν τοιούτων εὐαγγελικῶν ῥήσεων.

(1) In epist. ad canonicas.

ipse quemcunque ordinem non admittas, qui ipsum tertium esse necessario ostendat. Neque Patrem Basilium audis, qui hoc docet (1). Ergo ordinem qui divinas personas secernat, sancti agnoscunt: at eum qui naturam separet in sanctissima Trinitate, rejiciunt; ordinem autem, qui personas disjungat, naturæ quidem non esse. At tamen natura esse; unusquisque concederet, et secundum hoc esse quoque naturalem; non quatenus naturam discernit, sed quatenus natura, non thesi et positione nostra est. Hoc autem coryphæi quoque Ecclesiæ doctores Athanasius atque Basilium non negarent, cum is quidem majorem propositionem nobis tradat, Athanasius autem minorem inferat, et syllogismum unum ambo componant, qui natura Spiritum sanctum habere ordinem ad Filium ostendat: siquidem Filium habere ordinem ad Patrem natura, atque ita natura, tanquam omne causatum solet habere ad propriam causam, et velut id quod ex igne provenit ad ignem, Basilium docet. Spiritum autem talem naturam et ordinem habere ad Filium, qualem Filius ad Patrem, Athanasius est, qui hoc tradit, quem ordinem naturalem esse, non quatenus naturam secernit (dicamus enim hoc sæpe calumniantium ora obstruentes), sed quatenus natura, non thesi nostra constat, et re ipsa esse, minimeque animi sensu, et cogitatione consistere. Neque licere alicui, ut ipse arbitraris, modo sic statuendo, modo vero aliter eum immutare, nemo non fateretur. Si igitur talem ordinem et tu concedis, non mentimur de sententiis, quas in scriptis reliquerunt sancti, minime vero hoc tibi videbitur, qui eas intelligit. Sed qui collegit, eas optime intelligit, et pro nobis sunt rationes: sin autem istum ordinem negas, vera dicis nos eum ordinem respicere, is autem non mentitur, quin etiam collectis doctorum rationibus, lethale vulnus infligit.

Valde etiam in hoc ignavum te præbes, cum sententias colligas in alium sensum dictas. Atque hisce putas te auream illam, vereque indissolubilem catenam evertere posse. Etenim Spiritus medius inter Patrem et Filium dictus est esse, velut inter ingentium et genitum, ipse neque genitus, neque ingentium existens, Pater quoque inter Filium et Spiritum conjunctio dictus est. Nempe quia ipse est fons iis, et ut sint, et ut inter se conjungantur. Quæ cum nihil ad rem faciant, potissimum eum, qui ea producit, quam quibus obijciuntur, imperitiæ coarguunt.

D

Becci in quintam.

Quoniam nonnulli dictum illud evangelicum, quo dicitur Spiritus sanctus Spiritus veritatis, negant id sibi velle, quod etiam vult, et significat alterum dictum, quo dicitur ex Patre procedere. Præterea etiam, quoniam, refragantur iis qui in parem atque æqualem sensum dici ex Patre procedere Spiritum sanctum, et ex Filio accipere opinantur; subjecimus præsentibus auctoritate Patrum testatas sententias, in demonstrationem hujus quod idem valeant, et æque possint hujusmodi dicta evangelica.

Palama.

O stupiditatem hominis! Cum enim idem valent hæ sententiæ conjunctionem, hoc est dicere, consubstantialitatem Spiritus sancti significant. Ita tamen differunt, ut existere Spiritum ex ambobus Patre Filioque minime ostendatur, idque patet ex his ipsis memoriæ propagatis sentiis. Qui autem eas collegit, in earum discrimine dignoscendo factus est veluti surdus.

Sapientis Nicæni.

Id quidem neque apparentem confutationem habet, qua sola utitur in aliis, veram demonstrationem vel negligens, vel ejus ignarus existens, in quibus sane fieri potest, ut inveniat; in his enim etiamsi vel maxime vellet, probationem, quæ non est, minime inveniret: siquidem veritas non convincitur. Contumeliam solummodo affert, quemadmodum et reliqua, et thesim quamdam ponit, nullam inferens necessitatem. Etenim sententiam illam, quæ Spiritum sanctum Spiritum veritatis appellat, atque idem valet, quod altera quæ ponit ipsum ex Patre procedere, vel ex Filio accipere, conjunctionem inquit, et consubstantialitatem Spiritus sancti; non tamen ejus ex Patre Filioque processum significare. Secundum hoc enim, inquit, differre. Quoniam autem pacto differant, non probat; sed testatur quidem sententias, hæ vero in contrariam partem, atque ipse vult plane pertinent. Quod enim conjunctionem quamdam, et consubstantialitatem significantes, idem inter se valeant, id verum est. Quod autem ex Patre Filioque Spiritus sancti processionem non indicent, hoc sane a te ipso addis, verum oppugnans. Hæc enim ipsa consubstantialitas causa est cur Spiritus sanctus ex Filio, vel per Filium procedat. Atque hoc declarat B. Cyrillus, proprium appellans Patris et Filii Spiritum sanctum; utpote qui ex Patre per Filium sit, ob identitatem substantiæ, vel Patris videlicet et Filii, vel etiam horum ad Spiritum. Itaque sive hoc modo, sive illo dixeris, nobiscum faciunt rationes. Etenim consubstantialitas Spiritus sancti ad Patrem et Filium, et quod ipsorum proprius dicatur Spiritus, non excludit eum a Filio, vel ex Patre per Filium esse; quin potius efficit hoc atque concludit. Et quidem alibi idem doctor asserit, esse Spiritum Dei et Patris, atque etiam Filii, qui essentialiter ex ambobus, vel ita per Filium, tanquam ex Patre profuat. Etenim, si simpliciter consubstantialitas esset causa, cur Spiritus sanctus diceretur proprius Filii, Filius quoque diceretur proprius Spiritus sancti, cum ipsi sit consubstantialis, quod nemo hactenus dicere ausus est. Sin autem dixerint non posse dici Filium proprium Spiritus sancti, propterea quod ad Patrem referatur, ne similiter Spiritus sanctus esse Pater videatur, necessario testificabuntur Filium quoque spirantem esse, seu productorem;

A

Τοῦ Παλαμά.

Τῆς ἀναισθησίας! Ἰσοδυναμοῦσαι γὰρ αἱ ῥήσεις οἰκειότητα, ταυτὴν δ' εἰπεῖν ὁμοουσιότητα τοῦ θεοῦ Πνεύματος παριστώσι. Διαφέρουσι δὲ ὡς μὴ παρ' ἀμφοτέρων Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Πνεύματος δεικνύσθαι. Καὶ τοῦτο κατάδηλον ἀπ' αὐτῶν τῶν γραφικῶν ῥήσεων ἐστίν. Ὁ δὲ συνειληγῶς ταύτας οὕτως πρὸς τὴν διαφωνίαν τῶν ῥήσεων τούτων ὡσπερ ἐκκεκώφηται.

Τοῦ σοφοῦ Νικαίας.

Τοῦτο ἔλεγχον μὲν οὐδὲ δοκοῦντα ἔχει, ᾧ μόνῃ χρῆται ἐπὶ τῶν ἄλλων τοῦ ὄντος ἢ ἀμελῶν, ἢ ἔχων ἀπείρωσ, ἐφ' ὧν γε καὶ εὐραῖν ἐνδέχεται. Ἐπὶ τούτων γὰρ οὐδὲ σφόδρα βουλόμενος εὐρεν ἄν-τόν γε μὴ ὄντα. Ἡ γὰρ ἀλήθεια οὐκ ἐλέγχεται. Λοιδορίαν δὲ φέρει καὶ μόνον ὡσπερ καὶ τὰ ἄλλα, καὶ θέσιν δὲ τινα τίθεται, μηδεμίαν ἀνάγκην ἐπάγων. Τὴν γὰρ Πνεῦμα ἀληθείας λέγουσαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἰσοδυναμοῦσαν τῇ ἐκ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι τιθεμένη, ἢ λαμβάνειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὴν οἰκειότητά φησι καὶ ὁμοουσιότητα δηλοῦν τοῦ Πνεύματος, οὐ μέντοι τὴν αὐτοῦ ἐκπόρευσιν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Κατὰ τοῦτο γὰρ διαφέρειν. Τὸ δ' ὅπως οὐ δεικνύσιν, ἀλλὰ μαρτύρεται μὲν τὰς ῥήσεις, αἱ δ' εἰς τὸν-αντίον ὧν αὐτὸς βούλεται περιφανῶς φέρουσιν· ὅτι μὲν γὰρ οἰκειότητά τινα καὶ ὁμοουσιότητα παριστάνουσαι, ἰσοδυναμοῦσιν ἀλλήλαις, τοῦτ' ἐστὶν ἀληθές· ὅτι δὲ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ ἀγίου Πνεύματος οὐ δηλοῦσιν, τοῦτο δ' ἀπὸ σαυτοῦ προστίθη; τοῖς ἀληθεῖσι μαχόμενος. Αὐτὸ γὰρ τοῦτο τὸ ὁμοούσιον αἰτιον τοῦ τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ προΐεσθαι. Καὶ θεοὶ Κύριλλος ὁ μακάριος, ἴδιον λέγων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὄν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, εἶτε Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Υἱοῦ, εἶτε καὶ τούτων πρὸς τὸ Πνεῦμα. Καὶ οὕτως ὄν κακείνους πρὸς ἡμῶν οἱ λόγοι· ἢ γὰρ πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμοουσιότητος τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ ἴδιον αὐτῶν λέγεσθαι, οὐκ ἀποκλείει τὸ ἐξ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς αὐτὸ εἶναι, ὅτι μὴ μᾶλλον καὶ συνάγει. Καὶ γοῦν ἀλλαχοῦ φησιν ὁ αὐτὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν ἢ ὡς ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχέμενον Πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἀπλῶς μόνον ἢ ὁμοουσιότητος αἰτία ἦν τοῦ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα, ἐλέγετο ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος, ὁμοούσιος ὑπάρχων αὐτῷ. Ὅπερ οὐδεὶς οὐδέπω φάναι τετόληκεν. Εἰ δὲ διὰ τὸ τὸν Υἱὸν ἀναφερόμενον πρὸς Πατέρα μὴ δύνασθαι φαῖσιν τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι, μὴ Πατὴρ αὐτοῦ δόξῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι, μαρτυρήσουσιν ἡμῖν ἐξ ἀνάγκης τὸν Υἱὸν πνέοντα ἢ προβάλλοντα εἶναι, διὰ τὸ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικῶν ὄνομα ὄν Πατρὸς πρὸς τὸν πνέοντα ἀναφέρεσθαι, καὶ ἐξ ἐκείνου πνεῖσθαι, οὕτως καὶ λέγεται εἶναι. Καὶ βάλλοντες ἑαυτοὺς εὐρεθήσονται, δοκοῦντες τοὺς ἐναντίους. Ὅτι δὲ οὐ μόνον τὸ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν φέρει τῷ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ἀλλ' οὐδὲν ἤτιον καὶ τὸ λαμβάνειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ

τοῦτο πάλιν πρὸς πολλοῖς ἄλλοις Κύριλλος μαρτυ-
ρήσει. Ὡς γὰρ προῖδν δι' αὐτοῦ φυσικῶς, οἷα δὴ
ἴδιον αὐτοῦ φησι, μετὰ πάντων ὧν ἔχει, τελείως
λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ.

Quod autem non tantum illud dici Spiritum proprium Filii, sed etiam illud a Filio accipere ad eandem spectent intelligentiam, ad quam etiam pertinet illud ex Patre procedere; hoc etiam rursus cum multis aliis Cyrillus testabitur. Etenim, tanquam, inquit, per ipsum (Filium) naturaliter procedens (Spiritus sanctus) utpote proprius ejus una cum omnibus quæ habet, perfecte accipere sua dicitur.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν ζ'.

Ἐπειδὴ εἰσι τινες λέγοντες διαφέρειν ἀλλήλων τὸ
πρόσεισι καὶ προχεῖται καὶ ἐκπορεύεται, ἐξελέγη-
σαν εἰς ἀναντιβῆρτον ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυνάμου
αὐτῶν αἱ προκειμεναι ῥήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου,
καὶ μετ' αὐτὰς αἱ ὑποτεταγμέναι αὐταί; ἕτεραι
ῥήσεις τῶν ἄλλων Πατέρων τῶν θεολογούντων ἐκ
Πατρὸς προῖναι τε καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ προχεῖ-
σθαι τὸ Πνεῦμα, ἐν ἐκείναις ταῖ; περικοπαῖ; ἐν
αἷ; ἔμελλον λέγειν ἐκ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι.

Τοῦ Παλαμᾶ.

Τῆς ἀναίσθησις ἰ τις γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι τὸ πρόσεισι
λέγεται καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ· τὸ δὲ ἐκπορεύεται, ἢ
προχεῖται οὐδέποτε; καθάπερ καὶ τὸ προχεῖται
κυρίως ἐπὶ τῆς χορηγίας; ἔστι δ' ὅτε καὶ περὶ τῆς
ἐκπορεύσεως; λέγεται. Βέκκος δὲ οὗτος καὶ οἱ κατ'
αὐτὸν μηδὲν διαφέρειν ἀλλήλων διατείνονται ταῦτα
δυσσεβῶς ὁμοῦ καὶ ἀναιδῶς. Αἱ γὰρ συλλεγεῖσαι
τῶν ἁγίων ἐνταῦθα ῥήσεις, ἰφ' ὧν ἔσθ' ὅτε ταῦτα
συντρέγουσι; δεικνύσαι, τὴν πρὸς ἄλληλα τούτων
διαφορὰν ἀναιροῦσιν οὐδαμῶς.

Τοῦ σοφοῦ Νικαλας.

Ἄλλ' εἰ καλῶς ἐφρίστας Κυρίλλῳ τῷ μακαρίῳ,
εὖρες ἂν καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγοντα
ἐν τῇ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην αὐτοῦ πραγματεῖα εἰς
τὸ ῥητὸν τὸ, Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος; εἰ γὰρ
οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς; φησιν, ἐκπορεύεται, τουτέστιν
ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καθ' ἡμᾶς; καὶ πρὸ τούτου
αὐτὸν τὸν Σωτῆρα περὶ ἑαυτοῦ λέγοντα· Ἐγὼ ἐκ
τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκω. Ὅθεν καὶ Κύριλλος
διβαχθεῖς, ἐκ τοῦ Πατρὸς; φησι τὸν Υἱὸν ἐκπορεύε-
σθαι. Εἰ δὲ μὴ καὶ τὸ προχεῖσθαι λέγεται, λεγόμε-
νον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος; οὐδὲν θαυμαστὸν, τῷ μὲν
σχηματισμῷ τοῦ Πνεύματος ὀνόματος ἀρμοζούσης
ταύτης τῆς λέξεως, οὐ μέντοι καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ
οἶμαι, καὶ τῷ μὲν τοῦ Υἱοῦ τῆς γεννήσεως καὶ μάλα
πρεπούσης, τῷ δὲ τοῦ Πνεύματος οὐ συμβαινούσης.
Οὐ διὰ τοῦτο μέντοι δικαίως ἐρεῖ τις, ὡς ἐπεὶ τὸ
γεννᾶσθαι τὸ ἐξ αἰτίου εἶναι σημαίνει, τὸ δὲ Πνεῦμα
οὐ γεννᾶται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἄλλ' ἐκπορεύεται, τὸ
ἐκπορεύεσθαι οὐ σημαίνει τὸ ἐξ αἰτίου ὑπάρχειν, οὐ
ἐκπορεύεται. Τοῦτο γὰρ ἀδιανόητα λεγόντων ἐστίν.
Ἔσπε σοι διασείσεισαι τὸ γε ἐντεῦθεν δεικνύναι τὸ
τῶν λέξεων τούτων διάφορον. Ἐπεὶ δ' ἐπὶ Υἱοῦ τε
καὶ Πνεύματος; ὁμοίως λέγεται ταῦτα, καὶ προσέτι
ἢ τοῦ Πνεύματος πρόδος; καὶ ἐκπόρευσι; καλεῖται,
καὶ πρὶχσι; καὶ πρόδος; ὡς ταυτῶν τούτων δυ-
ναμένων ἀπάντων, ἡδὲν ἔσκε διαφέρειν ἀλλήλων

A quia etiam istud nomen Spiritus, cum sit rela-
tivum, ad spirantem referatur, et ab eo spiretur,
cujus etiam esse dicitur. Atque ita cum adversa-
rios petere videantur, se ipsos ferire reperirentur.

Vecchi in sextam.

Quoniam sunt qui dicant, differre inter se
ista nomina, proficiscitur, profuit, atque procedit,
ad firmiter demonstrandam horum æqualem vim
atque naturam, selegimus subjectas sancti Cyrilli
sententias, post quas subjungimus illis alia dicta
aliorum Patrum, qui in iis decisionibus et
perικοπαῖ; in quibus dicturi erant, Spiritum ex
Patre procedere, a Patre ipsum proficisci, et mitti,
atque profluere, theologice commemorant.

Palamæ.

O stoliditatem hominis! quis enim nesciat illud
proficisci etiam in Filio dici: procedere autem
vel profluere nunquam? sicut etiam profluere
proprie in largitione donorum, quandoque vero et
de processione dicitur. Iste autem Vercus, sique
similes, nihil ista inter se differre impie simul
atque impudenter contendunt. Etenim, quæ hic
sunt collectæ sanctorum auctoritates, cum osten-
dunt, in quibus aliquando ista concurrant nomina,
horum inter se discrimen minime tollunt.

Sapientis Nicæni.

Verum, si accuratius animum intendisses ad
beatum Cyrillum, invenisses utique eum qui pro-
cedere etiam in Filio ponit, in Commentariis in
Joannem, in illud dictum: Cum igitur venerit Pa-
raclitus. Si enim ex Patre, inquit, non procedit
(Filius), hoc est ex substantia ipsius secundum
nos. Et ante Cyrillum, Salvatorem, qui de se ipso
ait: Ego ex Patre processi, et veni. Unde et Cyril-
lus edoctus, ex Patre ait Filium procedere. Quod
si produere, quod de Spiritu dicitur, non etiam
de Filio commemoratur, non est mirum, cum ista
vox figurato nomini Spiritus, non autem Filii
congruat. Quemadmodum Filio quoque nomen
generationis valde convenire, Spiritui vero minime
quadrare existimo. Non tamen propterea dicit ali-
quis, quoniam gigni a causa esse significat, Spi-
ritus autem a Patre non gignitur, sed procedit,
procedere non a causa esse indicat, a quo procedit.
Hoc enim est dicere, quæ cogitatione com-
prehendere nequeas. Quare illud tibi, ne harum
vocum discrimen hinc probes, concussimus. Quo-
niam vero tam de Filio, quam de Spiritu æquæ
ista commemorantur, et præterea Spiritus sancti
processio appellatur etiam processio, et effusio,
atque processus, tanquam ista omnia idem sibi
velint, nihil ista nomina inter se differre videantur;

si autem non differunt, æque igitur in processu A Spiritus ex Filio, vel per Filium, atque in productione ex Patre, intelligenda sunt. Sed in illa ex Patre veram εκπόρευσιν et processionem intelligimus : igitur eadem et in illa ex Filio, vel per Filium intelligenda est. Etenim profuit, diceret Cyrillus, Spiritus ex Filio, quemadmodum plane intelligitur et in ipso Deo et Patre : nullum vestigium ambiguitatis relinquens. Alioquin probes tu vel non idem significare ista nomina, vel quamvis idem significent, aliter tamen in Filio, aliter autem in Patre intelligi (atqui doctore isto clamante, ut diximus, sic a Filio profluere, tanquam et in ipso intelligitur Deo et Patre), et impune tibi cedat ista in Vecum immerito dicta blasphemia : qui, quam illi objicis, minime sentis stupiditatem.

Vecci in septimam.

Quoniam quidam, cum audiunt Spiritum sanctum ex Filio esse, et scaturire, atque proficisci ; non divinam naturam Spiritus ab essentia divina et natura Filii, veluti fontem emanare, et scaturire, sed spiritale donum, quod justis advenit, monstrose narrant : propterea quod inhabitatio Deitatis, ubique præsentis, quæ sit in justis, comparate ac relative fiat ; ita ejusmodi donum accipientes, perinde ac si divisum, atque divulsûm a divina essentia Spiritus intelligeretur ; collectæ sunt præsentis monumentis Patrum consignatæ C sententiæ, ex quibus aliquis dignoscere potest, inhabitationem Spiritus sancti, quæ sit in justis, relativam esse ineffabili modo, et supra rationem. Sed quoniam in eum locum dona Spiritus effunduntur, ubi divina ejus natura inhabitaverit ; quando aliquis dicit Spiritum sanctum proficisci, et scaturire et esse a Filio ; ipse Spiritus sanctus, qui est una persona Trinitatis, qui illam complet, et perficit, quique est divina natura, atque perfectus Deus, tanquam et ipse Pater, et Filius, significatur.

Palama.

Vere nescit quid ait, neque de quibus asseverat, qui et istam inscriptionem composuit. Nemo enim D eorum qui pii esse volunt, divinam gratiam, et operationem a divina natura divulsam esse arbitratur. Non tamen quia divina operatio inseparabilis est a divina natura, propterea et natura est operatio nihil ab ea differens : siquidem divini operatio a natura provenit, et secundum theologos in ea consideratur, sed non est ab ea distincta. At natura non est ab operatione, et ab illa est distincta, estque fons divinarum operationum. Sed et Spiritum sanctum a persona Filii esse minime dicimus. Iste autem cum ait, ipsum esse a natura (Filii), nobis repugnare arbitratur, et opposita contra nos astruere, nihil differre existimans, ut apparet, naturam a persona, vel etiam discrimen

τὰ ὀνόματα ταῦτα. Εἰ δὲ μὴ διαφέρει, ὁμοίως ἄρα αὐτῶν ἀκουστέον ἐπὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ προόδου τοῦ Πνεύματος, ὡσπερ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς νοοῦμεν δηλαδὴ τὴν ἐξ αὐτοῦ εκπόρευσιν. Τὴν αὐτὴν ἄρα καὶ ἐπὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ νοητέον. Προχέεται γὰρ, ἂν φαίη Κύριλλος, τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, μηδεμιᾶς ἴχνος ἀμφιβολίας καταλειπόν. Ἡ σύ γε δείξας, ἢ ὅτι οὐ ταυτὸν σημαίνουσι τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἢ εἰ καὶ ταυτὸν, ἀλλ' ἄλλως μὲν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, ἄλλως δ' ἐπὶ τοῦ Πατρὸς νοοῦνται, καίτοι τοῦ διδασκάλου βοῶντος, ὡς ἔφημεν, οὕτω παρὰ τοῦ Υἱοῦ προχεῖσθαι, καθάπερ καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀνεύθυνος ἕξο τῆς ἀδίκου ταύτης βλασφημίας τῆς εἰς τὸν Βέκκον, καὶ ἧς αὐτῷ ἐγκλειῖς, μὴ ἐπαιθανόμενος ἀναισθησίας.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν Γ'.

Ἐπειδὴ τινες ἀκούοντες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχον, καὶ ἀναβλύζον, καὶ προῖν, οὐχὶ τὴν θεῖαν φύσιν τοῦ Πνεύματος ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ Υἱοῦ πηγάζειν, καὶ ἀναβλύζειν τερατολογοῦσιν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα, τὸ τοῖς ἀξίοις ἐπιγιγνόμενον, διὰ τὴν ἐγγινομένην αὐτοῖς, ἐνοίκησιν τῆς πανταχοῦ παρουσίας θεότητος σχετικῶς γίνεσθαι, οὕτω τὸ τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα, ὡσπερ ἂν εἰ ἀποδιηρημένον καὶ ἀποδιεσπασμένον τῆς θείας οὐσίας νοοῖτο τοῦ Πνεύματος, C συνελέγησαν αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις : ἐξ ὧν ἔχει τι διαγινῶναι, ὡς ἂν καὶ ἡ ἐγγινομένη τοῖς ἀξίοις ἐνοίκησις τοῦ παναγίου Πνεύματος σχετικὴ ἐστὶν ἀρρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον. Ἄλλ' ἐπεὶ ἐκεῖ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος προχέονται, ὅπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικῆσει, αὐτὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐν τῆς Τριάδος, καὶ συμπληρωτικὸν αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶ θεία φύσις, καὶ τέλειος Θεός, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προῖν, καὶ ἀναβλύζον, καὶ ὑπάρχον ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Τοῦ Παλαμά.

Ὅντως οὐκ οἶδεν ἂ λέγει, οὕτε περὶ τίνων διαβ- D βαιούται, ὁ καὶ ταυτὴν τὴν γραφὴν συνθείς. Οὐδαὶς γὰρ τῶν εὐσεβῶν αἰρουμένων διεσπασμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως τὴν θεῖαν χάριν, καὶ τὴν ἐνέργειαν. Οὐ μὴν ὅτι ἀχώριστός ἐστι τῆς θείας φύσεως ἡ θεία ἐνέργεια, παρὰ τοῦτο καὶ φύσις ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ταύτης μὴδὲν διαφέρουσα. Ἡ μὲν γὰρ θεία ἐνέργεια ἐκ τῆς φύσεως ἐστὶ, καὶ ἐνθεωρεῖται ταύτη κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ καθ' αὐτὴν ἡ δὲ θεία φύσις οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐστὶ καὶ τῶν θεῶν ἐνεργειῶν ἐστὶ πηγὴ. Ἄλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ φασιν. Οὕτως δὲ λέγων εἶναι τοῦτο ἐκ τῆς φύσεως, ἡμῖν ἀντιλέγειν οἴεται, καὶ τὴν ἀντιθεσίαν ἡμῶν κατασκευάζειν, μὴδὲν διαφέρειν, ὡς εἶπε, νομίζων τὴν φύσιν τῆς ὑπο-

στώσεως, ἢ καὶ διαφορὰν ἀφρόνως εἰσάγων φύσεως A naturæ inducens in sanctissima Trinitate, quia ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐπεὶ διαφορὰ ἐστὶν ὑποστάσεων. sit differentia personarum.

Toῦ Νικαίου.

Εἰ οὖν μὴ διεσπασμένην τὴν θεῖαν χάριν τοῦ Πνεύματος τῆς αὐτοῦ φύσεως νομίζεις καὶ ὑποστάσεως, τί ποτε ἄρα νοεῖς ἀκούων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πέμπεσθαι; ἔηλον γάρ, ὅτι τὴν ἐκαίνου καὶ μὴ θέλων ὑπόστασιν. Χάρις γάρ ἀνυπόστατος οὐ πέμπεται. Ὅτι μὴδ' ἀνυποστάτου κατὰ τὸν Κύριλλον μετέχουσαν χάριτος· ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶ τὸ πέμπόμενον, ἢ θεῖα φύσις καὶ ἐνυπόστατος, τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος τοῦ Πνεύματος πρόσωπον. Πῶς δὲ ἄρα καὶ τὸν Υἱὸν πέμπειν τοῦτο νοήσεις; οὐ γὰρ ἄλλως ἢ ὁ Πατήρ, ἐπεὶ καὶ ἄλλης B ἐστὶ δυνάμει· δῆλον οὖν ὅτι καθάπερ καὶ ὁ Πατήρ. Ἀλλ' ὁ Πατήρ πέμπει προβάλλων καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα πέμπει προβάλλων αὐτό· εἰ μὴ ὑπουργικὴν τινα τάξιν αὐτὸν φαίης ἀποπληροῦντα, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ὑπερὸν πέμπειν αὐτόν. Ἐστω γάρ μὴ ταυτὶν εἶναι τῇ θεῖα οὐσίᾳ τὴν θεῖαν ἐνέργειαν. Τί μετέπειτα συμπαραίνεις ἐκ τούτου; εἴπερ τοῦ Πνεύματος πεμπομένου, οὐκ ἀνυπόστατον χάριν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν θεῖαν φύσιν τὴν ἐνυπόστατον πέμπεσθαι καὶ αὐτὸς συγχωρεῖς. Δῆλον ὅτι καὶ αὐτὸς ἀγνωστὴν προσποιῆ, τὸ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ἐξ Υἱοῦ ἐπάργειν καὶ ἀναδύσειν καὶ πέμπεσθαι, ὡς περ καὶ ἐκ Πατρὸς, ὃ δεῖξαι προέκειτο τῷ τὰς τῶν διδασκάλων βήσεσι συνειληχότι. Εἰ δὲ θαυμάζεις ὅπως C ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ λέγοντες τὸ Πνεῦμα πηγάζειν, καὶ ἀναδύσειν, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ εἶναι οἰόμεθα, ὡς ἂν εἰ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως καὶ προσώπων ταυτότητα ἐτίθεμεν, ἢ διὰ τὴν τούτων διαφορὰν καὶ φύσεως εἰσήγομεν ἑτερότητα, πολλῶ πλείον ἡμεῖς σου θαυμάσομεθα, εἰ φύσιν ἀκέρωτον Υἱοῦ, ἐπειτ' ἀπολελυμένον ταύτην νοεῖς, καὶ οὐ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἰδιώματος, οὐδὲ τούτο δυνάμενος συνιδεῖν, ὅτι φύσις καθ' ἑαυτὴν ἀπολελυμένη καὶ κοινῶς εἰλημμένη, ὅτε δύναται πέμπειν, ὅτε προβάλλεσθαι, ὅτε τῷ τὸ σύνολον ἐπάργειν αἰτία, μὴ μετὰ τινος ἰδιώματος εἰλημμένη πρόσωπον ὑφιστάμενος. Τῶν γὰρ ἀτόμων εἶναι τὰς ἐνεργείας κοινῶς πάσης φιλοσοφίας ἀκούομεν. personam constituat. Etenim individuorum esse atque testatur.

Toῦ Βέκκου εἰς τὴν ἡ'.

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνελήθησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ βήσεις, αἱ δηλοῦσαι εἶναι αὐτὴ ποιότητα τῆς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐσίας· ἐπεὶ δὲ εὐωδία, πνοή, καὶ ὁσμὴν. Ἐγγὺς δὲ τῶν τοιούτων βήσεων ἕτεραι καταστρωνύονται βήσεις, εἰς τὴν αὐτὴν συμβάλλουσαι ἔνοιαν. Αἵτινες καὶ τὸν Πατέρα πηγὴ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν θεολογοῦσι τοῦ Πνεύματος.

Nicæni.

Si itaque divinam gratiam Spiritus non opinaris ab ejus natura atque persona esse divisam, quidnam tandem intelligis, cum audis a Filio Spiritum mitti? Etenim te vel invitum liquet ejus personam intelligere; siquidem gratia, quæ non subsistat, non mittitur. Neque enim secundum Cyrillum gratiam insubsistentem participamus, sed ea ipsa persona Spiritus, quæ Trinitatem complet, divina natura subsistentiam habens mittitur. Quoniam vero pacto et Filium ipsam mittere intelliges? non enim aliter atque Pater; quandoquidem et alterius erit potentia. Constat igitur æque eum mittere. Sed Pater mittit etiam ipsam personam producens: igitur et Filius producens ipsam mittit. Nisi forte dixeris ipsum servilem quemdam alium ordinem supplere, atque ex Patre ipsam procedentem, postea eum mittere; fac enim non esse idem divinam operationem, atque divinam essentiam, quid postea inde concludis? siquidem cum Spiritus mittitur, non gratia, quæ non subsistat, sed ipsam mitti divinam naturam, quæ subsistentiam habeat, ipse quoque concedis. Perspicuum enim est, licet ipse nescire dissimules, id te concludere, quod nimirum persona Spiritus ex Filio sit, et scaturiat, atque mittatur, tanquam et a Patre, quod quidem propositum fuerat illi probare, qui doctorum sententias collegit. Quod si miraris, cum ex natura Filii Spiritum emanare et scaturire dicamus, quemadmodum ex ejus quoque persona esse arbitramur: non secus, ac si propter identitatem naturæ personarum quoque identitatem poneremus, vel propter harum differentiam, naturæ etiam discrimen induceremus; multo magis nos de te mirabimur, si cum Filii naturam audis, deinde absolutum quid minimeque cum proprietate Filii eam intelligas. Neque hoc advertere potes naturam secundum se, absolute communiterque sumptam, neque mittere, neque producere, neque omnino causam esse operationes, communiter tota philosophia clamat

D

Vecci in octavam.

In demonstrationem hujus, quod Spiritus sanctus sit ex Patre Filioque, collectæ sunt etiam præsentis sanctorum commentariis illustratæ sententiæ, quæ ostendunt ipsum esse qualitatem essentiæ Patris, et Filii: adhuc etiam suaveolentiam, fragrantiam, atque flatum. His autem proxime adiunximus alias sententias, quæ in eadem concurrunt intelligentiam, atque tam Patrem quam Filium fontem esse Spiritus, theologice declarant.

Palamæ.

Præsentes scripto commendatæ sententiæ, consubstantialitatem Spiritus, quam habet ad Patrem et Filium, quoad ejus fieri possit exemplis manifestant. Non enim inveniri potest exemplum in Deo undique aptum, et congruens. Quoniam vero et aqua viva secundum gratiam, et operationem appellatur. Spiritus sanctus, hujus aquæ dicitur fons et Pater, et Filius, quandoque vero et ipse Spiritus sanctus. Qui autem ista dicta hic protulit, quædam missa fecit, quibusdam vero abutitur. Atque ita eos qui in hæc inciderint, clam ad suam pravam et perversam sententiam traducere posse existimat.

Nicanî.

Sane quidem significant consubstantialitatem Spiritus ad Patrem, et Filium hæc sententiæ, non tamen hoc solum; verum et ab ipsis esse, et procedere Spiritum sanctum. Quod enim saltem ex Patre esse indicent, tu quoque das atque concedis. Hoc autem dato, dicere non poteris quid sit causæ cur eadem ad Patrem non modo consubstantialitatem, verum etiam ab ipso esse denotent; ad rationem autem Filii solam consubstantialitatem declarent: præsertim cum neque reciprocentur ista nomina. Verum constet sane Filius consubstantialis Spiritui, forma vero, seu fragrantia, seu flatus ipsius minime dicatur. Quemadmodum igitur, cum audimus Filium dici formam Patris, vel suaveolentiam, seu qualitatem, non solum eum esse consubstantialem ipsi, verum et ab ipso provenire intelligimus: ita et Spiritum sanctum flatum, formam, redolentiam, et operationem Filii dictum esse propter hæc utraque existimabimus. Quid enim est, quamobrem eadem aliter in Patre ad Filium et Spiritum, aliter in Filio ad Spiritum intelligantur (1)? tu vero et eorum quæ antea concesseras, oblitus, rursus Spiritum ais secundum gratiam aquam vivam appellari, et hujus aquæ Filium esse fontem. Verum si ista gratia non est divulsa, neque sejuncta ab essentia et persona Spiritus, id enim concessisti; quonam tandem pacto divina persona Spiritus una cum gratia ex Filio non emanabit?

Vecci in nonam.

Præsentes litteris mandatæ sententiæ, in quibus Patres theologicæ asserunt, cunctas proprietates Patris naturaliter transire ad Filium ex eo natum, collectæ sunt hic in approbationem hujus, quod Spiritus sit, proficiatur, atque profuat etiam ex Filio, quemadmodum sane et a Patre juxta sententiam sancti Cyrilli. Si enim dicendarum sententiarum præscripta paternitatem tantum, et genere a Filio excipiunt, perspicuum est atque patet Filium non esse quidem veluti Patrem, et geni-

(1) Græce τις ή αποκλήρωσις, quæ ista est exhereditatio, seu sortis privato ut eadem aliter in Patre, aliter in Filio intelligantur. Quasi dicat, Quare privatis et exhereditatis Filium ea sorte, ut quæ de ambobus, Patre, inquam, et Filio, similiter

A

Του Παλαμᾶ.

Αἱ συνειλεγμένα παρούσαι ῥήσεις διὰ παραδειγμάτων τῶ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοουσίον παριστώσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὸ ἐγγωροῦν. Οὐ γὰρ ἔστιν ἐπὶ Θεοῦ εὐρεῖν παράδειγμα πάντη κατάλληλον. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὕδωρ ζῶν καλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν, τούτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγὴ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἔστι δ' ὅτε καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ δὲ τὰς ῥήσεις ταύτας ἐνταῦθα πρῶθεν γκῶν, τὰς μὲν παρῆκε τούτων, τὰς δὲ παραχρηῖται. Καὶ οὕτω δ' αὐταῖς οὐεται κλέπτειν πρὸς τὴν οικείαν κακῶνα ἔνευγχάνοντας.

Του Νικαίας.

Δηλοῦσι μὲν καὶ τὴν ὁμοουσιότητα πρὸς Υἱὸν καὶ Πατέρα τοῦ Πνεύματος αὐταὶ αἱ ῥήσεις: οὐ τοῦτο μέντοι γε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχειν, καὶ προῖέναι. Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γοῦν ὑπάρχειν καὶ αὐτὸς συγχωρεῖς σημαίνειν. Τοῦτο δὲ δοῦς, οὐχ ἔξεις εἰπεῖν, διατὶ τὰ αὐτὰ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα οὐ τὴν ὁμοουσιότητα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι παρίστησι, πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν τὴν ὁμοουσιότητα μόνην· καὶ ταῦτα μηδ' ἀντιστρέφόντων τούτων τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' ὄντος μὲν καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁμοουσίου τῷ Πνεύματι, μορφῆς δὲ ἡ εὐδία, ἡ πνοῆς αὐτοῦ μηδαμῶς λεγομένου. Ὡσπερ οὖν τὸν Υἱὸν μορφήν τοῦ Πατρὸς, ἡ εὐδία, ἡ ποιότητος ἀκούοντες, οὐχ ὁμοουσίον μόνον αὐτῷ νοούμεν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ προῖόντα· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα πνοὴν καὶ μορφήν, εὐδίαν τε καὶ ἐνέργειαν τοῦ Υἱοῦ, καὶ δι' ἄμφω ταῦτα νομίζομεν εἰρησθαι. Τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, ἄλλως μὲν ἐπὶ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, ἄλλως δ' ἐπὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα ταῦτα νοεῖν; Σὺ δὲ καὶ τῶν πρὸς τοῦτου ὁμολογημένων ἐπιλαθόμενος, πάλιν τὸ Πνεῦμα φῆς κατὰ τὴν χάριν ζῶν ὕδωρ καλεῖσθαι, καὶ τούτου τὸν Υἱὸν εἶναι πηγὴν. Ἄλλ' εἰ ἡ χάρις αὕτη μὴ διέσπασται τῆς οὐσίας, καὶ ὑποστάσεως, τοῦτο γὰρ συνεχώρησας, πῶς οὐχὶ καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος θεῖαν ὑπόστασιν μετὰ τῆς χάριτος ταύτης περιγάζειν ἂν ὁ Υἱός;

Του Βέκκου εἰς τὴν θ.

Αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, ἐν αἷς οἱ Πατέρες ἐθεολόγησαν, πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Υἱὸν, κατεστρωθῆσαν ἐνταῦθα εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὑπάρχειν, καὶ προῖέναι, καὶ πηγάζειν τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. Εἰ γὰρ τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ οἱ τῶν βεθησομένων ῥήσεων προσδιωρισμοί, εὐδῆλον ὡς ὁ Υἱός μὲν ὡς Πατὴρ καὶ γεννήτωρ οὐκ ἔσται, Πνεῦμα δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναδύζων

ad rationem Spiritus sancti dicuntur: non etiam similiter intelligantur: quo eodem vocabulo utitur Bessarion in propugnatione ac defensione decimæ inscriptionis Vecci. Nos tamen utrobique in versione non verba, sed sensum secuti sumus.

οὐσίας, καὶ ἐκ τῆς μὴ γεννώτης οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀναβλύζον ἔσται, καὶ προχερόμενον.

Τοῦ Παλαμᾶ.

Ὅτως ἀσυλλόγιστον ἡ δυσσεβεία. Διαβαίνειν γὰρ ἐκούων ὁ Βέκκος οὗτος ἐπὶ τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια φυσικῶς τὲ καὶ οὐσιωδῶς, τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐνόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐχὶ τὰ τῆς φύσεως. Οὐκοῦν κατὰ τὴν αὐτοῦ σύνεσιν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφύρων κέκτηται θεολογίαις, τοῦ θεοῦ Κυρίλλου γράφοντος ἐν τοῖς *Θησαυροῖς*, Πῶς οὐκ ἔσται Θεὸς τὸ Πνεῦμα, ὅλην ἔχον οὐσιωδῆ τὴν ἰδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν ἰδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καὶ γεννήτωρ ἔσται καὶ πατὴρ τῶν φώτων, τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν ἔχον, οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη δυσσεβέστερόν τε καὶ καίνερον; Τὸ αὐτὸ δὲ πείσεται πάλιν ὁ αὐτὸς σχεδόν, καὶ ὅταν ἀκούσῃ τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος ἐν τῷ ἡ' τῶν *Δογματικῶν* · Πάντα ἴσα ἔχει ὁ Πατὴρ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔστι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας · καὶ τοῦ τῆς θεολογίας ἑκωνόμου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐπ' Αἰγύπτου πλεύσαντας, Πάντα ἴσα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότητος. Πόσης δὲ ἀνοίας πάλιν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀκούειν, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως δοξάζειν; ὡσπερ εἰ μὴ ἦν καθάπερ οὐσία, οὕτω καὶ ὑπόστασις ἐπὶ Θεοῦ · πρὸς δὲ καὶ τὸ μὴ συνορᾶν ὡς ἐπὶ Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ Πατέρα εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντας συναπαγορεύουσι καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα.

Τοῦ Νικαίας.

Μὴ οὕτως ἐκείνον οἶον τὸν σοφὸν ἄνδρα περὶ τὰ θεολογικὰ ἀμσθαίνειν, ὡς τὰ τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὰ διαβαίνειν κατὰ τὸν Υἱὸν οἶεσθαι. Τὸ μέντοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύειν, οὐχ ἢ πατὴρ ὁ Πατὴρ ἔχει, ἢ γὰρ τοιοῦτος πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται, ἀλλ' ἢ προβολεύς. Τὸ δὲ προβολεύς μὴ ὑποστατικὸν τοῦ Πατρὸς ὄνομα εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀδύνατον εἶναι καὶ τῷ Υἱῷ συνελθεῖν · εἴπερ Κυρίλλου πειστέον βέλτιον ἢ καθ' ἡμᾶς τεθεολογηκότι · « Πάντα γὰρ ἔστιν, εἰπὼν, ὁ Υἱὸς ἴσα καὶ ὁ Πατὴρ, διχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ »· εἶτα ἐπάγει, « Ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπεφυκὸς ἅγιον Πνεῦμα. » Καὶ οὐκ ἐνόμισε μάχεσθαι τὸ μήτε Πατέρα τὸν Υἱὸν εἶναι, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, δηλονότι ἕτερον εἶναι νομίζων, καθὼ Πατὴρ ἔστιν ὁ Πατὴρ, καὶ ἄλλο καθὼ προβολεύς, κάκεινο μὲν τῷ Υἱῷ ἀκοινωνήτων εἶναι, τοῦτο δὲ καὶ μάλα συμβαίνειν. Ἄλλαχού δὲ καὶ σαφέστερον τοῦτο ποιῶν, οὐ διχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ λέγει, ἀλλὰ διχα μόνου τοῦ τεκεῖν, εἶλον ὡς τὸ τεκεῖν μόνον αὐτοῦ, καὶ τὴν πατρότητα ἀφαιρῶν, οὐ μέντοι γὰρ τὸ προβάλλειν. Σὺ δὲ καὶ πειρᾶ παραλογίζεσθαι οὐκ οἶδ' ἡμᾶς εἴτε σαυτὸν διὰ τινος ῥητοῦ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου, δοκοῦντος μὲν τι ὅμοιον ἔχειν τοῖς προκειμένοις, πολὺ δὲ ὅμοιος τὸ ἀνόμοιον περιφέροντος. Πάμπλου γὰρ διαφέρει τὴν φυσικὴν ἰδιότητα τοῦδε τινος.

at Spiritum ex paterna substantia emanantem, etiam ex non generante substantia Filii emanare atque profluere.

Palamæ.

Revera expers rationis et imprudens est impietas. Cum enim iste Veccus audit proprietates Patris naturaliter et essentialiter transire ad Filium, proprietates paternæ hypostaseos, non autem naturæ opinatur. Ergo secundum suam prudentiam, quam in theologicis scriptionibus deiferorum Patrum tenet ac possidet, cum D. Cyrillus scribat in *Thesauris* : Quomodo Spiritus non erit Deus, totam habens essentialem proprietatem Patris ac Filii? Proprietatem Patris ac Filii habebit Spiritus, eritque Filius et Genitor, Paterque luminum, gignere, et producere habens, quo quid magis impium atque absurdius audiri potest? Quod idem fere accidit ipsi etiam, cum audierit sacrum Damascenum, affirmantem in octavo *Dogmaticorum*, Omnia quæcumque habet Pater, habere et Spiritum, excepta ratione ingentis; et Gregorium cognomento Theologum, scribentem in oratione ad eos qui ab Ægypto navigarant, Omnia quæ sunt Filii, esse quoque Spiritus sancti, excepta filiatione. Rursus vero, quantæ est stultitiæ, ex substantia audire, et ex Filii persona opinari? quasi vero una sit in Deo tanquam essentia, ita et hypostasis. Præterquam quod etiam non animadvertat, quod cum Spiritus Patris esse, et ex Patre dicatur, qui negant Filium esse Patrem, simul etiam negant communem esse Filio cum Patre proprietatem productivam.

Nicæni.

Ne putes illum virum doctum, rerum theologiarum sic rudem et imperitum esse, ut proprietates hypostaticas Patris, etiam transire ad Filium opinetur. Attamen producere Spiritum sanctum Pater habet, non quatenus Pater est, qua enim talis, refertur ad Filium, sed qua productor. Nomen autem productoris non est hypostaticum Patris: et propterea fieri potest, ut Filio conveniat, si quidem Cyrillo credendum est, qui de rebus theologis melius quam nos disseruit. Cum enim dixisset: « Omnia est Filius, quæ et Pater, eo solo excepto quod sit Pater, » postea subjungit: « Proprium habens Spiritum sanctum, qui ex ipso, et in ipso insitus atque innatus est. Neque ista putavit secum pugnare, Filium non esse Patrem, et ab ipso esse Spiritum, nimirum aliud esse existimans Patrem qua Pater est, et aliud qua productor. Illudque commune esse Filio cum Patre minime posse: hoc vero maxime illi convenire. Porro autem alibi et magis clarum hoc faciens, non dicit eo solo excepto, quod sit Pater, sed excepto solo gignere; videlicet, solum generare, ac paternitatem, non tamen producere excipiens. Tu vero et conaris decipere nos ne, an teipsum, nescio, sententia quadam D. Cyrilli, quæ quidem videtur simile quid habere rei propositæ, multum tamen dissimilitudinis in se continet. Plurimum enim interest dicere,

proprietatem naturalem alicujus habere aliquem, et ejus proprietates naturaliter; illud enim solummodo ad identitatem substantiæ pertinet, hoc vero quasdam notionēs personales communes esse significat; naturaliter tamen quæ sint, et essentialiter, ne accidenti, et quod est per participationem, detur locus. Illud autem omnia quæ sunt Patris, esse etiam Spiritus, præter rationem ingeniiti, et illud omnia Filii esse quoque Spiritus, excepta filiatione, nescio cur temere disputationi a te injecta sint. Etenim nos pie quidem ista intelligimus: si vero aliquis non recte sentiat de mente sanctorum, vel alios calumniatur, ipse sit in culpa. Si quis enim adimat Spiritui proprietatem Ingenitam Patris, hoc autem est eum qui sine causa sit, causam aliarum personarum existere; qualem amplius hypostaticam proprietatem Patris ipsi relinquet? itemque si quis Filium cum Spiritu conferens, atque alterum cum altero, solum cum solo comparans, Spiritum esse Filium neget, in cæteris omnibus æque, atque Filium eum esse credens; quamnam amplius ipsi proprietatem hypostaticam impertiet? siquidem paternam non impertiet? Neque enim de Patre ægeatur, neque cum ipso comparatio facta est: fac tamen cum eo factam esse; neque sic ipsi ulla proprietas Patris relinquetur, cum in omnibus sit juxta Filium, eo excepto, quod sit Filius. Atque proinde causatus a Patre prorsus existat, sicut et Filius. At neque ullam proprietatem Filii ipsi tribuet: Quam enim? siquidem hæc est proprietas hypostatica Filii, ut sit Filius. Quam quidem a Spiritu prævenientes excipimus. Ad illud autem cum audimus, ex substantia esse Filii, ex illius quoque persona intelligere, non esse mirum, satis antea dictum est. Quod vero ait magnæ esse dementiæ, non animadvertere, quod cum Spiritus Patris esse, et ex Patre dicatur, qui Patrem esse Filium negant, simul etiam negant ipsi commune esse cum Patre producere; fortassis vel etiam sibi æqualem amentiam objicit, forsitan etiam et majorem, quo intelligens absurditatem, tamen eam admittit: propterea, quod Spiritus Filii Spiritus esse dicatur. Si enim Spiritus juxta suam sententiam Patris, et ex Patre esse dicitur, qui Patrem esse Filium negant, non tantum simul negant communem esse Filio cum Patre vim producendi, sed etiam negant Spiritum dici Filii. Vel si hanc amentiam vitare voluerit, in aliam longe majorem incidet; ut non dicat neque sentiat Spiritum esse Filii Spiritum. Atque ita affirmabit ea quæ toti Scripturæ sacræ contraria sint. Hunc in modum istam quoque rationem confutavimus, cum multum inconsiderantiæ in se contineat.

Vecci in decimam.

Præsentes, quas Patres scripto prodiderunt, sententias, in quibus theologice asseruerunt Filium esse proprium Patris, utpote, qui ex ipsius essentia sit, et ex ipso esse, quippe proprius ipsius essentiæ existat, hic subjecimus; ut hinc licet volenti agnoscere Spiritum, ob eam causam dici

λέγειν εχειν τὸν δεῖνα, ἢ τὰ αὐτοῦ ἰδιώματα φυσικῶς. Τὸ μὲν γὰρ πρὸς τὴν τῆς οὐσίας μόνον φέρει ταυτότητα· τὸ δὲ τὴν τινῶν μὲν προσωπικῶν γνωρισμάτων κοινωνίαν σημαίνει· φυσικῶς μέντοι γε ταύτην καὶ οὐσιωδῶς οὐσαν, ἵνα μὴ τῷ συμβεβηκότι, καὶ τῷ κατὰ μετοχὴν χώρᾳ δοθεῖν. Τὸ δὲ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, ἢ πάντα τὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι πλὴν τῆς υἱότητος, οὐκ οἶδ' ὅτου χάριν τῷ λόγῳ παρέβριπται· ἡμεῖς μὲν γὰρ εὐσεβῶς ταῦτα γοοῦμεν· ἀνδρὶ τις ἢ μὴ αὐτὸς ὑγιαίνῃ περὶ τὴν εὐὸν ἀγίων διάνοιαν, ἢ ἐτέρους συκοφαντῇ, ἐκείνου τὸ ἔγκλημα. Ἀφελὼν γὰρ τις τοῦ Πνεύματος τὸ ἀγέννητον ἰδιώμα τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἀναίτιον εἶναι, αὐτὸν δὲ αἰτιῶν εἶναι τῶν ἄλλων προσώπων, ποῖον

B εἶτι ὑποστατικὸν ἰδιώμα τοῦ Πατρὸς αὐτῷ καταλείψει; Ὅμοίως ἂν τις τὸν Υἱὸν πρὸς τὸ Πνεῦμα συγκρίνων, καὶ ταῦτα μόνον πρὸς ἀλλήλα παραβάλλων, τὸν Υἱὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα ἀρνοῖτο, τὰ ἅλλα πάντα κατὰ τὸν Υἱὸν εἶναι πιστεύων αὐτὸ· τίνας εἶτι αὐτῷ μεταδώσει ὑποστατικῶν ἰδιώματος; πατρικοῦ μὲν γὰρ οὐκ ἂν μεταδοίη. Οὐτε γὰρ περὶ Πατρὸς ἦν ὁ λόγος, οὐδὲ πρὸς τοῦτον ἢ παραβολῇ· οὐτε καὶ ἐπὶ πρὸς τοῦτον ἦν, οὐδ' οὕτως αὐτῷ οὐδὲν ἰδιώμα λειψήσεται τοῦ Πατρὸς, πλὴν τοῦ Υἱὸς εἶναι, τὰ ἅλλα πάντα κατὰ τὸν Υἱὸν ὄντι, καὶ αἰτιατῶ τοῦ Πατρὸς πάντως ὡς Υἱὸς ὄντι· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ υἱικοῦ, τίνας γὰρ; εἴπερ τοῦτ' ἐστὶ τῷ Υἱῷ ὑποστατικόν, τὸ εἶναι Υἱός· ὃ φθάσαντες ἀφαιρούμεν τοῦ Πνεύματος. Πρὸς δὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀκούοντας ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ νοεῖν μὴ θαυμαστὸν εἶναι, ἱκανῶς εἰρηται πρότερον. Ὁ δὲ καὶ πολλῆς ἀνοίας εἶναι φησι τὸ μὴ συνορᾶν, ὡς ἐπεὶ Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ Πατέρες εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντες συναπαγορεύουσι καὶ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν τῷ Υἱῷ κοινωνίαν πρὸς τὸν Πατέρα, ἴτως ἢ καὶ αὐτῷ τὴν ἴσην ἐγκαλιῶν ἄνοιαν, τάχα δὲ καὶ μείζονα, ὅσον συνειδὲς τὸ ἀτοπον δέχεται ὁμῶς, διὰ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα λέγεσθαι Υἱοῦ. Εἰ γὰρ Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς κατ' αὐτὸν λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ Πατέρες εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντες οὐ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν τῷ Υἱῷ πρὸς τὸν Πατέρα κοινωνίαν συναπαγορεύουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι. Ἡ ταύτην φεύγων τὴν ἄνοιαν, εἰς ἐτέραν πολλῶν μείζονα ἐμπειεῖται, μὴ λέγειν, μηδὲ φρονεῖν τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Καὶ οὕτως ἀπάσῃ Γραφῇ τάναντία ἐρεῖ. Οὕτω καὶ οὕτως ὁ λόγος ἐληλεχται πολὺ τὸ ἀνεπίστατον περιφέρειν.

Του Βέκκου εἰς τὴν ι'.

Αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, ἐν αἷς οἱ Πατέρες ἐθεολόγησαν ἴδιον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς ἴδιον ὄντα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, κατεστρώθησαν ἐνταῦθα ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐνταῦθεν διακρινώσκειν, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἴδιον τοῦ Υἱοῦ λέγεται;

εἶναι, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι. Καὶ αὐτὸ διὰ τὸ τοῦτο ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεται εἶναι, διὰ τὸ τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον ἀγαθὸν εἶναι αὐτό. Ὅπερ ἐμφαίνει καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος: ὁμοουσιότητα. Εἰ γὰρ κατ' ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖός ἐστιν ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσιῶν λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν ἂν τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ ἀντίστροφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος. Ὅπερ οὕτως ἐβρέθη παρὰ τινος τῶν ἀγίων, οὕτως ῥηθήσεται ποτε παρὰ τοῦ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων αἰρουμένων. Ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης ἐστίν, ἀλλ' ἡ συνάπτουσα τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ὡς δι' αὐτοῦ ἢ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχον φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς. Καὶ μαρτυρήσει τοῦτο ἡ ἐνταῦθα κατεστρωμένη τοῦ μεγάλου Βασιλεῦς ῥήσις, ἡ προδήλως λέγουσα μὴ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι. Προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις ῥήσεις καὶ ἕτεραι ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι διὰ τοῦτο εἶναι τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι. Ἐν' εἴῃ τῷ βουλομένῳ ἐνταῦθεν διαγινώσκειν, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἔστι τῷ Υἱῷ ὁμοούσιον, ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἐστίν. Ἐτι δὲ προσπεπείρονται ταύταις καὶ ἕτεραι ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι τὸ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον, διὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ εἶναι αὐτό.

Τοῦ Παλαμῶ.

Ἐκτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ὡς ἐξ αὐτοῦ γεννηθείς· ὡς δ' αὐτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καθὰ καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν τοῖς πρὸς Ἐβνομιανούς φησι κεφαλαίως, γράφων, Τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκειότητα νοῦ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Λέγεται δὲ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, καθὰ περὶ αὐτοῦ ἐν ἡ' κεφαλῇ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον φησιν, ὡς κατὰ φύσιν ὠκειωμένον αὐτῷ. Ἔστι δὲ τῶν ἀδυνάτων τὰ τῆ φύσει ταυτὰ μὴ καὶ ἀλλήλοις οἰκεία εἶναι. Οὐ λέγεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἵνα μὴ ἐδόξη Πατὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἅτε τοῦ Υἱοῦ Πατέρα δεικνύντος τὸν οὐπερ ἂν λέγοιτο ὁ Υἱός. Ὁ δὲ Βέκκος οὗτος ἐκ τῶν ὑγιῶς ἐνταῦθα κατεστρωμένων ῥήσεων οὐδὲν συνάγει ὑγιῆς. Ἐξελέγχονται μέντοι καὶ παρ' αὐτοῦ λέγοντι, διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα. Οὐ γὰρ ἔσται διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Συμβήσεται γὰρ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ταῦτα. Διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἀπάντων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς.

Τοῦ Νικαίας.

Οὐκ ἀρκεῖ μόνον τὸ φάναι· δεῖ δὲ καὶ τὴν ἀνάγκην προσθεῖναι. Τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, ἴδιον μὲν τοῦ Πατρὸς λέγοντας τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι αὐτὸ ἀκούειν, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἀκούοντας, μὴ τὸν αὐτὸν νοεῖν τρόπον, ὡς ἐξ Υἱοῦ ὀρθολογῆ ἔχον τὸ εἶναι, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἕτερον ἀναπλάτ-

proprium esse Filii, propterea quod ab ipsius essentia sit. Et rursus, idcirco dici ex substantia Filii esse, quia talis substantiæ proprium bonum ipse constat. Quæ res indicat etiam consubstantialitatem Spiritus ad Filium. Si enim secundum quamdam aliam consubstantialitatis rationem, qualis est inter duo consubstantialia, in quibus non est alterum per alterum, Spiritus esset proprius Filii, et ex substantia Filii etiam filius esset proprius Spiritus sancti, et ex substantia Spiritus: siquidem ejusmodi consubstantialitas reciprocatur, quod nemo sanctorum dixit, neque aliquis unquam dicet, qui inter pios et orthodoxos ascribi voluerit. Ejusmodi autem consubstantialitas neque proprie est consubstantialitas, sed ea quæ alterum cum altero conjungat, utpote quod per ipsum, vel ex ipso naturaliter atque substantialiter existat. Idque testabitur, quæ hic subjicitur Basilii Magni sententia, quæ aperte indicat, ea quæ germana, fraternaque sunt, minime consubstantiali adici. Ad hæc dicta sanctorum alias præterea addimus sententias, quæ significant propterea esse Filium consubstantialem Patri, quia ex ipsius substantia sit. Ut hinc liceat volenti agnoscere, Spiritum quoque ob eam causam esse consubstantialem Filio, quia ex ipsius substantia est. Præterea cum his aliæ sententiæ connectuntur, quæ declarant consubstantialitatem Spiritus ad Patrem, et Filium, quia ex Patre per Filium ipse sit.

Palama.

Proprius est Filius Patris, tanquam ab ipso genitus; similiter et Spiritus sanctus est proprius, quippe qui ab ipso procedit; sicut et magnus Basilii in capitibus adversus Eunomium scribens ait: « Proprietatem Spiritus ad Patrem intelligo, quoniam ex Patre procedit. » Dicitur autem Spiritus Filii, quemadmodum idem ipse Basilii, in octavo capite ad Amphiloichium, affirmat; quippe ipsi natura conjunctus sit. Nullo autem modo fieri potest, ut quæ natura eadem sunt, non etiam inter se conjuncta existant. Cæterum, Filius Spiritus sancti esse non dicitur, ne Spiritus sanctus Pater esse videatur, quippe Filius Patrem eum ostenderet, ejus diceretur Filius. Verum iste Veccus ex iis quas hic subjecit, litteris conscriptis sententiis, nihil veri colligit. Attamen coarguitur et a se ipso, cum dicat propter consubstantialitatem Spiritum dici Filii; sic enim non erit et ex hypostasi; continget enim ut alter ab altero existat. Proinde nemo unquam omnium dixit, Spiritum sanctum ex hypostasi esse Filii, sed Patris.

Nicani.

Non est satis tantum affirmare, verum opus est necessitatem quoque addere; quid enim est causa? cur, cum dicimus Spiritum proprium esse Patris, etiam ex Patre esse intelligamus? Cum vero audimus Spiritum proprium esse Filii, non eodem modo interpretemur, tanquam et ex Filio videlicet

habeat esse ; sed secundum aliam rationem quam ipse velut in somnis ad arbitrium fugis. Dictum enim magni Basilii, quod adducis, nobiscum potius facit ; et imprudens contra te illud affers. Cum enim unius atque ejusdem rei, nimirum hujus, quod est Spiritum sanctum natura cum Patre Filioque conjungi, demonstrationes requirat doctor, illud quod est ex Patre procedere et illud Filii dici atque esse, producit, ad idem pertinere, atque idem valere, et ambo existimans : cujus enim dicitur Spiritus, ab eo sane et spiratur. Tu vero absurdum, quod sequitur, et illud quod necessario reciprocatur, estque tuis dictis consentaneum, cum subterfugere coneris, etiamsi valde nolis, adversariis patrocinaris. Non enim, inquis, Filius dicitur Spiritus sancti, ne Spiritus Pater ipsius esse videatur : etiam tu ipse concedens relativa reciprocari : quemadmodum et nomen Spiritus, cum sit relativum, ut etiam tu velis nolis fateberis, ad spirantem infertur, ab eoque spiratur, cujus et dicitur Spiritus. Existimas autem cum ex substantia Filii esse Spiritum dicimus, etiam ex persona illius esse minime fateri nos cogi : et ad hoc probandum, nescio unde absurdum aliquod videris colligere. Sic enim inquis : Alter ab altero erit ; tanquam videlicet fieri possit, ut et Filius ex substantia Spiritus, et propterea etiam ex ipsius hypostasi dicatur ; quantum ego conjectura perspicio, et ex tua mente intelligo ; nihil enim ipse declaras. Atqui hoc idem nostræ sententiæ magnum est argumentum : siquidem nunquam uspiam reperies, non in sacris Litteris, non apud doctores, Filium, vel Patrem, qui ex substantia Spiritus dicantur : quia nimirum neque ex hypostasi illius sint. At si eolam consubstantialitatem, ut vos vultis, hæc vox, Ex substantia, inquam, esse Filii, vel Patris significaret ; nil obstaret, quominus hoc etiam de illis diceretur. Quod si nemo sanctorum ex hypostasi Filii esse Spiritum dixit, at ex Filio esse et a Filio existere fassi sunt. Quæ verba maxime existentiam Spiritus significant. Occidentales autem Patres atque doctores etiam ex Filio procedere affirmant. Ex Filio autem cum audis, ni personam Filii intellexeris, mirum sane sit. Alioquin tu neque ex hypostasi Patris, diceres esse Spiritum, nisi Gregorius Nysenus, et is fere semel, in suis orationibus dixisset Spiritum ex paterna hypostasi procedere. Verum ex Patre audiens, cujus rei plena est omnis Scriptura, cuncta alia prius quam hypostasim Patris intelligeres, quam plane puerilis sunt ista mentis. Uter igitur vestrum, tunc, an Veccus, nihil sani colligat, ratione ipsa satis demonstratum est.

Vecci in undecimam.

Quoniam quidam, cum audiunt, Spiritum sanctum ex substantia esse Filii, aliud aiunt esse ex substantia, et aliud ex persona, cum perspicere non valeat, nomen Filii hypostaticum esse nomen, et qui dicit, ex substantia Filii, totum significat

Α τεις ὡς ἐν ὄνειροις κατ' ἐξουσίαν. Ὁ γὰρ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπάγεις ὑπὲρ ἡμῶν μᾶλλον, καὶ κατὰ σαυτοῦ λέληθας προκομίζων. Ἐνδὸς γὰρ τοῦ αὐτοῦ τοῦ κατὰ φύσιν ψκειῶσθαι Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξεις ζητῶν ὁ διδάσκαλος, τὸ τε ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευέσθαι, καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τε καὶ εἶναι, προάγει, εἰς ταυτὸ φέρειν, καὶ ταυτὸ δύνασθαι καὶ ἄμφω οἰόμενος. Οὐ γὰρ λέγεται Πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου δῆπου καὶ πνεῖται. Σὺ δὲ τὸ ἐπόμενον ἄποπον καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀντιστροφὴν τοῖς σοῖς λόγοις ὀκλοουθοῦσαν ἐκφεύγειν πειρώμενος, καὶ μὴ σφόδρα βουλόμενος τοῖς ἐναντιοῖς συνηγορεῖς. Οὐ γὰρ λέγεται, φῆς, τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἵνα μὴ Πατὴρ αὐτοῦ δόξη τὸ Πνεῦμα, ὁμολογῶν καὶ αὐτὸς τὰ ἀναφορικά πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγεσθαι, ὡς καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα ἀναφορικὸν ἐν, ὡς καὶ αὐτὸς ἦ ἐκῶν ἢ ἄκων ὁμολογήσεις, πρὸς τὸν πνεόντα ἀναφέρεσθαι, πνεῖσθαι τε ἐξ ἐκείνου, οὐ καὶ λέγεται Πνεῦμα. Τὸ δ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγειν εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀναγκάζειν οἰόμενος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι αὐτοῦ, καὶ ἄποπὸν τι συνάγειν δοκεῖς, οὐκ οἶδ' ὅθεν εἰς τὴν τούτου παράστασιν οὕτω γὰρ ἔσονται, φῆς, ἐξ ἀλλήλων, ὡς ἐγχωροῦν δηλαδὴ καὶ τὴν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας λέγεσθαι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, εἴ τι τῆς σῆς διανοίας ἐγὼ στοχάζομαι. Οὐδὲν γὰρ αὐτὸς ἀποσαφεῖς. Καίτοι τοῦτ' αὐτὸ τοῦ ἡμετέρου λόγου μέγα μαρτύριον. Οὐδέποτε γοῦν οὐδαμῶς τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα εἰρήσεις, οὐ παρὰ τῇ Γραφῇ, οὐ παρὰ τοῖς διδασκάλοις ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας εἶναι λεγόμενον, διὰ τὸ μὴδ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δῆπουθεν εἶναι. Καίτοι εἰ τὸ ὁμοούσιον μόνον, ὡς ὑμεῖς βούλεσθε, αὐτὴ ἡ λέξις, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ Πατρὸς λέγω, ἐσήμαινεν, οὐδὲν, ἂν ἐκώλυε καὶ τοῦτο ρηθῆναι. Εἰ δὲ μηδεὶς τῶν ἁγίων ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκήρυξεν, ἀλλ' εἶπον ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἀ μάλιστα τῶν ῥημάτων τὴν τοῦ Πνεύματος σημαίνουσαν ὑπαρξιν. Οἱ δὲ δυτικῶι Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ δ' ἂν ἀκούων, εἰ μὴ τὴν τοῦ Υἱοῦ νοήσαις ὑπόστασιν, θαῦμα ἂν εἴη. Ἡ σὺ γε οὐδ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως εἶπες ἂν εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Νύσσης Γρηγόριος μόνος, καὶ οὗτος ἄπαξ πού τῶν ἑαυτοῦ λόγων, Πνεῦμα τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως εἶρηκεν. Ἀλλὰ τὸ ἐκ Πατρὸς ἀκούων, οὐ πλήρης πᾶσα Γραφή, πάντα ἂν μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Πατρὸς ἐνείης ὑπόστασιν, ὡς σφόδρα γε ταυτὴ παιδικῆς διανοίας. Πότερος οὖν ὡμῶν οὐδὲν ὀγιᾶς συνάγει εἴτε αὐτὸς, εἴτε Βέκκος, ὁ λόγος ὀρκεῖ παραστήσαι.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν ια'.

Ἐπειδὴ ἀκούοντές τινες τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, λέγουσιν ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, μὴ δυνάμενοι συνιδεῖν ὡς τὸ Υἱὸς ὄνομα ὑποστατικόν ἐστίν ὄνομα, καὶ ὁ λόγος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ὅλον δηλοῖ τὸν Υἱόν,

οὐσίαν δηλαδὴ ἐνυπόστατον, εἰς λαμπρὸν Ἐλεγχον Α τῆς ἀτόπου αὐτῶν ἐπινοίας, συνελέγησαν αἱ παρούσαι Γραφικαὶ ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν γεννησθαι. Ὁμολογημένου γὰρ μίαν εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, πῶς ἔστι διαφέρειν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως; εἰ μὴ τις βλασφημῶν προδήλως ἐθέλοι λέγειν ἄλλην μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ἄλλην δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Προστιθενταὶ δὲ ταῖς τοιαύταις ῥήσεσιν εἰς συγκρότησιν τῆς τοιαύτης ἐνοίας καὶ ῥήσεις ἕτεραι, δηλοῦσαι τελείαν οὐσίαν, καὶ τελείον Θεὸν λέγεσθαι τὸν Πατέρα, καὶ τελείαν οὐσίαν τὸν Υἱὸν, καὶ τελείαν οὐσίαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Τοῦ Παλαμᾶ.

Ὅταν τι μιάς οὐσίας ἦ καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης φυσικῶς ἔχον ὅπως δῆποτε τὴν ὑπαρξίν, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει. Καὶ ἀντιστρόφως πάλιν ὁ γὰρ ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἔστιν. Ὅταν δὲ μιάς μὲν οὐσίας ἦ, οὐδεμιάς δὲ ὑποστάσεως, ἀλλὰ πλειόνων, τὸ ἐκ τῆς μιάς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων ἔστιν, ἀλλ' ἐκ μιάς τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ οὖν ἡ ἀνωτάτη καὶ προσκυνητὴ Τριάς ἡμῶν μία φύσις ἔστιν ἐν ὑποστάσει: τρισὶν, οὐ πᾶν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων ἔστιν, ἀλλ' ἐκ μιάς τινος αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς πατρικῆς ἔκ ταυτῆς γὰρ μὴ εἶναι οὐκ ἐνδέχεται. Οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἑτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἴπερ ἐκ μιάς. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστος γὰρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, οὐκέτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ὁ δὲ μίαν μὲν οὐσία ἢ τῶν ἀνθρώπων ἦν, πολλὰ δὲ ὑποστάσεις. Ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν μιάς οὐσίας οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μιάς καὶ τῆς αὐτῆς ὁ Κάϊν ἀνδρικῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ. Δυσὶν δὲ ἀνδρῶν ἤδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ Ἐνώχ ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τοῦ Κάϊν. Ὅ οὖν Βέκκος οὗτος διατεινόμενος ἐνταῦθα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἴπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, μίαν εἶναι δείκνυσι φρονῶν ὡσπερ οὐσίαν οὕτω καὶ ὑπόστασιν ἐπὶ Θεοῦ, τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα τελείως ἀθετῶν ὁ τάλας πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν εἶναι τοῦ Θεοῦ Πνεύματος δείκνυς. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν βητῶν, ἃ τελείαν θεολογοῦσιν οὐσίαν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τελείαν οὐσίαν τὸν Υἱὸν, ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἐπιγινώσκει τῶν τριῶν, ἀλλ' ἐνθεωρεῖν πειρᾶται πληθυσμὸν τινα, καὶ διαφορὰν κατ' αὐτὴν ἀφρόνως.

Τοῦ σοφοῦ Νικαίας.

Ὄς σφόδρα γε εἰκότα εἰς τὴν θεολογίαν εισάγετε παραδείγματα! Τοῦτο ὑμῖν ὁμολογουμένως τῆς πλά-

Filium; nimirum substantiam subsistentiam habentem; ad suam absurdam opinionem egregie coarctandam et confundendam collectæ sunt præsentēs a sanctis in scriptis relictæ sententiæ, quæ indicant ex substantia Patris Filium gigni; concesso enim unam esse generationem Filii ex Patre; qui fieri potest, ut illud ex substantia, et illud ex hypostasi inter se differant? nisi quis manifeste blasphemans dicere velit, aliam esse generationem Filii ex substantia Patris, aliam ex hypostasi. Ad hæc dicta in approbationem hujus intelligentiæ addimus alia quæ denotant perfectam substantiam, perfectumque Deum dici Patrem, et perfectam substantiam Filium, atque perfectam substantiam Spiritum sanctum.

B

Palamæ.

Cum aliquid ex una substantia, et hypostasi constat, quod ab illa substantia naturaliter quomodocunque existentiam habet, ex illa quoque hypostasi eam habet. Et contra: Quod enim ex illa hypostasi est, etiam ex illa substantia existit. At vero, cum aliquid unius quidem est substantiæ, nullius autem hypostaseos, sed plurium, quod ex illa una substantia, non etiam ex reliquis personis, sed ex una aliqua illarum est. Quoniam igitur suprema atque colenda nostra Trinitas una constat natura in tribus hypostasibus, non omne quod ex substantia hypostasem habet, ex reliquis personis existit, sed ex una aliqua illarum, paterna videlicet. Ut enim ab illa non sit, fieri non potest. Non igitur et ex alia, sed a sola, siquidem ex una: idque patet in hominibus: unusquisque enim nostrum ex Adami substantia est, non amplius autem et ex persona illius; quia una est hominum substantia, multæ personæ. Cum autem a principio una substantia et persona humana constaret; ex una eademque virili substantia et persona Adami productus est Cain. At vero duobus hominibus, secundum personas in rerum natura jam constitutis, Enoch ex substantia quidem Adami, non autem et ex sua persona, sed ex persona solius Cain constabat. Itaque iste Veccus hoc loco asseverans, etiam ex persona Filii esse Spiritum, siquidem, ut asserunt theologi, est ex natura; ostendit se in ea esse sententia, ut opinetur, unam esse in Deo, tanquam substantiam, sic et personam, Filium vel Patrem penitus rejiciens miser, et præterea ex solo Filio existere divinum Spiritum docens. Quin etiam ex sententiis quibus perfectam substantiam esse Patrem, et perfectam substantiam Filium, atque similiter Spiritum sanctum sacri theologi ostendunt; non unicum et indifferentem trium personarum agnoscit substantiam, sed multitudinem quandam ipsius, ac differentiam imprudenter observato conatur.

Sapientis Nicæni.

Quam valde convenientia exempla in theologiam introducitis! Id profecto vobis causa exstat erro-

ris, quoniam de divinis humana sapitis, et quæ hic sunt juxta id omne, quod intelligi potest, eo transfertis. At enim cavendum ne sit nefas talia de illa ineffabili Trinitate sentire; oportet enim etiam unitatem, atque singulare Deitatis præter Trinitatem personarum ipsi servare; non autem in trinos deos incurrere. Quod vos istis rationibus astruitis. Non enim veluti tres homines, communem suam substantiam, humanitatem inter se communicant, sic etiam divinæ personæ Trinitatis divinam essentiam participant; sed illorum quidem eadem est non numero, sed specie humanitas; idcirco etiam tres numero constant homines. Sacrosanctæ autem Trinitati eadem numero est divina essentia, et unus sunt numero Deus; et ipsa quidem in divinis personis subsistit, estque unam subsistens cum singulis personis. Humanitas autem neque est subsistens in particularibus hominibus, neque unum subsistens cum singulis individuis constituit. Ex quo fit ut quod ex substantia horum est, non etiam ex persona omnium sit. Etenim Cain, cum ex substantia, seu natura sit Adami, atque Abelis, ex Adami quidem natura cum sit, etiam ex illius persona foret: non quia ex ipsius substantia sit, sed quoniam omnino ex ipsius persona est, cum ipsum nactus fuerit suam causam. Ex substantia vero Abelis constans, non etiam ex ipsius persona est; siquidem Abelis persona non numero, sed solummodo specie substantiam cum Adamo participat. Neque vero subsistentem in se habet suam substantiam, neque unum subsistens cum sua persona constituit. Quod autem ex Patris et Filii est substantia, nihil obstat quominus et ex persona illorum sit. Quin etiam maxime est necessarium, cum hæc substantia Patri ac Filio, non tantum specie secundum hominum exemplum, sed eadem numero, atque communis existat. Et in ipsis præterea divinis hypostasibus, paternitate, inquam, et filiatione subsistat. Nescio igitur quid sibi velint exempla ista discrepantia; vel quid ex ipsis aliquis concludere queat? At fortassis talis est animus, qui semel concertare constituerit; et perspicuis evidentibusque rebus adversatur, et a veritate abhorret; ut etiam in prærupta horrendaque saxa præcipitare sese non extimescat, dummodo iis nocere se credat, quos sibi adversarios arbitratur; qualis est et præsens argumentatio, quibus hoc in loco agit, aperte in ternarium numerum deorum decidens. Is autem et suum ipsius crimen aliis ascribere non erubescit. Et illi sane, qui antea Spiritum sanctum impugnabant, cum ex Patre vel Filio ipsum esse audirent, illud quidem ex hypostasi admittebant: at ex natura ipsorum esse, hoc vero aspernabantur. Nunc alterum istud bellum cum eo gerunt, cum illud sane ex substantia laudent, ac probent, illud ex hypostasi respuant. Ita nunquam intermittit hostis Ecclesiæ scandala excitare: quæ quidem necesse est venire, heu tamen illum, ex quo proveniunt! Quanquam illis

νης τὸ αἴτιον, ὅτι περὶ τῶν θεῶν φρονεῖτε ἀνθρώπινα, καὶ κεῖ τὰ ἐνταῦθα κατὰ πᾶν ἔλκετε τὸ νοούμενον. Ἄλλὰ μὴ οὐ θεμιτὸν ἦ τοιαῦτα περὶ τῆς ἀπορρήτου Τριάδος ἐκείνης φρονεῖν. Δεῖ γὰρ αὐτῇ καὶ τὴν μονάδα φυλάττειν, καὶ τὸ ἐνικὸν τῆς θεότητος πρὸς τῇ τῶν προσώπων Τριάδι, ἀλλὰ μὴ εἰς τριθεῖαν ἐκπίπτειν· ὁ τοῦτοις ὑμεῖς τοῖς λόγοις κατασκευάζετε. Οὐ γὰρ ὡσπερ οἱ τρεῖς ἄνθρωποι τῆς ζοιῆς αὐτῶν οὐσίας τῆς ἀνθρωπότητος κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, οὕτω καὶ τὰ θεῖα τῆς Τριάδος πρόσωπα τῆς θείας οὐσίας· ἀλλ' ἐκεῖνων μὲν εἶζει, οὐκ ἀριθμῶ ἢ αὐτῇ ἀνθρωπότητος ἐστὶ· διὸ καὶ τρεῖς εἰσι τῶ ἀριθμῶ ἄνθρωποι· τῇ δὲ θεῖα Τριάδι ἢ αὐτῇ ἀριθμῶ ἐστὶν ἡ θεῖα οὐσία εἶτον θεότης· καὶ διὰ τοῦτο καὶ μία οὐσία καὶ θεός εἰσιν εἰς ἀριθμῶ. Καὶ αὕτη μὲν ὑφ' ἐστῶσα ἐν ταῖς θεαῖς ἐστὶν ὑποστάσις, καὶ ἐν ὑφ' ἐστῶς μεθ' ἐκάστης τῶν ὑποστάσεων· ἡ δὲ ἀνθρωπότης οὔτε ὑφ' ἐστῶσα ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρώποις, οὔτε ἐν ὑφ' ἐστῶς ἐστὶ μεθ' ἐκάστου ἀτόμου. Ὅθεν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ὄν οὐ καὶ ἐκ τῆς πάντων ἐστὶν ὑποστάσις· καὶ ἐν γὰρ ἐκ τῆς τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ Ἀβελ οὐσίας ἢ φύσεως ὧν ἐκ μὲν τοῦ Ἀδὰμ εἶη ἄν καὶ τῆς ὑποστάσεως, οὐχ ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας, ἀλλ' ὅτι ὅλων ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐστὶν ὑποστάσις, αὐτὸν ἐσχηκώς αἶτον· ἐκ δὲ τοῦ Ἀβελ τῆς οὐσίας ὧν οὐκ ἐστὶ καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, εἴπερ ἡ τοῦ Ἀβελ ὑπόστασις οὐτ' ἀριθμῶ ἀλλ' εἶδει μόνον τῆς αὐτῆς κοινωνεῖ τῶ Ἀδὰμ οὐσίας. Οὕτε δὲ ὑφ' ἐστῶσαν ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, οὔτε ἐν ὑφ' ἐστῶς μετὰ τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως. Τὸ δὲ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίας, καὶ ἐκ τῆς αὐτῶν ὑποστάσεως, οὐδὲν κωλύει. Μᾶλλον δὲ καὶ πᾶσα ἀνάγκη εἶναι, ταύτης τῆς οὐσίας ἀριθμῶ τῆς αὐτῆς καὶ κοινῆς οὐσης τῶ Πατρὶ καὶ τῶ Υἱῶ, ἀλλ' οὐκ εἶδει μόνον κατὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων παράδειγμα, καὶ ἐτι ὑφ' ἐστῶσιν ἐν ταῖς θεαῖς ὑποστάσις ταύταις, τῇ πατρότητι καὶ υἱότητι, λέγω. Ὅστ' ἂν καὶ ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τῇ τούτου ἀντέπιπτεν ἰδιότητι, τῆς αὐτῆς τῶ ἀριθμῶ καὶ κατὰ τούτου τῆς οὐσίας κατηγορουμένης ἐκείνης, καὶ ὑφ' ἐστῶσιν ὁμοίως κἂν τούτω. Οὐκ οἶδα οὖν τί τὰ ἀνόμοια ταῦτα παραδείγματα βούλεται· ἢ τί δυνατόν συμπεραίνειν ἐκ τούτων; Ἄλλ' ἴσως τοιοῦτόν ἐστιν ἅπαρ ἐρίζειν προθεμένη ψυχῇ· καὶ πρὸς τὰ δῆλα ἐνίσταται, καὶ τὴν ἀλήθειαν δυσχεραίνει, οὐκ ὀκνοῦσα καὶ κατὰ μεγάλων χρημῶν κυβιστῆν, ἂν μόνον τι δρῶν ὀηται κατ' ἐκείνων, οὓς αὐτῇ μαχομένους ἡγεῖται· οἷός ἐστι καὶ ὁ παρὼν λόγος, εἰς τριθεῖαν προδῆλως ἐκπίπτων οἷς ἐνταῦθ' αἴφην. Ὁ δὲ καὶ ἀνευ τοῦ αἰσχύεσθαι ἑτέροις τὸ ἴδιον ἔγκλημα ἐπιγράφεται φέρων. Καὶ οἱ μὲν πρὶν μαχομένοι τῶ Πνεύματι τῶ ἁγίῳ, ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ ἀκούοντες, ἢ τοῦ Υἱοῦ, τὸ μὲν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἀπεδέχοντο, τὸ δὲ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, τοῦτο δὲ ἀπρηνοῦντο· νῦν δὲ πόλεμον τοῦτον ἕτερον αὐτῶν πολεμοῦσι, τὸ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας δεχόμενοι, ἀρνούμενοι δὲ τὸ ἐκ τῆς αὐτῶν ὑποστάσεως. Οὕτως· οὐδέποτε διαλείπει σκάνδαλα ὁ ἐχθρὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγείρων· ἃ ἀνάγκη μὲν ἔλ-

θεῖν, οὐαί δὲ ὁμῶς δι' οὗ ἔρχεται! Καίτοι ἐκεῖνοις μὲν καὶ τις ὑπῆρχε ἰσως συγγνώμη, μᾶλλον δ' ἔχνος συγγνώμης, ἔχουσι τινὰ προάγειν εἰς μαρτυρίαν, ἐκ μὲν τῶν θείων ὑποστάσεων ὄντα, μὴ μόντοι καὶ τῆς οὐσίας· τούτοις δὲ ποία ἔσται παραίτησις, ἐκ μὲν τῆς οὐσίας ὁμολογοῦσιν, ἀρνούμενοις δὲ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι, ὧν τὴν αὐτὴν τάριθμῳ οὐσίαν συντίθενται; Οὕτως ἀσύμβατα καὶ ἑαυτοῖς καὶ τῇ ἀληθείᾳ φασί.

Toῦ Βέκκου εἰς τὴν ιβ'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀποτολμῶντες λέγειν, τὸ ἀναβλύζειν, καὶ προϊέναι, καὶ ἐκλάμπειν, καὶ πεφηνέναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, μὴ δηλοῦν τὸ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως ὑπάρχειν αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν Πνευματικῶν χαρισμάτων διανομὴν εἰς ἕλεγχον τῆς τοιαύτης ἀνοίας; ἐξελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἀναβλύζειν, καὶ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνέναι τὸν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς· οὐ γὰρ δὴ τις ἔρει, ὡς οὐχ ὁ Υἱὸς ἐστὶν ὁ ἀναβλύζων καὶ ἐκλάμπων, καὶ πεφηνῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως, ἀλλὰ τὰ χαρίσματα.

Toῦ Παλαμᾶ.

Τὸ γεννητῶς ἐκ τινος, ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπαρξίν ἔχον ἐξ αὐτοῦ καὶ προϊέναι λέγεται καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ ἐκλάμπειν, εἴπερ φῶς ἐστὶ, καὶ ὅσα παραπλήσια τούτοις. Οὐ μὴν πᾶν τὸ προϊόν, ἢ ἐκπεμπόμενον, ἢ ἐκλάμπον ἐκ τινος, καὶ ἐξ ἐκείνου γεννητῶς, ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπαρξίν ἔχει, καὶ ἐν ἰδίᾳ ὑποστᾶσει ἐστίν. Οὗτος δὲ ὁ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας συγγραψάμενος τόλμαν ἐγκαλεῖ τοῖς εὐσεβῶς καὶ βουνεχῶς φρονουσι τολμητίας ὧν περὶ τὸ δυσσεβεῖν αὐτός.

Toῦ Νικαίας.

Φάθι καὶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς ἐκ Πατρὸς προόδου Υἱοῦ τς καὶ Πνεύματος ταυτὸν ταῦτα δύνανται τὰ ὀνόματα, τὸ τε γεννητῶς ἢ ἐκπορευτῶς προϊέναι, καὶ τὸ ἀναβλύζειν, ἢ πηγάζειν καὶ ἄλλα· ἐπὶ δὲ τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος προαγωγῆς οὗ ταυτὸν τὸ πηγάζειν καὶ ἄλλα τῷ ἐκπορεύεσθαι. Ἡ διατὶ τὸ μὲν ἐκπορευόμενον καὶ πηγάζει, οὐ μόντοι καὶ τὸ ἀνάπαλιν; Ἀλλὰ μὴ οὕτως ἀπλῶς συμπέραινε χάριν τοὺς ἀχρωμένους αἰτῶν. Εἰ δ' αὐτὸς ἀνευ ἀποδείξεως λέγων οἶε τι γενναῖον ποιεῖν, ἐροῦμεν καὶ ἡμεῖς ἀπλῶς οὕτως, ὧν σὺ φῆς τάναντία· καὶ ἰσως πιστευθησόμεθα μᾶλλον, καθόσον ἐροῦμεν καὶ βέλτιον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν κτισμάτων ἰσως τοῦτο εὐρεθήσεται, τὸ πεμπόμενον ἐκ τινος, ἢ προϊόν, ἢ πηγάζον, ἢ ἀναβλύζον, μὴ ἐξ ἐκείνου τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· ἐφ' ὧν ἄλλο ἐστὶ πρᾶγμα τὸ εἶναι, καὶ τὸ πέμπεσθαι ἕτερον. Καίτοι γε οὐδὲ διὰ πάντων ἐφαρμόζει τοῦτο τῶν ὀνομάτων. Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ πηγάζον, ἢ ἀναβλύζον, μὴ καὶ ἐξ ἐκείνου ὑπάρχειν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν εἴποιμεν. Ἐπὶ δὲ τῆς θείας Τριάδος τίς ὁ λόγος, τὸ μὲν ἔχον ἐκ τινος τὸ εἶναι καὶ ἐξ ἐκείνου πηγάζειν, τὸ δὲ πηγάζον μὴ καὶ ἐκ τούτου ὑπάρχειν; ἐφ' ἧς τὸ πηγάζειν καὶ προϊέναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι; εἰ δὲ καὶ τὸ πέμπεσθαι ἐν πρᾶγμα

A quidem dicta quædam, quæ ex divinis personis habeant, non tamen, et ex substantiis in testimonio adducere valentibus, forte aliqua venia danda erat, seu potius vestigium veniæ. At vero istis ex substantiis quidem esse concedentibus, ex personis autem negantibus, quarum eandem numero substantiam falentur, quænam erit excusatio? Ita tum a se ipsis, tum a veritate plurimum dissident atque discordant.

Vecci in duodecimam.

Quoniam sunt nonnulli, qui temere dicere audcant, emanare Spiritum ex Filio, ac procedere, et elucere, atque esse non substantialiter, et per modum subsistendi ipsum esse a Filio; sed ab ipso donorum spiritualium divisionem significare. In confutationem ejusmodi amentia collectæ sunt præsentis litteris consecratæ sententiæ, quæ Filium ex Patre emanare, et elucere, atque esse plane ostendunt. Non enim certe dicit aliquis dona, sed non Filium esse, qui substantialiter a Patre, et per modum subsistendi emanet, luceat atque existat.

Palamæ.

Quod per modum generationis, seu processionis ab aliquo existit, ab eo quoque procedere, ac mitti, atque elucere dicitur, quandoquidem lumen exstat, et quæcunque alia his similia. Non tamen omne quod procedit, seu mittitur, seu elucet ab aliquo, ab ipso quoque per modum generationis vel processionis constat, atque in propria persona existit. Iste autem, qui has inscriptiones composuit, eos qui pie prudenterque sentiunt, audaciæ atque temeritatis accusat, cum ipse sit audax ad impietatem.

Nicæni.

Necessitatem quoque asseras, propter quam in Filii et Spiritus ex Patre processu ista nomina per modum generationis seu processionis procedere, et emanare, vel scaturire, cætera que idem inter se valent; in productione autem Spiritus ex Filio emanare, et id genus reliqua, non idem sunt cum procedere. Vel exponas rationem cur quod procedit, etiam emanat, non tamen et contra? Non autem ita simpliciter concludas, quod probandum est, D gratis ab auditoribus tibi concedi postulans. Sin autem tu nihil probando, tantum dicendo, præclarum aliquid facere te existimas, dicemus etiam nos ita simpliciter eorum contraria, quæ tu asseris. Forte etiam majorem nobis præstabunt fidem, quatenus dicemus et melius. Etenim in creaturis id forsitan invenietur, quod ab aliquo mittitur, vel procedit, vel emanat, seu scaturit, ut non etiam ab ipso existentiam habeat; in quibus aliud est esse, et aliud mitti. Quanquam etiam neque ipsis rebus creatis universe, atque per omnia id nomen congruit. Quod enim ex aliquo emanat, atque instar fontis scaturit, ut non etiam ab ipso sit, nescio quomodo dixerim. At vero in sanctissima Trinitate, ubi scaturire, et proficisci, atque proce-

dere, adhuc autem et mitti unam rem significant, Α σημαίνει; εἰ καὶ ἐνίοτε διαφέρει τῷ λόγῳ. "Ὅσα licet quandoque ratione differant; quæ ratio est οὐδ' οὗτος ὁ λόγος καλῶς εἴρηται, οὐδὲ φησιν οὐδὲν ut quod ab aliquo habet esse, ab eo quoque pro- ἀναγκαῖον οὐδὲ ὀγιεῖ, ἀκολούθως τοῖς ἀδελφοῖς τε λuat, quod autem profuit, non etiam ab eo ex- καὶ φθάσαι, καὶ μαρτυρῶν ἑαυτοῖς τὴν ἴσιν ἑαυτῷ gistat? Ergo neque ista ratio recte a te dicta est, ἀθέλειάν τε καὶ οὐθέλειαν.

neque aliquid quod sanum atque solidum sit, vel necessarium affert. Nimirum sibi germanis, et antecedentibus rationibus respondet, et æqualem illis, atque sibi ipsi imbecillitatem ac vanitatem testatur.

MONITUM.

Bessarion cardinalis, visis inscriptionibus patriarchæ Vecci et ineptissima contra eas confutatione Gregorii Palamæ, aliam ipse confutationem adversus Palamam tuendo Veccum Græce composuit. Quæ omnia, ut manifesta fierent doctis, ipsemet Latina reddidit. Orationem quoque Græcam, quam miserat Lascari Philanthropino Latine vertit. Epistolam item exhortatoriam, creatus jam patriarcha Constantinopolitanus Græce scriptam ad omnes Græcos in Latinum transtulit. Quæ Latina versio cum minime nota esset Petro Arcudio, ipse quoque eadem Græca Bessarionis Latina fecit. Et quoniam Latina Bessarionis vitio amanuensis multis mendis scatent, ut videre est in bibliotheca Vaticana, Arcudius vero ad majorem claritatem quasi verbatim ea convertit; quidam utraque typis esse cudenda censuerunt. Hoc itaque non te lateat, benigne Lector.

BESSARIONIS

DEFENSIONES RECTI CATHOLICIQUE DOGMATIS LATINORUM,

VIDELICET

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI CONTRA HÆRETICUM ILLUD IMPUGNANTEM GRÆCE LATINEQUE PER EUM EDITÆ.

Post concilium Lugduuense, tempore Gregorii X B celebratum, in quo per suos oratores Græci uniti fuerunt Ecclesiæ Romanæ: Spiritumque sanctum ex Patre et Filio procedere professi sunt, prout Ecclesia catholica credit et profitetur: quidam patriarcha Constantinopolitanus nomine Veccus, huic veritati adhærens ad impugnationem adversariorum, quorum adhuc magnus exstabat numerus, omnium Græcorum doctorum volumina magno studio revolvens, cunctas eorum auctoritates ad hanc rem facientes in unum collegit, et aliquibus per eum titulis præpositis, prout ex continua contentione, quæ tunc fiebat, videbatur necessarium esse, ut puta quod Spiritus sanctus sit ex Patre et Filio: quod ex Patre per Filium, quod immediate ex Patre, et sic de similibus. Unicuique horum titulo- rum varias diversorum doctorum auctoritates adaptavit; probans per eas quod sibi propositum erat: verbi gratia, in primo capitulo adducit aucto- ritates, quibus probatur Spiritum sanctum esse etiam ex Filio; alias deinde probantes ex Patre esse per Filium; demum ad demonstrandum idem esse dicere ex Patre et Filio, atque ex Patre per Fi- tium, ut instruat nos, cum audimus doctores Græcos Spiritum sanctum ex Patre per Filium theolo- gantes idem intelligere nos debere, ac si audiremus ex Patre et Filio eos dicentes; alias auctoritates adducit æquivalentiam istarum præpositionum in theologia significantes. Et huic titulo, cæterisque omnibus quoddam argumentum suum præposuit,

suam intentionem declarans, et auctoritatum in- telligentiam optime hoc modo quod sibi erat pro- positum concludens. Post Veccum prædictum non- nullis annis quidam apud Græcos Gregorius nomine, cognomine Palamas, de quo magna existimatio apud Græcos fuit, veritati catholicæ circa hunc articulum contrarius, et hostis apertus, paucis vo- lens omnem Vecci prædicti laborem enervare, ar- gumentis prologisque ejus contradixit: volens probare auctoritates propositas, non eam quam ille dicebat, sed longe aliam intentionem habere. Quæ si vera fuissent, totus labor patriarchæ præ- dicti evanisset. In hac tamen opinione multis annis homines permanserunt. Cum autem hoc utriusque opus ad manus mei Bessarionis S. R. E. cardinalis episcopi Tusculani, tunc archiepiscopi Nicæni, pervenisset, non passus sum, nec æquo animo tuli, ut et communem doctores calumniam paterentur, et pro convicto, atque profligato falso ab aliquibus hic sapientissimus vir Veccus pa- triarcha putaretur. Quare contra Palamam et ejus fucosas et apparentes contradictiones me opposui, probans pro posse auctoritates productas illam in- tentionem habere quam Veccus sapientissime dicit; non quam Palamas calumniose exponit. Quo præ- supposito omnes auctoritates optime faciunt ad propositam rem, et veritas per omnia luce clarius apparet intuentibus. Proponuntur igitur primum argumenta sive prologi Vecci, deinde Palamæ ad ea contradictiones, demum nostræ defensiones,

quibus Veccum defendentes Palamæ cavillationes aperimus, et eas pro posse enervamus, si recte et sufficienter aliorum sit iudicium.

Vecci primum argumentum.

Varia diversorum doctorum auctoritates collectæ, quibus probatur Spiritus sanctus etiam ex Filio esse. Aliæ quoque post eas hoc in volumine inferuntur ad demonstrandum Spiritum sanctum esse per Filium ex Patre. Cumque illæ ex Filio, hæ per Filium eundem Spiritum esse demonstrant, ad æquivalentiam harum præpositionum probandam, per scilicet et ex, aliæ deinceps inferuntur doctorum auctoritates, quibus harum præpositionum æquivalentia demonstratur.

Palamæ contradictio

Cum in theologia invicem æquivalent ex præpositiones, per et ex neque divisionem ullam, neque differentiam sanctæ Trinitatis significant, sed unionem et immutabilitatem, secundum naturam videlicet et voluntatem ejus. Hinc enim sane ostenditur unius ejusdemque naturæ potentiæ, operationis et voluntatis Pater, et Filius, et Spiritus sanctus esse. Qui vero hic sanctorum dicta sumpsit atque inscripsit, divinarum personarum differentiam male impieque per ejusmodi præpositionum æquivalentiam conatur ostendere, et quod a duabus personis, et ab utraque earum una trium divinarum personarum, Spiritus videlicet sanctus, differenter essentiam habeat. Dilucidum igitur est sanctorum sententias bene ac pie se habere; sed ab eo, qui illas sic aggregavit atque conscripsit, male atque impie accipi. Quod autem ejusmodi, per, præpositio unionem, et omnino immutabilitatem significet, quando scilicet isti, ex, æquivaleret, divinus Maximus quam apertissime ostendit, cum ad Marinum scribit de quibusdam dicentibus ex Filio Spiritum esse. Ait etenim, quod non facerent Filium causam, unam enim noverant Filii et Spiritus sancti causam; Patrem videlicet, esse; sed ut per ipsum prodire ostenderent, et per hanc præpositionem conjunctionem substantiæ et immutabilitatem probarent. Ex iis igitur patet Veccum istum infideliter atque impie ejusmodi dicta accipere. Non enim conjunctionem et immutabilitatem, sed personarum differentiam ex iis adducere conatur, neque magnum Basilium audit, qui quadam in parte ad Amphilochium, quod Pater, inquit, per Filium creet, neque imperfectam Patris creationem significat, neque supervacuum enervemque Filii operationem ostendit, sed unionem significat voluntatis: itaque vox ista per Filium primæ principalisque causæ confessionem habet: non sumitur ad efficientem causam inveniendam. Quod igitur asserit per Filium, et ex Filio Spiritum secundum temporalem missionem prodire, eandem Patris et Filii voluntatem percipit probat; bona enim Patris et Filii voluntate, eodem quoque cooperante Spiritu, dignis hominibus Spiritus sanctus donatur

PATROL. GR. CLXI.

atque largitur. Ii vero, qui Latinos sequuntur, temulentia quadam per Filium et ex Filio Spiritum sanctum putantes essentiam habere, opus eum esse beneplaciti et voluntatis, atque ex necessitate creaturam, sed non divinæ naturæ fructum impie asserunt. Sacër enim Damascenus inquit: Opus divinæ voluntatis creaturæ est, sed non divinitatis, absit. Et rursus non voluntatis, sed divinæ naturæ tam generatio, quam processio est, quæ ante sæcula et sempiterna est.

Nicæni defensio.

Strenuus iste vir ad eas quidem auctoritates, quæ ex Filio esse et per Filium ex Patre procedere Spiritum sanctum affirmant, quodque ex iis colligitur, minime contra ipse potest. Quo enim pacto ad tantam tam dilucidam veritatem? æquivalentiæ vero harum præpositionum, per et ex, neque bene, neque ulla cum ratione inhæret, et contumeliis ac maledictis adversarium prosequitur, putat se operæ pretium facere, cum perverse atque impie sanctorum mentem exposuisse, eorumque dicta aggressæ virum hunc sapientem calumniatur, ipse vero de his rationem reddere nequeat, putatque hanc præpositionem per, etsi unionem, immutabilitatem, identitatemque voluntatis in sancta Trinitate significet, cum in theologia illi præpositioni ex æquivalere dignoscatur, non posse quempiam secundum hoc significatum eam accipere etiam de Spiritu sancti processione ex Patre per Filium; vel non ista ratione etiam nos id intelligere, sed distinctionem ac divisionem magis inducere, oppositionemque et discordiam. Quod ex prædictis ipse intelligere videtur; imo vero quam apertissime asserit, per hoc omnes nos velle ex duabus personis Patre Filioque Spiritum sanctum essentiam differenter habere: nescio unde vel a quo hoc verbum differenter dici audiens. Ita nos putat theologiæ expertes: fortassis autem et ipse hoc sentit, ex Patre per Filium asserens mundum creatum fuisse; nec enim ullam cerno necessitatem cur de creatura quidem, per, æquivalens, ex identitatem significet personarum: tamen ostendens discretionem (hoc enim neque ipse negabit), de Spiritu vero diversitatem et omnino discretionem. Neque eum pudet contra se magni Basilii testimonium afferre: vocem eam per Filium professionem principalis causæ habere. At nos ex duabus quidem personis Patre, ac Filio Spiritum sanctum existentiam dicimus habere, et toto corde confitemur. Nihil enim operatur, nisi in quantum hoc aliquid et individuum sit. In quantum autem ejusmodi Pater et Filius duo sunt: at differenter ex iis procedere, hoc nequaquam concedemus. Siquidem ut Patris, ita et Filii operationem naturalem, sanctos audimus dicentes Spiritum sanctum esse. Unam autem operationem Patris et Filii esse præcipue credimus, nisi et is cum ex Patre, et Filio, et Spiritu, vel ex Patre per Filium in Spiritu dicit mundum subsistere;

10

non ex tribus solis personis asserat effici; hoc enim utique fateretur, sed etiam differenter ex tribus: quod si miretur quo pacto hac præpositione *per* voluntatis unitatem et identitatem repræsentante, nos per eam Filium esse causam existentiae Spiritus sancti velle demonstrare: primum semetipsum miretur, quomodo per Filium fieri dicens mundum, deinde eum causam putet productionis mundi, per hanc præpositionem ostendi; vel dicat non esse causam entium Filium, et malo malum curret. Affert quoque divini Maximi testimonium, quod minime ad propositum facit. Et nos enim fatemur hanc præpositionem, *per*, et unitatem, et immutabilitatem substantiæ Patris ac Filii significare: novimus etenim per hanc dictionem, *per*, ordinem quemdam et respectum ejus, de quo hæc dicitur ad illum de quo hac dictione, *ex*, utimur, maxime demonstrari; eandem tamen ipsam identitatem immutabilitatemque causam esse, et quod Filius idem possit quod Pater, quodque per eum procedat Spiritus sanctus. Secundum enim divinum Cyrillum ex utroque, ex Patre per Filium: secundum vero eundem Maximum ex Patre, et Filio, sive ex Patre per Filium procedit, id est existentiam habet: siquidem procedere iste quoque asserat significare existentiam habere, præsertim secundum illos qui hoc nomen duntaxat existentiae Spiritus tribuunt. Quod autem dicat sanctus doctor, Filium non facit causam Spiritus sancti, sed Patrem, minime miraberis, si Græcam linguam considerabis, et de quo ipsa proprie hoc nomine causa uti consuevit. Notissimum namque est primam et principalem causam, et fontem, et radicem uniuscujusque hanc proprie causam vocari, qualem solum Patrem esse quis non concederet, quod dilucidum hinc est: siquidem creaturæ et Spiritum sanctum, causam esse nemo, qui Christiano nomine censeatur, negaret. At theologus Gregorius: Deus, inquit, in tribus consistit maximis, causa et opifex, et percipiente Patre scilicet, et Filio, et Spiritu sancto. Cum autem audias Patrem principalem causam, ne putes nos jam etiam differenter dicere, Filium producere Spiritum, cum non sit causa principalis. Idem enim nihilominus etiam de creatura sequitur, atque omnibus simpliciter, quæ Filius habet, quæcunque et Pater habet: nec enim creaturæ principalis causa Filius est, siquidem tanquam causaliter et ut Filius omnia habet, quæcunque et Pater habet paternaliter, et non causaliter: tamen et ipse causa est, et una cum Patre entium causa. Ac eorum identitatem, et voluntatis unitatem, nec minus personarum distinctionem, *per* præpositio repræsentat. Quæ autem, inquit, quod opus divina voluntatis, et ideoque creaturam dicimus Spiritum propter hanc dictionem, *per*, quæ identitatem voluntatis repræsentat. Haud scio si alicui alteri præter se ipsum videri possint. Si enim propterea quod *per* voluntatis identitatem ostendit, secundum istum Spiritus creatura esse colligitur: cur

non potius divina erit natura et putabitur a nobis, cum eadem, *per*, etiam substantiæ identitatem repræsentet? Quippe cum beati Maximi sententia, quam ipse pro se attulit, potius doceat identitatem substantiæ: Ut enim, inquit, conjunctionem substantiæ ostendat, quanquam et si solum identitatem voluntatis, *per* ostenderet, nihil etiam sic absurdi sequeretur, cum eadem res, et essentia, et voluntas de Deo dicatur. Hanc enim potentiam simpliciorum sublimiorumque omnibus esse, nemo est qui ignoret. Unamquamque vero potentiam tanto ad plura se habere quanto simplicior et sublimior sit, omnibus palam est. Quare Dei quoque voluntatem ad Filium, et Spiritum sanctum, ut naturam seu essentiam se habere, sed ut voluntatem ad creaturam. Notissimum enim est, quod omnis et voluntas etiam divina ad finem ut natura se habet determinate ipsum appetens, quemadmodum et natura ad unum determinate se habet: finis autem voluntatis Dei et Patris, Filius et Spiritus sanctus est: ad quos necesse est eum se habere ut naturam. Ad ea vero quæ sunt ad finem, et præsertim ad ea sine quibus potest finem attingere, ut sunt creaturæ, nihil enim hæc nec adesse Deo conferunt, nec ad melius esse: ad hæc, inquam, non determinate, et ideoque ut voluntas se habet; patet enim ea et nolle et velle. Unde et Damasceni sententia solvatur, et nos ab omni reprehensione soluti sumus, cum verba illa quæ contra nos esse videbantur, nihil afferant necessarii. Itaque iste cum aliquid dixisse videbatur, contra se omnino concludit.

Secundum Vecci argumentum.

Cum sint quidam, qui Scripturarum sententiis adversantur, quæ propterea per Filium Spiritum sanctum ex Patre esse indicant, collectæ sunt et hæc sententiæ, quæ immediate Filium ex Patre esse ostendunt, ad sententias illas confirmandas, quæ per Filium Spiritum sanctum esse demonstrant. Nam nisi per Filium Spiritus sanctus esset, cur non et ipse immediate ex Patre esse diceretur?

Palamæ contradictio.

Est quoque Spiritus sanctus immediate ex Patre dictus, ex quo tua illa sententia, omnisque interimitur conatus Gregorius, qui sua excellentia Theologus est nuncupatus, secundum esse in suis carminibus, inquit, Spiritum sanctum a Patre quemadmodum et Filium. Nyssenus vero una cum pluribus aliis ad unam Patris personam eodem modo utrumque se habere inquit, præter subsistentiæ modum. Quid autem illi qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, atque in Filio permanere, et ex Patre in Filium penetrare, ac ex Patre esse, Verboque concomitari? Item qui communionem charitatem Patris et Filii esse Spiritum sanctum asserunt, præterea qui unamquamque personam ad alteram se habere non minus quam ad se ipsam. Quid denique ille, qui canat: *Manus tuæ fecerunt me et plasmaverunt*

me? Nonne igitur hi omnes immediate Spiritum A sanctum ex Patre esse ostendunt.

Nicæni defensio.

Nec vero omnino nos negamus Spiritum sanctum immediate ex Patre, quanquam non id expresse dictum a doctoribus attulisti. Si igitur etiam ipse nobiscum cum mediate esse fateris, pro nobis sermo est: sin autem id caves, sequentia reformidans, doctorum tibi reprehensio præsto, qui et Filium ex Patre immediate esse docent, atque inter eos nihil esse medii, ac Spiritum esse per Filium, mediamque personam Filii inter Patrem et Spiritum sanctum. Fit autem tibi hinc deceptio, cum distinguere id non possis, quo pacto ex Patre immediate Spiritus sit, quo pacto etiam mediate. Nam si vel duabus et differenti- B bus processionibus ex Patre Filioque Spiritum sanctum esse fateremur, ut ex Patre quidem imperfecte, perfecte vero procederet ex Filio: vel si ex Filio tantum prodire poneremus, tum solum mediate ex Patre procederet. Nunc vero si quis ad unicam productionem processionisque identitatem ex utroque prospiciat, itemque quod Pater et causa, et fons divinitatis sit, ita ut si is non esset, etiam ipse Filius neque esset, neque alicujus causa esset, immediate ex Patre reperiet Spiritum; et ad hæc ducunt quæ ipse inducis dicta. At si ordinem quisque speculetur, qui re in Trinitate est, nec solum nostra intentione constat, Filium medium cornet, et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium ex Patre procedentem, habentemque ante se præintellectum Filium, sicut C Filius habet Patrem præ se intellectum. Quod ipse minime cogitans concludis non necessario.

Tertium argumentum Vecci.

Congestæ sunt et hæc Scripturarum sententiæ, quæ conferunt ad mentem doctorum probantium non immediate, sed per Filium ex Patre Spiritum esse. Nam si immediate Spiritus foret ex Patre, non diceretur esse Filius imago Patris, et Spiritus imago Filii, Filius operatio Patris, et Spiritus operatio Filii, Filius persona Patris, Spiritus persona Filii.

Palamæ contradictio.

Amentissime, qui impie hic describis, quæ a sanctis recte ac pie dicuntur, quomodo non conspicis, quod sanctæ Trinitati communia et naturalia nullam habent differentiam: siquidem unus Deus est, una imago, una voluntas, una denique Patris, et Filii, et Spiritus sancti operatio: igitur una cum aliis etiam cum persona altera alterius harum dicitur, naturalis est, et non personalis, atque ostensiva immutabilis similitudinis, sed non modum subsistentis demonstrat, absit. Tu vero non sic personam alteram alterius dicens, sed hypostatice hæc intelligens: non potes esse deinceps prædicator Trinitatis. Nam si Filius est persona Patris, ut ex eo, et Spiritus Filii, non

erit deinceps Pater persona altera præter Filium, neque Filius præter Spiritum sanctum. Videsne quo pacto sanctorum quidem dicta pie ac recte se habent, abs te vero impie et perverse suscipiuntur?

Nicæni defensio.

Siccine tu beatum etiam Paulum, qui Filium invisibilis Dei imaginem affirmat, et ejus personæ splendorem, gloriæque splendorem audis; ac si diceret eum ejusdem personæ cum Patre esse, naturæque solum ostenderet identitatem, non distinctionem quoque personarum. At nos, qui fide ac ratione ducimur, et identitatem naturæ per hæc nomina intelligimus imaginem, scilicet personam et operationem: ita ut possumus etiam dicere unam esse sanctæ Trinitatis et imaginem et divinitatem pro exemplari, imaginem recipientes eodem modo, et personam Patris dicentes, Patris substantiam demonstramus, cum in Deo substantia idem sit cum persona ejus, nec eo minus et personarum ostendimus distinctionem. Nam et tres personas sancta in Trinitate fatemur, non identitatem per hoc, sed distinctionem demonstrantes: imagoque certe non ad se ipsam, sed ad illam refertur, cujus et imago est; et idcirco hypostasim significat, cum relativum nomen sit et personam constituat. Tu vero quo pacto id intelligas, nescio, cum naturaliter dici non hypostatice affirmes: quando alter persona alterius dicitur, atque inconueniens quoddam contra nos asserre putas, quod liquido contra te est. Nam nobis dicentibus Filium personam esse Patris, ex eo prodeuntem, Filii rursus Spiritum sanctum, ut ex eo procedentem, sequi putas ex hoc non dicere Patrem aliam personam esse, et Filium aliam, et Spiritum sanctum. Ego autem, si bene tuam intelligo rationem, ex tua quidem hac positione id absurdissimum sequi assererem; e nostra vero omnino contrarium. Si enim alteram personam alterius dici identitatem duntaxat, ac immutabilem similitudinem ostendit, ut ipse ponis: est autem persona Patris Filius, ut idem ei secundum substantiam, itemque Filii Spiritus, ut ejusdem solum cum eo substantiæ, profecto non des-et alia persona Patris, quam Filii et Spiritus sancti, nec illorum ab invicem. Neque enim alterius substantiæ sunt, sed cum personam Patris vel personam Filii audiemus, itemque Spiritus sancti identitatem substantiæ intelligimus; ita ut secundum te Trinitas perimatur ad unicum circumscripta Deum. Sin autem, ut nos fatemur, alteram personam alterius dici, ex illo esse significat, cujus et esse dicitur, simulque ejusdem esse substantiæ: quoniam quicquid ex aliquo est, aliud dilucide est, saltim substantia et persona, quam illud, ex quo dicitur esse, quomodo non erit Pater alia persona, et Filius, et Spiritus sanctus? Itaque nos quidem hæc asserentes, Trinitatem quam maxime servamus; tu vero cave ne contra-

rium facias, injusteque nos redarguas, quibus ipse dignus es, impropria in nos inferens. Quod autem cum aliquid persona, vel potentia, vel operatio dicitur cujuspiam, ad hoc aliam hypostasim sive personam significet, etiam ex eo esse significat, cujus et esse dicitur. Audi quid omnes dicant: Christum scilicet Dei potentiam, et Dei sapientiam; itemque viventem et subsistentem operationem, et potentiam Patris Filium. Et rursus Spiritum sanctum non alienum a Filio, sed in eo, et ex eo, atque ut naturalem operationem. Patet enim quod cum Filius subsistens potentia Patris sit, ab eo etiam differt in quantum hypostasis est, et secundum hoc etiam ex eo est, et Spiritum sanctum naturalem Filii operationem, neque hanc non subsistentem, et ex eo esse, et hac ratione ab eo distingui. Quare non tantum naturæ identitatem hæc nomina ostendunt, in quo ipse te laudas, sed etiam distinctionem personarum. Hac igitur ratione devicta, omnia etiam, quæ sequuntur, simul conflictata dissipataque sunt.

Quartum argumentum Vecci.

Cum quidam nclint profiteri Filium in Trinitate medium esse, quod tamen manifeste a sanctis Patribus institutum in theologia est, non omnino velint in Trinitate nomen ordinis asserere; et hæc doctorum auctoritates collectæ sunt, tum ad ostendendum Spiritum sanctum per Filium connexum esse Patri, tum ad liquido demonstrandum ordinem esse in Trinitate.

Palamæ contradictio.

Mentiris contra pios fidelesque hominum, miserrime. Haud enim ignari sumus, ordinem in Trinitate esse; sed pium atque fidelem. Qui vero tertium a Patre Spiritum sanctum ex necessitate esse ostendit, tanquam impium, quem tu cum Eunomio asseris, minime recipimus. Atque contra Scripturarum sententias mentiris. Quæ non modo Filium, sed interdum etiam Patrem Filio Spirituique sancto nexum esse aiunt: interdum quoque Filii et Patris Spiritum sanctum medium communemque affirmant. Et quem liquido dici ordinem asseris, manifestum est, quod non de Filio et Spiritu sancto est. Conceditur tamen et Filium esse medium, sed non quoad existentiam Spiritus ab eis, qui divina noverunt, sed secundum confessionem, non immediate Spiritum sanctum ponentibus, ne et ipse genitus videatur. Itaque ejusmodi dicta a viris sanctis bene ac recte reposta sunt. Sed qui in hoc loco illa collegit atque ad suam, hic falsam opinionem inseruit, male impieque his utitur.

Nicæni defensio.

At homo quisquis es, qui hæc dicis, hujusmodi ordo, quem attulisti, tuosque doces auditores, non ordo, sed potius inordinatio nuncupanda foret. Nam si propter confessionem, ut ais, ordinem

affirmas, Filiumque medium esse asseris, ne immediate Spiritum ponens eum genitum cogaris opinari, videris neque re in divina Trinitate ordinem ponere, sed ipse id concipiendo quasi dono concedere, ac putare in te esse, cum volueris permutando ordinem nominum postponere. Si enim ob nomen Patris (nam hoc arbitror confessionem vocas) non effers immediate Spiritum sanctum, ne genitus putetur, licet si eum spirantem nominabimus, Spiritum statim inferre, et per Spiritum ex spirante Filium esse, Filiumque per se ex Patre, sed per accidens ex spirante: Spiritum autem sanctum per se ex spirante, sed ex Patre per accidens, atque in nobis esse ordinem alterantibus. Interdum Filium medium Patris et Spiritus ponere, cum primam causam nominemus Patrem: interdum vero Patris et Filii medium Spiritum, cum eum spirantem affirmemus. Quæ quidem omnia et absurda sunt, et magis inordinationem, quam ordinem inducunt. At nos hujusmodi ordinem negamus. Nec vero arbitreris nos cum Eunomio eum ordinem sentire, tertiumque ex necessitate a Patre Spiritum putare. Nam tertium esse ipsum maxime quidem credimus, et hoc ex necessitate. Modo hoc tibi verbum ex necessitate non significet idem, atque ex natura, cum illi credamus, qui eum tertium esse tradidit in salutaris baptismatis traditione. *Ite, inquit, et baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Tertium autem natura esse nunquam dicimus, nec unquam incidemus in alterum contrariorum fugiendo alterum, ut ipse agis. Siquidem tertium natura ipse fugiens, ipsum etiam discretivum personarum ordinem negas; neque potes in medio manere: quam melius tibi fuisset ambo fugere extrema, stareque in medio, ut nostra sententia est: qui nec omnino tertium esse negamus, neque tertium esse natura concedimus, sed tertium quidem eum ponentes, non solum dici, sed etiam esse atque ordinem discretivum recipientes personarum, non naturarum: quem quidem ipsum ex necessitate esse quis contradicat? Quanquam ipse omnem ordinem quoquo modo ex necessitate demonstrantem, hunc esse tertium non concedas, nec Patrem nostrum Chrysostomum audias, cum dicat: *Discretivus itaque divinarum personarum ordo sanctis notus consistit, sed discretivus naturæ ordo in sancta Trinitate rejiciendus est: discretivum autem personarum ordinem naturæ quidem non esse, sed natura tamen esse quilibet sanæ mentis concederet, ac secundum hanc rationem esse et naturalem, non secundum quod naturam discernit, sed secundum quod natura non positione nostra est. Id autem affirmant et doctores Ecclesiæ principes Athanasius atque Basilius: hic majorem propositionem tradens, Athanasius minorem inducens, et syllogismum ambo unum complectentes demonstrantem natura Spiritum sanctum ad Filium ordinari; ad Patrem enim Filium natura*

ordinari, et ita quidem natura, ut omne causatum ad propriam causam; utque id, quod ex igne producit ad ipsum ignem, docet Basilius; Spiritum autem ejusmodi naturam ordinemque ad Filium habere, quem Filius ad Patrem, Athanasius literis mandavit, qui cum naturalis sit, non in quantum naturam discernit. Sæpe namque id dicatur, ut calumniantium obstruantur ora, sed quia natura non positione nostra est; re quidem esse, et non intentione nostra, neque in nobis esse, ut ipse arbitraris, cum velimus permutare: interdumque ita ordinare, interdum aliter: nemo est, qui non fateretur. Si itaque hujuscemodi ordinem et ipse fateris, Scripturarum sententias non pervertimus; nec ullis, qui mentem habeant, videbitur: sed bene ac recte, qui eas collegit, fecit, atque pro nobis hæ rationes sunt. Sin autem hunc negas, qui dicit te eum negare, verum dicit, nec mentitur, sed bene te vulnerat verbis collectis doctorum. Vile etiam hæc sane agis, cum ad aliam sententiam dictas auctoritates ipse colligis, et per eas putas refellere hanc insolubilem auream ordinis catenam. Spiritus namque medius inter Filium et Patrem tanquam ingentium genitumque esse dicitur, cum ipse neque genitus sit, neque ingentium secundum Gregorium Nazianzenum: Pater autem Filii et Spiritus sancti nexus, ut ipse fons eis existens, et ut sint, et ut unum sint. Quæ cum abs te supervacanea, nec ad propositum producantur, non minus contra producentem, quam contra eos, adversus quos inducta sunt, et reprehensionis et ruditiæ demonstrationem habent.

Quintum Vecci argumentum.

Cum quidam sint, qui illud Evangelii dictum, quod Spiritum sanctum Spiritum veritatis nominat, non concedunt idem valere quod valet et dictum ex Patre ipsum procedere. Itemque nec illud æquivalere asserunt, ex Patre videlicet procedere, et ex Filio accipere Spiritum sanctum. Collectæ sunt et æ auctoritates doctorum ad æquivalentiam ostendendam ejusmodi dictorum evangelicorum.

Palamæ contradictio.

O hominis amentiam! Cum enim æquivalent hæc dicta, unitatem sive consubstantialitatem divini Spiritus repræsentant, differunt autem quasi non ab utroque, Patre scilicet et Filio, subsistentiam Spiritus demonstrant. Quod quidem ab eisdem Scripturarum sententiis notum est. Qui autem has sententias aggregavit, ad differentiam horum dictorum quasi surdus effectus est.

Nicæni defensio.

In his nec apparentem quidem argumentationem offert, quæ sola in aliis ulitur, veri negligens, vel imperitus etiam in illis, in quibus illud reperire contingeret. In his etiam neque si vehementer quævisset, reperisset, contumeliis vero auctorem afficit. prout etiam in aliis facit: positionem etiam

quandam ponit ad quam probandam nihil inducit necessitatis. Siquidem auctoritatem illam, quæ Spiritus veritatis fatetur Spiritum sanctum, esse illi æqualem, quæ ipsum ex Patre procedere ponit, vel ex Filio accipere, nobis dicentibus: His unitatem, inquit, et consubstantialitatem Spiritus ostendere; non tamen eis processionem ex Patre et Filio, secundum hoc enim differre: sed quomodo non demonstrat, verum auctoritates illas ac dicta testatur, quæ tamen dilucide in contrarium, quam ipse velit ducunt. Quod enim communitatem quandam consubstantialitatemque ad invicem significantes æquivalent, hoc verissimum est. Quod autem ex Patre Filioque Spiritus sancti processionem non ostendant, hoc certe a temetipso

affers, adversum omnem veritatem pugnans. Nam id ipsum consubstantiale causa est, ut Spiritus ex Filio, vel ex Patre per Filium producat; prout divus Cyrillus dilucide ostendit: Proprius, inquit, Patris et Filii est Spiritus sanctus, et unus ex Patre per Filium propter substantiæ identitatem, sive Patris scilicet et Filii, sive et horum ad Spiritum. Hoc enim modo vel illo pro nobis hæ rationes faciunt. Consubstantialitas enim Spiritus ad Patrem et Filium, quodque eorum propius dicatur, non excludit ipsum ex Filio, vel per Filium ex Patre esse; imo vero concludit atque probat: quod etiam et alibi idem ipse inquit: Dei Patris etiam, et Filii Spiritum sanctum esse, qui consubstantialiter ex utroque, scilicet ex Patre per Filium profunditur. Si enim simpliciter solum consubstantialitas causa esset, quod Spiritus sanctus proprius Filii diceretur, utique et Filius Spiritus sancti proprius diceretur, cum ei consubstantialis sit, quod nemo unquam affirmare ausus est. Si vero ob illud, quod Filius ad Patrem referatur, non posse, inquit, Filium proprium Spiritus dici, ne ejus esse Pater Spiritus sanctus videatur: testatur nobis ex necessitate Filium spirantem aut producentem esse, propterea quod Spiritus cum relativum nomen sit, ad spirantem referatur neesse est, atque ex illo spirari, cujus etiam dicitur esse. Et ita contra seipsum talia jactantes reperientur, cum putent adversarios oppugnare. Quod autem non solum dici Spiritum proprium Filii in eundem sensum cadit, atque ex Patre procedere, sed nihilominus et accipere ex Filio, id etiam rursus una cum multis aliis doctoribus ipse Cyrillus testatur: Ut enim procedens per ipsum naturaliter tanquam proprium ejus, inquit, cum omnibus, quæ habet, perfecte accipere dicitur, quæ illius sunt.

Sextum argumentum Vecci.

Cum quidam sint, qui affirmant hæc verba ad invicem differre, prodire scilicet, profluere et procedere, collectæ sunt ad irrefragabilem eorum æquivalentiæ demonstrationem propositæ sancti Cyrilli sententiæ: deinde aliorum dicta Patrum, qui de sancta Trinitate tractarunt, affirmantium ex Patre prodire, et emitti, et profluere Spiritum

sanctum in illis locis, quibus dicturi erant, cum ex Patre procedere.

Palamæ contradictio.

O dementiam! Quis enim tam ignarus est quin sciat hoc verbum prodire de Filio etiam dici, sed procedere, aut profluere de eo ipso nunquam? Quemadmodum et profluere proprie de temporali missione Spiritus, interdum, tum etiam de processione dicitur. Veccus tamen iste, et qui eum sequuntur, hæc nihil ad invicem differre affirmant, impie pariter atque impudenter. Siquidem sanctorum dicta hoc in loco collecta, etsi ostendunt in quibus interdum hæc verba concurrunt, eorum tamen ad invicem differentiam minime interimunt.

Nicæni defensio.

At si attente beatum Cyrillum legisses, de Filio etiam reperisses eum usum hac dictione procedere in tractatu quem fecit super Joannem, in ea parte videlicet, cum venerit Paracletus. Nam si ex Patre, inquit, non procedit, id est ex ejus substantia Filius secundum nos: si vero de Filio profluere non dicitur, cum tamen dicatur de Spiritu, minime mirandum est; cum figuræ nominis Spiritus hæc dictio accommodatur, non autem Filii; quemadmodum etiam dictio generatio Filii quidem nomini accommodatur, non autem Spiritus nomini convenit; non tamen idcirco justè diceret quisquam, quod cum ipsum generari ex causa esse significet, Spiritus autem non generatur ex Patre, sed procedit, ipsum procedere non significet tanquam ex causa esse ex eo, a quo procedit. Hoc enim dicere stolidum est. Quare differentiarum harum dictionum hinc probare minime potes. Cum autem et de Filio et de Spiritu sancto pariter hæc dicantur: item cum emanatio Spiritus et processio vocetur, et profluentia, et progressus tanquam idem hæc omnia significant, nihil omnino differre hæc nomina ab invicem videntur. Quod si non differunt, eodem igitur modo audienda sunt, cum Filio, vel per Filium procedere Spiritus sanctus dicitur, quemadmodum cum de Patre: sed cum de Patre dicuntur, per ea intelligimus sancti Spiritus processionem ex eo; eadem igitur et ex Filio, id est, per Filium intelligenda est. Profluit enim Spiritus sanctus, ut Cyrillus fatetur, a Filio; quemadmodum etiam ex Deo et Patre nullum dubitationis vestigium relinquens. Quod si tu demonstraveris, hæc nomina vel non idem significare, vel si idem aliter tamen de Filio aliter de Patre intelligi debere, quanquam noster doctor clamitet, ita a Filio profluere, quemadmodum intelligitur ex ipso Deo, et Patre: absolvemus te hujus injustæ blasphemie in Veccum, et amenitiæ, cujus enim, non rectè considerans, accusas.

Septimum argumentum Vecci.

Cum quidam, audientes Spiritum sanctum ex Filio etiam emanare atque prodire, non divinam

A Spiritus naturam ex divina substantia, naturaque Filii oriri atque emanare insolite concedunt: sed spirituale quoddam munus illis, qui digni sunt, superveniens, ob idque illa, quæ in eis sit inhabitatio ubique præsentis divinitatis sancti Spiritus habitualiter fiat: ita ejusmodi munus intelligentes ac si sejunctum separatumque a divina Spiritus substantia intelligeretur. Collectæ sunt et eæ auctoritates, ex quibus id intelligi potest. Quod sancti Spiritus inhabitatio, quæ fidelibus dignisque sit, quanquam habitualis ineffabiliter, et super ratione est: tamen quia eo hæc dona Spiritus profluunt, ubi divina ejus natura habitualiter inhabitabit ipse Spiritus sanctus, qui in Trinitate et una persona, et ejus completivus, quique divina natura perfectusque Deus est prout Pater, et Filius demonstratur; cum aliquis Spiritum sanctum emanare, prodire et esse ex Filio dicat.

Palamæ contradictio.

Neque quid dicat profecto novit, neque quid affirmare velit, qui hanc scripturam composuit. Nemo namque qui pie intelliget quæ dicta sunt, semotam esse a divina natura divinam gratiam et operationem putaret. Nec ea de causa, quia inseparabilis est a divina natura divina operatio, propterea et natura est operatio nihil ab ea differens. Siquidem divina operatio ex natura est, et ei inesse ut theologo affirmant, sed per se non est. Divina vero natura nec ex operatione est, et est per se, et locus est divinarum operationum, sed et Spiritum sanctum nequaquam ex persona esse Filii affirmamus. Iste autem cum eum dicat ex natura esse Filii, nobis contradicere atque adversari arbitratur: nihil differre, ut videtur putans naturam a subsistentia, vel et differentiam insipienter naturæ afferens in sancta Trinitate, quia differentia personarum est.

Nicæni defensio.

Si ergo semotam divinam Spiritus gratiam a ejus natura personaque non arbitraris: quid intelligis audiens ex Filio Spiritum sanctum mitti: patet quod etiam volens nolens illius personam, siquidem gratia sine persona non mittitur: quia, ut Cyrillo placet, non subsistente gratia minime participamus: sed id est, quod mittitur divina natura, et subsistens, quod completivum est Trinitatis, persona videlicet Spiritus sancti. Quo igitur pacto et Filium hunc mittere intelliges? Haud enim aliter quam Patrem: alterius enim etiam potentie foret; manifestum est igitur quod sicut et Pater. Sed Pater mittit producens et ipsam personam; igitur et Filius eum ipsum mittit producens et ipsam personam, nisi tanquam ministrum eum dicas Spiritum, qui ex Patre procedit postea mittere. Quod ut absurdum, ita et impium est. Concedatur enim non idem esse divinæ substantiæ divinam operationem:

quidam concludere tum ex hoc conaris, si cum Spiritus sanctus mittatur, non insubsistentem gratiam, verum ipsam divinam subsistentem naturam mitti et ipse concedis, manifestum est, si etiam ignorare ipse dissimulas, sancti Spiritus divinam hypostasim ex Filio esse, emanare atque mitti, quemadmodum etiam ex Patre, quod sibi ostendendum proposuit, qui doctorum collegit sententias. Quod si miraris, quo pacto nos ex natura Filii Spiritum sanctum asserentes oriri, atque emanare, et ex ejus persona esse putamus, ac si propter identitatem naturæ, et personarum identitatem poneremus, vel propter eorum differentiam, alteritatem etiam naturæ introduceremus. Multo profecto magis nos tuam perfidiam miramur. Si cum Filii naturam audias cum hac additione Filii, eam tanquam quid simpliciter absolutum intelligas, et non cum proprietate Filii, nec id quidem comprehendere potuisti, quod per se natura absolute communiterque sumpta neque mittere neque producere quidquam potest, neque omnino esse causa essendi, quæ non sit cum aliqua proprietate sumpta, quæ personam constituat. Nam quod individuorum sint operationes, tota philosophia clamat.

Octavum argumentum Vecchi.

Ad demonstrandum Spiritum sanctum ex Patre Filioque esse, collectæ sunt et eæ auctoritates Scripturarum, quæ ostendunt eum esse qualitatem substantiæ Patris et Filii. Itemque fragrantiam, spirationem et odorem; juxta autem ejusmodi sententias, et alia dicta excerpta sunt: quæ in eundem sensum ducunt, quæ et Patrem Spiritus sancti fontem, et Filium Spiritus sancti fontem piissime asseverant.

Palamæ contradictio.

Sententiæ hic scriptorum collectæ per exempla quædam, quoad fieri potest, Spiritum sanctum Patri Filioque consubstantialitatem esse ostendunt. Nec enim exemplum reperire quisquam potest, quod omnimodam habeat similitudinem. Et cum interdum Spiritus sanctus aqua viva vocetur secundum gratiam et operationem, hujus aquæ et Pater et Filius fons nuncupatur. Interdum et idem Spiritus sanctus. Qui vero ejusmodi dicta hic attulit, horum quædam præterit, quibusdam abusus est. Et hoc modo allicere et trahere putat ad suum perversum sensum audientes.

Nicæni defensio.

Demonstrant quidem sententiæ prædictæ Spiritus sancti cum Patre Filioque consubstantialitatem, nec id tamen solum, sed quod etiam ex eis sit atque procedat. Nam ex Patre utique esse, et ipsemet tu significare concedis. Hoc autem cum dederis, non poteris reddere rationem, cur eadem de Patre quidem dicta non modo consubstantialitatem, sed etiam ex eo esse demonstrent: de Filio vero solam consubstantialitatem, præsertim

cum hæc nomina non convertantur. Siquidem consubstantialis Spiritui Filius dicitur: forma vero, aut fragrantia, aut ejus spiratio nunquam dictus est. Ut igitur Filium formam Patris, vel fragrantiam, vel qualitatem legentes, non tantum ei consubstantialitatem hunc intelligimus, sed ex eo etiam prodeuntem: ita et Spiritum sanctum spirationem, formam, fragrantiam atque operationem Filii utroque modo prædicto putamus dici. Quæ enim ratio est aliter de Patre ad Filium Spiritumque, aliter de Filio ad Spiritum hæc intelligere? Tu vero et eorum quæ antea fatebaris, oblitus, rursum Spiritum sanctum affirmas secundum gratiam tantum aquam vivam vocari, et hujus duntaxat Filium esse fontem. Sed si gratia hæc a substantia subsistentiaque minime sejungitur (nam hoc jam concessisti), quomodo non et divinam Spiritus sancti personam cum hac gratia Filius ut fons emittit?

Nonum argumentum Vecchi.

Hæ Scripturarum sententiæ, in quibus Patres sacræ theologiæ professores, cuncta, quæ propria sunt Patris, naturaliter transire in Filium et ex eo genitum demonstrarunt, hic collectæ sunt ad demonstrandum Spiritum sanctum esse, prodire atque oriri etiam ex Filio perinde ut ex Patre: sicut divus Cyrillus litteris mandavit. Si enim dictarum sententiarum determinationes paternitatem solum generationemque a Filio auferunt, manifestum est, quod Filius quidem non erit Pater, Spiritus vero ex paterna substantia emanans, et ex substantia Filii non generante et emanat et profluit.

Palamæ contradictio.

Nulla profecto ratione impietas corroboratur; transire enim audiens Veccus iste in Filium paternas proprietates, et naturaliter et essentialiter de illis propriis, quæ paternæ substantiæ sunt, putavit doctores dicere, non de illis quæ natura propria sunt. Secundum ergo ejus in theologia peritiam divo Cyrillo in suis *Thesauris* scribente, quomodo non erit Deus Spiritus, cum totam habeat substantialem proprietatem Patris et Filii? Personalitatem Patris et Filii Spiritus habebit, et genitus, et genitor erit luminum Pater, et vim generandi et producendi habens. Qua quidem re quid magis impium quidve magis supervacaneum dici potest? Idem rursus sere intelliget ista, cum audiret Damascenum dicentem in viis *Dogmatum* ejus: Quæcumque habet Pater, et Spiritus sanctus, præterquam quod non est ingenuus. Et Nazianzenum Gregorium, in eo sermone, quem ad eos qui ab Ægypto venerunt scribit: Quæcumque sunt Filii, sunt et Spiritus, præter filiationem. Quantæ iterum amentitiæ putandam est, cum ex substantia Filii esse auctat, etiam ex ejus persona esse putare? ac si quemadmodum una substantia, sic etiam subsistentia esset de Deo. Præterea non conspicit, quod cum de Patre et ex Patre dicitur Spiritus,

sanctum in illis locis, quibus dicturi erant, cum ex Patre procedere.

Palamæ contradictio.

O demeritiam! Quis enim tam ignarus est quin sciat hoc verbum prodire de Filio etiam dici, sed procedere, aut profluere de eo ipso nunquam? Quemadmodum et profluere propriè de temporali missione Spiritus, interdum, tum etiam de processione dicitur. Veccus tamen iste, et qui eum sequuntur, hæc nihil ad invicem differre affirmant, impie pariter atque impudenter. Siquidem sanctorum dicta hoc in loco collecta, etsi ostendunt in quibus interdum hæc verba concurrunt, eorum tamen ad invicem differentiam minime interimunt.

Nicæni defensio.

At si attente beatum Cyrillum legisses, de Filio etiam reperisses eum usum hac dictione procedere in tractatu quem fecit super Joannem, in ea parte videlicet, cum venerit Paracletus. Nam si ex Patre, inquit, non procedit, id est ex ejus substantia Filius secundum nos: si vero de Filio profluere non dicitur, cum tamen dicatur de Spiritu, minime mirandum est; cum figuræ nominis Spiritus hæc dictio accommodatur, non autem Filii; quemadmodum etiam dictio generatio Filii quidem nomini accommodatur, non autem Spiritus nomini convenit; non tamen idcirco justè diceret quisquam, quod cum ipsum generari ex causa esse significet, Spiritus autem non generatur ex Patre, sed procedit, ipsum procedere non significet tanquam ex causa esse ex eo, a quo procedit. Hoc enim dicere stolidum est. Quare differentiarum harum dictionum hinc probare minime potes. Cum autem et de Filio et de Spiritu sancto pariter hæc dicantur: item cum emanatio Spiritus et processio vocetur, et profluentia, et progressus tanquam idem hæc omnia significent, nihil omnino differre hæc nomina ab invicem videntur. Quod si non differunt, eodem igitur modo audienda sunt, cum Filio, vel per Filium procedere Spiritus sanctus dicitur, quemadmodum cum de Patre: sed cum de Patre dicuntur, per ea intelligimus sancti Spiritus processionem ex eo; eadem igitur et ex Filio, id est, per Filium intelligenda est. Profluit enim Spiritus sanctus, ut Cyrillus fatetur, a Filio; quemadmodum etiam ex Deo et Patre nullum dubitationis vestigium relinquens. Quod si tu demonstraveris, hæc nomina vel non idem significare, vel si idem aliter tamen de Filio aliter de Patre intelligi debere, quanquam noster doctor clamitet, ita a Filio profluere, quemadmodum intelligitur ex ipso Deo, et Patre: absolvemus te hujus injustæ blasphemie in Veccum, et amenitiæ, cujus eum, non rectè considerans, accusas.

Septimum argumentum Vecci.

Cum quidam, audientes Spiritum sanctum ex Filio etiam emanare atque prodire, non divinam

A Spiritus naturam ex divina substantia, nataque Filii oriri atque emanare insulse concedunt: sed spirituale quoddam munus illis, qui digni sunt, superveniens, ob idque illa, quæ in eis fit inhabitatio ubique præsentis divinitatis sancti Spiritus habitualiter fiat: ita ejusmodi munus intelligentes ac si se junctum separatumque a divina Spiritus substantia intelligeretur. Collectæ sunt et eæ auctoritates, ex quibus id intelligi potest. Quod sancti Spiritus inhabitatio, quæ fidelibus dignisque sit, quanquam habitualis ineffabiliter, et super ratione est: tamen quia eo hæc dona Spiritus profluunt, ubi divina ejus natura habitualiter inhabitabit ipse Spiritus sanctus, qui in Trinitate et una persona, et ejus completivus, quique divina natura perfectusque Deus est prout Pater, et Filius demonstratur; cum aliquis Spiritum sanctum emanare, prodire et esse ex Filio dicat.

Palamæ contradictio.

Neque quid dicat profecto novit, neque quid affirmare velit, qui hanc scripturam composuit. Nemo namque qui pie intelliget quæ dicta sunt, semotam esse a divina natura divinam gratiam et operationem putaret. Nec ea de causa, quia inseparabilis est a divina natura divina operatio, propterea et natura est operatio nihil ab ea differens. Siquidem divina operatio ex natura est, et ei inesse ut theologo affirmant, sed per se non est. Divina vero natura nec ex operatione est, et est per se, et locus est divinarum operationum, sed et Spiritum sanctum nequaquam ex persona esse Filii affirmamus. Iste autem cum eum dicat ex natura esse Filii, nobis contradicere atque adversari arbitratur: nihil differre, ut videtur putans naturam a subsistentia, vel et differentiam insipienter naturæ afferens in sancta Trinitate, quia differentia personarum est.

Nicæni defensio.

Si ergo semotam divinam Spiritus gratiam a ejus natura personaque non arbitraris: quid intelligis audiens ex Filio Spiritum sanctum mitti: patet quod etiam volens nolens illius personam, siquidem gratia sine persona non mittitur: quia, ut Cyrillo placet, non subsistente gratia minime participamus: sed id est, quod mittitur divina natura, et subsistens, quod completivum est Trinitatis, persona videlicet Spiritus sancti. Quo igitur pacto et Filium hunc mittere intelliges? Haud enim aliter quam Patrem: alterius enim etiam potentia foret; manifestam est igitur quod sicut et Pater. Sed Pater mittit producens et ipsam personam; igitur et Filius eum ipsum mittit producens et ipsam personam, nisi tanquam ministrum cum dicas Spiritum, qui ex Patre procedit postea mittere. Quod ut absurdum, ita et impium est. Concedatur enim non idem esse divinæ substantiæ divinam operationem:

quidnam concludere tum ex hoc conaris, si cum Spiritus sanctus mittatur, non insubsistentem gratiam, verum ipsam divinam subsistentem naturam mitti et ipse concedis, manifestum est, si etiam ignorare ipse dissimulas, sancti Spiritus divinam hypostasim ex Filio esse, emanare atque mitti, quemadmodum etiam ex Patre, quod sibi ostendendum proposuit, qui doctorum collegit sententias. Quod si miraris, quo pacto nos ex natura Filii Spiritum sanctum asserentes oriri, atque emanare, et ex ejus persona esse putamus, ac si propter identitatem naturæ, et personarum identitatem ponemus, vel propter eorum differentiam, alteritatem etiam naturæ introduceremus. Multo profecto magis nos tuam perfidiam miramur. Si cum Filii naturam audias cum hac additione Filii, eam tanquam quid simpliciter absolutum intelligas, et non cum proprietate Filii, nec id quidem comprehendere potuisti, quod per se natura absolute communiterque sumpta neque mittere neque producere quidquam potest, neque omnino esse causa essendi, quæ non sit cum aliqua proprietate sumpta, quæ personam constituat. Nam quod individuorum sint operationes, tota philosophia clamat.

Octavum argumentum Vecci.

Ad demonstrandum Spiritum sanctum ex Patre Filioque esse, collectæ sunt et eæ auctoritates Scripturarum, quæ ostendunt eum esse qualitatem substantiæ Patris et Filii. Itemque fragrantiam, spirationem et odorem; juxta autem ejusmodi sententias, et alia dicta excerpta sunt: quæ in eundem sensum ducunt, quæ et Patrem Spiritus sancti fontem, et Filium Spiritus sancti fontem piissime asseverant.

Palamæ contradictio.

Sententiæ hic scriptorum collectæ per exempla quædam, quoad fieri potest, Spiritum sanctum Patri Filioque consubstantialem esse ostendunt. Nec enim exemplum reperire quisquam potest, quod omnimodam habeat similitudinem. Et cum interdum Spiritus sanctus aqua viva vocetur secundum gratiam et operationem, hujus aquæ et Pater et Filius fons nuncupatur. Interdum et idem Spiritus sanctus. Qui vero ejusmodi dicta hic attulit, horum quædam præterit, quibusdam abusus est. Et hoc modo allicere et trahere putat ad suum perversum sensum audientes.

Nicæni defensio.

Demonstrant quidem sententiæ prædictæ Spiritus sancti cum Patre Filioque consubstantialitatem, nec id tamen solum, sed quod etiam ex eis sit atque procedat. Nam ex Patre utique esse, et ipsemet tu significare concedis. Hoc autem cum dederis, non poteris reddere rationem, cur eadem de Patre quidem dicta non modo consubstantialitatem, sed etiam ex eo esse demonstrent: de Filio vero solam consubstantialitatem, præsertim

cum hæc nomina non convertantur. Siquidem consubstantialis Spiritui Filius dicitur: forma vero, aut fragrantia, aut ejus spiratio nunquam dictus est. Ut igitur Filium formam Patris, vel fragrantiam, vel qualitatem legentes, non tantum ei consubstantialem hunc intelligimus, sed ex eo etiam prodeuntem: ita et Spiritum sanctum spirationem, formam, fragrantiam atque operationem Filii utroque modo prædicto putamus dici. Quæ enim ratio est aliter de Patre ad Filium Spiritumque, aliter de Filio ad Spiritum hæc intelligere? Tu vero et eorum quæ antea fatebaris, oblitus, rursus Spiritum sanctum affirmas secundum gratiam tantum aquam vivam vocari, et hujus duntaxat Filium esse fontem. Sed si gratia hæc a substantia subsistentiaque minime sejungitur (nam hoc jam concessisti), quomodo non et divinam Spiritus sancti personam cum hac gratia Filius ut fons emittit?

Nonum argumentum Vecci.

Hæ Scripturarum sententiæ, in quibus Patres sacre theologiæ professores, cuncta, quæ propria sunt Patris, naturaliter transire in Filium et ex eo genitum demonstrarunt, hic collectæ sunt ad demonstrandum Spiritum sanctum esse, prodire atque oriri etiam ex Filio perinde ut ex Patre: sicut divus Cyrillus litteris mandavit. Si enim dictarum sententiarum determinationes paternitatem solum generationemque a Filio auferunt, manifestum est, quod Filius quidem non erit Pater, Spiritus vero ex paterna substantia emanans, et ex substantia Filii non generante et emanat et profluit.

Palamæ contradictio.

Nulla profecto ratione impietas corroboratur; transire enim audiens Veccus iste in Filium paternas proprietates, et naturaliter et essentialiter de illis propriis, quæ paternæ substantiæ sunt, putavit doctores dicere, non de illis quæ natura propria sunt. Secundum ergo ejus in theologia peritiam divo Cyrillo in suis *Thesauris* scribente, quomodo non erit Deus Spiritus, cum totam habeat substantialem proprietatem Patris et Filii? Personalitatem Patris et Filii Spiritus habebit, et genitus, et genitor erit luminum Pater, et vim generandi et producendi habens. Qua quidem re quid magis impium quidve magis supervacaneum dici potest? Idem rursus fere intelliget ista, cum audiret Damascenum dicentem in vni *Dogmatum* ejus: Quæcunque habet Pater, et Spiritus sanctus, præterquam quod non est ingenuus. Et Nazianzenum Gregorium, in eo sermone, quem ad eos qui ab Ægypto venerunt scribit: Quæcunque sunt Filii, sunt et Spiritus, præter filiationem. Quantæ iterum amentitiæ putandam est, cum ex substantia Filii esse audiat, etiam ex ejus persona esse putare? ac si quemadmodum una substantia, sic etiam subsistentia esset de Deo. Præterea non conspicit, quod cum de Patre et ex Patre dicitur Spiritus,

qui Patrem esse Filium negant, pariter et Filii ad Patrem communitatem negant secundum processionem proprietatem.

Nicæni defensio.

Non adeo illum sapientem virum putes ignarum theologiæ esse, ut quæ paternæ substantiæ propria sunt, ea in Filium transire debere arbitretur. Quod autem Pater producat Spiritum sanctum, non id in quantum Pater habet, sed in quantum spirator. Hoc autem nomen spirator nequaquam constitutivum personæ nomen est. Qua de causa impossibile non est, hoc etiam Filio esse commune; si sanctissimo Patri Cyrillo credendum est, qui multo melius quam nos de theologia sentit. Omnia, inquit, est Filius quæcunque Pater est, præter id solum quod non sit Pater. Deinde addit, proprium habens et ex eo, et in eo in natura Spiritum sanctum. Neque hæc adversari inter se putavit Filium non esse Patrem, et tamen ex eo Spiritum esse. Aliud scilicet est arbitratus in quantum Pater est, et aliud in quantum spirator est, et illud quidem Filio incommunicabile esse, hoc vero quam maxime convenire. Quod etiam alibi enucleatius exponens, non præter id solum, inquit, quod non sit Pater, sed præterquam quod non generet. Manifeste paternitatem tantum et solam generandi vim, non spirandi ab eo auferens. Tu vero utrum nos an te ipsum decipere conaris, nescio per illud divi Cyrilli dictum. Quod et si propositis rebus aliquid simile habere videretur, multo tamen discrepare, si bene advertatur, reperiemus. Quam maxime enim differt, dicere quempiam habere naturalem alicujus proprietatem, vel ejus naturaliter proprietates. Nam illud solum ad substantiæ respicit identitatem: hoc aliquarum personalium notionum communitatem significat, quæ naturaliter et substantialiter sit, ne cuiusdam accidenti aut participationi locus detur. Illud autem omnia scilicet quæ Patris sunt, et Spiritus esse præter ingenitum esse; et quæcunque Filii sunt etiam Spiritus esse præter filiationem, nescio cujus rei gratia superaddidit. Nos enim feliciter ac pie hæc omnia intelligimus. Quod si quisquam aut ipse non bene sentit, aut cæteros decipere conatur, illius est crimen. Nam si quis a Spiritu proprietatem Patris auferat, quæ est ingenitum esse: causamque sive principium aliarum personarum, qualem amplius personalem Patris proprietatem ei derelinquet? Similiter si quis Filium Spiritui hosque solos ad invicem comparans, negaret Spiritum esse Filium, cæteris vero in rebus eum omnino similem Filio esse crederet: quam ei personalem proprietatem tribueret? nec enim paternam tribueret. Nam neque de Patre erat sermo, neque ad hunc illa comparatio, neque licet ad hunc fuisset, aliquid ei proprietatis Patris relinqueret. Cum præterquam quod non sit filius, cætera omnia secundum Filium sit, cumque

omnino prout Filius ita et ipse causatus a Patre sit: at neque filialis, cujus etenim? siquidem id personale est Filio, esse Filium. Quod jam a Spiritu adepti fuimus; ad illud autem quod si cum audiat quisquam ex substantia Filii Spiritum, etiam ex ejus persona eum intelliget, non mirandum esse, satis prius dictum est. Hic vero et magnæ dementiæ est, inquit, non respicere quod cum de Patre et ex Patre Spiritus dicitur, qui Filium negant esse Patrem, simul quoque negant vim spirandi communem esse Filio cum Patre. Eiusdem fortasse dementiæ semetipsum accusans, et forsitan majoris, dum hoc absurdum intelligens nihilominus non fugit illud, cum Spiritum dicat Spiritum Filii. Nam si Patris, et ex Patre, ut iste fatetur, dicitur Spiritus: qui Filium negant esse Patrem, non solum vim spirandi communem esse Filio cum Patre negant, sed etiam Spiritum Filii dici. Quod si bene hanc dementiam fugiat, in alteram incidit, multo magis detestandam, si Spiritum sanctum scilicet non dicat, neque sentiat Filii Spiritum; quod denique Scripturæ omni adversari quis non dicat? Itaque iste etiam sermo manifestissime deprehenditur omni undique ignorantia plenus esse.

Decimum argumentum Vecchi.

Hæc Scripturarum sententiæ, in quibus Patres de divinitate tractantes proprium Patris Filium esse asserunt, ut ex ejus essentia existentem, ex eoque esse ut proprium substantiæ ejus, hic collectæ sunt, ut cuique volenti facultas sit, hinc manifeste nosse, Spiritum etiam idcirco proprium Filii dici, quod ex substantia ejus est. Itemque eadem de causa ex substantia Filii esse dicitur, quod ejusmodi substantiæ proprium bonum est. Quod etiam consubstantialitatem Spiritus cum Filio ostendit. Si enim secundum quamdam aliam rationem consubstantialitatis, qualis est, quæ de duobus consubstantialibus dicitur; in quibus non est alterum per alterum, Spiritus esset proprius Filii, ex Filiique substantia esset, etiam Filius proprius Spiritus sancti, et ex ejus substantia ob conversionem ejusmodi consubstantialitatis, quod nemo sanctorum Patrum unquam dixit, neque dicitur ab aliquo, qui recte ac pie de fide sentiret. Talis autem consubstantialitas neque proprie consubstantialitas est; sed illa, quæ alterum alteri copulat tanquam per eum ex eo existens naturaliter et substantialiter. Quod quidem probabit magni Basilii hic adducta sententia, qui manifeste asserit fratres non dici proprie invicem consubstantiales. Adduntur autem ejusmodi sententiis et aliæ sententiæ, quæ ob hoc ostendunt Filium esse consubstantialem Patri, quia ex ejus substantia est, ut omnes, qui velint, hinc intelligere possint, idcirco Spiritum sanctum cum Filio consubstantialem esse, quia ex ejus substantia est. Item ad has sententias roborandas et alia Patrum dicta afferentur, quæ consubstantialitatem

Spiritus ad Patrem Filiumque inde ostendunt, quod A
is ex Patre per Filium sit.

Palamæ contradictio.

Proprius est Filius Patris ut ex eo genitus, eodemque modo et Spiritus sanctus est, ut ex Patre procedens. Quemadmodum magnus Basilius adversus Eunomianos litteris mandavit: Proprietatem, inquit, ad Patrem Spiritus sancti novi, quia a Patre procedit. Dicitur tamen Filii Spiritus, sicut idem sanctus capite octavo ad Amphilochem asserit, ut secundum naturam ei conjunctus; fieri enim minime potest, ea, quæ natura idem sunt, non esse invicem conjuncta. Non dicitur autem Filius Spiritus sancti, ne Spiritus sanctus Pater esse videatur, cum Filius ad Patrem referatur, cujus Filius diceretur. **B** Veccus autem iste ex sententiis hic sane collectis nihil sani colligit; reprehenditur tamen a semetipso, cum dicat ob consubstantialitatem ex substantia Filii Spiritum dici. Nec enim ea de causa etiam ex persona Filii esset; continget enim ex invicem hæc esse. Idcirco nemo id unquam asseruit, Spiritum ex persona esse Filii, sed ex persona Patris.

Nicæni defensio.

Non solum dixisse satis est, sed etiam rationem addere oportet. Quænam isthæc voluntaria positio est, proprium Patris Filium, aut Spiritum sanctum dicere, ut essentiam habentes ex Patre: sed proprium Filii Spiritum dicentes non eodem modo intelligere, quod ex Filio scilicet essentiam habeat, sed quem ipse pro libito quasi in somniis fingit. Nam quod magni Basilii dictum in medium ducis, pro nobis potius, et contra te adduxisti. Unius etenim et ejusdem rei, quod scilicet Spiritus sanctus naturaliter Patri et Filio conjunctus sit, probationes quærens doctor sanctissimus, hanc tanquam potissimam, quod scilicet ex Patre procedat, Filiique dicatur, et sit, producit in medium, putans ad idem referre, idemque hæc ambo posse. Nam cujus Spiritus dicitur, ex illo denique spiratur. Tu vero absurditatem rei, suasque positiones sequentem, ac necessariam conversionem, quæ ex tuis sequitur verbis effugere cum conaris, etiam **D** nolens tuis adversariis faves. Non enim dicitur (ais) Spiritus sancti Filius: ne hujus Pater Filius videatur, asserens scilicet et ipse relativa debere ad invicem converti, ut cum et Spiritus nomen relativum sit: quemadmodum et ipse volens nolens fateris, ad spirantem referri, atque ex illo spirari debere, cujus et dicitur Spiritus. Quod autem et si ex substantia Filii Spiritus sanctus dicatur, non tamen ideo necessariam arbitratur etiam ex ejus persona esse, absurdum etiam quiddam; unde et quidem nescio ad hoc demonstrandum conaris colligere. Sic enim ais ex invicem essent tanquam possibile scilicet etiam Filium ex Spiritus substantia dici; et idcirco etiam ex ejus persona. Si ego te

bene percipio, nihil enim ipse clarum dicis; atque nostra ratio inde firmissime roboratur; nusquam enim reperies vel Filium, vel Patrem, neque sacris in Litteris, neque apud doctores, ex substantia Spiritus sancti dictum esse. At si hæc dictio, hæc substantia videlicet Filii aut Patris esse, solam consubstantialitatem, quemadmodum vos vultis, significaret, illud etiam perfecto dici debebat. Si autem nemo sanctorum ex persona Filii Spiritum esse prædicavit, attamen ex Filio esse, atque ex Filio existere affirmarunt, quæ maxime existentiam Spiritus significant. Occidentales autem Patres atque doctores etiam ex Filio eum procedere asserunt. Per nomen autem Filii nisi personam Filii intelligas, miraculum esset, tu neque ex Patris persona Spiritum esse dixisses, nisi solus Gregorius Nyssenus, et is quidem semel suis in sermonibus, Spiritum ex paterna persona procedere dixisset: sed cum ex Patre audires (qua sententia plena omnis Scriptura est), cuncta potius quam personam Patris intelligeres. At hoc quam maxime puerile est. Quis igitur vestrum nihil sani concludat, tunc, an Veccus, sermo noster dilucide demonstravit.

Undecimum argumentum Vecci.

Cum quidam, audientes Spiritum sanctum ex substantia esse Filii, aliud ex substantia esse dicunt, aliud ex persona; nec illud comprehendere possunt hoc nomen Filii personale nomen esse, et qui ex substantia dicit Filii, totum Filium ostendit substantiam, scilicet subsistentem. Ad eorum igitur ineptos absurdosque sensus redarguendos collectæ sunt et eæ Scripturarum sententiæ, quæ ex substantia Patris Filium generari ostendunt. Nam si unam esse nativitatem Filii ex Patre fatemur, quo pacto illa differre possunt, esse scilicet ex substantia, et esse ex persona? nisi quisquam manifestissime blasphemaret, auderetque dicere, aliam Filii esse ex substantia Patris nativitatem, aliam ex persona. Adduntur etiam et iis sententiis alia Patrum dicta, quæ perfectam substantiam, et Deum perfectum Patrem, et perfectam substantiam Filium, et perfectam substantiam Spiritum sanctum ostendunt.

Palamæ contradictio.

Cum aliquid unius substantiæ personæque est, tunc quod ex illa substantia naturaliter essentiam habet, ex illa etiam persona eandem habet, et e converso. Quod enim existit ex illa persona, etiam ex illa substantia est. Personarum autem plurium quod est ex illa una substantia, non ex cæteris omnibus personis, sed ex una quadam earum est. Cum igitur suprema venerandaque Trinitas una natura in tribus personis sit, non omne quod ex substantia habet ex cæteris, etiam ex omnibus personis est, sed ex una quadam earum scilicet prima. Nam ex hac non esse nequaquam potest. Non igitur ex alia, sed ex hac

sola, siquidem ex una. Quod quidem in hominibus patet. Nam unusquisque nostrum ex substantia quidem Adæ est, sed non est ex ejus persona, cum una substantia hominum sit, sed multæ personæ: a principio vero cum humana substantia sit, atque persona scilicet Adæ una esset, Evaque ejus substantia fuit, ex persona quoque ejus formata est. Atque priusquam Cain esset cum una sola virili substantia personaque existeret, ex ea una virili Adæ substantia personaque genitus est Cain. Duobus autem viris jam secundum personam existentibus Enoch ex Adæ substantia quidem, non autem ex persona fuit, sed de Cain sola persona genitus est. Veccus autem iste hoc in loco asserens ex Filii persona Spiritum esse, eo quod ex ejus substantia a theologis esse dicitur, unam in Deo personam sicut substantiam esse ponit Filium, aut Patrem omnino negans miser. Itemque a solo Filio Spiritus sancti essentiam esse ostendit. Atque ab eorum dictis, qui in divinis perfectæ substantiæ esse Patrem, perfectæque Filium et similiter Spiritum sanctum affirmant, non substantiæ unitatem, ac trium personarum incommutabilitatem intelligit, sed in eadem Trinitate multipliciter quamdam et differentiam insipienter speculari conatur.

Nicæni defensio.

Quam similia decoraque in theologia exempla inducitis? id vobis certissime causæ erroris est. Quod de divinis perinde ac de humanis sapitis, et totam hinc ad ea similitudinem trahitis. At cave ne de ineffabili illa Trinitate nefas sit ita sentire. Nam ut ei divinitatis unitas, sic personarum Trinitas est servanda, ne tres esse deos asserere cogereini, ut istis vos verbis manifeste fecistis. Non enim quemadmodum tres homines ad invicem communem suam habent substantiam, ita et sanctæ Trinitatis personæ divinam essentiam. Si quidem specie illis, non numero eadem humanitas est. Sanctæ vero Trinitati eadem numero est divina essentia, sive divinitas: et idcirco tres ille personæ et una essentia, et unus Deus est. Et hæc quidem tribus subsistat divinis personis, et cum singulis earum unum subsistens est. Humanitas vero neque particularibus hominibus subsistat, neque unum subsistens est cum individuis singulis. Quamobrem quod ex eorum substantia est, haudquaquam ex omnium etiam persona est. Cain quippe cum ex Adæ atque Abel substantia naturaque sit, ex Adæ quidem etiam persona est; non quoniam ex illius substantia fuit, sed quia ex ejus persona est, eum ipsum causam habens. Ex Abel autem substantia cum sit, non tamen ex ejus persona est, quia persona Abel non numero, sed specie tantum Adæ substantiæ communicat; neque subsistentem in se habet suam substantiam, neque unum subsistens cum persona secunda. At vero quod ex Patris Filiique substantia est, ex eorum etiam persona nihil prohibet quin illud sit. Imo vero

A necesse est omnino esse, cum ex substantia numero eadem communique sit Patri et Filio, non specie solum secundum illud hominum exemplum, et etiam substet divinis his personis, paternitati scilicet et filiationi. Itaque etiam ex sua substantia personaque esset Spiritus sanctus, nisi suæ proprietati oppugnaret: cum eadem numero substantia illa eo etiam prædicetur, ac in eo similiter substet. Quid igitur velint dissimilia exempla, aut quid ex his iste concludere possit, nescio. Verum hic est contentiosorum mos, quod etiam manifestis se opponunt, et veritati aures claudunt, nec intelligunt magna etiam præcipitia adire, dummodo contra illos quidquam agere possint, quos putant sibi adversarios esse. Qualis et præsens sermo est. B Qui manifeste in eorum qui tres deos putant, incidit hæresim. Hic vero quam imprudentissime suum Deum in alios inferre conatur: et illi quidem, qui prius Spiritui sancto adversabantur, ex Patre vel Filio esse cum audientes, quod ex persona eorum eorum esset, recipiebant: quod autem ex eorum substantia, negabant. Nunc vero alterum ii atrocius bellum inferunt. Recipiunt enim ex substantia eorum eum esse: sed ex eorum persona minime. Ita nunquam desistit Ecclesiæ sanctæ hostis scandalâ disseminare. Quæ quidem ut veniant necesse est, sed vix homini illi, per quem veniunt. Quanquam et illis quidem venia fortasse aliqua danda esset, imo vero aliquod veniæ vestigium: cum quædam in testimonium adducere haberent, quæ ex personis divinis essent, non autem ex substantia, quod de creaturis patet. Istis vero quænam excusatio erit, cum ex substantia eum esse fateantur, ex persona vero ejus, ex cujus substantia illum esse concedunt, negent. Ita et sibi ipsis et veritati contraria pugnantiaque dicunt.

Duodecimum argumentum Vecci.

Cum quidam dicere audeant illud emanare ex Filio Spiritum sanctum, prodire, splendere atque manifestari, non significare eum substantialiter et personaliter ex Filio esse, sed gratiarum ex eo spiritualium quamdam distributionem: ad eam opinionem redarguendam collectæ sunt præsentis auctoritates, quæ splendere, emanare atque manifestari Filium ex Patre ostendunt. Nemo enim unquam diceret non emanare, non splendere, non manifestari substantialiter ex Patre Filium, sed ejus gratias, aut dona.

Palamæ contradictio.

D Quod ex aliquo, aut generatione, aut processione essentiam habet, ex eo etiam prodire, et emitti, et splendere dicitur, et ejusmodi: non tamen quidquid prodit, aut emittitur, aut splendet ex alio, habet etiam ex illo per generationem vel processionem essentiam, atque in propria subsistentia est. At iste, qui has collegit auctoritates, impudens ipse ac temerarius cum sit, temeritatis illos accusat, qui pie ac recte de divinis sapiunt.

Nicæni defensio.

Affer etiam necessitatem, qua de causa de Filii progressu ex Patre et Spiritus sancti æquivalent cuncta hæc nomina, generari scilicet, procedere, prodire, emanare, oriri, et ejusmodi. De productione vero Spiritus ex Filio non idem sint oriri, et cætera ejusmodi cum procedere. Aut quid causæ est cur quod procedit, etiam emanet, nec tamen e converso? Non ita simpliciter, et sine ratione concludere quasi petens ut auditores ex gratia quidquid velis admittant. Quod si ipse illa sine demonstratione loquens, strenuum quiddam fecisse arbitraris, etiam ipsi eodem modo simpliciter tibi contradicemus; et fortassis tanto magis nobis adhibebitur fides, quanto nos melius veriusque ipsi dicemus. Nam de creaturis quidem B fortassis hoc reperietur: quod videlicet ex aliquo

A mittitur, vel prodit, vel emanat, vel oritur, non etiam ex illo essentiam habet, in quibus aliud est esse, aliud mitti: quanquam neque de his universaliter, neque de cunctis hoc nominibus aperte dici possit. Quippe cum aliquid ex re quadam oritur aut emanat: ut etiam ex illa sit necesse est. De sancta vero Trinitate quænam ratio est, cur quod ex aliquo habet esse, oritur, et emanet etiam ex illo necesse sit: id autem quod oritur et emanat, non etiam sit ex eo, præsertim cum in ea hæc nomina, oriri videlicet, prodire ac procedere, itemque et mitti, unam rem significant, etsi interdum ratione differant. Quare manifeste patet quod iste etiam sermo neque bene dicitur, neque necessarii quidquam nec denique aliquid veri assert. Qui cum superioribus similis sit, similem etiam sibi atque illis infirmitatem et errorem testatur.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΜΑΞΙΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, ΤΟΥ ΠΛΑΝΟΥΔΗ, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΛΑΤΙΝΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

REFUTATIO SYLLOGISMORUM MAXIMI PLANUDÆ DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI CONTRA LATINOS.

(Arcudius, *Opusc. aurea*, p. 615.)

Μαξίμου μοναχοῦ τοῦ Πλανοῦδη περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων. C *Maximi Planudæ monachi de processione Spiritus sancti contra Latinos.*

Ἐρωτητέον, πότερον ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύσεις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἄλλη καὶ ἄλλη ἐστίν, ἢ μία καὶ ἡ αὐτή. Εἰ μὲν οὖν ἄλλη καὶ ἄλλη, διπλῆ ἔρα ἡ ἐκπόρευσις ἔσται, καὶ τὸ Πνεῦμα διπλοῦν, ὅπερ ἄτοπον· εἰ δὲ μία καὶ ἡ αὐτή, πῶς ἐκ τῆς ἀόλου δυνάδεος δύναται τὸ ἐν εἶναι; Μονὰς μὲν γὰρ ἀρχὴ καὶ αἰτία οὐ μόνον δυνάδεος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀριθμῶν· δυὰς δὲ ἀρχὴ καὶ αἰτία μονάδεος, εἴτουν ἐνός, οὐκ ἂν γένοιτο. Οὐ γὰρ καθ' ὑποστρώφην αἱ γενέσεις τῶν ἀριθμῶν, ἀλλὰ κατὰ πρόσοδον. Μονὰς γὰρ εἰς δυάδα κινεῖται, κάκειθεν εἰς τριάδα, καὶ ἐφεξῆς. Τὸ γὰρ λέγειν ἐκ τῆς τριάδεος ἀφαιρέσεως μονάδεος· δυάδα γίνεσθαι, κάκ τῆς δυάδεος ὁμοίως μονάδα. Ἄλλ' αἰτία κἀνταῦθα τούτων ἡ ἀφαιρουμένη μονάς. Ἄλλ' οὐκ ἄλλοις τις ἀριθμός· λείπεται ἔρα μὴ τὰ δύο αἰτία εἶναι τοῦ ἐνός, ἀλλὰ τὸ ἐν τῶν δύο· καὶ οὕτω μὲν ἐν τοῖς ἀόλοις, ὃ κἀν τῇ θεότητι πάσης ὕλης ὑπερκειμένη ἀρμόζειν εἰκόσ·

Interrogandum est, processio Spiritus sancti ex Patre Filioque utrum alia et alia sit, an una et eadem. Si enim alia et alia, ergo duplex erit processio, et Spiritus duplex, quod est absurdum. Si vero una et eadem, qui fieri potest ut ex immateriali dualitate unum existat? Quippe unitas est principium et causa, non solum dualitatis, sed etiam aliorum cunctorum numerorum. Dualitas autem ut sit unitatis principium et causa, fieri non potest. Non enim secundum reversionem, sed secundum progressum oriuntur numeri. Etenim unitas movetur ad dualitatem, indeque ad trinitatem, ac deinceps. Dicere enim ex trinitate, adempta monade, fieri dualitatem, et similiter ex dualitate unitatem. At hic quoque causa est horum unitas, quæ aufertur. Non autem alius quispiam numerus. Restat ergo ut non sint duo causa unius, sed unum causa duorum, et sic quidem in imma-

terialibus illud convenire par est, quoq̄ etiam in deitate, quæ toti materiæ supereminet. At vero in materialibus sit quidem ex duobus unum, vel secundum congressum, ut ex viro et femina proles, et ex ferro et lapide ignis, vel secundum compositionem, ut ex terra et aqua lutum. Cæterum hic quoque dicendum est, primo quidem, quod in divinis hypostasibus, neque congressus quispiam talis intelligitur, neque compositio. Secundo, quo hic quoque uni duo præcedunt tempore, cum personæ Trinitatis sint cœternæ. Tertio, quod in plerisque alterum non tantum a duobus differt specie, sed etiam illa duo ad invicem alia sunt specie, cum hypostases Trinitatis sint ejusdem naturæ. Quare non secundum materialia, sunt immaterialia, Non ergo ex Patre et Filio Spiritus-

Demetrii Cydonii adversus Planudem, ex manu propria scriptis.

Miraretur quispiam virum hunc, qui ob hæc pauca et imbecilla argumenta conatur evertere librum sancti Augustini, in quo transferendo in linguam Græcam multum elaboravit. Si enim illum laborem subiit, volens nocere iis qui legerint, absurdus revera est, ac dignus inter pios multæ reprehensionis laborare, ut animis aliorum nocens; sin autem sciens utilem fore quibus erit obvius, et nostratibus gratificaturus vertere illum elegit, quid rursus quasi pœnitentia ductus, veluti nocua cavere hortatur, quæ propter utilitatem legentium interpretatus est? Cæterum absurdi hujus causa est, terror illius, qui tunc imperabat, quem inexorabilem sciens fore his, qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere asserunt, hæc argumentis carcere ac vinculis seipsum liberare voluit.

διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων εἰρκτικῆς καὶ δεσμῶν

Bessarionis responsio ad commemorata Planudæ argumenta.

Respondemus, non aliam et aliam esse ex Patre Filioque Spiritus sancti processionem, sed unam et eandem; et tamen nihil inde sequi absurdi. Etenim procedit ab ipsis non quatenus duo sunt, et dualitas, sed quatenus unum sunt anbo. Nihil enim minus duo sunt personæ Pater et Filius, quam una substantia et unus Deus. Inde vero et una operatione tanquam unus Deus ambo producent Spiritum sanctum, unum et ipsum ac simplicem existentem. Unius quippe operationem unum etiam est opus, et unus effectus. Neque igitur duabus opérationibus Pater et Filius Spiritum sanctum producent, neque ipse Spiritus duplex est: sed quoniam unus est Deus, una substantia Pater et Filius, una etiam est ipsorum operatio, non tantum ad extra progrediens, sed et ad intra in ipsis permanens; et per consequens unus est Spiritus sanctus, ut hac una operatione procedens. Porro hujus operationis etiam Spiritus sanctus particeps esset, si non adversaretur ejus rationi ut simul et esset ipse producens et productus. Nunc vero ob id non potest eandem operationem participare. At vero Filius admodum potest, quo-

Α ἐν δὲ τοῖς ἐνύλοις γίνεται μὲν ἐκ δύο ἐν, ἢ κατὰ σύνοδον, ὡς ἐξ ἀνδρῶς καὶ γυναικὸς τέκνον, καὶ ἐκ σιδήρου καὶ λίθου πῦρ, ἢ κατὰ σύνθεσιν, ὡς ἐκ γῆς καὶ ὕδατος πηλός. Ἄλλ' ἔστιν εἰπεῖν κἀνταῦθα, πρῶτον μὲν, ὡς ἐν ταῖς θείαις ὑποστάσεσιν οὔτε σύνοδος τοιαύτη τις ἐπινοεῖται, οὔτε μὴν σύνθεσις· δεύτερον δὲ, ὅτι ἐνταῦθα μὲν προηγείται τῷ χρόνῳ τὰ δύο τοῦ ἐνός, συναλδία δὲ τὰ τῆς Τριάδος πρῶσι-σιν· τρίτον ὅτι ἐν μὲν τοῖς πλείοσι τούτων ἕτερον τῷ εἶδει οὐ μόνον παρὰ τὰ δύο τὸ ἐν, ἀλλὰ κἀκίνα πρὸς ἀλλήλα ἕτερα τῷ εἶδει. Αἱ δὲ τῆς Τριάδος ὑποστάσεις τῆς αὐτῆς φύσεώς εἰσιν. Ὡστε οὐ κατὰ τὰ ἐν ὕλη καὶ τὰ ἀϋλα. Οὐκ ἔρα ἐκ Πατρὸς καὶ

Β Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

Δημητρίου τοῦ Κυδωνίου κατὰ Πλανούδη ἐξ οἰκιστῶν χείρων γραφέντα.

Θαυμάσειε τις τὸν ἀνδρα τοῦτον, τὸν διὰ τῶν ὀλίγων τούτων καὶ ἀσθενῶν ἐπιχειρημάτων περιώμενον τὸ τοῦ ἁγίου Ἀγούστίνου βιβλίον ἀνατρέπειν, ἐφ' ᾧ πῶς ἐμὸς ἐμὸς ἐπι τὴν Ἑλλάδα μετενεγκῶν. Εἰ μὲν γὰρ βλάψαι βουλόμενος τοὺς ἀναγινώσκοντας τὸν ἐν τῇ ἐρημνίᾳ πόνον ὑπέστη, ἀτοπος ὄντως καὶ πολλῆς τοῖς εὐσεβέσιν ἀξίος μέμψεως, πονεῖν ἐφ' ᾧ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἄλλων λυμήνασθαι· εἰ δ' ἐπιτάμενος, ὠφέλιμον τοῖς ἐντευξομένοις ἔσσεσθαι τὸ βιβλίον, μετενεγκεῖν τοῦτο εἴλετο, καὶ τοῖς ὁμοφύλοις χαρίσασθαι, τί πάλιν ὡσπερ ἐκ μεταμέλειας, ὡς βλαβερὰ φυλάττεσθαι παραίνει, ἃ δι' ὠφέλειαν τῶν ἐντυγχανόντων ἡρμήνευεν; Ἄλλὰ τῆς ἀτοπίης ταύτης αἰτιον ὁ τοῦ τότε βασιλεύοντος φόβος· ἐν εἰδῶς ἀπαρτήτων ὄντα τοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι, τῆθῆσεν ἑαυτὸν ἀπαλλάξαι.

Τοῦ Βησσαρίωνος ἀπόκρισις εἰς τὰ προσηρημένα τοῦ Πλανούδη κεφάλαια.

Ἀποκρινόμεθα, ὅτι οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ ὁμοῦ οὐδὲν ἐκ τούτου ἀτοπον ἔπεται· πρόεισι γὰρ ἐξ αὐτῶν οὐχ ἢ δύο καὶ δυάδος, ἀλλ' ἢ ἐνός ἀμφοτέρων. Οὐδὲν γὰρ ἦτορον δύο εἶσι πρόσωπα Πατὴρ καὶ Υἱός, ἢ μία οὐσία καὶ θεὸς εἷς. Ἐντεῦθεν καὶ μιᾷ ἐνεργείᾳ ὡς εἷς θεός· ἀμφὺ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προάγουσιν ἐν καὶ αὐτὸ καὶ ἀπλοῦν ὄν. Τῆς γὰρ μιᾷ ἐνεργείας ἐν τὸ ἔργον καὶ τὸ ἀπὸτέλεσμα. Οὐτ' οὖν δεῖν ἐνεργεῖν Πατὴρ καὶ Υἱός· τὸ Πνεῦμα προάγουσιν, οὐτ' αὐτὸ διπλοῦν ἔστιν· ἀλλ' ἐπὶ εἷς θεός, μία οὐσία Πατὴρ καὶ Υἱός, μία αὐτῶν καὶ ἡ ἐνεργεία, οὐχ ἢ εἰς τὰ ἔξω μόνον προϊούσα, ἀλλὰ καὶ ἡ μένουσα ἐν αὐτοῖς, καὶ ἀκολούθως ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς μιᾷ ταύτῃ προῦν ἐνεργείᾳ. Ταύτης ἐκ τῆς ἐνεργείας καὶ τὸ Πνεῦμα ἂν ἐκοινωνεῖ τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τῷ αὐτοῦ λόγῳ ἀντίπιπτεν· ὡς ἅμα τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ προβάλλον καὶ προβαλλόμενον. Νῦν δὲ διὰ τοῦτο οὐ δύναται αὐτῆς κοινωνεῖν, ὁ δὲ Υἱός καὶ μάλα, ἐπειδὴ οὐκ ἀντίπιπτεν τῷ λόγῳ αὐτοῦ. Πάντων γὰρ τῶν μὴ ἀντιπιπτόντων τῷ λόγῳ τῆς ιδιότητος αὐτῶν ἕκαστον τῶν θείων προσώπων μετέχει, καὶ πάντα ἔχει τῶν

δύο ἐκάτερον, ὅσα ὁ Πατήρ, πλὴν τῶν ἀντικειμένων **A** αὐτῶ, ὡς εἴρηται. Ἐπεὶ οὖν ὁ Πατήρ ἔχει τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτο δὲ τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ οὐκ ἐναντιοῦται, ἐν τῷ γεννᾶν αὐτὸν δίδωκεν αὐτῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ προῖέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων ὡς ἀπὸ ἐνὸς Θεοῦ καὶ μιᾶς πηγῆς καὶ ἀρχῆς ἐκπορεύεσθαι.

rat eum, dat ipsi ut ex ipso proficiscatur Spiritus uno fonte et principio procedat.

Responsio Petri Arcudii.

Possemus etiam cum Augustino serm. II De verbis Domini tom. X, c. 20, in fine respondere. Ideo societas unitatis Ecclesie Dei, extra quam non sit ipsa remissio peccatorum, tanquam proprium est opus Spiritus sancti, Patre sane et Filio cooperantibus; quia societas est quodammodo Patris et Filii ipse Spiritus sanctus. Nam Pater non communiter habetur Pater a Filio et Spiritu sancto, quia non est Pater amborum. Et Filius non communiter habetur Filius a Patre et Spiritu sancto, quia non est Filius amborum. Spiritus autem sanctus communiter habetur a Patre et Filio, quia Spiritus est unus amborum.

Μαξιμου συλλογισμὸς δευτέρος.

Ἐτι ἡ μὲν μονὰς ταυτότητος ἐστὶν αἰτία, ἡ δὲ **B** δὴ; ἐτερότητας. Ὅθεν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς μὲν ἐξ ἐνὸς τοῦ Πατρὸς ὄντα, ταυτὸν τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ Πατρὶ ἔχουσιν ὡς δὲ δύο πάλιν ὄντα, ἕτερα ἔστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ Πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν. Οὐ γὰρ ἐνῆν ταῦτα τὴν φύσιν ὄντα, καὶ ἕτερα πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἶναι. Εἰ μὲν οὖν ἄρα ἐξ ἐνὸς, ταυτέστι μόνου τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προέρχεται, ἐν ἔσται καὶ ταυτὸν αὐτὸ ἑαυτῷ· εἰ δὲ ἐκ δύο, ταυτέστι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἕτερον ἔσται αὐτὸ ἑαυτῷ ὡς ἂν ἄλλο μὲν ὂν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν ὁ Πατήρ, ἄλλος δὲ ὁ Υἱὸς, ἀνάγκη καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι· τοῦτο δὲ ἄτοπον. Εἰ δὲ λέγοι τις πῶς τὸ ἐξ ἄλλου καὶ ἄλλου τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς τέκνον οὐκ ἄλλο καὶ ἄλλο ἐστὶν, ἀλλ' ἐν; ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἀπλῶς ἐστὶν ἐν, ἀλλὰ **C** σύνθετον ἐκ τε τοῦ σπέρματος τοῦ πατρὸς καὶ τῶν αἱμάτων τῆς μητρὸς.

Ἀπόκρισις δευτέρα.

Εἴρηται, ὅτι ἡ μόνος καὶ θεὸς εἷς ὁ Πατήρ καὶ ὁ **D** Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα προάγουσι καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται καὶ ταυτὸν ἑαυτοῦ καὶ ἕτερον ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ ἀνάγκη, μάλλον εἶναι ταυτὸν ἑαυτῷ, διὰ τὸ προῖέναι ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος. Τὸ γὰρ ἕτερον ἑαυτοῦ, καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τὸ ἄλλο μὲν δεῖν εἶναι: τὸ ἐκ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ Υἱοῦ, τῶν πάντων σωματικῶν ἐστὶν ἐννοεῖν, καὶ λίαν ὀλικῶς τε καὶ σαρκικῶς τὰ ἐκείσε νοσοῦντων. Οὐ γὰρ οὕτως ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀπεσχοίνισται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς τῆς· οὐδ' οὕτω; ἄλλος καὶ ἄλλος εἶσιν, ὡς ἐγὼ καὶ σὺ. Τότε γὰρ ἂν μόνον εἶχε χώραν ἡ ἐν τῷ ἀποτελέσματι σύνθεσις· εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἶσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον εἷς καὶ ὁ αὐτὸς εἰσὶ τῇ θεότητι, καὶ εἷς ἀριθμῷ, ὡς εἶναι αὐτῶν καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ τὴν ἐνέργειαν. Ὅν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἐκ ταύτης ἐν ἂν καὶ ἀπλοῦν εἴη, καὶ πάντη ἀσύνθετον, καὶ ἐξ ἀνάγκης ταυτὸν ἑαυτῷ;

niam non opponitur ejus rationi. Omnium enim quæ non opponuntur rationi proprietatis ipsorum, unaquæque divina persona particeps est, et omnia habet utraque persona, quæ habet Pater, exceptis, quæ ipsi opponuntur, ut dictum est. Quoniam igitur Pater habet producere Spiritum sanctum, hoc vero rationi Filii non adversatur, dum generatus, et ex ambobus tanquam ab uno Deo, et

Maximi syllogismus secundus.

Præterea unitas quidem causa est identitatis, dualitas vero diversitatis. Quare Filius et Spiritus sanctus ab uno Patre existentes, identitatem naturæ ad invicem et cum Patre habent. Ut vero rursus duo sunt, diversæ sunt ad invicem et cum Patre secundum hypostases, non secundum naturam. Non enim licebat, cum eadem natura essent, etiam alia rursus secundum naturam esse. Si igitur ex uno scilicet solo Patre Spiritus proficiscitur, unus erit et idem ipse sibi. Sin ex duobus, Patre scilicet et Filio, alius erit ipse sibi; tanquam qui alius quidem sit ex Patre, alius vero sit ex Filio. Quoniam enim alius est Pater, alius Filius, necessario et Spiritus Filii alius et alius sit; id vero absurdum est. Quod si dixerit aliquis, quomodo qui ex patre et matre filius, non alius et alius est, sed unus, respondemus, quod non simpliciter est unus, sed compositus ex semine patris et sanguinibus matris.

Responsio secunda.

Dictum est quod, quatenus unitas, et Deus unus est, Pater et Filius producent Spiritum sanctum; et propterea non potest Spiritus sanctus, et idem sibi, et alius esse, sed magis necesse est ut idem sit sibi, eo quod ab ipsis tanquam ex monade procedit. Existimare enim Spiritum sanctum alium a se et compositum, eo quod alius oporteat esse, ex Patre, alius ex Filio, est hominum, qui cogitant res valde corporales, et admodum materiales et carnales, quique circa res cœlestes desipiunt, et vitio laborant. Non enim Patris operatio ita dividitur ab operatione Filii, quemadmodum a tua mea; neque ita sunt alius et alius, ut ego et tu: tunc enim solum locum haberet compositio in effectibus. Quamvis enim alius et alius sint personis, sed nihilominus unus et idem sunt deitate, et unus numero, adeo ut etiam eorum operatio una sit numero. Quorum autem operatio una est, quoinfido quod ex ipsa efficitur, non sit unum et simplex, et omnino compositionis expertus, necessarioque sibi idem?

Syllogismus tertius.

Præterea, dum redarguuntur, non oportere fieri præter ea quæ in sacra Scriptura exstant, respondent: Quæ igitur ratione Patres vocem consubstantialis, quæ in Scriptura non reperiebatur, in Symbolo posuerunt? Dicimus, quod ibi quidem, nisi hoc diceretur periculum erat, ne Filius Patre minor existimaretur. Quamquam etsi hæc vox in Scriptura non existat, illud tamen, *Ego et Pater unum sumus*, huic æquivalens est. Hic vero quæ necessitas est dicere etiam ex Filio Spiritum sanctum procedere, cum non reperitur in sacra Scriptura? Quid autem periclitatur ratione hujus tradita nobis theologia? Omnino nihil. Imo vero ex hujusmodi additamento multa oriuntur absurda, veluti duplex principium, et quod Spiritus videatur esse compositus, et innumera alia.

Responsio tertia.

Non hæc est Latinorum apologia ad illud sancti Dionysii. Universe igitur neque audendum est dicere, neque etiam cogitare, et cætera. Sic ad hanc rationem respondent quod sanctus velat nos dicere præter ea quæ nobis divinitus e sacris eloquiis patefacta sunt, seu sensu, seu verbis. Magis autem secundum sensum concordat cum illo ex Patre procedere; atque ita nihil contra canonem facimus. Quod si et quam ipse adhibes, dant responsonem, etiam hæc bona est. Neque enim par est dicere quod ibi quidem aliquid periculi esset, hic vero nihil; id enim gratis dicitur, non demonstratur. Quippè hic etiam aliquid periculi erat, Latini aiunt; alioquin non fuisset additum. Si enim non fuisset orta necessitas, nulla hujus ratio habita esset. Quod si dicis ex hujusmodi additione multa sequi absurda, contra aliquis inferet, etiam ex voce consubstantialis majora absurda his oriri, qui male intelligunt, commistio personarum, et Sabellianismus. Attamen de perversa mente improborum non est curandum, sed sanum sensum iis investigantibus tempore necessitatis a fide explicanda, et declaranda rejectis hæresibus, non est recedendum, quamvis iterum nonnulli nefarii ex eo fluctuent.

Syllogismus quartus.

Quod etiam in omnibus entibus Trinitas consideratur. Etenim omne quodcumque eorum quæ sub aspectum cadunt, etiam si alia eximas prædicamenta, substantiam tamen, quantitatem et qualitatem habet. Quantitatem vero dico ipsam molem quam habet, et qualitatem colorem. Quemadmodum igitur hæc in substantia existentiam habent, ita etiam Filius et Spiritus a Patre existentiam habent: et sicut substantia quidem auri v. gr. et qualitas, hoc est, color, quandiu est aurum, immutabilia manent, figura vero ex quantitate, ex altera in alteram commutatur, servata eadem mole, ita etiam Pater quidem et Spiritus sanctus nihil participant ab extra, Filius vero na-

Συλλογισμός τρίτος.

Ἔτι ἐλεγχόμενοι, ὅτι μὴ δεῖν παρὰ τὰ ἐν τῇ θεῇ Γραφῇ κείμενα ὁμολογεῖν, ἀποκρίνονται, Καὶ πῶς τὴν τοῦ ὁμοουσίου φωνὴν μὴ εὐρισκόμενῃ ἐν τῇ θεῇ Γραφῇ ἐν τῷ συμβόλῳ οἱ Πατέρες θεθείασαι; φαρὲν, ὡς ἐκεῖ μὲν εἰ μὴ τοῦτο ἐλέγετο, κίνδυνος ἦν ἐλάττωνα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν νομισθῆναι, καίτοι καὶ εἰ μὴ αὐτὴ ἡ φωνὴ ἐν τῇ Γραφῇ κεῖται, ἀλλ' οὖν τῇ Ἐγῶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, ταυτοδύναμον ἐστίν. Ἐνταῦθα δὲ τίς ἡ ἀνάγκη καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορευέσθαι, μὴ εὐρισκόμενον ἐν τῇ θεῇ Γραφῇ; Τί δὲ κινδυνεύει παρὰ τοῦτο ἡ παραδοθεῖσα θεολογία; Πάντως οὐδέν· μᾶλλον μὲν οὖν ἐκ τῆς προσθήκης ταυτησὶ καὶ πολλὰ ἀνακύπτει τὰ ἀποπαροῦσα ἢ διαρχία, καὶ τὸ σύνθετον δοκεῖν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἕτερα μύρια.

Ἀπόκρισις τρίτη.

Ὁὐκ αὐτῇ Λατίνων ἀπολογία πρὸς τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου. Καθόλου τοιγαροῦν οὐ τολμητέον εἰπεῖν, ὅτε μὴν ἐνοησάτω καὶ τὰ λοιπά. Οὕτω δὲ πρὸς τοῦτον ἀπαντῶσι τὸν λόγον· ὅτι ὁ ἅγιος ἀπαγορεύει, μὴ λέγειν παρὰ τὰ θειωδῶς ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἀποπερασμένα ἢ διανοία ἢ ῥήματι. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ κατὰ διάνοιαν συνῆδει τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ οὕτω; οὐδὲν παρὰ τὸν κανόνα ποιούμεν. Εἰ δὲ καὶ ἦν αὐτὸ; προτείνεις ἀπολογία, ποιοῦνται, καὶ αὐτῇ καλῶς λέγεται. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τὸ εὐλογον λέγειν, ὡς ἐκεῖ μὲν τι ἐκινδυνεύετο, ἐνταῦθα οὐδέν. Τοῦτο γὰρ ἐστίν, ὅτω θέλειν οὐκ ἀποδεικνύναται. Ἐκινδυνεύετο γὰρ τι κἀνταῦθα, Λατίνοι φασιν, ἐπεὶ οὐκ ἂν προσετέθη. Μὴ γὰρ ἀναφύεσθαι ἀνάγκης, οὐδεὶς ἂν ἐγένετο λόγος. Εἰ δὲ λέγεις, ὡς μᾶλλον ἐκ ταύτης τῆς προσθήκης γίνεται ἀποπαροῦσα, ἀντεποιεῖσι τίς, ὡς; καὶ ἐκ τῆς τοῦ ὁμοουσίου φωνῆς ἀναφύεται τοῖς; κακῶς νοοῦσιν ἀποπαροῦσα μείζω, ἢ συναλοιφῇ καὶ ὁ Σαβελλιανισμός· Ἄλλ' ὁμοῦ οὐ τῆς τῶν μοχθηρῶν κληρονομίας φροντιστέον διανοίας, ἀλλὰ τὴν ὀγιῆ διάνοιαν αὐτοῦ ἀνερευνῶντας οὐκ ἀπεστατίον ἐν ἀνάγκης καιρῷ τὴν πίστιν ἀναπτύσσειν καὶ σαφηνίζειν, τὰς αἰρέσεις ἀποκρουόμενους, κἄν τινες αὐτοῖς μοχθηροὶ ἐντεῦθεν ὑποσαλεύουσιν.

Συλλογισμός τέταρτος.

Ἔτι καὶ ἐν ἅπασιν τοῖς οὐσίαις ἡ Τριάς θεωρεῖται. Καὶ γὰρ πᾶν ὅτι οὖν τῶν ὑπὸ τὴν ὄψιν πιπτόντων, κἄν τὰς ἄλλας ἐξέλη; κατηγορίας, οὐσίαν γε μὴν καὶ ποσὴν καὶ ποιὸν ἔχει. Ποσὴν δὲ λέγω καὶ ποιὸν τὸν τε ὄγκον, ὃν ἔχει, καὶ τὸ χρῶμα. Ὡσπερ οὖν ταῦτα ἐν τῇ οὐσίᾳ τὴν ὑπαρξίν ἔχει, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ὑπαρξίν ἔχουσι· καὶ ὡσπερ ἡ μὲν οὐσία τοῦ χρυσοῦ, φέρε εἰπεῖν, καὶ ἡ ποιότης εἴτουν τὸ χρῶμα, ἔσ' ἂν ἢ χρυσοῦς, ἀμετάβλητα μένει, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ποσοῦ σχῆμα ἐξ ἐτέρου εἰς ἕτερα μεταβάλλεται; τοῦ αὐτοῦ ὄγκου φυλαττομένου, οὕτω καὶ ὁ μὲν Πατήρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδεὶς μετέχων ἐξωθεν, ὁ δὲ Υἱὸς τὴν ἀνθρωπεῖαν προσελάβειτο φύσιν, τῆς αὐτῆς κα-

λεν μείνας οὐσίας. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Λατίνοι ἐλέγχον-
ται περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως οὐκ
ἀσφαλῶς δογματίζοντες. Ὡσπερ γὰρ τὸ χρῶμα οὐκ
ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ καὶ τοῦ σχήματος, ἀλλ' ἐκ μόνης
τῆς οὐσίας, τὸ δὲ σχῆμα καὶ χρῶμα ἐν τῇ οὐσίᾳ,
οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ Πατρὸς καὶ
Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέ-
γεται. Ἔστι τοίνυν τὸ μὲν χρῶμα τῆς ὁράσεως μέ-
νης, μόνη γὰρ ἡ ὄρασις αὐτὸ διακρίνει, τὸ δὲ σχῆμα
καὶ ὁράσεως καὶ ἀφῆς. Καὶ γὰρ ὑπ' ἀμφοτέρων κατα-
λαμβάνεται, ἡ δὲ οὐσία τῆς ἀφῆς μόνης ἀνεῖη.

Ἀπόκρισις τετάρτη.

Ὁς εἰκότα παραδείγματα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν
εἰσάγεις, ἀνδρῶν ἀριστε καὶ σοφώτατε! Καὶ οὕτως
ἀρμοδίαις εἰκόσιν εἰκάσεις τὰ θεία, ὕλη, καὶ ποσῶ,
καὶ ποιῶ, τὴν ἄυλον ἐκείνην καὶ ἀποσον, καὶ ἀσχη-
μάτιστον, καὶ ἀναφῆ φύσιν ὑποτιθεῖς καὶ συγκρι-
νων. Τί οὖν ταῦτα πάντα τὰ ἐν ταύταις σου ταῖς
εἰκόσι καὶ ἐπὶ τῶν πρωτοτύπων ζητήσομεν; Οὐκοῦν
ὦρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τῶν ἐν ἄλλῃ ὑφε-
στηκότων, οὐ καθ' ἑαυτὰ τὸ εἶναι ἐχόντων (ὡλεω δὲ
ἦμιν εἶεν) πιστεύουσιν εἶ τῶν μεριστῶν καὶ διαστα-
τῶν εἶναι, καὶ ὅσα περὶ τὰ σωματικὰ ταῦτα καὶ
ὕλικά, καὶ περὶ ἐκεῖνα ἀνάγειν. Ἄλλ' ὡσπερ τοῦτο
ἄτοπον, οὕτω καὶ τὸ ἐντεῦθεν οἰεσθαι τι συμπερι-
εῖν ἀναγκαῖον μάταιον καὶ ἀνόητον. Καίτοι σου καὶ
ἡ εἰκὼν αὕτη Λατίνοις μᾶλλον ἢ σοὶ συμβάλλεται.
Ἡ ποιότης γὰρ, ἥ τὸ Πνεῦμα αὐτὸς εἰκάσειν ἠθέλη-
σας, οὐκ ἂν εἶη, εἰ μὴ τῆς σεσωτημένης οὐσίας, οὐδ'
ἂν σχολίη τὸ εἶναι, εἰ μὴ ἐν οὐσίᾳ διαστατῆ τι καὶ
ποσῆ. Ἐπεὶ καὶ οὐσίαν ἀνευ ποσοῦ οὐκ ἂν ἡμεῖς
ἴδομεν, κἀν χρῶμα αὐτῆς θεασόμεθα. Εἰ οὖν οὐκ ἐν
οὐσίᾳ μόνον ἀπλῶς, ἀλλ' ἐν διαστατῇ οὐσίᾳ ὑφέστη-
κεν ἡ ποιότης, καὶ τὸ ποσὸν ἄρα τῷ τῆς ποιότητος
εἶναι συμβάλλεται. Καὶ οὕτως συνηγορήσων Λατίνοις,
ἡ ἐλέγξων ἐλήλυθας, ἀνδρῶν ἀριστε καὶ σοφώτατε.
Οὐ γὰρ ἂν ἐγὼ σου καταγοίην τούναντιόν, οὕτω πᾶ-
σαν ἐξησκημένου παιδείαν, οὕτω δὲ διαθεθηκότος ἐν
φιλοσοφίᾳ καὶ θεωρίᾳ, καὶ διὰ πάντων μὲν μαθημά-
των ὀδύσαντος, εὐδοκιμήσαντος δ' ἐν ἅπασιν, πρὸς
δὲ τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Λατίνων γλώτταν ἐς ἄκρον
ἐξησκημένου, καὶ περιουσίᾳ δυνάμεως ἄλλα τε
πλάττα θαυμαστά καὶ τὸ μέγα *Περὶ Τριάδος* τοῦ με-
γάλου καὶ θαυμαστοῦ Ἀβγουστινοῦ ἔργον εἰς τὴν
ἡμετέραν μετενεγκόντος φωνῆν ἐν ᾧ πρὸς ἄλλοις
πολλοῖς καὶ ἡ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος θεία ἐκπόρευσις ἀριστά τε καὶ σοφώτατα θεο-
λογεῖται καὶ ἐνθεωτάτα· ᾧ καὶ τοῖς τοσοῦτοις αὐτοῦ
λόγοις πῶς ἂν αὐτὸς ἐναντιοῦσθαι δύνατο, τρόφιμος
ὢν ἐκεῖνος καὶ ἐραστής; καὶ ταῦτα τοῦτοις τοῖς λό-
γοις, ἢ βήματιοις, ἀ καὶ παῖς; ἐξελέγεσθαι; Ἄλλ'
οἶμαι τῷ τινῶν θυμῷ χαρίσασθαι, ἢ ἐκκλίνειν βου-
λόμενος, ταύτην εὐρὺς ὁδὸν, ἐκείνόν τε φυγεῖν, καὶ
τῇ ἀληθείᾳ μᾶλλον ἀμύναι τῇ ἀθευσίᾳ τῶν λόγων,
τὴν ἐκείνης περιουσίαν καὶ τοῖς μὴ συνορᾶν θυμαμέ-
νης ἀνακαλύπτων.

scu verbulis, quæ vel puer redargueret? Cæterum reor iræ quorundam gratificari studens, seu eam
declinare volens, hanc nactus et secutus es viam, ut et illum vitares, et veritati magis optulareris,
nimium ejus vim cernere non valentibus, imbecillitate rationum patefaciens.

turam humanam assumpsit, rursus in eadem sub-
stantia manens. Hinc etiam Latini redarguuntur, de
processione Spiritus sancti non secure dogmati-
santes. Ut enim color non ex substantia est simul
et ex figura, sed ex sola substantia, figura autem
et color in substantia sunt : ita et Spiritus sanctus
non ex Patre et Filio, sed ex solo Patre procedere
dicitur. Est igitur color quidem solius aspectus,
solus enim visus cum discernit, figura vero spectat
ad visum et tactum. Quippe ex ambobus comprehen-
ditur, substantia vero solius tactus esset objectum.

Responsio quarta.

Quam convenientia exempla in Ecclesiam intro-
ducis, vir optime ac sapientissime ! Et sic aptis
assimilatis similitudinibus res divinas, materiæ,
et quantitati, qualitativæ illam immaterialem,
omnisque quantitatis expertem, et figura caren-
tem, intactilemque naturam subjiciens, et cum his
conferens. Quid igitur, cunctane ista, quæ in his
similitudinibus, etiam in exemplaribus quærenda
sunt? Igitur jam credendum est (sint vero nobis
propitii), et Filium, et Spiritum in alio existere,
non per se subsistere. Præterea esse ex iis quæ
partes habent, et dimensionem, et omnia quæ
circa corporalia et materialia, ad illa transfe-
renda sunt. Cæterum, quemadmodum hoc ab-
surdum est, ita etiam ex eo aliquid opinari ne-
cessarium concludere, vanum et stultum est.
Quanquam et similitudo tua hæc Latinis potius
quam tibi conferat; qualitas enim (enī tibi pla-
cuit assimilare Spiritum) utique non esset, non
servata substantia, neque haberet esse, nisi in
substantia, dimensione tamen aliqua constantis
et quanta. Quoniam neque substantiam sine
quantitate possemus nos aspicere, quamvis colo-
rem ipsius videamus. Si igitur non in substantia
tantum simpliciter, sed in substantia dimensione
affecta existit qualitas, ergo et quantum ut sit
qualitas confert. Atque ita Latinos potius pa-
trocinio defensurus, quam ut eos redarguas ac-
cessisti, vir optime atque sapientissime. Non
enim profecto ego contrarium de te sentiam, qui
in omni disciplinarum exercitatione versatus es,
qui adeo in philosophia et contemplatione præ-
tervectus, et omnium bonarum artium curricula
demensus, in cunctis splendorem assecutus es;
ultra vero linguam Græcam, etiam Latinam excel-
lenter adeptus magna facilitate cum multa alia ad-
miracione digna tum magnum opus *De Trinitate*
magni et admirandi Augustini in nostram lin-
guam transtulisti, in quo præter alia etiam Spi-
ritus sancti ex Patre Filioque divina processio
optime, sapientissime divinissimeque theologia
demonstratur : cui sane ac tantis ejus rationibus
quomodo ipse te posses opponere, illius cum sis
alumnus et studiosus, præsertim hisce rationibus.

ARGUMENTUM

OPUSCULI DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

Bessarion, rogatus ab Alexio Lascari Philanthropino, qui e Cæsarea imperatorum stirpe genus ducebat, ut eum de rebus gestis in concilio Florentino certiores faceret, atque ut se habuerint, diligenter narraret, et de rei veritate doceret, et ad eam confirmandam, adversariorum fallacias evitandas instrueret, præsentem hunc librum perspicua oratione conscripsit, quem Paulo II P. M. nuncupavit.

In quo quidem æque personam historici, cujus scopus est veritas, atque theologi sustinens, præter alias privatas res et peculiarias, quas cursim et celeriter attingit, recenset illi modum et rationem quam tenuerint Græci antistes in disceptationibus cum Latinis; nimirum quod questionem in duas partes dividerent: alteram, quod non liceat quidquam vel ipsam veritatem ad Symbolum addere, idque prius in dubium Græci verterunt, Bessarione alioquin invito et contradicente, cum meliorem ordinem et dispositionem disputationum optaret; alteram, quod sit conclusio falsa, videlicet Spiritum sanctum ex Filio quoque procedere. Ad hæc, rationes utriusque partis pro utroque dogmate, et quid ad eas invicem responderint, Bessarion refert; deque suo multas rationes ad veritatem confirmandam et comprobendam addit, et universe de tota controversia egregie disserit.

Proinde jure optimo, sua voluntate, nulla vi coactum Orientem cum Occidente, fœdere antiquæ religionis confirmato, veteres amicitias renovasse, atque adeo dextras junxisse, Deo teste, affirmat.

Porro autem noster Bessarion, semper sui similis, ut in aliis suis opusculis, ita etiam in hoc est solide doctus et vere pius; cuiusque alius superet, secum certat. Sive enim singularem pietatem in tuenda fide catholica, sive variam ac multiplicem eruditionem spectes, posteris Græcis longe anteponendum, prisca illis sanctissimis Patribus æquandum esse, merito non denegabis.

BESSARIONIS EPISCOPI SABINI, CARDINALIS NICÆNI,

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI,

IN LIBELLOS DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI AD PAULUM II PONTIFICEM MAXIMUM PROŒMIUM.

(Zanetti, Catalog. biblioth. S. Marci Venet., p. 76.)

Eugenius IV, avunculus tuus, Pontifex Maximus, vir religione, virtute, rebus gestis amplissimus, inter multa quæ pro Christianæ reipublicæ commodo, dignitate, splendore, vel cogitare sapientissime, vel perficere diligentissime solebat, ad id in primis omnem suam mentem, curam ac studium adhibebat, ut obscuratus erroribus mortuorum mentes, ac tenebris cæcilitatis obstructas luce veritatis illuminaret. O clementiam, Romano Pontifice dignam! O sapientiam principis miram! qui se, qui sua studia, qui fortunæ suæ omnes pro Christiani populi concordia atque incolumitate deoverat. Quid enim utilius, quid excellentius, quid immortalis Deo gratius facere poterat, quam instar vigilantis agricolæ excutere atque expurgare malam sententiam, et tanquam sollicitus pastor curare morbidas oves, ne aliquo tunc mutescente, non modo ipsæ perirent, sed totum gregem contaminarent atque inficerent? Sciebat certe sapientissimus Pontifex, quantum sæpenuero discrimen, quot discordias, quot seditiones, quot bella pepererat, ob ignorantiam veritatis orta contentio; in his præsertim rebus, quæ ad fidem ac religionem pertinerent. Quin etiam viderat, auferat, legerat, ut parca interdum erroris scintilla non modo vivam ecclesiam aut civitatem, sed plures etiam maximasque provincias, veluti alicujus morbi contagione fœderat. Hinc post alia ejus egregia opera, Ferrarie primo, deinde Florentiæ, clarissimis Italiæ urbibus, generale Christianorum concilium, tanto labore, studio, vigiliis, sumptibusque coegit, ut pestiferum illum ac jam tot annis inveteratum Orientalis atque Occidentalis Ecclesiæ assensionem de medio tolleret, et male de fide sentientes ad cupendam veritatem induceret; quod tandem commouendo fratres, predicando, instruendo, hortando, interdum etiam disputationum aculeis prosternendo, Deo, cujus res gerebatur, favente consecutus est. Huic ergo concilio, summe Pontifex, cum ab optimo imperatore nostro vocatus una cum cæteris Orientis episcopis interessens, nec me lateret, sacrosanciam Romani Ecclesiæ, tum columna semper ac firmamentum Christianæ fidei fuit, recte sentire, et nostris vero periosos contentiones cupidores esse quam veritatis; pro virili mea mihi elaborandum existimavi, ut veram omnem opinionem amplexi, veterum errorum sordes maculasque deponeret. Amabam equidem nostros homines ut par erant, nostramque causam, si fieri potuisset, optassem esse meliorem; sed amantem in primis ac præferendum veritas fuit, et absque invitâ, quidquid recte diceretur, amplectendum. Diversas itaque in concilio orationes inter nos habui, in quibus cum de aliis rebus, tum præcipue de processione Spiritus sancti, de quo maxima tunc questio erat, latissime disserui; cumque a Patre Filioque procedere, ut rationes luceam, non modo Latinorum, sed etiam Græcorum doctorum auctoritate aptissime demonstravi; hortatus postremo omnes, ut relictis errorum tenebris tanquam veri luminis radiis illustrati sese ad Romanæ Ecclesiæ lucem splendoremque converterent. Has orationes, quantum ab amicis sæpe rogatus fuerim, conscius tamen imbecillitatis meæ, edere nunquam volui; nihil in his esse existimans, quod dignum videri eruvis auribus posset. Veruntamen cum, versantibus nuper mecum libellos meos quibusdam familiaribus nostris, in eorum sorte manus incidissent, nec prohibere potuissim, quin eos accuratius legerent; non modo hortari me postea non destiterunt, sed etiam vehementer efflugitare, ut tam ea, quam alta quædam opuscula, quæ post dissolutum concilium, quibusdam quædam a re: to itinere devolutibus, scribere compulsus fui, pro communi hominum commodo ederem; pleraque in his esse dicentes a Græcis sumpta auctoritas, quæ, cum apud Latinos nusquam haberentur, non parvam forent legitimus utilitatem allatura. Quapropter veluti mors concilii hæsi atque quædam, et quid mihi agendum esset dubitavi. Illinc enim ut ederem familiarium meorum urgebat auctoritas, hinc ut supprimerem meam me hortabatur infirmitas. Tandem vero illud animo occurrit, ut lucubrations meas tuo sacratissimo nomine, Dive Pontifex Paule, dedicarem. Nam cui potius, quæ de religione a nobis sub aivo Eugenio avunculo tuo scriptæ sunt, dari, donari et consecrari debebant, quam tibi quem et religionis principem ac magistrum, et illius non modo sanguinis, sed etiam pontificalis successoris esse divina Providentia voluit? qui divino consilio, singulari sapientia, et incredibili animi magnitudine, commissum humeris tuis imperium ita gubernas, ut non modo pullulantes aliquando hæreses ex propinquis Romanæ Ecclesiæ provinciis, sed etiam inveteratas ex remotissimis ac potentissimis regnis exstirpes atque evellas; a quo ita brevi tempore auctum est Ecclesiæ imperium, et hujus sacræ sedis majestas, ut et te, quod raro evenire hominibus consuevit, timeant pariter omnes atque antea; et Romanæ Ecclesiæ nec potentia nunquam tanta fuerit nec tantum auctoritas. Tuæ igitur clementiæ erit, summe Pontifex, concedere hoc si ei erga te meæ, ut libellum hunc libenter accipias, denique pro tuo sapientissimo iudicio vel eaus, vel supprinas. Quod si edendum judicaveris, plurimum certe auctoritatis videbitur tua gratia consecutus.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΑΛΕΞΙΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ ΤΟΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

AD ALEXIUM LASCARIN PHILANTHROPINUM

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

(Interprete Patro Arcadio, *Opuscula selecta*, p. 163.)

Σὺ μὲν οὐ τὰ ἀνθρώπινα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ θεῖα A
σοφὸς ὢν, καὶ μέγα ἐντροφύημα τοῦς λόγους ποιού-
μενος καὶ τὴν τῶν θεῶν μάλιστα μελέτην Γραφῶν,
οὐ παύη αὐτός τε καθ' ἑαυτὸν ἀνερευνῶν τὴν ἐν τῇ
πίστει ἀλήθειαν καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦτο παρακαλῶν, καὶ
τῆς ἐξετάσεως ταύτης καὶ ἱερᾶς ἐρευνῆς συλλήπτο-
ρας συμπαραλαμβάνων· ἐγὼ δὲ βραθυμῆ τε κατεχό-
μενος, καὶ ἅμα ἡδέως ἀπαλλαγῆς τοῦ πόνου τοῦ
περὶ τούτων, διὰ τὸ πρὸς ἀνθρώπους τὸν λόγον πολ-
λάκις ποιήσασθαι τῇ σφετέρῃ φιλονεικίᾳ μᾶλλον
καὶ ἀμαθείᾳ ἢ τῇ ἀληθείᾳ χαρίζομένους, ἄκων αὖθις
εἰς τὸν περὶ τούτων ἀγῶνα ἐσείμι· καίτοι πρὸς σὲ
εὐγνώμονα καὶ σοφὸν ἄκροατὴν τοῦς λόγους; μέλλων
ποιήσασθαι· ὃν πέπεισμαι μὴ πείρας ἕνεκα
μᾶλλον ἢ τοῦ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἔρωτος ταῦτα παρ'
ἐμοῦ ἀπαιτοῦντα. Ἄλλως τε καὶ οἴομαι ἀρκεῖν ἀπλῶς B
αὐτὸ τὸ τῆς ἁγίας συνόδου ἄξιωμα πρὸς πειθῶ· καὶ τὸ
παρ' αὐτῆς συμπερανθῆν εὐγνωμένως προσδέξασθαι
ἄνευ τινὸς ἀντιλογίας; ἢ διαταγμοῦ, ἐκείνῳ γε εἰδότα,
ὡς ἐν τοσοῦτων ἀνδρῶν συνελεύσει οὕτω μὲν σο-
φίᾳ, οὕτω δὲ κεκοσμημένων ἀρετῇ τε καὶ γνώσει, ὢν
ἐν μέσῳ τὸν Θεὸν πιστεύειν ἀνάγκη παρεῖναι, τὴν
ἀλήθειαν διαλαθεῖν ἀδύνατον εἶναι.

præsentia, tum virtute, atque intelligentia præditorum, quorum in medio Deum ipsum adesse credere necesse est, veritas lateat.

Ἐπειτα δὲ καὶ ἄλλοτε μέμνημαι οὐ μικράν τινα C
συνθεὶς σοὶ ἐπιστολὴν, ἱκανῶς τούτων ἀπάντων ἐφα-
πτομένην, τὸ τε πρόβλημα συνιστώσαν αὐτὴ καθ' αὐτὸ,
τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
ἐκπορεύεσθαι, τὰ τε φαινόμενα τούτῳ τῷ συμπερά-
σμαι· ἔπασθαι ἄτοπα διαλύουσιν. Ὡς μὴ δεῖν ἐτι λό-
γων πλείονων, καὶ ταῦτ' ἄ γέ σοι, ἀνδρῶν ἀριστε, το-
σαύτην ἔχοντι πείραν ἐν τοῖς τοιούτοις, ὡς καὶ ἀπὸ
μικρᾶς τινος ἀφορμῆς πολλά τε καὶ μεγάλα κατα-
νοῆσαι δύνασθαι.

Tu quidem, non solum rerum humanarum, ve-
rum etiam divinarum bene peritus cum sis, atque
doctrinam in magnis deliciis habeas, potissimum
vero sacrarum Litterarum studium et exercita-
tionem, cum per te ipsum in rebus fidei verum
inquirere non cessas, tum nos quoque ad hoc
adhortaris, et hujus inquisitionis ac sacræ inve-
stigationis socios, et adjuutores assumis. Ego vero,
cum ex pigritia laborem, simulque libenter ista
cura et labore meipsum liberassem : propterea
quod sæpe cum iis egerim, qui magis propriæ
contentioni et imperitiæ, quam veritati morem
gerant; denuo invitus in hoc certamen descendo :
quamvis ad te candidum et doctum auditorem
verba sim facturus; quem mihi ipse persuadeo
non magis experiendi causâ, quam amore veri-
tatis id a me petere. Præsertim cum et ipsa sa-
crosancti concilii auctoritas, ut ego quidem exi-
stimo, cuilibet simpliciter ad persuadendum sa-
tisfaciat; quodque ab ipso conclusum est, id tu
æquo animo, sine ulla contentione vel ambigui-
tate recipies; illud certo sciens, nequaquam fieri
posse, ut tantorum virorum conventum, tum sa-

Deinde vero alias etiam memini non parvum
quandam me tibi composuisse epistolam, hæc
omnia copiose attingentem : quippe quæ et quæ-
stionem ipsam perse rationibus confirmat, nimirum
Spiritus sanctum ex Patre Filioque procedere,
et quæ hanc conclusionem absurda sequi videntur,
diluunt. Ita ut non sit opus, præsertim vero tibi vi-
rorum optime, pluribus verbis, qui in hujusmodi
rebus tamen habes experientiam; ut vel ex minima
quaque occasione, plurius, eaque magna, et diffi-
cilia captu, facile intelligere queas.

Verum enimvero, quando et aliquid amplius a nobis postulas, non tam forte tua causa, quam eorum qui se pertinaciter veritati opponunt; nos quidem, partim quod juxta divinum Apostolum cuivis petenti, de ea quæ in nobis est, fide, reddere rationem tenemur; partim etiam quod amicitiae officiis indulgemus, mandata tua exsequimur; tibi que imprimis sanctorum Patrum atque doctorum Occidentalium sententias mittimus. Quibus sane ex Patre Filioque Spiritum sanctum procedere, sui que unum principium unamve causam habere Patrem et Filium, his ipsis verbis plane ostenditur. Ex quibus tamen sententiis, quod et plurimæ sint, et in omnibus eorum libris dispersæ atque disseminatæ, paucas nos tibi mittimus, ejusdem formæ et ejusdem generis, reliquis quoque omnibus existentibus.

Ad hæc orationem quamdam nostram, cui *Dogmatica*, sive *De concordia*, inscriptio est, tibi mittendam esse censuimus: quam paulo ante sanctissimam conjunctionem, veluti postremam sententiam judicii nostri et mentis edimus. Eamque, cum postremo per nos ipsos considerantes singulorum sententias investigarem, invictissimo imperatori nostro, et sacro patriarchæ coram nostris legendam obtulimus.

In qua quidem oratione, quoad fieri possit, ex ipsis Orientalibus Patribus, nihil insuper utens Occidentalibus, propositum quasitum ostendo. Eamque tibi misi, clarissime vir, magnanime, et in omnibus præstantissime, quippe quæ tibi maxime omnium, et cuivis alteri, qui eam bona mente audierit, maximam utilitatem sit allatura.

Et quoniam in eis nihil novi in præsentia elaboravimus, exstabant enim nobis antea scripta, nunc tamen parum aliquid laborare, præter ista, animum applicavimus, et aliquid amplius tua causa edere judicavimus. Quapropter cursim et celeriter res nostræ synodi, sanctissimaque concordia, tibi, clarissime vir, narrabo, ut se habuerint; addens quoque rationes quasdam, quibus aliquis de isto dogmate præterea magis adducatur ut credat: ita tandem orationi finem imponam.

Antequam vero de istis dicamus, parvam et exiguan quamdam rem, non parva tamen consideratione dignam, proœniis addam, quæ sane in prædicta dogmatica oratione desideratur: hanc igitur hic compensabo.

In ea enim oratione, tametsi ex solis sanctis Patribus Orientalibus veritatem hujus quæstionis ostendendam proposueram, tamen dictum quoddam, quod instar omnium aliorum sit, divi patris nostri Basilii prætermisi, propterea quod utcumque illud ambigeretur, non quod ego etiam de eo dubitarem, minime vero; sed quoniam plerique in controversiam revocabant, ambigua re uti nolui. Hoc autem dictum est, quo ille beatus vir in tertio libro suarum ignem spirantium rationum adversus Eunomium usus est:

Ἐπειδὴ ὁμοως καὶ τι πλεον αἰτεῖς παρ' ἡμῶν, οὐ διὰ σαυτὸν ἴσως, ἀλλὰ διὰ τοὺς φιλονεικῶς ἐναντιουμένους τῇ ἀληθείᾳ, ἡμεῖς ἅμα μὲν διὰ τὸ ὀφείλειν ἀποδιδόναι λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν πίστεως παντὶ τῷ αἰτοῦντι, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ἅμα δὲ καὶ τῷ φιλικῷ καθήκοντι χαριζόμενοι τοῖς σοῖ; εἰκομεν νεύμασι· καὶ σοὶ πρῶτον μὲν τὰς τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῶν Δυτικῶν πέμπομεν βήσεις, αἱ σαφῶς οὕτως ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι λέγουσι Πνεῦμα, καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἔχειν ἑαυτοῦ μίαν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν. Ὡν πολλῶν οὐσῶν, καὶ πᾶσι βιβλίοις αὐτῶν ἐγκατεσπαρμένων, ὀλίγως ἡμεῖς σοὶ πεπόμφαμεν, τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ τῆς αὐτῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν ἄλλων οὐσῶν ἀπασῶν.

Ἐπειτα δὲ λόγον τινὰ ἡμέτερον, ᾧ *Δογματικὸς*, ἢ *Περὶ ἐνώσεως*, ἢ ἐπιγραφή, ἐδοκιμάσαμεν πέμψαι σοὶ ὅν μικρὸν πρὸ τῆς ἁγίας ἐνώσεως ἐκδεδώκαμεν, ὡσπερ τινὰ τελευταίαν τῆς ἐμῆς διανοίας καὶ γνώμης ἀπόφασιν. Ὅν τῷ τε κρατίστῳ βασιλεῖ καὶ τῷ ἱερῷ ἡμῶν πατριάρχῃ ἐπ' ἔψαι πάντων τῶν ἡμετέρων ἐπέδωκα, ἥνικα τὸ τελευταῖον σκεπτόμενοι καθ' αὐτοὺς, τὰς ἐκάστων γνώμας ἀνηρευνῶμεν.

Ἐν ᾧ ὡς ἐνδὸν ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων μὲν τοῖς Ἑσπερίοις προσχωρέμενος, τὸ προκείμενον δείκνυμι πρόβλημα, ὃν ὡς σοὶ τε μάλιστα πάντων, καὶ εἰ τις ἄλλος εὐγνωμῶς ἀκούσεται, οὐ μικρὰς ὠφελείας ἐσόμενον αἴτιον, τῇ σῇ λαμπρότητι πέπομφα, μεγαλοπρεπέστατε καὶ πάντα ἄριστε ἀνερ.

Ἐπειδὴ ἐν τούτοις οὐδὲν ἐν τῷ παρόντι πεπονήκαμεν· προὔπηρχον γὰρ ἡμῖν γεγραμμένα· διὰ τὴν σὴν δὲ ταυὴν ἀγάπην μικρὸν τι προσθεμένη πονησίαι παρὰ ταῦτα, καὶ τι πλεόν ἐκδοῖναι σὴν χάριν ἐκρίναμεν. Ὅθεν ἐπιτροχάδην ὅπως τε τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἔσχε συνόδου καὶ τῆς ἁγίας ἐνώσεως τῇ σῇ λαμπρότητι διηγῆσθαι· καὶ τινὰς λόγους προσθεῖς, οἷς ἂν τις ἐτι μάλλον ὑπὲρ τοῦ δόγματος τούτου πεισθεῖη, οὕτω καταπαύσω τὸν λόγον.

Πρὸ δὲ τοῦ περὶ τούτων εἰπεῖν, μικρὸν μὲν τι, λόγου δὲ ὁμοως ἄξιον οὐ μικροῦ, προσθήσω τοῖς προσιμίοις, ὅπερ τῷ προειρημένῳ μοι δογματικῷ λόγῳ ἐλλείπει, τοῦτο ἐνταῦθα ἀναπληρώσας.

Ἐν γὰρ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐκ μόνων τῶν ἐξ Ἐφῶς ἁγίων τὴν τοῦ προβλήματος τούτου ἀλήθειαν δεῖξει· προθέμενος, ἐν τι ῥητὸν τοῦ θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Βασιλεῖου, πάντων τῶν ἄλλων ἀντάξιον, παραλόιοινα, διὰ τὸ ὅπως οὐν ἀμφιβάλλεσθαι, οὐχ ὅτι καὶ ἐγὼ περὶ τούτου ἐδισταζον, οὐδαμῶς· ἀλλ' ὅτι παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡμφιβάλλετο, ἀμφιδόλῳ χρῆσασθαι οὐκ ἠθέλησα. Τοῦτο δ' ἐστίν, ᾧ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν κατ' Εὐνομίου πυρπνῶων ἑαυτοῦ λόγων ὁ μάκαρ ἐκαίνος ἐχρήσατο, λέγων·

Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι ἄριστον ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλων ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος.

Τοῦτο οὖν παραλελοιπαμένον ἐν τῷ λόγῳ. Οὕτω δ' ἐγὼ πιστεύω τοῦτο γνήσιον εἶναι τοῦ μάκαρος Βασιλείου, ὡσπερ καὶ τοὺς ἄλλους κατ' Εὐνομίου λόγους αὐτοῦ. Οἷς δ' ἐμαυτὸν λόγοις πείθω, ἀκούοις ἂν καὶ αὐτός.

Πρῶτον μὲν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ πέντε βιβλία εὐρεθέντων, μᾶλλον δὲ ἕξ, τῶν μὲν τεττάρων μεμβράνων καὶ παλαιωτάτων, τῶν δὲ δύο βαμβακηνῶν, ὧν τὰ μὲν τρία τοῦ Μιτυληνῆος ἀρχιεπισκόπου ἦσαν, τὸ δὲ τέταρτον τῶν Λατίνων· τῶν δὲ δύο βαμβακηνῶν τὸ μὲν ἐν τοῦ κραταίου βασιλείῳς ἡμῶν, τὸ δ' ἄλλο τοῦ ἱεροῦ πατριάρχου, ὃ ἐκ τῆς μονῆς τῶν Σπυθοπούλων λαθὼν ἐπηγάγετο· τούτων οὖν τῶν ἕξ τὰ πέντε οὕτως εἶχον τὴν ῥῆσιν, ὡς ἐγὼ νῦν ἐξέθηκα, δηλαδὴ παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἐκείνης τῆς αἰτίας, ἦγουν τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἐξημμένον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, λέγοντα· τὸ δὲ ἐν μόνον, τὸ τοῦ πατριάρχου δηλαδὴ, εἶχεν ἑτέρως, τινὲς περικόψαντος τὸ βῆτον, καὶ τὰ μὲν προσθέντος, τὰ δ' ἀφελόντος.

Ἐπειτα μετὰ τὴν γενομένην ἁγίαν σύνοδον καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, προθέμενος τὰ τῶν ἱερῶν ἐκείνων μόνων βιβλία πάντα σχεδὸν ἀνιχνεύσαι, ὅσα μὲν νωώτερα καὶ μετὰ τὴν πολλὴν ἔριν γεγραμμένα εὗρον, πάντα περιεκομμένον εὗρον ἔχοντα τὸ ῥητόν· ὅσα δ' ἀρχαιοτέρας χειρὸς ἦσαν, καὶ πρὸ τῆς μάχης τῆς κατ' ἀλλήλων, ταῦτα δὲ ὑγιῆ καὶ ὀλόκληρα μένουσιν οὐκ ἐλάττω τῶν ἐφθαρμένων ὑπάρχοντα.

Ἐν οἷς καὶ τι θρήνου καὶ θαύματος ἕξιον εὗρον· θαύματος μὲν, εἰ τις ἐκὼν τὸ ψεῦδος ἀσπάζεται, αὐτὸς αὐτὸ πλάττειν, καὶ ταῦτα μετὰ τοῦ τὴν ἀλήθειαν φερίσειν, καίτοι τοῦ νοῦ τὴν ἀλήθειαν ἀντικείμενον ἔχοντος· θρήνου δὲ, ὅτι τινὲς εἰσὶν οὕτως ἀμελοῦντες τῆς ἀληθείας· τῆς πίστεως, ἧς ἀνευ ἀνθρώπων σωθῆναι ἀδύνατον, ὡς μὴ μόνον περὶ τὴν εὐρεσιν αὐτῆς ἀμελεῖν, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐκκειμένην ἐπικαλύπτειν τε καὶ συγγεῖν καὶ ἀνατρέπειν περιδεσθαι.

Τοῦτο δὲ (1) τοιοῦτον ἦν. Μετὰ τῶν ἄλλων εὗρον κἀν τῇ μονῇ τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τοῦ Παντεπόπτου δύο βιβλία τοῦ τρισμάκαρος Βασιλείου· τὸ μὲν μέμβρανον παλαιώτατον ἐκ γὰρ τῆς ὄψεως· ὅσου δὲ χρόνου οὐκ οἶδα, διὰ τὸ μὴ γεγράφθαι ἐτὸς ἐκεῖ· τὸ δὲ γὰρ βαμβάκηνον πρὸ χρόνων γεγραμμένον τριακο-

(1) Marg., Σημ. ὡ τῆς ἀνοχῆς σου, Χριστὲ βεβαίωσέ μου οὐκ ἐμαράνθησαν αἱ χεῖρες τοῦ ἀσυνειδήτου τε καὶ τολμηροῦ ἐκείνου ἀνδρός;

Quæ enim, inquit, necessitas est, si ordine ac dignitate tertius existit Spiritus, tertius quoque sit natura? Dignitate enim secundum enim esse a Filio, et ab ipso habentem esse, et ab ipso accipientem, et annuntiantem nobis atque omnino ab ea causa dependentem, tradit nobis pietatis sermo.

Hoc igitur dictum in ea oratione prætermisi. Non autem aliter id legitimum esse beati Basilii credo, ac cæteros ejus sermones adversus Eunomium: quibus vero rationibus id mihi ipse persuadeam, tu quoque audies.

Primum quidem in hac synodo, cum libri quique, imo vero sex invenirentur, et quatuor sane in membrana scripti vetustissimi exstarent, duo vero reliqui bambaceni (2), quorum tres quidem erant Mitylenensis archiepiscopi, quartus Latinorum: ex duobus autem bambacenis unus erat invictissimi nostri imperatoris, alter sacri patriarchæ, quem ille ex monasterio Xanthopolorum, accipiens secum attulerat; horum igitur sex librorum quinque sic sententiam habebant, quemadmodum ego nunc exposui. Nimirum ab ipso habentem esse, et ab illa causa, scilicet Filii, dependentem Spiritum sanctum testabantur. Unus vero liber, scilicet patriarchæ, secus habebat, cum quispiam sententiam intercidisset, et partim addidisset, partim etiam abstulisset.

Deinde, paracta sacrosancta synodo, post reditum nostrum Constantiopolim, cum sacrorum illorum monasteriorum fere omnes libros proposuissem investigandos, quoscunque recentiores, et post illam magnam contentionem reperi scriptos: hi omnes intercisam habebant sententiam; qui vero antiquioris manus, et ante mutuum pugnam essent, hi omnes, cum non pauciores sint ipsis corruptis, sani et integri manent.

In quibus et aliquid lacrymis et admiratione dignum comperi: admiratione quidem, si quis sponte volensque mendacium amplectatur, ipseque illud conficiat, præsertim veritatem ipsam destruens, cum tamen humana mens verum pro objecto habeat. Lacrymis vero dignum, quod nimirum nonnulli reperiantur, qui adeo negligant fidei veritatem, sine qua fieri non potest ut homo salutem consequatur; ut non modo in ea investiganda atque invenienda sint pigri, verum etiam eam manifeste expositam obtegere, turbare, et evertere conentur.

Id igitur ejusmodi erat. Inter alios libros etiam in monasterio Christi Soteris Pantepopti (hoc est, Servatoris cuncta inspicientis) duos reperi beati Basilii libros: quorum unus quidem in membrana scriptus ex facie vetustissimus apparebat: quot annorum tamen esset, nescio; propterea quod ibi

(2) Bambaceni vocantur fortasse quia charta ex bombice conficitur, qualis solet esse nostra a parte Orientalis, itemque qualis est omnium antiquiorum librorum qui non in membrana sunt scripti.

non esset annus ascriptus: alter vero hambace-
nus annos ante trecentos scriptus erat, si quidem
in calce ascriptus erat annus, ex quo id facile
computari poterat: et libri ipsi adhuc exstant, nisi
forte postquam mihi ostensi fuerunt, opera eorum
qui facile omnia mala propriæ salutis machinantur,
evanuerint. Hi duo libri, quemadmodum nos expo-
suimus, Doctoris sententiam, sic intus habebant
scriptam: homo vero quidam, animo quidem au-
dax, sed manu adhuc longe audacior, adversus mem-
branam ferro utens veritatem abrasit. Minus tamen
res illi processit. Cum enim locus vacuus sit, ipsæ-
que syllabæ dimidiæ adhuc appareant, et audaciam
illius arguunt, et veritatem ipsam nihilominus
clare expriment. In alio vero libro litura totam
illam partem sententiæ obliteravit, quæ sic habet:
*Ab ipso habentem esse, et omnino ab illa causa
dependentem.* Verum deinde tempore procedente,
cum doctus ille Cydones librum in manus accepis-
set, sententia iterum sana reddita est, ipse siqui-
dem propria manu et sententiam in libro integram
ascripsit, et eum qui id ausus esset, satis digne
conviciis consecratus est.

In tantam nimirum dementiam, tenebras, et
ignorantiam nostrates contentio impulit, et audent
dicere Latinos, et Veccum libros corrupisse: cum
tamen dictum istud tantam habeat pulchritudinem,
tantaque eum eloquentia, rotunditate, et attica
gratia sit prolatum, ut non solum Latini tale
quidpiam efficere, tantaque cum gratia Græcæ ali-
quid conscribere minime possint, quibus patria
lingua, variæque figuræ et præcepta diversa di-
cendi, ut aliquid in nostram linguam cum gratia
edant, impedimento est: quemadmodum e con-
trario, ut Græci ipsi Latine aliquid æqua gra-
tia Latinorum componant, nullo modo fieri potest,
quantumvis utrique linguam invicem exerceant. Hu-
jus vero rei locupletissimus ego testis esse possum,
qui Latinam linguam ferme ut quisque alius Latino-
rum qui in ea multum elaborarit, calleo, et perci-
pio, conscribere vero aliquid vel mediocri laude
dignum minime valeo. Non solum igitur, ut dictum
est, fieri non poterat ut hanc sententiam tanta
cum gratia Latini ederent, sed neque Græcorum
ullus, excepto ipso Basilio; illius est enim imago,
illius est hoc genus scribendi; si quis plurimam
valet ad orationum ideas dijudicandas, scit quod
dico; præsertim cum et Veccus heri et audius
tertius exstiterit; libri vero, cum longe vetustio-
res quam isti sint, verba esse inania, vanumque re-
fugium, rationem istam arguunt.

Amplius etiam et aliunde hoc idem certum
facere posset aliquis. Fuit vir quidam, cum ple-
risque aliis magnæ sapientiæ apud Latinos, Hugo
appellatus, antiquissimus auctor, et qui multo tem-
pore nos antecessit: ex quo enim fuit, prope tre-
centi sunt anni elapsi. Ille cum de processione
Spiritus sancti scribat, hoc magni Basillii dicte ad
probandum utitur. Quod sane ego non solum La-

σίων. Ένεγγραπτο γάρ εν τῷ τέλει χρόνος, ἀφ'
οὗ τοῦτο βῆστα συλλογισασθαι ένεστι. Καί τὰ βι-
βλία μένουσιν έτι, εἰ μή που μετά τήν παρ' έμοῦ
ἀνάδειξιν ήφάνισται παρὰ τῶν πάντα ραδίως κατὰ
τῆς έαυτῶν σωτηρίας μηχανωμένων ταῦτα καί
ἀμφω ὡς ήμεῖς έξεθέμεθα τήν τοῦ διδασκάλου βῆσιν
έχον έγγεγραμμένα. Ἀνήρ δέ τις πολμηρῶς μέν ψυ-
χῆς, χεῖρῶς δέ τολμηροτέρως, κατὰ μέν τοῦ μεμβρά-
νου σιδήρῳ χρησάμενος ἀπέξεσε τήν ἀλήθειαν· οὐδέν
δ' ὅμως αὐτῷ προὔργου ἀπήντηκεν. Ὁ τε γάρ τόπος
κενός ὢν, αἱ τε τῶν συλλαβῶν ήμισοίς έτι φαινόμε-
ναι, τό τε τόλμημα έκείνου έλέγχουσι, τήν τε ἀλή-
θειαν οὐδέν ήττον σαφῶς παριστῶσι. Κατὰ δέ τοῦ
έτέρου β.βίλιου μέλαν έπιχείρις έκάλυψε τοῦτο τὸ μέ-
ρος τοῦ ρητοῦ πᾶν, ὁ ψησι, *Παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι έχον,
καί ὅπως έκείνης τῆς αιτίας έξέημμένον.* Ἀλλά χρῶ-
νις ὑστερον τοῦ σοφοῦ Κυδῶνῆ έκείνου τήν βίβλον
εις χεῖρας λαθόντος, τὸ ρητὸν πάλιν ὄγις ἀπεδόθη.
Αὐτὸς γάρ οικείῳ χεῖρι τό τε ρητὸν εν τῷ βιβλίῳ
ὀλόκληρον προσπαρέγραψεν, ὑβρεσί τε ἔξίως έκλυσε
τὸν τοῦτο τετολμηκότα.

Εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν καί σκότος καί ἄγνοιαν ή
έρις ήμετέρους ἀπέωσεν. Εἶτα λέγειν πολμῶσιν, ὡς
Λατίνοι καί Βέκκος τὰς βίβλους ένθουσε· καίτοι
τοσοῦτον έχοντος τοῦ ρητοῦ τούτου κάλλος, καί μετά
τοσαύτης εύγλωττίας καί στρογγυλοτήτος ἀπηγγελ-
μένου, καί χάριτος Ἀττικῆς, ὡς μή Λατίνους μόνον
μή δύνασθαι ποτε τοιοῦτόν τι καί μετά τοσαύτης χά-
ριτος Ἑλληνικῶς τι συγγράφαι, οἷς ή πάτριος
γλῶσσα, καί τὰ διάφορα σχήματά τε καί μέθοδοι,
έμποδίων τοῦ μετά χάριτος έκδοῦναι τίνα εἰς τήν
ήμετέραν φωνήν· ὥσπερ εκ τοῦ έναντίου Ἑλλήσιν
ἀδύνατον Λατινικῶς τι μετά τῆς Ἰσῆς Λατίνοις χά-
ριτος συγγράφασθαι, κἄν έφ' ὁπόσον έκάτεροι τήν
ἀλλήλων ἀσκησάσιν γλῶτταν. Καί τούτου μάρτυς
αὐτὸς ἔξίόπιστος, συνιείς μέν τῆν Λατίνων φωνήν
σχεδόν ὡς ἄλλος τῶν πολλά μεμοχθηκότων εν αὐτῇ
Λατίνων, συγγράφασθαι δέ ὅμως οὐδέν ὅ τι καί ἔξιον
λόγου δυνάμενος. Οὐ Λατίνους ὦν μόνον, ὡς εἰρηται,
τὸ ρητὸν τοῦτο μετά τοσαύτης έκδοῦναι χάριτος οὐκ
ήν δυνατόν, ἀλλ' οὐδ' Ἑλλήνων οὐδενί πλῆν αὐτοῦ
Βασιλείου. Ἐπεινὸν γάρ ή εἰκὼν έκείνου τῆς γρα-
φῆς τοῦτε τῆ εἶδος. Εἰ τις δεινός λόγων κρινεῖν ἰδέας,
οἶδεν ὃ λέγω· ἄλλως τε τοῦ Βέκκου χθῆς καί πρό-
τριτα γεγονότος, αἱ βίβλοι πολλῶ τούτων παλαιότε-
ραι οὔσαι, λόγον ἄλλως ὄντα, καί ματαίαν κατα-
φυγήν, τὸν λόγον τοῦτον έλέγχουσιν.

Ἐτι δέ καί έτέρωθεν τοῦτο πιστώσαι εν τις.
Ἀνήρ παρὰ Λατίνους συν ἄλλοις πολλοίς γέγονε μα-
γάλης σοφίας, Οὐγῶν καλούμενος παλαιότατός τε
καί χρόνῳ πολλῶ φθάσας ήμᾶς· παρήλθον γάρ έγ-
γύς τριακοσίων ένιαυτῶν έξ οὗ γέγονεν. Οὗτος περί
τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος έκπορεύσεως συγγραφέ-
μενος, τῷ ρητῷ τοῦ μεγάλου Βασιλείου πρὸς ἀπόδει-
ξιν κέχρηται. Τοῦτο ὃ ἐγὼ οὐ Λατινικῶς ἰδὼν μόνον

ἡμῖν ἀναγγέλλω, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἠ
Ἑλληνικῶς γεγραμμένον. Ἐξ αὐτοῦ βιβλίον τοῦ
Οὐγῶνος, ἀλλὰ Νικητὰ τινός, ὡς οἶμαι, ἐπισκόπου
Θεσσαλονίκης, πρὸ διακοσίων πενήκοντα χρόνων
γεγενημένου, ἀντιλογικὸν πρὸς τὸν Οὐγῶνα, ἐν ᾧ
φαίνεται τούτῳ τῷ βῆτῳ ὁ Οὐγῶν χρησάμενος, εἰς
ἐμὰς ἰδὼν χεῖρας ἀνέγνων. Καίτοι ὁ Θεσσαλονίκης
οὗτος τῷ Λατίνων προσέκειτο δόγματι· τὸ γὰρ
συμπέρασμα ἀληθὲς εἶναι ἐδόξαζεν· ἐμάχετο δὲ,
τούτο δὲ τὸ λεγόμενον, ὑπὲρ θου οὐκ εἶς, μὴ δεῖν λέ-
γων μὴ δὲ τάληθῃ τῷ Συμβόλιῳ προσθεῖναι. Πρᾶγμα
μεγάλῃς εὐλαθείας τε καὶ σοφίας· ὅμοιον ὡς εἰ τις
ἔλεγε, μὴ δεῖν παρῥησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν. Καὶ
ταῦτα διήλθον τε καὶ ἐπλάτυνα, δεῖξαι βουλόμενος,
ὡς γέγονε μὲν ἐν τοῖς βιβλίοις φθορὰ, γέγονε δὲ οὐ
παρὰ Λατίνων καὶ τῶν προσκειμένων ἐκείνοις, ἀλλὰ
τοῖς ἀντιπάλω μᾶλλον παρὰ τῶν ἐριζόντων πρὸς τοὺς
Λατίνους· καὶ ἡ φθορὰ οὐ κατὰ προσθήκην, ἀλλὰ
κατὰ ἀφαίρεσιν γέγονεν. Ὅσα οὐδεὶς ἐτι δικαίως
βέβηκον ἢ τοὺς ὁμοίους αἰτιάσεται, τῶν βιβλίων πολ-
λῶ πρὸ τοῦ Βέκκου βωόντων τὴν ἀλήθειαν.
factam esse. Ita ut nemo in posterum Veccum,
Veccum veritatem ipsam clamantibus.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ χρόνου σημεία οὕτως ἀνα-
τίρρητά τε καὶ θαυμαστά. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπ'
αὐτῆς τῆς φράσεως, καὶ τοῦ κάλλους τῆς συγγρα-
φῆς, εἶρηται μὴ δεῖν ἑτέρου πιστεῦναι, ἢ τοῦ μάκα-
ρος Βασιλείου φωνὰς εἶναι ταῦτα τὰ ῥήματα. Οὐδὲν
δὲ ὁμοῦς ἦτον, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐννοίας καὶ τῆς
τῶν ἡγουμένων τε καὶ ἐπομένων ἀκολουθίας, εἰ τις
ἀκριβῶς ἐπιστήσῃ τῷ σκοπῷ, τὸ αὐτὸ τοῦτο φα-
νῆσεται.

Τοῦ Εὐνομίου ἐκ τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ
τῶν ἁγίων τρίτον τῇ τάξει, καὶ τῷ ἀξιωματί λέγε-
σθαι, τρίτον εἶναι τῇ φύσει συνάγοντος, ὁ θεὸς Βα-
σίλειος πρὸς τὸ συμπέρασμα δυσχεραίνων, τὰ μέσα
δύο· οὐκ ἀρνεῖται, δηλαδὴ τὸ τὸ Πνεῦμα τρίτον εἶναι.
τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιωματί. Εἰ γὰρ καὶ ὡσπερ δυσχε-
ραίνων βοᾷ λέγων κατ' Εὐνομίου, Τίνες δὲ οἱ ἅγιοι,
καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιθῆναι,
εἰπεῖν οὐκ ἔχει, οὐκ ἐπιστάμενος ὁμοῦς πρὸς τοῦτο
ταῦτά φησιν, οὐδ' ἀπαρνούμενος τὸ τρίτον εἶναι τὸ
Πνεῦμα τῇ τάξει, ἢ λέγεσθαι παρὰ τῶν ἁγίων, ὡς οἱ
ἡμέτεροι κακῶς οἴονται, οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἑαυτῷ καὶ
τῇ ἀληθείᾳ ἠναντιοῦτο· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀπόνοιαν
δυσχεραίνων τοῦ Εὐνομίου, καὶ ἀχθόμενος ἐπὶ τῷ
συμπέρασματι τῷ τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει δηλαδὴ
τὸ Πνεῦμα, καὶ τὴν παρσιώπησιν αὐτοῦ αἰτιώμενος
ἢ σεσιώπηκε τοὺς τοῦτο λέγοντας ἁγίους, ταύτην
ἐξεβόησε τὴν φωνήν· Τίνες δὲ οἱ ἅγιοι καὶ ἐν ποίοις
λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιθῆναι, εἰπεῖν οὐκ ἔχει.
Δηλον γὰρ ὡς εἰ τὰς τῶν ἁγίων ῥήσας ἐξέθηκεν, οὐκ
ἂν εἶχεν ἰσως τὸ ἀτοπον ἐπαγαγεῖν συμπέρασμα.
Ἴσμεν γὰρ ὡς καὶ ἀπὸ ἐνός τινος ῥήματος, ἢ λέξεως
πολλάκις, ὁ πᾶς σκοπὸς τοῦ συγγραψάμενου καὶ ἡ
διάνοια φαίνεται, ὡς μὴ ἐξεῖναι τινα οἰκθεν κα-
κουργεῖν, καὶ συμπέρασμα ἐπιφέρειν ταῖς ἐκείνων
φωναῖς μὴ συμβαίνον. Ὅθεν εἰ καὶ Εὐνόμιος προ-

tine insperari, vobisque refero, verum etiam Con-
stantinopoli cum in meas manus incidisset, Græce
scriptum legi. Legi vero non quidem librum ipsius
Hugonis, sed Nicetæ cujusdam contra Hugonem
librum antilogicum (hoc est, concertatorium ac de
controversis scriptum), ut ego arbitror, episcopi
Thessalonicensis, qui fuit ante ducentos quinquag-
inta annos. In quo videtur iste Hugo, hac senten-
tia usus fuisse. Atqui iste Thessalonicensis Latino-
rum adhaerebat dogmati: conclusionem enim veram
esse opinabatur: contendeat vero id quod est in
proverbio, de umbra asini: non oportere in-
quiens, nec ipsa quidem vera Symbolo addere. Res
scilicet magnæ religionis, scrupuli, ac sapientiæ:
non secus, ac si aliquis diceret, non oportere veri-
tatem libere profiteri. Atque hæc fuse recensui, et
dilatavi, volens ostendere factam quidem esse in
libris corruptionem, factam tamen non a Latinis
et illorum fautoribus, sed contra potius ab iis qui
adversus Latinos contendunt, ipsamque corruptio-
nem non secundum additionem, sed diminutionem
vel similes juste accuset, libris ipsis longe ante

Et hæc quidem a tempore desumpta sint signa tam
mira, et manifesta, et quæ convinci nullo modo
queant. Verumenimvero, et ex ipsa quidem elocu-
tione, et pulchritudine scriptionis dictum est, hæc
verba nullius alterius oportere credere, quam beati
Basilius esse voces. Nihilominus tamen et ab eadem
ipsa intelligentia, et antecessentium ac subsequen-
tium contextu, si quis diligenter scopum perpen-
derit, hoc idem apparebit.

Cum Eunomius, ex eo quod Spiritus sanctus a
sanctis tertius ordine ac dignitate diceretur, ter-
tium quoque eum esse natura colligeret, divus Ba-
silius, conclusionem moleste ferens, non negat me-
dia, nimirum, Spiritum sanctum tertium esse or-
dine ac dignitate. Licet enim veluti agre ferens,
clamet adversus Eunomium: Qui vero sint sancti,
et in quibus sermonibus hanc doctrinam fecerint,
dicere nequit: non tamen id urgens hæc ait, neque
negans tertium esse ordine, ac dici a sanctis Spi-
ritum, quemadmodum nostrates male existimant;
sic enim ipse sibi ac veritati adversaretur: sed ab
Eunomii dementia vehementer abhorrens, et indi-
gne ferens conclusionem, nimirum tertium esse
Spiritum etiam natura, et silentium illius accu-
sans, quod tacuerit, minimeque indicaverit sanc-
tos qui istud affirmant, in hanc vocem erupit:
Qui veru sint sancti, et in quibus sermonibus hanc
doctrinam tradiderint, dicere nequit. Perspicuum
enim est, quod si sanctorum auctoritates expo-
suisset, absurdam fortasse inferre conclusionem
minime potuisset. Scimus enim, quod ex uno quo-
piam verbo seu vocabulo sæpe totus scopus scriptoris
et mens apparet, alicui de suo ut non liceat aliquid
addendo malitiose agere, et conclusionem eorum
dictis minime consentaneam inferre. Hinc fit ut si

etiam Eunomius sanctos istud affirmantes, et eorum auctoritates addidisset, minime sane potuisset concludere quod conclusit; tametsi enim sancti tertium esse Spiritum maxime sentiunt, atqui natura tertium esse constanter negant. Propterea igitur malitiam ejus deplorans infert: Numquid factus est homo tam audax, ut de divinis dogmatibus novitates introducat? Manifestum autem est, hic eum novitatem appellare, tertium esse Spiritum natura, non ordine, ac dignitate. Namque alioquin seipsum novarum rerum auctorem appellasset, sibi que ipse magis repugnasset. Ipse enim est, qui maxime omnium tertium esse Spiritum ordine ac dignitate credendum tradidit, quique nos auream banc et indissolubilem catenam ordinis docuit. Etenim in his ipsis verbis adversus Eunomium continuo infert: Dignitate enim secundum esse a Filio, ab ipso habentem esse, et ab ipso accipientem, et annuntiantem nobis, atque omnino ab illa causa dependentem, tradit pietatis sermo.

Hujus enim sententia, et si non totum, partem tamen aliquam nostri recipiunt: reliqua intercedentes, atque ita dicentes: Dignitate enim secundum esse a Filio, tradit fortasse pietatis sermo; addentes quoque illud, fortasse, ut ambiguum sermonem reddant. Quod quidem alienum esse a mente Magni Basilii, prorsus ostendimus.

Hæc igitur, non per figuram rhetorum (1), quam vocant ἀντιπαραστάσις (hoc est, concessionem, seu quod in scholis aiunt, dato et non concessio), magnus ille Basilius infert, quemadmodum quibusdam imperitissime visum est. Verum, thesis certam minimeque dubiam ponens, quod sequitur considerat: tertium quidem ordine valde concedens, tertium vero naturam velut impium rejiciens. Audi igitur quæ dicat ipse rationem astruens: Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre secundus est. Deinde infert rationem cur ita: Quia, inquit, ab illo est; et dignitate; quia inquit, principium et causa esse illius est Pater; natura vero non amplius secundus est. Ita et Spiritus sanctus etiam si subeat, et subsequatur Filium ordine ac dignitate, non tamen merito eum alienæ esse naturæ sequetur. Hic vero quidam addiderunt (ut et omnino concedamus), dicentes: Etiam si subsequatur Filium ordine ac dignitate, ut et omnino concedamus. Illius vero scopo nihil magis atque hoc contrarium esse potest, qui in epistola ad canonicas (2) manifeste dicit: Spiritus vero sanctus Patri quidem ac Filio connumeratur, quod et super creaturam sit, ordine autem tertius posi-

(1) Hoc loco minime obscure innuit, et insimulat Marcum Ephesium, quippe illius fuit hæc præva interpretatio, ut ex concilio Flor. sess. 20, liquido constat.

(2) Moniales forte, ut ita dixerim, regulares intelligendæ sunt, quæ nimirum secundum quandam normam instituti ab Ecclesia approbati vitam debebant. Canon enim Græcis regulam significat

ἐθήκε τοὺς τοῦτο λέγοντας ἀγίους, καὶ τὰς ῥησεις ἐκείνων, οὐκ ἂν ἐδυνήθη συμπεράναι, ὃ συνεπέρα-
 νεν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα οἱ ἅγιοι φρονοῦσι, τῇ φύσει μέντοι γε τρίτον εἶναι καὶ σφόδρα ἀρνοῦνται. Διὰ ταῦτα οὖν τὴν κακουργίαν αὐτοῦ σχετιάζων, ἐπιφέρει, Ἐὰρ γέγονεν οὕτω τολμηρὸς ἄνθρωπος, τὰς περὶ τῶν θείων δογμάτων καινοτομίας εἰσηγούμενος; Καὶ δῆλον ὅτι καινοτομῶν ἐνταῦθα καλεῖ τὸ τρίτον εἶναι τῇ φύσει τὸ Πνεῦμα, οὐ τῷ τρίτον εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι. Ἡ γὰρ ἂν ἐαυτὸν ἐκάλει καινοτόμον, καὶ ἐαυτῷ μᾶλλον ἠναντιοῦτο. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ μάλιστα πάντων τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι παραδοὺς πιστεύειν, καὶ τὴν χρυστὴν ταύτην σειρὰν τῆς τάξεως καὶ ἁλυτον διδάξει; ἡμᾶς. Ἐν γὰρ τοῖς κατ' Εὐνομίου τούτοις λόγοις προσεχῶς ἐπάγει· Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅπως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὃ τῆς εὐσεβείας λόγος.

Τούτου γὰρ τοῦ ῥητοῦ, εἰ καὶ μὴ τὸ πᾶν, μέρος γέ τοι ὄμω; δέχονται οἱ ἡμέτεροι, τὰ λοιπὰ περικόπτοντες καὶ λέγοντες οὕτως· Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ἰσως ὃ τῆς εὐσεβείας λόγος. Προσθετέοντες καὶ τὸ ἴσως, ἐν ἀμφίβολον τὸν λόγον ποιήσωσιν, ὃ τῆς τοῦ μεγάλου Βασιλείου διανοίας ἀλλότριον δευχθήσεται πάντη.

Ταῦτα οὖν οὐ κατ' ἀντιπαραστάσιν ὁ μέγας ἐπάγει, ὡς καὶ μάλα ἀμσθῶς τῶν ἐδοξεν, ἀλλὰ θεοῦ ὁμολογουμένην τιθέμενος, τὸ ἐπόμμενον σκίπτειται. τρίτον μὲν τῇ τάξει εἶναι μάλα τιθέμενος· τρίτον δέ γε τῇ φύσει, ὡς ἀσεβὲς ἀπορρίπτων. Ἄκουε γοῦν ἡμεῖς, κατασκευάζων τὸν λόγον, φησὶν· Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τῆς τάξεως μὲν δευτέρος τοῦ Πατρὸς. Ἐπει ἐπάγει τὴν αἰτίαν, διὰ τί. Διότι, φησὶν, ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, διότι, φησὶν, ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ Πατήρ, φύσει δὲ οὐκ ἐστὶ δευτέρος; οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὴν Υἱὸν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκέτι ἂν εἰκότως, ὡς ἄλλοτρίως ὑπάρχον φύσεως, ἀκολουθοῖ. Κἀνταῦθα δὲ τινες προσέθεσαν, ἵνα καὶ ὅπως συγχωρήσωμεν, λέγοντες, Εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, ἐν ὅπως καὶ συγχωρήσωμεν. Τούτου δὲ οὐδὲν ἐναντιώτερον τοῦ ἐκείνου σκοποῦ· ἢ φανερώς ἐν τῇ πρῶ; τὰς κανονικὰς ἐπιστολῆ λέγει· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖται, διότι καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶ. Τέτακται δὲ τρίτον, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δευδοξάμεθα παρὰ τοῦ εἰπόντος, Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ δὲ

et eodem modo in Ecclesia Romana quidam religiosi vocantur canonici regulares, vel ad differentiam aliorum canonicorum, vel est repetitio nominis in variis linguis, quemadmodum Scriptura dicit, « Abba Pater. » Exstat quoque oratio celeberrima Joannis Chrysostomi cujus titulus est: Ὑπὲρ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοχεῖν ἄνδράσιν.

προτιθείς τοῦ Υἱοῦ, ἢ πρὸς ὑπέρτερον λέγων τοῦ Πα-
τρὸς, οὗτος ἀνθίσταται μὲν τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ, ἀλ-
λότριος δὲ τῆς ὑγαινοῦσης ἐστὶ πίστεως, μὴ ὄν
παρέλαβε τύπον θεολογίας φυλάττων, ἀλλ' ἑαυτῷ
καινοφώνῳ εἰς ἀρέσκειαν ἀνθρώπων ἐπινοῶν. Καὶ
μετ' ἄλλα· Ὅστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία αὐτῆς
τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει, καὶ ὅλης τῆς πίστεως
ἐστὶν ἀρνησις.

Et post pauca : Quapropter quæ circa ordinem novitas est, ipsius
existentiæ contemptum habet, et totius fidei est
negatio.

Εἰ οὖν ταῦτα τὰ ῥήματα ἀμφιβάλλοντός ἐστι περὶ
τὴν τάξιν, καὶ διατάζοντος, καὶ μετὰ τοῦ, Ἰσως,
καὶ ἰν' ὁλως καὶ συγχωρήσωμεν τοὺς ἑαυτοῦ λό-
γους προφέροντος, αὐτὸς κρινεῖς, καὶ ὅσοι εὐγνώ-
μονες καὶ μικρὸν τι συνιέντες λόγων δυνάμει, καὶ Β
ἀληθείας δογμάτων.

Ἐἴτ' οὐκ αἰσχύονται τοσαύτην ἐναντιολογίαν τῷ
ἀγίῳ προσάπτοντες, προσθεῖν δ' ἂν καὶ ἀπόνειαν,
εἰ νῦν μὲν τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμά φησι τῇ τάξει,
καὶ οὕτω τρίτον ὡς μὴ εἶναι τὴν τάξιν ἀλλάξει·
ἄσεδειν γάρ φησι τὸν τοῦτο ποιοῦντα· νῦν δὲ, Ἀξιώ-
ματι γὰρ δευτερεῖν τοῦ Υἱοῦ Ἰσως παραδίδωσιν ὁ
λόγος τῆς εὐσεβείας.

Ἐγὼ μὲν ἐπὶ μάρτυρι Θεῷ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ταῦτα
λεγόντων αἰσχύνομαι· εἰ δ' αὐτοὶ οὐκ αἰσθάνονται
τῆς ἑαυτῶν ἀτοπίας θαῦμα ἂν εἴη.

Ὁ δὲ πᾶσαν αὐτῶν ἀναισχυντίαν ἀποκλείει, ὅτι ἐν
τῷ καὶ· Εὐνομίῳ μετὰ πολλὰ συμπεραινόμενος ὁ
διδάσκαλος ἐπάγει· Οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον ἀξιώματι μὲν ὑποβέβηκε καὶ τάξει, παρει-
λήφμεν γὰρ αὐτὸ τρίτον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
ἀριθμούμενον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἐν τῇ παραδόσει
τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος παραδεδοκῶτος τὴν τά-
ξιν, ἐν οἷς εἶπε, Πορευθέντες βαπτίζετε, καὶ τὰ
λοιπά.

Ἐπίστησον οὖν, ὅτι οἷς ῥήμασιν ἐν τῇ πρὸς τὰς
κανονικὰς ἐπιστολῆς κέμηται πρὸς τὴν τῆς τάξεως
ἀπόδειξιν, τῇ σωτηρίῳ δηλαδὴ παραδόσει, τοῖς αὐ-
τοῖς κἀναῦθα περὶ τῆς αὐτῆς τάξεως χρῆται. Ἀλλὰ
μὴν ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς τοσοῦτ' ἁρβῆι καὶ
πίστει προφέρει τὸν λόγον, ὥστε μὴ εἶναι καὶ λέ-
γειν ἄλλως εἰπεῖν, ἢ ἀσεβῆσαι τὸν τοῦτο ποιήσαντα·
πῶς οὖν ἐναῦθα, ὅπου τῇ αὐτῇ τῶν λόγων ἰσχύϊ,
καὶ οὔτε μεῖζον, οὔτ' ἐλάττω χρῆται, μετὰ διαταγ-
μοῦ καὶ ἀμφιβολίας τὸν λόγον προαγαγεῖν ἐμελλεν ;
D

Ἀλλὰ ταῦτα κακοήριον ἀνθρώπων, καὶ μετὰ τῆς
ἐαυτῶν κεφαλῆς πάντα μηχανομένων, οὐ τῆς τοῦ
θεοῦ ἀνδρὸς ἑκαίριον εἶσι διανοίας. Οὕτως οὐδένα
δεῖ ἀμφιβάλλειν τοῦ μεγάλου Πατρὸς εἶναι γνήσιον
τοῦτον τὸν λόγον, ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ
τάξει καὶ ἀξιώματι τοῦ Υἱοῦ δευτερεῖν, καὶ παρ'
αὐτοῦ ἔχειν τὸ εἶναι, καὶ τῆς αὐτοῦ αἰτίας ἐξῆφθαι.

Τοῦτου δὲ ὄντος γνησίου, τίς εἴη λοιπὸν ἄλλο τι
ζητήσιον, ὡς πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς ; Οὐχ ἰκνὸς
ὁ μέγας Βασίλειος διδάξει ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν ; Οὐ
μόνος τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀντάξιος ; Οὐ τοσοῦτον
ἔσπασε καὶ χάριτος καὶ σοφίας, ὡς καὶ μόνος πάση
τῇ Ἐκκλησίᾳ διδάσκαλος ἀξιόχρεως εἶναι ;

Ἐγὼ μὲν μάλλον ἂν βουλοίμην μετὰ τούτου, εἰ

tus est, quemadmodum in Evangelio edocti sumus
a Domino dicente : *Euntes docete omnes gentes,
baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
sancti.* Qui autem anteposit Filio, vel antiquiorem
dicit esse Patre, iste opponit se quidem Dei con-
stitutioni, alienus vero est a sana fide, cum for-
mulam religionis colendæ, quam acceperit, non
servet : sed novitatem vocum, ad captandam ho-
minum gratiam sibi excogitet. Et post pauca : Quapropter quæ circa ordinem novitas est, ipsius
existentiæ contemptum habet, et totius fidei est
negatio.

An igitur hæc verba dubitantis sint de ordine,
atque ambigentis, et cum illis vocibus, fortasse, et
ut omnino concedamus, suas rationes enuntiantis,
tu ipse judicabis, et quotquot alii sunt æqui et
probi viri, qui vel modicam vim rationum ac
dogmatum veritatem intelligant.

Beinde non erubescunt tantam notam contra-
rietatis, adderem vero et amentie sancto inurere,
si Spiritum esse quidem tertium modo affirmet,
et ita tertium, ut immutare ordinem non sit fas ;
etenim impie ait eum agere qui id agat ; modo
vero dicat : Dignitate enim secundum esse a Filio,
fortasse tradit pietatis sermo.

Equidem testor Deum, me pro iis qui talia
dicunt, erubescere : quod si ipsi absurditatem
suam non sentiunt, mirum est.

Cæterum quod omnem eorum obstruit impu-
dentiam, illud est, quod in iis quæ tradit doctor
adversus Eunomium, post multa alia concludens
infert : Sic nimirum et Spiritus sanctus dignitate
quidem et ordine subit Filium : accepimus enim
ipsum tertium a Patre et Filio numeratum, eumdem
ipso Domino in traditione salutaris baptismatis
ordinem tradente, in quibus dixit : *Euntes bap-
tizate*, et reliqua.

Perpense igitur, quæso, quoniam quibus verbis,
in epistola ad canonicas ad ordinem demonst-
randum usus est, nimirum salutaris traditione bap-
tismatis, iisdem etiam hic de eodem ordine utitur.
At enim in epistola ad canonicas tanta securitate
tantaque fide sermonem profert, ut non liceat dicere
aliter eum dixisse, quam impie agere eum qui id agat.
Quomodo igitur hic, ubi eadem rationum vi, et ne-
que majori neque minori, utitur, cum hæsitazione
atque ambiguitate sermonem proferre debuisse ?

Verum hæc sunt hominum perversis moribus
præditorum, quique omnia mala proprio capiti
machinantur, non autem mentis illius divini viri.
Sic neminem oportet ambigere magni illius Patris
esse legitimam hanc sententiam, nimirum Spiritum
sanctum ordine ac dignitate secundum esse a Filio,
ab ipsoque habere esse, et a sua causa dependere.

Porro autem hac sententia vera et legitima
existente, quæso te per ipsam veritatem, quid
aliud amplius quæret aliquis ? Nonne satis aptus
est magnus Basilius ad docendum nos veritatem ?
Nonne solus instar omnium est aliorum ? Nonne
tantam adeptus est gratiam et sapientiam, ut vel
solutus toti Ecclesiæ doctor dignissimus esse possit ?

Equidem mallem potius, si mihi hoc dicere fas

est, errare cum eo, quam cum omnibus aliis verax esse.

Hinc igitur ex his nudis verbis veritate questionis testificata, quod nimirum Spiritus sanctus ex Filio procedat, non abs re, tamen fuerit, quandoquidem hoc in loco sumus, etiam ex subsequenti- bus ipsius verbis ratiocinando eandem veritatem tibi ostendere. Ait igitur Filium ordine ac dignitate secundum esse a Patre, id quod etiam nostris videtur. Verumtamen perpende quomodo Filius sit ordine ac dignitate secundus a Patre : idem enim infert : Quoniam enim, inquit, ab illo, et quoniam principium, et causa ejus est Pater. Quare, quod in divinis personis est secundum ab altero, propterea est secundum, quod ab illo sit; id autem etiam in rebus naturalibus manifestum est. Omne enim, quod natura ab aliquo secundum est, ab illo quoque est. Sed idem auctor latetur Spiritum sanctum etiam ordine ac dignitate secundum esse a Filio. Quod autem non dubitando id proferat, quemadmodum quidam somniant, sed et valde asseverando, in epistola ad canonicas clarissime ostenditur. Sic igitur ratiocinare : Omne quod in divinis personis ab alio secundum existit, ab eo quoque est ; at vero Spiritus sanctus a Filio secundus existit ; igitur a Filio est. Quod si placet paulo altius, atque universe rationem repetere, aliter dicendum est : Omne quod ab aliquo natura secundum est, ab illo quoque est ; sed Spiritus sanctus natura secundus est a Filio ordine ac dignitate ; quare Spiritus a Filio est. Quod autem Spiritus natura secundus sit ordine a Filio, patet ; nihil enim est in Trinitate præter naturam, neque secundum

Minime vero te offendant vox illa (natura), cum Spiritum sanctum natura secundum esse a Filio audis. Non enim secundum ipsum esse dicimus, secundum naturam, ne alienæ naturæ esse ostendamus, quemadmodum Eunomius ; sed natura dicimus, destruentes id quod est præter naturam. Id quod etiam magnus testatur Athanasius, docens eundem habere ordinem ac naturam Spiritum ad Filium, quem ordinem ac naturam habet Filius ad Patrem. Duo enim ista ex hoc ostenduntur, quod nimirum et tertius sit ordine a Patre Spiritus, et secundus a Filio ; quodque natura (hoc est naturalis) iste sit ordo.

Amplius autem et aliter rationem efferamus : Si quid ab aliquo natura secundum est, ab illo quoque existit : atqui Spiritus natura secundus est a Filio ; igitur a Filio quoque existit.

Verum hæc ex dictis magni Basilii nobis ostensa sint, de quibus etsi multa verba feci, adhuc tamen multo plura his dicere poteram, quæ brevitate causa omisi. Et hæc quidem dixi, et longius protraxi quam erat animus, propterea quod non parum auxilii ad investigandum verum hinc nobis proveniat, quin potius in his verbis summa rei consistit. Siquidem solus magnus Basilius satis aptus est ad docendum nos veritatem.

οἶόν τε φάναι, πλανῆσθαι, ἢ μετὰ πάντων ἀληθεύειν τῶν ἄλλων.

Αὐτόθεν ταῖνον ἐκ τούτων γυμνῶν τῶν ῥημάτων τῆς τοῦ προβλήματος τούτου ἀληθείας μαρτυρομένης, τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θελαθὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐ χεῖρον ὅμως ἐπεὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἐσμέν, καὶ τῶν ἐπομένων ῥημάτων αὐτοῦ συλλογισάμενον τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν δεῖξαι σοι. Φησὶ τοῖνον τὸν Υἱὸν δεύτερον τοῦ Πατρὸς τάξει τε καὶ ἀξιώματι. Τοῦτο δὲ καὶ τοῖς ἡμετέροις δοκεῖ. Ἄλλ' ἐπιστήσον πᾶ; ὁ Υἱὸς δεύτερός ἐστι τοῦ Πατρὸς τάξει καὶ ἀξιώματι. Ὁ αὐτὸς γὰρ ἐπάγει, Διότι γὰρ, φησὶν, ἀπ' ἐκείνου, καὶ διότι ἀρχὴ καὶ ἀρχὴ αὐτοῦ ὁ Πατήρ. Ὡστε τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις ἐτέρου δεύτερον τάξει καὶ ἀξιώματι, διὰ τοῦτο δεύτερον, διότι ἐστὶν ἀπ' ἐκείνου. Τοῦτο δὲ καὶ τῶν φυσικῶν πράγμασι δῆλον. Πᾶν γὰρ τὸ φύσει τινὸς δεύτερον καὶ ἀπ' ἐκείνου ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τάξει καὶ ἀξιώματι, ὁ αὐτὸς φησὶν ὅτι δὲ οὐκ ἀμυθῶδων, ὡς τινὰς ἀνερωρῶτων εἰναι, ἀλλὰ καὶ σφόδρα διασχυριζόμενος, ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς ἀναργέστατα θεῖκονται. Οὐκ αὖν συλλογίσαι οὕτως. Πᾶν τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις ἐτέρου δεύτερον ἀπ' ἐκείνου ἐστὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστίν. Εἰ δὲ βούλει καὶ εἰς καθολικώτερον τὸν λόγον ἀναγαγεῖν; ῥητέον ἐτέρως. Πᾶν τὸ φύσει τινὸς δεύτερον ἐξ ἐκείνου ἐστὶ τὸ δὲ Πνεῦμα φύσει δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι. Ὡστε τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα φύσει ἐστὶ δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τῇ τάξει, δῆλον. οὐδὲν γὰρ ἐν τῇ Τριάδι παρὰ φύσιν, οὐδὲ κατὰ συμβεθερῶς, οὐδ' ἐπίκτητον.

Μὴ πρόσκοπε δὲ τῇ λέξει τοῦ φύσει, φύσει τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ δεύτερον εἶναι ἀκούων. οὐ γὰρ κατὰ τὴν φύσιν δεύτερον αὐτὸ εἶναι λέγομεν, ἢ ἄλλοτριάς φύσεως δεῖξωμεν ἀπάρχον, ὡ; ὁ Ἐδνόμιος, ἀλλὰ φύσει λέγομεν, ἀναρωρῶντες τὸ παρὰ φύσιν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μέγας μαρτυρεῖ Ἀθανάσιος, ὅταν τάξιν καὶ φύσιν ὁ Υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ φύσιν καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν διδάσκων. Δύο γὰρ ταῦτα θεῖκονται διὰ τοῦτου, ὅτι τε τρίτον ἀπὸ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τῇ τάξει καὶ δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅτι φύσει ἐστὶν αὐτῇ ἢ τάξει.

Ἐτι δὲ καὶ ἄλλως τὸν λόγον προσέσομεν. Εἰ τι τινὸς δεύτερον ἐστὶ φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ φύσει καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστίν.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥητῶν ἡμῖν ἀναπέφηνεν, ἐν οἷς εἰ καὶ πολλοὺς κατέτριψα λόγους, πολλῶ τούτων ὅμως ἐνῆν εἰπεῖν εἰς πλεονα, ἃ διὰ συντομίαν παρήκα. Καὶ ταῦτα δὲ εἶπον, καὶ πλεον οὐ ἐβουλόμην ἐμῆκκα, διὰ τὸ μὴ μικρὰν ἡμῖν ἐνεσθῆεν ἀκολοθεῖν περὶ τὴν τῆς ἀληθείας εὐρεσιν συμμαχίαν, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν ταῦτα τὰ ῥήματα δύνασθαι, εἰπερ μόνος ὁ μέγας Βασιλείος ἰκανὸς διδάξα; ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν.

Ἡδὴ δ' ἐπὶ τὰ προσηγγελημένα μεταθήσομαι, ἅ καὶ σοὶ τὴν πρόθεσιν τῆς καθ' ἡμᾶς συνόδου συνεστημένως διηγησάμενος, καὶ τινὰς ὀλίγας περὶ τοῦ συμπέρασματος ἀποδείξεις ἐκθεῖς, καταπαύσας τὸν λόγον.

Ἀρχὴ διηγήσεως τῶν ἐν τῇ συνόδῳ.

Ὡς ἵστε τοίνυν ἐν Φεβρουαρίᾳ παραγενόμενοι σὺν τε τῷ κραταιῷ ἡμῶν βασιλεῖ, καὶ τῷ ἱερῷ πατριάρχῃ, καὶ πάσῃ τῇ ἡμετέρᾳ συνόδῳ ἃ μὲν πρὸ τοῦ τῆς συνόδου ἐνάρξασθαι μερικῆς δευτέρας, ὡς μὴ πένυ ἀναγκαῖα παρήσω· ἐπεὶ μηδ' ἡμῖν προὔργου ἦσαν ἐκεῖνα, ἀλλὰ τὸν καιρὸν ἐπίτηδες τρίθροντες, συναλθεῖν ἀνεμένονεν οὐς εἴξει παρεῖναι ἐν τῇ συνόδῳ.

Τοῦ καιροῦ δ' ἐπιστάτος, ἔδοξεν ἡμῖν εἰς δύο μερίσαι τὸ ζήτημα, δηλαδὴ, τό τε μὴ δεῖν μηδ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι, καὶ δεύτερον τὸ μηδ' ἀληθὲς εἶναι τὸ συμπέρασμα τοῦτο, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἐδοξεν μὲν οὖν τοῦτο· ἐζητεῖτο δὲ περὶ ποτέρου τούτων πρότερον εἶναι διαλεκτικόν. Καὶ ἐκράτησε τὸ περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὁμοῦ προσθεῖναι, καίτοι γ' ἐμοῦ μὴ βουλομένου, ἀλλὰ φανερώς ἀντιλέγοντος. Ἐλεγον γάρ, ὡς Ἡ ἰσχυρότερον ἐστὶν ἢ πρὸς ἡμῶν τοῦτο τὸ πρόβλημα ἢ περὶ τοῦ δευτέρου, ἢ ἀσθενέστερον· εἰ μὲν οὖν ἀσθενέστερον, οὐ χρὴ ἀπὸ τοῦ ἀσθενεστέρου ἀρξάμενους ἡτηθῆναι, καὶ τὴν ἡτταν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος παύσασθαι, τεταραγμένους καὶ πεφοβημένους· εἰς τὸ δεύτερον εἰσελθεῖν. Δεῖς γὰρ μὴ ποτε ἡ τροπὴ ἢ ἐπὶ τῷ πρώτῳ καὶ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ τροπῆς αἰτία ἡμῖν γένηται· εἰ δὲ ἰσχυρόν ἐστι, δεῖ τὸ ἰσχυρόν φυλάττειν ὑστερον· νικήσαντες μὲν γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ, μετὰ ταῦτα κἂν τῷ δευτέρῳ ἐκ πολλῆς αὐτοῦ τῆς περιουσίας τρεψόμεθα. Εἰ δὲ κρατηθῶμεν ἐν ἐκεῖνῳ τῷ δόγματι δηλαδὴ, τότε κἂν τὸ δεύτερον νικήσωμεν, μὴ δεῖν αὐτὸ τῷ συμβόλῳ προσθεῖναι διδάξαντες.

Ἄλλως τε ἐπεὶ τὸ δι' ἐλαττόνων ἀεὶ κἂν τῇ φύσει βέλτιον τοῦ διὰ πλειόνων, ἐκεῖνο προκρίνειν δεῖ, ἐγὼ ἔλεγον, καὶ περὶ ἐκεῖνον πρῶτον διαλεχθῆναι, μηδ' ὁ τὸ λοιπὸν χῆρα οὐκ ἔχει. Τοῦ μὲν οὖν δόγματος φανέντος ψευδοῦς, τὸ μὴ προσθεῖναι χῆραν οὐκ εἴξει λοιπόν. Ὡστε ἐντὶ ἀγῶνι τελέως τοὺς ἐναντίους τρεψόμεθα, ἀν' ἀπὸ τοῦ δόγματος ἀρξώμεθα. Τοῦ δὲ μὴ δεῖν προσθεῖναι δευτέρου, εἰτε λείπεται ἐξετάσαι τὸ δόγμα, εἰ ἀληθές. Ταῦτα δὲ λέγων τοὺς ἡμετέρους οὐκ ἔπειθον. Ἄλλ' ἐκ παντὸς ἐβούλοντο τρόπου περὶ τοῦτο πρῶτον διαλεχθῆναι. Ταῦτα δ' ἐγὼ ἔλεγον μαρτυροῦντός μοι τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς συνειδήσεως, τῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀεὶ τιμῆς στοχαζόμενος, καὶ τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκ παντὸς τρίπτου πραγματευόμενος. Ἡ γὰρ ἐνδόξως ἐβουλόμην ἡμᾶς Λατίων διαζευχθῆναι. καὶ μετὰ τοῦ δοκεῖν κεκρημέναι αὐτῶν, ἢ ἐνδόξως αὐτοῖς ἐνωθῆναι, καὶ ἄνευ τοῦ δόξαι ἡτηθῆναι, καὶ ἀσθενῆσαι πρὸς τὰς ἀποδείξεις. Τοῦτων δ' ἐκάτερον, ἐκ μὲν ὧν ἐγὼ ἔλεγον, ἠκολούθει· ἐκ δὲ ὧν διεπραξάμεθα, πᾶν τὸ νῦν ἐστίν. Ὅθεν καὶ μετεμίλησεν οὐκ ὀλίγοις τῆς βουλῆς ταύτης, καὶ μάλιστα τοῖς νουνεχέσιν. Τί

Jam vero ad ea quæ antea pollicitus sum, me conferam, tibi que progressum nostræ synodi præcise narrabo; ac tandem quibusdam paucis de hac conclusione demonstrationibus expositis, finem faciam.

Principium narrationis actorum in synodo.

Quæ igitur Ferrarum profecti una cum fortissimo nostro imperatore, ac sacro patriarcha, totaque nostra synodo, ut tu quoque nosti, antequam initium sumeret synodus, privatim disputabamus, ea tanquam minus necessaria prætermittam, quando nobis quoque illa minus erant utilia; sed de industria tempus conterentes, quos adesse opus erat in synodo, ut convenirent expectabamus.

Instante itaque tempore, visum est nobis in duas partes quæstionem dividere; nimirum et quod non oporteat ne ipsam quidem veritatem Symbolo addere; et quod secundum est, hanc minime veram esse conclusionem, videlicet Spiritum factum ex Filio procedere. Hoc igitur viso, quærebatur de quo prius disserendum esset, illudque de nihilo prorsus addendo vicit, me alioqui nolente, sed manifeste contradicente. Si quidem aiebam vel validius esse pro nobis istud problema posteriori, vel infirmius; si infirmius, non opus esse ab infirmiori incipientes vinci, et victoria statim a principio certaminis amissa, turbatos ac timore percussos, in secundum descendere; timendum enim esse, ne fuga in primo quæsito, etiam in secundo fugæ causa nobis sit; si vero validum est, posterius servare. Cum enim in primo vicerimus, in secundo quoque postea abunde satis eos avertemus atque fugabimus. Quod si victi fuerimus in illo primo dogmate, tunc saltem secundum vincemus, docebimisque non oportere illud in Symbolum addere.

Præterea, cum quod per pauciora, eo quod per plura sit, semper etiam in natura melius sit, illud ego anteponebam, deque eo prius disputandum esse aiebam, post quod reliquum non habet locum: ostensa itaque falsitate dogmatis, non esse addendum, non habebit deinceps locum: quæprepter si a dogmate incipiemus, uno certamine perfecte hostes erunt pulsati atque fugati: ostenso vero nihil esse addendum, adhuc ipsum dogma superest examinandum, an verum sit. Cum vero hæc dicerem, nostris suadere non poteram; sed omni modo ac ratione, de hoc prius esse disserendum contendebar. Hæc vero ego dicebam, teste mihi Deo et conscientia, nostræ gentis semper honorem spectans, ejusque gloriam omnibus modis curans. Vel enim præclare volebam nos a Latinis seungi, simulque cum existimatione victoriæ; vel præclare cum illis conjungi et absque eo quod videremur victi fuisse, et in probationibus defecisse. Horum autem utrumque ex iis quæ ego dicebam, sequebatur; ex iis vero quæ egimus, totum oppositum. Unde etiam nunc paucos, maxime vero cordatos viros hujus consilii

praenitiuit. Quid tu igitur inquires? Sane quidem A confestim non silui; sed cum eos vidissem, id et non aliud volentes (quod illis accidebat, quia nimirum existimabant nos in hoc plus posse, quam in ipso dogmate), volens ipsos a proposito avertere, dixi rationes in contrarium, audiente sapientissimo nostro imperatore, ostendens infirmitatem problematis, quodque ridiculum sit existimare, non oportere veritatem ad Symbolum addere. Rationes vero tam erant solidæ, ut nemo ex illis qui præsentibus aderant, potuerit eas solvere. Attamen quod voluerunt, statuerunt, et ego illos sequebar, cum, quæ utilia fore mihi viderentur, ea dicere, Deo ac generi nostro debere me existimarem; postea vero majorem partem sequi, et una cum illis consociatum certare. Atque ita certamen hujus rei descendimus, et cum Latinis cœpinus disceptare, ostendentes ipsis non oportere quidquam, ne

Tota vero nostra demonstratio, ex definitionibus B sacrorum conciliorum desumebatur: in quibus sane circa finem aiunt non oportere præter illa aliam fidem conscribere, aut sapere, aut docere, et id genus.

Quando sane aliquid etiam ridiculum tota nostra gens perpessa fuisset, propter istum bonum virum Ephesium, nisi ipse prius sensissem, et impedissem. Etenim una cum ejusmodi auctoritatibus ex definitionibus depromptis, etiam dictum quoddam Apostoli volebat adducere, dicentis ad Galatas: *Si quis vobis evangelizaverit aliud, præter id quod accepistis, anathema sit*¹; alterum quoque sancti Dionysii universe affirmantis non audendum esse, non modo dicere, sed ne cogitare quidem præter ea quæ divine nobis e sacris eloquiis manifestata sunt. Igitur ista quoque tanquam rem demonstrantia, quod ne ipsam quidem veritatem addere liceat, in medium afferre volebat. Id vero, quantam omnibus irridendi nostri facultatem dedisset, præterquam quod etiam ipsa prima

Nos in tertia synodo, quæ Ephesi celebrata est, nitebamur, dicentes ipsam primam hanc inhibitionem fecisse de addendo interdicentem. Quæ res profecto etsi non ita se habeat, præbet tamen aliquam umbram auxilii contendere volentibus propter verborum æquivocationem et ambiguitatem.

Porro autem ratio existimandi, eam primum tertiam synodum hanc fecisse inhibitionem, prima et potissima quidem est, quod acta secundæ aut primæ synodi penitus non existent. Posterior vero causa est, quod secunda synodus œcumenica Symbolum Nicænæ synodi in multis immutavit, multa quidem adimens, multo plura vero etiam addens. Quare non poteramus nos dicere ante secundam synodum factam fuisse inhibitionem. Certe enim ipsos sanctos Patres secundæ synodi anathemati subijceremus.

His igitur declaratis, vide quid absurditatis ex iis testimoniis, quæ Ephesium volebat adducere, se-

¹ Galat. 1, 9.

οὐν ἐγώ; Οὐκ εὐθὺς ἐσιώπησα, ἀλλ' ἰδὼν αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας καὶ οὐκ ἄλλο (τοῦτο δὲ ἐπασχον διὰ τὸ οἰεσθαι πλέον ἡμᾶς ἰσχυρίν ἐν τούτῳ ἢ ἐν τῷ δόγματι), βουλόμενος αὐτοὺς ἀπατρέψαι τοῦ προκειμένου εἶπον λόγους εἰς τὸναντίον ἐπ' ἀκροάσει τοῦ σοφοῦ ἡμῶν βασιλέως, τὴν ἀσθίνειαν δεικνύς τοῦ προβλήματος, καὶ ὅτι γελοῖον ἔστιν αἰεσθαι μὴ δεῖν τὴν ἀλήθειαν τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι. Οἱ δὲ λόγοι οὕτως ἰσχυροὶ ἦσαν, ὥστ' οὐδεὶς μὲν αὐτοὺς τῶν παρόντων ἰσχυσε λύσαι· ὁμοῦ δὲ ὅπερ ἐβούλοντο ἐκύρωσαν, καὶ ἐγὼ εἰρήμην, εἰπεῖν μὲν τὰ δοκῶντα συνοίσειν νομιζῶν ὀφείλιν Θεῷ καὶ τῷ γένει, μετὰ δὲ ταῦτα τοῖς πλείοσιν ἀκολουθεῖν, καὶ σὺν αὐτοῖς ἀγωνίζεσθαι· καὶ οὕτως εἰσῆλθομεν τὸν περὶ τούτου ἀγῶνα, καὶ μετὰ τῶν Λατικῶν ἠρξάμεθα διαλέγεσθαι, δεικνύντες αὐτοῖς, μὴ δεῖν τῷ Συμβόλῳ μὴδὲν, μὴδ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ὅλως προσθεῖναι.

ipsam quidem omnino veritatem, Symbolo addere.

Ἡ δὲ πᾶσα ἀπίδειξις ἡμῶν ἐκ τῶν ὄρων ἦν τῶν ἀγίων συνόδων· ἐν οἷς περὶ τὰ τέλη φασί, μὴ δεῖν παρὰ ταῦτα ἑτέραν πίστιν συγγράφειν, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν, καὶ ὅσα ὁμοῖα τούτοις.

Ὅτε καὶ τι γελοῖον ἔπαν ἂν ἐπεπόνθει τὸ γένος διὰ τοῦ καλοῦ Ἐφέσου, ἂν μὴ αὐτὸς αἰσθόμενος ἐνεπόδισα. Σὺν τούτοις γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ὄρων καὶ βητόν τι τοῦ Ἀποστόλου κομίσαι ἠβούλετο, πρὸς Γαλάτας λέγοντος, *Εἰ τις ὑμᾶς εὐαγγελίσεται ἄλλο παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω* καὶ τοῦ ἀγίου Διονυσίου καθόλου τοιγαροῦν λέγοντος, «Ὁ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὴν ἐννοῆσαι, παρὰ τὰ θεῶδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα.» Ἡβούλετο οὖν καὶ ταῦτα ὡς παραστατικὰ τοῦ μὴδ' αὐτὴν προσθεῖναι δεῖν τὴν ἀλήθειαν, εἰς μέσον παραγαγεῖν. Τοῦτο δ' ὅσον ἂν ἡμῖν προὔξενησε τὸν κατάγειον, καὶ ὡς ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς διαλέξεως τὴν ἦτταν ἀπενεγκάμεθα ἂν, μάθοις ἂν ὧδε.

die disputationis victi fuisset, ita sane intelliges.

Ἡμεῖς ἐν τῇ τρίτῃ συνόδῳ τῇ κατ' Ἐφεσον συγκροτηθείσῃ ἰσχυριζόμεθα, λέγοντες ἐκεῖνην πρώτην τοῦτο ποιῆσαι τὸ κώλυμα τὸ προσθεῖναι ἀπαγορεύσασαν. Ὅπερ εἰ καὶ μὴ τάληθες οὕτως ἔχει, ὁμοῦ ἔχει τινὰ σκιάν βοηθείας τοῖς βουλομένοις ἐρίζειν, διὰ τὸ τῶν βημάτων ὁμώνυμον καὶ ἀμφίβολον.

Ἡ δὲ αἰτία τοῦ ταύτην πρώτην τὴν τρίτην σύνεον οἰεσθαι τοῦτο ποιῆσαι τὸ κώλυμα πρώτη μὲν ἔστιν, ὅτι Πρακτικὰ τῆς δευτέρας ἢ πρώτης συνόδου οὐκ εὐρίσκονται ὅλως· δευτέρα δὲ ὅτι ἢ β' οἰκουμένηκὴ σύννοδος τὸ Σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἐν πλείστοις ἐνήλλαξε, πολλὰ μὲν ἀφελοῦσα, πλείω δὲ καὶ προσθεῖσα. Ὅστε οὐκ ἐδυνάμεθα ἡμεῖς λέγειν πρὸ τῆς β' συνόδου γενέσθαι τὸ κώλυμα. Ἡ γὰρ ἂν αὐτοὺς τοὺς ἐν τῇ β' συνόδῳ ἀγίους Πατέρας ὑπὸ ἀνάθεμα ὀπηγάγομεν.

Τούτων οὖν σεσαφηνημένων, ὄρα τί ἐξ ὧν ὁ Ἐφέσου μαρτυριῶν ἐβούλετο, ἄστοπον ἠκολούθει.

Ἐπει γὰρ ὁ θεὸς Ἀπόστολος καὶ ὁ ἅγιος Διονύσιος πολλῶν καὶ πρὸ τῆς β' καὶ τῆς πρώτης συνόδου ἐγένοντο, τὰ ῥητὰ ταῦτα ἢ τὸ ψευδῆ διδάσκειν κωλύουσι, καὶ ἐναντία τῆ πίστεως, ἢ ὅλων καὶ τῆς ἀλλ' εἰ μὲν καὶ τάληθῆ, ὑπὸ ἀνάθεμα μὲν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες τοσαύταις προσθέσαι τε καὶ ἐφαίρεισαι τὸ τῆς πρώτης σύμβολον ἐνηλλαχότες· ὑπὸ ἀνάθεμα δὲ οἱ τῆς πρώτης, τὸ τῶν πρὸ αὐτῆς Σύμβολον ἐν πλείστοις μεταποιήσαντες.

Ἄλλ' εἰ τοῦτο καὶ ἐννοεῖν ὅλων βλάσφημον, τὰ ψευδῆ ἄρα καὶ ἐναντία τῆ πίστεως διδάσκειν κωλύουσιν ἢ τε θεῖος Ἀπόστολος, ἢ τε ἱερὸς Διονύσιος. Εἰ οὖν τὰ ψευδῆ κωλύουσιν, ἡμεῖς δὲ τὰ τούτων ῥητὰ εἰς ἰσοδύναμα τοῖς ὅροις ἐνομιζόμεν, καὶ οἱ ὅροι ἄρα τὰ ψευδῆ κωλύουσι προσθεῖναι, οὐ μέντοι τάληθῆ. Καὶ οὕτως ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ ἡτετήθημεν ἄν.

Ἐγὼ δὲ, ταῦτα ἰδὼν, τούτους τε τοὺς λόγους αὐτῶ ἀνακαλύψας, μόλις αὐτὸν ἐπίσα, καὶ ἄλλους εἰς τὴν πειθὸν προσλαβόμενος συνεργούς, ὥστε ταῦτα ἀφῆλναι, ἃ καὶ πεισθεῖς οὐ παρήγαγεν.

Ἐκ τούτων οὖν ἔστιν ἐννοῆσαι τὴν ἐκείνου λεπτότητα τοῦ ἀνδρός, καὶ ἦν αὐτὸν εἰκὸς κρίειν ἐν τοῖς δυσχερεστέροις καὶ ὑψηλοτέροις θεωρήμασιν ἔχειν, τοῖς περὶ τοῦ δόγματος λέγω, εἰ τοῦτο τοιοῦτον ἂν αὐτὸν λέληθε.

Ταῦτα δὲ λέγω οὐκ ἐκεῖνον διασῶραι βουλόμενος· πόρρω γὰρ ἐγὼ τῶν τοιούτων· ὅθεν οὐδέποτε κατ' ἐκείνου οὕτ' εἶπον, οὔτε ἐρῶ πλέον τῶν ἐντυχούσι φερμένων· ἀλλὰ τοῦ ἀκροατῆς διδάξαι βουλόμενος ἀπὸ τῶν ἐκείνου φυλάττεσθαι λόγων.

Προχωροῦντες οὖν εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα, ἔτι μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς ὄντες καὶ τὰ προοίμια, ἡμεῖς ἐδοκοῦμεν ἐπικρατεῖν, καὶ ὄντως ἐπεκρατοῦμεν· οὕτω γὰρ ἡμῖν ἀξιότιμον λόγους καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν Λατίνων ἀπήντησεν, ἔξω τοῦ προκειμένου ἐκείνων τε λεγόντων, ἡμῶν τε πρὸς ταῦτα ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ἀνοισταμένων· ὅτε καὶ θαρρῶ λέγειν, τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν παρὰ Γραικῶν εἰρημένων λόγων αὐτὸς ἦν ὁ καὶ εὐρῶν καὶ εἰπῶν. Ἔως τὸν λόγον διεδέξατο ὁ πάντ' ἀριστος ἀνὴρ καὶ θαυμάσιος, καὶ τοῦ Λατίνων γένους ἀγαλμα, καὶ κόσμος τῆς φύσεως, Ἰουλιανὸς ὁ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Ῥωμαίων καρδινάλιος ἀγιώτατος· ὃς πολλὰ τε καὶ καλὰ εἰπῶν, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ προκείμενον, οὕτως ἰσχυραῖς καὶ ἀναντιρρήτοις ἀποδείξεσι τὸ πρόβλημα ἀπεξαιργάσατο, δείξας ἔξῃναι τὴν ἀλήθειαν ἀεὶ προστιθέναι τῷ θεῷ Συμβόλιον συνοδικῶς καὶ καλοῦσης ἀνάγκης, ὡς μηδὲν ἡμᾶς ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις μεμελετηκότας πρὸς ταῦτα ἀντειπεῖν δυναθῆναι.

Ὡν πολλῶν ὄντων, ὅσα εἰς μνήμην ἐμὴν ἦκει, ἐνταυθὶ σοὶ ἐκθεῖναι πειράσομαι, ὡς ἂν καὶ τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἀλήθειαν ἐκ μέρους ἀκούσῃς.

(1) Quæ hic narrat Bessarion de Marco Ephesio vera esse tum inde probari possunt, quod ille ipse Ephesius peracta sacrosancta synodo ad decipien-

queretur. Quoniam enim divinus Apostolus, ac sanctus Dionysius, multo ante secundam synodum, imo vero et primam floruerunt, hæc eorum dicta, vel falsa docenda esse prohibent, et contraria fidei; vel omnino et vera. Sed si et vera, sub anathemate erunt Patres secundæ synodi, qui tot adlittamentis, et diminutionibus primæ Symbolum immutarunt: sub anathemate vero et Patres primæ synodi, qui idem Symbolum quod ante primam synodum fuit, in multis immutarunt.

Quod si id vel cogitare omnino nefas est, igitur falsa, fideique contraria, tum divinus Apostolus, tum sacer Dionysius docere prohibent. Si igitur falsa, nos autem horum dicta æqualia esse definitionibus, atque idem valere arbitramur: igitur definitionibus quoque falsa, non autem vera addenda esse prohibent. Atque ita ipsa prima die victi fuissetus.

Ego vero hæc cum animadvertissem, hasque rationes illi aperuissem, vix persuasi, aliis quoque sociis et adjutoribus ad ipsi persuadendum mecum acceptis, ut ea vollet omittere, quæ etiam persuasus, non adlucit (1).

Ex his igitur intelligere licet illius viri acumen, quodque iudicium verisimile est, eum habere in rebus difficilioribus, et sublimioribus theorematibus, et dogmate, inquam, si hoc ejusmodi cum sit, ipsum effugerat.

Hæc autem dixerim, non illi quidem detrachere volens; longissime enim a talibus rebus absum: unde etiam nunquam adversus illum neque dixi, neque dicam amplius, his exceptis, quæ hic dicta sunt, sed auditores docere volens, ab illius sermonibus cavendum esse.

Precedentes itaque ad hanc quæstionem, cum adhuc in ipso limine quæstionis essemus, videbatur nos superiores esse, et revera superiores eramus. Nondum enim aliquid nobis alicujus momenti dignum, et ad ipsam rem faciendum, Latini objecerant; cum extra rem illi dicerent, nosque illorum objectis abunde resisteremus; quando et audeo dicere firmiores rationes a Græcis dictas, ipse eram, qui et inveneram et dixeram. Donec tandem orationem suscepit in omnibus præstantissimus et admirabilis vir, Latinorumque gentis ornamentum, et naturæ decus Julianus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis dignissimus: qui cum multa, eaque præclara, et ad rem dixisset, ita firmis et exquisitis rationibus quæsitum perfectum et absolutum reddidit, ostendens synodice ac necessitate cogente semper licere divino Symbolo verum addere: ut cum nos multis diebus meditaremur, nihil ei ad hæc opponere potuerimus.

Quæ cum multa sint, ea tantum hic tibi exponere conabor, quæcumque mihi in memoriam venerint, ut etiam veritatem ad hunc locum pertinentem ex

dos Græcos incautos eadem loca beati Pauli citare, atque illis inculcare non sit veritus, ut patet legitibus editionem suæ fidei.

parte agnoscas. Prius tamen audi nostrarum op- A
positionum et controversiarum caput, quod maxime
firmum esse videtur.

In calce definitionum cujusque synodi, sumpto a
tertia initio, hæc ad verbum lata et condita sunt :
Illis lectis statuit sancta synodus, « nemini licere
aliam fidem proferre, aut componere, aut sapere,
aut aliter docere : eos vero qui audent, clericos
quidem deponendos esse, laicos autem anathemate
seriendos. »

Hujus sane sensus, et horum ferme verborum
sunt omnia interdicta. Nos in istis tanquam firmis-
simis, et quæ refelli nequeant, nitentur, dicentes,
non oportere, ne ipsam quidem veritatem Symbolo
addere, quandoquidem prædictis verbis id vetatur,
minimeque licet. Ad quæ cum valde multæ ratio- B
nes a Latinis sint alatae, inter illas etiam erant
istæ.

*Demonstrationes quod liceat verum Symbolo
addere.*

Concilium, seu concilia, non solum aliam fidem
proferre, verum etiam componere vetant. Jam
vero, si intelligant aliam fidem componere, pro eo
quod est esse aliis vocabulis Symbolum enuntiatum,
contingit omnes anathemati subjectos esse, qui aliis
quidem vocabulis, eodem vero sensu idem Symbolum
ediderunt. Quod fere omnes sancti fecerunt :
sed hoc falsum atque blasphemum est. Non igitur
interdictum est aliis verbis veritati consentientibus
eamdem fidem exponere, sed contrariam fidem con- C
scribere, id prohibutum est.

Secundo. Quarta synodus etiam sapere ac do-
cere aliter, eidem subjicit anathemati. Jam vero si
sapere aut docere vocabulis quidem aliis, veritati
tamen consentientibus id prohibet, sub anathemate
erunt, qui suam fidem, quibus sortiti sunt, unus-
quisque vocabulis docuerunt. Singuli enim sancto-
rum, aliis atque aliis verbis eamdem fidem docue-
runt. At enim hoc absurdum est ; non igitur voces,
sed oppositi sensus prohibiti sunt ; præsertim cum
et sapere ad sensus, non ad verba referatur.

Tertio. Sexta synodus hæc eadem habet, quæ et D
quarta. Etiam hoc amplius, inhibet eos qui aliquam
vocum novitatem, hoc est vocabuli inventionem,
inducunt ad eversionem eorum quæ ab illis sancita
sunt. Ex quo apparet illas tantum voces vetitas
esse, quæ ad eversionem eorum quæ ab illis lata
et condita sunt : non autem eas quæ non ad ever-
sionem, sed eamdem servant intelligentiam, indu-
cuntur.

Præterea. Tertia synodus decernit, non oportere
aliam, præter Nicænam, fidem proferre : alioquin
sub anathemate esse, qui id agant. Symboli vero
secundæ synodi, quo nos modo utimur, nullam
mentionem fecit. Si igitur Symboli secundæ synodi,
tanquam quod diversum sit, alterumque existat a

Ἀπὸ δὲ τούτων τῶν ἡμετέρων ἐνοστάσεων καὶ
ἀντιλογιῶν τὸ κεφάλαιον καὶ μάλιστα ἰσχυρότερον
ἀκουσον.

Ἐν τῷ τέλει τῶν ἔργων ἐκάστης τῶν συνόδων ἀπὸ
τῆς τρίτης ἀρχομένων κείνται οὕτω κατὰ ῥῆμα :
« Τούτων ἀναγνωσθέντων, ὤρισεν ἡ ἁγία σύνοδος,
μηδὲν ἐξεῖναι ἐτέραν πίστιν προφέρειν, ἢ συντι-
θεῖναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἐτέρως : τοὺς δὲ τολ-
μῶντας, κληρικοὺς μὲν καθαιρεῖσθαι, λαϊκοὺς δὲ
ἀναθεματίζεσθαι. »

Ταύτης τῆς ἐνοσίας καὶ τούτων σχεδὸν τῶν ῥη-
μάτων εἶσι τὰ κωλύματα πάντα. Ἐπὶ τούτοις ἡμεῖς
ὡς ἀναντιρρήτοις διισχυρίζομεθα λέγοντες, μὴ
δεῖν τῷ συμβόλῳ μηδὲ τὴν ἀλήθειαν προσθεῖναι.
Ἐπι:ὶ δὲ τῶν προειρημένων ῥημάτων κεκώλυται,
καὶ οὐκ ἐξεσι. Πρὸς δὲ πᾶν πολλῶν ἐκ τοῦ μέρους
Λατίνων λόγων ῥηθέντων, ἐν ἐκείνοις ἦσαν καὶ
ταῦτα.

*Ἀποδείξεις τῶν τὴν ἀλήθειαν δεῖν προσθεῖναι
τῷ Συμβόλῳ.*

Ἡ σύνοδος, ἢ αἱ σύνοδοι οὐ τὸ προφέρειν μόνον
πίστιν ἐτέραν, ἀλλὰ καὶ τὸ συντιθεῖναι κωλύει. Εἰ
δὲ τὸ ἐτέραν πίστιν συντιθεῖναι ἀντὶ τοῦ ἐτέρας
λέξει πεφρασμένον σύμβολον νοοῦσι, συμβαίνει
ὅτι πάντες οἱ ἐτέρας μὲν λέξει, τοῖς αὐτοῖς δὲ
νοήμασι, τὸ αὐτὸ ἐκθέμενοι σύμβολον, ὅπερ σχεδὸν
πάντες οἱ ἅγιοι πεποιθήκασιν (ἕκαστος γὰρ αὐτῶν,
ἢ οἱ πλείονες, ἐποίησαντο πίστεως ἐκθέσεις ἰδίας),
ὑπὸ ἀνάθεμα εἶσιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ψεῦδος καὶ
βλάσφημον. Οὐκ ἄρα κεκώλυται τὸ ἐτέροις ῥήμασι
συμφωνοῦσι τῇ ἀληθείᾳ τὴν αὐτὴν πίστιν ἐκθεῖναι,
ἀλλὰ τὸ ἀναντίαν πίστιν συγγράψαι, τοῦτο κεκώ-
λυται.

Ἐτι ἡ δ' σύνοδος καὶ τὸ φρονεῖν καὶ διδάσκειν
ἐτέρους, ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὑποβάλλει ἀνάθεμα. Εἰ δὲ τὸ
φρονεῖν, ἢ διδάσκειν, λέξεσιν ἐτέρας μὲν, συμφω-
νοῦσι δὲ τῇ ἀληθείᾳ, τοῦτο κωλύει, ὑπὸ ἀνάθεμα
πάντες, οἱ αἱ: Ἐτυχεν ἕκαστος λέξει τὴν ἑαυτοῦ
πίστιν διδάσκοντες. Ἐκαστος γὰρ τῶν ἁγίων ἄλ-
λαις καὶ ἄλλαις λέξει τὴν αὐτὴν πίστιν διδάσκου-
σιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ἄστονον. Οὐκ ἄρα τὰς λέξεις,
ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα νοήματα κεκωλύκασιν. Ἐπεὶ
καὶ ἄλλως τὸ φρονεῖν εἰς τὰ νοήματα ἀναφέρεται,
ἀλλ' οὐκ εἰς τὰς λέξεις.

Ἐτι ἡ ἑκτη τὰ αὐτὰ τε ταῦτα τῇ δ' φησι καὶ
εἰ κωλύει τοὺς καινοφώνων, ἧτοι λέξεως ἐφεύροσιν
εἰσάγοντας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν θεορι-
σθέντων. Ἀφ' οὗ φαίνεται ἐκείνας τῶν λέξεων
κεκωλύσθαι, αἱ πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἐγκειμένων
εἰσάγονται : οὐ μὴν τὰς μὴ πρὸς ἀνατροπὴν, ἀλλὰ
ταυτὸ νόημα σωζούσας.

Ἐτι ἡ γ' σύνοδος διορίζεται, μὴ δεῖν ἐτέραν
πίστιν προφέρειν παρὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ : εἰ δὲ μὴ,
ὑπὸ ἀνάθεμα εἶναι τοὺς τοῦτο ποιοῦντας. Τοῦ δὲ
συμβόλου τῆς β' συνόδου, ᾧ ἡμεῖς χρῶμεθα νῦν,
οὐδεμίαν ἐποίησατο μείαν. Εἰ μὲν οὖν τοῦτο τὸ
τῆς β' συνόδου σύμβολον, ὡς διαφέρον καὶ ἕτερον

ὅν τοῦ τῆς πρώτης, διὰ τοῦτο οὐκ ἔσχε μνήμης ὑπὸ τῆς τρίτης συνόδου, ἀμαρτάνομεν ἡμεῖς ἀσύγνωστα νῦν, τῷ μὲν τῆς πρώτης οὐ χρώμενοι, ὃ καὶ μένειν ἀμεταποίητον ἐκύρωσαν οἱ Πατέρες, τῷ δὲ τῆς δευτέρας ἐπ' Ἐκκλησίας τε καὶ ἰδίᾳ πάντες ἀναγινώσκοντες μόνον. Καὶ ἔσμεν κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ὅπ' ἀνάθεμα. Εἰ δ' ὡς ταυτὸν ὅν σεσιώπηται, φαίνεται ταυτὸν ὅν οὐ τοῖς ῥήμασι (τούτοις γὰρ καὶ πᾶσιν διαφέρει, προσθήκας τε πλείστας ἔχον καὶ ἀφαιρέσεις)· ἀλλ' ἔστι ταυτὸν τοῖς νοήμασι. Διὸ καὶ ἀμφότερα τὸ τε τῆς πρώτης, τὸ τε τῆς δευτέρας σύμβολον, ὡς ἐν ἡγήσαντο οἱ τῆς γ' συνόδου Πατέρες. Ὅστε καὶ πᾶν σύμβολον τὴν αὐτὴν τῷ τῆς πρώτης ἐνοίαν σώζον εἶη ἂν ἐκείνους ταυτὸν. Καὶ οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον, ὅταν λέγηται μὴ τολμᾶν παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον. Ἐτερον γὰρ ἀκουστέον τὸ τῆς ἀντικειμένης ἐνοίας, καὶ οὐχὶ τὸ λέξεσι διαφέρον· ἐπειδήπερ, ὡς εἴρηται, τὸ τῆς δευτέρας, πλείστον ταῖς λέξεσι διαφέρον τοῦ τῆς πρώτης, οὐκ ἐνομισθῆ ἕτερον εἶναι. Ὅστε συμπεραίνεται, ὅτι τὰ τὴν ἐνοίαν σώζοντα τὴν αὐτὴν εἰσι ταυτὰ, κἂν ταῖς λέξεσι διαφέρωσιν, ὅν τρόπον ἔστι καὶ τῆς β' ταυτὸν τῷ τῆς πρώτης.

Intelligentiam, etiam si verbis differant, eadem esse, est ac Symbolum primæ.

Ἐτι ἐκάστη σύνοδος μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὄλου ἑαυτῆς ὄρου, οὐ μόνον τοῦ Συμβόλου, ἀλλὰ τοῦ σύμπαντος ὄρου, φησὶ· Τούτων ἀναγνωσθέντων, ὄρισεν ἡ ἅγια σύνοδος μηδὲν ἐξείναι ἕτερον πίστιν προσφέρειν. Ὅστε τὸ, τούτων ἀναγνωσθέντων, πρὸς τὸν ὄρον ἀναφέρεται. Καὶ τὸ ἐξῆς ἄρα τὸ, Ἐτερον πίστιν μὴ ἐξείναι προσφέρειν, πρὸς τὸν ὄρον καὶ αὐτὸ ἀναφέρεται· ἥτοι μὴ ἐξείναι προσφέρειν ἄλλην πίστιν παρὰ τὴν ἐν τῷ ὄρῳ ἐγκειμένην τῷ καθόλου, οὐ μόνον ἐν τῷ Συμβόλῳ. Ἄλλ' ὅσον κατὰ τὰ ῥήματα ἡ δ' ἔγραψεν ἕτερα τῆς τρίτης, καὶ ἡ πέμπτη τῆς δ', καὶ οὕτως· ἐξῆς. Ὅστε περὶ τῆς καθόλου πίστεως ἔστιν ὁ λόγος, καὶ περὶ τῶν νοημάτων, οὐ περὶ τῶν λέξεων αὐτῶν.

Ἐτι ἡ γ' σύνοδος οὐδὲ ποιεῖται ὄλω· μείλαν συμβόλου, οὔτε τοῦ τῆς πρώτης, οὔτε τοῦ τῆς δευτέρας, ἀλλ' ἀπλῶς ὄρον ἑαυτῆς ἐκθεμένη, ἐν τῷ τέλει φησὶ, « Τούτοις οὐκ ἔστι προσθεῖναι, καὶ ἀπὸ τούτων οὐκ ἔστιν ἀφελείν. Εἰ δέ τις προσθεῖη ἢ ἀφείλοι ἀπὸ ταύτης τῆς πίστεως, ἀνάθεμα εἶη. » Ὅστε ὅηλον ὅτι περὶ πίστεως λέγει, καὶ τῆς κατὰ τὰ δόγματα ἐναντιώσεως. Οὐ γὰρ δὴ κεκάλυκεν ὄρους τῆς Ἐκκλησίας συγγράφασθαι.

Ἐτι, Ἄ τῃ καρδίᾳ εἰς δικαιοσύνην πιστεύομεν, ταῦτα καὶ τῷ στόματι ὁμολογεῖν εἰς σωτηρίαν ὀφείλομεν· εἰ δὲ μὴ, ἀτελής ἡμῖν ἔσται, καὶ ἐξ ἡμισείας ἢ πίστεως. Δεῖ γὰρ ὁμολογεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων τὴν πίστιν, εἰ μέλλομεν καὶ αὐτοὶ τυχεῖν ἀναβήσεως· ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸ λόγιον αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἀληθῆ ἀνάγκη φρονεῖν· καὶ ἀνάγκη ἄρα ὁμολογεῖν ταῦτα. Ὅστε ἂ ἀνάγκη πιστεύειν, ταῦτα οὐκ ἀνεύθυνον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη ὁμολογεῖν.

Ἐτι, ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς τετάρτης συνόδου,

Symbolo primæ, ob eam causam a tertia synodo nulla facta est mentio, inexpressibile scelus nos modo committimus Symbolo primæ non utendo : quod ut maneret immutabile, Patres sanxerunt : secundæ vero tantum Symbolum tum in Ecclesia, tum privatim omnes recitando. Et secundum banc rationem sub anathemate sumus. Si verò tanquam idem sit, silentio præteritum est, idem esse videtur non verbis (his etenim multum admodum differt, additiones plurimas habens, et ademptiones) ; sed est idem sensu et intelligentia. Quare utrumque Symbolum tum primæ, tum secundæ, veluti unum, Patres tertiæ synodi arbitrari sunt. Quapropter etiam omne Symbolum eandem intelligentiam, quam et Symbolum primæ servans, idem erit atque illa, et nihil facit ad argumentum et rationem illorum qui dicunt non audendum aliud Symbolum tradere ; aliud enim subaudiendum, quod sit contrariæ intelligentiæ, non autem quod vocabulis differat : quandoquidem, ut dictum est, Symbolum secundæ synodi, cum multum differat vocabulis a Symbolo primæ, non tamen aliud esse existimatum est. Quare concluditur : Quæ eandem servant, quemadmodum et Symbolum secundæ synodi, idem

Rursus. Unaquæque synodus, post recitatum totam suam definitionem, non tantum Symbolum, ait : His lectis, statuit sancta synodus, nemini licere aliam fidem proferre. Quare illud : His lectis, ad totam definitionem refertur ; igitur et quod deinceps sequitur, aliam fidem non licere proferre, ad totam definitionem spectat ; hoc est, non licere proferre aliam fidem, præter eam quæ in definitione universali, non solum in Symbolo continetur. Sed quod attinet ad verba, quarta synodus alia scripsit a tertia, et quinta a quarta, et sic deinceps. Quapropter de universali fide est sermo, deque iisdem sententiis, non de ipsis vocabulis.

Præterea septima synodus neque omnino ullam facit mentionem Symboli neque primæ, neque secundæ : sed simpliciter definitione sua edita, et explicata, in fine dicit : « His non licet addere, et ex his non licet adimere. Si quis vero addiderit, et ab ea fide ademerit, anathema sit. » Quare constat eam de fide dicere, et de ea quæ in dogmatibus est, contrarietate. Non enim certe Ecclesiam a definitionibus conscribendis arciuit.

Insuper : Quæ corde ad iustitiam credimus, hæc etiam ore confiteri ad salutem debemus : sin minus imperfecta nobis erit, et ex dimidio fides. Oportet enim coram hominibus fidem confiteri, si nos quoque volumus coram Patre cælesti præconium consequi Salvatoris, secundum eloquium ejus. Atqui vera sapere necesse est ; igitur necesse est etiam ea confiteri. Quare, quæ necessario sunt credenda, ea non solum impune, sed etiam necessario sunt confitenda.

Ad hæc in Actis quartæ synodi, in prima actione

expositum est, primum quidem ab Eutychem Sym-
loium Nicænum. Deinde infert idem hæreticus
Eutyches, super hanc fidem, scilicet Nicænam,
definitionem edidisse Ephesiam synodum hujusce-
modi: Eum, qui præter hanc aliquid addiderit,
vel excogitaverit, vel docuerit, pœnis tunc latis
subjacere.

Eusebius vero episcopus Dorylensis, qui accu-
sator erat hæretici Eutychem, hæc audiens exclamavit:
Non est talis definitio; non est talis canon
id prohibens, mentitus est. Sexcenti vero triginta
Patres, qui Chalcedone fuerunt, hoc audientes
tacuerunt: et Eutychem, utpote qui non pateretur
etiam alia sapere præter ea quæ in Symbolo essent
Nicæno, alia scilicet numero, non tanquam opposita,
condemnarunt. Quare ostenderunt illas tantum vo-
ces vetari, quæ sunt contrariæ et adversæ, non
autem consentientes. Ecce enim illud ex duabus,
et in duabus naturis incommistis Christum post
id, quod semel assumpserat, mansisse, aliud cum
sit a Symbolo Nicæno, aliud vero dico vocabulis,
non intelligentia, tamen cogebant Eutychem illud
sapere. Unde apparet Patres non simpliciter aliud
prohibuisse, sed opposita.

Illud porro considera diligenter: hæc enim eam-
dem verba tertiæ synodi, quæ nos producimus, ni-
mirum nemini licere aliam fidem proferre, hæc ipsa
pro se Eutyches producebat. Dorylensis vero epi-
scopus, ac tota synodus, Non est talis, dixerunt,
canon id vetans; sed eum, quippe qui prave ca-
nonem interpretaretur, condemnarunt. Explicabat
enim ipsum canonem Eutyches, quemadmodum et
nostrates, nimirum existimans omne illud simpli-
citer prohiberi, quod vel ipsa verborum varietate
aliud esset. Quod tamen concilio minime placuit,
ob eamque causam eum damnarunt, cum aliam
fidem arbitrarentur eam quæ esset contraria, non
autem eam quæ verbis quidem differat, intelli-
gentia vero sit consentiens.

Deinde ego etiam memini in explicatione Nomo-
canonis, quæ sit a Zonara, aliquid tale me vidisse.
In eo enim Nomocanone hæc inhibitio tertiæ sy-
nodi, nimirum: His lectis statuit sancta synodus,
et reliqua, inter alios canones tertiæ synodi conti-
netur, septimusque enumeratur. Ante istum vero
est alius sextus canon ejusdem tertiæ synodi qui
excommunicatos facit eos qui audent aliquid labe-
factare ex statutis atque decretis a synodo. In hoc
autem septimo, scilicet, His lectis, statuit sancta
synodus nemini licere aliam fidem proferre; ana-
themate feriuntur, qui canonem transgrediuntur.
Movet ergo quæstionem Zouaras (1), cur synodus in
sexto canone excommunicatos facit laicos, in septimo
eos anathemate percudit? Solvens autem dubitatio-
nem, sic habet ad verbum: Magna est differentia,
quod aliquis, contra aliquam rem dicat, et quod

(1) Hæc hodie non reperiuntur apud Zonaram
locis cit., sed apud Balsamonem in Nomocanone
dum exponit canonem sextum concilii Ephesini.

Α ἐν τῇ πρώτῃ πράξει, ἐκτέθειται μὲν πρώτων ὑπ'
Εὐτυχοῦς τὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ Σύμβολον. Εἶτα ἐπιφέρει
ὁ αὐτὸς αἰρετικὸς Εὐτυχῆς, ὅτι ἐπὶ ταύτῃ τῇ πίστει,
δηλονότι τῶν ἐν Νικαίᾳ, ὅλον ἐξήναγκεν ἡ ἐν Ἐφέσῳ
σύνδος· Τὸν παρὰ ταύτην προστιθέντα τι ἢ ἐπι-
νοοῦντα ἢ διδάσκοντα ἐπιτιμίοις τοῖς τότε ἐγγρα-
φεῖσιν ὑποκείσθαι.

Εὐσέβιος δὲ ἐπίσκοπος Δορυλαίου, ὃς ἦν κατήγορος
τοῦ αἰρετικοῦ Εὐτυχοῦς, ταῦτα ἀκούσας ἐδόξασεν·
Οὐκ ἔστιν ὄρος τοιοῦτος, οὐκ ἔστι κανὼν τοῦτο
διαγορευῶν, ἐψεύσατο. Οἱ δὲ ἐξακόσιοι τριάκοντα
Πατέρες οἱ ἐν Χαλκηδόνι, τοῦτο ἀκούσαντες, ἐσιώ-
πησαν, καὶ κατεδίκασαν τὸν Εὐτυχέα, ὡς μὴ κατα-
δεχόμενον φρονεῖν καὶ ἄλλα παρὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμ-
βολον, ἄλλα δηλαδὴ τῷ ἀριθμῷ, οὐχ ὡς ἀντικείμενα.
Β Ὅστε ἐδειξαν ἐκείνας τὰς προσθήκας κωλύεσθαι,
αἱ εἰσὶν ἐναντία καὶ ἀντικείμεναι, οὐ μέντοι γε
τὰς ὁμοφώνους. Ἰδοὺ γὰρ τὸ ἐκ δύο φύσεων καὶ
ἐν δυοῖ φύσεσιν ἀσυγχύτους τὸν Χριστὸν μετὰ τὴν
πρόσληψιν μείναι, ἕτερον ὄν τοῦ ἐν Νικαίᾳ συμ-
βόλου, ἕτερον δὲ λέγω ταῖς λέξεσιν, οὐ τῇ ἰννοίᾳ·
ὄμως ἠνάγκαζον τὸν Εὐτυχῆ φρονῆσαι αὐτὸ. Ὅστε
φαίνεται μὴ τὸ ἕτερον ἀπλῶς τοῦ Πατέρας κω-
λύειν, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα.

Σκόπει δὲ τοῦτο ἀκριβῶς. Αὐτὰ γὰρ ταῦτα τὰ
ῥήματα τῆς τρίτης συνόδου ἃ προφέρομεν ἡμεῖς,
τὸ μηδενὶ ἐξελίγει δηλαδὴ προφέρειν πίστιν ἕτεραν,
αὐτὰ ταῦτα προέφερον ὁ Εὐτυχῆς ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ὁ
δὲ Δορυλαίου ἐπίσκοπος καὶ ἡ σύνδος δὴ, Οὐκ
C ἔστιν, ἔφασαν, τοιοῦτος κανὼν τοῦτο διαγορευῶν·
ἀλλὰ κατεδίκασαν αὐτὸν ὡς παρεξηγούμενον τὸν
κανόνα. Ἐξηγήτο γὰρ αὐτὸν ὁ Εὐτυχῆς, ὡσπερ καὶ
οἱ ἡμέτεροι, δηλονότι πᾶν ἀπλῶς ἕτερον, κἂν ῥη-
ματικῇ ἑτερότητι ἦ, νομιζῶν κωλύεσθαι. Ὅπερ τῇ
συνόδῳ ἀπήρесе, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸν κατεδίκασαν,
ἕτεραν πίστιν νομιζόντες τὴν ἐναντίαν, οὐ τὴν
ῥήμασι μὲν διαφέρουσιν, ταῖς ἰννοίαις δὲ συμφω-
νοῦσαν.

Ἔτι μέμνημαι καὶ ἐγὼ ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ
Ζωναρά ἐν τῷ Νομοκάνονι τοιοῦτόν τι ἰδῶν. Ἐν
γὰρ τῷ Νομοκάνονι τοῦτο τὸ κώλυμα τῆς γ' συν-
δου, τὸ, Τοῦτων ἀναγνωσθέντων ὤρισεν ἡ ἀγία
σύνδος, καὶ τὰ λοιπὰ, κείται ἐν τοῖς κανόσι τῆς γ'
D συνόδου, ἕβδομος ἀριθμούμενος. Πρὸ δὲ τούτου ἔστιν
ἄλλος ἕκτος κανὼν τῆς αὐτῆς τρίτης συνόδου,
ἀκοινωνήτους ποιεῖν τοὺς τολμῶντας παρασάλλειν
τι τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου πεπραγμένων. Ἐν δὲ τούτῳ
τῷ ἕβδομῳ, τῷ, Τοῦτων ἀναγνωσθέντων, ὤρισεν ἡ
ἀγία σύνδος μηδενὶ ἐξελίγει ἕτεραν πίστιν προφέ-
ρειν, ἀναθεματίζονται οἱ παραβαίνοντες τὸν κανόνα.
Ἄπορῃ οὖν ὁ Ζωναράς, διατί ἡ σύνδος ἐν μὲν τῷ
ἕκτῳ κανόνι ἀκοινωνήτους ποιεῖ τοὺς λαϊκοὺς· ἐν δὲ
τῷ ἕβδομῳ ἀναθεματίζει αὐτούς. Καὶ ἐπιλυόμενος
τὴν ἀπορίαν φησὶν οὕτως κατὰ ῥῆμα· Μεγάλη
ἐστὶ διαφορὰ τοῦ ἐναντιοῦσθαι, καὶ τοῦ ἀμφιβάλλ-

At fortassis quæ attribuuntur in excusis libris Bal-
samoni sunt Zonaræ, vel istud Balsamon accepit a
Zonara, cum etiam posterior fuerit.

λαιν τινά περί τινος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀμφιβάλλων περὶ τῶν ἡδῆ καλῶς προκυρωθέντων ἀφορισθῆσεται, ὅποιον δηλαδὴ βούλεται ὁ ἕκτος κανὼν· ὁ δὲ ἐναντιούμενος τούτοις, ὡς ἐναντιόφρων, ἀναθεματισθῆσεται, ὅποιον δηλαδὴ βούλεται ὁ ζ' κανὼν, ἦγουν ὁ ὄρος οὗτος τοῦ κωλύματος. Ὡστε καὶ οὗτος ὁ ἐξηγητῆς· ἐτέραν πίστιν ἐναυθα τὸ ἐναντιοῦσθαι καὶ ἐναντιοφρονεῖν ὀνομάζει σαφῶς· τε καὶ ἀναμφιβόλως.

Ἔτι ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς κανόνι φησὶν· Ὁρίζομεν ἀκαινοτόμητόν τε καὶ ἀπαράτρευτον φυλάττειν τὴν παραδοθεῖσαν πίστιν ἡμῖν ὅπο τε τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ Λόγου τῶν θεοκρίτων ἀποστόλων, ἔτι δὲ καὶ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων. Καὶ ἐφεξῆς καταριθμεῖ πάσας τὰς συνόδους, καὶ διορίζεται, ἵνα τὴν παρὰ πασῶν παραδοθεῖσαν πίστιν ἀτρωτων φυλάττωμεν. Εἶτα τελευταῖον ἐπάγει· Εἰ δὲ τις τῶν ἀπάντων μὴ τὰ προειρημένα τῆς εὐσεβείας δόγματα κριτεῖ καὶ ἀσπάξεται, οὐδ' οὕτω δοξάζει καὶ κηρύττει, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας λέγει τούτων· πηχειρεῖ, ἔστω ἀνάθεμα, κατὰ τὸν ἡδῆ ἐκτεθένταρον ὑπὸ τῶν προδηλωθέντων ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων· καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ καταλόγου ὡς ἀλλότριος ἐξωθεῖσθω καὶ ἐκπιπέτω. Ἡμεῖς γὰρ οὔτε προστιθέναι τι, οὔτε μὴν ἀφαιρεῖν κατὰ τὰ προοριζέντα παντελῶς διαγιγνώσκομεν, ἢ καθ' ὄντινασὺν συνήμεθα λόγον.

Οὗτος ὁ κανὼν ἐστὶ σαφῶς ἐξηγησις τοῦ ὄρου τῆς τρίτης συνόδου καὶ τῶν ἄλλων, τοῦ διοριζομένου τέραν πίστιν μηδενὶ ἐξείναι προφέρειν. Λέγει γὰρ ἡ, Ἔστω ἀνάθεμα, εἰ τις ἐξ ἐναντίας τῶν πατρῶν δογμάτων λέγει ἢ ἀπαιρεῖ, κατὰ τὸν ἡδῆ ἐκτεθένταρον ὄρον, τοῦτον δηλαδὴ, τὸν τοῦ κωλύματος. Ὡστε οὗτος ὁ ὄρος· τὸ ἐναντία φρονεῖν κωλύει. Καὶ οὐδ', Ἡμεῖς δὲ οὔτε προστιθεμεν, οὔτε ἀφαιροῦμέν τι, ἐν τῇ πίστει δηλαδὴ λέγει μὴ προσθεῖναι, καὶ ἀπ' αὐτῆς οὐκ ἀφαιρεῖν, οὐκ ἀπὸ συμβόλου. Σύμβολον γὰρ ἐναυθα οὐκ ἀνάγνω ἢ σύνοδος. Ἀλλὰ περὶ τῶν δογμάτων εἰπούσα τῶν συνόδων, ἐπάγει, Οὔτε προστιθέναι οὔτε ἀφαιρεῖν τι διαγιγνώσκομεν· καὶ συνάπτει. Κατὰ τὰ προορισθέντα, ὑπὸ τῶν Πατέρων δηλαδὴ. Ὡστε καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν Πατέρες, δὲ ἀνέγνωσι μὴ προσθεῖναι ἢ ἀφελεῖν δεῖν, οὐ βηματικὰς προσθήκας, καὶ ἀφαιρέσεις, ἀλλὰ τὴν ἐναντίων νοημάτων ἐν τῇ πίστει προσθήκην κωλύουσι. Διὰ τούτου οὐκ ἴσως σαφέστατα τε καὶ καθαρώτατα τὸ ζήτημα λύεται τοῖς φιλονεικεῖν οὐκ ἐθέλουσιν. Ἐβουλόμην δύνασθαι γράψαι, ἢ εἶχαι προχείρους πάντας, οὓς περὶ τούτου τοῦ ζητήματος ἐξ ἐναντίας ἡμῖν οἱ Πατέρες προεκόμισαν λόγους· εἶδες γὰρ ἂν καὶ πολὺ πλῆθος ἐπιχειρημάτων καὶ μεγάλην ἐχόντων ἰσχύν καὶ ἀλήθειαν.

Πλὴν ἐπειδὴ καὶ τὰ εἰρημένα οὕτω σαφῶς τὸ ζήτημα τέμνουσιν, ὡς τῷ μὲν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀφορῶντι, καὶ ἄνευ φιλονεικίας τε καὶ προλήψεως τῶν λεγομένων ἀκούοντι, καὶ ταῦτα ἀρκεῖν· τῷ δὲ πρὸς ἔριν καὶ λογομαχίας παρεσκευασμένῳ οὐδὲ

A de ea dabitur. Et propterea, qui dubitat de iis quæ jam recte sunt sancita, excommunicatione puniendus erit, quod nimirum exigit sextus canon: qui vero contra hæc dicit, tanquam contraria sapiens anathemate ferietur; quod scilicet postulat septimus canon, videlicet, definitio ista inhibitionis. Quare et iste interpres, aliam hic fidem manifeste, ac sine ulla dubitatione vocat id, quod est contrarium esse, et contraria sapere.

Postremo, Trullana synodus in primo suo canone ait: Definimus fidem nobis traditam ab inspectoribus, et famulis verbi a Deo electis apostolis, itemque a trecentis decem et octo sanctis et beatis Patribus, qui Nicææ convenere, absque ulla novitate invulneratam inviolatamque servandam esse. B Ac deinceps omnes synodos enumerat, atque definit, ut fidem ab omnibus synodis traditam integram custodiamus. Tandem postremo infert: Si quis vero omnium prædictæ pietatis dogmata non tenet et amplectitur, neque ita sentit et prædicat, sed contra ire conatur, anathema sit, juxta expositam jam definitionem a prædictis sanctis et beatis Patribus, et e Christianorum catalogo tanquam alienus expellatur, et excidat. Nos enim neque addere aliquid, neque sane adimere, secundum ea quæ ante definita sunt, prorsus intendimus, vel quacunque ratione potuimus.

C Iste canon perspicue interpretatur definitionem tertiæ synodi et aliarum præscribentem, ne cui liceat aliam fidem proferre. Dicit enim, Sit anathema, si quis adversus patria dogmata ire conatur juxta expositam jam definitionem, hanc scilicet, inhibitionis. Quare ista definitio contraria sapere vetat; et illud: Nos vero neque addimus neque adimimus aliquid; nimirum ad fidem, aiunt, se non addere, ab eaque non adimere; non a Symbolo; Symbolum enim hic non recitavit synodus. Sed cum de dogmatibus synodorum dixisset, infert: Neque addere neque adimere aliquid intendimus; et subjungit: Secundum ea quæ ante definita sunt, videlicet a Patribus. Quapropter, et qui eos antecesserunt Patres, cum dicunt, Non oportere addere vel adimere, non additamenta et diminutiones verborum, sed contrarium in fide sensuum interdicit. Ex hoc igitur solo manifeste ac luculenter solvitur iis quæ situm, qui nolunt contendere. Sane vellem scribere posse, vel mihi, ut omnes essent rationes promptæ, quas in contrariam partem nobis Latini attulere. Vidisses enim et maximam copiam argumentorum, et magnam vim habentium, atque veritatem.

Verum, quandoquidem etiam prædicta sic evadate decidunt quæstionem, ut veritatem quidem insipienti, ac sine contentione, et anticipatione ea, quæ dicuntur, audienti vel hæc sola satis sint; ei vero qui ad rixam et concertationes verborum

paratus est, ne sexcenta quidem talia sufficiant: A μυριάκις τοσαῦτα, ἔν μόνον προσθεῖς ἐπιχειρήμα
unum tantum addens Latinorum argumentum, de Λατίνων, τοῦ περὶ τούτων λόγου πεπαύσομαι.

Est autem etiam hoc gravissimum, et fortissimum, quodque nostrorum evertit in hac questione fallaciam, perpende vero, quaeso, diligenter.

Nos contendimus hanc inhibitionem a tertia synodo primum excogitatam, ut et antea dixi: dixi vero tunc et causam, quod nimirum videremus secundam synodum Symbolo primæ multa detraxisse, item multo plura addidisse. Quare non audebamus dicere ante secundam synodum hanc factam fuisse inhibitionem. Si enim hoc diceremus, alterutrum sequi necesse esset: vel Patres secundæ synodi contra leges fecisse, et esse sub anathemate; vel si hoc nefas est dicere, non igitur verborum additamentum, sed contrarias intelligentias impedivisse. Ob id dicebamus, post secundam synodum hoc obstaculum factum fuisse, quod ante ipsam non erat. Quare, si quis e contrario ostenderit ante secundam synodum factum fuisse interdictum, quod tertia synodus dixit, et iisdem ipsis ferme verbis, alterum ex prædictis duobus colligitur. Et quoniam eos sub anathemate esse, maleque fecisse non audemus dicere, superest secundam, nimirum istud impedimentum, non hunc habere sensum, quem nostri arbitrantur, sed contrariam fidem velare. Hoc igitur nobis probarunt Latini. Ostensum enim est ab ipsis hanc inhibitionem primo Nicenam synodum primam fecisse iisdem verbis, quibus et tertia, et quæ deinceps subsequæ fuerunt. Id vero ita ostenderunt, quemadmodum tu quoque, clarissime vir, qui istorum virorum familiaritate uteris, optime nosti. Ita sunt in suis gestis studiosi ac diligentes, ut non solum in rebus divinis, verum etiam mundanis et politicis nihil eos antiquitatis fugiat. Quare et in urbibus in suis publicis tabulariis, egregia facta omnia litteris consignata, ibique reservata reperies, quæ a temporibus, de quibus nulla exstat memoria, gesserint. Hoc itaque maxime omnium et in catholica Ecclesia diligenter observatur: asservantur in hanc usque diem omnia gesta, omnesque fere epistolæ antiquorum summorum pontificum.

Protulerunt itaque nobis in antiquissimo libro D in membrana scripto epistolam Liberii papæ scriptam ad Athanasium Alexandrinum, cujus initium est: Olim et ab initio tantam percepimus a beato Petro apostolorum principe, etc. Deinde ultra pergens, dicit se recepisse epistolam sancti Athanasii, et eam legisse. Postremo subjungit: Fidem vero Nicæni concilii in eadem epistola rectam cum invenissemus, magnas Deo gratias retulimus: pro qua non solum vobis compati, simul et persecutionem puti parati sumus, verum necessitate urgente etiam mori pro Christi nomine non recusaremus, quantumvis licet debiles simus. Prædicta enim sacrosancta Nicæna synodus, quemadmodum legimus, definivit, nemini licere aliam fidem pro-

Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῶν πάντων ἰσχυροτάτων καὶ ἀνατρεπτικῶν τῆς τῶν ἡμετέρων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀπάτης· ἐπίστησον δὲ ἀκριβῶς.

Ἡμεῖς ἰσχυρίζομεθα, ὅτι τοῦτο τὸ κώλυμα πρώτη ἢ τρίτη σύνοδος ἐπινόησεν, ὡς καὶ πρότερον εἶπον. Εἰρημαὶ δὲ τότε καὶ τὴν αἰτίαν, ὅτι δηλαδὴ ὀρώμεν τὴν δευτέραν σύνοδον ἀπὸ τοῦ τῆς πρώτης συνόδου συμβόλου ἀφελούσαν πλείστα, καὶ προσθεῖσαν ἐπιπλείονα. Διὸ οὐ τολμῶμεν λέγειν, ὅτι πρὸ τῆς β' συνόδου ἦν τοῦτο κεκωλυμένον. Εἰ γὰρ τοῦτο εἴπωμεν, τῶν δύο ἀνάγκη εἶναι τὸ ἕτερον· ἢ ὅτι παρόντως ἐποίησαν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες, καὶ εἰσὶν ὑπὸ ἀνάθεμα· ἢ εἰ τοῦτο βλάσφημον λέγειν, οὐκ ἔρα βηματικὴν προσθήκην, ἀλλὰ τὰς ἐναντίας ἐννοίας κωλύουσι. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι μετὰ τὴν δευτέραν σύνοδον τὸ κώλυμα τοῦτο γέγονε, καὶ οὐκ ἦν πρὸ αὐτῆς. Ὡστε εἴαν τις ἐκ τοῦ ἐναντίου δείξει, ὅτι πρὸ τῆς β' συνόδου ἦν τὸ αὐτὸ κώλυμα, ἔπερ ἢ τρίτη σύνοδος ἔφη, καὶ τοῖς αὐτοῖς σχεδὸν ῥήμασι, συνάγεται τὸ οὗτο κεκωλυμένον. Καὶ ἐπειδὴ ὑπὸ ἀνάθεμα αὐτοῦ εἶναι, καὶ κακῶς ποιῆσαι, οὐ τολμῶμεν εἰπεῖν, λείπεται τὸ δεύτερον· ἦτοι τὸ κώλυμα τοῦτο μὴ τοῦτον ἔχειν τὸν νοῦν, ὃν οἱ ἡμέτεροι οἴονται, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν πίστιν κωλύειν. Τοῦτο οὖν ἐδείξαν ἡμεῖς οἱ Λατίνοι· ἀναπέφνεται γὰρ ὑπ' αὐτῶν, ὅτι τοῦτο τὸ κώλυμα ἢ ἐν Νικαίᾳ πρώτη συνόδου πεποιήθη πρώτη αὐτοῖς βήμασι, οἷς καὶ ἡ τρίτη καὶ αἱ ἐφεξῆς ταύτη ἀκολουθήσασαι πεποιήκασιν. Ἐδείξαν δὲ αὐτὸ οὕτως, ὡς καὶ ἡ σὴ λαμπρότης ἐπίσταται τοῖς ἀνθρώποις συμβίβας. Οὕτως εἰσὶ σπουδαῖοι καὶ ἀκριβεῖς περὶ τὰς βασιῶν πράξεις, ὡς μὴ μόνον περὶ τὰ θεῖα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα μηδὲν αὐτοῦ τῶν παλαιῶν διαλανθάνειν. Ὅθεν καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν εὐροῖς ἀνὰ παρὰ τοῖς ἀρχείοις αὐτῶν πᾶσαν πρᾶξιν, ἣν ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐπραξάν, γεγραμμένην καὶ ἐναποκειμένην ἐκεῖσε. Τοῦτο οὖν πολλῶ μάλιστα καὶ ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ φυλάττεται. Συντηροῦνται γὰρ ἐπι καὶ νῦν πᾶσαι πρᾶξεις, καὶ πᾶσαι σχεδὸν ἐπιστολαὶ τῶν ἀρχαίων ἀρχῶν ἱεραρχῶν.

Πρόηνεγκαν οὖν ἡμεῖς ἐν ἀρχαιοτάτῃ βιβλίῳ μεμβράνῃ ἐπιστολὴν Διερίου πάππα πρὸς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον τὸν Ἀλεξανδρείας, ἣ; ἡ ἀρχὴ· Ἄνωθιν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς τοσαύτην ἐδείξαμεθα παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου πρώτου τῶν ἀποστόλων, κ. τ. λ. Εἶτα προῶν φησι, δεδέχθαι ἐπιστολὴν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, καὶ ἀναγνῶναι αὐτήν. Εἶτα συνάπτει· Τὴν πίστιν δὲ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ὀρθὴν εὐρόντες, μεγάλας τῷ Θεῷ χάριτας ἀνηνέγκαμεν. Ὑπὲρ ἧς οὐ μόνον συμπάσχειν ὑμῖν καὶ συνδιώκεσθαι ἱετομοὶ ἔσμεν, ἀλλ' ἀνάγκης κωλύσης, καὶ θανεῖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀν παραιτησάμεθα, κἀν ὅποσον ἀσθενεῖς ὦμεν. Ἡ γὰρ προσηρμένη ἁγία, ὡς περ ἀνέγνωμεν, ἢ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ὤρισεν, ἐτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεί-

ναι προφέρειν, ἢ συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρο-
νεῖν, ἢ διδάσκειν ἄλλω, μήτε τι ἐν τῇ πίστει νοεῖν,
ἢ προφέρειν ὁ τοῖς ὄροις τούτων τῶν Πατέρων δύ-
θαι· ἂν ἐναντιωθῆναι. Ὁ δὲ τολμῶν ἄλλην πίστιν
συντιθέναι, ἢ προφέρειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδιδό-
ναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐπιστρέφειν ἐπιθυμοῦσι
πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἐξ ὁποιασοῦν αἰρέσεως,
ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ, εἰ μὲν ἐπίσκο-
πος εἴη, ἢ κληρικὸς ὁ τοιοῦτος, ἀλλοτριωθῆσθαι τῆς
ἐπισκοπῆς ὁ ἐπίσκοπος, καὶ ὁ κληρικὸς τοῦ κλήρου·
εἰ δὲ μοναχὸς, ἢ λαϊκὸς ἀναθεματιζέσθω.

Ταῦτα νῦν μὲν ἀπολωλότων τῶν Πρακτικῶν τῆς
πρώτης συνόδου, ἡμῖν εἰσιν ἄγνωστα· τότε δὲ με-
νότων, ἐγίνωσκον ὁ τε πάππας Λιθέριος, ὁ τε ἅγιος
Ἀθανάσιος.

Ταῦτα νῦν αὐτοῖς βήμασιν, ὁμοία τῆς τρίτης· συν-
όδου, καὶ τῶν ἄλλων εἰσι βήμασι. Τί οὖν ἐροῦμεν
περὶ τῆς β' συνόδου, καὶ περὶ Γρηγορίου τοῦ Θεο-
λόγου, ὃς ταύτης τῆς β' συνόδου ἑξαρχὸς ὢν, αὐτὸς
λέγεται τὸ Σύμβολον, ᾧ νῦν ἡμεῖς χρώμεθα, συγγρά-
φασθαι, τὸ τῆς πρώτης ἐν πλείστοις μεταποιήσα; ;
εἰπερ τὸ κώλυμα τοῦτο τὴν ἔνοιαν ἔχει ταύτην, ἣν
φασιν οἱ ἡμέτεροι, φεῦ! ἀντὶ ἁγίων καὶ Πατέρων
καὶ διδασκάλων, λυμῶνων καὶ ἀπατεῶνων ἀνέλα-
σον χώραν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες· καὶ ὁ μέγας
ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος. Ἄλλ' ἀπέη καὶ μόνον ἐν-
νοῦσαι τὸ βλάσφημον. Οὐκ ἄρα ταύτην τὴν ἔνοιαν
ἔχει οὔτε ἡ α'. οὔτε ἡ τρίτη, οὔτε ἄλλη τις τῶν συν-
όδων ἀντιφθεγγυμένη, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν φανερωῶς
πίστιν κωλύει.

Ἄλλ' οὔτε μὲν τοῦτο καὶ φωτὸς ἀνεδείχθη τρα-
νότερον, καὶ καθαρῶς ἀποδείκνυται, μὴ κεκωλύσθαι
τὰ ἀληθῆ προσθεῖναι τῇ πίστει καὶ τῷ Συμβόλῳ·
μᾶλλον δὲ ἀναπτύσσειν. Οὐδὲν γὰρ ἀληθείας δόγμα
ἐστίν, ὃ μὴ περιέχεται τῷ Συμβόλῳ, καὶ τῇ ἀπ' αὐτοῦ
παράδοσει τῶν ἀποστόλων· ἀναπτύσσειν δὲ καὶ τῷ
Συμβόλῳ συνάπτειν οὐκ αἰεὶ δηλονότι, οὔδε τὸν βου-
λόμενον πάντα, ἀλλὰ μεγάλης ἀνάγκης ἐπειγούσης,
καὶ τῆς Ἐκκλησίας κρινάσης.

Τούτων, ᾧ ἀνθρωπε τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλων πλει-
στον τῆς ἐμοίας ἀγωγῆς περὶ τούτου τοῦ ζητήμα-
τος; εἰρημένων ὑπὸ Λατίνων, ἡμεῖς μὲν πρὸς ταῦτα
μηδὲν ἀποκρίνασθαι ἔχοντες (τί γὰρ ἂν τις πρὸς
τοσαύτην ἀναισχυντήσων εἴποι ἀλήθειαν;) ἐσιγῶμεν·
ἐκαίνοι δὲ δεδειχότες ὡς τάληθῃ φρονεῖν οὐ κωλύε-
ται, οὔτε τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι, ἀκολουθῶς ἐπηγ-
γέλλοντο δεῖξαι, ὡς καὶ ἀληθές ἐστίν, ὃ ἐν τῷ Συμ-
βόλῳ προσέθεσαν, δηλονότι τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ ἡμᾶς εἰς
τὸν ἀγῶνα προεκαλοῦντο. Οἱ δ' ἡμέτεροι, ἐν τούτῳ
ἠττηθέντες τε καὶ τραπέντες, ἐδειλίω τὸν δεῦτε-
ρον εἰσελεῖν ἀγῶνα· καὶ ἔπασχον ὁ ἐγὼ κατ' ἀρχὰς
ἐλεγον, κωλύων ἀπὸ τοῦτον τοῦ ζητήματος; ἄρξα-
σθαι. Ἠγωνίων τε τοῖν καὶ ἔτρεμον, καὶ ὄλω;
οὐκ ἤθελον ἐπὶ πλέον προσμεῖναι, ἀλλ' ἐβόων ἅπαν-
τες διαστῆναι δεῖν τῶν Λατίνων καὶ πρὸς τὴν πα-
τριδα ἐπαναστρέψαι. Καὶ τὴν αἰτίαν ἐρωτώμενοι,
ἀποδοῦναι οὐκ εἶχον. Τί οὖν τοῖς Λατίνοις ἐροῦμεν;

PATROL. GR. CLXI.

A ferre, vel conscribere, aut componere, aut sapere,
aut docere aliter. Neque aliquid in fide sentire,
vel proferre, quod definitionibus horum Patrum
contrarium esse possit. Qui vero audet aliam fidem
componere, aut proferre, aut docere, seu tradere
aliud Symbolum iis qui ex quacunq; hæresi, vel
Judaismo, vel gentilismo ad viam veritatis redire
cupiunt; si episcopus quidem sit iste talis, vel
clericus, episcopus sane ab episcopatu, clericus
vero a clero alienetur. Sin autem monachus sit, aut
laicus, anathemate feriat.

Hæc nunc quidem, cum acta primæ synodi perie-
rint, sunt nobis incognita; tunc vero cum exsta-
rent, agnoscebant ea cum Liberius papa, tum san-
ctus Athanasius.

B Hæc igitur his ipsis verba similia sunt verbis
tertix synodi, et aliarum. Quid igitur dicemus de
secunda synodo, deque Gregorio Theologo, qui
huic secundæ synodo cum præsideret, Symbolo
primæ in multis immutato, ipse fertur Symbolum,
quo nos modo utimur conscripsisse? si istud in-
terdictam hanc habet intelligentiam, quam profi-
tentur nostri, heu! loco sanctorum Patrum atque
doctorum, Patres secundæ synodi, et magnus in
theologia Gregorius, hominum pestiferorum ac
fraudentorum locum obtinuerunt. Sed absit ut
vel cogitemus istud convicium. Non igitur neque
prima, neque tertia, neque ulla alia synodus,
tanquam contraria his loquatur, hanc habet in-
telligentiam, sed contrariam fidem manifeste pro-
hibet.

C Verum id ita quidem, luceque clarius ostensum
est ac dilucide demonstratum, nihil ob stare quo-
minus vera tum fidei, tum Symbolo addantur, imo
vero explicetur. Nullum enim veritatis est dogma,
quod in Symbolo ac simplici traditione apostolo-
rum non contineatur. Explicanda vero sunt, et
cum Symbolo connectenda non semper scilicet,
neque a quocunq; sed magna urgente necessi-
tate, atque ita Ecclesia iudicante.

D His aliisque quamplurimis ejusdem generis, o
vir Bei, dictis de hoc quæsitio a Latinis, nos qui-
dem ad ea nihil quod responderemus habentes
(quid enim aliquis ad tantam veritatem jam im-
prudenter diceret?), conticebamus; illi vero hoc
probato, quod nimirum vera sapere, eaque Sym-
bolo addere minime prohibemur: consequens illud
et alterum, quod ad Symbolum addidissent, polli-
citi sunt, velle se ostendere verum esse, nimirum
Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere,
nosque ad certamen provocabant. Nostri autem,
cum in hoc victi et fugati fuissent, timebant se-
cundum subire certamen; et accidit, quod ego illis
a principio dicebam, cum eos vetarem ab hac
quæstione principium sumere. Igitur animi solli-
citudine vel maxime urgebantur, ac tremebant, et
omnino nolebant amplius manere, sed clamabant
omnes oportere a Latinis se jungi, et in patriam
reverti; rationem vero quærentibus, reddere non

poterant. Quid ergo Latinis dicemus? qua justa et honesta causa et ratione in medio certaminis, imo vero neque adhuc in principio constituti (quæstio enim de non addendo nihil ad rem), qua ratione, inquam, cum nondum cœperimus, redibimus? Dicere non poterant, sed temere ac nulla ratione clamabant: Redeamus in patriam. Aiebant vero et inter se, quemadmodum ad nostras pervenit aures, Latinos posse ostendere multorum sanctorum doctorum permultas sententias, quibus ad verbum dicitur Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedere. Quid igitur ad hæc quispiam respondebit? separemur, sejungamur, abeamus. Audis doctorum et Patrum sententiam? Quoniam, inquit, multorum doctorum dicta possunt nobis ostendere, ad quæ nihil possumus respondere, dividamus nos a Latinis. Vix tamen aliquando cum perspexissent hanc sui consilii temeritatem, et persuasum illis esset, ab illo absurdo incœpto conatuque destiterunt.

Interim vero res ipsæ profectionem beatissimi papæ Ferraria Florentiam urserunt (1), eodemque synodi transpositionem. Abiit ergo ille, simul nos quoque abiimus. Omnibusque rebus Florentiæ paratis, dies disputationi dicitur, qua incipere opus erat, et constituta dies adfuit. Rursus igitur nos cœpimus accusare. Quemadmodum enim in quæstione de non addendo nos personam accusatoris gerebamus; Latini vero sic ad objecta responderunt, ut amplius dicere quidquam minime potuerimus; ita etiam in hoc dogmate nos quidem utpote qui accusabamus, in dubium revocavimus; illi vero in dicendo secundas partes obtinentes, respondebant. In omnibus enim ad nostrum arbitrium libidinemque causam disponebamus.

Itaque in quæstionem adduximus nos incipientes ab ipsis apostolis, et omnibus sacris concillis, et eorum dictis, et præterea omnium sanctorum Orientalium usi sumus quibus ostenditur, Spiritum sanctum non quidem a Filio non procedere; nullum enim ejusmodi dictum habemus, ut optime tu quoque nosti, excepta sententia Damasceni (2), quæ habet: Spiritum Filii dicimus, ex Filio autem non dicimus. Aliis vero omnibus dictis hoc tantum ostenditur, Spiritum sanctum ex Patre procedere, non autem ex Filio non procedere. His itaque prolatis putabamus nos ostensuros, falsum esse Spiritum sanctum ex Filio procedere.

Latini vero ad hæc omnia dicta sanctorum, uoum et illud commune dederunt responsum, omnia esse vera, sibi que hoc idem videri, si quidem credunt et ipsi Spiritum sanctum ex Patre procedere; id tamen non esse contrarium suo dogmati. Hoc enim quod est ex Patre procedere, neque contradictorium, neque contrarium est alteri, quod est ex Filio procedere. Si enim horum alterum esset, tunc uno affirmato, alterum tolli necesse esset. Nunc vero nihil obstat, quominus et illud, quod est ex

(1) Pestis cœperat grassari Ferrariæ, ideo translata est synodus. Vide Conc. Flor. sess. 15, et

Πολύ λόγῳ εὐλόγῳ ἐν μέσῳ τοῦ ἀγῶνος, μᾶλλον δὲ οὐδ' ἐν ἀρχῇ ἐστὶ (τὸ γὰρ περὶ τοῦ μὴ δεῖν προσθεῖναι οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα), εἶναι οὖν λόγῳ μῆπω ἡρμένοι ὑποστρέψωμεν, εἰπεῖν οὐκ εἶχον, ἀλλ' ἀλόγως ἰδόντων, Ἐπανεβλώμεν εἰς τὴν πατρίδα. Ἐλεγον δὲ καὶ πρὸς ἑαυτοὺς, ὡς εἰς ἡμετέρας ἀκοῆς ἦλθε, τοὺς Λατίνους ἔχειν δεικνύουσι πλείστον διδασκάλων ἁγίων πλείστα ρητὰ, δι' ὧν βητικῶς λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Τί οὖν τις πρὸς ταῦτα ἀποκρίνεται; διαστῶμεν, διαζευχθῶμεν, ἀπέλθωμεν. Ἀκούεις διδασκάλων καὶ Πατέρων ἀπόφασιν; Δίτσι, φασίν, ἔχουσι πολλῶν διδασκάλων ρητὰ δεῖξαι, πρὸς ἃ ἡμεῖς ἀποκρίνεσθαι οὐκ ἔχομεν, διαιρεθῶμεν Λατίνων. Ὅμως μόλις ποτὲ συνιδόντες τὸ τῆς αὐτῶν γνώμης ἄστοπον καὶ ὑπὸ τοῦ κραταιοῦ βασιλείως εὐλόγως πεισθέντες, ὑφῆκαν τῆς ἀλόγου ἐκείνης ἐντάσεως. fortissimi nostri imperatoris inductu et ratione

Ἐν τοσοῦτῳ δὲ καὶ τὰ πρᾶγματα ἠνάγκασαν τὴν ἐκ Φερράριᾶς εἰς Φλωρεντίαν ἀποδημῆσαι τοῦ μακαριωτάτου πάππα, καὶ τὴν ἐκείσε τῆς συνόδου μεταθέσειν. Ἀπῆλθεν οὖν ἐκείνος, συναπῆλθον καὶ ἡμεῖς. Καὶ πάντων γενομένων ἐν Φλωρεντίᾳ, κεκύρωται ἡμέρα, καθ' ἣν ἀρξασθαι εἶδει, καὶ ἡ κυρία ἐπέστη. Πάλιν οὖν ἡμεῖς ἐγκαλεῖν ἠρξάμεθα. Ὡς περὶ γὰρ ἐν τῷ περὶ τοῦ μὴ δεῖν προσθεῖναι ζητήματι ἡμεῖς ἐνεκαλέσαμεν, Λατῖνοι δὲ ἀπελογήθησαν οὕτως, ὡς μὴ δυνήθησι ἡμᾶς ἐπι ἀποκριθῆναι· οὕτω; καὶ ἐν τῷ δόγματι ἡμεῖς μὲν ὡς ἐγκαλοῦντες προτείνωμεν, ἐκεῖνοι δὲ ἀπελογοῦντο, τὰ δευτερεῖα ἡμῶν ἔχοντες. Ἐν πᾶσι γὰρ κατὰ πᾶσαν ἐξουσίαν, ὡς ἡμῖν ἦν βουλομένοις, οὕτω τὸν λόγον ἐκονομοῦμεν.

Προτείνωμεν οὖν ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων συνόδων ἀπασῶν ἀρξάμενοι, καὶ τοῖς αὐτῶν τε καὶ τῶν ἀνατολικῶν πάντων ἁγίων ρητοῖς χρησάμενοι, οἷς δεικνύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχὶ μὴ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τοιοῦτον γὰρ οὐδὲν ρητὸν ἔχομεν, ὡς καὶ αὐτὸς οἶδας, εἰ μὴ τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ μόνον τὸ λέγον, Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐξ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν. Τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσι ρητοῖς τοῦτο δεικνύεται μόνον, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐκπορεύεται. Ταῦτα οὖν ἡμεῖς προσενέγκαντες, φόρμα δεῖξαι ψευδὸς εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι.

Λατῖνοι δὲ πρὸς ταῦτα μὲν τὰ ρητὰ πάντα ἐν καὶ κοινὸν ἀπεκρίθησαν, ὡς πάντα εἰσὶν ἀληθῆ, καὶ δοκίμα καὶ αὐτοῖς· καὶ γὰρ πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· τοῦτο μὲντοι γὰρ οὐκ ἐναντιοῦται τῷ αὐτῶν δόγματι. Τὸ γὰρ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐτε ἀντιφατικόν, οὐτε ἐναντίον ἐστὶ τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Εἰ γὰρ τοῦτων βάτερον ἦν, τότε, τοῦ ἐνδὸς βηθέντος, τὸ ἔτερον ἀνῆρητο ἐξ ἀνάγκης. Νῦν δὲ οὐδὲν κωλύει καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀληθὲς εἶναι, ultima.

(2) Lib. 1 De fide orthodox., cap. 8 in calce.

καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἀληθές· ὡσπερ ἐάν εἰπωμεν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πέμπεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἄλλοι δὲ τίς φησὶ, τὸ Πνεῦμα πέμπεσθαι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Καὶ ἀμφότερά εἰσιν ἀληθῆ, καὶ οὐ μάχεται θατέρω τὸ ἕτερον. Εἰ μὲν οὖν οἱ ἅγιοι ἔλεγον ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, ἢ ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐκπορεύεται, εἶχεν ἂν λόγον, λέγειν ἡμᾶς δοξάζειν ψευδῶς· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδέτερον οὐδεὶς οὐδέπω καὶ νῦν εἴρηκε, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι ἐκπορεύεσθαι, οὐκ ἀναίρει τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

Ταῦτα μὲν πρὸς τὰ ἡμέτερα ῥητὰ ἀπεκρίθησαν· πρὸς δὲ τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐπεὶ μὴδὲ ἡμεῖς αὐτὸ προετίναμεν, οὐδὲ ἐκείνοι ἀπεκρίθησαν· ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τούτου λύσιν ὑστερόν σοι χαρίσομαι.

Ἐπειτα δὲ ἐκείνοι ἐξ ἄλλης ἀρχῆς ἀρξάμενοι, εἶπον πολλὰ καὶ διάφορα ἐν πλείοσιν ἡμέραις ἐρεξῆς ἐπιχειρήματα, ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ὀρμώμενοι, κάκειθεν τῶν ἐλαττόνων εὐποροῦντες προτάσεων, δεικνύντα, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

Τελευταίον δὲ τὰς ῥήσεις τῶν Πατέρων ἐπήνεγκαν, αἷς σαφῶς τε καὶ διαβρῆδην ἢ τοῦ δόγματος τούτου ἀλήθεια φαίνεται. Παρήγαγον δὲ οὐ δυτικῶν μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ ἀνατολικῶν διδασκάλων. Ὅν τινα, ὅσα μοι ἀναγκαϊότερα ἔδοξε, σὺν τούτοις σοι ταῦν πέπομφα, ὡς ἂν καὶ αὐτοῦ; τοὺς δυτικούς ἀκούσης Πατέρας τι περὶ τούτου φρονούσι τε καὶ διδάσκουσι. Πρὸς ἅπερ ἡμεῖς ἀπολογίαν εἶπαῖν εἶχον οὐδεμίαν, ἢ ὅτι νόθα εἶσι, καὶ ὑπὸ Λατίνων νενοθεύεται. Παρήγαγον τὸν ἡμέτερον Ἐπιφάνιον ἐν πολλοῖς τόποις σαφῶς ἐκ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ θεολογούντα τὸ Πνεῦμα. Νόθα ἐλέγομεν εἶναι. Ἀνέγνων τὸ προειρημένον ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίου τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥητόν· παρέγγραπτον εἶναι ἔδοκε ἡμῖν. Προεκόμισαν τὰ τῶν ἐξ ἐσπέρας ἀγίων· πᾶσα ἡμῶν ἀπολογία τὸ νόθον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν. Ἐπὶ πολλῆς οὖν ἡμέρας σκεπτόμενοι καθ' ἑαυτοὺς καὶ βουλεύμενοι, τι ἂν πρὸς ταῦτα ἀποκριθῆμεν, οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἀπολογίαν ἢ ταύτην. Ταύτην δὲ αὖ, ὡς ἄλογον πάνυ, προσενεγκεῖν οὐκ ἔδοκε καλόν. Πρῶτον μὲν ὅτι ἐκ τε τῶν ἐπομένων καὶ ἡγουμένων αὕτη ἡ δόξα ἐφαινετο τῆς τῶν ἀγίων οὕσα διανοίας· ἔπειτα πλείστον βιβλίων καὶ παλαιωτάτων τούτ' ἐχόντων, οὐκ ἦν αὐτὰ παραγράφασθαι. Ἄλλως τε καὶ μὴδὲν αὐτῶν βιβλίον, οὐχ Ἑλληνικῶς, οὐ Λατινικῶς γεγραμμένον ἔχοντες δεῖξαι, ἄλλως ἔχον, ἢ ὡς Λατῖνοι παρήγαγον, πῶς ἂν εὐλόγως αὐτὰ παραγραφόμεθα; ὁ γάρ τινα παραγράφασθαι βουλόμενος, ἀνευ εὐλόγων καὶ ἰσχυρῶν αἰτιῶν, τοῦτο οὐ δύναται. Ἡμεῖς ἄλλους ἀγίους τούναντιον λέγοντας οὐκ εἶχον δεῖξαι· τοὺς αὐτοῦ; δυτικούς ἄλλως λέγοντας ἀλλαχοῦ οὐδαμῶς ἀπεδείκνυμεν. Φυσικοῖς λόγοις παραστήσει αὐτοὺς ψευδομένους πάντων ἐλαττόν ἐδυναμέθα. Οὐδαμῶθεν οὖν εὐλογον αἰτίαν καταλελειμμένην ἡμῖν ἐρωρῶμεν· διὰ τοῦτο καὶ σε-

σισγίχαμεν.

affirmantes ostendere non poteramus; eosdem ipsos Occidentales aliter dicentes alibi, minime

Patre procedere, verum sit; et illud quod est ex Filio, verum. Veluti si dicamus Spiritum sanctum mitti a Patre, alius vero quispiam dicat, Spiritum mitti ex Patre et Filio; et ambo sunt vera, et alterum alteri minime repugnat. Si igitur sancti dicerent Spiritum ex Patre solo procedere, vel ex Filio non procedere, non esset mirum dicere, ipsos opinari falsum. Verum cum horum neutrum nemo unquam adhuc dixerit, illud quod est ex Patre procedere, non tollit alterum, quod est ex Filio procedere.

Hæc ad nostra dicta responderunt. Ad sententiam vero Damascenti, quando et nos illam non produximus, neque illi quidquam responderunt. Ego vero tibi postea et in hujus solutione faciam B satis.

Deinde vero illi ab alio principio sacra nimirum Scriptura nisi et freti, indeque copia minorum propositionum abundantes, exorsi sunt dicere deinceps per multos dies multa et varia argumenta, ostendentia Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere.

Postremo etiam auctoritates Patrum attulerunt, quibus manifeste ac luculenter hujus dogmatis veritas comprobatur. Protulerunt autem non solum Occidentalium, verum etiam doctorum Orientalium. Quarum aliquas, quæcumque mihi magis necessariae visæ sunt, una cum hisce tibi misi, ut et ipsos Occidentales audias Patres, quid illi de hoc dogmate sapiant et doceant. Ad quas nos responsum nullum habebamus, quod daremus, nisi quod adulterinæ essent, et a Latinis corruptæ. Produxerunt nostrum Epiphanium in multis theologice disserentem et explicantem ex Patre Filioque Spiritum sanctum: adulterina ejus loca esse dicebamus; legerunt prædictam sententiam magni Basilii in libris adversus Eunomium: ascriptitia et non germana esse nobis videbatur. Adduxerunt dicta sanctorum Occidentalium, tota nostra Apologia illud et nihil aliud erat, adulterina esse. Per multos igitur dies seorsum considerantes, et nos ipsos consulentes, quid ad hæc responderemus, præter hoc nullum inveniebamus responsum. Hoc vero rursus tanquam valde absurdum proferre, non bonum nobis esse videbatur. Primum quidem, propterea quod ex consequentibus et antecedentibus hujus opinionis mentem sanctorum esse constabat. Deinde etiam cum plurimi ac vetustissimi libri istud haberent, non poteramus illos veluti depravatos rejicere atque refutare. Præsertim cum nos nullum haberemus librum non Græcæ, non Latine scriptum, quem secus habere, quam Latini produxissent, ostenderemus; qui fieri posset ut jure optimo eorum libros tanquam vitiatos exciperemus? Certe enim, qui vult aliquem proscribere, et ut vitiatum atque corruptum excludere, sine debitis rationibus et firmis causis hoc præstare minime potest. Nos alios sanctos contrarium

ostendebamus. Ductis a natura rationibus eos deceptos probare, nihil minus poteramus. Nulla igitur ex parte justam causam nobis relictam videbamus, propterea et conticuimus.

Attamen non deerant, qui et alio abundarent A responso, nimirum errasse Occidentales sanctos, et in hoc deceptos esse. Hoc autem catholicam fidem nobis evertere, manifestum est. Si enim fides nostra pendet a sanctis, hi vero falluntur in fidei veritate, fides eversa est.

Propterea igitur jure optimo cum Latinis subsecuta est et confirmata concordia, et omnes absque ulla vi, Deo teste, consenserunt. Quotquot autem consentire noluerunt (hi vero duo, et non amplius erant), non coacti, sed domini sui ipsius propriæque sententiæ remanserunt. Jurene ac merito, tu ipse judicabis, postquam videris ac legeris auctoritates sanctorum, quas tibi nunc mitto. Quis enim inter Christianos constitutus, non istos sequeretur, ac staret cum cœtu horum doctorum, itemque orientalium? Consona enim invicem dicere necesse est eos arbitrari, quemadmodum in oratione a me scripta (1) multis ostendo.

Dicta igitur sanctorum illa ipsa per sese ad solvendam omnem ambiguitatem, et unicuique persuadendum satis sunt. Quoniam mihi quoque non syllogismi, neque probabilitates et demonstrationes, sed ipsa nuda dicta sanctorum persuaserunt. Simul enim ac vidi et audiui ea, statim contendere penitus desisti, cum tamen prius non parum urgerem atque instarem. Existimavi enim sanctos, cum Spiritu sancto locuti fuerint, non posse a vero declinare, et ægre tuli, quod eorum dicta prius non audivissem. Nemo enim nostrum Latinos unquam tantam vim ex dictis sanctorum habituros esse arbitrabatur. Quamprimum tamen, tunc saltem vidi et audiui, ab omni contentione controversiaque discessi, gratesque Deo egi, quod inde tantam utilitatem percepissem. Igitur tibi quoque candido auditori, animumque cupidum veritatis habenti, atque omni Christiano tui simili hæc vel sola sufficient.

Quoniam vero et aliquot probationes a ratione petitas quaeris, tua causa mediocriter, quantum fieri poterit, et hoc præstabimus, rationibus sanctorum, divinaque Scriptura nixi et freti. Quod quidem et in oratione, quæ de concordia inscribitur, præstitimus. Præstabimus tamen nihilominus et hic quasdam rationes attingentes. Antequam tamen de his singillatim dicamus, ut facilius nobis deinceps fiat oratio, quædam prius sumere est necesse.

Sumptiones, et prima quidem quodnam esset constitutum personæ Patris.

Quoniam unicuique entium ad communem speciem est propria quædam alia species, qua constituitur, et est, et secundum quam dicitur aliquid hoc ens: veluti hujus hominis, puta Petri, præter communem speciem, quæ quidem est communis humanitas, est et alia peculiaris species, juxta

Ἦσαν δ' ὁμοῦς οἱ καὶ ἑτέρας ἡπόρησαν ἀπολογίας, δηλονότι πλανηθῆναι τοὺς δυτικoὺς ἁγίους καὶ ψεύσασθαι ἐν τούτῳ. Τοῦτο δ' ἐστὶ τὴν καθόλου ἡμῖν πίστιν ἀνατρέπει, φανερόν. Εἰ γὰρ ἡ πίστις ἡμῶν ἤρηται τῶν ἁγίων, οἱ δὲ πλανῶνται περὶ τὴν ἀλήθειαν, ἡ πίστις ἀνατέτραπται.

Διὰ ταῦτα οὖν εὐλόγως ἡ μετὰ Λατίνων ἡκολούθησεν ἔνωσις. Καὶ πάντες ἀδιάστως, ὡς ὁ Θεὸς οἶδε, συνέθεντο. Ὅσοι δὲ συνέθεντο οὐκ ἠθουλήθησαν (ἦσαν δὲ δύο, καὶ οὐ πλείους), ἀβίαστοι, καὶ κύριοι ἑαυτῶν, καὶ τῆς ἰδίας ἔμειναν γνώμης. Εἰ δ' εὐλόγως, ἢ μὴ, κρινεῖς, τὰς τῶν ἁγίων ῥήσεις, αἱ σοὶ νῦν πέμπω, ὀψόμενός τε καὶ ἀναγνοῦς. Τίς γὰρ τελῶν εἰς Χριστιανούς, οὐκ ἂν ἔψαιτο τούτοις, καὶ σταθῆ μετὰ τοῦ τῶν διδασκάλων τούτων χοροῦ, ἅμα δὲ καὶ τοῦ τῶν ἀνατολικῶν; Σύμφωνα γὰρ ἀλλήλοις ἀνάγκη δοξάζειν αὐτοὺς εἰπεῖν, ὡς ἐν τῷ συγγεγραμμένῳ μοι λόγῳ διὰ πλείονων δεικνύω.

· Αὐτὰ μὲν οὖν τὰ ῥητὰ καθ' αὐτὰ μόνα ἱκανὰ εἰσι πᾶσαν ἀμφιβολίαν λύσαι, καὶ πᾶσαν πείσαι ψυχὴν. Ἐπεὶ καμὲ οὐ συλλογισμοί, οὐδὲ πιθανολογίαι καὶ ἀποδείξεις, ἀλλ' αὐτὸ γυμνὰ τὰ ῥητὰ ἔπεισαν. Ἄμα γὰρ ἰδὼν καὶ ἀκούσας αὐτὰ, εὐθύς πάσης φιλονεικίας καὶ ἐριδος ἐπαυσάμην, καίτοι πρότερον ἐνιστάμενος οὐ μετρίως. Ἐκρίνα γὰρ τοὺς ἁγίους Πνεύματι ἄγιῳ λαλήσαντας, μὴ δύνασθαι ἐκκλίνειν τοῦ ἀληθοῦς, καὶ ἀχθεσθεῖς ἐστὶ μὴ πρότερον αὐτὰ ἠκηκόειν. Οὐδεὶς γὰρ οὐδέποτε τῶν ἡμετέρων τσαύτην ἀπὸ ῥητῶν τοῦς Λατίνους ἰσχὺν ἔφετο ἔχειν· ὅτε ὁμοῦς, τότε γοῦν, αὐτὰ εἶδον καὶ ἤκουσα, πάσης ἀμφισθητήσεως ἀπηλλάγην, καὶ χάρिता; ὡμολόγησα τῷ Θεῷ, τσαῦτα ἐκείθεν ὠφελθεῖς. Καὶ σοὶ τοίνυν εὐγνώμονι ἀκροατῇ καὶ ψυχὴν ἔχοντι τῆς ἀληθείας ἐπιεμένην καὶ παντὶ ὁμολῶ Χριστιανῷ ταῦτα ἀρκέσει καὶ μόνα.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τινὰς ἀπὸ λογισμῶν αἰτεῖς ἀποδείξεις, σὴν χάριν μετρίως, ὡς ἐνδὸν καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἀπὸ τῶν λόγων τῶν ἁγίων καὶ τῆς θείας Γραφῆς ὀρμώμενοι. Ὁ ἐνεστὶ μὲν κἀν τῷ περὶ ἐνώσεως ἐπιγεγραμμένῳ μοι λόγῳ· ποιήσομεν δὲ ὁμοῦς; ἀνταῦθα τινῶν λόγων ἀψάμενοι. Πρὸ δὲ τοῦ κατὰ μέρος περὶ τούτων εἰπεῖν, ἀνάγκη τινὰ προλαβείν, πρὸς τὸ σαφέστερον τὸν ἐξῆς λόγον γενέσθαι.

Δήμματα, καὶ πρῶτον τί ἂν εἴη συστατικὸν τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς.

Ἐπεὶ ἐκάστου τῶν ὄντων πρὸς τῷ κοινῷ εἶδει, ἔστι τι καὶ ἕτερον ἴδιον εἶδος, ᾧ συνίσταται καὶ ἔστι, καὶ καθὸ λέγεται τόδε τι καὶ ὄν· ὡς περ τοῦδε τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Πέτρου τυχόν, πρὸς τῷ κοινῷ εἶδει, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀνθρωπότης, ἔστι καὶ ἕτερον ἴδιον εἶδος, καθὸ δὲ ὁ ἀνθρώπος; ἔστι Πέτρος; τυχόν

(1) Ea est dogmatica.

ἡ Παῦλος, ὅπερ ἐστὶ καὶ ἀκοινωνήτων ἐτέρῳ· ἃ τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δηλονότι, τὸ σῶμα, ἢ ἄλλοτι, ὅπερ ἐστὶν αὐτῷ ἀρχὴ τοῦ ἄτομον εἶναι· ζητητέον καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τί ποτ' ἐστὶν αὐτῷ ἴδιον εἶδος, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνιστῶν. Ἔστι μὲν γὰρ κοινὸν αὐτῷ τῷ Πατρὶ, Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι καὶ οὐσιώδες εἶδος, ἔν καὶ ταυτὸν ἀριθμῷ ὄν, δηλαδὴ ἡ θεότης, καθ' ἣν μετ' αὐτῶν εἷς ἐστὶ Θεός· ἔχει μὲντοι καὶ ἕτερον ἴδιον εἶδος, ἀκοινωνήτων τοῖς ἄλλοις προσώποις, καθὼς τότε τι καὶ πρόσωπον ἐν τῇ θείᾳ Τριάδι ἐστὶ. Τοῦτο οὖν τί ποτ' ἐστὶ ζητητέον.

Ἵτι ἐφ' ἀγέννητον οὐκ ἐστὶ συστατικὸν αὐτοῦ. B

Τὸ μὲν οὖν ἀγέννητον οὐκ ἐστὶ. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἀπόφασις· οὐδὲν δὲ τῶν ὄντων κατὰ ἀπόφασιν ἔχει, τοδὲ τι εἶναι. Ἄλλ' ἐστὶν αὐτοῦ ἴδιωμα ἐπόμενον συστάντι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ. Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ αἰτιον λέγεσθαι. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν τὸ ὑποστατικὸν αὐτῷ εἶδος, αἰτιος μᾶλλον ἐλέγετο ἢ Πατήρ. Ἄλλ' ὑπὸ πάντων τῶν διδασκάλων κοινῶς Πατέρα μᾶλλον καλούμενον ὀρωμεν αὐτόν.

Ἵτι οὐδὲ τὸ αἰτιὸν ἐστὶ συστατικὸν αὐτοῦ.

Ἔτι τὸ αἰτιον καθόλου τε ὄν καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς, τι καὶ προβολέως λεγόμενον, νόημα μόνον ἐσται, καὶ οὐδὲν πᾶρμα. Ὁ δὲ τοιοῦτός ἐστιν, ἃ ἐστὶν οὐκ ὄν. Τὸ δὲ μὴ ὄν οὐ δύναται τοῦ ὑπερουσίου συστατικὸν εἶναι. Λεῖπεται οὖν ἡ τὴν πατρότητα μόνον, ἢ τὴν προβολὴν μόνον, ἢ καὶ ἀμφω συστατικὰ εἶναι τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ. Ἄλλὰ μὴν ἀμφω συστατικὰ τοῦ αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον, διὰ ταῦτα. Εἰ γὰρ ἀμφω συνιστάσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἢ καὶ ἰδίᾳ ἕκαστερον δύναται αὐτὸ συνιστᾶν, ἢ οὐ, ἀλλ' ἀμφω ἅμα. Εἰ μὲν οὖν καὶ ἕκαστερον ἰδίᾳ, δύο ἄρα εἶδη ὁ Πατήρ ἔξει καὶ ἀκολούθως καὶ δύο πρόσωπα ἐσται, ὡς δύο προσωπικὰ εἶδη ἔχων· ὡσπερ ἂν εἰ τις ἀνθρώπος δύο ἔχει ψυχὰς, ὅπερ ἄτοπον. Εἰ δ' οὐχ ὡς ἕκαστερον ἰδίᾳ, ἀλλ' ἀμφω ἅμα, οὔτ' ὁ Πατέρα λέγων μόνον ἐδήλωσε τὸ πατρικὸν πρόσωπον, οὔτε ὁ προβολέα. Ἄλλὰ τούτου πᾶν τοῦναντίον ἐν τῇ χρήσει ὀρωμεν. Πάντες γὰρ διδάσκαλοι, καὶ πᾶσα Γραφή, τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς τὴν θείαν αὐτοῦ δηλοῦσιν ὑπόστασιν· καὶ προβολέα δὲ λέγοντες οἱ ἡμέτεροι, τὸν Πατέρα δηλοῦν ὀφονται μόνον. Οὐκ ἄρα οὔτε οὕτως ἀμφω ἅμα ὑποστατικὰ, ὡς θάτερον μόνον μὴ ἐγγωροῦν, ἀλλ' ἀμφω ἅμα συνιστᾶν, οὔτε ὡς ἕκαστερον ἰδίᾳ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἐγγωροῦν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης θάτερον μὲν καὶ μόνον συνιστᾶ τὸ πρόσωπον· τὸ δ' ἄλλο καὶ λοιπὸν ἔπεται τῷ προσώπῳ συστάντι.

Neque tanquam utraque seorsum, et per se ipsam facere satis sit, sed ex necessitate altera, et quidem sola personam constituit, altera vero et reliqua personam constitutam sequitur.

Ἡ προβολὴ οὐκ ἐστὶν συστατικὸν αὐτοῦ.

Λεῖπεται οὖν ἡ τὴν μὲν πατρότητα τὸ ὑποστατι-

A quam hic homo est forte Petrus vel Paulus, quæ quidem species minime communicatur cum altero; hæc autem est vel ipsius scilicet anima, vel corpus, vel aliquid aliud, quod est ipsi principium, ut sit individuum: quærendum est et in ipso Deo et Patre, quænam ipsi propria sit species, quæ ipsius personam constituat. Etenim communis species et essentialis est ipsi Patri, Filioque ac Spiritui sancto, una eademque numero existens nimirum deitas, secundum quam simul cum ipsis unus est Deus. Attamen habet et alteram propriam speciem, quæ non communicatur eum aliis personis, juxta quam hoc aliquid est et persona in sanctissima Trinitate. Hoc igitur quidnam sit, quærendum est.

Quod ingentum non est constitutum ipsius.

Igitur quod vocant ingentum esse, non est. Hoc enim est negatio; nihil autem eorum, quæ in rerum natura existunt, esse hoc aliquid habet secundum negationem. Sed est ipsi proprietas quædam, quæ illius personam constitutam sequitur. At neque causam dici, si enim hoc esset hypostatica ejus species, potius auctor et causa diceretur, quam Pater: verum ab omnibus communiter doctoribus Patrem magis eum appellari videmus.

Neque causa est constitutum ipsius.

Præterea causam esse, cum universale sit, ac de Patre, et etiam productore prædicetur, cogitatio tantum erit, et nulla res: quod autem est ejusmodi, est non ens; non ens vero non potest constituere, quod supra omnem substantiam est. Superest igitur, vel paternitatem solam, vel solam productionem, vel etiam ambas esse species, quæ constituent personam Patris. At enim ambæ ut sint ejusdem constitutiæ, nullo modo fieri potest, ob hanc rationem: si enim ambæ constituent personam Patris, vel et seorsum unaquæque potest eam constituere, vel non, sed ambæ simul. Si igitur et utraque seorsum, duas ergo habebit species Pater: et consequens illud erit, ut non una, sed duplici persona sit præditus, quippe qui duas personales species habeat, veluti si quis homo duas haberet animas, quod absurdum est. Si vero non tanquam utraque seorsum, sed ambæ constituent simul, neque qui Patrem tantum dicit, neque qui productorem, paternam personam significavit. Sed hujus rei totum oppositum in usu videmus, siquidem omnes doctores totaque Scriptura nomine Patris divinam ipsius denotant hypostasim: nostri quoque dum productorem efferunt, Patrem tantum significare opinantur. Non igitur neque sic ambæ sunt simul constitutiæ, tanquam altera sola istud efficere nequeat, sed ambæ simul constituent;

Productio non est constitutum ipsius.

Superest igitur, vel paternitatem hypostaticam

et propriam Patris esse speciem, productionem autem jam ipsam constitutum sequi; vel contra productionem personam Patris constituere, Paternitatem et generare jam eum constitutum sequi: sed si producere constituit, generare vero sequitur, sequetur aliquid absurdum, ac præter communem Patrum doctrinam; hoc autem est ejusmodi.

Prima et immediata uniuscujusque personæ operatio a constitutiva ipsius specie provenit; cunctæ vero aliæ operationes per ipsam nimirum primam operationem. Quemadmodum ab anima, quæ est constitutiva species Petri, prima et immediata ipsius operatio provenit, quæ quidem est vivere; reliquæ vero per ipsam, velut inspicere, docere, texere, struere, et reliqua. Per ipsum enim vivere, quæ est prima et immediata ejus operatio, hæc omnes et reliquæ efficiuntur. Si itaque producere est species constitutiva personæ Patris, spiratio seu processio erit prima ejus et immediata operatio. Per ipsum vero spirare et producere generabitur Filius, ac non amplius Spiritus per Filium, ut asserunt theologi, sed Filius per Spiritum præcedet. Quæ omnia tum veritati, tum traditionibus Patrum et communi usui eorum obstant.

Paternitas est proprium constitutum personæ Patris.

Verum quoniam hæc absurda sunt, reliquum est ut paternitas quidem personam Patris constituat, et hæc ejus sit minime communicanda species, productio autem personam ipsius jam constitutam sequatur, non quidem ut accidens seu adventitium, nullum enim accidens in Trinitate, sed omnia sunt secundum naturam et substantiam: utque generare prima et immediata sit personæ Patris operatio, producere vero per generare efficiatur. Hæc igitur eorum quæ dicenda sunt, prius sumantur, veluti toti orationi necessaria.

Sumptio 2.

Ad hæc vero tanquam communia dicantur prius etiam hæc. Eorum quæ in Deo dicuntur, partim quidem sunt communia omnibus personis, veluti bonus, et sapiens, et omnia absoluta. Similiter autem et quæ secundum eminentiam ad entia sunt negationes, ut invisibile, atque incomprehensibile, et similia. Præterea, quotquot habitudinem ad creationem denotant, ut esse opificem, et judicem, cæteraque ejusmodi. Talia igitur communia sunt omnibus personis. Quædam vero sunt propria: propriorum autem quædam sunt propria duarum personarum habitudine quadam ad reliquam personam, veluti Filii ac Spiritus sancti proprium est esse causata, vel Patris et Filii proprium est mittere Spiritum sanctum, vel eorum dici Spiritum. Quædam vero propria sunt unius personæ. Rursus eorum quæ propria sunt unius personæ, quædam ita sunt propria personalia, ut et hypostatica sint,

αὐτὸν καὶ ἴδιον εἶδος τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὴν δὲ προβολὴν ἐπεσθαι αὐτῷ ἤδη συστάντι, ἢ τὸ ἀνάπαλι, τὴν μὲν προβολὴν συνιστᾶν τὸ πατρικὸν πρόσωπον, τὴν δὲ πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν ἐπεσθαι ἤδη συστάντι. Ἄλλ' εἰ τὸ μὲν προβάλλειν συνιστᾶ, τὸ δὲ γεννᾶν ἐπιτεταί, ἀκολουθήσει τι ἀποπον, καὶ παρὰ τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν τοῦτο δ' ἐστὶ τοιοῦτον.

Ἡ πρώτη καὶ ἀμεσος ἐκάστου προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἶδους αὐτοῦ πρόβεισι, πᾶσαι δ' ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ ταύτης τῆς πρώτης, δηλαδὴ ἐνεργείας ὡσπερ ἐκ τῆς ψυχῆς ἥτις ἐστὶ συστατικὸν εἶδος τοῦ Πέτρου, ἢ πρώτη καὶ ἀμεσος αὐτοῦ ἐνέργεια πρόβεισιν, ἥτις ἐστὶ τὸ ζῆν, αἱ λοιπαὶ δὲ διὰ ταύτης, ὡσπερ τὸ θεωρεῖν, διδάσκειν, ὁφθαίνειν, τεκταίνειν, καὶ τὰ λοιπά. Διὰ τοῦ ζῆν γὰρ, ἥτις ἐστὶ πρώτη καὶ ἀμεσος αὐτοῦ ἐνέργεια, πᾶσαι αὗται καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιτελοῦνται. Εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, τὸ προβάλλειν ἐστὶ τὸ συστατικὸν εἶδος, ἔσται ἢ μὲν πνεύσις, ἢ ἐκπόρευσις, ἢ πρώτη αὐτοῦ καὶ ἀμεσος ἐνέργεια διὰ δὲ τοῦ πνεῖν καὶ προβάλλειν γεννηθήσεται ὁ Υἱὸς, καὶ οὐκέτι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασίν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος πρόβεισιν ἅπαντα ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν Πατέρων, καὶ τῇ κοινῇ χρήσει αὐτῶν.

Ἡ πατρότης ἐστὶ τὸ συστατικὸν ἴδιον τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ,

Ἄλλ' ἐπεὶ ταῦτα ἀτοπα, λείπεται τὴν μὲν πατρότητα τὸ πρόσωπον τὸ πατρικὸν συνιστᾶν, καὶ τοῦτο αὐτοῦ τὸ ἀκοινωνήτον εἶδος εἶναι, τὴν δὲ προβολὴν ἐπεσθαι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἤδη συστάντι. οὐχ ὡς συμβεθηκός, ἢ ἐπίκτητον, οὐδὲν γὰρ ἐν τῇ Τριάδι συμβεθηκός, ἀλλὰ κατὰ φύσιν πάντα καὶ οὐσιώδη· καὶ τὸ μὲν γεννᾶν πρώτην εἶναι, καὶ ἀμεσον ἐνεργεῖαν τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, τὸ δὲ προβάλλειν ἀποτελεῖσθαι διὰ τοῦ γεννᾶν.

Ταῦτα μὲν οὖν προσειλήφθω τῶν βῆθησομένων, ὡς ἀναγκαῖα τῷ παντὶ λόγῳ.

Δῆγμα β'.

Ἔτι δ' ὡς κοινὰ προειρήθω καὶ ταῦτα. Τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων τὰ μὲν ἐστὶ κοινὰ ταῖς ὑποστάσεσι πάσαις, ὡς τὸ ἀγαθὸς καὶ σοφὸς καὶ πάντα τὰ ἀπολελυμένα· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ πρὸς τὰ θνητὰ καθ' ὑπεροχὴν ἀποφάσεις, ὡς τὸ ἄρατον, καὶ ἀκατάληπτον, καὶ τὰ τοιαῦτα· ἔτι τε ὅσα τὴν πρὸς κτίσιν σχέσιν ἐμφαίνει, ὡς τὸ δημιουργός, καὶ κριτὴς καὶ τὰ ὅμοια· τὰ μὲν οὖν τοιαῦτα κοινὰ ταῖς προσώποις εἰσι πᾶσι· τὰ δὲ ἐστὶν ἴδια. Καὶ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἐστὶν ἴδια δυοῖν τῇ πρὸς τὸ λοιπὸν σχέσει, ὡσπερ Γεῦ καὶ Πνεύματι ἴδιόν τε αἰτιατὸν, ἢ Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἴδιον τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα· τὰ δὲ ἴδια ἐνὸς προσώπου. Τῶν δὲ ἐνὸς προσώπου ἰδίων πάλιν, τὰ μὲν οὕτως ἴδια προσωπικά, ὡς καὶ ὑποστατικά εἶναι, ὡσπερ ἡ πατρότης, ἢ υἱότης, καὶ ἡ ἐκπόρευσις· τὰ δὲ εἰ καὶ πρόσθετον ἐνὶ μόνῳ, ἀλλ' οὐχ ὑφίστησι τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ μόνον γνωρίζει· ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον. Οὕτ' οὖν τὰ κοινὰ

τῶν τριῶν ἰδιώματα ὑποστατικά εἰσιν, ὅσα τὰ A
 δύοιν ἴδια πρὸς τὸ τρίτον. Ὅυτε μὴν τὰ ἑλὸς μὲν
 ἴδια, ὅτω δὲ ἴδια, ὡς γνώριστικὰ καὶ ἐκόμενα.
 Ἄλλὰ ταύτας μόναι εἶναι προσωπικὰς ἰδιότητας, τὴν
 πατρότητα δηλαδὴ, καὶ τὴν υἰότητα, καὶ τὴν ἐκπόρευ-
 σιν, ὡς ταύτας μόναις ὑφειστώσας τὰ πρόσωπα. Ἐδὲ
 δύοιν ἴδια πρὸς τὸ τρίτον, ταῦτα γνωρίσματα, ἢ ἰδιώ-
 ματα δύο τινῶν εἶναι προσώπων. Καὶ ταῦτα μὲν
 ὁύτως.

tates, paternitas uimirum, et filiatio et processio, quippe quæ hæ solæ personas constituunt. Quæ vero duarum personarum ad tertiam propria sunt, notiones vel proprietates duarum personarum existunt. Et hæc quidem ita se habent.

Τούτων δὲ ῥηθέντων συναποδείκνυται καὶ τὸ B
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι
 ὁύτως.

Διὰ τῆς πρώτης καὶ ἀμέσου ἐνεργείας ἐκάστου
 πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐπιτελοῦνται ἐνέργειαι. Πρώτη δὲ
 ἐνέργεια καὶ ἀμεσος τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ γεννᾶν. Διὰ
 τοῦ γεννᾶν ἄρα ἡ τοῦ πνεῖν ἐπιτελεῖται ἐνέργεια.
 Καὶ ὁύτως ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον. Τὸ δὲ δι' Υἱοῦ τίνα τὴν δύναμιν ἔχει, καὶ
 τί ἡ διὰ ἐνταῦθα δηλοῖ, ὅτι δηλαδὴ αἰτίαν μεσιτείου-
 σαν, ἰκανῶς ἐν τῷ *Περὶ ἐνώσεως* δεικνύται λόγῳ.

Ἔτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
 ρεύεται μόνου, ἢ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς · ἀντι-
 φάσεως γὰρ οὐδὲν μεταξὺ. Ἄλλὰ μὴν οὐκ ἐκπορεύε-
 ται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς · εἰ δὲ οὐκ ἐκ μόνου, καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ ἄρα. Ὅτι δ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκ-
 πορεύεται, δεικνύται ὁύτως. Πρῶτα μὲν οὐδαμοῦ C
 ὅυτε τῆς θείας Γραφῆς, ὅυτε τῶν διδασκάλων εὐρη-
 ται εἰρημένον · ὃ δὲ ὑπὸ τίνος τούτων οὐκ εἰρηται,
 οὐδὲν τολμητέον εἰπεῖν · ἔπειτα τὸ προβάλλειν,
 ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς οὐσιώδης ὅσα οὐ πρώτη οὐδ'
 ἀμετος, ἐπιτελεῖται διὰ τῆς πρώτης, ἥτις ἀπεδείχθη
 ὅσα τὸ γεννᾶν καὶ ἡ γέννησις · ὅυτε καὶ τὸν Υἱὸν
 ταύτης ἀνάγκη τῆς ἐνεργείας κοινωεῖν, καὶ δι' αὐ-
 τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Ἄλλως τε
 πάντων κοινωῶν ὃ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, πλὴν τῶν συστα-
 τικῶν ἰδιοτήτων, κοινωῆσει καὶ τῆς τοῦ προβάλλειν
 δυνάμεως, φυσικῆς μὲν τῷ Πατρὶ, οὐ συστατικῆς δὲ
 τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ὡς εἰρηται, ὁύσης. Ὅυτε τὸ
 Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ
 ἐκπορεύεται. Διαφέρει γὰρ οὐδὲν ἐπὶ τῆς θεολογίας
 τῆς ἐκ ἡ δια.

Εἰ δὲ τις εἴποι, κοινήν εἶναι δεῖν καὶ τῷ Πνεύ-
 ματι τῷ ἁγίῳ τὴν δύναμιν τοῦ προβάλλειν, ὡς οὐ-
 σιωδῆ · πάντων γὰρ καὶ αὐτὸ κοινωεῖ τῶν οὐ-
 σιωδῶν.

Μαθέτω ὃ τοιοῦτος τοῦτο ἀδύνατον εἶναι, διὰ τὸ
 ἀντιπίπτειν τῇ αὐτοῦ ἰδιότητι. Οὐ δύναται γὰρ τὸ
 αὐτὸ ἑαυτοῦ αἰτίον εἶναι. Ἐκαστα γὰρ τῶν θεῶν

(1) Hæc prima probatio cum sit negativa, nihil sane valeret, nisi esset ad hominem. Optime itaque militat adversus Græcos, qui ex Evangelio et Scriptura sacra nitebantur probare Spiritum non procedere ex Filio, quia ibi non habetur nisi ex Patre procedere. Dicit ergo Bessarion ibi non ha-

beret ex solo Patre, filiatio et processio. Quædam vero, quamvis insint uni soli, verum non constituunt, sed tantum declarant personam, ut in Patre esse ingentum. Neque igitur quæ communia sunt tribus personis, proprietates sunt hypostaticæ; neque ea quæ duarum ad tertiam propria sunt. At neque quæ unius propria sunt, ita tamen propria, ut quæ notam et manifestam faciant, et sequantur personam. Sed eæ tantum sunt personales proprie-

tates, quippe quæ hæ solæ personas constituunt. Quæ vero duarum personarum ad tertiam propria sunt, notiones vel proprietates duarum personarum existunt. Et hæc quidem ita se habent.

His vero dictis, probatur Spiritus sanctus ex Patre per Filium procedere; in hunc modum.

Per primam et immediatam operationem uniuscujusque cæteræ omnes operationes efficiuntur. Prima autem et immediata operatio Patris est generare; igitur per generare operatio spirandi efficitur; igitur per generare operatio spirandi efficitur. Atque ita ex Patre per Filium procedit Spiritus sanctus. Illud autem *per Filium*, quam habet vim, quidque hic præpositio *per* significet, quod nimirum causam intervenientem et mediam, in oratione *De concordia* satis ostenditur (1).

Præterea Spiritus sanctus vel a solo Patre procedit, vel non a solo Patre. Contradictionis enim nihil est medium. Atqui non a solo Patre procedit. Si autem non a solo, igitur et a Filio. Quod vero non a solo Patre procedat, sic ostenditur. Primum quidem nusquam, neque in divina Scriptura, neque apud doctores, invenitur dictum. Quod autem a nemine istorum dictum est, nemini audendum est dicere. Deinde producere, cum sit operatio Patris essentialis, non prima neque immediata, efficitur per primam, quæ ostensa est generare et generatio; ita ut necesse sit etiam Filium hujus operationis participem esse, ac per ipsum Spiritum sanctum procedere. Præsertim cum et Filius omnia sibi communia cum Patre habeat, exceptis constitutivis proprietatibus, communem quoque habebit potentiam producendi, quæ quidem naturalis est Patri, non tamen illius personæ constitutiva, ut dictum est. Itaque Spiritus ex Patre et Filio, vel ex Patre per Filium procedit. Si quidem inter D præpositionem *ex*, et *per*, in theologia nihil interest.

Si quis vero dicat communem debere esse cum illis et Spiritui sancto vim producendi, quippe quæ sit essentialis; omnium enim essentialium et ipse Spiritus particeps est:

Discat iste talis hoc nullo modo fieri posse, quod ejus proprietati repugnet. Non enim potest idem sui ipsius causa esse. Singulæ enim divinæ per-

beri ex solo Patre, ergo et ex Filio. Et ita semel accidit ut, cum quidam Græculus objecisset cuidam Latino, cur Latini addiderint ad Symbolum ex Filio procedere, cum non sit scriptum in Evangelio, merito audierit, cur etiam ipsi Græci fateantur ex solo Patre? Quo responso conticuit.

sonæ omnia essenti..lia sibi mutuo communicant, manentes in eo quod sunt, et servantes suas proprietates. Manens enim, inquit magnus Basilius, Filius in eo, quod sit Filius, habet omnia Patris. Igitur et Spiritus manens in eo quod sit Spiritus, habet omnia Patris et Filii. Esse igitur causam sui ipsius, propriæ rationi repugnat, ut dictum est : ob eamque causam, activam processionem habere minime potest.

Si quis vero rursus dixerit : Atqui si Spiritus operationis producendi erit expers, saltem erit particeps generandi, quemadmodum Filius participat vim producendi :

Non eum fugiat, istud quoque nullo modo fieri posse. Primo, quod operatio generandi sit ostensa esse operatio constitutivæ speciei personæ Patris, quæ est incommunicabilis alteri personæ : ob eamque causam fieri non potest, ut altera persona illam participet.

Deinde, quod contradictionem in se contineat. Si enim ipse Spiritus generat Filium, procedit autem ab ipso, erit respectu ejusdem, et causa, et causatum. Hoc autem est contradictio.

At enim fortasse dicit quispiam, istud absurdum sequi ex eo quod præsupponamus Filium producere Spiritum : at si hoc non supponatur, sed tantum Spiritum cum Patre generare Filium, non amplius istud absurdi sequetur. Cur enim Spiritus cum Patre non generat potius Filium, sed Filius cum Patre producit Spiritum ?

Si quis ergo ista dixerit, primum sciat se quærere, quæ nemo alius unquam vel cogitare ausus est. Deinde vis generandi intelligitur, antequam intelligatur vis producendi, tanquam prima et immediata operatio Patris, ut ostensum est. Ob eam ipsam causam, non potest hujus particeps esse Spiritus. Producendi vero vis, cum post generationem Filii intelligatur, et per generationem illius efficiatur, ut ostensum est, fieri potest, imo vero et necessarium est, ut cum ipso communicetur.

Si quis vero rursus ob has causas dixerit : Ergo minor est Spiritus Patre ac Filio, si quidem Pater generat Filium, et producit Spiritum, Filius autem et ipse cum Patre producit Spiritum : at Spiritus neque Filium generat, neque seipsum, neque alterum Spiritum producit.

Vana est ista ratio, et contra ipsum magis concludit, qui hoc dixerit. Si enim nullius personæ causam esse, imperfectionis et immutationis in Trinitate hoc signum esse oportet existimare : igitur quod minus, eo quod plus personarum producit (1), imperfectius erit. Sed cum Filius unius tantum personæ Spiritus, cum Patre causa sit, minor erit Patre, qui et ipsius Filii, et Spiritus causa existit. At enim hoc vel cogitare, absurdum est : igitur illud quoque ejusdem absurditatis est. Esse enim causam vel causatum in

(1) Istud sane in solum etiam Patrem magis quadrare videtur, qui juxta recentiores Græcos

προσώπων κοινωνοῦσι πάντων ἀλλήλοις τῶν οὐσιωδῶν, μένοντα ἐν τῷ εἶναι ὁ εἶσι, καὶ σώζοντα τὴν ἐαυτῶν ιδιότητα. Μένοντα γὰρ, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ Υἱὸς ἐν τῷ εἶναι Υἱὸς, ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἄρα μένον ἐν τῷ εἶναι Πνεῦμα, ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· τῷ ἰδίῳ οὖν λόγῳ, ὡς εἰρηται, μάχεται τὸ ἑαυτοῦ αἴτιον εἶναι· καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐνεργητικὴν ἐκπέρευσιν ἔχειν οὐ δύναται.

Εἰ δὲ τις πάλιν εἴποι, 'Ἄλλ' εἰ μὴ τῆς τοῦ προβάλλειν ἐνεργείας κοινωνεῖ τὸ Πνεῦμα, κοινωνήσειε γοῦν τῆς τοῦ γεννᾶν, ὡς περ ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ προβάλλειν·

Μὴ λανθανέτω οὐδὲ τοῦτο δυνατὴν εἶναι. Πρῶτα μὲν διὰ τὸ τὴν τοῦ γεννᾶν ἐνεργείαν τοῦ συστατικοῦ εἶδους τοῦ πατρικοῦ προσώπου καὶ ἀκοινωνήτου πρὸς ἕτερον ἀποδεδειχθαι ἐνεργείαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀδύνατον εἶναι κοινωνῆσαι αὐτῷ ἕτερον πρόσωπον.

"Ἐπειτα δὲ διὰ τὸ περιέχειν ἀντίφασιν ἐν ἑαυτῷ· εἰ γὰρ αὐτὸ γεννᾷ μὲν τὸν Υἱὸν, ἐκπορεύεται δ' ὑπ' αὐτοῦ, ἔσται πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ αἴτιον, καὶ αἰτιατόν. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἀντίφασις.

'Ἄλλ' ἴσως ἐρεῖ τις τοῦτο τὸ ἄτοπον ἔπεσθαι, διὰ τὸ προϋποτιθεσθαι τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο ὑποτεθείη, ἀλλὰ μόνον, ὅτι τὸ Πνεῦμα σὺν τῷ Πατρὶ γεννᾷ τὸν Υἱὸν, τοῦτο οὐκ ἐστὶ τὸ ἄτοπον ἔψεται. Διατὶ γὰρ οὐ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα σὺν τῷ Πατρὶ γεννᾷ τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς σὺν τῷ Πατρὶ προβάλλει τὸ Πνεῦμα :

Εἰ τις οὖν ταῦτα φαίη, πρῶτα μὲν ἴστω ζητῶν ἃ μηδεὶς ἄλλος ποτὲ οὐδ' ἐνοήσας ἐτόλμησεν· ἔπειτα ἢ μὲν τοῦ γεννᾶν δύναμις προεπινοεῖται τῆς τοῦ προβάλλειν δυνάμειος, ὡς πρώτη καὶ ἀμεσος ἐνεργεία τοῦ Πατρὸς, καθὰ ἀποδείκεται· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται ταύτης κοινωνεῖν τὸ Πνεῦμα· ἢ δὲ τοῦ προβάλλειν ἐπινοουμένη τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως ἐπιτελουμένη, ὡς δεδεικται, οὐκ ἀδύνατος, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἀναγκαῖα αὐτῷ κοινωνεῖσθαι.

Εἰ δὲ τις αὐθις διὰ ταῦτα εἴποι, Οὐκοῦν ἔλαττον τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἴπερ ὁ μὲν Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ προβάλλει τὸ Πνεῦμα· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ αὐτὸς σὺν τῷ Πατρὶ προβάλλει τὸ Πνεῦμα· τὸ δὲ Πνεῦμα οὕτως τὸν Υἱὸν γεννᾷ, οὐθ' ἑαυτὸ οὐθ' ἕτερον πνεῦμα προβάλλει·

Μάταιος ὁ λόγος, καὶ καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ὁ τοῦτο φάσκων συμπεραίνει· εἰ γὰρ ἀτελείας καὶ ἐλαττώσεως τοῦτο σημεῖον ἐν τῇ Τριάδι οὐδεὶς δεῖ, τὸ μηδενὸς τῶν προσώπων αἴτιον εἶναι, καὶ τὸ ἐλαττώων ἄρα προσώπων αἴτιον τοῦ πλειόνων αἰτίου ἔλαττον ἔσται. 'Ἄλλ' ὁ Υἱὸς ἐνδὸς προσώπου τοῦ Πνεύματος μόνου αἰτίος ὢν σὺν τῷ Πατρὶ, ἐλάττων ἔσται τοῦ Πατρὸς, αἰτίου δυτο· καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἄλλὰ τοῦτο ἄτοπον καὶ μόνον ἐνοήσας. Κάκεινο τοίνυν τῆς ὁμοίας ἐστὶν ἀτοπίας. Ἴδ γὰρ αἴτιον ἢ αἰτιατὸν εἶναι· ἐν τῇ Τριάδι εἰς τὰ προσωσολος et generat et producit. Neque tamen inde vel major aliis personis censetur vel minor.

πικά ἀναφερόμενον ἰδιώματα, οὔτε μείζον, οὔτ' ἰσότητος ἕτερον ἑτέρου ποιεῖ ἢ εἶναι, ἢ λέγεσθαι.

Ἔτι εἰ ἡ τοῦ γεννῆν καὶ τοῦ προβάλλειν δύναμις ἄμφω συστατικαὶ τοῦ προσώπου εἰσι τοῦ πατρικοῦ ἰδέα καὶ ἀνὰ μέρος, ἐκάστης δὲ ἐνεργείας εἰδός ἐστιν ἀρχή· δύο εἶδη τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν ἴσονται. Ἐκαστος δὲ συστατικὸν εἶδος πρόσωπον συνιστᾷ. Καὶ οὕτως ὁ Πατήρ δύο πρόσωπα ἔσται. Τοῦτο δὲ ἀποκρίθη. Οὐκ ἄρα ἡ τοῦ προβάλλειν δύναμις συνιστᾷ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ μὴ συνιστᾷ, κοινή δὲρα ἐστὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ οὕτως τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.

Ἔτι κοινῶς παρὰ πάντων ὁμολογεῖται τῶν ὁμοκαλήτων, ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προέειν ἐξ Υἱοῦ. Εἰ οὖν προέειν ἐξ αὐτοῦ, προέειν πάντως φυσικῶς. Οὐδὲν γὰρ ἐν τῷ Θεῷ πρὸς φύσιν, οὔτε ἐπίκτητον. Γῶν γὰρ κτισμάτων ἐστὶ τὸ μὴ φύσει ἐκ Θεοῦ προέειναι. Εἰ τοίνυν κατὰ φύσιν ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέειν, ἢ δὲ κατὰ φύσιν πρόδος ἐν τοῖς θεοῖς διχῶς ἐνδέχεται εἶναι, ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν, κατὰ γέννησιν δὲ οὐ προέειν ἐξ αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἂν ἦν Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· προέειν ἄρα κατ' ἐκπόρευσιν. Ὅστε ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πρόδος εἴη ἂν ὡς ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ. emanat secundum processionem, ut emanatio Spiritus ex Filio sit tanquam vere procedentis ab ipso.

Εἰ δέ τις εἰποι, ὡς ἡ πρόδος οὕτη τὴν εἰς ἡμᾶς ἐνεργείαν δηλοῖ καὶ τὴν χάριν·

Ματαία ἂν εἴη τοῦτο καταφυγή. Εἰ γὰρ καὶ χάριτες τινος ἡμεῖς μεταλαμβάνομεν, καὶ οὐ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, οὐσία γὰρ ἐστὶν ἀμέθεκτος· ὅμως οὐ χάρις ἀνυπόστατος προέειν ἐξ Υἱοῦ, ἀλλ' αὐτὴ ἡ θεία τοῦ Πνεύματος ὑπόστασις. Καὶ ὁ δὲ ἄλλων ῥημάτων, ἐμφατικωτέρων περὶ τούτου, φασὶν εἰ διδάσκαλοι, τοῦ ἀναβλύζειν, λέγω, τοῦ καὶ πηγάζειν, καὶ ἐκλάμπειν. Ἄ τίνι μὴ τυφλώττονται οὐ γνώρισμα, τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος; οὐ μετάδοσιν, οὐδὲ χορηγίαν δηλοῦν; Ἡ τοιαύτη οὖν ἐξ Υἱοῦ ὑποστατικὴ τοῦ Πνεύματος πρόδος, ἢ δουλική ἐστὶν ἢ φυσική. Ἄλλ' ἐπεὶ δουλική οὐκ ἐστὶν, ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ φυσική. Φυσικὴ δὲ πρόδος ἐξ Υἱοῦ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως τί ἂν ἄλλο παρὰ τὴν αὐτοῦ ἐκπόρευσιν εἴη; Οὐδὲ πλάσαι βῆδιον.

Ἔτι, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ὑπάρχειν, κοινῆ πάντες ἀνατολικοὶ τε καὶ δυτικοὶ βρῶσι Πατέρες. Ἀλλὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τινὸς ὄν ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτῷ ἐστὶν. Τὸ Πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐστὶν ὑποστάσεως. Ὅτι δ' ἐν τῇ Τριάδι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τινὸς ὄν καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐστὶν ὑποστάσεως, ὁ δὲ ἄλλο ἐκείθεν. Οὐσία καὶ ὑπόστασις ἐφ' ἐκάστου τῶν θεῶν προσώπων ἐν εἰσι πρᾶγμα, καὶ οὕτως ἐν, ὡς λόγῳ μόνῳ ἀλλήλων διακρίνεσθαι. Εἰ γὰρ πρᾶγματι ἀλλήλων πρό-

Trinitate, quod ad personales proprietates refertur, neque majorem vel esse vel dici, neque minorem alterum facit.

Præterea, si utraque vis generandi et producendi constituit personam Patris seorsum et separatim, uniuscujusque autem operationis species est principium: duæ species erant duarum operationum. Unaquæque autem constitutiva species personam constituit. Atque ita Pater duplici persona erit præditus. Hoc autem absurdum est. Non igitur producendi facultas constituit personam Patris. Si vero non constituit, communis ergo erit et Filio, et sic Spiritus ex Patre Filioque procedit.

Præterea inter omnes doctores convenit Spiritum sanctum produci et emanare ex Filio; si ergo emanat ab illo, omnino emanat naturaliter. Nihil enim in Deo est præter naturam, neque adventitium: creaturarum enim est proprium, non natura ex Deo emanare; si igitur secundum naturam ex Filio Spiritus emanat, quæ autem: secundum naturam emanatio, et productio est in divinis, dupliciter contingit esse, vel secundum generationem, vel processionem. At secundum generationem ab ipso non emanat; esset enim profecto Spiritus sanctus Filii filius. Igitur emanat secundum processionem, ut emanatio Spiritus ex Filio sit tanquam vere procedentis ab ipso.

Si quis vero dicat hanc processionem operationem ad nos et gratiam significare,

Vanum est ejus hoc refugium. Etsi enim gratiam quamdam participamus, minimeque substantiam Spiritus; substantia enim est imparticipabilis; non tamen gratia subsistentiam non habens procedit ex Filio, sed ipsa divina Spiritus hypostasis. Et manifestum est ex aliis verbis, quæ apertius et significantius doctores dicunt, scaturienti, inquam, et instar fontis emanandi, et lucendi. Quæ cui non cæcutienti non argumento esse possunt existentiam Spiritus, non communicationem, neque collationem aliquam donorum significare? Talis igitur ex Filio hypostatica Spiritus productio, vel servilis est vel naturalis. Verum quandoquidem non est servilis, necessario est naturalis. Naturalis vero productio personæ Spiritus ex Filio, quid aliud sit præter ejus processionem, ne fingere quidem facile est.

Præterea Spiritum sanctum ex substantia Patris et Filii esse atque subsistere communiter omnes Patres orientales et occidentales clamant. Sed in Trinitate quod est ex substantia alicujus, est quoque ex ejus persona. Igitur Spiritus sanctus, cum dicatur esse ex substantia Filii, erit quoque ex ejus hypostasi. Quod autem in Trinitate, quod est ex substantia alicujus, sit etiam ex ejus hypostasi, inde manifestum est. Substantia et hypostasis in quacunque divina persona una res sunt, atque ita una, ut sola mente ac ratione inuicem discernantur. Si enim persona seu hypostasis

stasis, et essentia re inter se differrent, quemadmodum sunt re ipsa tres personæ, ita etiam essent tres essentiæ. Hoc autem contrarium est fidei. Quamobrem cogitatione quidem essentia sejungitur ab hypostasi, revera tamen eadem et una res est, contrario modo atque se habeant in nobis hominibus. Etenim in nobis conjunctio quidem naturæ, scilicet humanitatis, cum uniuscujusque persona, sensu mentis, et cogitatione tantum facit unum, re autem duo sunt. Alia enim res est communis humanitas, alia vero hujus personæ individualitas. Quocirca, quemadmodum sumus multæ personæ, sic etiam multi homines. Et ideo non necessario, quod ex natura est alicujus, ex persona quoque illius est. At vero in sanctissima Trinitate, ut dictum est, totum oppositum evenit: ex eo nimirum, quod natura, et persona unum et idem sint, discretio autem et separatio tantum ratione. Quamobrem quod ex natura alicujus personæ est, ex illius quoque sit persona necesse est. Si ergo ex natura Filii Spiritus est, cujus rei plena sunt omnia scripta Cyrilli, igitur ex illius quoque hypostasi est.

Verum aiunt nostri, propter consubstantialitatem hæc dici, et ut Spiritus ostendatur ejusdem esse substantiæ cum Patre et Filio.

Spiritus ex substantia Patris et Filii, non tamen contra.

Quod sane verum est; sed quo verum, eo magis Latinis favet. Sic enim magis consubstantialis est Spiritus Patri ac Filio, utpote qui ex ipsorum substantia et ab ipsis proveniat, hoc est procedat. Dicatur enim clarius propter eos quos verba offendunt. Si enim simpliciter consubstantialitatem tantum, ut nostri arbitrantur, significat, oportebat etiam Patrem ex substantia Filii et Spiritus dici. Verum id neque ausus est quisquam adhuc, neque audebit dicere, quandiu operæ pretium duxerit piorum hominum in numero se reponi. Præsertim cum et substantia neque generet, neque producat, juxta theologorum sententiam, itemque ipsorum philosophorum, si quidem et ipsi ubique in tota philosophia clamant, operationes esse individuorum, non universalium. Etenim me, non simpliciter homo, sed quidam homo genuit. Si igitur, ut dictum est, operationes individuorum, non universalium, neque simpliciter substantiæ, quid aliud intelligere debemus, dum substantiam Filii audivimus, et ex ipsa procedere Spiritum, quam ejus divinam hypostasim?

Neque vero id nos prætereat, sanctos, qui hæc aiunt, cum Arianos et Eunomianos oppugnarent, hæc dixisse, qui quidem Filium ex Patre, Spiritum autem ex Filio esse fatebantur, ex substantia vero esse negabant, affirmantes Filium ex Patre quidem esse, verum non substantialiter, sed voluntate Patris esse genitum; Spiritum vero et ipsum ex Filio, sed non substantialiter, tantum voluntate. Quocirca et Filium minorem esse Patre, et alte-

σωπον, ἢ ὑπόστασις, καὶ οὐσία διέφερον, ἦσαν ἄνωσπερ τρία πρόσωπα πραγματικῶς, οὕτω καὶ τρεῖς οὐσίαι. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἐναντίον τῆ πίστει. Διὸ ἐπινοία μὲν ἐστὶν ἡ διάκρισις ὑποστάσεως καὶ οὐσίας, πράγματι δέ γε ἡ ἔνωσις ἐναντίας ἡ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἡμῶν γὰρ ἡ μὲν ἔνωσις τῆς φύσεως ἦτοι τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τοῦ ἐκάστου προσώπου ἐπινοία ποιεῖ ἕν, πράγματι δέ εἰσι δύο. Ἄλλο γὰρ πρᾶγμα ἡ κοινὴ ἀνθρωπότης, καὶ ἄλλο πρᾶγμα ἡ τοῦδε τοῦ προσώπου ἀτομότης. Διὸ ὡσπερ ἐσμέν πολλὰ πρόσωπα, οὕτω καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι. Διὸ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐκ τῆς φύσεως τοῦδὲ τινος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτῷ ἐστίν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὡς εἴρηται, τὸ ἀνάπαλλιν ἐστίν· ὅτι δηλαδὴ ἡ μὲν ἔνωσις φύσεως τε καὶ προσώπου ἐστὶ πρᾶγματι, ἡ δὲ διάκρισις ἐπινοία. Ὅθεν τὸ ἐκ τῆς φύσεως τινος τῶν προσώπων καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐξ ἀνάγκης ἐστίν. Εἰ οὖν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐ πλήρης πᾶσα γραφὴ Κυρίλλου, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἄρα ἐστίν.

Ἄλλὰ φασὶν οἱ ἡμέτεροι, διὰ τὸ ὁμοούσιον ταῦτα εἰρησθαι, καὶ ἵνα τὸ Πνεῦμα δειχθῆ τῆς ταυτῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

Τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐ μὴν ἀνάπαλλιν.

Τοῦτο δὲ ἀληθὲς μὲν, ὅσα δὲ ἀληθῆς, τοσούτησιν ἁγίοις συνηγορεῖ μᾶλλον. Οὕτω γὰρ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν προῖδν, ἤγουν ἐκπορευόμενον. Λεγέσθω γὰρ καθαρώτερον διὰ τοὺς τοὺς βήμασι προσκόπτοντας. Εἰ γὰρ τὴν ὁμοουσιότητα ἀπλῶς δηλοῖ μόνον, ὡς οἱ ἡμέτεροι οἴονται, ἔδει καὶ τὸν Πατέρα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι. Ἄλλὰ τοῦτο οὐτ' ἐτόλμησέ τις μέχρι καὶ νῦν, οὔτε τολμήσει εἰπεῖν, ἕως ἂν τοῖς εὐσέβεισι συντάττεσθαι προβόγου ποιοῖτο· ἄλλως τε ἐπεὶ οὐσία οὕτε γεννᾷ, οὔτε ἐκπορεύει κατὰ τοὺς θεολόγους, ἔτι τε καὶ αὐτοὺς τοὺς φιλοσόφους, καὶ αὐτοὶ γὰρ πανταχοῦ βῶσι φιλοσοφίας, τὰς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων εἶναι, οὐ τῶν καθόλου· ἐμὲ γὰρ οὐχ ἀπλῶς ἀνθρώπος, ἀλλ' ὁ τις ἀνθρώπος γεγέννηκεν. Εἰ οὖν, ὡς εἴρηται, αἱ ἐνεργεῖαι εἰσι τῶν ἀτόμων, οὐ τῶν καθόλου, οὐδὲ τῆς ἀπλῶς οὐσίας, τί ἄλλο νοεῖν ὀφειλομεν οὐσίαν Υἱοῦ ἀκούοντες καὶ ἐξ αὐτῆς προΐεναι τὸ Πνεῦμα, ἢ τὴν αὐτοῦ θέλαν ὑπόστασιν;

Μηδὲ τοῦτο δὲ ἡμᾶς λανθανέτω, ὅτι οἱ ταῦτα λέγοντες ἅγιοι πρὸς Ἀρειανούς καὶ Εὐνομιανούς μαχόμενοι ἔλεγον ταῦτα· οἱ, τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡμολόγησαν· ἠρνοῦντο δὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, λέγοντες τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν, ἀλλ' οὐκ οὐσιωδῶς, ἀλλὰ θελήσει τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι· τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ οὐσιωδῶς, ἀλλὰ θελήσει. Διὸ τὸν μὲν Υἱὸν ἐλάττωνα τοῦ Πατρὸς καὶ ἐτέρας οὐ-

σίας, τὸ δὲ Πνεῦμα ἔλαττον τοῦ Υἱοῦ τοῦ καὶ ἑτέρας Ἀ οὐσίας ἀπειφαίνοντο, ὡς τρεῖς οὐσίας ποιεῖν ἐν θεο-
τητι.

Οἱ οὖν Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι, ἐκαίνοις μα-
χόμενοι, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς
οὐσίας αὐτοῦ ἔσπευδον δεικνύναι ὅν τὸ Πνεῦμα τὸ
ἄγιον ὡσαύτως καὶ τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόν-
ον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ.

Ἴδὲ οὖν· πρὸς μὲν τὸ ἐκ θελήσεως τοῦ Υἱοῦ, καλοῦ
τῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμα εἶναι, ἀπήντων οἱ διδάσκαλοι,
ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ εἶναι βωῶντες· πρὸς δὲ τὸ
ἐξ Υἱοῦ εἶναι οὐδεὶς ἀντέστη, οὐδ' εἴρηκε μὴ εἶναι
αὐτὸ ἐξ Υἱοῦ· ὡς καὶ αὐτοὶ τοῦτο φρονούντες, καὶ
τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ τῆς ὑποστάσεως
τε καὶ οὐσίας αὐτοῦ, αὐτοὶ τε νοοῦντες, καὶ ἡμῶν
τοὺς συνιέντας διδάσκοντες.

Ἔτι ὁ μὲν μέγας Βασίλειος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν
Κατ' Εὐνομίου τὸν Υἱόν φησι τάξιν ἔχειν πρὸς τὸν
Πατέρα φυσικῆν, καὶ οἶαν τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς πρὸς τὸ
πῦρ, καὶ τὸ αἰτιατὸν πρὸς τὸ αἷτιον· ὁ δ' αὐτὸς
καὶ τὸ Πνεῦμα τάξιν ἔχειν πρὸς τὸν Υἱόν διατείνε-
ται κατὰ τὰ προειρημένα. Ὁ μέγας γε μέντοι Ἀθα-
νάσιος καὶ σαφέστερόν φησιν· Οἶαν τάξιν καὶ φύσιν
ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, τοιαύτην τάξιν καὶ
φύσιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν. Οὐκοῦν οὕ-
τως ἂν συλλογίσαιο· Τοιαύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει
τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, οἶαν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν
Πατέρα· ἀλλ' ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα τάξιν ἔχει
φυσικῆν τὴν αἰτίαν τοῦ πρὸς αἷτιον· καὶ οὕτως
ὁ Υἱὸς αἰτιῶς ἐστὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστά-
σεως.

Ἔτι ἐπεὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις καὶ φυσικοῖς πράγ-
μασι πᾶν αἷτιον προηγείται τοῦ αἰτιατοῦ χρόνῳ,
καὶ τὸ αἰτιατὸν τοῦ αἰτιῶ ἐστὶν ὕστερον· καὶ διὰ
τοῦτο τινας ἀκούοντες αἷτιον καὶ αἰτιατὸν ἐν τῇ
Τριάδι, καὶ μάλιστα Ἀρειανοὶ τε καὶ Εὐνομιανοὶ,
ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπεχείρουν παραδειγμάτων
τὸ συναΐδιον ἀνελεῖν τῆς Τριάδος, καὶ τὸν μὲν Υἱόν
τοῦ Πατρὸς ὕστερον χρόνῳ δεικνύναι, ὡς αἰτιατὸν
αὐτοῦ· πρὸς τοῦτους ἰ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος ἐπι-
στάμενος, καὶ τὸ συναΐδιον τῶν τριῶν ὑποστάσεων
ἀποδείξει προθέμενος, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐ-
νόμιον Ἀντιβρήτικῶν ἀναλογίαν τινὰ ποιεῖται Υἱοῦ
πρὸς Πατέρα, καὶ Πνεύματος πρὸς Υἱόν, τὸν μὲν
Πατέρα λέγων, μόνῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ προεπι-
θεωρεῖσθαι τοῦ Υἱοῦ, οὐ μέντοι κατ' ἔμφασιν χρο-
νικῆν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ κινδυνεύειν τὸν τῆς συν-
αΐδιότητος λόγον· τὸν δὲ Υἱόν αὐθις καὶ αὐτὸν ἐπινοῖα
μόνη προθεωρεῖσθαι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστά-
σεως, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

Ὡς φαίνεσθαι φανερώς τὸν διδάσκαλον ταύτης
εἶναι τῆς δόξης τοῦ τὸν Υἱόν αἷτιον εἶναι τοῦ Πνεύ-
ματος. Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, οὕτω
καὶ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, συνάπτεται τῷ Υἱῷ· καὶ αὐ-
θις, ὡς προθεωρεῖται· ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, οὐ χρο-
νικῶ τινι διαστήματι, οὐδὲ πράγματι, ἀλλ' ἐπινοῖα

rius substantiæ, et Spiritum minorem esse Filio,
et alterius substantiæ affirmabant, adeo ut tres
substantias facerent in deitate.

Patres igitur et doctores adversus eos pugnan-
tes, non solum ex Filio, sed etiam ex substantia
ejus esse Spiritum sanctum: et Filium, non tan-
tum ex Patre esse, verum etiam ex substantia
ejus ostendere contendebant.

Vide igitur, quæso, ad illud, ex voluntate Filii,
et non ex substantia esse Spiritum, respondebant
doctores, ex substantia Filii esse clamantes; al-
teri vero dicto, nimirum ex Filio esse, nemo
adversatus est, neque dixit non esse ex Filio, tan-
quam et ipsi hoc senserint, et ex substantia Filii,
velut et ex hypostasi et ex substantia ejus et
ipsi intellexerint, et nos, qui eos intelligimus
docuerint.

Præterea magnus Basilius, in primo libro *Adver-
sus Eunomium*, Filium ait habere ordinem ad
Patrem naturalem, et qualem solet habere quod
ex igne provenit ad ignem, et causatum ad causam.
Idem autem sanctus, et Spiritum habere
ordinem ad Filium, secundum prædicta contendit.
Porro magnus Athanasius præterea clarius ait (1):
Qualem ordinem et naturam habet Filius ad Pa-
trem, talem ordinem et naturam habet Spiritus
ad Filium. Sic igitur ratiocinare: Talem ordinem
et naturam habet Spiritus ad Filium, qualem Fi-
lius ad Patrem; sed Filius habet ordinem natura-
lem ad Patrem, et qui est causæ ad causatum;
ita etiam Filius est causa hypostaseos Spiritus.

Præterea, quoniam in humanis et rebus natu-
ralibus omnis causa tempore antecedit causatum,
et causatum sua causa posterius est; propterea
hoc nonnulli audientes, nimirum causatum in
Trinitate, et præsertim Ariani et Eunomiani ab
humanis exemplis cœternitatem tollere Trinitatis,
et Filium posteriorem Patre, quippe causa-
tum ab ipso, ostendere conabantur. His se oppo-
nens D. Gregorius Nyssenus, et cœternitatem
trium personarum ostendere proponens in primo
libro eorum, quibus refutat Eunomium, propor-
tionem quamdam facit Filii ad Patrem, Spiritus
sancti ad Filium: Patrem quidem asserens sola
causæ ratione præintelligi Filio, non tamen se-
cundum temporis appellationem, et ideo rationem
cœternitatis minime periclitari: rursus autem et
ipsum Filium sola mente et cogitatione præintelligi
persona Spiritus sancti, secundum rationem
causæ.

Ut manifeste appareat, hunc doctorem in hac
esse sententia ut existimet Filium esse causam Spi-
ritus. Quemadmodum enim Filius cum Patre con-
jungitur, sic et Spiritus, inquit, conjungitur cum
Filio; et rursus, ut præintelligitur Pater Filio non
temporis aliquo intervallo, neque re, sed sensu

(1) In epist. ad Serapionem ultra medium.

mentis, scilicet ratione causæ, ita et Filius præ-intelligitur Spiritui similiter animi sensu, juxta modum et rationem causæ.

Præterea, tametsi in humanis, et secundum nos, non omne exemplar alicujus, est etiam causa ejus: opificum enim exemplaria, non etiam effectivæ causæ eorum existunt, quorum sunt exemplaria, nimirum ipsarum imaginum: tamen, quod naturaliter exemplar existit, in his ipsis etiam humanis, est causa imaginis, cujus est exemplar. Multo igitur magis in divinis, ubi tum cætera omnia, tum ipsum exemplar naturaliter accipitur (nihil enim ibi præter naturam), hæc propositio erit vera, scilicet: Quod in divinis personis exemplar est alicujus, est etiam causa ejus, cujus est exemplar. At Gregorius Thaumaturgus Filium asserit esse Spiritus exemplar: quare putabat Filium quoque causam Spiritus existere. Hoc vero et a simili ostendetur: Etenim magnus Basilius exemplar Filii Patrem appellat, in quarto libro *Adversus Eunomium*. Gregorius autem Thaumaturgus, ut dictum est, Filium exemplar esse docet Spiritus, in oratione cujus est initium: *Inimicissimi et alieni sunt a confessione apostolica, qui Filium ex non entibus asserunt*. Verum Basilius Patrem, tanquam causam Filii, dicit esse exemplar Filii: igitur et Gregorius Filium veluti causam Spiritus, exemplar esse Spiritus obnixè contendit.

Præterea, tum a magno Basilio, tum a plerisque sanctorum, Filius quidem dicitur imago Patris, Spiritus autem imago Filii: Filius operatio Patris, Spiritus operatio Filii; Filius Verbum Patris, Spiritus verbum Filii; Filius suavolentia Patris, Spiritus suavolentia Filii. Sed illa omnia dicitur Filius Patris, utpote qui a Patre existat. Igitur et Spiritus sanctus eadem dicitur Filii esse, tanquam a Filio existens.

Præterea, si non esset Spiritus a Filio, personaliter ab eo non distingueretur. Verum hoc dicere absurdum est; sic enim Trinitas dualitate terminabitur; est ergo Spiritus a Filio, si personaliter distingui debeat. Quod autem, si non esset ab ipso, personaliter ab eo non distingueretur, inde manifestum est. Unaquæque causa alicujus rei dupliciter dicitur principium ejus et causa: uno quidem modo tanquam ex quo, vel a quo, et omnino principium unde res suam habet esse; altero vero modo tanquam quo, veluti est species, quæ est in mente opificis, cui similem effectum quemcunque producit. Quare omne efficiens simile sibi producit secundum speciem, qua producit. Ut verbi gratia, hujusmodi imaginis causa est: cum ipse pictor, tanquam unde sit principium, tum species imaginis, in anima pictoris formata, tanquam principium quo, cui similem imaginem pictor efficit. Ita igitur in divinis personis, tanquam ex quo, est Pater causa, hoc est divina ejus hy-

Α τῷ λόγῳ τῷ τῆς αἰτίας, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς προθεωρεῖται τοῦ Πνεύματος ὁμοίως, ἐπινοία κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

Ἔτι, εἰ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις καὶ καθ' ἡμᾶς οὐ πᾶν πρωτότυπὸν τινος καὶ αἴτιον αὐτοῦ ἐστὶ· τῶν γὰρ τεχνιτῶν τὰ πρωτότυπα οὐχὶ καὶ ποιητικὰ αἰτία εἰσι τῶν, ὧν εἰσι πρωτότυπα, δηλαδὴ τῶν εἰκότων αὐτῶν· ἀλλ' οὖν τὸ φύσει πρωτότυπον καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς ἀνθρωπίνοις αἰτιὸν ἐστὶ τῆς εἰκότος, ἧς πρωτότυπὸν ἐστὶν· πολλῶ τοίνυν μᾶλλον ἐν τοῖς θεοῖς, ὅπου πάντα τὰ τε ἄλλα καὶ αὐτὸ τὸ πρωτότυπον φύσει λαμβάνεται (οὐδὲν γὰρ ἐκεῖ παρὰ φύσιν), αὕτη ἡ πρότασις ἀληθεύσει, δηλαδὴ, τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τινὲς πρωτότυπον καὶ αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ, οὐ ἐστὶ πρωτότυπον. Ἄλλ' ὁ Θαυματουργὸς Γρηγόριος τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος πρωτότυπὸν φησιν, ὥστε καὶ αἴτιον ἐνόμιζε τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁμοίου δευχθήσεται. Ὁ μὲν γὰρ μέγας Βασίλειος πρωτότυπον τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φησιν ἐν τῷ Κατ' Ἐννόμου τετάρτῳ· ὁ δὲ Θαυματουργὸς Γρηγόριος, ὡς εἰρηται, τὸν Υἱὸν πρωτότυπον διδάσκει τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν Υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες. Ἄλλὰ Βασίλειος τὸν Πατέρα, ὡς αἴτιον τοῦ Υἱοῦ, πρωτότυπον αὐτὸν φησὶ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ Γρηγόριος ἄρα τὸν Υἱὸν, ὡς αἴτιον τοῦ Πνεύματος, πρωτότυπον αὐτὸν Πνεύματος διατείνεται.

Ἔτι, ὅπό τε τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ τῶν πλείστων ἁγίων, ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς λέγεται, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὁ μὲν Υἱὸς Λόγος τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ῥῆμα τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς εὐωδία τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εὐωδία τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' ἐκεῖνα πάντα ὁ Υἱὸς λέγεται τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὢν. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον τὰ αὐτὰ λέγεται τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὄν.

Ἔτι, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐξ Υἱοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο. Ἄλλὰ τοῦτο ἄπονον λέγειν· οὕτω γὰρ ἡ Τριάς ὀρισθῆσεται εἰς δυάδα. Ἔστιν ἄρα ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἰ μέλλοι προσωπικῶς διακρίνεσθαι. Ὅτι δὲ εἰ μὴ εἴη καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο, εἴηλον ἐκεῖθεν. Ἐκάστη αἰτία τοῦδε τινος πράγματος διχῶς λέγεται ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ αἰτία· ἐνὶ μὲν τρόπῳ, ὡς τὸ ἐξ οὗ, ἢ ὑφ' οὗ, καὶ ὅπως ἡ ἀρχὴ ὄθεν τὸ πρᾶγμα· δευτέρῳ δὲ, ὡς τὸ ὅ, οἶον τὸ εἶδος, τὸ ἐνὸν τῇ τοῦ ποιούντος ψυχῇ, ᾧ ὅμοιον τὸ ἀποτελούμενον ποιεῖ τὸ ὁποιοῦν. Ὅθεν πᾶν τὸ ποιῶν ὅμοιον ἐαυτῷ ποιεῖ κατὰ τὸ εἶδος ᾧ ποιεῖ. Οἶον λόγου χάριν, τῆσδε τῆς εἰκότος αἰτιον ὁ τε ζωγράφος αὐτὸς, ὡς τὸ ὄθεν ἡ ἀρχὴ, καὶ τὸ ἀνατυπωθῆν ἐν τῇ τοῦ ζωγράφου ψυχῇ τῆς εἰκότος· εἶδος, ὡς τὸ ὅ ὅμοιον τῆν εἰκότα ὁ ζωγράφος ποιεῖ. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων, ὡς μὲν τὸ ἐξ οὗ, ἐστὶν ὁ Πατὴρ αἰτία, ἦγουν ἡ αὐτοῦ θεῖα ὑπόστασις, ὡς δὲ τὸ, ᾧ ἐστὶν ἡ θεία αὐτοῦ οὐσία· τοῦτο γὰρ

ἔστι τὸ εἶδος, ᾧ ὁμοία γίνεται τὰ ἐξ αὐτοῦ προϊόντα διὰ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοουσίᾳ εἰσιν αὐτῷ, οἷα τὸ πᾶν μὲν τὸ παράγον ὁμοιον παράγειν τῷ εἶδει, ᾧ προάγει, τὸν δὲ Θεὸν καὶ Πατέρα προάγειν Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα τῇ ἑαυτοῦ θεῖα οὐσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ὁμοουσία ἑαυτῷ προάγειν. Εἰ τοίνυν ὁ Πατὴρ μόνος προβάλλει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοὺς οὕτω λέγοντας, τότε οὐδεμία διάκρισις ἔσται Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, μηδεμιᾶς οὐσης διαφορᾶς οὔτε ἐν τῷ προάγοντι· ἔστι γὰρ ὁ αὐτὸς Πατὴρ, οὔτε ἐν τῷ εἶδει, ᾧ παράγει, ἔστι γὰρ ἡ αὐτὴ θεῖα οὐσία, οὔτε ἐν αὐτοῖς τοῖς παραγομένοις, εἰσὶ γὰρ τοῦ αὐτοῦ εἶδους τῆς μιᾶς καὶ κοινῆς θεότητος, οὔτε μὴν ὕλης τινὸς θεωρουμένης ἔκει, ἐξ ἧς ἂν ἡ διάκρισις γένοιτο. Καὶ οὕτως κατὰ τὸν λόγον τοῦτον παντελῶς ἀναιρεθεῖη ἡ διάκρισις αὐτῶν. Λέγεται δὲ ἡ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αἰτιον εἶναι, ἡ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, εἰ μέλλοιεν διακρίνεσθαι ἀλλήλων. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον οὐκ ἔστι· τὸ δεύτερον ἄρα.

Ἔτι τὸ πέμπασθαι ἐπὶ Θεοῦ τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι δηλοῖ. Καὶ μάρτυς ὁ θεὸς Χρυσόστομος πρὸς Ἀρειανούς ἀποροῦντας, πῶς τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ πέμπων καὶ ὁ πεμπόμενος, ἐν τριακοστῇ ἐναντίᾳ ὁμιλίᾳ τῶν κατὰ Ἰωάννην λόγων. Πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καταφέρει τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔννοεῖς, ὅτι ταῦτα πάντα δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἰτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν ὅσον. Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα πέμπεται ἐξ Υἱοῦ καὶ ἔστιν ἄρα ἐξ αὐτοῦ.

Ἔτι, ἡ δύναμις αὐτῆ τοῦ πέμπειν, ἐνοῦσα Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καθ' ἣν ἀμφω πέμπουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων ὁμολογεῖται, ἡ ἡ αὐτῆ ἔστιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἡ ἕτέρα καὶ ἕτέρα. Ἀλλ' εἰ μὲν ἕτέρα καὶ ἕτέρα, ἔσται δηλαδὴ καὶ μείζων καὶ ἐλάττω, καὶ ἀκολουθῶς καὶ αἱ πέμψεις διάφοροι. Οὐκοῦν οὔτε μία δύναμις, οὔτε μία ἐνέργεια αὐτῶν ἔσται· καὶ ἀκολουθῶς διαφόρων ἔσονται οὐσιῶν· ὧν γὰρ αἱ δυνάμεις ἀνισοί, καὶ αἱ οὐσίαι ἀνισοί, ἐπειδὴ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ δύναμις. Ἀλλὰ ταῦτα καὶ ἄτοπα καὶ βλάσφημα. Οὐκ ἄρα ἕτέρα καὶ ἕτέρα· ἡ αὐτῆ ἄρα. Ἀλλ' ἐν τῷ Πατρὶ ἡ τοῦ πέμπειν τὸ Πνεῦμα δύναμις σὺνεται τῇ δυνάμει τῇ τοῦ προβάλλειν αὐτό· οἷα γὰρ ὁ Πατὴρ πνεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ πνέον αὐτό πέμπει. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα ἅμα τῇ τοῦ πνεῖν δυνάμει καὶ προβάλλων αὐτὸ πέμπει· καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἔστι προδολεύς.

Ἦν δὲ φασι τινες ἐνταῦθα πέμψιν ἡ πρόδον δευτέραν καὶ χρονικὴν, οὐδὲν τέ ἐστι, καὶ αὐτόθεν τῷ προειρημένῳ λύεται λόγῳ.

Πρὸς γὰρ τὸ μηδαμῶς τῆς Γραφῆς εὐρίσκεισθαι αὐτήν τὴν τῶν προόδων διπλὴν, ὅτε καὶ δῶμεν ἴσως εἶναι τινα δευτέραν πρόδον, ἧς ὁ Υἱὸς κοινῶς ἐπὶ τῷ Πατρὶ, τότε πάντως κατὰ τὸν Πατέρα καὶ ὁμοίως αὐτὴν ἔξει. Οὐδὲν γὰρ ἀνόμοιον τῶν τῷ

postasis, tanquam vero quo, est ejus divina essentia. Hæc enim est species, qua quæ ab ipso producuntur similia flunt. Itaque et Filius et Spiritus propterea consubstantiales sunt ipsi, quod omne producens simile speciei producat, qua producit. Deus autem et Pater, producit Filium et Spiritum sanctum, sua divina essentia, et ideo consubstantiales sibi producit. Si igitur solus Pater producit Spiritum, juxta opinionem eorum qui ita sentiunt: tunc nulla erit distinctio Filii et Spiritus, nullo existente discrimine, neque in producente, est enim idem ipse Pater, neque in specie, qua producit, quæ item est eadem divina essentia; neque in ipsis productis, siquidem sunt ejusdem speciei, unius et communis deitatis. Neque ibi aliqua materia intelligitur, ex qua distinctio fiat. Atque ita secundum hanc rationem omnino tolletur ipsorum distinctio. Superest itaque vel Spiritum esse causam Filii, vel Filium Spiritus, si distingui unus ab altero debeat. Sed primum non est, igitur posterius.

Præterea mitti in Deo a causa esse significat. Testis est divus Chrysostomus, homilia tricesima nona in Joannem adversus Arianos, quærentes, quomodo ejusdem substantiæ sit mittens, et qui mittitur. Rursus, inquit, ad res humanas sermonem convertis, et humiliter abjicis, ac non intelligis ea omnia, nullam ob aliam rem dicta esse, quam ut causam agnoscamus, neque in Sabellii morbum incidamus; sed Spiritus mittitur a Filio; igitur etiam est ab ipso.

Præterea, vis ista mittendi, quæ inest Patri et Filio, secundum quam ambo mittunt Spiritum sanctum, quemadmodum et nostrates fatentur, vel eadem est in Patre et Filio, vel alia atque alia; sed si alia atque alia, erit scilicet et major et minor, et per consequentiam, etiam missiōnes erunt diversæ; igitur neque una vis et potentia, neque una ipsorum erit operatio. Et illud est consequens, ut diversarum sint essentialium; quorum enim potentia sunt inæquales, etiam essentialium sunt inæquales, quandoquidem ab essentialium fluit potentia. Verum hæc et absurda sunt, et impia, atque execranda; non ergo alia atque alia est potentia: igitur eadem. At vero in Patre potentia mittendi Spiritum, simul est cum potentia ipsum spirandi. Semper enim Pater spirat Spiritum sanctum, et spirans eum mittit. Igitur et Filius una cum potentia spirandi eum producens mittit. Ergo et Filius est Spiritus sancti productor.

Quam vero hic fatentur nonnulli missionem, vel processionem secundam, et quæ sit in tempore: tum ea nulla est, tum isthinc prædicta solvitur ratione.

Præterquam enim quod nusquam in Scriptura invenitur hæc duplex processio, ut jam sit tamen quædam secunda processio, quam cum Patre communem sibi habeat Filius, tunc omnino juxta Patrem atque similiter eam habebit. Nihil enim

est eorum dissimile, quæ insunt communia Patri ac Filio. Pater autem mittendi potentiam una cum producendi habet, ut dictum est : igitur et Filius cum producendi potentia eam habebit.

Præterea, quod alicujus est natura, est etiam ex ipso secundum hoc quod dicitur ejus esse. Spiritus autem sanctus est Filii, et omnino naturaliter ; non enim præter naturam, neque ut servus. Est igitur Spiritus sanctus, quatenus Spiritus sanctus, hoc est quatenus est divina persona in Trinitate, ex Filio.

Præterea Spiritus sanctus est relativum, et manifestum est, quod dicatur Spiritus Patris, Spiritus Filii : si enim esset absolutum, non alicujus diceretur. Neque enim proprium est absolutorum, secundum significatum, quod subest nomini, aliter dici, nisi profecto secundum quamdam aliam relationem ; sicut homo, cum sit absolutum, non dicitur alicujus homo, sed alicujus servus. Verum Spiritus secundum significatum, quod subest ipsi nomini, dicitur Spiritus Filii, sicut et Patris ; est igitur relativum, et per consequens refertur ad spirantem. Est ergo Spiritus Patris et Filii, tanquam ipsum spirantium et producentium.

Propterea Spiritus sancti ipsius unius personæ Trinitatis proprium est, dici Spiritum sanctum. Ejusdem autem est etiam peculiare, dici esse productum, seu id quod producitur. Idem ergo est dici esse productum, et Spiritum. Igitur, cujus est Spiritus, hujus etiam est id, quod producitur. Sed est et dicitur Spiritus Filii, sicut et Patris : ergo et Filii est id quod producitur, sicut et Patris.

Si quis vero dicat, ideo Spiritus dici Filii, quod ab ipso mittatur, fallitur.

Contrarium enim potius est ; semper enim priora sunt causæ posteriorum. Prius autem est esse Spiritum Filii Spiritum, mitti vero est posterius. Sive enim hanc missionem, quæ sit in tempore accipias, posterior est, sine dubio, eo quod est esse Spiritum Filii, quod est sempiternum : sive æternam missionem intelligas, et hoc modo etiam esse Spiritum Filii Spiritum, mente et cogitatione antecedit. Quia esse Spiritum Filii Spiritum, intelligitur tanquam habere, mittere vero tanquam dare. Habere autem præintelligitur ei, quod est dare. Quare potius nobiscum facit ista ratio. Quia enim naturaliter est ejus Spiritus, naturaliter etiam eum mittit. Naturalis vero in divinis productio, cum vel secundum generationem, vel processionem existat, quoniam hæc non est secundum generationem, erit ergo secundum processionem. Atque ita missio Spiritus ex Filio est ejus ab ipso processio.

Præterea Spiritus sanctus accipit a Filio : *Ille enim, inquit, de meo accipiet.* Quod autem accipit, est ejus essentia. Neque enim aliud est ejus essentia, aliud vero quod accipit, certe enim esset compositus. Atqui in summa simplicitatis eminentia

Α Πατρι καὶ Υἱῷ προσόντων κινήων. Ὁ δὲ Πατὴρ τῆν τοῦ πέμπειν δύναμιν μετὰ τοῦ προβάλλειν ἔχει, ὡς ἐρρηται. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα μετὰ τοῦ προβάλλειν αὐτὴν ἔχει.

"Ἐτι ὁ τινὸς ἐστὶ φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ κατὰ τοῦτο ὃ ἐκείνου λέγεται εἶναι. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ πάντως φύσει· οὐ γὰρ παρὰ φύσιν· οὐδὲ ὡς δοῦλον. Ἔστιν ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Πνεῦμα ἅγιον, τουτέστιν ἢ θεῖον πρόσωπον ἐν τῇ Τριάδι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

"Ἐτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν ἀναφορικόν, καὶ ὄγλον ἔτι λέγεται Πνεῦμα Πατρὸς, Πνεῦμα Υἱοῦ· εἰ γὰρ ἦν τῶν ἀπολελυμένων, οὐκ ἂν ἐλέγετό τις. Οὐδὲ γὰρ τῶν ἀπολελυμένων, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ὀνόματος σημαίνόμενον, ἐτέρου λέγεσθαι, ἀλλ' ἢ ἄρα κατὰ τινὰ ἄλλην σχέσιν· ὡσπερ ὁ ἀνθρώπος, ἀπολελυμένος ὄν, οὐ λέγεται τινὸς ἀνθρώπος, ἀλλὰ τινὸς δοῦλος· ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸ σημαίνόμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ, ὡσπερ καὶ Πατρὸς· ἐστὶν ἄρα ἀναφορικόν, καὶ ἀκολουθῶς ἀναφέρεται πρὸς τὸν πνέοντα. Ἔστιν ἄρα Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς πνέοντων, καὶ προβαλλόντων αὐτό.

"Ἐτι, τοῦ ἁγίου Πνεύματος, αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, ἴδιόν ἐστὶ τὸ λέγεσθαι ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦ δ' αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον καὶ τὸ λέγεσθαι πρόβλημα. Ταυτὸν ἄρα ἐστὶ πρόβλημα λέγεσθαι καὶ Πνεῦμα. Οὐ ἄρα ἐστὶ Πνεῦμα, τοῦτου ἐστὶ καὶ πρόβλημα. Ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ Πνεῦμα, καὶ λέγεται, ὡσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς. Καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστὶ πρόβλημα, ὡσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς.

Εἰ δὲ τις φάσῃ, διὰ τὸ πέμπεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα αὐτοῦ λέγεσθαι, ψευδῆς ὁ λόγος.

Τὸ γὰρ ἀνάπαλιν μᾶλλον ἐστὶν. Ἄσὶ γὰρ τὰ πρότερα τῶν ὑστέρων εἶναι αἴτια. Πρότερον δὲ τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, τὸ δὲ πέμπεσθαι ὑστερον· εἴτα γὰρ τὴν χρονικὴν ταύτην πέμψιν λάθοις, ὑστέρα ἐστὶν ἀναμφιβόλως τοῦ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα εἶναι Υἱοῦ, ὅπερ ἐστὶν αἰετὸν· εἴτε τὴν αἰετὸν πέμψιν νοήσας, καὶ οὕτως ἐπινοήσῃ προηγεῖται τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Διότι τὸ μὲν εἶναι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα αὐτοῦ νοεῖται ὡς τὸ ἔχειν· τὸ δὲ πέμπειν ὡς διδόναι. Προεπινοεῖται δὲ τοῦ διδόναι τὸ ἔχειν. Ὅστε μᾶλλον πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος. Διότι γὰρ φύσει ἐστὶν αὐτοῦ Πνεῦμα, φύσει αὐτὸ πέμπει. Τῆς δὲ φυσικῆς ἐν τοῖς θεοῖς προόδου ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν οὐσης, ἐπεὶ αὕτη μὴ ἐστὶ κατὰ γέννησιν, ἐστὶν ἄρα κατ' ἐκπόρευσιν. Καὶ οὕτως ἢ ἐξ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πέμψις ἐστὶν ἐκπόρευσις αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ.

"Ἐτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκείνος γὰρ φησιν, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ὁ δὲ λαμβάνει, ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ· οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ἄλλο μὲν ἡ οὐσία αὐτοῦ, ἄλλο δὲ τὸ ὃ λαμβάνει· ἢ γὰρ ἂν εἴη σύνθετον. Ἀλλὰ μὴ ἐστὶν ἐν ἄκρᾳ ἀπίστη-

τος ὑπεροχῆ ὁ Θεός. Τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἄρα καὶ τὸ ἄ

εἶναι λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Τὸ γὰρ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, οὐχ ὡς τινες

ὄφονται, ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς νοητέον.

Πρῶτον μὲν, ὅτι οὐχ Ἑλληνικῆ ἢ προφορὰ αὕτη. Εἰ γὰρ τῷ ἐκ τοῦ ἐμοῦ τοῦ Πατρὸς συνυπακούεσθαι δεῖ, ἔσται τὸ ἐμοῦ ἀνωσυμία ἀρσενικῆ. Οὐδεις δὲ τῆς Ἑλλήνων πεπειραμένος φωνῆς ἢ ἀρσενικῆς ἢ θηλυκῆς ἀνωσυμίας χωρὶς προσθήκης ἂν προσενέγκοι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης αἰεὶ Ὁ ἐμός, λέγων, ἀδελφός, ἢ φίλος ἢ καὶ Ἡ ἐμὴ οἰκία, ἢ πόλις. Ὁ ἐμός δὲ ἀπλῶς εἰπείν, οὐδὲν μᾶλλον πατέρα ἢ πολέμιον σημαίνει. Ἐπειτα καὶ ἀπὸ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ τοῦ Σωτήρος ὁ λόγος οὗτος δείκνυται μάταιος. Πάντα γὰρ, φησὶν, ὅσα

ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν· διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν ὅτι Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Ἦς εἶναι τὸν λόγον τοιοῦτον Ὁ Πνεῦμα λαμβάνει ἐκ τῶν τοῦ Πατρὸς· πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐμὰ· τὸ Πνεῦμα ἄρα λαμβάνει ἐκ τῶν ἐμῶν, ἢ ἐκ τοῦ ἐμοῦ.

Ἄλλ' αὐτὸς καὶ τὰ αὐτοῦ ἐν εἰσι πρᾶγμα διὰ τὴν ἄκραν ἀπλότητα λαμβάνει ἄρα ἐξ αὐτοῦ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Ταύτης δὲ τῆς ἐξηγήσεως καὶ ὁ μέγας ἐστὶν Ἀθανάσιος, λέγων· Οὐ γὰρ ὁ Λόγος παρὰ τοῦ Πνεύματος λαμβάνει, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου. Τί οὖν λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ; δηλονότι σοφίαν καὶ γνῶσιν. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Τὸ γὰρ ἀναγγέλλειν ἐστὶ τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τοὺς ἀποστόλους· τοῦτο δ' ἐστὶ σοφίας, σοφίαν ἄρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα. Τί οὖν; ἐκ τοῦ Πατρὸς προβληθὲν ἄσφον ἦν, καὶ εἶδε παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἔπειτα σοφίαν λαβεῖν;

Ἐτερον ἢ σοφία αὐτοῦ καὶ ἔτερον ἢ οὐσία αὐτοῦ; Ἄλλὰ ταῦτα ἄστοκον λέγεω. Τοῦτο γάρ ἐστὶν ἢ σοφία αὐτοῦ, καὶ τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ παρ' οὗ ἔσχε τὸ εἶναι, παρὰ τοῦτου ἔλαβε καὶ τὴν σοφίαν, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τῷ εἶναι λαμβάνειν, καὶ ὑφιστάναι, καὶ τὴν σοφίαν ἔσχε λαβόν. Τὴν σοφίαν οὖν καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὴν οὐσίαν ἐν ταυτῷ παρ' αὐτοῦ εἴληφεν. Ἐστὶν οὖν ὁ Υἱὸς; ἄρα αἴτιος αὐτῷ τοῦ εἶναι.

Ἐτι, εἰ τὸ Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὁ Υἱὸς οὐτῷ δίδωσιν· ἀλλὰ τὸ δίδόναι ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων σημαίνει αὐτὸ τὸ προάγειν, καὶ οὐχ ἔτερον. Ὁ γὰρ Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ, Τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, φησὶν·

Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ ἔδωκεν ἀντὶ τοῦ ἐγέννησέν ἐστιν, ἀκουσον ἐξ ἑτέρου τοῦτου δηλούμενον. Ὡσπερ γὰρ ὁ Πατήρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Τί οὖν; πρότερον αὐτὸν ἐγέννησε, καὶ τότε ἔδωκε τὴν ζωὴν; οὐκοῦν ἦν χωρὶς τῆς ζωῆς γεννηθείς. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' ἂν δαίμονες εἰποιεν. Μετὰ γὰρ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει. Ὡσπερ οὖν τὸ, Ἐδωκεν αὐτῷ ζωὴν, ἐγέννησεν αὐτὸν ζωὴν ἐστίν, οὕτω καὶ τὸ, Ἐδωκε κρίσιν, κρίσιν αὐτὸν ἐγέννησεν. Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς διδοῦς τῷ Πνεύματι σοφίαν, προάγει αὐτὸ

est Deus. Igitur essentiam suam et esse accipit a Filio.

est Deus. Igitur essentiam suam et esse accipit a Filio.

Illud enim, De meo accipiet, non ut nonnulli falso existimant, de meo Patre intelligendum est.

Primum quidem, quod hæc non sit Græcorum prolatio; si enim opus sit, de meo intelligi Patre, illud, Meus, erit pronomen virile. Nemo autem in lingua Græca exercitatus atque versatus, pronomen virile seu femineum sine additamento, verum semper cum appendicula protulerit (1) : Meus, inquit, frater, vel amicus; et, Mea domus, vel civitas. At meus, simpliciter dicere, non magis patrem quam hostem significat. Deinde vero, etiam a scopo, et structura sermonis, et compositione, ipsius Salvatoris, vana ostenditur ista responsio : Omnia enim, inquit, quæ habet Pater, mea sunt : propterea dixi vobis, quod de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Ut talis sit ratiocinatio : Spiritus accipit ex iis quæ sunt Patris; omnia Patris mea sunt; igitur Spiritus accipit ex meis, seu ex meo. Sed ipse et sua una res sunt ob summam simplicitatem; ergo accipit ab ipso suam essentiam. Porro, ita etiam exponit Magnus Athanasius. Non enim, inquit, Verbum a Spiritu accipit, sed Spiritus a Verbo. Quid igitur accipit a Filio? nempe sapientiam et cognitionem : De meo enim, inquit, accipiet, et annuntiabit vobis. Illud enim annuntiare, est docere, et illuminare apostolos, hoc autem est sapientiæ. Sapientiam igitur accipit a Filio Spiritus. Quid igitur? a Patre productus, indoctus erat, et opus erat postea sapientiam accipere? vel aliud est ejus sapientia, et aliud ejus essentia?

Verum hæc absurdum est dicere. Idem enim est ejus sapientia, et suum esse : et a quo habuit esse, ab eo accepit et sapientiam; et in ipso produci, et accipere suum esse, etiam subsistere et sapientiam accepit. Igitur sapientiam et a Filio accipiens, hoc ipso etiam suum esse, et essentiam ab eo accepit. Est ergo sane Filius ipsi causa ut exsistat.

Præterea, si Spiritus accipit a Filio, Filius ei dat, sed dare in divinis personis significat ipsum producere, et non aliud. Siquidem Chrysostomus explanans illud : Judicium omne dedit Filio, sic habet ad verbum :

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit, audi ex alio loco id significari. Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, Dedit ipsi vitam, est, Genuit eum vitam : sic et illud, Dedit ei judicium, est, Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit, audi ex alio loco id significari. Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, Dedit ipsi vitam, est, Genuit eum vitam : sic et illud, Dedit ei judicium, est, Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit, audi ex alio loco id significari. Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, Dedit ipsi vitam, est, Genuit eum vitam : sic et illud, Dedit ei judicium, est, Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit, audi ex alio loco id significari. Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, Dedit ipsi vitam, est, Genuit eum vitam : sic et illud, Dedit ei judicium, est, Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit, audi ex alio loco id significari. Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, Dedit ipsi vitam, est, Genuit eum vitam : sic et illud, Dedit ei judicium, est, Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit, audi ex alio loco id significari. Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, Dedit ipsi vitam, est, Genuit eum vitam : sic et illud, Dedit ei judicium, est, Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

(1) Idem usus est linguæ Latinæ.

sapientiam, esse ei et essentiam impartiens, quam accipit Spiritus procedens ab ipso. Igitur causa est et Filius Spiritus processionis.

Præterea Filius de seipso ait : *Quæ audiui a Patre meo, annuntiavi vobis*; de Spiritu sancto autem : *Non loquatur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquatur*. Quod ergo in Filio significat a Patre audire, hoc etiam in Spiritu significabit audire. Sed in Filio audire, a causa esse significat, et generari; audire enim est sapientiam et cognitionem accipere. Porro Filius non prius genitus est, deinde cognitionem vel sapientiam adeptus : sed sapientia genitus est, in ipso generari cum cognitionem et sapientiam accipiens, tum cætera omnia quæ idem sunt atque ejus essentia. Hanc igitur audiens a Patre, ab ipso accipit; et eum audire est generari : ergo et audire Spiritus a causa esse et produci significat. Quare a quo audit, ab eo et procedit. Sed audit non a solo Patre, verum etiam a Filio, igitur et a Filio procedit. Quod autem audiat a Filio, manifestum est ex verbis Salvatoris, ubi ait : *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Hujus enim quod est annuntiare, causa nimirum est quod audiat. At vero ejusdem quod est annuntiare, causa est quod ex Filio accipiat. Quocirca ex Filio accipere et audire, ejusdem et unius, quod nimirum est annuntiare sunt causæ. Idem ergo est in divinis audire, et accipere a Filio. Igitur audit. Sed et magnus Basilius in *Asceticis*, in sermone cujus est initium, *Dei optimi gratia*, de Spiritu sancto ait : Qui docet et suggerit omnia, quæcunque audierit a Filio. Audiens autem a Filio, etiam procedit ab ipso, propterea quod audire ipsius, non aliud sit, quam procedere, ut dictum est.

ἄν ἀκούει παρά τοῦ Υἱοῦ. Ἀκούων δὲ παρά τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεσθαι αὐτοῦ εἶναι, ὡς εἴρηται.

Præterea Patrem esse vel generare non continet rationem producendi. Certe enim Spiritus esset Filius. Sed Filius habet omnia simpliciter, quæ sunt Patris, excepto generare, vel Patrem esse. Dicit enim sanctus Cyrillus, in secundo dialogo *Ad Hermiam* : *Coæternum credimus Filium Patri, et quodcunque aliud æquale habentem citra generare tantum : hoc enim soli Deo et Patri convenit.*

Idem in oratione *De Trinitate*,

In Filio, inquit, unigenito per omnia simili et æquali Patri, absque paternitate. Igitur habet Filius producere, quandoquidem istud præter paternitatis rationem est. Omnia vero Patris, tantum præter paternitatem, hoc est præter generare, et ipse habet, ut divo Cyrillo videtur.

Præterea Gregorius Nyssenus, homilia in *Pater noster*, cujus est initium : *Quando magnus Moyses juxta montem populum Israeliticum initia et sacra docebat*, tradens sanctissimæ Trinitatis discrimen, Patrem a Filio et Spiritu secernit, eo quod ipse sit causa, illi vero sint causati. Filium autem rur-

σοφίαν, τὴν οὐσίαν αὐτῷ καὶ τὸ εἶναι διδούς, ἦν λαμβάνει ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ. Αἴτιος ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως.

Ἔτι, ὁ Υἱὸς περὶ μὲν ἐκωτῷ φησιν, Ἄ ἤκουσα παρά τοῦ Πατρὸς μου, ἀνήγγελα ὑμῖν · περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, Οὐ λαλήσει ἀφ' ἐαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει. Ὁ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ παρά τοῦ Πατρὸς ἀκούειν σημαίνει, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος σημαίνει τὸ ἀκούειν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἀκούειν τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι σημαίνει, καὶ τὸ γεννᾶσθαι. Ἀκούειν γάρ ἐστι τὸ σοφίαν καὶ γνῶσιν λαμβάνειν. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐ γεννηθεὶς πρότερον, εἶτα ὑστερον προσελάβετο γνῶσιν ἢ σοφίαν · ἀλλὰ σοφία γεγέννηται, ἐν αὐτῷ τῷ γεννᾶσθαι λαβὼν τὴν τε γνῶσιν καὶ σοφίαν, καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ἃ ταυτὸν εἰσι τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ. Ταύτην ἄρα ἀκούων παρά τοῦ Πατρὸς, λαμβάνει παρ' αὐτοῦ. Καὶ τὸ ἀκούειν αὐτὸν γεννᾶσθαι ἐστὶ. Καὶ τὸ ἀκούειν ἄρα τοῦ Πνεύματος τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι καὶ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ σημαίνει. Ὅστε καὶ παρ' οὐ ἀκούει, παρά τούτου καὶ ἐκπορεύεται. Ἄλλ' ἀκούει οὐ παρά τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ παρά τοῦ Υἱοῦ · καὶ παρά τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐκπορεύεται. Ὅτι δ' ἀκούει καὶ παρά τοῦ Υἱοῦ, δῆλον ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ῥημάτων, ὅπου φησιν, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Τοῦ γὰρ ἀναγγέλλεται, αἴτιον δηλαδὴ τὸ ἀκούειν. Ἀλλὰ μὴν τοῦ αὐτοῦ ἀναγγέλλεται, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν αἴτιον. Ὅστε τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν καὶ τὸ ἀκούειν τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνδὲ, δηλαδὴ τοῦ ἀναγγέλλεται, εἰσὶν αἴτια. Ταυτὴν ἄρα τὸ ἀκούειν τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν ἐπὶ τῶν θείων. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἀκούει. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς, ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι, περὶ τοῦ Πνεύματος φησιν. Τὸ διδάσκον, καὶ ὑπομιμνησκον πάντα ὅσα καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ · διὰ τὸ ἀκούειν αὐτοῦ τὸ

Ἔτι τὸ Πατέρα εἶναι, ἢ τὸ τεκεῖν, οὐ περιέχει ἐν ἐκωτῷ τὸν λόγον τὴν τοῦ προβάλλειν. Ἡ γὰρ ἂν ἦν τὸ Πνεῦμα Υἱός. Ἄλλ' ὁ Υἱὸς πάντα ἔχει ἀπλῶς τὰ τοῦ Πατρὸς, πλὴν τοῦ τεκεῖν, ἢ τοῦ Πατέρα εἶναι. Φησὶ γὰρ ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ β' τῶν Πρὸς Ἐρμεῖαν · Συναίδιον πιστεύομεν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ, καὶ πᾶν ὁμοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, διχα μόνου τοῦ τεκεῖν. Προσθήκει γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ.

Καὶ ἐν τῷ Περὶ Τριάδος λόγῳ ὁ αὐτός ·

Ἐν Υἱῷ μονογενεῖ, κατὰ πάντα ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τῷ Πατρὶ, χωρὶς τῆς πατρότητος. Ἐχει ἄρα ὁ Υἱὸς τὸ προβάλλειν · ἐπειδὴ τοῦτο μὲν παρά τὸν τῆς πατρότητος ἐστὶ λόγον · πάντα δὲ τὰ τοῦ Πατρὸς, παρὰ τὴν πατρότητα μόνον, ἦτοι παρὰ τὸ τεκεῖν, καὶ αὐτὸς ἔχει, ὡς τῷ Κυρίλλῳ δοκεῖ.

Ἔτι ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῇ εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν ἑμίλιᾳ, ἣς ἡ ἀρχὴ, Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυσταγωγία τὸν Ἰσραηλίτην λαόν, διάκρισιν τῆς θείας Τριάδος παραδίδους, τὸν μὲν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διακρίνει, τὸν μὲν ἀνευ αἰτίας εἶναι, ἐκείνα δὲ αἰ-

τατά· Υἱὸν δὲ αὐτὸν καὶ Πνεῦμα ἀλλήλοις κοινωνοῦντα, τῷ καὶ ἄμφω αἰτιατὰ εἶναι, διακρίνει ἀλλήλων, τῷ τὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, καὶ μέχρι τούτου, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω γὰρ τὰ τῶν ἀντιγράφων ἀρχαιότερα ἔχει. Ὅστε καὶ κατὰ τοῦτον τὸν διδάσκαλον, τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐξ Υἱοῦ. Εἰ δὲ τινες κατὰ τὰ τῶν ἀντιγράφων νεώτερα Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι εἴποιεν, οὐκ ἐξ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ὁμοῦ· οὐδὲν αὐτοῖς ἔσται πλεόν. Τῷ γὰρ αὐτὸ συμπέρασμα καὶ ἐκ τούτου, καὶ μὴ βούλοιντο, συνχρησθήσεται. Δῆλον γὰρ ὅτι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα εὐρῶν κατὰ τὸ αἰτιατὰ εἶναι, καὶ ἄμφω κοινωνοῦντα ὁλλήλοις, ζητεῖ, τίνας ἀν διακριθεῖεν ἀλλήλων· καὶ ἀποφαίνεται, ὡς, εἰ καὶ ἄμφω τῷ αἰτιατὰ εἶναι κοινωνοῦσιν ὁλλήλοις, ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι τούτου αὐτῷ τὸ ἰδίωμα ἴστανται. Τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα καὶ Χριστοῦ Πνεῦμά ἐστιν, ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὕτε ἐστιν, οὕτε λέγεται· οὕτε ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὕτη ἀκολουθία, φησί. Καὶ τοῦτο οἴεται ἀρκεῖν πρὸς διάκρισιν ὁ διδάσκαλος, τὸ τὸ μὲν Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι, τὸν δὲ Υἱὸν μὴ λέγεσθαι τοῦ Πνεύματος. Οὐκοῦν εἰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διακρίνει αὐτὸ τοῦ Υἱοῦ, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους οὐδὲν ἕτερον διακρίνει αὐτὸ τοῦ Υἱοῦ ἢ ὁ διάφορος τῆς προόδου τρόπος, δηλονότι τὸ ἐκπορεύεσθαι· τὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἄρα ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ οὕτως, οὗ λέγεται εἶναι Πνεῦμα, παρ' ἐκείνου καὶ ἐκπορεύεται. Λέγεται δὲ εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, ὡς καὶ τοῦ Πατρὸς· καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ὡς καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.

Καὶ ἅμα σημειώτεον, ὅτι ἀνατρέπεται ἡ τῶν ἐξήγησις λεγόντων, ὅτι διὰ τὸ ὁμοούσιον εἰρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Ἴδου γὰρ ὁ διδάσκαλος ὡς διακριτικῶν αὐτὸ λαμβάνει. Τὰ δὲ διὰ τὸ ὁμοούσιον λαμβανόμενα ἐνοῖ ἄλλοι, οὐ διακρίνει. Εἰ οὖν οὐ διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται Πνεῦμα, σώζονται ἅλτοι πᾶσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀποδείξεις· αἷς ἐκ τοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ ἐπιχειροῦντες, καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσι. Διὰ τὸ γὰρ τῆς παρεξηγήσεως ταύτης τινὲς αὐτὰ ἀνατρέπειν ζῶντο, διὰ τὸ ὁμοούσιον ὑπολαμβάνοντες λέγεσθαι Πνεῦμα Υἱοῦ. Ταύτη δὲ ἤδη τῇ ἐννοίᾳ φανερώς ὁ Νύστης Γρηγόριος μάχεται, ὡς διακριτικῶν αὐτὸ εἰληφώς. Ἐπεὶ δὲ καὶ τινὰ ἐποικα παρὰ τῶν μὴ ἐπιστῶντων ἐπάγονται τοῖς τὴν ἀλήθειαν ταύτην προσεβούουσιν, ἃ μὲν κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν τὸ πρόβλημα δεικνύοντων φασίν, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐπιχειρήμασιν ὡς ἄν ἐπιτετημέτως διελευσάμην· ἃ δὲ κατ' αὐτοῦ τοῦ συμπεράσματος ἐπιφέρουσι, τούτων τις μάλιστα.

ΠΑΤΗΡ. ΓΑ. CLXI.

A sus et Spiritum, in quos illud convenit, ut sint ambo causati, alterum ab altero discernit, quod unus sit a Patre, et non amplius : Spiritus vero sit ex Patre et ex Filio. Sic enim habent vetustiora exemplaria. Quare secundum opinionem, etiam istius doctoris, Spiritus est ex Filio. Quod si nonnulli dixerint, juxta recentiora exemplaria, Spiritum dici Filii, non autem ex Filio : etiam tamen nihil istud ipsis proderit ; eadem enim conclusio, ex hoc quoque, velint, nolint, deducetur. Manifestum enim est, quod, cum Filio et Spiritui, in eo quod sint causati, convenire invenissent, quaerit quemadmodum invicem discernantur, atque affirmat, etiamsi in ambos id conveniat, ut sint causati, verumtamen Filium quidem ex Patre nominari, et in eo tantum proprietatem ejus perstare : Spiritum autem et ex Patre dici enuntiat, et Filii esse testificatur. Igitur Spiritus etiam Christi Spiritus est ; Filius autem neque est Spiritus sancti, neque dicitur. Neque, inquit, reciprocatur hæc relationis consequentia. Et hoc existimat doctor sufficere ad distinctionem, quod Spiritus Filii dicatur, Filius autem Spiritus sancti minime dicatur. Si igitur hoc quod est Spiritum sanctum, dici Spiritum Filii, secernit eum a Filio ; juxta vero nostrates nihil aliud secernit eum a Filio, nisi varius modus productionis, scilicet producere ; igitur esse Spiritum Filii idem est, quod procedere. Atque ita cujus dicitur esse Spiritus, ab eo et procedit. Dicitur autem esse Filii Spiritus, sicut et Patris ; ergo et a Filio, sicut et a Patre procedit.

Et simul notandum est interpretationem quorundam everti, dicentium Spiritum propter consubstantialitatem dictum esse Spiritum Filii. Ecce enim doctor, tanquam quod illos discernat, illud assumit. Quæ vero propter consubstantialitatem assumuntur, potius conjungunt, non discernunt. Si itaque non propter consubstantialitatem dicitur Spiritus Filii, manent indissolubiles omnes Latinorum demonstrationes : quibus ex eo, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, argumentando, etiam ex ipso eum procedere convincunt. Quidam enim ista prava interpretatione putabant ea quæ a Latinis afferuntur, evertere posse. Jam vero huic intelligentiæ manifeste reclamant Gregorius Nyssenus, cum illud tanquam quod discernat assumpserit.

Verum ad ostendendam veritatem hujus conclusionis, et ad concludendum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, cum perimulta sint, quibus aliquis uti, et ex quibus argumentari possit, hæc tamen in præsentia sufficiant.

Quoniam vero nonnulla absurda veritatis cultoribus a non adhibentibus animum inferuntur, quæ ipsi quidem obijciunt argumentis, hoc quaesitum probantibus, in ipsis argumentis, quantum fieri potuit, præcise dilui. Ex his autem, quæ ipsi conclusioni inferunt, ea quæ maxime urgent et ma-

jorem vim habere videntur, eligens, breviter atque abunde, quantum rei natura patitur, dissolvam, ut quam absolutissima reddatur tibi nostra oratio. Quanquam absurda ista non nobis inferunt, neque nos horum reddere rationem debemus. Verum longe antea sancti accusandi sunt, qui hujus dogmatis nobis auctores et duces exstiterunt. Non dico solum Occidentales, qui hoc clarissime fatentur, verum etiam Orientales, et ab ipsis petende sunt dissolutiones. Quod sane quidem et fecerunt illi praevenientes. Licet haud grati animi sit, eorum dictis non acquiescere, cum semel credendum sit, eos divino Spiritu locutos esse. Attamen nos quoad ejus fieri possit, praesertim ab ipsis sanctis Patribus, aliisque beatis viris, qui in his rebus laboraverunt, illuminati, ad haec mediocriter accingemur.

Opinantur igitur, si quis ex ambobus dicat Spiritum procedere, Patrem et Filium vel ita secum commisceri, ut unam personam ex duabus efficiant: vel si non hoc, duo tamen principia et duas causas sequi, quod et ipsum non minus priore absurdum est.

Solutio absurdi ab admitione personarum.

Non vero ad istud admitionis personarum ita respondemus: quod si personalem, seu hypostaticam proprietatem personae Patris poneremus esse operationem producendi, tunc sequeretur hoc absurdum, et esset revera Filius una persona cum Patre, si constitutivae proprietatis Patris particeps esset. Quoniam vero quod constituit proprietatem personae Patris, paternitas et generare dictum est esse; producere autem esse proprietatem, seu notionem, quae persona constitutam sequatur: quae necessitas est, ut qui hanc proprietatem participat, quae minime constitutiva est ipsius personae, una sit persona cum ipso? Quemadmodum enim illud participat Filius, quod Spiritus sit ejus Spiritus, sicut et Patris, quod mittatur ab ipso aequae ut a Patre, et tamen non participat ejus personam, propterea quod Spiritum dici Spiritum Patris, vel ab ipso mitti, non est quod constituit personam Patris. Hoc modo, neque in producendo particeps et socius factus, cum eo ita miscetur, ut unam personam efficiant, quoniam producere non est constitutivum personae Patris. Quapropter, quandiu non ostenderit aliquis producere constitutivum esse personae Patris, neque permitionem personarum probare poterit. Sed producere constitutivum esse personae Patris, probare non potest: sic enim duplici persona praeditum, duasque habentem hypostases Patrem ostenderet (1), ut in principio dictum est, quod est absurdum. Denique producere, esse constitutivum Patris, et a solo Patre procedere Spiritum sanctum, unum et idem est: quare qui

στα βιασιότερας και πισιόνα δοκούσας έχειν ισχύον εκλεξάμενος, αποδώσω σοι τὰς λύσεις εν βραχεί τε και ικανώς ως οδόν τε· ως αν σοι τελεώτατος αποδοσόμενος ελη ο λόγος. Καίτοι γε τὰ άποπα ταύτα ούχ ήμιν επιφέρονται, ούδ' ήμεις λόγον τούτων υπέχειν οφείλομεν· αλλά τοις άγίοις πολλῶ πρότερον εγκλητέον, οί τούτου του δόγματος καθεστήκασιν ήμιν ήγεμόνες, ού δυτικος λέγω μόνοι, οί σαφέστατα περι τούτου φασιν, άλλ' ούδεν ήττον και τούς έξ έφας, και παρ' εκείνων ζητητέον τὰς λύσεις. "Ο και πεποιθήκασι φθάσαντες εκείνοι. Ει και μη εγνωμόνων έστι μη έφρουχάζειν τοις υπ' αυτών λεγομένοις, άπαξ πιστευομένου του Πνεύματος θείου τούτους λελαληκέναι· όμως δέ και ήμεις, ως ήμιν δυνατόν, και τούτο έξ ών υπ' αυτών έπωτίσθημεν, και άλλων μακαρίων ανδρών εν τούτοις πεπονηκότων, προς ταύτα μετρίως αποδυσόμεθα.

Οφονται τολυνν τον Πατέρα και τον Υιόν η εις εν συναλείφασθαι πρόσωπον, ει τις έξ άμφοιν λέγοι τδ Πνεύμα τδ άγιον εκπρορεύσθαι· η ει μη τούτο, δύο γούν τὰς άρχάς, και δύο ακολουθήσειν τὰ αττια, δ και αυτδ ού μείον άτοπον του προτέρου.

Λύσεις του από της συναλοιφής άτόπου.

Ημεις δέ προς μέν τδ τής συναλοιφής ούτω φαιμέν· ως ει μέν προσωπικόν, είτουν ύποστατικόν του προσώπου του πατρικού την του προβάλλειν ενέργειαν έτιθέμεθα, τότε αν τδ άτοπον είπετο τούτο, και ήν άληθώς εν μετ' του Πατρός πρόσωπον, του συστατικού αυτῶ κοινωνών ιδιώματος· επει δέ τδ μέν συστατικόν του προσώπου του πατρικού ιδιώματος η πατρότης και τδ γεννηθῆν ειρηται δν, τδ δέ προβάλλειν ιδίωμα, ήτουν γνώρισμα τῶ προσώπῳ αυτου σύστάντι έπόμενον, τίς η ανάγκη τον κοινωνούντα αυτῶ τούτου του ιδιώματος, δ μη συστατικόν έστι του προσώπου αυτου, και εν ειναι πρόσωπον μετ' αυτου; "Ωπερ γάρ κοινωνών τῶ Πατρι δ Υιός του δ Πνεύμα Πνεύμα ειναι αυτου, ώπερ και του Πατρός, και του παρ' αυτου, ώπερ και παρὰ του Πατρός, αποστέλλεσθαι, όμως ού και του προσώπου αυτου κοινωνεί, διότι τδ τδ Πνεύμα λέγεσθαι του Πατρός, η παρ' αυτου αποστέλλεσθαι, ούκ έστι του πατρικού προσώπου συστατικόν· ούτως ούδδ του προβάλλειν κοινωνών τῶ Πατρι εις εν μετ' αυτου συναλείφεται πρόσωπον. Διότι τδ προβάλλειν ού συστατικόν του προσώπου του πατρικού. "Ωςτε έως αν μη δείξῃ τις τδ προβάλλειν συστατικόν του προσώπου του πατρικού, ούδδ συναλοιφήν των προσώπων δύναιτ' αν δείξαι. "Αλλά τδ προβάλλειν συστατικόν ειναι του Πατρός, δείξαι ού δύναται. Ούτω γάρ αν διπρόσωπον τον Πατέρα, και διπλάς έχοντα αποφηνειεν ύποστάσεις, ως εν άρχῆ ειρηται, όπερ άτοπον. "Αλλως τε τδ προβάλλειν ειναι συστατικόν του Πατρός, και τδ παρὰ μόνον του Πατρός εκπρορεύσθαι τδ Πνεύμα τδ άγιον, εν έστι και ταυτόν· ώστε ό τούτο λέγων τδ ζητούμενον λαμβάνει. Τούτου δέ

(1) Et etiam Spiritus esset Filius.

μη δεικνυμένου, οὐδὲ συναλοισφῆ ἔπεται κατὰ τοῦ; A hoc dicit, quod quærit assequitur; hoc vero non ostenso, neque permistio sequitur juxta eos qui sic opinantur.

Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ζητήματος τούτου, τίνα τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων κοινὰ, καὶ τίνα ἴδια. Καὶ τῶν ἰδίων τίνα μὲν δυοῖν ἴδια, τίνα δ' ἐνὸς μόνου. Καὶ τῶν ἐνὸς μόνου ἰδίων τίνα ἂν οὕτως ἴδια, ὡς καὶ ὑποστατικὰ εἶναι, τίνα δὲ οὕτως ἴδια ὡς γνωριστικὰ, μὴ μέντοι ὑποστατικὰ. Ὅποιον καὶ τὸ προβάλλειν τότε εἴρηται εἶναι, ὥστε ἐκ τε τῶν νῦν εἰρημένων, ἐκ τε τῶν ἐκεῖ προσηληγμένων, ἢ τούτου τοῦ ἀτόπου λύσις ἐστὶ φανερά. Καὶ οὐκ ἔστιν ἐγκαλεῖν δικαίως Λατίνοις ὡς συναλοισφῆν ποιουμένοις τῶν θεῶν προσώπων.

sumptis hujus absurdi dissolutio est manifesta. Neque possumus merito accusare Latinos, quasi permistionem personarum faciant.

Λύσις τοῦ ἀπὸ τῆς διαρχίας ἐγκλήματος. B

Περὶ δὲ τῆς διαρχίας, καὶ τοῦ δύο αἰτία ἐπὶ θεότητος συνάγεσθαι, ὃ καὶ τῶν σκιῶν μᾶλλον ἔπρεσθαι τοῖς Λατίνοις νομίζειν εἰώθασιν οἱ ἡμέτεροι, τί ἂν τις εἴποι; Τί δ' ἄλλο γὰρ ἢ μάλιστα μὲν ἀπλῶς αὐτὸ τὸ τῶν ἁγίων προβαλλομένους ἀξίωμα τῶν αὐτοῦ μὴ λεγόντων ἀρκεῖσθαι;

Ὁ γὰρ Πατὴρ καὶ Υἱὸς, φησὶν Αὐγουστίνος, οὐ δύο ἀρχαὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ μία ἀρχὴ αὐτοῦ καὶ ἀμφοτέροι· ὡς περ καὶ τῆς κτίσεως οὐ τρεῖς ἀρχαὶ ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ μία αὐτῆς ἀρχὴ ἡ Τριάς ὁ Θεός.

Τίνα ἂν τις σαφεστέραν ζητήσῃε λύσιν ἢ ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ διδασκάλου τοῦδε φησί; Μὴ λανθανέτω γὰρ ὅτι ταυτὸ τούτο ἄτοπον, τὸ τῆς πολυαρχίας δηλαδὴ καὶ πολυθείας, καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως παραγωγῆς ἔψεται, εἰ τις μὴ προσέχῃ τὸν νοῦν. Ὅπερ ἐστὶν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀλλότριον, καὶ σύμφωνον Ἑλληνιστῶν. Ὁ γὰρ μάλιστα ἡμεῖς Ἑλλήσιν ἐγκαλοῦμεν, τοῦτο ἐστίν, ὅτι πολλοὺς τῆς κτίσεως δημιουργοὺς καὶ πολλοὺς εἰσῆγον θεοῦς. Εἰ οὖν καὶ ἡμεῖς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς κτίσεως αἰτίας εἶναι φάμεν, καὶ ἡμῖν τοῦτο ἀκολουθήσει τὸ ἄτοπον, καὶ ἔσονται πολλαὶ ἀρχαὶ καὶ θεότητες.

Ἄλλ' ἄκουσον ὅπως οἱ διδάσκαλοι τοῦτο σοφῶς λύουσιν. Εἰ γὰρ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπίσης τῆς κτίσεως αἰτίους εἶναι φάμεν, ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν δημιουργημένων ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρεσθαι, καὶ ἐκείθεν τὸν τε Υἱὸν τὸ τε Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, καὶ τὴν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν ἔχειν· τοῦ γὰρ Πατρὸς μὴ ὄντος, ὃ τε Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα οὐτ' ἂν ἦσαν, οὕτε τὴν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν εἶχον· εἰ τε καὶ διὰ τὸ μὴ καὶ τῆ αὐτῆ ἀριθμῶ δυνάμει δημιουργεῖν αὐτοὺς, ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς κοινῆς θεότητος προοῦση· διὰ τοῦτο εἰκότως εἰς Θεὸν, καὶ δημιουργὸς λέγεται εἰς. Τοῦτο οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἰκανὸν πρὸς τοὺς ἀποροῦντας.

Ὅτι γὰρ μὴ καὶ τῆ αὐτῆ δυνάμει ὁ Πατὴρ ἔμα

Solutio absurdi de duplici principio.

De duplici vero principio, et quod duæ causæ in deitate concludantur, quod et magis quam umbras sequi Latinos nostrates arbitrantur, quidnam aliquis dicet? Quid vero aliud, quam ut ipsa simpliciter auctoritate sanctorum, id negantium proposita, sane quidem contenti simus?

Pater enim et Filius, inquit Augustinus, non duo principia Spiritus sancti, sed unum principium ipsius et ambo sunt. Sicut et creationis non tria principia Pater, Filius et Spiritus sanctus, sed unum est ipsius principium Trinitas Deus.

Quamnam clariorem ea quæret aliquis solutionem, quam Spiritus sanctus per istum Patrem atque doctorem enuntiat? Non enim nos fugiat, hoc idem absurdum, scilicet duorum principiorum, multitudinisque deorum etiam in mundi productione sequi; si quis non attendat. Quod quidem a Christiana religione est alienum, congruens vero gentilibus. In quo enim nos summopere gentiles reprehendimus, hoc illud est, quod multos mundi opifites et multos deos introducerent. Si igitur tres hypostases creationis causas esse dicimus, hoc absurdum nos sequetur, eruntque multa principia et deitates.

Verum audi, quemadmodum doctores id sapienter dissolvant. Etsi enim Patrem, et Filium, et Spiritum æque causas esse creationis dicimus: at tamen, quoniam principium creaturarum ad Patrem refertur, indeque cum Filio tum Spiritus sanctus et ipsum esse et creandi potentiam habent: Patre enim non existente, neque Filius esset, neque Spiritus sanctus, neque creandi potentiam haberent; præterea, quia una eademque numero potentia, ab una eademque communi deitate proveniente creant, ob id merito unus deus, et unus mundi effector dicitur. Hoc igitur et in Spiritu ex Patre Filioque processione satis aptum est ad dubitantes et quærentes responsum.

Quod enim propterea vere ac proprie sit una

causa, unumve principium processionis Spiritus sancti, quia una eademque potentia, Pater simul ac Filius, Spiritum producant; et quia ex Patre hanc producendi potentiam habet Filius, ad hoc probandum maxime quidem, ut dictum est, et hæc satis essent; ostenditur tamen hoc idem, et ratione. Etenim duo cum sint, ut dictum est, ad quæ omne quod producitur, refertur, species scilicet, secundum quam producitur, et suppositum, seu persona, ex qua producitur: si Pater quidem et Filius, quemadmodum duo sunt personis, ita quoque specie, secundum quam producant Spiritum, duo essent, et omnino in duas partes secarentur ac dividerentur; tunc sane non esset mirum, imo vero et necessarium dicere duo principia Spiritus sancti; nunc vero, quanquam potissimum duo esse hypostasibus inter omnes constat, quia tamen specie, qua producant, unum sunt numero, et omnino indivisibiles; est enim divina essentia, secundum quam ambo Spiritum sanctum producant, una eademque numero communis ambobus existens; non est necessarium, atque adeo nullo modo fieri potest, ut duo dicantur principia. Est enim una essentialis, et communis ipsis productiva vis et potentia. Quæ quidem, et si essentialis haud dubie conceditur esse, non potest tamen communis esse illis cum Spiritu sancto, quod, ut sæpe dictum est, proprietati ejus repugnet; omnia enim sunt Filio ac Spiritui sancto cum Patre communia, ut et hoc non raro dictum est, servatis suis proprietatibus; omnia enim est Filius quæcunque et Pater, secundum magnum Basilium, cæterosquæ doctores, permanens in eo quod sit Filius, hoc est suam proprietatem retinens. Tametsi enim quam maxime æqualis et similis est Patri, ipse tamen generare seipsum minime potest; quod ipsius proprietati repugnet. Igitur et Spiritus sanctus omnia sibi habet cum Patre Filioque communia, manens in eo quod sit Spiritus, hoc est servans suam proprietatem. Unde non potest seipsum producere, licet omnium particeps fiat, quod ipsum personæ ipsius repugnet. Quare nulla ex parte justa et rationalis est eorum argumentatio, qui duplex principium Latini obijciunt.

Solutio absurdi ducti ab imperfectione.

Verum aiunt, Vel perfecta est productio Patris, et vana erit ex Filio: vel si necessaria est productio Filii, imperfecta est Patris. Hoc autem absurdum est, imperfectam dicere operationem Patris, et ad perfectionem indigere Filio.

Nos vero ad hæc dicimus, quod qui aiunt ista, videntur in omnibus Patrem, ac Filium eorumque operationes secare ac dividere, in humanis exemplis omnino innixi. Et quoniam vident duorum hominum operationes, duas esse numero, et alteram ab altera sejunctam, licet ad unum effectum tendant, opinantur etiam in Deo idem cum divinis personis congruere. Indeque tales dubitationes in medium afferunt. Verum istud cogitare absurdum est. Pater enim et Filius, personis tan-

καὶ ὁ Υἱὸς; τὸ Πνεῦμα προβάλλουσι, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαβὼν ὁ Υἱὸς τὴν ἐκπορευτικὴν δύναμιν ταύτην, διὰ τοῦτο κυρίως καὶ ἀληθῶς εἰς ὅ αἴτιος καὶ μία ἀρχὴ τῆς τοῦ Πνεύματος; ἐκπορεύσεως, μάλιστα μὲν οὖν, ὡς εἴρηται ἰκανὰ καὶ ταῦτα· δεικνύται δὲ ὁμῶς τὸ αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ λόγου. Δυσὶν γὰρ ὄντοι, ὡς εἴρηται, εἰς ἃ πᾶν προαγόμενον ἀναφέρεται, τοῦ τε εἶδους, καθ' ὃ προάγεται, καὶ τοῦ ὑποκειμένου ἢ προσώπου ἐξ οὗ, εἰ μὲν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, ὡς περ δύο ταῖς ὑποστάσεσιν, οὕτως καὶ τῷ εἶδει καθ' ὃ τὸ Πνεῦμα προάγουσι δύο ἦσαν, καὶ παντελῶς ἐδιχοτομοῦντο, τότε ἂν εἶχε λόγον, μᾶλλον δ' ἦν ἀναγκαῖον δύο ἀρχὰς λέγειν τοῦ Πνεύματος· ἐπεὶ δὲ εἰ καὶ τὰ μάλιστα δύο ταῖς ὑποστάσεσιν ὁμολογοῦνται, τῷ γε μὴν εἶδει, ᾧ προάγουσιν, ἐν εἰσι τῷ ἀριθμῷ καὶ παντελῶς ἀδιαίρετοι. Ἔστι γὰρ ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν ἄμφω τὸ ἅγιον Πνεῦμα προάγουσι, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ κοινὴ οὐσα ἀμφοῖν· οὐκ ἀναγκαῖον, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον δύο ἀρχὰς λέγειν. Ἔστι γὰρ μία ἡ οὐσιώδης καὶ κοινὴ αὐτῶν προβλητικὴ δύναμις· ἥτις εἰ καὶ οὐσιώδης ὁμολογείται, οὐ δύναται ὁμῶς εἶναι κοινὴ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, διὰ τὸ, ὡς πολλάκις εἴρηται, ἀντικεισθαι τῇ αὐτοῦ ιδιότητι. Πάντων γὰρ τῷ Πατρὶ κοινωνοῦσιν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ τοῦτο οὐκ ὀλιγάκις εἴρηται, φυλάττοντες πρῶτον τὰς ἑαυτῶν ιδιότητας. Πάντα γὰρ ἔστιν ὁ Υἱὸς ὅσα καὶ ὁ Πατήρ, κατὰ τὴν μέγαν Βασιλείον καὶ τοὺς ἄλλους διδασκάλους, μένων ἐν τῷ εἶναι Υἱὸς, ἤτοι τὴν ἑαυτοῦ τηρῶν ιδιότητα. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα Ἰσος καὶ ὁμοίος ἔστι τῷ Πατρὶ, γεννᾶν μένοι αὐτὸν ἑαυτὸν οὐ δύναται, διὰ τὸ μάχεσθαι τῷ αὐτοῦ ιδιώματι. Οὐκοῦν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πάντων κοινωνεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μένων ἐν τῷ εἶναι Πνεῦμα, ἤτοι σῶζον τὴν ἑαυτοῦ ιδιότητα. Ὅθεν οὐ δύναται προβάλλειν ἑαυτὸ, καίτοι πάντων ἑαυτοῖς κοινωνοῦν, διὰ τὸ μάχεσθαι τοῦτο τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ. Ὡστε οὐδαμῶθεν εὐλόγος ὁ λόγος τοῖς διαρχίαν ἐγκαλοῦσι Λατίνοις.

Λύσις τοῦ ἀπὸ τῆς ἀταλείας ἐγκλήματος.

Ἄλλὰ φασιν, Ἡ τελεία ἡ ἐκπύρσεσι; ἡ ἐκ Πατρὸς, καὶ ματαία ἡ ἐξ Υἱοῦ· ἡ εἰ ἀναγκαία ἡ ἐξ Υἱοῦ, ἀτελής ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ ἀτοπον· ἀτελεῖ τὴν ἐνεργεσίαν τοῦ Πατρὸς λέγειν, καὶ δεῖσθαι πρὸς τελείωσιν τοῦ Υἱοῦ.

Ἡμεῖς δὲ πρὸς ταῦτα φαίμεν, ὡς οἱ ταῦτα λέγοντες εἰκόασιν ἐν πᾶσι διχοτομεῖν Πατέρα τε καὶ Υἱὸν καὶ τὰς αὐτῶν ἐνεργείας, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πάντως παραδειγμάτων ὁρμώμενοι· καὶ ὅτι ὀρώσι δύο ἀνθρώπων ἐνεργείας, δύο τῷ ἀριθμῷ οὕτως, κἢ πρὸς ἐν ἀποτελεσμα φέρωνται, καὶ χειρισιμῆνας ἀλλήλων, ὄντοσι κατὰ Θεοῦ ταυτὸ ἐφαρμόζουσιν. Κάνει ὁ Θεὸς ταυτὰ ἀπορίας εἰσάγουσιν. Ἄλλὰ τοῦτο ἀτοπον ἐνόησαι. Πατήρ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ταῖς ὑποστάσεσιν μόνως διακρινόμενοι, τὰλλα πάντα ἐν εἰσι καὶ ταυτὸν.

Καὶ οὐκ ἐστὶ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν προβλητικὴν δύναμιν ταύτην οὐκ ἰδίᾳ ἑκάτερος, ἢ ὁ μὲν πρότερον, ὁ δὲ ὕστερον, ἢ ὁ μὲν ἑτέρῳ, ὁ δὲ ἑτέρῳ ἐκπορεύσει προβάλλει τὸ Πνεῦμα, ὡς ἂν τις τῶν πάντων σωματικῶν οἰηθεῖ, ἀλλ' ὅμα τε καὶ ὁ χρόνος καὶ μὴ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει προβάλλοντες ἀμφοῦ τελεῖως καὶ ὑπερτελεῖως τῆς μαρταίους τούτους λόγους χώραν οὐ λείπουσιν.

Εἰ δὲ μὴ, ἀντερωτάσθωσαν οἱ ταῦτα λέγοντες, εἰ τελεῖα ἢ ἐκ Πατρὸς τοῦ κόσμου δημιουργία, ἢ οὐ. Εἰ μὲν γὰρ τελεῖα, διὰ τί καὶ ὁ Υἱὸς αἰτίος καὶ τὸ Πνεῦμα; Εἰ δ' ἀτελής, καὶ διὰ τοῦτο παραλαμβάνεται ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, σκεψάσθωσαν ὅ τι φασίν.

Ἄλλ' οἶμαι, τελεῖα μὲν ἢ ἐκ Πατρὸς τῶν ὄντων παραγωγή, μία δὲ καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος εἰς τὴν αὐτὴν πρόθεον ἢ ἐνέργεια, καὶ οὐκ ἄλλη μὲν ἐκεῖνου, ἄλλη δὲ τούτων. Τότε γὰρ ἂν εἶχε χώραν ταῦτα τὰ παιδαριώδη ζητήματα. Οὕτως οὖν κατὰ τοῦ προκειμένου τελεῖα μὲν καὶ ὑπερτελής ἢ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεις τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἢ αὐτὴ δὲ καὶ μία τῶ ἀριθμῶ καὶ ἢ ἐξ Υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκπόρευσις, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη, οὐδ' ἄλλως καὶ ἄλλως, οὐδ' ἄλλοτε ἢ ἐκ Πατρὸς, καὶ ἄλλοτε ἢ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλ' ὅμα καὶ ἡ αὐτὴ, καὶ ὁμοίως μὴ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει προβαλλόντων ἀμφοῖν.

Καὶ μηδεὶς ἐνταῦθα βλασφημῆτω τὴν λόγον, ἀκούων ἡμᾶς ἀπὸ τῆς κτίσεως ἐπιχειροῦντας, Οὐκοῦν κτίσμα, φάσκων, Λατῖνοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὄντας. Εἰσὶ γὰρ οἱ καὶ ἐκ τοῦτο παρανομίας ἤκασι, καὶ τοῦτο τετολημηκότες ἀντιτιθέναι Λατίνους.

Ταῦτα γὰρ ἢ παιζόντων εἰσὶν, ἢ ἄγνοούντων τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πολλάκις ἐν τοῖς θεοῖς ἐπιχειροῦντας καὶ ἀπὸ τῶν ἴχνος τι κἄν ἀμυδρὸν ὁμοιώσεως θείας ἐχόντων πιστουμένους ἐκείνα. Αὐτίκα τὸ τρίτον τῶν ὑποστάσεων, νῦ καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι, εἶτε τε ὀφθαλμῶ καὶ πηγῇ καὶ ποταμῶ, ἰκανῶς ὄνεται παραστήσαι, καὶ πάλιν ἡλίῳ ἀκτείνε τε καὶ φωτὶ καίτοι τούτων τῶν παραδειγμάτων ἐκάστου, εἰ καὶ τρία τῇ ἐπινοίᾳ ἐστὶ καὶ ἑνὸματι, μὴ μὲντοι ὑποστάσεως ὄντων. Ἄλλ' ὅμως οὐκ ἔφροντο οἱ Πατέρες διὰ τούτων λυμάνεσθαι τὴν προκειμένην αὐτοῖς ἀλήθειαν ἄλλ' ὅσον αὐτῶν τῶ σκοπῶ ἐφαρμόζον λαμβάνοντες, τὸ λοιπὸν τε καὶ ἀπεμφαίνον ἀπεσθούοντο καὶ οὐδεὶς αὐτοῖς οὐτ' ἐγκέκληκεν, οὐτ' ἐγκαλέσειεν, οὐ κύριος ὢν φρενῶν, τῆς τούτων τῶν παραδειγμάτων χρήσεως ἕνεκα.

Πῶς οὖν αὖ τις δικαίως ἐγκαλέσειε Λατίνους εἰς τὸ δεῖξαι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος; πρόθεον, χρωμένους τῇ πρὸς τῆς Τριάδος; μὴ καὶ τῇ αὐτῇ τῶν ὄντων δημιουργίᾳ; ἢ πῶς ἂν τις διὰ ταῦτα τολμήσειεν αὐτοῦς λέγειν μετὰ τῆς κτίσεως τὸ Πνεῦμα συντάττειν τὸ ἅγιον; καὶ ταῦτα εὐθενῶς τῶν νῦν ὄντων Λατίνων, οὐδὲ τῶν μετὰ τὴν δ' αἰρέσεων, καὶ τὸ ἀποτρόπαιον ἐκείνο

atque idem sunt. Et propterea etiam secundum istam potentiam productivam non minus, non seorsum uterque, vel unus quidem prius, alter vero posterior, vel unus alia productione, alter alia producit Spiritum; quemadmodum aliquis eorum qui in omnibus crassi et corporei existunt, putaret: verum simul, et ante tempora, una eademque potentia, cum ambo perfecte, et plusquam perfecte producant, istis vanis rationibus minime relinquunt locum.

Sin minus, interrogentur vicissim, qui hæc aiunt, perfectane sit ex Patre mundi creatio, an imperfecta? Si enim perfecta, cur et Filii, atque etiam Spiritus sunt causæ? Sin imperfecta, et propterea Filii et Spiritus veluti socii adiunguntur, animadvertant ipsi, quid dicant.

Verum certo scio perfectam quidem entium esse ex Patre productionem, unam vero numero Filii et Spiritus in eandem productionem esse operationem, et non aliam quidem illius, horum vero aliam. Tunc enim haberent locum ista puerilia quæ sita. Sic igitur et in re proposita, quæ est ex Patre processio Spiritus sancti perfecta quidem est, et plusquam perfecta, eadem vero, unaque numero; et ea quæ est ex Filio, ejusdem est processio, non alia atque alia, neque aliter æquo aliter, neque alias quæ ex Patre, et alias quæ ex Filio, sed simul, et eadem est, et similiter una eademque potentia producant ambo.

Et nemo hic rationem conviciis insectetur, cum nos audit, qui a creatura argumentamur, Ergo, inquit, creaturam Spiritum sanctum Latini existimant. Sunt enim, qui et in istud impudentiæ venerint, et hoc Latinis opponere sint ausi.

Hæc enim vel ludantium sunt, vel ignorantium, sanctos Patres atque doctores, qui sane ex humanis sæpe, quid in divinis esse soleat, ratiocinantur, et ex iis quæ vel exiguum divinæ similitudinis vestigium habent, illa astruunt atque confirmant. Sane tres personas mente, verbo et spiritu, adhibet etiam oculo, fonte ac flumine, et rursus sole, radio atque lumine satis commode consequi et exprimere putant. Atqui unumquodque horum exemplorum, licet tria sint cogitatione in animo atque nomine, unius tamen arbitrati sunt Patres hisce exemplis veritatem sibi propositam labefactari: sed quantum eorum scopo congruens erat sumentes, reliquunt, et non cohærens, rejiciebant. Et nemo id ipsis, quod istis exemplis usi fuerint, vitio vertit, neque verteret, non profecto si sana mente sit.

Quo ergo pacto merito aliquis accusabit Latinos, qui ad unam et eandem numero ex Patre Filioque Spiritus processionem ostendendam, una et eadem, quæ a Trinitate provenit, entium creatione utuntur? Aut qua ratione quispiam propterea dicere audeat eos Spiritum sanctum in loco creaturarum collocare? præsertim cum nemo Latinorum, qui nunc sunt, neque qui post disjunt-

ctionem, et illud execrandum et detestabile schisma fuere, hoc primus dixerit, sed ab ipsis istud dictum sit antiquis sanctorum : si quidem Augustinus est, qui altitudine sapientiæ facile omnes superavit : quo neque sanctitate, neque charitate in Deum major nemo fuit, id affirmat. Nimirum Patrem et Filium, unum esse principium Spiritus sancti; quemadmodum etiam Pater, Filius, et Spiritus sanctus, eorum productionis sunt unum principium. Accusent vero et divum Athanasium affirmantem, naturam Dei esse causam, et Filii, et Spiritus sancti, atque etiam totius creaturæ, in disputatione, quam edidit, Anomæi et Orthodoxi.

Verum, quæ sane ex rationibus nonnulli afferre solent, contra nostram verissimam conclusionem tanquam absurda sequentia, etsi multo plura sint, hæc tamen ferme omnia revocantur. His vero satis superque dilutis, illa quoque valde infirmis fundamentis nituntur, ac potius mittentes feriunt quam adversus quos jaciuntur. Quare prædicta et ad illa omnia sufficient.

Solutio eorum quæ videntur adversari Latinis.

Reliquum est considerare, quæ argumentantur ex quibusdam sanctorum dictis, quasi vero ea Latinis et veritati dogmatis adversentur. Ex quibus contradictionem concludere arbitrantur.

Quorum unum illud est divi Damasceni in suis Theologicis asserentis : « Spiritum dicimus Filii, ex Filio autem non dicimus. » Alterum est illud beati Dionysii dicentis : « Solus fons supersubstantialis deitatis est Pater. Si quid enim aliud ex dictis sanctorum sit, ejusdem tamen sensus est et ad eandem spectat intelligentiam; » quippe ista sunt multo fortiora, et quæ ex adverso Latinis opponi videntur.

Solutio dicti Damasceni.

Ad istud igitur Damasceni audi, quam plana, expedita et justa; quæque omnibus persuadere sufficant, Latini Latinorumque propugnatores, atque hujus opinionis defensores respondere possunt.

Nullum unum est, inquit, nomen, quod ad explicandas res divinas, et quæ de Deo dicuntur sit aptum; verum multis ac variis, alio quidem nomine hoc, alio aliud explicari. Neque tamen perfecte ea significare possumus. Etenim nomina ista, et verba a nobis inventa, qui natura duce res disponimus, et rebus naturalibus, quibus congruunt, ea imponimus, res insignes et eximias perfecte indicare et planas facere nequeunt. Unde non oportet æquos rerum æstimatores imperfectionem nominum ad res divinas accommodare; neque enim justum esset atque adeo neque pium.

Verum, quoniam aliis nominibus divina explanare nequimus, est enim arduum ac difficile penitus, cum simus mortales, debemus quidem uti humanis hisce nominibus, uti vero, quatenus con-

σχίσμα γενομένων τούτου πρώτου ειπόντος, ἀλλ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων ἁγίων. Αὐγουστίνος γὰρ ὁ βάθει σοφίας πάντας υπερβαλλόμενος, ὁ ἀγιστοσύνη καὶ τῇ ἀγάπῃ τῇ πρὸς Θεὸν τίνος οὐ μειζων ὄφθεις; οὗτός ἐστιν ὁ τούτου λέγων, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δηλαδὴ μίαν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὡς καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα μίαν ἀρχὴν τῆς τῶν ὄντων εἶναι προόδου. Ἐγκαλείωσαν δὲ καὶ Ἀθανασίῳ τῷ θεῷ λέγοντι· Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως πάσης, ἐν ᾗ ἐκτίθεται διαλέξει Ἀνομοίου καὶ Ὀρθοδόξου.

Ἄλλ' ἂ μὲν ἀπὸ λογισμῶν ὡς ἐπόμενα ἄποκατὰ τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν συμπεράσματος τινὲς προφέρειν ἐκόθασιν, εἰ καὶ ἕτερα πλῆθι εἰσιν, ὅμως εἰς ταῦτα σχεδὸν ἀναφέρεται πάντα· τούτων δὲ ἰκινῶς λελυμένων, κάκεινα ἐπ' ἀδρανούς λίαν βεβήκασιν, καὶ μᾶλλον τοὺς βάλλοντας ἢ καθ' ὧν πέμπονται, πλήττουσιν. Ὅστε τὰ εἰρημμένα καὶ πρὸς πάντα ἐκείνα ἀρκέσει.

Δοκούντων λύσις τῶν ἐναντιοῦσθαι Λατίνοις ῥητῶν.

Λοπόν δέ ἐστι σκέψασθαι, ἕπερ ἀπὸ τικῶν τῶν Πατέρων ῥητῶν, ἀντικειμένων δῆθεν Λατίνοις καὶ τῇ τοῦ δόγματος ἀληθείᾳ, ἐπιχειροῦσιν, οἰόμενοι τὴν ἀντίφασιν ἐξ αὐτῶν συμπαίρειναι.

Ὅν ἐν μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τοῖς Θεολογικοῖς αὐτοῦ λέγοντος, « Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν. » ἕτερον δὲ τὸ τοῦ μακαρίου Διονυσίου, φημένου, « Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ· εἰ γάρ τι καὶ ἕτερον εἴη, τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἀνοσίας καὶ εἰς τὸν αὐτὸν νοῦν ἀναφέρεται. » ὡς τούτων τῶν μάλιστα ἰσχυροτέρων ὄντων, καὶ δοκούντων εἰς ἐναντίας εἶναι Λατίνοις.

Λύσις ῥητοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Πρὸς μὲν οὖν τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀκουσον ὡς ἀπλᾶ τε καὶ δίκαια, καὶ πάντα ἱκανὰ πείσαι, Λατίνοι καὶ τῆς Λατινικῆς οἱ προϊστάμενοι δόξης ἀποκρίνασθαι ἐχούσιν.

Ἐν οὐδὲν, φασὶν, ὄνομα ἱκανόν ἐστιν ἐρμηνεύσαι τὰ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν· πολλοὶς δὲ καὶ διαφοροῖς, ἐτέρῳ μὲν τόδε, ἐτέρῳ δὲ ἕτερον· οὐδ' οὕτω δ' ὅμως τελείως αὐτὰ σημεῖναι δυνάμεθα. Τὰ γὰρ ὀνόματα ταῦτα, καὶ ῥήματα ὑπ' ἡμῶν εὐρημμένα, φύσει διοικουμένων, καὶ φυσικοῖς πράγμασιν ἀρμόζοντα θεθεμμένα, τὰ ὑπερφυῆ δηλωσαι τελείως ἀτονοῦσιν· ὅθεν οὐ δεῖ τὸ τῶν ὀνομάτων ἀτελεῖς τοὺς γε εὐγνώμονας καὶ τοῖς θεοῖς πράγμασιν ἐφαρμόζειν· οὐ γὰρ ἂν εἴη δίκαιον, οὕτε μὴν εὐσεβές.

Ἄλλ' ἐπεὶ ἄλλοις ὀνόμασι τὰ θεῖα δηλοῦν οὐ δυνάμεθα, ἀμήχανον γὰρ παντελῶς ἀνθρώποις γε οὔσι, χρηστῆρον μὲν τούτοις τοῖς ἀνθρωπίνοις, χρηστῆρον δ' ἐρ' ὅσον εἰκόσ· τὸ μὲν ἐφαρμόζον διὰ τούτων ἐκάστου,

τῷ προκειμένῳ λαμβάνοντας, τὸ δ' ὅσον ἀτελές τε καὶ ἀπεμφαίνον ἀποπεμπομένους, τὸ ἔλλειμμα τῆς μίαν ἀναπληροῦντας διὰ λέξεως ἄλλης.

Ἐπὶ τοίνυν τοῦ προκειμένου, τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δηλαδὴ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, δύο τινὰ ζητοῦνται· ὧν ἓν μὲν ἔστι τὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπίσης τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ὁμοίως προβάλλειν, μὴ τὸν μὲν τελειώτερον, τὸν δὲ ἀτελέστερον· εἴη γὰρ ἂν ἐναντίον τοῦτο τῇ ἀληθείᾳ τῆς πίστεως.

Ἔτερον δὲ τὸ τὸν Υἱὸν σχέσιν καὶ τάξιν ἐν τῷ προβάλλειν ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα. Ταῦτα γὰρ ἓν εἰσι καὶ ἀμφοτέρω Υἱῷ τε καὶ Πατρὶ. Καὶ ἄκρα γὰρ ἔστιν ἐν αὐτοῖς δυνάμει· ἰσότης, μᾶλλον δὲ γε ταυτότης καὶ ἄκρα τάξις· πάντα γὰρ ὅσα ὁ Υἱὸς ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαβὼν, καὶ αὐτὸ τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα.

Εἰ μὲν οὖν ἦν δυνατόν ἐν ὄνομα ἰκανὸν εὐρεθῆναι· τὴν τε ἄκραν ταυτότητα αὐτῶν τῆς δυνάμει, καὶ τὴν ἄκραν πρὸς ἄλληλα τάξιν ἅμα δηλώσαι, ἐκείνῳ ἂν πρὸ πάντων τῶν ἄλλων ἐχρώμεθα· οὐδ' οὐ τοῦτο μόνον ἀδύνατον, καὶ ἀνάγκη ἐνὶ μὲν ὀνόματι τὸ ἕτερον τούτων, ἑτέρῳ δὲ σημαίνειν τὸ ἕτερον, ἀλλὰ καὶ τούτων ἑκατέρῳ τῶν ὀνομάτων, πρὸς τῷ σημαίνειν θάτερον τῶν σημασινομένων μόνον, ἔτι καὶ τις οὐ μικρὰ ἀτέλεια πρόσεστιν. Ὅθεν ἡμεῖς, καλῶς γε καὶ εὐσεβῶς ποιοῦντες, τὸ ἐφαρμόζον ἐκ τούτων λαμβάνοντας, τὸ ἀπεμφαίνον ἀποδιοπομπούμεθα. Τοιαῦτα· δ' εἰσὶν αἱ προθέσεις αὐταί· ἡ ἐκ, φημὶ, καὶ διὰ. Τούτων γὰρ ἡ μὲν ἐκ ἰσότητα μὲν καὶ μάλα σημαίνει, ἐφ' ὧνπερ παραλαμβάνεται, τάξιν δὲ θατέρου πρὸς ἕτερον οὐδαμῶς· εἰ γάρ τι ἐκ δυοῖν τιῶν γίνεσθαι λέγοιτο, ὅσον ἐφ' ἑκατέρου ἐκ δυοῖν ἔλκοιτο, ὁμοίως μὲν ἂν καὶ ἐπίσης ἐξ ἑκατέρου ἔλκεσθαι σημαίνοιτο, ὅσον γε κατὰ τὴν τῆς προθέσεως δύναμιν· οὐδετέρου δὲ πρὸς θάτερον δὲ τοῦτο τάξις νοεῖται· ἡ δὲ γε διὰ τὸ ἀναπαλιν τάξιν μὲν καὶ μάλα σημαίνει, ἰσότητα δὲ οὐδαμῶς. Εἰ γάρ τι ἐκ τοῦδε διὰ τοῦδε εἶναι ἢ γίνεσθαι λέγοιτο, τὸ τετάχθαι μὲν τὸν ἐφ' οὗ ἡ διὰ λέγεται, πρὸς τὸν ἐφ' οὗ κατηγορεῖται ἡ ἐκ, καὶ τοῦτον παρ' ἐκείνου τὸ δύνασθαι εἰληφέναι, φησὶ δὴ ἔμφανεται· ἰσότης δὲ αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους οὐδαμῶς. Ἐλάττονος γὰρ αἰεὶ οὗτος ἐφ' οὗ ἡ διὰ λέγεται· δυνάμει τε καὶ ἐξουσίᾳ δεικνύται ὧν. Διὰ τοῦτο οἱ διδάσκοντες καὶ Πατέρες, Ανατολικοὶ τε καὶ Δυτικοί, πρὸς μὲν τὴν τῆς δυνάμει· ἰσότητα ἢ μᾶλλον ταυτότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀποδιέποντες, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ προϊέναι, τὴν ταυτότητα τῆς ἐν τῷ προβάλλειν δυνάμει αὐτῶν δεικνύναι βουλόμενοι, καὶ ὡς μὴ καὶ τῇ αὐτῇ προβολῇ ἐξ ἀμφοῖν πρόεισι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτε δὲ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν αὐτῶν μᾶλλον δεικνύναι προέκειτο, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δογματίζουσι, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ εἶναι. Ἄ πάντα τὴν εἰς τὸ εἶναι αὐτοῦ πρόδον καὶ τὴν ὑπαρξίν τὴν ὑποστατικὴν ἐμφανίζει σαφέστατα.

A sentaneum est. Illud sane, quod ad ipsam rem facit, ex singulis istis sumentes, quod autem imperfectum est, minimeque cohærens, rejicientes, et defectum unius vocabuli per aliud suppletentes.

Igitur in re præsentī, ex Patre Filioque Spiritus processionē, duo quædam quærimus: quorum alterum quidem est Patrem ac Filium pariter æqualiterque Spiritum sanctum producere; non hunc quidem perfectius, illum imperfectius, hoc enim esset contrarium veritati fidei.

Alterum illud est, Filium relationem in producendo et ordinem habere ad Patrem. Hæc enim utraque æque Filio ac Patri unum sunt. Etenim et summa in eis est æqualitas potentiæ, imo vero identitatis, et summus ordo; omnia enim, quæ habet B Filius, et hoc ipsum producere Spiritum a Patre habet.

Si igitur fieri posset, ut unum aliquod nomen inveniretur, quod esset aptum cum ad summam eorum potentiæ identitatem, tum ad summum, quo se mutuo respiciunt, ordinem simul declarandum; eo sane ante omnia alia uteremur. Nunc vero, non solum istud nullo modo fieri potest, et necesse est, uno quidem nomine horum alterum, alio alterum indicare; verum et in utroque horum nominum, ad exprimentam alteram tantum significationem, præterea quidam non parvus defectus inest. Quare nos recte pieque facientes, quod consentaneum est, ex istis assumimus, rejicimus dissentaneum. Hujusmodi vero sunt hæc præpositiones ex, inquam, et per. Harum enim illa præpositio ex æqualitatem quidem, et valde significat, in quibus rebus assumitur, ordinem autem alterius ad alterum, minime. Si quid enim ex duobus fieri dicitur, veluti si aliquod pondus a duobus trahatur, similiter quidem et æqualiter, quod ad vim præpositionis spectat, ex utroque trahi significatur; neutrius vero ad alterum ordo per id intelligitur. Præpositio autem per totum oppositum, ordinem quidem, et valde significat, æqualitatem minime. Si quid enim ex isto per istum esse aut fieri dicitur, habere ordinem quidem eum, de quo dicitur præpositio per, ad eum de quo prædicatur præpositio ex, et hunc ab illo accipere posse, aperte indicatur; æqualitas vero ipsorum, quam inter se habent, minime. Minoris enim potentiæ ac potestatis ostenditur esse is, de quo prædicatur præpositio per. Propterea doctores et Patres, cum Orientales, tum Occidentales, respicientes ad Patris et Filii æqualitatem, seu potius identitatem potentiæ, ex Patre et Filio proficisci Spiritum sanctum, et ex Patre et Filio esse et procedere affirmant, identitatem illorum potentiæ volentes ostendere, et quod una eademque productione ex ambobus procedit Spiritus sanctus. Cæterum, cum propositum esset illis, ordinem magis ipsorum, quo se invicem spectant, ostendere; ex Patre per Filium ipsum Spiritum producere, et ex Patre per Filium, et ex Deo per Filium esse, veluti rem

certam decernunt. Quæ omnia processionem ad ejus esse et existentiam hypostaticam clarissime indicant.

Sunt vero nonnulli sanctorum, qui vel ad solum ordinem, ut major pars Orientalium, vel ad solam æqualitatem, ut plerique Occidentalium respexere. Unde, sicut Occidentales æqualitatem et identitatem pluris æstimantes præpositione *ex* ubique utuntur: ita Orientales, inter quos etiam D. Damascenus enumeratur, ordinem anteponeutes, præpositione *per* maxime utuntur, præpositionem *ex* raro assumentes, non quidem contrarias sententias inter se dicentes, verum alias atque alias aliis et aliis vocabulis significantes.

Quocirca et in creatione mundi, quanquam etiam ex Filio manifeste omnia producta sunt, quemadmodum et ex Patre, valde tamen raro reperies apud sanctos, præsertim Orientales, ex Filio productum esse mundum qui asserant, sed semper per Filium, secuti illud, *Omnia per ipsum facta sunt*. Sic ad ordinem magis Orientales spectarunt, et propterea præpositione *per* utuntur, quæ ordinem solum indicare potest. Præsertim cum et præpositio, *ex*, in lingua Græca causam προκαταρκτικήν (hoc est originalem, et a nullo alio vim causandi accipientem atque, ut asserunt theologi, principium originis siæe principio) significet. Qualem causam esse Filium, vel mundi, vel Spiritus sancti, non potest dici. Propterea fugiunt in ipso Patre præpositionem *ex* nominare, ne aliquis προκαταρκτικήν causam in eo suspicaretur. Et quid ego aio præpositionem, quandoquidem et nomine causæ in Filio et Spiritu, quoad fieri possit, uti recusant? atqui manifeste Filio et Spiritu, causis, vel potius una causa cum Patre, creationis existentibus. Et admodum raro invenies ipsos, qui hoc nomine usi sint. propterea quod vereantur, ne originalis causa quibusdam esse videatur; quod sane ipsi nollent. Unam enim originalem causam deitatis et creaturæ Patrem agnoscunt.

Si igitur Latini quidem cum Occidentalibus sanctis, non paucis etiam Orientalibus, ex Patre, Filioque Spiritum sanctum affirmantes, non originalem causam dicunt esse Filium, sed identitatem ipsorum: potentia declarant, et expriment. Damascenus vero, originalem causam negans, quæ illa præpositione *ex* significari solet, ad ordinem magis respexit, et propterea præpositione *per* utitur, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum concedens, quo modo loquendi ordo Filii ad Patrem declaratur; æqualitatem, seu identitatem ipsorum potentia, nec ipse quidem improbans; quoniam modo quidem magis consona dicerent; ipse enim ille est, qui de Patre dixit: Ipse igitur est mens Verbi abyssus, Verbi genitor, et per Verbum productor manifestativi Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus manifestativa secretae Deitatis vis Patris, ex Patre per Filium procedit. Quod autem illa præpositione *per* ab isto doctore ceterisque Patribus et Filiis cum Patre causa esse per-

Εἰσὶ δὲ τινες τῶν ἁγίων, οἵτινες ἢ πρὸς μόνην τὴν τάξιν ἀπειδον, ὡς οἱ πλείστοι τῶν Ἀνατολικῶν, ἢ πρὸς μόνην τὴν ἰσότητα ὡς οἱ πλείους τῶν Δυτικῶν. Ὅθεν ὡσπερ οἱ Δυτικοὶ τὴν ἰσότητα καὶ ταυτότητα προσημείωσαντες, τῇ ἐκ πανταχοῦ χρῶνται, οὕτως οἱ ἐξ ἑώας, μεθ' ὧν καὶ ὁ θεὸς Δαμασκηνός, τὴν τάξιν προκρίναντες, τῇ διὰ μάλιστα χρῶνται, τὴν ἐκ σπανίως προσλαμβάνοντες, οὐκ ἐναντίας λέγοντες ἀλλήλοις, ἀλλ' ἄλλας ἐννοίας δι' ἄλλων καὶ ἄλλων σημαίνοντες λέξω.

Ὅθεν καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας, καίτοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ φανερώς πάντων προηγημένων ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, μάλιστ' ὅμως εὐρήσεις ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ μάλιστα τοῖς ἀνατολικοῖς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγημένου τὸν κόσμον λέγουσιν· ἀλλ' ἅει δι' Υἱοῦ, ἀκολουθοῦσι τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Οὕτω πρὸς τὴν τάξιν μᾶλλον ἀπειδον οἱ ἐξ ἑώας, καὶ διὰ τοῦτο τῇ διὰ χρῶνται τὴν τάξιν μόνην δυναμένη δηλοῦν· ἄλλως τε καὶ ἡ ἐκ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν σημαίνει. Ὅποιαν εἶναι τὸν Υἱὸν, ἢ τοῦ κόσμου αἰτίαν, ἢ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Διὰ τοῦτο φεύγουσιν ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐκ ὀνομάσαι οἱ Πατέρες, ἵνα μὴ προκαταρκτικὴ αἰτία ὑποπτευθῆ. Καὶ τί λέγω τὴν ἐκ, ὅπου γε καὶ τῷ ὀνόματι τῆς αἰτίας ἐπὶ Υἱοῦ ἢ Πνεύματος χρῆσασθαι ὡς ἐνὸν παραιτοῦνται; καίτοι φανερώς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αἰτίων ὄντων, ἢ μᾶλλον μίαις αἰτίας μετὰ τοῦ Πατρὸς ὄντων τῆς κτίσεως. Καὶ σπανιώτατα τοῦτω χρωσμένοις εὐροι; ἂν αὐτοὺς τῷ ὀνόματι, διὰ τὸ δεδιέναι, μὴ προκαταρκτικὴ αἰτία νομισθῆ πρὸς τιῶν· ὅπερ οὐκ ἂν αὐτοὶ βούλοιντο. Μίαν γὰρ προκαταρκτικὴν θεότητος τε καὶ κτίσεως ἴσασι τὸν Πατέρα αἰτίαν.

Εἰ οὖν Λατίνοι μὲν κατὰ τῶν ἐξ Ἑσπέρας ἁγίων, καὶ οὐκ ὀλίγων τῶν ἐξ ἑώας, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες, οὐ προκαταρκτικὴν αἰτίαν φασὶ τὸν Υἱὸν, τῆς δ' αὐτῶν δυνάμεως τὴν ταυτότητα παριστώσι, Δαμασκηνός δὲ τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν ἀρνούμενος, ἢ διὰ τῆς ἐκ σημεινεσθαι εἴθε, πρὸς τὴν τάξιν μᾶλλον ἀπειθε· καὶ διὰ τοῦτο τῇ διὰ χρῆται διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογῶν, δι' οὗ ἢ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ τάξις δηλοῦται, τὴν ἰσότητα ἢ ταυτότητα τῆς δυνάμεως αὐτῶν οὐδ' αὐτὸς ἀθετῶν· πῶς ἂν μᾶλλον ἀλλήλοις σύμφωνα λέγοιεν; αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ εἰπὼν περὶ τοῦ Πατρὸς· Αὐτὸς μὲν οὖν ἔστι νοῦς Λόγου ἀβυσσος, Λόγου γεννήτωρ, καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικῶς Πνεύματος· καὶ πάλιν· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς; ἐκ Πατρὸς ἔστι δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη. Ὅτι δὲ διὰ τῆς διὰ ὑπὸ τε τούτου τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἑλλῶν Πατέρων καὶ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς

αἴτιος τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως δεικνύται, Ἰκανῶς ἐν τῷ *Περὶ ἐνώσεως συγγεγραμμένῳ* μοι δεικνύται λόγῳ, καὶ μάλιστα τοῦ ἐκπορεύεσθαι βήματος προσκειμένου. Ὁ καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν σημαίνει. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τὸ ἐκ τῶν Δαμασκηνοῦ προτεινόμενον.

Λύσις πρὸς τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου.

Πρὸς δέ γε τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἵνα μᾶλλον καθαρώτερον δειχθῆ μὴ τοῦτον ἔχειν τὸν νοῦν, οὐ αἱ ἡμέτεροι οἴονται, ἀκουσίων πρώτον τῶν καὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογούντων διδασκάλων πηγὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐ χαρισμάτων τινῶν ἀνυποστάτων (τούτῳ γὰρ πολλῶ πρὸς πῖν ῥητόν τινες χρῆσθαι εἰώθασιν), ἀλλ' αὐτῆς τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Πρῶτα μὲν οὖν Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν λόγῳ τὸ ψαλμικὸν ἐκεῖνο, Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐξηγούμενος, Ἦδει γὰρ, φησίν, ὁ Πατὴρ δηλονότι, παρ' ἑαυτὸν ἔχων τὸν Υἱὸν τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Πάντως οὖν τὴν ὑπόστασιν ἐνταῦθα δηλοῖ, οὐ χάρισμα ἀνυπόστατον. Ἐχομεν γὰρ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παραδεδομένον κανόνα, ὡς εἶπαι ἀκούσωμεν Πνεῦμα ἅγιον μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἁγίου, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ὀφειλομένην εἶναι. Ἐνταῦθα οὖν ὁ Υἱὸς πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἁγίου εἰρημένος, τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δηλαδὴ πηγὴ εἴρηται.

Ἐπειτα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Βασιλεῖος, ὁ τοῦτον ἡμῖν παραδεδικώς τὸν κανόνα, πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν Υἱὸν ὀνομάζει, λέγων οὕτως· Πηγὴ ζωῆς ὁ Υἱός. Φησὶ γὰρ ὁ Δαβὶδ πρὸς τὸν Πατέρα, Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· καὶ πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει περὶ τῶν Ἰουδαίων· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος. Ὑδὼρ δὲ ζῶν ὀνομάζεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Καὶ σημειῶσαι ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φησὶ δὴλῶν τὴν ὑπόστασιν. Ἡ δ' ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου θεός. Ὁ οὖν Υἱὸς πηγὴ τοῦ Πνεύματος ὡν τοῦ ἁγίου, πηγὴ θεότητος ἐστὶν ἀριδήλως. Ὅστε τὸ τοῦ θεοῦ Διονυσίου, Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίτου θεότητος ὁ Πατὴρ, λέγοντος, ἐπεὶ τοῖς εἰρημένους ἁγίοις οὐκ ἀντίκειται, οὐ γὰρ θέμις ἐννοεῖν ἀντιλέγειν ἀλλήλοις τοὺς διδασκάλους, ἄλλον τινὰ νοῦν παρὰ τὸν τοῖς πολλοῖς φαινόμενον ἔχει· καὶ οὐκ ἀρνούμενος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὴν τοῦ Πνεύματος πηγὴν, ταῦτα φησίν· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἂν φαίη μετὰ τούτων τῶν διδασκάλων πηγὴν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν, ἔτσι τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως.

Τούτων οὖν πρώτον σεσαφηνισμένων, λέγομεν μετὰ ταῦτα, ὡς οὐ πανταίῃ ἐνταῦθα διάκρισιν τῶν θεῶν τῆς Τριάδος προσώπων τῷ διδασκάλῳ πρόκειται παραδοῦναι. Καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμίαν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διάκρισιν πρὸς ἀλλήλα παραδίδωκεν ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ. Οὐ πάντων οὖν τῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ παραδίξωσι μόνον. Τὸν τόνον Πατέρα πρὸς

A sonæ Spiritus ostendatur, satis in ea quam de concordia conscripsi, oratione probatur, maximeque verbo ἐκπορεύεσθαι: adhibito et adjecto, quod etiam secundum nostrates, nihil aliud quam existentiam Spiritus significat. Hæc igitur ad illud, quod nobis ex scriptis Damasceni objiciunt.

Solutio dicti sancti Dionysii.

Ad illud vero sancti Dionysii, ut magis et clarius appareat, non hunc habere sensum, quem nostri arbitrantur, audiendi sunt prius doctores, qui concedunt Filium esse fontem Spiritus sancti; non donorum quorundam non subsistentium (hoc enim frequenter in omne dictum nonnulli usurpare atque uti soliti sunt), sed ipsius hypostasios Spiritus. Primum igitur Athanasius, in oratione adversus Arianos, illud psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, explanans: Sciebat enim, inquit, Pater scilicet habere apud se Filium, fontem Spiritus sancti.

Sanæ quidem hypostasim hic significat, non donum aliquod, subsistentiam non habens. Etenim habemus a Basilio Magno traditam nobis regulam, cum audimus Spiritum sanctum, cum illa appendicula *sanctum*, nihil aliud quam hypostasim Spiritus intelligere debemus. Hic igitur Filius, fons Spiritus sancti, cum accessione *sancti* dictus, nimirum hypostaseos, ipsius fons esse dictus est.

Deinde vero, idem ipse quoque magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, Filium appellat fontem Spiritus sancti, sic dicens: Fons vitæ est Filius; ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ*. Et rursus alius propheta dicit de Judæis: *Dereliquerunt me fontem aquæ vivæ*; aqua vero viva nominatur Spiritus sanctus.

Et nota, quod Spiritum sanctum dicat, significans hypostasim et personam: hypostasis autem Spiritus sancti est Deus; Filius igitur, cum sit fons Spiritus sancti, est fons clarissimæ deitatis. Quare dictum sancti Dionysii, affirmantis solum Patrem esse fontem supersubstantialis deitatis, quoniam prædictis sanctis non adversatur (non enim fas est cogitare doctores inter se contrarios esse), alium quempiam habet sensum, præter eum qui multis apparet; et non removens a Filio fontem esse Spiritus, hæc ait: verum et ipse una cum istis doctoribus diceret Filium fontem Spiritus, hoc est ejus hypostaseos.

His igitur prius illustratis, deinceps dicimus, non esse propositum huic doctori tradere, hic omni ex parte perfectam et plenam divinarum personarum Trinitatis distinctionem. Indeque perspicuum est quod nullam distinctionem Filii ac Spiritus, inter se in hac oratione tradiderit. Non igitur omnium personarum distinctionem inter se tradidit, sed Patrem tantum ab iis qui ab ipso habent esse,

distinguit. Patrem igitur ad Filii rationem contemplans, hac ex parte tantum, et horum cum tradidisset inter se discrimen, solum Patrem fontem appellat; utpote qui sit fons Filii, Filius vero minime sit fons Patris. Quod autem de Patre tantum ac Filio dicat, etiam ex consequentibus manifestum est. Personæ enim, inquit, supersubstantialis divinæ generationis non recipiuntur. Nomen enim illud, theogonias, hoc est divini ortus, a gignendo et generatione desumptum est. Quæ sane relatio tantum Patri convenit et Filio, cum alter generet, alter gignatur. Hoc vero et ultra progrediens doctor magis planum et manifestum facit: Non existente, inquit, Patre Filio, neque Filio Patre. Quare cum gignere ac paternitatem tantum Patri attribuisset, eum solum dicit esse fontem deitatis; quasi diceret, Solus ipse est Pater et solus generat: cum neque ipse obtinuerit locum ut gignatur, neque Filius vicissim acceperit locum ut generet: et propterea, personæ supersubstantialis divinæ generationis minime recipiuntur.

Verum enimvero, etsi quis diceret solum Patrem esse fontem supersubstantialis deitatis, quippe solus ipse sit causa et Filii et Spiritus sancti, a vero non aberraret. Solus enim ille est causa et amborum, et solus est fons non ex fonte; cum Filius sit fons quidem, ut sancti asserunt, sed fons ex fonte.

Augustinus.

Hujus porro sensus et intelligentiæ etiam ceatum Augustinum socium nobis adducere possimus; in quarto enim libro *De Trinitate* ait: Quod autem dicit Dominus: *Quem ego mittam vobis a Patre*, ostendit Spiritum sanctum et Patris esse et Filii. Cum enim etiam dixisset: *Quem mittet Pater, in nomine meo*, addidit. Non tamen dixit: *Quem ego mittam vobis a Patre*; ostendens scilicet totius divinitatis, vel, si melius dicendum est, deitatis Patrem esse principium.

Quem alium, quam istum, cui magis credamus, mentis Dionysii quæremus interpretem? cum et iisdem theologiæ insignibus ornatus esset, et Deum in se loquentem gestaret? Ecce enim, quod ille solum fontem supersubstantialis deitatis dixerat; iste principium totius deitatis dixit; tanquam Pater scilicet sui ipsius neminem causam habeat, ipse vero et Filii et Spiritus causa existat, Filius autem et ipse sit causatus, et solius Spiritus sit causa.

Neque vero te rursus hoc nomen totius deitatis offendat, Patrem cum toto conferentem, tanquam Filio Patris causa existente. Divinitas enim non dividitur, sed hoc incommodum et vitium ex defectu et imbecillitate nominum provenit, quam, non bene facies, si ad res ipsas transtuleris.

At enim, cum multa sint et alia, quibus aliquis

Α τὸν Υἱὸν θεωρῶν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, καὶ τὴν τοῦ τῶν παραδιδούς ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν, μόνην πηγὴν τὸν Πατέρα φησιν, ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς πηγῆς τοῦ Υἱοῦ ὄντος, τοῦ δ' Υἱοῦ πηγῆς τοῦ Πατρὸς οὐδαμῶς. Καὶ ὅτι περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ φησι μόνου, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπαγομένου ὄντων. Τὰ γὰρ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας, φησιν, οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα. Τὸ γὰρ τῆς θεογονίας ὄνομα ἀπὸ τοῦ γεννᾶν παρ-εἰληπται καὶ τῆς γεννήσεως. Ἦτις διγλαθὴ σχέσις μεταξὺ Πατρὸς ἀρμόζει καὶ Υἱοῦ, τοῦ μὲν γεννῶντος, τοῦ δὲ γεννωμένου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐτι προῦτων σαφέστερον ποιεῖ ὁ διδάσκαλος, Οὐκ ὄντος, λέγων, Υἱοῦ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ. Ὡστε τὸ γεννᾶν καὶ τὴν πατρότητα τῷ Πατρὶ μόνον ἀποδιδούς, μόνην αὐτὸν πηγὴν φάσκει θεότητος: ὡς ἂν εἰ ἔλεγε, Μόνος Πατὴρ καὶ μόνος γεννῶν, μήτε αὐτοῦ τὴν τάξιν τὴν τοῦ γεννᾶσθαι, μήτε τοῦ Υἱοῦ ἀντεἰληφτότος τὴν τοῦ γεννᾶν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀντιστρέφόντων τῶν τῆς ὑπερουσίου θεογονίας πρὸς ἄλληλα.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τις μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος τὸν Πατέρα φάσκει, ὡς μόνον αὐτὸν καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος αἰτίου, οὐκ ἂν ἀμάρτο. τῆς ἀληθείας. Μόνος γὰρ ἐκεῖνος αἰτίος καὶ ἀμάρτο. καὶ μόνος πηγὴ οὐκ ἐκ πηγῆς: τοῦ Υἱοῦ πηγῆς μὲν ὄντος, ὡς εἴρηται τοῖς ἁγίοις, ἀλλὰ πηγῆς ἐκ πηγῆς.

Αὐγουστίνος.

C

Ταύτης δὲ τῆς ἐννοίας καὶ τὸν μακάριον Αὐγουστίνον παραγαγεῖν ἔχομεν ἡμῖν καινωσύντα. Ἐν γὰρ τῷ *Περὶ Τριάδος* δ' φησὶ. Καὶ ὅπερ δὲ λέγει ὁ Κύριος, Ὅν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, δείκνυσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τοῦ Πατρὸς ὄν καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ γὰρ καὶ εἰπὼν, Ὅν πέμψει ὁ Πατὴρ, ἐν τῷ ὀνόματι μου, προσέθηκεν. Οὐ μὲντοι εἶπεν, Ὅν πέμψει ὁ Πατὴρ πορ' ἐμοῦ, ὃν τρόπον εἶπεν, Ὅν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, δεικνύς δηλαδὴ, ὡς ὅλης τῆς θεότητος, ἢ εἰ βέλτερον λέγειν, τῆς θεότητος ὁ Πατὴρ ἐστὶν ἀρχή.

Τούτου τίνα ἀξιοπιστότερον τῆς Διονυσίου διανοίας ζητήσομεν ἐξηγητήν; Τούτου τίς μᾶλλον τὸν ἐκεῖνου συνήχε νοῦν τῆς αὐτῆς αὐτῷ θεολογικῆς ἡξιωμένου χάριτος, καὶ θεοῦ φέροντος λαλοῦντα ἐν ἑαυτῷ; Ἰδοὺ γὰρ ὅπερ ἐκεῖνος μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος εἶπεν, οὗτος ἀρχὴν τῆς ὅλης θεότητος εἴρηκεν: ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς δηλονότι, αὐτοῦ μὲν οὐδὲνα αἰτίου ἔχοντος, αἰτίου δὲ καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὄντος: Υἱοῦ δὲ αὐτοῦ τε αἰτιατοῦ ὄντος, καὶ αἰτίου μόνου τοῦ Πνεύματος.

Μὴ πρόσκοπτε δὲ πάλιν ἐνταῦθα τῷ ὀνόματι τῆς ὅλης θεότητος, ἀντιτιθεὶς τῇ ὅλῃ μέρας, ὡς τοῦ Υἱοῦ μέρος ὄντος αἰτίου: θεότης γὰρ οὐ μερίζεται: ἀλλὰ τὸ ἐλάττωμα τῆς τῶν ὀνομάτων ἐστὶν ἀσθενείας ἢ οὐ καλῶς ποιήσεως ἐπὶ τὰ πράγματα μεταφέρων.

Πολλῶν μὲν οὖν καὶ ἄλλων ὄντων, οἷς ἂν τις

τοῦτο τὸ ῥητὸν ἐξηγούμενος χρῆσαιτο, ἀρκέσει ὁμοίως ἂν
 τὰ εἰρημμένα σαφῆ τε ὄντα καὶ ἀναντιρρήτα. Δεδειγ-
 μένου γὰρ τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν εἶναι θεότητος,
 κατὰ τοὺς διδασκάλους, εἴπερ τὸ μὲν Πνεῦμα Θεός,
 τοῦ δὲ Πνεύματος πηγὴ ὁ Υἱός, οἷς τὸν ἅγιον Διο-
 νύσιον ἐναντία οὐκ ἂν λέγειν, λαίπεται τὸ, Μόνη
 πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, καθ' ἕνα
 τῶν προειρημένων τρόπων ἐκλαμβάνειν, καὶ οὐχ
 ἐτέρως.

Ἐπιλογος.

Ἐγὼ μὲν οὖν σοὶ χαριζόμενος, ἀνδρῶν ἀριστε,
 ὕπερ ἐξήτησας ἤδη τετέλεκα, τῶν τε ἐν τῇ συνόδῳ
 πεπραγμένων ἐκ μέρους ἀψάμενος, καὶ λόγους
 ἑκατέρου τῶν ζητημάτων ἀποδεδωκώς ἐν βραχεῖ,
 τὰ τε ἐπαγόμενα ἀτοπα λύσας, καὶ πάντοθεν τὴν
 ἀλήθειαν τοῦ συμπεράσματος δείξας. Προτετίμηκα
 δὲ καὶ τῇ φράσει τὸν ὑπτιον καὶ ἀνειμένον τρόπον
 μᾶλλον τοῦ ἐκηρμένου, ὡς ἂν, ὡς ἐνόν, τοῖς ἐντυ-
 χάνουσι πᾶσιν εἴη ὁ λόγος σαφής.

Κἂν ὁπόσον μὲν τοῖ γέ ἐστιν ἡ φράσις ὑπτιᾶ, τὸ
 τῶν νοημάτων καὶ τῆς ὑποκειμένης ὕλης μέγεθος
 ἀτάφαιαν ὁμοίως οὐ μικρὰν ἐμποιεῖ. Ὅθεν καὶ σου
 δέομαι καὶ παντὸς τοῦ προστυγχάνοντος, μετ' ἐπι-
 στασίας τε καὶ ἀνευ προλήψεως καὶ πολλὰκις τὰ
 αὐτὰ ἀναγνῶναι, μὴ ἀποκάμνοντα· πρὸς τὴν ἐρευ-
 ναν. Ἴσως γὰρ ἂν οὐκ ἀνάξιον τοῦ πόνου καρπὴν
 ἀπενέγκηθε, ὡφεληθέντες δὲ ὡφεληθῆναι ἀνάγκη.
 Πρὸ δὲ πάντων τὰς τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων τῶν
 ἐξ Ἑσπίας, ἃς σοι μετὰ ταυτῶν πέπομφα ῥήσεις,
 μετ' ἐπιστασίας ἀναγινώσκοντες, ἐκ τούτων τῆν τοῦ
 προβλήματος συλλέξαθε σαφεστάτην ἀλήθειαν·
 εἰ τις μὴ πρὸς ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς ἔριν βλέπων
 ἐνοστάσεις τινὰς ἢ τῷ ἐμῷ λόγῳ, ἢ τῷ συμπεράσμα-
 τι Λατίνων ἐπάγει, τούτων καταγελωγῶντες, καὶ διὰ
 τῶν ῥητῶν τῶν ἁγίων βῆστα αὐτοὺς ἐντρέποντες.
 Δῆλον γὰρ ὡς ἅπας λόγος τούτοις ἐναντιούμενος
 ἀπεδοκιμαστέος, ὡς τῇ ἀληθείᾳ ἐναντιούμενος, εἴ-
 περ τὴν ἀλήθειαν οἱ Πατέρες ἐλάλησαν.

Σὺ δὲ μοι πρὸς ταῖς τῶν Δυτικῶν ῥήσεις καὶ
 τινε; τῶν ἐξ Ἑσπίας ἐκτεθειμένας σοι ῥήσεις ἀφ'
 ἡμῶν δέχου, ὡς καὶ αὐτοὺς γυνῆς ταυτὰ λέγοντας
 τοῖς ἀπὸ θυσμῶν Πατράσι, καὶ μὴ μόνον ἐνοίᾳ,
 ἀλλὰ καὶ ῥήμασι συμφωνούντας.

(1) Hic, pie Lector, desiderantur sanctorum Pa-
 trum, tam Græcorum quam Latinorum, nonnullæ
 sententiæ, quæ huc spectant et præsens dogma satis
 luculenter probant; quasque Bessarion collegerat, et
 una cum isto libello clarissimo viro Alexio miserat.
 Eas nos partim posuimus post Inscriptiones Vecci,
 nimirum Patrum Orientalium, partim postponemus
 infra in hoc eodem libro, eas, inquam, quæ sunt
 B. Augustini Ecclesiæ tanti doctoris, quævis non

(a) Quoad Patres Orientales, vide in tomo CXLI, post Inscriptiones Vecci, et inter Occidentales Augustinum lib.
 x. de Trinitate, cap. 17, 18, 19, et in Joann. tract. 91, 95, 96, 99, 100. Edit. P.™

explansans sententiam Dionysii uti posset, dicta ta-
 men sufficient, cum et clara sint, et contra quæ
 nemo dicere queat. Ostenso enim secundum doctores,
 quibus sanctum Dionysium non esse contra-
 rium; par est dicere, quod et Filius sit fons dei-
 tatis: si quidem Spiritus Deus est, Spiritus sancti
 vero fons est Filius; superest, ut illud dictum:
 Solus Pater est fons supersubstantialis deitatis,
 uno ex prædictis modis, et non aliter accipi debeat.

Epilogus.

Ego itaque tibi morem gerens, vir optime, quod
 petivisti jam perfecti, cum et res gestas in synodo
 ex parte attigerim, ac rationes utriusque quæsitæ
 breviter reddiderim, absurdaque illata dissolverim,
 atque undique veritatem conclusionis ostenderim.
 Pluris vero æstimavi etiam in phrasi et elocutione
 modum planum et remissum, magis quam elatum;
 ut quoad ejus fieri posset, omnibus qui legerint,
 oratio sit clara et facilis.

Quantumvis vero sit elocutio plana, sententia-
 rum tamen ac subjectæ materiæ magnitudo non
 parvam obscuritatem efficit. Unde etiam te rogo,
 et quemvis alium, qui in hæc scripta inciderit, ut
 cum animadversione ac sine præjudicio anticipatæ
 opinionis, et sæpe eadem legatis, sine defatigatione,
 verum investigantes. Forte enim non indignos ves-
 tro labore fructus feretis, utilitatem percipientes
 ex iis rebus, ex quibus emolumentum consequi
 vobis necesse est. Ante omnia vero, auctoritates
 sanctorum atque doctorum Occidentalium, quas
 tibi una cum istis mitto, accurate ac diligenter
 legentes, ex his hujus quæstionis clarissimam veri-
 tatem colligite, et eos, si qui sunt, qui conten-
 tionis cupidiores quam veritatis objecta quædam
 vel meæ orationi, vel conclusioni Latinorum in-
 ferant, irridete, dictisque sanctorum facile eos
 confutate. Clarum enim est, quod quævis ratio,
 quæ his adversatur, reprobanda est, quippe quæ
 veritati repugnet, siquidem veritatem Patres locuti
 sunt.

Tu vero præter auctoritates Occidentalium, quas-
 dam etiam Orientalium tibi expositas, a nobis ac-
 cipe, ut et ipsos eadem dicentes cum Patribus
 Occidentalibus, ac non solum intelligentia, verum
 etiam verbis consentientes agnoscas (1).

omnes; omissis interim reliquorum Patrum Lati-
 norum sententiis (a). Cum enim permulti doctissimi
 viri hac nostra ætate ac prærioribus sæculis de
 controversiis sine controversia egregie scripserint,
 et ex monumentis divinatorum doctorum atque sa-
 crorum conciliorum eas collegerint, sane quidem
 eas licebit, in eorum libros congestas, otiose quæ-
 rere ac percurrere.

BESSARIONIS

PATRIARCHÆ CPOLITANI, EPISCOPI TUSCULANI,
S. R. E. CARD. NICÆNI,

*DE SUCCESSU SYNODI FLORENTINÆ, ET DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI,
PRIMUM GRÆCE EDITUS LIBER,
DEINDE AB EODEM LATINIS LITTERIS DONATUS.*

BESSARION cardinalis Nicænus, magn. et clemen- A
tiss. viro Alexio Lascari Philanthropino S. D.

Tu quidem non humanis solum rebus, verum etiam divinis summopere studens, meditationeque Scripturarum teipsum oblectans non cessas, et ipse per te fidei veritatem inquirere, et nos adhortari, ut pro posse opem tibi feramus ad eam investigandam atque inveniendam. Ego vero cum pigritia quadam, tum vel maxime quia libenter similes labores deposui, propterea quod sæpius de hac re sermonem habui cum nostris hominibus, qui plura suam superstitionem et ignorantiam faciunt, quam veritatem: invitus hoc rursus subeo certamen, quanquam ad te scripturus, qui sapientia et humilitate ornatus non magis tentandi, quam veri investigandi gratia, hæc a me petis. Ipsam item auctoritatem sacri concilii simpliciter satis esse puto ad persuadendum quemquam, et inducendum ad ejus conclusionem humili corde capessendam, atque credendam sine quacunque contradictione vel ambiguitate. Cum tot hominum conventum, qui sapientia, scientia et omni virtute præditi fuerunt, quorum in medio adfuisse Spiritum sanctum ut credamus necesse est, veritatem latuisse minime credendum sit. Præterea memini longam ad te alias dedisse Epistolam, omniaque satis tetigisse quæ nunc quæris, et ipsam etenim quæestionem per se ipsam probavi, quod scilicet Spiritus sanctus a Patre Filioque procedit, et quæ videbantur sequi inconvenientia solvi, et de aliis omnibus quæ tunc etiam petisti, reddidi rationem; ita ut non sit opus pluribus verbis præserim tibi, qui tantam in hujuscemodi habes experientiam, ut parvis etiam principiis habitis multa magnaque possis ex teipso percipere. Cum vero aliquid plus a nobis expostules non propter teipsum fortassis, cum ipse idem nobiscum sapias, sed propter contentiosos et veritatis adversarios nos cum quia parati ad satisfactionem esse debemus omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est fide secundum Apostolum, tum ut amicitia nostræ satisfaciamus. Spe etiam ducti aliquorum utilitatis, qui hæc legent, morem tibi gerere proposuimus. Primis itaque auctoritates sanctorum Patrum et doctorum Occidentalium tibi mittimus,

quibus æpertissime ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere affirmant: et Patrem, et Filium sui ipsius habere principium, et ambos unum ejus esse principium. Quæ cum plurimæ sint, et cunctis eorum in libris sparsæ paucas nos tibi modo mittimus, quibus tamen similes alias etiam omnes esse scias. Deinde quemdam nostrum sermonem, cui Dogmaticum, aut De unione titulum imposuimus, tibi mittendum judicavimus, quem paulo ante sacram unionem, tanquam ultimam meæ opinionis atque sententiæ declarationem edidimus, quemque mitissimo nostro imperatori, et patriarchæ reverendissimo omnibus nostris præsentibus legendum dedi, cum inter nos ultimatim considerarem quid faciendum esset, et sententias aliorum de re unionis scrutaremur. In quo ex ipsismet Orientalibus Patribus, et doctoribus nostris omissis omnino Occidentalibus pro posse quæestionem propositam declaravi atque probavi, quem tanquam, et tibi potissimum, et si quis alius sine contentione audiet et perleget, maxime profuturum tuæ nobilitati mitto, clementissime ac splendidissime vir. Cum vero in iis nihil laboris ad præsens adhibuerimus (jam enim erant edita), tuo autem amore nunc quoque aliquid lucubrationis proposuerimus suscipere, ultra hæc etiam aliquid plus tui gratia tibi scribemus. Quare quam breviter omnem sacri concilii processum unionisque sacra modo tibi narabo, ac aliquas rationes, quibus dogma propositum probabitur, afferam, et sic finem imponam. Sed C
antequam de iis dicam, parvum quiddam non tamen parvi imo vero maximi existimandum iis præcæniis addam; supplebo quod prædicto sermone dogmatico deest, verborum multitudine futura utilitate compensans. In illo itaque dogmatico sermone ex Orientalibus duntaxat doctoribus volens hujus quæestionis veritatem probare unam quamdam auctoritatem B. Basillii, quæ sola omnibus aliis quod propositum ostendendum antecellit, omisi, propterea quod ab aliquibus dubitabatur an esset B. Basillii. Non quia ego quoque aliquid dubii de ea habuerim, minime, sed quia apud alios dubitabatur, nolui dubio uti. Hæc autem est qua in tertio contra Eunomium suorum librorum beatus ille usus est. Cur enim necesse est (inquit), si ordine

ac dignitate tertius est Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate namque ipsum secundum esse a Filio, cum ab ipso esse habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, pietatis ratio tradit: *Capitur causa pro principio, causatum vero pro eo, quod a principio est, et non ut causa, et causatum limitationem important prout Latini accipiunt cum talia removeant a divinis, veluti imperfectionem sonantia. Dependere quoque sumitur pro accipiendo esse, et non ut notat essentiali distinctionem prout Latini accipiunt, cum aiunt nullam in Deo dependentiam ponendam propter divinæ essentialitatem summam.* Hoc igitur omisimus in dogmatico nostro sermone ponere. Ita vero ego certe teneo S. Basilii hanc esse auctoritatem, quemadmodum et alios ejus contra Eunomium libros, quibus autem rationibus tu quoque audias. Cum in hac synodo nostra sex inter nos volumina hujus operis contra Eunomium haberemus quatuor in membranis antiquissima, quorum tria quidem Mitylenensis archiepiscopi erant. Quartum Latinorum, duo vera in Papyro, quorum unum serenissimi erat imperatoris, aliud reverendissimi patriarchæ, quod a monasterio Xanthopulorum commodo accipiens secum portaverat. Quorum, inquam, sex voluminum quinque ita habebant hanc auctoritatem, uti ego nunc allegavi. Videlicet qui ab ipso, hoc est, Filio habeat esse Spiritus, et ab eo tanquam a causa dependeat. Unum vero duntaxat, quod videlicet apud patriarcham erat, hac auctoritate carebat, in quibusdam partibus ejus diminutum, in quibusdam superabundans, prout corruptoris, quicunque ille fuerit mens et manus voluit, demum post celebratum sacrum concilium, et nostrum ad urbem Constantinopolitam redditum, cum proposuissemus omnes illorum sacrorum locorum bibliothecas tum hujus libri sancti Basilii, tum aliorum gratia inquirere, quæcunque nova volumina reperi post hanc contentione scripta omnia... prædicta auctoritate reperi. Quæcunque vero antiquiora erant, et antequam hoc bellum oriretur, scripta hæc verò sana et integra cum auctoritate prædicta manent, quæ non pauciora sunt, quam illa quæ passa fuerant corruptionem. In quibus etiam aliquid reperi, quod et plangendum simul, et mirandum est. Mirandum quidem, si quis volens adhæret falso ipse illud fingens, et præsertim veritatem celando, cum intellectus naturaliter veritatem habeat pro objecto: plangendum vero, quod aliqui sint ita fidei veritatem parvifacientes, sine qua est impossibile hominem salvum fieri, ut non solum ejus investigationem contemnunt, verum etiam cum clare appareat eam celare, opprimere atque pervertere conentur. Hoc autem tale quid erat una cum aliis duos etiam quosdam libros sancti Basilii offendi apud monasterium Christi Salvatoris Pantepopti, unum in pergamento antiquissimum, ut videbatur, quanti vero temporis ignoro, non enim erat annus inscriptus:

A autud in papyro ante ccc annos scriptum: erat enim in fine tempus notatum, ex quo certe habetur tantum temporis præterisse ab ejus initio: et libri adhuc exstant, nisi postquam eos publicaverint, e medio sublati fuerunt ab illis, qui omnia contra suam ipsorum salutem machinantur: hæc ambo uti nos allegavimus habebant sancti doctores auctoritatem inscriptam. Quidam autem animi audax audacioris etiam manus, a membranis quidem ferro veritatem delevit, quanquam nihil ei temeritas profuit, cum et locus vacuus manens, et syllabarum medietates adhuc existentes, et illius audaciam accuserent, et veritatem nihilominus ostendant. In papyreo vero volumine atramento perfuso totam illam partem operuit, quæ dicitur ab eo tanquam a causa dependere. At post aliquot annos, cum hic liber in manus incidisset illius sapientissimi viri Demetrii Cydonii, auctoritas prædicta reintegrata est. Ille enim eam propria manu in margine illius libri ascripsit, et audaciam corruptoris digne reprehendit: in tantam insaniam, tenebras et ignorantiam nostros homines pepulit eorum contentio. Deinde dicere audent, quod Latini, nostrorumque Veccus, et alii, qui Latinos secuti fuerunt, libros corruerint, præsertim cum auctoritas hæc tantum ornatum, tantam gratiam et eloquentiam Atticam præferat, ut non modo Latinos aliquid simile cum tanta gratia in lingua peregrina et Græca non posse componere: sed neque Græcos quidem præter ipsum Basilium. Latinis etenim lingua propria genera que dicendi a nostris diversa impedimento sunt, ne aliquid ita ornate in nostra lingua conscribant: quemadmodum etiam nostris impossibile est aliquid æquali gratia et ornato, atque Latini in lingua Latina scribere, quantumcunque vel Græci in Latina, vel Latini in Græca lingua profecerint. Cujus rei tum ego, tum alii de nostris digni sumus testes, qui Latinam utcunque mediocriter intelligimus linguam, nil tamen quod ornatum Latineque compositum sit, scribere possum. Clare itaque patet qui modos dicendi, stylum, eloquentiam, et alia indicare sciunt ipsius Basilii, et ejus linatæ linguæ hanc auctoritatem, et nullius alterius esse. Præterea cum Veccus paucis ante annis fuerit, libri vero multo eo antiquiores sint, falsam hanc accusationem, et vanum refugium probant. Item hoc idem aliunde probatur. Vir quidam apud Latinos maximæ reputationis, Hugon nomine antiquus, et longe ante tempora nostra, præteriti sunt namque fere ccc anni, ex quo fuit, cum de processione Spiritus sancti scriberet: hanc etiam auctoritatem sancti Basilii ad hanc conclusionem probandam inducit. Hoc autem non Latine scriptum videns dico, verum Græce apud Constantinopolim in quodam libro Græco, non ipsius Hugonis, sed cujusdam Nicetæ archiepiscopi Thessalonicensis, qui ipsi Hugoni contradicit, quanquam ipse Thessalonicensis idem cum Latinis sapiebat. Quod enim Spiritus sanctus ex Patre Filioque procederet,

credebat, contendeat vero, ut vulgo dicitur, de umbra asini, neque ipsum verum asserens licere Symbolo addi, rem magnæ profecto devotionis et sapientiæ, ac si diceret non oportere veritatem publice prædicare. Hæc autem longius narravi, volens probare fuisse quidem corruptionem in libris, verum non a Latinis et illorum sequacibus, sed e contra a contententibus cum Latinis: corruptionemque non per additionem solum, sed interdum per minutionem factam fuisse. Ita ut nullus amplius possit Veccum et similes causare, cum libri multo antequam fuerit Veccus veritatem clare probarent. Et hæc quidem a tempore ita indubia et vera sunt signa; ab ipso etiam genere dicendi suavissimo et ornatissimo stylo patet nullius alterius quam Basilii debere credi istam auctoritatem esse. Attamen ab ipsa etiam sententia, et sequentium ad præcedentia connexu id ipsum clare patebit; si quis attente consideret. Cum Eunomius ex eo quod Spiritus sanctus tertius ordine dignitateque diceretur a quibusdam doctoribus, tertium etiam cum natura colligeret, sanctus Basilius conclusionem hanc ægre ferens, media tamen non negat, quod scilicet Spiritus sanctus tertius esset dignitate et ordine; nam et si contra Eunomium clamans, ait, qui vero ii sancti fuerint, et in quibus eorum sermonibus hoc docuerint, dicere non audeat: non ideo hoc dicit, quia negant Spiritum sanctum tertium ordine esse, vel dici a sanctis, quemadmodum nostri recte putant (sic enim sibi ipsi etiam et veritati contraria diceret), sed illius temeritatem ægre ferens, et conclusionem hanc repellens, quod scilicet Spiritus sanctus tertius etiam esset natura, exclamavit dicens; qui vero ii sancti fuerint, et in quibus eorum sermonibus hoc docuerint, dicere non audeat; non quia non fuerint qui hoc dixerunt, sed quia si eorum auctoritatem expresse allegasset, manifeste apparuisset non potuisse hanc absurdam sequi conclusionem ex dictis eorum. Scimus etenim quod ex uno etiam vocabulo, vel dictione ablata, superaddita vel proposita, tota intentio atque sententia scriptoris mutatur; et e converso cum fideliter allegatur, clare mens ejus probatur, ita ut non liceat malignantibus conclusionem inferre, quæ præcedentibus non conveniat. Quare si Eunomius etiam allegasset auctoritatem sanctorum, non licuisset ei concludere quod concluderat; nam et si tertium esse Spiritum sanctum doctores concedunt, tertium tamen eum esse natura negant expresse, quare malignitatem ejus detestans infert; fuitne unquam ita temerarius aliquis, qui divina dogmata perverteret, atque innovaret: et patet quod novitatem hic nominat tertium esse natura Spiritum sanctum, non autem ordine et dignitate. Nempe enim seipsum appellasset novarum rerum auctorem, et sibi ipsi contraria diceret. Ipse enim est qui præcipue nobis credere tradidit Spiritum sanctum tertium esse ordine et dignitate, et hanc au-

ream catenam ordinis nos docuit. In iis enim contra Eunomium sermonibus suis, dignitate namque ait secundum esse a Filio, videlicet Spiritum sanctum cum ab ipso esse habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, pietatis ratio tradit. Hujus enim auctoritatis, etsi non totam, partem tamen admittunt nostri, cætera abscindentes, ac ita eam allegantes; dignitate etenim secundus esse a Filio tradit fortasse ratio pietatis, addentes fortassis ut orationem dubiam reddant; quæ dubietas omnino aliena a mente sancti Basilii per nos probabitur. Hæc enim non per impossibile sanctus ille doctor infert, quemadmodum aliquibus ignoranter visum est, scilicet ut veram sanctæ Scripturæ, suamque opinionem exponens considerat, quod sequens est tertium ordine clare ponens Spiritum esse; tertium vero natura tanquam impium repellens. Audi etenim quæ ad ejusdem probationem dicit: Quemadmodum enim, inquit, Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo: et dignitate, quoniam origo; et causa essendi ei, cum ejus Pater sit; natura vero nullo modo secundus, quoniam in utroque una est Deitas: ita videlicet et si dignitate et ordine secundus a Filio est, non tamen alienæ ipsum naturæ esse inde consequetur. His etiam verbis aliqui addiderunt, quamquam concedendum non sit: quo nihil magis contrarium est intentioni B. Basilii, qui in Epistola ad canonicas, Clarissime Spiritus sanctus, inquit, Patri quidem et Filio connumeratur, cum supra omnem creaturam sit; ordine vero tertius est, ut Evangelia nos docent, Domino dicente: *Euntes in universum mundum baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*; qui autem eum præponit Filio, aut superiorem Patre dicit, hic contradicit Dei traditioni, alienus vero a sana fide est, quam accepit, laudationis formam non servans; et post pauca: Quare si quis hunc ordinem pervertit, ipsam personarum existentiam totamque fidem negat. Si igitur hæc verba hæsitantis et dubitantis circa ordinem sint, et ejus, qui suam sententiam sub dubiis, et cum fortassis, et quamquam concedendum non sit proferat, tuum sit iudicium, et aliorum, qui recti iudices sunt, et aliquatenus intelligant vim rationum, et dogmatum veritatem. Deinde non pudet eos tantæ contrarietatis sanctum doctorem accusare, imo vero ignorantia, si modo quidem tertium ut non liceret absque crimine impietatis, et totius fidei perversionem hunc ordinem mutare, modo fortassis eum esse secundum a Filio dicat, et alia hujuscemodi. Ego vero teste Deo vicem eorum qui hæc autumant doleo et pro eis me pudet. Si vero ipsi non sentiunt, mirum est profecto. Quod autem omnem eorum impudentiam enervat, hoc est, quod in his contra Eunomium rationibus suis post multa concludens hic doctor infert: Ita et Spiritus sanctus dignitate quidem et ordine secundus post Filium est; accepimus enim eum tertium a Patre et Filio nume-

ratum ipso Domino in traditione baptismatis salutans hunc ordinem docente cum dixerit : *Euntes baptizate*, etc. Animadvertite igitur quod quibus argumentis in Epistola ad canonicas ordinem in Trinitate probat salutaris, scilicet baptismatis traditione, eisdem etiam hic eundem ordinem demonstrat ; at in Epistola ad canonicas tanta cum certitudine hunc asserit ordinem, ut eum qui aliter diceret, impium assereret. Quo igitur modo hic, ubi eisdem argumentis utitur, cum hæsitacione et dubitatione loqueretur ? verum hæc pravorum hominum, et impiorum, non illius sanctissimi viri sunt. Nulli itaque dubitandum est sancti Patris nostri Basiliæ hanc esse auctoritatem, Spiritum, scilicet sanctum, ordine et dignitate secundum a Filio esse, ipsumque esse habere ab eo, et ab eo tanquam a causa dependere. Quod cum ita sit, quis amplius aliquid aliud querit ? Nonne solus Basilius sufficiens est omnem nos docere veritatem ? Nonne tantum et humanæ et divinæ sapientiæ participavit, ut etiam solus sufficiens sit toti causæ doctor ac magister ? Et quanquam hæc veritas, quod Spiritus sanctus videlicet etiam ex Filio procedit, ex iis etiam nudis huius doctoris verbis manifeste appareat : non tamen ab re esse iudicavi ipsius ejus verbis præsuppositis syllogismum quemdam ad eam veritatem probandam inferre. Dicit igitur Filium secundum a Patre ordine et dignitate ; hoc autem nostri etiam concedunt, sed animadvertite quonam modo secundus a Patre sit Filius ordine et dignitate : idem enim infert, propterea quod ab eo est, et quia principium et causa ejus est Pater. Quare quod in divinis personis secundum ordine et dignitate ab aliquo est, ideo secundum ab illo est, quia est ab illo. Hæc vero in naturalibus etiam rebus manifestum est. Omne enim quod ab aliquo natura secundum est, etiam ab eo est : si quis dicat calorem produci a sole prius radium, non tamen calorem produci a radio, quanquam sit natura secundus post radium, respondetur, in creaturis quidem, quod natura secundum alterius ab eo esse, vel tanquam a causa effectiva, vel tanquam a causa, sine qua non, ut in exemplo producto ; in Deo cum non prius tempore procedat a Patre Filius, quam Spiritus, si Spiritus est natura secundus Filio, oportet quod ab eo sit tanquam a causa effectiva : sumimus autem hic, et in toto hoc opere causam pro producente more doctorum Græcorum. At Spiritum quoque sanctum ordine et dignitate secundum a Filio idem ait ; quod autem non quasi dubitans, ut quidem somniant, imo vero certo tenens in epistola ad canonicas clare videtur. Ex iis igitur tale sit argumentum. Omne, quod in divinis personis alio secundum est, ab eo est : Spiritus vero sanctus secundus a Filio est : igitur a Filio est. Quod si volueris magis generaliter argumentari, in hunc modum tibi dicendum est : Omne, quod ab natura secundum aliquo est, ab eo est. Spiritus vero natura secundus est a Filio, dignitate

et ordine : igitur Spiritus ex Filio est. Quod autem Spiritus natura est ordine secundus a Filio, patet, nihil enim est in sancta Trinitate præter naturam, neque per accidens ; et cave ne te scandalizet hæc dictio, natura, cum Spiritum natura secundum a Filio audias. Non enim secundum naturam secundum illum dicimus, ut alterius naturæ illum esse ostendamus, prout Eunomius faciebat ; sed naturæ dicimus excludentes accidens, et quod præter naturam est. Hoc autem sanctus quoque Athanasius testatur ; qualem ordinem et naturam habet Filius ad Patrem, talem ordinem et naturam Spiritum quoque sanctum ad Filium habere docens. Duo enim hæc per hanc auctoritatem probantur, et quod tertius a Patre Spiritus sanctus est ordine, et secundus a Filio, quodque natura est hic ordo. Sed hæc quidem ex auctoritatibus sancti Basiliæ luce clarius probata sunt, quæ longo sermone data opera exposui ; cum non parva nos inde sequatur utilitas, imo vero totum hæc sola verba possint. Si quidem solus Basilius sufficiens est ad docendum nos fidei veritatem. Jam vero ad promissa me transferam, et omnem tibi processum sacri concilii breviter narrabo ; deinde aliquas demonstrationes huius veritatis in medium afferam, et sic finem faciam.

Narratio eorum quæ in concilio facta fuerunt.

Ille igitur, de quibus Ferrariæ, ubi ut notum vobis est, primo appulimus, ante inchoationem concilii privatim disputavimus, tanquam non necessaria omittam, cum etiam nobis illa terendi temporis gratia potius, et illos exspectandi, qui venturi erant ad concilium, proposita fuerint, quam quod necessaria essent. Tempore vero adveniente visum est nostris in duas partes propositam quæstionem dividere : unam, quod nec ipsam etiam veritatem liceret addere Symbolo Patrum : alteram, quod nec sit verum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Et cum hoc placuisset, demum quærebatur quonam incipiendum esset, et communis aliorum sententia visum fuit inde incipere : quod nihil sit addendum Symbolo, quanquam ipse manifeste contradicebam. Aiebam enim aut probabilius hoc altero esse, aut e contra : et si quidem minus probabile esset, non decere a debilioribus incipere, ita ut victos et profligatos nos in primo certamine deterritos : deinde secundum subire, ne fortassis isthæc profligatio etiam ut secundam partem perderemus causa fieret. Quod si probabiliorum illam partem putarem, oportere eam posteriorem servare. Si enim in prima quæstione vinceremus, etiam secundam fortiori animo aggredieremur ; quod si primam perderemus, illam videlicet, quæ Spiritum sanctum etiam a Filio procedere ponit, tunc saltem in secunda vinceremus ; neque ipsam veritatem licere addere ostendentes. Præterea cum in natura etiam quod fieri per pauciora potest, non fit per plura : frustra enim esset, frustra vero nec Deus, nec natura facit ; illud proponendum dicebam et de illo primum disputandum, post quod

alteri non relinquitur locus. Si igitur ipsum dogma falsum esse probarem, illud addere non licere manifestum esset, nec probandum esset, non licere illud addere. Quare uno certamine totum perficimus, aiebam, si incipimus a dogmate, etiam illud falsum esse probare poterimus. Quod autem nec ipsam veritatem liceret addere probato, restabit adhuc ipsum dogma verumne an falsum sit probare. Hæc autem cum dicens persuadere nostris non potuissem, scilicet de illo primo vellent omnino disputare; propterea quod putabant hanc probabiliorē partem, volens eos dehortari: dixi in contrarium quatuor rationes duntaxat præsentē sapientissimo imperatore nostro, quas Latini etiam postea adduxerunt, quasque inter rationes per Latinos inductas audies; quibus probabam et hujus rei falsitatem, et quod ridiculum sit putare veritatem non licere addere: quas et si nullus præsentium solvere potuerit, quod tamen volebant, hoc statuerunt, et ego sequebar, dicere quidem quæ expedirent nationi, et honori ejus, putans me debere Deo et ipsi nationi, deinde vero majorem partem sequi et una cum eis certamen subire. Sequebatur etiam serenissimus imperator, licet ei non placeret hoc consilium, veritus tamen ne quis ignorantium eum putaret vim aliquam eis inferre. Incepimus igitur cum Latinis disputare, probare volentes nihil, nec ipsam veritatem licere Symbolo Patrum addere; tota vero vis nostra in decretis sanctorum et œcumenicorum conciliorum consistebat, in quibus circa finem aiunt, non licere præter hæc aliam fidem conscribere, aut sapere, aut docere, et cætera hujusmodi. Quando ridiculosum quid, et magni vituperii dignum passa fuisset tota natio, et nos omnes per prudentiam boni Ephesini, nisi ego sentiens impedivissem. Una enim cum decretis Patrum illud quoque Apostoli ad Galatas allegare volebat, dicentis: *Si quis vobis aliud præter quam tradidi vobis evangelizatus fuerit, anathema sit.* Item sancti Dionysii Areopagitæ de divinis nominibus auctoritatem dicentis, Omnino itaque nihil est audendum, vel dicere, vel cogitare præter illa quæ divinitus e sacris oraculis nobis tradita sunt. Volebat itaque per ista etiam probare non licere nec ipsam etiam veritatem addere Symbolo. Hoc autem quantam nobis derisionem fecisset, et quod in ipso ingressu convicti et profligati fuisset, hinc senties. Tota ratio nostra, qua credebamus hanc rem posse probari, in dictis tertii œcumenici concilii Ephesini consistebat; cum asseverarem illam primam in fine sui decreti hanc inhibitionem de quacunque videlicet additione edidisse. Nam etsi non sit verum talem inhibitionem illud concilium fecisse, qui tamen contendere volunt, possunt aliquid adjuncti hinc habere propter æquivocationem et ambiguitatem verborum. Causa vero cur tertium concilium primum hanc inhibitionem fecisse dicimus, est primo, quod Acta primi concilii nusquam reperiuntur; secundo cum scire-

mus secundum œcumenicum concilium Symbolum Nicænum in plurimis mutasse partim auferendo, partim addendo, non licebat dicere ante secundum concilium hanc inhibitionem factam fuisse; ipsos etenim sanctos Patres secundi concilii anathematis reos fecissemus, qui partim addiderunt, partim diminuerunt Nicæno Symbolo. His igitur ita declaratis, considera quæ ex iis quæ Ephesinus propositurus erat, inconvenientia sequebantur. Cum enim sanctus Apostolus, beatus quoque Dionysius multo ante non solum secundam, sed etiam primam synodum fuerint, si ex auctoritates ipsam etiam veritatem inhihent, ne quis eam vel doceat, vel addat Symbolo sub anathemate, et secundi concilii Patres essent, qui tot additionibus et minutionibus Nicæni concilii Symbolum alterarunt, et ipsi Nicæni concilii Patres, qui quo ante eos Ecclesiæ utebatur Symbolum plerisque in partibus ejus mutarunt. Si autem hæc opinio nec cogitanda quidem tanquam impia sit, patet, quod illa inhihent, et Apostolus, et Dionysius docere, sapere, evangelizare, et cogitare quæ falsæ fideique catholicæ contraria sunt; quod si falsa inhihent, nos autem eorum auctoritates tanquam æquivalentes decretis conciliorum producebamus, patet, quod etiam decreta Patrum falsa inhihent ne Symbolo addantur, non autem quæ vera sunt. Itaque in ipso primo congressu et primo die convicti et profligati fuisset. Cum autem hæc ego sensissem, rationibus prædictis vix ei persuasi, ut illas auctoritates non proponeret. Ex iis itaque licet illius hominis, et ingenii ejus subtilitatem judicare, et quale ei iudicium in sublimioribus sit, si hæc res eum tam manifesta latebat. Hæc autem dico non ejus reprehendendi causa, longe enim ab hoc absum, sed ut auditores admoneam ut sibi ab ejus sermonibus caveant. Discutientes igitur hanc quæstionem, et de ea publice cum Latinis disputantes, dum in principiis et circa præmia essemus, nos videbamur superare: nondum enim aliquid dignum quod ad propositam rem faceret, dictum a Latinis fuit. Quando (etsi absque arroganti dictum) potiores ad hanc rem ex parte nostra productæ rationes a me et inventæ, et dictæ fuerunt, testes sunt qui adfuerunt. Cum autem successerit in sermone optimus ille vir Julianus S. R. E. cardinalis sancti Angeli dignissimus, multa et quidem potissima in medium adduxit, quibus propositam quæstionem ita clare et sufficienter probavit, demonstrando licere veritatem semper addere fidei Symbolo, præsertim cum necessitas cogat, et auctoritas summi pontificis accedat, ut nihil nos, quanquam diu multumque cogitaverimus, contradicere potuerimus. Quæ cum multa fuerint, illa tamen, quæ memoria teneo, hic exponam, ut etiam hujus rei veritatem intelligas. Sed ante hæc summam nostratium rationum, et potissimam audi: in fine decretorum cujuslibet sacri œcumenici concilii a tertio inchoando de verbo ad verbum sic habetur: His lectis determinat sancta synodus,

nulli licere aliam fidem proferre, aut componere, aut sapere, aut docere aliter. Qui vero hoc audeant facere, clerici priventur, laici anathematizentur. Hujus sententiæ et horum fere verborum omnes aliæ inhibitiones sunt. Illis nos auctoritatibus tanquam irrefragabilibus nitebamur, dicentes nec ipsam veritatem licere addere, cum ex dictis sanctorum inhiberetur sit, nec liceat. Contra nostram positionem inter multas rationes ex parte Latinorum introductas hæc quoque fuerunt.

Rationes Latinorum, quibus probatur quod licet veritatem addere Symbolo.

Quodlibet concilium non solum proferrè aliam fidem inhibet, sed et componere. Si igitur per hoc quod dicit, aliam fidem, intelligit aliis verbis, eidem tamen sententiæ compositam fidem seu Symbolum, accidet quod omnes quidem Symbolum diversis quidem verbis, sententia tamen eadem, composuerunt, quod quia omnes doctores sancti, qui fidem catholicam profitentur, fecerunt, sub anathemate erunt. At hoc non solum falsum, sed etiam blasphemia est dicere. Igitur non prohibetur aliis verbis consonis veritati eandem exponere fidem, sed contrariam et diversam componere, hoc prohiberetur est. Item quartum concilium ipsum etiam sapere, et docere aliter, anathemati subjicit. Si igitur sapere, vel docere vocabulis quidem diversis, consonis tamen veritati prohibet, sub anathemate sunt omnes, qui fidem orthodoxam, quibus potuit unusquisque verbis docuerunt. Unusquisque enim sanctorum diversis vocabulis eandem fidem prædicavit. At cum hoc inconueniens sit dicere, non diversitatem vocabulorum, sed sententiarum contrarietatem prohibet: præsertim cum ipsum sapere ad sententias, non ad vocabula referatur.

Præterea sextum concilium eadem ipsa, quæ et quartum, dicit, et insuper inhibet ne quam vocem inanem aut vanam alicujus dictionis inventionem quis introducat ad pervertendum quæ a se determinata sunt. Ex quibus manifeste apparet illa vocabula inhibita esse, quæ ad pervertendum dogmata Patrum introducuntur, non quæ ad corroborandum. Amplius tertium concilium statuit, nec licere aliam fidem proferre præter eam quæ in Nicæno concilio edita fuit, et eos qui hoc auderent, anathemati subiecit. De Symbolo vero per secundum concilium edito, quo tota Ecclesia utitur, nullam facit mentionem. Si igitur ideo non fecerant de eo mentionem, quia aliud et diversum a fide Nicæni concilii illud putarunt: peccamus nos, et quidem mortaliter, qui omisso totaliter Symbolo Nicæno, præter quod nullam aliam fidem proferre statuerunt Patres, secundi concilii utimur Symbolo, illud legentes, illud docentes, illud et privatim et publice proferentes, et hac ratione sub anathemate sumus. Quod si ideo silentio illud præterierunt, quoniam idem est per

PATROL. GR. CLXI

omnia Symbolo Nicæni concilii, eademque fide: in utroque continetur, nisi manifeste apparet verbis non esse idem. Illis enim maxime differt plures additiones, plures etiam diminutiones habens. Est igitur idem sententiis, qua de causa et primi et secundi concilii Symbolum tanquam unum putarunt tertii concilii Patres: quare omne etiam Symbolum quibuscunque compositum verbis eandem sententiam, quam et Nicænum continens, idem est illi: nihilque contra hoc facit, cum dicitur non audere tradere aliud Symbolum: aliud enim intelligendum est, quod contrariam veritatis sententiam continet. Siquidem secundi concilii Symbolum tantum a Nicæno differens quoad verba, idem tamen cum primo non aliud iudicatum est a Patribus.

Item unumquodque concilium post lectionem totius sui decreti non Symboli solius, sed totius decreti, ait, Illis lectis determinavit sacra synodus nulli licere aliam fidem proferre; patet autem, quod cum dicat, his lectis, totum decretum intelligit. Igitur et quod sequitur, aliam fidem non licere proferre ad totum decretum ipsum quoque refertur, videlicet non licere proferre aliam fidem præter eam quæ in toto decreto, non solum in Symbolo continetur. At quoad verba quartum concilium aliud quam tertium, quintum aliud quam quartum, et ita cætera conscripserunt. De tota igitur fide et sententiis, non verbis hic ratio est.

Item septimum concilium non omnino facit aliquam Symboli vel primi vel secundi mentionem, sed simpliciter decreto ejus edito in fine addit: His nihil est addendum, nihil ab eis auferendum, quod si quis vel addat, vel auferat quidquid ab hac fide, anathema sit. Manifestum igitur est, quod de fide contraria et falsa inhibet; non enim prohibet, ne Ecclesia decreta, cum res exigit, edere possit.

Præterea quæ corde credimus in justitiam, eadem ore quoque confiteri ad salutem debemus, aliter imperfecta nobis fides esset. Confitenda enim est coram hominibus fides, si desideramus promissa præmia. At verum necesse est sapere, igitur et confiteri idem necesse est.

Amplius in actis quarti concilii in prima sessione, primo quidem legit Eutyches Nicænum Symbolum, deinde idem hæreticus infert, quod de hac fide Nicæna videlicet decrevit Ephesina synodus cum qui præter hanc quidquam addat, cogitet aut doceat, reum esse pœnis, quæ ibi dem continentur. At Eusebius, episcopus Dorylensis, qui se zelo fidei accusatorem hujus hæretici constituerat, cum hæc audisset, exclamavit dicens, Non est tale decretum, non est canon qui hoc jubeat, mentitus est. Patres vero concilii sexcenti et triginta numero his auditis, Eutychem condemnarunt, nolentem sapere atque credere aliqua alia, quæ in Nicæno Symbolo non conti-

14

neantur explicite. Alia vero dico numero, non ut contradictoria vel contraria, quo fit, ut illas additiones putaverint inhibendas esse, quæ contrariæ et oppositæ veritati sunt, non illas quæ sunt consentaneæ. Quod enim Christus in duabus et ex duabus naturis absque confusione permaneret post carnis assumptionem, quod Eutyches negabat, quanquam aliud esset a Nicæno Symbolo, aliud vero non sententia, sed verbis, tamen cogebant Eutychem, ut hoc crederet. Igitur manifeste apparet non simpliciter aliud, sed contrarium inhibuisse sanctos doctores. Animadvertite namque quod ipsamet verba tertii concilii, quæ nos proferimus, nulli videlicet licere aliam fidem proferre, hæc eadem Eutyches pro se producebat. Episcopus vero Dorylensis, et totum concilium, Non est talis canon, exclamarunt, qui hoc jubet, et illum condemnarunt tanquam non recte intelligentem hunc canonem. Exponebat enim eum quemadmodum et nostri omne aliud simpliciter, etiam si esset differentia verbalis, putans inhibendum esse. Quam expositionem synodus refellit, non negans hæc verba in canone Ephesino contineri: aliam tamen fidem putans, quæ contraria veritati, non quæ verbis differens, sententiis concors et consentanea sit.

Item in libro canonum conciliorum, quos noster Zonaras exponit, in eo, inquam, libro est hæc inhibitiio tertii concilii, his videlicet lectis determinavit sancta synodus, et est inter ejusdem concilii canones septimus numero; ante hunc est alius ejusdem concilii canon numero sextus, qui communiione privat eos qui auderent aliquid eorum permutare, quæ a synodo acta sunt. In septimo autem canone videlicet inhibitionis anathematizantur qui transgrediuntur canonem, et aliam prædicent fidem. Quærit igitur Zonaras quare sancti Patres in sexto canone communiione duntaxat privant transgressores, in septimo vero anathemati eos subjiciunt; hanc vero quæstionem his verbis solvit: Multum interest, inquit, inter contradicere, et dubitare de aliqua re; ideo qui dubitat de his quæ jam recte a Patribus statuta sunt, excommunicatione innodatur, et communiione privatur: qui vero eis contradicit tanquam contraria sapiens, anathematizatur. Quare iste etiam commentator aliam fidem hic contradictoriam contrariamque apertissime et manifeste nominat.

Item concilium in Trullo celebratum in primo suo canone dicit: Statuimus immutabilem, absque aliqua novitate, servare traditam nobis ab ipsis ministris Verbi qui illud oculis viderunt, apostolis videlicet sanctis, et a 318 sanctis Patribus in Nicæa congregatis; et consequenter enumerat omnia concilia, et jubet fidem ab omnibus illis traditam immutabilem servari. Deinde infert, quod si quis prædicta pietatis dogmata non teneat, et eis acquiescat, et ita sapiat, et prædicet, sed eis contraire conetur, anathema sit secundum cano-

nes a prædictis sanctis Patribus jam editos, et a Christiano consortio tanquam alienus pellatur et projiciatur. Nos enim nec addere neque auferre quidquam omnino vel cogitamus, vel possumus canones prædictos sequentes. Hic canon manifeste declarat tertii concilii decretum, et aliorum, quæ inhibent, ne quis aliam præferat fidem, cum dicat, quod si quis contraire Patrum dogmatibus conetur, anathema sit secundum canones jam ab eis editos, hos videlicet, qui inhibent aliam fidem. Hæc igitur decreta contrariam fidem prohibent, et quod inferunt, nos enim nec addimus, nec auferimus aliquid, in fide videlicet intelligunt, non in Symbolo; Symbolum enim hæc synodus non inseruit in suo decreto, sed fidem exponens, et dogmata sanctorum Patrum, et omnium conciliorum infert, Nec addere, nec auferre quidquam cogitamus: et ratio, quia canones prædictos æquimur; ita ut clare pateat, cum dicat Patres nec addere nec auferre licere, non verbales additiones et ablationes, sed contrariarum sententiarum et falsi sensus inhibere. Per hunc igitur unum canonem solum, quem non ratio nostra inducit, non aliquis privatus homo commentatur simpliciter, sed quem una synodus, tot Patrum conventus composuit, quo etiam et aliorum similium Patrum mentem exponunt; apertissime et manifestissime solvitur quæstio non contendere volentibus. Voluissem liceret longius evagari; vidisses profecto multas similes rationes, et quidem potissimas. Cum vero et quæ dicta sunt ita clare hanc quæstionem decident, ut illi quidem, qui veritatem diligit, et absque contentione quæ dicta sunt audiat, satis superque sint, contendere vero volenti nec multo plures satisficiant: uno duntaxat argumento Latinorum adhuc addito, cessabo de hac re plura dicere. Est autem hoc potissimum, et quod solum sufficiat ad redarguendum errorem nostrorum. Nos asserimus, quod primum tertium concilium hanc inhibitionem decrevit, ut paulo ante dixi; quando etiam causam, quare hoc dicimus manifestavi, quæ est: quod cum secunda synodus plura addiderit, pluraque abstulerit a Symbolo Nicæno, si assereremus ante secundum concilium hanc inhibitionem fuisse, ex duobus unum sequeretur, necesse esset, aut transgressionis canonum sanctos secundi concilii Patres accusare, et sub anathemate fuisse, aut cum hoc non solum absurdum, sed etiam blasphemiam sit dicere, non omnem verbalem additionem, sed sententias falsas atque contrarias, ne addantur inhibuisse. Quare cogimur dicere post secundam synodum hanc inhibitionem factam fuisse, non antea. Igitur si quis e converso ostendat quod ante secundam synodum hæc inhibitiio fuerit, et iisdem fere verbis, quibus tertium concilium usum est, colligetur duorum supradictorum alterum, et cum secundi concilii Patres transgressores canonum dicere, blasphemiam sit, restat,

ut secundum sit verum, videlicet non id intelligere illam inhibitionem, quod nostri putant, sed contrariam fidem inhibere. Hoc igitur nobis ostenderunt Latini. Probatum est etenim ab eis primam Nicenam synodum hanc inhibitionem fecisse, iisdem ipsis verbis, quibus et tertium, et alia concilia scripserunt. Probarunt autem hoc modo: Ita studiosi et diligentes in omnibus actibus suis sunt Latini, prout et tua nobilitas sit experta in multis eorum sapientiæ, ut non solum in divinis, verum etiam in humanis et civilibus rebus nihil eos de priscis gestis vel scriptis lateat; quare in unaquaque etiam civitate reperies in eorum archiviis multa antiquissimis gestis eorum conscripta. Hoc etiam in catholica Ecclesia aliisque piis locis servatur. Multa enim acta pontificum, multaque conciliorum epistolæ et canones exstant. Produxerunt igitur nobis in antiquissimo libro membraneo epistolam Liberii papæ ad B. Athanasium Alexandrinum patriarcham, quæ incipit: Jam a principio tantam accepimus a beatissimo Petro principe apostolorum. In qua post pauca dicit, accepisse epistolam sancti Athanasii, et eam legisse. Deinde addit: Cum autem fidem Nicæni concilii in ea rectam reperissemus, magnas gratias vobis retulimus, pro qua non solum compati vobiscum, et persecutionem pati parati sumus, sed cum necessitas exigat, etiam mori pro nomine Christi non postponemus, quantumcunque sumus imbecilles. Prædicta namque ut legimus sancta decrevit Nicæna synodus, aliam fidem nulli licere proferre, aut conscribere, aut componere, aut sapere, aut aliter docere, nec aliquid in fide vel intelligere, vel proferre quod horum Patrum decretis contrarium sit. Qui vero audeat aliam fidem proferre, aut docere, aut aliud Symbolum tradere illis qui ad viam veritatis ex quacunque heresi desiderant converti, aut ex Judaismo, aut ex gentilitate, si episcopus vel clericus sit, privetur episcopus episcopali dignitate, et clericus clero: si vero monachus, aut laicus anathematizetur. Hæc nunc quidem actis primi concilii deperditis ignota nobis sunt: tunc vero cum adhuc exstarent, sciebant et papa Liberius, et sanctus Athanasius. Hæc autem similia sunt omnino tertii concilii verbis. Quid igitur de secunda synodo et B. Gregorio Nazianzeno dicemus, qui, cum huic concilio præsideret tanquam alios sapientia excellens, hoc Symbolum, quo nunc tota Ecclesia utitur, conscripsisse dicitur, in plurimis Nicænum mutans, si hæc inhibitio illam mentem, quam nostri dicunt, habet. Pro sanctis Patribus et doctoribus, heu! seductores et deceptores facti sunt, et secundi concilii Patres, et B. Gregorius Nazianzenus, cui per excellentiam Theologus cognomen fuit. Sed absit hanc blasphemiam etiam cogitare. Non igitur nec prima, nec tertia, nec aliqua alia synodus hoc

intelligit, cum hanc inhibitionem decernit, sed manifeste contrariam fidem inhibet.

Conclusio quod urgente necessitate, et iudicio Ecclesiæ, et auctoritate summi pontificis accedente, licet et necessarium est addere verbum Symbolo.

Per hæc itaque omnia clementissime luce clarius probatum est non esse prohibitum veritatem addere fidei Symbolo, imo vero declarare. Nullum enim veritatis dogma est, quod vel explicite non contineatur Symbolo, et simplici apostolorum traditioni: declarare autem, et replicare, ac Symbolo addere non semper videlicet, nec omnem volentem, sed magna necessitate cogente, et cum Ecclesiæ iudicium, et auctoritas summi pontificis accesserit, non modo non esse prohibitum, sed etiam necessarium esse.

Continuatio narrationis eorum, quæ in concilio facta fuerunt.

His igitur aliisque similibus per Latinos dictis, clementissime vir, nos cum nihil ad hæc respondere haberemus, quid namque poterat aliquis contra talem veritatem impudenter dicere? tacebamus. Latini vero probato quod licet addere Symbolo veritatem, consequenter pollicebantur se probaturos etiam dogma Symbolo additum, verum esse, videlicet, quod Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedit. At nostri in primo convieti, formidabant secundum certamen subire, illudque eis evenit, quod ego jam a principio prævidebam futurum, cum impediēbam, ne ab hac quæstione inciperemus. Timebant igitur, et nullo modo volebant amplius permanere: sed quisque desiderabat discedere, et reverti ad propria, nihilque aliud, nisi redeundum ad patriam clamabant: et cum causam curnam ita vellent interrogarentur, reddere non volebant. Quid igitur dicemus Latinis interrogati, qua ratione in medio certamine, imo vero adhuc in principio, quæ enim hucusque de non licere addere dicta sunt, nihil ad rem sunt. Qua igitur ratione nondum facto initio redeundum esset, dicere non habebant; verum absque ulla ratione vociferabantur, Redeamus, redeamus. Dicebant autem etiam inter se quod ad eorum aures pervenisset, Latinos posse in medium afferre plurimas multorum sanctorum occidentaliū auctoritates, quibus palam probatur Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Quid igitur ad has respondebimus? discedamus, redeamus, abeamus. Audisne Patrum et doctorum sententiam? Quoniam, inquit, multas auctoritates sanctorum Latini afferre habeat, ad quas nos respondere non habemus, discedamus ab eis. Vix tamen sentientes absurditatem sententiæ suæ, et a serenissimo imperatore persuasi cesserunt, et manere decreverunt. Interim res ipsæ de Ferraria in Florentiam accessum summi pontificis coegerunt, et inde illuc translationem concilii.

Abierunt igitur Latini, recessimus etiam nos, et cum omnes jam appulsemus Florentiam, decreta fuit dies, in qua incipiendum atque continuandum erat concilium, et termino adveniente rursus nos accusare Latinos incepimus. Quemadmodum enim in illa quaestione, an liceat addere quidquam, nos accusatorum, Latini vero respondentium tenuerunt locum, et ita responderunt, ut nil nos ad illa replicare potuerimus, ita etiam in ipso dogmate nos quidem tanquam accusantes proposuimus; illi vero respondebant. In omnibus enim ad libitum nostrum, et prout volebamus, ita facere nobis licebat; et tamen non pudet aliquos dicere vim nobis illatam fuisse: quod nunquam fuit teste veritate qui Deus est. Proposuimus igitur ab ipsis apostolis et sacris synodis incipientes, eorumque atque omnium orientalium doctorum auctoritatibus usi, quibus probatur Spiritum sanctum non quidem non procedere ex Filio, talem namque nullam auctoritatem habemus; prout tu etiam scis, praeter illam Joannis Damasceni, qui dicit, Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus. Aliæ vero auctoritates omnes hoc probant, iunctat quod Spiritus sanctus ex Patre procedit. Has igitur nos afferentes in medium putabamus probasse, falsum esse, quod ex Filio etiam procedat Spiritus sanctus: Latini vero ad has quidem omnes auctoritates unam hanc responsionem communem dederunt, quod omnes videlicet veræ sunt, et ita etiam eis videri: sed etiam hoc idem credere Spiritum sanctum scilicet ex Patre procedere: hoc tamen non ut contrarium, nec ut contradictorium appositioni auctoritatibus dicentibus eum etiam ex Filio procedere. Si enim altero illorum modorum illis apponeretur, tunc uno posito, alterum perimeretur omnino: nunc vero nil prohibet utrumque verum esse, videlicet quod ex Patre procedat, et quod ex Filio. Quemadmodum si dicamus Spiritum sanctum mitti ex Patre, alius vero dicat eum ex Patre et Filio mitti. Utrumque verum dicetur, et alterum non repugnat alteri. Si igitur sancti Patres dicerent, vel quod Spiritus sanctus ex solo Patre procedit, vel quod ex Filio non procedit, tunc falsa nostra esset fides. Cum autem neutrum horum nondum aliquis sanctus dixerit istud, quod dicunt ex Patre eum procedere, non perimit quod nos dicimus ex Filio etiam eum procedere. Et hæc quidem ad nostras responderunt auctoritates. Ad illam vero Joannis Damasceni auctoritatem nihil responderunt, cum nec nos eam proposuerimus. In fine tamen hujus operis, illius quoque solutionem tua gratia his apponam; deinde Latini tanquam a principio incipientes, plura ac varia pluribus in sessionibus argumenta dixerunt a sancta Scriptura et Ecclesiæ doctoribus, minores ut plurimum propositiones habentes: quibus probatur Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Et tandem auctoritates Patrum attulerunt, quibus clare et palam hujus dogmatis veritas

apparet. Attulerunt vero non solum occidentalium, verum etiam orientalium Patrum testimonia, quorum aliqua, quæ mihi visa fuerunt magis ad nostrum propositum facere, tibi cum his ad præsens mitto, ut intelligas quid de hac re ipsi etiam occidentales doctores sapiunt. Ad quæ nos nihil respondere habebamus, nisi quod corrupta sint, et a Latinis corrupta fuerunt. Produxerunt nostrum Epiphanium multis in locis ex Patre et Filio clare dicentem esse Spiritum sanctum, corruptum fuisse dicebamus. Allegarunt Cyrilli nonnulla, et aliorum, idem aiebamus. Adduxerunt occidentalium doctorum auctoritates, omnis nostra responsio eadem et nulla alia erat. Cum igitur multis diebus inter nos ipsos considerarem quidnam ad hæc respondendum esset, nullam aliam reperiebamus responsionem, præter prædictam, illam vero tanquam levem, et a cunctis deridendam in medium afferre non videbatur. Primo, quia ex antecedentibus et sequentibus hæc opinio videbatur de mente esse sanctorum. Deinde plurimis libris, et antiquissimis idem habentibus non erat facile ea calumniari; præsertim cum nullum nos librum alium haberemus non Latine, non Græce scriptum, qui aliter auctoritates prædictas scriptas haberet, quam Latini dicebant. Præterea nos alios doctores contrarium dicentes producere non habebamus, eosdem occidentales aliter alibi dicentes probare minime poteramus: naturalibus rationibus eos ostendere falsa dicere, minime erat possibile. Cum igitur nullam nobis responsionem, quæ digna esset, relictam videremus, tacuimus, per multosque dies non convenimus cum Latinis. Verum fuerunt qui subtilitate ingenii aliam invenerunt responsionem: non esse mirum scilicet, si in aliquo sancti tanquam homines errassent: et ideo occidentales etiam doctores in hoc articulo de processione Spiritus sancti errasse, mentitosque fuisse. Hoc autem quod totam fidem nostram evertat, clare patet. Si enim fides nostra a dictis doctrinæ sanctorum pendet, si vero circa veritatem errant, tota nostra fides evertitur. Propter hæc omnia merito secuta est unio, et omnes absque quacunque violentia, sponte et voluntarie huic rei concesserunt. Qui vero concedere noluerunt (fuerunt autem duo, et non plures), cum omni libertate, sine aliqua oppressione in suo arbitrio relictis, cum honore, et charitate, sumptibus Ecclesiæ Romanæ ad propria remearunt. Si vero juste et recte secuta fuerit unio, cum videris et perlegeris auctoritates sanctorum, quas tibi nunc mitto, ipse judicabis. Quis namque Christiano insignitus nomine non sequeretur eos, et dictis eorum, tanquam a Spiritu sancto editis, crederet? dico tam occidentalium, quam orientalium Patrum, quos consona dicere, eandemque veritatem exprimere verbis differentibus firmiter tenendum est, prout in dogmatico satis probavi. Ipsæ igitur auctoritates solæ

per se ipsas satis tibi et aliis erunt, clementissime vir, ad omnem ambiguitatem tollendam, et omne dubium auferendum a quacunq[ue] anima non contentiosa. Etenim me etiam non syllogismi, nec demonstrationum necessitas, non argumentationum vis, sed ipsæ nudæ auctoritates doctorum ad credendam hanc veritatem induxerunt. Cum enim vidissem et audivissem eas, subito omni contentione et contradictione postposita, acquievi auctoritati dicentium. Judicavi namque sanctos Patres Spiritu sancto loquentes, non potuisse a veritate discessisse. Quare non solum acquievi, verum etiam gratias egi Salvatori nostro, qui mihi donavit, et audivisse, et intellexisse, quæ nunquam ante audivi. Nullus enim nostrorum unquam credidit tot auctoritatibus doctorum propositam quæstionem posse probari. Et tibi igitur, cui cor humile, et anima veri appetens est, aliis quoque Christianis tibi similibus, hæc solæ auctoritates, ut paulo ante dixi, satis erunt. Cum vero etiam aliquas rationes et probationes a me petieris, tua gratia hæc quoque, quoad potero, breviter faciam, a sacra Scriptura et doctorum auctoritatibus arguens, quod et si in sermone, quem de unione edidimus factum sit, satis tamen hic etiam idem faciam, aliquasque rationes in medium afferam. Sed antequam ad eas descendam, necesse esse puto aliqua præsupponere, ut ea quæ sequentur, clarius intelligantur.

Præsupposita ad argumenta probantia Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere. Et primo quid sit paternæ personæ constitutum.

Cum unicuique enti sit quædam forma communis, sit item alia propria, qua constituimur, et est hoc aliquid, quemadmodum hujus hominis, ut puta Petri, una cum forma communi, quæ est humanitas, secundum quam dicitur homo, est etiam alia propria forma, per quam dicitur, hic homo, Petrus videlicet, vel Paulus, quod et incommunicabile alteri est propter varias opiniones de principii individuationis, etiam hic varia ponuntur; et cum dicimus, aut corpus esse propriam alicujus formam, hoc non intelligimus simpliciter, sed solum secundum quamdam similitudinem. Hæc autem est anima ejus, vel corpus, aut aliquid aliud, quod est ei principium individuationis. Quemadmodum est etiam de Deo et Patre, quænam sit propria ejus forma personam ejus constituens: est enim ei communis ad Filium et Spiritum divina ac essentialis forma, quæ una et eadem numero in eis est, Deitas videlicet, secundum quam unus est cum eis Deus: habet nihilominus aliam etiam propriam formam aliis personis incommunicabilem, secundum quam hoc aliquid et persona in sancta Trinitate est: quodnam igitur sit, quærendum est. Et primo, an sit ipsum ingentum esse, at non videtur; hoc enim est negatio, nihil autem existentium secundum negationem hoc aliquid est: sed est ejus proprietas, quæ

A sequitur jam constitutam ejus personam. Secundo, an sit hoc, quod dicitur causa sive principium. Nec tamen hoc verum est. Nam si hæc esset constitutiva ejus forma, causa sive principium potius, quam Pater diceretur. At ab omnibus doctoribus communiter Pater nominatur. Item cum causa sive principium universale quiddam sit, hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri per intellectum: si tamen diceretur universalialia, nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esse dicendum, quod illud commune principium esset alicujus personæ formaliter constitutum, cum communicabile nulli det formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutum, et tam de Patre, quam de spirante prædicetur, intentio quædam est, non res: quod autem est, tale est non ens; non ens autem non est constitutum ejus, qui super omne ens. Restat igitur aut paternitatem solam, aut spirationem solam, aut ambas constitutivas esse personæ paternæ. At ambas impossibile est esse iis rationibus. Si enim ambæ constituerent Patris personam, aut ita ambæ simul, et siquidem utraque per se constitueret, duas formas Pater haberet, et consequenter duæ personæ essent. Hoc quod diximus patet; cum enim illæ sint rationes distinctæ, si quælibet eorum esset personæ constitutiva, cum constitutivæ formaliter diversæ sint respectu diversorum constitutorum, sequitur id, quod diximus, tanquam duas personales formas habens; quemadmodum si quis homo duas haberet animas, quod absurdum est. Quod si non utraque per se, sed ambæ simul, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui diceret spirantem, hujus tamen totum contrarium est in usu; omnes enim doctores, et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam, cum dicunt spirantem, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ita ambæ simul sunt constitutivæ personæ, ut utroque nullo modo, sed ambæ simul constituent, nec ut utraque per se constituat. Sed necessario alterum quidem solum constituit personam, alterum vero sequitur jam constitutam personam. Restat igitur aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum; aut e converso spirationem esse constitutivam personæ paternæ, paternitatem sequi personam jam constitutam. At si spirare quidem constituit, paternitas vero et ipsum generare sequitur, absurdum quid, et quod præter omnium doctorum traditionem est, sequitur: quod tale quid est, principia, et immediata cujusque operatio ab ejus constitutiva forma prodit; omnes autem aliæ operationes per hanc primam videlicet operationem, ut puta ex anima, quæ est constitutiva Petri forma, prima et immediata operatio ejus prodit, quod est vivere: deinde per eam, scilicet tanquam per cau-

sam sine qua non omnes aliæ operationes procedunt, speculari videlicet, docere, texere etc. Per vivere namque, quæ est prima et immediata ejus operatio, omnes aliæ efficiuntur. Si igitur et personæ paternæ ipsum spirare esset constitutiva forma, esset spiratio quidem prima ejus et immediata operatio; per hanc autem generaretur Filius, quo fieret ut non Spiritus per Filium procederet, ut theologi asserunt, sed Filius per Spiritum generaretur. Quæ cuncta veritati contraria, et Patrum traditionibus, et communi eorum usui sunt. Et cum hæc absurda sint, restat paternitatem constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem sequi jam constitutam ejus personam.

Non quidem accipitur hic accidens proprie quod realiter ab eo, cui accidit, distinguitur ut accidens, cum nihil in Trinitate sit accidens. Verum secundum naturam, et essentialiter, id est necessario, et per se tanquam quoddam sui naturam et essentialitatem in eo necessario consequens, et ipsum quidem generare primam et immediatam operationem personæ paternæ esse, ipsum vero spirare fieri per generare, non tanquam per principium, sed per aliquid necessarium, quod præexigitur. Et hæc quidem prædicta sint tanquam ad quæ sequuntur necessaria.

Item hæc etiam tanquam communia præsupponantur; eorum quæ in Deo dicuntur quædam sunt communia omnibus personis, ut bonus, sapiens, et omnia absoluta, similiter omnes negationes, quæ per excellentiam respectu ad creaturam de eo dicuntur, ut invisibile, incomprehensibile, et hujuscemodi.

Item quæcunque relationem ad creaturam significant, ut creator, judex, et similia: hæc itaque communia sunt omnibus personis; quædam vero sunt propria, et horum quædam sunt propria duabus personis comparatione ad reliquam, quemadmodum Filio et Spiritui a principio esse, Patri et Filio mittere Spiritum: hic capitur mittere, ut importat relationem originis inter mittentem et missum, et per consequens distinctionem realem; aut quod Spiritus dicatur Patris et Filii. Quædam propria unius personæ, et horum rursus quædam ita propria personalia sunt, ut etiam constitutiva sint, ut paternitas, filialio, spiratio passiva. Quædam etsi uni soli insunt, non tamen constitutiva personarum sunt, sed quædam notionem, quemadmodum Patri notionale ingenitum esse, ingenitum capitur hic pro improducto. Hæc igitur trium personarum communia personalia sunt, nec illa, quæ duabus comparatione ad tertiam propria sunt; nec illa, quæ uni quidem propria sunt, sed ita propria ut notionalia, et sequentia: illa vero sola sunt personalia, et personarum constitutiva propria paternitas, scilicet filialio, et passiva spiratio; quæ vero duabus propria comparatione ad tertiam sunt, hæc notionalia sunt duarum personarum. His præsuppositis probabimus Spiritum sanctum ex Patre per Filium, ipso juvante, et ex Patre Filioque procedere

Argumenta probantia Spiritum sanctum ex Patre per Filium, et ex Patre Filioque procedere.

Per primam et immediatam uniuscujusque operationem, omnes aliæ operationes ejus sunt, prima vero et immediata Patris operatio est generare: per generare igitur spirandi actio fit, et ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedit. Quod autem velit hoc, quod dicimus per Filium, et quod ipsum per causam sive principium medians significet, ex hoc non intelligimus, quod Filius sit principium medians quantum ad spirare, ita quod Pater non immediate spiret Spiritum sanctum; sed spiret eum mediante Filio, tanquam causa secundaria, sicut Deus movet cælum intelligentia mediante. Tenemus enim cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedit: sed intelligimus quod Filius qui est Spiritus principium: est medians quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre productus, quam Spiritus sanctus ab utroque, sufficientior in sermone de unione probavimus.

Item Spiritus sanctus aut ex solo Patre procedit, aut non ex solo Patre: inter contradictoria namque nihil est medium. At non potest dici quod ex solo Patre procedat: igitur non ex solo Patre. Quod si non ex solo Patre, igitur etiam ex Filio. Quod autem non ex solo Patre procedat, probatur primo quidem: nusquam reperitur hoc dictum, neque apud scripturam canonicam, neque apud doctores. Quod vero non fuit ab aliquo istorum dictum, non est audendum dicere. Deinde cum spirare non prima, nec immediata sit essentialis actio Patris, sit per primam, ut dictum est. Accipitur hic *per* prout importat habitudinem causæ, sine qua non: quia spirare necessario præsupponit generare, non prout importat habitudinem principii; quia generatio non est principium spirationis; cum spiratio Filio conveniat, cui non convenit actura generatio, quæ est ipsum generare, et generatio: quare necesse est ut Filius ex hac operatione participet, et per eum Spiritus sanctus procedat; cum enim omnia sint communia Patri et Filio præter constitutivas personarum proprietates, communis ei erit vis etiam spirandi, quæ naturalis quidem Patri, non tamen constitutiva personæ ejus est, ut dictum est. Quare Spiritus ex Patre et Filio, vel ex Patre per Filium procedit. In theologia namque *per* et *ex* nihil differunt. Quod si quis dicat communem, ergo licet et Spiritui sancto hanc vim spirandi esse, vim spirandi, id est, activam spirationem, sive divinam naturam conjunctam activæ spirationi tanquam essentialem et naturalem. Omnia enim essentialia ipsi quoque communia sunt. Discat is hoc impossibile esse, eo quod opponitur ejus proprietati; non enim potest idem sui ipsius esse principium. Unaquæque enim divinarum personarum manens in eo, quod est, et suam proprietatem personalem servans: communia etiam invicem habet omnia

essentialia. Manens enim Filius in eo quod Filius est, ut beatus Basilius ait, habet omnia quæcunque et Pater; igitur Spiritus etiam manens in eo quod Spiritus est, habet omnia quæcunque et Pater et Filius. Proprietati itaque ejus oppugnat sui ipsius principium esse: et ideo spirationem activam habere non potest. Sed dicit aliquis fortasse, quod si non sit ei communis spirandi vis, erit ei saltem communis generativa potentia, quemadmodum Filio spirativa: at non lateat eum, hoc etiam impossibile esse: principio quod cum generandi potentia, id est actualis generatio constitutiva sit personæ paternæ, et incommunicabilis alteri, ut probatum est, impossibile est alteri personæ eam esse communem, quemadmodum est Filio spirativa. Deinde quia implicat contradictionem; si enim idem generaret Filium, et procederet ex eo, esset ad idem et principium, et quod est a principio, quod est contradictio. At ideo, dicit quispiam, hoc inconveniens sequetur, quia præsupponitur Filium spirare Spiritum. Quod si non præsupponeretur, licet solum quod Spiritus cum Patre generet Filium, non relinquatur huic inconveniienti locus. Cur enim non potius Spiritus cum Patre generet Filium, quam Filius cum Patre spiraret Spiritum? Si quis hæc dicit, primo quidem se sciat quærere quæ nemo unquam nec cogitare quidem ausus est; deinde potentia, id est, actualis generatio, quidem generativa præcedit spirandi potentiam tanquam prima et immediata Patris operatio, ut probatum est; et ideo non potest esse communis Spiritui; spirandi vero potentia cum sequetur Filii generationem, et per ejus generationem, ut probatum est, fiat, non impossibile, imo necessarium est, ut sit ei communis cum Patre. Quod si quis rursus propter hæc dicat, igitur minor est Spiritus sanctus et Patre et Filio, si quidem Pater generat Filium, et spirat Spiritum: Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filium generat, nec se ipsum, nec alium Spiritum spirat. Vana ratio ejus est, et contra se ipsum, qui hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ principium esse, imperfectionis et minutionis signum in Trinitate putandum esset, pauciorum quoque personarum causam esse imperfectionis esset: Filius igitur, cum unius personæ duntaxat, videlicet Spiritus principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconveniens est etiam solum cogitare. Igitur illud quoque simpliciter absurdum est. Principium enim prout est actui conjunctum, vel a principio esse cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum altero vel esse vel dici facit.

Item si vis actualis generatio generandi atque spirandi, id est actualis spiratio ita esset propria personæ paternæ, ut utraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est forma; duæ formæ (per formas in-

telligimus principia harum duarum operationum essent principia. Sed unaquæque forma, id est unumquodque principium operationis constitutivæ cum illa operatione aliquam personam constituit; sicut essentia, quæ est principium generationis activæ cum ipsa generatione Patrem constituit, et sic Pater essent duæ personæ. Hoc autem inconveniens est. Vis igitur spirandi, id est, activa spiratio, non constituit personam Patris. Quod si non constituit, communis igitur est etiam vel aliis personis, vel alicui earum: non utrisque simul, neque Spiritui solum, cum ipse seipsum spirare non possit. Est igitur communis Filio. Spiritus igitur ex Patre Filioque procedit.

Item communiter omnes doctores fatentur Spiritum sanctum prodire ex Filio: hoc autem naturaliter intelligendum est; nihil enim in Deo est præter naturam, neque per accidens. Si igitur naturaliter, et secundum naturam Spiritus ex Filio prodit, in divinis vero dupliciter potest aliquid secundum naturam prodire, aut per generationem, aut per spirationem: per generationem vero non prodit ex eo, esset enim Spiritus Filius Filii; prodit igitur per spirationem, et ex eo procedit.

Quod si quis dicat, dicere eum prodire a Filio, gratiam et operationem ejus in nos significat, unum hoc refugium est. Nam et si gratiam quamdam nos participamus, et non substantiam Spiritus (substantia namque Dei imparticipabilis est), non tamen prodit ex Filio non subsistens gratia, sed ipsa divina Spiritus persona. Quod patet ex aliis clarioribus et apertioribus doctorum verbis, cum eum dicunt emanare, oriri, scaturire, clucescere a Filio. Quæ cuicumque non excæcato ipsam substantiam Spiritus non participationem, nec temporalem duntaxat emissionem significant. Talis igitur personalis Spiritus ex Filio progressus, aut naturalis aut servilis est; et cum non sit servilis, necessario naturalis est. Naturalis vero ex Filii substantia Spiritus sancti progressus quidnam aliud sit præter ejus processionem, neque fingere facile est.

Item Spiritum sanctum ex substantia Patris et Filii esse, et ex substantia eorum esse communiter omnes orientales occidentalesque Patres clamant. At in sancta Trinitate quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est: igitur Spiritus, cum ex substantia Filii esse dicatur ab omnibus doctoribus, ex ejus quoque persona est. Quod autem id, quod est in Trinitate ex alicujus substantia, est etiam ex ejus hypostasi sive persona, hinc patet: substantia, vel essentia, et hypostasis, sive persona in unaquaque divinarum personarum unum sunt realiter, et ita unum, ut ratione tantum distigantur. Si enim realiter substantia et personæ distinguerentur, essent profecto sicuti tres personæ realiter, ita tres essentialiter vel substantiæ, vel poneretur in Trinitate quaternitas rerum. Tres videlicet personæ realiter distinctæ, et tres ideo res, et essentia, quæ quarta

res esset a personis realliter distincta. Horum autem A utrumque contra fidem est. Quare distinctio quidem hypostasis et essentiae rationis est. Unitas vero realis, contra quam in nobis hominibus est, etenim in nobis unitas, quidem naturae sive humanitatis cum uniuscujusque persona rationis est; distinctio vero realis est. Alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personae individuatio. Quare quemadmodum sumus multae personae, ita etiam multi homines. Quo fit, ut quod fit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona; in sancta vero Trinitate e converso est, ut dictum est. Unitas essentiae et personae est realis, distinctio vero rationis: quare quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse. Si igitur Spiritus ex natura, B et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri aiunt, Ideo haec dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas comprobetur, et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiae cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiae Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia, personisque eorum prodeat, hoc est procedat. Dicatur enim clarius propter eos qui vim verborum ignorant. Nam si hoc solum consubstantialitatem significaret, ut nostri homines putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti, vel Filius ex substantia Spiritus. Sed hoc nec ausus est nec C audebit aliquis dicere.

Præterea cum essentia nec generet, nec spiret secundum theologos, item etiam secundum philosophos, et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Me enim homo simpliciter, sed quidam homo genuit. Si igitur operationes individuorum non universalium sunt, nec substantiae simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentia Filii audiamus, et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam?

Amplius nec hoc nos lateat, quod qui haec dicebant sancti doctores, contra Arianos, et Eunomianos se opposcentes haec dicebant. Qui Filium ex D Patre, et Spiritum ex Filio esse dicentes, ex substantia tamen eorum esse negabant; cum dicerent Filium etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia, sive natura, sed voluntate natum fuisse. Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre, et alterius substantiae, Spiritum minorem Filio, et alterius essentiae asserebant: tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur et sancti doctores opinionem eorum tanquam falsam refellentes non ex Filio solum, sed ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare. Similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. Considera ergo,

quomodo ad hoc, quod haeretici dicebant ex voluntate, non essentia Filii Spiritum esse, se opponerant doctores, ex essentia Filii illum esse asseverantes: ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio esse, nullus contradixit, nec dixit non esse illum ex Filio, tanquam et ipsi hoc idem sentientes, et dicentes esse ex essentia Filii: idem et ipsi intelligentes, ac si dicerent ex essentia et persona ejus; et nos hoc idem dicentes.

Item beatus quidem Basilius in primo contra Eunomium, Filium ait ordinem habere naturalem ad Patrem, et qualem illud ad ignem, quod ex eo est, et causatum ad causam. Idem etiam Spiritum similem ordinem ad Filium habere asseverat; magnus vero Athanasius et apertius ait, Qualem ordinem et naturam habet Filius ad Patrem, talem ordinem et naturam habet Spiritus ad Filium. Ex his talis fit syllogismus, talem ordinem et naturam habet Spiritus ad Filium, qualem Filius ad Patrem: sed Filius ad Patrem naturalem ordinem habet, qualem causatum ad causam; igitur et Spiritus sanctus naturalem ordinem habet ad Filium, qualem causatum ad causam; igitur Filius etiam causa sive principium est personae Spiritus sancti.

Item cum naturalibus rebus omnis causa praecedat causatum tempore, causatum vero posterius sit sua causa; ideo quidam audientes causam et causatum in Trinitate, et praesertim Ariani et Eunomiani ex humanis et naturalibus exemplis arguebant contra coaeternitatem Trinitatis, Filium posteriorem Patre tanquam causatum ab eo, et Spiritum Filio posteriorem tanquam causatum ab eo probare volentes. Egregius Nyssenus eis contradicens, et coaeternitatem trium personarum probare proponens in primo suorum contra Eunomium librorum, proportionem quamdam Filii ad Patrem et Spiritus ad Filium facit, Patrem quidem dicens causalitatis ratione solum praetelligi ante Filium, non autem tempore, et ideo non posse sequi, quod non sint coaeterni, Filium autem et ipsum praetelligi ante Spiritum ratione causalitatis, et non aliter. Ita ut clare pateat per hunc sanctum doctorem Filium causam esse Spiritus. Quemadmodum enim, inquit, jungitur Patri Filius, ita et Spiritus jungitur Filio: et rursus, quemadmodum Pater praetelligitur ante Filium, non aliqua temporalis distantia, nec realiter, sed intentione, ratione causalitatis: ita et Filius praetelligitur ante Spiritum similiter intentione ratione causalitatis.

Item etsi in rebus humanis sensibilibus non omne exemplar alicujus causa etiam ejus est; in artificialis enim exempla eorum non sunt etiam effective causa eorum; attamen quod naturaliter est alicujus exemplar, etiam in ipsis rebus humanis causa est imaginis, cujus exemplar est; multo igitur magis in divinis, ubi et omnia alia, et ipsum exemplar naturaliter accipitur (nihil enim

ibi præter naturam est) hæc propositio verificatur, videlicet quod in divinis personis alicujus exemplar est, et causa ejus est cujus est exemplar. At ille magnus Gregorius miraculorum auctor, et inde nominatus, Filium exemplar Spiritus dicit. Patet igitur quod etiam causam ejus putabat. Hoc idem a simili probari potest. Magnus enim Basilius exemplar Filii Patrem ponit in quarto contra Eunomium; Gregorius vero prædictus oratione, quæ incipit, *Hostes et alieni a catholica fide sunt, qui Filium ex non ente dicunt*, Filium exemplar Spiritus docet. At Basilius Patrem tanquam causam Filii ejus exemplar ponit; igitur Gregorius etiam Filium tanquam causam Spiritus ejus exemplar asseverat.

Item sanctus Basilius, et plerumque alii doctores Filium imaginem Patris, Spiritum imaginem Filii dicunt. Filium item operationem Patris, Spiritum operationem Filii; Filium verbum Patris, Spiritum verbum Filii; Filium fragrantiam Patris, Spiritum fragrantiam Filii. Sed secundum illa omnia dicitur Filius esse Patris tanquam ex Patre; igitur et Spiritus sanctus secundum eadem dicitur esse Filii tanquam ex Filio.

Item si Spiritus non esset ex Filio, non distingueretur ab eo personaliter; quod cum falsum et absurdum sit, restat, ut ex Filio sit. Quod autem non distingueretur ab eo personaliter, si non esset ex eo, hinc patet. Unaquæque causa vel principium alicujus rei dupliciter dicitur principium ejus et causa; uno modo ut quod, alio ut quod, puta forma, quæ est in anima facientis, qua similem facit effectum id quod facit. Quare omne agens simile sibi agit secundum formam, quæ agit; verbi gratia: hujus imaginis causa est et ipse pictor tanquam quod, et forma pictoris tanquam quod, cui similem pictor facit imaginem. Simili modo etiam in divinis personis Pater quidem, hoc est ejus divina persona, causa tanquam quod; divina vero ejus essentia tanquam quod: hæc enim est forma, cui similia sunt quæ ex eo prodeunt. Quare Filius quoque et Spiritus sanctus consubstantiales ei sunt, eo quod omne quidem producat simile producat formæ qua producat. Deus vero et Pater producat Filium et Spiritum divina essentia, et ideo consubstantialia sibi producat. Si igitur Pater solus produceret Spiritum secundum eos, qui ita asserunt, tunc nulla distinctio esset Filii a Spiritu sancto, cum nulla sit differentia, nec in producente (idem enim est Pater), nec in forma, qua producat (est enim eadem divina essentia), nec in ipsis productis, sunt enim ejusdem formæ unius videlicet et communis divinitatis: præsertim cum nulla illi materia sit, ex qua distinctio fieret. Ex quibus sequeretur nullam esse eorum distinctionem ad invicem: restat igitur aut Spiritum esse Filii causam, aut Filium Spiritus, ad hoc ut sit distinctio. At primum non est, igitur secundum est verum.

Item mitti in divinis a causa esse significat, cuius testis est beatus Joannes Chrysostomus ad

Arianos quærentes quomodo ejusdem essentia, qui mittit, et qui mittitur, in tricesima nona homilia super Joannem hoc modo respondens: Rursus ad res humanas sermones tuos adaptas, nec consideras quod hæc ideo dicta sunt, ut etiam causam sciamus, et non incidamus in Sabellii hæresim; sed Spiritus mittitur ex Filio; igitur ex eo est.

Item ista mittendi potentia cum sit et in Patre, et in Filio secundum quam ambo mittunt Spiritum sanctum, quam etiam nostri concedunt, aut eadem est in Patre et Filio, aut alia, et alia; sed si alia et alia, erit et major et minor, et consequenter missiones diversæ: quare nec una potentia, nec una eorum operatio erit. Et cum quorum potentia diversæ, essentia quoque eorum diversæ sint, alterius et alterius essentia erunt Pater et Filius: sed hæc omnia absurda, et contra catholicam fidem sunt; non igitur est alia et alia; igitur eadem. Sed in Patre potentia mittendi Spiritum sanctum est eadem cum potentia spirandi illum, semper enim spirat Pater Spiritum sanctum, et spirans illum mittit. Igitur etiam Filius simul cum potentia spirandi, et spirans illum mittit; ergo et Filius sancti Spiritus est productivus. Illa vero quam quidam aiunt secundam et temporalem missionem, eum nihil est, tum etiam per prædictam solvitur rationem: quanquam etenim nusquam hæc duplicitas processionum reperitur, tamen dato etiam quod sit aliqua secunda missio, quæ communis sit Patri et Filio secundum Patrem eam et similem ei habebit. Nihil enim eorum quæ communia sunt Patri et Filio, dissimile in altero eorum est. Sed Pater mittendi potentiam habet una cum potentia spirandi; igitur et Filius cum spirandi potentia habebit potentiam mittendi.

Item quod natura alicujus est, etiam ex eo est, secundum quod dicitur esse illius: Spiritus vero sanctus est Filii, et patet quod natura, non enim præter naturam, nec ut servus. Est igitur Spiritus sanctus ut Spiritus sanctus, videlicet ut divina persona in Trinitate ex Filio.

Item Spiritus sanctus est nomen relativum. Dicitur enim Spiritus Patris, Spiritus Filii; si enim esset absolutum, non diceretur alicujus. Nullum enim absolutum secundum quod significatur a nomine dicitur alterius, sed secundum aliquem alium respectum: quemadmodum homo, cum sit absolutum, non dicitur alicujus homo, sed quod servus, vel Filius: sed Spiritus secundum significatum hujus nominis Spiritus dicitur Spiritus Filii, quemadmodum et Patris. Est igitur relativum, et consequenter refertur ad spirantem. Est igitur Spiritus Patris et Filii tanquam a spirantibus et producentibus illum. Quod si quis dicat, ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa ratio est, e converso namque quia ejus est, mittitur ex eo, priora enim sunt causa posteriorum. Prius autem est quod Spiritus sit Spiritus Filii,

posterius vero quod mittatur ab eo. Sive enim istam temporaneam missionem dicas posterior, et absque dubio quanquam sit ejus Spiritus: siquidem hoc æternum est; sive æternam missionem intelligas, hoc etiam modo mente præintelligitur, quod Spiritus sit Spiritus Filii: quia esse quidem Spiritum Filii Spiritum intelligere ut habere, et mittere vero ut dare; habere autem præintelligitur prius quam dare. Quare pro nobis hæc ratio facit. Quia enim natura est ejus Spiritus, natura illum mittit: processio vero naturalis in divinis cum aut per generationem, aut per spirationem sit, hæc autem non sit per generationem, relinquitur quod est per spirationem. Missio igitur ex Filio Spiritus est ejus ab eo spiratio.

Item Spiritus sanctus accipit a Filio. *Ille enim*, ait, *ex meo accipiet*; quod autem accipit est ejus essentia; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia, esset enim compositum. Cum igitur summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. Hoc enim quod dicit, *Ex meo accipiet*, non quemadmodum aliqui putant ex meo Patre intelligendum est; primo quia hæc locutio neque Græca, neque Latina est. Nam si eum dicitur, *Ex meo*, subintelligendum esset Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini; nullus autem vel in Græca, vel in Latina lingua edoctus aut masculini, aut feminini generis pronomen profert, nisi cum additione: *Meus frater*, vel *Meus amicus*, aut *Mea civitas*, vel *domus* dicens. *Meus* etenim simpliciter absque additione, non magis Patrem, quam hostem significat. Deinde ab ipsa intentione Salvatoris hæc ratio vana probatur. *Omnia enim*, inquit, *quæcumque habet Pater, mea sunt. Ideo dixi, ex meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Ita ut tale ex iis fiat argumentum: Spiritus accipit ex iis quæ Patris sunt; igitur Spiritus accipit ex meis, vel ex meo. Et cum ipse, et sua unam et idem sunt propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo. Hujus autem sententiæ sanctus quoque Athanasius est, ait etenim: Non enim Verbum a Spiritu accipit, sed Spiritus a Verbo. Quid igitur accipiat a Filio considerandum est, putet quod sapientiam et scientiam: *Ex meo enim*, inquit, *accipiet, et annuntiabit vobis.* Annuntiare enim nihil aliud est, nisi docere et illuminare apostolos. Hoc autem est sapientiæ opus; igitur sapientiam a Filio accipit Spiritus. Quid igitur absque sapientia spiratus fuit a Patre, et ideo oportuit eum a Filio excipere sapientiam? aut aliud est ejus esse, aliud sapientia? At hæc absurda sunt. Idem enim est sapientia, et esse ejus, et a quo accipit esse, ab eodem accipit sapientiam: et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam. Cum igitur sapientiam a Filio quoque accipit, ipsum esse et subsistere simul ab eo accipit: igitur Filius etiam est ei causa essendi quemadmodum et Pater.

Item si Spiritus accipit a Filio; ergo Filius dat

ei; sed ipsam dare in divinis personis significat idem quod producere. Chrysostomus etenim illud evangelicum exponens: *Omne judicium dedit Filio*, ait: Et ut discas, quod dedit idem esse atque generavit, audi alias auctoritates, ex quibus hoc significat: *Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit Filio vitam habere in semetipso.* Quid igitur primo genuit eum, et deinde dedit ei vitam? ergo absque vita genitus est. Sed hoc nec demones quidem dicent, una enim cum impietate magna etiam ignorantia esset hoc dicere. Quemadmodum igitur, Dedit ei vitam, pro eo quod genuerit eum vitam intelligendum est; ita et illud, Dedit ei judicium, pro eo quod judicem eum genuit, capiendum est. Similiter igitur cum Filius det Spiritui sapientiam, producit illam sapientiam, esse scilicet et subsistentiam ei dans, quam accipit cum spiratur ab eo. Igitur spirationis etiam Filius causa sive principium est.

Item Filius de se quidem ipso dicit: *Quæ audivi a Patre meo, annuntiavi vobis*; de Spiritu vero: *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet loquetur.* Quod igitur significat de Filio hoc quod audit a Patre, idem et de Spiritu significat ipsum audire; sed de Filio ipsam audire significat esse a causa, et ipsum generari. Audire enim nihil aliud est, nisi sapientiam et scientiam accipere. Filius autem non primo natus, deinde postea accepit scientiam vel sapientiam, sed natus est sapientia; in ipso generari accipiens scientiam et sapientiam, et cætera omnia, quæ idem sunt cum ejus essentia: hanc igitur accipit a Patre cum audit ab eo, et audire ejus generari est. Igitur et audire Spiritus sancti non significat nisi quod a causa est et spiratione ejus. Quare a quo audit, ab eo etiam procedit: sed non solum a Patre audit, sed etiam ex Filio, quod ex ipsis verbis Salvatoris apparet, ubi dicit: *Ex meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Annuntiandi namque causa est Spiritum audire; et ejusdem annuntiandi hoc quoque causa est, quod ex Filio accipit. Quare ex Filio accipere vel audire, unius ejusdemque rei, videlicet annuntiandi causa est. Igitur in divinis idem est audire et accipere; et cum accipiat ex Filio, igitur audit etiam ex eo. Ejusdem sententiæ sanctus etiam Basilius est in Regula monastica, de Spiritu sancto dicens, quod docet et suggerit omnia quæcumque audit a Filio, etiam producitur ex eo; eo quod ejus audire idem est quod procedere, ut dictum est.

Item esse Patrem aut generare non continet in se rationem spirandi, esset etenim Spiritus Filius, sed Filius omnia simpliciter habet, quæ et Pater, præterquam quod generet, vel sit Pater. Dicit enim sanctus Cyrillus in secundo ad Hermiam: Cœternam credimus Filium Patri, et omnia quæcumque æquali mensura habentem, præter ipsam generare: hoc namque soli Deo et Patri tribuitur. Idem in sermone de Trinitate: In Filio unigenito per omnia simili et æquali Patri, præter paterni-

tatem. Habet igitur spirandi potentiam Filius, cum hoc præter rationem paternitatis sit, omnia vero Patris præter paternitatem, vel præter vim generandi, ipse quoque habet, ut Cyrillo placet.

Item Spiritus sanctus dicitur donum ut Patris, ita et Filii: ergo et ex utroque. Antecedens omnibus doctoribus placet, consequens probatur: donum etenim est dantis, aliquid vero alicujus est, aut secundum identitatem, aut ut possessio ejus vel servus, aut secundum originem, et cum nullus modorum priorum conveniat, eum dicimus Spiritum sanctum donum esse Filii, restat ut secundum tertium modum originis, videlicet dicatur Spiritus sanctus Filii donum: ergo Filius est ejus origo et causa.

Item Gregorius Nyssænus in homilia super *Pater noster*, quæ incipit, *Quando Moyses populum Israeliticum ad montem discendi causa adducebat; distinctionem divinæ Trinitatis tradens, Patrem quidem a Filio et Spiritu sancto distinguit, eo quod ipse quidem absque causa est, illa vero a causa: Filium vero et Spiritum sanctum, quibus commune est quod a causa sint, distinguit ab invicem, eo quod ille quidem ex Patre est, hic vero ex Patre et Filio: ita enim in antiquioribus codicibus scribitur. Quare manifesto etiam secundum istum doctorem Spiritus est ex Filio. Quod si qui secundum moderniores libros Spiritum Filii dicant esse scriptum non ex Filio, nec hoc modo tamen aliquid plus habebunt. Idem enim concludetur etiam ex hoc. Patet namque quod cum Filio et Spiritui sancto commune sit principiata esse (diximus pluries quomodo capiunt sancti doctores Græci causatum, et principiatum in divinis videlicet pro eo, quod est a principio sive creata esse) quærit quomodo distinguerentur ab invicem, et asserit, quod quamquam commune habeant hoc, quod ambo sint causata sive principiata, tamen Filius ex Patre dicitur, et ultra non procedit ejus proprietas, Spiritus vero et ex Patre dicitur et una cum hoc etiam Filii esse testantur Scripturæ. Quare Spiritus Christi quoque Spiritus est, Filius vero nec est Spiritus, nec dicitur. Et hoc putat hic sanctus doctor satis esse ad distinguendum, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, Filius vero non dicatur Filius Spiritus. Si igitur quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, distinguit illum a Filio; secundum autem nostros nil aliud illum a Filio distinguit, nisi diversus processionis modus ipsum videlicet spirari. Idem ergo est Spiritum esse Filii Spiritum, atque ex Filio procedere. Cujus ergo dicitur Spiritus, ex eo etiam procedit: dicitur autem Filii Spiritus tanquam et Patris; igitur etiam ex Filio quemadmodum ex Patre procedit. Et notandum quod vana est quorundam expositio dicentium propter consubstantialitatem dici Spiritum Filii Spiritum: cum hic sanctus doctor tanquam distinctivum hoc accipiat. Quæ vero propter consubstantialitatem dicuntur, uniunt, non distinguunt. Si igitur non propter consubstantialitatem dicitur Spi-*

ritus Filii, omnes demonstrationes Latinorum potissimum, et absque aliqua contradictione remanent: quibus ex eo quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, etiam ex Filio eum procedere probant. Per hanc enim falsam expositionem aliqui eas evertere conantur propter consubstantialitatem, putantes dici Spiritum Filii. Hanc sententiam Gregorius Nyssænus ut falsam manifeste reprobat, accipiens illud tanquam distinctivum. Sed cum ad ostendendam quidem hujus conclusionis veritatem, Spiritumque sanctum ex Patre et Filio procedere probandum, multa argumenta, multæ auctoritates, multæ rationes sint, satis tamen ex prædictis tibi puto fecisse.

Solutiones inconvenientium, quæ a Græcis opponuntur Latinis et cæteris recte sentientibus.

Cum vero quædam inconvenientia nobis, qui veritatem constemur, ab illis inferuntur, qui, nec quid dicant, sciunt, nec de quibus asserunt, illa quidem, quæ contra argumenta probantia veritatem opponuntur, in ipsismet argumentis breviter solvimus, ut vidisti. Eorum vero, quæ contra ipsamet conclusionem inferuntur, eligens potiora, et quæ magis verisimilia videntur, solutiones pro posse, paucis et sufficienter hic inseram; ut tibi oratio ista, quam fieri potest, completa sit, et ad omnia sufficiens. Quanquam hæc inconvenientia non contra nos inferuntur, nec nos tenemur reddere rationem: sed contra sanctos doctores, qui nobis hujus dogmatis hujusque conclusionis principes et auctores fuerunt; et non solum contra occidentales, qui apertissime docent conclusionem, sed non minus contra orientales. Ab ipsis igitur etiam solutiones quærendæ sunt, non a nobis, quod et fecerunt, Spiritu sancto prævidente omnes insurrectiones hæreses. At tamen nos etiam ab illis illuminati, et ab aliis viris beatis, qui amplissima de hac re opera sua nobis reliquerunt, ad ea nosmetipsos opponemus. Putant igitur Patrem et Filium aut in unam confundi personam, si quis ex utroque procedere Spiritum sanctum dicat, aut duas causas duoque principia necesse esse ponere; utrumque vero horum absurdissimum est. Nos vero ad confusionem quidem personarum hæc dicimus, quod si operationem spirandi constitutam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens, ut Filius esset una eademque persona cum Patre. Cum vero constitutiva quidem paternalis personæ paternitas, et ipsum generare probatum fuerit, spirare vero proprietatem quædam sequens ejus personam jam constitutam; cur ille, cui communia est cum Patre non constitutiva proprietas, una eademque persona cum ipso esset? Quemadmodum enim commune habens. Filius cum Patre, quod Spiritus dicatur Spiritus ejus, prout Patris, item quod ab eo mittatur prout a Patre, tamen non est eadem persona cum Patre, eo quod non est constitutivum, nec quod Spiritus dicatur Spiritus Patris, nec quod a Patre mittatur. Item et si commune habeat cum Patre spirandi potentiam

non ideo in eandem cum eo confunditur personam. cum spirare non sit paternalis personæ constitutivum. Quare donec non probetur spirandi potentiam paternalis personæ constitutivam esse, nec confusio personarum inde probari poterit. Sed spirandi potentia constitutiva esse, probari non potest : cum quia sequeretur quod Pater haberet duas personas et duas hypostasies, ut in principio probatum est, hoc autem inconueniens : tum quia hæc petitio principii esset. Ponere namque potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, et ex Patre solum Spiritum procedere, unum et idem est. Quare qui hoc dicit, petit principium. Cum autem hoc non probetur, nec confusio personarum sequitur, quanquam sint qui credant. Dictum est autem in superioribus quænam eorum quæ de Deo dicuntur, communia sunt ; quæ propria, et propriorum quænam duabus personis propria ; quæ vero uni soli, eorum quæ uni soli ; quænam ita propria sunt, ut et personalia sive hypostatica sint ; quæ vero ita propria, ut notiones non ut hypostatica ; quale ipsum quoque spirare dictum est esse. Igitur ex iis quæ nunc dicta sunt, et ex iis quæ in superioribus præsupposita fuerunt, hujus inconuenientis solutio patet. Nec habet quisquam amplius accusare Latinos, quod confusionem introducant personarum. De duabus vero causis, sive duobus principijs, quæ in theologia Latini introducere quidam autumant, hocque inconueniens magis eos sequi, quam umbram corpora putant : quid dicemus ? Nempe hoc in primis dicendum est, quod ipsa sola auctoritas sanctorum sufficiat fidelibus necesse est : qui utrumque dixerunt, et quod Spiritus a Patre procedit et Filio, et quod tanquam ab uno principio. Non enim duo principia Spiritus sunt Pater et Filius, inquit Augustinus, sed unum ejus ambo principium sunt ; quemadmodum creaturæ non tria principia, sed unum sunt Pater, et Filius, Spiritus sanctus, ipsa Trinitas Deus. Quam igitur aliquis hac apertiore quærat solutionem, quam Spiritus sanctus per hujus sanctissimi Patris os et doctoris locutus est. Non enim lateat nos quod idem inconueniens multorum videlicet principiorum, et multorum deorum in productione etiam creaturæ sequeretur. Si quis non pie consideraret, quod a fide Christiana est alienum, et conueniens gentilibus. Hoc enim est de quo maxime nos gentiles accusamus, quod multos videlicet introducebant deos, multosque creatores. Cum igitur nos etiam tres divinas personas creaturæ causam et principium credamus, nos etiam hoc inconueniens sequeretur, et multa videremur ponere principia, multasque divinitates, si quis non recte intelligat. Sed audi quomodo sancti doctores sapientissime hoc solvunt. Nam et si Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum creaturæ causam esse credamus : quoniam tamen ad Patrem omnia referuntur, et quia ab eo habent et Filius et Spiritus sanctus et ipsum esse, et creandi po-

tentiam ; si enim Pater non esset, Filius et Spiritus sanctus nec creandi potentiam haberent, nec omnino essent, item quoniam una et eadem numero, et communi divinitate, sive divina essentia procedente : ideo merito unus Deus et unus Creator sunt.

Item quoniam una et eadem numero potentia erat cum Patre ; Filius et Spiritus sanctus ex una et eadem numero et communi divinitate, sive divina essentia procedente : ideo merito unus Deus, et unus Creator sunt. Hoc idem igitur de processione Spiritus ex Patre et Filio sufficiens sit illis qui de hoc quærent. Quoniam etenim una, et eadem spirandi potentia ex una et eadem essentia procedente Pater et Filius Spiritum sanctum spirant : et quoniam a Patre hanc spirandi potentiam Filius habet, ideo unus spirator, una causa et unum principium processionis Spiritus ambo sunt. Hæc igitur ut dictum est sufficerent non contententibus propter doctorum auctoritatem, idem tamen ratione quoque probatur ; cum enim duo sint, ad quæ omne productum refertur, forma videlicet, secundum quam producitur, et suppositum aut persona, ex qua ; si Pater et Filius, quemadmodum duo sunt secundum personas, si ita et forma, secundum quam producant, duo essent, tunc necessario duo essent principia Spiritus, cum vero etsi personis duos esse fateamur, forma tamen, qua producant unum numero sint, et omnino indistincti (est enim ipsa divina essentia una et eadem numero communis ambobus, secundum quam ambo Spiritum producant), non est necessario impossibile est, duo principia dicere. Est etenim una numero essentialis activa spiratio, quæ cum eis propria sit, non potest tamen esse communis Spiritui sancto, eo quod ut sæpius dictum est opponitur ejus proprietati. Omnia enim essentialia communia Filio et Spiritui sancto cum Patre sunt, salvis tamen eorum proprietatibus. Omnia enim est Filius quæcunque et Pater, Basilii et cæteri doctores aiunt, manens in eo quod est Filius, videlicet in ejus proprietate. Quanquam etenim aqualis et similis sit Patri, generare tamen se ipsam non potest, cum sit ejus proprietati oppugnans. Eodem modo Spiritus quoque, etsi omnia communia habet cum Patre et Filio, servet tamen suam proprietatem necesse est : quia spirare se ipsum non potest, cum hoc oppugnet ejus proprietati. Ex his igitur clarissime patet falso Latinos accusari, quod duo ponant in divinitate principia. Item aut perfecta est, aiunt, ex Patre processio, et superfluit illa quæ ex Filio est, aut si hæc necessaria est, imperfecte ex Patre procedit. Hoc vero inconueniens est, imperfectam operationem dicere Patris, et ad suam perfectionem Filio indigere. Ad quæ respondemus, illos qui hæc dicunt, ideo errare, quia omnino duos esse putant Patrem, et Filium, et eorum operationes, humanis exemplis inhaerentes, quia vident duorum hominum duas esse operationes numero, etsi ad unum effectum ten-

dant, et distinctas ab invicem, putant idem contingere etiam in Deo. Quod absurdissimum est. Namque Pater et Filius personis solummodo distincti, in cæteris unum et idem sunt : quo fit ut etiam spirandi potentiam unam et eandem numero habeant, et simul non seorsum, nec hic prius, alter posterius, nec hic alia, alter alia spiratione spiret Spiritum, ut ii qui corporales in omnibus sunt, putant ; sed simul et absque tempore una eademque numero spiratione perfecte anibo, et supra omnem perfectionem eum spirent. Necesse enim est eadem toties ad eos dici, qui toties audientes non intelligunt ; aut quid isti dicent, si quis eos e contra interroget, si perfectam credunt mundi ex Patre creationem, an non ? Si enim perfectam, quare Filium quoque et Spiritum creatores nominant ? Si vero imperfectam, et ideo Filium et Spiritum Patri associant, considerent quid dicant. At perfecta quidem ex Patre mundi creatio, una vero eademque numero Filii et Spiritus operatio ad ejus creationem est, et non alia Patris, alia horum ; tunc enim haberent locum hæc puerilia dubia. Ita igitur et in proposito perfecta quidem, et super omnem perfectionem est Spiritus ex Patre processio : eadem vero et una numero ex Filio quoque ejusdem Spiritus spiratio est, non alia et alia, nec aliter et aliter, nec prior et posterior, sed simul eadem, et similiter cum una et eadem numero spirandi potentia Spiritum ambo spirant. Et nullus rursus blasphemix hinc rationem accuset, audiens nos ex creatura arguentes. Et ideo putet Latinos Spiritum sanctum inter creaturas ponere ; fuerunt etenim, et sunt, qui in hanc etiam proterviam et insaniam devenerunt, ut hoc quoque Latinis imputare auderent. Hæc enim aut stultorum, aut joculari voluntatum sunt ; aut illorum qui ignorant sanctos Patres et doctores sæpius a creatura et sensibilibus exemplis manucentes nos ad credendum res intellectuales et invisibiles atque divinas, ab eis quæ et exite vestigium divinæ similitudinis habent, illa probantes pro posse. Trinitatem etenim personarum Orientales quidem, intellectu, verbo et spiritu ; item oculo, fonte et fluvio ; rursus sole, radio et luce : Occidentales vero aliis similibus ostendere conantur. Quamvis unumquodque eorum exemplorum etsi ratione tria sint, una tamen hypostasis sive substantia realiter est. Patres tamen non putarunt propterea propositam veritatem offendere, sed quantum intentioni eorum conveniebat ex iis exemplis accipientes, reliquum, tanquam alienum a veritate, repellebant. Et nemo eos nec accusavit nec accusabit, donec mentis compos est, talibus quod usi fuerint exemplis. Quomodo igitur Latinos recte quis accusabit, si ad ostendendam unam eandemque numero esse spirativam in Patre et Filio potentiam, utantur exemplo ab omnibus concesso, una eademque numero a Trinitate entium creatione ? aut quomodo propterea calumniari eos aliquis audebit, quod Spiritum sanctum cum crea-

turis connumerent ? præsertim cum nullus eorum qui nunc vivunt, Latini, nec qui post divisionem et infanctam infelixque illud schisma fuerunt, hoc primo dixerit ; sed illi præsci sancti, illi antiqui doctores, illa luminaria magna, quorum sonus in omnem terram exivit, et verba in fines orbis terræ, quique a nobis et nostris ut præcipui doctores et sancti merito celebrantur, hæc exempla et invenerint, et dixerint. Augustinus etenim, qui profunditate scientiæ omnes antecellit, sanctitate et fervore charitatis in Deum nulli cedit : Augustinus est, inquam, qui hæc eisdem verbis dicit Patrem et Filium scilicet principium esse Spiritus sancti. Quemadmodum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unum principium creaturæ credendum est. Accusent ii qui facile cuncta audent, et beatum Athanasium, qui in Dialogo Orthodoxi cum Ariano dissimilem Filium Patri, et Spiritum Filio et Patri ponente, ita dicit : Dei natura cum Filii et Spiritus sancti causa est, tum omnis creaturæ ; et simili audacia aut Filium et Spiritum cum creatura ponant, aut creaturam cum Filio et Spiritu sancto ut Deum colant, ut eandem numero causam esse Dei videlicet et creaturæ, sanctus doctor docuerit. Sed hæc impudentium et ignorantium hominum sunt. Etenim cum inconvenientia, quæ quidam contra veram nostram conclusionem suis rationibus inferre solent, hæc potissimum sint ; et ad hæc si qua alia sunt, referantur : patet, quod illis Deo favente sufficienter solutis, cætera etiam simul corrumpunt, et quæ ad hæc dicta sunt, et ad omnia etiam illa sufficiunt.

Expositio auctoritatum doctorum quorundam, quæ Latinis contrariæ esse videntur.

Cæterum restat considerare quæ a quibusdam auctoritatibus doctorum oppositis, ut arbitrantur, Latinis et hujus dogmatis veritati arguunt, putantes contradictionem ex eis concludere : quarum una quidem est illa, quam in Theologicis suis beatus Joannes Damascenus ait : Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus. Altera vero sanctissimi Dionysii Areopagitæ, in libro *De divinis nominibus* dicentis : Solus fons divinitatis, qui supra omnem substantiam est, Pater est. Nam etsi aliquæ aliæ reperiantur, eju- dem tamen sententiæ sunt, et ad hæc tanquam potissima et quæ videntur expresse Latinis esse contraria, referuntur. De iis ergo duabus duntaxat considerandum est. Ad illud ergo, quod Joannes Damascenus ait, audi quam simpliciter, quam juste, quamque sufficienter ad persuadendum pro Latinis et eorum opinione confirmanda respondebinus. Nullum dicimus nomen ita sufficiens esse, ut unum solum possit præcise significare, quod in divinis exprimere volumus, quo sit ut multis et diversis altero unam, altero aliam rem nec tunc complete significemus. Cum enim hæc nomina et verba a nobis inventa sint, et qui natura regimur, et qui naturalibus rebus ea significantis imponimus, nec inventoris, nec eorum qui-

bus imponuntur, naturam excedere possunt: A ideoque divinas res complete significare minime possunt. Quare imperfectionem nominum non attribuendam esse rebus divinis, omnis qui recte sapit, affirmat. Sed cum aliis nominibus divinas res exprimere non possimus, utendum quidem his consuetis nominibus est. Utendum tamen in quantum rebus significatis conveniunt, imperfectionem eorum, et si quid inconvenientiæ secum portant, resellendo, et per aliud nomen defectum alterius supplendo. In quæstione itaque proposita, videlicet in processione Spiritus ex Patre et Filio, duo hæc necessario exiguntur: unum, quod Pater et Filius æqualiter atque simpliciter Spiritum sanctum spirant, non unus perfecte, alter imperfecte; hoc enim contrarium est fidei veritati. Alterum, quod Filius ut in aliis, ita etiam in spirando relationem et ordinem habeat ad Patrem. Utrumque enim horum insunt Patri et Filio. Summa etenim est in eis et potentiæ æqualitas, imo identitas, et summus ordo. Quæcunque enim Filius habet, ipsum etiam spirare Spiritum, habet a Patre. Si igitur unum nomen esset sufficiens, et summam potentiæ eorum identitatem, et summum ad invicem ordinem simul significare, illo profecto omnibus aliis postpositis utendum esset. Nunc vero non solum impossibile est unum tale reperire nomen: et ideo necessario uno nomine alterum horum, altero vero alterum exprimendum est, verum etiam hæc diversa nomina ad hoc quod utrumque per se unum tantum significatum prædictorum significant, etiam imperfecte illud unum significant. Quare nos recte quidem et pie quid rei significandæ conveniat recipientes, reliquum, et quod imperfectionis est, repellimus. Tales sunt hæc præpositiones *ex*, videlicet et *per*. Præpositio namque *ex* æqualitatem quidem cum de aliquibus duobus vel pluribus accipitur, significat; ordinem vero unius ad alterum minime. Si quid enim *ex* duobus fieri dicimus, puta si quod pondus *ex* duobus trahitur, similiter quidem et æqualiter eorum *ex* utroque trahi, quoad vim præpositionis significamus. Ordo vero unius ad alterum non inde apparet. At præpositio *per* e converso ordinem quidem significat, æqualitatem vero minime. Si quid enim *ex* aliquo per aliquem esse aut fieri dicatur, manifeste apparebit illum, de quo dicitur *per*, ordinem quemdam ad illum de quo præpositio *ex* prædicatur, habere; et hunc ab eo accepisse id quod per eum fit. Æqualitas vero horum ad invicem minime significatur. Minoris namque potentiæ semper et auctoritatis est ille, de quo præpositio *per* prædicatur. Unde sancti Patres et doctores cum orientales, tum occidentales, cum ad potentiæ æqualitatem, imo identitatem Patris et Filii respiciunt, *ex* Patre et Filio dicunt Spiritum sanctum procedere et esse. Cum vero ordinem eorum ad invicem ostendere volunt, *ex* Patre per Filium eum procedere, et *ex* Patre per Filium, sive *ex* Deo per Filium, cum esse do-

cent. Sunt tamen nonnulli sanctorum, quorum aliqui majoris fecerunt ordinem, ut major pars Orientalium: aliqui æqualitatem, sive identitatem, ut plurimi Occidentalium. Et quemadmodum occidentales pluris facientes æqualitatem sæpius utuntur *ex*, ita orientales, qui ordinem majoris existimant, cum quibus et beatus Joannes Damascenus connumeratur, per ut plurimum utuntur, raro admittentes præpositionem *ex*: non sibi invicem contradicentes, sed diversa significata diversis nominibus exprimentes. Quare de mundi creatione, etsi absque ulla ambiguitate *ex* Filio etiam omnia producta sint prout *ex* Patre, rarissime tamen reperies apud doctores præsertim orientales, quod mundus sit productus *ex* Filio, sed semper per Filium, ob illud Joannis: *Omnia per ipsum facta sunt*. Ita magis ordini adhæserunt Patres orientales; et ideo utuntur *per*, quæ sola ordinem significat. Præterea lingua Græca per hanc præpositionem *ex* principalem significat causam, qualem Filium esse, vel Spiritus, vel mundi, nullus omnino concedet. Quare fugiunt doctores de Filio ipsa *ex* uti, ne quis eum principalem causam putaret; et non solum ipsa *ex*, verum etiam nomen causæ fugiunt de Filio dicere respectu ad creaturam, quanquam et Filius et Spiritus passim ab omnibus fidelibus causa mundi esse credantur, et una cum Patre causa: timentes ne quis propterea principalem causam eum esse putet; a quo ut falso sibi cavent. Unam enim principalem et Deitatis et creaturæ causam sciunt Patrem videlicet solum. Si igitur Latini cum sanctis occidentalibus *ex* Patre et Filio Spiritum sanctum dicentes, non principalem causam Filium ponunt, sed eorum potentiæ identitatem et æqualitatem per hoc profitentur: Damascenus vero principalem causam negans, quæ per *ex* significari solet, habuit respectum ad ordinem, et ideo utitur *per*, *ex* Patre per Filium procedere Spiritum asserens, per quem Filii ad Patrem ordo manifestatur, æqualitatem sive identitatem eorum potentiæ nec ipse negans, quomodo magis invicem consona dicantur? Ipse enim est, qui de Patre, ipsa quidem est intellectus Verbi abyssus. Verbi genitor, et per verbum spirator declarativi D Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus declarativa absconse divinitatis potentia Patris, *ex* Patre per Filium est procedens. Quod autem per hanc præpositionem *per*, tum per hunc, tum per alios doctores, Filius quoque cum Patre causa substantiæ Spiritus ostenditur, satis in oratione *De unione* a nobis probatum est, præsertim cum addatur hoc verbum *procedere*, quod etiam, secundum nostros, nihil aliud quam ipsum esse personale Spiritus sancti significat. Et ad auctoritatem quidem Damasceni hæc sufficiant.

Ad illa vero sancti Dionysii, solum fontem Divinitatis Patrem dicentis, ut clarius appareat auctoritatem illam non habere illum intellectum, quem nostri putant, audiendum est primo illos doctores,

qui etiam Filium dicunt fontem Spiritus sancti, non dico gratiarum Spiritus non subsistentium, hanc enim abutuntur ad omnia hujuscemodi responsione: sed ipsius personæ Spiritus sancti. Primo itaque Athanasius in sua contra Arianos oratione illud Psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, exponens, Sciebat etenim, inquit, Pater videlicet apud se habens Filium fontem Spiritus sancti. Patet igitur quod ipsam personam Spiritus hic dicit non gratiam non subsistentem; habemus enim a sancto Basilio traditam regulam, quod cum audimus Spiritum cum additione sanctum, nil aliud quam personam Spiritus intelligere debemus. Cum igitur hic Filius fons Spiritus cum additione sancti dictus sit, patet quod personæ ejus fons dictus est. Deinde quoque ipse magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, fontem Spiritus sancti Filium nominat, dicens: Fons vitæ Filius, ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ*; et rursus alius propheta dicit de Judæis: *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis*. Aqua vero vivens dicitur Spiritus sanctus. Et notandum quod Spiritum sanctum dicit, significans ipsam ejus personam; persona vero Spiritus sancti Deus est; Filius igitur cum sit fons Spiritus sancti, fons est divinitatis manifestissime. Quare cum sancti Dionysii illa auctoritas, solum fontem divinitatis Patrem inquitentis, prædictis sanctorum auctoritatibus non contradicat (nefas est enim etiam cogitare quod sancti doctores invicem contradicant), aliud quam vulgus putat, intelligit; nec ideo dicit hæc ille doctor, quasi negans Filium esse fontem Spiritus sancti, sed ipse quoque una cum prædictis doctoribus eum fontem esse Spiritus sancti dicit, hoc est, ejus personæ. Illis igitur declaratis respondemus, quod non omnimodam divinarum personarum distinctionem ab invicem hic, ut nostri falso arbitrantur, sanctus doctor tradere proposuit; et patet quia nullam Filii distinctionem et Spiritus sancti tradidit. Non igitur omnium trium personarum ab invicem distinctionem, sed Patris duntaxat ad reliquas tradit. Patrem igitur in parte ad Filium comparans, et eorum ab invicem distinctionem tradens, solum fontem Patrem ait, ac si diceret Patrem quidem fontem Filii esse, Filium vero fontem Patris minime esse. Et quod de Patre et Filio duntaxat hic speculetur, a sequentibus manifestatur. Ea etenim, inquit, quæ sunt generationis divinæ, quæ super omnem substantiam est, non convertuntur ad invicem. Hoc enim nomen generationis divinæ Patrem et Filium duntaxat respicit, cum ille generet, hic generetur. Hoc autem manifestius apparet, cum subjungit, cum Pater non sit Filius, nec Filius Pater: patet igitur quod generare et ipsam paternitatem soli Patri tribuens, solum fontem eum ait divinitatis, ac si diceret: Solus Pater, solus generans est, nec ipse generatus, nec Filius generans, cum ea quæ sunt generationis divinæ non convertantur ad

invicem. Et hæc quidem vera ejus auctoritatis expositio simul et solutio est. Quod si quis etiam diceret Patrem solum fontem generationis divinæ, quæ supra omnem substantiam est, tanquam qui solus Filii simul ac Spiritus principium sit, et solus fons non ex fonte: Filius vero sit quidem fons, doctoribus ita docentibus, sed fons ex fonte. Hujus autem sententiæ et beatus Augustinus in quarto *De Trinitate* est; ait etenim: Et quod dicit Dominus: *Quem ego mittam vobis a Patre*, probat Spiritum sanctum et Patris esse et Filii. Etenim cum dixisset: *Quem mittet Pater*, addidit: *In nomine meo*; non tamen dixit: *Quem mittet Pater a me*, quemadmodum dixit: *Quem ego mittam vobis a Patre*, ostendens videlicet quod totius divinitatis, vel ut melius dicatur, Deitatis Pater est principium. Hoc beatissimo doctore quem digniorem quæremus mentis Dionysii expositorem? Quis hoc melius intellexit? in quo ut illo Spiritus sanctus locutus est? Quod enim ille dixit solum fontem divinitatis, quæ super omnem substantiam est, hic totius Deitatis principium inquit: cum Pater scilicet a nullo principio sit, sed ipse sit Filii et Spiritus sancti principium, Filius vero principium habens Patrem, ipse etiam principium sit Spiritus sancti. Sed ne te offendant rursus nomen totius Deitatis, nec opponas toti partem, tanquam si Filius partis esset principium; Deitas enim non est partibilis. Hic vero defectum imbecillitatis nominum est, quem qui ad res significatas transfert, non recte nec pie agit. Ad exponendam igitur auctoritatem prædictam, et oppositionem inde submotam solvendam etsi multi alii modi essent, tamen quæ dicta sunt, ita manifesta et clarissima sunt, ut sola sufficiant. Probato enim quod Filius sit etiam fons Deitatis, siquidem fons Spiritus sancti est sanctorum Patrum sententiæ, Spiritus vero sanctus Deus est (quibus beatum Dionysium contradicere nullus fidelium dicet), restat ut hoc quod dicit Dionysius, solum fontem Deitatis Patrem esse, secundum prædictos modos, aut alteram illorum, et non aliter dixerit.

Brevis Epilogus omnium, quæ dicta sunt in hoc opere.

Ego quidem tua gratia, clementissime vir, quod petisti pro posse complevi. Quæ enim acta in concilio fuerunt ex parte narravi, utriusque quæstionis rationes breviter reddidi. Quæ inferuntur inconvenientia contra veritatem conclusionis sive ex rationibus adversariorum, sive ex auctoritatibus doctorum solvi. Et quidem ut puto sufficienter. Ex quibus, ni fallor, fidei nostræ veritas clarissime probata est. Tuum vero erit et aliorum, quorum in manus hoc opus legendam pervenerit, attente absque passione sæpius eadem legere et relegere, et bene quæ in eo dicta sunt contemplari; fortassis etenim non inutilis, neque labori nostro inconueniens vos fructus sequetur; sed qualis maximi existimandus est. Si quidem veri

nec inquirendi fructuosior labor est, nec inventi pretiosior fructus. Sed ante omnia sanctorum Patrum et doctorum occidentalium auctoritates, quas cum his simul ad te mitto, legentes, attente ex his colligetis problematis hujus clarissimam veritatem. Si qui vero non veritatis, sed contentionis amici, aut meis rationibus, aut dogmati Latinorum instantias inferant, eos deridentes et per

Patrum auctoritates facillime arguentes: omnis etenim ratio his contradicens reprobanda est, tanquam veritati contraria, siquidem Patres veritatem locuti sunt. Tu vero una cum Occidentalium Patrum testimoniis etiam aliquas Orientalium auctoritates a nobis accipe, ut etiam istos eadem illis dicentes, intelligas; et non solum sententia, verum etiam ipsis verbis eos plerumque esse concordantes.

EJUSDEM CARD. BESSARIONIS

AD GRÆCOS EPISTOLA

EXHORTANTIS EOS AD OBEDIENTIAM SACROSANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE,
ET SUSCEPTIONEM SYNODI FLORENTINÆ, -
ET DE ELECTIONE SUA IN PATRIARCHAM CONSTANTINOPOLITANUM.

ARGUMENTUM.

Græci nostri, mortuo Josepho patriarcha Constantinopolitano Florentiæ, noluerunt alterum eligere et in locum demortui substituere, quem confirmaret summus pontifex Eugenius IV, quod dicerent non esse moris eum eligendi extra Constantinopolim. Quibus excusando se humanissime pontifex respondit, se non posse deponere Latinum patriarcham titularem, nisi Græci proponerent alterum Græcum ibi ubi celebrabatur concilium, a se confirmandum. Quem autem postea Constantinopoli primum elegerint, non adeo constat. In historia quam scripsit nostra ætate Theodosius Zygomalas ad Martinum Crusium hæreticum, fertur fuisse Gregorius Protosyngelus. ut notavimus in illo libro de Sacramentis versus finem. Doctissimus Caryophyllus in libro quinque capitum, quem in linguam tritam et vernaculam Græcorum vertit, ex aliis historicis colligit fuisse Bessarionem, quod ego non credo, fecisset enim alicubi ea de re Bessarion mentionem. Ferunt eum facere mentionem in hac ipsa epistola cum dicit, se habuisse inter Græcos summos honores. At hoc verisimile est eum dicere propter doctrinam et prudentiam: alioquin etiam imberbem et juvenem apud imperatores præ cæteris ephæbis in honore habitum fuisse testatur. Sed eum, aiunt, substituisse Romæ cardinalem creatum. Si intelligant Bessarionem post concilium non fuisse reversum in Græciam, falsum est, ut constat ex epistola Bessarionis ad Lascari Philanthropinum, circa præmiium, ubi reperiuntur hæc verba, μετὰ τὴν γινομένην ἁγίαν σύνοδον, καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, post celebratum sacrum concilium, et nostrum in Constantinopolim reditum. Si autem intelligant eum brevi substituisse in ea urbe et reversum fuisse in Italiam, quamvis non sit certum, tamen fieri potest, et tunc debuit historicus dicere, quamvis Constantinopoli præsens electus fuerit, noluit tamen acceptare. Secundum aiunt fuisse Metrophanem, quem mordaci scommate per contemptum vocabant μητροφόνον, et φρατριάρχη, tertium Gregorium protosyngelum, qui fuit a confessionibus Joannis Palæologi imperatoris, et tenuit locum Alexandrini in synodo. Hi omnes fuerunt ex Patribus concilii, qui subscripserant, et permanserunt constantes in concordia et unione cum Ecclesia Romana. Porro de Gregorio protosyngelo sive fuerit primus, sive tertius, hoc certum est, eum sponte cessisse patriarchatu, et eo munere dignitatis se abdicasse, imo et Romæ se recepisse, ac inhabitasse monasterium S. Georgii in Velabro, prope Forum Boarium. Hoc totum contigit tempore Nicolai V, qui etiam scribit ad Constantinum postremum imperatorem, et eum hortatur, ut proprium patriarcham, non ut quemdam aliquem tenuis fortunæ sacerdotem misere vivere sinat, sed ut decet verum patriarcham Constantinopolitanum, summopere ipsi commendando rogat, ut eum redire ad suum thronum curet: eique reverso cuncti honorem et obedientiam exhibeant. Eundem ferunt post obitum θαυματουργῆσαι, edidisse miracula. De eodem Gregorio, de Isidoro etiam Ruthenorum antistite, et Bessarlone sic scribit Pius secundus libro xi in suis Commentariis, circa tertiam partem libri: « Hunc annum viri tres in Ecclesia præcellentes insignem morientes reddidere: primus fuit Isidorus cardinalis episcopus Sabinensis, qui diu antea percussus apoplexia perdiderat ser-

mois usum. Ruthenis hic præfuerat quondam pontifex borealibus populis Græcicum ritum servantibus. Cum capta est Constantinopolis a Turcia, legatum illic agebat apostolicæ sedis, jam pridem ab Eugenio pontifice maximo cardinalatus dignitate donatus. In cæde Christianorum, quæ ingens ibi facta est, jacenti cadaveris hominis, qui sibi fuisset simillis, vestimenta subtraxit, et cum suis permutavit, cuculla et rubenti pileo supra mortuum dimissis, ipse tanquam unus de plebe captus parvo pretio redemptus est; cadaveri, super quo insigne cardinalatus repertum, caput abscissum est, et hastæ suffixum cum pileo per urbem castraque Turcarum per ignominiam contemptumque sedis apostolicæ vectatum, clamitante præcone, esse Rutheni cardinalis verticem. Ipse vero paulo post ad Nicolaum pontificem rediit, quem aliquot annis postea defuncto Gregorio patriarcha Constantinopolitano, qui anno quo Mantuam itum est, non sine sanctitatis opinione, Romæ obiit, Pius pontifex ad patriarchatus culmen evexit; eique satis functo, Bessarionem cardinalem Tusculanum, virum doctissimum, substituit, natione Græcum, genere Trapezuntinum. » Sic Pius secundus, qui deinde prosequitur in sua historia declarare quinam sint illi alii duo viri præcellentes in Ecclesiâ Dei, qui vitam cum morte commutaverint.

Cardinalis itaque Bessarion a Pio secundo post obitum Isidori creatus patriarcha Constantinopolitanus titularis, præsentem satis gravem, patheticam et elegantem ad Græcos exaravit epistolam.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ

ΤΟΥ ΣΦΟΔΡΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

EPISTOLA GENERALIS

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

BESSARIONIS

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, ἐλέφ Θεοῦ τῆς ἱερᾶς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας καρδινάλις, καὶ Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης οἰκουμηνικός πατριάρχης (1), τοῖς τῷ πατριαρχικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ ὁποιδῆποτε ὑποκειμένοις ἀρχιερεῦσιν, ἱερομονάχοις, ἱεραῦσι, μοναχοῖς τε, καὶ λαϊκοῖς, ἡγαπημένοις ἐν Πνεύματι ἀδελφοῖς καὶ υἱοῖς, χάριν, εἰρήνην, καὶ εὐλογίαν ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος βουλομένοις τε καὶ ἐπιθυμοῦσι, καὶ τὰ πρὸς ἐκεῖνα φέροντα, πάσῃ σπουδῇ διαπραττομένοις.

Ἐβουλόμην μὲν ἂν, ἐν Θεῷ ἡγαπημένοι ἀδελφοί τε καὶ υἱοί, αὐτὸς ἡμῖν παρῶν, αὐτὸς ὑμῖν δια-

A BESSARION, miseratione divina sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, et Constantinopolitanæ novæ Romæ œcumenicus patriarcha, iis qui patriarchali Constantinopolitanæ sedi quacunque ratione et ubicunque subsunt, pontificibus, sacris monachis, sacerdotibus, monachis, et sæcularibus, dilectis in Spiritu fratribus ac filiis, gratiam, pacem et benedictionem ab omnipotenti Deo volentibus et optantibus, omnibus, omnique studio conantibus ut ea adipiscantur.

Volebam sane, in Deo charissimi fratres et filii, ipse vobis præsens, ipse vobiscum disserens

Petri Arcudii notæ.

(1) *Οἰκουμηνικός πατριάρχης* (a). Mirandum quod fieri potuit, ut catholicus, et Romanæ, hoc est Christianæ, et veræ fidei zelantissimus, hoc titulo se ornaverit, cum Gregorius Magnus Joannem patriarcham Constantinopolitanum primum hoc nomen sibi usurpantem monuerit, ut ab stulti vocabuli se appellatione compesceret, et suum apocrysiarum veteri communicare in sacris cum

B Joanne et cum Cyriaco successore ejus, nisi ab hac appellatione desisterent, ut constat ex epistola tricesima, et tricesima prima libri sexti, et alibi passim. Præterea Adrianus primus scribens ad Constantium et Irenem imperatores rogat eos ne deinceps permittant patriarchæ Constantinopolitano Tarasio, scribere se universalem, quod fecerat in professione suæ fidei, quam miserat ad pontificem.

(a) Vide Aloysium Bandinium in Commentario, supra col. xxxvi. Edr.

PATROL. GR. CLXI.

15

de iis quæ ad nostram salutem pertinent, ultro ci- A
troque ratione uti, deque iis qua: facere ac dicere
desidero, et precor. Quoniam vero res, quæ nos
circumstant, et tanta locorum distantia id prohibet,
quod reliquum est et posterius, litteris vobisemum
versari, et epistolari hac ratione partem aliquam
eorum quæ ipsi præsentés diceremus, necesse est
vobis enuntiare. Precor autem Deum, qui est super
omnia, ut cum eadem charitate, quæ dicenda
sunt, excipiatis, qua etiam nos ea dicturi sumus.
Testis enim est mihi ipse, quem nihil latet, ne eo-
rum quidem zelus sunt in cogitatione, quod pri-
mum quidem quæz divinus, deinde vero amicitia
nostræ gentis excitat promere quæ dicturus sum ;
neque quiescere sinit, ne non manifesta vobis faciam
quæ vos nosse necesse est.

Ante omnia igitur (ut hic exordiar) mementote,
fratres in Spiritu et filii, quanta et qualis fuit
nostra gens, partim quidem sapientia, partim vero
reliqua virtute ; præterea quæ mundana est, po-
testate et imperio, viribusque. Quippe nostri non
tantum totius sapientiæ, cunctarumque disciplina-
rum inventores, verum etiam perfectiores exstite-
runt. Ibi tota sanctitas effulsit, inde monarchia toti
orbi imperavit. Cæterum nunc (heu mala !) non so-
lum imperium amisimus, sed et servitutem, et eam
gravem, ac molestam experientia patimur, Barba-
ris et impiis (heu me miserum !) nobis dominantibus.
Neque id solum, verum etiam sapientiæ ne
vestigium quidem penes nostros remansit. Cum C
posi acquisitionem rerum necessariorum quærat
et solita sit advenire. Quæ cum nos deseruerint

Petri Arcudii notæ.

Vide octavam synodum actione secunda. Sed nostri
Græci propter horem Farasii aliasque causas
non sunt passi integras legi epistolas Adriani.

In conellio quoque Florentino Latini Patres cum
de aliis rebus ad fidem spectantibus, tum potissi-
mum de hoc titulo sine dubio cum Græcis egissent,
nisi illi de hac re, ut de multis aliis, audire et agere
recusassent. Nunquam enim hanc vanam et falsam
appellationem Græcis Latini permiserunt neque
permitterent.

Igitur dicendum est, Bessarionem existimasse a
Latinis hanc vocem toleratam fuisse. Nam et Jose-
phus Florentiæ cum ad finem vitæ pervenisset, ex-
tremam suam sententiam patefaciens in omnibus
se subiecit Romanæ Ecclesiæ, et nihilominus vocat
se œcumenicum patriarcham. Vel Bessarion et
Josephus decepti sunt ex pseudosynodo a Photio
facta, ubi introducit Photius legatos pontificis, qui
ei titulum universalis attribuerunt, ubi etiam primum
locum in sessione impudenter sibi arrogat. Postre-
mo illud quoque verisimile est, Bessarionem et
Josephum ab huiusmodi titulo abstinuisse, sed a
posterioribus Græcis additum fuisse. Non enim
habemus autographum Josephi et Bessarionis
manu propria subscriptum, præsertim cum ipse
Bessarion in hac eadem epistola Romanum ponti-
ficem vere œcumenicum nuncupet.

Quæ causa fuit, ut cum bibliotheca Bessarionis
dono sit data serenissimæ republicæ Venetæ, per
amicos inquireremus, utrum ea vox οὐνομενικός
esset exarata in ea epistola, vel in titulo, vel in
subscriptione. Negant eam reperiri, et qui fidem
non admittet, adeat ipsam bibliothecam. Præterea

γόμενος δοῦναι τε καὶ λαβεῖν λόγον περὶ τῶν τῆ
ὀμιτέρῃ σωτηρίᾳ ἀνηκόωντων, καὶ ὧν ὁμᾶς ποιεῖν
τε καὶ λέγειν ποθῶ τε καὶ εὐχομαι. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ-
το τὰ τε περιστάμενα ἡμᾶς πράγματα, ἢ τε τοσαύτη
κωλύει τῶν τόπων διάστασις, ὁ λοιπὸν τε καὶ δεῦτε-
ρον, γράμμασιν ὁμῖν ἀνάγκη συνεῖναι, καὶ τῷ ἐπι-
στολιμαίῳ τούτῳ λόγῳ, μέρος τι ὧν ἂν αὐτοὶ παρόν-
τες εἴπωμεν, ὁμῖν ἀναγγεῖλαι. Εὐχομαι δὲ τῷ ἐπι-
πάντων Θεῷ, κατὰ τῆς αὐτῆς ἀγάπης ὁμᾶς τῶν
βηθησομένων ἀκοῦσαι, μεθ' ἧς καὶ ἡμεῖς αὐτὰ ἐροῦ-
μεν. Μάρτυς γάρ μοι ἐστὶν αὐτὸς, ὃν οὐδὲν οὐδὲ τῷ
ἐν διανοίᾳ λαμβάνει, ὡς πρῶτα μὲν ὁ θεὸς ζήλος,
ἔπειτα δὲ μετὰ τοῦ γένους φίλα κινεῖ εἰπεῖν, ἃ μέλι-
λω ἐρεῖν, οὐδὲ ἡσυχάζειν ἐξ μὴ οὐ δῆλα ὁμῖν ποι-
σαι ἃ ὁμᾶς εἰδέναι ἀνάγκη.

B
Πρὸ πάντων τοίνυν (ἐν' ἐντεῦθεν ἄρξωμαι) μνή-
σθητε, ἀδελφοὶ τε καὶ υἱοὶ ἐν Πνεύματι, πόσον τε
καὶ οἷον ὄπηρξε τὸ γένος ἡμῶν, τοῦτο μὲν σοφία,
τοῦτο δὲ καὶ τῆ ἀλλῆ ἀρετῆ, καὶ μὴν καὶ τῆ κατὰ
κόσμον ἐξουσίᾳ τε, καὶ ἀρχῇ καὶ δυνάμει. Οἱ ἡμέ-
τεροι γὰρ πάσης σοφίας, καὶ πάσης ἐπιστήμης οὐχ
εὐρεταὶ μόνον ὄπηρξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τέλος, αὐτὰ
ἤγαγον. Ἐκεῖ πᾶσα ἀγιοσύνη ἐξέλαμψεν, ἐκεῖθεν
μοναρχία πάσης γῆς ἐπεκράτησεν. Ἀλλὰ νῦν (φεῦ
τῶν κακῶν!) οὐ τὴν ἀρχὴν ἀπωλέσαμεν μόνον, ἀλλὰ
καὶ δουλείας περὶ ὠμῶμα, καὶ ταύτης δεινῆς τε καὶ
χλεπῆς, Βαρβάρων τε καὶ ἀνόμων ἀνδρῶν (οἱμοί!)
δασποζόντων ἡμῶν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ
σοφίας οὐδ' ἔχουσ ἔμεινε παρὰ γε τοῖς ἡμετέροις,
εὐθυίας γε τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆν τῶν ἀναγκαίων
κτῆσιν ζητεῖσθαι τε, καὶ ἐπιγίνεσθαι. Ὡν νῦν ἡμῖν

Bessarion eam epistolam ipsemet in Latinum vertit,
ubi tamen nusquam invenitur in eius persona ea
vox œcumenicus.

Repugnat autem vocare se œcumenicum, et scri-
bere, τοῖς ὑποκειμένοις τῷ πατριάρχικῳ θρόνῳ, et
non τοῖς ἀπανταχοῦ Χριστιανοῖς. Deinde patriarcha
Constantinopolitanus, vocando se œcumenicum,
probat et ostendit posse errare in fide totam Ec-
clesiam, quando is qui appellatur universalis in
fide labitur, cum contra, Romanus pontifex, quæ
revera est et potest dici œcumenicus, non possit
errare. Unde Gregorius Magnus lib. iv, epist. 32,
Mauricium Augustum, contra Joannem Jejunato-
rem: « Quis est iste, inquit, qui contra statuta
evangelica, contra canonum decreta, novum sibi
usurpare nomen præsumit? Utinam vel sine alio-
rum imminutione unus sit, qui vocari appetit uni-
versalis. Et certe multos Constantinopolitanæ Ec-
clesiæ in hæreses voraginem incidisse novimus
sacerdotes, et non solum hæreticos, sed etiam
hæresiarchas factos. Inde quippe Nestorius, qui
mediatore Dei et hominum Jesum Christum duas
esse personas existimans, quia Deum fieri homi-
nem potuisse non credidit, usque ad Judæam per-
fidiam erupit. Inde Macedonius, qui consubstan-
tialem Patri et Filio Spiritum sanctum Deum esse
denegavit. Si igitur illud nomen in ea Ecclesia sibi
quisquam arripuit, quo caput se bonorum omnium
facit, universa ergo Ecclesia, quod absit, a statu
suo corrumpitur, quando is qui appellatur universalis
cadit. Sed absit a cordibus Christianorum nomen
istud blasphemæ. » Sic Gregorius.

ἐκλειπόντων, διὰ τὴν τοῦ γένους δουλείαν, καὶ τὴν αὐτῆ ἐπομένῃν τε καὶ συνοῦσαν πενίαν, οὐδεὶς λόγος· σοφία, οὐδεμία ζήτησις ἐπιστήμης. Ἀρετὴ δὲ ὁσηπερ εἰς τὸ ἦθος τείνει, καὶ καλοῦς κἀγαθοῦς ἀπεργάζεται τοὺς κεκτημένους, αὐτὴ δὲ μένει τε καὶ μένει· εἰς ἀεὶ παρὰ γε τοῖς ἡμετέροις. Τίς τοίνυν αἰτία τοῦ τὰ ἦθη χρηστοῦς ὄντας, καὶ σοφίαν, καὶ ἀρχὴν, καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν ἀπολέσαι; οὐ γὰρ τῆ τύχη τε, καὶ τὸ αὐτόματον, οὐδ' ἡ ἄστατος τῶν πραγμάτων βοή, καὶ τὸ ὡς ἔτυχεν τὴν τοσαύτην ἡμῖν ἐπήνεγκε δυστυχίαν· εἰ μὴ τις οἴοιτο μηδὲ διοικεῖσθαι τὰ ὄντα θείᾳ Προνοίᾳ, ἢ καὶ ἐννοῆσαι ἄστονον.

Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ τῶν ἁμαρτιῶν βάρος, καὶ πλῆθος (ὅ τινες καλῶς τρόπον ἄλλον ποιούντες, καὶ ταπεινὰ περὶ ἑαυτῶν φρονούντες, ὡς δεῖ λέγειν εὐώθασιν), καὶ τῶν παρόντων ἡμῖν κακῶν αἰτιᾶσθαι. Οὐ γὰρ μᾶλλον ἡμεῖς ἢ τὰ λοιπὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅσα εὐδαιμονοῦσιν, ἔθνη, ταῖς ἰδίαις τὴν Θεὸν παροργίζομεν ἁμαρτίαις· εἰρηναί γὰρ δὴ, καὶ ἀληθῶς εἰρηναί, τὰ γ' ἐν τοῖς ἡθεσὶ τοῦς ἡμετέρους μηδένων εἶναι χειρόους, ἔστι δ' ὧν καὶ βελτίους.

Εὐλαθετέον οὖν μήποτε ἡ τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως ἐκτροπή, ἢ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀμέλεια, ἢ ἀπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διαίρεσις; τῶν συμφορῶν τούτων ἡμῖν ἐχρημάτισεν μήτηρ. Τούτου γὰρ δὴ τοῦ κακοῦ ἤρξαν μὲν τινες τῶν ἡμετέρων δι' οικίαν αὐθάθειαν, ἀρχὴν ἑαυτοῖς ἀνυπεύθυνον ἐπιχωόμενοι, μετέσχον δὲ καὶ οἱ ἐπιγεγεννημένοι, οὐ δι' οικίαν μοχθηρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν φθασάντων καὶ τοῦς πονηρίαν τῆς λύθης πεπειραμένοι, ἦν ἀπολούσασθαι ποτε, καὶ ἀποδέσθαι τοὺς εὐ γε φρονούντας καὶ προστῆκόν ἐστι, καὶ σωτήριον ἅμα. Διὸ καὶ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ποιεῖν ὠνάται, παρακαλῶ τε, καὶ δέομαι, ἵνα πάση σπουδῇ τε καὶ μελέτῃ τῆν ἀρχαίαν ἀνασώσητε εὐγένειαν, τὴν πάλαι ποτὲ εὐκλείαν ἐπανακαλέσηθε, καὶ τοῖς ἀρχαίοις διδασκάλοις ἡμῶν καὶ ἀγίοις Πατέρασιν ἐπόμενοι (ὧν ἡ αὐτὴ τε τῆς πίστεως ὁμολογία, ἢ αὐτὴ τῆς εὐσεβείας ἐστὶ διδασκαλία, ἦν καὶ ἡ Ῥωμαίων νῦν Ἐκκλησία ὁμολογεῖ καὶ κατέχει) τοὺς νεωτέρους δὴ τούτους, καὶ τοὺς τοῦ ἀπεικτοῦ τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν σχίσματος γενομένους αἰτίους, ἀποστραφῆτε, καὶ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένην σύνοδον εὐλαθῶς τε ὑποδέξησθε, καὶ τὰ ἐκεῖ τοῦ Θελοῦ Πνεύματος συνεργούσης, ὑπὲρ αὐτοῦ δεδογμένην, ἀσπάσησθε τε καὶ πιστεύητε καὶ ὑμεῖς. Πολλοὶ ἐκεῖ καὶ καλοὶ κατεβλήθησαν ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος λόγοι. Πολλὰ ἐκατέρωθεν τῆς οικείας συστατικὰ δόξης εἰρηται. Τέλος ἐνίκησε παρὰ πᾶσι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐξ ἀμφοῖν αὐτὸ ὡς ἐξ ἐνὸς ἐκπορεύεσθαι προβολῶς. Πολλὰ τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων, οὐ μόνον τῶν Δυτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀνατολικῶν τε καὶ ἡμετέρων προσηνέχθησαν μαρτυρίαι τοῦτο δηλοῦσαι· πολλοῖς δέδεικται λογισμοῖς. Μὴ γὰρ ἀτημελῶς, ἀδελφοὶ, μὴ παρέργως, περὶ τὸ τοσούτον προσηνέχθη-

A ob gentis servitutum et ejuscomitem paupertatem, nulla ratio habetur sapientiae, nulla bonarum artium inquisitio. Virtus porro quae ad mores spectat, quaeque probos et honestos, ea praeditos efficit, ipsa certe apud nostros permanet, et utinam perpetuo perseveret. Quid igitur causae est, cur probi, optimeque morati et sapientiam, et imperium, atque etiam ipsam libertatem amiserint? Non enim profecto fortuna et casus rerumque instabilis fluxus, et quod aiunt, *ut evenit*, hanc tantam calamitatem nobis induxit. Nisi quis existimet, ne gubernari quidem divina Providentia, quae in rerum natura existunt, quod vel cogitare absurdum est.

B Atqui neque peccatorum ponderi ac multitudi-
dini (quae nonnulli secundum aliam rationem recte facientes et humilia de se, ut par est, sentientes, dicere consueverunt) causa tribuenda est. Non enim magis nos quam caeterae Christianorum gentes, quaecunque feliciter agunt, propriis Deum peccatis irritamus: dictum est enim, ac vere dictum est, quod spectat ad mores, nostri non sunt deteriores, quam reliquarum nationum, quibusdam vero et praestantiores.

C Igitur cavendum est ne forte a veritate fidei declinatio, rectorum dogmatum negligentia, ab Ecclesia catholica divisio, harum calamitatum nobis origo exstiterint. Hujus enim mali nonnulli nostrorum auctores fuerunt ob arrogantiam propriam, qui sibi principatum nulli subjectum nanciscebantur, participes vero fuerunt etiam posteri, non quidem ob proprium vitium, sed propter malitiam eorum qui eos antecesserunt, hanc labem experti sunt, quam prudentes aliduer aliquando, ac deponere, et consentaneum est simul et salutare. Quocirca etiam vos fratres et filios in sancto Spiritu desideratissimos rogo, et obsecro, ut omni studio et cura antiquam vobis nobilitatem recuperetis, et antiquum splendorem revocetis, antiquos doctores nostros et sanctos Patres secuti (quorum eadem professio fidei, eadem pietatis est doctrina, quam etiam nunc Romana Ecclesia proficitur et tenet), hos recentiores, et execrandi schismatis, dissidiique Ecclesiarum Dei auctores D aversemini, et synodum Florentiae celebratam religiose suscipiatis. Et quae ibi divino Spiritu cooperante pro ipso sancita sunt, amplectimini, et vos credite. Multae ibi et egregiae pro hoc dogmate jactae sunt quasi fundamenta rationes: multa ex utraque parte dicta sunt, quae propriam opinionem commendabant. Tandem vicit apud omnes Patrem et Filium unum esse principium Spiritus, et ex ambobus ipsum tanquam ab uno productore procedere. Multa sanctorum et doctorum non tantum Occidentalium, sed etiam Orientalium et nostrorum producta sunt testimonia hoc significantia, multis ostensum est considerationibus. Num enim, fratres, negligenter, num obiter circa rem tanti ponderis nos exhibuimus? Multum evigilavimus,

multum solliciti (ut scitis) fuimus. Verum cessimus veritati, locum dedimus doctoribus. Absit enim, ut animus probus et Christianus ostensæ veritati claudat oculos!

Partem aliquam illarum rationum nunc etiam hoc in loco utique exposuissimus, nisi ratio scribendarum epistolarum prohiberet, et simul aliunde multo plura his, quæ hic dicta sunt, eligendo legere liceret. Multi enim ante nos beati viri plurima, eaque optima de hoc argumento disseruerunt, nosque ipsi non pauca, vel amicis petentibus, vel per nos ipsos considerantes, vel frustra temereque contendentibus, et se opponentibus mutuo respondentibus, eorumque sophismata dissolventes composuimus et edidimus. Et omnia penes nos sunt, vel inter vos apud eos, qui studiosiores et avidiores auditores sunt. Quæ si quis vestrum bono animo et sine contentione audierit (modo velit audire) favente Deo non parvam utilitatem capiet. Unam tamen solam, illamque quam brevissime hic rationem ubi commemoravero, ad reliquam convertam.

Spiritum sanctum dici Spiritum Filii, ipse Filius asserit, ipsum appellans Spiritum veritatis. Est autem ipse veritas. Et multis in locis magnus Paulus id prædicat: *Misit enim, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda vestra*; et: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*, et sæpe passim idem dicit. Hoc verbum vel solum, fratres, universæ rei conficiendæ satis est. Non enim opus est plurimum effusione verborum obrui; est enim ipsius Spiritus naturaliter et essentialiter, non autem adventitie; cujus autem esse aliquid dicitur, illud cujus dicitur, necesse est ut dignitate aliqua et præstantia emineat respectu illius, quod ejus esse dicitur; aut ergo eminentia et præstantia est producentis ad productum, aut præstantia Creatoris ad creaturam, sed hoc non habet locum in proposito, ut Creator et Dominus deducatur ad creaturam. Nam id vel cogitare impium est. Restat igitur ut sit producentis ad productum.

Quæ enim aiunt nonnulli veritatem effugientes, Spiritum dici esse Filii consubstantialitatem Filii

Α μὲν πρᾶγμα; πολλὴν καταβαλόμεθα ἀγρυπνίαν, πολλὴν, εὖ ἴστε, πεπονημέθα φροντίδα. Ἄλλὰ ἐνεδώκαμεν τῇ ἀληθείᾳ· ἀλλὰ τοῖς τῶν διδασκάλων ὑπεχωρήσαμεν. Ἄπειθ γὰρ ψυχῆς ἀγαθῆς, καὶ Χριστιανῆς τῇ ἀληθείᾳ δειχθείσῃ καμμύειν τὰ δῆματα!

Μέρος τι τῶν λόγων ἐκείνων κἀνταῦθα νῦν ἐξεθεῖκαμεν ἂν, εἰ μὴ ὅ τε τῆς ἐπιστολῆς ἐκώλυε νόμος, καὶ ἅμα ἀλλοθεν ἐξῆν καὶ πλείω τῶν νῦν εἰρημένων ἀναλεξαμένοις ἀναγνῶναι. Πολλοὶ γὰρ τῶν πρὸ ἡμῶν μακαρίων ἀνδρῶν πολλὰ τε καὶ καλὰ περὶ τούτου εἰρηκασιν. Ἡμεῖς τε οὐκ ὀλίγα, ἢ φίλοις αἰτησαμένοις, ἢ καὶ ἑαυτοὺς σκεπτόμενοι, ἢ τοῖς εἰκῆ καὶ μάτην ἐρίζουσί τε, καὶ ἀντιλέγουσιν ἀνταποκρινόμενοι τε, καὶ τὰ ἐκείνων σοφίσματα λύοντες συγγραφάμενοι ἐξεδώκαμεν. Καὶ πάντα γε παρ ἡμῖν, ἢ ὑμῶν τοῖς γε ζητητικωτέροις τε, καὶ φιλοκρωτέροις εἰσιν. Ἄν εἰ τις ὑμῶν εὐγνωμόνως τε καὶ ἀνευ ἔριδος ἀκούειεν, ἀκούσασθαι δὲ βουληθείς, οὐ μικρὰν ὠφέλειαν (σὺν Θεῷ δ' εἰρησθῶ) καρπώσεται. Ἐνδὸς μέντοι μόνου, καὶ τούτου ὡς ἐνὶ διὰ βραχείων, ἐνταῦθα μνησθεῖς λόγου, ἐπὶ τὰ λοιπὰ τρέψομαι.

Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αὐτὸς ὁ Υἱὸς φησὶ, Πνεῦμα καλῶν ἀληθεία; αὐτό. Ἔστι δὲ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια. Πολλαχοῦ τε τοῦτο Παῦλος ὁ μέγας κηρύττει· Ἐξαπέστειλε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν· καὶ, *Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ*. Καὶ πολλάκις πολλαχοῦ τὸ αὐτὸ λέγει. Τοῦτο τὸ ῥῆμα καὶ μόνον, ἀδελφοί, ἀρκεῖ τὸ πᾶν ἀποδείξαι· οὐδεὶς γὰρ πολλοῖς περιβρῆσθαι. Ἔστι μὲν γὰρ αὐτοῦ Πνεῦμα φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, ἀλλ' οὐκ ἐπικτήτως. Οὐδ' οὕτω τί ἐστι, ἀξιῶματι καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη πρὸς ἐκεῖνο εἶναι, ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, ἢ γοῦν ἀξιῶματι καὶ ὑπεροχῇ προβάλλοντος, καὶ προβαλλομένου ἢ κτιστοῦ πρὸς κτίσμα. Τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὸ δεσπότητος φαίη τις εἶναι, εἰς κτίσμα κατάγων τὸν Δεσπότην καὶ Κτίστην. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐννοεῖν ἀσεβές. Λέγεται τοίνυν (1) τὸ τοῦ ἐκπορεύοντός τε καὶ προβάλλοντος πρὸς τὸ προβαλλόμενον εἶναι. Ἄλλο γὰρ τι οὐδὲ ἐννοεῖν θέμις.

Δ Ἄ γὰρ φασὶ τινες τὴν ἀλήθειαν ἀποφεύγοντες, ὡς τὸ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τῆν

Petri Arcudii notæ.

(1) Textus erat corruptus hoc modo. Οὐδ' οὕτω τι ἐστὶν ἀξιῶματι καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη εἶναι πρὸς ἐκεῖνο εἶναι ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὸ δεσπότητος, εἰ κτίσμα κατάγων τὸν Κτίστην. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐννοεῖν ἀσεβές. Λέγεται τοίνυν, etc., ut videre est in bibliotheca Vaticana. Correximus eum utriusque ex Venetis, ut aliquem sensum eruere possemus hoc modo: Οὐδ' οὕτω τί ἐστὶν ἀξιῶματι, καὶ τινα ὑπεροχὴν, ἀνάγκη πρὸς ἐκεῖνο εἶναι, ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὸ δεσπότητος φαίη τις εἶναι, εἰ κτίσμα κατάγων τὸν Κτίστην. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐννοεῖν ἀσεβές. Λέγεται τοίνυν τὸ τοῦ ἐκπορεύοντός τε καὶ προβάλλοντος πρὸς τὸ προβαλλόμενον εἶναι. Ἄλλο

Δ γὰρ τι οὐδὲ ἐννοεῖν θέμις. Sensus est, illud cujus dicitur aliquid esse, est præstantius vel ad extra natura, quippe alia est natura Creatoris, alia creature, et per consequens domini ac servi (quam eandem rationem tetigit Bessarion in libro ad Lascarium Philanthropinum): vel ad intra, conferrando personam cum persona: et tunc illud cujus dicitur esse, est eminentius non natura, sed ordine naturali. Nihil enim in Deo est præter naturam, quippe unum est prius non tempore, sed ordine, alterum posterius. Hoc enim ab illo ratione originis, seu causalitatis, ut loquuntur Patres Græci, non illud ab hoc.

δμοουσιότητα παριστάνει, ἢ τὸ ἐξ Υἱοῦ πέμπεσθαι, καὶ ὅσα ὅμοια, ἀρχῆνης νήματα ὄντα, καὶ ἡμεῖς πολ-
 λάκις ἐδείξαμεν. Ἐπεὶ γὰρ διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐλέγχετο
 Πνεῦμα αὐτοῦ, διὰ τὸ αὐτὴ δὴ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς ἐλέ-
 γχετο ἂν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' οὐκ ἂν εὐροις οὐδαμοῦ
 τοῦτο· ἐπεὶ διὰ τὸ πέμπεσθαι ὑπ' αὐτοῦ, πρὸς ἡμῶν
 ὁ λόγος. Τὸ γὰρ πέμπειν δὴ τοῦτο, καὶ πηγάζειν,
 καὶ ἀναβλύζειν προϋποτίθεται τὴν προβολὴν, καὶ
 τὴν οὐσιώδη πρόδοτον, καὶ ἀδύνατον πέμπειν τὸν μὴ
 προβάλλοντα, πολλοῖς πολλαχοῦ καὶ ἰκανοῖς ἐδείξα-
 μεν καὶ ἡμεῖς λόγοις. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παρὰ
 τῶν ἡμετέρων πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀπο-
 φυγὴν λέγεται, οὐδὲν ὅλως ἰσχύοντα· πολλῶ δ' ἔτι
 πλείω τε καὶ καλλίω οἱ τῆ ἀληθείᾳ συνιστάμενοι λέ-
 γουσι· καὶ πάντα ἀκριβῶς ἴσμεν πρὸς τοὺς ἐναν-
 τίους πολλακίς ἀποδυσάμενοι λόγους. Ἐνταῦθα δὲ
 διὰ τὸ μῆκος τῶν λόγων αὐτὰ παρεῶντες εἰς τὰ
 περὶ τοῦτου συγγεγραμμένα ἡμῖν τοὺς βουλομένους
 παραπέμπομεν. Ἐν δὲ τοῦτο ὑμῖν φάμεν νῦν καὶ
 μάλα θαρρῶντες, ὡς ἰκανόν ἐστι τοῦτο μόνον (εὖ
 ἴσται) πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν, τοῦ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐξ Υἱοῦ ὡσπερ καὶ ἐκ τοῦ Πα-
 τρός ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, καὶ ἐνὸς ἐκπορεύεσθαι προ-
 βολέως. Καὶ ἐπιγράθητε ἂν ἔργω, εἰ παρὼν ὑμῖν
 ἐδίδουν τε καὶ ἐλάμβανον λόγον· εἶναι τε καὶ πολλὰς
 ἄλλας μαρτυρίας τῆς θείας Γραφῆς, ὡς τὸ, "Ὁν ἐγὼ
 πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς· ὡς τὸ, Παρ' ἐμοῦ
 λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν· ὡς τὸ, "Ὅσα ἂν
 ἀκούσῃ, λαλήσῃ· καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἐξ ὧν ἐκάστου
 ἡ αὐτὴ ῥῆσις τῆς πίστεως ἀλήθεια δεικνυται, ἢν πά-
 λαι τε καὶ νῦν ἡ καθολικὴ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησία
 διδάσκει τε, καὶ κατέχει, ἢν δὴ πρότερον ἡ Ἐκκλησία ἐπίστευεν

Ἄλλὰ φαίης ἂν, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος περὶ τοῦτου
 λέγων, *Τὸ Πνεῦμα, φησὶ, δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκ-
 πορεύεται, μὴ προσθεῖς καὶ ἑαυτὸν.*

Καὶ τί τοῦτο, ἀδελφοί; οὐ γὰρ δὴ καὶ ὡς οὐκ ἐκ-
 πορεύεται ἐξ αὐτοῦ ἐφρησκον. Τοῦτο γὰρ ἂν ἴσως
 βιαίωτερον ἦν· κἂν μὴδὲ τοῦτο ἰκανόν, πρὸς δ' ὑμεῖς
 βούλεσθε. Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς, *Περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης
 καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, φησὶν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι
 οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ μόνος· καὶ αὖτις, "Ἡ
 ἐμὴ διδασκαλία οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμ-
 ψαντός με Πατρὸς, καὶ, Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱόν, εἰ
 μὴ ὁ Πατὴρ· καὶ ὁμοίως ἡμεῖς καλῶς γε ποιοῦντες
 οὐναντίον πιστεύομεν. Καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην,
 καὶ τὴν ὥραν, οὕτω σαφῶς αὐτὸν εἰδέναι, ὡς καὶ ὁ
 Πατὴρ, καὶ ἑαυτὸν ὁμοίως τῷ Πατρὶ γινώσκειν, καὶ
 τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παντὸς μᾶλλον αὐτοῦ εἶναι
 θεμέλια. Εἰ οὖν ὧν σαφῶς ἀπηρνήσατο, ἡμεῖς ἐπαι-
 νεῦς τὰ ἐναντία πιστεύομεν, διὰ τί οὐ κἂν ταῦθα ἂ
 μὴ ἠρνήσατο, οὐσεῶς πιστεύομεν;*

Καὶ μὴν σκεπτέον καὶ τοῦτο, ἐπηγγελάτο ὁ Χρι-
 στὸς, ἐστὶ τῆ τοῦ Πέτρου ὁμολογία οἰκοδομήσειν τὴν
 αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ πύλας ἕδου, τὰς τῶν αἰρε-
 τικῶν δηλαδὴ κενωφωσίας, μὴ ἂν ποτε κατισχύσειν
 αὐτῆς. Τί; οὖν ἂν εἴη αὕτη ἡ Ἐκκλησία, ἀδελφοί,
 ζητητέον. Τὴν μὲν γὰρ ἐπαγγελίαν βεβαίαν τε καὶ
 ἀψευδῆ εἶναι τε, καὶ πιστεύειν δεῖν, οὐδεὶς ἂν ἀρ-
 νηθεῖ, Χριστιανός γε ὧν· τὴν δὲ Ἐκκλησίαν ἴσω

cum Spiritu demonstrare, vel a Filio mitti, et quot-
 quot similia, araneæ esse fila sæpe nos ostendimus.
 Sive enim diceretur Spiritus ejus propter consubstan-
 tialitatem, ob hoc ipsum et Filii diceretur Spiritus
 sancti, sed nusquam hoc reperies; sive quod ab ipso
 mittatur, ratio a nobis est. Hoc enim mittere,
 et effundere, præsupponit productionem et
 essentialem processum. Et fieri non potest ut is qui
 non producit, mittat, multis et sufficientibus ratio-
 nibus passim demonstravimus. Multa igitur vitandæ
 causa hujus veritatis a nostris dicta sunt; sed
 omnino nihil valent. Multo vero plura et meliora,
 qui veritati patrocinantur, afferunt; et omnia dili-
 genter novimus, cum contra omnes rationes con-
 trarias disputaverimus; hoc vero loco, ob prolixita-
 tem sermonum, hæc missa facimus; et ad scripta,
 quæ de hoc composuimus volentes considerare,
 remittimus. Hoc unum vero nunc vobis cum ma-
 gna fiducia dicimus, quod sufficiens est hoc so-
 lum, certo sciatis, ad veritatem comprobendam,
 quod Spiritus sanctus etiam ex Filio, quemadmo-
 dum et ex Patre: ut ab uno principio, et uno pro-
 ductore procedat et revera si præsens essem ultro
 citroque data et accepta ratione experti essetis,
 multa alia constare testimonia sacrarum Litterarum,
 ut illud: *Quem ego mittam vobis a Patre*; et illud:
De meo accipit, et annuntiabit vobis; et illud:
Quæcunque audiet, loquetur, et alia similia. Ex quibus
 singulis eadem fidei veritas facile probatur; quam
 olim et modo catholica Romana Ecclesia docet et
 tenet, quam prius universa Ecclesia complectebatur.

Sed objicies, quod Dominus de hoc disserens,
*Spiritus, inquit, qui a Patre procedit, non autem
 addidit seipsum.*

Et qualis est hæc objectio, quæso, fratres? Non
 enim dixit quod non procedit ab ipso (Filio). Hoc
 enim fortassis vehementius urgeret. Quamvis neque
 hoc sufficeret ad probandum quod vultis. Quippe
 idem dixit: *De die illa et hora nemo scit, inquit,
 neque angeli, neque Filius, nisi solus Pater.* Et rur-
 sus: *Mea doctrina non est mea, sed qui misit me
 Patris*; et: *Nemo novit Filium, nisi Pater*, et tamen
 nos recte facientes, contrarium credimus. Et diem
 illum, et horam ita clare eum scire sicut et Pater,
 et se ipsum nosse similiter atque Pater. Et doctri-
 nam ejus maxime ejus esse dicimus. Si igitur eo-
 rum quæ ipse manifeste inficiatus est, nos lauda-
 bilitèr contraria credimus: cur etiam hoc loco,
 quæ non negavit, pie non credamus?

Præterea hoc etiam considerandum est. Promi-
 sit Christus super confessionem Petri fundaturum
 Ecclesiam suam, et portas inferi, nimirum hæreti-
 corum novitates, ipsi nunquam prævalituras. Quæ
 igitur, fratres, sit hæc Ecclesia, quærendum est.
 Promissionem enim firmam esse, minimeque fal-
 lacem oportere credere, nemo, qui inter Chri-
 stianos sit, inficiabitur. Ecclesiam ergo quæ-

non ideo in eamdem cum eo confunditur perso-
nam. cum spirare non sit paternalis personæ
constitutivum. Quare donec non probetur spi-
randi potentiam paternalis personæ constitui-
vam esse, nec confusio personarum inde pro-
bari poterit. Sed spirandi potentia constitutiva
esse, probari non potest : cum quia sequeretur
quod Pater haberet duas personas et duas hypo-
stases. ut in principio probatum est, hoc autem
inconveniens : tum quia hæc petitio principii esset.
Ponere namque potentiam spirandi constitutivam
esse personæ Patris, et ex Patre solum Spiritum
procedere, unum et idem est. Quare qui hoc dicit,
petit principium. Cum autem hoc non probetur,
nec confusio personarum sequitur, quanquam sint
qui credant. Dictum est autem in superioribus
quamnam eorum quæ de Deo dicuntur, communia
sunt ; quæ propria, et priorum quænam duabus
personis propria ; quæ vero uni soli, eorum quæ
uni soli ; quænam ita propria sunt, ut et personalia
sive hypostatica sint ; quæ vero ita propria, ut no-
tiones non ut hypostatica ; quale ipsum quoque
spirare dictum est esse. Igitur ex iis quæ nunc
dicta sunt, et ex iis quæ in superioribus præsup-
posita fuerunt, hujus inconvenientis solutio patet.
Nec habet quisquam amplius accusare Latinos, quod
confusionem introducant personarum. De duabus
vero causis, sive duobus principiis, quæ in theolo-
giam Latini introducere quidam autumant, hocque
inconveniens magis eos sequi, quam umbram corpo-
ra putant : quid dicemus ? Nempe hoc in primis
dicendum est, quod ipsa sola auctoritas sanctorum
sufficiat fidelibus necesse est : qui utrumque dixe-
runt, et quod Spiritus a Patre procedit et Filio, et
quod tanquam ab uno principio. Non enim duo
principia Spiritus sunt Pater et Filius, inquit
Augustinus, sed unum ejus ambo principium sunt ;
quemadmodum creaturæ non tria principia, sed
unum sunt Pater, et Filius, Spiritus sanctus, ipsa
Trinitas Deus. Quam igitur aliquis hæc apertio-
rem quærat solutionem, quam Spiritus sanctus per
hujus sanctissimi Patris os et doctoris locutus est.
Non enim lateat nos quod idem inconveniens mul-
torum videlicet principiorum, et multorum deorum
in productione etiam creaturæ sequeretur. Si quis
non pie consideraret, quod a fide Christiana est
alienum, et conveniens gentilibus. Hoc enim est
de quo maxime nos gentiles accusamus, quod mul-
tos videlicet introducebant deos, multosque crea-
tores. Cum igitur nos etiam tres divinas personas
creaturæ causam et principium credamus, nos
etiam hoc inconveniens sequeretur, et multa videremur
ponere principia, multasque divinitates, si
quis non recte intelligat. Sed audi quomodo sancti
doctores sapientissime hoc solvunt. Nam et si Pa-
trem, et Filium, et Spiritum sanctum creaturæ
causam esse credamus : quoniam tamen ad Patrem
omnia referuntur, et quia ab eo habent et Filius
et Spiritus sanctus et ipsum esse, et creandi po-

tentiam ; si enim Pater non esset, Filius et Spiritus
sanctus nec creandi potentiam haberent, nec om-
nino essent, item quoniam una et eadem numero,
et communi divinitate, sive divina essentia pro-
deunte : ideo merito unus Deus et unus Creator sunt.

Item quoniam una et eadem numero potentia
erat cum Patre ; Filius et Spiritus sanctus ex una
et eadem numero et communi divinitate, sive di-
vina essentia procedente : ideo merito unus Deus,
et unus Creator sunt. Hoc idem igitur de proces-
sione Spiritus ex Patre et Filio sufficiens sit illis
qui de hoc quærent. Quoniam etenim una, et ea-
dem spirandi potentia ex una et eadem essentia
prodeunte Pater et Filius Spiritum sanctum spi-
rant : et quoniam a Patre hæc spirandi potentiam
Filius habet, ideo unus spirator, una causa et
unum principium processionis Spiritus ambo sunt.
Hæc igitur ut dictum est sufficerent non contem-
dentibus propter doctorum auctoritatem, idem
tamen ratione quoque probatur ; cum enim duo
sint, ad quæ omne productum refertur, forma vide-
licet, secundum quam producit, et suppositum
aut persona, ex qua, si Pater et Filius, quemad-
modum duo sunt secundum personas, si ita est
forma, secundum quam producant, duo essent,
tunc necessario duo essent principia Spiritus, cum
vero etsi personis duos esse fateamur, forma ta-
men, qua producant unum numero sint, et omnino
indistincti (est enim ipsa divina essentia una et
eadem numero communis ambobus, secundum
quam ambo Spiritum producant), non est neces-
sario impossibile est, duo principia dicere. Est
etenim una numero essentialis activa spiratio, quæ
cum eis propria sit, non potest tamen esse com-
munis Spiritui sancto, eo quod ut sæpius dictum
est opponitur ejus proprietati. Omnia enim essen-
tialia communia Filio et Spiritui sancto cum Patre
sunt, salvis tamen eorum proprietatibus. Omnia
enim est Filius quæcunque et Pater, Basilium et
cæteri doctores aiunt, manens in eo quod est Filius,
videlicet in ejus proprietate. Quanquam etenim
æqualis et similis sit Patri, generare tamen se
ipsum non potest, cum sit ejus proprietati oppo-
gnans. Eodem modo Spiritus quoque, etsi omnia
communia habet cum Patre et Filio, servet tamen
suam proprietatem necesse est : quia spirare se
ipsum non potest, cum hoc oppugnet ejus proprie-
tati. Ex his igitur clarissime patet falso Latinos
accusari, quod duo ponant in divinitate principia.
Item aut perfecta est, aiunt, ex Patre processio, et
superfluit illa quæ ex Filio est, aut si hæc neces-
saria est, imperfecte ex Patre procedit. Hoc vero
inconveniens est, imperfectam operationem dicere
Patris, et ad suam perfectionem Filio indigere. Ad
quæ respondemus, illos qui hæc dicunt, ideo er-
rare, quia omnino duos esse putant Patrem, et
Filium, et eorum operationes, humanis exemplis
inhærentes, quia vident duorum hominum duas esse
operationes numero, etsi ad unum effectum ten-

dant, et distinctas ab invicem, putant idem contin- gere etiam in Deo. Quod absurdissimum est. Nam- que Pater et Filius personis solummodo distincti, in cæteris unum et idem sunt : quo fit ut etiam spirandi potentiam unam et eandem numero ha- beant, et simul non seorsum, nec hic prius, alter posterius, nec hic alia, alter alia spiratione spiret Spiritum, ut ii qui corporales in omnibus sunt, putant ; sed simul et absque tempore una eadem- que numero spiratione perfecte anho, et supra omnem perfectionem eum spirent. Necessæ enim est eadem toties ad eos dici, qui toties audientes non intelligunt ; aut quid isti dicent, si quis eos e contra interroget, si perfectam credunt mundi ex Patre creationem, an non ? Si enim perfectam, quare Filium quoque et Spiritum creatores nomi- nant ? Si vero imperfectam, et ideo Filium et Spi- ritum Patri associant, considerent quid dicant. At perfecta quidem ex Patre mundi creatio, una vero eademque numero Filii et Spiritus operatio ad ejus creationem est, et non alia Patris, alia horum ; tunc enim haberent locum hæc puerilia dubia. Ita igitur et in proposito perfecta quidem, et super omnem perfectionem est Spiritus ex Patre proces- sio : eadem vero et una numero ex Filio quoque ejusdem Spiritus spiratio est, non alia et alia, nec aliter et aliter, nec prior et posterior, sed simul eadem, et similiter cum una et eadem numero spi- randi potentia Spiritum ambo spirant. Et nullus rursus blasphemix hinc rationem accuset, audiens nos ex creatura arguentes. Et ideo putet Latinos Spiritum sanctum inter creaturas ponere ; fuerunt etenim, et sunt, qui in hanc etiam proterviam et insaniam devenerunt, ut hoc quoque Latinis impu- tare auderent. Hæc enim aut stultorum, aut jocari volentium sunt ; aut illorum qui ignorant sanctos Patres et doctores sæpius a creatura et sensibili- bus exemplis manuducentes nos ad credendum res intellectuales et invisibiles atque divinas, ab eis quæ et exile vestigium divinæ similitudinis habent, illa probantes pro posse. Trinitatem etenim perso- narum Orientales quidem, intellectu, verbo et spiritu ; item oculo, fonte et fluxivo ; rursus sole, radio et luce : Occidentales vero aliis similibus ostendere cõnantur. Quamvis unumquodque eorum exemplorum etsi ratione tria sint, una tamen hy- postasis sive substantia realiter est. Patres tamen non putarunt propterea propositam veritatem of- fendere, sed quantum intentioni eorum convenie- bat ex iis exemplis accipientes, reliquum, tanquam alienum a veritate, repellant. Et nemo eos nec accusavit nec accusabit, donec mentis compos est, talibus quod usi fuerint exemplis. Quomodo igitur Latinos recte quis accusabit, si ad ostendendam unam eandemque numero esse spirativam in Patre et Filio potentiam, utantur exemplo ab omnibus con- cesso, una eademque numero a Trinitate entium creatione ? aut quomodo propterea calumniari eos aliquis audebit, quod Spiritum sanctum cum crea-

turis connumerent ? præsertim cum nullus eorum qui nunc vivunt, Latini, nec qui post divisionem et infaustam infelixque illud schisma fuerunt, hoc primo dixerit ; sed illi prisci sancti, illi antiqui doctores, illa luminaria magna, quorum sonus in omnem terram exivit, et verba in fines orbis terræ, quique a nobis et nostris ut præcipui doctores et sancti merito celebrantur, hæc exempla et inven- rint, et dixerint. Augustinus etenim, qui profundi- tate scientiæ omnes antecellit, sanctitate et fervore charitatis in Deum nulli cedit : Augustinus est, in- quam, qui hæc eisdem verbis dicit Patrem et Fi- lium scilicet principium esse Spiritus sancti. Quemadmodum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unum principium creaturæ credendum est. Accusent ii qui facile cuncta audent, et bea- tum Athanasium, qui in Dialogo Orthodoxi cum Ariano dissimilem Filium Patri, et Spiritum Filio et Patri ponente, ita dicit : Dei natura cum Filii et Spiritus sancti causa est, tum omnis creaturæ ; et simili audacia aut Filium et Spiritum cum creatura ponant, aut creaturam cum Filio et Spiritu sancto ut Deum colant, ut eandem numero causam esse Dei videlicet et creaturæ, sanctus doctor docuerit. Sed hæc impudentium et ignorantium hominum sunt. Etenim cum inconventionia, quæ quidam contra veram nostram conclusionem suis rationibus inferre solent, hæc potissimum sint ; et ad hæc si qua alia sunt, referantur : patet, quod illis Deo favente sufficienter solutis, cætera etiam simul corrunt, et quæ ad hæc dicta sunt, et ad omnia etiam illa sufficiunt.

Expositio auctoritatum doctorum quorundam, quæ Latinis contrariæ esse videntur.

Cæterum restat considerare quæ a quibusdam auctoritatibus doctorum oppositis, ut arbitrantur, Latinis et hujus dogmatis veritati arguunt, putantes contradictionem ex eis concludere : quarum una quidem est illa, quam in Theologicis suis beatus Joannes Damascenus ait : Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus. Altera vero sanctissimi Dionysii Arcopagitæ, in libro *De divinis nominibus* dicentis : Solus fons divinitatis, qui supra omnem substantiam est, Pater est. Nam etsi aliquæ aliæ reperiantur, eju- dem tamen sententiæ sunt, et ad hæc tanquam potissima et quæ videntur expresse Latinis esse contraria, referuntur. De iis ergo dua- bus duntaxat considerandum est. Ad illud ergo, quod Joannes Damascenus ait, audi quam simpli- citer, quam juste, quamque sufficienter ad persua- dendum pro Latinis et eorum opinione confir- manda respondebimus. Nullum dicimus nomen ita sufficiens esse, ut unum solum possit præcise signifi- care, quod in divinis exprimere volumus, quo fit ut multis et diversis altero unam, altero aliam rem nec tunc complete significemus. Cum enim hæc nomina et verba a nobis inventa sint, et qui na- tura regimur, et qui naturalibus rebus ea signifi- candis imponimus, nec inventoris, nec eorum qui-

bus imponuntur, naturam excedere possunt: ideoque divinas res complete significare minime possunt. Quare imperfectionem nominum non attribuendam esse rebus divinis, omnis qui recte sapit, affirmat. Sed cum aliis nominibus divinas res exprimere non possimus, utendum quidem his consuetis nominibus est. Utendum tamen in quantum rebus significatis conveniunt, imperfectionem eorum, et si quid inconvenientiæ secum portant, refellendo, et per aliud nomen defectum alterius supplendo. In quaestione itaque proposita, videlicet in processione Spiritus ex Patre et Filio, duo hæc necessario exiguntur: unum, quod Pater et Filius æqualiter atque simpliciter Spiritum sanctum spirant, non unus perfecte, alter imperfecte; hoc enim contrarium est fidei veritati. Alterum, quod Filius ut in aliis, ita etiam in spirando relationem et ordinem habeat ad Patrem. Utrumque enim horum insunt Patri et Filio. Summa etenim est in eis et potentiæ æqualitas, imo identitas, et summus ordo. Quæcumque enim Filius habet, ipsum etiam spirare Spiritum, habet a Patre. Si igitur unum nomen esset sufficiens, et summam potentiæ eorum identitatem, et summum ad invicem ordinem simul significare, illo profecto omnibus aliis postpositis utendum esset. Nunc vero non solum impossibile est unum tale reperire nomen: et ideo necessario uno nomine alterum horum, altero vero alterum exprimendum est, verum etiam hæc diversa nomina ad hoc quod utrumque per se unum tantum significatum prædictorum significant, etiam imperfecte illud unum significant. Quare nos recte quidem et pie quid rei significandæ conveniat recipientes, reliquum, et quod imperfectionis est, repellimus. Tales sunt eæ præpositiones *ex*, videlicet et *per*. Præpositio namque *ex* æqualitatem quidem cum de aliquibus duobus vel pluribus accipitur, significat; ordinem vero unius ad alterum minime. Si quid enim *ex* duobus fieri dicimus, puta si quod pondus *ex* duobus trahitur, similiter quidem et æqualiter eorum *ex* utroque trahi, quoad vim præpositionis significamus. Ordo vero unius ad alterum non inde apparet. At præpositio *per* e converso ordinem quidem significat, æqualitatem vero minime. Si quid enim *ex* aliquo per aliquem esse aut fieri dicatur, manifeste apparebit illum, de quo dicitur *per*, ordinem quemdam ad illum de quo præpositio *ex* prædicatur, habere; et hunc ab eo accepisse id quod *per* eum fit. Æqualitas vero horum ad invicem minime significatur. Minoris namque potentiæ semper et auctoritatis est ille, de quo præpositio *per* prædicatur. Unde sancti Patres et doctores cum orientales, tum occidentales, cum ad potentiæ æqualitatem, imo identitatem Patris et Filii respiciunt, *ex* Patre et Filio dicunt Spiritum sanctum procedere et esse. Cum vero ordinem eorum ad invicem ostendere volunt, *ex* Patre *per* Filium eum procedere, et *ex* Patre *per* Filium, sive *ex* Deo *per* Filium, cum esse do-

cent. Sunt tamen nonnulli sanctorum, quorum aliqui majoris fecerunt ordinem, ut major pars Orientalium: aliqui æqualitatem, sive identitatem, ut plurimi Occidentalium. Et quemadmodum occidentales pluris facientes æqualitatem sæpius utuntur *ex*, ita orientales, qui ordinem majoris existimant, cum quibus et beatus Joannes Damascenus connumeratur, *per* ut plurimum utuntur, raro admittentes præpositionem *ex*: non sibi invicem contradicentes, sed diversa significata diversis nominibus exprimentes. Quare de mundi creatione, etsi absque ulla ambiguitate *ex* Filio etiam omnia producta sint prout *ex* Patre, rarissime tamen reperies apud doctores præsertim orientales, quod mundus sit productus *ex* Filio, sed semper *per* Filium, ob illud Joannis: *Omnia per ipsum facta sunt*. Ita magis ordini adhaerent Patres orientales; et ideo utuntur *per*, quæ sola ordinem significat. Præterea lingua Græca per hanc præpositionem *ex* principalem significat causam, qualem Filium esse, vel Spiritus, vel mundi, nullus omnino concedet. Quare fugiunt doctores de Filio ipsa *ex* uti, ne quis eum principalem causam putaret; et non solum ipsa *ex*, verum etiam nomen causæ fugiunt de Filio dicere respectu ad creaturam, quanquam et Filius et Spiritus passim ab omnibus fidelibus causa mundi esse credantur, et una cum Patre causa: timentes ne quis propterea principalem causam eum esse putet; a quo ut falso sibi cavent. Unam enim principalem et Deitatis et creaturæ causam sciunt Patrem videlicet solum. Si igitur Latini cum sanctis occidentalibus *ex* Patre et Filio Spiritum sanctum dicentes, non principalem causam Filium ponunt, sed eorum potentiæ identitatem et æqualitatem per hoc profitentur: Damascenus vero principalem causam negans, quæ per *ex* significari solet, habuit respectum ad ordinem, et ideo utitur *per*, *ex* Patre *per* Filium procedere Spiritum asserens, per quem Filii ad Patrem ordo manifestatur, æqualitatem sive identitatem eorum potentiæ nec ipse negans, quomodo magis invicem consonæ dicantur? Ipse enim est, qui de Patre, ipsa quidem est intellectus Verbi abyssus. Verbi genitor, et per verbum spirator declarativi Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus declarativa absconse divinitatis potentia Patris, *ex* Patre *per* Filium est procedens. Quod autem per hanc præpositionem *per*, tum per hunc, tum per alios doctores, Filius quoque cum Patre causa substantiæ Spiritus ostenditur, satis in oratione *De unitate* a nobis probatum est, præsertim cum addatur hoc verbum *procedere*, quod etiam, secundum nostros, nihil aliud quam ipsum esse personale Spiritus sancti significat. Et ad auctoritatem quidem Damasceni hæc sufficient.

Ad illa vero sancti Dionysii, solum fontem Divinitatis Patrem dicentis, ut clarius appareat auctoritatem illam non habere illum intellectum, quem nostri putant, audiendum est primo illos doctores.

qui etiam Filium dicunt fontem Spiritus sancti, non dico gratiarum Spiritus non subsistentium, hac enim abutuntur ad omnia huiusmodi responsione: sed ipsius personæ Spiritus sancti. Primo itaque Athanasius in sua contra Arianos oratione illud Psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, exponens, Sciebat etenim, inquit, Pater videlicet apud se habens Filium fontem Spiritus sancti. Patet igitur quod ipsam personam Spiritus hic dicit non gratiam non subsistentem; habemus enim a sancto Basilio traditam regulam, quod cum audimus Spiritum cum additione sanctum, nil aliud quam personam Spiritus intelligere debemus. Cum igitur hic Filius fons Spiritus cum additione sancti dictus sit, patet quod personæ ejus fons dictus est. Deinde quoque ipse magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, fontem Spiritus sancti Filium nominat, dicens: *Fons vitæ Filius*, ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ*; et rursus alius propheta dicit de Judæis: *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis*. Aqua vero vivens dicitur Spiritus sanctus. Et notandum quod Spiritum sanctum dicit, significans ipsam ejus personam; persona vero Spiritus sancti Deus est; Filius igitur cum sit fons Spiritus sancti, fons est divinitatis manifestissime. Quare cum sancti Dionysii illa auctoritas, solum fontem divinitatis Patrem inquentis, prædictis sanctorum auctoritatibus non contradicat (nefas est enim etiam cogitare quod sancti doctores invicem contradicant), aliud quam vulgus putat, intelligit; nec ideo dicit hæc ille doctor, quasi negans Filium esse fontem Spiritus sancti, sed ipse quoque una cum prædictis doctoribus eum fontem esse Spiritus sancti dicit, hoc est, ejus personæ. Illis igitur declaratis respondemus, quod non omnimodam divinarum personarum distinctionem ab invicem hic, ut nostri falso arbitrantur, sanctus doctor tradere proposuit; et patet quia nullam Filii distinctionem et Spiritus sancti tradidit. Non igitur omnium trium personarum ab invicem distinctionem, sed Patris duntaxat ad reliquas tradit. Patrem igitur in parte ad Filium comparans, et eorum ab invicem distinctionem tradens, solum fontem Patrem ait, ac si diceret Patrem quidem fontem Filii esse, Filium vero fontem Patris minime esse. Et quod de Patre et Filio duntaxat hic speculetur, a sequentibus manifestatur. Ea etenim, inquit, quæ sunt generationis divinæ, quæ super omnem substantiam est, non convertuntur ad invicem. Hoc enim nomen generationis divinæ Patrem et Filium duntaxat respicit, cum ille generet, hic generetur. Hoc autem manifestius apparet, cum subjungit, cum Pater non sit Filius, nec Filius Pater: patet igitur quod generare et ipsam paternitatem soli Patri tribuens, solum fontem eum ait divinitatis, ac si diceret: Solus Pater, solus generans est, nec ipse generatus, nec Filius generans, cum ea quæ sunt generationis divinæ non convertantur ad

invicem. Et hæc quidem vera ejus auctoritatis expositio simul et solutio est. Quod si quis etiam diceret Patrem solum fontem generationis divinæ, quæ supra omnem substantiam est, tanquam qui solus Filii simul ac Spiritus principium sit, et solus fons non ex fonte: Filius vero sit quidem fons, doctoribus ita docentibus, sed fons ex fonte. Hujus autem sententiæ et beatus Augustinus in quarto *De Trinitate* est; ait etenim: Et quod dicit Dominus: *Quem ego mittam vobis a Patre*, probat Spiritum sanctum et Patris esse et Filii. Etenim cum dixisset: *Quem mittet Pater*, addidit: *In nomine meo*; non tamen dixit: Quem mittet Pater a me, quemadmodum dixit: *Quem ego mittam vobis a Patre*, ostendens videlicet quod totius divinitatis, vel ut melius dicatur, Deitatis Pater est principium. Hoc beatissimo doctore quem digniorem quæremus mentis Dionysii expositorem? Quis hoc melius intellexit? in quo ut illo Spiritus sanctus locutus est? Quod enim ille dixit solum fontem divinitatis, quæ super omnem substantiam est, hic totius Deitatis principium inquit: cum Pater scilicet a nullo principio sit, sed ipse sit Filii et Spiritus sancti principium, Filius vero principium habens Patrem, ipse etiam principium sit Spiritus sancti. Sed ne te offendant rursus nomen totius Deitatis, nec opponas toti partem, tanquam si Filius partis esset principium; Deitas enim non est partibilis. Hic vero defectum imbecillitatis nominum est, quem qui ad res significatas transfert, non recte nec pie agit. Ad exponendam igitur auctoritatem prædictam, et oppositionem inde submotam solvendam etsi multi alii modi essent, tamen quæ dicta sunt, ita manifesta et clarissima sunt, ut sola sufficient. Probato enim quod Filius sit etiam fons Deitatis, siquidem fons Spiritus sancti est sanctorum Patrum sententia, Spiritus vero sanctus Deus est (quibus beatum Dionysium contradicere nullus fidelium dicet), restat ut hoc quod dicit Dionysius, solum fontem Deitatis Patrem esse, secundum prædictos modos, aut alterum illorum, et non aliter dixerit.

Brevis Epilogus omnium, quæ dicta sunt in hoc opere.

Ego quidem tua gratia, clementissime vir, quod petisti pro posse complevi. Quæ enim acta in concilio fuerunt ex parte narravi, utriusque quæstionis rationes breviter reddidi. Quæ inferuntur inconvenientia contra veritatem conclusionis sive ex rationibus adversariorum, sive ex auctoritatibus doctorum solvi. Et quidem ut puto sufficienter. Ex quibus, ni fallor, fidei nostræ veritas clarissime probata est. Tuum vero erit et aliorum, quorum in manus hoc opus legendum pervenerit, attente absque passione sæpius eadem legere et relegere, et bene quæ in eo dicta sunt contemplari; fortassis etenim non inutilis, neque labori nostro inconueniens vos fructus sequetur; sed qualis maximi existimandus est. Si quidem veri

nec inquirendi fructuosior labor est, nec inventi pretiosior fructus. Sed ante omnia sanctorum Patrum et doctorum occidentalium auctoritates, quas cum his simul ad te mitto, legentes, attente ex his colligetis problematis hujus clarissimam veritatem. Si qui vero non veritatis, sed contentionis amici, aut meis rationibus, aut dogmati Latinorum instantias inferant, eos deridentes et per

Patrum auctoritates facillime arguentes: omnis etenim ratio his contradicens reprobanda est, tanquam veritati contraria, siquidem Patres veritatem locuti sunt. Tu vero una cum Occidentalium Patrum testimoniis etiam aliquas Orientalium auctoritates a nobis accipe, ut etiam istos eadem imitantes, intelligas; et non solum sententia, verum etiam ipsis verbis eos plerumque esse concordantes.

EJUSDEM CARD. BESSARIONIS

AD GRÆCOS EPISTOLA

EXHORTANTIS EOS AD OBEDIENTIAM SACROSANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE,
ET SUSCEPTIONEM SYNODI FLORENTINÆ,
ET DE ELECTIONE SUA IN PATRIARCHAM CONSTANTINOPOLITANUM.

ARGUMENTUM.

Græci nostri, mortuo Josepho patriarcha Constantinopolitano Florentiæ, noluerunt alterum eligere et in locum demortui substituere, quem confirmaret summus pontifex Eugenius IV, quod dicerent non esse moris eum eligendi extra Constantinopolim. Quibus excusando se humanissime pontifex respondit, se non posse deponere Latinum patriarcham titularem, nisi Græci proponerent alterum Græcum ibi ubi celebrabatur concilium, a se confirmandum. Quem autem postea Constantinopoli primum elegerint, non adeo constat. In historia quam scripsit nostra ætate Theodosius Zygomalas ad Martinum Crusium hæreticum, fertur fuisse Gregorius Protosyngelus. ut notavimus in II libro de Sacramentis versus finem. Doctissimus Caryophyllus in libro quinque capitum, quem in linguam tritam et vernaculam Græcorum vertit, ex aliis historicis colligit fuisse Bessarionem, quod ego non credo, fecisset enim alicubi ea de re Bessarion mentionem. Ferunt eum facere mentionem in hac ipsa epistola cum dicit, se habuisse inter Græcos summos honores. At hoc verisimile est eum dicere propter doctrinam et prudentiam: alioquin etiam imberbem et juvenem apud imperatores præ cæteris ephæbis in honore habitum fuisse testatur. Sed eum, aiunt, substituisse Romæ cardinalem creatum. Si intelligant Bessarionem post concilium non fuisse reversum in Græciam, falsum est, ut constat ex epistola Bessarionis ad Lascarium Philanthropinum, circa præcæmium, ubi reperiuntur hæc verba, μετὰ τὴν γινομένην ἁγίαν σύνοδον, καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, *post celebratum sacrum concilium, et nostrum in Constantinopolim reditum*. Si autem intelligant cum brevi substituisse in ea urbe et reversum fuisse in Italiam, quamvis non sit certum, tamen fieri potest, et tunc debuit historicus dicere, quamvis Constantinopoli præsens electus fuerit, noluit tamen acceptare. Secundum aiunt fuisse Metrophanem, quem mordaci scommate per contemptum vocabant μητροφόνον, et φρατριάρχη, tertium Gregorium protosyngelum, qui fuit a confessionibus Joannis Palæologi imperatoris, et tenuit locum Alexandrini in synodo. Hi omnes fuerunt ex Patribus concilii, qui subscripserant, et permanserunt constantes in concordia et unione cum Ecclesia Romana. Porro de Gregorio protosyngelo sive fuerit primus, sive tertius, hoc certum est, eum sponte cessisse patriarchatu, et eo munere dignitatis se abdicasse, imo et Romæ se recepisse, ac inhabitasse monasterium S. Georgii in Velabro, prope Forum Boarium. Hoc totum contigit tempore Nicolai V, qui etiam scribit ad Constantinum postremum imperatorem, et eum hortatur, ut proprium patriarcham, non ut quemdam aliquem tenuis fortunæ sacerdotem misere vivere sinat, sed ut decet verum patriarcham Constantinopolitanum, summopere ipsi commendando rogat, ut eum redire ad suum thronum curet: eique reverso cuncti honorem et obedientiam exhibeant. Eundem ferunt post obitum θαυματουργῆσαι, edidisse miracula. De eodem Gregorio, de Isidoro etiam Ruthenorum antistite, et Bessarione sic scribit Pius secundus libro XI in suis Commentariis, circa tertiam partem libri: « Hunc annum viri tres in Ecclesia præcellentes insignem morientes reddidere: primus fuit Isidorus cardinalis episcopus Sabicensis, qui diu antea percussus apoplexia perdidit ser-

monis usum. Ruthenis hic præfuerat quondam pontifex borealibus populis Græcicum ritum servantibus. Cum capta est Constantinopolis a Turcis, legatum illic agebat apostolicæ sedis, jam pridem ab Eugenio pontifice maximo cardinalatus dignitate donatus. In cæde Christianorum, quæ ingens ibi facta est, jacenti cadaveris hominis, qui sibi fuisset similis, vestimenta subtraxit, et cum suis permutavit, cuculla et rubenti pileo supra mortuum dimissis, ipse tanquam unus de plebe captus parvo pretio redemptus est; cadaveri, super quo insigne cardinalatus repertum, caput abscissum est, et hastæ suffixum cum pileo per urbem castraque Turcarum per ignominiam contemptumque sedis apostolicæ vetustatem, clamitante præcone, esse Rutheni cardinalis verticem. Ipse vero paulo post ad Nicolaum pontificem rediit, quem aliquot annis postea defuncto Gregorio patriarcha Constantinopolitano, qui anno quo Mantuam itum est, non sine sanctitatis opinione, Romæ obiit, Pius pontifex ad patriarchatus culmen evexit; eique fatis functo, Bessarionem cardinalem Tusculanum, virum doctissimum, substituit, natione Græcum, genere Trapezuntinum. » Sic Pius secundus, qui deinde prosequitur in sua historia declarare quinam sicut illi alii duo viri præcellentes in Ecclesiâ Dei, qui vitam cum morte commutaverint.

Cardinalis itaque Bessarion a Pio secundo post obitum Isidori creatus patriarcha Constantinopolitanus titularis, præsentem satis gravem, patheticam et elegantem ad Græcos exaravit epistolam.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

EPISTOLA GENERALIS

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

BESSARIONIS

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, ἐλέφ Θεοῦ τῆς ἱερᾶς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας καρδινάλις, καὶ Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης οἰκουμηνικός πατριάρχης (1), τοῖς τῷ πατριαρχικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ ὁποιεῖσθε ὑποκειμένοις ἀρχιερεῦσιν, ἱερομονάχοις, ἱεραῦσι, μοναχοῖς τε, καὶ λαϊκοῖς, ἡγαπημένοις ἐν Πνεύματι ἀδελφοῖς καὶ υἱοῖς, χάριν, εἰρήνην, καὶ εὐλογίαν ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος βουλομένοις τε καὶ ἐπιθυμοῦσι, καὶ τὰ πρὸς ἐκεῖνα φέροντα, πάση σπουδῇ διαπραττομένοις.

Ἐβουλόμην μὲν ἂν, ἐν Θεῷ ἡγαπημένοι ἀδελφοί τε καὶ υἱοί, αὐτὸς ἡμῖν παρῶν, αὐτὸς ὑμῖν διαλε-

A BESSARION, miseratione divina sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, et Constantinopolitanæ novæ Romæ œcumenicus patriarcha, iis qui patriarchali Constantinopolitanæ sedi quacunque ratione et ubicunque subsunt, pontificibus, sacratis monachis, sacerdotibus, monachis, et sæcularibus, dilectis in Spiritu fratribus ac filiis, gratiam, pacem et benedictionem ab omnipotenti Deo volentibus et optantibus, omnibus, omnique studio conantibus ut ea adipiscantur.

Volebam sane, in Deo charissimī fratres et filii, ipse vobis præsens, ipse vobiscum disserens

Petri Arcudii notæ.

(1) *Οἰκουμηνικός πατριάρχης* (a). Mirandum qui fieri potuit, ut catholicus, et Romanæ, hoc est Christianæ, et veræ fidei zelantissimus, hoc titulo se ornaverit, cum Gregorius Magnus Joannem patriarcham Constantinopolitanum primum hoc nomen sibi usurpantem monuerit, ut ab stulti vocabuli se appellatione compesceret, et suum «procurarium» vellet communicare in sacris cum

B Joanne et cum Cyriaco successore ejus, nisi ab hac appellatione desisterent, ut constat ex epistola tricesima, et tricesima prima libri sexti, et alibi passim. Præterea Adrianus primus scribens ad Constantium et Irenem imperatores rogat eos ne deinceps permittant patriarchæ Constantinopolitano Tarasio, scribere se universalem, quod fecerat in professione suæ fidei, quam miserat ad pontificem.

(a) Vide Aloysium Bandinium in Commentario, supra col. xxxvi. Edr.

de iis quæ ad nostram salutem pertinent, ultro citroque ratione uti, deque iis quæ facere ac dicere desidero, et precor. Quoniam vero res, quæ nos circumstant, et tanta locorum distantia id prohibet, quod reliquum est et posterius, litteris vobis enim versari, et epistolari hac ratione partem aliquam eorum quæ ipsi præsentibus diceremus, necesse est vobis enuntiare. Precor autem Deum, qui est super omnia, ut cum eadem charitate, quæ dicenda sunt, excipiat, qua etiam nos ea dicturi sumus. Testis enim est mihi ipse, quem nihil latet, ne eorum quidem quæ sunt in cogitatione, quod primum quidem zelus divinus, deinde vero amicitia nostræ gentis excitat promere quæ dicturus sum; neque quiescere sinit, ne non manifesta vobis faciam quæ vos nosse necesse est.

Ante omnia igitur (ut hic exordiar) mementote, fratres in Spiritu et filii, quanta et qualis fuit nostra gens, partim quidem sapientia, partim vero reliqua virtute; præterea quæ mundana est, potestate et imperio, viribusque. Quippe nostri non tantum totius sapientiæ, cunctarumque disciplinarum inventores, verum etiam perfectores existuerunt. Ibi tota sanctitas effulsit, inde monarchia toti orbi imperavit. Cæterum nunc (heu mala!) non solum imperium amisimus, sed et servitatem, et eam gravem, ac molestam experientia patimur, Barbaris et impiis (heu me miserum!) nobis dominantibus. Neque id solum, verum etiam sapientiæ ne vestigium quidem penes nostros remansit. Cum post acquisitionem rerum necessariorum quaeratur et solita sit advenire. Quæ cum nos deseruerint

γόμενος δοῦναί τε καὶ λαβεῖν λόγον περὶ τῶν τῆ ὑμετέρας σωτηρίας ἀνηκόντων, καὶ ὧν ὑμᾶς ποιεῖν τε καὶ λέγειν ποθῶ τε καὶ εὐχομαι. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο τὰ τε περιστάμενα ἡμᾶς πράγματα, ἢ τε τσαυτῆ κωλύει τῶν τόπων διάστασις, ἢ λοιπόν τε καὶ δεύτερον, γράμμασιν ὑμῖν ἀνάγκη συνεῖναι, καὶ τῷ ἐπιστολιμαίῳ τούτῳ λόγῳ, μέρος τι ὧν ἂν αὐτοὶ παρόντες εἴπωμεν, ὑμῖν ἀναγγεῖλαι. Εὐχομαι δὲ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, κατὰ τῆς αὐτῆς ἀγάπης ὑμᾶς τῶν βῆθησμένων ἀκούσαι, μεθ' ἧς καὶ ἡμεῖς αὐτὰ ἐροῦμεν. Μάρτυς γάρ μοι ἐστὶν αὐτός, ὃν οὐδὲν οὐδὲ τῷ ἐν διανοίᾳ λανθάνει, ὡς πρῶτα μὲν ὁ θεὸς ζῆλος, ἔπειτα δὲ μετὰ τῆ τοῦ γένους φιλία κινεῖ εἰπεῖν, ἃ μὲν ἡμεῖς ἐρεῖν, οὐδὲ ἠσυχάζειν ἐὰν μὴ οὐ δῆλα ὑμῖν ποιῆσαι ἃ ὑμᾶς εἰδέναι ἀνάγκη.

Præ πάντων τοίνυν (ἐν ἐντευθεν ἀρξωμαι) μνήσθητε, ἀδελφοί τε καὶ υἱοὶ ἐν Πνεύματι, πόσον τε καὶ ὅσον ὑπῆρξε τὸ γένος ἡμῶν, τοῦτο μὲν σοφία, τοῦτο δὲ καὶ τῆ ἀλλῆ ἀρετῆ, καὶ μὴν καὶ τῆ κατὰ κόσμον ἐξουσία τε, καὶ ἀρχῆ καὶ δυνάμει. Οἱ ἡμέτεροι γὰρ πάσης σοφίας καὶ πάσης ἐπιστήμης οὐχ ὑπερταὶ μόνον ὑπῆρξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τέλος αὐτὰ ἤγαγον. Ἐκεῖ πᾶσα ἀγίωσύνη ἐξέλαμψεν, ἐκεῖθεν μοναρχία πάσης γῆς ἐπεκράτησεν. Ἀλλὰ νῦν (φεῦ τῶν κακῶν!) οὐ τὴν ἀρχὴν ἀπώλεσαμεν μόνον, ἀλλὰ καὶ δουλείας περὶ ἡμᾶς, καὶ ταύτης δεινῆς τε καὶ χλευστῆς, Βαρβάρων τε καὶ ἀνόμων ἀνδρῶν (οἱμοί!) δασυζώντων ἡμῶν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ σοφίας οὐδ' ἔχουσ ἡμεῖς παρὰ γε τοῖς ἡμετέροις, εἰσθλίας γε τῆς ἐπιστήμης μετὰ τὴν τῶν ἀναγκαίων κτήσιν ζητεῖσθαι τε, καὶ ἐπιγέσθαι. Ὡν νῦν ἡμῖν

Petri Arcudii notæ.

Vide octavam synodum actione secunda. Sed nostri Græci propter honorem Tarasii aliasque causas non sunt passi integras legi epistolas Adriani.

In concilio quoque Florentino Latini Patres cum de aliis rebus ad fidem spectantibus, tum potissimum de hoc titulo sine dubio cum Græcis egissent, nisi illi de hac re, ut de multis aliis, audire et agere recusassent. Nunquam enim hanc vanam et falsam appellationem Græcis Latini permiserunt neque permittent.

Igitur dicendum est, Bessarionem existimasse a Latinis hanc vocem toleratam fuisse. Nam et Josephus Florentie cum ad finem vitæ pervenisset, extremam suam sententiam patefaciens in omnibus se subijcit Romanæ Ecclesiæ, et nihilominus vocat se œcumenicum patriarcham. Vel Bessarion et Josephus decepti sunt ex pseudosynodo a Photio facta, ubi introducit Photius legatos pontificis, qui ei titulum universalis attribuunt, ubi etiam primum locum in sessione impudenter sibi arrogat. Postremo illud quoque verisimile est, Bessarionem et Josephum ab huiusmodi titulo abstinuisse, sed a posterioribus Græcis additum fuisse. Non enim habemus autographum Josephi et Bessarionis manu propria subscriptum, præsertim cum ipse Bessarion in hac eadem epistola Romanum pontificem vere œcumenicum nuncupet.

Quæ causa fuit, ut cum bibliotheca Bessarionis dono sit data serenissimæ reipublicæ Venetæ, per amicos inquireremus, utrum ea vox οἰκουµενικός esset exarata in ea epistola, vel in titulo, vel in subscriptione. Negant eam reperiri, et qui fidem non adhibet, adeat ipsam bibliothecam. Præterea

Bessarion eam epistolam ipsemet in Latinum vertit, ubi tamen nusquam invenitur in eius persona ea vox œcumenicus.

Repugnat autem vocare se œcumenicum, et scribere, τοὺς ὑποκειµένους τῷ πατριαρχειῷ θρόνῳ, et non τοὺς ἀπανταχοῦ Χριστιανοὺς. Deinde patriarcha Constantinopolitanus, vocando se œcumenicum, probat et ostendit posse errare in fide totam Ecclesiam, quando is qui appellatur universalis in fide labitur, cum contra, Romanus pontifex, qui revera est et potest dici œcumenicus, non possit errare. Unde Gregorius Magnus lib. iv, epist. 32, Mauricum Augustinum, contra Joannem Jejunatorem: « Quis est iste, inquit, qui contra statuta evangelica, contra canonum decreta, novum sibi usurpare nomen præsumit? Utinam vel sine aliorum immutatione unus sit, qui vocari appetit universalis. Et certe multos Constantinopolitanæ Ecclesiæ in hæreses voraginem incidisse novimus sacerdotes, et non solum hæreticos, sed etiam hæresiarchas factos. Inde quippe Nestorius, qui mediatorem Dei et hominum Jesum Christum duas esse personas existimans, quia Deum fieri hominem potuisse non credidit, usque ad Judæam perfidiam erupit. Inde Macedonius, qui consubstantiali Patri et Filio Spiritum sanctum Deum esse denegavit. Si igitur illud nomen in ea Ecclesia sibi quisquam arripuit, quo caput se bonorum omnium facit, universa ergo Ecclesia, quod absit, a statu suo corrumpitur, quando is qui appellatur universalis cadit. Sed absit a cordibus Christianorum nomen istud blasphemæ. » Sic Gregorius.

ἐκλειπόντων, διὰ τὴν τοῦ γένους δουλείαν, καὶ τὴν αὐτῇ ἐπομένην τε καὶ συνοῦσαν πενίαν, οὐδεὶς λόγος σοφίας, οὐδεμία ζήτησις ἐπιστήμης. Ἀρετὴ δὲ ὁσηπερ εἰς τὸ ἦθος τείνει, καὶ καλοῦς κάγαθούς ἀπεργάζεται τοὺς κακτημένους, αὕτη δὲ μένει τε καὶ μένειεν εἰς ἀεὶ παρά γε τοῖς ἡμετέροις. Τίς τοίνυν αἰτία τοῦ τὰ ἦθη χρηστοὺς ὄντας, καὶ σοφίαν, καὶ ἀρχὴν, καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν ἀπολέσαι; οὐ γὰρ δὴ τύχη τε, καὶ τὸ αὐτόματον, οὐδ' ἡ ἄστατος τῶν πραγμάτων ῥοή, καὶ τὸ ὡς ἔτυχε τὴν τοσαύτην ἡμῖν ἐπήνεγκε δυστυχίαν· εἰ μὴ τις οἴοιτο μηδὲ διοικεῖσθαι τὰ ὄντα θείᾳ Προνοίᾳ, ἧ καὶ ἐννοῆσαι ἄτοπον.

Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ τῶν ἁμαρτιῶν βάρος, καὶ πλήθος (ὃ τινες καλῶς τρόπον ἄλλον ποιοῦντες, καὶ ταπεινὰ περὶ ἑαυτῶν φρονοῦντες, ὡς δεῖ λέγειν εἰώθασι), καὶ τῶν παρόντων ἡμῖν κακῶν αἰτιᾶσθαι. Οὐ γὰρ μᾶλλον ἡμεῖς ἢ τὰ λοιπὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅσα εὐδαιμονοῦσιν, ἔθνη, ταῖς ἰδίαις τὸν Θεὸν παροργίζομεν ἁμαρτίαις· εἰρηται γὰρ δὴ, καὶ ἀληθῶς εἰρηται, τὰ γ' ἐν τοῖς ἦθεσι τοὺς ἡμετέρους μηδένων εἰναι χείρους, ἔστι δ' ὧν καὶ βελτίους.

Εὐλαθητέον οὖν μήποτε ἡ τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως ἔκτροπη, ἢ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀμέλεια, ἢ ἀπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διαίρεσις τῶν συμφορῶν τούτων ἡμῖν ἐχρημάτισε μήτηρ. Τούτου γὰρ δὴ τοῦ κακοῦ ἤρξαν μὲν τινες τῶν ἡμετέρων δι' οἰκείαν αὐθάθειαν, ἀρχὴν ἑαυτοῖς ἀνυπεύθυνον ἐπιχωμόμενοι, μετέσχον δὲ καὶ οἱ ἐπιγεγεννημένοι, οὐδ' οἰκείαν μοχθηρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν φθασάντων καὶ τοὺς πονηρίαν τῆς λώθης πεπειραμένοι, ἦν ἀπολούσασθαι ποτε, καὶ ἀποθῆσθαι τοὺς εὐ γε φρονοῦντας καὶ προσήκον ἔστι, καὶ σωτήριον ἄμα. Διὸ καὶ ὑμεῖς, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ποθεινότατοι, παρακαλῶ τε, καὶ δέομαι, ἵνα πάση σπουδῇ τε καὶ μελέτῃ ἑαυτοὺς τὴν ἀρχαίαν ἀνασώζητε εὐγένειαν, τὴν παλαί ποτὲ εὐκλείαν ἐπανακαλέσησθε, καὶ τοῖς ἀρχαίοις διδασκάλοις ἡμῶν καὶ ἀγίοις Πατράσι ἐπόμεινοι (ὧν ἡ αὐτὴ τε τῆς πίστεως ὁμολογία, ἢ αὐτὴ τῆς εὐσεβείας ἔστι διδασκαλία, ἦν καὶ ἡ Ῥωμαίων νῦν Ἐκκλησία ὁμολογεῖ καὶ κατέχει) τοὺς νεωτέρους δὴ τούτους, καὶ τοὺς τοῦ ἀπεικτοῦ τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν σχίσματος γενομένους αἰτίους, ἀποστραφῆτε, καὶ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένην σύνοδον εὐλαδίως τε ὑποδέξησθε, καὶ τὰ ἐκεῖ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, συνεργοῦντος, ὑπὲρ αὐτοῦ δεδογμένα, ἀσπάζεσθε τε καὶ πιστεύετε καὶ ὑμεῖς. Πολλοὶ ἐκεῖ καὶ καιροὶ κατεβλήθησαν ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος λόγοι. Πυλὰ ἐκατέρωθεν τῆς οἰκείας συστατικὰ δόξης εἰρηται. Τέλος ἐνίκησε παρὰ πᾶσι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐξ ἀμφοῖν αὐτὸ ὡς ἐξ ἐνὸς ἐκπορεύεσθαι προβολέως. Πολλὰ τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων, οὐ μόνον τῶν Δυτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀνατολικῶν τε καὶ ἡμετέρων προηγήθησαν μαρτυρίαι τοῦτο δηλοῦσαι· πολλοῖς δέδεικται λογισμοῖς. Μὴ γὰρ ἀτημελῶς, ἀδελφοί, μὴ παρέρω, περὶ τοῦ τοσούτου προσηγέθη-

A ob gentis servitutem et ejuscomitem paupertatem, nulla ratio habetur sapientiæ, nulla bonarum artium inquisitio. Virtus porro quæ ad mores spectat, quæque probos et honestos, ea præditos efficit, ipsa certe apud nostros permanet, et utinam perpetuo perseveret. Quid igitur causæ est, cur probi, optimeque morati et sapientiam, et imperium, atque etiam ipsam libertatem amiserint? Non enim profecto fortuna et casus rerumque instabilis fluxus, et quod aperiunt, *ut evenit*, hanc tantam calamitatem nobis induxit. Nisi quis existimet, ne gubernari quidem divina Providentia, quæ in rerum natura existunt, quod vel cogitare absurdum est.

Atqui neque peccatorum ponderi ac multitudi- B dini (quæ nonnulli secundum aliam rationem recte facientes et humilia de se, ut par est, sentientes, dicere consueverunt) causa tribuenda est. Non enim magis nos quam cæteræ Christianorum gentes, quæcunque feliciter agunt, propriis Deum peccatis irritamus: dictum est enim, ac vere dictum est, quod spectat ad mores, nostri non sunt deteriores, quam reliquarum nationum, quibusdam vero et præstantiores.

Igitur cavendum est ne forte a veritate fidei declinatio, rectorum dogmatum negligentia, ab Ecclesia catholica divisio, harum calamitatum nobis origo exstiterint. Hujus enim mali nonnulli nostrorum auctores fuerunt ob arrogantiam propriam, qui sibi principatum nulli subjectum nanciscebantur, participes vero fuerunt etiam posteri, non quidem ob proprium vitium, sed propter malitiam eorum qui eos antecesserunt, hanc labem experti sunt, quam prudentes aliduo, ac deponere, et consentaneum est simul et salutare. Quocirca etiam vos fratres et filios in sancto Spiritu desideratissimum rogo, et obsecro, ut omni studio et cura antiquam vobis nobilitatem recuperetis, et antiquum splendorem revocetis, antiquos doctores nostros et sanctos Patres secuti (quorum eadem professio fidei, eadem pietatis est doctrina, quam etiam nunc Romana Ecclesia proficitur et tenet), hos recentiores, et execrandi schismatis, dissidiique Ecclesiarum Dei auctores aversemini, et synodum Florentiæ celebratam religiose suscipiatis. Et quæ ibi divino Spiritu cooperante pro ipso sancita sunt, amplectimini, et vos credite. Multæ ibi et egregiæ pro hoc dogmate jactæ sunt quasi fundamenta rationes: multa ex utraque parte dicta sunt, quæ propriam opinionem commendabant. Tandem vicit apud omnes Patrem et Filium unum esse principium Spiritus, et ex ambobus ipsum tanquam ab uno productore procedere. Multa sanctorum et doctorum non tantum Occidentalium, sed etiam Orientalium et nostrorum producta sunt testimonia hoc significantia, multis ostensum est considerationibus. Num enim, fratres, negligentem, num obiter circa rem tanti ponderis nos exhibuimus? Multum evigilavimus,

multum solliciti (ut scitis) fuimus. Verum cessimus veritati, locum dedimus doctoribus. Absit enim, ut animus probus et Christianus ostensæ veritati claudat oculos!

Partem aliquam illarum rationum nunc etiam hoc in loco utique exposuissimus, nisi ratio scribendarum epistolarum prohiberet, et simul aliunde multo plura his, quæ hic dicta sunt, eligendo legere liceret. Multi enim ante nos beati viri plurima, eaque optima de hoc argumento disseruerunt; nosque ipsi non pauca, vel amicis petentibus, vel per nos ipsos considerantes, vel frustra temereque contententibus, et se opponentibus mutuo respondentibus, eorumque sophismata dissolventes composuimus et edidimus. Et omnia penes nos sunt, vel inter vos apud eos, qui studiosiores et avidiores auditores sunt. Quæ si quis vestrum bono animo et sine contentione audierit (modo velit audire) favente Deo non parvam utilitatem capiet. Unam tamen solam, illamque quam brevissime hic rationem ubi commemoravero, ad reliquam convertam.

Spiritum sanctum dici Spiritum Filii, ipse Filius asserit, ipsuin appellans Spiritum veritatis. Est autem ipse veritas. Et multis in locis magnus Paulus id prædicat: *Misit enim, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda vestra*; et: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*, et sæpe passim idem dicit. Hoc verbum vel solum, fratres, universæ rei conficiendæ satis est. Non enim opus est plurimum effusione verborum obrui; est enim ipsius Spiritus naturaliter et essentialiter, non autem adventitie; cujus autem esse aliquid dicitur, illud cujus dicitur, necesse est ut dignitate aliqua et præstantia emineat respectu illius, quod ejus esse dicitur; aut ergo eminentia et præstantia est producentis ad productum, aut præstantia Creatoris ad creaturam, sed hoc non habet locum in proposito, ut Creator et Dominus deducatur ad creaturam. Nam id vel cogitare impium est. Restat igitur ut sit producentis ad productum.

Quæ enim aiunt nonnulli veritatem effugientes, Spiritum dici esse Filii consubstantialitatem Filii

Petri Arcudii notæ.

(1) Textus erat corruptus hoc modo: Οὐ δ' οὕτω τί ἐστιν ἀξιωματι καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη εἶναι πρὸς ἐκεῖνο εἶναι ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὸ δεσπότης, εἰ κτίσμα κατὰ γων τὸν Κτίστην. Τοῦτο γὰρ καὶ ἔννοσιν ἀπεβέξ. Λέγεται τοίνυν, etc., ut videre est in bibliotheca Vaticana. Correximus eum utcumque ex Veneta, ut aliquem sensum eruere possemus hoc modo: Οὐ δ' οὕτω τί ἐστιν ἀξιωματι, καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη πρὸς ἐκεῖνο εἶναι, ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὸ δεσπότης φαίη τι; εἶναι, εἰ κτίσμα κατὰ γων τὸν Κτίστην. Τοῦτο γὰρ καὶ ἔννοσιν ἀπεβέξ. Λέγεται τοίνυν τὸ τοῦ ἐκπρεψόντος τε καὶ προβάλλοντος πρὸς τὸ προβαλλόμενον εἶναι. Ἄλλο

μεν πρῶγμα; πολλὴν καταβαλόμεθα ἀγρυπνίαν, πολλὴν, εὖ ἴστε, πεπονήμεθα φροντίδα. Ἄλλὰ ἐνεδώκαμεν τῇ ἀληθείᾳ· ἀλλὰ τοῖς τῶν διδασκάλων ὑπεχωρήσαμεν. Ἀπειὴ γὰρ ψυχῆς ἀγαθῆς, καὶ Χριστιανῆς τῇ ἀληθείᾳ δειχθείσῃ καμμοῦειν τὰ δέματα!

Μέρος τι τῶν λόγων ἐκείνων κἀνταῦθα νῦν ἐξεβέξαμεν ἂν, εἰ μὴ ὅ τε τῆς ἐπιστολῆς ἐκώλυε νόμος, καὶ ἅμα ἄλλοθεν ἐξῆν καὶ πλείω τῶν νῦν εἰρημένων ἀναλεξαμένοις ἀναγνῶναι. Πολλοὶ γὰρ τῶν πρὸ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν πολλὰ τε καὶ κατὰ περὶ τοῦτου εἰρήκασιν. Ἡμεῖς τε οὐκ ὀλίγα, ἢ φίλοις αἰτησαμένοις, ἢ καὶ ἑαυτοῦς σκεπτόμενοι, ἢ τοῖς εἰκῆ καὶ μάτην ἐρίζουσι τε, καὶ ἀντιλέγουσιν ἀνταποκρινόμενοι τε, καὶ τὰ ἐκείνων σοφίσματα λύοντες συγγραφέμενοι ἐξεδώκαμεν. Καὶ πάντα γε παρ ἡμῖν, ἢ ὑμῶν τοῖς γε ζητητικωτέροις τε, καὶ φιλοκρωτέροις εἰσιν. Ἐν εἰ τις ὑμῶν εὐγνωμόνως τε καὶ ἀνευ ἐρίδος ἀκούσειεν, ἀκούσασθαι δὲ βουληθείς, οὐ μικρὰν ὠφέλειαν (σὺν Θεῷ δ' εἰρησθῶ) καρπώσεται. Ἐνδὸς μέντοι μόνου, καὶ τοῦτου ὡς ἐνὶ διὰ βραχέων, ἐνταῦθα μνησθεῖς λόγου, ἐπὶ τὰ λοιπὰ τρέψομαι.

Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αὐτὸς ὁ Υἱὸς φησὶ, Πνεῦμα καλῶν ἀληθείας· αὐτό. Ἔστι δὲ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια. Πολλαχοῦ τε τοῦτο Παῦλος ὁ μέγας κηρύττει· Ἐξαπέστειλε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν· καὶ, *Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ὄστιν αὐτοῦ*. Καὶ πολλάκις πολλαχοῦ τὸ αὐτὸ λέγει. Τοῦτο τὸ ῥῆμα καὶ μόνον, ἀδελφοί, ἀρκεῖ τὸ πᾶν ἀποδείξει· οὐ δεῖ γὰρ πολλοῖς περιβρεῖσθαι. Ἔστι μὲν γὰρ αὐτοῦ Πνεῦμα φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, ἀλλ' οὐκ ἐπικτητῶς. Οὐ δ' οὕτω τί ἐστι, ἀξιωματι καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη πρὸς ἐκεῖνο εἶναι, ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, ἢ γοῦν ἀξιωματι καὶ ὑπεροχῇ προβάλλοντος, καὶ προβαλλόμενου ἢ κτίστου πρὸς κτίσμα. Τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὸ δεσπότης φαίη τι; εἶναι, εἰς κτίσμα κατὰ γων τὸν Δεσπότην καὶ Κτίστην. Τοῦτο γὰρ καὶ ἔννοσιν ἀπεβέξ. Λέγεται τοίνυν (1) τὸ τοῦ ἐκπρεψόντος τε καὶ προβάλλοντος πρὸς τὸ προβαλλόμενον εἶναι. Ἄλλο γὰρ τι οὐδὲ ἔννοσιν ἔμεις.

Ἄ γὰρ φασὶ τινες τὴν ἀλήθειαν ἀποφεύγοντες, ὡς τὸ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τῆν

γὰρ τι οὐδὲ ἔννοσιν ἔμεις. Sensus est, illud cujus dicitur aliquid esse, est præstantius vel ad extra natura, quippe alia est natura Creatoris, alia creaturæ, et per consequens domini ac servi (quam eandem rationem tetigit Bessarion in libro ad Lascarium Philanthropinum): vel ad intra, conferrando personam cum persona: et tunc illud cujus dicitur esse, est eumens non natura, sed ordine naturali. Nihil enim in Deo est præter naturam, quippe unum est prius non tempore, sed ordine, alterum posterius. Hoc enim ab illo ratione originis, seu causalitatis, ut loquuntur Patres Græci, non illud ab hoc.

δμοουσιότητα παριστάνει, ἢ τὸ ἐξ Υἱοῦ πέμπεσθαι, καὶ ὅσα ὁμοία, ἀράχνης νήματα ὄντα, καὶ ἡμεῖς πολ-
λάκις ἐδείξαμεν. Ἐπεὶ γὰρ διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐλέγετο
Πνεῦμα αὐτοῦ, διὰ τὸ αὐτὸ δὴ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς ἐλέ-
γετο ἂν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' οὐκ ἂν εὐροις οὐδαμοῦ
τοῦτο· ἐπεὶ διὰ τὸ πέμπεσθαι ὑπ' αὐτοῦ, πρὸς ἡμῶν
ὁ λόγος. Τὸ γὰρ πέμπειν δὴ τοῦτο, καὶ πηγάζειν,
καὶ ἀναβλύζειν προϋποτίθεται τὴν προβολήν, καὶ
τὴν οὐσιώδη πρόβodon, καὶ ἀδύνατον πέμπειν τὴν μὴ
προβάλλοντα, πολλοῖς κολλαγοῦ καὶ ἱκανοῖς ἐδείξα-
μεν καὶ ἡμεῖς λόγοις. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παρὰ
τῶν ἡμετέρων πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀπο-
φυγὴν λέγεται, οὐδὲν ὅμως ἰσχύοντα· πολλῶ δ' ἔτι
πλεῖω τε καὶ καλλίω οἱ τῆ ἀληθείᾳ συνιστάμενοι λέ-
γουσι· καὶ πάντα ἀκριβῶς ἴσμεν πρὸς τοὺς ἐναν-
τίους πολλὰκις ἀποδυσάμενοι λόγοις. Ἐνταῦθα δὲ
διὰ τὸ μῆκος τῶν λόγων αὐτὰ παρεῶντες εἰς τὰ
περὶ τοῦτου συγγεγραμμένα ἡμῖν τοὺς βουλομένους
παρὰκίμπομεν. Ἐν δὲ τοῦτο ὑμῖν φάμεν νῦν καὶ
μάλα θαρβύοντες, ὡς ἱκανὸν ἐστὶ τοῦτο μόνον (εὖ
ἴσῃ) πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν, τοῦ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἄγιον καὶ ἐξ Υἱοῦ ὡσπερ καὶ ἐκ τοῦ Πα-
τρὸς ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, καὶ ἐνὸς ἐκπορεύεσθαι προ-
βολῆως. Καὶ ἐπειράθητε ἂν ἔργω, εἰ παρῶν ὑμῖν
ἐδίδου τε καὶ ἐλάμβανον λόγον· εἶναι τε καὶ πολλὰς
ἄλλας μαρτυρίας τῆς θείας Γραφῆς, ὡς τὸ, "Ὁν ἐγὼ
πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς· ὡς τὸ, Παρ' ἐμοῦ
λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν· ὡς τὸ, "Ὅσα ἂν
ἀκούσῃ, λαλήσει· καὶ ἄλλα ὁμοία. Ἐξ ὧν ἐκάστου
ἡ αὐτὴ ῥῆσις τῆς πίστεως ἀλήθεια δεικνύεται, ἢν πά-
σαι τε καὶ νῦν ἡ καθολικὴ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησία
διδάσκει τε, καὶ κατέχει, ἢν ὅλη πρότερον ἡ Ἐκκλησία

ἐπίστευεν

Ἄλλὰ φαίης ἂν, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος περὶ τοῦτου
λέγων, Τὸ Πνεῦμα, φησὶν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκ-
πορεύεται, μὴ προσθεῖς, καὶ ἑαυτὸν.

Καὶ τί τοῦτο, ἀδελφοί; οὐ γὰρ δὴ καὶ ὡς οὐκ ἐκ-
πορεύεται ἐξ αὐτοῦ ἐφηκεν. Τοῦτο γὰρ ἂν ἰσως
βραϊότερον ἦν· κἂν μὴδὲ τοῦτο ἱκανὸν, πρὸς δ' ὑμεῖς
βούλεσθε. Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς, *Περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης
καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, φησὶν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι
οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ μόνος· καὶ αὖθις, Ἡ
ἐμὴ διδασκαλία οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμ-
ψαντός με Πατρὸς, καὶ, Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱόν, εἰ
μὴ ὁ Πατὴρ· καὶ ὁμοίως ἡμεῖς καλῶς γε ποιοῦντες
ιοῦναντίον πιστεύομεν. Καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην,
καὶ τὴν ὥραν, οὐτιμὴ σαφῶς αὐτὸν εἰδέναι, ὡς καὶ ὁ
Πατὴρ, καὶ ἑαυτὸν ὁμοίως τῷ Πατρὶ γινώσκειν, καὶ
τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παντὸς μάλλον αὐτοῦ εἶναι
τιθέμεθα. Εἰ οὖν ὧν σαφῶς ἀπηρηνήσατο, ἡμεῖς ἐπαι-
νετῶς τὰ ἐναντία πιστεύομεν, δεῖται οὐ κἂν ταῦθα ἂ
μὴ ἠρηνήσατο, εὐσεβῶς πιστεύσομεν;*

Καὶ μὴν σκεπτέον καὶ τοῦτο, ἐπηγγελάτο ὁ Χρι-
στὸς, ἐστὶ τῆ τοῦ Πέτρου ὁμολογία οἰκοδομήσειν τὴν
αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ πύλας ἕξου, τὰς τῶν αἰρε-
τικῶν δηλαδὴ κενωφονίας, μὴ ἂν ποτε κατισχύσειν
αὐτῆς. Τί; οὖν ἂν εἴη αὕτη ἡ Ἐκκλησία, ἀδελφοί,
ζητητέον. Τὴν μὲν γὰρ ἐπαγγελίαν βεβαίαν τε καὶ
ἀψευδῆ εἶναι τε, καὶ πιστεύειν δεῖν, οὐδεὶς ἂν ἀρ-
νηθεῖ, Χριστιανός γε ὧν· τὴν δὲ Ἐκκλησίαν ἰσω-

cum Spiritu demonstrare, vel a Filio mitti, et quot-
quot similia. araneæ esse fila sæpe nos ostendimus.
Sive enim diceretur Spiritus ejus propter consubstan-
tialitatem, ob hoc ipsum et Filius diceretur Spiritus
sancti, sed nusquam hoc reperies; sive quod ab ipso
mittatur, ratio a nobis est. Hoc enim mittere,
et effundere, præsupponit productionem et
essentialem processum. Et fieri non potest ut is qui
non producit, mittat, multis et sufficientibus rationi-
bus passim demonstravimus. Multa igitur vitandæ
causa hujus veritatis a nostris dicta sunt; sed
omnino nihil valent. Multo vero plura et meliora,
qui veritati patrocinantur, afferunt; et omnia dil-
igenter novimus, cum contra omnes rationes con-
trarias disputaverimus; hoc vero loco, ob prolix-
tatem sermonum, hæc missa facimus; et ad scripta,
quæ de hoc composuimus volentes considerare,
remittimus. Hoc unum vero nunc vobis cum ma-
gna fiducia dicimus, quod sufficiens est hoc so-
lum, certo sciatis, ad veritatem comprobandam,
quod Spiritus sanctus etiam ex Filio, quemadmo-
dum et ex Patre: ut ab uno principio, et uno pro-
ductore procedat et revera sit præsens essem ultro
citroque data et accepta ratione experti essetis,
multa alia constare testimonia sacrarum Litterarum,
ut illud: *Quem ego mittam vobis a Patre*; et illud:
De meo accipit, et annuntiabit vobis; et illud:
Quæcunque audiet, loquetur, et alia similia. Ex quibus
singulis eadem fidei veritas facile probatur; quam
olim et modo catholica Romana Ecclesia docet et
tenet, quam prius universa Ecclesia complectebatur.

Sed objicies, quod Dominus de hoc disserens,
Spiritus, inquit, qui a Patre procedit, non autem
addidit seipsum.

Et qualis est hæc objectio, quæso, fratres? Non
enim dixit quod non procedit ab ipso (Filio). Hoc
enim fortassis vehementius urgeret. Quamvis neque
hoc sufficeret ad probandum quod vultis. Quippe
idem dixit: *De die illa et hora nemo scit, inquit,
neque angeli, neque Filius, nisi solus Pater. Et rur-
sus: Mea doctrina non est mea, sed qui misit me
Patris; et: Nemo novit Filium, nisi Pater*, et tamen
nos recte facientes, contrarium credimus. Et diem
illum, et horam ita clare eum scire sicut et Pater,
et se ipsum nosse similiter atque Pater. Et doctri-
nam ejus maxime ejus esse dicimus. Si igitur eo-
rum quæ ipse manifeste inficiatus est, nos lauda-
bilitate contraria credimus: cur etiam hoc loco,
quæ non negavit, pie non credamus?

Præterea hoc etiam considerandum est. Promi-
sit Christus super confessionem Petri fundaturum
Ecclesiam suam, et portas inferi, nimirum hæreti-
corum novitates, ipsi nunquam prævalituras. Quæ
igitur, fratres, sit hæc Ecclesia, quærendum est.
Promissionem enim firmam esse, minimeque fal-
laciæ oportere credere, nemo, qui inter Chri-
stianos sit, inficiabitur. Ecclesiam ergo quæ-

nam sit. videamus. Vel enim Latinorum, vel Græcorum ea esset. Alia enim præter has non esset. Siquidem omnes aliæ congregationes illegitimæ quædam sunt, hæresum plenæ, olim quondam a SS. Patribus, et doctoribus, atque conciliis universalibus condemnatorum ac reprobarum. Si igitur Græcorum dixeris hanc esse: in angustum admodum, imo vero ad nihilum Ecclesiam conclusis. Quæ sane (o malum!) quotidie effluit, et ad nihilum evadit, ne dicam, evasit: omnia enim impij occuparunt, omnia ita Barbari vicerunt, ut in posterum, si malum ita progreditur, citissime defectura sint nostros vel ipsa lingua Græca, omnes libri, omnia commentaria, non solum Ecclesiæ doctorum, sed etiam ipsa divinæ Scripturæ, et ipsum dico sacrum Evangelium: vel nescitis, quod omnes qui ad Orientem sunt, si tamen quidem remanserunt Christiani, atque ad Occidentem qui Græcorum sequuntur Ecclesiam, illi quidem ante centum annos, hi vero ante quinquaginta et amplius annos, excepta ipsa Constantinopoli et insulis circumjacentibus, ne de nomine quidem noverant divinam Scripturam, nec enumerare poterant, quot et qualia biblia illius essent. Neque omnino altro citroque reddere et exigere rationem de spe, quæ in nobis est, valebant: neque penitus intelligebant aliquid eorum quæ leguntur in sacro Evangelio: nec ipsi, qui legunt, sacerdotes, qui neque integrum, sed fragmenta quædam, quæ in Ecclesia leguntur, vix aliquando habebant: et quasi psittacus, vel animalia quædam, quæ imitantur vocem humanam, vocem quidem Græcam emittebant, et tantum quæ intus sunt, legunt, eaque non recte, omnino vero quæ dicuntur non intelligunt. Nunc vero (heu mihi!) et ipsa capta et destructa Constantinopoli, qualis est vel erit Ecclesia cui portæ inferi non prævalebunt? Cui promissio hæc Salvatoris servabitur? Agnoscite matrem ac magistrum. Percurrite volumina; si accurate perpenderitis, Ecclesiam Romanam reperietis supra omnes statim ab initio habere principatum, et adeo universæ Ecclesiæ præesse, ut sine ea nihil omnino ecclesiasticarum questionum ac dogmatum aliquando conclusum creditumque sit. Hæc illa revera est, super quam Christus ædificavit suam Ecclesiam. Hæc illa est, quæ Petri fidem tenet et conservat, aliisque prædicat. Qui eam sequuntur unam, cum ea ecclesiam faciunt. Qui ab ea discissi sunt, et a sua communione disjuncti, salutem consequi non possunt. Quippe extra Christi aulam salus non est. In lupos et raptiores atque latrones incidere necesse est eos qui vocem Pastoris non audiunt. Quod ne aliquis Christianus patiatur (patiatur vero ne unus quidem unquam) illa fides credenda est atque docenda, quam catholica hæc Ecclesia constituit et colit. Hanc ut vos omnes religiose excipiat, et cum ea sentiat adhörtor, Deumque precari non desinam. Volo enim vos esse sicut et ego: non parvum quiddam bonum

μεν τίς ποτέ ἔστιν. Ἡ γὰρ ἡ Λατίνων, ἡ ἡ Γραικῶν εἴη ἂν αὕτη. Ἄλλη γὰρ παρὰ ταύτας οὐκ ἔστιν, εἴ γε πᾶσαι αἱ ἄλλαι παρασυναγωγαὶ τινες καὶ πλῆρεις εἰσὶν αἰρέσεων, πάλαι συνὸς ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων, καὶ πονόδων τῶν οἰκουμηνικῶν, κατακεκριμένων τε καὶ ἀποθεδοκιμασμένων. Εἰ μὲν οὖν τὴν Γραικῶν εἴποις ἂν εἶναι ταύτην, εἰς στενὸν κομιδῇ τὴν Ἐκκλησίαν συγκαλείεις, μᾶλλον δὲ εἰς τὸ μηδὲν, ἦγε (φεῦ τοῦ κακοῦ!) ἀπὸρρεῖ ὁσημέραι, καὶ εἰς τὸ μηδὲν κατανατᾷ. Ἰνα μὴ εἴπω κατηντησε. Πάντων γὰρ οἱ ἀσεβεῖς ἐπελάθοντο. Πάντων οἱ Βάρβαροι οὕτως ἐπεκράτησαν, ὡς τοῦ λοιποῦ καὶ φωνὴν αὐτῆν τὴν Ἑλληνικὴν, βιβλία πάντα, συγγράμματα πάντα, οὐ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας μόνον διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῆς θείας Γραφῆς, καὶ αὐτὸ λέγω τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, τάχιστ' ἂν ἐπιλείφοντα τοὺς ἡμετέρους, εἰ τὸ κακὸν οὕτω προβαίνει. Ἡ οὐκ οἶδατε ὡς οἱ ἐν Ἀνατολῇ πάντες, εἴ τινες καὶ ἐλείφθησαν Χριστιανοὶ, οἱ ἐν Δυσμαῖς τῇ Γραικῶν ἐπόμεινοι Ἐκκλησίᾳ, οἱ μὲν καὶ πρὸ ἑκατὸν, οἱ δὲ πρὸ πενήτηκοντα, καὶ ἐτι ἐτῶν πλείονων, πλὴν αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων, οὐδὲ ἐξ ὀνόματος ἤδεισαν τὴν θείαν Γραφήν, οὐδ' ἀριθμῆσαι ἔδυναντο ὅσα καὶ οἶα ταύτης βιβλία· οὐδὲ ὅλως διδόναι τε καὶ λαβεῖν λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος ἠδύναντο, οὐδὲ συνείσαν ὅλω· οὐδὲν τῶν ἐν τῷ θείῳ Εὐαγγελίῳ ἀναγινωσκόμενων, οὐδ' αὐτοὶ οἴ γε ἀναγινώσκοντες ἱερεῖς, οἷγε οὐδὲ ὀλόκληρον αὐτὸ, ἀλλὰ τεμάχιά τινα, τὰ ἐπ' Ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενα, μόλις ποτὲ εἶχον· καὶ ὡσερ ψιττακός, ἡ τινὰ τῶν μιμητῶν ζῶων φωνὴν μὲν ἀφιέντες Ἑλληνικὴν, καὶ τὰ ἐγκείμενα μόνον ἀναγινώσκοντες, οὐδὲ ἐκεῖνα ὀρθῶς, μηδ' ὅλως δὲ τῶν λεγομένων ἀκούοντες. Νῦν δὲ καὶ αὐτῆς (οἱμοὶ!) τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλούσης καὶ ἀπολομένης, ποία ἔστιν ἡ ἔσται ἡ Ἐκκλησία ἥς πύλαι Ἰδοῦ οὐ κατισχύσουσιν; Τίτι ἡ ἐπαγγελία αὕτη φυλαχθήσεται τοῦ Σωτήρος; Ἐπίγνωτε, ἀδελφοί, τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐφαλὴν, τὴν τοῦ Πέτρου καθέδραν. Ἐπίγνωτε τὴν μητέρα τε καὶ διδάσκαλον. Ἐπίσταιτε συγγράμματα, εἰ ἀκριβῶς σκοποῦητε, καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν εὐρίσσετε κατὰ πάντων εὐθύς ἐξαρχῆς σχύσαν τὸ κράτος, καὶ οὕτω πάσης ἡγουμένην τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀνευ αὐτῆς μηδὲν ὅλως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων τε καὶ δογμάτων συμπερανθῆναι ποτε καὶ πιστευθῆναι. Αὕτη ἔστιν ἐκεῖνη τῷ ὄντι, ἐφ' ἣ ὁ Χριστὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχοδόμησεν Ἐκκλησίαν. Αὕτη ἔστιν ἡ τὴν Πέτρου πίστιν κατέχουσα τε καὶ συνέχουσα, καὶ τοῖς ἄλλοις κηρύττουσα. Οἱ ταύτη ἐπόμεινοι μὴν μετ' αὐτῆς Ἐκκλησίαν ποιοῦσιν. Οἱ ταύτης ἀπεσχισμένοι, καὶ τῆς μετ' αὐτῆς ἐνόητο, διεβήγγημενοι, σωτηρίας τυχεῖν οὐκ ἂν δύναντο. Ἐξω γὰρ τῆς αὐτῆς τοῦ Χριστοῦ σωτηρία οὐκ ἔστιν. Λύκοις καὶ ἄρπαξι, καὶ λησταῖς ἐντυχαίνειν ἀνάγκη τοὺς τῆς ποιμένος φωνῆς μὴ ἀκούοντας, ὅσπερ ἵνα μήτις Χριστιανὸς πάθῃ (πάθος δὲ μηδέποτε μηδὲ εἶ:) ἐκεῖνη πιστευτὸν τε καὶ διδασκτὸν τὴν πίστιν, ἣν ἡ καθολικὴ αὕτη Ἐκκλησία ὁμολογεῖ τε καὶ σέβεται. Ταύτην καὶ ὑμεῖς πάντας εὐλαδῶς ὑποδέξασθαι τε καὶ

φρονεῖν ὑμᾶς; τε παρκαλῶ, καὶ τοῦ Θεοῦ δεῖσθαι οὐ παύσομαι. Θέλω γὰρ πάντας εἶναι ὡς καὶ γὰρ, οὐ μικρόν τι τοῦτο θέλων τε, καὶ εὐχόμενος ὑμῖν. Οὐδ' εὐκαταφρόνητον, ἀδελφοί, ἀγαθόν, εἰ ὅπερ ἐμαυτῶ, τοῦτο καὶ ὑμῖν ἐπιθυμῶ ἀγαθόν· μείζονα γὰρ ἀγάπην οὐκ ἂν ἔχοι τις τῷ πλησίον ἐνδειξασθαι, ἢ ἄπερ ἐαυτῶ κακείνῳ εὐχόμενος τάχα. Ἀγαπήσεις γὰρ, φησὶ, τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Καὶ τοῦτου μείζον οὐκ ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν ὁ Θεός, ὡς τοῦτο τῆς ἀκρας ἀγάπης ὄν δεῖγμα. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἀγνοεῖτε καὶ ἀμαθὲς φαίητ' ἂν ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἀποτυχεῖν, εἰδότες ἐκ παιδῶν τε καὶ διὰ λόγων ἡγμένους καὶ τὸ γε παρ' ἡμῖν τοῦτο τὸ μέρος οὐδεὶς ὄντας δευτέρους, πολλήν τε περὶ τοῦτο τὸ δόγμα καταβαλλομένους σπουδὴν, καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐνδὸν, ἀνιχνεύσαντας. Καὶ τί γὰρ ἄλλο εἰκὸς ἐλθεῖν βουληθῆναι ἀνθρώπων ἐκ νέου διὰ μεριότητος τε καὶ ταπεινώσεως ἡγμένον, καὶ ἐν ὑποταγῇ καὶ ἀρνήσει τοῦ ἰδίου θελήματος ζήσαντα, ὡς ἐνδὸν, σὺν Θεῷ; (εἰρησθῶ δὲ ἀνευ καυχήσεως) πολλὰ περὶ τῆς τοῦ κόσμου ματαιότητος, πολλὰ περὶ ἡθῶν βελτιώσεως, πολλὰ περὶ τῶν ἀποκειμένων βασάνων ἢ ἀμοιβῶν ἀνεγνωκῶτα τε, καὶ τῆ ψυχῇ ἀποθεῖσθαι; ἢ τοῖς ὀρθοῖς δόγμασι τὴν ψυχὴν βελτιῶσαι, καὶ τὴν ἐν τῇ πίστει ἀληθῆ εὐρῆσει ἀσπᾶσθαι; ἦν δὴ τοιοῦτον μᾶλλον ἢ πρότερον περὶ πλείστου τε καὶ τοῦ παντὸς ποιῶμαι, ὅσῳ ἤδη τοῦ γήρω; ἐπιστάντος ἄλλεπάλληλοι νόσοι ἐπιούσαι φειλοῦσαι μοι θάνατον ὀσημέραι, καὶ ἀδύωτον ποιούσαι τὸν βίον. Οἶδα πάντως, ἀδελφοί καὶ πατέρες, οἶδα καὶ με λέληθεν οὐδαμῶς· οὐκ ἔτι μοι ἐπὶ πολὺ βιωτέον, καὶ ὡς καιρὸς ἤδη ἐφῆστηκεν ἀναλύσεως· ὅτε (καθὰ γε οἱ τούτων πεπειραμένοι φασὶν) ἔπεισε τοὺς ἀνθρώπους οὐ μικρὸν δέος, περὶ ὧν οὐ πάντῃ ἐν πρώτῳ ἐδεδῆσαν, ἐφιστάμενον ἤδη τὸν καιρὸν βλέπουσι τοῦ λόγον ἀποδοῦναι τῶν βεβιωμένων αὐτοῖς. Ἐμὲ δὲ ὁμοῦ ὅσῳ μᾶλλον γεινιᾶζει ὁ θάνατος, τοσοῦτῳ πλέον παραμυθεῖται τῆς πίστεως τὸ ἀκρεφὲς, ἐλπίζοντα τὸ ἐξ ἔργων ἔλλειπον τῆ σωτηρίᾳ ἀναπληρωθῆσθαι τῆ τῶν δογμάτων τῶν ὀρθῶν δόξῃ, ὧν ἕνεκα καὶ τιμὰς περιδῶν, εἰ τίνας εἶχον παρ' ὑμῖν (εἶχον δὲ οὐ μικράς, οὐδὲ ὀλίγας) ὅλως ταύτης ἐγενομένη τῆς ἀληθείας. Εἰδότες γὰρ λέγω, καὶ παρ' εἰδότεων ἀκούσασι τε, καὶ ἀκουσόμενοις ἂν τι βούλοισθε, ὡς νέον τε ἔτι καὶ οὐπω γενεαῖωντα διὰ πλείστον ἡγετέ μοι τιμῆς, καὶ αὐτοὶ οἱ μὴ ὄπως ἰδόντες. Γινώριμον ἦν τοῦμὸν ὄνομα πᾶσι τοῖς ὀρθοῖς ποτε φωνῆς Ἑλληνικῆς ἐπαύσαι· καὶ μήπω τέτταρα καὶ εἰκοσὶν ἔτη γενόμενος, αἰδοῖς ἡγεμόσι, καὶ ἀρχοῦσι καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὑπῆρχον. Πρωτόνοτος βασιλευσῖν, οἱ οὐ τῶν ἡλικιωτῶν μόνον, καὶ τῶν προβεβηκότων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀξιωματὰ περιβεβλημένων ἡμᾶς προσέθουσαν, καὶ ἀξιώμασι τε καὶ ἀρχαῖς, ταῖς ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν (οὐ δι' ἐμὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ δι' ἰδίαν καλοκαγαθίαν) ἐκόσμουσαν. Καίτοι καὶ εἰ μέγα νῦν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ περιελαίμαι σῆμα, εἰ λαμπρὸν ἀξίωμα περιβεβλημαι, καὶ τῷ ὄντι μεγάλως τιμὰς καὶ ὑπερβαλλούσας καρποῦμαι, καὶ ὅσαι ὑπὲρ ἐμὲ, ἀλλὰ πρῶτα

nec despiciendum vobis volens et deprecans, si quod mihi ipse, hoc etiam vobis opto bonum. Etenim majorem claritatem ostendere proximo non haberet aliquis, quam si quæ sibi, hæc et illi precetur bona. *Diligens* enim, inquit, *proximum tuum, sicut teipsum*, et hoc majus a nobis Deus non exigit, quasi hoc summæ dilectionis sit indicium. Neque enim ignoratione et inscitia dicetis nos veritatem non assecutos; cum sciatis nos ab ineunte ætate studiis imbutos, et quod spectat ad hanc partem, penes vos nulli esse secundos; et multum studii circa hoc dogma adhibuisse, et verum, quantum fieri potuit, investigasse, et quidnam aliud verisimile est hominem eligere voluisse a juventute modestè, et humiliter educatum et institutum, quique sub obedientia, et abnegatione eus voluntatis, pro virili, Deo juvante, vitam vixit? quæ (absit aatem jactantia) multa de vanitate mundi, multa de profectu morum, multa de cruciatibus et præmiis quæ reservantur, legit, et in animo recondidit, ut animum rectis dogmatibus præstantiorem redderet, et veram investigationem in fide amplecteretur. Quam profecto eo magis nunc quam prius pluris et maximi facio, quo jam senectute instante continui morbi ingruentes quotidie mihi mortem minantur, et vitam acerbam faciunt: omnino scio, fratres et patres, scio et me minime latet, non amplius multum mihi esse vivendum, et quod tempus jam instat resolutionis, quando (ut harum rerum experti aiunt) advenit hominibus non parvus metus, de quibus non valde admodum prius timebant: adventare jam tempus aspiciant reddendi rationem actæ vitæ. Me vero tamen quo magis appropinquat mors, eo amplius consolatur fidei candor, sperantem, quod ex operibus deest ad salutem, compensatum iri opinione rectorum dogmatum. Quorum causa etiam honores contemnens, si quos assecutus apud vos eram (assecutus autem eram non paucos) totus secutus sum hanc veritatem. Scientibus enim loquor, et a scientibus audivistis, et audituri estis, si volueritis. Quod juveni adhuc, et nondum pubescenti maximus honor habitus est, ab iis etiam qui me nunquam viderant, et notum erat nomen meum omnibus ubicunque lingua Græcorum auditur. Necdum vicesimum quartum annum agebam, ducibusque et principibus, et omnibus vobis venerandus eram, imperatoribus acceptissimus: qui non solum æqualibus et ætate provecctis, sed etiam iis qui in dignitatibus constituti erant, nos præferbant, et dignitatibus ac potestatibus, quæ ætatem superabant, non propter meam virtutem, sed propriam bonitatem, ornabant. Et quamvis modo magnum in Ecclesia Dei habitum geram, quamvis splendidam dignitatem obtineam, et revera magnis honoribus et excellentibus fruam, et qui meum meritum superant; sed primum quidem postea accesserunt, neque sperati, ut Deus scit. Deinde fortassis, dixerit aliquis, majores apud vos existisse. Siquidem ibi apud vos statim inter

primos ordine locabar, hic vero plurimis existentibus, imo vero numerum excedentibus, qui et sapientia prudentiaque et omni virtute vincunt, vix sum unus de multis. Dixit autem quidam ex valde ambitiosis, si memoriam tenetis, in oppidulo tenui ac sterili malle primus esse, quam Romæ in maxima et illustrissima urbe secundas partes tenere. Habere enim quamdam voluptatem primatum, quamvis inter minimos sit.

τερὰ ἐν τῇ μεγίστῃ τε καὶ λαμπροτάτῃ Ῥώμῃ ἢ ἐν τῷ πρώτῳ.

Cæterum et quæ apud vos habui minimi feci, et presentia modo (Deum testor) ut stercora ducerem, et abjectis omnibus, quamvis multo plura bis essent, ne retro quidem aspiciens, ad vos me conferrem, nisi mihi conscius essem, quod elegerim præstantiora magis, et salutifera, nisi mihi persuasum esset, catholicam sanctam Romanam Ecclesiam docere, et credere, quæ ad vitam æternam ducunt. Si igitur ad ea vos hortor et obsecro, quæ propriæ salutis subsidia esse existimo, grato animo, et æquo audire debetis, et quæ dicuntur libenter excipere.

Sed scandalum, inquitis, nobis est, quæ a Latinis facta est ad Symbolum additio.

Si recte considerare, fratres, volueritis, non additio, sed explicatio et explanatio est quod dicitur. Quippe additio est etiam secundum ipsos nostros doctores contrariorum doctrina dogmatum. At vero eorumdem et similium illustratio explicatio est, non additio. Quod si a veritate stat, et opinioni doctorum convenit, timorem timemus, ubi non est timor, et superstitionis potius quam pietatis opus agimus. Multa addidit secunda synodus ad Nicænum Symbolum. Etenim de divinitate sancti Spiritus, de unitate Ecclesiæ, de baptismo, de remissione peccatorum, de resurrectione mortuorum, de vita æterna; multa alia etiam dixit, de quorum nullo prima synodus explicitum fecit sermonem. Multa posteriores Patres fidem declarantes uberius docuerunt: tamen non additio, sed explicatio facta est. Cur igitur etiam catholicæ Ecclesiæ hoc idem facere non licuit? similiter hæreticorum instante necessitate?

Quoniam, inquit (aliquis), tunc quidem licebat, postea vero cum tertia synodus prima fuerit, quæ omnem additionem prohibuerit, nulli fas est addere, ne quidem ipsam veritatem.

Sed ista ratio falsa est, fratres, revera et inutilis; legite si vultis, quam de hac re composuimus orationem, in qua luculenter continetur hæc veritas; et certo scio, quod eadem nobiscum sentietis. Ob hæc igitur, fratres et patres, nolite æmulari contententes, neque eos imitari, qui hoc ipso, quod vera dogmata oppugnant, sibi gloriam comparare opinantur; sed humiliantes vosmetipsos Deo, et tot viros sapientissimos ac piissimos consecan-

τὰ μὲν ἐπεγένοντο μετὰ ταῦτα, οὐδὲ ἐλπίζομεν αἰ, ὡς ὁ Θεὸς οἶδεν· ἔπειτ' ἴσως εἴποι τις ἄν, τρόπον τινὸς μείζους τὰς παρ' ὑμῶν γεγενῆσθαι· εἶγε ἐκεῖ μὲν καὶ παρ' ὑμῖν ἐν τοῖς πρώτοις εὐθύς ἐταττόμην, ἐν ταῦθα δὲ πολλῶν, μᾶλλον δὲ ἀριθμοῦ κρείττωνων ὄντων τῶν σοφῶν τε καὶ φρονήσων τε καὶ τῇ ὅλῃ ἀρετῇ νικίωντων, μόλις εἰμὶ πολλοστός. Ἐφη δὲ καὶ τις τῶν πάντων φιλοτίμων εἰ μὲν μνησθε, βούλεσθαι ἄν μᾶλλον ἐν πολυχλίῳ λυπρῷ πρώτος εἶναι, ἢ δευτερεύειν. Ἐχειν γάρ τινα, κἂν ἐν ἐλαχίστοις ἢ ἡδο-

Ἄλλὰ καὶ τὰ παρ' ὑμῖν δι' ἐλαχίστου πεποιήμαι ἀδελφοί, καὶ τὰ γε νῦν παρόντα, μαρτύρομαι τὸν Θεόν, ὡς σκύβαλα ἂν ἠγησάμην, καὶ πάντα ἂν ἀπορρίψας, εἰ πολλαπλασίω τούτων ἦσαν, ἀμεταστραπτὶ πρὸς ὑμᾶς ψόχου, εἰ μὴ συνήδειν ἑμαυτῷ ἐλαμένῳ τὰ κρείττω τε καὶ σωτηριωδέστερα, εἰ μὴ τὰ πρὸς ζωῆν τε τὴν αἰώνιον φέροντα διδάσκουσάν τε καὶ πιστεύουσάν ἐπεπεισμένην τὴν καθολικὴν καὶ ἀγίαν Ἐκκλησίαν Ῥωμαίων. Εἰ οὖν εἰς ἐκεῖνα ὑμᾶς προτρέπω τε καὶ παρακαλῶ, ἃ τῆς Ἰβίας σωτηρίας ἐφόδια εἶναι νομίζω, εὐγνωμόνας τε ἀκούειν ὀφείλετε, καὶ ἄσμενοι τὰ λεγόμενα ὑποδέξασθαι.

Ἄλλὰ μέγα ἡμῖν (φατὲ) σκάνδαλον ἢ παρὰ Λατίνων ἐν τῷ θεῷ συμβόλῳ γενομένη προσθήκη.

Εἰ ὀρθῶς σκοπεῖν ἐθέλοιτε, ἀδελφοί, οὐ προσθήκη, ἀλλὰ ἀνάπτουσις τε καὶ ἐπεξηγήσις ἐστὶ τὸ λεγόμενον· προσθήκη γάρ ἐστι καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἡμετέρους διδασκάλους ἢ τῶν ἐναντίων δογμάτων διδασκαλία, ἢ δὲ τῶν αὐτῶν τε καὶ ὁμοίων διασάφεισι ἀνάπτουσις ἐστὶ καὶ οὐ προσθήκη. Εἰ δὲ μετὰ τῆς ἀληθείας ἐστημεν, καὶ τῇ δόξῃ τῶν διδασκάλων συμβαίνει, φέρον ἄφρονον δεδίαμεν, καὶ δεισιδαιμονίας μᾶλλον ἢ εὐσεβείας ἔργον ποιούμεν. Πολλὰ προσέθηκεν ἡ δευτέρα σύνοδος τῷ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου συμβόλῳ· περὶ γὰρ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητος, περὶ τῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐνότητος, περὶ βαπτίσματος, περὶ ἁμαρτιῶν ἀφέσεως, περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως, περὶ ζωῆς αἰωνίου. Πολλὰ τε καὶ ἄλλα εἴρηκεν, ὧν περὶ οὐδενὸς ἢ πρώτης συνόδου ἀνεπτυγμένον πεποιήται λόγον. Πολλὰ οἱ μετὰ ταῦτα Πατέρες τὴν πίστιν ἐπεξεργαζόμενοι πλατύτερον ἐδίδαξαν· καὶ ὅμως οὐ προσθήκη, ἀλλὰ ἀνάπτουσις γέγονε. Διατί οὖν μὴ καὶ τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ταυτὸ τοῦτο ποιῆσαι ἐξεγένετο; ὁμοίως αἰρετικῶν ἐπιστάσεως ἀνάγκης;

Ὅτι, φησὶ, τότε μὲν ἐξῆν, μετέπειτα δὲ τῆς τρίτης συνόδου πρώτης πάντων κωλυσάσης προσθήκην, οὐκ ἐξεστὶν οὐδενὶ προσθεῖναι, οὐδ' αὐτὴν τὴν ἀλίθειαν.

Ἄλλὰ ψευδὴς οὗτος ὁ λόγος, ἀδελφοί, καὶ τῷ ὄντι μωρὸς τε καὶ μάταιος. Ἀνάγνωτε, εἰ βούλεσθε, τὸν περὶ τούτου συγγεγραμμένον ἡμῖν λόγον, ἐν ᾧ διαβρίβηδην ἢ τοιαύτη ἀλήθεια, καὶ ταυτὰ ἡμῖν, εὖ οἶδα, ὅτι φρονήσετε. Διὰ ταῦτα οὖν, ἀδελφοί καὶ πατέρες, μὴ ζηλοῦτε τοὺς ἐρίζοντας, μὴ τοὺς τούτῳ ἑαυτοῖς δόξαν περιποιεῖσθαι οἰομένους, τῷ τοῖς ἀληθείαι δόγμασι μάχεσθαι, μιμνήσθε. Ἄλλὰ ταπεινώσαντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ καὶ τῷ οὐνοῦ, ἀν-

δράσι σωφωτίοις τε, καὶ εὐλαβεστάτοις, οὐδ' ἡ
 Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία τρέφει, ἐπόμεινοι, τὴν τε δι-
 δασκαλίαν καὶ πίστιν ἐκείνης ὑποδέξασθε. Τὸν τε
 ἀρχιερέα καὶ ποιμένα αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας κεφα-
 λὴν τε καὶ ἀρχοντα, καὶ τῆς πίστεως ὁδηγὸν τε
 καὶ διδάσκαλον ἡγησάμενοι, σέβασθε τε αὐτὸν, καὶ
 ἡγουμένῳ τὴν πρὸς ζωὴν αἰώνιον φέρουσαν ἔπεσθε.
 Εἶναι γὰρ δὴ καὶ τοῦτο εἶσοτε τῶν ἀναγκαιοτάτων
 πρὸς σωτηρίαν, τὴν ποιμένα εἶδέναι τὸν ἑαυτοῦ,
 ἐπιγινώσκειν τὴν κεφαλὴν τοῦ πληρώματος τῶν
 πιστῶν, τὸν ἑαυτοῦ ἡγεμόνα καὶ γνωρίζειν, καὶ
 σέβασθαι. Ὅπου γὰρ οὐκ ἀρχων, ἐκεῖ ἀταξία· ὅπου
 δὲ ἀταξία, ἐκεῖ λύσις, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φησίν.
 Ἐξτε γὰρ ἐπὶ θεῶν, εἰς' ἐπὶ ἀνθρωπίνων πραγμά-
 των σκοπεῖν ἐθέλοιτε, ἀδελφοί, εὐρήσετε μίαν θεῖν
 εἶναι τὴν τῶν πάντων ἀρχὴν, καὶ ἄλλως μὴ εἶναι
 εἰς διοικεῖσθαι τὰ ἕντα. Αὐτίκα, ἐπὶ μὲν τῶν θεῶν
 ἡ μὲν ἀληθὴς τῶν Χριστιανῶν θεολογία ἓνα τὸν ἐπὶ
 πάντων διδάσκει εἶναι Θεόν, καὶ ἐπὶ ἐν τρισὶν ἔστιν
 οὗτος ὑποστάσεις, ἵνα τὴν ἐνότητά φυλάξῃ τῆς
 αὐτῆς τε καὶ κατὰ πάντα ὁμοίας οὐσίας, τὰ θεῖα
 ἐκεῖνα τίθεται πρόσωπα· ἡ δὲ τῶν ἐθνῶν ἐκ τῶν αἰ-
 σθητῶν δὴ τοῦτων εἰλημμένη γνώσις, καὶ αὐτὴ ταυτὸ
 τοῦτο ἐμολογεῖ. Ὁ μὲν γὰρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς
 κλεινοτάτων ἐν τῷ πρῶτον αἰτίον, ἐν τῷ πάντων τῶν
 ὄντων ὑποστατικὸν τίθεται, κἄν πολλοὺς μετ' ἐκεῖνο
 ὄντοσῆτος εἰσάγῃ ἁθμούς, μίαν ἀρχὴν, καὶ πολλὰς
 ἀρχάς, ὑπὸ τὴν πρώτην γε ὁμοίως οὐσας δοξάζων.
 Ὁ δὲ τις ταυτὸ καὶ αὐτὸς, διὰ πολλῶν λόγων, εἰθ'
 ὡσπερ συμπερινοόμενος, ὑπ' ἄλλου τοῦ τῶν πολὺ
 πρὸ αὐτοῦ τὸν λόγον δανεισάμενος, οὐκ ἀγαθόν,
 φησὶ, κολυκοιρανίη. Εἰς κοίρανος ἔστω, εἰς βασι-
 λείας. Οὐ γὰρ θέλει, φησὶ, τὰ ἕντα κακῶς διοικεῖ-
 σθαι, ὡς δὴ κακῶς διοικούμενα ἂν, εἰ μὴ ἓνα ἔχοιεν
 τὸν ἐπιστάτην.

Περὶ δὲ γε τῶν ἀνθρωπίνων τε καὶ πολιτικῶν
 διοικήσεων, καὶ αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ, οἱ
 αὐτοὶ τε καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ
 Σωτήρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν κατὰ νόμους μο-
 ναρχίαν περὶ πλείονος τῶν ἄλλων ποιεῖται πολι-
 τεῶν. Ἀπόδοτε γὰρ, φησὶν ἐκεῖνος, τὰ Καίσαρος
 Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· ὡς ἐνδὸς μὲν
 ἐν οὐρανοῖς ὄντος Θεοῦ, ἐνδὸς δὲ καὶ μονάρχου τοῦ
 Καίσαρος ἐπὶ γῆς. Τῶν δὲ γε τοῦ κόσμου σοφῶν ὁ
 μὲν τὰ τῆς σοφίας πρωτεῖα παρ' ἐκείνοις κατέχων
 τοῦτο τῆς ἀρχῆς τὸ εἶδος, καὶ τὸ ἓνα τινὰ πάντων
 ἀρχεῖν τῶν ἄλλων ὑπερέχοντα ἀρετῆ, ὑπὲρ τὰς ἄλ-
 λας πολιτείας οἶεται εἶναι. Κἄν αὐτὴν εἰποις ἀρι-
 στοκρατίαν, ἢν παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων βελτίονα τί-
 θεται, ὡς ὁμοιοτάτην τε τῆ ἀληθείᾳ ἀρχῆν, καὶ πάν-
 των βελτίστην, τὴν γε τοιαύτην ἐκκρίνει τε καὶ
 ἐξαιρεῖ. Ὁ τ' ἐκείνου ἀκρατῆς πάντα τὰ τῶν πο-
 λιτικῶν ἐκθέμενος, ταύτην μᾶλλον τῶν ἄλλων δο-
 κιμάζει, παμβασιλείαν αὐτὴν ὀνομάζων.

Τὴν δὲ ἀρίστην ταύτην καὶ τελειωτάτην ἐν γε
 τοῖς βέουσι τοῦτοις καὶ χαμᾶι κειμένους πράγμασιν
 οὕτως ἀναγκαίαν οὖσαν ἐν τῆ τῶν ψυχῶν τῶν αἰω-
 νίων, καὶ τῆς ἱερᾶς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἐπιστα-
 σία, ἐπιμάζομεν, ἀδελφοί; Μηδαμῶς; Ἐντάυθ' αὖτε

A tes, quos Romana Ecclesia nutrit, illius doctrinam
 et fidem suscipite, ac pontificem et pastorem ipsius
 Ecclesiae caput, et principem, et fidei ducem, et
 doctorem esse existimantes, ipsum veneramini, et
 ductorem itineris, quod ducit ad vitam, sequimini.
 Namque hoc etiam esse necessarium ad salutem
 optime scitis, nosse proprium pastorem, agnoscere
 caput universitatis fidelium, proprium rectorem
 et notum habere, et colere. Ubi enim non est prin-
 ceps, ibi non est ordo; ubi non est ordo, ibi est
 confusio ac dissolutio, inquit Gregorius Theologus;
 sive enim in divinis, sive in humanis rebus consi-
 derare volueritis, reperietis unum oportere esse
 cunctorum principium, et aliter fieri non posse
 ut quaecunque res sunt recte gubernentur. Primum
 enim in divinis vera Christianorum theologia unum
 esse Deum super omnia docet, et quoniam hic Dens
 in tribus est hypostasibus, ut unitatem servet eju-
 dem ac per omnia similis substantiae illas divinas
 personas ponit, et statuit. Gentilium vero a sensi-
 bilibus istis sumpta notitia et ipsa hoc idem fa-
 cietur. Nam unus quidem apud ipsos celeberrimus,
 unam primam causam, unum omnium rerum au-
 ctorem et conditorem ponit. Quamvis post illum
 multos rerum, quae sunt, gradus inducat: unum
 principium et multa principia, quae tamen existant
 opinatus sub primo. Alter vero idem ponit et ipse
 multis rationibus; deinde quasi concludens ab alio
 quodam, qui multum eum antecessit, sententiam in-
 nutuatus: Non est, inquit, bona multorum domi-
 natio; unus dominus esto, unus rex. Non enim,
 inquit, possunt entia recte administrari. Nimirum
 male administrarentur, nisi unus omnibus praefi-
 ceretur

De humanis vero et politicis administrationibus
 ipsoque politico bono iidem auctores, et omnes
 alii, et ante ipsos Salvator noster Jesus Christus
 pluris facit, quam alia regimina, legitimam monar-
 chiam. *Reddite enim, inquit ille, quae sunt Caesaris
 Caesari, et quae sunt Dei Deo*, ut uno quidem
 Deo in caelis existente, uno vero Caesare monar-
 cha existente in terris. Ex sapientibus vero mun-
 danis, qui apud eos primas partes sapientiae obti-
 net, hanc speciem imperii, et unum aliquem
 omnibus aliis imperare, qui excellat virtute, super
 alia regimina censet esse, quod etiam dicas opti-
 mum principatum, quem longe praestantiorum aliis
 statuit, tanquam simillimum veritati (divinae) et
 omnium optimum. Hunc talem praefert aliis et ex-
 tollit. Ejus vero auditor omnes politias exponens
 hanc magis quam alias approbat, eam appellans
 summam regiam potestatem.

Hanc igitur optimam et absolutissimam, quae
 adeo in his fluxis et caducis rebus necessaria est,
 in rebus aeternis animorum, et sacrosanciae Dei
 Ecclesiae principatus administratione contemnimus,
 fratres? absit. Illic enim magis necessarius est bo-

nus ordo, tantoque, quanto pretiosiora sunt sempiterna temporariis; et noster legislator Jesus Christus quanto excellit omnem humanam sapientiam, cum ipse sit nobis omnium auctor, ipse legislator, meliorem profecto regiminis rationem Ecclesiae suae statuit, Petrum constituens monarcham, et per ipsum suos successores. *Tu enim, inquit, es Petrus, et super hanc Petram aedificabo Ecclesiam meam.* Et rursus: *Et tibi dabo claves regni caelorum.* Et iterum: *Pasce oves meas, pasce agnos meos.* Et iterum: *Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.*

Et ne putetis me novam sanctionem introducere, novam dogma vos docere, redigite in memoriam quotquot in antiquis historiis, quotquot in actis universalium conciliorum culti et exercitati estis, quantum potestatem Romanus pontifex supra omnem Ecclesiam habet. Papa Coelestinus solus ipse synodum Ephesinam approbavit atque indixit; licet tota Orientalis Ecclesia, et ipsi patriarchae in idem convenerint. Leonis Magni epistolam Patres sexcenti et triginta numero, qui fuerunt Chalcedone episcopi existentes, ut sacra Evangelia acceptarunt, et columnam orthodoxiae appellarunt, et iuxta illam de proposita quaestione iudicium tulerunt.

Ἄ γὰρ ἀναγκασιώτερά ἡ εὐταξία, καὶ τοσοῦτον, ὅσον τιμιώτερα τὰ αἰώνια τῶν προκαλῶν εἰσίν. Ὁ τε ἡμέτερος θεσμοθέτης Ἰησοῦς Χριστός, ὅσω πάσης ἀνθρωπίνης ὑπερέχει σοφίας, αὐτὸς πίσης ὧν ἡμῖν αἷτιος, αὐτὸς χορηγός, τὸν βελτίονα δῆπου τῆς πολιτείας τρόπον τῆ ἑαυτοῦ ἔθετο Ἐκκλησίαν, τὸν Πέτρον καταστήσας μονάρχην, καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς διαδόχους ἐκείνου. Σὺ γὰρ εἰ (φησὶ) Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ αὐθις· Καὶ δώσω σοι τὴν κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ πάλιν· Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου, ποιμαίνε τὰ ἀρνία μου· καὶ αὐθις· Σὺ δὲ ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

Καὶ μὴ νομίσητε νέαν με νομοθεσίαν εἰσάγειν, νέον ὄμας δόγμα διδάσκειν. Ἀναμνήσθητε ὅσοι τῶν ἀρχαίων ἱστοριῶν, ὅσοι τῶν πράξεων τῶν οἰκουμένων πεπειρασθε συνόδων, ὅσην ἐξουσίαν ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς ἐπὶ πάντων ἔχει τὴν Ἐκκλησίαν. Κελεστίνος ὁ πάππας μόνος αὐτὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ γενομένην σύνοδον ἐδοκίμασε τε καὶ ἐκήρυξε, καίτοι τῆς ὅλης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν εἰς ταυτὸν συνελθόντων (1). Τὴν Λέοντος τοῦ Μεγάλου ἐπιστολὴν οἱ ἐν Καλκηδόνι Πατέρες ἑξακίσιοι καὶ τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν ὄντας ἐπίσκοποι, ὡς θεὰ Εὐαγγέλια ἐδέξαντο, καὶ στήλην ὀρθοδοξίας ἐκάλεισαν, καὶ κατ' ἐκσίηνη τὸ προκείμε-

Petri Arcudii notæ.

(1) Verba: Κελεστίνος ὁ πάππας μόνος . . . εἰς ταυτὸν συνελθόντων, Bessarion in interpretatione sua sic reddidit: « Coelestinus primam Ephesinam synodum solus reprobavit irritavitque, quamvis omnis Orientalis Ecclesia, et ipsi patriarchae unanimes in ea convenissent. » Unde verba Græca, ἐδοκίμασε τε, καὶ ἐκήρυξε, aliquis Græculus immutavit, cum potius exstarent, ἀπεδοκίμασε τε, καὶ ἀπεκήρυξε. Idque convenire videtur scopo Bessarionis, qui probare vult auctoritatem Romani pontificis supra alios ex eo quod, quamvis patriarchae Orientis una cum suis episcopis in unum convenissent, et statuissent quod statuerunt, illud tamen Romanus pontifex irritum fecit, et inane declaravit; alioquin non diceretur solus probasse synodum, si etiam cæteri convenerant. At quod spectat ad veritatem historiam, prædicta verba non videntur posse convenire Coelestino pontifici, neque primæ synodo, sed potius Leoni Magno. Itaque scribendum esset: Λέων ὁ πάππας μόνος αὐτὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ γενομένην ληστρικὴν σύνοδον ἀπεδοκίμασε τε καὶ ἀπεκήρυξε, καίτοι τῆς ὅλης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν εἰς ταυτὸν συνελθόντων. « Leo Magnus solus ipse Ephesi celebratum conciliabulum rejectit et irritum fecit, quamvis omnis Orientalis Ecclesia et ipsi patriarchae in idem convenerint. » Et loco, primam, in Latina versione scribas secundam synodum. Erat etenim in ea synodo Dioscorus Alexandrinus patriarcha, et Dominus Antiochenus, et Juvenalis Hierosolymorum patriarcha, cum non paucis episcopis, et rejecto Flaviano Constantinopolitano, imo pugnis et calcibus a Dioscoro contuso, et propterea post triduum in exilio mortuo, et Dorilei episcopo, et sequacibus catholicis eorum episcopis male habitis, imo et legatis Romani pontificis ab hujusmodi violentissimis turbis elapsis, Theodosius Junior, relatione suorum aulicorum falsa deceptus, falsam synodum Nicænæ jussit æquare, et Flavianum damnavit. Leo deinde primus

tum Romæ convocata a se synodo episcoporum Occidentalium, et reprobata pseudosynodo Orientium, tum impetrata gratia a Marciano successore Theodosii, synodum Chalcedonensem indicit. Cujus epistola, etc. Sic etiam refert hanc historiam Gennadius (modo sit Gennadius, et non potius Gregorius protosyngelus, vel alius) in libro quinque capitum pro defensione concilii Florentini cap. 5, fol. 386 primæ et solius Græcæ editionis. Vide etiam præfationem, quæ præfigitur concilio Chalcedonensi. Vel etiam possumus dicere (si non fuit μνημονικὸν ἀμάρτημα Bessarionis) deesse nonnulla in epistola Bessarionis ab amanuensi prætermissa. Introducebat enim Bessarion Coelestinum, tanquam eum qui προθεσμίαν decem dierum ad respiscendum Nestorio præscripserat, et Cyrillo suas partes commiserat cum amplissima potestate substituendi alterum patriarcham loco Nestorii. Joannes item Antiochenus, et Theodoretus vir doctus nolebant convenire cum Cyrillo, sed se disjuxerant, et consociaverant cum Nestorio, ut merito quasi solus Coelestinus primum et verum concilium Ephesinum indidisset et approbasse dicitur. Deinde Bessarion introducit etiam Leonem Magnum iuxta ea quæ paulo supra commemoravimus.

Quapropter possumus probabiliter conjecturando hunc locum ita restituere: Κελεστίνος ὁ πάππας μόνος τὴν ἐν Ἐφέσῳ πρώτην σύνοδον ἐδοκίμασε τε καὶ ἐκήρυξε, quia nimirum in Cyrillum, tanquam suum legatum totam suam potestatem transtulerat, et decem dierum spatium Nestorio ad respiscendum præfixerat. Ipse que Cyrillus iuxta mandata pontificis ea omnia exsecutus est, vel exsequi conatus est. Deinde sequēbatur in epistola Bessarionis, Καὶ Λέων ὁ Μέγας αὐτὸς μόνος τὴν ἐν Ἐφέσῳ γενομένην ληστρικὴν σύνοδον ἀπεδοκίμασε τε καὶ ἀπεκήρυξε· καίτοι σχεδὸν τῆς ὅλης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν εἰς ταυτὸν συνελθόντων. Τοῦ αὐτοῦ Λέοντος τοῦ Μεγάλου τὴν ἐπιστολὴν, et quæ sequuntur.

νον ἔκριναν ζήτημα, τοῖς ἐκείνου δόγμασι κατ' ἕχθος ἐπόμεινοι. Οἱ αὐτοὶ τὰ δευτερεῖα, ἐν πατριάρχειαι ἀφελόμενοι τὸν Ἀλεξανδρείας, καὶ τῷ Κωνσταντινουπόλεως αὐτὰ κατὰ (1) μίμησιν τῆς δευτέ-

Petri Arcudii notæ.

(1) Commemorantur hoc loco canones conciliorum, quorum Constantinopolitanus tertius sic habet: Τὸν μέντοι Κωνσταντινίου πόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὴ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην. «Constantinopolitanæ civitatis ἐπισκοπὴν habere oportet primatus honorem post Romanum episcopum, propterea quod sit nova Roma.» Canon autem 28 Chalcedonensis prolixius non tantum eandem rationem complectitur, sed etiam æqualitatem addit his verbis: Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων Πατέρων ὅροις ἐπόμεινοι, καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν ἑκατὸν πενήτηκοντα θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῶν συναγθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει νέῃ Ῥώμῃ, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε, καὶ ψηφισόμεθα περὶ τῶν πρεσβειῶν τῆς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης: καὶ γὰρ τῷ θεῷ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὴ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ Πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασιν τὰ πρεσβεία, καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν πενήτηκοντα θεοφιλεστάτοι ἐπίσκοποι τὰ ἴσα πρεσβεία ἀπέπειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἀγιωτάτω θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλείαν καὶ συγκλήτην τιμηθεῖσαν πόλιν, καὶ τῶν ἰσῶν ἀπολαύουσαν πρεσβειῶν τῇ πρεσβυτέρῃ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ὡς ἐκείνην, μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. «Sanctorum Patrum decreta ubique sequentes, et canonem, qui nuper lectus est, centum et quinquaginta Dei amantissimorum episcoporum agnoscetes, eadem quoque et nos decrevimus ac statuimus de privilegiis sanctissimæ Ecclesiæ Constantinopolis novæ Romæ. Etenim antiquæ Romæ throno, quod urbs illa imperet, jure Patres privilegia tribuerunt, et eadem consideratione moti centum quinquaginta Dei amantissimi episcopi, sanctissimo novæ Romæ throno æqualia privilegia tribuerunt, recte judicantes, urbem, quæ et imperio et senatu honorata sit, et æqualibus cum antiqua regina Roma privilegiis fruatur, etiam in rebus ecclesiasticis, non secus ac illam extolli, ac magni fieri, secundam post illam existentem.»

Ita Patres concilii Chalcedonensis partim canonem Constantinopolitanum produxerunt, partim novum condiderunt. Idque non omnes Patres, sed tantum ducenti, ut constat ex subscriptionibus, eum alioquin in eo concilio interfuerint sexcenti et triginta.

Advertendum est, hos esse pseudocanones, et manifeste pugnare cum aliis canonibus. Dum enim præferunt Constantinopolitanum antistitem Alexandrino, et Antiocheno, destruunt Nicænum sextum, et dum eidem exhibent facultatem Chalcedonenses in secunda parte vicesimi octavi canonis consecrandi metropolitæ (quæ prius consecrabatur a propriis provinciæ episcopis) subjiciendo ei Asiaticos, Ponticos, Thracæ, et inter barbaras gentes alios archiepiscopos metropolitæ, non servant privilegia ecclesiis suis, et destruunt partem ejusdem canonis octavi Nicæni, partem secundi canonis Constantinopolitani, qui terminus proprios singulis assignat, et jubet canones Nicænos esse servandos. Quod etiam Leo Magnus frequenter inculcat in suis epistolis, potissimum vero in epistola ad Anatolium, «Voleo etiam (inquiens) in hoc dilectionem tuam esse prolapsam, ut sacratissimas Nicænorum canonum constitutiones conareris infringere,

runt, ejusque vestigiis insistentes, ejus dogmata secuti sunt. Idem inter patriarchas secundis partibus Alexandrinum privantes, et Constantinopolitano eas concedentes, ad imitationem secundæ syn-

tanquam opportune se tibi hoc tempus obtulerit, quo secundæ honoris privilegium sedes Alexandrina perdiderit, et Antiochena Ecclesia proprietatem tertix dignitatis amiserit, ut his locis juri tuo subditis omnes metropolitani episcopi proprio honore priventur.» Et in epistola ad episcopos, qui in sancta synodo Chalcedonensi congregati fuerunt: «De custodiendis quoque sanctorum Patrum statutis, quæ in synodo Nicæna inviolabilibus sunt fixa decretis, observantiam vestræ sanctitatis adimoneo, nisi jura ecclesiarum, sicut ab illis trecentis decem et octo Patribus divinitus inspiratis sunt ordinata, permanent.»

At quod magis mirere, non curant Chalcedonenses si parum sibi consentent et cohereant. Quippe in primo canone statuunt, et recte judicant, τὸς παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων κατ' ἑκάστην σύνοδον ἄχρι τοῦ νῦν ἐκτεθέντας κανόνας κρατεῖν. «Regulas sanctorum Patrum per singula nunc usque concilia constitutas proprium robur obtinere.» Sed ipsi obliti hujus canonis recensiti novis suis canonibus contrarium sanciant. Item qua ratione Chalcedonenses illi commemorati Patres non erubescunt dicere: Πανταχοῦ τοῖς τῶν Πατέρων ὅροις ἐπόμεινοι, «sanctorum Patrum decreta ubique sequentes,» si Constantinopolitanum, posthabitis omnibus, æquant Romano pontifici, et contra canones Nicænos agunt? Quamobrem legati pontificis dixerunt tertium canonem secundæ synodi esse additum, et non reperiri inter acta synodica: Φαίνεται προσεσωρευθῆναι τοῖς ὅροις τῶν τῆ, καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα ὄν' τὰ νῦν μνημονευθέντα, μὴ ἐμπερόμενα δὲ ἐν τοῖς συνοδικοῖς κανόσι, ταῦτα φέσκουσιν ὄρθασθαι. Εἰ τοίνυν τοῖς χρόνοις τοῦτοις τῷ βενεφικῶ ἐχρήσαντο, τί νῦν ζητοῦσιν, ὃ μὴ κατὰ κανόνας ἐχρήσαντο; «Videntur addita esse constitutionibus trecentorum decem et octo, et centum quinquaginta Patribus, qui postea fuerunt, quæ modo commemorantur, et in synodicis canonibus non reperiuntur, qui dicant hæc constituta fuisse. Si ergo his temporibus hoc beneficio usi sunt, quid nunc requirunt, quo non secundum canones usi sunt?» Habetur in Latino: Si nunquam usi sunt, quare requirunt? et μὴ ποτε ἐχρήσαντο, τὴν νῦν ζητοῦσιν;

Inde quoque patet eum canonem non esse legitimum, quod Theophilus Alexandrinus tanquam eminentior vindicabat sibi consecrationem episcopi Constantinopolitani; et Dioscorus ipse Alexandrinus consecravit Anatolium Constantinopolitanum. Ex quo manifestum est, canonem illum esse superadditum concilio. Non enim Constantinopolitanus in tanto fastigio positus æquo animo tulisset ab Alexandrino consecrari, sed vel a Romano pontifice, vel eo modo quo se postea consecravit, et modo consecrant illi patriarchæ.

Quociens produxerunt legati canonem Nicænum sextum in hæc verba: Ἡ ἁγία Ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Ἀίγυπτος, ὥστε τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας πάντων ἔχειν ἐξουσίαν, ἐπειδὴ καὶ τῷ Ῥώμης ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνθεός ἐστιν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ ἐν τῇ; ἄλλαις ἐπαρχίαι; τὰ πρεσβεία σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις. «Sancta Romana Ecclesia semper tenuit primatum; tenet igitur et Ægyptus, ut episcopus Alexandria omnium habeat potestatem. Quoniam et Romano episcopo hæc est consuetudo. Similiter autem et in Antiochia, et in aliis provinciis primatus ecclesiis con-

odi, nihil fecisse existimarunt, nisi eidem etiam Leo sanctissimus papa ipsum confirmasset, et ut hoc faceret, per epistolas et legatos ipsi supplicarunt. Ipse tamen non annuit; et nisi alius deinde

Α ρας συνέδου ἐγγωρήσαντες, ποιῆσαι ἐνόμισαν οὐδὲν, εἰ μὴ καὶ Λέων ὁ ἀγιώτατος πάππας αὐτὸ βεβαιώσῃ, καὶ ὥστε τοῦτο ποιῆσαι ἐπιστολαῖς τε καὶ πρέσβεσιν αὐτοῦ ἐδεήθησαν. Ὁ δ' ὁμοῦ οὐ κατέ-

Petri Arcudii notæ.

servetur. » Eundem sextum canonem prodixerunt Chalcedonenses his aliis verbis : Τὰ ἀρχαῖα ἔη κρατεῖτω τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ, καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔξουσιαν ἔχειν. Ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν Ῥώμῃ ἐπίσκοπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστι. « Antiquæ consuetudines teneant in Ægypto et Libya, et Pentapoli, ut Alexandrinus episcopus horum omnium habeat potestatem, quoniam et Romano episcopo hæc conueto est. » Nihil ibi de Constantinopolitano, cum nondum esset ille thronus ad dignitatem patriarchatus erectus. Hunc canonem Nicænum Chalcedonenses mutilum prodixerunt, nihil de primatu Romani pontificis exprimentes.

Cum itaque non concordarent canones, legati pontificis domi se continuerant, et Chalcedonenses Patres ducenti confirmarunt canones Constantinopolitano episcopo de æqualibus privilegiis. Postera die legati pontificis rogarunt gloriosissimos principes, nomine imperatoris assistentes, ut quidquid in absentia et sine scitu illorum actum est, irritum esset. Igitur Patres concilii dederunt litteras ad Leonem Magnum, significantes primo loco, quid auxilio doctrinæ illius, ipeiusque legatorum adjuvati stauerint. Secundo loco urgente Anatolio, et ejus amicis, referunt se confirmasse canonem tertium concilii Constantinopolitani de privilegiis, et enixe rogant ut et ipse dignetur acceptum habere et confirmare. Ubi clare fatentur oppugnationem legatorum. Quippe aiunt, Οἱ γὰρ τὸν τόπον τῆς ἡμετέρας ἀγιότητος ἐπέχοντες δοῦντατοι ἐπίσκοποι Πασχάσιος καὶ Λουκῆσιος καὶ ὁ σὺν αὐτοῖς θεοφιλέστατος πρεσβύτερος Βωνιφάτιος τοῖς οὕτω τυπωθεῖσι σφοδρῶς ἀντιπεῖν ἐπειράθησαν. « Qui enim locum vestræ sanctitatis obtinent, sanctissimi episcopi Paschasius et Lucentius, et qui cum eis est reverendissimus presbyter Bonifacius, his ita constitutis vehementer resistere tentaverunt. » Leo, probatis actis synodis circa fidem, canonem propositum rejicit, et Anatolium consentem se Alexandrino præponere contra canones Nicænos superbix insimulat, oppugnationemque suorum legatorum laudat. « Nec potest, inquit, de eorum contradictione dubitari, de quibus in epistola tua etiam ipse conquereris, quod conatibus tuis voluerint obviare. In quo eos quidem multum mihi hæc scribendo commendas; sed temetipsum, quod eis parere nolueris, dum illicita moliris, accusas, superflue non concedenda appetens, et insalubriter tibi contraria concupiscens, quæ nullum unquam poterunt nostrum obtinere consensum. » Hæc existant in Actis concilii, et in Leonis epistolis utro citroque datis.

Quamobrem immerito Græci hos canones in librum canonum cum aliis inserendos curarunt. Sunt enim ὑποβολιμαῖοι, κίβδηλοι, ἀδόκιμοι, ἀκυροί, καὶ τοῖς ἄλλοις μαχόμενοι.

Hiscæ tamen pro fundamento positæ, Nilus Thessalonicensis, hostis Romani pontificis infensissimus, suum axioma sumit, dmirum Patres dedisse privilegia Romano pontifici, quod falsissimum est, et verum oppositum, ut egregie probat doctissimus vir, et divini zeli plenus archiepiscopus Iconensis Joannes Matthæus Caryophyllus in libro nuperrime edito contra Nilum Thessalonicensem. Siquidem princeps apostolorum Petrus instituit patriarcham Alexandrinum Marcum evangelistam, et Evodium Antiochenum suos discipulos. Cur autem Petrus patriarchatus illos instituerit, causa fortassis est :

quia erant provinciæ maximæ et primariæ civitates. Nam et Romam deinde propterea elegit, ubi sedem collocaret, quod ea esset princeps et caput orbis. Byzantium autem non erat urbs comparanda cum ipsis, quod postea evasit Constantinopolis. Neque quidquid potuit Petrus præstare Alexandrino et Antiocheno, poterunt sequentes Patres efficere cum Constantinopolitano. Sed illi quidquid jurisdictionis habent a Petro habent, eamque limitatam, Petrus a Christo absolutam et indiscretam. Igitur interrogandi essent, quinam Patres concesserint privilegia Romano pontifici? Dicent fortasse, concilii Nicæni in sexto canone. Verum ibi habetur juxta Græcos, Τὰ ἀρχαῖα ἔη κρατεῖτω. « Antiquæ consuetudines teneant. » Ergo prodant antiquiores Patres, qui ea concesserint, præsertim cum in eodem canone dicatur, quæ spectant ad Alexandrinum, eum habere, quia Romanus pontifex solitus sit ea ipsi concedere. Ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν Ῥώμῃ ἐπίσκοπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν. Et profecto si Patres concesserunt privilegia Romano pontifici, cur iidem Patres non concesserunt Constantinopolitano, sed scripserunt ad Leonem Magnum pro eo rogantes? Unde Nicolaus primus in epistola octava ad Michaelem imperatorem circa medium, « Ecclesiæ, inquit, Romanæ privilegia Christi ore in B. Petro firmata, in Ecclesia ipsa disposita, antiquitus observata, et a sanctis universalibus synodis celebrata, atque a cuncta Ecclesia jugiter venerata, nullatenus possunt minui, nullatenus infringi, nullatenus commutari, quoniam fundamentum, quod Deus posuit, humanus non valet amovere conatus. Et quod Deus statuit, firmum validumque consistit; illeque potissimum peccat, qui Dei ordinationi resistere tentat. Privilegia, inquam, istius sedis, vel Ecclesiæ perpetua sunt, divinitus radicata atque plantata sunt. Impingi possunt, transferri non possunt; trahi possunt, evelli non possunt. Quæ ante imperium vestrum fuerunt, et permanent (Deo gratias) hactenus illibata, manebuntque post vos, et quousque Christianum nomen prædicatum fuerit, illa subsistere non cessabunt immutata. Ista igitur privilegia huic sanctæ Ecclesiæ a Christo donata, a synodis non donata, sed jam solummodo celebrata, ac venerata, » etc. Et paulo infra : « Proinde advertendum est, quia non Nicæna, non denique ulla synodus quodquam Romanæ Ecclesiæ contulit privilegium, quæ in Petro noverat eam totius jura potestatis plener meruisse, et cunctarum Christi ovium regimen accepisse; sicut beatus præsul Bonifacius attestat universis episcopis per Thessaliam constitutis scribens, institutio universalis nascentis Ecclesiæ de beati Petri sumpsit honore principium, in quo regimen ejus et summa consistit. Ex ejus enim ecclesiastica disciplina per omnes ecclesias religionis jam crescente cultura fons emanavit. Nicæna synodi non aliud præcepta testantur. Adeo ut non aliquid super eam ausi sit constituere, cum videret nihil supra meritum suum posse conferri. Omnia denique huic noverat Domini sermone concessa. Si omnia, ergo defuit nihil, quod non illi concesserit. Denique si instituta Nicæna synodi diligenter inspiciantur, invenietur profecto, quia Romanæ Ecclesiæ nullum eadem synodus contulit incrementum, sed potius ex ejus forma, quod Alexandrinæ Ecclesiæ tribueret, particulariter sumpsit exemplum. » Sic ille.

Præterea rationem reddunt cur Constantinopolitani extulerant, quod nova Roma esset, imperioque

νευσεν, καὶ εἰ μὴ ἄλλος μετὰ ταῦτα ἐθεβαίωσε ἅπασας, οὐκ ἂν ἐπεκράτησε. Πρὸ τούτου Ἰννοκέντιος Ἀρχάδιον καὶ Εὐδοξίαν τοὺς βασιλεῖς, τοῦ χρυσοῦ τὴν γλῶτταν Ἰωάννου βδικον καταψηφισαμέ-

A pontifex confirmasset, non prævaluisset. Ante hunc Innocentius Arcadium et Eudoxiam imperatores, qui aureum illud os immerito exilio multarunt, anathemate percussit, et a communionem Christiano-

Petri Arcudii notæ.

ac senatu honorata. Sed non quidquid potuit princeps apostolorum, potuerunt et Patres. Nam Christus Dominus non Patribus, sed Petro concessit plenitudinem potestatis, dum non has vel illas, sed suas oves præbet pascendas. Falso igitur ascribitur illa ratio sanctis Patribus. Igitur modo amisso imperio (justo Dei iudicio) et senatu, amisit quoque primatum, et æqualia, facta etiam non amplius Constantinopolis, sed Turcopolis.

Præterea cur Patres illi debebant constituere Ecclesiam Dei δτεφάλον? et cum Mediolanum fuerit aliquando urbs imperialis, erit Ecclesia τρικέφαλος, et illius antistes habebit æqualia privilegia post Romanum pontificem. Imo quando imperatores et senatus transmigrarunt a veteri Roma in Thraciam, Roma vetus desiit esse Roma, si ratio illorum valet.

Adde quod neque Ecclesia Dei erit πνευτεκέφαλος, sed ἑκατοντακέφαλος, et μυριοκέφαλος. Nos enim propterea credimus Ecclesiam Dei esse unam, quod in ea Christus sit primarium et invisibile caput, secundarium et visibile ejus vicarius cum amplissima potestate. Sed quos isti constituunt patriarchas, ii limitatam obtinent potestatem, etiam qui se jactant œcumenicos. Sed hujusmodi limitata præditi potestate sunt infiniti, excepto Romano pontifice; igitur, etc. Quis ergo eos canones susceptos non habeat, si vel superficie tenus percurrat, ut Constantinopolitanus habeat τὰ προσβεῖχ μετὰ τὴν Ῥώμης, et nihilominus juxta Chalcedonenses æqualia privilegia obtineat? Et illa urbs secunda existens post Romanam veterem, æqualibus tamen privilegiis in rebus ecclesiasticis gloriatur? et cum illa Ecclesia possit errare, et de facto erraverit, Ecclesiam œcumenicam (ut se jactat) posse errare, fateri necesse est.

At non sic Nazianzenus in carmine Iambico de sua vita: qui cum veterem, et novam Romanam ad instar duorum solarium luminum æquales gloria laudasset, novam tamen aliquando suam (quod in ea fuerit episcopus) in dogmatibus fidei turpiter errasse affirmat, veterem nunquam, ut decet principem Ecclesiarum. Qui igitur fieri potest, ut illi sanctissimi Patres, quorum unus erat Gregorius, eam errabilem, cum illa quæ errare non potest, æquare voluerint, et comparare in rebus ecclesiasticis? Et profecto si valide ac legitime hujusmodi privilegia illi Patres concessissent, non inepte postea Joannes ille Pharisæicus jejunator œcumenicum se nuncupasset. Quippe hic titulus veraciter convenit Romano præsuli.

Carmina Nazianzeni.

Δύο μὲν οὐ δεδωκεν ἥλιος φύσις,
Δισσὰ δὲ Ῥώμας τῆς ὄλης οἰκουμένης
Λαμπτήρας, ἀρχαῖόν τε καὶ νέον κράτος.
Τόσον διαφέροντας ἀλλήλων, ὅσον
τὴν μὲν προλάμπειν ἥλιου, τὴν δ' ἐσπέρα·
Καλλιὲ δὲ κάλλος ἀναντιόχειν συζύγως.
Τούτων δὲ πλείους ἢ μὲν ἦν ἐκ πλείονος
καὶ νῦν ἐτ' ἐσθιν εὐδρόμος, τὴν ἐσπέραν
Πᾶσαν δέουσαν τῷ σωτηρίῳ λόγῳ
Καθὼς δίκαιον τὴν πρῆδρον τῶν ὄλων,
Ὅ λην σέδουσαν τὴν θεοῦ συμφωνίαν.
Ἴδ' ἦν τὸ πρόσθεν ὀρθόπους, νῦν δ' οὐκ ἐτί.
Ταύτην λέγω ὃν τὴν ἐμὴν, εἰτ' οὐκ ἐμὴν.

Quæ carmina Billius sic vertit.

Natura binos haud quidem soles dedit:

Dedit ipsa binas attamen mundi faces
Romæ, vetustam scilicet Romam, ac novam,
Hoc discrepantes invicem, quod, qua cadit
Sol, illa fulget, fulget hæc qua se exserit.
Par utriusque pulchritudo, par decus.
Fides vetustæ recta erat jam antiquius,
Et recta perstat nunc item nexu pio.
Quodcumque labens sol videt, devinciens:
Ut universi præsidem mundi decet,
Totam colit quæ numinis concordiam.
Nova vero quondam (de mea, jam non mea
Nunc sermo nobis) rectipes erat in fide,
At non item post, etc.

Postremo canones Constantinopolitanos non agnoscit Ecclesia Romana, teste Gregorio Magno libro vi, epist. 31, ad Eulogium episcopum Alexandrinum, et Anastasium episcopum Antiochenum. « Romana, inquit, Ecclesia eosdem canones vel gesta synodi illius (primæ Constantinopolitanæ) hactenus non habet, nec accipit. »

Est autem observandum, quemadmodum Græci in constituendis hisce canonibus de immoderatis privilegiis Constantinopolitani patriarchæ, quæ profecto ne ipse coryphæus apostolorum Petrus posset concedere, nisi se ipse vellet privare, toto cælo errarunt; quamvis impudenter oppositum fateantur; ita etiam turpiter errarunt in damnatione sanctissimi pontificis Honorii tanquam Monothelitæ. Unde sibi contradicere non venturum, et falsas epistolas reddere summorum pontificum. Honorius enim scripsit duas epistolas, quæ exstant in sexta synodo actione 12 et 13, ad Sergium Constantinopolitanum, in quibus prohibet dici unam voluntatem, et unam operationem in Christo. Non ergo Monothelita. Quippe Eutychniste cum non possent aperte negare duas naturas in Christo, divinam et humanam, excogitarunt dicere, unam voluntatem, et operationem, quod Cyrus Alexandrinus sub prætextu unionis illis permiserat, ut constat ex epistola Sergii, ut per indirectum ad priores errores Eutychnitis devenirent, et deciperent populos. Unde secundum varia quæ scripsit Sergius ad Honorium, respondet Honorius; cum enim Sergius in epistola posuisset, Cyrum Alexandrinum produxisse nonnullas auctoritates sanctorum Patrum dispersim in quibusdam opusculis suis unam operationem asserentium, et eas ostendisse Sophronio Hierosolymitano, respondet Honorius: Unam voluntatem fatemur Domini nostri Jesu Christi, unam scilicet humanam, non sibi contrariam. Sic Honorius interpretatur illam unam voluntatem quorundam sanctorum Patrum, si qui sunt qui dixerint. Et quoniam Sergius, si dicerentur duæ voluntates, non recte colligebat, necessario eas esse contrarias: Ὡς τοῦ μὲν θεοῦ λόγος ἐν σωτηρίῳ θέλοντος ἐκπληρωθῆναι πάθος, τῆς δὲ κατ' αὐτὸν ἀνθρωπότητος ἀντιπίπτουσης τῷ αὐτοῦ θελήματι, καὶ ἐναντιουμένης, καὶ ἐνθεν δύο τοὺς τάναντία θέλοντας εἰσαγέσθαι, ὅπερ δυσσεβές. Ἀδύνατον γὰρ ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ δύο ἄμα καὶ κατὰ ταυτὸν ἐναντία ὑφιστατάι θελήματα. « Tanquam Deo quidem Verbo salutarem volente adimpleri passionem, humanitate vero ejus obsistente ejus voluntati, et resistente, et perinde duo contraria volentes introducantur, quod impium est. Impossibile quippe est in uno eodemque subjecto duas simul, et erga hoc ipsum contrarias subsistere voluntates. » Unde cupiebat Sergius minime dici duas voluntates, ne sequeretur eas esse contrarias, quod tamen repu-

rum alienos effecit, quod utique non fecisset, nisi A
supra omnem Ecclesiam principatum haberet. Nisi enim universalis esset pastor, et communis Christianorum pater et magister, et Constantinopolis

Petri Arcudii notæ.

gnabat sanctis qui non agnoscebant hanc contrarietatem. Respondet Honorius eas non esse voluntates contrarias, nec unam, sed duas; sed ita locutum fuisse Christum ut nobis præberet exemplum quomodo nos gerere oporteret, si quando a divina voluntate nostram contrariam haberemus; quippe deberemus conformes nos redere divinæ voluntati, ut fecit Christus, qui se subjecti, et nobis exemplum dedit. Quocirca Honorius agnoscit et fatetur duas voluntates in Christo, divinam et humanam: ut propterea imperator Constantinus in secunda epistola de Honorio scripserit, eum non sibi constare, *ἐαυτῷ προσμάχεσθαι*. Si modo unam voluntatem in Christo prædicet, modo duas. Sed Honorius unam fatebatur humanam non sibi adversam, qualis est in hominibus, scilicet spiritus et vitiatæ carnis ob peccatum originale, et ideo statim subiungit, quia profecto a divinitate assumpta est nostra natura, non culpa. Illa profecto quæ ante peccatum creata est, non quæ post prævaricationem vitiatæ. Quæ ratio nulla est, si afferatur ad probandum in Christo Deo et homine unam tantum esse voluntatem; est autem efficacissima si inde probetur non fuisse in Christo homine duas contrarias voluntates carnis et spiritus. Nam contrarietas ista ex peccato nata est, Christus autem habet humanam naturam sine peccato.

Cur ergo vetuit Honorius nomina unius, vel duplicis voluntatis? Quia nimirum tunc temporis, nondum celebrato ea de re concilio, expediebat silentio tegere ista nomina, et ita convenerat inter Sophronium Hierosolymorum antistitem orthodoxissimum præulem, et Sergium Constantinopolitanum, qui tamen non suavitè Cyro Alexandrino, ut ab una voluntate et operatione abstineret, ut scripsit pontifici, et quasi catholicus unam vel duas operationes fateri vetuit, et silentium consuluit ad extinguendam hæresim, cum alioquin rem ipsam doceret sine istis nominibus, videlicet Christum esse operantem divina et humana, per divinam naturam et humanam. Sed et ipse postea vir incostans cepit spargere hæresim datis litteris ad varios episcopos, quæ quidem hæresis eo usque progressa est, ut non esset amplius tutum, eam silentio obvolvire, ideoque Theodorus Romanus pontifex exhorrens imperatoris, qua hæc nomina vetabat, reprobavit. Alioquin si Honorius fuisset hæreticus, similiter Sophronius catholicissimus per aliquod tempus, quo ista nomina siluit, fuisset hæreticus.

Restat tandem ut clare respondeamus: Utrum Honorius, an synodus sexta, et septima, erraverit, quippe *κρημνός ἀποτέζωθεν*.

Respondet, cum Honorius fuerit orthodoxus, ut sole clarius constat ex ejus epistolis, si synodus sexta eum damnavit, graviter erravit, et intolerabili errore, et impudentia laboravit. Si autem Acta synodica ab aliquo sunt corrupta, Patres septimi concilii decepti ex falsata sexta synodo, immerito damnarunt Honorium (alterum enim ex his vel utramque fieri potuit) immerito, inquam, damnarunt Honorium jam multis ante temporibus defunctum (duravit enim hoc scelus per sexaginta annos) et Romanus pontifex si ex cathedra docuit, prout certe docuit, tota Ecclesia erravit, et verba Christi non sortita fuissent infallibilem effectum, quibus dicitur: *Rogavi pro te ut non deficiat fides tua*. Quod est omnino blasphemum, nedum ut proferatur, sed ne quidem ut cogitetur. Quapropter

Honorium subsequenti Rōmani pontifices, Romanam Ecclesiam omni fiducia, et ore rotundo veraciter enuntiant nunquam a via veritatis in qualibet erroris parte deflexisse, eandem perpetuo immunem fuisse ab omni labe hæreseos, atque illasam semper tuentur, et facile probant. Agathon vero de suis prædecessoribus, quorum unus erat Honorius, dicit eos apostolicos viros commonuisse, rogasse, increpasse, obsecrasse, arguisse, et omnem modum exhortationis exercuisse, quatenus medelam posset recens vulnus accipere: Et ipsi Patres concilii nominant papam pastorem universæ Ecclesiæ, et eum rogant sua auctoritate velit et dignetur Acta concilii confirmare. Et eum ex cathedra Petri docere agnoscunt, quæ ut veræ sint, nescio quomodo stare possint cum eo quod aiunt, eum errasse, vel posse errare.

Quin et ipse imperator Constantinus vera dogmata ex Romana Ecclesia emanare affirmat: *Νόμος γὰρ ἐκ Σίῶν ἐκπορεύεται τῆς ἀποστολικῆς ἀκρωρείας τὰ δόγματα* et tandem infert: *Δόξα τῷ ποιούντι δεδοξαμένα Θεῷ, τῷ παρ' ὑμῖν τὴν πίστιν ἀπαρεγγεῖρητον διασώσαντι*. Πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλαν, ἐν ἡ πέτρα τὴν Ἐκκλησίαν θεμελιώσαι, καὶ πύλαις Ἰδοῦ ταῖς αἰρετικαῖς ἐνεδρεύουσι μὴ κατασυνθῆσθαι: προηγόρευεν; ἐξ ἧς ὡς περ ἐξ οὐρανῶν ἀψίδων τῆς ἀληθοῦς ὁμολογίας; ὁ Λόγος ἀνέλαμψε, καὶ τὰ ψυχὰς τῶν φιλοχριστῶν ἐφώτισε, καὶ τὴν ὀρθόδοξαν καταψυγμένην ἀνεξωπύρρησε. Gloria Deo, qui gloriosa facit, ac fidem apud vos integram conservavit. Quomodo enim id facturus non erat in ea petra, super quam ipse Ecclesiam fundavit, ac prædixit nunquam fore, ut portæ inferi hæreticis insidiis adversus eam prævalerent, a qua tanquam ex cœlorum convexis veræ confessionis sermo effulsit, animas diligentium Christum illustravit, suscitavitque refrigeratam orthodoxiam. Hæc ratio imperatoris, divinæ Scripturæ innixa, est solidissima.

His ita probatis, et declaratis nescio cur Patres septimi concilii dicant de Honorio, *σε εὐρηκίνα δια τῶν γενομένων παρ' αὐτοῦ γραμμάτων πρὸς Σέργιον* κατὰ πάντα τῆ ἐκείνου γνώμῃ ἐξακολουθήσαντα, cum Honorius vere ut Romanus pontifex ex cathedra docens fuerit catholicissimus.

Censes igitur, dices sextam synodum errasse, vel corruptam fuisse. Respondeo istud non esse novum, nam ipsi Græci primum corrumperunt Acta concilii primi, et secundi, ut probavimus: deinde Orientales per Dioscorum Alexandrinum, et Dumnium Antiochenum, et Juvenalem Hierosolymitanum damnarunt sanctum Flavianum episcopum Constantinopolitanum, et Patres quartæ synodi nolentes subscribere pseudocanonem de privilegiis Constantinopolitanæ, tandem volentes nolentes rogabant sanctum Leonem ut confirmaret canonem. Et in ipsa sexta synodo repererunt Patres duos quaterniones Monothelitarum sub nomine Menæ patriarchæ, et Vigilii pontificis, quos Monothelitæ inseruerant, unam operationem attestantes, quos Patres concilii statim penitus rejecerunt. Quid dicam de quinisepta? sine consensu Romani pontificis, certe sine legatis ejus, contra canones celebrata, et inusitato nomine nuncupata? Quam tamen Græci ut œcumenicam jactant, ac Romanam Ecclesiam multis in ea pseudocanonibus taxant. Ut de celibatu presbyterorum, de Iulio Sabbati, quæ doctissimus Caryophyllus in libro Græco-Latine contra Nilum Thessalonicensem scripto eic-

πατήρ καὶ διδάσκαλος, καὶ Κωνσταντινουπόλις, καὶ οἱ ἐκεῖ βασιλεῖς τῶν ἐκείνου ἦσαν προβάτων, ἀφώρισεν ἂν αὐτοὺς τῆς τῆς Ἐκκλησίας κοινωνίας καὶ ἐνώτητος. Ἰσχυσε γὰρ ἂν οὐδὲν ἢ ἐκείνου ἀπόφασις, οὐδ' ἂν αὐτοῖς οὐδ' ἐπιστοῖν ἐλυμήνατο, μὴ ὑποκειμένους ἐκείνῳ. Φώτιον μετὰ ταῦτα τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐπιβάτην, ὃς τὸν ἀγιώτατον Ἰγνάτιον ἀδίκῳ; ἐξέλασας, τῆς Ἐκκλησίας ἐξήλασε, καὶ ἀντεισήγαγε τὸν Ἰγνάτιον, τίμι δικάῳ; ἢ δηλαδὴ τῷ κατὰ πάντων ἔχειν τὸ κράτος; Μετὰ δὲ ταῦτα τοῦ θελοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν θεὸν ἐκδημήσαντος, καὶ τῶν βασιλέων πολλαῖς τε καὶ συνεχέσιν ἐνστάτων ὑπὲρ Φωτίου δεήσασιν, οὐκ Ἰωάννης αὐτὸν μετὰ Νικόλαον καὶ Ἀδριανὸν τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας δεξάμενος ἀρχὴν, εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀποκατέστησε θρόνον, ὡμοφρόνιον αὐτῷ διὰ Πασχασίου (1) ἐπισκόπου ἀποστελέας; Τί ταῦτα πάντα σημαίνουσιν, ἀδελφοί, ἢ μεγίστην τοῦ Ῥωμαίων ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν ἀρχὴν τε καὶ ἀξίωμα;

et ibi imperatores illius essent oves, non utique eos a communione et unitate Ecclesiæ separasset. Nullum enim robur illius sententia habuisset, nec eos læsisset, ne tantulum quidem, non illi subiectos. Post hæc Photium Constantinopolitanæ sedis invasorem, qui sanctissimum Ignatium explerat, ab Ecclesia eiecit, et introduxit Ignatium. Quo jure? Nimirum quod supra omnes habeat potestatem. Postea cum sacer Ignatius ad Deum migrasset et imperatores multis et frequentibus pro Photio urgerent precibus; nonne Joannes post Nicolaum et Adrianum Romanæ Ecclesiæ adeptus imperium, in patriarchalem sedem restituit, pallium illi per episcopum Paschasium mittens? Quid hæc omnia significant, fratres, quam maximum Romanorum pontificum supra totam Ecclesiam principatum ac dignitatem?

Petri Arcudii notæ.

ganter, et veraciter auctoritate veterum Patrum confutat, ut nos in libro *De sacramentis*, ubi agimus de matrimonio, ex ea parte matrimonii exploramus. Ad hæc, conciliabulum concinnarunt tempore Copronymi, ubi episcopi trecenti triginta et octo decepti sunt, et subscripserunt contra sanctas imagines.

Ad extremum in septima synodo noluerunt Patres Græci, ut legeretur integra, sed ut detruncaretur epistola Papæ Hadriani reprehendentis Tarsasium, quod factus e laico patriarcha, vocaretur etiam œcumenicus.

Quocirca justo Dei judicio quoties in conciliis generalibus Orientales non sunt secuti ductum, et lumen prævium sedis apostolicæ, ea ex parte errarunt. Proinde nulla probabilitate fulciri opinio illa videtur, quæ concilium ut distinguitur contra papam, sit supra papam, nam membra corporis, quæ possunt errare, et de facto errarunt, implicat esse supra caput, cui Christus promisit infallibilitatem fidei.

Videndus est in hac materia ex antiquis sanctus Maximus confessor et martyr, qui eodem tempore vixit, quo Honorius, et secretarium Honorii allocutus est, ab eoque expiscatus est quo sensu jus sit scribere Honorius illa verba epistolæ. Theophanes Isauricus historicus Græcus, Emmanuel Caloca in libro quem scripsit contra errores Græcorum. Ex neotericis Albertus Pighius, lib. v *Hierarchiæ Ecclesiæ*, c. 8: Osius, lib. II, contra Brentium; et Joannes a Lovanio, *De perpetua cathedræ Petri protectione, et firmitate*, cap. 11: Onufrius in Adnotationibus ad Platinam, in Vita Honorii. Ex postremis Baronius tomo VIII, anno 633 et 681: Bellarminus, tomo I, lib. IV, de Romano pontifice, cap. 11, et noster Mattheus Caryophyllus, in libro contra Nilum Thessalonicensem.

(1) Διὰ Πασχασίου. Μνημονικὸν ἀμάρτημα. Non enim per Paschasium, sed Paulum et Eugenium a Joanne octavo pallium missum, ut constat ex pseudosynodo a Photio ficta.

Notandum est in primis, Photium, Michaelis imperatoris stulti juvenis, eunosque, et Bardæ Cæsaris favore mixtum, expulsiæ a sede Constantinopolitana Ignatium virum sanctum, et contra eum unxisse bis pseudosynodum, ubi Ignatius et absens, et præsens damnabatur. Et quoniam Photius dederat litteras ad Nicolaum primum mendaciorum plenas, quibus significabat, Ignatium patriarcham senio confectum renuntiasse dignitatem patriarchatus, se vero electum in patriarcham, rogare se ut

mitteret suos legatos Nicolaus, qui omnia probe ac legitime acta esse cognoscerent. Nicolaus, missis legatis, qui partim minis perterriti, partim muneribus corrupti erant, cum didicisset fraudes Photii, habita synodo, eum damnavit, Ignatium innoxium declaravit, et restituit. Photius, postquam agnovit fraudes suas detectas fuisse, majori impudentia ipsum caput petere, Nicolaum, inquam, destinavit. Igitur fluxit concilium universale trecentorum septuaginta trium episcoporum, inter quos admisit etiam qui tenerent locum reliquorum patriarcharum, et quasi coactus Nicolaum tanquam reum, criminis et facinorosum damnavit. Deinde celebratum fuit octavum concilium generale Constantinopoli, imperante Basilio Macedone in favorem Ignatii, ubi damnatus est Photius, et reperta ejus commemorata pseudosynodus ad Adrianum secundum missa, publice conclamata, conculcata, et concrenata est, legatis Græcorum presentibus, qui miraculi etiam oculati testes fuere. Cum enim vehementer pluerat, et deberet ignis exstingui, aqua instar olei majorem flammam excitavit, et relicto tetro fetore, omnia in cinerem redegit. Post octavam synodum Photius exsul per fraudem cujusdam bibliothecarii, composito pseudovaticinio sub titulo Ἀχρηστὶκὸς Βέλγας, in gratiam imperatoris se insinuavit, et in palatio degens multa contra canones ausus est. Porro ejusmodi vaticinium fraudulenter quidem, non tamen sine probabilitate quadam excogitavit. Genealogiam, quæ nusquam est, fuit, aut futura erat, contexit. Tiridatem illum inclytum Armeniæ regem stirpis caput fingit, ex illo nominibus pro arbitrato excogitatis gentem deducit, et alios ex alio fabulosa narratione condit. Quando demum ad parentem Basili pervenit, scripsit hunc habuisse filium naturam talem virum, qualis ipse erat Basilius, eique nomen esse Veclas. Observatis enim nominibus singulorum, ipsius, inquam, imperatoris Basili, et Eudoxiæ Augustæ conjugis, liberorumque Constantini, Leonis, Alexandri, Stephani, ex primis singulorum nominum litteris composuit fraudem. Sic decepit Basilius, quem omnium retro regum sanctissime, et diutissime regnasse commemoratur. Vide Nicetam Paphlagonem in Vita, quam scripsit, sancti Ignatii patriarchæ versus finem. Vita functo Ignatio Photius inter innumeras machinationes, quas reperit dignas suo ingenio, hanc etiam adinvenit. Multos antistites ad epulum invitavit, dissimulavitque se emisse nuntia bona pro Ecclesia,

Hæc igitur omnia reputantur, et his animum adhibentes, deponite omne vanum præjudicium, omne injustum odium, omnem de Latinis opinionem non rectam, et, verum amplectentes, fideique sinceritatem juxta catholicam Ecclesiam, et ipsam sanctam Romanorum Ecclesiam, et ipsi plurimi et maximi facientes nobis cum sitis conjuncti, multum valere dicentes iis qui sine causa, ob propriam ambitiosam vincendi contentionem, temere, et ut sors tulerit, quidquid in buccam venit, effutiunt, vosque a recta fide abducunt; Romanorumque Ecclesiæ pastorem, vere œcumenicum Patrem et doctorem, atque pontificem existimantes, ipsum veneramini, et ut par est, honorate. Nosque (quamvis indignos) patriarcham vestrum Dei gratia legitime ab Ecclesia creatum ducentes et credentes esse, nostras admonitiones, ut parentis sermones, suscipite, communicantes mecum eandem sententiam et fidem, ut in eodem spiritu et mente idem credentes, idem sentientes, ad invicem quandiu sumus in corpore alter alterum diligamus et foveamus, pater illis congaudens, et omnia vobis bona, ut fieri potest, porrigens, et omnibus modis benefaciens; post autem hujus tabernaculi depositionem, eandem in Christo consequamur gloriam, et æterna vita fruamur, desiderabilem finem feliciter consecuti. Amen.

Data est Viterbil sexto Kalendas Junias, anno Domini 1463. Obsignata cardinalitio nostro sigillo, quod abesset signaculum plumbeum patriarchale. Ob majorem vero securitatem, ne quis suspicetur esse fictam, et non esse nostram hanc epistolam, cum non reperiretur ob loci penuriam membrana, scripta est in bambacenis consutis, ipsasque suturas tribus in locis obsignavimus, scilicet in extremis et medio. Et hæc quæ incipiunt ab illo, « Data est Viterbii, » hucusque manu propria scripsimus, Præterea et subscripsimus.

BESSARION, miseratione divina cardinalis et œcumenicus patriarcha Constantinopolitanus novæ Romæ, propria manu subscripsi.

optare ad firmitatem illius emptionis eorum chirographa, et sigilla in alba papyro, illis impetratis quasi ipsi rogarent pontificem, scripsit illos omnes eum desiderare, ut sit eorum patriarcha; additis etiam litteris imperatoris, et se multis laudibus extellens, et sibi præconia cumulans. Deceptus Joannes octavus bono publico prospiciens, ut opinabatur, destinavit Paulum et Eugenium presbyteros, et Petrum Diaconum cardinales pallio nullo cum facultate eum veniam a concilio petentem, restituendi. Ille corruptis litteris apostolicis alia pro aliis Græcæ scripsit, neque deprecatus est culpam, sed impudenter præsendendo ad libitum, synodum celebravit, et canones condidit partim faventibus suis similibus Græcis, partim aliis Græcis callentibus subdolum ingenium Photii, Romanum pontificem, qui eum damnatum restituebat, haud laudantibus, imo clare testantibus male fecisse, et non potuisse absolvere, ac restituere quem sui prædecessores, et concilium œcumenicum ligaverant,

Ταῦτα οὖν πάντα ἐνθυμηθέντες καὶ τούτοις προσχόντες τὴν νοῦν, ἀπόθεσθε πᾶσαν εἰκαίαν πρόληψιν, πᾶν ὄντιον μίσος, πᾶσαν περὶ Ἀσπίνων ὑπόληψιν οὐκ ὀρθήν. Καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀσπασάμενοι, τό τε τῆς πίστεως ἀκραίφνης κατὰ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ αὐτὴν τῶν Ῥωμαίων ἁγίαν Ἐκκλησίαν περὶ πλείστου τε καὶ τοῦ παντός ποιησάμενο, καὶ αὐτοὶ γένοιθε μεθ' ἡμῶν, πολλὰ χάριτι εἰπόντες τοῖς ἄλλωσι δι' οἰκείαν φιλοεικίαν εἰκὴ τε καὶ ὡς ἔτυχε τὰ ἐπιτυχόντα λέγουσι, καὶ ὑμᾶς τῆς ὀρθῆς ἀπάγουσι πίστεως. Τόν τε τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ποιμένα οἰκουμένικόν τῷ ὄντι Πατέρα καὶ διδάσκαλον, καὶ ἀρχιερέα νομίσαντες, σέβεσθε τε αὐτόν, καὶ τὰ εἰκότα τιμᾶτε. Ἡμᾶς τε (εἰ καὶ μὴ ἀξίως) πατριάρχην ὑμέτερον τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι νομίζου; ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας προβεβλημένον νομίζοντάς τε καὶ πιστεύοντες εἶναι, τὰς παραινήσεις ἡμῶν ὡς πατὴρ δέξασθε λόγους, τῆς αὐτῆ; ἐμοὶ κοινωνοῦντες γνώμης καὶ πίστεως, ὡς ἂν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ νοί τὸ αὐτὸ πιστεύοντες, τὸ αὐτὸ φρονούντες, ἀλλήλοις, ἐφ' ὅσον μὲν ἐνδημοῦμεν τῷ σώματι ἐκότερος ὑμῶν ἐκότερον ἀγαπήν τε καὶ περιέποι, πατὴρ τέκνος συνευφραϊνόμενος, καὶ πάντα ὑμῖν ἀγ. θ. ὡ; οἶόν τε, ποριζόμενος, καὶ πᾶσι τρόποις εὖ ποιῶν. μετὰ δὲ τὴν τούτου τοῦ σκήνους ἀπόθεσιν τῆς αὐτῆ; ἐν Χριστῷ τύχωμεν δόξης, καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπολαύσωμεν, τοῦ ἐφ' αὐτῷ τέλους εὐτυχῶς ἐπιτυχόντες. Ἀμήν.

Ἐδόθη ἐν Οὐίτερβίῳ πρὸς ἕξ Καλανῶν Ἰουνίων, ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ αὐξή, σφραγισθεῖσα διὰ τὴν τῆς πατριαρχικῆς μοιδοβίνης σφραγίδος ἀπουσίαν τῆ καρδιναλικῆ ἡμῶν σφραγίδι. Δια δὲ ἀσφάλειαν πλείονα, ἵνα μὴ τις ὑπεπίεση πλαστὴν τε καὶ μὴ ἡμετέραν εἶναι ταύτην τὴν ἐπιστολήν, ἐκεῖ μὴ εὐρεθέντος μεμβράνου διὰ τὸν τόπον, ἐγράφη ἐν βαμβακίνοις ἐρβραμένοις, αὐτάς τε τὰς ῥαφὰς εἰς τρεῖς τόπους ἐσφραγισάμεθα, ἐν τε τοῖς ἄκροις δηλαδὴ καὶ κατὰ τὸ μέσον. Καὶ ταῦτα ἀπὸ τοῦ, « Ἐδόθη ἐν Οὐίτερβίῳ, » μέχρι τῶνδε οἰκείῃ χειρὶ γεγραφότες ἔτι καὶ ὑπεγράψαμεν.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, ἐλέψ Θεοῦ καρδιάλις καὶ οἰκουμένικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως νέως Ῥώμης, οἰκείῃ χειρὶ ὑπέγραψα.

damnaverant, et prorsus ad tantam dignitatem ineptum reddiderant. Quod quidem verum esset, quando damnatus esset contumax, et non resipisceret. At enim talis fuit Photius? Verum deceperit pontificem: alioquin cur non possit patriarcha patriarcharum pontifex Romanus damnatum si resipiscat absolvere? In ea synodo, quam Zonaras interpretatur, studuit Photius confirmare septimam synodum de imaginibus, tacite damnata octava, quæ contra eum celebrata fuerat, imo abolita legitima, et œcumenica, suam pro octava obrudere conatus est, et in editis canonibus canone primo, ut est videre apud Zonaram, præfert se Romano pontifici, tanquam habens majorem amplitudinem jurisdictionis, quam habeat ipse pontifex. Quæ cum didicisset Joannes octavus, eum publice post multos pontifices qui eum antea excommunicaverant, anathemate percussit. Vide octavum concilium, et successorem Anastasii Guilielmum Bibliothecarium in *Vitis Pontificum*, cæterosque historicos.

SUPERIOREM EPISTOLAM IPSEM ET BESSARION E GRÆCA LATINAM FECIT,
QUAM NOS POSTEA REPERTAM IMPRIMENDAM CURAVIMUS.

BESSARION, divina miseratione sanctæque Sedis Apostolicæ gratia, sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus. Dilectis in Christo fratribus et filiis archiepiscopis, episcopis, presbyteris, monachis, cæterisque ecclesiasticis et sæcularibus viris provincias sanctæ sedi Constantinopolitanæ subditas habitantibus, gratiam, pacem et benedictionem a Deo omnipotente. Volentibus duntaxat, eamque obtinere desiderantibus, et quæ ad illam obtinendam ducunt omni conatu agentibus.

Voluissemus profecto, dilecti fratres et filii, ipsi vobiscum loquentes dare atque accipere rationem eorum quæ ad vestram salutem necessaria sunt, quæque vos et loqui, et agere fraterno et paterno affectu desideramus. Sed quoniam et conditio præsentium rerum, et tanta vastitas pelagi, ac interjacens longitudo terrarum id prohibent, quod reliquum est, litteris officium nostrum exsequi conabimur, et hac epistola particulam aliquam eorum quæ coram loqueremur exprimemus. Obsecro autem Domino, ut ea vos charitate audiatis, quæ dicturus sum, cum qua ipse vos alloquor. Testis est enim mihi ipse Deus, quem nullæ nostræ cogitationes latere possunt, quod primo quidem zelus ejus, deinde arctissimum charitatis vinculum, quo nationi nostræ astringimur, me ut hæc scribam movent, neque ea patiuntur reticere, quæ vobis cognitum necessaria sunt. Ante omnia igitur mementote, fratres et filii, qualis olim, quamque excellens fuerit natio nostra, tum doctrina, tum omni sapientiæ genere, cum cæteris virtutibus, quæ præterea vires, quæ potentia, qui principatus nostrorum fuerint. Quis enim dubitet Græcorum gentem omnium liberalium artium, ac totius sapientiæ non modo inventricem, verum etiam perfectricem exstitisse? Illic semper et virtus, et religio, et sanctimonia florere; illic enituit totius orbis imperium, nunc vero (heu infelicem, et miseram patriæ nostræ conditionem!) non modo principatum, atque imperium orbis amisimus, verum etiam servitutem patimur, et hanc quidem crudelē, atque turpissimam; dominantur enim nobis homines truces, barbari, atque infideles; neque solum hoc passi sumus, sed ne simulacrum quidem disciplinæ, aut ullum sapientiæ vestigium apud nostros relictum est. Solent enim disciplinæ et bonæ artes, paratis primo, quæ ad victum necessaria sunt, quæri atque investigari, quæ cum nobis in præsentia ob servitutem et inopiam desint, nulla amplius sapientiæ ratio est, nulla disciplinarum cura, nullum optimarum artium studium. Virtus sola, quæ ad mores pertinet, quæque studiosos sui bonos efficit, ea vero manet; manet atque semper apud nostros. Sed quæ causa esse

potuit, ut moralibus virtutibus præditi, et sapientiam, et principatum, et ipsam omnium rerum dulcissimam libertatem amiserint? Non enim fortuna, vel casus, aut temerarius rerum eventus, ac fluxus instabilis tantam nostris calamitatem intulere, nisi quis putet res humanas divina Providentia minime gubernari, quod etiam cogitare impium est, atque nefarium. Sed nec delictorum nostrorum multitudinem ejus rei causam fuisse dicendum est, ut quidam Deo se humiliantes dicere consueverunt. Neque enim nos magis quam cætera Christianorum nationes, quas nunc mundana ista felicitate frui videmus, peccatis nostris Deum irritavimus. Siquidem et dictum est, et vere dictum est, ut arbitror, nostros in iis quæ ad mores et vitæ honestatem pertinent, nullis esse inferiores. Verendum igitur ne potius tot tantorumque malorum fomes, et materia fuerit, quod Græci veris dogmatibus per socordiam omissis ab intemerata fidei veritate secesserunt, et inconsutilem Domini tunicam sciendentes a catholica Ecclesia sunt divisi. Cujus rei causa fuit temeritas quorundam nostrorum, ne alteri principatus sui rationem reddere cogereantur. Hos deinde posteriores quoque non tam sua pravitate moti, quam illorum allecti perversitate sunt secuti. Sed deponere aliquando, ac prorsus abigere hanc perniciem decens, ac salutariferum est. Quamobrem vos hortor et rogo, fratres et filii in Spiritu sancto desideratissimi, omni studio, ac conatu, antiquam nobilitatem resumite, vindicete nobis pristinam gloriam. Veteres illos ac sanctissimos Patres et doctores nostros sequimini, quorum eadem confessio fidei, eadem semper fuit doctrina pietatis, cum ea quam nunc Romana Ecclesia tenet, ac profitetur. Recentiores istos tam pestiferæ divisionis auctores condemnate, persequimini, exterminate. Œcumenicam synodum Florentiæ habitam devota mente suscipite, et quæ ibi sancto cooperante Spiritu decreta sunt, sincero corde credite, et profitemini. Multæ efficacesque eo in loco rationes adductæ sunt de processione sancti Spiritus. Multa utrinque a partibus in utriusque sententiæ confirmationem dicta. Vicit tandem apud omnes hæc sententia, Patrem et Filium unum esse Spiritus sancti principium, eumque ex utroque tanquam ex uno spirante procedere. Multa sanctorum doctorum, non modo Occidentalium, verum etiam Orientalium, atque nostrorum ad id probandum testimonia adducta sunt, multis id rationibus demonstratum, neque id nostrorum incuria evenit; non enim segnier, neque negligenter eam rem investigare conati sumus, o fratres; multas noctes insomnes egimus, magnam vigilantiam, solers studium, summam curam adhibuimus, cedere oportuit veritati; victi fuimus doctorum sententiis Absit enim a bona

anima et fideli, ut ostensæ veritati claudat oculos, eamque victoriæ ambitione despiciat. Referrem nunc vobis particulam aliquam rationum illarum, nisi lex epistolæ prohiberet: simul quod vobis licet longe plura alibi videre, et legere, quam nos referre in præsentia possemus. Plerique enim ex his qui nos antecessisse doctissimi et sanctissimi viri multa atque præclara de hoc dogmate litteris mandaverunt. Nos quoque non pauca scripsimus, partim ut amicorum id obnixe efflagitantium morem gereremus voluntati, partim ut vel nos cogitata, vel aliis frustra contententibus responsa in communem utilitatem traderemus. Quæ omnia cum apud vos sint, si quis vestrum sine contentione vel leget, vel audiet. Legetis autem vel audietis omnes (si libebit) non parvam, quod ad Dei gloriam dictum sit, utilitatem consequetur. Verum tamen unam duntaxat, et eam perbreve, si libet, rationem adducamus.

De Spiritus sancti processione.

Spiritus sanctus Spiritus Filii dicitur, teste ipso Filio, qui Spiritum illum vocat Spiritum veritatis. Veritas vero ille ipse est. Et Paulus: *Misit, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda nostra*¹; et rursum: *Si quis Spiritum Christi non habet, ipse non est ejus*². Quod aliis quoque in locis idem Apostolus creberrime replicat. Hoc verbum, fratres, satis superque ad id probandum de quo agimus. Neque enim excedere decet modum epistolæ. Est itaque Spiritus sanctus Christi Spiritus naturaliter et essentialiter, non accidentaliter. Id vero cuius aliquid hoc modo est, auctoritate aliqua et excellentia id excellat necesse est, quod suum esse dicitur. Hæc vero auctoritas profecto non talis dicenda est, qualis est Domini ad servum. Quis enim auderet creatorem in creaturam vertere, quod etiam cogitare sacrilegum est? Superest igitur auctoritatem, atque excellentiam originis esse ejus qui spirat, ad spiritum qui spiratur. Et certe aliud asserere nefarium est. Nam quod nostrorum aliqui a veritate declinantes, ideo dici Filii Spiritum contendunt, quod ejusdem sit cum eo essentie, vel quod ex eo mittatur, araneorum potius telæ sunt, quam rationes, ut sæpe demonstravimus. Si enim propter consubstantialitatem dicatur Spiritus, Filii Spiritus, propter eandem causam et Filius dicetur Spiritus sancti Filius, quod nunquam in sacris litteris auditum est. Si vero quia ex Filio mittitur, ita dicitur, ea certe ratio magis roborat sententiam nostram. Quod enim mittere istud, et scaturire, et profluere, cæteraque similia spirationem, ac substantialem quamdam processionem præsupponant; quodque impossibile sit Filium mittere Spiritum sanctum, nisi etiam illum spiret, plerisque in locis ostendimus multis idoneisque rationibus. Alia quoque multa e nostris ad velan-

dam veritatem dici solent, nullius sane momenti; plura vero melioraque dicuntur ab his qui veritatem sequuntur. Quæ et si nos optime tenemus, cum sæpe numero contradicentibus adversati simus, brevitatis tamen gratia mittimus ad monitos: si qui erunt investigandæ veritatis cupidi, ut ea legant, quæ olim de hæc re conscripsimus. Hoc tamen vobis dicimus, et intrepidi asserimus, si res tulisset, ut præsentem dare, atque accipere rationem hujus rei potuissemus, judicaturos vos fuisse. Hoc unum, quod diximus, satis superque esse ad veritatem ostendendam, nihilque dubitationis relinqui, quin Spiritus ita ex Filio quemadmodum ex Patre, tanquam ex uno principio et uno spirante procedat. Multa quoque alia sacrarum testimonia sunt litterarum, ut puta *Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre*; et rursus: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Et iterum: *Quæcumque audiet loquetur, et alia iis similia*. Ex quibus omnibus luce clarius ea fidei veritas ostenditur, quam et sancta Romana Ecclesia ut semper antea, ita nunc tenet, et prædicat, et olim omnis Ecclesia fatebatur. Sed dicet fortasse aliquis: Cur ipse Dominus cum de Spiritu loqueretur: *Spiritus, ait, qui a Patre procedit*, neque addidit etiam a se ipso procedere? Quæ tandem, aut qualis est hæc ratio, fratres? Etsi enim dixerat a Patre procedere Spiritum, non tamen negavit eum a se quoque procedere. Nam si id dixisset, aliquid fortasse videretur ingerere difficultatis. Quanquam neque hoc ad tutandam vestram opinionem sufficeret. Siquidem ipse Salvator: *De die illa et hora, inquit, nemo novit, neque angeli, neque Filius hominis, nisi solus Pater*. Et rursus: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me Patris*. Et iterum: *Nemo novit Filium nisi Pater*. Quorum omnium nos procul dubio contrarium et sentimus, et profiteremur. Ac Filium Dei, perinde diem illum et horam cognoscere, ut Patrem existimamus. Eumdemque ita se nosse, ut Pater eum novit, doctrinamque illius suam præcipue doctrinam esse. Si igitur eorum quæ aperte negavit Christus, nos hodie recte e diverso credimus, cur non etiam hoc, quod non negavit, pie credimus? Enimvero illud in primis attentissime considerandum est, fratres et filii in Christo desideratissimi. Promisit olim Christus super confessione Petri ædificare Ecclesiam suam, et quod portæ inferi, hoc est, hæreticorum blasphemie nunquam prævalerent adversus eam. Quærendum est, fratres, quænam ista sit Ecclesia. Nam veram certamque fuisse promissionem nullus ausit negare Christianus. Aut igitur Latina, aut Græca Ecclesia est. Tertia enim dari non potest. Siquidem aliæ omnes hæresibus sunt plene; quas sancti Patres, et generales synodi condemnarunt. Si ergo hanc Ecclesiam Græcorum Ecclesiam dicis, in angustum nimis arctam Ecclesiam, imo

¹ Galat. iv, 6. ² Rom. 8, 9.

illam ad nihilum redigis. Qualis enim, miseri nos, aut quanta est Ecclesia nostra? Labitur, heu, labitur, peritque quotidie, ne dicam eam penitus jam interiisse. Subditi sunt infidelibus Græci omnes; ita omnia pessumdedere barbaræ gentes, ut non post multum interjectum tempus ipsam quoque linguæ Græcæ splendorem, libros omnes, universa opera sanctorum doctorum, sacrarum etiam litterarum codices, et Evangelium ipsum nostram infelicem patriam desertura non dubitem, nisi pietas et misericordia Salvatoris nostri tantam a vertice nostro calamitatem propulset. An ignoratis, fratres, et Orientales omnes, si qui inter fideles supercæderant, qui in Oriente Ecclesiam sequerentur Græcorum, Constantinopolitanis, et circumjacentium insularum cultoribus duntaxat exceptis, alios ante centum, alios enim quinquaginta et amplius annos, ne nominare quidem noverant Scripturam sacram, nec ejus volumina numerare. Nullum fidele dogma sciebant, nullam quæstionem, nullam de spe futuræ vitæ rationem; in summa nihil eorum quæ in Evangelio leguntur, intelligebant. Presbyteri, quanquam illud assidue legentes, non minus quam cæteri rudes erant; nec integrum quidem habebant Evangelium, sed quædam ejus fragmenta, quæ legi in ecclesiis solent semisa circumferebant. Et quemadmodum psittaci, allaque ejusmodi animalia conari aliquando, atque effingere sine intellectu nostra verba consueverunt, ita hi vocem quidem emittebant Græcam, lectitabantque ea solum, quæ scripta erant, nec sine barbarie; eorum vero quæ legebant nihil prorsus percipiebant [deest]. Recognoscite, recognoscite aliquando, fratres, caput Ecclesiarum, cathedram Petri. Recognoscite matrem vestram, atque magistram, amplectimini fidem apostolico ore laudatam; inde animæ vestræ postulate cibum, inde quærite consilium. Si doctorum nostrorum libros eolveritis, si scripta eorum diligenter consideraveritis, inveniētis Romanam Ecclesiam supra cæteras omnem potestatem habere, et ita universæ præses Ecclesiæ, ut absque ejus auctoritate nulla prorsus ecclesiastica quæstio solvi, nullum dogma concludi, aut possit, aut debeat. Hæc est illa pætra, supra quam Christus suam ædificavit Ecclesiam: hæc est, quæ fidem Petri tenet, et prædicat. Hæc sola est, adversus quam portæ inferi non prævaluerunt. Hic semper servata est incorrupta Patrum auctoritas; hic Sol justitiæ oritur; hic Lux mundi; hic sal terræ; hic sunt vasa aurea et argentea. Quicumque huic sanctæ communioni consociantur, unam cum ea Ecclesiam faciunt; qui ab ea sunt separati, salutem habere non possunt; qui hic non colligunt, spergunt. Quicumque extra hanc agnam comedunt, profani sunt. Si qui in Noe arca non fuerint, peribunt regnante diluviô. Extra ovile Christi salvi esse non possunt; in lupos rapaces, in fures latronesque incident. Quandoquidem necesse est, qui voces

pastorum non audiunt, quod ne cui Christianorum accidat, illa prædicanda, illa tenenda est fides, quam Petri cathedra profitetur. Hanc vos quæso, fratres, cum reverentia et humilitate suscipite, huic inhærete, huic insistite. Non cesso pro vobis orare Dominum, ut sapientiam induentes, id, quod vos hortor, agatis. Vellem enim ita vos omnes esse, ut ego, nec parvum vobis, aut contemnendum videor optare bonum, o fratres; si quod mihi ipsi, hoc etiam vobis bonum desidero. Majorem enim charitatem nemo exhibere tenetur proximo suo, quam eadem illi quæ sibi bona velle. *Diliges enim, ait, proximum tuum sicut te ipsum*, plus hoc non requirit a nobis Deus, quasi hoc summum sit signum charitatis. Neque me ex ignorantia, vel imperitia a veritate, ut arbitror, dicitis aberrasse, cum me sciat a teneris annis omne vitæ meæ tempus in litterarum studiis consumpsisse, summaque opera ac diligentia huic, de quo loquimur, dogmati incubuisse, et quantum fieri potuit investigasse veritatem. Quid enim aliud eligere sibi potuit homo, qui ab ineunte ætate propria abdicatus voluntate in humilitate atque obedientia vixerit, et qui (sine jactantia dictum sit) multa de vanitate mundi, de emendatione morum, de præmiis, vel penis æternis legerit, audierit, scripserit, quam rectis verisque sententiis alere animum, et inventam fidei veritatem amplecti? Quam certe eo pluris quam antea in præsentia facinus, quo magis ingravescente jam ætate multiplicati corporis morbi mortem mihi quotidie minuantur, et vitam lædio esse faciunt. Scio certe fratres, et Patres, et scio filii in Christo dilecti, non multum esse quod nobis superest vitæ, et jam tempus nostræ resolutionis instat, quo, ut sapientes aient, advenit hominibus timor eorum rerum, quas antea formidare non solebant. Vident enim appropinquare diem, quo omnis antea vitæ reddenda sit ratio. Me quidem quo magis vicina est mors, eo magis consolatur integritas fidei. Spero enim id, quod ex operibus ad salutem animæ meæ deerit, fidei veritate posse suppleri. Ob hanc causam spreto, et contemptis honoribus, si quos apud vos habui (habui autem nec parvos, nec paucos) totus hanc fidei veritatem sum secutus. Equidem dico scientibus, et iis qui a scientibus audierunt, audientque, si volent in posterum: Adolescentulum me, et prima adhuc lanugine carentem, plurimi faciebatis, etiam qui nunquam me vidistis, notum erat nomen meum omnibus Græci intelligentibus linguam, nondum quatuor et viginti annos natus a principibus nationis nostræ, a vobis omnibus, ab ipsis demique imperatoribus, et honore, et dignitate supra ætatem extollebar. Præponebant enim me, non modo æqualibus meis, sed etiam senioribus, et auctoritate, gratiaque pollentibus, non mea virtute, sed sua bonitate. Quamvis enim magna hoc tempore in Christi Ecclesia dignitate præ-

fulgeam, magnosque et longe supra merita mea adeptus sim honores, tamen hæc omnia postea sunt secuta, et ut Deus omnium rerum conscius optime novit, neque exspectata a me, neque sperata. At enim fortasse dici non immerito possem majora illa quæ apud vos habui. Quandoquidem illic facile inter primos adnumerabar, hic vero, cum multi sint, imo pene innumerabiles, qui me sapientia, doctrina, cæterisque virtutibus antecellunt, vix inter postremos habeo locum. Notum est autem illud Romani principis dictum, qui cum esset honoris studiosissimus malle se dicebat in oppido, quamvis humili atque obscuro primum habere locum, quam in gloriosissima, atque excellentissima urbe Roma secundum esse. Habet enim principatus quorundam etsi in minimis, maximam tamen ac dulcissimam voluptatem. At nos, et quæ apud vos habebamus non magni fecimus, et quæ nunc habemus testem invocamus Deum, æque parvifecissemus, quin potius spretis, contemptisque omnibus, etiam si multo plura haberemus, ad vos quam celerrime defecissemus, nisi nobis essemus conscii elegisse meliora, nisi exploratum haberemus hanc sanctam et catholicam Ecclesiam illa credere, illa tradere, et docere, quæ ad vitam æternam iter faciunt. Si igitur ad ea vos hortor, quæ salutis vestræ profutura non dubito, cum humilitate, et reverentia audire debetis, ac cum gaudio, et alacritate animi monita nostra suscipere salutaria.

At magnum apud vos scandalum genuisse dicitis additionem Latinorum in Symbolo. Cur ita fratres? Certe si recte considerare volueritis, non additio illa fuit, sed expositio, sed explanatio, sed declaratio. Additio namque etiam juxta doctorum nostrorum sententiam illa est, quæ contraria dogmata introducit: quæ vero eadem, similiaque profitetur, declaratio, non additio est. Quippe si verum non esset, quod dicitur, fugienda utique hæc additio foret. Quod si verum est, et fidei sanctorum consonans, ibi timemus timorem, ubi non est timor, et superstitioni magis, quam pietati indulgemus. Multa Nicæno Symbolo secunda synodus addidit de divinitate Spiritus sancti, de unitate Ecclesiæ, de baptismo, de remissione peccatorum, de resurrectione mortuorum, de vita æterna. De quibus primum concilium nullam omnino expedite mentionem fecerat. Multa præterea alii quoque doctores, qui illis successerunt Latini, quam illi fecerant, tradidere; quæ tamen non additiones, sed declarationes fuerunt. Cur igitur et catholice Ecclesiæ non licuerit hoc idem facere, simili hæreticorum necessitate urgente? Nam quod respondere soletis, tunc quidem, licuisse, nunc vero postquam tertia synodus omnem additionem prohibuit, ne ipsam quidem veritatem addere licere, stulta sane et vana ratio est. Legite, si libet, quam

A olim de hac re orationem edidimus, manifestissime illic veritatem invenietis, et nisi fallimur, idem nobiscum fatebimini. Nolite æmulari contentiosos homines, neque imitari illos qui cum aliter non possint, saltem pugnando veritatem, gloriam concupari conantur. Humilitate vos Deo, et tot talesque viros singulari præditos devotione, ac sapientia, Romanæ Ecclesiæ alumnos secuti, fidem ejus suscipite, pontificem Romanum verum ipsius pastorem, totius caput Ecclesiæ, ductorem fidei, atque magistrum credentes veneramini, et viam, quæ ad æternam ducit vitam ostendantem, sequimini. Nam et hoc unum eorum est, quæ ad salutem necessaria sunt, proprium nosse pastorem, et recognoscere principem, et scire atque honorare ductorem. Ubi enim non est princeps, ibi inordinatio; ubi inordinatio, ibi solutio, ut Gregorius Nazianzenus ait; et certe sive divinas, seu humanas res considerate volueritis, fratres, invenietis unum omnium debere esse principem, nec recte aliter res posse gubernari; nam ut a divinis incipiamus, Christianorum theologia unum qui supra omnes est, docet Deum esse, qui cum in tribus personis sit uti illæsa servetur unitas, ejusdem similisque substantiæ divini illæ ponuntur esse personæ. Gentilium vero ex iis sensibilibus, accepta scientia, ipsa quoque hoc idem fatetur. Quidam enim inter cæteros eorum philosophos nobilior, unam esse primam causam, unum omnium rerum assertit Creatorem; et quamvis multos etiam post illum gradus entium credat, unum principium, et multa principia, omnia tamen sub primo illo constituit. Alius vero multis hoc idem asserens verbis, mutuataque tandem a quodam antiquiore sententia: Non est, inquit, bonus multorum principatus; unus princeps, unus rex esto. Neque enim volunt entia male gubernari, quasi male gubernari videantur, nisi unus sit, qui præsit universis. In rebus autem humanis, atque civilibus iidem ipsi, quorum mentionem fecimus, cæterique omnes, et ante eos Salvator noster Jesus Christus legitimam monarchiam cæteris gubernandi modis anteponunt. *Reddite, inquit ille, quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ Dei Deo*¹; quasi unus quidem sit Deus in cælis, et unus princeps in terris; hic vero qui inter philosophos primum obtinet locum, illud reipublicæ genus non modo generibus cæteris, sed etiam optinatum principatui antepont, et divino quam simillimum esse dicit. Ubi unus, qui virtutibus cæteros antecellat, omnibus dominetur. Alius autem hujus auditor omnibus politiæ enumeratis generibus, eundem hunc gubernandi modum ante omnes constituit, perfectissimum regnum appellans. Hunc igitur a Deo bonum et perfectum, et necessarium ordinem in rebus fluentibus, atque terrenis servabimus, fratres: in æternarum vero animarum, et sanctæ Dei Ecclesiæ gubernatione contemnemus? Indecens certe est,

¹ Matth. xxi, 21.

et ab omni ratione alienum. Hic enim maxime omnium est ordo servandus. Siquidem perpetua digniora sunt fluxis, momentaneis, atque caducis. Hinc legislator noster, et Dominus Jesus Christus omnem humanam sapientiam, cujus ipse dator est, excedens, optimum gubernandi modum suæ reliquit Ecclesiæ, cum Petro, et per eum successoribus ejus principatum illius tradidit. *Tu es, inquit, Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*¹. Et rursus: *Tibi dabo claves regni cælorum*². Et iterum: *Pasce oves meas, pasce agnos meos*³. Et alibi: *Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos*⁴. Nec me putetis fratres novam legem introducere, novum dogma docere. Repetite memoria, qui præcise historicas, qui conciliorum acta legistis, quantum semper Romanus pontifex super omnem Ecclesiam auctoritatem habuit. Cælestinus papa primam Ephesiensem synodum solus reprobavit, irritavitque, quamvis omnis Orientalis Ecclesia, et ipsi patriarchæ unanimes in ea convenissent. Leonis Magni epistolam Patres Chalcedonenses numero sexcenti, et triginta episcopi instar sacri Evangelii receperunt, eamque orthodoxæ fidei columnam nominarunt; necnon juxta ejus sententiam, eam, de qua agebatur, terminarunt quæstionem. fidem Patres Alexandrino Constantinopolitanum per imitationem secundi concilii præposuerunt, nec tamen fecisse se aliquid censuerunt, nisi hoc idem Leo confirmaret: quod ut impetrarent, multis et legationibus, et precibus contenderunt, quibus tamen vir sanctus annuere recusavit; et nisi postea ab alio Romano Pontifice concessum exstitisset, nullius fuisset sane momenti. Ante hunc Innocentius Romanus pontifex Arcadium et Eudoxiam reges, quod Joannem os aureum inique de Ecclesia pepulissent, anathemate feriit, et Christianorum communione privavit. Quod certe non fecisset, nisi supra omnem Ecclesiam habuisset imperium. Quippe si non fuisset universalis pastor, et pontifex, et communis omnium Christianorum Pater, et magister. Si Constantinopolitana urbs et imperatores illi, de ejus grege non fuissent, non separasset eos talis pontifex ab unitate, et communione fidelium. Nihil enim

A pontificalis sententia roboris habuisset, non illis attulisset detrimentum, nisi Romano præsuli subditi exstitissent. Photium deinde Constantinopolitanam sedem occupantem, qui sanctissimo viro Ignatio ejecto Ecclesiam sibi viribus subegerat, nonne Nicolaus Romanus pontifex fidelium communione privavit, et restituto Ignatio ab Ecclesia repulit? Qua ratione id egit Nicolaus, nisi quia super omnes Ecclesias potestatem habebat. Postquam vero vir sanctus Ignatius ad Dominum migravit, nonne imperatores Constantinopolitani multis, ac crebris precibus in favorem Photii Romano pontifici interpellarunt? Nonne Joannes, qui post Nicolaum, et Adrianum universalis Ecclesiæ gubernacula suscepit, in patriarchalero restituit sedem, palliumque illi misit, in quo refulget pontificis dignitas. Quid tandem hæc omnia præseferunt, fratres, nisi summam esse Romani pontificis super omnem Ecclesiam auctoritatem, summam potestatem? Hæc igitur omnia cogitantes, hæc cum animi attentione considerantes omnem vanam opinionem exuite, omne immeritum odium deponite, omne illud de Latinis non rectum iudicium in melius mutate; amplectimini veritatem; integritatem fidei una cum catholica et sancta Romana Ecclesia ipsi quoque maximi existimantes nobiscum convenite. Missos facite eos qui contentiois potius gratia, quam veritatis vana loquentes, vos a recta fide seducunt. Pastorem Ecclesiæ Romanæ universalem Patrem, atque magistrum existimate. Hunc enim honore, laude ac veneratione prosequimini. Nos vero quanquam immeritos, tamen gratia Dei per apostolicam sedem et summum pontificem Dominum nostrum, vobis in patriarcham legitime datum, ut par est, suscipite. Monita nostra tanquam paternas adhortationes audite. Eandem mecum et sententiam et fidem colite, ut in eodem spiritu et mente credentes, idemque de fide sentientes quantumdiu hac fungimur vita invicem diligamus, invicem consolemur. Post vero hujus mortalis sarcinæ depositionem eandem in Christo gloriam obtineamus, et desideratum finem adepti, vita fruamur æterna. Amen.

¹ Matth. xvi, 18. ² Ibid. 19. ³ Joan. xxvi, 15-17. ⁴ Luc. xxii, 32.

GRÆCORUM CONFESSIO

DE VERBIS CONSECRATIONIS ET TRANSSUBSTANTIATIONE, A BESSARIONE EXPOSITA IN CONCILIO FLORENTINO (1).

(MABILLON, *Musæum Italicum*, I, II, 245.)

Die Dominica, quinta Julii MCCC XXXVIII, in generali congregatione, præside in eadem sanctissimo domino nostro domino Eugenio, divina

(1) Hujus versionis autographum in thesauro serenissimi Magni Etruriæ Ducis asservatur, cum

providentia papa quarto, præsentibus reverendis-
simis reverendisque Patribus et dominis sanctæ
Romænæ Ecclesiæ cardinalibus, patriarchis, archie-
parchis, litteris unionis, Latinis inter atque
Græcos factæ in concilio Florentino. Hanc versio-

piscopis, episcopis, abbatibus, doctoribus et magistris, tam Latinis quam Græcis, reverendus Pater dominus archiepiscopus Nicænus, suo ac aliorum Patrum Ecclesiam Orientalem representantium nomine, publice, alta et intelligibili voce exposuit in hæc verba, vel eis in effectu similia. « Beatissime Pater, vosque reverendissimi Patres et domini hic præsentibus. Quoniam in præcedentibus congregationibus nostris inter alias differentias nostras ortum est dubium de consecratione sacratissimi sacramenti Eucharistiæ: et aliqui suspicati sunt, nos et Ecclesiam nostram non credere illud pretiosissimum sacramentum per verba Salvatoris Domini nostri Jesu Christi confici; propter hanc causam assumus coram vestra beatitudine, omnibusque aliis hic astantibus, qui pro parte sanctæ Romanæ Ecclesiæ sunt, ad certificandum vestram beatitudinem et alios Patres et dominos hic præsentibus de hac dubitatione, et dicimus breviter: Nos noscisse Scripturis et sententiis sanctorum Patrum, cognoscentes et animadvertentes fragilitatem humani sensus, volumus adherere sententiis sanctorum Patrum et rationibus, spreis humanis inventis; qua quidem de re, Pater beatissime, cum in omnibus aliis aeternitatibus Patrum sanctorum usi sumus, etiam his in præsentibus dubitatione utimur. Et quoniam ab omnibus sanctis doctoribus Ecclesiæ, præsertim ab illo beatissimo Joanne Chrysostomo, qui nobis notissimus est, audimus verba Dominica esse illa quæ mutant et transsubstantiant panem et vinum in corpus verum Christi et sanguinem; et quod illa verba divini Salvatoris omnem virtutem transsubstantiationis habent; nos ipsam sanctissimum doctorem, et illius sententiam

nem cum legissemus, illust. Antonium Magliabecum, quocum tunc eramus, rogavimus, ut ejus nobis copiam fieri pro sua in nos humanitate curaret. Id quod diligentissime præstitit, adhibito viro clarissimo Gastruzzio, qui illud ipsum autographum peritissime imitatus est. Prædicta Græcorum confessio non levis est momenti ad persuadendam Græcorum de Eucharistia fidem, de qua tot et tantæ controversiæ a Calvinistis nuper excitatæ sunt. Confessio hæc duas habet partes, nempe consecrationem verbis Christi Domini confici, non precibus illis, quæ post verba sacra sunt a Græcis: atque his verbis panem et vinum in Christi corpus et sanguinem mutari et transsubstantiari. Etsi vero de priori assertionem aliqua fuit concertatio inter Bessarionem Nicænum episcopum superioris formulæ præconem, interque Marcum Ephesinum; nulla tamen prorsus inter eos de posteriori disceptatio agitata est. Id patet ex oratione Bessarionis tunc cardinalis de Eucharistia: qua in oratione eandem doctrinam, quæ in superiori Confessione proposita est, egregie tuetur adversus contra sentientes; in primis contra Marcum Ephesinum: cujus objecta, ex dictis Nicolai Cabasilæ desumpta, refellit: Ex quibus manifeste intelligitur, in illa controversia nequaquam litem fuisse de transsubstantiatione, quam uterque pro indubitata Græcorum doctrina habebat: sed de verbis, quibus consecratio perficitur. Præmissa vero Græcorum confessio, eo majoris est momenti, quod Bessarion illam, comprobantibus aliis Græcis, uno forsitan excepto Marco Leplesino, qui ejus perpetuus adversarius exstitit,

A sequimur de necessitate. De hac questione breviter diximus et sufficienter, et vestram beatitudinem de nostra intentione certam reddimus. Arnoldus notarius.

Ego Nicolaus Sagudineus Euripontinus, omnium suprascriptorum verborum interpretas, et de Græco in Latinum traductor, fateor omnia sic ad litteram per prædictum dominum Nicænum, modo et supra, Græce dicta fuisse, et a me fideliter in Latinum conversa. In cujus rei testimonium et fideiusionem requisitus hic manu propria scripsi, et in hæc regedi formam. Florentiæ, die xxvii mensis Augusti, anno Dominicæ Nativitatis M cccc xxxviii. Arnoldus notarius.

B Quod et ego Bartholomæus Joannes de Lyd, clericus Leodiensis diocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritatibus ac sacri Florentini yumenici concilii notarius, quia prædictorum verborum prolationi, expositioni, confessioni, omnibusque aliis et singulis præmissis una cum præfatis reverendissimis reverendisque Patribus et cœnotario infra scripto interfui, eaque sic fieri vidi et audivi; idcirco hoc præsens publicum instrumentum per præfatum interpretem fideliter de Græco in Latinum traductum subscripsi, signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi rogatus et requisitus in testimonium præmissorum.

C Et ego Arnoldus Ludolphi de Beverwyck, clericus Trajectensis diocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritatibus notarius, quia verborum prædictorum prolationi et confessioni, omnibusque aliis præmissis, dem, sicut præmittitur, per reverendissimum Patrem dictum archiepiscopum Nicænum ageretur, proponeretur, et fierent, una

in frequenti concilio exposuit, cum nondum esset cardinalis. Hujus porro confessionis mentio fit in ipsis concilii Actis, cap. ix (Conc. Lab. t. XII, col. 491), paulo ante mortem Josephi patriarchæ: ubi utrumque, nimirum et verba consecrationis, et transsubstantiatio, disertis verbis astruitur. Deinde post recitatam ejusdem mortem illud ipsum denuo repetitur. Cæterum quod attinet ad Patres Græcos, maxime Chrysostomum, quorum sententiam sequi se in prædicta formula Græci per Bessarionem constantur: eorum testimonia referit idem Bessarion in prælaudata oratione de Eucharistia. Chrysostomi loca citantur ex homilia xxxii super Mattheum, ex xxvii super primam ad Corinthios, ex homilia de prodicione traditoris, et sacramentorum traditione.

¶ Haud scio an Nicolaus ille Sagudineus Euripontinus, qui superiori Confessionem Latine vertit, idem sit atque Nicolaus Euboicus, de quo ita scribit Matthæus Palmerius in libro de Temporibus ad annum 1459: *Nicolaus Euboicus, Latine et Græce linguae atque elegantissimè princeps laudatissimus habetur: qui in frequenti concilio medius assistens, multis et eruditissimis viris audientibus, me quoque teste vidente audienteque, disputantium verba atque sententias, tum Græce, tum Latine prolata, mira celeritate ultro citroque in utramque linguam fidelissimè et summo ornatu reddebat.* Ita ille, qui eodem in loco Ambrosium, Camaldulensis ordinis abbatem generalem, in concilio item clarum fuisse subjungit.

cum reverendissimis reverendisq[ue] Patribus et dominis præfatis ac connotario meo suprascripto præsens interfui, eaque sic fieri vidi et audivi: ideo hoc præsens publicum instrumentum, per interpretem hujus sacri yemenici concilii subscriptum, una cum dicto connotario subscripsi, et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meis solitis et consuetis signavi rogatus et re-

quisitus in fidem et testimonium præmissorum.

Ego Julianus, tituli Sanctæ Sabinæ presbyter cardinalis, Sancti Angeli vulgariter nuncupatus, præsens fui omnibus prædictis; et recognosco litteram scriptam manu præfati Nicolai Sagudinei, communis interpretis Latinorum et Græcorum: et ad perpetuam rei memoriam propria manu subscripsi.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI,

SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIÆ CARDINALIS, CPOLITANI PATRIARCHÆ

DE SACRAMENTO EUCHARISTIÆ

ET QUIBUS VERBIS CHRISTI CORPUS CONFICIATUR.

(Claud. Sainctes, Liturgiæ SS. Patrum. Antwerp. 1563. Latine.)

Sacrum divinumque est Eucharistiæ mysterium, per quod filii Dei, et hæredes, et cohæredes, et ejusdem cum Domino corporis efficiuntur cum digne eo participamus. Sed quæri inter Christianos solet, quibus potissimum verbis, intra solemnes Missarum ritus, sacrosanctum Domini corpus et sanguis conficiatur. Alii enim hoc facere alia existimantes, Latini Ambrosium, Augustinum, Gregorium, aliosque doctores suos secuti, cum doctrina, tum vitæ sanctitate præstantes, illa Domini verba id facere manifestissime asseverant, *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*, vanamque prorsus sine iis esse orationem sacerdotis opinantur. Græci vero, præsertim recentiores, cum Jacobo fratre Domini, Basilio et Chrysostomo sentientes, singularis exempli et sanctimoniam viris, non illis Salvatoris nostri verbis Christi corpus et sanguinem confici putant, sed quibusdam quæ sequuntur precibus sacerdotum. Quibus in Missarum officiis, quæ singuli quique eorum composuere, diu post recitationem verborum Domini, quæ supra memoravimus, adhuc panem et vinum oblata Deo munera appellat, et Spiritum sanctum, ut super ea descendat, benedicat, sanctificet, ac corpus et sanguinem Domini efficiat, invocant et precantur. Cum talis itaque tantaque sit de re maxima inter Latinos Græcosque dissensio, si quidem inter præsentem tantum ac nostræ ætatis viros controversia foret, facilius de iis posset quisvis pro sua opinione disserere: cum vero inter communes Ecclesiæ doctores, veteresque et sanctissimos Patres nostros contentio agitetur (ii sunt enim qui et dissentire invicem, et ut alii quoque dissentiant, facere videntur) ipse me inter eos arbitrium constituere haud temere

præsumpserim, nisi me et juste precantium petitiones, ac cupido utilitatis nostrorum hominum, quorum salutis et gloriæ semper avidissimus fui, ad id mei ipsius oblitum compulissent, et illos inter se concordare reddere, divino fretus auxilio, sperarem. Ut igitur recte nostra procedat oratio, et veritas rei quam quærimus facilius elucescat, aliqua altius repetenda sunt, antequam institutæ quæstionis seriem aggrediamur.

Ante omnia igitur sciendum est, tam hoc sacrosanctum communionis, de quo agimus, quam cætera Ecclesiæ sacramenta ideo sacramenta vocitari, quoniam aliud in se habent quod videtur, aliud quod non corporis oculis, sed solo intellectu comprehenditur. Quæ videntur, sensibilia sunt; quæ vero intellectu percipiuntur, spiritualia: unde spiritus et vita dicuntur. *Verba autem quæ dixi vobis*, inquit Dominus, *spiritus sunt et vita*. Horum præterea sacramentorum singula quæque duobus accipiuntur modis: aut enim sacramentum signum est, aut id quod significatur. Primum quidem signum tantummodo et est et dicitur. Secundum vero res est, quæ eo signo significatur: Omnis enim theologica doctrina, teste Augustino, signis constat et rebus. Et res quidem sunt, quæ ut significatæ accipiuntur, signa vero, quorum omnis in significando est usus. Etsi enim omne signum res sit (nam quod non est res, ut idem Augustinus inquit, nihil omnino est, et sic signum esse non potest), hoc tamen loco signum accipitur, non ut res significata, sed ut signum rem ipsam significans, quatenus scilicet signum est, et non quatenus res aliqua est. Quemadmodum cum ascendente cernimus fumum, non quatenus substantia aliqua sive res est, sed quatenus

solum est signum ignis, signum esse dicimus, A quia substantia et res aliqua est. Nam omne quidem signum res aliqua est, non tamen omnis res alterius rei est signum. Sunt enim res aliquæ duntaxat ut significatæ, non autem ut signa aliquid aliud significantia, quod in aliis sacramentis facile comprehendendi potest.

Etenim in sacramento baptismatis ablutio carnis per aquam ita est sacramentum, ut duntaxat signum sit ablutio peccatorum. Ipsa enim peccatorum remissio res est significata, nihil ultra significans. Hoc idem in reliquis sacramentis. Ergo et in sacramento Eucharistiæ, alterum est solum signum, ut panis et vini visibilis species: alterum res significata, ut ipsum verum Domini corpus et sanguis, quod ex immaculatis beatæ B Virginis sanguinibus assumpsit. Verum hoc proprium habet præter alia divinum hoc sacramentum Eucharistiæ, quod in eo res significata alterius etiam rei signum est. Ipsum enim verum Domini corpus et sanguis, cum res sit signo panis et vini significata, ut mox ostendemus, est tamen alterius rei signum, cum significet mysticum Christi corpus, et Ecclesiæ in Spiritu sancto unitatem: hoc vero non amplius aliam rem significat, sed tantum significatur. Ita fit ut visibilis simul ac sensibilis species panis et vini, duplicis rei significatrix sit: significat enim et verum corpus Domini, et res significata et signum sacrum est, et mysticum Ecclesiæ corpus. Quare panis et vinum signum est duntaxat, ipsum autem verum Christi C corpus et sanguis, quod sub umbra tegitur panis et vini, significatum quidem a pane et vino, significans autem mysticum Ecclesiæ corpus, et res est et signum: mysticum vero ex utroque significatum, res tantum est, nec ultra alterius signum. Præterea quod tantum signum est, duarum rerum est signum, veri scilicet et mystici corporis. Quod autem res est, et non amplius signum, duorum sacrorum signorum res est, hoc est visibilis speciei panis et vini, et veri in eis contenti corporis Domini. Verum autem corpus et sanguis, si ad alterum aspicias invisible sacramentum, res est; si ad mysticum corpus, est signum. Rursus primum quidem, quod signum tantummodo est, oculis subest; secundum, quod res est et signum apertum exceditur; tertium, quod res sola est, corde percipitur. Ad hæc primum quidem non modo significat, sed etiam continet secundum. In specie enim panis et vini veritas corporis et sanguinis continetur, cum in illa substantia panis vique mutetur, Tertium vero quantum significat, non tamen continet. Hæc cum verissima sint, illud etiam sequitur, ex iis qui divini corporis participes fiunt, alios quidem sacramentaliter spiritualiterque participes fieri, quales sunt qui digne communionem accipiunt, alios vero sa-

cramentaliter, et non spiritualiter, ii sunt qui indigne communicant: sumunt enim verum corpus Christi, non tamen sacramenti effectum accipiunt, nec Christo uniantur. De iis inquit Apostolus, quod iudicium sibi manducant et bibunt. Non enim iudicium et condemnationem manducarent et biberent, si spiritualiter communicassent, imo jam Christo unirentur. Sunt alii qui, etsi non sunt sacramentaliter participes, spiritualiter tamen communicant, quemadmodum si vel infans post baptismum, vel ætate proventus, nondum, ob aliquam inevitabilem necessitatem, recepto Christi corpore, repentina morte deficiant. Nihil enim minus sacramenti participes fiunt, quam si communionem cepissent: fiunt enim B membra Christi et regni cœlestis hæredes.

Hæc igitur cum omnibus manifesta sint (quis enim neget, ex his qui communionem sumunt, alios quidem nullam gratiam, imo vero pro gratia iudicium et pœnam, alios vero gratiam largissime consequi: quosdam etiam sine communionem, dummodo id non contemptu, vel negligentia, sed necessitate fiat, divinam mereri gratiam?): cum, inquam, hæc adeo clara et perspicua sint, tripartitam hanc divinarum sacramentorum distributionem veram et necessariam esse probant, ex his sequi videtur Christi quoque corpus duplex esse, verum alterum, alterum mysticum. Et verum quidem est, quod in hoc divino Eucharistiæ C sacramento consecratur atque conficitur sub visibili specie panis et vini. Hoc idem est cum eo corpore quod fuit ex beata Virgine Spiritus sancti obumbratione conceptum. De quo ipse Dominus in exhibitione sacramenti, cum nobis sensibilem panem viumque ostendisset, ait: *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*; deinde addidit, quod pro vobis traditur, et qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum. Mysticum autem ejus corpus est Ecclesia, et congregatio fidelium. Hanc enim negare corpus Christi nemo ausit, præsertim audiens Apostolum dicentem, Ecclesiæ caput Christum esse. Caput enim sine membris non esset caput. Quapropter membra Christi nos sumus, et caput nostrum est Christus. Unde clamat D Apostolus: *Vos estis corpus Christi et membra ex parte*¹. Et rursus: *Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Domini est*?² Et iterum: *Unus panis*, ait, *et unum corpus multi sumus*³. Et reddens ejus rationem addit: *Omnes enim ex uno pane participamus*. Quæ verba dum exponere nititur Chrysostomus noster, ita inquit: *Quid dico communionem? ipsum illud corpus sumus. Quid enim est panis, nisi corpus Christi? non corpora multa, sed corpus unum. Quemadmodum enim panis, ex multis constans granis, ita compositus est, ut nusquam grana videantur; et sunt quidem grana, sed propter conjunctionem nullo discrimine*

¹ I Cor. xii, 27. ² I Cor. x, 16. ³ ibid. 17.

discernuntur : ita nos quoque et invicem in [al. A et] Christo conjungimur. Damascenus quoque ubi de sacrosanctis mysteriis tractat : Honoremus, ait, Christi corpus omni animi corporisque puritate, duplex etenim est. Augustinus etiam, Occidentalis Ecclesiæ lumen : Quemadmodum, inquit, ex multis granis unus conficitur panis, et ex racemis multis unus calix exprimitur, sic ex multis fidelibus unum corpus mysticum integratur. Enimvero sicut ex multis membris et partibus unumquodque corpus constat, ita Ecclesiæ unitas ex diversis personis conficitur, videlicet ex præscitis, prædestinatis, vocatis, justificatis, et glorificatis. Quos enim præscivit Deus, hos et prædestinavit; et quos prædestinavit, hos vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; et quos justificavit, hos et glorificavit, inquit Apostolus¹. Efficens vero hujus mystici corporis, est ipsum verum Christi corpus et ejus communicatio, si digne fiat. Quod significant verba illorum qui dicunt : Oramus ut hoc corpus tuum præstet participantibus sobrietatem animæ, remissionem peccatorum, communionem tecum. Quid enim aliud est comunio, quam unitas cum Christo, annexio membrorum ad caput, convenientia partium ad totum? unde et comunio vocatur proprie hoc sacramentum. Et synaxis apud Dionysium dicitur, hoc est *collectio*. Colligit enim quæ apud se distant, et multa unum facit, et dissimilia æquat, et in unum sparsa reducit. Quamobrem idem Damascenus eo quo supra memoravimus loco, Communio inquit, dicitur, et est ideo, quia per eam communicamus cum Christo, et carnis divinitatisque ejus participes sumus, et invicem conjungimur atque unimur. Cum enim ex uno pane participamus, omnes unum Christi corpus, et unus sanguis, et membra, alter alterius, ejusdem cum Christo corporis efficimur. Et rursus ibidem : Per Christi corpus et sanguinem purgati, unimur corpori Domini et spiritui ejus, et corpus Christi efficimur. Unde et Messias, seu et Mediator, et lapis angularis dicitur Dominus, quasi conjungens extrema et uniens divisa. Mediator unius non est, sed duorum, inquit Paulus et lapis angularis duorum parietum vinculum et conjunctio est. Post hæc illud quoque

vinitatis. Quod apertius et Gregorius dicit, quod nunc quidem participamus corpus et sanguinem sub speciebus panis et vini, tunc autem clara visione, et sicut vere est, videbimus illud.

Cavendum autem, ne quis propterea quod eucharistiæ mysterium figura esse dicitur, dicere aut omnino suspicari audeat, non esse verum Domini corpus. Absit tanta blasphemia a fidelium mentibus. Hoc modo et pretiosa mors ejus non esset vera mors, quod partim ablutionis delictorum nostrorum, partim justificationis nostræ figura sit. Vas namque electionis est qui dicit : *Christus mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit propter justificationem nostram*². Et Petrus : *Christus passus est pro nobis relinquens nobis exemplum*³. Mors igitur Christi mortis nostræ secundum peccatum et resurrectionis ejus vitæ nostræ per justificationem, juxta primariorum apostolorum sententiam, exemplum et figura fuit. Nec tamen adeo mors et resurrectio ejus non fuit vera mors et resurrectio : est igitur eucharistiæ sacramentum, et veritas, et figura; ex quo nihil absurdi sequi videtur. Etenim ipsum quoque sacramenti nomen nihil significat aliud quam figuram alicujus et signum alterius. Siquidem sacramentum tectum mysteriis secretumque esse decet, et aliud extrinsecus præ se ferre, aliud habere quod intelligatur intrinsecus. Neminem autem conturbare debet nomen istud figuræ, nec id quod ait Damascenus panis et vinum non est nisi figura corporis et sanguinis Christi. Absit sed ipsum corpus Domini deificatum, ipso Domino dicente, *Hoc est corpus meum*, et non, figura corporis mei; et, *Hic est sanguis meus*, et non, figura sanguinis mei. Primo enim panis et vini nomine, non ipsam visibilem speciem panis et vini, sed substantialiter transmutatam in corpus et sanguinem intelligit. Deinde figuram hoc loco intelligit umbram illam, quæ nihil aliud præterquam figura est, simpliciter aliud significans, nullam omnino faciendi vim et potestatem habens. Quemadmodum sacramenta veteris legis, Novi Testamenti sacramentorum figura fuerunt, ut circumcisio baptismatis, sanguis hircorum et vitulorum Domini sanguinis in arca crucis effusi, et serpens pendens in eremo corporis Domini in cruce pendentis. Verum illa quidem figuræ tantum erant, et aliorum significativa, non effectiva, et sacrorum quidem significativa, non ipsa sacra. Nostra vero non modo significativa et figuræ salutis sunt, verum etiam salutifera, hoc est effectiva salutis, ipsaque sacra et sacræ sacrarum rerum figuræ. Hoc enim interest inter veteris et novæ legis sacramenta, quod illa quidem duntaxat significabant salutem, hæc etiam præbent, et illa quidem non sacra, sed sacrarum tantummodo rerum significativa : hæc autem et significativa sacrarum rerum atque effectiva sunt. Hinc sanctus Hilarius ait : Corpus

¹ Rom. vii, 50. ² I Cor. xv, 3. ³ I Petr. ii, 21.

Christi quo in altari participamus, figura quidem est, quatenus panis et vinum exterioribus apparet sensibus, veritas autem est, quatenus corpus et sanguis in veritate corde creditur. Et Augustinus: Christi corpus, inquit, et veritas et figura est: veritas quidem, in quantum virtute spiritus ex substantia panis et vini corpus efficitur; figura vero est illud quod exterioribus sensibus subjaceat. Nos itaque figuram hoc loco ita accipimus, quæ scilicet quoad sensibiles species panis et vini, aliud duntaxat significet quoad verum corpus Christi, et aliud significet, et tamen veritas sit. Quemadmodum Damascenus quoque, sicuti paulo ante memoravimus, veteres seculi doctores, verum corpus et sanguinem Christi figurativa futurorum nominavit. Ubi enim *figurativa* dixit, et figuram sine discrimine dicere potuisset. Sed de iis satis, ut arbitror, disseruimus, nunc quod reliquum est aggrediamur. Erit autem nostra omnis oratio tripartita. Primum enim conabimur ostendere divinissimum corpus Christi et sanguinem, nullis aliis verbis, aut sacerdotum precibus confici, quam iis quæ supra memoravimus Domini verbis: *Hoc est corpus meum; et, Hic est sanguis meus.* Post hæc sanctorum Ecclesiæ doctorum ac Patrum nostrorum unam et eandem esse sententiam declarabimus. Postremo quæ huic opinioni adversari videntur, duce Domino, ejus res agitur, dissolvemus.

Quod igitur impossibile sit aliis quam Dominicis verbis Eucharistiæ sacramentum confici evidentissime et luce clarius apparet. Enimvero nemo est quem lateat, quemadmodum panis et vini corpus et sanguinem Christi in instanti facta transsubstantialitas, humanam omnem facultatem excedit, ingensque opus est, et certe divinum: ita etiam hujus sacramenti efficientia verba, instar ipsius sacramenti, eximie cujusdam virtutis esse debere. Christi vero divinis verbis, nihil esse potentius, nihil efficacius esse posse manifestum est. Quamobrem fateri necesse est, Dominicis illis verbis, et nullis aliis divinum hoc sacramentum confici posse. Nec enim divinissima per divinam potentiam confici negaverit quispiam, nec verbis Christi nihil omnino efficacius esse, cum non modo homo, verum etiam Deus sit, creatorque omnium, qui solo nutu cuncta produxit, qui verbo ægros curavit, mortuos suscitavit, cæteraque miracula fecit, quæ in Evangeliiis recitantur. Præterea humanæ preces, tunc quod orant facillime consequuntur, cum id meritis sint, et a benemeritis effunditur. Atqui panis et vini in corpus et sanguinem transmutatio, non potentium meritis, sed ejus potentia qui ex nihilo cuncta produxit, per sacerdotem tanquam per instrumentum quoddam efficitur. Unde non minus ab indignis sacerdotibus atque perversis, quam a bonis sanctisque consecratur. Ex quo manifestum est, non orantis sanctitatem, sed ipsum Dominum propriis suis verbis, a sacerdote prolatis, panem et vinum in proprium corpus transmutare.

Nam si humanæ preces hoc possent, potius virorum bonorum preces, etsi non sacerdotum, quam pravorum sacerdotum hoc divinum opus efficerent. Atqui indecens esset, atque ab humana salute alienum, existimare tantum sacramentum a re dubia dependere: quippe dubium atque ambiguum est, an preces ac supplicationes nostræ Deo acceptæ sint futuræ: ex quo fieret, ut et salus nobis virtute hujus mysterii expectata dubia foret. Quod ne accidat, imo salus nostra, quam digne participantibus hoc sacramentum præbet, certa atque indubia sit, necesse est Dominicis verbis duntaxat, et nullis aliis tantum confici sacramentum. Ad hæc, precibus quidem nostris non perficimus, sed tantummodo rogamus ut perficiatur sacramentum. Verba vero quæ hoc divinum corpus operantur, efficientia sacramenti esse debent, non ut conficiatur deprecantia. Ergo non nostris verbis quæ non conficiunt, sed ut conficiatur orant, tantum opus tribuendum, sed verbis Dominicis vero conficientibus, eo modo quo Dominus ipse per eadem verba, ut legitur in Evangelio, consecravit. Præterea verba Domini proferuntur a sacerdote, tanquam potestatem habente ea perficiendi quæ ipsa verba significant. Precibus vero suis potestatem petit idem sacerdos tanquam nondum habens. Atenim melius certiusque res ab eo potestatem habente, quam a nondum habente, sed ut eam habeat, rogante, perficitur, faciliusque id agit qui jam potest, quam qui posse se sperat. Non igitur supplicibus sacerdotum, sed enuntiativis Domini verbis efficiendum est hæc sacra mysteria. Item dum rogat sacerdos, aut petit obtinere potestatem conficiendi mysterii, aut non; si petit, non igitur inerat sacerdotis precibus ea potentia (quis enim peteret quod jam tenet?) Quod si non petit, frustra rogat. Quapropter non ipsas sacerdotum preces, sed Domini verba eucharistiam conficere manifestum est. Adde quod verborum quæ hæc mysteria conficiunt, nulla diversitas, nulla mutatio esse debet: una enim cujusque et immutabilis forma est, qua mutata totum etiam mutatur. Unde Matthæus et Marcus et Lucas, et cum iis apostolus Paulus, cum hujus consecrationis mentionem faciunt, quæ a Salvatore nocte qua tradebatur perfecta est, eadem verba omnes eodem modo pronuntiant: quamvis et in superioribus et in sequentibus diversi diverso modo sunt locuti. Hic pariter omnes dixerunt: *Hoc est corpus meum; et, Hic est sanguis meus.* Preces vero et supplicationes sacerdotum, quibus nonnulli existimant hoc mysterium confici, alias apud alios et longe quidem diversas esse videmus. Alii enim optando, alii imperando id agunt. Siquidem Clemens et Jacobus: Rogamus, inquit, ut mitas Spiritum sanctum tuum super hoc sacrificium, qui efficiat hunc panem corpus Christi tui, et quod in hoc calice est, sanguinem Christi tui. Jacobus vero: Rogamus, inquit, ut Spiritus sanctus adveniens sancta, bona atque gloriosa ejus præsentia

sanctificet, et faciat hunc quidem panem corpus A sancti Christi tui, et calicem hunc pretiosum sanguinem Christi tui. At magnus doctor Basilius; Rogamus, inquit, ut veniat Spiritus sanctus tuus super nos, et super hæc proposita munera, et benedicat ea, sanctificet et faciat, hunc quidem panem, ipsum pretiosum corpus, et vinum pretiosum sanguinem Domini, et Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui effusus est pro mundi vita. Divinus autem Chrysostomus: Emitte, ait, Spiritum tuum, et hunc panem pretiosum corpus Christi tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui. transmutans ea Spiritu tuo sancto. Cum igitur tanta sit in iis differentia atque varietas, verba autem sacramenti efficientia, immutabilia esse debeant, profecto non illa quæ alia apud alios sunt, sed hæc Domini verba, quæ apud omnes eadem sunt, et ab omnibus eodem modo proferuntur, tanti mysterii formam esse, et iis tribuendum esse perficiendi potentiam manifestum est: per ea enim fit ut sit quod est. Illud quoque considerandum est, ea esse alicujus rei efficientia, per quæ res illa ad esse produçitur, ab aliisque distinguitur. Hujus autem divini mysterii nulla alia quam verba Domini efficientia esse videntur. Ergo ipsa duntaxat, et non sacerdotales preces tantum opus conficere dicenda sunt. Hujus rationis prima quidem pars per se ipsa nota est, quare ea omnia minorem probabimus. Ipsum certe consecrationis opus, et per consecrationem efficitur sacrum mysterium in extrema prolatione verborum conficiendum, quæcumque illa sit, et in instanti fit. Siquidem panis et vini substantia in sua permanet natura, donec omnia illa quæcumque sunt, quæ sacramentum perficiunt verba dicantur: quibus dictis mox consecratio fit, transsubstantialitas perficitur, consummatur sacramentum. Quod et de baptisate beatus Augustinus ait: Aufer, inquit, verba, et quid aqua nisi aqua? Accedat verbum elemento, et efficitur sacramentum. Unde tanta potentia aquæ ut cum tetigerit corpus, purget cor, nisi ex eo qui verbo hoc facit? Cum igitur manifestum sit, per verba hoc sacramentum confici, decet quæ ad hanc ex substantia in substantiam transmutationem, similitudinem aliquam habeant, eique conformia sint. Unde quoniam in hac transmutatione tria hæc esse necesse est, terminum a quo, terminum ad quem ipsa transmutatio fit, et modum ipsius transmutationis, quæ omnia illa significant; talia vero esse verba Domini facile probatur, in iis enim continetur terminus a quo, per verbum Hoc; nam nisi in ea esset terminus a quo, non esset transmutatio; at in ea de substantia in substantiam transmutatio fit: hunc igitur terminum significat illud Hoc. Simili modo terminus ad quem iisdem verbis inest; nam sine eo termino non esset transmutatio, sed potius corruptio, si

non in ens, sed in non ens mutaretur. Hunc vero terminum dupliciter considerare possumus: aliquando quidem ipsum corpus et sanguinem intelligentes, in quæ substantialitas fit; et hoc significatur cum dicitur, *corpus et sanguis*; aliquando vero id considerantes, ut hæc transsubstantialitas determinata et particularis sit et una. Quemadmodum iis etiam quæ per artem fiunt, sunt, una cujusque forma et species est: ita etiam unius operationis unus effectus est, propter quod additur *meum*. Tertium vero atque postremum, per quod modus transsubstantialitatis exprimitur, satis apte exprimitur per verbum *est*. Quod enim in instanti fit, jam non futurum, sed quasi factum et jam plane existens, non imperativo, non optativo, non cujusvis alterius modi verbo, nec futuro quidem tempore, quæ dubia sunt, nec id quod est, sed quod futurum est, quod etiam non fieri posset, significat, sed ipso verbo *est* temporis præsentis, et modi indicativi, quod ipsum jam esse significat, sufficienter exprimitur: imo vero duntaxat hoc modo exprimi potest et non aliter. Hæc igitur omnia, adeo in hac naturali transsubstantialitate necessaria, cum nullis aliis præterquam Dominicis verbis contineantur, sicuti ostensum est, profecto existimare cogimur atque fateri, illa ipsa efficientia esse tam sacri mysterii, quibus nihil deficit, nihil superest, et non preces humanas quibus aliqua desunt quæ magis necessaria forent. Præter hæc omnia, cum hoc immaculatum sacrificium in sui memoriam fieri jusserit Dominus: Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem, certe expressior ejus memoria fit, cum illius verba ex sacratissimo illo ore prolata repetimus, quam si alia quæcumque referamus. Quod confirmat apostolus Paulus, dum dicit Domini mortem in hoc sacrificio adnuntiari. Quo enim modo annuntiari expressius potest quam dum corpus et sanguis ejus propriis ejus verbis quam quibusvis aliis tantum confici sacramentum. Verumtamen concurrere Patrem ac Spiritum sanctum Filio in hoc divino opere transsubstantialitatis panis et vini in corpus et sanguinem Christi, fas est a fidelibus credi. Omnia enim opera in creatoris Trinitati communia sunt, nihilque fit omnino, nisi creante Filio, beneplacito Patris, et Spiritus sancti voluntate. *Ex ipso enim, et per ipsum, et in ipso omnia* ¹, juxta apostolum Paulum. Et rursus: *Per quem et sæcula fecit* ². Et iterum: *Portans omnia verbo potestatis suæ* ³. Et Joannes evangelista, *Omnia per ipsum facta sunt* ⁴. Et idem: *Spiritus est qui vivificat* ⁵. Et Paulus: *Si enim Spiritus ejus qui resuscitavit Jesum Christum a mortuis, habitat in nobis, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra per inhabitantem in nobis Spiritum ejus* ⁶. Et iterum: *Omnia autem hæc operatur idem atque unus Spiritus dividens*

¹ Rom. xi, 56. ² Hebr. i, 2. ³ ibid. 3. ⁴ Joan. i, 3. ⁵ Joan. vi, 64. ⁶ Rom. viii, 11.

unicuique prout vult ¹. Et David. *Emitte Spiritum A* *taum et creabuntur* ². Illud sane simpliciter tenendum, et pro generali quadam regula observandum, divinæ Trinitatis operationes, si quis intrinsecus eam ipsam spectet, distinctas omnino ac separatas esse, aliquando etiam nullo modo invicem communicare, quemadmodum se habent generare et generari, spirare et spirari, et alia quædam similia. Extrinsecus vero, et quatenus ad creaturam spectat, una est operatio, et idem opus Patris et Filii et Spiritus sancti, nihilque est eorum quæ in nobis fiunt; quod non ex tota Trinitate emanet, una tamen operatione, una potentia, una voluntate. Quare unus etiam dicitur creator, et unum principium eorum omnium, quæ sunt, quæ fiunt, Trinitas esse creditur. Quibus autem verbis potius consentire decet Patrem et Spiritum sanctum quam Filii, qui ejusdem est naturæ, ejusdemque cum eo substantiæ? Manifestum hoc omnibus est contendere nolentibus. Est autem ad hæc necessarius et idoneus et sufficiens minister. Sufficiens autem est qui potestatem per consecrationem habuit et sacerdos factus est. Nec enim a quocunque prolata ejusmodi verba efficere possunt quod quæritur, imo vero nihil omnino possunt, nisi a sacerdote proferantur: Ejus rei ratio est quod ita Deo placitum est, ita ordinavit, hanc tulit legem. Transgressori igitur legis et voluntatis ejus dignum paratum est meritum, ne quid facere possit. Oportet autem sacerdotem cum debita intentione ad ea quæ Dominus mandavit accedere. Siquidem mandavit nobis ut in ejus commemorationem hæc ageremus, ut sciamus corpus ejus et sanguinem (instrumentaliter ipsi facientes, cum hæc operamur) mortem ejus annuntiare. Si quis enim vel verba Domini, vel alia quælibet, quibus existimet hujusmodi sacramentum confici, pronuntiet, non ad ea quæ dicta sunt intendens, seque id agere quod ille jussit arbitretur, nihil omnino agit; sed suo frustratus desiderio fallitur. Materiam præterea ad hæc aptam et convenientem esse necesse est. Oportet enim panem ex frumento, vinum ex vite fieri. *Nisi enim granum frumenti, dicit Dominus, cadens in terram mortuum fuerit, nullum fructum afferet* ³. Et rursus: *Ego sum vitis vera* ⁴. Quod si aliter sacerdos, etiam cum debita attentione, vel ipsa verba Domini vel alia quæcunque pronuntiet, vanus est omnis labor; nec enim unquam ex hordeo miliove abt alio seminum genere panis factus, neque sicera aut lac, aut mel in corpus et sanguinem Domini transmutaretur. Hoc canones apostolorum, hoc posteriores doctores affirmant. Quamobrem hoc? Quoniam ille opifex rerum ita voluit, ita constituit: transgredi autem et vitare quidquam eorum quæ ille ordinavit, nefas est. Hæc ergo ad sacri mysterii consummationem necessaria prorsus sunt, et sine quibus nihil omnino fieri potest. Sunt autem alia quædam

quæ, etsi ad esse rei minime necessaria sint, multum tamen conferunt ad decorem perfectionemque mysterii; ex quibus si quid aliquando justa necessitate prætermittatur, nulla jactura sit: hujusmodi sunt mysterium super altari conficere, sacerdotalibus vestibus indui, sacerdotem, multa et ante verba Domini et post in laudem Dei, in narrationem operum suorum, in impetrationem vitæ æternæ, partim a sacerdotibus, partim a populo dici. Unde et alia apud alios dicuntur, et apud quosdam plura, apud alios pauciora. Hinc est quod Basilius, Jacobi, Chrysostomus vero Basilii missas breviores fecerunt, quod non necessaria forent omnia quæ dicebantur. Nemo enim necessarium quidquam detrahare præsumpsisset. Quod si quis nunc non per contemptum Ecclesiæ, quæ ita ordinavit, nec tanquam novam introducendo hæresin, sed inevitabili aliqua necessitate coactus, sola Dominica verba cum debita intentione protulerit, ipsa dantaxat quæ ille dixit et fecit, dicens et faciens, dummodo sacerdos sit, convenientemque materiam habeat, profecto verum Christi corpus sanguinemque perfecit. Contra verò si quis cætera omnia, et alia pene infinita proferens, verba Domini omiserit, lusit operam, ut aiunt, nihilque peregit.

Quod si forte quispiam iis minime contentus auctoritatem quærat, et quid doctores Ecclesiæ senserint audire desideret, in primis videat Ambrosium ætate quidem præcedentem cæteros, sapientia vero ac vitæ sanctitate nulli, vel Orientalium vel Occidentalium, cedentem. Hic in sermone quem de sacramentis scripsit, ita inquit: Quomodo enim panis potest esse corpus Christi? Quibus verbis aut quorum verbis hæc sacramenta perficiuntur? Et addit: *Ipsis Domini nostri Jesu Christi*. Et infra: *Cum autem hoc sacramentum perficit, non propriis verbis sacerdos, sed ipsius Christi utitur: verba enim Christi hoc sacramentum efficiunt*. Et post pauca: *Ante consecrationem panis est, verbis autem Christi dictis, mox corpus Christi est: Accipite enim, inquit, comedite ex eo omnes, hoc est corpus meum*. Similiter in calice ante verba Domini vinum est aqua mistum, Christi verbis operantibus sanguis efficitur. Rursus idem Ambrosius cum multa signa et miracula commemorasset, quæ solo Domini verbo facta fuere, universumque mundum verbo eodem ex nihilo esse productum, multaque alia orationibus, et benedictionibus humanis facta ostendisset, postremo hæc addit: *Si igitur tantum potuit humana benedictio ad transmutationem rerum naturam, quid de hac divina consecratione dicemus, ubi ipsa verba Salvatoris operantur? Hoc enim sacramentum quod accipis, verbo Christi conficitur*. Aliis quidem locis idem doctor multo plura in hanc sententiam manifestissime dicit. Augustinus vero sanctissimus et ipse doctor, *Divini corporis consecratio, inquit, a catholica Ecclesia*

¹ I Cor. xii, 11. ² Psal. ciii, 30. ³ Joan. xii, 24. ⁴ Joan. xv, 1.

creditur non magis a bono, non minus a malo sacerdote confici : neque enim merito consecrantis, sed Creatoris efficitur verbo. Et alibi : Credendum, Christi verbis sacramentum confici : cujus enim potentia prius creata sunt ea quæ sunt, hujus certe verbo ad melius mutantur. Idem in 2 de verbis Domini : Ante verba Domini, inquit, quæ, *Hoc est corpus meum*, dicunt, panis dicitur quod offertur ; verbis autem illis dictis, non amplius panis, sed corpus vocatur. Et rursus in expositione super Joannem vocatur corpus et caro Christi, quod caro continere non potest. Consciunt autem illud carnis verba, quæ ipsius carnis Christi verba fuerunt. Ait enim : *Hoc est corpus meum*. Quid clarius his testimoniis ? quid manifestius esse potest ? Neque enim hos doctores quisquam mentis compos, et Christianus esse desiderans respueret quos sacræ omnes synodi, et communes Ecclesiæ doctores acceptarunt, quos ut sanctos ac Deo acceptissimos magnis præconiis extulerunt, quorum memoriam cum summa laude non modo Occidentalis, verum etiam Orientalis Ecclesia celebrat. Manifestum est igitur hos non obscure, neque sub dubio, sed palam et manifeste sensisse, sacratissimis illius Domini verbis hoc sacramentum confici, *Hoc est corpus meum* : et, *Hic est sanguis meus*. Quid igitur ? Hæc quidem hoc modo dicunt, Orientales vero aliter sentiunt. At hoc modo non idem in eis locutus fuisset Spiritus : nec sancti Spiritus, sed ventris sui eruclationes essent sermones eorum. Nunc vero unus atque idem Spiritus locutus est per os utrorumque. At quemadmodum in cæteris omnibus ita etiam in hoc sacramento concordantes sunt Occidentalibus Orientales. Audi enim quid antea illa Joannis lingua in xxxii super Matthæum homilia dicat : Non sunt, inquit, humanæ potentæ opera, quæ proposita sunt ; qui tunc ea fecit in cœna, ipse nunc ea quoque operatur, nos ministrorum locum tenemus. Qui vero sanctificat, et ea mutat, ipse est. Rursus idem in xxvii super I ad Corinth. homil. ita inquit : Quomodo Paulus a Domino accepit ? Non enim aderat tunc, sed unus erat ex persecutoribus. Ut intelligas, ait, nihil plus illam mensam habuisse, quam habeant hæc posteriores. Nam et hodie ipse est qui operatur, et tradit, quemadmodum et tunc. Videsne igitur, ut nos ministrorum locum tenemus ; qui vere ea sanctificat et mutat ipse est. Vides ut ipse est, qui omnia operatur, et tradit, quemadmodum et tunc. Persuade igitur tibi, ipsum esse qui ea mutat : nec, rationi tuæ quæ dubia est, sed infinitæ illius potentæ hoc tribue. Dices fortasse, haud tibi contradicere hunc doctorem : etenim te quoque et sentire et profiteri illum esse qui hæc operatur, sed per orationes, sed per preces sacerdotis. Atqui multum interest, operari aliquid, et omnia operari. Tu namque Spiritum sanctum eis descendente tuis precibus sanctificare hæc munera, quamvis etiam verba Domini aliquid operentur. Hic vero doctor sanctissimus

A ipsum inquit Salvatorem hæc perficere, ipsum omnia operari : nec addit precibus sacerdotum id fieri quod certe addidisset, si scivisset necessarium fore, subiecit autem tanquam non necessarium. Qui enim omnia facit, nullo indiget operatore. Verum ex illis Chrysostomi, quæ supra memoravimus verbis discitur quædam haud contemnenda consideratio. Ait enim, non accepisse Paulum a Christo hanc traditionem, cum tamen ipse se accepisse asserat. Et recte quidem Chrysostomus. Erat enim tum Paulus persecutor et hostis nominis Christi, et multo post ascensionem Salvatoris in cœlos, sacram fidem ab eo qui sibi in via fuerat obvius, didicerat. Quibus igitur tradentibus accepit ? Nempe apostolis et iis quidem non verbo tantum docentibus, sed demonstrantibus opere. Paulus vero tradidit nobis quæ acceperat. Cum autem ea sola tradiderit quæ in Epistola ad Corinthios scribit, certe illa sola accepit, et illa sola apostolos facere vidit. Nam si plura facere vidisset, ea quoque tradidisset. Nihil autem in ea Epistola dicit amplius, nisi Christum accepisse panem in manus suas, benedixisse, dedisse discipulis, atque dixisse : *Accipite et comedite, hoc est corpus meum*. Idem igitur omni ex parte apostoli, quibus tradentibus Paulus id accepit, faciebant. Hoc tantum accepit ab illis Paulus hoc tradidit nobis. Postea vero sive Clemens, sive Jacobus, sive alius quicumque alias orationes et hymnos et cantica non ad necessitatem, sed ad ornatum addiderunt. Quæ cum ita sint, satis constat beati Chrysostomi testimonium adeo clarum atque apertum esse, ut nulla excusatio, nullum subterfugium calumniantibus relinquatur. Audiamus nunc eundem doctorem seipsum exponentem, et ita rem hanc declarantem, ut nullus, quamvis audax et contentiosus, contradicere ausit. Hic in ea homilia quam de prodicione traditoris et sacramentorum traditione conscripsit, ita inquit : Adest nunc quoque Christus, qui illam mensam fecit, ille ipse nunc etiam ornat. Non est enim homo, qui hæc munera facit corpus et sanguinem Christi, sed qui crucifixus est pro nobis Christus. Figuram quidem adimplens astat sacerdos, verba illa pronuntians ; potestas vero et gratia tota Christi est. *Hoc est corpus meum*, ait. Hoc verbum res propositas transmutat. Nam quemadmodum vox illa qua dictum est : *Crescite, et multiplicamini et replete terram*, semel quidem dicta est, semper autem fit operæ naturæ nostræ vim præbens ad generandum, ita hæc quoque vox semel dicta in singulis aris ex eo tempore usque in præsentem diem, et usque ad Christi adventum hoc sacramentum integre perficit. Verum ad hæc dicere soletis : Quemadmodum verbum quo creata sunt omnia, non ipsum solum sufficere ad productionem eorum quæ fiunt, sed maris et feminæ conjunctionem requiri, ut animalium genus propagetur, cultumque terrarum et agricolarum opera necessaria esse, ut quæ nascuntur e terra producantur et coalescant, eodem modo solum

Salvatoris verbum haud sufficere, sed et preces sacerdotis, et benedictionem, et alia pleraque necessaria esse ad hoc mysterium perhibendum. Hæc enim Marcus, Ephesinus antistes, ex dictis Nicolai Cabasilæ sumpto objicere solebat, etsi longe impar ingenio, acutius sane multo ille disputavit, quam nec ipse quidem dignum aliquid disseruit. Enim vero admirandos simul atque desendos illos censeo, qui sponte sua ad clarissimas res et ipsam veritatem oculos claudunt, et ita ut tam clara atque aperta sanctissimi doctoris verba pervertere conentur, et ita contra propriam salutem exponere, ut omnibus contemptui sint atque derisui. Quid enim ait S. Doctor? Figuram adimplens astat sacerdos, verba illa pronuntians, potentia vero et gratia tota Christi est. Hoc est corpus meum, ait. Hoc verbum res propositas transmutat. Quid hoc certius desideras? Illa, inquit, verba a sacerdote pronuntiata. Quæ autem illa sint, subjungit. *Hoc est corpus meum.* Illa, inquam, res propositas transmutant. Fit ergo transmutatio per illa verba, non a sacerdote, sed a Christo, cujus tota gratia et potestas est. Sacerdos enim figura, Christus vero veritate hæc transmutat, sacerdote verba ejus, quemadmodum ille statuerat, pronuntians. Et rursus, Hæc verbum sacramentum integre perficit. Considera, homo, quid integra hæc perfectio significet, attende quid velit. Hoc verbum res propositas transmutat. Noli pervicaciter contra propriam salutem contendere, et hujus sententiæ magis præcipuis ac manifestis partibus rejectis, pervertere reliquas. Nec enim Ephesinus ille nec Cabasilas integram istam sententiam adducunt, sed quibusdam ejus partibus recitatis transiliunt, fragmenta ejus quædam, velut inducti juxta Platonem toqui, qui nesciant, volunt per artus dividere, nonnulla proferentes, cætera vero quæ magis ad rem facerent, silentio prætereuntes, et hoc modo obtenebrantes veritatem. In primis itaque, sicut supra dictum est, ex hujusmodi verbis sancti doctoris non hic quem vos dicitis sensus colligitur. Deinde, o bone vir, nonne illic auctor atque opifex omnium rerum marem et feminam ea lege creavit, ut non nisi per conjunctionem eorum animalia propagarentur? rursusque in aliis semen nasci et ex terra ordinavit, ut seminetur, seminatum nascatur, natumque multiplicetur? At ideo necesse est ita fieri. Oportet enim esse arantem, oportet esse serentem, oportet esse generantem, omnesque divina obtemperantes voluntati, hoc est ita agentes ut ille statuit. Statuit enim eo modo quo diximus. Quemadmodum illa vox qua dictum est: *Creascite et multiplicamini*, operæ naturæ nostræ vita præbet ad generandum. Operæ, inquit, naturæ nostræ vim præbet, hanc scilicet ei legem ponens, ut illa quod suum est agat, ipsa vero omnem vim præbens. In hoc vero divino de quo agimus sacramento, duntaxat apostolus sacerdotes efficiens, et

A materiam panis et vini qua ipsi quoque uterentur ostendens, tradidit eis formam qua sacramentum conficerent. Hæc autem sunt verba ejus: *Hoc est corpus meum*, et, *Hic est sanguis meus*. Quæ semel a Salvatore dicta ait sacratissimus doctor semper operari, non cooperari, nec cujusquam præsidio egere. Magnam enim, imo maximam omnium vim haberent humana verba, si quid auctoritatis aut potentiae divinis adderent, imo vero illa excellent dignitate, quod etiam cogitare impium est atque nefarium. Cooperantur, inquit Ephesinus, Dominicis verbis sacerdotis preces. Quomodo, o bone vir, cooperantur? An tanquam per se insufficientibus, an tanquam sufficientibus? Si tanquam sufficientibus, superflua certe et vana est tua omnis oratio; si tanquam non sufficientibus, heu! quæ improbitas est, quæ blasphemia dicere, ut quod divinis deest verbis, hominis suppleant preces? Præterea cum verba hæc dicit simul cum oratione totum perficere, utrumque imperfectum putas, necesse est igitur ut aliud tertiam adveniens id agat. Quid vero hoc sit, tu, queso, nobis aperiri. Neque enim Spiritum sanctum id esse dices: siquidem hoc est quod quaritur, an quodlibet eorum per se, an ambo simul Spiritum sanctum ad id agendum inclinet. Quod si ambo contendis id posse, intelligas necesse est quod si ambo simul hoc possunt, quatenus inibi Dominica verba continentur, ea sunt quæ conficiunt sacramentum, sive sequatur, sive non sequatur oratio. Itaque nihil eis ad hoc addit oratio sacerdotis, nec illis aliquid necessarium est aliunde præsidium. Quod si quatenus supplicat sacerdos, ut descendens Spiritus sanctus illa sacrificet munera, eatenus duntaxat consecrantur, nihil ergo operantur verba Dominica, nec verum dicit Chrysostomus, cum ea asserit semper operari, et transmutare, et integre perficere; nec cooperatur ei hoc modo sacerdotis supplicatio, ut tu ais, sed totum operatur. Quid igitur corrupis verba sacri doctoris, non recte ea exponens, et de sacramento eucharistiæ falsam habes opinionem? Atqui, inquis, etiam baptismum sola sacerdotis oratione perficitur. Etiam in hoc erras, et veritas in te non est. D Etenim baptismum quoque Dominicis perficitur verbis. *Euntes enim, inquit, baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*¹. Tunc perficitur baptismum, quando dicit sacerdos, baptizetur servus Dei; aut, baptizato te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Unde si quis etiam nihil aliud præter hæc verba dixerit, recte baptizatur, et qui hoc modo baptizatus fuerit, salutem adeptus est. E converso vero, si quis cætera dixerit, et infinitas ad Deum porrexerit preces, hæc vero prætermiserit, nihil omnino agit. In hunc modum apostoli per impositionem manuum et benedictionem et pronuntiationem horum verborum baptizabant, in hunc modum eucharistiæ mysterium consecrabant.

¹ Matth. xxviii, 19.

Nondum orationes, nondum hymni, nondum cætera quæ in ecclesia dicuntur, composita erant. Cogitatus enim, quod fieri certe potuit, ipso Passionis die aut sequenti, Petrum vel alium quemlibet ex apostolis, in memoriam Christi et Passionis ejus sacramentum altaris conficere voluisse (neque enim credibile est, non assidue eos illius meminisse in cujus commemorationem id fieri mandaverat), quibus aliis verbis id eos fecisse existimabimus nisi Dominicis? et post cœnam, quod etiam longo temporum intervallo observatum est, et communibus vestibus indutos? At hæc verba, inquis, nar-rando recitata, non possunt sacramentum conficere. Non autem tanquam rei gestæ seriè narrans, sacerdos hæc verba profert, sed tanquam personam Christi indutus, ut ita ea proferens, quasi Dominus esset qui loqueretur, et eam habens intentionem, ut per verba illa, juxta illius mandatum qui ita præcepit, corpus Christi sanguinemque conficiat, quemadmodum ille fecit, fecit autem per ea quæ supra memoravimus verba. Possunt hæc sane duobus modis accipi: aut tanquam ab evangelista relata; et tunc narrative accipiuntur, evangelistis scilicet ea quæ Christus in illa salutiferæ Passionis nocte egit, narrantibus; aut tanquam a sacerdote prolata, intentionem habente, ut juxta ordinem a Salvatore traditum sacramentum hoc conficiat, et tunc non narrative, sed cunctative proferuntur, cum intentione conficiendi mysterium juxta imitationem Christi, et quasi ipse esset qui et diceret et faceret. Idcirco sacri doctores asserunt, necessariam in primis esse sacerdoti rectam intentionem et propositum ea faciendi quæ dicta sunt, quippe sine illa nihil omnino confici posse. Quemadmodum si quis regum per aliquem ex iis qui apud se gratia et auctoritate valent, voluntatem suam cupiens subditis suis facere manifestam, et ita id apud illos valere, ac si se animum suum exprimentem audirent, sanciat ut ita illa verba in prima persona referat, uti a se dicta sunt, populusque ita prolata audiens, tanquam ab ipso rege dictis obtemperet. Manifestum est enim quod si hac lege data, veniens ad populum nuntius ita dicat: Rex vestræ salutis cupidus, vestramque rempublicam in felicitate ac copia omnium rerum tenere desiderans, continue iis rebus invigilat, et leges condit, quas ad id existimat utiles ac necessarias. Unde cum in multis aliorum exempla secutus, tum plurimum ipse inventor hanc legem sancit: Volo quemlibet vestrum, qui conditis a me legibus paruerit, talentum auri ex ærario publico tot annis accipiat. Profecto nec narrative hæc dicit, sed simul atque dicta sunt, rata sunt quæ jubentur. Quamobrem? Quia rex ita sancit. Eodem modo hoc intelligendum est, talem a Domino sacerdotibus traditam potestatem, ut ejus verba ab illis in prima persona, et tanquam simul ab eo dicerentur prolata, totum efficiant. Aut cur illi quidem suffe-

runt hæc verba, nobis vero non sufficiunt? Si enim illi suffecerunt, et nobis utique sufficere debent, potentia illius, et tanquam ab illo dicente prolata. Quod si nobis aliquid necesse est addere, imperfecta sunt verba illius. Absit autem a piis mentibus talis cogitatio. Quam enim aliam potestatem per consecrationem accipiunt sacerdotes, nisi illam, Christi personam posse subire, et pro eo nobis adesse, et quemadmodum ille fecit, corpus ejus posse consecrare? Fecit autem illa per verba quæ diximus. Enimvero simpliciter orare quisque posset, imo vero efficacius sæpenumero orarent multi non sacerdotes nonnullis sacerdotibus. Siquidem plerique sacerdotes ita vivunt; ut non sint Deo accepti: plurimi vero ex sæcularibus, ita ob eorum bonitatem Deo chari sunt et grati, ut plerumque miraculis decorari mereantur. Si igitur vel sola oratione, vel ea præcipue hæc sacramenta perficerentur, certe magis perficerentur a viris justis, quamvis non sacerdotibus, quam ab indignis sacerdotibus. Hoc vero falsum est. Porinde enim sacramentum conficit sacerdos, quamvis malus atque perversus, ut optimus atque sanctissimus. Sæcularis vero persona, qualibet fide religioneque excellat, nihil omnino potest, quia nullam ad faciendum a Domino potestatem accepit, cum sacerdos acceperit maximam. Si igitur non est vis orationis quæ hoc facit (esset enim omnibus communis), superest ut pro Christo adsint nobis sacerdotes, ejusdem in hoc potestatis, qui et instar illius operari possint, et annuntiare populo quæ ille præcepit. *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem.* Hoc scilicet quod ipse feci, accepto pane et vino in manibus, respiciendo in cælum, frangendo, benedicendo, gratias agendo Deo Patri, et in corpus et sanguinem per ea verba, *Hoc est corpus meum; et, Hic est sanguis meus,* transmutando. Hoc enim ea transmutat, hoc ea integre perficit, ut beatus Chrysostomus ait. Hæc quidem, nisi me animus fallit, satis superque esse videntur ad obturanda omnium ora qui tam apertæ et manifestæ rei contradicere conantur. Audiamus tamen, si placet, etiam Gregorium Nyssenum, virum et doctrina et vitæ sanctitate excellentem. Is in catechetico ejus sermone de divinis sacramentis ita loquitur: Recte igitur et nunc panem divino verbo sanctificatum, in corpus Dei Verbi transmutari credimus. Nam et illud corpus (intelligit autem corpus assumptum ex Virgine) panis potentia erat, sanctificatus vero fuit habitatione Verbi in carne habitantis, a quo ita panis qui in illo corpore erat, transsubstantiatus fuit in divinam potentiam, per eum nunc quoque æqualiter sit; et ibi enim gratia Verbi sanctum fecerat illud corpus quod ex pane consistebat. Et illud quodammodo etiam panis erat, et hic similiter panis quemadmodum Apostolus ait, *Sanctificatur per verbum Dei et orationem*¹, non comestionem, ad hoc pro-

¹ 1 Tim, iv, 5.

cedens, ut corpus verbi fiat, sed mox ad corpus per verbum transmutatur, quemadmodum ab ipso Verbo dictum est, *Hoc est corpus meum*. Quid clarius certiusve iis audire desideras? *Panis*, inquit, *Verbo Dei sanctificatur*. Hoc in primis probat manifeste, verbo Dei sacramentum hoc confici. Deinde modus probationis idem apertius ostendit. Corpus, ait, potentia panis est quia pane constat. Alimentum enim (ut Aristoteles docet) primo quidem dissimile, postea vero simile sit ejus cuius est alimentum. Corpus igitur quod ex Virgine Dominus assumpsit, potentia panis erat. At tale corpus ex Virgine assumptum quod potentia panis erat, non fuisset aliter sanctificatum, nisi Verbum illud carnem illam inhabitasset. Ita nunc panis quoque altaris non aliter quam per verbum Dei et orationem sanctificatur. Cujus rei testem Paulum citat. Quod autem ait, *per orationem*, nihil corroborat adversariorum rationem. Siquidem in prima ad Timotheum Epistola hoc de communibus cibis dicit. Hic vero doctor non de communibus quæ illic dicuntur, illius usus est testimonio, sed duntaxat quantum ad confirmationem propositi sui spectat, de transmutatione quæ sit per verbum Dei. Unde paulo post concludens, ait: Mox ad carnem transmutatur. Et ad hujus confirmationem subjungit, Quoniam ipse dixit: *Hoc est corpus meum*. Adverte, quæso, cum cætera omnia, tum quod in fine ait, quod mox per verbum transmutatur. Verbum vero inquit esse: *Hoc est corpus meum*. Nonne, oro te, verbum illud *mox*, non relinquit locum orationibus? Si igitur verbum illud: *Hoc est corpus meum*, mox transmutat, manifestum illud solum esse est, quod transmutat, aliter enim non mox, sed aliquo et non parvo interjecto tempore transmutatio fieret. Ita certe inter se conveniunt sancti Patres et doctores nostri; ita sibi invicem consentanei loquantur, sive Orientales, sive Occidentales. Quippe Damascenus in libro *Sententiarum* c. 23 ita inquit: Non est panis figura corporis et sanguinis Christi, absit, sed ipsum corpus Christi deificatum. Et unde hoc, sanctissime doctor? Hoc habemus ab ipso, inquit, Domino, dicente, non: Hoc est figura corporis, sed ipsum *corpus meum*, et non figura sanguinis, sed ipse *sanguis meus*. Verba igitur illa: *Hoc est corpus meum*, etiam juxta sententiam illius doctoris faciunt, ut panis altaris verum Christi corpus sit credaturque. Sed iis omnibus quæ supra memoravimus, quasi ultimam manum imponit Epistola doctoris gentium ad Corinthios de hujus sacratissimi mysterii traditione speculantis. *Ego enim*, inquit, *accepi a Domino quod et tradidi vobis*¹. Deinde enumerat quæ accepit. Primo itaque videamus, si libet, an sufficienter tradiderit. Patet siquidem manifeste eum tradidisse: neque enim imperfecte accepit, neque minus quam acceperat, tradidit, sed quidquid decebat et necesse erat circa

A hujus sacramenti mysterium fieri, et accepit et tradidit. Accepit autem hæc, quod scilicet Dominus Jesus qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens fregit, et dixit: *Accipite et manducate*. *Hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur: hoc facite in meam commemorationem*. Similiter et calicem postquam cœnavit, dicens: *Hic calix novum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumque biberitis in meam commemorationem*². Et nihl præterea addidit: Quia enim nihil amplius acceperat, nihil amplius tradidit. Et addidit modum consecrationis divini corporis et sanguinis, omni ex parte sufficientem atque perfectum, quali usus fuit Christus, qualem ab eo ipso accepit: accipere scilicet panem, gratias agere, frangere et dicere: B *Accipite et manducate, hoc est corpus meum*, et hoc modo conficere sacramentum. Quid, obsecro, horum consecrat divinissimum illud munus? Profecto non acceptio panis; hoc enim subjectum est consecrationis, quod in corpus Domini transsubstantiari oportet, non gratiarum actio, non fractio, quarum altera ad commemorationem ineffabilem erga nos beneficiorum Dei, altera ad distributionem necessaria est. Superest igitur ut verba ista sint quæ consecrent: *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*. Et ita existimandum est, et tunc fuisse consecratum, et nunc consecrari, concurrentibus scilicet, ut dictum est, et Patre, et Spiritu sancto, cum omnia in creatura opera iis tribus communia sint. Verum Salvatori quidem haud necesse fuit, Patrem et Spiritum sanctum palam ad hoc opus invocare, cum unus idemque et unius cum illis substantiæ sit, propter quod quidquid ab eo vel fiebat, vel dicebatur, idem ab aliis quoque fiebat dicebaturque. Nos vero fas est et nominatim illos invocare, et ut munera nostra sanctificent, precari: verum id non alio atque alio modo agere, nec alio atque alio tempore, sed et quo tempore Domini pronuntiamus verba, et quomodo verba significant. Quod si illum tanquam hominem diceremus, dum gratias agebat beneficiis acceptis, orasse etiam tacite Patrem et Spiritum sanctum, ut ad eam consecrationem concurrerent, deinde verbis illum prolatis mysterium peregrinasse, non sine ratione diceremus. Eodem igitur modo et nos agere necesse est, invocato scilicet Patre, et Filio, et Spiritu sancto, nominatim et manifeste, sive ante verba Dominus sive post, seu utroque modo; nihil enim interest, ut postea disseremus, ita demum prolatis Domini verbis, sacrum hoc mysterium conficere. Ita accepit Paulus, ita nobis tradidit; transgredi autem traditionem ejus neque possumus, neque debemus, si discipuli ejus, in quo vero Christi, et esse et vocari cupimus. Abunde vero superius demonstratum est, quoniam Paulus hanc traditionem non a Christo, sed ab apostolis accepit, non modo verbo hoc, sed opere etiam ita

¹ 1 Cor. xi, 23. ² ibid. 24.

facientibus, manifestum esse non aliis quam Christi verbis ipsos etiam apostolos post Christum consecrasset, et cæteris eundem mysterii ritum tradidisse. Præterea hoc idem ostendunt populi ad ea verba responsiones. Sacerdote enim verba illa alta voce, ut vos Græci soletis, pronuntiante, assistens populus in utraque parte respondet, Amen, quasi dicat, Vere ita est, ut tu dicis. Amen enim cum affirmandi apud Hebræos adverbium sit, Græce idem quod vere significat. Amen igitur ad ea verba respondens populus, Certe, inquit, corpus et sanguis Christi sunt munera ista proposita, ita credimus, ita constemur. Et quomodo, quæso te, non esset turpe putandum eos qui doctiores haberi volunt, ea ignorare quæ sæculares et sacrarum Litterarum ignari, respondendo Amen, manifeste se scire significant? Quid, nonne assistens sacerdoti diaconus eique ministrans, dum sacerdos alta voce (juxta Orientalis Ecclesiæ ritum) verba illa pronuntiat, *Hoc est corpus meum, et, Hic est sanguis meus*, ipse propria stola duobus primis digitis tacta, panem et calicem ostendit? nihil certe aliud significans, nisi panem illum Christi esse corpus, et quod in calice est, esse sanguinem ejus, quemadmodum verbis illis asseritur. Et hæc sane ostendens diaconus non mentitur, et non mentiens cum iis sentit qui sola Domini verba aiunt hoc sacrum perficere sacramentum. Neque enim frustra tales institutæ sunt ab Ecclesia cæremoniæ. Illud quoque haud contemnendum videtur, quod cum duo sacramenta nobis a Salvatore tradita fuerint, baptismus et Eucharistia, utrumque verbis suis confici jussit. Etenim baptismus, quemadmodum supra memoravimus, per verba illa conficitur, *Baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Cujus rei testimonium est, quod Patres nostri sancti Ecclesiæ doctores qui statuerunt, quinam ex iis qui ab hæreticis ad catholicam revertuntur Ecclesiam, rebaptizandi sint, qui non eos haud rebaptizandos esse censent, qui in nomine Trinitatis semel fuerint baptizati. Quod etiam expositor synodaliū canonum apud Græcos videtur confirmare. Is enim in quadragesimo septimo apostolorum canone ita inquit: Vere baptizatur aliquis, cum secundum vocem Domini semel baptizatur, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, tanquam pronuntiatione Trinitatis et fidei in ea, juxta Dominicam traditionem, perficiatur baptismus. Si igitur hæc duo sola sacramenta in Evangeliiis manifeste tradita legimus: alterum vero eorum, hoc est baptismus, Dominicis perficitur verbis, profecto et illud quoque, hoc est Eucharistiam, divinis illis et a Deo traditis verbis confici existimandum est. Siquidem in omni genere rerum quatuor esse causas oportet: effectivam, formalem, finalem et materialem. Forma autem hujus sacramenti verba sunt Dominica, et nihil aliud. Propter quod unum idemque esse decet unumquodque, cum et forma una sit, propter quam est quod est et esse dicitur. Hæc

PATROL. GR. CLXI.

A vero ipsa sunt verba Salvatoris, quæ apud omnes sunt eadem, quod minime habent sanctorum preces, cum aliter et aliter et aliis atque aliis verbis diversi supplicent. Hunc modum et apostoli a Salvatore, ut credendum est, et ab apostolis sancti Patres postea sumentes, in singulis Ecclesiæ sacramentis, quemadmodum materiam propriam sine qua nullo modo fieret quod proponitur, ita etiam propriam formam statuerunt. Hoc catholica quidem Latinorum Ecclesia usque in præsentem diem observat. Et verba illa, quibus unumquodque tanquam per materiam perficitur, nulli non sacerdotum apud eos notissima sunt. Nostri vero, multa alia quæ primum apud nostros ortum habuerunt, propter calamitates temporum perdidere, ita etiam horum rituum sunt oblitī. Quod manifestum fiet, si quis ad chrismatis sacramentum mentem converterit. Etenim secunda œcumenica synodus verba quæ sacrum chrisma perficiunt, tradens, in septimo canone ita inquit: Obsignantes, hoc est, sacratissimo chrismate eos chrismantes, dicimus signum doni Spiritus sancti. Et hæc verba secundum eos chrismatis sacramentum perficiunt. Hoc idem in cæteris diligens investigator inveniet. Quæ igitur de divino Eucharistiæ sacramento sanctorum opinio sit, quæ Christi, quæ Pauli traditio fuerit, satis, nisi me animus fallit, supra demonstratum est. Manifeste enim apparet, Orientales atque Occidentales omnes ejusdem in hoc esse sententiæ, ut scilicet verba Domini sint, quæ sacrum corpus Christi sanguinemque conficiant. Idem affirmat, idem ipse Dominus asseverat. Nunc reliquum est ut tertiam aggrediamur partem, et rationibus quæ in contrarium adduci solent solutis, finem operi imponamus. Sunt autem tres præcipuæ, una est auctoritas sanctorum Ecclesiæ doctorum, Clementis, Jacobi, Basillii et Chrysostomi, qui omnes in missis, quas ipsi composuere, post verba Dominica, sacerdotis precibus, hoc sacramentum conficere videntur, siquidem etiam post verba Domini prolata, non corpus et sanguinem, sed panem et vinum nominant. Secunda vero est auctoritas Damasceni, dicentis beatum Basilium hæc munera ideo præfigurativa nominasse, quia nondum sanctificata erant: ita vero ea nominasse multo post verba Dominica. Tertia ratio est opinio sanctissimi viri Dionysii Areopagitæ, qui aperte sentire videtur, post verba Domini hoc sacramentum confici. His in præsentia rationibus a nobis respondendum est.

In primis autem verbis sanctorum doctorum qui missas composuerunt, unica ratio satisfacit. Cum ipsi quatuor Patres idem plane dicant, eorum verba ante omnia audiamus. Clemens itaque primus, cum miracula Domini et res gestas ejus, ac sacramentorum a Domino traditionem commemorasset, post ea inquit: Memores itaque nos passionis, mortis et resurrectionis ejus, etc., offerimus tibi Regi et Deo secundum ejus præcepta, etc. Rogamus te ut clementer inspicias hæc proposita coram te mu-

17

nera, tu nullius indigens Deus, et in eis bene complaceas, ad honorem Christi tui, et mittas Spiritum sanctum tuum, testem passionis Domini nostri Jesu, super hoc sacrificio, qui hunc panem corpus Christi tui, et hunc calicem sanguinem Christi tui efficiat. Licet enim hæc Clementis verba inter apocryphas scripturas commemorari soleant, placet tamen eis impræsentiarum tanquam veris assentiamur. Jacobus quoque multo post verba Domini obsecrat, ut mittatur Spiritus sanctus. De quo cum multa dixisset, subjungit: Ut adveniens sanctificet, et faciat hunc quidem panem corpus Christi tui, et hunc calicem pretiosum sanguinem Christi tui. At magnus Basilius similiter post verba Salvatoris invocatur sanctum Spiritum, ut ad proposita descendat munera, et sanctificet, et faciat panem quidem pretiosum corpus Domini Dei et Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, et calicem pretiosum sanguinem Christi nostri qui effusus est pro mundi vita. Ad hæc Chrysostomus, post verba Domini et rerum per eum gestarum narrationem, subdit: Rogamus te, emitte Spiritum tuum sanctum super nos, et super hæc proposita munera, et fac hunc quidem pretiosum corpus Christi tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui. Post hæc subjungit: Transmutans ea Spiritu sancto tuo. Ex quibus omnibus facile esset cuivis argumentari: Si verbis illis Dominicis, *Hoc est corpus meum, et, Hic est sanguis meus*, sacrum Eucharistiæ conficitur sacramenti mysterium, sancti Ecclesiæ doctores minime post ea verba id propriis supplicationibus efficere conarentur, nec deinde panem et vinum nominarent. Cum vero id agant, nec frustra sanctos viros sit existimandum, palam sit quod hoc sacrum mysterium Dominicis verbis nequaquam confici existimabant. Huic igitur argumento respondere volentes, primo quidem id repetimus quod supra probatum est, omnes tam Orientales quam Occidentales doctores in hoc convenire, ut sacrosanctis Domini verbis Eucharistiæ mysterium conficiatur. Deinde audimus, non esse hæc quæ modo retulimus, superioribus illis contraria, nec aliud hic, aliud illic sanctos viros vel dicere vel sentire, nec esse Occidentalium sententiam ab Orientalium opinione diversam. Nec enim si ita foret, unus et idem divinus Spiritus, sed diversus, nec veritatis, sed mendacii potius atque erroris spiritus in iis locutus fuisset: quod etiam cogitare absque impletate non licet. Necessè est igitur ut illa vera sint, et hæc per rectam expositionem illis consentanea esse ostendantur. Dicere itaque non sine ratione fortasse quispiam posset, quod cum corpus Domini duplex sit (quemadmodum in primordio nostri sermonis ostendimus), verum scilicet et mysticum, illud quidem ipsius Domini verbis cuius corpus est, confici, hoc vero, quod ipsi sumus, sacris sacerdotum precibus, et justis actionibus, et vitæ ac morum honestate compleri, cum digne homines sacrum Eucharistiæ capiunt, et ejusdem

cum Christo corporis efficiuntur. Et hoc quidem petere sacerdotem, cum rogat, ut descendens Spiritus sanctus, panem quidem pretiosum corpus Christi, calicem vero pretiosum sanguinem faciat, hoc est, ut fidelem populum mysticum corpus Christi sanguinemque faciat, quo membra et partes corpusque ejus effecti, et sibi ipsis charitate et Christo uniti, vivant cum eo vitam æternam, et stant ipsius cohæredes. Nos vero præter hæc illud potius dicendum existimamus, quod cum divinum hoc sacramentum sit commune, sit opus totius Trinitatis, necesse est nos, quemadmodum supra diximus, et Patrem et Spiritum sanctum cum Filio invocare, ut proposita munera perficiant. Quod et passim per totam missam facimus, et non ante verba Salvatoris, sed etiam post multis cum precibus invocantes, supplicantesque ut digni ministri tantæ rei efficiamur, quo possimus illa munera perficere, ut accepta eis stant, et gratia Spiritus sancti super ea descendat. Quæ omnia non tam agimus, ut ipsi ea faciamus, quam ut populo ostendamus communia esse in creatura opera Trinitatis. Quemadmodum enim beneplacito Patris, et Spiritus sancti voluntate, unus in Trinitate natura Dei et Patris Filius, ex sanctis et immaculatis Virginis sanguinibus corpus assumpsit, ita et hoc corpus altaris ipsa Trinitas creat, ipse Spiritus sanctus potentia sua ex substantia in substantiam, hoc est, ex pane in corpus transmutat. Quæ res ut fidei populo palam fiat, illius etiam nos meminisse necesse est. Et hoc velle illos doctores qui per adventum Spiritus sancti sacramentum hoc fieri dicunt. Sunt vero iidem plane, qui ex solis Domini verbis Eucharistiæ sacramentum existimant confici. Idem enim utrumque dicunt, non contraria, aut sibi invicem repugnantia, sed eadem dicere existimantes: utrumque enim verum est. Et cum unum et idem ambo sint, unum idemque efficiunt, et uno atque eodem tempore. In instanti enim temporis non aliter atque aliter, neque alio atque alio momento, sed eodem momento, et, si dicere fas est, eodem nunc, utrumque idem efficiunt, cum et divinæ Trinitatis personæ, quas invocamus, unum atque idem substantia et inseparabiles sint. Quod si rerum natura tale aliquod verbum pati posset, quod mox et sine alicujus temporis intervallo rem omnem exprimeret, profecto nos simul et eodem tempore cum verbis Domini cætera omnia pronuntiarem, illa quidem duntaxat sacramenti efficientia credentes, et tamen Patris et Spiritus sancti gratiam non dubitantes adesse, et hoc oratione et precibus manifestantes. Adsunt etenim illi quoque cum istis Domini verbis, etiam nobis nonnihil ultra flagitantibus. Sed cum desiderii nostri nequeamus ardorem continere, nominatim quoque eum invocamus, et præsentiam ejus populis aperimus. Cæterum quoniam natura rerum id vetat, necesseque est per intervalla temporis unum post aliud verbum pronuntiare, atque ita totam historiam sacramenti re-

petere, deinde Patrem et Spiritum sanctum invocare, idcirco iis qui non bene rem considerant, videri solet aliud esse quod postea invocatione sancti Spiritus dicitur, idque solummodo absque verbis Domini sacramentum conficere. Quod certe a veritate longissime abest. Oportet enim hæc aliaque hujusmodi, non tanquam in tempore in quo dicuntur, sed tanquam in tempore pro quo dicuntur, ita intelligere, ac si tempus illud maneret minimeque defuisset, sed in uno eodemque nunc illa dicerentur: profecto enim ita dicerentur, si fieri posset, et rerum natura minime repugnaret. Cum igitur pro tempore in quo illa Dominica verba dicuntur, invocationes etiam posteriores fiant, et ad illud referantur tempus, profecto et eodem hæc ipsa dicta esse tempore existimanda sunt, quod certe factum fuisset, si natura rerum pateretur. Etenim quemadmodum si quis sermonem alicujus moleste ferens, et audire ipsum recusans, diceret, Clausi tibi aures, cum tamen nondum clausisset; vel aliquid sibi molestum videre nolens, diceret: Obduxi oculos, cum id nondum, et alia iis similia; ita tale nescio quid in iis Domini verbis animadverti potest. Cum enim ita loqui debuisset, dicens discipulis suis, *Accipite et manducate, hoc est corpus meum, fregit, et dedit eis.* Hoc enim ipse ordo rerum posebat, primo consecrare, deinde frangere, postea distribuere, quod nos in præsentia facimus. Ille tamen ait, *Fregit, et dedit, dicens, Hoc est corpus meum, figurato sermone quem hystorologiam vocant, usus.* Juxta illud poetæ, *Simul nutriti natiq̄ fuerunt.* Et alibi, *Sonuit cadens.* Primo enim nascitur aliquis, deinde nutritur, et cadit quis antequam sonum faciat. Decet igitur nos recte judicare volentes, singula quæque intelligere, ut in propriis dicta sunt locis, nec in quo, sed pro quo tempore dicuntur animadvertere; et quæ vel ante vel post aliqua dicuntur, aliquando quidem tanquam simul cum illis, aliquando vero, vel ut posterius quæ prius, vel ut prius quæ posterius dicta sunt, dicta existimare. Siquidem ipse quoque Chrysostomus multo ante et post verba Domini in oratione quæ post oblationem dicitur munerum, *Dignos nos, inquit, fac, Domine, ut coram te gratiam inveniamus, et acceptum tibi fiat sacrificium nostrum, et inhabitet Spiritus gratiæ tuæ bonus super nos, et super hæc proposita munera.* Ubi considerandum quid hæc verba, *Dignos nos fac, ut Spiritus sanctus tuus inhabitet super hæc proposita munera.* Nihil differunt a verbis illis Clementis, vel Jacobi, vel Basilii, vel quæ supra retulimus ipsius Chrysostomi, quibus nonnulli existimant hoc sacramentum confici. Etenim illi quidem Deum precantur, ut mittat Spiritum sanctum, qui adveniens sanctificet, et panem efficiat pretiosum Christi corpus: hic vero, *Dignos, inquit, facias, ut inhabitet Spiritus sanctus tuus super hæc proposita.* Quæ verba nullam sane inter se diversitatem habent. Hoc tamen Chrysostomi ante Domini verba dicuntur, et longe ante

preces illas, quibus nonnulli existimant sacramentum Eucharistiæ mysterium confici. Quod si iis prioribus verbis et hac Chrysostomi oratione sacramentum non conficitur, profecto nec posterioribus perficietur, quæ cum illis eadem sunt: eadem enim eorundem sunt efficientia. Perficitur autem verbis illis quæ inter utraque media, maxime principalia sunt, hoc est Dominicis verbis. Hæc sunt quæ totum efficiunt, hæc ad quæ omnia referenda sunt, sive antea, sive postea dicantur. Hoc ipsum apertius etiam ex Basilii verbis in eodem loco percipi potest. Mox enim post munerum oblationem: *Respice, inquit, super nos, Deus, et super hanc nostram patriam, et acceptam eam habeas, quemadmodum accepta habuisti munera Abel, immolationes Abraham, Moysi et Aaron sacerdotium, Samuelis pacificas.* Quemadmodum cepisti a sanctis apostolis tuis veram hanc patriam, ita a nobis peccatoribus, manibusque nostris, accipe hæc munera, bonitate tua, Domine. Vidēsne ut post multa quæ orans dicit, post propositum sacrificium patriæ, quod soli Deo et nulli alteri debetur, post preces, quibus ut accepta Deo fierent, sicuti Abel, Noe, et cætera sacrificia, tamen ne aliquis contentioni relinqueretur locus, subjunxit: *Quemadmodum e manibus sanctorum apostolorum tuorum hanc veram patriam accepisti, ita e manibus nostris hæc munera accipe? Quid ergo tergiversamur? Hoc modo et verba hæc satis esse ad consecrationem dicemus, cum dicat Basilius: Ita e manibus nostris hæc munera accipe, quemadmodum a tuis apostolis hanc veram patriam accepisti.* Si enim apostolorum manibus verum Christi corpus consecratum fuit, idque nunc in manibus suis fieri rogat Basilus, cur non his verbis subito perficitur sacramentum? Nihil enim hæc differunt a posterioribus precibus, quibus nonnulli putant perfici sacramentum mysterium. Audi enim quid dicat, *Rogamus te ut descendat Spiritus sanctus tuus super hæc proposita munera, et faciat panem corpus, calicem vero sanguinem.* Si igitur primis illis orationibus, quæ simillimæ posterioribus sunt, non perficitur sacramentum mysterium, profecto nec postremis perficietur. Simillimæ enim preces simillimos parerent effectus. Superest igitur ut verbis Salvatoris nostri hæc vis tribuenda sit, et ad ea cætera referenda sunt omnia, quæve ante quæve postea dicuntur, et pro eo tempore quo illa verba dicuntur, hoc quoque dici existimandum. Diutius autem in hac parte dedita opera commorari sumus: tum quod ad cognitionem eorum quæ supra dicta sunt, non parvam afferre utilitatem videbantur, tum quod necessaria erant ad ea solvenda quæ ex divino Dionysio et Damasceno opponi solent. His addi tertia quoque ratio, nulli fortasse superiorum inferior, posset: hierarchiam, totum Deo repletum divinoque amore juxta Dionysium *De divinis nominibus* captum, veluti extasin quandam, et divinum pati zelum; ob hoc sæpenumero extra se positum, et totum rei amatæ hærentem, zelo quodam

et timore, ne id quod desiderat non assequatur, sæpius eadem ex verò ac pene incredibile mentis desiderio petere, nec ignorare quidem se jam quod quærebat adeptum, sed insatiabili quodam amore iterum atque iterum eadem repetere, ut etiam in quibusdam symbolis quasi evidentissimis signis, qui adsunt, intelligere possit, totum Deo captum, totum jam divinum effectum, ac per hoc imitatione ejus ad virtutem vitæque integritatem alligantur, et, ut aiunt, quasi manu ducti ponantur in viam. Hoc summus ille propheta David plerisque in locis facit. Nam cum dixisset, *Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ*, paulo post in eodem psalmo subjungit, *Miserere mei, et exaudi orationem meam*¹. Quem locum Theodoretus ex sententia, nisi fallor, Chrysostomi (neque enim Chrysostomum apud nos in præsentia habemus) exponens, Non satiatur, inquit, hic justus orando, sed supplicans et impetrans, et fluctus orationis colligens, adhuc orando ac supplicando perseverat; scit enim quando inde sequatur utilitas. Alibi quoque idem David, *Dirigatur, inquit, oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*². Quid, quæso te, clamat David ut sua exaudiatur oratio? Si enim iniqua et præter rationem erat, nunquam ad Deum ascendisset, quomodolibet eo rogante atque obsecrante; quod si recta et exaudiri digna, jam directa erat ad Deum, ipso quoque propheta tacente. Nempe igitur petit quod tenebat, et quæ præsentia jam erant desiderat. Idem nostri quoque doctores, qui missam composuerunt, fecere. Etenim post verba illa: *Fac hunc panem corpus Christi, et hunc calicem sanguinem Christi, quibus solis nonnulli existimant fieri consecrationem, adhuc pro eis adorant, aut frustra prorsus id facientes, quod nec cogitandum est, aut vehementi quodam desiderio eadem sæpius repetentes. Memento enim, inquit, Domine, imbecillitatis meæ, et præsta mihi veniam omnis sive voluntariæ, sive non voluntariæ meæ culpæ, neque propter peccata mea inhibeas Spiritus sancti gratiam ab his propositis muneribus. Et rursus paulo post ad populum dicitur: Pro oblatiis consecratisque muneribus pretiosis Deum rogamus. Eo quomodo orant, ne ex propositis muneribus Spiritus gratiæ arceatur; eo quomodo pro sanctificatis propositisque muneribus hortantur Deum precari, quamvis multo ante sanctificata fuerint, quamvis perfecte consecrata, etiam juxta eorum opinionem, qui nobis contraria et loquuntur et sentiunt. Quid igitur dicemus hoc loco, fratres? nisi quod ex sententia Chrysostomi Theodoretus ait: Non satiatur orando justus, et reliqua quæ supra memoravimus. Quod si qui fortasse dicerent, Non pro divinis muneribus, sed pro nobis fit, quod significant, quæram ab eis primo quidem, cur nostra expositio non convenientior sit atque subtilior? Nam quod hierarchiæ divina quædam passio, et veluti exstasis accidat, ita ut vehementi quodam amore extra se*

positus, totus rei amata hæreat, et eadem sæpius, quasi divino quodam furore correptus repetat, quemadmodum in terrenis istis amoribus accidit, ut amans ab amato inseparabilis sit, profecto non parva et contemnenda, sed magna et mystica ratio est. Quod vero justus non satiatur orationibus, sed quæ desiderabat jam consecutus adhuc perseveret, eadem petens, desiderio certe ac devotioni talis tantique sacramenti consentaneum est. Deinde vero fingamus adversariorum istam rationem validam esse, nec quovis modo refutari debere. Nonne pro nobis magis facit? imo vero nonne a nobis in confirmationem sententiæ nostræ adducta est? Hoc est enim, quod in principio fere hujus disputationis diximus, duplex esse Christi corpus, verum et mysticum. Et hæc quidem, nisi me animus fallit, satis sunt ad solutionem ac confirmationem eorum quæ ab adversariis dici solent. Quod vero nonnulli subjungunt etiam post verba Domini panem et vinum proposita munera a sacris illis doctoribus nominari, quod non videretur esse faciendum si jam consecrata forent (non enim jam amplius panis et vinum, sed corpus et sanguis Domini, et essent et dicerentur), facilis est ad ea responsio. Quis enim neget verum Christi corpus et sanguinem, recte panem et vinum nuncupari posse? Nam, ut præteream multa diversorum doctorum testimonia, qui indifferenter etiam post consecrationem, modo corpus et sanguinem Christi, modo panem et vinum nominant (neque enim est in re facili diutius commorandum), nonne ipse Dominus, quo nullus fide dignior est, de suo præsertim corpore loquente, indifferenter modo hoc, modo illud nominat? *Qui manducat, inquit, meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam. Et rursus, Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus. Et iterum: Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo*³. Alibi vero, *Ego sum panis vitæ, inquit. Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt. Hic est panis qui de celo descendit, ut qui ex eo comedat, non moriatur. Et alio in loco: Si quis manducat ex hoc pane, vivet in æternum. Et rursus: Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita*⁴. Manifestum est igitur, quod iterum suum corpus panem nominat etiam Dominus. Sed de his satis; nunc ad id quod de Damasceno opponitur, venimus.

Idem inquit Basilium munera illa præfigurativa corporis et sanguinis Domini nuncupasse, quod nondum consecrata erant, et tamen hoc verbo usus est Basilium in compositione missæ suæ, multo post verba Domini. Ad hæc responsuri, primo tantquam filii a patre veniam poscimus, si duobus propositis amicis præferamus veritatem. Dehinc dicimus sacramenta etiam postquam consecrata sunt, figuram esse, et ideo etiam præfigurativa veri corporis et sanguinis Christi dici posse, quod etiam su-

¹ Psal. iv, 2. ² Psal. cxi, 2. ³ Joan. vi, 55, 56.

⁴ ibid. 50-52.

perius ostendimus. Sensibilis enim panis et vini etiam post consecrationem species figuræ quedam et præfigurativa uti sunt, ita etiam dici possunt, tum contenti sub eis veri Dominici corporis et sanguinis, tum mystici corporis et ecclesiasticæ unitatis, ipsum quoque corpus mystici corporis symbolum ac signum esse, ut latius paulo ante disse-ruimus. Decet tamen, ut tunc quoque memoravi-mus, hæc debito modo, et non instar sacramento-rum veteris legis, quæ tantum figuræ sunt, accipere. Quod etiam Dionysii testimonio confirmatur, qui sacramentum hoc etiam post consecrationem (in 3 *Ecclesiasticæ hierarchiæ* capitulo) symbolum nomi-nat. Ita enim inquit: Sacras divinas operationes hierarcha laudans, consecrat divinissima, et mani-festat quæ laudata sunt, per symbola sancte propo-sita. Et infra: Populo quidem divina solum sym-bola intuente. Et rursus: In sacramentum nos ducit divinæ cœnæ, quæ principale symbolum fuit eorum quæ in altari fiunt. Unde et ipse symbolorum creator optimo jure eum repellit, qui non sancte neque simili modo cum eo sacra illa cœnaverit. Cum igitur sacra illa munera etiam post consecra-tionem symbola nominet, creatoremque eorum quæ nunc quotidie in ecclesiis fiunt, principale symbolum, illam sacramentalem cœnam sacramen-torum in eo distributionem, ipsumque Dominum symbolorum creatorem appellet, eorum videlicet quæ tum creavit, hæc vero fuerunt proprii corporis consecratio, distributio, traditio, cur non etiam fi-guram convenientissime vocet? Atqui quod nec præ-figurativi quidem vocabulum vero Christi corpori sanguinique conveniat, idem Damascenus testatur in eodem capitulo, ita dicens: Præfigurativa futuro-rum dicuntur; verum corpus et sanguis Christi, non quia non fiunt verum corpus et sanguis, sed quia nunc quidem per ea participes efficiuntur divinitatis Christi, tunc vero per solam visionem intelligibili-ter. Hoc idem apertius confirmare videtur beatus Gregorius, ideo inquit hæc nominari figuram, quia corpore et sanguine Domini nunc participa-mus in figura panis et vini, tunc vero cum talem qualis vere est, manifestissima visione contempla-bimur. Quamobrem non video quid tandem formi-dans Damascenus, præfigurativi vocabulum renue-rit, ideoque ita exponere sit conatus, cum possi-bile sit, tam ex ipsius quam ex cæterorum docto-rum sententia, verum etiam corpus et sanguinem, sive figuram, sive præfigurativa nominare. Licet igitur nobis hoc loco dicere, quod sanctus Basilius ad Amphilo-chium scribens Iconiensem, de Dionysio Alexandrino martyre inquit. Nam cum loqueretur de his qui rebaptizandi sunt, Pepusianosque, contra Dionysii sententiam, rebaptizandos censeret: Miror, inquit, quomodo hæc latuerit Dionysium, quamvis canonum omnium expertissimum. Vole-bat sane Dionysius, quanquam sanctus, imo vero etiam martyr, eos qui ex Pepusianorum hæresi ad fidem venirent, non debere baptizari. Cujus con-trarium sentiebat Basilius, nec veritus Dionysii, et sancti, et martyris auctoritatem, qui contra ejus opinionem judicaret, diceretque, ad fidem ex ea hæresi venientes rebaptizari debere, quod non recte neque in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti essent baptizati. Et nobis igitur mirandum est, quomodo dixerit hoc Damascenus. Sed memi-nisse oportet, hominem eum fuisse, quamvis mira sanctitate præditum, et fieri aliquando potuisse, ut pro imbecillitate humani ingenii non recte aliquid senserit; nos vero non ex iis vel ipsum vel alios de illis quæ palam atque unanimiter tradiderunt, sed potius ex iis hæc discernere ac judicare debere. Fortassis autem, quod impossibile non est, diceret quispiam, verba illa Basili, quibus hæc munera præfigurativa nominavit, tempore Damasceni locutu ante verba Domini in missa Basili habuisse, ideo-que eo modo et recte exposuisse Damascenum: nunc vero nescio quomodo ea verba fuisse trans-posita. Multa enim huic similia tam longo tempo-rum intervallo acciderunt. Siquidem apud Aposto-lum his illa verba posita sunt: *Hoc facite in meam commemorationem*. Idem post: *Hoc est corpus meum*. Et post, *Hic est sanguis meus*. Nos vero semel tantum in sacra consecratione hoc dicimus. Præterea sacras particulas, hoc est sacre dormien-tium in memoriam, multo ante Domini verba juxta eundem Dionysium facere solebant; nos vero hoc multo post, mutato nescio quomodo ordine, facere conuevimus. Minime igitur mirandum esset, si hoc præfigurativi vocabulum, Damasceni tempore ante Dominica verba locutum, dehinc a recentiori-bus eo quo nunc legitur loco mutatum ac positum fuisset. His ita expositis, superest ut ad ea tandem quæ de sancto Dionysio ab adversariis objici solent, respondeamus. Verba ejus hæc sunt: Inde divinus hierarcha accedens ad sacrum altare, laudat præ-dictas sacras operationes Dei, ipsius Jesu provi-dentiæ, quas pro salute generis nostri, beneplacito sanctissimi Patris, in Spiritu sancto, secundum evan-gelica verba operatus est. Postquam autem laudavit, et venerandam intellectualemque speculationem eorum intellectualibus oculis perspexit, ad symboli-cam eorum consecrationem venit, et hoc secun-dum traditionem divinam. Unde devote simul et hierarchice post laudes divinarum operationum de consecratione eorum, respondet, *Tu dixisti*, inquit, *Hoc facite in meam commemorationem*. Deinde postulans ut dignus fiat hac consecratione, et ad similitudinem Christi hæc divina perficere valeat. et caste distribuere, consecrat divinissima, et mani-festat laudata per symbola sancte proposita. Ad hæc Dionysii verba, quanquam difficilis fore respon-sio videatur, apud eos præsertim qui contentionis cupidiores sunt quam veritatis, dicimus tamen et ingenue attestamus, apud probas et devotas aures nihil in his esse quod iis quæ supra diximus ad-versetur. Quid enim, o bone Jesu, clarius, quid apertius, quid manifestius inveniri potest, quam

verba sanctorum doctorum, de quibus supra mentionem fecimus, verba Domini mutare panem in corpus, illa sacramentum integre perficere, verbo Dei panem sanctificari, panem in corpus per verbum mutari, ante verba panem simpliciter esse munus quod offertur, post verba mox in corpus mutari, aliaque hujusmodi? A quibus quomodo, quæso te, dissentiret Dionysius, præsertim doctrina et sapientia ac vitæ sanctitate æqualibus atque simillimis? Profecto nemo hoc mentis compos fateatur. Est autem quod Dionysius inquit, tale aliquid quale superius diximus. Quod cum opera in creatura totius Trinitatis communia sint, ut hoc omnibus palam fiat, operæ pretium est totam nos Trinitatem invocare. Quod cum simul et absque intervallo temporis fieri non possit, cum præsertim oporteat omnem illorum quæ ea nocte gesta sunt historiam enarrare, necesse est nos unum post aliud, secundum vim et naturam nostræ pronuntiationis, exponere. Ita ergo post verba Dominica (quibus juxta Chrysostomum integre perficitur sacramentum ac proposita transmutantur, quibusve, ut Gregorius Nyssenus ait, sanctificatur panis, in corpusque transfertur) Patrem ac Spiritum palam atque aperte invocamus. Hanc vero manifestam invocationem tanquam multitudini notiozem tradit beatus Dionysius, cum sacerdotem dicit, postquam pro se respondit, dicens, *Tu dixisti, Hoc facite in meam commemorationem*, tunc demum ad consecrationem accedere. Consecrationem enim hoc loco vocat, non illam quæ sola et principalis est, et sine quâ perfici mysterium non posset, sed eam quæ notior est ac manifestior multitudini, quæque ad primam illam atque præcipuam quæ fit verbis Domini, refertur, quam eodem temporis momento, et, ut supra diximus, eodem nunc, cum verbis Dominicis protulisset sacerdos, si id natura rerum ferre potuisset. Hoc autem ex eo quoque fit manifestius, quod etiam ante hæc verba perfectum jam sacramentum ponere videtur, cum dicit quod hierarcha, accedens ad sacrum altare, laudat prædictas sacras operationes, et ita consecrat divinissima, et manifestat laudata. Manifestare autem laudata, juxta expositoris sententiam qui fuit vir sapientissimus Maximus, est clara facere quæ laudata sunt, hoc est, divina opera Christi, quæ enumeravit facta a Salvatore nostro in remissionem peccatorum et in vitam æternam. Hæc verba sunt Maximi, imo etiam Dionysii. Nemini autem dubium est, commemorationem divinorum beneficiorum fieri ante verba Dominica. Quæ vero illa sint, ipse doctor enumerat. Quamobrem et ante verba Domini fuisse hæc manifestissime docere videntur. Quod autem in remissionem peccatorum et vitam æternam ipsa opera ducant, mox per verba Dominica sequitur, imo vero inter ipsa Domini verba continetur. *Hoc enim est, inquit, corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum; et, Hic est sanguis meus, qui pro vobis et multis effundetur in remissionem*

A peccatorum. Quamobrem, juxta hujus doctoris sententiam, jam perfectum est sacramentum, cum dicimus remissionem peccatorum nobis præberi. Dicimus autem hoc subito post verba Domini, imo vero in ipsius Domini verbis. Sequuntur enim hæc illa Domini verba quibus perficitur sacramentum, scilicet, *Hoc est corpus meum, et, Hic est sanguis meus*, quemadmodum res ipsa rem ipsam sequitur, hoc est, peccatorum remissio Dominici corporis communionem, cujus est effectus. Medio igitur illo tempore, quo divina opera ante verba Domini laudantur, et quo eadem post illa verba populo manifesta sunt, consecratio fit, illis videlicet Domini verbis. Addit etiam postea idem sacer Dionysius: Postquam autem laudaverit, et venerandam intellectualemque speculationem eorum intellectualibus oculis perspexerit, ad symbolicam eorum consecrationem venit, et hoc secundum divinam traditionem. Quem locum exponens Maximus ait: Benedicens scilicet panem et calicem sacrorum munerum. Ergo benedictionem panis et calicis consecrationem ait esse Dionysius, eamque secundum divinam traditionem. Benedictio igitur panis et calicis, qua tunc secundum Dionysium sacerdotes utebantur, cum dicebant: Et gratias agens benedixit, sanctificavit, fregit, deditque discipulis suis dicens: *Accipite et manducate, hoc est corpus meum*: hæc, inquam, benedictio per verba Domini perficit sacramentum. Quamobrem secundum divinam traditionem hoc fieri inquit Dionysius. Traditio enim Christi hæc fuit, accipere panem, gratias agere, benedicere, et verba illa pronuntiare. Nonne igitur luce clarius videmus etiam testimonio Dionysii, per verba Domini consecratum esse Eucharistiæ mysterium benedictione præcedente? præsertim juxta Græcorum ritum, qui post oblationem munerum in altari, nunquam ea, nec antea, nec post benedicunt, nisi tantum cum se existimant consecrare, quasi benedictionem consecrationi necessariam existimantes. Propter quod et hanc benedictionem, quam Dionysius et Maximus ante verba Domini faciendam censent, præmittunt nostri, non recte quidem facientes. Quod si tunc benedicere decet, ut hi doctores sentiunt, imo vero ut Dominus tradidit, procul dubio tunc prolatis Domini verbis credendum est fieri consecrationem. Subdit deinde Dionysius, quod postulans hierarcha, ut dignus fiat hæc consecratio, et ad similitudinem Christi hæc divina perficiat, et caste distribuat, participaturosque, prout sacros decet, participet, consecrat divinissima. Ex quibus manifestissime apparet, quod hæc verba consecrare atque perficere per synecdochen ad ea quæ sequuntur accipi debent, id est ad castam distributionem et dignam participationem, quæ omnia post consecrationem mysterii precari ac petere solemus. Quod facile est intelligere, si quis missas a Jacobo, Basilio et Chrysostomo editas diligenter animadvertat: tunc enim supplices oramus, ut digne commu-

nicare et cæteris distribuere possimus. Quamobrem quæ subjunguntur verba, *consecrare*, ac *divina conficere*, aut per synecdochen, aut per hystero-
logiam dicuntur, vel forte (quod supra dictum est) manifestiorem invocationem, quæ Salvatoris vefbis non ita aperte continebatur, significans.

Hæc habui quæ de Eucharistiæ sacramento, sicuti ab initio pollicitus fueram, in præsentia dissererem. Ubi ita, ni fallor, adversantium rationes atque argumenta solvi, ut nulla posthac frustra et inaniter contendendi relicta occasio videretur; modo omnes meminerint, quam manifesta quamque extra omnem contentionem sint sanctorum testimonia, quibus ostenditur verba Domini esse quæ sacram Eucharistiæ mysterium integre perficiunt, ac idcirco cætera quidem omnia verba ad hæc, hæc. B et contumeliis, quidquid eis in mentem vel potius buccam venerit, nemini parcentes, eructare atque evomere non erubescunt.

BESSARIONIS

S. R. E. CARDINALIS

ASCETICARUM S. BASILII CONSTITUTIONUM

COMPENDIUM

(Joan. Yriarte, *Cod. Gr. Matrit.* p. 411.)

Cod. CV, sine titulo, index operis proxime sequentis: Πρόλογος ἐν ταῖς ἐπομέναις τοῦ παμμάκαρος Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀσκητικαῖς Διατάξεσι, συντεθεὶς πρὸς τοῦ αἰδουσιμωτάτου καὶ σοφωτάτου ἐν Χριστῷ Πατρὸς Βησσαρίωνος καρδινάλειος τοῦ Νικαλαῶ. Κεφ. α'. *Prologus in sequentes undequaque beati Patris nostri Basilii asceticas Constitutiones, compositus a reverendissimo et sapientissimo in Christo Patre Bessarione cardinali Nicæno.*

Asceticæ hujusmodi Constitutiones non sunt equidem universum sancti Basilii Regulæ corpus, sed ejus tantummodo compendium, quod idem Bessario, ut in Prologo ipse testatur, ordinis Basiliani cænobitarum causa per omnem Italiam ac Siciliam degentium, ex ingenti ejusdem volumine concinnavit. Cum vero de hac Bessarionis Græca lucubratione, sive impressa, sive ms., omnis librorum index, omnis notitia, atque ipse D. Marci bibliothecæ catalogus sileat, quam ille purpuratorum litteratissimus summo undique studio conquistam, triginta aureorum millibus comparatam, Venetiarum senatui dono dedit, rem sane lectoribus monasticæ dīsciplinæ addiscendæ cupidis pergratam videor facturum, si tam reconditi operis *Indicem* et *Prologum* ipse vicissim in specimen elargiar.

INDEX.

- Κεφ. α'. Πρόλογος ἐν ταῖς ἐπομέναις τοῦ παμμά- C
καρος Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀσκητικαῖς Διατά-
ξεσι.
- Κεφ. β'. Τίνα τὰ εἶδη μοναδικῆς καταστάσεως, καὶ
πολον αὐτῶν βέλτιόν τε καὶ ἀσφαλέστερον.
- Κεφ. γ'. Ποῖόν τινα χρὴ τὸν ἡγούμενον εἶναι.
- Κεφ. δ'. Περὶ τοῦ πάντα αὐτὸν μετὰ τῆς τῶν ἀδελ-
φῶν συμβουλῆς ποιητέον.
- Κεφ. ε'. Ὅπως ἐμμέριμον αὐτὸν εἶναι δεῖ πρὸς
τὴν τῶν ἀμαρτανόντων διόρθωσιν.
- Κεφ. ς'. Πῶς χρῆστον τοῖς μετὰ τρίτην παραίνεσιν
μὴ διαρθουμένοις.
- Κεφ. ζ'. Πῶς καὶ ἀπὸ ποίας ἡλικίας τοὺς ἐπὶ ἀπο-
ταγῇ τῶν κοσμικῶν τῇ μονῇ προσδόντας δεκτέον·
καὶ πῶς τοὺς νεωτέρους ἀνάγειν χρὴ καὶ παι-
δεύειν.
- Κεφ. η'. Περὶ τῆς τῷ κόσμῳ ἀποταξαμένων πολι-
τείας καὶ τῆς εἰς τοὺς προστώτας ὑποταγῆς. Καὶ
ὅτι πάντα αὐτοῖς εἶναι δεῖ κοινὰ καὶ μηδὲν ἴδιον
ἔχειν· καὶ πῶς πρὸς τοὺς κατὰ σάρκα συγγενεῖς
διακεῖσθαι δεόν.
- Κεφ. θ'. Πῶς καὶ τίσιν ὥραις εὐκτέον.
- Κεφ. ι'. Εἰ ἔξεστι καὶ τίσιν αἰτίαις ἔξεστι τῆς μονῆς.
καὶ τῆς ἀδελφότητος ἀναχωρῆσαι.

Κεφ. ια'. Εἰ τοὺς ἐξ ἄλλης μονῆς ἀναχωροῦντας δεκτέον.

Κεφ. ιβ'. Πῶς τὸν προσετώτα διορθωτέον περὶ τοῦ ὑποπτευόμενον ἁμαρτάνειν.

Κεφ. ιγ'. Ὅποιοι εἶναι δεῖ τοὺς τοῦ κελλαρίου καὶ τῶν ἄλλων διακονημάτων τὴν φροντίδα ἀναδεξαμένους· καὶ πῶς τῶν ἐμπειστευμένων αὐτοῖς σκευῶν ἐπιμελητέον.

Κεφ. ιδ'. Περὶ τῶν νοσοῦντων ἀδελφῶν καὶ εἰ χρηστῶν ἰατρείαις.

Κεφ. ιε'. Περὶ ἐνδυμάτων καὶ βρωμάτων μοναχοῖ· προσηκόντων.

Κεφ. ις'. Εἰ χρὴ τοὺς μοναχοὺς ἰδίαις χερσὶν ἐργάσθαι, καὶ τίνα ἔργα.

Κεφ. ιζ'. Περὶ τῶν μὴ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐν τῇ τρα-

Singula huiusce indicis capitum lemmta plane congruunt lemmatibus intra ipsum opus inscriptis, præter capitula *quarti*, ubi pro τῆς ἀδελφότητος substitutum τῆς τῶν ἀδελφῶν συμβουλῆς; *octavi*, in quo pro τῶν κόσμῳ ἀποταξαμένου habetur τῷ κόσμῳ, etc.; *decimi*, ubi post vocem αἰτίας geminatur verbum ἔξεστι; *decimi tertii* denique lemma, quod non ἀναδεχομένους, sed ἀναδεξαμένους; , non φροντιστέον, sed ἐπιμελητέον exhibet.

PROLOGUS.

Beatissimus magnusque Pater noster Basilius, pro sapientia divinaque virtute sua, de vita ascetica opus utilissimum ac materiae varietate locuples composuit. Viri nihilominus aliqui vitam monasticam sectantes et qui, in Italia Siciliaque præsertim, leges ac regulas illius vitæ observare præsumunt, linguæ Græcæ imperiti, siquidem ex Latinis præteritis oriundi, Græca legere nequeunt, aut si legunt quidem, sæpe in errore versantur, et lecta minus comprehendunt. Alii circa canones ac regulas vitæ monasticæ, secundum quas se victuros esse promiserunt, tantum non cæcutiant, nec magistro illius libros explanante carere possunt. Quare visum est mihi divi Patris nostri librum, quem illi, quos dixi, ob materiarum vastitatem et linguæ ignorantiam gustare non valent, breviter exponere, ut inde eligant quod in quotidianum usum monastice viventibus utile et commodum esse potest. Et quidem istas regulas, quatenus communi usui respondent, exponam, ex quarum observantia monachi perfectionem attingere poterunt. Cum enim opus meum in compendium redactum erit, ii qui hac brevitate delectantur, opus majus quoque cognoscere volent, et qui nondum intelligere rem possunt, studio adhibito facile comprehendent. Regulæ enim nudis sancti doctoris verbis tradentur, et ubique indicabitur, quo capite aut sectione unaquæque desumpta est, ita ut qui volet ad fontem recurrere potis sit videre, hos ne tantillum quidem de nostro adjecisse, sed quæcunque damus, sancti doctoris ipsius verba esse. Sed latiori quoque sensu dictorum vini ac causas compiecti quis poterit, si lubet. Igitur, fratres, animum ad divina ejus verba attendamus; aurem oris ejus vocibus præbeamus. Labia enim ejus sapientiam fundent, et cor ejus prudentiam proferet; et ubi omni studio audiverimus, præcepta ejus observare

πέζῃ μεταλήψεως παραγενομένων.

Κεφ. ιη'. Περὶ τῆς ἐν τῇ τραπέζῃ ἀναγνώσεως· καὶ πῶς αὐτῆς ἀκουστέον.

Κεφ. ιθ'. Περὶ σιωπῆς οὐκ ἐν εὐχαίς μόνον, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τηρητέας.

Κεφ. κ'. Ὅτι δεῖ μετὰ τὸν προσετώτα καὶ ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ τὸν αὐτοῦ τόπον ἐπέχειν.

Κεφ. κα'. Τίσι χρὴ τῶν ἀδελφῶν τὰς ἀποδημίας ἐπιτρέπειν, καὶ πῶς ἐπανιόντας αὐτοὺς ἀνακρίνειν.

Κεφ. κβ'. Περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης τῶν μοναχῶν, καὶ τοῦ μὴ δύο ἢ τριῶν ἐταιρίας ἐν συστήματι ἀσκητικῷ γίνεσθαι.

Κεφ. κγ'. Εἰ πᾶσιν ἐξέστι ποιεῖν ἐλεημοσύνας.

Κεφ. κδ'. Ἐπιτίμια τῶν διαφόρων ἁμαρτανόντων.

B

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τοῦ παμμάκαρος Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου τῷ τῆς ἐνοούσης αὐτῷ τοῦτο μὲν σοφίας τοῦτο δὲ θεοποιῦ ἀρετῆς περιουσία ἀσκητικῶν διατάξεων οὐ πολυωφελέστατον μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ πολύστο·χον ὡς τὸ εἶδος συγγραψαμένου βιβλίου, τινὲς τῶν τὸν μοναδικὸν βίον ἀνειληγμένων καὶ μάλιστα τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πάσῃ καὶ Σικελίᾳ τοῖς ἀσκητικοῖς αὐτοῦ νόμοις τε καὶ κανόσιν ἀκολουθεῖν ἡρημένων τῇ τῆς Ἑλληνικῆς γλώττης ἀγνοίᾳ Λατίνοι αὐτῶν ὄντες οἱ πλείους καὶ παῖδες Λατίνων μὴ δυνάμενοι οἱ μὲν μὴδ' ἀναγινώσκειν Ἑλληνικῶς ὄλωσ, οἱ δ' ἀναγινώσκοντες μὲν ἔπαισιμῶς δέ γε τὰ πλείω καὶ τῶν ἀναγινωσκομένων συνιόντες οὐδόλω· οἱ δὲ εἰ καὶ συνίωσι μικρὸν τι ὄρωι, καὶ ἀμυδρὸν βραχέα τῶν κανόνων καὶ διατάξεων ὑφ' οἷς ζῆν ἐπηγγέλαντο καὶ ὧν περὶ μοναδικῆς καταστάσεως ὁ διδάσκαλος εἰρηκεν ὅσον ἐκ γῆ τῆς τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἀναγνώσεως οἶδασι. Δι' ἃ ἔδοξέ μοι τὴν τοῦ θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν βίβλον διελθόντι ἦν ἐπιέναι διὰ τε τὸ πολὺ μῆκος διὰ τε τὴν τῆς γλώττης ἀγνοίαν, ὡς εἴρηται, οὐ δύνανται ἐκείθεν ἐκλέξασθαι ἃ μάλιστα πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τοῖ· ἐν κοινῶν ζῶσι λυσιτελεῖν τε καὶ ὠφελεῖν πεπιστευται, κάκεινα διὰ βραχέων ἐνταῦθα ἐκθῆναι· ὁπό τινας ὑποθέσει ὡς ἐκάστη τῶν χρήσεων ἀρμόζει ἀναγαθόντα αὐτάς, αἱ μάλιστα τηρηθεῖσαι τέλειον ἂν τὸν μοναχὸν ἀπεργάσαιτο. Διὰ γὰρ τὴν βραχύτητα καὶ οἱ μικρὸν βραχὺ συνιέντες ἐπιμελητόνται τὸ πᾶν συνιέναι· καὶ οἱ μὴπω συνιέναι δυνάμενοι βραδίως σπουδάσαντες ἔονται· ἐντίθειται δὲ αἱ χρήσεις αὐτοῖ· γυμνοῖς τοῖς διδασκάλου ῥήμασιν· ἐν ἐκάστη δὲ καὶ ὅθεν καὶ ἀπὸ τοῦ τε κεφαλαίου καὶ λόγου εἰληπται σεσημειώται· ἵνα πᾶς τις ἐκείσε ἀναδραμῶν, γνῶ μὴδὲν ἡμᾶς μὴδὲ τὸ βραχύτερον ἡμέτερον εἰρηκεναι, ἀλλὰ πάντα εἶναι τοῦ Πατρὸς τε καὶ διδασκάλου φωνᾶς· οὐ μὴν· ἀλλὰ καὶ πλαυότερον ἐκείθεν τοὺς ἐκάστων τῶν λεγομένων λόγους τε καὶ

αἰτίας, εἰ τις καὶ τούτο ἐπιθυμοῖ, λαβεῖν δυναθῆναι. Ἀκούσωμεν οὖν, ἀδελφοί, νουνεχῶς τῶν αὐτοῦ θείων βημάτων· κλίνωμεν τὸ οὖς ἡμῶν εἰς τὰ βήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. Τὸ γὰρ στόμα αὐτοῦ λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας αὐτοῦ σύνεσιν· καὶ ἀκούσαντες πάση σπουδῇ καὶ τελῆσαι ταῦτα προθυμηθῶμεν· ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀπόστολον Παῦλον οὐχ οἱ ἀκραταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοῦνται. Ἄν γὰρ τὰ παρ' ἡμῶν αὐτῶν εἰσενέγκωμεν, καὶ ὁ Δεσπότης ἡμῖν ὁ εἰπὼν, *Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν*, τὴν αὐτοῦ ἐκχεεὶ χάριν συνεργούσαν ἡμῖν τάχα καὶ συμπράττουσαν. Ταύτης δὲ συνεργούσης ἡμῖν τῆς οὐρανῶν ἀναμφιδόλως ἤτις ποτ' ἐκείνη ἐστὶν ἐπιτευξόμεθα βασιλείας· ἤτις πάντων ἀγαθῶν ἐστὶν Ἰσχυατος, καὶ τῶν ἐφ' ἑαυτῶν τὸ ἀκρότατον, καὶ μόνον τελικώτατον τῆς λογικῆς κτίσεως τέλος.

Secundum ascetici hujus compendii caput, seu potius primum, nisi Prologus principatum usurpasset, incipit: Δύο τάγματά εἰσι τῶν μοναχῶν· τάγμα τὸ κοινόβιον, καὶ τάγμα τῶν ἐρημιτῶν. Novissimum, quod Ἐπιτίμια complectitur, desinit: *Εἰ τις πέμπει τιτὴν εὐλογίαν ἢ δέχεται τί ποτε παρεκτός τοῦ ἀρχιμανδρίτου, γενέσθω ἀπ' εὐλογίας.*

Continenter rubris litteris ascriptum: Τέλος τῶν κατ' ἐπιτήμην Ἀσκητικῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου: hoc est: *Finis Asceticorum Basilii Magni in epitomen contractorum.*

Porro, ut de opere proxime recensito certi aliquid proferam, quod non Allatius in Italia, non Garnerius, sancti Basilii operum editor, in Gallia, non Fabricius in Germania mihi expedit, id tandem in Hispania Ludovicus ab Angelis, Basiliani ordinis monachus, aperuit. Huic enim non laudati operis solummodo notitiam, sed Hispanæ quoque interpretationis emendationem debemus, quam ipse cum exemplari Latino, cardinalis Sirleti, ejusdem ordinis protectoris, manu subscripto, diligenter contulit, quæ interpretatio prodiit Hispanicis anno 1615 (1). Eadem editio iterata est Matriti anno 1664 (2). Deinde Hispanicam ibidem anonymus Basilianus mendis aliquot expurgatam, anno 1699 emisit (3). Postremo idem opus ad ultimæ hujus editionis fidem expressum P. Franciscus de Bejar, Basiliani cœnobii Matritensis olim abbas, eadem in urbe prodire jussit (4), tum minutissimis litteris, tum minima forma sancti Benedicti Regulæ libellulum, qui in omnium manibus versatur, æmulatus.

Græcus autem liber et Hispana interpretatio hoc inter se dissident, quod ille LX tantum ἐπιτίμια contineat, etsi LX præ se fert, uno, cujus initium *Εἰ τις ἀκαίρω; ἔρχεται*, in duo, nempe LI et LII distributo; hæc vero LXII: adeo quidem, ut in illo tria desiderentur, quæ in Hispana interpretatione nonnisi, quadragesimum, nonnum numerantur. Cætera ad hanc pertinentia expendendi conferendique otium minime suppetit. Non possum tamen (quod ad Græca mss. cum Græcis excusis collata spectat) silentio prætermittere, inter pœnas a Garnerio in editione Basiliana editas deficere exemplaris nostri

¹ Rom. II, 13. ² Joan. xv, 5.

(1) Editio hæc ita inscribitur: *Compendio de la Regla de nuestro P. S. Basilio Magno, arzobispo de Cesarea de Capadocia, y patriarca de todas las religiones. Recopilada por el cardenal Bessarion Niseno, por mandado del papa Eugenio quarto. Año 1615. Impreso en Sevilla, por Clemente Hidalgo, in 4, præfixa ejusdem sancti Patris imagine æri incisa. Accedit commentariolus sic inscriptus: Modo de dar el habito a los novicios, conforme a la religion de nuestro Padre S. Basilio.*

(2) Eodem titulo, Año 1664. *En Madrid: Por Domingo Garcia Morras, in 4, cui subnectitur alter hic libellus: Modo de dar el abito a los novicios, conforme a la religion de nuestro Padre S. Basilio el magno.* Hujus pag. 36 occurrit, quod in Hispanicis editionis libro, qui præ manibus fuit, invenire non potui, P. Ludovici ab Angelis de Hispanicis compendii Bessarionis emendatione testimonium hujusmodi:

El maestro Fr. Luis de los Angeles, difnidor general de la orden de nuestro Padre San Basilio magno, doy fee, que por mandado y orden del capitulo provincial de esta provincia del Andaluzia, correya, y enmenue el sobredicho compendio de la Regla de nuestro Padre San Basilio, confriendolo con el certadero original Latino, firmado del cardenal Sirleto, protector que fue de nuestra religion, con-

B forme al tenor de las letras de nuestro santo Padre Gregorio XIII, felix memoria, dadas en primero dia de Mayo de 1574, el segundo año de su pontificado. Y por verdad lo firmé de mi nombre en 12 de Agosto de 1615 años.

Utinam vero idem Pater, quemadmodum compendii hujus emendatorem collatoremque testatus est, ita nobis significasset, quis fuisset interpres, ex quo exemplari, Græcone, an Latino, an Italico, num excuso, num msto transtulisset. Hac profecto significatione in tanta operis ambiguitate se nobis ille præstitisset Œdipum.

(3) Eodem titulo, his tantum additis verbis: *Con el modo de dar el abito, y profesion, y la instruccion de novicios. En Madrid: En la imprenta de Manuel Ruiz de Murga, año de 1669, in 8.*

(4) Hoc titulo: *Regla de monjes, que escribió el patriarca de todos S. Basilio el magno, compendiada por el cardenal Bessarion Niseno, monge de la misma orden. Con licencia. En Madrid, en la imprenta de Lorenzo Mojados. Año de 1749, in 32.* Editio altera; prior, ut credo, prodiit anno 1736.

Atque hic digito, quasi proferante, indicare liceat mendum Niseno pro Niceno per quatuor, quas referimus, hujus libri editiones impune continuatum: quod sane in scriptoribus, præsertim Basilianis, demireris.

pœnam xvi ab his verbis, *Εἰ τις τῆς ὑπερησίας ἀκαιρως incipientem, et lx, cujus initium Εἰ τις ἐκδοκῆσαι*; contri vero, quæ apud Garnerium est lvii, et incipit *Εἰ τις τετυπωμένον*, in nostro desiderari. Denique *sancti Basilii Constitutionum asceticarum Compendium* a cardinali Bessarione confectum, et a nemine, quod sciam, nisi ab Hispano cœnobita supra laudato memoratum, nondum Græcæ, ac ne Latine quidem, vel Italice, licet Hispanè sæpius, prodiisse arbitror; neque etiam cujus bibliothecæ tenebris alterutro illo sermone descriptum lateat, nobis adhuc patet.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ

EN ᾧ ΕΓΚΩΜΙΟΙΣ ΕΤΙΜΗΣΕ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ ΚΑΙ ΕΜΑΚΑΡΙΣΕ ΤΟΥΣ ΕΞΑΡΧΟΥΣ ΑΥΤΗΣ
ΟΣΟΝ ΤΟ ΙΚΑΝΟΝ.

SAPIENTISSIMI ARCHIEPISCOPI NICÆNI

CONCIO

IN QUA SYNODUM (1) LAUDIBUS ORNAT ET EJUS PRÆSIDES, QUANTUM OPUS FUIT,
HONORIBUS CUMULAT.

(Acta conc. Florent. sp. Labb. *Concil.* XIII, 55.)

Magnarum rerum non modo exitus, cum pro A
voto successerint, sed ipsa etiam nihilo secius
exordia, cum advenerint, oblectant eos qui suam
in eas operam impendunt. Necessè est enim prin-
cipium fortasse quidem et alia quavis in re mul-
tum valere, quando a cunctis communiter sapien-
tibus totius dimidium appellatur, faciliusque est
pervenire ad finem ordiendo quam ordiri prorsus
socardia indulgendo. Sed plurimum in divino hoc
opere, quod nobis propositum est, valere speran-
dum, successumque prosperum promittere existi-
mandum; quod et divina freti pollicitatione Deum
in consessu nostro affore confidimus; quo quidem
præsente nihil est desperandum: et ex præteritis
magnam de futuris licet facere conjecturam. Nam
quod Ecclesiæ membra, tanto jam tempore a se
invicem disjuncta, ut ne convenire quidem ullo
modo vellent, sed vel ipsam fere vocem conve-
niendi moleste ferrent, ac in eo quod sibi noxium
erat libenter persistenter, nunc tanto utrinque
animi ardore posthabitis multis quæ impedimento
erant, illud unum enitantur, quod tendit ad con-
ciliandam pacem, qua ratione hoc non ascribat
quispiam divinæ virtuti, et proinde certissimum
bonorum omnium indicium existimet? Dies ergo
hæc est lætitiæ, estque cur exsultemus spiritu
exhilarati. Habent illustres exitus illustria exor-
dia, uberes fruges primitiæ uberes. Machinatio-

Τῶν μεγάλων πραγμάτων οὐ τὰ τέλη μόνον χωρή-
σαντα κατ' ἐλπίδας εὐφραίνονεν ἂν τοὺς πονουμέ-
νους περὶ αὐτὰ, ἀλλ' οὐδὲν ἤττων καὶ αἱ ἀρχαὶ
ἐπιστάσαι. Τὴν γὰρ τοὶ ἀρχὴν καὶ ἐπὶ πάντων μὲν
ἴσως τῶν ἄλλων πολὺ τι δύνασθαι ἀναγκαῖον, εἴτε
ἡμῶν τοῦ παντὸς ὑπὸ πάντων κοινῇ τῶν σοφῶν
ὠνομάσθη· καὶ ῥῆθον ἀρξαμένους ἐφικέσθαι τοῦ τέ-
λους, ἢ ταύτης τὸ σύνολον ἀψαθαι τῇ βασιῶνῃ χα-
ριζομένους. Μάλιστα δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡμῶν
ἔργου τοῦ θεοῦ καὶ μέγα τι δύνασθαι ἐλπισταίον,
καὶ χρηστὴν ὑποτεινούσαν τέλος αὐτὴν νομισταίον·
τὸ μὲν τῇ θεῷ πεποιθόσιν ἐπαγγελία διδοῦση θαρ-
ρεῖν, ἐν μέσῳ ἡμῶν σχήσειν ἐσόμενον τὸν θεόν, οὗ
παρόντος οὐδὲν ὄλωσ ἀνέλπιστον, τὸ δὲ καὶ μέγα
τεκμήριον τῶν ἐσομένων τὸ γενόμενον ποιουμένοις.
B Τὸ γὰρ τοσοῦτον ἤδη χρόνον τὰ τῆς Ἐκκλησίας μέλη
ἀπ' ἀλλήλων διεβρωγότα μὴδ' ἀνέχεσθαι συναλεῖν,
ἀλλὰ καὶ πρὸς ῥόνην ἴσως τὴν ἀκοὴν δυσφραίνειν,
καὶ μένειν τὸ οἰκεῖον ἀγαπῶντα κικόν· νῦν δὲ το-
σαύτην ἀφοπὸν τοῦν μεροῖν προθυμίαν ἐγγενέσθαι,
ὥστε πολλῶν ὄντων τῶν κωλυμάτων, πάνθ' ὁμοῦ ἐν
δευτέρῳ θεμένους μόνου γενέσθαι τοῦ συντεινόντος
πρὸς τὴν ἔνωσιν, πῶς οὐκ ἂν τις ἐπιγράψει τῇ θεῷ
δυνάμει, καὶ ἀκολούθως παντὸς ἀγαθοῦ θεοῦ τεκμή-
ριον; Ἡμέρα τοίνυν εὐφροσύνης ἢ σήμερον, καὶ
παρίσται σκιρτῶν ἀγαλλομένους τῷ πνεύματι· λαμ-
πρὰ λαμπρῶν τῶν τελῶν τὰ προοίμια, μεγάλα με-
γάλων καρπῶν ἀπαρχαί. Τὰ μηχανήματα τοῦ ἔχθρου,

(1) Sessione I, Ferrarie habita.

καὶ ὃν καθ' ἡμῶν συνέβραψε δόλον, ἐκπολεμοῦντα ἄλλήλοισι τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς, μᾶλλον δὲ τὰ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς μέλη καὶ μέρη, καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιμένους τὸ ποίμνιον, ὑποβρέειν ἀρχεται, καὶ διαβρέειν τε καὶ λύσθαι. Ἀὐτὸς μὲν ἔνωσιν σπαύδει τὰ δισσώτα, τὰ δὲ διαβρωγῶτα πρὸς σύνδεσμον, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀμφοτέροις γωνίαν συνέχεσθαι παντὸς μᾶλλον καὶ βουλόμενοι καὶ εὐχόμενοι. Συνεληλύθασιν γὰρ ἄμφω μετὰ τοῦ Ἰσοῦ σκοποῦ καὶ τῆς αὐτῆς προθυμίας, τῷ μὲν νικᾶν ἢ νικᾶσθαι ζητεῖν ἐκ παντὸς οὐδεμίαν ἀκονέμενους χῶραν· εἴη γὰρ ἂν οὐ μαθητῶν τοῦτο Χριστοῦ καὶ σωφρόνων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τιῶν ἐριστικῶν καὶ πάντα εἰσὶν αὐτοῖς χαριζομένων καὶ ταῖς ἰδίαις ὀρέξει· τὴν δ' ἀλήθειαν ἀνευρεῖν προθυμούμενοι μόνον, καὶ μετὰ μὲν ταύτης ἀγαπῶντες καὶ τὸ νικᾶσθαι, ταύτης δὲ ἄνευ καὶ τὸ νικᾶν ἀπωθούμενοι. Ὅποτε τὴν μὲν ἀλήθειαν ἀναγκαῖον ἦδη παρῆρησασθῆναι, καὶ πάντων κρατήσασαν περιγενέσθαι μὲν τῶν ἄλλως ἐνοχλούντων αὐτῇ, ταῖς δ' ἀπάντων ἐνοικισθῆναι ψυχαῖς· τὸ δὲ ψεύδος· ἐλαθῆναι ποῖ μακρὰν, τὴν μετὰ τῶν τοῦ ψεύδους ἐκγόνων εἰληχρῶν, χἀκεινων κρατήσων οἱ περὶ πλείονος τὸν τοῦ ψεύδους πατέρα ποιῶνται, ὑπ' ἐκείνῳ ἡγεμόνι τοῦ βίου πάντα ποιῶντες καὶ λέγοντες· Τί τις ἂν εἴποι τοῦ παρόντος ἀντάξιον; Τί τις ἂν ἕτερον τῶν φθασάντων εἰς Ἰσον θεῖτο τοῖς ἐνεστῶσι; Πάντα τὰ πρότερον ἀποκρύπτεται τοῖς παροῦσι, λείπεται πάντα κατόπι, πάντα δεύτερα τῶν νυνὶ γιγνομένων. Πάντες κροτήσωμεν, πάντες εὐφρανθῶμεν τῷ πνεύματι· πᾶσιν ὁ τοῦ Σωτήρος ὕμνος μελέτω, τὸ μὲν χάριτας ἐμολογοῦσιν αὐτῷ τῶν ἐς δεῦρο, τὸ δὲ καὶ τέλος εὐχομένοις ἰδεῖν τοῖς προοιμίαις συμβαῖνον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ συνεισφερέτω ἡμῶν ἕκαστος πάντα τὰ κατὰ δύναμιν, καὶ ὅσα πρὸς τὸ τέλος ἐποιήσουσι, καὶ τὴν ἐπι κλιῶ καὶ συνοίσοντι ἱερὰν τῶν Χριστιανῶν ἔνωσιν. Πάντων ἀπίστον, πᾶσιν ἐγγχειριστέον μηδὲν ἑλλειοπότας, μὴ σπουδῆς, μὴ προθυμίας, μὴ ἀγῶνων, μὴ πόνων, μεμνημένους ὅτι οὐκ εὐχεσθαι μόνον δεῖον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ὑπηρετεῖν τῷ Θεῷ· οὐδὲ πάντα ἐπιστεῖον παρὰ τοῦ κρείττονος, μηδὲν αὐτοῦ πονουμένους. Εἴη γὰρ ἂν τοῦτο γε ἐναντιον ὡς διόμεθα, εἰ συλληπτορα μὲν αὐτὸν σχήσειν εὐχόμεθα, ἡμεῖς; δὲ μηδὲν ἡμῶν αὐτῶν ἔργον παρασχοίμεθα ἄξιον λόγου, ᾧ καὶ συλληψαιτο· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὸν τε μᾶλλον ἐξομεν ἡμῖν συλλαμβανόμενον, ῥᾶθιν τε πρὸς τὸ τέλος καὶ εὐδοώτερον ἀφιξόμεθα. Ὁ καὶ γένοιτο, Θεὲ Σῶτερ, ἐπιστάνας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κροτήσαι σοι τὸ ἐπινίκιον καὶ χαρμάσνον, ὑφ' ἐνὶ μὲν ὑπηρετούμενους καὶ τῷ αὐτῷ πνεύματι, ταυτὸ δὲ μέλος ἀποδιδόντας, καὶ τὴν αὐτὴν ἡρμοσμένους ἀρμονίαν, ὑπὸ σοὶ μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ κεφαλῇ καὶ ζῆν, καὶ κινεῖσθαι, καὶ πνεῖν, ταυτὸν φρονοῦντας, ταυτὸ φθεγγόμενους, ἀλλήλοισι δυνά; ταυτὸ. Χριστὲ βασιλεῦ, ἕνα ἐφ' ἡμᾶς βασιλεία καὶ τὸν αὐτόν σε καὶ θέλομεν καὶ εὐχόμεθα, οὐ τῷ τιμίῳ ἐξηγοράσθημεν αἵματι, δ; λύτερον ἀνθ' ἡμῶν πεπραμμένων ὑπὸ τὴν ἀμαρτίαν σαυτὸν ἰδωκας, δ; ἡμᾶς κατεχομένους; ὑπὸ τοῦ τυράννου ἀφ' ἑρπαστος. Ἐν οὖν καὶ ἡμᾶς

nes inimici, dolusque contra nos ab eo consutus, per quæ amici et fratres, imo vero ejusdem capitibus membra et partes et unius ovile pastoris inimicitias susceperunt, defluere incipiunt, dilabi atque dissolvi. Jam enim disjuncta copulati, interrupta rursus coherere festinant; estque illis optatissimum, et votis omnibus expetendum, eodem angulo conjungi ac contineri. Etenim utraque pars eodem proposito pærique studio convenit, nullum plane locum voluntati illi relinquentes, quæ vincere aut vinci statet: id enim non discipulorum Christi et moderatorum hominum, sed contentiosorum fuerit ac sibi suisque cupiditatibus penitus indulgentium: verum unius veritatis adveniendæ affecti desiderio, cum qua et vinci cupiant, sine qua vel vincere nolint. Jam enim necesse est veritatem palam dilucidari, et prævalere omnibus, devictis iis quæ frustra illi obstrepunt, et sese in omnium animos insinuare: mendacium vero procul abigi, nactum loca illa, in quibus versantur filii mendacii; et regnans in iis qui pluris faciunt mendacii patrem, sub illo vitæ duce agentes omnia et dicentes: Ecquis præsentē negotio dignum quidpiam eloqui valeat? ecquid ex rebus ante gestis conferri possit cum præsentibus? Præterita omnia præsentibus obruuntur, cedunt omnia, inferiora sunt omnia iis quæ jam sunt. Plaudamus omnes, lætetur omnes spiritu, canant omnes Salvatori hymnum, tum ut ob collocata beneficia illi gratiæ agantur, tum ut nostris precibus congruens principio finis concedatur. Verum quiaque etiam nostrum de suo conferat omnia quæcunque pro viribus poterit, et conducunt ad finem et sacram Christianorum consociationem, rem adeo decoram et utilem: tentanda omnia, experiunda omnia, parcendum nulli non studio, non diligentia, non sudoribus, non laboribus; illudque memoria repetendum, oportere non solum preces fundere, sed nostrum etiam Deo ministerium offerre. Neque enim a Deo speranda sunt omnia nihil nobis elaborantibus: nam precibus nostris id esset contrarium, si Dei quidem imploremus auxilium, nihil vero præstetur a nobis dignum cui se Deus præbeat adiutorem. Ita enim magis et ipse nobis opitulabitur, et nos ad finem facilius expeditiusque perveniamus. Quod utinam eveniat, Deus Salvator, et videamus illum diem quo tibi victoriæ lætitiæque hymnum canamus, in uno eodemque spiritu concinentes, ut unus efficiatur concertus, et in unam convenientes harmoniam, sub uno eodemque te capite vivamus, moveamur, spiremus, idem sentiamus, idem loquamur, idem simus. Christe rex, unum te nobis regem volumus et optamus, cujus pretioso redempti sumus sanguine, qui te pro nobis sub peccato vendidisti pretium redemptionis tradidisti, qui nos a tyranno oppressos eripuisti. Unum quoque partes ambas ovile tibi efficias, ne patiaris tuos inter se dissidere, ne projicias inu mo inter se bello flagrantēs; quin

Imo ne partem alteram projicias, alteram veram tibi asciscas. Pro utrisque te ipsum profudisti; sanguis tuus pretiosus qui effusus est, partis utriusque fuit lavacrum: nunc ergo sit etiam favor tuus nobis communis; communem utrisque seropem, traheque ad teipsum utrosque, unum eundemque te finem constituens, nos vero proportionem inter nos et charitate mutua conjungens, et nulla ratione permittens, ut sit inter nos dissidium ac disjunctio; ex quo fiat necessario, ut potiri sine non liceat ex duabus certe partibus alteri. Spiritus sancte, charismatum fons, spiritus sapientiae, spiritus intellectus, spiritus timoris Dei, de quo et cum quo propositum est Ecclesiis hoc certamen, omnem a nobis superbam abigas cogitationem, Dei vero timorem omnium nostrum animis inferas, intellectum nobis et sapientiam donans; atque una cum nobis omnibus in certamen pro te susceptum descendens, veritatem omnibus patefacias, ut qui non modo sis et voceris Spiritus veritatis, sed etiam illud tibi vindicaris, ut omnem nobis veritatem annunties, secundum veracem et nullo modo deficientem veritatis vocem. Deus ipsa Trinitas, quae ineffabilibus modis omnia produxisti, et continens omnia et providentia regis, tuum opus est homo, post omnia quidem fortasse alia, sed ut sit ante omnia visibilia, productus; hoc etiam, ut ego quidem arbitror, eximio regioque honore affectus, ut in vitam ingrederetur cum parata jam bona ac praesto essent. Huic saepe tu quidem, imo vero semper ne desint quae ad corpus spectant et praesentem vitam tua providentia prospicis: sed non minori gubernatione consultis, ut habeat quae ad statum animae pertinent, quibus illa melior fiat: cujus proprium bonum est veritas, et nequam hallucinari in iis in quibus summa rerum consistit, quippe cum id sit omnium quae habemus atque habituri sumus, optimum ac divinissimum. Id nunc etiam nobis concede, et tribue ut illam inter nos habeamus, et comparentem amplectamur. Igaoscas vero interim, si qua ex parte inviti aberramus ab ea, et praesertim ubi de te agitur, qui non modo ipse per investigationem effugis ac perscrutationem, sed et ex his quae creasti, pleraque, cum tamen tenui quadam atque umbratili plane ratione divinam tuam imaginem referant. Adhuc supplicantibus, teque nobis viae ducem, quae ducit ad te solum verum Deum, sequentibus praebere. Et quemadmodum ipse cum hypostasibus sive personis tria sis, unam et eandem habes substantiam et naturam, personarum numero nihil obstante huic identitati; ita nos, etsi multi diversarumque nationum simus, jam vero subseminante inimico, diversae etiam, prohi dolor! opinionis et fidei, diversitate hac sublata, unum ut simus atque idem omnes effice, idem credentes, idem de te opinantes; nihilque obstet quominus unum simus, idemque de te sentiamus, non diversitas generis, non numerus et frequentia hominum.

αὐτὸς ἀμφω σαυτῷ ποιμνιον ἐργασαι, μὴ ἀνέχου διηρημένων τῶν ὧν, μηδὲ πρὸς πολεμοῦντας ἀλλήλοις· μάλλον δὲ μὴ θατέρους μὲν πρὸς, ἀντιποιοῦ δὲ θατέρων· ὑπὲρ ἑκατέρων προῆκας σαυτὸν, τὸ τρίτον αἷμά σου τὸ χυθὲν ἀμφοῖν ἐγαγόνει λουτήριον. Κοινήν οὖν ἡμῖν καὶ τὴν παρὰ σαυτοῦ ῥοπήν τανῦν χάρισαι, κοινῶς ἀμφοτέροις προσθέμενο·, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλκύσας ἡμᾶς ἀμφοτέρους, πρὸς ἕν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος· τάξας σαυτὸν, ἐν ἀναλογίᾳ δὲ ἀλλήλους ἡμᾶς καὶ σχέσει τῇ πρὸς; ἀλλήλους, μὴ συχωρήσας ἀπαρτεῖς ἀλλήλων εἶναι καὶ διεστώτας, κίντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ τέλους ἀποτυγχάνοντας πάντως γε τοὺς ἑτέρους. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἡ τῶν χαρισμάτων πηγὴ, πνεῦμα σοφίας, πνεῦμα συνέσεως, πνεῦμα φόβου Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ καὶ μεθ' οὗ ὁ προκειμένος ταῖς Ἐκκλησίαις ἀγῶν, ἀπελάσας μὲν ἀφ' ἡμῶν πάντα λογισμὸν ὑπερήφανον, φόβον δὲ Θεοῦ ταῖς ἡμετέραις ἀπάντων ἐνθείης ψυχαῖς, σύνεσίᾳ τε καὶ σοφίᾳ ἡμῖν χαρισάμενον, καὶ μεθ' ἡμῶν ἅμα πάντων τὸν ὑπὲρ σαυτοῦ διενεργῶν ἀγῶνα, ἀναφηναις τὴν ἀλήθειαν ἅπασιν, ἅτε μὴ τῆς ἀληθείας ὄν μόνον καὶ καλούμενον Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν ἀναγγέλλειν ἔργον παποιημένον, κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας φωνὴν τὴν ἀληθῆ τε καὶ ἀπράγραπτον. Ὁ Θεὸς ἡ Τριάς, ἡ πάντα μὲν παραγαγούσα λόγους ἀρρήτοις, πάντα δὲ συνέχουσα, καὶ προνοουμένη, καὶ κυβερνώσα, ὄν ἀνθρώπος; ἔργον, μετὰ πάντα μὲν ἴσως τὰ ἄλλα, πρὸ πάντων δὲ ὅμως τῶν ὀρωμένων ὑπάρξας, ἐξαιρετον καὶ τοῦτο σῶν καὶ βασιλικὸν οἶμαι, ἐτοίμοις καὶ προκειμένοις τοῖς ἀγαθοῖς εἰσελθεῖν εἰς τὸν βίον. Τούτου πολλάκις μὲν ἡ μάλλον ἀεὶ τὰ σωματικὰ δὴ ταῦτα καὶ συντείνοντα τῇ παρούσῃ ζωῇ προνοῆ, οὐχ ἦττον δὲ καὶ ὅσα εἰς τὴν ψυχῆς κατάστασιν ἀφορᾷ καὶ βελτίωσιν· ἧς ἴδιον ἀγαθὸν ἡ ἀλήθεια, καὶ τὸ μὴ πλανᾶσθαι περὶ τὰ καίρια, ὡς τοῦτο ὄν, ὧν ἐχομέν τε καὶ ἐξομεν, τὸ ἀριστον καὶ θεϊώτατον. Τοῦτο δὴ καὶ νῦν ἡμῖν πρυτανεύσας, χορηγήσας συνεῖναι τε αὐτῇ, καὶ ἀναφανείσαν ἀσπάσασθαι, συγγνοὺς μὲν, εἴ τι αὐτῆς ἀμαρτάνομεν οὐχ ἰκόντες, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς περὶ σαυτοῦ λόγοις, ὅς οὐκ αὐτὸς μόνον ἀνεξιχνίαστός τε καὶ ἀνεξερεύνητος ὑπάρχεις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὧν δημιουργημάτων τούτων τὰ πλείονα, καίτοι ἀμυδρὰ ὄντα τῆς σῆς θείας εἰκόνας ἀπηχῆματα, καὶ οἷον σκιαὶ τε καὶ εἰδῶλα· ἐπινεύσας δὲ δεομένοις, καὶ τῆς εἰς σὲ φερούσης τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἠγούμενος ἐπομένοις. Καὶ ὡς περ αὐτὸς τρία ταῖ; ὑποστάσεις ὧν εἶτε προσώποις, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σώζει; οὐσίαν καὶ φύσιν, οὐδὲν τῇ ταυτότητι ταύτῃ προσισταμένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων, οὕτως ἡμᾶς, πολλοὺς μὲν ὄντας καὶ διαφόρων γενῶν, ἦδη δὲ τοῦ ἐχθροῦ ὑποσπείραντος, οἶμοι! καὶ δόξης καὶ πίστεως, ταύτην μὲν ἀνέλιος τῆν διαφορὰν, ἐν δὲ καὶ ταυτὸν ἐσομένους ἀποδείξαις τῇ πίστει καὶ τῇ δόξῃ τῇ περὶ σοῦ, οὐδανὸς πρὸς τὸ ἕν εἶναι καὶ ταυτὰ φρονεῖν περὶ σοῦ προσισταμένου, οὐ τῆς τῶν γενῶν ἑτερότητος, οὐ τοῦ τῶν σωμάτων ἀριθμοῦ τε καὶ πλῆθους.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν ἤρθω. Ὑμεῖς δὲ τί φατε, οἱ τὴν ἱερὰν ταύτην σύνοδον συγκροτοῦντες, οἱ τοῦ πράγματος ἡγεμόνες, οἱ πολλὰ μὲν ἠγωνισμένοι, πολλὰ δὲ καὶ πολλὰκις εὐξάμενοι ταύτην ἰδεῖν τὴν ἡμέραν, ὡς ἦδη καὶ τῶν μελλόντων ἐσομένην προάγγελον, τὴν αὐτὴν καὶ ἀρχὴν τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦ τέλους κήρυκα διαπύριον; Τίς ἀξίως ὑμᾶς μακαρίσει; τίς δ' εὐφημήσει δεόντως, ἤδη τῶν πόρων ὁμῶν ὀρώντας τοὺς καρποὺς ἀναβάλλοντες; Μακαριώτατε Πάτερ, νῦν ὅπως ὑπάρχεις μακάριος, καί ἐτι μᾶλλον ἔσῃ, ἐπειδὴν Θεοῦ ἡγουμένου εἰς τέλος καταστήσωμεν, οἱ ἂν ἐκεῖνος ἡμῖν ἡγήσασαιτο. Ποῦλά σοι παρὰ Θεοῦ κέλεται ἄθλα τὴν ἀγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ἐνώσαντι. Μέγα ἔσῃ πεποιθῶς ἔργον, εἰ διαγένοιτο μέχρι τέλους ἰσχυροτέρων, καὶ πάντα μὲν ἐξαίρων ἐκ μέσου τὰ σκάνδαλα, εἰρήνην δὲ καὶ ὁμόνοιαν ἀντεισάγων. Πολὺν ἔθου ζῆλον, πολλὴν μέριμναν, μεγάλην ἀγρυπνίαν τε καὶ φροντίδα, συναγαγεῖν μὲν τὰ τοῦ Χριστοῦ πάντοθεν τέκνα, συνδιασχεψαμένους δ' ἀλλήλοις ἀδελφικῶς τε καὶ πνευματικῶς συνελθεῖν εἰς ταυτὸ περιγενομένης τῆς ἀληθείας. Οὐδεὶς ἄλλως ἐρεῖ, πάντες Ἰσασιν, ἐγὼ σοι καὶ πάντες μάρτυρες τούτου. Ἄλλὰ δεῖ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀποσκοποῦντα, πάντα πρὸς ἐκεῖνο καὶ τάξει καὶ πρᾶξει προμηθεύμενον, ὅπως ἂν ἦν ἐν ἀρχαῖς εὐφροσύνην καρποῦμεθα, καθ' ὅδον αὐξανομένη τε καὶ προβαίνουσα πολλαπλασιασθηῖσθαι περὶ τὰ τέλη, καὶ εἰς τὸν ἑσχατὸν ἀφίκοιτο ὄρον. Εἰ λαμπραὶ αἱ ἀρχαί, καὶ τοιαῦτά γε τὰ προίμια, λόγισαι πόσον ἔσται τὸ τέλος συμβαῖνον τοιαύταις ἀρχαῖς. Πόσον δὲ τεύχεται μακαρισμοῦ καὶ ἱπτάων, ὅσης εὐφηνίας, ὅσων στεφάνων, ὅς καὶ τοσαύτας μὲν προκατεβάλετο φθάσας ἀφορμὰς τῶν πραγμάτων, τοσαῦτα δ' ἐτι καταβαλεῖται; Ἐχεις ἐνταῦθα συλληψόμενον τε καὶ ἐξόμενον, ἐφ' οἷς ἅπασι βίον, τὴν υἰὸν τε καὶ βασιλεῖα τὸν εὐσεβέστατον καὶ γαληνότατον καὶ φιλόχριστον· ὃς πολλῶν ὄντων οἷς κεδόσμενεν ἑαυτὸν ἀγαθοῖς, ἐξαίρετον ἔχει τὸν περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ καλοῦ ζῆλον καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶνα· ὃς ἡλικιωτὶν ἔχων τὴν ἱερὰν ταύτην τῆς ἀγίας τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνώσεως ἐρεσιν, οὐ διαλείμματα σπουδῆ μὲν ἀνερευνῶν τοὺς καιροὺς οἱ πρὸς τοῦτο συνοίσουσι, σοφία δὲ γνώους καὶ εὐρών καὶ φανέντα ἀρκάσας, καὶ ἐς τὸδε δὴ τὸ ὀρώμενον προαγαγῶν τὰ τοῦ πράγματος· ὃς πρὸς ἐν τοῦτο τὸ αγαθὸν ἀποβλέπων, καὶ ταύτης ὄλο· γεγονῶς τῆς ἐφάσεως, κατεφρόνησε μὲν κινδύνων, ὑπερείδε δὲ τρυφῆς καὶ ἀνείσεως, κατεφρόνησε δὲ τοσοῦτου πελάγους τε καὶ κυμάτων ἴσα κορυφουμένων καὶ ὄρεσι, προήκατο δὲ γε ζῶν τε καὶ βίον καὶ αὐτὴν τὴν πατρίδα ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι συνεργὸς τῷ Θεῷ, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ πρυτανεύσαι εἰρήνην, ἧς οὐ τρέφεται μόνον, ἀλλὰ καὶ πρόβολος εἶναι καὶ σπουδάζει καὶ ἐπηγγεῖασαι. Οὐκ ἀπολειφθήσεται τῆς Ἰσῆς σοι προθυμίας οὐδ' ἑ ἐμὸς καὶ σεβάσμιος πατριάρχης, ὃ γῆρας μὲν ὑποφαίνων βαθύ, καὶ κακμηκῶς ἦδη τῷ σώματι, ψυχὴν δὲ πλουτῶν νεάζουσαν τοῖς καλοῖς καὶ τῷ πνεύματι ζέουσαν, καὶ πολλὰ μὲν ἐπιεμένην, πολλὰ δ' εὐχομένην ἀξιοθῆναι ὑπουργῆσαι

Sed hactenus preces. Vos autem quid dicitis, qui sacram hanc synodum celebratis, qui rei agendæ præstis, qui multos suscepistis labores, et multa æpenumero vota fecistis, ut diem hunc videretis, quasi jam prænuntium futurorum, qui simul et rerum initium, et finis præco esset clarissimus? Quis æque ac decet beatos vos prædicet, quis satis idoneis vos afficiat laudibus, qui laborum vestrorum fructus jam pullulare videtis? Beatissime Pater, revera nunc es beatus erisque multo beator cum, Deo duce, ad finem pervenerimus, quem nobis dux ipse concesserit. Multa tibi erunt a Deo reposita præmia, si sanctam ejus Ecclesiam ad unitatem reduxeris: magnum opus præstiteris, si usque ad finem perseveraveris: si scandala quidem e medio sustuleris, pacem vero induxeris et concordiam. Multum adhibuisti zelum, multam sollicitudinem, multum evigilasti, multas curas contulisti ad congregandos undique Christi filios, ut fraterno ac spiritali affectu communi deliberatione habita, victoriam sequendo veritatem, in unam eant sententiam. Nemo id negat, notum est omnibus; testes hujus rei suus tibi ego et omnes. Sed oportet etiam spectare finem, consilioque tuo ad illum et agere et dirigere omnia: ut lætitia, quam in præsentem percipimus, paulatim crescendo progressusque faciendo, multiplicetur ad finem atque ad ultimum perveniat cumulum. Si splendida initia et talia sunt exordia, considera qualis erit finis hujusmodi principii congruens. Quamvis vero fausta precantium votis ac laudibus, quam lætis celebrabitur vocibus, quantas adipiscetur laureas, qui tanta jam rerum fundamenta jecit et præterea jaciet? Habes hic, qui suam tibi det operam, teque subsequatur quacunquæ opus in re fuerit, filium et imperatorem, piissimum et serenissimum et Christi amantem, qui cum multis seipsum bonis ornaverit, præcipue tamen Dei et honestatis zelo certandique pro pietate studio flagrat: qui ab ineunte ætate insitum habens sacrum hoc desiderium sanctæ unitatis Ecclesiarum, nunquam intermisit studium inquirendæ opportunitatis ad consociendum hoc negotium; quam etiam prudenter cognitam et inventam, ut visa est, arripuit, remque in eum statum perduxit in quo nunc conspicitur; qui, ad hoc unum bonum spectans, totusque in hoc desiderium incumbens, pericula pro nihilo duxit, delicias contempsit et otium; tam vastum pelagus et undas instar monitum intumescentes despexit; vitam et opes projecit ac ipsam patriam, ut Dei fieret cooperatores, et pacem Ecclesiæ conciliceret, cuius non modo alumnus, verum etiam propugnator esse et studet et pollicitus est. Pari tibi studio præsto erit sacer ac venerabilis patriarcha, qui senio quidem confectus est et effeto jam est corpore, sed pollet ad præclara que juvenili animo, fervetque spiritu; et magnus quidem ardet desiderio, multa vero edit vota, dignus ut fiat qui huic operi suam operam navet: atque ob id fortasse præsentibus oblectatur, et

libenter commoratur in corpore, ut divinum hoc opus ad bonum exitum perducatur, citra quem valde graviter ferret illi animus inhabitationem corporis, ut jam consumpti. Omnes suam tibi præbunt operam ad finem et opus hoc arduum : nemo quidquam magis exoptat sine hoc optatissimo : illum spectamus omnes, vehementer illius amor inflammat omnium animos, omnes propterea e longe dissitis regionibus convenimus : propterea in aliena regione peregrinamur, homines partim e media ipsa Græcia, partim ex ultimis orbis ad septentrionem atque ad orientem maxime vergentibus plagis hanc ipsam in Italiam navibus advecti.

Ne ergo tam multorum studio prævaleat hostis ; nequaquam fiat hoc, Salvator Deus : ne tantus noster conventus, tam frequens, tam multo ante meditatius, tam multis annis consideratus, tam multis laboribus multoque studio habitus, ejus opera sit frustra. Non est hoc sapientum divinarumque hominum, eorumque qui sermones suos norunt in judicio disponere. Alios adoriatur hostis, aliis devictis insultet, nos autem nequaquam attingat. Spiritualibus armis ipsi nos armemus hosti obviam ituri. Induamur loriceam justitiæ et galeam spiritus, ac duce nobis Dei verbo irruamus in hostes ; subsistamus autem quocumque illud nos duxerit, destruentes omnem altitudinem extolentem se adversus gloriam Dei, omnem cogitationem superbam et gloriolæ avidam ; humilitatem vero Deique timorem adhibentes ad obeunda certamina, illumque præ oculis habentes, utque ad illum perveniamus contententes, nonnunquam vinci quoque bene potius volentes, quam vincere in omnibus male ; cum ratio boni non solum in eo insit, si quis victoriam obtineat, cum habeat a se veritatem ; sed nihilominus in eo etiam idem boni modus servetur, si quis bene succumbat, quod perinde censetur ac vincere. Quanquam dixerit fortasse quispiam, majus etiam hoc esse priori illo bonum, quando unicuique conducit magis, ipsum affici beneficio, quam afficere alium : et audire potius, quam alii dicere : et liberari ab errore, quam liberare, Invictissime imperator, jam res est in cardine, ventique tempus quod jam diu exoptasti. Da ergo Deo gloriam et collauda eum ; illius hoc opus est, ille tibi hanc injectit cogitationem, tantum instillando amorem : illo quoque opitulante res ad hunc statum perducta est. Si igitur ob ante acta quidem magnas ei gratias habuerimus, pro futuris vero toto animo preces effuderimus, rem certe et nobis et opere quod propositum est dignam effecerimus, nobisque propitium magis ipsum reddiderimus, si nos votis nostris dignos præstemus, dum et de præteritis ingrati non erimus, nosque ipsos et negotiam totum in eum rejecerimus, omni nostra spe et sollicitudine collocata in eo : quippe cum ipse is sit a quo nutriendi sumus cœlesti ac divino alimento, sine quo non vivet homo. Et quemadmodum nunc usque non destitisti tum precibus a Deo auxilium ef-

τῆδε τῷ ἔργῳ, καὶ διὰ τοῦτ' ἰσως χαίρουσαν τοὺς παροῦσι, καὶ ἐνασμενίζουσαν τῷ σώματι, ἵνα τέλος ἐπενέγκῃ τῷ θεῷ τούτῳ ἔργῳ χρηστὸν, ὡς ἀνευ γε τούτου καὶ πάνυ ἂν ἀχθεσθῆσομένην τῷ σκῆνι ὡς ἡδὴ χαμόντι. Πάντας σοι συλλήψονται τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ παρόντος ἀγῶνος· οὐδεὶς ἄλλο τι μᾶλλον ἐπιθυμεῖ τοῦ ἐφιστοῦ τούτου τέλους· πρὸς τοῦτο βλέπομεν πάντες· ἐκείνου πάντων τὰ ψυχὰς ἔρω· ἀναφλέγει σφοδρὸς· διὰ τοῦτο μακρόθεν πάντας συνηλθομεν· διὰ τοῦτο ἐπ' ἀλλοδαπῆς διατρίβομεν, ἄνθρωποι οἱ μὲν ἐκ μέσης αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, οἱ δ' ἐκ βορειοτάτων τε καὶ ἀνατολικωτάτων τῆς οἰκουμένης πεπελευκότες εἰς Ἰταλίαν αὐτήν.

Μὴ δὴ τοσοῦτων σπουδῆς ὁ ἐχθρὸς περιγένοιτο, μὴ, θεὲ Σῶτερ· μὴ ματαίωσσει τὴν τοσαύτην ἡμῶν τοσοῦτων γε ὄντων, οὕτω μεμεριμημένην, οὕτω πολυετῆ, οὕτω πολλοῖς πόνοις καὶ πολλῇ σπουδῇ κατορθωθείσαν συνέλευσιν. Οὐ πρὸς ἀνδρῶν τοῦτο σοφῶν τε καὶ θεῶν, οὐδὲ τοὺς λόγους εὐθύνην εἰδόντων ἐν κρίσει. Ἄλλοις ὁ ἐχθρὸς ἐπεμβαίνεται, ἄλλοις ἐπιχειρῶν νικῶν, ἡμῶν δὲ μὴ προσάψαιτο. Τοῖς πνευματικοῖς ὅπλοις ἡμᾶς αὐτοὺς καθοπλισομεν ἀντιστησόμενοι τῷ πολεμῷ· ἀναλαθώμεθα θώρακα δικαιοσύνης, καὶ περικεφαλαίαν τοῦ πνεύματος, καὶ τοῦ τοῦ Θεοῦ βήματος ἡμῖν ἡγουμένου ἐπίωμεν κατὰ τῶν πολεμούντων· καταπαύσομεν δὲ οἱ ἂν ἡμῖν αὐτὸ ὑψηλοῖτο, καθαιρούμεν πᾶν ὑψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης, πάντα λογισμὸν ὑπερήφανον καὶ κενόδοξον. Ταπεινώσει δὲ καὶ φόβῳ Θεοῦ χρώμενοι συνεργῶ πρὸς τοὺς ἄλλους, κάκεινον πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενοι, καὶ πρ' ἐκείνων ἐπειγόμενοι φθάσαι· ἔστιν οὐ καὶ νικᾶσθαι καλῶς μᾶλλον ἐθέλοντες, ἢ νικᾶν ἐν πᾶσι κακῶς· ἔτε δὴ μὴ τοῦ περιγίνεσθαι μόνον, ὅταν μεθ' ἑαυτοῦ τῆλεθός ἔχη, τὸν ἀγαθοῦ σῶζοντος λόγον, ἀλλ' οὐδὲν ἤτερον καὶ τοῦ ἠτῆσθαι καλῶς ταυτὸ τοῦ καλοῦ σῶζοντος μέτρον, καὶ ἐν ἰσῳ τοῦ κρατεῖν κρινομένου. Καίτοι φαίη τις ἂν ἰσῳ καὶ μείζον ἀγαθὸν εἶναι τοῦτο τοῦ πρῶτον, εἴπερ λυσitelésteroν τῷ παντὶ αὐτὸν ἀγαθὸν τι παθεῖν ἢ ἄλλον ποιῆσαι· καὶ μᾶλλον ἀκούσαι ἢ φάναι ἐτέροις· καὶ πλάνης ἀπαλλαγῆναι ἢ ἀπαλλάξαι. Κράτιστε βασιλεῦ, ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκμῆς ἦκε τὰ πράγματα, καὶ ἂν ἐκ μακροῦ χρόνου ἐπόθει, ἐπέστη. Λοιπὸν ὁδὸς ὄξαν τῷ Θεῷ, ἀίνον ἀπόδος αὐτῷ· ἐκείνου τοῦτ' ἔργον· ἐκείνος γάρ σοι κατὰ νοῦν τοῦτ' ἐνέθηκε τὸν τοσοῦτον ἐνεὶς ἔρωτα· ἐκείνου καὶ συλλαβομένου ἐς τόδε ἀφίκατο. Εἰ δὴ τὴν μὲν ἀξίαν αὐτῷ χάριν περὶ τῶν φθασάντων εἰσόμεθα, περὶ δὲ τῶν μελλόντων πάσῃ ψυχῇ δεησόμεθα, ἄξια δρᾶσομεν καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἔργου τοῦ προκειμένου, καὶ μᾶλλον ἱεωσόμεθα ἄξιους ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν ὑψωμένων δεικνύντες, οἷς τε περὶ τὰ φθασαυτὰ οὐκ ἀγνωμονήσομεν, οἷς τε ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοῦ ἔργου τὸ πᾶν εἰς αὐτὸν ἀναθήσομεν, πάσας ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν ἐπιβρίπτοντες τὰς ἐλπίδας τε καὶ μερίμνας, ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ ἡμᾶς διατρέφοντος τροφὴν τὴν θεῖαν τε καὶ οὐράνιον, ἧς ἀνευ οὗ ζῆσεται ἄνθρωπος. Ὡσπερ δὲ διατετέλεκας μέχρι τοῦ νῦν, τὸ μὲν τι εὐχόμενος τῷ Θεῷ καὶ τῆς αὐτοῦ

συμμαχίας δεδόμενος, τὸ δὲ τι πράττων καὶ αὐτὸς ἄ
τὰ εἰκότα, οὕτω καὶ τὸ ἀπὸ τοῦδε πολλῶ μᾶλλον, ἄ
σαυ φθάνομεν πρὸς τὸ τέλος, προθυμότερός τε σαυ-
τοῦ φάνηθι, καὶ τὸ μὲν τι ἐπικαλοῦ τὸν Θεόν, τὸ
δὲ τι καὶ αὐτὸς πράττει, μὴ νύκτωρ, μὴ μεθ' ἡμέ-
ραν παύομενος, ἕως ἂν εἰς ἀγαθὸν κανταντήσῃς
τέλος, καὶ τοῖς λογισμοῖς εὖροις ἀνάπαισι. Τὰ
βίᾳ ποι φερόμενα καὶ ὅσα εὖ ἐνδοξίμων τῆς κινή-
σεως εὐχάσῃς, σχολαιότερον φέρεται περὶ
τὸ τέλος γινόμενα ὅσα δὲ φύσει καὶ οἰκοθεν, ταῦτά
γε θῆτον κινεῖται πλησιάζοντα πρὸς τὸ τέλος. Καὶ
οὐ δὲ περὶ τὰγαθὰ, ὧν κεφάλαιον ἢ παροῦσα ὑπό-
θεσις, οἰκοθεν καὶ ὡσπερ φύσει κεινημένοι, μὴ τὸ
πρότερον πάθῃς, ἀλλὰ θῆτον τυχεῖν ἐπιέμενοι τοῦ
οἰκείου σοι τέλους ὁ οἰκίον γὰρ τὰγαθῶ τὸ χρηστὸν
ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς τέλος ὁ σαυτὸν τε καὶ ἡμᾶς πάντας
ποῖε προθυμότερος, παρακελεύόμενος τε καὶ ἐπι-
καλούμενος ἅπασιν· καὶ τὸν μακαριώτατον δὲ πα-
τέρα, εἰ τι τῷ γῆρα κάμοι, ἐνδιδοῦς καὶ τῷ χρόνῳ
καὶ τοῖς νοσήμασιν, ὀμομίμησθε καὶ διανόστα τὸ
μὲν λόγοις προτρεπτηρίοις, τὸ δ' ἔργοις αὐτοῖς
σαυτὸν ἐνεργὸν παρεχόμενος. Πάντως αἰδέσεται βα-
σιλέα προτρέποντα, τῶν πραγμάτων ἐπιμελέστερον
ἀνθαφάμενος σὺν τε τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν καὶ ἱερῶ
κατερίαρχῃ, τοῖς τ' αἰδεσιμωτάτοις τῆς ἁγίας Ῥω-
μαίων Ἐκκλησίας λογάσι, καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις,
τέλος ἀγαθὸν ἐπιθήσουσιν ὑφ' ἡγεμόνι Θεῶ. Ὁ γέ-
νοιτο πάντας ἰδόντας ἡμᾶς, καὶ τῆς τελεωτέρας
ἀπολαύσαντας εὐφροσύνης, καὶ πνευματικῆς ἐμφο-
ρηθέντας χαρᾶς καθαρώτερον ἐπὶ τε τὸν τοῦ μακα-
ριωτάτου πατρὸς αἰνον, καὶ τὴν τῆς ἁγίας σου βα-
σιλείας εὐφημίαν διανασηῖναι, ἀγαμένους τε καὶ
κροτήσαντας τὰ εἰκότα καὶ τὸν τε ἀγιώτατον πα-
τριάρχη, καὶ τὸν ἱερὸν τοῦτον καὶ ἄγιον [Ἰσ. καὶ
εἰς τε τὸν ἀγιώτατον] σύλλογον ἅπαντα, μετὰ τὸν
τῷ Θεῶ ὑπειδόμενον ὕμνον, κοινὸν καὶ ὑμῖν τὸν
ἀπὸ τῶν λόγων πλέξαντας στέφανον. Δοίητε δὲ μοι
τοῦτον τελευταῖον ἀγῶνα, κοινήν ὑμῖν εὐφημίαν
κροτήσαι· τιμήσαιτέ με τούτῳ πόνῳ· κάμοιμι
τοῦτον τελευταῖον τὸν ἄθλον, ὑφ' ἑνα καὶ τὸν αὐτὸν
Θεὸν Λόγον ἐν πᾶσι τετελεχότας δεσπότην, ἐνὶ καὶ ταυτῷ λόγῳ ὑμᾶς κοσμήσαι κοινή, τὰ δυνατὰ τῶν
ὑφαιλούμενων ὑμῖν ἀπονεύματα ἐν Χριστῷ τῷ Θεῶ, ᾧ πρόπει πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

flagitare, tum et ipse quæ par erat præstare, ita
multo magis in posterum, quanto sumus fini vici-
niores, ostende te promptiorem, et partim invocato
Deum, partim et ipse navato operam, non noctu,
non interdiu quieti te tradens, donec ad bonum
pervenias finem et curis animum liberes. Quæ vi-
feruntur aliquo, et quæcumque motus principium
extrinsecus habent, tardius moventur ad finem:
quæ vero natura et ex intrinseco feruntur principio,
moventur citius, cum fini propiora sunt. Tu quo-
que cum ex ingenito principio et veluti natura mo-
vearis ad bona, quorum caput est præsens negotium,
ne prius illud patiari; sed cupiens quam primum
assequi proprium tibi finem (boni enim bonus finis
per bona est proprius), teipsum et nos omnes red-
dito alacriores tum adhortando, tum omnibus præ-
cipiendo; beatissimum quoque patrem, si qua ex
parte gravetur senio, succumbens ætati ac morbis,
ad memoriam excita, et stimulos admove tum
cohortationibus, tum re ipsa negotii actorem te
præbens. Reverebitur sane is imperatorem hortan-
tem, remque accuratius tractando una cum sacra-
tissimo nostro patriarcha et reverendissimis sancti-
cæ Romanorum Ecclesiæ optimatibus, ac cæteri
omnibus, finem Deo duce bonum imponenti. Quod
utinam nos omnes conspiciamus, et pleniore fru-
entes lætitia spiritalique gaudio repleti ad beatis-
simi patris tuique sacri imperii laudes apertius ex-
citemur, admirantes atque ut par est plausum dan-
tes; nec non sanctissimo patriarchæ, ut et sacro
huic conventui universo post hymnum Deo debi-
tum communem vobis verborum coronam nectentes.
Detur mihi postremus hic labor, ut communi vos
laude prosequar, honorer a vobis hac functione:
novissimum hoc mihi subbeat certamen, ut quibus
unus idemque dominus est in omnibus Deus Ver-
bum, uno eodemque sermone communiter a me
ornemini, reddente ex iis quæ vobis debentur, ea
quæ viribus offeruntur in Christo Deo, quem decet
omnis gloria in sæcula.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ
 ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ
 ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
 Η
 ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ
 —
 SAPIENTISSIMI ARCHIEPISCOPI NICENI
 AD SYNODUM ORIENTALEM
 ORATIO DOGMATICA
 SIVE
 DE UNIONE *

Τὴν μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ ἱερὰν εἰρήνην ἅρου καθ' ἡμῶν ἐγαιρόμενος μνηστῆρισμός τε καὶ τε καὶ ὁμόνοιαν οὐκ ἔστιν οὐδαί; ὅστις ἂν οὐ τοῦ παντός τε τιμῆσαιτο, καὶ μεγάλην εὐδαιμονίαν ἡγήσαιτο· καὶ ἀφ' ἧς ἡ τε τοῦ Σωτῆρος εὐχή πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα λήψεται τέλος· *Ποίησον αὐτούς*, περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ λέγοντος καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ κεκλημένων, *ἵνα ὡσιν ἐν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἐν ἔσμεν*· καὶ ἀκολούθως ἔψεται· τὸ χρῆμα τῆς θείας ἀγάπης, ἧτις ἡμᾶς ἀγαγοῦσα ἐγγυτάτω παραστήσει Θεοῦ, καὶ τὸ σημεῖον ἡμῖν ἐπανθήσει τῆς τοῦ Χριστοῦ μαθητείας. Ἀρθήσεται δὲ ἀφ' ἡμῶν ἡ τε περ' ἀλλήλων ἔχθρα, πρᾶγμα ἐναντιώτατον ἀνθρώποις Χριστιανοῖς, καὶ ταῦτά γε πρὸς ἀλλήλους ἡ κατ' ἀλλήλων· ἀρθήσεται δὲ ὁ παρὰ τῶν ἔχθρῶν τοῦ σταυ-

Sacram Ecclesiarum Dei pacem atque concordiam nemo est, viri præstantissimi, qui non maximi aestimet, et loco summæ felicitatis esse ducat. Ob eam quippe Salvatoris nostri oratio ad Patrem porrigitur, qui cum pro discipulis et iis qui nomine ejus vocati sunt, præcetur: *Fac, inquit, Pater, ut unum sint, quemadmodum et nos unum sumus*'. Per hanc divinus amor, quod signum discipulorum Christi est, in nos influit, tollunturque a nobis inimicitie ac dissensiones mutuæ, quæ ab hominibus præsertim Christianis alienissimæ esse debent: tolluntur et derisiones et opprobria, quibus a Christi crucis hostibus continue afflicimur, qui nos irri-

g stianos quidem nominatos, et eumdem habentes Dominum, verumtamen ita inter nos divisos et dogmatibus fidei dissidentes, ut alii alios pro inimicis atque hostibus habeamus. His igitur rationibus aliisque permoti, pacem quidem amamus omnes atque optamus, et concordiam atque unitatem Christianorum maximi omnes facimus. Quo autem modo a Deo præclarum bonum consequi possimus, et quæ ratio habenda sit ad sanctissimum opus perficiendum, hic diversis opinionibus sumus variisque inter nos sententiis discrepamus. Quapropter de hoc a nobis in præsentia considerandum, et quantum ingenio nostri vires sufficient, dissendendum existimavimus.

* Joan. xvii, 11.

* Ipsomet Bessarione interprete. Verum adeo libera est ejus versio, ut e regione Græci textus poni non potuerit.

ΚΕΦΑΛΑ. Α'.

De causis schismatis, et quod tametsi ante generale concilium aliqua nobis de nostra a Latinis divisione excusatio erat, nunc tamen jam celebrato concilio œcumenico, non possumus absque scelere dividi ab eis, nisi eos a veritate deviare probabimus.

Ἦν ὅτε ἡ τοῦ Θεοῦ ἄσπιλος νύμφη ἡ ἑνωσις Ἐκ- κλησια εὐδυνεῖτο ἀκμάζουσα καὶ καλῶς ἔχουσα, ἦν ἡ κατὰ τὸ μὲν ἀπλοῦν καὶ ἀπερίεργον τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πίστεως περὶ πλειονος ἰποιοῦμεθα, τὸ δὲ περιττὸν τοῦτο καὶ καταγλωττισμένον, καὶ τὰ ἀπὸ τῶν οικειῶν λογισμῶν ἐν δευτέρῳ τῶν θείων λογίων τίθεμενοι, μόνοις τοῖς γεγραμμένοις προσεί- χομεν τοῖς ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ἀγαπῶντες, καὶ εἰς ἔν ὅπ' αὐτῶν συναγόμενοι, καὶ μία μὲν ὄντας ποίμνη, πόριμεν δ' ἐν χρώμενοι, καὶ τῆς αὐτῆς μὲν αὐτοῦ θυνέντες φωνῆς, τὴν αὐτὴν δὲ ἀποδιδόντες αὐτῷ ὅ μόνον τὴν πίστιν τὴν ἐν καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁμολογίαν τὴν διὰ στόματος. Ἄφ' οὗ δὲ τι προσε- κινῶνται τοῖς ἀρχαίοις, καὶ τῷ κοινῷ κτήματι καὶ συμβόλιῳ τῆς πίστεως; οὐ μετὰ κοινῆς ψήφου προσ- γέγραπται· οὐπω λέγω εἰ καὶ τισιν εἰρημένον τῶν διδασκάλων, εἴτε καὶ μὴ· εἴτε καὶ εἰρημένον, πότε- ρον καθ' ὅν αὐτὸ νοῦν ἐκλαμβάνουσιν οἱ πολλοὶ, εἴτε καθ' ἕτερον. Ἐξ ἑτοῦ δ' οὖν τοῦ ἐγγεγονέναι, εἰς πολλὰ μὲν τὸ ἐν τοῦ Χριστοῦ σῶμα διήρηται, φεῦ! τὰ δὲ μέλη κατ' ἀλλήλων ὀπλίζονται, μὴ συνιέντες; ὡς ἑαυτοῖς μάχονται καὶ λυμαινόνται ἑαυτοῖς, τῶν ἀδελφῶν ἑαυτοῦς διιστάντες· ἢ μᾶλλον συνιέντες μὲν, εἰσι γὰρ ἄνδρες σοφοὶ τε καὶ γνώσει κεκοσμη- μένοι, καὶ οὐ λέληθεν αὐτοῦς τὸ δεινὸν ἔσσην ἐστίν, ἀναγκαίως δὲ καὶ εἰκότως τῆς ἀλλήλων διιστάντων κοινῶνας, καὶ μάλιστα γὰρ τῶν Λατίνων ἡμεῖς,

μένοντες ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων καὶ κεκριμένων καὶ καθαρῶς παρὰ πάσης ἀποπεφασμένον συνέδου, τὸ μήπω κοινῆ ζητηθέν ἐλομένων, μηδέπω δοκι- μασθέν ὑπὸ κοινῷ καὶ καθολικῷ καὶ οἰκουμηνικῷ κριτηρίου. Δεῖ γὰρ ἐν γε τοῖς περὶ πίστεως, μηδε- μῖς μὲν οὐσης ἀνάγκης, μηδὲ τινος κινδυνεύοντες, καὶ ἡρεμῶν τῶν αἰρέσεων, μένειν ἐπ' αὐτῶν τῶν παραδοθέντων, ἀ μὲν ἀποκακαλωμένους, ἀ δὲ καὶ συνεπτυγμένους περιεχόντων τῶν θείων δογμα- τῶν, καὶ οὐδὲν ὅ τι ὀρθοδόξιας οὐ περιεχόντων ἐν ἑαυτοῖς. Ἀνάγκης δὲ κινήσεως, καὶ τινος ἀνα- φουεῖσης αἰρέσεως, οἷα πολλὰ κατ' ἀνθρώπους εἰσθε γίνεσθαι, καὶ μέντοι καὶ γέγονε, καὶ προσέτι γενή- σεται διὰ τὴν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἀσθίνειαν, τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ πάσης ἐσαγιάδης κοινῆ συλλεγει- σαν, κριτηρίον τε περὶ τῶν ζητούμενων καθ' ἑσται, καὶ κανόνι χρωμένην τῇ θεῖᾳ Γραφῇ καὶ τοῖς πρὸ αὐτῶν διδασκάλους, οὗς φθάσαντα ἔχεν ἐν ἁγίων τάξει καὶ διδασκάλων, οὕτως ἀποφαίνεσθαι κοινῆ τὰ δοκούντα, καὶ τὴν πίστιν ἐξεργάζεσθαι, σκόλο- πας ἰστώντας ταῖς αἰρέσεσι πάντοθεν, καὶ πόρρω τῆς Ἐκκλησίας αὐτὰς ἀπελαθόντας. Ἄει μέντοι τοῦτο κοινῆ πράττειν, καὶ τὰ κοινὰ κοινῶς διατεῖν, καὶ οὐδέποτε καθ' αὐτοῦς τι ποιοῦντας; ἀξιοῦν καὶ παρὰ πᾶσιν ἐξ ἀνάγκης τὰ οικεῖα κρατεῖν οὐδὲ γὰρ δίκαιον. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν διετέλθον ποιοῦντες, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτοῦς μιμησόμεθα.

CAPUT I.

Fuit aliquando tempus quo immaculata Dei sponsa Ecclesia sancta, summa concordia, tran- quillissima pace et intemerata veritate fruebatur, cum scilicet simplicitatem ac puritatem evangelicæ doctrinæ maximi omnes faciebamus, solis sacris eloquiis contenti, his inhærentes, his acquiescentes, in unum ab his collecti ovile, sub uno pastore omnes agentes, eamdem unitis audientes vocem, et aut nihil præter ea quæ nobis tradita erant, cogi- tantes, nulla urgente necessitate: aut necessitate coacti, et hæresibus undique scatentibus, unum in locum universa Ecclesia congregata, ambigui- tates rescindentes, et declarationes necessarias facientes. Postquam autem hæresi quadam, ut Latinis sæpenumero dicentes audivimus, in occidentali re- gione vigente, Romanorum præsul pontifex maxi- mus sua unius auctoritate fretus, advocata synodo generali, particulam illam communi Symbolo fidei, non cum communi consensu ascripsit, in multas partes, heu rem miseram atque acerbam! Christi sacratissimum corpus divisum est, membraque ejus, hoc est Christiani homines, adversus se invicem arma ceperunt, minime intelligentes, se sibiipsis hostes esse et contra seipsos armari, dum se a fratribus dividunt; aut intelligendum quidem, cum multi sint inter nos doctrina ac sapientia præ-

stantes, quos latere minime potest quantæ jactura: causa hæc dissensio exsisterit, sed, nescio quomodo, divisi invicem atque alienati, et præsertim nos a Latinis. Oportere majores nostri dixerunt, qui ea tempestate fuere, qua oriri hæc dissensio cæpit in rebus fidei, dum nulla necessitas urget, his ac- quiescere quæ nobis in sacris litteris tradita sunt, in quibus omnis fidei veritas aut plane explicata est, aut latens erui haud difficulter potest; quoties vero necessitas ingruat, et si aliqua oritur hæresis, quod imbecillitate humani ingenii sæpenumero inter morales evenit, debere Ecclesiam Dei unum in locum congregatam de rebus dubiis judicare, ac secundum præcepta divinæ legis et sanctorum Pa- trum, quos jam ut sacrarum litterarum doctores approbavit, communi omnium consensu senten- tiam ferre, et per hunc modum fidem Christianam augere, obviam eundo hæresibus, procul ab Ecclesia Dei eas fugando. Ubique tamen asseverant iidem majores nostri, communiter hæc agi debere; et quæ communia sunt, communi consensu oportere terminari. Per hunc modum synodus prima gene- ralis consubstantialitatem Patris et Filii prædicavit, Ario de inæqualitate ipsorum nescio quas nugæ et deliramenta proferente. Per hunc modum se- cunda Spiritus divinitatem confessæ est, Macedonio

Οὕτως ἡ πρώτη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὸ ἑμο-
 ρύσιον ἀνεκέρυξε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, συνωθοῦντος τοῦ
 πράγματος, καὶ τοῦ Ἄρειου τὸ ἀνόμοιον ληρωθεῦ-
 ντος. Οὕτως ἡ δευτέρα τὴν τοῦ Πνεύματος θεότητα
 ὡμολόγησε, Μακεδονίου τιθέντος αὐτὸ μετὰ τῶν
 κτισμάτων. Οὕτως ἐκάστη σύνοδος τὰ καθ' αὐτὴν
 ἀπεφάνητο, ὑπὸ τῆς ἐκάστοτε παρουσίας ἀνάγκης
 κινουμένη. Οὕτε γὰρ εἰρήνης κατὰ πάντων ἀνοού-
 σης, καὶ κρατούντων τῶν βελτιόνων ἔδει πράγματα
 ἐμποιεῖν ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, αὐτοὺς τι νεώ-
 τερον προσεξευρίσκοντας· οὕτε κινήσειων τῶν αἰ-
 ρέσεων ἢ ἡσυχάζειν, ἢ αὐτῶν τινα ἀποφαίνεσθαι
 ἕκαστον, εἴτε καὶ μετ' ὀλίγων περὶ τῶν κοινῶν· ὑπὸ
 πάντων ὀφειλόντων πιστεῦσθαι· ἀλλὰ κοινῇ μὲν
 τοῦτο ποιεῖν, ποιεῖν δὲ κατεπειγούσης ἀνάγκης.
 Ἄλλ' ὡσπερ ἀνάγκη, συνεδρίου κοινοῦ καταστάν-
 τος, μετὰ πολλῆς τῆς ἕτε βρασάνου περὶ τῶν κινή-
 θέντων ἐξέτασιν εἰσελθεῖν, καὶ τὸ ἐκ τῆς συζητή-
 σεως ἐκφανθὲν ἀσπάσασθαι τε καὶ προσδέξασθαι·
 οὕτως, εἰ πρὸ τοῦ κοινοῦ κριτηρίου περὶ τινος
 δόγματος κινήθεντος τι· ἀμφιβάλλει, τὰ δίκαιά τε
 ποιεῖ, καὶ εἰκότως ἂν ἀποσταῖη τῶν ἀνευ κοινῆς
 ἀποφάσεως περὶ τῶν κοινῶν ἀποφνημαζόμενων· αὐτὸς
 μὲν ἐπὶ τῶν κοινῶν καὶ κοινῇ παραδεδομένων ἐμ-
 μένων, καὶ οἷς οὐδεμία ἀμφιβολία οὐδ' ἐξέτασις
 λείπεται, ἐκείνων δὲ τι λεγόντων, ὃ πρὶν ἐξετα-

σθῆναι· κοινῶς οὐκ ὀλίγον ἀμφιβολίας ἐν αὐτοῦ περι-
 φέρι.

Διὰ ταῦτα τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς εἰκότως τῆς Λα-
 τίνων ἀπέστημεν κοινωνίας, μὴ ἀνεχόμενοι πρὸς
 ἔνωσιν αὐτοῖς συνελθεῖν, πρὶν ὑποπεσεῖν οἰκουμε-
 νικῇ κρίσει τὸ παρ' αὐτῶν εἰσαχθὲν, καὶ διχῆ διετέ-
 λουμεν ἐγκαλοῦντες αὐτοῖς, τὸ μὲν τι δίχα τῆς καὶ
 ἡμῶν αὐτῶν γνώμης εἰσαγαγοῦσιν εἰς τὴν κοινὴν
 Ἐκκλησίαν, τὸ δὲ μὴδ' ἀνεχομένοις συστήσασθαι
 σύνοδον κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐκείνας τὰς πρὸ ἡμῶν.
 Ἄλλὰ μέχρι μὲν ταύτῃ χρώμενοι διετέλου τῇ γνώ-
 μη, καὶ τὰ παρ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐγκλήματα μετὰ
 παντὸς ἀπήντα δικαίου, καὶ ἡμεῖς ἔξω πάσης αἰ-
 τίας. Ἐπεὶ δὲ τοῦτου μὲν ἤδη κατέγνωσαν, καὶ ὃ
 προὔβαλλοντο ἀξίωμα ἴδιον ἀπέωσαντο, μετὰ τῆς
 Ἰσῆς δὲ καὶ αὐτοὶ ταπεινώσεως εἰς οἰκουμενικὸν
 ἐβελονταὶ συνῆλθον κριτήριον, καὶ τῷ ἐκ τῶν λόγων
 φανησομένῳ ἀκολουθήσειν συνέθεντο, αὐτοὶ τε παγ-
 τὸς ἐγκλήματος τοῦτο τὸ μέρος σφᾶς αὐτοὺς ἀνωτί-
 ρους ἐτήρησαν· καὶ ἡμᾶς δεῖ τῷ πράγματι προσεί-
 θεῖν μετὰ πολλῆς βρασάνου καὶ μεγάλης τῆς ἐξέτα-
 σεως, καὶ ποτε μεταβαλόντα τὰ πράγματα καθ'
 ἡμῶν αὐτῶν ἀντιστραφῆ, καὶ πολλαπλασιασθῆ καθ'
 ἡμῶν, ἃ κατ' αὐτῶν ἐπεφέρομεν πρότερον δίκασι
 ἐγκλήματα. Εἰρηται γὰρ καὶ δοκεῖ μοι συνδέειν
 ἅπασιν, ὡσπερ μήπω συνόδου συγκροτηθείσης κοι-

illum creaturis annuerant. Per hunc modum
 subinde unaquæque synodus, quæ posita in incipiti
 fuerat, pronuntiavit, instante duntaxat necessi-
 tate. Neque enim licere inquit, pace ac tranqui-
 litate fidei vigente, novas movere quæstiones,
 neque ortia hæresibus aut tacere, aut solum vel
 cum paucis de his quæ credi communiter ab om-
 nibus debent, tractare, sed communi quidem con-
 sensu hoc fieri oportere, fieri vero duntaxat neces-
 sitate urgente. Et quemadmodum generali concilio
 congregato, opus esse aiunt summo studio ac
 cogitatione omnia discutere; et, quod ratio tan-
 dem obtinuerit, accipere omnes atque amplecti:
 ita, si ante commune iudicium de aliqua re quis-
 piam dubitaverit, mota quæstione, et ab aliquibus
 determinata, jure id facere, meritoque ab his di-
 vidi qui absque communi consensu ausi sunt de
 rebus communibus iudicium ferre, quandoquidem
 ipse communibus rebus et communiter traditis
 assentiantur, ille vero aliquid dicant quod antequam
 communiter discutatur non parum in se habeat
 dubitationis.

Quas ob res nostrum plerique asserunt, haud
 se injuria a Latinorum consortio abhorreere; quod
 non sit ferendum, uniri nos eis antequam iudicio
 universalis Ecclesiæ, quod recens per eos intro-
 ductum fuit, subjiciatur. Atque his quidem du-
 plici accusatione succensendum existimant: primo,
 quod ignavis et nequaquam assentientibus nobis
 quidquam in communem Ecclesiam introduxerint;
 tum, quod pati nollent generalem synodum et anti-
 quis illis similem convocari. Hæc nos quoque illis

æpenumero coram objecimus, palamque in eos in-
 vecti sumus. Quibus quid illi responderint, quas ex-
 cusationes in medium adduxerint, quibus rationibus
 objecta purgaverint, latissime omnes intelleximus.
 Itaque non est in præsentia repetendi locus, præ-
 sertim cum nostra omnis quæstio minime in hoc
 versetur, utrum per se soli, an nobiscum una
 particulam illam addiderint, et licueritne addere,
 necne; sed utrum verum falsumve sit quod add-
 tum est, hoc in primis considerandum a nobis
 esse universi judicavimus. Verum demus in præ-
 sentia, non recte illos fecisse, quod sine totius Ec-
 clesiæ congregatione de rebus gravibus ad fidem
 Christianam pertinentibus tractarint, quousque qui-
 dem in hac sententia permansere, ne aliquod dogma
 in generali synodo propositum discuteretur, for-
 tassis haud injuria succensere illis videbamus, et
 nostræ adversus illos accusationes jure optimo
 defendi poterant. Nunc autem cum hujusmodi
 culpa vacant, sponteque in generalem synodum
 convenerint, ac omnia se facturos affirmarint quæ
 ratio persuaserit, et ipsi se omni accusatione
 prorsus immune reddiderint, et nos oportet non
 mediocri studium cogitationemque adhibere, ut
 quæ agenda a nobis sint caute prudenterque aga-
 mus, ne quod ante hunc diem objicere Latinis
 consuevimus, in nos recidat; denique ea accusa-
 tione judicemur, cujus illos olim reos agebamus.
 Nam si, ut dicere ipsi consuevimus, nondum advo-
 cata synodo generali accusandi erant Latini, quod
 suo duntaxat iudicio de re adeo gravi reddidissent,
 quidni nos quoque, cum id quod quærebamus fa-

νῆς, ἐκείνοι τὴν καταδικάζουσαν ἀπεφέροντο· οὕτω ἁ
 συστάσης λοιπὸν, μέγαν ἡμῖν ἀγῶνά τε καὶ κίνδυνον
 εἶναι, πῶς; ἂν διαχειρισάμενοι τὰ παρόντα, ἀνέγκλη-
 τοι ἐντεῦθεν ἀπαλλάξωμεν ὡς εἰκάς. Ἦδη γὰρ αὐ-
 τοὶ τε λόγον ὑπέσχον ὧν λέγουσι· τε καὶ δογματι-
 ζουσι, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημένα διὰ
 τῶν δυνατῶν ἀπητηκόμεν, πρὸς δὲ μὲν καὶ παντε-
 λῶς σεσηγῆκότες, πρὸς δὲ δὲ οὐδὲν ὁ τε καὶ ἄξιον
 λόγου ἀποκρινάμενοι.

Ἐνταῦθα δὲ δὴ λοιπὸν μεγάλης ἡμῖν κρίσεως, δεῖ,
 καὶ σωφῆς μεταχειρίσεως ὡς ἐνδόν, καὶ οἰκονομίας
 τῆς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρίσει τε καὶ εὐθύτητι. Οὐ
 γὰρ ἀπλῶς ἀραχίσει τὸ μὴ βούλεσθαι φάναι, καὶ
 πάντα γέγονεν εὐθύς τὰ προσήκοντα, οὐδὲ τοῦτο
 τέλος τῆς οἰκουμένης ἡγγετέον συνόδου· ἀλλὰ μετὰ
 ἀκριθείας· σκοπέειν δὲ τε ἐκείνοι εἰρήκασι, ἃ τε
 ἡμεῖς προῦθαλόμεθα· καὶ ἐπιμελῶς ἐξεταστέον,
 ὅπη μὲν συμφωνοῦσιν ἡμῖν καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ὅπη δὲ
 τοῦ εὐθέου; πλανῶνται, καὶ τῆς ἀληθείας ἀπάγονται·
 καὶ τί μὲν αὐτοῦς διδρακτέον, τί δὲ παρ' αὐτῶν
 ἀκουστέον· καὶ τί μὲν ὠφελήθη παρ' αὐτῶν, τί δ'
 αἰ οὗς ὠρελήσαι δέον· καὶ ἔπως προσηψόμεθα
 ἀδελφοῦς τοσοῦτους τε καὶ τοιοῦτους, ὧν τῷ χωρισμῷ

σπράσσεσθαι πάντας εἰκάς· μήποτε τῷ θέλειν χα-
 ρισάμενοι μόνον. ἢ οὐ σὺν δίκῃ ζημιωθῶμεν αὐτοὶ,
 ἢ μετὰ καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βλάβης αὐτοῦς προσ-
 λαβόμεθα. Αὕτη γὰρ ἡμῖν μόνη βελτίστη πρὸς τὸ
 τέλος; ὁδὸς, καὶ διὰ ταύτης ἡμᾶς οἶμαι πρὸς τι χρη-
 στήν ἀπαχθῆναι καὶ ἀμεμπτον, μήτε τοῖς ἀπλῶς
 οὕτω σὺν οὐδενὶ λόγῳ λέγουσι διαστήναι Λατίνων,
 ὡς οὐδὲν ὑγιές οὐδὲ λεγόντων, οὔτε φρονούντων προσ-
 σχόντας τὸν νόον, μήτε πεισθέντας εὐθύς τοῖς σὺν
 οὐδεμιᾷ τῇ ἀπὸ τῶν λόγων πειθοῖ τῆν ἔνωσιν ἐπι-
 σπεύδουσιν, ἀλλὰ συνεξέτῃσι καὶ κρίσει καὶ τῇ ἀπὸ
 τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων δὴγίγῃ χρωμένους ἐπὶ τὸ
 τέλος ἵεναι. Οὕτω μὲν σὺν ἐγῶ γνώμης ἔχω, καὶ
 ταῦτα περὶ τούτων φρονῶ. Ὅπως; ὁ ἂν καὶ διὰ ποιῶν
 πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀπαχθῆμεν, ἐντεῦθεν ἐρῶ,
 θεὸν προσησάμενος μόνον, εἰ καὶ μέγας ὁ ἄλλος
 καὶ δυσχερὴς ὁ ἀγῶν. Φιλοκίνδυνόν τε γὰρ τινα τὰ
 παρόντα ζητεῖ, καὶ πρὸς πάντα ἀπλῶς ἔτοιμον ἀπο-
 δέσθαι· καὶ γενναῖόν ἐστιν οὔτε λεχθῆναι οὔτε
 πρᾶχθῆναι, μὴ τινος πάντως παρῆρητασμένου τε
 τὰ δοκοῦντα καὶ παρακίηθουσάντος. Ἄρξομαι δ'
 ἐντεῦθεν, ὑπόθεσίν τινα καὶ ἀρχὴν ὑποθέμενος.

ΚΕΦΑΛ. II'.

Probatio, quod necesse est sanctos doctores, tam Occidentales, tum Orientales, invicem esse concordēs.

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τὸ σωτήριον
 κύρυγμα πέμπων τοὺς μαθητάς, καὶ τὰ συμφησά-
 μενα αὐτοῖς προσηγορεύων δεινὰ, καὶ ὡς ἐπὶ βασι-
 ciam sit, omnesque in unum convenerimus, mag-
 num ingredi certamen ingensque subire periculum
 necesse est, ut absque culpa hinc abire possimus?
 Siquidem ille quoque jam rationem reddiderunt
 eorum quæ et dicunt et sentiunt, passim etiam
 singulis quibusque petentibus rationes de his quæ
 Ecclesia credit, afferentes: et nos ad aliqua qui-
 dem ex his quæ dixerunt, quoad fieri potuit, ob-
 viam ivimus, ad plura vero opportunioraque, et
 illorum opinionem maxime confirmantia, nihil om-
 nino locuti sumus, neque fortassis dignum aliquod,
 quod loqui possimus, habemus.

Hic igitur recto iudicio et exactissima cogitatione
 opus est. Neque enim satis erit dicere, nolle
 unionem, neque hunc generalis concilii finem
 esse existimandum est; sed diligenter conside-
 randum quæ dicta a Latinis sint, quæ nos pro-
 posuerimus, scrutandumque quibus in rebus illi
 veritati consentanea dicant, quibus in rebus ab-
 errent: quid nobis dicendum sit, quid illis au-
 diendum; postremo, quomodo uniri possimus fra-
 tribus, quorum disjunctio merito deploranda est et
 illis et nobis; ne voluntatem absque ratione se-
 quentes, aut cum iactura nostra ab illis divida-

λεῖ; τε καὶ ἡγεμόνας ἀχθήσονται παραστησόμενοι,
 Μη μεριμνήσητε, φησὶν, εἰ εἰλητε, ἢ εἰ λαλή-
 σητε· ἐγὼ γὰρ ὑμῖν δώσω λόγον τε καὶ σωφίαν,
 mur, aut non sine nostro detrimento illis uniamur.
 Neque enim his qui simpliciter et sine ulla ratione
 discendum esse aiunt a Latinis, tanquam longe a
 veritate aberrantibus, assentiendum arbitror:
 neque his etiam obtemperandum qui, nulla sua-
 dente ratione, incumbendum dicunt esse unioni.
 Enimvero assiduo studio diligentique investigatione
 veritatis, et exactissimo iudicio doctores sacros
 tanquam duces sequi oportet; et per hanc viam,
 utpote quæ sola tuta sit, atque omni periculo li-
 bera, finem jam diu optatum attingere. Hæc mea
 est de huiusmodi rebus sententia: hoc ego, viri
 clarissimi, sentio. Quomodo autem quibusve me-
 diis finem nobis propositum assequi possimus,
 subinde dicam, Deo fretus; quanquam ingens pro-
 fecto certamen et non mediocriter onus subire me
 intelligo. Verum ea est conditio præsentis rei, ut
 hominem efflagitet qui libenter pro veritate pericu-
 lum subeat, nihilque magnum aut dici aut fieri
 potest, nisi quis, quæ sibi vera videantur, forti
 animo dicat, paratusque sit calumnias et pericula
 pati pro defensione veritatis. Hic autem exordium
 sumam, Dei optimi maximi auxilio fretus.

CAPUT II.

Dominus noster Jesus Christus, cum discipulos
 suos ad prædicandum inter gentes Evangelium
 mitteret, multa, quæ eis eventura erant, prædi-
 cens; et inter cætera, quod ante reges et presides

sua causa ducerentur: *Nolite, inquit, cogitare quo-
 modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in
 illa hora quid loquamini (non enim vos estis qui
 loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in*

ἢ οὐ δυνήσονται ἀντιπεῖν, οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν· διὰ τούτων δεικνύσιν τῶν ῥημάτων, ὡς ἅπερ ἂν αὐτοὶ φαῖεν, αὐτοῦ ῥήματα ἔσονται, καὶ τοῦ ἐνηχοῦντος αὐτοῖς Πνεύματος· ὁ ἀλλαχοῦ ἐφη πᾶσαν αὐτοῦ διδάξειν τὴν ἀληθειαν ἐπιλθόν, ὡς εἶναι καὶ τὰ αὐτῶν ῥήματα, τοῦ Πνεύματος τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς φεγγόμενου, ἀληθειαν καὶ ζωὴν. "Οτι δὲ ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ εἰς αὐτοὺς μόνον τοὺς αὐτόπτας τοῦ Λόγου διέθη, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ; τὸ σωτήριον διαγγέλλοντας κήρυγμα ποιμένας καὶ διδασκάλους, πάντες τε ἴσασιν, αὐτός τε ὁ Σωτὴρ ἔφη, "Ἄ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, φάμενος· αὐτὰ τε τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, πάντων τῶν μετὰ ταῦτα θαυμαστωθέντων τοῖς αὐτοῖς ἔργοις τε καὶ σημείοις, καὶ τῆς διδασκαλίας ἀφθόνοις νάμασι καὶ πηγαῖς ἀενάοις· ὡς φανερόν εἶναι λοιπὸν καὶ τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους διὰ τοῦ πανηγύου λαλεῖν Πνεύματος, καὶ ῥήματα φθέγγεσθαι τοῦ Σωτῆρος κατὰ τυράνων καὶ ἡγεμόνων, καὶ τῶν τῆ ἀληθεία μαχομένων αἰρετικῶν συγγραψαμένους καὶ δογματίζοντας, καὶ κηρύττοντας τὴν ἀληθειαν. Οὕτω δὲ ἔχοντας, καὶ συμφωνεῖν ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἀνάγκη· καὶ μηδὲν ἐναντίον, οὐ μικρόν, οὐ μέγα, οὐ πρὸς ἀλλήλους, οὐ πρὸς ἑαυτοὺς, οὐδ' ἐννοῆσαι γούν ὅλως θεμιτὸν αὐτοῦς φάναι· οὕτω γὰρ ἂν οὐκ ἀληθεία; μᾶλλον ἢ πλάνης ἐν αὐτοῖς ἐλάλησε πνεῦμα· πλάνη γὰρ καὶ τοῖς πλανωμένοις οἰκεῖον, ὅτι μὲν

τάδε, ὅτι δὲ αὐτὸ λέγειν τὰ ἐναντία· ὡς περ οἱ μὲν καὶ ἐπιστήμονος ἀνδρὸς ἀπλανές ἐστι σημεῖον ἑαυτοῦ καὶ τοῖς ἄλλοις σοφοῖς συμφωνεῖν. "Ὅση οὖν ἀνθρώπων σοφῶν τὸ τῆς σοφίας καὶ ἀληθείας ὑπέρεκκεται Πνεῦμα, τοσοῦτω καὶ συμφωνῶν ἑαυτῷ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τις καὶ ἑαυτοῖς ἢ ἀλλήλοις ἔσθ' ὅτε τοὺς Πατέρας ἐναντιούμενους τολμήσειε φάναι, ὥρα λοιπὸν αὐτῷ μετὰ τῶν ἀπίστων ταχθῆναι καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ· εἰς ἔργον ἐντεῦθεν τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρεῖν ὑποσαλευεῖν μυστήρια, τεκμήριον τῆς τοῦ κηρύγματος ἀπθeneίας, πλάττουσιν ἐναντιοφανεῖας τινὰς τῆς θείας Γραφῆς, πλην αὐτῶν οὐδὲν ἐτέρῳ δοκούσας· καθ' ὧν πᾶς διδάσκαλος ἴσταται, καὶ ἀγωνίζονται πάντες συκοφαντοῦντας ἐκείνους τὴν ἀλήθειαν δεῖξαι, συμβαίνουσαν ἑαυτῇ τὴν θεῖαν ἀποδεικνύντες διὰ πάντων Γραφῆν. "Ἄλλως τε καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐξω τῆς ἡμετέρας αὐλῆς τε καὶ Ἐκκλησίας διὰ τούτων συμποδίζοντες καὶ ἀνατρέποντες, τοὺς τῆς δόξης αὐτῶν ἡγεμόνας ἐν πλείστοις μαχομένους ἀλλήλοις ἀποφαίνοντες, καὶ διὰ τούτων τὴν αὐτῶν ἐλέγχοντες ἄγνοϊαν, πῶς ἂν καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν τοῦτο δεξαίμεθα τὸ δεινόν, καὶ τοὺς ἡμετέρους Πατέρας ὑπὸ ταυτῶν περιπεσεῖν συγχωρήσαιμεν πάθος, εἰ μὴ καὶ τὴν καθόλου πίστιν ἡμῶν ἰθελονταὶ αὐτοὶ ἀνατρέψαι θελήσομεν; "Ἄλλ' ἀπειρή γε τοῦτο τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ταύτης τροφίμων. "Ὁρῶμεν δὲ καὶ τὰς οἰκουμένικὰς ἀπάσας συνόδους περὶ τῶν ἐκάστη προκε-

vobis'); manifeste his verbis significans quæcumque ab illis dicerentur, sua esse verba et Spiritus sancti in illis loquentis: quem alibi superventurum affirmavit, docturumque eos omnem veritatem, ut etiam verba ipsorum, Spiritu veritatis in eis loquente, veritas et vita essent. Atqui verba hæc, nemo est qui ambigat, non modo ad primos illos referri Salvatoris discipulos, quibus datum est ut præsertim eum intuerentur, sed etiam ad pastores Ecclesiarum et doctores cæcros qui post apostolos Evangelium prædicavere. Hoc enim et ipse Salvator probat cum inquit: *Quæ vobis dico, omnibus dico*: et res ipsæ manifestissime ostendunt. Si quidem priores cuncti doctores iisdem claruerunt operationibus et signis, quod divini verbi prædicatione divinum verbum non minus per eos quam per apostolos sequentibus signis confirmatum fuit: ut palam omnibus sit, ipsos quoque sanctos Patres et doctores Christianæ fidei per Spiritum sanctum locutus fuisse, verbaque ipsorum Salvatoris nostri verba exstillsse, cum adversus tyrannos et præsides et veritatis hostes certavere, scripsere et palam veritatem prædicavere. Quo fit ut necesse sit, eos sibi invicem consentanea dicere; et ratio cogit fateri nihil ab illis dictum esse, quod invicem repugnet ne minimis quidem in rebus: aliter enim non veritatis magis quam mendacii spiritus in illis locutus fuisset. Mendacii namque proprium

C est, nec hoc nec illud asserere, quemadmodum sapientis signum est, sibi assidue constare, nullique in rebus a cæteris sapientibus discrepare. Quanto igitur homines sapientes sapientiæ et veritatis Spiritus antecellit, tanto magis necesse est eum sibi ipsi consentaneum esse. Et si quis forte sit, qui sanctos Patres et doctores nostros contraria invicem dixisse existimet, eum profecto cum infidelibus et crucis hostibus connumerari fas est, qui hinc arguere fidem nostram consueverunt, contrarietates quasdam et contradictiones sacrarum litterarum inter se fingentes: quas tamen nemo præter ipsos tales existimat, contra quos universi doctores certant, eosque calumniatores esse veritatis arguunt, consentaneam sibi esse ubique sacram Scripturam asseverantes. Præterea cum nos per hunc modum gentiles et eos qui extra nostram Ecclesiam sunt, arguamus, ignorantiamque eorum comprehendamus, philosophos scilicet et fidei eorum præcones, in quamplurimis sibi invicem contradicentes, ostendentes: quomodo etiam contra nos ipsos hoc idem acceptabimus, et nostros doctores ejusdem criminis reos esse arbitrabimur, nisi et nostram ipsi sponte nostra evertere velimus fidem? Sed absit hoc a Christi Ecclesia alumnisque ejus. Videmus enim nunc universalis cuncta concilia, Patresque in eis congregatos, de dogmatibus propositis non humanæ sapientiæ persuasionibus,

¹ Matth. x, 19, 20.

μένων δογμάτων οὐκ ἀνθρωπίνης σοφίας πειθοί, οὐ τεχνολογίας ῥημάτων, οὐ φυσικοῖς λόγοις, οὐ συλλογισμοῖς χρησαμένους, ἀλλὰ μόνῳ στοιχήσαντας κριτηρίῳ τοῦς Πατέρας τοῦς ἐν αὐταῖς γυμναζῆ των πρὸ αὐτῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων διδασκαλίαις καὶ λόγοις, καὶ διὰ τούτων συμπεράναντας τὰ περὶ των ἐκάστοτε ζητουμένων δογμάτων, καὶ κατ' ἔχου ἀκολουθήσαντας ταῖς των ἁγίων φωναῖς. Ἦστ' οὐκ εἶδ' ὃ τι περὶ τῆς καθόλου πίστεως ἡμῶν ἔσται φρονεῖν, εἴ τις τὸ ἀτόπημα τοῦτο παρακολουθοῦν θέξαιτο τοῖς Πατράσιν. Εἰ γὰρ οἱ τῆς πίστεως ἡγεμόνες οὐ ταυτὰ πάντες, ἀλλ' οἱ μὲν ἀλλήλοισ, οἱ δὲ καὶ ἑαυτοῖς, φαῦ τῆς ἀτοπίας ἐναντία φασίν, ἢ δὲ πίστις ἢ ἡμετέρα τοῖς ἐκείνων ἴδρυται λόγοις· κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ἡμῶν. Ἀλλὰ πολλῆς ὄντως ἀνοίας ἐννοῆσαι γοῦν τὰ τοιαῦτα περὶ των θεοφόρων ἐκείνων ἀρδρῶν· ἀνάγκη γὰρ αὐτοῦς διὰ τε τὰ εἰρημένα, καὶ τούτων ἕτερα πλείονα, ἀ οὐκ ἀνάγκη νυνὶ καταλέγειν, συμφωνεῖν ἀλλήλοισ καὶ ἑαυτοῖς, καὶ κατὰ μηδὲν ἐναντία μὴ λέγειν μηδὲ φρονεῖν. Φησὶ δὲ περὶ τούτων καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ λαμασκηνός· ἐν τῇ πρὸς Ἰορδάνην ἐπιστολῇ· Ἄλλ' ἄγε δὴ καὶ ἄς προφέρουσι βήσεις ἐπισκεψόμεθα, καὶ τὴν ἀκριθεῖς τούτων ἐξέτασιν ποιησόμεθα, πατρικαὶ γὰρ αὐταί, καὶ οὐδαμῶ· ἀντεροῦμεν. Ἀλλὰ χρὴ συμφώνους καὶ μὴ ἀλλήλοισ ἐναντίους, οὐδὲν δὲ ἕλαττον ἑαυτοῖς ἀντιλόγους καὶ μαχομένους ἀποδεικνύειν τοῦς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους· ὧν τὸ περὶ πίστεως φρόνημα ἕνιατον καὶ ἀπαράλλακτον ἐδειξεν ἢ μία τοῦ Πνεύματος δύν-

ναμὶς τε καὶ ἑλλημφις. Ἐντεῦθεν φαίνεται, των αἱρετικῶν συγκρουόντων τοῦς ἁγίους ἀλλήλοισ, καὶ τινας ἐλκόντων πρὸς τὸ ἑαυτῶν βούλημα, οὔτε ἀπαρνούμενος ὁ μακάριος Ἰωάννης τοῦς δοκοῦντας αὐτοῖς συνηγορεῖν, οὔτε διεχόμενος, ὡς ἐκείνοι· ἀλλὰ προσιέμενος μὲν αὐτοῦς, πειρώμενος δ' αὐτοῦς καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοισ συμβαίνοντας δεῖξαι· τοῦτο γὰρ ἔργον ἐστὶ διδασκάλου, τοῦτο Χριστιανού.

Ἦ δὲ ἐβδόμη των οἰκουμενικῶν συνόδων διὰ τοῦ ἁγίου φησὶ Ταρασίου ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς πράξει· Κατ' οὐδὲν τοῦς Πατέρας εὐρίσκομεν διαφωνοῦντας, ἀλλ' ὡς τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ὄντες πάντες τὸ αὐτὸ κηρύττουσι καὶ διδάσκουσι. Καὶ ἡ αὐτὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ αὐθις ἐν τῇ αὐτῇ πράξει· Πανταχοῦ γὰρ οἱ ἅγιοι Πατέρες ἀλλήλοισ σύμφωνοι εἰσιν, ἐναντιοῖσι δὲ οὐδεμία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐναντιοῦνται αὐτοῖς οἱ τὰς οἰκονομίας καὶ τοῦς σκοποῦς αὐτῶν μὴ ἐπιστάμενοι. Οὕτω καὶ οἱ τῆς ἐβδόμης συνόδου Πατέρες ταυτὰ περὶ τούτου φρονοῦσι, καὶ συμφώνους ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοισ εἶναι τοῦς ἁγίους διδάσκουσι, καὶ αἰτίαν ἀποδιδόσασιν τὴν αὐτὴν τῷ ἱερῷ Ἰωάννῃ. Τὸ γὰρ αὐτὸ Πνεῦμα, φησίν, ἐν πᾶσιν ἐλάλησεν· ὃ διαφωνεῖν ἑαυτῷ οὐδ' ἐννοῆσαι γοῦν θεμιτόν. Καὶ μακρὸν μὲν ἂν εἴη καταλέγειν, ὅπως οἱ διδάσκαλοι πάντες ἐν πάσῃ τῇ θείᾳ Γραφῇ τοῦτο προτίθενται, τὰς δοκούσας διαφωνίας ὡς οἷόν τε συμβιβάζειν· ὡς ταυτὸν ὄν τοῦτ' τε κρατῆσαι, τὸ φάσκειν ἑαυτῇ ἐναντίαν εἶναι, καὶ πᾶσαν ἀνατραπῆναι τὴν πίστιν. Συμπεραίνεται δὲ διὰ πάντων, τοῦς Πατέρας ἡμῶν

non artificio verborum, non rationibus naturalibus, non denique syllogisimis usos fuisse, sed auctoritate duntaxat; nudaque ipsa verba superiorum doctorum, qui eos tempore prævenerunt, tanquam rectam regulam, gloriam veritatis secutos fulsere: et per ea quascunque de fide quæstiones terminasse, sanctorum Patrum vestigia sequendo. Quare nescio quid de nostra fide sapere liceret, si quis concedat posse hoc inconueniens Patribus imputari. Si enim fidei nostræ principes non eadem omnes, sed alii quidem invicem, alii vero etiam sibi ipsis, o rem absurdam! contradicant, fides autem nostra in illorum rationibus fundetur; inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est fides nostra. At magnæ stultitiæ est, cogitare etiam talia de illis Spiritu plenis hominibus, necesse est enim et propter prædicta et alia plura, consentanea et sibi ipsis et invicem, nihilque omnino contrarium non dicere, non sapere. Dicit etiam de eis beatus Joannes Syrus ad Jordanem scribens: Sed eia, quas producant auctoritates consideremus, cum paternæ sint, et eis nullo modo contradicendum sit. At vero concordēs, neque contrarios invicem, et multo minus sibi ipsis oppugnantes, decet probare sanctos Patres et doctores nostros: quorum de fide sententiam unicam et indifferentem esse fecit una Spiritus sancti virtus et illuminatio. Hinc apparet, quod hæreticis calumniantibus sanctos Patres, tan-

quam non eadem dicentes, aliquosque eorum ad suam pravam opinionem probandam trahentibus, beatus Joannes neque eos qui videntur hæreticos juvare, negat, nec tamen eos intelligit, prout illi, sed acceptat quidem eos, conatur autem et sibi ipsis et invicem convenientes probare. Hoc enim doctoris, hoc est Christiani officium.

Septima item generalis synodus, per eos sancti Tarasii in prima ejus actione, In nullo sanctos Patres, inquit, invenimus discordes; sed cum omnes ejusdem sententiæ sint, idem quoque prædicant et docent. Et eadem rursus in eadem actione: Ubique etenim Patres concordēs invicem sunt, contrarietas vero nulla in eis est. Verum contraria eos dicere putant, qui œconomias et intentionem eorum ignorant. Vide, quod etiam septimi concilii Patres eadem hæc de re sentiunt, et concordēs sibi ipsis et invicem esse sanctos doctores dicentes, eandem etiam rationem assignant, quam beatus Joannes. Idem enim Spiritus, aiunt, in omnibus locutus est: quem sibi ipsi non consentaneum esse, neque cogitare fas est. Et longum quidem esset enumerare, quemadmodum omnes doctores in tota sancta Scriptura hoc sibi proponunt, apparentes in ea contrarietates concordare; concludere vero manifeste per prædicta, fidei nostræ principes et doctores, quorum doctrinis et illuminati et edocti sumus, necesse esse eadem et consentanea non solum sibi

τοὺς τῆς πίστεως ἡμῶν ἡγεμόνας, ὧν καὶ διδασκα-
 λιαὶ ἐφωτίσθημεν καὶ ἐδιδάχθημεν, ἀναγκαιῶς
 ταυτὰ λέγειν ἀλλήλοις, καὶ σύμφωνα οὐχ ἑαυτοῖς
 μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ ἀλλήλοις, ὡς τοῦ τοῦτο
 μὴ συγχωροῦντες οὐδὲν διαφέραντος τῶν ἀπίστων.
 Τοῦσαν οὖν ὑποκειμένην, ἔχομεν μὲν τοὺς ἁγίους
 καὶ διδασκάλους, τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς τὸ τῆς πίστεως
 ἀνατείναντας φῶς, τὸν Ἀθανάσιον, τὸν Βασίλειον,
 τοὺς Γρηγορίου καὶ τὸν Χρυσόστομον, τὸν Κύριλ-
 λὸν τε καὶ τὸν Μάρτινον, καὶ τὸν Ταράσιον, καὶ τὴν
 λοιπὴν ἐταιρίαν· ἔχομεν δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ Δυσμῶν,
 τὴν τῆς πλάνης σθέναντας φλόγα καὶ σκότος τῆ
 παρ' αὐτῶν ἀγλή τῆς ἀληθείας, τὸν Ἰλάριον, τὸν
 Ἀμβρόσιον, τὸν Αὐγουστίνον τὸν Ἰερώνυμον, τὸν
 Δάμασκον, τὸν Γρηγόριον, τὸν Λέοντα τὸν λεόντειον
 βρούμενον, καὶ τὸν ἱερῶν τῶν ἄλλων ἁγίων χο-
 ρόν· πάντας δὲ διδασκάλους κεινοῦς, καὶ Πατέρας,

καὶ ἡγεμόνας τῆς πίστεως· πολλὰ μὲν ἐκατέρους
 ἐν τῷδε τῷ βίῳ παθόντας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ
 αὐτῆς δὲ θανόντας· ζῶντας δὲ ὁμοῦ οὐ μόνον παρὰ
 Θεῷ, ἀλλ' ἤδη καὶ παρ' ἡμῖν δι' ὧν ἡμῖν καταλελοι-
 πασι συγγραμμάτων καὶ διδαγμάτων, ἅπερ ἀντι-
 κανόνων τῆς πίστεως κρατεῖσθαι ὀφείλουσι παρ'
 ἡμῶν, ἐν Ἰσῳ τῇ θαίᾳ Γραφῇ τιμώμενά τε καὶ πι-
 στευόμενα. Ποιῶμεν ἂν οὖν τὰ εἰκότα, καὶ ὅσα παρὰ
 παιδῶν εὐγνωμόνων πατράσιν ὀφείλεται, πᾶσι μὲν
 εὐπειθεῖς ὑπέχοντες οὐς, πᾶσι δὲ τὴν ἰδίαν ὑπο-
 στρωνύοντες ψυχὴν, καὶ τὰ παρ' ἐκείνων δεχόμενοι
 σπέρματα. Πρὸς τὸ αὐτὸ γὰρ ἡμᾶς; ἄξουσι τέλος,
 καὶ τὴν αὐτὴν ἡμῶν βεβαιώσουσι πίστιν, αὐτοὶ
 πρότερον ἀλλήλοις ἐν φθειγγόμενοι καὶ τὸ αὐτὸ, ὡς
 ἐνὶ καὶ ταυτῷ λαλήσαντες πνεύματι. Τοῦτο δὲ σχε-
 ψόμεθα ὡς.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Quod quamvis nulla omnino sit in dictis contradictio, si tamen aliquid tale saltem apparenter esset, nos oporteret conari concordare, tanquam summe necessarium fidei nostræ: et hoc astruitur per exempla.

Ἐκ τοῦ Πατρὸς φασιν οἱ ἐξ Ἐφῆς ἅγιοι Πατέρες
 τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς
 δι' Υἱοῦ· ἐκ τοῦ Πατρὸς; καὶ Υἱοῦ οἱ Δυτικοὶ φά-
 σκουσι τὸ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα. Τί οὖν ἐροῦ-
 μεν; Ἐναντίον τοῦτο ἐκείνῳ; Μὴ γένοιτο· οὐδὲ
 γὰρ ἔστι τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τῷ ἐκ Πατρὸς
 καὶ Υἱοῦ ὅτι· ἐναντίον, ὅτε μὴ ἀντιφατικόν. Ὅπου
 γὰρ καὶ εἰ ἀντιφατικῶς τὸν λόγον προέφεραν, ὡς τοὺς

μὲν ἐκ Πατρὸς, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τοὺς δὲ ἐκ Πατρὸς
 καὶ Υἱοῦ λέγειν ἐκπορεύεσθαι, οὐδ' οὕτως ἂν ἀπε-
 φηνάμην θαρρόντως ἀντιφάσκειν τοὺς ἁγίους; ἀλ-
 λήλοις, ἀλλὰ μάλλον ἂν κατέγων ἑμαυτοῦ μὴ συν-
 είντες ἅπερ ἐκεῖνοι φασὶ κατὰ τὸ ὑπὸ Ταρασίου ἐν
 τῇ ἐβδόμῃ εἰρημένον συνῶν, ὅτι ἐναντιοῦνται αὐ-
 τοῖς οἱ τὰς οἰκονομίας καὶ τοὺς σκοποῦς αὐτῶν μὴ
 ἀπιστάμενοι, ἢ ἐκείνων ἐναντιολογίαν τε καὶ ἀντι-

ipsis, sed non minus invicem dicere, tanquam in
 idem concurreret hoc non esse, et totam fidem
 everit, et qui non concederet hoc, nihil ab infide-
 libus differret. His igitur ita præsuppositis, habe-
 mus quidem sanctos doctores eos, qui ex Oriente
 nobis veritatis fidei lumen illuxerunt, Athanasium,
 Basilium, Gregorium ambos, Chrysostomum, Cyril-
 lum, Maximum, Tarasium cæteramque cohortem
 eorum. Habemus item eos qui ab Occidente ex-
 stinxerunt errorum flammam sana clarissimaque do-
 ctrina, Hilarium, Ambrosium, Augustinum, Hiero-
 nimum, Damasum, Gregorium, Leonem, qui
 rugitu suo hæreticas omnes deterruit, et cætero-
 ram sanctorum chorum; omnes communes doctores,
 et Patres, et fidei principes, qui multa quidem

in hac vita pro veritate passi fuerunt, pro eaque
 mortui sunt; verumtamen vivunt, non solum
 apud Deum in libro vitæ descripti, verum etiam
 apud nos per ea quæ reliquerunt nobis opera et
 doctrinas suas, quæ pro regibus fidei haberi debent
 a nobis, æque fere atque sancta Scripturæ, veneratæ
 et creditæ. Faciemus igitur officium nostrum,
 et quod a filiis gratia debetur, Patribus omnibus
 quidem aures æquas præbentes, omnibus vero
 proprium animum subjicientes, et semina eorum
 acceptantes. Ad eundem enim finem nos ducent,
 et eandem nobis fidem prædicabunt, atque confir-
 mabunt, cum ipsi primo idem inter se dicant,
 tanquam uno et eodem spiritu locuti. Quod hoc
 modo considerandum est.

CAPUT III.

Ex Patre dicunt Orientales sancti doctores san-
 cum procedere Spiritum, et ex Patre per Filium;
 ex Patre et Filio Occidentales eundem procedere
 aiunt. Idem etiam nonnulli Orientalium asseverant.
 Quid igitur dicemus? Contrarium hoc esse illi?
 Absit! Neque enim contraria, neque contradictoria
 invicem sunt, ex Patre procedere, et ex Patre et
 Filio. Atqui etiamsi contradictorie sermo profer-
 retur, ita ut alios ex Patre non ex Filio, alios ex
 Patre et Filio dixisse argueretur, nec tunc auderem

dicere sanctos invicem contradicere, sed potius
 meipsum accusarem, tanquam non percipientem
 illorum intellectum, secundum quod a Tarasio
 dictum est in septima synodo; quod scilicet eis
 contrariantur, qui ignorant œconomias et inten-
 tionem eorum; quam illis contradictionem aut
 contrarietatem imputarem. Multa habeo hujus rei
 in ipsa canonica Scriptura exempla: *Pater meus*,
 inquit, *major me est*¹. Et rursus: *Ego et Pater*
*unum sumus*². Hac quæ major possit videri con-

¹ Joan. xiv, 28. ² Joan. x, 30.

φασιν. Ἐχω τούτου πολλὰ παραδείγματα ἀπ' αὐτῆς ἅ τῶν Θεῶν καὶ Πατέρων αἰτίαν Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ἁγίου· ὁ πατήρ μου, φησὶ. μείζων μου ἐστίν· καὶ πόσιν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν. Τούτου τίς μείζων δοκοῦσα ἀντίφασις; Ἄλλ' ὅμως ἀντιφασκοῦσι τῷ ἀληθεῖ οἱ ἀντίφασιν τοῦτο λέγοντες. Ὁ Στέφανος ὑπάρχων πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ Παῦλος σὺν τῷ Δαβὶδ αὐτὸν ἐκ δεξιᾶ φησι κεκαθικέναι τῆς μεγάλωσόνης ἐν ὑψηλοῖς· τὸ δὲ καθῆσθαι καὶ μὴ καθῆσθαι, τὸ ἵστασθαι γὰρ οὐ καθῆσθαι ἐστίν, περιφανῆς ἐστίν ἀντίφασις. Λουκᾶς ὁ μακάριος τὸν θεῖον Στέφανον εἰσάγει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἰδόντα· ὁ δὲ μύστης τῶν ἀπορρήτων. Θεὸν οὕτως εἶδεν οὐδεὶς, οὕτως εἶδεν δυνήσεται ἀπόποτε, παρὰ τῆς αὐτοαληθείας· δεδιδαγμένος φησὶ· τὸ δὲ εἶδεν καὶ μὴ εἶδεν τὸν Θεὸν οὐκ οἶδ' εἰ τι μὴ ἀντίφασις δόξαιεν. Ὁ μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν τρίτη ὥρᾳ τὸν Κύριον ἵστασθαι φησιν, ὁ δὲ γε βοᾷ· Ἦν δὲ ὥρα ἕκτη, καὶ ἑσταύρωσαν αὐτόν. Ἦ δὲ ἕκτη δηλονότι τρίτη οὐκ ἐστίν· ἢ δὲ τρίτη τε καὶ οὐ τρίτη πάντως ἀντίφασις.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Quod ad intelligentiam illorum doctorum, qui obscurius locuti sunt, utendum est illis Patribus, qui apertius et clarius loquuntur.

Πᾶσα πίστις τε καὶ ἀπόδειξις ἔχει μὲν τι ἕτερον, ὃ πρόκειται δεῖξαι, ἔχει δὲ τι ἕτερον, δι' οὗ τὸ προκειμένον· δεικνύσιν· οὐ δύναται δὲ ταυτὸν εἶναι τὸ δεικνύον τε καὶ δεικνύμενον· αὐτὸ γάρ

Τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα αἰτίαν Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ἁγίου· ἀνακηρύττουσι τε καὶ διδάσκουσι πάντες οἱ ἐκ Ἀνατολῆς ἅγιοι Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι· ἀλλὰ μετὰ τῶν ἐκ τῆς ἑσπέρας ὁ μακάριος Κύριλλος οὐδὲ προσέεται τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ, αἰτίαν, ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις· τὸ δὲ τὸν αὐτὸν αἰτίαν πᾶς τις ἀνὴρ ἀντιφασικῶς συγχωρήσει λέγεσθαι. Καὶ τίς ἀνὴρ ἐξαριθμησάιτο, ὅσα ἀντιφασικῶς εἰρησθαι δοκοῦνται, ὅμως εὐσεβῶς ὑπὸ τῶν διδασκάλων νοοῦνται, καὶ πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀναπτύσσονται νοῦν; Οὗς καὶ ἡμᾶς μιμουμένους, καὶ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, εἰ συνέβαιεν ἐναντία τε καὶ ἀντιφασικῶς ἀντικείμενα λέγειν τοὺς διδασκάλους, ἡμῖν αὐτοῖς εἶδει μᾶλλον προσάπτειν ἀγνοίας αἰτίαν ἢ διαφωνίαν ἐκείνοις, καὶ πειρᾶσθαι διαλλάττειν ἀλλήλοις αὐτούς, καὶ διὰ πάντων ὡς ἐνὸν συμβιβάζειν. Νῦν δὲ λέγουσι μὲν οὐδὲν ἐναντίον, συμφωνοῦσι δὲ παντὶ μᾶλλον ἀλλήλοις. Καὶ τοῦτο συνήσομεν καὶ περὶ εὐρήσομεν, εἰ κατὰ τὸν τρόπον αὐτοῖς καὶ τοῖς αὐτῶν χρησόμεθα λόγοις. Ὁ δὲ τρόπος οἷος, ἀκούσατε, καὶ σκοπεῖτε, ὡς ἀληθῆς τε καὶ δίκαιος.

traditio? Attamen contradicunt veritati, qui hoc contradictionem putant. Stephanus, cum esset plenus Spiritu sancto, intendens in caelum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei, Luca in Actibus teste¹; at Paulus una cum David eum ad dexteram majestatis in excelsis sedere ait². Sedere autem, et non sedere (stare enim non sedere est), manifesta contradictio est. Eundem item Stephanum beatus introducit Lucas, Dei et Patris vidisse gloriam et ejus unigenitum Filium. At sanctus Joannes Evangelista, Deum nemo vidit unquam³, ab ipsa Veritate edocuisse asseverat. Videre autem, et non videre Deum, nescio si cui non esse contradictoria videantur. Unus evangelistarum sexta hora Dominum crucifixum fuisse ait⁴; alter clamat: Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum⁵. Sexta vero, patet quod non est tertia; tertia vero, et non tertia, manifesta contradictio est. Deum Patrem causam esse Filii et Spiritus sancti, palam praedicant et docent omnes Orientales Patres et

τι αὐτό τι δι' αὐτοῦ· δεικνύναι ἀδύνατον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐκ τινῶν ὁμολογουμένων τε καὶ δοκούντων κοινῇ ἐπὶ τι ζητούμενον ἀνάγκη εἶναι, διὰ τῶν σαφῶν ἐπὶ τὰ ἀσαφῆ καὶ ζητούμενα προβαίνειν εἰκός,

doctores; at beatus Cyrillus, in eis quae ad Hermian scribit, una cum Occidentalibus Patribus non admittit quidem hoc nomen causae in divinis personis. Eundem autem dicere causam, et non causam, et praesertim ad idem, nullus est qui non concedat contradictorie dictum fuisse. Et quis facile recensere posset, quot sunt quae, cum contradictoria videantur, pie tamen a doctoribus intellecta sunt, et ad unum et eundem sensum ab eis referuntur? Quod et nos imitari, etiamsi de proposita quaestione accidisset contraria contradictoriaque dixisset sanctos doctores, nobis ipsis potius ignorantiae culpam imputare debemus, quam illos credere discordare: et eos conari reconciliare inter se, et quoad possit per omnia concordare ostendere. Nunc vero dicunt quidem nihil contrarium, consentanea autem sibi ipsis et invicem aiunt. Et hoc experientia percipimus, si modo debito eis et eorum doctrina utamur. Modus autem qualis sit, audite, et attendite, quam verus quamque justus sit.

CAPUT IV.

Omnis fides et probatio habet quidem aliud, quod demonstrare proponit; habet vero aliud, per quod probat quod sibi proponit. Neque potest idem esse quod probat et quod probatur. Ipsum quidem seipsum, aut ipsum aliquid per seipsum probare,

impossibile est; sed cum ex aliquibus concessis et omnibus notis ad aliquod quaesitum procedere oporteat, per ea quae manifesta sunt, ad incognita et quaesita eundem est: et per notoria probandum quae nobis ignotiora sunt. Hoc vero ita est verum,

¹ Act. xvi, 55. ² Hebr. i, 13; Psal. cix, 1. ³ Joan. i, 18. ⁴ Joan. xix, 14. ⁵ Marc. xv, 25.

καὶ διὰ τῶν δήλων δεκνύναι τὰ ἀδήλα. Καὶ τοῦτο ἄ
 οὕτως ἐστὶν ἀληθές, ὡς μὴ δεῖσθαι λόγων πλειόνων.
 Οὐδοῦν καὶ ἐναυθὰ προκειμένων μὲν ἡμῖν ῥητῶν
 τῶν μακαρίων τῶν ἐξ Ἑφῶς Πατέρων, προκειμένων
 δὲ καὶ τῶν ἐκ τῆς Ἑσπέρας, ὄντος δὲ ἀναγκαίου, εἰ
 μέλλομεν τὸν Χριστιανισμόν σώζειν, συμβαίνοντα
 ἀλλήλοις δεῖξαι τὰ παρ' ἀλλήλων· εἰ μὲν ἐπίσης
 ἀμφω σαφῆ, καὶ οὐδεμίᾳ ἡμῖν ἀμφιβολία λοιπῆ, οὐδὲ
 λόγου δεήσει λοιπὸν, αὐτόθεν εὐρῶσαι τὸ ζητούμε-
 νον. Εἰ δὲ τις ἐν αὐτοῖς ἀπορία ἐμφαίνεται, καὶ τινὰ
 συνεπτυγμένως λεγόμενα δεῖται πλειονος ἀναπτύ-
 ξεως, τῷ εἰρημένῳ κανόνι χρηστῶν· ἄλλως γὰρ
 ἀδύνατον ἐντυχεῖν τῷ ζητούμενῳ τέλει· καὶ παρ'
 ἀλλήλα θέντας, καὶ τὰ σαφέστερα πρὸς τὰ ἥτιον
 σαφῆ παραβαλόντας, διὰ τῶν σαφεστέρων καὶ τὸν
 τῶν ἀσφῶν νοῦν ἀνιχνεύσαι· καὶ οὕτω μίαν ἀρμο-
 νίαν ἐξ ἀμφοτέρων συστησάμενους, εἰς ὁμόφωνον
 δοξολογίαν τραπήναι Θεοῦ. Ἐγὼ μὲν οὖν φημι, καὶ
 ἀμφοτέρους τοὺς διδασκάλους σαφῆ τὰ παρ' αὐτῶν
 εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συναγαγεῖν. Καὶ δύναιτ' ἂν τις,

μηδαμῶς τοῖς παρ' ἀμφοτέρων προσχρώμενος, διὰ
 τῶν παρὰ θετέροις μόνον ταυτὲ συμπερᾶναι συμ-
 πέρασμα. Καὶ τοῦτο δεῖξομεν μετὰ ταῦτα, ἂν ὁ Θεὸς
 ἐπιτρέψῃ, διὰ βραχέων. Ὑποκείμεθα δὲ ὕμῳ μὴ πᾶν
 σαφῶς τοὺς Ἀνατολικούς, μηδ' οὕτως ἀναπεπτα-
 μένως ὡς οἱ ἐκ τῶν Δυσμῶν, τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ
 Πνεύματος κηρύξαι ἐκπόρευσιν. Τί οὖν ποιήσομεν;
 Τί δ' ἄλλο γὰρ ἢ τῶν Ἑξ Ἑσπέρας Πατέρων οὕτω σα-
 φῶς ἀποφαινομένων ταύτην τὴν πίστιν, καὶ τοὺς
 Ἀνατολικούς ἡγήτερον ταυτὲ τοῦτο λέγειν ἐξ ἀνάγκης,
 καὶ μὴ μάχεσθαι τοῖς ὁμόφρονι; ὁ γὰρ ἐν
 ἐκείνοις, τοῦτο καὶ ἐν αὐτοῖς ἐλάλησε Πνεῦμα· καὶ
 ἄπερ ἐν τούτοις ἀνεπτυγμένως, ταῦτα πάντως ἐν
 ἐκείνοις συνεπτυγμένως ἐφθέγγετο, δι' ἣν οἶδεν
 ἐκεῖνο αἰτίαν, καὶ διὰ τὴν τότε ἰσως ἐκάλεσε προσή-
 κουσαν οἰκονομίαν. Δεικτέον δὲ ὅμως, καὶ ἀνευ τῆς
 πρὸς τοὺς Δυτικούς ἁγίους Πατέρας παραβολῆς,
 καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἐξ Ἑφῶς Πατέρας ταυτὲ
 συμπεραίνοντας περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος
 ἐκπορεύσεως, καὶ τοῦτο φρονούντας ὑπερ ἐκείνους,

ΚΕΦΑΛ. Ε΄.

Proponit hanc conclusionem ex dictis Orientalium doctorum duntaxat probare dupliciter : videlicet per præpositionem per, et per ex, et primo de vi ipsius præpositionis per, disputat, probans eam causam mediantem significare.

Τὴν διὰ πρόθεσιν ἴσμεν πάντες αἰτίαν σημαίνου-
 σαν ἐπὶ πάντων ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνεται· οὐδέ-
 ποτε δὲ λεγόμενῃ ἀνευ τοῦ μεσιτεύουσάν τινα πα-
 ρεμφαίνειν αἰτίαν. Ἄξι γὰρ καὶ ἐπὶ πάντων, ἐφ'
 ὧν τότε παρά τις διὰ τινος εἶναι ἢ γίνεσθαι λέγα-

ται, τὸ, δι' οὗ, ὡς κοινωνοῦν ἢ συνεργοῦν τῷ
 πρώτῳ; ἐνεργοῦνται παραλαμβάνεται ὡς περ εἰ τὸν
 τέκτονα διὰ τοῦ πρίνου τεκταίνεσθαι φαίημεν, καὶ
 τὸν πρίνον συνεργεῖν τῷ τέκτονι πρὸς τὸ κρῖζειν
 νοοῦμεν, καὶ τὸν σύστοιχον αὐτῷ τρόπον, εἴτουν

et ab omnibus concessam, ut non indigeat pluribus
 verbis. Et in proposito igitur, cum proponantur
 nobis auctoritates doctorum Orientalium, propo-
 nantur vero etiam Occidentalium, sitque necessa-
 rium, si Christianismum velimus nobis servare,
 consentanea omnia omnibus esse probare : si æque
 clara et aperta nobis eorum dicta sint, neque ali-
 quod dubium inest in eis, non est opus discussione
 amplius, invento quod quaeritur. Quod si quid in
 eis dubii insit, et aliqua non ita aperte dicta indi-
 gent declaratione majori, regula prædicta utendum
 est. Aliter enim impossibile est attingere finem qua-
 situm : et contrapositis utrisque, a clarioribus ad
 ea quæ non ita clara sunt comparatis, per clariora
 etiam intellectum eorum investigare, quæ obacu-
 rius dicta sunt, et hoc modo una harmonia ex am-
 habus partibus composita, in concordem et conso-
 nantem glorificationem Dei accedere. Et meo qui-
 dem iudicio, tum Orientales tum Occidentales Pa-
 tres clare manifesteque locuti sunt, et veritatem

fidei nobis tradiderunt. Et facile quis posset alte-
 rius partis auctoritatibus usus, per eas duntaxat
 propositam quaestionem concludere. Et hoc paulo
 post, si Deus concedet, probabimus. Concedatur
 tamen, non ita clare, nec ita expresse Orientales
 locutos fuisse de Spiritu sancti ex Filio proces-
 sione, quemadmodum Occidentales : quid igitur
 faciendum est? Nempe nil aliud, nisi cum Occiden-
 tales Patres apertissime hanc prædicaverint fidem,
 Orientales quoque putandum hoc idem dicere, nec
 oppugnare illos qui idem de fide senserunt. Qui
 enim in illis, idem et in his locutus est Spiritus :
 et quæ per illos subobscuræ, eadem per hos aperte
 docuit, ob eam quam ille scivit causam, et propter
 necessariam tunc fortassis dispensationem. At no-
 bis probandum est, etiam absque comparatione ad
 Occidentales Patres, ipsos per se ipsos Orientales
 doctores idem cum Occidentalibus de processione
 Spiritus sancti concludentes, et idem quod illi
 sentientes.

CAPUT V.

Præpositionem igitur per, in omnibus in quibus
 accipitur, causam significare nunquamque dici, nisi
 aliquam mediantem subostendat causam, nemo est
 qui ignoret. Semper enim et in omnibus quibus hoc
 ab hoc per hoc esse aut fieri dicitur, illud per tan-
 quam communicans aut cooperans primo agenti

accipitur. Quemadmodum si fabrum per serram fa-
 bricari dicamus, serram quoque cooperari fabro
 ad secundum intelligimus, et modo ei convenienti,
 hoc est, instrumentaliter ipsam etiam secare, nec
 supervacaneam eam accipi. Per locum etiam, aut
 per tempus aliquid fuisse vel transivisse dicere, nil

ἐργατικῶς καὶ αὐτὴν πρὶζειν, ἀλλὰ μὴ ἀργῶς οὕτω παραλαμβάνεσθαι. Καὶ τὸ διὰ τόπου δὲ, ἢ διὰ χρόνου τὸδε τι γεγονέναι ἢ διελθεῖν λέγειν, ὁμοίως αἰτίαν τινὰ τὸν τόπον καὶ χρόνον τῶν διελθόντων ἢ γενομένων λέγειν ἐστίν. Ὁ τε γὰρ τόπος κινήσεως αἰτιον· πᾶσα γὰρ κίνησις ἐπὶ μεγέθους καὶ διαστήματος· καὶ ὁ χρόνος δὲ πλεῖστον συμβάλλεται τῇ κινήσει· ἐν χρόνῳ γὰρ ἅπαντα κίνησις, κινήσεως δ' ἀνευ οὗκ ἂν τι γένοιτο· χωρὶς δὲ οὐ οὐκ ἂν τι γένοιτο, τοῦτο ἑαυτοῦ αἰτιον ἔχει. Καὶ τὸ ἐν τοῖς συλλογισμοῖς δὲ λέγειν, διὰ τοῦ μέσου τὰ ἄκρα συνάπτεσθαι, δῆλον ὅτι διὰ τοῦ μέσου ὡς δι' αἰτιου, κατὰ τὴν τῆς διανοίας κίνησιν ἢ μετάδασιν συμβαίνει. Ὁ δὲ λόγος, εἶγε χρὴ καθόλου περὶ τούτου διαλαθεῖν, ἐν πᾶσι λόγοις, ἐν οἷς λέγεται τις ἐνεργεῖν δι' ἑτέρου, ἢ πρόθεσις αὐτῆ, διὰ, αἰτίαν ἢ ἀρχὴν ἐν ἧ λέγεται πρῶσι, τῆς ἐνεργείας ἐκείνης σημαίνει. Ἐπεὶ δὲ ἡ ἐνέργεια μέση ἐστὶ τοῦ τε ποιούντος καὶ τοῦ γινόμενου, τὸ πτωτικὸν ἐκεῖνο, ᾧ ἢ, διὰ, συνάπτεται πρόθεσις, ἐνίοτε μὲν αἰτία τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, καθόσον πρόθεισιν ἀπὸ τοῦ ἐνεργούντος; καὶ τότε αἰτία ἐστὶ τοῦ ποιεῖν τῷ ποιούντι, εἴτε εἰδικὸν ἐστὶν αἰτιον, εἴτε τελικὸν, εἴτε ποιητικὸν, εἴτε κινητικὸν· ἐπὶ ὕλικῆς γὰρ αἰτίας οὐκ ἔστιν ἐν χρήσει παραλαμβάνεσθαι, ἀλλ' ἀντὶ ταύτης ἢ ἐκ· οὐ γὰρ διὰ λίθων καὶ ξύλων, ἀλλ' ἐκ τῶνδε καὶ τῶνδε τὴν οἰκίαν συγκείσθαι φαμεν. Ὅταν οὖν διὰ τὴν τοῦ κέρδους ἐπιθυμίαν τὸν τεχνίτην ἐνεργεῖν λέγωμεν, τελικὸν σημαίνομεν αἰτιον· εἰδικὸν δὲ νοοῦμεν, ὅταν διὰ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην φῶμεν ἐνεργεῖν τὸν τεχνίτην· κινητικὸν δὲ, εἰ λέγομεν, διὰ τὸ

τοῦ ἑτέρου πρόσταγμα ἕτερον ἐνεργεῖν. Οὕτω μὲν οὖν τὸ πτωτικὸν ἐκεῖνο δνομα, ᾧ ἢ διὰ συνάπτεται πρόθεσις, ποτὲ μὲν αἰτία ἐστὶ τοῦ ποιεῖν τῷ ποιούντι, αἰτιον τῆς ἐνεργείας ὑπάρχον, καθόσον πρόθεισιν ἀπὸ τοῦ ποιούντος· ποτὲ δὲ αἰτιόν ἐστι τῆς ἐνεργείας, καθόσον ὅρον ἔχει τὸ ἀποτέλεσμα, ὡς περ ὅταν λέγωμεν διὰ τῆς σφύρας ἐνεργεῖν τὸν τεχνίτην· τότε γὰρ οὐ σημαίνει τὴν σφύραν αἰτιον εἶναι τοῦ ἐνεργεῖν τῷ τεχνίτῃ, ἀλλ' ὅτι αἰτιόν ἐστι τῷ τεχνητῷ τοῦ προεῖναι ἐκ τοῦ τεχνίτου. Τούτων οὕτως ἐχόντων σκεπτέον ὅ τι ποτὲ βούλεται τοῖς ἀγίοις, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, λέγειν· πάντως κἀναυθὰ αἰτίαν τινὰ τὴν διὰ σημαίνειν ἐροῦμεν· ἢ τίνας χάριν παρελήπται; ἀλλὰ τῶν μὲν πρότερον ἐκθεθειμένων τριῶν οὐδεμίαν· οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ αἰτιος τοῦ προβάλλειν, ὃ καθόλου τὰ προειρημένα τρία αἰτία δύναται, ἀλλ' ἢ ἄρα τὸ ἀνάπαλιν· οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς αἰτία εἰδική, ἢ τελική ἐστίν, εἴτε ποιητικὴ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· τὸ τε γὰρ ποιητικὸν αἰτιον πρὸς τὰ κτίσματα ἀναφέρεται, καὶ οὐκ ἀρμόζει ἐπὶ τοῦ Πνεύματος; τοῦ ἁγίου· τὸ τε τελικὸν, αὐτῆ ἐστὶν ὅλη ἡ μακαρία Τριάς καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτῆς τῶν κτισμάτων, οὐκ ἐν δὲ πρόσωπον ἄλλου· εἰδικὸν δὲ ἐστὶν αὐτῆ ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προάγονται, ἥτις ἐστὶν ἡ αὐτῆ τοῖς τρισί. Λείπεται δὲ λοιπὸν καὶ τέταρτον τρόπον ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραλαμβάνειν, καὶ τοῦτον ἐφόσον εἰκόσ. Οὗτος γὰρ, καθόσον μὲν ὅρον ἔχει τὸ ἀποτέλεσμα, αἰτιον ὑπάρχον τῆς ἐνεργείας, ἀρμόζει ἐπὶ τοῦ νυνὲ ζητουμένου, καὶ μάλιστα δι' Υἱοῦ λεγόντων

aliud dicere est, nisi locum etiam et tempus, aliquam causam illorum quæ transiverint, vel facta fuerint, esse. Et locus enim motus causa est; siquidem omnis motus in magnitudine et distantia est. Tempus quoque maxime confert motui; omnis enim motus in tempore. Absque vero motu nil omnino corporalium et sensibilibus fieret. Sine quo autem non fieret aliquid, hoc sui causam habet. In syllogismis quoque dicere, per medium extrema conjungi, patet, quod per medium tanquam per causam, secundum motum aut discursum intellectus accidit. Cujus ratio est, ut universaliter de hac præpositione tractemus. In omnibus locutionibus, in quibus dicitur aliquis per aliquem operari, hæc præpositio, per, designat in causali aliquam causam seu principium illius actus: sed cum actio sit media inter faciens et factum, quandoque illud causale, cui adjungitur hæc præpositio, per, causa actionis, secundum quod exit ab agente: et tunc est causa agenti quod agat, sive sit causa finalis, sive formalis, sive effectiva, sive motiva. In materiali namque causa non est in usu accipi, sed pro ea ex; non enim per ligna et lapides, sed ex his et his domum esse compositam dicimus. Cum igitur propter lucri cupiditatem dicimus artificem operari, finalem significamus causam; formalem vero, cum dicimus, quod operatur per artem suam;

motivam vero, si dicitur, quod operatur per imperium alterius. Quandoque vero dictio causalis, cui adjungitur hæc præpositio, per, est causa actionis, secundum quod terminatur ad factum, ut cum dicimus: Artifex operatur per martellum. Non enim significatur, quod martellus sit causa artificis quod agat, sed quod sit causa artificis ut ab artifice procedat, et quod hoc ipsum habeat ab artifice. Quæ cum ita se habeant, considerandum quid velit sanctos dicere, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum. Nempe hic etiam dicemus causam quamdam significare præpositionem per; at primarum quidem trium nullam. Nec enim Filius Patri causa est ut ex eo Spiritus sanctus procedat, quod universaliter primæ tres causæ possunt: sed e converso est. Nec enim Filius causa formalis, aut finalis, aut effectiva est Spiritus sancti: cum effectiva quidem causa ad creaturam referatur, nec conveniat Spiritui; ipsa vero tota beata Trinitas et bonitas ejus creaturarum finalis causa sit, non autem una persona alterius: formalis autem, ipsa divina essentia, secundum quam Filius et Spiritus sanctus procedunt: quæ tribus eadem est. Reliquum igitur est, ut reliquo et quarto modo in re proposita accipiamus et illum quoad fieri potest. Hic enim, in quantum terminatur in effectum, cum sit actionis causa,

ἡμῶν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα · καθόσον δὲ ὡς ὄργανον παραλαμβάνεται, ἀπεμφαίνουσαν ἔχει τὴν ὁμοίτητα · οὐ γὰρ ὡς δι' ὄργάνου, ἢ τόπου, ἢ χρόνου, ἢ τινοσ τῶν ἀτελῶν αἰτίων φαιμέν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι · ταῦτα γὰρ πόρρω τῆς ἐκείνου παντελοῦς τελειότητος, καὶ τῆς ἀκρας πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητος, ἢ ἐνότητος. Οὐ γὰρ ἄλλη δυνάμει τῷ ὁριθμῷ παρὰ τὸν Πατέρα προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Υἱός, ἢ ὡσπερ δευτέρα ἢ ὀργανικὴ αἰτία παραλαμβάνοιτο · ἀλλὰ τῷ τῆν αὐτὴν καὶ μίαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προβλητικῆν εἶναι δυνάμειν, ἐπίσης παρ' ἐκατέρων λέγεται προϊέναι. Ἐπει καὶ ὁ πρίων, εἴπερ ἄνθρωπος ἦν ὡσπερ καὶ ὁ τέκτων, καὶ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ὡσπερ ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁ αὐτὸς Θεός, ἐπρίζεν ἂν κάκεινος, ὡσπερ καὶ ὁ τέκτων · καὶ τὸ διὰ τοῦ πρίονος λεγόμενον οὐδεμίαν ἂν τοῦ πρίονος κατηγόρει ἀτέλειαν. Θαυμαστὸν δὲ οὐδὲν, εἰ ἀσθενέσιν ἐπὶ τῶν θείων φωναῖς τε καὶ ῥήμασι χρώμεθα, μὴ ἄλλως δυνάμενοι. Τὰ γὰρ θεῖα διὰ τῶν εὐθότων μὲν ἡμῖν ὀνομάτων ἐκφαίνειν περιώμεθα · ἄλλως γὰρ φθέργασθαι τι γοῦν περὶ ἐκείνων ἀμήχανον · τὸ δὲ περὶ τὴν ἐκφώνησιν τῶν ὀνομάτων συμβαῖνον ἐπιχειρεῖν καὶ τοῖς ὕπ' αὐτῶν σημειωμένοις πράγμασιν ἐφαρμύζειν μὴ οὐ θεμιτὸν ἢ · πολλὰ γὰρ ἂν οὕτω τῶν ὀμολογουμένων καὶ ἀναγκαῖων ἀντραπεῖη. Καὶ τὰ πάντα γὰρ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγομεν γενέσθαι. Ἄλλ' οὐ δῆπου τολμήσειε τις ὀργανικὴν αἰτίαν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν αὐτὴν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν λέγειν, ὡς μὲν

καὶ τῇ αὐτῇ ἐνεργείᾳ τε καὶ δυνάμει τὰ πάντα συνδημιουργήσαντα. Καὶ ἐπὶ τῆς δι' Υἱοῦ τοίνυν τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ὀργανικὴν μὲν αἰτίαν ἐνοῆσαι γοῦν βλάσφημον · αἰτίαν μέντοι γε καὶ ταύτην οὐκ ἀτελῆ ἀναγκαῖον. Τὸ μὲν γὰρ ἀτελὲς τῆς διὰ ἀποδιαπομπητέον ἐνταυθεν · ὅσον δὲ εὐσεβείας καὶ τελειότητος ἐπιφίρεται, τοῦτο παραληπτέον. Φησὶ δὲ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ὀγδῶν τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον · Τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα οὐτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν, οὐτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραθῆλοῖ τὴν ἐνεργείαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος αὐτῶν παρίστησιν. Ὡστε ἢ, δι' Υἱοῦ, φωνῆ, τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὀμολογίαν ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται. Οὕτω μὲν οὖν ἢ διὰ περιφανῶς αἰτίαν σημαίνει. Οὐ γὰρ ἄτονον τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, παραθῆλοῖ τὴν ἐνεργείαν, ἀλλ' αἰτίαν τὴν μετὰ τάξεως · τῆς γὰρ προκαταρκτικῆς, φησὶν, αἰτίας ὀμολογίαν ἔχει. Ἄει γὰρ ὅταν ἐκ τινοσ διὰ τινοσ εἶναι τι λέγοιτο, τάξις δηλοῦται πρὸς τὸ ἐξ οὗ τοῦ δι' οὗ, τοῦ μὲν ἐξ οὗ ὡς ἀρχικοῦ νοουμένου αἰτίου, τοῦ δὲ δι' οὗ ὡς ὀργάνου ἢ συναίτου, ἐαυτοῦ προεπινοούμενον ἔχοντος τὸν ἐφ' οὗ λέγεται τὸ ἐξ οὗ. Ταύτην δὲ γε τὴν τάξιν ἀναγκαῖον καὶ ἐπὶ Πατρὸς λαμβάνεσθαι καὶ Υἱοῦ · παρὰ γὰρ τοῦ Πατρὸς πάντα λαβὼν τὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός ἔχει, καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἅμα αὐτῷ εὐθύς συνεπινοεῖται προσεχῶς ὁ Υἱός · καὶ Υἱὸν λέγοντες, εὐθύς εἰς τὸν οὐ ἔστιν ὁ Υἱός ἀναγόμεθα τῇ διανοίᾳ, Πατέρα ·

convenit huic quaestioni, cum dicimus ex Patre per Filium procedere Spiritum : in quantum vero tanquam instrumentum intelligitur, valde dissimile habet significatum Non enim ut per instrumentum vel per locum, vel per tempus, aut aliquam causam imperfectam dicimus Spiritum sanctum per Filium procedere : longe etenim haec ab illa ejus summa perfectione, et summa ad Patrem aequalitate et unitate absunt. Nec enim alia potentia numero producit Spiritum, quam Pater, et Filius, uttanquam secunda vel instrumentalis causa accipiatur : sed cum eadem et una in Patre et Filio productiva potentia sit, aequaliter ex utroque procedere dicitur. Nam et serra, si homo esset, quemadmodum ipse faber et idem homo, sicuti Pater et Filius, idem Deus est, secretat utique etiam illa, prout ipse faber : et quod diceretur per serram, nullam imperfectionem de serra notaret. Nec mirum, si in divinis utamur imbecillibus et imperfectis verbis et nominibus, cum aliter non possumus. Divinas enim res per nomina et intentiones quidem consuetas nobis manifestare conamur. Aliter enim impossibile est nobis sensu viventibus de illis loqui. Quod vero prolationi verborum accidit, etiam significatis rebus velle imputare, cavendum ne sit nefas : multae enim hoc modo certaeque fidei veritates evanescent. Etenim universum quoque ex Patre per Filium creatum esse dicimus. Nullus tamen est ita audax, ut instrumentalem et non eandem cum Pa-

tre causam diceret Filium, quippe qui eadem unaque potentia et actione cum Patre mundum creaverit. Simili igitur modo etiam de Spiritu per Filium productione, instrumentalem quidem causam etiam solum cogitare, blasphemia est : causam autem, et hanc non imperfectam, hoc vero necessarium est ; imperfectionem etenim hujus praepositionis per longe repellendum : quantum autem perfectionis et pietatis habet, hoc vero acceptandum. Ait enim in octavo ad Amphiloichium beatus Basilus : Patrem creare per Filium, nec imperfectam Patris creationem, nec imbecillum Filii actionem significat, sed unitatem voluntatis eorum manifestat : quare haec vox, per Filium, non minuit effectivam causam, sed ad principalem causam nos refert. Palam itaque patet, praepositionem per causam significare. Non enim imbecillum, ait, ostendit Filii actionem, sed causam cum ordine. Ad principalem enim, inquit, causam nos refert. Semper etenim cum aliquid ex aliquo per aliquem esse dicitur, ordo quidam ad illum ex quo, illius per quem, significatur. Ex quo quidem, tanquam principali causa ; per quem vero, tanquam instrumentali accepta vel concausa, quae praesupponit sibi illum, qui dicitur ex quo : hunc autem ordinem necesse etiam inter Patrem et Filium esse. Ex Patre etenim omnia, quae Patris sunt, accipit Filius et habet ; postque Patrem et simul eum eo, subito et immediate intelligitur Filius. Cum enim Filium

καὶ Πατέρα εἰπόντες, Ἰὼν εὐθὺς ἐνοοῦμεν. Ταῦτα ἄ τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἡμᾶς παραπίμπει, δὲ ἡ διὰ μάλιστα δύνανται, τῆς προκαταρκτικῆς καὶ ἐκείθεν αὐτῶ τὴν τοῦ δημιουργεῖν τὰ ὄντα, αἰτίας ὁμολογίαν κατὰ τὸν μέγαν Βασιλεῖον ἔχουσα. καὶ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δύναμιν ἔχειν · καὶ δύνανται μάλιστα πάντων σημαίνει τὴν τάξιν τὴν πρὸς ἀλλήλους Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἀναγκαίως παραλαμβάνεσθαι. Ὡς περ γὰρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς ἄκρα δυνάμειος ἰσότης, μᾶλλον δὲ ἄκρα ταυτέτης, οὕτως οὐδὲν ἕττον πρὸς ταύτη καὶ ἄκρα ἐστὶ τάξις, ἣν ἡ διὰ δύνανται παραλαμβάνομένη δηλοῦν. Ἄλλὰ τὰῦτα μὲν οὕτως.

ΚΕΦΑΛ. Γ΄.

Luctoritates sanctorum doctorum qui hac præpositione per utuntur : et probatio quod causam significat.

Ῥητέον δὲ καὶ ὅπου τῶν ἑαυτῶν λόγων οἱ ἐξ Ἐφῶν Πατέρες, καὶ ἕτινες ἐπὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἐχρήσαντο ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τῆ B διὰ. Πρῶτον μὲν οὖν ὁ θεὸς Ἀθανάσιος, ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ λόγῳ Ἐπιτομῆς ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον, Ἦν δὲ ἀδύνατον, φησὶν, ἐν τῇ τῆς Τριάδος δόξῃ τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προδικῶς ἢ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγονός, ὡς λέγουσιν. Ἐπιστῆσαι οὖν ἄξιον, ὅτι περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ διδασκάλῳ, τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, οὐ χαρίσματος τινος ἀνοποστάτου, καθὼς ἂν τινες φαίεν· καὶ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος εἶναι φησὶν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Τὸ τε γὰρ εἶναι τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ καθαρῶς, καὶ τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ μάλιστα τὸ εἶναι προδικῶς · καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ

δι' Υἱοῦ προδικῶς εἶναι λέγειν αὐτὸ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν αὐτὸ λέγειν ἐστὶ. Εἰπὼν δὲ, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, οὐκ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἀποκλείει τὸν λόγον τοῖς λέγουσιν, ὡς διὰ τοῦτο φησὶ δι' Υἱοῦ, ἐπειδὴ τοῦ Πατρὸς ἐμνήσθη, ὀνόματος ἀναφορικοῦ τε ὄντος, καὶ πάντως οὐδὲν ἀπαιτοῦντος. Ἐχε γὰρ ἂν τινα λόγον ἢ πρόφασιν εἰ καὶ μὴδὲ τότε, εἰ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἔλεγε. Νῦν δ' οὐ τοῦτο φησὶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ἐπειτα δὲ ὁ μέγας Βασίλειος, ἐν ἐκ τῶν κεφαλαίων, οὐ ἐπιγρηφῆ, Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, φησὶν, ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς μὴ νομιεθῆ πλήθος ἄπειρον, υἱὸς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπευθεῖσα. Πρῶτον μὲν αὐτόθεν ἀπ' αὐτοῦ ζητήματός τε καὶ τῆς ἀπορίας, διὰ τί μὴ οὐκ ἐκ Θεοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ

dicimus, subito in Patrem, cujus Filius est, mente C reducimur; et cum Patrem dicimus, Filium statim intelligimus. Hæc autem maxime præpositio per potest ad principalem causam, teste beato Basilio, nos reducere. Per Filium enim dicentes Spiritum sanctum procedere, Patrem, ex quo Filius hoc habet, concipimus; et quod ad alium refert quæ sua sunt. Item Chrysostomus etiam illud Evangelii exponens, *Omnia per ipsum facta sunt* : Si enim hic, ait, *per ipsum*, dictum est, nulla alia de causa dictum est, nisi ne aliquis suspicetur Filium inge-

nitum esse. Quare, secundum hunc etiam doctorem, præpositio per, ad nativitatem ex Patre nos remittit, ut intelligamus illinc ei potentiam datam, cum universi creandi, tum Spiritus sancti producendi : et plus aliis potest scilicet præpositio per, ordinem Filii ad Patrem significare, quæ maxime necessaria est in Trinitate. Quemadmodum enim summa in eis potentie æqualitas est, imo potius summa identitas, ita nil minus etiam summus est ordo, quem ipsa per maxime potest, ut probatum est, significare. Et de his quidem satis.

CAPUT VI.

Dicendum autem, quinam Patres Orientales, et quibus in locis, de processione Spiritus sancti usi sunt ipsa, per, in Filio. Primum itaque divinus Athanasius, in sermone qui inscribitur : *Redargutio simulationis Meletii et Eusebii* : Erat autem impossibile, inquit, Spiritum inter Trinitatem cum gloria numerari, si non esset emanatus ex Deo per Filium, sed per modum creaturæ ex Deo factus, ut autem animant. Animadvertendum igitur, quod de persona Spiritus est hic ratio, qui unus in Trinitate est : sed non, ut aliqui dicerent, de quadam non subsistente gratia ; quodque ipsum Spiritum, qui Trinitatem complet, esse ait ex Deo per Filium. Esse etenim existere significat clare, et ipsum subsistere, et maxime esse emanative. Et affirmare,

D ex Deo per Filium, eum esse emanative, nil aliud est dicere, nisi ex Deo per Filium subsistere eum et existere. Dicens vero, ex Deo per Filium, non ex Patre per Filium, vanam arguit aliquorum rationem, qui dicunt, ideo eum dixisse per Filium, quia Patrem nominavit, quod relativum est nomen, et ideo requirit Filium. Haberet enim hoc aliquam rationem, etsi non sufficientem, si ex Patre per Filium dixisset ; nunc vero non hoc dicit, si ex Deo per Filium. Deinde Basilius, cum quæreret, quare Spiritus non dicatur Filii filius : Non ideo, inquit, quia non est ex Deo per Filium ; sed ut Trinitas non in multitudinem infinitam incidat, filios ex filiis, ut in hominibus fit, credita propagare. Primo itaque ex ipsamet questione, cum quærat

πορίσασθαι. μή ταύτης εἶναι τῆς δόξης τὸν μέγαν **A** Βασίλειον, δηλονότι μὴδὲν εἰς τὸ εἶναι τοῦ Πνεύματος; συμβάλλεσθαι τὸν Υἱόν. Οὐδὲ γὰρ ἂν τοιοῦτον ἐκίνησε ζήτημα, ὡσπερ οὐδὲ διὰ τί μή τὸ Πνεῦμα πατήρ τοῦ Υἱοῦ ἐζήτησεν ἂν τις· Ἐπειτα δὲ καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ ζητήματος λύσεως; φαίνεται νομιζῶν τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦτο παραδελῶν διὰ τῆς *διά*. Ἐξὼν γὰρ εἰπεῖν, ὅτι διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν υἱός; τοῦ Υἱοῦ, διότι οὐκ ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲ δι' αὐτοῦ ἔστιν, οὔτε μὴν αὐτὸν ἔχει αἰτίαν (καίτοι τίς; ἄλλη μᾶλλον ἀρμόζουσα λύσις;); τοῦτο μὲν οὐκ εἶπεν, ἀλλ' ἄλλην αἰτίαν ἀπέδωκεν· ἔστι μὲν γὰρ, φησὶν, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀρνήσασθαι. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀναγκάζει καὶ υἱὸν αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ λέγεσθαι, ἐλέγετο ἂν, φησὶ, καὶ τοῦτο εἰ μή τι ἕτερον ἄτοπον ἀπήντα, τὸ πλῆθος ἄπειρον τὴν Τριάδα νομισθῆναι· ὡς τοῦ γε ἀτοπήματος τούτου μὴ ἀκολουθοῦντος, ἐλέγετο ἂν, φησὶ, καὶ υἱός τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' εἰ υἱός ἐλέγετο τοῦ Υἱοῦ, ἀναμφιβόλως καὶ αἰτίαν εἶχεν ἂν τὸν Υἱόν· καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα εἶναι λεγόμενον, καὶ τὸν Υἱὸν ἔχει αἰτίαν· καὶ αὐτὸς δὲ εἶναι φησὶν, ὃ μάλιστα τῶν ῥημάτων τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ καὶ τὴν ὑπαρξιν, καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, κατὰ τὴν ἱερὴν Ἀθανάσιον. Οὔτε οὖν περὶ χαρισμάτων τινῶν ἐνταῦθα φησὶν, ἵνα ἢ τὸ δι' αὐτοῦ προχέμενον ἢ χορηγούμενον, οὔτε διὰ τὴν ἀναφορὰν, δι' αὐτοῦ εἴρηται, δηλαδὴ τοῦ Υἱοῦ· οὐ γὰρ ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ εἴρηται· οὔτε ἢ *διά*

ταυτὴ τῇ *μετὰ* δύναται· ἐνταῦθα. Τίνα γὰρ λόγον ἔχει, διὰ τὸ ἐκ Θεοῦ μετὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ ἄγιον, ὑποπτέειν τινὰς; δύνασθαι καὶ υἱὸν τοῦ Υἱοῦ δεῖν ὀνομάζεσθαι; Ὅτι τοίνυν οὐδεμία τούτων καταφυγὴ τῶν τριῶν, εἰς ἃς εἰώθασιν ἅπαντες ἑαυτοὺς ἀναφέρειν, τῷ παρόντι χωρὶν λείπεται, φαίνεται καθαρῶς ἐνταῦθα τὴν *διά* σημαίνειν αἰτίαν. Τοῦτο δὲ σαφέστερον δεικνύται καὶ ἀπὸ ἐτέρας τοῦ αὐτοῦ χρήσεως, λέγοντος· Διὰ τοῦτο μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἐκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος λέγων, *τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν*· καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηγῆναι σαφὲς πεποίηκεν, Υἱοῦ Πνεύμα ὀνομάσας αὐτὸ καθάπερ καὶ Θεοῦ· διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶν, Υἱοῦ λέγεται πνεῦμα, διότι πέφηνε δι' αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Δουτικοὶ πάντες Πατέρες ὡσπερ ἐκ κοινῆς; συμφωνίας διὰ τοῦτό φασιν Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα καὶ εἶναι, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται. Ταυτὸν ἄρα τοῖς Δουτικοῖς; τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δύναται, ὃ φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηγῆναι. Ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ λέγειν τοῦ Πνεύματος αἰτίαν εἶναι; δηλοῖ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ διὰ Υἱοῦ πεφηγῆναι ἄρα σαφῶς τοῦ Πνεύματος αἰτίαν βούλεται τὸν Υἱὸν λέγειν. Εἰ δὲ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηγῆναι τὴν εἰς τὸν αἰσθητὸν τούτου κόσμον ἐκφανσὶν καὶ φανέρωσιν αὐτοῦ τι; δηλοῦν βούλεσθαι λέγει, οὐ καλῶς λέγει. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτό ἐστι τοῦ Υἱοῦ πνεῦμα τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀδίως αὐτὸ, οὐδὲ φύσει, ἀλλ' ἐπικτητὸν αὐτὸ ἔχει λαθῶν καὶ ἐν χρόνῳ,

C cur Spiritus sanctus non dicatur filius Filii, manifeste apparet, non fuisse beatum Basilium hujus opinionis, nihil videlicet Filium conferre ad esse Spiritus. Non enim talem quæstionem movisset; quemadmodum nullus quæreret quare Spiritus non sit pater Patris, vel genitor Filii. Deinde ex ipsa solutione quæstionis apparet, quod putabat Filium causam Spiritus; et hoc per præpositionem *per* significare. Cum enim liceret ei dicere, quod ideo non est filius Filii, quia nec ex eo, nec per eum est, nec eum habet sui ipsius causam (quænam esset solutio convenientior?); hoc quidem non dixit, sed aliam reddidit rationem: Est enim, inquit, ex Deo per Filium, et hoc negandum non est. Quod si hoc cogat, et filium eum Filii et esse et dici; et diceretur, inquit, etiam hoc, nisi hoc inconveniens sequeretur, quod Trinitas multitudo infinita putaretur. Quod si hoc absurdum non timeretur, diceretur etiam filius Filii. At si filius Filii diceretur, nullus dubitaret, quod Filium etiam haberet sui causam. Igitur etiam cum dicitur per Filium esse, Filium habet causam; ipse etiam esse ait, quod verbum potissimum existentiam et subsistentiam significat, et esse ex Deo per Filium, prout sacer Athanasius dixit. Nec igitur de gratiis non subsistentibus est ei propositum dicere, nec propter relationem per Filium dictum est; nec præpositio *per* idem potest quod præpositio *cum*. Quæ enim

C ratio est, ideo aliquos suspicari, filium eum Filii posse dici et esse, quia ex Deo cum Filio est? Cum igitur nullum de his tribus refugiis, ad quæ se omnes solent referre, his sanctorum doctorum testimoniis relinquatur, neque conveniat, palam patet, causam hic significare hanc præpositionem *per*. Idem ex alia ejusdem auctoritate probatur, dicentis: Ideo quod ex Deo quidem Spiritus sit, palam prædicavit Apostolus, dicens: *Spiritum, qui ex Deo est, accepimus*¹. Et quod per Filium manifestatus sit, aperte ostenditur, cum illum Filii Spiritum, quemadmodum etiam Dei nominaverit; ideo enim dicitur Filii Spiritus, inquit, quia per eum manifestatus est. Cuncti etiam Patres Occidentales communi sententia, ideo dicunt Filii Spiritum et esse et dici, quia ex eo proredit. Idem igitur Occidentales doctores significant, cum dicunt ex Filio Spiritum procedere, quod sanctus Basilium, cum dicit, per Filium eum manifestari. At dicere, ex Filio eum procedere, nihil aliud significat, nisi quod Filius etiam sit causa Spiritus. Igitur et per Filium dicere eum manifestari, palam significat, Filium causam esse Spiritus sancti. Quod si hoc, quod dicimus per Filium eum manifestari, dicat aliquis significare, ad sensibilem hunc modum ejus manifestationem et temporalem missionem, non recte dicet. Si enim ideo Spiritus est Filii Spiritus, nec æternaliter nec natura, sed accidentaliter et

¹ 1 Cor. ii, 12.

ἐξότου τῷ κόσμῳ αὐτὸ ἐνεφάνισεν, ὃ πόρρω πάσης Ἀ
 μανίας. Τοῦ γὰρ ἀποτελέσματος προειπνοῦσθαι
 τὴν αἰτίαν ἀνάγκη, αἰτία δὲ τοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι
 πνεῦμα Υἱοῦ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι. Εἰ οὖν ἀτίως
 καὶ φύσει τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ πνεῦμα, καὶ ἀτίως δι'
 Υἱοῦ πέφηνεν, τὸ δὲ ἀτίως δι' αὐτοῦ πεφηνέναι, εἰ
 μὴ τὸ ἀτίως δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι καὶ τὴν ὑπαρ-
 ξιν ἔχειν σημαίνει, θαῦμα ἂν εἴη. Ἀλλὰ καὶ τὸ,
 καθάπερ καὶ Θεοῦ, τῷ λόγῳ προσκείμενον, μέγα
 τῇ ἡμετέρᾳ ἐξηγήσει συμβάλλεται· οὕτω γάρ, φη-
 σιν, Υἱοῦ λέγεται πνεῦμα καθάπερ καὶ Θεοῦ. Ἀλλὰ
 τοῦ Θεοῦ λέγεται Πνεῦμα, ὡς ἐκπορεύμενον ἐξ αὐ-
 τοῦ. Καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα λέγεται Πνεῦμα, ὡς ἐκπο-
 ρεύμενον δι' αὐτοῦ, εἰσὶν δὲ αὐτοῦ πεφηνός·
 ταυτὸν γὰρ ὁμότερα σημαίνει ἀποδέδεικται. Ἐν-
 ταῦθα δὲ καὶ μάλιστα φαίνεται μηδεμίαν ἔχειν χώ-
 ραν ἀντὶ τῆς μετὰ μεταλαμβάνεσθαι τὴν διὰ.
 Τὸ γὰρ εἶναι, φησὶ, Πνεῦμα δι' Υἱοῦ σημειὸν ἐστὶ
 τοῦ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι. Εἰ γοῦν τὸ δι' αὐτοῦ πε-
 φηνέναι τὸ μετ' αὐτοῦ πεφηνέναι ἐσημαινεν, οὐδὲν
 δὲ μᾶλλον μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἢ μετὰ τοῦ
 Πνεύματος πέφηνεν ὁ Υἱός, ἔδει ἂν καὶ τοῦ μετὰ
 τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν πεφηνέναι σημειὸν ἕτερον
 εἶναι, τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι. Ἀλλὰ
 τοῦτο οὐ λέγεται· οὐκ ἄρα οὐδὲ μετὰ τοῦ Πνεύμα-
 τος ὁ Υἱός πέφηνεν. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ ψεῦδος καὶ
 βλάσφημον· πέφηνεν γὰρ σὺν τῷ Πνεύματι καὶ ἅμα
 τῷ Πνεύματι, δι' αὐτοῦ δὲ ὁμοῦ οὐ πέφηνεν· ἕτερον

ἄρα περιφανῶς τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι τοῦ σὺν
 αὐτῷ ἢ μετ' αὐτοῦ πεφηνέναι. Ἀλλὰ φησὶν· Οὐ λέ-
 γεται τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἵνα μὴ Πατὴρ αὐτοῦ
 δόξῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀναφορικὸν γὰρ ὄνομα
 ὦν ὁ υἱός, ἀποδίδεται πρὸς πατέρα. Ὡστε εἰ μὴ
 τοῦτο ὑπενοεῖτο τὸ ἄτοπον, καὶ ὁ Υἱός ἂν τοῦ Πνεύ-
 ματος ὠνομάζετο, διὰ τὸ σὺν τῷ Πνεύματι καὶ ἅμα
 αὐτῷ προελθεῖν ἐκ Πατρὸς. Ἀλλ', ὡ βέλτιστοι, καὶ
 τὸ Πνεῦμα ἀναφορικὸν ἐστὶν ὄνομα, καὶ πρὸς τὸν
 πνέοντα ἀποδίδεται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐ λέγεται
 πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. Ὅτι γὰρ ἀνα-
 φορικά τὰ ὑποστῆναι καὶ ὀνόματα τῆς Τριάδος, οὐδεὶς
 ἀντερεῖ. Ὑποστατικὸν δὲ τοῦ πνεύματος ὄνομα τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὡς περ καὶ τοῦ πατρὸς; ὁ Πα-
 τὴρ, καὶ ὁ Υἱός τοῦ υἱοῦ· καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης,
 ὡς περ καὶ ταῦτα· εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ εἰσὶν, ἄλλο
 δὲ παρὰ τὰς ἀναφοράς τε καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς
 θεοῖς οὐκ ἔστιν. Ὡς περ οὖν τὸν Υἱὸν, διὰ τὸ ἀναφο-
 ρικὸν ὄνομα εἶναι ἀποδίδεσθαι πρὸς Πατέρα, διδρα-
 μὲν υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατὴρ αὐ-
 τοῦ νομισθῇ· οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα, ἀναφορικὸν
 ὄνομα ὂν, καὶ πάντως ἀποδιδόμενον πρὸς τὸν πνέ-
 οντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὐ Πνεῦμα λέγεται
 εἶναι. Ὡς ἂν δὲ μηδεμίαν τῶν λόγων τούτοις κατα-
 λείποιο πρόφασιν, καὶ φανερὴ σαφέστερον αἰτίαν
 σημαίνουσα ἢ διὰ Μάξιμος ὁ θεὸς παρίτω, ἐν
 οἷς ἐρμηνεύει, τί δῆτα βούλεται τῷ προφήτῃ Ζαχα-
 ρίᾳ ἢ χρυσῇ λυχνίᾳ, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ λαμπρῶς

temporaliter illum habet, ex quo scilicet mundo
 illum manifestavit : quod impium est etiam cogi-
 tare. Effectus enim ut præsupponat causam pe-
 cesse est. Quod autem per Filium Spiritus man-
 festetur, hoc est causa, ut Spiritus sit Spiritus Fi-
 lii. Si igitur effectus, videlicet quod Spiritus sit
 Spiritus Filii, æternaliter etiam est, multo magis
 et causa, videlicet quod per eum manifestatus fue-
 rit, æterna et naturalis sit necesse est : æternaliter
 autem per eum manifestari, quid aliud, nisi quod
 æternaliter ab eo procedit, significat? Illud etiam
 quod additur, Quemadmodum et Dei, nostram ex-
 positionem corroborat. Ita enim, ait, dicitur Spi-
 ritus Filii, quemadmodum et Dei. At Dei dicitur Spi-
 ritus, tanquam ex eo procedens; igitur etiam Fi-
 lii dicitur Spiritus, tanquam ex eo procedens, sive
 per eum manifestatus. Idem enim ambo significare
 probatum est. Hic autem potissimum apparet,
 nullo modo præpositionem per debere accipi pro
 cum. Quod enim sit Filii Spiritus, signum est, in-
 quit, quod per eum manifestatus sit. Si igitur per
 eum manifestari, idem atque cum eo manifestari,
 significaret, cum nil minus cum Filio Spiritus quam
 cum Spiritu Filii manifestatus sit, oporteret ut
 etiam Filius Spiritus diceretur, in signum quod
 cum Spiritu Filii manifestatus sit. At hoc non
 dicitur, igitur nec cum Spiritu Filii manifestatus
 est. Sed hoc mendacium et impium est dicere; ma-
 nifestatus est enim cum Spiritu, non tamen per

Spiritum. Quo sit, ut aliud sit, per cum manife-
 stari, et aliud, quod cum eo manifestetur. Sed dic-
 et aliquis : Ideo Filius non dicitur Spiritus, ne
 Pater ejus videatur esse Spiritus sanctus; Filius
 enim, cum nomen sit relativum, refertur ad Pa-
 trem. Quare, si non timeretur hoc inconueniens,
 Filius etiam Spiritus diceretur, eo quod cum Spi-
 ritu, et simul cum Spiritu progredietur ex Patre.
 At, o vir optime, Spiritus quoque relativum nomen
 est, et ad spirantem refertur : et cujus dicitur Spi-
 ritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim perso-
 nalia nomina Trinitatis relativa sint, nullus ignorat.
 Personale vero nomen Spiritus esse, quod sanctus
 Spiritus dicatur, nemo inficiatur, quemadmodum
 Patris pater, et Filii filius; et necessario relati-
 vum, quemadmodum et illa : siquidem essentia
 non sunt, nec aliud est in divinis præter essen-
 tiam et relationes. Quemadmodum igitur Filium,
 cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem,
 veremur filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater
 ejus putaretur; ita et Spiritus, cum sit nomen re-
 lativum et necessario ad spirantem referatur, ab
 eo etiam spiratur, cujus dicitur Spiritus esse. Ut
 vero nulla cuiquam excusatio relinquatur, et cla-
 rius appareat præpositio per, significans causam,
 sanctus Maximus in medium adeat; qui, exponens
 quid velit illud Zachariæ prophetæ : Aurea lam-
 pas, et quod supra eam¹, sic dicit : Spiritus enim
 sanctus, quemadmodum natura secundum essen-

¹ Zach. iv, 2.

καὶ οἱ Λύχνοι, λέγων ἐν ἐκείνοις ὡς· Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡσπερ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον. Τοῦ Υἱοῦ γὰρ, φησίν, οὐσιωδῶς ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐπίκτητον αὐτὸ καὶ ἐξωθεν, οὐδὲ χρονικῶς εἰληφότος, ἀλλ' ἐξ αἰδίου κατ' οὐσίαν αὐτὸ κεκτημένου, καθάπερ καὶ ὁ Πατήρ. Καὶ ἡ αἰτία, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ οὐσιωδῶς ἐκπορεύεται. Καὶ βίβει οὗτοῦ καὶ ἐνθὺς πράγματος ὁ τε μέγας Βασιλεῖος, ὁ τε θειότατος Μάξιμος αἰτίαν ἀποδίδόντες τοῦ διὰ τί τὸ Πνεῦμα λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ, τὴν αὐτὴν ἀπειδείσασιν καὶ ἀμφοτέροι· διὰ γὰρ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ Πνεῦμα εἶναι αὐτοῦ διατείνονται. Ὁ οὖν Μάξιμος, δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἔφησε, τοῦτο ὁ θεὸς Βασιλεῖος δι' αὐτοῦ πεφηνέται φησίν, εἰς Ἰσον τιθεὶς τὸ πεφηνέται τῷ ἐκπορεύεσθαι. Εἰ δὲ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν δηλοῖ, ἄρα καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέται τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν παρίστησι· καὶ αἰτίαν ἡ διὰ ἐξ ἀνάγκης ἐνταῦθα δηλοῖ, καὶ οὐδαμῶς ἄλλω; λαμβάνεσθαι δύναται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος πολλαχοῦ μὲν καὶ ἀλλαχοῦ σαφέστατα τοῦτο φησίν· οὐκ ἐν οἷς μόνον τῷ αἰτιατῷ καὶ αἰτίῳ διακρίνεσθαι λέγει τὴν Τριάδα ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον, σαφῶς περὶ διακρίσεως τῶν θείων προσώπων τὸν λόγον ποιούμενος· Τὸ Πνεῦμα, φησὶ, τῷ Πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον, πάλιν ἀπ' αὐτοῦ τῷ μὴ

Πατὴρ εἶναι, καθάπερ ἐκεῖνος, διαχωρίζεται· τῆς δὲ πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείας, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως, ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἔχειν, ἀφίσταται πάλιν τῷ ἰδιόζοντι, ἐν τῷ μῆτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέται. Πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ Νονογενοῦς ὑποστάσεως, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα πρὸς ταύτην ἔχειν νομισθῆ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέται, ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπροσδιεῖ τῆς ἐτέρωθεν ἀγαθότητος διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως. Ἐνταῦθα περὶ θείας ἐνώσεως τε καὶ διακρίσεως ὁ διδάσκαλος τὸν λόγον ποιούμενος, προχωρίζεται μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, παραβάλλων δ' αὐτὸ πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, εὐρίσκει τίνα μὲν αὐτοῖς κοινὰ καὶ ἐνοῦντα, τίνα δὲ ἰδιά τε καὶ διακρίνοντα. Τῷ μὲν οὖν Πατρὶ, φησὶ, κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον· τοῦτο δ' ἐστὶ τοῦ ἀπολελυμένου καὶ οὐσιώδεσιν, ἃ διὰ τῆς ἄκτιστου σημαίνει φωνῆς· τῷ μὴ Πατὴρ εἶναι, καθάπερ ἐκεῖνος, ἀπ' αὐτοῦ πάλιν διαχωρίζεται. Τῷ δὲ Υἱῷ κοινωνοῦν αὐτῶν τε τῶν ἀπολελυμένων καὶ τῆς κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείας· μία γὰρ τῶν τριῶν οὐσία, εἰ τε καὶ τῷ αἰτιατῷ εἶναι κοινῶς ἀμφοτέρα τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, ὁμως αὐτοῦ διακρίνεται πάλιν διὰ τούτοις, τῷ μῆτε μονογενῶς ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς θελαδῆ ὑποστῆναι· τοῦτο δ' ἐστὶ τῷ διαφόρῳ τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ· καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέται. Εἰ οὖν ἐνταῦθα τὸ, δι' αὐτοῦ, Ἰσον δύναται τῷ, μετ' αὐτοῦ, θαῦμα ἂν εἴη, εἰ τῷ μετὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέ-

tiam Dei et Patris est, et Filii secundum essentiam est, tanquam ex Patre essentialiter per Filium ineffabiliter natum procedens: Filii enim est, inquit, essentialiter Spiritus, non adventitius et de foris, nec temporaliter illum accipientis, sed ab æterno essentialiter illum habentis, quemadmodum et Pater: ejus ratio est, quod ex Patre per eum essentialiter procedit. Et attende, quod unius et ejusdem rei rationem reddentes, tam beatus Basilius, quam sanctus Maximus, videlicet cur Spiritus dicitur Spiritus Filii, eandem uterque reddit. Quia enim ex Patre per eum procedit, ideo Spiritum ejus esse et dici asseverant. Et quod sanctus Maximus per eum procedere inquit, illud beatus Basilius per eum manifestari dixit, significans idem posse manifestari atque procedere. Quod si per eum procedere, per eum esse et existentiam habere significat; igitur et per eum manifestari, per eum esse et existentiam habere significat: et præpositio per causam hic necessario significat, nec ullo modo aliter capi potest. At Nyssenus etiam Gregorius idem plerisque in locis ait; non solum cum Trinitatem causa et causato distingui asseverat, sed etiam in primo suorum contra Eunomium librorum, de distinctione divinarum personarum tractans: Spiritus, inquit, Patri conjunctus, secundum quod uterque increatus, et rursus ab eo distinguitur, et quod non est Pater, prout ille est: Filio vero, et secundum

quod uterque increatus est, et secundum quod uterque ex primo principio suam subsistentiam habet, conjunctus, distinguitur ab eo sua proprietate, quæ est, quod nec ut unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus. Et cum creatura per Filium sit producta, ne quis putet aliquid commune esse Spiritui et creaturæ, propterea quod dicitur per Filium manifestatus, immutabilitate et immobilitate a creatura distinguitur. Hic cum manifeste de divina unione et distinctione sanctus doctor loqueretur, proponit sibi Spiritum sanctum: quem ad Patrem comparans et Filium, invenit quæ communia eis et unientia, quæ vero propria et distinguuntia sunt. Patri itaque, inquit, conjunctus, secundum quod uterque increatus est; ac si diceret, per absoluta et essentialia, quæ per nomen increati significantur; rursus ab eo distinguitur, eo quod non est Pater ut ille est. Cum Filio vero commune habens, quod uterque increatus, et omnia eis absoluta communia sint, cum una eademque utriusque essentia sit, item quod uterque Deum et Patrem sui principium habet, tamen ab eo his duobus distinguitur: primo, quod non per generationem ut Filius, sed per processionem videlicet ex Patre sit; ac si diceret, per diversum subsistentiæ modum; secundo, quod per ipsum Filium manifestatus sit. Si igitur per eum idem

ναι τὸ Πνεῦμα διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ· ἐνόητο γὰρ ἂν ὁ
 ὁπῶ μᾶλλον, οὐ διακρίνοιτο· καὶ συνάπτοιτο κλέον,
 ἢ διαίρατο. Οὐ μὴν οὐδὲ περὶ χαρισμάτων ἐνταῦθα
 διανομῆς ὁ λόγος· αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν θεῶν
 ὑποστάσεων διακρίσεως. Οὔτε δὲ τις εἰπεῖν ἔχει τὴν
 εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσιν τοῦ Πνεύμα-
 τοῦ τοῦ ἁγίου διὰ τούτου τοῦ λόγου δηλοῦσθαι. Πρῶτα
 μὲν γὰρ περὶ διακρίσεως ὄντος· τοῦ λόγου τῶν ὑπο-
 στάσεων, καὶ πῶς ἂν τὴν χρονικὴν ταύτην φανέρω-
 σιν ἀδίδου τινὲς πράγματος αἰτίον ἐποιεῖτο· ἀδίδω;
 γὰρ ἀλλήλων ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῖς προσωπι-
 κοῖς διακρίνονται ἰδιώμασι· καὶ οὐ δῆπου πρὶν ὑπὸ
 τοῦ Υἱοῦ φανερωθῆναι τῆς κτίσεως τὸ Πνεῦμα, ἀλλή-
 λων οὐ διεκρίνοντο· τοῦτο γὰρ ἀποκώτατον λέγειν.
 Ἐπειτα τῶν εἰς τὴν κτίσιν ἐργων τῆς Τριάδος ὄντων
 κοινῶν, οὐ δὲ τοῦ Υἱοῦ μᾶλλον ἢ δι' ἑαυτοῦ ἐφα-
 νερώθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν
 Υἱὸν ἐδόξασέ τε καὶ ἐφάνερωσε, καὶ οὐχ ἥκιστα τὸν
 Πατέρα, τὸν αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Υἱός. Οὕτω; οὐν ἂν καὶ
 ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διακρίνοιτο, ἑαυτὸ φα-
 νερώσαν, ἔτι τε τοῦ Πατρός· καὶ ὁ Υἱὸς ἑαυτοῦ τε
 καὶ τοῦ Πατρὸς διὰ ταῦτα· ἀλλ' οὔτε ἐπὶ τούτων
 εἰρηται τοῦτο ποτε, οὐτ' ἐπὶ τοῦ νυνὶ προκειμένου
 τούτῳ λόγῳ καταλείπεται χώρα. Ὁ δὲ τοῦτον ἐλέγ-
 χει τὸν λόγον ὄντα ματαίαν καταφυγὴν, ἔστιν ὅτι
 τὸ Πνεῦμα τῆς κτίσεως ὁ διδάσκαλος διακρίναι
 βουλόμενος, ἐπεὶ περ ἦσθετο, μᾶλλον δ' ἐφθασεν
 ἀποδεδικωκῶς κοινὸν αὐτῷ τε κάκεινῳ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ

significaret ac cum eo, prout aliqui somniant, mi-
 rum esset profecto, si ideo Spiritus distinguatur
 a Filio, quia cum eo manifestatur: unitur enim
 hoc modo, non distinguitur; et conjungitur, non
 dividitur. Nec etiam de divisione charismatum
 hic loquitur sanctus doctor, quin imo de divina-
 rum personarum distinctione. Nec quisquam habet
 dicere, Spiritus per Filium in mundo manifesta-
 tionem per hęc verba significari. Primo namque
 cum de distinctione personarum hic sermo habe-
 retur, quonam modo temporalem hanc manifesta-
 tionem æternæ rei causam poneret? æternaliter
 enim Filius et Spiritus sanctus personalibus dis-
 tinguuntur proprietatibus. Neque dici potest,
 quod antequam manifestaretur mundo Spiritus,
 non erant ab invicem personaliter distincti; hoc
 enim absurdissimum etiam cogitare est. Deinde
 cum opera in creaturam communia Trinitati sint,
 non magis per Filium, quam per seipsum Spiritus
 sanctus manifestatus est: quin imo ipsum etiam
 Filium Spiritus glorificavit et manifestavit, et non
 minus Patrem eundem etiam Filius. Quare cum
 hac ratione a seipso etiam Spiritus distinguetur,
 cum seipsum manifestavit; item et a Patre; Fi-
 lius quoque et a seipso, et a Patre, ob eandem
 rationem. Sed nec de his unquam hoc dictum est,
 neque de re nobis proposita idem dicere conve-
 nit. Quod autem palam arguit, has rationes vana
 refugia esse, illud est, quod Spiritum sanctum
 volens a creatura divinus iste doctor distinguere,

τὸ μὲν πεφηνέναι, τὴν δὲ ὑποστῆναι, δεδιώκ, μὴ τις
 τούτῳ δῆ τῷ κοινῷ καὶ ταυτίτητα οὐσίας δοξάζετε.
 τῷ ἀτρέπτῳ τε καὶ τρεπτῷ, καὶ ἀναλλοιώτῳ, καὶ
 μὴ τοιούτῳ διακρίνει ταῦτα ἀλλήλων, τὸ, διὰ τοῦ
 Υἱοῦ, τὴν μὲν ὑποστῆναι, τὸ δὲ πεφηνέναι, κοινὸν
 καὶ ταυτὸν ἡγησάμενος· διακρίσεως δὲ τρόπον εὐ-
 ρῶν τὸ τὴν μὲν τρεπτὴν καὶ ἀλλοιωτὴν εἶναι, τὸ δ'
 ἀτρέπτῳ τε καὶ ἀναλλοιώτῳ. Καίτοι εἰ τὸ διὰ τοῦ
 Υἱοῦ πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα μὴ αἰτίαν ἐδήλου τὸν
 Υἱόν, ὡς περ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑποστῆναι τὴν κτίσιν,
 τοῦτο γὰρ αὐτὸν αἰτίαν δηλοῦ, βέβαιον ἂν ἦν ἡ δὲ ἀ-
 κρισίς τοῦ Πνεύματος; τε καὶ τῆς κτίσεως;. Ἐξῆν
 γὰρ εἰπεῖν ὅτι εἰ καὶ ἀμφοτέρω διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ'
 ἢ μὲν κτίσις αἰτιατῶς ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ γ' ἀναίτιας.
 Νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ εἶπεν· ὁ γὰρ μὴ ἦδει ἀληθῆς
 ὄν, οὐκ ἦν ἐκεῖνον εἰπεῖν· ἀλλ' ἄλλην εὗρε διακρί-
 σιν, τὴν καὶ αὐτῷ δόξασαν ἀληθῆ καὶ μόνην ὑπάρ-
 χουσαν. Ἡ διὰ ἄρα ἐπὶ τῆς δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύμα-
 τοῦ τοῦ ἁγίου ἐκφάνσεως, τοῦτ' αὐτὸ δύναται, ὅσπερ
 ἐπὶ τῆς κτίσεως; λεγομένης δι' Υἱοῦ ὑποστῆναι.
 Ἀλλ' ἐπὶ τῆς κτίσεως αἰτία λέγεται καὶ πιστεύε-
 ται ὁ Υἱὸς εἶναι, καὶ διὰ τῆς διὰ τοῦτο σημαίνε-
 ται καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος· ἄρα αἰτίαν ἢ διὰ πα-
 ρίστησι τὸν Υἱόν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἄλλως φανερόν,
 ὡς τοῖς αἰρετικοῖς οἱ διδάσκαλοι πολεμοῦντες δι'
 Υἱοῦ λέγουσι γεγενῆσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ
 τὸ κακῶς ἀκούειν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, Πάντα δι'
 αὐτοῦ ἐγένετο, λέγοντος, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο

cum jam attribuisset Spiritui, per Filium manife-
 stari; creaturæ, per Filium creatam fuisse, tinens
 ne quis propter hoc, quod Spiritus et creatura per
 Filium esse dicantur, ejusdem etiam essentia
 Spiritum cum creatura putaret; mutabili et im-
 mutabili hæc ab invicem distinguit, quod Spiritus
 quidem per Filium manifestetur, creatura vero
 per Filium subsistat; hoc commune et idem
 urisque putans, distinctionis vero alium repe-
 riens modum, videlicet quod ille quidem immuta-
 bilis, illa vero mutabilis sit. At si, cum dicitur,
 Spiritum per Filium manifestari, non significaretur,
 quod Filius subsistentiæ Spiritus esset causa,
 quemadmodum cum dicitur, mundum per Filium
 esse factum (hoc enim manifeste Filium significat
 causam esse), facilis esset Spiritus a creatura
 distinctio: licuisset enim dicere quod, etsi uter-
 que sit per Filium, creatura tamen est ex eo tan-
 quam causatum, Spiritus vero non tanquam cau-
 satum. Nunc autem hoc non dixit: quod enim
 sciebat non esse verum, dicere non erat suum;
 sed alium distinctionis modum invenit, qui ei ve-
 rus visus est, et qui solus inveniri potest. Igitur
 præpositio per idem potest, cum dicitur quod
 Spiritus per Filium manifestatur; quod cum di-
 cimus creaturam per Filium esse factam. Sed
 creaturæ causam dicimus et credimus Filium, et
 hoc significat præpositio per: igitur etiam de
 Spiritu ipsa significat Filium causam esse. Præ-
 terea patet quod quia hæretici per Filium fuisse

βλασφηήμως ὡς ἐν νοιόμενοις τῶν πάντων, ταύτας ἄφηκαν κατ' αὐτῶν τὰς φωνὰς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι καὶ εἶναι τὸ Πνεῦμα εἰπόντες. Ἄλλ' οἱ αἰρετικοὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι τὸ ἅγιον λέγοντες Πνεῦμα, δύο ταῦτα ἐνόουν· αὐτὸ τε γὰρ ἐτίθεσαν εἶναι ὡς ἐν τῶν κτισμάτων, καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν αὐτοῦ εἶναι, καὶ τοῦτο δηλοῦσθαι διὰ τῆς προθέσεως τῆς *διὰ*. Εἰ δὲ ἄμφότερα ἔλεγον βλασφημοῦντες, καὶ πρὸς ἑκάτερον ἂν οἱ διδάσκαλοι παρετάξαντο· καὶ ὡσπερ ἐξαιρούσιν αὐτὸ τῶν κτισμάτων, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε οὐ τοῦτο ποιοῦσιν· ὅθεν οὐδὲ τῇ λέξει τοῦ γεγενῆσθαι εἰς κτίσμα κατασπῶση τὸ Πνεῦμα εὐροις ἂν αὐτοὺς ἐπ' αὐτοῦ ποτε χρησαμένους· οὕτως οὐδ' ἂν ποτε ἐχρήσαντο τῇ *διὰ*, εἰ τῆς μὲν αἰρετικοῦς ὡς αἰτίαν σημαίνουσα παρελαμβάνετο, αὐτοῖς δ' οὐκ ἔδοκει τοῦτ' ἄλλοθι εἶναι. Οὕτω διὰ πάντων τὰληθῆς αὐτὸ τε ἐαυτῷ φαίνεται σύμφωνόν ὄν, καὶ αἰτίαν ἐν οἷς παραλαμβάνεται ἢ *διὰ*, περιετώσα. Τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ πρὸς Ἀθλάδιον λόγου τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου σαφῶς δεικνύται· κάκει γὰρ περὶ διακρίσεως τῶν θείων προσώπων τὸν λόγον ποιούμενος, μετὰ τὸ καθόλου τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῷ διακρίναι αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τῇ *διὰ* ταύτη τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρίνει· Ὁ μὲν γὰρ ἔστι, φησί, προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ Πατρὸς δηλαδὴ, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ἦτοι διὰ τοῦ Υἱοῦ· καὶ τούτῳ, φησί, διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, τῷ δι' αὐτοῦ εἶναι, δηλαδὴ τοῦ

Υἱοῦ· οὗτο; γὰρ ἔστι προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ἐκ τοῦ πρώτου γὰρ ἄμφότερα ὄντα, οὐκ ἂν ἀρκούντως διακρίνοιντο, εἰ μὴ καὶ θάτερον εἴη διὰ τοῦ ἑτέρου, φησίν. Ὡς φανερώς τῇ *διὰ* ἐπὶ διακρίσεως ἐναυθα παραληφθῆναι, καὶ διακρίσεως τῆς ἐξ αἰδίου, τῆς κατὰ αἰτιατὸν δηλαδὴ καὶ τὸ αἴτιον· καὶ ἐπιπροσδεδικῶς ἐφθασε πρότερον τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῷ μόνῳ ἀλλήλων τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνεσθαι. Τὸ γὰρ ἐπιφερόμενον, ἄλλην πάλιν διαφορὰν ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐννοεῖσθαι οὐκ ἔν τις ἀναμαρτήτως ἐκλάθοι, ἄλλην λέγων κατ' εἶδος· οὕτω γὰρ ἂν ἀντιφάσει τὸν διδάσκαλον περιβάλλομεν, εἰ πρότερον τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῷ μόνῳ διακρίνεσθαι εἰπόντα τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος, ἔπειτα καὶ ἄλλον τρόπον αὐτὸν νομιούμεν ἀποδεδικῶσαι διακρίσεω; κατ' εἶδος διαφέροντα τοῦ προτέρου. Ἄλλην τοίνυν διαφορὰν τὴν κατ' ἀριθμὸν ἐκδεχόμενοι, τὰ τε τοῦ διδασκάλου φρονούμεν ἂν, καὶ φανερώς τὴν *διὰ* μετὰ αἰτίας δεξιαμεθα, ὡς μὴ ἔχειν λόγον λοιπὸν ἢ ἀντὶ τῆς *μετὰ*, αὐτὴν λέγειν· ἢ *μετὰ* γὰρ οὐ διακρίνει, ἢ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Πνεύματος δι' Υἱοῦ ἐκφανσιν τῷ λόγῳ δηλοῦσθαι· αὕτη γὰρ οὐκ ἐξ αἰδίου. Εἰ δὲ ἡ λέξι; τοῦ πεφηνέναι σκανδαλίζει τινὰς, μόνον τὸ ἐκπορεύεσθαι προσήκειν τῇ τοῦ Πνεύματος ὑπάρξει νομίζοντας, καὶ τῇ ὑπαρκτικῇ προόδῳ αὐτοῦ, τὸ δὲ πεφηνέναι εἰς τὴν μεταδοτικὴν ἢ χρονικὴν μόνον πρόδοον, ἢ εἰς τὴν πρὸς τὴν κτίσιν φανέρωσιν ἔλκοντα; ἦρα λοιπὸν αὐτοῖ; καὶ τὸν Υἱὸν μεταδίδουσαι λέγειν, ἢ πέμπεσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐκ τοῦ

factum Spiritum sanctum blasphemabant, eo quod Evangelista dicit : *Omnia per ipsum facta sunt*, male et impie Spiritum etiam sanctum inter omnia connumerantes, ideo sancti doctores eos oppugnantes, et contra eorum impietatem his usi verbis de Spiritu sancto, per Filium eum procedere, et per Filium esse et manifestari dixerunt. Sed hæretici per Filium factum fuisse Spiritum sanctum dicentes, duo hæc concludebant : primo, quod Spiritum creaturam putabant ; secundo, quod Filius causa ejus esset, et hoc ipsam per significare. Igitur si utrumque falsum esset, utrumque doctores oppugnassent, quemadmodum et illum a creaturis eximunt : quare nec unquam reperies eos usos de Spiritu hoc vocabulo, factus est, tanquam creaturæ appropriato : ita nec præpositione *per* usi fuissent unquam, si cum hæretici eam putarent causam significare, ipsis non solum falsum, verum impium hoc visum esset. Ita per omnia veritas ipsa sibi concordat, et manifeste causam significat *per*, cum de aliquibus accipiat. Hoc idem ex ejusdem doctoris ad Ablabium oratione probatur. Etenim cum illic etiam de divinarum personarum distinctione tractaret, postquam universaliter causa et causato ab invicem eas distinxit, deinde Filium a Spiritu etiam præpositione *per* distinguit. Ille quidem est, inquit, immediate a primo, Filius videlicet a Patre; hic vero de Spiritu dicens, per eum qui

immediate a Patre est, hoc est per Filium ; et eo distinguitur, inquit, Spiritus a Filio, quia per ipsum est. Quasi diceret, quod cum ambo a primo sint, non sufficienter distinguerentur, nisi alter per alterum esset. Uti manifeste per distinctionem hæc significaret, et distinctionem quæ ab æterno est, quæque secundum causam et causatum est ; cum antea dixerit, causa et causato tantum ab invicem divinas personas distingui. Quod enim infert, aliam differentiam de Filio et Spiritu sancto intelligi, non recte quis putaret aliam secundum speciem ; contradiceret namque sibi ipsi, si cum antea causa et causato tantum dixerit personas divinas distingui, deinde alium modum distinctionis specie differentem tradidisset. Aliam igitur differentiam secundum numerum accipiente, et recte cum sancto doctore sentiemus et præpositionem *per* cum causa intelligemus, ita ut nulli ratio relinquatur, vel pro *cum* eam accipere. Cum enim non distinguit, vel mundo per Filium manifestationem Spiritus, eam significare putare ; hæc enim non est ab æterno. Quod si verbum hoc, manifestari, aliquos scandalizat, verbum, procedere, tantum Spiritus substantiæ putantes debere attribui : manifestari vero ad temporalem processionem, et charismatum dationem, et ad mundi manifestationem trahentes : eorundem etiam erit Filium mundo dari, vel temporaliter mitti dicere, cum cum audiant a Patre manifestari

Πατὴρ αὐτὸν ἀκούουσι· πεφηνέναι, οὐ πλήρεις· οἱ ἄλλοι τῶν διδασκάλων. Κύριλλος γὰρ ὁ μακάριος ἐν τῷ πρὸς Οὐαλεριανὸν ἐπίσκοπον λόγῳ, Ἅγιος γὰρ, φησὶν, ὧν κατὰ φύσιν, καθάπερ ἀμέλει· καὶ ὁ Πατὴρ, ὁ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς Υἱὸς μονογενῆς. Καὶ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν· Ἰδιὸν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐτε που μόνον ἢ Λόγος ἐστὶ πεφηνῶς ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' εἰ καὶ νοοῖτο καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος γεγωνῶς. Ὅτε τοίνυν ἐνταῦθα τὸ πεφηνέναι τὸ εἶναι καὶ τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ, πῶς ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου οὐ καταδεξόμεθα τὸ αὐτὸ τοῦτο σημαίνεσθαι; ὁ δὲ καὶ μὴ βουλομένους ἀναγκάσει δέξασθαι τούτο, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος; καὶ τῆς ὑπαρκτικῆς αὐτοῦ προσόδου τὴ αὐτὴ λέγεται τοῦτο. Αἰεὶ δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος· Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἀτίδως πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς. Οὕτω πᾶσα πρόφασις ἀφαιρείται τῶν ζητούντων προφάσεις. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ὁ φησὶν ὁ προσηρημένος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· ἐν τῇ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ καὶ θαυματουργοῦ Γρηγορίου ἀποκαλύψει περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς δι' Υἱοῦ πέφηνε δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον· ἔως ἂν τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι, σημαίνει μὲν καὶ ἀμφοτέρα, τὸ τε δι' Υἱοῦ ἀνθρώποις γνωσθῆναι ἐν χρόνῳ, τὸ τε δι' Υἱοῦ τὴν αἰδίον ὑπαρξίν ἔχειν, ὡς αὐτὸ ὅμοιο; καὶ ἀμφοτέρα ἀληθῆ, ἐπὶ τῶν οικειῶν λαμβανόμενα τόπων. Ἀφίτημι γὰρ ἐν γε τῷ νυνὶ λέγειν, ὡς τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι ἀνθρώποις ἐν χρόνῳ προῦπεσθῆναι ἐξ ἀνάγκης τὸ δι' Υἱοῦ τὴν αἰδίον

ὑπαρξίν ἔχειν· καὶ οὐκ ἂν δι' αὐτοῦ ἐν χρόνῳ ἐπεφηνέι, εἰ μὴ δι' αὐτοῦ τὴν αἰδίον ὑπαρξίν εἶχεν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐν θεολογίᾳ μέγας Γρηγόριος, ζητῶν διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς κέκληται, καὶ εἰ τι αὐτῷ ἐλλείπει εἰς τὸ εἶναι υἱὸς, οὐ λείπει, φησὶν. οὐ γὰρ ἐλλιπὴς ἡ θεότης· τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως; ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλήσιν πεποίηκε· τῇ αὐτῇ καὶ μίᾳ χρήσει τὴν τε τῆς ἐκφάνσεως λέξιν, καὶ τὴν τοῦ πεφηνέναι, τὸ εἶναι τε καὶ ὑπάρχειν ἐνταῦθα δηλοῦν μαρτυρῶν τῷ ὁμωνύμῳ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, καὶ ἐτι διακρίσιν καὶ αὐτὸς ἀποδοῖς τὴν αὐτὴν Υἱὸς τε καὶ Πνεύματι, καὶ διὰ τῶν αὐτῶν τε καὶ ἰσῶν τρόπων αὐτὰ διακρίνων ἀλλήλων· ὡς γὰρ ἐκεῖνος τῷ μήτε μονογενῶς ὑποστῆναι καὶ τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι τοῦ Υἱοῦ διακρίνει τὸ Πνεῦμα, οὕτω καὶ οὗτος τῷ τε τῆς ἐκφάνσεως διαφόρῳ, καὶ τῷ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως. Ὁ μὲν ἐκεῖνος εἶπεν ἐν τῷ μὴ μονογενῶς ὑποστῆναι, ἀλλ' ἐκπορευτῶς δηλαδὴ, τοῦθ' οὗτος ἐκφάνσεως διάφορον εἰρηκεν, εἰσὺν διάφορον τρόπον ὑπάρξεως· ὁ δὲ ὁ Νύσσης διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, τοῦθ' οὗτος διάφορον τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως εἶπε. Σχέσιν δὲ τὴν πρὸς ἄλληλα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος οὐκ οἶδ' εἰ τινὰ τις ἑτέραν εὑροὶ πλὴν τῆς κατὰ τὸ αἰτιατόν τε καὶ αἰτίον, καθ' ἣν ὁ μὲν πρὸς αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὡς αἰτίον ἔχει, τὸ δὲ διαφόρῳ; πρὸς τὸν Υἱόν, κατὰ τὸ παθητικὸν δηλαδὴ καὶ ποιητικὸν ὡς αἰτίον αὐτοῦ. Ἡ δεῖξάτω μοι τις ἑτέραν σχέσιν μεταξὺ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, καθ'

ri, quod ab omnibus communiter doctoribus dicitur. Beatus etenim Cyrillus ad Valerianum episcopum: Cum enim quemadmodum Pater, ait, ita et qui ex eo manifestatur, unigenitus Filius natura sanctus sit. Et rursus idem: Proprius est Filii Spiritus sanctus, inquit, non solum in quantum Verbum est ex Patre manifestatum, sed etiam in quantum intelligitur homo secundum nos factus. Quod si in his, manifestari, esse et æternam subsistentiam, et generationem Filii significat, quare non idem et de Spiritu sancto significaret? Quod autem et nolentes cogeret concedere idem significare, illud est, quod etiam de Spiritu et ejus æterna processione hoc idem dicitur, dicente B. Basilio de Spiritu sancto: Nil adventitium in se habet, sed æternaliter omnia habet tanquam Spiritus Dei, et ex eo manifestatus: ita omnis occasio tollitur malignari cupientibus. Illud etenim, quod prædicitur Gregorius Nysenus in revelatione Neocæsarensis Gregorii, qui miraculis coruscavit, de Spiritu dicit, quod per Filium manifestatus sit, addens, videlicet hominibus, nil contra nos facit: siquidem hoc quod per Filium manifestatus sit, significat quidem utrumque etiam, quod per Filium sit hominibus notificatus temporaliter, et quod per Filium æternaliter producat, sint vero utraque vera, in propriis locis accepta. Omitto namque dicere in præsentī, quod per Filium temporaliter hominibus manifestati, præ-

C
supponit necessario per Filium æternaliter procedere: nec per eum temporaliter manifestaretur, nisi per eum æternaliter procederet. Alter etiam Gregorius, Nazianzenus videlicet, qui a theologia per excellentiam Theologus cognominatus est, quaerens cur et Spiritus non nominetur Filius, et an ei aliquid desiciat ut Filius sit, non ei quidquam deficere ait, divinitati namque desicit nil, manifestationis autem vel relationis ad invicem diversitas, diversa quoque eis attribuit nomina: his verbis, manifestationis verbum, æternam processionem significare probans, prout etiam ex verbis Nyseni Gregorii apparuit, et eandem Filii et Spiritus sancti ab invicem distinctionem tradens, D
quam et Nysenus Gregorius: quemadmodum enim ille, eo quod nec ut Unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus, Spiritum a Filio distinguit: ita et Nazianzenus tum manifestationis, tum relationis ad invicem diversitate distinctionem eorum ponit. Quod ille dixit, non ut Unigenitum esse productum, hic manifestationis diversitatem, hoc est, diversum subsistentiæ modum. Quod vero Nysenus per Filium ait, manifestari, Nazianzenus diversitatem relationis ad invicem nominavit. Relationem vero ad invicem Filii et Spiritus sancti, nescio an aliam quisquam reperiat præter eam quæ secundum causam et causatum sit, secundum quam Filius quidem ad Spiritum ut causa se

ἴν τὸ ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἀναφέρεται. Ἄλλ' οὐκ ἔνευροι βῆθως. Εἰ γάρ τις τὸ λέγεσθαι πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἡμῖν ἀντιθεῖη, πρῶτα μὲν ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία καὶ κατ' αὐτὸν αὐθις τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ πάντας ὁμοῦ οὐκ ἀντιστρέφει· οὐδὲ γὰρ λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, οὔτε μὴν ἕτερα τις ἀνταποκρίνεται ταύτῃ τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος σχέσει, τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὔτε ἡ αὐτῆ, οὔτε διάφορος τῷ γε γοῦν ποιητικῷ καὶ παθητικῷ· ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὸ τὸ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείου, ἢ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐθις κατὰ τὸν Μάξιμον, κατὰ δὲ γε τοὺς δυτικῶς τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ὡστε τὸ Υἱοῦ Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεσθαι εἰς ἴσον τοῖς τριῶν λέγεσθαι τούτοις, λέγω δὴ τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ταῦτα δὲ σχέσιν δηλοῦσι πρὸς ἀλλήλα, τὴν κατὰ τὸ αἰτιατὸν τε καὶ αἰτιον· ἢ καὶ θαρβύοντως ὁ Θεολόγος ἀποφαίνεται τῆς τε τῶν θείων προσώπων Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος διακρίσεως αἰτιον, καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἐτερότητας, τοῦ μὲν Υἱοῦ λεγομένου, βατέρον δὲ Πνεύματος. Τούτοις δὲ συνηγορεῖ καὶ ὁ λόγος, καὶ ἡ τῆς πίστεως ἀλήθεια· τὰ γὰρ θεῖα πρόσωπα τῆς Τριάδος οὐ μᾶλλον εἰσιν ἐν ἡ τρία· τὸ μὲν τῇ οὐσίᾳ, τὸ δὲ γε ταῖς ὑποστάσεσιν, εἰτε καὶ ἰδιότησιν· ἐνοῦνται γὰρ διακεκριμένως, καὶ διακρίνονται ἠνωμένως,

habeat; Spiritus vero e converso ad Filium, ut causatum ad causam, et ideo diversimode. Aut ostendat mihi quispiam aliam inter Filium et Spiritum sanctum relationem, secundum quam alter ad alterum refertur: sed profecto nunquam reperiet. Et enim si quis nobis illam opponet, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, primo quidem ista relatio et secundum ipsum Nyssenum Gregorium, et alios omnes doctores non convertitur. Nec enim Filius dicitur etiam Spiritus, nec huc ad Filium Spiritus relationi aliqua alia Filii ad Spiritum correspondet relatio, nec eadem, neque diversa secundum actionem et passionem. Deinde quod dicitur Filii Spiritus, nihil aliud significat, nisi quod per Filium manifestatus sit secundum magnum Basilium, sive quod per Filium procedat secundum Maximum, sive quod ex Filio procedat secundum Occidentales doctores. Hæc enim quatuor [ut probatum est] æquivalent, videlicet Filii Spiritum dici, per Filium manifestari, per Filium procedi [procedere], et ex Filio procedi. Hæc autem relationem ad invicem causæ causati significant; quam Nazianzenus Gregorius audaciter asseverat et divinarum personarum Filii et Spiritus distinctivam esse, et causam ut diversa nomina habeant, et unus Filius, alter Spiritus dicatur. Hæc autem et ipsa ratio attestatur: divina enim et sancta Trinitas

κοινὴν μὲν ἔχοντα τὴν οὐσίαν, ταῖς δὲ διαφόροις προδόσις καὶ ταῖς ἀναφοραῖς ἀλλήλων διαφέροντα· ἃ δὴ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας νοήσεως διαφέρει, εἰ καὶ μὴ διαφέρει τῷ πράγματι, καθόσον ἡ μὲν προδόσις ἐστὶν ὡσπερ τις ὁδὸς, ἡ δ' ἀναφορὴ ὡσπερ τι εἶδος· εἰκότως καὶ κατὰ ταύτας διακρίνονται. Οἷς γὰρ τινα διαφέρει, τούτοις πάντως καὶ διακρίνονται, εἰ καὶ μὴ πᾶσιν ὁμοίως. Ἐπεὶ γὰρ ἐν οἷς πλείοσιν εὐρίσκειται τι κοινὸν, ἀνάγκη εἶναι τι τὸ τὰ πλεῖα ἐκείνα διακρίνον, ἀνάγκη καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα πλεῖω γε ἕντα καὶ κοινωγούντα κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλήλοισι, εἶναι τι τὸ διακρίνον ἀπὲρ, εἰ μὴ μᾶλλον μόνος μέλλοιεν εἶναι ἢ καὶ τριάς. Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἕτερον θεωρεῖται πλὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν ἀναφορῶν μόνων, εἴτουν τῆς ἐκάστου ἰδιότητος καὶ ὑποστάσεως, ἡ δὲ οὐσία κοινὴ οὐσα οὐκ ἂν εἴη διακρίσεως αὐτοῖς αἰτία, λαίπτεται κατὰ τὰς ἀναφορὰς αὐτὰ διακρίνεσθαι, καὶ προσηγομένως μὲν καὶ μάλιστα κατὰ ταύτας, ἐπομένως δὲ γε καὶ κατὰ τὰς προδόσεις· καθόσον, ὡς εἴρηται, ἀναφορὰ τε καὶ πρόδοσις οὐ διαφέρει τῷ πράγματι, εἰ καὶ διαφέρει τῷ τρόπῳ τῆς σημασίας. Ἡ μὲν γὰρ πρόδοσις κατὰ τὸν τῆς ἐνεργείας τρόπον σημαίνεται, ὡσπερ ἡ γέννησις, ἡ δ' ἀναφορὰ κατὰ τὸν τοῦ εἶδους, ὡσπερ ἡ πατρότης, ἧτις ὑποστάσις τὸ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ πρόσωπον· καὶ διὰ τοῦτο διακρίνονται μὲν ἀλλήλων καὶ ταῖς προδόσις, καθόσον ἐξ ἀνάγκης ἐπονται ταύταις αἱ ἀναφοραὶ· τῷ τε γὰρ γεννᾶν ἔπειτα ἡ πατρότης, καὶ ἐπὶ γεννᾶσθαι ἡ

non magis unum quam tria est, illud essentia, hoc personis sive proprietatibus; unijuntur etenim una cum distinctione, et distinguuntur una cum unitate, sic B. Dionysius ait (4). Et quia in quibusque pluribus, in quibus est aliquid commune, est etiam aliquid distinctum in hac etiam divinarum personarum Trinitate, quæ sibi in unitate essentia conveniunt, querendum est illud, quod eas distinguit, et cum id non sit essentia [in hac enim summe conveniunt], in divinis autem præter essentiam, et relationes, atque diversum processuum modum, quem Latini originem nominant, nihil aliud intelligere sit: relinquitur, ut vel origo, vel relatio, vel utrumque divinas personas distinguat. Cum vero relatio et origo, etsi secundum modum intelligendi differunt (aliquidem origo significatur per modum actus, ut generatio; relatio vero per modum formæ, ut paternitas), ore tamen non differunt; ideo utroque quidem modo distinguuntur divinx personæ, prius tamen et principaliter secundum modum intelligendi per relationes, per quas etiam constituuntur divinx personæ: consequenter autem per diversum modum processuum, sive per originem. Non enim generare et genitum esse, quod originis est, constituit principaliter personam: sed paternitas et filiatio, sive Patrem et Filium esse, quod relatio-

(1) De divinis nominibus, cap. 2.

υιότητος ἁμωσ, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως· πρὶ- A
 τερον δὲ καὶ ἀρχαιότερον ὅμως ταῖς ἀναφοραῖς
 διακρίνονται, καὶ ταύταις μᾶλλον ἢ ταῖς προδόσι,
 ὅμως γὰρ μέντοι καὶ ἀμφοτέρωσ. Εἰκότως οὖν καὶ οἱ
 θεολόγοι ἐνταῦθα τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρι-
 νοντες, διχῆ διακρίνουσιν, ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ τοῦ
 ἀτελοῦσ, ἐπὶ τὸν τελειότερον δὲ καταπαύοντες· τρό-
 πον· ταῖς τε γὰρ προδόσι, καὶ ταῖς ἀναφοραῖς· ἐκ
 ἀρχαιετέστερον διακρινόμενων τῶν θείων προσώπων
 ἀλλήλων, ὡσ εἴρηται, τοῖς αὐτοῖς καὶ οὗτοι τὸν Υἱὸν
 τοῦ Πνεύματος διακρίνουσι, τὴν μὲν ἀπὸ τῶν προ-
 ὄδων διάκρισιν διάφορον τρόπον ἐκφάνσεως, εἴτουν
 ὑπάρξεωσ, ὀνομάζοντες, τὴν δ' ἀπὸ τῶν ἀναφορῶν
 ὁ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηγμένα, ὁ δὲ σχέσεωσ διαφο-
 ρότητα τῆσ πρὸσ ἄλληλα. Ὅσπε τὴν τῆσ πρὸσ ἄλ-
 ληλα σχέσεωσ διαφορότητα ταύτην ἀναφορῶσ εἶναι B
 διάκρισιν, καὶ ἀναφορικῶσ τὸν Υἱὸν πρὸσ τὸ Πνεῦ-
 μα, καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸσ τὸν Υἱὸν ἀναφέρεσθαι. Ἄλλ'
 ἢ μὲν Υἱὸσ ὁ Υἱὸσ, οὐκ ἂν ἀναφέροιο πρὸσ τὸ
 Πνεῦμα, οὐ γὰρ υἱὸσ τοῦ Πνεύματος λέγεται· λει-
 πεται δὲ καθὼ πνέοντα πρὸσ αὐτὸ ἀναφέρεσθαι, ἢ
 πνεῦμα καὶ αὐτὸ πρὸσ ἐκεῖνον ἀναφερόμενον· τὲ
 Πνεῦμα γὰρ τῷ πνέοντι, καὶ ἡ πνοὴ τῆ πνεύσει
 ἀνταποκρίνεται. Τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ πνεῦμα Υἱοῦ
 λέγεται, καθὼσ ἔστιν εὐρεῖν πολλαχοῦ τῆσ Γραφῆσ,
 καὶ πνοὴ τοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ τὸ Πνεῦμα, φησὶν ὁ
 ἱερὸσ Ἀθανάσιωσ, πνοὴ ἔστι τοῦ Υἱοῦ. Ἀναφέρε-
 σθαι δὲ τὸ Πνεῦμα πρὸσ τὸν Υἱὸν, ἢ πνοὴ τε καὶ
 πνεῦμα, κατὰ τὰ προειρημένα τοῖσ θεολόγοισ δοκεῖ·

καὶ ὁ Υἱὸσ ἄρα ἡ πνέων ἀνευχοῖσεται πρὸσ τὸ
 Πνεῦμα. Καὶ τί ἄν τις καταριθμήσαιτο τοῦσ τῆ,
 διὰ, χρῆσαμένωσ ἄγιοσ ἐπὶ τῆσ ἐκ τοῦ Πατρὸσ
 διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεωσ τοῦ Πνεύματοσ; Ἀρκέσει
 δ' ἐνὶ χρῆσαμένωσ καὶ τελευταίω, τῷ τελευταίω
 τῶν θεολόγων, σκέφασθαι καὶ αὐτὸν ὁ τι περὶ τοῦ-
 του φρονεῖ. Καὶ γοῦν Ἰωάννησ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεο-
 λόγοσ περὶ τοῦ Πατρὸσ λέγων, Αὐτοῦ μὲν οὖν ἔστι,
 φησὶ, νοῦσ Λόγου ἄβυσσοσ, Λόγου γεννήτωρ, καὶ
 διὰ Λόγου προβολέωσ ἐκφαντορικῶ Πνεύματοσ· καὶ
 αὐθὶσ· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκφαντορικῆ τοῦ
 κρυφίου τῆσ θεότητοσ δύναμισ τοῦ Πατρὸσ, ἐκ Πα-
 τρὸσ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύόμενον. Πάντωσ οὐ γὰρ χρῆ
 περὶτοῦσ εἶναι τὰ φανερά σαφηνίζοντασ. Ἐκπορεύε-
 σθαι γὰρ φησιν, ὁ φανερώσ τὸ εἶναι δηλοῦ τοῦ Πνεῦ-
 ματοσ καὶ τὴν ὑπαρξιν, μάλιστα τῶν ἄλλων ὀνο-
 μάτων ἀπάντων, καὶ μάλιστα καθ' ἡμῶσ, τοῦτο
 μόνον ἀποκληροῦντασ τῆ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματοσ
 ὄνομα. Δι' Υἱοῦ τοίνυν αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι λέγων,
 δι' Υἱοῦ αὐτὸ λέγει τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. Καὶ ἀπο-
 κλείει διὰ τοῦτου τὸν λόγον Θεοδορητῶ, ἀπαρνού-
 μένω τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον. Ὅσθ' ἡμῖν καὶ τὴν ἐνεῦθεν ὑποσελευθῆναι
 βοήθειαν, ἐπὶ τῆ τῆσ συνόδου ἰσχυριζομένοισ σιγῆ·
 τοῦ μὲν Θεοδορητῶ εἰπόντοσ μῆτ' ἐξ Υἱοῦ, μῆτε
 δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τῆσ
 δὲ συνόδου σιωπητέωσ, καὶ διὰ τῆσ σιγῆσ δῆθεν
 τοῦτο καταδεξαμένησ· ἰδοῦ γὰρ ἐκ γε τοῦ λόγου,
 εἰ μὴ καὶ ἄμω, τότε γοῦν δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν

nis est. Sed quia relatio et origo idem sunt re,
 et relatio consequitur originem, ideo utroque qui-
 dem modo distinguuntur divinæ personæ, sed prin-
 cipaliter relatione sive proprietatibus. Quare non
 immerito theologi et doctores nostri Filium a Spi-
 ritu distinguentes, dupliciter eos distinguunt, ab
 imperfectiori modo ad perfectiorem procedentes,
 distinctionem quæ per diversum processuum mo-
 dum fit, diversum manifestationis modum
 nominantes; illam vero, quæ sit per relatio-
 nes, Nysenus quidem Gregorius per Filium man-
 ifestari, Nazianzenus vero diversitatem relationum
 ad invicem appellans. Pater ergo, quod hæc rela-
 tionum diversitas, relationis distinctio est, et re-
 lative Filius ad Spiritum, et ad Filium Spiritus re-
 fertur. Et cum Filius, prout Filius, non refertur ad
 Spiritum (non enim dicitur Filius Spiritus), restat
 ut referatur ad Spiritum tanquam spirans, cum
 Spiritus etiam referatur ad Filium tanquam Spi-
 ritus. Spiritus enim spiranti, et passiva spiratio
 activæ spirationi correspondet. Spiritus vero et
 Spiritus Filii multis in locis sacræ Scripturæ dicitur,
 et spiratio ejus. [Hic enim Spiritus] sacer
 Athanasius ait [spiratio est Filii.] Cum igitur ad
 Filium Spiritus et tanquam spiratio, et tanquam
 Spiritus referatur, Filius quoque tanquam spirans
 referatur ad Spiritum. At cum longum sit omnes
 allegare doctores, qui per Filium ex Patre Spi-
 ritum spirari dixerunt, sufficiat unum et ultimum in

C
 medium adducere, et quidam de hoc ille sentiat,
 considerare. Joannes igitur Damascenus de Patre
 loquens: [Ipse quidem est, ait, Intellectus Verbi
 abyssus, Verbi genitor, et per Verbum manifesta-
 tivo Spiritus spirator.] Et rursus: [Spiritus vero
 sanctus, manifestativa occultæ divinitatis potentia
 Patris, et ex Patre per Filium procedens est.]
 Certe supervacaneum est velle quæ aperte dicta
 sunt declarare. Procedens enim est, inquit, quod
 palam ipsum esse et subsistentiam Spiritus signi-
 ficat, magis quam aliquod aliud nomen, præsertim
 secundum nostros qui hoc nomen solum subsistentiæ
 Spiritus appropriant. Cum igitur per Filium eum pro-
 cedere dicat, per Filium eum subsistentiam habere
 D
 significat: et per hoc excludit Theodoriti errorem,
 negantis per Filium subsistere Spiritum sanctum, ita
 ut nullum nobis inde relinquatur subsidium, si Theo-
 dorito hæc coram generali Ephesino concilio
 dicente, sacrum concilium tacuerit, qui putamus
 pro nobis hoc facere, quasi concilium tacendo
 verbis Theodoriti consenserit. Nam cum Theodo-
 ritus utrumque negasset, nec ex Filio, nec per
 Filium subsistere Spiritum sanctum asserens, ex
 dictis tamen horum sanctorum, etiam non ambo, al-
 terum saltem, videlicet quod per Filium subsistat,
 palam probatum est: cum omnes doctores, et non
 minus qui post Theodoritum fuerunt, ex Patre per
 Filium procedere Spiritum sanctum, clara voce
 prædicent; tum Joannes Damascenus et Maximus,

ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δέδεικται, πάντων τῶν διδασκάλων βωόντων, καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν μετὰ Θεοδώρητον, ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἰωάννου τε καὶ Μαξίμου τῶν μακαρίων, καὶ ἐτι διὰ τοῦ Ταρասίου τοῦ θείου τῆς ἐβδόμης τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, πιστεύειν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντος, τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύμενον, καὶ αὐτὸ Θεὸν εἶναι γνωρίζομενον· τῶν δὲ ἄλλων καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ εἶναι, καὶ ἐκ Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προίεσθαι, ἄπερ εἰς Ἴσον τῷ ἐκπορεύεσθαι ἔρχεται, καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ὅστε ὁ Θεοδώρητος οὐκ ἀληθεύει τοῦτο εἰπὼν· ἀλλ' ὁμῶς ἐσιώπησαν οἱ Πατέρες, τοῦτο ἀκούσαντες εἰρηκότος, ὡς μὴ δεῖν μρτυριῶν ποιησθαι τὴν αὐτῶν ἰσωπὴν τοῦ μήτ' ἐξ Υἱοῦ μήτε μὴν δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· τῷ γὰρ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν μάρτυρες αἰ. δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἀπὸ εἰρηκότες, εἰπερ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους· τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ· καὶ ταῦτα μετὰ Θεοδώρητον γρηνοῦτες τῷ χρόνῳ, καὶ ἰδοῦσαντες μὲν αὐτοῦ τοιαῦτα εἰπόντος, εἰδότες δὲ τὴν σύνοδον πρὸς ταῦτα σιγήσαντες, ἀλλ' ὁμῶς ἐκείνῳ οὐ πάντα ἔκριναν ἐπεσθαι. Τὸ δὲ χαριστέρον, ὅτι καὶ ἀμφοτέρω ἀρνησαμένου Θεοδώρητου, ὁ μακάριος Ἰωάννης τὸ μὲν ἐξ Υἱοῦ ἀπαρνεῖται, ὅπως δὲ, καὶ τοῦτο ἐρούμεν μετὰ μικρόν· τὸ δὲ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἦτοι δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, τοῦτο δὲ τίθεται. Εἰ δὲ τὸ, Μόνος γὰρ αἰτιὸς ὁ Πατήρ, ὃ φησὶν ὁ μακά-

ριο· Ἰωάννης, καὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Μαρτίνον ἐπιστολῇ τοῦ θείου Μαξίμου περὶ τῶν Ῥωμαίων ῥηθέν τις ἡμῖν ἀντεπιόσει, ὡς οὐκ αἰτίαν ποιοῦνται τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, ὃ μὲν Λατίνῳ φασὶν ἐπὶ τούτοις, οὐκ ἂν εἴποιμι καὶ αὐτὸς, ὡς οὐτε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν αὐτοῦ βιβλίων εὐρίσκειται, τὴν τε τοῦ Μαξίμου ταύτην ἐπιστολὴν μὴ εἶναι τοῦ Μαξίμου· οὐτε γὰρ πολλαχοῦ, οὐτε ἐν ἀρχαίοις βιβλίοις, οὐτε τοῖς ἐκείνου συγγράμμασιν ἐγγεγραμμένην εὐρίσκεισθαι· οὐδ' οὐκ αὖ τῶν ἡμετέρων τιγὲς ταύτην νοθεύουσι· ἀλλὰ τοῦτο μὲν συγχωρήσω, καὶ δέξομαι τῆς ἐκείνου εἶναι ταῦτα φωνῆς τε καὶ διανοίας· εἰρηκέναι μέντοι ταῦτα φαίην ἂν αὐτοὺς ἔγωγε, ὡς ἂν μὴ τις προκαταρκτικὴν αἰτίαν τὸν Υἱόν τοῦ Πνεύματος νομίσει λέγεσθαι, ὡς μὴ πρὸς τοῦ Πατρὸς εἰληφότεν τὴν δύναμιν τοῦ δι' αὐτοῦ προίεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡ γὰρ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων χρῆσις ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς καὶ προκαταρκτικῆς αἰτίας κυρίως χρωμένη τῇ ἐκ, τὸν τε Δαμασκηνὸν ἠνάγκασε, μὴ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλὰ δι' Υἱοῦ φάναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι· τὸν τε Μάξιμον ἔπεισε τὸ πρὸς τῶν Ῥωμαίων λεγόμενον ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰς τὸ δι' Υἱοῦ προίεσθαι μεταλαθεῖν. Εἰ καὶ γὰρ ἐξ Υἱοῦ, φησὶν, οἱ Ῥωμαῖοι τὸ Πνεῦμα λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι, ἡ δὲ ἐκ, ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς αἰτίας παραλαμβάνεται, ἀλλ' ὁμῶς οὐ τοιαύτην αἰτίαν ποιοῦμενοι τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν. Τοῦτό φησι καὶ ὁ Δαμασκηνός, Ἐξ Υἱοῦ μὲν οὐκ ἔστι τὸ Πνεῦμα, δι' Υἱοῦ δὲ· μόνος γὰρ ὁ Πατήρ τοιοῦτος.

virī uti doctissimi, ita etiam sanctissimi; tota idem generalis septima synodus per sanctum Tarasium patriarcham Constantinopolitanum, credere dicentem in Spiritum sanctum, qui ex Patre per Filium procedit, Deus quoque ipse esse cognoscitur. Alii vero ex Deo per Filium esse, videlicet Spiritum ex Deo per Verbum, et ex Patre per Filium procedere; quæ omnia idem atque spirari significant, et esse, et subsistentiam habere. Ex quibus patet quod Theodoritus errat, quoad alteram partem ad minus, eam videlicet, qua negat Spiritum subsistere per Filium: Patres tamen concilii tacuerunt, eo etiam hæc partem negante; ita ut eorum silentium non debeat nobis testimonio esse, quod nec ex Filio, nec per Filium Spiritus habeat subsistentiam. Quod enim per Filium subsistat, testantur qui eum per Filium procedere dixerunt: siquidem procedere, etiam secundum nostros ipsum subsistere significat: cum tamen longo post Theodoritum tempore fuerint, et audiverint quidem eum hæc dicentem, sciverint autem sacram synodum ad hæc tacuisse, attamen non iudicarunt eum esse sequendum. Theodorito enim et quod ex Filio, et quod per Filium subsistat Spiritus, negante, beatus Joannes Damascenus, quod ex Filio, ipse quoque negat: qua vero ratione, paulo post explicabimus. Quod autem per Filium procedat, id est, subsistat, hoc ut verum ponit. Quod si quis illud vobis opponat, Solus Pater est causa, Joanne Da-

C mascono auctore: item, quod Maximus in epistola ad Marinum de Romanis ait, quod scilicet non ponant Filium causam Spiritus esse; quæ ad hæc Latini dicunt, ego non dicam, quod scilicet nec illud Damasceni omnibus in ejus libris inveniatur, quodque epistola Maximi non est ejus, cum nec ubique, nec in antiquioribus condicibus, nec inter opera ejus inveniatur, quodque nonnulli nostrorum etiam eam non esse suam putant: hæc, inquam, non dicam; sed concedam hæc illorum esse doctorum et verba et sententias. Dixisse tamen eos hæc ego dicam, ne quis principalem causam Spiritus putet Filium, quasi non a Patre ceperit, ut per eum Spiritus sanctus procedat. Communis enim linguæ Græcorum usus, cum per præpositionem ex principalem significet causam, et Damascenum coegit, non ex Filio, sed per Filium dicere procedere Spiritum sanctum: et Maximus, quod a Romanis dicitur ex Filio procedere, idem significare sentire, ac si dicerent per Filium procedere. Quanquam enim, ait, ex Filio Spiritum sanctum proflere Romani asserant, præpositio autem ex principalem significet causam, non tamen ideo dicunt, ut talem causam significant Filium esse. Damascenus etiam, Ex Filio quidem Spiritus, inquit, minime est, per Filium autem conceditur; solus namque Pater est causa talis, videlicet qualem ipsa ex significat. Quare talem quidem causam negant Filium esse: præpositionem autem per attri-

ἔστιν αἰτιον, οἷον ἡ ἐκ, δηλοῦν βούλεται ταύτην αἰτίαν τὴν μὲν τοιαύτην αἰτίαν ἔχοντες, τὴν διὰ δὲ μόνων ἀπονέμους τῷ Υἱῷ, δι' ἧς τὸ συναίτιον πάντως δηλοῦται. Διὰ γὰρ τὸ δι' αὐτοῦ προτείνει, φησὶ Μάξιμος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ ἀλλαχοῦ φησὶ αὐτὸς ἐκπορεύεσθαι δι' αὐτοῦ, ἐξ αὐτοῦ παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἐκπορεύεσθαι λέγεται· καὶ ὁ Δαμασκηνός, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἡ καθαρῶς αἰτίαν σημαίνει τὸν Υἱόν, οἷον καὶ ὁ Πατήρ, οὐδὲν γὰρ παρὰ τῷ Υἱῷ ἀτελής, εἰ καὶ μὴ ἀρχειδῆ ταύτην, μηδὲ προκαταρκτικὴν· τοῦτο γὰρ δεδιότες ἀπαρνοῦνται ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν, καὶ ἄλλως τε, διότι πάντα ὅσα ὁ Υἱὸς ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαβόντα, καὶ εἰς τὸν Πατέρα τὰ αὐτοῦ ἀναφέρεται πάντα, καθὼς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ φησὶ· Διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Κύριος πρὸς τὸν Πατέρα· Τὰ ἐμὰ πάντα σὰ εἰσιν, ὡς ἐπ' αὐτὸν τῆς ἀρχῆς τῶν δημιουργημάτων ἀναγομένης. Ἄλλὰ καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὸν κατάπλου τῶν Αἰγυπτίων, Θεός, φησὶν, ἐν τρισὶν ἰσταται τοῖς μεγιστοῖς, αἰτίῳ, καὶ δημιουργῷ, καὶ τελειοποιῷ, τῷ Πατρὶ λέγω, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ταῦτα δὲ ἔλεγε, οὐ πάντως τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν τῶν ὄλων ἀφαιρῶν αἰτίαν, τοῦτο γὰρ βλάσφημον καὶ μόνον ἐνοησαι, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ μόνῳ ταύτην ἀπονέμων, καὶ τοῦτον κατ' ἐξαιρέτον αἰτίαν καλῶν, διὰ τὸ ἐκεῖθεν τοῖς ὁμοτίμοις ἦκειν προσώποις πᾶν ὅπερ ἂν ἔχοιεν. Ἥτις ἂν οὖν ἤρκε-

buunt Filio, per quam simul eum cum Patre causam sive principium Spiritus sancti esse significatur. Quia enim, inquit Maximus, per eum prodit Spiritus sanctus (id est, ut alibi dicit idem doctor, quia per eum procedit), ideo a Romanis ex Filio prodire dicitur: et Damascenus, Ex Patre per Filium procedit. Quæ omnia aperte Filium etiam significant causam sive principium esse, et tale principium, qualis est Pater, cum nihil imperfectum apud Filium sit, quanquam non principalem, nec propriam; ob hoc enim caventes, negant Filium causam esse, et quia omnia quæcunque Filius habet, a Patre habet, et ad eum omnia referuntur, quemadmodum et sanctus Basilius in octavo ad Amphiloichium capitulo ait: Ideo inquit Dominus ad Patrem: *Mea omnia tua sunt*, quia ad eum principium creaturarum refertur. Et Nazianzenus in sermone ad Ægyptios: Deus, inquit, tribus in maximis consistit: causa, creatore, et perficiente; Patre videlicet, Filio, et Spiritu sancto. Hæc autem dicebat, non quia omnino negabat, Filium et Spiritum sanctum esse principium sive causam creaturarum (hoc enim impium est cogitare), sed quia Patrem solum simpliciter principaliter causam esse sciebat, et ab eo Filium et Spiritum sanctum habere quidquid habent. Quæ ergo responsio suffeciasset contra quoscunque, qui ex his verbis doctoris non Filium, nec Spiritum, sed Patrem ponentis causam creaturarum, maligne arguere volentes, totaliter

αἰτιον ἀπολογία τοῖς κακοῦργως ἐντεῦθεν ἐπιχειροῦσι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν τῶν ὄλων αἰτίαν ἀφελείν διὰ τὸ τὸν Πατέρα λέγειν αἰτιον τὸν διδάσκαλον, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα· ἡ αὕτη καὶ νῦν ἀρκέσει τοῖς μὴ ποιούσι τὸν Υἱόν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος διὰ τὸ τὸν μὲν Δαμασκηνόν, μνησθέντα τοῦ ἐξ Υἱοῦ μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα, μόνον αἰτιον εἰπεῖν τὸν Πατέρα· τὸν δὲ Μάξιμον εἰπόντα περὶ Ῥωμαίων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ αἰτίου φάναι, εἰδότες μὲν ἦντινα ἡ ἐκ σημαίνει αἰτίαν, τοιαύτην δὲ μὴ συγχωροῦντας τὸν Υἱόν εἶναι, διὰ τὸ πάντα αὐτὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν λαβόντα, ὅς ἐστι μόνος ἀρχειδῆς αἰτία καὶ πρώτη, καὶ οἷον ἡ ἐκ δύναται παριστάνειν, αὐτὸς μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ πάντα ἔχων καὶ οὐδαμῶθεν ἄλλθεν, τῶν δὲ τοῦ Υἱοῦ πάντων πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερομένων, ἅτε καὶ παρ' αὐτοῦ ἔχοντος πάντα, καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως τοῦ Πατρὸς λεγομένων τῶν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκεῖθεν ἠκόντων αὐτῷ. Καὶ γὰρ δη καὶ ὁλων οὐ δύναται ἂν τις μὴ λέγειν αἰτίαν καὶ ὅπως οὖν τὸν Υἱόν, δι' αὐτοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Εἰ γὰρ τὸ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ προτείνει, καὶ εἶναι, τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων αὐτῶν συγχωρεῖται, μὴ δυναμένων ἀντιβλέπειν πρὸς τὰ φανερώτατα· τοῦτο δὲ λέγοντες οἱ διδάσκαλοι, οὕτε τὴν εἰς τὸν αἰσθητὸν τουτοῦ κόσμον τοῦ Πνεύματος δηλοῦσι φανέρωσιν, οὕτε περὶ χαρακτηρισμάτων τινῶν ποιῶνται τὸν λόγον, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως καὶ

negarent Filium et Spiritum sanctum causam esse creaturarum: ipsa eadem illis sufficiet, qui Filium non esse causam Spiritus ponunt. Eadem enim ratione et Damascenus, cum diceret Spiritum non esse ex Filio, addidit: Solus enim Pater causa est. Et Maximus dicens de Romanis, quod ex Filio assererent Spiritum prodire. Non eum causam ponunt, ait, cum scirent quidem, qualem causam significet ex: talem Filium esse minime concederent; quippe qui omnia quæ habet a Patre accipit, qui solus prima et principalis causa est, qualem ipsa ex significat, cum ipse quidem a seipso omnia habeat, Filius vero a Patre. Et ideo non prima nec principalis causa est, est tamen causa, sive principium Spiritus unum et idem cum Patre; nec quisquam hoc omnino negare poterit, per eum, audiens doctores dicentes, Spiritum sanctum procedere. Si enim per Filium procedere, prodire, et esse, ipsi quoque adversarii, non valentes aperte veritati contradicere, concedunt idem significare, ac si diceretur per Filium habere subsistentiam: hoc autem dicentes doctores, nec manifestationem Spiritus ad hunc sensibilem mundum significantem, nec de gratis et donis Spiritus, sed de ipsa hypostasi Spiritus et ejus æterna emanatione et existentia loquuntur: nec ista præpositio per, idem quod præpositio cum (ut probavimus) significat, ad quæ refugere solent adversarii: quid aliud relinquitur; nisi ut per significet causam sive prin-

τῆς ἐξ αἰδίου προόδου αὐτοῦ καὶ ὑπάρξεως· οὕτε A
 μέντοι ταυτὸ δύναται τῇ μετὰ, ἢ διὰ, καθὼς ἀπε-
 δειξάμεν, εἰς ἃ καταφεύγειν ἔθος τοῖς ἀντιλέγουσι·
 τί ἕτερον λείπεται ἢ αἰτίαν τὴν διὰ, ταύτην ση-
 μαίνειν; δι' Ἰησοῦ γὰρ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν τὸ Πνεῦμα
 λεγόντων, ἢ διὰ, καθ' αὐτὴν μένουσα, καὶ μὴ δυ-
 ναμένη μεταληφθῆναι εἰς τὴν μετὰ, τὸ αὐτῆς δύ-
 νηται πάντως, καὶ αἰτίαν παρίστησιν, αἰτίαν πάν-
 τοτε δειχθεῖσα σημαίνειν ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνε-
 ται. Ὅτι δὲ ἡ διὰ, οὐδὲν τούτων τῶν τριῶν βούλε-
 ται, ἀπὸ τε τοῦ Μαξίμου ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον, καὶ
 τοῦ Δαμασκηνοῦ καθαιρότερον δείκνυται, τὴν ἐκ
 φανερώς μεταλαμβάνοντων ἀντὶ τῆς διὰ, καὶ περὶ
 τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, ἔτι δὲ καὶ τῆς
 αἰδίου ὑπάρξεως ποιουμένων τὸν λόγον. Ὅσον οὖν
 κοινότητος μέτεστι τῇ μετὰ, καὶ τῇ ἐκ, τοσοῦτον
 τῇ διὰ, καὶ τῇ μετὰ· καὶ Θεοδώρητος δὲ οὐδὲ δι'
 Ἰησοῦ τὴν ὑπαρξίν λέγων ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
 πότερον ἀντὶ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐξελάμβανεν; Οὐκοῦν
 ἐψεύδετο φανερώς, οὐ δεῖ ἡμᾶς ἐπὶ τούτῳ καὶ τῇ
 τῆς συνόδου σιγῇ ἰσχυρίζεσθαι· καὶ γὰρ ἔστι μετὰ
 τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα, συμπροῖδον αὐτῷ συμπαραομαρ-
 τούν τε καὶ συνεκλάμπον. Ἄλλ' ἑμψυμον ἡγοῦμε-
 νος τὴν φωνήν, καὶ τὸ διὰ τοῦ Ἰησοῦ, νῦν μὲν ἰσοδυ-
 ναμειν τῷ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, νῦν δὲ καθ' αὐτὸ ὡς δι'
 Ἰησοῦ, εἶτα τὸ δι' Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκεῖνος
 ἀρνεῖται. Οὐκοῦν ἢ αὐτὸ ἔδει τὴν ἑμψυμίαν, ἢ τὴν
 σύνθετον διαστελλαι, καὶ δῆλον ποιῆσαι, περὶ ποίου
 τῶν σημαינוμένων ὁ λόγος αὐτῷ. Ἄλλ' οὕτε τὸ, δι'

Ἰησοῦ, ἐκεῖνος ἡγεῖτο τῷ, μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, ταυτὸν
 δύνασθαι, καὶ τὸ δι' Ἰησοῦ ὡς δι' Ἰησοῦ ἐξεδέχετο καὶ
 αἰτίαν τῇ διὰ ἀπονέμων. Πάντοθεν οὖν ἀναφαίνε-
 ται ἀνθ' ἑαυτῆς ἢ διὰ, τιθεμένη ἐφ' ὧν οὐκ προ-
 ηνέγκαμεν χρήσεων, καὶ δυναμένη τὸ αὐτῆς, καὶ
 φανερώς αἰτίαν σημαίνουσα. Ἄλλὰ μὴ μοι πάλιν εἰς
 τὸ συναφές καταφύγις καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐ-
 σίας, διὰ τοῦτο λέγων διὰ τοῦ Ἰησοῦ προτείνειν τὸ
 Πνεῦμα εἰρηθεῖν, ἵνα τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον
 δηλωθῇ τῆς οὐσίας. Πρώτον μὲν γὰρ τὸ προτείνειν
 ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰρηται· αὐτὸς τε
 γὰρ ὁ θεὸς Μάξιμος ὁ τοῦτο εἰπὼν ἐν τῇ πρὸς Μα-
 ρίνον ἐπιστολῇ, ἐν τῇ εἰς τὸν Ζαχαρίαν θεωρίᾳ ἐκ-
 πορεύεσθαι εἰρηται· τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὁ Δαμασκηνός,
 καὶ ἡ τῶν συνόδων ἐβδόμη. Τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι τὸ
 τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ· καὶ τὸ δι' Ἰησοῦ ἐκπορεύε-
 σθαι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Τοῦτο δ' οὐκ
 ἂν δύναίτο εἶναι, μὴ καὶ τοῦ Ἰησοῦ τῆς τοῦ Πνεύ-
 ματος ὑπάρξεως ὄντος αἰτίας. Ἐπειτα δὲ ὅτι οὐδ'
 ἡμεῖς λέγομεν δι' Ἰησοῦ προτείνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ταυ-
 τὸν τῆς οὐσίας ἢ ἔστιν, ἢ δηλοῦται· οὐ γὰρ ἡμᾶς
 ἀναμένει καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον ἢ θεῖα οὐσία τοῖς
 προσώποις ταυτεῖσθαι τε καὶ κοινοῦσθαι· ἀλλὰ
 διῦτι ἔστι τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας, διὰ τοῦτο καὶ λέ-
 γεται προτείνειν καὶ πρόβεται διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον. Τοῦτο δὲ καὶ οἱ Λατίνοι φασί. Διὰ τὴν
 αὐτὴν οὐσίαν εἶναι Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ πάντα τὰ
 τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν διχα τοῦ εἶναι Πατέρα,
 καὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐξ αὐτοῦ ἢ δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα

cipium? Cum enim per Filium dicant doctores
 Spiritum sanctum esse et existentiam habere,
 cumque ipsa per non possit pro cum intelligi, suam
 vim exprimit utique, et causam significat, cum jam
 probatum sit causam significare in quibus accipitur.
 Quod autem ipsa per nullum trium prædicto-
 rum hic significet, ex epistola Maximi ad Marinum
 prædicta, et ex ipso Damasceno palam probatur,
 qui ipsam ex mutant in per, et de ipsa persona
 Spiritus et ejus æterna existentia loquuntur.
 Quantum igitur conveniunt ex et cum, tantum per
 et cum convenire possunt, quod et per Theodoritum
 maxime probatur. Cum enim ille diceret, Spi-
 ritum non habere existentiam per Filium, cum
 Filione intelligebat? Ergo palam mentiebatur, nec
 decet nos nisi concilii silentio. Etenim Spiritus
 cum Filio simul est, et ex Patre simul emanans.
 An æquivocam hanc dictionem per, ille putans, ut
 aliquando idem quod cum, aliquando seipsum per
 significaret, per Filium negat Spiritum esse? At
 oportuisset vel ipsum, vel concilium hanc æquivo-
 cationem distinguere, et docere de quo significato
 diceret, prout omnes solent doctores: sed nec
 idem per, cum Filio, ille putabat posse intelligi,
 cum diceretur per Filium: et per Filium negans
 Spiritum habere existentiam, causam significare,
 hanc præpositionem putabat. Palam itaque his
 omnibus patet se ipsam in productis auctoritati-
 bus per significare, et quod suum est per se cau-

sanque manifeste significare, et hanc Theodoritum
 negare, hanc cæteros sanctos doctores audacter
 profiteri. Sed ne rursus ad illa consueta refugia te
 recipias, ideo dicens per Filium prodire Spiritum,
 dictum fuisse, ut conjunctio, connectio, et identitas
 substantiæ eorum significetur. Primo namque hic
 prodire pro procedere capitur. Ipse enim idem
 Maximus, qui in epistola ad Marinum, prodire ait:
 in expositione ad Zachariam, procedere inquit.
 Idem Damascenus, idem septima synodus ait:
 Procedere vero, subsistentiam habere significat: et
 per Filium procedere, per Filium subsistentiam
 habere procul dubio significat. Hoc autem esse
 non poterit, nisi et Filius substantiæ Spiritus
 principium sit. Deinde, non quia nos dicimus Spi-
 ritum prodire per Filium, ideo aut est, aut ma-
 nifestatur substantiæ identitas (non enim per nos,
 neque per nostrum dicendi modum, divina essentia
 divinis unitur aut identificatur personis), sed quia
 est essentiæ identitas, ideo prodire dicitur, et pro-
 dit per Filium Spiritus. Hoc autem Latini etiam
 dicunt. Quia enim eadem est essentia Patri et Filio,
 aiunt: Et omnia Patris Filii etiam habet, præter-
 quam quod non sit Pater; ideo etiam hoc eum ha-
 bere asseverant, quod ex eo, vel per eum Spiritus
 procedat. Hoc idem quoque beatus Cyrillus in
 quinto ad Hermianum probat, dicens: Cujusnam
 proprium esse Spiritum dicimus? Utrum solius
 Dei et Patris, an etiam Filii, an et disjunctim

τὸ ἅγιον, τὸν Υἱὸν ἔχειν διαχωρίζονται. Τὸ δ' αὐτὸ λαβεῖν κοινωνίαν, ὡς μὴδὲν ἦτοον καὶ τὴν διάκρισιν τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Κύριλλος ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν δηλοῖ. Τίνος γὰρ ἕσιον, φησίν, εἶναι φάμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; πότερον δὲ μόνον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἢ γούν καὶ τοῦ Υἱοῦ; ἢ καὶ ἀνὰ μέρος ἑκατέρου καὶ ἀφοῖν, ὡς ἐν ἑκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Υἱοῦ λέγων. Ἀποκρίνεται δὲ ὁ Ἑρμεῖας· Οὕτως ἐγώ γε φημι, ὡς ἔταίρε. Καὶ ὁ ἅγιος πρὸς αὐτὸν· Ὁρθῶς. Διὰ τὸ ταυτὸν, φησὶ, τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀφοῖν τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται· ὅτι βούλεται ἕτερον, ἢ ὅτι διὰ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας Υἱὸς πρὸς Πατέρα καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι τὸ Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμά ἐστιν αὐτοῦ, ὡς πρὸς καὶ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ καὶ Λατῖνοι δοκεῖ. Ἄλλως τε τὸ ὁμοουσίον τε καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας οὕτως ἂν δειχθεῖν μάλιστα ἐπὶ τῶν θείων προσώπων Πατρὸς τε πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ ὡς αἰτιον καὶ αἰτιατὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους· ἢ γὰρ τοιαῦτα, κοινωνήσει τε μάλιστα ἀλλήλοις, οἰκείως ἔχοντα πρὸς ἀλλήλα κατὰ φύσιν, διὰ τὸ αὐτὸ δὲ οὐδὲν ἦτοον διακριθῆσονται· καὶ μᾶλλον διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἢ δι' ἑτέρου, τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς ἀμφοτέρω δυναμένου καὶ εἰκότως παραλαμβανόμενου ἐπὶ τῶν θείων. Ὡς πρὸς γὰρ ἐκείνοις καὶ τῇ ἐνώσει ἢ διακρισει, καὶ τῇ διακρίσει ἢ ἐνωσις συνεμφαίνεται, οὕτως ἀνάγκη καὶ τοιαύτην ἐκεῖ

λαβεῖν κοινωνίαν, ὡς μὴδὲν ἦτοον καὶ τὴν διάκρισιν ἐν αὐτῇ συνέχειν· καὶ πάλιν τοιαύτην διάκρισιν, ἐν ἣ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐνωσις· ὥστε ἂν τινος ἀκούσωμεν λέγοντος τῶν ἁγίων, διὰ τὴν ὁμοουσιότητα εἰρησθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ἐπαί τὴν ὁμοουσιότητα ταύτην ἢ κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν σχέσις δηλοῖ, μάλιστα διὰ τὴν κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν σχέσιν νομισωμεν αὐτοῦς εἰρηκέναι, διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη σχέσις τὸ ὁμοουσίον παριστά, πρὸς τοῖς λεγομένοις καὶ ὁ μέγας μαρτυρήσει Βασίλειος, ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικὰς ἐπιστολῇ ταυτὶ λέγων· Ἐπει γούν ἐστιν ἀναρχον φῶς ὁ Πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ Υἱός, φῶς δὲ καὶ φῶς ἑκάτερος, ὁμοούσιον αὐτὸν εἰποιεν ἂν δικαίως, ἵνα τὸ τῆς φύσεως ὁμότιμον παραστήσωμεν. Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ τινὲς ὑπειλήφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἰτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξίν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχει φύσεως, ὁμοούσια λέγεται. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Σαβελλίου καὶ Ἀρειανῶν λόγῳ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγων, Οὐ γὰρ ἀδελφὰ, φησὶ, λέγομεν, ἀλλὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν· τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός. Εἰ οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον εἰρηται διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· τὸ δ' ἐκ τινος ὁμοούσιον εἶναι τῷ ἐξ οὗ ἐστι, καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ φησὶ, καὶ μάλιστα ὅταν τῆς αὐτῆς φύσεως ὡς, διὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰρηται.

utriusque et simul amborum, tanquam unum ex Patre per Filium propter identitatem essentiae? Ad quæ respondet Hermias: Ita mihi videtur. At doctor ad eum: Recte quidem. Propter identitatem essentiae, inquit, Patris et Filii, et amborum Spiritus est, et ex Patre procedit per Filium. Quod quid aliud vult, nisi quod propter identitatem essentiae Filii et Patris, et per Filium Spiritus procedit, et ejus Spiritus est, quemadmodum et Patris? Hoc autem Latini etiam concedunt. Præterea identitas essentiae Patris cum Filio et Spiritu, ac Filii cum Patre et Spiritu, tum præcipue probatur, cum ad invicem ut principium, et id quod a principio, se habeant. In quantum enim tales, et maxime invicem communicarent, et maxime ad invicem distinguerentur. Qui modus cum intelligi simul possit, merito in divinis omnibus aliis distinguendi vel univendi modis præponitur. Quemadmodum enim in illis rebus divinis et una cum unitate distinctio, et cum distinctione summa unitas est: ita necesse est nos etiam talem unionis modum illic intelligere, qui non minus etiam distinctionem contineat, et talem distinctionem, quæ unionem in se habeat: talis vero sola principii, et ejus quod a principio, relatio est. Quare si quos audiamus doctores dicentes propter consubstantialitatem di-

ctum fuisse, per Filium Spiritum procedere; propter principii, et ejus quod a principio, relationem eos dixisse putemus, per Filium dici procedere Spiritum sanctum, et ob nullam aliam rationem, cum istam consubstantialitatem potissimum principii, et ejus quod a principio, relatio probet. Cujus una cum aliis magnus quoque Basilii testis est, in epistola ad canonicas hæc dicens: Cum enim Pater lumen sine principio est, Filius quoque lumen, sed natum, lumen tamen uterque, merito consubstantialem eum dicent, ut naturæ identitatem significant. Non enim, quæ germana sunt, consubstantialia dicuntur, ut quidam putant, sed cum causa, et quod a causa substantiam habeat, ejusdem naturæ sint, tunc consubstantialia dicuntur. Rursus idem in sermone contra Sabellium et Arianos, de Patre dicens et Filio: Non enim eos, inquit, germanos dicimus, sed Patrem profiteamur et Filium: identitas autem essentiae in eis est, quia Filius ex Patre. Si igitur propter consubstantialitatem dictus est per Filium Spiritus, causa vero et causatum, cum ejusdem naturæ sint, consubstantialia sunt, ut ait Basilii, manifeste patet, propter relationem causæ et causati, sive principii et ejus quod a principio est, per Filium procedere Spiritum dictum fuisse.

ΚΕΦΑΛ. Ζ.

Auctoritates doctorum in quibus Spiritus sanctus ex Filio, et ex amobus dicitur esse, prodire, et profuere: quodque non gratia Spiritus non subsistens, sed ipsa persona Spiritus dicitur prodire, profuere, emanare, etc., a Filio.

Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς διὰ μόνης οἱ Ἀνατολικοὶ ἐδείχθησαν ἄγιοι τὴν Υἱὸν αἰτίαν φρονοῦντες τοῦ Πνεύματος· δεικτέον δὲ ὁμῶς καὶ τινὰς αὐτῶν οὐδὲν ἤττον καὶ τῇ ἐκ χρησαμένους ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ ὑπάρξει Πνεύματος. Ἐκεῖνους μὲν οὖν, ὧν τοῖς λόγοις καὶ τὶς ἀμφιβολία καταλείπεται, Βασίλειον τε φησὶ, καὶ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Ἀθανάσιον τε καὶ ἄλλους, παραλείπτειν τανῦν· οὐ μὴν οὐδ' ἐκείνων τοῖς λόγοις χρηστέον, οἱ πολλαχοῦ δεικνύουσιν ἰσοδυναμοῦσαν τῇ ἐκ, τὴν διὰ· οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ πλείους, ἢ πάντες· προχειριστέον δὲ μόνους Κύριλλον τε καὶ Ἐπιφάνιον, σαφέστερόν τε τῶν ἄλλων καὶ μᾶλλον διὰ πάντων τῶν πονηθέντων αὐτοῖς λόγων αὐτῇ τῇ ἐκ χρησαμένους· ὧν τὸ ἀξίωμα δρον ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ, καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπίστων ἀγῶνες καὶ τῶν αἰρέσεων, οἰδένα λελήθασιν. Ἐρῶ δὲ οὐ πάντα αὐτῶν, οὐδὲ γὰρ ἂν δυναίμην ἐξαρθησασθαι, ἀλλ' ὀλίγα τε καὶ μέτρια, τὸ μήκος ἐκφεύγων. Ὁ μὲν οὖν μακάριος Κύριλλος ἐν τῇ εἰς τὴν προφήτην Ἰωὴλ ἐρμηνείᾳ, τῇ, Ἐκχωσθὲ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου, οὕτω φησὶν· Ἡ μὲν γὰρ ἐστὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς, γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ, φησὶ, καὶ οὕτως ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πᾶσαν ἀμφιβολίαν τοῖς προφασισμένοις παραιρῶν. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ, Βαπτίζοντα, ἔφη, τὸν Ἰησοῦν ἐν πυρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι, οὐ τὸ ἀλλότριον τοῖς βραπτίζομένοις ἐντέντα Πνεῦμα δουλοπρεπῶς καὶ ὑπηρετικῶς, ἀλλ' ὡς Θεὸν κατὰ φύσιν μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω, τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἴδιον αὐτοῦ· καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Νομοθετοῦντος τοιγαρὸν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς ὑπάρχον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, νομοθετεῖ. Καὶ ἐν ἑτέρῳ, Οὐδεμίαν ἄρα, φησὶν, οἶδεν ὁ Παῦλος φύσεως διαφορὰν Υἱοῦ τε καὶ ἀγίου Πνεύματος, ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον, τῷ τῆς κυριότητος ὀνόματι καλεῖ. Καὶ ὅρα, ὅτι διὰ τοῦτο φησὶ τὸν Παῦλον Κύριον τὸ Πνεῦμα καλεῖσθαι, ὅπερ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι· τὰ γὰρ τῶν αἰτίων ὀνόματα τοῖς αἰτιατοῖς εἰδῶθαμεν ἐπιτιθέναι. Καὶ ἐν τῇ εἰς τὸν ἔννατον ἀναθεματισμὸν ἐξηγήσει, Ἄνθρωπος γεγενησ, φησὶν, ὁ μονογενης τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω Θεός, πάντα ἔχων ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, ὄχι μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ, καὶ ἴδον τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπνευστῶς ἄγιον Πνεῦμα.

Εἰ δὲ τις αὐθις ἀντεπάγοι τὰ τοῦ Θεοδορητοῦ εἰς τοῦτον τὸν ἀναθεματισμὸν εἰρημένα, περὶ τοῦτου καὶ πρότερον εἴπομεν, καὶ νῦν· αὐθις τῆν

CAPUT VII.

Sed jam per ipsa sola manifestissime probatum est, Orientales doctores Filium principium Spiritus esse palam profiteri. Probandum autem nonnullos eorum præpositione quoque ex non minus usus fuisse de Filio in subsistentia Spiritus. Illos itaque, quorum testimonia calumniam patiuntur, tanquam non eorum, vel non ita per eos edita, sanctum videlicet Athanasium, Basilium, Gregorium Nysse- num, omitteudos duxi, nec illorum auctoritatibus utendum, qui plerisque in locis ipsam per, probant æquivalere ipsi ex, in theologia: hi vero quasi omnes aut major pars sanctorum doctorum est. Cyrillum autem duntaxat et Epiphanium producendum duxi, qui cæteris apertius et magis ubique Operum suorum præpositione ex usi sunt: quorum quanta qualisque auctoritas in Ecclesia Dei sit, certaminaque eorum contra infideles et hæreses, nemo est quem lateat. Producam vero non omnia eorum testimonia (nec enim facile est), sed aliqua pauca, fugiens verborum prolixitatem. Beatus itaque Cyrillus, in expositione prophetæ Joëlis supra illam auctoritatem: *Effundam a Spiritu meo*, sic ait: In quantum enim Deus ex Deo secundum naturam Filius est, cum natus sit ex Deo et Patre, proprius ejus et in eo et ex eo Spiritus est, quem- modum et de ipso Deo et Patre intelligitur; et ex eo est, inquit, et ita ex eo, quemadmodum de ipso

Deo et Patre intelligitur, omne dubium quærentibus causam tollens. Idem rursus in sermone ad Theodosium imperatorem: Baptizantem, inquit, Jesum in igne et Spiritu sancto, non alienum baptizandis effudisse Spiritum serviliter et instrumentaliter, sed tanquam Deum secundum naturam cum auctoritate summa, qui ex eo et proprius ejus est. Et iterum in *Theauris*: Legem igitur cum ferat Christus, ita condit eam, tanquam in eo et ex eo sit Spiritus ejus. Et rursus: Nullam igitur naturæ differentiam Filii et Spiritus sancti Paulus novit, sed tanquam ex eo et in eo naturaliter sit, Dominico nomine eum vocat. Et animadvertite, quod ideo dicit Paulum appellasse Spiritum Dominum, quod Filii nomen est, quia ex Filio est; causarum enim nomina causatis solemus imponere. Item in expositione noni anathematis: Homo factus, inquit, unigenitus Dei Filius, non minus permansit Deus, omnia habens quæcunque et Pater, præterquam quod non sit Pater, et proprium habens, qui ex eo et in eo insitus est Spiritus sanctus.

Quod si quis rursus opponat quæ a Theodorito in hunc anathematismum dicta sunt, primo quidem sciat, quæcunque Theodoritus contra Cyrillum scripsit, omnia reprobata et anathemati tradita ab omnibus sequentibus sanctis conciliis fuisse, ita ut non deceat ex maledictis et jam reprobatis ar-

ἐξήγησιν ἀντεστήσαμεν ταύτην, σαφῶς περιπέωσαν ἅ τινος διδασκάλου διάνοιαν· προσέτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπολογίας τῆς πρὸς Θεοδώρητον τὸ αὐτὸ τοῦτο, εἴ τις εὐγνωμόνως ἀκούσεται, δεῖξαι δυνάμεθα. Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ, φησὶν, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἀλλοτριὸν ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, πάντα γὰρ

ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἀνωτέρω, τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, μονοουχὶ τοῦτο λέγων, ὡς εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται αὐτὸ ὁ σωτήριος φησὶ λόγος, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς δηλαδὴ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· καὶ ἡ αἰτία, ὅτι πάντα ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς· διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, καὶ τὸ, Ἐξ ἐμοῦ λήψεται,

quere. Deinde satis jam de hoc per nos dictum est, quando etsi non in utroque, in altero tamen eum mentitum fuisse probavimus, cum ipse quidem, quod per Filium Spiritus habeat subsistentiam, negaret; nos autem testimoniis doctorum probaverimus verum esse, ita ut non debeamus silentio sacri concilii niti, et inde arguere, quod Theodoritus scripsisset Spiritum sanctum, nec ex Filio, nec per Filium subsistentiam habere, et concilium his auditis tacuerit, nec eum redarguerit: ideo tacuit, quia eum vera dixisse sciebat. Ecce etenim probatum quidem est, Spiritum sanctum per Filium subsistentiam habere; synodus vero non solum de altero, videlicet quod non ex Filio habeat subsistentiam, tacuit, sed etiam de altera parte, hoc est, quod nec per Filium procedat, quod tamen palam falsum est. Quemadmodum enim hoc silentio præterit, cum tamen falsum sit, ita etiam reliquum, videlicet quod nec ex Filio subsistentiam habeat, eum ipsum quoque falsum sit. Hæc igitur in superioribus diximus, et nunc illius nomen anathematismi, contra quem Theodoritus scribens illa dixit, ipsius Cyrilli expositionem induximus, seipsum et suam mentem exponentis, et contra maledicta Theodoriti replicantis. Non decet igitur, omisso illo alium quærere verborum Cyrilli expositorem, et præsertim acerrimum ejus hostem. Quare autem Cyrillus Spiritum dixerat proprium Filii, in nono anathematismo, quod Theodoritus carpsit, ipse exponens: Quia dicit, Ex eo est, et conveniens in hoc Occidentalibus Patribus. Et illi enim Spiritum dicunt Filii tanquam ex eo procedentem. Præterea ex responsione Cyrilli ad Theodoritum idem probare possumus, si quis sine contentione audiat: Procedit quidem, inquit, Spiritus sanctus ex Deo Patre secundum verba Salvatoris, non tamen est alienus a Filio; omnia namque cum Patre habet. Et hoc ipsemet docuit, dicens de Spiritu sancto: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt*: ideo dixit vobis: *Ex meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Nam etsi a Patre, inquit, procederet Spiritum sanctum Saluator dixit, non minus tamen est etiam Filii: est autem Filii, quemadmodum et Patris. Superius namque dixit: Erat namque et est Spiritus ejus, sicut et Patris: et non magis Patris, minus Filii, sed similiter amborum. Hoc vero nihil aliud est, nisi: Quemadmodum est Spiritus Patris, tanquam ex eo procedens, ita scilicet etiam Filii est, tanquam ex eo per eum procedens. Et hoc significat cum in testimonium hujus rei accipiat, quod Filius omnia habeat quæ et Pater, et addat,

quod hoc de Spiritu dixerat Dominus. Postremo idem probat per illam auctoritatem, quod ex eo, id est, Filio accipiat Spiritus. Hoc enim et sanctus Epiphanius (ut paulo post ostenditur), pro eo quod ex eo procedat, accipit. Ipse quoque beatus Cyrillus in expositione super Joannem, ipsam auctoritatem exponens, sic inquit: Accipere enim Spiritum dicimus ex Patre et Filio ea quæ illorum sunt, non tanquam aliquando quidem non habentem insitam in eis sapientiam et potentiam, cum intelligatur habere eandem essentiam, semper etenim sapiens et potens est Spiritus; imo vero ipsa sapientia et potentia est, non participatione, sed naturaliter. Si igitur id quod Spiritus ex Filio accipit, sapientia et potentia est, hæc vero non aliquando quidem habet, aliquando vero non; semper namque talis est natura, non participatione; semperque a Filio accipit, quæ cum non habeat participatione, natura ejus sunt: quid hinc colligatur, quis ignorat? Et merito hæc beatus dicit Cyrillus, qui in plerisque aliis locis manifeste ex Filio, sicuti ex Patre, procedere dicit Spiritum sanctum. In epistola namque ad Nestorium: Etsi est, inquit, Spiritus in propria hypostasi prout Spiritus est, non Filius, non est tamen ab eo alienus, profluit autem ex eo sicuti ex Deo et Patre. Ne quis autem hoc verbum, Profluere, de secunda et temporali processione putet hic fuisse dictum; primo quidem sciat, quod non est hic sermo de distributione donorum et charismatum Spiritus, sed de ipsa ejus hypostasi. Deinde hoc, Profluere, semper reperies apud hunc doctorem pro, Procedere. Etenim tum in expositione Symboli, profluit quidem, inquit, hoc est, procedit: tum in sexto ad Hermian, et Spiritum quidem veritatis eum nominat, profluere autem ex ipso asserit Patre, tum etiam plerisque aliis in locis idem dicit. Illud quoque quod dicit. Sicuti ex Deo et Patre, non superfluit; nihil enim ille supervacaneum, sed omnia cum magno pondere dicit; et ita vult, Spiritum esse Filii, prout est Patris: et ita profluere, prodire, et emanare a Filio, prout a Patre, et nullo modo aliter. Ideo in sermone ad Theodosium imperatorem de hoc loquens, et volens probare ita esse Filii Spiritum, prout Patris; et ita ex Filio nobis emanare eum, prout ex Patre: Non ex mensura, inquit, secundum Joannem, dat Spiritum Filius, sed ipse eum ex seipso emittit, quemadmodum et ipse Pater. Quare beatus Paulus omni in hoc differentia proposita, nunc quidem Deo et Patri illum attribuit, nunc rursus Filio. Profert

εἰρηται, ὅτι ἄ λαμβάνει ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγειν τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δηλοῦν βούλεται.

Τὸ γὰρ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι εἴρηται ὅπως τοῖς ἁγίοις νοεῖται· καὶ ὅτι τῶ μὲν μεγάλῃ Βασιλείῃ ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνός, τῶ δὲ θείῃ Μαξιμῷ ὡς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ, τοῖς δὲ Πατράσι τοῖς Δυτικοῖς ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ Υἱοῦ. Οὐκ ἂν οὖν οὐδ' αὐτῶ κατ' ἄλλον ἔδοξε τρόπον Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα, καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἢ πάντως ὡς τοῖς ὁμόφροσιν, ὡς ἐξ Υἱοῦ δηλαδή, ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχον· οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἐξ Υἱοῦ λέγειν, ἢ δι' Υἱοῦ. Καὶ γὰρ αὐτὸς ποτὲ μὲν τὴν ἐκ τῆσιν, ποτὲ δὲ αὐτὴν μεταλαμβάνει εἰς τὴν διὰ, ὡς καὶ ἄμφω δυναμένας παραλαμβάνεσθαι. Καὶ γοῦν ἐν τοῖς πρὸς Παλλάδιον κατὰ πῦσιν καὶ ἀπόκρισιν λόγοις, Τρεπτὸν οὐτι που τὸ Πνεῦμα, φησὶν· ἢ εἴπερ αὐτὸ τρέπεσθαι νοεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θέσαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ναὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφῶν, ἤγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχέμενον Πνεῦμα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν, αἰτίαν ἀποδιδοῦς τοῦ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα, φησὶ· Τίνος ἴδιον εἶναι φάμεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Πότερον δὴ μόνου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς; ἢ γοῦν καὶ τοῦ Υἱοῦ; ἢ καὶ ἀνὰ μέρος· ἑκατέρου, καὶ ἀμφοῖν, ὡς ἐν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Ἀποκρίνε- ται δὲ ὁ Ἑρμείας· Οὕτως ἔγωγέ φημι, ὡ ἔταίρε· καὶ ὁ Κύριλλος πρὸς αὐτόν· Ὁρθῶς· Ἰδοὺ καὶ αὐ- τὸς ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά φησι διὰ τὸ δι' Υἱοῦ εἶναι· δι' Υἱοῦ δὲ ἐστὶ, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐ- σίας· Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην καὶ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, πλην τοῦ εἶναι Πατὴρ· οὕτως ἑαυτῶν διὰ πάντων ὁ διδάσκαλος συμφωνεῖ. Ἔν γε γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα ἐκ Πα- τρὸς δι' Υἱοῦ ἐστὶ, μὴ πνεύσει πάντως; ἢ ἐκπορεύ- σει· καὶ διὰ τοῦτο φησιν αὐτῶν ἴδιον εἶναι, διότι ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ· τοῦτο δ' ἐστὶ διὰ τὸ ταυ-

deinde Pauli verba, quibus æque Filii esse Spi- ritus, sicmi et Patris, probatur. Nulla enim diffe- rentia est, Filii Spiritum, vel Patris dici; omnem enim in hoc differentiam Paulus postponit. At Patris dicitur Spiritus, tanquam ex eo procedens: ergo eodem modo Filii quoque dicitur Spiritus.

Præterea in superioribus satis disseruimus, quomodo dicitur Spiritus Filii secundum doctores; secundum enim Basilium, tanquam per Filium manifestus: secundum Maximum, tanquam per Filium procedens: secundum Patres Occidentales, tanquam ex Filio procedens. Nec igitur Cyrillus alia ratione dixisset, Spiritum Filii esse et Filii proprium, quam alii idem cum eo sapientes doctores dixerunt, tanquam ex Filio scilicet, sive per Filium, procedentem. Nihil enim interest, Ex Filio, vel, Per Filium dicere. Etenim ipse quoque nunc ponit, Ex, nunc eam mutat in per, tanquam

τὴν τῆς οὐσίας. Ἀρκεῖται μὲν οὖν ἐκ πάντων πολλῶν τῶν τοῦ μακαρίου Κυρίλλου καὶ πλείστων, ὡς πλήρης πᾶσα αὐτοῦ συγγραφή, καὶ μόνον ταῦτα τὴν ἐκείνου παραστῆσαι διάνοιαν. Ἀποῦσμεν δὲ τὸ ἐντεῦθεν καὶ Ἐπιφάνιου τοῦ θαυμαστοῦ ἐν τῷ Ἀγκυρωτῶ λόγῳ λέγοντος· οὕτω· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῆ ὀνομα- σία· καὶ πάλιν· Ἀμφοτέρω κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώ- πῳ τῶ δικαίῳ, ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησιν ὁ Χριστὸς, Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπο- ρεύεται, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Οὗτος μὲν οὖν οὐδὲ περὶ χαρισμάτων διανομῆς πραγμα- τεύεται, περὶ δὲ τῶν θεῶν προσώπων καὶ τῆς τούτων ὑπάρξεως τὸν λόγον ποιεῖται· εἰς μαρτυρίαν δὲ τοῦ καὶ ἐκ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὸ Ἐξ ἐμοῦ λήψε- ται, ἔλαθεν· καὶ διδάσκει διὰ τούτων, οὕτω τοῦ θεοῦ Εὐαγγελίου ἀκούειν τὸ· Ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ εἰ ἐν τοῖς αὐτοῖς· Ἄλλ' ἐρεῖ τις· Οὐκ οὖν φάμεν ἔσο Υἱοῦ εἶναι; Καὶ πῶς ὁ Μονογενής; Μενοῦν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζό- μενος· τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ, τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ παρ' ἀμφοτέρων, καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ εἰ· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας ἐστὶ φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς κατὰ Υἱοῦ. Καὶ αὐ- θις· Ὅν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει. Ἀλλὰ σημειώσαι, ὅτι τὸ λαμβάνειν ἀντὶ τοῦ ἐκπο- ρεύεσθαι ὁ ἅγιος ἐξεδέξατο ἀνωτέρω. Καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα εἰ μὴ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δο- ξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἐξ Υἱοῦ. Τί γένοιτ' ἂν τούτων σαφέ- στερον, τί δὲ καθαρώτερον; Οὐ διαρρήδην οὗτοι καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν ποιοῦνται τοῦ Πνεύματος; Οὐ καὶ ἐξ Υἱοῦ διδάσκουσιν αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι; Τί οὖν; βύ- σσομεν τὰ ὅσα πρὸς τοσαύτας τῶν διδασκάλων φω- νᾶς, οὕτω μὲν οὐσας πολλάς, οὕτω δὲ θείας, οὕτω

ambæ vere dici possint. Unde in eis quæ ad Pal- ladium in forma dialogi scribit: Mutabilis vero minime, inquit, est Spiritus; nam si mutabilitati subjaceret, ipsi divinæ naturæ iste defectus ascriberetur. Siquidem Dei et Patris, nec non et Filii est, qui essentialiter ex utroque, scilicet ex Patre per Filium, profuit Spiritus. Item in quinto ad Hermianam, reddens causam, cur Spiritus Filii di- catur Spiritus. Cujusnam, inquit, proprium dici- mus esse Spiritum sanctum? Utrum solius Dei et Patris? an etiam Filii? an et disjunctim utriusque. simul et amborum, tanquam unum ex Patre per Filium propter identitatem essentiæ? Proprium itaque Filii ipse quoque Spiritum dicit, quia per Filium est. Per Filium autem est propter identi- tatem essentiæ, Patris videlicet et Filii. At propter eandem ipsam omnia etiam Patris sunt Filii, præ- terquam quod non sit Pater. Ita sibi ipsi per omnia

διε συμφώνου; άπάσας, και τὰ τῆ προλήψει χριστά- Α Οὐ πρὸς ἀνδρῶν τοῦτο σοφῶν τε και θεῶν, και τοῦ
 μοινο μόνη τοῦτων άπάντων άργίαν καταγνώσόμεθα; λόγους οικονομούντων ἐν χρίσει.

ΚΕΦΑΛ. Π'.

Ἐπει δὲ τινες τῶ βήματι τοῦ πέμπου και προχειθεαι προσκλιπτοντας, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Πνεύματος χριστάματα πέμπουσαι λέγουσιν, οὐκ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν· τούτων γάρ και μεταλαμβάνειν τοὺς μεταλαμβάνοντας· ὡς ἂν γέλωος ἀποδειχθῆ πᾶσα περιεργία τῶν βουλομένων τοῖς μισρακιδάσαι τοῦτοιαι λόγοις κατὰ τῆς ὀγιούς τῶν άγιῶν δόξης χωρεῖν, αὐτοὶ πάλιν ἡμῖν παρίτωσαν, και τοῦτον τὸν λόγον ἐξελέγξοντες, και ἑαυτοὺς ἐξηγούμενοι.

Φησὶν οὖν ἐν τῶ ἐβδόμῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν ὁ ἐπὶ Κύριλλος· Τὸ δὲ δὴ τὴν θεῖαν ἡμῖν ἐγγαρά- τον εἰκόνα, και σημάντρον δέκην ἐμποιοῦν τὸ ὑπερ- πόσμιο καλλος, οὐχὶ τὸ Πνεῦμα ἐστι; Πρὸς ὃν φησὶν ὁ Ἑρμείας· Ναί· ἀλλ' οὐχ ὡς θεός, φησὶν· ἀλλ' ὡς θεῖας χάριτος ὑπουργόν. Καὶ ὁ άγιος· Οὐκ αὐτὸ τοιγαροῦν ἡμῖν, ἀλλ' ἡ δι' αὐτοῦ χάρις ἐνεσημαίνεται· Ὁ Ἑρμείας· Ἐοικεν· Ὁ άγιος· Ἦν οὖν ἀναγκαῖον, εἰκόνα τῆς χάριτος, και οὐχὶ μάλ-

λον εἰκόνα Θεοῦ διακεκλήσθαι τὸν ἀνθρωπον. Εἴτ' ἐφεξῆς κατασκευάζων διὰ πάντων, ὡς ἡ τοῦ Πνεύματος ὑπόστασις αὐτὸς ὁ θεός ἦν, ὁ τὴν θεῖαν ἡμῖν ἐν τῆ πρώτῃ πλάσει ἐγγαράξας εἰκόνα, και οὐχὶ χάρις τις ἀνυπόστατος· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ και τὴν δευτέραν τοῦ πλάσματος ἀνακαίνισιν διὰ τοῦ σωτηρίου τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσηματος γενομένην διὰ τοῦ άγιου φησὶ γεγενῆσθαι Πνεύματος· Ἐδει γάρ ᾧ πρότερον μὴ ὦν ἀνθρωπος γεγένηται τρώπῳ, τῶ θεῶ δηλαδὴ Πνεύματι αὐτῶ τῶ ἐνυποστάτῳ θεῶ, καὶ αὐτῶ και πάλιν ἀναπλασθῆναι τὸν άγιασμὸν ἀπολέσαντα. Φησὶ γοῦν· Εἰ γάρ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος διεσοικισμένη τις ἦν ἡ δι' αὐτοῦ χάρις, τί μὴ ἐφη σαφῶς ὁ μακάριος Μωϋσῆς, ὅτι παρενηεγμένῳ τῶ ζῶῳ πρὸς τὸ εἶναι, λοιπὸν ἐνεφύσησε χάριν ὁ πάντων Δημιουργός τὴν διὰ πνοῆς τῆς ζωῆς; Χριστὸς δὲ ἡμῖν, Ἄδθετε χάριν τὴν δι' ὑπουργίας τοῦ άγιου Πνεύματος; Ἄλλ' ὠνόμασται μὲν ἐκεῖ πνοῆ ζωῆς· ζῆ γάρ ἀληθῶς ἡ τῆς

consona dicit sanctis hic doctor. Unum etiam et eundem Spiritum ex Patre per Filium esse, una et eadem spiratione sive processione; et ideo illum

eorum proprium ait esse, quia ex Patre per Filium est, hoc autem propter identitatem essen-

CAPUT VIII.

Ut autem clarius omnis eorum arguatur calumnia, qui contra sanam doctoris sententiam autnant eum ex Filio dixisse dona Spiritus mitti, non ipsam ejus hypostasim sive personam; ipse rursus adsit, hanc falsam eorum arguens opinionem, et seipsum exponens, quidnam sit quod ait, per Filium sive ex Filio profluere, prodire, emanare, scaturire: et simpliciter quod in sanctificationem in hunc mundum ab eo mittitur.

Ait etenim in septimo ad Hermiam: Inhabitarem enim sibi et insitum quis haberet eum qui natura et vere Deus est (de Filio dicens), cum Spiritum accipiat, qui non alienus et essentia disjunctus ab eo est, sed qui ex eo, et in eo, et ejus proprius est, et æque aique Ille Dominus est? Et post pauca: Misit autem nobis e cælo Paracletum, per quem et in quo nobiscum est, et in nobis habitat: non alienum in nobis affans, sed qui essentia suæ et Patri sui proprius est Spiritus. Quod autem hæc de substantia Spiritus, non charismatibus non subsistentibus ait, omnibus patet. Idem rursus in eodem: Qui vero nobis divinam insculpsit imaginem, et similitudinem cujusdam sigilli, supremam nobis pulchritudinem imponit, nonne Spiritus est? Ita (inquit Hermias) non tamen ut Deus, verum ut divinæ gratiæ minister. Et Cyrillus: Non igitur ipse Spiritus nobis, sed ejus per eum gratia nobis imprimitur. Hermias. Ita videtur. Cyrillus. Ergo necessarium esset, imaginem

gratiæ, non Dei, vocatum fuisse hominem. Post hæc consequenter per omnia probans, quod hypostasis sive persona Spiritus, ipse scilicet unus in Trinitate, Deus erat, qui divinam nobis in prima hominis plasmatione impressit imaginem, non gratia non subsistens: secundam item plasmatis reparationem, per salutarem discipulis insufflationem factam, per eundem Spiritum sanctum factam fuisse ponit. Dicebat etenim: A quo, aut equam esset, modo factus fuerit homo, per sanctum videlicet Spiritum hypostaticum Deum, ab eodem rursus, deperdita sanctificatione, eum reparari. Si enim, inquit, gratia Spiritus ab ejus substantia disjuncta esset, cur beatus quidem Moses, homine ad esse producto, non dixerat: Sufflavit Creator omnium gratiam per Spiritum vitæ? Christus vero nobis: Accipite gratiam per ministerium Spiritus? Sed illic quidem dictum est, Spiritus vitæ (vita enim vere divinitatis natura est), hic vero per Salvatorem, Spiritus sanctus, ipsum procul dubio Spiritum credentium animabus emittentem. Hæc aperta sunt rei propositæ testimonia. Apertius tamen in sequentibus dirimit illam opinionem, qua quidam putant, non subsistentem nobis gratiam mitti, et per eam nos sanctificari. Ait enim: Templum vero Dei, nec non dii et vocamur et sumus. Qua de causa, quæras ab adversariis, si gratia participamus nuda et non subsistente? At non ita se veritas habet:

θεότητος φύσις· ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς, Πνεῦμα ἅγιον, αὐτοῦ που κατὰ τὸ ἀληθὲς ταῖς τῶν πιστευόντων ψυχῆς ἐγκατοικίζοντός τε καὶ ἐνιέντος τὸ Πνεῦμα. Ταῦτα σαφῆς τοῦ προκειμένου μαρτυρία. Σαφέστερον δ' οὖν ὁμῶς ἔτι προῖον καὶ φανερώς ὁ αὐτὸς ἀναιρεῖ τὸ νομίζειν ἀνοπίστατον ἡμῖν πέμπεσθαι χάριν, καὶ δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἀγιάζεσθαι. Φησὶ γάρ· *Ναοὶ δὲ Θεοῦ καὶ μήτῃ καὶ θεοὶ κεκλήμεθα, καὶ ἐσμεν.* Ἀνθ' οὗτου γὰρ δὴ; πύθου τῶν δι' ἐναντίας, εἴπερ ἐσμεν ἀληθῶς ψιλῆς καὶ ἀνοπίστατος χάριτος μέτοχοι; Ἄλλ' οὐχ ὧδε λέγει. Πόθεν; *Ναοὶ γὰρ ἐσμεν τοῦ ὄντος τε καὶ ὑπεστυγόμενος Πνεύματος.* Ἄλλ' ἐκ μὲν τοῦ πρὸς Ἑρμεῖαν πολλῶν ὄντων, ἃ ὁ βουλόμενος ἐκείθεν ἀναλεξάσθω, ἀρκέτει καὶ ταῦτα· ἐν δὲ τῇ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐρμηνείᾳ ἔτι πολλῶν πλειόνων ὄντων τῶν εἰς ταύτην φερόντων τὴν ἔννοιαν, τίς ἂν ἀπάντων μνησθεῖν, ἢ ὅτι μεγάλη σχολή; Ἡμεῖς δ' ἐκεῖνο προκομιζόμεν μόνον, ὃ ἐν τῷ βῆτῳ φησὶ τῷ, ὅτι οὐχ ἐξ αἱμάτων. Λέγει γάρ· *Εἴπερ Θεὸς ἐστὶ καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ Πνεῦμα, οὗ δὴ καὶ μετίσχε·ν διὰ πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμεθα, θεοὶ χρηματιζόμεν, ὡς ἤδη καὶ Θεὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς, κατὰ τὸ· Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω.* Ἐπεὶ κατὰ τίνα τρόπον ναοὶ Θεοῦ ἐσμεν, εἰ μὴ Θεὸς τὸ Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐστίν;

Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος συμφώνως τῷ βῆτῳ τούτῳ Πατρὶ τὸ τε ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσηθὲν πνεῦμα ἀνθρώπῳ, τὸ τε ἐν τῇ ἀνακαινίσει τοῖς μαθηταῖς

*Templa namque existentis et subsistentis Spiritus sumus*¹. Sed ex eis quidem, quæ ad Hermiam scribit, cum multa sint (quæ qui volet, illinc sibi eligeat); hæc sola sufficiant, cum aperte probent illud, quod nobis propositum erat. Ex plurimis autem, quæ in expositione super Joannem idem doctor elegantissime dixit, illud nos adducemus solum, quod super illam auctoritatem dicit: *Qui non ex sanguinibus*², etc. Ait enim: Si Deus ex Deo secundum naturam est Spiritus, quo et per filium in Christo participamus, dii nos etiam efficitur, tanquam jam in nobis ipsis habentes eum, secundum illud: *Inhabitabo et inambulabo in eis*³. Quonamque modo templa Dei essemus, nisi Spiritus natura Deus esset? Sed beatissimus quidem Cyrillus hæc et his similia dicit: audiendum autem etiam alios, quid de eadem re dicant.

Magnus itaque Basilius consona prædicto doctori dicens, tum Spiritum homini a principio sufflatum, tum a Salvatore discipulis datum, ipsam hypostasin Spiritus fuisse asserit contra Eunomium in capitulo cui titulus: Quod Spiritus divini natura est: Spiritus namque, inquiens, viventi Verbo ad creandum adjunctus, vivens potentia, divina natura, ineffabilis ex ore ineffabili manifestata, ineffabiliter per sufflationem ad hominem missa, et secundum corporalem a Christomonstra-

Α ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, τὴν θείαν εἶναι λέγων ὑπόστασιν, οὕτω φησὶν ἐν κεφαλῇ οὗ ἡ ἐπιγραφή· Ὅτι θεία φύσις τὸ Πνεῦμα· Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις καὶ θεία φύσις, ἀβρήτος ἐξ ἀβρήτου στόματος; κρηνηνα, ἀβρήτως κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἀνθρώπῳ ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὴν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δευθέντα τύπον αἰθῆς; ὅπ' αὐτοῦ δι' ἐμφύσησιν ἀποκαθισταμένη· συντρέχειν γὰρ δεῖ τῇ κατ' ἀρχὴν καινότητι τὴν ἀνακαινίσειν· καὶ τὴν συνδρομῆν ἐξετύπωσεν ἐμφύσησας, οὐχ ἕτερος ἢν παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφύσησαντα, ἀλλ' ὁ αὐτός, δι' οὗ Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ ψυχῆς, νῦν δὲ εἰς ψυχῆν. Οὕτω καὶ οὗτος ὁ μέγας Πατὴρ ταυτὸ τοῦτο φησὶ τοῖς μαθηταῖς ἐνιέναι τὸν Ἰησοῦν, ὅπερ αὐτῷ τε καὶ τῷ Πατρὶ ὡς δημιουργῶν συνηριθμηταί τε καὶ συντέτακται. Ἄλλὰ τοῦτο δῆλον, ὡς ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶν ὑπόστασις· ἡ ὑπόστασις ἄρα τοῦ Πνεύματος καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου πρώτην ἰδημιουργῆσαι πλάσιν διὰ τοῦ θεοῦ ἐμφύσηματος, καὶ τοῖς μαθηταῖς ὑστερον δέδοται, καὶ δι' αὐτῶν τοῖς πιστεύουσιν ἅπασιν· καὶ αὕτη ἡ παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἐξ Υἱοῦ λάμπουσα τε καὶ ἀνεβλύζουσα· οὕτω γὰρ φασὶν οἱ Πατέρες.

Καὶ εἰ λέγω, Πατέρες; αὐτὸς δὲ Σωτὴρ τοὺς τοῦτον λόγους ἐπισφραγίζων, τοῦτ' αὐτὸ φησὶν αὐτὸν πέμψειν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐκ ἄλλο μὲν αὐτὸν πέμψειν, ἄλλο δὲ ἐκπορεύειν τὸν Πατέρα. Ὅταν γὰρ φησὶν, Ἐλθῆν ὁ Παράκλητος,

C tam figuram rursus ab eo per sufflationem reddita; convenire namque decet creationi novam reparationem. Convenientiam autem figuravit sufflans, qui non est alius præter illum, qui a principio sufflavit, sed idem, per quem Deus sufflavit, tum quidem cum anima, nunc vero in animam. Ita hic quoque doctor ipsum eundem Spiritum ait emisisse discipulis Jesum, qui ipsi et Patri tanquam creator connumeratus et eonjunctus est. Hoc autem patet, quod ipsa hypostasis Spiritus est: igitur ipsa hypostasis Spiritus et primam plasmationem hominis per illam divinam sufflationem creavit, et discipulis postea data est, et per eos credentibus. Et hæc est, quæ a Patre per Filium, et ex Filio profluit et emanat, quemadmodum etiam Nicæna prima synodus in quodam loco de Spiritu dicit: Quod procedit quidem a Patre, proprius autem Filii est, et ex eo emanat. Ipsam enim eundem, qui ex Patre procedit, ex Filio emanare aiunt ii patres

Et quid dico, patres? ipse Salvator dicta istorum omnium approbans, illum eundem pollicetur se discipulis missurum, qui a Patre procedit; et non esse alium qui a Patre procedit, quem ipse mittet: *Cum venerit*, inquit, *Paracletus, quem ego mittam vobis, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit*⁴. Hoc enim ipsi quoque grammatici hoc modo construerent: Cum venerit Spiritus, qui a Patre pro-

¹ I Cor. iii, 16. ² Joan. i, 15. ³ Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, 16. ⁴ Joan. xv, 26.

ὃν ἐγὼ πέμφω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Τοῦτο δὲ καὶ γραμματικῶν παῖδες οὕτως ἂν εἰποῖεν · Ὅταν εἴθῃ ὁ Παράκλητος, ὃς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὃν ἐγὼ πέμφω ὑμῖν · ὡς εἶναι ὄφελον ταυτὸ τοῦτο πέμψειν αὐτὸν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Εἰ οὖν ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ταύτην καὶ ὁ Υἱὸς πέμπει · εἰ δὲ χάριν ὁ Υἱὸς πέμπει τὴν ἀνυπόστατον, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἡ χάρις; ἂν ἐκπορεύεται. Ἀλλὰ τοῦτο γε πρὸς τῷ ἀδιανοήτῳ καὶ βλάσφημον. Ἐπεὶ γὰρ καθ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου τοῦ Πνεύματος δύο τινὰ κατηγοροῦνται, τὸ ἐκπορεύεσθαι τε καὶ πέμπεσθαι, ὡς ἂν ἐφ' ἑνὸς τῶν κατηγορουμένων τὸ ὑποκειμένου τοῦτο λαμβάνεσθαι δεῖ, οὕτως ἀνάγκη καὶ ἐπὶ τοῦ

Πνεύματος νοοῦμεν ὑπόστασιν, καὶ τὸ πεμπόμενον τὴν αὐτὴν νοεῖν ὑφειλομένον · τὸ γὰρ ἄλλως λέγειν ἀνευ τῆς ἀπὸ τῶν λόγων ἀνάγκης, καὶ τὸ μὲν ἐκπορεύεσθαι τὴν ὑπόστασιν ἀπονέμειν τοῦ Πνεύματος, τὴν δὲ χάριν τῷ πέμπεσθαι, ἀλόγως ἀποκληρούτων ἐστίν. Ἀλλὰ τοῦτο γε οὐκ ἂν τις παραδέξαιτο. Πέμπεται ἄρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ὑπόστασις ἐκπορεύεται, ὡς ἀπὸ τε τῶν λόγων εἰσελθόν, ἀπὸ τε τῶν διδασκάλων. Ὡστε καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λεγόμενον τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν νοεῖν δίδωσι · κἂν πηγάζειν, κἂν πέμπεσθαι, παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἀκούωμεν, τὴν θεῖαν ἐκείνου νοεῖν ἀναγκαῖον ὑπόστασιν. Πῶς δ' ἂν ἄλλως ἡ τοῦ Πνεύματος θεῖα ὑπόστασις ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρὰ τοῦ Υἱοῦ εἴη, ἢ ἀναβλύσειεν, ἢ πηγάζεαι, μὴ ἔχοντος ἐκείνου αἰτίαν; συνορθῶν ἔγωγ' οὐκ ἔχω.

cedit, quem ego mittam vobis : ut manifestum sit ipsum, id est, Filium missurum, quod et a Patre procedit. Si igitur persona Spiritus a Patre procedit, eadem etiam a Filio mittitur. Quod si gratiam Filius non subsistentem mittit, a Patre etiam non persona, sed gratia procedit. Sed hoc cum stultum, tum impium est dicere. Cum enim de uno et eodem subjecto, videlicet Spiritu, duo quædam prædicantur, procedere scilicet et mitti, eodem modo accipiendum subjectum de utroque prædicatō. Si igitur hypostasim Spiritus procedere intelligimus, eandem etiam mitti intelligere debemus : aliter enim dicere absque ratione, nullam probationem adducendo, et procedere quidem, hypostasi Spiritus attribuere, mitti vero, gratiæ non subsistenti, hoc ridiculum, irrationabile, et voluntarium est, et quod nullus concedat. Mittitur igitur ex Filio ipsa Spiritus hypostasis, quæ et a Patre procedit, quemadmodum ab ipsis Evangelii verbis, et a doctoribus probatum est. Quare si mitti, si emanare, si prodire, si profluere, si scaturire, si oriri Spiritum a Filio audiamus, divinam ejus hypostasim intelligere necesse est : divinam autem Spiritus hypostasim ex Filio profluere, vel emanare, et reliqua, quoniam alio modo possibile est, nisi Filius causa sive principium ipsius subsistentiæ Spiritus sit? Sed ea quæ Cyrillus de processione ipsius personæ Spiritus sancti ex Patre et Filio dicit, hæc et his similia sunt. Cæterum audiamus sanctum Epiphanium in suo *Ancorato* sermone ita dicentem : Spiritus sanctus ex Patre et Filio, tertius nominatione. Et rursus : Uterque habitat in justo homine, Christus et Spiritus ejus. Quod si Christus ex Patre creditur Deus ex Deo, Spiritus quoque ex ipso,

vel ex utroque, quemadmodum ait Christus : *Qui ex Patre procedit, et hic ex meo accipiet*. Et patet quod hic dictor non de distributione charismatum, de divinis autem personis et subsistentia eorum loquitur. In testimonium vero et probationem, quod Spiritus ex Filio quoque procedit, illam auctoritatem adducit : *Ex meo accipiet* docens, ut cum audiamus in Evangeliiis Dominum dicentem de Spiritu, quod ex eo accipiet, ita intelligamus, ac si diceret, ex eo procedere Spiritum sanctum. Idem in eisdem : Sed dicit quispiam. Ergo duos Filios esse dicimus? Et quomodo est unigenitus? At quisnam es tu, qui contradicis Deo? Si enim Filium nominat, qui ex Patre, Spiritum vero sanctum, qui ex utroque, etc. Et iterum : Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est, tertium lumen a Patre et Filio. Et rursus : Quemadmodum enim *Nemo novit Patrem nisi Filius, nec Filius nisi Pater* ; ita dicere audeo, nec Spiritum nisi Pater et Filius, a quo procedit, et a quo accipit, (sed advertite, quod in superioribus accipere pro procedere posuit) neque Filium et Patrem, nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui omnia docet, qui ex Patre et Filio. Quid his apertius, quid clarius dici potest? Nonne palam isti doctores Filium quoque causam sive principium Spiritus ponunt? Nonne docent ex eo quoque ipsum procedere? Quid igitur? Claudemusne aures nostras his auctoritatibus, et testimoniis sanctorum tam multis, tam apertis, tam divinis, tam consonis invicem et veritati, et obstinato corde contra hæc contendemus? At hoc non sapientum, non honorum hominum proprium est, et eorum qui dispensatores verbi et misteriorum Christi et esse et videri velint.

¹ Matth. xi, 27.

Quod etiam occidentales doctores idem aperte dicunt quod orientales, prout ex eorum auctoritatibus nobis per Latinos datis, clare apparet intuentibus.

Ἐγὼ μὲν οὖν ὕπερ ὑμῖν ὑπεσχήμην, διὰ βραχείων ἄ Μέγας, καὶ Γρηγόριος ὁ Διάλογος, καὶ ὅσοι ἄλλοι, ὡς οἶόν τε, πολλὰ παραλιπῶν εἶμαι τετελεχέναι. διαρρήδην τε καὶ σαφῶς καὶ πανταχοῦ τῶν λόγων τῶν ἑαυτῶν, οὐχ ἐνὶ τινι καὶ δυσὶ κώλοισι, ἀλλὰ διὰ πλείδων κατασκευῶν τε καὶ λόγων, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσι τὸ πανάγιον Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν εἶναι ὡς τὸν Πατέρα, καὶ ἀρχὴν αὐτοῦ τὸν αὐτὸν, καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, καὶ αἰτίαν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἅμα, ἀλλ' οὐ δύο ἀρχὰς ἢ δύο αἰτία. Ἄ πάντα λογισαμένους, καὶ παραθέντες τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς διδασκάλους, ἀνάγκη συμβαίνειν ἀλλήλοις αὐτοὺς οἰεσθαι, καὶ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν συμφρονεῖν. Οἱ τε γὰρ πρότερον εἰρημνοὶ λόγοι περὶ τῆς συμφωνίας τῶν διδασκάλων φρονεῖν ἡμᾶς ἀναγκάζουσιν, ἀλλήλοις εἰς ταυτὸν αὐτοὺς ἐρχεσθαι φρόνημα, καὶ λέγειν ταυτὰ αὐτοὶ τε καὶ κατ' αὐτοὺς οἱ ἐκ τῆς Ἐφῆς τοῦτο τὸ φρόνημα ἐδέχθησαν ἔχοντες, ὃ καὶ οἱ Δυτικοὶ, ὡς φανερώς ἡμῖν φαίνεσθαι συμφωνοῦντας. Καίτοι καὶ εἰ μηδὲ μὴ ὀκνοεῖν αὐτοὺς ἔχομεν τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος ἀποδιδόντας τῷ Υἱῷ, μόνον τῷ μὴ ἀρνεῖσθαι μὴδὲν μηδαιμὸν τῶν ἑαυτοῦ εἶναι, εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος αἴτιον, ἡδυνάμεθα λέγειν μὴ ἀντικεῖσθαι Ῥωμαίοις, οὕτω περιφανῶς ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, νῦν δὲ ἀρνευμένους μὲν οὐδαμῶς, μᾶλλον δὲ καὶ σαφῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ

CAPUT VIII.

Ego quidem paucis, quoad potui, multis omis- C
sis, quod pollicitus sum, perfecisse puto. Probavi
namque sufficienter, nullo doctorum Occidentalium
usus, ipsos scilicet Patres nostros et doctores Ori-
entales Filium quoque causam sive principium esse
Spiritus sensisse, et per omnia invicem conven-
ientes et concordēs, et partim ex Patre per Fi-
lium, partim ex Patre et Filio procedere Spiritum
sanctum, et sapere et docere. Vestrum autem est,
ut eis doctoribus, et quidem rectis, Latinis et sa-
cro-sanctæ Romanæ Ecclesiæ uniamini, cum eadem
quæ et Patres et doctores nostri crediderint. Ne-
que putetis aut ipsos, aut patres eorum et nostros,
Occidentales videlicet sanctos, contraria Orientali-
bus Patribus dixisse. Minime, minime ita est. Et
apposuissem vobis auctoritates et testimonia etiam
illorum ad persuadendum vobis, et eorum cum
Orientalibus concordiam probandam, nisi vos omnes
scirem et scivisse, et audivisse eas, cum La-
tini prodixerint. Ad hæc cum oratio nostra pro-
lixior fuerit, non sunt alia addenda. Præterea li-
cebit cuique, cum voluerit, eas et videre et legere,
cum sint apud nos a Latinis datæ. Hoc autem so-
lum ad vestram reducendum memoriam putavi,
quod omnes Patres Occidentales, Hilarius, Hiero-
nymus, Damasus, Augustinus, Ambrosius, magnus
Leo, Gregorius, et cæteri multi, quam clare, quam
aperte una mente, una voce ubique operum suo-
rum, non uno aut duobus membris et articulis,
sed pluribus verbis prolatis sermonibus et proba-
tionibus ex Patre et Filio procedere Spiritum san-
ctum affirmant, et ita ex Filio sicut ex Patre, et
principium Spiritus Filium esse sicut ipse Pater,
et unum et idem ejus principium esse Patrem et
Filium simul, non duo principia. Quæ omnia mente
volventes, et Orientalium doctorum dictis compa-
rantes, qui ex Patre per Filium, et ex Patre et Fi-
lio procedere dicunt Spiritum sanctum, item ex
Filio et ex utroque esse, necessario eos concordēs
invicem reperiemus, et eadem de eodem sentien-
tes in omnibus. Et superiores enim rationes, quas
de concordia et quidem necessaria doctorum ad-
duximus, cogunt nos credere eos consentientes in-
vicem, et eadem de hac divina processione Spi-
ritus sancti sentientes, quemadmodum etiam de
aliis dogmatibus fidei. Et nunc ipsi Orientales per
seipso eadem cum Occidentalibus dicere satis pro-
bati sunt, ut nemo negare possit amplius eorum
summam concordiam. Atqui etsi nullo modo Pa-
tres Orientales attribuerent Filio esse principium
Spiritus, cum tamen nullibi aliquid neget expres-
sionem Spiritus ex Filio, nemo esset, qui

Υιοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φάσκοντας, οὐκ ἂν εἴποιμεν Ῥωμαίοις συμβαίνειν ταυτὸ λέγουσι τοῦτο; Ἄλλ' οὐκ οἶδ' εἰ τις ἡμᾶς ἐπαινέσεται. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι ὑμᾶς, ὡς ἡ οὐδαμῶς δεῖ συγγράμματο εὐρισκόμενα παραδέχεσθαι τῶν ἀγίων τῶν Ἀυτικῶν, ἢ εἰ ταῦτα παραδειγματίζονται, τὰ φαινόμενα δεῖ καὶ τὰ περὶ τοῦ ἄρθρου τούτου λεγόμενα ἐξ ἀνάγκης συμπαραδέχεσθαι. Οὕτω γὰρ ἐν πλείστοις τόποις τῶν λόγων αὐτῶν, καὶ οὕτως ἐν πᾶσι ταῦτα διέσπαρται· καὶ τοσαύτη καὶ τοιαύτη ἐστὶν ἡ σύνδεξις τε καὶ ἀκολούθησις τῶν προηγου-

μένων καὶ ἐπομένων, ὡς μηδὲν εἶναι κατ' αὐτῶν ὑποπεῦσαι. Ἐπεὶ τούτου γε τοῦ ζητήματος καὶ τῶν λόγων τῶν περὶ τούτου ἐκ τῶν ἐκείνων λόγων ἐξαιρουμένων, οὐδὲν ἔτι λείπεται, οὐδ' ἂν ἔνοιαν τὰ λειπόμενα σώσαιεν· οὕτως ἐν πλείστοις αὐτῶν τόποις ὁλόκληρα κεφάλαια καὶ ζητήματα κεκινημένα διάφορα διὰ τούτων συνυφαίνεται πάντα τῶν λόγων. Ἄλλ' ἃ μὲν καὶ ὅσα περὶ αὐτοῦ εἰπεῖν ἔδει τοῦ δόγματος, ὡς ἐν γε τῷ παρόντι διὰ βραχέων προστησαμένους εἰπεῖν, ὡς ἐνδὸν πρὸς ὑμᾶς εἴρηται, καὶ οὐδὲν πλέον βεῖ προστιθέναι.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Epilogatio et repetitio prædictorum, et solutio frivolæ responsionis, qua quidam ad auctoritates occidentalium respondent, et exhortatio ad unionem.

Δέομαι δὲ καὶ παρακαλῶ πάντα; ὑμᾶς, ἀγιώτατοι Πατέρες τε καὶ δεσπόται, σύστημα ἱερώτατον, σύλλογος ἅγιος, ταῦτα σκεψαμένους, καὶ ἀκριβῶς ἐπιστήσαντας πᾶσι, τὴν προσηκουσάν ἐξενεγκεῖν ψῆφον, καὶ ἥτις ὑμῖν μετ' εὐφημίας ἔψεται παρὰ πάντα τὸν χρόνον, καὶ τοῖς ὀψιγόνους ἡμᾶς παρπέμψει μετ' εὐκλείας τε καὶ στεφάνων καὶ τοῦ παρὰ πάντων ἐπαίνου. Συλλογίσασθε γὰρ πρῶτα μὲν, ὡς οὐχ ὁμοία ἡμῖν ἡ ἀπολογία ἔσται μετέπειτα, ὡς καὶ πρότερον, τῆς τοσαύτης τῶν ἀδελφῶν διαιρέσεως, καὶ τῆς ἐχθρᾶς τῆς πρὸς Λατίνους, οὕτω μὲν ὄντας πολλοὺς, οὕτω δὲ σοφία καὶ γνώσει κεκοσμημένους καὶ ἀρετῶν ἰδέα παντοία, τῆ τε ἐς ψυχὴν καὶ τὴν ἐκείνης κατάστασιν καὶ βελτιώσιν ἀπαγούσῃ, τῆ τε ἐς σῶμα καὶ τὰ σωματικὰ ἀφορμ-

Β ση' καὶ ὅτι πρὶν μὲν οἰκουμένην σύνοδον συναθροῖν, ἐκείνοις τὸ βῆρος τῆς ἀπολογίας ἐπέκειτο, νῦν δὲ συστάντος κοινού συνεδρίου, καθ' ἡμῶν τὰ ἐκείνων ἐγκλήματα μετεστράφη, ἂν μὴ εὐπρόσωπον ἔχωμεν αἰτίαν δεικνύουσαν, δι' ἣν αὐτῶν διηρέθημεν. Ἐπειτα μένησθε, ἀνάγκη μὲν εἶναι συμβαίνειν τοὺς Πατέρας ἀλλήλοις, καὶ ἄλλως οὐκ εἶναι, Χριστιανούς ἡμᾶς ὄντας, οὐ λέγειν, οὐδὲ φρονεῖν, ἕως ἂν καὶ τὰς τῆς πίστεως ἡμῶν ἀρχὰς σώσειν ἐθέλωμεν, τοὺς δὲ Ῥωμαίους Πατέρας σαφέστατά τε καὶ φανερώτατα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κάκεινον αἰτίαν ἔχειν τοῦ εἶναι ὡσπερ καὶ τὸν Πατέρα· πρὸς τοῦτοις οὐδὲν ἤττον καὶ τοὺς ἐκ τῆς Ἐψᾶς ταυτὸ τοῦτο λέγοντας ἀποβεβηγμένους, τοὺς μὲν

auderet eos dicere Occidentalibus Patribus dixisse contraria. Nunc vero cum non solum non negent, sed apertissime etiam dicant, per Filium et ex Filio procedere Spiritum, auderimusne dicere, non eos convenire et concordare cum Occidentalibus? At nemo nos commendabit, imo vero nemo est, quin nos audaciæ, temeritatis, stultitiæ accuset. Scire autem hoc etiam debetis, quod aut nullo modo acceptanda sunt, quæ reperiuntur opera sanctorum doctorum Occidentalium; aut si hæc acceptabimus, ut faciendum est, oportet, quæ de hoc articulo dicunt, et acceptare et credere. Tam

enim multis in locis operum eorum, imo vero in omnibus sparsa sunt; tantaque et talis est continuatio et sequentia præcedentium ad ea quæ sequuntur, ut non possit aliquis de his aliquid suspicari. Si quis enim hanc conclusionem, et rationes eam probantes ex operibus eorum adimat, nihil amplius restat, nec sensum aliquem reddunt, quæ remanent: ita connexa, ita conglutinata et conjuncta cætera omnia cum hoc dogmate sunt. Sed de dogmate quidem, quæ breviter dicenda erant, dicta sunt, nec quidquam ulterius addendum est.

CAPUT IX.

Rogo autem, posco, peto, et supplex oro vos omnes, patres optimi, sacer conventus, animarum pastores, duces cæcorum, eruditores insipientium, ut his omnibus consideratis, et bene pensatis, illam feratis sententiam, quæ tantæ rei convenit, quæque perpetuam vobis famam, gloriam et salutem pariat. Repetatis enim memoria primo, quod non erit nobis de cætero excusatio eadem, quæ prius, cur a talibus dividamur, et hostes velimus esse Latinis tam multis, tam sapientibus, tam doctis, omni virtute præditis, non solum illa quæ animum ornat, sed etiam ea quæ ad corpus et temporales res attinet: quodque quemadmodum ante generale concilium congrega-

tum facilius nostra excusatio erat, ita post hoc gravis nostra accusatio erit, si non habuerimus dicere causam tali divisione dignam. Deinde non fugiant vos quæ de necessæria doctorum concordia dicta sunt, nec aliter nos dicere posse, dum Christiani esse, et principia fidei salvare velimus: quodque Patres Occidentales apertissime, ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere asseverant, et Filium esse ejus principium, prout Pater: Orientales quoque hoc idem dicere, partim ex Patre per Filium, partim ex Patre et Filio, et ex utroque procedere, et ex Filio esse ipsam dicentes; cumque hæc dicant, Occidentalibus convenire, et eadem non solum sententia, verum etiam

τῆρ διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγειν αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς· ἐκπο-
 ρεύεσθαι, τοὺς δὲ τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ
 ἐξ ἀμορφῆν εἶναι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ σαφῶς εἶναι διδά-
 σκειν· καὶ ὅτι ταῦτα λέγοντες, τοῖς Ῥωμαίοις Πα-
 τράσι συμβαίνουσι, καὶ λέγουσιν ἀλλήλοις ταυτά,
 ὡς ἐνὶ καὶ ταυτῇ φθεγγόμενοι Πνεύματι. Ἐπὶ πᾶσι
 δὲ τοῦτοις, καὶ ἦν ἡμῖν ἐγὼ ὑπολειπεμένην ἀπο-
 λογίαν ἑρῶ, περὶ ὧν οἱ Ῥωμαῖοι Πατέρες φασί,
 καὶ ταύτην οὐδὲν οὖσαν εἰδότες, μᾶλλον δὲ σαφῆ
 γέλωτά τε καὶ καίγων, βουλευσώμεθα τὰ βελτίω,
 καὶ πρὸς ἑνωσιν ἐπειχθῶμεν, Θεῷ ἀρέσαι βουλόμε-
 νοι. Ἡ γὰρ μὴ δεῖν δέχεσθαι φαίη τις ἂν τοὺς
 ἁγίους, καὶ πάντα ὑπέκειν αὐτοῖς· ἢ δέχεσθαι μὲν
 αὐτοὺς ἀναγκαῖον, οὐ μέντοι καὶ πλανηθῆναι αὐτοὺς
 ἀνθρώπους ὄντας ἀδύνατον· ἢ τὸ γέλοιον καὶ τρί-
 τον, εἰ καὶ πίστεως ἕξω πλάνης εἶσι, καὶ πάντα πει-
 στέον αὐτοῖς, ταῦτα μέντοι τὰ παρὰ Λατίνων ἀνε-
 γνωσμένα τῶν ἁγίων ῥητὰ οὐκ εἰσι γνήσια τῆς δια-
 νοίας ἐκείνων, ἀλλὰ νόθα τινὰ καὶ παρέγγραπτα
 καὶ πάντα ἀπλῶς ἀπαραιοποιημένα καὶ προσθῆκαι
 χειρὸς ἄλλοτριᾶς. Ἄλλα τῶν μὲν πρώτῳ οὐδὲν
 ὑμεῖς δέξαιθ' ἂν, ἢ πάντα ἡμῶν εὐθύ· ἀνεστράπη
 τὰ τῆς Ἐκκλησίας· μυστήρια, καὶ ἐπ' οὐδενός, καὶ
 βεβήκαμεν ἰσχυροῦ· τὸ δὲ γέλοιον καὶ τρίτον γέ-
 λως σαφῆς, καὶ κατάγνωσις πρὸδῆλος, εἰ πάντα
 ἐξῆς, οὕτω μὲν τοσαῦτα βιβλία, οὕτω δὲ τοιαῦτα
 νόθα ἐροῦμεν, καίτοι παλαιᾶς μὲν καὶ ἀρχαιοτάτης

verbis dicere, tanquam uno et eodem Spiritu eos
 illuminante locutos. Demum, quam solam nobis
 ad ea quæ Latini dicunt, relictam responsonem
 video, cum ipsi quoque nullam esse judicaveritis,
 imo vero rem puerilem et omnino ridiculam, con-
 sulamus nobis ipsis quæ utilia sunt, et uniri La-
 tinis conemur, si ea quæ placita sunt Deo facere
 velimus. Aut enim non acceptandi sunt sancti do-
 ctiores, nec dictis eorum acquiescendum : aut
 acceptandi quidem, et acquiescendum dictis eo-
 rum, non tamen omnibus ; cum ipsi quoque tan-
 quam homines in quibusdam errare potuerint :
 aut quod reliquum et tertium est, nec in aliquem
 inciderunt errorem, et cunctis eorum verbis ac-
 quiescendum ; hæc tamen, quæ Latini produxe-
 runt, tanquam illorum sanctorum testimonia,
 non ex eorum mente procedunt, nec eorum sen-
 tentiæ sunt, sed Latinorum horum fictiones, ad-
 ditiones et appositiones, manu menteque aliena
 libris sanctorum inscripta. At primorum duorum
 neutrum certe scio, nec vos approbatis, nisi quis
 omnia fidei nostræ fundamenta, Ecclesiæ myste-
 ria, et omnem veritatem evertere velit : reliquum
 vero et tertium manifesta stultitia, apertissima
 ignavia est, si tot eorum libros, tot eorum opera
 doctorum, tot eorum labores, tot volumina, præ-
 sertim antiquissima manu nonnulla eorum con-
 scripta, et per totum orbem terrarum sparsa, et
 multiplicata, per ipsum item sequentium ad præ-
 cedentia connexum et convenientiam, ipsam veri-
 tatem luce clarius ostendentia, temerario ausu

A χειρὸς ἔργον ὄντα, ἀνὰ πᾶσαν δὲ ἐσπαρμένα τὴν γῆν,
 δι' αὐτῆς δὲ τῆς ἀκολουθίας τῶν προηγουμένων καὶ
 ἐπομένων δεικνύοντα τὸ γνήσιον· καὶ ταῦτα τῶν ἡμε-
 τέρων πάντων καὶ αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων, καὶ
 ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου κακοῦ καὶ τῆς διαιρέσεως
 μὲν ἀκμῆς καὶ ἀρχῆς ἀκμασάντων, μερνημένων μὲν
 τούτων, οὐδὲν δὲ ὁμοῦ ἀνεπιεινὴν δυναμένων, ὅτι
 καὶ ἄξιον λόγου· ἄλλως τε καὶ μηδ' ἄλλων παρ' ἡμῖν
 ὄντων βιβλίων, πρὸς ἃ παραβάλλοντες τὰ τῶν Λα-
 τίνων, τὸ νόθον αὐτῶν ἐφωράσαμεν ἂν. Ἄ πάντα
 ἀναλογισάμενοι, καὶ πᾶσι τὴν νοῦν ἐπιστήσαντες,
 μὴ τὰ χεῖρω ἐλώμεθα, μηδὲ καθ' ἡμῶν αὐτῶν τὴν
 ψῆφον ἐξενέγκωμεν· δεῖν γάρ, εἰ ἡμεῖς ἡμῶν αὐ-
 τῶν καταγνοίημεν· μηδὲ προδῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ
 τὸ γένος, πρώτα μὲν ἀποστραφῆναι δόξαντες τὴν
 ἀλήθειαν, καὶ μύσαντες τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ
 φῶς· ἔπειτα δὲ καὶ ἐθελονταὶ αὐτοὶ καθ' ἡμῶν αὐ-
 τῶν τὰ δεινότατα ἐπαγαγόντες, καὶ πολλαπλασιά-
 σαντες τὰ δεινά. Ὅσα γὰρ ἡμῖν καὶ σωματικὰ ἐν-
 τεῦθεν ἐπεισι δεινά, καὶ ὡς ἰσχυρότερον μὲν τὴν
 κοινὸν ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ὄπισσομεν καθ' ἡμῶν,
 καὶ ὡς κινδυνεύει σχεδὸν παντελῆς ἐλεῆρος ἔσε-
 σθαι τῶν ὑφ' ἡμᾶς· καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἡμετέ-
 ραν Χριστιανῶν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἐκεῖθεν
 τέλειον ἐκτριβῆσεσθαι, οὐδεὶς ἀγνοεῖ. Καὶ διηλίθον
 ἂν πάντα καθ' ἑν, καὶ ἐτραγῶδησα τὰ ἐπίοντα τῷ
 γένει δεινά· καὶ πᾶσι τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καλουμέ-

corrupta, mutata, et superaddita esse dicemus ;
 maxime cum videamus ipsos quoque nostros
 etiam antiquiores, et qui in ipsis principiis hujus
 acerrimi dissidii fuerunt, facientes quidem men-
 tionem auctoritatum doctorum Occidentalium,
 nihil tamen contra eos habentes quod dicerent
 ratione dignum. Quo fit, ut nullo modo quis eas
 putare debeat corruptas fuisse, siquidem in ipso
 etiam contentionis principio eodem modo inscri-
 ptum libris erat ; potissimum cum nec existent
 apud nos alia eorum doctorum antiqua volumina
 lingua Latina scripta, ad quæ, facta comparatio-
 ne, possemus deprehendere eorum corruptionem.
 Quæ omnia cum animadvertamus et mente repe-
 tamus, non eligamus quæ pejora sunt, nec contra
 nos ipsos sententiam seramus ; nolimus nec nos
 ipsos, nec nationem nostram prode, primo qui-
 dem advertentes a veritate, et oculos, nec videant
 lumen, claudentes ; deinde ipsimet propria sponte
 contra nos ipsos omne genus malorum accumu-
 lantes, et multipliciter totam nostram nationem
 offendentes. Quis enim ignorat, quæ etiam tempo-
 ralia mala ex hac divisione nos secutura sunt ?
 quæ infortunia ? quodque communem hostem et
 inimicum nobis Turcarum principem robustiorem
 contra nos ipsos efficiamus ? in periculoque sunt,
 ut omnino fere pereant quicumque ritum nostrum
 sequuntur Christiani, nomenque Christi illic tota-
 liter deleatur. Et enumerassem, et deplorassem
 omnes particularius, quæ futuræ sunt nationi nos-
 træ calamitates, quæ cunctis nostris hominibus,

νοις, τοῖς τε ἐν νήσοις, τοῖς τε ἐν ταῖς ἡπείροις, Α ψυχικῆς βλάβης ἐλώμεθα· καὶ τάληθῃ τε καὶ εὐσε-
 τοῖς ἐν ἀνατολῇ, τοῖς ἐν ἀρκτῷ, καὶ τοῖς ἐν δύσει
 τοῖς ἡμῖν ὁμογνώμοσι τε καὶ ὁμόφροσιν, οὐχ ὅσα εἰς
 σῶμα καὶ τὰ σωματικὰ ἀναφέρεται μόνον, οὐ τοσού-
 τον γὰρ ἂν ἦν τὸ δεινόν, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἰς ψυχὴν τε
 καὶ τὴν εὐσέβειαν τείνει, πάντων ἀπλῶς ἢ τῶν
 πλειόνων, τῶν μὲν ἐκόντων, τῶν δὲ ἀκόντων κινδύ-
 νεύοντων ὑπαχθῆναι τῇ πλάνῃ, καὶ ἀποστήναι Θεοῦ,
 εἰ μὴ πρὸς εἰδότας ὁ λόγος ἐγένετο, καὶ τοῦ λέγον-
 τος μᾶλλον ἐπισταμένους. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὡς
 μόνῃ μὲν ἡμῖν ἐν κινδύνοις καταφυγὴ τὸ τῶν Λατί-
 νων γένος καταλείπετο καὶ ἡ μετ' αὐτῶν ἔνωσις,
 ἐκεῖθεν ἐλπίζουσι σφᾶς αὐτοῦ; ἀνακτῆσθαι, καὶ
 τοὺς ἐχθροὺς καταγωνιέσθαι, μόνον δὲ τῷ πλεμ-
 μίῳ τοῦτο φόβητρον ἦν, ἐπέχον αὐτὸν ὀπωσοῦν τῆς
 μανίας τῆς κατ' ἡμῶν, καὶ ἴσμεν ἀναγκάζον καὶ Β
 μὴ βουλόμενον; οὐ τανῦν γυμνωθέντες, ποῦ ποτε
 φευζόμεθα; Τίς ἡμῖν ἔσται τῶν κακῶν λύσις; Τίς
 ἀπαλλαγὴ τῶν δεινῶν; Καὶ εἰ μὲν πλάνην δογμά-
 των ἢ διατροφὴν πίστεως τῶν Λατίνων κατεγινώ-
 σκομεν, οὐκ ἂν οὐδ' αὐτοὺς ὑμῖν συνεβούλευσα τὴν
 μετ' αὐτῶν ἀπάσασθαι ἔνωσιν, καὶ οὕτως ἔχουσιν
 ὁμοιοῦσαι αὐτοῖς; τὰ σωματικὰ δεδότης δεινὰ, καὶ
 προελομένους τῶν πνευματικῶν τὰ παρόντα, καὶ
 τῆς τῆ; ψυχῆς βελτιώσεως τὴν τῶν σωματικῶν ἐλευ-
 θερίαν; ἀλλὰ πρότερον ἂν πάντα αὐτοὺς τε ὑπέστην
 τὰ χεῖριστα, ὑμῖν ὑπεθέμην, ἢ αὐτοῖς; ἐνωθῆναι
 πρότερον καὶ τὰ γε τοιαῦτα συνεβούλευσα ἂν. Νῦν
 δὲ δεός; ὑφίρει, μὴ τὴν σωματικὴν μετὰ καὶ τῆς

ψυχικῆς βλάβης ἐλώμεθα· καὶ τάληθῃ τε καὶ εὐσε-
 βῆ φρονούντων αὐτῶν, καὶ οὐδὲν πλανωμένων περὶ
 τὴν πίστιν, εἴπαρ μὴδ' οἱ Πατέρες ἡμῶν καὶ αὐτῶν
 καὶ διδάσκαλοι, συμφωνούντων δὲ καὶ τῇ ἡμῶν
 Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ διδασκάλοις; τοῖς ἐξ
 Ἑβραίων, ἡμεῖς ἐπὶ κακῷ τῷ σφετέρῳ διαιρεθῆναι τῶν
 τοιούτων ἀνδρῶν δικαιοῦσωμεν. Αὐτοῦς μὲν γὰρ
 τοῖς ἐξ Ἑσπερίας Πατράσιν ἔπεσθαι φανερώς, καὶ
 ὑμεῖς οἶδ' ὅτι ἐρεῖτε· τούτους δὲ τοῖς ἐξ Ἑβραίων; συμ-
 βαίνειν, ἐνταῦθα διὰ βραχέων ὡς ἐνὸν ἀποδέδεικται·
 ὡς εἶναι λοιπὸν φανερὸν πᾶσιν, αὐτοῦς ἔπεσθαι
 τοῖς ἁγίοις Ἀυτοῖς τε ἅμα καὶ Ἀνατολικῶς κοινοῖς
 οἷσι Πατράσι καὶ διδασκάλοις. Ποῖον τοίνυν δικαίῳ
 τῶν τοιούτων διασταίημεν; Τίσιν εὐπροσώποις λό-
 γοις τὴν αὐτῶν φύγιμεν κοινωνίαν; Ποία ἡμῖν
 ἱκανὴ πρὸς Θεὸν ἔσται ἀπολογία τοῦ τοσούτου κα-
 κοῦ τῆς τῶν ἀδελφῶν διαιρέσεως, ἢν ὥστε αὐτοὺς
 ἀγγελεῖν Χριστὸς καὶ πάντας ἐνώσει, κατῆλθε καὶ
 ἐσαρκώθη, καὶ σταυρῶν κατεδέξατο, καὶ παρέδω-
 κεν ἑαυτόν; Ποία δὲ εἰς τὰς μετέπειτα γενεὰς
 ἡμῶν, μᾶλλον δὲ εἰς τὰς νῦν οὖσας; Οὐ γὰρ οἶδα
 εἰ καὶ τι τοῦ ἡμετέρου φύλου ἔσται μετέπειτα ὑπὲρ
 ὧν μεγάλων καὶ πολλῶν ἐκόντες αὐτοῖς συμφωρῶν
 ἐπιφύρομεν. Μὴ, πατέρες καὶ ἀδελφοί, μὴ ταύτης
 τῆς γνώμης γενώμεθα· μὴ οὕτω κακῶς περὶ ἡμῶν
 αὐτῶν βουλευσώμεθα· μὴ λύκοι ἀντι ποιμένων ὀφθῶ-
 μεν τοῖς βλέπουσιν εἰς ἡμᾶς· μὴ καὶ τὰς ψυχὰς αὐ-
 τῶν ἀπολέσωμεν καὶ τὰ σώματα προδόντες τοῖς
 πολεμοῖς. Ἐγὼ γὰρ, καὶ ἔστω μοι οὗτος ὁ λόγος

qui in insulis, qui ubique terrarum, qui orientem,
 qui septentrionem, qui occidentem inhabitant,
 nobiscumque in ritu conveniunt, non dico solum
 quæ ad corporalia resque temporales attinent
 (non enim tanti essent æstimandæ), verum etiam
 quæ ad animam et integritatem fidei pertinent;
 cum omnes simpliciter, aut major eorum pars,
 partim sponte, partim vi, periclitentur aberrare a
 fide, relinquere Deum, et erroribus infidelium
 consentire. Narrassem hæc, inquam, omnia, nisi
 vos alloquerer, qui omnia melius me nostis. Quis
 enim nescit quod solum nobis relictum refugium
 erat Latinorum amicitia et unio cum eis futura,
 hac re sperantibus et nos ipsos tueri posse, et
 hostes devincere; quodque hoc solum hostem de-
 terrebat, et ejus contra nos furor refrænabat?
 qua re si nunc privabimur, quo fugiemus? qui-
 nam nostræ calamitatis finis erit? quis malorum
 exitus? Et si errare quidem Latinos, et a veritate
 avertere deprehendissemus, nec ipse profecto
 vobis consuluissem eis ita se habentibus uniri,
 temporalium amissione deterritos, et majoris
 præsentia quam futura, corporum quam anima-
 rum liberationem facere hortatus fuisset, imo
 vero et ipse omnia quæcunque acerba potius sus-
 tenuissem, et vobis, ut passi fuissetis, consuluis-
 sem, quam cum eis uniri non recte sapientibus.
 Nunc vero timendum est, et quidem vehementer

ne corporis quoque exitium una cum animi inte-
 ritu etiam eligamus, siquidem quæ vera, quæ pia
 sunt, et nihil erroneum Latinis sapientibus, quem-
 admodum Patres eorum et nostri, Occidentales
 videlicet doctores, ac Orientalibus communibus
 Patribus eadem et consentanea dicentibus, nos
 proprio nostro malo absque ulla ratione ab eis
 dividi vellemus. Quod enim ipsi Occidentales Pa-
 tres sequuntur, vos quoque dicetis. Quod autem
 illi eadem cum Orientalibus sapiant, hac in ora-
 tione breviter et sufficienter probatum est, ita ut
 omnibus manifestum sit Latinos omnes, tum Oc-
 cidentales, tum Orientales Patres sequi, qui
 communes utrisque doctores et Patres sunt. Quæ
 igitur ratione a talibus viris dissidēbimus? Quam
 excusationem afferre poterimus, cur eis conve-
 nire nolimus? Quæ nobis relinquatur apud Deum
 responsio, quare a fratribus divisi fuerimus, quos
 ut uniret, et ad unum ovile redigeret, ipse de-
 scendit de caelis, incarnatus, et crucifixus est?
 Quæ nostra defensio apud posteros nostros? imo
 vero apud præsentēs homines nostros? Nescio
 enim, an aliqua nostra posteritas erit de tam ma-
 gna, tam gravi calamitate, tot periculis, quæ eis
 ingerimus. Non patiamur hæc, Patres optimi: non
 habeamus hanc sententiam: non ita male nobis
 consulamus et nostris: nolimus, lupi pro pastoribus
 illis fieri, qui ad nos respiciunt: non eos

εἰς ἀείμνηστον μαρτυρίαν τῷ γένει παντὶ, καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς, ταύτης οὐκ ἂν ποτε γενομένη τῆς γνώμης, οὐδ' ἂν ποτε προδοίην ἐκὼν τούτῳ τῷ μέρει καὶ σώματι, καὶ ψυχᾷ, καὶ πίστιν, καὶ πόλεις, καὶ τάφοι, καὶ πατέριον, καὶ ἐλευθερίαν, καὶ πᾶν ὃ τι τίμιον. Ἄ πάντα εὐρίσκω λογίζομενος τῇ τῶν Χριστιανῶν διαιρέσει ἐψόμενα, καὶ τῇ ἀπὸ Λατίνων ἡμῶν σὺν οὐδενὶ δικαίῳ ἀποστάσει καὶ ἐπιπλαβεῖ διαιρέσει καὶ τῇ ἐχθρᾷ τῇ πρὸς αὐτούς. Οὐδεμία γάρ μοι εὐλογος φαινομένη αἰτία δοκεῖ, δι' ἣν ἂν τὰ τσσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἐλοιμην κακὰ, καὶ ἦτις ἂν ταῦτα ἀντιστηκώσσει· δίομαι δὲ καὶ ὑμῶν, μάλιστα μὲν πάντας τὴν αὐτὴν ἐμοὶ γνώμην λαβεῖν, εἰ δὲ μὴ γε, τοὺς πλεονας· εἰ δ' οὖν, ἀλλ' ἐγὼ μὲν μαρτύρομαι τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν καὶ ὑμᾶς τοὺς νυνὶ παρόντας, καὶ τοὺς μετέπειτα τοῦ γένους τοῦ ἡμετέρου, ὡς ἀπαθῶς τε καὶ ἀληθῶς καὶ ἀδόλως, ἃ μοι ἔδοξεν ἀληθῆ εἶναι καὶ δίκαια καὶ συμφέροντα, ἐξ ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρηκολούθηκός τῳ πράγματι διετέλεσα λέγων, καὶ οὐδὲν ὑπεστειλάμην εἰπεῖν τὰ δοκούντα, οὐδὲ εἴην ἰδίαν ἀσφάλειαν τοῦ κοινῆ συνοίσοντο; προειλόμην· ἀλλὰ τὰ ἐμὰ πάντα τῷ Θεῷ ἀναθέμενος, ὅπως ἐκεῖνος βούλοιο ἀγειν, ὃ

prodamus hostibus, in animarum et corporum simul interitum. Ego enim (et sint mihi hæc verba in perpetuum testimonium toti nationi, cunctisque Christianis), namque hujus sententiæ ero, nec unquam prodam corpora, animas, fidem, civitates, patrum sepulcra, libertatem, et omnia simul, quæ omnia invenio secutura schisma, et nostram a Latinis absque aliqua ratione divisionem. Quænam digna causa est, ob quam tot et tam horrenda eligamus pericula? Oro autem et rogo, ut etiam vos vel omnes, vel major pars vestrum, eadem quæ ego, de his rebus sentiat, et bene communi utilitati consulat. Quod si nolueritis, ego quidem summum Deum, et vos omnes præsentem, et cunctos posteros nostros testor, quod sine passione et fraude, quæ vera, quæ justa, quæ utilia, quæ conducentia nobis et nostræ salutis mihi visa sunt, a principio usque ad hunc diem non cessavi dicere, non omisi consulere, nec timore deterritus (ne quis me Latinis affectum putet) tacui, nec propriam securitatem communi utilitati præposui: sed me et mea omnia Deo commendans, et ejus divinæ voluntati subjiciens, qui totam mihi vitam ab ineunte ætate melius quam

καὶ ἐκ νέου μοι πάντα τὸν βίον βέλτιον ἢ αὐτὸς τυχόμεν διωκτικῶς, τοῦ κοινου ἀγαθοῦ διὰ τέλος; ἐφρόντιζα, καὶ πρὸς τοῦτ' ἀποβλέπων, καὶ ἔδρων πάντα καὶ ἔλεγον, μετὰ τοῦ σώζειν τὴν ἐν τῇ πίστει ἀλήθειαν, καθόσον αὐτὸς ἐδυνάμην συνίεναι καὶ τῶν σωματικῶν τῷ γένει ὡς ἐνὸν προνῶν. Ἔμεις δὲ ὃ τι ἂν ὑμῖν δοξείε πράττειν, γνώμης οὐσι κυρίοις, τοῦτο ποιεῖτε. Νικῆν δ' ὁμῶς Θεοῦ ἡγουμένου καὶ παρ' ὑμῖν τὰ βελτίω. Εἰ δὲ τὰ χείρω κρατήσῃ, τῆς ἡμῶν ἀμαρτίας λελυμασμένης τοῖς πράγμασι, ἀλλὰ τοῦτό γε ἴστω πᾶν γένος ἀνθρώπων, καὶ ἡλικία πᾶσα καὶ τάξις, διὲ γὰρ αὐθις ἐπιμαρτύρασθαι, ὡς ἀναίτιος μὲν ἐγὼ τοῦ κακοῦ τοῦ τῆς διαιρέσεως, οὐκ ἐκοινώνησα δὲ ταύτης τῆς γνώμης, οὐδὲ δικαίῳ διαζευχθῆναι Λατίνων παρὰ πᾶν τὸ ἐκ τῶν λόγων εἰκόσ. Οὔτε γὰρ ἐμαυτὸν πείθω, μὴ ἀληθῶς τε καὶ εὐσεβῶς δοξάζειν αὐτούς, καὶ ταυτὰ τοῖς ἄγλοις καὶ τῇ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ φρονεῖν· οὐτ' ἄγνοῶ τὰ ἐνεσῦθεν ἐψόμενα τῷ γένει δεῖν, καὶ πάσης τραγωδίας ἐπιχεινᾶ· ἀλλὰ καὶ προέγνων, καὶ εἴρηκα, καὶ πᾶσιν ἐδηλώσα, καὶ ὅπως μὴ γένηται, ἐκ τῶν δυνατῶν προενόησα· εἰ δὲ μὴ ἐδυνήθην ἀνῴσαι, οὐ τοῦ εἰπόντος, ἀλλὰ τῶν μὴ πισθόντων τὸ ἐγκλημα.

optassem, direxit atque rexit, commune bonum mihi, ut sine, proposui; et ad hoc solum respiciens et feci et dixi, quæcunque vel feci vel dixi, simul et fidei veritatem quoad potui, et corporalem salutem ut nostri adipiscantur, conatus. Vos vero, cum libera sit vobis voluntas, quæcunque agendum videatur, id agatis. Vincant autem nuda divino etiam apud vos, quæ meliora et saniora sunt. Quod si (quod absit) pejor sententia superabit, hoc tamen omne genus humanum, omnis ætas, omnis ordo atque conditio sciat (protestandum enim rursus est) quod innocens ego sum ab hoc malo, hoc acerbo schismate; nec hujus unquam sententiæ fui, nec sum, præter omnem rationem a Latinis dividi. Nec enim mihi persuasum, non recte et vere de fide eos sapere, et eadem quæ sanctos doctores, tam Orientales, tam Occidentales, non credere eos. Nec ignoro, quæ hinc nos et nostram reipublicam sequentur pericula, quæ calamitates, quæ excidia. Sed prævidi, prædixi, et ne fiant, quoad potui, providi. Quod si proficere non potui, non mei dicentis, sed audientium culpa est.

BESSARIONIS EJUSDEM

Declaratio alicquorum, quæ in dicta oratione dogmatica continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt.

Notandum primo, quod sancti doctores Orientales etiam in divinis utantur nomine Causæ et causati, largo modo; non quidem, ut limitationem et dependentiam importat, sed prout productionem et emanationem a principio, ejus quod est a prin-

cipio, significat; et ideo me etiam ad Græcos loquentem his nominibus usum fuisse. Cæterum quia ad quasdam oppositiones Græcorum respondeo breviter, tamen non declaratis primo eorum oppositionibus, sed a tacitam quæstionem respon-

dens, eo quia ad Græcos loquebar, quibus illa nota erant: sciendum, quod cum doctores dicant Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere vel profluere, et cætera similia; et ex apparet Filium quoque Spiritus principium esse, quod contra eos facit; his quatuor evasionibus hanc veritatem evadere conantur. Primo namque, cum rarissime dicant doctores, Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere, sæpissime vero mitti, profluere, prodire, emanare, scaturire, oriri, et hujusmodi, fecerunt sibi hanc voluntariam distinctionem, quod videlicet verbum procedere duntaxat significaret hypostaticam et personalem Spiritus sancti emanationem: cætera vero vocabula, charismatum et donorum ejusdem in nos distributionem, et temporalem in mundum ejus missionem, quam etiam per Filium fieri concedunt. Secundo dicunt, quod ideo dicitur ex Patre per Filium, non quia Filius est principium Spiritus sancti, sed quia Pater et Filius sunt nomina relativa; alterum vero relativorum non potest dici, quin intelligatur alterum; ideo dicentibus, Ex Patre, necesse est etiam Filium nominare propter vim ipsius relationis. Tertio, consubstantialitatem Patris et Filii causam esse aiunt, ut ex Patre per Filium Spiritus esse dicatur: cum enim ejusdem substantiæ sint Pater et Filius, necessario, cum dicitur ex Patre, oportet ut dicatur etiam ex Filio. Quarto, quia nonnunquam, rarissime tamen et apud poetas, quibus ob angustiam metri licet metaphorice et abusive vocabulis uti, præpositionem *per* aliquando repererunt idem significare quod præpositio *cum*; dicunt, Spiritum sanctum ideo dici ex Patre per Filium procedere, quia ex Patre cum Filio simul procedit: et his modis omnes illas auctoritates exponunt, sive pervertunt. Hæc nos ex ipsamet auctoritatum sententia et rationibus verissimis confutavimus, probantes hæc non posse consistere, nec opinionibus et verbis sanctorum doctorum convenire, prout ex ipsis verbis clarius videtur. Præterea sciendum est, quod in tertio œcumenico concilio sanctus Cyrillus contra Nestorium et ejus hæresim inter alia multa quæ sapientissime scripsit, duodecim etiam capitula edidit contra hæreticos Nestorii articulos, quæ Anathematismos appellavit, eo quod in eis er-

rores illius anathematizat; quorum in nono contra Nestorii errorem, qui blasphemabat Filium Dei purum hominem esse, Spiritus sancti gratia per participationem sanctificatum; idem sanctus Cyrillus Spiritum sanctum Spiritum Filii et proprium Filii esse dicit. Post hæc quidam Theodoretus Cyri episcopus, vir quidem litteratissimus, humanæ tamen fragilitati subjectus, superveniens in synodum sero cum patriarcha Antiocheno Joanne, cum reperissent jam Nestorium condemnatum, et pro demeritis suis sede patriarchali Constantinopolitana privatum, indignati quod eis non expectatis conclusum fuerat, defensionem Nestorii susceperunt. Theodoretus igitur, tanquam vir doctissimus, contra duodecim Anathematismos Cyrilli alia duodecim capitula edidit; quorum in nono, ubi sanctus Cyrillus Spiritum sanctum Filii, et proprium Filii, dicit esse, his verbis ait: Quod si Cyrillus Spiritum sanctum proprium Filii dicit, tanquam consubstantialem ei, hoc vero acceptamus: quod si tanquam ex Filio, vel per Filium esse et existentiam habentem, hoc ut blasphemiam ejicimus. Ad hæc totum œcumenicum concilium tertium tacuit, nec increpavit Theodoretum tanquam maledicentem: Cyrillus tamen ad ea respondit, omniaque sua capitula aliis duodecim novis capitulis ita denuo exponit, ut sententia ejus, etsi non nimis apertis verbis, clare tamen pro nobis esse appareat. Hoc maxime Græcos oblectat, in hoc potissimum confidunt, hoc pro maximo et insolubili argumento putant, quod Theodoro negante Spiritum ex Filio, vel per Filium habere esse et subsistentiam, concilium totum tacuerit, nec cum mendacii et erroris redarguerit; Cyrillus quoque non ita aperte, ut putant, responderit; cum tamen sciant Theodoretum propterea condemnatum, et ab Ecclesia multis abhinc annis ejectum fuisse. Ad hæc igitur tanquam notissima Græcis, non ea latius explicando, ut in oratione videtur, respondetur. Sed nemo de Theodoro viro doctissimo doleat; suum enim recognovit errorem, et in quarto Chalcedonensi generali concilio (super-vixit namque ad illud usque tempus) palam eum confessus, a sancta synodo, tanquam honorabile membrum Ecclesiæ, susceptus et restitutus fuit.

BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

MONODIA

IN OBITU MANUELIS PALÆOLOGI IMP.*

(Nicolao Perotto, archiepiscopo Sipontino interprete. Apud Bzovium Contin. Annal. Baron., ad an. 1472, n. LVI, Græce exstat in bibliotheca S. Marci Veneta, cod. 535.)

Si flere etiam aliquando fas est, et amaram sollicitudinem constituere cantus atque doloris, non video quod tempus huic rei accommodari melius possit, quam præsens, in quo quidquid gaudii, lætitiæ ac voluptatis erat, sublatum atque extinctum est, et pro his successit dolor, mœstitia, gemitus. Quod nunc esse nobis solatium amplius potest, quæ melioris fortunæ spes, quod tantæ infelicitatis remedium? Tondeatur nunc orbis terrarum, mutent universi vestem, lugubrem omnes habitum sumant, et tam insignem calamitatem una voce deplorent. Neque enim mediocrem fecimus jacturam, nec malum passi sumus cui adhiberi remedium possit. Ablatus nobis est repente divus imperator, totius orbis terrarum decus; qui dono quodam Providentiæ rerum gubernacula suscepit, ut tranquillitatem, quietem, felicitatem omnibus præstaret; ut communis omnium pater esset; ut res humanæ dignitate et gloria florerent. Jamjam omnis fortuna mutata est: labuntur omnia in pejus et res ad pristinum statum redeunt. Me miserum! quantum unius hominis interitu damnum res humana fecerunt! Abiit ille atque excessit e vita: nobis nihil præter suspiria, et luctum, et lacrymas reliquit. Abstulit e nobis omnem lætitiã, abstulit felicitatem, abstulit libertatem, et quod omnium pulcherrimum erat, seipsum abstulit. Heu! quis adeo constans, vel durus potius, et vere adamantinus est, qui temperare a lacrymis possit: qui non et animo commoveatur, et toto corpore perhorreat; qui non quæritet defunctum, ac gemitu, si fieri possit, revocare in vitam contendat? Cur a nobis tam repente evolasti, piissime imperator? Cur manere nobiscum diutius noluisti? Cur regio illo virtutum tuarum concentu frui nobis ultra non licuit? Suscepisti de nobis hactenus omnem curam et ut ipsi tuti ac laboris expertes viveremus, tu solus maxime semper elaborasti. Testantur hoc populi omnes; testantur omnes provinciæ; terra omnis et maria omnia testantur. Nunc vero bona omnia tecum ferens abiisti. Quæ jam nobis esse sine

te vitæ jucunditas potest, vel potius quomodo vivere sine te amplius possumus, quasi corpora quibus sublatum sit caput? Mortui enim jam omnes videmur, et ad nihilum redacti sumus. Sol, qui terrarum opera fulgentibus radiis lustras, heu! quam infaustum atque infelicem hunc diem nobis illucescere fecisti! Heu! quam acerbum, indignum ac miserabile spectaculum ipse vidisti! Melius certe fuerat, te sub terris duntaxat errantem, in perpetuis nos, tenebris relinquere, quam radiorum tuorum splendore illustrare superiores plagas ut infelicibus oculis bustum hoc cerneremus regii corporis, quod tot pro nobis labores, tot vigiliis, tot pericula sæpe subierat. O quales radios occidens, quales rursus oriens emisisti! Correptus est morbo optimus imperator, corpus ejus ita non modo atate, sed variis etiam laboribus, confectum ac debilitatum erat, ut suspicari mox omnes cœperint quod eventi, tantusque animos omnium repente metus invasit, ut nihil indignius esse ferendum videretur.

Heu! quot preces, quot supplicationes, quot vota pro illius salute, vel potius pro totius orbis terrarum incolumitate omnium generum, ætatum, ordinum fuisse! Nemo erat qui morti potius illo superstite, quam mortuo illo vivere amplius vellet. Salutem illius suæ quisque saluti anteponebat: sciebant namque singuli salutem suam ad singulos homines pertinere, illius vero incolumitatem omnium mortalium et totius orbis terrarum esse communem. Hic enim universum orbem quasi firmissima quædam columna sustinebat, nec labefactari, vexari, everti ullo procellæ genere patiebatur; sed æquo virtutum omnium, quibus præditus erat, temperamento firmum ac stabilem in medio regibat. O quibus artibus, quo labore fundavit imperium, qua virtute firmavit ac stabilivit libertatem, qua clementia auxit populorum suorum fortunas, quietem, felicitatem! O eximie principis admirabilesque virtutes, quibus omnibus omnes superabat, prudentia fortes vincebat, fortitudine prudentes,

* Anno 1419 defuncti. Hæc juvenis adhuc Bessario peroravit. Manuelis scripta collegimus in tomo nostro CLVI.

vel ut rectius loquar, consilio callidos, viribus robustos anteibat. Atqui temperantia nemo ei par fuit. Justitia omnibus, qui unquam Romano imperio præfuerunt, habitus est præstantior. Quid fidem ejus commemorem? quid facilitatem? quid ingenium? quid eximiam rerum omnium scientiam? quid liberalitatem? quid animi magnitudinem? quid humanitatem, mansuetudinem, comitatem? Me miserum! ita lacrymis ac dolore debilitor, ut præ nimio mœroræ referre virtutum ejus excellentiam non possim. His omnibus nunc infelicissimi hominum privati sumus. Heu! quantam jacturam non una gens, nec unius civitatis populus, sed omne Christianorum genus in præsentia fecit! O misera hominum conditio! o spes inanes! o dulce quondam nomen imperii! o toties desiderata et aliquando restituta Græcis libertas! o jus inviolabile et sanctissimæ leges! hucine tandem omnia recidistis? hem! quo pervenimus? hem! quo miseriarum et calamitatis redacti sumus? Luget nunc senatus, mœrent principes, provinciæ omnes queruntur, plorant urbes, flent municipia, squalent colonix, domus afflictantur, agri denique ipsi tam mansuetum, tam piûm, tam salutarem principem suspiriis, et lacrymis, et fletu prosequi videntur. O tempus! siccine superioribus malis, ultimum hoc, et omnium, quæ passi unquam fuimus, maximum atque indignissimum addere debebas? siccine cæterorum malorum famam ac recordationem postremi hujus magnitudine obscurare? Etenim quæcunque nobis ante hoc adversa contingebant, utpote bella, conflictus, cædes, spolia et alia quæ ex iis sequi consueverunt divina illa imperatoris sapientia emendabantur in melius. Nunc autem ab illo relictis, quem alium habemus ad quem confugere, quem appellare, cuius præsidium implorare possumus? Deventum est ad extrema malorum omnium, facti sumus quasi pupilli orbatî patre, a quo nostro omnis vita pendebat, cujus assiduo labore omnis nos laboris expertes vitam ducebamus amœnissimam. Jam vero longe nobis emori præstaret, quam in tanta calamitate et miseria vivere. Etenim male vivere, ut poeta inquit, laboriosa res est. O magnum atque intolerabilem dolorem, qui omnes pariter invasit, et neminem reliquit intactum; non virum, non mulierem, non juvenem, non senem! O lugubrem illum famam ac minime optabilem quæ passim pervagata omnes ad funus piûssimi imperatoris excitabat! o infelicissima mors illius cujus in vita salus orbis terrarum nitebatur! O suspiria, o lacrymæ, o singultus, o voces acerbissimæ, o amarissimi clamores, o gemitus, o fletus, o luctus omnis sexus, ætatis, ordinis, conditionis! Alii quidem dominum quærebant, alii patrem patriæ, alii imperatorem, alii patronum, alii magistrum, alii juris et legum conditorem, omnes vero eum, qui pro omnibus, ut ille inquit, omnia factus erat. O gravis atque aspera inter eos qui aderant contentio! certabat quisque ut fletu superior videretur. O lacrymarum

A torrentibus obruta tellus ferebatur funus procerum manibus. Undecunque vero civium atque ceterorum multitudo confluebat, implentes vias et miserabili gemitu aerem atque æthera complentes. Una omnium vox, unus clamor, unus gemitus erat. Iste vero silens ac mortuus jacebat, nec quæ gerantur sentiens, nec hominum clamores intelligens. Nihil præter inane cadaver conspiciebatur, et quasi natus unquam non fuisset, aut nunquam imperasset, aut tot annos non vixisset, prorsus omni sensu erat destitutus. Petebatur quidem ab eo ratio cur nos deserere voluisset; pro responso silentium erat. O taciturnitatem invisam et a nobis minime expectatam! Ubi est lingua illa tam erudita, tam suavis, ex qua melle dulcior exire oratio solebat, cujus motu omnia tonare videbantur, cujus ubertas omnem aperiebat quæstionem, omne dubium solvebat, ita vero docebat cuncta, ita sæpenumero auditores excitabat, ut non tam suadere quam rem ante oculos ponere, nec tam accendere alios quam ipse ardere videretur? Unde nunc tam repentinum silentium? Unde tam subita mutatio? An te quoque, optime imperator, superare mortis sævitia potuit, quem Atlanticum pelagus pro nobis periclitantem vidit, quem Italia aspexit, et quæ ultra Italiam sunt occidua gentes? Ad quas cum petendi adversus Barbaros præsidii gratia profectus fuisses, maximo in honore habitus fuisti. Ex quo facile perspeximus non pecuniarum multitudine, non copiarum numero robur imperii contineri, sed virtute, moderatione ac sapientia principis. O prudentia singularis, quam Latini homines, et natura et multarum rerum experientia prudentissimi, admirari ac stupere solebant, qua adhibitis eloquentiæ suæ nervis, facile Medos et Persas induxit, ut adversus impium illum Turcarum imperatorem arma capesserent, quibus illo parvo interjecto tempore, victus ac profligatus debitas scelerum suorum pœnas luit. Taceo quoties sine armis, sola auctoritate et prudentia, quod pulcherrimum victoriæ genus est, hostes superavit, quamque armis quoque quando res ferret, ita utebatur, ut merito et fortissimus et rei militaris peritissimus haberetur. Quot urbes nuper, quot oppida, et situ et natura locorum munitissima, in Peloponneso recepit! Nonne etiam maximam Thessaliæ partem imperio suo adjecit? Idem et armis strenuus erat, et consilio providus; habebat enim Thucydidem secum, et Xenophontem, et si quis his similis erat, quorum consilio continuo utebatur: ex quo fiebat ut, quemadmodum inquit Homerus, et rex optimus esset et bellator fortissimus, et quod nos adimus, facundissimus orator. At ubi nunc hæc omnia sunt? Ubi plausus, et præconia, et laudes? ubi populorum ineffabilis illa voluptas, quam ex principis virtute, moderatione, clementia, tantam percipiebant, ut, illo imperium regente, beatissimi sibi esse viderentur? O summa rerum tranquillitas! Illo pro nobis laborante, se-

curi otio fruebamur. Quis nobis modo imperatorem reddet, quis patrem, quis patronum, quis propugnatorem, quis morum et vitæ magistrum, quis dominum tam beneficum et salutarem? Lugeat nunc Christiana respublica, cujus splendidissimus oculus extinctus est. Incipiat jam terra flebilem cantum; columna corrui qua sustentari solebat. Omnes nunc saccum induant et cinere spargantur. Remedium non habet ista calamitas. Quis nunc claves tanti imperii tenere, quis tractare totius orbis gubernacula poterit? O litteræ, plorate cultorem vestrum. Perit ille qui vos in cœno et sordibus jacentes erexit et quasi e tenebris ad lucem revocavit; qui tanto vos amore prosequeretur, ut nec publica nec privata negotia, nec curæ aut sollicitudines, nec voluptas aliqua nec somnus distrahere eum a vestro consortio posset. Et quemadmodum vos incredibili studio ac diligentia sequebatur, ita cæteros, ut idem facerent, excitabat; nec adolescentes duntaxat, verum etiam senes ad disciplinam hortabatur. Quo factum est, ut plerique quorum ætas jam ingravescens erat, exemplo optimi imperatoris permoti, ad optimarum artium studia se transtulerint. Sic enim natura comparatum est, ut quales sunt principes, tales etiam subditi fiant; et quemadmodum ea a quibus principes abhorrent, omnibus ludibrio sunt, ita quæ illi honorant, coluntur ab omnibus et in pretio habentur. O leges, o iudices, o forum, o subsellia, o tribunalia, lugeate extinctum principem qui vobis tribuerat ut propter justitiæ et æquitatis administrationem hæc nomina justissime possideretis. O cives et urbium optimates, mœrete ablatum vobis imperatorem, qui tanta facilitate et prudentia vobiscum de rebus omnibus loquebatur! O pauperes, flete patronum qui vos protegebat, sublevabat, aiebat! O quidquid Græci sanguinis usquam est, omnia, ut facitis, lacrymis ac mœrore complete, cum vestro gubernatore privati sitis, qui vos ab omni impetu et procella fortunæ tuebatur, et minantes sæpe bellorum turbines nunc armis et bello, nunc sola prudentia atque auctoritate avertelat. Etenim hoc in primis sapientissimi imperatoris proprium erat, nec tempus, nec modum, nec artes belli et pacis ignorare. Hunc profecto opinor etiam hostes atque inimicos ejus magna ex parte prosequi, ac lamentis, et in tam gravi atque acerbo luctu nobiscum misceri. Vicit omnes principis virtus, cujus tanta vis est, ut etiam ab hostibus honoretur. O Byzantium, Byzantium! omnium urbium clarissimum lumen, decus orbis terrarum, naufragorum portus, miserorum perfugium, præsidium omnium bonorum, qualem imperatorem, quanta sapientia, pietate, clementia præditum hactenus habuisti! qui tibi pristinam libertatem, dignitatem, fortunam, imperium restituit; qui hostes tuos dominari antea solitos, tibi subjecit; qui pacis eis leges præter spem omnium dedit. Heu! in quantas nunc arumnas incidisti! Infelix! amisisti

A decus illud atque ornamentum, quod omnium pulcherrimum habebas. Ubi nunc est tua illa aurea casaries, ubi mortalibus omnibus gratus aspectus? Heu! quales tibi crines, quibus virtutibus intortas impia mors evulsit! qualem oculum abstulit, quod caput abscidit, et te seminecem ac semimortuum, imo vero mortuam prorsus atque immobilem reliquit! Heu! quam latum et quam spatiosum campum tibi proposuit lacrymarum et luctus, minime quidem tibi optabilem. Verumtamen ita factum est, et tu ista pateris; quid enim facere potes, Deo ita jubente? Stamus nunc tui filii, miserabilem induti habitum, et flebilem cantum inchoantes. O varii multiplicesque sermones in animo illius, quasi in venerabili quodam diversorio dispositi, et inde veluti ex abundantissimo fonte manantes! Hi quidem fidem, pietatem, religionem extollebant; illi templa, sacrificia, dies festos ornabant; alii de virtute et moribus disputabant; nonnulli vitia insectabantur; plerique, quid agendum, quid vitandum esset, incredibili facilitate, splendore, gratia, discebant. Testes sunt, qui exstant illius libri, summam doctrinam, singulare ingenium et divinam sapientiam præ se ferentes, quanquam infelicibus nobis longe præstaret vivum illum, ac concionantem admirari, quam post cineres ex illius scriptis vitæ, et virtutis, et morum facere conjecturam. Magnam certe jacturam omnes fecerunt, sed nos in primis qui adhuc adolescentes talem virum, prius fere quam nosse possumus, amisimus. Non licuit nobis orantem sæpius audire, non concionantem plausum reddere, non illi priusquam e vita discederet, primitias ingenii nostri qualescunque essent, offerre. Nunc vero, me miserum atque infelicem! mœroris et lacrymarum et luctus offerre primitias cogimur. Heu! in quæ tempora reservati sumus, quam amarum nobis certamen, mors invida, proposuisti! O clades omnibus quæ unquam fuerunt cladibus major! quomodo vivere amplius poterimus! quomodo infelicem hænc animam, quantumcumque vitæ supersit, in tanto luctu ac mœrore traducere! Ubi nunc est regius ille pro nobis semper pervigil oculus quem nunquam vincere somnus poterat, rerum, ut Homerus inquit, omnium domitor. Vigilabat ille noctes totas, aut meditans aliquid, aut legens; dies in sermonibus atque negotiis consumebat. Optime Imperator! quomodo sustinere sub hoc amaro lapide tantum otium poteris, qui quasi pennas habens, circumvolitare totum orbem solebas? Quomodo tam diuturnum silentium ferre, cujus oratio, quasi cantus Sirenum, demulcebat hominum aures, et quasi magnes ferum, quocumque vellet, semper trahebat? Verum tu quidem abiisti, et ad meliora habitacula vocatus migrasti in cælum, ubi perpetuam sedem fide, religione, virtute tibi paraveras. Nos autem cur in tanto luctu et mœrore, et lacrymis reliquisti? Cur discedens omnes non vocasti? Mori enim tecum quam sine te vivere commodius fuisset!

BESSARIONIS HIEROMONACHI

IAMBI

IN OBITU THEODORÆ AUGUSTÆ

(Leo Allat. *De consensu*, p. 985.)

Narrat Theodosius Zygomala, epistola ad Martinum Crusium, in obsidione Constantinopolitana atrox Constantini imperatoris factus; quippe qui sacrorum mysteriorum participes factos liberos, affines atque propinquos, decollari jusserit, ne in Turcarum servitutum venirent: Φέρεται δὲ λόγος, ὅτι πρῶτον μεταδούς τῶν θείων μυστηρίων τοῖς πασιῶν αὐτοῦ, τῇ βασιλείᾳ καὶ πολλοῖς συγγενέσι, καὶ οἰκαίοις, ἀπαντας ἀποκεφαλίσθηναι προσέταξεν, τοῦ μὴ αἰχμαλωσίᾳ τυχεῖν. Βασιλείᾳς ὄνομα ὑστάτης οὐκ οἶδα. Ἡρώτησα γὰρ πολλοὺς καὶ οὐδὲς μοι εἶπε λέγειν ἀληθείας ῥήματα, ἢ γραφῆν δειξάιναι. *Fertur hunc, postquam prius sacra mysteria liberis suis et imperatrici et multis consanguineis et propinquis impertivisset, hos omnes decollari jussisse, ne in hostium potestatem vivi incidere. Imperatricis ultimæ nomen nescio, licet multos interrogaverim; sed nemo mihi veritatem dicere potuit, aut historiam ostendere.* Rumor hic falsus omnino est. Constantius enim neque filios habuit, et demortuis illius uxoribus, priore Theodora, principis Caroli filia, et secunda Æcatharina Catalusia, domini Lemni insulæ, antequam tertiam duceret regis Iberorum filiam, cum qua contraxerat matrimonium, Turca Constantinopolin invasit, eoque contrucidato occupat. In primam Theodoram, quæ in partu occubuerat, sunt apud me iambi sepulcrales Bessarionis, adhuc hieromonachi, ut ea ferebat ætas, non inelegantes. Ut varietate lædium effugias, lector, et mutatione rerum animum leves, eos hic apponam.

Ἦν ἂν τις εἴποι μηδαμῶς ἐνδοιάσας
Μίμημα' ἀνεξέλεγκτον εἰς εἰκόνας,
Ἄγαλμα καλοῖς, φεῖ | ὄσοις διαπρέπον,
Σέλην χαρίτων καὶ φρονήσεως θρον,
Γένους τε κόσμον καὶ ζυγὴν πανδαισίας.
Ταύτην ὁ λυγρὸς αὐτοῖς κρύψας τάφος
Ἄψυχον, ἄπνουν, καὶ λόγου παντὸς δίχα
Δείκνυσι πᾶσιν. Ὡ ξένου μυστηρίου |
Ταύτη Λατίνων ἐκ γένους | πλαστησάση
Ῥίζης ἀνασχούση τε τῆς Ἰταλίδος
Γουῆ; ἀγαθοὶ πατέρες φίλου τέκους
Ἦθησαν ὄντες σφῶν γένει κόσμος μέγας.
Ὡς οὖν ἔχουσα καὶ γένους τε, καὶ τρόπου
Ἄρμύζεται δὴ πρὸς γάμου κοινωνίαν
Ἄρην πνέοντι, καὶ φόνους ἐν ταῖς μάχαις
Αἰσθησεως θρόνῳ τε καὶ φρενῶν βάθει
Δεινῷ μαχητῇ Κωνσταντίνῳ δεσπότη,
Καταξιούται βασιλείου καὶ λέγουσ
Καὶ κλήσεως πρὸς. Καὶ γὰρ εἶχεν ἀξίως.
Συζήσασα δὲ χρόνον βραχύν, καὶ πάνυ
Τούτῳ, μετέστη πρὸς μονὰς οὐρανίου
Ἦσαν αὐτῆς προσλιπούσα τὸν βίον,
Ὅπως ὀδυνῶν ἐξιοῦσα τοῦ βίου
Χαρᾶς ἀλτῆκτου τῆς ἐν Οὐλύμπῳ τύχη
Ἦν μὴ μαραινέι μὴδὲ καλύπτει χρόνος,
Ποθεῦσα πάντως, καὶ ἀφευρούσα στέφος.

A Quam sane quis dixerit minime dubitans imitationem omni reprehensione superiorem unius imaginis, statuam bonis, heu quantis! excellentem, simulacrum gratiarum, et prudentiæ terminum, et generis ornamentum, et convivium lautissimum omnibus expositum. Hanc terra, hoc cum abcondisset sepulcrum exanimem nec spirantem, et omni sermone destitutum, omnibus monstrat. O admirandum arcanum! Huic, ex Latinorum genere pullulanti, exortæque ex radice Itala, progenitores boni parentes amici sæculi visi sunt esse, proprioque generi magnum ornamentum. Tanquam itaque ea, quæ et genere et moribus præcelleret, B conjungitur in matrimonii societate Martem spiranti, necesseque in conflictibus, sensus mentisque profunditate experto bellatori Constantino despotæ; et toro imperiali digna fit, nec non et appellatione, quibus indigna non erat. Cum quo cum vixisset parvum nimum ad tempus, ad mansiones cœlestes translata est, in ipsis partus doloribus vitam linquens, ut e vitæ doloribus exiens, lætitiæ nunquam desinentis in cœlo particeps fieret, quam non tabefacit neque obscurat tempus, amoribus omnino indulgens, et coronam possidens.

Frustra ergo ultimæ imperatricis, quæ nulla erat, nomen quærimus. Nec alii illi propinquiores Andrea, Manuele et Joanne Thomæ Palæologi despotæ filiis, qui excidio supervivere, ut alii commemorant. Quamvis verum sit, nocte ante funestum illud excidium, imperatorem aliosque primarios viros in augustissimum Sanctæ Sophiæ templum ingressos, precibus ibidem et lacrymis effusis, sacramenta et immaculata mysteria percepisse, et in palatium cum regressum, veniam ab omnibus petiisse; tum demum ad bellum se accinxisse.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI, CARDINALIS NICÆNI

DE EA PARTE EVANGELII JOANNIS

UBI SCRIBITUR :

Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; *Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?*

ERUDITA ET VALDE UTILIS DISCEPTATIO *.

Reverendo ac erudito Patri D. ULDERICO FABRO, cœnobii Domidici Sepulcri in Denkendorf præposito dignissimo et patrono suo de se bene merito, Joannes ALEXANDER BRASSICANUS jureconsultus S. D. P.

Video quosdam in eam opinionem, et illam quidem mire perversam, adductos esse, Præsul ornatisime, ut infelicissimum tot sectarum atque doctrinarum proventum, quibus inter se minus quam horologiis convenit, jam non in angulis tantum, qui γωνιοσομδουχῶν mos est, sed propalatum et publice pro suggestu Græcis litteris impudent. Qua re quid vel indignius cogitari vel ineptius etiam dici possit, quis ex iis qui vel mediocriter eruditi sunt non intelligit? Sic et terræ matris beneficia, si diis placet, accusemus; sic elementa damnemus; sic denique, ut ille inquit, θεῶν ἐπιχουδέα δῶρα in jus rapiamus, quæ omnia et inculpata et nostris usibus ubique servientia, nos ipsi qui abutimur, deteriora et merito reprehendenda efficiamus. Quoniam autem, Ulriche præstantissime, cum superioribus diebus in cœnobio tuo essem, de eadem illa re, quæ tua est egregia eruditio cum summa modestia conjuncta, et exquisita suavitate verborum, et acerrimo cum judicio dissertabas, arbitratus sum me non vulgare operæ pretium esse facturum, si simul et tui demerendi studio, et illius præposteræ opinionis confutandæ causa, D. Bessarionis cardinalis doctissimi commentariolum in hoc argumenti genere doctissimum ad te mitterem. Nam ex illo, quod alias te comprobasse certo scio, liquido intelligis, quis usus sit Græcarum litterarum, præsertim in libris sacris, quæ necessitas, quæ dignitas, et quæ tandem illarum ratio habenda sit. Quando qui hoc præsidio carent, fieri non potest, ut non pueriliter hallucinentur, ut non graviter impingant, ut non omnium maximo malo cæcætiant. Deprehendes etiam, quodnam felicioris interpretis officium, quæ cura, quæ diligentia esse debeat, quam non temere de translationibus judicandum sit. Id quod hæc ætate peculiare vitium est, interpretem videlicet in hujus linguæ versione damnare, in qua vix ultra alphabetum progressus fueris. Cujus rei vel unius ille sedentarius sutor, cum contra Erasmus scriberet, pulcherrimum specimen dedit. Insunt præterea et alia huic libello lectu dignissima et huic sæculo quasi nata, quem tu, veluti perpetuo consuevisti, eo animo accipe quo nos tibi dedicavimus. Sic certe significationem aliquam dare volui, ut qui nihil non tibi debeo, vel aliquam mediocrem portionem persolvisse videar, donec ex omni parte solvendo esse possim. Vale, præposite optime, ac amice charissime.

Viennæ Austriæ, anno a nato Jesu 1552, mensis Januarii die 3.

SAPIENTISSIMI D. BESSARIONIS

S. R. E. CARDINALIS

In illud Evangelii secundum Joannem: Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; *Si volo eum manere donec veniam, quid ad te?*

Cum nuper sacrum Evangelium Joannis Evangelista in ejus festivitate Latine legeretur, ventumque esset ad eam partem ubi Petrus a Salvatore

de Joanne quærens, inquit, *Hic autem quid? et Dominus respondit, juxta Græcæ quidem litteræ veritatem: Si eum volo manere donec veniam, quid*

(1) Hagenow, ap. Joann. Secerium excudebatur anno a Christo nato MDXXXII, mense vero Februario. Exstat in bibliotheca Mazariana sub num. 11,621.

ad te? juxta Latinam vero interpretationem: *Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* Quæsitivum a me quidam, an recte interpretis eam particulam in Latinum vertisset? Cui ego: Recte quidem ab initio translata fuisse arbitror, et *si*, non *sic*, ab interprete scriptum existisse; sed postea (quod accidere frequenter solet) vitio dormitantis librarii, *si* conjunctionem in adverbium *sic* fuisse conversam, una littera addita. Facilis est enim ad errorem lapsus, quoties dictio aliquid significans in dictionem aliud significantem, una duntaxat addita vel detracta littera, commutari potest. Tum alii quidam ex his qui aderant, contradicere, non *si*, sed *sic* legi debere asseverantes beneque se habere Latinum sermonem dicentes, et aut rectiorem esse Græco, aut illo non minus rectum, quandoquidem sive *si*, sive *sic* dicatur, eadem sit utriusque sententia. Quod vero rectius se haberet sermo Latinus, minime ausi sunt prosequi, stulte id a se dictum intelligentes, et contentionis potius gratia quam veritatis. Siquidem Evangelista Joannes et Evangelium suum Græco, non Latino sermone compositum, et ἵν conjunctione usus est, quæ, in Latinum versa, *si* absque ulla ambiguitate significat. Interpretis vero, quicumque is quidem fuerit, nec tanta Spiritus gratia, quanta Joannes illustratus fuisse existimandus est, et verbo usus est ad errorem proclivi, quippe addita *si* conjunctioni, per ignorantiam sive incuriam librariorum, *c* littera, omnis sententia subvertitur et pro conjunctione, quæ dubia est, adverbium efficitur affirmandi. Quod vero æque bene Latinus sermo se habeat, argumentis quibusdam conati sunt ostendere, quæ breviter hoc loco referenda existimavimus, et ad ea quantum divinus favor concesserit, respondendum. Primo enim id auctoritate Hieronymi et Augustini et aliorum Latinorum doctorum confirmant, quos eo in loco non *si*, sed *sic*, scripsisse et ita eam partem exposuisse constat. Hos enim non est verisimile et veritatem latuisse, qui et sapientiores nobis fuere et non modo Latinæ, sed etiam Græcæ linguæ doctiores, quando præsertim ante ipsorum quoque ætatem non *si*, sed *sic* apud Latinos scriptum fuisse animadvertitur. Post hæc asserunt, nihil in sacra Scriptura innovandum esse, præcipueque in Evangelio, ubi vel unum apicem, aut unum iota immutare nefas est. Daretur enim hoc modo facultas volentibus Scripturam sacram corrumpere, quod nullo modo est permittendum. Cum igitur apud Latinos Evangelium sic habeat, asseri aliter mutarive sine crimine non posse. Præterea *si* conjunctionem inquit aliquando affirmative, nonnunquam vero et dubitative accipi, et cum præsentis vel præteriti indicativo adjungitur, quæ tempora certiora sunt et quasi determinatam rem notamque significant, affirmative capi, cum vero subjunctivo adnectitur, dubitative. Quod si futuro jungatur, tunc propter

A incertitudinem sui, nec cum indicativo omnino affirmare, nec cum subjunctivo prorsus esse ancliptem; præsentis vero etiam subjunctivo adjunctam, certitudinem significare. Hanc eorum sententiam quibusdam Virgillii ac Ciceronis exemplis nituntur affirmare. Cum igitur apud Græcos ita scriptum sit, ἵν ἰθὺ, hoc est, *si velim*, procul dubio certitudinem utrobique significari asserunt. Ideoque seu, *si velim*, ut Græci, sive *sic volo*, ut Latini, dicamus, unam prorsus et eandem esse sententiam. Postremo ubi negatio, inquit, vel ambiguitas locum non habet, indicativo cum *si* conjunctione utendum est. In hoc vero, de quo loquimur, Evangelii loco, nulla habet locum ambiguitas. Indicativo igitur adjungenda illa conjunctio, et, *si volo*, dicendum, quod idem est ac si diceretur, *sic volo*; idcirco, *sic volo* in Evangelio legendum. Quod vero hæc duoidem significant, hujusmodi confirmant exemplo. Si quis enim, inquit, alicui in die Veneris carnes edenti ita dixerit, Tunc die Veneris carnes edis? et ille ita respondeat, Si edo, quid ad te? Profecto *si edo* idem est ac si diceretur, *sic edo*, vel ita edo, quid ad te? Quemadmodum igitur *si edo* et *sic edo* unum sunt, ita etiam *si volo* et *sic volo* idem esse fatendum censent. Quod si quis causam flagitet cur Evangelista dixerit, *Et non dixit Jesus quod non moritur, sed, Si eum volo manere*, nihil eum dicere asserunt: primo enim non vim et sensum verborum, sed verba ipsa ab Evangelista negari, deinde et *sic volo* significare sic velle eum manere, sed voluisse Christum reprehendere Petrum, veluti quæritabundum de his quæ ad se minime pertinerent. Concludunt ergo injuriam fieri Evangelio, si quis hunc locum mutet, moriendumque potius esse quam tale aliquid tentandum; nec debere quemquam catholicum putari, qui mutandam hanc Evangelii auctoritatem existimet, censendumque eum qui id ausus fuerit, etiam pejora facturum addita ei auctoritate atque potentia.

Hæc quidem illi. Nos vero ad ea hunc in modum respondemus. Oportet enim qui aliquid ex una in aliam transfert linguam, et linguam ipsam nosse quam transfert, et ejus non modo sententiæ veritatem, sed etiam verba de verbis exprimere, idque præsertim in sacris litteris, ubi non modo verba ipsa custodiri, sed ordo quoque verborum, quoad ejus fieri potest, servari debet. Siquidem in sacra Scriptura etiam ordo ipse verborum, ut Hieronymus ad Panmachium scribens inquit, mysterium est; periculosum est enim aliquid in ea mutare, nisi proprietas linguæ, in quam sit translatio, tantam interim observantiam non patiat; tunc enim licet diversorum verborum ambitu eandem fideliter repræsentare sententiam. Sed hoc in præsentia locum non habet. Cum hæc ita sint, illud quoque animadvertere convenit, quod licet nonnullorum opinio fuerit, beatum Joannem Evangelistam non-

¹ Joan. xxi, 22, 23.

dum vita functum esse, sed secundum Christi adventum vivendo præstolari, vera tamen sanctorum doctorum sententia est, mortuum eum esse, non tamen per martyrimum, nec infirmitate primo maceratum, vel mortis dolore et angustia oppressum, sed sæa aponte, dum sanus esset, ad sepulcrum, ejus jussione per discipulos fossam, descendisse, jacuisse, spiritum Creatori reddidisse et ad patres appositum fuisse. Legant qui volunt Hieronymum in Prologis, tum ejus, de quo loquimur, Evangelii Joannis, tum libri Apocalypsis, cujus ea sunt verba que modo retulimus. Legant Augustinum super Joanne ubi de hac questione agit. Legant Chrysostomum in multis locis, cæterosque quamplurimos et cum tot tantisque doctoribus idem ipsi quoque sentiant (ut fas est). Nam etsi aliqui ex recentioribus aliter senserint, nonnulli tamen ex eis, et ille quidem inter illos doctores habilis, illis aperte contradicunt, eorum quos diximus doctorum sententiam probantes, et quantum in eis est, de novo excogitatis rationibus corroborantes, adeo ut hæc sanctorum de morte Joannis opinio aut necessaria sit et omni dubitatione carens, aut si dubia sit, apud paucissimos sit dubia, quod et plura non sit dubitare. Tamen ut disputationis gratia in præsentia concedatur, illud certe manifestum est, mortuum esse Joannem, plus certi habere quam ambigui: vivere vero, certi nihil, sed ambigui plurimum, cum nullus ex priscis Patribus sanctisque doctoribus id affirmet. Neminem præterea latere debet, sacros libros Veteris Novique Testamenti ab ipsis Ecclesiæ nascentis exordiis apud Latinos tum ex Hebræo ut veteres, tum e Græco, ut et novos et veteres, per Septuaginta Interpretes editos fuisse longo ante Hieronymum tempore, trecentis scilicet et amplius annis, qua editione sancta Latina Ecclesia tunc utebatur, eamque veteres sanctissimi doctores, Cyprianus, Hilarius, Augustinus, Hieronymo coætaneus, imo vero illo senex ipse juvenis, exposuere. Multos præterea fuisse sacrarum litterarum e Græco in Latinum Interpretes, testatur Augustinus in tertio *De doctrina Christiana* libro, ita inquit: Qui enim Scripturam ex Hebræa in Latinam verterunt linguam, numerari possunt; qui autem e Græca interpretati sunt, nullo modo. Hanc tantum Scripturam multo post tempore superveniens Hieronymus, egregius doctor, denuo veterem ex Hebræo, novam e Græco fonte traduxit; qua in re etsi multis præbuit latrandi contra se causam, multa tamen aliter quam edita a prioribus fuerant dictavit, et, ut ipse dicit, emendavit atque correxit, nec cæteras solum Scripturæ partes, sed ipsa quoque Evangelia. Hæc enim sunt ejus verba adversus detractores suos, quæ modo retulimus. Ita tamen probata ab omnibus ejus translatio fuit, ut antiqua, vel, ut verius dicam, tot antiquis interpretationibus oblitteratis, Hieronymiana duntaxat

A traductione catholica utatur Ecclesia. Legat qui vult ejus ad Pammachium *de optimo genere interpretandi* epistolas, ad Marcellum *contra detractores suos*, ad beatum Augustinum quamplurimas ejus defensiones, et ita esse intelliget. Quid vero ad Damasum pontificem Romanum in præfatione super Matthæum scribat, si libet, videamus. Novum, inquit, opus me facere cogis ex veteri, et post exemplaria Scripturarum toto orbe diffusa, quasi quidam arbiter seceam, et quia inter se variant, quæ sunt illa quæ cum Græca consentiant, veritate discernam. E quibus omnibus luce clarius apparet, liceatne, et pium an nefas sit sacram Scripturam ex alia translata lingua ad originalis linguæ, unde traducta est, veritatem reducere. Post hæc memoria repetenda sunt, quæ sancti doctores de profundo multiplicique sacrarum Scripturarum intellectu edixerint, quanta de varia ejusdem dictæ expositione non modo sentiunt, verum etiam præferunt, exponentes eas multiplicibus variisque sententiis. Hinc est quod sanctam Scripturam profundissimo comparant pelago, ex quo quantumlibet aquæ haurias, plus tamen semper est quod superest. Idcirco eam asserunt plures diversasque expositiones suscipere, omnes tamen veras. Hoc autem adeo plerique omnes affirmant Ecclesiæ doctores, ut supervacaneum sit ad id probandum testes adducere, præsertim brevitati studentibus. Postremo illud sciendum est, exemplaria tribus modis depravari solere, appositione, aut commutatione, aut subtractione. Appositione quidem, cum pro arbitrio nostro id supplere volumus in Scripturis, quod imperfectum ac minus continens existimamus, sicut est in libro Regum, ubi cum tractatur de secunda diffusione Philistinorum in valle Raphaim, infertur: *Cosultavit autem David Dominum*, et in quibusdam mendosis codicibus additum reperitur, *Si ascendam ad Philistinum, et dabis eos in manu mea*¹, quod in Hebræo fonte non reperitur, juxta eorum sententiam, qui eam linguam apprime callent. Sed quia in prima Philistinorum diffusionem legitur, hic quoque nonnulli censere debuerunt repetendum. At in Genesi eo in loco, ubi dicitur: *Nonne pro Rachel servivi tibi? quare imposuisti mihi*²? quidam superano addunt *Liam*. Commutatione vero, cum syllabarum aut partium similitudine vel ambiguitate decepti, nunc detrahendo aliquid, nunc addendo, interdum aut mutando ad nostri arbitrii conjecturam, partes pro partibus variamus, ut in Exodo: *Cunctus autem populus videbat voces*³, pro *videbat plerique audiebat* scripsere eo quod vox audiri potius soleat quam videri. Et in Genesi, *Cum Joseph duodecim esset annorum*⁴ pro *decem et septem*. Et in Lamentationibus Jeremiæ pro *vastatio et contritio vaticinatio et contritio*. Et in Amos propheta *tonsorem gregis*, pro *tonsura regis*. Subtractione autem, cum de Scriptura minuere aliquid præsumimus, sine

¹ II Reg. v, 19. ² Gen. xxix, 25. ³ Exod. xx, 18. ⁴ Gen. xxxvii, 2.

quo plenus nihilominus redditur intellectus, ut est illud in Ezechiele : *Et dixit ad virum, qui induit erat lineis et ait* ¹, hoc quod ultimo ponitur, scilicet, *et ait*, si quis præsumeret diminuere, intellectui nullatenus derogaret. Et in Zacharia : *Ipse edificabit templum Domino et exstruet templum Domino* ², quod postremo ponitur *et exstruet templum Domino* de multis exemplaribus detractum est. Quod si quis de his plura desiderat testimonia et latius nosse hanc rem cupit, Nicolaum legat tituli Damasi diaconum et bibliothecæ suffraganeum, virum, quantum intelligere licet, Hebraicæ linguæ peritissimum, qui, Lucii secundi Romani pontificis tempore, ad Petrum basilicæ Sancti Petri canonicum scribens, de sanctæ Scripturæ emendatione multa disseruit. Nobis enim prolixitatem fugientibus, satis est uno vel duobus testimoniis quod probare volumus, astruere, lectorem impigrum ad eos, a quibus nos hæc sumpsimus renitentibus. Plura namque idem Nicolaus ait : Lustrans armaria, nequibam hoc adipisci, veracia scilicet exemplaria invenire, quia et quæ a doctissimis viris dicebantur correcta, unoquoque in suo sensu abundante, adeo discrepabant, ut pene quot codices, tot exemplaria reperirem, usque adeo etiam millesimo fere post Interpretationem Hieronymi anno, codices sacræ Scripturæ mendosi atque corrupti erant, et ita inter se in plerisque discrepances, ut quæ Hieronymus ad Damasum scripserat, eadem Nicolaus, post tot annorum circula, scribat ad Petrum, tot scilicet exemplaria esse quot codices. Addit præterea se nonnulla comperisse de Hebræo abesse quæ tamen in omnibus Latinis codicibus pariformiter reperiuntur. Quod enim in Genesi est, *Dixit Cain ad Abel fratrem suum, Egrediamur foras* ³, quamvis in omnibus Latinis codicibus ita legatur, in Hebraicis tantum illud, *Egrediamur foras*, non esse scriptum; et eodem modo de cæteris quibusdam ait. Cujus rei causam, sive quod Hieronymus in aliis reperta translationibus, in sua etiam connexerit, sive ab alio, usu pristino prævalente, postmodum connexa sint, nescire se asserit. Additque hoc sui studii fuisse, quoad potuit, superflua reseccare, transformata reformare, et ea rursus addere quæ a præsumptoribus tanquam superflua fuerant amputata. Ita vir ille doctus, etiam longissimo post Hieronymi editionem tempore, multa putavit, imo vero certo tenuit, vel apposita, vel commutata, vel detracta, quemadmodum et ante Hieronymi tempora fuerant, et ideo detrahenda, readdenda, emendanda et corrigenda esse. His igitur ita cognitis, nunc ad rem ipsam de qua quæstio est, veniamus.

Cum sacrum Joannis Evangelium Joannes ipse apostolus et Evangelista, Spiritus sancti gratia plenus, Græco sermone scripserit, nulli dubium esse debet, quamlibet translationem originali litteræ minime respondentem, non rectam esse, sed

vitiatam atque mendosam; opusque esse ut is qui ex una in aliam linguam aliquid transfert, eam ex qua fit translatio, in omnibus, quantum fieri potest, sequatur, si se veritatis interpretem esse atque videri cupit. Quod si quis in interpretis opere error animadvertitur, si qua dubitatio oritur, profecto eo recurrendum est, unde facta est translatio. Audi enim quid beatus Hieronymus in præfatione super Matthæum scribat : Si veritas, inquit, est quærenda de pluribus, cur non ad Græcam originem recurrentes, ea quæ vel a vitiosis interpretibus male dicta, vel a præsumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita sunt, aut mutata corrigimus? Augustinus quoque in secundo *De doctrina Christiana* libro ita inquit : Latinæ quidem linguæ homines quos nunc instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent, Hebræa scilicet et Græca, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Rursus : Codicibus emendandis primitus vigilare debet solertia eorum, qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant. Et iterum : Libros autem Novi Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubat, Græcis cedere oportere non dubium est. Nonne his sanctissimorum doctorum verbis instruimur, cum multa fuisse et esse vel interpretum varietate, vel imperite emendantium vitio, vel dormitantium librorum incuria depravata, tum ea corrigi licere atque debere? Per illam quippe regulam monemur in inquisitione veritatis atque ejus investigatione ad originalem linguam et exemplaria præcedentia recurrendum esse, ac Latinorum librorum varietatem Græcis cedere oportere. Videndum itaque primo, quomodo se habeat in Græca atque originali lingua, hæc, de qua quærimus, Evangelii auctoritas, et an sermo Latinus Græco consentiat; quod si dissentiat, an id facile potuerit dormitantium librorum vitio fieri, et an in aliis, quoque simile aliquid fieri potuerit factumve sit absque sancti doctoris peritissimique interpretis Hieronymi culpa aut reprehensione. Deinde aliquot rationibus Græca littera comprobanda ac confirmanda est. Postremo rationes ab adversario adductæ solvendæ sunt.

Apud Græcos manifestus est sensus Evangelii, neque aliqua verborum ambiguitate involutus; aperte namque apud illos ita scribitur, Ἐάν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, ἢ πρὸς σέ; quod nisi ita interpretatur, ut dicat, *Si eum velim*, vel, *Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?* recto interpretatum esse non potest; Græca enim illa conjunctio ἔάν nihil aliud quam si conditionalem conjunctionem causalemve significat, tantumque interest inter ἔάν, id est *si*, et, οὕτως, hoc est *sic*, apud Græcos, quantum fere inter duo contraria.

¹ Ezech. ix, 11. ² Zachar. vi, 12. ³ Gen. iv, 8.

Siquidem εὐν ambiguum, οὕτως vero certissimam rem significat, ut nullo modo suspicari quis possit, librarii vitio hoc apud Græcos evenire potuisse. Nulla enim in una duarum dictionum littera est quæ sit in altera; nulla inter eas est penitus similitudo, quippe εὐν tribus litteris componitur quod Latine significat *si*, οὕτως vero, quod *sic* a Latinis interpretatur, quinque litteras habet, tanta inter has duas dictiones apud Græcos differentia est. Quomodo igitur se apud Græcos habeat hic, de quo loquimur, Evangelii locus, et quomodo Latinus sermo in hoc a Græco dissentiat, satis ex his quæ diximus apparet. Quod autem in Latina lingua facile error evenire poterit, in promptu est intuenti, quanta sit harum duarum dictionum *si* et *sic* similitudo atque vicinitas. Unica enim littera *c*, dormitantis lectoris vitio addita, illud *si* et *sic* mutare potuit, quemadmodum *tonsuram regis* in *tonsorem gregis*, et *vastationem* in *vaticinationem* mutata fuisse, non nostra, sed antiquorum doctorum sententia supra demonstravimus manifesteque ostendimus. Idem multis quoque aliis in locis factum existisse probari potest. Mox in ipso fere initio ejusdem Evangelii Joannis ubi, Οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, *Nec ex voluntate carnis* ¹, ait, imperiti quidam *nec ex voluptate carnis* scribunt, *n* in *p* commutantes, quod scilicet ad carnem pertineat ipsa voluptas. Et apud eundem post verba Christi quibus affatus est Matrem, et eam Joanni, quem diligebat, commendavit, subjunguntur ipsius apostoli verba de se loquentis, Ἐλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια, hoc est, *Accepi: eam discipulus ille in sua* ², id est, in domum suam traduxit, communiter tamen Latini omnes codices habent, *accepit eam in suam*, *m* littera addita; quasi dicatur, in suam matrem, ob Christi scilicet verba, dicentis: *Mulier, ecce filius tuus*, et ad discipulum: *Ecce mater tua*, nulla evenire in Græco sermone non potest, ubi nulla est dubitatio vel ambiguitas; εἰς τὰ ἴδια enim, id est, *in sua*, nomen est generis neutri, casus accusativi, numeri pluralis; εἰς ταυτοῦ vero, id est *in suam*, pronomen est reciprocum, numeri singularis, casus genitivi; proinde nullus Græcorum librariorum in ea parte fuisse credendus est error. At de *sua* in *suam* facilis lapsus est, unica littera adjuncta. Manifestius autem hunc errorem probat quod in quibusdam emendatioribus Latino- rum codicibus non *in suam*, sed *in sua* scriptum animadvertimus. Rursus apud Joannem ita scribitur: Ἀγούσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καίφα εἰς τὸ πραιτώριον, id est, *Adducunt Jesum a Caipha in prætorium* ³. Imperiti vero homines ad *Caipham* in *prætorium* scribunt, quo in loco apud Græcos quidem nulla errori occasio datur, cum ἀπὸ præpositio quæ in *ab* transfertur et πρὸς quæ in *ad*, nullam prorsus inter se similitudinem habent; apud Latinos vero facilis est in errorem lapsus, *d* littera

a præpositioni addita. Ita in primæ Epistola ad Corinthios, ubi Græci scribunt, Οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν, id est, *Omnes enim de uno pane participamus* ⁴, Latini addunt, *et de uno calice*. Et apud Matthæum cap. xxv, Ἐξήλθεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ νομφλοῦ, id est, *Exiverunt obviam sponso* ⁵, Latini habent, *et sponsæ*, quæ profecto augurari licet in marginibus olim librorum pro expositionibus posita, ab ignaris deinde librariis orationi intexta fuisse. Item in II ad Corinthios, ubi Græci habent, Εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν, id est, *In faciem ecclesiarum* ⁶, Latini scribunt *In faciem ecclesiarum Dei*, addentes *Dei*. Et in I ad Timoth., Ἐπιπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, id est, *Incidunt in tentationem et in laqueum*, Latini addunt *diaboli*, quasi volentes supplere quod imperfectum et minus continens videbatur. Multa hujusmodi, per omnes sacrarum litterarum libros addita, diligens investigator inveniet, quæ nos, brevitati studentes, in præsentiarum omisimus. Per subtractionem etiam itemque per commutationem ejusmodi errores posse fieri, satis, ni fallor, ostendimus, ne amplius in his nobis immorandum foret, paucis multa comprehendere volentibus, nisi quædam adhuc summa addere nos beatissimi doctoris Augustini compelleret auctoritas. Hinc in II *De doctrina Christiana* libro ita inquit: Ex ambiguo lingua præcedentis plerumque interpretes fallitur, cum non bene sententia nota est, et eam significationem transfert, quæ a sensu scriptoris penitus aliena est, sicuti quidam codices habent, *Acuti pedes eorum ad effundendum sanguinem* ⁷; ἔξυς enim et *acutum* et *velocem* apud Græcos significat; ille autem vidit sententiam, qui transtulit, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*. Et alia quidem non obscura, sed falsa sunt, quorum alia conditio est. Hinc est illud quod quia *moschos* Græcæ *vitulus* dicitur, quidam non intelligentes, plantationes *vitulamina* interpretati sunt, qui error tam multos codices preoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum. Sed de his satis. Nunc ad comprobendam corroborandamque litteram Græcam nostra vertatur oratio.

Probavimus per sanctorum doctorum auctoritatem, et quidem satis, ut arbitror, Joannem Evangelistam mortem obiisse. Hoc ante omnia Latinæ litteræ manifestissime contradicit in qua dicitur, *Sic eum volo manere*; non enim ita voluit, quandoquidem non ita fuit; nam si ita voluisset, ita profecto fuisset: aut igitur mentientis, aut pueriliter contententis verba forent, ex illius ore prodeuntia, qui contraria iis quæ loquebatur volebat. Sed hæc de Salvatore cogitare nefarium est. Enimvero igitur quod nolebat, non dixisset; et quoniam eum nolebat in hac vita secundum ejus adventum expectare, non dixisset, *Sic eum volo manere*. Quid quod sequens et pene continuata

¹ Joan. i, 13. ² Joan. xix, 27. ³ Joan. xviii, viii, 24. ⁴ 1 Cor. x, 17. ⁵ Matth. xxv, 1. ⁶ II Cor.

oratio hoc ipsum ostendit; mox eam sanctissimus Evangelista Joannes opinionem condiscipulorum, quam ex Salvatoris sermone conceperant, dicentes discipulum illum non moriturum, his verbis arguit, dicens: *Et non dixit Jesus, Non moritur, sed Si eum volo manere donec veniam.* Quod perinde est ac si eos errasse diceret, quod in eum sensum verba Christi accepissent. Quod si, *Sic eum volo manere*, dixisset Christus, quidni vera discipulorum opinio fuisset? Nec Joannis verba de falsa discipulorum opinione constant, sed sibi invicem adversarentur ac contradicerent; dixisse enim Christum, *Sic eum volo manere*, et non dixisse quod non moritur, aperta contradictione, si vera de se Evangelista loquitur, qui et in cæteris magis dilectus, et ut de seipso loquens, apertius mentem voluntatemque Salvatoris intelligebat, profecto, *Si eum manere volo*, non, *Sic eum volo manere*, legendum est, et vero Evangelistæ testimonio fides habenda, qui mox asserit, se illum esse qui scribit et verum testimonium de his perhibere, non modo de Christi actionibus hoc asseverans, sed de omnibus a se in Evangelio scriptis. Hoc ipsum Chrysostomi quoque verba manifestissime comprobant, qui super his verbis quasi vociferabundus: *Mirare, inquit, Evangelistæ humilitatem, quomodo aliorum de se non rectam opinionem corrigit, qui non intellexerunt quod de ipso Dominus dixerat, sed putarunt eum non moriturum.* Præterea cum e Græca lingua in Latinam translatum esse hunc codicem, nulli sit dubium, constetque apud Græcos sine aliqua ambiguitate λεγόντων, hoc est *si*, profecto necesse est ut et Latini quoque *si* legant. Quæ enim cum Græca veritate consentiunt, Hieronymus inquit, illa correctæ sunt. Et Augustinus, ad exemplaria præcedentia récurrendum ait, si quam dubitationem Latinorum interpretum infinita varietas attulerit; rursusque libros Novi Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubat, Græcis cedere oportere dijudicat. Taceo quod doctores Græci, Origenes, Chrysostomus, Cyrillus et cæteri omnes hunc locum eo modo exponant quo et se habere litteram diximus, quibus profecto tanquam summis viris, ac in propria lingua apprime eruditibus, potius quam quibusvis aliis credendum esse negari non potest. Sed ne recentiores quidem doctores Latinos hæc latuere, præsertimque Thomam Aquinatem, virum ut sanctissimum, ita etiam doctissimum. Hic in ea quam super Evangeliiis ex veterum doctorum dictis expositione componit, *si* scriptum esse inquit in Græco. Quod si in Græco *si* scriptum est, ut Thomas asserit, in translationibus vero non vitiosis, teste Hieronymo, non modo verba, sed etiam ordo ipse verborum servandus est, constat sane Latinos codices librorum vitio depravatos, non recte se habere.

Et hæc quidem ad probandam Græcæ litteræ sinceritatem satis sit in præsentia dixisse, ex

quibus adversariorum quoque argumenta solvi et refutari facile possunt. Nam quod principio doctorum Latinorum auctoritatem adducunt, et nos quidem Græcorum auctoritatem opponimus, quibus certe, cum de his quæ in eorum lingua scripta sunt loquantur, et alioquin nec sanitate vitæ, nec doctrina habeantur inferiores, credendum potius esse fatendum est. Ad hæc dicimus non esse sufficiens veritatis testimonium, quod aliqui doctores ita eum locum exposuerunt, siquidem pleraque alia in hujusmodi translationibus invenios, vel per librarios corrupta, vel per interpretes non recte translata, quæ tamen sancti doctores, litteram quam repererunt, secuti, juxta eandem litteram conati sunt exponere, et ita exposuerunt, ut aliquando, quamvis litteræ veritatem non fuerint assecuti, veram tamen sententiam cum summa sapientia excerpterint, nonnunquam etiam, si aliam ediderint sententiam, quam auctoris existerit, ita tamen acutam et gravem et luculentam ediderint, ut ipsa et non alia videatur esse debere. Equidem fateor Augustinum, virum sublimis ingenii, per *sic* hunc locum exposuisse, et quidem gravissimis acutissimisque rationibus, hoc autem non satis esse ad persuadendum ita debere scribi, ex eodem doctore manifestissime probabo. Is enim locum illum Epistolæ primæ ad Timotheum exponens, ubi apud Græcos scribitur, Πιστός ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιός, hoc est, *Fidelis sermo et omni acceptione dignus*, ita enim Hieronymus quoque hunc locum interpretatus est, *Humanus* inquit, *sermo*. Quid ita? Quia ita tunc scriptum repererat et sic per interpretem fuisse translatum, tantoque acumine et elegancia ac gravitate sententiarum eum locum exponens illustrat atque exornat vir ille sapientissimus atque sanctissimus, ut nemo crederet aliter scribi debuisse, præsertim quid apud Græcos scribatur ignorans. Nulla quippe apud illos vocabuli hujus ambiguitas. Siquidem πιστός; *fidelis* sine dubitatione significat, quemadmodum et πιστός; *fides* dicitur; nec aliqua est similitudo hujus verbi πιστός; cum ea dictione Græca quæ *humanum* significat; et tamen ita sæpe eo in loco replicat hoc verbum apostolus, ut vehementer admirer quo pacto qui primus hoc in Latinum mutavit eloquium, tantum a Græcæ vocis significatione discesserit. Quid enim commune habet *humanus* cum *fidelis*? Hieronymus postea hoc, ut pleraque alia, correxit, et Græcam vocem representans, *fidelis sermo* scripsit, non *humanus*; quo fit ut nec Latino cuiquam dubium esse debeat errasse illum, qui pro *fidelis humanus* antea scripserit contra Hieronymi, qui Græcæ linguæ peritissimus fuit, iudicium. Hunc tamen sive imperiti interpretis seu dormitantis errorem librarii, ita scite, graviter ac sapienter exponit summum illud Augustini acutissimumque ingenium, ut, quemadmodum supra diximus, difficile sit existimare aliter dici debuisse, nisi quis ab auctore dictum fuisse

perspexerit. Quod ut facilius intelligatur, libet ipsa Augustini verba, quæ in sermone *De verbis Apostoli* scripsit, inserere. « Audimus, inquit, beatum Paulum apostolum, dicentem : *Humanus sermo, et omni acceptione dignus, quia Christus Jesus venit in mundum, peccatores salvos facere, quorum primus ego sum* ¹. Humanus ergo sermo et non divinus? Procul dubio nisi iste humanus sermo et divinus esset, dignus omni acceptione non esset. Sed sic est sermo iste humanus et divinus quomodo est ipse Christus et homo et Deus. Si recte intelligimus sermonem istum non solum humanum esse, verum etiam divinum, quare Apostolus humanum dicere maluit quam divinum? Procul dubio enim qui non mentiretur, si diceret divinum, non sine causa maluit dicere humanum. Hoc ergo elegit, per quod Christus in mundum venit. Venit enim per quod homo erat, non per quod Deus erat. Semper hic erat. Ubi enim non est Deus, qui dixit : *Cælum et terram ego impleo* ²? Christus certe est sapientia et virtus Dei de qua dicitur, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* ³. Ergo in hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. Et hic erat, et venit : hic erat per divinam majestatem, venit per humanam infirmitatem. Quia ergo venit per infirmitatem humanam, ideo prædicans adventum ejus dixit *humanus sermo* ⁴. Non liberaretur humanum genus, nisi sermo Dei dignaretur esse humanus. Nam et homo ille dicitur humanus, qui se exhibet homini, et maxime qui hospitio suscipit hominem. Si ergo humanus dicitur, qui in domo sua suscipit hominem, quam humanus est, qui in se suscipit hominem? Ergo *humanus sermo, et omni acceptione dignus*. » Videsne ut locum hæc sanctissimus doctor graviter luculenterque exponit, ubi tamen, Hieronymo teste, non recte *humanus*, sed *fidelis* dicendum esse exploratum? Non est igitur sufficiens veritatis argumentum, ideo sic scribendum asserere quia cum locum Augustinus et nonnulli alii doctores ita exposuerunt. Hieronymum autem ita exponentem non meminimus legisse. Patet hoc idem illius, quem supra memoravimus, Nicolai bibliothecæ solfraganei verbis, qui post multa quæ commemoravit, mendose vel translata vel per libentarios scripta, addit postremo, « Quorum mendaciorum nonnulla etiam exposita reperisse me memini. » Ex quibus verbis apparet potuisse aliqua a doctoribus exponi, qui, linguam unde translata fuerant, ignorantes, litteram quam reperiebant necessario sequerentur, et nihilominus esse mendosa. Ad hæc accedit, quod cum sacre litteræ, sicut supra dictum est, tantæ sint profunditatis, ut varios sensus, multasque et diversas suscipiant exposi-

tiones, non est mirabile existimandum, si præter veram alicujus auctoritatis sententiam, alia minus recta diversis rationibus ita defendatur, ut recte videatur ex omni parte consistere. Etenim cum in cæteris disciplinis omnibus voces tantummodo sint, quæ res significant, hoc proprium est ac peculiare Scripturæ sacræ, quod non modo in ea voces res significant, sed etiam res per hujusmodi voces significatæ, res alias significant. Hinc est quod non modo juxta litteram, sed allegorice et moraliter, et anagogice sacram Scripturam exponunt, ita ut quævis ejus particula ad aliquem istorum sensuum reduci possit. At ubi historica seu literalis expositio prosequenda est, nisi vera sit littera, sensus quoque claudicet necesse est.

Quod vero secundo loco asserunt, nihil præter in Scriptura sacra innovandum esse, impiumque esse ex ea imminuere aliquid, vel mutare, an ita sit, Hieronymus ipse respondeat, qui, ut supra retulimus, non solum mutasse, sed emendasse se ac correxisse profitetur, quæ a præcedentibus interpretibus male dicta invenit, vel a præsumptuosis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus addita vel commutata. Neque solum Vetus, sed Novum etiam Testamentum, ipsumque Evangelium tanquam antea corruptum emendasse se prædicat, ut posteriores etiam fecisse, Scriptura eandem jacturam post Hieronymum passa, supra demonstravimus. Si igitur non impium, sed pium, imo vero piissimum fuit, Hieronymum talia emendare, addendo, subtrahendo, mutando; si posterioribus licuit, prout certe licuit, quavis causa ortos errores corrigere, ex quo tot doctorum virorum libri fluxerunt, quibus correctorium Bibliæ nomen est inditum, cur id nostræ ætatis hominibus non liceat? Audeant itaque primo Hieronymum, et cæteros qui eum secuti sunt, Ecclesiæ doctores impios dicere, et tunc nos quoque ejusdem criminis peragant. Sed hæc certe aut rudium hominum verba sunt aut maievolorum maleque dicentium.

Nunc ad illud quod tertio loco posuerunt, argumentum responsuri, si conjunctionem ideo conditionalem dici affirmamus, quod nunquam vera sit nisi conditione completa, et regulam hæc quam tradunt, ut novam quidem temereque iuventam, minime veram asserimus. Neque enim indicativo, sive præsentis sive præteriti, juncta, conditionalis semper vera est, sed aliquando etiam falsa; neque cum subjunctivo posita, falsa semper, sed aliquando vera, prout ex rerum conditione falsitas veritasve colligitur. Quod ut manifestius intelligatur, quid grammatici sentiant, dicemus, deinde quædam ex dialectica subjungemus. Grammatici omnes tam Græci quam Latini, et in primis Priscianus, qui non modo sequitur Græcos, sed id se facere multis in locis gloriatur, si conjunctionem conti-

¹ 1 Tim. I, 15. ² Jerem. xxiii, 24. ³ Sap. viii, 1. ⁴ 1 Tim. I, 15.

naativam esse aiunt; quando enim Græcum significat, eamque sicut et reliquas continuativas, eum a Græcis¹ ab Apollonio Herodiaqi patre, inter causales connumeratam esse, ordinemque præcedentis rei ad sequentem significare, cum aliqua dubitatione essentialis rerum, vel, ut Græci dicunt, sine significatione essentialis, ut, *Si stertit, dormit; et Si ægrotat, pallet; et, Si febris vexatur, calet*; neque enim converso ordine in his consequentiam sententiarum servat oratio. Non enim qui dormit, omnino stertit, et sic de cæteris. (Non irrationabiliter eas causales esse aiunt. Et continuationis, quemadmodum et adjunctionis et effectiois, per has causas ostenditur reddi. Continuationis, ut, *Si ambulat, movetur*: causa enim cur movetur, ipsa est ambulatio. Hujusmodi causales interdum pro approbativis poni commemorant, quoniam scilicet, et id quod dicimus, ita certum apertumque est, ut impossibile sit aliter opinari, tuncque demtaxat indicativo conjungi, ut apud Virgilium, *Si quid usquam Justitiæ est; et alibi, Di, si qua cælo est pietas*. Indubitatum enim et in cælo pietatem esse, et in mundo justitiæ aliquid. Hiuc in facilem errorem inciderunt adversarii mei, putantes quoniam si causalis pro approbativa posita cum indicativo conjungitur, ideo et e converso, quoties eum indicativo conjungitur, esse approbativam, quod longe est a veritate; non enim quoties indicativo conjungitur, esse approbativa potest, quamvis quoties approbativa est, indicativo jungatur. Infinita hujus rei exempla sunt, sed nobis hæc modo sufficiant. Si male locutus sum, inquit Dominus apud Joannem, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cadis²? Si quis hoc loco asserat ideo approbativam esse si conjunctionem, quoniam præsentis indicativo jungitur, certe et male locutum Dominum asserat necesse est. Quod si male locutus est Dominus (quod nefarium est sentire), cur mox addit, *Si autem bene?* Et cum de se diceret Salvator, *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, quod in Beelzebub eum ejicere dæmonia fateatur oportet qui si indicativo junctam, approbativam vult esse oportere. Verum non nobis, sed hæc nos dicere cogentibus, hujusmodi blasphemias imputari volumus. Similiter apud Virgilium dicitur,*

*Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam toti Latiumque petamus.
Sin assumpta salus, et te, pater optime Tencrum,
Pontus habet Libyæ, et reliqua,*

ubi, quanquam indicativo si præpositio jungatur, non tamen approbativa est, sed causalis, sive conditionalis; neque enim significat rem certam; unde iuxta additur,

Sin assumpta salus.

Sed hæc de præceptis grammaticis satis sint, nunc autem de dialectica referamus. Licet si conjunctionem conditionalem esse, etiam dialectici

A fateantur, conditionalem tantum ex vi locutionis nihil prores affirmare, nullamque partem asserere tradunt, sed tantum inferre consequens antecedente confesso. Nulla etenim propositionis pars, sive indicativo sive subjunctivo si conditionalis conjunctio adjungatur, absolute seu categorice ponitur, sed solum consequens propositionem infert, posito tamen antecedente conditionaliter, et non alias; ideo nullius partis veritas ex totius veritate potest inferri. Quis enim sanæ mentis ausit dicere, quoniam veræ sunt hujusmodi propositiones, *Si sol est supra terram, dies est; et, Si homo currit, animal currit*, ideo et antecedentia veræ esse, scilicet quod sol sit supra terram, et homo currat? Itaque inter illas propositiones in quibus si indicativo adjungitur, et eas in quibus adjungitur subjunctivo, non hoc interest, quod illæ quidem certitudinem, hæc vero ambiguitatem habeant, sed quod illarum principales partes verorum acceptæ, atque perfectum, et affirmant negative aliquid, instar propositionum categoricarum, quæ verum falsumve significant. Etenim ab hac propositione, *Si Socrates febris vexatur*, ablata si conjunctione, reliqua pars, quæ est *Socrates febris vexatur*, categorica efficitur propositio, et verum falsumve significat. Illarum vero partibus hoc minime contingit. Nam si ab hac propositione, *Si Socrates curret, si* conjunctionem abstuleris, reliqua pars, quæ est *Socrates curret*, nec categorica propositio est, nec aliquid affirmat negative, sed ut falsam vel verum significet, sensumque perficiat, ex aliis dependet partibus. Ex his ergo manifesta ad tertium argumentum adversariorum est responsio. Significandi hæc propositio, *Si eum volo manere donec veniam*, non ideo certum significat, quia indicativo conjungitur propter eas, quas diximus, rationes. Falsa est igitur adversariorum conclusio, quod scilicet particula illa significet, ac si diceretur, *Sic eum volo manere*, quippe fallacia consequentis est. Nec enim, ut supra dictum est, convertitur, neque vere possumus dicere, quoniam cum approbativa est, si indicativo conjungitur, approbativam esse. Sed ut jam quartum adversariorum argumentum aggrediamur, dicimus minorem falsam esse. Etenim satis a nobis supra ostensum est, continuatam adhuc vitam Joannis Evangelistæ, dubiis quidem habere plurimum, certi vero nihil, mortem vero ejus plus certi habere quam dubii. Adversarii vero in hoc præcipue fundant argumentum, quod nulla sit de Joannis morte dubitatio. Quod vero ad confirmationem opinionis suæ, exemplum adducunt die Veneris carnes edentis, quid aliud dicendum est, quam quod paulo ante retulimus, veritatem vel falsitatem rei hujusmodi propositionem vel certam facere, vel ambiguam? Enimvero qui tali die carnibus vescitur, si verum lateri velit, et increpanti ita responderit, *Si comedo,*

¹ Locus obscurus ² Joan. xviii, 23.

quid ad te? comedere se actu affirmat. Quid si idem dicatur non comediti? Nonne et ille ita respondebit, *Si comedo, quid ad te?* non quidem ut vesci se carnibus fateatur, sed ut falso arguentem irideat, et injustum accusatorem irritet atque contemnat. Quid si eo die comedens carnes, ab accusatore suo provocatus, ita respondeat, *Si comedo vel non comedo, quid ad te?* recta certe locutio erit, an ideo dicemus, quoniam conditionalis indicativo conjungitur, approbativam esse, verumque esse, quod ille carnes edat, et non edat: id vero ne insani quidem faterentur. An vero dicemus unam quidem partem veram esse, alteram falsam? Falsum igitur erit, quoties si indicativo conjungitur, esse approbativam. Quod vero adversarii, velut tacite objectioni respondentes, non vim verborum et sensum intellexisse Dominum, sed negare Evangelistam, aiunt, illum hujusmodi verba protulisse, inepta sane et puerilis Evangelistæ sententia foret, si sciens Dominum velle se in hac vita manere donec veniret, condiscipulos veluti falsa opinantes redargueret, idque duntaxat prolatione verborum; in quo illi quidem mirifice forent laudandi, nimio acumine ingenii ex ambiguo sermone veram elicientes sententiam. Quos contra Chrysostomus falsæ de se opinionis refert ab Evangelista fuisse correptos; quod cæteri quoque, qui eum vita functum putant, procul dubio dicerent. Dicere præterea per ea verba, *Sic eum volo manere*, voluisse Christum ita manere Joannem, sed Petrum redarguere, minime ad se pertinentia quærentem, puerili potius contentioni vel argutuli sophistæ fallaciis, quam Domini nostri Jesu Christi gravitati et sapientiæ convenit. Sed esto sane ut dicitur; nonne hoc superioribus dictis repugnat? Etenim si verba duntaxat Evangelista negat, ut dictum est, sensum igitur concedit; dixit ergo cum Christus non moriturum; quod si ita est, quomodo hæc duo constabunt, quod et eum non moriturum dixerit Christus, et quod non ideo dixerit, quod ita vellet, sed ut Petrum redargueret arcana quærentem? Demum, quis non videat quartum adversariorum argumentum huic solutioni contrarium esse? Si quidem illic dicunt procul dubio Joannem adhuc se manere, hic vero, non ideo sic dixisse Dominum quod ita vellet, sed ut Petrum increparet. Nam quod postremo addunt, moriendum potius esse quam quidquam de sacra Scriptura commutandum; neque posse esse catholicum, qui hunc Evangelii locum commutare præsumpserit, adduntque eum, qui hoc ausus fuerit, etiam pejora facturum, si ei auctoritas et vires accesserint, etsi talia sint quæ nos ad risum potius moveant, quam ad respondendi laborem suscipiendum, tamen ne hanc

A quoque partem intactam præterisse videamur, Hieronymum, Augustinum cæterosque et veteres et novos doctores opponimus, qui cum non modo catholici, verum etiam sanctissimi fuerint atque habeantur, multa tamen et in Veteri ex Hebræo, et in Novo Testamento ex Græco fonte edocti, mutare, demere, addere, corrigere, emendare, rescare, reformare, et, ut eorum verbis utar, readdere non erubuerunt, quemadmodum in superioribus satis superque a nobis ostensum putamus. Verum, ut aliquando dicendi finem faciamus, dissolutis jam atque rescissis adversariorum argumentis, dicimus ingenueque testamur, licere cuivis, tum veritate rei, tum Græcæ atque originalis linguæ concordia freti, absque ullo metu aliquove injustæ calumniæ periculo, cum sancto Evangelista Græcisque doctoribus, *Si eum volo manere donec veniam*, legere atque proferre, muliebribus minis et vanorum hominum jurgiis contemptis ac pro nihilo habitis. Licet autem in calce orationis quasi signum, ut aiunt, imprimere sermoni, et veluti asyllum contra omnes oppugnantes nos recipere. Eia igitur eat, progrediaturque in medium egregius sacrarum litterarum interpres, integerrimus vir Hieronymus, et quasi veritatis ac justitiæ propugnator, quomodo ipse hunc locum transtulerit, ostendat. Hic in ea, quam ad Jovinianum *de virginitate* scripsit, elegantissima oratione, rursum, inquit, de Petro loquens, post auditam sententiam, quod ab alio cingendus esset, et ducendus quo nollet, et crucis illi fuisset passio prophetata, et ille diceret: Domine, quid iste? nolens Joannem deserere, cum quo fuerat semper copulatus, dicit ei Dominus: *Quid ad te, si eum volo sic esse?* Quis amplius alios testes citat? quis aliud desiderat testimonium? cum Hieronymum ita audiamus dicentem, *Si enim volo sic manere*. Quid enim aliud est sic esse, nisi manere? Nam ita dicere, *Sic eum volo, sic esse*, nemo audeat, nisi barbarus. Manifestum est igitur, et antiquiores Hieronymo interpretes, qui sic pro si scripserunt, nisi librorum menda fuerit, errasse, cum Hieronymus ipse, *si volo*, dixerit, et eos qui Hieronymum sunt secuti, pristino usu corrupti sermonis prævalente, vel imperitorum præsumptione, vel incuria librorum, pro si Hieronymiano, sic illud pristinum continuatis temporibus conscripsisse. Sed nos quidem cum Hieronymo, cum sinceritate Græcæ scripturæ, cum Græcis doctoribus, ut fas est, sentientes, *Si eum volo manere*, legamus, ad gloriam ejus qui per sacratissimum Evangelistæ Joannis os Græco sermone scribentis, hæc loquens absque ulla prorsus ambiguitate verborum, *Si eum, inquit, volo manere donec veniam, quid ad te? Tu, sequere me.*

CARDINALIS BESSARIONIS

AD PRINCIPES ITALIÆ

DE CHRISTIANORUM CLADE IN CHALCIDE EUBÆÆ,

DE PERICULIS ITALIÆ IMMINENTIBUS EXPUGNATO HYDRUNTO,

DE SEDANDIS DISCORDIIS

ET DECERNENDO BELLO IN TURCAS,

ORATIONES

Quibus subjicitur persuasio ex Demosthenis *Olythiaca*.

Notatu (1) et lectu dignissimæ sunt epistolæ duæ, quæ Orationibus præmissæ leguntur in codice Regio Taurinensi num. 1165, membran. sæc. xv. Cum enim Bessario orationes has Latine a se compositas misisset ad Guilielmum Fichetum, Sabaudum, rectorem Universitatis Parisiensis, sacræ theologiæ doctorem, ac virum, ut habet Rossottus in *Syllabo Scriptorum Sabaudorum*, pag. 250, *magnum doctrina, eruditione et prudentia*, ut res iis contentas Galliarum regi aliisque principibus explicaret, eas Fichetus, in hoc volumen collectas, obtulit Sabaudiæ Ducibus, scripta ad eosdem epistola, qua eos hortatur, ut bellum fortiter capessant, atque aviti splendoris memores pro religione atque Italiæ salute defendenda vires suas operamque præstent. Porro autem Bessarionis epistola est hujusmodi :

BESSARIO, episcopus Sabinensis, cardinalis Nicænus, patriarcha Constantinopolitanus, reverendo et doctissimo patri magistro Guillermo FICHETO, sacræ theologiæ professori in collegio Sorbonæ Parisii, amico nostro charissimo.

Reverende et doctissime Pater, amice noster charissime, audimus non solum in philosophia et sacrarum litterarum cognitione vos elaborare, sed etiam in eloquentiæ studiis dicendique ratione diu versatos, eaque mirifice delectatos. Quo in genere etsi nihil habemus quod magnopere cupere debeatis, tamen mittere statuimus orationes quasdam hoc tempore a nobis editas pro gravissimis periculis quæ Italiæ Christianisque omnibus imminet : non magis quidem ut vel sermonis puritatem vel

Sequitur Ficheti epistola ad Sabaudiæ duces :

Illustrissimis principibus AMADEO Sabaudiæ duci et jusque fratribus, Guillermus FICHETUS, Parisiensis theologus doctor, patria vero Sabaudus, salutem plurimam plurimo cum honore mittit.

Si serenissimi principes vestræ desideratis excelsoe familiæ nomen in dies altius extollere, profecto vestram Christianæque reipublicæ causam, quam hujus opusculi suavissima lectio vos docebit, alacres accingemini cognoscere cognitamque tueri. Bessario, Sabinensis episcopus, Constantinopolitanus patriarcha, quem vulgo Nicænum cardinalem appellant, operis sui, quod ipse nunc ad vos mitto, mihi jam pridem exemplar reddi jussit, simulque præcepit ut apud Christianissimum regem et prin-

cipis alios Christianæ defensionem religionis adversus immanissimum Turcum suaderem, quem admodum illius ad me litteris cognoscetis. Interdum, tametsi tantum illius fascem humeri fragiles mei initio recusabant, tamen vicit in primis Christianæ religionis amor et dignitas, in qua non tantum initiatus sum ut ceteri, verum hanc etiam in doctoralis meæ professionis susceptione doctorum me defensurumque morte posthabita spondi. Vicit etiam gravissima Bessarionis patris auctoritas, cui pro singulari sua dignitate sanctissimoque desiderio defere labores meos non patiar, sed ne vitæ quidem in tam opportuno negotio subire recusabo discrimen. Vicit præterea quam inde futuram multo

Ex Urbe die decima tertia Decembris 1470.

(1) Pasini, *Codd. mss. Taurin. Lat.*, p. 290.

maiores excelat domus vestre gloriam spero certissimeque conjecto. Tantisper tamen exsequi que jubebantur intermisit, dum hic et istic domestici belli rumores compositis certe cognoscerem. Nunc vero in tempore non committam, ut aut parumper defuisse professioni meae jure caruar, aut Nicarno Patri pro virili mea parte non paruisse, aut quod opus ceteris Galliarum Germaniarumque principibus, et aliis viris prestantibus alias ipse coram exhibui dedique compluribus, alias meis cum litteris misi, aliasve brevi missurus sum. Vestris videar Serenitatibus occuluisse; praesertim cum bellum quod ab omnibus Christianis monet Bessario perfidis hostibus inferri, nullius quam vestra magis intersit, quippe quibus domestica jactura et illata familiae contumelia stimulus ad hoc bellum esse debet. Enimvero non recuperandi solum Cyprii regni, sed Armenici quoque et Hierosolymitani vobis debiti, vobis erepti, reliqua nimirum ista certissima spes est. Quin copiis vestris simulque Christianorum omnium quas Bessario vestras in hostes dicit et armat, haud sane difficile fuerit opulentissima vestra regna perfidis illis praedonibus eripi vobisque restitui. Neque vincendi facultas antehac fuit major aut posthac vobis adfutura est, utpote tot una domo lectissimis fratribus sanguine natis praecelso, aetate florentissima, magnanimitate bellatoribus, domi forisque pace fruentibus, summis ducibus, summis regibus, summis imperatoribus foedere, beneficiis stirpeque conjunctis, Ecclesiae sanctae Romanae amicissimis, Pontifice maximo non solum optimo et sanctissimo, sed et conterraneo et vestri generis amantissimo, et in hoc conficiendo bello duce socioque vobiscum adfuturo. Quin si pergitis arma capessere, mox omnem Germaniam, Galliam, Nesperiam, Italiam, omnem denique animum Christianum vestros in hostes incendetis, vestrum in amorem tutelamque rapietis. Optimus bellator quisque signa vestra subibit, tuebitur atque extollet. Crux ista candida per omnem Graeciam, unde quondam domum vestram se victricem extulerat, hostes fidei effulminabit, e servitute, situ, squalore, luctu, carceribus Christianos dissolvat quamplurimos. Denuo Macedones Amadeique vestri tropaea imponent sua Graecis limitibus. Vobis siquidem non modo genus antiquissimum a Macedonibus est, verum quoque gentibus vestris fatale fuit Graeciae dominari. Etenim proavis ille vester Philippus armis sibi suaeque familiae subiecit Graeciam omnem. Alexander, ejus filius, qui imperii jus a patre percepit, tum latissimum terrarum orbem Macedonibus bello quaesivit, cujus splendidissima prosapia quoque postea se contulit semper dominata est. Nam in omni terrarum parte, nedum in Graecia, stirps Macedonica regna pulcherrime gessit. Quin etiam a Graecis posteaquam nomen imperii ad Germanos trajecit Pontifex maximus, Othonibus in Saxonum avita vestra domo longa quippe successione sedem

A accepit. Et quod praecedentiori Pontifex merito postea voluit electionis jure mandari, tanquam haereditaria Saxonibus praecedentia fuisset, multis saeculis assiduo imperii electio Saxonica sedibus hospitata est, imo propemodum haereditaria potius facta. Quandoquidem non tam a proavis Macedonibus a quibus coepit eo se accepit, sed ob egregia quoque militiae facinora splendorem alibi parem postea non invenit. Nam Saxo principibus aliis ad tuendam rempublicam Christianam, nedum privatam se semper exemplo proposuit. Quod etiam postea fuit ad hoc tempus a Sabaudis principibus successione jure possessum, hoc est, ut imperium justo bello sibi suisque pararent, publica continenter justaque regerent, aliena tuendo domesticas opes auferent, factis famam extenderent longe lateque.

B Hae, Serenissimi Principes, cum legatis vel intente legentem quamplam audieritis, tum primorem quidem illum Sabaudae caput familiae Beroldum Saxonem coram oculis ponite, quaeso. Iste, quem avaris digitis ut aiant tantam attingam, jam Arelatensibus negibus, ut erat bellator egregius, semel et saepius suppatias tulit, sedes intorea futurae tam suplae auae familiae mucrone clypeoque invenit, inventasque hostili cruore iterum iterumque respersit. Illa Maurianna tantae fundamentum domus vestrae (quam terram ferro toties penetravit), Illi Secusani Saluziani marellones comitesque Pedemontani (quos toties fudit), quid praeter Beroldinum enseme acie unquam conserunt? Nimirum haec me tacente loquantur illi. Neque silebunt qua gloria militari Beroldi filius Humbertus postea fuerit, aut Amadeus alter, aut pronepotes quos longa serie praetereo: qui bellica quippe laude magnis regibus etiamis maximis conferantur impares nequaquam fuerunt. Atque nisi tales tantique fuissent, nequiquam istas opes domi haberetis, nequiquam istas urbes opulentissimas, nequiquam ad Helvetios, Allobroges, Ararim, transque Padum ad Insubres et Nicianum aequoris portum vestrum tenderetur imperium; perpetuam Imperii vicariam Sabauda domus non obtineret; ex comitibus duces, ex ducibus reginas regesque non fuissent. Haudquaquam enim oscitantes (ut plerisque principibus vitio datur), aut domesticis litibus impliciti vitam vixerunt; at vero partim industria, labore, consilio, viribus, opera, diligentia, beneficio, justo imperio, publicae libertatis custodia, partim dimicationibus, pugnis acerrimis, castra castris, urbibus urbes, imperium imperio brevi conjunxerunt, utpote quibus artibus amoris subjectis iisdem hosti terrori semper fuissent. Equidem si Sabauda tellus ista (quam ipsi quotidie conculcatis) imbutum sanguinem exsudare posset, profecto praedonum cruore tota rubesceret totaque reduaret, quos illi cruentos istinc ejecerunt, quosque repugnantes istic ceciderunt. Quin etiam isti si loqui daretur, Ego (diceret), principes Sa-

baudi, vestris ab istis majoribus opes, libertatem, A Macedonico quidem pauco parvaque sæpe manu, quietem, splendorem, famam gloriamque accepi, utri Græcia (quæ tunc armis libertatem maxime tuebatur), utri vel externus patuit orbis : vestris et omnium Christianorum armis illa propemodum inerms non parebit ? Deprecantibus ac repugnantibus grave servitutis jugum imposuit Philippus, imposuit Alexander. Expetentibus et implorantibus suam Sabaudamque libertatem negabunt Sabaudi ? Usque nempe adeo nobilis illa Græca natio (quæ nunc delitescit) servitutem semper exhorruit (præsertim abhorrentem a Christo), ut cum mox suis perfidis tyrannis bellum a vobis aliisque Christianissimis principibus parari conjectura capiet, ad se venturis pristinae libertatis restauratoribus iter vel ferro vobis recludet, alimenta, naves, portus, impedimenta, stipendia, præsidia sponte sua ministrabit, sese sua sponte quoquoersus signa verteritis, vestrum sub imperium inissura parituraque veris piisque dominis. Et eo quidem libentius quo tyrannis invitius diutiusque servivit. Ecquid ego privatus pro vestræ præstantis prosapiæ commoditatibus, pro terreno requirendo imperio, pro repetendis proavorum sedibus vos longius pluribusve cohorter, quandoquidem, vel istis quidem omnibus posthabitis, ipsa quippe Christianæ religionis salus eo vos quo princeps Bessario monet optimo jure traducere debet. Hac nempe in parte nihil opus fore cohortatione mea duxi, ne fortassis aut supervacuo labore rem quæ se vobis abunde persuaserit, nunc ipse intendam, aut quam sibi divinus Bessario provinciam delegerit, optimeque gesserit, inerms ego post hunc gerere tuerique pergam. Nam (ad vos causamque quod attinet) militaria quidem insignia quibus enses, clypei, vexillaque vestra multo magis refulgent, spolia sunt, quæ Christianam causam vobis persuadere verbis facilius omnibus possunt, quippe quæ quartus a Beroldo vestræ domus princeps Amadeus Christi victis ab hostibus domum reportavit. Unde reportavit ? Utique reportavit e Græcia. Quod si nunc ore rotundo magnaue Græco more sonaturum Bessarium attente placet audire, Ibitis alacres, victores iterum reversuri. Sed quas huic homunculo vestro suoque mancipiolo litteras ille reddi jusserit, quid et negotii mandarit, jamjam animo propitio benévoloque percipite.

REVERENDISSIMI CARDINALIS NICÆNI

BESSARIONIS

AD ILLUSTRISSIMOS INCLYTOSQUE ITALIÆ PRINCIPES

CONTRA TURCAS EXHORTATIO.

(Romæ ap. Antonium Bladum MDXXVII in-4. Biblioth. Mazarin. n. 12,560. Insunt etiam orationes aliæ anti-turcicæ eodem tempore habitæ.)

I.

BESSARIONIS, episcopus Sabinus, cardinalis Nicænus illustrissimis atque inclytis Italiæ principibus.

Cum Nonis Sextilibus, illustrissimi principes, infelicissimum illud novum Euboicæ eversionis ad nos primum allatum fuisset (1), essemque, supra quam dici potest, animo anxius atque sollicitus, ut vix respirandi causam viderer habiturus, accidit forte fortuna ut eo ipso die, dum essem ita affectus, abbatis cujusdam viri optimi Bessarionis litteras a Neapoli, ubi nunc monasterio Sancti Severini, ex consortio beatæ Justinæ, præfectus, acceperim, quibus ad me scribebat majestatem regiam miro quædam animi studio ad propugnationem Christianæ fidei et immanissimi hostis nostri interitum ardentem atque inflammatum esse. Illis mox respondi, et ut litteras meas Celsitudini regis ostenderet, monui. Duas præterea orationes pro tantæ rei magnitudine ac periculis Christianæ reipublicæ imminentibus edidi: altera demonstratum est fortunam periculaque ista ad omnes pertinere; altera vos, Italiæ principes, ad concordiam bellumque in hostes decernendum adhortatus sum. Id enim meo convenire officio putavi. At cum facilius audiores persuaderi soleant quo gravior auctoritas et fides dicenti tribuitur, Demosthenis, philosophi nobilissimi summiq[ue] oratoris, orationem quam in ejus generis causa habuit e Græca lingua in Latinam converti, plane ut omnes intelligant me neque inutilia, neque amplissimorum virorum opinionibus aliena consulere. Ea omnia vobis mittenda censeo, ut aut ipsi legatis, cum per publica negotia, quæ multa quidem et gravia sunt, licuerit, aut aliis legenda atque referenda tradatis. Sunt enim cunctis vobis principibus communia, qui, ut feliciter huic nobilissimæ provinciæ præstis, ita in posterum felicius eam regatis, et nos optamus, et vos conari debetis.

II.

BESSARIONIS cardinalis BESSARIONI monacho atque abbati salutem.

Deploranti nuper mihi Christianorum hominum calamitates et acerbissimam Chalcidis Euboicæ

(1) Anno a mundo condito 6978 (Chr. 1470) sultanus bellum Venetis fecit, terra marique aggressus. Expugnavit Chalcidem Eubœæ, ubi quid-

am eversionem, litteræ abs te redditæ sunt in quibus cum ea legissem quæ de regis majestatis animo studioque non mediocri ad sedem Christi tutandam perscripsisti, collegi paululum mentem et respiravi, cœpique optare vehementer ut re præstet quod verbis ipsum promississe affirmas. Sed, nos infelices, vereor ne criminibus nostris ab immortalis Deo deserti, crudeliora præterea et graviora patiamur; demum, percunctando, alter alterum expectando, culpam in alios rejiciendo, ad ultimam labamur perniciem. O miseros Christianos! o cæcos Italos! Accelerandum, Bessario, ut vel ex hoc sæculo Deo volente migremus in ævum illud sempiternum, vel in aliam aliquam regionem advolemus. Non expectemus certe Turcum Italiam invadentem. **B** Iluc spectat, crede mihi, hoc agit, ad hoc se comparat, hoc conatu omni et studio contendit. Et dicam, dicam plane, prohi dolor! assequitur quod cupit, nisi a somno capitali, quo paulatim extinguitur, expergiscatur [sc. Italia], nisi concors atque uno consensu fortiter totisque viribus tanto furori resistat, nisi omnesis pigmentis, causis quas jactare solet, ut justæ videantur, inani verborum furore, re ipsa, opera, armis, crucis hostes adoriatur. Versabatur olim in discrimine Byzantium. Nulla Italiæ pars misit subsidia, rem alienam putabant omnes; periculum ad se non pertinere falso credebant. Atqui postea senserunt quot mala experti sunt, quot Christianorum fortunæ, opes, imperia in Turcorum dominationem redacta; Trapezuntiorum, Sinopensium, Mitylenorum, Peloponnesiorum, Caricæ, Ciliciæ, Mysiæ, Pannoniæ inferioris, Epirotarum, Illyricorum magna ex parte, postremo Euboicorum. Quid ita? Quia noluerunt quinquaginta millium aureorum sumptu in tempore opitulari Byzantio et ab ea communem hostem propulsare. Inde nimirum hæc omnia ivere perditum, et, tanquam ovilis foribus confractis, lupus in oves impetum fecit; intra earum latera versatur, insultat, cadibus furit, et tum eorum quæ amissimus unumquodque centies millenis millibus non imprudenter emeretur, imo vero numero infinito quinquaginta millia superat. Quid vobis cum Græ-

quid masculini sexus duodecimum ætatis annum excedens erat, interfecit propter deditionem recusatam. *Turco-Græcia*, p. 25.

cis, quid cum Mysiis, Illyricis, Pannonibus? Pe-
reant, inquiunt, quid nobis? Nobis bene sit, in-
tereant alii. Huc adea, bone vir, ita siquidem li-
bertas tua servari poterit. At non intelligis tuis
viribus (tuæ enim Christianorum vires sunt), tuis,
inquam, exhaustis viribus tanto te imbecillio-
rem et inferiorem fore, quanto hostis tuus superior ac
potentior evadet, cum quo tandem tibi dimicandum
est. Satis enim videberis ab hoste impetrasse, si
quod Polyphemus Ulyssi, ut in fabulis dederit, ut
ultimus conficiat. Tibi vel invito cedendum erit et
servitus subeunda, quæ cum per se turpis sit,
tum conditione domini turpissima. Obsessa Chal-
cis in Eulæa, urbs quondam florentissima, unde
Cumas in Campania deducta est colonia, unde
homines manarunt qui Neapolim incoluerunt, vi
capta, eversa, ferro ignique consumpta. Classis
Turcorum amplissima per totum Hellespontum
va;atur; fugatus navalis Venetorum exercitus
aufugit, celit loco, latitat. Turci victoriæ fu-
rorem superbissimum in omnes insulas illas de-
barchantur, avertunt omnem ordinem, ætatem,
sexum in prædam; vastant agros, depopulantur.
Quid ad nos? Venetis curæ sit. Recte cum iis
actum. Utile enim esset, si gravioribus incommodis
conflictarentur: quietius cæteri et securius vive-
remus. Tantum otio nostro accedit quantum illis
imperii demitur; si quis qui malis istis ingeni-
scat. is Venetus, Venetorum partibus favet, non
audiendus, contemendus. O turpem hominum
ignorantiam, o vecordiam, o insensibile odium, o
inimicitias stultas et inauditas quæ in auctorum
viscera sæviunt, quamvis in alios susceptæ videan-
tur! Veni, Bessario, fugiamus simul. Proximus tu
es periculo: ego proximus. Paulo enim post præ-
sto erit Brundusii navalis Turcorum exercitus,
præsto Neapoli, præsto Romæ. Jam ita mari do-
minatur, Venetis cedentibus, quemadmodum ter-
ra. Ita istis consultantibus, trajicient in Apuliam
multa militum millia, quibus abundant; ab iis
quotidie sient incursiones in agrum Neapolitanum,
in Romanum. Cedamus, inquam, tanto turbini, ne
nos pariter hic opprimat; infensi illi quidem sunt
nomini meo, et tibi propter me, tametsi nullo eos
unquam affecti incommodo aut lacessivi, non sane
quia noluerim, sed quod non potui. Locutus sum
multa, cum alibi, tum in senatu. Nunquam destiti
suadere, monere, prædicere, rogare. Non defuit
voluntas, quæ inimicissima illis; hanc acriter ul-
ciscuntur. Veni, demus locum iræ.

Delirat Bessario, insanit, senex, frigidus, timi-
dus. Profecto, mi Bessario, non insanit Bessario.
Tu es mihi testis, cum Bononiæ essemus, et adhuc
Paschal's nuncupareris, atque allatus esset infeli-
cissimus ille de urbis Byzantiæ excidio nuntius,
ca omnia, quæ postea consecuta sunt, me futura
prædixisse, non ea sane de causa, quod vel pru-
dentia excellenti, vel divinationis furore aliquo
despicerem quæ alij non cernerent; sed quod om-

nibus qui privatis studiis et affectibus vacul es-
sent, ea omnia palam erant et in promptu. Tum
sibilis vulgi, honestorum moribus explodebar. Ju-
dicabant dementem, somniis deditum. Risus de
me non parvus, ut scis, excitatus. Sed tamen,
proh dolor! evenerunt omnia, ut prædixi. Caveant,
qui hæc audiunt, ne idem accidat in posterum.
Non timidus Bessario in subeundis periculis: timi-
dus in prospiciendis. Posset adhuc inermis, mo-
nachus senex, majorem animum et præ se ferre et
præstare, quam isti persuasum habeant, modo
Christiani principes vellent facere quod possunt,
quod debent. Iret ipse in hostem cum militibus,
cum cohortibus armatis, cum propugnatoribus
cruis ita quidem instructis, ut vires et copiæ, ut
legiones hostiles postulant. Quid! agitur hæc ista
animo cunctis ad hoc dormientibus, dissidentibus
inter sese, altero alterius perniciem optantibus
et molientibus? Undene Bessario cum altero, se-
nes ambo, incerta valetudine, viribus fracti, ar-
cebunt tantum Turci impetum potentissimi, san-
guinem Christianum anhelantis? Ineptum, stul-
tum, inutile. Veni, migremus alio. Relinquamus
principibus Italiæ curam istam. Nam et illi nos
reliquerunt, atque obaudiunt jamdiu, tanquam e
speculo clamantes, prædicentes, proponent: ante
oculos eorum pericula. Optemus tamen adhuc ab
immortali Deo Salvatore nostro, ut criminibus
nostris ignoscat; et fidem, cujus et dator fuit et
auctor, quam ad sæculorum finem nunquam occa-
suram pollicitus in tantis malis, quæ nobis im-
pendent, tum urgent, tueatur. Non intermittamus
hortari et rogare principes nostros, ut ad sacrorum,
cæremoniarum, totius principatus ecclesiastici sal-
utem, consilia omnia conferant, laborem, indu-
striam, cogitationem, totum animum atque inge-
nium. Appellemus Siciliæ regem florentissimum,
rogemus ut, imperii sui finibus tutandis, neque
cura, neque opibus desit. Res ipsi erit cum hoste
vicino et potentissimo. Consulant rebus suis Tu-
sci, Ligures, Insubres, Veneti: cogitent quo pacto
ab hostili sævitia tuti sint. Nulla inter oves et lu-
pos gratia. Nullum inter profanos homines et Chri-
stianos jus amicitiae. Non donis, non muneribus
D pacatur hostis immanis, barbarus. Nulla fœderis
religione tenetur perfidus, non movetur misericor-
dia crudelissimus. Dominari, præesse, imperare
cupit; cruore et flamma cuncta delere vult. Sub-
jugare sibi cunctos studet. Quis illum a tanto vi-
ctoriæ cursu retardabit? Peragrabit totum Siciliæ
regnum. Romam usque perveniet. Quis erit impe-
dimento? Hyperboreine populi, et gentes remo-
tissimæ? At illis tam nullus harum rerum sensus,
quam officio alienum putant pro aliena salute sese
in discrimen offerre. Galline, Britanni, Germani,
exteræ nationes? At procul sunt a periculo: non
putant Italiam in medio periculo, magna rerum
perturbatione versantem cessare, aut sopitam ca-
se, quam infinitis pene triumphis et hostium spe-

illis decoratam esse sciunt. Italine, quibus hostis A
 imminet, quibus cædem, ferrum, servitutem, exsilia denuntiat et ostentat? At nolunt, negligunt, non possunt adduci ut credant sese adeo propinquos esse periculo; suis viribus confidunt nimium, ut plane verendum sit, ne in suis potius, quam in hostis finibus castrametari atque exercitum alere cogantur. Veni jam, Bessario; petamus solitudinem et deserta loca. Satis ex rerum civilium stata percepimus. Parum nobis vitæ superest, et mihi qui senior sum, et tibi qui imbecillior. Si aliqua in re consiliorum nostrorum, vocis, corporis, reipublicæ Christianæ usus esset, manendum sane adhuc censerem, adhuc laborandum. Ego vero jam tot annis conatus quoad potui, nihil professione mea, nihil hac dignitate profeci. Tu, quamvis tui ordinis hominibus prosis, plus tamen proficies mecum in rebus contemplandis, ubi, si in desidia ista persistent Christiani, soli Deo vivamus, et nobis ipsis. Alas nos, qui cœli volatilia et bestias agri sua clementia satiat. Neque grave aut difficile fore arbitrator divinæ liberalitati duos homunciones, perquam brevi tempore, quod nobis reliquum est, suis opibus sustentare.

III.

BESSARIONIS, episcopi, Sabini, cardinalis Nicæni, ad illustrissimos inclytosque Italiæ principes, de periculis imminentiibus oratio.

Multi sunt profecto, illustrissimi inclytique Italiæ principes, quæ ad rem, de qua consulimur cogitando, dicenda, ut facienda a nobis sunt. Ea omnia si persequi in præsentia velimus, nec nos servare modum in dicendo, nec vos in audiendo molestia carere poteritis. Reliquis igitur in aliud tempus reservatis, de una tantum particula disseremus, et ea quidem pernecessaria, quæ si satis a nobis explicari possit, ita ut in animis vestris inhaereat, ac veritate cogitatione attingere valeatis, facilis ad reliqua futura est via, ut nihil amplius arduum videri queat. Id vero facile nos consecuturos arbitramur, si probabilibus documentis et rationibus ostendere poterimus maxima hæc, quæ impendere cernimus pericula, et gravissimos atque acerbissimos casus, non unius aut alterius, non trium esse, sed totius Christianæ reipublicæ, et in primis Italiæ communia. Etsi enim aliis quidem prius, aliis vero posterius tanta calamitas imminet, ad extremum tamen una omnium futura est pernicietas, ac hujus hostis nostri tanta animi vastitas (utinam falsi vates simus!) omnibus tandem miserum atque ignominiosum exitum allatura, nisi fortiter magno animo totis viribus resistatur. Qua in re, si omnes in meam sententiam persuadere potuero, ut non aliter atque ego sentio et verum est, ipsi quoque sentiant, magnam profecto rem fecisse, nec dimidium totius, ut ille inquit, sed opus integrum me absolvisse arbitrabor. Quis enim adeo infirmi atque imbecilli animi est, adeo sui negligens et propriæ salutis oblitus, qui, si viderit

Dei immortalis templa, domos, sedes, aras, focos, sepulera majorum, leges, libertatem, liberos, patriam in periculo versari, non excitetur adversus hostem, et non modo fortunas omnes, quas aut habet aut habiturus est, sed vitam ipsam in discrimen offerat, et cum dignitate cadere malit, quam cum ignominia servire? Itaque perpetua oratione nobis enitendum est, non ut vobis principibus sapientissimis, quibus hæc sunt magis explorata, quam nobis, ista persuadeamus, sed ut ante oculos iis periculum proponamus, qui, dum procul admodum a periculo se abesse putant, futura prospicere nequeunt. Juvat igitur primum omnium de origine et genere ac viribus Turcorum breviter aliquid commemorare, plane ut omnes intelligant. Hæc Athumanorum familia, minima Turcorum pars, a quam parvo humilique principio, quam brevi tempore, solertia, diligentia ac vigilantia sua in tantum fastigium venerit, ut jam non modo reliquis nationibus, sed ipsi provinciarum nobilissima potentissimæque Italiæ, et imperare assuetæ, stupori ac formidini sit. Turcorum nato, cum aliquandiu Persiam, Mediam, Babyloniam, Arabiam, Syriam et nonnullas alias superioris Asiæ partes tenuisset, tandem cum ab incolis sese in libertatem vindicantibus, tum ab aliis hyperboreis populis inde expulsa, ad inferiores Asiæ partes conflavit; atque ibi multis variisque bellis cum Græcorum imperio Marte ancipiti gestis, ita ad extremum superior evasit, ut Pamphyliam, Ciliçiam, Lyciam, Paphlagoniam reliquaque omnia illa loca in ditionem redegerit. Sed pace foris parva, seditio domi orta est. Nam de imperio inter se ferro dimicare cœperunt. Erant inter eos septem nobiliores familiæ, ad quas factionum rerumque omnium summa deferebatur. Hæc, bellorum diuturnitate fessæ, eas, quas diximus, provincias sorte potius quam armis dividere, ac parti inter se statuerunt. Ita quod perexiguam et tenue admodum erat imperium, in septem partes divisum. Athumanorum familia, ex qua octavus jam regnavit nostro tempore Turcorum princeps, Ciliçia locaque finitima obvenerunt. Hæc Turcorum res, hoc initium, inde tanti terroris origo. Interjecto deinde tempore hujus, qui nunc regnat, Turci atavus, a quo hic sextus ordine regni sceptrum accepit, non viribus, non divitiis, non militum numero, non imperii magnitudine fretus, sed ob civiles discordias accersitus a Græcis in Europam trajecit, annus nunc ferme agitur centesimus et tricesimus, non tam iis adversus quos provocatus fuerat, quam iis qui accersiverant perniciosus et pestilentissimus. Paulatim enim serpens, ac sibi, non amicis imperium comparans, usque adeo auxit vires, ut volentes postea eum ejicere, non potuerint, satis se effecisse arbitrati, si fœdere icto æquis cum eo legibus vivere impetrarent. Atqui res aliter, quam opinati fuerant, evenit. Etenim gens barbara atque inops, simul ac dulcedinem frugum et suavitatem

divitiarum gustare cœpit, nullum cupiditatis terminum statuit. Ex parvo itaque ac debili initio usque adeo eorum vires centum et triginta annorum spatio creverunt, ut jam non parva Europæ parte occupata, nec Danubii profundissimus amnis, nec Illyrici asperrimi montes eorum impetum retardare possint quin, flumine transmissis, et locorum difficultatibus superatis, illinc per omnem Pannoniam grassentur, hinc in mediam usque Germaniam, et Istros, et Forum Julii penetrent, depopulantes ac sædantes omnia, ac flores illos provinciarum ferro igneque vastantes. Quo loco illud in primis a nobis animadvertendum censeo, quamvis hæc omnia eo, quo diximus, temporis spatio fecerint, plura tum postremis quadraginta annis, quam nonaginta illis superioribus fecisse. Ita enim natura comparatum est, ut principia virtute quidem ac viribus majora sint, magnitudine vero copiaque vincantur. Ex his item quadraginta annis longe plura his decem et septem patrasse, quam tribus et viginti prioribus. Plura immanis ista bellua Christianorum sanguinem semper anhelans, post Byzantinum excidium solus gessit, quam pater ejus atque avus per omnem vitam fecere, decem, ut sæpe a nobis explicatum est, interea regnis occupatis, ut palam omnibus sit quo magis ejus vires auferantur, eo deinde minore negotio, quoscunque aggredi voluerit, posse superare. Quemadmodum enim in disciplinis atque artibus et omni actionis genere fieri videmus, ut major sit postremo quoque anno, quam omnibus superioribus profectus. Unde illud quoque vulgo dici solet, ditescere homini difficile esse, in immensum vero divitias augere facilitium. Ita in rebus quoque militaribus accidit, ut vincere difficile admodum sit, evagari postea per victorias nullius laboris. Quare persuadere sibi quisque facile potest, quid sceleratus hostis, quo nihil dici deterius, nihil crudelius potest, proximo hoc quinquennio facturus sit, tanta jam decem et septem annis potentia comparata, et priori ejus potentia addita. Magnæ incomparabilesque sunt ejus vires, inexhausta cupiditas, immensa domiandi libido, scientia rei militaris, ætas florida, corpus laboribus assuetum. An igitur cum velit, et possit, et sciat, dubitare aliquis potest quin toto animo ac tota mente in nos dies noctesque feratur? An vero armatum præstolamur domi oscitantes, ut tum demum credamus, cum eum ante oculos nostros virus exhalantem videbimus? Non decet profecto, nec Italorum potentia fas est dicere: Non putaram. Propria Itali sanguinis est prudentia, propria libertas, proprium imperium. An degenerare nobilissimus animus a majoribus suis, et, quem Deus voluit cæteris imperare, servire genti sædissimæ sustinebitur? Nihil putat Turcus se facere dignius posse, nihil nomini suo gloriosius, quam si in Italiam exercitum ducat, et imperare solitam provinciam suo addat imperio. Atavi ejus parentem, quem primum trajecisse in

A Græciam diximus, quamvis paucorum oppiderum regulum, divinis colunt honoribus, et perpetua fama ac sempiterna gloria celebrant. Sanctum eum ac beatam nominant, coelestibus prædicant locatum sedibus, cum princeps bellum adversus Christianos gesserit, et paucis quibusdam subjugatis, eos impia Mahumetanae sectæ dicaverit. Quid eos tandem erga se facturos existimet, si cum tot aliis Christianis populis, Italos quoque (quod etiam cogitare horret animus) subjugarit? An vero gloria avidum dubitare poterimus, cum hoc natura omnibus insit, præsertim principibus, et hic sciat nullum sibi ad immortalitatem ampliorem patere campum? Nam de utilitate ambigere, supervacuum certe videtur. Cum enim ratio hæc bifariam dividatur, et hinc quomodo servari quæ parts sunt, illinc quo pacto augeri queant, consideretur, qua tandem ratione quæ habet facilius ac certius servare poterit, quam augendo principatum, et fines imperii propagando? Solent medici in corporibus curandis ea remedia adhibere, quæ aliquando iisdem morborum generibus utilia experti sunt: hoc idem Turcorum imperator facit, et hoc quasi medicamentum quoddam ad ea, quæ parts sunt, conservanda saluberrimum ratus; eo semper utitur, huic hæret, hoc frequentat. Mutare hoc, ut aliud experiatur, non putat tutum. Cupit (ut par est) omnique conatu nititur conservare imperium. Nullam ad id tutiorem esse viam intelligit, quam cum aliena jactura vires suas augere. Quod si assequi non posset, nulla nobis timoris ratio esset, nulla de rebus nostris dubitatio: sed, me miserum! mentiri in hac parte etiam volens non possum. Nihil unquam aliquis facilius fuit. Ad hæc pecunia numerus immensus, multitudo militum inaudita, ut cujus exercitum supra ducenta hominum millia sequuntur. Classem habet, quam superioribus diebus in expugnatione Chalcidis non sine stupore audistis quantam instruere vix omnis simul Italia posset. Erat ante hunc diem ductaxat terrestri exercitu potens. Maris imperium adhuc nostris supererat. Nunc vero (o cogitationem quoque tantæ cladis acerbam!) mare quoque Christianis ablatum illis additum est. Licet ei jam libere vagari quo libet, omnes portus, omnes maritimas stationes liberas habet: Ambracium sinum, portum illum nobilissimum Apolloniam, loca quidem Italiae finitima; quæ olim Romanis in Græciam, si eadem nunc illi via in Italiam erit, perquam breve fretum, brevissima navigatio est. Terrestre præterea iter usque ad Forum Julii patens atque apertum. Mari terraque cingere Italiam potest. Quid est, quod eum vel non hortari atque impellere debeat ad ea, quæ tandem animo proposuit, perficienda, vel ab illis deterere possit atque avertere? Audistis multos, qui illum sæpius Italiam optantem, Italiam sperantem, Italiam ac Romam vociferantem intellexerunt; si et cupit, et posse se sperat. Nihil certe est, quod eum possit ab hoc proposito remorari, præsertim

illis decoratam esse sciunt. Italine, quibus hostis A
 imminet, quibus cædem, ferrum, servitutem, exsilia denuntiat et ostentat? At nolunt, negligunt, non possunt adduci ut credant sese adeo propinquos esse periculo; suis viribus confidunt nimium, ut plane verendum sit, ne in suis potius, quam in hostis sinibus castrametari atque exercitum alere cogantur. Veni jam, Bessarion; petamus solitudinem et deserta loca. Satis ex rerum civilium statu percepimus. Parum nobis vitæ superest, et mihi qui senior sum, et tibi qui imbecillior. Si aliqua in re consiliorum nostrorum, vocis, corporis, reipublicæ Christianæ usus esset, manendum sane adhuc censerem, adhuc laborandum. Ego vero jam tot annis conatus quoad potui, nihil professione mea, nihil hac dignitate profeci. Tu, quamvis tui ordinis hominibus prosis, plus tamen proficies mecum in rebus contemplandis, ubi, si in desidia ista persistent Christiani, soli Deo vivamus, et nobis ipsis. Alas nos, qui cœli volatilia et bestias agri sua clementia satiat. Neque grave aut difficile fore arbitror divinæ liberalitati duos homunciones, perquam brevi tempore, quod nobis reliquum est, suis opibus sustentare.

III.

BESSARIONIS, episcopi, Sabini, cardinalis Nicæni, ad illustrissimos inclytosque Italiæ principes, de periculis imminentiibus oratio.

Multi sunt profecto, illustrissimi inclytique Italiæ principes, quæ ad rem, de qua consulimur cogitando, dicenda, ut facienda a nobis sunt. Ea omnia si persequi in præsentia velimus, nec nos servare modum in dicendo, nec vos in audiendo molestia carere poteritis. Reliquis igitur in aliud tempus reservatis, de una tantum particula disseremus, et ea quidem pernecessaria, quæ si satis a nobis explicari possit, ita ut in animis vestris in hæreat, ac veritate cogitatione attingere valeatis, facilis ad reliqua futura est via, ut nihil amplius arduum videri queat. Id vero facile nos consecuturos arbitramur, si probabilibus documentis et rationibus ostendere poterimus maxima hæc, quæ impendere cernimus pericula, et gravissimos atque acerbissimos casus, non unius aut alterius, non trium esse, sed totius Christianæ reipublicæ, et in primis Italiæ communia. Etsi enim aliis quidem prius, aliis vero posterius tanta calamitas imminet, ad extremum tamen una-omnium futura est pernicietas, ac hujus hostis nostri tanta animi vastitas (utinam falsi vates simus!) omnibus tandem miserum atque ignominiosum exitum allatura, nisi fortiter magno animo totis viribus resistatur. Qua in re, si omnes in meam sententiam persuadere potuero, ut non aliter atque ego sentio et verum est, ipsi quoque sentiant, magnam profecto rem fecisse, nec dimidium totius, ut ille inquit, sed opus integrum me absolvisse arbitrabor. Quis enim adeo infirmi atque imbecilli animi est, adeo sui negligens et propriæ salutis oblitus, qui, si viderit

Dei immortalis templa, domos, sedes, aras, focos, sepulera majorum, leges, libertatem, liberos, patriam in periculo verrari, non excitetur adversus hostem, et non modo fortunas omnes, quas aut habet aut habiturus est, sed vitam ipsam in discrimen offerat, et cum dignitate cadere malit, quam cum ignominia servire? Itaque perpetua oratione nobis enitendum est, non ut vobis principibus sapientissimis, quibus hæc sunt magis explorata, quam nobis, ista persuadeamus, sed ut ante oculos iis periculum proponamus, qui, dum procul admodum a periculo se abesse putant, futura prospicere nequeunt. Juvat igitur primum omnium de origine et genere ac viribus Turcorum breviter aliquid commemorare, plane ut omnes intelligant. Hæc Athumanorum familia, minima Turcorum pars, a quam parvo humilique principio, quam brevi tempore, solertia, diligentia ac vigilantia sua in tantum fastigium venerit, ut jam non modo reliquis nationibus, sed ipsi provinciarum nobilissima potentissimæque Italiæ, et imperare assuetæ, stupori ac formidini sit. Turcorum natio, cum aliquandiu Persiam, Mediam, Babyloniam, Arabiam, Syriam et nonnullas alias superioris Asiæ partes tenuisset, tandem cum ab incolis sese in libertatem vindicantibus, tum ab aliis hyperboreis populis inde expulsa, ad inferiores Asiæ partes confluxit; atque ibi multis variisque bellis cum Græcorum imperio Marte ancipiti gestis, ita ad extremum superior evasit, ut Pamphyliam, Ciliciam, Lyciam, Paphlagoniam reliquaque omnia illa loca in ditionem redegerit. Sed pace foris parva, seditio domi orta est. Nam de imperio inter se ferro dimicare cœperunt. Erant inter eos septem nobiliores familiæ, ad quas factionum rerumque omnium summa deferebatur. Hæc, bellorum diuturnitate læsæ, eas, quas diximus, provincias serie potius quam armis dividere, ac partiri inter se statuerunt. Ita quod perexiguam et tenue admodum erat imperium, in septem partes divisum. Athumanorum familia, ex qua octavus jam regnat nostro tempore Turcorum princeps, Cilicia locumque finitima obtulerunt. Hæc Turcorum res, hoc initium, inde tanti terroris origo. Interjecto deinde tempore hujus, qui nunc regnat, Turci alavus, a quo hic sextus ordine regni sceptrum accepit, non viribus, non divitiis, non militum numero, non imperii magnitudine fretus, sed ob civiles discordias accersitus a Græcis in Europam trajecit, annus nunc ferme agitur centesimus et tricesimus, non tam iis adversus quos provocatus fuerat, quam iis qui accersiverant perniciosus et pestilentissimus. Paulatim enim serpens, ac sibi, non amicis imperium comparans, usque adeo auxit vires, ut volentes postea eum ejicere, non potuerint, satis se effecisse arbitrati, si fœdere icto æquis cum eo legibus vivere impetrarent. Atqui res aliter, quam opinati fuerant, evenit. Etenim gens barbara atque inops, simul ac dulcedinem frugum et suavitate

divitiarum gustare cœpit, nullum cupiditatis terminum statuit. Ex parvo itaque ac debili initio usque adeo eorum vires centum et triginta annorum spatio creverunt, ut jam non parva Europæ parte occupata, nec Danubii profundissimus amnis, nec Illyrici asperrimi montes eorum impetum retardare possint quin, flumine transmissis, et locorum difficultatibus superatis, illinc per omnem Pannoniam grassentur, hinc in mediam usque Germaniam, et Istros, et Forum Julii penetrent, depopulantes ac sædantes omnia, ac flores illos provinciarum ferro igneque vastantes. Quo loco illud in primis a nobis animadvertendum censeo, quamvis hæc omnia eo, quo diximus, temporis spatio fecerint, plura tum postremis quadraginta annis, quam nonaginta illis superioribus fecisse. Ita enim natura comparatum est, ut principia virtute quidem ac viribus majora sint, magnitudine vero copiaque vincantur. Ex his item quadraginta annis longe plura his decem et septem patrasse, quam tribus et viginti prioribus. Plura immanis ista bellua Christianorum sanguinem semper anhelans, post Byzantinum excidium solus gessit, quam pater ejus atque avus per omnem vitam fecere, decem, ut sæpe a nobis explicatum est, interea regnis occupatis, ut palam omnibus sit quo magis ejus vires augmentur, eo deinde minore negotio, quoscunque aggredi voluerit, posse superare. Quemadmodum enim in disciplinis atque artibus et omni actionis genere fieri videmus, ut major sit postremo quoque anno, quam omnibus superioribus profectus. Unde illud quoque vulgo dici solet, dutescere homini difficile esse, in immensum vero divitias augere facillimum. Ita in rebus quoque militaribus accidit, ut vincere difficile admodum sit, evagari postea per victorias nullius laboris. Quare persuadere sibi quisque facile potest, quid sceleratus hostis, quo nihil dici deterius, nihil crudelius potest, proximo hoc quinquennio facturus sit, tanta jam decem et septem annis potentia comparata, et priori ejus potentia addita. Magnæ incomparabilesque sunt ejus vires, inexhausta cupiditas, immensa domandi libido, scientia rei militaris, ætas florida, corpus laboribus assuetum. An igitur cum velit, et possit, et sciat, dubitare aliquis potest quin toto animo ac tota mente in nos dies noctesque feratur? An vero armatum præstolamur domi oscitantes, ut tum demum credamus, cum eum ante oculos nostros virus exhalantem videbimus? Non decet profecto, nec Italorum potentia fas est dicere: Non putaram. Propria Itali sanguinis est prudentia, propria libertas, proprium imperium. An degenerare nobilissimus animus a majoribus suis, et, quem Deus voluit cæteris imperare, servire genti sædissimæ sustinebitur? Nihil putat Turcus se facere dignus posse, nihil nomini suo gloriosius, quam si in Italiam exercitum ducat, et imperare solitam provinciam suo addat imperio. Atavi ejus parentem, quem primum trajecisse in

A Græciam diximus, quamvis paucorum oppiderum regulum, divinis colunt honoribus, et perpetua fama ac sempiterna gloria celebrant. Sanctum eum ac beatam nominant, celestibus prædicant locatum sedibus, cum princeps bellum adversus Christianos gesserit, et paucis quibusdam subjugatis, eos impia Mahumetanae sectæ dicaverit. Quid eos tandem erga se facturos existimet, si cum tot aliis Christianis populis, Italos quoque (quod etiam cogitare horret animus) subjugarit? An vero gloria avidum dubitare poterimus, cum hoc natura omnibus insit, præsertim principibus, et hic sciat nullum sibi ad immortalitatem ampliore patere campum? Nam de utilitate ambigere, supervacuum certe videtur. Cum enim ratio hæc bifariam dividatur, et hinc quomodo servari quæ parts sunt, illinc quo pacto augeri queant, consideretur, qua tandem ratione quæ habet facilius ac certius servare poterit, quam augendo principatum, et fines imperii propagando? Solent medici in corporibus curandis ea remedia adhibere, quæ aliquando iisdem morborum generibus utilia experti sunt: hoc idem Turcorum imperator facit, et hoc quasi medicamentum quoddam ad ea, quæ parts sunt, conservanda saluberrimum ratus; eo semper utitur, huic hæret, hoc frequentat. Mutare hoc, ut aliud experiatur, non putat tutum. Cupit (ut par est) omnique conatu nititur conservare imperium. Nullam ad id tutiorem esse viam intelligit, quam cum aliena jactura vires suas augere. Quod si assequi non posset, nulla nobis timoris ratio esset, nulla de rebus nostris dubitatio: sed, me miserum! mentiri in hac parte etiam volens non possum. Nihil unquam aliquis facilius fuit. Ad hæc pecunia numerus immensus, multitudo militum inaudita, ut cujus exercitum supra ducenta hominum millia sequuntur. Classem habet, quam superioribus diebus in expugnatione Chalcidis non sine stupore audistis quantam instruere vix omnis simul Italia posset. Erat ante hunc diem duntaxat terrestri exercitu potens. Maris imperium adhuc nostris supererat. Nunc vero (o cogitationem quoque tantæ cladis acerbam!) mare quoque Christianis ablatum illis additum est. Licet ei jam libere vagari quo libet, omnes portus, omnes maritimas stationes liberas habet: Anbracium sinum, portum illum nobilissimum Apolloniam, loca quidem Italiae finitima; quæ olim Romanis in Græciam, si eadem nunc illi via in Italiam erit, perquam breve fretum, brevissima navigatio est. Terrestre præterea iter usque ad Forum Julii patens atque apertum. Mari terraque cingere Italiam potest. Quid est, quod eum vel non hortari atque impellere debeat ad ea, quæ tandiu animo proposuit, perficienda, vel ab iis deterrere possit atque avertere? Audistis multos, qui illum sæpius Italiam optantem, Italiam sperantem, Italiam ac Romam vociferantem intellexerunt; si et cupit, et posse se sperat. Nihil certe est, quod eum possit ab hoc proposito remorari, præsertim

dum Italos confidit nunquam uno consensu in se conspiraturos, nunquam adversus se arma sumpturos. His ille contentionibus spem suam confirmat, et quæcunque optat sibi facile pollicetur. Referam, quamvis nota sit vulgo, fabellam, qua nuper usus dicitur, cum ex suis quidam dissuadere ei bellum adversus Christianos conaretur. Nam cum ille formidandum esse diceret ne Christiani bello irritati tandem in unum convenirent, bellumque adversus eum communi consilio et ope gererent; at ridens, Meminisse, tyrannus inquit, illius fabulæ convenit. Cum lupi aliquando magnam canum multitudinem adventare adversus se forte intellexissent, ingensque propterea terror eos occupasset, unus ex iis, qui inter eos senior erat, in propinquum montem profectus, cacumen ejus, ut canum specularetur adventum, conscendit. Verum cum eos multos quidem, sed diversorum colorum esse conspexisset, lætus gestiensque ad suos reversus, « Bono, » inquit, « este animo. Tanta enim est in hostibus nostris colorum, morum studiorumque diversitas, ut consentire una ac conspirare in aliquod simul omnes non possint; singulos vero, si venerint, absorbere sine difficultate poterimus. » Hæc est tyranni spes, hæc cogitatio, hoc consilium, nisi spe sua frustretur. Frustrabitur autem si volueritis. Nunquam ferocem illum animum mitiorem reddere poteritis. Habet enim in armis militem decretis perpetuisque stipendiis conductum, qui, sive domi quiescat, sive foris bella gerat, idem accipit ab ærario militare stipendium, nullo principis sui sumptu, atque eo nomine singulis annis ad imperatorem suum accedere jurejurando adactus, et ei operam et laborem polliceri. Habet præterea longo rerum usu plane perspectum et exploratum non alia de causa tantam gloriæ, fortunarum, imperii accessionem sibi factam esse, quam quod perpetuis bellorum laboribus suos exercuit, hostes profligavit: a quo instituto nusquam discedet, nisi quod utile, quod gloriosum, quod necessarium sibi esse intelligit, stulte omittat. Quo pacto, bone Jesu! sperare possumus aut suspicari illum non moliturum servitutem, eadem, fidei nostræ interitum? Nonne ita natura comparatum esse intelligit, ut nihil eodem situ permaneat, sed cuncta jugi, vario, novo motu agantur? Quod si amplum habet imperium, idque rerum omnium lege moveri oportet, nonne imminuetur, nisi augeatur? Ne putaveris Turcum augendi imperii studiosum et cupidum; at certe est conservandi. Conservare vero non poterit, nisi augeat: siquidem regressurum est quod non progrediatur, lapsurum quod non surgat, ruiturum quod non majus efficiatur. Qua confirmatus opinione exercitum suum auget in dies, quem habet amplissimum. Aliena invadit, ne sua amittat. An vero sumptus ingentes, tot militum pericula et vulnera, tot expeditiones gravissimas atque alienissimo tempore pro Mysiorum exiguo imperio, pro Triballorum

montibus asperrimis, pro Illyrium penuria eum suscepisse putatis? pro Italiæ autem opibus, pro agrorum feracitate, pro suavitate frugum, pro hac ipsa luce in qua versari cupit, non majora facturum? Hic arcem ponere, hic præsidia collocare ad reliquum orbem subjugandum cogitat; atque ita cogitat, ut per hostium suorum dissensionem id se facile consecuturum speret. Eadem animo concipit, quæ Pyrrhus meditabatur. Ille enim, fuso Romanorum exercitu, totum sibi terrarum orbis imperium plane pollicebatur, quem cum Cineas Thessalus, orator summus, virque sapientissimus, ab Italiæ invadendæ consilio abducere conaretur, Egregii, inquit, bello Romani esse dicuntur, magnoque virorum fortium et militum numero imperare. Quod si eos superare nobis dii dederint, quidnam agemus, Pyrrhe? Quid erit, inquam, nobis? Nulla præterea mœnia, neque Græca, neque Latina, Romanis superatis, nostrorum impetum sustinere valebunt. Totam e vestigio Italiam occupabimus: cujus cum simplicitudinem, tum virtutem minime ignoras. Occupata vero Italia, quid tum, inquit, rex, faciemus? Proxima, inquit, Sicilia, insula felix et hominum multitudine frequentissima, sese nobis dedet. Ea autem facile capi potest, nam seditionibus, bellis civilibus, magno rerum tumultu fluctuat. Tum Cineas: An tibi erit, rex, bellorum finis Sicilia? Dii, inquit, faveant, Cineas. Nam Libyam proximasque provincias adoriri, et Carthaginem superare facillimum erit, quam Agathocles, exigua classe profectus, parum absuit quin caperet. Quibus victis, nullus nos amplius bello hostis lacessere audebit; sed cuncti in ditionem venient. Ita est, inquit Cineas. Constat enim te Macedoniam totamque Græciam in potestate habiturum; sed, partis omnibus, quid tandem agemus? At ille ridens, Otio utemur, inquit, conviviis, voluptatibus, litterariis confabulationibus. At quid prohibet, inquit, nunc quoque voluptatibus, otio isto uti et disputationibus? Quid tantis laboribus, molestiis, periculis quærimus, quæ, cum volumus, efficere possumus? His verbis Cineas regem potius offendit, quam a spe et consilio instituto deterruit. Hæc vobis recensui, ut non defuisse cognoscatis qui eadem cupiditate incenderentur qua Turcus inflammatus est. At Pyrrhus non Cinæ auctoritate et verbis, quo charlorem habebat neminem, non paucitate militum, non Romani nominis fama eximia ab Italia deterreri potuit; et Turcus non audebit, qui Pyrrho militum robore, finium magnitudine longe locupletior est; qui Italiam viribus et studiis dissipatam non ignorat; qui Pyrrhi gesta irridere solet, Alexandro suam æquare virtutem? Nam Alexandrum Macedonum regem ad res gerendas, ad æmulationem gloriæ sibi imitandum proposuit, illum ipsum Alexandrum qui, cum Anaxagoram plures mundos esse disputantem audiisset, ingenuisse dicitur, et lacrymas emisisse, quod unum saltem ex iis totum in ditionem redigere nequi-

visset. Illius gesta legit; in illo totus versatur; A neque sane se inferiorem putat, cum jactare plerumque soleat et vocem illam frequentissime usurpare, se decima amplius parte Alexandro superiorem esse: illum enim cum triginta hominum millibus duntaxat et septuaginta talentis arma per terrarum orbem circumtulisse; se vero quanto paratiorem, ditiozem, rebus omnibus abundantiozem! Solent hæc cogitationes, hæc æmulationis studia, solent plerumque res magnas parere, et eo pervenire quo intendunt, præsertim si facultas adsit. At ea profectio Turco non deest, qui se eo quem imitatur locupletiozem existimat. Sic The-
seus Herculis, sic Themistocles Miltiadis exemplo ducti, maxima facinora ediderunt. Habet profecto nescio quid fatale Alexandri imitatio, cum ea Julius
Cæsar incensus, post res præclarissime gestas, in patriam etiam civilem sanguinem, arma converterit. Quod si illius exemplo agit qui Libyam, Asiam, totum ferme orbem subjugavit; si illius persequitur vestigia; si propagandis imperii finibus laudem non modo æquaturum, sed tanto magis superaturum confidit, quanto majores copias triginta hominum millibus, grandiozem pecuniam septuaginta talentis habet, quo tandem eum spectare et conari existimamus? Quid sibi postulat cupiditas illa pacis cum illustrissimo piissimoque Siciliæ rege componendæ? Quid missi legati? Nam qui nomen Christianum odio habet, omnique crudelitatis genere insectatur et despicit, nullo quidem Christianorum metu, nulla gratia Christiani regis fœdus desiderat, sed ut, oppressis quos universos eodem impetu non everti posse intelligit, tandem quod cupit assequatur. At vèro infelicem illum sua fallit spes et opinio, cum superioribus diebus magnifice regeque Christiano digne inclytus rex legatum dimiserit eo responso, ut non solum perniciosam bonis omnibus societatem aspernatus esse, sed et bellum hosti indixisse pro Christi religione facile videatur. Et ne ulla omnino ex parte quid meditetur obscurum sit, cogitate parumper quid illa humanitas sibi vult, quæ immanis barbarus, et ad sævitiam natus, erga nominis nostri negotiatores intra suos fines utitur. Portendit profecto aliud, et omnino prodigium est efferum monstrum in nostros, potissimum mansuetum illic fieri, a crudelissimo hoste amicitiam, a truculentissimo pietatem simulari. Non diu perseverat, quod ab invito exprimitur. Servit temporibus, dum ad optatum finem perveniat. Et quid agat adhuc ignoramus? cum præsertim ita agat, ut nos ambigere nolit. Non continebit domi tantum exercitum; non patietur suorum militum animos effeminari, quos in armis habere ipsi necesse est. Habet enim non paucos Asianos populos infensos et in suam perniciem imminentes; quos in se impetum facturos aperte intelligit, si aut arma deposuerit, aut exercitus famam in contemptum ludibriumque adduci permiserit: quem ut laudibus ornatissimum reddat,

ut Asianis hostibus formidolosum efficiat, quo tandem transmittere cogitat? Ubi sui consilii alendi segetem uberiorem videt? ubi magis admiranda conari potest? Non excident gladii; non fluent arma de manibus. Nam socios in officio ac file continere studet, et eos ipsos quicum quotidie vivit. Maxime est suis omnibus invisus; oderunt socii; non amant familiares; parvo momento ad ipsius excidium ac necem omnes impellerentur. Et quoniam exploratum habet et compertum, bella peregrina suscipere, gerere, conficere statuit, ne domesticam civilemque dissensionem experiatur. Ususque Scipionis consilio foris pugnare utilius arbitrat, quam domo vinci. An extra fines ducturus sit exercitum adhuc dubitas? Non sentis, non plane perspicis? Nonne satis novimus impurissimam illius naturam, turpissimam vitam, sceleratam consuetudinem? Quam facem, bone Deus! quod facinus, quam superbiam? Nihil est quod animo non sorbeat, nihil quod non hauriat cogitatione. Et non putamus illum in nostram calamitatem incumbere, in quorum fortunas fidelissimos socios, antiquissimam religionem, vim, tormenta, cruces, spe, sumptu, labore defixit. Ne illud, quæso, mihi objicias, quod nonnulli nullo rerum usu præditi, nulla vetustatis memoria eruditi jactare solent, peregrinas nationes nunquam Italiam tenuisse, eam sæpenumero tentasse infelicitè. Et enim dum antiqua memoria reputo, dum rerum gestarum seriè ad nostra usque tempora deduco, exterarum gentes in Italiam prius arma intulisse, ingentesque invexisse calamitates quam ab Italia accepisse, plane comperio. Nam, ut Gallos omittam, qui vel eo tempore, quo ad Clusium pugnatum est, ut Plutarchus noster tradit, vel ducentis ante annis; ut Livio Romano placet, in Italiam duxerunt exercitum, parva manus Gothorum, ex Thracia Pannoniaque erumpens exercitu collectio, in Italiam venit, vastatisque Italiæ agris, incensis urbibus, hæc ipsa mœnia ceperunt, incendio, ferro, cæde omnia complentes. Illi parva manu instructi, stoliditate quadam gestientes, assequi potuerunt quod Turcus maximis copiis, certo pertinacique consilio, suscipere ac tentare non audeat? Illi per itinera omnium difficillima transgressi sunt: at Turcus maritimo et expedito cursu legiones suas trajicere dubitabit? Illi in Italiam, quæ alter orbis dicitur, irruerunt: Turcus ita Italiæ vires tentavit, ut contemnat, et non audebit? Quid, si antiqua consecrari libet, Pyrrhi luctuosum adventum commemorem? Quid Alexandri Molossi? quid Archidami Agésilai filii? quid Annibalibus busta? Nimis magna, nimis vetera nomina repeto. Quid ab Attila, Totila, Saracenis illatas clades oratione mea refricem? At Pyrrhus, credo, potuit quod Turcus nequeat. Ille, salvis tot ducibus, tot exercitibus, quos secundum postea Punicum bellum absumpsit, ad Urbis prope mœnia victore exercitu contendit; Turcus, qui Epirum, Macedoniam to-

tamque Græciam, tot imperia subegit, Italiam in tot principatus et studia dissipatam ac dissentientem timebit? non adoriatur? non?... Heu me miserum! Nescio quo orationis cursu eo deducor, quod dolor exprimere non sinit. At ne in veteribus tantum versari videar, in quibus quadrata agmina, jurati milites, tanta imperatorum virtus, tanta legionum patientia ac disciplina constabat, ut ad recentiora nostra revertatur oratio, quid Hunnorum ac Vandalorum manus incondita? Inusta sunt, inusta sunt ipsis mœnibus sempiterna illorum injuriæ monumenta. At si post urbem Christiano nomine conditam exempla te movent, Leonis Pontificis Maximi temporibus, Attilas, de quo paulo ante verba feci, subacta tota Gallia Cisalpina, ad Urbem evertendam exercitum admovit. Cujus furorem barbarum et agrestem Pontificis eloquentia retardavit. Quod si post Annibalem et veteres illas victorias, si post nomen Christi pervulgatum, exterorum hominum sentina ad Italiæ gubernacula confluit, quid tandem tantam hoc tempore procellam non timemus? quæ profecto tantos calamitatum fluctus allatura est, si eruperit, ut ad nullum ita sit perventura, quin in cæterorum capita redundet. Nam ut in tempestate cernimus, procellas, cum in scopulum in quem ferebantur sævitiam illiserint, tanto motu referri, ut quam occupaverint, navem, non aliter obruant, quam cum integræ erant; ita nobis omnibus Barbarorum inundationem timendam censeo. Non enim hostis de una aut altera urbe certare vult; de rerum summa sibi decernendum statuit. Qui dominari cupit, neque superiorem ferre potest, neque parem patitur, neque principis nomen amat. Atque ut illud omittam, grave esse ab aliquo aliquid sperare, miserum ex aliena libidine salutem suspensam habere, turpissimum et luctuosum a communi omnium hoste privatam expectare veniam, quæ pax tibi cum eo esse potest cujus acerbitas in nostros homines ultra mortem progreditur; qui nullo supplicio satiari potest; a quo si tormenta et cruciatus absint in nostrorum morte, mortem in beneficii partem accipias? O crudelitatem inusitatum, inauditam, feram, barbaram! Cum eo pax esse potest? Pace si frui volumus, bellum gerendum est: si bellum omittimus, pace nunquam fruemur. Quare cum a tam parvo initio in tantum creverit fastigii hostis noster, cum sciat, velit et possit adoriri Italiam, cum id sæpenumero factum fuisse audieritis, ita ut ad omnes periculum atineat, propulsate ac propellite hostis impetum, ut incolumitatem nobis, libertatem Italiæ, salutem omnibus conservetis.

IV

Ejusdem ad eosdem de discordiis sedandis, et bello in Turcum decernendo.

Satis, ut arbitror, de periculo toti Italiæ imminenti hesternæ oratione disputatum est, quæ cum et aperta sint et gravissima, reliquum esse

video, ut omni cœnati communique consilio et ope ea propulsemus, atque in hostium nostrorum capita, dum licet, dum integrum est, retorqueamus. Cum vero id recte fieri non possit, nisi omnibus sedatis discordiis, simultatibus, odiis, denique cunctis suspicionibus de medio sublatis, libero consensu hostem adoriatur, danda in primis opera est, ut Italiæ communi percusso scedere, idem sentiamus omnes, idem velimus atque optemus. Quod si in eo exponendo versari volueris, quod ad rem nostram maxime atlinere videtur, quot commoda, quam utilitatem, quam denique felicitatem concordia et animorum in idem conspiratio cum civitatibus, tum provinciis afferat, scio nonnullos ita me audituros, ut nihil quidem novi, sed plane cognita et pervulgata omnia me narrare arbitrentur, cum nemo illud ignoret, quantum vim in rebus vel parandis vel tuendis concordia habet. His ego non immerito responderim: Cur meam igitur expectatis orationem? Quia sponte eam amplectimini? quam adeo utilem esse atque necessariam intelligitis, ut, nisi adsit, nihil æquum, nihil honestum, nihil sanctum fieri possit. Concordia parvæ res crescunt, discordia maxima dilabuntur. Quidquid in cælo atque inter mortales optimum est, id omne a concordia proficiscitur et pendet. Non provinciis duntaxat, urbibus, conventiculis, domui, sed privato homini maxime necessaria est. Quid enim homine turpius, qui sibi ipse non constet, et variis repugnantibusque consiliis et contrariis actionibus agitur? Quis non despicit? quis non deridet? Levem, inconstantem, nullius ordinis hominem censeamus. Quidquid conatur et assequitur, calamitate, ignominia, pernicie referuntur. Nam dum sibi ipse dissidet, nihil cum suis commodis aut ornamentis consentaneum habet. In re autem familiari, quod officium esse potest, si uxor, liberi, servi, mutuis odiis conficiuntur? Paterfamilias, domesticis dissensionibus labefactatus, nullam ponit in re familiari augenda operam. Lacrymis conficitur, dum per discordiam totam domum ruituram facile prospicit; miser domi, foris ridiculus. Inde nimirum illud est, quod apud poetam sapientissimum Ulysses a Nausicaa, Alcinoi regis filia, maximis affectus beneficiis, nil habuit quod felicius optari posse arbitraretur, quam virum liberosque concordem, quo nihil suavius aut nihil aut inimicis molestius, aut amicis jucundius accidere posse. At quid miserius, quid humana indignius societate, quam cum civitates aut provinciæ domesticis seditionibus bellisque civilibus conficiuntur? Nam quos necessarios, fratres, parentes natura genuit, hostes et alienos discordia efficit, ubi et vincere luctuosum est, et cadere sceleratum atque nefarium. Bellum domesticum eo gravius externo est, quod externum nonnullam aliquando affert utilitatem, sæpeque ita suscipitur, ut in pace vivamus: civile vero profuit nunquam nemini. De bello externo sæpe consultamus an gerendum sit;

civile autem nunquam in deliberationem cadit. Nam quemadmodum non de rebus necessariis, sed de dubiis consilium initur, ita neque de his, quæ ad utramvis partem exploratæ sunt. Quo in genere seditio est, quam qui amat, nec privatos focos, nec publica libertatis jura chara habere videtur. Tyrannidem invisam bonis omnibus, maximeque perniciosam civitatibus esse, plane omnes persuasum habemus. At tyranni urbes nonnunquam opibus potentiaque amplificaverunt, et in magnum auxere imperium. Quod vel in hoste nostro facile cognitum perspicuumque est, qui, cum tyrannorum omnium crudelissimus sit, tamen quascunque vel urbes vel provincias suo adjecit imperio, potentiores effecit. Per seditionem vero civilem, quis mihi unquam demonstraverit, quænam mœnia firmiora sint, vel quæ potius non funditus eversa? Itaque si tyrannis homini libero civique fortissimo fugienda est, an de discordia est cogitandum? et qui tyrannidem vel capitis periculo propulsandam putabit, civile bellum, quod acerbius est et luctuosius, sponte consecrabitur? Solemus cum privatis precibus, tum publicis supplicationibus a Deo optimo maximo pacem concordiamque petere, et, quod scimus nobis perniciosum fore, quod deprecamur, quod Dei nostri ope declinare nitimur, id dedita opera libenterque persequemur? Quid tandem hoc aliud est, nisi hostium nostrorum rem agere, et quod illi suis profanis precibus contendunt maxime efficere? Illis enim primæ omnium preces sunt multis quidem notæ, nobis fortasse minime, ut inter suos pax, animorum consensus, quies, inter Christianos odium vigeat, seditio, bella civilia. Volumusne illorum libidini satisfacere? At hoc est hostis utilitati consulere, et illius commodum nostro incommodo parare. Præcepta (ni fallor), ut sæpe videt et legi, quæ in urbibus regendis bellisque feliciter conficiendis nobis præscripta sunt, aliter statuunt, et docent, ut scilicet exploratis hostium consiliis, contraria efficiatis, si in republica statum retinere, si in bello victoriam consequi velit. An vero committendum est, ut qui nobis luctum, terrorem, tormenta, cædem denuntiat, nostra lætetur culpa, et exsultet? Excitandus est hoc loco Nestor ille Homericus, qui Agamemnonem Achilli conciliare cupiens, his verbis sapientissimus usus est :

*Proh Superi! horrendus Graias festinat in urbes
Luctus, quem magno Priamus, Priamique nepotes
Mercentur, cum vos tanto concurrere motu
Ivarum audierint, duo, qui per castra Pelasgum
Consilio atque armis chaos superatis Achivos.
At nobis parete ambo.*

Non dicam, ut ille, quoniam senior vobis sum et plura vidi, sed quod plura sum passus, plures ab hoste calamitates accepi, qui amicos, parentes, patriam, quæ homini in vita jucundissima sunt, per maximos dolores et cruciatum mihi eripuit. Quæ etsi prudentia vestra ac sapientia animo complecti

A et perspicere potestis, tamen sensus dolorem pluris facit, qui ea, quæ cæteri audiunt, perpressus est. Non ita animo inhærent, quæ aut auribus percipimus, aut cernimus oculis, ut ea imprimuntur, quæ vel sua, vel suorum vulnere, necesse, tormenta per summam hostium crudelitatem intulerunt. Credite experto, credite passo. Nihil aliud miseram extinxit Græciam, nisi discordia: nihil aliud eam orbis partem delevit, nisi bella civilia, neque solum nostra memoria, sed et priscis temporibus. Nam Philippus, Amyntæ filius, Alexandri Magni pater, per Atheniensium, Lacedæmoniorum, Thebanorum aliorumque mutua odia, Græciam evertit. Quandiu communi ope et consilio bella gerebant, fugabant hostem, exuebant castris, superabant!

B Cum vero alii aliis non fidere, finitimisque invadere instituerunt, hostis ad alteras partes accersitus, non minus a quibus vocabatur, quam adversus quos provocatus erat perniciosus, bello Peloponnesiaco, cum eadem animorum conspiratione devincti essent, neque terra, ubi Lacedæmoniorum vires amplissimæ erant, neque mari quicquam ab hoste incommodi acceperunt; imo vero maximas strages hosti intulerunt, atque ita intulerunt, ut, quod nunquam fando auditum esset, quadringenti amplius Lacedæmoniorum milites, quibus patrius mos et præceptum erat, aut vincere in bello, aut morte hostium manibus sese eripere, captivi Athenas in triumphum ducti sint. Cum vero hostem domi invenire, bellisque civilibus sese conterere

C ceperunt, eorum classis firmissima atque amplissima in Lacedæmoniorum ditionem redacta est, portus eorum custodia amissa, urbis mœnia solo æquata. Quid vero, cum Xerxes, Persarum rex potentissimus, quinquagies centenis hominum millibus, classe mille ducentisque navibus instructa, Græciam invaderet, eos servavit, victores reddidit, sempiterna fama et laude ornavit, nisi concordia, pax, idem in hostem animus? Quod si communi robore atque exercitu hostem non propulsassent, quid tandem prohibuisset quominus ad unum omnes bello absorpti fuissent? Idem nobis imminere cernitis periculum, idem exitium, eodem modo arcere hostis impetum debetis, cum nullo alio possitis. Eidem morbo idem medicamentum apposite convenit, quod satis quidem validum est. Nam si Græci, quamvis Xerxis viribus longe inferiores essent, tamen, concordia duce, hostem superarunt; quid tandem vos agere, divina favente gratia, poteritis concordēs, et communibus viribus, qui hominum numero non pauciores, virtute longe celsæ præstantiores hostibus? O si dies ille mihi illucescat, quo, aboletis sepulcrisque editis omnibus, pari consensu hostem aggrediamini! Nulla mihi præterea dubitatio relicta est de victoria: jam vicimus. Illud, quæso, animis vestris parumper conceipite, principes optimi: quemadmodum in navi seditio orta, perniciosissima est, ita esse in civitate; et, ut in civitate gravis est, ita in provincia multo pe-

stilent'orem. Nam quo plures sunt, eo latius morbi A
contagio serpit, eo difficilior est curatio. Ac quem-
admodum exercitus ordine militumque obedien-
tia continetur, quæ nisi adsint, ad internecionem
omnia pereunt; ita in provincia mutuus consensus
et benevolentia necessaria est inter eos præsertim
qui potentiores sunt: qua re sublata, prius suis
viribus conficiuntur, quam externis. Insidiatur dis-
cordia, vires extenuat, et occulta quadam ægritu-
dine imperia absumit; atque ob eam causam dis-
cordiam inquit ille venenum esse datum imperiis,
ne immortalia forent. Etenim perinde ac phthisis
sensim conficit, neque prius desistit quam proflig-
atum corpus everterit. Non est contendendum ut
necessarios et eodem cælo educatos homines perpetuo bello insectemur. Nam qui sapienter suæ saluti B
consulunt, hostes quidem semper vincere nituntur,
suis vero nonnunquam parcunt, maluntque inter-
dum superari quam superare. Neque enim omnis vic-
toria utilis est, aut a Deo profecta. Fugienda est
Cadmea victoria, et, ut tragicus ille inquit, Amicis
dominabere, si tantum non viceris quantum volue-
ris; amicis, inquam, imperabis, quam ab amicis
vinceris. Ac Demosthenes, Tunc, inquit, præclara
victoria, cum aut filii parentibus, aut cives civi-
bus libenter cedunt. An vero in urbium obsidioni-
bus perniciosum judicatis, si custodes inter se dis-
sideant? inter cives autem, vel in provinciis sedi-
tionem utilem fore putatis? cum in diversas partes
itur, cum opinionum varietate contenditur, cum
unusquisque suam sententiam pluris facit quam
salutem. Contentionis duo genera tradit Hesiodus,
alterum optimum cum quispiam alterius imitatione
adductus recte agit; alterum inimicitiarum, discor-
diæ, bellorum seminarium, quam pravam infelicemque appellat, de qua Homerus:

*Principio parva est; terram sed protinus imis
Contingens pedibus, caput inter nubila condit.*

Prior sequenda est, altera penitus fugienda: illa maxime utilis, hæc admodum pernicioosa. Non decet nos profecto pro ingenio, eruditione, sapientia, qua nos Deus ornavit, ommissa meliore, sequi pejorem. Abjicienda est, tollenda de medio; pax et concordia publice ineunda. Quod si est contendendum, in eo vobis demum certamen pulcherrimum et gloriosum propositum est, quis vestrum primus se ipsum vincat; quis primus ad concordiam perveniat; quis plura et magis egregia facinora in communem salutem conferat. Hæc est plena laudis contentio; hæc a Deo hominibus data. Quid est, quod cuncta contineat? Harmonia. Quid est, quod cuncta exornet? Concinuitas. Cælum hoc quodcumque cernimus, sphaeræ stellarum, spatia siderum, rerum omnium elementa et initia, nulla alia re nisi concordia constant. Nisi divinæ providentiæ leges ea tuerentur, non consisterent, sed labefactarentur ac ruerent. Res vero humanas, quæ fluxæ caducæque sunt, et motu perpetuo circumaguntur, putas cohærere posse, nisi mensura, pondere, concordia re-

gerentur? Minime: siquidem his etiam remediis adhibitis, effici non potest quin solvantur et intereant. Quemadmodum graviore morbi sunt quæ interiorum corporis partem grassantur et vexant, ita seditio aperto bello acerbior est. Nam in altero hostes nobis ipsi sumus; in altero nos tuemur. Nulli unquam suorum cædes profuit, quibus pereuntibus, ei gravius comparatur periculum. Nam simul ac illorum negligunt salutem, suam hostibus produnt; idemque iis accidit, quod homini evenire solet, cujus membrum dum phagæna conficit, id negligit, speratque reliquum corpus tutum fore atque incolume; tandemque sensim totum absumitur: tum demum plane intelligit id non futurum fuisse, si initio morbum curasset. Quid, te obsecro, manus geminas natura nobis tribuit? quid geminos oculos? quid duos pedes? Nimirum ut mutuo constant auxilio. Manus manum lavat; pes pedem sustentat; sinistra dextris levantur, et dextra levantur sinistris: illinc motus principium, hinc onera suscipimus. Plus gemina hæc membra efficiunt; nam altero occupato, ab altero commune præstat officium. Cur non sequimur naturam, ducem optimam et magistram? ut ille inquit. Nam quod alter perspicere non potest, alteri in mentem veniet, ac mutuo auxilio propositum finem attingent. « Quam bonum et quam jucundum est habitare fratres in unum; » ut Propheta inquit, qui multarum rerum varique eventus peritissimus fuit, qui furore divino concitus, homines ad concordiam provocat. Quod ne temere præceptum videretur, illic ait: « Mandavit Dominus benedictionem et vitam usque in sæculum. » Porro ejus filius prudentia præditus, ut nos a discordia deterreat, Cum unus, inquit, ædificat, et alter demolitur, quid aliud agunt, nisi frustra laborent? Cyrus, Persarum rex potentissimus, cum e vita excederet, filiis accersitis, et imperio eis diviso, longiore oratione apud Xenophontem, cunctos ad fidem mutuam, ad charitatem, ad concordiam hortatus est, planeque demonstravit eos dispersos ac dissidentes neque reipublicæ profuturos, neque sibi præsidio esse posse. Id autem usque adeo verum facileque perspectum arbitratur vir longo rerum usu, maxime D
periculis, ingenti fortunæ varietate sapientissimus, ut rationibus apertissimis non contentus, oculis etiam exemplo quodam subjicere tentaverit. Itaque virgarum, ut ferunt, manipulum offerri jussit, ac singulis imperavit ut eum uno impetu confringerent, si possent. Id cum præstare valeret nemo, tum singulas perfringendas dedit; quas cum singuli nullo labore conficerent: An vero cernitis, inquit, idem in vobis futurum, ut mutua pace devinctos nullus expugnare valeat, odiis vero sejunctos superare possit qui velit? Quare qui vos ad concordiam, optimi Italiæ principes, hortatur, vos ad vestram hortatur salutem, ad gloriam, ad triumphos de hostibus reportandos. Nam quid vestra exposcit utilitas? Concor-

diam. Quid vestra laus ac dignitas postulat? Concordiam. Concordiam igitur et pacem amplectimini, suscipite, colite, ut per eam mutuo consensu fortiores, belloque in hostem comparato cervicibus nostris imminuentem impetum propulsemus, hostem terribilissimum nostrorum sanguine cruentatum ulciscamur, Italiam amplificemus dignitatem. Hoc enim bello nullum unquam justius, aut magis necessario gestum est, aut faciliorem apertioreque ostendit victoriam. Nam quid æquius, quidve magis pium, quam nostrorum sanguinem per infinitas lacrymas et tormenta effusum ulcisci? Quid nefandi homines in nomen nostrum prætermiserunt ignominiam, injuriarum, cruciatuum, necis? Tempia sanctissima per summam impietatem polluerunt: sanctorum, beate Virginis, ipsius nostri Dei statuas contemptu, risu, omni contumeliarum genere persecuti sunt. Quid sacras virgines violatas memorem? parentum complexu ereptos impuberes? orni de decore sæclatum Christianum nomen? Hæc ne persequare, et rei magnitudine et dolore impediatur. Quis enim vel dicendo consequi posset, vel sine multis lacrymis audire Christiani nominis socios fidelissimos, equorum unguibus obtritos, ita imperante hoste sceleratissimo atque insipienti; excoriatos, sublatis in crucem, ut mortem beneficii loco acceperint? Edidit olim sævissimus Turcus omnia crudelitatis exempla in Byzantinos, quorum memoria ut refliceretur, qualis nuper Chalcidici Euboicæ tumultus fuit, cum, effractis portis ac muris, tormentorum impetu dejectis, arce vi capta armatorum cursu, ferro flammæque omnia miscuerunt; unde gemitus illi ad nostras prope aures pervenere. Cunctos militaris ætatis acerbissime trucidat. Nostrorum cadavera, cum mœnia oppugnarentur (at non dicam; incredibile enim est; imo vero dicam, quoniam ita se habet); nostrorum, inquam, cadavera in vasa imposita machinis bellicis intra urbem adversus nostros immittebantur. O crudelitatem ante hunc diem inauditam, o perditam feritatem, o truculentissimum sævitiam genus! Quid tam commune vivis quam spiritus? At nostri captivi ita vivunt, ut ducere animam de cælo non queant. Quid tam commune mortuis quam terra? At nostri ita moriuntur, ut eorum ossa per aerem spargantur. Quid tam commune cadaveri quam quies? At nostrorum corpora ita jactantur, ut ne exanimata quidem conquiescant. Romani, quod eorum legati paulo acerbius appellati essent, Corinthum, urbem pulcherrimam, everterunt. Nos vero, sociis crudelissime necatis, contempta et devastata regione nostra, undò morum rectæque vitæ documenta a tam remotis nationibus petuntur, non excitabimur? Fabius Maximus, ut captivos redimeret, agrum vendidit, et nos tot sociorum corpora desiderata negligemus? Theodosius, quod Thessalonicenses, novi vectigalis impositione indignati, Placidiam statuas per urbem traxissent, frequentem in theatro populum exdi jussit. Nos, op-

A pugnata fide, cæsis Christianis hominibus, Dei nostri majestate violata, non dolebimus? non comparabimus bellum? non sumemus de hoste supplicium? Nunquam profecto, aut publicæ suorum injuriarum, aut privatarum salutis ratio majore æquitate suasit arma in hostem movenda.

Satis dixi de genere belli quam justum sit: dicam statim quam sit necessarium. Neque enim ille liberam quietis rationem relinquet, ingens terra marique bellum molitus. Nam si id permitteret, nemo sane esset qui bellum paci antepone-ret. Sed copias instruxit, legiones firmissimas habet in capita nostra comparatas, accessit, urget, ad certamen provocat. Aut bellum gerendum est, aut acerbissima servitus subeunda. Nullum deliberationi locum reliquit: una nobis fortunarum salutisque spes proposita est, ut viribus nostris, Deo Opt. Max. juvante, libertatem nostram servemus: pro qua bono viro et civi non minus laborandum est, quam pro servorum rei que domesticæ incolumitate tutanda. At nemo est qui, vel servo accessito, vel expilato grege, non graviter ferat, armis ad injuriam ulciscendam non contendat, non repetat sua. Et conjugum, liberorum, patriæ rationem nullam ducimus? Quid inerme expectamus Turcorum furorem? Arma armis propulsantur. Bellum gerendum est, ut in pace vivamus. Si bellum omittimus, pacem habemus nullam. Quod si Turcus, nobis quiescentibus, maximis opibus auctus est; si languentes otio in gravissima damna prolapsi sumus, quis tandem sperare audebit nos in otio et umbra rem feliciter gesturos? Resipiscendum est, et cum eo pacto in tanta pericula deciderimus, contrario itinere ad salutem et securitatem redeundum. Omittenda segnitias: bellum suscipiendum. Nam, ut beatus Paulus inquit, « Non coronatur nisi qui legitime certaverit, » et Aristoteles, « Non coronantur qui spectant, sed qui in certamen descendunt, ii enim laude aliquid dignum efficiunt. » Salus domi nobis non expectanda est, sed in sole et pulvere defendenda. Nemo est vestrum qui, cum a natura tributum habeat ut se, corpus vitamque tueatur, præstolari velit ea quæ nocitura sint. Hostis exercitum habet libertati nostræ imminuentem. Vis impetum arceret? Bello id assequi poteris, ut vim vi reprimamus. Nam ut concedam incertos exitus esse belli, Martemque communem, tamen pro libertate, pro vitæ periculo decertandum est; pro Deo ipso pugnandum, pro cuius amplitudine retinenda cadere, in ævum sempiternum vitamque immortalem migrare est. Non enim spiritu vita constat, sed pietate, quæ patriæ, templorum, status divini conservatione maxime continetur. Quid vero, si exploratam victoriæ rationem habemus? Jam enim tempus et aures vestræ postulant ut de facultate gerendi belli, de amplissimo triumpho qui nobis propositus est, aliquid dicamus. Quo in loco illud plane profiteor me de hostium copiis et viribus

nihil oratione mea detracturum, sed omnia expositurum magna cum fide. Atque inde exordior. Exercitus ille hostilis, illa hominum multitudo infinita, non tanti roboris est quanti vel nonnulli putant, vel a nobis superari facillime non possit. Magna ejus pars milite tumultuario constat et turba collectitia. Nulla jurisjurandi religione adacti sunt, nulla mercede conducti. Levissima corpora, laboris impatientissima: prædam, non exercitum sequuntur, qua si paulo diutius caruerint, domum velocissime redeunt. Nullam præstant in bello operam, nullum servant ordinem: latrones, sicarii, militaris disciplinæ penitus expertes, et qui facilius vinci possint, quam vincere sciant. Illud sane prorsus comparatum habemus, septuaginta duntaxat esse hominum millia, qui stipendia ex publico ærario faciant. Sed audite me, quæso, parumper sequo animo. Ex eo septuaginta millium hominum numero, præter quindecim vigintive millia, ad summum, qui imperatoris sui latus custodientes, quotidianam mercedem capiunt, reliqui omnes sociorum provincialium tributis in bello sustentantur; quæ sane tributa adeo exigua sunt, adeo suppeditantur tenuiter, ut toto anno vix quatuor mensibus mercedem accipiant. Ex re factum videtis ut nullam expeditionem quadrimestri diuturniorem sustineat, sed eos omnes dimittat, quoniam provinciæ pecuniam amplius non subministrant. Qua rerum penuria coactos Byzantii sæpe vidimus, cum dimitterentur, et equos, et arma, et vestes vendidissent, ut domum pervenire possent. Hoc robur hostilis exercitus, hæc magnitudo, hic mirandus ille peditatus et equitatus. Quod si Christianus exercitus, illius fines populando, eum toto anno exercitum in armis habere coegerit, aut a suis destitutus cum exigua manu ad pugnam impelleretur, ubi facillime superari queat, aut illis ipsis pecuniis quæ in ejus privatum ærarium conferuntur, totum exercitum aliat necesse erit: quod quidem præstare diu non poterit. Neque enim, ut temere nonnulli jactant, immensa est illi pecunia. Siquidem ex his qui in illius negotiis gerendis versati sunt, plane cogitum est non amplius quam vicies centena aureorum millia ex omni reddituum summa ad eum deferri: unde et viginti illa millia peditum liberaliter sustentat, pro corporis sui custodia, et sumptibus domesticis, qui maximi sunt, satisfacit. Si quid præterea superest, id omne ad arma, machinas, tormenta bellica penitus convertit, ut neque conducendi thesauri, neque conducendi militis ei facultas præbeatur. Quod autem tam effeminata multitudo, tam exiguis viribus, tot imperia subjugaverit, non mirandum magis quam dolendum est. Nullum enim habuit hostem: facile admodum fuit vincere non resistentes. Date signum belli: jam facile perspicietis eorum ignaviam. Ut enim cedentes vehementer insequuntur, ita insequentes

celeriter fugiunt. Castra castris conferre non audent: et, ut illud repetam, victoria est in manibus, modo velitis. Nulla enim belli gerendi facultas vobis deest. Adest imperatorum virtus, militum numerus et potentia. Sunt pecuniæ vobis, sunt, Italiæ principes, quas non minus hoc tempore in publicum conferre debetis, quam privatam quisque salutem, leges, patriam charam habet. Debet unusquisque, diligenti rerum suarum ratione habita, tantum erogare quantum potest. Audio Byzantinos a nonnullis accusari, quod in salute communi privatæ pecuniæ parcentes, sua omnia hosti prodiderunt: in quo profecto gravissima culpa digni sunt, meritoque reprehenduntur. Id ne ipsi quoque committamus, cavendum est; ne quod in aliis turpe inutileque fuisse cognovimus et sentimus, imprudentissime sequamur. Comparato a nobis exercitu, quid est, quod victoriam lætaque omnia non portendat ac polliceatur? Aderit Deus Opt. Maximus, pro cujus pietate, gloria, fide amplificanda pugnabimus, cujus injurias ulciscemur. Iratus hosti est, nobis prosper, qui nostram hac in re operam et laborem non solum accipit, sed exigit, sed repetit, sed debitum sibi reddi jubet. « Ne timeas, inquit, a facie eorum, quia ego tecum sum ut eruam te. Ne timeas a facie eorum; nec enim te faciam timere vultum eorum. Bellabunt adversus te, et non prævalebunt, quia ego tecum sum, ait Dominus, ut liberem te. » Et ad Josue: « Ecce ego dedi in manus tuas Jericho, et regem ejus, omnesque fortes viros. » — « Si Deus pro nobis, ut inquit Apostolus, quis contra nos? » Ipse efficit ut unus persequatur mille, et duo fugare possint decem millia. At nos longe numerosiorem exercitum in bellum ducere possumus, quam hostis habeat. Quid, si ille plures etiam homines habeat? an victoriæ cursus retardabitur? quasi vero non plerique exercitus multitudine infiniti, parva admodum manu sæpenumero fusi fugatique fuerint et deleti. Xerxis exercitus, Mardonio duce, cum ter centum hominum millibus ab octoginta Græcorum millibus direptus ac trucidatus est. Ducenta Cimbrorum millia Marius delevit octoginta millibus hominum. Rursus cum Catulo centum et quatuor millia necavit. In Thessalia Pompeius cum quadraginta millibus peditum, equitum sexaginta, cum totius Orientis auxiliis, cum omni nobilitate, a Cesare fugatus est, et exutus castris, qui triginta peditum millia, mille equites habebat. Quid infinitas Tigranis copias commemorem a Lucullo, parvo exercitu, superatas? hæc nimis vetera, et fabulæ fortasse quam historiæ propiora videntur. Quid nostra memoria? Nonne hostes nostri paucorum virtute sæpius victi, fugati, cæsi fuerunt? Omitto de his victoriam insignem Laodisæi, Pannoniæ regis, qui, ut olim a nobis dictum est, cum quatuordecim hominum millibus (qui eum plus tradunt, decem et octo millia non excedunt) aperto Marte.

justa acie signis collatis cum hoste dimicavit, exercitum profligavit, ac longe lateque fudit, imperatore vulnerato: ac nisi victoriam avidius persecutus esset, mortique sese objecisset, profecto Christianus orbis Europam omnem retineret. Hæc omitto. Ad recentiora nostra festinat oratio. Quid dicam de insigni triumpho illius Christianæ multitudinis quæ, nullo duce, crucis tantum signo armata, Turcorum exercitum omnem munitissimo Amderalba oppido positum, intra mœnia stricto ense discurrentem, magna cæde victum eiecit, ipso isto imperatore graviter vulnerato, ac impediuntis omnibus in potestatem redactis? Id autem ne semel accidisse videretur, cum impius sceleratusque hostis Pannoniam omnem infero-rem occupasset, omni-que armis compasset, et prævaldis inclytus, regique animi et excelsi, Pannoniæ superioris rex, parva admodum manu expugnato Javicia oppido et natura et arte munitissimo, maximas Turcorum copias fudit, partemque provinciæ suo adiecit imperio.

Cum quo hoste nobis res sit, facile videtis, Italiæ principes. Cum quo? inquires. Qui multitudinem inconditam habet atque imbellem, qui hominum numero nos quidem non superat, virtute vero vincitur; de quo parvi nostrorum exercitus sæpenumero triumpharunt. Id autem minime mirandum est. Longe enim fortius et constantius pugnant, qui pro morte servituteque propulsanda dimicant, quam qui prædam spoliisque sectantur. Nam illi parum amittunt, si victoria non potiuntur: his vero cuncta pereunt, si segniter rem gerant. « Pugnent, inquit Lacedæmonius, ut morituri, et non morientur. » Itaque cum adeo necessaria nobis concordia sit, præstantissimi principes, cum alias, tum hoc tempore in primis, et ad privatas fortunas tutandas, et ad communem defendendam salutem, concordiam amplectamur omni studio et consensu. Bellum justissimum, maxime gloriosum, atque utile ad pacis ornate retinenda, et ad Dei Opt. Max. injurias ulciscendas, pietatemque propugnandam, suscipiamus. Ornemus Italiam victoria amplissima et hostium spoliis, quæ in manibus sunt, ut nos nostraque omnia metu in perpetuum ac periculo liberemus.

V.

Ejusdem ad eosdem persuasio ex auctoritate Demosthenis.

Hæc a nobis pro communi omnium salute disputata, utinam eo studio a vobis suscipiantur, illustriissimi Italiæ principes, quo a nobis dicta sunt, et inhæreant animis vestris, atque persuadeant, ut nullis amplius adhortationibus nullisque rationibus opus sit, sed re ipsa et opera ad defensionem nostram et hostium propulsationem exitemini. Quod nunc facilius fieri posse cogitavi, si consiliiis meis vires aliquas adhiberem, et auctoritate alicujus viri excellentis ea plane confirmarem, atque

aliquem ex veteribus, et sapientia ornatissimum, et amplissimum auctoritate in medium adducerem, qui plane testaretur sese olim in tali causa qualis nostra est, eadem cum sensisse, tum monuisse suos cives, quæ a nobis, et apud Pontificem Maximum in senatu sæpenumero disputata sunt, et nunc litteris mandata. Venit autem in mentem Demosthenem, philosophum excellentissimum, et oratorem adeo omni laude cumulatum per tot sæcula, ut quem cum eo conferas exstiterit nemo, in eadem incidisse tempora, eandem perorasse causam, denique nihil habuisse, quod rei nostræ non conveniat, præter nomina hominum sui temporis. Itaque cum hujus et auctoritatem gravio-rem, et orationem magis appositam ad persuadendum existimarem quam verba mea, constitui ut ipse dicat sententiam. Olynthus Thraciæ urbs opulentissima erat. Philippus, Alexandri Magni Macedonum regis pater, cum in Græciam universam impetum facere decrevisset, statuit ad eam rem atinere ut Olynthum primo in ditionem redigeret. Movet arma in eam; depopulatur agrum. Olynthii legatos mittunt opem imploratum ab Atheniensibus. Demosthenes suadet opitulandum esse, ne Philippus, ad Græciam occupandam animi infiniti et vasti, Olyntho capta, Athenienses ac reliquam Græciam opprimat. Ita enim tunc Græciæ Philippus imminabat, ut nunc Turcus Italiæ. Sustineat igitur Philippus Turci personam, Itali Atheniensium, nos Demosthenis. Jam facile intelliges totam orationem causæ nostræ convenire.

Demosthenis oratio pro serenda ope Olynthiis adversus Philippum, regem Macedonum.

Grandi pecuniæ vos profecto anteposituos arbitror, Athenienses, si planum fiat, quidnam republicæ utile futurum sit; qua de re nunc a vobis deliberatur. Quod cum ita se habeat, vestrum est eos attente audire velle, qui sententiam dicere statuunt. Non solum enim si quis utile aliquid excogitatum in medium attulerit, id, cum audieritis, accipietis; verum etiam quod vestra fortuna accidere existimo, multa op.ortuna nonnullis ex tempore in mentem venient dicenda, ut ex omnibus optio nobis detur eligendi quod vobis sit usui futurum. Etenim præsens temporis occasio, voce propemodum emissa, rebus illis opitulandum esse inquit, si quidem earum salus nobis curæ est. Nos vero, nescio quo pacto, ad hæc videmur affecti. Quæ autem ego agenda censeo, hæc sunt: auxilia statim decernenda ac instruenda quam celerrime, ut hinc opem feratis, ne idem quod olim patiamini; legatos mittendos, qui hæc renuntient, et rebus gerendis intersint. Etenim illud maxime verendum est ne, cum Philippus vafer et ad negotia obeunda callidus sit, modo cedendo cum res postulabit, modo interminando (dignus sane fide merito haberetur), modo vos vestramque absentiam calumniis insectando, aliquid de summa rerum pervertat atque convellat. Atqui quod in rebus Philippi

permutum videtur, vix ut oppugnari possit, idem et vobis percommodum est. Num quod ille rerum omnium, nulla excepta, solus dominus sit, imperator, quaestor, ubique suis copiis praesit, ad res quidem bellicas mature conficiendas, et omnia in tempore gerenda longe superior est. Ad conditiones vero cum Olynthiis ineundas, cui rei mirifice studet, longe aliter se habet. Neque enim Olynthiis obscurum est sese hoc tempore non de gloria aut agri parte certare, sed pro excidio, pro servitute a patriae cervicibus depellenda; neque ignorant quid in eos Amphipolitas egerit, qui ei patriam prodiderunt, quid in Pydnaeos, qui eum terra receperunt. Demum tyrannidem rem infidam et suspectam liberis civitatibus esse existimo; praesertim si agros finitimos habeant. Itaque et haec non ignorantes, et cuncta alia considerantes, diligenter dico nos oportere incitari velle, belloque gerendo, si unquam, nunc certe maxime incumbere, pecunias haud segniter conferendo, per nosmet exeundo, nihil prorsus omittendo. Neque enim aut ratio, aut excusatio ulla vobis amplius relicta est, quin quae agenda sunt peragatis. Num quod cuncti fremebatis quondam Olynthiorum animos Philippo infestos reddendos esse, ultro evenit, et sua se sponte obtulit; atque id eo maxime modo quo vobis conducit. Si enim, vobis suadentibus, bellum suscepissent, fidei sane dubiae habendi essent socii, et ad aliquod usque tempus, non semper, id decrevisse fortasse viderentur. Cum vero injuriis ab illo lacerati, odio hominem persequantur, constantes eos inimicitias gesturos cum propter metum, tum propter offensas verisimillimum est. Non est igitur oblata occasio praetermittenda. Athenienses, neque patientium quod superiori tempore saepe numero passi estis. Num si cum olim rebus Euboicis auxiliati reversi sumus, et ad haec ipsa subsellia Hierax et Stratoctes Amphipolitae aderant, hortantes ut maritimo operati profecti, urbem suam acciperemus, idem pro nobis ipsis studium praestitissimus, quod pro Euboeorum salute, et tunc nimirum Amphipolis in ditionem nostram venisset, et nunc molestia omni careretis, quae inde consecuta est. Rursus si cum Pyduam, Methonem, Potidaeam, Pagasas, reliqua, ne in singulis diutius immerer, obsideri afferebatur, alicui ex iis cito, et, ut res postulabat, opem ferre aggressi essemus, faciliore profecto Philippo et humilior uteremur. At vero, dum praesentes rerum occasiones abjicimus, dum futura prospere sua sponte eventura putamus, auximus Philippum nos ipsi Athenienses, tantumque ipsum reddidimus, quantum unquam rex Macedonum exstitit nemo. Nunc autem sese exhibet occasio. Quanam? inquit. A rebus Olynthiacis sua sponte vestrae civitati, quae nulla in re primis illis inferior est. Equidem, si quis res, quae nobis divinitus datae sunt; aequitate adhibita, supputare voluerit, quantum plerumque non satis commode accidisse videntur, tamen eum magnas diis gratias merito habiturum existimo. Quod enim multo bello, jure optimo disidia nostrae uscripse-

ris: quod autem et jam pridem id nos passi fuimus, et nuper societas nobis exstiterit, quae superiora omnia resarcire valeat, modo ea uti velimus, deorum immortalium benevolentiae erga nos acceptum referendum plane affirmaverim. Verum hoc perinde esse arbitror, atque in pecuniarum possessione contingere solet. Si enim quascunque quis adquisierit, eas servat incolumes, ingentes habet fortunae gratias. In rebus idem. Qui occasione non recte usi sunt, ne commodi quidem, si quid deorum beneficio sunt consecuti, recordantur. Ex ultimo enim rerum eventu ante acta omnia plerumque pensitari solent. Quamobrem in reliquis valde prospiciendum est, ut eorum emendatione superiorum fastorum labem deleamus. At si hos etiam homines perdidimus, Athenienses, et Olynthum praeterea Philippus occupaverit, demonstret mihi quispiam, quid sit amplius impedimento futurum, quominus quo libido animi tulerit, contendat. Anne vestrum aliquis animadvertit, et rationem videt, quae Philippus cum initio pertenui in statu, repente magnus evasit? Amphipolim primo cepit, deinde Pydnam, iterum Potidaeam, rursus Methonem, demum in Thessaliam invasit; deinceps Pharas, Pagasas, Magnesiam. Cunctis vero, ut libuit, constitutis, in Thraciam se contulit. Ibi, aliis ejectis regibus, aliis restitutis, adversa valetudine laboravit. Qua cum paululum levatus esset, non in sequitium sese dedit, sed Olynthios statim adortus est. Non dico nunc de illius expeditionibus adversus Illyrios, Paonius, Arymbam, et in quamcunque volueris provinciam. At, quispiam inquit, quid nobis ista commemoras? Ut et cognoscatis, Athenienses, quantum detrimenti afferat rem semper aliquam singulatim sinere praeterlabi. Et praene advertatis Philippi in rebus agendis studium acerrimum, et curam assiduam cum qua pariter vitam ducit, ob quam rebus a se gestis minime contentus, deinceps fieri non poterit, ut in quiete permaneat. Quod si ille majus aliquid semper molendum decreverit, vos contra nullam rem fortiter obeundam judicaveritis, quem tandem rerum exitum sperare debemus? Proh Deum fidem! quis vestrum adeo tardi ingenii est et inconculti, qui, si neglexerimus, bellum huc conversum iri nesciat? Quod si evenerit, equidem vehementer timeo ne, veluti fenestrati, qui facile ex magnis s. noribus brevi tempore in rerum copia versati, postremo bona omnia funditus amiserunt; ita nos ignaviae dediti, et ad libidinem cuncta quarentes, tandem vel invitum multa et gravis subire cogamur, et de iis, quae nostro in agro sunt, periclitari. Atqui reprehendere, inquit fortasse, et facile, et cujusvis est, sed de praesenti negotio quidnam agendum sit edocere, senatoris. Ego vero, etsi compertum habeo vos, cum praeter sententiam et spem aliquid evenerit, non mali auctoribus, sed iis qui sententiam ultimo loco dixerint, irasci solere, non tamen propter privatae securitatis rationem mihi silentio praetereunda arbitror, quae vobis profuturam existimo. Dico igitur vos bisuriam rebus optulari oportere, partim oppida agrumque Olynthiorum tu-

tando, emissis militibus qui id præstent, partim fines Philippi cum terrestri exercitu, tum classe maritima incursionibus depopulando. Nam si alterum utrum neglexeritis, vereor ne tota expeditio frustra temereque a nobis suscepta sit. Sive enim vos illius agrum vastetis, idque interea sustineat, et Olynthum vi capiat, victor in patriam reversus, facile injurias ulciscetur: sive subsidia duntaxat Olyntho mitatis, ille fines suos periculo carere animadvertens, acrius rem urgebit, temporisque diurnitate obsessos in potestatem rediget. Itaque et firma et bipartita auxilia mittenda sunt. Hæc in ope ferenda fieri oportere statuo.

De facultate vero pecuniæ inveniendæ sunt nobis pecuniæ militares, sunt nobis pecuniæ, Athenienses, et quidem tot, quot mortalium nemini. Fas autem vos, ut libet, accipiatis. Eas certe si militibus reddetis, nullæ vobis desunt præterea: sin minus, præterea desunt; imo vero omnes penitus inveniendæ sunt. Quid, inquires, refersne tu ad senatum eas pecunias militares esse debere? Minime, mehercule! Ego vero milites instruendos esse censeo, et pecunias quæ iis subministrandæ sunt, militares esse; mutuumque esse oportere præstare operam, et pecuniam accipere. Vos autem, nescio quo pacto, eas per otium ad dies festos accipitis. Quare video reliquum esse ut cuncti pecunias in publicum conferatis, si multis opus est, multas, sin paucis, paucas. Enimvero pecuniis opus est: opus, inquam, est pecuniis, sine quibus nihil opportunum effici potest. Commemorant alii etiam alias comparandæ pecuniæ rationes; ex quibus eam diligite quam vobis conducere existimetis, atque dum commodum est rem aggredimini. Sed est æquum considerare rationeque colligere, quo in statu res Philippi hoc tempore versentur. Nam neque ut vel videntur, vel quispiam æstimaret, qui eas parum diligenter inspexisset, satis belle se habent, neque eo pacto quo se haberent si optimo in statu essent. Nunquam sane arma movisset Philippus, si manum sibi conserendam putasset. Sed ut initio, ita deinceps facile omnes, prosperosque rerum eventus speravit. At ea deceptus est opinione. Quod cum præter expectationem primum acciderit, valde ipsum perturbat, non mediocremque ejus animo sollicitudinem affert. Accedunt res Thessalorum, quæ cum semper infidæ omnibus natura fuerint, maxime veluti erant, nunc etiam isti sunt. Nam Pagasas ab eo repetere decrevisse dicuntur, et Magnesium mœnibus cingi prohibuerunt. Equidem ex quibusdam audiivi eos non amplius permissuros ut vel portorii vel fori redditus percipiat; cum scilicet ex iis rempublicam Thessalorum administrari oporteat, non Philippo aliquid provenire. Quibus pecuniis si privatus fuerit, in maximam profecto alendi exercitus difficultatem adducetur. Denique Pæones et Illyrici, ac omnes alii hujusmodi homines suis legibus uti, in libertate vivere libentius quam servire velle existimandi sunt, quippe qui nunquam alteri parere consueverunt. Ac ille quidem, ut aiunt, valde contumeliosus est, quod

sane minime mirandum videtur: nam feliciter agere præter meritum, insaniendi causam dementibus præbet. Quamobrem partas opes tueri, quam initio eas quærere plerumque difficultius judicatur. Vestræ igitur partes sunt, Athenienses, has temporum illius difficultates, vestram ducere occasionem, statimque rem suscipere, et legatos mittendo quo mittendi sunt, et in militiam exeundo, et alios omnes hortando. Illud, quæso, animis vestris parumper concipite. Si Philippus talem adversus nos occasionem arripiat, juxtaque fines vestros bellum geratur, qua tandem cum alacritate eum huc impetum facturum putatis? At nos non pudet; et quæ pateremini si ille posset eadem, cum facultas sit, inferre non audebitis! Neque vos lateat, Athenienses, vobis hodie statuendum esse, utrum illic vos, an ille hic bellum gesturus sit. Si enim res Olynthiorum resistent, vos illic belligerabitis, et illius agrum damno afficietis, simul agri vestri fructus secure percipietis. At si Philippus regionem illam occupaverit, quis eum tandem, quominus huc perveniat, arcebit? Thebani? At quod nolum nimis acerbe dictum videri, una etiam ipsi paratissime irruerunt. Phocenses? scilicet qui se domi tueri nequeunt, nisi vos, aliisque opituletur. At, inquires, nolet fortasse. Absurdissimum sane fuerit, si quæ, quamvis amentia arguatur, tamen jactare non desistit, ea ipsa cum demum possit, efficere nolit. Porro quantum intersit bellumne hic an illic geratur, equidem nec verbis opus esse arbitror. Nam si triginta duntaxat diebus vos in castris morari necesse fuerit, et quæcumque ad usum exercitus necessaria sunt ex agro vestro percipere, nullo, inquam, prorsus hoste in agro versante, plus sane detrimenti agrorum dominos inde capturos existimo, quam omnia illa essent, quæ in superioris belli apparatus consumpta fuissent. Quod si bellum aliquod huc ingruerit, quanta, vos obsecro, jactura res vestras affectum iri putatis? Accedet contumelia et rei turpitudine, quam nemo sapiens ullo damno leviolem duxerit. Itaque, his omnibus consideratis, cuncti opitulari et totam belli molem illuc convertere debent: locupletiores ut pro multis, quæ recte possident, paucis erogatis, reliquis libere et securius fruantur; juvenes vero, ut rei militaris disciplina in Philippi agro eruditi, ad rem suam familiarem incolumem tutandam formidolosi custodes efficiantur; denique oratores, ut rerum a se gestarum rationes facilius reddere possint. Qualis etenim fuerit rerum vestrarum conditio, tales in eos iudices futuri estis. Omnium vero gratiam vobis bene et feliciter evenire opto.

Hoc est, inelyti Italiæ principes, summi illius ac sapientissimi viri Demosthenis consilium, non alienum a nostro; hæc illius sententia quam similima nostræ; hæc Atheniensibus solum adversus Philippum Macedonem, sed omnibus Italiæ populis, sed universis Christianis adversus Turcorum tyrannum, nostræ religionis truculentissimum hostem, prædicere hæc proponereque videtur. Conditioni præsentis temporis, quæ loquitur, accom-

modata sunt omnia, et ad hunc quem cernimus A operam suam implorare. Nam, ut præclare alibi Demosthenes inquit, non modo Deus, sed ne amicus quidem rogandus est, ut dormitanti cuiquam aut desidi præsidio sit. Enimvero si hæc, quæ diximus, faciemus, non modo tutari quæ supersunt, sed etiam quæ perditæ sunt recuperare cœlesti præsidio poterimus. Alioquin magno discrimini res Italicas exponemus. Et ut cum ea disjunctiva orationem terminem, qua superioribus diebus, audita tum primum Chalcidis obsidione in pontificio senatu usus fui, ut omnis Italia, compositis ac pacatis rebus, et omni simultate deposita, omnium viribus in unum collatis, Deo Opt. Max. duce, Turcorum vires conteret atque infringet; aut si quod duodeviginti jam annis post Byzantii excidium B experti sumus, inanibus duntaxat verbis ac vanis pollicitationibus vacabimus, brevi tempore universa Italia..... sed compesco labellum, nec id exprimam, quod auditu quoque dirum atque horribile est.

Quare ut gravissima declinemus pericula, atque optatam victoriam consequamur, vos omnes, principes populique Christiani, ut omni ad id studio incumbatis, quantis maximis possum precibus, oro atque obtestor (1).

BESSARIONIS S. R. E. CARDINALIS

EPISTOLÆ.

I.

Bessarionis, episcopi Sabini, cardinalis Nicæni ac patriarchæ Constantinopolitani, ad Paulum pontificem maximum, de errore Paschatis (2).

Non dubium est, beatissime Pater, in resurrectionis Paschate celebrando errorem aliquando committi: nonnunquam octo dierum, quandoque unius mensis et amplius, ut hoc anno 1470 eveniet; hoc tamen raro accidit. Duabus de causis error existit; altera ex lunationibus, altera ab æquinoctio. Nam sancti Patres nostri Pascha nostrum celebrari voluerunt primo, post æquinoctium veris, secundo, post quartumdecimum diem primæ lunæ post æquinoctium vernale; tertio, non cum Judæis; quarto, die Dominico post Judæorum Pascha. Quæ omnia ut rite serventur aperta que sint et cognita vel iis qui scientiæ astronomicæ non sunt periti, tabulam quandam, sive canonem ediderunt, in quo singulis annis reperitur prima

C post æquinoctium oppositio lunaris, quo tempore debet esse Pascha Judæorum, ac dies septimanæ in quem cadit ejusmodi lunæ oppositio, ac deinceps dies Dominicus, quo Pascha nostrum celebrari oportet, quod usu evenit per calculationem 19 annorum lunarium; veteres nam astronomi lunam 19 annorum spatio ad idem signum circumagi, unde incepit, existimant. Nititur præterea hæc tabula opinione illa de æquinoctio, quod scilicet vernale æquinoctium 300 annorum intervallo eodem die mensis Martii fieri contingeret, quorum neutrum verum est. Nec tamen mirandum, si tanti viri in ejusmodi re lapsi sunt; nam et si astronomi veteres eam scientiam optime tenuerint, tamen non attigerunt veritatem omnem motus cœlestis, non sua quidem ignorantia decepti, sed rerum cœlestium natura superati. Astronomia enim, cum non plane veritatem assequatur, sed propius accedat, ut philosophi affirmant, quo plures obser-

(1) Descriptor hæc addidit.

*Lector, judicium meum requiris.
Hic Demosthene non minor, Latinis
Haud est inferior. Quid ipse? Quod :u.
Vivat Nestoreos dies, rogamus.*

(2) Zaretti, Cata'og. biblioth. S. Marci Venet., p. 196.

vationes cœlestium motuum complectitur, eo magis per illorum comparationem ad veritatem tendit; qua de causa posteri propius semper accesserunt, cum plures habuerint observationes. Etenim Ptolemæus, astrorum scientia eruditissimus, qui primus eam absolute tradidit, augem solis immobilem esse putavit, quem tamen posteriores moveri sentiunt, veluti sphaera non erraticæ movetur, quod verum est. Eandem præterea sphaeram Ptolemæus uno gradu moveri ait annis centum ab occidente in orientem; posteriores vero paucioribus. Idem et in re de qua agitur; quamvis antiqui lunam incipientem primo anno, verbi gratia, a primo gradu Arietis, postea expleto 19 anno iterum ad idem signum reverti putaverint; non tamen verum est; nam 76 anno deerit ei una omnino quarta pars diei ad idem principium attingendum, ita ut 303 annis unius diei spatio sit adfutura; inde nimirum error manavit de Paschate nostro per totam nonnunquam septimanam. Facimus nam Pascha una septimana tardius, qua in re error est qui ex aureo numero provenit; nam lunationes istas sequitur. Ad hæc nos agimus annum secundum Romanorum consuetudinem dierum 365 ac unius quarti; ita ut quartus annus semper dies 346 comprehendat; unde bissextus deducitur, et inde solaris annus, ac verus non sit tantus, sed major 500 vel 200 unius diei parte; propterea vel 500 quoque anno, vel 200, ut juniores acutius intellexerunt, æquinoctium uno die retrocedit; ex quo eventit ut in Paschate nostro error sit unius aliquando mensis et amplius, ac mense post celeberrimus Pascha quam deberemus, quemadmodum hoc anno, id tamen raro accidit. Quare planum est aurei numeri ac lunationum istorum 19 annorum veterem ac perpetuam observationem causam esse hujus inveterati erroris; idcirco ab iis, et eorum via ac regula discedendum. At si quis huic rei apte consulere velit, oportet ut calculet denuo istas lunationes, novamque tabulam conficiat, per quam æque docti atque indocti Pascha reperiant; sed non diu erit utilis. Nam post annum 500 rursus uno die errabit, et eodem modo deinceps. Erit præterea admodum difficile, ut Christianis omnibus cujusque nationis et sectæ hoc sit cognitum, hoc nam tempore cuncti Christiani nationis omnis, sectæ et hæresis, de Paschatis die conveniunt, eodemque die omnes celebrant, quod pulchrum

et honestum est. Si vero mutabitur, illi non recipient, et sequetur confusio, ut, aliis Christianis jejunantibus, alii paschalibus gaudiis indulgeant; ac homines, etsi non catholici omnes, tamen a Christo Domini appellati variis diebus Pascha celebrent. Mandare præterea, ut Christiani lunationes sequantur, ac primo die Dominico post primam oppositionem lunæ, factam post æquinoctium vernale, Pascha faciant, difficile erit; præsertim rerum cœlestium ignari. Quisnam in vicis parvisque oppidis, ubi non est doctorum hominum copia, scire posset quando erit novilunium? quando oppositio? Aut quid difficilius est et magis varium quando sit æquinoctium? Errabunt omnes et dissentient. Præterea hic error nihil mali affert; cum enim in Paschate celebrando quatuor sint servanda, ut dictum est: ut fiat post æquinoctium vernale; post primum plenilunium post tale æquinoctium; non cum Judæis; die Dominico post Pascha Judæorum. Omnia hæc, aut certe magis necessaria per hanc tabulam servantur, et quamvis erremus celebrando Paschate, nonnunquam tardius aliquibus diebus; tamen hic error facit nos diligentius servare tertiam conditionem quæ admodum necessaria est, ut scilicet non cum Judæis celebremus. Tanto enim magis ab illis discedimus, quanto tardius agimus. Itaque nihil immutandum videtur, ob eas rationes, quæ supra commemoratæ sunt.

II.

C Ad Paulum II Pontificem Maximum in librum de processione Spiritus sancti Proœmium (1).
(Extat supra, col. 319.)

III.

Ad Græcos. Exhortatur eos ad obedientiam sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ et susceptionem synodi Florentinæ. Et de electione sua in patriarcham Cyprianum (2).

(Vide supra, col. 447.)

IV.

Ad capitulum, canonicos et capellanos ecclesiæ Duodecim apostolorum de Urbe. — Eis statuta et constitutiones mittit.

(Vide supra in Appendice ad Vitam Bessarionis.)

V.

D Ad Guillelmum Fichetum, doctorem Sorbonicum — Orationes mittit a se ad principes Italiæ directas de periculis Italiæ imminentibus et discernendo bello contra Turcas.

(Præmittitur orationibus prædictis, col. 641.)

VI.

Ad Pædagogum liberorum Thomæ despotæ.

Εὐγενέστατε ἄνερ καὶ ἡμῶν φίλτατε φίλων, ἐδεξάμην καὶ πρότερον καὶ νῦν διὰ τοῦ Ἑρμητιανοῦ γράμματα τῆς εὐγενείας σου, πρὸς ἃ εὐχάπεκρινάμην, ἀναμένειν ἵνα γένηται τις ἀποκατάστασις εἰς τὴν πρόνοιαν τῶν αὐθεντοποούλων. Ἐπειδὴ οὖν νῦν ἐγένετο, νῦν καὶ γράψω. Παραμυθεῖσθαι:

(1) Zanetti Catalog., p. 76.

Vir nobilissime et amicissime, accepi tum prius, tum nunc per Hermetianum litteras tuas, ad quas non respondi, quoniam expectare statueram, donec rebus adolescentum principum consultum foret. Quod cum jam factum sit, nunc ad te scribo. Consolari vos et principes de morte acerbissima beati

(2) Arcud. Opusc. aurca.

illius et sancti despotæ, non est hujus loci : quare A
 hujus rei veniam a te peto. Scito autem, sanctis-
 simum papam, amicorum quorundam auctoritate
 et sua ipsius benevolentia commotum, statuisset,
 principibus mensibus singulis nummos aureos tre-
 centos pendere, quos hucusque beato despotæ pen-
 debat. Vult autem, ac decrevit sanctissimus papa,
 ut ducenti nummi singulis mensibus æqualiter dis-
 tribuantur tribus fratribus, ut impendantur ad
 alendos ipsos et sex septemve singulorum mini-
 stros; ad emendos et alendos quatuor minimum
 equos, ad ministrorum stipendia et principum ves-
 timenta, quæ pulchra sint necesse est, et de cu-
 jusvis portione aliquantulum comparcitor, ut ha-
 beant, quo utantur, si forte in morbum vel alias
 angustias inciderint. Atque hæc quidem omnino B
 ita fieri, nec fieri quidpiam aliter, jubet. Reliqui
 autem centum nummi aurci singulorum mensium,
 vel mille et ducenti totius anni, impendantur in
 stipendia procerum aliquot et hominum elegan-
 tium, qui cum principibus vivant et consuetudinem
 habeant, iis serviant et eos custodiant. Certior au-
 tem factus sanctissimus papa, quot huc advente-
 rint, miratus est et subirascitur. Si enim beatæ
 memoriæ principem, talem virum mirati sunt et
 vituperarunt, quod tot huc ministros adduxisset,
 quos pecunia et liberalitate aliena sustentaturus
 esset, quanto magis nunc, cum alii plures huc
 immigrarint, principibus præsertim pueris et orbis
 succensendum est, qui nec dignitate, nec titulis,
 nec fama nobiles sunt ! nec iis irascuntur solum,
 sed vetant etiam, vel unum teruncium supra pecu-
 niam decretam impendi, mandaruntque mihi mone-
 rem, ut accurate hæc fierent neve quidquam
 immutaretur, quemadmodum alias factum est non-
 nunquam. Quare necesse est, vir nobilissime, tibi
 et Critopulo medico V. Cl. nunc quidem curæ sint
 res principum : atque eligemus nos præterea, qui
 eas administret et strenue regat. Deinde singulari
 hic consilio deliberabitur, qui locus domicilio iis
 assignandus sit. Ac quantum quidem statim discerni
 potest, maxime opus sunt, quorum deesse nemo
 poterit, primum medicus, deinde magister Græcus,
 tum magister Latinus, postremo interpret. Hi igitur
 plane necessarii sunt, et omnino deesse non
 possunt. Præterea opus est uno vel duobus sacer-
 dotibus Latinis, qui perpetuo canant liturgiam
 Latinam. Etenim pueros Latino more vivere oportet,
 id quod etiam ipse pater eorum voluit. Itaque
 qui eos comitabuntur proceres, videant necesse
 est, ne principes ex Ecclesia secedant propter
 commemorationem papæ, quemadmodum in itinere
 factum est. Nam si ex Ecclesia secedant, eos e
 Francia quoque secedere oportet. Nemo enim ho-
 minem tolerat, qui se impium et hæreticum ap-
 pellet et manifesto fugiat. Quare ii, quos neces-
 sarios esse dixi, suum judicanto curare, ut ita fiat.
 Præterea volo et illis commendare, ut videant,
 quantum relinquatur de florenis mille et ducentis.

μὲν καὶ ὑμᾶς καὶ τοὺς αὐθεντοπούλους διὰ τὴν
 ἀφόρητον λύπην τοῦ μακαρίτου ἐκείνου καὶ ἀγίου
 δεσπότη οὐκ ἔστι τοῦ παρόντος καιροῦ διδ' παρ-
 αιτήσομαι τοῦτο τὰ νῦν. Γίνωσκε δὲ ὅτι ὁ ἀγιώ-
 ταιος πάππας διὰ παρακλήσεως φίλων τινῶν καὶ
 οἰκείας καλοθελείας ἔταξε νὰ διδῆν κάθε μῆνα τὰ
 αὐθεντόπουλα δουκάτα τριακόσια, ὡσπερ ἔδιδε καὶ
 τῷ ἀγίῳ δεσπότη. Θέλει δὲ καὶ ὀρίζει ὁ ἀγιώτατος
 πάππας ἵνα τὰ μὲν διακόσια κατὰ μῆνα νὰ εἶναι διὰ
 τὰ τρία ἀδελφία ἐπίσης ἀνέγκιστα, νὰ ἐξοδιάζωνται
 εἰς τροφήν ἐκείνων καὶ ἀνθρώπων ὑποχειρίων αὐ-
 τῶν μικρῶν, ἔξ ἧ ἑπτὰ τοῦ καθ' ἑνός, καὶ εἰς ἀγο-
 ρὰν καὶ τροφήν ἀλόγων τεσσάρων τῶ ὀλιγώτερον,
 καὶ εἰς βόσταν τῶν αὐτῶν ὑποχειρίων, εἰς ἐνδύ-
 ματα τῶν αὐθεντοπούλων, νὰ εἶναι καλὰ ἐνδύ-
 ματα, καὶ κάπου νὰ περισσεύσῃ καὶ τίποτες τὸν
 καθ' ἕνα, διὰ νὰ βοθηθῶσι κάπου εἰς ἀσθενείαν
 τοὺς ἢ εἰς ἄλλην ἀνάγκην. Καὶ τοῦτο θέλει νὰ γένη
 ἔξ ἅπαντος, καὶ νὰ μηδὲν γένη ἄλλῶς. Τὰ δὲ λοιπὰ
 ἑκατὸν δουκάτα τὸν μῆνα ἔχουν χίλια καὶ διακόσια
 τὸν χρόνον νὰ ἐξοδιάζωνται εἰς τινὰς ἀρχοντας καὶ
 καλὰ πρόσωπα, ὅπου νὰ εἶναι μετ' αὐτῶν νὰ τὰ
 δουλεύουν καὶ νὰ τὰ συντροφιάζουν καὶ νὰ τὰ φυ-
 λάττουσιν. Ἀκούσας δὲ ὁ ἀγιώτατος πάππας τὴ
 πῶσι εἶναι αὐτοῦ, ὑπερεθαύμασε καὶ καταγινώσκε-
 ται μας καὶ γὰρ ἔαν εἰς τὸν αὐθέντην τὸν μακα-
 ρισμένον ἐκείνον τοιοῦτον ἄνθρωπον ἐθαύμαζον πῶς
 εἶχεν ἐδῶ τόσους καὶ ἐκατηγόρου τὸν ὅτι εἰς τὴν
 ξενιτείαν νὰ τρέφῃ τόσους μὲ ξένα δουκάτα καὶ ξί-
 νας ἐλπίδεις, πόσω μᾶλλον τῶρα, ὅπου ἦλθον καὶ
 ἄλλοι πλείότεροι παρὰ ὅπου ἦσαν ἐδῶ, καταγινώ-
 σκοντές τῶν καὶ κατηγοροῦσai τῶν, καὶ μάλιστα εἰς
 αὐθεντόπουλα νέα καὶ ὄρφανὰ, ὅπου οὔτε ἀξίωμα
 οὔτε ὄνομα οὔτε φήμην ἔχουσι; Καὶ οὐ μόνον κατα-
 γινώσκουσι τοὺς, ἀλλ' οὐδὲ βούλονται νὰ ἐξοδιάζω-
 σιν ἕνα τορνεῖον πλέον, καὶ ἄμποτες μᾶς ἔταξαν
 νὰ τὸ φυλάξωσι τελείως καὶ νὰ μηδὲν μεταβληθῶ-
 σιν, ὡσπερ ἐποίησαν καὶ ἄλλοτε. Δι' αὐτὸ εἶναι
 χρεια νὰ φροντίξῃ ἡ εὐγένειά σου μετὰ τοῦ ἀρχόν-
 του τοῦ Κριτοπούλου τοῦ λατροῦ τοῦτο, ὅπου κατὰ
 τὸ παρὸν ἔχετε τὴν φροντίδα τῶν αὐθεντοπούλων.
 Ἐπαναστήσωμεν τίς νὰ τὰ διοικῆ, ἢ τίς εἶναι
 ἀναγκαῖος νὰ κρατηθῆ. Καὶ μετὰ ταῦτα θέλουσι
 μερισθῆν μετὰ βουλῆς ἑδικῆς μας εἰς ἐκείνους ὅπου
 θέλουσιν ἀπομένειν. Ἐμένα γοῦν προηγουμένως
 φαίνεται με ὡς ἀναγκαῖστατον ὅπου δὲν ἤμπορεῖ νὰ
 λείψῃ, πρῶτον ὁ λατρός, δεύτερον ὁ διδάσκαλος
 Ἕλληνας, τρίτον ὁ διδάσκαλος Λατίνος, τέταρτον ὁ
 δραγουμάνος· οὗτοι γοῦν εἰσὶν ἀναγκαῖστατοι καὶ
 δὲν ἤμπορεῖ νὰ λείψωσιν. Ἐτι δὲ καὶ εἰς ἡ εὐ-
 παππάδες Λατῖνοι εἶναι ἀναγκαῖστατοι διὰ νὰ ψάλ-
 λωσι λειτουργίαν Λατινικὴν συνεχῶς. Εἶναι γὰρ
 χρεια νὰ ζῶσι τὰ παιδία Λατινικῶς, ὡσπερ ἐβού-
 λητο καὶ ὁ μακαρισμένος πατὴρ τῶν. Καὶ εἰ ἔρχον-
 τες ὅπου θέλουσιν εἶσθαι μετ' ἐκείνου, εἰ εἰ χρεια
 νὰ προσέχωσιν εἰς τοῦτο, νὰ μηδὲν φεύγωσιν ἀπὸ
 τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὸ μνημόσυνον τοῦ πάππα, ὡσάν
 τὸ ἐποίησαν εἰς τὴν στρατὴν ὅπου ἔρχεσθε, διότι
 ἂν φεύγωσιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, εἴνεκεν γοῦν νὰ

φεύγῃσι καὶ ἀπὸ τῆν Φραγγίαν· οὐδὲ τινας γὰρ θέλει ἀνθρῶπων ὁποῦ τὸν ὀνομάζει ἀπιστον καὶ αἰρετικόν, καὶ ἀποστρέφεται τον φανερά. Ἄρ' ἔτου γούν τοῦτοι οἱ ἀναγκαῖοι οὐς εἴπαμεν νὰ κατασταθῶσι καὶ στηθῇ τὸ μερτικόν των, τότε θέλει εἰσθαι. Τοῦτο δὲ θέλω τὸ καὶ τάξιν ἐγὼ ἐδῶ καὶ θέλω τοὺς καταστήσειν, τότε θέλετε ἰδεῖν τὸ ὑπὸλοιπον πόσον εἶναι καὶ πόσον ἀπομένει ἀπὸ τὰ ἀσ' φλωρία. Καὶ τότε ἡ εὐγένειά σας ὄλοι ἀντάμα θέλετε ἀποκαταστήσειν τίς νὰ ἀπομείνη καὶ τί νὰ ἔχη ὁ καθεὶς μετὰ βουλής ἡμετέρας. Ἐμένα οὖν φαίνεται μου, ὅτι ἔσον εἶναι πλείονες καὶ ἐλαφρώτεροι ὁποῦ μέλλου νὰ ἀρκεθοῦν μὲ ὄλιγον ὁ καθεὶς, εἶναι δὲ ἄλλως χρήσιμοι, τόσον θέλει εἶσθαι κάλλιον, διότι θέλουσιν ἔχειν τὰ παιδία πλείονα συντροφίαν καὶ πλείονα δουλοσύνην καὶ πλείονα τιμῆν. Ὅμως τοῦτο θέλω μὲν τὸ σκέψασθαι ἀντάμα, καὶ θέλομεν ποιήσειν τὴ κάλλιον. Ἡ εὐγένειά σου εἶναι κατὰ τὸ παρὸν ὡσπερ διοικητῆς τῶν παιδίων μετὰ τοῦ Κριτοπούλου. Εἶναι γούν ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ φροντίζετε τὴν παιδευσίν των καὶ τὰ ἥθη των, νὰ γίνου καλὰ καὶ πεπαιδευμένα, ἀν θέλετε νὰ ἔχου τιμῆν ἐδῶ. Εἰ δὲ μὴ, θέλου τὰ καταφρονήσειν καὶ αὐτὰ καὶ ἐσῶς ἐδῶ, καὶ οὐδὲ στραφείν θέλου νὰ σας ἰδοῦν. Μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἔσυντύγαμεν περὶ τοῦτου· καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδύση καὶ νὰ ποιήση νὰ ζοῦν Φραγγίκα παντελῶς, ἦγουν νὰ ἀκολουθοῦσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡσάν Λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἄλλῶς, νὰ ἐνδύνωνται Λατινικῶς, νὰ μάθου, νὰ γονατίζου τοὺς ὑπερέχοντα καὶ ἀπάπαν καὶ καρδιναλίους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας, νὰ ἀποσκεπάζωνται τὸ κεφάλι τους, νὰ τιμῶσι τοὺς χαιρετῶντας αὐτοὺς, ὅταν ὑπάγου νὰ ἰδοῦν καρδιναλίην ἢ ἄλλον ὁμοιον αὐθέντην, νὰ μηδὲν καθίσου ποσῶς, ἀμὴ νὰ γονατίζου καὶ ἀπέκει ἔταν τοὺς εἴπη ἐκεῖνος νὰ σηκωθοῦσιν. Ὁ δὲ μακαρίτης ἐκεῖνος ἔλεγεν ὅτι καὶ πολλὰς αὐτοὺς τὸ εἶπε νὰ μηδὲν καθίσωσιν. Αὐτὰ οὖν ὄλα ἐνθυμᾶσθέ τα νὰ τοὺς νοθετήσετε καὶ νὰ τοὺς παιδεύσετε καλὰ. Ἐτε ποιήσετε ὅτι τὸ βᾶδισμά τους νὰ εἶναι σεμνὸν καὶ τίμιον, ἡ ὀμίλια τους χρησιμωτάτη καὶ ἡ φωνὴ τους νὰ εἶναι μετρία καὶ ἡρέμη, τὸ βλέμμα τους προσεκτικόν, νὰ μηδὲν χάσκωσιν ἐδῶθεν κακεῖθεν. Ἄς τιμοῦν πάντας, ἄς ἀγαποῦν πάντας, ἄς συντυχαίνωσι πάντας καὶ τοὺς ἐδικούς των καὶ τοὺς ξένους μετὰ τιμῆς. Νὰ μὴν εἶναι ἀλαζονικοί, ἄς εἶναι ταπεινοὶ καὶ ἡρεμοί. Καὶ μηδὲν ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι βασιλέως ἀπόγονοι, ἀμὴ ἄς ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι διωγμένοι ἀπὸ τὸν τόπον των, ἄρφανοί, ξένοι, ὀλόπτωχοι, ὅτι εἶναι χρεῖα νὰ ζοῦν ἀπὸ ξένα χέρια, καὶ ὅτι ἀν δὲν ἔχωσιν ἀρετὴν, ἀν δὲν εἶναι φρόνιμοι, ἀν δὲν εἶναι ταπεινοί, ἀν δὲν τιμῶσι πάντας, οὐδὲ τοὺς θέλου τιμῆσειν οἱ ἄλλοι, ἀμὴ θέλου τοὺς ἀποστρέφασθαι πάντας. Αὐτὰ οὖν ὄλα φροντισετέ τα καλὰ ἡ εὐγένειά σου μετὰ καὶ τοῦ Κριτοπούλου, ἐπειδὴ τὸ γομάρι ἀπάνω σας εἶναι. Πρὸς τοῦτοις ἄς ἐπιμελοῦνται νὰ μάθου γράμματα, νὰ προκόψου, νὰ μὴν ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι εὐγενικοί. Ἡ εὐγένεια χυρὸς ἀρετῆς δὲν εἶναι τίποτε· καὶ εἰς

A Hoc autem tu, vir nobilissime, una nobiscum delibera, quis retinendus sit et quid cuique muneris tribuendum. Ac mihi quidem videtur, quo plures sint et propter minutos labores minori contenti stipendio, hoc pulchrius fore, quoniam pueri plus habebunt comitum, ministrorum et honoris. Sed hoc una deliberabimus et quam fieri potest pulcherrime instituemus. Interim tu nunc quidem cum Critopulo res puerorum administra. Itaque necesse est ante omnia, eorum educationi et moribus prospiciatis, ut urbani et eruditi fiant, si eos hic in aliquo honore esse vultis. Quod nisi fiat, et ipsi et juvenes hic negligemini, nec ulla vestri estimatio erit. De qua re cum beatæ memoriæ princeps, illorum patre, collocutus sum, voluitque is, ut omnino mores Francorum imitarentur et induerent, hoc est ut Ecclesiæ interessent plane eodem, quo Latini, modo, ut Latino vestimento uterentur, reverenter salutarent papam, cardinales et reliquos primores, delecto capite, ut honorem exhiberent salutantibus, ut, si adirent cardinalem vel alium similem principem, non assiderent, sed flexis genibus procumberent, donec ab illo juberentur surgere. Dixitque beatus ille vir, sæpe se iis imperasse ut ne considerent. Quæ igitur omnia vobis commendo, ut moneatis principes et probe eos educetis. Præterea curæ vobis esto, ut incessanter eorum gravis sit et magnificus, sermo consideratus, vox modesta et placida, vultus verecundus neve huc illuc vagus. Erga omnes comes et officiosus sunto, omnibus tum suis tum alienis blandus et affabilis, minime gloriosi, sed demisso et sedato animo. Nihil superbiunto, quod imperatoris posterii sint, sed cogitanto, sese patria ejectos, orbos, hospites, mendicos esse, qui aliorum beneficiis egeant ad vitam sustentandam, nec, nisi virtutem colant, prudentes ac modesti sint, omnes honorifice habeant, ab aliis honorifice habitum iri, sed in omnium venturos esse invidiam. Quæ omnia tu, vir nobilissime, cum Critopulo considera, quandoquidem id oneris tibi impositum est. Præterea operam danto litteris, ut progressus faciant, neve, quod principes sint, illis carere se posse existimanto. Nobilitas quæ caret virtute, nihili est in omnibus principibus, etiamsi magna regna et bona habeant, nedum in illis, qui rebus omnibus orbatii sunt. Quare necesse est eos litteras colere, obediētes obtemperantesque essu tibi, et medico, eorum qui valetudini prospicit, et magistro dictisque vestris studiose audientes sunto. Insuper singuli brevem aliquam orationem memoriæ mandanto, qua papam flexis genibus et nudo capite salutent, cum huc venerint : quod cavento ne aliter faciant. Si publice ambulantes ab hominibus salutantur aperiendis capitibus, ipsi quoque caput aut plane aut plus minusve pro cuiusvis conditione aperiunt. Similiter si alieni honorati homines eos visum veniunt, digne hos excipiunt, caput aperiunt et pro sua quæcumque dignitate habento. Loquuntor pauca quidem, sed

ea laudabilia, gratiosa et placida, nunquam ridento aut cachinnantor, sed vultu severo et composito sermonem cum iis conferunt. In cibis capiendis temperant sibi, tabulæ modeste et verecunde assidento. Si eos morum cultum coram alienis præstare vultis, necesse est eos coram suis decorum servare doceatis. Ut neminem lædant, assuefacite eos dehinc ad morum elegantiam, modestiam et lenitatem. Discunt jam flexis genibus apte et eleganter salutare; neve pudeat eos facere, quod magni reges et imperatores faciunt. Quando ecclesiam Latinam intrant, flectunt genua et precantur sicut Latini. Ne negligatis eos ad missas et liturgias ducere, et assistunt verecunde et attente, sine risu vel garritu, flexis genibus et apertis capitibus, sicut Latini faciunt, qui omnino iis imitandi sunt. Hæc si fecerint, subsidiis non carebunt, apud omnes in honore erunt, et ipse si quid poterit iis operæ præstare, studiose præstabo. Si contraria fecerint, equidem nulla omnino re eos adjuvabo, homines eos negligent nec ullum iis honorem habebunt.

τὴν τροφήν των ἄς εἶναι προσεκτικοὶ καὶ ἐγκριτεῖς. Εἰς τὸ τραπέζι των ἄς κάθωνται μετὰ προσοχῆς καὶ παιδεύσεως. Ἄν θέλετε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἐδικούς των. Ἄς μὴν ἀναισχυντοῦν τινὰ, συνηθιστέ τους ἀπὸ τώρα καλὰ ἦθη καὶ ταπεινὰ καὶ ἡμέρα. Ἄς μανθάνωσιν ἀπὸ τώρα νὰ γονατίζουν ἐπιτήδεια καὶ εὐμορφα. Καὶ νὰ μὴν τὸ ἔχωσιν ἐντροπήν ὅτι μεγάλοι βηγάδες καὶ βασιλεῖς τὸ ποιοῦσιν. Ὅταν σεβαίνου εἰς ἐκκλησίαν Λατινικήν, ἄς γονατίζουν καὶ ἄς εὐχωνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι. Ὑπαγέντέ τους συνεχῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς λειτουργίας, καὶ ἄς στέκωνται μετὰ εὐλαθείας καὶ προσοχῆς, χωρὶς γέλωτος, χωρὶς λαλίας. Ἄς γονατίζουν καὶ ἄς ἀποσχεπάζωνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι, καὶ ἄς μιμῶνται ἐκείνους. Ἄν οὕτως ποιῶσι, θέλουσι βοηθηθεῖν, θέλουσ' ἔχειν τιμὴν παρὰ πάντα, θέλω δυνῆθαι καὶ ἐγὼ νὰ τοὺς συνεργῶ. Εἰ δὲ τάναντι ποιοῦσιν, ἐγὼ δὲν θέλω δυνῆθαι νὰ τοὺς βοηθήσω οὐδὲ ὄλιως, οἱ ἄνθρωποι θέλουσιν τοὺς ἀποστραφεῖν, καὶ τινὰς δὲν θέλει τοὺς τιμῆσιν οὐδὲ ποσῶς.

Hæc tam copiose ad te, vir nobilissime, et reliquos scripsi, non ut levia et inania, sed ut moneatis ea perpetuo principes, per magistrum ea perpetuo iis legenda curetis, que accuratius ab iis et intelligentur et fiant. Ad ipsos hæc scribere volebam; sed quia, ut pueri, ea non probe intellecturi erant, ideo ad te, vir nobilissime, scripsi, ut et meo et tuo nomine iis commendaras, ut facerent quæ scripsi.

Pestilentia nunc hanc urbem invasit. Quare commodum visum est in consilio principum qui hic sunt, et voluntate papæ sancitum est, ut propter periculum principes huc ne veniant. At nec Anconæ iis commemorandum, quia ea quoque urbs peste infecta est, sed in regionem quam Siciliam vocant, ubi aer saluber est, transeundum, ibique cum principibus ad Septembrem vel Octobrem commorandum. Deliberate vos interim, semperne ibi habitare velitis, id quod iis qui hic sunt principibus placebit. Ego et sanctissimus papa ad legatum comitatus scribemus, ut vobis auxilietur et præsto sit in re quacunque. Ibidem etiam episcopus Comi est mihi subiectus et servus sancti Domini. Hujus diocesis Sicilia est, ubi pulchras ædes

πάντας μὲν τοὺς αὐθέντας, ὅπου ἔχουν καὶ μεγάλας αὐθεντίας καὶ ἀρχάς, καὶ μᾶλλον εἰς αὐτοὺς ὅπου ἔχασαν ὄλα. Διὸ ἄς σπουδάζουν νὰ μάθωσιν, ἄς ἔχουν εὐπέθειαν καὶ ὑποταγήν καὶ ὑπακοήν εἰς τὴν εὐγένειάν σου, καὶ εἰς τὸν βασιλέα ὅπου τοὺς ἀνέθρεψε, καὶ εἰς τὸν διδάσκαλόν των, καὶ ἄς σὰς ὑπακούουσι, καὶ ἄς ποιοῦν τὸ τοὺς λέγετε ἐξ ἁπαντός. Ἄς μάθῃ ὁ καθέ τις ἀπ' αὐτοὺς ἐκ στήθους ἕνα προσηφνημα τὸ πλέον μικρὸν εἰς τὸν πάππαν, νὰ τὸ εἰπωσι τὸν πάππαν γονατιστοὶ καὶ ἀποσχεπαστοὶ ὅταν ἔλθωσιν ἐδῶ, καὶ νὰ μὴδὲν γένῃ ἀλλέως. Ὅταν περιπατοῦν εἰς τὴν στρατὴν καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀποσχεπάζονται τοὺς καὶ τιμοῦν τους, ἄς ἀποσχεπάζωνται καὶ αὐτοὶ τὸ κατὰ τῶν, ἢ ὀλίγελα ἢ πλεῖον ἢ ὀλιγώτερον ὡς πρὸς τοὺς ἄνθρώπους. Ὅμοίως καὶ ἂν ἔρχωνται ξένοι εἰς τὸ σπῆτι τίμιοι ἄνθρωποι νὰ τοὺς βλέπουσιν, ἄς τοὺς προσηκόνουνται, ἄς τοὺς ἀποσχεπάζωνται, ἄς τοὺς παρεκθάωσι κατὰ τοὺς ἄνθρώπους. Ἄς συντυχαίνωσι ὀλίγα μὲν, ἔντιμα δὲ καὶ εὐχαριστικά καὶ ταπεινά, νὰ μὴν γελῶσι ποσῶς, νὰ μὴν διαχέτωνται, ἀλλὰ μετὰ καθεστηκότος καὶ σοβαροῦ φρονήματος ἄς τοὺς συντυχαίνωσιν. Εἰς

τῶν ἄς εἶναι προσεκτικοὶ καὶ ἐγκριτεῖς. Εἰς τὸ τραπέζι των ἄς κάθωνται μετὰ προσοχῆς καὶ παιδεύσεως. Ἄν θέλετε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἐδικούς των. Ἄς μὴν ἀναισχυντοῦν τινὰ, συνηθιστέ τους ἀπὸ τώρα καλὰ ἦθη καὶ ταπεινὰ καὶ ἡμέρα. Ἄς μανθάνωσιν ἀπὸ τώρα νὰ γονατίζουν ἐπιτήδεια καὶ εὐμορφα. Καὶ νὰ μὴν τὸ ἔχωσιν ἐντροπήν ὅτι μεγάλοι βηγάδες καὶ βασιλεῖς τὸ ποιοῦσιν. Ὅταν σεβαίνου εἰς ἐκκλησίαν Λατινικήν, ἄς γονατίζουν καὶ ἄς εὐχωνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι. Ὑπαγέντέ τους συνεχῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς λειτουργίας, καὶ ἄς στέκωνται μετὰ εὐλαθείας καὶ προσοχῆς, χωρὶς γέλωτος, χωρὶς λαλίας. Ἄς γονατίζουν καὶ ἄς ἀποσχεπάζωνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι, καὶ ἄς μιμῶνται ἐκείνους. Ἄν οὕτως ποιῶσι, θέλουσι βοηθηθεῖν, θέλουσ' ἔχειν τιμὴν παρὰ πάντα, θέλω δυνῆθαι καὶ ἐγὼ νὰ τοὺς συνεργῶ. Εἰ δὲ τάναντι ποιοῦσιν, ἐγὼ δὲν θέλω δυνῆθαι νὰ τοὺς βοηθήσω οὐδὲ ὄλιως, οἱ ἄνθρωποι θέλουσιν τοὺς ἀποστραφεῖν, καὶ τινὰς δὲν θέλει τοὺς τιμῆσιν οὐδὲ ποσῶς.

Ἐνταῦθα εἶναι θανατικὴν κατὰ τὸ παρόν. Δι' αὐτὸ ἐφάνη καλὸν μετὰ βουλήν τῶν ἀρχόντων ὅπου εἶναι ἐδῶ, καὶ μετὰ τὸ θέλημα τοῦ ἀγιοτάτου πάππα, νὰ μὴ ἔλθωσιν τὰ αὐθεντόπουλα ἐδῶ διὰ τὸν κίνδυνον· ἀλλ' οὐδ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀγχῶνα νὰ εἶναι, ἐπειδὴ οὐδὲ αὐτὸς ὁ τόπος εἶναι γερός, ἀμὴ νὰ διαβῆτε νὰ ὑπάγετε εἰς ἄλλην χώραν τὴν λέγουσι Τζίκολον, ὅπου εἶναι καλὸς ἀήρ. νὰ στέκετε ἐκεῖ ἕως τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ Ὀκτωβρίου μετὰ τοὺς αὐθεντοπούλους καὶ τὴν αὐθεντοπούλαν. Σκέψασθε ἑσεῖς ἐν τῷ μέσῳ ἂν πρέπη νὰ ἀπομείνουσιν αὐτοῦ πάντοτε, ὡτὰν βούλωνται καὶ οἱ ἄρχοντες, ὅπου εἶναι ἐδῶ. Ὁ μακαριώτατος πάππος καὶ ἐγὼ γράφομεν τὸν λεγόντων τῆς μάρκας ὅπου νὰ σας βοηθήσῃ καὶ νὰ σας συνδράμῃ εἰς εἴ τι εἶναι χρεῖα. Αὐτοῦ εἶναι καὶ τις ἐπίσκοπος

ἐδικό; μου, ὅπου εἶναι τοῦ Κώμου καὶ ἦτον καὶ δου-
λευτῆς τοῦ ἀγίου δεσπότητος. Τὸ Τζίκολον εἶναι ἐνορία
του, καὶ ἔξη καὶ ἐκεῖ καλὸν ὁσπῆτιον, καὶ θέλει σας τὸ
γῆσειν εἰς ὅτι εἶναι δυνατόν.

Ἐν Ῥώμῃς Ἀγούστου θ', αὐξέ' ἔτους. Ὁ Βησα-
σαρίων, καρδινάλις καὶ πατριάρχης Κωνσταντινου-
πόλεως.

A possidet, quas tibi tradet cum reliquis habitandas,
omnino te, quantum poterit adjuturus..

Romæ, die Augusti 9, anno 1465. Bessario, car-
dinalis et patriarcha Cpolitanus (a).

VII.

Ad Theodorum Gazam. — Quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis commoda rei
litterariæ proventura sibi promiserit, ingenue confitetur (1).

Σὺ δὲ τὰ Περιφυτῶν Θεοφράστου, καὶ τὰ Ἀριστο-
τέλους ἐρμηνεύσας Προβλήματα, μέγαν διήνυσας ἄθ-
λον, καὶ μέγα δεδωῶρσαι δῶρον Λατίνοις, τὰ μὲν ὅλων
οὐκ ὄντα παρ' αὐτοῖς, τὰ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς
οὕτω διημαρτημένα, ὡς μόλις εἶναι συνεῖναι τῶν
λεγομένων, ἐρμηνεύσας τε καὶ πάντα διορθώσας,
καὶ ἡ τὸν αὐτὸν νοῦν, τὴν αὐτὴν δὲ καὶ λέξιν, ἤγουν
ἢ καὶ παραλλάττοντα, ἀλλ' Ἀριστοτέλει καὶ τῷ
προκειμένῳ συγγράμματι πρόποντα, ὡς τὸ εἰκόσ
ἀποδοῦς· διὸ σοὶ καὶ μέγας ἐπαίωλον μισθὸς παρὰ
ταῖς τῶν πεπαιδευμένων ψυχαῖς ἀποκρίσεται τῶν
τε νῦν ὄντων, τῶν τε εἰς ἔπειτα ἐσομένων. Μέγαν
μὲν οὖν ἔχει πόνον τὸ ἔργον, ἔπειτα δὲ ὁμῶς αὐτῷ
καὶ τιμὴ τις οὐκ ἀγεννῆς· εἰ δὲ μὴ παρὰ πολλῶν,
οὐδὲ γὰρ πολλοὶ οἱ ἐπαίοντές· τοῦθ' ὅπερ ἐπὶ πάσης
τῆς ἀλλῆς ἀρετῆς, κἀνταῦθα συμβαίνει· ἦν ὁμῶς
ἀσκητέον, κἀν μηδέις ὁ συνειδῶς ἦν, μηδέις ὁ θαυ-
μάζων. Εἰ μὲν οὖν καὶ αὐτὸς τῷ ἀρχιερεὶ κριτῆ καὶ
μάρτυρι μόνον ἀρκῆ, σοφῷ γὰρ ὄντι ἀνδρὶ, καὶ εἰ
τενες δύο ἢ τρεῖς οἱ συνεῖναι καὶ θαυμάζειν ἀξίως,
δυνάμενοι, ἔχου τοῦ ἔργου, καὶ εὖ ποιεῖ Λατίνους,
σοφοῦς γὰρ καὶ ἀξίους ἀνδρας· ἐπεὶ μὴ ἔχεις, οὐς
τῶν οὖν εὖ ποιήσεις· εἰ δὲ καὶ τὴν τοῦ ἔχλου μαρ-
τυρίαν ποιεῖς περὶ πλείονος, καίτοι τοῦ Σωκράτους
ἐνὶ μόνῳ τοῦ πρὸς Ἐδὸν ὁ λόγος ἀρκουμένου, ἢ μὴ
τοῦτο· οὐ γὰρ σοὶ γὰρ προσῆκει· ἀλλ' ἄλλοις χρησι-
μωτέροις σχολάζειν βουλόμενος. ἀποσταλῆς ὅλων
τοῦ ἐρμηνεύειν· σὺ δὲ μὴ κατατείνου ζητῶν, ὅθεν ἂν
προφῆς εὐποροῖης, μηδὲν ἐρμηνεύων· τὰ γὰρ ἡμέ-
τερα, καὶ σοὶ κοινὰ, καὶ ὅθεν ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἂν
τραφεῖς, καὶ τοῦτο οὐκ ἀπλῶς ἀλλ' ὡς τις τῶν
ἡμῖν ὁμοτίμων· καὶ εἰ μεταβῆναι τοίνυν δόξαιε, μὴ
πρὸς ἄλλον, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς μετάβηθι.

(1) Leo Allat. *De Theodoris*, ap. Mai *Biblioth. nov.*
Patrum, tom. VI, parte II, p. 197.

(2) Liceat mihi (inquit Allatius), hic obiter ini-
quam ac perpetuo comitantem litteratos homines,
nihil iam ac miseram conditionem deplorare. Theo-
dorus Gaza, qui vir l tot studiorum laboribus apud
Græcos et Latinos emeritus, tot voluminibus com-
positis clarus et conspicuus, summo Pontifici notus,
purpuratis Patribus charus, in Italia studiorum
altrice, spectantibus principibus viris et laudanti-
bus, ita eget, ut nec sibi unde vivat domi sit; et ne
ad mendicitatem se detruderet, animum a studiis
abstrahere, et alieni agelli glebas colere cogitur.
Non crederem ipse hercle, ni idemmet Theodorus

Tu vero Theophrasti De plantis, et Aristotelis
Problemata interpretatus, ingens negotium absol-
visti, magnoque dono Latinos donasti: quædam,
quæ nullo modo apud illos erant, quædam etiam
apud nos ipsos ita perversè habita, ut vix intelligi
possent: sed correctis omnibus, vel eandem sen-
tentiam vel eandem dictionem, licet immutata es-
sent, sed Aristoteli, et proposito operi, ut par erat,
restituens. Proptereaque et eximia tibi laudis mer-
ces apud eruditorum, tum qui nunc vivunt, tum
qui futuris temporibus vivent, animos fuerit. Opus
itaque magnum in se continet laborem, sed illud
honoris sublimis consequetur; etsi non a multis,
neque enim multi sunt qui intelligant. Hoc etenim,
quod et in aliis omnibus accidit, exercendum nihi-
lominus est, licet nullus sit qui id calleat, nullus
sit qui id admiretur. Quare si tu quoque solo
pontifice, docto equidem viro, iudice atque teste
tantummodo contentus es, etsi vel duo vel tres
fuerint, qui et intelligere et admirari possunt, opus
continua, dequæ Latinis, scitis plane et quavis re
dignis, bene mereri ne cessa; cum tibi de tuis non
suppetant, de quibus bene merearis. Quod si plebis
etiam testimonium maximi facis, licet Socrates
uno tantum, cum quo colloquium iniverat, conten-
tus esset, aut ne id quidem, neque enim tibi con-
venit. Sed aliis utilioribus attendere volens, om-
nino ab interpretationibus abstinebis. At tu vero
ne cruciari, quærens unde tibi alimenta compares,
interpretationibus neglectis. Nostra siquidem et tibi
communia sunt: et unde nobis, inde et tibi præ-
stabantur alimenta, non utcunque, sed quasi eadem
qua et nos dignitate fulgeres. Et si tibi in animo
fuerit sedem mutare, non ad alium quam ad nos
gressum dirigo (2).

fateretur, et suam hanc egestatem exponeret in
epistola ad Demetrium Sguropolum: Παράδειγμα
ὁ ἔσως ἂν εἴη οὐ φαῦλον καὶ τὸ ἡμέτερον· ἡμεῖς
γὰρ ἀποροῦντες ποτε τρόπου πιντὸς εἰς τὸν βίον,
ἐτέρου λαβόντες χωρίον ἐγεωργοῦμεν· καὶ ταύτη
τὰ ἐπιτηδεια πορίζομενοι, οὐδὲν γεγόναμεν φορτι-
καὶ τε καὶ ἐπαχθεῖς αἰτοῦντες· σοὶ μέντοι γὰρ οὐ-
δαμὰ ἀνάγκη γεωργεῖν· ἐμοὶ μὲν γὰρ ὁ τότε πόλε-
μος ἐπέκλειε τὴν εἰς τὰς πόλεις ὁδόν· σὺ δ' ἐν
Φλωρεντίᾳ εἶ, πόλει ποριστικωτάτῃ ἐκάστῳ, ἀπερ
ἂν ἐπιτηδύσειν προέληται. Exemplar fuerit fortasse
non malum res nostræ. Nobis enim cum prorsus non
suppeterent vitæ necessaria, nostram in alieno agro
colendo operam collocavimus; siquæ necessaria com-

(a) Vide Georgii Phantæzæ *Chronicon*, tom. CI. VI, col. 391.

VIII.

Ad Michaelē Apostoliū. — Eum reprehendit quod in apologia pro Gemisto Plethone scripta, contra Theodorū Gazam et Aristotelem calidius esset inuectus (a).

Bessarion cardinalis Michaeli Apostolio meliora sapere. Α Βησσαρίων καρδηγάλις Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῃ, τὰ Βελτίω φρονεῖν (5)

Venerunt ad nos tardius quam ipse putaveras, at magis elaborata, ea quæ contra Theodorū Gazam pro Plethone scripsisti. Andronicus enim Callesti F. prius a se examinata et discussa, ea nobis demum et sua ipsius simul misit. Ac nos animum quidem tuum, et te quod Platoni Platonisque sectatoribus bene velles, mirati sumus : quod autem eo modo causam illam defenderes, non laudavimus. Non enim adversarium objurgando, sed probationibus et argumentorum vi, tum amico patrocinandum, tum inimicus propulsandus. Quamobrem si quid Pletho Aristotelem, si quid Theodorus Plethonem lacessivit, si quid tu te ipse Theodoro maledixisti, omnia ea, præterquam oportebat et æquum erat, dicta esse mihi videntur. Neque enim fas est maledicti sive Aristoteli, qui tot bonorum auctor nobis fuit, sive Plethoni, sapienti et revera magnæ in solis viro ; nisi forte aliquis hunc dicat, eo quod primus maledixerit, etiamve maledicentibus excusationem aliquam præbere. Theodorus quoque, vir primarius inter hodiernos Græcos, dignus minime est qui abs te male audiat, ab homine adhuc juvene jam senior, et ab eo qui logicas argumentationes ac disciplinas nondum rite attigit, homo per omnes sapientiæ ac doctrinæ pervagatus ; præsertim autem ubi de ejusmodi theorematis quæstio est, quæ ut philosophicorum omnium maxima sunt, ita necesse est ut vulgi captum superent, nec de his seu dicere seu saltem quid perfecte intelligere is possit, qui non in philosophia multum operæ posuerit, nec apprime eruditus sit.

Theodorū igitur accusatum ignorantia a te, moleste equidem tuli. At ipsum etiam Aristotelem quem nos ducem habemus et principem omnis doctrinæ, id ipsum pati potuisse; eundemque et indoctum, et malæ mentis, et delirum, et ingratum vocitatum a te esse (proh facinus !) id quidem mihi omnem audaciam ac temeritatem supergredi visum est. Vix ego audire, imo nec audire sustineo Ple-

parantes, nemini sumus queritando neque molesti neque odiosi. Nulla vero cogit necessitas te agros colere. Mihi enimvero bellum quod tum gerebatur, ad urbes aditum intercludebat. Tu vero Florentiæ immoraris in urbe fructuosissima, et perquam commoda omnibus qui animum ad aliquid exercitium applicuerint. Et in epistola ad Andronicum Callisti : Σοὶ δὲ πένητι ὄντι ἀπορίαν τῶν τοιούτων ὑπάρχειν ἀνάγκη, ὅσον τι κάμωι συμβαίνει νοσοῦντι· καίτοι εἰ δεσπόζει ἡμῶν διαταττόμενοι ἡμῖν τὰ ἐπιτήδεα, τὰναγκαῖα μόνων τῶ ὑγιαίνοντι ὀρίζουσι, νόσου δὲ καὶ συμπτωμάτων τοιούτων προμήθειαν ἡμῖν οὐδεμίαν ποιοῦνται, ὡς ἄρα ἐκ δρυὸς ἢ πέτρας, ἀλλὰ μὴ ἐξ ἀνθρώπων γεγεννημένους. Tibi vero cum pauper sis, necesse est ut rerum hujusmodi inopia premaris; quod mihi quoque male habenti contingit. Domini siquidem nostri nobis necessarium suppedi-

Ἀφίκετο ὡς ἡμῶν βραδύτερον μὲν ἢ αὐτὸς ἦεν, μᾶλλον δ' ἐπεξεργασμένα, ἃ κατὰ Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ Πλήθωνι συνιστάμενος συνέγραψας. Ἀνδρῆνικος γὰρ ὁ Καλλίστου, πρότερον αὐτὰ ἐξητάως (4) καὶ διακωθωνίσας, οὕτως αὐτὰ τε καὶ τὰ ἑαυτοῦ ἡμῖν πέπομφεν. Τὴν μὲν οὖν ὁρμὴν σου, καὶ ὅτι Πλάτωνα τε καὶ τοὺς περὶ ἐκεῖνον εὐνοϊκῶς ἔχεις, ἠγάσθημεν· τοῦ δὲ τῆς συνηγορίας τρόπου οὐκ ἐπηνέσασμεν. Οὐ γὰρ λοιδορίας τοῦ ἀντιδίκου, ἀλλ' ἀποδείξεις καὶ λογικαὶς ἀνάγκαις τῶ τε εὐφρονι συνηγορητέον τόν· ἔχθρον ἀμυντέον. Ὅστε καὶ εἰ τι, Πλήθων Ἀριστοτέλη προσηλάκισειν, εἰ τί τε (5) Θεόδωρος Πλήθωνα, εἰ τί τε σὺ (6) Θεόδωρον κακῶς εἰρηκας, πάντα ἡμῖν παρὰ τὸ δέον τε καὶ εἰκό· εἰρημένα δοκεῖ. Οὕτε γὰρ Ἀριστοτέλης οἷος (7) λοιδορεῖσθαι, τοσοῦτον ἡμῖν ἀγαθῶν ὑπάρξει· οὕτε Πλήθων, σοφός τε καὶ μεγάλῃς τῶ ὄντι εὐφροσι· ἀνὴρ, εἰ μὴ ποῦ τις εἴποι, τῶ λοιδοριῶν ἄρξει (8), καὶ τοῖς ἀμυνομένοις συγγνώμην τινὰ παρασχέιν. Θεόδωρός τε τῶν νῦν Ἑλλήνων ἐν τοῖς πρώτοις ὧν ἤκιστα κακῶς ἀκούειν παρὰ σοῦ ἀξίος, καὶ ταῦτα νέου τε ἐτι ὄντος, ἤδη πρεσβύτης, καὶ μῆπω λογικῶν ἀποδείξεων καὶ ἐπιστημῶν κατὰ τρόπον ἡμῶν, διὰ πάσης ἡκῶν σοφίας τε καὶ ἐπιστήμης ἀνὴρ· καὶ μάλιστα ὅτε περὶ τοιούτων ἐστὶ θεωρημάτων ἢ ζήτησις· ἄπειρ, ἅτε δὴ μέγιστα τῶν ἐν πάτρῃ φιλοσοφία ὄντα, τὴν τε τῶν πολλῶν ἐξὶν ὑπερβλίνειν ἀνάγκη, καὶ μὴ εἶναι περὶ τούτων ἢ εἰπεῖν ἢ τι γοῦν ἀκριδῶς ἐννοῆσαι, μὴ πολλὰ περὶ τὴν σοφίαν πονήσαντα, καὶ τὰ· ἐπιστήμας ἀκριδωτάμενον.

Ἐχθρότην μὲν οὖν ὑπὸ σοῦ Θεόδωρον (9) ἀμαθίας ἐγκεκλημένον· τὸ δὲ καὶ Ἀριστοτέλη (10) αὐτὸν, πάτρης ἡμῖν ἐπιστήμης καθηγεμόνα, ταυτὸ τοῦτο παθεῖν, ἀμαθῆ τε, καὶ κακοῦθη, καὶ λῆρον, ἀξίριστόν τε ὑπὸ σοῦ κληθῆναι, φεῦ ! πᾶσαν ἐξοξέ μοι ὑπερβαίνειν θρασυτήτά τε καὶ τὸλμην. Μόλις ἀκούων, μᾶλλον δ' οὐκ ἀκούειν ἀνεχομαι αὐτοῦ Πλήθωνος, ἀνδρὸς τοιούτου, τοιαῦτα εἰς Ἀριστοτέλην

tantes, necessaria solummodo sano ministrant; agridudinis vero et similitum accidentium nullam curam suscipiunt, ac si nos ex quercu vel saxo, et non ex hominibus, prognati essemus. O manus principum pumice ipso aridiores ! o divitias luculentas egestate ipsa avariores !

(3) Βησσαρίων καρδηγάλις, ὁ καὶ Νικίας, Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῃ Βυζαντιῶ, χαίρειν, Cod. Reg. 3064, fol. 341.

(4) ἐξητάως τε id. cod.

(5) τε abest ab eodem.

(6) εἶτε σὺ.

(7) οἷός τε, cod. 3064.

(8) ἄρξασθαι, idem.

(9) Θεόδωρον ὑπὸ σοῦ, idem.

(10) Γρ. Ἀριστοτέλην.

(a) Ex editione Boivini Junioris in Memor. Academ. Inscript., t. II.

ἀποβρίπτουτος· μήτοι γε σοῦ, μήπω μηδὲν περὶ Ἀ
τῶν γε τοιούτων ἠκροθωκότος.

Ἐἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθη, καὶ Πλάτωνα καὶ Ἀριστο-
τέλη σοφωτάτους, ἡγούμενος, κατ' ἴχνας τε τούτοις
ἐπίμενος, ἐκότερον ἡγεμόνα τε σαυτοῦ ποιοῦ,
σχολῆ τε καὶ μελέτη, διδασκάλους τε οἷς ἄξιον
χρῶμενος, πρῶτα μὲν συνελθαι τοῦ βάθους τῶν
ὑπὸ αὐτῶν εἰρημένων σπουδάσον· οὐδὲ γὰρ πᾶσι
τοῖς βουλομένοις εὐληπτα λέγουσι τῷ ἄνδρι· ἔπειτα
καὶ εἴ τι διαφέρεσθον, οὐκ ἀμαθίαι, ἀπαγε, ἀλλὰ
τῆς μεγάλῃς τε αὐτοῖν περὶ λόγους δυνάμειος τε καὶ
ἔξω, καὶ τῆς τῶν ζητημάτων, διὰ τὸ ἀδηλόν τε
αὐτῶν καὶ μὴ σαφές, ἐπ' ἀμφότερα ῥοπή, σημείον
ποιούμενος, θαύμασον μὲν τὴν ἐκείνων σοφίαν, ἀμ-
φοῖν δὲ χάριτας ὁμολογῆ, ὧν ἡμῖν ἀγαθῶν γεγέννη-
τι αἰτίοι. Οὕτω γὰρ ποιῶν σαυτῷ τε τὰ βελτίω
βουλεύσεις, ἐμοὶ τε χαριθῆ, καὶ πᾶσι τοῖς εὖ
φρονούσιν. Ὡς νῦν γε χαριεῖσθαι νομίζων, σφίδρα
ἐλύπησας· τὸ μὲν, ὅτι ἄνδρας ἀναξίτους ὑβρίζεσθαι
οὕτως ἀπερικαλύπτως; ἐλοιδύρησας· τὸ δ', ὅτι καὶ
σαυτὸν ἐδειξας μὴ πάνυ τοι τὰ ἐκείνων ἡσχημένον.
et aperte maledixisti; tum quod et teipsum in illorum scriptis non omnino versatum esse prodidi-
disti.

Θεόδωρον τε τὰ βελτίω ποιῶν τίμα τε, καὶ διδα-
σχάλω περὶ πάντα χρῶ. Ἔστι γὰρ οἶος καὶ σὲ καὶ
πολλοὺς ἐτέρους ὠφελεῖν δύνασθαι. Ἐμὲ δὲ, ἵνα
μὴ καὶ αὐθις πλανηθεὶς δόξης μοι τοιαῦτα εἰς τοι-
ούτους λέγων ἄνδρας χαρίζεσθαι, φιλοῦντα μὲν
ἴσθαι Πλάτωνα, φιλοῦντα δ' Ἀριστοτέλη, καὶ ὡς σο-
φωτάτω σεβόμενον ἐκατέρω. Πλήθωνά τε τῆς με-
γαλονοίας καὶ εὐφυίας ἀγάμενον, τῆς τοσαύτης πρὸς
Ἀριστοτέλη μάχης τε καὶ δυπνοίας μὴ ἐπαίειν.
Βουλομένη γὰρ ἂν ἐκείνόν τε Ἀριστοτέλει, τοὺς τε
ἄλλους εἴτε τοῖν δυοῖν μεγίστοις φιλοσόφοις τούτοις,
εἴτε αὐτῷ Πλήθωνι, καὶ ὁποῖος δήποτε ἄλλοις,
μετὰ τοσαύτης γε ἀπαντῶν εὐλαθείας, μεθ' ὅσης
Ἀριστοτέλης ἀντίπεπε τοῖς πρὸ αὐτοῦ· ὅς λόγους
ἀεὶ, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (11) πᾶραιτούμενος τοὺς τε
ἀκούοντας, οὗς τε εὐθύνας, ἀποδεικνύς τὸ προκείμε-
νον, τῶν λοιδοριῶν ἀπέσχετο· ὅτε δὲ καὶ σφοδρότερον
κατοφέρεται, καὶ τότε φυλάττει τὸ μέτριον. Τὰ
δὲ εἶδη, ψησί, χαριέτω (12). Τερετίσματα (13) τε
γὰρ εἶσι· καὶ εἴ εἰσιν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. Καὶ
αὐθις, οὐχ ἤψαντο διαλεκτικῆς οἱ ἄνδρες, περὶ τινῶν
ἄλλων λέγων. Οὕτως ὁ τῶν λοιδοριῶν αὐτοῦ κολοζών.

Ἡμεῖς δὲ ἀνθρωπίσκοι, ἢ κίθηκοι τινες πρὸς
ἐκείνους ἥρωας ὄντες τολμήσομεν αὐτοὺς, φεῦ ἢ
ἀμαθείς λέγειν, καὶ τὰ ἐξ ἀμαθῶν (14) σκώπτειν
μᾶλλον ἢ κωμωδία τοὺς περὶ Κλέωνά τε καὶ Ὑπερ-
βόλον; τίνες ὄντες; ποῖαν γῶσιν, ποῖαν τῶν ὄντων
ἔχοντες ἐπιστήμην; Μωρία ταῦτα καὶ μανία τῷ
ὄντι σαφῆς. Μηδὲ γὰρ οἶου, ὡ βέλτιστε, ὡς εἴ τι (15)
Πλήθωνι, σοφῷ τε καὶ γενναίῳ ἄνδρι, εἴτε Πλωσίῳ,

(11) ὡς ἐπιπολῶ. cod. 5034.

(12) Vide Aristotel. lib. 1: Περὶ φυσικῆς ἀκροά-
σεως.

(13) Τερετίσματα, cicadarum cantus, cantian-

thonem ipsum, ejusmodi virum, cum in Aristote-
lem talia projecit; nedum te, qui in iis rebus non-
dum quidquam accuravisti.

Si quid ergo mihi credis, Platonem tu et Ari-
stotelem sapientissimos putans, et horum vestigiis
insistens, tui utrumque ducem facito. Tum et otio
et meditatione, et magistris usus, quibus par est,
primum quidem in id incuinbe, ut eorum quæ ab
ambobus illis dicta sunt profundum sensuum perci-
pias. Neque enim volenti cuique comprehensu fa-
cilia dicunt viri illi duo. Deinde et si quid dissen-
tiant, non ignorantia (apagesis), sed eorum summæ
facultatis, et habilis ad disputandum ingenii, argu-
mentum id esse statuens, et quod illæ quæstiones,
ob res incertas et obscuras, paulo momento in
utramque partem trahi possint, illorum sapientiam
admirare, et quorum ii nobis honorum auctores
fuerunt, ob ea ipsa ambobus gratias habe. Ita enim
tibi quidem melius consulueris, mihi autem et om-
nibus sanæ mentis hominibus gratum feceris. Nam
nunc quidem, gratificaturum te arbitratus, valde
molestus fuisti; tum quia immerentibus sic palam

Theodorum item melius meritis cole, eoque ad
omnia magistro utere. Est enim is ejusmodi, ut et
te possit et alios juvare. Quod ad me attinet, ne
per errorem rursus existimes, talia in tales viros
dicentem te mihi gratificari, scito me et amantem
Platonis, et amantem Aristotelis et hosce ambos
tanquam sapientissimos venerantem: in Plethone
etiam magnum ingenium et præclaram indolem ita
mirari me, ut adversus Aristotelem animum tam
pugnacem, tam malevolum, minime laudem. Velim
quippe et illum Aristoteli, et alios quosvis seu duo-
bus philosophorum principibus, sive ipsi Plethoni,
sive aliis quibuscunque, tanta adhibita cautione
concurrere, quanta Aristoteles iis qui ante se fue-
runt contradixit. Nempe is rationum vi semper,
et petita plerumque venia, sive ab auditoribus, sive
ab iis quos reprehendit, rem sic demonstrat ut a
conviciis absteineat. Quin et ubi vehementius inve-
hitur, tum quoque modum servat. *Formæ au-
tem, inquit, valeant. Nam et argutiolæ ex sunt:
et si sunt, nihil ad rem.* Et rursus de aliis quibus-
dam hominibus loquens, *Illi, inquit, viri dialecti-
cam non attigerunt.* Hic est ei conviciorum cumulus.

Nos vero homunculi, et quidam velut simii præ illis
heroibus indoctos, heu! appellare eos audebimus,
et convicia de plastro ingeremus licentius quam co-
mœdia ipsa in Cleonem et Hyperbolum? Ecquidnam
veto nos? Qua cognitione, qua rerum scientia in-
structi? Hæc reipsa stultitia est, furorque manife-
stus. Cave enim credas, o bone, quia hominibus
Platonem et Aristotelem spirantibus seu Plethoni,

culæ.

(14) Lego ἀμαξῶν.

(15) εἴτε, cod. 3064: Plethonis mentionem addi-
tam puto ab inepto Plethonis admiratore.

VIII.

Ad Michaelē Apostoliū. — Eum reprehendit quod in apologia pro Gemisto Plethone scripta, contra Theodorū Gazam et Aristotelem calidius esset inuectus (a).

Bessarion cardinalis Michaeli Apostolio meliora sapere. Α Βησσαρίων καρδηγάλις Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῳ, τὰ βέλτω φρονεῖν (5)

Venerunt ad nos tardius quam ipse putaveras, et magis elaborata, ea quæ contra Theodorū Gazam pro Plethone scripsisti. Andronicus enim Callesti F. prius a se examinata et discussa, ea nobis demum et sua ipsius simul misit. Ac nos animum quidem tuum, et te quod Platoni Platonisque sectatoribus bene velles, mirati sumus : quod autem eo modo causam illam defenderes, non laudavimus. Non enim adversarium objurgando, sed probationibus et argumentorum vi, tum amico patrocinandum, tum inimicus propulsandus. Quamobrem si quid Pletho Aristotelem, si quid Theodorus Plethonem lacessivit, si quid tu te ipse Theodoro maledixisti, omnia ea, præterquam oportebat et æquum erat, dicta esse mihi videntur. Neque enim fas est maledicti sive Aristoteli, qui tot honorum auctor nobis fuit, sive Plethoni, sapienti et revera magnæ in-volis viro ; nisi forte aliquis hunc dicat, eo quod primus maledixerit, etiamve maledicentibus excusationem aliquam præbere. Theodorus quoque, vir primarius inter hodiernos Græcos, dignus minime est qui abs te male audiat, ab homine adhuc juvene jam senior, et ab eo qui logicas argumentationes ac disciplinas nondum rite attingit, homo per omnes sapientiæ ac doctrinæ pervagatus ; præsertim autem ubi de ejusmodi theorematis quæstio est, quæ ut philosophicorum omnium maxima sunt, ita necesse est ut vulgi captum superent, nec de his seu dicere seu saltem quid perfecte intelligere is possit, qui non in philosophia multum operæ posuerit, nec apprime eruditus sit.

Theodorū igitur accusatum ignorantia a te, moleste equidem tuli. At ipsum etiam Aristotelem quem nos ducem habemus et principem omnis doctrinæ, id ipsum pati potuisse; eundemque et indoctum, et malæ mentis, et delirum, et ingratum vocitatum a te esse (proh facinus !) id quidem mihi omnem audaciam ac temeritatem supergredi visum est. Vix ego audire, imo nec audire sustineo Ple-

parantes, nemini sumus queritando neque molesti neque odiosi. Nulla vero cogit necessitas te agros colere. Mihi enimvero bellum quod tum gerebatur, ad urbes aditum intercludebat. Tu vero Florentiæ immoraris in urbe fructuosissima, et perquam commoda omnibus qui animum ad aliquid exercitium applicuerint. Et in epistola ad Andronicum Callisti : Σοὶ δὲ πέννητι ὄντι ἀπορίαν τῶν τοιοῦτων ὑπάρχειν ἀνάγκη, οἷόν τι καὶ μὲν συμβαίνει νοσοῦντι· καίτοι εἰ δεσπόται ἡμῶν διαταττόμενοι ἡμῖν τὰ ἐπιτήδεα, τὰ ἀναγκαῖα μόνων τῷ ὑγίαινοντι ὀρίζουσι, νόσου δὲ καὶ συμπτωμάτων τοιοῦτων προμήθειαν ἡμῖν οὐδεμίαν ποιοῦνται, ὡς ἄρα ἐκ δρυὸς ἢ πέτρας, ἀλλὰ μὴ ἐξ ἀνθρώπων γεγεννημένοσ. Tibi vero cum pauper sis, necesse est ut rerum hujusmodi inopia premaris ; quod mihi quoque male habenti contingit. Domini siquidem nostri nobis necessaria suppedi-

Ἄφικετο ὡς ἡμῶν βραδύτερον μὲν ἢ αὐτὸς ὄν, μᾶλλον δ' ἐπεξεργασμένα, & κατὰ Θεόδωρου τοῦ Γαζῆ Πλήθωνι συνιστάμενος συνέγραψας. Ἀνδρῆνικος γὰρ ὁ Καλλίστου, πρότερον αὐτὰ ἐξετακῶς (4) καὶ διακωθωνίσας, οὕτως αὐτὰ τε καὶ τὰ ἑαυτοῦ ἡμῖν πέπομφεν. Τὴν μὲν οὖν ὄρμην σου, καὶ ὅτι Πλάτωνι τε καὶ τοῖς περὶ ἑκαῖνον εὐνοϊκῶς ἔχεις, ἠγάσθημεν· τοῦ δὲ τῆς συνηγορίας τρόπου οὐκ ἐπηνέσαμεν. Οὐ γὰρ λοιδορίας τοῦ ἀντιδίκου, ἀλλ' ἀποδείξεισι καὶ λογικαῖς ἀνάγκαις τῷ τε φίλῳ συνηγορητέον τόν τ' ἐχθρὸν ἀμυντέον. Ὅστε καὶ εἰ τι, Πλήθων Ἀριστοτέλη προσηλάκισειν, εἰ τί τε (5) Θεόδωρος Πλήθων, εἰ τί τε σὺ (6) Θεόδωρον κακῶς εἰρηκας, πάντα ἡμῖν παρὰ τὸ δέον τε καὶ εἰκό; εἰρημένα δοκεῖ. Οὕτε γὰρ Ἀριστοτέλης οἶος (7) λοιδορεῖσθαι, τοσοῦτων ἡμῖν ἀγαθῶν ὑπάρχει; οὔτε Πλήθων, σοφὸς τε καὶ μεγάλῃς τῷ ὄντι εὐφρα; ἀνὴρ, εἰ μὴ ποῦ τις εἴποι, τῷ λοιδοριῶν ἄρξει (8), καὶ τοῖς ἀμυνομένοις συγγνώμην τινα παρασχέιν. Θεόδωρός τε τῶν νῦν Ἑλλήνων ἐν τοῖς πρώτοις ὦν ἤκιστα κακῶς ἀκούειν παρὰ σοῦ ἄξιος, καὶ ταῦτα νέου τε ἐτι ὄντος, ἦδη πρεσβύτης, καὶ μήπω λογικῶν ἀποδείξεων καὶ ἐπιστημῶν κατὰ τρόπον ἡμμένου, διὰ πάσης ἤκων σοφίας τε καὶ ἐπιστήμης ἀνὴρ· καὶ μάλιστα ὅτε περὶ τοιοῦτων ἐστὶ θεωρημάτων ἡ ζήτησις· ἄπειρ, ἅτε δὴ μέγιστα τῶν ἐν πάσῃ φιλοσοφίᾳ ὄντα, τὴν τε τῶν πολλῶν ἕξιν ὑπερβαίνειν ἀνάγκη, καὶ μὴ εἶναι περὶ τούτων ἢ εἰπεῖν ἢ τι γούν ἀκριθῶς ἐννοῆσαι, μὴ πολλὰ περὶ τὴν σοφίαν ποιήσαντα, καὶ τὰ; ἐπιστήμας ἀκριθωτάμενον.

Ἐχθρόσθην μὲν οὖν ὑπὸ σοῦ Θεόδωρον (9) ἀμαθίας ἐγκεκλημένον· τὸ δὲ καὶ Ἀριστοτέλη (10) αὐτὸν, πάσης ἡμῖν ἐπιστήμης καθηγεμόνα, ταυτὸ τοῦτο παθεῖν, ἀμαθῆ τε, καὶ κακοῆθη, καὶ λῆρον, ἀξιριστόν τε ὑπὸ σοῦ κληθῆναι, φεῦ ! πᾶσαν ἐξοξέ μοι ὑπερβαίνειν θρασύτητά τε καὶ τόλμην. Μόλις ἀκούων, μᾶλλον δ' οὐκ ἀκούειν ἀνέχομαι αὐτοῦ Πλήθωνος, ἀνδρὸς τοιοῦτου, τοιαῦτα εἰς Ἀριστοτέλην

tantes, necessaria solummodo sano ministrant; agri-tudinis vero et similibus accidentium nullam curam suscipiunt, ac si nos ex quercu vel saxo, et non ex hominibus, prognati essemus. O manus principum pumice ipso aridiores ! o divitias lulentas ex-gestate ipsa avariores !

- (3) Βησσαρίων καρδηγάλις, ὁ καὶ Νικαίας, Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῳ Βυζαντίῳ, χαίρειν, Cod. Reg. 3064, fol. 341.
- (4) ἐξετακῶς τε id. cod.
- (5) τε abest ab eodem.
- (6) εἴτε τε.
- (7) οἶός τε, cod. 3064.
- (8) ἄρξασθαι, idem.
- (9) Θεόδωρον ὑπὸ σοῦ, idem.
- (10) Γρ. Ἀριστοτέλην.

(a) Ex editione Boivini Junioris in Memor. Academ. Inscript., t. II.

ἀποβόλιπτοντος · μήτοι γε σοῦ, μήπω μὴδὲν περὶ Ἀ
τῶν γε τοιούτων ἠκριθώκοτος.

Εἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθη, καὶ Πλάτωνα καὶ Ἀριστο-
τέλη σοφωτάτους, ἠγούμενος, κατ' ἴχνος τε τούτοις
ἐπίμενος, ἐκάτερον ἠγεμόνα τε σαυτοῦ ποιῶν,
σχολῆ τε καὶ μελέτῃ, διδασκάλους τε οἷς ἄξιον
χρῖόμενος, πρῶτα μὲν συνέβαιναι τοῦ βάθους τῶν
ὑπὸ αὐτῶν εἰρημένων σπουδασῶν · οὐδὲ γὰρ πᾶσι
τοῖς βουλομένοις εὐληπτα λέγουσι τῶ ἄνδρι · ἔπειτα
καὶ εἴ τι διαφέρεσθον, οὐκ ἀμαθίας, ἀπαγε, ἀλλὰ
τῆς μεγάλης τε αὐτοῖν περὶ λόγους δυνάμεως τε καὶ
ἔξωθεν, καὶ τῆς τῶν ζητημάτων, διὰ τὸ ἀδηλόν τε
αὐτῶν καὶ μὴ σαφές, ἐπ' ἀμφοτέρα βοήθης, σημεῖον
ποιούμενος, θαύμασον μὲν τὴν ἐκείνων σοφίαν, ἀμ-
φοῖν δὲ χάριτας ὁμολογεῖ, ὧν ἡμῖν ἀγαθῶν γεγέννη-
το αἰτίοι. Οὕτω γὰρ ποιῶν σαυτῷ τε τὰ βελτίω
βουλεύσεις, ἐμοὶ τε χαριεῖν, καὶ πᾶσι τοῖς εὖ
φρονούσιν. Ὡς νῦν γε χαριεῖσθαι νομίζων, σφίδρα
ἐλύπησας · τὸ μὲν, ὅτι ἄνδρας ἀναξίτους ὑβρίζεσθαι
οὕτως ἀπερικαλύπτως; ἐλοιδορήσας · τὸ δ', ὅτι καὶ
σαυτὸν ἐδειξας μὴ πάνυ τοι τὰ ἐκείνων ἠσχημένον.
et aperte maledixisti; tum quod et teipsum in illorum scriptis non omnino versatum esse prodi-
disti.

Θεόδωρον τε τὰ βελτίω ποιῶν τίμα τε, καὶ διδα-
σχάλῳ περὶ πάντα χρῶ. Ἔστι γὰρ οἶος καὶ σὲ καὶ
πολλοὺς ἑτέρους ὠφελεῖν δύνασθαι. Ἐμὲ δὲ, ἵνα
μὴ καὶ αὐτοῖς πλανηθεῖς δόξης μοι τοιαῦτα εἰς τοι-
ούτους λέγων ἄνδρας χαρίζεσθαι, φιλοῦντα μὲν
ἴσθαι Πλάτωνα, φιλοῦντα δ' Ἀριστοτέλη, καὶ ὡς σο-
φωτάτω σεβόμενον ἐκατέρω. Πλήθωνά τε τῆς με-
γαλονοίας καὶ εὐφυίας ἀγάμενον, τῆς τοσαύτης πρὸς
Ἀριστοτέλη μάχης τε καὶ δυσνοίας μὴ ἐπαίνειν.
Βουλομένη γὰρ ἂν ἐκείνῳ τε Ἀριστοτέλει, τοὺς τε
ἄλλους εἴτε τοῖν δυοῖν μεγίστοιιν φιλοσόφοιν τούτοιιν,
εἴτε αὐτῷ Πλήθωνι, καὶ ὅποιοις δήποτε ἄλλοις,
μετὰ τοσαύτης γε ἀπαντηῖν εὐλαδείας, μεθ' ὅσης
Ἀριστοτέλης ἀντείπε τοῖς πρὸ αὐτοῦ · ὅς λόγοις
ἀεὶ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (11) πᾶραιτούμενος τοὺς τε
ἀκούοντας, οὓς τε εὐθύνει, ἀποδεικνύς τὸ προκείμε-
νον, τῶν λοιδοριῶν ἀπέσχετο· ὅτι δὲ καὶ σφοδρότερον
κατεφέρεται, καὶ τότε φιλᾷται τὸ μέτριον. Τὰ
δὲ εἶδη, φησὶ, χαριέτω (12). Τερετίσματα (13) τε
γὰρ εἶσι· καὶ εἰ εἰσίν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. Καὶ
αὐθις, οὐχ ἤψαντο διαλεκτικῆς οἱ ἄνδρες, περὶ τινῶν
ἄλλων λέγων. Οὕτως ὁ τῶν λοιδοριῶν αὐτοῦ κολοφών.

Ἡμεῖς δὲ ἀνθρωπίσκοι, ἢ πῖθηχοι τινες πρὸς
ἐκείνους ἤρωας ὄντες τοιμήσομεν αὐτούς, φεῦ ἢ
ἀμαθεῖς λέγειν, καὶ τὰ ἐξ ἀμαθῶν (14) σκώπτειν
μᾶλλον ἢ κομψοῖα τοὺς περὶ Κλέωνά τε καὶ Ὑπερ-
βολον; τίνες ὄντες; ποῖαν γνώσιν, ποῖαν τῶν ὄντων
ἔχοντες ἐπιστήμην; Μωρία ταῦτα καὶ μανία τῶ
ὄντι σαφές. Μὴδὲ γὰρ οἶον, ὧ βέλτεστε, ὡς εἴ τι (15)
Πλήθωνι, σοφῷ τε καὶ γενναίῳ ἄνδρι, εἴτε Πλωτίνῳ,

(11) ὡς ἐπιπολῶ. cod. 5014.

(12) Vide Aristotel. lib. 1: Περὶ φυσικῆς ἀκροά-
σεως.

(13) Τερετίσματα, cicadatum cantus, cantium-

thonem ipsum, ejusmodi virum, cum in Aristote-
lem talia projecit; nedum te, qui in iis rebus non-
dum quidquam accuravisti.

Si quid ergo mihi credis, Platonem tu et Ari-
stotelem sapientissimos putans, et horum vestigiis
insistens, tui utrumque ducem facito. Tum et otio
et meditatione, et magistris usus, quibus par est,
primum quidem in id incumbere, ut eorum quæ ab
ambobus illis dicta sunt profundum sensum perci-
pias. Neque enim volenti cuique comprehensu fa-
cilia dicunt viri illi duo. Deinde et si quid dissen-
tiant, non ignorantia (apagesis), sed eorum summæ
facultatis, et habilis ad disputandum ingenii, argu-
mentum id esse statuens, et quod illæ quæstiones,
ob res incertas et obscuras, paulo momento in
utramque partem trahi possint, illorum sapientiam
admirare, et quorum ii nobis honorum auctores
fuerunt, ob ea ipsa ambobus gratias habe. Ita enim
tibi quidem melius consulueris, mihi autem et om-
nibus sanæ mentis hominibus gratum feceris. Nam
nunc quidem, gratificationum te arbitratus, valde
molestus fuisti; tum quia immerentibus sic palam

Theodorum item melius meritis cole, eoque ad
omnia magistro utere. Est enim is ejusmodi, ut et
te possit et alios juvare. Quod ad me atinet, ne
per errorem rursus existimes, talia in tales viros
dicentem te mihi gratificari, scito me et amantem
Platonis, et amantem Aristotelis et hosce ambos
tanquam sapientissimos venerantem: in Plethone
etiam magnum ingenium et præclatam indolem ita
mirari me, ut adversus Aristotelem animum tam
pugnacem, tam malevolum, minime laudem. Velim
quippe et illum Aristoteli, et alios quosvis seu duo-
bus philosophorum principibus, sive ipsi Plethoni,
sive aliis quibuscunque, tanta adhibita cautione
concurrere, quanta Aristoteles iis qui ante se fue-
runt contradixit. Nempe is rationum vi semper,
et petita plerumque venia, sive ab auditoribus, sive
ab iis quos reprehendit, rem sic demonstrat ut a
conviciis absteineat. Quin et ubi vehementius inve-
nitur, tum quoque modum servat. *Forma au-
tem, inquit, valeant. Nam et argutiola eæ sunt:
et si sunt, nihil ad rem.* Et rursus de aliis quibus-
dam hominibus loquens, *Illi, inquit, viri dialecti-
cam non attigerunt.* Illic est ei conviciorum cumulus.

Nos vero homunculi, et quidam velut simii præ illis
heroibus indoctos, heu! appellare eos audebimus,
et convicia de plastro ingeremus licentius quam co-
mædia ipsa in Cleonem et Hyperbolum? Equinam
veto nos? Qua cognitione, qua rerum scientia in-
structi? Hæc reipsa stultitia est, furorque manife-
stus. Cave enim credas, o bone, quia hominibus
Platonem et Aristotelem spirantibus seu Plethoni,

culæ.

(14) Lego ἀμαξῶν.

(15) εἴτε, cod. 3061: Plethonis mentionem addi-
tam puto ab inepto Plethonis admiratore.

doctissimo et magni ingenii viro, seu Plotino, seu Attico, seu Porphyrio sive alii cuiuspiam eorum simili, Platonem Aristotelemque castigare, et alicubi etiam verbis violare contigerit, ideish et nobis fas esse. Nam illis quidem quod vel horum aetate vel non longo post tempore vixerint, et quod continuè tunc neque ex minus contentiosæ disputationes extiterint, et quia nondum restincta erat invidia, et quod ii viri essent omni doctrina exculsi, multum læe ad sui excusationem valent. Nobis vero, qui tanto illis inferiores sumus, postquam ii longo tempore et communi omnium approbatione talem jam et tantam auctoritatem consecuti sunt, nulla jam relinquatur venia.

Tu igitur et Aristoteli prorsus immerito conviciatus, et Plethoni nequaquam patrociniatus (neque enim ei ejusmodi orationibus ad causæ suæ defensionem opus est) et virum sapientem Theodorum verbis maledicis injuriose insectatus, quæ cecinisti recanta, secutus me auctorem, hominem tui amantem, volentemque et comprecantem tibi meliora, injusta illi convicia, laudibus et bonis verbis deleta, obrue; atque Andronici in tua scripta animadversionibus attenda cogitatione et animo sedato perulstratis, cum rationum veritatem ipsam reverere, tum ejus viri exemplo postquam in grammatica, in orthographia, in verborum propriorum delectu, in rhetorica, et in cognoscenda compositionis elegantis recta et venusta ratione, satis studii posueris, ita demum ad majora aggredere, et ad ipsam quoque philosophiam. Bene rem gere, et ea quæ dicta sunt, amantis admonitionem putans, sequere consilium.

Datum apud Thermas Viterbienses, Maii 19, anno Christi 1462.

Ἀττικῷ τε καὶ Πορφύριῳ, εἴτε ἄλλω τῶν ὁμοίων, Πλάτωνά τε καὶ Ἀριστοτέλην πνεύουσιν, ἐξεγένετο Ἀριστοτέλη τε καὶ Πλάτωνε εὐθύναί τε, καὶ ἔστιν ὅπου καὶ βλασφημῆσαι, καὶ ἡμῖν ἐξείναι ταυτέ. Ἐκείνοις μὲν γὰρ καὶ τῷ (16) ἢ κατ' αὐτούς, ἢ ὡ πολὺ μετ' ἐκείνους γενέσθαι τῷ χρόνῳ. τῷ τε (17) συνεχεῖς τότε καὶ οὐχ ἤττον ἐριστικὰς γίνεσθαι τὰς διαλέξεις τῷ τε μήπω τὸν φθόνον ἀπομαρανθῆναι, τῷ τε πάσῃ κακοσμηθῆσαι σοφία, μέγα πρὸς παραιτήσεως λόγον. Ἡμῖν δὲ καὶ τοσοῦτο λειπομένοις ἐκείνων, καὶ τοιοῦτόν τε καὶ τοσοῦτον ἤδη τῷ τε μακρῷ χρόνῳ τῇ τε κοινῇ πάντων δοκιμασία καὶ ψήφῳ ἐχόντων (18) ἀξίωμα, συγγνώμη λείπεται οὐδεμίαν.

Ἄτε οὖν Ἀριστοτέλη τε παρὰ πᾶν τὸ εἶδος λαιδορήσας, τῷ τε Πλήθωνι μηδαμῇ συνειπῶν· οὐδὲ γὰρ τοιούτων αὐτῷ πρὸς συνηγορίαν δεῖ λόγων Θεόδωρόν τε, ἀνδρα σοφόν, οὐκ ἐν δίκῃ κακῶς εἰπὼν ἡμῖν τε οὐ μόνον πρὸς χάριν οὐδὲν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἄχαρι πρᾶγμα ποιήσας, ἄσον παλινοβδαν, ἐμοὶ συμβούλῳ χρησάμενος, ἀνδρὶ φιλοῦντι τέ σε, καὶ τὰ βελτίῳ βουλομένῳ τέ σοι καὶ συνουχομένῳ· καὶ τὰς ἀδίκους λαιδορίας ἐκείνας ἐπαίνους τε καὶ εὐφημίας ἀπόκλυσον. Ἀνδρονίκου τε τὰς πρὸς τὰ σὲ ἀντιβήσεις σὺν νῦν τε καὶ καθεστηκότι φρονήματι ἐπιών τῆν τε τῶν λόγων ἀλήθειαν αὐτῆν (19) αἰδέσθῃτι, καὶ κατ' ἐκείνον, περὶ τε γραμματικῆν καὶ ὀρθογραφίαν καὶ κυριολογίαν τῶν λέξεων, περὶ τε ῥητορικῆν, καὶ τὸ εἰδέναι ὀρθῶς τε καὶ μετὰ κάλλους συντιθέναι, πρῶτα σχολάσας ἱκανῶς, εἰθ' οὕτω καὶ τῶν μειζόνων ἐπιβάνει, καὶ φιλοσοφίας (20) αὐτῆς. Εὐπράττοις, καὶ φιλοῦντος, παραίνεσιν τὰ εἰρημῆς ἡγησάμενος, ἔπειο τῇ συμβουλίῃ.

Ἐγράφη (21) παρὰ τοῖς ἐν Οὐντερβίῳ θερμοῖς λοῖτροῖς, Μαΐου μηνὸς ἐνάτην πρὸς δεκάτη ἄγοντο; ἔπει ἀπὸ Χριστοῦ αὐξβ' ἐνισταμένῳ.

IX.

Ad Andronitum Callistum. — Mittere se nuntiat late a se sententiæ apographa, epistolam superiorem insignificans qua Michaellem Apostolium reprehendit.

Bessario cardinalis Andronico Callisto philosophari.

Perlegi obiter Michaelis quoque contra Theodorum sodalem Miscellanea et tuas in eundem correctiones. De utroque quæ judicamus ac sentimus

Βησσαρίων καρδιάλις Ἀνδρονικῷ τῷ Καλλίστου φιλοσοφεῖν (α).

Ἀνέγων καὶ τὰ Μιχαήλου φύρδην κατὰ τοῦ ἐταίρου Θεοδώρου συγκεχυμένα καὶ τοὺς σοὺς ἰκίλου σωφρονισμούς (1)· κρίσιν τε καὶ ψήφον ἐξ ἀ-

- (16) Scribendum, τὸ.
- (17) Γρ. τὸ τε hic et mox.
- (18) σχετῶν, cod. 3064.
- (19) αὐτοῦ, cod. 3064.
- (20) σοφίας, cod. 3064.
- (21) Absunt hæc a cod. 3064.

(1) Andronici Callisti libram contra Michaellem laudat Nicolaus Secundinus in epistola ad ipsum Callistum data, quam edidit Boissonadius. Eam huc adducere juvat. Ἀνδρονικῷ τῷ Καλλίστου Νικολάου ὁ Σκουρνδιῶς εὐπράττειν.

Προσβαῖνοντι παρὰ τῷ μεγίστῳ ἀρχιερεῖ (1), καὶ διὰ τοῦτο νῦν μὲν ἐν Ῥώμῃ, νῦν δ' ἐν Οὐντερβίῳ,

Δ διατρέθοντι, σύγγραμμά τί σου ἰδεῖν καὶ διεξελεῖν ἐξεγένετό μοι, ἐν ᾧ Θεόδωρῳ τῷ Γαζῆ συνεικῶν, πρὸς Μιχαήλον οὐκ οἶδα τίνα φαίνῃ διαμαχόμενος κατὰ Θεοδώρου (2) λόγον οὐκ οἶδ' ὅπως λαιδορίων καὶ συχοφαντίας μεστὸν ἐξεσηνοχότα, Πλήθωνι δὲ συνηγοροῦντα, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπὲρ τε Πλάτωνος τὸν ἀγῶνα δῆθεν ἐλύμενον. Τοῦτον ἔγωγε τὸν λόγον οὐ πολλῶν πρότερον φίλων τιλὸς διακεκομικῶς ἀπὸ χεῖρας ἐσχῆκειν τε καὶ ἀνεγνώκειν οὐ πᾶν ἠδῶν. Ἔστι γὰρ, εἰ δεῖ τὰ δοκοῦντα πρῆρησιάζεσθαι, μέγιστα μὲν ἐπαγγελλομένον, ἀνύστων δ', ὡς ἐγὼ νομίζω, οὐδὲ μικρά. Ἡχάεσθην μὲν σὺν Θεόδωρῳ προπηλακισομένῳ καὶ κακῶς οὐ ξὺν δίκῃ ἀκούσειν.

(1) Papa Callisto III.

(2) Theodori Gazæ.

(a) E codice Regio 5053 in Anecdotis Boissonadii, tom. V.

φοτέρων ἐξήνεγκα, ἦ: σοι πέμπομεν τὰ ἀντίγραφα. Α
 Περιτέν γάρ καὶ ἅμα οὐ βιβλίον φαρμακευομένῳ
 καὶ πρὸς αὐτὸ μακρογορεῖν.

ταῖς δὲ γε σαῖς ὑπὲρ αὐτοῦ κατὰ πόδας ἐντετυχηκῶς
 ἀντιλήψεσιν ἤσθην, καὶ ἤσθην διαφερόντως, πολλῶν
 γε ἔνεκα. Θεόδωρον γὰρ ἔγωγε πάνυ φίλῳ καὶ περὶ
 πλείστον τὸν ἄνθρωπον ποιούμην ἄγαθὰ καὶ μὴ μόνον
 αὐτοῦ τοὺς λόγους καὶ τὴν περὶ πάσαν ἐπιστήμην
 σπουδὴν καὶ ἀκριβείαν, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον τὸ ἦθος,
 τὴν ἀρετὴν, τὸ αὐτὸν, τὸ σὺφρονεῖν βίῳ καὶ κόσμι-
 ον, τὸ γε περὶ πάνθ' ὁμοῦ τὰ καλὰ εὐφυῆς καὶ λίαν
 ἐπιβόλον ὡς, εἰ τις παιδείας ἔνεκα παντοδαποὺς
 καὶ τῆς περὶ τὸ ἦθος χρηστότητος τῶν καθ' ἡμᾶς
 Ἑλλήνων τῶ πρώτῳ τὸν ἄνθρωπον λέγοι, μὴ ἂν ἄμαρ-
 τῆσαι τῆς ἀληθείας.

Ἐπειτα δὲ μοι μεταξὺ διεόντι, καὶ τὴν νῦν τοῖς
 λεγομένοις προσέγοντι, οὐ μνηστὴρ ἐνεποίησιν τὴν ἡδο-
 νην, ὅτι λόγους ἀληθεῖς τε καὶ ποτίμοις τὸ ἀμυρῶν
 τοῦ ψεύδους ἀποκλιζόμενον ἐνεώρουν. καὶ καθ' ἑαυτοῦ
 τινὰς προστριβεῖσας τῆ ἀληθείᾳ οὐ σὺν τῷ καλῷ
 οὐδὲ κατὰ μόρην κηλίτῳ τῶ νεύροδι καὶ ἀνυσίμῳ
 τῶ τῶν λόγων διαμπερὲς ἀπαλειφομένας, κἀντεῦθεν
 τὸ μὲν ἀληθὲς διαλύειν τῷ ἑαυτοῦ κάλλει ἐμφαι-
 δρυνέουσιν, τὸ δ' αὖ ἄμαθες καὶ φορτικὸν καὶ ἀπαί-
 δευτον ἐς κόρακαξ ἀπεληλαμένον, ἤγουν, ἅτε δὴ
 νόσον τὸ ἕλον καὶ κίβδηλον, ἀποβρίπτουμένον ἐς
 Κυνόσαργες.

Χαίρειν πρὸς τοὺτοις ἐπέμει μοι, ὅτι σοι φίλος
 ὢν τῶν τούτων λόγων ἡθεα πατὴρ καὶ τοιάσις
 ἰστογῶρος ἀναπέφνησας ταλαστία, ὃν ἔγωγε πάσι
 εἰδῶς καὶ ἀπὸ μικρᾶς (3) συνήθειας τῆς αὐτοῦ κατα-
 στοχασάμενος ὅσον οἶόν τε ἦν φύσεως, τὴν τε περὶ
 σφίαν σπουδὴν καὶ τὴν περὶ λόγου φιλόπονον ξυνεω-
 ρακίαν, ἥμην μὲν ἱκανῶς ἤδη τε προκεκοφέναι καὶ
 παιδείας οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς ἤσθαι, οὐ μὴν δὲ τοσοῦ-
 τον (4) δυνάμειος καὶ κάλλους ἀφίγθαι, οὐδ' οὕτω
 τὰ περὶ πάσαν ἐπιστήμην ἡκριδωμέναι, ὡς καὶ τοια-
 ῦτα τίκτειν οἶόν τε σοι εἶναι. Εἰρήται γὰρ τάλη-
 θές· καὶ μοι τὸν λόγον ἀπλάστως παρήρησιαζομένῳ
 ἀνεπαχῶς καὶ μὴ πρὸς ὀργὴν δέξαιτο. Σὺ δ' ἄλλ',
 ἀγαθῆ δὴλονότι καὶ γενναίᾳ χρῆσάμενος φύσει,
 σπουδῆν τε καὶ ἐμφρονα καὶ ἐννερεχτὴ καταβδελιχῶς,
 τὰς περὶ σοῦ τῶν φίλων ὑπολήψεις, καίπερ μεγάλας,
 τοσοῦτον καὶ ταῦτ' ἐν βραχεῖ χρόνῳ ὑπερηκότισας,
 ὡςτ' ἐξηπατημένους ὁμοῦ (5) θαυμάζειν καὶ ὑπερ-
 φιλεῖν ἅμα θαυμάζοντας. Ὅναίον τοίνυν τῆς περὶ
 παντοδαπῆ σοφίας ἐντυχίας, τῆς τε περὶ λόγους
 ἰσχύος τε καὶ φορᾶς· εἰ καὶ σοι πλήρης μέλιτος τὸ
 καλὸν στόμα γένοιτο, ἐπεὶ τὸ τεττίλων φέρτερον
 ἕδει; (6). »

Ἐγὼ δ' εὐξαίμην ἂν τηλικαύτην ἐνυπάρξαι μοι
 δύναμιν, ἢ πάνθ' ὢν ὁ σὸς λόγος πλήρης, ἀκριβῶς
 ξυνείης καὶ κατὰ τὸν τρόπον ἕκαστ' ἐξητάκως, ἄξιαν
 εἶναι· οἷός τε γενοίμην τὴν ψήφον ἐπενεαγχεῖν, τὸν
 γινόμενον ἕκαστος ἀπονευμάμενος ἔπαινον· τὸ δ'
 ἄρα μείζον ἢ κατ' ἐμὲ, ἢ ὅτι μεγάλα πάνθ' οἷός ὁ
 λόγος ξυνηρμύσται σ. εἰ καὶ ξυνεσκεύασται καὶ οὐ
 τοῦ παντὸς συνδέειν τε καὶ ξυνείναι, ἢ ὅτι τῆς ὁ-
 ρῆς περὶ τούτων ἔγωγε κρῖσεως ἀσθενῆς καὶ οὐκ
 ἱκανῶς ἐκριέσθαι· ἢ ἔτι γε ἄμφω ταυτὶ ξυνεκλύ-
 θω· ὅ καὶ μᾶλλον τίθεσθαι δίκαιον.

Οὐ μὴν σιωπᾶν διὰ ταῦτα νομίξω δεῖν, οὐδ', ὅτι
 τὸ πᾶν ἀνύσει οὐ βιβλίον, καὶ τὸν δυνατὸν καταμα-
 λητέον. Ῥητέον μὲν οὖν τὰ δοκοῦντα καὶ ἐς δύναμιν
 ἀποπειρατέον μηδὲν ὑποστειλαμένους ὄλιγος ἢ καθυ-
 φῶσι, κἂν ἤσθιν ἐς τέραμα ποτὲ καὶ τὸ ἀκρου ὀρθῶς
 ἐπιτεύξεσθαι οὐδέμει ἐλπίς ὑποφαίνουται.

Τίς οὖν οὐκ ἂν ἀγάσασται, ἰν' ἀπὸ τῶν εὐχερεστέρων
 ἄρξωμαι, τὸ τε τῶν ὀνομάτων Ἑλληνικῶν, ἔλ-

corum exemplar manu exaratum tibi mittimus.
 Non licet enim pharmacis utenti etiam tecum ver-
 bosiore esse.

λέγουσιν τε καὶ κύριον, τὴν τε περὶ τὸ γράφειν
 δοθόττητα, τῆς τε λέξεως ὄλιγος τὸ ἀνθηρόν, τῆς
 ἐσχημασίας τὴν γλαφυρότητα καὶ εὐαγῆς, καὶ τῆς συν-
 οήκης τὸ εὐρυθμόν; τί δ' ἂν τις λέγοι τὴν τῶν λό-
 γων ἰδέσθαι, πάσι πάντοθεν κανόνι καὶ μεθόδοις
 συνελεγεμένην καὶ διαπορεύουσαν, πάντα πᾶσιν
 ἀμνησάνῳ νατορβοῦσαν κάλλει καὶ συναρμύζουσαν,
 μηδὲν ὑποφαίνουσαν κεχηρῆς καὶ ἀπηρητημένον, ἀλλ',
 ὡς περὶ ἐκ μερῶν καὶ μελῶν ἀναλόγως σφίσι καὶ
 συμφώνως λίαν ἐγγόντων, ἐν σῶμα ἑλίχληρον ἰδίως
 ὑπερβολίαις κατακλίθαι· συνιστάμενον ἐκκληροῦ-
 σαν, οὕτω τε κατὰ τρόπον καὶ τάξιν προβαίνουσαν
 καὶ τοιαῦτα σημάτιον ἐναλλαγῆ χείρισαν καὶ το-
 ρεῖα, ὡς μήτε τῷ μεγέθει τῶν νοημάτων μὴ ἀναλό-
 γως ἔσθιν τὴν ἑρμηνείαν, μήτε τῷ τόπῳ καὶ ποι-
 κίῳ τῆς λέξεως κάλλος ὀπουσῶν (7) καὶ χάριν
 ἐλλείπειν. Ἐρμῆν δὲ πανταχῆ τοῦ ἔργου προεστᾶ-
 ναι δοκεῖν σὺν Ἀφροδίτῃ καὶ Χάριτι τοὺς λόγους
 ὑφαίνοντα, Μούσας τε πάσας τῷ ἔργῳ παραίται,
 ἐκίστην τὸ μέρος συναρμυρμένην καὶ ἀγλαίζουσαν,
 πάσας θ' ἑμοῦ βέδοις καὶ ἰοῖς καὶ κρῖνοις τοὺς λό-
 γους εὐθαλῶς καθωραϊζούσας καὶ παντοίως ὡς περ
 ἐκ λειμῶνος κοσμοῦσας κθεσεῖ; Καὶ μὴν τὸ γε
 πλήθος τῶν ὀνομάτων, νηφαῖς γεμερούς ἀντικρῶς
 εὐκίης, τίς οὐκ ἂν ἀσπάσασται; οὕτε γὰρ ἀσάφειαν
 ἐμποιοῦν τῆ πυκνότητι; καὶ εἰς ἀπορίαν ἐμβάλλον
 φωρᾶται. Τὸ τε σαφὲς τε καὶ καθαρὸν οὐχ οὕτως
 εὐροτῶν ἂν ὑπτιον, οὐδὲ χαλαρόν τε καὶ ἀνευμένον,
 ὡς τοῖς ευγοῦσιν εὐληπτον καὶ εὐξύνετον γίνεσθαι
 τὸν ἐγκείμενον νοῦν καὶ ταύτῃ δοκεῖν εὐπόριστον,
 μήτε πόνου μὴθ' ὀλιγος τημελείας ὡς τε καταληφθῆ-
 ναι δεόμενον. Τοῦναντίον μὲν οὖν τῷ μὲν λείῳ τῆς
 ἐρμηνείας καὶ εὐκρινεῖ ὁ λόγος ἐς τὸ ταπεινὸν καὶ
 εὐχερῆς ἀποκλίθω καὶ οἰονεῖ κατασπῶμενος, οὐδ'
 ὀπουσιῶν τὸν ἐντυγχάνοντα ἀποκνεύει, τῷ δ' αὖ
 μεγέθει τῶν ἐνοιῶν καὶ τῆ περιβολῇ κατὰ τρόπον
 δεινούμενος, αἰρεται μὲν οὖν ἀνωστῆπως καὶ μόνον
 οὐκ ἐξ ὀφρῶς ἀνασπᾶ, τὸν ἀναγινώσκοντα πρὸς σύν-
 νοίαν συναλαύων. Ταῖς μέντοι μεθόδοις, καὶ τῷ τῆς
 λέξεως ἀνθηρῶ καὶ ποικίλῳ καὶ ὄσαι ὄραι νεάζοντι,
 τῷ τ' εὐπαρακολούθητῳ καὶ ἀθροιστῆτῳ τῆς ὕψη-
 σεως, τὸ πρόσαντες καὶ οἶον ἀπόστομον τῶν πραγμά-
 των παραμυθούμενος, τὸ κεχηρῶς ὑπερβείδεις, κἀν-
 τεῦθεν ὀμαλῶς (8) ἀνακλύπτῳ ἐπιεικῶς τοῖς ὀμλοῦ-
 σιν ἐνυλαρύνεται. Καὶ ἅπασι τούτοις μέγιστος γίνεταί
 τις λόγων ἀρίστη καὶ κρᾶσις ἀνεκίαστος ἡπίως καὶ
 μαλακῶς; ἐς ψυχὴν αὐτὴν ἐσυμείη, καὶ δίκην ἐλαίου
 ἀσφορητῆ (9) ἐπιστάζουσα, πῆ μὲν τῷ μεγέθει καὶ
 ὀγκηρῶ ἐμβαδύνουσα καὶ οἶον κυμαινομένη, πῆ δὲ
 τῷ ἱλαρῷ καὶ γαληνιῶδι εὐμαρῶς ἀπλουμένη, καὶ
 τοῖς ἐντυγχάνουσιν ὑπο: εἰδῶσα.

Ποῦ δ' ἂν τις ὀσθὴ τὴν ἐκ τῶν σῶν λόγων ἀνάγκην
 καὶ τῆς πλεκτάνης τὸ ἀφυκτον, μηδεμίαν διαφυγῆν
 ἢ διόδον τοῖς ἀπᾶσι ἐντὸς ἀναπειλημένους ἀρκῶν
 παραγωγούσης, τὰ μὲν αὐτοῦ ὀχερῶς ἐμπεδούσης
 καὶ τὸ ὄλον ἦλοις ἀδαμαντίνους· ἀρᾶρῶτος καταγομ-
 φύσης, τὰ δ' ἀλλότρια καὶ οὐ κατὰ τρόπον οὐδὲ σὺν
 τῷ καιρῷ εἰρημένῳ εὐφυῶς ἀγαν ἀνατρεπούσης καὶ
 πρόβριζον κατασπῶσης. Τὸ μέντοι: σαρθὸν τῶν λό-
 γων, καὶ δίκην ἀνεμαρτίου τε καὶ ἀκυδερνήτου
 νηῆς, κατὰ πελάγους τὴν ἰσχυρῶς περιπλανώμενον,
 λιαν ἐπηρόλιος: αὐτὸς φερῶν καὶ νῦν μὲν εὐσέλιγος
 ὀριζόμενος, νῦν δὲ τραυῶς καὶ ἀσυγχύτως τῆ δίκαι-
 ρεσῆς χροῦμενος, καὶ ταῖς ἀποδείξεσι καὶ μεθόδοις οὐ
 φορτικῶς (10), ἀλλ' ἐπιεικῶς τε καὶ ἀστειῶς, ὅπῃ
 ἂν ἔδει, τοὺς λόγους κρατύων, οὐ πάντο τε χυλε-

(3) An μακρᾶς?
 (4) An ἐκ τοσοῦτον?
 (5) An ἅμα?
 (6) Ex Theocrit. Id. 1, 116.
 (7) Supra ἄποστομον καὶ puncta Valentin. corrector de

leri hanc vocem?
 (8) An ὀμαλῶς? ni perierit roman.
 (9) Perierit Plato Theat. § 6: οἶον ἐλαίου βέσμα ἀσφορητῆ
 βέσμα.
 (10) An φορτικῶς?

Data ex eodem loco et eodem tempore ac ea ad Michaelalem.

Ἐδόθη καὶ ὅτε καὶ ἔπου καὶ τὰ πρὸς Μιχαήλον (2).

X.

Ad filios Plethonis. — Demortuum eorum patrem elegantissimo elogio prosequitur.

Bessario cardinalis sapientis Gemisti filii, Demetrio et Andronico.

Perlatum est ad me, communem parentem ac magistrum, terrenis depositis, in caelum ac lucidissima loca avolans, arcanam una cum diis caelestibus saltationem saltatum. Ego equidem mihi gratulor, qui tanti hominis commercio usus sum, quo post Platonem, excipio et Aristotelem, sapientio-rem Graecia non tulit; adeo ut, si quis de infinito animorum ascensu descensuque Pythagororum et Platonis sententiam non improbat, ego sane illud etiam addere non dubitaverim, Platonis animum, fati vinculis infrangibilibus, quando id opus fuit, secuturum, ut necessariam completeret periodum, in terram venientem, corpus Gemisti, illiusque vitae rationem, sibi selegisse. Vos porro si non gaudetis et plauditis tanto prognati patre, indecora facitis. Nefas enim est similem hominem lacrymis prosequi, qui ingens honor Graeciae universae fuit, magnisque decor in posterum erit. Hujus gloria nunquam obscurabitur, sed nomen et fama, cum laudibus sempiternis, in futurum omne tempus demandabitur. Bene valete, et Principem Chilan

Βησσαρίων Καρδιάνης τοῖς τοῦ σοφοῦ Γεμιστοῦ υἱοῦσι Δημητρίῳ καὶ Ἀνδρονίκῳ (α).

Πίπυται (1) τὸν κοινὸν πατέρα τε καὶ καθηγεμόνα, τὸ γεῶδες πᾶν ἀποθέμενον, ἐς οὐρανὸν καὶ τὸν ἀκαρπυῖν μεταστῆναι ἕωρον, τὸν μουσικὸν τοῖς Ὀυμπίοις θεοῖς συγχορευόμενον Ἰακχόν. Ἐγὼ μὲν οὖν (2) χαίρω τοιοῦτον ὁμιλικῶς ἀνδρὶ, οὗ μετὰ Πλάτωνα (ἐξηρησθῶ δὲ λόγου Ἀριστοτέλης) σοφώτερον οὐκ ἔφυσεν ἢ Ἑλλάς. Ὅτι εἰ τις τοὺς περὶ τῆς ἀπειρου τῶν γεφυχῶν ἀνόδου τε καὶ καθόδου Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος ἀπεδέχετο λόγους, οὐκ ἂν ἔπονησῶ καὶ τοῦτο προσθεῖναι, ὡς ἄρα Πλάτωνος τὴν ψυχὴν, τοῖς τῆς εἰμαρμένης ἀρρήκτοις θεομοῖς δεῖσαν δουλεύσαι καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀποδοῦναι περίοδον, ἐπὶ γῆς κατιοῦσαν τὸ Γεμιστοῦ σῆνος καὶ τὸν ἐκείνου βίον ἐλέσθαι. Ὑμεῖς δὲ, εἰ μὴ καὶ αὐτοὶ χαίροιτέ τε καὶ χρυσόλιπε (3), τοῦτο ἐκπεφυκότες, οὐκ ἂν τὰ εἰκότα ποιήτε. Ἐρηνεῖν γὰρ τὸν γε τοιοῦτον μὴ οὗ θεμιτὸν ἴσθι. Μέγα κλέος Ἑλλάδι πάση γέγονεν ἐκεῖνος ἀνὴρ (4), μέγας αὐτῆ κόσμος εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἐσεῖται (5). Τοῦτου κλέος οὐποτ' ὀλεῖται, ἀλλὰ οἱ τὸ ὄνομα καὶ ἡ φήμη μετ' εὐκλείεως ἀδίδου εἰς τὸν ἔσσεαι παρρημπυθῆσε-

πῶς διελέγγεις ἔσον δ' ἡ ἀράχνης ἰσθὺν διαλύων τὸ ψ ὕδος, κατὰ τῆς ἀμαθίας πομπεύεις, ἀνιμωτὶ τὴν νίκην ἀποφρομένους.

Ἄφ' ὧν ἀπάντων ἐξῆς προχωροῦντων τὸ ἐμβριθέσ σου τῶν λόγων, ἡ τε θρυλλουμένη καὶ περισπούδαστος πᾶσι δεινότης μάλ' ἐνεργῶς ἀναφθίνεται· τό τε γενναῖον τῆς φύσεως καὶ τὸ τῆς παιδείας πολυχοῦν πολλῆ τῆ σπουδῆ καὶ φιλοπόνως ἄγαν ἐπικτηθέν σι· οὐχ ἡκιστα ἀναδείκνυται· καὶ πρόσσεσί σοι τὸ τοῦ ἥθους καθεστηκός, τό τε πρὸς ἀρετὴν εὐ ἔχον, μὴ δέξαν κινήν πᾶσι τρῶποις καὶ πάσαις μηχαναῖς ἰσθρῶμένῳ (τοῦτο δὲ τὸ τῶν πολλῶν καὶ τὸ δοκεῖν προτιμῶντων τοῦ εἶναι), τοῦ καλοῦ μὲν οὖν καὶ τῆς ἀληθείας περιφανῶς ἀντιποιοῦμένῳ καὶ ταύτην πνεύτ σθένει μεταδιδόνοντι.

Σὲ μὲν οὖν ἔγωγε διὰ ταῦτα καὶ θαυμάζω καὶ μακαρίζω καὶ σοι πάντ' ἀγαθὰ καὶ βίον εὐμαρῆ καὶ ἀπρόσκοπον εὐχομαι· ἐμαυτὸν δ' ἀμηγέτη παραμυθοῦμι, διηνεκῶς νύκτας τε καὶ ἡμέματα πάντα τὴν τοῦ γένου; ἀπώλειαν καὶ τῆς ἡδίστης τῷ ἔντι καὶ καλλίστης φωνῆς τὸ ναυαγίον ὀδύρομένον. Ἔστι γὰρ ὄρα ἕνεκά γε σοῦ ἐτι λείψανα τῆς καλῆς; περιόντα Ἑλλάδος; καὶ παῖδα; Ἑλλήνων τοὺς πατέρας ἀπομυρομένους, τό γε θεῖον ἐκεῖνο τῆς ἐρασμιωτάτης ἐμοὶ καὶ πάντων τιμωτάτης φωνῆς διασώζοντας κλέος. Τῷ τοι τὸ Ὀμηρικὸν ἐκεῖνο παρῳδῆσαι μικρὸν ἔπεισί μοι καὶ ἴσως, κατὰ καιρὸν· Ὀμηρος μὲν γὰρ Ἀγαμέμνονα τῷ Νίστορι φάναι ἐποίησεν, ἐγὼ δ' ἐναλλάξις φημί· εἰ μοι δέκα μόνον Θεόδωροι ἢ δέκα Ἀνδρόνικοι γένοιτο, ἐσαρκέσαι ἂν οὗ τὸ ἴλιον πολυγνόν τὴ βάρβαρον ἐκπορῆσαι, ἀλλὰ γένους πάντων γενῶν σωφωτάτου ποτὲ καὶ ἡμερωτάτου φωνῆν καὶ παιδεῖαν, μεθόδους τε καὶ λόγων καὶ ἰσθῶν, πᾶσάν τ' ἐπιστήμης ἰδίαν ναυαγήσασαν, φεῦ! ἀνασώσασθαι.

Ἄλλὰ μοι νικῶς, ὁ καλὸς Ἀνδρόνικος, πάντας

ἀνδρας καὶ μεταδιδάσκους οὐκ ὀρθῶς περὶ τῶν δυντων φρονούντάς· τῶν δ' ἄλλως μοι μοχθηρῶς καὶ ἀπαιδέυτως ἔχόντων δεῖ περιγίγνοιο πάση ἀρετῆς ἰδέα τὴν ἀσχημοσύνην μεταβρῦθμίζων, τοῦθ' ὀπερ εὐ ποιῶν ἐπικέκλησαι κάλλιστος ὢν. Ἐμὲ δὲ φίλον ἰσθι ὄν, ἔχοντα προθυμίαν πάνθ' ὑπὲρ σοῦ καὶ λέγειν καὶ πράττειν τὰ δυνατόα. Ἐβρῶσο.

Ἐν Οὐτέροβλου Ἰουνοῦ ἀγοντος πέμπτην ἔπει τῷ ἀπὸ Χριστοῦ αὐξβ'. (2) Scilicet apud thermas Viterbienses a. d. 19 maii 1462. Vide Hist. Acad. Inscr., tom. III, pag. 287.

(1) Ex Allatio, de Consensu, libro III, pag. 937. et Morellio, Catal. Biblioth. S. Marci, eandem hanc epistolam exhibente juxta codicem Venetum, n° 355, qui Bessarionis autographum habetur. In titulo Καρδιανῆς habet All., Καρδιανῆς Morell.

(2) Quae hinc procedunt, ἐγὼ μὲν... ἢ Ἑλλάς, diversa ac pleniora existant in codice Monacensi, tanquam ab ipsa Bessarionis manu, sic nempe: Ἐγὼ μὲν οὖν χαίρω παρὰ τοιοῦτον ἀνδρα φριτῆσας, οὗ Πλάτωνι, μετὰ γε τοῖς πρώτους ἐκείνου; ἀνδρας οὗ; ἔφυσεν ἢ Ἑλλάς; οὗ σοφία, οὗ τῆ ἄλλη ἀρετῆ ὁμοίωτερον (supple ὀδα seu similit quid). Inde suspicatus est Morellius interpolatam consulto fuisse in Allatiano textu epistolam. Sed potuit Bessario sua se ipse manu emendare. Allatii certe bona fides nobis minime suspecta est.

(3) All. χρυσόλιπε, sed falsa, neque ipsi probata lectione, quum optime verteret: εἰ si non placiditis.

(4) Sic cod. leni spiritu, non ἀνδρ.

(5) All. ἐσεῖται. Neque ipsum ἐσεῖται pro ἐσεῖται satis atticum est, sed poetica nomenclatura sibi indulgere Bessarionem, alias quoque notavimus.

(a) Hanc epistolam cum sequenti ed. Alex. die in Pléthon, Traité des Lois Paris, 1838. Notae sunt ejusdem viri clarissimi

ται χρονοί. Εὐ πράττοτε· καὶ περιγίψαν τὸν Χεῖ-
λαν ἐξ ἐμοῦ προσέειπατε, ὃ· ἴστω φιλούμενος ὑπ'
ἐμοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν, ὡς οὐδέποτε μᾶλλον.

Τοῦ αὐτοῦ στίχοι εἰς Πλήθωνα ἐπιτάφιοι.

Γαίαν σῶματι (1), ψυχῇ δ' ἄστρα Γεώργιος ἴσχει,
Παντοίης σοφίης σεμνότετον τέμενος.
Πολλοὺς μὲν (2) φύσεν ἀνέρας· θεοσιδέας· Ἑλλὰς,
Προβχοντας σοφίῃ, τῇ τε ἀλλῇ ἀρετῇ.
Ἄλλὰ Γεμιστὸς, ὅσον Φαέθων ἕστρων (3) παραλλάσσει,
Τόσσον τῶν ἄλλων ἀμφοτέρων (4) κρατεῖ.

A meo nomine salvere jubete; qui sciat se a me pro-
pter virtutem quam maxime diligi.

Ejusdem distichon funebre in Plethonem.

Plethonis corpus terra, animam cælum habet,
Omnimodæ sapientiæ templum sacerrimum.
Multas certe Græcia divinos procreavit viros
Doctrina cæterisque virtutibus præstantes;
Quantum autem sol inter astra, tantum Gemistus
Quoad utrumque inter omnes præluet.

XI.

Ad Nicolaum Secundinum. — Superioris epistolæ exemplar cum versibus parentalibus mittit.

Βησσαρίων καρδινάλης τῷ λογιωτάτῳ ἀνδρὶ Β Βessarion cardinalis doctissimo viro Nicolao Secundino
Νικολάῳ τῷ Σεκουρνδίνῳ εὐ πράττειν. bene agere.

Εἶδώς σε (1) καὶ αὐτὸν τοῦ Γεμιστοῦ σοφίαν καὶ
ἀρετὴν οὐδεὶς ἦτον ἀγάμενον, πέμπω σοι ἔπη τινὰ
εἰς ἐπιτάφιον αὐτῷ ὕμνον πεποιημένα, καὶ ἦν
ἀπέσταλκα τοῖς αὐτοῦ υἱοῦσι ἐπιστολὴν, οὐκ αὐτοὺς
παραμυθούμενος, οὐς γε χαίρειν, οὐκ ἄχθεσθαι δεῖ,
ἀλλ' ἐκείνων ἐγκωμιάζων. Ἄπερ ἀναγνοὺς, μὴ νο-
μίσης ὑπερβολὴν ἐνεῖναι μηδεμίαν τοῖς λόγοις·
ἀνὴρ γὰρ ἐκεῖνος· φιλοσοφίας τῷ ὄντι καὶ παντοδα-
πῆς σοφίας εἰκὼν γέγονεν, οὐ τῆς ἐν λόγοις μόνον,
καὶ ὅση περὶ τὴν τῶν ἄστρον φορὰν, καὶ περὶ ἁρμο-
νικῶς λόγους τὰς τε γεωμετρικὰς ἀναλογίας καὶ
ἀριθμητικὰς μεσότητας καταγίνεται (2), οὐδ' ὅση
μόνον Πλατωνικὴ τε καὶ τῶν τὰ θεῖα ἐρευνησάμε-
νων ἐκείνων ἀνδρῶν, ὅση τε περὶ τὴν τῶν φυσικῶν
ἐρευνα καὶ τὰς τούτων αἰτίας τε καὶ ἀρχὰς τὴν
πριμωμάτιαν ποιεῖται, ἃ πάντα, ὡς οὐδεὶς οὐδὲ ἐν,
ἐξήσκησεν ἀκριθέστατα· ἀλλὰ καὶ ὅση, περὶ πρᾶξι-
ν σχολάζουσα, τὰ ἥθη καὶ τοὺς τρόπους ἐκάστου
κοσμοῦ· ἢ οὕτω τὸν ἴδιον ἐλάμπρυνε βίον, ὡς μη-
δὲν πρὸς αὐτὸν Διογένην καὶ τοὺς ὁμοίους, μηδὲν
τοὺς Στωϊκοὺς ἐκείνους εἶναι. Τὴν γὰρ σεμνότητα
καὶ τὸ κόσμιον καὶ τὸ αὐταρκές αὐτῶν ἀσπασάμε-
νος, τὴν ἀλαζονείαν τε καὶ οἰσίν καὶ ἐπιδείξιν αὐ-
τῶν ἀπέωσατο. Δι' ἃ πάντα τοσοῦτον αὐτὸν θαυ-
μασα, ὅσον, εἰρήσθω γὰρ τὸ ἀληθές, οὐδέπω οὐδένα
ἐν ἐς δεῦρο εἶδόν τε καὶ ὠμίησα. Οὕτε γὰρ ὅς
περὶ ἐλάττονος ἐποιεῖτο τὰ παρόντα πάντες, οὐθ' ὅς
μᾶλλον, τῆς σοφιστικῆς ἀπεχόμενος· ἀδολεσχίας (3)
καὶ πάγης, τῆς περὶ τὰ ἐν φιλοσοφίᾳ δόγματα ἀλη-
θείας· ἐρευνητικώτερός τε καὶ εὐρετικώτερος γέγονεν, οὕτω ἐνέτυχον οὐδὲν, καίτοι πολλοὶς ἐντυχῶν
ἀνδράσι σοφοῖς. Ἄν εἴνεκα πολλὰ μὲν καὶ μεγάλα περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς βραχέσιν ἐκείνοις εἰρήκαμεν
ζήμασιν· οὐδέποτε δ' ἂν εἴποιμεν οὐδὲ μακροῖς λόγοις· τὰ γε εἰκότα, ἀλλ' ἄρχει, ὡς τινα τῶν ὑπὲρ
ἡμῶν τε καὶ ἡρωϊκῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, θαύματι καὶ σιγῇ μᾶλλον αὐτὸν ἢ λόγῳ κοσμεῖν. Ἐρῶσω.

Cum bene sciam, Gemisti te sapientiam ac sin-
gularem virtutem magni aestimasse, versus aliquot
funebres in ejus laudem compositos et epistolam
tibi mitto quam ad ejusdem filios consolaturus qui
læto nedom ægro animo esse debebat, sed illum
laudaturus scripseram. Quam ubi legeris, noli credere
nimis encomiasticam esse. Fuit enim ille vir phi-
losophiæ et omnimodæ doctrinæ exemplar vivum;
non illius quidem quæ de astrorum motu aut de
eloquentiæ præceptis aut de geometria arithmeti-
cave inquirat, aut Platonis duntaxat philosophiæ
aliorumque theologicis questionibus operam dat
(quæ omnia ille perbene novit); sed quæ cujuslibet
mores et vitæ institutum penetrat, circa quod
ipse adeo excellebat ut nec Diogenes nec stoicorum
aliquis ei comparandus sit; quorum gravitatem et
continentiam imitans, jactantiam et ostentationem
longe rejecit. Quam ob causam, ut quæ sentio di-
cam, neminem æque ac illum admiratus sum ex
omnibus quibuscum commercium habui. Nunquam
ego quidem, qui cum multis iisque doctis homini-
bus vixi, vidi, qui aut res præsentibus minus æsti-
maret aut a sophistarum vaniloquentia magis
remotus, quod in philosophia veri est, curiosius in-
vestigaret. Idcirco paucis verbis magnas ejus laudes
celebravi, dum nec longi sermones ad id sufficerent.
Quare satis erit ejusmodi viros qui nos in omnibus
superant, admiratione taciturna plusquam pane-
gyricis honorare. Vale.

ctaveris ἀμφοτέρως.

(1) Ex iisdem, quibus prior epistola, fontibus.
(2) Apud Allatium et in codd., versus posteriores
quatuor a prioribus separati exhibentur, instar alte-
rius epitaphii, et recte quidem.
(3) All. ἀστέρων. Nus metro consulimus, etsi
multa in his versibus horrida supersunt.
(4) All. ἀμφοτέρων, pro quo melius sane Morel-
lius e codice suo ἀμφοτέρων, cum tamen exspe-

(1) Ex eodem codice Sancti Marci 333, quem supra Bessarionis autographum esse diximus. In titulo Καρδινάλης, ut apud nos.

(2) Cod. καταγίνεται, solita Græcis orthographia.

(3) Cod. ἀδολεσχίας.

XII.

Ad Ludovicum XI regem scribit a summo pontifice legatum se electum, ut pacem inter regem ipsum et duces Burgundiæ ac Britannicæ, armis depositis, componere curaret (a).

Bessario cardinalis serenissimo principi et illustrissimo domino D. Ludovico Francorum regi Christianissimo, domino mihi colendissimo.

Serenissime princeps et illustrissime domine, domine mihi colendissime, nusquam deflexi ab instituto itinere postea quam sum ex Urbe egressus, ut ad Majestatem Vestram pervenirem. Nam meum legationis obeundæ officium, piissimæque pontificis maximi mandata vix valetudinis curandæ inclinatæque ætatis recreandæ spatium relinquebant, cum præsertim res Gallicæ undique tumultus et cædes parturirent, armatæque exercitus, quod sine maximo animi dolore scribere non possum, ad cruentam dimicationem in dies magis compararentur. Hac una cogitatione et cura nec salutis meæ, nec imbecillitatis rationem ullam duxi, cum aut Cinisium montem Alpesque difficillimas saperabam, aut reliquum iter asperrimum conficiebam. Nullum enim vehiculi genus, nulli acceleratio tanta esse poterat, quantam sedes apostolica, meaque in Christianum nomen pietas maxime postulabat hac rerum conditione et fortuna. Nam cum pontifex maximus hanc nationem rebus gestis amplissimam, multitudineque pene infinitam, cujus opibus ac virtute Dei Ecclesia et secundis rebus ornata est, et difficillimis temporibus defensa, mutuis seditionibus belisque lalæfactari intelligeret, ingemuit vehementer, ac pro boni pastoris officio deligendum statuit, qui gregem Dominicum dissidentem mutua componeret pace et quiete, ne impetam faciat sævissimus lupus, cui nomen Christianum jamdiu est ludibrio. Multi quidem ingenio et sapientia præstantiores mitti poterant, sed qui me voluntate superarent, et studio conficiendæ, pauci. Nam, ut cætera aliis concedam, religionis amore vinci turpe esset, cum antecæte vitæ, tum præsentis ætati. Cum autem omni itinere admodum suspensus et sollicitus fuerim, ut prius adessem quam manus consecrerentur, nunc maxime angor et crucior, quod me quoque tanta celeritate fesso et pene præsentis belli sævitia nulla ex parte conquiescit; utinam uno momento apud Majestatem Tuam, illustrissimosque duces Burgundum et Britannum mihi adesse liceret, diviso etiam hoc corpusculo in tres partes, ut uno ordine armis repressis de communi dignitate, amplitudine, salute ageretur. Id quoniam fieri non potest, molestissimum est. Sum omnes aditus mandato pontificio; ac instituto ordine legationis primum ad te venio, Christianissime princeps, quoniam tuæ celsitudinis ratio ita poscit; me conferam deinceps ad illustrissimum ducem Britannum cum

A et proximus sit, et strictis prope gladiis prælium impendat. Majestatem Tuam rogo per majorum laudem immortalæ, per Christianissimi nomen quod domesticum est et hæreditarium, per excellentem pietatis et misericordiæ gloriam, per Christi majestatem, qua tanti regni gubernacula jamdiu tenes, ut prælio abstineas prorogatis induciis, quæ, ut audio, die lunæ insequenti exituræ sunt. Ego paulo post adero, Deo duce, Majestatisque Tæ consilii religiosissimis, et voluntate optima eameditari et perficere studebo quæ tibi, reliquis omnibus principibus, communi libertati præsidium, sempiternamque pietatis laudem videntur allatura. Misi nunc reverendum Patrem D. Bartholomæum præsulem Parentinum, virum cum ingenio cum fide non vulgaris præditum, qui hæc meo nomine rogabit, exponetque alia nonnulla coram. Oro ut audias hominem, fidemque habeas ac mihi ipsi si adessem, a me enim profisciscitur et loquitur. Felix sit Majestas Vestra, cui me commendo.

Ex Samurro, die decima quinta Augusti, millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo.

Majestatis Vestræ,

Deditissimus B. cardinalis Nicæus,
apostolicæ sedis legatus.

XIII.

Ad principem senatumque Venetiarum, Bibliothecam suam omni librorum genere instructissimam eidem senatui defert ac donat (b)

(Anno 1469).

C Illustrissimo ac invictissimo principi Venetorum Christophoro Moro duci, et inclyto senatui, salutem.

Equidem semper a tenera puerilique ætate omnem meum laborem omnemque operam, studium curamque adhibui, ut quoscunque possem libros in omni disciplinarum genere compararem: propter quod non modo plerosque et puer et adolescens manu propria conscripsi: sed quidquid pecuniæ seponere interdum parca frugalitas potuit, in his comendis absumpsi. Nullam enim magis dignam atque præclaram suppellectilem, nullum utiliorem præstantioremque thesaurum parare mihi posse existimabam. Vocibus pleni, pleni antiquitatis exemplis, pleni moribus, pleni legibus, pleni religione vivunt, conversantur, loquantur nobiscum. Docent nos, instituunt, consolantur, resque e memoria nostra remotissimas quasi præsentis exhibent, et ante oculos nobis ponunt. Tanta est eorum potestas, tanta dignitas, tanta majestas, tantum denique numen, ut, nisi libri forent, rudes omnes essemus et indocti; nullam fere præteritarum rerum memoriam, nullum exemplum, nullam denique nec humanarum nec divinarum rerum cognitionem haberemus. Eadem urna quæ hominum

(a) Ex domni d'Acherii Spicilegio, in fol. tom. III.

(b) *Philologicar. Epist.* ed. Melch. Haiminsfeldit Goldasti, post Richardi de Buri, episc. Dunelmensis, *Philobiblion* Francfurti, 1610, in 12 Biblioth. Mazarin. n. 22910.

corpora contegit, etiam nomina obrueret. Quamvis autem huic rei toto animo semper incubnerim, ardentiori tamen studio post Græciæ excidium, et deſendam Byzantii captivitate, in perquirendis libris Græcis omnes meas vires, omnem operam omnemque facultatem induſtriamque conſumpſi. Verebar enim et vehementiſſime formidabam, ne cum cæteris rebus tot excellentiſſimi viri, tot ſummorum virorum sudores atque vigiliæ, tot lumina orbis terræ periclitarentur atque perirent, quemadmodum etiam ſuperiori tempore tantam jacturam fecimus, ut ex ducentis viginti millibus librorum, quos Plutarchus refert in bibliotheca Apamæorum fuiſſe, vix mille ætate noſtra ſuperſint. Conati autem ſumus, quantum in nobis fuit, non tam multos quam optimos libros colligere, et ſingulorum operum ſingula volumina, ſicque cuncta ſere ſapientum Græcorum opera, præſertim quæ rara erant inventuque difficiliſſima, coegimus. Cæterum cum hoc sæpe mente repeterem, parum deſiderio meo ſatisfeciſſe videbar, niſi pariter providerem, ut libri, quos tanto ſtudio et labore coegerim, me vivo ita collocarentur, ut etiam deſuncto diſſipari aut alienari non poſſent, ſed in loco aliquo tuto ſimul ac commodo ad communem hominum, tam Græcorum quam Latinorum, utilitatem ſervarentur. Hoc igitur cogitanti mihi, multasque Italiæ urbes animo volventi, ſola veſtra inelyta atque ampliſſima civitas occurrit, in qua animus meus omni ex parte conquieſceret. Primo enim non videbam, quem locum eligere poſſem tutiorem, quam eum qui æquitate regitur, legibus tenetur, in unitate ac ſapientia gubernatur, ubi virtus continentia, gravitatis, juſtitia, ſdei domicilium eſt; ubi imperium, ut maximum eſt atque ampliſſimum, ita æquabile ac moderatum; animi in conſulendo liberi, nulli libidini, nulli delicto obnoxii; prudentes imperii clavum tenent, et boni malis præponuntur, ac privatorum commodorum oblii, totum corpus reipublicæ unanimi conſenſu et ſumma integritate procurant. Ex quibus ſperan-

dum eſt civitatem veſtram, quod optamus, in dies magis et vires et nomen propagaturam. Dehinc intelligebam nullum locum a me eligi poſſe commodiorem ac noſtris præſertim hominibus aptiorem. Cum enim in civitate veſtram omnes ſere totius orbis nationes maxime confluant, tum præcipue Græci, qui e ſuis provinciis navigio venientes, Venetiis primum deſcendunt: ea propterea vobiscum neceſſitudine devincti, ut ad veſtram appuſi urbem, quaſi alterum Byzantium introire videantur. Poſt hæc quomodo poterit hoc beneficium a nobis honeſtius locari, quam apud eos homines quibus ego multis eorum in me beneficiis devinctus obſtrictusque eſſem; et in ea civitate, quam mihi, ſubjugata Græcia, pro patria elegiſſem, et in quam accitus a vobis atque honorificentiſſime receptus fuiſſem. Itaque conſcius mortalitatis meæ et ingreſcentem jam ætatem diverſoſque quibus affligimur morbos, et cætera quæ evenire poſſent conſiderans, omnes libros meos utriusque linguæ ſacraſſimæ ædi beati Marci veſtræ inelytæ civitatis dono dedi atque dicavi, ſentiens talem me animum et excellentiæ veſtræ et gratitudini meæ et quam mihi communem eſſe voluisti, patriæ debuiſſe, ut vos ac liberi poſterique veſtri, qui me virtute ac ſapientia veſtra, multisque in me beneficiis addictum, deditum obſtrictumque habetis, hæredes laborum meorum, fructus uberes diuturnosque capiat; deinde cæteri qui bonarum diſciplinarum ſtudioſi erunt, veſtra cauſa capiant. Quapropter et donationem ipſam, et librorum indicem, et pontificis maximi decretum ad veſtras excellentias mitto, precantes Deum ut reipublicæ veſtræ omnia bene, feliciter proſpereque eveniant, et pacem habeat, tranquillitatem, otium concordiamque perpetuam. Valeant excellentiæ veſtræ feliciter.

Viterbii, iv Non. Maias.

BESSARION,

cardinalis, patriarcha Conſtantinopolitanoſ, baſilicæ B. Marci Venetiis dicavit.

Catalogum (a) bibliothecæ Beſſarionis præſtantiſſimus B. Montfauconius dudum exhibuit in ſua *Bibliotheca bibliothecarum codicum mss.* Sed cum ipſe hunc Catalogum luculentiorẽ et exactiorẽ ex Riccardiana bibliotheca erutum, et ipſi, ut videtur, prope Beſſarioni *σύγχρονον* habeam, non ingratum rem eruditis me facturum arbitror, ſi illum hic iterum publici juris faciam. Eſt vero qui ſequitur.

Tabula librorum, tam Græcorum quam Latinorum, quos reverendiſſimus in Chriſto Pater dominus cardinalis Nicænuſ, ac epiſcopuſ Albanenſiſ, dono dedit ſereniſſimo et excellentiſſimo ducali Venetiæ dominiõ: qui reconditi (prout Roma tranſmiſſi fuerant) in capſis XXX commendati fuere magnificis et generoſiſ dominis procuratoribus ædiſ Divi Marci, tantisper quoad inſtruat et exornetur domuſ aliqua, bibliothecæ, in qua reponi debent pro communi ſtudentium utilitate, ac decore et ornamento urbiſ huius celeberrimæ.

In capſa ſignata A ſunt codices hi, quorum inſcriptiones hic infra adnotatæ videntur.

Totuſ Ariſtoteleſ præter logicam, in pergameniſ et novuſ.

Phyſica ejuſdem cum expoſitione uſque ad quar-

(a) Joan. Lami, *Deliciae Eruditorum*, tom IX, Florentiæ 1710.

tum librum cujuſdam alteriuſ. Deinceps Simplicii, in pergameniſ, et eſt liber pulcher.

Phyſica ejuſdem, cum expoſitione Simplicii, in pergameniſ.

Simpliciuſ in prædicamenta Ariſtoteliſ: ac cu-

judam alterius expositio in primum et secundum A de anima, in pergamenis, pulcher.

Theophrastus de plantis, in pergamenis.

Philoponus in librum de Generatione et corruptione, et Alexander in meteora, in pergamenis.

Logica Aristotelis cum expositionibus ad topicam usque, in papyris.

Physiognomonica, paradoxa, mechanica, et problemata Aristotelis, in papyris.

Rhetorica Aristotelis, et nonnulla parallela Plutarchi, in papyris.

Alexandri quæstiones naturales, morales, et de anima, in pergamenis.

Quædam epigrammata et moralia Aristotelis magna, et Eudemica, partim in papyris, partim in pergamenis.

Sexti Empirici in mathematicos, in papyris.

Interpretatio multorum in logicam, in papyris.

Metaphrasis in logicam, in papyro.

Quæstiones cujusdam Joannis Italici in logicam et topicam, in pergamenis.

Ammonii in prædicamenta Aristotelis.

Simplicii in librum de cælo et mundo, imperfectus et inordinatus; et erotemata Ptochoprodromi, in papyris, etc.

Chortasmeni in logicam et rhetoricam, in papyris.

In capsâ inscripta B, quæ est ponderis librarum 230, sunt volumina infrascripta.

Evangelium Matthæi cum expositoribus, in pergamenis.

Olympiodori in quosdam dialogos Platonis, in pergamenis.

Arrianus in Epictetum, in papyris.

Plotini nonnullæ orationes, in pergamenis.

Maximi Platonici orationes, in pergamenis.

Iamblichi in epistolam Porphyrii, in pergamenis.

Porphyrii dialogus in prædicamenta Aristotelis, et dialecticam, et arithmeticam, theologicam, in pergamenis.

Simplicii in tres libros de anima, et Proculi, et Hermæ, in quosdam Dialogos Platonis, in pergamenis.

Herodiani de octo Cæsaribus, et Zosimi historici, in pergamenis.

Heliodori Æthiopica, in pergamenis.

Phocylidis, Theognidis, Pollucis, et alia quædam, in papyris.

Historia Pachymeris, in papyris.

Et Xenophontis Ascensus Cyri, in papyris.

Philonis orationes nonnullæ, in pergamenis.

In capsâ signata C, ponderis librarum 220, sunt libri infrascripti.

Homeri Ilias, Odyssea, Hymni, Bellum murium et ranarum; Quinti supplementum Iliadis, in pergamenis.

Homeri Ilias, in pergamenis, liber vulcherrimus, Homeri Odyssea, in papyris.

Eustathii in Odysseam, in pergamenis.

Eustathii in primos novem libros Iliadis, in pergamenis.

Carmina Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

Arati poetæ Lycophronis, in pergamenis, cum expositoribus.

Erotemata antiqua, in pergamenis.

Euripidis, in papyris, tragædiæ tres.

Aristophanis comædiæ tres, et Sophoclis tragædiæ quatuor, in papyris.

Et Nicandri theriaca, in pergamenis.

In capsâ signata D, ponderis librarum 225, sunt volumina infrascripta.

Omnia opera Platonis in eodem et pulcherrimo volumine, in pergamenis.

Omnia Moralia Plutarchi in eodem volumine, in pergamenis.

Proculi in Parmenidem Platonis, in pergamenis, novus liber et pulcher.

Proculi in theologiam Platonis, et Hieroclis in aurea carmina Pythagoræ, novus liber et pulcher.

Proculi in Timæum Platonis, in pergamenis, novus liber, et pulcher.

Platonis nonnulli dialogi, et de rep., in pergamenis.

Platonis dialogi xxxviii, in papyris, et Vita ipsius in principio.

Iamblichi, de vita Pythagoræ, in pergamenis.

Plotini opera omnia, in papyris.

Damasceni de principiis in Parmenidem, in pergamenis.

Proculi duo libri de theologia Platonis, et elementalibus ejusdem theologia.

Historia de rebus gestis Mauritiæ Imperatoris libri octo, et Æsculapii Tradani expositio in Arithmeticam, in pergamenis.

Nicephori Gregoræ, in pergamenis.

Xenophontis post Thucydidem, et de dictis et factis Socratis, et aliarum quædam orationes, in papyris.

D Josephi de captivitate, in pergamenis.

Josephi de captivitate, in pergamenis, et

Zonaræ et Choniatae historiarum, in papyris.

In capsâ signata E ponderis librarum 230, sunt codices infrascripti.

Diodori historici a x in xx librum, in papyris.

Diodori ab xi ad xv usque, in pergamenis.

Apiani historiarum Romanarum, et aliarum, in papyris.

Theogenis et Chariclæ, in pergamenis.

Diodori libri v primi, in papyris.

Dionis Romanarum historiarum, in papyris.

Herodoti in papyris, et Juliaui quædam orationes.

Chronica cujusdam, in papyris.
 Demosthenis orationes omnes, in pergamenis.
 Strabonis ab xi usque ad finem, cum adnotationibus Gemisti, in papyris.
 Plutarchi parallela omnia, liber pulcherrimus.
 Isocratis orationes xxi, et Dionysii de nominum compositione.
 Syriani Sophistæ, et aliorum in nonnullas partes Rhetoricæ, in pergamenis.
 Libanii declamationes, in papyris.
 Lysiæ orationes xxix; Dionysii, De charactere Lysiæ; Gorgiæ in laudem Helenæ.
 Aladamantis orationes duæ; Antisthenis orationes duæ; Demadis oratio una.
 Agathiæ historiæ quinque libris, et de nominibus et ordinibus antiquorum.
 Theognidis poetæ; Phocylidis; Aurei versus Pythagoræ; Moschi Siculi.
 Musæi Hero et Leander, Dionysii Longini de magnitudine orationis, in pergamenis, etc.
 Naucratis convivia libri octo, in pergamenis.
 Thucydidis historia, in papyris.

In capsâ signata F sunt libri infra scripti ponderis librarum 240.

Dionis Chrysostomi orationes octoginta, in pergamenis.
 Dionysii Halicarnassei, Demetrii Phalerensis, Alexandri, Menandri, Aristidis, Apinisi, Monita oratorum multa et præclara de ratione dicendi.
 Orationes Libanii, in papyris.
 Epistolæ cujusdam Michaelis Gabræ, in papyris.
 Libanii Declamationes, in pergamenis.
 Libanii Epistolæ, in papyris.
 Quædam opera Aristidis; Proculi naturalis elementatio; legalia quædam Alcinoi de dognate Platonis, in papyris.
 Aristidis orationes, in pergamenis.
 Dionis Romanarum historiarum a xliv ad quinquagesimum usque nonum, in pergamenis.
 Aristidis orationes, in papyris.
 Rhetorica Hermogenis, Arithmetica Nicomachi, Geometriæ libri sex, et Geodæsia in papyris.
 Rhetorica Hermogenis, in papyris.
 Demosthenis orationes quinquaginta, et epitaphia Lysiæ, in papyris.
 Demosthenis orationes xxii, proemia concionatoria, vel demegorica, et Epistolæ sex, in pergamenis.
 Euclidis Geometria, in papyris.
 Cleomedis tabulæ Persicæ; Erisocinæ Arithmetica, et imagines Philostrati.
 Liber in quo sunt judicialia complura, in papyris corio rubeo.
 Alter similis, corio nigro.
 Tabulæ Persicæ; et descriptio Astrolabii in papyris.
 Ptolemæi Almagesti, in pergamenis.
 Ptolemæi Geographia, in pergamenis.

A Cleomedis, in papyris, et
 Ptolemæi Quadripartita cum expositione, et multa alia in Astronomiam, in pergamenis.

In capsâ signata G ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.

Geometrica Euclidis, et Data ejusdem, Sphæra Theodosii, Apparentia et Catholica Euclidis, Logica Barlaam, et Almagesti Ptolemæi, in papyris.
 Almagestus Ptolemæi cum expositione Theonis, liber pretiosus, in papyris.
 Geometria Euclidis, et aliorum multorum auctorum numero xviii theorematum geometrica, liber pretiosus, in papyris.
 Albacus Græcæ, Geodæsia, tabulæ Persicæ, tabulæ Theonis, Proculi in Astronomiam. Quadripartita Ptolemæi, et alia in Astronomiam, in papyris.

B Magni Logothetæ in Astronomiam, in papyro, liber unus.
 Musica Ptolemæi cum expositione Laurentii, in papyro.
 Tabulæ Ptolemæi in compendium redactæ, in papyro.
 Quædam tabulæ Astrologicæ parvo volumine, in pergamenis.
 Arithmetica Nicomachi; Arati Phænomena, Cleomedis, et sex libri Geometriæ, in papyris.
 Arithmetica Nicomachi Philosophi, in papyris.
 Cleomedis cum expositione, et Arithmetica cum expositione Philoponi, in papyris.

C Cleomedis, et Arithmetica Diophanti libri sex in papyro.
 Liber legalis compendium Armenopoli, in papyris.
 Liber legalis in alphabetum, in pergamenis.
 Similis, in pergamenis, et
 Similis, in pergamenis.

In capsâ signata H ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Epitoma lx librorum legum per alphabetum, in pergamenis.
 Institutiones Græcæ, in pergamenis.
 Liber legalis, Compilatio, et collectaneum trium imperatorum, in papyris.
 Meletius de natura hominis, in papyris.
 De cura equorum multorum auctorum, in pergamenis.
 De varietate et virtute elementorum, in papyris.
 Dioscorides in medicinam, in pergamenis.
 Oribasii in medicinam, in papyris libri quatuor, et de agricultura diversorum auctorum, in papyris.
 Actuarii de urinis, in papyris.
 Pauli Æginetæ medici, in pergamenis.
 Eusebii de Constantini Vita, in papyris.
 Legum epitoma, et Canones conciliorum, in pergamenis.

Liber legalis trium imperatorum, in papyris. A
Photii narratio eorum quæ legerat, in pergamenis.

Alter similis, in pergamenis.

In capsâ signata I ponderis librarum 250 sunt libri infra scripti.

Climacus cum expositione, in papyris.

Eusebii Evangelica præparatio, in papyris.

Acta quarti concilii, in papyris.

Acta quinti concilii, in pergamenis.

Acta synodi contra Photium, et alterius pars, in papyris, consumpta in pergamenis.

Acta concilii Florentini.

Sancti Dionysii Areopagitæ omnia opera in pergamenis, liber pulcherrimus.

Philosophia et Theologia Damasceni, in pergamenis.

Alter liber similis, in pergamenis.

Alter liber similis, in papyris.

Sancti Thomæ primus et secundus contra Gentiles Græce, in papyris.

Ejusdem ad Sanctorem Antiocherium, et prima primæ Græce, in papyris.

Acyndini quædam opera; et Prochori de attributis, in pergamenis.

Nicolai Cabasilæ de Vita, in papyris, in x.

Sancti Basilii orationes, in pergamenis monastice.

Ejusdem de eadem re, in pergamenis, et

Ejusdem de eadem re, in pergamenis.

Cinoi De processione Spiritus sancti, in pergamenis.

In capsâ signata K ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.

Zonaræ historici a mundi creatione ad imperium usque Alexii, in papyris. Deest parum, et in principio, et in fine.

Alexandri et Aristotelis problemata, in papyris.

Galeni decem tractatus, in pergamenis.

Theonis in Platonem de mathematicis, in pergamenis.

Aristidis orationes, in papyris.

Moralia Plutarchi, in pergamenis.

Luciani orationes, in papyris.

Acta sexti et septimi concilii, in papyris.

Moralia Plutarchi, et Aristidis orationes, in papyris.

Epistolæ multorum pulchræ in papyris.

Dialogus Planudis in Grammaticos, et Ovidii Metamorphoses Græce, in papyris.

Flores ex diversis auctoribus per quemdam Marcarium, in papyris.

Multa in Grammatica, in papyro.

Gregorii Nazianzeni de homine, et Basilii contra Eunomium, in pergamenis.

(f) Hic est, ut videtur, duarum litterarum hiatus, nam littera N litteræ O postponitur, adeoque

Basilii Hexaameron, et contra Eunomium, in pergamenis.

Basilii in Isaiam, in pergamenis.

Epistolæ Pauli Græce, et Latine, et Hebraice.

Dogmatica armatura, in papyris.

Excerpta de sanctis doctoribus, in pergamenis.

Quædam orationes Chrysostomi, in pergamenis.

Liber Monasticus Antiochi, in pergamenis.

Origenis Philocalia, in pergamenis et

Commentaria quædam in orationem Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

In capsâ signata O (1), ponderis librarum 250, sunt libri infra scripti.

B Gregorii Nazianzeni sermones cum glossis, in papyris.

Leges in compendium redactæ, et canones conciliorum, in pergamenis.

Leges navales Rhodiorum ex 14 libro Digestorum, et aliæ, in pergamenis.

Orationes Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

Prima pars sancti Thomæ Græce, in pergamenis.

Chrysostomi homiliæ in diversas auctoritates Evangelii pulchræ, in pergamenis.

Ejusdem Margaritæ, in pergamenis.

Ejusdem in Epistolam ad Hebræos, ad Philipenses, in pergamenis.

C Ejusdem in Joannem prima pars, in pergamenis, et

Homiliæ Chrysostomi ex ipsius Sermonum floribus compositæ.

In capsâ signata N ponderis librarum 250 sunt libri infra scripti.

Cyrillus in Joannem, in papyris.

Chrysostomi in primam partem Matthæi, in pergamenis, initium a xv Homilia.

Ejusdem in eundem, in pergamenis, initium a tertia Homilia.

Sancti Basilii Hexaameron et moralia, in pergamenis.

Chrysostomi in secundam partem Joannis, in pergamenis. Incipit a lv Homilia.

D Sancti Dionysii Areopagitæ omnia opera, in pergamenis.

Sancti Basilii in Isaiam, in pergamenis.

Contra Agarenos per Judæos, in papyris.

Chrysostomi Andriantes, in pergamenis.

Chrysostomi Homiliæ quædam, inter quas sunt quinque in beati Pauli laudes, in pergamenis.

Chrysostomi in Joannem secunda pars, in pergamenis, et

Quædam Gregorii Nysseni, Eusebii, Origenis, Zachariæ, Eneæ, Theophili et Epiphani, in pergamenis.

duæ litteræ desunt, vel librarii incuria omisæ, vel alia de causa mihi ignota.

- In capsâ signata P ponderis librarum 250 sunt libri infra scripti.*
- Orationes multorum doctorum in variis festis. Incipit quinta Septembris. Finit in laudem Josephi, in pergamenis.
- Metaphrastæ mensis Novembris a xvii in finem usque.
- Vitæ Sanctorum mensis Martii et Aprilis, in pergamenis.
- Metaphrastæ secunda pars mensis Januarii, in pergamenis.
- Orationes octo ex quibus tres sancti Basilii, et quedam aliæ, in pergamenis.
- Metaphrastæ mensis Novembris a xvii in finem usque, in pergamenis.
- Multi Sermones beati Gregorii Nazianzeni, in papyris.
- Metaphrastæ de mense Decembris, in pergamenis, a medietate, et ultra.
- Metaphrastæ de vita Sanctorum, in pergamenis a medietate et ultra de mense Decembris.
- Metaphrastæ de mense Octobris, in pergamenis, et
- Laudes beatæ Virginis, et multorum Sanctorum, in pergamenis.
- In capsâ signata Q ponderis librarum 240 sunt libri infrascripti.*
- Sermones panegyrici diversi, in pergamenis.
- Expositio in Lucam: Carmina Nazianzeni cum expositione Dionysii Areopagitæ, cum expositione theologica Damasceni. Expositio in Apocalypsim, et alia multa, in papyris.
- Metaphrastæ secunda medietas Novembris, in pergamenis.
- Metaphrastæ de Vita Sanctorum mense Decembris a prima medietate, in pergamenis.
- Metaphrastæ Novembris prima medietas, in pergamenis.
- Metaphrastæ Januarius, in pergamenis
- Sancti Epiphaniï Panaria, in pergamenis, et
- Sancti Maximi orationes, in pergamenis, diversæ.
- Metaphrastæ mensis Novembris secunda pars, in pergamenis.
- In capsâ signata R ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.*
- Sancti Cyrilli ad Palladium de Patria in spiritu et veritate, in papyris.
- Epistolæ sancti Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.
- Sermones sancti Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.
- Sancti Athanasii, in pergamenis.
- Sermones sancti Chrysostomi in Epistolam ad Romanos, in pergamenis.
- Sermones diversorum doctorum de Vita Sanctorum mensis Julii et Augusti, in pergamenis.
- Chrysostomi expositio in Epistolas Pauli ad Co-
- rinthios, ad Philemonem, ad Titum, et ad Galatas, in pergamenis.
- Sancti Joannis Damasceni parallela, in pergamenis, et
- Cyrilli thesauri, in pergamenis.
- In capsâ signata S ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.*
- Chrysostomi in Acta Apostolorum, in pergamenis.
- Chrysostomi in Epistolas ad Ephesios, Philipenses ac Colossenses, in pergamenis.
- Sancti Chrysostomi in primam partem sancti Joannis Evangelistæ, in pergamenis.
- Expositio Chrysostomi in partem Isaiæ, et multorum dictorum in eundem Isaiam, vel in quamdam partem, Chrysostomi in partem Jeremie.
- Theodoretî episcopi Cyri in totum Jeremiam, in pergamenis.
- Sermones Magni Athanasii, in papyris.
- Epistolæ Isidori Pelusiotæ in papyris.
- Chrysostomi in secundam partem Matthæi, in pergamenis.
- Sancti Maximi Philosophi, in pergamenis.
- Aristobuli Monachi contra Judæos, in papyris.
- Expositiones nonnullæ in Evangelia Dominicalia secundum Græcos, in papyris.
- Chrysostomi in secundam partem Matthæi, in pergamenis, et
- Basilii contra Eunomium, et Gregorii Nazianzeni in Hexaemeron, in pergamenis.
- In capsâ signata T ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.*
- Chrysostomi pars Margaritarum, in pergamenis.
- Chrysostomi Andriantes, in pergamenis.
- Chrysostomi Homiliæ in diversas materias, in pergamenis.
- Origenis expositio in Matthæum et Joannem, in papyris.
- Chrysostomi Hexaemeron secunda pars, in pergamenis.
- Sancti Basilii Moralia, in pergamenis.
- Chrysostomi Andriantes, in pergamenis.
- Auctoritates de attributis, in papyris.
- Epistolæ sancti Basilii, in pergamenis.
- In capsâ signata V ponderis librarum 250 sunt libri infra scripti.*
- Chrysostomi in Psalterium, et aliæ ejus Homiliæ, in pergamenis.
- Chrysostomi expositio in Epistolas Pauli ad Colossenses et Thessalonicenses primam et secundam, ad Timotheum primam et secundam, in pergamenis.
- Regula sancti Basilii quæ Ascetica inscribitur, in pergamenis.
- Audriantes Chrysostomi in pergamenis.
- Isaias propheta cum expositionibus, in pergamenis.

Chrysostomi expositio in primam ad Corinthios, A in pergamenis.

Sancti Basilii Moralia, in pergamenis.

Gregorii Nazianzeni Orationes diversæ, in pergamenis.

Gregorii Nazianzeni Orationes, in papyris.

Chrysostomi in Psalterium, et ejusdem De virginitate, et aliæ orationes pulchræ, in pergamenis.

Sancti Gregorii Nazianzeni orationes xxviii cum expositione, in papyris.

In capsâ signata AA ponderis librorum 250 sunt libri infra scripti.

Chrysostomi Hexameron, in pergamenis.

Chrysostomi Hexameron prima pars, in pergamenis.

Sanctus Gregorius Nyssenus, in pergamenis.

Gregorii Nysseni contra Eunomium, in papyris.

Metaphrastæ mensis Septembris, in pergamenis.

Sanctorum Dorothei, Isaiaë, Marci, et Dialogi de vita monastica, in pergamenis.

Sancti Nili orationes diversæ et optimæ, in pergamenis.

Sancti Ephrem orationes de monastica vita, in pergamenis

Sanctorum Patrum Vitæ per Theodorum Cyri ad Palladium clausum, et de Brachmanis, in pergamenis.

Erimachi et Isaac, in pergamenis.

Sanctorum Patrum memoratu digna, in pergamenis.

Sanctus Marcus, in pergamenis.

In capsâ signata 9 ponderis librorum 230 sunt libri infra scripti.

Psalterium cum expositionibus plurimorum doctorum optimi, in pergamenis.

Vetus Testamentum, Genesim VI, usque ad E-dram, in pergamenis.

Et ecce Cata'ogus ille *Bibliothecæ Bessarionis*, qui in Bibliotheca Riccardiana asservatur *Pluteo S. ordine II num.* et quem non alia de causa *luculentior* et *exactior*, quam is, quem B. Montfauconius vulgavit, dixi, quam quia et synchronus Bessarioni, ut innui, esse videtur; et is quem dum libros in capsis collocarent concinnarunt illi, qui huic negotio præerant: ita ut non sit dubitandum, quin hi libri, qui recensentur, illi ipsi sint, quos Venetis Bessario donavit. Certe, quem Montfauconius edidit, non hoc simplici et tumultuario adgestu compositus est, sed secundum elementorum ordinem: ex quo forte multo posterior esse intelligatur. Illi autem, quibus vacat, utrumque Catalogum conferre poterunt, atque ita cognoscere an omnes illi ipsi libri servati sint, an alii deinde fuerint additi, an ulla alia differentia inter eos intercedat. Catalogus certe, quem ipse prodo, ab homine minus perito scriptus videtur, et quidem Græco, id quod evincit ipsa Græcarum vocalium pronuntiatio; et minus litterarum Latinarum erudito, quod orthographica menda arguunt; et paulo indoctiori, quod nominum corruptio passiva demonstrat. Nos tamen pleraque menda, quoad fieri potuit, substulimus, et ad emendatorem descriptionem redegimus, licet multa intacta reliquerimus, ubi sensus ex pravo etiam positu deprehendi aliquatenus poterat. Cæterum in hoc Catalogo perlegendo nonnulla observavi, quæ hic recensere Lectori erudito ingratum non fuerit, et sunt quæ sequuntur.

CAPSÂ A. *Joannes Italicus in Logicam, et Topica Aristotelis.* Phil. Labbeus commemorat tantum hujus commentarium in librum *Περὶ ἑρμηνείας*; Lambecius vero, alium in *Τοπικά*. Hic Michaelis Pselli D discipulus fuit, cujus quoque exstat *Methodus synoptica rhetorices.*

Psalterium cum expositione Theodoretæ, in pergamenis.

Vetus Testamentum, Genesis usque ad Esther, in pergamenis.

Quatuor Evangelia cum expositionibus, in pergamenis.

In capsâ signata R sunt libri infra scripti ponderis librorum 250.

Procopii expositio super Isaiaem, in pergamenis.

Sancti Ephrem multæ Orationes de vita monastica, in pergamenis.

Theodoretæ in Epistolas Pauli, in pergamenis.

Expositiones in libros Salomonis et Job, in pergamenis.

B Climacus cum expositione Eliæ Cretensis, in papyris.

Job, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica canticorum, Sapientia Salomonis, Jesus Sirach, Prophetæ, Tobias, Judith, Machabæorum libri tres, et Josephi quod ratio sit moderatrix affectuum animi, in pergamenis.

Ecclesiastes et Cantica cum expositione, in pergamenis.

Proverbia, Ecclesiastes et Cantica cum expositione, et Justini de Fide Catholica, et sancti Basilii quod non sit idem substantia et hypostasis, in pergamenis.

Psalterium cum expositione Zygabeni, in pergamenis.

C Quatuor Evangelia pulcherrimo volumine coperto cum serico, in pergamenis.

Melissa, Cassianus et Maximus, in pergamenis.

Quatuor Evangelia parvo volumine, in pergamenis.

Octateuchus, Regum libri quatuor, Machabæorum libri duo, in pergamenis.

memorantur in Catalogo mss. quorundam Græcorum librorum, mecum a v. cl. Scipione Maffeo liberaliter communicato.

CAPSA B. *Olympiodorus* in quosdam Dialogos Platonis; et Evangelium Matthæi cum Expositionibus. *Plotini* nonnullæ orationes, plurimi quidem faciendæ, si diversæ sunt ab ejus libris qui circumferuntur.

CAPSA D. *Proculus* in Parmenidem Platonis. *Damascenus*, scilicet, ut videtur, *Damascius* de Principiis et in Parmenidem. Historia de rebus gestis Mauritiî imperatoris, et *Asclepii* seu *Æsculapii* Tralliani, non *Tradani*, expositio in Arithmeticam. Duo codices *Josephi* de captivitate, seu bello Judaico.

CAPSA E. *Theogenes* Mathematicus, et *Charicles* Medicus, ut videtur. *Plutarchi* Parallela omnia, liber pulcherrimus. Is esse non potest ille quem Bessarioni commodarunt monachi Benedictini Florentini; ille enim partem tantum Plutarchi Parallelorum continebat; et memoria exstat in alio codice pulcherrimo Parallelorum Plutarchi, qui apud eosdem monachos remansit; ut etiam videre est apud Montfauconium in *Diario Italico*, et in *Bibliotheca Bibliothecarum*. Non *Aladamantis*, sed *Alcidamantis*, legendum est, orationes duæ. *Agathias*, de nominibus et ordinibus acierum. *Naucratis*, hoc est *Athenæi Naucratis* Convivia, seu Deipnosophistæ.

CAPSA F. *Menander*, qui hic commemoratur, rhetor esse videtur, non comicus. *Minucianus* rhetor. Epistolæ cujusdam *Michaelis Gabræ*. *Cleomedis* Tabulæ Persicæ. Illud *Erisocinæ* Arithmetica, credo corruptum, nec facile a me restitui potest. Num legendum *Chrysococæ*, cujus etiam Tabulæ in Astronomia memorantur apud Montfauconium?

CAPSA G. Apparentia et Catholica *Euclidis*. *Logistica Barlaam*. *Almagestum Ptolemæi* cum expositione Theonis; quæ expositio exstat etiam in bibliotheca Laurentiana, ni fallor. Multorum auctorum numero XLIV Theoremata Geometrica.

Et hæc quidem obiter, dum Catalogum legerem, observabam mihi animadversione digniora, relinquens aliis ea multa seligere in usum suum, quæ hic præstantissima sunt. Etsi vero alius horum omnium librorum Catalogus exactissimus a viris doctissimis concinnatus nuper Venetiis publici juris factus sit, tamen et cur hunc perantiquum et forte archetypum ipse ediderim, eadem in causa fuisse, quæ superius, cum de eo, quem Montfauconius edidit, verba facerem, in medium adduxi.

Sequentem epistolam cum duabus Gemisti Plethonis ad Bessarionis quæstia responsionibus edidit Franc. Dionysius Camusatus in notis ad Ciaconii Bibliothecam, Paris. 1731 fol., sed adeo mendose, ut vix sensus expiscari possit. De manuscripto quo usus est Camusatus nihil cum Lectore communicavit. Exstat in cod. Matrit. LXXX tradit Joan. Yriarte, qui initia dedijt in Catalogo codd. Gr. Matrit., p. 293, omnia adhuc latere inquit etiam in mss. Cæsareis.

A'. Βησσαρίων καρδιάλις τῷ Πλήθωνι.

Κοινῆς πῶς ἐνεσπαρμένης ἐννοίας καὶ ταύτης ἀληθεστάτης, μηδὲν μηδαμῆ ἀνατίον εἶναι, πλὴν τοῦ πρώτου καὶ πάντων αἰτίου, οὐκ ὀλίγους τῶν Πλάτωνος ἐταίρων ὡς Πρόκλον, Ἐρμεῖαν τε καὶ Δαμάσκιον (Δαμάσκειον), τὴν τε ψυχήν, τοῦ γε (τε)

A *Albacus* Græce, forte nomen corruptum; et certè apud Montfauconium legitur *Abacus*. *Proculus* in Astronomiam. *Musica Ptolemæi* cum expositione *Laurentii*. *Compendium Armenopoli*.

CAPSA H. Compilatio, et Collectaneum legum trium imperatorum. *Meletius* de Natura hominis.

CAPSA I. Acta quintæ synodi. *Philosophia et Theologia Damasceni*. Sancti *Thomæ* primus et secundus contra gentiles, Græce; nam Demetrius Cydonius Græce hoc opus convertit. In sequenti articulo legendum est *ad Cantorem Antiochenum*, et est *Declaratio quorundam articulorum contra Græcos, Armenos et Saracenos*. Quid illud *Cinoi* sit, ignoro prorsus, nisi forte Cydonii legendum est, ut e Montfauconio colligitur.

B **CAPSA K.** Epistolæ multorum. *Ovidii* *Metamorphoses* Græce. Flores ex diversis auctoribus per quemdam *Macarium*. Epistolæ Pauli Græce, Latine et Hebraice. Dogmatica *Armatura*. Liber monasticus *Antiochi*.

CAPSA O. Prima pars sancti *Thomæ*, Græce.

CAPSA P. Laudes B. Virginis multorum sanctiorum.

CAPSA Q. Sermones panegyrici diversi. *Carmina Nazianzeni* cum Expositione *Dionysii Areopagite*. Si vere ita habet inscriptio, hinc multum juvari video illorum opinionem, qui censent Pseudo-Dionysium Areopagitam sæculo demum quinto vixisse. Sed puto locum interpunctione laborare, et legendum esse: *Carmina Nazianzeni cum expositione Dionysii Areopagite cum Expositione theologica Damasceni*.

CAPSA S. Observandum venit illud, sancti *Maximi philosophi*. Illud vero, *Aristobuli monachi contra Judæos*, puto legendum *Christoduli monachi contra Judæos*; et quidem hujus Dialogi ix contra Judæos in bibliotheca D. Marci Venetiis exstant, sicuti Florentiæ in bibliotheca Riccardiana.

CAPSA T. *Auctoritates de attributis*, respicere videntur hæresin Palamitarum.

CAPSA ũ. *Procopii* expositio super *Isaiam*.

D πρὸ αὐτῆς πάντας εἶτε νοητοῦς τε καὶ νοητοῦς, εἶτε νοητοῦς θεοῦς ἀύθυποστατοῦς εἶναι τιθεμένους εὐρίσκομεν. Εἴποι δ' ἂν τις μηδ' ἂν μηδὲ Πορφύριον, Ἰαμβλίχην, Συριανὴν, καὶ τῶ λοιπῶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων θεῶν, περὶ γε τοῦ πρῶτου καὶ τοιοῦτου πράγματος ἄλλως δοκεῖν τοῦς γε προσηρημένους.

δρῶν συνεχῶς, τὰς τούτων ἀναλεγόμενου· ἐνοία, καὶ τὰς αὐτῶν ἐπομένας ὡς τὰ πολλὰ, δόξας. Ὅσπερ τοίνυν ἐκ μιᾶς γνώμης ἢ τριάς τῶν προειρημένων ἀνδρῶν αὐθυπόστατα εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν δυντων ἀποφαίνεται, καὶ οὕτως αὐθυπόστατα ὡς αὐτὰ ἑαυτὰ ὑφιστάμενα καὶ αὐτὰ ἑαυτῶν αἴτια ὄντα καὶ ὅλα ἅμα αἰτιατὰ τε καὶ αἴτια· ἔν τε γὰρ τῇ θεολογικῇ αὐτοῦ στοιχειώσει, τὸν Πρόκλον περὶ τῶν αὐθυποστάτων πολὺν ἂν εὔροις ποιούμενον λόγον ἔν τε τοῖς εἰς Παρμενίδην αὐτοῦ ὑπομνήμασι, οὐχ ὡσπερ λέγουσι τινεῖς, ὅτι πᾶν τὸ παραγόμενον ὑπ' ἄλλης αἰτίας παράγεται καὶ ἡμῖν βῆτέον, φησὶν, ἀλλ' ὡσπερ εἰώθαμεν αὐτοκίνητα προβάττειν ὡς ἑτεροκινήτων, οὕτως καὶ τὰ αὐθυπόστατα προθετέον τῶν ὑπ' ἄλλου παραγόμενων. Εἰ γὰρ ἔστι τὸ ἑαυτὸ τελειοῦν, ἔστι καὶ τὸ ἑαυτὸ γεννῶν. Εἰ δὲ ἔστι τὸ αὐθυπόστατον, δῆλον ὅτι τοιοῦτόν ἐστιν, ὅσον καὶ παράγειν ἑαυτὸ καὶ παράγεσθαι ὑφ' ἑαυτοῦ· λέγω γάρ, φησὶν, αὐθυπόστατον, ὃ ἂν ἑαυτὸ παράγη. Τούτοις δὲ ὅμοια κἂν τοῖς εἰς τὴν Πλάτωνος φιλοσοφίᾳ θεολογίαν. Τοῖς δ' αὐτοῖς λόγοις ἔν τε τοῖς εἰς τὸν Φαίδρον ὑπομνήμασιν Ἐρμείας, ἔν τε τῇ περὶ ἀρχῶν πραγματείᾳ Δαμάσκιος τὴν ψυχὴν αὐθυπόστατον συμπεραίνουσιν. Οἱ δ' οὗτοι τὴν αὐτὴν τὰ τε θεϊότερα ταύτης ἄνευ τοῦ πρωτοῦ ἐνός ἢ τάγαθου καὶ ὑπὸ τῶν αἰτιῶν (πρωτουργῶν) πάντων παράγεσθαι δογματίζουσιν, τὰ μὲν καὶ ἐκ πλείονων, τὰ δὲ γὰρ ἐξ ἐλαττόνων, ὡς ὑφέσεως ἢ ὑπερθέσεως ἕκαστον ἂν εἶχεν, εἰπερ πάντα τελευτῶντα εἰς μίαν αἰτίαν τὴν πρώτην ἀνάγονται, ἀφ' ἧς καὶ προάγονται. Τοῦτο δὲ ἐκ τε τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου ἔστιν ἰδεῖν ἐκ τε τῶν εἰς τὸν Παρμενίδην αὐτῷ πονηθέντων, ὅπου τὰ εἶδη διακρινόμενα καὶ πληθυνόμενα ἐν ἑαυτοῖς τὴν τῶν αὐθυποστάτων εὐληξάναι φησὶ δύναμιν, ὑφιστάμενα μὲν ἀπὸ τῶν πρωτουργῶν αἰτιῶν, παραγόμενα δὲ καὶ ὑφ' ἑαυτῶν. Περὶ γὰρ μὴν ψυχῆς καὶ Ὀλυμπιόδωρος ἐν τοῖς εἰς τὴν Φαίδωνα διγύθεν φράσκει αὐτὴν ὑποστᾶσαν, ὑφ' ἑαυτῆς, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διγύθεν καὶ τελειοῦσθαι καὶ αἰθεῖς· ἐν τοῖς αὐτοῖς Πλατωνικῶν εἶναι φησὶ δόγμα τὸ αὐτὸ παράγων εἶναι τὴν ψυχὴν. Ταῦτα δὲ περὶ τῶν γὰρ τοιούτων εὐλοκᾶσι λέγειν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ἀθάνατα ἐσόμενα· εἰ μὴ τοιαῦτά γε εἶεν, ὑφ' ἑαυτῶν τε παράγοντο· ὡς γὰρ διὰ τοῦ αὐτοκινήτους, οὕτως καὶ διὰ τοῦ αὐθυποστάτου κατασκευάζουσι· τὸ γὰρ τῶν τοιούτων οὐσιῶν ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον. Τοῦτο μὲν οὖν τοιοῦτο καὶ οὕτως ἔχον.

Β'. Ζήτημα περὶ τοῦ μεθεκτοῦ καὶ ἀμεθέκτου.

Ἐτερον δὲ ὅτι καὶ πᾶσαν ἐνάδα, τὸ τε καθ' ἑκάστην σειράν ἀρχικὸν αἰτιον ἐν τοῖς προειρημένοις συγγράμμασιν οἱ αὐτοί, οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ πάντων αἰτιον ἐν πῇ μὲν ἀμέθεκτα λέγειν δοκοῦσι, πῇ δὲ μεθεκτά· τοῦτο μὲν τῷ μῆτε τὴν τινῶν ἀρχὴν αὐθυποστατεῖν ἐκείνων τινος· ὡν αἰτία λέγεται εἶναι, μῆτε τὴν πάντων ἀρχὴν τινος ὅλως αὐθυποστατεῖν τῶν ὅπως οὐ ὑφιστάμενα λεγομένων, πάντων αὐτῶν οὕτως αἰτίαν. Ὅθεν καὶ τὸ πρῶτον

τῶν νοητῶν ὄνομα τὸ ἐν ὄν κατὰ μέθεξιν τοῦ πρώτου ἐνός, τοῦτο φασὶ κεκλήσθαι τῷ ὀνόματι, ἐκεῖνο δὲ, τῷ τὸ μετεχόμενον ἐκείνου εἶναι ὑφ' οὗ μετέχεται. Τοῦτο δὲ ἐπισταθαι τῷ ἐνός εἶναι ὡν ἐν τῷ πλήθει, καὶ μὴ πᾶσιν ἅμα περιεῖναι. Ταῦτα· οὖν τὰς δοκούσας μὲν ἀντιφάσεις ἤκιστα δὲ γὰρ οὐδὲς· οὐ γὰρ ἂν ἔγωγες τοῦτο θαρρήσαιοι φάναί· ὅν ἂν εἴη, σοφώτατ' ἀνδρῶν, τοῦ μόνου τανῦν τῆς Πλατωνικῆς ἐποπτείας μυσταγωγῶν τε καὶ μύστων, ἱκανῶς διαλύσασθαι καὶ τινα περὶ τούτων ἡμῖν ἐκθεῖναι διδασκαλίαν· ὡς ἐμοίγε σφόδρα προξίσταται καὶ λύσιν πολλὰ σκοπούμενος οὐδεμίαν οὐδέπω ἤτης καὶ ἱκανῆ ἔσται εὔρειν ἐδουνηθῆναι· ἃ δ' ἂν τις φαινομένην ἀντιφασιν ἐν τούτοις συνάγων, ἢ πρὸς αὐθυπόστατον ἀπαντῶν, ἀδυνατὰ τε καὶ ἀτοπα ἐπάγοι τῷ λόγῳ, ἐξέθηκα ἂν εἰ μὴ τὴν πολυλογίαν φεύγων ἅμα καὶ σὲ ἡδεῖν διαβατικωτάτω σου νῦν πάντα περιεφόμενον.

Γ'. Ζήτημα περὶ τῆς τῶν δυντων συνωνυμίας ἢ ὁμωνυμίας.

Πρὸς δὲ τούτοις κάκεινο εἰδέναι χρῶν, ὡς τὰ ὀνόματα τοῖς αἰσθητοῖς παρὰ τῶν νοητῶν ἐφέκειν, οὔτε ὁμωνύμως οὔτε καθαρῶς συνωνύμως, ἀλλ' ὡς τὰ ἀφ' ἐνός καὶ πρὸς ἐν Πρόκλος δοξάζει, συμφωνῶν, ὡς φησὶ, Πλάτωνι, κάκεινα μὲν πρώτως εἶναι, ὃ λέγεται, ταῦτα δὲ δευτέρως. Πᾶς γὰρ, φησὶν, ἀριθμὸς εἰς οἰκείαν αὐτῷ καὶ σύστοιχον ἤσθηται μονάδα, ἀφ' ἧς καὶ τὴν ὑπόστασιν ἔχει καὶ τὴν προσηγορίαν οὔτε συνωνύμως οὔτε εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ὡς τὰ ἀφ' ἐνός καὶ πρὸς ἐν· ὥστε καὶ τὰ ὄντα καὶ ἐκ μιᾶς ἔστι μονάδος ἢ πρώτος, καὶ λέγεται ὄν δι' ἣν καὶ ταῦτα κατὰ τὴν ἑαυτῶν τάξιν καὶ ἔστιν καὶ ἐπονομάζεται ὄντα, καὶ ἀπὸ ταύτης πάντα τὰ ὄντα συμπαθῆ εἰσιν ἀλλήλοις, καὶ τὰ αὐτὰ πως καθ' ὅσον ἐξ ἐνός ὄντος ἔστι· καὶ ἀλλαχού· ὃ γὰρ ἔστι τὸ ἐν εἶδος πρώτως, φησὶ, τοῦτο τὰ ὑπ' αὐτὸ πολλὰ δευτέρως. Καὶ Ὀλυμπιόδωρος δὲ ἐν τοῖς εἰς τὸν Φαίδωνα, Ὀμῖωνμοι, φησὶ, τοῖς παραδείγμασιν αἰ εἰκόνας, ὡς μόνου τοῦ ὀνόματος τὴν ταυτότητα σώζοντος, τοῦ δὲ πράγματος ἐκστάντος ἀπὸ τοῦ παραδείγματος εἰς εἰκόνα.

Δ'. Ζήτημα περὶ τῆς εἰμαρμένης.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ πολυθρόλλητον εἰμαρμένης τε καὶ ἀνάγκης δόγμα κατατεμαχίζει μοι δοκοῦσι Σιμπλικίος τε καὶ Ὀλυμπιόδωρος, ὃ μὲν ἐν ταῖς εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον Ἐπικτητοῦ ἐπιστασιαῖς ἀποτρεπόμενος τοὺς πάντα ἀναγκάζοντας τὰ τε ἐπιχειρήματα αὐτῶν ἐκτιθέμενος καὶ ἀντρέπων· εἰς αὐτὸς ἀποδεικνύς τε καὶ συμπεραίνων τὴν ὑπόληψιν καὶ βρεξιν τῆς ψυχῆς καὶ ὅλως τὴν αἴρσιν καὶ προαίρεσιν αὐτεξούσιον καὶ οὐδαμῶς ἠναγκασμένην εἶναι· ἄλλως γὰρ οὐδὲ οἴεται, τὸ αὐτοκίνητον αὐτῆς σώζεσθαι δύνασθαι, καὶ ὅλως αὐτὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἅμα τῇ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἀναίρεσει καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἀναίρεσθαι. Οἶδας δὲ ποίας σχολῆς ὁ Σιμπλικίος, καὶ ὡς τῆς Ἀκαδημαϊκῆς ἠρώσατο πηγῆς δαφιλίστατα παρ' Ἀμμόνιον καὶ Δαμάσκιον τοὺς Πλάτωνος ὑποφῆτας φοιτήτας· Ὅδε

γε Ὀλιμπιόδωρος, ἐν μὲν τοῖς εἰς τὸν Γοργίαν, Τε-
 Οηλυμένης ἔσει, φησί, προαιρέσεως τὸ οἰεσθαι,
 πάντα ἐξ ἀνάγκης εἶναι καὶ κατ' εἰμαρμένην, καὶ
 μὴδὲν ἐκ τῆς προαιρέσεως γίνεσθαι τῆς ἡμετέρας·
 μὴ γὰρ νόμιζε, φησί, ὅτι οὐ δυνατὸν παρ' εἰμαρ-
 μένην ἀποθανεῖν. Δυνατὸν γὰρ, εἰ γε ἡ προαίρεσις
 ἀναγκάσει· καὶ γὰρ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἐκ τῆς προνοίας
 ἤρτηται. Καὶ αὖθις ἐν τοῖς αὐτοῖς Ἀμμώνιον εἰσα-
 ἄγει, τὸ τῆς ψυχῆς αὐτοκινήτου ὑπερισχύειν τοῦ τῆς
 εἰμαρμένης νόμου τιθέμενον, ἐν τούτοις τοῖς λόγοις·
 Ἐγὼ γὰρ, φησί, οἶδα ἀνθρώπους τινὰς ὅσον κατὰ
 τὴν ἀστρολογίαν θέματα μοιχῶν ἔχοντας καὶ σω-
 ρρονοῦντας περὶ γενομένου αὐτοκινήτου τῆς ψυχῆς.
 Ἐν δὲ τοῖς εἰς Ἀλκιβιάδην, Ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ, φη-
 σίν, ἐρωτήσεων ἀνακύπτειν ὡς κατ' αἴρεσιν οἱ βίοι
 καὶ οὐ κατηναγκασμένοι. Φησὶ γὰρ τί βούλει. Οὕτω

Α δὴ καὶ ἐν Πολιτείᾳ, Αἰτία ἐλομένου Θεοῦ ἀναίτιος·
 καὶ αὖθις, Ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθαι, οὐκ ὑμᾶς
 δαίμων λήξεται· ἐν ἡμῖν γὰρ ἔστιν ἐλέσθαι τοιόνδε
 βίον· ἐλομένους δὲ πράττειν τὰ ἐπόμενα τῇ βίῳ οὐκ
 ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἀναγκαίως. Οἶδας δὲ γε καὶ Πρόκλον
 ἀναγκαίως τὰ ἐνδεχόμενα τὸν Θεὸν εἰδέναι φάσκον-
 τα ἐν τῇ Θεολογικῇ αὐτοῦ στοιχειώσει, κἀντεῦθεν
 συγχωροῦντα τὰ ἐνδεχόμενον, Ἀμμώνιον τε τοῖς
 αὐτοῖς ῥήμασιν ὡς ἀπὸ λημμάτων ἱαμβλικῶν χρώμε-
 νον, ἐν οἷς Ἀριστοτέλην περὶ τοῦ ἐνδεχομένου ἐν τῇ
 περὶ ἔρμηνείας ἐρμηνεύει. Οὐς τοιούτους καὶ τοσοῦ-
 τους ἀνδρας ὄντας εὐχερῶς ἀπίσασθαι οὐ πᾶν τοι
 βῆδιον. Εἰ τοι νῦν πρὸς ταῦτα ἐπιδοκιμάσειας οὐ
 τὸν πόνον, ἀλλὰ τὴν ἐσομένην τοῖς ἐντευχομένοις
 ὠφέλειαν λογιζάμενος χαριτῆ τέ μοι τὰ μέγιστα καὶ
 μεγάλων ἀποριῶν ἀπαλλάξεις.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΠΡΟΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

Περὶ τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ οὐρανοῦ,

Οὐ πάντα οἰεσθαι χρὴ τοὺς ἀνδρας τούτους οὐς
 καταλέγει ἀλλήλοις συμφωνεῖν, ἀλλὰ τὰ μὲν μεῖζον
 καὶ κυριώτερα ἀλλήλοις συνάδειν, ἔστι μὲντοι περὶ
 α καὶ διαφωνεῖν. Αὐτίκα δὲν πλάτων προσεχῆ τοῦδε
 τοῦ οὐρανοῦ τίθεται δημιουργὸν Πρόκλος μὲν τὰ
 Πλάτωνος δόγματα ἐς τοὺς Ὀρφῆως ἔλκων μύθους,
 τέταρτον ἀπὸ τοῦ πρώτου τίθεται αἰτίου· Πλωτίνος
 δὲ τρίτον, ἐς τοὺς γε πολλοὺς οὕτως ἀποδέλφας τῶν
 ποιητῶν· Ἰουλιανὸς δὲ δεύτερον, παρὰ Μαξίμου
 Ἰσως οὕτω τοῦτο δεδιδαγμένος. Δοκεῖ δὲ καὶ Πλάτων
 οὕτω μᾶλλον ἀξιῶν καὶ οὐκ ἢ Πρόκλος ἢ καὶ Πλω-
 τίνος ἀξιῶσιν ἐξ ὧν ἐν τῇ Ψυχογονίᾳ τὴν ψυχὴν
 φησι τῶν νοητῶν ἀεὶ τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου
 ἀρίστην γεγενῆσθαι τῶν γενηθέντων· Πρόκλος δὲ
 καὶ τοῦτο διαστρέφει τὸ τῶν νοητῶν ἀεὶ τε ὄ-
 ντων τῷ ἀνωτέρῳ κύκλῳ οὐδὲν τοιαύτης προσθή-
 κης δεομένῳ συνάπτων· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρίστου
 ἐπιδεῖς λείπων τοῦ τινων ἀρίστου. Ἔτι τὴν ὕλην
 Πρόκλος μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου παράγει·
 Πλωτίνος δὲ ἀπὸ τῆς μετὰ τὸ πρώτον δευτέρας καὶ
 νοητῆς οὐσίας τὴν περὶ δαιμόνων πονηρῶν δόξαν.
 Οἱ μὲν αὐτῶν δηλοῖ εἶσιν οὐ παραδεχόμενοι, ὡσπερ
 οὐδὲ Πλάτων· οἱ δὲ τιθέμενοι τῇ δόξῃ παρ' Αἰγυπτίων
 εἰς τοῦτο προηγμένοι· οὐ γὰρ τὰ τε μαγικὰ λόγια
 τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων, οἷς καὶ Πυθαγόρας τε
 ἔσπετο καὶ Πλάτων αὐτὸς ταύτην φαίνεται προσέ-
 μενος τὴν δόξαν ἐν οἷς φησὶ· Ἡ φύσις οὐ πείθει εἶναι
 τοὺς δαίμονας ἀγνοοῦς. Ὡς δὲ καὶ τὸν τῆς εἰμαρμέ-
 νης λόγον οἱ μὲν τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀναιροῦσιν, οἱ
 δὲ συνιστῶσιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἄρει· τούτου.
 Περὶ δὲ ὧν διαπορεῖσθαι φησὶ, τάδε φαμέν· καὶ πρῶ-
 τον περὶ τῶν χωριστῶν ἰῶν· τούτων γὰρ ἕκαστον
 ἐξίσου τῷ ἀνθρώπῳ αἰτίον ἐν εἶναι, οὐκ ἂν ἀξιῶσειαν
 οἱ οὕτω λέγοντες, ἀλλ' ἤδη πεπληθυμένον τι ἐν.
 Τὸν οὖν παράγοντα ἕκαστον αὐτῶν Θεὸν τὸ κράτι-
 στον ἕκαστου πεπληθυμένου ὄντος ἀμέσως, παρά-
 γοντα τὸ λοιπὸν, πᾶν δι' αὐτοῦ ἤδη τοῦ κρατίστου
 αὐτοῦ παράγει, καὶ οὕτως ἕκαστον αὐτῶν ὑπὸ τε τοῦ

πρώτου αἰτίου παράγεσθαι, καὶ αὐτὸ παράγων
 εἶναι, μέρος τὸ λοιπὸν ἑαυτοῦ μέρος παράγοντα,
 ὡσπερ που καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοκινήτων εἶναι μέρος
 τὸ λοιπὸν ἑαυτῆς κινουσαν. Σαφέστατα γὰρ ἐν τῇ
 ψυχῇ καταφαίνεται ἢ τε βούλησις αὐτῆς καὶ ἡ ὀρμὴ
 ὑπὸ τοῦ φρονούντος αὐτῆς· κινούμενα· αὐτὸ δὲ τὸ
 φρονεῖν αὐτῆς ὑπὸ τῶν περισταμένων αὐτὴν πραγ-
 ματεῖαν, καὶ οὕτε αὐτοκινήτων οὕτως· ἢ ψυχῆ, ὡς
 μὴ καὶ ὑφ' ἐτέρου κινεῖσθαι, οὔτε αὐτὸ παράγων,
 οὐθ' αὐτὴ οὔτε τῶν ὑπὲρ αὐτὴν ἰῶν οὐδεὶς, ὡς μὴ
 καὶ ὑφ' ἐτέρου παράγεσθαι. Οἱ μὲν οὖν οὕτω λέγοντες
 λέγοιεν ἂν τι· οἱ δὲ ἐτέρως λέγοντες οὐποτ' ἂν εἰκάς
 τι λέγοιεν· οὔτε γὰρ ἂν κινήσειε ποτὶ τι αὐτὸ, μὴ οὐ
 πεπληθυμένον ἐν. Πολὺ δὲ μᾶλλον οὐκ ἂν παραγά-
 γοι· διακρίσθαι γὰρ δεῖ ὅπως δῆποτε καὶ παράγον
 παράγοντος, καὶ κινῶν κινουτος, καὶ οὐ χρὴ
 κοινὰς ἐννοίας τὰς τοιαύτας τοὺς φάσκοντας σοφοῦ
 εἶναι ἀνατρέπειν. Τὸ δὲ πρῶτον οὐκ αὐτὸ παράγω-
 γον, ἀλλ' αὐτὸ δι' αὐτὸ ὄν, καὶ ἢ τοῦ φρονούντος
 ἡμῶν ἐν τῷ αὐτὸ νοεῖν αὐτοκινήσια τε καὶ ἐς ἑαυτὸ
 ἐπιστροφή ὁμῶνυμός τις κίνησης. Τὴν δὲ ψυχῆς τε
 καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτὴν ἰῶν ἀϊδιότητα οὐκ ἄλλοις
 οὕτως ἀπὸ τοῦ τε αὐτοκινήτου καὶ αὐτοπαραγώγου
 κατασκευάζειν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀπὸ τῆς τε τοῦ
 κυριωτάτου αὐτῶν τῆς οὐσίας ἀμερείας τῆς τε ἀπ'
 ἀκινήτου αἰτίας προσηχῶς παραγωγῆς, ἀλλὰ τὴ
 καὶ τὴ τε αὐτοκινήτου τὸ τε αὐτοπαραγῶγον τεκμη-
 ρία εἶναι. Δεῖν γὰρ φησὶν ὁ Πρόκλος τῶν τε ἀκι-
 νῆτων καὶ ἑτεροκινήτων τὸ αὐτοκίνητον μέσον εἶναι,
 καὶ τοῦτο εἶναι τὸ τοῖς ἀκινήτοις τὰ ἑτεροκίνητα
 συνάπτων, ἀλλὰ καὶ εἰ κινεῖ ἢ καὶ παράγει τι τᾶλλα
 τῶν οὖν αὐτῷ πεσομένων, εἴη ἂν πρῶτόν τε τι αὐτῶν
 καὶ προῦχον· εἰ οὐ τοιοῦτο καὶ ἀμέρες. Καὶ περὶ
 μὲν τούτων ἐς τοσοῦτο.

Ἡ δὲ τὸ β' ζήτημα.

Περὶ δὲ μεθεξῆς καὶ ἀμεθέκτου οὐδὲν κωλύει,
 του μετέχειν καὶ μετ' ἑαυτὸ πλεοναχῶς λεγομένων,

καὶ τὰ αὐτὰ τῇ μὲν ἀμέθεκτα, τῇ δὲ μεθεκτὰ λέγεσθαι· μία μὲν γὰρ εἶη ἂν μετοχὴ ἢ κατὰ μόνην τὴν αἰτίαν, καθ' ἣν ἅπαν παράγον ὑπὸ τοῦ παραγομένου μετέχου· ἂν ὡς τῶν αὐτοῦ τίνος· τῷ παραγομένῳ μετασχόν, καὶ ἂν εἰ χωρὶς αὐτῶ καθ' αὐτὸ μόνου τὸ παράγον. Ἐτέρα δὲ ἢ κατὰ πρόσληψιν καθ' ἣν τὸ παράγον ἢ κινουῦν ἢ ὅλως ἄρχον προσλαμβάνον ἑαυτῷ τὸ ὑφ' ἑαυτοῦ διατιθέμενον. Οὕτω δὴ δρᾶ ἄττ' ἂν δρῶν ἐς αὐτό. Ἡ μὲν οὖν προτέρα μετοχὴ τῶν χωριστῶν ἂν νῶν εἴη πρὸς τὰ τῆδε, ἢ ἐξ ὑστερα τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα. Εἰς τοσοῦτον οὖν καὶ περὶ τούτου.

Πρὸς τὸ γ' ζήτημα.

Περὶ δὲ τῆς τῶν τῆδε πρὸς τὰ εἶδη τὰ χωριστὰ ἑμωυμίας, ἐπειδὴ τῶν ὁμωνύμων τὰ μὲν κατ' οὐδεμίαν πραγματικὴν κοινωνίαν κοινὸν τοῦνομα ἔχει, τὰ δὲ κοινωνεῖ μὲν ἀλλήλοισ καὶ πραγματικοῖς, κατὰ δὲ σμικρὸν τι θάτερα τῶν ἐτέρων ὑφάπτεται, καὶ τοῦτο συμβεβηκός τε καὶ οὐκ ἐξ τινος κοινῆς οὐσίας συμβαλλόμενον, οἷον καὶ τὰ ζῶα τὰ γεγραμμένα πρὸς τὰ ἀληθινὰ πέπονθε· τὰ δ' εἰ καὶ κατὰ μείζον τι κοινωνεῖ, ὅμως μὲν·οι ἐν διαφόροις γένεσιν μυριωτέροις περιέχεται, τὰ μὲν ἐν διαφόροις γένεσι κοινὸν ὄνομα ἔχον τὰ ὁμώνυμα, οἷον καὶ τῇ λατρικῇ συμβαίνει, τῇ τε τέχνῃ, τῇ τε γυναικί, τῇ τε σκευῇ, τῇ μὲν τὴν τέχνην ἴδιον ἔχουσι γένος, τῇ δὲ τὴν τεχνικὴν, τῇ δὲ τὴν σκευὴν, ἀθεοῖ οὕτω τὰ τ' ἔχει, τὰ τῆδε πρὸς τὰ χωριστὰ εἶδη, κἂν εἰ κατὰ μέγα τι ὁλλήλοισ κοινωνοῖ, ἀλλ' ἄθεο! διαφόροις τυγχάνει ὄντα γένεσιν ὁμώνυμα ἂν εἴη· τοῖς μὲν γὰρ τῆδε τὸ ἔγγιστον ἢ ἔνυλον ἂν γένοιτο· τοῖς δὲ ἐκεῖ τὸ αἰώνιον ἢ χωριστόν. Τὰ μὲντοι ὄντα πάντα τὰ γε ἀνωτάτω ὅπως ἂν τις καὶ ὅποια προχειρίζαιτο ἀθεοῖ, οὔτε ἐν ἐτέροις αὐτὰ τυγχάνει ὄντα διαφόροις γένεσι κοινὸν τε ἀλλήλοισ καὶ μέγιστον ἐς τὴν οὐσίαν ἔχει συμβαλλόμενον αὐτὸ τὸ εἶναι· καὶ τί γὰρ ἂν τούτου μείζον ἐς οὐσίαν εἴη ἐκάστοις συμβαλλόμενον; Οὐκ ἂν δὴ ὅμως ὄντα λέγοιτο, εἰ μὴ ἄρα πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον καὶ μόνον ὁμώνυμόν τις τὸ εἶναι· τᾶλλα πάντα ἔχειν ἀξιώσειεν, ἣν μὴ τὸ ἐν μόνον καὶ ἀγαθὸν κατὰ Πρόκλον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄν κατ' Ἰουλιανὸν ἐκεῖνῳ ἀνατεθῆ· καὶ τινεὶ γὰρ ἄλλω μᾶλλον προσήκει τὸ ὄν ἢ τῷ αὐτῷ δι' αὐτὸ ὄντι; Οὕτω γὰρ ἀλλὰ πάντα ὁμώνυμον τὸ εἶναι ἔχει, ἀλλήλοισ δ' οὐκ ὁμώνυμον ἄτε καὶ ἀπὸ μιᾶς ἅπαντα προϊόντα τῆς ἀρχῆς. Οὐ γὰρ τὸ τὰ μὲν μᾶλλον τοῦ ὄντος· τὰ δ' ἦττον μετέχειν, κωλύσει μὴ οὐκ ὑφ' ἐν ἅπαντα τάττεσθαι γένος· ἦν γὰρ ἀκοπή τις ὀρθῶς, ἅπαντα τὰ ἀπὸ κοινῆς τινος ἀντιδιαρούμενα γένους ἐς τελευτέρα καὶ ἀτελέστερα ἄττα εὐρήσει διαιρούμενα, τὰ δὲ τελευτέρα τοῦ κοινῆς γένους ἢ εἶδους μᾶλλον τῶν ἀτελετέρων μετέχει, οἷον τοῦ ζώου· ἐξ τε τὸ ἀθάνατον καὶ ὀνητὸν διαιρούμενον, τὸ ἀθάνατον τελευτερόν τε εἰ; μᾶλλον ζῶον, εἴγε δὴ καὶ μᾶλλον ζῶν, καὶ ἐς τὸ λογικὸν δὲ καὶ ὀλίγον τοῦ αὐτοῦ αὐ διαιρούμενον τοῦ λογικοῦ τελευτερότερον τε ὡσαύτως καὶ μᾶλλον ζῶον, εἴγε δὴ καὶ μείζον ζωῆ ἢ λογικῆ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ ἦττον λευκὸν τοῦ λευκοτέρου ὄντος·

μῶς λευκὸν ἔστι, τῷ τὸ μὲν μείζον, τὸ δ' ἦττον τοῦ λευκοῦ μετέχειν. Ἐκεῖνά γε μὴν ἂν ἐν δίκῃ ὑπεξαιροῖτο τοῦ ὄντος καὶ ὁμωνύμως ἂν εἶναι λέγοιτο, αἴτε στερήσεις καὶ φθορὰς, καὶ ὅλως τὰ κακὰ ἄτε καὶ τοῦ ὄντος ἅπαντες ὄντα ἀποπτύσεις τὰ τοιαῦτα. Ἄλλὰ δὲ καὶ περὶ τούτου ἐς τοσοῦτον.

Πρὸς τὸ δ' ζήτημα.

Περὶ δὲ τοῦ τῆς εἰμαρμένης λόγου, οὐκ οἷον τε τὴν εἰμαρμένην καὶ ὀθεοῦν τῶν μελλόντων ἐξελεῖν, ἐκείνοιον τοῖν ἀξιωματοῖν καὶ ἀμφοῖν ἐμπέδοι μόνον, τοῦ τε ἅπαν αἴτιον ὅ τι ἂν δρῶν σὺν ἀνάγκῃ τε καὶ ὠρισμένως δρᾶν, καὶ τοῦ πᾶν τὸ γινόμενον ὑπ' αἰτίου ἂν τίνος γίνεσθαι. Ἀριστοτέλης μὲν γὰρ ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσικὰ τὴν ἀπὸ τούτων συνειρακῶς τοῖν ἀξιωματοῖν ἀνάγκην καὶ ὡς ἐμπέδοι καὶ ἀμφοῖν τούτων μόνοντιν, κινδυνεύει ἐκ τῶν ἐσομένων τὸ ἐπ' ἀμφοτέρα ἐνδεχόμενον ὄχασθαι, ἵνα μὴ τὸ ἑαυτοῦ ἐνδεχόμενον ἀπολέσῃ, θάτερον τοῖν ἀξιωματοῖν τούτων ἀναίρει, εἶναι ἄττα τῶν γινόμενων ἀξιώων, καὶ ἄνευ αἰτίου ὄτουοῦν γινόμενα, γελοῖως τὸ μὲν πᾶσι δοκοῦν καὶ δόξον ἂν ἀναιρῶν, τὸ δ' ὑπὸ πλείστων ἀντιλεγόμενον, ὡς ἐμπέδοι ἑαυτῷ· τιθέμενος. Ἴδωμεν δὲ καὶ ὅπου τὸ ἐπ' ἀμφοτέρα τοῦτο ἐνδεχόμενον καὶ ἀμφίδροπον οἱ Ἀριστοτέλει· οὗτοι συνηγοροῦντες ἀξιοῦσιν εἶναι, ὅπου καὶ δοκοῦσιν αὐτὸ τίθεσθαι ἢ φήντων ὑπὸ μηδενὸς ἂν αἰτίου τὴν βούλησιν ἡμῶν κινεῖσθαι, ἀλλ' εἰ καὶ μάτην. Ἴνα δὴ καὶ τοῦτο τὸ σεμνὸν τῆ ψυχῆ αὐτῶν ἡμῶν περιέψωσι ματαιότητα αὐτῇ περιθέντες, ἢ ἣν ὑπ' ἀγαθοῦ ὄντος ἢ καὶ φρινομένου τὴν βούλησιν ἡμῶν συγχωρήσωσιν κινεῖσθαι ὡσπερ πού καὶ φαίνεται κινουμένη, ἀνάγκη αὐτοῖς καὶ σὺν ἀνάγκῃ κινεῖσθαι. Τὴν μὲν οὖν βούλησιν ἡμῶν οὐκ ἂν εἶναι αὐτοκίνητον, εἴγε ὑπὸ τοῦ φρονούντος ἡμῶν καὶ τὰγαθοῦ φαίνεται κινουμένη. Τὴν δ' ὀλην ἡμῶν ψυχὴν αὐτοκίνητον εἶναι, τῷ μέρει ἑαυτῆς τὸ λοιπὸν αὐτῆς κινεῖν, ἢ πού καὶ Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ συνίστασθαι τὸ αὐτοκίνητον· οὐ γὰρ οὐδ' Ἀριστοτέλης ἐν οἷς εὐ λέγων φαίνεται ἀτιμαστέος, κινεῖσθαι μὲντοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν κινουῦν, ὑπὸ τε τῶν ἐξωθεν ἤδη περισταμένων ἡμῶν πραγμάτων, καὶ δὴ καὶ τοῦ θεοῦ ἐπειδὴν οἷον τε γίνηται τῆς θείας ἐξηγήσεως, μὴ ἀπολείπεσθαι, καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ φρονουῦν ἡμῶν, δόγμασι τοῖς ἑαυτῷ ἐξωθεν ἐγγιγνομένοις τὸ λοιπὸν τῆς ψυχῆς κινουῦν, τὴν τε βούλησιν καὶ ὄρμην καὶ τὰ τούτων αὐ ἐπόμενα πάθη, χαρὰν τε δὴ τὴν ἔνδοι, οὐ τὴν δι' αἰσθήσεως, καὶ ἀγανάκτησιν ὡσαύτως καὶ ἐλπίδα, καὶ δόξον, καὶ ἐπιθυμίαν καὶ θυμὸν, καὶ δὴ παρὰ ταῦτα καὶ φαντασίαν. Ταῦτα γὰρ ἔστιν ἂ τὸ φρονουῦν κινεῖ, καὶ ὡσπερ ἀρχεῖ, ἐξωθεν αὐτὸ κινέσμενον. Ταῦτα καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοὶ ἄτε ἐπὶ τῷ κυριωτάτῳ ἡμῶν ὄντα τῷ φρονουῦντι. Αὐτὸ δὲ τὸ φρονουῦν ἡμῶν οὐκ ἔστι οὗτ' ἐπὶ τῷ ἄλλῳ τῶν ἡμετέρων, οὗτ' αὐτὸ ἐφ' ἑαυτὸ ἔστιν. Ἄλλ' ὑπὸ τούτων οἱ τὴν γε εἰμαρμένην οὗτοι ἀναίρουσιν συνελαυνόμενοι τῶν λόγων, ἐπ' ἐκείνην καταφεύγουσι τὴν ἀπολογίαν, φάσκοντες τὸ φρονουῦν τοῦτο ἡμῶν, ἐπὶ τῇ βούλῃσι ἡμῶν εἶναι,

εἶγε ἦν ἐπιμεληθῆναι τε αὐτοῦ καὶ ἀσκήσαι βουλή-
θῶμεν, καὶ αὐτὸ ἐπιδίδωσιν. Ἀλλὰ καὶ τούτου δό-
ξαν τινὰ ἠγήσασθαι δεῖ, τὴν τοῦ ὧς ἐπιμελητέα τε
αὐτοῦ, καὶ ἀσκητέα, ἧς καὶ πρότερον ἐγγεγονυίας
τῷ φρονούντι ἡμῶν οὐδ' ἂν ἐπιμεληθῆναι αὐτοῦ
οἰοί ποτ' εἴημεν, βουληθῆναι, ὥστε καὶ οὕτω τὸ
φρονοῦν ἡμῶν τὴν βούλησιν ἐφ' ἑαυτοῦ κινεῖν ὑπὸ
τῆς τοιαύτης αὐτὸ πρότερον κεκινήμενης δόξης.
Οὕτω οὖν τὸ αὐτοκίνητον οὔτε τὰ ἐφ' ἡμῖν ὀρθῶς
λεγόμενα τὴν εἰμαρμένην ἀναιρεῖ. Δηλοῦσι δὲ καὶ
οἱ τὰς φωνὰς ταύτας πρῶτοι ὀνομάσαντες, τὴν μὲν
Πλάτων, τὴν δ' οἱ Στωϊκοί, οὐ καὶ τὴν εἰμαρμένην
ἀναιροῦντες, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τιθέμενοι τῇ δόξῃ·
οἱ μὲν γὰρ Στωϊκοὶ καὶ παρακελεύονται, ἐκεῖνα θαμὰ
ἐπάγειν τὰ λαμβεῖα· Ἄγου δέ με, Ζεῦ, καὶ σὺ γῆ
πεπρωμένη ὅπη ποθ' ὕμιν εἰμι διατεταγμένος. Πρὸς
δὲ τούτους καὶ φαίνονται ἀπανταχοῦ, τὰ δόγματα
εἶναι τὰ κινούντα ἡμᾶς θρυλλοῦντες, καὶ τοῖς μοχθη-
ροῖς μὴ χαλεπαίνειν ἀξιοῦσιν, ἅτε ὑπὸ τῶν δογμά-
των ἀναγκαζομένοις κακὰ ὄραν καὶ ἄκουσιν ἐξεμαρ-
τάνουσιν. Εἰ γὰρ τὰ δόγματα ἡμᾶς κινεῖ αὐτὴ ἀνάγκη
δήπου καὶ κινεῖ· καὶ Πλάτων δὲ πανταχοῦ φαίνεται
σὺν ἀνάγκῃ τὴν ψυχὴν αἰρεῖσθαι ἅτε ἂν αἰρῆται
ἀξίων. Τὰ δ' ἐν τοῖς μύθοις αὐτοῦ οὐ χρεῖ ὡς δι'
ἀκριθείας ἅπαντα λεγόμενα ζητεῖν· ἴδιον γὰρ τοῦτο
τῶν μύθων, μὴ ἅπαντα δι' ἀκριθείας λέγειν. Οὐδὲν
τοῖς ἤττον κἀκεῖ ἐμφαίνεται τις ἀνάγκη ψυχᾶς τῆς
τῶν βίων αἰρέσεως· κατὰ συνήθειαν γὰρ φησι τοῦ
πρωτέρου βίου καὶ καθ' εἰρμόν τινα· εἰ δὲ καθ' εἰρ-
μόν, οὐδ' ἄνευ αἰτίας· οὐκ ἄνευ αἰτίας, καὶ σὺν

ἀνάγκῃ. Ὁ δ' ὑπὸ τῶν τῆς μοιχείας θεμάτων τὴν
τῆς εἰμαρμένης ἀναίρεσιν ἰσχυρίζομενος, ἅτε ἀπὸ
δυσκρίτων τῶν τοιούτων ὄντων θεμάτων ἐπιχειρῶν
καὶ οὐδ' ἂν αὐτὸς κατὰ τε τὸ εἶκος καλῶς κεκρικῶς,
εἰκότως οὐδὲ ἡμῖν πιθάνος. Ἐκείνου μὲν ἐπὶ πᾶσι
τούτοις προσθήσομεν, ὡς οὐδὲ τὴν τοῦ Θεοῦ πρῶ-
γνωσιν συναίρουντα τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀναίρεσει
λόγου, καλῶς λύουσιν οἱ πειρώμενοι φάσκοντες
τὸν Θεὸν ὀρισμένως τὰ ἀόριστα γινώσκειν· εἰ μὲν
γὰρ τὸ ἀόριστον σχέσις τις περὶ τὸ διπλάσιον, ὃ
σχέσις ὄν, τοῦδε μὲν διπλάσιου, ἑτέρου δὲ τὸ αὐτὸ
ἤμισυ, ἴσως εἰκότως ἂν καὶ ἐδόκουν λέγειν τι οἱ
οὕτω λέγοντες. Ἐπεὶ δὲ εἴπερ τι ἄλλο ἀπλύτον καὶ
τὸ ἀόριστον παραπλήσιον ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὡσπερ
ἂν τὸν Θεὸν ἐφασκον τὸν βούν ἄνθρωπον ὄντα γινώ-
σκειν, ἢ τὸν ἄνθρωπον ἀστέρα. Ποῖα οὖν γινώσις,
ἑτερόν τι περὶ τοῦ γινωσκόμενου ἢ ὃ ἐστὶ τὸ γι-
γνωσκόμενον γινώσκου; Ἐπεὶ πᾶσιν ὠμολόγηται τοῖς
σοφοῖς, τὸν Θεὸν ἅπαντα ἃ ποιεῖ γινώσκειν. Εἰ οὖν
τῷ ποιεῖν ἅπαντα γινώσκει, καὶ ὀρίζει ἂν δήπου
ἅτε ἂν ποιοῖ τε καὶ γινώσκει καὶ οὐδὲν ἂν ἀόριστον
εἴη ὄν ἂν αὐτὸς εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ μέσων ποιοῖ
τε καὶ γινώσκει· ἅπαντα δ' ἂν ἴπῳσα ἀγαθοῦ ἔχη-
ται ποιεῖ τε καὶ γινώσκει, εἰ μέλλοι μὴ κόλουρος
ὄν, αὐτοῦ ἢ τε πρόνοια ληφθήσεται καὶ γινώσις. Τὰ
δὲ κακὰ ἅτε τοῦ ὄντος ὄντα ἀπώσεως, οὐδ' ἂν αἰτίας
δέοιτο. Ὅσ' οὐδ' ἂν ὁ Θεὸς τῷ τῆς εἰς τῶσαχον προ-
νοίας τε καὶ εἰμαρμένης λόγῳ τῇ τούτων ἐνέχουτο
αἰτίῃ. Σεὶ τοσαῦθ' ἤμελ' ἐς τὰ ἡπορημένα συμβαλλό-
μεθα, ἱκανὰ δὲ ἄνδρ' οἶφ' περ σοί.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΠΡΟΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ.

Ἐπειδὴ καὶ μαρτυριῶν δέοι πρὸς τὰ προγε-
γραμμένα σοι ὑπὲρ μὲν περὶ τῶν τοῦ αὐτοπαραγώ-
γου μοι εἰρημένων οὐκ ἂν ἔχοιμί σοι μαρτυρίαν δὴ
τινα παρασχέσθαι· οὐ γὰρ οὐδ' αὐτὸς ὅλη γνῶμη εἴ-
ρηκα εἰ εἴρηκα· ἀλλὰ τοσοῦτον μόνον ἐνδείξασθαι
βουλόμενος, ὅτι εἰ οὕτω τιθέμενοι λέγοιεν τὸ αὐτὸ
παράγωγον οἱ λέγοντες, οὐκ ἂν δὴ αὐτοὶ αὐτοῖς πε-
ριπίπτοιεν. Ὑπὲρ δὲ τοῦ μεθεκτοῦ ὡς πλεοναχῆ
λέγεται τὸ μεθεκτόν, ἀνάγνωθι τὸν Πλάτωνος μὲν
Παρμενίδην· εὐρήσεις γὰρ ἐκεῖ ἀμφοτέρως τὰς
μεθέξεις ἐν τῇ τῶν τῆδε πρὸς τὰ νοητὰ εἶδη κοινω-
νίῃ, καὶ τὴν μὲν, ὡς μάλιστα ἀποδοκιμαζομένην,
τὴν δ' ὡς ἤκιστα, τὴν κατ' αἰτίαν δὴ ἐν οἷς φησι,
τὰ μὲν εἶδη ταῦτα ὡσπερ παραδείγματα ἐστάναι ἐν
τῇ φύσει, τὰ δ' ἄλλα τούτοις εἰκέναι καὶ εἶναι
ὁμοιώματα· καὶ ἡ μέθεξις, αὕτη τοῖς ἄλλοις γίγνε-
σθαι τῶν εἰδῶν οὐκ ἄλλη τις ἢ εἰκασθῆναι αὐτοῖς·
ἐνταῦθα γὰρ κατ' αἰτίαν καὶ ταύτην τὴν παραδειγ-
ματικὴν καὶ οὐ τὴν κατ' ἐμπλοκὴν μέθεξιν καλεῖ.
Περὶ δὲ τῆς τοῦ ὄντος ὁμωνυμίας μὴ σε ταρτατέτω,
τὸ τὰ τῆδε τοῖς νοητοῖς ὁμώνυμα λέγεσθαι· οὐ γὰρ
εἰ τῆδε ἄνθρωπος· τῷ νοητῷ ὁμώνυμος καθ' ὁμοίω-
σιν ἄνθρωπος, ἤδη ἀνάγκη καὶ ὄντα ὁμώνυμα εἶναι· οὐ
γὰρ οὐδ' εἰ ὁ θαλάττιος κύων τῷ χερσαίῳ ὁμώνυμος
καθ' ὁμοίωσιν ἄνθρωπος καλεῖσθαι, ἤδη καὶ ζῶω τούτω

ἄλλῳ ὁμώνυμος ἐστίν. Ὑπὲρ δὲ τοῦ τῆς εἰμαρ-
μένης λόγου οὐδεμίαν ἄλλην σοι παρέξομαι μαρτυ-
ρίαν ἢ τὴν αὐτοῦ Πλάτωνος, ἐκείνην τὴν ἐκ τῆς
Ἐπινομιδος. Ἡ ψυχὴ δὲ ἀνάγκην οὖν κεκτημένης
ἀπασῶν ἀναγκῶν πολὺ μάλιστα γίγνεται ἂν ἀρχουσα
γὰρ, ἀλλ' οὐκ ἀρχομένη νομοθετεῖ. Τὸ δὲ ἀμετάστρο-
φον, ὅταν ψυχὴ τὸ ἀριστον κατὰ τὸν ἀριστον βου-
λεύσεται νοῦν, τέλεον ἐκβαίνει τῷ ὄντι κατὰ νοῦν
καὶ οὐδὲν ἀδάμας ἂν αὐτοῦ κρεῖττον, οὐδὲ ἀμετα-
στροφώτερον ἂν ποτε γένοιτο· ἀλλὰ ὄντως τρεῖς μοῖραι
κατέχουσα φυλάττουσι τέλεον εἶναι τὸ βελτίστη βου-
λῇ βεβουλευμένον ἐκάστων θεῶν. Οὕτω πολλοῦ δέουσα
τῆς τοῦ Πλάτωνος ἔχουσα διανοίας οἱ τεθλημένης
ψυχῆς τὴν τῆς εἰμαρμένης εἶναι δόξαν φάσκοντες,
ὅτι· ἐκεῖνος τῇ φρονιμοτάτῃ ψυχῇ τὴν μεγίστην
ἀναγκῶν ἐπιτίθησιν. Ἄλλ' ἴσως οἰηθεῖ ἂν τις μὴ
καὶ τῇ ἄφρονι ψυχῇ ἀνάγκην αὐτὸν τινος ἐκτιθέσθαι·
ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τοιαύτης δηλὸς ἐστὶ Πλάτων,
πανταχοῦ βούων τε καὶ διατεινόμενος ὡς οὐδεὶς ἐκῶν
κακὸς, ἀλλ' ἄκοντες οἱ κακοὶ κακοὶ γίνονται ἐξα-
μαρτάνοντες· εἰ δ' ἄκοντες, δηλαδὴ ὅτι καὶ ὑπ' ἀνά-
γκης τινός. Ἐκεῖνο μέντοι μὴ σὲ λανθανέτω, ὃ καὶ
τοῦ; πολλοὺς λελθηθὸς σφόδρα ταράττει· ὡς ἕνα μὲν
τρόπον ἀνάγκη λέγεται καθ' ἣν πᾶν τὸ μὴ ἐνδεχό-
μενον ἄλλως σχεῖν ἀναγκαῖον λέγεται. Ἐτερον δ'

αὐτὸν τρόπον ἰδίως ἀνάγκη ἢ βία, ᾧ τρόπῳ καὶ αὐτὸς Πλάτων χρῆται; ὡς ἐν τῷ *Κρατύλῳ*: « Ζῶου ὄτουσιν ζωαγμῶς ὥστε μένειν ὀπίουον, πόταρος ἰσχυρότερος, ἔστιν ἀνάγκη ἢ ἐπιθυμία; » καὶ φησι: « Πολὺ διεφέρεται, ὡς Σώκρατες, ἐπιθυμία. » Ἐνταῦθα ἀνάγκην μὲν ἰδίως τὴν βίαν καλεῖ, τὴν δὲ ἐπιθυμίαν οὐ δῆπου οὐκ ἀναγκαίαν ἠγούμενος ἔπειτα δεσμὸν τῆς γενεᾶς ἀνάγκης ἰσχυρότερον τίθεται. Πῶς γὰρ ἂν καὶ γένοιτο ἔτι οὐκ ἀναγκαῖον ἀνάγκης ἰσχυρότερον ἢ οὐδὲ θεός, φασί, μάχεται; Ἀλλὰ δῆλον ὡς τὸ ἀνάγκης ἰσχυρότερον πολὺ πρότερον καὶ αὐτὸ ἀναγκαῖον δεῖ εἶναι. Ταύτης οὖν τις βιαιοῦ ἀνάγκης τὴν ψυχὴν ἔνιοι ἀπικλλάξει προμηθεύμενοι συναφαιροῦσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἑτέραν καὶ θειοτέραν ἀνάγκην τὴν ἐν τῷ ἔκουςίῳ τε καὶ κατὰ νοῦν, οὐκ ἐπιστῶντες εἰς πολὺ πρότερον τάγαθόν, οὐκ ἀνάγκη ἦν ἂν ἀγῆ, ψυχὴν ἀγει αἰτίου παντὸς αὐτὸ οὐ τὸ κράτιστόν τε καὶ δρασκευώτατον. Ἀλλὰ λανθάνουσι αὐτοὺς τῷ μὲν ἀγαθῷ ἀσθένειαν, τῇ δὲ ψυχῇ ματαιότητα προσάπτουτες εἰ συνίεσαν ἔσθ' ὅτε ἀγαθὸ ὄτουσιν ψυχὴν καὶ τοῦτου ἑτέρου ἀμεινός φαινόμενον πᾶν μᾶλλον ἢ τὸ ἀμεινὸν ἑαυτῇ φαινόμενον αἰρεῖσθαι ἀξιοῦσι. Περὶ δὲ τοῦ ἐν τῇ ὁδῷ τῶν *Πολιτειῶν* χωρίου ἀριθμητικοῦ οὐδέποτε οὔτε ἱκανῶς ἐπισκέψαμεν οὔτε ἔχω τί σοι λέγειν, εἰ μὴ ὅσα αὐτοῦ εὐληπτα,

ἄς τρεῖς ἀριθμοὺς πυθμένας ὑποτιθεμένους, τοὺς γ', δ', ε', ὑπὸ τούτων πολλαπλασιαζόντων ἑαυτοὺς τε καὶ ἀλλήλους ἀναλογίαι γεννᾶ ἄς ἐκεῖνος ἀρμονίας καλεῖ, τὴν τε ἀριθμητικὴν καὶ ἀρμονικὴν, καὶ τὴν μὲν ἀριθμητικὴν πλεοναχί, τὴν δὲ ἀρμονικὴν τοῦ γ' καὶ ε', ἰδίᾳ ἑκατέρου τῶν δ' πολλαπλασιασάντων καὶ ἔπειτα ἀλλήλους ἰβ', ιε', κ'. Τούτων γὰρ τῶν ἀριθμῶν ὁ ιγ' τοῦ ἰβ' τῷ δευτέρῳ μέρει αὐτοῦ τοῦ ἰβ' ὑπερέχων, ὑπὸ τοῦ κ' ὑπερέχεται: τῷ αὐτῷ αὐτῷ μέρει αὐτοῦ τοῦ κ' ἀπὸ τῶν εἰρημένων πυθμένων καὶ ἑαυτὸν τετραγώνου; φησὶ γεννᾶσθαι οἷς καὶ δύο οὐ τετραγώνους συναποτίκτεσθαι. Οὐ γὰρ ἀπὸ διαμέτρων ῥητῶν οἱ τετράγωνοι εἰσιν: οὐδὲ ἀπὸ τῶν τρίτων, οἱ οὐ τετράγωνον ὡς τὴν διάμετρον τῇ πλευρᾷ ταυτὸ ἐπ' ἀριθμῶν δυναμένων. Οἱ τινες δὲ οὐ καὶ ὅπως τοὺς ἑκατὸν τετραγώνους οἱ δύο οὐ τετράγωνου συναποτίκτονται, ἐμολὴ μὲν οὐδέποτε ἔσκαπται τι περὶ τούτου, τὴν τε δυσχέρειαν φεύγοντι τοῦ θεωρήματος, ὡς καὶ ὁ σοφός μοι Κυδώνης πεπυσμένῳ ποτὲ περὶ αὐτοῦ ἀποκεκριμένος μὲν οὐδὲν, σχήματι δὲ μόνον τὴν δυσχέρειαν ἐνδειξάμενος καὶ ἄμα εἰ οὐ πάνυ χρήσιμον αὐτοῦ ὄρων τι ἐς οὐδὲν μὲν μέγα, ἐς δὲ μῦθόν τινα τῷ Πλάτωνι τοῦ τοιοῦτου θεωρήματος συμβαλλομένου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΑΜΠΟΥΤΖΗΣ (α) ΒΗΣΣΑΡΙΟΝΙ.

Λίδισιμωτάτε καὶ σεβασμωτάτε ἐν Χριστῷ πάτερ καὶ δέσποτα, εἴης μοι ὀγαλιῶν καὶ εὐ ἔχων ἐν ἡπασιν.

Ἄ πάλαι προβλεγον καὶ διεμαρτυρήμην πρὸς τοὺς ἡμετέρους πολίτας, ἔγραφον δὲ καὶ πρὸς τὴν σὴν κυριότητα, δεόμενος ἕνα γοῦν μοι τῶν παιδῶν δεξάμενον διασωῆσαι, γέγονε καὶ πέρας ἔχει. Καίτοι δεινὸ μὲν ἀγγέλλων οἶδα καὶ ὅσα οὐκ ἂν ἀδακρυτὶ παρέλθοις: ἀλλὰ μικρὰν σοι καταθείμην χάριν, τὰς κοινὰς ἀποκρυψάμενος συμφοράς. Τίς γὰρ θνησίς ἀγνοεῖ συνεῖναι τῶν οἰκείων κακῶν; Ἄμα δὲ καὶ μάτην ἂν εἶην αὐτὸς σιωπῶν ἂ πανταχοῦ νῦν, οἶμαι, διεβόησε καὶ διετραγώδησεν ἡ φήμη.

Ἴσθι τοίνυν τὴν κοινήν (1) πατρίδα φεῖ! ὑπ' ἀλοφύλων ἐαλωκυῖαν καὶ εἰς πείραν ἀφιγμένην τῶν δεινοτάτων. Καίτοι ἐξ ὁμολογίας ἤλω· ἀλλ' οὐδὲν ἴνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προῦδόθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμοι κατὰ κράτος ἐαλωκόσι.

* E codicibus regii 2966 = A et 3043 = B. — Ad Bessarionem. » Hodius ait De Graecis illustribus, pag. 177, » Epistola Graeca Amurutzæ servatur in codice reg. Paris. 295 » [eodem illi meo 2966, qui et olim numero 221 signatus fuit]. » Erat iste G. Amurutzæ philosophus medicusque infans, qui, post Constantinopolim captam, factus est Mahomedanus. » Fuerat tamen ille homo in Joannis Palaeologi comitatu, quando Graecus imperator cum Bessarione et aliis theologis ac doctis viris in Italiam ad concilium profectus est (vid. Hod. *ibid.* p. 137); atque exstat adhuc in codice 3043, γνώμη τοῦ κυρίου Γεωργίου τοῦ Ἀμμουτζῆ ἣν

Τὸ μὲν οὖν κεφάλαιον τῶν κακῶν εἴρηται, ἐφ' ᾧ πολλὰς μὲν ἡμέρας, πολλὰς δὲ νύκτας, οἶμαι, πενήθσεις, συμπαθῆς τε ὢν ἄλλως τε καὶ πρὸς Ἕλληνας, καὶ τὴν πατρίδα φιλιῶν ἐς τὰ μάλιστα· δεῖ δὲ καὶ ὅπως πέπρακται διὰ βραχέων προσθεῖναι, ὡς ἂν τοῦτο γοῦν τὸ μέρος μὴ ἀθυμήτης. Τὸ γὰρ δεινόν, ὅπως γέγονεν ἀγνοούμενον, μᾶλλον εἴωθεν ἀνῆν.

Ὁ γὰρ τοίνυν μέγα δυνάμενος καὶ πλείστον καὶ μέγιστον ἐθνῶν ἄρχων, Ἕλληνων τε καὶ Ῥωμαίων ἦδη βασιλεὺς, ἐγκαλεῖν μὲν ἴσως ἔχων οὐδὲν, ἔρωτι δὲ δόξης καὶ μεζονος ἀρχῆς ἐπιθυμίᾳ, στόλον μέγαν, οὐ πλήθει τριήρων (2) τοσοῦτον (ἦσαν γὰρ οὐ πολλῶ τῶν ἑκατὸν πλείους), ὅσον παρασκευῆ παντοῖα καὶ μηχαναῖς ἐξαρτύσας, κατὰ Σινώπης καὶ τῶν ἄλλων Παφλαγῶνων ἀπέστειλεν· αὐτὸς τε πεζῶν δῶν στρατιᾶν ὑπὲρ τὰς πέντε καὶ δέκα μυριάδας, οὐδενὸς ἔτι λόγον ποιούμενος, εἰς τὴν Ἀσίαν διεβή. Οὕτω δὲ παραδόλως εἰς τὴν πολεμίαν ἐμβαλὼν,

ἔδωκεν ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου, quia prorsus processionem Spiritus sancti ex Patre ac Filio amplectitur. Est et in cod. 1760 M. Apostolii πρὸς Ἀμμουτζῆζην τὸν φιλόσοφον λόγος συμβουλευτικὸς. Quam eido nunc ejus hominis epistola a. 1461 scripta fuit, quippe qua narratur facta Trapezuntia a Turcis expugatio, quæ in hunc incidit annum.

(1) Erat Bessarion patria Trapezuntinus.
(2) Ducas, *Hist.* p. 192, paululum differt: Ἐποίησε στόλον τριήρων καὶ διήρων μέχρι που ὃ καὶ νῆας ἰ.

(α) Ex Boissonnadii *Anecdolis* tom. V, ut et quæ sequuntur Gregorii epistolæ.

πάντων παρὰ δόξαν εὐθύς ἐκράτησεν. Οὐτε γὰρ εἰς Α πλοια, οὔτε εἰς τριβήν ἐτι καὶ χρόνον εἶδον οἱ Παφλαγῶνες· ἀλλ', ὡς οὐδαμῶθεν ἐτι χρηστὸν ἐλπίζοντας, καὶ τῆν τύχην αὐτῆν, ἣ πολλοὺς πολλάκις μεγάλων ἐξέλιετο κινδύνων, ὑπερείδον. Τὰς τε οὖν πόλεις καὶ τὰ φρούρια μετὰ τοῦ σφῶν ἡγουμένου (1) πικρῶν παρ' ἐλπίδα τῶν πραγμάτων κερχωρηκότων, μείζοντι σὺν λόγῳ φρονήσας, τὸν μὲν στόλον ὡς εἶχεν εὐθύς ἀκραιφνή καὶ κακῶν ὅλως ἀπείρατον καθ' ἡμῶν (3) ἀπέστειλεν· αὐτὸς δὲ κατὰ τῶν Καππαδοκῶν καὶ Μεσοποταμίας· ἄρχοντας (4) ἐπορεύετο (5).

Ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἀκούων ἠπίσται, καὶ κόμπον ἐνμίξεν εἶναι μόνον· ἐπίστευε γὰρ οὐδεὶς, ἡμῶν γὰρ ζώντων, τοσοῦτον τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ἀποστῆναι. Ὡς δ' ἔγνων ἀληθῆς ὅν καὶ τοὺς πολεμίους ἐμβεδηκῶτας εἰς τὴν αὐτοῦ πύθοιτο, κατεπλάγη, καὶ οὐκ ἐτι τῶν γενναίων ἦν λογισμῶν, ἀλλως τε καὶ ἐπιθυλῆς ὀππονομένης ὑπ' ἀδελφοῦ· ἀλλ' ὄκνος αὐτὸν εἶχε καὶ ἀνάδυσαι, καὶ οὐκ ἐθάρρει τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων κύβον ἀναβρίψαι. Ταχὺ γοῦν τὴν χώραν ἐρημον ἀνδρῶν ἀποδείξας δι' ἧς ἔμελλον οἱ πολέμιοι διελοθεῖν, αὐτὸς ἀεὶ μικρὸν ὑπεχώρει καὶ τοῦ στρατοπέδου ἐξίστατο. Οὐ μὴν οὐδ' οὗτος αὐτῷ διώκων ἐπέκειτο· ἀλλ' ἡγάπα, τῶν ἐχθρῶν ὑπεξανίσταμένων (6), ἀθήριτον λαμβάνων τὴν νίκην.

Οὗτος μὲν οὖν τοὺς πολεμίους ἐκδιδαξάμενος (7), ἐπειδὴ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ὁρίοις ἐγένετο καὶ τῶν παρῶν ἐκράτησε, πάντα τἄλλα ἀφείλε, ἐφ' ἡμᾶς ἐχώρει· ὁ δὲ στόλος πρότερον αἰφνίδιον εἰς τὴν ἡμετέραν φανείσασα πολλὴν ἐκπλήξιν παρεῖχε καὶ θόρυβον. Δοκῶν γὰρ ἦεν ἂν οὐκ ἐπελθεῖν διὰ τε τοὺς ὄρκους οἱ ἐναγχοὶ ἐγένοντο καὶ τὸ μηδὲν τῶν ὁμολογηθέντων ἐλλοιπέσθαι, τριβὴν τε ἅμα καὶ χρόνον ἐπιπέθουσιν, πολιορχομένης Σινώκης, οὐκ ὀλίγον γενέσθαι, ἐξαίφνης ἐπιπλέων τῆ πόλει ἐφαίνετο. Οὕτως οὖν οὗς εἰχομεν στρατιώτας συναγαγεῖν οἳοί τε ἤμεν ἐτι, οὔτε τὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰσχομίσασθαι, μόνην δὲ τὴν πόλιν ὑπ' ἀνάγκης ἐδόκει φυλάττειν. Οὕτω δὴ καθ' ἡσυχίαν ἀποδάντες οἱ πολέμιοι, μυρίων δυοῶν οὐκ ἐλάττους, ἀριστα ἐξηρτυμένοι, μέχρι μὲν τινος ἐδήρουν τὰ πρὸ τῆς πόλεως, τὸν τε σίτον φθείροντες καὶ τὰς οἰκίας ἐμπιπρῶντες, ἔπειτα ἡμᾶς εἰς τὰ τεῖχη κατακλείσαντες, ἐπιλόρκουν.

Ἡμέρας μὲν οὖν περὶ μ' (8) ὁ πόλεμος ἦν, ἐν αἷσι δ' ἔδοκοῦμεν ἀεὶ κρατεῖν καὶ πλεῖστα βλάπτειν τοὺς

πολεμίους. Οἱ τε γὰρ ἐκ τῶν ἰαγρῶν καταθέοντες ἐκάστοτε καὶ συμπλεκόμενοι πολλοὺς ἀνήρουν, αὐτοὶ τε ἐπεξίντες τὰ χεῖριστα διετίθεμεν· ἐλπίς τε ἀγαθὴ τὰς ψυχὰς ἔτρεφεν ὡς πάντα διαφθεροῦμεν τὸν στόλον. Κἂν ἐξεργασάμεθα τὸ ἔργον, εὐ ἴσθι, εἰ μὴ ὤψθη πρότερον ὁ κατ' ἡπειρον ἄπας στρατὸς μετὰ τοῦ σφῶν ἄρχοντος ἀνωθεν ἐπελθόν. Τοῦτο γὰρ ἐκείνους μὲν ἐγγυτάτω τοῦ διαφθαρῆναι ἐλθόντας καὶ νυκτὸς δρασμὲν διανοουμένους ἔκωσεν, ἡμᾶς δὲ τελείως ἀπώλεσεν. Οὐ γὰρ ἐχώρησα τὸν στρατὸν οὔτε τὰ πρὸ τῆς πόλεως πεδία, οὔτε αἱ παρ' ἐκότερα φάραγγες· ἀλλὰ καὶ βουνοὶ ὀρώμενοι καὶ γήλοφοι οὐκ ἤρκεσαν στρατοπεδεύεσθαι.

Εὐθύς οὖν ἐνεργεῖν ἦν, καὶ τὰς μεγίστας τῶν ἐλεπόλεων, ὧν μείζους οὐπω εἶδεν ἥλιος, στήσας, ἐχρήτο κατὰ τῆς πόλεως. Ἡ δὲ ἐν ἀμυγχανίᾳ εὐθύς ἦν, καὶ ἡ χρηστοτέρα αὐτῆν καθάπαξ ἐλπίς· ἀπολέλοιπε. Τὰ τε γὰρ ἐπιτήδεια ἐσπάνιζεν ἤδη, καὶ τὸ ὕδωρ καθάπαξ ἐπέλειπε· πρᾶγμα ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μηδέπω γεγενημένον· ὁ τε δήμος οὐκ ἤθελεν ἐτι εἰς προὔπτων κινδύνων αὐτὸν ἐμβάλειν, ἀλλ' ἐς ξυμβάσεις· ἑώρα. Οὐδὲν (9) ἐτι ἐδόκει ἐκ τῶν παρόντων ὁδὸν τε εἶναι τὸν πόλεμον διενεγκεῖν· ἀλλὰ δῆλον ἦν ἤδη κατὰ κράτος ἀλώεσθαι. Οὕτω δὴ βουλευομένοις τοῖς πολλοῖς ἐδόκει ὁμολογίᾳ προσχωρεῖν, ὡς μὴ αἰχμάλωτοι γῆν πᾶσαν καὶ θάλατταν προσαιτούντας ἐπελθεῖν.

Οὕτω τοίνυν τῶν ὁμολογιῶν πεπραγμένων, τὴν πόλιν καὶ ἑαυτοὺς παρέδωκαν· καὶ ἡ ἐλευθερωτάτη τῶν πόλεων, πολλοὺς μὲν ὑπὲρ ἐλευθερίας τὴν πρόσθεν χρόνον λαμπρῶς ἀγωνισαμένη (10), ἐς μέγα δὲ ἀξίωμα καὶ κλέος ἐλθοῦσα, ὑπ' ἄλλοφύλοις, φεῦ! ἐγένετο· καὶ νῦν τὴν ἀτιμον ὑπομένει δουλείαν, πίνθος μέγα οὐ μόνον τοῖς ὁμοδόξοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν Ἀσίᾳ βαρβάρους.

Ἐπεὶ δὲ τῆς πόλεως ἐκράτησαν καὶ πάντας ὡσπερ ἐν μιᾷ σαγήνῃ τοὺς Κομνηνοὺς (11) ἔσχον ὑποχειρίους, παιδᾶς τε εὐθύς καὶ κόρα· ἐλύμβων, ἀνδραποδιζόμενοι σχεδὸν ἅπαντας ὄσοις ὥρας τι προσῆν (12). Ἐν οἷς καὶ τὸν ἐμὸν, φεῦ! υἱόν, ὃν αὐτὸς διὰ τῆς μητρὸς ἐκ τοῦ θεοῦ λουτροῦ λαβὼν υἱὸν ἐποίησω, τὸν καλὸν Βασίλειον· ἐτι δὲ καὶ τὸν τῆς θυγατρὸς νυμφόν, ὅτι νέος τε ἦν καὶ καλὸς· ἐδόκει, ἐλάχιστον χρόνον ἀπολελαυκότα τοῦ γάμου. Τὸν δὲ βασιλέα σὺν πάσῃ τῇ συγγενείᾳ καὶ τοῖς (13) ἐν τέλει σχεδὸν ἅπαντας εἰς τὰς τριήρεις ἐμβάλοντες, εἰς

(1) Phrantza p. 92 : Ὁ δὲ τῶν ἀπεδῶν ἔξαρχος, τῷ αὐτῷ δὴ ἐτι ἀπελθὼν κατὰ τοῦ Σφεντιάρη, παρελάβε τὴν ἐκείνου περιβόητον πόλιν Σινώπιον. Ducam Hist. pag. 193, Sinopes princeps Ismael est dictus.

(2) Forsan legendum αὐτὸν, vel αὐτὸν αὐτῶν.

(3) Ἡμῶν, Trapezuntiorum scilicet.

(4) Οὕτως Ἡσίων vocati a Ducam Hist. p. 193.

(5) Ducam Histor. pag. 193 : Ἦν Σινώπην οὖν καλῶν, ἐγκαταστήσας, . . . εἰς τὰ τῆς Ἀρμενίας ἐνδοτέρω ἐχώρει.

(6) Α, ὑπεξισταμένων.

(7) Αη ἐκδιδαξάμενος.

(8) Laonicus ix, p. 262, paululum differt : Ἐπιλόρκει τὴν πόλιν ἐπὶ ἡμέρας λβ'.

(9) Videtur excidisse conjunctio : Οὐδὲν δὲ, οὐδὲν

γὰρ . . .

(10) Puto ἀγῶνας excidisse : π. μ. ὕ. ἐλ. ἀγῶνας τὸν . . . ἀγωνισαμένην.

(11) David Comnenus imperator se ac suos omnes sultano tradidit, avunculos, propinquos, proceres ac nobiles. Vide Ducam Hist. p. 194.

(12) Laonicus Hist. ix, p. 265 : Τοὺς μέντοι παῖδας τοὺς ἀπὸ ἄστεο· καὶ ἀπὸ τῶν περιόικων χωρίων, τοὺς μὲν νεηλυδοὺς ταξάμενος, κατέθετο (Melhemel sultanus) ἐς τὸν ἑαυτοῦ κοιτώνα . . . τὰς δὲ κόρας, τὰς μὲν ἐν τοῖς αὐτοῦ κοιτῶσι κατέθετο, τὰς δὲ ἀπεχάρισατο.

(13) Β, βασιλέα καὶ τοὺς. Lectionem ampliore codicis H firmat Ducam locus indicatus pag. 396, n. 5. Conf. Laonic. ix, p. 265.

τὴν Κωνσταντίνου πόλιν ἤγαγον· ἐκείθεν δὲ πάλιν ἄρῳ ὀφθαλμῶς, ἐπὶ δὲ τῆς παρὰ σοῦ εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας, ἦν εἰ τις τῶν ἡμετέρων ἀφέλη, οὐκ οἶδ' εἰ τι περιλειφθήσεται, καὶ τῆς καθαρᾶς ἐκείνης καὶ εὐκρινοῦς φιλίας, ἦν οὐ χροῖος, οὐ πραγμάτων μεταβολαί, οὐ τοσοῦτον διάστημα ἰσχυσεν ὥπως οὖν ἀμαυρῶσαι, τὰ κροσθήκοντα τῇ παρούσῃ τύχῃ βοηθῆσαι, καὶ πρῶτον μὲν ἡμῖν τὸν Βασίλειον ἐλευθερῶσαι, ὅς, τοῦτου τυχῶν, εὐθύς παρὰ σὲ ἤξει, δοῦλος ἐσόμενος· ἔπειτα καὶ ἡμῖν τινα χορηγίαν εἰς τὸ μέλλον πορίσασθαι, ἀφ' ἧς ἐν τῇ παρούσῃ τήχῃ διαβιώσομεν. Εἰ δὲ μεγάλα ταῦτα καὶ ἀμφοτέρωθεν οὐ βῆδιον τὸ νῦν ἔχον γενέσθαι, οὐ δὲ τὸν παῖδα λυσάμενος τὰ μέγιστα εὐ ποιήσεις καὶ οὐ μείζον ἡμῖν οὐκ ἂν γένοιτο, αὐτοὶ δὲ τὴν ἄλλην τύχην οὐ χαλεπῶς ὀσομεν, ὁρῶντες τοὺς ἀθλοῦς Ῥωμαίους οἱ ἅπαντα πράττουσιν ὅπως τῆς ἐφημέρου τροφῆς εὐπορήσωσιν.

Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφειδῆσα ἑμαυτοῦ ὥστε θανεῖν· ἀλλ' οὐπω ἐγένετο τοῦτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολλὸν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα φέρειν οἶός τέ εἰμι, πενίαν φημί καὶ τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ἀνελεύθερον διατριβὴν· ἡ δὲ τοῦ παιδὸς στέρησις ἐμπιπρᾶ μου τὰ σπλάγχνα. Πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις αἰκίζόμενον αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πάντων κρατούντος καὶ μαστιζόμενον ἐκάστοτε μανθάνω, ἔκφρων γίνομαι· αἴτιον δὲ, ὅτι φρονήματος ἐπιλημμένους οὐμὸς παῖς, ὧν τε ἄλλως φύσει περὶ ἀρετὴν θερμὸς, τὴν πάτριον οὐ προδίδωσι δόξαν (2). Καὶ τὴν οὖν ἀρχὴν λόγοις αὐτὸν ἐπεχειρεῖ πείθειν καὶ δώροισι δὲ κρατῶν· ὡς δὲ ἦν τούτοις ἀνάλωτος, ἐπὶ τὰς βασάνους ἐγράπτετο. Ἐπεὶ δὲ πάντα ποιήσας οὐδὲν ἰσχυσε, τὴν μὲν ἀρετὴν ἐθαύμαζε τοῦ παιδὸς καὶ τὴν μετὰ φρονήματος ἔνστασιν· οὐ μὴν ἤ προσήκεν ἐλεύθερον αὐτὸν ἐποίησεν· ἀλλ', ἀπογνοῦς τὴν μεταβολὴν, ἀποδόσθαι ἔγνωκε· τοσαύτης αὐτὸν φιλανθρωπίας ἠξίωσε. Πλείστον δὲ αὐτὸν ὁμως ἀποδίδεται, καὶ ὅσον αὐτοῦ οὐκ ἂν ποτε ἰκανοὶ ἐσόμεθα λυτρώσασθαι.

Τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα ἐν τούτοις καὶ πολλῶν χειροσιν εἶ· δεῖσθαι δὲ σοῦ βουλόμενοι χεῖρα ὀρέξει, οὐ πολλῶν ἠγοῦμαι δεήσασθαι λόγων. Ὁ γὰρ πολλοῖς τῶν ἀθλίων Ῥωμαίων (5) τὴν αἰχμαλωσίαν λυσάμενος (4), οὐ δῆπου πολίτην ἕνα δεόμενον περιόψει. Καίτοι τὸν πρόσθεν χρόνον εὐλαθεῖς ἦν αἰτεῖν τι παρὰ τῆς σῆς κυριότητος· ἀλλὰ νῦν οὐκ ἂν αἰσχυνοίμην τὸ πρᾶγμα. Δέομαι τοίνυν τῆς σῆς κυριότητος, αἰδεσιμώτατε δέσποτα, μεμνημένον τῆς πολλῆς ἡμῶν αἰεὶ περὶ σὲ εὐνοίας καὶ τῶν πολλῶν ἐπὶ σοὶ καὶ μεγάλων ἐλπιδῶν, ὧν ἔχοντες ἠδέως διεθλώσαμεν τὸν μέχρι τῆς ἀλώσεως χρόνον, ὡς οἶδεν ὁ πάντα ἐφ-

ῶν ὀφθαλμῶς, ἐπὶ δὲ τῆς παρὰ σοῦ εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας, ἦν εἰ τις τῶν ἡμετέρων ἀφέλη, οὐκ οἶδ' εἰ τι περιλειφθήσεται, καὶ τῆς καθαρᾶς ἐκείνης καὶ εὐκρινοῦς φιλίας, ἦν οὐ χροῖος, οὐ πραγμάτων μεταβολαί, οὐ τοσοῦτον διάστημα ἰσχυσεν ὥπως οὖν ἀμαυρῶσαι, τὰ κροσθήκοντα τῇ παρούσῃ τύχῃ βοηθῆσαι, καὶ πρῶτον μὲν ἡμῖν τὸν Βασίλειον ἐλευθερῶσαι, ὅς, τοῦτου τυχῶν, εὐθύς παρὰ σὲ ἤξει, δοῦλος ἐσόμενος· ἔπειτα καὶ ἡμῖν τινα χορηγίαν εἰς τὸ μέλλον πορίσασθαι, ἀφ' ἧς ἐν τῇ παρούσῃ τήχῃ διαβιώσομεν. Εἰ δὲ μεγάλα ταῦτα καὶ ἀμφοτέρωθεν οὐ βῆδιον τὸ νῦν ἔχον γενέσθαι, οὐ δὲ τὸν παῖδα λυσάμενος τὰ μέγιστα εὐ ποιήσεις καὶ οὐ μείζον ἡμῖν οὐκ ἂν γένοιτο, αὐτοὶ δὲ τὴν ἄλλην τύχην οὐ χαλεπῶς ὀσομεν, ὁρῶντες τοὺς ἀθλοῦς Ῥωμαίους οἱ ἅπαντα πράττουσιν ὅπως τῆς ἐφημέρου τροφῆς εὐπορήσωσιν.

Ἄλλὰ σοὶ ὁ πάντα διέπων Θεὸς μακρὸν μὲν αἰῶνα δοῆη, ἐβρώμενον δὲ ἡμῖν καὶ εὐθυμον διαφυλάττοι· σὲ γὰρ ἔχοντες καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ πενίαν καὶ πᾶσαν τύχην οὐ χαλεπῶς ὀσομεν. Πρὸς Θεοῦ δὲ μὴ ἀπαξιώσης ἡμῖν αἰεὶ γράφειν· ὡς ἡμῖν καὶ τὰ σὶ γράμματα μόνον μεγίστην φέρει παραμυθίαν. Ἐνταῦθα δὲ ἡμῖν ἐπιστέλλειν βῆδιον· πολλοὶ γὰρ ἐκ Βενετίας, οἱ δὲ ἐκ Φλωρεντίας εἰς τὴν Κωνσταντίνου πόλιν ἀφικνοῦνται· ἐντεῦθεν δὲ εἰς τὴν Ἀδριανουῦ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸς ἐστίν· ὥστε ἔστι καὶ γράμματα καὶ ἄλλο τι ἀσφαλῶς πέμψειν. Καὶ γὰρ αὐτὸς μαθὼν τι παρὰ σοῦ ἤκειν, τάχιστα εἰς τὴν Κωνσταντίνου ἀφίξομαι.

Ὁ παρῶν ἄνθρωπος, ὁ τὰ γράμματα κομιζων, ἐστίν ἡμέτερος πολίτης, συγγενῆς καὶ οἰκείου τοῦ Παρασκευᾶ τοῦ τῆς μητρὸς θεράποντος· ἀπόλωσε δὲ καὶ αὐτὸς παῖδα καὶ γυναῖκα, ὅν εἰ βοηθείας τοῦ δυνατοῦ ἀξιώσεις, τῇ μητρὶ καὶ θανούσῃ δόσεις· χαρίζεσθαι· καὶ γὰρ αὐτὸς δι' ἐκείνην πρὸς σὲ ἔδραμεν. Ἐβρώσω.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΤΟΝ ΚΑΡΔΙΝΑΛΗΝ.

Τολμηρῶς ἀναφέρω τῷ ὕψει τῆς σῆς θείας ὑπεροχῆς.

Εἰ τὸ μείζω (5) συγχωρεῖν ἀμαρτίας Θεοῦ ἐστίν, τὸ τοιαῦτά με καὶ τοσαῦτα ἡμαρτηρότα ἀναίδην ἀξιώσαι συγγνώμης, Θεῷ παραπλήσιον πάντως ἀφήσει τὸν ἀφιέντα. Δεινὰ μὲν οὖν τετόλμηκα καὶ πέρα δεινῶν, ἐξυβρίσας οὕτως ἀτόπως εἰς τὴν σὴν θείαν ὑπεροχὴν· μείζον δὲ σοὶ τὸ κλέος ἔσται τῆς

ἐμῆς ἀβελτηρίας καὶ δεινῆς μανίας ὑπεριδόντι. Φεβρά μὲν σου ἡ παιδεία (6) αὕτη καὶ τῷ ὄντι φρικτὴ, ἢ με τέλειον κατεργάτατο καὶ ἐξέτιξεν· ἐλάττω μέντοι πολλῶ τῆς ἐμῆς πονηρίας ἐστὶ καὶ ὑβρεως. Δι' ἀλάμπει γὰρ σου τὸ φιλόανθρωπον καὶ ἐν τῇ παιδείᾳ σου ταύτῃ, ἦν ἑμαυτῷ προὔξενητα σχέλιος, βλασφημήσας οὕτως ἀσέμνως εἰς τὸν ἐμὸν, φεῦ! εὐεργέτην καὶ προμηθεᾶ καὶ ἡγεμόνα, τὸ μέγα

(1) B, Ἀδριανουῦ. Phrantza, p. 92: Οὐδ' ἐξελοῦν ἐκείθεν κατῴκησεν αὐτοὺς ἐν τῇ Ἀδριανουπόλει. Vide Ducam, p. 194; Laonicum ix, pp. 263, 264. In loco Phrantzæ scribendum, κατῴκησεν. Scyminus 78: Τίνες ἔκτισαν, κατὰ τίνας ἕκησαν χρόνους· τοὺς ὁμοσθνεῖς δντας τε τοῦ; τε αὐτόχθονας ὁρσαν . . . ὄκησαν χρόνους. Τούς . . . τοῦς τ' αὐτόχθ. . . .

(2) Religionem scilicet Christianam, a qua post-hac ad turcismum pater ipse descendit. Davidis quoque Commeni imperatoris filius Georgius ad mahometismum se convertit.

(3) Ῥωμαῖοι sunt Græci.

(4) Videlicet post captam Constantinopolim.

(5) E codice 3043. De illo Gregorio nihil comperti habeo. Eundem fere esse puto cum Gregorio monacho, qui Gemisto Plethoni oratione encomiastica parentavit, [quam edidit Alexander V.D. in Append. ad Plethonem *De legibus*, p. 387]. Vide Al-tiatium *De Georg.*, p. 392; Biblioth. Gr. t. XI, p. 631.

(6) An εἰ τὸ τῆς p. ?

(6) Castigatio.

θαῦρα τῆς οἰκουμένης, παρ' οὗ πολλάκις πολλῶν δωρεῶν καὶ χαρίτων ἤξιωμα δεῖλαιος ἐν τῇ φρικτῇ τῆς ξενιτείας καὶ πενίας καμίνῳ, πατραλοῖς οἶόν τις ἄλλος ὁ τάλας ὀφθεῖς, καὶ ἀθυμία δαινη σκοτισθεῖς τὴν διάνοιαν, μᾶλλον δὲ δαινη μανία ἐαλωκώς, ἢ τοὺς ἀλόντας ἀθῶως καθ' ἑαυτῶν τε καὶ τοῦ Θεοῦ πολλάκις ἐξέμηνε.

Τολμηρὸν μὲν οὖν τοιαῦτα τετοληχότα συγγνώμης δι' ἑαυτοῦ ἀξιωθῆναι αἰτεῖν· ἀλλὰ καὶ Θεῷ προσκρούουσιν ἄνωρποι· ἀλλὰ προσίεται φιλανθρωπῶς τοὺς σφῶν αὐτῶν γνησίως καταγνώκτας, ὅς γε καὶ ὑπὲρ ἀγνωμόνων καὶ ἀσεβῶν καὶ ἐνανθρωπησῆσαι καὶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ὑποστῆναι ἡνέσχετο, ἀρετῆς καὶ φιλοσοφίας ἀπάσης παράδειγμα ἑαυτὸν ἡμῖν καθιστάς. Εἰκὼν τολῆν καὶ αὐτὸς ὑπάρχων Χριστοῦ καὶ οἰκονόμος μυστηρίων φρικτῶν καὶ θεϊότητος ἱεράρχης, μιμηθεὶς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ εὐεργετὴν, ὃς τοὺς εἰς αὐτὸν ἀμαρτάνουσι καὶ τοὺς ἱεροὺς αὐτοῦ νόμους καὶ γνησίως μετανοοῦσι καὶ προσίεται (1) φιλανθρωπῶς καὶ δωρεῶν μερίστου ἀξιοῖ. Δὸς οὖν ἡμῖν ἕσαι παλινοψιδίαν· δις δὲ βίου ὕμνεῖν σου τὴν θεοεικέλιον ἐλεηνοσύνην. Μὴ ἀποσοθῆσθαι με τολμηρῶς προσίοντα σοὶ καὶ δάκρυσιν ἐξελειούμενον τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, ἣν περῶξυνα, φεῦ! σὺν ἀφροσύνῃ πολλῇ, μᾶλλον δὲ ἀνοσιουργίᾳ καὶ δαινη βλασφημίᾳ· ὅφει γὰρ με τὸν πρῶην Σαῦλον, εἰ καὶ ὑπὲρ ἐμὲ τὸ ὑπόδειγμα, Παῦλον γενησόμενον (2) ἐξαπίνης, τὴν σὴν εὐεργεσίαν καὶ τὰ σεμνὰ τῷ ὄντι πλεονεκτήματα ἃ σοὶ Θεὸς ἰδωρήσατο. . . . (3) τῷ μὲν γὰρ λευγαλέῳ ἐκείνῳ καὶ κωμικῷ σκέμματι (4) οὔτε τάξῳς τινος μετὴν ὀπωσοῦν, οὔτε καλλούς, οὔτε δυνάμει, οὔτε λόγων περιβολῆς καὶ ἀλικῆς· εἰρωνεία δὲ που τὸ πᾶν ἦν καὶ τις ἀτοπος καὶ ὠαλόγιος φλυαρία, ἀτόπως ἄγαν καὶ γελιοῦς ξυμβεβλημένη· ἐφ' ᾧ οὐδ' εἰς φῶς ἐξενήνοχα, οὐδ' ἔμην δαῖν ἐξανῦσαι καὶ τοῖς φίλοις κοινώσασθαι, ἐξὼν ἐξεργάσασθαι καὶ τινος μεταδοῦναι καλοῦ· ἀλλ', ἀπορρίψας ὑπὸ τὴν κλίνην, διαρρήξαι τῷ ὄντι διενεοῦμην, ἀτεχνῶς· ἐμαντῶ νεμεσῶν τῆς τόλμης καὶ τῆς ἀτόπου ἐπιχειρήσεως, ναι μὴν καὶ τοῖς αἰτιοῖς τοῦ τοσοῦτου καὶ τοιούτου δαινοῦ, ὧν αἰτιώτατος ἦν Γεώργιος ὁ Ἐρμητιανὸς (5), ὃς με καὶ μὴ ἀνεχόμενον μυριακίς παρέπεισε καὶ τρέθισεν ἐξυφῆναι. Τῆς δὲ σῆς εὐφημίας· λόγων ἰδέαν καὶ τάξιν, ὧ, οἶόν τε, ἐξυερῆσω προσήκουσαν, ἰατῶμενον ὧς οἶόν τε, τὰ τραύματα εὐφροσάτα (6).

Στίσαι; τοιγαροῦν, δέσποτα, δέσποτα, τὴν δι-

καίαν σου ταύτην ὀργὴν καὶ δίκην· εἰ γὰρ καὶ ἤτω τοῦ προσήκοντος· ἐξέτισα δίκην, ἀλλὰ δεινὰ καὶ ἀφόρητα τάλας ὑπέστην, μᾶλλον δὲ πέρα δεινῶν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἐν Μεθῶνῃ (7), ἐν εἰρκτῇ, ἐν κλοοῖς δεινῶς πιέζουσι καὶ ποινηλατοῦσιν. Καίτοι παρήμι τὴν αἰσχύνην οὐδεμιᾶς ἐλάττον' οὐσαν ζημίας τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Καὶ νῦν, φεῦ! φονέων καὶ προδοτῶν οὐδοτιοῦν ὑφίσταμαι ἀνεκτότερα ἐν τῇ φρικτῇ εἰρκτῇ ταύτῃ καὶ τῷ φοβερῷ τῷδε τάφῳ καὶ ᾄδῃ κατορωρυγμένος, καὶ λιμῶ καὶ δυσωδίᾳ καὶ πίκῃ ταλαπωρίᾳ καὶ κωκοπαθείᾳ παλαίων, καὶ ὑπὲ ἀπειρων φθειρῶν καὶ κόρων τὰς πλευράς ὀρυττόμενος, καὶ σπανιώτατα γενόμενος (8) ὕπνου. Παρήμι σιωπῇ τῶν δημοκόλων, τουτωνὶ τὴν μανίαν, οἱ μου τὸ πλέον τοῦ αἵματος ἐκπεπώκασι· σοὶ γὰρ χαρίζομενοι πάντες ἀφειδέστατά με ποινηλατοῦσιν, ἄλλος ἄλλην τινὰ ἰδέαν κολάσεων ἐξευρίσκων, καὶ ταύτην τὴν δίκην ἐκτινῶν (9), καίτοι σιωπῶντα καὶ πρῶως φέροντα πάντα καὶ μήτε πρὸ τῆς δαινης ταύτης δίκης μήτ' ἐν αὐτῇ καὶ τῶν σῶν μεμνημένον μήτε διεξιόντα τὰ σά. Εἰ δὲ σοὶ ἀπιστον εἶναι δοκοῖη, ἐντεῦθεν ἴσως ῥάδιως πεισοθήσῃ. Τίς γὰρ οὕτως ἦν ἄφρων καὶ σκέτλιος, ὥστε μεμνησθαι καὶ διασύρειν τὰ σά παρὰ τοῖς αὐτὰ ἐν θαύματι ποιουμένοις; καὶ τὸν μακαριώτατον μνημονεύουσι πάπαν, ἡγεμόνων ὄντων Βενετικῶν (10), καὶ ταῦτα τῶν περὶ σά σπουδαζόντων; Εἰ δὲ πού τι καὶ παρεφθαγέξμη ὑποπονοθόρισας ἐν παραδύστῳ ἐφ' οἷς ὑπέστην ἀχόμενος, συγγνώμην λιπαρῶς, καὶ ταύτην δακρυοῖς ἄμα, αἰτῶ.

Εἰ δὲ τις τολμησεῖ προπετῶς καθικέσθαι, ὧς δὴ μεμψαμένῳ (11) τολμηρῶς τῇ Ἐκκλησίᾳ Λατίνων, αἰθίους δίκας τίσει Θεῷ καὶ τῇ ἱερᾷ ἀληθείᾳ, σκέτλιος συκοφάντης ἐξελεγχθεὶς καὶ πόρρω Θεοῦ. Οὕτε γὰρ ἐν συνουσίαις, οὔτε ἐν σκέμμασιν (12), οὐδὲ πόποτε τι τοιοῦτον ἐτόλμησα· οὐμενοῦν· μὴ τοσοῦτον μανεῖν, μηδὲ τοσοῦτον ἰσχύσειαν καὶ ἡμῶν οἱ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας πολέμιοι. Τούναντιον μὲν οὖν ἐπήνεσα, καὶ νῦν οὐχ ἤττον ἐπαινῶ καὶ ὕμνῶ καὶ διὰ τιμῆς ἄγου. Ἐλλῆσι μέντοι τοῖς τῇ πατρίῳ Ἐκκλησίᾳ θρασέως ἐπιτιμῶσι καὶ ἀφειδῶς ἐξυθρίζουσιν οὐχ οἷός τέ εἰμι σπένδασθαι, καὶ τοὺς αἰτίους τοῦ τοσοῦτου σκανδάλου ἐπαράτας ἡγούμαι καὶ ἀποφράδας. Ἐπὶ τούτοις, ὁ βουλόμενός μοι νεμεσῶν καὶ εὐθύνειν, νεμεσάτω καὶ εὐθύνετω.

Οὐ μὴν ἄλλ' οὐδ' ἐν Φλωρεντίᾳ διῆγον, τῆς σῆς οικείας ἐξελαθεῖς, ἐπὶ τῷ τὰ σά διασύρειν. Πῶ; γὰρ

adverbium εὐφροσάτα.
 (7) Methone Pelopon., « parva Methone » dicta Valerio Flacco 1, 583 : hodie *Navarinum*.
 (8) An γευόμενος?
 (9) An ἐκτεινῶν? « supplicium illud augens. »
 (10) Codex, *Beneticus*, et sic alicubi circa accensus peccavit librarius. Utilius ex historia locum illustrare; sed nihil habeo quod notem, nisi legatum Pii II Venetis egisse Bessarionem, et tunc sibi magnatum prociui dubio annicitionem conciliavisse.
 (11) Melius foret μεμψαμένου.
 (12) Sic codex. An σκέμμασιν? « in orusculis. Cf supra σκέμματι.

(1) Præ summo dolore syntaxim verborum προσίεται et ἀξιοῖ mislexit Gregorius.
 (2) Id notum ex Actis apost.
 (3) Lacunæ signa inserui.
 (4) Agitur de nescio quo famoso libello, quem in Bessarionem composuerat Gregorius dum fervebant, puto, inter duas Ecclesias rixæ vehementissimæ.
 (5) Bessarion initio epistolæ ad pædagogum filiorum Thonæ Palæologi : Ἐδεξάμην καὶ πρότερον καὶ νῦν διὰ τοῦ Ἐρμητιανοῦ γραμματα τῆς εὐφροσάτου σου.
 (6) Voluit, puto, scribere, τῇ δὲ τῇ εὐφημίᾳ . . . ἰσσομένο; vel ἰσσομένω. A quo verbo pendebit

ἐτόλμησε τοῦτο, ὁ διὰ σέ, καὶ τῆ τῶν σῶν γραμμάτων δυνάμει ἅ ὑπὲρ ἐμοῦ τοῖς ἐκεῖ ἡξίωσας πέμψαι, τιμῶμενος καὶ θεραπείας τίνος ἀξιούμενος, καὶ τὸν αὐτὸν νῦν μὲν ἐπαινεῖν, νῦν δὲ μέμφοσθαι τολμηρῶς, οἷόν τις ἑαυτοῦ ἐπιλελησμένος; Ἄλλὰ, χριμῶνος ὄντος, οὐκ ἐξῆν ἀπιέναι· καὶ ἅμα μοι προύργου ἦν πραγματεῖαν τινὰ φιλόσοφον διακοῦσαι ἦν ἐνεστησάμην ἀκοῦσαι. Ἄλλ' οὐδ', ὅτι με οὐκ ἡξίους μεγάλων, ἠνιώμην τῷ ὄντι· ἴσῳ γὰρ ἀξίος οὐκ ἦν, οὐδ' ἤδδεν θεραπευεῖν σε, ἀφελίστερον διακείμενος· ἀλλ' ὅτι, τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἀφαίρεθεις, καὶ τῆς οἰκίας ἐκπέπτωκα, οἷόν τις κακοῦργος; ἐξελαθείς. Κάντεῦθεν συνέπεσε καὶ τῆς εὐδαίμονός μοι σχολῆς ἐκπεσεῖν τῶν λόγων, ὑπὲρ ὧν πάντα βίβδιως ἔφερον. Τοῦτο μέντοι τῷ ὄντι ἐξέμηνε· τοῦτο τοὺς σφραγιστέρους τῶν λογισμῶν ἐξήλασεν, μονονοῦχι παραφρονῆσαι συνήλασε

Ἄλλὰ τί δεῖ ταῦτα διεξιέναι τολμῶν καὶ δι' ἕχλου σοι τολμηρῶς γίνεσθαι; Ἡμάρτηκα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιον σου (1)· ἡμάρτηκα ὑπὲρ πάντας τοὺς προσκεκρυκότας Θεῷ. Ἐμαυτῷ μέμφομαι τῆς τοσαύτης παραπληξίας, οὐ μόνον τῷ δεσπότῃ τῷ θειοτάτῳ, ἀλλ' ἤδη καὶ Θεῷ προσκρούσαι περιφανῶς λογιζόμενος, πρὸς αὐτῷ ἀνόσια τετολμηκῶς καὶ πρᾶνομα, δειλίας. Ἄλλὰ τί πάθω, τάλα; Ἡττημαὶ λύπη τυραννηθείς· ἐξήχθην ἀθυμία ἐσχάτη, οὐκ ἐνεγκῶν τὴν ὕβριν, καὶ τῆς φιλοσοφίας τὴν στέρησιν, ἧς ἔδει μάλα αὐτίκα ἀποσπασθῆναι με τὸν κακοδαίμονα καὶ ἐλεεινῶς ἐκπεσεῖν.

Ἄλλὰ, πρὸς τῆς σῆς φιλανθρωπίας καὶ θεοειδοῦς ἀρετῆς, φείσαι μου τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ δειλοῦ· συγγνώμης ἀχθομένη καὶ δεινῶς ἀλγοῦντι ἐφ' οἷς πεπρῶνηκα· συγγνώμης μεταμελουμένῳ ἐφ' οἷς ἡμάρ-

τηκα, ἐξυβρίσας ἀνοσίως καὶ τολμηρῶς εἰς τὴν σὴν λαμπρὰν καὶ θείαν ὑπεροχὴν· συγγνώμης; δεῖνῃ ἐαλωκῶτι μανίᾳ καὶ δεινῶς σκοτισθέντι τὸν νοῦν· συγγνώμης τῷ ἀναξίῳ συγγνώμης καὶ κολάσεως ἀπάσης ἀξίῳ. Σοὶ πρόσειμι νῦν δεδιῶς τε καὶ τρέμων, τῆς ἐμῆς ἀβελτηρίας καὶ δεινῆς μανίας συνησθημένος, γυμνός, Ἴρος, κατηφής, ἐκτετηκῶς δίκρυσσι, τὴν σὴν φιλανθρωπίαν καὶ ἐλεημοσύνην ἀνακαλούμενος καὶ τὴν σὴν εὐσπλαγγνίαν ἐπιβώμενος, καὶ προκαλινδούμενος τῶν ἱερῶν σου ποδῶν, καὶ οὐ τολμῶν ἀτενίσαι τῷ ὕψει σου· σοὶ πρόσειμι, ὡς ὁ τελώνης ἐκεῖνος; Θεῷ (2), περιτρημένος τῷ χεῖρε καὶ τῆ κεφαλῇ γοερῶς τοῦδαφος; τύπτων καὶ τοῖς δίκρυσσι βραίνων. Εἰ γὰρ καὶ πέρα συγγνώμης ἡμάρτηκα, ἀλλὰ θάρρῶ εἰς τὴ περιὸν τῆς σῆς φιλανθρωπίας καὶ ὡς οὐ νικήσει ἡ ἐμῆ πονηρία τὸ περιὸν σου τῆς θεοειδοῦς καὶ ἀγγελικῆς ἀρετῆς. Πάρις, δέσποτα θεοεικέλε καὶ μειλίχιε, τὴν ἀφροσύνην τῶν σῶν οἰκετῶν, τῷ περιόντι τῆς σῆς φιλανθρωπίας ταύτην ἐξαφανίζων, τὸν κοινὸν μιμησάμενος Δεσπότην, δε, τοῖς γνησίως μετανοοῦσιν ἀφροσιν πλημμελημάτων δωρούμενος, χαρίτων ὑπερφυῶν καὶ ὠρεῶν ἀξιοῖ. Ἄλλὰ μοι εἰη, τῶν πιεζόντων με ἀπάλαιγόντι δεινῶν, τῆς σῆς ἐφετῆς αὐθις εὐμενίας καὶ ἐλεημοσύνης ἀξιώθῃναι, ὡς ἐν σου διὰ βίου ἀνυμῶ καὶ κηρύττω τὴν τοσαύτην μακροθυμίαν καὶ χάριν, ἧ μου τοιαῦτα ἡμάρτηκός καὶ ἐφείσαστο φιλανθρωπίας, δέον καταργάσασθαι καὶ τελῶς ἐξαφανίσαι, καὶ ἐλέου; ἡξίωσε· ἡς μοι γένοιτο, Σῶτερ, ἀξιώθῃναι τῆ σῆ οὐρανίου ἐργασίας καὶ χάριτι.

Ὁ ἐλάχιστος δούλος τῆς αὐθεντίας σου Γρηγόριος ὁ ἐλεεινός ἐκ (3) σκότους καὶ εἰρκτῆς, μᾶλλον δὲ κοιλίας ἄδου τολμηρῶς ἀναφέρει.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΕΓΚΟΜΙΑΣΤΙΚΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΩΤΑΤΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΙΝΑΛΗΝ ΝΙΚΑΙΑΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΝ ΚΑΙ ΣΟΦΩΤΑΤΟΝ.

Ἐπανῆκεν ἡμῖν ἐκ τῆς πρεσβείας ὁ θειοτάτος ἡμῶν ἡγεμῶν (4)· ἐπανῆκε τὸ κοινὸν ἀγαθόν· ἐπανῆκεν ὁ κοινὸς εὐεργέτης, ἡ φιλοτιμία τῆς φύσεως, τὸ τῶν χαρίτων τέμενος (5), ὁ τῶν ἀρετῶν ὄρμαθις, τὸ μέγα θαῦμα τῆς οἰκουμένης, οὐ χρυσῷ στεφάνῳ κεκοσμημένος ἢ κοτίνῳ ἢ σελίῳ ἢ καλάμῳ λευκῷ, οἷς οἱ ἑλληνοδίκαί εἰώθασιν στεφανοῦν τοὺς ἐν Ὀλυμπίοις νενικηκότας (6), ἀλλ' ἰδοῦσι καὶ κατορθώμα-

σιν (7), οὓς ὑπὲρ τῶν εὐσεβοῦντων γενναίως ἀνέτηλ, μᾶλλον δὲ κλέϊ καὶ εὐφημίαις, τῆς οἰκουμένης διέκουςι καὶ κλέος οὐρανόμηκες (8) προξενούσι. Δορυφοροῦσι δὲ γε αὐτὸν καὶ λαμπρῶς ὑποδέχονται οὐχ οἱ ἐπιτυχόντες μόνον καὶ ὁ πολὺς (9), ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν πόλεων ἡγεμόνες, οἷς διὰ σπουδῆς ἔστι μάλιστα τὰ τοιαῦτα· καὶ προθύμως ἀναπετανύντες τὰς πόλας, τὸν κοινὸν ἀσμένως ὑποδέχονται εὐεργέτην,

(1) Verba sunt filii illius prodigi : Πάτερ, ἡμαρτον εἰς οὐρ. . . .
 (2) Luc. xviii, 13: Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἐστῶς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπάραι, ἀλλ' ἔκλυπεν εἰς τὸ στήθος αὐτοῦ, λέγων· Ὁ Θεός, ἐλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.
 (3) Sirach li, 3 : Ἐλυτρώσω με . . . ἐκ βέθους κοιλίας ἄδου.
 (4) Promiserat supra Gregorius se Bessarionis in laudem orationem scripturum esse, quam nunc e codice 3013 profero.
 (5) Bessario scilicet, legatione peracta redux.
 (6) Meminit Platonis epigrammaticus : Αἱ Χάριτες τεμενός τι λαθεῖν, ὅπερ οὐχί πεσεῖται, ζητούσαι, ψυχὴν εὖρον Ἄριστοφάνους. Ujus meminisse videtur ei Racinius versibus non optimis :

Les Vertus, qui dès lors suivirent leur exemple, Virent avec plaisir Que le cœur de Louis était le plus beau temple Qu'elles pussent choisir.
 (6) Id non satis accurate dictum. Oleastro enim qui ludis vicerant olympicis coronabantur, apio qui nemæis ; arundine alba juvenes Athenis.
 (7) Melius transposuisset κατορθώμασι καὶ ἰδρωσι, propter οὗς, ac præsertim propter sequens ἀπλή, quod κατορθώμασι vix proprie jungetur.
 (8) Dixit κλέος οὐρανόμηκες; ex veterum imitatione ; sed κλέος post κλέϊ non expectabatur.
 (9) Locutio est notissima. Eumathius Hysimeo, x, p. 398 : Τί μάτην ὁ πολὺς ἄνθρωπος ἐπὶ τὸ τοῦ Δαφνίου συντρέγει βρωμόν; καταδυσωπεί τὸν ἐπητόλον χρησιμοδοτεῖν; Codex 2897, τί κατα δ, recte.

ὕμνους καὶ εὐφημίας αὐτὸν κοδοῖντες καὶ ἰσοθέους ἄ
 τιμῆς τιμῶντες. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἱκανὸν εἶναι
 δοκεῖ, εἰ τὰ σφέτερα εὐ ἔχει καὶ ἄριστα διοικεῖτο,
 τῆς δὲ γε τοῦ κοινού εὐπραξίας καὶ βαλτιώσεως οὐ
 πάντῃ τοι μέλει σμικρὰ διανοομένους καὶ ταπεινά·
 τῷ δὲ δὴ κοινῷ ἡμῶν εὐεργέτη καὶ προμηθεὶ τοῦ
 μὲν καθέκαστα καὶ ἰδίου οὐ πάντῃ τοι μέλει, τοῦ δὲ
 κοινού καὶ καθόλου διαφερόντως μεμέληκεν, ᾧ τοῦ
 καθόλου χάριν τό τε καθέκαστον γίνεται· που καὶ
 σώζεται, καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εὐ εἶναι μεταλαγχα-
 νει, ἐφ' ὅσον τοιοῦτῳ ὄντι αὐτῷ προσήκει. Νῦν δ'
 ἄλλῃν τινα πρεσβειαν τῶν ὑπερορίων (1) αἰρεῖται
 ἐν ἐξώρῳ καὶ ταῦτα σώματι καὶ ποικίλοις κατειρ-
 γασμένῃ νοσήμασι (2), οὐχ ὅπως ἐντεῦθεν βέλτιον
 γὰ καθ' ἑαυτὸν σχολή. Τίνος γὰρ αὐτῷ ἐπιδαί (3),
 οὕτως αὐταρκεστάτῳ ὄντι, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπέρ-
 ορῶντι, καὶ τῆς ὕλικῆς ὑπερναθεθικότη ἡδὴ δυά-
 δος (4) καὶ τῶν τῆς ὕλης καὶ δόξης θεληγῆτρων καὶ
 ἡρόνων, οἷς σχεδὸν ἀπαξάπαντες κατακηλούμενοι
 παραμένουσι, μόνῃν εὐδαιμονίαν τὴν τούτων ἀπό-
 λαυσιν καὶ μακαριότητα λογιζόμενοι· ἀλλ' ἰδίοις
 ἰδρώσι καὶ πόνοις εὐμάρειαν βίου ἐμποιοῦντι τοῖς
 ἄλλοις καὶ περιουσίαν τῶν ἀνθρωπίνων καλῶν;

Ταῦτά τοι κοινήν ἔδει πάντας αὐτῷ καὶ μάλα ἐν
 δίκῃ εὐφημίαν προσάγειν καὶ χάριτας προθύμως
 ἐμολογεῖν, καὶ ψῆδς ξυντιθέναι καὶ ὕμνους ὡς οἶόν
 τε· αὐτῷ προσήκοντα, καὶ Θεῷ ἐξεπίτηδες οὐσίαι·
 τῆς γε βιοτῆς αὐτοῦ εἴνεκα, καὶ τῆς ἐσχάτης δόξης
 καὶ θείας ὑπεροχῆς (5), ἧς ἡδὴ πολλάκις βασκανία
 ἐνέων διήμαρτεν, ὡς ἂν ἡμῖν ἐπὶ πλείστον διαβώῃ
 ὁ τοιοῦτος εὐεργέτης καὶ κτθεμῶν καὶ τῆς οἰκουμέ-
 νης μέγιστος ἥλιος, ἐπέπερ ἄλλως αὐτὸν ἀτεχνῶς
 ὦν πᾶσιν ὑπῆρξε χαρίτων καὶ δσημέραι ὑπάρχει (6)
 ἐλευθερίως οὐχ οἶόν τε ἀμείβεσθαι. Καὶ με μῆδεις
 εἰσάθω αὐτὸν οὕτως ἐπὶ ταῖς κοιναῖς εὐεργεσίαις
 ἐξαίροντα τοῦ μερικῆ καὶ καθέκαστα ὠλιγορηκέ-
 νει, ὑπεροψία καὶ ἀναληψία ἐνισχημένον τινί· οὔτε
 γὰρ τις ψάμμον θαλάσσης, οὐτ' ἄστρα οὐρανοῦ,
 οὔτε τὰς πρὸς τοὺς καθέκαστον εὐεργεσίας αὐτοῦ
 ἐξαρτομῆσαι δύνησεται· δ' ἰσοῦσαν ἐμπεδοῦσι τὸν λό-
 γον σχεδὸν ἀπαξάπαντες; Ἰταλοί, εὐφημοῦντες ὅσων

καὶ οἶων ὑπῆρξε σφίσι χαρίτων καὶ δωρεῶν κοινῶν
 καὶ ἰδία ἐκάστῳ, τῆς αὐτοῦ πολλάκις δεηθεῖσιν ἐπι-
 κουργίας καὶ ὠφελείας· ὦν τοὺς μὲν ἐκ πεινήτων
 λαμπροὺς εἰργάσατο, τοὺς δ' ἀμαθεῖα ἐνισχημένους
 ἐσχάτη λογίους ἀναδίδειχε καὶ σοφοῦς διδαξάμενος·
 ἔστι δ' οὐδ' καὶ κινδυνεύοντα; ἀπολέσθαι, καὶ μὴν
 καὶ τὰ οἰκεῖα ἀδίκως ἀφαιρεθῆναι, τῶν ἐσχάτων
 κινδύνων καὶ τῆς δεινῆς πεινίας ἐξήρπασε. Οὐ μὴν
 ἀλλὰ καὶ Ἕλληνας ἀνυμνοῦσιν ἐκασταχῆ περιβάου-
 τες ὅσων καὶ οἶων πολλάκις σφίσι ὑπῆρξε χαρίτων,
 τῆς δεινῆς κατελεθῆσας σφᾶς συμφορᾶς καὶ τῆς ἀνυ-
 οίστου δυστυχίας (εἰ μὴ τις πονηρᾶς καὶ ἀγνώμο-
 νος εἴη προαιρέσεως, φύσεως λαχὼν δυσκόλου καὶ
 μεμψιμοῖρου), τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα δσημέραι εὐερ-
 γητῶν καὶ τὰ οἰκεῖα φιλανθρωπῶπως πηγάζων. Πῶς
 δ' ἂν τις σιωπῇ παριεῖ τὰς πρὸς τοὺς τῶν Ἕλλήνων
 ἡγεμόνας εὐεργεσίας αὐτοῦ, ἐλεεινῶς τῆς πατρῴως
 ἐκπεπτωκότας εὐδαιμονίας, μὴ οὐχὶ ἀτοπος εἶναι
 δόξειε, ὦν πατὴρ ὠψθη καὶ προμηθεὺς καὶ εὐερ-
 γέτης;

Καὶ τοι, εἰ τὸν Θεὸν τῆς εὐποιίας ἄνθρωποι θαυ-
 μάζουσι μάλιστα (ἐπὶ τούτῳ γὰρ οὐχ ἤκιστα πάν-
 τες αὐτὸν ἀνυμνοῦσι καὶ διαφερόντως θαυμάζουσι,
 δωτήρα ἑάων (7) ἀνακαλοῦντες), οὕτοσι δὲ ἐν τούτῳ
 πάντας παρήλασε τοὺς ἐφ' ἑαυτοῦ, πῶς οὐχὶ πάν-
 των θεϊότερος ἀναδίδεικται τῆ τῆς θείας εὐποιίας
 μιμήσει, ὃ δὴ μόνον κοινὸν ἔργον Ἰσχυοσιν ἄνθρωπος
 καὶ Θεός (8), καὶ δι' οὐ τις αὐτῷ συναφθελς οἶός
 τε (9), οἰκειωθεὶς τῷ Θεῷ καὶ συναφθελς εὐδαιμό-
 νως, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ Θεῷ συνάπτεσθαι τῶν
 ἄκρω ἀγαθῷ καὶ ὑψίστῳ; Εἰ δὲ δὴ καὶ μέγιστον
 τῶν ἀγαθῶν ἡ ἀγάπη, ἧ τὰ θεῖα διισχυρίζεται λόγια
 καὶ ὁ θεϊότατος Ἰησοῦ νόμος (10), ταύτης δῆπου ἡ
 εὐποιία καρπός, ἦν δὴ μάλιστα κοινὸν ἔργον Ἰσχυο-
 σιν ἄνθρωποι καὶ Θεός, ᾧ περιεσσι τῆς ἀγάπης ἡ
 ἔρωτος, μάλλον δ' αὐταγάπη (11) καὶ ἔρωτος ἐστίν, ἧ
 διαβρήθην αὐτὸς ἀποφαίνεται. Ναὶ μὴν καὶ τῆς ἀρ-
 βήτου φιλανθρωπίας ἐκείνης ἧ συνέχεται τὰ ἡμέ-
 τερα, πῶς οὐχ ὁ ταῦτην κατωρθῶσὶς οὐχὶ κἀκείνη
 μετείληψε, τῆ δρᾶται τῆς εὐποιίας τῆς θείας ἀγά-
 πης μετεσχηκῶς καὶ δι' αὐτῆς οἰκειωθεὶς τῷ Θεῷ

(1) Legatio indicari videtur qua functus est apud
 Fredericum imperatorem, ni senior immuatur legatio
 quam apud Ludovicum XI Galliarum regem
 obivit.

(2) Bessario, supra col. in epist. ad Androni-
 cum Callistum, φαρμακευόμενον se excusat scribendi
 labore.

(3) Forsan ἐτι δεῖ. Quæ mutatio sæpe facta fuit.
 Sed verbo ἐπιδαί non raro utitur.

(4) Id dictum est in tali oratione paulo eruditius
 e doctrina Pythagoræorum de numeris. Aiebant enim,
 teste Sexto Emp. x, § 277, in principiis τὸν
 μὲν τοῦ δρωτός αἰτί. ο λόγον ἐπέχριν τὴν μονάδα,
 τὸν δὲ τῆς πασχούσης ὕλης τὴν δυάδα. Stobæus Ecl.
 tom. I, p. 58, refert Pythagoram statuisse τῶν ἀρ-
 χῶν τὴν μὲν μονάδα Θεῶν καὶ ταγαθῶν, τὴν δὲ ἀορί-
 στον δυάδα δαίμονα καὶ τὸ κακόν, περὶ ἦν ἐστὶ τὸ
 ὕλικὸν πλῆθος· ubi Heeren. videndus.

(5) Dicitur Bessario a summi pontificatus spe
 excidisse p. st. Pii II mortem, cum ipsi nocuisset
 vel nocuisse visus esset ejus in conclavi a mission-
 nalis Perrotius. Id forsani immutatur.

(6) Videtur deesse αἰτιος. Bessario etiam sic
 est locutus epist. ad Apostolium (supra): Οὕτε
 γὰρ Ἀριστοτέλης οἶος τοσοῦτων ἡμῖν ἀγαθῶν
 ὑπάρξα.

(7) Homerea et Hesiodæa dictio.

(8) Pythagoræi, apud Anonymum *De vita Pythag.*
 p. 57, hominem se ipso meliorem fieri dicebant...
 ἐν τῷ εὐ ποιεῖν· Θεοῦ γὰρ τοῦτο καὶ θείας μιμή-
 σεως. Aristoteles epist. 3: Οἱ πολλοὶ τῶν φιλοσό-
 φων τὴν εὐεργεσίαν Θεῷ ἰσότημον παρεσκεύασαν·
 codices 2551, 5054, ἰσῆμοιν. Gregorius Naz. tom.
 II, p. 186: Ε. ἐρ. ἐτῶν νόμιζε μιμεισθαι Θεόν· quem
 versum sibi pro lemmate sumpsit Niceph. Basila-
 cas Progymn. p. 442.

(9) Codex, οἶόν τε. Id si servabitur, τινὰ ἐρ. t
 scribendum.

(10) Vid. Matth. xxii, 59, 40; Epist. ad Gal. v,
 14; et Epist. II ad Cor. xiii, 13: Νουὶ δὲ μένει πι-
 σ. ε.ς, ἐλπ.ς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μεζῶν δὲ τού-
 των ἡ ἀγάπη.

(11) I Joan. iv, 8: Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν.

καὶ συναφθεῖς· εὐδαιμόνως, ὃ δὴ πέρας τῆς ἀνθρω- A
πίνης εὐδαιμονίας γενόμενοι;

Εὐδαιμονοῦν τοίνυν αὐτοὺς τυγχάνεις καὶ μακάριος, θειότατε δέσποτα, τηλικαύτης εὐδαιμονίας μακαρίως ἀξιοθεις καὶ τοῦ πᾶσιν ὀρεκτοῦ τέλους τῆς ἀγάπης μετεσχηκώς, ἣν δὴ κορωνίδα τῶν ἀρετῶν κεφάλαιόν τε καὶ τέλος οἱ δεινοὶ περὶ τὰ τοιαῦτα, ὡς οἴσθα, διισχυρίζονται.

Ἄλλὰ γὰρ ἔλαθον ἑμαυτὸν μικρὸν ἐναλλάξας τὴν πῶν ἀρετῶν τάξιν, ἧς χρεῶν ἀντέχεσθαι πανταχῇ οἷς τι μέτεστιν ἐπιστήμης, καὶ λόγων ἐλευθερίων κατὰ τρόπον ἡμμένοις. Οὐ μέντοι παρὰ τοῦτο ζημία τις ἔσται, ἀλλ' οὐδὲ φύσις· γε ὅπως οὖν ἐς τὴν τῷ λόγῳ προκειμένην ὑπόθεσιν. Αὐτίκα γὰρ μᾶλα ὁ λόγος ἀνθέξεται τοῦ προσήκοντος καὶ τὰ οικεῖα, σὺν Θεῷ, ὡς οἶόν τε ἀνύσει προῖόν ἐφεξῆς, καὶ τὴν εὐφημίαν ὡς οἶόν τε διὰ βραχέων ἀνύων, τὸ μῆκος ἐπὶ τῶν καιρῶν ἀναθέμενος. Οὐκοῦν ἰτέον μοι πρόσω καὶ τοῖς εἰρημένους τὸ ἐφεξῆς συναπτέον.

Ἄρ' οὖν οὕτως μὲν ἀγάπης καὶ εὐποιίας ὁ θειό- τατος ἡμῶν ἔχει δεσπότης, φρονήσεως δὲ αὐτῷ ὅπως οὖν ἐπιθεῖ, ἢ δικαιοσύνης ἢ ἀνδρίας, ἢ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν; ἢ μετέσχηκεν μὲν αὐτῶν, ἀμυδρῶς δὲ καὶ ἐπιπολαιῶς μετέσχηκεν, τῆς αὐτῶν ἀπολει- φθείς ἕξως; Πόθεν; ὅς γε οὕτω μὲν φρονήσεως τέ- τευχε θεία κοσμηθεὶς μοῖρα, ἐμπεριζὼ δὲ ταύτην καὶ παιδεία παντοῖα ἐξήσκησε, ναὶ μὴν καὶ πολι- τικῇ ἐπιστήμῃ καὶ θεωρίᾳ, ὡς πάντας ἐπ' αὐτῷ ἐκ- κλήτεσθαι καὶ θαυμαζέειν ὡς ἐπὶ θαυμασίῳ ἀνδρὶ τοὺς εἰς λόγους ἰόντας αὐτῷ, βαίνοντας κατόπιν αὐ- C
τοῦ, καὶ μονονοχλῆ χρησμούς οἰεσθαι τοὺς ἐκείθεν ἀναδιδύζοντας λόγους, τὰ τε ὄντα διασαφούντος σο- φώτατα καὶ δεινῶς τὸ μέλλον τεκμαιρομένου, τὸ τε πρακτέον ὑποδεικνύοντος καὶ ὡς οἶόν τε ἄριστα δια- τιθεμένου, καὶ νῦν μὲν ἐν βραχεί καὶ λακωνικῶς, νῦν δ' ἀπεικῶς σὺν εὐροίᾳ, ἢ περιστάμενη ἀπαιτεῖ τῶν πραγμάτων ὑπόθεσις, λαμπρῶς ἀπηγγελμένη καὶ δεξιῶς, καὶ πολλὴν τὴν ἀφροδίτην ἐπαγομένη, οὐπερ οἱ παραπολαῦσα ἀξιωθέντες· καὶ χάριτων με- τασχεῖν τῶν ἀνισχουσῶν ἐκείθεν, λήρον ἂν ἠγγήσαντο δῆπουθεν Θεμιστοκλέα καὶ Περικλέα, Κίμωνά τε καὶ Μιλτιάδην, τοὺς τοσοῦτον ἐς δεῦρο ὑφ' Ἑλλή- νων θαυμαζομένους; ἐπὶ φρονήσει τε καὶ εὐροίᾳ καὶ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ.

Καίτοι Θεμιστοκλεῖ τῷ γενναίῳ οὐδοτιοῦν θαύ- ματος ἄξιον φαίνεται εἰργασμένον, ὅτι μὴ ὁ χρη- σμὸς ἐκεῖνος οὐ ξυνηκεν ὀξέως προσσχῶν (1), καὶ ἄ- ρασιν αὐτὸν πρὸς Πέρσας καὶ Λακεδαιμονίους πρε-

(1) Pythicum oraculum de mœnibus lignicis.

(2) Legationem Themistoclis ad Lacedæmonios, et qua arce eos eluserit, dum cives sui muros restituerint, narrat C. Nepos. — Codex τείχων, quasi librarius voluerit τοίχων scribere, quod de mœni- bus urbis pravum esset et improprium. Pro ἐν velim ἐπὶ· quæ præpositiones nonnunquam fuerunt permutatæ.

(3) Xerxem certiozem dolo fecit Themistocles id agi, ut pons dissolveretur quem ille in Hellesponto fecerat: vide C. Nepotem.

(4) Cum Bessarionis libri italice scripti nulli memo- rentur, significari videntur Latina ejus opera,

σεῦσαι πρεσβεία: ἐν τῇ τῶν τεύχων ἐκδορῆ (2) καὶ τῇ τῆς σχεδίας διαλύσει (3), καὶ ἀλλ' ἅττα τοιαῦτα περιδόμενα· λόγου δὲ ἄξιον αὐτῷ σέμαμα, τὴν τε εὐμουσίαν αὐτοῦ ἐμφαίνον καὶ μεγάλων: ἀν καὶ δεινότητα καὶ τὴν ἀμφὶ λόγους καὶ σοφίαν ἀλ- κὴν, οὕτω ἤκουσται καταλελειμμένον.

Ταυτὶ δὲ φημι, οὐ τοὺς τῶν Ἑλλήνων κολούων δημαγωγούς, οἱ αἰοδίμου εὐκλείας καὶ δόξης ἀκτι- ράτου ἤξιωνται καὶ τοσοῦτον ἐπ' ἀρετῇ καὶ πολι- τικῇ ἐπιστήμῃ ἤραντο κλέος, εὐεργέται κοινῶν τῶν Ἑλλήνων ἀναδειχθέντες· μὴ οὕτω κακῶς γνώμης καὶ φρονήσεως σχοίην· ἀλλ' ὡς πολὺ τι δὴ τὸ διά- φορον τοῦ ἀνδρὸς τοῦδε κάκεινων, εἰ τι κάμῳ ἔξεστι διαιτῆν τουτων: πέρι· εἰ γε χρὴ τὸν τοιοῦτον ἀνδρ: ἀνακαλεῖν, ἀλλὰ μὴ ὑπερφυῖ τινα φύσιν καὶ κρεῖτ- B
τονα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως καὶ τῶν εὐσεβούντων οὐχ ἤκιστα τὰς ἀνθρωπείας κήρας ἐν- δεδουκέναι καὶ τὴν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ βιοτήν. Τῷ μὲν γὰρ Θεμιστοκλεῖ ὥνπερ ἐναγχοῦς ὁ λόγος, ἐμνή- σθη κατώρθωται μόνον· τῷ δὲ Θεοστῆφ ἡμῶν ἡγε- μόνι οὐ πρεσβεῖται μόνον λαμπρῶς πολλὰκις πεπό- νηται, ἀλλὰ καὶ συγγράμματα λόγου ἄξια, μᾶλλον δὲ θαύματος καὶ ἐκπλήξεως Ἑλλήσι τε καὶ Ἰτα- λοι: (4), καταλέλειπται (τῷ γὰρ περιόντι τῆς εὐ- φυίας καὶ τῆς γνώμης τῷ περιετῷ κάκεινων ἐν βραχεί τὴν διάλεκτον περιελήψε), τὴν τε τοῦ ἀνδρὸς ἐμφαίνοντα πολυμάθειαν καὶ δόξτητα καὶ τὴν ἀμφὶ λόγους καὶ φιλοσοφίαν γενναϊότητα καὶ ἀλκὴν· ἐν οἷς οἷός ἐστι ἕξεστι τοῖς εὐμοιρηκόσιν ἐπιστήμης καὶ νοῦ ξυνιέναι.

Ἄτεχνῶς γὰρ, οἷον ὁ ἡρωϊκὸς ἵππος, κροαίνει (5) κατὰ πεδίου, καὶ τορὸν καὶ ἥδιστον ἀναβάλλεται παραπλησίως τῇ Ὀλυμπιακῇ σάλπιγγι, βεῖ δὲ οἶόν τις ἐνθουσιῶν, ποταμίων βευμάτων δίκην, ὥσπερ τις χρυσορρόας ὁ Νείλος (6) ἦτοι ἀργυροδίνης, ἢ Πακτωλὸς, σὺν γε χάρισιν ἀμηχάνοις καὶ ἀγλαῖα ἀτικιζούσῃ καὶ ἀπορρήτω; τερπούσῃ. Τὸ δὲ δὴ πυκνὸν καὶ ποικίλον τῶν ἐνονοιῶν καὶ γλαφυρὸν καὶ ἡδύ, ὅ γε μάλιστα συγγράμμασιν ἐπιθεῖ, ἐπικαιρό- τατα ταῖς τῶν χωρίων ἰδέαις, καλύκων (7) δίκην, οἷον ἀνίσχον καὶ εὐδαιμόνως ἐμπλημμυροῦν. Καὶ τίς ἂν λόγων ἐπαίων ἐλευθερίων καὶ ἐπιστήμης κατὰ τρόπον ἡμῶνος, μὴ οὐχὶ ἐν θαύματι ποιή- σαιτο τὸν τοιοῦτον, καὶ εὐδαιμόνα καὶ μακάριον D
ἠγήθει τηλικαύτη κεκοσμημένον εὐδαιμονία; Δεῖ- σαν δὲ ποτε ἀπαντήσαι, ἦτοι τὸ προκειμένον ἀπο- δεῖξαι, ἢ ἐνστήναι ἐναντίοις λόγοις ὁμοσε ἰόντα, ἐν γε ταῖς τῶν ποικίλων ἐπιφοραῖς ἀποδείξεων πάντα

quorum recensum vide in *Bibl. Gr.* t. XI, p. 432.

(5) Respicit Il. ζ, 506: Ὡς δ' ἔτε τις στατὸς ἵπ- πος . . . βεῖη πεδίοιο κροαίνων.

(6) Est in codice χρυσορράς. Nilum vocatum fuisse Chrysorrhœam me docuit Athenæus v, 36, cum nota Casauboni. Adjectivum ἀργυροδίνης nomen suum amisit, quod divinare jam non est facile: forsant Πηνειός, qui illo epitheto apud Homerum ornatur.

(7) Codex, καλύκων. Sunt καλύκων, *rosarium*, etsi ἐμπλημμ. ad *rocua* ducere videatur. Cæterum sententia est imperfecta, nisi ad participia ἐστὶ subaudiatur, quod non est valde nitidum.

λόγον διαλυούσαι; δεινῶς, τοῖς τε οἰκείοις ἀμυνού- **A** μέν συμβουλευόντων προθύμως; καὶ ἄριστα τὸ πρα-
σαι λόγους γενναίως, καὶ ἀνδρείως ἐξανουούσαις κτεόν ὑποτιθέμενος φρονίμως; καὶ ὀξείως ἐξυυρεθὲν
ἄπερ προϋθετο τὴν ἀρχὴν, πίντας ἀτεχνῶς κατό- καὶ γλοφυρῶς ἐκτεθὲν καὶ θαμιστοκλέους παντὸς
πιν ἐξ τούτων τε νῦν περιόντας καὶ τῶν πάλαι ἐνίους, δειότερον (65), νῦν δ' ἀναιρούμενος ὑπερορίου; πρε-
ἢ διεχυρίζονται ἐνίοι ὑγιῶς διαίτην τῶν τοιούτων σβεῖας Ἰταλίας διεχούτας τοσούτων (66). Ἰδίως δὲ ἕκα-
περί δυνάμενοι, τῇ τε ἀκριβείᾳ καὶ τάξει καὶ τῷ σπον εὐ ποιεῖ; καὶ ἀμύνειν κακῶν τῶν παρόντων ἐλευθε-
πλήθει τῶν ἀποδείξεων. ρίως; εὐεργετεῖν, μηδενὶ δὲ ἐπηρεάζειν τῶν ἀλλοτρίων

Τοῦτο μὲν οὖν ἐατέον ἐν τῷ παρόντι, μὴ καὶ δόξω **B** εὐδαίμων τοίνυν αὐτὸς τυγχάνει; τῷ ὄντι, θεϊ-
τίσιν ἐπὶ θεραπείᾳ τὰ τοιαῦτα ἐπανηρῆσθαι. Δέ- ταστε δέσπυτα, δικαιοσύνης πᾶν εἶδος; εὐδαιμόνως
δοικα δὲ μὴ, τὰ τοιαῦτα διεξιῶν καὶ ἀφελῶς οὕτως κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
συνειρῶν, τῇ περὶ τοὺς λόγους ἀδυνασίᾳ καθυβρίσω κρεῖττονος καὶ σπουδῇ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσει με-
τὸν ἄνδρα ὥστε μοι δοκῶ τὰ μὲν τοιάδε ἐν τῷ παρ- γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
όντι ἀναβεβλήσθαι, σχολῆς ἀτεχνῶς δεδόμενα πλίσιο- ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
νοῦς ἦν εἰ διδοίη Θεὸς, συστήσομαι, σχολῆς; εὐμοι- κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς
ρήσας ποτὲ, καὶ μικρὸν ἀνακτησάμενος; ἐμαυτὸν ἄ πάντες ὑμνοῦσιν ἐπιξιόντες.
καὶ βράσας τοῦ τῆς λήθης με κατελιγηφότος δεινοῦ **B** εὐδαίμων τοίνυν αὐτὸς τυγχάνει; τῷ ὄντι, θεϊ-
νοσήματος καὶ μάλα πιέζοντος, ἄπερ, ἐν τῇ φοβεραῖ ταστε δέσπυτα, δικαιοσύνης πᾶν εἶδος; εὐδαιμόνως
τοῦ ἔδου εἰρηκτῇ ἐπὶ πλείστον ποινηλατούμενος (61). κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
τῷ περιόντι τοῦ ἄχους καὶ τῆς λύπης ὁ τάλας ὑπέ- κρεῖττονος καὶ σπουδῇ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσει με-
στην, μονονοῦλ' παραπληξία ἐκλωκῶς καὶ καθάπαξ γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
παραφρονήσας.

Ταυτὴ μὲν οὖν ἐν τῷ παρόντι, ὡς παρὰ νοσηκο- **C** οὕτως; ἡμῶν ὁ θειοτάτος; ἔχει δεσπότης, ἀνδρίας δὲ
μουμένου καὶ σχεδὸν ἡμιθυῆτος, αὐτοσχεδῶς; εἰρη- τῶν πρωτείων παραχωρεῖ, ἧς ἄνευ σχεδὸν ἀμυ-
οδω μοι ἔπι δὲ τὰ ἐξῆς τῆς εὐφημίας ἴτεον μοι. δρὰ καὶ ἐξίτηλα πάντα, νοητῆς ἀλλῆς; ἐστερημένα
καὶ μάλα πιέζοντος, ἄπερ, ἐν τῇ φοβεραῖ κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
τοῦ ἔδου εἰρηκτῇ ἐπὶ πλείστον ποινηλατούμενος (61). γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
τῷ περιόντι τοῦ ἄχους καὶ τῆς λύπης ὁ τάλας ὑπέ- ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
στην, μονονοῦλ' παραπληξία ἐκλωκῶς καὶ καθάπαξ κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς
παραφρονήσας.

Ταυτὴ μὲν οὖν ἐν τῷ παρόντι, ὡς παρὰ νοσηκο- **C** οὕτως; ἡμῶν ὁ θειοτάτος; ἔχει δεσπότης, ἀνδρίας δὲ
μουμένου καὶ σχεδὸν ἡμιθυῆτος, αὐτοσχεδῶς; εἰρη- τῶν πρωτείων παραχωρεῖ, ἧς ἄνευ σχεδὸν ἀμυ-
οδω μοι ἔπι δὲ τὰ ἐξῆς τῆς εὐφημίας ἴτεον μοι. δρὰ καὶ ἐξίτηλα πάντα, νοητῆς ἀλλῆς; ἐστερημένα
καὶ μάλα πιέζοντος, ἄπερ, ἐν τῇ φοβεραῖ κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
τοῦ ἔδου εἰρηκτῇ ἐπὶ πλείστον ποινηλατούμενος (61). γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
τῷ περιόντι τοῦ ἄχους καὶ τῆς λύπης ὁ τάλας ὑπέ- ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
στην, μονονοῦλ' παραπληξία ἐκλωκῶς καὶ καθάπαξ κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς
παραφρονήσας.

Ὅπως μὲν οὖν φρονήσεως ἔχει; σοφίας τε καὶ **C** οὕτως; ἡμῶν ὁ θειοτάτος; ἔχει δεσπότης, ἀνδρίας δὲ
φιλανθρωπίας ὁ θειοτάτος; δεσπότης ἡμῶν ἐν ἐπι- τῶν πρωτείων παραχωρεῖ, ἧς ἄνευ σχεδὸν ἀμυ-
τόμῳ μοι ἤδη εἰρηται, τοῦ λόγου ἐπειγομένου. Ἄλλ' δρὰ καὶ ἐξίτηλα πάντα, νοητῆς ἀλλῆς; ἐστερημένα
ἄμφι ταῦτα μὲν οὕτως ἔχει; δικαιοσύνης δ' αὖ περὶ κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
ἄρα τῶν πρωτείων παραχωρεῖ, ἦν ἡγεμόνων κρεῖττονος καὶ σπουδῇ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσει με-
κάλως, ἀρμονίαν τε πολιτείας καὶ δοτῆρα (62) εἰ- γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
ρηγῆς καὶ πρόξενον εὐζωίας καὶ εὐμαρείας, καὶ ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
τοιαῦτ' ἅπαντες ὀρίζονται; Ἄλλ' μὴν κἄν κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς
τούτῳ τίς αὐτοῦ δικαιοτέρος, ἢ αὐτῆς μᾶλλον ἀπει- μάλα πιέζοντος, ἄπερ, ἐν τῇ φοβεραῖ κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
ἀντέχεται, ὅσων μὲν ὀσημέραι Θεῷ ἀφειδῶς καὶ κρεῖττονος καὶ σπουδῇ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσει με-
ἀσμένως; ὅσων δ' ἑαυτὸν (63), τῆν δι' αἰνέσεως καὶ γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
ἀρετῆς παντοίας θυσίαν, σὺν γε καρδίᾳ συντετρι- ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
μῆν, πῆσαι τε βεβαίᾳ, καὶ ἀνεπιθεωρεῖται τῷ ὄν- κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς
τως (64), ὁ δὲ καλλίστον ἱερῶν καὶ Θεῷ μάλιστα μάλα πιέζοντος, ἄπερ, ἐν τῇ φοβεραῖ κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
φίλων; Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ δικαιοσύνης μὲν κράτιστα, ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
ἄ προσήκει θεράποντι ἀποτινύναι Θεῷ καὶ πολι- κρεῖττονος καὶ σπουδῇ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσει με-
τεῖα καὶ φίλοις, ὁ δὲ ἀρετῆς παντοίας οἰκειῶν ἑαυ- γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
τῶν, ὡς οἶον τε ἀνθρώπων, Θεῷ, κακῶν τῶν οἰκειῶν ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
ἰσημέραι ἀφειδέστατα θύων θυσίαν ἱερὰν τε καὶ κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς
ἀκαπνον, ἦν δὲ θεωρία Θεοῦ συνίτησιν ἀτενῆς καὶ μάλα πιέζοντος, ἄπερ, ἐν τῇ φοβεραῖ κατωρθωκῶς; καὶ μοχαρίως; ἐξησκηκῶς; εὐμενεῖα τοῦ
λόγων καὶ ποιημάτων αὐτοῦ κατάληψις καὶ προνοίας ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
ἀσφαλῶς νοουμένη καὶ ὡς οἶον τε ἀξίως θαυμάζο- κρεῖττονος καὶ σπουδῇ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσει με-
μένη ὑπὲρ δὲ τῆς κοινῆς ὠφελείας καὶ σωτηρίας γολογνώμονι, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς οἶον ἕκ τινος ῥίξης
τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα γενναίως ὑφίστασθαι ὅσα καὶ ἀρετῆς ἅπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίνεται κτώμενον
οἷα αὐτὸς καθ' ἐκάστην διανενοῆσαι καὶ ποιεῖς, νῦν κερδάλως, καὶ ἐνιέμενον ἐπιιδίδωσιν, ἐφ' οἷς; Θεὸς

(61) Qua de re multa in praecedenti epistola con-
questus fuit.

(62) An doteiran? potest tamen doteira vel de tῇ
δικαιοσύνη locum tueri.

(63) Gregorius Naz. Or. xii, p. 598, de Elea-
zaro: Προθύμμενος τοῦ λαοῦ καὶ προσευχόμενος,
νῦν δὲ καὶ τελειώτατον θῦμα προσάγων ἑαυτὸν τῷ
Θεῷ.

(64) Porphyrius De abst. i, 29: Τὰ περὶ τῶν
δυνάτων ὄντων· ubi nota Valentini. Idem i, 53, p. 90:
Πρὸς τὸ ὄντως ὄν διάθεσις; τῆς διανοίας.

(65) Vid. Georg. Cypr. in Proverbiis (Patr. i.
CXLII).

(66) De Bessarione legato cf. supra col. 733, n. 43.
(67) Valde est ἀνακλιεσθος ῥῆσις illa tota.
(68) Dicebat enim Socrates Xanthippen se habere
domi γυμνάσιον καὶ παλαίστραν φιλοσοφίας· verba
sunt Joannis Chrysost. apud Menag. ad Diog.
Laert. ii, 37. Ac Pericles patientissime per inter-
grum diei spatium hominis cuiusdam cortumelias
tulit, ὅπως αὐτῷ μὴ διαφθαρείη τὸ πρὸς φιλοσοφίαν
γυμνάσιον, Basiliius ait Homil. ad juven. § 12.
(69) Socratis, Periclis et Euclidis Megarici simul

(65) Vid. Georg. Cypr. in Proverbiis (Patr. i.
CXLII).

(66) De Bessarione legato cf. supra col. 733, n. 43.

(67) Valde est ἀνακλιεσθος ῥῆσις illa tota.

(68) Dicebat enim Socrates Xanthippen se habere
domi γυμνάσιον καὶ παλαίστραν φιλοσοφίας· verba
sunt Joannis Chrysost. apud Menag. ad Diog.
Laert. ii, 37. Ac Pericles patientissime per inter-
grum diei spatium hominis cuiusdam cortumelias
tulit, ὅπως αὐτῷ μὴ διαφθαρείη τὸ πρὸς φιλοσοφίαν
γυμνάσιον, Basiliius ait Homil. ad juven. § 12.

(69) Socratis, Periclis et Euclidis Megarici simul

πολλοὺς ἄλλους τῶν ἡρώων ἐκείνων, ποιῆσαι ἀπα-
 οείσθαι καὶ ἐπιεικέσθαι ἡγλασμένους, μεγαλοπρεπεία τε
 καὶ πραότητι καὶ τῇ πρὸς τὰς ἐπιθρείας καὶ βλασ-
 φημίας δυσκινήσις καὶ καρτερία. Βεβαίοι μοι τὰ
 εἰρημένα ἃ πάντες Ἰσραὴν εὐφημοῦντες, καὶ οὐχ
 ἥκιστα τούτων οὐ ἐναγχοῦς ὁ λόγος ἐμνήσθη, τὴν τοῦ
 ἀνδρὸς ἐπιεικειαν καὶ μακροθυμίαν ὁμῶν καὶ ὡς
 εἰκὸς τοῖς ἐπαίνοις ἀγάλλων καὶ πρὸς πάντας διεξ-
 ῶν, καὶ διαβρίθην κηρύττων, πλειονὰς αὐτοῦ τῆς
 ἀρετῆς ἐξαρτῶμενος ἑραστά; τε καὶ θαυμαστάς,
 τὴν τε εὐφημίαν καὶ τοὺς ἐπαίλους ἐκτείνων, καὶ
 παράδειγμα προτιθεὶς εὐδαίμονος; βίου καὶ σώφρο-
 νος, καὶ τοῖς παλαίοις ἐκείνοις καὶ μακαρίοις ἀν-
 δράων ἐγκρίνων.

Ἄλλὰ μήποτε τὰ μὲν ἄλλα πλεονεκτήματα καὶ
 τὰς ἀρετὰς ἐπιμελὲς αὐτῷ ἐγένετο κατορθῶσαι, σω-
 φροσύνης δὲ πῆ καὶ κομμιότητος ὠλιγόρησε τῆς ἀν-
 θρωπίνης (70) μάλιστα προσηκούσης· ἢ περιελήψε
 μὲν κίκεινον, ἀμυδρῶς δ' αὐτῆς μετέσχηκεν, ὥσπερ
 τοὺς πολλοὺς ὁρῶμεν ποιῶντας; τῶν γε νῦν περιόν-
 των καὶ μέγα φρονούντων ἐπ' ἀρετῆς, οἳ πάντας βί-
 βως κολούουσιν, ὑπερφηανίξ ἐνιστημένοι δεινῆ καὶ
 ἀμδλυπία, τοῦ γνῶναι σφᾶς αὐτοὺς ὄξιοῦν; Ἄλλὰ
 κἂν τούτῳ τίνι μᾶλλον αὐτοῦ ἐπιμελὲς ἐγένετο κο-
 σμιότητα κτῆσασθαι, ἐλευθεριότητά τε καὶ μετριό-
 τητα, ἀκραισίας πάσης ὑπεριδόντι, τῶν τε τῆς ὕλης
 θελήτῳ καὶ ἡδονῶν καὶ τῆς ἀρβήτου γοητείας
 καὶ τῶν λύγγων αὐτῆς, ἐφ' οἷς οἱ πλείου; ἐπτόγηται
 καὶ προστετήκασι κεχνηνότες, μόνην εὐδαίμονίαν τὴν
 τούτων ἀπόλαυσιν λογίζόμενοι, τὰ δ' ἄλλα πάντα
 κοῦφην κίκειν; Τίνι δ' οὕτως ἐμέλησε μετριότητος,
 τύφου παντὸς καὶ δόξης ὑπεριδόντι κενῆς, ὑπὲρ ἧς
 ἐνιοὶ πάνυ τοῦ εὐ ἔχοντος ἀπνέχθησαν καὶ πλείω
 ἅττα παρὰ τὸ δέον διανοοῦνται; καὶ λέγουσι καὶ
 ποιοῦσι, βαίνοντες κατόπιν σκιᾶς ἢ μεθέποντες αὐ-
 τὴν σφαλερῶς, ἄλλοτε ἄλλης δοκούσης καὶ τοὺς τε-
 τηκόσας αὐτῇ βιβίω; ἐξαπατώσης;

Ἐλευθεριότητος δὲ πέρι ἀρκέσει δῆπουθεν ὦν ἐν
 τοῖς ἀνω λόγοις ἐμνήσθη, τοῦ λόγου ἀρχόμενος; καὶ
 τοῖς ἐγκωμίοις ἐπιχειρῶν.

Ἄρετῆς μὲν οὖν πέρι οὕτως ἡμῖν ὁ θεοτάτος
 ἔχει δεσπότη; τῷ ὄντι. Καίτοι μυρία τοῦ ἀνδρὸς
 παρῆκα πλεονεκτήματα, ἀτεχνῶς τὸν ἀνδρα ἡδικο-
 κῶς, καὶ σιωπῇ παρεικῶς τὰ μεγάλα, τοῦ τε λόγου
 σπεύδοντος ἦδη καὶ τῆς ἀλκῆς ἐπιλειοπιεύας με τῷ
 περιόντι τῆς ἀθθενείας. Κάκεινο μέντοι, καὶ οὕτως
 ἔχων, τοῖς εἰρημένοις προσήκουσιν πλείστην ὄσην οἶσον
 τῷ ἀνδρὶ εὐκλείαν. Τί δὴ τοῦτο ἐστίν; Ὁρῶν τοιγαρ-
 οῦν τὴν σοφίαν καὶ τὴν τῶν λόγων τέχνην ἐπιλειο-
 πιῶν σχεδὸν τὸ Ἑλληνικὸν φύλον καὶ μονοουχὶ κιν-
 δυνεύουσαν τὸ παράπαν ἀκούσεσθῆναι τῇ κατειλη-

meminit, eos ob summam patientiam laudans, Ba-
 silius ibid.; inde profecit Gregorius.

(70) Excidisse videtur articulus, sic: Τῆς τοῖς ἀν-
 θρωπίνης. Sani similitudo omissendi causa fuerit.
 Saltem tunc abeat in τοῖς.

(71) Venetiis. De Bessarionis bibliotheca vide
 supra col. 701.

(72) Codex, παρ' ἧ. — Forsan θαμίζουσι, quod

ἄφαι σφᾶς ἀπορβήτω καὶ δεινῆ συμφορᾶς, ἧς ἐσθῆν
 ἅπαντα ἀνέτρεψε καὶ διέφθειρε καθάπερ ἐξαφανί-
 σασα καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν κατενεχθῆναι συνήλασε, τί
 διανοεῖται καὶ τί ποιεῖ; Βουλὴν ἐνθεθύμηται συνετῆ
 καὶ τῆς αὐτοῦ θεοτήτος καὶ μεγαλονοίας ἔξιν,
 προσθεῖνθαι δ' ἂν καὶ τῆς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ βα-
 σιλιον γένος στοργῆς, ὅπερ θεός τε καὶ φύσις καὶ
 προαίρεσις εὐγενῆς γενῶν ἀπάντων θεοτέρων ἀνα-
 δέδειχεν ἀντικρυς, μόνον τὰ πάντων γενῶν ἀτεχνῶς
 ὑπὲρ πάντα κεκτημένον πλεονεκτήματα τὴν τε ἀρ-
 βήτον καλοκαγαθίαν, ὡσπερ που καὶ τις ἔφη τῶν
 πάλα σοφῶν, διεξιῶν οὕτως· ἰ Εἰ δὲ ἡ βάρβαρος
 διαφέρει ταῖς εὐκαρπείας, πλεονεκτεῖ μὲν ταῖς τρο-
 φαῖς, ἐλαττοῦται δὲ τοῖς τροφόμενοις· μόνη γὰρ ἡ
 Ἑλλὰς ἀκριβῶς ἀνθρωπογονεῖ, φυτὴν οὐράνιον καὶ
 βλάστημα θεῖον, ἡκριθωμένον λογισμῶν ἀποτέκτουσα
 καὶ οικειούμενον ἐπιστήμῃ· τὸ δὲ αἴτιον· λεπτότητι
 ἀέρος· ἢ διάνοια πέφυκεν ἀκούσασθαι· διὸ καὶ Ἡρά-
 κλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησι· Λεπτὴ ξηρὴ ψυχὴ
 σοφωτάτη τε καὶ ἀρίστη· ἰ κἂν τινες νῦν αὐτὸ ἀπει-
 δῶς κολούειν τολμῶσι τῷ περιόντι τῆς βασκανίας
 καὶ πονηρίας.

Βουλὴν τοῖωνν λελόγιστα θαυμασίαν καὶ πολλῶν
 ἐπαίνων ἔξιν, βιβλιοθήκην ποῖσσαι βιβλίου παν-
 τοίοις; συμδωθῆναι Ἑλληνικοῖς· ὁ δὲ καὶ ἐξήνεσε
 τυχῆ ἀγαθῆ, ἐν τῇ τῶν πόλεων λαμπροτάτη τῆς
 Ἰταλίας ἐξαρτύσας αὐτὴν (71), παρ' ἣν μᾶλλον θαυμά-
 ζουσιν (72). Ἑλληνες μεθόριον οἶον οὐσαν Ἰταλίαν καὶ
 Ἀσιaticὸς, μυρίους ὑποστάς πόλους καὶ δαπάνην
 οὐδ' ἐστὶν εἰπεῖν ὀπόσην χρημάτων. Καὶ νῦν ἐξέστι
 τοῖς αἰρουμένοις καὶ δυναμένοις ἐνευγχαίνεσθαι αὐ-
 τοῖς (73) τῆς ἐκείθεν ὠφελείας ἐπαπολαύειν, καὶ μετὰ
 βροτώνης τρυφᾶν καὶ ἀνειμένως τὸν βίον διεξίναν,
 τῆς ἀκρηάτου θείνης ἐκείνης ἐπαπολαύουσιν· ἀτυ-
 λον (74) θησαυρὸν ὄντα, κειμήλια ἐρατὰ, παρδδίστην
 λογικὴν ἀνθεὶς κομῶντα παντοῖα σοφίας, τρυφῆν
 χαρίτων, πηγὴν λαμπρῶν, φῶς ἐπέραστον, τὴν τε
 κεκτημένην τὸν τοιοῦτον θησαυρὸν πόλιν κοσμοῦντα
 τῷ ὄντι καὶ πρὸ αὐτῆς τὸν αἴτιον τοῦ τοσούτου καὶ
 τοιοῦτου καλοῦ· ἐφ' ᾧ τὸν ἀνδρα ἐγὼγε μέγιστα ἐν
 θαύματι ποιεσθῆναι οὐδέποτε παύσομαι, καὶ χάριτις
 αὐτῷ διαβρίθην ὁμολογεῖν τοσούτου καὶ τοσούτου
 καλοῦ γενοῦντι προσξένω· ὦν γένοισθαι ποτε καὶ
 παιδαγωγοὶ δέξοι, σοφίας ἐλακώτερος ἡμέρη, ἧς γε
 εὐθ' ἦκεν οὐθ' ἦξει ποτὲ θεῶν ἐς ἀνθρώπων θεο-
 τέρον χρῆμα. Νῦν γε τὸ ἡμισυ ἐξείργασται ἀτεχνῶς;
 τοῦ τοσούτου καλοῦ, ὡς ἂν μὴ παντάσῃσιν οὐχοῖτο
 τὸ τῆς Ἑλληνίδος σοφίας θεσπέσιον καὶ θεοτάτον
 χρῆμα.

Τοῦτο μὲν οὖν τοιοῦτον ἐξείργασται αὐτῷ· κί-
 κελνο δὲ οὐ βόδιον σιωπῇ περιέλα; ἀδικήσω γὰρ τὸν
 ἀνδρα περιφανῶς, τὸ τοιοῦτον οὐκ ἐκτιθείς καὶ τῷ

secure potuissem recipere

(73) An αὐτῆς?

(74) Qui sequuntur accusativi non habent unde
 pendeant. Et infra in κοσμοῦντα non est syntaxis.
 Vel librarius suas partes egit pessime, vel auctor
 sibi ipse defuit, et quae effuderat non potuit serius
 emendare.

ειρημένοις ἐπάξας. Ἀλλὰ μοι συγγνοῖεν οἷς γε οὐ **A** ἄκριτόμυθος (81) σοφιστῆς καθικέσθαι, πάντα τρόπον πᾶνυ τοι τὰ τοιαῦτα ἀρέσκει.

Ὁ Καππαδοκία ἦδη φύει τέρατα (75) μόνον, ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ Κρήτη νῆσοι, ἐξ ἧς δὴ καὶ τις πρώτη ἀνέσχευ ἀνὴρ (76), εἰ τε δεῖ τὸν τοιοῦτον ἄνδρα κελεῖν, ἀλλὰ μὴ Στρεψιάδην ἢ Θερασίτην τινὰ ἐπιλήσμονα (77) καὶ βραδύν, καὶ μέγα εὐθηκῶς ἐπὶ σοφίᾳ φρονούντα καὶ ἐρυγγάνοντα ὃ δὴ ἄλλα τε γελώως διακονήται καὶ θρασείως τετόλμηται, καὶ μὴν τὸ κατὰ τοῦ Πλάτωνος γελούωτατον καὶ θρασύτατον σκέμμα, ἔνθα σίγχιρσιν (78) μὲν δὴ τίνα ἐπαγγέλλεται Ἀριστοτέλους ποιῆσαι καὶ Πλάτωνος ὁ χρηστὸς οὕτως, τοῦ βιβλίου ἀρχόμενος· τοσοῦτον αὐτῷ ὑπερηφανίας καὶ θρασύτητος· μέγασι· βραχὺ δὲ τοῦ λόγου προκεκοφῶς, τοῦ μὲν αὐτῷ προκειμένου σκοποῦ ἐπιλέλησται τὸ παράπαν, Πλάτωνι δὲ τῷ κλεινῷ ἰταμώτατα ἐπιφύεται, ὡς περ τις βάλαι· ὠδίνων τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς βλασφημίας, βάλαιων αὐτὸν ἀφειδῶς τοῖς ὀνειδέει καὶ ταῖς ἐκ τοῦ Κόρυτος (79) πλύων λαιδορῖαις, πᾶν κέντρον ἀκολάστου γλώττης ἠρμένως, καὶ πᾶσιν ἀναίδην ὑποειθέμενος φεύγειν οἶόν τινα κῆρα τὸν ἄνδρα, Ἀπαντῆσαι δὲ γε τοῖς ἄδαμαντινοῖς λῆγοις ἐκείνου καὶ ταῖς δειναῖς ἀνάγκαις καὶ κρατεραῖς ἀποδείξεσιν οὕτως ἐτόλμησεν ἄντικρυς, καίτοι θρασύτατος· ὦν καὶ ἀπεριμερίμνος ἐμῶν, καὶ κρύταλον ἀσεχνῶς, καὶ κορύτης καὶ λέμφου ἀνάμεικτος, οὐδ', ὡς οἶμαι, τολμήσει γρύξει ποτὲ ἀμαθίᾳ ἐνισχημένος δεινῇ καὶ ἀμύλωνιπῃ καὶ εὐθηλαῖ. Αὐχελὶ μόνου πᾶνυ γελώως καὶ αεσηρότως, οἶον ὁ Θερασίτης ἐκείνος, καὶ μέγα φρονεῖ, καὶ βρεθούεται, οἶόν τις τῶν περιαιθρῶν ἑαυτὸν ἐπὶ τῷ τῶν ὕδρων ἐκείνων καὶ λαιδορῶν σμήνει, ἃς αὐτῷ προσῆκε μᾶλλον ἐπενεχθείσας ἀκούσαι σχετικῶς κυπτάζοντι, πᾶνυ προσηκούσας τοιοῦτον ὄντι, ἢ Πλάτωνι τῷ γενναίῳ καὶ κλεινῷ φιλοσόφῳ, δε ἡμῖν τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων ὑπῆρξε καλῶν, κοινὸς εὐεργέτης τῷ ὄντι ἀναφαγεῖς, ὑφηγητῆς τε τῶν καλῶν καὶ τιμῶν, καὶ φιλοσοφίας καὶ λόγων τέχνης ἐλευθερίων ἡγεμῶν καὶ διδάσκαλος· ὃν τῆς μεγαλονοτίας καὶ εὐφύιας καὶ τῆς ἀρρήτου καλλεβήμοσύνης τίς ἀν ἀξίως ὑμνήσει; Ἐῖθ' ὄντι γὰρ ὁ ἀνὴρ οὕτωσι τὰ πάντων φιλοσόφων καὶ ῥητόρων αἰλουεκετήματα καταρωθωκῶς περιεῖληψε, θείας μοίρας ἀξιώθει.

Τοῦτου τοῖνον τοιοῦτου ὄντος ἐτόλμησε τὸ κεντρότυπον ἀνθρώπιον τότε, ὁ Βεκκεσεῖληνος (80) καὶ

ἀκριτόμυθος (81) σοφιστῆς καθικέσθαι, πάντα τρόπον τὸν τοιοῦτον ἄνδρα κολούων καὶ ταῖς ἀκολάστοις σκώμμασι χραίνων. Τί οὖν ὁ θεότατος ἡμῶν ἡγεμῶν; Οὐκ ἠνέσχετο τῆς τοσοῦτης κακοηθείας καὶ μαρίας τοῦ καθάρματος τουτου, καὶ τυφογέροντος ἀναρμόστου (82), καὶ φολκῶ (83) ἀνθρωπίσκου· καὶ ἐντυχῶν αὐτοῦ τῷ σκασιότατῳ ἐκαίνῳ σκέμματι καὶ τῆς ἀναρμωστίας τῷ σύρφακι, τὸ μὲν ἐξελέγηαι· πάντα καὶ ἀνατρέψαι περιεργον ἡγήσατο νενηφῶτως· προσβαλὼν δὲ γε αὐτοῦ τοῖς κρινωτάτοις χωρίοις, δεινῶς ἐξελέγγει (84) καὶ καταβάλλει τουτου τὸν κενόν σοφιστῆν, παίων αὐτὸν ἀφειδῶς τοῖς συλλογισμοῖς καὶ ταῖς δειναῖς τῶν λόγων καὶ κρατεραῖς ἀνάγκαις καὶ ἀποδείξεσι, τῷ τε Πλάτωνι ἀξίως αὐτοῦ ξυριστόμενος καὶ τῇ ἰερᾷ ἀληθείᾳ γενναίως· ἐν οἷς οἷός· ἐστι τὴν τε τάξιν καὶ θεωρίαν ταῖς τε γλαφυραῖς καὶ δειναῖς ἀποδείξεσιν, ἐφ' οἷς συγγράμματα τῆθης καὶ κοσμεῖται, οὐκ ἐμόν ἐστιν ἀτεχνῶς· ἐπαίειν, ἀλλὰ τοῖς (85) οἷος αὐτὸς τυγχάγει θεῖα μοῖρα κεκοσμημένως. Ἐμοῖ δὲ, καὶ τοῖς ἐοικῶσιν ἐμοῖ, ἐκπλήττεσθαι καὶ θαυμάζειν τοὺς τοιοῦτους μόνον προσῆκει καὶ εὐδαίμονας ἡγεῖσθαι, τοσοῦτον λειψιμῆνυ τῆς τοιαύτης εὐδαιμονίας.

Τοιοῦτον μόνου ἐν τῷ παρῖνει τολμήσας ὁ λόγος ἐρεῖ ὡς δὴ πλείω ἅττα τῶν ἀπορρήτων ἐγκατέμειξε ταῖς εἰρημέναις, δευρὶ ἀναπτύσσων καὶ διαρθρῶν τὰ καὶ τοῖς ἔλλογιμωτάτοις πρώην δοκοῦντα ἀσκηρῇ καὶ ξυμβλήτα, μᾶλλον δ' ἀκατάληπτα καὶ ἀπόρρητα, οἶον ἐνθους γινόμενος· ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ περιβολαῖς τῶν λόγων ἐκείνων καὶ ταῖς κρατεραῖς ἀποδείξεσι **C** τεθηγμένως ἀπηγγεμένως; καὶ τοὺς ἐναντίους λόγου· θαυμασίως ἀνατρεπούσας. Ἐφ' οἷς γε ἔγωγι τὸν ἄνδρα, καίτοι καὶ πρώην μὴ πᾶνυ ἀγνοῶν, νῦ μοι ἐπεισι μᾶλλον ἐκπλήττεσθαι καὶ θαυμάζειν ἐκτόπως, τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων ὑπάρξαι ταῖς Ἑλλησιν ἀγαθῶν, καὶ καλῶν τῶν οἰκείων μεταδεδωκότα ἐλευθερίως. Καὶ ἅττα πόνῳ πολλῷ, θεωρίᾳ τε ἀτενεῖ, δι' ἑαυτοῦ κατεῖληψε μόλις, τῆς φιλαθρωπίας τῷ περιόντι καὶ τοῖς φίλοις δεῖν ψῆθη κοινώσασθαι Ἑλλήσι, τῆς αὐτῶν κηδόμενος ὠφελείας καὶ ἐπιδόσεως. Ἰταλοὶ δὲ ταῦτα εἰς τὴν σφετέραν μετηνηγῶτες διέλεκτον (86), ἐκπλήττονται καὶ θαυμάζουσι, καὶ τοῖς τῶν παλαιῶν ἐγχερῶσιν, Ἀριστοτέλους φημι καὶ Πλάτωνος, καὶ τοῖς κατ' αὐτοὺς παλαιοῖς; **D** τε καὶ μακαριοῖς ἀνδράσιν· ἐνθεν τοι καὶ τίνας τύ-

(75) De Africa quidem novi quod proverbialiter dicebant, Ἀεὶ φέρει τι Λιβύη κακόν, ut est ex Aristotele apud Zenob., II, 51, cum Schotto; Diogenian., I, 68; Suidam Adag., I, 54; Nicephor. Gregoram Epistola ad Chrysoloram, cuius hoc est initium, Τὴν μὲν παροιμίαν, Ἀεὶ τὴ Λιβύη. Memini et ad id proverbium (de quo ad et Erasmus. Adag., III, 7, 10; Schaefer. ad Gnom. p. 279) allusisse videri Psellum de hæmon, pag. 26 hæcæ sententia: Ἄτοπα... πολλὰ καὶ τῶν ἀμφὶ Λιβύην καὶ Σύρτιν ἰστέρηται· indeque illustranda sunt Vetturii verba Gaddello scribentis: « L'Afrique ne m'a rien fait voir « de plus nouveau que vos ouvrages. » Sed de Cappadocia monstis nihil comperti habeo. Fuit tamen quod huc facial adagium, καππάδοκες, Κάρεις, Κιλίκες, τρία κάππα κάκιστα· vide Voss. ad Catullum, p. 53; Zeibich. diss. de Tarso, § 1;

Erasm. Adag., III, 6, 82.

(76) Georgius, Trapezuntius cognomine, patria Cretensis.

(77) Strepsiadēs in *Nubibus* ait esse ἐπιλήσμων πᾶνυ.

(78) Cf. Allat. de Georg. p. 378.

(79) Sic alius esse locutos non memini. Fuit Coctus obscenus deaster; fuerunt et eo nomine Thracæ.

(80) Strepsiadis est epithetum, *Nub.* 397.

(81) Therisidēs est epithetum, *II. B.* 246.

(82) Τυφογέρον εἰ κανάρμοστος; in *Nub.* 906.

(83) Φολκὸς ἦεν Thersites ille, *II. B.* 217.

(84) Libris IV: *Contra calumniatorem Platonis.*

(85) Ἀν ἀλλὰ τοῖς ἐξέστιν οἷος...? Conf. col. 736 B.

(86) Non Italicam versionem intelligam, sed Latinam.

πους αὐτοῦ τεχνασάμενοι· πλεῖω ἄττα βράβειω ἀντι-
γεγράφασι, καινὴν δῆπου τοῦτῃ και νέον τὸ βραδιούρ-
γημα, τύποις τοῖς και σφραγίσιν ἐν ἀκαρεῖ ὀλόγρα-
φον βιβλίον (87)· τοσοῦτον πάντες· τοῦτου ἐξεκαούθησαν
τοῦ βιβλίου.

Ἐγὼ δὲ και χάριτας οἶδα και εἶσομαι διὰ βίου τῷ
κωμικῷ ἐκείνῳ και κενῷ σοφιστῇ, ὃς ἡμῖν ἀγαθοῦ
τληκικοῦτου γέγονε πρόξενος, παρανοήξας τὸν θησαυ-
ρὸν και τὸ φῶς ὑποδείξας. Ἀλλὰ μοι εἴη ποτὲ και
αὐτῷ ἀποδύσασθαι πρὸς τὸν ἄνδρα, και μὴ λοιδο-
ρίαις, ὡσπερ αὐτοὺς, ἀλλὰ λόγους αὐτῷ ἐπαφείναι
καιριώτατα νύττοντας και ἀτρέπτως ὁμοσε ἰόντας
(οὐ γὰρ γοργῶν αὐτὸν και ἡμεῖς, ἀλλὰ μορμούς
ἡγησόμεθα κἀρα παιδί' ἄττα δεδίττεσθαι δυναμέ-
νης), εἰ και δικας τῆς προπετείας και δεινῆς μανίας
ῥῆθι ἀπέτισε.

Ταυτὶ μὲν οὖν μοι ἐν τῷ παρόντι ἀφοσιούσθω τῷ
ἐμῷ ἡγεμόνι και εὐεργέτῃ, οἷόν τινα σῶστρα και
χαριστήρια τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν δεινῶν, οὐχ οἷα
προσῆκει αὐτῷ, ἀλλ' οἷα εἰκὸς ἐκ τοιοῦτου ὡσπερ
ἐπανεληθόντα προσαγορεύοντι (88). Πέποιθα γὰρ σε σὺν
Θεῷ ἐβρωμένον και εὐτυχεῖς ἐπανήξῃς αὐτίκα μάλα.
Ταῦτά τοί σε και ὡς παρόντα προσαγορεύω, και
μονονουχί γαννύμενος προσκυνῶ τὰς ἱερὰς ἐκείνας
χεῖρας, και τοὺς πόδας σεβασμένους καταφιλῶ (89).
Εἰσαῦθις δὲ γε, Θεοῦ δίδόντος, τελεωτέραν σοι τὴν
εὐφημίαν ξυμβεῖναι πειράσομαι, μικρὸν ἀνεγκῶν
και βρασίας τῆς πιεζούσης με τρυπητοῖ ἀσθενείας και
δεινῆς ἀμβλυωπίας· και λήθης, ἃ μοι δεινῶς ἐπεισέ-
φρησε ἐν τοῖς σκοτεινοῖς και φρικτοῖς τοῦ βῆδου ἐκεί-
νοις ἐγκατορωρυγμένῳ κευθμῶσι, τῶν γέ σοι προσ-
όντων πλεονεκτημάτων τῶν τῷ ὄντι μεγάλων και
θειῶν ἕκαστον ἄφεξις εὐφημῶν και τοῖς ἐπαίνοις,
ὡς οἷόν τε, ἀγάλλων, εἰ και μηδέποτε δυνησοίμην
τῆς ἀξίας ἐφικέσθαι, περιφανῶς τοσοῦτον λελειμμέ-
νος τοῦ τὰ τοιαῦτα ἀξίως ἐπαίνειν δύνασθαι· και λό-
γους ἐξευρίσκων και συντιθέναι ἀνδράσι τοιοῦτοις
προσήκοντας. Θεῷ μέντοι και τὸ ἐφ' ἡμῖν φίλιον.
Ἀλλὰ μοι εἴη σε τούτοις εὐμενῇ και ἰλεων ἐντυ-
χόντα μῆνιν πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἐξαλεῖψαι και καθά-
παξ ἐξαφανίσει, ὡς ἂν σου κἂν τούτῳ φανεῖται λαμ-
πρότερον τὸ τῆς ἀπαθείας περιὸν και τὸ θεοεικελον
ἦθος και ἡ πᾶσιν ὑμνουμένη μεγαλοπρέπεια και
φιλανθρωπία, οἷς Θεὸς μάλιστα χαίρει και ἀνθρω-
ποι πάντες θεαλόγμοιοι ὑπεράγανται. Συγγνοῆς δὲ **D**

(87) Locus corruptus est. Agitur de Bessarionis
libro typis impresso, quod, ut in initiis artis ty-
pographicæ, notatu dignum erat. Memoratur qui-
dem editio Latina sine nota anni, Romæ autem
iacta per Pannartzium: vide Bibl. Gr. tom. XI,
p. 432.

(88) An ἐπανεληθόντα βραβέρου προσαγορεύειν?
Locus est omnino imperfectus.

A μοι, εἰ ποῖ (90) τοῦ δέοντος ἦτο. ἢ ἀφελέστερον εἰ-
ρηται και τῆς σῆς ἀπολελειμμένον θειοτάτη· ὑπερο-
χῆς, ἣν Πλάτων μόνος ἀξίως ὑμνησεν ἂν ἡ Δημοσθέ-
νης ἢ Ξενοφῶν, ἢ εἰ τις ἄλλος κατ' αὐτοὺς εἴη, εἰ δὲ
δὴ και ἐφ' αἷς μοι: πολλάκις ἐλευθερίως κατέθου εὐ-
εργεσίαις τῆς γε σῆς ἐλεημοσύνης και φιλανθρωπίας
τῷ περιόντι· ἐφ' οἷς σοι τῷ ὄντι και οἶδα και εἶσο-
μαι χάριτας διὰ βίου ὅποσας ἂν οἶδ' τε εἴην. Ταύτη
γὰρ σε μόνον ἀμείψασθαι δύναμαι, ὧν ἡξίωμαι
παρὰ σοῦ. Και τήνδε μοι τὴν λαμπράν καταλλάξιαις
αὐθεντίαν (91), συστήσας αὐτῇ (92) περιδείξω, ὡς
οἶθα, ἢ μοι πάνυ ἐκπεπολιέμεται και κομιδῇ χαλε-
παίνει, τὰ ἐν χάριτι σοι ποιοῦσα, ὡς εἰκεν· ἄθα-
νάτους σοι χάριτας εἶσομαι. Προσθεθέντος δὲ σου
πάντα ἀποδοθῆναι μοι, εἰ γε βράβειον, ὅσα τοῖς παλ-
μοῖσι δημοκόμοις ἐκείνοις και ὠμοτάτοις θηρίοις
μεμηγόντως διήρπασται, οἷ μοι τὸ πλέον τοῦ αἵματος
ἐκπεπώκασαι, και θηρίων ἀπάντων ἀπηνέστερον
προσπηνέχθησαν, μονονουχί μου και τὴν φορίνην ἐκ-
δεδυκότες· παντὸς γὰρ νῦν φεῖ! ἀιχημαλώτου τυγχά-
νω φιλωτέρως και μόλις γοῦν τῆς ἀναγκαίου ἰδωδῆς
εὐπορῶν· τὰ γὰρ ἄλλα τέως πρήξιμι· και δι;
ἤδη εὐεργετήσεις· και τρεῖς ἔφεσιν ἐντεῦθεν τελείαν
τῆς δεινῆς παροινίας ἐκείνης ἀπειληφέναι ὑποποπά-
σαντα.

Ἀλλὰ σοι μὲν διδοῖη Θεὸς εὐζωίαν και μῆ-
κιστον (93) βιοτήν ξυν' εὐεξίῃ και βρασιώγῃ, μάλλον δὲ
ὅσα φρεσὶ σῆσι (94) μενοιναῖς (τῶν γὰρ ἄλλων σο
πάντων περίεσι σὺν Θεῷ), και πρὸς αὐτοῖς εὐμαρῆ;
και ταχίστην ἐπάνοδον ξὺν ἀνύσει και κατορθώσει
εὐκλεεστάτῃ ὧν αὐτόσε χάριν ἀφίκου, τοσαύτη
ὑποστάς τάλαιπυρίων και κάματος. Πάντες γὰρ σου
τὴν ἀποδημίαν και χῆτιν ξυμφορῶν τῷ ὄντι λογί-
ζονται, μεθ' οὗς (95) οὐχ ἡκιστα και ὁ τάδε δ' ἐξίων,
τληκικοῦτου πατρὸς και δεσπότηου και ἀνδρός ἡμιθέου
στερόμενοι, πλην εἰ μὴ τις βάσκανος εἴη και κακο-
ήθης, ἢ βασκαίων, ἢ νεμεσῶν, ἢ ἀχλυόμενος τῆ σῆ
παρουσίῃ. Ἐμοὶ δὲ δοῖη Θεὸς, τῆς σῆς αὐθις εὐμε-
νείας ἀξιωθέντι και χάριτος, ἐπὶ πλείστον αὐτῇ και
τελεωτέρον ἐντρυφῆσαι, ἢ αὐτῷ και ὄπη και ὄπου
δόξειεν ἀμεινον. Ἦς μοι γένοιτο, Σῶτερ, ἐναργέστε-
ρον ἀπολαῦσαι τῇ σῆ εὐμενείῃ και χάριτι, και
τῇ τοῦ θειοτάτου δεσπότηου οὐρανόφ και θείῃ εὐερ-
γείῃ.

(89) Fors. σεοσεβασμένω; Codex, καταφιλῶν.

(90) Melius fuerit πῆ.

(91) Nescio quem innuat. Codex, ἀνθεντείαν.

(92) An excidit με?;

(93) Sic codex.

(94) Odyss. Z, 180: Σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δόλεν, ὅσα
φρεσὶ σῆσι μενοιναῖς.

(95) Malim μεθ' ὧν.

In cod. Græc. Matrit. LXXVIII legitur, Ἀγίας, ἡγουν ἐγκώμιον, τοῦ ἀβσεισμωτάτου μητροπολίτου Νι-
καίας, ὕστερον λεγόμενου καρδηνάλιου ἐν Ῥώμῃ, κυρίου Βησσαρίωνος· εἰς τὴν ἐξουτοῦ πατρίδα τὴν Τρα-
πεζοῦντα. Oratio, seu laudatio, venerabilis admodum metropolitæ Nicæni, postea vero creati Romæ car-
dinalis, domini Bessarionis, in patria ἢ suam Trapezuntem. Incipit: Ἀπαρχεσθαι μὲν τῶν αὐτοῖς τιμῶν

τάτων ἐκάστους, καὶ πατράσι καὶ ἀρχαῖσι τοῦτοις ἐτουσῶν ὄλωσ ἀγαθοῦ σφίσιον ὑπάρξαισι, νενόμισται γε καὶ πάνυ δικαίως. Desinit : καὶ τοὺς ἐνταῦθα λόγους ὑπὲρ ὁμῶν ἔργοις αὐτοῖς βεβαιώσατε.

Hæc Bessarionis oratio non modo typis est intacta, sed in mss. etiam bibliothecis infrequens; Venetiis tamen exstat in Græca D. Marci bibliotheca codicum mss. cod. CCCCXXXIII, inter varia ejusdem cardinalis opera, hoc titulo non satis accurato: *Encomium in Trapezuntium*, εἰς Τραπεζοῦντα. Eam vero hic apponerem libens, nisi proluxior foret; implet enim amplius duo et triginta folia minute compendioseque exarata (a).

(a) Yriarte, Catalog. cod. Gr. Matrit. p. 288.

GEORGIUS TRAPEZUNTIUS

NOTITIA

(Ex Allat. De Georgiis n. L. ap. Fabric. Bibl. Gr. ed. Harles, tom. XII.)

De Georgii Trapezuntii patria, vita et studiis hæc tibi hæc ex elogiis Pauli Jovii: Paternam originem a Pontica celebri urbe traxit; licet in Creta natus (a) esset, Trapezuntii sibi nomen, quia ad Trapezuntem Cappadociæ urbem genus paternum referebat, adscivit, ut Gyraldus (b) putat, veritus veteris poetæ Epimenidis (c) versiculum, quem et æmulatus est alter poeta Callimachus (d). Cum felicioris stylo Græca in Latinum verterentur, Romæ fere primus Græcorum habitus est, plura enim ex Græcis Latina fecit, nec infeliciter. Ingenio fuit acri, vivido, licet in alios iniquiore. Et præter unum Aristotelem, quem ipse veluti numen venerabatur, cæteros omnes, sed Platonem præcipue, acri ac maledico-dente dilaceravit. Hinc multorum odia, sed Bessarionis potissimum (e) calamum in se concitavit, et cum eorum impetum ipse sustinere non posset, præsidii illi undique ad vitam sustentandam a potentioribus hostibus interclusis, misere vitam agere coactus est. Et sane tantarum simultatum turbine oppressus pene occubuisset, ni rex Aphonsus, quod Andreas illius filius in præfatione Ptolemaica ad Sixtum pontificem refert, Neapolim advocasset, et in annos singulos desponsa pecunia non mediocri, comiter benigneque suscepisset. In exacta senectute repuerascens, et memoria tantarum rerum deperdita, ut de eo quoque refert Raphael Volaterranus, lib. xxi, qui ante memoriam amissam jam senem puer audiverat docentem, in urbe solus detrito in pallio, pileatus, et nodoso scipione jamjam ruituri corporis membra sustinens oberrabat; juxta Minervæ habitasse ferunt, in qua et mortuus sepelitur; et ne tanti viri nomen una eum ipso tempore elaberetur, marmorea inscriptione figitur. Sed, heu rerum fatalis lapis ille omnium oculis dum e Scævophylaceio ecclesiam ingrediuntur, prostat. Inscriptio atritu pedum obambulantium hominum abrasa, tempore, et eo non ita longo aufugit, adeo ut præter unius Trapezuntii nominis vestigia, cæca inscriptio sensim evanescens, avolarit. Extrema senectute doctrinam suam universam oblivioni tradidisse (f) et anno 1486 decessisse Genebrardus in Sixto IV et Gualterus ad sæculum xv, narrant (g). Jacobus Gordonius, in opere chronologico, anno 1454 fuisse Romæ gymnasio præfectum,

(a) A. 1396. [aut potius 1395. v. Zeni diss. Vossiane mox citand. p. 3, et Nicéron. l. citando p. 22.]

(b) Lilius Gyraldus de poetis sui temporis lib. 2. p. 63. [s. dial. i, Opp. tom. II, p. 553.]

(c) Ἐπιμένειος ἀεὶ ψεύσται, quod ex Epimenide repetit Callimachus hymno in Jovem v. 8. Ob eandem causam Andreas Eudæmon Joannes Cretensis dici noluit, sed Cydonius; non, quod Cydonii non sint Cretenses, verum ne probro pateret, quod ei objicit Casaubonus, Exerc. i. ad Baron. c. IV.

(d) Cum nomine tamen (ut verbis utar Boernerii p. 112 libri paulo post citati), neque ingenium, nec mores deposuit facile, vafer, si quid judico, subdolos, et cum alterius dedecore decoris appetens, lacessendis aliis, iisque summis, promptus, nimis sui, parvus aliorum admirator, cuncta, modo summa, expertus ultra vires. (Harl.)

(e) Cardinalis Bessarionis, Valla iudice, *Latinorum Græcissimi et Græcorum Latinissimi* in calumniosam Platonis libri quatuor lucem viderunt Venetiis apud Aldum 1516, fol. una cum ejus correctione librorum Platonis de legibus a Trapezuntio versarum, et libro de natura et arte adversus eundem Trapezuntium et Plethonem pro Theodoro Gaza. In bujus libri capite tertio, ait Bessarion, odium ab eo tempore conceptum in se fuisse a Trapezuntio, quo Theodororum Gazam in doctrina præponendum ei censuisset. (Fabr.) Conf. supra, vol. XI, p. 422 sqq. p. 428, not. hh. In primis p. 432, sect. 18, et infra Allatium ad sect. 8 et 20. (Harl.)

(f) Quod tamen ab inimicis fictum esse, Nicéron aliique suspicantur. (Harl.)

(g) [Eum a. 1485 diem obiisse supremum, affirmant Petavius, *Ration. temp. part. 1, l. ix, c. 9*;

docuisse rhetoricam, et morbi gravitate oblitum proprii nominis (h). Rhodiginus, *Lect. antiq.* lib. xxi, cap. ultimo, ob. Hbros in Platonem compositos, et convicia in eum jacta, *Cænotimonem* atque *Erlnny* nuncupatam, et insigniter a Bessarione fuisse proscissam.

1. Scripsit pleraque utraque lingua partim de suo, partim ex una in aliam linguam transferens, quorum possidissimam partem, ut etiam in aliis fecimus, enumerabimus. Transtulit itaque e Græcis in Latinum sermonem, *Cyrrilli commentarios in Evangelium Joannis* (i).

2. Item *Cyrrilli Thesaurum, sive de Trinitate libros xiv.* sæpius cum *Cyrrilli operibus impressos, et separatim Parisiis 1514, in fol. (k) Cyrrilli Thesaurus* denuo a Bonaventura Vulcanio partim de integro versus, partim castigatus, et ordini quo a Cyrrillo conscriptus fuerat, restitutus. Nam in prioribus editionibus ordo omnis a Trapezuntio immutatus erat, multa de suo adjuncta, neque pauca perperam versa erant ut in Præfatione et Adnotationibus Vulcanius probare conatur. Opus hoc *Thesaurus* nuncupatum in plerisque codicibus manuscriptis Athanasio Alexandrino tribuitur, sub cujus nomine in Latinum interpretatio Joannis Baptistæ Chamotii, nondum edita, quod sciam, est penes me.

3. Plures *Homilias Chrysostomi in Matthæum* (l), inter opera Chrysostomi.

4. *Gregorii Nysseni de vita Moysis, sive vita perfecta* librum (m), cum operibus Nysseni, Basileæ 1562, et separatim Viennæ 1527 et alibi sæpius.

p. 397; Lambec. in comment. de bibl. Vindob. VII, p. 201; Kollar. not. 2, ubi Lambec. : « Etiam, plura, inquit, de eodem Georg. Trapez. ut et ejus effugium aeri incisa», vide in *Analect. Vindobon.* tom. I, pag. 1196-1209. » Et Hodiüs, *De Græcis illustr.* (L. Gr.) *instauratoribus* (ubi in cap. 4, p. 102 135, vitam ac scripta illius persequitur), p. 108-ubi disertis verbis : « Obiit, ait, Romæ, non ante Gazam, quod existimavit Jovius qui idcirco illum ante Gazam collocat, sed an. 1485, ætatis 90, et sepultus jacet in templo quod olim Minervæ erat, juxta quod habitabat, honesta domo sibi et posteris exstructa ad divi Mauri minores obeliscos. » Mittarellius in bibl. codd. mss. monasterii S. Michael. Venet. p. 1143, Trapezuntium scribit obiisse anno 88 suæ ætatis; sæculi autem a. 1488. Saxius in *Onom. lit. part. II, p. 411 sqq.* ad a. 1430 (ubi multos, de Georgio nostro disserentes, excitat) scribit, eum natum esse a. 1396, et mortuum a. 1486, at circa a. 1430 in Italiam venisse. Contra ea Zenus in *Diff. Voss. p. 5, contendit, Trapezuntium* natum esse a. 1395, d. 4. April. et p. 6 eum mortuum esse docet ante an. 1488, etiam ante a. 1485; quoniam ejus filius Andreas versionem *Almagesti Ptolemæi*, a patre factam, quod ab illo ipso, morte prævento, fieri non potuerat, Sixto IV, d. autem 12 Aug. 1484, vita relicto dedicasset, idemque Zenus laudat in eam rem Dan. Papabrochium in *Act. SS. tom. VI Maii. p. 536 ed. Ven.* Hinc in *Fabr. Bibl. med. et inf. Latin. III, pag. 56, ed. Mansi obitus Georgii Trapez. collocat in ann. 1484 ante 12 Augusti. (Harl.)* — Præter hos de Trapezuntio consulendus Fernandus Alphonsus Herrera, in ejus Vita præmissa quinque libris rhetoricorum Trapezuntii, editis Compluti a. 1511 sol. Jo. Jacobus Boissardus de imaginibus parte 1, p. 133; Petrus Lambecius, lib. vi *De bibl. Vindob.* p. 278, Antonius Varillasius, libro quarto *Anecdotion Florentinorum*, Gallice editorum lib. IV., pag. 173; Christianus Fridericus Boernerus, in *Diss. secunda de exsulis Græcæ iisdemque litterarum in Italia instauratoribus*, Lips. 1765. Præ cæteris vero adire juvabit eruditos auctores *Diarii Veneti, Giornale de' letterati d'Italia*, tom. XVI, p. 414-446, qui de Trapezuntio et ejus scriptis accurate disserunt. (*Fabr.*) Auctor in *Giornale, etc.*, a Fabricio laudatus, fuit *Apostol. Zenus*, qui ea quæ illi *Diario litt.* passim inseruerat, postea collegit in opere doct. *Dissertazione Vossiana, etc.* Venet. tom. I, 1752. — tom. II, 1753, 4; in hoc tomo p. 2-27 (ad quam diss. jamaliquoties provocavi,) uberrime disputat de Georgio Trapez. ejusque scriptis, et plura notat suppletque, quæ Ger. Jo. Vossius *De oratoribus Lat.* lib. III, cap. 7, p. 397 sq. ed. Lugd.

Bat. 1651, 4, scripserat. — Boerner. ejus disp. laudat *Fabr. commentat. de doctis illis exsulis* postea auxit, emendavit et junctim exhibuit in erudito libro, inscripto : *Chr. Fr. Boerneri de doctis hominibus Græcis, litterarum Græcarum instauratoribus liber*, Lips. 1750, 8, ubi p. 405 sq. copiose exposuit vitam scriptaque Georgii Trapez. Illi igitur viri doctiss., *Niceron.* in *Memor. erudit. viror.* tom. XI., pag. 22 sqq., ex versione German. Baumgarten. *Fabric. in Bibl. med. et inf. Latin. I. c. aliique, quos partim jam antea, partim supra ad vol. XI, pag. 397, not. e, laudavi, otium mihi fecerunt (Harl.)*

(h) Idem accidisse ferunt Philippo Decio ac Theodoro Beze, atque veteri memoria Orbilio grammatico, Messalæ oratori, Hermogeni sophistæ ne alios jam referam a Carolo Friderico Pezoldo memoratos in *diss. de oblivione memorabili* Lips. 1703.

(i) Prodiit Paris. 1520 fol. Vide quæ notavi volum. IX. p. 459 sqq. de edit. opp. *Cyrrilli Paris. Gr. Lat. 1638. fol. (Fabr.) Jo. Fabric. in Historia biblioth. Fabric. part. I, p. 137 sqq. edit. Cyrrilli Alexandrini opp. Latine, V tomis digestorum, Basil. 1566 (de qua aliisque edit. V. etiam supra, vol. IX, p. 454 sqq.) paulo uberius recensendo, observat, in tomo I contineri i) commentarios in *Evangel. S. Joann.*, lib. XII, *Georg. Trapez. interprete, et p. 140 sq. quædam de hoc Georgio tradit. Eum vero in convertendis Græcorum libris mala fide et ratione parum felici versatum esse, multi VV. DD. judicaverunt. V. Th. Pope Blount in censura celebrior. auctorum p. 460, sqq. et Adr. Baillet dans les jugemens des savans sur les principaux ouvrages des auteurs, tom. II, p. 381 sq. add. p. 122, sq. Amstel. 1735. 4. (Harl.)**

(k) Vide ibid. p. 461 sq.

(l) De his dictum vol. VIII, p. 552 sq. (*Fabr.*) Hodiüs l. c. p. 110 sq. primum observat, epistolam nuncupatariam ad Nicolaum V. quam Georg. Trapez. præfixit homiliis Chrysostomi in *Matthæum* nondum editam servari in vol. mss. Caroli Theyer in comitatu Gloucestrensi : (n. cod. 170 s. n. 6540. in Cat. mss. Angliæ, etc. vol. II), tum ex cod. collegii Lincolnienis (n. cod. 26, s. n. 1346, in Cat. cit. vol. I, part. II) ejusdem Georgii epistolam ad Franciscum Barbarum a. 1470 scriptam et eidem versioni subtexitam, formulis typographicis describendam curavit. Add. *Zent Diss. Voss. I. c. p. 9, n. 5, et infra ad n. 26.*

(m) *Volunt. IX, p. 193 sq. (Fabr.)* ubi in not. 4. jam animadverti, editum esse Viennæ, 1517, non a. 1527, et alia adnotavi. De edit. opp. *Gregorii Nysseni Lat. Basil. 1517. fol. in cujus catalogo*

5. *Basilii Magni libros (n) contra Eunomium editos, cum operibus Basilii Antverpiæ in fol. apud Philippum Nutium 1570. Horum liber tertius habetur tom. II Conciliorum editorum Coloniae 1538, in-fol. (o).*

6. *Eusebii De præparatione evangelica libros XIV. Versionem consecravit Nicolao V. Edita est sæpius cum Eusebio. Ea tamen interpretatio non multi sit a viris doctis, imo a plerisque nec immerito vituperatur (p). Ex Eusebii namque textu multa Trapezuntius detrahit, adeo ut sæpe integra capita omittat, et quod nec ipse Trapezuntius excusabit, totum ultimum librum. Quid quod etiam sæpenumero ordinem confundit, et ut plurimum perperam vertit, adeo ut, quemadmodum ille dicebat: *Eusebius jam si rediret, illius traductionem ex scriptis suis factam esse, aut vix tandem, aut omnino non agnosceret.* Et Lilius Gryndus de historia poetarum dial. 9: *Trapezuntius non Eusebium Latine vertit, sed particulas hinc inde deserpsit.* Et dialogo 1, de poetis sui temporis: *Eusebium licet ad Græci exemplaris fidem non totum expresserit, ut ex Græco codice facile videre potestis, carminibus recte valuit.* Et hanc inter alias causam fuisse scribit Petrus Halloix Not. ad cap. 8 Vitæ S. Polycarpi non minimam, ob quam Franciscus Vigerus aliam aggressus fuerit interpretationem, et magno confectam iudicio in lucem nuper (q) emiseric. Sententia de ea versione Vigeri fuit: *Exstitit ante hos centum annos Trapezuntius homo, et natione Græcus, et Latinis insuper litteris non mediocriter informatus: qui si horum ad librorum interpretationem quantum eruditionis ac solertiae afferebat, tantum a curis gravioribus temporis et otii conferre potuisset, nobis utique legendi voluptatem, non alterius operæ necessitatem reliquisset. At dum, quod ipsemet vel exripit, vel excusat, cum eorum, a quibus urgebatur, desiderio (r) vertendi celeritatem æquare gestiret, Eusebium Eusebio suffuratus est: itaque suo ex sensu, vultum et speciemque finxit, ut ab eo Trapezuntium verius quam Eusebium haberemus. Ita capitum ordinem numerumque mutat; ita sententias, periodos, paginas nunquam integras modo interpolat, modo, quod longe gravius est, expungit ac resecat. Librum certe decimum quintum ne attingit quidem. Id quod viris etiam doctissimis fraudi fuit, qui cum Eusebii Græca non legissent, postremum hunc librum peritasse crediderunt. Ostenderat Grynæus quidam homo, ut aiunt, hæreticus, velle se tam inveterato morbo medicinae aliquid facere; sed ostendit re ipsa tantum, quippe qui labe hiatusque nonnullos partim duntaxat ac sæpe novis erroribus impleverit.**

7. *De versione Historiæ sanctorum Barlaam et Josaphat, quæ Georgio Trapezuntio tribuitur, editaque est post opera Joannis Damasceni, Basileæ anno 1548 fol. ex officina Henrici Petri, hæc Billius: De Trapezuntii versione nihil aliud dicam, nisi eam mihi quidem antea semper valde rudem et impositam visam fuisse. Post autem ubi per Joannem a S. Andrea, virum, ut optimum et doctissimum, ita etiam optimorum et doctissimorum librorum copia instructissimum, exemplaris Græci copia facta est, innumeris etiam locis vitiosam: quod quidem lubentius certe nimis festinationi, quam Græci sermonis ignorantia tribuendum putarem, nisi nimis multa loca essent, in quibus vix festinationis excusatione inscitæ notam interpretis accipere queat. Quæ res suspicionem mihi nonnullam injiceret Trapezuntium furtasse versionis hujusce parentem non esse, nisi in quibusdam etiam aliis cum Græca persæpe non satis assecutum esse comperissem. Utunque res se habeat, novam traductionem habes, si nihil aliud, præcedenti profecto, nisi fallor, paulo clariorem et illustriorem. Sed eam Trapezuntii non esse, apertissime ostendit Heribertus Rosveidus. De vitis Patrum lib. 1, in Notis: *Exstat et alia antiqua versio, quam volunt esse procuratam a Georgio Trapezuntio, cujus nomine editur in editione Damasceni anno 1548, Basileæ, ex officina Henrici Petri. Mihi videtur vetus translatio multo antiquior Trapezuntio. Nam invenitur ea in manuscriptis membranaceis, et jam ante annos 300 ea translatione usus est Vincentius in Speculo Historiali supra citato (s). Trapezuntius vero patrum memoria vixit nondum 150 annis elapsis.**

scriptorum Georgius Trapez. falso vocatur Gregorius, v. Jo. Fabric. histor. bibl. Fabr. part. I, p. III sq. Add. ad n. II. (Hart.)

(n) Libros quinque, de quibus et de Trapezuntii versione vide vol. IX, p. 22 sq. [ubi in not. pp. libros quoque et scriptos et editos memoravi. Hart.]

(o) pag. DCCCX. b.

(p) Præter ea quæ notare de Eusebio Trapezuntio me memini vol. VII, p. 344 sq. [ubi plures laudavi edd. Hart.] addes Huetium de claris interpretibus, pag. 292, et Gesneri bibliothecam p. 232, ubi et ipse Eusebii Præparationem Græce se editurum promisit: (non Latinam novam ejus versionem, ut leges in Diario Veneto, tom. XVI, p. 433. Trapezuntii versio primum vidit lucem Venetiis apud Nic. Jenson, 1470 fol. et recusa ibid. 1472 fol. per Leonhardum Aurel. et 1497, et Paris. 1531. etc. [add. Zeni Diss. Voss. l. c. p. 6 sq. Hart.]

(q) Paris. 1628 fol.

(r) Trapezuntius in epistola ad Nicolaum V protestetur se non absque illius jussu quædam omisisse, quæ nempe hæresim olerent. *Quare sentibus, inquit, tuo jussu amputatis, rosas solummodo Latinis hominibus hac traductione obtulimus.* Sed qui Græca cum ejus versione contulerit, videbit cum zizaniis sæpius etiam bonum semen ab hoc interprete rejectum fuisse. Lud. Elliesius du Pin fefellit memoria, quando libros Eusebii de *Demonstratione evangelica* a Trapezuntio Latine versos scripsit.

(s) lib. xv, cap. 64. Etiam Petrus de Natalibus lib. x, c. 114, et Jacobus de Voragine *Historiæ Lombardicæ*, c. 175. Confer quæ notavi vol. IX, p. 737 sq. *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 432. (Fabr.) s. Zenum, in Diss. Voss. l. c. p. 40. Plura in hanc sententiam adnotata sunt a Fabric. et a me supra, in vol. VIII, p. 144 sq., et ad vol. XI, p. 473. Add. Boccat. *Genealog. deorum*, IX, 7, et X, 9; atque J. Fabric. in *Histor. bibl. Fabric.* part. I, p. 151. (Hart.)

8. *Rhetoricorum Aristotelis libros (t)*. Habentur cum cæteris Aristotelis operibus impressis Basileæ 1538. Venetiis 1560, et aliibi.

9. *Almagesti Ptolemæi libros XIII (u)*. Opus postumum Basileæ apud Henricum Petri in folio. Et hæc quidem edita sunt. Quæ subduntur ex Nota manuscripta inedita, quod ipse sciam, in latebris abdundantur.

10. Interpretatio Aristotelis *De anima (v)*. *Physicorum. De generatione et corruptione. De animalibus. Problematum.* [et *Rhetoricorum*].

11. Gregorii Nysseni, *De perfecto homine*, nisi eadem sit cum illa (x) *de vita Moysis, sive vita perfecta*. [v. supra, n. 4] *Basilii* (puto, legendum Gregorii) *De laudibus Basilii Magni*.

12. Et jussu Nicolai V. Platonis libros *De legibus*. Hanc Trapezuntii interpretationem (y) Bessario cardinalis adversus calumniatorem Platonis libro v, p. 88 sqq. edit. Aldin. examinauit, et errores, uti potuit, detexit.

13. Scripsit vero de suo Latine, *De octo partibus orationis compendium (z)*. Augustæ in 8, 1537. (Allat.) Conf. paulo ante ad n. 8, not. c. de quibusdam Trapezuntii opusculis lat. (Harl.)

(t) Vide volum. III hujus bibl. p. 222. in primis p. 305. (Fabr.) Conf. Zeni Diss. Voss. l. c. p. 10, qui plures enumerat edd. Saxii *Hist. litterar. typograph. Mediolan.* præf. p. 10, et histor. fol. clvii. — De edit. Basil. ap. Valentin. Curion. 1522. 4. V. Panzer. A. Typogr. vol. VI, p. 255, n. 458. — De edit. *Aristotelis Rhetoricorum ad Theodecten* lib. III, Georgio Trapez. interprete, cum ejusdem Trapez. *Rhetoricorum* libris V. Venet. in ædibus Aldi, 1532 fol. bibl. Pinellii, tom. III, p. 31 sq. et infra ad n. 14, not. i — Taurini in bibl. Reg. in cod. Lat. 404 sunt plures Trapezuntii epistolæ: n. *Indiculus in librum Platonis De republica; Præfationes ad orat. Demosthenis*; itidemque ad *Platonem De republica et ad libros Rhetoricorum Aristotelis tum introductio ad libros magnæ Ptolemæi compositionis, atque in eosdem commentaria*. V. Cat. codd. Lat. in. Taurin. p. 98, ubi inter alia notatur, cod. manu ipsius Trapezunt. esse exaratum, sed omnia scaterè lituris (Harl.).

(u) Trapezuntii versio *Almagesti* primum prodiit Venetiis a. 1515 fol., edente Petro Lichtenstein, Coloniensi; deinde a. 1528 fol. ex Lucæ Antonii Juntæ officina per Lucam Gauricum Neapolitanum. Hinc Basileæ 1541 fol. cura Hieronymi Gemusæi una cum aliis Ptolemæi scriptis ex aliorum versione, et a. 1551 fol. recensente Tubingensium mathematico Oswaldo Schreckenfusio. Perotti sinistrum de Trapezuntii labore judicium Allatius dabit infra p. 378. (Fabr.) Conf. supra, vol. V, p. 282 sq. ubi Fabric. ed. Venet. produisse scripserat 1525, sed hoc loco rectius a. 1528 notavit. Atque censor vol. V, in len. A. L. Z. a. 1806, n. 229, p. 602 observara, in suo exemplari legi: *anno Christi 1528 labente. Adh. Hodium* l. c. p. 115 sqq. Boerner. l. c. p. 109, et p. 115. et Zeni *Diss. Vossian.* tom. II, p. 13 sq. De edit. antiqua v. Mittarelli in *Appendice librorum sæculi xv ad bibliothecam S. Michaelian.* Venet. mss. codd. col. 394 sq. et 458. (Harl.)

(v) Hæc versiones librorum Aristotelis, quas Trapezuntius composuit, et Allatius memorat, adhuc, quod sciam, sunt ineditæ. Politiano, qui versionem Trapezuntianam librorum De animalibus præfert interpretationi Theodori Gazæ, et huic, licet dissimulet, illius passim legere vestigia adfirmat cap. 90. Misc. indignatus Janus Parrhasius quæsitis per Epistolas, epistola 60. (Fabr.) De libris Aristotelis a Georgio Trapez. Latine versis, eorumque editi. et codd. quibusdam v. *Zenium* l. c. pag. 10 sq. et de orda ejus cum Gaza controversia Boerner. l. c. pag. 116. qui in nota jam laudavit Jos. Antonii Saxii *Historiam litterarum typographic. Mediolanensem* pag. 158 sqq. Add. supra in vol. III, passim in capite de Aristotele. Codd. a Zeno memoratis adde cod. 15 scholæ ap. Coventriam, s. n. 1460. Cat. mss. Angliæ, etc., vol. II. Georg. Trapez. librorum Aristot. *De anima* translatio. — Leidæ, in bibl.

publica est Georgius Trapezuntius in perversionem Problematum Aristotelis a quodam Theodoro Cage [quo nomine per contemptum Gazam adpellare sole], editam, et problematicæ Aristotelis philosophiæ protectio ad divum Alphonsum, regem Arragonum et utriusque Siciliæ. V. Cat. bibl. Leidensis p. 331, n. 451. (Harl.)

(x) Eadem utique videtur. (Fabr.) Vid. ad n. 4. *Zenus* l. c. p. 8, n. 4, citat: Gregorii Nysseni *De vita Moysis, sive De vita perfecta* lib., Trapez. interprete, et memorat editi. ac p. 9, n. 7, versionem Gregorii Nysseni orat. *De laudibus Basilii M. fratris*; n. 8, Gregorii Nazianzeni orat. *De laudibus S. Basilii M.* ejusdemque orat. *De laudibus S. Athanasii, episcopi Alexandrini*, hasque duas posteriores versiones, auctoritate Nicolai V. pontif. Rom. factas exstare ait in cod. Vaticano 4249. (Harl.)

(y) Hæc quoque versio Platonis librorum *De legibus* necdum, quod sciam, est edita, etsi eam jam a. 1452 legit Hermodas Barbarus, ut constat ex ejus Epistola ad Trapezuntium, qua illam interpretationem valde celebrat. Trapezuntius illam jussu Nicolai V susceptam dedicavit serenissimæ reipubl. Venetæ. Vide *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 415 et 429, et tom. XVII, p. 275. [s. in Zeni Diss. Voss. II, p. 11, sqq. Harl.]. Versionibus hæc Trapezuntii ab Allatio memoratis, adjungenda *Interpretatio Centiloquii sive Aphorismorum astrologicorum Claudii Ptolemæi, dicata Alphonso regi Neapolitano et cum commentariis Trapezuntii edita Venet. 1524, 4. Colon. 1544, 8, Basil. 1550, etc.* (Fabr.) Conf. Zeni *Diss. Voss. l. c. p. 14 sq.* qui p. 15, addit versionem Demosthenis *Orat. contra Ctesiphontem* ad Alphonsum regem, in cod. Jac. Soranzi, senatoris. *De Grammatica Græca* v. supra ad vol. VI, p. 343. (Harl.)

(z) Videndum, diversane sit Prisciani *Epitome*, quam Trapezuntio scriptam memorat Labbeus, p. 45, bibl. novæ mss. (Fabr.) Prisciani esse Epitomen, affirmant quoque *Zenus* in *Diss. Voss. II*, p. 47, n. 34; ac Boerner. l. c. p. 117 sq. et uterque laudat e Saxii *Hist. typograph. Mediol.* p. 118 et 115. Qui, ut ait Boerner., *compendium Prisciani De partibus orationis, a Georgio Trapez. elaboratum* (s. *Georgii Trapezuntii De part. orat. ex Prisciano compendium*), Mediolani a. 1472, 4, iterumque 1474 editum esse testatur, et ex auctoris ad *Colam Montanum* epistola, Romæ 1471 scripta operique subjuncta, laborem hunc ab ipso, filii Andree causa, susceptum, inde vero, ob ingravescentis ætatis molestias animique angustias intermissum, Molani demum in gratiam absolutum esse. Conf. Panzer. *Ann. typ. II*, p. 13, n. 10; et p. 19, n. 38. Trapezuntii *Compendium Grammaticæ, bis Romæ* in bibl. Vatic. codd. V. Montfauc. *Bibl. biblioth.* mss. p. 56. B. (Harl.)

14. *Rhetoricorum libros V (a)*, Basileæ 1522. in-4; et Parisiis 1538, in-8. De illis typographus: *In emendatione hujus operis, et Græcis præcipue restituendis non parum nos adjuverunt Hermogenis rhetorica Græca: et quibus quantum ad status inventionis præcepta, et formas elocutionis attinet, bonam partem in suos libros Trapezuntius transtulit, ubi interim quædam sunt sic Latine reddita, ut propter vocabulorum novitatem vix intelligas, nisi prius Græca legeris. Proinde Græca nonnunquam in marginem ascripsimus.* Fernandus Alphonsus Herrera edidit in eosdem *Rhetoricorum* libros Scholia ex Hermogenis Tarsensis methodo, Compluti anno 1511, cum ejusdem Trapezuntii Vita, in fol., ut adnotatur in *Bibliotheca Hispanica*, pag. 570.

15. *Commentaria in plerasque Ciceronis orationes, et præcipue Philippicas (b)*, Parisiis apud Ascensium et Basileæ cum aliis in Ciceronis Commentariis apud Robertum Winter, et apud Oporinum 1553.

16. *Dialecticam* brevem quidem, sed absolutam, Coloniae apud Gymnicum 1530, quæ postea ab erroribus repurgata, et scholiis Joannis Noviomagi, (c) et Bartholomæi Latomi illustrata, edita est ibidem apud Franc. Gryphium 1544, in 8, et mox Argentorati 1519, in 4.

17. *In Claudii Ptolemæi centum sententias Commentarium*. [V. Zenum l. c. p. 14 sq.]

18. *De Antisciiis, in quorum rationem fata sua rejicit (d)*.

19. *Cur astrologorum judicia plerumque falluntur*. Omnia simul Coloniae 1544. cum Joannis Pontani dialogo, *Quatenus credendum sit astrologis*, in 8. Posteriores duo cum Omar *De Nativitatibus*, Venet. anno 1525 in 8 (e). Ex hoc labore iniquiorum invidia Trapezuntium consecuta est. Virum enim litteris etiam datis insectati sunt, ut ex ejus epistola, quisquis ille fuerit, nam nec de nomine quidem illum compellare voluit, adhuc inedita (f) conspicerere possumus: Ἀνόνομος Γεωργίῳ τῷ Τραπεζουντίῳ. Ἀνέγνων τοὺς συντεθέντας σοι εἰς Πτολεμαίων, καὶ τὸ ἐκεῖνου βιβλίον καρποὶ εὐλόγως ὀνομαζόμενον ὑπομνηματισμούς. Καὶ ἐθαύμασα σου οὐχ ὅπως τὴν τόλμαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμαθίαν· τί γὰρ σοι μαθημάτων καὶ σοφίας μέτεστιν, ἢ πότε σὺ περὶ τῶν τοιοῦτων ὀρθῶς διήκουσας, ἢ προσεξούρας αὐτῶς, ὥστε σε εἰκότω: θαρβείν, δεῖν ἄπτεσθαι τῶν τοιούτων; Τέρας τῷ ὄντι ἡγοῦμαι, ὅτι σοι μὴδεν εἰδότεν τὸ συνεῖδὸς ὑποβάλλει πάντα ἐπίστασθαι. Πρότερον μὲν γὰρ οὐκ ἔμην τοιαῦτα τὸν τυφόν τε, καὶ τὴν ὄψιν ἀλαζονεύεσθαι δύνασθαι. Τὸ γὰρ σκευάζεσθαι ῥήμασι καθ' Ἑρακλῆν τοὺς μὴδὲ κατὰ Θεορίτην ἀγωνίζεσθαι δυναμένους πολλοὺς ὀρῶ μὲν καθ' ἡμέραν, γράφειν δὲ τὰ περὶ ὧν ἤττον αἰσθάνεται τις ἢ λύρας ἑνος οὐδένα. Οὐδένα οὖν τὸ δοκεῖν μὴ ὄντα κωλύει γράφειν, ἕνα μὴ τις ἐν οἷς ἐπιδείκνυται

(a) Editionibus Rhetoricorum Trapezuntii nominatis ab Allatio adde primam Venetam 1478. fol. Basileensem 1520. 4, et 1538; Parisiensem apud Christianum Wechelium, 1532, 8; Lugdunensem Seb. Gryphii 1547, 8; et Venetam 1560, 4. (Fabr.) Add. Georgii Trapez. *Rhetorica*, Venet. ap. Vindel. Spir. (1470) fol. et Mediolani ap. Pachel. 1483 fol. (cui posteriori edit. addita sunt ejusdem *De artificio Ciceronianæ orationis pro Q. Ligario* et aliorum opuscula). V. Maittaire A. T. tom. I, p. 320; tom. IV, part. I, p. 297, et Panzeri A. tom. III, p. 68, n. 18; tom. IV, p. 428, n. 18, atque tom. II, p. 71, n. 416. — Eadem Basil. apud Curionem, 1522, 4. V. Maittaire. l. c. tom. II, part. II, p. 630. — Eadem cum aliis veteribus rhetoricæ auctoribus, Latine, edente Jac. Taurello Fanensi, cujus epistola initio præfigitur. Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Asulani soceri, 1523 fol. V. Maittaire l. c. tom. V. p. 434. et Ant. Aug. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Aldes*. tom. I, Paris. 1803, 8, p. 167 sq. atque biblioth. Maphæi Pinellii, etc. tom. III, p. 31 sq. — Conf. Zeni *Diss. Voss.* II, p. 17 sqq. n. 35, qui ibid. etiam jam memorat Georgii Trapez., *De suavitate dicendi ad Hieronymum Biadagenum*, iuit. : *Scripti ad te brevioribus antea verbis*, in cod. Venet. bibl. Marc. D. v. Catal. codd. latin. Marc. p. 204. (Harl.)

(b) Commentaria Trapezuntii in XIII Philippicas et in orationem pro Q. Ligario exstant etiam aliorum commentariis in Ciceronis orationes adjuncta in collectione quæ prodiit Lugd. 1554 fol. Paris. 1561. etc. (Fabr.) *De artificio orat. Cic. pro Q. Ligario*. V. ad not. antec. et Zenus l. c. p. 24, memorat quoque edit. cum Q. Asconii Pediani aliorumque commentariis ad Cic. orat. vetustam sine notis anni, loci et typothetæ in fol. et aliam, cum Asconio, Florent. per Phil. Juntam, 1519. 8. — Venet. in bibl. Michaelis prope Murianum custoditur Trapez. *De artificio orat. Cic. pro Ligario*,

cum Asconio Pediano, Lesco et Siccone (Xichone aut Xicone) Polentono, curante Hieronymo Squarzalco, ann. 1477 fol. v. Append. ad eandem bibl. codd. mss. col. 457 sq. in primis Panzeri A. tom. III, p. 125 sq. n. 281, ex quo discimus, Venet. per Joann. de Colonia et Jo. Manthem de Gerretzem id opus esse typis expressum. — Item f. l. et anno circa a. 1490. fol. V. Panzeri A. tom. IV, p. 89, n. 125. — Commentarius in Philippicas Ciceronis editus est sine l. et a. fol. (Venetiis, per Nicol. Jenson,) et Venetiis, sine anno, in-4. V. Panzeri A. T. tom. III, p. 486, n. 2720 et p. 499, n. 2827. (Harl.)

(c) Cum Noviomagi scholiis prodierat Paris. 1537. (Fabr.) Ms. Venet. in bibl. Marc. cod. 311. V. Cat. codd. Marc. Latin. pag. 135. — Edit. Argentor. ap. Schurer. 1513. 4. — Paris. ap. Sim. Colin. 1528, 1532, 1534, et 1544, 8. — Cum scholiis Jo. Neomagi. Paris. 1535, 8. Ap. Franc. Gryphium. V. Maittaire A. T. tom. II, p. 247, tom. III, p. 769, p. 807; tom. III, p. 364; et tom. II, p. 828, et in ind. p. 435. — Basil. ap. Valentin. Curion. 1522, 8. V. Panzer. A. T. vol. VI, p. 255, n. 457. — G. Trapez. *Compendium dialecticæ ex Aristotele*, sine ulla nota, sæc. xv, 4, de qua rarissima ed. v. el. Morell. in bibl. Pinellii, tom. I, p. 268 sq. n. 1536. et Panzer. A. T. vol. IV, p. 205, n. 1255. — Zenus, in *Diss. Voss.* II, p. 24. n. 42, memorat præterea ed. Horat. Toscanelli. Venet. ap. J. Barilett. 1567. 4. (Harl.)

(d) Romæ in codd. Vatican. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. Mss.* p. 58, C. 88 D. (Harl.)

(e) Zenus l. c. p. 26, 59, exstare etiam scribit illud opusculum in Gervas. Marstalleri *Artis divinitricis*, quam astrologiam seu judicariam vocant, Paris exc. Christi. Wechel. 1549, 4, cap; 148. (Harl.)

(f) Ms. Paris. in bibl. publ. cod. 817, n. 17, et Mosquæ in bibl. synod. cod. 279, V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosq. p. 181, n. 27. (Harl.)

ἐαυτὸν ἐν τοῦτοις ἐκπίπτων συρίττειται. Ἐξέσται γὰρ ὁσημέραι καὶ τοῖς μετέπειτα δοκιμάζειν τὰ μηδενὸς ἄξια. Ὅτι δὲ σοὶ τὸ βιβλίον καὶ ἀμαθίας ἐστὶ μεστὸν, καὶ ἀμβλύν σε εἶναι κηρύττει, πᾶν εἶται δῆλον ταχὺ, εἰ μὴ τις αὐτὸ κατακαύσειε. Διὰ ταῦτα ἐμοὶ χρησάμενος συμβούλῳ σὺ πρῶτος αὐτὸς τῷ Ἠφαίστῳ παρακατάθου. Ἐνδοξότερον γὰρ σοὶ τὸ σιγᾶσθαι σου τὴν σοφίαν, ἢ τὸ κηρύττεσθαι τὴν ἀμαθίαν. *Incertus Georgio Trapezuntio. Tua in Ptolemæum, et ejus librum, fructum non absque ratione nuncupatum, commentaria perlegi: et non audaciam tantum, sed inscitiam quoque admiratus sum. Quid enim tibi aut disciplinarum aut sapientiæ inest, vel quando tu ex illis recte aliquid audisti, vel ipse adinvenisti, ut jure tantum audeas, manumque illis admoveas? Monstrum sane existimo, cum tamen ipse nihil scias, opinione omnium scientiam tibi arrogare. Et prius quidem haud opinabar superbiam, atque existimationem similia dividere, jactareque posse. Et plane multos verbis instrui, atque Herculem, qui nec in certamen, quemadmodum Thersites, descendere possunt, quotidie conspicimus, at ea quæ æque atque asini lyram persentiscit, scribere nullum. Nullus enim ea quæ non sunt scribere impeditur, ne in quibus semetipsum ostentat quis, ad ea non colligans exhibetur. Licebit namque quotidie et his, qui futuri sunt, res nullius dignationis experiri. Porro librum, inscitiae plenum, te quoque obtinuum esse indicare non multo post omnibus innotescet, ni quis illum prius comburet. Propterea meo consilio utens tu primus illum Vulcano committe. Gloriosius quippe tibi accidet, si sapientia tua lateatur, quam si ignavia inscitiaeque deprædicetur. Ad hæc Trapezuntius pulchre acriterque rescripsit: Γεώργιο; τῷ ἀνωκύμῳ. Ἀνέγκων σου τὴν φθόνον πλήθουσαν ἐπιστολήν, καὶ ἐλέησά σε τοῦ πάθους. Ἀμαθεὶς γὰρ καὶ πολμητᾶς ἡμᾶς ἀποφαίνῃ, ὅτι τὰ Πτολεμαίου συνεπτυγμένους εἰρημέγα κατὰ σπουδῆς καὶ γυμνασίας, προσθήσω δὲ καὶ τῆς πολλῶν ὠφελείας χάριν ἀνεπτύξωμεν. Εἰ δ' οὐδενὸς ἐν τοῖς τοιούτοις ποτὲ διηκούσαμεν, οὕτε προσεξεύρομεν αὐτοὶ, ἀλλ' ἀρκεῖ νῦν πολλοῦς ἡμῶν καὶ σοφοῦς ἀκούειν, καὶ τὰ γεγραμμένα ἡμῖν διέρχεσθαι, καὶ τόσα ἡμῖν προσεξευρήσθαι, ὅσα ἐν τῷ βιβλίῳ γεγράφαται, πρὸς ἃ σὺ μοι δοκεῖ, ὡς ὄνος ἔχειν πρὸς λύραν. Πῶς γάρ; ὅς γε τῷ Ἠφαίστῳ συνιστᾶν συμβουλευεῖς, ἃ πολλοὶ πολλῶ σου σοφώτεροι θαυμάζουσι! τε, καὶ ἐκθειάζουσιν. Ἀλλὰ καὶ συρίττεσθαι ἡμᾶς τῷ ἐκπίπτειν τῆς ἀληθείας φαντάζῃ, καὶ ἀμβλεῖ; ὄβριζῶν ἀποκαλεῖς. Ἄπερ εἰ ἀληθῆ ἐνόμιζες, οὐκ ἂν ἔγραψας· ἐθεράπευε γὰρ ἂν σου τὸν φθόνον ἢ νομιζομένη περὶ τούτων ἀλήθεια. Νῦν δὲ ἀποπειγόμενος τῷ πάθει, καὶ οὐκ οἶδ' εἰ ὦν, τῶν ὑπερ τῶν συγγραφέντων ἡμῖν ἄδόμενα φέρειν, ὄνου δικὴν λακτικίζεις, καὶ ἀπορρήγνυσαι. Ἄλλ' εἰ θελήσεις συμβούλους ἡμῖν χρῆσασθαι, τῷ φθόνῳ πολλὰ χαίρειν εἰπὼν, καὶ τὸ κενὸς λέγειν ἀφελος, εὖ πράξεις, καὶ ἔση ἐνδοξότερος διὰ τὸ σιγᾶν ἢ σοφώτερος διὰ τὸ ληρεῖν, καὶ τὴν λύσσαν, ἢ πρὸς πάντας ὡσεὶ μαινόμενος φέρῃ. *Georgius incerto. Litteras tuas invidentiæ plenas percursi, et conditionem tuam miseratus sum: ignavos quippe nos et audaces judicas, quod perplexa Ptolemæi dicta studio, exercitatione, multorumque commodo, quid enim vetat hoc addere? exposuimus. Quod si in similibus vel præceptorem non habuimus, neque nos invenimus ipsi, satis tamen id erit, multos, eosque sapientes, audire nos, et scripta nostra percurrere, eaque a nobis adinventa fuisse, quæ in libro tradidimus. Ad ea tu æque atque asinus ad lyram te habes. Quidni? cum ea Vulcano committere consulas, quæ multi longe te sapientiores admirantur, et quasi oracula venerantur: quin et exhibitari nos, quod a veritate aberremus, imaginariis: nec sine ludibrio segnes nos compellas; quæ si vera existimasses, nunquam dedisses litteras, sed tuam invidiam de illis existimata veritas mederetur. Nunc vero affectu enectus, nec ferre velis quæ pro scriptionibus nostris decantantur atque circumferuntur, instar asini calcitras et disrumperis. Verumtamen, si nobis consiliariis uti volueris, invidiæ valedicens et maledicentium ablegans, bene valebis, et risque taciturnitate gloriosior quam garrulitate, ac rabie, quæ in omnes veluti insanum inveheris, sapientior. De versione Ptolemæi, et Commentariis in eundem Trapezuntii scriptionum non æquus æstimator Nicolaus Perottus (g) archiepiscopus Sipontinus hæc habet: In Commentariis, quos in magnam compositionem Ptolemæi furto a Theone subtractos edidit, tum etiam in margine Problematum Aristotelis, quæ a Græca lingua in Latinam pervertit. Et: Mentitur se Ptolemæum, quem jamdiu non Latinum sed barbarum, et multis in locis mendacem fecerat, nondum edidisse, ideoque tam egregium opus ad eum misurum, et nomini ejus se dedicaturum pollicetur una cum Commentariis, quibus sese id opus exposuisse gloriatur, in quibus nihil est alicujus duntaxat momenti; quod non sit a Theone Ptolemæi expositiore subtractum. Sed verba ineptissima ponemus; Ptolemæus jampridem in Latinam a nobis traductus linguam est, sed non adhuc editus. Et quoniam ad hunc usque diem non intellectum Almagestum comperimus, Commentariis ipsum nostris exposuimus.**

20. *Comparisonem Platonis et Aristotelis, qua Aristotelem (h) Platone longo intervallo superiorem*

(g) Bessorionis, patroni sui, odio in Trapezuntium obsequens.

(h) Dicitur Trapezuntius Aristotelem Platoni prætulisse in gratiam Pauli II Platonicos academice Romanæ ægre ferentis. Vide *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 442 et 420 seq. (Fabr.) s. Zeni

Diss. Voss. II, p. 21 sqq. ubi multus est de hac controversia ejusque ortu causæque. — Trapezuntius in Platonem, in cod. bibl. Escorial. V. Plier *Itinerar. per Hispan.* p. 170. Et eunf. Lambec. VII, p. 269. not. 3. (Hart.)

esse contendit, Venetiis 1523, per Jac. Pensium de Leuc. in 8. Sed cum in Platonem conviciis ac maledicentia libri essent referti, ubi eos Bessarion perlegit, hominis temeritate permotus, et hominis mentem execratus, tacito Trapezuntii nomine in calumniatorem Platonis libris iv, respondit (i), quibus primum sapientiam Platonis atque doctrinam, mox scriptorum ejus cum nostris (k) similitudinem, tum probitatem morum vitamque integerrimam exponit; et, ut inscitiam hominis magis ac magis propalaret, quintum addidit, in quo Trapezuntii in Interpretatione legum Platonis semel atque iterum ab eodem edita, errores ac lapsus collegit, refutavit et emendavit, adeo ut plane ostenderit, non potuisse eum de tali philosopho judicium ferre, quem minime intellexit; et ut accuratior atque absolutior tractatio haberi posset, disputationem suam *De natura et arte*, multis antea annis scriptam in eundem Trapezuntium, cum ad utrumque philosophum quæstio illa pertineret, adjunxit.

21. Anno 1465, e Creta Constantinopolim navigans *Andræ Chii martyrium*, quod eodem ferme anno (l) in protestationem fidei Christianæ ille subierat, a Byzantinis narrantibus audit, idque postea Romæ post duos annos promissionis debitum persolvens Latine conscripsit. Habes apud Sarium, tom. III, 29 Maii (m). De fide hujus Historiæ vid. Petrus Canisius, *De B. Virgine* lib. v, cap. 29.

22. Item expositionem illius loci Evangelii Joannis: *Si eum volo manere donec veniam*, cap. 21, ad Sixtum IV pontificem (n), quo conatur asserere Joannem evangelistam nondum esse mortuum. Legitur inter orthodoxographa Basileæ impressa, et tom. VI *Bibliothecæ Patrum*, Parisiis 1577, et alibi. In eam sententiam peculiari opusculo Bessarion cardinalis invecus est. *At bonus vir*, addit Possevinus, *aliud diceret, si modo esset superstes*. Nos item syntagmate nostro (o), *De fine et vitæ exitu Joannis Evangelistæ*, utramque sententiam examinamus, et quænam earum verior sit, inquirimus. [Conf. *Zenum* l. c. p. 26. nr. 56.]

23. Quæ sequuntur, an edita sint, quærent alii. *Oratio in funere* (p) *Michaelis Veneti ad Turcarum imperatorem*.

24. *Isagoge, et Commentaria* (q) *in magnam compositionem Ptolemæi*.

25. *Orationes*. [Conf. *Hodium* l. c. p. 119.]

26. *Epistolæ* (r).

27. *Exhortatio de recuperanda Terra Sancta*.

28. *Contra Theodorum Gazam*. [Conf. *Zenum* l. c. p. 20 sq. et Boerner l. c. de Gaza, aliisque Trapezuntii adversariis, in primis *Hodium* l. c. p. 119 sqq. qui ejus quoque præcones, aut qui mitius de illo judicarunt, producit. (Harl.)

29. *Ad Leonellum Estensem* (s), *et responsio in invectivam Guarini*.

(i) Prodiit opus Bessarionis Venet. 1516 fol., ut jam notavi supra p. 722. ed. vet. ed. nov. p. 71. De ejusdem cardinalis epistola, Græcè scripta, ad Theodorum Gazam de Trapezuntii libro pro Aristotele contra Platonem, meminit Lambecius lib. VIII, 163 seq. (Fabr.) At Lambec. in hoc vol. VIII, p. 1087 sqq. recenset cod. 61. in quo n. 6, uti in cod. 62 est Bessarionis epistola exhortatoria ad omnes Græcos de præstanda obedientia Rom. Ecclésiæ, etc. Contra in vol. VII, p. 347 sqq. ed. Kollar. n. 5, cod. 90 recenset Bessarionis ad Theodor. Gazam de Georgii Trapez. libro pro Aristotele contra Platonem epistolam, ubi quoque affert epitaphium in Trapez. et Kollar. ablegat lectores ad *Analecta Vindobonensia*, tom. I, p. 1198 sqq. et p. 1206. (Harl.)

(k) Sacris.

(l) 29 Maii a. 1465. [add. *Zenum* l. c. p. 24. n. 43.]

(m) Exstat etiam in Actis sanctor. tom. VII, Maii p. 185.

(n) Prodiit et separatim Basileæ a. 1545, 8, apud Robertum Winter. Et in orthodoxographorum utraque editione habetur hoc opusculum a. 1555 et 1569.

(o) Hoc syntagma Allatii non vidit lucem.

(p) Fantini Michaelis, patricii Veneti [mortui 1454, m. Non.]. Vide *Diarium Venetum* tom. XVI, p. 444 (Fabr.) s. *Zenum* l. c. p. 24, n. 46; ms. Lat. in cod. Taurin. 601, fol. 179. V. Cat. codd. Lat. Taur. p. 161. (Harl.)

(q) Hæc sunt quæ ex Theone subiecta Perottus supra, n. 19, arguebat.

(r) Orationes et epistolæ in cod. apud Montfauca.

in Bibl. biblioth. mss. p. 107 C. — Epistola, qua mordentem remordet, Paris. in bibl. publ. cod. 817. n. 18. — Ibidem in cod. 2561, n. 6, exstant G. Trapez. Epistolæ ad Nicolaum duæ, ubi de rebus ad theologiam pertinentibus. — Mansius ad Fabricii *Bibl. medicæ et infimæ Latinit.* tom. III, p. 36 sq. (ubi agitur de Georgio Trapezuntio), addit, epistolæ ejus septem in collectione Francisci Barbari satis ampla, quam e Mss. codd. fere ex integro erutam dedit cardinalis Angelus Maria Quirinus, Brixiz 1743, 4. (v. Mansium, ibid. tom. I, p. 171 sq.) isque tom. III, p. 36; præterea: « In epistola, inquit, ejusdem collectionis 104 sermonem habet epistolæ, seu potius, ut ipse appellat, orationis *De fortunis suis* ad Nicol. pontificem scriptæ. Insuper Malatestarum bibliotheca Casenæ servat codicem ms. homiliarum S. Chrysostomi in Matthæum ex versione Aniani, continuata a Trapezuntio; simulque habet epistolæ mss. ejusdem Georgii ad Franciscum Barbarum, datam ex Urbe v. Kal. Mart. a. 1450, quam epistolam in collectione epistolarum Barbari nequaquam legas. » De epistola, ab Hodio publicata v. supra, not. ad n. 3. et de epist. ad Nicolaum ibid. et *Hodium* l. c. p. 119, Epistolam Latinam *Ad Eugenium*, pontif. max., ex cod. bibl. mss. monasterii S. Michaelis Venetiari. prope Murianum in lucem edidit Mittarellus, in bibl. illius monasterii, col. 1143 sqq. add. Boerner. l. c. p. 106 not. — et *Zenum* l. c. p. 25, n. 48. (Harl.)

(s) Hæc ad Leonellum epistola cum responsione ad Guarinum ms. exstat Venetiis apud Apostolum *Zenum*, vide *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 459 seq. [s. *Dissert. Voss. II*, p. 20.] ubi etiam [in *Diss.*

30. *Dialogus de Fide (t).*

Adlit Gesnerus, 31, *De divina substantia secundum Aristotelis doctrinam.*

32. *De veritate fidei Christianæ.*

33. *Epistolæ in Psalmum XLIV quarum quædam exstant Venetiis ad S. Antonium.* Quæ quamvis Latina habeantur, nullus tamen dubito, potissimum eorum partem Græce etiam ab eodem fuisse conscriptam, ut infra, dum ejus tractatus Græcos enumerabimus, abunde patebit. Eo namque ævo celebres in utraque litteratura viri, et in utriusque eloquentiæ facultate eximii, ut utriusque primis nationibus satisfacerent, gloriamque sibi ex utraque lingua veram captarent, ac solidam, quod Græce prius scripserant, Latine postmodum enuntiabant, vicissimque Græce, quod Latine. Dictum comprobant Trapezuntius, Bessario cardinalis, Theodorus Gaza, Argyropulus, et alii.

34. Carmina etiam Latina non infeliciter composuisse habeo ex Gyraldi dialogo 1, de poetis sui temporis. *Docti plerique, Georgium meum, fatentur, versus composuisse, quod vel palam cognoscere potestis ex iis quæ de Orpheo, Musæo, Lino, et aliis pluribus Græcis poetis in Latinum convertit apud Eusebium Pamphili.*

35. Ex iis vero, quæ Græce composuit, *Epistola ad Joannem Palæologum, Romanorum imperatorem.* qua eum cohortatur ut in Italiam ad synodum (x) naviget, concilium Basiliense, cum ab auctoritate Romani pontificis desciverit, parvipendat, nec ad illud animum advertat, edita est (v) Græce et Latine cum Simocatta, et Phrantza a Jacobo Pontano Ingolstadii apud Adamum Sartorium 1640, in 4. Habetur ms. in bibliotheca regis Gallorum (x), Bavarica, Augustana, Vaticana; eratque apud Antonium Augustinum sub hoc titulo, *Georgii Trapezuntii defensio missa ad imperatorem Romanum Joannem Palæologum. De navigatione ejus in Italiam, cod. 160.* Ex dictis tamen error manifeste deprehenditur. Et forte non aliud est, quod in Augustana conservatur. Index manuscriptus *Georgii Trapezuntii autographum, ut videtur de Manuele rege.*

36. Græca vero inedita sunt, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Πτολεμαίου σύνταξιν. Introductio in magnam Ptolemæi constructionem,* in biblioth. Augustana, et Scoriaci catholica. (*Allat.*) De cod. Escorial. V. Plüer. *Itinerar. per Hispan.* p. 170. Indice Gottlob. Kranz in Memorabil. bibl. publ. Elisabethæ Wratislan. f. Rehdigerianæ, p. 85; sunt in illa bibl. mss. Ptolemæi Almagestum et quadripartitæ constructionis opus, atque Georgii Trapez. in Ptolemæum notæ et Theoricam planetarum. — Add. supra ad n. 8, et Zenum l. c. p. 13. (*Hart.*)

37. Ad Esaiam monachum, *Utrum natura consilio agat, Εἰ φύσις βουλεύεται,* epistola. Mediolani in bibliothecâ Ambrosiana. Eam Latine interpretatus est Bessario cardinalis lib. 4 (y), adversus calumniam Platonis, contra quam et scripsit. P. *Ἡγήσω, ὃ φιλεῖ Ἥσαϊα, γράψαι σοι ὡς ὁδὸν τε καὶ βραχέων.* Sed cum nomen auctoris in nonnullis codicibus confundatur, multi namque libelli illius, *Naturam alicujus gratia omnia agere,* parentem Theodorum Gazam, multi Bessarionem faciunt, unde error irreperit, ex eodem Bessarione lib. vi, cap 3, addiscamus. Cum enim Bessario in hoc argumentum breviter quædam ad Theodorum perscripsisset, Georgius Trapezuntius, illis perlectis, ut odium quod in Bessarionem, ab eo tempore quo ei Theodorum in doctrina præposuerat, conceperat, aliquando pareret, adversus ea scripsit. Sed ut honestius Bessarionem impeteret, dixit se ignorare quoniam ejus libelli auctor esset, et Theodori, non Bessarionis disputationem illam esse, seque Theodoro contradicere stimulavit. *Ostendit præterea, scribit Bessario, Athanasium fuisse, qui hæc scripta ei tradiderat, cum tamen Isaias, non Athanasius fuisset. Solus enim Isaica scripta a nobis habuerat. Hic tamen, quasi nostra interesset, a quo ea accepisset, epistolam ad nos scripsit, qua oblatum sibi ab Athanasio fuisse opusculum significavit.* Plures ergo de eodem argumento Trapezuntius epistolas dederat, quibus Be-

cit. p. 19. n. 37.] de Guarini Invectiva in Trapezuntium, quam scripsit sub nomine Andreæ Agassonis. (*Fabr.*) In cod. Lat. Taurin. 601. fol. 38.

G. Trapez. Litteræ ad Leonellum Estensem, in quibus de Guarini in se maledictis conqueritur; et fol. 40, ejusd. Rhetoricorum suorum apologia adversus Guarinum, Veroniens. V. Cat. codd. Lat. Taur. p. 160. (*Hart.*)

(t) Hodius l. c. p. 179; et Orationes, ait, quas commemorat Trithemius, et *Dialogus de fide*, utrum ea Græce aut Latine conscripta sint, non satis liquet. Dialogum autem *De fide*, verisimile est, eundem esse cum assertionem fidei Christianæ contra Turcas. Zenus l. c. p. 25 sq. n. 52 et 5c, animadvertit, a Comneuo Papadopol. de Gymnasio Patavino, tom. II, p. 181; Gesnero duce, citare Georg. Trapez. *De fide et substantia Dei, secundum Aristotelis doctrinam,* atque opusc. *De virtute fidei Christianæ.* Add. paulo post, n. 42,

A et Zenum l. c. p. 19, n. 27. (*Hart.*)

(u) Florentinam a. 1348, post Basileense habitum a. 1431 [vel potius ad concil. Ferrariense, indice Hodio, l. c. p. 118.]

(v) Græce exstat ibi p. 317; Latine, p. 325.

(x) Paris. in bibl. publ. codd. 1316, n. 5, et 2965. — De cod. *Barar.* (qui numeratur 27, et inc. Οὗχ ὅτι ἐς κατὰ) v. cl. *Hardt in Aretini Beyträge*, etc. a. 1803, part. iv, p. 16 sq. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 589, v. Cat. codd. Gr. Marc. p. 309. Add. supra vol. VIII, pag. 76 sq. et Zenum l. c. pag. 15, n. 21, idemque n. 22; suspicatur, ab illa epistola haud diversum esse *Protrepticum ad J. imperat. Græcor.* quem Labbeus, p. 85, exstare scripsit in cod. Paris. Reg. 125 (*Hart.*)

(y) Lib. vi, ed. Ald. teste Boerhero l. c. pag. 119 (*Hart.*)

rion et Gaza respondit. (Allat.) Ms. Mosquæ in bibl. synod. cod. 279. V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosq. p. 181, n. 27. Conf. Zenum I. c. p. 16, n. 30, qui etiam laudat Saxii Hist. typogr. Mediol. col. clvii. (Hurl.)

38. Erat in bibliotheca Lolliana ejusdem ἀντιρρητικός, de eademne, an alia materia, mihi non li-
quct.

39. Vidi præterea ejusdem tractatum Περὶ Ἐλεημοσύνης, *De Eleemosyna*. P. τῶν εὐχόντων οἱ ἀκού-
οντα; διδασκαλιῶν.

40. Πρὸς Ἰωάννην τὸν Κουβωκλίσιον κατὰ Γραικῶν. *Ad Joannem Cuboclesium contra Græcos. De pro-
cessionē Spiritus sancti*. (z) P. Ἦκουον μὲν πρότερον πρὸς σὲ γράφειν. Servatur Scoriaci in bibliotheca re-
gis catholica, et Vaticana, et Ambrosiana Mediolani, et apud Alexandrum Cherubinum elegantissimo cha-
ractere (a). Hinc noto, alium esse hunc Joannem Cubuclesium, quem Trapezuntius adloquitur a Joanne Cu-
buclesio pariter cognomento Caminate, qui sub Leone Sapiente imperatore de obsidione, et excidio Thes-
salonicensi anno ab orbe condito 6410, a Christo Salvatore 902, non ineleganter scribebat.

41. Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἱερομόναχους, καὶ ἱερέας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος,
καὶ περὶ τῆς μιᾶς, ἁγίας, καὶ καθολικῆς Ἐκκλησίας. *Epistola ad monachos Cretenses et sacerdotes de pro-
cessionē Spiritus sancti et de una, sancta, et catholica Ecclesia* (b) P. Σίμων ἱερομόναχος τῆς τῶν κρη-
τικῶν. Legitur manuscripta in bibliotheca Vaticana, Altempsiana et Bavarica cod. 115. (Allat.) Codex
Bavar. hodie numeratur 27. V. Hardt. in *Aretini Beyträgen*, etc. 2. 1803, n. 4, p. 16. — Paris. in bibl.
publ. cod. 1316. n. 4. — Venet. in bibl. Marc. cod. 589, V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 309. (Hurl.)

42. Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως. *De veritate fidei Christianæ* (c). Erat in Lolliana.

[43. *De Manuele rege*, αὐτόγραφον, ut videtur, in cod. bibl. August. Vindel. V. Reiser. Indic. mss. bibl.
August. p. 91; quod opusc. idem esse cum epistola, præfat. ad Jo. Palæologum, suspiciatur Allatius.
Hurl.]

[44. *Trapezuntii methodus et ratio ad quam reperiri possint anni totius festa, quæ celebrantur in Ecclesia
Græcorum*, Græce, quod op. editum esse Jassii in principatu Valachix, 1701, 4, et esse Paris. in Cat.
bibl. Regiæ part. 1, Paris. 1759. fol. inter Liturgicos Orient. D. n. 108. p. 212. observat Zenus I. c. p.
15, n. 24. Hurl.]

[45. Illustri viro Jacobo Antonio Marcello, patritio Veneto, de obitu Valerii filii, scr. 1461, in cod. bi-
blioth. Marcelli, teste Zeno, I. c. p. 25, n. 50. Hurl.]

[46. *Diodori Siculi librorum quorundam interpretatio*, in bibl. Paris, cod. 5712 inter ms. latin. teste Bær-
nero I. c. p. 120 Hurl.]

In Georgium Trapezuntium, qui Turcas omnibus imperatoribus præstantiores esse voluit (d) scripsit
Nicolaus Junius de Athenodo episcopus Celegertanus; et in castro Sancti Angeli de Urbe præfectus. At
Nicolaus Perottus exstat apud Joannem Perottium episcopum Amerinum. Et primum quidem Nicolaus
Perottus ejus eloquentiam taxat: *Sed quid est, ait, quo eloquentiæ tuæ tantum tribuis? Fertur quondam
Jupiter summo studio quæsisisse, quodnam animantium genus pulchriores filios produceret. Quocirca omne
ferarum genus, et squamigeros etiam pisces hominibus permixtos ad eum cum liberis confluisse. Inter hæc
comparuisse etiam simiam, parvum inter ulnas natum gerentem, et quasi omnium pulcherrimum Jovi osten-
tantem. Que res cum Deum ad risum forte movisset, simiam in hoc carmen prorupisse:*

*Juppiter hoc norit, maneat victoria si quem,
Judicio præest, omnibus iste meo.*

*Id mihi contingere in præsentia tibi videtur, cujus oratio cum barbara sit, puerilis, inepta, et ne mediocri-
ter quidem erudito viro conveniens, tamen eloquentiam tuam extollis, et quasi simia Jovi filium suum osten-
tans, ab eo, atque omni turba irrideris, homo plane rudis, et barbarus. Et: Non vides, asine, non sentis,
non intelligis scripta tua apud omnes contemptui, derisui ac ludibrio esse? Cujus oratio præsertim, ubi
eloquentiam tuam extollis, fracta est, humilis, infamis, et plane puerilis. Ubi legisti apud doctos et eloquen-
tes viros, hac ratione commotus pro permotus, et impulsus? Ubi eloquentiam gratia Dei præ cæteris
habes, pro eloquentia Deo propitio superior cæteris? Ubi didicisti eloquentiam ita augeri, animi atque*

(z) Edidit Græce et Latine Allatius tom. I *Græ-
ciæ orthodoxæ*, p. 468-536.

(a) In bibl. Escorial. V. Plüer. I. c. p. 170; *Con-
tra Græcos de processionē Spiritus S.* in codd. bibl.
Vatic. et al. V. Montfauc. *Bibl. biblioth.* p. 33 E,
64 C, et 497 C. — Paris. in bibl. publ. cod. 1299.
Conf. supra, vol. XI, p. 397. et Zenum I. c. p. 15
sq. n. 25 et 26. de hac et seq. epistola. (Hurl.)

(b) Etiam hanc vulgavit Allatius Græce et Latine
ibid. p. 537-582. Ex ea locum duxerat p. 774, *De*

consensu, lib. II. c. 15 § 11, et de Simeonibus p. 502.

(c) Ad Amramum. [Conf. Zenum I. c. p. 16, III.
17.] Hoc scriptum tomo octavo Συμμετρῶν publi-
care voluit Allatius, ni fato impeditus fuisset. Ora-
tionem Trapezuntii *De pace Christianorum* citat Ni-
c. Comnenus, p. 361 *Prænot. mystagog. Gramma-
tica Græca* memoratur a Labbeo, p. 103. *Bibl.-
novæ mss.*

(d) Scripserat hoc Trapezuntius, Oratione in fu-
nere Michaelis Veneti memorata supra n. 25.

corporis dotes, pro corporis et animi dotes? Ubi conferrem, pro, utilis essem, nullo casu adjuncto? Ubi, æternum illi nomen ad omnes, qui Latine sciunt, afferrem, pro æternum illi nomen apud omnes, qui Latina lingua utuntur, vel, qui Latinam linguam non ignorant, compararem? Sed nolo in-re manifestissima diutius immorari. Et postremum quicquid est in orbe maledicentiæ, id totum in unum Trapezuntium cumulavit. Neque enim veretur eum compellare belluam, putridæ carnis inutile frustum, nostræ ætatis præclarum Nestorem, cujus ex ore felle amarior fuit oratio, asinum, sceleratissimum virum, carnificem, perniciosam pestem, dedecus hominum, turpitu inem sæculi, nostræ reipublicæ sterquilinum, celestissimum, impurum, impium, infidelem, barbarum, sordidum, proditorem divinæ religionis, hæreticum, tetrum et detestabile monstrum, scelus, flagitium, luem, labem, prodigium, portentum, truculentissimam feram, humani generis infamiam, miserrimum, omnium avarissimum nostræ ætatis, præclarum, immanissimum, tetrum, sædissimum ac detestabile monstrum, Turcum, imo Turco turciorem, sceleratiorem, imo Turcorum omnium turcissimum, omnium quæ memoravimus turpiorem, et si quid dici tetrius potest. Addit, Nimum crevit audacia, et temeritas domini. Ter intra annos quindecim carcerem est expertus; primo iracundia, secundo libido, tertio perduellionis crimen eum in vincula compulerunt. Auxit semper furorem, et impunitus eum ad quævis flagitia præcipitem fecit. Præterea: Nam quia, casu nescio quo, opinione olim quædam doctrinam consecutus in Italia fuerat, primis illis temporibus, quibus revocari in lucem, quæ diu sepulta fuerant, optimarum disciplinarum studia cæpere, postquam adventu doctissimorum virorum quos Nicolaus Quintus pontifex undecunquæ in Urbem accivit, ignorantia tua detecta est, præsertim interpretatione Problematum Aristotelis, quæ Theodorus Thessalonicensis utriusque linguæ doctissimus edidit: nec te rabies quædam immensi furoris invasit, ac veluti draconis epoto calice insanire, ac palam furere capiti instar rubidi canis, huc atque illuc anxius circumferri. Jamque non modo ipsum Theodorum, sed quoscumque Theodoro favere intelligeres, omnes autem ei palmam jure optimo debent, in eum geminum exercere. Hinc te semper furie agitare, hinc superbia, indignatio, invidia præcipitem ferre. Hinc tu maledictis in omnes inveli, non principibus, non cardinalibus, non summis pontificibus parcere. Et hæc quidem Perottus in Trapezuntium, oblitus, ut ingenue fatear, modestiæ, gravitatis, atque boni viri officii, quæ tantopere laudaverat pro codenmet Trapezuntio in Bessarione. Hæc omnia, aiebat, et plura potuisset in medium afferre Bessario, si voluisset; sed dedit hoc partim gravitati suæ, ne castas et pudicas aures tanta verborum impuritate, tanta obscœnitate orationis, tam horrenda atque execrabili scelerum commemoratione, macularet atque inficeret; partim mansuetudini et lenitate, ne te quamvis atrocissimum hostem, Deo hominibusque invisum redderet, et salutem ac vitam tuam in periculo poneret. Vides ergo præstantissimos quosque illius ætatis viros acriter dicta Trapezuntii examinasse, reprobassequæ, quod non leve est illius doctrinæ argumentum; graves nihilominus Bessarioni cum eo inimicitie fuere, et magnæ rei litterariæ controversiæ, lege Bessarionis cap. 4, lib. vi in Calumniatore Platonis.

Quid autem Angelus Politianus olim de doctrina æstimaverit, ingenioque Georgii Trapezuntii, fave Miscellan. cap. 90, testatus est. Illud in Theodoro mirari me fateor, quid ita scripserit in præfatione librorum De animalibus Aristotelis, quibus unis præcipue commendatur, adjutum sese a nullo, nec certare adeo cum cæteris interpretibus, quos, inquit, vincere nullum negotium est, cum libros eosdem, sic Georgius Trapezuntius ante ipsum luculente verterit, ut vel redditis, quæ apud veteres invenerat, vel per se denuo fictis excogitatisque vocabulis, Latinam prorsus indolem referentibus, vitio factum nostro, primus, opinor, juniorum docuerit, cur ipsi minus multas, quam Græci, rerum appellationes habeamus. Hos igitur si quis libros diligenter legerit, minus profecto Gazam laudabit, pene illius vestigiis insistentem, quin si homo erit ingenuus, credo, stomachabitur sic a Theodoro dissimulatum, per quem maxime profecerat, sic habitum pene contemptui ludibrioque, cujus potissimum laboribus insidiabatur, vobis vero etiam fortasse habebit gratiam, quod ista reddere suis auctoritatibus contendamus. Nam quantum sibi Georgius in eo placuerit opere, vel illi de Præfatione verba significant, quibus sese libros eos Latinis, vit, non minus elegantes emendatosque dare, quam apud Græcos habeantur. Sed et hoc ad se trahere Theodorus conatur, ut item, quæ de mensibus Græce prodidit, ex hujus potissimum, de qua loquimur, interpretationis præcæmio sublegantur. At enim fuere, sicut apparet, acerbissimæ inter hos Græcos inimicitie, sicut in grammatico quoque suo Commentario Theodorus Georgium vocat hunc l'ornoboscon, quod alentem scortum significat, alludens, arbitror, ad Georgium veterem Grammaticum, cui cognomen Græci Chæroboscon dixere. Cætera porro, quæ Theodorus hic edidit, ubi modo non repetendarum est accusandus, sicut eruditione diligentiaque non carent, ita, ut mihi quidem videtur, ad examen quoddam strictius curiosiusque revocanda. Nos hoc loco nec doctorum nitida nomina tentamus apud imperitorum decolorare judicium, nec tamen dissimulare, quod in quoque desideremus, aut inhonoratum transire volumus, cui veritas patrocinetur. Ut autem habere stygium, quam maxime ingenuam, paratumque volumus, ita quam minime accusatorium, quam minime liciosum, et noxium. Nec enim tam vusricium profitemur, quam exhibemus industriam. Vossius tamen Institut. orator. lib. iv, cap. 5, quemadmodum et Bessario Trapezuntium Gazæ postponit. Minime, inquit, profecto conferri meruit cum Theodoro Gaza, cui eum æquiparavit Angelus Politianus. Itaque jure politissi-

mi ingenii virum hoc nomine reprehendit Parrhasius in epistolis. Neque ignoro Trapezuntium errores aliquot observasse in translationibus Gazæ, quos hic monitus correxerit, ut et memoriæ prodidit Erasmus Catalogo Lucubrationum suarum. Verum et illud scio longe plura esse in Trapezuntio, quæ Gaza potuerit culpæ. Nam et in eo desiderare potuit fidei plus in transferendis e Græco auctoribus, et majorem linguæ Latinæ peritiam. Et lib. II De Histor. Lat. cap. 8: Filium reliquit Andream Trapezuntium, qui patris defensionem scripsit adversus Theodorum Gazam; ac præfationem ad Sixtum pontificem præmisit translationi paternæ Ptolemaici operis De magna constructione. Andream filia nupsit Fausto Magdalenæ Romano poetæ, qui Leoni pergratus erat, atque anno 1527 Roma ab exercitu Caroli V, capta, ac diruta, Jovio teste periit. Non sum tamen a Vossii sententia, qui ibidem secretarium pontificium, maximæ existimationis ac dignitatis inter ecclesiasticos virum, cum scriba seu amanuensi, servili mancipio, ut ita dicam, confundit. Quis tandem, ut id quoque obiter admoneam, sine stomacho leget Thomam Rivium in Justiniani defensione contra Alemannum, qui Vaticanæ bibliothecæ custodem, munus et dignitate sua, et custodum virtute, atque doctrina amplissimum pulcherrimumque maligne admodum, de pulverizandis Bibliothecæ Vaticanæ libris operum navare scribit?

NOTITIA ALTERA.

(Christ. Frid. Boernerus, De doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus.)

Georgius, a Trapezunte oriundus, natus est in Cretâ, anno sæculi quarti decimo sexto et nonagesimo. Relicta patria, in Italiam venit eo circiter tempore, quo Eugenius IV inierat pontificatum. Nam aliquot ibi cum jam moratus esset annos, ad Joannem Palæologum, imperatorem Constantinopolitanum de perfectione ad concilium Ferrariense, spreto Basileensi, suscipienda, litteras dedit.

Linguæ Latine magistro usus Victorino Feltrensi, scholas compluribus locis aperuit quidem, nasquam gentium autem firmam ac stabilem fortunarum nactus est sedem. Venetiis primum, conatibus ipsius favente illustri senatore Francisco Barbaro, quas Franciscus Philadelphus ea in urbe paulo ante docuerat, litteras professus est Græcas.

Quo officio cum aliquot functus esset annos, Venetiis Romam demigravit, ibique, Eugenii IV R. P. auspiciis, doctrinæ suæ copiam fecit aliis, tradendo artem dicendi et philosophandi scientiam idque tam felici laboris successu ut permultos haberet auditores, et ex ejus disciplina viri doctissimi prodirent. Hos Georgii conatus qui ad ingenia doctrinis excolenda referebantur, Eugenii post obitum Nicalaus V pontifex susceptus, stipendio liberaliter constituto, juvit, et ipsum dignitate auctum ab epistolis esse voluit; tum vero id negotium ei dedit ut præstantissimos libros Græcos Latina civitate donaret. Quæ tamen Georgii fortuna parum sibi constitit, et subita rerum conversione defecit, offensa in eum non ita multo post pontificis voluntate. Quod si ipsius testimonio standum foret, pontificis iram in se conceitavit, et gratiam quam apud eum inierat effudit omnem eo quod confectas a se Patrum quorundam et philosophorum Græcorum interpretationes Latinas ad alios quosdam referri noluerit auctores. At enimvero nullo credibile est modo, tale quid postulasse pontificem; quin potius pontifex, ubi Trapezuntium minus dextre libros illos Græcos Latine convertisse, ex idoneis comperit existimationibus, arrogantiaque et livoris plenum ipsius ingenium cognovit, odium in eum concepissee videtur.

Æmulos adversariosque complures Georgius habuit Romæ, nec cum Theodoro Gaza solum, qui humanitate doctrinaque ipsum præstabat, in similitate fuit, sed cum Laurentio Valla etiam, posteaquam is Quintilianii susceperat defensionem, eo nomine contendit. Aliquanto ante quam Urbe cederet, in theatro Pompeii, cum tabulæ pontificiæ recenserentur et scribæ adeo pontificis omnes adessent, ipse et Poggius Florentinus illiberali exemplo inter se decertarunt. Cum Poggius verbis valde contumeliosis lacesseret Trapezuntium, hic verberibus conviciatorem coerendum putavit, illumque colapho semel atque iterum percussit. Miram verborum cum verberibus commutationem memorat Jovius, eandemque Poggio exprobrat Laur. Valla. At enim Poggius exprobrationem hanc in ludibria vertit, neque solum colaphis, sed calcibus, fustibus, ferro, rem actam fuisse, narrat, et Vallam, tanquam manipulum furum quo vultu abstergeret, ad certamen tam atrox non accurrisse miratur.

Sæpe multumque Trapezuntium Romæ in ædibus Bessarionis versabatur, et in circulo doctissimorum

hominum, tam Græcorum quam Latinorum, qui ad hanc musarum sedem quovis die semper conspici-
batur. Veruntamen summi viri, et communis Græcorum exsulum patroni, animum plane rebus suis
abalienavit, cum librum edidisset plenum probrorum atque contumeliarum, quibus Platonis famam
lacerabat, ut, depressa tanti sapientis auctoritate, Aristoteli, cujus sese assecram profitebatur, assereret
principatum. Cum autem Bessarion philosophum quem in oculis ferebat, conviciis illius proscindi intel-
ligeret, rei metus indignitate, libros aliquot pro vindicanda Platonis gloria adversus calumniatorem
ejus quem vocavit Trapezuntium, scripsit. Quos quidem plane egregios et ut in nostra de Bessarione
diximus commentatione, omnem Platonis doctrinam, limato commentandi genere, complexos cum
omnes, quibus hæc florebat ætas, eruditi collaudarent eximie, et vehementissime comprobarent, graves
Trapezuntius temeritatis suæ pœnas dedit, et publicæ invidiæ incendiò conflagravit.

Georgius, postquam in odium, offensionem pontificis inciderat, Neapolim sese contulit, perfugium
præbente Alphonso, Arragonum Siculorumque rege, qui doctrinæ quam amabat, studio conciliatus exsili-
ejus, in fidem clientelamque recepti, inopiam perbenigne sublevavit, et honesto constituto stipendio
ipsum et familiam omnem aluit ac sustentavit. Francisco Philelpho apud Nicolaum pontificem pro
ipso intercedente, Romam inde redeundi ei facta est potestas.

Anno sæculi decimi quinto et sexagesimo, Trapezuntius in Cretam indeque Byzantium nati
profectus est et trajecto mari Romam revertens, ejus itineris insigne posuit monumentum. Paucis enim
mensibus ante quam Novam illam Romam iret, iv Kalendas Junias in illa urbe juvenis quidam, cui
nomen Andreæ erat, patria Chius, acerbissimo cruciatus genere affectus, necabatur, quod a Christiana
religione ad Muhammedismum desciscere nollet. Quod ubi Trapezuntius a nautis Byzantinis relatum acce-
pisset, ipsumque postea hominis interfecti corpus integrum adhuc et incorruptum Galatæ conspexit, et
cruciatus, quos ille, nihil mutata erga Servatorem optimum fide, summaque constantia, pertulerat,
reduci factus, in perpetuam rei gestæ memoriam, litteris consignavit.

Ingravescente ætate, accidit Trapezuntio, quod multis clarissimis viris, ex priscis maxime Orbilio,
celebri grammatice Messalæ, summo oratori et præstantissimo illi sophistæ, Hermogeni, ut, facta memo-
riæ jactura, litterarum, ipsiusque nominis sui penitus oblivisceretur. Etsi in mentem venit, subve-
neri, ne quod Gazæ evenire comperimus, vitio memoriæ, Georgio tribuatur; sunt tamen, qui contendat,
senem nostrum, cum pro ingenii suo monumentis, spe ingentis præmii, summo pontifici nuncupatis,
ab hoc solos centum nummos aureos accepisset, ingrato istius animo offensum, illico aurum ex fonte
Ælio in Tiberim abjecisse, et simul indignandum dixisse: Periere labores, pereat et eorum ingrata
merces; affectoque eam ob rem animo in miseriam istam incidisse.

Ita vero Trapezuntius, fracto animi robore elanguescens, eo calamitatis redigebatur, ut omnibus repu-
tascece videretur. Sæpe multumque, cum Romæ ad ædem Minervæ habitaret, solus per urbem sordido
et atrito palliolo amictus geniculatoque scipione qui vacillantem gradus sustineret, innixus inambula-
vit. Tandem vero, multis arduisque perfunctus molestiis et certaminibus, annos nonaginta natus,
sexto et octogesimo quinti decimi sæculi anno, acquievit.

Neque ingenium, nec doctrinam, nec studium, industriamque in Trapezuntio desidero; agnosco tamen
aliquid quod in Cretensi parum miror. Vetus est verbum quod dixit Epimenides et ab hoc repetit ipse
divinus gentium doctor, Κρητες δὲλ ψεύτται κ. τ. λ. Etsi Trapezuntius ortu Cretensis dici Cretensis
noluit, malam, quod Lil. Gyraldus opinatur et inveteratam patriæ famam non parum veritus; eam
nomine tamen, neque ingenium, nec mores deposuit facile; vafer, si quid judico, subdolos, et cum
alterius dedecore decoris appetens, lacessendis aliis, iisque summis, promptus, nimius sui, parcus aliorum
admirator, cuncta modo summa expertus ultra vires.

Filium reliquit Andream Trapezuntium, sed doctrina patre longe inferiorem. Id quod facile omnibus
apparuit cum patris sui existimationem ipso adhuc superstite adversus Theodorum Gazam tuendam
suscepisset. Neque enim Gaza, transmarinorum hominum, qui e Græcia profugerant, doctissimus, mi-
seri hujusce adversarii scriptis moveri se passus est, sed illius libidinem criminandi penitus contempsit.
Andreæ filia, teste Jovio, collocata est Fausto Magdalenæ, Romano, poetæ lepido, qui elegantia ingenii,
Leoni X, R. P. percharus, de Georgii prosoceri doctrina et litium acerbitate multa narrare solitus est,
miserum autem vitæ exitum habuit, in expugnatione urbis, anno sæculi sexti decimi septimo et vicesimo
contrucidatus.

Ignovius quidam auctor ἐπιταφίου; hos in Trapezuntium versus scripsit, quos Bovius elogio ipsius
subjunxit:

*Hac urna Trapezuntii quiescunt
Georgii ossa, parum diis amici,
Quod acri et nimium procaci lingua
Platonem, superis parem, petivit.*

ΓΕΩΡΓΙΟΥ
 ΤΟΥ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ
 ΠΡΟΣ ΙΩΑΝΝΗΝ ΤΟΝ ΚΟΥΒΩΚΛΗΣΙΟΝ
 ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

GEORGI TRAPEZUNTI
 AD JOANNEM CUBOCLESIUM
 DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

(L. Allatio interprete in *Græcia orthodox.*, tom. I.)

α'. Ὄκνον μὲν πρότερον πρὸς σὲ γράφειν, τὴν τε σὴν περὶ τὰ θεῖα-σπουδὴν εἰδώς, καὶ τὴν ἐμὴν ἐν τοῖς γῆνοις ἀσχολίαν· νῦν δὲ ὁ ἐμὸς δεῦρο πλεύσας πατήρ ἀνήγειρέ τε καὶ παρώξυνεν, ἄλλα τε πολλὰ εἰπὼν, καὶ ὅτι σὺ γράφειας ἀν εὐθὺς πρὸς με περὶ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν διαφορᾶς, εἰ γ' ἐγὼ τοῦτο πρῶτος ποιῶμι. Πρὸς τούτοις δοκεῖν αὐτῷ, φησὶν, ἀν γράμμασι συνομιλῶ σοι, μεταμαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς ἐμοὶ οὐδὲν τιμιώτερον. Διὸ τῷ τε πατρὶ τῷ ἐμῷ ὄρκω συνωμολόγησα, καὶ σοι νῦν ἑμυμι, μάρτυρα ἐπικαλούμενος Χριστὸν Ἰησοῦν, ἀν ἄρα τισὶ λόγοις, οἷς αὐτὸς οἶδας, τὰ τῆς τῶν Γραικῶν Ἐκκλησίας δόγματα τῆς ἀληθείας ἔχεισθαι ἀποδείξει, ὡς ἔξει; Γεώργιον μετὰ σοῦ, καὶ ἀποδώσεις τῇ Ἐκκλησίᾳ Γραικῶν, ἣ ἀπετάχθη πιστεύσας καλῶς ποιεῖν, καὶ πιστεύων μέχρι τῆς σήμερον. Μὴ ὀκνήσης οὖν γράφειν, καὶ μετακαλεῖσθαι πρὸς ἡν οἶε ἡμᾶς ἀλήθειαν. Ἦδη γάρ σοι πρότεροι γράφομεν, καὶ προσκαλούμεθα μετ' ἀγάπης πάσης, ποιούμενοι τὸν λόγον χωρὶς πεισμονῆς, χωρὶς φιλοτιμίας, τὸ τοῦ λόγου μέγεθος καὶ γρίφον ἀφαιρούντες, ὡς οἶόν τε. Οὐ γάρ ἵνα δεινοὶ δόξωμεν βῆτορες, ἢ πολλοὶ τινες τοὺς λόγους, ἀλλ' ἵνα ἡ ἡμεῖς τὴν ἀλήθειαν μεταμάθωμεν, ἣ σὺ ταύτην κἀν νῦν γνωρίσεις, δεῖν ᾤθημεν πρὸς σὲ γράφειν. Γένοιτο δὲ τὸ ἔτερον, Χριστὲ βασιλεῦ, καὶ γένοιτο τὸ σοὶ εὐάρεστον. Ἄλλ' ἵνα μὴ πολὺν ἐν προοιμίῳ κατατρίβω χρόνον, ἔρξομαι νῦν, αὐτὸ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, περὶ οὗ ὁ λόγος, ἐπικαλεσάμενος εἰς βοήθειαν. Ex duobus vero alterum eveniat, rex Christe, proæmio longiores moras nectem, ordiar nunc habendus est, in auxilium advocato.

β'. Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θείας φύσεως ὁμολογούντες, καὶ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, τρεῖς ὑπο- PATROL. GR. CLXI.

1. Pigebat equidem et antea, te crebris obtundere litteris, tum tuum circa res divinas studium plane noscens, tum meam in rebus terrenis occupationem. At nunc pater meus huc adnavigans incitavit, inflammavitque, multa in medium proferens, et inter alia, te statim ad me de Ecclesiarum dissidio rescripturum, si ipse primus id pertentasset: necnon sibi videri, inquebat, si sæpissime litteris tecum colloquerer, veritatem me, qua nil mihi charius est, agniturum. Quare conceptis verbis jusjurandum patri dedi, et nunc tibi quam sancte juro, testem advocans Christum Jesum, si rationibus, quas ipse calleas, Græcæ Ecclesiæ dogmata veritatem præferre commonstraveris, rapies una tecum Georgium, Græcorumque Ecclesiæ restitues, a qua avulsus sum, id optime facium ratus, et in fide, quam amplexus sum, ad huc diem perdurans. Ne pigrere igitur ad nos scribere, et ad eam, quam tu veritatem esse existimas, revocare. Jam enim nos primum ad te litteras davius, et sermonem absque pertinacia et ambitione digerentes, necnon orationis prolixitatem et argumentationes implicatas pro viribus procul auandantes, cum omni benevolentia charitate adhortamur. Neque enim ut oratores vehementes et consummati, aut ut in dicendo valere plurimum videamur, sed ut nos aut veritatem addiscamus, aut tu eam nunc tandem agnoscas, hæc ad te in præsentem scribimus. eveniatque quod tibi complacitum est. Sed ne in orationem, ipso Spiritu sancto, de quo sermo ha-

2. Divinæ naturæ per omnia simile, et idem essentia conitentes, tres hypostases, et tres personæ

omnes in omnibus, neque eas dividentes, neque confundentes agnoscimus. Earum vero unam, quod principio careat, alteram generatione, tertiam progressionem distinguimus; et asseveramus Filium inenarrabiliter, et ab æterno ex Patre gigni, Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere; per præpositionem neque instrumentalem relationem, neque localem, neque ministerialem, neque aliam, quam quispiam excogitaverit, indicante, neque temere prolata, et ad nudam relationem significandam, sed solam naturalem et essentialem, quæ scilicet secundum causam est, commonstrante, et per quam Spiritus unus divinæ Triadis progreditur, ut sit, in propria hypostasi. Aliis ergo communiter, et a nobis inter nos veluti certis suppositis, de quo postremo loco locuti sumus, sermo habetur. Idque ut recte demonstreremus, ante alia ordo in divinis a nobis considerandus est; deinceps ad id conducentia sanctorum dicta; tum demum absurda, quæ ex utraque sententia oriuntur.

3. Et ordinem quidem in divinis esse, patet omnibus, dummodo sani sunt, licet Græci ipsi dirumpantur. Primum quidem, quod omne pulchrum atque bonum in Deo proprie et primario, et secundum seipsum est; honorum autem ordo est; deinde in omni multitudine; multitudinem autem voco, quod supra unum aut duo est, aut confusionem indiscretam, aut ordinem a ratione non alienum esse necesse est. Supra duas vero hypostasias Deus est. Est igitur ordo in Deo his hypostasisibus; neque enim confusio erit in Triade, quæ reliqua omnia in ordinem cogit, ut theologorum voces intonant. Etenim, si *Omne donum perfectum deorsum est descendens*¹; nec est in creaturis prohibitatem præferens, quod non inde emanat, prorsus necessarium est eam quæ et angelorum ordines, et mundi universi dispositionem ordine exornavit Triadem, ordine in seipsa interstinctam esse. Ad hæc Triadis ipsius nomen ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et reipsa dicatur, nisi relationem trias illa inter se habeant: nam si quis duo supposuerit, quæ relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus, et non dualitas. Quod si tria sunt, quæ supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habet, erit Trias; sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium, et erga Spiritum sanctum relationem naturalem, eam nempe, quæ secundum causam est, possidet: Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit, aut tres dii, heu rem ineptam atque absurdam! et non Trinitas Deus; quam impietatem sedula provisione declinantes doctores optime

Α στάσεις, ἦτοι τρία πρόσωπα ὅλα ἐν ὁμοίᾳ γνωρίσμεν, οὐτε τέμνοντες, οὐτε συγχέοντες. Ταῦτα δὲ, τὸ μὲν τῷ ἀνάρχῳ, τὸ δὲ τῇ γεννήσει, τὸ δὲ τῇ προόδῳ διακρινόμεν, καὶ ὁμολογοῦμεν, τὸν μὲν Ὑἱὸν ἀφ' ἁρτίως καὶ αἰωνίως γεννησθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Ὑιοῦ ἐκπορεύεσθαι, τῆ; διὰ οὐτε ὀργανικὴν τινα σχέσιν, οὐτε τοπικὴν, οὐτε ὀπουργικὴν, οὐτ' ἄλλην οἰανοῦν οἰηθεῖ τις σηματούσης, οὐτε μάτην κειμένης καὶ πρὸς ψιλὴν ἀναφορὰν, ἀλλὰ μόνην παρ:στώσης τὴν φυσικὴν καὶ οὐσιώδη, τὴν κατ' ἀφαινον θελοντί, δι' ἣς τὸ Πνεῦμα ὁ εἶ; τῆς Τριάδος προδίδει εἰς τὸ εἶναι ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει. Τῶν γοῦν ἄλλων ὑποθεθειμένων κοινῶν ἡμοῖ; τε καὶ σοὶ περὶ τοῦ ὕστερον λεχθέντος ὁ λόγος. Τοῦτο δὲ εἰ μέλλοιμεν καλῶς δεῖξαι, δεῖ πρῶτον μὲν τὴν ἐν τοῖς θεοῖς τάξιν σκοπεῖν, εἶτα καὶ τὰς τῶν ἁγίων πρὸς τοῦτο φερούσας ῥήσεις, καὶ τὰ ἐκ τοῦ ἑκατέρου μέρους συναναφαινόμενα ἄεπα.

γ. Ὅτι μὲν οὖν τάξις ἐν τοῖς θεοῖς, παντὶ κοινὸν τῷ νοῦν ἔχοντι, καὶ Γραικοὶ διαβρῆγγονται. Πρῶτον μὲν, ὅτι πᾶν καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐν τῷ θεῷ κυριῶς καὶ πρῶτως καὶ καθ' αὐτὸ, τῶν καλῶν δὲ ἡ τάξις· εἶτα ἐν παντὶ πληθεῖ· πλήθος δὲ λέγω τὸ ὑπὲρ μονάδα ἢ δυάδα ὄν, ἢ σύγχυσιν ἄλογον, ἢ τάξιν εὐλογον εἶναι ἀναγκαῖον. Ὑπὲρ δυάδα δὲ ὁ θεῶ; ταῖς ὑποστάσεσι. Ἔστιν ἄρα τάξι; ταῖς ὑποστάσεσι τῷ θεῷ. Οὐ γὰρ σύγχυσις ἔσται ἐν τῇ Τριάδι, τῇ καὶ τὰ ἄλλα εἰς τάξιν ἀγούση κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν. Ἦν γὰρ Πᾶρ δῶρημα τέλειον ἀνωθεν ἐστὶ καταβαῖνον, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδὲν χρηστὸν ἐν ταῖς κτίσμασι, ὃ μὴ ἐκεῖθεν ἦκει, ἀνάγκη πᾶσα τὴν καὶ ἀγγέλων τάγματι, καὶ κόσμου παντὸς θεῶν τάξι; κοσμήσασαν Τριάδα τετάχθαι ἐν αὐτῇ. Πρὸς τοῦτοι; καὶ τὸ τῆς τριάδος ὄνομα τάξιν θελοῖ, καὶ ἀδύνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς, εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία. Εἰ τις γὰρ δυνάμιν ὑποθετῆ, μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οἰανοῦν, δύο, οὐ δυάς, ἔσται. Εἰ δὲ τρία εἴη τὰ ὑποκειμένα, εἰ μὲν ἕκαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔξει, τριάς ἔσται· εἰ δὲ μὴ, τρία. Εἰ ἄρα ἔχει ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν Ὑἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν κατ' αἰτίαν φυσικὴν σχέσιν· ὁ δὲ Ὑἱὸς πρὸς μὲν τὸν Πατέρα ἔχει, ὅτι ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα οὐδεμίαν, οὐτε μὴ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Ὑἱὸν, ἢ δυάς ἔσται, ἢ τρεῖς ἔσονται θεοί, φεῦ τῆς ἀποπίε; καὶ οὐ Τριάς ὁ θεῶ;. Ἦν δὲ ἀπέθειαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλοις καλῶς λέγεται, καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἐνομοῖ; πιστεύεται, ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς θεῶ; ὑποστάσεις· Ὅ τοῖς Γραικοῖς οὐδαμῶς ὠφέεται. Ὅτε κινδυνεύει αὐτοῦς τῆς εἰ; Τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν.

δ. Εἰ δὲ λέγοιεν, ὡς ἔχει σχέσιν ὁ Ὑἱὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα τῇ ὁμοουσιότητι, οὐκ ἀναγκαῖος ὁ λόγος;

¹ Jac. 1, 17.

ἵνα μὴ μωρὸς λέγωμεν. Οὐ γὰρ τῷ ὁμοουσίους εἶναι τισι καὶ σχέσις προσέεται. Ἐν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὐσι φύσεως. Τούναντιόν δὲ, τῷ προσεῖναι τισι φυσικὴν σχέσιν καὶ ὁμοουσίους εἶναι ἀκολουθεῖ. Πρὸς δὲ παντὶ που δῆλον ἐν τοῖς θεοῖς τῆ οὐσίᾳ ἐνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι: Ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα, καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίας σχέσιν οὐ διακρίσεως ἀλλ' ἐνώσεως. Τὸ δὲ Τριάδος ὄνομα, καὶ τὸ ἔχασθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν. Οὐ σώζει ἄρα ἢ κατὰ τὸ ὁμοουσίον σχέσις Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὴν Τριάδα. Τούναντιόν δ' ἄπαν καὶ συγγεῖ ὡς ἐνοῦν, οὐ διακρίνον. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τάξιν, σύγχευσι δὲ μᾶλλον τῆς ταυτότητος παρεισάγει ἢ σχέσις. Οὐ γὰρ ἔχομεν ἐξ αὐτῆς, ἢ ταυτότης, τί τίνος προτάξομεν. Ἡ ἄρα σύγχευσι ἐν τῇ Τριάδι δώσομεν, καὶ οὕτως οὐδὲ Τριάς ἔσται, ἢ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς τοῖς ἀγίοις ἀκολουθοῦντες τὴν ἐν σχέσει τάξιν ὁμολογήσομεν. πρᾶρονασιν. Vel igitur confusionem in Trinitate Patris, doctrinæ sanctorum insistentes, ordinem ex

a. Εἰ δὲ τὸν μέγαν ἡμῖν ἐπιφέρειον Γρηγόριον, ὡς ὅπως μὲν ταῦτα ἔχοι, σχέσεώς τε, καὶ τάξεως, λέγοντα, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι συγχωρεῖν εἶδέναι, καὶ οἷς ἂν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἢ νῦν ὑστερον ἴστωσαν μηδὲν λέγειν. Εἰ γὰρ περὶ τοῦ προκειμένου τῷ ἁγίῳ ὁ λόγος, καὶ οὐκ οἰκονομικῶς εἰρηται· ἀλλ' ὡσπερ οὐ συγκατατίθεται τὴν σχέσιν ταύτην καὶ τάξιν εἶδέναι, οὕτως οὐδ' εἶναι ἀρνεῖται. Μᾶλλον δὲ σαφῶς παρίστησι τὴν οἰκονομίαν ἢ ἐχρήσατο. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν Πνευματομάχων πολλοὶ ἦσαν τῆ φύσει τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐβούλοντο, ἵνα μὴ ἀπορμήν ἐνδῶ αὐτοῖς; ὁ ἅγιος, τὴν τάξιν εἰπὼν, καθ' ἣν ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος; ὁ Υἱός, οὕτως ἐχρήσατο τῷ λόγῳ, κἀκαίνουσ βουλόμενος ὤσσει, καὶ ἡμᾶς τὴν τάξιν καὶ σχέσιν ταύτην δι' ἄλλων ἀνδρῶν διδάξει. Συγχωρεῖ γὰρ κεκαθαρμένους δύνασθαι ταύτην ἰδεῖν. Τοῦτο δὲ σαφῶς ἔστι λέγοντος, ὡς ἔστι τι; καὶ οὐ κατὰ τὸ ὁμοουσίον. Ταύτην γὰρ βοᾷ λέγων, *Μιᾶς φύσεως, ὡ οὗτοι, τὴν Τριάδι ὁμολογήσατε*. Πῶς οὖν ἔν συγχωρεῖ κεκαθαρμένοις ἀποκαλυφθῆναι ποτε, οὐδ' εἶναι τὸ σύνολον οἱ Γραικοὶ λέγουσιν; Εἰ δὲ ταύτην αὐτὸς οὐ λέγει, ἀλλὰ Βασίλειος ἐκεῖνος ὁ πάμμεγας καὶ πάνυ διατείνεται οὕτως φάσκων ἐν τῇ ᾗ πρὸς κανονικὰς ἐπιστολῇ· *Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖται, διότι καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶ. Τέτακται δὲ τρίτος ὡς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δεδιδάγμεθα, τοῦ Κυρίου εἰπόντος· « Πορευθέντες βαπτίζετε αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὁ δὲ προτιθεὶς Υἱοῦ, ἢ πρὸς ὑστερον λέγων Πατρός, οὗτος ἀνθίσταται μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ διαταγῆς, ἀλλότριος δὲ τῆς ὑγιαίνουσας πίστεως, μὴ ὄν παρέλαβε τρέπον δοξολογίας φυλάττων. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Εὐστάθιον τὴν ἐπιστολὴν· *Φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν ἀκολουθίαν, ἣν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος, ἐναμείβοντας, ὡς φανερώς μαχομένους τῇ ἐδοξείᾳ, καὶ Υἱὸν μὲν προτάσσοντα τοῦ Πατρὸς, Υἱὸν δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προτιθέντα*. Ἀκούεις, ὅτι δεῖ τοὺς προ-*

nuntiant, ne dicamus eos stulte loqui. Neque enim quod aliqua consubstantialia sunt, ideo et relatio intercedet; namque id etiam in cunctis hominibus deprehenderetur, cum omnes ejusdem naturæ sunt, imo vero oppositum, in quibus naturalis relatio intercedit, ea et consubstantialia esse consequitur. Præterea omnibus notum est, in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem, et idem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at Trinitatis nomen, et alteram alteri hypostasim adhærescere, plane quod disjungat, exposcit. Non conservat igitur relatio, quæ ex consubstantialitate est, Filii et Spiritus Trinitatem, sed ferme contra confundit omnia, cum uniat et non disjungat: quin imo non ordinem, sed confusionem potius ejusdem naturæ relatio introducit. Neque enim ex ea aliquid arripere possumus, ut eandem naturam infert, quod alteri concedemus, et sic nec Trinitas erit, aut Filii et relatione asseverabimus.

5. Quod si magnum nobis producant Gregorium, *Qua hæc relatione et ordine inter sese habeant, dicentem, ipsi solummodo Trinitati cognitionem permittere, et quibus Trinitas ipsa animo corporeque expurgatis revelaverit, vel nunc tandem sciant se frustra obloqui*. Nam si de re proposita sanctus œconomice locutus non est, quemadmodum non præbet assensum, hanc relationem et ordinem se tenere, ita eam esse, haud inficias it. Imo plane aperteque proponit œconomiam, qua usus est. Cum enim plerique ex Pneumatomaebis Spiritum Filio imparem esse contenderent, ne illis occasionem sanctus præberet, ordinis mentionem inducens, quo Spiritus principium Filius est, et illis salutem concilians, et nos ordinem et relationem per alios edocens, ita orationem digessit; namque concedit, expurgatos eam posse cognoscere, quod plane idem est ac si diceret, aliquam esse, non tamen eam, quæ ex eadem natura sit: hanc siquidem alta voce insinuat: *Unius naturæ, o vos, Trinitatem fateamini*. Quia ergo ratione, quam concedit expurgatis aliquando revelatam fuisse, prorsus esse Græci pernegant? Quod si eam ipse non exprimit, Basiliius tamen ille maximus epistola ad canonicas pugnantem acerrimeque constabilit illis: *Spiritus autem sanctus cum Patre et Filio annumeratur, quod supra omnem consistit creaturam, locum vero obtinet tertium, quemadmodum nos docet Dominus in Evangelio dicens: « Euntes baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Qui vero illum præposuerit Filio, vel Patre dixerit antiquiorem esse, resistit iste Dei ordinationi, et a sana fide alienus aberrat, dum non conservat inviolatum illum ordinem glorificationis*. Et epistola ad Eustathium medicum: *Vitandi sunt, qui seiem, quam nobis tradidit Dominus, immutant, tanquam qui palam pietati adversantur, et Filium Patri præponunt, Filio vero Spiritum sanctum*. Audis, fugiendus esse tanquam impius, qui Spiritum sanctum Filio præponunt? Tertius

itaque ex Patre cum sit Spiritus, necessario est secundus a Filio.

6. Idque novi Græcorum theologi non abnuentes, o inscitiam! de prolatione in ordine sermonem a sancto factum esse tradunt. At vero hoc impium et prorsus absolum esse, non erit difficile demonstrare. Sed prius ordinem duplicem esse observandum est; alterum, qui in re non est, sed cogitatione considerantis effingitur; alterum, qui reapse est, et verissimus, non ab alio confictus, sed in rebus ipsis esse consideratus. Et de hoc sanctum verba fecisse, patet. Primum, quod ordo, qui ex dispositione hominum sit, pie quoque immutari poterit, cum sit humanæ intelligentiæ commentum: at ille de quo Theologus locutus est, nullam sui mutationem admittit. Nam fugiendi sunt, qui immutant, tanquam apertissimi pietatis hostes. Præterea Trinitatis arcanum, non in simplicibus verbis, et nudis relationibus subsistit, sed re ipsa, et vere Trinitas est. Et non quia nos in Trinitatem credimus, propterea Trinitas, sed quia Trinitas est; ideo nos in Trinitatem credidimus, et baptizati sumus. Quare censendum est, in Triade ordinem non esse secundum nostram dispositionem: esset enim omnium absurdissimum in nostræ cogitationis inventa credere. Sed quod ordo in Trinitate est, ideo ille statuendus simul atque credendus est; et ut Græci dicerent, prospici ordinem in Patre et Filio, non propter nominum relationem, sed propter rerum veritatem, præintellecta causa naturali. Item, Quemadmodum Patris erga Spiritum relationem esse credimus, licet nomina inter se non referantur, ita prorsus debet esse et Filii relatio erga Spiritum. Quod si id non est, neque vere tertius erit Spiritus, sed tantum nominum positione collocatus: *Etenim si productorem appellabimus Patrem, ut inquit Nilus, Trinitatem abrogans, et Græcorum theologus tertius, Filius veluti per productum e producente; quod si Patrem, tertius erit Spiritus, tanquam per Filium ex Patre.* Vides hunc inter Filium et Spiritum nullam interponere relationem? Hoc modo duæ hæ hypostases confunduntur ab ipso et pietas palam oppugnatur. Est igitur ordo inter hypostases natura, non hominum positione, et Filius non est secundus a Spiritu. Esset enim tertius a Patre, et diceretur dependere ex Spiritu, et Filius Spiritus nuncuparetur, quod nec ipsi dæmones asseverarent. Totum enim oppositum affirmatur et creditur, Spiritum Spiritum Filii esse, et illi adhærere, ab eoque dependere, et sic verbum Filii, et ex eo progrediens.

7. Hæc cum ita se habeant, sequitur necessario ex Patre et ex Filio, sive per Filium existentiam habere Spiritum sanctum. Neque enim modus alius excogitari potest, qui divinis personis aptus, atque accommodus sit. Quo et ordinem rebus in ipsis servabimus, et doctorum dicta sequemur, qui

τιθέντας Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα φεύγειν ὡς ἀσεβεῖς; Τρίτον δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄν, δευτέρον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' ἀνάγκην.

ς'. Τοῦτο δὲ οἱ τῶν Γραικῶν ἐμολογοῦντες νέοι θεολόγοι, ὡ τῆς ἀμαθείας! περὶ τῆς ἐν προφορᾷ τάξεως; πασι τῷ ἁγίῳ γενέσθαι τὸν λόγον. Τὸ δ' οὐκ ἀσεβεῖ; καὶ ἀδύνατον οὐ χαλεπὸν δεῖξαι. Ἄλλ' ἄλλο πρῶτον διπλῆν εἶναι τὴν τάξιν εἰδέναι δεῖ, μίαν μὲν, ἥτις τῷ μὲν πράγματι οὐ πρόσεστι, πλάττεται δὲ διανοίᾳ τοῦ στοχαζομένου, μίαν δὲ πραγματικὴν ἀληθεστάτην, οὐ πλαττομένην παρὰ τινος, ἀλλ' ἐνθεωρουμένην τοῖς πράγμασιν. Ὅτι δὲ περὶ ταύτης τῷ ἁγίῳ ὁ λόγος; δῆλον. Πρῶτον μὲν, ὅτι ἡ κατὰ θέσιν τάξις καὶ ἐναλλάττεσθαι δύνητ' ἂν εὐσεβῶς, ἀνθρωπίνης οὐσα διανοίας ἐφεύρημα. Ἐκείνη δὲ, περὶ ἧς τῷ θεολόγῳ ὁ λόγος, οὐκ ἐπιδέχεται κίνησιν οὐδ' οὖν. Φευκταῖοι γὰρ οἱ ἐναλλάττοντες, ὡς φανερώς τῆ εὐσεβείᾳ μαχόμενοι. Ἐπειτα δὲ καὶ τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον οὐκ ἐν φιλοῖς ὀνόμασι, καὶ γυναιξὶ ἀναφοραῖς ἔχει τὸ εἶναι, ἀλλὰ τῷ πράγματι Τριάς, ἥτις ἀληθῶς Τριάς. Οὐδὲ τῷ ἡμᾶς εἰς Τριάδα πιστεύειν, διὰ τοῦτο Τριάς, ἀλλ' ὅτι Τριάς πιστευομένη τε εἰς Τριάδα, καὶ βεβαπτισμένη. Καὶ τὴν ἐν Τριάδι δὲ τῶν τάξιν οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν εἶναι πιστευτέον. Πάντων γὰρ ἂν ἦν ἀτοπώτατον, εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας ἐξευρημάτα πιστεύειν. Ἄλλὰ διὸ τῆς τάξεως πρόσεστι τῇ Τριάδι, τοῦτου χάριν αὐτὴν θετέον ἅμα καὶ πιστευτέον· καὶ ὡς περ' ἂν εἴποιεν Γραικοὶ ἐπιθεωρεῖσθαι τὴν τάξιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ οὐ δὲ τὴν τῶν ὀνομάτων ἀναφορὰν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, προθεωρουμένου τοῦ αἰτίου φύσει. Καὶ πάλιν· ὡς περ' τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα σχέσιν εἶναι πιστευόμεν, καίτοι γε τῶν ὀνομάτων ὡς ἀναφερομένων πρὸς ἀλλήλα· οὕτω δεῖ καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα σχέσιν εἶναι πάντως. Εἰ δὲ μή, οὐ τρίτον ἀληθῶς τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μόνη τῇ τῶν ὀνομάτων θέσει φερόμενον. Εἰ μὲν γὰρ προβολέα καλέσωμεν τὸν Πατέρα, ὡς φησι Νεῖλος, ὁ τὴν Τριάδα ἀθετῶν, καὶ ὁ τῶν Γραικῶν θεολόγος, τρίτος, ὁ Υἱὸς ὡς διὰ τοῦ προβλήματος ἐκ τοῦ προβολέως, εἰ δὲ Πατέρα, τρίτον τὸ Πνεῦμα, ὡς δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς. Βλέπεις; πῶς οὐδεμίαν εἶναι βόβλεται σχέσιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος; Οὕτως αἱ δύο ὑποστάσεις αὐτὴν συγχέονται αὐτῷ φανερώς μαχομένη τῇ εὐσεβείᾳ. Ἔστιν δὲ τῆς ἀλλήλαις ταῖς ὑποστάσεσιν φύσει, οὐ θέσει παρούσα, καὶ οὐ δευτερεύει ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος. Ἦν γὰρ ἂν τρίτος; ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐξηρηθῆσθαι ἐλέγχο τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Πνεύματος Υἱὸς ὀνομάζετο, ὅπερ οὐδ' ἂν οἱ δαίμονες; εἴποιεν. Τοῦναντίον μὲν γὰρ ἅπαν καὶ λέγεται καὶ πιστεύεται τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ ἔχουσαι αὐτοῦ καὶ ἐξηφθαι, καὶ οὕτω βῆμα Υἱοῦ, καὶ προῖδν ἐξ αὐτοῦ.

ς'. Τούτων οὕτως ἔχοντων, ἀνάγκη πᾶσα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἥτοι δι' Υἱοῦ ἔχειν τὴν ὑπαρξίν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξευρεῖν τρόπον ἄλλον τοῖς θεοῖς ἀρμόζοντα, ἢ καὶ τὴν τάξιν πράγμασι προσοῦσαν φυλάξομεν, καὶ ταῖς τῶν διδοσάτων ἀκολουθήσομεν ῥήσεσιν. οἷτινες ἐκ Πατρὸς δι'

Υἱοῦ φυσικῶς, καὶ οὐσιωδῶς προχεῖσθαι τὸ Πνεῦμα θεολογοῦσιν. Ἄλλὰ τὸ Θεοφάντορος ῥητὸν, ἐν ᾧ διττὴν εἶναι βούλεται τὴν τάξιν, τιθέσθω πρῶτον, ἐν ἰδοῖς, ὡς ὁ βασιλειος νοῦς πάντοθεν καταβάλλει: τὴν τῶν Γραικῶν ἀσέθειαν. Οὕτω γὰρ αὐτὸς καλεῖ τοὺς ἀθετοῦντας τὴν τάξιν. Ἐν γοῦν τῷ πρὸς Εὐνόμιον πρώτῳ φησὶν· *Ἡ μὲν ἔστι φυσικὴ τάξις, ἣ δὲ κατ' ἐπιτήδευσιν· καὶ μετ' ὀλίγα· Τούτων τούτων τὸ πρότερον ἀποκρυψάμενος ὁ Εὐνόμιος, τοῦ δευτέρου εἰδους τῆς τάξεως ἐπεμνήσθη, καὶ φησὶ, μὴ χρῆναι λέγειν ἐπὶ Θεοῦ τάξιν, ἐπαίπερ ἡ τάξις δευτέρα τοῦ τάττορος.* Ἐκείνο δὲ οὐ σύνοιδεν, ἢ ἐκῶν ἀπεκρύψατο, ὡς ἔστι τῆς τάξεως εἶδος, οὐκ ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν θέσεως συνιστάμενον, ἀλλὰ τῇ κατὰ φύσιν ἀκολουθίᾳ συμβυτῶν, ὡς τῷ πυρὶ πρὸς τὸ φῶς ἔστι τὸ ἐξ αὐτοῦ. Ἐν τούτοις γὰρ πρότερον τὸ αἰτιον λέγομεν, δεύτερον τὸ ἀπ' αὐτοῦ, οὐ διαστήματι χωρίζοντες ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ αἰτιατοῦ προεπιροοῦντες τὸ αἰτιον. Ταῦτα ἐκαίνο τοῦ θείου ἀνδρὸς βῶντος, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἀποδεχομένου τάξιν, εἰ μὴ τὴν κατ' αἰτιον καὶ αἰτιατὸν, καὶ ἀσθεῖ; ἀποκαλοῦντος τοὺς μὴ πιστεύοντας, τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα, καὶ μετὰ τὸν Υἱὸν τάττεσθαι, πῶς ὅπως ἀποτολμᾶσι λέγειν οἱ Γραικοί, ὡς οὐκ ἔστιν ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα;

ἦ. Ἄλλ' εἴεν. Τὸ δὲ προχεῖσθαι, καὶ ἐκδύζειν, καὶ προῖναι, καὶ πεφηνῆναι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, μὴ οὐκ ἐξ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα βούλεται; Ταῦτα δ' ὅτι πολλοῖς λέλεκται τῶν ἁγίων, οἷδας καλῶς, καὶ διὰ τοῦτο οὐ χρὴ παράγειν τοὺς λέγοντας. Σκοπῶμεν τοιγαροῦν, εἰ ὡς δεῖ ταῦτα Γραικοὶ νοοῦσιν. Ἀρκέσει γὰρ τοῦτό σοι. Τὸ προχεῖσθαι, φεῖσθαι, καὶ ἐκδύζειν, καὶ προῖναι, καὶ πεφηνῆναι ἐξ ἀμφοῖν, ἦτοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, δευτέραν τινὰ σημαίνει πρόθεσιν, καθ' ἣν τῇ κτίσει δωρεῖται τὸ Πνεῦμα, ὃ ἡμῖν δίδεται οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Διανομὴ οὖν χαρακτηρισμάτων αὕτη οὕσα ἡ πρόθεσις καὶ χρόνῳ καὶ πρὸς τί ἔστι καὶ παρ' ἀμφοτέρων· ἡ δὲ αἰδιος, καθ' ἣν ἔχει τὸ ὑφεστάναι τὸ Πνεῦμα, ἐκ μόνου ἐστὶ τοῦ Πατρὸς. Ταῦτα λέγοντες πρὸς τῷ μηδὲν τὴν τάξιν φυλάττειν, ἕπερ ἀσθεῖς ἀποδέδεικται, οὐδὲ Κύριλλον αἰδοῦνται τὸν θεῖον, οὕτως αἰ ποὺ λέγοντα ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον λόγῳ· *Εἰ καὶ ἔστιν ἐν ὑποστάσει τὸ Πνεῦμα ἰδικῇ, καὶ δὴ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθὼς Πνεῦμά ἐστι, καὶ οὐχ Υἱός, ἀλλ' οὖν ἔστιν οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἄμβλυ καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.* Οὐ γὰρ ἔχομεν λέγειν Γραικοί, καίτοι γε δεῖνοι σοφίζεσθαι ὄντες, ὡς ἀποδοτέον τὸ προχεῖται πρὸς τὸ Ἐν ὑποστάσει δὴ ἰδικῇ Πνεῦμα. Ἔστιν ἄρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ φαίης, ὡς δι' Υἱοῦ θέλων δεῖξει τὸ Πνεῦμα εἰς τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἐνέπεσον, ἐπίσχευς νῦν. Μικρῷ δ' ὑστερον τὴν διαφορὰν ἐξετάσωμεν τῶν προθέσεων. Οὐ μὴν ἀλλὰ κάκεινο εὐηθεῖς, ὁ τινὲς φασιν, ὅτι τὸ καθάπερ ὁμοίως ἐσημαῖνον οὐκ

A ex Patre per Filium naturaliter et essentialiter effundi tradunt. Sed ante omnia secreta revelantis Basilii dictum afferatur in medium, quo duplicem ordinem probat, ut inde deprehendas mentem regiam modis omnibus Græcorum impietatem refellere. Sic enim ipse eos nominat, qui ordinem rejiciunt. Prima itaque adversus Eunomium oratione dicit: *Verum est ordo hic quidem naturalis, ille vero artificiosus, et paucis annexis: Horum primum cum occultasset Eunomius, secundi ordinis mentionem facit; atque non oportere dicere ordinem esse in Deo, quoniam ordo in ordinante posterior est. Illud vero aut non animadvertit, aut volens prudensque occuluit, quoddam videlicet ordinis esse genus non nostra constitutum dispositione, sed ipsius naturæ vi consequens, cujusmodi est ignis et lucis, quæ ab ipso est. Nam in iis priorem esse causam dicimus, posterius vero quod ab ipsa est, non intervallo hæc ab invicem dirimentes, sed cogitatione prius quam effectum causam intelligentes.* Hæc et similia divino illo viro exclamante, nullumque alium ordinem acceptante, quam eum qui subsequitur ex effectu et causa, et impios compellente eos, qui non credunt, tertium esse Spiritum, et post Filium collocari, qua ratione audent Græci pronuntiare, Spiritum non esse ex Filio?

B
C
D
8. Sed esto. At effundi, et exsilire, et progredi, et apparere Spiritum ex Patre per Filium, annon ex Filio Spiritum esse sonant? Hæc apud plerosque Patres haberi, tute ipse optime nosti, propterea que asserentes in medium afferendi non sunt. Quare consideremus, an Græci, uti addeceat, illa intelligent, quod satis tibi fuerit. Effundi, inquit, et exsilire, et progredi, et apparere ab utroque, sive ex Patre per Filium Spiritum, secundum progressum significant, quo Spiritus creaturæ donatur, qui nobis non a Patre solummodo, sed et a Filio quoque exhibetur. Progressus itaque hic, cum donorum dispartitio sit, et tempore, et ad aliquid fiat, ab utroque est: at sempiternus ille quo Spiritus habet, ut subsistat, ex solo Patre est. Hæc asseverantes, ut ordinem prorsus ejiciant, quod impium esse demonstratum est, divinum Cyrillum minime reverentur, ita oratione ad Nestorium describentem: *Etsi est in hypostasi speciali Spiritus, et jam secundum seipsum intelligitur, ut Spiritus est, et non Filius, attamen non est alienus a Filio: namque Spiritus veritatis appellatur, et est Christus veritas, et effunditur ab ipso eo ipso modo, quo et effunditur a Deo et Patre.* Hic Græci, licet acumina valeant et rebus sint adveniendis promptissimi, nunquam affirmabunt effundi ad illud, *Etsi est in hypostasi speciali Spiritus referri. Est igitur a Filio sicuti et a Patre Spiritus. Quod si contenderis eum, cum Spiritum vellet ostendere per Filium esse, in illud prolapsus esse, ut enim ex Filio diceret. Continesis te paululum. Non multo post propositionum discrimen examinabimus. Illud quoque stolidum est, quod quidam tradunt, illud eo ipso modo*

similitudinem notans nil conducere Latinorum opinionioni, qui veluti a primario principio et origine a Patre esse Spiritum asserunt, nec eo ipso modo ex Filio. Similitudo siquidem hoc in loco, ut etiam ea quæ ab aliis dicuntur, hic asseram, non ad notandum modum, sed causam, ex qua est, desumitur. Quod si ad notandum modum, optime dictum est, procedit enim a Patre per Filium, et similitudo existentiam modum respicit, quod ex utroque per modum processionis est, non primum et originarium principium. Non enim alius existentiam modus est, esse per modum principii primarii, alius per illud non esse, sed unus et idem. Id enim innuit illud per modum primarii principii. Quod una cum sit productiva facultas in Patre et Filio, ex Patre acceptam habet Filius, unde et esse accipit. Et quemadmodum si quis divinam naturam ad modum primarii principii in Patre intelligi diceret, rem prorsus necessariam pronuntiaret: inde enim eam habet et Filius et Spiritus sanctus; at differentem propterea naturam concipere, fieri nequit, quin oppositum, absolutam unionem, quod quam habet Pater, eam communicat Filio: pari ratione per modum primarii principii, dum dicitur Spiritus procedere ex Patre, non æque vero ex Filio, nullum discrimen modi existentiam infert, dum utitur illo ad modum primarii principii, sed oppositum, unionem, ut sit idem per omnia modus. Etenim si exhibet productivam facultatem Filio Pater absque principio, ipse eam habens, quod illo per modum primarii principii indicatur, manifestum remanet illam eandem numero exhibiturum, qua ex ipso Spiritus progreditur. Nullius itaque absurdi reus erit, qui asseruerit ea ratione Spiritum esse ex Filio, qua est ex Patre, cum modus existentiam ille per modum primarii principii nullam differentiam, sed potius unitatem admittat. Idque verum esse, manifestum erit ex oppositione. Nam si primarium principium Filio quoque concedamus, habebit illud ipse absque principio, et non a Patre. Non erit igitur illud ipsum, quod Pater habet. Ergo diversum. Sed primarium principium soli Patri conceditur. Habet igitur, cum omnium paternorum honorum particeps sit, illud idem Filius, et non diversum. Effundi itaque a Filio Spiritum non dona, sed hypostasim inde esse indicat per modum processionis, quemadmodum et a Patre.

9. Magnus quoque Basilius ex Deo Spiritum esse plane aperteque asseruit: *Apostolus*, ait, *Spiritum dicens, qui ex Deo est, et per Filium apparere palam facit, Filii Spiritum illum nominans*. Et hunc quoque de Spiritu, qui in hypostasi est, verba facere, inde manifesto evincitur, quod nullus ad hoc ævi ex doctoribus Filii Spiritum dona, aut ad nos, et in tempore progressum secundum appellavit. Ab æterno enim Spiritus Filii Spiritus est. Proptereaque lingua prorsus aurea, homilia de Spiritu sancto: *Ipsam*, ait, *intelligi Spiritus hypostasim, cum Spiritus Filii, vel veritatis, vel Christi dicitur*. Illud præterea magis ac magis attendendum est, ideo Spiritum Filii ab Apostolo dictum divinarum arcanorum interpret asserit, quod per Filium com-

Α ἐνέχεται τῇ τῶν Λατίνων δι᾿ ἧς, προκαταρκτικῶς λεγόντων τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐχ οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ γὰρ ὁμοίωσις ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, ἵνα καὶ τὸ παρ' ἄλλων λεγόμενον λέξω, οὐ πρὸς τὸ ὀφείναι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅθεν ἐπιήπεται. Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὸ ὅφει, καὶ τοῦτο καλῶς. Ἐκπορεύεται γὰρ παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τὸ προκαταρκτικῶς τοῦ μὴ, ἀλλ' εἰς καὶ ὁ αὐτός. Τοῦτο γὰρ μόνον βούλεται τὸ προκαταρκτικῶς, ὅτι μιᾶς οὐσίας τῆς προβλητικῆς δυνάμεως ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει ταύτην λαβὼν ὁ Υἱός, ὅθεν καὶ τὸ εἶναι. Καὶ ὡσπερ εἰ τις λέγει τὴν θεῖαν φύσιν προκαταρκτικῶς καὶ ἀρχοειδῶς νοεῖσθαι ἐν τῷ Πατρὶ, πρᾶγμα λέγει πάντῃ ἀναγκαῖον. Ἐκεῖθεν γὰρ ἔχει ταύτην ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα. Διαφορὰν δὲ φύσεως διὰ τοῦτο νοῆσαι ἀδύνατον, τὸναντίον δ' ἄπαν ἐνόητα, ὅτι ἦν ἔχει φύσιν ὁ Πατήρ, ταύτην δίδωσι τῷ Υἱῷ. Οὕτω προκαταρκτικῶς λεγόμενον ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, μὴ οὕτω ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδεμίαν διαφορὰν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως δίδωσι νοεῖν τῷ προκαταρκτικῶς, τὸναντίον δὲ ἐνόητα. Ὅσοι εἶναι ἐν αὐτῶν κατὰ πάντα τρόπον. Εἰ γὰρ δίδωσι τὴν προβλητικὴν δυνάμιν ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ ἀνάγκη, αὐτὸς αὐτὴν ἔχων, ὅπερ τῷ προκαταρκτικῶς δηλοῦται, πρόδηλον ὅτι τὴν αὐτὴν ἐκείνην δώσει τῷ ἀριθμῷ, ἢ ἐξ αὐτοῦ κρείσει τὸ Πνεῦμα. Οὐκ ἐνέχεται ἕρα οὐδεμιᾶ ἀτοπίᾳ ὁ λέγων, οὕτως εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς, τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως οὐ διακρινόμενον, ἀλλ' ἐνουμένου τῷ προκαταρκτικῶς. Τοῦτο δ' ὅτι ἀληθὲς δῆλον καὶ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως. Εἰ γὰρ δώσομεν καὶ τῷ Υἱῷ τὸ προκαταρκτικῶς, ἀνάγκη ἔξει τοῦτο καὶ οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Οὐκ ἔρα ἴσται αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ὁ Πατήρ ἔχει. Διάφορον ἔρα. Ἀλλὰ τὸ προκαταρκτικῶς μόνον τῷ Πατρὶ δίδεται. Ἐχει ἔρα, κοινωνῶς ὡν πάντων τῶν τοῦ Πατρὸς ἀγαθῶν, ταυτὸ, καὶ οὐ διάφορος ὁ Υἱός. Τὸ προχεῖσθαι ἔρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ τὰ χαρίσματα, ἀλλὰ τὴν ὑπόστασιν ἐκεῖθεν εἶναι δηλοῖ ἐκπορευτῶς, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς.

Sed primarium principium soli Patri conceditur. Habet igitur, cum omnium paternorum honorum particeps sit, illud idem Filius, et non diversum. Effundi itaque a Filio Spiritum non dona, sed hypostasim inde esse indicat per modum

Δ θ'. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τὸ μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἐκήρυξεν. Ὁ Ἀπόστολος, φησί, τὸ Πνεῦμα λέγων τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ κερηθέναι ὡσθὲς κεκοιτηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό. Ὅτι ἐκ παρὸς τοῦ ἐν ὑποστάσει καὶ οὕτως λέγει Πνεύματος ἐκεῖθεν δῆλον, ὅτι οὐδεὶς ποτε μέχρι καὶ σήμερον τῶν διδασκάλων Υἱοῦ Πνεῦμα τὰ χαρίσματα, ἢ τὴν πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐν χρόνῳ δευτέρην πρόδον εἰρηκεν. Αἰωνίως γὰρ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πάγχυρος γλώσσα ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, Ἀὐτὴν, φησί, τοῦ Πνεύματος δηλοῦσθαι τὴν ὑπόστασιν, ὅταν Πνεῦμα Υἱοῦ, ἢ ἀληθείας, ἢ Χριστοῦ λέγηται. Ἐκεῖνον δὲ καὶ πάνυ προσεκτέον, ὅτι Υἱοῦ Πνεῦμα τοῦτου χάριν εἰρησθαι τῷ Ἀποστόλῳ, φησὶν ὁ θεο-

φάντωρ, διότι δὲ Υἱοῦ πέφηθεν. Εἰ δὲ Υἱοῦ Πνεύμα **A** λέγεται ἢ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος, καὶ δὲ Υἱοῦ ἄρα πέφηθεν αὐτὸ τὸ ἐν ὑπόστασι· ἰδικῆ Πνεύμα, ὁ εἶς τῆς Τριάδος. Εἰ δὲ τὸ πέφηναί τὸ πεφανερῶσθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεύμα ἡμῖν λέγουσι τινες, αἰσχυρίσθωσαν, ἵτι μᾶλλον ὁ Υἱὸς πεφανέρωται διὰ τοῦ Πνεύματος. *Ἐκείνος γὰρ, φησὶν, ὑμῶς διδάξει πάντα, καὶ ὁδηγήσει εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.* Φανερούται δὲ καὶ ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ, *Ἐφανέωσά σου, φησὶ, τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις.* Ἄλλ' οὔτε ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ πέφηναί, οὔτε ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος λέγεται, τούναντίον δ' ἅπαν ἐστὶ ἡ φανέρωσις αὐτῆ ἐν χρόνῳ. Τὸ δὲ Πνεύμα αἰωνίως πέφηθεν δι' Υἱοῦ, ἐπεὶ καὶ αἰωνίως Πνεύμα Υἱοῦ. Οὐκ ἄρα τὴν ἐν χρόνῳ φανέρωσιν, ἀλλ' ἢ αἰωνίως δι' Υἱοῦ εἰς τὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι πεφανέρωται τὸ πέφηναί βούλεται. **B** Καὶ ταῦτα μὲν οὗτοι. Ὁ δὲ θεὸς Ἀθανάσιος ἐν ἡ ἐκτίσται Διαλέξει Ὀρθοδόξου καὶ Μακεδονιατοῦ τάδε φησὶν· *Ἐὰν οὖν δευθῆ τῆς αὐτῆς εἶναι θεότητος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πατρὶ τὸ Πνεύμα, τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκχυθὲν, καὶ προσκυνητὸν καὶ λατρευτὸν ἀποδειχθήσεται.* Ἰδοὺ ὧδε πάλιν τὸ ἐκχυθὲν πρὸς τὴν ὑπόστασιν φέρεται τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν, ὅτι τῆς αὐτῆς θεότητος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ οὐ λέγεται τὰ χαρίσματα, καίτοι γε ἀκτιστά εἶναι ταῦτα νομίζοντες· ἄλλο γὰρ τῆς θείας οὐσίας τὴν ἐνέργειαν λέγεται· ἔπειτα δὲ, ὅτι προσκυνητὴν, ἢ λατρευτὴν ἐνέργειαν οὐδεὶς νοῦν ἔχων λέγει τῆς οὐσίας διαφέρουσαν. Ἄλλ' ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος, **C** ἔξω γίνομαι ἐμαυτοῦ, τῷ πάθει νικώμενος. Οὐαὶ μοι τῷ ἀθλίῳ! οὐαὶ μοι! ὅτι τὸ ἐμὸν γένος τὸ ὀρθοδόξιστόν ποτε καὶ Χριστοῦ φίλον εἰς τοῦτο ἀσεβείας κατήλθει, ὥστε συνοδικῶς φρονήσαι τὰ τοῦ Παλαμᾶ, καὶ κατ' ἕτος τῷ ἀναθέματι παραπέμπειν Τριάδα καὶ τοὺς αὐτῆς· οὕτως ἐμάνης κατὰ τῆς ἀληθείας, ὥσθ' ἴν' ἀπογύγη τοὺς ἄλυτους τῆ ἀληθείας λόγους· ἀποτολήσῃαι κηρύττειν, ἀπείρους οὐσας τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, καὶ κτιστά εἶναι, καὶ ἀπειράκις τῆς οὐσίας διαφέρειν, καὶ πιστεύειν ἔξω τῆς Τριάδος εἶναι τι ἀκτιστόν, καὶ τοὺς μὴ οὕτω φρονούντας ἀποκηρύττειν τῆς Ἐκκλησίας. Δεῦρο, δεῦρο πρὸς τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἦτοι τῆς παλαιᾶ; Ρώμης. Ἐρώτα, καὶ μὴθήσῃ. *Κροῦσε, καὶ ἀνοιγήσεται σοι.* Ἀκολούθει τοῖς σοῖς διδασκάλοις Ἀθανασίῳ τῷ πάνν, Βασιλείῳ, **D** Κυρίλλῳ, τῷ Νύσσης, καὶ τοῖς λοιποῖς. Παράπεμψον τῷ ἀναθέματι Παλαμᾶν, τὸν, ἵνα φύγῃ τὴν τῆς Ρώμης δόξαν, ἦτοι τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν, εἰς πολυθεϊαν καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς πολλῶ χεῖρω εἰσβαλόντα πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν Γραικῶν. Τίς τρυφῶδὸς ἐκ τρυφῶδῆσι ὦ; δεῖ ταῦτα; Τίς ἀρκούντως ἀποκλαύσεται; Ἐμοὶ δὲ, εἰρήσεται γὰρ τάληθές, ὅταν τούτων μνησθῶ, ὥσπερ τινὲ φιλόδοξοι γυναικί, δυσξιν ἐπέρχεται ζῆειν τὰς παρειὰς, καὶ τὴν κόμην φαίνειν, χερσὶ δῆρειν εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ τύπτειν παλάμαις τὰ γόνατα, ἐνθυμούμενῃ τὴν τοῦ γένους ἀπώλειαν. Ἄλλ' οὐ καιρὸς νῦν τῶν τοιούτων θρήνων.

¹ Joan. xiv, 26. ² Joan. xvii, 6.

me veluti mente captum irridebis. At ego quem admodum vera dico, ita mihi Christus parcat die iudicii. Sed valeant hæc quæ vel deorum multitudinem, vel impietatem in Ecclesiam Dei introducunt; et unde egressi sumus oratione, divinus nos Cyrillus reducat, dum secundo *Thesaurorum* libro scribit: *Spiritus sanctus ad nos accedens, conformes nos Dei commonstrat, progreditur vero ex Patre et Filio. Manifestum est eum divinæ esse essentiæ naturaliter, in ipsa et ex ipsa egredientem.* Et hic quoque de hypostasi sermonem esse, satis apparet ex eo quod sanctus cum articulo extulit Spiritum sanctum: neque enim ea ratione dona proferuntur, cum ex Patre et Filio simul et Spiritu dona egrediuntur. Adde præterea, divinæ essentiæ dona esse, minime astruitis, at ex Patre et Filio Spiritus progrediens divinæ essentiæ est. His igitur omnibus credendum est vere, effundi, apparere, progredi, et quidquid aliud de Spiritu dicitur, ad hypostasim pertinere. Quod si quopiam in loco et de donis idem asseritur, ne fallamur eodem nomine: ex illis, quæ ante et post dictionem, de quo sermo est, afferuntur, res ipsa excutienda est. Sit ergo demonstratum a nobis progredi et effundi ex Patre et Filio Triadis unum, Spiritum sanctum scilicet. Hæc autem et similia progressum in existentiam Spiritus sancti connotare, ex illis, quæ diximus, non erit difficile deprehendere. Nam alio modo ex Patre et Filio, sive per Filium effundi Spiritum, qui in speciali hypostasi est, intellexerimus?

10. Sed exponantur hæc fusius. Si ab ὑφίστασθαι *substare* nempe ac *subsistere* hypostasis nomen habet, quod progreditur et effunditur in hypostasim, ita progreditur, ut substet subsistetque. Progreditur itaque, et effunditur Spiritus ex Patre et Filio, ad subsistendum, quod in speciali hypostasi esse notat: id vero est procedere. Ex Patre ergo et Filio, vel per Filium procedit Spiritus sanctus, ita ut ab utroque habeat, quod sit. Et hanc esse sententiam doctorum, audiet Cyrilli Commentario in Joannis Evangelium. Repetatur vero paulo altius testimonium, ut quæ contra nos esse, ut Græcis videretur, nobis potius favere, plane cognoscas: *Proprius Dei et Patris Spiritus est, scribit, sed non minus proprius est et Filii, non ut aliud et aliud, aut divise in utroque consideratus, aut existens. Sed quando ex Patre et in Patre naturaliter est Filius, fructus verus existens illius essentiæ, Spiritus, qui proprius est Patris secundum naturam producit, et effunditur a Patre, et per ipsum Filium creaturæ suppeditatur, non modo aliquo servili, qui in ministris agnoscitur, sed, ut jam dixi, ex ipsa Dei, et Patris essentia exiens, effususque illis, qui eum acceptare digni sunt per Verbum consubstantialia, et ex ipso apparens, per apparitionem nempe in existentiam, secundum seipsum, et in ipso permanens immoransque perpetuo adhæse simul atque disjuncto. Viden' ante omnia, æque Spiritum esse Filii atque est Patris? Esset vero*

Α Ὅσα γὰρ ὅτι καταγελά; Γραικὸς τῆ δόξῃ ὡς ἀνοήτου. Ἐγὼ δ' ὡς περ ἀληθῆ λέγω οὕτω μου ὁ Χριστὸς φέσειτο ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Ἐάσθω γοῖν ἐπερ τῆς πολυθείας ταύτης, ἢ ἀθείας, καὶ πρὸς τὸ πρῶτον αὐθὺς ὁ θεὸς ἡμᾶς ἐναγέτω Κύριλλος, ὁ τοίνυν, φάσκων ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Θησαυρῶν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γενόμενον, συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ. Πρόεισι δὲ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Πρόδηλον ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προῖόν. Ὅτι δὲ περὶ τῆς ὑποστάσεως κἀναυθὰ ὁ σκοπὸς τῷ ἀγίῳ, δῆλον τῷ τε μετὰ τοῦ ἄρθρου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰπεῖν. Οὐ γὰρ οὕτω λέγεται τὰ χαρίσματα, καὶ τῷ προῖέναι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁμοῦ τε καὶ Πνεύματος προῖόντων τῶν χαρισμάτων. Πρὸς τοῦτοις οὐ τῆς θείας φύσεως φασὶ τὰ χαρίσματα. Τὸ δὲ προῖόν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα τῆς θείας οὐσίας ἐστίν. Ἐκ τούτων ἄρα πάντων πιστεύειν δεῖ ἀληθῶς, ὅτι τὸ προγεῖσθαι τε, καὶ πεφηνῆναι, καὶ προῖναι, καὶ εἴ τι ὁμοιον περὶ τοῦ Πνεύματος λέγεται, τῆ ὑποστάσει ἀρμόζει. Εἰ δὲ που καὶ περὶ τῶν χαρισμάτων εἴρηται, ἀλλ' οὐ χρῆ ἀπατάσθαι τῆ ὁμοιυμῆ. Ἐξετάζειν δὲ μᾶλλον διὰ τῶν πρὸ τῆς λέξεως, καὶ τῶν μετὰ τὴν λέξιν περὶ τίνος ὁ λόγος. Ἐστω γοῖν τοῦτο ἀποδεικνύμενον ἡμῖν, ὅτι πρόεισι καὶ προγείται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁ εἰς τῆς Τριάδος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι δὲ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τὴν εἰς τὸ εἶναι σημαίνει τοῦ Πνεύματος πρόδον, οὐ χαλεπὸν καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων συνιδεῖν. Τίτι γὰρ ἄλλω τρόπῳ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ προγεῖσθαι τὸ ἐν ὑποστάσει ἰδικῆ νοῆσαιμεν Πνεῦμα;

Γ. Ἀελέθω δὲ καὶ πλατύτερον· Εἴπερ παρὰ τὸ ὑφίστασθαι ὑπόστασις λέγεται, τὸ προῖόν, ἢ προγεῖμενον εἰς ὑπόστασιν, οὕτω πρόεισιν, ὥστε ὑφίστασθαι. Πρόεισιν ἄρα καὶ προγείται τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ πρὸς τὸ ὑφίστασθαι τὸ ἐν ἰδικῆ ὑποστάσει εἶναι σημαίνει. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥστε ἐξ ἀμοφοῖν εἶναι τὸ εἶναι. Ὅτι δὲ ταῦτα καὶ τοῖς διδασκάλοις δοκεῖ, ἀκουσον Κυρίλλου ἐκ τοῦ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην κωνήματος. Εἰρήσθω δὲ τὸ ρητὸν μικρὸν ἀνωθεν, ἵνα γνῶς καὶ τὰ δοκοῦντα καθ' ἡμῶν εἶναι, ὡς ἀν Γραικοὶ φαίν, ὄντα μᾶλλον ὑπὲρ ἡμῶν· Ἰδιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐστὶ, φησὶν· ἀλλ' οὐδὲν ἥττον Ἰδίων ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὡς ἕτερον καὶ ἕτερον, ἢ μεριστὸς ἐν ἑκατέρῳ ροούμερόν τε καὶ ὑπάρχον. Ἀλλ' ἐπιπερ ἐκ Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ Υἱός, καρπὸς ὑπάρχων ἀληθινός τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ τοῦ Πατρὸς Ἰδιον Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐπάγεται, χεόμενον μὲν ἐκ Πατρὸς, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Υἱοῦ τῇ κτίσει χορηγούμενον, οὐ κατὰ τινὰ τρόπον διακρινόν, ἦτοι τὸν ἐν ὑπουργίᾳ, ἀλλ' ὡς περ φησὶν ἀρίτως, ἐξ αὐτῆς μὲν προκλύπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, χεόμενον δὲ τοῖς ἔλαϊν ἀξίοις διὰ λόγου τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ἐξ αὐτοῦ πρηνότος, κατ' ἐκφασιν δηλονότι τὴν εἰς τὸ εἶναι καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ μένοντός τε καὶ ὄντος ἀεὶ προσεχῶς τε

μία και μεμερισμένως. Ὁρᾶς πρῶτον μὲν ὡς οὐδὲν ἤττον ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τῆ Πνεῦμα ἢ τοῦ Πατρὸς; Ἦν δ' ἂν ἤττον ἴδιον, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἴδιον, μὴ δὲν ἐξ αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ἴδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ τῆ ἐν ὑποστάσει Πνεῦμα, ὅπερ ὁμολογεῖν καὶ Γραικοὺς σύνοιδα, ἢ φύσει, ἢ ἐπικτητικῶς ἐστὶν αὐτοῦ ἴδιον. Λέγω δὲ ἐπικτητικῶς τὸ ὑπερῶν τι διδόμενον, καὶ ἰδιοποιούμενον, καὶ οὐκ ἀπὸ γεννήσεως τῆ φύσει ἐνὸν τῆ αὐτοῦ, ὅπερ οὐδὲ κυρίως ἴδιον. Ἀλλὰ τοῦτε ἀσεβῆς πολλοῦ Κυρίλλου δεικνύσει, καὶ οὐχ ἤττον ἐν τῇ εἰρημῆν περικοπή. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Υἱὸς ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς φύσει Υἱὸς, τὸ τοῦ Πατρὸς ἴδιον Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐπάγεται, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἐξωθεν. Μανικὸν γὰρ τὸ οὕτω φρονεῖν, ὡς ἐν ἄλλοις φησί. Φύσει δὲ ἂν ἴδιον τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐπαγομένου φύσει αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅμα τῷ γενῆσθαι, ἀνάγκη παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὸ εἶναι. Οὐ γὰρ διότι ὁμοούσιον, διὰ τοῦτο ἴδιον. Ἦν γὰρ ἂν καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις ἴδιόν τι τοῦ Πνεύματος. Ἀλλ' οὐδαίς εἰπέ ποτε, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς φύσει ἐπάγεται τὸν Λόγον, οὐδ' ὅτι ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι φύσει δίδοται αὐτῷ ὁ Υἱὸς· οὐδ' ὅτι τῷ ἔχειν πάντα τὰ τοῦ προβαλέως τὸ Πνεῦμα, τούτου χάριν ἔχει καὶ τὸν Υἱὸν ὡς ἴδιον αὐτοῦ. Τοῦναντίον μενοῦν ἅπαν οἶδας τῆς ἀγίους θεολογοῦμενον. Διατί; Διότι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἤδρασαν, τὸν δὲ Υἱὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος οὐκ ἤδρασαν. Φέρε γὰρ, εἰ τις εἴποι, ὅτι ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς φύσει ἐπάγεται τὸν Υἱὸν, καὶ ὅτι ἴδιος τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, ἀποδέξῃ σὺ τοῦτον; οἶδα ὅτι ἐξωθήσεις; τοῦ τῶν Χριστιανῶν συστήματος, καὶ νοήσεις εὐθὺς, ὡς ἐκ τοῦ Πνεύματος δοξάζει τὸν Υἱὸν ὁ τῶν ἀλέγων. Οὐκ ἄρα διὰ τὸ ὁμοούσιον ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ εἰσὶ ἐξ αὐτοῦ πέφηνε κατ' ἔκφρασιν τὴν εἰς τὸ εἶναι καθ' ἑαυτὸ, δηλονότι εἰς τὸ ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει εἶναι, καὶ διότι ἴδιον, διὰ τοῦτο καὶ ὁμοούσιον. Ὅτι δὲ τὸ ἴδιον οὕτω λαμβάνεται, καὶ τοῦτο δύναται, ὅρα σαφῶς Κύριλλον λέγοντα ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον λόγῳ· Ὡς περὶ γὰρ ἀνθρώπου, καὶ μὴν ἐκδύτου τῶν ἐτέρων ζῶων τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γέννημα, οὕτως ἴδιον αὐτοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῖτ' ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο. Ἀκούεις ὅτι τὸ ἴδιον οὐκ ἐπὶ Θεοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐτέρων ζῶων λέγεται τὸ ἐκ τίνος; Ἀλλὰ καὶ Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν λόγῳ, Ἐπειδὴ γὰρ Λόγος ἐστὶ, φησὶν, ἴδιος φύσει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ τὸ ἐστὶν, καὶ ἐν αὐτῷ. Ἰδοὺ πάλιν ἐκ τούτου δεικνύται ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅτι Λόγος αὐτοῦ ἴδιος καλεῖται. Ὁ δὲ θεὸς αὐθις Κύριλλος εἰς τὸ, Κάτῳ ἐρωτήσῃ τὸν Πατέρα, τάδε φησὶ· Τῶν γὰρ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶν ὑπάρχων ὁ Υἱὸς κοινωρὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τῶν τρόπων, καθ' ὅπερ ἂν νοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἐξωθεν· εὐθὺς γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τὸ οὕτω φρονεῖν· ἀλλ' ὡς περὶ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγγων εἰς τὸ ἐξω προχέει. Ὁρᾶς τὴν ὁμολίαν; Πείθη τοῖς εἰρημένοις, ἢ ἐτι ῥηζόμεν μαρτύρων; Ἰδιον ἄρα τὸ

minus proprius, imo nec proprius, si ex eo non esset. Etenim si Spiritus, qui in hypostasi est, est proprius Filii, quod et apud Græcos in confesso esse nullus dubito, aut natura, aut ascititiae est illius proprius; ascititium vero dico, quod postmodum adjicitur, daturque, applicaturque, et non est a nativitate naturæ propriæ insitum, quod nec stricto modo proprium est. Sed hoc impietatis sapere, pluribus in locis Cyrillus demonstrat, multoque magis in allata pericope. Cum enim Filius possideat omnia Patris, tanquam qui Filius natura est, Patris proprium Spiritum secundum naturam conducit, non ascititium neque extraneum; desipientis enim est, ita sentire, ut alibi scribit. Natura autem cum sit proprius Spiritus Filii, tanquam qui illum una secum adducit ex Patre, ipso generationis momento, necesse est ut ex eo habeat esse. Neque enim quia ejusdem naturæ est, ideo et proprius: esset enim et Filii hypostasis aliquid proprium Spiritus. Sed nemo unquam dixit Spiritum ex Patre adducere una secum Verbum; neque cum procedit, natura dari ipsi Filium; neque quod habet Spiritus omnia producentis, ideo habet et Filium, ut sui proprium. Sed hinc contraria omnia sat lenes a Patribus tradita. Quapropter? Quoniam Spiritus et ex Filio sciebant, Filium vero ex Spiritu nullo modo. Agesis enim, si quis dixerit, dum Spiritus ex Patre procedit, natura una simul adducit Filium, et Spiritus Filium esse proprium, concederesne tu id quidem? Bene novi te, eum ex Christianorum cœtu repulsurum, statimque animo concipies, similia efferentem, ex Spiritu Filium esse opinari. Non igitur propter eandem naturam Spiritus est Filii proprius, sed quod ex eo apparuit secundum apparitionem, qua ut seipso subsistat, conducitur, propria nempe hypostasi existere, et quia proprius, ideo est et ejusdem naturæ. Proprium vero ita sumi, et id insinuare, discito ex Cyrillo, qui oratione ad Nestorium scribit: *Quemadmodum enim hominis, nec non et aliorum singularum animantium fetus, qui ex eo est, secundum naturam, sic proprium illius intelligitur esse diciturque, quod ex essentia illius erit.* Audistine, proprium non de Deo solum, sed et de hominibus, et de aliis animantibus dici, quod ex aliquo est? Sed et Athanasius, Oratione contra Arianos: *Cum enim Verbum sit, ait, proprium natura divinæ essentiæ, est ex eo et in illo.* En ut denuo ex hoc quoque constabillatur, Filium ex Patre esse, quod Verbum ipsius proprium vocatur. Divinus rursus Cyrillus in illud: *Et ego rogabo Patrem,* hæc adnotat: *Nam Dei et Patris naturalium bonorum et essentialium cum Filius particeps sit, habet Spiritum eo modo, quo illum habere et Pater intelligitur, non ascititium neque extraneum. Stolidi enim est, imo furiosi ita sentire. Sed veluti nostrum singuli proprium in semetipso spiritum continent, et ex intimis visceribus foras effundunt. Vident similitudinem? Suaderis jam dictis? An præterea alios testes ex-*

poscis? Proprius itaque Spiritus Filii est, quod ex ipso est, veluti et apud nos proprius noster spiritus. Nam si ex eo non esset, neque esset proprius; sed proprius est, ergo et ex ipso, non donum, non operatio, sed ex Triade unus. Apparuit enim ex ipso, ea apparitione ad existentiam ductus, qua per se subsisteret, hoc autem est procedere. Procedit igitur et ex Filio, sive per Filium, quemadmodum et divinus Maximus tradit, dum quid aureum candelabrum apud Zachariam prophetam inuinit, interpretatur: *Nam Spiritus sanctus, ait, veluti natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii secundum essentiam est, uti a Patre essentialiter per Filium genitum inenarrabili quodam modo procedens.* En rursus secundum essentiam esse Filii Spiritum, ex eo procedere commonstratur.

11. Quod si dicas, essentialiter ab eo dictum, ut ex essentia illum Filii esse significaret, tolleretur vero ex hypostasi, quod ex Græcis nonnulli suspicantur, et eandem inde naturam notari contendunt, non comprehendentes, si hoc concederetur, Patrem quoque ex essentia Spiritus esse pie admodum dici, quam vocem nemo ad hunc diem misit. Et fraudem, quæ in dicto latet, facili negotio deprehendes. Absurdissime namque loqueretur sapientia præclarissimus Maximus, si ex eodem idem commonstraret; quemadmodum si quis vellet ostendere essentiam esse hominem, id diceret esse: quod essentia homo est. Etenim si quod secundum essentiam Filii Spiritus est, ideo contendit essentialiter esse ex eo, sive ex essentia illius, ut Græci opinantur, plane deridiculus esset sermo, nihil ostendens ejusdem essentia Filii Spiritum ideo esse dicens, quod ejusdem essentia est. Videas ridicularias Græcorum argumentationes, quo sese agunt? Considera præterea impietatem. Quidquid generatur, proceditque in existentiam, aut est ex hypostasi tantum qua hypostasis est, aut ex essentia et natura tantum, et absque hypostasi considerata, aut ex utraque ex natura scilicet aut essentia quæ in hypostasi est, et in hypostasi concipitur. Secundum neque Græci ipsi dixerint; namque absurdum, ut videtur, existimant quod inde sequitur: ejusdem siquidem naturæ Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex seipso et ex aliis esset, proptereaque ex hypostasi, qua hypostasis est, existimant esse, et quod procedit, et quod generatur. *Meu' vesaniam!* Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat, atque producit, erit ex hypostasi hypostasis secundum idem, sicque hæc naturæ non fuerit, sed hypostasis. Quod si communes Christianorum sententias, et doctorum omnium dicta recte consideres, rerumque ipsam naturam, haud fieri posse judicatur, ut cuique patet. Dices, ex hypostasi Patris Filium generari, certis verbis reperitur. Ipse quoque addo et ex natura et ex essentia esse, et naturaliter inde generari multo uberius expresse inveniri. Quod si ex hypostasi na-

Α Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ἐξ αὐτοῦ, ὡς καὶ παρ' ἡμῶν τὸ ἴδιον ἡμῶν πνεῦμα. Εἰ γὰρ μὴ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἴδιον· ἀλλ' ἴδιον· ἐξ αὐτοῦ ἄρα, οὐ χάρις, οὐκ ἐνέργεια, ἀλλ' ὁ τῆς Τριάδος· εἷς. Πέφηνε γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατ' ἐκφανσιν τὴν εἰς; τὸ εἶναι καθ' ἑαυτό. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι. Ἐκπορεύεται ἄρα καὶ ἐξ Υἱοῦ, ἦτοι δ' Υἱοῦ, ὡς καὶ ὁ θεὸς φησι Μάξιμος ἐν οἷς ἐρμηνεύει, τί βούλεται τῷ προφήτῃ Ζαχαρίᾳ ἡ χρυσὴ λυχνία. *Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, φησὶν, ὡς περ φύσει κατ' οὐσίαν δὲ παρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δ' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀπόσταως ἐκπορεύομενον. Ἰδοὺ πάλιν τὸ κατ' οὐσίαν εἶναι Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τῷ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι δείκνυται.

ια'. Εἰ δὲ λέγοι, τὸ οὐσιωδῶς αὐτῷ εἰρηθεῖν, ἵνα τὸ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Υἱοῦ δηλώσῃ, τὸ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἀναίρησῃ, ὃ τινες τῶν Γραικῶν ὑπελήφασιν, καὶ τὸ ὁμοούσιον ἐντεῦθεν δηλοῦσθαι θέλουσι, μὴ συννοῶντες ὡς τοῦτου δοθέντος καὶ ὁ Πατὴρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος ἐλάτῃ· ἂν εὐσεβῶς, ὅπερ οὐδενὶ λέλεκται, ῥῥῆδιον ἰδεῖν τὴν λαυθάνουσαν τῷ λόγῳ ἀπάτην. Ἀποπώτατος γὰρ ἦν ὁ σοφὸς τὰ πάντα Μάξιμος, εἰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου τὸ αὐτό· ὡς περ ἂν εἰ τις ἐθέλων δεῖξαι οὐσίαν εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τοῦτ' εἰλεγει εἶναι· δοτὶ οὐσία ὁ ἄνθρωπος ἐστίν. Εἰ γὰρ κατ' οὐσίαν εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τοῦτου χάριν βούλεται, ὅτι οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ, ἦτοι τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὡς δοκεῖ τοῖς Γραικοῖς, γελοῖος ἂν ἦν ὁ λόγος οὐδὲν δεικνύων, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τοῦτου ἕνεκα λέγων, ὅτι τῆς αὐτῆς οὐσίας. Βλέπεις τὰς γελοιώδεις τῶν Γραικῶν ἐπινοήσεις ποῖ φέρονται; Σκόπει καὶ τὴν ἀσεβείαν. Τὸ γεννώμενον πᾶν καὶ ἐκπορεύομενον εἰς ὑπαρξιν, ἢ ἐκ τῆς ὑποστάσεως μόνον καθὰ ὑπόστασις, ἢ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως, ἢ τοῦτο μόνον καὶ οὐχ ὑπόστασις, ἢ κατ' ἀμφοτέρων ἐκ τῆς ἑνυποστάτου φύσεως, ἦτοι τῆς ἐν ὑποστάσει θεωρουμένης οὐσίας, ἀλλὰ τὸ δεύτερον οὐδὲ Γραικοὶ λέγουσιν. Ἄπονον γὰρ, ὡς εἰσικεν, οἶονται τὸ ἐκπέμνον, ὅτι τῆς αὐτῆς ἢ Τριάδος οὐσα φύσεως συγχυθῆσεται, ὥστε τῶν τριῶν ἕκαστον καὶ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἔχειν τὸ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἢ ὑπόστασις, νομίζουσι τὸ ἐκπορεύομενον καὶ γεννώμενον. Ὡ τῆς ἀνοίας! Εἰ γὰρ ἢ ὑπόστασις γεννᾷ καὶ προβάλλει, ἢ ὑπόστασις, ἐστὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ὑπόστασις καθ' αὐτὸ, καὶ οὕτως οὐκ ἔσται φύσεως ταῦτα, ἀλλ' ὑποστάσεως· ὅπερ καὶ τὰς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἐννοίαις, καὶ τοῖς διδασκάλοις πᾶσι, καὶ αὐτῇ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει, ἀδύνατον εἶναι παντὶ που δῆλον. Ἀλλὰ φῆσαις ἂν, ὅτι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ῥητῶς εὐρηταί. Ἐγὼ δὲ σοὶ λέγω, ὅτι καὶ ἐκ τῆς φύσεως καὶ οὐσίας εἶναι, καὶ φυσικῶς ἐκείθεν γεννᾶσθαι, πολλῶν μᾶλλον ῥητῶς εὐρηταί. Εἰ δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἰρηται φυσικῶς, πάντως ἐκ τῆς ἑνυποστάτου οὐσίας. Πῶς δὲ καὶ νοήσαις ὑπόστασιν.

εἰπέ μοι, εἰ μὴ ἐν οὐσίᾳ αὐτὴν θεωροῖς; οὐσίαν μὲν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑποστάσεως καθολικώτερον νοεῖν δυνατὸν, διὸ καὶ δοκεῖ τισὶ καθόλου ὑφίστασθαι· ὑπόστασιν δὲ νοῆσαι τε καὶ εἰπεῖν μὴ συννοουμένης, ἣ καὶ προνοουμένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντῃ ἀδύνατον. Διὸ καὶ ὅταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν ὑποστατικὰς ἰδιότητες, λέγωμεν, τὴν ἐν ἰδικῇ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ καὶ ἐκπορευτοῦ ὑπόστασις θεωρουμένην οὐσίαν νοοῦμεν. Οὐ γὰρ εἰς ἰδιότητας ψιλὰς πιστεύομεν, οὐδὲ οὐσίας ἀφορίζειν ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι ἐμολογοῦμεν, κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν. Ὅταν γὰρ λέγωμεν, ὅτι ὁ Πατὴρ οὐκ ἐστὶν Υἱός, οὐ μόνον τοῦτο δηλοῦμεν, ὅτι ἡ πατρικὴ ἰδιότης οὐκ ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ ἐν τῇ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς θεωρουμένη φύσις τε καὶ οὐσία οὐκ ἔχει τὴν υἱικὴν ἰδιότητα. Οὐ γὰρ ἰδιὰ τινα ψιλὰ νομίζομεν τῆς οὐσίας ἀνευ ἐπιθεωρούμενα καὶ χωρὶς ὑποκειμένου, ἀλλὰ τῇ φύσει ἐνεῖναι τὰ ἰδιώματα πιστεύομεν, καὶ οὐ πάντα πάτη. Ἐψεται γὰρ Υἱὸν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ ἀντίστροφον, ὅπερ ἀτεχνῶς Σιβέλλειον. Ἄλλ' ὡσπερ, κατὰ τὸν θεὸν Διονύσιον, τὸ ἐκ τριῶν ὁμοῦ λαμπάδων ἐξαλλόμενον φῶς ἐστὶ τὸ πᾶν φῶς, καὶ φῶς ἐν τῇ φύσει, καὶ ἐνοῦται ἀσυγχύτως, καὶ διαιρεῖται ἀδιαιρέτως, ἴδιον γὰρ ἐκάστης λαμπάδος τὸ ἐαυτῆς φῶς· οὕτω, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦτο, πάντα γὰρ ὑπερέχει Θεός, μίαν μὲν φύσιν τοῖς τρισὶ, διαιρεῖται δὲ ἀδιαιρέτως τοῖς ἰδιώμασι, καὶ ἐνοῦται ἀσυγχύτως τῇ φύσει. Καὶ τοῦτο ἐστὶν ὅπερ λέγομεν, ὅτι τὸ ἐν Τριάδι, καὶ ἡ Τριάς ἐν. Οὐκ ἔρα ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἢ ὑπόστασις, τὸ γεννώμενον καὶ ἐκπορευόμενον. Ἀδύνατον γὰρ ὑπόστασιν νοεῖσθαι καθ' ἑαυτὴν ἀνευ φύσεως, ἀλλ' οὔτε μὴν ἐκ τῆς οὐσίας, ἢ οὐσία. Οὕτως γὰρ τῆς φύσεως μιὰς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ὁ Υἱός, ὅπερ ἄτοπον. Λεγόμενον ἔρα τὸ τρίτον ἐστὶ· καὶ οὕτω τὸ γεννᾶν, καὶ προβάλλειν φύσεως μὲν ἔργον ἐμολογεῖται, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ ἣν ἡ τοῦ γεννᾶν ἡ προβάλλειν ἰδιότης θεωρεῖται. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἐκ τῆς ἐνυποστάτου οὐσίας. Ὅπερ καὶ τῇ φύσει συνᾶει καὶ τοῖς ἁγίοις λέλεκται. Οὐ γὰρ ἐξ οὐσίας Θεοῦ ἀπλῶς τὸν Υἱὸν λέγουσιν, ἢ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τὸ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· οὔτε τὴν φύσιν παραλείποντες, καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκφωνοῦντες ὀριθιλότατα διδάσκουσιν, ὅτι ὡσπερ ὁ Υἱός ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως τοῦ Πατρὸς καὶ οὐσίας γεννητός ὢν, ἐστὶ τούτου χάριν τῷ γεννῆσαντι Υἱός· καὶ γεννῶνται ὁμοούσιος, οὕτω καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Πατρὸς φύσεως, διὰ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Υἱοῦ οὐσίας ἐκπορευτῶς ἔχον τὸ εἶναι, ἐστὶ τούτων ἕνεκα Πατρί τε καὶ Υἱῷ ὁμοούσιον. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

Patris in hypostasi, per essentiam Filii in hypostasi per modum processioneis habentem, quod sit, huiusmodi gratia esse ejusdem naturæ cum Patre et Filio.

ἔφ'. Ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, οἱ δὲ καὶ ἐξ Υἱοῦ φασι τὸ Πνεῦμα, πρῶτον μὲν τίς ἡ διαφορὰ τῆς διὰ πρὸς τὴν ἐκ, ὅσον πρὸς τὸ προκείμενον

A naturaliter dicitur, modis omnibus erit ex essentia, quæ in hypostasi est. Quomodo vero concipies hypostasim, dicito mihi, sodes, si in essentia ipsam non consideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universaliori quodam modo intelligere possumus; quapropter et nonnullis visum est eam universe subsistere. At enim hypostasim concipere, enuntiareque non una simul considerata, aut concepta essentia et natura, modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum ingenitum, et procedens proprietates in Hypostasi dicimus, essentiam intelligimus, quæ in speciali ingeniti, et geniti, et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque ab essentiis segregari, sed circa essentiam segregari constemur, ut theologica voce præscribitur. Cum enim dicimus Patrem non esse Filium, non id tantum innuimus, paternam scilicet proprietatem non esse et Filii, sed naturam atque essentiam in paterna hypostasi consideratam, nullo modo Filii proprietatem habere. Namque non nudas quædam proprietates imaginamur, quæ sine essentia, et sine supposito existant, sed naturæ inesse proprietates credimus, et non omnia singulis. Sequeretur enim Filium esse Patrem, et Spiritum, et contra. Quod plane Sabellium olet. Sed veluti, ut divinus Dionysius scribit, *ex tribus simul lampadibus lumen exsiliens, est totum lumen, et lumen unum natura, et inconfuse unitur, et indivise disjungitur, proprium enim uniuscujusque lampadis lumen, quod in ea est; hac ratione, imo et excelsiori quodam modo, cum Deus supra omnia sit, una quidem tribus natura est, indivise vero disjungitur proprietatibus, et unitur inconfuse natura. Et hoc est, quod dicimus, unum Trinitatem esse, et Trinitatem unum.* Non ergo ex hypostasi, qua hypostasis est, quod generatur et procedit. Neque enim possumus intelligere hypostasim ipsam per se absque natura, imo neque ex essentia, qua essentia est. Etenim cum una sit natura Patris et Filii, esset etiam ex seipso Filius. Quod plane absurdum est. Quare reliquum est tertium: et sic generare et producere opus esse naturæ in confesso est, sed non cujuscumque, sed in qua generandi producendique proprietas consideratur. Hoc vero est ex essentia, quæ in hypostasi est, quod et naturæ consonum est, et cum sanctorum dictis concordat. Non enim ex essentia Dei absolute Filium, aut Spiritum enuntiant, sed illum quidem ex essentia Dei et Patris, hunc vero ex essentia Patris et Filii: et cum naturam non prætereant, et hypostasim expriment, apertissime edocent, uti Filius ex natura Patris, quæ in hypostasi est, et essentia, cum sit genitus, est propter ea generantis Filius, ejusdemque cum generante naturæ, ita et sanctissimum Spiritum ex natura Patris in hypostasi, per essentiam Filii in hypostasi per modum processioneis habentem, quod sit, huiusmodi gratia esse ejusdem naturæ cum Patre et Filio. Et hæc quidem ita dicta sint.

12. Verumtamen cum alii ex Patre per Filium, alii ex Filio Spiritum tradant, ante omnia discrimen inter præpositionem *ex* et præpositionem *per*,

pro re proposita declaretur : tum deinceps si quid A
contra occurrit dicto divi Cyrilli supra recitato, uti
addeat, refutetur. Per præpositio sæpenumero
medium, quod in loco est, significat, veluti si quis
diceret : Per Corcyram in insulam Cretam advectum
esse ; sæpe etiam instrumentale. Sed quid opus est
illi similia recensere qui naturalem relationem at-
que mediationem aliquando eam significare, osten-
dere conatur? Age igitur, cum dicimus: Ex radice
per ramum fructus, annon natura fructum ex ra-
mo dicimus? Et quonam alio sensu intelligetur?
Tum etiam, per radium ex sole lumen, nonne illud
ex radio natura esse dicimus? Sed non fuit unquam,
neque erit radius sine lumine. Quod si fieri nequit,
ut radius sit absque lumine, neque erit lumen so-
lare absque radio, sicuti nec Spiritus absque Filio,
natura igitur et non adjunctione, aut nova additione.
Ascititia enim omnia sunt, quæ non sunt natura-
lia. Per radium lumen, et Spiritus per Filium. Per
ergo naturalem nobis infert relationem. Quænam
autem illa fuerit, extra unam, quæ ex causa est,
nullam aliam inveneris. Et hoc pacto ex Filio Spi-
ritum procedere manifesto sequitur sanctorum do-
ctorum dictis. Imo manifesto expressum est.

13. Si quis porro opponat Joannem Syrum id in-
terdicentem : *Ex Filio enim, ait, Spiritum non di-*
cimus ; addat quod statim subsequitur, Spiritum
vero Filii nominamus. Et præterea est in tertio
decimo capite : *Ipsæ enim est Verbi abyssus, Verbi*
genitor, et per Verbum productor omnia revelantis C
Spiritus. Et iterum : *Spiritus sanctus revelans Pa-*
tris facultas ex Patre est per Filium procedens. Et
ad Jordanem epistola : *Per Filium, inquit, Spiritus,*
non ex Filio, uti Spiritus oris Dei. Invenitur quo-
que unam esse Patrem Filii et Spiritus causam. Si
hæc itaque produxeris, accurate considera eos qui
modum magis Atticum loquendi affectant, præposi-
tionem *ex* et causam primariis, *per* secundis cau-
sis ascripsisse. Nusquam siquidem inveneris apud
eos qui rectam Græcæ linguæ locutionem ambiunt,
per primis causis attributam, neque etiam *ex*,
nisi nude solumque secunda causa pronuntietur,
secundis. Hinc a sanctis, qui formulas linguæ Græ-
cæ, sed probatas, usurpant, et propriæ locutioni
student, ex Filio Spiritus non dicitur, sed per Fi-
lium. Neque enim locutio illa Græca pura fuerit,
ex radice et ramo fructus, et ex sole et radio lu-
men, sed illa, ex sole per radium, non quod non
sit ex radio naturaliter lumen solare, sed quod,
cum radius secunda causa sit, non primario sibi
vindicat causam, ut ab ea lumen sit. Pari modo,
qui ex Patre et Filio dicit Spiritum, vera equidem
dicit, rem tamen perfecte, uti est, non exprimit ;
at qui per Filium dicit, omne vitavit periculum,
cum *per* illa significet, non esse absque principio
Spiritum a Filio. Ob hæc itaque omnia uti in crea-
turis, ita et in Spiritu sancto potius *per* Græcorum
doctores usurparunt. Reperitur nihilominus et *ex*
Filio attributa, et potissimum ab Eriphanio in

σαφηνιζέσθω· εἶτα καὶ εἰ τι ἀντιπίπτων ἐν τῷ ἀνα-
θεν γραφέντι τοῦ θεοῦ Κυρίλλου δοκεῖ ῥητῆ,
ἐκπιπέτω δικαίως. Ἡ διὰ πρόθεσις μεστίειν
πολλάκις μὲν τὴν ἐν τόπῳ σημαίνει, ὡς εἰ τις λέγει,
διὰ τῆς Κερκυρας καταχθῆναι εἰς Κρήτην· πολλάκις
δὲ τὴν ὄργανικὴν. Ἄλλὰ τί δεῖ ταῦτα καταριθμῆν
ζεῖξαι βουλόμενον τὴν φυσικὴν σχέσιν, καὶ μετ-
εῖαν ἔστιν ὅτε δηλοῦσαν; Ἄγε δὴ, ὅταν λέγωμεν
Ἐκ τῆς ῥίζης διὰ τοῦ κλάδου τὸν καρπὸν, οὐ φύσει
τὸν καρπὸν ἐκ τοῦ κλάδου λέγομεν; Ἡ πῶς ἐτέρως;
Λέγοντες δὲ καὶ διὰ τῆς ἀκτίνοσ ἐκ τοῦ ἡλίου τὸ
φῶς, οὐκ ἐκ τῆς ἀκτίνοσ φύσει αὐτὸ εἶναι λέγομεν;
Ἄλλ' οὐκ ἦν ποτε, οὔτε ἔσται ἀκτίσ ἀνευ φωτόσ. Εἰ
δ' ἀδύνατον ἀκτίνα εἶναι χωρὶς φωτόσ, οὔτε μὴν τὴ
ἡλιακὸν φῶς; τῆσ ἀκτίνοσ χωρὶς, ὡσπερ οὐδὲ τὸ
Πνεῦμα χωρὶς τοῦ Υἱοῦ· φύσει ἄρα καὶ οὐ κατὰ
μετοχὴν, ἢ διάδοσιν. Ἐπίκρητα γὰρ πάντα τὰ ὡ
φύσει. Διὰ τῆσ ἀκτίνοσ τὸ φῶς, καὶ τὸ Πνεῦμα δ'
Υἱοῦ. Ἡ διὰ ἄρα φυσικὴν ἡμῖν ἐνδείκνυται σχέσιν.
Τίσ δὲ αὕτη πλὴν τῆσ κατ' αἰτίαν, ἀδύνατον εὑρεῖν.
Καὶ οὕτωσ ἐκ τοῦ Υἱοῦ σοὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι
σαφῶσ ἔπεται τοῖσ θείοισ τῶν διδασκαλῶν λόγοισ,
μᾶλλον δὲ σαφῶσ εἰρηται.

γ'. Εἰ δὲ φαίης, τοῦτο Ἰωάννην ἀπαγορεύειν ἐν
Σύρον· Ἐκ τοῦ Υἱοῦ γὰρ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα οὐ
λέγομεν· ἀλλὰ πρόθεσις τὸ ἐξῆσ; Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ
ὀνομάζομεν· καὶ τὸ ἐν τῷ τρισκαίδεκάτῳ κεφα-
λαίῳ· Αὐτόσ μὲν ἔστι Λόγου ἀδυσσοσ, Λόγου
γεννήτωρ, καὶ διὰ Λόγου προβολέουσ ἐκφαντορι-
κοῦ Πνεῦματοσ· καὶ πάλιν· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἢ ἐκφαντορικὴ δύναμισ τοῦ Πατρόσ ἐκ Πατρόσ
ἔστι δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη. Ἐν δὲ τῇ πρὸσ Ἰερ-
δάνην ἐπιστολῇ, δι' Υἱοῦ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα, οἷον
ἐξ Υἱοῦ, ὡσ πνεῦμα στόματοσ Θεοῦ. Εὔρηται δ'
καὶ μίαν εἶναι τὴν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεῦματοσ
αἰτίαν. Εἰ γοῦν ταῦτα λέγεισ, σκόπει ἀκριβῶσ, ὅτι
οἱ βουλόμενοι Ἀττικώτερον γράφειν, τὴν μὲν ἐκ καὶ
τὴν αἰτίαν τοῖσ πρώτοισ αἰτίοισ ἀποδεδώκασι, τὴν
δὲ διὰ τοῖσ δευτέροισ. Οὐ γὰρ εὔρησ παρὰ τοῖσ εὐ-
Ἐλληνίζειν θέλουσι τὴν διὰ τοῖσ πρώτοισ, οὔτε μὴν
τὴν ἐκ, εἰ μὴ που κατὰ μόνασ λέγοιτο τὸ δεῦτερον
αἴτιον, τοῖσ δευτέροισ ἀπονεμομένην, καὶ τοῦτοσ χά-
ριν Ἐλληνίζειν τῇ γλώττῃ καὶ κυριολεξείν βουλο-
μένοισ ἁγίοισ, ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγεται, ἀλλὰ
δι' Υἱοῦ. Οὐ γὰρ Ἐλληνίζειν ἀκρωσ δοκεῖ ὁ ἐκ τῆσ
ῥίζησ καὶ τοῦ κλάδου λέγων τὸν καρπὸν, ἢ ἐκ τοῦ
ἡλίου καὶ τῆσ ἀκτίνοσ τὸ φῶς, ἀλλ' ὁ ἐκ τοῦ ἡλίου
διὰ τῆσ ἀκτίνοσ, οὐχ ὡσ μὴ δυτοσ ἐκ τῆσ ἀκτίνοσ
φύσει τοῦ ἡλιακοῦ φωτόσ, ἀλλ' ὅτι δεῦτερον οὐσα
αἴτιον ἢ ἀκτίσ, οὐ προκαταρκτικῶσ ἔχει τὸ παρ'
αὐτῆσ εἶναι τὸ φῶς. Ἐτι ὁ ἐκ Πατρόσ καὶ Υἱοῦ λέ-
γων τὸ Πνεῦμα ἀληθῆ μὲν λέγει, οὐκ εῖρηται δὲ τε-
λειῶσ τὸ πᾶν ἐκδοῦσ. Ὁ δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγων πάντα
ἐκπέφυγε κίνδυνον σημαίνουσῆσ τῆσ διὰ, ὡσ οὐκ
ἀνάγκωσ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Τοῦτων οὖν
πάντων χάριν ὡσ ἐπὶ τῶν κτισμάτων καὶ ἐπὶ τοῦ
Πνεῦματοσ τῇ διὰ μᾶλλον κέχρηται εἰ δὲ δάσκαλοισ
τῶν Γραικῶν. Οὐ μὴν ἀλλ' εὔρηται καὶ ἡ ἐκ τῷ

Υἱῷ ἀποδομένη, καὶ μάλιστα παρὰ τῷ Ἐπιφανίῳ. **A** Ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ, τὸ Πνεῦμα τρίτον. Τὴν μέντοι παρὰ ἰσοδυναμοῦσαν τῇ ἐκ οἰδας πολλοῖς λεγομένην. Παρὰ Πατρὸς γάρ καὶ Υἱοῦ φασὶ τὸ Πνεῦμα σχεδὸν ἀπαξ-ἀπαντες, καὶ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι Κύριλλος λέγει. Καὶ ἵνα μὴ τις προκαταρκτικῶς εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ νομίση, διασαφηνίζων ἐπάγει, ἦτοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Βλέπεις ὡς πάντοθεν τὸ πάλοι οἱ τῶν Γραικῶν διδάσκαλοι οὐκ ἄλλο ἐπρέσβευον εἰ μὴ ὕπερ νῦν ἢ τῆς Ἰώμης; Ἐκκλησία; Ἄλλ' οἶδα ὅτι καταγελωσιν αὐτῆς Γραικοί, ὡς δευτέρον αἰτιον λεγουσῆς ἐπὶ τῆς Τριάδος, οὐ νοῦντες τούτου ἕνεκα, οὕτω λελέχθαι τισὶ τοῖς ἡμετέροις, ὅτι οὐ βέβαιον ἄλλως δηλοῦν τὰ τοιαῦτα. Ἐπὶ γὰρ τῶν θεῶν δευτέρον αἰτιον λέγοντες τὸν Υἱόν, ἵνα τὴν δύναμιν τῆς διὰ παραστήσωμεν, οὐκ ἀποτατμημένον νοοῦμεν τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ χρόνω, ἢ τόπῳ, ἢ ὅ τι ἂν εἴποι τις δευτερεύοντα, ἀλλὰ διότι πάντα ὅσα ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι. Εἰ γοῦν ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει τοῦτο λαβῶν· καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐκ κυρίως τῷ Πατρὶ, αὐτῷ δὲ ἀποδιδάμεν τὴν διὰ, ἵνα καὶ τὸ πρῶτον δηλωθῇ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι μὴ σιγηθῇ, καὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτο ἐπάγεσθαι τὸν Υἱόν μὴ σιωπηθῇ. Οἶδας πῶς καὶ αἰτιον τὸν Υἱόν ἢ διὰ κηρύττει, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐπάγεσθαι τοῦτο οὐκ ἀποκρύπτεται;

ἰδ'. Τοῦτο χάριν καὶ μίαν αἰτίαν τὸν Πατέρα φάμεν, καὶ πηγὴν μίαν, καὶ ὡσπερ ἂν εἴ τις φαίη μίαν καὶ μόνην ἀκτίνο; καὶ φωτὸς πηγὴν τὸν ἥλιον, οὐ ψευδόμενον ἀπελέγχομεν· οὐδὲ διὰ τοῦτο μὴ εἶναι τὸ φῶς καὶ ἐκ τῆς ἀκτίνο; νοήσομεν. Ἄλλ' ὅτι ἐκ τοῦ ἡλίου ἢ ἀκτίνο; οὔσα ἐκείθεν ἐπάγεται, καὶ τὸ δι' αὐτῆς προεῖναι τὸ φῶς, διὰ τοῦτο πηγὴν καὶ αἰτίαν τὸν ἥλιον κυρίως νοήσομεν. Ἄλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀκτίνο; προεῖσθαι φάσει τὸ φῶς οὐκ ἀρνησόμεθα. Τὸν αὐτὴν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς Τριάδος· εἰ τις μίαν πηγὴν, καὶ μίαν αἰτίαν τὸν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἴπῃ, τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀναιρήσει. Ὅτι ἐκ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀκουε· καὶ τοῦ παμμεγίστου Βασιλεῖου, *Οὕτω καὶ τὸ, « Οὐδεὶς οἶδε τὴν ἡμέραν τοῦ τέλους, φησὶν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μένος, » τὴν πρώτην εἰδησιν τῶν τε δειτῶν, καὶ τῶν ἔσομένων ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀνάγοντος τοῦ Υἱοῦ, καὶ διὰ πάντων τὴν πρώτην αἰτίαν τοῖς ἀνθρώποις ὑποδεικνύοντος, εἰρησθαι νομίζομεν. Καὶ πάλιν τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, « Οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱόν εἰ μὴ ὁ Πατήρ. » Οὐδὲ γὰρ ἐκαὶ ἀγνοῖαν τοῦ Πνεύματος κατηγορεῖ ὁ Υἱός, ἀλλὰ πρῶτον τῷ Πατρὶ ἐνυπάρχειν τὴν γνώσιν τῆς ἐαυτοῦ φύσεως μαρτυρεῖ. Ἐκ γοῦν τούτων ἐπίστησον, ὡς εἴ τις λέγει μόνον αἰτιον τοῦ Πνεύματος; τὸν Πατέρα, οὐκ ἀναιρήσει τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι. Τὸ γὰρ μόνος τὴν πρώτην αἰτίαν ὑποδεικνύει, φησὶ. Πῶς οὖν ἐξ ἀμφοῖν λεγομένου τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα, ἀμφιβαλεῖ τις ὅπως νοῦν ἔχων τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα; Τοῦτου χάριν καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος, *Προκλύπειν μὲν, λέγει, τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας**

A Ancycro: *Ex Patre et ex Filio, ait, Spiritus sanctus tertius est. Παρὰ vero ab iisdem atque ex viribus pollere apud plerosque repereris, A Patre enim et Filio Spiritum fere omnes enuntiant, et ex utrisque esse Cyrillus. Et ne quis ex Filio tanquam a primario principio Spiritum esse existimet, rem declarans, subnectit, sive ex Patre per Filium. Annon vides unde quaque Græcorum doctores, antiquitus non esse professos aliud, quam quod nunc Romana Ecclesia proficitur? Verumenimvero compertum mihi est, eam Græcos deridere, ac si secundam causam in Trinitate introduceret, non intelligentes, ideo sic dictum a nonnullis ex nostris, quod non ita facile sit alio modo similia explicare. In rebus enim divinis secundam causam Filium asserentes, ut viam per præpositionis exhiberemus, non eum concipimus a Patre discisum, neque tempore, neque loco, neque aliquo quopiam, quod quispiam imaginaretur, secundas ferentem, sed quod quæcunque habet, a Patre habet, et ipsum etiam esse. Ex eo itaque Spiritus, sed eum Patri referi acceptum; ideoque ex proprie Patri, ipsi per attribuimus, ut et primum innotescat, et ex Filio esse non taceatur, et ex Patre Spiritum a Filio educi non supprimatur. Vides quo pacto per et Filium causam propalat, et ex Patre Spiritum educi non reticet?*

14. Hinc et Patrem unam causam dicimus, et unum fontem, et quemadmodum, si quis dixerit unum solumque radii et luminis fontem solem, eum non uti invenientem refutabimus: neque ob id ex radio lumen esse non percipimus. Sed quod ex sole radius cum sit, inde una trahit, et quod ex ipso lumen prosiliat. Proptereaque fontem et causam solem proprie intelligemus, et per radium naturaliter effundi lumen, non pernegabimus. Eodem modo et in Trinitate philosophandum est; si quis unum fontem, et unam causam, Patrem Filii et Spiritus asseruerit, ex Filio Spiritum esse minime destruet. Et hæc ita se habere discito ex maximo Basilio: *Sic et « Nemo novit diem finis, ait, nisi solus Pater, » primam rerum tum presentium, tum futurarum cognitionem ad Patrem Filio referente, et per omnia primam causam hominibus indicante, dictum esse opinemur. Et rursum simile est et illud: « Nemo novit Filium nisi Pater; » neque enim ibi ignorantiam Spiritui appingit, sed primo Patris cognitionem illius inesse naturæ testatur. Et his itaque attente considera, etiamsi quispiam dixerit, solum Patrem Spiritus causam esse, et ex Filio eum esse non destructurum: *Nam solus primam causam indicat, ait. Quanquam igitur ratione, cum ex utroque dicatur Spiritus, et ex Patre per Filium, et Filii Spiritus, hærebis omnino quispiam, si sapientia non careat, et ex Filio Spiritum esse? Hujus gratia et divinus Cyrillus, Exsilire, ait, Spiritum ex essentia Dei et Patris, effundi vero illis, qui eum excipere digni sunt, per Verbum, ejusdem cum eo naturæ. Spiritus ergo ex Patris**

essentia in hypostasi effusus, et exsiliens, ea ipsa fuerit Spiritus in hypostasi natura. Effunditur vero suppeditaturque creaturæ ex Filio, vel ut magis proprie loquamur per Filium, sicuti et solis lumen per radium, aut ex radio nobis suppeditatur, non modo servili, aut eo qui in ministerio ferendo agnoscitur, per ipsum nobis suppeditatur, sed naturaliter ex sole emanans radius una secum inde naturaliter trahit lumen, cum prius, qui id accipit, radius non esset, fieri enim nequit; neque quod ante ipsum lumen esset in sole, simul una cum emittitur accipiens, sed simul ex sole radius, et simul ex sole per radium lumen. His igitur multo sublimius, simul Pater, Filius, et Spiritus; et prosilit quidem Spiritus ex Patre, per Filium vero naturaliter simul, et ab æterno. Et hanc esse sanctorum Patrum sententiam discito ex Cyrillo dicente: *Progrediens enim per ipsum naturaliter, uti proprius illius cum omnibus suis perfecte dicitur accipere sua.* Et in jam allata pericope: *Ex ipso, ait, Filio comparuit, secundum apparitionem in existentiam secundum seipsum,* Et ex divo Maximo antiquam eam Romanæ Ecclesiæ fuisse opinionem, et veram, non recentem novam, ut quidam existimant, neque additionem, sed declarationem Nicæni Symboli: *Præsentis, inquit, sanctissimi patris Martini synodica non tot in rebus, ut significastis, regis urbis accolæ criminati sunt, sed in duobus tantummodo: quod dixerit procedere et ex Filio Spiritum sanctum.* At dicto, refert, adduxerunt concordantes auctoritates Romanorum sanctorum Patrum. Audis hoc antiquam Romanæ Ecclesiæ opinionem fuisse? Et præterea Cyrilli Alexandrini in sacro Commentario ab ipso confecto in Joannem Evangelistam, quibus non se causam Spiritus Filium, facere demonstrarunt: unam enim norunt Filii et Spiritus causam Patrem, hujus quidem secundum generationem, illius secundum processionem, sed ut per ipsum Spiritus progressionem significarent, eoque essentiæ conjunctionem, et perfectam similitudinem stabilirent, credendum est per Filium Spiritum progredi.

15. Sicque hoc quoque os obstrue tui Nili essentis: *Ideo per Filium sanctos dixisse, quod Patre enuntiato, Filium intelligimus.* Nam ad nudas relationes subjectis denudatas credere, et sancto contradicit, et essentiæ conjunctionem et perfectam similitudinæ non constabit. Tertium, vide sanctum illis, quæ paulo ante diximus, causam hujus gratia attributam Patri, et ex præpositionem proprie, concordia effertentem; quod non ab alio accipit facultatem productivam, sed eam absque principio possidet. Quo sensu nemo, nisi furore amens dixerit, Filium esse causam Spiritus. Per vero adaptari Filio, quod productivam facultatem una secum a Patre, unde et divinitatem ducit. Aut quomodo quispiam simul connectet, et cau-

Α τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, χεῖσθαι δὲ τοῖς ἑκείνους ἀξίους διὰ λόγον τοῦ ὁμοουσιου. Τὸ γοῦν ἐκ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Πατρὸς οὐσίας χεόμενον καὶ πρὸ κύριον Πνεῦμα αὐτῆ ἂν εἴη ἡ ἐνυποστάτος τοῦ Πνεύματος φύσις. Προχέται δὲ καὶ χορηγεῖται: ἐκτίσσει ἐξ Υἱοῦ, ἡ κυριώτερον εἶπαι, δι' Υἱοῦ, ὡς περ καὶ τὸ ἡλιακὸν φῶς διὰ τῆς ἀκτίνο; ἡ καὶ ἐκ τῆς ἀκτίνο; ἡμῖν χορηγούμενον, οὐ κατὰ τρόπον διακονικὸν, ἡτοι τὸν ἐν ὑπουργίᾳ δι' αὐτῆς ἡμῖν χορηγεῖται, ἀλλὰ φύσει ἐκ τοῦ ἡλίου ἐξερχομένη ἡ ἀκτίς ἐπάγεται φύσει ἐκείθεν τὸ φῶς οὐ πρότερον οὐσα ἀκτίς ἢ λαβούσα, ἀμύχανον γάρ, οὔτε μὴν ἐπὶ πρὸ αὐτῆς ἐν ἡλίῳ φῶς ἄμα τὸ ἐκπέμπεσθαι λαβούσα, ἀλλ' ἄμα ἐξ ἡλίου ἀκτίς, καὶ ἄμα ἐξ ἡλίου διὰ τῆς ἀκτίνο; τὸ φῶς. Τούτων οὖν πολλῶ ὑψηλότερον ἄμα Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, καὶ προτίπτει μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ φυσικῶς ἄμα καὶ ἀδίδως. Καὶ οἷ αὐτῆ ἡ τῶν θείων Πατέρων δόξα, ὅρα Κύριλλον λέγοντα· Προῖόν τῆρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς, ὡς Ἰδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων, ὧν ἔχει, τελείως λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ· καὶ ἐν τῇ προειρημένῃ περιχοπῇ, Ἐξ αὐτοῦ, φησι, τοῦ Υἱοῦ πεφηνότα κατ' ἐκφρασιν τῆρ εἰς τὸ εἶναι καθ' ἑαυτοῦ· καὶ τὸν θεῖον Μάρτυρον, παλαιὰν τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας δέξαν ὤσαν καὶ ἀληθῆ, οὐ πρόσφατον, ὡς τινες ὀνοτα, οὐδὲ προσθήκην, ἀλλ' ἀνάπτυσιν τοῦ ἐν Νικαίᾳ Συμβόλου. Τῶν τοῦ γῦν, φησιν, ἀγιωτάτου κάκα Μαρτίνου συνοδικῶν οὐκ ἐν τοσοῦτοις ἔσας γεγράφατε, οἱ τῆς βασιλιδος ἐπελάθορτο, διὰ δὲ μόνοις, ὅτι, φασίν, εἶπεν, ἐκπορεύεσθαι καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκ ἁγίων. Καὶ ἐσῦφ, φησὶ, συμφώνους παρήγαγον ἡρήσεις Ῥωμαίων ἀγίων Πατέρων. Ἀκούεις ὅτι παλαιὰ δόξα τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆ; Ἐτι γε μὴν καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς πονηθείσης αὐτῷ εἰς τὸν Εὐαγγελιστῆν Ἰωάννην Ἰσραῆ; πραγματείας, ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν Ἰθὺ ποιοῦντας τοῦ Πνεύματος σφᾶς αὐτοῦ; ἀπέδειξαν, μίαν γὰρ ἴσασιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος; τὸν Πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προτεῖναι δηλώσασ, καὶ ταύτῃ τὸ συναφὲς τῆ; οὐσίας, καὶ ἀπαράλλακτον παριστᾶν, δεῖ δι' Υἱοῦ προτεῖναι πιστεῦειν τὸ Πνεῦμα.

16. Ἐἴτα ἐκ τούτου ἀποστόμειον καὶ τὸν οὖν Νεῖλον λέγοντα· Τούτου χάριν τὸ δι' Υἱοῦ λέγεσθαι τοῖς ἀγίοις, ὅτι Πατέρα εἰπόντες, Υἱὸν ἐννοοῖσασμε. Πρὸς γὰρ τὸ εἰς ψιλὰς ἀναφορὰς χωρὶς ὑποκειμένων πιστεῦειν αὐτὸν, καὶ τῷ ἁγίῳ ἀντιλέγει, καὶ τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον οὐ παρίστανει. Τρίτον, ὅρα σύμφωνα τὸν ἅγιον φάσκοντα τοῖς ἡμῖν μικρῶ πρότερον εἰρημένοις, τὴν αἰτίαν τούτου χάριν ἀποδιδόμενῃ τῷ Πατρὶ, καὶ τὴν ἐκ κυρίως· διότι οὐ παρ' ἄλλου ἔχει λαθὼν τὴν προβλητικὴν δύναμιν, ἀλλ' ἀνάγκῃ αὐτὴν κέκτηται· καθ' ὅση μαινόμενον οὐδέτις ἂν μὴ μαινόμενος εἶποι αἰτίον εἶναι τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν· τὴν διὰ δὲ ἀρμόζειν τῷ Υἱῷ, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν προβλητικὴν δύναμιν ἐπάγεται, εἶεν καὶ τὴν θεότητα. Ἡ πῶς;

ἂν τις συναρμόσειε τὸ καὶ αἴτιον εἶναι μόνον τὸν Πατέρα, καὶ τούτου χάριν ὁμοούσιον τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ, ὅτι πρόεισι δι' αὐτοῦ, μὴ τοιοῦτ' τι σημαίνοντος τοῦ αἰτίου λαμβάνον; Τέταρτον, ἐκεῖνο σημεῖον, ὅτι αἰωνίως ἀπολύτως καὶ ὑπὲρ αἰτίας δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ αἰωνίως ὁμοούσιον τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ, ἔστι δ' ὁμοούσιον, ὅτι δι' αὐτοῦ, αἰωνίως ἄρα δι' αὐτοῦ, καὶ οὐ κατὰ περίστασιν, ὡς λιβεῖ Νεῖλος. Πρὸς τούτοις πᾶσιν ἐκεῖνό σε μὴ διαφύγη, ὃ παρακατιῶν ὁ μακάριος Μάξιμος, *Καὶ οὗτοι μὲν ταῦτα*, φησὶν, *ὑπὲρ ὧν ἀδίκως ἐνεκλήθησαν*. Ἀκούεις τίνα κρίσιν κατὰ Γραικῶν ἐκφέρει; Ἀδίκως, φησὶν, ὑπὲρ τούτων ἐνεκάλεσαν τοὺς Ῥωμαίους οἱ τῆς Κωνσταντινου, καὶ οὐχ ὁ ἄγιος μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐγκαλίσαντες πεισθέντες τοῖς Ῥωμαίοις. Ὑστερον γὰρ οὐ μικρῷ τὸ σχίσμα τοῦ θείου Μαξίμου. Λέγουσι δὲ οἱ Ῥωμαῖοι οὐκ ἄλλο μέγρι τῆς σήμερον, ἢ ὑπερ' ὅτι, οὐδ' ἄλλως τούτο ἢ ὡς τότε νοοῦσιν. Ἀδίκως ἄρα ὑπὸ κριτῆ τῷ θεῷ Μαξίμῳ καὶ τοῖς τότε καὶ σήμερον ἐγκαλοῦνται παρὰ σοῦ καὶ τῶν σῶν.

ἰς'. Εἰ δὲ λέγει Νεῖλος τὸ, *ἡμῖν*, προσκειμένον τῇ ἐξ Υἱοῦ χύσει τοῦ Πνεύματος τὴν δευτέραν σημαίνει πρόβον· πρῶτον μὲν ἴστω πολλοῖς τῶν ἁγίων εἰρησθαι χωρὶς τινος περιστάσεως, προσώπου λέγω, ἢ χρόνου, ἢ αἰτίας, καὶ τῶν τοιούτων ἐκχεῖσθαι τε καὶ ἐκπορεύεσθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ καί τισι τὸ *ἡμῖν* πρόκειται, οὐ διότι ἡμῖν ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα πηγάζει, διὰ τούτο οὐδὲ προβάλλει, διὰ τούτο καὶ ἡμῖν πηγάζει. Ἄκουε δὲ καὶ Κυριλλου ἐν τῷ πρὸς βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ· *Τῷ ἰδίῳ λοιπὸν*, φησὶ, *καταχρῆσι Πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς ὡς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξει φύσεως*. Τὸ δὲ ἐκ τῆς φύσεως πηγάζεσθαι τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἦδη δέδεικται, οὐδὲν ἄλλο ἔστιν εἰ μὴ τὸ ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως αὐτοῦ πηγάζεσθαι. Εἰ δ' οὕτως, ἐκεῖθεν ἄρα ἔχει καὶ τὸ εἶναι. Ἐξ ὧν εὐδηλον, εἰ μὴ που ἐκὼν τυφλώτητις, ὅτι ἡμῖν πηγάζει ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος χαρίσματα, διότι τὸ ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει Πνεῦμα φυσικῶς παρ' αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἔπεται, καθὼς εἴρηται, εἴπερ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Πνεύματος εἴη χαρίσματα, ἅτινα καὶ δευτέραν πρόβον λέγει Νεῖλος, μὴ ἐκχεῖσθαι, ἦτοι ἐκπορεύεσθαι παρ' ἐκείνου τὸ Πνεῦμα. Τούναντιον δ' ἅπαν, ἐπειδὴ παρ' ἐκείνου ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, παρ' ἐκείνου χορηγεῖται καὶ τὰ χαρίσματα, καὶ τὸ φυσικῶς ἄρα παρ' ἐκείνου χορηγεῖσθαι αἰωνίως ἔστι χορηγεῖσθαι, καὶ οὐ πρὸς τινος, ἢ κατ' αἰτίαν, ὡς οἴεται· ἀλλ' ὥσπερ ἂν εἴ τις θεῖαι αἰώνιον εἶναι καὶ πρὸ τῆς κτίσεως τὸν ἥλιον, ἦν ἂν καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὰ πάντα τὸ φῶς αὐτοῦ διὰ τῆς ἀκτίνας ἀπολύτως, καὶ οὐχ ἡμῖν· ἡμῶν δὲ κτισθέντων λάμπειεν ἂν καὶ ἡμῖν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἀληθινοῦ ἡλίου. Πηγάζει μὲν ὁ Υἱὸς αἰωνίως τὸ Πνεῦμα ὡς ἴδιον, τῆς κτίσεως δὲ γενομένης πηγάζει καὶ τῇ κτίσει. Ἐξ αὐτοῦ γὰρ, ἢ δι' αὐτοῦ ὅν φωτίζει ἡμᾶς τὸ νοερὸν φῶς. Καὶ οὕτω δευτέραν

nam esse solum Patrem, atque ob id Spiritum ejusdem naturæ esse cum Filio, quod prosilit per ipsum, non similem causæ significatum comprehendens? Quartum illud colloca, quod ab æterno absolute, et supra omnem causam per Filium Spiritus est. Nam si ejusdem naturæ est cum Filio Spiritus ab æterno, et est ejusdem naturæ, quod per ipsum est. Ab æterno igitur per ipsum, et non secundum circumstantiam, ut Nilus blaterat. Præter hæc omnia illud quoque ne te fugiat, quod orationem prosequens beatus Maximus subdit: *Et hic quidem hæc*, ait, *de quibus injuste accusati sunt*. Audis quam ille fert in Græcos sententiam? Injuste, ait, de his Romanos criminati sunt cives Constantinopolitani; neque sanctus solummodo, sed ii ipsi etiam qui criminati fuerant, a Romanis persuasi; nam non multo post divini Maximi schisma exortum est. Aiunt porro Romani ad hunc diem non aliud quam quod tum temporis, neque nunc alio modo quam tum rem ipsam intelligunt. Injuste igitur, divino Maximo judice, et ab hominibus eo ævi et nunc viventibus, et a te tuisque accusantur.

16. Quod si Nilus asserat, *Nobis*, adnexum Spiritus effusioni ex Filio secundum progressum indicare: sciat primum a plerisque sanctis pronuntiatum fuisse absque ulla circumstantia, personæ, inquam, temporis, causæ, et simillium, effundi et procedere Spiritum per Filium. Quod si apud aliquos illud *nobis* apponitur, non propterea quod Filius Spiritum nobis scaturire facit, ideo non producit, sed quia producit, ideo nobis scaturire facit. Audisis Cyrillum, in Oratione ad imperatorem Theodosium scribentem: *Proprio deinceps*, ait, *inungit Spiritu, quem ipse emittit veluti Dei Patris Verbum, et ex sua nobis scaturire facit natura*. At ex natura Filii scaturire, ut supra demonstratum est, nihil aliud est nisi ex natura illius in hypostasi scaturire. Id si ita est, inde ergo prorsus habet, quod sit. Quibus luce clarius est, nisi quis volens cæcutiat, nobis emittere Filium Spiritum, et Spiritus munera, quod Spiritus sit in speciali hypostasi naturaliter ex ipso. Neque enim sequitur, ut diximus, si ex Filio Spiritus munera effluunt, quæ et secundum progressum vocitat Nilus, non effundi neque procedere ex ea Spiritum. Imo totum oppositum; cum ex eo Spiritus procedat, ex eo suppeditantur et munera; et naturaliter igitur ab illo suppeditari, ab æterno est suppeditari, et non ad aliquos, aut secundum causam, ut opinatur; sed sicut si quis ab æterno esse, et ante creationem ipsum solem posuerit, esset utique, et antequam creata fuissent omnia lumen ipsius per radium absolute, et non nobis; nobis vero postmodum creatis, lumen etiam nobis præbuisset. Sic et de vero sole ratiocinandum est. Emittit Filius ab æterno Spiritum veluti suum, ubi vero creatio absoluta est, emittit etiam creaturæ. Ex ipso enim existens, aut per ipsum illuminat nos intellectuāli

lumine, et hoc pacto secundum progressum nuncupamus eam, quæ ex Patre dignis illuminatione fit, sive quid creatum, sive increatum, sive eam ipsam, sive quid aliud ex divina essentia promanans, hanc illuminationem quispiam existimaverit. Neque enim in præsentia alicui controversiam construo, ne extra scopum collineam. Verum a sanctis non de ista operatione sermonem haberi, cum quid simile pronuntiatur, sed de una Trinitatis persona, id quoque præ his quæ diximus, addiscito, quod cum illuminatio hæc toti Triadi communis sit, nunquam dixissent illam ex Patre per Filium effundi, aut pro redi, sed absolute ex divina essentia, aut absolute ex Deo, vel sancta Triade. Et hoc verum esse res theologicas tractans simul et concinens Damascenus edocet: *Posuisti nobis, quam non pudebit, deprecatricem tui, Christe, Genitricem: hujus intercessionibus propitium nobis trade Spiritum communicativum bonitatis ex Patre per te progredientem. Ex Patre, ait, per te*, pronomine de sola divinitate Filii, absque hypostasi desumptio. Et *Per te* dicens, Nilum res divinas pessime falseque pertractare ostendit, qui asserit, *Cum Patrem diximus, Filium intelligimus*. Nemo enim illud te ad notandam relationem pronuntiat, sed et Spiritum Trinitatis unum, non operationem expressit; bonitas siquidem est operatio, et donum, cujus communicativus Spiritus nunquam fuerit operatio. Esset namque donum communicativum doni, et operatio operationis, quod et animo concipere stultissimum sit. Item propitium, lenem, benevolum, et similia de iis qui voluntate pollent, prædicantur. Sed operatio voluntatis expers est; non supplicatur igitur, ut propitia sibi operatio exhibeatur. Namque dementis fuerit, iis qui voluntatem non habent, velle, dedere, et potissimum si res theologicas tractat. At hic vir et sanctitate et sapientia præstat. Quod si voluntatis compotem esse operationem opinaris, si ab essentia non differt, una eademque sit cum Paracleto. Et sic erit Paracletus per Filium: et hoc est, de quo quæritur. Quod si aliud quid est, et increatum, et voluntate munitum, si alia voluntate voluerit, et non ea ipsa qua Trinitas velle dicitur, en Deus alius et alia increati natura. Diversæ etenim voluntates diversas naturas induunt: si ea ipsa, quomodo aliud? quæ namque una voluntate colligantur, una quoque natura continentur. Quod si non aliud dixeris operationem, sed alium eandem habentem voluntatiem, erit quarta hypostasis. Non est prædita ergo voluntate operatio, sed propitium de iis qui modis omnibus voluntate præstant, dicitur. Quem ergo sanctus precatur bonitatis communicativum propitium nobis exhiberi, unus ex Triade est, et progreditur, sive procedit ex Patre per Filium, *per*, præpositione naturalem relationem significantem, ut jam demonstratum est. Hoc quoque Nyssenius manifestius explicat: *Illius, dicens, quod ex causa est, aliud rursus discrimen intelligimus.*

μὲν πρόδοον λέγομεν τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γενόμενον τοῖς ἁγίοις φωτισμὸν, εἶτε κτιστὸν ἢ ἄκτιστον, καὶ εἶτ' αὐτὸ ἢ ἄλλο τῆς θείας οὐσίας οὐεται τῆς τοῦτον τὸν φωτισμὸν. Οὐ γὰρ πρὸς τὸ πικρὸν διαφέρομαι, ἵνα μὴ ἔξω σκοποῦ βίλλω. Ὅτι δὲ τοῖς ἁγίοις οὐ περὶ ταύτης τῆς ἐνεργείας ὁ λόγος, ὅταν τι τοιοῦτο λέγεται, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, ἐκείνου πρὸς τοῖς λεχθεῖσι κάτεχε, ὅτι ὁ φωτισμὸς οὗτος κοινὸς ὢν τῆς Τριάδος, οὐκ ἂν ἐλέγετο, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκχεῖσθαι, ἢ προέρχεσθαι, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τῆς θείας οὐσίας, ἢ ἀπλῶς ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐκ τῆς ἁγίας Τριάδος. Ὅτι δὲ τοῦτο ἀληθὲς, θεολογῶν ὁμοῦ καὶ ψάλλων λέγει σοι ὁ ἐκ Δαμάσκου· Ἔθου ἡμῖν ἀκαταίσχυρτον πρόσθον τὴν σὲ τακούσαν, Χριστῆ, ταύτης ταῖς ἐντεῦξασιν Ἰλεωρ νέμων ἡμῖν Πνεῦμα, μεταδοτικὸν ἀγαθότητος ἐκ Πατρὸς διὰ σοῦ προερχόμενον. Ἐκ Πατρὸς, φησὶ, διὰ σοῦ, τῆς ἀντωνυμίας ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀνυποστάτου θεότητος τοῦ Υἱοῦ λαμβανομένης. Διὰ σοῦ δὲ εἰπὼν, ἔδειξε τὸν Νεῖλον τῶν θείων καταφευδόμενον, ὃς ἄρα τὸ δι' Υἱοῦ λέγοιτο, Ὅτι Πατέρα εἰπόντες, Υἱὸν ἐννοήσαμεν. Οὐδεὶς γὰρ τὸ σοῦ τῶν πρὸς τι λέγει, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα τὸν ἕνα τῆς Τριάδος, οὐ τὴν ἐνεργεῖαν εἴρηκεν. Ἀγαθότης γὰρ ἡ ἐνεργεῖα καὶ ἡ χάρις, ἧς τὸ μεταδοτικὸν Πνεῦμα οὐκ ἂν εἴη ἐνεργεῖα. Ἔσται γὰρ χάρις μεταδοτικὴ χάριτος, καὶ ἐνεργεῖα ἐνεργείας, ὅπερ καὶ ἐνωῆσαι ἀνοητότατον. Ἔτι τὸ Ἰλεωρ, καὶ εὐμενὲς, καὶ τὸ εὐνοῦν, καὶ ἔσι τοιαῦτα τῶν ἐχόντων θέλησιν κατηγορεῖται. Ἡ δὲ ἐνεργεῖα οὐκ ἔχει θέλησιν. Οὐκ εὐχεται ἄρα Ἰλεωρ αὐτῷ τὴν ἐνεργεῖαν νέμεσθαι. Μωροῦ γὰρ τὸ εὐχέμεν μὴ ἔχουσι βούλησιν τὸ βούλεσθαι ἀπονέμειν, καὶ ταῦτα θεολογοῦντο;. Ὁ δὲ καὶ ἅγιος καὶ σοφός· Εἰ δὲ ἔχειν βούλησιν τὴν ἐνεργεῖαν πιστεύης, εἰ μὴ μὴ διαφέρει τῆς οὐσίας, τῷ αὐτῷ λοιπὸν ἔστω τῆ Παράκλητω. Καὶ ἔσται ὁ Παράκλητος ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· καὶ τούτῳ ἔστι τὸ ζητούμενον. Εἰ δ' ἄλλο καὶ ἄκτιστον, καὶ ἔχον τὸ βούλεσθαι, εἰ μὴ ἄλλῃ θελήσει θέλει, καὶ οὐ τῆ αὐτῆς, ἢ ἡ Τριάς θέλει λέγεται, ἰδοὺ Θεὸς ἄλλος, καὶ φύσις ἄλλῃ ἄκτιστου. Τὰ γὰρ διάφορα θελήματα διάφοροι φύσεις συνστάσιν. Εἰ δὲ τῆ αὐτῆς, πῶς ἄλλο; τὰ γὰρ ἐν θελήματι συσφιγγόμενα μᾶρ φύσει συνέχεται. Εἰ δ' οὐκ ἄλλο λέγοις, ἀλλ' ἄλλον τὴν αὐτὴν ἔχουσαν θέλησιν τὴν ἐνεργεῖαν, ἔσται τετάρτη ὑπόστασις. Οὐκ ἄρα ἔχει θέλησιν ἡ ἐνεργεῖα, ἀλλὰ τὸ Ἰλεωρ ἐπὶ τῶν ἐχόντων θέλησιν πάντως. Ὁ ἐπεύχεται ἄρα μεταδοτικὸν ἀγαθότητος, Πνεῦμα Ἰλεωρ ἡμῖν διδόναι, ὁ εἶς τῆς Τριάδος· ἐστὶ, πρόβεισιν, ἧτοι ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, τῆς διὰ πρόβεισιν τὴν φυσικὴν σχέσιν σημαίνουσας, ὡς ἡδὴ δέδεικται. Καὶ ὁ Νύσσης τοῦτο σαφέστερον ποιεῖ, Τοῦ δὲ ἐκ τῆς αἰτίας ὄντος ἄλλῃ, λέγων, πάλιν διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Μαχαρίζω σου τὴν φωνὴν, ἅγιε, ὅτι τὰ πρόσωπα διακρίνων ἐδείξαι σαφῶς τὸν μὴ τὸ αἰτιατὸν ὑποδιαροῦντα ὡς διὰ παρεισάγειν, καὶ ὅτι οὐ τοῖς συνήθεσιν ἐχρήσω ῥήμασιν, ἵνα μὴ λέγοιεν, ὡς διὰ τοῦτο δι' Υἱοῦ τὸ

sit, minime indigente, discernitur Spiritus a creatura. Otuam sapientiam! sancte. Euge theologum! Quis sermonis perspicuitatem et extra omnem homonymiam non admirabitur? Sejungitur, ait, a Filio Spiritus proprietate, quod non Unigenitus ex Patre substituit, et quod per ipsum Filium appareat. Et cum proprium sit Spiritus per Filium comparere, veluti et non uti Unigenitum ex Patre esse, quam ratione secundo progressu, qui communis est, et tempore contigit, per Filium apparere Spiritus diceretur? Vel qua ratione per Filium diceretur, quod cum dixerimus Patrem, Filium quoque mente concepimus? Proprietas etenim non immutatur. Quod si quis productorem compellaverit, primum tuum sophisma recidere nec ipse pernegas. Quo pacto igitur tantum audes, ut proprietatem illam per Filium Spiritui deneges, si illo ut proprio ab eo disjungitur? Viden' impia Nilum loqui cum similia scribit?

18. Sed attento animo, quod sequitur, perpende: Per quem Spiritus, per quem et creatura. Creatusne ergo Spiritus? Non est, Sanctus inquit. Quid interesse censet? Num quod per in creaturis causam significat, Filius accipit a Patre quod causa sit, in Spiritu vero non item? Non propterea, ait. Quid igitur? Quod Spiritus, ait, constans atque immutabilis, creatura inconstans atque mutabilis. Et causa est, quod Spiritus naturaliter per Filium, creatura vero per modum creationis. Proptereaque quemadmodum rarius, quod enim abutimur tale est, ex Filio creaturam subsistere, ut frequentius nostris est, magisque in usu, quod dicitur, per Filium creari; pari modo et ex Filio Spiritum esse rarius, per Filium vero usitatus, per nos ad primam remittente causam, et causam esse Filium quoque non denegante. Ideo cum Eunomius diceret, ex solo Filio per modum creationis Spiritum, ad illud solum orationem dirigens divinarum arcanorum interpres, non absolute negavit esse ex Filio, licet eo et brevissime et planissime responsione absolvisset, sed quod ille ad unum principium omnia non referret, ægre tulit: *Et quidquid a Filio factum dicitur, in primam causam referri dixit*; ut et duo principia vitaret, et ex Filio esse Spiritum non denegaret. Hinc et illi: *Quare non et Spiritus Filii filius?* obviam obsistens idem ipse, non respondit, quod nullo modo esset ex Filio, sed non quod non esset, inquit, ex Deo per Filium. Vides ut confirmavit ex Filio Spiritum esse? *Sed ne Trinitas reputaretur multitudo innumera, filios ex filiis, ut in hominibus fieri amat, habere in suspicionem veniens.* Hic vere novit ex Filio esse Spiritum, non modo generationis, neque creationis, sed processionis ex sacris eloquiis illud coniectans, quæ imaginem Filii Spiritum, et verbum vocant. Hoc et in aliis perita ac scita divisione demonstrat: *Quod ex aliquo est, dicens, est ex eo per modum aut creationis, aut generationis, aut naturæ; quemadmodum operatio nostra ex nobis, vel splendor solis ex*

A σοφίας σου! ἄγιε. Βαβαὶ τῆς Θεολογίας! Τίς οὐ θαυμάσει τὸ σαφές τοῦ λόγου, καὶ πάσης ὁμωνυμίας ἐκτός; Ἀφίσιταται, φησί, τῷ ἰδιάζοντι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἐν τῷ μῆτι μονογενές ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι. Ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ Πνεύματος τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι, ὡς περ καὶ τὸ μὴ μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, πῶς ἂν κατὰ τὴν δευτέραν πρόδον κεινῆς οὐσῆς καὶ ἐν χροῶν δι' Υἱοῦ πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα λέγοιτο; Ἢ πῶς ἂν διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγοιτο, διὰ Πατέρα εἰπόντες, Υἱὸν ἐνοήσαμεν; Τὸ γὰρ ἰδιάζον οὐ μεταπίπτει. Εἰ δὲ τις πρόβολεα καλέσῃς τὸ πρῶτον, μεταπίπτειν σοι τὸ σόφισμα καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖς. Πῶς οὖν ὄλως τολμᾷς μὴ ἰδιάζον λέγειν τοῦ Πνεύματος τὸ δι' Υἱοῦ, εἴπερ τοῦτιπ ὡς ἰδίῳ ἀφίσιταται αὐτοῦ; Ὅρᾳς, ὅτι ἀσθεβεὶ Νεῖλος ταῦτα γράζων;

ιη'. Ἀλλὰ πρόσσχεος καὶ τὸ ἐχόμενον· Δι' οὗ τὸ Πνεῦμα, δι' οὗ καὶ ἡ κτίσις. Κτιστὸν ἄρα τὸ Πνεῦμα; Οὐ, φησὶν, ὁ ἅγιος. Τί δὲ διαφέρει; Ἄρα ὅτι ἡ διὰ ἐπὶ τῆς κτίσεως αἰτίον σημαίνει τὸν Ἰὺν λαβόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ αἴτιος εἶναι, ἐπὶ δὲ τοῦ Πνεύματος οὐ τοῦτο; Οὐ διὰ τοῦτο, φησὶν. Τί ἄρα; Ὅτι, φησὶ, τὸ Πνεῦμα ἄτρεπτον καὶ ἀαλλοιωτὸν, ἡ δὲ κτίσις τρεπτή καὶ ἀλλοιωτή. Τοῦ δὲ ἔστιν αἰτίον, ὅτι τὸ Πνεῦμα φυσικῶς δι' Υἱοῦ, ἡ δὲ κτίσις δημιουργικῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ὡς περ σπανιώτερον, τὸ γὰρ καταχρηστικώτερον τοιούτων, τὸ ἐξ Υἱοῦ ὑφισταναί τὴν κτίσιν, συνεχέστερον δὲ ἅμα καὶ συνηθέστερον τοῖς ἡμετέροις ὡς κυριώτερον λεγόμενον τὸ δι' Υἱοῦ κεκτῆσθαι· οὕτω καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι σπανιώτερον, συνηθέστερον δὲ τὸ δι' Υἱοῦ, τῆς διὰ πρὸς τὴν πρώτην ἡμᾶς ἀνασκευαστικῆς αἰτίας, καὶ τοῦ αἰτίον εἶναι τὸν Υἱὸν μὴ ἀποστερούσης. Διὰ τοῦτο καὶ Εὐνομίου λέγοντος, ὡς ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ δημιουργικῶς τὸ Πνεῦμα, πρὸς τὸ ἐκ μόνου ἀποτείνων τὸν λόγον ὁ θεοφάντωρ οὐκ ἔρηψατο, ὄλως εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τι τοῦτο καὶ βραχύτατον, καὶ σαφέστατον ἦν ἂν πρὸς ἀπάντησιν. Ἀλλὰ τὸ μὴ μίᾳ αὐτὸν ἐξάπτειν ἀρχῆς τὰ πάντα ἐδυσχέρανε, καὶ πᾶν τὸ διὰ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορᾶν εἶναι βούλεται· ἵνα καὶ τὴν διαρχίαν φύγη, καὶ ἐξ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀρνήσῃται. Ὅθεν καὶ πρὸς τὸ, Διατὶ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ; ἀντιφερόμενος ὁ αὐτός, οὐκ εἶπε διὰ τὸ μὴ κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι, φησὶν, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ὅρᾳς ὡς ἐπεθεβαίωσε τὸ ἐξ Υἱοῦ εἶναι; Ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς μὴ νομισθῇ πλήθος ἀπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις εἶναι ὑποπτευθεῖσα. Οὗτος οἶον ἀληθῶς ἐξ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, οὐ γεννητῶς, οὐ δημιουργικῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς, ἐκ τῶν λόγων τοῦτο νοήσας, ἄπερ εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ῥῆμά φασι. Τοῦτο καὶ ἐν ἄλλοις τῇ διαρρηκτῇ ἐπιστήμῃ ἀποδείκνυσσι, τὸ ἐκ τινος, λέγων, ἢ δημιουργικῶς, ἢ γεννητικῶς, ἢ φυσικῶς ἔστιν ἐξ

αὐτοῦ· ὡς ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν, ἢ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ. Ἐξ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, ἦτοι δι' Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ δημιουργικῶς. Τῷ ἀφάρτῳ γὰρ καὶ ἀναλλοιώτῳ τῶν δημιουργημάτων διενήνοχεν· ἀλλ' οὐδὲ γεννητικῶς, οὐ γὰρ υἱὸς τοῦ Υἱοῦ. Φυσικῶς ἄρα ἐξ αὐτοῦ, ἢ δι' αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο ρητῶς πολλοὶ τῶν ἁγίων οἰδας λεγόμενον. Δι' αὐτοῦ ἄρα, ὡς ἀπαύγασμα ἐκ τοῦ ἡλίου.

ἰθ'. Σὺ δὲ μοι σημειοῦ, καὶ κάτεχε ἀσφαλῶς, ποσαχῶς τὸ ἐκ τινος. Καίριον γὰρ ἐντεῦθεν τὴν πληγὴν κατ' ἀμφοῖν τῶν αἱρέσεων ἐπιφέρει Γραικοῖς· τὸ μὲν οἷτι τὸ φυσικῶς ἐκ τινος εἶναι ἐξ αὐτοῦ ἐστὶν οὐ γεννητικῶς, ἀλλ' ἄλλῃ τρόπῳ ὑπάρξεως· τὸ δὲ οἷτι τῆς ἐνεργείας ἐκ τῆς θείας λεγομένης οὐσίας, καὶ οὔτε γεννητικῶς, οὐ γὰρ Υἱός, οὔτε φυσικῶς, οὐ γὰρ Πνεῦμα ἤδη δημιουργικῶς. Ἄρα εἰ ἄλλο τῆς οὐσίας ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἢ οὐκ ἄλλως οὐδ' ἀρκούντως ἀπέδωκε, ποσαχῶς ἐπὶ τοῖς θεοῖς τὸ ἐκ τινος ὁ οὐρανοφάντιον Βασιλείος. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἄλλου καιροῦ. Νυνὶ δὲ τὸ πρῶτον θεωρῶμεν. Εἰ γοῦν καὶ τὰ περὶ τὴν τάξιν μὴ θελήσῃ τις ἀσθεῖν, καὶ τοῖς τῶν ἁγίων λόγους μὴ ἀθετεῖν, οἷτινες Πνεῦμα ἀληθείας ὀκνοῦντες, καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει, ἴδιον εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐγνωσαν τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς, ὁμολογεῖν δεῖ καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἢ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ τὸ τοῦ Νύσσης παράγεις, *Τούτου γὰρ ἔνεκεν, λέγοντος, Πνεῦμα στόματος εἴρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἀδικον τοῖς πλείστοις τῶν ρητῶν καὶ σαφειῶν μὴ ἀκολουθεῖν· Ἐπειτα δὲ καὶ μωρὸν μὴ συνείναι, κἄν γοῦν ἐξ ὧν ἐν ἄλλοις ἐθεολόγησεν ὁ αὐτός, ὅτι διεξθάραται τὸ ρητόν. Τῷ περὶ γὰρ μόνῳ λέγον τὸ ρ ἐκ τοῦ ν παρατραπὲν ἐδέξατο. Τοῦτο δὲ δῆλον ὅτι τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα οὐδεὶς τῶν ἁγίων τῷ Πατρὶ προσνέμων εὐρηται, τῷ δὲ Πνεύματι πλείστοι. Τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι βῆμα οὐκ ἔν ὡς τὸ προβάλλον, καὶ τὸ προβάλλομαι, ἵνα ἐνεργητικῶς λεγόμενον καὶ παθητικῶς, ἐκείνως μὲν τῷ Πατρὶ, οὕτως δὲ προσήκει τῷ Πνεύματι, ὅπως ἂν προφέρηται τοῦ Πνεύματος μόνον ἴδιον. Τὸ δὲ ἐκπορευτικῶς καὶ ἐκπορευτικῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ μοναχῶς λεγομένου ρήματος καὶ τῷ Πνεύματι μόνον προσήκοντος παρήχθη. Διέφθαρτα ἄρα τοῖς Γραικοῖς τὸ χωρίον. Ἔτι, εἰ τῷ Πατρὶ μόνῳ εἴρηκε, μάταιο; ὁ λόγος αὐτῷ. Ἄλλ' οὐ μάταιος. Σοφὸς γὰρ εἴπερ τις ὁ Νυσσαεύς, καὶ ἄγιος. Οὐ τῷ Πατρὶ ἄρα, ἀλλὰ τῷ Πνεύματι. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ λόγος αὐτῷ προσχωρεῖ, καὶ τοῖς αὐτοῦ αὐτὸς οὐκ ἀντιλέγει. Τοῦτο δ' εὐκρινὲς γένοιτ' ἂν, εἰ ὁμῶν εἰρήσθαι τῷ Δαυὶδ· *Καὶ λόγος στόματος*. Πάλιν γὰρ ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης τὸ ἐξ οὐ τοῦτῳ τῷ λόγῳ δηλοῦσα προσῆν ἂν μόνῳ τῷ Πατρὶ. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ δὲ καὶ ὁ Λόγος λόγος στόματος, ἦτοι ἐκπορευόμενος ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, δύο γινόμενων τῶν περιβλημάτων, εἰς μόνος ἐστὶ παλιν ὁ προβολεύς, καὶ αὐτῷ μόνῳ προσέεται ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης. Μάταιος ἄρα ὁ λόγος τῷ Νυσ-*

A sole. Ex Filio autem Spiritus aut per Filium, sed non modo creationis, incorruptibili enim atque immutabili a creaturis discernitur : sed neque generationis, neque enim est Filius Filii, naturæ ergo ex ipso, vel per ipsum; idque expresse a plerisque sanctis Patribus pronuntiatum nosti. Per ipsum igitur, quemadmodum splendor a sole.

19. Tu porro notato, tenetque indubie, quot modis dicatur, quod ex aliquo est. Id namque adversus utramque hæresim Græcis vulnus impingit lethale. Primum, naturaliter ex aliquo esse, ex illo est non generationis, sed alio quopiam existentia modo; alterum operationis ex divina essentia, et non modo generationis, neque enim est Filius, neque naturæ, cum non sit Spiritus, neque creationis. Ergo si aliud est ab operatione essentia, aut non recte, aut sufficienter tradidit, quot modis in rebus divinis ex aliquo esse dicatur, arcanorum cœlestium mysta Basilus. Sed hoc servetur alio tempore. Nunc primum consideremus. Si itaque circa ea quæ ordinis sunt, impius esse non vis, sanctorumque dicta irrita infectaque declarare, qui Spiritum veritatis audientes, et Spiritum Filii, et ex Filio accipere, proprium esse Filii Spiritum decreverunt, quemadmodum et Patris, fatendum prorsus est, et ex ipso, et per ipsum procedere, uti ex Patre. Quodsi Nysseni dictum asseras, *Hujus enim gratia, dicentis, Spiritum oris, dicit David, ut proprietatem procedendi faciendi soli Patri inherenter constabiliret: ante omnia minime æquum fuerit, majore partem testimoniorum, eorumque dilucidiorum negligere. Deinceps stultum est, non percipere saltem ex aliis ejusdem Patris theologici dictis, dictum hoc esse corruptum. Siquidem dum legit per, r ex n immutatum irrepsit, et nomen Spiritus per Pater occupavit, minima inversione. Idque manifestum est, quod nullus ex Patribus processionis proprietatem Patri attribuens reperitur, at Spiritui plurimi. Namque verbum hoc ἐκπορεύεσθαι, procedere, cum non æque se habeat veluti et produco et producor, ut active et passive pronuntiatum, illo qui dem modo Patri, hoc vero Spiritui adaptetur, pronuntiatum, ita ut Spiritus tantum proprietatem exprimat. Doctores etiam illa ἐκπορευτικῶς, et ἐκπορευτικῶς, per modum processionis. Ex eodem uno modo verbo pronuntiato, et quod ad solum Spiritum pertinet, deducta sunt. Depravatus itaque locus est a Græcis. Ad hæc. Si, soli Patri, dixisset, frustra sermonem habuisset, at non frustra habuit, tum enim sapientia, tum sanctitate si quis alius Nyssenus præpolleret. Non Patri ergo, sed Spiritui scripsit. Sic enim et oratio recte procedit, et sibi ipsi non contradicit. Idque dilucidius fiet, si ponamus Davidem dixisse: *Et verbum oris*. Rursus enim procedendi faciendi proprietatem, ex quo nempe hoc sermone indicata soli Patri inhereret. Etenim si ex Deo et Patre procedit Spiritus sanctus, est*

vero et Verbum verbum oris, sive procedens ex Deo et Patre, cum duo conspicerentur producta, unus tantum rursus erit productor, et illi soli adhærebit proprietates ex se procedere faciendi. Frustra ergo est Nyssenens cum scribit: *Propterea Davidem non dixisse verbum oris, ut proprietatem ex se procedere faciendi soli Patri constabiliret.* Licet enim et verbum oris dicas, iterum solum Patris facultas alios procedere faciendi, sive producendi inhærebit. Produci vero non esset solius Spiritus sancti. Namque, qui verbum oris dicit, unum productorem, sed duo esse producta indicat, quod David destruens, ut opinatur Nyssenens, non dixit, *Verbum oris, ut procedendi proprietatem Spiritui soli inhærentem confirmaret.* Quapropter paulo infra rem apertius declarans, quod a malitiæ sophistis reticebatur, adducit: *Ut per Verbum, tanquam intellectus Dei et Patris nulli passioni obnoxiam et inenarrabilem Filii generationem acceptarem, per illud vero quod dixit Spiritum oris sanctificantem, et naturalem facultatem, et vivificam Spiritus hypostasim intelligeremus, procedendi proprietatis nomine scilicet prænotatam.* Viden' proprietatem procedendi dis, atque depravas?

20. Attamen ego et ex hac ipsa pericope etiam ex Filio Spiritum esse comprehendo. Nam Dei Filius in sacris Litteris os Patris nuncupatur. Quod igitur ex ore Dei procedit, fieri nequit, ut denegetur, a Filio procedere. Qui enim ex his, quæ ipse adversus Eunomium scripsit in Antirrheticis sancti, imo Ecclesiæ opinionem animadvertere non possunt, ubi hæc tradit? *Quo modo præintelligitur hypostasis Patris hypostasi Filii ratione causæ, eodem nec alio de Spiritu philosophandum est, in solo ordine secundum nempe causam et effectum differt.* *Ut enim conjungitur Patri Filius, et ex eo habens, quod sit, secundum existentiam posterior non est, ita rursus, et Unigenito conjungitur Spiritus sanctus cogitatione sola secundum causæ rationem, præintellecto Spiritus existentia.* Viden', cogitatione sola, quæ tamen ex causâ est, Filium præintelligi Spiritui? Considerastine etiam ex hoc dicto rationem Nili, sive opinionem, sive potius impietatem nullam esse? Causæ ratione, ait, præintelligitur Unigenitus Spiritui, quam ille habet erga Patrem, non erga Spiritum. Quapropter si productorem vocaveris Patrem, præintelligetur Spiritus Unigenito ratione causæ, quam habet ad productorem. Hic contendit, vere nudis relationibus, et nominum ordine quodam mysterium Trinitatis constitui, menteque erga veritatem excæcatus, non percipit sanctum, *Quo pacto, dicere, præintelligitur hypostasis Patris hypostasi Filii, eodem et de Spiritu philosophandum est.* Non dixit Pater Filio, ne pravæ Nili opinioni locus daretur, *sed hypostasis hypostasi.* Tunc seipsum declarans, subdit: *Ita inhæreere Spiritum Unigenito, sicuti Unigenitus Patri.* Et oratio illius ab ipso principio procedit, ut vides, non de nuda nominum,

σας: "Οτι διὰ τοῦτο οὐκ εἴρηκε λόγον στόματος, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ πιστώσῃται. Εἰ γὰρ καὶ λόγον στόματος εἰποις, πάλιν μόνον τῷ Πατρὶ ἢ ἐκπορευτικῆ δυνάμει, ἦτοι τὸ προβάλλειν προσέσται. Τὸ δὲ προβῆλαι οὐκ ἔσται μόνῳ τῷ Πνεύματι. Ὁ γὰρ ἴδιον στόματος λέγων, ἓνα μὲν προβολέα, δύο δὲ προβλήματα λέγει, ὅπερ ἀναιρῶν ὁ Δαυὶδ κατὰ τὸν Νυσσαίου οὐκ εἴρηκε, *Λόγον στόματος, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα τῷ Πνεύματι μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται.* Διόπερ καὶ παρακατιῶν ὡπερ διασαφηνίζων ἐπάγει τὸ σωπώμενον παρὰ τοῖς σοφισταῖς τῆς κηκίας, *Ἴνα διὰ μὲν τοῦ λόγου εἰπεῖν τὴν ὡς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀπαθεστάτην καὶ ἀρήρητον τοῦ Υἱοῦ παραδεξώμεθα γέννησιν,* *διὰ δὲ τοῦ εἰρηκεῖν Πνεῦμα στόματος τὴν ἀριστικὴν καὶ οὐσιώδη δύναμιν καὶ ζωαρχικὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ὑπολάβωμεν, τῷ τῆς ἐκπορευτικῆς ιδιότητος ὀνόματι δηλονότι παρακαταρηξώμενην.* Ὁρᾷς ὅτι ἡ ἐκπορευτικὴ ἰσότης τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὁ παραφθεῖρων οὐ πάντα, καὶ οὐδεὶς φιλοδόξου;

Spiritus esse, tu qui omnia, nulli parcens, rescin-

κ'. Ἐγὼ δὲ καὶ ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι νοῶ. Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ στόμα τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς Γραφῆς λέγεται. Τὸ γοῦν ἐκ τοῦ στόματος ἐκπορευόμενον τοῦ Θεοῦ ἀμήχανον μὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἔμολεγε. Πῶς δὲ οὐδὲ καὶ ἐκ τῶν πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικῶν τὴν τοῦ ἁγίου δόξαν, μᾶλλον δὲ τῆς Ἐκκλησίας δύνανται συνορᾶν, ἐν οἷς οὕτω φησὶν ὁ αὐτός; *Ὅτι τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῳ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει.* Ὅς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαξίαν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενεοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπινοίῃ μόνῳ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Οὐδὲς ὅτι ἐπινοίῃ τῇ κατ' αἰτίαν προθεωρεῖται ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος; Ἐνόησας μάταιον καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βήτου τῆν τοῦ Νεῖλου λόγον, ἢ δόξαν, μᾶλλον δὲ ἀσέβειαν; Τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, φησὶ, προθεωρεῖται ὁ Μονογενεὶς τοῦ Πνεύματος, ὃν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, οὐ πρὸς τὸ Πνεῦμα. Διὸ καὶ εἰ προβολέα καλέσας τὸν Πατέρα, προθεωρηθήσεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Μονογενεοῦς τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὃν ἔχει πρὸς τὸν προβολέα. Οὕτως βούλεται ἀληθῶς ψιλῶ; ἀναφοραῖ; καὶ ὀνομάτων τάξει τιτὲ συνίστασθαι τὸ τῆς Τριάδος; μυστήριον, καὶ λιμώττων πρὸς τὴν ἀλήθειαν, οὐ βλέπει ὅτι ὁ ἅγιος, εἰ *Ὅτι τρόπον, φησὶ, προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος.* οὐκ εἶπεν ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, ἵνα μὴ τόπον ἔχη ἡ τοῦ Νεῖλου κακοδοξία, ἀλλ' ὑπόστασις ὑποστάσεως;

Εἶτα ἐπεξηγούμενος ἑαυτὸν ἐπάγει, *(Οὕτως ἔχου-
σθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Μονογενοῦς, ὡς ὁ Μονογε-
νῆς τοῦ Πατρὸς)*· καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ἀπ' ἀρχῆς, ὡς
ὄρα, οὐ περὶ ψιλῆς τῶν ὀνομάτων σχέσεως, ἀλλὰ
περὶ τῆς τῶν ὑποστάσεων, ἐξ ὧν καὶ τοῖς ὀνόμασι
τὸ πρὸς ἄλληλα ἀναφέρεται. Οὐ γὰρ οἱ τὰ ὀνόματα
οὕτως ἔχει, τῶν πρὸς τί φαμεν τὰ πράγματα, ἀλλὰ
τὴν ἐν τοῖς πράγμασι σχέσιν διὰ τῶν ὀνομάτων σημα-
νομεν· καὶ εἰ μὲν τὰ ἀληθῶς ὑποκείμενα πράγματα
τῆς τῶν ἀληθειᾶν σημαίνοντων θέσεως αἰτία ἐστὶ,
τῶν δὲ πλαστῶν ὀνομάτων, οἷς μὴ ὑπόκειται πρᾶγ-
ματα, τὰ φανταστὰ πράγματα, φανταστὴν παραδί-
δωσι Γραικοί· ὁ Νεῖλος τὴν Τριάδα, οὐκ ἀληθῆ, ἐκ τῆς
ἀληθείας τὴν τάξιν νοῶν. Διὸ καὶ ποτὲ μὲν προτίθησι
κα'. Εἶτα καὶ ποῦ ποτε Νεῖλος μεριτεῦειν τὸ
Πνεῦμα πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς γέννησιν εὔρεν;
ἢ πῶς ἐπαλλάττει ἡ μεριτεῖα ἢ ἐν τοῖς πράγμασι, Β
μὴ οὐ πάντες τῷ Υἱῷ τοῦτο ἀποδιδάσκειν; Αὐτίκα ὁ
μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν τρίτῳ λό-
γῳ, *Οὐ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, συνάπτει τὸν Λόγον τῷ
Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου
τοῦτο λαμβάνει.* Ἀκούεις, οἱ σύνδεσμος Πατρὸς
καὶ Πνεύματος ὁ Λόγος, ὡς μεριτεῦων, οὐ τὸ Πνεῦ-
μα Πατρὸς καὶ Λόγου; Ἀλλ' ἢ ἐν ψιλαῖς ἀναφοραῖς
μεριτεῖα καὶ τῷ Πνεύματι τοῦτο δίδωσιν, οὐκ ἐστὶ
δὲ καὶ τῷ Πνεύματι. Πράγματι ἄρα ἡ μεριτεῖα καὶ
τῷ Υἱῷ μόνῳ. Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν ἄλλοις φησὶν, *"Οἱ ἐν
τῷ Λόγῳ ὄν τὸ Πνεῦμα, ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ
ἐστὶ, καὶ οἱ τὴν αὐτὴν ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ
Πνεῦμα ἐνότητα, ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα.*
Τοῦτο καὶ Βασιλεῖο· βούλεται ἐν οἷς τὴν θεογνω-
σῖαν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς Πνεύματος διὰ τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ C
ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα εἶναι φησὶ· καὶ τὸν ἀγιασμόν
ἀνάπαλιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διη-
καίει. Καὶ ὁ Δαμασκηνὸς, Δι' Υἱοῦ, λέγει, τὸ Πνεῦμα
συνάπτεσθαι τῷ Πατρὶ. Καὶ τί δεῖ τᾶλλα πρὸς
εἰδέναι σε καταριθμεῖν; Τῷ γούν τὴν ἐκπορευτικὴν
ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσεῖναι πιστεύοντι πῶς
ὁ Υἱὸς ἀληθῶς μεριτεῦσαι; πῶς ἐστὶ σύνδεσμος;
Εἰ δὲ λέγοις μέσον καλεῖσθαι ποτε, καὶ ἄλλην ἢ
τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ Τριάδι ὑπόστασιν, ὡς ἔχει τὸ τοῦ
Δαμασκηνοῦ, *Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον μέσον
ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ*· ἀλλ' ὅρα τὸ ἐξῆς, Δι'
Υἱοῦ τῷ Πατρὶ *συναπτόμενον*. Ὅσα σύνδεσμον
καὶ οὕτως τὸν Υἱὸν μόνον βούλεται. Εἶτα οὐ μέσον
εἶπεν ἀπλῶς, ἀλλὰ *μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννη-* D
τοῦ. Τὸ γὰρ μέσον ἢ φυσικῆ τινὲ τάξει μέσον, καὶ
οὕτω συνδέεται τὰ ἄκρα, ὅπερ τῷ Υἱῷ ἀποδίδωσιν
ὁ Πατήρ, ἢ τῇ μεθέξει τῶν ἄκρων, ὡς τὸ φαῖν
λευκοῦ καὶ μέλανος μέσον, ἢ τῇ στερήσει, ἢ τρέπω
πειθῆσθαι εἰρησθαι τῷ Σύρῳ μέσον τὸ Πνεῦμα, καὶ
τοῦτο αὐτὸς ἐδήλωσε λέγων, *μέσον ἀγεννήτου καὶ
γεννητοῦ*. Ταῦτα γὰρ καθ' ἐξίν καὶ στήρῃσιν λέγε-
ται, ὡς μέσον τὸ Πνεῦμα, ὡς μήτε ἀγεννήτως, ἢ οἱ
ἀνάγκως ὄν, μήτε γεννητός ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἐκπορευ-
τός, ὡστε καὶ γεννητός εἶναι αὐτὸ, εἰ τὸ γεννητός
τὸ οὐκ ἀνάγκως δηλοῖ, καὶ ἀγεννήτως· οὐ γὰρ Υἱός·
καὶ τούτου χάριν μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ. Καὶ
ταῦτα μὲν οὕτω.

sed de hypostasum relatione, per quas etiam no-
mina ad invicem referuntur. Neque enim quod
nomina ita se habeant, res ipsas relatione in sese
referri dicimus; sed quæ in rebus est relatio,
eam nominibus exprimimus, et si res, quæ vere
subsunt, positionis veritatem significantium nomi-
num causa sunt: effictorum vero, quibus res non
subduntur, res quæ imaginatione effinguntur, ima-
ginariam Nilus Trinitatem Græcis, et non veram
trahit, ex nominum significato, non ex rerum ipsa-
rum veritate ordinem concipiens: ideoque nunc qui-
dem Spiritui Filium, nunc Filio Spiritum præponit.
τῶν ὀνομάτων σημασίας, οὐκ ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων
τῶν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ.

21. Præterea ubinam Nilus Spiritum medium
esse in Unigeniti generatione reperit? et quomodo
medium, quod in rebus est, et Filio ab omnibus
exhibitum immutatur? Et primo inter alios magno
Athanasio oratione contra Arianos tertia dicente:
*Non Spiritus conjungit Verbum Patri, sed potius
Spiritus a Verbo id accipit.* Audis, Patris et Spi-
ritus conjunctionem esse Filium tanquam medium,
non Spiritum Patris et Verbi? Verum medium, quod
in nudis relationibus consistit Spiritui quoque ex-
hibet, quod Spiritui non inest. Re itaque medium
hoc erit, et Filii tantummodo. Rursus idem ipse
alibi dicit: *Spiritum qui in Verbo est, in Deo per
ipsum esse.* Et: *eamdem habere unionem Spiritum
cum Filio, quam habet Filius cum Patre.* Id et Bas-
iliius prædicat, cum asserit: *Dei cognitionem ab
uno Spiritu per unum Filium erga unum Patrem
esse. Et sanctitatem vice versa, ex Patre per Filium,
in Spiritum progredi.* Et Damascenus: *per Filium
trahit Spiritum uniri Patri.* Et quid opus est reli-
qua ad te, qui hæc quam optime calles, scribere?
Itaque qui procedendi facultatem Patri soli inesse
credit, quomodo illi vere Filius medius? quomodo
conjectio erit? Quod si dicas aliquando eum me-
dium nuncupari, et aliam quam Filii in Triade hy-
postasim, ut Damasceni illa sonant: *Deus Spiritus
sanctus, medius inter ingenitum et genitum.* Sed vido
quod sequitur: *Per Filium Patri conjunctus.* Ut hic
etiam conjunctionem Filium solum velit. Deinde
non medium dixit absolute, sed *medium inter ge-
nitum ingenitumque.* Medium enim aut naturali
aliquo ordine medium est, et sic extrema conjun-
guntur, quod Filio Pater communicat; aut extre-
morum participatione, quemadmodum fuscum inter
album et nigrum medium est; aut privatione, et
ita locutum esse Syrum de Spiritu, ipse etiam in-
dicavit, dicens, *medium inter ingenitum et genitum.*
Hæc enim secundum habitudinem et privationem
dicuntur, ita medium esse Spiritum, ut neque abs-
que generatione, aut absque principio, neque per
modum generationis uti Filius, sed per modum
processionis, ut et per modum generationis ipse
sit, si per modum generationis esse non absque
principio inferat, et absque generatione: neque
enim Filius est; ideoque medius inter ingenitum
et genitum. Et hæc ita se habent.

22. Tu porro ut addiscas solere Græcos dicta in-
vertere, neque tantum ea, quæ Nysseni sunt, de-
pravasse, considera Basilianum illud in Antirrheticis
adversus Eunomium, in quibus scribit, *posterio-
rem esse dignitate Filio Spiritum, pietatis rationem
tradere*, hi vero forte adnectentes, nullam sancto
amentia notam inurunt, tanquam qui nesciat quæ-
nam sit pietatis traditio, sed in ea referenda du-
bium ambigat, quam quilibet etiam e trivio scire
debet. At id, *ut illud plane et concedamus*, mani-
festam prorsus depravationem ostendit. Abnegat
enim illico, quod paulo ante in dubio posuerat. Et
hac ratione omnia convolvere confundereque, non
esse res theologicas pertractantis, sed pueriliter
jocantis, quispiam dixerit. Quomodo vero non
percipiunt eorumdem virum esse et medium esse
Filium, ut prædiximus, et Spiritui præintelligi?
Et qua ratione dubitanter exposuit, quod ante eum
Athanasius oratione prima contra Arianos asseve-
ranter nimis affirmavit: *Discipulis*, Inquiens, *Do-
minus divinitatem, et majestatem suam ostendens,
non minorem seipsum Spiritu, sed majorem, aqua-
lem exhibebat Spiritum, dicebatque, Ego illum mit-
tam*. Neque enim in secundum progressum oratio
tendit, cum operationem infinitis modis superari
a divinis personis dicatis. Filius vero non tantum
Spiritu major est, sed æqualis. Reliquum est igitur,
ut hypostasim Spiritus intelligatur. Illi enim
æqualis est Filius divinitate, et major propter causam.
Nam cum majus in Trinitate essentia nihil
dici possit, necesse est illud discernentibus attri-
bui. Sola vero causa et effectu divinæ personæ dis-
cernuntur. Major ergo Filius Spiritu causa tan-
tummodo. His ergo omnibus manifesto patet, ex
Filio, sive per Filium esse Spiritum sanctum. Hoc
enim modo et ordo conservatur, et medius esse
seipsa Filius apparet, et proprius Filii Spiritus as-
seritur, et reliqua omnia, a sanctis pronuntata,
sana ac salva sunt, quæ in præsentia in unum
tas cogit. Horum enim melius ipse tu quam ego

23. Quando vero, ut fieri potuit, succincte, et
ordo nobis comparuit, et ex Deo Spiritum dictum
a Patribus ostensum est, agesis jam, quæ Græcis
videntur absurda consequi ex sententia Romanæ
Ecclesiæ consideremus, non omnia, sed maxime præ-
cipua aggerentes, ne aut nos inaniter ostentare,
aut necessaria præterire hæc nostra oratione vi-
deamur. Si ex Filio Spiritus, inquirunt, aut hæc
duobus communia, non erunt et tribus, aut pro-
cessionis et ipse Spiritus particeps erit, et hac ra-
tione esset etiam ex se ipso. Quod nemo nisi amens
furensque dixerit. At primum falsum est. Quæ enim
communia sunt Patri et Filio, communia erunt et
Spiritu sancto, ut theologii tradunt. Sequitur igitur
secundum, quod furiosum est. Falsum ergo id
ex quo sequitur, quod est Italarum propositum.
Item si non tantum Pater, sed etiam Filius deita-
tis causa est, aut erit quoque Spiritus, aut man-
cus, et solus in Trinitate, si ita dicendum est, in-

A κβ'. Σὺ δ' ἴν' εἰωθῆναι μάθης παρατρέπειν τὰ ῥη-
τὰ τοὺς Γραικοὺς, καὶ μὴ μόνον τοῦ Νύσσης παρα-
φθαρῆναι, ὅρα μοι καὶ τὸ Βασιλείου ἐν τοῖς καὶ
Εὐνομίῳ, ἐν οἷς φησιν, Ἀξιωματι δευτερεῖν
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παραδιδοῖται τὸν τῆς εὐσε-
βείας λόγον. Οἱ δὲ τὸ Ἰωσῆ προσθέντες, πολλὴν τῷ
ἀγίῳ ἄνοιαν κατηγοροῦσι, μὴ εἰδότες, ἀλλὰ διστά-
ζοντες τὴν εὐσεβείας παράδοσιν, ἣν καὶ οἱ τυχόντες
εἰδόμενοι ὀφείλουσι. Τὸ δ', Ἰν' ὁμοίως καὶ συγχωρήσω-
μεν, φανεράν ὅπως ποιεῖ τὴν παραφθοράν. Ἀρνεί-
ται γὰρ εὐθὺς τὸ ἀμφίβολον. Οὕτω δὲ συστρέφει
καὶ συγχέειν τὰ πάντα οὐ θεολογοῦντος, ἀλλὰ καίτοι
τοῦ, εἴποι τις ἄν. Πῶς δὲ καὶ οὐ νοοῦσι τὸ αὐτὸ
δύνασθαι τό τε μεσιτεύειν τὸν Υἱόν, ὡς ἦδη λέ-
κεται, καὶ τὸ προνοεῖσθαι τοῦ Πνεύματος; ἢ πῶς
B Βασιλείου ἀμφιβολῶς ἔθηκεν, ὅπερ πρότερον Ἀθ-
ανάσιος ἐν τῷ κατ' Ἀρειανῶν πρώτῳ καὶ μάλα ἐπι-
θεβαίῳσα, *Τοῖς μαθηταῖς, λέγων, ὁ Κύριος τὴν
θεότητα καὶ μεγαλειότητα δεικνύς τὴν ἐνυτοῦ,
οὐκέτι ἐλάττωρα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ
μεῖζονα, καὶ Ἰσοῦ, ἐδίδου τὸ Πνεῦμα, καὶ ἔλεγεν
Ἐγὼ αὐτὸ ἀποστέλλω. Οὐδὲ γὰρ πρὸς τὴν δευτέραν
φέρεται ὁ λόγος πρόβδον. Ἐπεὶ τῆς ἐνεργείας ἀπει-
κῆς ἀπειρώς τὰ θεῖα πρόσωπα ὑπερέχειν λέγει. Ὁ
δ' Υἱὸς οὐ μόνον μεῖζον τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ
Ἰσος. Λέγεται ἄρα τὴν ὑπόστασιν νοεῖν τοῦ Πνεύ-
ματος. Ταύτην δὲ Ἰσος ὁ Υἱὸς τῆ θεότητι, καὶ μεῖζον
τῷ αἰτίῳ. Τὸ γὰρ μεῖζον οὐ δυνάμενον ἐν τῇ Τριάδι
εἶναι οὐσία λέγεσθαι, ἀνάγκη τοῖς διακριτικοῖς ἀποκ-
μεσθαι. Μόνῳ δὲ τῷ αἰτίῳ, καὶ τῷ αἰτιατῷ τὰ θεῖα
C πρόσωπα διακρίνεται. Μεῖζον ἄρα ὁ Υἱὸς τῷ Πνεύ-
ματι μόνῳ τῷ αἰτίῳ. Ἐκ πάντων οὖν τούτων φανε-
ρὸν, ὅτι ἐξ Υἱοῦ, ἦται δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.
Οὕτω γὰρ καὶ ἡ τάξις φυλάττεται, καὶ μεσιτεύειν
τῷ πράγματι ὁ Υἱὸς φαίνεται, καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ
τὸ Πνεῦμα ἀνωμολόγηται, καὶ τὰλλα συντηρεῖται,
ὅσα τοῖς ἁγίοις λέλεχται, ἃ νῦν συντάττειν οὐτε και-
ρὸς, οὐτ' ἀνάγκη. Οἰδίας γὰρ κρείττον ἐμοῦ οὐ ταῦτα
congerere, neque tempus postulat, neque necessi-
cognitionem amplecteris.*

κγ'. Ἐπειδὴ δ' ἐν βραχέσιν, ὡς ὀδόν τε, ἦ τε τάξις
ἡμῖν ἀνεφάνη, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ θεολογησθαι τοῖς
ἁγίοις τὸ Πνεῦμα δέδεικται, φέρε ἦδη τὰ δοκούντα
τοῖς Γραικοῖς ἄτοπα ἐπισθαι τῆ Ῥωμαίων Ἐκκλη-
D σια θεωρῶμεν, οὐ πάντα συνείροντες, ἀλλὰ τὰ ἰσχυ-
ρότατα, ἵνα μὴ ἐπιδεικτικῶς λέγειν δοκῶμεν, μῆτε
μὴν ἑλλειπῶς. Εἰ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, φασίν, ἦ
τὰ τοῖν δυοῖν κοινὰ ταῦτα οὐκ ἔσται καὶ τοῖς τρισίν,
ἦ κοινωθήσεται καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἐκπορεύσεως, καὶ
οὕτως ἔσται καὶ ἐξ ἑαυτοῦ. Ὅπερ οὐδέ τις μὴ μανι-
μενος λῆξειεν ἄν. Ψευδὲς δὲ τὸ πρῶτον. Τὰ γὰρ
Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινὰ κοινὰ καὶ τῷ Πνεύματι οἱ θεο-
λόγοι φασίν. Ἐπειτα ἄρα τὸ δεύτερον μανικὸν ἐν.
Ψεῦδος ἄρα τὸ ἐξ οὐ ἔπεται. Τοῦτο δὲ ἡ τῶν Ἰτα-
λῶν θέσις. Ἐτι, εἰ οὐ μόνον ὁ Πατὴρ, ἀλλὰ καὶ ὁ
Υἱὸς θεότητος αἰτίας, ἦ ἔσται καὶ τὸ Πνεῦμα, ἦ ἐκ-
λιπέως ἔσται, καὶ μόνον ἐν τῇ Τριάδι, εἰ δὲ οὕτως
εἰπεῖν, ἄγονον, ὅπερ ἄτοπον. Πρὸς τοῦτοις, εἰ καὶ
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐ μίᾳ ἀρχῇ, ἀλλὰ δύο ἐπ

ται δέ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν, ἢ ὡς ἀπὸ ἑνὸς, ἢ ὡς ἀπὸ δυοῖν. Ἄλλ' εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἑνὸς, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τῆ θεότητι ἓν, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα μετ' αὐτῶν ἓν. Ὡς ἐκ δυοῖν ἄρα. Καὶ οὕτω διαρχία πρεσβεύεται Ἰταλοῖς.

qua et Spiritus simul cum iis unum est. Ergo Italos erunt.

κδ'. Πρὸς μὲν οὖν τὸ πρῶτον ἐπάτασαν ἡμῖν Γραικοί, τίς τῶν ἁγίων περὶ τῶν διακριτικῶν διαλεγόμενος, εἰπέ ποτε, ὅτι τὰ δυοῖν κοινὰ κοινὰ τοῖς τρισίν; Ἄλλ' οὐκ ἔχοιεν. Εἰ δὲ λέγοιεν ὡς ὁ θεὸς Γρηγόριος τὰ τῶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντα τῷ Πνεύματι ἐνεῖναι βούλεται· μαθανέντωσαν ὡς περὶ τῆς θεότητος τῷ ἁγίῳ ὁ λόγος, κατὰ γὰρ τῶν κατὰ τοῦ Πνεύματος μαινομένων. Ἐκείνοι δὲ οὐ κατὰ τῶν διακριτικῶν, ἀλλὰ κατὰ τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος ἐμαίνοντο. Ὅτι δὲ ψευδὲς τὸ πρῶτον, διὰ πολλῶν δῆλον· πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ Πνεῦμα κοινὸν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Οἷς γὰρ τὸ Πνεῦμα κοινόν, τούτοις ἔσται πάντως καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διηρημένα, φησί Κύριλλος. Καὶ Πνεῦμα μὲν ὡσπερ Πατὴρ, οὕτω λέγεται καὶ Υἱοῦ. Οὐ λέγεται δὲ Πνεῦμα Πνεύματος. Ὁ γὰρ τοῦτο λέγων δύο Πνεύματα παρεισάγει, οὐ δυνάμενος τὸ ἓν λέγειν καὶ ἑαυτοῦ. Κοινὸν ἄρα τοῖν δυοῖν τὸ Πνεῦμα· ψευδὲς ἄρα τὸ προτεινόμενον. Ἐτι ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος τρεῖς θεωροῦνται συνδυασμοί, καὶ ἐφ' ἑκάστου κοινόν τι εὑρίσκεται τοῖς δυοῖν. Τοῦτο δὲ ἔσται φανερόν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῆ ὁμωνυμίας ταρρατώμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τὸ τε ἀνάρχως εἶναι, ὡς ὅταν λέγωμεν, Ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱός, ὡς τὸ Πνεῦμα ἀγέννητον. Καὶ τὸ γεννητὸν ὁμοίως, τὸ τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς, ἥτοι κατ' ἐκπόρευσιν ὄν, καὶ τοῦναντίον, τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ μὴ κατ' ἐκπόρευσιν ὄν. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δεῦτερον σημαίνόμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων γεννητῶς τὸ εἶναι. Τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαίνόμενον Υἱῷ καὶ Πνεύματι κοινόν· ἄμφω γὰρ ἐξ αἰτίου. Καὶ τὸ ἀνεκπορευτῶς εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δεῦτερον τρόπον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων τοιοῦτον τρόπον τὸ εἶναι. Πῶς οὖν πάντα τὰ δυοῖν κοινὰ καὶ τοῖς τρισί, φασὶν οἱ Γραικοί; Εἰ μὲν πάντα τῆ φύσει προσόντα λέγομεν, ὅσον τὴν ἀγασμὸν, τὴν δύναμιν, καὶ τὰ τοιαῦτα, συνολογησόμεν· εἰ δὲ τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων, οὐδαμῶς. Τούτων γὰρ διχῶς θεωρουμένων κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ πέρας, εἴτα καὶ κατ' ἀντίθεσιν, τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω δυοῖν πρόσσεσι καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι καὶ κατὰ πέρας. Κοινότερον γὰρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θείαν διάκρισιν λαμβανόμενων, καὶ ὡσπερ καθόλου τὸ κατ' αἰτίαν, τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἰτίον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατόν. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἄτοπον τὸ αἰτιατὸν ἐνεῖναι δυοῖν, ἀλλ' ἀληθῶς πρόσσεσι τὸν Υἱὸν καὶ Πνεῦματι, οὕτως οὐκ ἄτοπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον τὸ αἰτίον ἓν δυοῖν θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γένηται τῷ πράγ-

secundus, quod est absurdum. Adhæc, si et ex Filio Spiritus, non unum, sed duo principia erunt: et sequitur. Cum enim ex Patre et Filio Spiritus dicitur, erit ex ipsis, aut ut ab uno, aut ut a duobus. Quodsi tanquam ab uno, erit etiam ex semetipso. Nam Pater et Filius divinitate unum sunt, tanquam ex duobus. Et sic duo principia apud

21. Ad primum itaque dicant Græci, quis unquam ex sanctis Patribus de discernendi vim habentibus sermonem habens, dixit unquam: *Quæ sunt duobus communia, esse communia et tribus?* At id nunquam suppetet. Si dicant divum Gregorium, quæ Patri et Filio insunt, ea inesse quoque et Spiritui asserere; discant de divinitate sanctum verba facere, cum oratio sit adversus eos, qui in Spiritum insaniebant. Illi vero non de discernendi vim habentibus, sed de Spiritus divinitate maximo furore inflammati tractabant. Et primo loco propositum falsum esse, pluribus patet. Primum quod Spiritus communis est Patri et Filio: *Quibus enim Spiritus communis est, illis prorsus et quæ essentialiæ sunt, separata non sunt*, ait Cyrillus. Et Spiritus quidem uti Patris, ita dicitur et Filii. Nec tamen dicitur Spiritus Spiritus. Qui enim hoc modo loqueretur, duos Spiritus insinueret, cum non posset unum dicere, et sui ipsius. Communis ergo est duobus Spiritus. Falsum igitur, quod proponitur. Item: in sanctissima Trinitate tres considerantur conjunctiones, et in singulis commune quid duobus reperitur. Hoc vero manifestum fuerit, si prius dictionem declarabimus, ne idem nomen nos turbet. Ingenitum duobus modis dicitur, et cum absque principio est, ut cum dicimus Pater ingenitus, et cum non per modum generationis, veluti Filius, ut Spiritus ingenitus. Pari ratione et genitum, et quod principium habet, et quod naturaliter, id est per modum processionis existit: et oppositum, quod principium non habet, et per modum processionis non existit. Hæc cum ita se habeant, ingenitum secundo suo significato Patri et Spiritui commune est; nullus enim ex ipsis per generationem est: genitum primo significato commune est Spiritui et Filio. Uterque enim ex causa est; et per modum processionis non existere rursus secundo significato commune est Patri et Filio. Nulli enim ex his hoc modo esse competit. Quanam igitur ratione Græci asserrunt, quæ duobus communia sunt, esse et tribus? Quod si dicant omnia, quæ natura insunt, sanctificationem nempe, virtutem, et similia, de ea re multum illos amamus: quod si ea quæ discernunt hypostases, intelligunt, nunquam nobis cum illis conveniet. Namque cum ista dupliciter considerentur, tum secundum principium et finem, tum secundum oppositionem: primum quidem si communiter quis accipiat, et ut duo, duobus insuat et secundum principium, et secundum finem.

Omnium enim communissimum est eorum quæ secundum divinam discretionem accipiuntur, et tanquam aliquod universale ex causa esse. Hoc erga principium causam vocamus, erga finem effectum. Et quemadmodum absurdum non est, ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest Filio, et Spiritui; ita absurdum non fuerit, imo necessarium est, causam in duobus considerari, ut medium fiat re ipsa medium, et vera conjunctio, extrema colligans, propterea quod unum causa sit, alterum effectus. Et hac ratione, si quis communiter accipiat, et secundum utraque principium et finem, in duobus considerari communiter, quod discernit, absurdum non est. Si vero secundum oppositionem una oppositionis pars in duobus plane consideratur: sic genitum, et ingentum, et procedens et non procedens duobus commune apparet. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus discernitur, id per oppositionem assumptum, necessario duobus inerit. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquit: idque neque pueri, neque mulieres inficias iverint. Tu porro exactam orationis claritatem considera. Nam absque generatione, sive absque principio esse, Patrem a Filio et Spiritu separat: proptereaque commune est Filio et Spiritui per modum generationis, sive ex principio esse. Per modum generationis existere, personam Filii constituit, illo a duobus separatam: ideoque illi oppositum Patri et Spiritui inest. Pari ratione per modum processionis existere separat Spiritum a Patre et Filio, et ob hoc non per modum processionis existere, quod illi opponitur, Filio et Patri necessario commune est. In omnibus itaque discernentibus, sive hypostasim constituentibus, si proprium hypostasis accipias, quo discernitur a duobus, id per oppositionem sumptum, si in duabus reliquis Trinitatis hypostasisibus consideratur, proprium est cujus dicitur: sin minus male attributum est hoc proprium. Proptereaque cum ingentum sive absque principio proprium sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem Spiritus sancti, genitum, et ingentum, et non procedens reliquis duobus commune fuerit, secundum illum, qui ex oppositione inferitur, significatum.

25. His ita se habentibus, qua ratione Græci insulse admodum, ne dicam stolidè, audent dicere? Ita est, sed producere quidam ex doctoribus proprium esse Patris asserunt. Quod vero proprium est, non est commune. Vel quomodo fuerit commune, et proprium? Jam sæpius dictum est, repetaturque iterum. Proprium est generari Filii. Hoc enim a Patre et Spiritu discernitur: proptereaque absque generatione esse, consideratur in Patre et Spiritu. Et possumus dicere absque generatione, hoc est non per modum generationis, existere proprium Patris. Nam si per generationem esse discernitur a duobus Filiis: eo quod absque generatione sunt, discernentur duo ab eodem. Et veluti illud vere proprium est Filii, ita et duorum vere hoc erit proprium, imo etiam commune. Qua enim duo illius participes sunt, commune, qua vero unusquisque ex ipsis illo a

ματι μέσον καὶ ἀληθῆς σύνδεσμος, τὰ ἄκρα συνάπτων, διὰ τοῦ μὲν αἰτιετῶν, τοῦ δὲ αἰτιῶν εἶναι. Καὶ οὕτω μὲν εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω κατὰ τε ἀρχὴν καὶ πέρας ἐν δυοῖ θεωρεῖσθαι κοινῶς τὸ διακρίνον, οὐκ ἄτοπον. Εἰ δὲ κατ' ἀντίθεσιν τὸ ἐν τῆς ἀντιθέσεως μέρος δυοῖ πάντως ἐπιθεωρεῖται· οὕτω καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον, καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπόμενον δυοῖ κοινὸν ἀναφαίνεται. Ἐπειδὴ γὰρ Τριάς ἐστὶ τῆ πράγματι ὁ Θεός, εἴ τινα μὲν τῶν ὑποστάσεων τοῖν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης δυοῖ προσέσται. Τὸ γὰρ ἀπὸ τριῶν ἐν ἀφαιροῦν δύο πάντως ἀπολείπειν, καὶ παῖδες, καὶ γυναῖκες ὁμολογησάσαι ἄν. Σὺ δὲ ὄρα μοι τὴν ἀκρίθειαν τῶν λόγων. Τὸ μὲν γὰρ ἀγεννήτως, ἦτοι ἀνάρχως εἶναι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διακρίνει· διὰ τοῦτο κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τῆ γεννητῶς, ἦτοι ἐξ ἀρχῆς εἶναι· τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ συνίστησι πρόσωπον τοῖν δυοῖν αὐτῷ διακρίνον· καὶ τούτου χάριν τὸ τοῦτῃ ἀντικείμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι πρόσεστιν. Ὁμοίως καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι διίστησι τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, ὅπερ ἐκεῖνῃ ἀντίκειται, Υἱῷ καὶ Πατρὶ κοινὸν ἐξ ἀνάγκης. Ἐπὶ πάντων γοῦν τῶν διακριτικῶν, ἦτοι ὑποστατικῶν, ἂν τὸ ἴδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνη, ᾧ διακρίνεται τοῖς δυοῖς, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον, εἰ μὲν ἐπιθεωρεῖται ταῖς λοιπαῖς τῆς Τριάδος δυοῖν ὑποστάσεσιν, ἴδιόν ἐστιν οὐ λέγεται. Εἰ δὲ μὴ, κακῶς ἀπεδόθη τὸ τοιοῦτον ἴδιον. Διὰ τοῦτο ἴδιον ὄντος τοῦ ἀγεννήτου, ἦτοι ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ γεννητῶν, καὶ ἀγέννητον, καὶ ἀνεκπόμενον δυοῖ τοῖς ἀπολειπομένοις κοινὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀντιθέσεως σημαίνόμενον.

κα'. Τούτων οὕτως ἔχοντων, πῶς τοιαῦτα λανθάνουσιν, ἵνα μὴ λέγω σκαιῶς τολμῶσι, λέγειν Γραῖκοί; Ναί, φησίν, ἀλλὰ τὸ προβάλλειν ἴδιον τινας τῶν διδασκάλων τοῦ Πατρὸς λέγουσι. Τὸ δὲ ἴδιον οὐ κοινόν. Ἡ πῶς ἔσται κοινὸν καὶ ἴδιον; Ἡδὴ πολλὰ κίς εἴρηται, καὶ πάλιν λεγέσθω. Ἰδιόν τὸ γεννηθῆναι τοῦ Υἱοῦ. Διακρίνεται γὰρ τοῦτῃ Πατρὸς καὶ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο τὸ ἀγεννήτως εἶναι ἐπιθεωρεῖται Πατρὶ καὶ Πνεύματι. Καὶ συνήμεθα λέγειν, τὸ ἀγεννήτως εἶναι ἦγον μὴ κατὰ γέννησιν, ἴδιον τοῦ Πατρὸς. Εἰ γὰρ τῆ γεννητῶς εἶναι διακρίνεται τῶν δύο ὁ Υἱός, τῆ ἀγεννήτως εἶναι διακριθῆσονται τὰ δύο τοῦ αὐτοῦ· καὶ ὡσαύτως ἴδιον ἐκεῖνο τοῦ Υἱοῦ ἀληθῶς, οὕτως τῶν δύο τοῦτο ἴδιον ἀληθῶς. Ἀλλὰ δὴ καὶ κοινόν. Ἡ μὲν γὰρ δύο τοῦτου κοινωνοῦσι, κοινόν, ἦ δ' ἕκαστος τοῦτῃ τοῦ Υἱοῦ διακρίνεται, ἴδιον. Ὅστε ὅταν λέγωμεν, τὸ ἀγεννήτως εἶναι κοινὸν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, τὴν

ἐν τοῖς δυοῖς τούτοις κοινωνίαν θεωροῦμεν, ἢ ἄμφω Α κοινῶς διακρίνονται τοῦ Υἱοῦ. Ὅταν δὲ ἴδιον πάλιν τούτο Πατὴρ ἢ Πνεύματος λέγωμεν, δηλώσει βου- λόμεθα, τούτῳ ἐκότερον διακρίνεσθαι τοῦ Υἱοῦ, ἢ ἄλλον εἶπεῖν διὰ τὸ ἀντικειμένον ἄμφοτέρων τὸν Υἱόν. Οὐκ ἄρα πάντα τὰ δυοῖς κοινὰ καὶ τοῖς τρισί. Πολλὰ γὰρ ἀνεφάνησαν ἡμῖν κοινὰ τοῖς δυοῖς, ἄπερ καὶ ἴδια λέγειν τῶν δύο οὐκ ἄτοπον. Ὅς γὰρ πάντες οὐ κοινωνοῦσι, τούτῳ τοῖς κοινωνοῦσιν ἴδιον. Καὶ τούτῳ οὐκ ἐπὶ τῆς Τριάδος μόνον, ἀλλ' ἐπὶ πάντων. Ὅσον ἴδιον τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει τὸ γελᾶσθαι, καὶ κοινὸν ἀνθρώποις πᾶσιν ἐξ Ἰσοῦ τούτου μετέχουσιν, ἀλλὰ καὶ ἴδιον ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ ἄλλα τῶν ζώων συγκρινομένου. Ὅτι δὲ ταῦτα καὶ τοῖς ἁγίοις δοκεῖ, ἀναγκαῖα γὰρ, ὅρα τὴν Νύσσης, 'Α.Λ.Λ.', ὡσπερ τὸ ἀνευ αἰτίας εἶναι, λέ- γοντα, μόνου τοῦ Πατρὸς ὄν, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι ἐφαρμοσθῆναι οὐ δύναται · οὕτω τοῦμ- παλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἴδιον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆ- ναι φύσιν οὐκ ἔχει. Κοινοῦ δὲ ἔντος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκειμένον θεωρηθῆι, πάλιν ἐστὶν ἀμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐ- τῶν διαφορὰν ἐξερρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυ- ληθῆι, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθῆι. Ὁ γὰρ μο- νογενῆς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἀγίας Γραφῆς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἴσθησιν αὐτῷ τὸ ἰδιώμα. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι C προσμαρτυρεῖται. « Εἰ γὰρ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, φησὶν, οὗτος οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ. » Οὐκ- οῦν τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Χρι- στοῦ Πνεῦμά ἐστὶν · ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐκέτι καὶ τοῦ Πνεύματος οὔτε ἐστὶν, οὔτε λέ- γεται. Οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀπολοῦθ/α αδιη. Ἐπίστησεν οὖν ἀκριβῶς πρῶτον μὲν, τούτου γὰρ χάριν ἐνεπιλοχώρησα τῷ ῥητῷ, ὅτι ἰδιώμα, φησὶν ὁ ἅγιος, τοῦ Πνεύματος τὸ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι, ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὴ ἀντιστρέφειν τὴν σχέσιν ταύτην. Πῶς οὖν τις διὰ τὸ ὁμοουσίον λέγεσθαι νομῶσι; Ἐπειτα δὲ ὅτι κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι αὐτολεξεὶ φάσκει τὸ μὴ ἀγεννήτως, ἡγουν μὴ ἀνάρχως εἶναι · ἀλλὰ δὴ καὶ ἴδιον αὐτῶν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι. Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τὸ πρῶτον, ἐξ ὧν πάλιν ἐπεται τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα. Ὅσπερ γὰρ τὸ ἀγεννήτως ὄν ἀνάγκη ἔχει τὸ γενεῖν, εἰ μὴ προθεωρεῖται τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, οὕτω καὶ τὸ μὴ ἐκπορευτῶς ὄν ἀνάγκη ἔχει τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ προθεωρεῖται τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως. Προθεωρεῖται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ὡς φασὶν οἱ ἅγιοι. Προθεωρεῖται ἄρα καὶ ἡ γέννησις τῆς προβολῆς. Εἰ δὲ τούτο, ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ προβάλλειν προθεωρεῖται, καὶ ἔχει τὸ εἶναι μὴ ἐκπορευτῶς. Προβάλλει ἄρα. Εἰ δὲ μὴ προβάλλει, ἢ διότι προβλητικῶς αὐτὸς ἔχει τὸ εἶναι, οὐ προβάλλει, ἢ διότι οὐ προθεωρεῖται τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Οὐδ' ἕτερον δὲ τούτων ἀλη- θές, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον καὶ ἀσεβές. Προβάλλει ἄρα.

Filio discernitur, proprium. Adeo ut cum dici- mus ingenitum esse commune Patri et Spiritui, communionem, quæ in his duobus est, specula- mur, qua uterque a Filio secernitur. Cum vero rursus proprium illud Patris, aut Spiritus dici- mus, id innuimus, eo utrumque a Filio discerni, sive etiam potius per oppositum ab utroque Fili- um. Non ergo omnia, quæ duobus communia sunt, illa sunt et tribus communia. Multa enim comparuere nobis communia duobus, quæ et prop- ria dicere duorum absurdum non reputatur. Cujus enim omnes participes non sunt, illud partici- pantium proprium est. Et hoc non in Trinitate tantummodo, sed in reliquis aliis. Exempli gratia, proprium est humanæ naturæ facultas ridendi et commune omnibus hominibus ex æquo illud participantibus, sed et proprium uniuscujusque hominis cum aliis animantibus comparati. Hæc eadem sanctis quoque placuisse, cum necessaria judicentur, discito ex Nysseno, Sed, quemadmo- dum absque causa esse, dicente, solius Patris cum sit, Filio et Spiritui adaptari non potest, sic vice versa ex causa esse, quod est proprium Filii et Spi- ritus, in Patre reponi, alienum est a natura. Cum vero commune sit Filio et Spiritui non esse absque generatione, ne confusio circa subjectum considere- tur, rursus est immistam differentiam, quæ in eo- rum proprietatibus est, invenire, ut et commune conservetur, et proprium non confundatur. Nam unigenitus Filius ex Patre a divinis Litteris tra- litur, et huc usque oratio illius proprietatem sistit. Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et Filii esse confirmatur. « Si quis enim Spiritum Christi non habet, inquit, hic ipse non est. » Igitur Spi- ritus, qui ex Deo est, et Christi Spiritus est. Fili- us vero ex Deo exsistens, Spiritus neque est, ne- que dicitur. Nec contra vertitur relationum ista series. Attento animo accuratoque considera pri- mum quidem, hujus enim gratia libenter in hoc dicto versatus sum, sanctum proprietatem Spi- ritus dicere non ex solo Patre esse, quemadmodum et Filium, sed esse etiam ipsius Filii, et relationem hanc non contraverti. Quomodo igitur quispiam propter eandem naturam dictum in- telliget? Deinceps commune Filio et Spiritui sancto ipsissimis verbis asserit, non existere abs- que principio; imo et proprium ipsorum ex causa esse. Et hæc quidem ad primum, quibus rursus sequitur, et ex Filio Spiritum esse. Sicuti enim quod ingenitum est, necessario generat, nisi præintelligatur sua hypostasi, pari modo quod est absque processione, necessario produ- cit, nisi sua hypostasi præintelligatur. Præintelli- gitur vero Filius Spiritui, ut sancti tradunt. Præ- intelligitur ergo et generatio productioni. Idque si est, præintelligitur ergo et Filius antequam producat, habetque quod sit, non per modum processionis. Producit igitur. Quodsi non produ- cit, vel quod per modum productionis ipse habet,

quod sit, non producit, aut quod non præintelligitur Spiritus hypostasi. Sed neutrum horum verum est, quin imo est impium, et fieri nequit. Producit ergo. Sed hæc forte ex subsequentibus manifestius clarescent.

26. Ad secundum satis admiror, quomodo non percipiunt, qui dicunt, si daretur aliquid, quod uni non inesset, efficeret, ut aliquid deficeret illi, cui non inest. Quod tum non Spiritus solum, sed et Pater, et Filius imperfecti essent. Multa enim numerata sunt a nobis, quæ duobus insunt, et tamen alteri desunt. Quibus nemo dixerit sequi, nisi theologiam Græcorum secutus, aliquam unam ex divinis personis imperfectam esse. Perfectum siquidem atque imperfectum non ex discernentibus, sed naturalibus colligitur. Quæ enim necessaria naturæ insita sunt, illa si defuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quæ hypostases constituunt, et personas discernunt, nunquam imperfectum quidpiam efficiunt natura, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est producere. Non ergo imperfectum aliquid naturæ Spiritus inerit, quod non producat; sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter magis a Filio et Patre non producens, quam secerneretur a Filio, et Filio non productus.

27. Verum hæc satis esse, si ad alium scriberem, viderentur. At enim tibi sublimiorem rem minime occultabo. Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quæcunque habet, præter ea quæ confusionem inferunt, et quæ ante et post hypostasim intelliguntur, et rationi hypostasis adversantur. Quæcunque vero intelliguntur, nec adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel illud absque principio esse habuerit, in Patris hypostasi, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Præintelligitur enim, adversaturque rationi Filii. Filius enim est, qui principium habet, non quod tempore mensuratur, sed id, quod est a Patre. Neque etiam fieri potest, ut vim generandi communicet, ne, ut tradit Basilius, in multitudinem innumeram excrescens nobis Trinitas, filios ex filiis generaret. Hujusce præterea causa est, quod generatio secundum principium et finem desumitur. Finem nuncupo, in quem progressio finit, principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quæ in generante ut principium est, ut suis vero in genito. Generatio itaque tanquam principium considerata, ut est in Patre præintelligitur fini, qui in ea est; ideoque præconsiderata Filii hypostasi, non potest illi inesse. Etenim nihil ex iis quæ personis in divina Triade insunt, præintelligitur hypostasi, in qua est. Ne scilicet unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse; aut multitudi-

κας'. Πρὸς δὲ τὸ δευτέρον θαυμάζω, πῶς ὡ συνηρώσιν οἱ λέγοντες, Ὡς εἰ δοθῆ τι μὴ προσῆν τῷ ἐνὶ, ποιήσειεν ἐλλείπειν τι τῷ ᾧ μὴ πρόσσειν, ὅτι οὐ τὸ Πνεῦμα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀτελεῖς. Πολλὰ γὰρ ἀνεφάνη ἡμῖν ἐνεῖναι τοῖς δυοῖ, μὴ προσόντα τῷ ἐνὶ· ἐξ ὧν οὐθεὶς λέγει ἐπισθαι, εἰ μὴ που κατὰ Γραικοῦς εἶη τὴν θεολογίαν, ἀτελεῖς εἶναι τι τῶν θείων προσώπων. Τὸ γὰρ ἀτελεῖς καὶ τέλειον οὐ τοῖς διακριτικοῖς, ἀλλὰ τοῖς φυσικοῖς θεωροῦμεν. Ἄ μὲν γὰρ ἀνάγκη προσεῖναι τῇ φύσει, ταῦτα μὴ ὄντα ἀτελεῖς ποιεῖ τὴν φύσιν τῷ ᾧ μὴ πρόσσει· τὰ δὲ ὑποστατικά ταῦτα καὶ διακριτικά οὐκ ἂν ποτε ἀτελεῖς τι ποιῆσαι τῇ φύσει, μὴ ἀφορίζοντα φύσεις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἀφορίζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν. Τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν οὐκ ἄρα ἐλλιπέες τι προσίσται τῇ φύσει τοῦ Πνεύματος τῷ μὴ προβάλλειν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑποστάσει. Διακρίνεται γὰρ ἀρχούτως μᾶλλον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς μὴ προβάλλον, ἢ μὴ-ἐξ Υἱοῦ προβάλλομενον τοῦ Υἱοῦ.

κας'. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἀρχούτως ἂν εἶχε πρὸς ἄλλον μοι γράφοντι· σὲ δὲ καὶ ὑψηλότερον οὐκ ἀπικρύβομαι. Γεννᾷ ὁ Πατήρ τὸν Υἱὸν ἀληθῶς, καὶ ἐν τῷ γεννᾷ δίδωσιν αὐτῷ πάντα ὅσα ἔχει, πλην τῶν σύγχυσις, τὰ τε προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα, ἐναντία δὲ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως. Ὅσα δὲ ἐπιθεωρεῖται μὲν, οὐκ ἐναντιοῦται δὲ οὐ μόνον συγχύσεως πάσης ἐκτὸς, ἀλλὰ καὶ συστατικά τάξεως. Ἐπειδὴ οὖν τὸ ἀναρχὸν ἔπει ἔσχεν ἢ θεία φύσις ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ὑποστάσει, ἀδύνατον ἦν τοῦτο κοινωνῆσαι τῷ Υἱῷ. Προθεωρεῖται γὰρ, καὶ ἐναντίον τῷ λόγῳ τῷ υἱικῷ. Ἦς γὰρ ὁ ἔχων ἀρχὴν, οὐ τὴν ἐν χρόνῳ, λέγω, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἄλλ οὐτε μὴν τὸ γεννᾷ δύνασιν αὐτῷ κοινωνῆσαι, ἵνα μὴ, ὡς φησὶ Βασίλειος, κληθὸς ἀπειρον ἀποκαταστή ἡμῖν ἡ Τριάς, υἱὸς ἐξ υἱῶν γεννώσα. Αἴτιον δὲ καὶ τούτου, ὅτι ἡ γέννησις κατὰ τὰ ἀρχὴν καὶ πέρας λαμβάνεται. Λέγω δὲ πέρας, εἰς ὃ ἀποπερατοῦται ἡ πρόοδος, ἀρχὴν δὲ εἰς οὗ ἀρχεται, οὐ μεσιτευόντος χρόνου, ἀλλ' ἐπινοῖται μὲν τῆς αὐτῆς πρόοδου, ἐν μὲν τῷ γεννῶντι ὡς ἀρχὴς ὕψους, ὡς πέρας δὲ ἐν τῷ γεννωμένῳ. Ἡ γέννησις γοῦν ὡς ἀρχὴ θεωρουμένη, καθὸ ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ, προθεωρεῖται τοῦ ἐν αὐτῇ πέρατος. Καὶ τοῦτου χάριν προνοουμένη τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως οὐ δύναται προσεῖναι αὐτῷ. Οὐδὲν γὰρ τῶν τινῶν προσώπων ἐν τῇ θεῇ Τριάδι προσόντων προθεωρεῖται τῆς ἢ ἐνεστὶν ὑποστάσεως· ἵνα μὴ δυοῖν ἑυτερον, ἢ προθεωρεῖται, τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ ἐπιθεωρεῖται, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἢ, ἢ πληθὸς υἱῶν σχῶμεν. Οὐ γεννᾷ ἄρα ὁ Υἱός. Προβάλλει δὲ καὶ ὁ λόγος κατὰ τὸ ἀκόλουθον· οὕτως. Προβάλλει ὁ Πατήρ τὸ Πνεῦμα,

καὶ ἐν τῷ προβάλλειν κοινωνεῖ αὐτῷ πάντα τα μὴ A
 προθεωρούμενα τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, καὶ διὰ
 τοῦτο οὐ δυνατὸν κοινωνεῖν αὐτῷ τὸ προβάλλειν, ἢ
 τὸ γεννᾶν, ὡς περ οὐδὲ τῷ Υἱῷ τὸ γεννᾶν. Προθεω-
 ρεῖται γὰρ ταῦτα ἐν τῷ Πατρὶ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ γεν-
 νᾶσθαι, ὅπερ πέρας ἐλέγεται τῆς γεννήσεως, προσ-
 ἔται τῷ Πνεύματι. Προθεωρεῖται γὰρ ἡ τοῦ Υἱοῦ
 ὑπόστασις τῆς τοῦ Πνεύματος. Τὸ μέντοι προβά-
 λλειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως,
 καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως. Οὕτε γὰρ
 ὁ Πατὴρ διὰ ταῦτα Υἱός, ἢ πρόβλημα, οὔτε ὁ Υἱός
 εἰς Πατέρα μεταπίπτει, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἐξίσταται
 τῶν ἰδίων αὐτοῦ. Μηδεμίαν οὖν ἐπισηφόνον σύγχυ-
 σιν τὸ προβάλλειν, τούναντίον δ' ἅπαν, εἰ τῷ Υἱῷ
 πρόσκειται, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν, καὶ τὴν τῆς B
 Τριάδος ἀκατάλληλον σχέσιν, κοινωνήσῃ πάντως
 τοῦτο τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ. Καὶ οὕτως ἔσται τὸ Πνεῦμα
 καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὐκ ἐλλιπές τὸ Πνεῦμα μὴ προ-
 βάλλον, ὡς περ οὐδὲ ὁ Υἱός μὴ γεννῶν. Μᾶλλον γὰρ
 προβάλλον ἦν ἂν ἐλλιπές. Ἡ γὰρ αὐτὸ προῦθαλεν
 ἂν, ὅπερ ἀδύνατον, ἢ ἄλλο, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον
 ἡμῖν ἐξήκει ὁ λόγος, ὅπερ οὐ τελειότητος καὶ αὐτὸς
 εἰποις ἂν.

κη'. Εἰ δὲ λέγεις ὅτι προθεωρεῖται τὸ αἴτιον τοῦ
 αἰτιατοῦ· αἰτιατὸς δὲ ὁ Υἱός· τὸ δὲ προβάλλειν τῆς
 αἰτίας· προθεωρεῖται ἄρα τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστά-
 σεως· οὐ κοινωνήσῃ ἄρα τοῦτο τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ ὡς
 προθεωρούμενον τοῦ Υἱοῦ, καὶ σύγχυσιν εἰσάγων, C
 εἰ θεθεῖ αὐτῷ. Σοφιστικὸς ὁ λόγος. Προθεωρεῖται
 γὰρ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, οὐ τῷ κατ' ἐκπό-
 ρευσιν. Ἄλλο, δὲ τρόπος ὑπάρξεως οὗτος. Τῷ δὲ
 κατ' ἐκπόρευσιν καὶ προβολῇ αἰτίῳ οὔτε ἐπιθεω-
 ρεῖται ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ. Οὐδέτερος γὰρ τούτων
 πρὸς τὸν ἕτερον ὡς ἀρχὴ ἢ πέρας ταυτησὶ τῆς
 προόδου, ἵνα μὴ πάντως Πνεῦμα τούτων ἔσται ὁ
 ἕτερος. Τὸ μέντοι προβάλλεσθαι ἀμφοτέρων ἐπι-
 θεωρεῖται. Ἄμφω γὰρ προθεωροῦνται τῆς τοῦ
 Πνεύματος ὑποστάσεως, φησὶν ὁ Νύσσης, καὶ διὰ
 τοῦτο ἐξ ἀμφοῖν τὸ Πνεῦμα. Εἰ δ' οὐκ ἐξ ἀμφοῖν, οὐ
 προθεωροῦνται ἄμφω. Προθεωροῦνται δὲ ἐξ ἀμφοῖν
 ἄρα. Εἰ δὲ πάλιν λέγεις, ὅτι ἡ ἐν τῷ Πατρὶ θεότης
 προθεωρεῖται τῆς ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ
 ὁμοῦ κοινωνεῖ ταύτην τοῖς ἀπ' αὐτοῦ ὁ Πατὴρ· D
 διζέεις μὲν ἴσως λέγειν τι τοῖς ἀμυήτοις, οὐδὲν δ' ἐπι-
 φέρεις τῇ ἀληθείᾳ. Ἡ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ θεότης, ἢ
 θεότης, οὐ προθεωρεῖται τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἢ αὐτῆ οὕσα
 κατὰ πάντα, καὶ μηδεμισαοῦν σχέσεως ἀναμέτρον
 θεωρουμένης. Ἄλλ' προθεωρεῖται μὲν ἡ ἐν τῷ
 Πατρὶ θεότης, ἢ γεννᾶ, ἐπιθεωρεῖται ἐκ ἐν τῷ Υἱῷ,
 ἢ γεννᾶται. Εἰ δὲ προσθεθεῖς, ὅτι ταῦτα οὐδεὶς
 εἶπε τῶν θεολόγων, δεῖν δὲ τὰς προτάσεις· ἢ ἐκ τῶν
 θεολογικῶν ῥητῶν λαμβάνεσθαι, ἢ ἐκείθεν ἔπεσθαι
 τοῖς συλλογίζομένοις· θαυμάζω, πῶς οὐ βλέπετε ἐκ
 τῶν διδασκάλων ταῦτα ληφθῆναι. Πάντες γὰρ, ὡς
 εἶπετε, προθεωρεῖσθαι τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν φασὶ
 τῆς τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' εἶδα ὅτι τοῦτο δώσετε καὶ
 ἄκων. Τὴν δὲ λέγουσαν πρότασιν, ὅτι τὰ προθεω-

nem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius,
 verum producit, et ratio consentanea et conse-
 quens est. Producit Pater Spiritum, et cum pro-
 ducit, communicat illi omnia quæ non præintelliguntur
 illius hypostasi, proptereaquæ fieri nequit,
 ut ipsi vim producendi aut generandi imperiatur,
 quemadmodum neque Filio generandi : namque
 hæc in Patre præintelliguntur. Sed neque gene-
 rari, quod finis generationis dicebatur, Spiritui
 inerit. Præintelligitur siquidem hypostasis Filii
 hypostasi Spiritus. Verum producere cum non
 præintelligatur Filii hypostasi, neque ratione hy-
 postasis adversetur. Neque enim propterea Pater
 Filium, aut productio est, neque Filius in Patrem
 prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit.
 Cum itaque nullam confusionem generet produ-
 cere, imo totum oppositum, si Filio inest, et ordi-
 nem servet, et Triadis mutuam relationem, illud
 prorsus Filio Pater communicabit. Et sic esset
 Spiritus et Filii, et non imperfectus, quod non
 producat, sicuti neque Filius, quod non generet.
 Imo si produceret, esset imperfectus; nam vel
 seipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel
 alium, et sic in infinitum produceretur progressio,
 quod non esse perfectionis, tute etiam diceres.

28. Si dicas, causam præintelligi effectui; ef-
 fectus vero Filius, et producere causæ est. Præin-
 telligitur ergo hypostasi Filii. Non communicabit ergo
 illud Filio Pater, cum præintelligatur Filio, et
 confusionem inducat, si ipsi communicaretur. Ratio
 ista ex penu sophistarum est. Præintelligitur enim
 Pater Filio causa non ea quæ est secundum proces-
 sionem; namque hic modus alius existentie est;
 causa vero, quæ secundum processionem et produ-
 ctionem est, neque ante neque post intelligitur
 Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut vel-
 uti principium, aut veluti finis est hujuscemodi
 progressus: ne prorsus unus ex his Spiritus sit.
 Produci vero post utrumque intelligitur. Uterque
 namque præintelligitur Spiritus hypostasi, ut Nys-
 senus asserit, proptereaquæ ab utroque Spiritus.
 Quodsi non ab utroque, non ambo præintelliguntur.
 Sed præintelliguntur, ex utraque igitur. Quodsi
 rursus dicas deitatem, quæ in Patre est, præin-
 telligi illi quæ est in Filio et in Spiritu, et nihilominus
 eam communicare Patrem iis quæ ex se
 sunt, videberis quidem aliquid dicere rerum harum
 inexpertis: sed ut vere fatear, nihil solidi affers.
 Deitas enim, quæ in Patre est, qua deitas est, non
 præintelligitur illi, quæ in Filio est, cum eadem
 sit secundum omnia, nullaque relatio interjiciatur.
 Sed præintelligitur quidem, quæ in Patre est, dei-
 tas, qua generat, postremum intelligitur in Filio,
 qua generatur. Quodsi addas hæc a nullo dictata
 fuisse theologo, et propositiones assumendas esse
 aut ex theologis, quæ argesse eas enuntiant,
 aut ex consequentibus argumento demonstrativo
 elicitis, miror equidem tibi non innotescere ea ex
 doctoribus esse accepta. Nam omnes, ut ita dicatur,

Filii hypostasim hypostasi Spiritus præintelligi prædicant. Sed bene novi te etiam nolentem hoc concessurum. Propositionem vero, quæ asserat, præintellecta alicujus hypostasi non inesse hypostasi, quæ postea intelligitur, negabisne tu, sodes? Sed recidemus ex Triade, si contrarium concedatur. Nil itaque deest Spiritui ex Filio existenti, quod et Nysenus plerisque in locis aperte pronuntiat. Et potissimum Oratione adversus Macedonianos: *In quibus enim, ait, quæ secundum bonum operatio est, nullam imminutionem aut immutationem habet, quomodo rationi consentaneum fuerit, ordinem, qui ex numero oritur, imminutionis alicujus, aut secundum naturam immutationis signum esse existimare? Quemadmodum si quis in tribus lampadibus subdivisam flammam conspiciens; causam vero tertii luminis supponam esse primam flammam, ex communicatione cum medio extremum inflammantem, postmodum astrueret, in prima flamma abundare calorem; eam vero quæ subsequitur, immutari, et paulatim imminui; tertiam nec ignem amplius censendum esse, licet æqua ratione adurat et splendeat, omniaque ignis operetur.* Audis apud se eum non esse, qui ob hæc aliquid defecti inesse Spiritui opinatur? Tu vero præter hæc omnia et illud adnotato, primam flammam extremum inflammantem ex communicatione cum medio, tertiæ causam esse. At ista communicatio non est neque veluti ex canale, neque localis: imo neque nudis relationibus tuus poterit Nilus locum comminisci. Est ergo Spiritus natura per Filium; per medium enim, sive Filii hypostasim Pater producit Spiritum sanctum, neque ideo mancus Spiritus fuerit. Credant itaque Græci Dei Ecclesiæ, nec audiant Nilum dicentem: *Præintelligi Filium Spiritui, si Patrem primum nominaveris, rursusque Spiritum Filio, si productorem antea protuleris.* Mi homo, si id esset, impium non esset, Filii et Spiritus ordinem immutare, planeque mentiretur Basilium, neque adneceret primum per medium flammæ tertiæ ex communicatione. Tu autem similia asseverans, omnia impie confundis. Et hæc quidem de hoc satis sint. Multaque tu interim ex his principiis elicies.

29. Undenam vero Græcis in mentem venit argumentari, duo Italos principia introducere? cum Basilium fateatur, *Quod per Filium est, in primam causam refertur.* Quomodo ergo duo Spiritus principia sunt? Quando vero per Filium omnia creata esse dicuntur, et in Spiritu, objiciamus nos quoque Græcis similia, aut a tribus omnia creata sunt, aut ab uno? Ut ab uno dicent Deo. Non alio modo tibi et ipse respondeo, veluti ab uno Deo Patre et Filio Spiritum sanctum esse. Sed inferes: Erit ergo et ex seipso, cum etiam Deus sit ipse Spiritus. Quid porro? Annon generatur Filius ex Patre tanquam ab uno Deo, Deus et ipse existens? Generatur ergo, ut tua oratio dictare videtur, et ex seipso. Nullo modo id dices, sat scio. Propter quid?

ρούμενα τῆς τινος ὑποστάσεως οὐ πρότεσι τῆ ἐπινοουμένη ὑποστάσει, ταύτην ἀρνήσῃ; Ἄλλ' ἐκπεσοῦμεθα τῆς Τριάδος, εἰ δοθῇ τὸ ἀντιφάσκον. Οὐκ ἔλλειπει ἄρα τι τῷ Πνεύματι ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὄντι. Ὅπερ καὶ ὁ Νύσσης κηρύττει πολλαχοῦ. Οὐχ ἤκιστα δὲ καὶ ἐν τῷ κατὰ Μακεδονιανῶν λόγῳ. Ἐφ' ὧν γὰρ, φησίν, ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια οὐδεμίαν ἐλάττωσιν, ἢ παραλλαγήν ἔχει, πῶς ἴσθι ἐβλογοῦν τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν ἐλαττώσεως τινος τῆς κατὰ φύσιν παραλλαγῆς οὕσθαι σημεῖον εἶναι; Ὅσπερ ἂν εἰ τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διηρημένην βλέπων τὴν φλόγα, αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτὸς ὑποσώμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα, ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάψασαν, ἔπειτα κατωσκευάζειν ἐν τῇ πρώτῃ φλογὶ τὴν θερμασίαν, τῇ δὲ ἐφεξῆς ὑποβελκίται, καὶ πρὸς ἑλλαιτον ἔχειν τὴν παραλλαγήν τὴν δὲ τρίτην μηδὲ πῦρ ἐστὶ λέγεσθαι, κἂν ἀπαπλήσιως καλῆ καὶ φαίγη, καὶ πάντα τοῦ ἀκροῦ ἐργάζηται. Ἀκούεις, ὡς μωρὸς ὁ ἑλληπὴς τι διὰ ταῦτα προεῖναι νομίζων τῷ Πνεύματι; Σὺ δὲ μάκα κείνο ἐν τούτοις σημεῖοις, ὅτι τὴν πρώτην φλόγα τὸ ἄκρον ἐξάψασαν ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου αἰτίαν τῆς τρίτης λέγει. Ἡ δὲ διάδοσις αὕτη οὐκ ἔστιν ὡς διὰ σωλήνος, οὐδὲ τοπικῆ, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ ταῖς ψάλαις ἀναφοραῖς δυνήσεται ὁ σὸς Νεῖλος τόπον ἐυρεῖν. Ἔστιν ἄρα φύσει τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, διὰ τοῦ μέσου γὰρ, ἦτοι τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως προβάλλει ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐκ ἑλληπὴς κατὰ τι τὸ Πνεῦμα διὰ ταῦτα. Πειθίσθησαν τοιγαροῦν οἱ Γραικοὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἀκουέτωσαν Νεῖλου λέγοντος, *Προβελκίσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, εἰ Πατέρα τὸ πρῶτον καλέσειας, καὶ πάλιν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ προβολέα ὀνομάσης τὸ πρῶτον.* Ἀνθρώπε, εἰ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ἦν ἀσεβὴς ἐναλλάττειν τὴν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τάξιν, καὶ ἦν ἂν τῶν ψευδομένων Βασιλείος, οὐδ' ἐξῆπτε διὰ τοῦ μέσου τὸ πρῶτον τὴν τρίτην φλόγα ἐκ διαδόσεως. Σὺ δὲ ταῦτα λέγων, πάντα συγχέεις, καὶ ἀσεβεῖς. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτου· πολλὰ δ' ἂν εὐρήσεις οὐ ἐκ τούτων τῶν ἀρχῶν.

κθ'. Ἐξεῖνο δὲ πόθεν ἐπῆλθε συλλογίζεσθαι τοῖς Γραικοῖς, ὅτι διαρχία προσβελύεται Ἰταλοῖς; Τὸ γὰρ δι' Υἱοῦ, φησὶ Βασιλείος, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Πῶς οὖν ἀρχαὶ δύο τοῦ Πνεύματος; Ἐπεὶ δὲ δι' Υἱοῦ τὰ πάντα ἐκτίσθαι φημὲν, ἀλλὰ καὶ ἐν Πνεύματι, λεγέσθω καὶ ἡμῖν πρὸς τοῦς Γραικοῦς τὰ ὅμοια, ἢ ὡς ἀπὸ τριῶν ἔκτισε τὰ σύμπαντα, ἢ ὡς ἀπὸ ἐνός; Ὅς ἀπὸ ἐνός φησὶ Θεοῦ. Οὕτω σοὶ κάγω λέγω, ὅτι ὡς ἀπὸ ἐνός Θεοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἄλλ' εἴποις, ὅτι ἔσται ἄρα καὶ ἐξ ἑαυτοῦ Θεός ὃν τὸ Πνεῦμα. Τί δα!; Οὐ γεννᾶται ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς ἀπὸ ἐνός Θεοῦ, Θεός δὲ καὶ αὐτός; Γεννᾶται ἄρα κατὰ γε τὸν σὸν λόγον καὶ ἐξ ἑαυτοῦ. Οὐδαμῶς φησὶ, οὐδαμῶς. Διατί; Διότι ἦ ἐν τῷ Πατρὶ θεότης, οὐχ

ἡ Θεότης, Πατήρ ἐστίν, ἵνα γεννήσῃ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλ' ἡ γεννῆ, ἔστι Πατήρ. Ὁμοίως καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, οὐχ ἡ Θεός προβάλλει, ἵνα προβάλλῃ καὶ τὸ Πνεῦμα ἑαυτὸ Θεός ὢν, ἀλλ' εἰ προβάλλει προβολεὺς εἷς. Λεγέσθω δὲ καὶ τοῦτο ἐναργέστερον. Τὸ Πνεῦμα διακρίνεται Πατὴρ καὶ Υἱὸς τῷ ἔκπορευτῶς εἶναι. Ἐχει δὲ τὴν ὑπαρξίν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ὡς τοῖς ἁγίοις τεθεολόγηται, τῆς διὰ ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, καὶ τὴν αἰτίαν σημαινούσης, καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἀποπεμπούσης, ὡς εἴρηται. Τῷ δὲ τρεπτῶ καὶ ἀλλοιωτῶ διαφερούσης ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς κτίσεως, καὶ ὁμοῦ οὐ δύο ἀρχαὶ τοῦ Πνεύματος, τοῦτο μὲν ὅτι εἰς τὸν Πατέρα ἀναφέρεται πᾶν τὸ τοῦ Μονογενοῦς, τοῦτο δὲ ὅτι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός οὐ διακρίνονται τῇ ἔκπορεύσει. Οὐ δύο ἄρα κατὰ τὸ προβάλλειν, ἀλλ' εἷς. Ἐξ ὧν πάλιν ἔπεται τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα. Οἷς γὰρ τίνα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσιν εἰσάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινομένοις. Οὐ διακρίνονται δὲ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός τῇ ἔκπορεύσει. Κοινὸν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἡ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχή, εἰ μὴ εἰσάγει σύγχυσιν. Οὐκ εἰσάγει δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τάξεως συντηρητικόν. Κοινὸν ἄρα. Ἀληθεῖς δὲ αἱ προτάσεις. Ἐν γὰρ τῇ θεῇ φύσει ἐνότης πάντων ἀνωτέρα θεωρεῖται, ἣν διακρίναι οὐ θεμιτὸν, εἰ μὴ τῶς ὑποστάσεις διακρίνειν παραδεδομένοις. Ὁ γοῦν Πατήρ καὶ ὁ Υἱός ἔνεσι κατὰ πάντα θεότητι, δυνάμει, ἁγιασμῷ, ᾧτινι ἂν εἴποις. Διακρίνονται δὲ, ὅτι ὁ μὲν ἀγέννητος καὶ γεννῶν τὸν Υἱόν, ὁ δὲ γεννητὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐκπορεύσει δὲ ἦτοι τῷ τρόπῳ, ᾧ τὸ Πνεῦμα ἔχει τὸ εἶναι, οὐδὲ εἰπέ ποτε. Οὐδὲ γὰρ εἰπεῖν θεμιτὸν, ὡς ταύτῃ δὴ τῇ ἔκπορεύσει ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ, ἡ ὁ Υἱός τοῦ Πατρὸς διακρίνεται. Οἷς δὲ τίνα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, τούτοις ἐνοῦται. Ἀνάγκη ἄρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἐν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ οὕτω προβάλλων εἷς, καὶ προσβολὴ μία διὰ τοῦτο, καὶ προσβολεὺς εἷς, καὶ πρόσβλημα ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ ἔγειν ἐξ ἄμφω, ὡς ἀπὸ ἐνός, μιᾶ προσβολῆς. Ὅσπερ ἐν ὧν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τῇ θεότητι, διακρινόμενον δὲ τῇ προσβολῇ, οὐ προβαλεῖ ἑαυτό. Ὡ γὰρ τινος διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἐν εἶναι μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον. Συνάγει γὰρ τὴν ἀντιφασίν. Ὅτε μὴν ἄλλο προβαλεῖ Πνεῦμα προθεωρουμένης τῆς προσβολῆς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Οὐκ ἄρα διαρχία, οὔτε μὴν πολυαρχία πρεσβεύεται Ἰταλοῖς, οὐδ' ἔπεται τοῦτο τοῖς λόγοις αὐτῶν, τοῦναντίον δ' ἅπαν ἀποσθθεῖται, καὶ εἰ τι ἀτοπον τοῖς Γραικῶν λόγοις ἐπισφέρεται.

Patre et Filio. Non ergo duo principia, nec multa ab

Italis importantur, neque id ex rationibus eorum subsequitur, imo totum oppositum refellitur, et quidquid absurdi ex Græcorum rationibus con-

Quod deitas, quæ in Patre est, non qua deitas est. Pater est, ut et Filius generet, sed qua generat Pater est. Pari modo et Pater et Filius, non qua Deus producant, ut producat et Spiritus seipsum, cum Deus sit, sed qua producant productor unus est. Sed explicetur id manifestius. Spiritus discernitur a Patre et Filio, quod per processionem est. Habet vero suam existentiam ex Patre per Filium, quemadmodum a sanctis Patribus pronuntiatur, per præpositionem quemadmodum in creatione, et causam connotante, et ad primum principium remittente, ut supra dictum est. Sed mutabili atque inconstanti creatura differt a Spiritu. Et nihilominus non sunt duo principia Spiritus, tum quod ad Patrem referatur, quidquid Unigeniti est, tum quod Pater et Filius processionem non discernantur. Non sunt ergo duo in producendo, sed unus; ob quæ iterum sequitur, et ex Filio esse Spiritum. Quibus enim aliqua in Trinitate non discernuntur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis quæ non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processionem. Communis ergo est Patri et Filio processio veluti principium, si confusionem non infert; at non infert, imo et ordinem ipsum conservat. Igitur communis est. Et veræ sunt propositiones; in divina siquidem natura unitas omnium suprema consideratur, quam discernere nefas est, nisi id agant ea quibus hypostases discernere datum est. Pater enim et Filius unum sunt secundum omnia, deitate, potestate, sanctificatione, et quidquid aliud dixeris. Discernuntur vero, quod is quidem ingenuus, et generans Filium, hic vero genitus, et genitus a Patre. Verum processionem, sive modo quo Spiritus habet, quod sit, nemo unquam affirmavit. Neque enim fas est dicere, hac processionem vel Patrem a Filio, vel Filium a Patre discerni. Quibus vero aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniuntur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producant, unum esse Patrem et Filium, et sic unum producent, et propterea productio una et unus productor, et productus unus Spiritus sanctus ab utroque tanquam ab uno, unica productione, qui unus cum sit cum Patre et Filio deitate, discretum vero productione non producat seipsum. Quo enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit. Colligitur enim ex contradictione. Neque præterea alium Spiritum producat, cum productio præintelligatur in

30. Propterea nos vestigiis Patrum insistimus, credentium ordinem esse, et Filium Patris et Spiritus conjunctionem, per quem et Spiritus est. At vos, heu damna Trinitatem ordine denudatis: et nunc quidem Patris et Spiritus Filium conjunctionem, nunc vero Spiritum Patris et Filii opinamini; adeo ut aliquando sit Spiritus ex Patre

per Filium, aliquando Filius ex productore per ipsum productum, turbantes ac miscentes omnia, et in nudas relationes credentes : et quem mens humana longe a rerum natura alienum nuda cogitatione ordinem comminiscitur, Trinitati adaptantes, et non verecundamini, res divinas pronuntiationis solius ordine agi existimare, et non potius per pronuntiationem res ipsas exprimi : tum dividentes una natura Deum in causam et effectum, non re ipsa subdividere. Considera porro omnem divinam hypostasim primum quidem a duabus reliquis simul separari proprietate aliqua, quæ per oppositionem et communiter duabus inhæret, ut diximus, et relatione aliqua a reliquis discerni, non acquiescentem, communiter disjungi, ad vitandam prorsus in Trinitate confusionem, ut singulis personis sit alia proprietas ab ea quæ est in duabus, et alia ab ea quæ est in singulis, quorum secundum in iis quæ relationem habent, necessarium est. Primum enim Pater, quod absque principio est, discernitur a duobus, qui ex principio sunt : et generans Filium, et producens Spiritum, relatione generationis a Filio, productione a Spiritu discernitur. Pari modo et Filius quod genitus est, differt a duobus, qui non existunt per generationem, a Patre, relatione generationis, qua ex eo gignitur. Spiritus vero sanctus, quod procedat, a Patre Filioque simul discernitur. Proptereaque absque productione existere commune esse Patri et Filio videbatur; productione vero, qua a Patre procedit, differt a Patre. Hæc cum ita se habeant, Patris relatio ad ea quæ ex ipso sunt, et eorum quæ ex ipso sunt, erga Patrem salva etiam est apud Græcos. Filii vero et Spiritus nulla relatio reperitur, ita ut omnia ab ipsis perturbentur. Quemadmodum enim ingenitum, et genitum, et procedens cum sit unicuique proprium, a duobus aliis discernit; ita cum reperitur relatio Patris erga ea quæ ex ipso sunt, eorum etiam, quæ ex ipso sunt erga Patrem : necessario quoque assignanda est relatio et eorum qui ex causa sunt, ut omni ex parte æque colligatur Trinitas, et proportio servetur : quam optime noscens Nyssonus, et illius, quod ex causa est, rursus aliam differentiam assignat, *Quod hoc quidem continue, hoc vero per illud, quod continue est*, aliam ut et illam, ut causa in utroque sit, ne ordinis iacuram atque damnum faciamus, et unum principium conservetur, et salva atque integra omnia Trinitati retineantur, relationibus ubique indivise divisæ, et natura conjunctæ, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

A Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐκ τῶν ὕλων ἐκ τοῦ προβολῆως διὰ τοῦ προβλήματος, πάντα συγγένητες, καὶ εἰς ψιλὰς ἀναφορὰς πιστεύοντες; καὶ ἢ ὁ ἀνθρώπιος νοῦς οὐ προσοῦσαν τοῖς πράγμασι ψιλῇ ἐπινοίᾳ συντίθει τάξιν, ταύτην ἐφαρμόζοντας τῇ Τριάδι. Εἶτα οὐκ αἰσχύνεσθε, τὰ θεῖα τῆ τῆς προφορᾶς τάξει φέρεσθαι οἰόμενοι, καὶ οὐ μᾶλλον ἐκ τὴν προφορᾶν τοῖς πράγμασιν ἐπεσθαι. Εἶτα διαιρούντες τὸν ἐν μιᾷ φύσει Θεὸν εἰς αἰτίον καὶ αἰετὸν οὐχ ὑποδιαίρειτε πράγματι. Σκόπει δὲ, οἱ πᾶσα θεῖα ὑπίστασις πρῶτον μὲν ἰδιότητι τινι τοῖς δυοῖν ὁμοῦ διακρίνεται, ἥτις ἐξ ἀντιθέσεως καὶ κοινῇ εὐρίσκειται τοῖς δυοῖν, ὡς ἤδη λέλεκται, καὶ σέξει τινὶ ἐκάστης τῶν λοιπῶν διακρίνεται, οὐκ ἀρκυμένη τῷ κοινῷ διατάσθαι, ἵνα παντελῶς πᾶσαν φύγη ἡ Τριάς σύγχυσιν, ὡσθ' ἐν ἐκάστῳ εἶναι τῶν προσώπων ἄλλο ἰδιάζον πρὸς τὰ δύο, καὶ πρὸς ἕκαστον ἄλλο, ὡν τὸ δεύτερον αἰετὸν ἐν σέξει εἶναι ἀναγκαῖον. Αὐτίκα γὰρ ὁ μὲν Πατὴρ τῷ ἀνάρῳ διακρίνεται τοῖν δυοῖν ἐξ ἀρχῆς ὄντων, γεννῶν δὲ τὸν Υἱόν, καὶ προβάλλων τὸ Πνεῦμα τῇ μὲν σέξει τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ, τῇ δὲ τῆς προβολῆς τοῦ Πνεύματος διακρίνεται. Ὅμοίως δὲ καὶ ὁ Υἱὸς τῷ γεννητῶς εἶναι διενήνοχε τοῖν δυοῖν ἀγεννητῶς ὄντων, τοῦ δὲ Πατρὸς τῇ σέξει τῆς γεννήσεως, ἥ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶται, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ αἰτίον τῷ ἐκπορευτῶς εἶναι, Υἱοῦ ὁμοῦ καὶ Πατρὸς διακρίνεται. Διὰ τοῦτο τὸ ἀνεκπορευτῶς εἶναι κοινὸν Υἱῷ καὶ Πατρὶ ἀνεφαίνεται. Τῇ προβολῇ δὲ, ἥ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, διενήνοχε τοῦ Πατρὸς. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σέξις, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γρατικοῖς, Υἱοῦ δὲ καὶ Πνεύματος οὐδεμία σέξις εὐρίσκειται, ὥστε αὐτοῖς συγγεῖσθαι τὰ πάντα. Ὅσοι γὰρ τὸ ἀγεννητὸν, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτὸν ἴδιον ὄν. ἕκαστον τοῖν δυοῖν διακρίνει, οὕτως εὐρίσκειται μὲν σέξει τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα εὐρίσκεισθαι δεῖ σέξιν, καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος, ἵνα πάντοθεν ἰσότης συσφιγγηται ἡ Τριάς, καὶ ἡ ἀναλογία σώζεται, ἢ καλῶς ὁ Νύσσης εἰδώς, καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας πάντων εἶναι, φησὶν, ἄλλην διαφορὰν, ὅτι τὸ μὲν προσεχῶς, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς, ἄλλην ὡς ἐκείνην, ἵνα τὸ κατ' αἰτίαν ἐν ἀμοιβῇ ἦ, καὶ οὕτω μήτε τῇ τάξιν ζημωθῶμεν, καὶ μοναρχία τηρῆται, καὶ οὐδὲν ἐλλείπει τῇ Τριάδι ταῖς σχέσεσι πανταχόθεν ἀδιαίρετως διαιρουμένην, καὶ τῇ φύσει ἐνομένην, ἥ ὅτι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ, ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΙΑΣ, ΑΓΙΑΣ, ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

EJUSDEM

DE PROCESSIONE SPIRITUS S. ET DE UNA, SANCTA, CATHOLICA ECCLESIA.

Τοῖς ἐν Κρήτῃ θεοῖς ἀνδράσι ιερομονάχοις τε καὶ ἱερεῦσι: Γεώργιος Τραπεζούντιος εὖ πράττειν ἐν Κυριῷ.

α'. Σίμων, ιερομόναχος τῆς τῶν κηρύκων τάξεως, ζηλωτῆς ὢν τῶν θείων δογμάτων, ἦλθεν εἰς Ῥώμην, ἐν ᾧ ἔσον δουηθεῖν ἐν Κυρίῳ τοῦς Κρήτας, ὅθεν ἐστὶ καὶ αὐτὸς, ὠφελίσειε. Καὶ πρῶτον μὲν τὴν Ἐραυγάν τε καὶ κρίσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι αἰρετικῶν ἔλαβε παρὰ τοῦ ἀκροῦ ἀρχιερέως· ἔπειτα δὲ καὶ γράμματα ἔδδθη αὐτῷ παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιερέως διαλαμβάνοντα, δεῖν πάντα τοῦς Γραικῶν ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς: μνήμην ποιῆσαι τοῦ πάππα ἐν ταῖς θείαις λειτουργίαις, καὶ τὸ ἅγιον Σύμβολον ἀκολουθῶν τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ ἐκφωνεῖν οὕτω· *Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον.* Ἐγὼ οὖν Κρήτης ὢν καὶ αὐτὸς ἀγαπῶ ὑμᾶς καὶ ἐπιμεταί τῆς σωτηρίας· ὑμῶν ὡς ἰδίων πολλῶ μᾶλλον τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο γράψαι πρὸς ὑμᾶς ψήθην δεῖν οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγων ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἐν ἀπλότῃ ἀληθείᾳ καὶ ἀκριβείᾳ δογμάτων, ὅσον ἐμοὶ ἐφικτόν. Πρῶτον οὖν περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θείας ἐκπορεύσεως ὀλίγα ῥητέον, εἶτα καὶ περὶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ ἀκροῦ ἀρχιερέως.

β'. Τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ζήτημα δῆλόν ἐστιν ἅπασιν, ὡς ὤρισται παρὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ἱεράς καὶ καθολικῆς συνόδου, καὶ οὐ δεῖ ἀμφισβητεῖν, ὅτι τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ αὐτὸ ἐστίν. Ἐχρήσαντο δὲ οἱ Δυτικοὶ τῆς Ἐκκλησίας: διδάσκαλοι τῷ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· οἱ δὲ τῆς Ἐφῆς σπυριώως μὲν τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον δὲ τῷ δι' Υἱοῦ, τῆς Ἑλληνικῆς τοῦτο ἀπαιτούσης διαλέκτου. Τοῦ Υἱοῦ γὰρ πάντες τὸ Πνεῦμα εἶναι· λέγουσι, ὡσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὁμολογοῦσιν, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Διὸ καὶ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι, ἦτοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διορίζονται. Ὅθεν δῆλον ὡς τὸ αὐτὸ ἐστὶ: λέγειν ἐξ ἀμφοῖν ἐκπορευέσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι. Ἐχρήσαντο δὲ τῷ δι' Υἱοῦ οἱ Ἀνατολικοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, ὡς εἴρηται, ὀρθῶς· Ἑλληνίζον τῷ λόγῳ βουλόμενοι.

Divinis hominibus, qui in Creta insula sunt, hieromonachis et sacerdotibus Georgius Trapezuntius bene agere in Domino.

1. Simon hieromonachus ex prædicatorum ordine, cum impensius zelo divinatorum dogmatum exardesceret, Romam adiit, ut pro viribus in Domino Cretenses, Cretensis ipse, adjuvaret. Et primum quidem inquisitio et iudicium de hæreticis, qui in Græcia degunt, illi a summo pontifice concredita sunt. Datæ deinde litteræ ab eodem pontifice, quibus præcipiebatur, ut Græci omnes tum antistites, tum sacerdotes commemorationem patris inter missarum sacra solemniam modis omnibus facerent; et sacrum Symbolum, æque atque Romana Ecclesia, hunc in modum recitarent: *Et in Spiritum sanctum Dominum, et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit.* Ego itaque Cretensis et ipse, diligo vos, vestramque salutem tanquam propriorum, aliis avidius impensiusque cupio. Proptereaque ad vos scribere necessarium esse duxi, non in sapientia humanorum sermonum, sed in simplicitate veritatis et certitudine dogmatum, quantum mihi concessum fuerit. Ante alia ergo pauca quædam de divina processione sancti Spiritus edisserenda sunt: tum de commemoratione summi pontificis sermonem addam.

2. De processione Spiritus sancti quæstione omnibus innotescit, per sacram et universalem Florentinam synodum definitum esse, nullique licere addubitare, unum idemque esse, dicere, *Ex Patre per Filium Spiritum sanctum, et, ex Patre et Filio.* Et Occidentales quidem Ecclesiæ doctores illud: *Ex Patre et Filio*; Orientales raro illud: *Ex Filio*, sed sæpissime illud: *Per Filium*, cum id Græcæ dictionis ratio posceret, usurparunt. Omnes siquidem Spiritum esse Filii, veluti et Patris asserunt, fatenturque et ex Filio esse, uti et ex Patre est; ideoque et ex utroque esse, aut ex Patre per Filium decernunt. Hinc manifesto apparet unum idemque esse dicere, *ab utroque procedere Spiritum sanctum, et, ex Patre per Filium procedere.* Usurparunt autem Orientales *per Filium* ut plurimum, veluti dictum est, aptam atque accommodam Græcæ linguæ locutionem sibi procu-

rantes. Namque cum aliquod tertium ordine, et non natura ex duobus aliis, primo scilicet et secundo veluti ab uno suam subsistentiam agnoscit, si secundi solummodo mentionem inducimus, ex eo dicimus tertium esse. Malum enim ex ramo esse dicimus, non per ramum, cum radicis nulla mentio sit. Quod si quis illud quoque ex radice superaddat, ex radice enuntiabit per ramum malum esse. Quæ plane propositio indicat, esse quidem ex ramo malum secundum naturam, esseque ramum principium et causam mali; id vero ramum non habere ex se, sed a radice accipere, unde et ipse ortum habet. Proptereaque neque quispiam dixerit duo principia mali radicem et ramum, sed unum. Qualitas siquidem radicis ramo communicata, inde egreditur in malum conformata. Hoc exemplo nihil est rebus divinis accommodatius, si recte intelligatur. Namque in rebus divinis concipienda non sunt neque divisio temporaria, neque interjecta intervalla; sed una simul Pater et Filius et Spiritus sanctus, totusque Pater in Filio et Spiritu, et Filius in Patre et Spiritu, et Spiritus in Patre et Filio. Quod prolixiore sermone demonstrare, non est operæ, ne memetipsum, qui indignus sum, in sublmissimam theologiam inferam.

3. Verumtamen ab utroque esse Spiritum sanctum doctores Ecclesiæ deprædicant non de suo, sed a sacris Scripturis id haurientes, implicite dictum explicarunt, et fusiore sermone extenderunt. Spiritus enim, inquit Cyrillus, *veritatis nuncupatur. Estque Christus veritas, et profunditur ab ipso, quemadmodum a Deo et Patre.* Et plane nunquam quispiam in Evangelii invenerit, ita Patris Spiritum sanctum dici, ut nomen etiam Filii non inculcetur: *Spiritus veritatis, inquit, qui a Patre procedit.* Et: *Cum venerit ille, quem Pater mittet vobis in nomine meo.* Et rursus: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis ex Patre.* Hinc apparet, ex utroque esse, Patre nempe et Filio, Spiritum sanctum. Neque enim fas est, aliud quidpiam Paracletum concipere, præter unam Triadis personam. Et mittitur a Patre et Filio; inde vero procedit, unde et mittitur; ex Patre igitur et Filio procedit. Nam qui temporarias in Deo et divinis personis progressionem conflagunt, insaniunt. Neque enim prorsus mutari moverique Numen valet, neque loco circumscibitur, nec magis hoc quam in alio, nec magis alto quam infimo loco est. Ascendere vero descendereque ad actiones ostendendas propalandasque more hominum dicitur, et simili rationi mitti, iudicantur vero rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in eo quod mittitur dignitatem quamdam prorsus obtinet. At in sancta et adoranda Triade non est fas nobis intelligere unius personæ in aliam dignitatem, nisi eam tantum, quæ oritur, ex aliquo esse; ideoque neque a Filio Patrem, neque a Spiritu Filium, nisi secundum humanitatem mitti tradunt divina eloquia. Ex

Όταν γάρ τι τρίτον τῆ τάξει, οὐ τῆ φύσει, ἐκ τῶν τινῶν πρώτου καὶ δευτέρου ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἔχη τὸ εἶναι, εἰ μὲν τοῦ δευτέρου μνήμην μόνον ποιούμεν, ἐξ ἐκείνου λέγομεν εἶναι τὸ τρίτον. Τὸ μῆλον γὰρ ἐκ τοῦ κλάδου εἶναι λέγομεν, οὐ διὰ τοῦ κλάδου, ὅταν τῆς ῥίζης οὐ μεμνήμεθα. Εἰ δέ τις καὶ τὸ ἐκ τῆς ῥίζης προστιθεῖται, ἐκ τῆς ῥίζης ἔρει διὰ τοῦ κλάδου εἶναι τὸ μῆλον. Ἀηλοῖ δὲ ἡ πρότασις αὕτη, ὡς ἐστὶ μὲν ἐκ τοῦ κλάδου τὸ μῆλον κατὰ φύσιν, καὶ ἐστὶν ὁ κλάδος ἀρχῆ καὶ αἰτία τοῦ μῆλου, ἀλλ' οὐκ ἔχει τοῦτο παρ' αὐτοῦ ὁ κλάδος, ἀλλὰ παρὰ τῆς ῥίζης τοῦτο λαμβάνει, ὅθεν καὶ αὐτὸς ἐκφύει. Διὸ οὐδὲ θεοὶ τὴν εἴη ἀρχὰς τὴν ῥίζαν τε καὶ τὸν κλάδον τοῦ μῆλου, ἀλλὰ μίαν. Ἡ αὕτη γὰρ τῆς ῥίζης καὶ τῆς διαδομένη τῶ κλάδῳ ἔξεσις ἐκεῖθεν εἰς μῆλον μορφωθεῖσα. Τούτου τοῦ παραδείγματος οὐδὲν τοῖς θεοῖς οικειότερον, καλῶς νοούμενον. Κρῆ γὰρ μὴ νοεῖν ἐν τοῖς θεοῖς οὕτε διάδοσιν χρονικὴν, οὕτε διάστημα τοπικὴν, ἀλλ' ὁμοῦ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ὅλον τὸν Πατέρα ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸν Υἱὸν ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Ὅμοιωτατον νῦν ἐπιδεικνύται οὐ καιρὸς, ἵνα μὴ ἑαυτὸν εἰς ἀκρὰν θεολογίαν ἀνάξιος ὢν καθήσῃ.

γ'. Τὸ μέντοι ἐξ ἀφοῦν εἶναι τὸ Πνεῦμα οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι οὐ παρ' ἑαυτῶν κηρύττουσι, ἀλλὰ παρὰ τῶν Γραφῶν τοῦτο λαβόντες συνεπιγμένως ἀνεπτυξάν τε καὶ ἐξήπλωσαν. Πνεῦμα γὰρ, φησὶ Κύριλλος, *ἀληθείας ὠνόμασται.* Καὶ ἐστὶ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχέεται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Καὶ ὅπως οὐδὲ που εὐρήσειε τις ἐν τοῖς Ἐσαγγελλοῖς οὕτω τοῦ Πατρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγεσθαι, ὥστε μὴ ὀνομάζεσθαι τὸν Υἱόν. Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, φησὶν, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Καὶ, *Όταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ὃν ὁ Πατήρ πέμψει ὑμῖν ἐν τῷ ὀνόματι μου.* Καὶ πάλιν, *Όταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ἡμῖν κατὰ τοῦ Πατρὸς.* Ὅθεν δῆλον ὡς ἐξ ἀφοῦν ἐστὶ, Πατρὶ λέγειν καὶ Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Παράκλητον γὰρ οὐδὲν ἄλλο εἰ μὴ τὸ ἐν τῆς Τριάδος πρόσωπον νοεῖν θεμιτόν. Καὶ πέμπεται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ἐκεῖθεν δὲ ἐκπορεύεται, ὅθεν καὶ πέμπεται ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἅρα ἐκπορεύεται. Οἱ γὰρ χρονικὸς ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων κλάστοις προόδους ληροῦσιν. Οὐ γὰρ μεταβλητόν, ἢ κινήτῳ ὅπως τὸ θεῖον, οὐδ' ἐν τόπῳ περιέχεται, οὐδ' ἐστὶ μᾶλλον ὡς ἢ ἐκεῖ, ἢ μᾶλλον ἄνω ἢ κάτω. Ἀναβαίνει δὲ καὶ καταβαίνει λέγεται ἀνθρωπίνως πρὸς τοῦ τῶν ἐνεργειῶν ἐμφάνει καὶ φανερώσεις, καὶ πέμπεται ὁμοίως. Ἀηλοῦται δὲ ὁμοῦ; διὰ τῶν χρονικῶν τῶ αἰώνια. Τὸ γὰρ πέμπτον πρὸς τὸ παρόν ἐξίωμα ἔχει πάντως ὁποιοῦν. Ἐν δὲ τῆ ἀγία καὶ προσκυνητῆ Τριάδι οὐδὲν ὑποστάτως πρὸς ὑπόστασιν θεμιτόν ἀξίωμα νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὐ. Διὰ τοῦτο οὕτε παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, οὕτε παρὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον

ἀποστάθαι ποτὲ λέγουσιν αἱ Γραφαί. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ ἔχει τὸ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον. Καὶ Παῦλος δὲ, Ἐξαπέστειλε, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Ἐπερ οὖν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐστὶ Πνεῦμα, ὅπερ πολλακίς εὐρηται, ὄτληον ὅτι ἐξ ἀμφοῖν πνεῖ, ἤτοι ἐκπορεύεται.

δ. Οἱ δὲ λέγοντες Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι κατὰ τὸ ὁμοούσιον ἀμαρτάνουσι. Διὰ τί γὰρ οὐδὲ τὸν Πατέρα λέγοντες τοῦ Πνεύματος, ὁμοούσιον ὄντα; ἢ ὄτληον ἐστὶ ὁ λέγων τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος, Υἱὸν λέγει τὸ Πνεῦμα, καὶ βλασφημεῖ, καὶ ὁ τὸν Υἱὸν λέγων τοῦ Πνεύματος, μαίνεται τὸ Πνεῦμα εἰς Πατέρα μεταβάλλων. Ὡςπερ οὖν τὸ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὀνόματά ἐστὶν ὑποστατικὰ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι τῶν ὑποστάσεων τούτων σημαίνοντα, οὕτω καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα ὑποστατικὸν ἐστὶ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ παραδελουῖν. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ πνεῖ, ἀμφοῖν ὃν Πνεῦμα. Ἐξ ἀμφοῖν ἄρα ἔχει τὸ εἶναι, ἤτοι ἐκπορεύεται. Πρὸς τούτους ἐκεῖνο ῥητέον, ἐτι ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ἀληθινός, ἀνάγκη ἐστὶν αὐτὸν μένοντα Υἱὸν ἔχειν πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς. Προβάλλει δὲ ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα, προβάλλει ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς, ὡς αὐτὸς φησι, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστὶ. Διὰ τοῦτο εἶπον ὁμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Λήψεται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἶπεν, οὐχ ὅτι ἐμελλεν λήψεσθαι· οὐδὲν γὰρ ἴδεν, ἢ ἐπέσεικτον, ἢ χρονικὸν ἐπὶ Θεοῦ· ἀλλὰ τὴν οὐκω γενοῦσαν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνέργειαν, μέλλουσαν εἶ. Αἱ γὰρ τῶν ἐνεργειῶν φανερώσεις χρονικαί πρὸς ἡμᾶς οὐσαι, καὶ κατὰ χρόνον γίνονται τε καὶ φαίνονται. Ἐπειδὴ οὖν ἐμελλε φανῆσθαι ἢ τοιαύτη τοῦ Πνεύματος ἐνέργεια τοῖς ἀποστόλοις, διὰ τοῦτο λήψεσθαι τὸν Παράκλητον πρὸ αὐτοῦ φησιν. Ἐτι, οὐχ ἐστὶ δυνατὸν ἀθρόωπου ὄντας ἄλλως νοεῖν, καὶ λέγειν, ἢ διανοεῖσθαι, εἰ μὴ ἐν χρόνῳ καὶ κατὰ χρόνον· διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λεγόμενα ταῦτα αἰωνίως νοεῖται ἐπὶ τῶν θεῶν. Καὶ ὅπερ ἄρα λήψεσθαι νῦν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεται ὁ Παράκλητος αἰωνίως ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει. Τὰ δὲ αἰώνια, προσόντα τῷ Θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰωνίως ὅσα ἔχει, ἢ τῇ φύσει, ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν ἀρμόζει. Τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν πρὸ ὑποστάσεως οὐ τῇ φύσει ἀρμόζει, τῇ ὑποστάσει ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, εἰ μὴ τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὗ λαμβάνει. Τὸ δὲ τὸ εἶναι λαμβάνον ἐκ τίνος ἐξ ἐκείνου ἔχει καὶ πάνθ' ὅσα ἔχει.

ε'. Ἀλλ' ἐπιλήψεται με ἴσως τις καὶ μάρτυρις ἐπάξει πολλοὺς, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς ὑποστάσεως μὲν τοῦ Υἱοῦ οὐχ εὐρηται λεγόμενον, ἐκ τῆς φύσεως δὲ καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πολλαχού εἰρηται παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀνατολικῶν, οὗς μάλλον ἡμεῖς σεβίμεθα. Ὑπέρευσε, ὦ τᾶν· ὡς καλῶς ἠγωνίσω ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Ὁ γὰρ ἐκ τῆς φύσεως λέγων καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸν Παράκλητον ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ λέγει. Ὅτε γὰρ

Patre igitur et Filio habet, quod sit Spiritus sanctus, ut divinum Evangelium clamat. Nec non et Paulus dicit: *Misit Deus Spiritum Filii sui*. Itaque si Patris et Filii Spiritus est, quod sæpe scripi legitur, manifestum est, eum ab utroque spirari, procedere scilicet.

4. Qui vero asserunt, Filii Spiritum dici propter eandem naturam, delirant. Propter quid enim non dicimus et Patrem Spiritus, cum ejusdem atque Spiritus naturæ est? Annon inde apertum remanet eum qui dicit Patrem Spiritus, Filium dicere Spiritum, et impia enuntiare, et qui Filium dicit Spiritus, furere et bacchari, tanquam qui Spiritum in Patrem commutat? Quemadmodum ergo Pater et Filius nomina sunt hypostatica, modum quo sunt hypostases indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, modum quo illius hypostasis est, connotans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum amborum sit Spiritus. Ex utroque ergo habet, quod sit, vel procedat. Præterea illud quoque addendum est: cum Filius verus Patris Filius sit, necesse est ipsum remanentem Filium omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Filius, ut ipsemet asserit: *Quæcunque habet Pater mea sunt. Propterea dixi vobis, quod de meo accipiet. Accipiet futuro tempore dixit, non quod accepturus esset: nihil enim novum, aut adjectum, aut temporarium in Deo, sed quæ nondum peracta erat super apostolos, notat operationem, sed peragendam. Namque operationum manifestationes, cum sint respectu nostri temporariæ, in tempore quoque fiunt et component. Cum igitur similis Spiritus operatio apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad hæc fieri non potest, cum homines simus, aliter vel intelligere, vel loqui, vel concipere, nisi in tempore et per tempus: ideoque quæ temporum intervallis exprimentur, ab æterno in Deo intelliguntur. Quare quod nunc Paracletus accepturus a Filio asseritur, ab ipsa æternitate ab eo accipit. Quæ vero ab ipsa æternitate Deo insunt, et quæ ipse ab æterno possidet, aut naturæ, aut hypostasibus accommodantur; at accipere hypostasim ab hypostasi non adaptatur naturæ, ergo hypostasi. Quod nihil aliud fuerit, quam habere, quod sit, personam accipientem ab ea, a qua accipit, quod vero accipit, quod sit ab aliquo, ex eo etiam habet, quidquid possidet.*

5. Sed forte me nunc quispiam asperius tractabit, testesque complures adducet, Spiritum sanctum ex hypostasi Filii dictum nusquam reperiri, ex natura vero et essentia Filii sæpissime pronuntiatum ab Ecclesiæ doctoribus, et præcipue Orientalibus, quos nos præ aliis colimus. Egregie supra modum, o amice quam scite veritatis causam agis! Qui enim ex natura et essentia Filii asserit Paracletum procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est personas, sive hypostases nudas absque natura

tura concipere, neque naturam absque hypostasi, absolute in omnibus, Deoque ipso. Hæc vero plurimum inter se distanti, vel ut melius dicam, infinite. In creatis siquidem natura non in seipsa, sed in individuo subsistit. Et propterea unus Deus, et divinæ personæ neque magis, neque minus essentia ipsa subsistunt: magis enim et minus in illis locum non habet. Ita vero subsistunt, ut inter se vicissim adhæreant; ideoque vere Trias est unus Deus, et neque universale, neque individuum in ea concipere possumus, compositionem enim hæc inferunt. Et in Deo nulla compositio est. Sed sinamus hæc in præsentī, quæ alio rem indagine ac theologice poscunt tractationem. Ex Filio ergo etiam secundum objicientis dictum procedit Spiritus sanctus. Quod si quis affirmabit, accipere quidem Paracletum a Filio, quæcunque sanctis revelaturus erat, non tamen quod sit, hic plane impia esset. Habebit etenim aliquid acquisitum Paracletus, et sic non erit verus Deus. Quæcunque enim Deus possidet, ab ipsa æternitate possidet. Ex Filio itaque habet, quod sit Paracletus. Cum vero rursus quæcunque habet Filius, ex Patre habet, et etiam quod sit. Ex Patre ergo habet et hoc hauriens, non prius genitus, postmodum veluti aliquid extraneum hauriens, sicuti Petrus et Paulus Spiritus gratiam, sed in ipso generationis actu per Patrem, omnia natura ipsi exhibentur, quæ Patris sunt. Ex Patre igitur et Filio Spiritus sanctus procedit. Ideoque addidi illud, *remanentem Filium*, Filium habere omnia quæcunque sunt Patris; ne quis inferat: Habebit itaque et generare. Neque enim id habere potest, tanquam quod opponatur rationi filiali. Esset siquidem non Filium solum, sed etiam Patrem, quod in Triade fieri nequit. Namque hypostatica nomina tantum, et neque Filius, neque Spiritus, nisi quis magis amplo significato nomen accipiat, et Filius Filius solum, et non Pater, neque Spiritus; et Spiritus sanctus Spiritus sanctus, et non Filius. Cum itaque verus Filius sit, habebit omnino Spiritum producere, quemadmodum et Pater. Id si non habeat, neque Filius verus fuerit: et si hoc est, neque Deus verus; et sic in Hebræorum sensa prolaberemur, qui Patrem Deum nuncupantes, non verum Patrem eum vocitabant, sed quasi dignitatis nomine honestabant. Quod destruens Servator dicebat Patri: *Revelavi nomen tuum hominibus*. A Christo namque verum Patrem Deum esse didicimus, et verum habere Filium. Verus vero Filius quæcunque sunt Patris possidet, Ex Patre autem, ut divina tradunt Eloquia, Spiritus sanctus procedit; et ex Filio ergo, non alia, sed eadem productione. Totus enim est in ipso Deo et Patre Filius, non tempore, non loco, non intervallo aliquo, a Patre disjunctus. Nam qua ratione horum factor ilis disjunctetur? Modus vero non quomodocunque, sed sublimius intelligendus est. Hu-

Α πρόσωπα, ἤτοι ὑποστάσεις ψιλὰς χωρὶς φύσεως ἐπινοῆσαι δυνατόν, οὕτε φύσει ἀνυπόστατον ἐπὶ πάντων ἀπλῶς καὶ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ. Διαφέρει δ' ὁμοῦς ταῦτα πολλῶ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀπείρω. Ἐπὶ γὰρ τῶν κτιστῶν ἡ φύσις οὐ καὶ αὐτὴν, ἀλλ' ἐν τῷ ἀτόμῳ ὑφίσταται καθ' αὐτὴν, διὰ τοῦτο εἰς Θεός. Καὶ τὰ θεῖα δὲ πρόσωπα οὔτε μᾶλλον, οὔθ' ἤττον τῆς οὐσίας ὑφίστανται. Τὸ γὰρ μᾶλλον καὶ ἤττον οὐκ ἔχει χωρὶν ἐκεῖ, οὕτω δ' ὑφίσταται, ὥστε ἀλλήλων ἔχεισθαι. Καὶ διὰ τοῦτο ἀληθῶς Τριάς ὁ εἰς Θεός, καὶ οὔτε καθόλου, οὔτε ἀτομον ἔχει νοῆσαι δυνάμεθα. Σύνθεσιν γὰρ ταῦτα ἐπιφέρει. Ἐν δὲ τῷ Θεῷ σύνθεσιν εἶναι ἀδύνατον. Ἄλλ' ἀφεῖσθω ταῦτα τὰ νῦν ὑψηλότερας ὄντα θεολογίας. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα καὶ κατὰ τὸν ἀνοθυπενεγκόντα ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἄλλ' εἰ τις λαμβάνει μὲν ἐρεῖ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Παράκλητον, ὅσα τοῖς ἁγίοις ἐμελλε φανεροῦν, οὐ μὴν δὲ καὶ τὸ εἶναι, ἀσεβεῖ. Ἐξεῖ γὰρ ἐπικτητόν τι ὁ Παράκλητος, καὶ οὐκ ἔσται Θεός ἀληθινός. Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Θεός αἰωνίως ἔχει. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἔχει τὸ εἶναι ὁ Παράκλητος. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν πάνθ' ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, ἐκ τοῦ Πατρὸς; ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἄρα ἔχει καὶ τοῦτο λαθῶν, οὐ πρότερον γενόμενος, εἰς ἐπικτητῶς λαθῶν, ὡσπερ Πέτρος καὶ Παῦλος τῆ χάριν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐν τῷ γεννᾶσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς, πάντα φύσει διδοται αὐτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὰ τοῦτο δὲ προσέθηκα τὸ, *μόνοντα Υἱόν*, τὸν Υἱὸν ἔχειν πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς, ἵνα μὴ τις ἐπίση, Ἐξεῖ ἄρα καὶ τὸ γεννᾶν. Οὐ γὰρ δύναται τοῦτο ἔχειν ὡς ἀντικείμενον τῷ λόγῳ τῷ υἱικῷ. Ἦν γὰρ ἂν οὐχ Υἱὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ Πατήρ, ὅπερ ἀδύνατον ἐπὶ τῆς Τριάδος. Τὰ γὰρ ὑπεσταντα δόγματα μόνον, καὶ οὔτε Υἱός, οὔτε Πνεῦμα, εἰ μὴ ποῦτος κοινότερον ἐκλάβη τοῦνομα, καὶ ὁ Υἱὸς Υἱὸς μόνον, καὶ οὔτε Πατήρ, οὔτε Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὔτε Υἱός. Ἐπειδὴ οὖν ἀληθινός ἐστιν ὁ Υἱός, ἐξεῖ πάντως τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα καθάπερ καὶ ὁ Πατήρ. Εἰ δ' οὐχ ἔξει, οὐκ ἔσται Υἱὸς ἀληθινός. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ Θεός ἀληθινός· καὶ οὕτως εἰς τὰ τῶν Ἑβραίων μεταπεσούμεθα, οἵτινες Πατέρα λέγοντες τὸν Θεόν, οὐκ ἀληθινὸν Πατέρα ἔλεγον αὐτόν, ἀλλὰ τιμῆς δῆπου χάριν. Ὅπερ ἀναιρῶν ὁ Σωτὴρ ἔλεγε πρὸς τὸν Πατέρα, Ἐφανέρωσέν σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις. Πιρὰ τοῦ Χριστοῦ γὰρ ἀληθινὸν εἶναι Πατέρα ἐμάθομεν τὸν Θεόν, καὶ ἔχειν Υἱὸν ἀληθινόν. Ὁ δὲ ἀληθινός Υἱὸς πάντα ἔχει τὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη προβολή, ἀλλὰ τῆ αὐτῆ. Ὅλος γὰρ ἐστιν ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρί ὁ Υἱός, οὐ χρόνῳ, οὐ τόπῳ, οὐ διαστήματι χωριστόνος τοῦ Πατρὸς. Πῶς γὰρ ὁ ποιητὴς ταῦτων ταῦτος διακριθῆσεται; Τὸ δὲ ὅλον, οὐχ ὡς ἐπιποσοῦν, ἀλλ' ὑψηλότερως νοητέον. Ῥῆμασι γὰρ ἀνθρώποις ἐπὶ τῶν θεῶν χρώμεθα, μὴ δυνάμενοι ἄλλως αὐτὰ

¹ Joan. xvii, 6.

σημαίνων. Νοήμασι δὲ οὐκ ἀνθρωπίνους, ἀλλ' οἷς ἰδὲ δέχθημεν. Ἀκούσωμεν δὲ καὶ Κυρίλλου τὰ ὅμοια θεολογούντος. Ἐπειδὴ γάρ ἐστι Θεός, φησὶ, καὶ ἐκ Θεοῦ, κατὰ φύσιν ὁ Υἱός· γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι. Κατὰ φύσιν ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, φησὶν, ὁ Υἱός, ἦτοι, φύσει ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, οὐ βουλήσει, οὐχ ὅτι οὐ βούλεται ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν πῶς γάρ; περὶ οὗ φησιν αὐτός, Ἰδοὺ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν εὐδόκησα· ἀλλ' ὅτι τὸ φύσει καὶ τὸ βουλήσει ἐπὶ τῶν θεῶν ἀντίκεινται πῶς. Φύσει γὰρ λέγομεν εἶναι τὰ ὧν ἡ φύσις καὶ αὐτὴν αἰτία· βουλήσει δὲ τὰ ὧν ἡ βούλησις. Καὶ τοῖς μὲν φύσει συνακολουθεῖ καὶ ἡ βούλησις πλὴν οὐχ ὡς αἰτία· τοῖς δὲ βουλήσει ἡ φύσις οὐ συνακολουθεῖ. Ἰδοὺ γὰρ φύσει τις ἀναπνεῖ, καὶ ὀδόντας ἐκφύει, καὶ βούλεται ταῦτα εἶναι αὐτῷ· ἀλλ' οὐ δύσκεινται, διὰ τοῦτο καὶ ἔχει· ἀλλὰ φύσει ἔχων καὶ βούλεται ἔχειν. Βουλήσει δὲ τις τὸν πῶγονα ξυρᾶ, καὶ εἰς τὸ ξυρᾶν οὐδὲν ἡ φύσις ποιεῖ, εἰ μὴ τις εἴπη τὸ δύνασθαι· τοῦτο ποιεῖν. Ὅμοιω; καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν. Φύσει γὰρ ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρός· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· δηλοῦντος τοῦ φύσει, καὶ κατὰ φύσιν, ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἰτία, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἐνούσα, ἄλλω μὲν τρόπῳ μὲν τῷ Πατρὶ τῷ κατὰ γέννησιν, ἄλλω δὲ Πατρὶ ὅμοι καὶ Υἱῷ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν. Καὶ περὶ τούτου μὲν ἀρκούντως ἦδη, μᾶλλον δὲ καὶ πλείω τῆς χρείας εἴρηται, τοσούτον τοῦ πόθου κινήσαντος. Πολλὰ γὰρ φέρεται περὶ τούτου συγγράμματα καὶ ἄλλων πολλῶν, καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ πρὸς τινὰς τῶν αὐτόθι εἰς Κρήτην πεμφθέντα.

erat, desiderio, quo inflammior, ad hæc quoque propellente. De hoc porro plerique tractatus circumferuntur, et aliorum multorum, et mei ipsius ad quosdam, qui in Creta insula degunt transmissa.

ς'. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι *χρὴ πρὸν ἐν ταῖς θείαις εὐχαριστίας ποιῆσθαι τοῦ πάππα*, λεκτέον πρὸς ὑμᾶς, Πατέρες, τὸ ἀληθές. ὅτι ἀδύνατόν ἐστι σωθῆναι τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς μίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ δὲ καθολικὴ μόνη τῇ τῆς Ῥώμης ἐστὶ μία· ἀδύνατον ἄρα ἐστὶ σωθῆναι τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης; ἦτοι τὸν μὴ πιστεύοντα, ὡς πιστεύει ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία. Ὁ δὲ μὴ παραδεχόμενος τὸ τοῦ πάππα μνημόσυον, δηλοῖ, ὅτι οὐ παραδέχεται τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, πίστιν· ἀδύνατον ἄρα τὸν μὴ θέλοντα μνήμην ἐν ταῖς θείαις λειτουργίαις ποιῆσθαι τοῦ πάππα, σωτηρίας τυχεῖν. Καὶ τοῦτο πάντες οἱ ἐπ' Ἐκκλησία; τὸ Σύμβολον ἐκφωνοῦντες κηρύττουσι μὲν, οὐ νοοῦσι δέ. Ἐν γὰρ τῷ θεῷ Συμβόλιω οἱ ἅγιοι Πατέρες πρῶτον μὲν πιστεύειν ἐκδωῶσιν εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ συνάπτουσι καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἔπειτα δὲ τῆς εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα πίστεως ἐκφωνηθείσης, πιστεύειν φησὶν εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Καθολικὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης πάσης στρατευομένην τῷ Χριστῷ, καὶ ἀποστολικὴν λέγοντες τῷ διὰ τῶν ἀποστόλων τελεμελιῶσθαι. Ἦν πῶς ἐστὶ δυνατόν μίαν εἶναι ζητητέον.

manis enim vocibus in rebus divinis exprimendis utimur, cum non valeamus eas alio modo indicare, at sententiis non humanis, sed iis, quas edocti sumus. Audiamus porro Cyrillum hæc eadem pertractantem: *Cum enim est Deus, ait, et ex Deo secundum naturam Filius, generatus siquidem est ex Deo et Patre, proprius ipsius, et in ipso, et ex ipso Spiritus est.* Secundum naturam ex Deo est, inquit, Filius, natura scilicet est ex ipso, non voluntate, non quod non velit Pater Filium: qui enim? cum de eo dicat ipse: *Ecce Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui*; sed quod id quod natura est, et id quod voluntate in divinis quodammodo opponuntur. Nam natura dicimus esse ea, quorum natura secundum se ipsam causa est, voluntate vero, quorum voluntas, et iis quæ natura sunt, comitatur et voluntas, sed non tanquam causa, iis vero, quæ voluntate sunt, natura non comitatur. Sic, ut vides, natura quispiam spirat, et dentes gignit, vultque ea possidere: at non propterea quod vult, ideo illa possidet; sed natura habens, vult ea possidere. Voluntate item quis barbam radit, et ad radendum nihil natura confert, nisi quis illud coferre dicat, posse illud efficere. Pari ratione in divinis philosophandum est. Natura enim Filius ex Patre, et Spiritus sanctus secundum naturam ex Patre et Filio: *natura, et secundum naturam*, id indicante, non voluntatem esse causam, sed naturalem facultatem, quæ alio modo soli Patri inhæret, qui in generatione est, et alio Patri simul et Filio qui in productione. Et de hoc quidem satis abundeque est dictum, multoque etiam plura quam opus

6. De secundo vero, *faciendam nempe esse inter divinas preces papæ commemorationem*, veritas vobis, Patres, aperienda est. Fieri nequit, ut quispiam salutem consequatur, qui in unam catholicam Ecclesiam non credit; catholica vero sola una Romana est. Quare fieri nullo modo potest, ut salutem habeat, nisi in Romanam Ecclesiam credat, sive ut Romana Ecclesia, ita et ipse credat. At qui commemorationem papæ respuit, manifesto se prodit, fidem Ecclesiæ Romanæ prorsus rejicere. Quare fieri nequit, ut qui commemorationem inter Missarum solemniam papæ non facit, salutem adipiscatur: et hoc omnes qui in Ecclesiis Symbolum recitant, palam quidem pronuntiant, sed non intelligunt. Namque sancti Patres in divino Symbolo primum clamant, se credere *in unum Deum Patrem omnipotentem*, et adnectunt: *et in unum Dominum Jesum Christum, et in Spiritum sanctum*. Tum demum, cum in sanctam Triadem fides recitata est, se credere fatentur *in unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam*. *Catholicam Ecclesiam*, quæ per universum terrarum orbem sub Christo militat, et *apostolicam*, quod per apostolos fundata est, nuncupant. Quæ quomodo possit esse una jam inquirendum est. Etenim di-

cunt, in unam Ecclesiam credere, non in coctum, ut ego arbitror, et universam Christianorum multitudinem credentes: si enim in universam hanc Christianorum multitudinem crederent, et credendum esse existimarent, et anathemati subicerent eos qui hoc idem non peragunt, in chimæram quamdam, ut poetarum vocibus utar, hærescon omnium varietate plenam atque confertam crederent, quod multum esset ab eorum spiritali gratia doctrinaque alienum. Quid itaque in animo habent, cum fatentur eandem ipsi fidem servare, quam una catholica Ecclesia prædicat, idque aliis præscribunt, et anathemati subjiciunt eos qui non ita credunt? Cernimus siquidem eas varias esse ac diversas, at illi unam esse contententes, in unam credere salvandos edocent, et unam tantum præfigunt. Namque anathemate feriunt eos omnes, qui in Symbolo comprehensa omnia non credunt, subsequiturque statim, post Triadis promulgationem, in unam Ecclesiam professio et fides. Quid hoc est? Num unam asserunt, quod una esset antiquitus totius orbis professio? Nequaquam. Hujus enim gratia Symbolum ipsi composuerunt, ut qui illud ex animo cordeque non sequerentur, illudque palam veluti tuba pronuntiarent, e communitate fidelium exterminarentur. Præterea, quis non novit terrarum orbem universum Ariis, Eunomiis, Nestoriis, multisque aliis olim commotum fuisse, et ad hæc usque tempora perturbari? Quod si addiscere vultis, Ecclesiis, quæ in Cypro sunt, enumeratis, intelligetis. Omnes etenim unis animis confitentur in unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam credere; et extra unam, reliquæ omnes mentiuntur. Qui itaque sancti Patres linniunt, cum præscribunt, in unam Ecclesiam credendum? Manifestum est eos multis vitatis, quas bene norunt, non extra periculum versari, in unam omnes compehere. Qui vero multa vitat, veluti excidii causam et in unum confugit tanquam quod salutem impertiri valet, in determinatum aliquod confugit. Multa enim indefinita esse possunt, at unum in quod quispiam refugit, et quod tanquam salutis suæ causam honorat et colit, omnino determinatum est. Determinata itaque est, et una catholica Ecclesia, seu determinate cognoscitur a scientibus, valetque cognosci ab iis qui eam agnoscere satagunt. Omnino vero nos omnem eam investigare baptismata regenerati.

7. Quænam vero illa fuerit? Planum est esse Romanam. Et undenam, dicet nescio quis, perquirentibus id fuerit manifestum? Primum quidem quod Christus ipse Petro præ reliquis aliis regni cælestis claves largitus est, Tu es Petrus, dicens, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et porte inferi non prevalebunt adversus eam¹. De Ecclesia vero Romana hæc pronuntiata esse a Servatore hinc patet, quod adversus eam Christi gratia

Εἰς μίαν γὰρ φασὶ πιστεῦσιν Ἐκκλησίαν, οὐκ εἰς τὸ σύστημα, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τῶν Χριστιανῶν καὶ τὸ καθόλου πλήθος πιστεύοντες. Εἰ γὰρ εἰς τὸ τοιοῦτο καθόλου τῶν Χριστιανῶν πλήθος ἐπίστευον, καὶ πιστεῦσιν δεῖν φροντο, καὶ τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλλον τοὺς μὴ τὸ αὐτὸ ποιοῦντας, εἰς χιμαιρὰν τινα, ὡς οἱ ποιῆται φασὶ, παντοίας συγκεκλιμένην αἰρέσεων ἐπίστευον ἄν, ὅπερ πόρρω ἀπὴν τῆς ἐκείνων πνευματικῆς χάριτος καὶ σοφίας. Τί οὖν βούλονται, ὁμολογοῦντες τὴν αὐτὴν αὐτοὶ πίστιν τηρεῖν, ἣν ἡ μία καθολικὴ Ἐκκλησία κηρύττει, καὶ τοῖς ἄλλοις τὸ αὐτὸ διορίζοντες, καὶ ἀναθεματίζοντες τοὺς μὴ οὕτω πιστεύοντας; Ὅρωμεν γὰρ πολλὰ; εἶναι καὶ διαφόρους. Ἐκεῖνοι δὲ μίαν εἶναι διαχωρίζοντες, καὶ εἰς μίαν πιστεῦσιν τοὺς μέλλοντας σωθῆναι διδάσκουσι τε καὶ ἐντέλλονται. Ἀναθέματι γὰρ παρέδωκαν πάντας τοὺς μὴ πιστεύοντας ἀληθῶς, ὅσα περιέχει τὸ Σύμβολον. Τίθεται δ' εὐθύς μετὰ τὴν τῆς Τριάδος ἀνακέρυξιν ἡ εἰς μίαν Ἐκκλησίαν ὁμολογία καὶ πίστις. Τί τοῦτο; Ἄρα μίαν φασὶ, διότι μία ἦν τὸ πάλαι τῆς οἰκουμένης ὁμολογία; Οὐδαμῶς. Τοῦτου γὰρ ἕνεκα τὸ Σύμβολον αὐτοῖς συνετέθη, ἵνα οἱ μὴ τοῦτω ἐκ καρδίας ἀκολουθοῦντες, καὶ τοῦτο κηρύττοντες ἀποκηρύττωνται. Εἴτα τίς οὐκ οἶδε πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην Ἀρείοι, καὶ Εὐνομοῖσι καὶ Νεστορίοις, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ἐν πάλαι συνταραχθῆναι, καὶ ταραττεσθαι μέχρι τῆς σήμερον; Ὅπερ εἰ μαθεῖν βούλεσθε, τὰς ἐν Κύπρῳ Ἐκκλησίας ἀπαριθμήσαντες γνώσεσθε. Πᾶσαι γὰρ φασὶ πιστεῦσιν εἰς μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν· καὶ πᾶσαι ψεύδονται πληρὴ μῖσθ. Τί γοῦν βούλονται οἱ θεοὶ Πατέρες εἰς μίαν πιστεῦσιν διορίζοντες Ἐκκλησίαν; Ἡ δὴλον ὅτι τὰς πολλὰς ψεύγοντες, ὡς καλῶς εἰδότες ἐπικινδύνους αὐτὰς εἶναι, εἰς μίαν τοὺς πάντας συνθεῖσιν. Ὁ δὲ τὰ πολλὰ ψεύγων ὡς ἀπωλείας αἴτια, εἰς ἐν δὲ καταφεύγων, ὡς μόνον σώζειν δυνάμενον, εἰς ὠρισμένον τι καταφεύγει. Τὰ γὰρ πολλὰ ἄριστα εἶναι δύναται, τὸ δὲ ἐν εἰς ὃ τις καταφεύγει, καὶ ὅπερ ὡς σωτηρίας αἰτίον τιμαται καὶ σέβεται, ὠρισταί πάντως. Ὅρισται ἄρα καὶ ἡ μία καθολικὴ Ἐκκλησία, ἥτοι ὠρισμένως γινώσκεται παρὰ τῶν εἰδόντων, καὶ γνωσθῆναι δύναται παρὰ τῶν εἰδέναι ζητούντων. Ὁφειλομέν δὲ πάντως ζητεῖν ὅσοι τῷ Χριστοῦ σταυρῷ σημειούμεθα, καὶ διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος ἀνεγεννήθημεν.

ζ'. Τίς οὖν αὕτη; Δὴλον ὅτι ἡ τῆς Ῥώμης. Καὶ πόθεν, εἰποι τις ἄν, τοῦτο γενήσεται τοῖς ζητοῦσι φανερόν; Πρῶτον μὲν ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς τῷ Πέτρῳ ἐξόχως τὰς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐχαρίσατο κλεῖς, Σὺ εἰ Πέτρος, λέγων, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἅψαι ἅδων ἐὰν καταχύσωμαι ἐπ' αὐτῆς. Ὅτι δὲ περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ταῦτα εἴρηται τῷ Σωτήρι, δὴλον. Μῆτις γὰρ ταύτης; οὐ καταχύσωμαι

¹ Matth. xvi, 18.

τῆ τοῦ Χριστοῦ ἀρῆαι αἱ πύλαι τοῦ ἄδου, αἱ μεχθῆ- A
 ραι τῶν αἰρετικῶν γλιῦσαι, αἱ λαλῆσαι· εἰς τὸ τοῦ
 Θεοῦ ὕψος ἀδικίαν. Ἔτι, μετὰ τὴ μυστικὴν ἐκείνη
 δεῖπνον, ὡσπερ δικτιθέμενος ὁ Σωτὴρ πρὸς τὸν Πέ-
 τρον ἐπιστραφεὶς ἔφη· Ἰδοῦ, Σίμων, ὁ Σατανᾶς
 ἐβήτησε πάνας ἡμῶς ὡς τὸν σίτον σινιάσαι·
 ἐγὼ δὲ ἐδέσθην ὑπὲρ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πί-
 στις σου. Σὺ δὲ ἐπιστραφεὶς ποτε, στηρίξον τοὺς
 ἀδελφούς σου. Ἐπιστῆσαι δὲ χρῆ ὅτι τῷ Πέτρῳ
 μόνῳ, καὶ δι' αὐτοῦ τῆ τῆς Ρώμης Ἐκκλησίᾳ δέδο-
 ται αὕτη ἡ χάρις. Πόθεν δῆλον; Πρῶτον μὲν, ὅτι
 πάντας ἠθουλήθη ὁ Σατανᾶς σινιάσαι, ὑπὲρ μόνου
 δὲ τοῦ Πέτρου δεηθῆναι φησιν. Εἶτα δὲ τῷ Πέτρῳ
 ἐμφαντικώτερον ἐπιτάττεται ἐπιστρέφεσθαι καὶ στη-
 ρίξαι τοὺς ἰδίους ἀδελφούς, ὅπερ εἶδαμεν μηδαμῶς
 ἐπισυμβῆναι τῷ Πέτρῳ, ἀλλὰ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ. B
 Τοῖς διαδόχοις ἄρα τοῦτο διὰ τοῦ Πέτρου ἐπιτέτα-
 κται. Ὅπερ πολλάκις μὲν καὶ πρότερον γεγενῆσθαι
 ἀνέγνωμεν, καὶ ἐφ' ἡμῶν δὲ ὅτι κατεβάλλετο Εὐ-
 γένιος ὁ μέγας σπουδῆν εἰς τὸ ἐν συνάξει τὰς Ἐκ-
 κλησίας, καὶ ἐλευθερῶσαι τὸ γένος ἡμῶν, πάντες
 οἰδίτε. Οὕτως ἡ μὲν τῆς Ρώμης πολλάκις ἐπι-
 στραφεῖσα ἐστήριξε τὰς ἑτέρας· ταύτην δὲ αἱ ἄλλαι
 οὐδέποτε. Διὰ τὴν ὁ Σωτὴρ μόνῃ τῆ τῆς Ρώμης
 ταύτην ἐδωρήσατο τὴν χάριν, δεηθεὶς ὡς ἄνθρωπος,
 ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις αὐτῆς. Ἔτι, μέλλων ἀνέρχε-
 σθαι εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Χριστὸς, τῷ τρίτῳ τῆς
 ἐρωτήσεως, τῷ Πέτρῳ, φιλεῖς με, τὸ τρίτον τῆς
 ἀνήσεως, ἐξιάτατο πρῶτον. Εἶτα ὁμοῦ παρόντων
 καὶ ἄλλων τὰ ἴδια πρόβατα τε καὶ ἀρνία, πιστοὺς καὶ C
 κατηχομένους, ἢ νεοφύτους, ὧς οἶμαι, παρακατέ-
 θετο, καὶ βόσκειν τῇ ὀρθοδόξῃ προσέταξεν. Ἐξ ὧν
 πάντων δῆλον ταύτην, ἵνα μὴ σύγχυσις ἢ ἐν ταῖς
 Ἐκκλησίαις, πρῶτην παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τετά-
 χθαι. Πρῶτον μὲν οὖν, ὡς δέδεικται, τὴν Ρώμης
 εἶναι τὴν μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν
 Ἐκκλησίαν τὰ ἱερὰ λόγια διδάσκει· ἔπειτα καὶ ὅτι
 ὡρισμένως οὐδεμίαν ὀνομάσαι δύναται ἄν τις εὐλό-
 γως εἰδὼς τί λέγει πλὴν αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτοις
 καὶ πᾶν πλήθος οὐδὲν, ἢ πλήθος, ποιεῖν δύναται,
 ἀλλ' ἢ ἀνάγεται εἰς ἓν, ἐν δι' αὐτοῦ γινόμενον
 ἐνεργεῖ· καθὼς γὰρ πλήθος, εἰ ἐνεργῆσαι κατὰ τι
 βουληθεῖν, οὐδὲν ποιῆσει, ἀλλὰ συγχυθὲν διαφο-
 ρήσεται. Ἰδοῦ γὰρ ὁ στρατὸς ἀπολέσας τὸν στρα-
 τηγόν, οὐδὲν ἢ στρατὸς πράξει ποτὲ, ἀλλ' ὡς πλη- D
 θος ἀτακτον ἔλλοσε ἄλλου βαδίζοντος οἰχῆσεται
 πάντως καὶ ἀφανισθήσεται. Δεῖ ἄρα ἐν εἶναι τὸ
 πλήθος, εἰ μέλλει συνίστασθαι τε καὶ συντηρεῖσθαι,
 καὶ ἐνεργεῖν. Γίνεται δὲ πᾶν πλήθος ἐν οὐκ ἄλλως
 ἀλλ' ἢ μόνον ἀναγόμενον εἰς ἓν μονοειδὲς, ὡσπερ ὁ
 στρατὸς εἰς τὸν στρατὸν, εἰς ὃν ἀφορῶντες ἐνοῦνται·
 ὡσπερ αἱ πλείοντες εἰς τὸν κυβερνήτην ἀποβλέπον-
 τες, καὶ ἐν δι' αὐτοῦ γινόμενοι σώζουσι τὴν ναῦν.
 Καὶ ἡ πόλις ἐκ μίας, ὅτι ὁ ἀρχὼν εἷς. Κἂν γὰρ δη-
 μοκρατουμένην τὴν πόλιν εἶναι θώμεν, ἀλλ' εἷς τοῦ
 δήμου πάντως προστήσεται ἀρχὴν λαῶν. Καὶ οὐ
 μόνον ἐπ' ἀνθρώπων τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀλόγων.

A non prævalebunt portæ inferi, improbæ heretico-
 rum linguæ, quæ oblocute sunt in divinam ma-
 jestatem injustitiam. Sic post mysticam illam
 cœnam, quasi de rebus suis disponens Servator,
 ad Petrum conversus dixit: *Eccè Simon, Satanas*
expetivit vos, ut cribraret sicut triticum, sed ego ro-
gavi pro te, ne deficiat fides tua: et tu aliquando
conversus confirma fratres tuos'. Et attendendum
 est, privilegium hoc soli Petro, et per illum Ro-
 manæ Ecclesiæ concedi. Undenam vero id liquet?
 Primum, quod omnes cribrare voluit Satanas, pro
 solo vero Petro rogatum dicitur. Tum Petro ex-
 pressius præcipitur, conversum confirmare prop-
 rios fratres. Quod nunquam contigisse Petro, sed
 illius successoribus, historiis traditur. Successori-
 bus ergo per Petrum demàndatur, quod et sæpissi-
 mus, et anteaetis temporibus factum legimus, et
 nostra hac ætate, quantum magnus Eugenius stu-
 dium posuerit, ut in unum dispersas Ecclesias
 redigeret, et nationem nostram in libertatem ven-
 dicaret, omnes jam probe tenetis. Hac ratione
 Romana Ecclesia sæpius conversa, alias confirma-
 vit; at illam aliæ nunquam. Quapropter? Quod
 Servator soli Romanæ id muneris elargiitur, cum
 rogasset ut homo, ne deficeret fides illius. Præ-
 terea, ascensus in cœlum Christus trina illa
 interrogatione, *Petre, amas me?* trinam prius
 negationem sanavit: tum deinceps etiã aliis
 presentibus proprias oves et agnos, fideles et ca-
 techumenos, aut recens Christianam religionem
 amplexatos, ut ipse reor, concedidit, pascereque
 rectis fidei dogmatibus jussit. Quibus omnibus
 clarum ac perspicuum est, ne esset in Ecclesiis
 confusio, primam illam a Christo fuisse constitu-
 tam. Primum itaque, ut demonstratum est, Roma-
 nam esse unam sanctam catholicam et apostolicam
 Ecclesiam sacra tradunt Eloquia. Deinceps aliam
 extra illam ullam nullo modo rationis compo-
 sisse sit, consignare potuerit. Atque quoque, omnis
 multitudo, qua multitudo est, nihil peragerè poterit,
 sed qua in unum confertur, unum per id facta
 peragit; nam ut multitudo, licet aliquid agere co-
 netur, frustra tamen operam insumet, et confusa
 frangetur, et corruet. Ecce enim, si ducem amis-
 rit exercitus, nihil unquam, qua exercitus est, peraget,
 sed velut inordinatus et incompositus, alio alium
 in locum migrante, dissipabitur ac perdetur. Unum
 itaque multitudo esse debet, si modo velit con-
 stare, conservari item ac peragere. Fit vero omnis
 multitudo unum tantummodo, cum in unum ejus-
 dem speciei reducitur, uti exercitus in ductorem
 exercitus, in quem respicientes, in unum coale-
 scunt: quemadmodum et navis in gubernatorem
 navis oculos dirigentes, unum per ipsum facti,
 navis salutem fulciunt. Et civitas una dicitur, quod
 unus sit princeps. Licet enim urbem a populo regi
 supponamus, erit tamen unus a populo sorte

¹ Luc. xii, 31.

electos, qui eam suo dominatu regent. Neque id in hominibus solum, sed et in animantibus rationis expertibus locum habet. Unam siquidem gruem reliquæ grues sequentes ordinate convolant, et uno ariete ovium multitudo in unum gregem conveniunt, et unus taurus boum gregem unum in locum cogit. Omnis itaque multitudo uni sui generis non conjuncta nihil aliud fuerit, quam confusio et perditio, homines homini, boves bovi, oves ovi, grues grui: nec aliter se habet in piscibus, qui suo quoque generi etiam influere congregiuntur. Namque et in omnibus animadvertitur, quod necesse sit ita fieri. Quod enim natura sit, necessario fit; et multitudinis ea natura est, scindi in multas partes, ac dividi, et confundi, tandemque absumi, nisi ejusdem generis alicui uniat. Nihil itaque multitudo, qua multitudo est, operabitur; sed qua unum fuerit, conservatur et agit. Neque potest multitudo unum dici et esse, nisi uni sui uniformi in unum congregiatur et coalescat. Hæc cum ita se habeant, in unam siquidem nobis credendum esse ex Symbolo addiscimus, aliquo ejusdem generis unam esse.

8. Qua igitur Ecclesia catholica Ecclesia una erit, id manifestum erit, si altius sermonem auspicabimur. Ecclesia est Christianorum orthodoxorum multitudo, quæ in unum Christianum orthodoxum redigitur, quem aliis præesse, dummodo Christiani sint, necesse est. Ita enim se res habet in omnibus, qui populi dominati non subduntur. Namque gregi præfectus taurus, magnitudine alios, quandoque etiam pulchritudine præcellit; et ductorem exercitus multo aliis præstantiorem esse addecet, et audacia, et rerum bellicarum experientia. Sed qui a populo reguntur, id neglectui habent, naturam posthabentes, quæ præstantiorem pejoribus præesse constituit; neque enim rebus honestis, sed jucundissimis student. Videtur vero in grûibus procul esse a vero: neque enim optimus præcedit, sed qui ordine secundus est: quod neque ab honesto, neque a natura excidit: namque qui ordine secundus est, magis aliis subsequentiibus oculorum acie, quo avolandum est, edidit. Hoc idem et in Ecclesia observandum est. Proptereaque Christianum illum, in quem multitudo collata in unam Ecclesiam congregatur, sacerdotii dignitate condecoramus, et ut aliis præstantiorem honoramus et colimus, veluti nempe sanctum, et virtute, et rerum divinarum scientia, et si cætera deficerent, sacerdotali unctione insignitum. Hac ratione una Ecclesia constituitur omnium minima, quæ apud hodiernos Latinos *paræcia*, apud nos vero *enoria*, nomen habet, tanquam quæ uno minimo termino circumscribatur. Cum vero paræcias multæ sint, multæque similes Ecclesie, et nos ostenderit, necesse esse, in unum multitudinem congregari, eo quod ejusdem generis est, naturalibus demonstrationibus ducti, multas paræcias unam episcopalem Ecclesiam facimus, et episcopo eas conjungimus. Simili quoque ratione

A 'Ενὶ γὰρ γεράνω ἀκολουθοῦντες οἱ πολλοὶ γέραναι εὐτάκτως πέτονται, καὶ κριῶ ἐνὶ τῶν προβάτων πλῆθος; εἰς ἓν ἀνάγεται ποίμνιον, καὶ ταῦρος εἰς μίαν ποιεῖ ἀγέλην βοῶν. Πᾶν οὖν πλῆθος μὴ ἐνοούμενον ἐνὶ ἁμοιείῃ, οὐδὲν ἄλλο εἰ μὴ σύγχυσις ἐστὶ καὶ φθορὰ, ἀνθρωποὶ ἀνθρώπων, βόες βοῶν, πρόβατα πρόβατα, οἱ γέραναι γεράνω, καὶ ἐπὶ ἰχθύων ὁμοίως; τὰ κατ' ἔσχατον εἶδος ἀεὶ λαμβανόμενα. 'Επι πάντων γὰρ τοῦτο θεωρεῖται: διότι ἀνάγκη ἐστὶν οὕτω γίνεσθαι. Τὰ γὰρ φύσει κατὰ ἀνάγκην τὸ δὲ πλῆθος φύσις ἐστὶ, τὸ τέμνεσθαι εἰς πολλὰ καὶ μερίζεσθαι, καὶ συγγεῖσθαι, καὶ τέλος διαφθεῖρεσθαι, εἰ μὴ τινῶν ἁμοιειδῶν ἐνοίτο. Οὐδὲν ἄρα ποιήσει τὸ πλῆθος, ἢ κληθὸς, ἀλλ' ἢ ἓν, συντηρεῖται καὶ ἐνεργεῖ. Οὐ δύναται δὲ λέγεσθαι τε καὶ εἶναι ἐν τῷ πλῆθος μὴ διὰ τοῦ ἁμοιειδῶς συναγόμενον καὶ ἐνοούμενον. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων ἀνάγκη ἐστὶ καὶ τὴν καθολικὴν 'Εκκλησίαν μίαν οὔσαν, εἰς μίαν γὰρ πιστεύειν ἡμᾶς ὀφείλειν τῷ Συμβόλῳ μανθάνομεν, ἁμοιεῖται τινὲς μίαν εἶναι.

B necesse est et catholicam Ecclesiam, una cum sit,

ἢ. 'Εκκλησία τινὲς ἄρα μία ἔσται ἡ καθολικὴ 'Εκκλησία, ὅπερ ἔσται δῆλον ἀρξαμένοις ἀνώτερον. 'Εκκλησία οὖν ἐστὶν ὁρθοδόξων Χριστιανῶν πλῆθος εἰς ἓνα Χριστιανῶν ὁρθόδοξον ἀναγόμενον, ὃν καὶ τῶν ἄλλων προέχειν δεῖ καθὸ Χριστιανῶν. Οὕτως γὰρ ἐπὶ πάντων ἔχει τῶν μὴ δημοκρατούμενων. Ὁ γὰρ προηγούμενος τῆς ἀγέλης ταῦρος μεγέθει τῶν ἄλλων, ἢ ἔστιν ὅτε καὶ ἀλλοίως προέχει. Καὶ τὸν στρατηγὸν δὲ πολλῶν τῶν ἄλλων προέχειν χρὴ τῶν καὶ ἐμπειρίᾳ πολέμων. Οἱ μέντοι δημοκρατούμενοι τοῦτο περιφρονοῦσι, κατακρατοῦντες τῆς φύσεως, ἢ περ τῶν κρείττονα τῶν χειρόνων ἀρχεῖν ἐθέλει. Οὐ γὰρ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἡδίστου φροντίζουσι. Ἀκαὶ μέντοι ἐπὶ τῶν γεράνων οὐκ ἀληθεύειν. Προηγεῖται γὰρ οὐχ ὁ κρείττων, ἀλλὰ τῆ τάξει δευτερος. Ἡ οὐδὲ τοῦτο ἐκπίπτει τοῦ καλοῦ καὶ τῆς φύσεως. Ὁ γὰρ δευτερος τῆ τάξει μάλλον τῶν ἐπομένων τῆ φύσεως ποτ' ἐπέσθαι δεῖ, ἐμυθῶ. Τοῦτο ἄρα καὶ ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ τηρεῖν δεῖ. Διὸ καὶ τὸν Χριστιανὸν, εἰς ὃν ἀναγόμενον τὸ πλῆθος εἰς μίαν 'Εκκλησίαν συναγεται, τῷ τῆς ἱερωσύνης κοσμοῦμεν βαθμῶν, καὶ ὡς κρείττονα τιμῶμεν τε καὶ σεβόμεθα, ὡς δὲ ὅθεν ἄγιον ἀρετῆ τε καὶ τῆ τῶν θείων ἐπιστήμη, ἢ εἰ μὴδὲν ἄλλο, τῷ τῆς ἱερωσύνης χρισματι. Οὕτως D 'Εκκλησία μία συνίσταται ἡ μικροτάτη, παροικία μὲν παρὰ τῶν νῦν Λατίνων, παρ' ἡμῶν δὲ ἐνορία καλουμένη, ὡς ἐν τῷ μικροτάτῳ ὄρω περιεχομένη. 'Επειδὴ δὲ ἐνορίαι πολλαὶ εἰσι, καὶ πολλὰ αἰ τοιαῦται: 'Εκκλησίαι, δεῖν δὲ ἀπεδείξαμεν ἀεὶ τὸ πλῆθος εἰς ἓν συναγεσθαι τῷ ἁμοιείῃ, φυσικαῖς ἀνάγκαις κινούμενοι, τὰς πολλὰς ἐνορίας μίαν ἐπισκοπικὴν 'Εκκλησίαν ποιούμεν, τῷ ἐπισκόπῳ πάσας ἐνορίας. Ὅμοιος καὶ τὰς πολλὰς ἐπισκοπὰς, μητροπόλιν μίαν ποιήσαντες, τῷ ἐνὶ μητροπολίτῃ πάσας εἰς ἓν συναγάγομεν. Πάλιν δὲ τὰς μητροπόλεις μίαν πατριάρχικῃ 'Εκκλησίᾳ συναρμόσαντες, ἐνὶ πατριάρχῃ εἰς μίαν μεγάλην 'Εκκλησίαν συναγάγομεν.

ὡς εἶναι τὴν ἀρχιερατεύουσαν Ἐκκλησίαν ἐκκλη- A
σιῶν πλήθος εἰς μίαν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ἀρχιερέως
ἐνούμενον. Ἐπειδὴ δὲ πέντε πᾶσαι εἰσιν αἱ μεγά-
λαι Ἐκκλησίαι, Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλε-
ξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, δεῖ πάντως
καὶ ταύτας μιᾷ συνάγειν, μᾶλλον δὲ ἀνάγκη ἀναγκάζει
φυσικῆ εἰς τοῦτο συνωθούσα, ἵνα μία οὖσα ἡ καθόλου
Ἐκκλησία δύνηται τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὀρθοῦσαι.
Ἄδεικτα: γὰρ, μηδὲν τὸ πλῆθος ἐργάζεσθαι: δύνασθαι.
necesse est omnino easdem una aliqua copulari.
ut una existens universalis Ecclesia possit recta
quidem est, nihil posse multitudinem agere.

Θ. Τίνι οὖν τῶν πέντε εἰς μίαν αἱ πέντε συνά-
γονται; Ἀηλονότι τῇ πρώτῃ. Ἦδη γὰρ ἐδείχθη
πρωτεύειν αἰετῶν πολλῶν τὸ συνάγον ταῦτα εἰς
ἓν καὶ ἐνοῦν. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς Ῥώμης. Καὶ B
τοῦτο παρὰ πάντων ἀπλῶς τῶν Χριστιανῶν δέδοται.
Ἐπειδὴ οὖν διὰ ταύτης ἡ καθόλου Ἐκκλησία ἔχει
τὸ εἶναι: μίαν, ὅταν μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀπο-
στολικὴν Ἐκκλησίαν λέγωμεν, πάντως μίαν εἶναι
διὰ τὸ ἔπεσθαι τῇ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίας ὁμολο-
γία νοήσομεν ὀρθῶς κρινόντες. Ὅστις ἄρα οὐχ
ἔπειτα τῇ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίᾳ, ἐξήκισται τῆς
μῆδ, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας,
τῷ ἀναθέματι ὑποπεσῶν εἰς ὄρη καὶ εἰς ἐρημίας
ἀποπλανᾶται, καὶ βάραθρα, καὶ τόπους οἰκεῖ, οἷς
οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος. Βλέπετε γὰρ ὡς οὐκ ἐμὲ
ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου, καὶ τῶν τὴν
Ἐκκλησίαν διαταξάντων ἀγίων Πατέρων, καὶ τῆς
φιλοσοφίας, ἦτοι τῆς τῶν πραγμάτων συνήχθη φύ-
σεως, ἦτοι μέγα βοᾷ οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἡ ἐν ὁμοειδίαι C
συνάγεσθαι δύνασθαι τὸ πλῆθος εἰς ἓν. Πρῶτον δὲ
καὶ τυφλῶ, ὡς πολλαὶ εἰσιν ἐκκλησίαι· πέντε γὰρ
αἱ μεγάλαι, ὥστε μιᾷ ταύτας εἰς μίαν συνάγειν
ἀνάγκη. Τίνι ἄρα τῶν πέντε εἰς μίαν τὰς πάσας
ἀνάξομεν; Τίνι; ὡ τῶν συμφορῶν! Οὐκ ἔστι
δυνατὸν ἄλλην νοῦν λέγειν, οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλη,
ἀλλὰ πᾶσαι ὑπὸ τοῦ Μαχοῦμτ καταποθεῖσαι μόνην
κατέλιπον τὴν τῆς Ῥώμης. Εἰ γὰρ καὶ ἴχνος τι κα-
ταλειφθεῖ τῶν τεσσάρων μεγάλων θρόνων δοκεῖ,
ἀλλ' ἐπικινδυνόν ἐστι καὶ λίαν φοβερόν, τοῖς ἀγραμ-
μάτοις καὶ βεβαρβαρωμένοις ἀνθρώποις θαρραῖν,
καὶ ἐξ ἐκείνων ἠρεῖσθαι τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν,
οὐδ' οἶδαμεν μὴ δύνασθαι διακρίνειν τὰ τοιαῦτα.
Πῶς γὰρ τὰς θέλας νοήσουσι Γραφάς, οἱ μὴδὲ κιν D
γράμματα εἰδότες, οἱ μὴδὲ κἂν ἀναγινώσκουσιν τὰ γε-
γραμμένα μαθόντες; Πῶς λύσουσι τοὺς ἀμαρτη-
σαντας καλῶς, ἢ δήσουσι, μὴ εἰδότες ὅλως, τί ἐστὶν
ἀμαρτία; Εἰ γὰρ πολλάκις καὶ οἱ ἐν τοῖς τοιοῦτοις δεῖ-
νοὶ ἀμφισβητοῦσιν ἐν τισι, τί περὶ ἐκείνων χρῆ νομί-
ζει τῶν μακρῶν ἀπὸ τῆς γνώσεως τῶν θεῶν κανόνων
ἀπρὸς κινδύνων, οὐς ἐγὼ νομίζω μὴδὲ κἂν ἕνα ποτὲ ἀνα-
γνῶναι κανόνα; Ἡ δὲ ὄλοντο: πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων
ἀρεται, καὶ τῶν σπουδαίων ἐναι, καὶ ἐπαινετῶν πρά-
ξεων ἀμαρτήματα αὐτοῖς νομισθήσεται, καὶ οὕτω, ἀνα-
τραπήσεται τὰ καλὰ εἰς κακὰ, καὶ τὰ κακὰ εἰς καλὰ;
Ὡς περὶ γὰρ τὸ καλὸν οὐ καλόν, εἰ μὴ καλῶς γένηται,
οὕτω καὶ τὸ κακὸν οὐ πάντῃ κακόν, ὅταν μὴ κακῶς
γένηται. Πῶθεν οὖν ταῦτα ἐκείνοι διακρίσειεν, μὴ τε

multos episcopatus in unam metropolim redactos,
uni metropolitæ universas subdimus. Rursusque
metropoles uni patriarchali Ecclesiæ coagmen-
tantes, uni patriarchæ in unam magnam Ecclesiam
copulamus. Adeo ut Ecclesia archieratica dignitate
conspicua sit ecclesiarum multitudo uni Ecclesiæ
per archipræsulem conjuncta. Cum autem quinque
sint magnæ Ecclesiæ, Romana, Constantinopoli-
tana, Alexandrina, Antiochena, Hierosolymitana;
Ino necessitas naturalis cogit, in id compellens,
veritatis dogmata præscribere: demonstratum si-

9. Qua igitur ex his quinque in unam hæc
quinque cogentur? Manifestum est non alia quam
prima. Ostendimus enim multo aliis præcellere,
quod reliqua in unum redigit et unit. Et hæc est B
Romana, quod ab omnibus Christianis absolute
conceditur. Cum itaque per hæc universalis Ec-
clesia obtineat, ut sit una, dum unam sanctam cat-
holicam et apostolicam Ecclesiam dicimus, omnino
unam esse, quod Romanæ Ecclesiæ professionem
sequatur, nec extra rem judicantes intelligemus.
Quicunque igitur non sequitur Ecclesiam Roma-
nam, extra unam, sanctam, catholicam et aposto-
licam Ecclesiam est, et anathemati obnoxius in
montibus et locis solitariis ac præruptis inerrat,
et territoria habitat, quæ non invisit Dominus.
Namque conspiciatis mæ hæc non esse, sed e sacro
Symbolo, et ex sanctis Patribus, qui Ecclesiam ordi-
nauerunt, et philosophia ipsa, hoc est ex rerum C
natura recollecta, quæ magna voce iugiter non
alio, quam uno ejusdem generis posse multitudi-
nem in unum cogi. Et cæco id notum est, multas
esse Ecclesias, sed magnas quinque; ut una hæc
in unam reducere necesse sit. Ad quam igitur ex
his quinque universas redigemus? Ad quam? hæc
calamitatem! Non possumus hoc tempore aliam
proferre, neque enim est, sed omnes a Machumete
absorptæ, unam tantum Romanam reliquam fece-
runt. Licet enim vestigium aliquod quatuor magna-
rum sedium remansisse videatur, verum est sub-
jectum periculis, et maxime terribile, hominibus
litterarum nesciis, et Barbarorum moribus efferatis
confidere, et ex iis salutem nostram expiscari, quos
novimus similia discernere non valere. Quomodo
enim divinas Scripturas intelligent, qui nec litteras
equidem sciunt, neque ea quæ scripta sunt, legere
diligere? Quomodo recte peccatores absolvent,
aut ligabunt, qui prorsus ignorant, quid peccatum
sit? Etenim si sæpe sæpius, qui in similibus exer-
citi sunt, in nonnullis addubitant, quid de illis
opinandum est, qui a sacerdotum canonum cogni-
tione longe disjunctissimi sunt, et qui, ut ipse
existimo, ne unum quidem canonem legerunt?
Annon luce clarius est, multa vitia virtutes, et ex
rebus seriis quam plurimas et actiones laudabiles
vicia ab illis reputatum iri? Sicque bona in mala,
et mala item in bona recident. Quemadmodum enim
bonum bonum non est, si bene non fiat, parè quæ

que modo malum, non usquequaque malum est, cum male non sit Undenam igitur illi hac discernent, cum neque in extranea, neque in nostra, neque in divina sapientia exerciti sunt? Sed et apostoli, inquit, cum litteras nescirent, a Spiritu illuminati sunt, et Ægyptius ille Antonius perquam meditate divinas Scripturas intellexisse dicitur, qui nec litteras agnoscere didicerat: apostolos et Antonium in

10. Cum itaque una sit Ecclesia catholica, et una per Romanam, ut supra oratio demonstravit, et res ipsæ dicto fidem adhibere etiam volentes cogunt, prorsus necesse est omnes, et vos potissimum tanquam aliis prudentiores in unam, sanctam, catholicam et apostolicam credentes, unam esse universalem per Romanam confiteri, et quæ per synodos decernuntur credere et prædicare, sic summo pontifice præscribente. Adde etiam: necesse est eum qui in aliquod credit, determinatè scire, quantum ipsius vires concedunt, quomodo eredit, et quid, et propter quid. Et credendum esse in unam Ecclesiam nemo est inter Christianos, qui id ignoret, neque quisquam etiam ex hæreticis ipsis inficias iverit. Quomodo vero una sit, pauciorunt. Attamen dicunt unam eam ipsam, quam ipsi distincte sequuntur, quemadmodum et vos antea Constantinopolitanam, et abii alias. Verum oratio demonstravit, et res ipsa propter immixtas calumnias unam solam catholicam Ecclesiam prædicant, nulla Ecclesiarum alia nisi sola Romana. Anathemati igitur obnoxius est, qui eam non sequitur, nec credit ut illa. Omnes enim sanctæ et universales synodi, statim ab ipsa secunda incipientes, anathemati tradiderunt omnes qui in unam Ecclesiam catholicam et sanctam non credunt, et cum dixissent unam, determinate unam intellexerunt. Nam si non determinate, igitur indeterminate: quod est plenum impietatis et blasphemiam. Quomodo enim in unam credes, cum, quænam illa sit, minime teneas? An forte in universam totius orbis credere te dices? Erit ergo apud te et Armenus orthodoxus, et Æthiops, et qui Sergium consecrantur Indi, et Monothelita, et qui Divinitatem ipsam cruci affigunt. Quare unam cum dicimus catholicam Ecclesiam, sciendum esse asseveramus, per quamnam aliarum Ecclesiarum una est. Eiusdem enim generis uno multitudo unum est. Est igitur una catholica per Romanam, ut ostensum est. Illius ergo vestigiis insistendum est ab eo qui se vere recteque sentire affirmat, secundum fidei professionem. Cum vero et Romana Ecclesia una sit, erit et ipsa sua suo pontifice. Eo siquidem, quæ in ea est, sacerdotum, episcoporum et præsulorum multitudo in unum cogitur, ideoque Romanus archiepiscopus et pontifex nuncupatur. Qua porro ratione universa totius orbis Ecclesia in unum per Romanam dirigitur, non Romanus, sed summus pontifex appellatur. Ob hoc, qui simul una cum summo pontifice non sentit, quasi unam catholicam Ecclesiam denegaret, tanquam mem-

Α τὴν ἕξω, μήτε τὴν ἡμετέραν, καὶ θεῖαν σφρανδισκῆσαντες; Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι, φαίν, μὴ εἰδότες γράμματα, ἐφωτισθήσαν τῷ Πνεύματι. Καὶ ὁ Αἰγύπτιος ἐκεῖνος Ἀντώνιος ἄριστα λέγεται νοῦσαι τὰς θείας Γραφάς, μὴδὲ ἀναγινώσκειν γράμματα μαθών. Ἀποστόλους καὶ Ἀντώνιον εἰπών, κατὰ τοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἠγωνίσαι.

medium proferens, contra te et pro veritate decertasti.

11. Ἐπειδὴ οὖν μία ἐστὶν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ μία τῆ τῆς Ῥώμης, ὡς καὶ ὁ λόγος ἀπέδειξε, καὶ τὰ πράγματα πείθεσθαι καὶ μὴ θέλοντας ἀναγκάζει, πάντως δεῖ πάντας καὶ ὑμᾶς τῶν ἄλλων μάλλον ὡς φρονιμωτέρους εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν πιστεύοντας, εἶναι εἶναι τὴν καθόλου τῆ τῆς Ῥώμης ὁμολογεῖν, καὶ τὰ κυρωθέντα συνοδικῶς πιστεύειν τε καὶ κηρύττειν, οὕτω τοῦ ἀκροῦ ἀρχιερέως διορίζοντος. Πρὸς τοῦτοις ἀνάγκη ἐστὶ τὸν εἰς τι πιστεύοντα εἰδέναι ὠρισμένως, ὅσον αὐτῷ ἐφικτὸν, πῶς πιστεύει, καὶ τί, καὶ διατί. Ὅτι μὲν οὖν εἰς μίαν χρῆ Ἐκκλησίαν πιστεύειν, οἵδοι πάντες Χριστιανοί, καὶ οὐδὲ τῶν αἰρετικῶν τις τοῦτο ἀρνήσεται: πῶς δὲ μία, ἄλλοι οἴδοι. Λέγουσι δ' ὁμοῦς μίαν τὴν ἡμετέραν κατακολουθοῦσιν ὠρισμένως, ὡς περ καὶ ὑμεῖς πρότερον τῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἄλλοι: ἄλλοι δὲ λόγους ἀπέδειξε, καὶ τὰ πράγματα διὰ τῶν συμφορῶν κηρύττει, μίαν εἶναι τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν οὐδεμίαν τῶν Ἐκκλησιῶν ἄλλη, εἰ μὴ μόνον τῆ τῆς Ῥώμης. Ἀναθέματι ἄρα ὑπόκειται ὁ μὴ ταύτῃ ἐπόμενος, μὴδὲ πιστεύων ὡς οὕτη. Πᾶσι γὰρ αἱ ἀγία καὶ καθολικὰ σύνοδοι, ἀπὸ τῆς δευτέρας εὐθὺς ἀρέσμενοι, τῷ ἀναθέματι παραδίδασιν πάντας τοὺς μὴ εἰς μίαν Ἐκκλησίαν πιστεύοντας καθολικὴν καὶ ἀγίαν, μίαν δὲ εἰπόντες, ὠρισμένως μίαν ἐνόησαν. Εἰ γὰρ μὴ ὠρισμένως, ἀορίστως ἄρα ὡς περ πάσης ἐστὶ βλασφημία μεστόν. Πῶς γὰρ εἰς μίαν πιστεύει, μὴ εἰδὼς εἰς τίνα; Ἄρα εἰς τὴν καθόλου τῆς οἰκουμένης πιστεύειν λέξεις; Ἔσται σοι ἄρα καὶ ὁ Ἀρμενίος ὀρθόδοξος, καὶ ὁ Αἰθιοπός, καὶ οἱ τὰ Σεργίου δοξάζοντες Ἰνδοί, καὶ Μονοθελίται, καὶ οἱ τὴν θεότητα σταυροῦντες αὐτήν. Μίαν οὖν λέγοντες τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, δεῖ εἰδέναι φεμὴν καὶ τίνας τῶν Ἐκκλησιῶν ἐστὶ μία. Τῷ ὁμοειδεῖ γὰρ ἐστὶ πᾶν πλῆθος ἓν. Ἔστι δὲ μία ἡ καθολικὴ τῆ τῆς Ῥώμης ὡς ἀπέδειχθη. Ταύτη ἄρα δεῖ ἔπεσθαι τὸν γε ὡς ἀληθῶς ὀρθόδοξον κατὰ τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία μία ἐστὶν, ἔσται καὶ αὐτὴ μία τῷ αὐτῆς ἀρχιερεῖ. Τοῦτο γὰρ τὸ ἐν αὐτῇ πλῆθος ἱερέων τε καὶ ἐπισκόπων καὶ ἀρχιερέων εἰς ἐν συνάγεται, καὶ κατὰ τοῦτο Ῥώμης ἀρχιεπίσκοπος καὶ ἀρχιερέως λέγεται. Καθὸ δὲ ἡ καθόλου τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησία εἰς ἓν διὰ τοῦ Ῥώμης συνάγεται, οὐ Ῥώμης, ἀλλ' ἀκροῦ καλεῖται ἀρχιερέως. Διὰ τοῦτο τὸν μὴ ὀρθόδοξον τῷ ἀκροῦ ἀρχιερεῖ ὡς ἀρνούμενον τὴν μίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀποβλητέον, ὡς σεσηπὸς μίλος. Οὐχ ὁμοδοξεῖ δὲ ὁ μὴ μνημονεύων. Μνημονεύειν ἄρα δεῖ ἐν ταῖς θεαῖς λειτουργίαις τοῦ ἀκροῦ ἀρχιερέως. Οὐ γὰρ ἐν αὐτῷς τιμηθῆ τὸ μνημόσυνον

τοῦτο γίνεται, ἀλλ' ἵνα τοὶ αὐτοῦ μνημονεύοντες ἐνω-
θῶσι τῇ μιᾷ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅσπερ γὰρ ἐν
στρατῷ οἱ δέκα στρατιῶται τῷ δεκάρχῳ ἐνοῦνται
εἰς ἓν, καὶ οἱ δέκα δέκαρχοι τῷ ἑκατοντάρχῳ, καὶ
οἱ δέκα ἑκατοντάρχοι τῷ χιλιάρχῳ, καὶ οἱ χιλιάρ-
χοι τῷ στρατηγῷ, οἱ δὲ πολλοὶ στρατοὶ καὶ στρατη-
γοὶ τῷ ἐνὶ βουλεῖ καὶ αὐτοκράτορι· οὕτως ἔχει καὶ
ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ. Ἀντὶ γὰρ δεκάρχων τοὺς
μὲν ἐνοριῶν ἱερεῖς ἔχομεν, ἑκατοντάρχους δὲ τοὺς
ἐπισκόπους εἴποι τις ἂν, τοὺς δὲ ἀρχιεπισκόπους
χιλιάρχους, στρατηγούς δὲ μεγάλων στρατῶν τοὺς
μεγάλους, ἐγὼ καὶ θεῖους πατριάρχας ἡγοῦμαι. Ὁ
δὲ πάππας ὡς αὐτοκράτωρ καὶ βασιλεὺς τῆς Ἐκ-
κλησίας ἐστίν. Ὁ βασιλεὺς δὲ εἶπον, ἐπεὶ οὐχ ὡς
τύραννος, ἀλλ' ἐκόντων τῶν ὑπάρχων ἀρχειν αὐτὸν
δεῖ. Ὅστε ὅταν περὶ τινος τῶν θεολογικῶν, ἢ καὶ
τῶν κατ' οἰκονομίαν πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαίων ζη-
τῆται, οὐκ αὐτὸν κρίνουν, ἀλλὰ τῇ τῶν πλειόνων
ἀρχιερίων ἀκολουθοῦντα γνώμην, φέρειν τὴν ψή-
φον· καθάπερ ἐφ' ἡμῖν Εὐγένιος ὁ μέγας ἐν τῇ συν-
όδῳ τῇ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος
ζητησῆς ἐποίησατο. Ὡς τὴν ἡδὴ κεκυρῶσθαι τοῦτο
τὸ ζήτημα, καὶ τῷ ἀναθέματι ὑποκεισθαι τοὺς
ἀπειθοῦντας τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένῃ συνόδῳ.
Τοῦτο γὰρ ὤρισται κατὰ τῶν ὁπιθούτων ταῖς
καθολικαῖς συνόδοις. Ἐκ πάντων οὖν τούτων φανε-
ρὸν, τὸν πάππαν εἶναι, ὃ πᾶσα ἢ ἐν καθόλου Ἐκ-
κλησία συνάγεται. Πᾶσαι γὰρ αἱ ἐκκλησίαι τῇ Ῥώ-
μῃ ἐνίζονται. Ἀὐτὴ δὲ τῷ πάππᾳ. Πᾶσαι ἄρα τῷ
πάππᾳ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὴ θέλοντες αὐτοῦ, ὅταν
δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, μνημὴν ποιέσθαι, ἰδίᾳ βουλῆσει τῆς
C μιᾶς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρύττουσιν ἑαυτοῦς.
papæ. Ergo universæ papæ. Quare qui illius commemorationem,
cum opus est, et modo quo adde-

cet, respuunt, propria voluntate sese ab una catholica Ecclesia eji-
ciant.
ια'. Ἐτι δεῖ πάντως τάξιν εἶναι ἐν τῇ καθολικῇ
καὶ μιᾷ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ γὰρ ἄτακτον ἐν εἶναι οὐ δύνα-
ται. Ἡμεῖς δὲ εἰς μίαν πιστεύομεν Ἐκκλησίαν παρ'
αὐτοῦ τοῦ Συμβόλου κλεισόμεθα. Τάξις δὲ οὐκ
ἔσται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, μὴ οὐσης τινὸς πρώτης
καὶ δευτέρας. Πρώτη δὲ ἡ τῆς Ῥώμης. Ταύτη
ἔρα δεῖ ἐπεσοῦν ὡς πρώτη τῷ ἀξιώματι, οὐ τῇ
ἀπαριθμήσει. Τὸ γὰρ πρῶτον τῇ ἀπαριθμήσει οὐκ
ἔστι τῷ πράγματι πρῶτον, ἀλλὰ τῇ βουλήσει τοῦ
ἀριθμοῦντος, διὸ καὶ μεταπίπτει, μεταβαλόντος τοῦ
ἀριθμοῦντος τὸ δευτέρον, ἢ τὸ τρίτον, ἢ ἄλλο τι
D ἀντὶ τοῦ πρώτου. Ἡ δὲ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία καὶ
ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται πρώτη πᾶσων τῶν Ἐκκλη-
σιῶν. Καὶ ὁ ταύτης ἄρα ποιμὴν πρῶτός ἐστι τῶν
ποιμένων πάντων τῆς Ἐκκλησίας, οὐ τῇ ἀπαρ.θμή-
σει, ἀλλὰ τῇ ἀξίᾳ. Ὅσπερ γὰρ Ἐκκλησία ἔχει πρὸς
Ἐκκλησίαν, οὕτω καὶ ποιμὴν πρὸς ποιμένα. Οὗτος
ἔρα ἐστίν ὁ διάδοχος τοῦ πρώτου τῶν ἀποστόλων
Πέτρου. Πάντες γὰρ οἱ μεγάλοι ἀρχιερεῖς τῶν ἀπο-
στόλων καὶ λέγονται καὶ εἰσὶ διάδοχοι· καὶ ὁ πρῶ-
τος ἀρχιερεὺς ἔρα τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων.
Ἐδόθησαν δὲ αἱ κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν
μόνῳ ἀμέτῳ τῷ Πέτρῳ καὶ τῷ πάππᾳ ἔρα κατὰ
διαδοχὴν. Ὅσοι οὖν τῶν ἀρχιερίων διασχίονται ἀπὸ
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, μὴ μνημονεύοντες

A brum putridum rejiciendus est. Neque eadem quæ
et summus pontifex sentit, qui illius commemor-
ationem non facit. Commemoratio itaque illius
inter Missarum solemnities facienda est. Et hæc
illius memoria, non ut illi honor impendatur, sit,
sed ut qui illum commemorant, uni catholice Ec-
clesiæ uniantur. Veluti enim in exercitu decem
militibus decurioni in unum uniantur, et decem de-
curiones centurioni, et decem centuriones mille
militum præfecto, et mille militum præfectus du-
ctori exercitus, multi vero exercitus et eorum
duces uni regi et imperatori, ita et in Dei Ecclesia
fit. Sunt enim nobis decurionum vice paræciarum
sacerdotes, et centuriones episcopos non incom-
B præfectos: ductores vero magnorum exercituum
magno ego divinosque patriarchas reputo. Papa
vero est veluti Ecclesiæ imperator et rex. Dixi ut
rex, neque enim tyrannus est, qui ita annuentibus
subditis imperat. Quapropter cum de aliqua re
theologica, sive de iis quæ ad salutem necessaria
sunt, quæstio inciderit, non ipse judicat, sed plu-
rium præsulum sententiæ insistens, calculum ad-
dit: veluti hac nostra ætate magnus Eugenius in
synodo, quæ de processione Spiritus sancti quæ-
stionem moverat, confecit: ut jam de illa quæ-
stione firmatum sit, et anathemati subiaceant, qui
synodo Florentiæ coactæ non obediunt. Hoc nam-
que in eos qui generalibus synodis non obediunt,
constitutum est. His omnibus plane patet, papam
unum esse, quo Ecclesia catholica in unum cogitur.
C Universæ enim Ecclesiæ Romanæ uniantur, ipsa vero

11. Præterea in catholica et una Ecclesia nec-
essario ordo requiritur. Quod etenim inordinat-
um est, unum esse non potest; et nobis in unam
Ecclesiam credere, ab ipso Symbolo præcipitur.
Ordo vero in Ecclesiis nullus erit, si in illis prima
et secunda non est. Prima autem Romana est.
Illi igitur uti primæ dignitate, non enumeratione
obscundandum est. Nam primum in enumeratione
re primum non est, sed arbitrio stat enumerantis,
proptereaque primatu excidit, si enumerans loco
D illius secundum aut tertium collocaverit. Romana
vero Ecclesia et fuit, et est, et erit omnium Ec-
clesiarum prima. Illius igitur pastor est omnium
Ecclesiæ pastorum primus, non enumeratione, sed
dignitate. Uti enim se habet Ecclesia ad Eccle-
siam, ita et pastor ad pastorem. Hic ergo est Petri
apostolorum principis successor. Omnes siquidem
insigniores præsules apostolorum successores et
dicuntur, et sunt. Et primus itaque præsul, apo-
stolorum principis. Concedite vero sunt regni
celorum claves soli Petro immediate, igitur et
papæ secundum successionem. Quicunque itaque
præsules ab Ecclesia Romana dividuntur, non
commemorantes, ut addebet, summi pontificis,
non habent. claves. Ideoque et ipsi, et eorum so-

etatores clamabunt, *Domine, Domine, aperi, et au-*
d'ent, heu damna! Non novi vos.

12. Sed dixerit forte quispiam : Ultra modum papam extollis, et in deorum numero collocas ; at nos novimus, eum hominem esse, posseque et peccatis et impietate corruiere ; ideoque cum sequi in rebus fidei non sustinemus. Hoc porro frustra est. Namque pastorem aliquem nos sequi necesse est. Pastor vero quicumque homo est, erroribus obnoxius. Imo et singulis diebus ipse veluti homo deliquit. Eisi vel una hora vita nostra perduraret, neque eo tempore intaminati esse possumus. Verum de his nemo pro papa rationem reddet, sed ipse pro se respondebit. Ita est, inquit, at enim fieri potest, ut papa æque atque homo in hæresim prolabatur ; at in rebus fidei hæreticum sequi fas non est. Verum enimvero si quæ ille animo concipit non excluserit, nihil id ad gregem ; eorum enim quæ animo contecta sunt, solus Deus iudex est. Quodsi deprehendatur, pelletur e pastoralis dignitate ab Ecclesia ; namque supra diximus, ipsum uti regem Ecclesiæ præesse. Rex vero non morte tyrannorum, sed norma a legibus communi calculo confirmatis præscripta cuncta peragit. Lex autem Ecclesiæ est divina Scriptura, et divini doctores illius interpretes, quorum vestigiis si deprehendatur non insistere, veluti porcus silvestris ejficietur. Sed et ipsam Romanam Ecclesiam dicet nescio quis. Verum propitius sit Deus. Credendum siquidem est, fieri non posse ut Romana Ecclesia, quæ prima est, et per quam universalis, ut una sit, habet, in hæresim labatur. Etenim si et ipsa cum hæreticis aberraverit, in quamnam unam et sanctam nos Christiani credemus ? Necesse enim omnino erat nobis tradi divinitus Ecclesiam firmam, minime lubricam, et quæ in pietatis dogmatibus falli non posset, ut haberemus, ab hæreticis vexati, sive etiam nos ipsi addubitantes, quo possemus confugere. Hæc vero est Romana. Audiamus Christum Servatorem : *Tu es Petrus, inquit, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Portas hic inferi hæreses vocat, ut cuncti doctores una sententia, a Spiritu illis communicata, interpretati sunt. Considerandum porro est, quæ ex magnis sedibus ac patriarchicis aliquando hæresi dehonesta non fuit. Extra Romanam plane nulla. Id vero nunquam illam perpressam fuisse, humanum equidem non est, sed divinum. Virtus enim illius, qui dixerat : *Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam,* conservavit, et conservabit ipsam præterea maculæ et labis expertem, inculpam, intaminatam, ab omni hæresi disjunctissimam, rectamque veritatis interpretem. Ut hæc omnia, qui ab ea se jungitur, extra catholicam Ecclesiam degit.

13. Volo autem id quoque in præsentī exponere,

Α του άκρου άρχιερέως, ως δεί, ούκ έχουσι τās κλεις, Διά τούτο και αύτοι και οι άκολουθούντες αυτοίς κράζουσι μὲν, *Κύριε, Κύριε, άνοιξον* άκούσονται δε, φευ τής ζημίας ! *Ούκ οίδα ήμιάς.*

19'. 'Αλλ' εἰσως εἰποι τις, ως λίαν ἐκθειάζει; τὴν πάππην οὐ. Ἡμεῖς δὲ ἀνθρώπων εἶναι καὶ αὐτὴν οὐδαμῶν, ἀμαρτία καὶ βλασφημία δυνάμενον καταποθῆναι. Διὰ τούτου καὶ ἀκολουθεῖν αὐτῷ κατὰ τὴν πίστιν οὐκ ἀποδεχόμεθα. Ἀλλὰ τούτου οὐδέν ἐστιν Ἄνάγκη γὰρ ἐπεσθαὶ ποιμένι τῆν. Ποιμὴν δὲ πᾶς ἀνθρώπος; ἐστὶ σφαλῆναι δυνάμενος. Μᾶλλον δὲ καθ' ἡμέραν καὶ αὐτοὺς ἀμαρτάνει ως ἀνθρώπος. Εἰ γὰρ καὶ μία ὥρα ὁ βίος ἄπας ὑπῆρχεν ἡμῖν, οὐδαμῶς ἔξω ζύπου εἶναι δυνάμεθα. Ἀλλὰ περὶ τούτων οὐδεὶς ὑπὲρ τοῦ πάππα δώσει λόγον, ἀλλ' αὐτοὺς ὑπὲρ ἐαυτοῦ ἀπολογηθήσεται. Ναί, φασίν, ἀλλὰ δυνατὸν ἐστὶ καὶ αἰρέσει συσχεθῆναι τὸν πάππην ως ἀνθρώπων. Αἰρετικῶν δ' ἀκολουθεῖν τὰ κατὰ πίστιν οὐ θεμιτόν. Ἀλλ' εἰ μὲν οὐκ ἐκδώσει τὰ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲν πρὸς τὸ ποιῆμιον. Τῶν γὰρ ἐν τῇ ψυχῇ κεκρυμμένων μόνος ἐστὶ κριτῆς ὁ θεός. Εἰ δὲ φωραθῆσεται, ἐκδιωχθήσεται τῆς ποιμαντικῆς ἀξίας παρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἰδὲ γὰρ φθάσαντες εἰρήκαμεν, ως βασιλεῖα εἶναι αὐτὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς οὐ τυραννικῶς, ἀλλὰ κατὰ τοὺς θεόθεντας κοινῇ νόμους πάντα ποιεῖ. Νόμοι δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἡ θεία Γραφή, καὶ οἱ ἐξηγηταὶ ταύτης οἱ θεοὶ διδάσκαλοι, οἵς εἰ φωραθῆναι μὴ ἀκολουθεῖν, ως μόνος ἄγιος καταβλήθησεται. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης φήσιν τις ἀν' ἀλλ' ἵεως εἰη θεός; ἀδύνατον γὰρ εἶναι πιστεῖσθαι χρὴ αἰρέσει περιπετεῖν τὴν τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίαν πρῶτην οὖσαν, ἥ τὸ μίαν εἶναι ἡ καθολικὴ ἔχει. Εἰ γὰρ καὶ αὕτη νοσήσει τὰ τῶν αἰρετικῶν, εἰς ποίαν μίαν τε καὶ ἁγίαν πιστεύσομεν οἱ Χριστιανοί; Ἔδει δὲ πάντως μίαν ἡμῶν δοθῆναι θεῶν Ἐκκλησίαν, ἀσφαλῆ, βεβαίαν, μὴ δυναμένην κληνηθῆναι ἐν τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγματι, ἐν ἔχωμεν διωκόμενοι παρὰ τῶν αἰρετικῶν, ἣ καὶ αὐτοὶ ἀμψισθητούμενος ποὶ καταφύγομεν. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς Ῥώμης. Ἀκούσομεν τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ. *Σὺ εἰ Πέτρος, φησὶ, καὶ ἐπὶ ταύτη τῇ πέτρῳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.* Πύλαι δὲ ἄδου τὰς αἰρέσεις λέγει, ως πάντες οἱ διδάσκαλοι μετ' γνώμῃ τῇ παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐξηγήσαντο. Σειπτόν δὲ τίς ποτε τῶν μεγάλων θρόνων καὶ πατρ- αρχικῶν οὐ κατηκολούθησέ ποτε αἰρέσει. Πάντως οὐδεὶς πλὴν τοῦ Ῥώμης. Τὸ δὲ μετέπειτα τοῦτο παθεῖν οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπινον, ἀλλὰ θεῖον. Ἡ γὰρ δύναμις τοῦ εἰπόντος, *Καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς,* ἐφύλαξε καὶ φυλάξει αὐτὴν ἀπειλον, ἄμωμον, ἀμίαντον αἰρέσει, ὀρθοτομοῦσαν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, Διὰ ταῦτα πάντα ἐμὴ ἀκολουθῶν αὐτῇ ἔξω ἐστὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας.

17'. Βούλομαι δὲ κἀκεῖνο τὸ γε νῦν ἔχειν ἀναπύ-

ζαι, ὃ παρὰ πολλῶν ἁγίων Πατέρων, καὶ μέγιστα Ἀνατολικῶν γράφεται, ὡς πάντε μεγάλους θρόνοις ἡ καθόλου Ἐκκλησία συνίσταται, ὡσπερ τι ζῶον αἰσθῆσκει πάντε, ἀφῆ, γεύσει, ὄρασει, ἀκοῆ, ὕσφρησει. Ὡσπερ οὖν τὸ καλῶς ἔχον ζῶον καὶ τέλειον ταύταις τελειοῦται, οὕτω φασὶ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν καθόλου λέγει καὶ μίαν, τοῖς πάντε θρόνοις τελειοῦσθαι. Ἐπειδὴ οὖν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ὡς παρὰ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας μανθάνομεν, χρῆ ζῆτῆσαι τίνοι τῶν αἰσθήσεων ἐκάστη τῶν Ἐκκλησιῶν ἀφομοιοῦται. Ἀδύνατον γὰρ πάσας πάσας, ἢ πολλὰς μῆ, ἀλλὰ μίαν Ἐκκλησίαν μῆ αἰσθῆσει ἀφομοιοῦσθαι ἀναγκαῖον. Ἴν' οὖν τοῦτο καλῶς διακρίνωμεν, ἀκούσωμεν πρῶτον τοῦ τῆς φύσεως ἀγγέλου, Ἀριστοτέλους φημι, τί περὶ τῶν αἰσθήσεων διορίζεται ἐν τῷ τέλει τοῦ τρίτου τῶν περὶ ψυχῆς. **Οὐδεμίαν, φησὶ, δύναται τὸ ζῶον αἰσθῆσκειν ἔχων χωρὶς ἀφῆς.** Καὶ παρακατῶν ἄλλοις βήμασι τὸ αὐτὸ λέγει· τὰ γὰρ ἀληθῆ καὶ ἀναγκαῖα εἰώθαμεν ἐπαναφέρειν πολλάκις. **Οὐδεμίαν, φησὶ, αἰσθῆσκειν εἶναι δυνατόν χωρὶς ἀφῆς.** Ὅθεν φανερόν θησκειν ἐξ ἀνάγκης τὰ ζῶα, ταύτην μένην τὴν αἰσθῆσκειν ἀπολέσαντα. Οὕτε γὰρ ἔστι δυνατόν ἀφῆν ἔχειν τὸ μὴ ζῶον, οὕτε ἀνάγκη ἐστὶν ἄλλην τὸ ζῶον ἔχειν αἰσθῆσκειν πλην ταύτης. Ἐτα εἰπὼν, ὡς αἱ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ὑπεροχαὶ οὐ φθείρουσι τὸ ζῶον, αἱ δὲ τῶν ἀπτῶν φθείρουσιν, ἐπιφέρει τὸν λόγον, ὅτι **Παντός αἰσθητοῦ ἡ ὑπεροχὴ φθείρει τὸ τῆς αἰσθήσεως ὄργανον.** Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἀπτὸν φθείρει τὴν αὐτὴν ὑπερέχον. **Τὸ δὲ ζῆν ὄρισται τῆ ἀφῆ· δέδεικται γὰρ, ὡς ἀδύνατόν ἐστι ζῶον εἶναι χωρὶς ἀφῆς.** Διὸ καὶ ἡ τῶν ἀπτῶν ὑπεροχὴ οὐ τὰ τῆς αἰσθήσεως ὄργανα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ζῶον φθείρει· ταύτην γὰρ μένην ἔχει τὸ ζῶον, οὐ τοῦ εἶναι χάριν, ἀλλὰ τοῦ εἶναι. Ὅρασιν μὲν, ἴνα βλέπῃ, γεῦσιν δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης ἔνεκα, ἴν' ἐν ταῖς τροφαῖς αἰσθανόμενον ἐπιθυμῆ καὶ κινήται, ἀκοῆν δὲ ἴν' αὐτῷ, γλώσσαν δὲ ἴν' ἄλλῃ σημάτῃ. Τοῦτων οὕτως ἔχόντων, πρόδηλον ὅτι ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία, ὡσπερ ἀφῆ τίς ἐστι. Τίνα γὰρ ἄλλην τῶν Ἐκκλησιῶν τῆ ἀφῆ ὁμοιωσομεν; κυριωτάτη γὰρ τῶν αἰσθήσεων αὕτη καὶ πρώτη, καὶ ἥς ἀνευ οὐδεμίας τῶν ἄλλων εἶναι δύναται. Ἄλλ' οὐδὲ ζῶον ὅλως ἐστὶν ἀνευ ἀφῆς. Ἔστι δὲ καὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία πρώτη καὶ κυριωτάτη, ὡς ὡμολόγηται πᾶσι, καὶ οὐκ ἔστιν ἀντεπειν. Τῆ ἀφῆ ἄρα μόνη αὕτη ἀφομοιωται. Ὡσπερ οὖν ζῶον οὐκ εἶναι δυνατόν χωρὶς ἀφῆς, οὕτως οὐδ' Ἐκκλησίαν ἄλλην συνίστασθαι δυνατόν χωρὶς τῆς τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίας. Καὶ ὡσπερ θησκειν εὐθὺς ἀνάγκη τὸ ζῶον στερηθὲν τῆς ἀφῆς, οὕτω θησκειν εὐθὺς τὸν Χριστιανὸν, ὡστε μὴ εἶναι ὀρθόδοξον, χωρὶς ἀφῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας πάντως ἀνάγκη. Καὶ ὡσπερ τὸ ζῶον, στερηθὲν τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, δύναται πως ζῆν μόνον τῆ ἀφῆ, οὕτω καὶ ὁ Χριστιανὸς ὀρθόδοξος ἐστὶν δύνάται, στερηθεὶς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, καὶ μόνην κατέχων τὴν τῆς Ῥώμης. Οὕτω δὲ ἡ μὲν Ῥώμης Ἐκκλησία ἀφῆ παρείκασται· τὰς δ' ἄλλας;

quod a multis sanctis Patribus, et præcipue Orientalibus scriptis mandatum est, ex quinque duntaxat magnis sedibus Ecclesiam universalem componi, quemadmodum animal quinque sensibus, tactu, gustu, visu, auditu et odoratu. Qua igitur ratione recte se habens animal et perfecte his quinque sensibus plenum atque perfectum est, ea et universalem Ecclesiam tradunt hisce quinque sedibus absolutam esse. Cum itaque hæc ita se habeant, ut ab Ecclesiæ doctoribus addiscimus, inquirendam est, cuinam ex dictis sensibus unaqueque Ecclesia assimilatur. Neque enim fieri potest, ut omnes omnibus, aut plerasque nni, sed unam Ecclesiam uni sensui consimilem esse necesse est. Utque id aptissime dijudicetur, ante omnia naturæ interpret Aristoteles audiendus est. quid ille de sensibus decernat in fine libri tertii De anima: *Nullum, ait, potest animal sensum habere absque tactu.* Et infra aliis verbis id idem insinuat; vera siquidem atque necessaria sæpius repetere solemus: *Absque tactu, inquit, fieri non potest, ut alius quispiam sensus sit. Hinc patet animalia necessario mori, cum eo sensu priventur: neque enim fieri potest, ut tactum habeat, quod animal non est; neque necesse est, ut alium animal præter hunc unum habeat.* Tum demum cum pronuntiasset, *exsuperationem sensibilis cujusvis animal non destruere, sed exsuperationem tangibilis destruere,* subinfert: *Exsuperatio cujuscunque sensibilis sensus destruit instrumentum, quare et tangibile exsuperans ipsum destruit tactum; at tactu definitum est animal. Demonstratum namque est, absque tactu fieri non posse, ut animal sit. Quamobrem exsuperationes eorum quæ tactu percipiuntur, non solum instrumentum ipsius sensus, verum etiam animal ipsum interimit. Hunc enim solum animal habet, non ut sit, sed ut bene sit, visum ut videat, gustum ob id quod voluptate afficit aut dolore, ut in alimento sentiat, et cupiat, et moveatur, auditum ut sibi, linguam, ut alteri significet.* Quæ cum ita se habeant, apertum remanet Romanam Ecclesiam instar tactus esse. Quam enim aliam Ecclesiam tactui exæquabimus? Namque ipse est inter alios sensus et propriissimus, et primus, et quo dempto, nullus alius esse potest. Imo neque animal est absque tactu. Est vero et Romana ipsa Ecclesia prima et principalis, ut in confesso est apud omnes, nec quispiam contradicere audebit. Tactui igitur soli illa assimilatur. Quemadmodum itaque fieri non potest, ut absque tactu animal sit, ita neque fieri potest ut Ecclesia sit absque Romana Ecclesia. Et uti tactu privatum illico necessario emoritur animal, ita statim et Christianus necessario vitam amittit, ut nullo modo recte sentiat, ab Ecclesia Romana sejunctus. Et veluti animal, reliquis aliis sensibus nudatum, solo tactu vitam producere potest; ita et Christianus recte sentire poterit, a reliquis Ecclesiis separatus, dummodo soli Romane adhercat. Et hoc pacto Ecclesia Ro-

mana tactui exæquatur. Reliquas necesse est ita disponere. Secunda est Constantinopolitana, quæ sensuum secundo, gustui scilicet, comparabitur; ille enim post tactum primas sibi vindicat, quod tactus quodammodo sit, et post tactum aliis sensibus magis animal conservat. Et Constantinopolitanam post Romanam in rebus ecclesiasticis effertur divinorum canonum sancitis; ita ut aliis tribus Ecclesiis tutius Constantinopolitanam Ecclesiam conservare potis sit, quemadmodum et gustus magis aliis sensibus, unum si excipias tactum, animal, quod et rebus ipsis innotuit. Ea siquidem sola post dissidium Orientalem Ecclesiam universam constituebat, non recte quidem a Romana separata, constituebat nihilominus, quod esset Romanæ et ipsa exemplar quoddam, veluti et gustus est quodammodo tactus. Tertia Alexandrina tertio omnino, visui nempe; quarta Antiochena auditui, qui quartum locum occupat inter sensus; reliqua Hierosolymitana postremo odoratui, ut ratio ipsa poscit, comparabitur. His patet, si ante Græcorum schisma tres Orientales Ecclesiæ separate fuissent, tamen qui eas amiserant Christiani, orthodoxi equidem erant, rectis dogmatibus addicti, licet non usquequaque bene valerent. Animalia etenim pleraque sunt cæca, pleraque surda, pleraque odoratu spoliata. Et licet tribus his sensibus privetur animal, rursus animal est. Quare et Christiani tribus hisce Ecclesiis privati, Hierosolymitana, Antiochena, Alexandrina, omnino orthodoxi nihilominus sunt. Post vero Græcorum schisma soli Romanæ Ecclesiæ salva et integra recta dogmata conservantur. Namque animal adhuc perdurat sensibus aliis, præ uno tactu spoliatum. Et gustu quoque deperdito, vivimus tamen solo tactu. Si quis etenim edendo bibendoque saporem non percipit neque dulcem, neque amarum, neque saluum, neque acidum, neque reliquos, quos gustus dijudicat, perdurat tamen et vivit rationem sequens, et edens, et bibens, non voluptate motus, sed tantum ut vivat, et vivit quidem, etsi non jucunde, et absque discrimine. Sic igitur et Romana Ecclesia recte quidem de rebus fidei sentit, sed patitur aliis Ecclesiis spoliata. Cum vero solus tactus animali necessarius sit, ut animal sit, reliqui vero sensus, non ut animal sit, sed ut bene et jucunde vivat, et absque periculo, et sola Romana tactui comparetur, sola igitur illa erit necessaria hominibus, qui rectam atque orthodoxam doctrinam ambiunt: reliquæ vero Ecclesiæ ad bene et facilius atque suavius rectam doctrinam tuendum necessariæ solummodo erunt. Hæc enim omnia ex adducta similitudine consequuntur, quam sancti Patres et doctores Ecclesiæ u-rpant, dum quinque magnas Ecclesias quinque animantis sensibus comparant. Velut enim animal est, quod sensus habet, et non ipse sensus, aliud enim est qui possidet, et aliud quod possidetur; pari modo non est Ecclesia, quod Ecclesias habet, sed Christianus orthodoxus. Delit-

οὔτως ἔχειν ἀναγκαῖον. Δευτέρα ἐστὶν ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τῇ δευτέρᾳ τῶν αἰσθήσεων ἔρα εἰκασθῆσεται, τῇ γεύσει ἰέγω. Αὕτη γὰρ μετὰ τὴν ἀφὴν εὐθὺς τάττεται, διότι ἀφὴ τίς ἐστὶ, καὶ μετὰ τὴν ἀφὴν μᾶλλον τῶν ἄλλων αἰσθήσεων τὸ ζῶον συντηρεῖ. Καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως δὲ μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μεγαλύνεται πράγμασι κατὰ τοὺς θελοῦς κανόνας, ὥστε μᾶλλον τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν λοιπῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν συντηρεῖν δύνασθαι τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς καὶ ἡ γεῦσις τῶν ζῶων μᾶλλον τῶν ἄλλων αἰσθήσεων πλὴν τῆς ἀφῆς. Ὅπερ καὶ αὐτοῖς φανερὸν ἀνεφάνη τοῖς πράγμασιν. Αὕτη γὰρ μόνη μετὰ τὸ σχίσμα τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν συνίστα πᾶσαν, οὐ καλῶς μὲν χωρισθεῖσα τῆς τῆς Ῥώμης, συνίστα δὲ ὁμῶς διὰ τὸ Ῥώμης εἶναι καὶ αὐτὴν τύπον τινὲ, ὡς περ καὶ ἡ γεῦσις ἀφὴ πως. Τρίτη ἡ τῶν Ἀλεξανδρείας τῇ τρίτῃ πάντως, ἥτοι τῇ ὀράσει· τετάρτη ἡ τῆς Ἀντιοχείας τῇ ἀκοῇ οὐση τετάρτη τῶν αἰσθήσεων· καὶ λοιπὴ ἄρα ἡ τῶν Ἱεροσολύμων λοιπῇ τῇ ὀσφρῆσει κατὰ λόγον συγχρηθῆσεται. Ἐκ τούτων δηλονότι εἰ πρὸ τούτων Γραικῶν σχίσματος τρεῖς αἱ Ἀνατολικαὶ ἀπεσχίσθησαν· ὁμοῦ οἱ ἀπολέσαντες ταύτας Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι ἀνῆσαν, ζῶντες μὲν ἐν ὀρθοδοξίᾳ, πάσχοντες δ' ὁμοῦ. Ζῶα γὰρ εἰς πολλὰ τυφλά, πολλὰ κωφά, πολλὰ μὴ ὀσφραίνωμενα. Εἰ δὲ καὶ τῶν τριῶν τούτων αἰσθήσεων στερηθῆ τὸ ζῶον, πάλιν ζῶόν ἐστιν, ὥστε καὶ τοῖς Χριστιανοῦς τῶν τριῶν στερηθέντας Ἐκκλησιῶν, Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, ὀρθόδοξους εἶναι πάντως. Μετὰ δὲ τοῦ τῶν Γραικῶν σχίσματος μόνη τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης τηρεῖται ἡ ὀρθοδοξία σώα καὶ ἀέριαι. Φυλάττεται γὰρ τὸ ζῶον παρὰ τὴν στερηθῆν τῶν ἄλλων αἰσθήσεων πλὴν ἀφῆς. Καὶ τὴν γεῦσιν γὰρ ἀπολέσαντες, ὁμοῦ ζῶμεν μόνη τῇ ἀφῇ. Εἰ γὰρ τις ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν μηδ' ὄλω; αἰσθάνεται χυμοῦ τινος, οἷον γίνωκεος, πικροῦ, ἀλμυροῦ, ἐξώδους καὶ τῶν λοιπῶν, ὧν ἡ γεῦσις διαρκεῖ, ὁμοῦ; καὶ ζῆ τῷ λόγῳ ἀκλόουτων, καὶ ἐσθίων καὶ πίνων, οὐχ ἡδονῇ κινούμενος, ἀλλ' ἵνα ζῆ· καὶ ζῆ μὲν, οὐχ ἡδέως; δὲ, οὐδὲ ἀνεπικινδύως. Οὕτως ἄρα καὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία ὀρθοδοξεῖ μὲν, πιάχει δὲ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν στερηθεῖσα. Ἐπεὶ δὲ μόνη ἡ ἀφὴ ἀναγκαῖα ἐστὶ τῷ ζῳῳ, ἵν' ἡ ζῶον, αἰ δὲ λοιπαὶ τῶν αἰσθήσεων, ὡς ἵν' ἡ ζῶον, ἀλλ' ἵν' εὐ καὶ ἡδέως ζῆ, καὶ ἀνεπικινδύοτερον ἀναγκαῖα. Αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τὸ εὖ ἔχειν καὶ βῆρον καὶ ἡδέως ὀρθοδοξεῖν ἀναγκαῖαι μόνον εἰσὶ. Ταῦτα γὰρ πάντα ἐκ τῆς ὁμοιώσεως ἔπεται, ἣν οἱ θεοὶ Πατέρες καὶ διδασκαλοὶ τῆς Ἐκκλησίας ποιοῦνται, τὰς πέντε μεγάλας Ἐκκλησίας ταῖς πέντε τοῦ ζῳου αἰσθήσεις παραβάλλοντες. Ὅσπερ οὖν ζῶόν ἐστὶ τὸ ἔχον τὴν αἰσθήσεις, οὐκ αἰσθήσεις, ἀλλο γὰρ τὸ ἔχον, καὶ ἄλλο τὸ ἐβόμενον· οὕτως οὐκ Ἐκκλησία ἐστὶ τὸ ἔχον τὰς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὀρθόδοξος Χριστιανός. Ἐπιζητεῖται δὲ τὸ ζῶον τῇ ἀφῇ· ὀρίζεται ἄρα καὶ ἡ ὀρθοδοξία τῇ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίᾳ, ὡς εἶνα ἡδονῇ βῆρον τὸν τῇ ὀρθοδοξίᾳ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας

ἐπόμενον. Σώζεται δὲ οὐδεὶς μὴ ὀρθόδοξος. Ἀδύνατον ἄρα σωθῆναι τὸν μὴ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης συνορθοδοξοῦντα.

quirit. At nullus, qui orthodoxus non sit, salutem salutem suæ provideat, qui cum Romana Ecclesia una orthodoxus non est.

13. Βούλομαι δ' ἐπειδὴ τάξιν ἔχειν τὰς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τῆς ὁμοιώσεως, ἢ παραβάλλουσιν οἱ θεοὶ Πατέρες αὐτὰς ταῖς αἰσθησεσίν, ἀπεδειξίμεν, οὐ τὴν κατ' ἀπαριθμησιν, ἀλλὰ πραγματικὴν καὶ ἀληθινήν, ἣτις ἐστὶν ἡ κατ' ἀξίαν· οὐ γὰρ δυνατόν ἄλλην ἢ τὴν κατ' ἀξίαν τάξιν πραγματικῶς ἔχειν τὰς Ἐκκλησίας, ὅτιγα τινὰ περὶ τῆς πραγματικῆς ταύτης τάξεως εἶπειν. Πλεῖον γὰρ οὐ δύναμαι τό γε νῦν ἔχον λέγειν· τοῦτο μὲν τῷ ἄλλοις ἐνοχλεῖσθαι πολλοῖς, τοῦτο δὲ καὶ τῷ μὴ ἀσχεῖσθαί μοι, ὡς βούλομαι, τὸν Ἑλληνα λόγον. Καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ χαράττειν τοὺς Ἑλληνικοὺς τῶν γραμμάτων χαρακτῆρας δυσχερὲς μοι ἐστὶ. Εἰ δὲ δοῦναι μοι ποτε σχολή, γράψω Λατινικῶς περὶ τῶν τοιούτων πλατύτερον, ὥσπερ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν· ἵνα εἰ καὶ μὴδὲν ἄλλο, ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, ἀλλὰ γοῦν τὰ τῆς ὀρθοδοξίας τῆς ἡμετέρας· εἰς ὄφελος τῶν μετέπειτα περιφέρηται. Ὅσπερ γὰρ χρὴ ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἰδίας ἀμαρτίας τὸν γε Χριστιανόν, οὕτω καὶ τὴν ὀρθοδόξιν αὐτοῦ κηρύττειν ἀναγκαῖον, ὡς παρ' αὐτοῦ δεδιδαγμένα τοῦ Σωτῆρος. Ὁμολογήσειν γὰρ ἐπαγγέλλεται ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς τοὺς ὁμολογοῦντα· αὐτὸν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Τάξις οὖν ἐστὶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐ κατ' ἀπαριθμησιν, ἀλλὰ πραγματικῆς, οὐ φύσεως, ἀλλ' ἀξίας. Τῆς δὲ πραγματικῆς τάξεως τοῦτο ἰδίον ἐστὶ, τὸ προέχειν τῶν ἐπομένων τὰ πρότερα· οἷον τὸ πρῶτον εὐθύς πάντων τῶν μετ' ἐκεῖνο, καὶ τὸ δεύτερον ἐξηρημένον τοῦ πρῶτου πάντων τῶν ἐφεξῆς, καὶ τὸ τρίτον ὁμοίως τῶν κατὰ ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἡ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία ἐσχάτη οὕσα τῇ τάξει αὐτὴν μόνην κυβερνήσει καὶ οὐδεμίαν ἔξει ἐξουσίαν κατὰ τῶν ἄλλων. Ἡ δὲ τῆς Ἀντιοχείας πρὸς μὲν τὰς προηγουμένας οὐδὲν δύναται, καιροῦ δὲ καλοῦντος δύνησεται τινα μετὰ τῆς τῶν Ἱεροσολύμων. Οἷον τι λέγω. Ἀφορίζει ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης τινὰ. Ὁ δὲ καταφεύγει ἐπὶ τὸν τῆς Ἀντιοχείας. Λαλεῖ τοῦτον ἐκεῖνος, μὴδὲν τῶν ἄλλων ποιούντων, ἢ λεγόντων. Ἄρα ὡς ἀφωρισμένον ἀποστρέφεισθαι χρὴ τὸν ἄνδρα, ἢ οὐ; Μεγάλῃ φωνῇ κράζω τὸ δοκοῦν, εἰ ἀνάγκη μοι ἐστὶ τοῦτο περιπεσεῖν, χρεῖτόν μοι εἶναι νομίζω ἀφωρισμένον εἶναι παρὰ τοῦ Ἱεροσολύμων, καὶ λελυμένον παρὰ τοῦ Ἀντιοχείας, ἢ ἀφωρισμένον παρὰ τοῦ Ἀντιοχείας καὶ λελυμένον παρὰ τοῦ Ἱεροσολύμων. Τοῦτο γὰρ λόγος τῆς τάξεως καὶ τὸ πρέπον αὐτὸ ἀπαίτεῖ. Αἰεὶ γὰρ τοῦ προτέρου τῇ τάξει, καὶ τῇ ἀξίᾳ ἡ δύναμις φέρεται εἰς τὰ ὑστερον· τοῦ δὲ ὑστεροῦ εἰς τὰ πρότερον οὐδὲ μὴ. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν βασιλεὺς τοὺς στρατηγούς κρίνειν δικαίως, καὶ κολάζειν κατὰ τοὺς νόμους· καὶ τὰ εἶδη δύναται, καὶ ὁ στρατηγὸς τοὺς χιλιάρχους, καὶ ὁ χιλιάρχος τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἑκατοντάρχους τάττει· ὡς δεῖ, καὶ τοὺς μὴ φυλάττοντας τὴν τάξιν κολάζει, καὶ ὁ ἑκατοντάρχος τοὺς

nitur vero animal tactu, definiuntur et ipsa recta dogmata Ecclesia Romana ; ut orthodoxus ille reputetur, qui Romanæ Ecclesiæ professionem consequitur. Fieri ergo non potest, ut unus aliquis una orthodoxus non est.

14. Est porro in animo, cum ordinem esse in Ecclesiis, ex rebus ipsis, et similitudine, qua eas sancti Patres cum sensibus comparant, ostendimus, non eum qui ex enumeratione consequitur, sed realem et verum, qui est secundum dignitatem ; neque enim fieri potest, ut alium quam illum, qui ex dignitate est, ordinem reipsa Ecclesiæ possideant, pauca quædam de reali hoc ordine disse- rere ; cum non plura vires in præsentia suppetant, tum quod aliis multis prægravor, tum quod in lingua Græca, ut vellem, exercitus non sim ; quando et ipsas Græcarum litterarum notas exarare perdifficile mihi sit : quod si dabitur aliquando otium, de iis iisdem rebus scribam Latine fusius, quemadmodum scripsi et de aliis multis ; ut, etsi nihil aliud, cum flagitiis oneremur, saltem quæ nos recte sentimus, ad posterorum utilitatem circumferantur. Uti enim Christianum addeceat propria confiteri peccata, ita et propriam rectam atque integram de rebus fidei dogmatibus evulgare debet sententiam, ut ab ipso Servatore nostro didicimus, qui promittit se coram Patre confessorum illos qui eum coram hominibus confitebuntur. Est itaque in ecclesia ordo non enumeratione, sed re, non naturæ, sed dignitatis. Realis porro ordinis id proprium est, priora iis quæ consequuntur, præcellere, exempli gratia, primum continuo omnibus, quæ post illud sunt, et secundum, uno excepto primo, omnibus, quæ tum inde numerantur, et tertium similiter iis quæ secundum illud sunt. Propterea Hierosolymitana Ecclesia, cum sit omnium postrema ordine, semetipsam solam gubernabit, nec ullam in reliquis Ecclesiis auctoritatem adhibebit. Antiochena erga eas quæ sese præcedunt, jus nullum sibi vendicat : si sese tamen tulerit occasio, nonnulla in Hierosolymitanam exercebit. Exempli causa ponatur : Patriarcha Hierosolymitanus communionem fidelium aliquem privat : ille ad Antiochenum confugit, huncque ille, nihil aliis efficientibus, aut annuntiantibus, in communionem restituit. Eritne hic homo tanquam diris devotus vitandus vel non ? Magna voce sententiam meam intono, si necessitas me unquam ad id compulerit : commodius mihi fore existimo ab Hierosolymitano communionem fidelium esse privatam, restitutumque ab Antiocheno, quam ab Antiocheno privatam, et restitutum ab Hierosolymitano. Hoc siquidem et ordinis ratio, et postulat id quod decet. Semper enim et ordine et dignitate excellentioris facultas in subsequencia robur habet : at subsequens in excellentiora nunquam. Ideoque rex jure merito exercitui præfectos judicare et castigare secundum leges et consuetudinem potest, et exercitui præfecti chiliarchos, et chiliarchos eos qui sub se sunt,

centuriones, ut opus est, ordinat, et a non servan-
tibus ordinem pœnas petit, et centurio decuriones, et ordo minime contra vertitur. Neque enim, nisi tyrannum induens exercitui præfectus manum ferre contra regem, si legibus ac consuetudinibus parendum est, valet, neque chiliarchus contra exercitui præfectum: et de aliis etiam pari modo edisserendum est. Neque Hierosolymitanus ergo contra Antiochenum, sed hic contra illum, neque Antiochenus contra Alexandrinum, sed Alexandrinus contra duos, qui eum ordine consequuntur. Verum Constantinopolitanus contra reliquos Orientales omnes facultatem habet. Illi vero omnes, quamvis tres, nisi tyrannice nullam facultatem contra Constantinopolitanum neque illius Ecclesiam possunt exercere. Verum papa absolute contra omnes, ut primus. Porro facultatem habere, aut non habere unum contra alium, non intelligimus tyrannice, neque fas est sibimetipsis ex libidine morem gerentes eos qui simul cum illis Ecclesiæ præsent, injuria afficere, sed veluti iudices, secundum consuetudines, et canones, et leges jura dicere. Namque qui ordine cum auctoritate conjuncto aliis præcedunt, subsequentium iudices sunt, non subsequentes præcedentium, cum nondum male sentire deprehensi sunt; ubi vero deprehensi fuerint, apud eum qui ordine præcellit, aut apud anteriores iudices sunt posteriorum, ita et catholica Ecclesia, et majore jure, ut ipse existimo, judicare condemnareque primos valet. »

15. Quod vero de patriarchis dictum est, id idem et de Ecclesiis dictum volo. Sicuti enim qui in Oriente tres antecellunt, nihil contra Constantinopolitanum possunt, ita trium illarum eparchiarum episcopi et archiepiscopi, in unum coacti, juste, ut mea fert sententia, contra illum facere, si una cum illis non coierit Ecclesia Constantinopolitana: quod si ex ea assensus fuerit, possunt omnino. Et hoc non præter rationem. Omnis siquidem Ecclesia, illarum, inquam, quinque adversus suum pastorem, si prior ordine non contraiverit, potestatem habet. Et urbes item possunt eum qui non secundum leges et consuetudines res administrat regem deponere, aliumque loco illius designare. Proprie etenim imperium electione aliorum constituitur; namque quod successione acquiritur, tyrannidis principium est. Quare et omnes Ecclesias, de quinque mihi hisque magnis sermo est, adversus suum pastorem potestatem habere manifestum est. Hincque patet neque quatuor patriarchas juste adversus papam, neque reliquas quatuor Ecclesias magnas et patriarchas adversus Ecclesiam Romanam potestatem habere, ipsam vero solam Romanam Ecclesiam, et in reliquis Ecclesias et in patriarchas, et in papam ipsum habere. Sedenim Ecclesiam Romanam, seu Antiochenam, seu quamcumque aliam ex quinque aut etiam universalem dupliciter dicimus. Etenim cum: ut iudices constituimus, præules qui sub ea sunt tantummodo intelligimus, his siquidem solis canonice ferendæ sententiæ potestas facta est, alio vero modo omnes

A δεκάρχους, καὶ οὐκ ἀντιστρέφει ἡ τάξις. Οὐ γὰρ δύναται εἰ μὴ που τυραννικῶς ἐπισκοπεῖν τὴν χεῖρα τῷ βασιλεῖ κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους ὁ στρατηγός, οὐδ' ὁ χιλιάρχος τῷ στρατηγῷ· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Οὐδ' ὁ Ἱεροσολύμων ἄρα κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας, ἀλλ' οὗτος κατ' ἐκείνου, οὐδ' ὁ Ἀντιοχείας κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ὁ Ἀλεξανδρείας κατὰ τῶν ἐπομένων τῇ τάξει δύο. Ὁ μόντος Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν λοιπῶν Ἀνατολικῶν πάντων δύναται. Ἐκεῖνοι δὲ πάντες, καίτοι γὰρ τρεῖς ὄντες, εἰ μὴ που τυραννικῶς, οὐδὲν δύναται κατὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ πάππας κατὰ πάντων ἀπλῶς ὡς πρῶτος. Τὶ δὲ δύνασθαι, ἢ μὴ δύνασθαι ἕτερον καθ' ἑτέρου, οὐ τυραννικῶς νοοῦμεν, οὐδὲ τῷ ἴδιῳ ἐπομένους θελήματι, καθυβρίζειν τοὺς συναρχιερατεύοντας δεῖν νομίζομεν, ἀλλ' ὡς κριτὰς κατ' ἔθνη, καὶ κανόνας, καὶ νόμους. Οἱ γὰρ πρότεροι τῇ ἀξιωματικῇ τάξει κριταὶ εἰσι τῶν ὑστέρων, οὐχ οἱ ὑστεροὶ τῶν προτέρων, μὴ φωραθέντων οὐκ ὀρθῶς φρονεῖν, φωραθεῖσι δὲ, ἐγκαλεῖν χρὴ παρὰ τῷ προέχοντι τῇ τάξει, ἢ καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς· πᾶσιν. Ὅσπερ γὰρ οἱ πρῶτοι κριταὶ εἰσι τῶν ὑστέρων, οὕτω καὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, οἶμαι δὲ καὶ πολλῷ μᾶλλον, καὶ κρίνειν καὶ κατακρίνειν τὸν πρῶτιστον δύναται.

fuerint, apud eum qui ordine præcellit, aut apud anteriores iudices sunt posteriorum, ita et catho-

C ιε'. Ὅσπερ δὲ περὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρηται, τοῦτο καὶ περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρησθαί μοι βούλομαι. Ὅσπερ γὰρ οἱ τῆς Ἐφῆας προέχοντες τρεῖς οὐδὲν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύναται, οὕτω οὐδὲ οἱ τῶν τριῶν ἐπαρχῶν ἐκείνων ἐπίσκοποι καὶ ἀρχιεπίσκοποι συνελθόντες, δικαίως, ὡς οἶμαι, κατ' ἐκείνου δυνηθεῖν ποιεῖν, μὴ συναίνουσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας. Εἰ δὲ ἀπὸ ταύτης βροπὴ γένηται, πάντως δύναται. Καὶ τοῦτ' εὐλόγως. Πᾶσα γὰρ Ἐκκλησία τῶν πέντε λέγω κατὰ τοῦ ποιμένου αὐτῆς δύναται, μὴ ἀντιλέγοντος τοῦ προτέρου τῇ τάξει. Καὶ πόλεις δὲ δύναται δικαίως τὴν μὴ κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους βασίλευσθαι καθελίειν, καὶ ἄλλων ἀντ' ἐκείνου αἰρεῖσθαι. Αἰρετὴ δὲ πᾶσα ἢ κυρίως βασιλεία· ἢ γὰρ κατὰ διαδοχὴν τυραννίδος ἐστὶν ἀρχή, ὥστε καὶ Ἐκκλησίαν πᾶσαν τῶν πέντε λέγω καὶ μεγάλων κατὰ τοῦ ποιμένου αὐτῆς δύνασθαι· φανερόν. Ὅθεν δι' ἄλλοι μὴτε τοὺς τίσσοντας πατριάρχας κατὰ τοῦ πάππας δικαίως δύνασθαι, μὴτε τὰς λοιπὰς τίσσοντας μεγάλας καὶ πατριαρχικάς Ἐκκλησίας κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης. Αὕτη δὲ μόνη τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν τε καὶ πατριαρχῶν, καὶ κατὰ τοῦ πάππας δύνασθαι. Ἐκκλησίαν δὲ Ῥώμης, ἢ Ἀντιοχείας, ἢ ὅποιου τῶν πέντε, ἢ καὶ καθολικὴν διχῶς λέγομεν. Καὶ γὰρ ὅταν μὲν ὡς κριτὰς κοθίζωμεν, τοὺς ὑπ' αὐτῇ ἀρχιερεῖς μόνον νοοῦμεν· τοῦτοι, γὰρ μόνους ἢ φῆφο; κανονικῶς δίδονται· ἀλλοτρώπως δὲ πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανούς.

sub ea Christianos.

15. Εἰδέναι δὲ χρῆ, ὅτι τὰ μὴ ἀπλῶς ὄντα πρῶτα, ἄλλὰ πρὸς τινα πρῶτα, οὐκ ἔχει τσαύτην δύναμιν κατὰ τῶν ἐπομένων, ὅσον ἔχει τὸ ἀπλῶς πρῶτον κατὰ τῶν μετ' ἐκεῖνο. Ὁ γὰρ στρατηγὸς ἐν τισὶ μὲν δύναται κατὰ τῶν χιλιάρχων ζημιοῦν καθ' ὑπόθεσιν, καὶ παιδεύειν αὐτούς, ἀπλῶς δὲ τῆς χιλιαρχίας οὐδὲ ἀδικοῦντας ἐξωθεῖν δύναται, εἰ μὴ που κατ' ἔθου; ἢ νόμους ἢ τῶν χιλιάρχων αἰρέσεις ἀνήκει αὐτῷ. Ὁ γὰρ αἰρεῖσθαι δυνάμενος καὶ καθαιρεῖν δύναται. Ὁμοίως οὖν καὶ ὁ χιλιάρχος τὸν ἑκατόνταρχον ἐν τισὶ μὲν νοθετεῖ καὶ παιδεύει, καὶ ζημιοῖ, ἐξωθεῖν δὲ τῆς ἑκατόνταρχίας οὐ δύναται. Ἡ γὰρ τῶν τοιούτων κρίσις τε καὶ ἐξέτασις τῷ ὑπερέχοντι, καὶ ὃ ἢ αἰρέσεις ἀποδέδοται, μόνῳ ἀνήκει. Πάντως δὲ μόνῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ὃ ἐκεῖνος ἐπιτρέψει. Πάντα γὰρ δύναται ὁ βασιλεὺς, ὅσα ἢ πόλις, εἰ μὴ τι κατ' αὐτῆς τῆς πόλεως διανοεῖσθαι φωραθεῖ. Ἐντεῦθεν ἢ τῶν μεγάλων ὀρνῶν ἀξία καὶ δυνάμεις, ὅποση λόγῳ γινώσκεται. Τῷ γὰρ πάππᾳ πρῶτῳ ὄντι τῆς Ἐκκλησίας; πάντα ἐφέεται, ὡπερ βασιλεὶ τὰ τοιαῦτα καὶ γὰρ ἀφορίζει καὶ καθαιρεῖν πάντας κατὰ κανόνα; ἦτοι δικαίως δύναται. Οἱ δὲ λοιποὶ παιδεύειν μὲν καὶ ζημιοῦν ἐν τισὶ τοὺς μετ' αὐτούς δύνανται, καθαιρεῖν δὲ οὐ δύνανται, μὴ τυραννοῦντες. Οὐ γὰρ εἰσι κριταὶ τοῦτων. Ὁ δὲ πάππας κριτῆς πάντων ἐστίν. Ὅπερ γὰρ τὸ τῆς πόλεως ἀξίωμα πᾶν καὶ τὴν δύναμιν ὁ αἰρεθείς βασιλεὺς ἔχει, οὕτω καὶ ὁ εἰς τὸν τῆς Ῥώμης ὀρνῶν κανονικῶς ἀναβάς τὸ τῆς Ῥώμης, καὶ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἀξίωμα, καὶ δύναμιν πνευματικὴν, καὶ χάριν παρὰ τοῦ Σωτήρου τῆ Ἐκκλησίας δωρηθεῖσαν πᾶσαν κέρτῃται. Τὸ μὲν ὅτι Ῥώμης ἀρχιεπίσκοπος ἐστὶ, τὸ δὲ ὅτι ἀκρὸς, ἦτοι τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἀρχιερεὺς, καὶ πρῶτος οὐ τῆ ἀπαριθμῆσει, ἀλλὰ τῆ ἀξίᾳ. Οὐ γὰρ διότι ἀριθμεῖται πρῶτος, διὰ τοῦτο πρῶτος, ἀλλὰ διότι πρῶτος τῆ ἀξίᾳ, διὰ τοῦτο καὶ τῆ ἀπαριθμῆσει πρῶτος; Ἀἴτιον δὲ ὅτι οὐ μεταπίπτει ἢ ἀπαριθμῆσει. Ἡ δὲ μὴ μεταπίπτουσα τῆ τῶν πραγμάτων τάξει πάντω; ἀκολουθεῖ. Ὅρατε πόσον καὶ τὸ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πάσης γὰρ τῆς οἰκουμένης, ὡ; εἰπεῖν, ἐξάρχει, πλὴν τοῦ πάππα καὶ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ὡ; εἶναι αὐτὸν πάντων τῶν τῆς Ἐκκλησίας στρατηγῶν στρατηγὸν ἀριστον, ἀμέσῳ; μετὰ τὸν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας βασιλέα τῆ ἀξίᾳ ταυττόμενον, καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ὑπερέχοντα. Καὶ ὡπερ πᾶσα ἀρχεὶ βασιλέως φανέντος; ἀρχῆ, οὕτω τοῦ πάππα παρόντος, ἢ πράττοντός; τι. ἢ λέγοντος κανονικῶς καὶ δικαίως; ἢ θεολογοῦντος κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ τὰ παραδεδωμένα ἡμῖν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων, ἠρεμεῖν καὶ σιωπᾶν δεῖ τοὺς λοιπούς, εἰ μὴ που φωραυεῖ αἰρέσει τινὶ κατεχόμενος. Οὐ γὰρ ἐστὶ πάππας ὁ ἐν αἰρέσει. Πῶς γὰρ ὁ τῆς ὁμολογίας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας βουλήσει ἐκπεσῶν; Οὐδὲ γὰρ ὁ κατὰ τῆς πόλεως διανοούμενος βασιλεὺς βασιλεὺς ἐστίν, ἀλλὰ τύραννος.

16. Πρὸς τοῦτῳ; κακεῖνο τῆ τοιαύτῃ κατ' ἀξίαν τάξει; ἐπιταί, ἀντίστροφόν; πῶς ὄν τῶν εἰρημένων.

16. Sciendum porro est, ea quæ absolute prima non sunt, sed respectu aliorum, non tantam habere potestatem erga ea quæ subsequuntur, quantum habet, quod absolute primum est in ea quæ post se veniunt. Nam exercitui præfectus chiliarchos, ut supponimus, condemnare multareque potest, eos vero muneris illius privare, licet id ob flagitia facta mereantur, non potest, ni pro more, aut legum statutis chiliarchi electio ad ipsum pertineat. In cujus enim manu electio est, in ejusdem est et depositio. Pari itaque ratione et chiliarchus centurionem admonet, et castigat, et multat: at pellere eo munere non potest. Horum siquidem iudicium et inquisitio eminentiori, et cujus in manu electio est, soli conceditur. Omnino autem is fuerit rex, vel cui ille demandarit. Nam omnia potest rex quæ et civitas ipsa, ni contra ipsam civitatem aliquid machinari deprehendatur. Hinc magnarum sedium dignitas et potestas quænam sit, non absque ratione dignoscitur. Papa siquidem, qui primas obtinet in Ecclesia, omnia hæc uti regi concredita sunt; nam omnes e cœtu fidelium separare, pellereque et sedibus, ut canones præscribunt, et juste potest. Reliqui castigare multareque in aliquibus eos qui post se veniunt, possunt, pellere vero ac deponere, nisi tyrannide usi, non possunt: neque enim horum iudices sunt, sed papa omnium iudex est. Veluti enim rex electus auctoritate omnem et potestatem civitatis in se assumit, sic et qui thronum Romanum, ut canones jubent, ascenderit, Romanæ; et universæ Ecclesiæ auctoritatem et potestatem spiritalem, et gratiam a Salvatore Ecclesiæ communicatam cunctam possidet: tum quod Romanus archiepiscopus est, tum quod summus, aut catholicæ Ecclesiæ pontifex, et primus non enumeratione, sed dignitate. Neque enim quod primus numeratur, ideo primus est, sed quod primus dignitate, ideo et enumeratione primus est. Manifestum autem est enumerationem non recidere, quæ vero recidit, rerum ordini prorsus inservit. Considerate quanta est et Constantinopolitani dignitas. Universi enim orbis, ut ita dicam, primas est, unum si excipias papam et illius eparchiam, ut sit ipse omnium Ecclesiæ ductorum ductor optimus immediate post universalis Ecclesiæ regem dignitate collocatus, et omnes alios antecellat. Et quemadmodum, cum rex comparet, omne dominium cessat, ita cum papa adest, aut aliquid agit, vel dicit ex canonum jurisque præscripto, ac de rebus divinis edisserit, sacræ Scripturæ vestigiis et traditis nobis a sanctis Patribus insistens, reliquis quiescendum obmutescendumque est, ni ille deprehendatur hæresi aliqua mancipatus; nam qui hæresi favet, papa non est. Quomodo enim, qui ex professione catholicæ Ecclesiæ volens excidit? Sic neque in civitatem molens rex, rex est, sed tyrannus.

17. Ad hæc, illud quoque ordinis secundum dignitatem tanquam proprium sequitur, quodam-

modo dictis ex altera parte respondens. Etenim qui secundo loco sunt, si, qui primum obtinebat, defecerit, illius munia curare atque conficere, donec ille non affuerit, potest; namque si rex alio se receperit, vel vita defunctus fuerit, copiarum dux, etsi non per omnia ut rex, sed inajori cum auctoritate quam antea res administrat, et duce absente, vel hac brevi vita excedente, qui inter chiliarchos primus est, necessario ad exercitus gubernacula accedit, et centurionum primus ad chiliarchorum munus ascendit, chiliarcho vita defuncto. Hoc itaque modo Hierosolymitanus Antiochenam Ecclesiam gubernabit, ad superiorem vitam Antiocheno patriarcha migrante, quousque alius, ut canones decernunt, ad sedem illam, rectoris spoliata, promoveatur, et Antiochenus Alexandrinam, et hic Constantinopolitanam moderator erit, dum sedes illa pastore caret. Sic item in interregno Romanae Ecclesiae, dum rex Ecclesiae legibus naturae paruerit, Constantinopolitanus patriarcha, donec alius ad illam sedem promoveatur, terrarum orbis totius universalis Ecclesiae curam, gubernacula et administrationem suscipiet (1). Id e in ordinis, qui a dignitate est, conditio et jus sibi poscit et vindicat.

18. Sed cum huc deducta sit oratio, non possum memet continere, quin iriste ejulans et lamentans lacrymis opplear. Quis enim nostras calamitates non deplorabit? Quis nostra infortunia, sive ut aptius, nescio an multum gratum dicam, nostras incogitantibus et supplicia meditans in fletum non irruampet? Actum jam est de Graecorum imperio. Res Ecclesiae omnes penitus occiderunt, quod nos tandiu in schismate perstitimus. Quis poeta haec tragice enarrabit? Quis orator commemorabit? Quis scripto tot ac tantos nostros lapsus atque errores posteris commendabit? Quandoque enim propter peccata populi afflictionibus deduntur etiam praesides, licet et fide et vita divinitatem quodammodo videantur assecuti. En enim Constantinopolitanus patriarcha, mens evigilans, pro salute gregis numium sollicitus, sacer vereque Gregorius, et cum uno solo nostro xpo confessor et martyr, et exilia, et in iis ingruentes calamitates, pro una unione Ecclesiarum laetis animis amplexans, Romae degit, non uti secundus

(1) Nova haec auctoris opinio, et omni memoria maudita, nunquam est usu recepta. Imo argumentum, quo eam probare nititur, non incommode in eundem ipsum retorquetur hoc modo: Ideo patriarcha Constantinopolitanus, totius Ecclesiae defuncto Romano pontifice, licet infra illum sit, gubernacula suscipiet, quod inferioris gradus homines, defuncto superiori, in illius locum sese inserunt: sic inter patriarchas omnium infimus Hierosolymitanus, demortuo Antiocheno, Antiochenam Ecclesiam gubernat, et Antiochenus Alexandrinam, et Alexandrinus Constantinopolitanam, sed nunquam in simili, neque Hierosolymitanus Antiochenam, neque Antiochenus Alexandrinam, neque Alexandrinus Constantinopolitanam gubernavit. Ergo multo minus Constantinopolitanus Romanam, et universalem Ec-

Ο γάρ επόμενος, του προηγουμένου μη θντος, τα εκείνου ποιειν και πράττειν δυναται, μέχρις ου θκεινος απεστιν. Βασιλεύς γάρ μη θντος, η και θνόντος, ο στρατηγός τλ της πόλεως ου κατά πάντων ώς βασιλεύς, αλλά μετά μείζονος; έξουσίας η πρότερον διοικεί, και στρατηγού άπόντος, η και άπλ της προσκαίρου ζωής ταύτης άποδημήσαντος, των χιλιάρχων ο πρώτος παντός του στρατού την άρχήν λαμβάνει αναγκαιώς, και ο πρώτος των εκατοντάρων έμοίως. Χιλιαρχεί γάρ θανόντος του χιλιάρχου. Κατά τούτον ουν τον τρόπον και ο Έρροσούμων διοικησει τά της Άντιοχείων Έκκλησίας, εις την άω ζωην επανείθόντος του Άντιοχείας πατριάρχου, μέχρις ου άλλος κατά κανόνας εις τον χηρεύοντα θρόνον αναχθῆ. Καί ο Άντιοχείας τλ του Άλεξανδρείως. Καί ουτος των της Κωνσταντινουπόλεως επιλήφεται πραγμάτων, του θρόνου εκείνου ποιμένα μη έχοντος. Της δέ Ρωμαίων Έκκλησίας χηρευούσης, του βασιλεύς της Έκκλησίας τῷ της φύσεως νόμω δουλεύσαντος, ο Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης, μέχρις ου εις την της Ρώμης θρόνον άλλος αναχθῆ της καθόλου της; οικουμένης Έκκλησίας την φροντίδα, την κυβέρνησιν, την διοίκησιν λήφεται. Τούτο γάρ ο της άξιωματικῆς τάξεως θεσμός και τλ δικαίον άπαιτεί.

19. Άλλ' ενταυθα του λόγου γενόμενος, ου δύναμαι κατέχειν έμαυτην, αλλά θερμώς δάκρυσι κλαίω και δυρόρρομος καταβρέχομαι. Τίς γάρ ου θρηνησει τάς ημετέρας συμφοράς; Τίς ουκ επιστενάξει ταίς ημετέραις δυστυχίαις, η μάλλον, η μη φορτικῶν ειπεῖν, ταίς ημετέραις ανοίαις τε και τιμωρταίς; Οφείχεται τά της βασιλείας Γραικῶν, Άπόλωε τά της Έκκλησίας άπλως πάντα, διά τλ επιμείναι ημῶν πολλόν χρόνον τῷ σχίσματι. Τίς ποιητή; έκτραγήσει ταύτα; Τίς; ρήτωρ διηγῆσεται; Τίς γράμμασιν τοίς; υστερον τά τοιαύτα και τσαύτα πραιοματα και πτώματα ημῶν παραδώσει; Διὰ γάρ τά; άμαρτίας του λαου πάσχουσιν εστιν οτε και οι προσώπτες, καν θεοί ωτιν άνδρες και την πίστιν και τον βίον. Ίδου γάρ ο της Κωνσταντινουπόλεως θεός πατριάρχης, ο γρήγορος νοῦς, ο υπέρ της; του κομνίου σωτηρίας γρηγορών, ο φερώνυμος και ιερῆς Γρηγόριος, ο μεθ' ενός; μόνου επ' ημῶν όμολογητής τε και μάρτυς, ο την έξορειν και τάς; εν τη έξορῆ; δυστυχίας ουπέρ της; των Έκκλησιών ενώσεως άπασάμενος, εν Ρώμη διάγει, ουχ; ώς δεύτερος μετά

clesiam, cujus gubernatio et regimen est superior, et excellentior quaedam dignitas, et extra patriarchatum ambitum. Graeci episcopi etiam vacantis ad Ecclesiam vacantem transitum, absque synodi, ejusque plenae consensu omnino prohibent et damnant. Quis non vacans in vacante, illiusque praestantioris, et universalis Ecclesiae assensu sese juste et legitime intromittet? Quodsi Trapezuntio ea mens est, patriarcham Constantinopolitanam, cum Romanus nullus est, a plena synodo, cui id opus incumbet, electum, jure in Romani locum vocari, et donec Romanus accesserit, Ecclesiam universalis administrationem exercere: id vero suo Constantinopolitanum nihil confert, cum quilibet sic in illam sedem vocatus, eadem quae et Constantinopolitanus jure peraget.

τὸν πάππαν ἀρχὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τί λέγω; Ἄνω πᾶν ἀμεινον τὰ ἐπόμενα παρὰ λόγον ὄντα, καὶ τοῦ μακροῦ σχίσματος καὶ τῆς ἀπονενοημένης ἐριδος ἡμῶν ἄξια. Καὶ διὰ τοῦτο πάλιν οὐ παρὰ λόγον, ὁ μεθ' ἐνὸς μόνου τό γε νῦν εἶναι ἀληθῶς ψάλλειν μετὰ τοῦ μελωδοῦ καὶ προφήτου Δαυὶδ δυνάμενος· Ἐξελεξάμην παραρῆπτεισθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον, ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἀμαρτωλῶν. Μεθ' ἐνὸς δὲ εἶπον μόνου, διότι καὶ ὁ τῷ βίῳ ἀνεπίληπτος καὶ ἀμεμπτος καὶ τῷ λόγῳ πολὺς, καὶ σοφὴς οὐ τῇ ἔξω μόνον ὑψηλός, ἀλλὰ καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερὸς ὁ Ῥουσίας θεῖος καρδιάναις, αὐτὰ ταῦτα δύναται λέγειν ἀληθῶς. Πλουσιωτάτης γὰρ μητροπόλεως ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν κατεφρόνησε, καὶ τῇ πατρίδι κατὰ τὸ δυνατόν βοηθῆσαι σπουδάζας ἐκινδύνευσεν. Ἀσμένως ἐν τοῦτοις διατριβῶ, βλέπων τὸ καταβεβλημένον γένος ἡμῶν τοῖς κατορθώμασι τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν ἐπικουφισζόμενον. Οἷον γὰρ ἐστὶ τὸ τούτων ἔργον; Πόση ἡ μεγαλοφυχία; ἡ φιλόξενία ὡς διαβόητος; Πάντες; θαυμάζουσιν, ὅτι πτωχοὶ ὄντες, καὶ μεγάλα οὐκ ἔχοντες βενεφίκια, μᾶλλον δὲ οὐδὲν ὃ γέ ἱερώτατος πατριάρχης, ὁμῶς πάντας ὑπερβάλλουσι ταῖς ἐλεημοσύαις. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν.

19. Οὗτος οὖν ὁ τοιοῦτος τῆς ἀληθείας ἀθλητής, ὁ στυλοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἄξιος Κωνσταντινουπόλεως, οὐ τῆς νῦν, ἀλλὰ τῆς πάλαι πατριάρχης, ἣ ἡ Κρήτη ἀμέσως ὑπόκειται, γράφει ἡμῖν περὶ τῶν τοιούτων, ἀναθέματι ὑποβάλλων πάντας τοὺς μὴ φυλάττοντας τὸν ὄρον τῆς ἐν Φλωρεντίας θείας ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐν ἧ περὶ τετρακοσίων συναθροισθέντων Πατέρων, περὶ διακόσιοι ἦσαν οἱ Ἀνατολικοὶ, καὶ πλὴν τριῶν, μᾶλλον δὲ πλὴν ἐνὸς τοῦ Ἐφέσου, οἱ γὰρ λοιποὶ δύο οὐδὲ ὀνόματος ἐγένοντο ἄξιοι, πάντες μιᾷ βουλή, μιᾷ γνώμῃ, μιᾷ ψυχῇ ὁμονοήσαντες, ὁμοφώνησαντες, καὶ τῇ τῶν πάλαι Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ, μᾶλλον δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἀκολουθήσαντες, ὑπέγραψαν τῷ συνταθέντι παρ' αὐτῶν ὄρον, ἐν ᾧ δύο τὰ μέγιστα περιέχεται, ὅτι τε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καὶ ὅτι πρῶτος τῶν ἀρχιερέων πάντων ὁ Ῥώμης. Τοῦ δὲ πρῶτου δεῖ μὲν ἐπιποιεῖσθαι τοὺς ὑστερον. Δεῖ ἄρα κατὰ τὸν ὄρον μεγαλοφώνως; τε καὶ ἐξαιρέτως; οὕτω γὰρ τοῦ πρῶτου δεῖ μνημονεύειν, μνήμην τοῦ πάππα ποιεῖσθαι ἐν ταῖς οἰαῖς; εὐχαριστίας. Ἐπειδὴ οὖν ὁ μὲν θεϊώτατος πατριάρχης μακρὰν τῆς Ἐκκλησίας ἐξωθεῖ, καὶ μετὰ τῶν αἰρετικῶν τάττει· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ ἔθος τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ ἀναθέματος τοὺς μὴ τηροῦντας; τὸν ὄρον, καὶ λίαν δικαίως· πάντες γὰρ, δηλοῖ, οἱ μὴ φυλάττοντες τῶν καθολικῶν συνόδων τοῦ ὄρους τῷ ἀναθέματι παραδίδονται· ὁ δὲ πάππας τὸ κυρωθὲν τῇ συνόδῳ, ἦτοι τὸ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκφώνειν διορίζεται, καὶ ὁμεῖς οὐχ ὑπακούετε; καὶ οὔτε τὸν τοῦ πάππα

post-pontificem Ecclesia tenens habenas. Sed quid ipse præterea proferam? Melius est subsequētia silentio involvere, quæ præter rationem sunt, et longi schismatis, et male sani nostri dissidii digna. Proptereaque rursus non præter rationem est, cum uno solo in præsentia vere canere cum melodo et propheta Davide: *Elegi abjectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum*. Dixi vero cum uno solo, quod et vita inculcata, atque intaminata, et sermonis doctissimus, et sapientia non externa modo, sed et nostra præclarissimus sacer Russiensis ac divinus cardinalis, hæc eadem vere ipse pronuntiaverit. Pro unione siquidem Ecclesiarum ditissimam Ecclesiam floccifecit, et patriæ pro viribus dum auxilia procurabat, capitis periculum adiit. In his libens moras mihi creο, conspiciens dejectam nostram nationem horum duorum magnorum virorum facinoribus sublevatam. Qualis enim est horum operatio? quanta munificentia? ut est eorum apud omnes famosa hospitalitas? Omnium in admiratione est, quod cum parvis sint opibus ac facultatibus præditi, nec beneficia ampla obtineant, imo nullum sanctissimus patriarcha, in erogandis tamen elemosynis universos superant. Sed unde egressa est oratio redeat.

19. Hic itaque tantus veritatis athleta, Ecclesiæ columna, sedis Constantinopolitanæ, non illius quæ nunc est, sed antiquæ, dignissimus patriarcha, cui Creta immediate subjecta est, de hisce vobis scribit, anathemate feriens cunctos qui sanctæ et œcumenicæ Florentinæ synodi definitionem non ceccant, in qua pene Patribus quadringentis ceactis fere ducenti erant Orientales, et tribus ceceptis, seu potius uno solo Ephesio, nam duo alii neque nominari digni habiti sunt, omnes unis animis, una mente, unaque voluntate concordēs, et antiquorum Patrum atque doctorum Ecclesiæ doctrinæ conformes, quinimo Evangelium sequentes, compositæ ab iisdem definitioni subscriperunt, in qua duo potissima continentur; alterum est, Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere; alterum, primum omnium præsulum Romanum esse. Prioris vero a posterioribus commemoratio faciēda est. Quare hujus definitionis decreto alta voce, et signanter in divinis officiis papæ commemoratio publica insonanda est. Cum ergo divinissimus patriarcha longe ab Ecclesia pellat et una cum hæreticis collocet: id enim usus Ecclesiæ obtinuit, cum anathemati, qui non servant definitionem, subjiciuntur, et jure merito; nam omnes generalium synodorum definitionibus non obediētes, anathemati traduntur; papa vero decretum concilii, sive Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, voce pronuntiandum mandet, et vos non obsecundabitis? Et neque papæ jussa, neque patriarchæ præcepta extimescitis? Neque

¹ Psal. LXXIII, 11.

synodi definitionem verebimini? Et quænam vobis apud tremendum Christi tribunal responsio suppetet?

20. Et reor nullum ex vobis ausurum contra opponere, aliud papam, aliud patriarcham præcipere. Hunc siquidem definitionem servandam; illum, et ex Filio Spiritum sanctum procedere, voce enuntiandum esse mandare. Hæc fortasse quispiam dixerit male sentiens, non eadem esse, planum vero est eadem esse. Namque definitio credendum esse determinat, Spiritum sanctum ex Filio esse, sanctissimus autem papa Callixtus, hoc idem voce pronuntiandum imponit. Quæ ergo differentia est? Vel quo pacto necesse non est, ut quod quis credit, voce etiam exprimat? *Corde enim*, inquit Paulus, qui in tertium cælum ascendit, qui audiit inenarrabilia verba, quæ non licet homini loqui, terrarum orbis magister, Spiritus gladius, vas electionis: *Corde*, inquit, *creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*¹. Et Christus, eos qui constituentur ipsum coram hominibus, confessurum se coram Patre promittit. Est vero veritas Christus. Qui igitur veritatem non confitetur in omnibus, sed potissimum in Ecclesiæ dogmatibus, Christum ipsum non confitetur; qui autem Christum non confitetur, Christum pernegat; et qui Christum pernegat, regnum cælorum non obtinebit. Propterea suevimus omnes, cum ipsum Christum inter divina missarum solemnia, et mysteria videmus, non *Credo, Domine*, solum dicere, sed, *Credo, Domine, et confiteor*. Fides enim, quam quispiam non confitetur, fides non est, sed aptius, dixerit alius, fraus, prius in se errore hausto, alios in errorem adducens. Hinc satis patet, eum, qui corde credit, et ore non confitetur id quod credit, nunquam salutem consecuturum, cujus hæredes nos esse fiat gratia Domini nostri Jesu Christi. Amen.

¹ Rom. x, 40.

ἄριστον, οὐτε τὴν τοῦ πατριάρχου ἐντολὴν φοβηθήσεσθε; οὐτε τὴν τῆς συνόδου ὄρον αἰδεσθήσεσθε; Καὶ ποία ἡμῖν ἔσται ἀπολογία παρὰ τὸ φοβερὸν τοῦ Χριστοῦ βῆμα;

κ'. Οἶμαι δὲ, ὅτι οὐ τολμήσει τις ἀνθυποφέρειν ἄλλο τὸν πάππαν ἐπιτάττειν, καὶ ἄλλο τὸν πατριάρχην προστάττειν. Τὸν μὲν γὰρ τὸν ὄρον φυλάττειν, τὸν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκφωνεῖν βούλεσθαι. Ταῦτα δ' ἰσως φησὶε τις οὐκ εἶναι ταυτὰ κακῶς φρονῶν. Φανερόν γάρ ἐστι ταυτὰ ἐστίν. Ὁ μὲν γὰρ ὄρος; πιστεύειν διορίζεται, ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὁ δὲ ἀγώτατος πάππας Κάλλιστος τοῦτ' αὐτὸ ἐκφωνεῖν παρακελεύεται. Τίς οὖν ἡ διαφορά; Ἡ πῶς οὐκ ἀνάγκη ἐκφωνεῖν, ὅτι πιστεύει; *Καρδιά μὲν γάρ, φησὶ Παῦλος, ὁ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀναβάς, ὁ ἀκούσας ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἔξδν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ἡ τοῦ Πνεύματος μάχαιρα, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, Καρδιά, φησὶ, πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν*. Ὁ δὲ Χριστὸς τοὺς ὁμολογοῦντας ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων αὐτὸν, τοῦτους ὁμολογήσειν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς ἐπαγγέλλεται. Ἔστι δὲ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια. Ὁ γοῦν μὴ ὁμολογῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν πᾶσι μὲν, μέλιστα δὲ ἐν τοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν, αὐτὸν τὸν Χριστὸν οὐκ ὁμολογεῖ· ὁ δὲ μὴ ὁμολογῶν τὸν Χριστὸν ἀρνεῖται τὸν Χριστόν· ὁ δὲ ἀρνεύμενος τὸν Χριστὸν βασιλείαν οὐρανῶν οὐ κληρονομήσει. Διὰ τοῦτο εἰώθαμεν πάντες, ὅταν αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς θείοις τῆς εὐχαριστίας μυστηρίοις ὁρῶμεν, οὐ, *Πιστεύω, Κύριε*, λέγειν μόνον, ἀλλὰ, *Πιστεύω, Κύριε, καὶ ὁμολογῶ*. Ἡ γὰρ μὴ ὁμολογουμένη πίστις οὐκ ἐστὶ πίστις, ἀλλὰ δόλος, εἴποι τις ἄν, καὶ πλανῶν καὶ πλανώμενος. Ὅθεν δῆλον, ὅτι ὁ τῇ καρδίᾳ μὲν πιστεύων, τῷ στόματι δὲ μὴ ὁμολογῶν, ὁ πιστεύει, οὐκ ἐπιτάσσεται τῆς σωτηρίας, ἥ; κληρονόμους γενέσθαι πάντας ἡμᾶς γένοιτο χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀμήν.

GEORGII TRAPEZUNTII

IN EXPOSITIONEM ILLIUS TEXTUS EVANGELII * :

SIC VOLO EUM MANERE, ETC.

ET QUOD S. JOANNES EVANGELISTA NONDUM SIT MORTUUS

AD SIXTUM IV PONTIFICEM MAXIMUM.

(Monumenta SS. Patrum orthodoxographa. Basileæ 1539. fol. Latine tantum.)

Nuper, sanctissime Pater, cum eam particulam Evangelii Joannis legerem, qua Petrus Dei Filium de illo interrogavit dicens: *Domine, hic autem quid?* audivitque: *Si eum volo manere donec veniam,*

quid ad te? primum occurrerunt, quæ alias de sic et de si particula disserui: deinde utrum mortuus sit an adhuc vivat Tonitruus filius, cœpi cogitare. Nam etsi utrumvis quis dixerit, a sinu Ecclesiæ

* Georgio contradixit cardinalis Bessarion hunc eundem locum exponens. Vide supra col. 623.

non recedat. Non enim vel morte vel vita Joannis salvi facti sumus, nec alterum aperte sic in Evangelio dicitur ut alterum credere nefas sit. Habet tamen investigatio rei hujus non parum fructus si non contentione vincendi, sed veritatis amore inquiritur. Cum enim investigari recte non possit nisi per Evangelium, opus est, dum quærimus, Evangelii verba sæpius repetere. Id non solum animum ab aliis cogitationibus abstrahit, sed et ad apicem ipsum sanctarum litterarum impellit. Accedit, ut qui hæc faciliora et in quibus non possumus cum æterna pernicie animi errare, scrutatur, is exercitatione jam ingenii gradu hinc facto ad altiora securior possit conscendere.

Hoc autem et ipsi salutem allaturum est et alios ad sacrarum litterarum studia poterit commovere. Primum, quoniam si quis divinas litteras crebro et cum fide lectitat, huic via salutis in dies magis magisque aperitur; alterum, quia licet omnia doctorum Ecclesiæ diligentia, hoc est, Spiritus sancti gratia unde omnia dona profluunt satis pateant, tamen et nova quæque delectant et legentes ad frequentiore ipsa novitate alliciunt lectionem. Crebra autem harum rerum lectio animorum est. Cibus quo adversus voluptates corroboramur carnis. Adde quod abyssus nec simplex sed duplex, divina Scriptura est, si cui placet illud Psalmistæ ad vetus nonnunquam conferre Testamentum, quod Creatorem magnitudine, multitudine altitudineque rerum admirationem compulsus, exclamavit: « Abyssus abyssum invocat ad vocem cataractarum tuarum. » Veteris enim Testamenti per gratiam Salvatoris abysso patefacta, et velo templi (quo prohibebamur interiora prospicere) per suam passionem scisso, invocata effudit se novi Testamenti abyssus, et excitavit vocem cataractarum Dei, id est evangelistarum, apostolorum doctorumque omnium Ecclesiæ. Si ergo Scripturæ altitudo abyssus est magna, nunquam deerunt cum zelo nobis veritatem rimantibus quæ cum utilitate communi conscribamus. Cujus rei excessum ac magnitudinem Evangelium significasse videtur, ubi dicitur, Nec mundum quidem ipsum, si singula quæ Jesus fecit conscriberentur, videri capturum. Ad sanctitatem autem tuam et quæ nunc in hac perfacili quæstione, auxilio ejus cujus tu in terris vicarius es, et postea quæ dictabimus, merito mittenda putavimus: ne dum volumus et nobis et aliis prodesse, in laqueum dilabamur. Id enim et fuit et est et divina præsentem gratia erit semper mihi insitum et propositum, mortem optare potius et exitum hujus vitæ, quam aliquid, non dico scribere aut dicere, sed ne cogitare quidem, quod apostolicæ doctrinæ ac Ecclesiæ Dei, cujus tu princeps es, repugnare videatur. Quare si forte parum advertendo, aliquid hujusmodi, aut etiam ex ignorantia, scripserim, dixerim, cogitaverim, aut in futurum scripsero, dixerero, cogitavero, quod aures sanctitatis tuæ quæ regni cælorum claves his tem-

poribus miseratione divina tenet, posset ostendere id ex nunc sponte totoque animo, revoco, ejicio, respuo, et sicut non dictum haberi supplico. Id modo hic dictum, quasi dictum in omnibus esse velim quæ aut Græce aut Latine attingi ut attingam. In animo enim est, nisi vel senectus retardaverit, vel ægrotatio impederit, vel tenuium fortunarum conditio revocaverit, nonnullos Scripturæ locos prout Deus aspirabit tractare. Sed alios quidem alias, nunc autem ipsius Joannis de quo dicturi sumus, intercessione freti, quæstionculam, quæ a verbis Evangelii originem trahere videtur, dilucide, quantum Deus donaverit, tractare conabimur.

Sæpius post resurrectionem diversis Dominus modis apparuit discipulis, et sæpius cum ipsis et comedit et bibit, latus quoque et manus et pedes, non oculis solum, verum etiam tactui obtulit, ut undique eundem seipsum esse dæmonstraret qui surrexerat, qui crucifixus fuerat, quique ante passionem cum illis conversabatur. Demum secundum Joannis Evangelium apparuit Jesus in littore illis piscantibus, interrogavitque si quidquam pûlmentarii haberent. Quibus negantibus jussit in dextram navigii partem rete immittere; quo facto centum et quinquaginta tres magnos piscati pisces sunt. Quod quidem ad futuram sanctorum quietem sacramentaliter pertinere, perspicuum est. Nam et magnitudo et multitudo et numerus piscium certus et tractio eorum per fluctus maris, tandem ad littora tutior, et ducentorum a littore cubitorum distantia et in dextrum retis demissio et septenarius discipulorum numerus, hæc omnia non absque magno mysterio diligenter narrantur et futuram triumphantis Ecclesiæ cum Domino vitam aperte significare videntur. Erat id certe suum illius qui plus aliis amabatur a Christo qui in Dominicum pectus incubuit et inde hausit profundissima sacramenta cui Matrem orbis dominam ipse Dominus moriens commendavit, ut quemadmodum initium Evangelii sui in æterna generatione Filii Dei fundavit instar tonitruï clamans: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*: sic culmina per futuram sanctorum vitæ mysticam orationem imponeret, ad quam ut tutius mari jactati et undis, sancti pervenire possent. Petrus autem quando ipsi claves regni cælorum commendatæ fuerunt, Ecclesiæ totius princeps constitutus, apertius tunc vel restituitur vel confirmatur. Nam ne forte aliquis, quoniam ter Dominum negaverat, amisisse ipsum Ecclesiæ principatum putaret, ter interrogatur an Dominum amaret, qui multo prudentior jam atque sublimior gratia Salvatoris, non essetur præsumptione, ne rursus negatione prosterneretur, ne lacrymis et amaro fletu iterum sibi ad propellendum piaculum opus esset, sed pia confessione amare quidem se tertio respondit, sed quid amaret, ipsum scire ait, cui nihil potest esse occultum. Sic Dominus terna interrogatione, ternaque Petri confessione amandi,

terne curavit negationis vulnus quod, fletu Petri sanatum ad cicatricem usque productum, credendum est. Tunc enim interrogationis illius vi et confessionis virtute humillimæ, cicatricem quoque ipsam abolitam nemo dubitavit, ac ideo ter sibi ut sano jam et humiliter aperte commendatur Ecclesia, ut pascat oves agnosque Domini, quæ commendatio militantis Ecclesiæ Petro tunc facta, successoribus etiam suis facta cognoscitur. Oportet enim, sicut oves agnique veteres, videlicet in fide, atque novelli, ad diem usque adventus in gloria Domini per successionem duraturi sunt, eodem utique modo illum permancere cui commendatio facta est. Universali ergo Ecclesiæ Petro proposito decenter mors quoque sibi prædicitur, ut hinc vitam etiam Domini exprimendam pro viribus, duabus disceret rationibus, quoniam universalis pastor et vicarius Christi præcipuus fuit constitutus et quoniam crucis patibulo Deum erat glorificaturus, quorum alterum trahitur ex altero. Nam si non est servus domino major, oportet patroni labores clientem subire. Et qui labores domini sumit sui, is mortem non debet similem recusare; quare vitæ quoque totius imitatio pro viribus necessaria est quæ liquido Evangelii verbis exprimitur. Nam morte crucis extensione manuum sub oculis Petri posita, statim ei dicitur, Sequere me, id est, Qui morte me secuturus es, vestigia quoque vivendi in ea sequeris.

Petrus igitur Dominum sequebatur, dumque sequeretur, vidit Joannem (is enim discipulus quem diligebat Jesus) sequentem. Et curiositate mentis humanæ, qua magis aliena quam nostra querimus, nimium commotus (hon enim erat adhuc omnino perfectus), audeta Dominum petere, qua morte Joannes moreretur, dicens: Domine, hic autem quid? Dominus autem et hanc curiositatem reprehendit nec moriturum Joannem usque ad exitum hujus sæculi (ut ego arbitror) ostendit, dicens: Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? Hinc quæmiuncula nascitur re facilis, varietate opinionum difficilius. Nam multi jam mortuum esse Joannem contendunt, nonnulli extremis temporibus cum Enoch et Elia moriturum opinantur. Quod nos sequentes, aperte ostendemus, id ipsum et per hunc Evangelii locum significari, et aliis rationibus confirmari et tum ipsius Joannis tum Apocalypsi tum Evangelii auctoritate ac testimonio significantius comprobari, atque adeo demonstrari: Si (inquit) eum volo manere donec veniam, quid ad te? Græce, si verbum de verbo exprimitur, non Sic eum volo manere, sed, Si eum volo manere, scriptum est. Verum quoniam, sicut particula si apud nos, sic apud Græcos indicativo quidem verbo conjuncta, affirmative capitur, subjunctivo autem suspensive dubitativeque, jungitur autem hic indicativo, idcirco non si sed sic Patres interpretati sunt, ne scilicet si particula Latine Græcæque linguæ sciolos propter duplicem potestatem turbaret. Sic vero af-

firmando expresse dixerunt ut nemo ambigeret eam quoque Græcam particulam non aliter quam affirmative ibi positam esse. Sed de duplici potestate si particulæ, latius nobis in aliis dictum est et vulgo patet. Quis enim non viderit, aliud significari cum dicitur, Si amo te, non detraho tibi; aliud: Si amarem te, non detraherem tibi? Alterum enim et amorem affirmat et non detrahendi voluntatem confirmat, alterum e regione amorem quidem vel suspendit, dubiumque facit, vel penitus negat, quantoque (amor) major negatur, tanto detrahendi voluntas asseritur. Item: Si me audisset, doctior esset: significant enim non esse doctum, cum non audierit. Contra: Si multos audivi doctos, si multa legi, si multa scripsi, cur me imperitum putas? Non est opus plura dicere de re manifesta, qua pleni sunt libri, plena priscorum volumina. Έάν quoque Græca conjunctio, easdem habet potestates. Testis est Priscianus, grammaticorum omnium excellentissimus, nec minus in Græcis quam in Latinis litteris peritus, quippe qui Græcus natione fuit. Fuit enim ex Cæsarea, Cappadocensis, nec in Italia, sed Athenis et Græce didicit et Latine. Is in libris De constructione, ubi de subjungendi modo, et de particula si, easdem omnino ait habere ipsam vires quas εαν Græca, idque tam Latinis quam Græcis ostendit exemplis. Sed sermo etiam ipse Græcus perspicuum id facit, adeo ut exemplis opus non sit. Dicatur alicui carnes die Sabbati comedenti: Carnes tu comedis in Sabbato? respondeat, Έάν φάγω, τι προς σε; id est, Si comedo, quid ad te? Patet quia comedere asserit. Quod si diceret, Si comederem, quid ad te? non omnino comedere concederet, sed quasi negando sub conditione poneret. Hoc in Græco sermone non potest liquido percipi. Sed latet adeo, ut peritioros etiam hujus ætatis fugiat, nisi Latine linguæ proprietates inspexerint. Cujus rei causa est, quoniam subjunctiva verba minuta quadam scribendi ab indicantibus differentia distinguuntur. Prima enim præsentis indicans persona et voce et scriptura eadem est cum subjungendi. Sicut in proposito, Volo eum manere, θέλω αυτόν μένειν, illud θέλω potest et volo et vellem dici Latine. Sed vellem nullo pacto convenit, omnino enim a rebus alienum. Quare nec ulius unquam id cogitavit. Quas ob res et auctoritate illorum qui traduxerunt et consuetudine multorum sæculorum, et ipsius Græci sermonis proprietate, et quoniam res ipsa disjunctiva dubitandi vocem non patitur, affirmans Dominus dixit: Ita volo eum manere, donec veniam, quid ad te? Sed dicit fortasse quispiam neminem unquam ausum fuisse aliter quam affirmative Dominica hæc verba interpretari; sed Donec veniam non extremum illum significare adventum Domini: posse namque adventum Domini appellari etiam eum quo unusquisque vocatus, naturæ concedit; ut velle Joannem sic vivere asserat, donec veniat, id est donec ipsum per mortem ad se vocarit.

Hæc sententia divisa, primum constat Joannem A vivere donec veniat, Dominum dixisse. Alterum ergo quærat, an illud, *Donec veniam*, finem sæculi hujus significet, vel terminum vivendi in hoc sæculo monstret. Quod certe, si quis attendat, procul a vero esse videbitur. Nihil enim aliud dicit qui ita dicit, nisi ut planius et sub oculis ponatur, Volo eum vivere donec moriatur; sed absurdum per seipsum totum fuerit si connexa talis expositio fuerit. Connectatur igitur et dicatur: *Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* id est, Volo eum vivere donec moriatur, quid ad te? Dicam aperte quod modo in mentem incidit. Homo certe, non dico doctus et gravis, sed mediocriter eruditus ac levior, si data sibi potestate hominis alicujus vite, atque interrogatus sic respondeat, parum animadvertisse putabitur: quomodo igitur Deum ore suo sic locutum quispiam crediderit? Sed curiositatis, inquiet, arguere discipulum voluit. Sic arbitror, et Cyrillo, viro doctrina præcipuo, sanctitate magno, prudentia et eloquentia gravi, hoc ipsum placuisse legimus, et illud, *quid ad te?* id aperte ostendit. Sed in reprehendendo Petro sacramentum etiam illud aperire voluit, non moriturum Joannem usque ad extrema sæculi hujus. Nam si curiositatis ipsum arguere solummodo voluisset, illud ultimum, *quid ad te*, vel, Cur aliena quæris, dixisse, satis superque erat, sicut omnibus simul quærentibus, si eo anno restitutus esset regnum Israeli, respondit lenissime arguens: *Non est vestrum cognoscere tempora vel momenta.* Nunc autem non arguit solum eum vehementius intulerit, *quid ad te?* verum etiam ad finem usque vitæ hujus victurum Joannem asseruit dicens: Volo eum manere donec veniam. Ita et conditionem vitæ Joannis aperuit et curiositatem Petri redarguit. *Exivit autem sermo iste in discipulos quod discipulus ille non moritur.* Exivit sermo ad discipulos. A quo exivit? per quem dissipatus fuit? quis discipulis omnibus prædicavit? Duo certe solum sermonem hunc Domini audierunt, Petrus et Joannes, cæteris Dominum ea replicasse, quæ Petrus et Joannes secretius acceperant, minime credendum est. Joannes autem, et virginitate tum corporis tum spiritus apprime præditus et cæteris virtutibus summus, quod et dilectione Domini et commendatione Matris ejus percipitur, nequaquam id quod ad gloriam suam pertinere videbat, sociis quasi jactabundus prædicasset. Relinquitur ergo a Petro fratribus enarrata fuisse quæ Dominus de Joanne dixit. Petrum autem aliter dixisse quam audierat nefas est dictu. Quid ergo retulit fratribus Petrus? Quod Dominus de Joanne dixit: *Sic eum volo manere donec veniam.* Id a Petro, a cæteris omnibus eodem intellectum modo fuit, quod discipulus ille non moritur. Quare ipse quoque delinquere mihi videret, si non ita hunc Domini sermonem caperem, sicut omnes discipuli tunc intellexerunt. Facile namque crediderim, quamvis die

Pentecostes adventu Paracleti ad perfectionem in hac vita ultimam apostoli pervenerunt, tamen eo die, quo hæc acta fuerunt multo sublimiores omnibus successoribus suis fuisse. Fides enim in Christum crucifixum et e mortuis suscitatum, sua gratia et doctrina Salvatoris confirmata plurimum eos elevabat in dies. Fuit autem dies ille, quo Dominus hæc peregit, tertius apparitionis suæ Nam etsi sapius se tam mulieribus quam viris manifestavit, et aliter aliis modo pluribus, modo paucioribus, tamen tertio dicimus die nunc apparuisse, quoniam tribus maxime diebus apertius, expressius, miraculosius apparuit primum in ipso resurrectionis die, deinde in octavo a resurrectione; tertium, quando Petrum præfecit Ecclesie, ac de Joannis morte pronuntiavit, duo sacramenta discipulis patefaciens; sed quod sequitur, forsitan alio trahitur? Nequaquam. Quid enim sequitur? *Et non dixit ei Jesus, Quod non moritur, sed, Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Putabit aliquis forte, perspicuo hic evangelistam illis contradicere qui arbitrentur non moriturum ipsum usque ad finem sæculi hujus, cum scribat: *Non dixit ei Jesus quod non moritur*, usque ad extrema tempora scilicet (sic enim supplendum semper est), exclamabitque ab eo ipso explanatum esse vobis quod quæritur, atque mutare non oportere. Ego autem pro modestia summa et virginali humilitate qua gloriam humanam Joannes omnino calcavit, ita eum scripsisse crediderim ut et veritatem digito monstrarit, et inanem hujus sæculi gloriam abjecerit. Non enim negat rem, sed sermonem et verba. Subjiciantur oculis omnia. Quid Jesus dixit? *Sic eum volo manere donec veniam*, affirmando Jesus dixit, et quisquam negabit? Quid discipuli? quomodo id cum exisset in publicum, intellexerunt, quod Joannes non moritur? Teneo affirmationem Domini et apostolorum sententiam omnium quod non moritur. Quid postea Joannes? non tam virginali modestia humilitateque præditus quam veritatis amicus, quid ait? *Sed non dixit ei Jesus, quod non moritur.* Non enim hoc verbum protulit Jesus, sed aliis verbis usus est. Quibus? *Sic eum volo manere donec veniam.* Animadverto, quod non stetit Joannes ibi, *Non dixit ei Jesus quod non moritur*; stetisset autem si rem ipsam negare voluisset. Sed addidit, *Sed, supple, dixit: Sic eum volo manere, donec veniam.* Sermonis igitur et verborum collationem facit, non rerum. Nam si rerum facere collationem voluisset, illud solum scripsisset: *Non dixit ei quod non moritur*; hoc enim ita dictum, statim ostendit quod moritur. Sed, *Non dixit quod non moritur*, inquit, *sed dixit, Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* Perspicuum ergo est, verborum ipsum collationem facere, non rerum, quamvis et rerum dicere non dubito. Alter enim sermo mortem omnino negat, quod quoniam falsum est non dixit, Non moritur; alter, quando moriturus est, ostendit; Donec enim

terne curavit negationis vulnus quod, fletu Petri sanatum ad cicatricem usque productum, credendum est. Tunc enim interrogationis illius vi et confessionis virtute humillimæ, cicatricem quoque ipsam abolitam nemo dubitavit, ac ideo ter sibi ut sano jam et humilliter aperte commendatur Ecclesia, ut pascat oves agnosque Domini, quæ commendatio militantis Ecclesiæ Petro tunc facta, successoribus etiam suis facta cognoscitur. Oportet enim, sicut oves agnique veteres, videlicet in fide, atque novelli, ad diem usque adventus in gloria Domini per successionem duraturi sunt, eodem utique modo illum permansere cui commendatio facta est. Universali ergo Ecclesiæ Petro proposito decenter mors quoque sibi prædicitur, ut hinc vitam etiam Domini exprimendam pro viribus, duabus disceret rationibus, quoniam universalis pastor et vicarius Christi præcipuus fuit constitutus et quoniam crucis patibulo Deum erat glorificaturus, quorum alterum trahitur ex altero. Nam si non est servus domino major, oportet patroni labores clientem subire: Et qui labores domini sumit sui, is mortem non debet similem recusare; quare vitæ quoque totius imitatio pro viribus necessaria est quæ liquido Evangelii verbis exprimitur. Nam morte crucis extensione manuum sub oculis Petri posita, statim ei dicitur, Sequere me, id est, Qui morte me secuturus es, vestigia quoque vivendi in ea sequeris.

Petrus igitur Dominum sequebatur, dumque sequeretur, vidit Joannem (is enim discipulus quem diligebat Jesus) sequentem. Et curiositate mentis humanæ, qua magis aliena quam nostra quærimus, nimium commotus (non enim erat adhuc omnino perfectus), audent a Domino petere, qua morte Joannes moreretur, dicens: Domine, hic autem quid? Dominus autem et hanc curiositatem reprehendit nec moriturum Joannem usque ad exitum hujus sæculi (ut ego arbitror) ostendit, dicens: Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? Hinc quæsiuncula nascitur re facilis, varietate opinionum difficilis. Nam multi jam mortuum esse Joannem contendunt, nonnulli extremis temporibus cum Enoch et Elia moriturum opinantur. Quod nos sequentes, aperte ostendemus, id ipsum et per hunc Evangelii locum significari, et aliis rationibus confirmari et tum ipsius Joannis in Apocalypsi tum Evangelii auctoritate ac testimonio significantius comprobari, atque adeo demonstrari: Si (inquit) eum volo manere donec veniam, quid ad te? Græce, si verbum de verbo exprimitur, non Sic eum volo manere, sed, Si eum volo manere, scriptum est. Verum quoniam, sicut particula si apud nos, sic apud Græcos indicativo quidem verbo conjuncta, affirmative capitur, subjunctivo autem suspensive dubitativeque, jungitur autem hic indicativo, idcirco non si sed sic Patres interpretati sunt, ne scilicet si particula Latinæ Græcæque linguæ sciolos propter duplicem potestatem turbaret. Sic vero af-

firmando expresse dixerunt ut nemo ambigeret eam quoque Græcam particulam non aliter quam affirmative ibi positam esse. Sed de duplici potestate si particulæ, latius nobis in aliis dictum est et vulgo patet. Quis enim non viderit, aliud significari cum dicitur, Si amo te, non detraho tibi; aliud: Si amarem te, non detraherem tibi? Alterum enim et amorem affirmat et non detrahendi voluntatem confirmat, alterum e regione amorem quidem vel suspendit, dubiumque facit, vel penitus negat, quantoque (amor) major negatur, tanto detrahendi voluntas asseritur. Item: Si me audisset, doctior esset: significant enim non esse doctum, cum non audierit. Contra: Si multos audivi doctos, si multa legi, si multa scripsi, cur me imperitum putas? Non est opus plura dicere de re manifesta, qua pleni sunt libri, plena priscorum volumina. Έν quoque Græca conjunctio, eadem habet potestates. Testis est Priscianus, grammaticorum omnium excellentissimus, nec minus in Græcis quam in Latinis litteris peritus, quippe qui Græcus natione fuit. Fuit enim ex Cæsarea, Cappadocensis, nec in Italia, sed Athenis et Græce didicit et Latine. Is in libris De constructione, ubi de subjungendi modo, et de particula si, eadem omnino ait habere ipsam vires quas εαν Græca, idque tam Latinis quam Græcis ostendit exemplis. Sed sermo etiam ipse Græcus perspicuum id facit, adeo ut exemplis opus non sit. Dicatur alicui carnes die Sabbati comedenti: Carnes tu comedis in Sabbato? respondeat, Έάν φάγω, τί προς σέ; id est, Si comedo, quid ad te? Patet quia comedere asserit. Quod si diceret, Si comederem, quid ad te? non omnino comedere concederet, sed quasi negando sub conditione poneret. Hoc in Græco sermone non potest liquido percipi. Sed latet adeo, ut peritiores etiam hujus ætatis fugiat, nisi Latinæ linguæ proprietates inspexerint. Cujus rei causa est, quoniam subjunctiva verba minuta quadam scribendi ab indicantibus differentia distinguuntur. Prima enim præsentis indicans persona et voce et scriptura eadem est cum subjungendi. Sicut in proposito, Volo eum manere, θέλω αὐτόν μένειν, illud θέλω potest et volo et vellem dici Latine. Sed vellem nullo pacto convenit, omnino enim a rebus alienum. Quare nec ullus unquam id cogitavit. Quas ob res et auctoritate illorum qui traduxerunt et consuetudine multorum sæculorum, et ipsius Græci sermonis proprietate, et quoniam res ipsa disjunctiva dubitandi vocem non patitur, affirmans Dominus dixit: Ita volo eum manere, donec veniam, quid ad te? Sed dicit fortasse quispiam neminem unquam ausum fuisse aliter quam affirmative Dominica hæc verba interpretari; sed Donec veniam non extremum illum significare adventum Domini: posse namque adventum Domini appellari etiam eum quo unusquisque vocatus, naturæ concedit; ut velle Joannem sic vivere asserat, donec veniat, id est donec ipsum per mortem ad se vocarit.

Hac sententia divisa, primum constat Joannem A vivere donec veniat, Dominum dixisse. Alterum ergo quærat, an illud, *Donec veniam*, finem sæculi hujus significet, vel terminum vivendi in hoc sæculo monstret. Quod certe, si quis attendat, procul a vero esse videbitur. Nihil enim aliud dicit qui ita dicit, nisi ut planius et sub oculis ponatur, Volo eum vivere donec moriatur; sed absurdum per seipsum totum fuerit si connexa talis expositio fuerit. Connectatur igitur et dicatur: *Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* id est, Volo eum vivere donec moriatur, quid ad te? Dicam aperte quod modo in mentem incidit. Homo certe, non dico doctus et gravis, sed mediocriter eruditus ac levior, si data sibi potestate hominis alicujus vite, atque interrogatus sic respondeat, parum animadvertisse putabitur: quomodo igitur Deum ore suo sic locutum quispiam crediderit? Sed curiositatis, inquiet, arguere discipulum voluit. Sic arbitror, et Cyrillo, viro doctrina præcipuo, sanctitate magno, prudentia et eloquentia gravi, hoc ipsum placuisse legimus, et illud, *quid ad te?* id aperte ostendit. Sed in reprehendendo Petro sacramentum etiam illud aperire voluit, non moriturum Joannem usque ad extrema sæculi hujus. Nam si curiositatis ipsum arguere solummodo voluisset, illud ultimum, *quid ad te*, vel, Cur aliena quæris, dixisse, satis superque erat, sicut omnibus simul quærentibus, si eo anno restitutus esset regnum Israeli, respondit lenissime arguens: *Non est vestrum cognoscere tempora vel momenta*. Nunc autem non arguit solum cum vehementius intulerit, *quid ad te?* verum etiam ad finem usque vitæ hujus victurum Joannem asseruit dicens: Volo eum manere donec veniam. Ita et conditionem vitæ Joannis aperuit et curiositatem Petri redarguit. *Exiit autem sermo iste in discipulos quod discipulus ille non moritur*. Exiit sermo ad discipulos. A quo exiit? per quem dissipatus fuit? quis discipulis omnibus prædicavit? Duo certe solum sermonem hunc Domini audierunt, Petrus et Joannes, cæteris Dominum ea replicasse, quæ Petrus et Joannes secretius acceperant, minime credendum est. Joannes autem, et virginitate tum corporis tum spiritus apprimè præditus et cæteris virtutibus summus, quod et dilectione Domini et commendatione Matris ejus percipitur, nequaquam id quod ad gloriam suam pertinere videbat, sociis quasi jactabundus prædicasset. Relinquitur ergo a Petro fratribus enarrata fuisse quæ Dominus de Joanne dixit. Petrum autem aliter dixisse quam audierat nefas est dictu. Quid ergo retulit fratribus Petrus? Quod Dominus de Joanne dixit: *Sic eum volo manere donec veniam*. Id a Petro, a cæteris omnibus eodem intellectum modo fuit, quod discipulus ille non moritur. Quare ipse quoque delinquere mihi videret, si non ita hunc Domini sermonem caperem, sicut omnes discipuli tunc intellexerunt. Facile namque crediderim, quamvis die

Pentecostes adventu Paracleti ad perfectionem in hac vita ultimam apostoli pervenerunt, tamen eo die, quo hæc acta fuerunt multo sublimiores omnibus successoribus suis fuisse. Fides enim in Christum crucifixum et e mortuis suscitatum, sua gratia et doctrina Salvatoris confirmata plurimum eos elevabat in dies. Fuit autem dies ille, quo Dominus hæc peregit, tertius apparitionis suæ Nam etsi sapius se tam mulieribus quam viris manifestavit, et aliter aliis modo pluribus, modo paucioribus, tamen tertio dicimus die nunc apparuisse, quoniam tribus maxime diebus apertius, expressius, miraculosius apparuit primum in ipso resurrectionis die, deinde in octavo a resurrectione; tertium, quando Petrum præfecit Ecclesiæ, ac de Joannis morte pronuntiavit, duo sacramenta discipulis patefaciens; sed quod sequitur, forsitan alio trahitur? Nequaquam. Quid enim sequitur? *Et non dixit ei Jesus, Quod non moritur, sed, Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Putabit aliquis forte, perspicuo hic evangelistam illis contradicere qui arbitrentur non moriturum ipsum usque ad finem sæculi hujus, cum scribat: *Non dixit ei Jesus quod non moritur*, usque ad extrema tempora scilicet (sic enim supplendum semper est), exclamabitque ab eo ipso explanatum esse vobis quod quæritur, atque mutare non oportere. Ego autem pro modestia summa et virginali humilitate qua gloriam humanam Joannes omnino calcavit, ita eum scripsisse crediderim ut et veritatem digito monstraret, et inanem hujus sæculi gloriam abjecerit. Non enim negat rem, sed sermonem et verba. Subjiciantur oculis omnia. Quid Jesus dixit? *Sic eum volo manere donec veniam*, affirmando Jesus dixit, et quisquam negabit? Quid discipuli? quomodo id cum exisset in publicum, intellexerunt, quod Joannes non moritur? Teneo affirmationem Domini et apostolorum sententiam omnium quod non moritur. Quid postea Joannes? non tam virginali modestia humilitateque præditus quam veritatis amicus, quid ait? *Sed non dixit ei Jesus, quod non moritur*. Non enim hoc verbum protulit Jesus, sed aliis verbis usus est. Quibus? *Sic eum volo manere donec veniam*. Animadverto, quod non stetit Joannes ibi, *Non dixit ei Jesus quod non moritur*; stetisset autem si rem ipsam negare voluisset. Sed addidit, *Sed, supple, dixit: Sic eum volo manere, donec veniam*. Sermonis igitur et verborum collationem facit, non rerum. Nam si rerum facere collationem voluisset, illud solum scripsisset: *Non dixit ei quod non moritur*; hoc enim ita dictum, statim ostendit quod moritur. Sed, *Non dixit quod non moritur*, inquit, *sed dixit, Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* Perspicuum ergo est, verborum ipsum collationem facere, non rerum, quamvis et rerum dicere non dubito. Alter enim sermo mortem omnino negat, quod quoniam falsum est non dixit, *Non moritur*; alter, quando moriturus est, ostendit; *Donec enim*

veniam (inquit) volo ipsum sic manere, atque vivere scilicet. Quas ob res si quis diligenter Evangelii verba examinet, et assertive dictum esse, *Sic eum volo manere donec veniam*, perpendat, quod frustra aut superflue dictum putare nefas est: videretur autem esse superfluum, si ad singulorum exitum adventum Domini referas; si prædicta omnes simul discipuli per illa verba non mori Joannem usque ad extrema tempora intellexerunt; si denique Joannes ipse non rerum, sed verborum et sermonis facit collationem, vel, quod verius est, etiam rerum: quis dubitabit, ipsum Tonitruum filium, quem Dominus maxime omnium discipulorum dilexit, cui Matrem moriens in cruce soli commendavit, adhuc vivere, victurumque vel ad extrema sæculi hujus? vel sicut ille qui longe ante alios ipsum dilexit, ordinavit, insultuit, prædestinavit. Verum quantum hic Evangelii locus ad hanc rem conferat, ne nimium crescat et modum excedat oratio, satis jam sit. Nunc ratiunculis quoque nonnullis, id ipsum affirmari aperiemus.

Primum igitur dicimus, diligenter in omnibus Scripturis canonicis observari oportere, quod nihil frustra, nihil superflue, nihil sine causa in ipsis scriptum est. Spiritu enim sancto dictante omnes scriptæ sunt, Spiritus vero sanctus omnia scit, omnia prævidet, omnia breviter et ut oportet et quantum oportet et sicut oportet, disponit, dicitat, edit. Non est ergo quidquam in Evangelii absque magno mysterio dictum. Sed nisi coprosus pacto intellexerimus prædicta Domini verba, sic omnes apostoli ac discipuli qui tunc erant, acceperunt, frustra totus ille locus de Joanne conscriptus esse videbitur. Cur enim postquam universalis Ecclesiæ præfectura Petro et successoribus collata est, et mors ejus qualis futura esset ad apertum de Joannis morte disseritur? Nam de Petri quidem morte prædicere multis de causis oportuit. Non enim tacenda sunt sacramenta. Sacramentum autem quiddam esse quod vicarius Christi, Ecclesiæ suæ præpositus et pontifex summus immediate post Christum et primus crucis similiter morte moriturus esset non est negandum, præsertim cum huic apertissime vitam quoque Magistri sequendam apprime diceret. Et certe sicut quæ necessaria sunt sæpius repetenda, sic quæ nihil conferunt, nemo scribit, præfectura Petri aliter sæpe atque aliter exprimitur ne quis in posterum audeat mutare vel dicere, Romanos pontifices qui Petro successerunt, Ecclesiæ universalis non esse pastores. Quocirca claves regni cælorum ei præcipue committuntur, et per hunc Evangelii locum quem modo tractavimus, grex agnorum atque ovium Domini illi commendatur, et ante passionem ad Petrum sermone converso et ad omnes communiter primo dicitur: *Ecce, Simon, Satanas expetivit vos cribrare quasi triticum atque convol-*

A vere et decipere scilicet, ac in errorem demum intrudere; deinde infertur: *Ego autem oravi pro te, ne deficiat fides tua; tu vero aliquando conversus confirma fratres tuos*¹. Ubi duo maxima aperte exprimuntur mysteria: primum quod Petri solius et successorum suorum, id est Ecclesiæ Romanæ, cujus urbis duntaxat episcopum constat fuisse Petrum, non deficiet fides; alterum, quod cæterorum deficiet aliquando. Quare inquit, *Tu aliquando conversus, confirma fratres tuos*. Aliquando autem dixit, ut ostenderet, neminem apostolorum Spiritus sancti confirmatum gratia erraturum, sed successores, ad confirmationem quorum Petrus, hoc est ipsius successores converti jubentur; quod re ipsa perfectum: sæpe namque cæteræ orbis Ecclesiæ a Romana confirmatæ sunt, ipsa ab aliis nunquam. Sed tempora quoque præfecturæ Petri admirationem, si considerantur, adaugent, et fidem rei faciunt firmiorem. Claves promittuntur, cum ipse ante alios Filium Dei vivi confessus esset; fidei non defecturæ gratiam a proficiscente in crucem quasi testamento accepit, pascendarum ovium simpliciter omnium, atque agnorum auctoritatem, post resurrectionem, parum antequam Dominus in cælos ascenderet. Quorsum hæc? Ut ostendamus mortem quidem Petri et genus mortis prædicendum fuisse, Joannis autem mortem, nisi quis in extremis hujus sæculi futuram cum apostolis existimet, non fuisse scribendam. Ad quid enim moriturum, cum Dominus ad eum venerit in hac conditione communi, scriberetur? Ad reprehensionem curiositatis Petri? At unico verbo redarguitur, ne quærat aliena, ut interroganti Petro satisfaceret. At increpatur et quidem vehementer. Quid enim acrius quam quærentem audire: *Quid ad te?* Cur autem affirmando intulit, communem hanc mortalitatis nostræ conditionem omnibus certiore atque inevitabilem, nisi naturæ ipsius Dominus aliter statuerit? Quapropter si nihil frustra et absque causa Scripturæ referunt, totius autem loci quo de Joanne hic scribitur, nulla potest inveniri causa nisi quod Dominus voluit ad extrema tempora ipsum conservare, patet nondum Joannem mortuum esse.

Sed dubitabit forte aliquis: Si nihil scriptum sine causa est, neque factum multo magis, cur putandum est, non cessasse adhuc naturæ Joannem, cum etiam hujus causa non afferatur certior, et multa sint in Scripturis quorum causas ignoremus? Multorum ignorare nos causas, nemo ibit inficias. Causa enim mortis in Joanne differendæ, plane percipi, quis poterit ambigere? Profecto nemo. Clamat enim Scriptura, Enoch et Heliam ad alia loca, in vitam scilicet longiorem translatos, cujus translationis causa primo quidem ignorabatur; credebant tamen, quia expresse dicta. Sic accipienda nobis sunt, ut et firmiter credere debeamus, etiamsi

¹ Luc. xxii, 31.

nullam causam videamus, post incarnationem Verbi, hujus quoque rei, sicut aliarum multarum rerum, ac pene omnium causa nobis innotuit. Diabolus enim licentius in ultimis temporibus propter peccata nostra omnibus suis viribus usurus est, ut etiam electi, si possibile sit, in errorem contrudantur. Nam cum revelatus erit homo iniquitatis (omnes enim liberi arbitrii sumus) præstigiosis ejus miraculis decepti periremus, nisi Dominus dupliciter præcipue providisset: primum Scripturarum præmonitione, quæ magna voce figmenta et impietatem illius prædicant, sugillant; deinde tot sanctorum hominum miraculis, doctrina, prophetiis, quos parvo tempore antequam impietatis illius vis et falsa doctrina missurus est, qui ut etiam auctoritate qua maxime nos moveant, a vetustissimis temporibus et quasi statim a triplici rerum, temporum, ætatum principio, et reservati ad hoc divinitus ministerium sunt et reservatos esse scriptum est, ut prædicationibus ipsis qui sint et cur venerit, sincera integraque fide credamus, Scripturis præmoniti, docti, confirmati, quod Antichristi temporibus venturi sunt. Oportuit autem unum ex illis mittere qui ante legem fuerunt, unum qui sub lege, tertium qui Christum ipsum audiverit, allocutus fuerit, multoque magis necesse adversus Antichristum, qui se Christum Filium esse Dei finget, quam aliquem ex vetustissimis. Reservavit autem ex veteribus duos: reservavit igitur etiam ex apostolis. Tres ergo reservati sunt adversus Antichristum, pro veritate ut in finem tantorum virorum testimonio, miraculis confirmato, ab impietate incredibili atque inaudita homines illius sæculi revocentur. Erit autem testimonium Joannis, ut ego arbitror, multo majoris dignitatis, quod facile percipitur, si quasi controversiam instituamus. Dicant impii Antichristum esse Messiam et Filium Dei; testes vetusti negent, asserantque Tiberii Augusti temporibus Christum venisse, quanquam male poterunt tamen contententes impii replicare, non fuisse illos tunc Hierosolymis et propterea falso attestari quod non viderunt. At Joannes et vidisse clamabit et audisse illum et tetigisse, et allocutum fuisse et astitisse in cruce pendenti et aspexisse sanguinem et aquam e latere mortui prosilientem, et post resurrectionem comedisse ac bibisse cum illo, et manus atque pedes crucifixi vidisse palpassaque. Miracula quoque narrabit, multo plura quam scripsit, si tamen mundus tunc capere poterit, auribusque suis vocem illam audisse asseverabit, *Lazare, veni foras*¹ et quadriduanum mortuum exsiliisse foras e sepulcro vidisse et instans quibus erat alligatum Lazari corpus manibus suis solvisse. Hæc aliaque hujusmodi miraculis affirmabit. Tres igitur temporibus illis falsitati resistent testes: Enoch ille justus, cujus aut diluvium justitia claruit, quando nul-

lum aliud mandatum exstabat hominibus, quam quod natura in singulorum pectoribus insitum est; Elias propheta, qui vel mortuos in vitam restituit oratione et sub lege coruscavit; Joannes evangelista, quem Dominus plurimum dilexit, apostolorum sanctissimus, quem in universalem Ecclesiam pastorem Dominus (ut ego arbitror) non præposuit, tum ut illi virgini Matrem virginem commendaret, tum ut Petro tunc (quem velociori martyrio destinavit), Joanni postea in temporibus Antichristi, Ecclesiam committeret, et sic duobus discipulis quorum alter dilexit, alter dilectus Christo maxime omnium fuerat, alteri in ipso Evangelii initio, alteri in fine et utrisque in persecutionibus maximis Ecclesia commendaretur. **B** Accedit, quod omnes apostoli martyrio vitam terminarunt, ut nemo possit ambigere veracissimos illos testes fuisse, qui sicut Dominus morte testimonium suum persæxerunt. Nam Christus Dominus noster, Filius Dei, et pontifex maximus fuit ut homo, sicut Psalmista canit, *Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech*²; et rex; dicitur enim in personam ejus: *Ego autem constitutus sum rex ab ipso super Sion montem sanctum ejus*³; et Pilatus in titulo, *Jesus Nazarenus rex Judæorum*; et martyr primus, et maximus; nam cum testimonium nec de se ipso suum, quod Filius Dei esset, Judæi acciperent, nec Patris sui qui miraculis inauditis testabatur ipsum esse Filium suum, morte testimonium comprobavit. Scimus certe Judæos recte intellexisse verba Domini, quibus Patrem suum omnipotentem Deum appellabat. Unde dicebant, mori ipsum secundum legem debere, quia Filium Dei seipsum fecit. Nec enim aliter intelligi potest quod Deum Patrem esse suum prædicabat; propterea dicit: *Manifestavi nomen tuum hominibus*⁴. Nam ante adventum in carne Verbi reconditum magno in sacramento tenebant quod Deus ita est Pater, ut Filium habeat ex substantia sua genitum, æqualem natura et consubstantialem; verum, quoniam mors ultimarum terribilium est, nec adduci mentis compos homo potest, ut credat in ipso terrore mortis aliquem vel de se, vel de alio mentiri, hæc de causa martyres vere nuncupantur, qui morte propria prædicationem suam veram esse demonstrarunt. Primus vero martyr Christus cum tradere spiritum Deo vellet, magna voce intonavit clamans: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*. Hanc testificationem per sanguinem et mortem apostoli omnes Dominum secuti de prædicatione sua fecerunt. Cur Joannes hæc gloria solus privaretur? An quia plus cæteris amabatur? Imo contra, quoniam maxime diligebatur idcirco martyrium quod a Christo initium cepit in eum terminabitur. Et sicut plus diligenti Ecclesia incipiens fuit commissa, ita plus dilecto desinens commendabitur. Ita, quispiam inquiet; sed tamen incredi-

¹ Joan. xi, 43. ² Psal. cix, 4. ³ Psal. ii, 6.⁴ Joan. xvii, 6.

hile videtur, tanto temporis spatio dilectum discipulum vinculis adhuc corporis teneri, nec liberatum hoc carcere fuisse in Domino resolutum, sed longissimo tempore in hoc resolutionis desiderio factari. Nec enim credendum est, minus Joannem quam Paulum resolvi desiderasse, qui ait: *Cupio resolvi et esse cum Christo*; quasi vero non possit Dominus et ipsi et Enoch atque Eliæ ante mortem etiam beatitudinem elargiri, quamvis non illi æqualem quam resoluti habebunt, tantam tamen ut audiret atque videret ea quæ nec oculus vidit nec in cogitationem hominis ascenderunt; quod in corpore adhuc animo detento fieri posse, is ipse testatur dicens: *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit*¹. Adde quod in æternum pro hoc brevissimo temporis spatio corona martyrii fulgens, et futura prædicatione promeritus, magis magisque resplendet. Illud profecto mirum est quod eum quem mortuum contendunt, qua morte dormierit, nequeunt exponere, nec reliquias ejus unquam visas alicubi fatentur. Non est certe verisimile ut multorum non tantæ claritatis sanctorum, qui in eremo latitarunt, et mors narretur et reliquiæ ostendantur, et Joannis apostolorum clarissimi, quem in Asiæ luce versatum fuisse constat, ibique ab hac vita recessisse (ut aiunt), nec mors exponatur nec exanime corpus unquam visum fuerit. Sed operæ pretium est, breviter ac summis (ut aiunt) digitis tangere, quæ feruntur.

Tradunt omnes fere, qui hac de re locuti sunt, postquam Joannes sensit ultimum advenisse diem, jussisse discipulos foveam facere, in quam cum vivus vestitusque descendisset, imperasse illis, ut abirent et sic jacentem in fovea, Dominumque expectantem relinquerent; obtemperarunt illi, et postero die reversi, non invenerunt ipsum. Quis ex hac historia non intelligat, præ modestia hoc impetrasse ipsum a Domino, ne prædicaretur vivus in cælum raptus. Nam si moriturum jamjam se præcognovit, cur ita vivus perfodi voluit et non expectavit, corpus exsangue in sepulcro defodi? Dicam aperte quod sentio. Nisi ratione modestiæ, sicut diximus, fecisse ipsum putaverimus, puerile quid videbitur, sic voluisse defodi. Quod autem postero die non fuit inventus, nonne insolubili argumento est, vivum inde alio translatum. Ita prorsus. Quas ob res, si nulla potest inveniri alia causa evangelicis digna sacramentis, cur de vita Joannis et morte Dominus hic dixit et evangelista iteravit; si extrema tempora testibus egebunt, qui testimonium jam diu venisse Christum perhibeant; si apostoli alicujus excellentior est hac de re testificatio; si omnes apostolos obdormiisse martyrio constat, Joannes a nemine conspectus exanimis est; si præterea affirmative dictum est a Domino: *Volo eum manere donec veniam*, nec de propria conditione hoc recte intelligi potest; si omnes apostoli et discipuli Domini verba ejus sic intellexerunt, ut

A non moriturum Joannem usque ad extrema tempora existimarint; si denique Joannes ipse modestissime sermonem et verba conferens rem non est inficatus: quis dubitabit, dilectissimum Christi discipulum, alterum virginis Mariæ per affectum propter virginitatem filium, cui ut mater filio commendata fuit, qui generationem Verbi æternam hominibus intonuit, cui Ecclesiæ militantis status fuit revelatus; quis, inquam dubitabit, evangelistam, apostolum, prophetam martyrii quoque corona in extremis temporibus potiturum, ut uterque qui plurimum dilexit, et qui plurimum dilectus a Domino fuit, in maximis persécutionibus, alter incipienti alter desinente Ecclesiæ præsit. Ita, inquit; sed multi doctores Ecclesiæ tam Orientales quam Occidentales jam mortuum esse ipsum scripserunt, quorum auctoritati repugnandum non est. Sit sane. Abyssus enim est Scriptura, incipientes diximus, et aliter alii singula capiunt, et omnes suscipientes divisi aut evangelicæ Scripturæ aut alteri alteris contradicant. In hac vero quæstionē si prædictus Evangelii locus et rationes solum considerantur, articulis fidei non contradicuntur, contradictio in re sola remanet. Et credo, si quis, omni præoccupatione ac contentione abjecta, integer, res ipsas consideret, nobis affuturum. Certior vero sum cum jam tertium locum tractavero, absque controversia omnes affuturos. Nulla enim aliorum est auctoritas, Scripturæ auctoritati collata. Nec tamen Patres si contra scripserunt, criminari fas, si loci Scripturæ, quos in medium adducemus non occurrerunt, cum scriberent. Nihil enim habemus, quod non accepimus, et Spiritus ubi vult spirat. Quare stultum est si accepisti, gloriari quasi non acceperis. Sed jam Scripturam de re proposita loquentem audiamus.

Hic idem Joannes in calce noni capituli Apocalypsis dictum sibi esse scribit: *Oportet te iterum prophetare populis, gentibus, linguis et multis regibus*². Id certe non potest de Evangelio dici, licet posteaquam Apocalypsis, scriptum ab eo sit. Nam nec Evangelium prophetiam ullus unquam appellabit nec multis scriptum est linguis, sed Græce solum. Nec refert si per traductionem ad multas pervenerit linguas. Traductiones enim non sunt auctorum, sed translatorum. Ipse autem prophetaturus multis populis, gentibus, regibus per multas dicitur linguas. Accedit quod his ei dictis confestim in initio capituli decimi dicitur de duobus testibus Enoch et Elia. Unde patet non simul sibi dictum divinitus fuisse de tribus testibus, sed divisim in calce noni de seipso et actutum in decimo de reliquis, cum omnia sint nota Domino, nec honestis hominum desiderii unquam resistat, sed semper favendo prosequatur non minus quam prævenit. Prophetavit igitur semel de universo statu Ecclesiæ militantis, in Apocalypsi; sed oportet ipsum iterum multis linguis prophetare regibus multis, populis multis,

¹ II Cor. xii, 3. ² Apoc x, 11.

gentibus multis. Quare si Evangelium prophetia non est, nec si esset, multis linguis ab ipso editum est, nec multis ipse prædicavit gentibus, sed Græcis; nec omnibus Græcis, sed Asiaticis solum; nec regibus multis, Romanis enim Asia tunc subjecta fuit: perspicuum est ante adventum Antichristi prophetaturum, quando veniet homo iniquus qui præstigiis suis multos decipiet, qui vi quoque utitur adversus fideles, cæteraquæ hujusmodi. Enoch et Elias hoc similiter facient. Quapropter et Scriptura non mortuos, sed alio raptos in corpore dicit, ut fideles illius temporis facilius possint credere, illos ipsos esse qui divinitus ad prædicandum et prophetandum, cum multo fulgore in extremis temporibus reservati fuerunt. Hac ipsa ratione, eademque de causa, tum per explanatum Evangelii locum, tum multo expressius, significantius, clarius per Apocalypsim, Joannis quoque evangelistis scribitur. Nec ista suffecerint, sed ab evangelistis Matthæo et Marcò ipsorum aliorum Zehedæi martyrium magno præconio conclamatur. Nam cum utrique fratres, æstimantes in hac vita regnum Christi futurum, petissent ab eo ut alter in dextris ejus alter in sinistris sederent, atque ad hoc preces etiam suæ (ut evangelistarum scriptum alter reliquit) matri adhibuissent, ignorare ipsos quid peterent, primum audierunt, deinde sic interrogati fuerunt: *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* responderunt: *Possumus.* Et Dominus de ambobus, *Calicem quidem meum bibetis*¹. Calicem hic nemo dubitat, violentam mortem, id est mysterium, appellari: sive sic Judæorum lingua et Scripturæ consuetudine fuerit usurpatum, sive aliter, nihil refert. Sic Matthæus; Marcus autem ad hæc addit: *Et baptismo quo ego baptizor, baptizari.* Cumque illi respondissent: *Possumus,* similiter infert: *Calicem quidem meum bibetis et baptismo quo ego baptizor, baptizabimini,* baptismum hic intelligens, effusionem super se proprii sanguinis. Hæc Jacobus et Joannes non intellexerunt, adhuc enim terrena, piscaturam ac retia nimirum, colebant. Ideo de potu et de baptismo aquatico dici putantes, illico se posse responderunt. Et Dominus: *Calicem quidem meum bibetis et ba-*

ptismo quo ego baptizor baptizabimini, hoc est, Ego pro vobis cæterisque hominibus sanguinem meum effundam, sed vos quoque pro veritate prædicationis vestræ sanguinem vestrum effundetis. Hunc calicem baptismumque sanguineum Jacobus quidem jam bibit et baptizatus est, ab Herode occisus; Joannes vero, minime; bibiturum ergo quis negat? Christus enim Dominus noster de utrisque fratribus dixit: *Calicem quidem meum bibetis, et baptismo meo baptizabimini,* hoc est, Sanguine vestro infusi pro veritate moriemini. Nec refert si quis dicat, animo illum martyrem fuisse. Non enim dixit Dominus, Calicem quidem meum bibere, et baptismo quo ego baptizor baptizari parati eritis, sed rem ipsam et effusionem sanguinis aperte affirmando, *Bibetis et baptizabimini,* inquit. Quod si doctoris alicujus auctoritas nonnullis perturbat, sciant Joannem Chrysostomum, cujus auctoritas non immerito magna semper fuit et est in Ecclesia, cum illud Matthæi exponat, *Calicem quidem meum bibetis,* his verbis uti: Magna vobis certe bona prædico, martyrii enim corona potiemini et violenta morte, sicut et ego, a vita decedetis. Præterea si licebit quæ plane Scriptura prædicat non sicut dicuntur accipere, sed ad animum atque intentionem referre, vereor ne facile pleraque omnia commota labescant, labefacta ruant, diruta in nihilum redigantur et Antichristo latissimam viam præparent atque aperiant.

Credendum igitur est, Joannem adhuc vivere, et in extremis temporibus martyrio moriturum; nec credendum solum, verum etiam prædicandum. Scripturarum enim sacramenta qui taciturnus retinet, non evadet impune, præsertim id quod et in dubium apud omnes dicam adhuc vertitur. Et nisi perutilis futura esset Christianis hujus prædicatio, non equidem tanta cura crediderim conscriptum fuisse. Scriptum est ergo ut et sciamus et prædicemus posterisque constans et firmum relinquamus quod et Dominus et per Evangelia et per Apocalypsim nobis tradidit, commendavit, ut hac quoque Scripturæ præmonitione atque doctrina vel moneantur et fidem servent futuri temporis Antichristi fideles, vel inexcusabiles undique facti conticescant.

¹ Matth. xx, 22.

bile videtur, tanto temporis spatio dilectum discipulum vinculis adhuc corporis teneri, nec liberatum hoc carcere fuisse in Domino resolutum, sed longissimo tempore in hoc resolutionis desiderio factari. Nec enim credendum est, minus Joannem quam Paulum resolvi desiderasse, qui ait: *Cupio resolvi et esse cum Christo*; quasi vero non possit Dominus et ipsi et Enoch atque Eliæ ante mortem etiam beatitudinem largiri, quamvis non illi æqualem quam resoluti habebunt, tantam tamen ut audiret atque videret ea quæ nec oculus vidit nec in cogitationem hominis ascenderunt; quod in corpore adhuc animo detento fieri posse, is ipse testatur dicens: *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit*¹. Adde quod in æternum pro hoc brevissimo temporis spatio corona martyrii fulgens, et futura prædicatione promeritus, magis magisque resplendeat. Illud profecto mirum est quod eum quem mortuum continent, qua morte dormierit, nequeunt exponere, nec reliquias ejus unquam visas alicubi fatentur. Non est certe verisimile ut multorum non tantæ claritatis sanctorum, qui in eremo latitarent, et mors narretur et reliquiæ ostendantur, et Joannis apostolorum clarissimi, quem in Asiæ luce versatum fuisse constat, ibique ab hac vita recessisse (ut aiunt), nec mors exponatur nec exanime corpus unquam visum fuerit. Sed operæ pretium est, breviter ac summis (ut aiunt) digitis tangere, quæ feruntur.

Tradunt omnes fere, qui hac de re locuti sunt, postquam Joannes sensit ultimum advenisse diem, jussisse discipulos foveam facere, in quam cum vivus vestitusque descendisset, imperasse illis, ut abirent et sic jacerent in fovea, Dominumque expectantem relinquerent; obtemperarunt illi, et postero die reversi, non invenerunt ipsum. Quis ex hac historia non intelligat, præ modestia hoc impetrasse ipsum a Domino, ne prædicaretur vivus in cælum raptus. Nam si moriturum jamjam se præcognovit, cur ita vivus perfodi voluit et non expectavit, corpus exsanguie in sepulcro defodi? Dicam aperte quod sentio. Nisi ratione modestiæ, sicut diximus, fecisse ipsum putaverimus, puerile quid videbitur, sic voluisse defodi. Quod autem postero die non fuit inventus, nonne insolubili argumento est, vivum inde alio translatum. Ita prorsus. Quas ob res, si nulla potest inveniri alia causa evangelicis digna sacramentis, cur de vita Joannis et morte Dominus hic dixit et evangelista iteravit; si extrema tempora testibus egebunt, qui testimonium jam diu venisse Christum perhibeant; si apostoli alicujus excellentior est hac de re testificatio; si omnes apostolos obdormiisse martyrio constat, Joannes a nemine conspectus exanimis est; si præterea affirmative dictum est a Domino: *Volo eum manere donec veniam*, nec de propria conditione hoc recte intelligi potest; si omnes apostoli et discipuli Domini verba ejus sic intellexerunt, ut

A non moriturum Joannem usque ad extrema tempora existimarint; si denique Joannes ipse modestissime sermonem et verba conferens rem non est inicitus: quis dubitabit, dilectissimum Christi discipulum, alterum virginis Mariæ per affectum propter virginitatem filium, cui ut mater filio commendata fuit, qui generationem Verbi æternam hominibus intonuit, cui Ecclesiæ militantis status fuit revelatus; quis, inquam dubitabit, evangelistam, apostolum, prophetam martyrii quoque corona in extremis temporibus potiturum, ut uterque qui plurimum dilexit, et qui plurimum dilectus a Domino fuit, in maximis persecutionibus, alter incipienti alter desinenti Ecclesiæ præsit. Ita, inquit; sed multi doctores Ecclesiæ tam Orientales quam Occidentales jam mortuum esse ipsum scripserunt, quorum auctoritati repugnandum non est. Sit sane. Abyssus enim est Scriptura, incipientes diximus, et aliter alii singula capiunt, et omnes suscipientes divisi aut evangelicæ Scripturæ aut alteri alteris contradicant. In hac vero quæstionē si prædictus Evangelii locus et rationes solum considerantur, articulis fidei non contradicunt, contradictio in re sola remanet. Et credo, si quis, omni præoccupatione ac contentione abjecta, integer, res ipsas consideret, nobis affuturum. Certior vero sum cum jam tertium locum tractavero, absque controversia omnes affuturos. Nulla enim aliorum est auctoritas, Scripturæ auctoritati collata. Nec tamen Patres si contra scripserunt, criminari fas, si loci Scripturæ, quos in medium adducemus non occurrerunt, cum scriberent. Nihil enim habemus, quod non accepimus, et Spiritus ubi voluit spirat. Quare stultum est si accepisti, gloriari quasi non accepisset. Sed jam Scripturam de re proposita loquentem audiamus.

Hic idem Joannes in calce noni capituli Apocalypsis dictum sibi esse scribit: *Oportet te iterum prophetare populis, gentibus, linguis et multis regibus*². Id certe non potest de Evangelio dici, licet posteaquam Apocalypsis, scriptum ab eo sit. Nam nec Evangelium prophetiam ullus unquam appellabit nec multis scriptum est linguis, sed Græce solum. Nec refert si per translationem ad multas pervenerit linguas. Translationes enim non sunt auctorum, sed translatorum. Ipse autem prophetaturus multis populis, gentibus, regibus per multas dicitur linguas. Accedit quod his ei dictis confestim in initio capituli decimi dicitur de duobus testibus Enoch et Elia. Unde patet non simul sibi dictum divinitus fuisse de tribus testibus, sed divisim in calce noni de seipso et actutum in decimo de reliquis, cum omnia sint nota Domino, nec honestis hominum desidertis unquam resistat, sed semper favendo prosequatur non minus quam prævenerit. Prophetavit igitur semel de universo statu Ecclesiæ militantis, in Apocalypsi; sed oportet ipsum iterum multis linguis prophetare regibus multis, populis multis,

¹ II Cor. xii, 3. ² Apoc x, 11.

gentibus multis. Quare si Evangelium prophetia non est, nec si esset, multis linguis ab ipso editum est, nec multis ipse prædicavit gentibus, sed Græcis; nec omnibus Græcis, sed Asiaticis solum; nec regibus multis, Romanis enim Asia tunc subjecta fuit: perspicuum est ante adventum Antichristi prophetaturum, quando veniet homo iniquus qui præstigiis suis multos decipiet, qui vi quoque utetur adversus fideles, cæteraque hujusmodi. Enoch et Elias hoc similiter facient. Quapropter et Scriptura non mortuos, sed alio raptos in corpore dicit, ut fideles illius temporis facilius possint credere, illos ipsos esse qui divinitus ad prædicandum et prophetandum, cum multo fulgore in extremis temporibus reservati fuerunt. Hac ipsa ratione, eademque de causa, tum per explanatum Evangelii locum, tum multo expressius, significantius, clarius per Apocalypsim, Joannis quoque reservatio scribitur. Nec ista suffecerint, sed ab evangelistis Matthæo et Marco ipsorum filiorum Zebedæi martyrium magno præconio conclamatur. Nam cum utrique fratres, æstimantes in hac vita regnum Christi futurum, petiissent ab eo ut alter in dextris ejus alter in sinistris sederent, atque ad hoc preces etiam suæ (ut evangelistarum scriptum alter reliquit) matris adhibuissent, ignorare ipsos quid peterent, primum audierunt, deinde sic interrogati fuerunt: *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* responderunt: *Possumus.* Et Dominus de ambobus, *Calicem quidem meum bibetis*¹. Calicem hic nemo dubitat, violentam mortem, id est mysterium, appellari: sive sic Judæorum lingua et Scripturæ consuetudine fuerit usurpatum, sive aliter, nihil refert. Sic Matthæus; Marcus autem ad hæc addit: *Et baptismo quo ego baptizor, baptizari.* Cumque illi respondiissent: *Possumus,* similiter infert: *Calicem quidem meum bibetis et baptismo quo ego baptizor, baptizabimini,* baptismum hic intelligens, effusionem super se proprii sanguinis. Hæc Jacobus et Joannes non intellexerunt, adhuc enim terrena, piscaturam ac retia nimirum, colebant. Ideo de potu et de baptismo aquatico dici putantes, illico se posse responderunt. Et Dominus: *Calicem quidem meum bibetis et ba-*

p-tismo quo ego baptizor baptizabimini, hoc est, ego pro vobis cæterisque hominibus sanguinem meum effundam, sed vos quoque pro veritate prædicationis vestræ sanguinem vestrum effundetis. Hunc calicem baptismumque sanguineum Jacobus quidem jam bibit et baptizatus est, ab Herode occisus; Joannes vero, minime; bibiturum ergo quis negat? Christus enim Dominus noster de utrisque fratribus dixit: *Calicem quidem meum bibetis, et baptismo meo baptizabimini,* hoc est, Sanguine vestro infusi pro veritate moriemini. Nec refert si quis dicat, animo illum martyrem fuisse. Non enim dixit Dominus, Calicem quidem meum bibere, et baptismo quo ego baptizor baptizari parati eritis, sed rem ipsam et effusionem sanguinis aperte affirmando, *Bibetis et baptizabimini,* inquit. Quod si doctoris alicujus auctoritas nonnullos perturbat, sciant Joannem Chrysostomum, cujus auctoritas non immerito magna semper fuit et est in Ecclesia, cum illud Matthæi exponat, *Calicem quidem meum bibetis,* his verbis uti: Magna vobis certe bona prædico, martyrii enim corona potiemini et violenta morte, sicut et ego, a vita decedetis. Præterea si licebit quæ plane Scriptura prædicat non sicut dicuntur accipere, sed ad animum atque intentionem referre, vereor ne facile pleraque omnia commota labescant, labefacta ruant, diruta in nihilum redigantur et Antichristo latissimam viam præparent atque aperiant.

Credendum igitur est, Joannem adhuc vivere, et in extremis temporibus martyrio moriturum; nec credendum solum, verum etiam prædicandum. Scripturarum enim sacramenta qui taciturnus retinet, non evadet impune, præsertim id quod et in dubium apud omnes dicam adhuc vertitur. Et nisi perutilis futura esset Christianis hujus prædicatio, non equidem tanta cura crediderim conscriptum fuisse. Scriptum est ergo ut et sciamus et prædicemus posterisque constans et firmum relinquamus quod et Dominus et per Evangelia et per Apocalypsim nobis tradidit, commendavit, ut hæc quoque Scripturæ præmonitione atque doctrina vel moneantur et fidem servent futuri temporis Antichristi fideles, vel incusabiles undique facti conticescant.

¹ Matth. xx, 22.

MARTYRIUM BEATISSIMI MARTYRIS ANDREÆ DE CHIO

QUI CONSTANTINOPOLI OBIT, ANNO PRIMO PAULI II SUMMI PONTIFICIS

A GEORGIO TRAPEZUNTIO LATINE SCRIPTUM.

(Acta sanctorum 29 Maii.)

I. Quando jam triennio e Creta Constantinopolim navigassem, universam illam urbem cum Galata simul in admiratione atque gaudio reperi non parvo, propter singulare et inauditum multis temporibus Andreæ de Chio, pro Jesu Christi professione martyrium. Fuit enim paulo ante mirabili constantia per gratiam Dei gestum. Nam ego quidem mense Novembri applicui, anno ab incarnatione Domini 1465. Andreas vero martyr Christi præcipuus 29 die mensis Maii, ejusdem anni coronam martyrii misericordia Christi consecutus, in cælos ascendit ad eum pro quo multos cruciatus sustinuit. Verum quod admirabilis rite consideranti videbitur, illud est, quod nisi Andreæ martyrium divinitus destinatum divina gratia Christianis opem tulisset, et animos eorum firmasset, magna in eos clades ac ærumna ingens ab inimico generis humani, procellæ in morem fuisset effusa. Quidam enim, quem honoris causa non nomino, ex Trapezuntina ortus urbe, peripateticorum philosophiæ professor, sive sua sponte, ut multi aiunt, sive impulsus, nescio, nec, si sciam, dicere auisim, crucem Domini negavit et Mahumeto adlæsivit.

II Quare Turcarum rex elatus, virum quemdam, cujus nomen me fugit, ipsumque Trapezuntium militiæ peritissimum in carcerem conjecit: dignum ratus, ut philosophum concivem suum volens nolensve imitaretur; cupiebat enim ejus opera uti in re militari. Cumque Christiano non confideret, ad Mahumetum intrudere cupiebat. At ille animo martyr: Philosophus, dicebat, in deliciis educatus, majore spe ipsarum Christi crucem negavit; ego autem, qui pro imperatore meo mortali tot tantosque labores, cum Scythiis bella gerens tuli, vulneraque excepi (dixit, et aperto pectore, cicatrices ostendebat) pro imperatore cælesti mortem timebo? Absit a me tanta insania. Quæ mens præterea esset mea, vel potius, quæ stultitia, veritatem doloris fugiendi causa prodere, ac æterna cælestiaque regna repudiare, Mahumetoque

A adhærere, ut bellorum labores subeam, periculis magna pro imperatore mortali suscipiam, gladius in Christianos Christianus ipse natus distingam! et denique in mortem ruere, quam fugiendam cecusuit philosophus, ut in æternam ac veram mortem deferat præceps? Hæc ille.

III. Verum dum hæc Constantinopoli fierent, Andreas febribus graviter laborabat cælibemque se perpetuo fore Reginæ misericordiæ Virgini vovit, si evaderet. Sedatis illico febribus, paulo post quasi ex morte surrexit, et albis se vestimentis induit, ut scilicet nunquam oblivisci posset munditiam corporis, quam Creatoris obtulit Matri. Constantinopolim deinde petiit, non ut mercator, aut vagus quidam magnarum urbium visendarum cupiditate; summa enim in juvene viginti et septem annorum gravitas atque constantia illucebat: raro quis inane verbum ab ore ipsius excidisse audivit; a joco enim penitus erat alienus. Cur igitur ivit? A gratia Dei, ut ego arbitror, ad martyrium vocabatur, ut ipse in cælis Christo cum aliis martyribus assisteret, et omnibus prodesset, qui philosophi sive levitate, sive terrore fuerant conturbati. Statim cum in urbem applicuit, accusatus fuit, quod cum Christianis conversaretur, ecclesiasque viseret, quasi Christianus summa cum religione ac devotione homo, qui crucem Alexandria negavit, conculcavit, sputis fœdavit, et demum in stercora projecit. Hæc mercatores Egyptii, qui tunc in urbe aderant, ad judicem detulerunt, seque ipsos vilisse eum negantem, confidentemque quod Mahumeto adhæreret, audivisse attestabantur.

IV. Trahitur in judicium Andreas iniquum, accusationeque recitata, nunquam se a Chio, ubi notus, educatusque fuit, nisi tunc recessisse affirmabat, idque multis testibus approbat, universamque Chii civitatem hoc ipsum scire siebat. Judex iniquus hac in re non esse audiendos Christianos censebat. Tunc Christianorum multitudo, quæ circumfusa stabat, Si, inquit, Christianorum te-

* Alludit ad Amyrutzen Trapezuntium philosophum qui ex Christiano Agareus factus est. Ejus epistolam, ad Bessarionem directam, qua Trape-

zuntium a Turcis expugnatam describit, edidimus supra, col. 723. Edit.

stimonium in hujusmodi causa refutandum est, A sit præponenda? Erras, ipsi respondent: nam nos et ad illam tibi viam aperire stulemus, et hanc insuper tibi felicem reddere conamur. Non cohærent, inquit, caduca æternis, non felicibus misera, non profana beatis. Sed quid opus est verbis? Ego felicitatem hujus sæculi nihili facio: ego crucem, passionem, sepulturamque Christi mei nunquam, auxilio illius fretus, negabo. Statuite in me quidquid malueritis; unum rogo, ne me verbis amplius tentetis.

VI. His dictis, conjectus illico in carcerem, vinculis catenatus, pedibus atque manibus alligatus, ad meridiem sequentis diei, qui fuit 20 Maii, jacuit. Post meridiem statim protrahitur, et in partem urbis quæ orientem spectat, prope mare, ducitur, ubi ad palum nudus alligatus, flagellis atque loris cæditur, acrius quam dici possit: principio flagellorum et verberum contremuisse dicitur, et manibus ad pectus contractis, ac digitis in pugnum compressis, magna exclamasse voce: Virgo Maria, adjuva me. Inde pedibus altero ad alterum adductis, stetit rectus in eisdem vestigiis, mirabile dictu, usque ad solis occasum. Interea dum miles Christi bis cruciatibus exercetur, Trapezuntius ille, de quo supra retuli, e fenestra turris, in qua fuerat inclusus, prominens clamabat: O felicem Christianum, o beatam quæ te genuit insulam, o nobilissimum atque omni laude dignum genus, unde ortus es. Utinam isthic essem tecum, ut eadem paterer pro Christo! Hæc aliaque vociferabatur, martyrii coronam, ut arbitror, desiderans. Carnifices autem, Andrea reducto, multis pretiosa membra flagellis, lorisque fœde dilacerata, unguentis, cibum quoque atque potum ad sulciendam in corpore animam, de medicorum consilio, quorum multi ac peritissimi aderant, obtulerunt, ac aquam, in qua non parum defæcati auri pondus bullierat, conducunt ad bibendum. Id faciebant, quo longior vita ejus aliquid ad negationem crucis afferret, simul et ostenderent, quanti vitam facerent ejus: forte etiam, quoniam cum Christianis enutriti sint, et nonnulli eorum Christiani fuerint. Nec ignorabant, quomodo martyres Christi olim in die cruciabantur, et in nocte convalescebant. Quare, timentes ne id divinitus eveniret, medicamentis suis occultare veritatem studebant.

VII. Vicesima prima ejusdem mensis die rursus producit, denudatusque ferreis unguibus tergora, quæ pridie ejus diei fuerant flagellata, dilacerantur, nec quidquam aliud fecit dixitque miles Christi, quanquam prius contremuit in principio, manusque ad se adduxit, digitos in pugnos contraxit, pedes in iisdem vestigiis tenuit, magnaque voce clamavit: Virgo Maria, juva me. Sic Trapezuntius etiam eadem, quæ pridie vociferabatur, e turri iterum atque iterum repetebat. Adveniente nocte, unguentis illinitur, similiter et medicamentis atque aquis, in quibus magnam virtus auri fuerat infusa, sustentatur, quasi charam crucis hostes salutem ejus ha-

stimonium in hujusmodi causa refutandum est, A sit præponenda? Erras, ipsi respondent: nam nos et ad illam tibi viam aperire stulemus, et hanc insuper tibi felicem reddere conamur. Non cohærent, inquit, caduca æternis, non felicibus misera, non profana beatis. Sed quid opus est verbis? Ego felicitatem hujus sæculi nihili facio: ego crucem, passionem, sepulturamque Christi mei nunquam, auxilio illius fretus, negabo. Statuite in me quidquid malueritis; unum rogo, ne me verbis amplius tentetis.

VI. His dictis, conjectus illico in carcerem, vinculis catenatus, pedibus atque manibus alligatus, ad meridiem sequentis diei, qui fuit 20 Maii, jacuit. Post meridiem statim protrahitur, et in partem urbis quæ orientem spectat, prope mare, ducitur, ubi ad palum nudus alligatus, flagellis atque loris cæditur, acrius quam dici possit: principio flagellorum et verberum contremuisse dicitur, et manibus ad pectus contractis, ac digitis in pugnum compressis, magna exclamasse voce: Virgo Maria, adjuva me. Inde pedibus altero ad alterum adductis, stetit rectus in eisdem vestigiis, mirabile dictu, usque ad solis occasum. Interea dum miles Christi bis cruciatibus exercetur, Trapezuntius ille, de quo supra retuli, e fenestra turris, in qua fuerat inclusus, prominens clamabat: O felicem Christianum, o beatam quæ te genuit insulam, o nobilissimum atque omni laude dignum genus, unde ortus es. Utinam isthic essem tecum, ut eadem paterer pro Christo! Hæc aliaque vociferabatur, martyrii coronam, ut arbitror, desiderans. Carnifices autem, Andrea reducto, multis pretiosa membra flagellis, lorisque fœde dilacerata, unguentis, cibum quoque atque potum ad sulciendam in corpore animam, de medicorum consilio, quorum multi ac peritissimi aderant, obtulerunt, ac aquam, in qua non parum defæcati auri pondus bullierat, conducunt ad bibendum. Id faciebant, quo longior vita ejus aliquid ad negationem crucis afferret, simul et ostenderent, quanti vitam facerent ejus: forte etiam, quoniam cum Christianis enutriti sint, et nonnulli eorum Christiani fuerint. Nec ignorabant, quomodo martyres Christi olim in die cruciabantur, et in nocte convalescebant. Quare, timentes ne id divinitus eveniret, medicamentis suis occultare veritatem studebant.

VII. Vicesima prima ejusdem mensis die rursus producit, denudatusque ferreis unguibus tergora, quæ pridie ejus diei fuerant flagellata, dilacerantur, nec quidquam aliud fecit dixitque miles Christi, quanquam prius contremuit in principio, manusque ad se adduxit, digitos in pugnos contraxit, pedes in iisdem vestigiis tenuit, magnaque voce clamavit: Virgo Maria, juva me. Sic Trapezuntius etiam eadem, quæ pridie vociferabatur, e turri iterum atque iterum repetebat. Adveniente nocte, unguentis illinitur, similiter et medicamentis atque aquis, in quibus magnam virtus auri fuerat infusa, sustentatur, quasi charam crucis hostes salutem ejus ha-

berent, magnam iis rebus inesse virtutem prædicantes, Spiritus sancti gratiam in medicorum peritiam, cibique ac potus commoditatem derivantes. Illucescente namque die, sanus omnino martyr Christi apparuit, quæ res medicamentis fieri non potest: quæ cum naturaliter agerent, longiore indigent tempore, frequentationeque conveniente, ne digesta in dubium aliquid conferant: quod tamen minime facere possunt, si denuo corpus ac sæpius exagitetur, sive etiam atrocius crucietur. Quæ virtus opem afferre potest præter divinam? Profecto nulla.

VIII. Vicesima secunda ejusdem mensis die, producitur similiter post meridiem, ac manus et pedes sic torquentur, ut ne digitorum quidem articuli, nec cubitus, nec genua in locis suis remanerent, sed locis suis omnia salirent: qui dolor maximus omnium est. Cætera similiter gesta dictaque, non ab ipso solum, qui tamen nihil aliud, nisi: Virgo Maria, juva me, in principio dolorum, idque semel clamabat; verum etiam a Trapezuntio illo, qui martyrium sic expetebat, ut multis, etiam Mahumetistis, audientibus sæpius repeteret, quæ dicta superius sunt. Medicorum quoque diligentia similiter, imo etiam major fuisse dicitur. Vicesima tertia die incolumis sanusque non medicorum arte, sed illius primi martyris, et Domini omnium Jesu Christi productus Andreas, novo genere cruciatus vexatur: humeros carnibus per gladios denudant, studentes semper, ne celerior mors ipsum invaderet. Sperabant enim, si non acerbitate ac magnitudine dolorum, attamen diurnitate se victuros, sed derisi tandem jacuerunt. Declinato die reducitur, sicuti superioribus diebus, dictis factisque, medicamentis quoque non aliter quam prius adhibitis. Die vicesima quarta ejusdem mensis, eodem modo fiunt omnia, eodemque in loco, quo in die clunes carnibus novaculis spoliatur, non subito, sed cum mora, ut doloris acerbitas magis sentiretur. Cætera omnia similiter acta, ut in superioribus diebus, dictaque eodem modo etiam a Trapezuntio martyre animo atque voluntate, qui illis diebus, quibus Andreas patiebatur, similiter e turri clamabat. Die vicesima quinta, partes pedum quæ inter genua clunesque sunt, carnibus similiter denudantur; cætera eodem modo dicta gesta que fuerunt. Vicesima sexta die, suræ, id est, carnosæ partes pedum, quæ sunt intra genus et poplites, similiter carnibus denudantur. Cætera que facta, dicta, procurata similiter fuerunt. Vicesima septima die, femur, quæque circa ipsum sunt, corporis partes excoriantur. Vicesima octava die, totum corpus a capite ad pedes verberibus cæditur, ut doloribus renovatis, tandem moveretur. Maxilla quoque una uno ictu denudata carne fuit, quam Christiani rapientes servarunt, fuitque in monasterio beati Francisci inusitato fragrans odore atque mirabili.

IX. Vicesima nona ejusdem mensis die, anno primo pontificatus papæ Pauli secundi ultimo producitur Andreas de Chio, martyr Christi præcipuus, in locum solitum ad orientalem urbis partem, prope mare, sanus, vivax, vultu lato, decora facie. Mahumetistæ, his rebus moti, medicamentorum virtute sic factum asserebant, et ingratiudinem illius accusantes: Non vides, clamabant, Andrea! Tuæ vitæ cura nobis habita est; nostro studio, imo regis ipsius, incolumis es, et virtute medicamentorum, et Mahumeti gratia, qui te vult defrumenta Christianorum de cruce ac passione Jesu despiciere: quæ beneficia quoniam ingratus non sentis, morie morieris. Non est mors, sic mori ait, sed vita. Quare nolite putare, me verbis vestris terreri posse: nec medicamenta profuerunt, quippe quæ vel in minimis vulneribus vix post multos dies aliquid afferre possunt. Me autem cruc Domini nostri Jesu Christi, et Virgo Maria ad hunc diem conservavit atque reservavit. Hic dictis securi caput supposuit, et ad cœlestia regna evolavit.

X. Tunc mortis ejus ministri, ut iudex jasserat, caput et truncum corpus trahere velociter ad mare conantur. Exclamant Christiani, qui lacryis effusis circumstabant, quorum magna erat multitudo, sepeliendum esse mortuum, non in mare projiciendum. Illis resistantibus, regiam aiam majestatem esse consulendam, sepeliriæ vici ipsi jam mortuum, an in mare projici? Hoc audito, ipse iudex ad regem procurrit (nec enim licet iudicibus, quando regem consulendum esse audiunt, quidquam facere ulterius, nisi regi prius referant). Sed Christianorum quoque primates, quam velociter poterant, regem adeunt: qui cum percepisset, quibus cruciatibus, et quandiu vexatus fuit Andreas, efferbuisse ira dicitur, et verbis in iudicem sic atrocibus usus fuisse, ut exanimis ne mutiret quidem iudex iniquus. Sed ea ira, et ille ingentes minæ simul cum verbis evanuerunt. Christianis deinde jubet, ut Andream honorifice, sicuti decet virum fortem, sepeliant. Qui apposito capite corpori suo, ad Galatam deportarunt. Aderat autem universus utrarumque urbium, Galatæ atque Constantinopolis, populus, viri simul ac mulieres, pueri atque puella, liberi et servi, nec Christianorum solum, verum etiam Mahumetistarum multi admiratione commoti, non pauciores, quam decies decem millia: qui omnes, alii lacrymantes, alii laudes ejus prædicantes, et alii constantiam ac robur animi, alii prudentiam atque gravitatem, alii contemptum humanarum rerum: multi fidem in Jesum Christum, in cruce et passionem ejus, et in immaculatam Virginem devotionem narrantes. Tandem in Galatæ partem extremam versus ortum mari contiguam devenerunt, ubi est ecclesia Virgini Mariæ, si recte memini, dicata, ibi depositus jacet.

XI. Illis ita gestis, magna rex exarsit cupiditate

Trapezuntii viri illius, de quo supra diximus, li-berandi : sed quia honeste id facere, nisi rogatus posse non iudicabat, per quasdam, ut dicebatur, mulieres effecit, ut uxor illius pro marito supplicaret suo. Sic mors Andreae atque martyrium illum quidem palam, sed multos quoque alios a periculo liberavit, multos in fide orthodoxa confirmavit, eos qui ante martyrium suum quavis ratione Mahumeto adhæserunt, pudore confudit, mœstitia affectit, ac inani denique pœnitentia et vexavit et vexat. His omnibus ego vehementer commotus, ardebam desiderio videndi corpus ejus, sed nive, frigore glacieque detentus, hiemis marisque tempestate, illic fui vix mense Februario; eam mihi oranti gratiam Deus intercessione martyris concessit : vidique ipsum jacentem in sepulcro ninium profundo, situ horrido, ea tamen integritate membrorum omnium, eo totius corporis colore, et dignitate formæ, tali vultus splendore et habitu, ut non animum exspirasse, sed dormire mihi leviter sub umbra videretur, ac qui jacebat loco ita humido, ut omnibus jam indumentis, quibus erat involutum corpus, putrefactis, nudum totum conspiceretur, præterquam quod genitales partes fragmento lini obtegebantur : exarsi cupiditate descendendi, tangendi, osculandi, pedes, manus, faciem præcipui martyris, nec tantum loci humiditas, descendendique difficultas, quantum verba presbyteri custodis, et spes posse id alias commodius facere, detinuerunt. Consilium deinde inivi cum presbytero N. furto inde Romam reliquias illas deferre sanctas, resque jam ordinabatur, sed nescio quomodo ille deterritus, sententiam fidemque mutavit suam.

XII. Ego cum inde decimo octavo Martii die

solvissem, statim primo die, luo in ipsa solvendi hora, non in parvum incidi periculum nimbis contra flantibus, inque saxa navem depellentibus. Imploravi subito martyris auxilium, promissique, si ad meos Romam incolumis devenirem, martyrium ejus summatim Latina lingua me conscripturum. Evasi maris et latronum pericula, quodque miraculo est, senex ægrotusque hinc recessi, junior sanusque ac multo robustior remeavi, nec maris fluctuatio, nec terrarum itinera nimium aspera, quæ a Brundusio Romam ætatis tempore perducunt, mihi obfuerunt. Huc vero delatus, martyris quidem nunquam fui oblitus, sed nocte ac die cum ipso fui, ejus memoria fruebar, atque oculis aspicere putabam non solum dormiens, verum etiam vigilans jacentem ipsum in sepulcro. Promissionis autem meæ nunquam mihi venit in mentem, nisi post annos duos, dum Georgii martyris memoria celebratur. Nam cum ea die recolerem Georgii dolores, quos ille pro Christo Domino nostro subiit, illico pupugit animum promissionis memoria. Nec enim minora toleravit Andreas, ne dicam multo etiam majora, propter conditionem temporum, in quibus multo juvantur exemplo, qui Christum amant : adeo in tenebris charitas intrusa marcescit. Itaque statim eo ipso die calamum accepi, et promissionis debitum jam solvi. Tu vero, præcipue martyr Christi, precor, intercedas ad Dominum nostrum Jesum Christum pro Ecclesia universali, ac amplificatione ipsius, pro summo pontifice Paulo secundo, cujus tempora martyrio tuo decorasti, perpetuaque fecisti : et sicut in Græcia perfidiam dejecisti, sic insurgentes in Italia Platonicos intercessione tua reprime.

GEORGII TRAPEZUNTII

EPISTOLA

AD EUGENIUM IV PONTIFICEM MAXIMUM

DE UNIONE ECCLESiarUM

(Bibliotheca codd. mss. monasterii S. Michaelis Venet. prope Murianum, ed. Joan. Bened. Mittarelli, Venetiis 1779, fol., p. 1143.)

Etsi, Beatissime Pater, tua sponte ad uniendos Ecclesie tuæ catholicæ Græcos sic ardeas, ut divinitus ad hoc natus esse videaris, non alienum tamen mihi visum est, me quoque hac de re, ad quam Sanctitatem tuam prædestinatam pervideo, cui deditissimus sum, quidquam conscribere. Nam quoniam ex parentibus Græcis natus, non solum errores eorum secutus sum, verum etiam aliquantisper tutatus; cum decennio jam divina miseri-

cordia catholicam veritatem cognoverim, turpissimum mihi facinus committere viderer, cum sperem, quod opto, reductionem totius nationis meæ cito futuram, nihil ea de re ad Beatitudinem tuam scribere, cujus meritis universorum Græcorum generi veritatis cognitionem concessum iri non dubito. Neque id injuria; nam quingentis jam prope annis, ex quo Græcorum perniciosissimum schisma per Photium concitatum est, audeo dicere,

quod etiam me tacente ipsa res exclamaret, neminem fide tam sanctum, virtute tam probatum, tanta charitate ardentem, tanta spe præditum, pontificem Ecclesiæ gubernacula tenuisse. Quis enim ab adolescentia illico tanta fide, tam singulari prudentia fuit, ut cum sibi undique majores fere opes quam privatæ affluerent, terrestria hæc tamen omnia et caduca esse penitus cognoverit, et cognita omnino despexerit? Quis in ea ætate, in qua maxime natura hominum voluptatibus exagitur, tam grandem pecuniam pauperibus, Christianisque deditis erogavit unquam? Quis tot tantisque labores vigiliis et jejuniis perpessus est? Quis denique diurnis orationibus, nocturnis lacrymis et continuis precibus Ecclesiæ unionem tam ardentem a Domino petiit? Profecto nemo. Nam etsi cogitatione Beatitudinis tuæ nescio, rebus tamen tuis impulsus, prædicare ausim, nihil te magis unquam optasse; nihil magis effusus, ut dicitur, lacrymis et precibus a Domino petiisse, quam Ecclesiæ suæ unionem, et infidelium depressionem; etenim optime ipsa experientia magistra scio, beatissime Pater, ante pontificatum tuum sic Græcorum gentem, a veritate catholica abhorruisse, ut omnis hæreseos Romanam Ecclesiam principem asserebant. Ad quod scilicet credendum astuti quidam malignique homines in indignationem sui æternam, eloquentia usi, qui in Romanam Ecclesiam scripserunt, rudes cavillationibus suis populos impulerunt; cujus me quoque opinionis fuisse non inferior. Postquam vero universalis habenas Ecclesiæ Sanctitas tua divinitus obtinuit, ita immutatæ Græcorum omnium mentes sunt, ut nullus fere sit, qui non moleste ferat quod tardiuscule ad hujusce unionem celebrandam concilium cogi videatur. Quæ res cum inaudita magnitudine, prodigique instar sit, nihil enim video humanæ opinionis ad hoc inducantur Græci, nefas mihi videtur, si quis eam loco miraculi non habeat. Quare jam certa oportet hoc signo conjectura credere, te illum esse, quo pontifice omnia membra Christi Christo reddantur. Prædicantem etiam Franciscum Barbarum, virum genere, doctrina, virtute, una omnium voce, principem, qui ex te, cum dubitaretur, ne propter monullorum contentionem schisma oriretur, Florentiæ hanc vocem audisse asserit, et quidem cum lacrymis: Utinam me potius hac vita Dominus privaret, quam me vivente sua scindatur Ecclesia. O vocem piam, et te solo dignam, qua effectum est, ut et te vita Deus donaverit, et ab Ecclesia, quod omnes pertinuerunt, schisma exterminaretur. Verum hæc, nec si de laudibus Beatitudinis tuæ dicere mihi propositum esset, digna possem oratione complecti. His igitur tuis precibus motus Dominus, his tuis ad Deum occultis clamoribus delinitus, tuo zelo mitigatus, tuæ fidei ardore et charitate adductus, tuis laboribus, lacrymis, gemitibus inflexus, tantam rem parat, tam divinam, tam Christianorum genti utilem, ut nulla

A unquam ætate hominum major, divinius atque utilior per summum quemvis pontificem aut gesta sit, (placet vaticinari) in futurum geri possit. Non enim, quia Græcorum hoc schisma nominatum est, ideo de Græciæ solum reductione agetur, verum sub Græcorum nomine, qui excogitaverunt et perpetrarunt schismatis foedissimum facinus, non parva Europæ pars, et universa Asia, quam solam partem multi, qui de divisione orbis scripserunt, Africa et Europæ simul æqualem asserunt, Græcorum errores susceperunt. Itaque cum sæpenumero mihi hæc acciderit cogitatio, an in Romana Ecclesia plures gentes atque homines sint, an plures quæ Græcis erroribus agantur, idem semper mihi visum est, illos videlicet minus plures videri numero, sed his doctrina et moribus multo superiores, imo hos vero ut numero plures, ita doctrina jam omni amissa, et infidelibus aut subjectos, aut vicinis moribus effectos esse, illos ut pauciores, ita et doctiores et institutione vivendi ornatiores, sed isti, non dico Græci tantum, sed omnes gentes, quæ Græcorum errores secutæ sunt, divino judicio deprehensi multi servitutis jugum subierunt. Sic omnes pene auctores schismatis, multi ut Servi, Blachi, Hiberes innumerabilesque alii vix resistunt, succumbentque, nisi ei capiti junguntur, unde abscissi sunt. Ut enim ego schisma eorum laborum servitutisque suæ causam puto, sic, si ad veritatem integre sincereque redibunt, libertatem eos consecuturos minime diffido. Verum sicut tot tantasque gentes, quantum se ab universali Ecclesiæ corpore resciderunt, summis cruciari doloribus Deus permisit, ut tandem commoniti in ovile suum regredi cogitent, sic crediderim Romanæ orbem Ecclesiæ sapius exagitari, quia non eo ardore, quo debuerant, errantes fratres requisiverunt, neque imitati Dominum sunt, qui usque ad assumendam nostram naturam humanam descendit, et amissam ovem cælo restitueret. Quas ob res Græcorum unio totius orbis unio est, Europæ stabilimentum, Asiæ salus, Occidentalis Ecclesiæ gloria, Orientalis libertas, universi denique Christiani generis reparatio. Ad hæc si nullus non mente captus negare queat, nihil pejus Græcorum aversione ac infidelium impietate inveniri posse, nemo profecto dubitabit, nihil fuisse aut fore laudabilis gloriosiusque cuidam unquam summo pontifici, quam Beatitudini tuæ, si Græcos reducas, infideles opprimas, quorum primum tanto majus est atque divinius, quanto sic Græcorum schismate amplificata infidelitas est, ita eorum reductione facilius concidet. Nec vero, quia ingentes res semper consequitur magna difficultas, huic quoque adjuncta est, imo pro magnitudine rei vel nulla vel parva, quam tamen hinc magis, quam ex parte Græcorum, remotione locorum et dilatione temporum, proh dolor! humani generis adversarius adiuvenit. Verum Sanctitatis tuæ meritis ipsam cito posse tolli credendum est. Nam sic divina provi-

dentia, quæ Sanctitati tuæ tantam rem commisit, effectum est, ut quamvis multis jam sæculis dejecti ab Ecclesiæ gremio Græci errant, non minus tamen eo redire, unde fuerant digressi, percipiant, quam eos recipere Occidui pontifices parati sunt; non longe profecto aberit tuis ad Dominum intercessionibus, et quidquid obstare videbitur, tanquam fumus evanesceat; præsertim si quid pietatis nobis relictum est, et non penitus omnes ea pravitate feramur, ut redeuntibus in Ecclesiam Græcis sedulo non occurratur; ita omnis in hac re difficultas est, ut convenient; cætera per se ipsa fient, maxime si affectionibus passionibusque suis commoda adhibeantur remedia. Ex quibus licet nonnulla mihi, qui passiones suas novi, quantum huic modo succurrant, silentio tamen ea retinere institui, præsertim quoniam adhuc ipsa longiuscule absunt, præsertim quoniam maxime ipsa celari conducit. Tu vero, Beatissime Pater, qui semper rebus maximis animum adhibuisti, huic rei, quæ non uni civitati et populo, non genti aut regioni uni, sed toti simul orbi terrarum libertatem atque salutem allatura est, incumbere, ut cœpisti, subeasque quæcunque ad hoc propositum ferre videntur, ut facis. Non pigeat cuncta oppugnare, quæ ei adversantur, donec victor de adversario Christiani generis triumphes. Nam si propter unius conversionem hominis gaudium in cælo fiat, intelligis profecto tot gentibus, tot nationibus, regnis, linguis in veritatem conversis, quanta gloria exultabunt cæli, et te auctore Domini gloriam enarrabunt. Non dico hæc ut exhorter, quo libenter agas, quæ libentissime suscepisti; verum cupiditatem meam, qua ardeo, ut omnes mihi genere, cognatione, affinitate conjunctos recipiam, non invitus ostendo. Nec enim fugit Beatitudinem tuam, quanta laus, quanta gloria, quæ corona tum a Creatore nostro æterno, tum etiam ab Ecclesia ejus, et universa Christianorum gente perennis

A tibi hujusce rei principi reposita est. Nam si Athanasius, si Gregorius Nazianzenus, si ambo Cyrilli, sancti viri et pontifices, ac cæteri, qui pro Ecclesiæ unionem ingentes labores periculaque aspera perpessi sunt, summe non tantum in terris solum, sed et in cælis laudantur, quam putas Beatitudini tuæ paratam? tanto illustriorem majoremque, quanto res, quam intendis, et multitudine gentium et diuturnitate temporis major et admirabilior est. Illi suis temporibus incipientem hæresim oppresserunt, tu quingentis jam annis fundatam eradicabis. Illi paucorum hominum iniquam propositionem disseminare passi non sunt; tu Græcorum omnium varias opiniones majori parti orbis jamdiu traditas et medio tolles. Illi vix unquam civitatem unam re-duxerunt; tu magnam partem Europæ, totam B Asiam, omnes Orientis Ecclesias, quatuor videlicet illas post primam primas, Christo Jesu Domino nostro, et tibi ejus vero vicario conjunges, faciesque ovile unum et corpus unum Ecclesiæ, C cujus cum Beatitudo tua post Christum sit caput, membrorum suorum abscissione dolere necesse est. Quam ad rem utinam ego quoque conferre aliquid possem; nam quantum erroribus meorum movear, vel ex hoc, quod feci, qui eas partes simul cum opinione meorum reliqui, neque illuc revertar, nisi aut compulsus, aut unita Ecclesia, vel ex his quæ ad accusantes parentes atque agnatos conscripsi, apertissime patet. Quare, si quid Græcus ad Græcorum rem conducere possum, totum id, neque ipsum Beatitudini tuæ devote atque humiliter offero. Sed ne longior sim, quod opto et spero, universalis Ecclesiæ pacem Deus Christianorum generi per Sanctitatem tuam citius concedat. Amen.

Georgius Trapezuntius, devotissimus ac humillimus Sanctitatis tuæ famulus, totum se ipsi commendat ac tradit (1).

(1) Trapezuntium et hanc ipsius orationem seu epistolam commendavit Ludovico Scarampo cardinali Franciscus Barbarus anno 1435.

GEORGII TRAPEZUNTII

EPISTOLA

AD JOANNEM PALÆOLOGUM IMP.

UT IN ITALIAM AD SYNODUM PROFICISCATUR.

(Ad calcem Phrantzæ ed. Pontani, Ingolstadt, 1604. In hac epistola Basileense concilium, quatenus auctoritatem ac potestatem Romani Pontificis decretis suis imminuere conatum est, graviter insectatur. Frandem et studium serendæ discordiæ demonstrat. Varia judicia super profectiōne ista, menteque imperatoris ostendit, quem ad proficiscendum proposita rei necessitate vehementer urget atque impellit. Ecclesiarum resarciiri concordiam ex animo desiderat. Imperatori tamen nimium in eo videtur blandiri, quod ab ipso potissimum non Græcæ tantum sed Latinæ item Ecclesiæ bonum statum et incolunitatem omnino dependere, non obscure significat. Quanquam in hoc ad Patres Basileenses concilii potius respicit, quos de Pæpa aut Gallo in Gallia aut Germano in Germania introducendo valde suspectos habet; quorum improba studia imp. adventu suo in Italiam redigere ad nihilum possit.)

Georgii Trapezuntii epistola ad excelsissimum et divinissimum Romæorum imperatorem Joannem Palæologum, de navigatione in Italiam.

Non quia te, ut plerique opinantur, imperator optime, penitus hæerere ac dubitare existimem, num triremibus a principe episcoporum (1) missis in Italiam transmittas, cohortationem istam institui; sed quoniam potentie tuæ etiam atque etiam majoremque in modum gratificaturum me judicavi, si illa litteris ad te conscriberem, quæ tibi utpote eadem magnopere sentienti, voluptatem, mihi vero excusationem atque veniam conciliarent; qui tametsi usum et exercitationem linguæ Græcæ, velut in remotam coloniam deductus, pridem intermisserim nihilominus ad tuam celsitudinem scribere non formidarem. Quemadmodum enim hominis sanæ mentis neutiquam foret, si ejusmodi imperatori, sapientiæ scilicet ac disciplinis deditissimo, conarer dare consilium, et tamen quod ad persuadendum valere posset non haberem, ita candidi hominis fortasse videbitur, ac fidelis et obsequentis, multis interim de voluntate ac sententia tua ambigentibus, tibi placita scribendo persequi existimarique persuadere voluisse jampridem persuaso, imo vero qui ultra ad hoc incubat, et complures jam in eandem voluntatem inflexerit. Cæterum

Basileæ quæ est urbs Germaniæ, congregata C synodus, imperator, simul ac congregata est, sanxit, ut si ei, qui nunc Ecclesiæ clavum tenet, e vita excedere pro humana conditione, synodo durante contigisset, soli synodo supremum eligere episcopum fas esset. Quo quidem decreto satis declaravit, se ad Romani pontificis primatum, ad Germanos, aut Gallos transferendum coivisse. Et hodie, quæcunque aut dicit aut facit, hac de causa dicit et

(1) Eugenio IV.

Α Πρὸς τὸν ὑψηλότατον καὶ θεϊότατον βασιλέα Ῥωμαίων Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπὸ τὸν εἰς Ἰταλίαν πλοῦν προτροπὴ Γεωργίου Τραπεζοῦντιου ἐπιστολὴ.

Οὐχ ὅτι σε κατὰ τὴν πολλῶν δόξαν, ἀριστε βραβυλεῦ, ἀμφιβαλεῖν ὤψηθην τὸ σύνολον μεθ' ὧν ἔχω; τῶν ἀρχιερέων ἐπεμψε τριήρων εἰς Ἰταλίαν πλοῦσαι, τὴν παράκλησιν ταύτην ἐνεστησάμην, ἀλλ' ὅτι ὡς μάλιστα τῷ σῶ κράτει ἐνόμισα χαρμεῖσθαι ἐκεῖνα γράψας, ἅπερ σοὶ μὲν ἤδονην τῷ σφέρε τούτοις ἔχεσθαι, ἐμοὶ δὲ παραίτησιν, καὶ συγγνώμην παρέχει, πόρρω που ἀπωχισμένῳ λόγων ἑλισκῶν, καὶ ὁμῶς, τολμῶντι πρὸς τὸ σὸν ὄψος γράψαι. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ οὐδ' ἂν ἦν ὄλω; νῦν, ἔχοντες ἀνθρώπου, εἰ βασιλεῖα τοιοῦτον, ᾧ σφίρας καὶ λόγος εἰς ἄχρον μέτεστι, πείθειν ἐπιχειροῖην, μηδὲν ἔχον τῶν πείθειν δυναμένων τούτο δὲ εὐγνώμονα; ἴσως; ἂν δόξῃ καὶ πιστοῦ ὀπηκόου, ἀμφιδοξούντων πολλῶν καὶ τέ σοι ἀρεστά γράψαι, καὶ δόξαν ὀφείναι τοῦ πείσαι κάλαϊ σου πεπεισμένου, μᾶλλον δὲ ὀρμῶντος πρὸς τοῦτο οἰκεία γνώμη, καὶ πολλοὺς ἤδη πείσαντος. Ἄλλ' οἶμαι δεῖν εἰς ἀρχὴν καταστήσαι τὸν λόγον, ἵνα μὴ κατὰ λόγον χωρῆ καὶ μὴ πάθω ταυτὸ τοῖς μικρὰ μὲν καὶ ὀλίγα φέρειν δυναμένοις, πολλὰ δὲ καὶ μεγάλα ἐπιφορτισομένοις; τῷ γὰρ τῆν πραγμάτων τάξιν; πρὸς θάλλειν ἴσως; ἂν μου βοηθήσοι τῆ τοῦ λέγειν ἀπειρία.

Ἡ ἐν τῇ λεγομένῃ Βασιλείᾳ Γερμανῶν πᾶσι συναχθεῖσα σύνοδος, ὡ βασιλεῦ, νόμον θέσασ εὐθὺς κατὰ τὸ συναχθῆναι, εἰ τῷ νῦν προκαθεζομένῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν οὐκ ἀνθρώπῳ θανεῖν συμβῆ συνισταμένῃς τῆς συνόδου, αὐτῇ μόνῃ ἔξαιρει τὸν ἄχρον ἀρρεῖσθαι ἀρχιερεῖα, ἐκδηλον ἐποίησεν, ὡς ἐπὶ τὸ μεταθεῖναι εἰς Γερμανοὺς ἢ Γάλλους συναχθεῖν τὴν τῆς Ῥώμης ἀρχὴν, καὶ νῦν ὅσα ἂν ποιῆ ἢ λέγῃ πρὸς τοῦτο ποιῆ καὶ λέγει οὐ πᾶσα μὲν, καὶ γὰρ οἱ

κρείτους ἀρετὴν ἐκείνων, καὶ τὴν κατὰ θεὸν πολι-
 τεῖαν, συνείδον ἤδη τὰ βελτίω· οἱ δὲ πονηρότεροι οὐ
 μᾶλλον φρονεῖζουσι τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνώσεως,
 Γραικῶν λέγω καὶ Ἰταλῶν, ἣ τοῦ διασπᾶν τὴν
 Ἰταλίαν ταῦτην καὶ εἰς πολλὰ κατατέμνειν οἱ ἄλλοι, οὐ
 χάριν καὶ τρῆψεις λέγεται παρασκευάσαι αὐ-
 τοὺς ἐν Ἀθίῳ· αἱ δὲ καὶ τὴν μετὰ σοῦ σύνοδον
 ἔξω τῶν Ἰρακλειῶν στρῆλιν καὶ πέρα Γαδείρων
 ἐξάξουσι. Τοῦτο δὲ ἀληθές, ὡσπερ ἕδεται, ὅτι οὐ
 πρὸς ἔνωσιν, ἀλλὰ σύγχυσιν ὄρα Ἐκκλησιῶν, παντί
 που δῆλον τῷ νοῦν ἔχοντι. Οἶδας γὰρ καλῶς ὡς οὐχ
 οἶδ' ἂν τε βασιλεῖα Ῥωμαίων μετὰ τοσοῦτου πλήθους
 ἄγιων Πατέρων πλεῖν εἰς τὰ ἔσχατα τῆς οἰκουμένης.
 Ἄρα οὐν εἰς τὸ ἐνώσει τὰς Ἐκκλησίας σε προκα-
 λούνται; Καὶ τί τοὺς εἰς οὓς βῆδιον ἔλθειν τόπους
 ἀφέντες, τὸν εἰς ὃν σχεδὸν ἀδύνατον προτίθενται; Β
 Ἀλλὰ πάντως τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνην ἀπο-
 δέχονται; Καὶ τί βῆστου ὄντος ἐκείνοις εἰς Ἰταλίαν
 ἔλθειν, ὅπου καὶ ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ
 σύνοδος, ὅποι καὶ τὸ σὺν κράτος βῆσθ' ἕμα καὶ
 τάχιστα καταχθῆσεται, τοῦτ' ἀφέντες; τῶν δυσκόλων
 μὲν σφίσι αὐτοῖς, ἀδυνάτων δὲ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ
 καὶ τῷ σὺν κράτει ἐφίενται; Ἀλλ' ὡς ἔοικεν οὐκ
 ἀγνοοῦσιν ὅτι σου εἰς Ἰταλίαν πλεύσαντος, καὶ
 τὰς Ἐκκλησίας ἐνώσαντος, ὅπερ ἄρα τῷ μακαριω-
 τάτῳ Εὐγενίῳ πάππῳ καὶ τῇ σῇ θεϊότητι ἐναπό-
 κειται, ὡς οὐδεμία ἐτι μηχανῆ ἔσται τοῦ τὰ Ῥώ-
 μης πρωτεία εἰς μαρτυρίαν Γαλλίας κινεῖ, καὶ με-
 θιστᾶν ὄρια τὰ ἤδη μὲν ὑπὸ τῶν Πατέρων παγέοντα,
 σαλεύοντα δὲ ὅμως τῇ τε τοῦ κλυθώνος βύμη, καὶ C
 τῷ παλαιᾷ εἶναι καὶ δοκοῦντα ὑπέλκειν. Ἐχουσι δὲ
 τοσοῦτον τοῦ καθήκοντος λογισμὸν, ὡς μηδὲν συνο-
 ρῆν δύνασθαι τῶν δεόντων, ἀλλ' ὀφείσαι ἢ κατακρα-
 τεῖσαι τῆς σῆς σοφίας καὶ κατακυριεύσαι τῆς σῆς
 βουλῆς καὶ ἀπάξειν βασιλεῖα Ῥωμαίων εἰς τὰ ἔσχατα
 Ἰσπεανῶ, μακρὰν τῆς ἰδίας πόλεως, ἣ κωλύσαι σου
 τὸν εἰς Ἰταλίαν πλοῦν. Ἐκατέρῃ γὰρ τούτων κατα-
 μένειν αὐτοῖς; ἔξειναι τὴν Ἐκκλησίαν δοκεῖ; ἢ
 ἤδη κατεσπάρραξαν ἂν δυνηθέντες, δυνησονται δὲ μὴ
 πλεύσαντός σου εἰς Ἰταλίαν; εἴτε γὰρ ἐκεῖσέ σου
 νεύσαντος; ἐξασθενήσῃ τὰ τοῦ μακαριωτάτου πάππα,
 εἴτε κωλυθέντος πρόφρασιν ἐδρόντες, σιζίζειν δια-
 νοοῦνται. Οὕτω τριῶν προκειμένων εἰς Γαλλίαν ἢ
 εἰς Ἰταλίαν σε πλεῖν, ἢ μήτ' ἐκεῖσε, μήτε δεῦρο,
 πλὴν τοῦ εἰς Ἰταλίαν σε πλεῖν, τὰ λοιπὰ δύο δι-
 D
 πλοῦν ἀνθ' ἀπλοῦ παρεισάγει, φεῦ! τὸ τῶν Ἐκκλη-
 σιῶν σχίσμα· οὐδὲ γὰρ δυνατὸν ὧς τῆς Ῥώμης συγ-
 χυθῆσεται Ἐκκλησία, τοῦτω τὴν τῶν Γραικῶν μετ'
 αὐτῆς ἵστασθαι. Εἴτα τίς τὸ ὑποῦλον αὐτῶν, καὶ
 σκαιὸν καὶ ὑψηλὸν προτιμήσει τῆς Ἰταλίας; Εἴτα
 τίς τῆς Ῥώμης; Ἐκκλησία ἐξὸν ἐνώθηται, τοῦτ'
 ἀφελὲς τῇ Ἀθιῶνος ἢ Ναρθώνος, ἣ οὐκ οἶδα τί λέξω,
 ἐνωθῆναι σπουδάσει; καὶ οὐ λάθῃ κατὰ νοῦν, εἰ μὴ
 τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα οἱ Γάλλοι εὐρόντες; τῆ; αὐτῶν
 γνώμης Ῥώμης ἀρχιερεῖς, βασιλείαν διέσπασαν
 καὶ τὰς Ἐκκλησίας συνεξίσπισαν (συνακολουθεῖ
 γὰρ ταῦτα ἀλλήλοισι); εἰ μὴ ταῦτα λάθῃ κατὰ νοῦν,
 ἀλλὰ γὰρ τὰ νέα τὰ ἐν Λουγδούνῳ εἰς τὴν μηδὲν προ-
 χωρήσαντα; Οὐδὲ γὰρ οἶμαι συναρμύζειν ἐπιτρέψου;

semper turbant et salva dirumpunt, et incolumia quantum possunt dilanant, et hoc tempore in his ipsis elaborant. Sed antiqua e memoria deleamus; quale porro velamentum sumentes (pacem nimirum Ecclesiarum) te ad synodum ipsorum adducere nituntur? cujus ut radices male et fundamenta putria, sic ultima quoque erunt infamia. Ego vero talia Basilicæ facitantes non synodi populares, absit, sed viros sanguinum et concilium malignantium potius appello. Quis, quæso, synodum illam sanctam dicere ausit, unde abest summus episcopus non corpore solo, sed animo quoque et iudicio et voluntate penitus? Nec abest solim, sed insuper a quibusdam de illo numero oppugnatur, ac dira partim passus est, partim patitur, dolens, quod Ecclesie navim illorum dementia versari in discrimine conspicit. At enim rerum mirabilium Deus etiam ipso malo curare malum novit, quod summæ illius bonitatis est. Quapropter excitavit, et instigavit multo magis quam prius hunc novum Mosen, Eugenium dico, antistitem episcoporum cum ipso consentientium et quotquot synodum optant, et bonum commune diligunt, ut missis triremibus potentiam tuam in Italiam accerseret. Cum autem varia rumore spargantur, nemo tamen prope dixerim te in triremes Avinionenses propendere credit: tantam temeritatem et incogitantiam navigia ab ipsis comparata habent. Multi porro in ea opinione sunt, te nec in Italiam navigare stituisse: quorum nonnulli fortasse cum id summopere expetant, vix sperant; alii a sententiâ tuâ aberrant, quod promptum et alacrem animum tuum ad pacem Ecclesiæ conciliendam perspicere non valent: quidam quod volunt id etiam futurum augurantur. Volunt autem res nostras semper in angusto sitas esse, et erunt angustiæ in schismate. Quemadmodum namque diviso imperio dirempta est Ecclesia, ita putant (nec male putant), Ecclesia rursus coalescente, imperium in sublime erecturum caput. Qua enim alia de causa sic sentiunt? Etenim qui synodo intersunt, non omnes in eandem sententiam eunt, sed optimi pro hac re etiam sanguinem profunderent, quos diligere et venerari eorumque iudicium omnium cæterorum iudicio præferre, iustum est utique. Sunt qui suspicentur, te cum synodicis fœdus iniisse. Quocirca illorum non nemo cum papa facit. Alii nec locum, nec modum servant, partim dum ferme extra orbem nostrum habitabilem expellere majestatem tuam nituntur, partim cum res præsentiam beatissimi papæ flagitet, et hoc in conventis et pactis scriptum sit, neutiquam, nisi Pegasis inequitet, aut Persei alas accipiat, ad locum destinatum pervenire possit. Quod sine controversia ad occasionem inducendi schismatis machinati sunt. Alii affirmant, cum volueris ad synodum proficisci, ad synodum minime venturum. Quid ais? inquit, ad synodum œcumenicam jam coactam coactus est imperator? Quis hoc aliquando audivit, idque cum synodi œcumenicæ

A εἶναι τὰ διεστηχότα ἐν ὧν τὸ ἀεὶ τὰ ἤνωκέ α ταρρίττοντας καὶ διαρρήγγύοντας τὰ πῶα, τὰ τε ἀκέραια σπυρρίττοντας; ὅση δύναμις καὶ νῦν τοῦτ' αὐτὸ σπουδάζοντας. Ἀλλὰ τὰ μὲν παλαιὰ ἐξελεφθῆκα τῆς μνήμης· ποῖον δὲ πρόσχημα τῆς Ἐκκλησιῶν εἰρήνης λαβόντες, θαρρόσσι σε προσάξομαι τῆ αὐτῶν συνόδῳ ἥς ὡσπερ ἀρχαὶ εἰρίζαι κακαὶ καὶ τὰ θεμέλια σαθρὰ, οὕτως; ἔσται καὶ τὰ τέλη δύσφημα; Ἐγὼ δὲ ταῦτα πράττοντας τοὺς ἐν Βασιλείᾳ τῆ πόλει οὐδὲ συνόδου ἄνδρας καλῶ οὐδ' ἐγγύς, ἀλλ' αἰμάτων μάλλον ἄνδρας καὶ πονηρευομένον συνίδριον. Τί; γὰρ σύνδου ἐκείνην ἀγίαν εἰπεῖν τολμήσῃ, ὅθεν ἀπεστι μὲν ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς; οὐ σώματι μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχῇ καὶ γνώμῃ καὶ βουλῇ πάτῃ; Καὶ οὐκ ἀπεστι μόνον, ἀλλὰ καὶ πολεμεῖται παρὰ

B τῶν ἐκεῖθεν καὶ δεινὰ τὰ μὲν ἔπαθε, τὰ δὲ πάσχει ἀλγῶν ὅτι τὸ τῆς Ἐκκλησίας σκάφος κινδυνεύει ἐρᾷ τῆ ἐκείνων ἀπονοίξῃ. Ἀλλὰ γὰρ οἶδεν ὁ τῶν θαυμασιῶν Θεοῦ καὶ διὰ τῆς κακίας αὐτῆς ἰσθαι τὸ κακίον, καὶ τοῦτο τῆς ἀρχαὶ αὐτοῦ ἔστιν ἀγαθότητος. Διήγειρε τοὺς γαροῦν καὶ παρῶντες πολλῶν μέλιον ἢ πρότερον τὸν νέον τοῦτον Μωσῆα, Εὐγένιον λέγω τὸν ἄκρον ἀρχιερεῖα, συνευδοκοῦντων αὐτῷ καὶ τῆς συνόδου ὅσοι σπουδαῖοι καὶ ἀγαπῶντες τὰγαθόν, τρίτηρεσι μετακαλεῖσθαι τὸ σὸν κράτος; εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔστιν ἀκῦσαι γνώμας συχνὰς, οὐδενὸς μὲν, ὡς εἰπεῖν, εἰς τὰς Ἀδιωνῶς; τε τρίτηρεσι ῥέπειν νομίζοντος; τοσαύτην ἀλογίαν ἔχει ὁ παρ' ἐκείνων σόλοσ; πολλῶν δὲ μηδ' εἰς Ἰταλίαν ἐθειλῆσαι πλεῖσαι, ὧν οἱ μὲν ἴσως; τῇ λίαν ἐφιέσθαι δυσέλπιδες, οἱ δὲ τῆς σῆς γνώμης ἀμαρτάνουσι, μὴ δυνάμενοι νῆσαι τὸ σὸν εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην πρόθυμον; οἱ δὲ, ὅπερ ἐθέλουσι, τοῦτο καὶ δοξάζουσι; ἐθέλουσι δὲ μικρὰ εἶναι ἀεὶ τὰ ἡμέτερα· ἔσται δὲ μικρὰ τῷ σχίσματι. Ὅσπερ γὰρ βασιλείας διαιρηθείης διέστη τὰ τῆς Ἐκκλησίας; οὕτως οἴονται, καὶ οὐ κακῶς οἴονται, συνελθούσης τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερ-αρθῆναι τὰ τῆς βασιλείας. Τί γὰρ ἄλλο τοῦ ταῦτα νομίζειν αἰτιον; Ὅτι οἱ τῆς συνόδου πάντες οὐ συνευδοκοῦσιν, ἀλλ' οἱ ἀριστοι, καὶ τὴν ψυχὴν ἂν ὑπὲρ τοῦτου θεῖεν, οὐς ἀγαπᾷν τε καὶ εἴθεσθαι, καὶ τὴν ἐκείνων γνώμην τῶν πάντων προτιμᾶν δίκαιον ἴησιν, ὧ βασιλεῦ. Ἀλλ' ὅτι μετὰ τῶν τῆς συνόδου συνθήκῃ; πεποίησαι; Οὐκοῦν ἐκείνων οἱ μὲν μετὰ τοῦ πάππῃ

D ἐστήκασιν, οἱ δὲ οὕτε τόπον, οὕτε τρόπον ἐτήρησαν, τὸ μὲν ὅτε ἐξω ποὺ σχεδὸν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένη; ἐξώσεν τὸ σὸν κράτος; σπουδάζουσι, τὸ δὲ ὅτι τῶν πραγμάτων κατεπειγόντων παρῆναι τὸν μακαριώτατον πάππαν, καὶ τοῦτου γεγραμμένου ἐν ταῖς συνθήκαις, οὐκ ἂν, εἰ μὴ Πηγάσους τινὰς ἱκπέση ἢ Περσέως λάβῃ πτερὰ, ἀφικέσθαι δυνησεται. Τοῦτο δ' ἀτεχνῶς; εἰς ἀφορμὴν σχίσματος αὐτοῖ; μεμηγάνηται. Ἀλλ' ὅτι εἰς σύνδου βουλομένου σοῦ ἔλθειν οὐκ εἰς; σύνδου ἐλεύση. Τί φῆς; Εἰς συστάσαν ἦν σύνδου οἰκουμηνικὴν κέκληται βασιλεὺς; Τί; ἤκουσε τοῦτό πτε, καὶ ταῦτα πολλῶν γενομένων συνδων οἰκουμηνικῶν ὧν τὸ κράτος; ἔχει ἀεὶ μετὰ τὸν ἄκρον ἀρχιερεῖα ὁ τῶν Ῥωμαίων βασιλεῦς; Ἀριθμεῖ μοι τὰς συνόδους, καὶ διαδραμῶν πάσας μίαν καὶ

μόνην λέγε μοι οἰκουμένην ἧς οὐ κατήρξα βασι-
 λεὺς Ῥωμαίων. Ἄλλ' οὐχ ἔξεις λέγειν. Τί δέ; τὰς
 μὲν ἄλλας βασιλεῖς Ῥωμαίων εἰς ταυτὸ συνελθόντι
 γνώμη; τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεὶ συγκροτηθῆναι νομίσεις,
 ταύτην δὲ τὴν μέλλουσαν Ἀθεωνᾶς τινας; ἢ Ναρθύ-
 νας, ἢ Λουγδύνας, ἢ ὀσθινίας ἂν βούλη συγκροτή-
 σαιν δεῖν οἶσι; Καὶ τίς ταῦτα νόην ἔχων ἀνέξεται;
 μᾶλλον δὲ τίς οὐ διάβρας στόμα μέγα βοήσσει, ὡς οὐ
 σύνθεο; αὐτῆ ἀγία οὐδὲ συνόδου ἔχου, οὐδ' ἔγγυς
 κἂν σκιᾶς συνόδου, ἀλλ' ἀποπλήκτων ἀνθρώπων
 ἐφευρέματα πονηρὰ τὴν οἰκουμένην ταραττόντα;
 Διὰ τί; Διότι οὐ κατὰ γνώμην τοῦ Ῥώμης ἀρχιε-
 ρεύς, διότι βασιλεὺς Ῥωμαίων, ᾧ ταῦτα ἐφείσται
 ἀποθῆναι, οὐκ αὐτὸς συγκροτήσας, ἀλλ' εἰς προσυγ-
 κροτηθεῖσαν ὡσπερ τις ἰδιώτης καλεῖται. Σὺ δὲ μοι,
 ἀριστε βασιλεῦ, βλέπε θεῖους, οὐς ἐθόξαν οἱ πατέρες
 σου θεσμοὺς, θεῖψ δίκη τηρουμένους, καὶ θαύμασον.
 Ἐκεῖνοι μὲν πολλῶν ἐθνῶν δυναστεύοντες, τῇ τοῦ
 Ῥώμης ἀρχιερέως γνώμη ἤγειραν τὰ; συνόδους. Τῆς
 τύχης; δὲ μεταπεσοῦσης, καὶ τοῦ μὲν ἀξιώματος ἔν-
 το; τοῦ αὐτοῦ σοὶ τε καὶ τοῖ; πάλαι, δέον γενέσθαι
 σύνοδον οἰκουμένην ἐπὶ διορθώσει τῆς Ἐκκλη-
 σίας, καὶ πρὸ; τὸ συναχθῆναι ταύτην οὐδενὸ; κατὰ
 γε τὴν τοῦ δικαίου λόγον, πλὴν βασιλέως Ῥω-
 μαίων καὶ χρόνον καὶ τόπον, οἶμαι δὲ καὶ τρόπον
 ὄρῃσαι δυναμένου, ἀδυνάτων ἔντων σοὶ τῶν τῆς τύ-
 χης, συνέκλεισεν ὁ Θεὸ;, εἰς οἶδε κρίμασιν, εἰς
 τοῦτ' ἀνάγκης τὰ πράγματα, ὥστε οὐ μόνον εἶναι
 ὡς ἔδει κύριον καὶ τόπον, καὶ χρόνον, καὶ τρόπον
 καὶ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς, οὐδενὸ; ἢ ὀλίγων πᾶν ἀν-
 τιλεγόντων τανῦν, μικρῶ δ' ὕστερον πάντων ἀπλῶς
 τὴν σὴν θεϊότητα πάντων τῶν καλῶν αἰτίαν ἀνακη-
 ρυζόντων. Καὶ τοῦτο οὐ τοσοῦτον θαυμαστὸν καίτοι
 ἂν θαυμαστὸν, ὅσον ἐκεῖνο ὅπερ τὸ ἐπιθῆναι μόνον
 τῆς νῆδ; καὶ πλεῖν εἰς Ἰταλίαν κατορθώσεις, ὡ
 βασιλεῦ. Τὸδ' ὀλέν ἐστιν, ἀκουσον, καίτοι γε καὶ
 παρὰ σουτοῦ εἰδῶς, καὶ παρ' ἄλλων ἴσως ἀκούσας·
 οὐ γὰρ κακὸν τὸ τὰ τοιαῦτα πολλάκις καὶ λέγειν
 τε καὶ ἀκούειν. Σπουδάζεις σὺ βασιλικῶς μάλα,
 ὡ βασιλεῦ, εἰς μίαν πειρῆν καὶ ποιμένα ἓνα συν-
 ἄγειν τὸ τῶν Χριστιανῶν γένος. Ἄλγε! τοῦτ' αὐτὴ
 ἐννοῶν ὁ κοσμοκράτωρ διάβολος, καὶ σπουδάζει πρὸς
 τὸ κωλύσαι ᾧ σὺ σπουδάζεις, σχίσαι καὶ τὴν νῦν δοκοῦ-
 σαν μίαν Ἰταλῶν Ἐκκλησίαν. Τοσοῦτον γὰρ ὀρμῶσι
 πρὸς τὸ οἰκεῖον ἐφετὴν Γερμανῶν καὶ Γάλλων τινε;,
 τὸν μὲν νῦν ἔντα καθελειν ἀδίκως βουλόμενοι, ἄλλον
 δὲ ἀντεισάγειν ἀρχιερέα, Γάλλον, ἢ πάντως βάρβαρον,
 ὡστ' ἤδη διεβήξαν ἂν τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ καὶ
 συνετάραξαν πάντα, εἰ μὴ ἠδούντο μὴ βέβαντός σου
 πρὸς Ἰταλίαν κραταιωθῆ μὲν τὰ τοῦ μακαριωτάτου
 πάππα, συγχυθῆ δὲ τὰ αὐτῶν· ἐξ ὧν πρόδηλον, ὡς
 εἰ μὴ πλεῦση; εἰς Ἰταλίαν, ἐνώσαι βουλευθεῖς πολλῶ
 μᾶλλον σχίσεις, καὶ συνάξει ἀπειθαῖνας Χριστιανοὺς
 σκορπίσεις καὶ κακώσεις ἀνάται. Τῷ γοῦν βουλευθη-
 ναι καὶ μόνον δεῦρο πλεῖν ἐπαυσας τὴν στάσιν, τὴν
 ζάλην ἐστησας, ἔσθεσας τὴν ἀγρινομένην κατὰ
 τῆς Ἐκκλησίας φλόγα. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐμὸς λόγος,
 ἀλλὰ πάντων ἀπλῶς· οὕτω γὰρ τὰ τῆς Ἐκκλησίας
 ταραττεται, καὶ τοσοῦτον ἔρωτα καὶ τῶν ὡς καὶ

A complures celebratæ sint? quarum primæ partes
 post Romanum pontificem semper penes Roma-
 num imperatorem fuerunt. Numeram mihi synodos
 et percurram omnes, unicam duntaxat profer æcu-
 menicam, cui imperator Romanorum non initium
 fecerit. Nullam proferes. Quid ergo? alias impera-
 tori Romanorum idem cum supremo episcopo sen-
 tenti convocare licuisse censes, hanc autem futu-
 ram Avenionenses quosdam, aut Narbonenses, aut
 Lugdunenses aut quoscunque volueris, cogere posse
 arbitraris? Quis prudens hoc ferat? imo quis non
 ore aperto clamet, non esse hanc sanctam syno-
 dum, nec vestigium synodi, nec similem unibræ
 synodi, sed insanorum hominum inventa nequam
 orbem terrarum perturbantia? Quid ita? Quoniam
 non ex sententia Romani pontificis; quoniam im-
 perator Romanorum, cui hæc desuper mandata
 sunt, non ipse convocavit, sed ad prius convoca-
 tam velut quispiam idiota et privatus accessit.
 Tu vero, imperator optime, leges a patribus tuis
 latas divinoque jure conservatas considera et ad-
 mirare. Illi cum multis gentibus imperitarent,
 Romani episcopi auctoritate synodos cogebant.
 Fortuna postmodum commutata, eadem nihilomi-
 nus dignitate tua et antiquorum permanente, cum
 ad emendationem Ecclesiæ agitandus est conventus,
 et nemo jure præter imperatorem Romanorum
 tempus, et locum, et modum designare possit, quia
 opes tuæ infirmæ sunt, Deus iudicio quod ipse
 novit in hoc necessitatis rem conclusit, ut tu solus
 non sis, sicuti oportebat, et loci et temporis et
 modi et unionis ipsius dominus, nemine, aut pau-
 cis admodum in præsens contradicentibus, paulo
 autem post ad unum omnibus majestatem tuam ut
 honorum omnium causam et caput prædicaturis.
 Atque hoc tam mirabile non est, imperator, tam-
 etsi est mirabile, quam illud recte factum erit, si
 tantummodo navi conscensa, in Italiam discesseris.
 Istuc cujusmodi sit audi, quamvis per te nosti et
 ab aliis forte acceptis; nihil enim obest talia sæ-
 pius dicere et audire. Das tu operam pro officio
 imperatoris uti Christianorum genus in unum gre-
 gem, sub uno pastore colligatur. Hoc ipsum intuens
 princeps hujus mundi diabolus cruciatur, cœpta
 tua impedire, Ecclesiamque Latinorum quæ nunc
 una videtur, discindere molitur. Tanto opere enim
 ad explendam cupiditatem suam Germanorum et
 Gallorum quidam feruntur, cum scilicet, qui nunc
 pontificatum maximum gerit gradu movendi, et
 alium pontificem, Gallum puta, aut omnino barba-
 rum, contra substituendi, ut jam diripissent Ec-
 clesiam Dei, sursumque ac deorsum miscuissent
 omnia, nisi vererentur, ne te in Italiam profecto,
 papæ rationes corroborarent, ipsorumque debili-
 tentur. Ex quibus perspicuum fit, nisi in Italiam
 ad concordiam resarciendam naviges, amplius te
 Ecclesiam scissuram, et cum Christianos in unum
 congregare studueris, dispersurum, et afflicturum
 plagis insanabilibus. Sola igitur voluntate illuc

navigandi seditionem compescuisti, procellam se davisti, flammam adversus Ecclesiam furentem extinxisti, id quod non ego solus, sed universi loquuntur. Sic enim Ecclesia tumultuatur, tantumque amorem et hic degentium et transalpinorum (ut ex his qui inde veniunt cognoscere licet, si cui curæ est interrogare) erga tuam potentiam cumulavit Deus, ut omnes uno ore et voce clament, Nisi Romanorum imperator Ecclesiam adjuverit (cui sola res ipsa testimonium fert, tantum non voce missa mandatam a Deo, ut et pridem dirupta constat, et quæ sunt coadunata, illarsa, integra conservet), actum est de Ecclesia, perit imperium, dæmon adversarius noster regnat, et nihil prorsus expectandum est, quantum iudicio humano perspicere possumus, quod Christianos istis miseriis exsolvat. Hæc ego assiduo audiens, imperator (novit Deus, qui te prædestinavit et restituendis in concordiam Ecclesiis ad æternam nominis tui memoriam elegit), lacrymas tenere nequeo, nunc animo prævidens quantum Ecclesiæ periculum impendeat, cum tu non veneris: non quod te non venturum existimem, ut alii quidam, sed quod magnum desiderium timor comitatur; nunc lætitia plane captus et me imperatorem Romanorum cum sua Ecclesia Romanam unientem cernere ratus, quin ipsam Romanam observantem et reconciliantem, et ab adeo manifesto casu custodientem ut dicere nemo possit, non esse Romani imperatoris tam præclarum facinus. Quo enim pacto, ubi in Italiam veneris, quispiam non salvatorem te, bonorumque omnium causam secundum Deum proclamare sustinebit, quem etiam modo, quibuscunque ista cordi sunt, iisdem appellationibus cohonestant? Insignem profecto gloriam tibi, imperator, offerre decrevit Deus, tua nimirum recreatus virtute, et gaudens te amare unionem, ac futurorum tibi et per te generi Romano bonorum summam pelagi tranquillitatem largitur, nisi tu non veniendo prohibeas. Si igitur imperatorium et naturæ tuæ pulchritum est, ne Ecclesia Romanorum dilanietur, solum navigationem in Italiam suscipere, tanta nunc pecunia quasi præter destinatum in adventum potentiae tuæ feliciter coacta, annon cupide navim conscendes, et primo quoque tempore Ecclesias consensione devincies? Quis autem recte ratiocinans, tantis etiam navigationi difficultatibus propositis, ut pro iis superandis Christianus quilibet mille mortes subiret, eam differret? præsertim cum quanto est gloriosius veniendo scandala tollere, tanto sit probrosius non veniendo Ecclesiam confundere; et cum totam Europam liceat constituere, et bona in pace collocare, contra, proh dolor! ad bellum intestinum exemplo pessimo excitare. Cunctari enim et tergiversari vitio dandum est. Oportet itaque, imperator, istiusmodi occasionem divino munere oblatam non negligere, sed oæles em providentiam admirari et gratias agere, quoniam tibi cupientem pro simplici duplicem unionem donat. Nec

Α τῶν ἐπέκαινα Ἄλπειν κατοικοῦντων ἀνθρώπων, ὡς ἔστιν ἀκούειν τῶν ἐρχομένων ἐκεῖθεν, εἶπερ τῶ φρονεῖς ἐρωτᾶν, πρὸς τὸ σὺν κράτος ἤγειραν ὁ θεὸς ὡς θ' ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ φωνῇ πάντων βοᾶν, ὡς εἰ μὴ ὁ τῶν Ῥωμαίων βοηθήσῃ βασιλεὺς τῆ Ἐκκλησίας ἢ μόνῳ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφιέντα ἐφαίσθαι παρὰ θεοῦ τὰ τε πάλοι διεβρωγίτα συρράπτειν, καὶ τὰ νῦν ἠνωμένα διατηρεῖν ἀξέραια, οἴχεται τὰ τῆ; Ἐκκλησίας, διέφυαρται τὰ τῆς βασιλείας ὁ ἀντίπαλος πολιτεύεται δαίμων, καὶ οὐδὲν ὁἴως ἔστι προσδοκᾶν κατὰ γε ἀνθρωπίνους λογισμοὺς ὁ Χριστιανὸς ῥύσεται τῶν τοιούτων κακῶν. Ἐγὼ δὲ ταῦτα ἀκούων καθ' ἡμέραν, ὦ βασιλεῦ, οἶδεν ὁ προφησίας καὶ ἐκλεξάμενός σε εἰς τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἑνωσιν εἰς ὄνομα αἰώνων θεός, οὐχ οἶός τε ὧ κατέχειν τὰ δάκρυα, ποτὲ μὲν συνορῶν οἶός τῆ Ἐκκλησία ἐπικρίματα κινδύνου, μὴ ἐλθόντος σου, οὐχ ὅτι τοῦτο νομιζῶ ὡς τις, ἀλλ' ὅτι τῷ λίαν ἐπιθυμῶν δέος ἔπεται ὁ ποτὲ ἐπὶ τῆ χαρῆ νικώμενος, καὶ δοκῶν ὄρᾳν βασιλεῖα Ῥωμαίων οὐ μόνον ἐνούνητα τῆ ἑαυτοῦ τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμης συντηροῦντα, καὶ διαλλάττοντα καὶ ῥυόμενον οὕτω φανεροῦ πτώματος, ὥστε μὲν εἰπεῖν δύνασθαι ὡς, οὐκ ἄρα τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων τὸ κατόρθωμα. Πῶς γάρ τις μετὰ τὸ ἐλθεῖν σε εἰς Ἰταλίαν τολμήσει μὴ σωτήρισε καὶ πάντων τῶν καλῶν μετὰ θεὸν αἴτιον ἀνακηρύττειν, ὅν ἐτι καὶ νῦν μοῦς τῶν τοιούτων μέλει, τοῖς αὐτοῖς ἀποσπασμένοις ἐνώμασιν; Μᾶλλον τοι κῦδος ὀρέξῃ θεὸς βούλεται, ὦ βασιλεῦ, τῆ σὴ παρακληθείς ἀρετῇ καὶ τῷ ἔργῳ σε τῆς ἐνώσεως χαίρων, ὡς περ τι προσέμιον τῶν μελλόντων σοι καὶ τῷ γένει Ῥωμαίων διὰ σοῦ ἀγαθῶν, χαρίζεται τὴν γαλήνην τῆς γεννησομένης τρικυμίας πάντως, εἰ μὴ οὐ τῷ ἐλθεῖν κωλύσης. Εἰ γοῦν βασιλικὴν καὶ τῆ σὴ φύσει πρέπον, ἵνα μὴ διασπασθῇ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία, καὶ μόνον τὸν εἰς Ἰταλίαν πλοῦν ὑποστήναι, τοσοῦτον νῦν χρήματος ὡς περ ἐκ παρέργου κατορθουμένου τῆ παρουσίᾳ τοῦ κράτους σου, οὐκ ἐπιθήσῃ ἀσμένως τῆς νηδ., καὶ ὅτι τάχιστα συνήσεις τὰς Ἐκκλησίας; Καὶ τὸ ὀρθῶς λογιζόμενος τοιούτων προκειμένων ἔργων τῷ πλείν, ὑπὲρ ὧν πᾶς Χριστιανὸς μυρίους θανάτους ὑπέμεινεν ἄν, τὸ πλείν ἀναβάλλοιτο; καὶ μάλα σὸ' ὅτι ὅσον μεγάλη ἡ δόξα τῷ ἐλθεῖν παῦσαι τὰ σκάνδαλα, ὦ βασιλεῦ, τοσοῦτον μείζων ἡ δυσφημία τῷ μὴ ἐλθεῖν συγγίαι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πάσαν, φεῦ! τὴν Εὐρώπην, ἐξὼν καταστῆσαι καὶ εἰρηνοποιῆσαι καλῶς, ἐκπολεμῶσαι κάκιστα; Τὸ γὰρ ὀκνεῖν κατηγορεῖ. Οὐδεὶς δὲ τοιοῦτον ἀφεῖναι καιρὸν, ὦ βασιλεῦ, συμπρόσθε θεόθεν, ἀλλὰ δεῖ θλυμάσαι τῆς προνοίας τὸ θεῖον, καὶ εὐχαριστῆσαι ὅτι διπλῆν ἀνθ' ἀπλῆς δωρεῖται σοι ζήτουνη τὴν ἑνωσιν. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλάκις αἰτήσεις παρὰ θεοῦ ἀπλῶς ἐνωθῆναι σοι τὰς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ διπλῶς χαρίζεται, ἵνα προθυμότερον ἐλθῆς. Τί οὖν, ὡς περ τὸ θεῖον μᾶλλον ἀνάπτει τὸν σὸν ζῆλον, καὶ ἀναρρῖπίζει τὸν ἔρωτα, τοῦτο χρεῖ τινος φοβεῖσθαι μὴ ἐμπόδιον γένηται; Τοδ' ἐπιπαρμιον, ὡς εἰ τις ἐλαίρ μὴ τρέφεσθαι ἀλλὰ

σθένυσο: νομίζη τὸ πῦρ ἢ εἴπερ τις διατείνεται τὴν δέκα ταλάντοις ἐθέλοντά τι ποιεῖν, τοῦτ' αὐτὸ μὴ βουληθῆναι ποιεῖν τῷ δις δέκα προσεξευρίσκειν τάλαντα. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἔασω· οὐδὲ γὰρ ὄρω τι τὸ κωλύον φέξω σε. Ἦπερ πολλὰ ἐσπούδατας, παρέστιν ἐπὶ θύραις ἢ τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνη· καὶ οὐχ αὐτῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία φλυκταίνει οἰδαίνουσα, καὶ ἐπιβῆδαι τὴν σὴν προστασίαν. Οἱ δὲ τῶν τοιούτων μέλει, ἀπαξάπαντες, αὐτόκρατορ, εἰς σὲ βλέπουσιν οὐχ ἤτιον, ἢ εἰ κατὰ Κωνσταντῖνον ἐκείνον τὸν Μέγαν, ἢ Θεοδοσίον, ἢ Ἰουστινιανὸν λαμπρὰ σοὶ ἐπέπνει τὰ τῆς τύχης. Καὶ τῷ ὄντι ἐλθόντος σου, ὡς ὑπὲρ ἡλίου ἀστέρες τῶν πρὸ σοῦ αὐτοκρατόρων ἢ φήμη τῇ σῇ δόξῃ κρυβήσεται· ἐκείνοι γὰρ πολλὰ ἄν καὶ βίβ' κατορθώσαι δόξωσι τοῖς ὀρθῶς ἐξετάζουσι· τοῖς γὰρ μεγάλοις δυνάταις ἡ τοῦ βιαίως πολλὰ ποιεῖν ὑπόληψις ἔεται· σὺ δὲ πρὸ πολλῶν ἤδη γενεῶν ἀντιπνευσάσης τῷ γένει τῆς τύχης φρονήσεις, δικαιοσύνη, πρῶτη καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς αἷς σου τὸ κράτος ἐκδήσῃς, τὴν τε Ἐκκλησίαν εἰς Ἰταλίαν πλεύσας ἀκέραιον συντηρήσεις, καὶ τὰ διαιρεθέντα κακῶς συζεύξεις, καλῶς καὶ τὰ τῆς βασιλείας ἐπανορθώσεις, καὶ παρῖξαι τοῖς μετὰ σὲ πολλῶν ἐθνῶν βασιλεύουσιν τὴν ἡς κρατεῖς πόλιν. Ἄν τούναντίον ἅπαν τοῦ μὴ ἐλθεῖν σε ἐψεται· οὐ γὰρ ἔσται, οὐκ ἔσται τοῦ λοιποῦ ἐλπίς, ὦ βασιλεῦ, τῷ καιροῦ τούτου παρελθόντος ἐπιχειρεῖν ἰσθῆαι τὰ συντριβέντα· πῶς γὰρ ὅπου καὶ τὰ δοκούonta εὐσηνη, καὶ ὡς ταύτην Βασιλῶνία, τὰ τῆς Ῥώμης λέγω, σείεται, καὶ σαλεύει ἐπὶ κυμάτων ἰσάμενα; Καὶ οὐκ ἔστιν ἐκφυγεῖν τὴν ζάλην, εἰ μὴ ἐπιβάλλῃς τῷ πηδάλῳ τὴν δεξιάν. Ἐγὼ δὲ οὐ βούλομαι μὲν τὰ χείριστα προλέγειν· ὠδοῦμενος δὲ τοῖς πράγμασιν, οὐ δύναμαι κατέχειν ἑμαυτὸν· εἰ μὴ πλεύσῃς εἰς Ἰταλίαν, ἰσθι· ὡς ἀπώλεσας τὸ τῶν Χριστιανῶν γένος, διεφθείρας τὰ τῆς Ἐκκλησίας. ὦ τοῦ πτώματος! Ὅτ' εἰ μὴ ἐνωθήσεται ἡ τῶν Γραικῶν, ἔσται Ῥώμης Ἐκκλησία, καὶ ἡ τῶν Γραικῶν ταύτης σφαλείτης, ὅκνῳ μὲν, λέξω δὲ ὅμως, τὸ παράπαν οἰχθήσεται.

Equidem adeo infaustum vaticinari nolim, verumtamen rebus ipsis conculsis continere me non possum. Nisi in Italiam navigaveris, scito te Christianorum genus prodidisse et Ecclesiam in ultimas calamitates præcipitasse. O casum! Nec ipsa Romana Ecclesia, si Græcæ non uniat, stabit; at

ταῦτα, ὦ βασιλεῦ, ὠ αὐτόκρατορ, ὅπερ ἤδη τὸ κράτος τῶν Ἐκκλησιῶν παρέχεται θέλω κινούμενοι πάντες. οἱ τῆς Εὐρώπης, ἐνθυμηθεῖς, ὡσπερ σημεῖον χρησθέντις τις μετ' οὐ πολὺ σοὶ Θεοῦ θέλοντος διθησομένης πολλῶν ἐθνῶν ἡγεμονίας· καὶ πρὸς τοῦτοις τοῖς σοῦς λογιζομένους, οἷς ὡς παρόντα σε οἶμαι τὰ μέλλοντα ὄρω, ὡσπερ τινὲς· ἔφρασαν τὸν Θεμιστοκλέα, χρῆσαι τῇ σῇ ψυχῇ, τῇ σῇ φρονήσει· ἀπόκρουσον τοῦ, ἄλλοσι πη ἔγοντος ἢ παρῆγοντος, εἴπερ ἀληθῆ τὰ λεγόμενα, καὶ κατέλθωσιν αἱ Ἀδιωνοὶ εἰς τὴν Κωνσταντῖνου τριήρεις, καὶ μὴ ἐξώσῃς αὐτὰ; ὁ Θεός· ἢ μεταβαλὼν τὰς ἐκείνων γνώμας θαυμασίως; τῇ σῇ ἀρετῇ χαμφθεῖς, καὶ ταῦταις χείρηναι ταῖς τρεῖς· εἰς Ἰταλίαν προπέμψοι σε. Ἐγὼ μὲν οὖν ἔγραψα οὐ τῷ λέγειν ὀρθῶς, οἶδα γὰρ ὡς οὐ μέτ-

enim ignoro, te frequenter rogasse Deum uti simpliciter Ecclesiae in pristinam concordiam reducerentur. Ille vero, quo promptius venias, duplíciter id tibi concedit. Quid igitur? quo Deus zelum tuum magis exsuscitat et amorem vehementius accendit, hoc, ne impedimento sit, a quibusdam timebitur? Istuc simile est, ut si quis oleo ignem non pasci, sed extinguere autemet, aut si quis affirmet, decem talentis acceptis volentem quippiam facere, idem bis decem talentis acquirendis nolle facere. Sed hæc omitam; nec enim video, quid te ab adventu retardare queat. Cui plurimum studuisti, in foribus adest Ecclesiarum pax. Nec ipsa tua solum, sed et Romana Ecclesia pustulis et tumoribus laborat, tamque opem flagitat. Quos autem negotii istius cura sollicitat, simul omnes, imperator, ad te respiciunt, non minus quam si, ut Constantino illo Magno, aut Theodosio, aut Justiniano splendida tibi fortuna aspiraret. Et revera, cum veneris, haud secus quam a solis fulgore stellarum lux, præcedentium imperatorum fama gloriæ tuæ claritate obscurabitur. Nam illi multa etiam per vim (si juste rem expendamus) bene fecisse videri possunt. Magni quippe principes ac dynastæ violentiæ suspicionem non effugiunt. Tu vero, ante multas jam ætates generi tuo adversante fortuna, prudentia, justitia, mansuetudine, cæterisque virtutibus, quibus imperium tuum condecorasti, et Ecclesiam navigatione in Italiam peracta incolumem conservabis, et male disjuncta probe copulabis, et imperium instaurabis, et quam nunc obtines civitatem, multis gentibus post te imperantem relinques. Quod si non venias, omnino horum contraria te sequentur. Haud enim erit, haud, inquam, erit in posterum spes, imperator, si tempus hoc præterierit, ad contritorum curationem accedi posse. Qui enim? quando et quæ prævalida et tanquam muri Babylonii apparent, res Romanæ scilicet concutiantur et fluctibus agitantur. Nec fas turbinem ventorum evitare, nisi tu gubernaculo dexteram admoveris.

Hæc, imperator auguste, cui nunc potestatem Ecclesiarum divino impulsu tota Europa tradit, tecum voluta. Quo quidem ceu signo non multo post tibi, Deo volente, tradendi complurium gentium principatus quispiam utatur. Et cum hisce cogitationibus, quibus te ventura ut præsentia puto intueri (ut de Themistocle narratur), exsere animum et prudentiam tuam; alio te ducentes aut seducentes repelle, siquidem vera sunt quæ diximus; et si trirèmes Avenionenses Constantinopolim tenuerint et non expulerit eas Deus, aut eorum a quibus mittuntur mentes, admirabiliter virtute tua flexus mutaverit, et his et illis in Italiam te deducat. Ego igitur scripsi, non quod eloquentiæ meæ confidirem (sum enim conscius mihi paupertatis Græca-

rum artium), sed quod Ecclesiarum pacem mirifice desiderarem et genus nostrum in antiquum dignitatis locum per celsitudinem tuam revocari optarem. Hac una re commotus, multo ante hoc etiam cum beatissimo papa super his disserui. Quod restat, sacratissime imperator, vive, genus nostrum ad veterem felicitatem extolle, imperitiamque et verborum sitatem meam aequi bonique consule.

Α εστὶ μοι λόγῳ Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ τῷ ἐφθεσθαι σφύρα τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνης καὶ τῆς τοῦ γένους εἰς τὸ πάλαι ἀξίωμα διὰ τοῦ σοῦ ὕψους ἀποκατάστασως, ὅπερ καὶ μόνῃ κινήθεις πρὸ πολλοῦ, ἤδη περὶ τῶν τοιούτων καὶ πρὸς τὸν μακαριώτατον πάππαν διετέλεσθην. Σὺ δὲ, ὡ θεοῦ κατα βρασιλεῦ, ζῆθι ἐπανάγων τὸ γένος πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν, καὶ τῆς ἀμαθίας ὁμοῦ καὶ πολυλογίας ἀνάσχω μοι.

CONSTANTINUS LASCARIS

NOTITIA

(Ex Christiani Frid. Boernerii libro *De doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus*. Lipsiæ 1751, 8°.)

Hieronymus Ragusæ in *Elogiis Siculorum* (1): «Constantinus Lascaris, patricius Byzantinus (2), cum in Turcarum potestatem post sædi ac diuturni belli incommoda Byzantium cessisset, anno reparatæ salutis 1454 vilem illam servitutem atque indignam barbarorum tyrannidem altissimo animo aspernatus, alio aliis nobilibus pari fortitudine commigrantibus, in Italiam, velut in commune summiorum virorum domicellium, profugus venit (3), secumque, ut Æneas Trojanos penates, Græcas litteras illuc importavit.

Primum Mediolani, a Francisco Sfortia, Mediolanensi regulo, liberaliter exceptus, juventutis emolumento sane maximo eas litteras publice docuit (4). Deinde Romam profectus, cardinalem Bessarionem, cum generis tum morum affinitate arctissimo amicitia vinculo sibi astrinxit. Magnis inde præmiis a Ferdinando I invitatus (5), Neapoli eloquentiam et patriam linguam omni laude professus est.

Postremo in Siciliam navigans, Messanæ perpetuam sedem fixit, cæli salubri temperie, soli amœnitate, humanissimis civium moribus allectus, quodque frequens esset navium appulsus Messanam ex Oriente,

(1) Constantini Lascaris, cujus Græcos inter exsules, qui Græcas litteras in Italia instaurarunt, immortale quoque nomen est, elogium conscripsit Hieronymus Ragusæ, Siculus Motycensis, Soc. J. Idæ quo videri potest Antoninus Mongitorius, *Biblioth. Siculæ*, tom. II, pag. 284. Præmisit illud suis Siculorum, qui veterum memoria litteris floruerunt, *Elogiis*, Lugduni primum, anno 1690 editis et in *Thesauri antiquit. et histor. Siciliæ* volumine XIV recensis, quippe quibus ipsius Constantini de scriptoribus Græcis, patria Sculis, inseruit commentationem. Auctior istius Ragusæ libri editio sub titulo, *Siciliæ Bibliothecæ veteris*, prodiit Romæ an. 1700. Copiosius quidem Constantini Lascaris vitam exposuit, in memorandis ejus laudibus nimis fere ac prodigus, Placidus Reyna in urbis Messanæ notitia historica, quam Italice scripsit, ediditque Messanæ an. 1658 et 68, quæque, ab illustri Jo. Laur. Moshenio Latine conversa, notisque locupletata, paulo ante laudati *Thesauri* voluminis IX inserta est part. II, p. 22 et seq. Cum autem in dicto Ragusæ elogio ea, quæ de doctissimo illo exsule Græco dici possunt, omnia summam sint exposita, hincque etiam Petrus Bayle quæ in *Dictionario hist. et crit.* t. III, p. 56 de Constantino Lascare refert, ex eodem repetit, visum est nobis, illum ipsum, ornate pereleganterque scriptum, cum adnotationibus quibusdam ad illustrandam

confirmandamque Ragusæ narrationem facientibus, hic exhibere, ac prætermisam ab illo Constantini scriptorum addere recensionem.

(2) Illustres Constantinus habuit natales, ex ea ortus stirpe, quam nobilissimam et imperatoriam dicit Aldus Manutius in epistola qua rhetores Græcos typis suis excusos, Jano Lascari dedicavit. Maximis quondam apud imperatores Constantinopolitanos dignitatibus gens ipsius dicitur perfunctâ.

(3) Falsum omnino est quod Theodosius Zigmatalas in epistola ad Mart. Crusium, *Turco-Græciæ* lib. I, pag. 90, fando se accepisse scribit, Constantinum nimirum Lascarem ex numero nobilium doctorumque Græcorum fuisse, qui, Intura cogitatione præcipientes, ex patria decesserunt; eumque ante captam Constantinopolim cum tota familia, et cum aliis Messanani Siciliæ navigasse.

(4) Sexennium Mediolani Constantinum docendo peregrisse, indeque, a Laurentio Medice invitatum, Florentiam concessisse, tradit Placidus Reyna *Notit. hist. urbis Messanæ* part. II, pag. 25. Florentinum autem hocce æque ac Gallicum, quod illi tribuit, iter parum idoneis probat documentis.

(5) Litteras, quibus Ferdinandus I rex Constantino artem oratoriam et Græcas litteras publice profitendi munus demandavit, ex Pauli Belli elogio Lascaris adducit Reyna, l. c.

unde suorum litteræ ultro citroque perferrentur facilius : acerbum exsilii casum honesta ipsius causa, et hoc quoque blandimento mitigaturus Joanne Aragonio rege, anno 1465, donatur civitate a senatu, donis a civibus, utrisque gratiosissimus, tanta nominis celebritate mitiores ibi tradidit disciplinas, ut ex Italia in Siciliam præpotentes viri filios suos ad erudiendum ablegarent (6). Petrus Bembus Venetus, adolescens adhuc, postea inter purpuratos Patres a Clemente VII cooptatus, auditor existit Constantini eoque loco parentis coluit (7). Senatui bibliothecam testamento legavit (8), quam selectissimorum librorum copia instructissimam a Græcia a portaverat; civibus exempla virtutum suarum (9) reliquit.

Ab eodem senatu publico ære, a civibus mœstissimis lacrymis mortuo (10) parentatum. Excepit pretiosissimos cineres in templo Carmelitanorum marmoreus tumulus, quem paucis ante annis dirutum Paulus Bellius S. J. queritur, cum ea sit temporis voracitas, ut neque insanis molibus, multorum sæculorum spatio exstructis, pareat laboresque multarum gentium sæpe uno die dissolvat: viget tamen Constantini memoria ad hanc ætatem, neque unquam consenescet, majori nominis pretio ex annorum longinquitate derivato. » Hactenus Hieronymus Ragusæ (11).

Præclaram grammaticæ Græcæ concinnandæ post Chrysoloram et Gazam, operam impendit Constantinus Lascaris, quod grammaticam disciplinarum artiumque omnium scientiæ fundamentum esse verissime iudicaret. Huncce, egregio Græcarum litterarum cupidæ juventutis commodo, Mediolani suscepit, Messanæque perfecti laborem, quemadmodum ipse in libri tertii operis sui grammatici sine docet, ubi etiam quibus ad id componendum usus fuerit subsidiis, refert. Magno grammaticæ Constantini Institutiones, ad perfectiorem videlicet linguæ Græcæ acquirendam cognitionem comparatæ, exceptæ sunt applausu; id quod cum congestæ in illas ab harum litterarum bene peritis laudes, tum sæpius olim adornatæ earundem

(6) Clarissimos aliquot viros, Messanæ in schola C. Lascaris Græcis litteris imbutos, commemorat Reyna l. c., pag. 24 et 25, et ex ipsis quidem Siculis, Chr. Schoborem, Franc. Maurolycum, Pharaonium, Jannellum et Bern. Riccium; ex cæteris Petr. Bembum et Angelum Gabrielem, Venetos, itemque Urbanum Bolzanium, Bellunensem, qui postea Institutionum linguæ Græcæ grammaticarum duos scripsit libros, Venetiis apud Aldum, a. 1497 impressos.

(7) Inter illos, quos præstantissimi hujus Græcarum litterarum doctoris fama Messanam, alteras, propter illum ipsum, ut Aldus ait, eo tempore Athenas, ex Italia attraxit, quique eximiam, hoc magistro Græci sermonis sibi compararunt cognitionem, principem utique cum Urbano locum tenet Petrus Bembus; de quo Jo. Casa in Vita ejus quæ exstat inter *Vitas selectorum virorum*, Londini an. 1634 editas pag. 142: « In Siciliam, inquit, ad Constantinum Lascarem, Græcarum litterarum causa, profectus, trienniumque ibi commoratus est; tantumque ingenio, labore, assiduitate profecit ut Græcæ non modo optime sciret, sed etiam polite luculenterque scriberet. » Quanti vero doctorem huncce suum fecerit Bembus ipsius docent litteræ, *Epistolarum familiarium* l. 1, pag. 396, quibus patri suo Messana an. 1492 scribit: « Erudimur mira Constantini Lascaris diligentia, tum amore prope paterno. Omnino nihil illo sene humanius, nihil sanctius. » Idem epp. l. vi, pag. 653, Francisco Maurolyco, Messanensi, respondens, ubi longe gratissimas illius litteras sibi fuisse ait, hæc addit: « Nam et illius temporis, quo Messanæ Græcorum ediscendis litteris sui, omnibus aliis, quæ deinceps vixi, temporibus, non jucundioris modo sed certe etiam fructuosioris, et Constantini Lascaris, optimi sanctissimique viri, qui me erudit me-

moriæ ad meos sensus atque animum suavissima commemoratione revocata excitasti. »

(8) Laudabili hæc in re Bessarionis cardinalis imitatus est exemplum. Bibliothecam hanc, codd. mss. Græcis refertam, Messanæ in armario vulgo *Tesoro* asservari docet Ge. Gualterius in *Tabulis antiquit. Siciliae*, pag. 179. Conf. Joseph. Bouffius in *Descript. Messanæ*, l. iii, *Thes. antiquit. Siciliae*, vol. IX, pag. 26.

(9) Albus Manutius, in epistola ad Angelum Gabrielem, patricium Venetum, Constantini grammaticæ præfixa, bene semper beateque Lascarem vixisse ait. Castos illius mores et vitæ sanctimoniam maximopere prædicat Reyna, loc. cit. p. 26. Sacris enim ordinibus initiatum ac sacerdotem fuisse, idem conjectat. Miræ autem sunt, quas affert, conjecturæ rationes, nempe quod optimum sanctissimumque virum ipsum vocaverit Bembus; quod in Speronii dialogo de linguis, titulus *Monsignore*, sacerdotibus eo tempore proprius, ei tribuatur; quodque Lascaris in proœmio libri in grammaticæ suæ, inanis gloriæ et divitiarum contemptionem, ac singularæ horum commolis inserviendi studium profiteatur et præ se ferat, hujus autem generis virtutibus sacri ordinis viri plerumque soleant esse exornati.

(10) Constantinum senem Messanæ mortuum esse Volaterranus *Commentar. urb.* l. xxi, pag. 776, et Thomas Poracchus in *Descript. CP.*, p. 157, tradunt. Plac. Reyna l. c., pag. 28, peractis feliciter ea in urbe viginti et septem annis diem illum obiisse refert supremum, videturque omnino dies ipsius emortualis in sæculi xv tertium et nonagesimum, proximumve incidisse annum.

(11) Ragusæ hocce Lascaris elogium Josephus Antonius Saxius in suam etiam intulit historiam typographico-litterariam Mediolanensem, p. 175 seq.

(a) Joannes Yriarte in Præfatione ad Catalogum codd. Græc. Matrit.: « Is, inquit, (catalogus) maximam partem ex miscellis codicibus constat, quorum Constantinus Lascaris, Byzantinus, post captam Constantinopolim in Italiam profugus, grammaticæ artis humaniorumque litterarum scientissimus, idemque scriptor diligentissimus, sexaginta circiter undequaque collegit, manique sua descripsit; partim etiam vel supplevit, vel auxit, tum denique aut scholis aut adnotationibus illustravit. Hi autem codices adeo variam, minutam ac multiplicem opusculorum copiam complectuntur, ut unus viri et mentis et manus laborem merito demeritis; ut in nulla alia bibliotheca æque minutam multitudinem inveniri posse credas: quare ipsam non subtili minus ratione prosecuti sumus. Horum autem codicum, ut rem ab origine repetam, ad Joannem Francisci Pacheco et Mendoza, Uzeda ducis, et Philippi V regis in Sicilia vicarii, bibliothecam maxima pars olim pertinuit, unde in Regiam Matritensem illata. » Yriartus suo catalogo fragmenta bene multa operum Constantini inseruit, vel eorum notitiam præbuit. Edit.

testantur editiones, quas Fabricius (12) et in primis Maittairius (13) recensent. Primum Grammatica Constantini Lascaris Græca ex recognitione Demetrii Cretis, litteris impressa est per Dionysium Paravisinum, Mediolani, anno 1476, in forma quadripartita; hæcque non prima solum illius est editio, sed etiam quod singulare ei conciliat decus, primus is liber integer est ab inventa typographia Græce excusus (14). Bern. de Montfaucon (15), bibliothecæ D. Mariæ Florentinæ codices mss. enarrans, hos inter rarissimam hancce Mediolanensem C. Lascaris grammaticæ Græcæ refert editionem. Ex compluribus, quæ illam insecutæ sunt, editionibus, duæ præsertim commemorandæ esse videntur: Veneta Aldi Manutii et Florentina Philippi Juntæ. Etenim, ad Venetam quod attinet, Aldus grammaticas C. Lascaris Institutiones, quod deficientibus, ut in præfatione ait, impressis, frequenter ab ipso peterentur, antea editis longe correctiores, ad librum videlicet, ipsius Constantini manu emendatum, recensitas, addita Joannis monachi Placentini interpretatione Latina, minus tamen omnibus probata, una cum aliis quibusdam opusculis, in ædibus suis Venetiis, anno 1494 in-quarto, ut vulgo dici solet, excusas publicavit, eandem vero etiam, altero ac tertio libro auctas, iterum edidit anno 1512 (16). Altera, memoratu maxime digna, editio est Florentina (17). Continet ea, æque ac Aldina posterior, Grammaticæ Lascaris libros tres: 1, de octo partibus orationis; 2, de constructione; 3, de nomine ac verbo; itemque de pronominibus, quoad omnem dialectum usumque poeticum, libellum; quibus alia quoque nonnulla adita sunt opuscula. Græce cum interpretatione Latina, omnia hæc impressa sunt Florentinæ opera et sumptu Philippi Juntæ, anno a N. C. 1515, in-quarto, ac Petro Victorio inscripta a Bernardo Junta, qui de hac editione ita præfatur: « Non ignorant, quam necessaria sint vel eruditissimo cuivis minima quæque grammaticæ præcepta, venit in mentem Constantini Lascaris, quem inelyta quondam genuit Byzantium, pulcherrima scripta pulcherrimis nostris typis eudere. »

Composuit etiam Constantinus Messanæ duos libellos, alterum de scriptoribus Græcis, patria Calabria, alterum de scriptoribus Græcis, patria Siculis, et illum quidem Alphonso Aragonio, Calabriae duci hunc vero Ferdinando Acunæ, Siciliae proregi, dicavit. Utrumque doctissimus abbas Franciscus Maurolycus, in Historiæ Sicaniæ, Messanæ, a. 1562 editæ, et Thesauris antiquitatum et historiarum Siciliae volumini IV insertæ, libro I, pag. 22 sqq., vulgavit; indeque depromptum Joan. Alb. Fabricius exhibuit in Biblioth. Gr., volumine XIV, p. 22 sqq.; posteriorem vero etiam supra laudatus Hieron. Ragusæ in sua transtulit *Elogia Siculorum*.

Præter ea quoque S. Demetrii martyris vitam scripsit, eamque Juliano Centelles, stratego Messanensi, consecravit (18).

Ex Græco in Latinum convertit sermonem I, *Sacram* quæ vocari solet, *B. V. Mariæ ad Messanenses epistolam*: qua interpretatione magnam Messanensibus, qui pro vera et authentica illam habent (19), inivit gratiam (20); eoque nomine cum a cæteris ejusdem epistolæ propugnatoribus celebratur, tum in

(12) Biblioth. Græc. vol. VII, pag. 39.

(13) In *Annalibus typographicis*. Vol. tom. V, qui indices in illos continet, part. II, p. 7.

(14) Vid. Mich. Maittaire, *Annal. typograph.* tom. I, pag. 58, editionis posterioris pag. 42, 97; et J. A. Saxius l. s. c. p. 173 sqq., cujus Mediolani integros libros Græcis characteribus sciendi artis documentum memorans, Lascaris grammaticam, dicto anno, ibi impressam.

(15) *Diar. Italicum*, cap. 25, pag. 569.

(16) Vid. Maittaire l. c., t. I, 529 sq. ed. poster., sive tom. IV, p. 577, et tom. II, pag. 48, 105, 210. Clarissimus Saxius l. c. p. 176 Aldum Græcæ suæ typographiæ a grammaticis C. Lascaris Institutionibus an. 1494 impressis exordium duxisse, inde colligit, quod in præfatione ipse laborum suorum quodam quasi præludio illas esse profiteatur. Maittairius autem t. I, p. 253 sq., Musæi de Herone et Leandro poemation pro primo, quod Aldus emisit, suorum in typographia laborum specimen vult haberi.

(17) Hæc a Fabricio et Maittairio omissam, nos ipsi possidemus.

(18) Pl. Reyna, l. c. pag. 27.

(19) Epistolam *ad Messanenses* (inquit Fabric. in *Cod. pseudepigrapho*), quam e Græco Latine a. 1476 Constantinus Lascaris traditur vertisse, pseudo-Dexter ad a. C. 430 scribit in tabulario Messanensi repertam Hebraice exaratum. Memoria ejusdem (il *testo di Maria della lettera*) publice solemniter quotannis Messanæ ab a. 1656 colitur die 3 Junii, de quo Placidus Reyna in *Notitia urbis Mes-*

sanæ p. 65 sq. Itaque in subscriptione epistolæ legendum: *Anno Filii nostri XLII, 3 Non. Junii, non Julii*, ut in *Codice apocrypho N. T.*, pag. 850, perperam excusum est. In templo S. Sepulchri Hierosolymis inter cimelia et anathemata donativa servantur quatuor urnæ argenteæ designatæ floribus et imago Crucifixi ex argento elaboratissimi operis, quæ a civitate Messanensi dedicatæ sunt in memoriam ejusdem epistolæ, ut notavit Jo. Franciscus Gemelli Carreri, Neapolitanus, itinere per orbem, t. I edit. Gallicæ, p. 175. Equis referat omnia scripta, laudes, panegyricos, apologias quæ ad epistolam commendandam typis exscriptæ exstant, et a Reyna in *Notitia Messanensis* nobis t. IX *Thesauri Antiquitatum Siciliae*, p. 29 a 161, et 245, 249 ad 266 recensentur? Epistola autem talis est, ex interpretatione Constantini Lascaris:

Mariæ Virgo, Joachim filia, Dei humillima Christi Jesu Mater, ex tribu Juda, stirpe David, Messanensibus omnibus salutem, et Dei Patris omnipotentis benedictionem.

Vos omnes, fide magna, legatos ac nuntios, per publicum documentum ad nos misisse constat. Filium nostrum Dei genitum, Deum et hominem esse fatemini; et in cælum post suam resurrectionem ascendisse, Pauli apostoli ecclesiæ prædicatione mediante, viam veritatis cognovistis: ob quod vos et ipsam civitatem benedicimus, in cujus perpetuam protectionem nos esse volumus. Anno Filii nostri 42, indictione 1, III Nonis Junii, luna 27, feria 5, ex Hierosolymis s. MARIA VIRGO.

(20) Messanenses Constantinam, tanquam sa-

primis a Placido Reyna summis ad cœlum extollitur laudibus; II, *Acta SS. apostolorum Petri et Pauli*. In quibus Pauli in urbem Messanam adventus memoratur; quam versionem, ad senatores a. 1490 urbis imperium administrantes, missam, una cum textu Græco idem ille Reyna exhibet, in *Notit. Messan.* parte II. p. 92 sq., quamque inde repetiit J. A. Fabricius in *Biblioth. Gr.* vol. XIV, pag. 36 sqq.; III, *Vitam S. Agathæ, virginis et martyris*, quæ in Thesaurio urbis Messanæ adhuc asservatur (21); IV, *Sergii, patriarchæ Constantinopolitani in laudem B. V. Mariæ hymnos* (22).

Constantini Lascaris epitomen libri xvi Herodiani *Μεγάλης Προσφθίας* ms. in bibliotheca Joannea Hamburgensi exstare, J. A. Fabricius (23) refert. Mediolani autem in Ambrosiana hæc Græca ejusdem opuscula, J. A. Saxio teste (24), asservantur: De constructione verborum; solutiones quarundam questionum grammaticalium; prolegomena in Orpheum; epistola ad Bartholomæam Sulmonensem, contra Philolphum, in qua illum carpit, quod nimium se jactaret de Græcæ linguæ peritia, plures ejusdem errores condemnans, ac genuinam nonnullarum vocum originem et significationem exponens.

pientia oraculum, suspexisse ait Hippol. Maracius, in *Biblioth. Mariana*.

(21) Pl. Reyna, l. c. De vitæ S. Agathæ scriptoribus ex instituto commentatus est S. V. Jo. Laur. Moshemius in præfatione ad Jo. Bapt. Guarnerii dissertationes historicas Catanenses, Thesauri antiquitatum et historiarum Siciliæ volumini XI insertas.

(22) Hii Sergii hymni a C. Lascare Latine conversi, mss. exstant in Biblioth. Cassinensi. Vid. Montfaucon, *Biblioth. mss. novæ* t. I, pag. 227.

(23) *Biblioth. Gr.* vol. VII, pag. 40.

(24) In *Historia typograph. litter.*, Mediolan. p. 176. Orphei *Argonautica*, amissa fere, C. Lascaris beneficio, ab interitu servata fuisse, Reyna, l. c., pag. 27, tradit.

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA

AD JOANNEM GATUM, CATANÆ EPISCOPUM.

Librum suum de scriptoribus Græcis, patria Siculis, mittit, et insulæ Siciliæ et Siculi præsulis laudes persequitur.

(Yriarte, *Catalog. Græc. Matrit.* p. 164.)

Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις τῷ αἰδεσίμῳ καὶ σοφῷ Ἰωάννῃ Γάτῳ, ἐπισκόπῳ Κατάνης, εὖ πράττειν.

A *Constantinus Lascaris illustri et erudito Joanni Gato, Catanæ episcopo, bene agere.*

Πολλῶν ὄντων καὶ θαυμαστῶν, ὧν ἡ πολὺκαρπος Σικελία μήτηρ ἐγένετο, ἐν τούτῳ οἶμαι πρῶτον καὶ τιμιώτερον εἶν ἔσχε φορὰν σοφῶν ἀνδρῶν, καὶ τούτων οὐκ ὀλίγων καὶ τῶν καλῶν ἐφευρετῶν, ὅπερ οὐδεμίαν τῶν νήσων, οὐδ' αὐτὴν τὴν ποτε γενναίαν Πελοπόννησον σχεῖν ἀνέγνωμεν. Εἰ γοῦν ἐπαινετὴ μὲν τῇ τοῦ σίτου φορᾷ καὶ ἵππων, ἐπαινετωτέρα δ' ἂν εἴη πολλῶν τοιούτων ἀνδρῶν σοφίᾳ καὶ ἀρετῇ, ὅφ' ὧν ταμάλιστα ἐπαινεῖται καὶ μνημονεύεται· καὶ τοσούτον πλέον ὅσον σοφία τῶν ἄλλων ἀμείνων ἵπποι μὲν γὰρ ταῖς σωματικαῖς χρεταῖς ὑπηρετοῦσι καὶ σίτου τροφῇ σώματος· σοφία δὲ πάντα διοικοῦσα καὶ τὴν ψυχὴν βελτιοῦσα, ἀθανάτους τοὺς κεικτομένους ἀποκαθίστησιν. Αὕτη δὲ ἐπιστατοῦσα ἐξ ὅτου Σικελίαν Ἑλληνας ἔκρησαν, πόλεις καὶ νόμους καὶ ἥθη καὶ ἀρετὰ· παρεσκευάσας· καὶ τοὺς πρὶν Θηριώδεις Σικανούς τε καὶ Σικελούς διερῆζώντας νομάδων, ἡμέρους καὶ πολιτικοὺς ἀπέφηνε· καὶ τοιοῦτους ἀνδρας ἀνέσχευε, ὥστε πάντα τὸν χρόνον μὴ δυνήθη· ἢ ποτε τὴν φήμην αὐτῶν ἐξαλείψαι· ὧν τοὺς βίους οὐκ ἄνευ πόνου συντάξας ἐκγράψας τε, ὡς ἔξίωσας, ἐπεμψά σοι μᾶλλον τῶν ἄλλων

Inter ea multa et mirabilia quæ fertilis Sicilia produxit, in hoc puto primum locum et honorabiliorem obtinere, quod viros doctos non paucos aluit et solertes inventores; ita ut insularum nulla, ne nobilis quidem olim Peloponnesus, illi possit æquiparari. Si ergo propter frumenti et equorum proventum celebratur, quanto magis obtales viros quorum sapientia et virtute nobilitatur et os omnium pervadit; et hoc tanto magis, quanto cæteris sapientia præstat. Equi enim materialibus inserviunt necessitatibus, frumento corpus alitur; sapientia autem omnium dominatrix, et animam melioribus informans, sectatores suos immortales efficit. Ipsa sane, ex quo Siciliam Græci obtinuerunt, hic sedem suam elegit, civitates, leges, consuetudines, virtutes ordinavit, et ferinos quondam Sicanos et Siculos, vitam nomadicam agentes, mansuefecit et civilia instituta docuit; unde tales viros produxit, ut eorum memoria post longum tempus nondum sit oblitterata. Eorum vitas non sine labore collectas scripto mandavi, et tibi, ut postulasti, transmissi, putans, ad te, præ-

aliis, ut opus evolvas pertinere, qui aliis doctior es et omni scientia excellens. Ex quo intelligitur nec absurdum nec impossibile esse et hodie Siculos laudare jamdudum tales existentes, et te, qui Siculus es et clarorum horum Græcorum nepos, nobis in exemplar proponi, quibus non Latini tantum, sed generis alius homines omnia bona, ut ita dicam, accepta referunt. Ut igitur quondam Empedocles, Gorgias, Charondas et Stesichorus, ita nunc, ex quo Latini insulam obtinuerunt, multi poete, ut plures rhetores, philosophi et theologi. Et si nullus alius esset, sufficeres solus, omnium vice, in omnibus excellens et patriæ antiquam famam renovans; et proavos superans, quod certe patri-bus tuis optabile, sapientia vera et duplici sermone, ita ut ii Græci, tu Latinus et Græcus: mens una in duabus linguis, alteram alterius venustati-bus exornans. Profecto si antiquis istis præsentium sensus esset, magna lætitia afficerentur, et ante omnes Dicæarchus et Aristocles, talem civem habentes divinis donis præditum et nihil non scientem; poeta enim es, rhetor, philosophus, theolo-gus, mathematicus; tu scientiæ pater, sermonis dux et fons, cujus fluentis Sicilia omnis irrigabitur ut Italia olim a sapiente Pythagora. Talis igitur existens et episcopus hujusce admirandæ urbis factus, doctrinæ sis sospitator et quas fovet artes Catana ut Italicis præsent efficias, ita ut te præ-sente aliis non indigeant; quæ Latinis insipientia videntur tua diligentia sapientia evadant; tu enim interpres optimus es, interpres falli nescius; cujus nomen posteritas ad se transmissum immorta-litate donabit. Vale, et quos desiderasti Siculos lege.

γῆτης ἄριστος· σὺ ἑρμηνεύς ἀψευδής· οὐ τὸ δνομα ἔρρωσο, καὶ οὐς ἐπόθεις Σικελιώτας ἀνάγνωθι.

Β τὴν ἀνάγνωσιν προστίθειν οὐόμενος, ὅσον τῶν ἄλλων σοφώτερος τυγχάνεις· γε ὢν περὶ πάσας τὰς ἐπι-στήμας· ἐφ' ᾧ ἰδεῖν ἔξεστιν οὐτε τῶν ἀπεικότων οὐτε τῶν ἀδυνάτων, καὶ νῦν Σικελίους εὐδοκίμειν ἐκ πι-λαίου τοιοῦτους ὄντας, καὶ σε ἔξοχον ἐφ' ἡμῶν γε-νέσθαι Σικελὸν ὄντα, καὶ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων Ἑλλήνων ἀπόγονον· ἀφ' ὧν πάντα τάγαθά, οἷς εἰ-πεῖν, οὐ μόνον Λατίνοις, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις γένησι προσεγένετο. Ὡσπερ τοίνυν Ἐμπεδοκλῆς τότε καὶ Γοργίας, Χαρώνδας τε καὶ Στησίχορος, οὕτω καὶ νῦν ἐξ οὗτο Λατίνοι τῆς νήσου ἐκράτησαν, πολλοὶ μὲν ποιηταὶ, πλεῖστοι δὲ ῥήτορες, φιλόσοφοι τε καὶ θεο-λόγοι. Εἰ δὲ καὶ μηδεὶς ἄλλος ἦν, ἀρκεῖς ἂν αὐτῆς μόνος πάντων ἀντάξιός παρὰ πᾶσιν εὐδοκίμων, καὶ τὴν παλαιὰν τῆς πατρίδος φήμην ἀνανεούμενος, καὶ τοὺς προγόνους νικῶν, τοῦτο δὴ τὸ τοῖς πατέ-ρσιν εὐκτεὶν τῷ ἀψευδέϊ σοφίᾳ καὶ τῷ διοσφ' ἰδιώ-ματι· ὅσον ἐκεῖνοι μὲν Ἕλληνας, σὺ δὲ Λατίνος καὶ Ἕλληνα εἰς νοῦς ἐν δουεῖν γλώττειν· καὶ τοῖς τοῦ ἑτέρου καλαῖς σεμνύων τὸν ἕτερον, ὄντως ἐν τοῖς ἀποιχομένοις ἀσθησις τῶν τῆδε ἦν πάντες περιχα-ρεῖς ἂν εἶεν· καὶ πρὸς τῶν ἄλλων Δικαίταρχός καὶ Ἀριστοκλῆς· τοιοῦτον συμπατριώτην ἔχοντες θείῃ φύσει κεχρημένον, καὶ πάντα συλλήθεον μαθόντα. Σὺ γὰρ ποιητῆς· σὺ ῥήτωρ, φιλόσοφος, θεολόγος, μαθηματικὸς, σὺ σοφίας πατήρ· σὺ λόγων ἡγεμὼν καὶ πηγὴ· ἀφ' ἧς Σικελίᾳ πᾶσα νῦν ἀρδευθήσεται, ὡσπερ Ἰταλίᾳ ποτὲ πρὸς τοῦ σοφοῦ Πυθαγόρου. Τοιοῦτος τοίνυν ὢν καίπερ ἐπίσκοπος τοιαύτης κί-λευς θαυμαστῆς γεγονών· φάνηθι τῶν λόγων σωτήρ, καὶ τὰς ἐν Κατάνῃ κατεβήρυκτας σπουδὰς, πολλῶν σεμνοτέρων τῶν Ἰταλῶν ἀπόφηνον· ἵνα σοῦ παρόν-τος ἐκείνων μὴ δέοιντο Σικελοὶ, καὶ ἂ Λατίνοις ἀσα-φῆ, ταῦτα σαφῆ τῇ σῇ σπουδῇ ποιήσιν· σὺ γὰρ ἐξη-γῶν ὁ μέλλων αἰὼν παραλαβὼν, ἀθάνατον διαφυλάξει.

CONSTANTINI LASCARIS

BYZANTINI

DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS,

PATRIA SICULIS.

Constantinus Lascaris Ferdinando ACUNÆ, Si- D cilia: proregi, salutem.

Si antiqui illi tantopere laboraverunt, illustris-sime princeps, ut non solum docti efficerentur, verum etiam ut apud posteros nomen haberent æternum: nonne et nos elaborabimus tum patriæ tum scientiæ amore, ut illorum jam diu oblivioni tradita nomina, ob linguæ, ut arbitror, nostræ igno-

rantiam ac librorum inopiam, instaurare et e te- nebris in lucem educere, atque in hominum noti-tiam revocare possimus, præsertim ut Siciliae gloriam quam de suis viris illustribus consequitur, adaugeamus? Equidem quamvis non paucos protu-lerit insula celebres viros, tamen plerique ob tem-poris injuriam atque Græcorum calamitates igno-rantur. Itaque nos quotquot potuimus ex Laetio,

Philostrato, Suida aliisque veterum monumentis A. carptim collectos in hoc notavimus compendio, Tibique, prorex excellentissime, dicavimus, qui rerum antiquitate et ingenuis litterarum studiis apprime delectaris, et ob id litteratos singulari benevolentia prosequeris. Exordiar ergo a Messeniis nostris, cum sit Messana primus Trinacriæ angulus, regniq[ue] clavis et initium. Lege igitur felix, Fernande, Siciliæ decus, meque ut facis ama.

2. *Dicæarchus* Siculo Messenius, philosophus Peripateticus, orator ac geometra, Aristotelis auditor : qui leges et statuta concivibus suis dedit, plurima in philosophia scripsit, item *Peloponnesi totius descriptionem, moresque Græciæ tribus libris* complexus est : *Politiam* quoque *Lacedæmoniorum* B quam statuto quodam singulis annis legendam audiebant.

3. *Arisoteles* Siculo Messenius, philosophus Peripateticus, *decem libros de philosophia naturali*, et totidem in *morali* edidit, item *Artem dicendi*, item *Homeri ac Platonis comparationem*, uter doctior fuerit, ubi philosophos innumeros eorumque opiniones commemorat.

4. *Ibycus* Siculo Messenius, historicus et poeta, ex novem vatibus lyricis Græciæ unus, Rheginus genere. Plura composuit lingua Dorica. Primus sambucam instrumentum invenit. Hic in silva quadam Calabria a latronibus captus et ab eis interimendus, ad grues casu illac volantes dixit : Saltem vos testes mortis meæ et ultrices estote. Quo interempto latrones die quadam in theatro spectandi gratia sedentes, cum grues forte volantes vidissent, dixerunt ad invicem : Ecce grues Ibyci. Quod quidam audiens, id quod erat suspicatus, civitatis præfecto retulit, qui re discussa et cognita, eos suspendio damnavit. Unde proverbium ortum est in re certa : Grues Ibyci. Quod beatus Cyrillus divina factum providentia affirmat.

5. *Lycus* sive *Lupus* Latine, qui et *Butheras* vocabatur, Messenius historicus ac poeta, plura *de Sicilia* et *de Libya* conscripsit.

6. *Polyclætus* Messenius, philosophus ac medicus celeberrimus, qui *Phalaridem Agrigentinum tyrannum morbo incurabili liberavit*, sicut ex prima I halaridis epistola colligitur.

7. *Timotheus* (1) Taurominitanus, orator satis mordax : quem Athenienses Epitimæum, hoc est increpatorem vocabant. Is *libros octo de Sicilia et Italiae gestis* composuit, item *De argumentis aliisque necessariis artis oratoriæ*, item *De omnium historicorum erroribus*, quos amarissime carpit.

8. *Charondas* Catanæus, Pythagoricus philosophus, legumlator, qui omnibus Chalcidensibus Italiae et Siciliae incolis leges dedit.

9. *Diodorus* Siculo Argynensis, historicus præstantissimus, qui sub Tiberio Cæsare militavit.

Historiam composuit *libris quadraginta*, quam *Bibliothecam* vocavit : de antiquitate Ægyptiorum, de Sicilia et aliis insulis, de bello Trojano, de gestis Alexandri et Romanorum usque ad suam aetatem, quorum sex a Poggio Florentino traducti circumferuntur. Reliqui vix inveniuntur. Ego autem omnes ejus libros vidi in bibliotheca imperatoris C. Politani.

10. *Demeter* sive *Ceres* mulier Sicula et legifera, teste Diodoro, quæ prima Siculos frumenti cultum docuit ; cujus filia *Proserpina* eximie pulchritudinis juxta Ennam urbem ab Orco Molossorum rege rapta est.

11. *Philonides* Siculo Ennensis, medicus celeberrimus.

12. *Philistiôn* Siculo, philosophus ac medicus excellens, in medicina præceptor Eudoxi Gnidii.

13. *Gorgias* Leontinus, orator subtilis, discipulus Empedoclis ac Tisiæ. Primus Athenis artem oratoriam publice legit, multosque docuit. Plura in arte edidit, plura composuit. Hujus tres existant *Orationes* quas ego legi in bibliotheca Florentina D. Marci.

14. *Hæradicus* Leontinus, frater Gorgiæ, medicus celeberrimus.

15. *Dinomenes* Syracusanus litteris deditus : cujus filii tyranni, scilicet *Hieron* ille, litteris et musicæ deditus, *Gelon* ille potens, *Polybius* et *Thrasymbulus*.

16. *Hieron* Syracusanus tyrannus, Dinomenis filius, frater Gelonis, liberalis et beneficus in litteratos et muscos.

17. *Hieronimus* Syracusanus, nepos Hieronis, vir sane doctissimus, sed crudelissimus fuit.

18. *Dionysius* primus Syracusanus, Hieronis nepos, vir doctus ac tyrannus crudelissimus. Scripsit *Tragædias*, *Comædias* et *Historiam*. De hoc legitur, quod quædam vetula Himerensis in somnis viderit se cælos conscendisse, ac sub sede Jovis virum in incendio ferrea catena viuctum : cumque quis esset interrogasset, audivisse, Siciliae homicidam esse. Post aliquot annos, cum videret Dionysii crudelitatem, somnium exposuit, quo tyrannus audito, anum ipsam interemit.

19. *Dionysius* secundus, primi filius, philosophus ac orator, *Platonis* discipulus, *Epistolas* composuit, et *Commentum in poemata Epicharmi* comici.

20. *Dionysius* alius Syracusanus, tyrannus crudelis ac doctus, scripsit *tragædias*, *comædias* et *historiam*.

21. *Dion* Syracusanus tyrannus, *Platonis* discipulus, frater *Aristomachæ* uxoris primi Dionysii. Ille expulit secundum Dionysium, a quo postea fuit expulsus.

22. *Hermocrates* Syracusanus, vir sane politicus et amator patriæ, miraque doctrina ornatus, pater Dionysii senioris sive socer.

(1) Leg. *Timaus*

23. *Epicyles* et *Hippocrates*, fratres Pœni, sēd A Syracusis oriundi, armis ac litteris clari et copia- rum ductores : fraude tamen Siculos a Romanis ad Pœnos inclinare conabantur.

24. *Archimedes* Syracusanus, philosophus ac geo- metra acutissimus, artisque mechanicæ auctor, pleraque in *Geometria* scripsit et *Commentum in Homerum*. Hujus opera exposuit *Eudocius* Ascalo- nita, vitam vero scripsit *Proclus* Lycius.

25. *Achæus*, sive *Achivus* Latine, Syracusanus, poeta comicus *Comœdias decem* composuit.

26. *Athenagoras* Syracusanus, vir politicus et orator suavissimus, amatorque patriæ.

27. *Antiochus* Syracusanus historicus, qui *Roma- nus* scripsit et *Siculus Historias*, quem citat Pausa- nias.

28. *Bion* Syracusanus orator, qui *artem rhetori- cam* et plura composuit.

29. *Dinolochus* Syracusanus, poeta comicus, *Epi- charmi* discipulus, *quatuordecim Comœdias* Dorice scripsit.

30. *Epicharmus* poeta comicus Syracusanus, vel ex Castro oppido Sicamico, *Pythagoræ* auditor, co- mœdiam primus invenit, itemque tres litteras Græ- cas duplices. Multas præterea *Comœdias* edidit. Hic ab Hierone multatus est, quod lascivos versus co- ram regina recitasset.

31. *Eudoxus* Siculus, Agathoelis tyranni filius, poeta comicus, multas composuit *Comœdias*, ex quibus octies adeptus est victoriam.

32. *Themistogenes* Syracusanus, historicus : *Cyri regis arcensum, et de patria sua*, multa conscripsit.

33. *Theodorus* Syracusanus orator, qui præter alia, multa de re militari composuit.

34. *Theocritus* Syracusanus, poeta præstantis- simus, *Bucolicorum* auctor illustris. Plures scripsit *Eclogas* diverso idiomate, quorum 39 exstant. Bucolicum genus, ut quidam aiunt, inventum est apud Lacedæmonios, ut alii, apud Tyndaridam Siciliæ urbem, quo tempore Orestes cum Iphigenia Dianæ simulacrum ex Tauris reportavit. Alii, quod verius est, Syracusis inventum asserunt. Nam cum Syracusani post multas seditiones ac clades ad concordiam Dianæ opera rediissent, Dorici pa- stores hoc carminis genere psallentes Dianam celebra- runt.

35. *Callias* Syracusanus, historicus, *Historias* plures scripsit, et in his *Agathoelis* Siculi tyranni gesta.

36. *Corax*, sive *Corvus* Latine, Syracusanus, in- ventor et ordinator artis rhetoricæ sive oratoriæ. Nam cum Syracusani a tyrannide liberi ac pacati inter se rempublicam ordinassent, primus Corax incepit se exercere et vi orationis persuadere ac dissuadere, monereque omnes ad bene et libere vivendum, et ob id universis gratissimus exstitit. Is orationem in tria divisit, scilicet in exordium, narrationem et epilogum ; rogatusque a concivibus, artem pulchre legit, et multos erudit, quorum unus

Tisias sive *Ctesias* fuit ex concivibus pauper, qui si artem addidicisset, duplicem promiserat mercedem : edoctus vero promissam negavit. Ad iudicium vo- catus *Tisias* Coracem interrogavit : Quidnam est ars oratoria ? cui Corax respondit, Persuadendi ars. *Tisias* autem ab artis hac diffinitione ita arguit : Si persuasero tibi, Corax, tanquam persuadens, non solvam, nam vici : si vero non persuasero, non solvam, nam non persuadens non didici artem. Corax vero e contrario : Imo si persuasero tibi, *Tisias*, promissum capiam ut victor : si autem non persuasero, etiam mercedem solves, cum talem fecerim te, ut persuadere non potuerim. Tunc ju- dices utriusque argutiam mirati clamare cœperunt : Mali corvi malum ovum, id est, gravi præceptore B gravior discipulus, quod deinde prolapsum est in proverbium, quoties e malo malum prodit. Hic Corax, teste Aristotele, *Oratoriam* primus artem edidit.

37. *Ctesias* sive *Tisias* Syracusanus dudum memo- ratus, *Corucis* prædicti discipulus et rhetor asutus. Hic A. Gellius Protagoram et Evathlum appellat.

38. *Lysias* ille suavissimus orator, Cephali filius, *Tisias* discipulus et *Gorgia*, Syracusanus, unus ex decem magnis oratoribus Græciæ, plures edidit *Epistolas*, *Artem oratoriam*, *Orationes ul tra trecentas*, ex quibus paucæ exstant.

39. *Menecrates* Syracusanus, medicus celeberrimus, homines a comitiali morbo liberabat. Hic Jo- vem se vocari, eos autem sibi subditos, quos sa- nabat, voluit.

40. *Simmias* Syracusanus philosophus fuit ac *Stil- ponis* auditor, cujus filiam parum pudicam duxit.

41. *Monimus* Syracusanus, philosophus Cynicus et Diogenis Cynici filius : vir sane elegantissimus et copiosissimus, multa scripsit in *Philosophia*, famu- lus autem fuerat cujusdam mensarii Corinthii. Hic contempta gloria, veritatem semper appetiit.

42. *Moschus* Syracusanus, grammaticus et poeta fuit, qui multa scripsit, quem opinor et *Moschionem* appellatum.

43. *Sosiphanes* Syracusanus, poeta comicus sive tragicus, synchronus *Euripidis*, unus e *septem tragicis* tempore Philippi et Alexandri. *Mimos* viri- les ac muliebres, *tragœdias* 73 scripsit, in quibus septies palmam adeptus est. Item alia tam metro quam prosa. *Platonem* hujus poemata legentem, somnum cepisse aiunt.

44. *Philemon* Syracusanus, poeta comicus tem- pore Alexandri, annos vixit 90, et totidem edidit *Comœdias*, obiitque ex vehementi risu.

45. *Philistus* Syracusanus vel Naucratis, histo- ricus, plura scripsit de *Sicilia*. Fuit affinis Dionysii tyranni, et obiit in bello contra Carthaginenses gesto.

46. *Philistus* alius Syracusanus, historicus, plura scripsit *De rebus Ægyptiacis, libris XII*; *De Sicamicis, libris XI*. Item *De Baccho, De theologia Ægyptio- rum libris VI, De Syria et Libya*. Hic a Dionysio

seniore in exilium actus, ibi bonam Historiæ partem absolvit.

47. *Phormus* Syracusanus, poeta comicus, *Epicharmi* socius, *comædiæ* inventor, cum eo gratus Geloni tyranno, et filiorum ejus præceptor. Plures *Comædiæ* scripsit. Primus veste talari usus est, et scena ex pellibus rubris.

48. *Philemon* Syracusanus, sive Atheniensis, poeta comicus, multa edidit, unum supra centum annos vixit, cum sensibus semper solidis. Postremo subdormiens vidit novem puellas domo sua exeuntes, quas cum interrogasset cur exirent? responderunt, Non licet amplius hanc domum habitare: et expergefactus narravit filio visionem, perficiensque quod componebat, obdormiscens spiritum emisit.

49. *Philemon* hujus filius, comicus itidem poeta *quatuor* exaravit *Comædiæ*.

50. *Nicetas* philosophus Syracusanus, dixit omnia fieri harmonia et necessitate, terramque moveri juxta primum circulum, ut ait Laertius.

51. *Orpheus* Camarinensis, epicus, qui carmine composuit *descensum ad inferos*, et alia multa.

52. *Timagoras* Gelensis, philosophus ac *Theophrasti* discipulus, et inde *Stilponis* superius nominati.

53. *Euclides* Gelensis, philosophus Platonicus ac geometra præstantissimus, alius fuit ab illo Megarensi, de quo Laertius, et qui dialogos scripsit, ut ait Proclus in secundo sermone in primum *Euclidis*. Utque scribit Heron, vixit tempore Ptolemæi primi, Junior Platone, sed vetustior Eratosthene et Archimede, fuitque Geloso, ut ex verbis Laertii colligitur. Multa ab Eudoxo et Theæteto sumpta perfecit, scripsitque *Elementorum libros XIII*; nam alii duo additi fuerunt ab *Hypsicle* et *Aristero* (1) item *Musicam*, *Optica*, *Catoptrica*, *Phænomena*, *Porismata*, *Dedomena*, quæ potius *Theonis* sunt. Hic, ut ait Proclus, a Ptolemæo rege interrogatus, essetne ulla ad geometriam via concisior quam elementaris, respondit: non esse ad geometriam capessendam regiam viam calleme ullum.

54. *Aristoteles* Siculus orator plura composuit, et *Orationem contra panegyricum Isocratis oratoris*.

55. *Acron* Agrigentinus, nobilis philosophus ac medicus, Hippocrate antiquior, Xenonis filius. Hic Athenis publice legerat una cum *Empedocle* philosopho, multaque Dorice scripsit *De medicina*. Huic tribuere epitaphium illud quod refert Laertius in *Vita Empedoclis*:

*Acronem summum medicum ex Acragante profectum
Verticis excelsi celsa sepulcra tenent.*

56. *Empedocles* Agrigentinus nobilis ac dives, philosophus Pythagoricus, coronam auream in capite ferebat, et in pedibus æneæ sutelariæ, et in

manibus laurum, gloriam dei quæritans. Athenis publice legit, scripsit carmine *De naturalibus et de purificationibus* libros duos, carminibus quinque mille. Item *De medicina*, metro et prosa. Nonnulli tunc primum oratorem fuisse aiunt: sed ejus vitam Laertius late scribit. Perit in incendio *Ætnæo*: nam una ex ejus crepidis æneis, quam *Sanima* cructavit, circa montis craterem reperta est.

57. *Empedocles* alter Agrigentinus, primi nepos, poeta tragicus, scripsit *Tragædias quatuor supra viginti*.

58. *Carcinus* Agrigentinus, poeta tragicus *Tragædias 16* composuit

59. *Metellus* Agrigentinus, vir doctus et musicus eximius, musicam *Platonem* docuit.

60. *Polus* Agrigentinus, orator et magnus sophista, *Gorgiæ* Leontini discipulus. *Græcorum et barbarorum, qui in Trojam fuerant profecti, Genælogiam* exposuit.

61. *Telemachus* Agrigentini principis literis deditus: et *Calcyopensis* a quo *Eumenides* instructus, cujus filius *Gnessidamus* pater *Theronis* tyranni Agrigentini et *Xenocratis*: qui omnes studiosi.

62. *Phalaris* Asypalensis, patria privatus suspicionem tyrannidis, in Siciliam venit, ac suavis amicum effectus est Agrigentini tyrannus. Vir sane maximus ingenio, studiosus, ac erga probos et litteratos liberalissimus. Hujus vitam Jupiter duobus annis prolongavit, ut ait Stephanus, quod humaniter tractasset *Charitonem* et *Menalippum*. Hic in tauro æneo Perillum tormenti ejus auctorem primum exuri jussit, cujus *Epistolæ* sunt notissimæ.

63. *Demetrius* Siculus Calactinus, historicus præstantissimus, 20 *libros de Asia et Europa* conscripsit.

64. *Cacilius* qui et *Archagathus* vocabatur, Siculus ex Calacta oppido, Græcus natione ac lingua, Judæus tamen lege, orator præstantissimus. Romæ tempore Augusti Cæsaris publice legit. Multa composuit, *Contra Phrygas libros duos*, *Elegantias Atticas* secundum elementa, quæ adhuc apud Suidam leguntur: *De comparatione Demosthenis et Æschinis*; item *Demosthenis et Ciceronis*; item *De stylo decem oratorum Græciæ*.

65. *Thales* Siculus Calactinus, orator, *successiones philosophorum ac sectarum* descripsit.

66. *Theognis* Siculus Megarensis, poeta moralissimus et admonitivus, plures *elegias* composuit, quarum exstant nonnullæ e: *admonitorium poema*.

67. *Probus* vir doctissimus ex Lilybæo, ad quem videndum et audiendum venerat *Porphyrus* ille.

68. *Stesichorus* Himereus, poeta lyricus excellentissimus ac philosophus, tempore Phalaridis. Hic *Tisias* vocabatur, et quoniam choream instituit,

(1) Lege, *Aristæo*.

Stesichorus appellatus est, quasi stator choreæ. A potius Milesius fuit, philosophus ac poeta moralissimus et admonitivus, synchronus Theognidis, nam uterque claruit post bellum Trojanum annis 547. Illic multa carmina et elegos scripsit. Exstat ejus admonitorium poema heroico metro utilissimum.

70. *Pythias et Damon* Siculi, Pythagorica sectæ, maxima invicem amicitia conjuncti. Quorum alterum cum Dionysius Syracusanus interimere decrevisset, eique tempus determinasset, ut domum profectus res suas ordinaret, alter vadem se tyranno pro amici reditu obtulit, certus de amici constantia. Nec eum opinio fefellit; nam ille ad horam constitutam superveniens vadem liberavit. Quorum Dionysius fidem admiratus, reum absolvit, eosque oravit, ut se tertium in sodalitate recipere.

69. *Phocyldes* Siculus ex oppido Mylis, nisi

CONSTANTINI LASCARIS

BYZANTINI

DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS,

PATRIA CALABRIS.

(Fabric. Bibliotheca Græca, ed. 1, tom. XIV, p. 22.)

Constantinus Lascaris ALPHONSO Aragonio, Calabriae duci, salutem.

1. Cum diu mente revolverem, illustrissime princeps, quantum tua te opulentissima Calabria delectet, tum propter diversas in ea civitates, oppida, vicos, tum propter jucundissimos montes, colles, stagna, flumina, nec non et alia tam admiratione quam laude digna, ut venationes et honestissima corporis exercitia omitam: decrevi illustres viros ac philosophos ejus provinciae breviter tibi commemorare. Existimo enim id non parvæ tibi delectationi futurum, cum sis speculationum et antiquitatum studiosissimus. Quibus rebus quantum Calabria redundet, si explicare vellem, opus esset ingenti volumine. Video enim per Calabros philosophos Italiani, Siciliam ac partem Græciæ nostræ illustratas fuisse. Verum ego in compendium viros litteris ac virtute insignes, quos Calabria olim protulit, congeram, incipiens a philosophiæ parente ac uberrimo fonte Pythagora.

2. *Pythagoras* itaque patrem habuit Timesarchum, aurificem Italiæ Græcum, qui ab insulis Tyrrenis (quas Athenienses Tyrrenis expulsus habitavit) in Samiam insulam profectus, uxorem duxit Samiam, quæ Pythagoram Samium cognomento, peperit. Illic Pythagoras, in Scyro insula vicina

Pherecydem philosophum audivit, quo defuncto Ægyptios ac Babylonios Magos adiit, unde philosophiam ac alias scientias Samum attulit. Ubi defunctis parentibus, Polydeuci fugiens tyrannidem, cum discipulis fere ducentis Crotonem ac Metapontum Calabriae civitates profectus incoluit. Ibi discipuli ab eo docti amicorum bona communia esse debere, concordiam et rempublicam inter se quandam constituentes, communiter vixerunt. Pythagoras multos Calabros, Græcos et alios ultra quingentos reddidit doctissimos. Leges Græcis qui Italianam habitabant constituit. Dum Crotonem habitaret, uxorem duxit Theano, Brontini Crotoniatae filiam, quæ a viro instructa, multa Dorice scripsit, *De vita viri sui et Epistolas morales*. Ex hac Pythagoras suscepit Telaugen gymnasii successorem, quem multi et Empedocles ille Agrigentinus audiere. Hic quatuor libros composuit *De tetrade*, pro quo Ægyptii ipsum deum habebant. Filias autem tres habuit, duas Alyam et Erigonem peritas, quarum exstant Epistolæ: et tertiam Damo ditissimam, cui moriens tres libros, quos composuerat, legavit, præcipiens ut illos nunquam extra fores ædium daret. Quæ libros tanti fecit, ut ne inopia quidem coacta eos producerit, cum magno vendere posset. Hæc moriens libros Biscalæ filiae eadem qua a

patre acceperat conditione reliquit. Hac vero defuncta libri ad Philolaum Pythagoricum pervenere.

3. *Zamolxis* Scythæ, Pythagoræ servus, philosophus maximus fuit. Ad hunc aliosque Pythagoricos videndos Anaxiarsis Scythia philosophus ab Hyperboreis Scythis in Calabriam venit tempore Phalaridis, cujus Epistolæ adhuc exstant. Hunc Zamolxin et latorem legum Scythæ sui habuerunt.

4. *Philolaus* Crotoniata, Pythagoricus philosophus primus Pythagoræ secreta edidit, a quo pecuniæ cupidissimo Plato ille Atheniensis in Italiam veniens ad Pythagoricos visendos, tres libros illos Pythagoræ dudum memoratos emit xl minis Alexandrinis, quas Dionysius secundus Syracusanorum tyrannus solvit. Ex quibus libris lectis tradunt Platonem composuisse gravissimum illud opus *De natura mundi*, in quo *Timæum* illum Locrensem Dorice loquentem inducit.

5. *Alcmaeon* Crotoniata, Pythagoricus philosophus ac medicus præstantissimus fuit, qui de philosophia ac medicina complura scripsit, animam immortalem dixit, ac perpetuo moveri instar solis.

6. *Milon* Crotoniata, Pythagoricus celeberrimus, a cujus domo incensa dum fugit Pythagoras, cum pluribus discipulis a persecutoribus peremptus est.

7. *Democides* Crotoniata, vir doctus ac medicus excellens, tempore Darii floruit.

8. *Orpheus* Crotoniata a Pythagoricis eruditus, Epicureus (1) fuit, Pisistrato Atheniensium tyranno adhæsit, ubi cum degeret, *Argonautica* heroico carmine lusit, et alia.

9. *Acon* Crotoniata, Pythagoricus philosophus fuit et multa composuit. Sed cum sermo *de Crotone* præcesserit, opportunum visum est aliquid de civitatis origine dicere. Croton, Strabone teste, civitas olim Græca fuit, re bellica litterisque florentissima, mater athletarum celebris, quorum septem in ludis unius Olympiadis cæteros omnes superarunt: unde merito et hoc tunc ferebatur: *Postremus Crotonitarum is primus est*; vetusque est apud nos proverbium, *Quid Crotone salubrius?* Hujus civitatis primus conditor fuit Mystellus, Achivus nobilissimus, qui de habitanda colonia consuluit Apollinem, quo tempore Archias Corinthius de condendis Syracusis consilium petebat. Cuique ambo a deo interrogarentur quid in condendis urbibus optarent, Archias divitias, salubritatem Mystellus elegit. Unde factum est ut Syracusæ divitiis, Croton salubritate gauderet. Mystellus igitur ubi primum ad considerandum locum venit, cum vidisset Sybarim ædificatam, ita post a fluvio denominatam, hanc præstantiorem existimavit, reversusque ad deum, Sybarim petebat. Turbatus vero deus hos protulit versus:

*Terga brevis, Mystelle, tno de pectore omite
Cætera perquirens, frustra en venaris iniqua,
At rectum quodcumque datur, tu laude probato.*

Quæ cum audiisset, reversus urbem constituit,

(1) Epicureus ante Epicurum.

A non sine Archiæ, qui tunc Syracusas condebat, adjutorio. Idem Mystellus aliud quoque satis ambiguum oraculum accepisse fertur, id autem tale fuit: *Ubi ab æthria pluviam invenies, civitatem ædifica*. Sed cum Æthria serenitatem significet, confusus ille deum non intelligebat: verum cum multa et Apuliæ et Calabriæ loca peragrasset, pervenit tandem ad Ircum ipsum, ubi cum Æthria ipsius concubina longi itineris labore fessa lacrymas affatim emisisset, adeo ut terra madefleret, intellexit Mystellus oraculum, ibique civitatem condidit, undique ad novam coloniam incolis concurrentibus, multis tamen ante Pythagoræ adventum annis. Fuit igitur Croton civitas privatis et publicis gestis præclara. Nam una cum Græcis aliis adversus vicinos barbaros dimicavit, pluresque viros magnanimos produxit, in quibus et Phayllum illum athletam, saltatorem excellentissimum: qui trireme sua vectus in auxilium Græcorum cum Atheniensibus et Lacedæmoniis contra Xerxem pugnavit. Cujus beneficii post multos annos recordatus Alexander, ab Asia cum aliis Græcis et Crotoniatis spolia barbarorum misit. Sed omissis Crotoniatis ad Locrenses atque alios veniamus.

10. *Timæus* Locrensis Pythagoricus, maximus philosophus, ad quem videndum venit ille sapientissimus Plato, qui eum in operibus *De natura mundi* introduxit, in dialogo scilicet *Timæo*.

11. *Eurytus* Locrensis, sive Tarentinus, ut quidam opinantur, Pythagoricus philosophus fuit, quem etiam vidit Plato.

12. *Zalencus* Locrensis, Pythagoricus philosophus et legumlator, concivibus suis legem dedit, consulente Minerva.

13. *Theano* Locrensis mulier, vates lyrica fuit, quæ lyricis versibus de patria sua multa composuit.

14. *Xenocrates* Locrensis, poeta heroicus ac musicus excellentissimus fuit.

15. *Euryphonius* Locrensis vir doctus ac citharædus eximius fuit. Hujus olim statua citharam tenens apud Locros fuit. Locrensiem enim civitas olim insignis fuit, qui coloni profecti sunt a Loeris Cretum fines habitantibus, Evandro ductore, paulo post conditam Crotoneam ac Syracusas. Nunc autem de quibusdam Rheimis dicendum.

16. *Glaucus* Pythagoricus et musicus excellentissimus, Rheimus, Democrito, quem ipse Pythagoreum fuisse asserit, contemporaneus.

17. *Andromadas* Pythagoricus philosophus quoque Rheimus et legumlator fuit, qui Chalcidensibus Thraciam habitantibus leges delit.

18. *Pythagoras* alter Rheimus, vir eruditus et statuarius excellentissimus, primus statuarum proportionem consideravit, discipulus *Clearchi* Rheimi, quem *Eucherius* Corinthius docuerat, ut ait Pausanias.

19. *Hippias* Rheginus orator et historicus fuit, A qui primus Italicae ac Siciliae rerum Historiam scripsit.

20. *Ibycus* poeta lyricus unus e novem vatribus lyricis praclaris, Messanae natus est Rhegino ex patre. His primus sambucam instrumentum Calabrorum invenit, multaque composuit lyrico metro. Cumque per Calabriam iter faceret, in silva quadam in latrones incidit, a quibus cum se omnino sentiret interficiendum, gruibus forte volantibus ad eas dixit. Vos saltem mortis meae testes eritis, quem illi d videntes interfecere. Sed praesagium fides secuta. Nam cum latrones in theatro quodam ad spectandam sederent, atque grues casu illic transirent, alter alteri dixere: Ecce grus Ibyci. Quod cum quidam audivissent, id quod erat suspi- B cantes (nam vulgata fuerat homicidii fama) retulere civitatis rectoribus, quorum mandato latrones capti ac diligenter examinati facinus confessi ac mox suspendio enecti sunt. Hinc proverbium ortum apud Graecos Latinosque iuriconsultos: Grues Ibyci, hoc est res certa certisque indiciis manifesta.

21. Rhegium civitas, ut ait Strabo, a rumpendo dicta, quod ibi Sicilia maris aestu aut terrae motu ab Italia sit abrupta. Rhegini autem Graeci fuerunt coloni Chalcidensium, cum et Lacedaemonii nonnulli in Calabriam transmigrarunt.

22. *Alcman* poeta lyricus ex Messana fuit civitate vetustissima, Rhegio vicina.

23. *Cynomachus* Thurinus, qui de philosophorum C opinionibus scripsit primus.

24. *Alexis* ex eadem Thurio urbe poeta comicus, qui ducentas et quadraginta comaedias edidit.

25. *Hippasus* Metapontinus, philosophus Pythagoricus, qui definitum esse tempus dixit mundi mutationes. Metapontus vero fuit oppidum a Pylis conditum, qui Troja capta cum Nestore navigarunt.

26. *Archytas* Mnesagorae, vel ut alii Aestici filius, Tarentinus, eximius Pythagoricus philosophus fuit, ac geometra insignis. Hic Platonem in Sicilia tunc cum Dionysio morantem per litteras monuit ut tyrannum caveret. Ab hoc Eudoxus Gnidius Aeschinis filius geometriam didicit. Hic cubum primus invenit, et per motum semicirculi in cylindro duas medias proportionales: fuitque mechanicus, et columbam ligneam per se volantem construxit.

27. *Lysides* Tarentinus Pythagoricus philosophus fuit, cujus Epistolae adhuc exstant.

28. *Aristonicus* Tarentinus, philosophus.

29. *Heraclides* Tarentinus vir eruditus, medicus celeberrimus.

30. *Rhinto* Tarentinus, poeta-comicus.

31. *Parmenides* Pythagoricus philosophus Eleata, ab Elea civitate Phocensium vetusta, quam a fonte quodam Heliam vocabant, inde vero Heliam et Veliam. Hic inventor dialecticae, mundos plures esse dixit. Contra Nearellum sive Diomedontem armis in Lipara paratis conspiravit: et interrogatus, tyranni aurem sive nasum mordicus praecidisset, et abscissam sibi linguam in ora tyranni conspuisset, tyrannus autem a populo lapidibus obrutus perhibetur.

32. *Phavorinus* ab hac Velia, ut nonnulli, vidoctissimus, qui de philosophia, rhetorice et historia multa et praeciosa scripsit: Plutarcho socius, cum quo sub Traiano floruit.

33. *Empedocles* Siculus, Pythagoricus philosophus et orator, a quo *Gorgias* Leontinus aliique Siculi et philosophiam et oratoriam audivere.

34. *Charondas* Catanensis, Pythagoricus philosophus, leges dedit Chalcidensibus Siciliam et Italiam habitantibus.

35. *Pythias* et *Damon*, Syracusani, singulare par amicorum, quorum alter pro altero sese morti addixit; de quibus Plutarchus.

36. Sed praeterea alios nostros Graecos Pythagoricos Asianos, *Eudoxum*, *Xenophanem* Colophonium, *Leucippum* Eleatem, *Melissum*, *Democritum*, *Heraclitum*, *Nausiphanem* et *Naucidem*, quorum *Epicurus* discipulus fuit. Omitto civitatum origines, gesta et antiquitates, et alia quae te studiosissimum ac Strabonis geographi familiarissimum latere non possunt. Verum illud iterum absque rubore nemorabo, Italiam, Siciliam ac magnam Graeciae nostrae partem Calabriae tuae altrici, deinde Pythagorae suisque Pythagoricis maxime debere. Nam per annos nongentos, ab ipso scilicet Pythagora usque ad Constantinum imperatorem cognomento Magnum, doctrina ipsa et secta Pythagorica per dictas regiones floruit. Sed cur haec ad me scribis? inquires. Ut sic, si sint tibi nota, gratuler scienti: sin vero, ut nota faciam, teque ducem illustrissimum, summæ spei adolescentem, exemplo tot tantorumque philosophorum, quos tua Calabria genuit eruditique, ad culmen virtutum ac maximarum rerum aviditate cohorter. Bene valeas ac diu felix et dudum memorati Constantini similis vivas, et Constantinopolim mihi patriam infelicem a barbarorum potestate vindicet, meque tuae celsitudinis obsequio paratum recipias!

ΠΡΑΞΕΙΣ

ΤΩΝ ἉΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ

GESTA SS. APOSTOLORUM PETRI ET PAULI

CONSTANTINO LASCARI INTERPRETE.

Ἐγένετο μετὰ τὸ ἐξελεῖν τὸν ἅγιον Παῦλον ἀπὸ Α Γαυδομελέτης τῆς νήσου, ἔλθειν αὐτὸν ἐπὶ Ἰταλίαν. Καὶ ἀκουστὸν ἐγένετο τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς οὖσιν ἐν τῇ πρεσβυτέρῳ τῶν πόλεων Ῥώμῃ, ὅτι Παῦλος ἤτησατο πρὸς Καίσαρα ἐλθεῖν. Λύπη οὖν μεγάλη περιπεσόντες καὶ ἄθυμια πολλῇ, εἶπον πρὸς αὐτούς· Οὐκ ἀρκεῖ ὅτι πάντας τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τοὺς γονεῖς ἡμῶν ἐθλίψεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ ἐν Σαμαρείᾳ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ μόνος, καὶ οὐκ ἠρκέσθη ἐν τούτοις, ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἐνταῦθα ἐρχεται, δι' ἐπιθέσεως αἰτησάμενος Καίσαρα τοῦ ἀπολέσαι ἡμᾶς. Συνέριον οὖν ποιήσαντες πάντες οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ πολλὰ παραχθήσαντες, ἔδοξεν αὐτοῖς προσελεθεῖν Νέρωνι τῷ βασιλεῖ, ὥστε μὴ παραχωρησαί ἐλθεῖν τὸν Παῦλον ἐν τῇ Ῥώμῃ. Ποιήσαντες οὖν εὐπρεπῆ οὐκ ὀλίγα δῶρα, καὶ βασιτάσαντες μετ' αὐτῶν, μετὰ δέησεως προσήλθον αὐτῷ λέγοντες· « Δεόμεθά σου, ἄγαθὲ βασιλεῦ, ἀποστελλαι κελεύσαι εἰς πάσας τὰς ἐπαρχίας τῆς ὑμετέρας· εὐσεβείας, καὶ κελεύσαι ὅτι Παῦλος τις θλίψας τὸ πατρίων ἡμῶν ἄπαν ἔθνος ἤτησατο ἐλθεῖν ἐνταῦθα, τοῦ καὶ ἡμᾶς ἀπολέσαι. Καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν, εὐσεβέστατε βασιλεῦ, ἡ θλίψις· ἣν ἔχομεν παρὰ Πέτρου. » Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς Νέρων, ἀπεκρίθη αὐτοῖς· « Γίνεσθαι κατὰ τὸ θέλημα ὑμῶν, καὶ γράφομεν πρὸς πάσας τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν, ἵνα παντελῶς μὴ ὀρμήσῃ τοῖς μέρεσιν Ἰταλίας. » Ὑπίδαλον δὲ καὶ Σίμωνι τῷ μάγῳ, παρακαλοῦντες αὐτὸν, ἵνα, ὡς εἴρηται, ἐν τοῖς μέρεσιν Ἰταλίας μὴ ἐπιβῇ. Τούτων δὲ οὕτως πραττόμενων, τινὲς ἐκ τῶν μετανοήσαντων ἔθνων καὶ βαπτισθέντων τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ Πέτρου ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Παῦλον πρέσβεις μετ' ἐπιστολῆς περιεχοῦσας οὕτως· Παῦλε, εὐχόμενος τὸν Θεοῦ τοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀδελφὲ Πέτρου τοῦ πρώτου τῶν ἀποστόλων, ἠκούσαμεν ἐκ τῶν διδασκάλων τῶν Ἰουδαίων τῶν δευτέρων ἐκ τούτης τῆς μεγάλης τῶν πόλεων Ῥώμῃ, ὅτι ἤτησαντο Καίσαρι τοῦ ἀποστελεῖν ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις αὐτοῦ, ἵνα δευ δ' ἂν εὐρεθῆς, ἀποκταρθῆς. Ἡμεῖς

Dum sanctus Paulus apostolus a Melita et Gaudisio insulis recessisset, ut se ad partes Italiae conferret, Judæi qui tunc temporis Romæ erant, intellexerunt Paulum Romæ affuturum, et propterea maxima affecti molestia ad semetipsos dixerunt : Non satis est omnes fratres nostros affecisse molestia in Judæa et Samaria et Palæstina, adhuc quoque venit arroganter a Casare postulans ut nos perderet. Concilium fecerunt Judæi contra Paulum, et cum multa tractavissent, placuit illis Neronem adire, ne permitteret Paulum Romam intrare : et afferentes munera dixerunt : « Te vehementer rogamus, imperator bone, ut omnibus tui imperii provinciis scribas, ut Paulus huc nequaquam accedat ; sufficit enim nobis molestia quam a Petro pertulimus. » Hæc audiens Nero respondit : « Fiat juxta petitiones vestras, et scribemus per omnia loca, ut Paulus in partes Italiae non accedat. « Hoc quoque Simon Magus (1) consuluit. His itaque gestis nonnulli noviter Christiani, moniti a Petro ad Paulum legatos miserunt, hujusmodi scripta ferentes : *Paule, serve legitime Domini nostri Jesu Christi, i.e. Petri frater, apostolorum primi. Audivimus a Judæorum magistris hic existentibus, eos a Casare petiisse, ut omnibus provinciis scriberet te interficiendum ubicunque inventus fores. Nos vero credimus, quod quemadmodum Deus luminaria magna duo quæ fecit non dividit, ita et vos duos minime dividet, nec Petrum scilicet a Paulo, nec Paulam a Petro. Sed vero credimus in Dominum nostrum Jesum Christum in quo baptizati sumus, dignos nos fore vestra doctrina.* Paulus recipiens duos viros missos cum epistola, 20 die mensis Maii promptus factus est, gratias egit Domino nostro Jesu Christo, ac navigans a Melita et Gaudisio, non per Africam in Italiae partes, sed in Siciliam Syracusas se contulit, cum duobus viris missis ad eum : ac inde Rhegium Calabriae, unde Messanam, nobilem Siciliae civitatem pervenit, ubi ex scopum Barchyrium (2) constituit. Mox Messana

(1) Aliter in Græco, sic nempe : *Suggesterunt quoque Simoni Mago, eumque instigaverunt, faceret eis, sicut dictum, ad partes Italiae Paulus nequaquam veniret.*

(2) Gr. *Bacchylum*. Confer Placidum Reynam p. 93 et 195 sq. Notitiæ historicæ urbis Messanen-sis, et Commendatoris Abelæ Melitam illustratam lib. II, notitia 7, p. 179 t. XV *Thesauri Siciliae*.

ingrediens Tendu'æ applicuit, mansitans ibi per A δὲ ἐπιστεύσαμεν καὶ πιστεύομεν ὅτι, ὡς περ οὐκ unam noctem : sequenti die Puileolos concessit. ἀπεχώριζε ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μετὰ τοὺς οὐδὲ ἐποίησεν, οὕτως οὐκ ἔχει μερίσαι ὑμᾶς ἀπ' ἀλλήλων, τουτέστιν οὔτε Πέτρον παρὰ Παύλου, οὔτε Παῦλον παρὰ Πέτρον. Ἀλλὰ κυρίως πιστεύομεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, εἰς ὃν ἐσαπίσθημεν, ὅτι ἄξιοι γινόμεθα καὶ τῆς ὑμετέρας διδασκαλίας. Δεξάμενος δὲ ὁ Πῦλος τοὺς δύο ἀνδρες τοὺς ἀποσταλέντας μετὰ τῆς ἐπιστολῆς μηνὶ Μαίῳ ἐκίδει, πρὸς θυμῳ ἐγένετο καὶ εὐχαρίστησε τὸν Κύριον καὶ Δεσπότη Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀποπλεύσας δὲ ἀπὸ Γαυδομελέτης, οὐκ εἶπε ἦλθεν εἰς Ἄφρική; ἐπὶ τὰ μέρη Ἰταλίας, ἀλλ' ἐπὶ Σικελίαν ἀνέδραμεν, ἕως οὗ ἦλθεν ἐν τῇ Συρακούσῃ τῇ πόλει μετὰ τῶν δύο ἀνδρῶν τῶν πεμφθέντων ἀπὸ Ῥώμης πρὸς αὐτόν. Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσας παρεγένετο εἰς τὸ Ῥήγιον τῆς Καλαβρίας, καὶ ἀπὸ τοῦ Ῥηγίου ἐπέρασεν εἰς Μεσσήνην, καὶ ὠρθίνευσεν ἐκεῖ ἐπίσκοπον Βιχλίον ὀνόματι. Ἐξελοῦν δὲ αὐτὸς ἀπὸ Μεσσήνης ἀπέπλευσεν ἕως Διεύμου, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ νύκτα μίαν, καὶ ἐκεῖθεν ἀποπλεύσας ἦλθεν εἰς Ποτιόλης τῆ δευτέρῃ ἡμέρῃ.

CONSTANTINI LASCARIS

PROEMIUM

AD LIBROS SUOS DE GRAMMATICA

quod in excusis desideratur.

(Apud Joann. Yriart. Catal. codd. Græc. Matrit., p. 163, cod. LVI.)

INDEX LIBRI.

Primus liber continet levem octo partium orationis notitiam, post quam sequitur tractatus de verborum modis et incrementis. Mediolani vero luteri compositus fuerat.

Secundus continet omnium verborum syntaxim secundum quam expedit thema conscribere; et de septem derivatorum speciebus. De speciebus nomini subjectis. De terminationibus adjectivorum. De nominibus numeralibus. De præpositionum syntaxi. De accentibus generatim.

Tertius continet latissima præcepta de nomine et verbo secundum antiquos. De generibus et terminationibus nominum. De formationibus casuum secundum omnem dialectum et poeticam licentiam; id vero latum est, et ad practicam grammaticam omnino necessarium.

Item de verbis circumflexis et barytonis. De pronomibus secundum omnem dialectum. De vocalibus ascriptis.

De supra jam dictis, ac de vocalium et diphthongorum modis.

De accentibus octo partium orationis.

PROEMIUM.

Quemadmodum sapientes medicos videre licet pro temporibus, locis, corporibus medicamenta præscribere, ita etiam diligentes grammaticos pro suis fortunis et discipulis præcepta componere. Antiquissimi enim, prospera genti suæ favente fortuna, de grammatica diligentissime scripserunt;

B

ΠΙΝΑΞ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ.

Τὸ πρῶτον βιβλίον περιέχει ψιλὴν τὴν γῶσιν τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου, μεθ' ἣν τὸ περὶ τρόπων καὶ αὐξήσεων τῶν ῥημάτων. Πλατύτερον δὲ συντάσσεται ἐν Μεδιολάνῳ.

Τὸ δεύτερον περιέχει τὴν τῶν ῥημάτων σύνταξιν καθ' ἣν θεματογραφεῖν δεῖ· καὶ τὸ περὶ τῶν ἐπιειδῶν τῶν παραγῶγων· περὶ τῶν ὑποπεπτωκότων εἰδῶν τῷ ὀνόματι· περὶ καταλήξεων τῶν ἐπιθῶτων, περὶ ἀριθμητικῶν ὀνομάτων, περὶ συντάξεως τῶν προθέσεων, περὶ προσφιδῶν γενικῶς.

Τὸ τρίτον περιέχει διεξοδικώτατα τὸ περὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος κατὰ παλαιού;· περὶ γενῶν καὶ καταλήξεων τῶν ὀνομάτων, περὶ σχηματισμῶν τῶν πώσεων κατὰ πᾶσαν διάλεκτον καὶ ποιητικὴν δίσκον· ἔστι δὲ τοῦτο πλατὺ καὶ πάνυ ὠφέλιμον εἰς πραγματικὴν γραμματικὴν.

Ἔτι περὶ τῶν περισπωμένων καὶ βαρυτόνων ῥημάτων, περὶ ἀντωνυμιῶν κατὰ πᾶσαν διάλεκτον. Περὶ τῶν προγραφομένων φωνηέντων.

Περὶ τῶν παρεληλυθότων καὶ τρόπων τῶν φωνηέντων καὶ διφθόγγων.

D Περὶ τόνων τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ὡς περ τοὺς σοφοὺς ἰατροὺς ἰδεῖν ἔστι κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τόπους καὶ σώματα τὰς φαρμακείας ἐπάγειν, οὕτω καὶ τοὺς ἀκριβεῖς γραμματικούς κατὰ τὰς τύχας καὶ τοὺς ἀκροατὰς τὰς παραδόσεις συντάττειν. Οἱ γὰρ παλαιότατοι εὐτυχῶς οὐσης τῷ γένει ἐπιμελέστατα περὶ γραμματικῆς

ἐγραψαν· ἵνα (1) μὴ βίβλω τὸ πᾶν αὐτῆς παρα-
δοίεν. Σαφές δὲ τὸ λεγόμενον ἀπὸ τε τῶν Διονυσίου
τοῦ Θρακῆς, Ἀριστάρχου τε καὶ Τρύφωνος, Ἀπολλο-
ωνίου τε καὶ Ἡρωδιανοῦ ἐρωτημάτων· ἐν οἷς εἶ-
καὶ μνήμης καὶ χρόνων καὶ πλούτου. Οἱ δὲ πολλῶν
μετ' αὐτοὺς τὰ ἐκείνων συντεμένους (leg. συντέμνον-
τες) συνέστειλαν, οἷα Θεοδοσίος καὶ Χαιροβοσκός· καὶ
ἄλλοι· ὧν τὰ ἐρωτήματα Μοσχόπουλος καὶ οἱ ἐπ'
αὐτοῦ βραχύναντες διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ γένους τὰ
παλαιὰ ἐπεκάλυψαν· καὶ σχεδὸν μόνος Μοσχόπουλος
ἐμονάρχησεν, οὗ τὸ ἔργον εἰ καὶ βραχὺ τοῖς τότε ὡς
πρὸς τὰ ἐκείνων ἴδοιεν, ἀλλὰ τοῖς μεταταῦτα μα-
κρὸν καὶ ἀνιερὸν καὶ πᾶσιν ἀκραταῖς οὐκ ἐφάρ-
μιστον. Ὅθεν ὀλίγοι τε ἐν Ἑλλάδι περὶ γραμμα-
τικῆς ἐσπουδαζόντων ὄκνουντες τὸ μῆκος, οὐδεὶς τε
Λατίνος ἐν ἡλικίᾳ ὧν μαθεῖν οἶός τ' ἐγένετο. Μα-
νουῆλος δὲ ὁ Χρυσολωρᾶς, ἀνὴρ τῶν σπουδαίων τὴν
πατρίδα προλιπὼν, εἰς Ἱταλίαν ἀφίκετο, πρῶτός τε
τὰ ἡμέτερα Ἱταλοὺς διδάσκειν ἀρξάμενος, ἐπιτομὴν
μετριωτέραν συνέταξε καθ' ἣν οὐκ ὀλίγοι· τῶν
Ἱταλῶν ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπαίδευσε, Λεωνάρδον ἐκείνων
καὶ Κάρολον Ἀρετίνου· τὸν εὐσεβῆ Ἀμβρόσιον·
Ὀύγαρβινον, Φιλέλφον καὶ ἄλλους πλείστους, οἱ τοσοῦ-
τῶν ἀπάναντο τῶν Ἑλληνικῶν, ὥστε μὴ μόνον μα-
θεῖν καὶ διδάξει, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἡμετέρων εἰς
τὴν Ῥωμαίων μετενεγκεῖν φωνήν. Ἔτη δ' εἰσὶν
περὶ ὀγδοήκοντα ἐξ ὅτου Ἱταλοὶ λόγων Ἑλληνικῶν
γενοσάμενοι, οὐκ ἐπαύσαντο ἑλληνίζειν, μᾶλλον δὲ
καὶ ἀκριβῶς λατινίζειν. Ἀπὸ γὰρ τῶν Ἑλληνικῶν
λόγων καὶ τὴν πάσαι καταβραθυμημένην αὐτῶν
φωνὴν ἀνανεώσαντο, τὰς χρησίμους βιβλοὺς ἐπι-
διορθώσαντες. Φλωρεντία δὲ ἡ θαυμαστὴ ὡς περὶ μη-
τρόπολις ἐφάνη ἐξ ὅτου ἡ ἐν αὐτῇ σύνοδος συνή-
θηροιστο· βιβλιοθήκας Ἑλληνικὰς συστήσαμένη, Ἑλ-
ληνὰς μισθωσαμένη σοφοῦ· γραφεῖς, ἣν πολλὰ τῶν
Ἱταλικῶν μιμηθεῖσαι πόλεων, Ἑλληνικῆς μετέσχον
φωνῆς, πολλῶν καὶ λογίων Ἑλλήνων διὰ τὰ δυστυ-
χίας προσφυγόντων καὶ διδασκάντων. Τοῦτο μὲν τοῦ
σοφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀργυροπούλου τοῦ ἐμοῦ καθη-
γητοῦ πρῶτον ἐν Παταδίῳ· καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν
τῆς πατρίδος· ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπὶ τοῦ περιφανοῦς
Κοσμά τῶν Μεδίκων, Πέτρου τε καὶ Λαυρεντίου.
Τοῦτο δὲ τοῦ ἀρίστου Θεωδώρου τοῦ Γαζῆ ἐν πολ-
λαῖς τῶν Ἱταλικῶν πόλεων καὶ τελευταίον ἐν Ῥώμῃ
ἐπὶ τοῦ σοφοῦ Βησσαρίωνος καρδηνάλεως. Ὅπου
κάλιστα τὴν γραμματικὴν συνέστειλεν εἰς τέσσαρα
διαλώων. Φραγκουλίου δὲ ἐν Ἐνετίᾳ· Ἀνδρονίκου τε
Καλλίστου ἐν πολλαῖς καὶ ἐν Βονωνίᾳ· Δημητρίου τε
τοῦ Καστρηνοῦ ἐν Φερβρατίᾳ· Χαλκοκονδύλεως τε ἐν
Παταδίῳ καὶ Φλωρεντίᾳ, καὶ ἄλλων ἄλλας οἰκούν-
των, ὃ Ἑλληνικὸς ἦνθησε λόγος, οὐ μόνον Ἑλλήνων,
ἀλλὰ καὶ Ἱταλῶν διδασκόντων, αἰσχύνῃ τὸ τὰ ἡμέ-

A deo ut omnia ad eam pertinentia non uno volu-
mine traderent. Quod autem dicimus, patet ex
Dionysii Thracis, Aristarchi, Tryphonis, Apollonii
et Herodiani erotematis, in quibus et memoria, et
tempore, et ære opus est. Qui vero illos nullo
post consecuti sunt, illorum scripta amputarunt
contraxeruntque, ut Theodosius, Chærohoschus
et alii, quorum erotemata Moschopulus ejusque
brevia, antiqua occultarunt; et Moschophilus fere
solus regnavit, cujus opus, etsi breve ad illorum
opera ejusdem temporis hominibus videbatur,
pœtica tamen longum, grave, omnibusque disci-
pulis minus accommodatum visum est. Unde in
Græcia pauci grammaticæ diuturnam operam de-
B dere; Latinusque nemo ætate florens ad eam ad-
discendam promptus evasit. Manuel vero Chryso-
loras, vir studiosus, relicta patria, in Italiam venit;
primusque Italos nostra edocere aggressus, epitom-
en amplitudine mediam composuit, qua Italos
non paucos Florentiæ instituit, Leonardum nempe
illum et Carolum Aretinos, pium Ambrōsium,
Ugarinum, Philelphum aliosque plurimos, qui
tantum e Græcis litteris fructum perceperunt, ut
non modo didicerint docuerintque, sed etiam
multa nostra in Romanam linguam converterint.
Anni autem circiter octoginta sunt, cum Itali,
Græco sermone degustato, Græcis litteris, et ampli-
us ac diligentius Latinis operam navare non
desistunt. Nam post Græcum sermonem, suam
C ipsi linguam jam olim incuria deperditam, utili-
bus libris denuo emendatis, instaurarunt. Mirifico
vero Florentia, tanquam metropolis, ex quo habi-
tum ibi concilium, eluxit cum Græcis bibliothecis
constituendis, tum doctis Græcis scriptoribus
pacta mercede afficiendis. Quam plurimæ Italarum
urbes imitatæ, Græci sermonis participes factæ
sunt: pluribus etiam Græcis hominibus discretis
propter calamitates eo profugientibus litterasque
ibi docentibus, sapiente videlicet Joanne Argyro-
pulo, magistro meo, Patavii primum, deinde post
patriæ expugnationem, Florentiæ sub clarissimo
Cosma Medice, item sub Petro Laurentioque; tum
optimo Theodoro Gaza in multis Italarum civita-
D tibus, ac demum Romæ tempore sapientis Bessa-
rionis cardinalis, ubi grammaticam in IV libros
distributam optime concinnavit; Franculio vero
Venetiis; Andronico Callisto in multis, atque etiam
Bononiæ; Demetrio Castreno Ferrariæ, et Chalco-
condyla Patavii ac Florentiæ; aliisque alias urbes
incolentibus, Græcus effloruit sermo, non Græcis
modo, sed Italis eum edocentibus: adeo ut nostra

(1) Hic videtur necessario inserenda negatio μή, ut orationis hujus sententia bene conveniat cum sequentis periodi verbis: Ἐν οἷς εἶσι καὶ μνήμης καὶ χρόνων καὶ πλούτου, id est: *In quibus et memoria, et tempore, et ære opus est*; præterea ne adversa fronte pugnet cum numerosis veterum grammaticorum scriptis, inter quos Herodianus vel de *Prosodia*, sive *Accentibus*, libros compo-

suit XX, quemadmodum Lascaris ipse testatur in Epistola ad Jacobum Ximenium Muriellium, de qua iupra. Ea vero vocula μή ob similitudinem contiguæ μὴ excidit procul dubio Lascari celesciusculæ scribenti, ut alia plura exciderunt, quæ partim ascripsit marginibus, partim versibus interscripsit. Eam itaque in subjuncta Latina interpretatione exprimentam omnino duximus.

nescire pudor esset, magisque eorum sermo in Italia, quam in Græcia ob continuas gentis-calamitates vigeret. Et ni scolorum invidia et potentium illiberalitas prohibuisset, omnia Græcis literis plena ævo nostro, veluti veterum longe mirabilium Romanorum temporibus evasisent. Id autem bonum per varias insitum est epitomas, quarum angustias et vix vox, et audientium studium supplevit; multi enim juvenes et senes addiscebant, quod per Moschopulum fieri non poterat, cum ipse e Creta Mediolanum venisset sub principe Sfortia, a quo etiam ego mercede donatus sum. Nullam vero utilem inveniens epitomien, ex veteribus grammaticis, quos magno labore nactus sum, multorum epitomas in gratiam discipulorum composui, qui et multi erant et ingeniosi. Primum de declinatione octo partium orationis, aliisque necessariis (scripsi); secundum, de syntaxis verborum secundum Latinos: tertium copiosissime, multo adhibito labore, de nomine et verbo; item de anomalis, de tropis et figuris poeticis ac rhetoricis aliisque, quibus plurimos ad grammaticam, poeticam et rhetoricam erudi. Per epitomas autem semper docui tum Mediolani, tum Neapoli ac Messanæ in Sicilia, multos adjuvans et Græcos et Latinos. Itaque ab epitomis incipere minime indecorum; neque illas contemnere, neque vituperare, ut stolidi quidam faciunt, oportet; siquidem harum ope divites et pauperes, pueri, juvenes, senes, sive Græci, sive Latini perdocentur; præstatque parum doctos esse, quam omnino indoctos; a parvis enim principiis ad magna provehi licet. Quod quidem si docti in Græcia degentes fecerunt, næ illi multos ingenio præstantes edocuerunt. Nunc vero longa detrectantes et epitomas aspernati, litterarum prorsus jejuni permanserunt. Quapropter omnes litterarum amatores laudo, qui, cujuscunque sint ætatis, facile possunt ab epitomis docti magistri, quas invenerint, incipere et grammaticam degustare, quacum audire et legere jucundum est. Quid enim litteris melius ac beatius? aut quam re homo homini præstabit, si fuerit indoctus? Si quis enim dives illas adipiscatur, ornatum habebit divitiis omnibus præstantiorem; si vero pauper, molestiarum solamen, et vitæ miseriarum, quæ sunt innumerabiles, contemptum. Studendum porro est, et ornandus animus ornamento pulcherrimo, nunquam adimendo, et in vivis mortisque æternum permanens.

F° 12. Hic incipit ipsa Lascaris grammatica, hoc titulo: Μεθοδικὸν τῆς κλίσεως τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου, συντεθέν παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρου. Βιβλίον α'. *Methodicon, sive ratio methodica declinationis octo partium orationis a Constantino Lascari composita.* Liber 1 incipit: Γράμμα ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον φωνῆς ἀδιάκρητον. Desinit: Ὅσον δυσχαριστῶ δυσηπίστου· δυσχαριστῶ δυσπρίστου· εὐαγγελίζομαι εὐγγελισάμην: — Qui finis alius omnino est in excusis. Hoc in libro desiderantur capita, seu sectiones *De speciebus nominum derivatarum, de speciebus nomini subjectis, de præpositionibus earumque casibus, de spiritibus, de cognatione temporum verborum, de verbis anomalis per ordinem litterarum*: quæ quidem omnia in excusis libri 1 exemplaribus invenias. At contra in ms. codice occurrit *De formatione temporum verborum*, quod ab illis, saltem ita inscriptum, exsulat.

τερα ἀγνοεῖν· καὶ μᾶλλον λόγῳ; αὐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο διὰ τὰς συνεχεῖς δυστυχίας τοῦ γένους. Καὶ εἰ μὴ φθόνος τῶν ὀλίγων εἰδότηων καὶ φειδωλίας τῶν κρατούντων ἐκώλυε, πάντα μετὰ λόγων Ἑλληνικῶν ἐφ' ἡμῶν ἐγεγενῆαι, ὡς περ ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἐκείνων θαυμαστῶν Ῥωμαίων. Τοῦτι δὲ δι' ἐπιτομῶν διαφόρων τὸ καλὸν ἐφευτέθη· ὡς ἐπὶ στενὴν ἦ τε ζωσα φωνῆ ἀνεπλήρωσεν, ἢ τε τῶν ἀκούοντων σπουδῆ· πολλοὶ τε γὰρ νέοι ἄνδρες καὶ γέροντες ἔμαθον· ὁ οὐχ οἶόν τε ἦν γενέσθαι δὲ Μοσχοπούλου, ὅτε καὶ αὐτὸς εἰς Μεδιόλανον Κρήτηθεν ὀφειγμένος ἐπὶ ἄρχοντος Σφορτίου ὄψ' οὐ καὶ μεμίσθωμαι. Μηδεμίαν τε ἐπιτομὴν χρησίμην εἰρήρων, ἀφ' ὧν ἔτυχον νομισσας παλαιῶν γραμματικῶν, ἐπιτομὰς πολλῶν συντάξα τοῖς μαθηταῖς χαρίζομενος πολλοῖς οὖσι καὶ λογίοις· πρῶτον περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου καὶ ἄλλων ἀναγκαίων· δεύτερον περὶ τῆς συντάξεως τῶν ῥημάτων κατὰ Λατίνους· τρίτον φιλοσοφικῶς περὶ θρόματος καὶ ῥήματος πολλὰ πονήσας· περὶ ἀνωμόλων περὶ τρόπων καὶ σχημάτων ποιητικῶν καὶ ῥητορικῶν, καὶ ἄλλων οἷς κλειστοῦ; ἐπαίδευσσα εἰς γραμματικὴν καὶ ῥητορικὴν. Καὶ εἰ δὲ ἐπιτομῶν εἶδαξα ἐν τε Μεδιολάνῳ καὶ Νεαπόλει καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας, πολλοὺς ὠφελήσας Γραικοὺς καὶ Λατίνους. Ταῦτά τοι οὐδὲν ἀπεικῆ; ἐπιτομῶν ἀρξασθαι, οὐτ' αὐτῶν ὀλιγορεῖν χρὴ οὐτε διασῦρειν, ὅπερ τινὲς εὐθίεις ποιοῦσι. Πλούσιοι γὰρ καὶ πένητες, παῖδες, νέοι, ἄνδρες, γέροντες, Ἕλληνες καὶ Λατίνοι, δι' αὐτῶν παιδεύονται ἄμενόν τε ὀλιγομαθεῖς γενέσθαι ἢ ἀμαθεῖς. Ἀπὸ γὰρ μικρῶν ἔρχων ἐπὶ τὰ μέγιστα ἀναχθῆναι οἶόν τε, ὅπερ εἶσι ἐν τῇ Ἑλλάδι θύγες Λατίνιοι ἐποιοῦν, ἀληθῶς πολλοὺς εὐφραδίᾳ ὄντας ἐπαίδευσον· νῦν δὲ τὰ μὲν μακρὰ ὀκνοῦντες τῶν δ' ἐπιτομῶν καταφρονοῦντες, ἄγευστα λόγων πάντη διατελοῦσι. Διὸ παραινῶ πάντα; τοῖς τῶν λόγων ἐρασταῖς οἷας ἂν εἶεν φιλικίας εὐκορύντας λογίῳ καθηγητοῦ ἀπ' ἐπιτομῶν ἀρξασθαι οἷων ἂν τύχοιεν, καὶ γραμματικῆς ἀπογεύσασθαι μετ' ἧς ἡδὺ τὸ ἀκούειν καὶ ἀναγινώσκειν. Τί γὰρ ἄμενον ἢ εὐδαιμονέστερον λόγων; ἢ τίτιν ἄνθρωπος ἀνθρώπου διοίσει ἀμαθῆς ὢν; Εἰ μὲν γὰρ κλύσεις ὡς τυγχάνη, κόσμον ἔξει κρείττω πλοῦτου παντός· εἰ δὲ πένης, παραμύθιον τῶν δευνῶν καὶ καταφρόνησιν τῶν τοῦ βίου λυπηρῶν μυρίων ὄντων. Σπουδαστέον δὲ καὶ τὴν ψυχὴν κοσμητέον κόσμῳ τῷ καλλίστῳ καὶ ἀναφαιρέτῳ ζῶσι καὶ τελευτήσασιν αἰετὶ περιδιαμένοντι.

23 averso. Sine titulo, Proœmium libri secundi, cujus initium : Τούτων οὕτως εἰρημένων, ἔπειτ' ἄν μετὰ ταῦτα περὶ τῆς συντάξεως τῶν ῥημάτων. Id ab impresso nonnihil diversum, eoque fusius.

24. Κωνσταντίνου Λασκάρεως Περὶ τῆς συντάξεως τινῶν ῥημάτων κατὰ διαθέσεις. Βιβλίον β'. Constantini Lascaris *De constructione quorundam verborum secundum dispositiones* (id est, genera). Liber ii incipit : 'Ἐπειδὴ δὲ ἡμῖν ὁ λόγος περὶ ῥήματος· διοριστέον ἂν πρῶτον αὐτό. Desinit : Καὶ ῥήματος διεξοδικώτερον τεχνολογητέον.

Huic secundo libro deest, quod in excusis postremum est caput, ita inscriptum : Περὶ ἀθυποτάκτων καὶ ἀνυποτάκτων ῥημάτων. *De per se subjunctivis et insubjunctivis verbis.* In ejus vero locum subeunt hujusmodi capita :

36. Περὶ τῶν ἐπὶ εἰδῶν τῶν παραγῶγων. Τοῦ αὐτοῦ. *De septem speciebus derivativorum.* Ejusdem (nempe Lascaris).

37 averso. Περὶ τῶν ὑποπτωχότων εἰδῶν τῷ ὀνόματι. *De speciebus nomini subjectis.*

38 Περὶ τῶν καταλήξεων τῶν ἐπιθέτων. *De terminationibus adjectivorum.*

Encl. averso. Περὶ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. *De nominibus numeralibus.*

39. Περὶ τῆς συντάξεως τῶν προθέσεων· τίτι πῶσσει συντάσσονται καὶ τί σημαίνουν. *De syntaxi præpositionum : quibus construuntur casibus, et quid significent.*

41. Περὶ προσφωδῶν γενικῶς. *De accentibus generatim ;* ubi etiam de temporibus, de spiritibus, de puncto ac tonorum locis. Quæ quidem sex capita hic præpostere collocata, in excusis libri exemplaribus sedem obtinent suam.

44 averso. Post unius et semis folii vacantis intervallum, occurrit :

Κωνσταντίνου Λασκάρεως τοῦ Βυζαντίου προœμιον τοῦ περὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος· τρίτου βιβλίου : Constantini Lascaris Byzantini *proœmium libri de nomine et verbo tertii.* Incipit : 'Ἐν τοῖς προσηκοῦσιν ἡμῖν δυοῖ βιβλίοις.

45 averso. Κωνσταντίνου Λασκάρεως τοῦ Βυζαντίου βιβλίον γ' περὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος. Constantini Lascaris Byzantini *liber iii De nomine et verbo.* Incipit : 'Ἐπειδὴ δὲ ἡμῖν ὁ λόγος περὶ ὀνόματος, διοριστέον ἂν εἴη πρῶτον αὐτό, ἔπειτα διαιρετέον.

Cuin autem Epilogus, quo tertius hic et postremus liber clauditur, multa ad Græcæ litteraturæ historiam spectantia contineat, quæ in excusis aliter et brevius se habent, cum libuit transcribere atque in lucem edere.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς οἶόν τε ἐπιμελῶς καὶ συντόμω· ἀπὸ διαφόρων παλαιῶν ἐρωτημάτων δι' ὠφέλιαν τῶν σπουδαίων εἴρηται. Ἐπεὶ δὲ ἡ ἡμέτερα πρᾶκτικὴ γραμματικὴ ποικίλη τε τυγχάνει καὶ δύσκολος καὶ οἶόν τι πέλαιος ἀχανὲς, καὶ οὐ δεῖ τοὺς ἀκροατὰς μόναις ἀρκεῖσθαι ταῖς ἐπιτομαῖς ὡσπερ σκιαγραφίαι· οὐσαι· ἀλλὰ μετ' αὐτὰς ἀναγινώσκειν πάντα τὰ παλαιὰ ἐρωτήματα Διονυσίου τοῦ Θρακῆος, Ἀπολλωνίου καὶ Ἡρωδιανοῦ καὶ Ἀρκαδίου ἀφ' ὧν οἱ μετ' αὐτοὺς ἀρυσάμενοι τὰ ἑαυτῶν συνέθηκαν ἐν Ἑλλάδι Θεόδωρος καὶ Χοιροσοκός, Μοσχόπουλος τε καὶ Πτωχοπρόδρομος καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς Σχολάριος· ἀφ' ὧν συντεμόντες ὁ περὶ ἡμῶν Μανουήλης ὁ Χρυσολωρᾶς καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς Θεόδωρος ὁ Γαζῆς καὶ ἄλλοι κατὰ καιροῦς καὶ πόλεις βραχύτατα ἐν Ἰταλίᾳ συνέθηκαν Ἰταλοῖς χριζόμενοι· οἱ δὲ διὰ τε τὸ ἀλλόφωνον καὶ διὰ τὴν ἐν ἡλικίᾳ ὄντες συζῆν τοῖς οἰκειοῖς, οὐ δύναται διὰ τῶν παλαιῶν μαθεῖν τὰ ἡμέτερα. Ταῦτά τοι οὐδεὶς αὐτῶν ποτε ἀκριθῆς γραμματικῶς γενέσθαι οἶός· τ' ἐγένετο· δεῖ γὰρ χρόνων καὶ πόνου καὶ βιβλίων ἀπείρων ἵν' ἀκριθῶς εἰδέναι διηγηθῶμεν τὰ τῆς γραμματικῆς· αὐτοὶ ἐξ ἀνοῦντες καὶ βιβλίων ἀπορούντες ἀπὸ μῆδ' ἐπιτομῆς τοῦ Χρυσολωρᾶ ἢ Θεοδώρου ἢ ἐμοῦ Κωνσταντίνου τῆς ἐν Μεδιολάνῳ συντεθείσης πλατύτερον καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ συντηθείσης διὰ τὴν τῶν μαθητῶν

ἄρθυμίαν, τὸ πᾶν εἰδέναι παραδοκοῦσιν ὅπερ ἀδύνατον· τὸν γὰρ ἀκριθῆ γραμματικὸν πάμπολλα ἀναγνῶναι δεῖ· οὐ μόνον τὰ παλαιὰ καὶ νέα ἐρωτήματα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ εὐρίσκόμενα διάφορα περὶ τῆς συντάξεως πάντων τῶν ῥημάτων καὶ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη τὴν περὶ μεταβατικῶν καὶ ἀμεταβάτων καὶ τὸν διάλογον περὶ ὀνομάτων· περὶ συνωνύμων· περὶ ἰδιωμάτων· περὶ τρόπων καὶ σχημάτων καὶ παθῶν Τρύφωνος, Χοιροσοκοῦ καὶ Ἠλουτάρχου· περὶ πνευμάτων· περὶ τοῦ μὴ σοιοκίσειν καὶ βαρβαρίζειν, περὶ ὀρθογραφίας· τὰ παλαιὰ καὶ Μοσχόπουλου τὸ δεύτερον (1), περὶ ποιότητος καὶ ποσότητος· (2) περὶ τόνων τὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἡρωδιανοῦ τὴν μεγάλην προσφῶδιν καὶ Θεοδοσίου ἐν βιβλίοις εἰκοσι· περὶ τῶν τόνων διαφερόντων· περὶ μέτρων διάφορα καὶ πάντα τὰ Ἡφαιστίανος καὶ Τρικλινίου· περὶ ἐκλογῶν τῶν λέξεων Φρυνίχου, Ἀρποκρατίωνος, Πολυδεύκου, Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου, Μοσχόπουλου· τὴν Σουίδα αὐτὴν καὶ τᾶλλα λεξικά, τὰ μέγα Ἐτυμολογικὸν καὶ μικρὸν καὶ ἄλλα πάμπολλα ἀ εὐρίσκονται καὶ ἃ καὶ ἡμεῖς εἶδομεν ἀνέγνωμεν ἐκτησάμεθα. Ἐὼ τὰ θεωρητικὰ τέσσαρα βιβλία Ἀπολλωνίου τοῦ Δυσκόλου καὶ Ἀρκαδίου τοῦ Βυζαντίου καὶ Μιχαήλου τοῦ Συγγέλου καὶ Ἰωάννου τοῦ Γλυκέος, καὶ ἄλλα ἀφ' ὧν ἀρυσάμενος ὁ σοφὸς Θεόδωρος κάλλιστα καὶ ἔλλογιμώτατα τὸ τέταρτον

(1) Huic dictioni subscripta est lineola, et superscriptum α, significandi nimirum causa πρῶτον προ δεύτερον legendum.

(2) Adversus hæc verba margini ascriptum, non Lascaris manu, neque apposita additionis nota : Περὶ ἀθυποτάκτων καὶ ἀνυποτάκτων.

τῆς αὐτοῦ γραμματικῆς συνέθηκε πᾶν τοῖς λογίοις ἐπωφελεῖς, εἰ καὶ δύσκολον τυγχάνει καὶ Δηλίου κολουμητοῦ δεόμενον διὰ τὴν ἀπειρίαν τῆς τέχνης· καὶ τᾶλλα πάντα ἀναγκαῖα τὰς σκιάς τῶν παλαιῶν περιέχοντα. Ἐρῶσθε οἱ ἀναγινώσκοντες καὶ μνήσθε· καὶ εἴ τι σφαλερὸν εἴρηται, ἐπιδιορθώσαντες

Illud postremo admonendum superest, Lascaris *De grammatica* libros tres aliter se in hoc ms. exemplari atque in excusis habere, nunc rerum ordine immutato, nunc adjunctis vel detractis nonnullis, tum adnotationibus præterea et castigationibus multis idiographis passim accedentibus.

Α σύγγνωτα· ἀνθρώπινον γὰρ πάθος τὸ ἀμαρτάνειν. Τὸ μὲν περὶ ὀνόματος συνετέθειτο ἐν Μεσολόγω ἐκτὶ ἀπὸ θεογονίας αὐξῆς. Τὸ δὲ περὶ ῥήματος· καὶ τὸ περὶ συντάξεως· βιβλίον β' καὶ ἄλλα ἐν Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας. Ἔτει αὐξῆς.

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA

AD JACOBUM XIMENIUM MURIELLIUM

PRÆREGIS INSULÆ SICILIÆ A SECRETIS

De Herodiani Grammatici vita et scriptis, et de Theodosio, ejus epitomatore.

(Codd. Græc. Matrit., p. 189.)

Constantinus Lascaris Jacobo Ximènio Muriel-
lio (1), præregis insulæ Siciliæ a secretis, bene
agere.

Herodianus, multiplicis doctrinæ vir, cujus magna existimatio in grammatica, doctissime Jacobe Ximeni, Apollonii illius Alexandrini filius, cum a patria ob inopiam discessisset, mirabilem olim Romam, commune domicilium, appulit sub Antonino Pio imperatore, æque justo ac utriusque linguæ perito; a quo officiose exceptus, ornatus et beneficiis affectus, non modo Græcam linguam amplificavit docendo, sed plura etiam admiratione digna, erga ipsam imperatorem gratus, composuit: in quibus tractatum *De accentibus*, magnam dico prosodiam, eidem inscripsit viginti libris complexam, opus copiosissimum. Quod postea Theodosius contrahens, et librorum numerum et magnitudinem servavit; quoniam illud epitome brevissima, præsertim in accentu nominum maxime vario, capere neutiquam poterat. Quin etiam cum ego ipse non semel id breviare percupissem, haud tamen feci, ne idem omnino paterer quod nonnulli, qui et ipsum contrahentes, visi sunt e Nilo aquæ guttam haurire. Librum vero decimum sextum contrahens, ac secundum quatuor recentiorum conjugationes distribuens, eum tibi Græci sermonis et accentuum studioso misi, quo scire facilius possis quæ verba accentu gravi, quæ circumflexo notentur; hoc enim et Græcis et Latinis

Κωνσταντίνος ὁ Λάσκαρις Τακώδῃ Σωμένη τῷ Μουριελλίῳ μουσικῷ τοῦ ἀντιθασιλέως ἡσίου τῆς Σικελίας, εὖ πράττειν.

Ὁ πολυμαθὴς Ἡρωδιανὸς οὗ λόγος πολὺς ἐν γραμματικῇ, λογιώτατος Ἰάκωβος Σωμένη, υἱὸς γερῶν· Ἀπολλωνίου ἐκείνου τοῦ Ἀλεξανδρέως, διὰ τὴν πενίαν ἀποδημήσας τῆς πατρίδος, ἐς τὴν ποτε θεουμαστὴν ἔπλευσε Ἰώμην, τὴν κοινὴν ἔστιν, ἐπὶ τοῦ εὐσεβοῦς Ἀντωνίνου αὐτοκράτορος, δικαίου καὶ λογίου ἐν ἐκτέρα τῇ γλιώτῃ· ὅφ' οὗ φιλοτίμως ὑποδεχθεὶς τιμηθεὶς τε καὶ εὐεργετηθεὶς οὐ μόνον τὴν Ἑλλάδα φωνὴν ἠδῆξασε διδάξας, ἀλλὰ καὶ πᾶν πολλὰ θαυμάσια συνέθηκε τοιοῦτόν τι βασιλεῖ χαρίζομενος· μεθ' ὧν καὶ τὸ *Περὶ τόνων*, τὴν μεγάλην φημι προσωδίαν, ἐκείνῳ ἐπέγραψεν ἐν βιβλίῳ εἰκοσιβιβλίον πολυστίχον· ἦν μεταταῦτα Θεοδόσιος ἐπιτεμὼν τὸν τε ἀριθμὸν τῶν βιβλίων τὸ τε μήκος ἐφύλαξε· διὰ τὸ μὴ οἶόν τι βραχίστην ἐπιτομὴν τῆς βίβλου δέξασθαι· καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς ὀνομαστικῆς τόνῳ πολυποικιλωτάτῳ ὄντι. Ταῦτά τοι καὶ αὐτὸς· πολλάκις προθυμηθεὶς βραχύναι οὐκ ἐποίησα· ἵνα μὴ πάθω ταυτὶν ἐνίοις οἷς συντεμνόντες, εδοῖσαν σταγόνα ὕδατος τοῦ Νεῖλου ἀρῶσαι. Τὸ δὲ ἐκκατάκατον συντεμνὸν τε καὶ συντάξας κατὰ τὰς ὀνομαστικῆς τῶν νεωτέρων ἐπεμψά σοι φιλέλληγι ὄντι καὶ φιλοτόνῳ, ἵν' ἀπονώτερον εἶδέναι ἔχῃς τίνα τῶν ῥημάτων βαρύνονται, καὶ τίνα περισπῶνται ἀναγκαῖον γὰρ τοῦτε καὶ Λατίνοις· καὶ Ἕλλησι· καὶ οὐδὲν δὴ λασθόμενοι ὧς ἰξίωσας καὶ τὸ περὶ τῶν τόνων

(1) Vis nominibus propriis respondent Hispana Ximenez et Muriel; ea enim tempestate ab Hispanis in quibus Sicilia tenebatur.

τῶν ὀνομάτων χρῆμα ἀναγκαϊότατον συντεμοῦμεν. **A** necessarium. Tempus autem nacti, ut ipse factu dignum judicasti, opus etiam *De nominum accentibus* pernecessarium in epitomen cogemus. Vale.

Epistolam statim excipit Tractatus de quo ibi agitur, sic inscriptus: Περὶ τῶν βαρυτόνων καὶ περισπωμένων ῥημάτων. *De verbis barytonis et circumflexis*. Incipit: Τῶν ῥημάτων τὰ μὲν εἰς ὦ, τὰ δὲ εἰς μί. Τῶν δὲ εἰς ὦ τὰ μὲν βαρύνονται. Desinit: Πλὴν τοῦ ἔγρω ἀπὸ τοῦ ἐγείρω κατὰ συκοπὴν — ἐν Μησοσίῃ τῆς Σικελίας ἔτει αὐπβ'. Hoc est: *Messanæ Siciliae urbe, anno 1482*.

In fine tractatus legitur Epilogus idiographus hujusmodi: Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν τόνων τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου ἐκ τῶν τοῦ Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ καὶ Κωνσταντίνου ὁ Λάσκαρις συνετάξατο δι' ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν· ἐπεὶ ἡ τοιαύτη πραγματεία οὐ μόνον δύσκολος τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ δυσκολώτατα εὐρίσκειται διὰ τὰς δυστυχίας τοῦ γένους. Πολλὰ γὰρ πονήσας μόλις εὗρον τὸ Περὶ τόνων τοῦ Θεοδοσίου ἐν βιβλίῳ καλαιᾷ τῆς μοῦνης τοῦ Σωτήρος τῆς ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ Μεσσήνης· τὴν δὲ τοιαύτην πραγματείαν ἔκεινος συνέτεμε ἐκ τῆς μεγάλης Προσφῆδας τοῦ πολυμαθοῦς Ἡρωδιανοῦ· οὐ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων εἴκοσι ὄντων ἐφέλαξεν. Ἐβῶσθε, οἱ ἀναγιγνωσκοντες, καὶ συνευχεσθε τὰ βελτίω. Ἐν Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας μηνὸς Νοεμβρίου κε'. Ἐταί ἀπὸ θεογονίας (2) αὐπβ', ἰνδ. η'. Τῷ Θεῷ χάρις.

Atque hæc de accentibus octo partium orationis ex Theodosii grammatici Commentariis. Quæ Constantinus Lascaris ad discipulorum utilitatem composuit, cum tale opus non difficile tantum occurrat, sed etiam difficillime propter gentis calamitates inveniatur; multo enim labore adhibito, ægre inveni Theodosii *De accentibus* librum in vetusto codice monasterii Salvatoris (3) in summitate Messanæ constituti. Id vero opus ille contraxit ex Herodian, multiplicis disciplinæ viri, magna Prosodia, cujus etiam librorum viginti numerum servavit. Valet, lectores, et meliora precamini. Messanæ in urbe Siciliae mensis Novembris (dic) 25, anno a Nativitate Domini 1488, indict. 8. Deo gratias.

Cod. LVII, chartaceus, in quarto, foliorum 185, candida crassiorique charta; totus a Constantino Lascari satis quidem perspicue, licet properanter, exaratus anno 1496; in quo Quinti Calabri, sive Smyrnæi, Caruæ, ab Homero in Iliade prætermissa complectens. In fine legitur hæc Constantini Lascaris idiographa subnotatio: Τέλος τῆς δυσευρέτου ποιήσεως τοῦ Κοίντου ἢν Κωνσταντίνος ὁ Λάσκαρις ἐξέγραψεν ἔτη δύο καὶ ἐξήκοντα γεγονώς ἐν Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας ἐξ ἀντιγράφων σφαλερωτάτων. Ταῦτά τοι διορθωτέον τὰ μὴ ἔρθως γεγραμμένα, ἔσει ἀπὸ θεογονίας αὐκῆς, ἡμέρῃ γ' Ἰουλίου μηνός. Hoc est: *Finis poematis Quinti inventu difficilis, quod Constantinus Lascaris duos et sexaginta annos natus descripsit Messanæ in urbe Siciliae ex infidelissimis exemplaribus. Quare minus recte scripta corrigenda sunt. Anno a Nativitate Domini 1496, die 13 mensis Junii*. Suum libris singulis argumentum præfigitur, ab eodem Lascari elucubratur, ut ipse in Quinti poetæ Notitia ejus Carmini præmissa diserte profitetur. Quæ quidem argumenta, veluti germanum ejusdem Lascaris setum, non infelici conjectura, licet hujus testimonii tunc immemores, edidimus in codice 28 (a) aliud hujus poematis exemplum complectente. Quemadmodum vero ea ibi libenter protulimus, ita et Quinti Notitiam, quæ inde aberat, hic profereandam omnino judicamus, quippe juxta cum illis ineditam, et ob rara, vel potius nulla de hoc scriptore copiosa veterum monumenta haud ingraturam viris amœniorum litterarum curiosis futuram. Est autem hujusmodi:

Κωνσταντίνου Λασκάρως, τοῦ Βυζαντίου, περὶ Κοίντου.

Ποδαπὸς μὲν ἦν ὁ παρὼν ποιητῆς Κόιντου καὶ τῶν καὶ ἐπὶ τίνος, οὐτ' αὐτὸς εἶρηκεν, οὐτ' ἄλλος

(2) *Theogonia*, anceps vocabulum, ut a verbo γίνομαι, *gignor*, vel *nascor*, deductum, vario Latino sermone redditur; ab aliis quidem *Incarnatio Dei*, ab aliis vero *Nativitas*, sive *Ortus*; quin etiam ab uno eodemque auctore bifariam. Ita P. de Montfaucon *Palæogr. Græcæ* pag. 88, ἀπὸ τῆς θεογονίας interpretatur a *Christi ortu*; pag. 91, *anno Incarnationis*. Ita ipse Lascareæ grammaticæ Latinus interpres in fine libri in eandem formulam vertit ab *ortu Dei*; idemque in opusculo *De vocabulis subscriptis* reddit ab *Incarnatione Dei*. His igitur ego animadvertis, cum in divio hærerem, deligendæ viæ dubius; potior visa est interpretatio a *nativitate Domini*, vel *Christi*, quam hæctenus usurpavi, ac deinceps, nisi valentior aliqua ratio intervenerit, usurpabo. Cæterum quis non miretur, nihil a peritissimo illo *Palæographiæ* scriptore de

Constantini Lascaris Byzantini de Quinto.

Cujas fuerit hic poeta Quintus, quibus parentibus, quo tempore, nec ipse dixit, nec alius de

vocis *Theogoniæ* potestate adnotatum, tam frequenter in designandis recentiorum codicum Græcorum ætatibus adhiberi solitas? Quis eam dictionem a diligentissimo Ducangio in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatibus* prætermissam non obstupescat?

(3) De hujus monasterii libris non semel jam incidit sermo, cujus Bibliothecæ mss. Græcorum ad sacra et ecclesiastica spectantium Catalogum amplissimum offert Ant. Possevinus in fine tomi II *Apparatus sacri*. Is autem Catalogus jussu Pii IV. Pontificis Max., ab Antonio Francisco perfectus est Messanæ anno 1565, mense Augusto, prorege Siciliae Joanne de la Cerda, cui etiam ea res ab eodem summo Pontifice commendata, ut idem Possevinus testatur.

(a) Hæc argumenta post notitiam leges, ex codice 28 deprompta.

illo (quod sciam) scripsit; nec de eodem apud Suidam quidquam scriptum est, nec ego ab ullo viuentium accepi. Plurimi vero ex Homeri enarratoribus ejus mentionem Auctarii (sive Corollarii) vice faciunt. Smyrnaeum autem fuisse conficere est ex hisce versibus ab ipso in XII poematis sui libro scriptis, in quo Musas e Smyrna invocat, ita in heroum catalogo loquens:

*Horum quemque mihi, Musæ, jam noscere aventi
Dicite, quadrupedem quotquot subiere capacem;*

*Nam vos omnigeno implestis mea pectora versu,
Ante meas quam sparsa genas lanugo notaret
Eximias pascentis oves Smyrnæa per arva,
Ter tantum distante meis ab oculibus Helno,*

*Quantum hominis valeat spatium decurrere clamor;
Artemidis prope delubrum, qua lactior hortus,
Monte super non multum humili, multumve superbo.*

Atque ejus nomen, cum Italicum sit, eum non prisca quidem temporibus notum fuisse ostendit, sed illis quibus Romani Græcorum potiebantur, cum hi Romana etiam nomina, principibus adulantibus, usurpabant; vox enim Κόλιντος, quam nos dissolutam Κόλιντον efferrimus, quintum Romane significat. Porro, quisquis ille fuerit, optimus poeta fuit et maximus Homeri imitator, omnia iude hauriens, omnem poeticam imitationem, dictiones, phrasim, comparationes, descriptiones, sententias et alia, quæcumque perfectum poetam arguunt. Homeri autem studiosissimus, ab Homero in Iliade prætermissa voluit Homericæ stylo condere. Ubi enim illi finis Hectoris funus, huic initium est Penthesileæ adventus, quæ et Amazon et virago, cum pluribus aliis Amazonibus et virorum multitudine Troje subsidio venit. Hæc vero cum Trojanos ad bellum concitasset, multum restitisset ac viriliter depugnasset, facile, quippe femina, ab Achille interfecta est, et cum ea plurimæ. Tunc etiam Thersitæ illius vaniloqui mors ab Achille contigit; atque hujus causa Achillis et Diomedis contentio et reconciliatio. Postea Memnonis adventum et cædem ab Achille, Antilochi interitum, ipsius Achillis in aspectu vulnere ab Apolline percussus, Ajacis, Paridis mortem, aliaque omnia ex ordine diligenter enarrat, et ipsam Ilii expugnationem, quæ in poematis sui linem constituit. Argumentum igitur antiquum, nobile, heroicum; si quid vero fabulosi admistum est, id quoque ad poeticam pertinet; fabula enim secundum est fundamentum, cujus finis voluptas et ψυχαγωγία (animi oblectatio) recentiorum; metram autem heroicam, facile cum artis affectibus, et Homero dignum, perinde atque alia. Inscriptionem vero nullam in libro inveni, ex quo (hunc) transcripsi; librorumque numerus manifestus est, quippe sunt decem et quatuor. Cum talem virum nostratum antiquiores nescio quomodo re-

Α περί αὐτοῦ γέγραπεν, ὅσα ἐμὲ εἰδέναι, οὐδ' ἐν τῷ Σουΐδᾳ γέγραπται· τι περὶ αὐτοῦ, οὔτε παρὰ τοῦ τῶν ζώντων ἀρχαῖα· μνησθῆναι αὐτοῦ ποιοῦνται πλείστοι τῶν ἐξηγητῶν τοῦ Ὀμήρου ἐπιλέγοντες. Ἔστι δὲ εἰκάσαι αὐτὸν Συμυρναῖον γεγονέναι ἐκ τούτων τῶν ἐπιῶν τῶν αὐτῷ γεγραμμένων ἐν τῷ 13' τῆς ἐκτουτο ποιήσεως· ἐν ᾧ ἐκ τῆς Συμύρνης τὰς Μούσας ἐπικαλεῖται, οὕτως ἰλέγων ἐν τῷ τῶν ἡρώων καταλόγῳ·

Τοὺς μοι νῦν καθ' ἕναστον ἀνειρομέτρω σῆμα,
Ἔσπεθ' ὄσοι κατέβησαν ἔσω πολυχυτῆρος ἰα-
[Μούσαι,
Χμεῖς γὰρ πῶσάν μοι ἐπὶ φρεσὶ θήκατ' ἀσπῆρ
Πρὶν μοι ἀμεί παρῆϊν κατὰ κίθρασθαῖ ἰουλερ
Συμύρνης ἐν διαπέδοισι περικλυτὰ μῆλα νέμορρι,
B Τρὶς τόσον Ἐφμοῦ ἀπώθερ ὄσον βοῶντ' ἐπα-
[κούσαι (4)

Ἄρτεμιδος περὶ νηδὸν ἐλευθερίῳ ἐπὶ κήφῳ
Ὀφρεῖ οὔτε λίην χθαμαλῶ οὐδ' ὑψόθι κολλῶ.

Καὶ τοῦνομα δὲ αὐτῷ Ἴταλῶν δὴ δεῖκνυσιν αὐτὴν μὴ ἐν τοῖς ἀνω χρόνοις γενέσθαι, ἀλλ' ἐν οἷς Ῥωμαῖοι Ἑλλήκων ἐπράτουν, ὅτε καὶ Λατινικοῖς δόμαρην ἵχρησαντο, τοὺς ἀρχοντας κολοκύνουτες· τὴ γὰρ Κόλιντος δὴ ἡμεῖς διαλύοντες Κόλιντον λέγομεν, πέμπτον σημαίνει Ῥωμαϊκῶς· οἷος δ' ἂν ἦν ποιητῆς ἀριστος· ἐγένετο καὶ μέγιστος ζηλωτῆς τοῦ Ὀμήρου, πάντ' ἐκείθεν ἐρυσάμενος· πᾶσαν ποιητικὴν μίμησιν, λέξεις, φράσιν, παραβολὰς, διαγραφὰς, γνώμας καὶ τὰλλα ὅσα τέλειον ποιητὴν ἀπυφαίνει. Ὀμηρικώτατος δὲ γενόμενος, ἠθέλησεν τὰ τῷ Ὀμήρῳ παραλειμμένα τῆς Ἰλιάδος Ὀμηρικῶς ποιῆσαι. Ὅπου γὰρ ἐκείνῳ τέλος ἢ τοῦ Ἐκτοροῦ ταπῆ, τούτῳ ἀρχὴ ἢ τῆς Πενθεσιλείας· ἀρετῆς, ἥτις Ἀμαζῶν οὔσα καὶ ἀνδρεία σὺν πολλαῖς Ἀμαζόσι καὶ πλήθει ἀνδρῶν ἀφίκτο εἰς Τροίαν συμμαχεῖν. Παρακινήσασα δὲ τοὺς Τρώας ἐπὶ πόλεμον καὶ πλείστα ὀπισθῆστα ἀνδρείως τε πολεμήσασα, ὑπ' Ἀχιλλέως εὐχερῶς οἶα γυνὴ ἀπεκτάνθη, καὶ σὺν αὐτῇ πλείσται· ἐνθα καὶ ὁ τοῦ φλυάρου ἐκείνου θεορίτου θάνατος ὑπ' Ἀχιλλέως ἐγένετο· καὶ δι' αὐτὸν φιλονεικία Ἀχιλλέως καὶ Διομήδους καὶ καταλλαγὴ· καὶ μετὰ ταῦτα τὴν τοῦ Μένωνος ἀρετὴν καὶ θάνατον ὑπ' Ἀχιλλέως· Ἀντιλόχου θάνατον· αὐτοῦ τοῦ Ἀχιλλέως ὑπὸ Ἀκίλωνος ὁρατῶς τραθέντος· θάνατον τοῦ Αἰαντος, τοῦ Πάριδος καὶ τὰλλα πάντα ἐξῆς ἀκριβῶς διηγείται, καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Ἰλίου ἄλωσιν ἦν τέλος τῆς ποιήσεως πεποίηκεν. Ἢ μὲν οὖν ὑπέθεσις παλαιὰ καὶ εὐγενὴς καὶ ἡρωικὴ, ἥ δὲ τέλος ἀλήθεια. Εἰ δὲ τι καὶ μυθικὸν καταμείμνεται, καὶ τοῦτο τῆς ποιητικῆς· μῦθος γὰρ τὸ δεύτερον θεμέλιον, οὗ τέλος ἡδονὴ καὶ ψυχαγωγία τῶν νέων· τὸ δὲ μέτρον ἡρωικὸν τὸ σύνθηρος μετὰ τῶν οικείων καθῶν καὶ Ὀμήρῳ πρέπον ὡσπερ καὶ τὰλλα. Ἐπιγραφὴν δὲ οὐδεμίαν εὑρον ἐν τῷ βιβλίῳ ἄφ' οὗ ἐξέγραφα· καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων δηλός· δεκατέσσαρα γὰρ εἰσιν Ἐπειδὴ ἡμῶν οἱ παλαιότεροι οὐκ οἶδ' ἕπου ἀπέβαλον ὀλιγωρήσαντες τοιοῦτου ἀνδρός, ἐφ' ἡμῶν δὴ εὐρέθη

(4) In codice 28 supra recensito, atque in excusis exemplaribus legas βοῶντο; ἀκούει.

μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς κοινῆς πατρίδος καὶ περιεσώθη **A** καὶ διεδόθη ὑπὸ τοῦ πάντι ἀγαθοῦ καὶ δυνατοῦ σοφοῦ καὶ τῆς παλαιότητος ἀνακαινιστοῦ Βησσαρίωνος τοῦ Νικαίας καρδινάλειος μεγίστου ἐφ' ἡμῶν γεγονότος; ἄλλα τε πολλὰ ἀνασώσαντος καὶ ταύτην τὴν πρῆσιν εὐρόντος; ἐν τῷ ναφί τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Κασούλων (5), τῷ ἔξω τῆς πόλεως Ἰδρόντου. Σπουδαστέον ἂν εἴη πάση σπουδῇ κτησασθαι ἀναγνώσαι καὶ μεταδοῦναι τοῖς βουλομένοις; ἕνα κρινῆ γενομένη μὲν κτίσι ἀπόλοιτο· οὐ γὰρ δίκαιον τὸ τοῖς ἄλλοις μετὰ πόνου ποιηθέντα ὑπ' ἀμελείας ἢ φθόνου λήθης βυθοῖς παραδοῦναι. Ταῦτά τοι ἀναγνωστέον καὶ μεταδοτέον τῶν πολλῶν χάριν ἀναγκαίων. Τί γὰρ ἂν κερδαίνοιμεν φθόνῳ μὴ μεταδιδόντες; ἃ καλὰ κρίνεται, καὶ μάλιστα ἐν τῷ παρόντι δυστυχεστάτη **B** καιρῷ ἐν ᾧ σπάνις πάντων; "Ὅθεν καὶ αὐτὸς ἐν τῇ περιηγήσει ἐς Μεδιόλανον ἀφιγμένος καὶ τὰ ἡμέτερα διδάξας, ἄλλα τε πολλὰ καὶ ταύτην μετὰ δυσκολίας κτησάμενος ἐξέγραψα, μετέδωκα καὶ εἰδίδαξα, ἔπερ οἶμαι καὶ τοὺς ἄλλους ποιῆσειν φιλανθρωποῦς δυνατοὺς καὶ φιλοσόφους. Τῆς βιβλίου δὲ γυμνῆς εὐρεθείσης, τὸς ὑποθέσει; τῶν βιβλίων αὐτὸς συνέταξας, καὶ ὡς οἶόν τε ἐπιδώρωσα. Ἐβρῶσθε, οἱ ἀναγινώσκοντες, καὶ εἴ τι οὐκ ὀρθῶς γεγραμμένον, βελτιώσατε.

posui, et, quoad ejus fieri potuit, emendavi. Valete, lectores, et, si quid minus recte scriptum, melius præstate.

ARGUMENTA LIBRIS QUINTI A CONSTANTINO LASCARI PRÆFIXA.

ARGUMENTUM LIB. I.

Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως διηγέεται ὁ ποιητὴς Κόδιντος, πῶς τοῦ Ἑκτοροῦ καταθέντος ὑπὸ Ἀχιλλέως καὶ ταφέντος, ὡς Ὀμηρος ἐν τοῖς τελευταίοις τῆς Ἰλιάδος ἐδήλωσεν, οἱ Τρῶες ἐκλείσθησαν, δεδιότες ἐξίεναι εἰς πόλεμον. Ἐλθοῦσα δὲ ἡ Πενθεσίλεια Ἀμαζῶν ἐκ τοῦ Θερμύδοντος ποταμοῦ, ἀνδρειοτάτη οὖσα καὶ πολέμων οὐκ ἄπειρο, παρεβάθρουσε τὸν Τρῶας, πολλὰ τε ὑποστᾶσα Πριάμῳ καὶ Τρωαῖσιν ἐν τῷ δεῖπνῳ ποιήσιν κατὰ τῶν Ἑλλήνων· τῇ τε ὑστεραῖς ἐπλισθείσα καὶ στρατηγοῦσα τῶν Τρώων ἐξήει εἰς πόλεμον. Πολέμου τε συστάντος δεινοῦ, πολλὰ καὶ θαυμαστά ἔργα κατορθώσασα, ὑπ' Ἀχιλλέως εὐχερῶς ἐκτάνθη οἷα γυνή, καὶ σὺν αὐτῇ πᾶσαι αἱ ἄλλαι Ἀμαζόνες, καὶ πλείστοι τῶν Τρώων· οἱ δὲ Τρῶες, λαθόντες τὸ σῶμα καὶ πενήθησαντες πολυτελῶ, ἔθασαν, ἀπολείσαντες καὶ τὴν ἑλπίδα. Ἐπὶ ταύτῃ κειμένη ὁ φύλαρος Θερασίτης ἐφάνη λοιδορούμενος καὶ ὀνειδίζων τῷ Ἀχιλλεῖ· ὃν αὐτὸς γρόνθῳ τύψας ἀπέκτεινε. Καὶ πάντων τῶν ἄλλων χαϊρόντων, μόνος; ὁ Διομήδης, συγγενὴς ὢν τῷ Θερασίτῃ, ἀλγήσας ἐπέθετο τῷ Ἀχιλλεῖ. Ἐἶτα διαλλαγέντες ἔθασαν τὸ φύλαρον ἐκείνο τέρας.

C

ARGUMENTUM LIB. II.

Ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς Κόδιντος, ὅτι τῆς Πενθεσίλειας ἀποκτανθείσης οἱ Τρῶες ἐγκεκλεισμένοι ἀπέβαλον καὶ τὴν ἐλπίδα. Ἐκκλησίας δὲ γενομένης, οἱ μὲν συνεβούλευσαν προλείπειν τὴν πόλιν καὶ ἀπιέναι· οἱ δὲ, βέλτιον θανεῖν καὶ αἰχμαλώτους γενέσθαι ἢ οὕτως εἰσχωρῶς φυγεῖν. Πολυδάμας δὲ ἀνέμνησε πάλιν τὴν Ἑλένην ἀποδοῦναι καὶ πάντα τὰ αὐτῆς, ἄλλα τε προσθεῖναι χρήματα, οἷς πεισθέντες οἱ Ἕλληνες ἐπαναχωρήσωσι. Πάντων δὲ ἀθυμούντων, ἀφίκετο Μέμνων στρατηγὸς ἐκ Συρίας μετὰ εἰκοσι χιλιάδων ἀνδρῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς, δέκα μὲν Ἰνδῶν, δέκα δὲ Αἰθιοπίων, πεμφθεὶς παρὰ Τευδράμου βασιλέως Ἀσσυρίων, ᾧ τὸ Ἴλιον ὑπέκειτο, συμμαχῶν τοῖς Τρωαῖσιν. Οὗτος δὲ γενναϊότατος; ὢν στρατηγῆσας τῶν Τρώων ἐπὶ τὸν πόλεμον, πολλὰ κατορθώσας, πολλοὺς τε ἀποκτείνας, καὶ Ἀντιλοχῶν τὸν υἱὸν τοῦ Νέστορος, φίλτατον μετράκιον τῷ Ἀχιλλεῖ, δι' ὃ πάντες ἤλγησαν καὶ αὐτὸς Ἀχιλλεὺς. Πρὸς τοῦ πατρὸς τε παρακλήθει, μονομαχίας τῷ Μέμνωνι μόνος μόνῳ γενναίως, αὐτὸν ἀπέκτεινε καὶ πλείστους τῶν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντων Βαρβάρων. Οἱ δὲ Τρῶες, λαθόντες τὸ

(5) In Vita *Coluthi*, ejus poemati ab Aldo præfixa, ubi etiam de Quinti poetæ inventione, legitur Κασούλων.

σῶμα, πολυτελῶς ἔθαψαν ταμάλιστα λυπηθέντες· Α και πάλιν ἐγκλεισθέντες ἀπέθαλον και τὰ; ἐλπίδας.

ARGUMENTUM LIB. III.

Ἐν τῷ τρίτῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητῆς πῶς οἱ Ἕλληνες, λαβόντες τὸ σῶμα τοῦ Ἀντιλόχου, θάψαντες πολυτελῶς ταμάλιστα ἤλγησαν, και αὐτὸς Ἀχιλλεύς, ἕθεν και θυμωθεὶς ἐξῆει ἐς πόλεμον και πολλοὺς ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀπέκλεισεν ἐν τῇ πόλει· ὁ δὲ Ἀπόλλων ἐλεήσας τοὺς Τρῶας ἤπειλησε τῷ Ἀχιλλεῖ, και μὴ ὑπακούσαντα ἔτρωσεν ἀθῆλως ὅστω και πεσόντα ἔδραμον οἱ Τρῶες ἀρπάσαι τὸ σῶμα ἰνα ἀτιμάσωσιν. Οἱ δὲ Ἕλληνες οὐκ ἠμέλησαν, ἀλλὰ πίσση σπουδῇ χρυσάμενοι μέγιστον πόλεμον περὶ τὸν νεκρὸν συνεστήσαντο, και μάλιστα ὁ Τελαμώνιος Β Αίας, ἀνδρείοτατος ὢν και ἀνεψιός, ἔς πολλοὺς μὲν τῶν Τρῶων ἀπέκτεινε και Γλαῦκον δὲ, ἔτρωσε δὲ Αἰνεΐαν και Πάριον· ὁ τε Ὀδυσσεὺς σὺν αὐτῷ πολλὰ κατώρῳσε. Και ἀπελάτταντες τοὺς Βαρδάρους, εἰς τὰς ναῦς ἐκόμισαν τὸ σῶμα και κηδεύσαντες ἔθαψαν, ὡς εἴηστο. Θρήνος δὲ διεφόρων περιέχει· Αἴαντος, Ἀγαμέμνονος, Φοίνικος, πάντων τῶν Ἑλλήνων, Βρισηΐδος, γυναικῶν αἰχμαλωτῶδων, Θέτιδος τῆς μητρὸς, Μουσῶν, Νηρηΐδων, Ἀνέμων, και τέλος ταφῆν ἑνδοξον παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον.

ARGUMENTUM LIB. IV.

Ἐν τῷ τετάρτῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητῆς και ὅτι και οἱ Τρῶες ἐθρήνησαν Γλαῦκον τὸν Ἰππολόχου, C ἄνδρα γενόμενον ἀγαθὸν τὰ πολεμικά, και ὅσον οἱ Ἕλληνες ἤλγουν, τῶσον οἱ Τρῶες ἔχαιρον ἐπὶ τῷ τοῦ Ἀχιλλεύος θανάτῳ· νομισάντες ἀπηλλάχθαι πραγμάτων, και τοὺς Ἕλληνας ἀπράκτους ἀπίεσαι· λόγους τε τῆς Ἥρας πρὸς Δία και σιωπῆν τοῦ Διὸς και βουλήν. Σύνεδόν τε τῶν Ἑλλήνων και δημηγορίας τῶν πρώτων, παρουσίαν τε τῆς μητρὸς Θέτιδος και ἐπαίνους αὐτῆς και τοῦ Ἀχιλλεύου, ἀγῶνάς τε παντοῦς; και ἄλλα διάφορα, ἀφ' ὧν ἔστιν εἰδέναι και τὰ τῶν ἀοληγῶν ὀνόματα και τὰ τῶν ἄθλων.

ARGUMENTUM LIB. V.

Ἐν τῷ ε' βιβλίῳ διηγείται ὁ ποιητῆς ὅτι ἡ Θέτις ἐλθοῦσα και δημηγορήσασα προέθηκεν ἄθλον τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλεύου, ἀ θαυμαστῶς ἐκφράζει ὁ ποιητῆς μακρὸν πλάσα; λόγον, βουλὰς τε τῶν Ἑλλήνων περιεῖχει, και ὅτι τοῖς πρώτοις ἔδοξε μὴ ποιῆσαι κρίσιν περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρεφαίαι τοῖς αἰχμαλώτοις τοῖς Τρῶσι δικάσαι· ἀντιλογίαι τε Αἴαντος και Ὀδυσσεύου, μεθ' α; κρινάντων τῶν Τρῶων τὸν Ὀδυσσεῖα τὰ ὄπλα λαβεῖν, ὁ Αἴας ταμάλιστα ἀλγῶν ἐφάνη· και μανεῖς ἐνέπεισε τοῖς ζῶσι, δοκῶν ἀνθρώπους κτείνειν· ὕστερόν τε ἐνοήσας ὁ κακὸν εἶχεν ἑαυτὸν ἀπέκτεινε ξίφει· Ἐκτορῶν· δι' ὃ Ἕλληνες ἀλγῆσαι ἔδοξαν και αὐτὸς Ὀδυσσεύς. Παρυσάγονται δὲ ὀρηνοῦντες Τεύκρος ὁ ἀδελφός, Τέμησα παῖλακίς, και πάντες οἱ οἰκείοι· Νέστωρ τε παρηγορήσας και παρακινῆσας; πάντας εἰς ταφῆν· και οὕτω πυρκαϊῆν ποιήσαντες ἔκαυσαν και ἔθαψαν μεγαλοπρεπῶς.

ARGUMENTUM LIB. VI.

Ἐν τῷ ἕκτῳ βιβλίῳ διηγείται ὁ ποιητῆς ὅτι ἀποθανόντος τοῦ Αἴαντος δημηγορίαι τῶν Ἑλλήνων ἐγένοντο διάφοροι, Μενέλαιου παρακινούντος τοὺς Ἕλληνας ἀπράκτους ἀπίεσαι, τοῦ Διομήδους ἐπιπλήττοντος, τοῦ Κάλχαντος παραινούντος πέμψαι πρὸς Νεοπτόλεμον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλεύου. Ἐπεμψαν δὲ Ὀδυσσεῖα και Διομήδη. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἦλθεν Εὐρύπυλος ἐκ Μυσίας, ὁ υἱός τοῦ Τηλέφου, ἀνὴρ τῶν πολεμικῶν ἔμπειρος, πολλὰ ἀνδραγαθήσας και πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀποκτείνας.

ARGUMENTUM LIB. VII.

Ἐν τῷ ἑβδόμῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητῆς πῶς οἱ Ἕλληνες ἔθαψαν τὸν Μαχάονα και Νιρέα ἐν τῷ αὐτῷ μνήματι, και ὅτι ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Ποδαλείριος τοσοῦτον ἤλγησεν ὅτι ἀκροτος και ἀποτος ἔκειτο κλαίων, βουλόμενος ἑαυτὸν ἀποκτείνειν τῇ λύπῃ· και ὅτι ἐλθὼν ὁ Νέστωρ παρεμυθήσατο πολλὰ και ἄξιαι εἰπὼν, και ὅτι πόλεμος ἐγένετο τοῖς Ἀχαιοῖς; και Τρῶσι τοῦ Εὐρύπυλου ἀνδραγαθόντος, και ὅτι οἱ πρέσβεις εἰς Σκύρον ἀφίκοντο, ὅσα τε εἶπον Νεοπτόλεμῳ, και ἤκουσαν θρήνους τε τῆς μητρὸς και τῶν ἄλλων, και ὅτι τάχιστα εἰς Ἴλιον ἦγον, εὐρόντες τοὺς Ἕλληνας ἐν μεγίστῳ ἀγῶνι. Ἐπαίνει δὲ και τὸν Νεοπτόλεμον ὅν ἀσμένως πάντες εἶδον και ἐτίμησαν, και δῶρα πολυτελῆ ἔδωρῆσαντο, ἐπὶ δεῖπνον καλεσάντες, και ὅσα οἶόν τε ἰδεῖν τῷ ἀναγινώσκοντι.

ARGUMENTUM LIB. VIII.

Ἐν τούτῳ ὀγδόῳ ὄντι ὁ ποιητῆς διαλαμβάνει ὅτι ἡοὺς γενομένης ἀνάστησαν οἱ Τρῶες και οἱ Ἕλληνες, ὀπλίσαντες ἑαυτοὺς ἐς πόλεμον, και τοὺς μὲν Ἕλληνας παραθαρρύνας ὁ Νεοπτόλεμος και αὐτοὺς τοὺς Μυρμιδόνας πολλὰ νοουθετήσας, τοὺς δὲ Τρῶας Εὐρύπυλος; ὁ Τηλέφου πολλὰ καταδομήσας, και ὅτι Νεοπτόλεμος πολλοὺς ἀπέκτεινεν ἀνδρείως; τῶν Τρῶων και ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, και ὅτι τελευτῶν ὤρμησεν ὁ Νεοπτόλεμος κατὰ τοῦ Εὐρύπυλου, και λόγων πρώτων βηθέντων ἀπέκτανε τὸν Εὐρύπυλον, και νίκην μεγίστην ἐποίησε κατὰ τῶν Τρῶων, οὗς ἐλεήσας ὁ Ἄρης, ἀπ' Ὀλύμπου κατήλθε βοηθήσων. Ἡ δὲ Ἀθηναῖα τοῦ Ἑλλήνων ἔβοῶσθαι, οὗς ὁ Ζεὺς ἐφύθησε κεραυνοῖς, ὁμοίως και τοὺς Ἕλληνας· οἱ δὲ Τρῶες νενικημένοι ἐκλείσθησαν, φυλακὰς πόλεως ποιήσαντες.

ARGUMENTUM LIB. IX.

Ἐν τούτῳ ἑννάτῳ ὄντι διαλαμβάνει ὅτι ἡμέρας γενομένης οἱ Ἕλληνες ἀνάστησαν τὸ Ἴλιον ὄρῶντες, ὁ δὲ Ἀντήνωρ δεδιὼς εὗξαστο τῷ Διὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως. Και ὅτι οἱ Τρῶες ἐπεμψαν πρὸς Ἀγαμέμνονα δοῦναι τοὺς νεκροὺς, οὗς ἔθαψαν διακρύψαντες. Αὐτὸν τε Εὐρύπυλον θρηνήσαντες ἐταρχέυσαν αὐτὸς τε ὁ Νεοπτόλεμος ἀπὼν εἰς τὸν τοῦ πατρὸς τάφον μετὰ Φοίνικος και ἄλλων ἐθρήνησε και προσηύξαστο, και οὕτως ὁ ἕλιος ἔδωκε. Τῇ ὕστεραίᾳ δὲ συνήχθησαν πάντες κατὰ τῶν Τρῶων ἐγκλεισμένων· ὁ δὲ Διτφόρος θαρρήσας παρήνεσε τὸν λαὸν ἐπὶ πόλεμον ἐξίεσαι; και μὴ φοβεῖσθαι. Ἐξήσαν δὲ, και πολλοὶ

ἀπέθανον. Ὁ δὲ Διήφορος ἠδραγάθησε, καὶ εἰ μὴ Ἀπόλλων ἐρύσατο, ἀπεκτένθη ἂν ὑπὸ Νεοπτολέμου. Ἄλλοι δὲ εἰς φυγὴν ἐτρέποντο, καὶ νίκη τῶν Ἑλλήνων εἰ μὴ Ἀπόλλων ἐφόβησεν. Ἐπερῆσαν δὲ οἱ Ἀτρεΐδαι Διομήδη καὶ Ὀδυσσεύα εἰς Λήμνον, ἐπικαλέσοντας τὸν Φιλοκτήτην ἐκεῖ ὄντα καὶ ἔλκει μαχθίζοντα. Ἦλθε δὲ καὶ ὁ Φιλοκτήτης, ἀσμένως δεχθεὶς ὑπὸ τούτων, καὶ ἰανθεὶς παρὰ τοῦ Ποδαλείριονος.

ARGUMENTUM LIB. X.

Ἐν τούτῳ δεκάτῳ ὄντι διηγεῖται ὁ ποιητὴς ὅτι εἰ Τρῶες ἔξω τῆς πόλεως ὄντες θύσαν τοὺς ἐκυτῶν νεκρῶς, οἱ δὲ Ἕλληνες παρεσκευασμένοι ὄρμησαν κατ' αὐτῶν· καὶ ὁ Πολυδάμας φοβηθεὶς συνεβούλευσεν ἐκείνοις εἰσιεῖν ἀπὸ τῶν τειχῶν μάχεσθαι. Οὐ γὰρ οἷοί τε ἦσαν ἔξω τοῦτο ποιεῖν. Ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ Αἰνείας ἐπιπλήττει τῷ Πολυδάμαντι καὶ παραβαρβύνει τοὺς Τρῶας. Καὶ ὀρηκτὰς πολλὰ ἄνδραγαθήματα ἐποίησεν αὐτοῖς, καὶ ἄλλοι ὁμοίως Ἕλληνες. Καὶ ὁ Φιλοκτήτης πολλὰ παρανέσας εἰς πόλεμον διήγειρε πάντας καὶ τὸν Πάριν τρώσας ἐφυγάδευσε τοῦ πολέμου. Ὁς ἔξω τῆς πόλεως ἀπιῶν καὶ Οἰνώνην τὴν προτέραν γυναῖκα πολλὰ παρακαλέσας ἴσασθαι τὸ τραῦμα οὐκ ἔτυχεν τῆς ἰάσεως· καὶ ὅτι Διομήδης σὺν Ὀδυσσεὶ ἤρπασαν τὸ Παλλάδιον ἐκ Τροίας καὶ ἐξήνεγκαν εἰς τὰς ναῦς, καὶ ἄλλα χρήσιμα ἔστιν ἐν τούτῳ ἰδεῖν.

ARGUMENTUM LIB. XI.

Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ ια' ὄντι διηγεῖται πῶς αἱ Τρωάδες ἐβρήκον τὸν Ἀλέξανδρον ἀποθανόντα, καὶ ἐπιθυμοῦσαι ἀπιεῖν εἰς τὴν ταφὴν ἐκείνου οὐκ ἠδυνήθησαν διὰ τὸν πόλεμον, ὃς ἠγέρθη πολὺς καὶ σφοδρὸς. Πολλοὶ γὰρ τῶν ἡρώων ἠδραγάθησαν, καὶ πολλοὶ Τρῶες καὶ μάλιστα Εὐρύμαχος καὶ Ἀφείας ἐπαινοῦνται φυγαθεύσαντες τοὺς Ἕλληνας, ἕως οὐ νοήσας ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ἐπορούσας ὀνειδίσας τε τοὺς Ἕλλησι ἐτρέψε τοὺς Τρῶας θυώκων καὶ πολλοὺς ἀποκτείνοντας. Ὁ δὲ Αἰνείας ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐξόπαγε· οἱ τε Τρῶες ἐγκακλεισμένοι ἐγένοντο. Καὶ τῇ ἐπιούσῃ οἱ Ἕλληνες ὄρμησαν κατὰ τοῦ Ἰλίου τειχομαχοῦντες· οἱ τε Τρῶες ἀναγκασθέντες ἐμάχοντο, ὃ τε Αἰνείας ἀνδρείως φανείας καὶ ἐξῶν μεγάλα κατώρθωσε.

ARGUMENTUM LIB. XII.

Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ ιβ' ὄντι διηγεῖται ὅτι ἐπεὶ οὐχ οἶδόν τε ἐγένετο πολέμῳ λαβεῖν τὴν Τροίαν, ὁ

Κάλχας μάντις ὢν, ἀπὸ τέχνης εἰδὼς τὸ μέλλον, προεῖπε τοῖς ἀριστεύει ζητεῖν τρόπον ἄλλον. Οὐ γὰρ βίβ' ἀλώσεται ἡ Τροία, ἀλλὰ δόλω. Ἐλογίζοντο δὲ πάντες τὸν τρόπον· μόνος δὲ Ὀδυσσεὺς ἐφευρὼν τὴν δόλον ἔλεξεν, ὅτι, δεῖ ποιῆσαι ξυλίον ἵππον ὄμοιον τῇ Ἀθηνᾷ, ἐν ᾧ ἐγκακλεισμένους ἀρίστους τῶν Ἑλλήνων· ἔπειτα πλεύσουσιν οἱ ἄλλοι, καὶ οἱ Τρῶες χαλάσουσι τὰ τείχη, ἵνα τὸν ἵππον σύρῳσιν εἰς τὴν ναὴν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡμεῖς ἐπανήκοντες ἄωρ τῆς νυκτὸς εἰσπηδήσαντες διὰ τοῦ τεύχους αἰχμαλωτίσομεν τὴν πόλιν. Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα οἱ μὲν ἐπήνεσαν, οἱ δ' οὐ, καὶ ἔρις συνέστη. Ἡβουλήθησαν δὲ πολεμῆσαι. Τοῦ Διὸς ἀπειλήσαντος ἐπαύσαντο, καὶ τὴν ἵππον ἐτεκτέννατο ὁ Ἐπειρὸς βουλῇ τῆς Ἀθηνᾶς δι' ἔνυπνίου· καὶ μετὰ ταῦτα ἀντιλογίαι πολλάι. Τέλος ὁμονοήσαντες εἰσῆλθον οἱ ἄριστοι. Σίνωνος σκευωρησαμένου τὸ πλάσμα, καὶ πολλῶν ἀντιλογιῶν τοῖς Τρωαῖ γενομένων, τέλος ὁμονοήσαντες ἔσυραν τὸν ἵππον εἰς τὴν πόλιν, τῶν Ἑλλήνων ἀπιόντων.

ARGUMENTUM LIB. XIII.

Ἐν τούτῳ ιγ' ὄντι διαλαμβάνει πῶς οἱ Τρῶες νομίσαντες ἀληθῶς τοὺς Ἕλληνας ἀποπλευσαι ἔχαιρον, ἐρελπον (καὶ) μεθυσθέντες ἤρξαντο καθεύδειν. Καὶ τότε ὁ Σίνων πυρσὸν ἤψεν, ὃν ἰδόντες ἐπανήκον· καὶ εἰσπηδήσαντες πάντα τὰ δεινὰ ἐποίησαν, ἀποκτείνοντες ἀνηλεῶς πάντα τὸν παρατυχόντα. Ὁ τε Νεοπτόλεμος ἀνέβη τὴν Πρίλαμον, ὁ δὲ Μενέλαος τὸν Διήφορον, τὸν δὲ Ἀστυδάνακτα ἀπὸ πύργου ἐκρήμνισαν· μόνος δὲ τῆς οἰκίας τοῦ Ἀντήνορος ἐφείσαντο. Ὁ δὲ Αἰνείας μετὰ πάθη πολλὰ ἰδὼν τὴν πατρίδα ἀλούσαν, ἀρπάσας τὸν πατέρα γέροντα καὶ τὸν υἱόν, ἔφυγε.

ARGUMENTUM LIB. XIV.

Ἐν τούτῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς ἰδ' ὄντι καὶ τελευταίῳ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως τὴν ἐπάνοδον τῶν Ἑλλήνων καὶ φθορὰν ἐνίων καὶ πλάνην· καὶ πρῶτα τὰ δεινὰ τῶν Τρῶων καὶ τὰς ἡδονὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄσματα καὶ ἐπαινοὺς τῶν ἀνδραγαθησάντων, καὶ ὅτι ἐφάνη τὸ φάντασμα τοῦ Ἀχιλλέως· τῷ υἱῷ καὶ ἐξήτησε τὴν Πολυξένην θυμὰ ἦν καὶ ἔθυσαν· καὶ ὅτι ἡ Ἐκάδη ἐγένετο κύων, καὶ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ὀργισθεῖσα Αἴαντι τῷ Λοκροῦ ἀπέκρινεν αὐτὸν ἀνηλεῶς· ἢ τε θάλασσα καὶ ἀνεμοὶ σφοδροὶ κινήθοντες πολλοὺς ναυαγήσαι ἐποίησαν, τέχναις τε τοῦ Ναυπλίου καὶ ὀργῇ τῶν θεῶν πολλοὶ κακῶς διεφθάρσαν.

CONSTANTINI LASCARIS

LIBER DE POETA

In quo breviter poseos natura atque origo indagatur, et varia illius genera indicantur.

(Pasin. codd. Gr. Taurin. p. 375.)

Quandoquidem de poetis et principibus in hac A scientia incidit sermo, pauca quædam de ipso nomine ad utilitatem audientium nobis præmittenda sunt. Est igitur poeta antiquis primus philosophus, et poësis prima philosophia, nobis ab adolescentia vivendi normam ostendens, ac mores, affectus et operationes suaviter edocens, non solum ad recreationem animi inventa, secundum Eratosthenem, sed insuper ad disciplinam. Vel poeta est, secundum Strabonem, vir optimus et solus sapiens, nec quisquam optimus evadet poeta, nisi prius optimus vir sit. Insuper poeta artifex est primæ compositionis metricæ, poësis vero est prima præparatio, initium et fons locutionis atque rhetorices: seu, ex Plutarchi sententia, poësis est ars imitatrix, atque facultas picturæ respondens, unde effatum illud, picturam loquentem esse, poesim vero tacitam picturam. Vel, poeta est naturæ imitator, ac poësis ejusdem imitatio. Initium vero habuit apud Græcos a Cadmo Agenoreo, aliisque Phœnicibus, qui Bœotiam advenientes Thebas septem portis instructas habitarunt. Et primo quidem sacro r dotes et vates eam profitebantur, unde oracula et epigrammata plurimum tunc in usu erant. Primus itaque Græcorum poeta, ac sapiens Musæus Eleusinius a Phœnicibus edoctus, theogoniam et sphæram versibus expressit. Secundus Linus Thebanus cosmogoniam, solis et lunæ cursum, nec non animalium et fructuum generationes exposuit. Tertius Orpheus Thrax, Lini discipulus, plura scripsit carmina, multa sapientia referta. Hos igitur tres primos sapientes poetas philosophiæ duces invenire est apud Græcos, inquit Diogenes Laertius. Disposuerunt autem omnia metro ac rhythmis, ratione utique dæce. Est enim philosophia Dei imitatio, quantum humanæ vires ferunt. Quapropter cum Deus in omnibus metrum et rhythmum servaverit, necesse ipsis visum est, tanquam philosophis Deique imitatoribus, similem modum et formam adhibere. At eorum deinde successores, metrum solventes, pedestrem sermonem fecerunt, a poetices subimitate tanquam ex equo delapsam. Primi igitur hi Græciæ sapientes, a quibus plerique alii, Melampus, Dædalus, Apollo, Asclepius, Chæron, Heracles, Nauplius, Palamedes, multique D Centauris, Lapithis, Argonautis, iisque, qui ad Thebas illumque bis pugnarunt. Post hos multi

Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ ποιητοῦ καὶ τῶν πρώτων τυγχάνει, λεκτέον ἂν εἴη ὅλγ' ἄλλα περὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος δι' ὠφέλειαν τῶν ἀκρατιῶν. Ἔστι τοίνυν ποιητῆς κατὰ παλαιῶν· πρῶτος φιλόσοφος, καὶ ἡ ποιητικὴ πρώτη φιλοσοφία εἰσάγουσα εἰς τὸν βίον ἡμᾶς ἐκ νέων, καὶ διδάσκουσα ἦθῃ καὶ πάθῃ καὶ πράξεις μεθ' ἡδονῆς, οὐ χάριν ψυχαγωγίας μόνον γινόμενῃ κατὰ Ἐρατοσθένην, ἀλλὰ διδασκαλίας μετὰ ψυχαγωγίας. Ἡ ποιητῆς ἐστὶ κατὰ Στράβωνα ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ μόνος σοφὸς, καὶ οὐχ οἶόν τε ἀγαθὸν γενέσθαι ποιητὴν μὴ πρότερον γεγονότα ἀνδρᾶ ἀγαθόν· ἐστὶ ποιητῆς ἐστὶ καὶ δημιουργὸς συνθέσεως πρώτης μετρικῆς· καὶ ποιητικὴ ἐστὶ πρώτη κατασκευὴ καὶ ἀρχὴ καὶ πηγὴ φράσεων· καὶ βητορικῆς· ἡ ποιητικὴ ἐστὶ, κατὰ Πλούταρχον, μιμητικὴ τέχνη καὶ δύναμις ἀντίστροφος τῇ ζωγραφίᾳ. Ὅθεν καὶ τὸ λεγόμενον ζωγραφίαν μὲν εἶναι ποίησιν φεγγομένην, τὴν ποίησιν δὲ σιγῶσαν ζωγραφίαν. Ἡ, ποιητῆς ἐστὶ μιμητῆς φύσεως, καὶ ποιητικὴ μίμησις· τῆς αὐτῆς. Ἔσχε δὲ τὴν ἀρχὴν παρ' Ἑλλήσιν ἀπὸ Κάδμου τοῦ Ἀγχινοροῦ καὶ τῶν ἄλλων Φοινίκων τῶν ἐλθόντων ἐν Βοιωτίᾳ καὶ οἰκησάντων Θήβας τὰς ἐπταπύλους. Ἦν δὲ ἐν τοῖς ἱεροῦσι καὶ μαντείοις ὅθεν χρησμοὺς καὶ ἐπιγράμματα ἦν ἔρειν τότε. Πρῶτος δὲ τῶν Ἑλλήνων ποιητῆς καὶ σοφὸς Μουσαῖος· Ἐλευσίνιος· ἐγένετο παρὰ τῶν Φοινίκων διδασκθεὶς, θεογονίαν καὶ σφαίραν ποίησας· δεύτερος Ἄϊνος Θεβαῖος, κοσμογονίαν, ἡλίου καὶ σελήνης πορείαν, καὶ ζώων καὶ καρπῶν γενήσεις ἐκδοῦς. Τρίτος Ὀρφεὺς Θεβᾶς, μαθητῆς Ἄϊνου, πάμπολλα ποιήσας· καὶ πολλοὺς σφίσας. Τοῦτους δὲ τοὺς τρεῖς πρώτους σοφοὺς ποιητᾶς· ἀρχηγούς φιλοσοφίας παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εὐρεῖν ἐστίν, ὡς φησὶν Διογενὴς ὁ Λαέρτιος. Συνέθηκάν δὲ πάντα μέτρῳ καὶ ρυθμῷ οὐκ ἀλόγως. Ἐπεὶ γὰρ φιλοσοφία ἐστὶ μίμησις Θεοῦ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς δὲ πάντα μέτρῳ καὶ ρυθμῷ ἐποίησεν, ἀναγκαῖον ἔδοξεν αὐτοῖς ὡς φιλοσόφοις καὶ μιμηταῖς Θεοῦ ὁμοιοτρόπως συνθεῖναι. Εἶτα οἱ μετ' αὐτοῖς λύσαντες, τὸ μέτρον ἐποίησαντο τῶν περὶ τὸν λόγον, καταπεσόντα ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς ποιητικῆς ὡσπερ ἀπὸ ἴππου. Πρῶτοι μὲν οὗτοι οἱ τῆς Ἑλλάδος σοφοὶ ἐφ' ὧν οὐκ ὀλίγοι, Μελάμπους, Δαίδαλος, Ἀπόλλων, Ἀσκληπιὸς, Χοίρων, Ἡρακλῆς, Ναύπλιος, Παλαμῆδης, καὶ πολλοὶ τῶν Κενταύρων καὶ Λαπιθίων, Ἀργοναυτῶν τε καὶ τῶν στρατευσάντων ἐπὶ Θήβας· καὶ Ἴλιον δὲς. Μετ' αὐτοῖς δὲ πολλοὶ ἄνθρωποι ποιητικώτεροι· ἐγένοντο, Σύαγρος, Ὀμηρος,

Ἡσίοδος, καὶ ἄλλοι κατὰ καιροῦς. Τοῦτο δὲ τὸ τοῦ ποιητοῦ ὄνομα γενικὸν ὃν περιέχει ὑπ' αὐτῆ εἶδη πολλά. Διαιρεῖται δὲ εἰς ποιητὴν κωμικὸν, τραγικὸν, σατυρικὸν, διθύραμβον, ὕμνογράφον, ἄσμιτογράφον, ἐπιγραμματογράφον, λυρικὸν, μονοδικόν, καὶ ἄλλα εἶδη πολλά, ὧν αἱ φύσεις καὶ τὰ τέλη διάφορα. Τοῦ δὲ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν λεγομένου ποιητοῦ γνωρίσματα τέσσαρά εἰσιν, ἱστορία παλαιά, ἥτις εὐγενής, ἕξ τέλος ἢ ἀλήθεια· μῦθος· ἀλληγοριστικὸς, οὗ τέλος ἢ ἠδονὴ καὶ ψυχαγωγία τῶν νέων· λέξις ποιὰ ἥτοι ἀδρά, ἰδιωμάτων δεινῶς συγκειμένη, καὶ μέτρον ἠρωϊκὸν μετὰ τῶν αὐτοῦ εἰδῶν καὶ παθῶν. Πᾶς δὲ ὁ μὴ χρώμενος τούτοις, οὐκ ἔστι ποιητής. Καὶ ποιηταὶ μὲν κατ' ἐξοχὴν ὠνομάσθησαν οὗτοι, Ἔμμηρος, Ἡσίοδος, Ἀντίμαχος, Πανύσσις, Πείσανδρος, ἐποποιοὶ δὲ μυρλοὶ. Διαιρεῖται δὲ ὁ ποιητικὸς λόγος· εἰς τριὰς, εἰς ἀδρὸν, μέσον, καὶ ἰσχνόν. Καὶ τῶ μὲν ἀδρῶ ἐχρήσαντο οἱ φυσικοὶ, εἶτα οἱ ἠρωϊκοὶ, δεινῶ ἦντι καὶ τὴν φράσιν καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἠρώων· τῶ δὲ μέσῳ οἱ τὰ γεωργικὰ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ποιήσαντες· τῶ δὲ ἰσχνῶ οἱ τὰ βουκολικὰ καὶ ἠρωϊκὰ. Πολλάκις δὲ οἱ ποιηταὶ καὶ τοὶς τριῶν ἐχρήσαντο κατὰ τὰ παραγόμενα πρόσωπα καὶ ὕλην, τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων μιμούμενοι.

bucolica atque amatoria. Sæpius tamen contigit ut personas atque materiem, hominum naturam imitati.

A adhuc homines poeticam excoluerunt, Syager, Homerus, Hesiodus, aliique, suis quisque temporibus. Hoc autem poetæ nomen, generale cum sit, multas sub se continet species, dividiturque in poetam comicum, tragicum, satyricum, dithyrambicum, hymnorum, canticorum, epigrammatum scriptorem, ephitalamicum, lyricum, monodicum, aliasque multas species, quarum natura et finis omnino diversus est. Attamen poetæ proprie et per excellentiam dicti insignia quatuor numerantur; historia ætliqua, seu nobilis, cujus finis veritas; fabula allegorica, cujus finis suavitas atque animi adolescentum oblectatio; dictio copiosa, seu grandis, propriis vocabulis rem unamquamque exprimens; denique metrum heroicum cum suis figuris atque affectibus. Quicumque his non utitur, poeta dici nequit. Et poetæ quidem per excellentiam hi appellati sunt, Homerus, Hesiodus, Antimachus, Panyasis, Pisander; versificatores autem innumerati. Dividitur vero poeticus stylus trifariam, in grandem, medium et gracilem. Grandem adhibuerunt primum physici, deinde heroici, utpote validum, et dictionem atque argumentum in actionibus heroum exhibentem: medio usi sunt, qui georgica atque similia scripserunt; gracili tandem, qui poetæ adhibuerint omnes tres secundum inductas

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA

AD DISCIPULOS SUOS

Libello de tropis et figuris præfata.

(Codd. Matrit. Gr., p. 143.)

Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, χαίρειν. Ἐπεὶ ἡ τῶν τρόπων τε καὶ σχημάτων γνῶσις οὐκ ὀλίγον φέρει τὸ χρήσιμον εἰς τὴν Ὁμήρου ποίησιν καὶ πάντων τῶν ποιητῶν, δεῖν ᾤθη, ὅσα ἐφ' σοφῶ Πλουτάρχῳ περὶ αὐτῶν εἴρηται, συλλεξάμενος, κοινῶσασθαι ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις χαρίζομενος. Χρήσομαι δ' ὡς τὰ πολλά παραδείγμασιν ἐκ τοῦ ποιητοῦ εἰς καὶ αὐτὸς ὁ Πλουτάρχος, οὐκ ἀνευ λόγου, ἐχρήσατο. Ὁ γὰρ ποιητής, θεῖα φύσει κεχηρμένον, οὐ μόνον ἀρχὴ καὶ πηγὴ πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ τούτων ἐφευρέτης γέγονε· ἅψ' οὐ οἱ μετὰ γενέστεροι (leg. γεννητοὶ) ἀρυσάμενοι παρὰ πᾶσιν εὐδοκίμησαν· ταῦτά τοι χρὴ καὶ ὑμᾶς ἀναγιγνώσκοντας τούτων μεμνησθαι ὅς τὰ τῶν ἄλλων βῆσται ἐννοεῖν ἐξεσσι. Ἐβῆσθε.

(1) Continuo subjicitur libellus Περὶ τρόπων καὶ σχημάτων ποιητικῶν: *De tropis et figuris*

Constantinus Lascaris discipulis suis, gaudere. Cum troporum et figurarum cognitio non parum utilitatis ad Homeri et omnium poetarum poesim conferat; par esse judicavi ut, quæcumque a sapiente Plutarcho de illis dicta sunt colligens, ea in vestri et aliorum gratiam communicarem. Utar vero plerumque exemplis ex poeta (Homero) petitis, quibus Plutarchus ipse non sine ratione usus est. Poeta enim, divino præditus ingenio, non modo scientiarum omnium principium et fons, sed eorum etiam inventor fuit: ex quo postea nati (doctrinam) haurientes, apud omnes inclaruerunt. Hac vos quidem et legere et meminisse oportet, quibus aliorum opera facillime intelligere liceat. Valete (1).

poeticis, cujus initium: Ὁ ἐγκατάσκευος λόγος φιλῶν τὴν τοῦ συνήθους ἐξαλλαγὴν· finis vero:

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA AD GEORGIUM (1)

It significatū dictionum ὄφφικιον et ὄφφικιάλιος, quas Græcus sermo a Latino mutuatus est.

(Cod. l. Græc. Matrit., p. 238.)

Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις Γεωργίῳ, εὖ πράττειν.

Ἡξιώσας με πολλάκις, φίλε Γεώργιε, ἐξηγήσασθαι σοι τὴν τοῦ ὄφφικίου σημασίαν, περὶ οὗ πολλὸς λόγος παρὰ Λατίνους καθ' ἐκάστην ἐν ταῖς ἐκείνων διατριβαῖς. Φῆς γὰρ οὕτε τὴν λέξιν ἐννοεῖν οὕτε τινὸς φωνῆς τυγχάνειν· ἵνα δὲ ὁ ζητεῖς εἰδῆς, ἀκουε. Τὸ ὄφφικιον καὶ ὁ ὄφφικιάλιος εἰ καὶ παρ' ἡμῖν λέγονται, ἀλλὰ Ῥωμαίων φωναί εἰσι, καὶ χρώμεθα διὰ τὴν συνήθειαν ὡς οἰκεῖται, ἐξ ὅτου Ῥωμαῖοι ἐγκραταί, Ἑλλήνων ἐγένοντο, καὶ μάλιστα ἐξ ὅτου Κωνσταντῖνος ἐκεῖνος τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην ψυχοδόμησεν πατρίδα· διὰ δὴ τὴν ἐπικρατούσαν συνήθειαν ἄλλαις τε πολλαῖς τῶν λέξεων χρώμεθα ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ καὶ ταύταις· οὐχ ὡς ἀποροῦντες οἰκειῶν· ὅθεν φούρονος, καὶ ὀσπιτι. (*leg.* ὀσπίτιον) καὶ βίγλα· καὶ δεφεντεύειν· καὶ δεφέτωρ· καὶ ἄλλα. Οἱ γοῦν ἐκκλησιαστικοὶ ὅτε μὲν τὸ ὄφφικιον ἀκολουθίαν, ὅτε δὲ ἀξίαν καλοῦσι· καὶ τοὺς ἀξίωματικούς ὄφφικιολίους τῶν ἐκκλησιῶν. Ἄ δὲ οἱ ῥήτορες αὐτῶν ἔλλογίμως ὄφφικία καλοῦσιν, αἱ ἡμέτεροι καθήκοντα ἦτοι ἀνήκοντα καὶ πρέποντα καὶ ἀρμόζοντα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ καθόλου εἶπον ὃ ἐκάστῳ ἀρμόζει ποιεῖν κατὰ τὴν ἐαυτοῦ φύσιν· ἐπιτηδεύειν καὶ τέχνην καθήκον καλοῦμεν. Ἔστι δὲ καθήκον κατὰ Ζήνωνα τὸν Κιτιεῖα τὸν πρῶτον οὕτως ὀνομάσαντα ὃ προαχθὲν εὐλόγον τε ἔχει ἀπολογισμὸν· οἷον· τὸ ἀκολουθῆν ἐν τῇ ζωῇ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τὰ φυτὰ καὶ ζῶα διατείνει· ὀραῖσθαι γὰρ καὶ ἐν τούτοις καθήκοντα· ὡς αὐτὸς ὁ Ζήνων ἔφησε ἀπὸ τοῦ κατὰ τινος ἦκειν τῆς προσονομασίας εἰρημένης. Εἶναι δὲ αὐτὸ ἐνέργημα ταῖς κατὰ φύσιν κατασκευαῖς οἰκεῖον· τῶν γὰρ καθ' ὁρμῶν ἐνεργουμένων τὰ μὲν καθήκοντα εἶναι, τὰ δὲ, παρὰ τὸ καθήκον· καθή-

κοντα μὲν ὅσα λόγος αἰρεῖ ποιεῖν, γονεῖς τιμᾶν, ἀδελφοὺς, πατρίδα, φίλους αἰδεῖσθαι καὶ τούτοις συμπεριφέρεσθαι· παρὰ τὸ καθήκον δὲ ὅσα τῶνναντίον· γονέων καταφρονεῖν, ἀδελφῶν, συγγενῶν ἀφροντιστεῖν· φίλους μὲν βοηθεῖν· πατρίδα ὑπερβῆν καὶ τὰ παραλήσια· οὕτε δὲ καθήκοντα οὕτε παρὰ τὸ καθήκον ὅσα οὕτε λόγος αἰρεῖ πράττειν οὕτ' ἀπαγορεύει, κάρφος ἀνελέσθαι, γραφεῖον κρατεῖν, καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια· καὶ τὰ μυρία λέγονται καθήκοντα ἀπερίστατα ἦτοι ἀνευ περιστάσεως εἶναι ὑγείας ἐπιμελεῖσθαι καὶ αἰσθητηρίων καὶ τῶν τοσούτων· τὰ δὲ περιστατικά, οἷται πηροῦν ἐαυτὸν, κτῆσιν διαβρῖπτειν. Ἔτι τῶν καθήκοντων τὰ μὲν αἰεὶ καθήκει ὡς τὸ μανθάνειν, ἐρωτᾶν, ἀπεκρίνεσθαι, διαλέγεσθαι, περιπατεῖν, τὰ δὲ οὐκ αἰεὶ τάναντία τούτων. Ἔτι τῶν καθήκοντων τὰ μὲν τέλεια οἷα τὰ κατορθώματα· ἀπερ ὀρθῶς ὄντα τέλεια τυγχάνει· τὰ δὲ μέσα εἶτε κοινὰ ὧν λόγος ἀποδίδοσθαι δυνατὸς διὰ τί γέγονε· καὶ πάντα δὲ τὰ ἐν τῇ πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ εἰρημένα ἠθικὰ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ καθήκοντα τυγχάνουσι· περὶ ὧν πολλοὶ τῶν παλαιῶν ἔγραψαν· καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς Κύπριος ὁ πρῶτος καθήκον ὀνομάσας· Κλεάνθης ὁμῶς· Σφαῖρος Βοσποριανὸς, Παναίτιος Ῥόδιος, καὶ ἄλλοι, ἀφ' ὧν ἀρυσάμενος Κικέρων ὁ τῶν Λατίνων μέγιστος ῥήτωρ καὶ μετενεγκῶν εἰς τὴν ἐαυτοῦ φωνὴν συντάξας τε κατὰ τὸν ἐαυτοῦ τρόπον, τ. ἑ. Λατίνους χρῆμα πολυωφελεῖς, ἐδωρήσατο· ὃ δημοσίως ἀναγινώσκοντες καὶ ἀκούοντες συνεχῶς περὶ τῶν ὄφφικίων διαλέγονται· ἡμεῖς δὲ κακῇ τύχῃ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ τῶν καθήκοντων ἀπεδέλομεν.

Ἐβρώσο, καὶ εἰ τοῦ ἄλλου δέη θηβρῶνται; γράφε.

Ἐὰς τοιαῦτα ἀναπόδοτα Ἄττικῶν ἔστιν, ὡς γέγραπται ἐν Περὶ ἰδιωμάτων. Talem Lascaris epistolam libellumque scriptis ejus minime annumerata, nedum typis edita invenias.

(1) Is, ut plane credo Georgius est Placentinus, ad quem ejusdem Constantini Epistola inter alias ipsius ad alios exstat infra.

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLÆ QUATUORDECIM FAMILIARES

(Cod. Gr. Matht. LXIII, p. 290.)

Κωνσταντίνος Ἰωάννη Παρθ, εὐ πράττειν.

Ἔοικας ἐξ ὧν ἐπέστειλα; πάλαι περιμένειν ἐμὲ καὶ τὰ ἐμὰ ἀκούσαι ἐπιθυμῶν· οἶσθα δῆτοι πάντ' εἰδός· ἀγορεύειν χρῆ. Κάθημαι ἀχθος ἀρούρης ἀπειπῶν τῷ ἄλγει, τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν δουλείας ἡγούμενος, καὶ τὴν ἐντεῦθεν μετέστασιν, κοινὴν δυστυχίαν· τί γὰρ ἂν ποιοίην, ἢ ποῦ γῆς ἀπίοιμι, αὐτὰρ ἀσθενῆς καὶ δυστυχῆς γεγωνῶς ἐν τοιοῦτῳ χαλεπώτατος καιρῷ; ἐν ᾧ πατὴρ μὲν δοῦλη αἰσχίστων Βαρδάρων, καὶ πάντα Ἑλλάς, οὔτε δὲ βασιλεία οὔτε πολιτεία ἡμῖν ὑπολείπεται, πάντα δὲ δοῦλα καὶ φόβου καὶ κινδύνου μεστά. Εἰ μόνος μὲν ἦν, οὐκ ἂν ὤκνου καὶ τὰς στήλας τοῦ Ἡρακλέους ἰδεῖν· νῦν δὲ δοῦλος διὰ τοῦς ἑμοῦς, ἀνάγκη πάντα φέρειν καὶ τοῦ τυχόντος ἀντέχεσθαι ἢ φασὶ τὴν πολυπόδα ἐν χειμῶνος καιρῷ· καὶ ἐν μεταίχμιῳ δυοῖν ὄντα κακοῖν τὸ μὴ χεῖρον αἰρεῖσθαι. Ὅταν μὲν γὰρ τὰ παρόντα διανοοῦμαι δεινὰ, καὶ τὴν ἐνταῦθα θηριότητα, οὐ μόνον Μεδιόλανον καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις ποθῶ, ἀλλὰ καὶ τὰς Βρεττανικὰς νήσους· καὶ εἰ βούλει γε τὰς Μακάρων. Ὅταν δὲ πάλιν τὴν ἄγαν ἀγνωμοσύνην τῶν τυραννούντων ἐνθυμηθῶ καὶ τὴν ἀφόρητον ἐκείνην ἀμισθον παιδαγωγίαν, μετὰμελος γίνομαι, καὶ μᾶλλον τὰς φιλοξένου λατομίας· ἐλκοίμην ἢ τοιοῦτος συνεῖναι τυράννοις. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἐνὶ δουλείῳν κάκιστῳ φιλοσόφῳ καὶ δυνάστη οὐκ ἔφερον, ἀλλ' ἀποδράς ἐς Τάραντον ἕρχεται. Ἐγὼ δὲ σκῆναι ἀνδρῶν κακοήθων πῶς ἂν οἶδ'· τε εἶην συζῆν; Ῥώμην μὲν τὴν νέαν Βαβυλῶνα καὶ τροφὸν πάσης κακίας, οὐδ' ἰδεῖν ἀξίῳ· Νεάπολιν δὲ τὴν ἀγάριστον φεύγω ἀκούων· πεπειράμαι γάρ. Εἰ δὲ παθῶν τι νήπιος ἔγνω καὶ τὰ παθήματα τοῖς ἀνθρώποις μαθήματα, ἀνοητότατος ἂν εἶην τὸν ἀνάγυρον πάλιν κινήσαι· οὔτε γὰρ μισθὸς παρὰ τῶν ἀκούοντων οὔτε πρὸ τοῦ κρατούντος· χωλοῦς μὲν γὰρ καὶ τυρλοῦς· ἐλευθῆρες διδάσκει· σοφοὺς δὲ μισοῦντες ἀπελαύνουσι· καὶ νομικοὺς μὲν μισθοῦντες κερδαίνουσιν· ἱατροῦς δὲ νοσοῦντες· μόλις ὁρῶσι· φιλοσόφους δ' οὐδ' ἰδεῖν ἀξιοῦσι· ποιητῶν δὲ καὶ ῥητόρων ὡς μαινομένων καταγελῶσι· καὶ ἴν' οὕτως εἶπω, μετὰ μὲν τὰ βασίλεια κολάκων καὶ βωμολόχων· ἐπὶ θύρας δὲ δυνατῶν ἀσελεγεῖς εὐτυχοῦντας ἰδεῖν ἔξεστι· λόγων δὲ Ἑλληνικῶν λόγος οὐδεὶς· ἀλλ' ἀπελήλατο μὲν Ὀμηρος πανταχόθεν· καταπεφρόνητο δὲ Δημοσθένης· καὶ Πλάτων· πανταχόθεν δὲ τυραννίῃ ἄραυτο, καὶ ἀνελευθερία πολλῶν πλείων τῆς τοῦ Σισύφου· καὶ πάντ' ἂν ὀρῶν ἢ μισθώσασιν Ἑλληνα· εἰ δ' ἀπιστεῖς, πειθῆτω σε ἡ τῶν βροτῶν ἔλεγχος διάπειρα.

Ἡ μὲν γὰρ τῶν τυραννούντων φειδωλία Θεόδωρον ἐς ἄκρον πάσης σοφίας ἐλαληκότα ἐς Καλαβρίαν ἀπῆλασε, καὶ ἐν Πολυκάστρῳ, φεῦ! ἀδόξως θανεῖν ἠνάγκασεν· Ἀνδρόνικον δὲ τὸν Καλλίστου ἐς τὰς Βρεττανικὰς νήσους, ἔπου φίλων ἔρημος τέθνηκε· Φραγκούλιον δὲ ἄνδρα σοφὸν οὐκ οἶδα ποῦ τῆς Ἰταλίας· Δημήτριον δὲ ἐς τὴν πατρίδα ἐπανήκειν Βαρδάρους· δουλεύοντα· παραλείπω δὲ τὸν σοφὸν ἰμὸν καθηγητὴν Ἰωάννην τὸν Ἀργυρόπουλον, ἐν μέσῃ Ῥώμῃ πνόμενον καὶ καθ' ἐκάστην τὰς ἑαυτοῦ βίβλους· ἀποδιδόμενον· οὐκ ἔστι νῦν Ῥώμῃ ἐκείνη, οὔδ' οἱ θαυμαστοὶ ἐκεῖνοι πολῖται Ῥωμαῖοι, οἷς ἄμα Λατινικῶν λόγων καὶ Ἑλληνικῶν ἔμελλεν· οὐκ ἔστι Νεάπολις ἀποικία Χαλκιδίων καὶ Ἀθηναίων τὸ γυμνάσιον τῶν Ἑλληνικῶν λόγων, εἰς ἣν Ῥωμαῖοι τρέχοντες ἤρχοντο. Πάντα φροῦδα καὶ μεταμεμορφωμένα· ταῦτα καὶ τὰ τοιοῦτων ἀναπολῶν κάθημαι, ὁρῶν ἐπὶ οἴνοπα πόντον, καὶ τὴν σὴν φίλην Σκύλλην καὶ Χάρυβδιν, καὶ τὸν ἐπικινδυνότατον τοῦτον πορθμὸν, ἀλγῶν μὲν τὸ μένειν, δακρῶν δὲ τὸ μὴ δύνασθαι πλεῖσαι, ἀπορῶν δ' ὅτι ποιεῖν χρῆ ἢ ὅποι γῆς ἴω· Θεὸς δὲ μόνος καθ' ὑμᾶς τοὺς ποιητὰς ἀναρπάξας ἄλλη κομίσατο· ἢ ὁ τοῖς ἄλλοις φρικτὸν, τοῦτο ἡμῖν ὡς ἡδὴ ἐπαγάγοι· ἴν' ἀπαλλαγέντες τῶν ἐνταῦθα μυρίων δεινῶν ἐς τὴν ἀπαθῆ ἐκείνον βίον μεταστῶμεν. Σὺ δὲ νέος ὢν καὶ φιλόψυχος τοσοῦτον διαδύσης, ὅσον ἐ ἰδυεπῆς Νέστωρ οὐ πάλαι τὴν γλῶτταν μετέσχε· καὶ περὶ τὴν ἱεράν φιλοσοφίαν σπουδάσεις, ἥς τέλος τὸ ὁμοιοῦσθαι Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων. Ἐβῶσο, καὶ ἡμᾶς μὴ περιμένα.

Τῷ ἀδελφῷ Ἰωάννῃ.

Εἰ καὶ μὴ πρότερον ἐτύγχανον ἀκούσας τὰ σά, ὅμως τοῦτων αὐτὸς μάρτυς ἀξιόπιστος· ἀναδέδειξαι. Τὸ γὰρ οὕτω μὲν περικαλλῶς ἐπιστέλλειν, πρὶν δὲ τυχεῖν καὶ ἀπόντα· ποθοῦντα ξένους παρασκευάζειν, παιδείας ἂν οἶμαι οὐ τῆς τυχοῦσης καὶ ἀρετῆς· αἷς ἄριστα χρώμενος ἔλκεις πάντας πρὸς σεαυτὸν ὡσπερ ἡ μαγνήτις τὸν αἰθέρον· καὶ νῦν προύφθης νικήσας, ἤττημαι δ' ἐγὼ· ἀλλὰ δυοῖν ὄντων φίλοι οὐκ ἤττητο μετέχω καὶ νενικημένος τῆς νίκης· κοινὰ γὰρ τῶν δι' ἀρετὴν φίλων. Εἰ δὲ σὺ μὲν τοιοῦτος ὢν φίλεις, ὁ φιλούμενος δὲ τῷ φιλοῦντι φίλος καὶ τῶν εἰδῶν ἀντιφιλεῖν, συστῶμεν φίλιαν τὴν δι' αὐτὴν αἰρετὴν, ἣν δι' ἀρετὴν γινόμενην μόνην καὶ πρώτην καὶ βελτίστην οἱ σοφοὶ προσηγόρευαν· συστάσει δὲ αὐτῆς ὁμοίαν τῆς ψυχῆς καὶ γράμμασι χρώμεθα. Οὐ γὰρ

ἡ δὲ συνήθειαν τοῖς πολλοῖς γινομένη βίβαιοι οὕτως
 διατελεῖ· τὸ γὰρ χρησιμὸν ἔχει προβαλομένην, ταχί-
 στα διαλύεται κολακεία τις μᾶλλον οὕτως· ἀλλ' ἡ
 ταῦτα ἔθη καὶ ἤθη ἐπιτηθεύματά τε καὶ πράγμαθ'
 αἰρουμένη· μηδὲν τῆ· ἀπουσίας ταύτης· λυμαινωμέ-
 νης ὡσπερ οὐδὲ τῆς παρουσίας ἐκείνη συναγωνιζο-
 μένης· τοῦτοισι τοῖσιν βαρβύιν καὶ μὴ τοῖς λόγοις
 τοῦ δεινός, τοιοῦτόν τε δεῖται μετ' ἡγούμενος· περὶ σὲ
 οἶον σαυτὸν περὶ ἐμέ· ὁ γὰρ φίλος ἄλλοι· αὐτὸς, χρῶ
 τι· ἐμοῖς ὡς τοῖς σοῖς· κοινότης γὰρ καὶ ἰσότης
 τῆς ἀληθοῦς φιλίας τὸ ἴδιον, τὴν δὲ ἐπιστολὴν Ἰσθι-
 οσοῦτον Ἑλληνικῆς μετέχουσαν φράσεως, ὡσθ'
 Ἐρμοῦ καὶ Μουσῶν εἶναι δοκεῖν· ταῦτά τοι οὐ πεί-
 σεις· οὐδ' ἦν πείσῃ· ἡμᾶς ἐπιλαθέσθαι τῶν σῶν· εἰ
 δὲ καὶ περιεργέστερον ταύτην σκοπῆσαι χρεῶν, συ-
 σκεψόμεθα ὅτ' ἐν αὐτῷ συνεσόμεθα· σὺν τε δύο ἐρ-
 κομένῳ φασίν. Ἐρρώσω.

Τῷ αὐτῷ.

Ὁ μὲν μοναστικὸς βίος πραότητα παντελῆ τοῖς
 ἐκτοῦ οἴκετου· δίδασκον τὰ μὲν ἑαυτῶν παρακτι-
 λυέται ὡς οἶόν τ' ἐλαττοῦν· τὰ δὲ τῶν ἄλλων ἐπαί-
 ρειν· ὁ δ' ἤθελος τὸ μέσον αἰρούμενος, ἐν ᾧ ἀρετῆ,
 ἄκτερον μὲν τῶν ἄκρων ὡς ὑπερβάλλον, ἄκτερον δὲ ὡς
 ἐλλείπον ἀναίνεται· σὲ δὲ τῷ πρώτῳ περὶ τοὺς ἄλ-
 λους χρῆσθαι μαθόντα, βουλομένη περὶ ἐμέ τῷ δευ-
 τέρῳ· καὶ μήτε τὰ ἐμὰ ἀνάξια τοῦ ἐπαινεῖσθαι
 τοσοῦτον ἀναρτῆν, ὡσθ' ἀλάξονα παρασκευάζειν, μή-
 τε τὰ σὲ δῆλα πᾶσι τοσοῦτον φαυλίζειν, ὡσπερ τὸ μὴ
 δεῖν τοῦ δεῖν· αἰρεῖσθαι δοκεῖν· δεῖ τῶν τοῦ μέσου
 ἐχόμενον, περὶ ἑκατέρου οὕτω φρονεῖν, ὡς ὁ τῆς φι-
 λίας ἀπαιτεῖ νόμος· ἄλλως γὰρ ἀνω ποταμῶν τοῦτο
 δὴ τὸ λεγόμενον. Ἐρρώσω, καὶ τὰς τῶν ἀποριῶν
 λύσεις· ἀνάγνωθι· καὶ εἰ σε ἄλλαι λήγονται μὴ κατ-
 ὁκνεῖ γράφειν.

Ἀνδρέα Κρημωναῖ.

Καὶ τὰλλα μὲν τῆς ἐπιστολῆς σου χαρίεντα· χα-
 ριέστερον δὲ πάντων ἡ τῆς νόσου ἀπαλλαγῆ, ἧς φάρ-
 μακον οἶμαι τὴν πατριδα αὐτὴν καὶ γονεῖς καὶ φί-
 λους καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἧς οὐδὲν ἄμεινον οὐδ'
 ἦδιον· χαίρει δὲ συζῆν τοῖς σοῖς ἐλευθέρῳ· ἀκαλα-
 γαεῖς τῶν μυρίων δεῖν, καὶ τῶν λόγων ἀντιποιοῦ,
 οἷς καὶ σαυτὸν καὶ ἄλλους κοσμήσεις. Ἐρρώσω.

Τῷ Κασίῳ.

Σὺ μὲν οὐ μόνον ἐξ ὅτου ἐνείθην ἀπεδήμεις·
 ἡμῶν καὶ τῶν λόγων ἐπελάθου, ἀλλ' ἀφ' ἧς ἡμέρας
 ἦθεις σαυτὸν ἀπίναμι μέλλοντα. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ
 καὶ τοῦτο τὸ μήτε ἡμῖν ἐπιστεῖλαι μήτε περὶ λόγου,
 ἑκατέρου· σπουδάζειν· ὁ τινοῦ· ἀν εἴη ἡ νέου, ἀμε-
 λουῖς μὲν περὶ τὰ καλὰ, ἐπιμελοῦς δὲ περὶ τὰ
 παύγια· οἷς τοσοῦτον ἐκδέδωσαι ὥστε πάντων καὶ
 βιβλίων καὶ διδασκάλων ὀλιγοῦσθαι. Ἐρρώσω, καὶ
 τὴν βιβλὸν ὡς τάχιστα πέμψον.

Γεωργίῳ Πλακεντινῷ.

Προσεκομίσθη μοι τὰ σὲ γράμματα· οἷς καὶ ἀπὸν
 τὰ τῶν πελαργῶν μιμούμενος τὴν περὶ ἐμέ σου εὐ-
 γνωμοσύνην ὡσπερ κερῶν ἀνέφηνας· πάντα ποιεῖν
 ὑπισχνούμενος· οὐ τοσαύτην οἶδά σοι χάριν, ὅσην ἀν

εἰ ἔργοις αὐτοῖς τὰ ὑπεσχημένα ἐποίησεν· συγγαίρω
 δὲ σοι περὶ τὴν ἱερὰν φιλοσοφίαν· σπουδάζοντι· ἦν
 ἄκρον ἀγαθὸν οἱ παλαιοὶ νομίσαντες, οὐκ ἀνευ λόγου
 τέχνην τεχνῶν καὶ ἐπιστήμην ἐπιστημῶν προσηγά-
 ρευσαν· καὶ ἔτι ὁμοιωσιν Θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ἄν-
 θρώπων· δι' αὐτῆς γὰρ εἰδρῖν τῶν πάντων λαβόντες
 καὶ ἑαυτοὺς βυθίσαντες· ἄνδρες θεοὶ ἐφάνησαν·
 ταῦτά τοι σε παραινῶ παντὶ σθένει αὐτῆς μεταστρεῖν
 δι' ἣν τὰλλα μεμάθηκας. Ὡσπερ γὰρ πολλὰς μὲν
 πόλεις ἰδεῖν χρησιμὸν, ἐνοικῆσαι· δὲ τῇ καλλίστῃ
 βέλτιστον, οὕτω μετὰ τὰλλα αὐτὴν εἰδέναι χρεῶν,
 ἵνα μὴ πάθῃς ὁ Βίων ὁ φιλόσοφος ἔλεγε· τοὺς γὰρ
 τὰλλα μὲν μαθόντας, φιλοσοφίαν· δὲ ἀμελήσαντας·
 ταυτὴν παθεῖν τοῖς μνηστῆρσι τῆς Πηνελόπης ἐξα-
 σκεῖν οἱ μὴ δυνθόντες· αὐτῇ πλησιάζουσι, ταῖς θερα-
 κίαις ἐμῆγνοντο. Σπουδαστέον δὲ καὶ ποιητέον τὰ
 δυνατὰ ἅμα τοῖς δούλοις καὶ τὴν βασιλίδα καρπού-
 σθαι, ἧς τέλος· γινώσκιν τε θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων
 πραγμάτων ὁ σοφὸς ἐφησε Πλάτων. Ἐρρώσω, καὶ
 τὴν βιβλὸν τοῦ Διογένους μοι πέμψον.

Τῷ Κασίῳ.

Τὸ ὑπὸ τῆς ἀγαν σπουδῆς ὠχρίασαι βλαβερὸν
 μὲν τῷ σώματι, ἐπιφαιδῆ· δὲ τῇ ψυχῇ καὶ μεγίστου
 ἐπαινεῖν ἀξιῶν· τοῦτο καὶ Ἀθηνῶν· ὡσπερ χαρα-
 κτήρα μεγίστης σπουδῆς πάσχοντας, κίντες ἐπι-
 γινῶν· τοῦτο καὶ ὁ σοφιστὴς Λιθάνιος τὸν Δοσίθεον
 ἰδὼν πεπονθότα, ἐθαύμασε μὲν αὐτὸν, συνήσθη δὲ
 τῷ ἐκείνου δεσπότη. Σὲ δὲ μὴ ὑπὸ σπουδῆς· λόγων
 τοῦτο παθόντα, ἀλλ' ὑπὸ τρυφῆς ἢ τῆς ἀμέτρου και-
 ρείας, οὐ μόνον οὐκ ἐπαινεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα
 πεμπτέον, λόγων μὲν σοφίαν χαίροντα, ἔργῳ δὲ ἀσω-
 τίαν καὶ τῇ περὶ τὸ ζῆν ἀταξίαν· οὐ γὰρ ζῶμεν ἵνα
 κατεσθίωμεν, Κάρσις· τοῦτο γὰρ Σαρδαναπάλου καὶ
 τῶν ὁμοίων ἔσοι τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ γαστρὶ δια-
 ρίζουσιν· ἀλλ' ἐσθιομεν ἵνα ζῶμεν, τοῖς μετρίοις ἀρ-
 κούμενοι, οἷς καθαρῶν ὁ νοῦς τοῖς μαθήμασι τρί-
 φεται· ταῦτα γὰρ τροφὴ τῆς ψυχῆς ὡσπερ τὰ σῖτα
 τοῦ σώματος· ταῦτά τοι σε καὶ ἀπόντα παραινῶ
 ἀντέχεσθαι μὲν λόγων, ἀπέχεσθαι δὲ τῶν ὁμέτρων
 στίων, ἵνα μὴ τὸ δεσποτικὸν τῆς ψυχῆς πιάτων
 οὐ μόνον αὐτὴν φαυλοτέραν ἀποφῆνη, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ
 τοσοῦτον ἀσθενῆς ὡσθ' ἅμα τοῖς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ
 τοῦ σώματος ἀποβαλεῖν. Ἐρρώσω, καὶ τὰ βιβλία μοι
 πέμψον.

Θεοδώρῳ τῷ Γαζῆ.

Ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία ὀκνοῦ· μὲν περὶ τὸ
 γράφειν ἐποίησεν, ἀμνημονίας δὲ οὐ. Τίς γὰρ οὕτως
 ἡλίθιος δὲ· ἀν ἀμνημονοίῃ τοῦ σοφοῦ Θεοδώρου δὲ ἡ
 φύσις πατέρα λόγων καὶ καθηγεμόνα ἀνέπλασε,
 καὶ οἶον φωσφόρον δυατὴν γιγώσταν; Ἡ τίς οὐκ ἂν
 ἔλοστο παριδῶν τὰ οἰκία παρὰ σοὶ τὰς διατριβὰς
 ποιεῖσθαι, καὶ θοίνης ἀπολαύειν καινῆς πολλῶν ἰδί-
 νος ἀμβροσίας καὶ νέκταρος; Ἡ τίς ἀν ἡμῖν παρεμ-
 θία πάλας μὲν ποθεῖται, τᾶχιον δὲ ἅμα τῷ ἰδεῖν ἀπο-
 βαλοῦσιν; Ὁ δυστυχεῖς μὲν ἡμεῖς κωλυόμενοι συν-
 εἶναι σοι· εὐτυχεῖς δὲ Καλαβροὶ πλέον ἢ ὅτε τῶν σο-
 φῶν ἔσχον Πυθαγόραν· ὡς εὐδαίμων Λοκρὶς ἢ νῦν
 μᾶλλον γαυριῶσα ἢ ὅτε Τίμαιον καὶ Ζάλευκον ἀν-

φύσας· ἔσχες μὲν πρὶν ἐπίσκοπον τὸν σοφὸν Ἀθα-
 νάσιον, καὶ νῦν δι' αὐτὸν τὸν τῆς σοφίας κολοφῶνα
 Θεόδωρον· ὃ Σιδύλλα μάντις ἀψευδής, πῶς τὸν Πυ-
 θαγόραν μὲν προιδούσα, ἤξειν Ἰταλιώτησιν ἄνδρα
 σοφὸν προεθεσπίσω; Τοιοῦτω δ' ἄνδρα ἀπεισιώπησας,
 ἢ περὶ τὰς ἀρχάς τῆς ἐπαρχίας σπεύσασα, τὰ τέλη
 ὠκνησας προσιπεῖν διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ γένους·
 εὐδαίμονες τῷ ὄντι οἱ καθ' ἑκάστην κατατρυφῶντες·
 ἀνευδαίμονες δὲ καὶ πάσης κατηγορίας ἄξιοι οἱ πάλαι
 μὲν καρπούμενοι, καὶ νῦν ἀπιέναι ἀφέντες· ἔδει
 πάντα παθεῖν ἢ τοιοῦτον ἀπλευσά· ἀλλ' ἐκείνοι μὲν
 ὑπὸ τοῦ ἄγαν τύφου λημῶσι· σὺ δὲ ὁ ἤρξω εἰς κινήν
 ὠφέλειαν τέλεσον. Ἐρῶωσο.

Ἀθανασίῳ ἐπισκόπῳ.

Πολλάκις κατ' ἑμαυτὸν γενόμενος κατεβόησα καὶ
 τύχης καὶ βασιλέων καὶ ἀρχιερέων αὐτοῦ τοιοῦτον
 ἄτομον ἐν μέσοις ἀγροίκοις ἰόντων συναγαλάξασθαι·
 καὶ φωσφόρον κελαινοῖς νέφεσι συγκαλύπτεσθαι· καὶ
 μὴ ἀρχιεπίσκοπον θαυμαστῆς πόλεως ποιησάντων·
 ἐν αὐτῷ τε ἄξιως διάγοις καὶ ἄλλοι ὠφελήθειεν·
 ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα ἀναλογιζόμενος ἤλθον τὴν
 Λοκρίδα Σκυθῶν ἐρημίαν ἠγούμενος· ἐπεὶ δὲ τὸν
 σοφὸν Θεόδωρον ἔσχες ἔταίρον, πῶς οἶε με χαίρειν·
 καὶ καλινφθίαν φῶν εὐτυχιστέρου; τοὺς παρ' ἡμῖν
 κρημνοὺς τῶν ἐνταῦθα διατριβῶν νομίζω· ὄντως
 Θεὸς ἀρπάξας ἐκείνον ἀνήγαγε σύνοικον τοιοῦτον
 ποιήσας, οὐ παρόντος ἀνευθεῖς πάντων τυγχάνει·
 Ἐρῶωσο.

Τῷ αὐτῷ.

Ἐπανῆχον οἱ πρόσθεις πλὴν τοῦ δαπανῆσαι τὰ
 χρήματα οὐδὲν ἄλλο ἀνύσαντες· ὁ γὰρ καρδηνάλις ψῶ-
 τα μάλιστα ἐπεποθεῖ οὐ τοσοῦτον χαίρει τῷ ἐρυθρῷ
 πῖλῳ ὅσον τῷ καπνῷ τῆς ἐπιγραφῆς· τὰ δύο οὐ μόνον
 αὐτῷ ἐνδοῦναι ἠθέλησεν, ἀλλὰ καὶ θυμωθεὶς ζητῆται
 τολμήσαντι· ὥστε ἄνευ τοῦ μηδὲν πρᾶξαι καὶ ἐχθρὸν
 αὐτὸν κατεστήσαμεν. Ἐρῶωσο.

Γάτῳ ἐπισκόπῳ.

Ἀπέδωκέ μοι τὴν σὴν ἐπιστολήν ὁ χρηστὸς Πέ-
 τρος, βραχείαν μὲν, τῆς σῆς δὲ σοφίας καὶ ἐλευθε-
 ριότητος ἄξιαν· τό τε γὰρ πλείστην εἰδέναι χάριν.

Cod. Græc. Matrit. lxxii, f° 140 : Περὶ Ἀδάμ. Σύνοψις ἱστοριῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρειω;
 συναχθεῖσα ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν· *De Adamo. Synopsis historiarum a Constantino Lascari e variis histo-*
ricis collecta. Incipit : Ἀδάμ ὁ πρωτόπλαστος ἐκ τῆς Εὐζῆς ἐγέννησε τρεῖς υἱούς· τὸν Κάδμ, τὸν Ἀβελ, καὶ
 τὸν Σήθ.

Hujusmodi Synopsis initium ab Adamo ducit, finem habet in Constantino Palæologo, Græcorum impe-
 ratorum ultimo, sub quo a Turcis Constantinopolis expugnata; cujus expugnationis tempus ita Lascaris
 et oculatus ipse testis, et captivus, refert : Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ (Κωνσταντίνου) ἔτι ἐάλω ἡ Κων-
 σταντινούπολις ἀσφίστα καὶ ὠμότατα ὑπὸ τῶν ἀθέτων Τούρκων τῇ 20' τοῦ Μαιου μηνὸς ἡμέρᾳ τρίτῃ πρωῶ,
 ἔτι 529ξ'. Καὶ αὐτὸς ἀπίθανε σὺν ἄλλοις πολλοῖς. Id est : *Secundo hujus (Constantini) anno Con-*
stantinopolis sædissime ac crudelissime ab impiis Turcis capta est (die) 29 mensis Maii, feria tertia, summo
mane, anno 6961 (Christi 1453) et ipse cum multis aliis occidit. Tunc patriæ suæ his verbis lamentatus
 excedium : Καὶ ἐπὶ τούτου ἀπόλυτο ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ ἐλευθερία καὶ εὐγένεια καὶ λόγοι καὶ
 πλοῦτος καὶ πᾶν ἀγαθόν, nempe : *Sub hoc peritii Romanorum imperium, et libertas, et nobilitas et disci-*
plinæ, et dicitur, et omne bonum, addit continuo has voculas : Καὶ ἐγὼ ἐάλων, et ego captus sui.

Statim post hæc idem Lascaris Demetrii ac Thomæ, ejusdem Constantini imperatoris fratrum, Pe-
 loponnesi despotarum, casus, eorumque sobolis seriem, variosque item eventus breviter enarrat.
 Quorum Historiæ particulam, cum alibi forsân minime occurrat, hoc loco apponendam esse
 stimavi.

Α δῶρων τε τὰ μὲν πέμψαι τὰ δ' ἐπαγγέλλεσθαι, φύ-
 σῶς ἔστι πάντα νικώσης· ἦν ἐξ ἀπαλῶν δυνάμων
 ἐσχηκῶς, εἰκότως εἰς ὃ τυγχάνεις ἀνήλθες· χρημά-
 των μὲν καταφρονήσας, σοφίας δὲ ἐρασθεὶς, ἢ πλοῦ-
 τος καὶ κῦδος κατὰ τὸν εἰπόντα ὀπηρεῖ· ἐβουλόμην
 ὅτε σε τῶν ἀναγκασιωτέρων μεμνησθαι· οὕτε γὰρ δέον
 εὐχερῆ; πάντας εὐεργετεῖν ἐν τοιοῦτω καιρῷ, οὕτε
 με τοσοῦτον ἐνδεῆ ὥστε εὐ παθεῖν δεῖσθαι ὀλίγοις
 ἀρκοῦμενον. Ἐπεὶ δὲ καὶ διαλεγόμενος νικᾷς καὶ εὐ-
 εργετῶν πλείον δωρεῖσθαι· ἢ λαμβάνειν ἀξιοῖς, τῆς τε
 δωρεᾶς καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν πλείστη σοι χάρις· καὶ
 πολλὰ σοι γίνονται πρὸς Θεοῦ ἀγαθὰ· ἵνα δύναιο πάν-
 τας εὐ ποιεῖν. Ἐρῶωσο.

Τῷ αὐτῷ.

Ἀποδημήσαντός σου ἐνετύθεν οἱ τῆς πατρίδος δι-
 οικηταὶ καλέσαντες καὶ τὴν μεγάλην βουλήν ἐψηφι-
 σαντο μὴ μόνον τὰς βίβλους· ἔασαι ἐκπεμφθῆναι.
 ἀλλὰ καὶ ἄς πρὶν ἐλαθεῖν ὁ δεσπότης ἀπαίτησαι· κά-
 μοι κλέυσμα προσέθεσας καὶ τίμημα πενήτηκοντα
 ταλάντων εἰ πέμψοιμι· φροντιστέον δὲ ἄλλως, καὶ
 οὐ δι' ἐμοῦ· οὐ γὰρ δίκαιον ξένον εἶτα πειράσασθαι
 ὀργῆς τῶν ἐνταῦθα. Ἐρῶωσο.

Βησσαρίωνι καρδηναλίῳ.

Ἀποδημήσαντος τοῦ σοφοῦ Γάτου πάντα μὲν
 ἔλεξα, πάντα δὲ ἔπραξα, πάντων δὲ ἐδεήθην ὄπω;
 ἀδείας ἐπιτυχῶν πέμψω τὰς βίβλους· οἱ δὲ ὁμοταί
 καλέσαντες καὶ τὴν μεγάλην βουλήν ἐψηφίσαντο μὴ
 μόνον δίκαιον ἔδσαι ταύτας ἐκπεμφθῆναι, ἀλλὰ καὶ
 ἄς πρὶν ἐλαθεῖς ἀποδοῦναι γράψαι· τίς δὲ Μεσση-
 νίος; μεταπίσαι δύναίτο; Σὺν δ' ἂν εἴη ἄλλως ἐκ-
 φροντίσαι· δι' ἐμοῦ γὰρ οὐχ οἶόν τε ξένου ὄντος καὶ
 ἀδυνάτου.

Τῷ αὐτῷ.

Μόλις ποτὲ καὶ χρόνῳ ἐκπολιωρήσαντες τὴν
 μιουκίον ἀπελάβομεν οὐγγίας τρεῖς· τὰς δὲ λοι-
 πὰς ὑπόσχεται μὲν, οὐ δώσει δὲ δυνάστης ὢν φύσει
 καὶ ἑαυτὸν τῶν ἄλλων προτιμῶν· σὺν δ' ἂν εἴη
 καὶ τῆς σῆς ἀξίας τῷ ἡγουμένῳ τὰ λοιπὰ προσ-
 θεῖναι προστάξαι, καὶ ἀναγκάσαι μὴ ἀδικεῖν ὅν οὐ
 χρή.

Postea vero captæ sunt Trapezus, et Triballis, et omnis Peloponnesus, dum alii fratres Demetrius et Thomas essent ibi despotæ. Demetrius autem una cum conjugæ et filia Hadrianopolim abductus est, quæ illi præmortuæ sunt; ipse vero a Turca Mahumete militare stipendium obtinuit. Thomas, ultimus frater, cum uxore et liberis fuga prægressus, in Coreyram venit; inde Romam sub Pio summo pontifice, viventibus cardinale Bessarione, et Isidoro episcopo Russiæ. Vixit Romæ annos aliquot; ibi decessit, ejusque filiam Russiæ imperator uxorem duxit. Duos ejusdem filios aluit Ecclesia Romana. Junior quidem Manuel fugiens, Constantinopolim se contulit ad Turcam, Romanorum gentis interfectorem; ibique vixit. Prior vero Andreas nunc Romæ, nunc alibi ut circulator aberravit ætate nostra, anno 6909 (Christi 1401). Prima ejus filia ante (urbis) expugnationem despotæ Serviæ nupsit. Eo defuncto, ipsa superfuit vidua cum duabus filiabus, quarum priorem uxorem duxit despotæ Sanctæ Mauræ insulæ ex qua filium procreavit Don Carolum, et filias tres, formosissimas sanctissimasque, Remusiam, Leonoram, et Maniam; secundam vero filius Seeteræ.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἕτεροι καὶ ἡ Τραπεζοῦς, καὶ Τριβαλλίς, καὶ πᾶσα ἡ Πελοπόννησος, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν δεσποτῶν ὄντων· καὶ ὁ μὲν Δημήτριος ἀλοῦς ἤχθη εἰς Ἀδριανούπολιν ἕνα γυναῖκα καὶ θυγατρὶ, αἱ προπέθανον· καὶ μετ' αὐτὰς ἑκαῖνος σιτηρέσιον ἔχων παρὰ τοῦ Τούρκου τοῦ Μαχουμέτου· ὁ δὲ ὕστατος ἀδελφὸς ἐφθασε φυγῶν μετὰ γυναῖκός καὶ παιδῶν καὶ ἀφίκετο εἰς Κέρκυραν· κάκειθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Πίου ἀρχιερέως, ζώντων Βησσαρίωνος καρδηνάλου καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Ῥωσίου. Ἐξῆσε δὲ τινα ἔτη ἐν Ῥώμῃ, κάκει τελευτήσας· καὶ τὴν μὲν β' θυγατέρα αὐτοῦ ἔφημεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ῥωσίας, τοὺς δὲ δύο υἱεὶς ἡ Ῥωμαϊκὴ ἔστρεφεν Ἐκκλησία· καὶ ὁ μὲν νεώτερος Μανουὴλ φυγῶν ἀπέβηκε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸν Τούρκον τὴν ἀπολέσαντα τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων· καὶ ἐξῆ. Ὁ δὲ πρῶτος ὁ Ἀνδρέας ποτὲ μὲν ἐν Ῥώμῃ, ποτὲ δὲ ἀλλῇ ἐπιπλανᾶτο ὡς περ ἀγύρτης ἐπ' ἡμῶν τῷ 537 ἔτει· ἡ δὲ πρώτη θυγάτηρ ἔτυγε πρὸ τῆς ἀλώσεως γήμασα τὸν δεσπότην τῆς Σερβίας· οὗ ἀποθανόντος, αὐτὴ ἐλειφθῆ χήρα σὺν δυοῖν θυγατέροι· ὧν τὴν πρῶτην ἔφημεν ὁ δεσπότης τῆς Ἀγίας Μαύρας, ἐξ ἧς ἐγέννησε ἔδν Κάρουλον ἀρβένε· καὶ τρεῖς θυγατέρας ὠραιότατας· καὶ ἀγαυάτας, Ῥεμούσιαν, Λειονώραν, καὶ Μαρτίαν· τὴν δὲ δευτέραν ὁ υἱὸς τοῦ Σκετέρη.

EJUSDEM NOTITIA ALTERA BREVIS

IMPP. CPOLITANORUM

A Theodoro Lascari ad Constantinum III et urbem captam.

Theodorus Lascaris, vir strenuus. Joannes Ducas Vatatzes. Theodorus Lascaris, Joannis filius. Michael Palæologus Magnus, qui Latinos Urbe expulit. Andronicus ejus filius. Michael Palæologus Tertius. Cantacuzenus Palæologus. Andronicus Palæologus. Manuel ejus filius, cujus ætate nostra (existere) filii quinque: primus Joannes, qui imperavit et morbo consumptus interiit; Theodorus, qui Selymbriæ obiit; Constantinus, post Joannem adeptus imperium postremus, quo imperante, urbs ab impiis Turcis capta est, ipse factus sum captivus; Demetrius Hadrianopoli defunctus post Peloponnesi expugnationem, in qua Thomas ultimus, cum uxore liberisque fugiens, Romam venit; ibique decessit, relictis duobus filiis unaque filia, quæ Russiæ imperatori nupsit; filiorum vero prior Romæ vixit, alter ad Turcas profugus abiit ætate mea.

Θεόδωρος Λάσκαρις, ἀνὴρ γεννάδας. Ἰωάννης Δούκας ὁ Βατάτζης. Θεόδωρος Λάσκαρις, ὁ υἱὸς Ἰωάννου. Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὁ Μέγας, ὃς Λατίνοισι ἐδίωξε τῆς πόλεως. Ἀνδρόνικος ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Μιχαὴλ Παλαιολόγος Τρίτος. Καντακουζηνὸς Παλαιολόγος. Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος. Μανουὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ· οὗ υἱεὶς καθ' ἡμᾶς εἴ· Ἰωάννης πρῶτος ὁ βασιλεύσας, καὶ κλητήρης ἀποθανῶν· Θεόδωρος ὁ ἐν Σελήμβρια (1) ἀποθανῶν· Κωνσταντῖνος ὁ μετὰ Ἰωάννην βασιλεύσας ὕστατον, ἐφ' οὗ ἕτεροι ἡ πόλις παρὰ τῶν ἀσεβῶν Τούρκων, καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος γέγονα· Δημήτριος ὁ ἐν Ἀδριανούπολει ἀποθανῶν μετὰ τὴν ἀλώσιν τῆς Πελοποννήσου, ἐν ἧ ὀμῆς ὁ τελευταῖος, φυγῶν μετὰ γυναῖκός καὶ παιδῶν, εἰς Ῥώμην ἀφίκετο· κάκει τέθνηκεν· ἀφῆς δύο υἱῶν· καὶ μίαν θυγατέρα, ἧτις ἔφημε τὸν βασιλεῖα τῆς Ῥωσίας. Οἱ δὲ υἱοὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐν Ῥώμῃ διέζη· ὁ δὲ δεῦτερος, φυγῶν εἰς Τούρκους ἀπέβη ἐπ' ἐμοῦ.

(1) Ea urbs Herodoto, Straboni, Ptolemæo, Σηλυμβρία; Xenophonti, Scymno, Scylaci, Stephano, Σηλυμβρία, quæ forma Latinis *Mela* et *Plinio* placuit; *Secrati* vero in *Hist. Tripart.*, Σελιβρία. Eundem *Theodorum* Cangius, *Hist. Byzant.* pag. 243, *Selybriæ* despotam vocat. Ego vero, ut Auctoris Græci verbis, qui Σηλυμβρία per metathesin,

aut recentiore usum scripsit, propius accellerem, Latine *Selymbriam* malui. Sita porro est in *Romania*, Turcarum provincia, olim *Thracia*, ad *Propontidem*, leucas 18 occasum versus ab urbe *CPoli*; eademque hodie, vix immutato nomine, *Selivria* vocatur.

EJUSDEM

BASILII IMP. SUCCESSORUM NOTITIA

usque ad captam urbem.

Λέων ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Φιλόσοφος ἔτη κς'. μῆνας λη'. A Μετ' αὐτὸν δὲ Λέων, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ Φιλόσοφος, ἔτος α', μῆνας η'.

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος μετὰ Στεφάνου καὶ Κίωνου τῶν αὐταδέλφων καὶ γυναικαδέλφων αὐτοῦ ἔτη ιε'.

Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη γ', μῆνας γ'.

Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος οἱ υἱοὶ αὐτοῦ βρέφη ἔντες, μῆνας σ'.

Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἔτη ςς' (1).

Ἰωάννης ὁ Τζιμισχῆς ἔτη ς'.

Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος οἱ Πορφυρογέννητοι ἔτη νγ' παρὰ μῆνα ἕνα· καὶ ὁ μὲν Βασίλειος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔτη ν'· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος μετὰ τὴν τελευταίην τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔτη γ'.

Ῥωμανὸς ὁ Ἀργυρόπουλος ἔτη ε', μῆνας ζ'.

Μιχαὴλ ὁ Παφλαγῶν ἔτη ζ', μῆνας θ'.

Μιχαὴλ ὁ Καλαπᾶτης ὁ καὶ τυφλωθεὶς εἰς τὸ πῆγμα μῆνας δ', ἡμέρας ιε'.

Ζωὴ καὶ Θεοδώρα ἡ Πορφυρογέννητος μῆνας δ'.

Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἔτη ιγ', μῆνας ζ'.

Θεοδώρα ἡ Πορφυρογέννητος; ἔτος α', μῆνας η', ἡμέρας κ'.

Μιχαὴλ ὁ Γέρων ὁ ἀπὸ Στρατιωτικοῦ, ἔτος α', ἡμέρας ιγ'.

Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς ἔτη β', μῆνας β', ἡμέρας κθ'.

Κωνσταντῖνος ὁ Δουκάς ἔτη ζ', μῆνας ς', ἡμέρας α'.

Εὐδοκία ἡ γυνὴ αὐτοῦ μετὰ Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ αὐ- C τῶν μῆνας ζ', ἡμέρας ι'.

Ῥωμανὸς ὁ Διογένης μετὰ καὶ τῆς εἰρημένης Εὐδοκίας ἔτη γ', μῆνας η', ἡμέρας κς'.

Μιχαὴλ ὁ υἱὸς Κωνσταντῖνου τοῦ Δούκα ἔτη ς', μῆνας ζ'.

Νικηφόρος ὁ Βοιωτιάτης ἔτη γ', ἡμέρας ς'.

Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἔτη λζ', ἡμέρας δ'.

Ἰωάννης ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη κδ', μῆνας δ'.

Μανουὴλ Πορφυρογέννητος Κομνηνὸς ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη λς', ἡμέρας ιε'.

Ἀλέξιος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Πορφυρογέννητος ἔτη β', μῆνας β'.

Ἀνδρόνικος ὁ θεῖος αὐτοῦ ὁ καὶ Κομνηνὸς ἔτη γ'.

Ἰσαάκιος ὁ Ἄγγελος ἔτη θ', μῆνας ζ'.

Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ὁ αὐταδέλφος Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου ἔτη η', μῆνας ς'.

Ἀλέξιος ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου μῆνας ς'.

B Ἀλέξιος ὁ Δούκας ὁ Μούρτζουφλος ἡμέρας ο'· καὶ αὐτίκα γέγονεν ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων κατὰ τὴν ιβ' τοῦ Ἀπριλλίου μηνὸς τῆς ζ' Ἰνδικτ' τοῦ ςφιβ' ἔτους· ἐλθόντων καὶ πεσόντων εἰς Χαλκηδὼνα, καὶ σκυλευόντων τὰ πέριξ αὐτῆς χθρόνους ἕνα.

Θεόδωρος Λάσκαρις ἀνὴρ γεννάδας ἔτη...

Ἰωάννης Λάσκαρις Δούκας ὁ Βατάτζης ἔτη...

Θεόδωρος Λάσκαρις ὁ υἱὸς Ἰωάννου ἔτη...

Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὁ Μέγας, ὁ Λατίνους διώξας τῆς πόλεως, ἔτη...

Ἀνδρόνικος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη...

Μιχαὴλ Παλαιολόγος τρίτος ἔτη...

Καντακουζηνὸς ἔτη...

Ἀνδρόνικος ὁ Παλαιολόγος δεῦτερος ἔτη...

Μανουὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη πέντε υἱὸς γεννήσας τοὺς καθ' ἡμέρας· ὧν ὁ πρῶτος Ἰωάννης ὁ Κούλης (2) κλητήρ; ἔτη· ὁ ποιήσας τὴν ἐγδοκὴν τῶν πόλεων ἐν

(1) ςς'. Ita etiam ejusdem Lascaris manu scriptum in proxime sequenti imperatore. Similiter in utroque alia manu in vetustiori Cod. 85, fol. 258, ubi pariter occurrit in Constantino Heraclii filio ἔτη ας'. in Basilico ἔτη βς'. in Phoca ἔτη ης'. et sic in multis aliis. Item denique Lascaris inferius in Manuele Porphyrogenete Comneno scripsit ἔτη λςς'. Quid vero sibi velit haec numeralis notae pars extrema ζ', fateor me prorsus nescire; siquidem utramque Nicephorum Phocam et Joannem Tzimischiem ὁ tantum annos imperasse constat; Manuelem autem Porphyrogenetum 37 imperium tenuisse significatur. Arithmetici hujus aenigmatis explanationem petiturus, Monmauconii Palaeographiam adivi; sed ab oraculo illo nullum responsum. Etsi enim multa idem de Litterarum formis, nexibus, compendiis dixerit; nihil tamen de Numerorum Notis habet praeter versuum quinque particulam, quam ejusdem operis pag. 314 quasi transcurrens ostendit; ac ne vox quidem Numerus toto indice

apparet. Quod in tanta Numeros inter ac Litteras cognatione, in tam multiplici illorum ordine, ratione, compositione profecto demeritis.

(2) Ὁ Κούλης. Sic ab ipso Constantino Lascari perspicuis litteris tum hoc in codice exaratum est, tum in superlori fol. 176 adveniens, versu 2; ubi de eodem Joanne sermo. Hinc vocem Coules in Glossario Graeco affert usurpator pro Koules duplici lambda scripto, quod Claudius significat; adeoque illa in Joannem Palaeologum Manueffis filium, imperatorem optime caesit. In enim a Duca ejus vite scriptore ποδαγία πιεζόμενος ἐν πολλοῖς ἔτεσιν, podagra multos per annos confictatus fuisse traditur. Jam vero hinc recte colligas, si Joannes Comnenus ob pulchritudinem Καλοῶνάννης olim merito appellatus est, hunc ob clauditatem Κουλοῶνάννην non inaeque cognominari potuisse. Ceterum de hujusmodi cognomento nihil Ismael Bualdus in suis ad Ducam Notis.

Φλωρεντία, ἐνώσας Λατίνους καὶ Ῥωμαίους· ἦτις Δ ὀλίγον διέμεινε.

Δεύτερος Θεόδωρος· ὁ δεσπότης ἐν Σηλυμβρία προποθανῶν Ἰωάννου ἐπ' ἐμοῦ· καὶ μετ' ἐκείνον ὀλίγον ἀπέθανε καὶ ὁ Ἰωάννης· τῆς μητρὸς αὐτοῦ ζώσης μοναχῆς.

Μετὰ τὸν Ἰωάννην ἐκλήθη ὁ Κωνσταντῖνος Τρίτος, δεσπότης ὢν ἐν Μυζηθρᾷ, καὶ κύριος τοῦ ἡμίσεως μέρους τῆς Πελοποννήσου· καὶ οὐκ ἐστέφθη· καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ ἔτει ἐάλω ἢ Κωνσταντινούπολις ἀσχεστὰ καὶ ὠμότατα ὑπὸ τῶν ἀθέων Τούρκων τῇ κθ' ἐνάτῃ (1) τοῦ Μαΐου μηνὸς ἡμέρᾳ τρίτῃ πρωτ' ςθξα' ἔτει· καὶ αὐτὸς σὺν πολλοῖς ἄλλοις ἐκτάνθη· καὶ ἐγὼ αἰχμάλωτος γέγονα· ἐπὶ τούτου ἀπόλωτο πάντα τὰ τῶν Ῥωμαίων· καὶ βασιλεία, καὶ εὐγένεια, καὶ λόγοι καὶ πλοῦτος, καὶ αὐτὴ ἡ ἐλευθερία.

Τέταρτος ἦν Δημήτριος δεσπότης ἐν Μυζηθρᾷ· καὶ πέμπτος ὁ Θωμᾶς δεσπότης τῶν Πατρῶν· καθ' ὧν ὁ ἀσεβῆς Μαχουμέτης στρατεύσας, τὸν μὲν Δημήτριον αἰχμάλωτον λαθὼν ἅμα γυναικὶ καὶ θυγατρὶ εἰς Ἀνδριανούπολιν ἐκόμισεν· ὅπου μετὰ ταῦτα τὴ κοινὴν ἀπέθωκε χρεὸς, τῆς γυναικὸς καὶ θυγατρὸς προπροθανούσων· τὸν δὲ Θωμᾶν ἐφυγάδευεν ἅμα πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ, ὅστις ἐν Ῥώμῃ ἀφιγμένος ἐπὶ Πίου ἀρχιερέως διεζῆ· καὶ μετὰ ταῦτα θανὼν κατέλιπε δύο υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα, ἣν ἔγημεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ῥωσίας· τῶν δὲ υἱῶν ὁ μὲν νεώτερος Μανουήλ ὑπ' ἀπορίας κατέφυγεν εἰς τὸν Τοῦρκον, ὅπου προνομίας τυχὼν καλῶς ἐζῆ μέχρι τοῦ παρίντου· ὁ δὲ πρῶτος ὁ Ἀνδρέας ἀγύρτης γενόμενος περὶ πολλὰ τῆς Εὐρώπης πλανᾶται· ἔτει ςθξβ' ἔτει (2).

(1) ἐνάτη. Hæc dictio redundat.

(2) Id Chronographiæ fragmentum extrema pars est Græcorum imperatorum Chronologiæ, quam Constantinus Lascaris inseruit Synopsi Historiarum e variis historicis a se collectarum, quæ exstat cod. 72, fol. 140-176; licet nonnulla et verbin et rebus

discrepent ab iis quæ hic legas. Quæ vero de Constantino imperatore, de CP. excidio, de Lascaris captivitate, tum de ejusdem Constantini fratrum, eorumque sobolis variis casibus in illo codice referuntur, ea jam Græce et Latine edidimus supra eodem cod. 72.

CONSTANTINI LASCARIS

CARMINA PARENTALIA.

I.

Pentastichon heroicum in Theodorum Gazam defunctum.

Hic jacet, qui sapientiæ flos exstitit Theodorus
Gaza, quem peperit, ornavitque disciplinis Græ-
cia;

Habuitque Italia luciforum, ut peritum Inter-
pretem.

Si vero urbs parva virum tantum tumulo continet,
Ne miretur; sapientia enim ingrata memoria præ-
valet.

Ἐνθάδε κεῖται δε ἦν ἄνθος σοφίης Θεόδωρος
Γαζῆς· δε τέκε καὶ κόσμησε μαθήμασιν Ἑλλάς·

Ἐσχέ δε Ἰταλία φωσφόρον ὡς ἐρμηνία Ἴβριν (1).

Εἰ δε μικρὰ πόλις ἄνδρα τόσον κατέχει ἐνὶ τύμβῳ (2)
Μὴ ἀγάσῃ· σοφίης γὰρ ἀγνωμοσύνη ὑπερῖσχει.

II.

Ejusdem in Phanurium Geracium Rhodium.

Quem Phanurium Rhodus habuit tanquam exi-
mium ornamentum,

Præclaramque animam et corpus fortunamque ma-
ximam;

Hunc amarus juvenem eripuit præter spem Or-
cus,

Dignum cælo vivere ad summam usque senectute-
m.

Ὅν Ῥόδος εἶχε Φανουρίον ἔξοχον ἤδε κόσμον

λαμπρὸν τε ψυχὴν ἰδέ σῶμα τύχην τε μεγίστην,

Τούτου ὁ πικρὸς ἔφηβον ἀέλπτως ἔρπασεν ἄδης

Ἄξιον ὄντα πολὺ ζῶειν μέχρι γῆρως ἄκρου.

(1) Huic vocis Ἴβριν Lascaris manu, velut ambigentis, ascriptum est ἢ ἄκρον, id est: vel summum.

(2) Ejusdem tanquam emendantis manu, his vocibus ἐνὶ τύμβῳ superscriptam ἐνὶ κόλπῳ, id est: in sinu.

III.

Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρως ἐπιγράμμα ἐπὶ τῷ ἀρχοντι τῆς Ἰσπανίας. Constantini Lascaris epigramma (funebre) in principem Hispaniæ (1).

Κοίρανος ὅς γ' ἦν κόσμιος Ἰβήρων μεγαθύμων
 Ἦδ' ἰθύνων πολλῶν νήσων τ' εἰναλίων
 Μουνογενῆς· τε ὕψι μεγάλων βασιλείων ἐπισιπέων,
 Νυμφίος εὐδαίμων ἔξοχος ἠρώων,
 Τοῦτον, φεῦ! ἡ μοῖρα πολυδάκρυτος ἤρπασεν ἄφνω
 Ἄξιον ὄντα βιοῦν Νέστορος αἰῶνας.

A Qui modo magnanimum princeps florebat Herum
 Per populos, urbes, æquoreasque domos;
 Celsorum atque pium qui proles unica regum,
 Augusta felix conjuge sponsum erat;
 Hunc sors, heu! subito lacrymabilis abstulit ictu,
 Nestoris hunc dignum vivere sæcla senis.

Τοῦ αὐτοῦ εἰς Φερδινάνδου τὸν Κούνιου, κοίρανον Σικελίας. Eiusdem in Ferdinandum Cunium (3), Siciliae rectorem.

Ἐνθάδε καίται Φερδινάνδος ὁ Κούνιος ἦρας
 Κοίρανος ἰσθίος Τρινακρίας ἀπάσης·
 Εἶδος ἀνακτόριος ψυχῆν τε καὶ ἤθεα πάντα
 Τῶν ἀρετῶν τέμνος, ἡδὲ φιλοσοφίης.

Τοῦτον ἔκλαυσε χορῆς λογίων ἀγαθῶν τε βροτῶν γε
 Ἦπιον ὦ· πατέρ' ὦς κοσμοπολίτησι
 Οὐ τὸ βροτῶν, φεῦ! τῷδ' ἀλίθω βασιλικῷ τέταπται,
 Ψυχὴ δ' ἐς μακάρων χώρον ἔκοῦσ' ἀνίβη.

IV.

Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρως ἐπὶ τῷ Γεωργίῳ Β' Ράλλῃ.

Εἰ θρήνος οὐκ ἦν ἐν βροτοῖς, νῦν ἤρξεν ἄν·
 Λύπη τε καὶ πένθος γόος τε καὶ ἄχος·
 Τέθνηκε φεῦ! Γεώργιος Ῥάλλης νέος
 Καλῆς κάγαθός φιλόστοργός θ' ἄμα,
 Δίκαιος, εὐσεβής, φιλόχρηστος, σφόδρα
 Ἐμφρων φύσει· ἀνδρεῖος, ἐγκρατῆς, ὄλος (3)
 Ἠδύς, προσηγνής, εὐπροσήγορος πάνυ·
 Πιστὸς φίλος δῆπου· ἐταῖρός τ' ἀσφαλῆς·
 Ἀρετῆς οἰκείος, ἀρετῆς καὶ ξένου·
 Ὑπήκοος πάντως πατρί τε καὶ γένει·
 Ἐξ αἵματος λαμπροῦ μοναρχῶν Ἑλλάδος·
 Πιτρὸς τε μητρὸς εὐγενεστάτων ἄγαν
 Τὰ πρῶτ' ἐχόντων γῆς Ἀχαιῶν ἐμφρόνων,
 Ὀλβῷ τε καὶ δόξῃ βροτῶν ὑπερτέρων,
 Πλείσταις ἀρεταῖς ἠγλαίσμενων λίαν.

Ὦς σεῖριος λαμπρὸς προπόντων ἐπ' ἔραν·
 Ἐξ ὧν γενηθεὶς καὶ τραφεὶς ἴσος ἔην·
 Εὐσώματος εἴπερ τις ἄλλος τυγχάνων
 Πάλλῃ τε καὶ δρόμῳ βροτῶν ὑπερτέρων,
 Δίσκῳ τε καὶ πετομένοις ἀκοντίοις,
 Κούφοις τε ἄλμασιν γε καὶ παγκρατίῳ,
 Ἐγχοῦς τε καὶ δπλα ἱκανὸς ἦν φέρειν,
 Ἴππους τε δαμῆν καὶ τὰ θηρ' ἔλῃν,
 Τόξοις τε χρῆσθαι δεξιὸς καὶ φαρέτρα,
 Κύνας τ' ἄγειν καθάπερ ἄλλος Ὀρίων,
 Ἔσμὸς ἀρετῶν, ἵνα μὴ πλείω λέγω.
 Πλὴν ἀλλὰ καίπερ ὄντα ἄνθος τοιοῦτο
 Ἄδης ὁ πικρὸς καὶ πρὸ τῆς ὥρας εἶλε
 Κακὸς κάκιαιος καὶ βιοφθόρος πάντων
 Πάντας χαλίπτων καὶ κατεσθίων βροτούς·
 Καὶ νῦν δέμας τάφος γε οὗτος καλύπτει·
 Ψυχὴν δὲ πάντων δημιουργὸς κατέχει (4).

(1) Joannem videlicet, Catholicorum regum filium unigenam, tantæ indolis ac spei quam immaturæ ætatis principem, qui acerbissimo funere præreptus, obiit universæ Hispaniæ desideratissimus.

(2) Is Ferdinandus Cunius, cujus honori hoc scriptum epitaphium, fuit scilicet Don Fernando de Acuna, Ferdinandi V, Hispaniarum regis in Sicilia vicarius, qui Catanis anno 1494 decessit; ibique in ecclesia cathedrali sepultus est. Vide Vincenzo Auria, *Historia chronologica delli vicerè di Sicilia*, pag. 22 et 23.

(3) Huius loco ipsius *Lascaris*, velut emendantis, manu adscriptum hæret.

(4) Quamvis in hac elogio juvenis hic et paterno et materno genere longe nobilissimus, atque etiam e Græcorum monarcharum, id est imperatorum, sanguine ortus, his diserte versibus prædicatur:
 Ἐξ αἵματος λαμπροῦ μοναρχῶν Ἑλλάδος·
 Πατρός τε μητρὸς εὐγενεστάτων ἄγαν;
 nusquam tamen gentile nomen *Rales*, sive *Rhales* in *Familii Byzantinis* a Ducangio illustratis memoratur. —Leg. Παύλ.

THEODORUS GAZA

NOTITIA

(Ex Allatio De Theodoris, ap. Malm Bibli. Nov. PP., tom. VI.)

Theodorus Gaza, urbe Macedoniae Thessalonica oriundus, instaurato Ferrariae litterarum gymnasio primus studiis praefectus et moderator creatus, litteras Graecas publice professus est. Multa ipse de suo scripsit, multa vertit a Graeco in Latinum, et e Latino in Graecum. Scripsit de suo Graece *Institutionis grammaticae* libros quatuor, diversis locis impressos, Venetiis apud Aldum, Basileae apud Curionem, Parisiis apud Wechelium; et plerumque cum versione Latina. Postremo Basileae apud Nicolaum Brilingerum anno Domini 1540. Quanti Robertellus fecerit in rebus grammaticis disponendis artificium Gazae, audiamus ex ipso in expositionibus libri Aristotelis de poetica: *Hinc Theodorus Gaza, vir doctissimus, qui summo ingenio methodum illam conacripit, ait sub initium libri quarsi: Δοικὸν δὲ περὶ συντάξεως τῶν τοῦ λόγου μαρῶν, etc. Haec ego volui Gazae verba apponere, quia tanto artificio videntur esse prolata, ut agnoscas emendatissimi illius hominis miram quamdam industriam in discernenda methodo hac et distinguenda: sicuti solet in reliquis artibus et scientiis Aristoteles, cum opus est; tantique mercede facio Gazam in hoc praesertim quarto libro, ut nulli veterum postponendum putem.* Theodori Gazae grammaticam aliam ab excusa habet Joannes Sambucus. (Gesnerus.)

De mensibus Atticis, liber Graecus impressus Basileae apud Robertum Winter cum Latina versione Joannis Perelli, et nunc denuo in Uranologio Dionysii Petavii, Lutetiae apud Sebastianum Gramoyssinum, 1630, in fol.

Ἀντιρρητικόν. Εἰρηται Βησσαρίων τῷ πατριάρχῃ ἐν τοῖς ὑπὲρ Πλάτωνος λόγοις, ὡς ἐλπίζοι μὲν ἄλλα τα τῶν σπουδαιοτέρων θεωρημάτων ἐντεύξεσθαι ἐν τῷ τοῦ ἀντιλέγοντος Πλάτωνι βιβλίῳ· καὶ περὶ εἰδῶν, εἰ ἕνια χωριστὰ, εἰ πάντα ἀχώριστα, καὶ εἰ χωριστὰ, πότερον καθ' αὐτὰ ὄφρασεῖται, ἢ καίμενα ἐν ἐπινοίαις. *Orationem antirrheticam. Dicta fuit Bessarioni patriarchae in iis quae ille dixit in libris pro Platone, quod speraverat quidem alia majoris studii theoremata invenire in libro illius, qui Platoni contradicebat. Et de speciebus, utrum aliqua separabiles sint, an omnes inseparabiles: et si separabiles, utrum per se subsistant, an vero sola cogitatione discernantur.* In quibus etiam habes argumentum orationis. P. Ὡς ἐλπίζοι μὲν ἄλλα τα τῶν.

Περὶ ἀκουσίου καὶ ἐκούσιου. *De voluntario et involuntario.* P. Περὶ δὲ ἀκουσίου καὶ ἐκούσιου ἀπορρήτειον ἄν τις εἰς τὰ καθέκαστα.

Ὅτι ἡ φύσις οὐ βουλεύεται. *Quod natura consilio res non gerit.*(1).

Περὶ ἀρχαιολογίας τῶν Τουρκικῶν *De origine et antiquitate Turcarum*, ad Franciscum Philadelphum, P. Περὶ Τουρκικῶν τίνες ποτ' ἂν εἴεν, καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ὀρμηθέντες (2).

Epistolae varias. I. Fratribus Demetrio et Georgio. P. Δεικνυμένων μοι ἐπιστεῖλαι ὑμῖν. II. Demetrio Sguropulo. P. Δεινὰ πάλιν ἀγγέλλεις, εἴπερ οὐδέν. Haec epistola legitur quoque in bibliotheca regia Parisiis. III. *Andronico Callisti.* P. Ὅτι οὐ συναποδημήσας τοῖς ἄλλοις σύ γε. IV. *Eidem.* P. Ἄπειρινάμην πρὸς τὸν δεσπότην περὶ ὧν γέγραψας. V. *Bessarioni cardinali.* P. Ἡδὴ τὴν ἱερὰν σου κεφαλὴν ἐν Κελτοῖς εἶναι. VI. *Eidem.* P. Ἐκ τῶν πρὸς τοὺς δεσπότης ἀπεσταλμένων. VII. *Eidem.* P. Εὐχόμεαι ἀγαθὰ πυθέσθαι περὶ σοῦ. VIII. *Alexio.* P. Ἡ τῷ δεσπότη συμδῶσα νόσος. IX. *Eidem.* P. Χθὲς κατατύχην εἶδον τὸν λικεντιάτον. X. *Philalrho.* P. Οὐ πάντ' εἰσικεν ἀσθενεῖ τὸ γῆρας. XI. *Alexio.* P. Ἀρξίμεθα εἰς Βιτιτέρδιον, καὶ τὰ αὐτοφυῆ θερμὰ ὕδατα. XII. *Eidem.* P. Ἐπέσταλκά σοι μὲνδὸς Φεβρουαρίου λέγοντος. XIII. *Eidem.* P. Δις ἀπέστειλα, τὰ μὲν πρῶτα. XIV. *Eidem.* P. Ἐχομίσθη μοι ἡ ἐπιστολή, ἢ ἐπτοκαίδεκάτη.

Index regius Sancti Laurentii notat: *Theodori Gazae Temmuchia: de anima, de voluntario et involuntario, definitiones et defensiones contra Plethonem.*

Scripsit praeterea carmina, ideoque inter poetas sui temporis recenset eum Gyraldus dialogo I. Audienda sunt, quae Ludovicus Carbo in quadam de artibus liberalibus oratione ad Leonellum Estensem

(1) Hinc videntur corrigenda quae ambigue de hoc Gazae opusculo dicuntur apud Fabricium ed. nov. T. X. p. 301 et 395. A. M.

(2) Edidit ipse Allatius Gr. et Lat. in *Symmictis*, libro posteriori, p. 582 seqq. A. M.

Ferraria principem scribit inter cetera : *Dicam equidem quanto dignus Theodorus honore, quem plusquam dimidium animæ meæ semper diligam, cujus versiculos, quos de musis tuis elegantissime edidit, in saeculo illo pulcherrimo incidi jubeas, etiam atque etiam rogo et obsecro. Quid enim gravius Callimachus? quid suavis Propertius? quid pulchrius Tibullus dicere unquam potuisset? Nam et nomen et officium musarum concinne exprimunt, et earum laudem ad picturam alludentes brevius concinnant. Nobile hominis ingenium, tantum philosophum in hujusmodi deliciis præstare!*

Ex Græco ab eo in Latinum sermonem versa sunt : *Æliani de instruendis aciebus liber*, Coloniæ cum aliis quibusdam, et Venetiis in *Æ. Dionysii Halicarnasæsi de compositione orationis. Theophrasti de historia, et causis plantarum lib. XV. Aristotelis de historia animalium libri IX. De partibus animalium, et earum causis libri IV. De generatione animalium libri V. Problematum sectiones XXXI.* Quæ omnia cum cæteris Aristotelis operibus Latinitate donatis sæpius impressa sunt. *Alexandri problematum libros II* excudit Basileæ Cratander anno 1537 cum Problematibus Aristotelis ab eodem versis. De hac versione Theodori Franciscus Patricius *Discurs. peripatetic.* lib. II : *Leonardum Branum secutus Theodorus Gaza circa annum 1453, Aristotelis libros omnes de animalibus, et Problemata : nec non Theophrasti libros de plantis, et Alexandri problemata Latina fecit. Quem secuti sunt in eo munere tres alii doctissimi Græci, Georgius Trapezuntius, Bessarion, et Joannes Agryopolus, qui varios Aristotelis libros Latinitate donant.* Petrus Pantinus in epistola ad lectorem, quam præstitit Michaelis Apostolii paræmisi, inter alios Græcos qui cum Bessarione in Italiam venerunt, recensens Theodorum Gazam, scribit : *Aristotelei vero Theodorus Gaza, Joannes Argyropulus, et Georgius Trapezuntius rhetor, brevi omnes Latine scribendo sic exercitati, ut et Gaza Romani sermonis pomeria in animalium Aristotelis historia sic protulerit, ut quem illi comparem rix habeam, præferam vero neminem.* Nec alienus est ab hac mente Franciscus Floridus *lect. succisivarum* lib. IV, cap. 42, qui in Græcis auctoribus Latine reddendis Theodori præstantiam inter summos illius ordinis proceres collocat, licet in levissimis vocibus lapsus, maximas quandoque de lana caprina rixas linguæ Græcæ imperitis reliquerit.

In interpretationibus Gazæ Problematum Aristotelis, et libelli Ciceronis De senectute, invenit Angelus Politianus nævos quosdam, quos sua interpretatione abstergeret, *Miscellan.* cap. 90 et 91. Et insuper eriminatur Theodorum, quod dissimulaverit, per quem maxime profecerit, habueritque pene contempti et ludibrio, cujus potissimum laboribus insidiabatur. Cui plane respondere poterat Theodorus, se hominem esse : non mirum ergo, si in aliquibus erraverit, qui in tot aliis mentem auctoris expressit : et aliud esse unum aut alium locum auctoris, aliud totum opus excutere, et examinare : stomacharique se tam parum sano judicio Politiani, qui sua vel Græca vel Latina cum Trapezuntii conferat, quem vincere nullum negotium fuit, etiamsi multum sibi placeat in eo opere Trapezuntius, et plane insolescat, qui credit se eos libros non minus elegantius emendatosque dare, quam apud Græcos habeantur. Itaque aureum illud eloquentiæ flumen Aristotelis Politiano valuit, ut cum eo quæ Trapezuntii sunt, exæquantur? Poterat tutius hæc silentio dissimulare, quam palam afferendo, risu a legentibus explodi. Quid si cum Matussaco in prolegomenis ad Aristotelis historiam De animalibus diceret, ante Theodorum Gazam, neminem historiam hanc de animalibus vertisse, præter veterem illum interpretem ignotum, qui philosophi opera verbo ad verbum Latine reddidit? Quidam Boethio antiquam illam versionem tribuant, sed falso, ut opinor : nam verbo tenus transtulit textum Philosophi, quisquis ille fuerit, qui primum operi admovit manum. At quæ hodie habemus a Boethio, *ὡς κατὰ νόδον*, sed eleganter versa sunt.

Nec minor Theodoro lis fuit cum Julio Scaligero, qui non tantam historiam de animalibus Aristotelis, sed Historiam et De causis plantarum Theophrasti nova interpretatione et commentariis adornavit, in quibus ob non intellectam linguam Græcam, neque Latinam, et non probe redditam sententiam, sæpissime et acriter Theodorus vapulat, sic ut videatur labor ille assumptus a Scaligero non alia de causa quam ut, dejecto Theodoro, palmam sibi in Græcis atque Latinis gloriæ adipisceretur. Uno tamen verbo sciendum est, non esse minora, quæ in Scaligeri interpretatione et commentariis docti notant, iis quæ in Theodoro Scaliger notaverat : imo eundem non intelligentia tantum verborum, sed in eorum sententia etiam Latine exprimenda sæpissime labi. Peractæ item est de interpretatione librorum Theophrasti, quam molitus est Gaza, Joannis Crispini judicium : *Cæterum quod maxime erat optandum, eloquentissimo viro doctissimus obtigit interpres, Scaliger ille nimirum Latine et proprie explicans, quæ Theophrastus Græcæ quondam tradiderat. Hoc quidem permulti conati sunt perficere, inter quos Theodorus Gaza, vir eruditissimus et sæx, id est Græcæ, linguæ peritissimus, cujus sane laudandus est conatus, sed tamen hactenus ut agnoscamus illum sive Græci, aut Latini sermonis non ita distincta cognitione, sive res, quod verisimilius est, ignorantia, infinitis propemodum in locis fuisse hallucinatum, ut Julio Scaligero ἀρροστῆ et emendatore opus habuerit.* Quidquid sit de hallucinationibus Gazæ, anne Crispino eruditissimus est, itemque linguæ Græcæ peritissimus, qui Græci sermonis distinctionem nullam habet, et rerum ignorantia, infinitis propemodum in locis hallucinatur? Scaligero, quo viro! apud Crispinum asserente, innumeris prope suorum commentariorum in Theophrastum locis, Theodorum imitatum suorum popularium negligentiam, ambiguis verbis uti, nimis rerum quas tractat ordinem pervertere, et pessime et semilitine transferre, de suoque addere contra fidem interpretum, quæ est ut ipse explicet non quid ipse

sentiat, sed quid auctor quem suscipit interpretandum. Neque enim simile hoc est negotium, atque id quod de Sophocle atque Euripide circumfertur: horum alter personas quales fuissent, alter quales esse debeissent sese effingere professus est. At Latinus qui Græca ignorarit, si ei auctoritate Theophrasti utendum sit, falso semper imponit aliquid illi ex Theodoro, quod ipse de suo nunquam prompserit. Et præterea pingit orationem suam variis modis. Multa ex Theophrasto subtipet: neque ex officio paraphrasæ quod sæpe proflitetur, interpretatur: verborum flexu, et verbis alterationem significantibus pro his, quæ habitum significant sæpe abutitur, antecedens genus pro specie consequenti ponit: trita verba defugit, vitioque sibi peculiari perplexissime docet, Latinitatem non sustinet. Et quid non? Hic, inquam, Theodorus, qui juxta cum ignarissimis nescit, et eruditissimus et sapientissimus reputabitur Crispino? Error eruditionem pollicit, ignorantia sapientiam. Nisi id quoque cum tot aliis innocenti appi-gatur, illum non ex ignoratione sed mællitia dærrasse. Sed quis id credit? Sed pellamus a Theodoro æmulum Scaligerum, quod possumus; et quam honorifice de Theodoro locuti sint Theodori viri alias probi, et omni scientiarum genere instructissimi, audiamus. Nicolaus Secundinus in epistola ad Andronicum Callisti: Ἐχθρόσθην μὲν οὖν Θεόδωρον προσηλακίζομένῳ, καὶ κακῶς οὐ εἰς δίκην ἀκούοντι, ταῖς δὲ γε σαῖς ὑπὲρ αὐτοῦ κατα πόδας ἐντετυχηκῶς ἀντιλήψεσιν, ἤσθην καὶ ἤσθην διαφερόντως, πολλῶν γε ἕνεκα· Θεόδωρον γὰρ ἐγώ γε πάνυ φιλῶ, καὶ περὶ πλείστου τὸν ἀνδρα ποιοῦμαι· ἄγχαλ τε οὐ μόνον αὐτοῦ τούς λόγους, καὶ τὴν, περὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, σπουδὴν καὶ ἀκρίβειαν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὸ ἦθος, τὴν ἀρετὴν, τὰ σεμνὸν, τὸ σώφρον ἐν βίῳ καὶ κόσμῳ, τὸ γε περὶ πάνθ' ὁμοῦ τὰ καλὰ εὐφυῆς, καὶ λίαν ἐπι-βολον, ὡς εἰ τις παιδείας ἕνεκα παντοδαπῆς, καὶ τῆς περὶ τὸ ἦθος χρηστότητος τῶν καθ' ἡμᾶς; Ἑλλήνων τὰ πρῶτα τὸν ἀνδρα λέγοι, μὴ ἂν ἀμαρτῆσαι τῆς ἀληθείας. *Graviter itaque tuli, quod Theodorus probis atque ignominia afficiatur, maleque præter fas omne audiat. Verum cum tuas pro illo responsiones ad verbum perlegissem, gaudio affectus sum, eoque maximo, nullas ob causas. Namque ego Theodorum insigniter amo, et maximi facio, admirorque non tantum illius sermones, et circa omne doctrinarum genus studium ac diligentiam, sed magis mores, virtutem, gravitatem, vitæ quoque castimonium et decorem, nec non circa bona omnia simul aptitudinem et solertiam, adeo ut si quis cum propter omnimodam eruditionem, et mo-rum probitatem Græcis, qui hac ætate vivunt, anteponat et præferat, a veritate non aberraverit. Et car-dinalis Bessarion in epistola ad eundem Theodorum, quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis commoda rei litterariæ proventura sibi promiserit, ingenue confessus est. Verba elegantissima exscribantur. Σὺ δὲ τὰ Περὶ φυτῶν Θεοφράστου, καὶ τὰ Ἀριστοτέλους ἐρμήνευσα; Προβλήματα, et cætera quæ jam edidimus supra. Vide col. 685, inter Bessarionis epistolas.*

Liceat mihi hic obiter iniquam ac perpetuo comitantem litteratos homines afflictam ac misera-ram conditionem deplorare. Theodorus Gaza, qui vir! tot studiorum laboribus apud Græcos et Latinos emeritus, tot voluminibus compositis clarus et conspicuus, summo Pontifici notus, pur-puratis Patribus charus, in Italia studiorum altrice, spectantibus principibus viris et laudantibus, ita eget, ut nec sibi unde vivat domi sit; et ne ad mendicitatem se detruderet, animum a studiis abstrahere, et alieni agelli glebas colere cogitur. Non crederem ipse hercle, ni idemmet Theodorus fateri-tur, et suam hanc egestatem exponeret in epistola ad Demetrium Sguropolum: Παράδειγμα δ' ἴσως ἂν εἴη οὐ φιλοῦν καὶ τὸ ἡμέτερον· ἡμεῖς γὰρ ἀποροῦντες εἰς τὸν τρόπον παντὸς εἰς τὸν βίον ἑτέρου, λαβόντες χωρίον ἐγεωργοῦμεν· καὶ ταύτῃ τὰ ἐπιτήδεια πορίζομενοι, οὐδενὶ γεγναμεν φορτικοί τε καὶ ἐπαχθεῖς αἰτιοῦντες· σοὶ μόντοι γε οὐδαμῶς ἀνάγκη γεωργεῖν· ἐμοὶ μὲν γὰρ ὁ τότε πόλεμος ἐπέκλειε τὴν εἰς τὰς πόλεις ὁδόν· σὺ δ' ἐν Φλωρεντίᾳ εἶ, πλεῖσι ποριστικωτάτῃ ἐκάστῳ, ἅπερ ἂν ἐπιτηδεύειν προέληται. *Exem-plar fuerint fortasse non malum res nostræ. Nobis enim cum prorsus non suppeterent vitæ necessaria, no-stram in alieno agro colendo operam collocavimus; sicque necessaria comparantes, nemini sumus quaritando neque molesti neque odiosi. Nulla vero cogit necessitas te agros colere. Mihi enimvero bellum quod tum gerebatur, ad urbes aditum intercludebat. Tu vero Florentiæ immoraris in urbe fructuosissima, et perquam comoda omnibus qui animum ad aliquod exercitium applicuerint. Et in epistola ad Andronicum Callisti: Σοὶ δὲ πένητι ὄντι ἀπορίαν τῶν τοιοῦτων ὑπάρχειν ἀνάγκη, οἷόν τι κακοὶ συμβαίνει νοσοῦντι· καττοι οἱ δεσπόται ἡμῶν δατατόμενοι ἡμῖν τὰ ἐπιτήδεια, τὰναγκαῖα μόνον τῷ ὑγιαίνοντι ὀρίζουσι, νόσου δὲ καὶ συμπτωμάτων τοιοῦτων προμήθειαν ἡμῖν οὐδαμῶς ποιοῦνται, ὡς ἄρα ἐκ δρυὸς ἢ πέτρας; ἀλλὰ μὴ ἐξ ἀνθρώπων γεγενημένοις. Tibi vero, cum pauper sis, necesse est ut rerum hujusmodi inopia premaris; quod mihi quoque male habenti contingit. Domini siquidem nostri nobis necessaria suppeditantes, necessaria solummodo sano ministrant; ægritudinis vero et similium accidentium nullam curam suscipiunt, ac si nos ex quercu vel saxo, et non ex hominibus, prognati essemus. O manus principum pumice ipso aridiores! o di-vitias luculentas egestate ipsa avariores! Sed ad scripta Theodori.*

Præter interpretationem suam, divisionem quoque librorum Theodorus de suo attulit. Franciscus Patricius Discussionum peripateticarum libro XI: *Inter eos, qui aristotelicos libros ex Græco Latinos fecero, Theodorus Gaza suo quodam modo ab Averroico differente, libros in capita secuit, quod item et Argyropulum et Bessarionem, et alios existimo fecisse: ut variis modis Aristotelis libri pro cujusque arbitrio autem divisi, cum ipse integros atque continuatos scripserit, quales ab Aldo ejusque hereditibus bis, Basileæ antem semel*

expressi fuerunt. Maussacus dicto loco : *Theodorus Gaza post Averroem modo suo Aristotelis textum vertendo, in capita secuit, et post eum multi alii interpretes, ut Argyropulus, Bessarion. aliique pro libidine quisque. Nam Aristotelis libri, ante interpretes, uno tenore legebantur, nec erant distincti aut in capita, aut in summas, aut in alias sectiones, quas interpretes primi induxere. Unde fit ut antiquæ editiones operum Aristotelis Aldi, sine sectionibus et divisionibus ullis videantur : non enim secuerat philosophus libros suos, sed oratione continua scripserat, ut et Plinius. Quidquid sit de Aristotele, de Plinio plane falsum est, namque ille totum Historiæ suæ librum primum in eo consumpsit ; et ad Vespasianum præfatus fuerat : quia occupationibus tuis publico bono parcendum erat, quid singulis contineatur libris, huic epistolæ subjuncti, summaque cura, ne perlegendos eos haberes, operam dedi. Tu per hoc, et aliis præstabis ne perlegant. Sed ut quisque desideraverit aliquid, in tantum quærat, et sciat quo loco inveniat.*

Ex libris De animalibus unum exemit, et ordinem aliorum immutavit. Ipse in sua præfatione : *Sed quanquam libris novem interpretatio hæc Historiarum consumatur, tamen qui nonus in exemplari Græco continetur, hunc ego septimum collocavi, nec temere factum existimo. Agitur enim in eo de hominis generatione, quam rem Aristoteles continuo a generatione animalium pollicetur explicaturum. Itaque cum quinto et sexto cæterorum animalium generationem exposuisset, nulli dubium esse debet, quin ille septimum hunc collocarit. Sed Apellicon Teius, de quo Strabo plura, ut alia permulta in exscribendis Aristotelis libris depravavit, sic permutasse videtur, existimans ultimum esse totius Historiæ collocandum, quoniam cum Aristoteles agere de generatione inciperet, ultimo loco de homine dicturum pollicitus est. Et sunt etiam exemplaria tum Græca tum etiam Latina, quæ habent fragmentum quoddam historiis additum : sed id causas quasdam materiales agentesque generationis humanæ exponit, non historiam complectitur. Itaque non inter historiæ libros hoc ego ponendum duxi. Sed si collocandum uspiam est, libris de generatione, meo quidem iudicio, conjungendum.*

Vertit item homilias quinque Joannis Chrysostomi de incomprehensibili Dei natura, impressas cum cæteris Chrysostomi Latinis operibus. Scribit autem Theodorus in præfatione super has homilias, etiam *Mauritii imperatoris libros De re militari vertisse.* Paschalis Gallus et Joannes Schenchius scribunt videndum esse an Theodorus Gaza verterit *Aphorismos Hippocratis.*

Ex Latino vero in Græcum sermonem transtulit *Ciceronis De senectute librum, et Somnium Scipionis,* quæ aliquoties jam sunt excusa. Item *Joannis Michaelis Savonarolæ Patavini De physiognomonia librum, una cum libro De balneis,* Joannes Georgius Schenchius in Biblioth. medica. *Epistolam ad Lentulum primam Ciceronis,* ut refert Andreas Schottus *Tullian. quæst. lib. iv, cap. 12,* quamvis id non certo affirmet. Quomodo item a Theodoro Gaza, sive quo aliò, *Nicolai V Romani pontificis epistolam ad Constantinum ultimum Græcorum imperatorem.* Græcæ Latineque hanc edidit Arcudius inter opuscula aurea Romæ 1630.

Inter Theodorum et Gemistum similitudines fuisse, et variis se scriptis, dicta refellendo, nec sine convitio proscidisse, cum nos in tractatu De mensura temporum antiquorum fuisse probavimus, tum scripta eorum apertissime reboant. Hinc factum est ut alii Græci ea ipsa ætate, licet minorum gentium dii, in varias scissi partes, alius Gemistum, alius Theodorum, vulgatis scriptionibus oppugnaverint vel defenderint. Theodorum insectatus est Michael Apostolius, Gemistum defensans. Michaellem Andronicus Callisti, Theodori causam suscipiens, oppugnavit. Ut sese in hac defensione gesserit Andronicus late explicat Nicolaus Secundinus in epistola ad eundem Andronicum (1). Verum ego iniquissime Mnis ipsi injuriam facerem, si prudentissimam atque ingenuissimam cardinalis Bessarionis de hoc negotio epistolam ad Michaellem Apostolium, rarum scriptoribus documentum, ex meis cineliis hic primus non promerem. Ea autem est : Βησσαρίων καρδινάλις Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῃ χαίρειν. Ἀφίκετο ὡς ἤμας βραδύταρον μὲν, etc. Vide supra col. 687.

(1) Exstat supra, col. 691. EDIT. PATR.

NOTITIA ALTERA.

(Bœrnerus, de hominibus Græcis Græcarum litterarum in Italia instauratoribus. Lipsiæ 1750.)

Theodorus Gaza, Thessalonicensis, Græcarum litterarum in Italia instauratorum, communi fere consensu, doctissimus, victricibus armis Græciam pervastante Amurate, in Italiam venit (1), eo speciatim, quantum conjecturæ assequi possumus, tempore, quo Barbarus natalem Theodori urbem non Macedoniæ solum, sed etiam totius Græciæ lumen expugnavit ; id quod sæculi quinti decimi tricesimo accidit anno (2). In Italiam ubi Gaza pervenit et exquisita Latine loquendi scientia ad excitandum Græcarum

(1) Jovius in *Elogiis* pag. 48.

(2) De Thessalonicensi hoc ex idio narrationem

composuit, qui patriæ calamitati adfuit, Joannes Anagnosta. Narrationem illam, addita ejusdem mo-

litterarum decus, valde sibi opus esse vidit, protinus ad Victorinum Feltrensem accessit, a quo eruditus, brevi postea sermonis Latini excelluit peritia, ut, sive Græca Latine, sive Latina Græce redderet, omnes eum admirarentur (3). Doctrina sua Theodorus Ferrariam cum maxime illustravit (4), qua in urbe renovati gymnasii primus teste Lil. Greg. Gyraldo (5), constitutus rector, Græcas litteras professus est, eo applausu, ut ex omnibus undiquaque Italiæ locis ad illum confluerent, quotquot litterarum studia amarent. Eadem in urbe postero etiam tempore docuit, siquidem Rudolphus Agricola, gente Friso, cum sexto et septuagesimo quinti decimi sæculi anno, ex Gallia in Italiam venisset, Ferrariæ Theodorum Gazam, Aristotelis scripta enarrantem audivit (6). Qui quidem ex schola ejus domum revertens, primus in Germania litteras instauravit. Ex Gazæ discipulis a Volaterrano (7) commemorantur Demetrius qui clarissimus exinde Græcarum litterarum doctor Mediolani existit et Joannes Venetus, quem Innocentius VIII R. P. Vaticanæ bibliothecæ postea præfeci.

Romam a Nicolao V pontifice accitus Gaza, ut illius satis faceret voluntati, Græcis scriptoribus Latine reddendis operam impendit, ac præter ceteros, Theophrastum De plantis Latina donavit civitate. Aristotelis Problematum, quem confecit interpretatione, Trapezuntium, qui eadem illa Latine verterat, ita offendit, ut implacabile is in Theodorum susciperet odium, ac perpetuas cum eo gereret similitudines. Summum autem Romæ patronum habuit Bessarionem, qui Gazam, ob eximiam doctrinam virtutemque, singulari prorsus complexus est benevolentia et quibuscunque rebus potuit, εταρον hunc quem dixit, et familiarem suum juvit.

Itaque cum eadem qua cæterorum exsulum Græcorum plerique omnes, egestate Gaza premeretur (8), Bessarion non solum facultatibus suis inopiam ejus sublevavit, sed etiam ut charissimè sibi hominis qui post Nicolai pontificis obitum, Neapolim ad Alphonsum regem se contulerat, eo autem duobus annis post mortuo Romam redierat, fortunis magis consulere, commendatione atque auctoritate sua effecit, ut sacerdotium in Magna quæ dicitur Græcia ei decerneretur. Romæ tamen Gaza maluit manere, quam vel sacerdotii sui sese recipere sedem (9). Casu tandem quodam graviter commotum, Roma cum discessisset, et ad Brutios se contulisset, ferunt. Rem ita narrat Jovius: Cum nobilissimas lucubrations (Aristotelis videlicet Historiæ animalium interpretationem Latinam), in membranis accurate perscriptas, Sixto IV pontifici detulisset, nec pecunia, vel ipsius librarii præmio digna, redderetur, indignatus subagreste iudicium: Effugere hinc lubet, inquit, postquam optinæ segetes in olfactu præpinguibus asinis sordescunt; atque ita in Brutios ad sacerdotii sacram sedem contendit (10).

uodia Græce et Latine edidit Leo Allatius Συμφετων lib. II, p. 318 sqq. Conf. Jo. Leunclavius Hist. Musulmanæ Turcorum lib. XIV, pag. 544 sqq., qui quidem anno 1431 Thessalonicam occupatam fuisse ait. Gravi errore, Lambecius commentar. de Bibl. Vindob. lib. I, p. 31, Gazam Constantinopoli anno 1453 capta una cum aliis quibusdam eruditis Græciæ exsulibus, in Italiam se contulisse, scripsit.

(3) Jovius I. c. Victorinum Feltrensem Mantuæ docuisse Hodius *De L. Gr. instaurat.* I. I, c. 8, pag. 35, dicit. Nic. Comneus Papadopoli autem *Hist. Gymn. Patav.* tom. II, l. II, c. 9, pag. 175. gymnasi Patavini professoribus illum annumerat, Patavique Gazam Latinas litteras didicisse affirmat.

(4) Gazam, ante quam Ferrariam se conferret, Senensibus, ad Græcam linguam docendam, operam suam obtulisse, ex quadam Philelphi ad Saccum epistola colligit Hodius I. c. pag. 56. Idem p. sq. concilio Florentino eum interfuisse, tradit. Hoc verisimile sit ex eo quod collecta ab ipso fuerint, disputationum Græcos inter et Latinos de processione Spiritus sancti, et de igne purgatorio habitatum, acta, quæ collectio nunc in Bibliotheca regia Parisiensi asservatur. Vid. Catalogi codd. mss. bibliothecæ hujus tom. II, pag. 275.

(5) Gyraldus, in dialogo posteriori *De poetis suorum temporum*, Opp. t. III, p. 550, pluribus id ipsum testimoniis confirmat, et Leonelli Estensis, Ferrariæ principis, auspiciis eo muere Gazam functum fuisse, docet Hodius I. c. pag. 57 et seq.

(6) Videantur Agricola biographi, præsertim Melch. Adamus in *Vitis Germ. philosophorum* pag. 7.

(7) Commentar. urb. l. XXI, pag. 775.

(8) Libris Græcis describendis Theodorum initio operam impendisse, Hodius, I. c. pag. 58 seq. cum quibusdam ipsius versiculis, tum inde maxime probat, quod Philelphus, ut ex hujus epistolis patet, descriptam sibi ab eo habuerit Homeri Iliada

illamque nullo pretio concedere voluerit petenti Bessarioni. Addit idem, Aristotelis Politica, Gazæ manu eleganter exarata, Venetis in bibliotheca S. Antonii, et Homeri rhapsodiam, ab eo scriptam, ibidem, in Bessarionis bibliotheca asservari. Sed hæc quidem in Græca D. Marci bibliotheca non reperitur: nec Gazæ mentio sit in Catalogo calligraphorum, a Bern. de Montfaucon summo studio confecto Palæogr. Gr. lib. I, c. 8, pag. 94 sqq.

(9) Jovius, I. c. Gazam licet sacerdotio in Magna Græcia, Bessarionis commendatione, potius esset, quod satis fuerit moderato frugique homini, pauperem tamen et egenum semper mansisse tradit; neglecta, dum Roma absens viveret, ratione totius redditus et rapacibus Græculis et Brutii rei familiaris cura demandata.

(10) Quinquaginta aureis Gazam a pontifice donatum, a quo totum se inauratum iri speraverat, illos ipsos autem, indignitate rei permotum, in Tiberim abjecisse, summoque inde mœrore confectum fuisse, refert Jo. Pierius Valerianus, De infelicitate litteratorum l. II, pag. 70. Ingrati pontificis in Theodorum, opis ipsius maxime indigentem, animi mentionem quoque faciunt Th. de Pinedo in notis ad Steph. *De urb.* pag. 306, et Leonh. Cozzandus De magisterio antiq. philosophorum l. I, p. 119, aliique plures. Attamen, quicquid de illo Sixti facti et de Gazæ indignatione, nummisque ab eo in Tiberim abjectis narratur, id omne fabulam redolere videtur clarissimo Hodio I. c., pag. 65 seq. eo quod Püll. Bergomensis, ejusdem ætatis scriptor, magno illum, ob libros ex Græco in Latinum translatos, in pretio apud Sixtum semper habitum fuisse, testetur: quam in rem etiam alia quædam affert argumenta. Neque vero his ipsis, testimonioque Bergomensis, prorsus confici arbitror, conflam esse a Jovio, quem adduximus, narrationem. Volaterranus certe I. c. non parem virtuti Theodoro Romæ contigisse fortunam, ipsumque Urbe cedere inopia coactum fuisse, confirmat.

Roma relicta, antequam in Apuliam se conferret, ad Herculem Estensem, Ferrariæ ducem, se recepit, et ab hoc perbenigne exceptus, Ferrariæ aliquandiu commoratus est, docendique, ut supra dictum est, obiit munus.

Neque vero ita multo post, quam ad Brutios venerat, ætate cum jam proventus esset, ex vim migravit (11), sæculi quinti decimi octavo et septuagesimo anno. Haud iniqua is, ut Jovius ait, sorte cum in Græcia natus esset atque educatus, in Italia autem, de Græcis Latinisque litteris præclarissime merendo vitam egisset, in Magna Græcia est sepultus (12).

Gazæ doctrinam quanti fecerit Bessarion, idoneus maxime iudex, quæque illius ergo Theodorum complexus fuerit benevolentia, antea dictum est. Summis eundem laudibus extulerunt Franc. Philadelphus, Lud. Carbo, Pomponius Lætus, Barthol. Scala, Hermol. Barbarus, Jac. Phil. Bergoinensis, M. A. Sabellius, Petrus Crinitus, Janus Parrhasius, Aldus Manutius, Ludov. Vives, Erasmus, Gul. Budæus (13). Quin etiam Politianus, licet pro Trapezuntio fuerit contra Gazam, confectamque ab hoc Ciceronis De senectute libri Græcam notaverit interpretationem, debitam tamen doctrinæ ingenique eidem tribuit laudem ipsiusque honori epigrammata aliquot Græca et Latina dicavit (14). Josephus Scaliger, ὁ πάλυ, inter eos omnes qui litterarum studia in Italia in lucem revocarant, tribas tantum et in his præcipue Theodoro Gazæ, magno certe et docto viro, se invidere fassus est; illum ipsum tamen in Aristotelis De animalibus libris Latine transferendis, aliquot locis lapsum esse, dixit (15). Sunt vero etiam alii nonnulli qui fidem in versionibus ejus desiderant, tum vero ipsius in fingendis ac formandis novis vocibus Latinis audaciam reprehendant; quam tamen præter ceteros Huotius laudat, quippe cui Gaza præclare meruisse videtur eo quod solerter excogitatis vocabulis, quibus res Latine ignotas exprimeret, Romanam locupletaverit linguam (16).

Plutarchum Chæronensem præter cæteros scriptores Græcos, in deliciis habuit Gaza. Quare rogatus aliquando a familiaribus suis, quem tandem ex omni Græcorum scriptorum numero diligendum putaret, si jacturam librarie suppellectilis eum facere oporteret. Satis, inquit, habeo, si unum servaverim Plutarchum qui omnes doctrinæ, quæ per amplissimos Græcorum libros sparsa est ac disseminata, perfectam absolutamque bibliothecam instruere videtur (17). Magnifice idem ille de Aristophane, comicorum principe, existimabat, et omnibus, quotquot Græcas litteras discere vellent, hunc scriptorem, Atticæ elegantia diligentissimum, assidua versandum manu, commendabat (18).

Quæ Gaza ingenii sui reliquit monumenta, illa quidem omnia et singula recensere, constitutum habuit Leo Allatius, in Diatriba de Georgiis (a) et eorum scriptis, cujus ætendæ spem fecit in præfatione ad Συμπικτων libros duos, quos Bart. Nihusius, Colonia Agrippinæ, anno 1655 evulgavit; quæ vero Diatriba lucem non aspexit. Illud ipsum autem præclare præstitit Jo. Albertus Fabricius, in Bibliothecæ Græcæ volumine IX libri v capite 33 quod est de Theodoro Mopsuesteno et de aliis Theodoris, qui Græcæ scripserunt pag. 194 sqq.

Scripta quæ Gaza ipse composuit, eaque edita, fere hæc sunt: 1° Grammatica Græca quæ libris qua-

(11) In Apulia Gazam obiisse, non Jovius solum, sed etiam Volaterranus l. c. disertis verbis tradit. Assentiuntur iis Scaliger in *Scaligeranis* pag. 164, et Lambecius *De B. Vind.*, l. vi, p. 278. Contra ea Matth. Palmerus et Ph. Bergoinensis in *Chroniciis* et qui hos sequuntur, Romæ ipsum decessisse dicunt. Corpus ejus in Apulia, seu Magna Græcia, sepultum fuisse inter omnes constat.

(12) Elegans huc spectat Politiani epigramma Græcum mox exhibendum, itemque Latomi, apud Jovium:

*Ille Deum munus (fer thus et libu, sacerdos),
Atque adeo hic linguæ gaze utrinquo jacet.
Græcia quem genuit, suscepit Roma: sepultum
Communi titulo Græcia Magna fovet.*

Geminus huic ipsius obliiit apud Lambecium, *Comment. de Bibl. Vindob.*, l. vi, additum est distichon:

*Altria Roma, parens cui Græcia, Græcia Magna
Fit tumulus, linguæ gaze utrinquo vocor.*

(13) Horum, qui ejusdem, vel proximæ ætatis fuerunt, aliorumque virorum doctorum elogia et testimonia, quibus excellentem Gazæ Græci pariter atque Romani sermonis peritiam, singularemve dicendi et interpretandi facultatem exornarunt, more suo fuscè descripta exhibet Hodius l. c.

(14) Ex his unum, idque egregium, illud quod Politianus, *Miscell.* cap. 90 edit. Bas. an. 1553 pag. 305 ipsis suis in Gazam animadversionibus subjecit legendum datus:

(a) *Loge Theodoris*. Edita est ab Ang. Maio. Edit.

Κεῖτο μέγας πόν' ἀγών Γαζῆς Θεοδώριον ἀμφὶ
Μούσαις τ' Ἀύσονιας ἢ δ' Ἑλικωνιάσι.
Ταῖς μὲν γὰρ γενεῆν, ταῖς δ' αὖ θραπέτην' ὄρεσιν,
Ἑλλάς γὰρ τέκε τόνγε, Ἀύσονίη δ' ἔτραγεν.
Ἰσον δ' ἀμφοτέρων σοφίη γλώττη τ' ἐκείσατο
Τὸν δ' οὐτ' αὐτὸς ζῶν, οὐτ' ἄρ' ἤκρινε θανάων
Ἄλλὰ καὶ Ἰταλῆς Μεγάλη ἐπὶ Ἑλλάδι κείσαται
Ἐλατο, ὄρεα κλέος; ζυῖον ἢ ἀμφοτέρης.

(15) Vid. *Scaligerana*, edit. an. 1695, pag. 342. Græcam vero etiam Ciceronis De senectute libri, specialimque Eunii, et aliorum, qui in illo occurrunt, versuum interpretationem baudquaquam approbavit Scaliger, quin potius Gazæ metaphrasin dictorum versuum castigavit, eique aliam ipse substituit, in notis in Calonis districta moralia, Græcæ a se conversa, edit. Amst. an. 1646, pag. 116 et sqq. De hac Scaligeri in Gazam animadversione vid. la. Casaubonus in epistola, Florilegio epigrammatum Martialis quod cum Græcæ Jos. Scaligeri interpretatione Lutetiæ, ex typographia Rob. Stephani prodit an. 1607, præfixa: Dan. Heinsius in Prolegom. ad Aristarchum pag. 684 et P. D. Huotius De claris interpr. p. 219.

(16) Vid. Adr. Baillet, *Jugements des sçavants*, tom. II, n° 809, pag. 379.

(17) Refert id Gul. Xylander in Vita Plutarchi, ejusdem operibus præmissa edit. Paris. a. 1624, pag. 11.

(18) Testis est Aldus Manutius, in præfatione ad suam Aristophanis editionem, quæ una cum enarrationibus Græcis prodit an. 1495.

tuor constat. Primus eam una cum Gazæ De mensibus opusculo, Apollonii De constructione libris quatuor, et Herodiano De numeris, ex erudita officina sua, Venetiis constituta, edidit Aldus Manutius Romanus anno 1485 in folio. Peræpe inde ab illo tempore hi grammaticarum Institutionum libri, tum junctim, tum separatim Græce vel Latine, vel Græce et Latine simul, compluribus in locis typis sunt excusi (19). In illis Latine convertendis, Erasmus, Rich. Crocus Anglus, primus Græcarum litterarum in Academia Lipsiensi professor, Jac. Tusanus Parisiensis Academiæ doctor et Contr. Hereshachius operam posuerunt, commentariisque eos illustravit Elias Andreas; tum vero harum Institutionum præstantia permoti laudatus modo Tusanus et Lazarus Bonamicus, ille Parisiis, hic Patavii, scholis publicis easdem explicarunt. Gul. Budæus vir Græce eruditissimus, de Gazæ Grammatica tam magistricè existimavit, ut, ei quidquam in isto scribendi genere simile sese unquam legisse negaverit. Taceo cæteros, qui elogiis suis eam exornarunt, viros doctos (20). Id tamen plerique vere notarunt, provectoribus et Græcarum litterarum gnaris magis illam inservire, quam Græca discere incipientibus; et librum primum, brevitate nimia obscuriorem, quartum vero, qui est De structura sermonis et variis dicendi modis, et in quo Apollonium maxime secutus est, Gaza, prioribus longe esse difficiliorem. Const. Lascaris, in præmio libri III Grammaticæ suæ de quarto Gazæ libro prouuntiat, brevem quidem illum esse et *Ἀλλῶν κολυμβητοῦ δεινόν*, Delio natatore indigentem, sed laudabilem, perutilemque scientibus, antiquorum continentem umbras.

2° De mensibus Atticis liber, Græce scriptus anno 1470. Is una cum Grammatica Theodori, ab Aldo an. 1495 editus et Florentiæ apud Phil. Juntam an. 1515 alibi Græce recusus cum Latina Jo. Perelli interpretatione, prodit Basileæ an. 1536 insertusque est Uranologio Petaviano, itemque, sed Latine tantum, Jac. Gronovii thesauri Antiquitat. Græc. tomo IX, pag. 977 seqq.

3° *Περὶ ἀρχαιογενείας Τούρκων*, de origine Turcorum epistola, quæ, cum Le. Allatii versione Latina in ejus *Συμμίκτης*, l. II, p. 318 seqq. exhibetur.

Ex Græco in Latinum Gaza transtulit sermonem: 1° Aristotelis Problemata; 2° Aristotelis De animalibus libros. Prioris interpretationis, quam, Nicolao V, P. R. dicatam, sub Sixto IV recognovit, editionem Romanam an. 1475, posterioris Venetam an. 1476, memorat Maittaire, *Annal. typogr. tom. V, part. I, pag. 76*. Utraque in Latinis quibusdam et Græco-Latinis operum Aristotelis editionibus habetur. 3° Theophrasti Historiæ plantarum libros X. Horum versionem in gratiam Nicolai V adornavit; quam Venetiis, an. 1504, editam et alibi recusam Dan. Heinsius et Jo. Bodæus a Stapel ad Græca castigarunt, sicque emendatam ille in sua Theophrasti operum editione, hic in ejusdem Historia plantarum cum commentariis suis evulgata exhibuerunt (21). 4° Alexandri (Aphrodisei) Problematum libros duos Venetiis an. 1501 indeque sæpius impressos. 5° Æliani De instruendis aciebus librum; cujus versionis plures etiam existant editiones. 6° Dionysii Halicarnasæ De oratione nuptiali et natalitia præcepta (22). 7° Chrysostomi De incomprehensibili Dei natura homilias quinque; quarum interpretationem Latine pariter atque Græcolatina Ducæi operum Chrysostomi in se continent editiones.

Præter has vero, quæ typis excusæ sunt, plures Theodorus confecit Græcorum scriptorum interpretationes. Etenim Aristotelis alios etiam libros quosdam Latine convertit; hanc vero suam illorum versionem, ut ne conjunctissimi hominis, Argyropoli, qui eosdem illos, non ea tamen facultate presidiorumque apparatu, transtulerat, samæ crescenti fraudi essent, singulari prorsus modestiæ exemplo combussit (23). Mauritiū imp. De re militari librorum interpretationem Alphonso regi sese obtulisse in præfatione ad eundem, Chrysostomi homilias præmissa, ipse testatur. Laudatur etiam a Jovio Aphorismorum Hippocratis versio Gazæ studio adornata; sed horum quidem translatio perperam a Jovio ei ascribi videtur (24).

Ex Latino Græce convertit Ciceronis De senectute, et De somnio Scipionis libros (25). Græca hæc utriusque libri versio et separatim edita, et in editionibus operum Ciceronis, Aldina an. 1523, Sturmiana aliisque exstat. Nicolai V, R. P. ad Constantium imp. Cp. Epistolam, Græce ab ipso redditam,

(19) Editiones viginti memorat Maittaire *Annal. typogr.*, tom. V, part. I, pag. 428.

(20) Hos eorumque de grammatica Gazæ judicis recenset Adr. Baillet, l. c., n° 694, pag. 326, copiosius Hodus l. c. pag. 72 sqq.

(21) Gazam, in Theophrasto vertendo, Plinii vestigiis pressius insistentem, hujus etiam nonnunquam errores potius, quam Theophrasti fidem secutum esse notavit Jo. Matthioli *Epp. med.*, l. IV, f. 147 V. Fabric. l. c., pag. 195.

(22) Hæc Dionysii Halic. præcepta Gazam Latine vertisse testatur Volaterranus l. XV, pag. 544, et ex eo Gesnerus. Sed neminem se vidisse ait Fabricius, qui interpretationem illam editam memorasset. Memorat vero editionem Mediolanensem, sine loci, typographi et anni notatione claris Saxius, in Historia litter. typogr. Mediolan. pag. 610.

(23) Auctoritate utor Jovii in *Elogiis*, pag. 51.

Huc etiam quodam modo pertinet eximium et singulare, quod hominibus doctis Gaza navavit, studium. Prædicat id ipsum, seque in edendis Plinio, et Gelio, mirifice ab illo adjectum fuisse, testatur Jo. Andreas Aleriensis. Vid. Maittaire, *Annal. typogr. tom. I, pag. 13*. Consilio item, operaque sua Theodorus adfuit Bartholomæo Facio, Arrianum De rebus gestis Alexandri in Latinum convertenti sermonem. Vid. Maittaire, *Annal. typ. II, pag. 189*.

(24) Hippocratis Aphorismorum versionem, Gazæ a Jovio ascriptam, non solum Fabricius l. c. pag. 496 in dubium vocat, sed et illam ipsam Hodus l. c. pag. 71, ad Laurentianum, Jo. Mansardi auctoritate refert.

(25) Politianum pariter, atque Jos. Scaligerum Græcam Ciceronis *De senectute* versionem notasse supra diximus.

P. Arcudius Inseruit opusculis theologicis, Romæ editis, anno 1630. In Græcum sermonem quoque transtulit Mich. Savonarolæ De balneis Italiæ libros duos (26).

Inter Gazæ ἀνέκδοτα quæ in Italiæ maxime et Galliæ bibliothecis asservantur, præter epistolas ejus præcipuum fere scriptum est, quod Plethonis De differentia Platonicæ atque Aristotelicæ philosophiæ opposuit libro et quo Aristotelem contra illum defendit. Impugnavit id ipsum Mich. Apostolius; cujus vero temeritatem graviter coarguit Bessarion, quemque scripta pro Gaza apologia, Andronicus Callistus, confutavit, de quo, in hujus et Apostolii Vita plura dicemus.

Juvat, post ea quæ de Gazæ atque Trapezuntii vita et scriptis exposita sunt, intueri incredibilem varietatem, qua hi duumviri, communi gentis ortu, studiorumque societate conjuncti, animi propensionibus, tum moribus, fortuna et vitæ rerumque exitu distinguuntur. Erat Theodorus sedati ingenii, mentisq; compositæ et Græcorum modestissimus, qui secum semper morabatur et honori et gloriæ prudentia et ratione modum statuebat. Georgius vero, præsentis animi et projectæ eminentisque interdum audaciæ homo, impetu et levitate ultra vices ferebatur, et nihil non nisi arrogans, eminere semper studebat. Uterque magnus inter eruditos videri volebat, ille in Græciæ pariter, atque Romanæ litteraturæ præsidis innixus, hic nimium ingenii facultati fidens, et intempestiva partæ cognitionis persuasione inflatus, ille ad edendum quod commentatus erat, tardior, emendando quod scriperat, nunquam defessus; hic præcipiti festinatione crudos sæpe labores in publicum protrulens, errorumque quibus implicitus erat tenax. Tum vero Trapezuntius, multum agendo, multum peccabat: Gaza, pauca exhibendo magna dabat: hic, Græce doctissimus, linguam Quiritium graviter excelebat, ille in patria lingua peregrinæ præsidia collocabat. Uterque rhetoris personam cum laude sustinebat, Gaza autem, dicendi vi ac gravitate, non Aphthonium Theonumve quemdam, sed ipsum Demosthenem reddere videbatur. Is nullius laudes tentabat, et suam sibi gloriam virtute et honestate agendi comparabat: Trapezuntius eruditos injuriis lacescebat, et laudem obtrectatione partam ultorum virtute amittebat. Amicitiam alter officio, utilitate alter mettebatur. Hunc patriæ puduit, ille amore vero eandem prosecutus est, seque ab illa dici semper voluit. Trapezuntium fortuna, sponte consecuta, cito deseruit: Gazam, tardius quidem conciliata, longius fovit. Utrumque commune fatum patria cedere coegit: sed alterum perpetuis egit erroribus, et, ut inter peregrinos semper peregrinaretur, effecit; alteri autem inter alienigenas patriæ beneficia reddidit. Trapezuntius denique misere vixit, pejus mortuus est: Gaza detrimenta vitæ placido mortis genere consolatus, et cum ille senex repuerascere videretur, hic virilis ætatis vigorem ad extremam usque senectutem servavit.

(26) Vid. Hodius, p. 74.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΑΖΗ

ΚΥΝΟΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ.

THEODORI GAZÆ

LAUDATIO CANIS.

(Ang. Mai Bibl. Nova Patrum, tom. VII. p. 303.)

α'. Ἐγὼ μὲν, ὡς ἄνθρωπος λαμπρότατος, ξύνοδα ἐμαυτῷ ξένον τι καὶ παρηλλαγμένον, ἴσως δὲ καὶ ἀτοπον ποιοῦντι, ὅτι τῶν ἄλλων τὰ ὑπ' αὐτῶν τοῖς φίλοις πεμπόμενα δῶρα εὐτελεζόντων τε καὶ ἀποσκηπυρόντων, ἐγὼ τὸνναντίον αὖξιν καὶ κοσμεῖν ἐπιχειρῶ· ὁμῶς δὲ οὕτως παραδείγματος· ἀπορῶ, οὕτως εὐλόγου προφάσεως· παράδειγμα μὲν ποιοῦμενος, οὐ τὸν τυχόντα ἀνθρώπον, οὐχ ἕνα τῶν πολλῶν, οὐ τὸν ὀλίγου ἄξιον, ἀλλὰ τὸν τὰ τε πρῶτα τῶν καθ'

1. Equidem, vir illustrissime, intelligo peregrinum quid et insolitum, fortasse etiam absurdum, me facere, quia dum alii missa a se ad amicos dona depræstant et verbis extenuant, ego contra magnificare et exornare aggredior. Quia nec exemplo hujus rei careo, nec probabili obtentu. Exemplo quidem mihi est, non quilibet homo, non de multis unus, sed is qui primatum eruditionis inter contemporaneos suos gerit, et imperium maximum

atque inter homines potentissimum occupat. imperatorem illum dico, qui cum Christianis bellum gessit, nec levia mala intulit, et ipsi mihi paria curavit. Obtentum autem mihi est, spes concepta, fore ut tibi haud minori voluptati sit parergon hoc quam ipsum opus; immo vero potius hoc iudices parergon esse opus, et adjectam dono mantissam pluris aestimes. Quippe ceu doctrinæ amantissimus, re omni bona ut par est delectaris, et præsertim iis quæ a doctrina procedunt. Quæ ego reputans, ad hoc scriptitandum opusculum adductus sum.

2. Igitur missum a me tibi donum, vocabulo quidem canis est, reapse autem una de pretiosissimis apud homines rebus atque æstimatione dignissimis. Nam cum cætera animalia unam aliquam hominibus videantur utilitatem præbere, unamquæ peculiarem virtutem habere, hoc solum animal omnimodas utilitates hominibus exhibet, et plurimis maximisque ornatur virtutibus. In leonibus quidem animositas pollet: in bobus jussu obedientia et agriculturæ idoneitas: in equis intelligentia et velocitas: in asinis ac mulis, ut ait poeta, laboriferis, patientia: et aliæ aliis insunt animalibus dotes: soli huic nihil non inest, sed cæterorum cuncta complectitur bona. Hujus enim animalis natura sive in urbibus, sive rure, et in pace ac bello utilis simul est ac delectabilis. Sed enim cunctas animalis hujus virtutes, et suppeditata hominibus adjumenta, haud facile est percensere: si pauca igitur e multis exposuero ac patefecero, utrique nostrum satis fore judico, tibi quidem ad persuasionem, mihi autem ad demonstrationem.

3. In primis igitur, quadrupedum animalium venatio nomen a canibus in Græcorum sermone sortita est ac retinet, κυνηγεσία (canum educatio); quam æstimabilem esse vitæque humanæ utilem quis nescit? Hanc dii exercuerunt, et heroes, et homines, Græci pariter ac Barbari, et olim et nunc, et ubique. Atque hujus exercitio præsidet Apollinis soror Diana, quæ hoc præcipue titulo inter deos honoratur. Venationi item dederunt operam Chiron, Cephalus, Æsculapius, Melanion, Nestor, postremo tantus heroum numerus, quantum nominatim appellare labor sit. Nonne et Achæorum sapientissimum introducit Homerus venantem apud Autolycum, et in altero femore ab apro vulneratum?

(1) Quod Mohamedes II, is qui Constantinopolim occupavit (de quo nunc Gaza), exquisite litteris excultus fuerit, et doctis apprime hominibus favorit, satis constat ex Osmanorum historia cl. Josephi Hammeri. Quomodo autem reliqua Gazæ verba ad rem canis laudemque doni pertineant, divinare non queo; nisi forte Mohamedes, more principum turcicorum venationi quoque deditus fuit, adeoque et canibus delectatus. Sed nihil propter definitio; alii videant. Utique Jul. Scaliger in heroibus, de

ἑαυτὸν πεπαιδευμένων (1), ἀρχῆς τε τῆς πρὸς αὐτὸν μεγίστης καὶ κυριατώτης ἐν ἀνθρώποις ἀξιολόγου, τὸν αὐτοκράτορα λέγω ἐκεῖνον, τὸν τοῖς Χριστιανοῖς πολεμήσαντα, καὶ κακὰ οὐκ ἐλάχιστα παρὰ σθέντα, ἐμαυτῷ δὲ τοιοῦτόν τι ἐπιτετηθευκῆτα· πρόσχημα δὲ, τὸ καὶ σοὶ οὐχ ἦττον ἡδομένῳ εἶσθαι ἐλπίζειν τὸ πάρεργον τοῦ ἔργου, μᾶλλον δὲ τὸ πάρεργον ἔργον ἡγήσεσθαι, καὶ περὶ πλείονος τῆν παρενθήκην αὐτοῦ τοῦ δούρου ποιήσεσθαι. Σὺ γὰρ φιλομουσώτατος ὢν, χαίρεις ὡς εἰκός· πᾶσι μὲν τοῖς καλοῖς, μάλιστα δὲ τοῖς ἀπὸ τῆς παιδείας ὢν ἐνθυμούμενος, εἰς τοῦτο προήχθη τούτου χεῖρημα.

β'. Τὸ μὲν οὖν σοὶ παρ' ἐμοῦ κεκτόμενον δούρον, λόγῳ μὲν κύων ἐστίν, ἔργῳ δὲ ἐν τῶν ἐν ἀνθρώποις τιμιωπάτων καὶ πλείστου ἀξίων. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ζῶων μίαν ἐκάστων τοῖς ἀνθρώποις ὠφελίαν παρέχειν δοκοῦντων, μίαν δὲ καὶ ἐξαιρέτων ἀρετὴν ἔχειν, τοῦτο μόνον τῶν ζῶων ὠφελείας μὲν παντοίας τοῖς ἀνθρώποις προσενεῖ, ἀρεταῖς δὲ ταῖς καίσις καὶ μεγίσταις κακάσμηται. Λέγουσι γὰρ οὐκ ἐν θερμοειδῆς ἐπανοθεῖ, θουσι δὲ δεκαοσύνῃ καὶ πρὸς γεωργίαν ἐπιτεθευκῆς, ἕκαστος φρόνημα καὶ κωφότης, θουσι δὲ καὶ ἡμιόνοις, ὡς ἂν εἴποι ὁ ποιητῆς (2), ταλαεργοῖς καρτερία, καὶ ἄλλοις δὲ ἄλλα εἴσεσι ζῴοις· τοῦτω δὲ μόνῳ οὐκ ἐστὶν ὅ τι οὐ πρόσεστιν, ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων ἔχει συλλαβῶν ἅπαντα. Ἔστι γὰρ ἡ τοῦ ζώου φύσις ἐν ταῖς πλείουσιν, καὶ ἐν ταῖς γεωργίαις, καὶ τὰ πρὸς εἰρήνην, καὶ τὰ πρὸς πόλεμον, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ὠφελίαν, καὶ πρὸς τέρψιν ἐπιτεθειός. Ἀπάσης μὲν οὖν τῆς τοῦ ζώου ἀρετῆς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις παρεργόμενος χρεῖας, διελεῖν οὐ βέβαιον. Εἰ δὲ ὀλίγα ἅπαντα τῶν πολλῶν προχειρισάμενη καὶ διεξιόμεναι, ἀρκέσειν ἀμφοτέροις ἡμῖν, σοὶ τε πρὸς σύστασιν, ἐμοὶ τε πρὸς ἐπίδειξιν, ἡγοῦμαι.

γ'. Αὐτίκα μὲν οὖν ἡ τῶν τετραπόδων ζῶων θήρη, ἡ ἀπὸ τῶν κυῶν τὴν ἐπωνυμίαν λαγοῦσά τε καὶ λαβοῦσα κυνηγεσία, ὡς τίμιός ἐστιν καὶ πρόσφορος τῷ βίῳ, τίς οὐκ οἶδεν; ταύτην θεοὶ τε ἐπιτεθευσαν, καὶ ἥρωες, καὶ ἀνθρώποι, καὶ Ἕλληνας ἅμα καὶ Βάρβαροι, καὶ πάσαι, καὶ νῦν, καὶ πανταχοῦ· καὶ προστάτης μὲν τοῦπτεθευκῆτος ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀδελφῆ Ἄρτεμις, ἧ καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς θεοῖς τιμᾶται· μετῆλλον δὲ καὶ τῶν ἡρώων Χείρων, Κέφαλος, Ἀσκληπιός, Μελανίων, Νέστωρ, καὶ τέλος τοσοῦτοι, ὅσους ἂν τις ὀνομαστὶ διεξιῶν ἀποκάμοι (3)· οὐχὶ δὲ καὶ τὸν σφώτατον τῶν Ἀχαιῶν εἰσάγει ὁ Ὀμηρος (4) θηρεύοντα παρ' Αὐτολύκῳ, καὶ τραθέντα τὸν ἕτερον τῶν μηρῶν ὑπὸ σῶος;

Græcia oppressa loquens, ipsam Mohamedem dicit canem, quæ miseranda cani præda futura fuit.
(2) *Odys.* IV, 636; XXI, 25. Et sic graphice quasi ex Homero Ovidius noster:

*Aspice ut auritus miserandæ sortis æsellus
Assiduo domitus verbere lentus eat.*

(3) Ex initio Xenophontei elegantissimi *De venatione tractatus*.

(4) *Odys.* XIX, 465.

*Kal γάρ θηρέοντες ἔλασεν σὺς λευκῷ ὀδόντι
Παρνησσὸν δ' ἐλάθοντα σὺν υἱῶσιν Αὐτολύκοιο.*

*A Namque venantem sauciavit aper albo dente
Ad Parnassum profectum cum Autolyçi filijs.*

Ἐπρέσθευε δὲ καὶ ἡ Σπάρτη πολεμικωτάτη οὖσα τὴν κυνηγεσίαν (1) νόμος γοῦν παρ' αὐτῇ ἐν τῇ τῆς Ἀρτέμιδος (2) ἑορτῇ, τὸν προσίοντα ἐπὶ τὸ θεῖπον οὐ κυνηγετήσαντα, τῆς παρανομίας δίκην διδόναι (3). Ἡ δὲ δίκη, νέψ μὲν καλῶς μεστὴ ὑδατος κατὰ τῆς κεφαλῆς καταχορευμένη, πρεσβυτέρῳ δὲ κατὰ τοῦ τῆς χειρὸς θρακτύλου ἤσπερ τῇ μὲν ἀλγυθόνι, μικρὰ ἂν ἴσως τινὶ ὀξείῃσι τρυφῶσι, τῇ δὲ ὀτιμῶσι, ἣν παμμεγάλη. Ἐπρέσθευσον καὶ ταύτην Μακεδόνες· τῷ γὰρ ἀνευ λίνων ὄν κενθήσαντι, οὐ καθήσθαι δειπνοῦντι, ἀλλὰ κατακλίνεσθαι, συνεχώρουν (4)· ὁ καὶ παρ' αὐτοῖς ἦν τιμιώτερον. Ἐπρέσθευσον δὲ καὶ Πέρσαι (5) ταύτην, καὶ παρὰ τούτους ὁ βασιλεὺς οὐχ ἤττον τῆς θήρας ἠγάτο, ἣ καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων, ἐξάγων τοὺς νέους· ἐπὶ τὴν κυνηγεσίαν, καὶ ἐπιμελόμενος ὅπως ἂν θηρῶσιν· οὐκ ἀπὸ τρόπου δὲ τοῦτ' ἐπιούουν. Μέλετη γὰρ εἶναι δοκεῖ τῶν πολεμικῶν μεγίστη ἡ κυνηγεσία. Καὶ γὰρ καὶ πρῶτ' ἐγείρεσθαι, καὶ ὄψ' κοιμῆσθαι, καὶ νυκτερεῦναι ἐθίζει, καὶ καύματος ἄμα, καὶ βίβλους, καὶ δόλους, καὶ πείνης ἀνέχεσθαι, καὶ ὀδοιπορεῖν, καὶ νῆ Δία εἰ δέοι τρέχειν, διὰ τε λείας καὶ δι' ἑμαλῆς, καὶ διὰ ναπῶν, καὶ διὰ κρημνῶν ὁμοίως· πρὸς δὲ καὶ βάλλειν καὶ τιτρώσκειν, καὶ βλλόμενον οὐκ εἶκειν, καὶ πάντα μὲν πόνον, πάντα δὲ κίνδυνον, πᾶσαν δὲ δυσχέρειαν ὑπομένειν· ἃ δὲ θαυμασίως ὡς τοὺς πολεμοῦντας ὠφέλει. Εἰ δὲ βούλει εἰδέναι ὅσον μέρος, πρὸς τὰ πολεμικὰ συμβάλλει ἡ θήρα. παράβαλλε κυνηγῶν ἄνδρα πρὸς τὸν τῆς θήρας ἀγευστον καὶ ἀπειρατον, καὶ ὄψ' ἐμυρίον ὅσον ἐν τοῖς κατὰ τὸν πόλεμον ὑπερρέροντα.

Coluit Sparta quoque bellicosissima venationem. Itaque lex ibi fuit in Dianæ festo, ut qui ad convivium haud peracta venatione veniret, pœnas suæ culpræ daret. Pœna autem erat, juveni quidem, aqua plena situla in caput; seniori autem, in unum manus digitum effusa: quæ sane, si dolor spectetur, levis fortasse punitio alicui videbitur; sed habita ignominia ratione, maxima fuit. Coluerunt venationem etiam Macedones: nam qui sine retribus aprum conflixisset, huic cœnare non sedenti sed recumbenti concedebant: quod apud ipsos pariter honoratius erat. Postremo etiam Persæ venationi addicti fuerunt; atque apud hos rex, haud secus venationi, quam bellicis operibus præerat, educendo scilicet ad venationem juvenes, atque ut huic operam darent curando. Neque id absurde faciebant; etenim meditatio præcipua videtur bellicæ rei venatio: nam et mane expergisci, et sero decumbere, et vigilare noctes consuefacit, et ardorem simul et frigus, et sitim famemque tolerare, et iter agere, et per Jovem si opus sit, currere per plana et æqua, et per nemorosa loca vel etiam confragosa. Insuper jaculari et ferire; et si forte aliquis pulsetur, minime cedere, et laborem quemlibet ac periculum et difficultatem sustinere. Quæ omnia mirabiliter, tanquam si bellum gereretur, juvant. Quod si cognoscere aves quatenus rei bellicæ venatio prosit, fac compares virum venatorem eum illo qui venandi nullum usum peritiamque habeat, comperiesque omnino quantopere prior ille hunc bellica virtute superet.

δ. Τοιγαροῦν ὁ Πλάτων ἐν τῇ νομοθεσίᾳ παραίνει τοῖς νέοις τούτου ἔχεισθαι τοῦπιτιθεύματος, εἰ μέλλουσι τὴν αὐτῶν καιῶς καὶ ἐμπειρῶς οἰκῆσαι. Βέλτιον δ' ἴσως ἀπ' αὐτῶν τῶν τοῦ νομοθέτου κύριων ἀπολεξάμενος ἱστορεῖν· Ἀγεῖε οὖν (6). Ἐκινδυνεῖ γὰρ οὐδενὸς ἑλαττον μάθημα εἶναι, δὲ ἀκριβείας ἐπιτετακοῦναι πίντας τὴν αὐτῶν χώραν· οὐ δὲ χάριν κυνηγεσίαν καὶ τὴν ἄλλην θήραν, οὐχ ἤττον ἐπιτεθεύειν δεῖ τὸν ἠθῶντα, ἢ τῆς ἄλλης ἠθῶντος ἄμα καὶ ὠφελείας, τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα γιγνομένης πᾶσι. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνος. Ἀλλὰ μὴν δι' ὧν τὴν θήραν μεταχειρίζομεθα; οὐκ ἄδηλον δεῖ διὰ τῶν κυνῶν· κύνες γὰρ εἰς θήραν ἐξαγόμενοι, ἢ τοὺς θήρας ὀφθέντας διώκουσιν, ἢ τῶν ἰχνῶν λαθόμενοι, διὰ τούτων ἐπ' αὐτοὺς τρέχοντες τρέχοντας ὅσον τάχος ἡμᾶς· ἀγροῦσι, καὶ μάχονται μεθ' ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν· πολλάκις δὲ καὶ πρὶν τοὺς κυνηγούς ἐπέλθειν, τὸ θηρίον διεσπᾶσιν. Καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν κυνῶν ἐν τῇ θήρᾳ ὠφελείας τοσαῦτα. Ἐδόνατο γὰρ ἂν τις,

4. Propterea Plato, in suo De legibus opere hortatur juvenes, ut huic exercitio studium impendant, si modo velint patriam regionem bene periteque habitare. Sed præstat fortasse ex ipsis legislatoris tabulis verba sumpta exscribere. Ait igitur: « Haud minoris momenti studium esse videtur, ut omnes exquisite omnia suæ regionis loca pernoscant. Cujus rei gratia, non minus quam oblectamento aut alteri cuiquam utilitati, adolescentibus venationi, quæ et canibus et alio quolibet modo fit, operam dare debent. » Hæc ille. Jam vero quibusnam instrumentis venamur? Videlicet canibus. Etenim canes in venationem ducti, vel feras conspectas persequuntur; vel compertis vestigiis, per hæc post eas currendo, currentes nos velociter deducunt, et nobiscum pro nobis pugnant. Sæpe etiam ante quam venatores superveniant, feram jam dilacerant. Et de canum quidem in venando utilitate hactenus. Nam posset aliquis,

(1) Confer Cragium *De rep. Laced.* lib. III, tab. IX, 2.

(2) Dianæ scilicet Venatricis, cujus statuam sagittas tenentem non semel describit Pausanias.

(3) Propter Lycurgum legem adversus ignavos.

(4) Sedebant convivantes antiquitus, deinde cœperunt discumbere; sed postremum hoc honoratius De Romanis Val. Max. II, 5, et Isidor. XX, 11.

De Græcis Feithius *Antiq. Homer.* lib. III, 5.

(5) Imitatur hic Gaza Xenophontem, *Cyropæd.* lib. I, 10, ubi de Persarum venandi studio ac disciplina.

(6) Plato *De legibus* lib. VI, ed. Serr. tom. II, p. 763. Idem Plato copiosius de venatione scribit sub finem lib. VII. Conferatur etiam Plutarchus in lib. *De animalium solertia.*

festinandi minime indigus, demonstrare ac latius exponere, quomodo omissa venatione omnia fierent plena ferarum, quæ hominibus male facerent, et in urbibus clausos obsiderent; a quibus cunctis incommodis venaticorum canum ope liberamur.

5. Quodnam porro animal est custodiendo aptius quam canis, reique commissæ servandæ fidelius? Propterea enim et gregibus eos prædicimus, qui quidem illos ad pascua educunt et præmittunt, præmissosque custodiunt, et custoditos ad caulas reducunt: ovibus mansueti, lupis terribiles, pastoribus obedientes. Et vivis quidem canibus, haud attingent greges lupi; mortuis autem, illico dilacerabunt. Quare et illi æsopici lupi pacis societatisque lædus gregibus offerebant, dummodo asperos illos ac sævos et invisos canes sibi deditos traderent: probe gnari, si his potirentur, greges sine ullo labore in ipsorum potestatem redactum iri. Jam cur tibi narrem de illo Capparo, vel potius de illo dicam templi Æsculapii custode? Nam cum prædo quidam sacrilegus clam ingressus pretiosissima quæque auferret, canis quidem quam validissima voce allatrabat: verum ædituis minime experrectis, sed prædoni spatium fugiendi concedentibus, ipse prædonem persecutus est neque ab eo unquam destitit. Postridie autem occurrentes singulos blande excipiebat, prædonem vero allatrabat, et noctu quoque insectabatur: donec missi ad inquirendum reum homines, audita in via de canis negotio relatione, prædonem ceperunt, et post se trahentes Athenas deduxerunt: quem canis valde hilaris sequebatur, trophæum veluti de hoste agens, spectaculum egregium ac videntibus jucundissimum exhibens. Quamobrem Athenienses cani publica alimenta decreverunt, ædituis ut ejus curam gererent mandantes.

6. Hæc reputans divinus ille Plato, dum idoneum aliquem pulcherrimæ suæ stupendissimæque civitati imponere custodem quæreret, non habuit unde aliter imaginem ejus sumeret, quam a canum natura. Sic ait itaque in Reipublicæ dialogis, custodem describens. « Existimasne igitur generosi catuli et nobilis adolescentis naturam, ad vim custodiendi quod attinet, differre? Quid ais? Consentaneumne sit videlicet naturam utriusque valere, et ad sensum esse sagacem, et velocem atque expeditum ad id quod sentitur persequendum, et tamen validam, si opus fuerit, ad dimicandum? » Et paulo post: « Erga notos quidem et familiares sunt perquam mansueti (canes): erga ignotos, sævi. Novi enimvero. Hoc ergo, inquam, hujusmodi est, ut licri possit commode; neque præter naturam, talem custodem investigamus. Non videtur. Nonne et insuper hoc videtur indigere is qui dignitatem consecuturus est, ut præter quam quod iracundus esse debeat, natura quoque sagaci præditus sit? Quomodo? inquit; non enim litelligo.

(1) In editione cl. Furia fab. CCXI.

(2) Ex Plutarcho, *De animalium solertia*.

μη σπεύδειν ὠρηγμένους, δεῖξαι καὶ δεξιένας ὡς ἀνευ θήρας μετὰ τὴν ἅπαντα θηρίων τοὺς ἀνθρώπους κακουργούντων, καὶ κατακλεισμένους ἐν ταῖς πόλεσι πολιορκούντων, ὧν ἀπάντων διὰ τῶν κυνῶν καὶ τῆς κυνηγεσίας ἀπηλλάγημεθα.

ε'. Τί δὲ ζῶον κυνῶν φυλακτικώτερον, καὶ τὴν παρακαταθήκην ἀποδίδονα πιστότερον; Διὰ τοῦτο γὰρ τῶν ἀγελῶν προϊσταμεν αὐτοὺς, καὶ τὰς ἀγέλας αὐτὰ εἰς νομὴν ἐξάγουσι, καὶ προκίεμπουσι, προπεμφθεῖσας δὲ φυλάττουσι, φυλαχθεῖσα; δὲ ὅπισθε ὀκαδε ἄγουσι· τοῖς μὲν προβάτοις ἤπιοι, τοῖς δὲ λύκοις φοβεροί, τοῖς δὲ ποιμέσι παθήνιοι· καὶ ζῶντων μὲν τούτων, οὐκ ἂν ἄψαινο λύκοι ἀγέλης, ἀποθανόντων δὲ ταχέως διεσπασαν· οἷοι δὲ οἱ αἰσώπιοι ἐκείνοι λύκοι, σπονδὰς καὶ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν τοῖς ποιμνίοις προϋτεινον, ἐφ' ᾧ τοὺς τραχέεις ἐκείνους καὶ σκληροὺς καὶ ἀπεχθεῖς κύνας ἐκόβουσι ποιεῖν· εὐ εἰδότες, ὅτι τούτων κρατήσαντες, ἀπάνως τὰ πρόβατα χειρώσονται (1). Καὶ τί ἂν σοι λέγοιμι τὸν Κάππαρον ἐκείνον; μᾶλλον δὲ τί οὐχ ἂν σοι λέγοιμι τὸν φύλακα τοῦ νεοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ; ἐπειδὴ γὰρ ἱερόσυλός τις λάθρα εἰσελθὼν, ἐσὺλα τὰ τιμωτάτα, αὐτὸς μὲν ὄσον φωνῆς ἤχε ὕλακται· οὐκ ἐγειρομένων δὲ τῶν ζακόρων, ἀλλ' ἀποδοδράττειν τῷ ἱεροσύλῳ ἀφορμὴν δεδωκότων, ἐδίωκε τὸν ἱερόσυλον ὁ κύων, οὐδέποτε ἀπολειπόμενος αὐτοῦ· μεθ' ἡμέραν μὲν τοὺς ἀεὶ ἐκάστοτε ἀπαντῶντας φιλοφρονούμενος, αὐτῷ δὲ τῷ ἱεροσύλῳ ὕλακτῶν, νυκτὸς δὲ ὁμοίως ἐπόμενος, ἀχρις οὐ οἱ ἐπὶ διώξει πεμφθέντες, πυθανόμενοι καθ' ὁδὸν περὶ τοῦ κυνός, τὸν ἱερόσυλον κατέλαθον, καὶ ὅπισθε εἰς Ἀθήνας ἦγον. Ὅ ἐκ κύων εἶπετο μάλα φαῖδρος, ὡς ἂν εἰ τρόπαιον ἀπὸ ποιμίου ἄγων, θέαμα κάλλιστον καὶ τοῖς ὀρώσειν ἡέιστον παρέχων. Ἐφ' ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι τῷ κυνὶ ἐψηγίσαντο δημοσίᾳ σίτον, καὶ προσέταξαν τοῖς ζακόροις ποιεῖσθαι αὐτοῦ ἐπιμέλειαν (2).

ς'. Ταῦτα λογιζόμενος ὁ δαιμόνιος ἐκείνος Πλάτων, ζητῶν δὲ ἐπιτηδεῖόν τινα τῇ καλλίστῃ αὐτοῦ καὶ θαυμασιωτάτῃ πόλει ἐγκαθίσταναί τι φύλακα, οὐκ εἶχεν ὅθεν ἄλλοθεν εἰκόνα αὐτοῦ λάθοι, ἢ ἀπὸ τῆς τῶν κυνῶν φύσεως· λέγει οὖν ἐν τῇ Πολιτείᾳ (3) διαγράφων τὸν φύλακα· οἷοι οὖν τι διαφέρειν φύσιν γενναίου σκύλακος, εἰς φυλακὴν, νεανίσκου εὐγενοῦς; τὸ ποῖον λέγεις; ὅσον ὄξυν τε τοῦ δεῖ αὐτοῖν ἐκότερον εἶναι πρὸς σέβησιν, καὶ ἰλαφρὸν πρὸς τὸ αἰσθανόμενον διώκειν, καὶ ἰσχυρὸν αὐτὸν ἐν βῆ ἐλόντα διαμάχεσθαι; Καὶ μετὰ μικρόν· οἷοι γὰρ που τῶν γενναίων κυνῶν, ὅτι τοῦτο φύσει αὐτῶν τὸ ἦθος. Πρὸς μὲν τοὺς συνήθεις καὶ γνωρίμους ὡς ὄσον προσιτότους εἶναι· πρὸς δὲ τοὺς ἀγνωστας τούναντίον; οἷοι μὲντοι. Τοῦτο μὲν ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, δυνατόν· καὶ οὐ παρὰ φύσιν ζητοῦμεν. τοιοῦτον εἶναι τὸν φύλακα· οὐκ ἔοικεν. Ἄρ' οὖν σοι δοκεῖ εἶτι τιὸς προσδεῖσθαι ὁ φυλακικὸς ἐτόμενος, πρὸς τὸ θυμοειδῆ, ἔτι πρὸς γενέσθαι φιλόσοφος τὴν φύσιν; Πῶς δὲ, ἐφη; οὐ γὰρ ἐνωῶ· καὶ τοῦτο, ἦν δ' ἐγὼ, ἐν τοῖς κυσὶ κατόφει, ἔ καὶ ἄξιον θαυμάσαι τοῦ θε-

(3) Plato *De rep.* lib. II, ed. cit. p. 375.

ρίου· τὴ ποῖον; ἀν μὲν ἴδη· ἀγνώτα, χαλεπαίνει, ὁ δὲν δὴ κακὸν προπιπυῖ; ὁ δὲν δὲν ἄν γνῶριμον, ἀπάζεται, κἄν μὴδὲν πῶποτε ὑπ' αὐτοῦ ἀγαθὸν πεπύθοι· ἢ οὐπω τούτο ἐθαύμασας; Οὐ πάνυ, ἔφη, μέχρι τούτου προσέσχον τὸν νοῦν. Ὅτι δὲ που δρᾷ τούτου, δῆλον· ἀλλὰ μὴν κομψόν γε φαίνεται τὸ πάθος; αὐτοῦ τῆς φύσεως, καὶ ὡς ἀληθῶς φιλόσοφον. Ἐνταῦθα καλῶς ἔχει ἀναπαύεσθαι· τί ἂν τις τὰ θρώπων εἰπεῖν προθυμηθεῖς, εἶχον ἂν εἰπεῖν μεῖζον ἢ κάλλιον; οὐχ ἵππῳ, οὐ βοῖ, οὐκ ἐλέφαντι τὸν φύλακα ζητεῖ ὁμοιον, ἀλλὰ τῷ κυνί. Κύων φύλαξ ἀριστος τοιοῦτος, φησί, τῇ ἐμῇ πόλει γενέσθω φύλαξ· κύων φιλόσοφος τὴν ψυχὴν. Γενέσθω δὲ καὶ κατὰ τούτο τῷ κυνί παραπλησίως ὁ ἐμὸς φύλαξ.

ζ'. Οὐκ οὖν θαυμάστων, εἰ ἐν τοῖς πάλαι χρόνοις ἄνδρες ἐπὶ φιλοσοφίᾳ μεγίστην δὴ τῶν καθ' ἑαυτοῦς δέξαντες, τὴν τῶν κυνῶν ἐκπύουμον προσήγοραν οὐκ ἀπηξίωσαν, μᾶλλον δὲ καὶ ὡς λαμπρόν τι καὶ θαυμάσιον ἐσπετέρισαν καὶ ἰδιοποιήσαντο, καὶ οὐκ ἂν ἄλλως ἠνέσχοντο ἢ Κυνικοὶ προσαγορευόμενοι· ἢ καὶ τῶν ἀγροίκων τινὸς καὶ παχυδέρμων ἐν οὐνοῦς μέρει τῷ Διογένει προσφέροντος, ὅτι κύων εἴη, ἀπεκρίνατο ὁ Διογένης μάλα πρῶτος, ὅτι οὐκ ἔξαρνος γινόμενος· Οἱ κύωνες τοὺς ἰχθῦς δάκνουσιν, ἐγὼ δὲ τοὺς φίλους ἵνα σώσω. Οὐ μόνον δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἀριστοὶ κύωνες ὠνομάσθησαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτρῶν ἐν τῷ λαμπρότατον, τὸ ἐν ἀκμῇ θέρους ἀκμάζον. Καὶ θεοὶ δὲ θεοὶ γὰρ παρ' Αἰγυπτίους κύων (1). Ὅτι μὲν οὖν ὁ κύων φυλακτικός (2), καὶ τὴν ψυχὴν φιλόσοφος, ἐκ τούτων ἀποδείχθαι οἴμαι· ὅτι δὲ φιλικώτατος ὁ αὐτός ἐστι καὶ φιλοστοργώτατος, τίς οὐκ ἐπίσταται; ὄντος μὲν γὰρ οἴκου τοῦ δεσπότη, οἴκου μένει· ἀποδημῶντος δὲ, συναποδημεῖ, καὶ οὐ μῆκος ὁδοῦ, οὐ δυσχωρία, οὐ δίψος, οὐ χειμῶν, οὐ θέρος ἐφίγει, τὸ μὴ οὐ πανταχῇ ἀκολουθεῖν· ἀκολουθεῖ δὲ νῦν μὲν προτρέφων, νῦν δὲ πρὸς τὸν δεσπότην ἐπανερχόμενος, νῦν δὲ παίζων καὶ τὴν οὐρανὸν σείων, καὶ ὅλως πρᾶγμα ποιούμενος παιδιὰν τῷ δεσπότη καὶ ἡδονὴν παρέχειν· καλεῖ τούτον ὁ δεσπότης, ἐρχεται· ἀπειλεῖ, μάλα ταπεινῶς γίνεται· τύπτει, οὐκ ὀργίζεται. Ἡ καὶ χαριέντως, ὁ Αἰσωπος ὑπὸ τοῦ δεσπότη Ἰάνθου καλεουθεῖς, ἐπιλέκτους τινὰς κρεῶν μερίδας τῇ εὐνοουσίᾳ δίδόναι, οὐ τῇ γυναικί, ἀλλὰ τῇ κυνί ἐπέδωκεν· ἐπανεληθόντος δὲ οἴκαδε τοῦ Ἰάνθου, καὶ τῆς γυναικὸς ἐπ' αὐτῷ τούτῳ δυσμενῶς αὐτῷ ἐχούσης, καὶ οὐ τῇ Αἰσώπου πανουργίᾳ, τῇ δὲ τοῦ Ἰάνθου ἐφουδρίσει τούτο ἀνατιθεμένης, ἔφη ὁ Αἰσωπος· Ἄρ' οὐκ ὀρθῶς δρῶν, ὡς δέσποτα, τῇ κυνί ὡς εὐνοουσίᾳ προύβαλον; ταύτην γὰρ κἄν τύπτῃς, κἄν μαστιγῶσῃ, ἀμνημονεῖ· ἢ δὴ γυνὴ ἅπασ ὑβρισθῆναι δοκοῦσα, ἀδιαλλάκτως ἔχει (3).

η'. Μυρίων δὲ τῆς τῶν κυνῶν πρὸς τοὺς δεσπότης

(1) Videlicet latrator Anubis. Sunt autem passim dii cynocephali in Aegyptiorum monumentis pictis scisque.

(2) Eleganter de his canis virtutibus loquitur

A Et hoc quoque, inquit, in canibus videre est, quod in animalis natura dignum admiratione est. Quale istud? In incognitum quidem excaudescit, etsi null ab eo mali peressus sit : cognito autem blanditur, etiam nihil ab eo unquam boni perceperit. Nondum tu hoc admiratus es? Non magnopere quidem, inquit, id hactenus animadverti : ita autem se habere, perspicuum est. Atqui hic ejus naturae impetus scitus est vereque sagax. Illic autem subsistere, praclarum est. Nam quis, maxima volens non modo de canibus, verum etiam de hominibus dicere, majus aliquid aut pulchrius possit eloqui? Non equo, non bovi, non elephanto similem custodem quaerit, sed cani. Canis, inquit, custos optimus meae civitatis sit, canis animo sagax.

B Sit huic similis custos meus.

7. Nil ergo mirum, si temporibus prisca viri philosophi, magnaeque apud aequales suos existimationis, canis cognomen non respuerunt, imo ut splendidum quid et mirabile sibi proprium imposuerunt, neque se aliter quam Cynicos dici voluerunt. Utique et rustico quodam ac stupido convicii causa ingerente Diogeni, quod canis esset, respondit Diogenes mansuete admodum, quin tamen rem negaret : Canes mordent inimicos; ego vero amicos, ut salvem. Neque egregii tantum homines canes appellati sunt, sed et splendidissimum illud sidus, quod summa aetate emicat. Quin et ipsi dii : etenim canis Aegyptiis deus est. Age vero quod canis suapte natura custos apprimet, et animo sagax sit, ex dictis, ut reor, demonstratum est. Quod autem idem et peramans benevolusque sit, quis demum nescit? Nam domino domi morante, domi manet : abeunte autem, simul abit : nec viae longitudo aut asperitas, nec sitis, nec hiems, neque aestus cohibet, quominus quocumque sequatur. Comitatur autem modo praecedens, modo ad dominum revertens, modo ludens caudamque agitans, atque ita se omnino gerens ut oblectationi ac jucunditati domino sit. Vocat hunc dominus? venit. Minatur dominus? sit admodum humilis. Verberat? non irascitur. Festive certe Aesopus a domino Xantho jussu selecta quaedam carnis frustilla benevolae dare, ille haud uxori, sed caniculae dedit.

D Reverse autem domum domino, et uxore ob id stomachante, neque Aesopi calliditati rem tribuente, sed a Xantho contumeliam sibi illatam credente, ait Aesopus : Nonne ego recte egi, o domine, qui carnem caniculae ut benevolae objeci? Haec enim etiamsi verberes, etiamsi flagelles, tamen obliviscitur. At uxor si semel se injuria affectam existimet, implacabilis sit.

8. Cum innumera sint canum erga dominos ami-

etiam S. Augustinus in sermone quinto, inter illos a nobis nuper editos, qui est de muliere Chiananica.

(3) Sumitur haec lepida narratiuncula ex Vita Aesopi a Maximo Planude scripta.

citizæ benevolentizæque exemplâ, pauca e multis insigniora memorabimus. Lysimacho canis nomine Hyfcanus fuit, qui cum eo pariter obiit. Canis alius cum idiota homine, cui nomen Pyrrhus, commortuus est : etenim extincto domino, ab ejus cadavere abstrahi non potuit ; et illo in rogam imposito, canis in eundem insiluit, cumque eo combustus est. Cælio Romano patricio canis ceu domino suo defensorem se præbuit, pugnansque caput ejus amputari non sivit, donec et ipse ab interfectori- bus ictus simul occubuit. Atheniensium universo populo in naves conscendente, cum Xantippi, qui pater fuit Periclis, canis in navim insedere haud potuisset, in mare se dejecit, et navi adnans Salaminam usque labore tolerato, statim in littore exspiravit. Pyrrhus rex in itinere occurrit cani qui domini cadaveri in via assistebat. Captum ergo canem in custodia habuit, donec exercitum recensens, astante regi cane, hic erga alios quidem quietus fuit, sed mox visis domini interfectori- bus, in eos irruit cum clamore et latratu, sæpe ad regem semet convertens, in tantum ut præsentibus ipsique regi suspicionem de illis injiceret. Quamobrem capti homines et excruciat, cædem se fecisse confessi sunt, pœnasque lucrunt, cane domini necem ulciscente. Simile prorsus fecisse narrant Hesiodi canem, qui poctæ occisores indicavit. Titum Sabinum a Romanis conjectum in vineula ceu supplicio addictum, canis ejus a carcere abigi nullatenus potuit. Cumque Sabini cadaver in Gemonias scalas fuisset projectum, canis cum nunquam deseruit, lugubriter admodum ululans coram multis spectatoribus ; quorum unus cum ei panem objecisset, ille ad defunctum detulit. Ad extremum cadavere in Tiberim abjecto, dejecit se illuc etiam canis, cadaver sustentans, et pro viribus attollens, in numero spectante summeque admirante populo.

9. Quod vero etiam animosum et pugnax animal canis sit, demonstravit Albanorum rex, misso ad Alexandrum magnitudinis eximiaz cane ; quo rex delectatus ursum illi et deinde aprum in certamen objecit : qui cum eas belluas aspernaretur, neque secum præliari dignas judicaret, iratus Alexander canem occidi jussit. Re intellecta, Albanorum rex allum misit, Alexandrum monens, ne in parvis belluis experimentum illius faceret, sed in leone vel elephanto. Igitur canis tum leonem, tum paulo post etiam elephantum prostravit cum mirabili Alexandri et astantium omnium voluptate. Testes nobis sunt etiam Garamantum canes : etenim du-

(1) Hoc et sequentia pleraque exempla sumuntur ex Plutarchi libro *De animalium solertia*, et ex Plinio lib. viii, 61. Narrantur canum aliquot mirabilia facta etiam apud S. Augustinum in sermone de sancto apostolo Thoma, quem nos in Vaticano codice observavimus.

Α φιλίας και εὐνοίας ὄντων τῶν πᾶραδειγμάτων, ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν τὰ ἐπισημότατα ἀπονημολεύωμεν. Λυσιμάχῳ μὲν οὖν τῷ βασιλεῖ ὁ κύων Ὑρκανὸς συναπέθανε (1). Συναπέθανε δὲ καὶ ἰδιώτῃ τινὶ Πύρρῳ τοῦνομα ὁ κύων· ἀποθανόντος γὰρ τοῦ δεσπότη, ἀσποσπᾶσθαι τοῦ νεκροῦ οὐκ ἔδυνήθη, καὶ τῇ πυρᾷ ἐπιτεθέντος ἐπ' αὐτὴν ἤλατο καὶ συγκατακαύθη. Τῶν δὲ Ῥωμαίων τινός, Καιλίου τοῦνομα, εὐπατρίδου ὁ κύων ὑπερασπίζων τοῦ δεσπότη καὶ ὑπερμαχόμενος, οὐκ ἔλασε τὴν κεφαλὴν ἀποτεμεῖν, πρὶν καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν φόνων συναπέθανε. Τῶν Ἀθηναίων πανδημεί εἰς τὰς ναῦς ἐμβάντων, ἐπειδὴ ὁ Ξανθίππου τοῦ Περικλέους πατὴρς κύων εἰς ναὺν ἐμῆθη οὐκ ἔδυνήθη, εἰς θάλασσαν ἤλατο καὶ τῇ νηϊ παρανηχόμενος ἄχρι Σαλαμίνος ἐκαρτέρησεν, ἧς ἐπιθάς ἐλειποψύχησε. Πύρρος ὁ βασιλεὺς πορευόμενος ἐνέτυχε καθ' ἑδὼν κυνὶ τὴν τοῦ δεσπότη νεκρὴν δορυφοροῦντι· λαθὼν δὲ τὸν κύνα ἐρύλατε, ἄχρις οὗ τὸ στρατιωτικὸν ἐξετάζων, παρόντος· τῷ βασιλεῖ τοῦ κυνός, αὐτὸς ἐπὶ μὲν τοῖς ἄλλοις ἡσυχίαν ἤγειν, ὁρῶν δὲ τοὺς τοῦ δεσπότη φονεῖας καὶ αὐθέντας, ἐπ' αὐτοὺς ἔδραμε μετὰ κραυγῆς καὶ ὕλαγμοῦ, πολλάκις πρὸς τὸν βασιλέα μεταστρεφόμενος, ὥστε ὑποψίαν παρέχειν τοῖς παρούσι πῖσι, καὶ αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεῖ κατ' αὐτῶν. Διὸ συλληθόντες οἱ ἄνθρωποι καὶ βασιανίζοντες, ὡμολόγησαν τὸν φόνον πεπραχέναι, καὶ δίκην ἔδοσαν, κυνὸς τὸν τοῦ δεσπότη θάνατον τιμωρησαμένου. Παραπήσιον δὲ καὶ τὸν τοῦ Ἡσιόδου κύνα πεποιημέναι φασίν, ἐλέγξαντα τοὺς τοῦ ποιητοῦ αὐτόχειρας. Τίτου Σαβίνου ὑπὸ Ῥωμαίων εἰς-εἰρκτὴν ἐμπεσόντος ὡς κολποθησομένου, ὁ κύων οὐδέποτε ἀπελαύνεσθαι τῆς εἰρκτῆς ἔδυνήθη· εἰς δὲ τοὺς Γεμῶνιους κλίμακας τοῦ νεκροῦ βιβθέντος, οὐδέποτε αὐτοῦ ἀπελείπετο, μάλα γοερῶς ὀλοούζων ἐν πολλοῖς θοαταῖς, ὧν ἐνὸς ἄρτον προσενεγκόντος, ὁ κύων τῷ νεκρῷ παρίδωκε φέρων. Τέλος δὲ τοῦ νεκροῦ εἰς τὴν Τίβερην ἐμβληθέντος, συνεξέπεσε καὶ ὁ κύων τὸν νεκρὸν ἐπικουφίζων, καὶ τὸ εἰς ἑαυτὸν ἦκον μέρος αἶρων, μυριάνθρωπλήθους θεωμένου καὶ ὑπερθαυμάζοντος (2).

θ'. Ὅτι γε μὴν ἀνδρείον καὶ μάχιμον τὸ ζῶον, ἐδίδαξεν ὁ τῶν Ἀθηναίων βασιλεὺς, πέμψας πρὸς Ἀλέξανδρον κύνα ὑπερμεγέθη, ᾧπερ ἡθελεῖς ὁ βασιλεὺς ἄρτον, εἶτα δὲ κάρπον, εἰς μάχην ἐπέθεικε· τούτου δ' ὑπερορῶντος τὰ θηρία καὶ οὐκ ἀξιόμαχον νομίζοντος, ὀργισθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος ἀποκτείνειν ἐκέλευσε. Πυθόμενος δὲ τοῦτο ὁ τῶν Ἀθηναίων βασιλεὺς, ἐπεμψεν ἕτερον, κελεύων τὸν Ἀλέξανδρον πείραν οὐκ ἐν μικροῖς ποιέσθαι ζῶοις, ἀλλ' ἐν λέοντι καὶ ἐλέφαντι· τοιγαροῦν ὁ κύων τὸν τε λέοντα καὶ μετὰ μικρὸν τὸν ἐλέφαντα κατέβαλε, ἡδομένου θαυμαστὸν ὅσον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ πάντων τῶν συμπαρόντων (3). Μαρτυροῦσι δὲ τῷ λόγῳ οἱ οὖν

(2) Legesis de Sabini cane Plinium lib. viii, 61. Ego veterem quoque tabulam canis vidi domini cadaver protegentis ab avium voratu.

(3) De hoc et sequentibus scribunt Plinius et Plutarchus in libris prædictis.

Γαλαμάντων κύνες· κύνες γὰρ διακίβιοι τὸν τῶν Α Γαλαμάντων βασιλέα τοῖς ἀνθιστάσι πολέμουτες ἐπὶ τὴν βασιλείαν κατήγαγον· μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ Κολοφώνιοι καὶ Κασταβαλιεῖς, ὅτι περὶ κυνῶν φύλαγας εἶχον τὰς πρώτας μάχην συναπτόυσας, αἱ ἰσχυρότατοί τε ἦσαν σύμμαχοι, καὶ μεγίστην τοῦ πολέμου ῥοπήν ἐποίουν· μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ τῶν Κίμβρων κύνες, οἱ παρόντων ἐν τῷ πολέμῳ τῶν δεσποτῶν, τὰς οἰκίας ἐφ' ἀμαξῶν οὖσας ἐφύλαξαν καὶ ἐσωσαν μαχόμενοι. Πολλὰ δ' ἐτι εἰπεῖν ἔχων κοινῆ τε ὑπὲρ σύμπαντος τοῦ τῶν κυνῶν γένους, καὶ ἰδίᾳ ὑπὲρ ταυτησὶ τῆς χαρισστάτης κυνῆς, ἐνταῦθα καταλύσω τὸν λόγον, τῆς σελίδος πλείω τούτων οὐ χωρούσης· ἐβουλήθη δ' αὐτοσχεδιάσαι τὸν λόγον, κυνὴ μὲν ἐγκώμιον, ἐμοὶ δὲ παίγιον, σοὶ δ' ἀθυρμάσιον. Ἐβρώσο καὶ εὐήμερι.

centi canes Garamantum regem, hostibus præliò repulsis, in regnum reduxerunt. Testes sunt etiam Colophonii et Castabalienses, qui canum phalanges habebant, qui primi in acie dimicabant, et fortissimi auxiliares erant, pugnaeque eventum præcipue inclinabant. Testes item sunt Cimbrorum canes qui, prostratis in pugna dominis, domos in curribus constitutas custodierunt pugnandoque servarunt. Cum multa mihi superessent dicenda tum generatim de toto canum genere, tum de hac peculiariter venusta canicula, hic tamen sermonem concludam, quia pagina plura non capit. Volui nihilominus hunc quasi tumultuarie dictare sermonem, qui cani sit laudi, mihi lusui, tibi oblectationi. Vale, et ex animi sententia vive.

B

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΟΓΟΝΙΑΣ ΤΟΥΡΚΙΩΝ.

THEODORI GAZÆ DE ORIGINE TURCARUM.

(Ex Leonis Allatii *Symmetis*, parte II, p. 382.)

θεοσωρος Φραγκίσκῳ Φιλέλφῳ εὖ πράττειν.

Περὶ Τούρκων, τίνος ποτ' ἂν εἴεν ἔθνος, καὶ ἔθεν τὴν ἀρχὴν ὀρηθηέντες κατέλαβον, ἦν νῦν χώραν οἰκοῦσιν, οὐ πάνυ τι βράδιον φάναι, διὰ τὸ τοὺς πρὸ ἡμῶν εἰπόντας περὶ αὐτῶν μὴ τὰ αὐτὰ λέγειν ἀλλήλοις. Τὸ γὰρ τῶν ἄλλων ἀνομολογούμενον πολλάκις καὶ τὰ φανερά εἰς ἀμφισβήτησιν ἄγει, μὴ ὅτι γε τὰ ἔχοντά τινα ἀπορίαν. Σκύλιξ μὲν οὖν, ὃ τὰς τῶν αὐτοκρατόρων πράξεις συγγεγραφώς ἀπὸ Νικήφορου τῶν Γενικῶν μέχρι Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἐφ' οὗ δὴ καὶ αὐτὸς ἦν, ἀνὴρ τὴν μὲν νοῦν οὐκ εὐκαταπρόητος, τὴν λέξιν δὲ ἰδιώτης ἔκων, Τούρκους ἔθνος Οὐνικῶν εἶναι φησὶν, οἰκῆν δὲ τὰ προσάρκτια τῶν Καυκασίων ὄρων. Ἀράβιον δὲ τὰ πολλὰ τῆς Ἀσίας ὑφ' αὐτοῖς ποιησαμένων, εἶτα διαστάντων εἰς πλείους ἡγεμονίας, Μωαμέτην Ἰμβραήλου Περσίδος ἀρχόντῃ ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Ῥωμανοῦ Ῥωμῶν αὐτοκράτορος πολέμουσθα πρὸς Βαβυλωνίους, καὶ Ἰνδοὺς, ἡσσημένον δὲ τῷ καλέμῳ προσεσώσασθαι παρὰ τὴν ἡγεμόνα Τούρκων περὶ συμμαχίας, τὸν δὲ πέμψει τρισηλίους τοξότας, καὶ στρατηγὸν Ταγκρολίτικον Μικηήλου. Μωαμέτην δὲ ἀναλαβόντα τούτους, καὶ ἅμα τοῖς αὐτοῦ ἄγειν ἐπὶ Πισάσιρον ἀρχόντα Ἀραβίας, καὶ συμβαλόντα τρέφαι περιφανῶς. Εἶτ' ἀναστρέψαντα παρσευάζεσθαι ἐπὶ Βαβυλωνίους καὶ Ἰνδοὺς στρα-

C

Theodorus Francisco Philelpho S. P. D.

Quinam aliquando Turcæ fuerint, et unde principio egressi, terram, quam nunc incolunt, occupaverint, non adeo dictu facile est. Nam non idem unum omnibus convenit, qui ante nos de illis scripserunt. Et, quod neque affirmatur neque una assertione approbatur, sæpe sæpius, non quæ in controversia sunt, sed clara etiam et aperta, in dubium vertit. Scylax itaque, qui imperatorum res gestas a Nicephoro ex Genicis ad Isaacium Comnenum, sub quo et ipse vivebat, prosecutus est, vir, si sententiam spectes, non contemnendus, etiam populari genere dicendi, quando illi ita placuit, utatur, Turcas Unicam nationem fuisse narrat, et septentrionales Caucasi montis partes inhabitasse: cum vero Arabes, potissima Asiæ parte occupata, in plures præfecturas scissi fuissent, Moametem Imbraell illum, Persidibus dominum, sub Basilio, Romani illo, Romanorum imperatore, bellum cum Babylonis et Indis gerentem, sed viribus inferiorem, a Turcarum principe, capti et fortunis suis auxilium petiisse: Turcam sagittarios ter mille, et Tangrolicem Michaelis illum qui eos duceret, misisse: Moametem, ubi hos cum suis consociasset, ad Pissasirum, Arabiæ præfectum, aciem du-

xiase, et congressum honorificè admodum in fugam hostem veruisse : deincept in propria regressum, in Babylonios Indosque bellum cum auxiliariis copiis meditari : renuentibus illis, ac postulantibus ut domum patriam daret, cum ille, rei incumbens, vi etiam abducturus deprehenderet, eos ardentius instare ; verum, cum sibi metuerent, si præceptis et admonitionibus non obtemperarent, descisise, in Carbonidos loca deserta secedentes indeque populabundos ingentibus damnis in fines hostium et agros excurrere : Moametem in eos ad viginii hominum millia, quibus decem peregregios viros præfecerat, eduxisse : exercitum, veritum ne aqua sibi et alimenta deessent, ab ingressu locorum abstinuisse, et in finitimis stativa habentem. rationibus suis prospicere ac de bello consultare. Tangrolipicem hæc subodoratum, etsi multum abesset, incredibili celeritate trium dierum spatio advolasse, noctuque inexpectatum in hostes desides irrupisse, deturbatosque de fortunis omnibus repulisse : hinc armis, equis et pecuniis auctum, non fugientium ac latronum more clam impetum ultra facere, sed palam, et acie, uti par erat, instructa, cum plerique ex illa regione transfugæ ac prædones aliique, qui rerum immutationibus gaudent, cum eo convenissent, adeo ut niinis cito ad quinquaginta hominum millia illius exercitus excreverit : Moametem rerum successu, iracundia motum, duces interimere, fugitivos milites muliebri amictu ornatos traducere ultra citroque, sibi in animo proposuisse : ut pernevare milites, omnes ad Tangrolipicem confugisse, quem magnis viribus instructum in Moametem irrupisse, eo animo, ut de fortunis omnibus periculum faceret : Moametem quingentis hominum millibus fultum, non pavescere bellum, sed hostem persequi ; dum acie tota circa Persidis Aspachanum dimicatur, plures utrinque, et una cum illis Moametem regem, decidisse : eum enim, cum audacius obequitarer, et propriis militibus animos adderet, cum labente equo collapsam, cervicem fregisse : eo extincto multitudinem cum hostibus concordasse, et Tangrolipicem, communi omnium suffragio, regem Persarum electum : Turcas præterea præclusum sibi antea aditum in Persidem patefecisse, et, debellatis Persis Arabibusque, qui ibi erant omnibus, imperium suum protulisse, et Tangrolipicem sultanum, quasi diceret omnium moderatorem et principem, denominasse : tum Babyloniam, Arabiam, Mediam Atropatinam, quæ adhuc sub imperio Romanorum

τιάν μετὰ τῶν αὐτῶν συμμάχων. Τῶν δὲ παρατιμμένων, καὶ συγχωρῆσαι σφίσιν οἰκαθε ἀναχωρεῖ ἀξιοῦντων, ἐκεῖνον ἐτι ἐγκεῖσθαι, καὶ δῆλον εἶναι βίᾳ ἀπάξειν. Τοὺς δὲ ἀμετανοήτως ἔχοντας, καὶ μὴ δὴ καὶ δεδιότας μὴ τι πάθουεν δεινὸν ἀπειθοῦντας, ἀποστήναι, καὶ εἰς τὴν Καρθωνίτην ἔρημον γῆν ἀπαχωρῆσαντας, ἐντεῦθεν ἐκδρομὰς ποιοῦμένους λῆζεσθαι, καὶ πολλὰ βλάπτειν. Μωαμέτην δὲ πέμψαι ἐπ' αὐτοὺς στρατὸν περὶ δισμυρίου, καὶ στρατηγούς δέκα τῶν ἐνδοξοτάτων. Τοὺς δὲ παραγενομένους εἰσελθεῖν μὲν εἰς τὰ ἔρημα εὐλαθεῖσθαι διὰ τὴν ὕδατος καὶ τροφῆς ἀπορίαν. Ἐγγύς δὲ στρατοπεδουμένους διασκοπεῖσθαι τὸ ποιητέον. Ταχυρόλιπικα δὲ αἰσθόμενον, καίτοι πόρρω που ἐναυλιζόμενον, ταχυπορήσαντα ἐν ἡμέραις τρισὶν ἐπιπεσεῖν τοῖς ἐναντίοις νυκτὸς ἀπροσδοκῆτοις καὶ ἀμελῶσι, καὶ ῥαδίως μὲν τρέψαι, πολλῶν δὲ ἵππων, καὶ ὀπλων, καὶ χρημάτων ἐυπορήσασθαι. Καὶ μετὰ τοῦτο δὴ μὴ κατὰ ἀποδοιδράσκοντα; καὶ ληστὰ; ποιεῖσθαι κέρφα τὰς ἐπιθέσεις, ἀλλὰ φανερώ; καὶ σὺν κόσμῳ ἐπιστρατεύειν, προσγενομένων αὐτῷ καὶ τῶν ἐκ τῆς χώρας πολλῶν, αὐτομόλων τε καὶ ληστῶν, καὶ τῶν ἄλλων χαιρόντων μεταβολαῖς πραγμάτων. Ὅστε ὁ ὀλίγου δύναμιν περὶ πέντε μυριάδας συνελθεῖν περὶ αὐτόν. Μωαμέτην δὲ ἐπὶ τοῖς συμβῆσι τοῖς μὲν στρατηγού; ἐν ὀργῇ ποιούμενον ἀποκτείνει, τοῦ; δὲ διαφυγόντα; τῶν στρατιωτῶν ἀτιμάσει διανοεῖσθαι περιαιγομένους ἐν γυναικειᾷ στοίῃ. Ἀσθμένους δ' αὐτοὺ; προσχωρῆσαι τῷ Ταχυρόλιπικῷ σύμπαντα;. Μεγάλην δὲ δὴ ἔχοντα περὶ αὐτόν δύναμιν Ταχυρόλιπικα ἐπιέναι τῷ Μωαμέτῃ σπεύδοντα μάχῃ περὶ τὸν ὅλον διαγωνίσασθαι. Τὸν δὲ ἀντεπιέναι στρατὸν ἄγοντα περὶ πεντήκοντα μυριάδας, καὶ γενομένης μάχης περὶ Ἀσπάχανον τῆς Περσίδος; πεσεῖν ἀμφοτέρωθεν πολλούς, πεσεῖν δὲ καὶ Μωαμέτην τὸν βασιλέα. Ἐραυτέρον γὰρ ἐξίπαζόμενον, καὶ παραθαβρύνοντα τοὺς οἰκειούς, πταίναντι τῷ ἵππῳ συμπεσόντα ἐτραχηλισθῆναι. Τοῦτου δὲ εὐθνηκτός εἰς ὁμόνοιαν τοῖς πολεμίοις τὸ πλήθος; εἰθεῖν, καὶ Ταχυρόλιπικα ἀναβρῆθῆναι ὑπὸ πάντων βασιλέα Περσῶν, Τοῦρκους τε ἀκωλύτως; ἤδη εἰσεῖναι εἰς τὴν Περσίδα, καὶ καθελόντας Πέρσας, καὶ τοὺς ταύτῃ Ἀραβας; αὐτοὺ; εἶναι κυρίους, σουλιάνον τὸν Ταχυρόλιπικα ἐπονυμάζαντα;, ὡς ἂν παντοκράτορα καὶ ἄρχοντα πάντων. Ἐἶτα καὶ τῆ; Βαβυλωνίας; κρατῆσαι, καὶ Ἀραβίας, καὶ τῆ; Ἀρμενικῆς; Μηδίας; ἣ ὑπὸ Ῥωμαίοις ἐτ' ἦν, καὶ ἄλλων πολλῶν τῆ; Ῥωμαίων ἐπικρατείας.

Atropatinam, quæ adhuc sub imperio Romanorum

Turcæ itaque, ut Scylax refert, e Caucasio monte exeuntes, devictis Arabibus, deinde Romanis imperarunt. Eisdem idem auctor et Curtos vocat. Tradit enim, Amermumnem decem Curtorum millia filio tradidisse, et omnem Armeniorum exercitum, adhuc Theophilo imperatore superstitie. Et rursus, Basilio nuntios e Mesopotamia redditos fuisse, unaque cum illis multos Curtos et Saracenos captivos conductos. Gemistus vero, cognomento

Τούρκοι μὲν οὖν κατὰ Σκύλακα ἀπὸ τῶν Κεκασιῶν ὀρμώμενοι ὄρων, ἤρξαν Ἀραβας καθιλόντες, εἶτα Ῥωμαίους. Καλεῖ δὲ τοὺς αὐτοὺ; καὶ Κούρτους ὁ Σκύλαξ. Μυρίους γοῦν, φησι, Κούρτων Ἀρμενικῆν δεδοκέναι τῷ υἱῷ, καὶ πᾶσαν τὴν Ἀρμενικὴν στρατιάν, ἐπιόντος Θεοφίλου τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ πάλιν, ὅτι Βασίλειος ἐκ Μεσοποταμίας; διεξίειτο Ἀγγυλίας, κομισθέντων αὐτῷ καὶ ἀτχμαλῶτων πολλῶν, Κούρτων τε καὶ Σαρακηνῶν. Γεμιστὸ; δὲ ὁ μετῴνο-

μασθῆς Πλήθων, ἀνὴρ μάλιστα τῶν καθ' ἡμᾶς δόξας ἱστορίας ἀντιποιεσθαι, Παροπαμισάδας εἶναι τοῦ Τούρκου φησίν, ὅπ' Ἀλεξάνδρου δὲ τοῦ Φιλίππου, καὶ τῶν μετ' ἐκείνου Ἑλλήνων ἐπιβουλευθέντας καὶ κρατηθέντας, πάρεργον τῆς εἰς Ἰνδοὺς τότε παρόδου, δίκας νῦν διὰ μακροῦ πολλαπλασίους τῶν ὑπηρεγμένων εἰσπράττειν τοὺς Ἕλληνας. Ὡστε πολὺ οὔτοι ἠαφωνοῦσιν ἁλλήλων, εἰγ' ὁ μὲν ἀπὸ Καυκάσου, ὁ δὲ ἀπὸ Παροπαμισοῦ λέγοι ὀρμηθῆναι τοὺς Τούρκους. Διὸν γὰρ ὅτι Σκύλαξ Καυκάσον ὀνομάζει οὐ τὸν ἀπὸ Μακεδόνων κληθέντα ἀτόπων Καύκασον περὶ τὴν Ἰνδικὴν μέρος ὄντα τοῦ Ταύρου ὄρους, ἀλλὰ τὸ ὑπερκείμενον ὄρος τοῦ πελάγου ἐκκτέρου τοῦ τε Ποντικῶν καὶ τοῦ Κασπίου διατειχίζον τὸν Ἰσθμὸν τὸν διείργοντα αὐτὰ, καὶ διέχον τῆς Ἰνδικῆς πλείους ἢ τρισμυρίου σταδίου, τοῦτε συνήθως καλεῖ Καύκασον. Παροπαμισὸς δὲ μέρος τοῦ Ταύρου ἐστὶ πρὸς τῷ Ἰμάω καὶ τῇ Ἰνδικῇ, ἀφ' οὗ Μακεδὼνας ὀρμημένους εἰς τὴν Ἰνδικὴν Ἀριστόβουλος εἰρηκεν. Ἔοικε δὲ παραλόγως ταῦτα Πλήθωνι εἰρηθεῖν, καὶ ἐπὶ τὸ θαυμασιώτερον ἢ ἀληθέστερον. Ὅστε γὰρ τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰρηκεν οὐδεὶς ἔθνος οὐδὲν τῶν Παραπαμισαδῶν Τούρκους, ἢ ἕτερον τῶν συνέγγυς ὀνομάτων, οὐτ' ἄλλοθεν ποθεν μετοικισθῆναι εἰς Παραπαμισὸν Τούρκους. Οὐ μὴν οὐδ' εἰκό; Μωαμέτην, Περσῶν ἄρχοντα, πολεμοῦντα δὲ πρὸς Βαβυλωνίους καὶ Ἰνδοὺς, πρέσβεις περὶ συμμαχίης πέμπειν ὡς Παροπαμισάδας ὀνόμαζοντες Ἰνδοὺς, εἰ τι δεῖ Σκύλακι πιστεῦειν, ὡς Μωαμέτης ταῦτ' ἐπρεσβεύετο. Ἄλλ' εὐλογώτερον τὸ παρὰ τῶν μεταξὺ Ταναΐδος, καὶ τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης οἰκητόρων συμμαχίαν αἰτήσαι καὶ λαβεῖν. Εἰ δὲ Πλήθων οἶεται Σκύλακα ἀγνοεῖν ταῦτα καὶ ψεύδεσθαι, πόθεν εἰδὼς αὐτὸς ἀληθεύει, μηδεὶς τῶν πρόσθεν εἰπόντων, ὅτι Παροπαμισάδαί οἱ Τούρκους εἴησαν; πῶς ποτε δ' ἀπεκαλύφθη αὐτῷ τάληθὲς τετρακοσίους ἔτεσιν ὕστερον τοῦ Σκύλακος γενομένων; Καὶ μὴν εἰ τοῦ τῷ χρόνῳ ἕγγυτέρῳ τῶν πράξεων γενομένου εἰκό; μᾶλλον τὰ ὄντα φράζειν, Σκύλαξ μᾶλλον τι ἂν εἰδὼς ἀληθεύει τετρακοσίους ἔτεσι Πλήθωνος προγενέστερος ὢν. Ἐχει δὲ τι θαυμαστὸν ὁ τοῦ Πλήθωνος λόγος, εἰ ἐπιβουλευθέντας τε καὶ κρατηθέντας πάλαι ὑπὸ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρον Παροπαμισάδαι, νῦν ὀκτακοσιοστῶ καὶ χηλιοστῶ ὕστερον ἔπει εἰσπράττουσι δίκας τῶν ὑπηρεγμένων τού; Ἕλληνας. Δίκην γὰρ τίνα καὶ πρόβουαν τοῖς ἀνθρώποις; Ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὁ λόγος δηλοῖ. Ἴτε ποτε δ' οὐ Πέρσαις μᾶλλον διέφερε τοῖς ἀφαιρηθεῖσι τὴν τῆς Ἀσίας ἡγεμονίαν δίκας εἰσπράττειν τοὺς ἀελομένους, ἢ Παροπαμισάδας; Καὶ ἅμα τὸ ἀρχαῖον τῶν Τούρκων ὄνομα ὑπάρχον ἐν Πέρσαις πιθανώτερον ἂν ἔποιε Πλήθωνι τὸν λόγον. Ὅκει γὰρ τὴν Περσίδα ἔθνη, οἱ τε Παττισχοραῖ; λεγόμενοι, καὶ οἱ Ἀχαιμενίδαι, καὶ Μάγοι, οὔτοι μὲν σεμνοῦ τινος βίου ζῆλωται; Κύρτιοι δὲ καὶ Μαραῖοι ληστρικοί. Ἡ ὅτι Πέρσαι; κακῶς Ἕλληνας πρότερον πεποιθηότες, δικαίως ἀντιπεπόνθησιν; ἀλλὰ τί ποτε οὐ Βακτριανοί; καὶ Σογδιανοί; καὶ Ἀρβίαι; καὶ πλείστοι; ἔθνεσιν ἁλλοῖς σωφρονεσιζούσι; Παροπαμισαδῶν, ἄπερ Ἀλεξάνδρος κατεστρέ-

A Pletho, qui hisce nostris temporibus præ cæteris historiam sibi videtur arrogasse, Paropamisadas esse Turcas fatetur, ab Alexandro Philippi filio Græcisque aliis qui cum eo militabant, per insidias captos et devictos, re perfunctorie et quasi aliud agenti, dum in Indos contenderet, factitata, nunc post tot annos, poenas, multo abundantiora perpersorum, a Græcis sumere. Quare hi multi inter se differunt, cum ille quidam a Caucaso, hic a Paropamisæ Turcas erupisse referat. Manifestum siquidem est, Scylacem non eum appellare Caucasum montem, quem temere in India ita vocavere Macedones, qui pars Tauri montis est, sed eum, qui mare utrumque, Ponticum et Caspium, supereminet, et loco muri est, Isthmi maria separantis, abestque ab India stadiis plus triginta millibus. Hunc ille, ut et aliis in more est, Caucasum vocat. Paropamisus vero pars Tauri est, Imao et Indiæ proximus, ex quo Macedones, ut Aristobulus refert, Indiam invasere. Hæc autem præter rationem a Plethone dicta esse videntur; quibus admirationem potius captat, quam veritatem limat. Neque enim quispiam ante ipsum gentem Paropamisadarum aliquam Turcas, vel aliud quidpiam proximorum hominum genus, neque aliunde sedem mutantes, in Paropamisæ pedem fixisse, narravit. Quin imo neque consentaneum est, Moametem, Persarum principem, cum Babylonis et Indis pugnantem, a Paropamisadis, Indis finitinis, legatis missis, auxilia petiisse, si quidem Scylaci fides adhibenda est, qui Moametem similia legatione tentasse scribit: sed rationabilius est, ab iis, qui inter Tanaidem et Hyrcanum mare interjacent, opem implorasse et reperisse. Verum si Pletho Scylacem, rerum harum nescium, falsa dicere existimat, undenam ipse veritatem hauriens colligat, cum nemo ante ipsum, Paropamisadas Turcas fuisse, fassus sit? Undenam ipsi, quadringentos annos post Scylacem nato, veritas innotuit? Quod si eos, qui rebus gestis proximiores fuere, res gestas, uti successerunt, prosequi verisimilius est; plane Scylax, cum Plethonem quadringentis annis præcesserit, magis rerum cognitionem attigisse, ideoque veriora dicere, censeri debet. Et quidem illud mirum est in ratiocinatione Plethonis, si jam ab Alexandri milite per insidias circumventi ac capti Paropamisadae, nunc tandem, post octingentesimum et millesimum annum, ob hanc injuriam supplicium sibi sumunt a Græcis. Providentia enim et justitia divina mortales regi, humana ratio testatur. Verum, quare potius non spectaret ad Persas, qui imperio Asiæ spoliati sunt, rapti vindictam suscipere, quam ad Paropamisadas? Et, cum ea ætate Turcæ inter ipsos Persas annumerarentur, ratio Plethonis credibilior esset: populi siquidem qui Persidem tenebant, erant Patischorenses, Achæmenidæ, Magi, gravis ac moderatæ vitæ instituti sectatores; item Cyrtii et Marai, prædatores ac direptores. An, quod Persæ prius Græcis malefici fuere,

ideo pœnas illis, quas commeruerant, dederunt? Quod si ita est, quare non potius ad Bactrianos, Sogdianos, Arios, plurimosque alios populos, longe Paropamisandis prædentiores moderatioresque, qui, cum nihil prius in Græcos deliquissent, subacti nihilominus sunt ab Alexandro, ultio ille pertinet? Et quænam fuerunt Alexandri, sive ejus successorum, in Paropamisadas insidiæ, reliquis insidiis, astutiis ac consiliis militaribus æstimabiliores? Nam Paropamisum in partibus septentrionalibus, et Bactrianam, Alexandrum superasse, tradunt, qui ejus res gestas litteris commendarunt, ibique latius occupandæ deinceps Indiæ desiderio flagrasse. animadvertatur.

Quare magis rationi consona Scylax mihi videtur tradidisse, et Strabonis geographi dictis convenientiora. Scribit quippe Strabo, Mediæ Atropatensæ partes septentrionales montanas, duras atque agrestes, easque montanorum Cadusiorum, Amardoriam, Tapyrorum, Cyrtiorum et similium sedem esse, qui aliunde in ista migrarunt loca, et sunt Istrones; Zagrum enim atque Niphatem eas gentes in sese dispersas hinc inde habere, et, qui in Perside sunt, Cyrtios, Amardos, et Armeniæ incolas, ejusdem cum illis habitudinis esse. Cyrtii itaque, ut Strabo refert, montanam Atropatensæ Mediæ partem habitant, et in Armeniam quoque infusi, sedem habent. Brachia vero quædam Caspasi montis, in meridiem porrecta, mediam Iberiam distrahunt, producunturque usque ad cognata Armenorum montium juga. Hinc non præter rationem est, Cyrtios, qui tunc in Armenia erant, illos eosdem esse, quos Scylax Curtios, vel Turcas nominans, septentrionalia Caspasi loca colere tradit. Unorum item nomen ab Ænianiibus est, quorum latera Hyrcanum mare interluit, nomine per barbaros corrupto, ut et multis aliis accidit. Sic etiam non fuerit a ratione alienum, Turcas, qui circa Istrum degant, sub Leone Romanorum imperatore, ex Caspasi montis anfractibus, Bosporo Cimerio trajecto, et non a Paropamisio, transmigrasse. In Pannonia item Turcas, Istro finitimos, Scylax ponit, et manifeste Turcarum hos quidem in Asia, illos in Europa, collocat, Leonemque, Basilii imperatoris filium, ex Turcis et Ungris, qui ultra Istrum habitabant, auxilia sibi contra Bulgaros subministrasse. Neque absurdum videri debet, si Curtios Cyrtios appellat, et non autem y, pronuntians. Nomen enim, a Romanis desumptum, more Romano conscribit. Romani namque pleraque, quæ a Græcis per y scribuntur, in æ sonum mutantes, ut bene nosti, proferunt. Sicuti *Cyman Cuman*, et *dyo dyo*, nec non et *mys* et *mys* dicunt, quod *mys* et *sys* Græcis est. Eodem itaque modo, quos Strabo *Cyrtios* vocat, Romani *Curtios*, et nomine contracto *Curtos* appellant: eosdem et Turcos consonantium inversione, vel quod concinuiori oris sono ita visum pronuntiarum, vel quod ab eodem populo nomine exactius accepere. Cum enim diu immisce-

ψατο, μηδὲν Ἑλληνα; προηδικηκίτα; Τις δὲ καὶ ἡ ἐπιβουλὴ Ἀλεξάνδρῳ, ἢ τοῖς μετ' αὐτοῦ ἐπὶ Παροπμισάδα; ἢ τίς καὶ λόγου ἀξιώτερά ἂν εἴη τῶν ἄλλων ἐπιβουλῶν καὶ στρατηγημάτων; Ὑπερβῆναι μὲν γὰρ τὸν Παροπμισὸν εἰς τὰ προσάρκτια μέρη, καὶ τὴν Βακτριανὴν Ἀλεξάνδρῳ φασὶν οἱ τὰς αὐτοῦ πράξεις ἀναγεγραφότας, καταστρεψάμενον ἐκ τῶν ἐκεῖ πάντα ὅσα ἦν ὑπὸ Πέρσαις, καὶ ἐκτελεῖν, τότε ἤδη καὶ τῆς Ἰνδικῆς ὀρεσθῆναι. Ἐπιβουλήν δὲ οὐδαὶς εἶπεν, ὅτι καὶ ἀξίον ἐπιτηρηθῆσαι τε καὶ ἐπιστημῆνασθαι.

omnibus, quæ sub ditione Persarum erant, debellare. Nemo vero insidiarum meminit; dignum sane quod

Ποῦ δ' εὐλογώτερόν μοι δοκεῖ εἰρηκίνα; Σκύλαξ καὶ τοῖς ὑπὸ Στράβωνος τοῦ γεωγράφου λεγομένα; ὁμολογώτερα. Φησὶ γὰρ Στράβων, τὰ προσάρκτια τῆς Ἀτροπαιτινῆς Μηδίας ὀρεινὰ καὶ τραχία, καὶ σκληρὰ εἶναι Καδουσιῶν κατοικίαν τῶν ὀρεινῶν, καὶ Ἀμαρδῶν, καὶ Ταπύρων, καὶ Κυρτίων, καὶ ἑλλῶν τοιούτων· τοὺτους δὲ μετανάσττας εἶναι καὶ ἡπειρικούς. Καὶ γὰρ τὸν Ζάγρον, καὶ τὸν Νιφάτην κατασπαρμένα ἔχειν τὰ γένη ταῦτα, καὶ τοὺς ἐν τῇ Περσίδι Κυρτίους, καὶ Ἀμαρδούς, καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ τῆς αὐτῆς εἶναι ἰδέας. Κύρτιοι τοῖνον καὶ κατὰ Στράβωνα οὐ μόνον περὶ τὴν ὀρεινὴν τῆς Ἀτροπαιτινῆς Μηδίας, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ οἰκοῦσιν. Ἀγκῶνας δὲ τινες τοῦ Καυκάσου βρους, πιστεύοντες ἐπὶ τὴν μεσημβρίαν, περιλαμβάνουσι τὴν τῆ Ἰβηρίαν μέστρον, καὶ τοὺς Ἀρμενίων ὄρειναι συνάπτουσι. Ὅτι εὐλογον τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ τότε Κυρτίους τοὺτους εἶναι, οὗς Σκύλαξ Κούρτους καὶ Τούρκους ὀνομίζων οἰκεῖν φησὶ τὰ προσάρκτια τοῦ Καυκάσου. Δοκεῖ δὲ μοι καὶ τὸ τῶν Ὀσῶν ὄνομα εἰληφθῆσαι ἀπὸ τῶν Λιβυτικῶν πρὸς τῇ Ὑρκανίᾳ θαλάσῃ καὶ τούτων οἰκούντων, φειράντων τὴν ἐπανομίαν τῶν βαρβάρων καθάπερ καὶ ἄλλας πολλάς. Εὐλογον δὲ καὶ τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον οἰκοῦντας Τούρκους; ἐπὶ Λέοντος Ῥωμαίων αυτοκράτορος μεταστῆναι δεῦρο ἀπὸ τῶν Καυκασίων διαθάντας τὸν Κιμερικὸν καλούμενον Βόσπορον, ἀλλὰ μὴ ἀπὸ Παροπμισίου. Καὶ ἐν Παννονίᾳ γὰρ Τούρκους τῷ Ἰστρῳ προσοίκους ἱστορεῖ Σκύλαξ. Καὶ σαφῶς Τούρκων τοὺς μὲν ἐν Ἀσίᾳ, τοὺς δὲ ἐν Εὐρώπῃ τάττει, Λέοντά τε τὸν Βασιλείου Ῥωμαίων αυτοκράτορα συμμαχίαν παρὰ Τούρκων καὶ Οὐγγρων τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου εἰληφῆναι ἐπὶ Βουλγάρους φησὶν. Εἰ δὲ Κούρτους τοὺς Κυρτίους καλεῖ, οὐ, ἀλλὰ μὴ ὑγράφων, οὐδὲν ἄτοπον. Παρὰ Ῥωμαίων γὰρ τοῦνομα εἰληφῶς χρῆται. Ῥωμαῖοι δὲ πολλὰ τῶν τοῖς Ἑλλήσι γραφομένων τῷ υ, εἰς οὐ τρέποντες γράφουσιν, ὡς οἴσθα, οἷον τὴν μὲν Κύμην Κούμαν, τὰ δὲ δύο, δύο, ὡσπερ αὐ καὶ τὸ μῦς καὶ οὐς ἀπὸ τοῦ μῦς καὶ οὐς. Οὕτω δὴ οὖν καὶ οὗς Στράβων Κυρτίους προσαγορεύει, Ῥωμαῖοι Κουρτίους καὶ Κούρτους συστήλλοντες εἶπον. Τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ Τούρκους κατὰ μετὰθεσιν τῶν συμφώνων, ἦτοι ὀξάντος εὐφωνότερον ἂν οὕτως προφέρεσθαι, ἢ καὶ παρὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ εἰληφότες ἀκριβέστερον τοῦνομα. Ἐπιμειξία; δὲ πλεονεξ; καὶ ὀμιλία; πρὸς

αὐτὸ ἀεὶ γινομένης, ὥστε τοὺς ὕφ' Ἑλλήνων καλου-
 μένους Κυρτίους Τυρκίους, ἀλλὰ μὴ Κυρτίους προσα-
 γορεύειν. Καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ ταῦτα Τυρκίους ὀνο-
 μάζοντες γράφομεν, καὶ Τούρκους συστέλλοντες ἔνθα
 ἂν δοκοῖ, οἰόμεθ' αὖτε τούτους εἶναι, οὗς Στράβων
 Κυρτίους μετανάστας καὶ ληστρικοὺς εἶναι λέγει
 περὶ Μήδων καὶ Ἀρμενίων, ἀλλὰ μὴ Παροπαμισά-
 δας, ὡς Πλήθων οἰεῖται. Εἰ δὲ μὴ ἀμαρτάνομεν, σὺ
 κρίνεις. Ἐβῶσο.

rentur, ac inter sese consuescerent, factum est, ut
 Cyrtili Græcorum Tyrcii et non Cyrtili dicerentur.
 Et nos item propterea Tyrcios vocantes scribimus,
 et contracto nomine Turcos, ubi visum fuerit.
 Existimamusque, hos esse, quos Strabo circa Me-
 diam et Armeniam Cyrtios vagos latronesque fuisse
 tradit, non Paropamisadas, uti Plethoni placet. Si
 quid vero in his erratum est, tu iudicabis. Vale.

THEODORI GAZÆ

EPISTOLÆ.

(Apud Boissonade, *Anecdota Græca*, tom. V.)

A'.

Θεόδωρος Δημητρίῳ εὖ πράττειν'.

Δεινὰ πάλιν ἀπαγγέλλεις, εἶπερ οὐδ' ἐν Φλωρεν-
 τία συμβαίνει τὰ παρὰ τῆς τύχης ἀμείνω. Δεινό-
 τερον δὲ σὺ γε τὸν λόγον ποιεῖς, φάσκων ὡς ἐγὼ
 σου ἡμεληκῶς εἶμι, δυνάμενος προσόδους σοι κατα-
 στήσαι ἐν Ῥώμῃ καὶ κερδῶν πόρους καὶ ἀφορμὰς,
 καὶ ὅτι, πειθόμενός τινι τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ λέγοντι (1)
 ταῦτα, ἀγαχατίζεις; τε καὶ μέμψη ἔμοι.

Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν εἶναι τινα καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ διά-
 βολον οὐδὲν θαυμάζω· πλήρης γὰρ ὁ βίος διαβολῆς·
 τὸ δὲ σέ γε εὐάλωτον εἶναι οὕτως ταῖς διαβολαῖς,
 τοῦτό γε θαυμάζω. Ἔδει γὰρ σε μηδαμῶς λόγῳ
 πιστεῦσαι τοιοῦτον, διατρέψαντα δὲ ἐν Ῥώμῃ πέντε
 καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ μηδὲν τοιοῦτο μήτε
 αὐτὸν αἰσθόμενον, μήτε παρ' ἄλλων πυθόμενον. Εἰ
 γὰρ τις ἔμοι δύναιμις ἦν τοιαύτη, καὶ αὐτὸς ἠσθά-
 νου παρῶν, καὶ Ἀργυρόπουλος (2) καὶ οἱ ἄλλοι
 φίλοι ἔλεγον. Νῦν δὲ πάντων τῶν ἐνθάδε σοι φίλων
 πολλὰ σκεψαμένων περὶ πόρου καὶ καταστάσεως,
 καὶ μηδὲν δυνήθέντος εὐρεῖν μηδενὸς, σὺ τὸν ἐν
 Φλωρεντίᾳ, οὐκ οἶδ' ὄντινα (οὐ γὰρ ὀνομάζεις), διά-
 βολον δ', ὡς ἔοικε, καὶ φαῦλον τὸν τρόπον, ἀξιόπι-
 ατότερον ὑπείληφας σαυτοῦ τε καὶ τῶν ἐν Ῥώμῃ
 φίλων τε καὶ οἰκείων ἀπάντων.

Θαυμάζω δὲ καὶ ὅτι λέγεις ὡς ἦσαν ἐν Ῥώμῃ
 πλείους πόροι τῶν ἐπιτηδείων. Τίνες γὰρ ἦσαν οὗ-
 τοι; ἢ οὐ μέμνησαι ὡς συχνὰ διαλεγόμενοι καὶ πᾶν
 εἶδος ἐνθυμούμενοι πόρου, οὐδὲν εὐρίσκομεν δυνατὸν,
 οἰχομένου Βησσαρίωνος ἐφ' ᾧ πᾶσα ἦν ἡμῖν ἡ ἐλπίς; D
 Ἀλλὰ γὰρ, ὡς ἔοικε, σὺ δυσχερῶν τῶν ἐν Φλωρεν-
 τίᾳ πραγμάτων πειοῶμενος νῦν, ῥᾶω τὰ πρότερον

B ἐν Ῥώμῃ ὑπείληφας. Τοῦτο δὲ σοι συμβαίνει, τάχα
 μὲν καὶ διότι τὸ παρὸν αἰεὶ κακὸν χαλεπώτερον τοῦ
 παρῆκοντος εἶναι δοκεῖ· ὡς δὲ φαίην ἂν διαθεβαι-
 ούμενος, διότι ἐν Ῥώμῃ μὲν Θεόδωρος ἦν παραμυ-
 θούμενός σοι καὶ μετριάζων τὰ δυσχερῆ, καὶ τὴν
 πολλὴν ἀσθησιν τῶν κακῶν ἀφαιρούμενος ἀπὸ τῶν
 ἰδίων ὧν εἶχε μικρῶν. Ἐν Φλωρεντίᾳ δὲ οὐδένα
 ἔχεις τοιοῦτον· δεῖ δ' ἄρα τὰ πράγματα αὐτὰ καθ'
 αὐτὰ θεωρεῖν τε καὶ κρίνειν ὅσα ἔστιν, ἀλλὰ μὴ
 κατὰ τινα περιστάσιν καὶ συμβεβηκός· ἀπατᾶσθαι
 γὰρ οὕτως ἂν εἴη πολλάκις.

Εἴς μὲν οὖν πόρος σοι βίου ἐν Ῥώμῃ ἦν, τὸ ἐμὸν
 μόνον· τοῦτι μένοι ἐπὶ μὲν τινα χρόνον ἤρκεσαν
 ἂν, καὶ γέγονε δὴ· διὰ παντὸς δὲ ἐξαρκέσαι οὐχ
 οἶόν τε ἦν. Καὶ δὴ, βεβηθηκότες τὰ δυνατὰ, ἀπο-
 πεμπόμεθ' αὖτε οἱ σὺ, καὶ πρὶν ἀφικέσθαι εἰς Ῥώ-
 μην, ὠρέγοιο πορεύεσθαι. Εἰ δὲ μὴδ' ἐκεῖ τυγχάνεις
 ὧν δεῖ, ἡμεῖς γε οὐδὲν ἀδικούμεν, οὐδ' ἔστιν ἐγκλημα
 τοῦτο ἡμῶν οὐθέν, εἰ μὴ καὶ σὺ ἡμᾶς ἀδικεῖς ὅτι
 ἅμα σὺ τε παρῶν ἐξενίζου ἡμῖν καὶ ἄγγελος ἦκεν
 ὡς Βησσαρίων, ἡμέτερος ὧν εὐεργέτης, τεθνηκώς
 εἴη.

Τὸ δ' ἀξιούην ἡμᾶς δεῖν καὶ τὰ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπι-
 στασθαι, οἰκοῦντας ἐν Ῥώμῃ καὶ βίον ἀπράγμονα
 ζῶντας, φορτικὸν λίαν, καὶ ἀξίως οὐ φίλου, ἀλλὰ
 φιλαίτιου, ἂν εἴη. Ἡμεῖς γὰρ οὐχ ὅπως τὰ ἐν Φλω-
 ρεντίᾳ, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐν ἧ οἰκοῦμεν οἰ-
 δαμεν πάντα· ἀλλ' ὁ οἰκέτης πολλὰ διαφθειρῶν καὶ
 βχδιουργῶν λέληθε. Σὺ δὲ ἐγκρατεῖς; ὅτι εὐ προεἰπο-
 μεν τὰ μέλλοντα συμβῆσθαι σοι ἐν Φλωρεντίᾳ,
 πρᾶγμα ἄδηλον καὶ ἡμῖν τότε ὡσπερ καὶ σοί· καὶ
 ὡς ἐμβαλόντας σε εἰς συμφορὰς· ἐτέρας ἡμᾶς αἰτιᾶ.

* E codicibus 2966 = A et 3043 = B. Theodor-
 us Gaza ad Demetrium scripsit hanc epistolam,
 Chalcondylem Demetrium; nam de nullo alio De-
 metrio facile cogitandum est. Notandus error
 Harlesii ad Fabr. Bibl. Gr. t. xi, pag. 561, n. 82,
 qui hanc epistolam e codice 3043, n. 2, memo-

rat ut ab Andronico Callisti ad Theodorum Deme-
 trium scriptam.

(1) Florentiæ litteras Græcas docuit Demetrius
 Chalcondyles.

(2) Jo. Argyropulus litteras Græcas Romæ per
 plures annos docuit.

Δυστυχέστατος οὖν ἔγωγέ εἰμι τὰ περὶ σέ, ὦ Δη-
μήτριε. Ἄει γάρ σοι βοηθῶν καὶ συμπράττων τὰ
δυνατὰ, οὐδέποτε' εὐχριστίας· καθαρὰς παρὰ σοῦ
τυγχάνω· ἐπεὶ καὶ νῦν τί καλὸν ἀπὸ τῶν μεγάλων
ἐπαίνων τῶν ἐπὶ τέλει τῆς σῆς ἐπιστολῆς, ὅτε κατ-
αρχὰς ἡμῖν ὀνειδίζεις ὀλιγωρίαν τε καὶ αἰτίαν τοῦ
μὴ σέ εὐπορεῖν βίον μένοντά γε ἐν Ῥώμῃ; Ἄλλ'
οὐ δίκαια ταῦτ' ἐστίν, οὐδ' ἀξία τῆς ἐμῆς περὶ σέ
ἐπιμελείας τε καὶ εὐνοίας.

Ἄτοπον δέ μοι δοκεῖ καὶ τὸ αἰεὶ πανταχοῦ αἰτιᾶ-
σθαι καὶ τὴν τύχην. Οὐ γὰρ πάντων ἡ τύχη κυρία
ἐστίν· ἀλλ' ἀρχὴ πολλῶν ἀρετῆ, καὶ ἐπὶ πολλῶν
αὐτοκράτωρ ὁ λόγος καὶ πράξις νικῶσα τοιαυτὰ πολλά
κατορθοί. Δεῖ τοίνυν καὶ σέ μὴ πάντα ἐπιτρέπειν
τῇ τύχῃ, ἀλλὰ τῇ ὑπαρχούσῃ ἀρετῇ χρῆσθαι, ὅσον
φύσει καὶ λόγῳ, καὶ ὀφθαλμοῖς καὶ χερσὶ, καὶ ὅπως
μὴ ἀποκνεῖν πρὸς τοὺς πόνους, μηδὲ πρὸς ἔττερον
ἀποβλέποντα ὀνειδίζειν, αὐτὸν βραθυμοῦντα·

Δίς μὲν γὰρ καὶ τρίς τάχα τεύξεται· ἦν δ' ἐτι
Χρῆμα μὲν οὐ πράξεις, σὺ δ' ἐτώσια πόλλ' ἀγο-
[ρῆσεις]
Ἄχρειός δ' ἔσται ἐπέων τομὸς·
ὡς Ἡσίοδος (1) λέγει.

Παράδειγμα δ' ἴσως ἂν εἴη οὐ φαῦλον καὶ τὸ ἡμέ-
τερον· ἡμεῖς γὰρ, ὅπορουντες ποτε τρίπου παντός
εἰς τὸν βίον ἑτέρου, λαβόντες χωρὶον ἔγεωργοῦμέν,
καὶ, ταύτη τὰ ἐπιτέθεικα ποριζόμενοι (2), οὐδὲν
γεγονάμεν φορτικοὶ δεόμενοι καὶ προσαιτουῦντες. Σοὶ
μῆντοι γε οὐδεμία ἀνάγκη γεωργεῖν· ἐμοὶ μὲν γὰρ
ὁ τε πόλεμος (3) ἀπέκλειε τὴν εἰς τὰς πόλεις ὁδόν·
σὺ δ' ἐν Φλωρεντίᾳ εἶ, πόλει ποριστικωτάτῃ ἐκάστῳ
ἄπερ ἂν ἐπιτηδεύειν προέληται.

Ἐὺ οὖν ἔχει ποιῆσθαι τὸν βίον, χρώμενον τῇ
ὑπαρχούσῃ δυνάμει, καὶ μῆτε τύχην αἰτιώμενον,
μῆτε βλασφημοῦντα τοὺς ἐπιχωρίους. Εἰ γὰρ καὶ
γλίσχρα τὰ παρ' αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ, ὅσα σὺ διασύρων
φῆς, παντελῶς φαῦλα. Καὶ μήποτε οὐ τοσοῦτον οἱ
ἐπιχώριοι ὡσιν αἰτίοι ὦν ἀγανακτεῖς, ὅσον σὺ· φι-
λέλλην γὰρ εἰ καὶ φιλόπατρις σὺ γε πέρα τοῦ δέον-
τος, καὶ διὰ τοῦτο, χαίρων αἰεὶ λόγοις Ἑλληνικοῖς
μόνοις, Λατίνων ὀλιγωρεῖς· ὥστε ὑπ' ἀπειρίας οὐκ
ἔχεις ὀμιλεῖν ἱκανῶς τοῖς ἐπιχωρίοις· τοῦτο δὲ μὴ
δυναμὲν συμβαίνει, ὡς τὸ εἶδος, πολλῶν ἀπορεῖν
διατρέθονται ἐν Ἱταλίᾳ.

Οὐ μὴν ἀλλ', ὅπη ποτ' ἂν διατρέθῃς, εὐεργετῇ
μὲν ὁ διδούς σοι, οὐκ ἀδικεῖ δὲ ὁ μὴ διδούς· ὥστε

(1) Hes. Opp. 399.

(2) Ligone terram et aratro versavisse Theodorum nondum legeram (a).

(3) Excidit nomen quod cum ὁ τε π. copula καὶ jungebatur, ni scribendum ὁ γε π. vel ὁ τότε π.

(4) A Demetrio rogat Theodorus sibi Pausaniæ librum describi. Ipse Theodorus describendis Græcis codicibus sæpe invigilaverat. Vide Hodium De Græcis illustribus. p. 58.

(5) Scripta fuit hæc epistola intra annos 1473 et 1478, cum priore mortuus sit Bessario, posteriore Theodorus.

(a) Hunc locum citat et interpretatur Allatius in Diatriba De Theodoris apud Maium Bibl. Nov. PP. VI. (Vide supra col. 975 Edit.

(b) In catalogo Epistolarum Theodori Gazæ, apud Allatium, Alexio inscribitur. Edit.

Α τοὺς μὲν διδόντας ἐπαινεῖν χρῆ, τοὺς δὲ μὴ διδόντας μὴ βλασφημεῖν.

Ταῦτα εἰρήσθω μοι, τὸ μὲν ἀπολογουμένῳ ἀπὸ τοῦ δικαίου, τὸ δὲ προτρέποντι ἀπ' εὐνοίας.

Τὰ δὲ Πausανίου ἐάν δυνήθῃς ἐμοὶ γράψαι (4), ἀποδώσω σοι ὡς μισθόν γε τὸ ἱκανόν· πλέον δέ τι ὑποσχέσθαι οὐκ ἔχω ὑπὸ πενίας, ἦν νόσος ἐμοὶ ὀσμῆραι χαλεπωτέραν καθίστησιν. Ἐρῶρωσο.

Ἄπὸ Ῥώμης, Ἰουλίῳ τῇ (5).

B.

Θεοδώρου ἐπιστολή·

Ἐκομίσθη μοι ἡ ἐπιστολή, ἦν, τὰ μὲν μεμφόμε-
νός μοι, τὰ δὲ καταλαττόμενος, ἐβδωόκει· δι' ὃ καὶ
τὰ μὲν περὶ τῶν μέμφεων αὐτῶν, τὰ δὲ περὶ τῆς
καταλλαγῆς, κάμῃ δεῖ ἀποκρίνασθαι.

Ἐγὼ μὲν οὖν ἄνδρα πάντα νοῦν ἔχοντα ἀξίῳ μά-
λιστα μὲν μηδέποτε εἰς ἔχθραν καὶ λοιδορίαν καθί-
στασθαι μηδενί· εἰ δὲ μὴ, μὴ βλάβως γε μηδ' ἄνευ
λόγου καὶ ζητήσεως τάληθους, ἄλλως τε κἂν φίλος;
τυγχάνῃ ὢν. Πολλῆς γὰρ οὐσης τῆς διαβολῆς· ἐν τῷ
βίῳ (6) καὶ τῶν πλείστων πραγμάτων οὐκ εὐθὺς
ἐπιδήλων ὄντων, ἥκιστα ἂν τις πρὸς λόγου, τε καὶ
ὑπολήψεις ψευδεῖς ἀνάλωτος διαγένηται, ἦν μὴ,
ὅπερ ἔφη, λόγῳ πανταχοῦ διατελεῖ χρώμενος, καὶ
πρὸς ἀκριβείαν ἕκαστα ἐξετάζων, τί μὲν ἀληθές, τί
δὲ ψεῦδος τῶν λεγομένων εὐρίσκη (7).

Οὕτω δ' ἀπλῶς ἐπὶ παντός ἀξίων, ἐπὶ σοῦ δὲ
τι (8) καὶ μᾶλλον προσήκειν τε καὶ δίκαιον τὸ τοι-
οῦτο ὑπελάμβανον εἶναι, ἅτε μὴ χθές καὶ πρώην
ἐλθόντος μοι εἰς φίλαν, ἀλλὰ πρὸ χρόνου πολλοῦ,
κάν τῷ τοσοῦτῳ χρόνῳ διὰ πείρας μεμαθηκότος
πολλῆς ὡς εὐνοῦς ἐγὼ σοι, καὶ πρόθυμος εἶην ἀγα-
θόν, ὅ τ' ἂν δυναίμην, ποιεῖν. Τὴν γὰρ προσφιλέ-
στερον ὄντα καὶ οικειότερον, τοῦτον καὶ ἀμεταθλη-
τότερον εἶναι χρῆ, καὶ πρὸς διαβολὰς ἀνθρώπων
ἀνεξαπατητότερον καὶ πρὸς ὑπονοίας ἄλλως ὑπο-
φουμένας ἀκινητότερον.

Σὺ δὲ, μετὰ τὸν πολὺν χρόνον καὶ τὴν πολλὴν
πίστιν τῆς ἐμῆς εὐνοίας καὶ συνηθείας, ἐχθρὸς ἐκ
φίλου καὶ κατηγορῶς ἐξ ἐπαινέτου σφοδρῶς οὕτω
ἐγένου, ὡσπερ εἰ τὰ μέγιστα τῶν κακῶν πεπονηδὺς
ἐτύχανες ὑπ' ἐμοῦ, καὶ, μῆτε τὸν ἐμὸν λογισάμε-
νος, τρόπον οἶδ' ὅσπερ ἦν αἰεὶ, μῆτε ἐν ἐνοίᾳ γενόμε-
νος ὦν σοι ἐκ τῶν ἐνότων ἐγὼ βεβοήθηκα, ὠρμησα;
ἐπὶ λοιδορίας εὐθὺς, καὶ βλασφημεῖν εἰς ἐμὲ ἐξη-
νέχθης, τὸν κακὸν μὲν οὐδὲν σε οὐδεπώποτε ἐργα-

* E codice 2151, pag. 174. Adscriptis recentior annotator : « Epist. Theodori [Gazæ, forlasse ad Demetrium Chalcond. (b)]. » De Theodori nomine non dubitabam, cum ipse infra non semel scriptor sic se vocet vel vocare videatur. Demetrii autem nomen, etsi non male coniecisse putem annotatorem, et putabit etiam qui præcedentem ordine, tempore autem posteriorem, legerit epistolam, nolui lemmati a me addito addere.

(6) Conf. Theodorus Gaza supra initio epist. 1

(7) Sic codex cum lacunula.

(8) An ὄητα, δὴ τοι?

όμενον, ἀγαθὰ δὲ ὅσα οἶδ' ἔχειν. Ὁ γὰρ με
 αἰτιᾶ, ὡς ἐγὼ Βησσαρίωνι εἶπόν τε καὶ ἔγραψα
 κατὰ σοῦ, τοῦτο, ἢ τῶν βασιλέων τῶν καὶ ἐπιχειρε-
 κίων ἀνθρώπων ψευδομένῳ πιστεύων, ἢ καὶ αὐτὸς
 κακῶς ὑποπεύων, ὥσπερ ἐπ' ἀληθείαι πράγμασι,
 ταῖς ψευδέσι καὶ κεναῖς ὑπονοίαις, ἀνακταῶν,
 ἐβόας ὥσπερ ἐξ ἀμάξης πάντα τὰ ἀσχεῖστα, καὶ
 βλασφημῶν οὐκ ἀνίησι.

Ἐπεὶ πόθεν, εἰπέ μοι, ὅπερ αἰτιᾶ, ἀληθές; καὶ
 τίς τοῦ τοιοῦτου τοῦ ἐγκλήματος πίστις; Τὰ πράγμα-
 τα λέγεις; Τίνα πράγματα, ἄνθρωπε; ὅτι σοὶ
 Βησσαρίων οὐ βοηθεῖ; πρότερον δὲ πᾶν γε ἐβοήθει
 σοι, ὅτε, τὰς ἐκ Παταῶν τε καὶ Μεδιολάνου (1) ἐπι-
 στολάς σου ἀναγιγνώσκων, ἔχαιρε πρὸς σοῦ ἐπαινού-
 μενος (2); οὐκ. Ἄλλ' ὕστερον λέγεις ὅτι (3), βου-
 λόμενος βοηθεῖν, ὑπ' ἐμοῦ ἐκαλύθη; Πότε ὕστερον;
 εἰ μὲν ὅτε μαίνεσθαι ἤρξω καὶ χολὰς μελαίνας ἐξε-
 μείνεις ἐμὲ, κακοῦ μηδενὸς αἰτίον ὄντα, πείθομαι.
 Βησσαρίων γὰρ ἴσως κἄν ἐκαλύθη μὴ εὖ ποιῆσαι
 ἄνθρωπον οὕτω μελαγχολῶντα· κἄν οὕτω λέγῃς
 αὐτὸν δι' ἐμὲ (4) κεκαλύσθαι, εἰκότα μὲν ἴσως ἂν
 λέγοις· ἀμάρτημα δὲ τοῦτο οὐκ ἐμὸν γίγνεται, ἀλλὰ
 σόν. Εἰ δ' ὅτε ἤκου εἰς Ῥώμην λέγεις ὅτι πρὸς Βησ-
 σαρίωνα σου κατεῖπον (5), ἀλλ' ἔγωγε τοσοῦτον τί-
 ἀπέχων τοῦ λέγειν τι κατὰ σοῦ, ὡσθ' ἄπερ ἀπὸν
 ἐποίουν, ἐπιτέλλων ὑπὲρ σοῦ καὶ δεόμενος, τοῦτο
 εἶη καὶ παρὼν τότε ποιεῖν προθύμουμην, ὡστε δια-
 λάξαι σε Βησσαρίωνι. Τοῦ γε μὴν παρόντος καιροῦ
 ἤκιστα· ἐννοῶς (τετάρτη γὰρ ἡμέρα ἀφ' ἧς ἐγὼ ἤκου,
 αὐτὸς προσευχῆς ἐπὶ Βουωνίαν (6) ἀπῆμι), ἀνεβαλ-
 λόμην εἰς ἄλλον τὸ τοιοῦτο καιρὸν, καὶ γράμμασι
 πάλιν διενουοῦμην τὸν ἄνδρα παρακαλεῖν. Ταῦτα δ'
 ἐμοῦ διανοοῦμένου, ἤκου ἢ σὴ πρὸς τὸν μοναχὸν
 Ἀντώνιον ἐπιστολῆ, πάσαις ἐμὲ πλύνουσα λοιδο-
 ραῖς· καὶ μισρὸν ὕπεκρον ἐκομίσθη καὶ ἦν γέγρα-
 φας ὁμοίως ἐμοί.

Πότε οὖν ἐγὼ σου κατεῖπον; καὶ τίνα γράμματα
 λέγεις ἐμὲ κατὰ σοῦ γεγραμμένα; ἢ τὴν ἐπιστολὴν,
 ἣν, αὐτὸς παρ' ἐμοῦ εἰληφώς καὶ ἀνεγκωκῶς, Ἀυ-
 ρίσπῳ (7) κομίζεω δέδωκας, λέγουσαν ὅσα προσ-
 ἤκου ὑπὲρ διαλλαγῆς καὶ εὐνοίας; Ἄλλ' οὐδὲν ὡς
 ἀληθῶς τῶν εἰκότων τε καὶ εὐλόγων ἔχεις ἐπενεγκεῖν
 εἰς ἀπόδειξιν ὧν βοᾷς· ἀλλὰ παντάπασιν ἀλογίστως
 κεικλήσῃ, καὶ, θηριώδη τινα ἐκπληρῶσαι ὄρμην
 ὀρεγόμενος, ἐβλασφήμεις καὶ ἐπλυνες, δοκῶν οὕτως

ἀν λυπῆσαι με. Ἐγὼ
 κακῶς λέ-
 γο τος (8) ἐφρόντιζον ἢ κυνιδίου ὀλακτοῦτος Μελι-
 τηνοῦ (9), οὐδὲ διὰ τὰς σὰς βλασφημίας ἐμαυτῷ
 προσιλόμην εἰπεῖν οὐδὲ πώποτε τῶν μὴ προσηκό-
 των. Εἰμὶ γὰρ οὐκ ἀναιδέστατος πάντων καὶ κύων
 Κέρθερος, ὡς σὺ λέγεις· ἀλλ', εἴπερ τις, αἰδοῦμαι
 οὐ μόνον ποιεῖν τὰ αἰσχρὰ, ἀλλὰ καὶ λέγειν. Οὐκ οὖν
 σοὶ βλασφημῶν γέγραφα οὐδὲ ἐν ἀμυνομένῳ, οὐδὲ
 ἄλλον οὐδένα λόγον σε διασύρων ἐποιήσαμην· ἀλλ',
 «ὅσα ἀνθ' οἶων ἀκούω!» μόνον εἶπὼν, ἡσυχίαν
 ἤγον· λοιδορεῖσθαι γὰρ σοὶ καὶ ἀπαντᾶν ὅτε σχολῆ
 ἦν, οὔτε πρὸς ἀνδρὸς ἦν σεμνοῦ καὶ μεγαλοψύχου.

Οὕτω μὲν οὖν ἐγὼ· καὶ οὐδεὶς ἄλλο τι παρὰ
 ταῦτα, οὐδ' ἂν διαβραγῆ ψευδομένους, δεῖξαι δυνήσε-
 ται. Σὺ δὲ τί, πρὸς Θεοῦ, τῶν ὅσα ἀνδρὶ φίλῳ ἢ
 ἀγαθῷ, ἢ ὅλων νοῦν τινα ἔχοντι, προσῆκε, πεποιτηκῶς
 εἶ; ὅπότε, εἴτε του διαβάλλοντος ἐριδοποιοῦ καὶ βα-
 σκάνου, εἴτε καὶ αὐτὸς ὑποπεύσας, ἀλόγως ἀνῆρ-
 पासαι (10) ὡς ἐγὼ σου πρὸς Βησσαρίωνα κατεῖποιμι,
 δέον, εἰ φίλος καὶ νοῦν ἔχων ἦσθα, σκέψασθαι πρῶ-
 τερον καὶ ζητῆσαι πόθεν ἂν εἰκόσ τὸ τοιοῦτο εἶη.
 Οὔτε γὰρ ἀδικροῖτως πιστεύειν ἄπιστ' ἤρη, διὰ τὸ
 τοῦς πλείους φαῦλους εἶναι καὶ πονηροῦς, οὔτε,
 ὅπερ ἂν ὑποπεύσῃ τις, τοῦτο καὶ ἀληθές ἐστι· ἀλλὰ
 τοῖς πλείοσι διαψεύδεσθαι κἀνταῦθα συμβαίνει καὶ
 ταυτὸν τοῖς μεθύουσι πάσχειν, οἷς κύκλῳ φέρεσθαι
 πάντα φαίνεται καὶ πολλὰ τὸ ἐν εἶναι· ἔχει γὰρ καὶ
 τῶν ἀνοήτων ἕκαστος παρικεκινημένον τὸν νοῦν,
 οἷαν τὴν τῆς ὕψεως ἀρχὴν (11) οἱ μεθύοντες ἴσχουσι,
 καὶ δοκοῦσι μὲν ὄρῃν ἀδικούντας τοὺς φίλους καὶ
 βλάπτοντας, ἔστι δὲ τοιοῦτο ἀμαρτανόμενον οὐδὲ ἐν,
 ἢ, ὅτι (12) κακῶς ἐσθ' ὅτε Βησσαρίωνα εἶπες, ἀδι-
 κείσθαι οἰόμενος ὑπ' αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ μετὰ δὴ κα-
 τεῖπειν σου καὶ προδοῦναι σε ὑπετόπησας;

Ἄλλ', ὦ ἄνθρωπε, Βησσαρίωνι διαφόρως εἶχες·
 ἤθεσαν ἅπαντες, καὶ μάλιστα πάντων Βησσαρίων
 αὐτὸς ἐξ ὧν λοιδοριῶν καὶ σκωμμάτων αὐτῷ ἐπέ-
 στειλας, καθάπερ ἐμοί ὕστερον· ἐγὼ δὲ διαλλάξαι
 ὑμᾶς βουλόμενος, οὐκ ἂν σὸς καθήγορο; ἐγενόμην·
 οὕτω γὰρ ἔχθρα καὶ μῖσος, οὐ διαλλαγῆ τις ἐγίγνετ'
 ἂν· ἀλλ' οἰκείως τῆ καλῆ ταύτῃ προθέσει λόγοις
 ἐχρῶμην· ὅτι δὲ ταῦτα ποιεῖν ἐβουλόμην παρὼν,
 δῆλον ἀφ' ὧν ἐπέσταλκα πρότερον. Καὶ οὐδ' ἔχεις
 εἰπεῖν ὡς ἔχθρὸς ἦν ἐγὼ σοι, ὅτε ἐκ Φεβρᾶριος
 ἀπῆρχου· φίλος γὰρ σου μὲν ἀποκεχώρισμαι ἀπα-

(1) Patavij commoratum esse Chalcondylem dico ex epistola Const. Lascareos in Yriaria Catalogo Matrit. p. 186; Mediolani habitasse vel ex Hodio notum est.

(2) Ironice id esse dictum puto. Conviciorum fuerunt epistolæ plenæ: vide infra col. 1010 C.

(3) Fors. ἀλλ' ὕστερον, λέγεις, ὅτε.

(4) In margine est, ὑπ' ἐμοῦ.

(5) Marginalis est in codice varietas: γράφεται· ὅτι κατηγορηκῶς εἶην ἐγὼ σοι.

(6) Hodius de Bessarione p. 148: «Legationes quatuor obivit: primo Bononiam legatus a Pio II anno 1458, juxta alios a Nicolao V missus, difficile n præfecturam secunda fama annos plures administravit.»

(7) De Jo. Aurispa Siculo, præter notiores biographiæ fontes, adi Dacier. præf. ad Hierocl. fol.

e III; Liron. Singul. histor. t. I, p. 547; Harles. Bibl. Gr. t. I, p. 799; Heyn. ad Tibull. p. xxviii; Ginguen. Hist. litter. Ital. t. III, p. 286.

(8) Sic codex. Videtur suppressum ex industria fuisse ejus hominis nomen ad quem scripsit Theodoros. Possit suppleri: Ἐγὼ δὲ σοι, Δημήτριε, οὐ μᾶλλον κακῶς λέγω . . .

(9) Codex, Μελιτηνοῦ. Sed puncto notatum fuit posterius t, delendi signo. De canibus Melitensibus regi non paucis verbis ad Herod. Epim. p. 82. Æsopus pag. 137 Coray.: ἔχων τις κύνα Μελιταίων. Apostolius Adag. xii, 67: Μελιτηνοὶ κύνας. . . Forsan Μελιτηνοὶ x. Adde Harduin. ad Themist. p. 503.

(10) Varietas est marginalis, πέπεισαι.

(11) Ἄν ἀχλὺν?

(12) Codex, ὅτε

σάμνος· Βησσαρίωνι δὲ οὐκ ἤρσσκον τότε μάλιστα, Α νῦν δὲ σωφρονεῖς· καὶ πρότερον μὲν, ὡς περ οἱ ὑπὸ φρονιτιδος ἀλσκόμενοι, ἐχθροὺς τοὺς φίλους εἶναι ἡγοῦ, καὶ τοὺς θεραπεύοντας δηλητηριά σοι προσφέρειν ἐδόκει· νῦν δὲ, τῆς δεινοτάτης νόσου ἀβελτηρίας τε καὶ ἀναισθησίας ἀπαλλαγείς, κρίνειν οἶδας τὸν φίλον τε καὶ ἐχθρὸν καὶ τὸν οἰκεῖόν τε καὶ ἀλλότριον.

« Καὶ δὴ ἐπιλανθάνομαι, » λέγεις, « τῶν προτέρων ἀπάντων » καὶ εἰκότως σύγε· οὐδὲ γάρ οἱ ἀνανήφαντες μέμνηνται ὧν πρότερον μεθύοντες καὶ κραιπλώντες παρῶνον καὶ ὑβρίζον, οὐδ' οἱ ἀναφρονήσαντες ὧν πρότερον ὀρχοῦμενοι καὶ βακχεύοντες ἠσχημόνοιοι. Καὶ σὲ γάρ νῦν μὲν λόγος ἀγει ὀρθός, πρότερον δὲ πάθος ἐνίκα καὶ ὀρμη ἀλογος· καὶ νῦν μὲν σεαυτοῦ εἶ, πρότερον δὲ οὐδαμῶς.

Ἄλλ' ὅτι μὲν οὕτω νῦν ἔχεις, ἀποδέχομαι σε τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον ταύτης μεταβολῆς· καὶ, ὡς περ πρότερον τὸν μὲν σὸν τρόπον ἐμίσουν, σὲ δὲ τῆς ἀναισθησίας ἠλέουν, οὕτω νῦν ἀμφοτέρων σέ τε ἀγαμαὶ οὐπερ μετείληφας νοῦ, καὶ τὸν σὸν τρόπον βελτίω γενόμενον ἤδη ἀσπάζομαι, καὶ σὲ φίλον πάλιν ποιῶμαι· καὶ φιλήσω ἐφ' ὅσον ἂν χρόνον ἀμετάβλητος μένῃς, μεταβαλόντα δὲ πάλιν τὸν μὲν σὸν τρόπον μίσῃω, σὲ δ' ἐλεήσω.

Παραίνω μένοιτο σοι ἤδη ὡς φίλος μόνιμον ἔχειν τὸ ἦθος ἐν τοῖς καλοῖς ἀεὶ, καὶ πάντα εὐλόγως τε καὶ εὐσημόνως πράττειν καὶ λέγειν, καὶ ὑπόθεσιν λόγων ποιῆσθαι, μὴ λοιδορίας καὶ ὄνειδη καὶ σκώμματα, ἀλλὰ ἐπαινον τῶν καλῶν καὶ προσίρεσιν καὶ ὅσα ἄλλα χρήσιμα καὶ εὐαπδέκτα ἀνθρώποις ἐστίν· τοὺς γάρ τοιοῦτους πάντες φιλοῦσι, καὶ δεομένοις βοηθοῦσι προθύμως· ἀλαζόντας δὲ καὶ φιλολοιδόρους τε καὶ φιλομεταβλήτους ἀποστρέφονται καὶ μισοῦσι. Πένης εἶ, ξένος, μηδένα ἔχων βοηθοῦντα μήτ' ἄλλω; παραμυθούμενον· οὐκοῦν καὶ διὰ ταῦτα οὐ λοιδορητέον τοῖς ἔχουσι πλεον καὶ δυναμένοις μείζον· ἀλλ', ὡς περ ἀμπελοῦ καὶ κισσοῦ καὶ τἄλλα τῶν φυτῶν, ἐπαλλόκαυλα πτελέας ἢ καὶ κληθροῦ ἢ ἄλλου του δένδρου, περιεχόμενα καὶ ἀνορθούμενα αὐξεται, καὶ ὑπεριδόμενα ζῆ καὶ εὐθλαστεῖ καὶ καρποφορεῖ ἐν ἄλλοις, οὕτω καὶ σοὶ τῶν εὐτυχεστέρων καὶ δυνατωτέρων ἐκτέον, καὶ τῆ τῶν τοιοῦτων ἰσχυρῶ ἀποχρηστέον εἰς ἴδιαν ἐπίδοσιν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ὧν μεμφομένός με ἐπίσταλακας· ὅτι δὲ μαλάττεσθαι σοὶ τὴν ψυχὴν ἤδη λέγεις καὶ μοι εὐνούστατος εἶναι βούλεσθαι, νῆ Δί', ἀποδέξαιτο μὲν ἂν εἰς σου τὴν μεταβολὴν καὶ παλινφθίαν ἐρωτῶντων δὲ, « Πόθεν, ὦ (3), μεταβαλὼν, εὐνούστατος γίγνη ᾧ πρότερον δύσνους ἦσθα; καὶ πόθεν ἤδη ἐπαινεῖν προθυμῆ δὴν πρότερον ἐβλασφήμεις; » τί ἔρεῖς, πρὸς Θεοῦ; ἄρ' ὡς ἐκ τινῶν λόγων ἐμῶν καὶ διὰ τινος εἰρηνοποιού; καὶ διαλλάκτα; ὡς τὰ τοιαῦτα γίγνεσθαι εἰθίσται; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πόθεν αὖν; ἢ δῆλον ὅτι δάκνει σε τὸ συνειδὸς, ἀνθρώπε, καὶ μετέμελος ἔχει σε ὧν ἡμάρτηκας, καὶ πληττόμενος ὑπὸ τοῦ δικαίου λογισμοῦ, οἷόν τινος δικαστοῦ ἀδικάστου, τὰ τε θντα ὁμολογεῖς καὶ δι' ἀγάπης φάσκεῖς με ἤδη ἔχειν πολλῆς.

Ἐἰτά με ἐρωτῆσιν λέγεις· « Τίς μάρτυς τῶν λεχομένων κατ' ἐμοῦ αἰτιῶν; » Πόθεν τοῦτ' ἐρωτήσω; οὐ γάρ σὺ μάρτυς αὐτὸς τοῦ σε μηδὲν ὕγιες εἰρηξέαι, ὅτε, μηδενός σε παρακαλέσαντος, ἐξ ἐχθροῦ ἔβνους αὐθίς μοι γίγνη καὶ εἰς φίλλαν αὐτοπροαιρέτως ἐλήλυθας; τοῦτ' ἐστὶ μαρτύριον σαφέστατον, ἄνθρωπε· τοῦτο ἐλεγχος, τοῦτ' ἀπόδειξις γίγνεται πάντων ἐναργεστάτη, ὡς σὺ πρότερον μὲν ἐμαίνου,

Νῦν μὲν, ὅτι· « Ἐβλαψεν, ἐβλαψέ με Θεόδωρος καὶ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα, καὶ κάκιστ' ἀπόλοινη, » ἐβόας, πάντες ὡς φιλαίτιον καὶ φιλολοιδόρον καὶ φιλαπεχθήμονά σε ἀνθρωπον ἐμίσουν τε καὶ παρήρχοντο (4) καὶ μεταδιδόνα οὐδὲς οὐδενός σοι τῶν ἀγαθῶν προηρηεῖτο, μὴ ταῦτα ποτε καὶ αὐτὸς Θεοδώρω ἀκούσῃ, γενόμενός σοι ζυνηθῆς· πάντες γάρ οἶδασιν ὡς οὐδένα Θεόδωρος βλάπτει, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ τῷ δυνατῷ ὠφελεῖ, καὶ πάντας φιλεῖ, καὶ πᾶσι προσγῆς ἐστὶ καὶ ἡδύς. Νῦν δ' ἂν μεθαρμόσας εὐφημον καὶ φιλάρετον καὶ κόσμιον καὶ μόνιμον ἀποδείξῃς τὸ ἦθος, πάντες φιλήσουσί σε καὶ πενίας ἀπαλλάξουσι καὶ τιμῆς ἀξιώσουσι. Ἀρετὴ μὲν γάρ καὶ χρήματα

lem, qui Theodoro Gaza magistro erat usus.
(3) Sic codex cum lacunula.
(4) Margo, παρήλαττον.

(1) An κατὰ ἐπιστολάς? Dispicit id in Bessarione, vel πρόφασιν.

(2) Quadrat id omnino in Demetr. Chalcondy-

lem, qui Theodoro Gaza magistro erat usus.

(3) Sic codex cum lacunula.

(4) Margo, παρήλαττον.

καὶ τιμὰς φέρει βιβλίω, καὶ εὐδαίμονα (1) τὸν ἄν-
θρωπον ἀποδείκνυσι, ἂν γυμνὸς τις ἐν ἀλλοδαπῇ
γένηται καὶ ἐν ἀλλοφύλοις ἀνθρώποις οἰκῆ, οἷα δὴ
καὶ τὰ περὶ Ὀδυσσεῖα λεγόμενα · κακία δὲ τὸν
ἔχοντα καὶ ζῶντα κακοδαίμονα ἀποβουκολεῖ, καὶ τε-
λευτήσαντα ἐν ἔθου κολάζει. Μὴ οὖν σύγε κακὸν τὴν
κακίαν τοιοῦτο αἰροῦ πρὸ τῆς ἀρετῆς · ἀλλὰ τὴν
βελτίω προτιμήσας δὴ μοῖραν (2), φήμην σαυτῷ ἐξ
ἀρετῆς παρασκευάσων, ἀλλὰ μὴ ἐκ τοῦ τὰ μάλιστα
κακῶς ἀνθρώπους εἰπεῖν.

Οὕτω μὲν οὖν καὶ ταῦτα. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῇ Φερ-

(1) Codex, εὐδαίνα.

(2) Forsan cum respectu ad Luc. x, 42.

(3) De Hieronymo illo nihil compertum habeo.

(4) Joan. Baptista Guarini, Veronensis, qui
diu Ferrariæ docuit, Guarini illius filius ad quem

ἄρτια νῦν διατρίβεις, περὶ λόγους σπουδάζων, καὶ
Ἱερωνύμου (3) καὶ Κυρίνου (4) χρώμενος διδασκάλους,
εὐ ἔχοι · οἷτε γὰρ λόγοι ἀνδρῶν τῶν ἐλλογιμῶν σε ἀπο-
δείξουσιν · οἱ τε ἄνδρες αὐτοὶ σοφοὶ τέ εἰσι καὶ λό-
γοι καὶ ἐμοὶ φίλοι. Τῆρεϊ δὲ καὶ τὴν πρὸς Λωδόθι-
κον συνήθειαν · ἔστι γὰρ ὁ νέος ἀγάπης ἄξιός καὶ
ἐπαίνου.

Προσαγορεύει σε Ἀθανάσιος (5), ἀνὴρ εὐ μάλα
τοιοῦτος οἷον εἰρηκας εἶναι, καὶ σὲ φιλεῖν ἦδη καὶ
οὕτως ἀρχεται.

Ἐρῶ σο.

scripsit Paleologus epistolam, quam edidi supra
t. II, pag. 287.

(5) An Athanasius Byzantinus, de quo egi in
Notit. Manusc. t. XI, II, p. 3?

ANDRONICUS CALLISTUS.

NOTITIA.

(Boernerus *De claris viris Græcis Græcarum litterarum in Græcia instauratoribus.*)

Cum haud exiguus clarorum Andronicorum sit numerus (1), tum, sæculo post. C. N. quinto ac de-
cimo, aliquot hujus nominis floruerunt viri docti (2) quos inter doctrinæ meritiorumque fama eminent,
quem ex litterarum Græcorum instauratorum choro jam producimus, Andronicus Callistus (3), By-
zantinus.

(1) Plus viginti eruditos Andronicos in Biblioth. B
sua Græca laudat Jo. Alb. Fabric.

(2) Præter eum de quo dicere aggredimur, duo
notissimum æquales fere, scriptis celebrantur And-
ronici. Horum unus est Tranquillus Andronicus,
Dalmata, de quo mentionem facit Paulus Jovius in
Elogiis pag. 224, ubi, Dalmatas inter neminem di-
gnum elogio comparare dicit, nisi in lucem studiose
producat suos Tranquillus Andronicus, præclarus
Ciceronis æmulator, dum gravissimarum actionum
et Ottomanicæ legationis, obscurorumque nobis
itinerum commentaria perscribat. Exstant Andro-
nici hujus orationes aliquot et carmina, itemque
dialogus, *Sylla* inscriptus. Falsum autem est quod
Simlerus in *Epit. Biblioth. Gesner.*, pag. 806, ejus-
dem sive P. Bayle, *Diction.* tom. I, pag. 238, tra-
dit, in nostra illum academia Lipsiensi, Petri Mos-
sellani tempore, litteras docuisse. Dalmatam hunc
cum Andronico Callisto confundunt, qui post Her-
monymum, Græcas litteras docendi causa, in Gal-
liam illum venisse dicunt; quod faciunt G. Nau-
daus in *Addit. ad hist. Ludov. XI*, pag. 187, et
Morerius, jure adeo notati a Baylio, l. c. pag. 237.
Eundem vero etiam errorem admisit C. E. Balæus
in *tom. V Hist. Universit. Paris.* indice, ubi hæc
ejus leguntur verba: « Tranquillus Andronicus,
Dalmata, Græcus exsul, regnante adhuc Ludovico
XI Lutetiam venit et publice Græcas litteras ex-
ponit.

Alter Andronicus est, qui cognomento Contoblaca
vocatur, a quo Jo. Reuchlinus primum Græcas
litteras, vicesimo ætatis sue anno, Basileæ didicit;

id quod ipse in præfatione Lexici sui Hebraici et
Grammat. lib. I, pag. 20, refert. Idem ille Andro-
nicus Contoblaca Basileæ anno 1477 ad Reuchlinum
epistolam scripsit, qua ad Græcam linguam docen-
dam eum exhortatur. Inserta illa est illustrium
virorum ad Reuchlinum epistolis, eandemque ex-
hibent M. Crusius, *Animal. Suev.* part. III, pag.
449, et J. H. Maius in *vita Reuchl.* pag. 160. Et
hæc illa sunt quæ de Andronico hocce cognita
habemus, alia omni illius notitia destituti.

Tertium his P. Bayle l. c. pag. 238 addit An-
dronicum, ortu Constantinopolitanum, cujus, apud
Bononienses Græcarum litterarum doctoris, Franc.
Philadelphus, in epistolis suis passim, ac præsertim
epp. lib. xxiv, ep. 4, cum laude facit mentionem
Sed Byzantium, quem Philadelphus laudat, Androni-
cum non diversum esse arbitror ab Andronico de
quo dicturus sum, Callisto, quod non solum de
illo dicta in hunc prorsus conveniant, sed is ipse
etiam in scriptis suis, postea memorandis, Byzan-
tius dicitur. Sola, ut videtur, R. Volaterrani,
Comment. urban., lib. xxi, pag. 775, Thessaloni-
cam Andronico Callisto patriam attribuentis, au-
toritas eam in sententiam Baylium adduxit, ut
duos eodem tempore in Italia claruisse existimave-
rit Andronicos, Byzantium alterum, alterum Thes-
salonicensem. Sed memoria forte lapsus est Vola-
terrani, vel Thessalonicæ natus, Andronicus Con-
stantinopoli vitam egit, indeque Byzantii nomeq
accepit.

(3) Auctor libri qui inscribitur: *Athènes ancienne
et nouvelle*, pag. 259, notante Baylio l. c. ex An-

Is capta Constantinopoli in Italiam venit et mox inde, plerumque doctorum exsulum Græcorum exemplo, ad patrias litteras docendas animum appulit (4). Romæ apud munificentissimum illum patria expulso civium suorum Mæcenatem Bessarionem gratus fuit (5). Summo illi viro singularem et excellentem doctrinam suam, eximia cum modestia conjunctam, maximopere probavit Andronicus, ubi conscriptam a se pro Gaza adversus Apostolium ἀπολογία ad eum misit, ipsiusque iudicio subiecit (6). Cum Romæ aliquandiu vixisset, quod, ut Volaterranus ait, non pari virtuti profiteretur emolumento, egestate coactus, ex Urbe excessit et Florentiam commigravit. Magno ad eum conflente discipulorum numero, aliquot annos Græcas ibi docuit litteras (7) ac præter ceteros ipsum etiam Politianum habuit auditorem (8). Tandem, majoris spe inductus emolumenti, in Galliam abiit, ubi vero non ita multo postquam advenerat, cum summa jam esset senectute, morbo extinctus est (9).

Ea Græcarum litterarum doctrinæ Andronicus præditus fuit peritia, ut Theodoro Gazæ par haberetur, quin imo illum Græcæ linguæ scientia hunc antecellere quidam iudicaret. Etenim, Volaterrano teste, unus omnes Græci sermonis evolverat auctores; ac scientiam, quam cyclicam vocant callebat; præter ea vero etiam Aristotelicam omnem disciplinam probe tenebat (10). Præclaram ejusdem eruditionem cum maxime collaudat vir Græcæ æque ac Latine longe doctissimus, certissimusque adeo iudex, Franciscus Philephus (11).

Perpauca ingenii doctrinæque Andronici supersunt monumenta, eaque, ἀνέχοντα pleraque omnia, in Italia maxime Galliæque latent bibliothecis. Præcipua fere hæc sunt: *Monodia in captam Constantinopolim* (12); *Defensio Theodori Gazæ adversus Mich. Apostolium*, in controversia de Platonis et Aristotelis differentia, inter Græcos viros doctos eo tempore agitatam; *Epigramma* in laudem libri a Bessarione pro Platone compositi (15); *Epistolæ* ad Nic. Secundinum, Bessarionem cardinalem et Greg. Palæolog. scriptæ; *Oratio in laudem Ge. Palæologi* (a); *De animi affectibus*; *De fortuna*; *De variis poetarum generibus* (14). Asservantur etiam in bibl. Laurentiana Medicea Aristotelis *De generatione et corruptione* libri duo, ab Andronico Callisto Byzantio, Laurentii Medicis causa in linguam Latinam translati (15).

Andronico Antonicum finxit. Antonium inepte illum vocat Jul. Negri, in *Historia scriptorum Florentin.* pag. 46, consimilique Morerius errore *Callixtum*. Vid. Bayle l. c. Joannem Andronicum Byzantium a Francino Varchiensi, in epistola nuncupatoria ad Th. Pinacrum, Pollucis onomastico, Florentiæ anno 1700 edito, præfixa, eum nominari. Hodius, *De instauratoribus Gr. linguæ*, l. II, pag. 229, docet; Andronicum Callisti, filium scilicet, dici Boivinium putat.

(4) Bononiensibus operam suam Andronicum eo nomine obtulisse, ex Philephi epistola a. 1464, prid. Kal. Nov. data, epp. l. xxiv, ep. 1, pag. 163, edit. Venet. a. 1502, intelligitur, in qua ille scribit: « Quare non possum vos omnes, qui Bononiæ agitis, non mirari plurimum, quod cum vobis viri doctissime eruditi copia data sit ad Græcam disciplinam penitus consequendam, malitis indocti esse quam docti. Nunquam equidem discendi gratia trajecissem in Thraciam, Constantinopolim, qua in urbe septennium egi, si istiusmodi mihi Andronicus Byzantius in Italia esset oblatus. »

(5) Andronicum Romæ apud Nicænum (archiepiscopum videlicet, Bessarionem) vixisse, Volaterranus, l. c. testatur. Franciscus Philephus in epistola, quam ad Theod. Gazam, Mediolanæ, d. 21 Jan. an. 1469 scripsit, epp. lib. xxix, ep. 31 pag. 205: « Gaudeo equidem, inquit, plurimum eruditissimum virum, mihique amicissimum, Andronicum Callistum, necessarium tuum, apud vos agere, id est, in musarum et sapientiæ domicilio; quem ut meis salvere jubeas, peto, meque τοῖς περὶ Ἐρσάφωνα τὸν δεσπότην quam diligentissime commendo. »

(6) Vid. Boivinius, in Dissertatione de controversia philosophorum sæculi xv, quæ exstat in Commentariis Acad. Inscript. et elegant. Litt. (*Mémoires de littérature de l'Académie royale des Inscriptions et belles-lettres*,) t. IV, pag. 485 sqq. ed. Amst., ubi ipsius etiam Bessarionis ad Andronicum epistola, qua defensionem ejus laudat, itemque Nic. Secundini ad eundem litteræ, ex biblio-

thecæ regiæ Parisiensis codice ms. Gallice conversæ exhibentur.

(7) Francinus Varchiensi, in supra dicta epistola nuncupatoria, Pollucis Onomastico præfixa, summa doctrina viros, Florentiam ad publicam lectionem honesta mercede conductos, nominat Em. Chrysoloram, Jo. Argyropulum, Joannem Andronicum Byzantium, Demetrium Atheniensem. Hodius l. c.

(8) Testatur id Volaterranus l. c. pag. 775, itemque pag. 777; cujus adeo, idonei maxime hac in re testis auctoritate, tum Vossius *De historicis Lat.*, l. III, Opp. Tom. IV, pag. 195, tum Baylius *Dictionar.* tom. III, pag. 2310, in Græcis litteris addiscendis Andronico magistro Politianum usum fuisse aiunt. Itaque causam non habuit auctor Hist. crit. reip. litter. quare, tom. III, pag. 251, in Baylium hoc dicentem animadverteret; quemadmodum pluribus ostendit Menchenius in Hist. vitæ Politiani, pag. 38.

(9) Volaterranus, l. c.

(10) Volaterr. l. c. qui vero id etiam de illo addit, fuisse eum aliquo pronuntiatione ineptum, et qui præter studium litterarum nihil omnino rerum gereret.

(11) Videantur loci ex epistolis ejus supra adducti. Plura in laudem Andronici dicta in iisdem epistolis, v. c. l. xvi, pag. 119, et l. xxiv, pag. 167 b, occurrunt ubi eruditissimi pariter atque eloquentissimi viri elogio ornatur.

(12) Excitatur a Car. du Fresne, Dom. du Cange in notis ad Jo. Zonaræ Annales, pag. 67. Msta Parisiis in Bibl. Regia exstat. Vid. Cat. codd. mss. tom. II, p. 401.

(13) Ms. sub Andronici Byzantii nomine in bibliotheca Laurentiana Medicea habetur. Vid. Montfaucon. *Bibl. mss.*, pag. 303 et 304.

(14) Scripta hæc Andronici memorantur in Catal. cod. mss. reg. Paris. tom. II, qui Græcos complectitur pag. 601, 582, 437, 394, 571.

(15) Vid. Montfaucon. l. c. pag. 403.

(a) Imo epistola ad G. Palæol. Vide Boissonadit notam I ad hanc epistolam ab ipso editam, infra. Edit.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗ ΑΝΔΡΑ

ΚΥΡΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ

ΤΟΝ ΔΙΣΥΠΑΤΟΝ.

Μεγαλοπρεπὲς, ἄνερ, εἰς μοι ὑγιαίνων Θεοῦ βοη- **A**
θεία ὑγιαίνονται καὶ αὐτῷ μέχρι τοῦ νῦν.

Γεώργιος ὁ Ἐρμωνύμος (1), ἀνὴρ εὖ ἔχων καὶ
παιδείας καὶ ἀρετῆς, καὶ φίλος ἐμὸς καὶ σαυτοῦ τὰ
μάλιστα, πορευόμενος πρὸς σέ, ἤτησε καὶ παρ' ἐμοῦ
γράμματα. Ἐγὼ δὲ, καὶ ἄλλως ἐπιθυμῶν κτήσασθαι
σε φίλον, ἄνδρα ὄντα εὐγενῆ καὶ πατριώτην ἐμὸν,
πολεμικαῖς δὲ καὶ πολιτικαῖς πράξεσι κεκοσμημέ-
νον, καὶ ταῦτα ἐπ' ἀλλοδαπῆς γῆς, ἐν ἣ πλείστοι
μὲν ὁ φθόνος, ὀλίγη δὲ ἡ πρὸς τοὺς ξένους ἀγάπη,
ψήθηον δεῖν γράφαι σοι καὶ ἐμαυτῷ τε ἅμα καὶ Γεωρ-
γίῳ ἑξαρκέσαι.

Γεώργιος οὖν ἀφίκετο μὲν ἐκ Ῥώμης πεμφθεὶς
ὑπὸ τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως ἐπ' ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀρ-
χιεπισκόπου τῆς Ἰόρκης (2) · σπουδάζας δὲ πολλὰ
καὶ κινδυνεύσας οὐ μικρὰ, καὶ κατωρθώσας πρᾶξι- **B**
τοιαύτην ὅταν οὐδεὶς ἄλλος ἤλπισεν ἂν κατορθώσειν,
καὶ ἐλευθερώσας τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ἔτυχε μὲν δώ-
ρων ἱκανῶν παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, οὐ μὴν ἀξίῳ
τοιαύτης τε καὶ τοσαύτης πράξεως καὶ τῶν κινδύνων
οὗς ὑπέστη · τέλος δὲ, καιροῦ προϊόντος, κατηγο-
ρηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα Ἰταλικῶν ἐμπόρων διὰ τὸ
πεπομφέναι γράμματα πρὸς σέ τὸν Γεώργιον καὶ
ἐξαγγεῖλαι τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα κατὰ σοῦ, καὶ
ἅμα οἰομένων τῶν ἐμπόρων καὶ τὰς ἄλλας αὐτῶν
πράξεις · γράμματα μνησύνει πρὸς σέ τὸν Γεώργιον,
ὥστε βραδίως ὑπὸ σοῦ κατ' αὐτῶν συμπλέεσθαι μη-
χανὰς καὶ ἐνέδρας, καὶ συλλαμβάνειν αὐτούς · ἐμ-
βληθεὶς οὖν διὰ ταῦτα εἰς δεσποτήριον ἐπὶ τιμῆματι
χιλίων λιτρῶν, καὶ καταναλώσας πάντα ὅσα τε παρὰ **C**
τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἔλαβε καὶ ὅσα ἠνεγκεν ἐκ Ῥώ-

μης, γενομένος ὀφειλέτης χρυσίου πολλοῦ, μόλις
ἐλευθερωθεὶς τοῦ δεσμοτηρίου, μὴ δυνάμενος ἀπο-
δοῦναι τὸ χρέος, ἐμοῦ γενομένου ἐγγυητοῦ, ἔρχεται
ἤδη πρὸς σέ, θαρρῶν εἰς σέ μετὰ Θεοῦ, καὶ διὰ σοῦ
εἰς τὸν γαληνότατον βασιλεῖα τῶν Φράγκων (3).

Σὺ οὖν, ἐλευθεριώτατε καὶ μεγαλοπρεπέστατε
ἄνερ, μιμησάμενος τὸν σαυτοῦ πατέρα καὶ τοὺς ἄλ-
λους σου προγόνους, λαμπροῦς ἅπαντας γεγονότας
καὶ ἐπ' ἔργοις πᾶνυ διαπρέψαντας ἀγαθοῖς, οὗς αὐ-
τὸς μὲν ἴσως δι' ἡλικίαν οὐκ οἶσθα, ἐγὼ δὲ εὖ οἶδα
πατρικούς μοι φίλους γεγεννημένους, λογιζόμενος δὲ
καὶ τὸ σαυτοῦ μεγαλοπρεπὲς ἀξίωμα, καὶ τὴν φήμην
ἣν παρὰ πάντων δι' εὐπολίαν καὶ ἐλευθεριότητα
ἐκτήσω, σκεψάμενος δὲ κατ' ὅσα Γεώργιος ὁ φίλος ἐπε-
πόνθει διὰ σέ καὶ τὸν γαληνότατον ῥήγα, τρίμηνον
μὲν διατρέψας ἐν δεσμοτηρίῳ, πέδας δὲ σιδηραῖς
δεσμοθεὶς τοὺς πόδας, ὡς αὐτὸς πολλάκις εἰς τὸ δε-
σποτήριον πορευθεὶς εἶδον, καταναλώσας δὲ πάντα
ὅσα εἶχε, καὶ γενόμενος πρὸς τοῦτοίς ὀφειλέτης πολ-
λοῦ χρυσίου · ταῦτα πάντα σκεψάμενος, βοήθει Γεωρ-
γίῳ, ἀγαθῷ τε ὄντι καὶ σὲ φιλοῦντι τὰ μάλιστα, καὶ
ἐπαινοῦντι τὰς σαυτοῦ ἀρετὰς καὶ τὰ κατορθώ-
ματα (4) · βοήθει δὲ καὶ παρὰ σαυτοῦ καὶ μάλιστα
παρὰ τοῦ λαμπροτάτου καὶ γαληνοτάτου ῥηγός.

Δίκαιος δὲ ὁ βασιλεὺς βοηθῆσαι τάνδρι · πέπεισμαι
γάρ αὐτὸν ἐλευθεριώτατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον
ὄντα, καὶ εὐδοκίαν πάντας εὐεργετεῖν τοὺς προσιόν-
τας αὐτῷ. Ἄν γοῦν τοὺς ἄλλους εὐεργετῆ πολλῷ
μᾶλλον εὐεργετεῖν ἄξιος τοὺς δι' αὐτὸν πολλὰ πεπον-
θότας δεινὰ. Ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ σοῦ προστεθέντος
ἀξιώματος, καὶ τῆς παρήσσιας ἣν ἔχεις παρὰ τῷ

* E codicibus regis 2966 = A et 3043 = B. In Bibliotheca Græca t. xi, p. 561, n. 88. Harlesius e codice 2966 memorat Andronici Callisti ἢ Orationem in laudem Georgii Palæologi; quæ hæc ipsa est a me nunc edita epistola. Harlesio fraudi fuit Catalogus regius. De Georgio Palæologo Dishypato (nam est Δισύπατος cognomen gentilitium, non dignitatis nomen), vel Bissipato, vide Cangium Famil. Byzant. p. 256; de Andronico Callisti supra p. 577, 381, 388, 403.

(1) De Georgio Hermonymo Allatius Diatr. de Georgiis; Harles. Bibl. Gr. t. xi, p. 635. Ejus vel in Græcis litteris doctrina non magna fuisse videtur, si fides sit Lud. Regio, cujus verba vide in Baylii Dict. v. Budé, n. D.

(2) Quein vocat μέγιστον ἀρχιερέα est papa Sixtus IV. Testis sit ipse Hermonymus, cujus quæ **D** sunt verba ad calcem Barberini codicis Quinti Calabii ab ipso scripta alligavit Allatius, ac, post Alanum, Housius pag. 255: Ἐτελείθη τὸ πρὸν

βιβλίον ποιῆσιν περιέχον Κοίντου Καλαβροῦ, ἐπι-
στρέψαντός μου ἐξ Ἀλβανίας τῆς Βρετανικῆς νή-
σου ἐν πόλει τοῦ Παρισίου ἐν τῇ Γαλλίᾳ, χειρὶ Γεωρ-
γίου Ἐρμωνύμου τοῦ Σπαρτιάτου, πεμφθέντος
ὑπὸ τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως Σίξτου τετάρτου ἐπ'
ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἰόρκης (Eboraci,
Anglice York), ἑταί ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως αὐτός,
τρίτῃ φθίνοντος Ἐκατομβαιῶνος μηνός κατὰ Ἀθη-
ναίους, ὃν Ἰούνιον Ῥωμαῖσι καλοῦσιν. Jam ab anno
1472 Eboracensis episcopus Guisniz in carcere
erat inclusus Eduardi IV jussu, qui ab eo, ut co-
mitis Warwickensis fratrem, sibi cavebat. Moritur
carcere a. 1476. Vide Rapinum Thoir.

(3) Francorum rex Ludovicus XI, apud quem plurimum gratia valebat Georgius Palæologus ille de Bissipato: vide Cangium Famil. Byzant. pag. 256.

(4) Multa fecisse in bellis egregia Georgium si-
gnificat Cangius loco laudato.

βασιλεῖ (πυρθάνομαι γάρ σε τὰ μέγιστα παρ' αὐτῶν ἄδυνήσομαι σὲ ἰδεῖν, φίλον καὶ οὕτως ἰσθι πατρικὸν καὶ πάντα ἔτοιμον σοῦ χρίν ποιεῖν. Πάντες γάρ, ὅσοι τῆς ἑλληνικῆς ἀμυθρὸν γοῦν ἐπαλοῦσι φωνῆς, πάντες σοι χάριτα; τὰς μέγιστας ὑφελουσιν, ἀνδρὶ φρονίμῳ ὄντι καὶ περὶ τὰς πολεμικὰς πράξεις κάλλιστα ἐξησκημένῳ, καὶ τιμῶντι δι' ἀρετὴν οὐ στυγνὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ δυστυχεῖς τῶν Ἑλλήνων γένος. Πρόσθεθι δὴ τοῖς ἄλλοις, σου καλοῖς καὶ τὴν εἰς Γεώργιον τὸν φίλον δικαίαν εὐεργεσίαν, ἵνα δὴ μὴ μόνον ἐν πολέμοις καὶ πολιτικαῖς πράξεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς εἰς τοὺς φίλους εὐεργεσίαις, κάλλιστος ἀνδρῶν εἶναι δοκῆς.

Χώρει δὲ μεγαλοπρεπέστατε ἄνερ, ἐπὶ τῷ βοηθῆσαι Γεωργίῳ· καὶ διὰ τὴν εἰς αὐτὸν εὐεργεσίαν βεβαίωτον τὴν φήμην ἦν παρὰ πάντων, ὡς ἔφην, ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ ἐλευθεριότητι ἐκτίστω.

Εἰ δέ τι καὶ τὸ ἐμὸν ἰσχύει παρὰ σοὶ (εἰκὸς δὲ ἰσχύειν διὰ γῆρας, καὶ ἐπιστήμην ἦν μέ φασι πολλοὶ κεκτῆσθαι), βοήθει καὶ δι' ἐμοῦ Γεωργίῳ. Βουλομένη γάρ ἂν αὐτὸν τὰ μέγιστα εὐτυχεῖν, ἀγαθὸν ἄνδρα ὄντα καὶ πολλὰ καὶ εἰκόνα καὶ δεδρακότα ὑπὲρ ἐμοῦ.

Ταῦτα μὲν δεῖ οὕτω δράσεις, καὶ βοηθήσεις Γεωργίῳ, εὖ οἶδα. Ἐμὲ δὲ εἰ μὲν ἤψει, φίλον πατρικὸν εὖ οἶσθ' ὅτι ἔπει· ἂν δέ τι διὰ γῆρας συμβῆ καὶ οὐ

Καὶ ὁ Θεὸς ποιῆσαι τὴν μεγαλοπρεπέειάν σου εὐδαίμονα.

Ἐν Λουδοῦνι (1), Μουνυχιῶνος τρίτη Ἰσταμένου.

(1) A, ἐν Λουδοῦνι. Data fuit epistola (Lugduni? Londini?) a. d. Martii mensis 1476.

CONSTANTINOPOLITANORUM IMPERATORUM NOVELLÆ CONSTITUTIONES.

(1220-1453 *)

I. *Imp. Theodori Lascaris pactio cum Venetis* (a). A et hominibus ejusdem sine dampno et sine mollestia (A. 1220.) et sine aliqua inquietatione conservabuntur. Et isti Veneti cum omnibus rebus ipsorum in omni subjectione terrarum mei Imperii per terram et per mare debent esse liberi et sine commercio et sine aliqua alia dactione, et debent facere, qualescunque merces eis placent, per totum Imperium meum et sine aliqua inquisitione.

Theodorus in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Romanorum et semper augustus Comnanus Lascarus.

Convenio pacem puram firmamque et sine scandalo habere tecum, felicissimo et nobilissimo domino Ja. Teupulo, de mandato altissimi Ducis Venecie Potestate Venetorum in R[omania] et Despote Imperii Romanie et quarte Partis et dimidie ejus Imperii vice sui dominatore, a festo Assumptionis supersancie Dei Genitricis et sempervirginis Marie nuper venturo presentis mensis Augusti hujus currentis septime indictionis anno a principio mundi sex millesimo DCC vigesimo octavo, ut omnes Veneti et homines Venecie euntes, stantes et redeuntes in omnibus terris mei Imperii, et in omnibus diversis aliis locis per terram et per mare, cum navibus ipsorum et cum hominibus et rebus omnibus infra astantibus eisdem navibus, ab Imperio meo

et sine aliqua inquisitione conservabuntur. Et isti Veneti cum omnibus rebus ipsorum in omni subjectione terrarum mei Imperii per terram et per mare debent esse liberi et sine commercio et sine aliqua alia dactione, et debent facere, qualescunque merces eis placent, per totum Imperium meum et sine aliqua inquisitione.

Mercatores quidem terrarum Imperii mei in Constantinopoli et in aliis terris tue dominationis, euntes, stantes et redeuntes, debent facere merces ipsorum sine impedimento, salvo jure commercii, quod dare debent.

Conventum est et hoc, quod, si aliqua navis hominum Venecie periclitabitur vel mercatorum terrarum tue dominationis in partibus terrarum mei Imperii; vel si navis hominum mei imperii periclitabitur in partibus terrarum tue dominationis, res, que de ambabus partibus extracte fuerint de periculo, reddi debent hominibus qui de periculo exierunt.

(a) Ex Libro albo fol. 47, et Libris pactorum (**), I, fol. 242, et II, fol. 256, ediderunt Tafel et Thomas:

Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgesch. d. Rep. Venedig. II (Wien 1857) p. 203-207.

(*) Supra jam Leonis Philosophi (tom. 107), Constantini Porphyrogeniti (tom. 113), Basilii Porphyrogeniti (tom. 117), Alexii Comneni (tom. 127), Manuëlis Comneni, Alexii Comneni II (tom. 133), Isaacii Angeli (tom. 135), novellas Constitutiones recudimus, eas nunc uo tempore exhibemus quas ediderunt eorum successores qui inde ab anno 1220 usque ad captam anno 1453 urbium reginam imperium Nicææ vel Constantinopoli, tenuerunt. — Omnes collegit, editas emendavit, ineditas adjecit V. C. Zachariæ a Lingenthal in suo *Jure Græco-Romano* Lipsiæ, anno 1857, apud T. O. Weigelium cum notis edito.

(**) Ita appellatæ sunt collectiones documentorum ad reipublicam Venetam spectantium, quas dux Andreas Dandulus (1342-1354) conscribi curavit. De his videndi sunt Tafel et Thomas *Der Doge Andreas und die von demselben angelegten Urkundensammlungen*, Munich 1855 4°.

Et si aliquis de parte mei Imperii vel de parte tue dominationis mortuus fuerit in aliqua terre mei Imperii vel tue dominationis, res defuncti debent dari secundum tenorem sui testamenti et per securitatem. Et si sine testamento mortuus erit, et inveniatur aliquis de genere vel de gente sua, debet recipere res defuncti pro parte defuncti. Et si aliquis mortuus fuerit sine testamento, et non fuerit inventus in morte sua aliquis de genere nec de gente sua, res istius debent conservari ex parte illius, cujus terra est, in qua mortuus erit; et debent reddi hec res illis hominibus, quibus alia pars notificaverit, per scriptum et securitatem.

Conventum est et hoc: pro rebus mercatorum, qui periclitati sunt in terris mei Imperii a principio uuper transacte treuge, vel qui periclitabuntur, et pro aliis hominibus tue dominationis rationem fecerit Imperium meum convenienter; que dominatio tua debet similiter operari in illis, qui periclitati sunt vel periclitabuntur in hoc tempore, mercatoribus Imperii mei convenienter.

Conventum est inter hoc, quod nec Imperium meum, neque tuus dispotatus habeat licentiam formare yperperos vel manuelatos, aut stamena equalis forme alterius partis.

Convenit et hoc: Imperium meum promisit, quod usque ad complimentum quinque annorum pacis nec galee neque currentia ligna Imperii mei debeant habere licentiam transire de Constantinopoli, nisi hoc fuerit de voluntate tue dominationis. Neque solidarios debet tollere Imperium meum a parte tue dominationis, nisi et hoc fuerit de voluntate tue dominationis.

Hec omnia superius declarata juravit Imperium meum proprio ore super sancta Dei evangelia et super honorabilem et vivificam crucem et super aconam (b) Dei Genitricis, quod servabit hec usque ad complimentum quinque annorum.

Et inde factum est presens chrusobolum verbum mei Imperii pro mense Augusti, VII indictione anno a principio mundi sex millesimo, DCCXXVIII, in quo nostra potentia a Deo data subsignavit. Theodorus in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Grecorum Comnanus Lascarus.

II. Imp. Joannis Ducæ Valatæ de monasterio ad montem Lembo prope Smyrnam restaurando (c). (A. 1228.)

Οἱ οὐρανοὶ φησ
 γλώσση μὴ
 τὸ νοερόν
 εὐμουσόν τε
 ὀφειλὴν εὐχαρ.
 εὐεργέτην ἄν
 ἀποκεκρυμ.
 χρόνον αὐτῷ ἡ.

(b) I. e. εἰκόνα, imaginem.
 (c) Ex col. Vind. hist. Gr. 68 primus edidit Zaeh. a Lingenthal. Initio quædam desiderantur,

σατο ἄρα φω
 γῆσει καὶ ἐν μο
 ποικίλην οὕτω Θεοῦ σοφίαν ἄν
 μὴ χανῆσται πολύφωνον ἁρμονίαν ἐν μουσικῆς τε-
 λεωτάτῳ συστήματι καὶ τῇ διὰ πασῶν συμφωνίᾳ δο-
 ξολογήσει τὸν εὐεργέτην. Ἄν δὲ καὶ εἰς τὴν βασι-
 λείαν τῆς αὐτοκρατορίας περιωπῆν ἐπέτραι, τὸ βί-
 ρος τῆς ὀφειλῆς ὑπερταλάντευει πάσαν κίνησιν καὶ
 δύναμιν νοῦ καὶ σοφίαν γλώττης καὶ εὐπορίαν. Καὶ
 οὕτως ὑπὲρ ἅπαντας καὶ οἱ βασιλεῖς τὴν δυνατὴν
 ἀμοιβὴν ὀφείλουσι τῷ Θεῷ. Ὁ καὶ ὁ Θεὸς χρησμο-
 δὸς Δαυτῷ ἐν πνεύματι παρῳπέφανεν

. Κύριε λέγων
 καὶ ἀσάτωσαν
 καὶ δι' ἑαυτῶν
 οὐντες ἐφ' ἑαυτῶν
 ἐκεχειρίαν
 μονὰς ἰδίας
 ὀν τοῖς μοναχοῖς περὶ
 καὶ τὰς ἐκείνων
 δὲς ὡς ἐκ μηχανῆς
 ασι καὶ πολύφωνον
 καὶ ἡν τὴν ἁρμονίαν καὶ τῆς βασι-
 λικῆς μεγαλειότητος ἀποτελείσαιεν ὡς ἐπάξιον, καὶ
 τοὺς ἀσκητὰς ἀνθ' ἑαυτῶν ἀγίους παραστήσαιεν
 ὁμνητὰς, λυθέντες δὲ καὶ τοῦ σώματος ὑπερπαθεῖν
 ἀνάγκη τὴν σύνθεσιν δοξολογήσαιεν ἐν τούτοις ἀθά-
 νατα, καὶ οὕτω δοξολογοῦντες παρασκευάσαιεν καὶ
 τὸν μεγαλόδωρον πᾶσιν μεγαλοδωρίας ὑπερβαίνειν
 ὑπερβολὴν ἐν τῷ καιρῷ τῶν ἐκάστῳ προσοφειλομέ-
 νων διανομήσεων. Εἰ γοῦν οὕτω ταῦτα, πῶς καὶ ἡ
 βασιλεία μου ἐπὶ τῇ ἐκ καινῆς ἀνεγειρομένη παρ'
 αὐτῆς μονῇ τῇ κατὰ τὸ ὄρος τὴν Λένδου διακειμένη
 καὶ τὴν τοῦ τόπου ἐπωνυμίαν ἐξειδιωτῆμένη οὐ φρον-
 τίσει τὴν εἰς ἀπαρτισμὸν καὶ σύστασιν ταύτης;

α'. Ἦν μὲν γὰρ ὁ τόπος ἡρεμίας χωρίον εἰς ἑαυτὸ
 τὴν σπουδαίον καὶ φιλήσυχον ἐκκαλούμενον, καὶ ὡς
 ἐκ τινῶν συμβολῶν ἑναργῶς ἀδεικνυτο, καὶ τὸ θεῖον
 ἐκεῖτε διὰ ψαλμῶδίας μοναχῶν ἐδοξολογεῖτο, ἔδραν
 ἑαυτῶν ποιησαμένων τὸν ἐλεύθερον ἀέρα καὶ τὸν
 ἀπολιττευτον καὶ ἀτριβῆ τοῖς πολλοῖς χώρον. Καὶ
 ἀμυδρῶς ἐν τούτῳ καὶ ἰχνη τῆς ἀρχαίας εὐδαιμο-
 νίας ἦσαν ἐντετηγμένα· ἀνοικοδομῆ ναοῦ πρὸς εὐ-
 τεχνίαν ἐξησκημένη, ὑπὸ δὲ τοῦ χρόνου τὴν εὐπρέ-
 πειαν ἀποχρεωωμένη (d)· καὶ τᾶλλα δὲ εἰς τοσοῦτον
 ἀφαντωθέντα, ὡς μὴδὲ ἐν μέρσει τῶν ἐκεῖσε ποτε
 οἰκοδομῶν αὐτοῦ ἐγκαταλείμματα περισώζεσθαι.

Ἄλλ' ἡ βασιλεία μου, ἀγαπήσασα τὸν τόπον ὡς ἀρε-
 τῆς σύμμαχον καὶ μοναχοῖς ἐπιτήθειον καὶ προσφο-
 ρώτατον ἐνδαιτήμα, ἠθέλησεν ἀνακαινίσειν τε τὸν
 ναδόν, καὶ καλλιὰ ἀξιολόγου μοναζόντων συστήματος
 ἀνεγεῖραι, καὶ τράπεζαν τῆς ἐν Χριστῷ τῶν μονα-
 χῶν φιλόητος ἀνοικοδομησαι, καὶ τᾶλλα ποιῆσαι,
 ὅσα πρὸς ὑπηρεσίαν ἀνέλλιπῆ τῶν μοναχῶν συντε-
 λεῖ. Καὶ ἀπετετέλεσθησαν ἀπὸ τούτων τινὰ μέχρι θεῶ-

quæ margine primi folii abscissa exciderunt.
 (a) Forte, ἀποχρεωωμένη.

ρο παρὰ τῆς βασιλείας μου, προσκυρώθῃ δὲ αὐτῇ καὶ τὸ προσέτιον ἢ βάρη ἦτοι τὰ μῆλα, σὺν τοῖς ἐν αὐτῷ προσκαθημένοις· καὶ τοῖς ἀπὸ τούτων ἐκείθεν μεταπεσοῦσι καὶ ἐν τῇ Σμύρνῃ προσκαθίσασιν τρισὶν αὐταδέλφοις τοῖς παισὶ τῆς μηλοῦς, ὥστε εἰς δουλείαν αὐτῶν καὶ συγκρότησιν ἔχουσιν τοὺς μοναχοὺς, τοὺς ἐν τῷ τοιοῦτῳ προσετίῳ προσκαθημένους καὶ τοὺς ἐν τῇ Σμύρνῃ ὡς εἴρηται προσκαθημένους τρεῖς αὐταδέλφους, ἐφ' αἷς δουλείαις τῆς μονῆς τὴν τούτων ἔχουσι χρῆσιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν εἰσοδὸν ἀποφέρεισθαι. Ἔστι δὲ ἐν τοῖς δικαίοις τῆς τοῦ τοιοῦτου προσετίου περιοχῆς εὐκτήριον ὁ ἄγιος Γεώργιος, ὃ καὶ εἰς μετόχιον ἀνφοκομήθη παρὰ τῶν μοναχῶν. Ἀπεκτήσατο δὲ ἡ μονὴ καὶ ἕτερον μετόχιον ἐν τῇ Σμύρνῃ, τὸν ἄγιον Γεώργιον τὸν ἐξωκαστρίτην. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἐν τῇ λαγκαδί τοῦ κατὰ τὴν Σμύρνην θαλατταίου κόλπου τόπιον, ὅπερ ἀχρήσιμον ἔκειτο μέχρι τοῦ νῦν, ὅπερ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ἀλλακίου τοῦ ἐπιλεγομένου τοῦ Ἀσάνη, καὶ ἀπέρχεται μέχρι καὶ τῆς λάμπης τοῦ κουρτίου, ἀπετέλεσαν οἱ μοναχοὶ τῆς αὐτῆς μονῆς διὰ κόπων καὶ ἐξόδων οὐκ ὀλίγων εἰς βιβάριον. Ἀνεκαίνισαν δὲ καὶ εἰς τὸ τόπιον τὸ ἐπιλεγόμενον τὸ χωράφιον τῶν ἀββάδων δύο ὕδρομυλικὰ ἐργαστήρια, καὶ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Καντζουριῶνος ἐλαϊκὰ τινα δένδρα.

β'. Καὶ ἐπεὶ καὶ χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου ἐδεθήσαν εἰς βεβαίαν τὴν κατοχὴν καὶ δεσποτείαν τῶν τοιοῦτων, τὴν δέησιν αὐτῶν προσηκαμένη ἡ βασιλεία μου τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον αὐτῆς ἐπεδράβευσε, δι' οὗ καὶ διορίζεται ἀπαρασπᾶστος καὶ ἀμετακινήτως· καὶ κατὰ λόγον δεσποτείας ἐπέχε·ν τὴν μονὴν πάντα τὰ ἀνωτέρω δεδηλωμένα, ἦγον τὸ προάστειον τὴν Βάρην μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ καὶ διακρητήσεως καὶ τῶν ὄλων τούτου δικαίων καὶ προνομίων, τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων παροίκων, ὑπόργου καὶ νομαδίας γῆς, καὶ πάντων τῶν ἀπὸ συνθηλας ἀνέκαθεν ἀπονεμημένων τούτῳ τοῦ ἐν αὐτῷ μετοχίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ὡσαύτως δεσποτικὸν δίκαιον ἔχουν τὴν αὐτὴν μονὴν ἢ βασιλεία μου παρακελεύεται ἐπὶ τῷ ἐπικτηθέντι παρ' αὐτῆς μετοχίῳ κατὰ Σμύρνην τῷ ἐπονομαζομένῳ ὁ ἄγιος Γεώργιος· ὁ Ἐξωκαστρίτης· ἐπὶ τῷ ἀνωτέρω ρητῶς ἀναγραφέντι βιβλίῳ· ἐπὶ τοῖς δύο ὕδρομυλικοῖς ἐργαστηρίοις· ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ καντζουριῶνι ἐλαϊκοῖς δένδροις· καὶ ἐφ' ἅπασιν τοῖς ἐπικτηθείσιν ἢ καὶ ἐπικτηθισομένοις παρὰ τῆς αὐτῆς μονῆς. Καὶ ἐξουσεύειν ἡ βασιλεία μου εὐδοκαί διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς τὸ τοιοῦτον προάστειον, καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ προσκαθημένους καὶ τοὺς ἀπὸ τούτων μεταπεσοῦντας· καὶ προσκαθίσαντας ἐν τῇ Σμύρνῃ τρεῖς αὐταδέλφους τοὺς παῖδας τῆς Μηλοῦς, ἀπὸ πάσης καὶ παντοίας ἐπηρείας, ἀγαρείας, παραγαρείας, ζημίας, ψωμοζημίας, καστροκτισίας, κατρωκτισίας, κοπῆς καὶ καταδιδασμοῦ οἰασθῆναι· ξυλῆς, στυπαζοῦγγου, καννάβειως, ὕροπίσσου, καύσεως καρδιωνίου, μιτάτου καταθέσεως καὶ ἀπλήκτου, θεουκικῆς καὶ κατεπανικῆς

(e) Quod pro pascuis solvitur.

(f) Leuncl. Jus Graeco-Rom., I, p. 176. Vide infra num. 25.

Α χρείας, ἐνομίῳ (e), ἀέρο, ἐξελάτσεως πλωτῶμων καὶ κονταράτων, ἀπαιτήσεως συνδοσιῶν, δόσεως προβάτων, ζευγομαζιῶν ἐξελάτσεως· ἀνευ μόνων τῶν τῷ δημοσίῳ ἀνηκόντων δύο κεφαλίων τῆς ἀγάπης καὶ τῆς σιτάρος· καὶ πάσης ἄλλης ὀποιασδήποτε ἐπηρείας, κἄν μὴ ρητῶς αὐτῇ ἐξεφωνήθη ἐν τῷ παρόντι χρυσοβούλλῳ τῆς βασιλείας μου. Κατὰ γὰρ τὸ καθόλου τῆς ἐξουσείας κεφάλαιον ἡ βασιλεία μου εὐδοκαί ἐξουσεύεσθαι πάντα τὰ τῇ τοιαύτῃ μονῇ διαφέροντα· ἀλλὰ ἕδη καὶ τὸ ταύτης βιβάριον ἀπὸ τε βιβαροτάκτων, προσκυνητικίου, ὄφωνίου καὶ λοιπῶν ἐτέρων συνθηθειῶν τῶν ἐτησίως ἀπὸ τῶν βιβαρίων ἀπαιτούμενων. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐγεγόνει καὶ ὁ παρῶν χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου τῷ μέρει τῆς τοιαύτης μονῆς· εἰς ἀσφάλειαν αἰωνίζουσαν, ἀπολυθεὶς κατὰ τὸν Ἀβουστον μῆνα τῆς α' Ἰνδ. τοῦ ρψλς' ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐτεθεῖ· καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημῆνато κράτος.

Ἐχε τὸ Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Δούκα, δε' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρός.

III. Imp. Joannis Ducæ Vatatæ ne defunctorum metropolitanarum sive episcoporum bonis civiles magistratus sese ingerant (f). (A. 1220.)

Χρυσόβουλλον τοῦ αἰδίου βασιλεῖος τοῦ κοσμοποήτου κυροῦ Ἰωάννου Δούκα τοῦ Βατάτζη.

Ἔσονται οἱ Λευῖται ἐμοί, τῷ ἱεροφάντῃ Μωσεὶ πάλαι χρηματίζει Θεός. Οὐδὲ δὲ τῶν ἄλλων ἀποτεμῶν Θεὸς οἰκειότερον ἐαυτῷ προσάφοισι καὶ εἰς σκοποῦς τοῦ ἴδιου κλήρου τούτους ἐγκαθίστα, πηλίκη· καὶ τῆς ἐξ ἀνθρώπων αὐτοὺς τιμῆς ἀπολαβεῖν χρεὶ καὶ γέρας ἔχειν ἐξείρατον, μήτις γε τὸν τῆδε διαζώντα βίον, ἀλλὰ καὶ εἰς Θεὸν μετεσκηνωμένους· καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀπαίροντας, δεῖγμα μὴ μόνον τὸν βίον τούτων εἶναι περιφανῆ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς Θεὸν ἐκδημίαν ἐνδοξον καὶ περιόπτου· τεκμήριον ἐναργεῖς αὐτὸ τὸ ὑψηλὸν ὄρος, ἐν ᾧ Μωσῆς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως ἐνέταλται τὴν ἀνάδρομὴν ποιήσασθαι· Ἀνάβηθι γὰρ, φησὶν, εἰς τὸ ὄρος, σὺ καὶ Ἀαρῶν ὁ ἀδελφός σου, καὶ ἐκδυσον Ἀαρῶν τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ Ἀαρῶν ἀποθανῶν προστεθῆτω ἐκεῖ· ἐπίσημοι γὰρ καὶ ἐφ' ὄψους καὶ ἡ τοῦ Ἐλεάζαρ χρεῖσις καὶ ἡ τοῦ Ἀαρῶν ἐκδημία. Ὅπισθον δὲ καὶ ἡ βασιλεία μου πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τὴν μετ' αἰδούς ἐσχλημοσύνην ἐνδείκνυται, καὶ ὅπως αὐτοῖς καὶ μετὰ πόσης προσφέρηται τῆς τιμῆς, οὐ μόνον ὀφθασιν οἱ τῇ βασιλείᾳ μου πλησιάζοντες, ἀλλὰ καὶ ὁ πολὺς λαὸς οὐκ ἠγνόησεν. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιερατευσάντων ἐν τινι τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν ἐν σιωπῇ γεγονότων, ἦν ὁ φυσικὸς ἀποτελεῖ θάνατος, ἐπὶ ἢ ψυχὴ τὸ σῶμα λιπούσα πρὸς τὸν οὐράνιον νυμφιον ἀναδράμη περυσζαμένη, οἱ τὰς χρηματικὰς ἐνεργούντες δουλείας ἐν ταῖς χώραις τῆς βασιλείας μου ἐρήμην ἐρευρηκότες τοῦ ἀντεφερομένου τούτοις, ἐπιλαμβάνονται τῶν τνηκαῦτα ὑπολειμμένων ταῖς ἐκκλησίαις καὶ παρασυλῶσιν αὐτὰ, προσφύσεις ἐν

ἀμαρτίαις προφρασιζόμενοι, ὅτι ὑπὲρ τῆς συλλογῆς αὐτῶ ποιῶσι τῶν ἐκ κοινοῦ ἐράνων, ἀνηκόντων ταῖς κοσμητικαῖς ἐξόδους τε καὶ ὑπηρεσίαις. Καὶ τοιοῦτοτρόπως οὐ μόνον ἐπιτρέθεται βύπος τοῖς τετελευτηκόσιν, ἐφ' οἷς ἀντικρυς καὶ ὁ Ψαλμῶδης διὰ τῆς λύρας τοῦ Πνεύματος τὸν ἐπιτάφιον ὕμνον πλέκει θειότερον *Τῆμος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν δούλων αὐτοῦ*· ἀλλὰ καὶ τὰ θεῖα τεμένη στυγνάζειν οἰοεὶ δοκεῖ, περιηρημένα καὶ περικεκομμένα τὴν ἐπικομιούσαν αὐτὰ λαμπρότητα ἐκ τε φωταψίας καὶ ἐτέρας ὑπηρεσίας, ἣ πρὸς τὸ πᾶν ἑνδεὲς ἀντιπερισταται τῆς δαπάνης ἐκλιπούσης, ἦν αἱ ἀφειδεῖς τῶν πρακτῶρων σεδωλήχασαι χεῖρες.

Ἡ γοῦν βασιλεία μου ἀθέμιτον εἶναι τοῦτο λογιζομένη, διορίζεται διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς, ἐπὶν εἰς τινὰ τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων ἐπισυμβῆ θάνατος, μὴ πῶδα παραβάλλειν ὄλω; τοὺς κατὰ καιρὸν δοῦκας οἰουδήτινος θέματος ἢ τινὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς πρακτῶρων ἐν τοῖς κελλοῖς τῶν τετελευτηκῶτων ἀρχιερέων, μητροπολιτῶν δηλονότι καὶ ἐπισκόπων, καὶ τὸ οἰουδήτι ἐκείθεν ἀναλαμβάνεσθαι, ἢ τοὺς ἐκείσε προσκαθημένους; τε καὶ παρευρεθέντας προσγενοῖς αὐτῶν ἢ τοὺς εἰς ὑπηρεσίαν ἀποστατημένους τοῖς ῥηθείσιν ἀρχιερεῦσι κατακρατεῖν καὶ ἔλκειν εἰς δόσιν νομισμάτων, καὶ τὸ οἰουδήτι ἀπὸ τούτων ἀναλαμβάνεσθαι. Ἀποτραπήσεται καὶ πᾶς ἐκείθεν διαστιστῆς τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου. Τὰ δὲ παρευρεθέντα ἐν τοῖς κελλοῖς τῶν ἀρχιερέων, ἂν τε βιβλία ὦσιν, ἂν τε ζωαρχῆ εἶδη, ἂν τε ζῶα καὶ ἑτέρα τινὰ χρεῖδιδη, παρκαλεύεται ἡ βασιλεία μου, παραλαμβάνειν αὐτὰ τὸν ἐφ' ἐκάστη ἐκκλησίᾳ οἰκονόμον ἐνώπιον τοῦ κλήρου παντός, καὶ οἰκονομεῖν, ὥστε ἀνελλιπῶς καὶ θεοφιλῶς γίνεσθαι πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν τε καὶ κατάστασιν, μέχρις ἂν ἕτερος ἐνδημήσῃ ἀρχιερεὺς.

Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ὁ παρῶν χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐγγένοιε πάσαις ταῖς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ μητροπόλεσι καὶ ἐπισκοπαῖς εἰς ἀσφάλειαν αἰωνίζουσαν, ἀπολυθεῖς κατὰ τὴν δεκάμβριον μῆνα τῆς β' ἐπινεμήσεως τοῦ π'ϛ' ἔτους, ἐν ᾧ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημήνατο κράτος.

IV. *Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla pro Genuesibus. (f) (A. 1261.)*

Michael in Cristo Deo fidelis Imperator Moderator Græcorum Ducas Angelus Com[miss]enus Paleologus.

Ex quo Guillelmus Vicecomes et Guarnerius Judex delegati fuerunt mandato dominorum suorum, videlicet Domini Martini de Facio Potestatis Januæ, D. Guillelmi Boucha Nigr. Capitanei Januæ, consensu et communi consilio octo Nobilium et Antianorum populi et Communis Januæ, ad nostrum Imperium syndici, nuntii et procuratores, ad loquendum, petendum, tractandum, confirmandum, affirmandum et complendum cum Imperio nostro

A omnia, quæ ipsis commissæ fuerunt a prædictis eorum dominis, Potestate, Capitaneo et toto Communi Januæ: venerunt ad Imperium nostrum, Imperium nostrum recepit eosdem hilariter, honorifice, et locuti fuerunt cum Imperio nostro omnia capitula, quæ eis commissæ fuerunt petenda, et petierunt ab ipso Imperio nostro effectum eorumdem: descendimus et nostrum Imperium condescendit ad prædicta capitula complenda, et juravit et promisit dictis nuntiis et procuratoribus atque syndicis, recipientibus nomine et vice Communis Januæ ipsa capitula et præsens privilegium de aurea bulla Imperii nostri munitum, ad sancta Dei evangelia et honorificam et vivificatricem crucem et omnes sanctos:

B Imprimis, quod a presenti die inantea habebit Imperium nostrum et successores ejus amorem et pacem perpetuam cum Communi Januæ et Districtualibus ejus, et quod habebit guerram de cætero cum Communi Venetorum et cum Venetis omnibus inimicis nostris, et quod non faciet pacem, cum ipso Communi, treugam nec concordiam sine conscientia et voluntate Communis Januæ. Et dictum Commune Januæ non faciet pacem, treugam et que concordiam cum ipso Communi Venetorum sine conscientia et voluntate nostri Imperii.

C Item, quod salvabit per se et homines sui Imperii, quos habet et Dei misericordia adquisierit, in mari et terra, in portibus et insulis, quos et quas habet [ei] de cætero divina pietate adquisierit, universos Januenses et districtuales Januæ et eos, qui Januenses appellabuntur, in personis et rebus naufragas, dum tamen testificetur Potestati Januensi seu Capitulo vel Consulibus Januæ, qui tunc fuerint in partibus Romanicæ, eos cognitos Januenses vel districtus Januæ vel dictos Januenses.

D Item dedit et concessit dictis nuntiis et syndicis, recipientibus nomine et vice Communis Januæ et singulorum Januensium secundum libertatem, franchisiam et immunitatem de cætero in perpetuum in mari et terra, in portibus et insulis nostris, quos et quas nunc habet [et] de cætero Dei misericordia adquisierit: ita tamen, quod omnes Januenses et districtus Januensium et dicti Januenses sint franchi et liberi et immunes in toto prædicto Imperio meo ab omni commercio, dacta, exactione, intrando Imperium meum et exeundo, stando et eundo de terra in terram, per mare et per terram, cum mercibus et sine mercibus illuc delatis vel illic emptis, cum alio deferendis, personaliter vel realiter.

Item dedit et concessit in terris infrascriptis et qualibet earum ad liberum proprietatis jus et dominium, in Anea, Simirris, in Landimati, et Dei misericordia in Constantinopoli, et in partibus Saronichi, apud Corsandrum, (g) et infrascriptis insulis et qualibet earum, scilicet in Metelli, in Scio, et Dei misericordia in Creti, in Negroponte, Iogiam, tium, et præter Constantinopolin Theasalonicam et Cassandriam hic indicari notat Zaeh. a Ling.

(f) Edidit Ducange in *Recueil de diverses pièces pour l'hist. de Const.*, ed. Paris., p. 9 sqq.

(g) Aueam (prope Ephesum), Smyrnæ, Adramyti-

palatium, ecclesiam, balneum, furnum et Jardinum, et domos sufficientes ad stallos mercatorum, qui ibidem venerint causa negotiandi : ita tamen, quod ex ipsis aliqua pensio peti non debet nec exigi, et in prædictis terris et insulis habere debent et possint Januenses et in quolibet earum ad eorum velle consules, curiam et jurisdictionem meram et mixtam in civilibus et criminalibus omnibus super omnibus Januensibus et de districtu Januæ [et] qui dicuntur Januenses. Et si quæstio erit, utrum aliquis erit Januensis vel de districtu vel appellatur, credetur et stetur assertioni consulum Januensium, qui tunc temporis fuerint. Promisit autem et convenit, quod non recipiet aliquem Januensem nec de districtu in vasallum hominem seu fidelem, quia semper sit sub curia et jurisdictione consulum Januensium, et sub ipsis respondere teneatur tanquam civis et habitator Januensis.

Item promisit et convenit, quod non impediet vel impediri faciet nec permittet in toto nostro Imperio, quod habet et Dei misericordia adquisierit, aliquem Januensem vel de districtu vel dictum Januensem pro facto vel delicto alterius occasione aliqua in personis vel rebus, sed pœna suos teneat auctores, ita quod cæteri nullum damnum vel læsionem patiantur pro delicto alterius, debito vel rapina. Et si quis erit accusatus vel inculpatus vel requisitus de aliquo debito, rapina vel delicto alicujus, cognoseatur de his sub curia et jurisdictione consulum Januensium. Et si aliquis de terra nostri Imperii, vel aliquis qui non sit de nostro Imperio nec sit Januensis, offenderit aliquem prædictorum Januensium vel erit debitor de aliqua quantitate, Imperium nostrum procedat et faciet justitiam summariam et expeditam.

Item, quod non permittet de cætero in tota sua terra vel in insulis nostri Imperii, quas habet et Dei misericordia adquisierit, aliquam armatam fieri, quod armata sit et esse debeat contra commune Januæ vel Januenses et districtus : non receptabit neque receptari permittet aliquam armatam contra Januenses in toto dicto Imperio, neque concedet inimicis communis Januensium mercatum aliquod, exceptis Pisanis, qui sunt fideles nostri Imperii : et omnes piratas contra commune Januensium de toto nostro Imperio expellet, et persecuetur eos atque puniet secundum justitiam offensores.

Item promisit, convenit et confirmavit jura, rationes (h) et privilegium jurium et ælificiorum, divina misericordia favente, quod commune Januæ seu aliquis pro communi consuevit habere in urbe magna Constantinopoli. Et si Dominus omnipotens concesserit Imperio nostro recuperare et capere dictam civitatem, tunc dabit in civitate prædicta palatium communi Januæ, stallum, possessiones, et in terris et gratiam faciet dicto communi, videlicet quod dabit dicto communi ecclesiam S. Mariæ quam modo tenent Venetici, cum logiis, quæ sunt

(h) Nempe λόγους, sc. χρυσοβούλλους. Ζαχ.

A intra ipsam ecclesiam, et cimiterio ipsius, atque solum castrum Venetorum, quod est in ipsa civitate, si dictum commune instantem et efficacem ad dictam civitatem capiendam succursum miserit galearum.

Item dedit et concessit jure proprietatis et domini cum plena jurisdictione mera et mixta civitatem sive locum Simirri et ejus portum cum supradictis possessionibus et districtu et habitatoribus, introitu exituque maris et terræ liberam et expeditam, perpetuo possidendam : videlicet totum illud, quod pertinet imperatoriarum Majestati, salvis juribus episcopatus et ecclesiarum ipsius civitatis, et eorum militum qui sunt privilegiati in ipsa civitate inhabitare ab Imperio nostro in ordine militiæ, quæ cunctis est utilis ad usum mercationum, et habet bonum portum et est affluens bonis omnibus.

Promisit iterum et convenit dare annuatim communi Januæ pro solemnibus yperperos (h) quingentos et duo pallia deaurata, et archiepiscopatum Januensium yperperos LX et pallium unum deauratum, ut memoratur in privilegio felicitis memorie Domini *Manuelis* Imperatoris quondam Græcorum.

Item promisit et convenit, quod non faciet de cætero communi Januæ devetum aliquod in toto dicto Imperio, quod habet et Dei misericordia adquisierit, de aliquibus mercationibus, victualibus atque grano, sed ipsis mercationes, victualia et granum permittet contrahere de toto jam antedicto Imperio omnibus et singulis Januensibus, et deferre libere et expedite, sine aliquo impedimento dactæ, commercii sive exactionis.

Item promisit et convenit, quod non detinebit nec detineri faciet nec permittet aliquam navim neque lignum alicujus Januensium aliqua occasione, nec aliquem Januensem in personis et rebus, sed ipsos et ipsas semper exire permittet de toto Imperio personaliter et realiter, nisi inculpatus foret de aliquo debito, furto vel rapina, de quibus sub curia Januensium debeat judicari.

Item promisit et convenit, quod non imponet aut exiget nec exigi faciet ab aliqua persona aliquod novum commercium, dactam seu exactionem in toto Imperio prædicto, quod habet vel adquisierit Dei misericordia, de illis mercationibus, quas emit a Januensibus nec ipsis vendiderit nec qui dicuntur Januenses, nisi ut hinc retro tempore felicitis memorie domini Imperatoris *Kaloioannis* agnati nostri solitum fuerit exigi et haberi de civilibus mercationibus.

Promisit iterum et convenit, quod non permittet de cætero negotiari inter Majus mare aliquem Latinum, nisi Januensem et Pisanum et eos, qui defenderunt portum seu res Vestiarii, quibus Januensibus devetum non faciet eundi inter Majus mare et redeundi cum mercibus, vel sine mercibus, sed libere possint ire et redeundi (i) ab omni commercio et redire.

Promisit insuper et convenit, firmatis et ratificatis

(i) Legendum : *immunes*, vel *et expedite*.

catis per sacramentum iis, quæ continentur in præ-
aenti privilegio, per Potestatem Januæ, Capitaneum
Januæ et octo Nobiles et Antianos et totum Com-
mune et Consiliarios Januæ versus Imperium no-
strum, quod liberabit et absolvet a carceribus et
vinculis omnes Januenses et de districtu Januæ et
qui dicuntur Januenses, qui sunt in carceribus
nostri Imperii, et ipsos redire et recedere permit-
tet. Præterea omnia et singula, ut continentur su-
perius, promisit et convenit Imperium nostrum,
et juramento confirmavit per se et successores præ-
dictis syndicis et nuntiis et procuratoribus, reci-
piendis nomine et vice Communis Januæ et sin-
gularum Januensium.

Ex quo ergo prædictas petitiones prædictorum
nuntiorum recepit et adimplevit Imperium nostrum
et per juramentum confirmavit, juraverunt namque
prædicti nuntii, videlicet Guillelmus Vicecomes et
Gualterius Judex ad sancta Dei evangelia et hono-
rabilem et veram crucem et omnes sanctos, et re-
ceperunt super animas suas et dominorum suorum,
Potestatis, Capitanei, Antianorum, octo Nobilium
et Communis, omnes petitiones Imperii nostri sub-
scriptas, et jurare debeant multotiens, videlicet
Potestas, Capitaneus, Antiani, octo Nobiles et Com-
mune Januæ, ut adimpleant ista, et per jurame-
tum confirmet et ratificent infrascripta :

Inprimis quod Commune Januæ habeat de cæ-
tero pacem et amorem perpetuum cum Imperio no-
stro ac successoribus ejus, et non faciet pacem,
treugam nec concordiam cum communibus inimi-
cis nostræ communitatis Venetis sine scientia et vo-
luntate nostri Imperii, sicut Imperium nostrum te-
netur non facere treugam, pacem neque concordiam
cum communibus inimicis nostris Venetis sine vo-
luntate et conscientia dicti Communis Januensium.

Item quod salvabunt, custodient et defendent in
Janua et districtu Januæ, quem habent et de cæ-
tero adquisierint, omnes nuntios et fideles homines
nostri Imperii.

Item quod omnes mercationes et omnes et sin-
guli, qui sunt de terra nostri Imperii, possint ire
Januam et facere mercantiam, et totum districtum
ejus, quem habet et de cætero adquisierit, et ex-
trahere de Janua et districtu ejus de omnibus mer-
cationibus et armis et equis libere sine aliqua da-
cita vel commercio, et quod sint liberi et franchi
in Janua et districtu ejus, quem habet et acqui-
sierit, eundo et redeundo, et quod custodiri debeant
sani et naufragi.

Item quod non permittent aliquam arguam fieri
in Janua vel districtu ejus habito vel habendo per
aliquos inimicos Imperii nostri et per aliquos alios
contra dictum Imperium vel gentes seu insulas
Imperii nostri.

Item quod omnes Januenses et de districtu Januæ,
qui voluerint venire in servitium nostri Imperii,

(j) Quod delendum esse videtur, nisi verbum *advenerit* vel ejusmodi quid exciderit.

(k) Supple, *instruere teneantur*.

A possint venire cum galeis, armis, navibus et equis,
et quod dictum Commune, Potestas et Capitaneus
non possint ipsos detinere.

Item quod omnes Januenses et de districtu et
qui pro Januensibus se appellabunt, qui fuerint in
Imperio nostro, et adjuvabunt ad defendendum et
defendent terram nostri Imperii et homines bona
fide : non tamen possint propterea detineri perso-
naliter vel realiter, quin semper ad eorum volun-
tatem de nostro Imperio exire possint et recedere
personaliter et realiter.

Item quod si aliqua navis mercatorum Januen-
sium fuerit in Imperio nostro, et tunc acciderit
quod (j) stolus Pisanorum vel Venetorum vel alic-
rum, qui habent guerram cum Imperio nostro, et
Capitaneus seu Ducas vel Castellanus loci, ubi
jam dicta navis esset, requireret de hominibus na-
vis prædictæ pro muniendo castrum, et pepigerit
cum ipsis Januensibus per tantum tempus, quan-
tum pactum fecerit dando ipsis solidos, videli-
cet decem dierum vel viginti vel unius mensis
vel plus vel minus, quod dicti Januenses, qui
pepigerint, teneantur debito castrum illud
defendere et salvare sicut castrum proprium
Januensium, et non facere aliquam malitiam dicti
castri seu traditionem dicti castri ; teneatur Com-
mune Januæ, Capitaneus et Potestas contra ipsos
correctionem et vindictam facere, sicut si essent
in simili causa traditores Communis Januensium.

Item quod nuntii Imperii nostri semper ad eo-
rum voluntatem possint extrahere de civitate Januæ
et districtu habito et habendo libere sine aliquo
commercio arma et equos.

Item cum necesse habuerit galearum Imperium
nostrum et eas petere voluerit pro serviendo Im-
perio nostro, Commune Januæ, Capitaneus et Po-
testas ab una galea usque in quinquaginta (k).
cum expensis Imperii nostri, sicut apparet et scri-
ptum est de expensis in isto privilegio sacrament-
[at] o : videlicet quod homines uniuscujusque ga-
læe quolibet mense habeant pro victualibus Cant.
XC de panis biscotti, quæ sunt ad pondus librarum
Romanæ libræ XIVMCCCC, item carnes salitas
Cant. VI Janu., quæ sunt libr. DCCCCLX Romanæ,
item caseum lib. M Romanæ, item vinum ad mi-
trum Nisi CCXL. Item quod homines dictarum ga-
learum debent habere solidos Imperii nostri pro
quolibet mense et pro quolibet homine, sicut hic
continetur : videlicet Comites uniuscujusque galæe
yperpera VI et dimidium ; IV nautileni uniuscu-
jusque galæe yperp. XIII, videlicet quilibet naucle-
rius yperp. III et kar. VI ; supersalentes uniuscu-
jusque galæe yperp. C, videlicet pro quo ibet yperp.
II, et dimidium ; panetarius uniuscujusque galæe
yperp. I et kar. XVIII ; vogherii CVIII uniuscujus-
que galæe yperp. CLXXXIX, videlicet pro quoli-
bet I et kar. XVIII. Prædictos namque solidos et

victualia dabit et solvet prædictum Imperium no-
strum populo dictarum galearum ab ea die, qua
recesserint de portu Januæ dictæ galæ, in anlea, et
Commune Januæ teneatur debito dictis galeis appa-
rare bene et integre de totis sarcis earum et appa-
ratu. Quæ galæ et homines ipsarum servire de-
bent Imperium nostrum contra omnes homines ini-
micos Imperii nostri, excepto contra Ecclesiam
Romanam et contra illas Communitates et Barones
cum quibus Janua pacem seu conventionem habet,
qui debent nominari et cognosci et dari in scriptis
illa die, qua jurabunt versus Imperium nostrum
Potestas, Capitaneus, octo Nobiles, Antiani, Con-
siliares et Commune Januæ. Et Imperium nostrum
galeas sibi commissas licentiabit de Imperio nostro
facto servilio : et si acciderit infra diem primam
intransis mensis Octobris, quod homines ipsarum
galearum habuerint dictos solidos et dispendium
dierum quadraginta tunc proxime futurorum, ex
quo licentiata fuerint, si non (l) ante dictum termi-
num dierum quadraginta dictæ galæ portum ac-
cesserint Januæ, teneatur dictum Commune resti-
tuere Imperio nostro solidos et dispendium qui
supererunt, de quibus faciat Imperium nostrum
voluntatem suam. Et si acciderit quod Imperium
nostrum licentiaret dictas galeas transacta dicta
prima die Octobris, quod dabit Imperio nostro (m)
solidos et dispendium hominibus ipsarum galearum
per tantum tempus, quantum moram fecerint ac-
cedendo portum Januæ. Teneatur tam[en] admiratus,
comites et naulerii dictarum galearum juramento,
quod, licet Imperium nostrum ante dictum termi-
num ipsos licentiaret vel post, ne cum (n) dictis
galeis et efficacius omnibus modis nullo tardatu
apud Januam commode (o) ad eorum posse.

Item quod aliquis mercator Januæ vel de distri-
ctu vel qui dicitur Januensis non portabit res ali-
cujus extranei intrando terram nostri Imperii nec
exeundo de eo in fraudem commercii Imperii nostri,
et hoc cognoscatur litteris vel testimonio Consulum
Januensium qui tunc fuerint Romanæ.

Item quod omnes mercatores Januæ et districtus
habeant licentiam faciendi et exercendi et extra-
hendi de toto Imperio nostro omnes merces, ex-
cepto auro et argento, nisi foret de voluntate Imperii
nostri : yperperos aureos, et (p) Turchifaros liceat
eis extrahere ad eorum voluntatem et deferre. Ex
quo autem dicti syndici, nuntii et procuratores re-
quisiverint ab ipso Imperio nostro logiam apud Lan-
drimir (q), in Sio, Anea, Marellini, Carsandria, Si-
mirris, et Deo volente in Constantinopoli, et in
Negreponi et in Creti, et dedit et concessit ista[m]
ipsis, promiserunt et promittunt ipsi nuntii, quod
negotiationes, quas Januenses et qui nominati sunt

(l) Negatio delenda esse videtur. Zach.

(m) Lege : Imperium nostrum lb.

(n) Legerim : vel postea, cum lb.

(o) Legerim : contendere. lb.

(p) Et abundare videtur lb.

(q) De his nominibus vide supra ad not. g.

(r) Ex originali ediderunt Tafel et Thomas in

Januenses apportabunt de partibus extraneis, et
eas negotiationes in scripto et per sacramentum
dabunt et manifestabunt et denuntiabunt certissime
commissariis Imperii nostri, ut commissarii jus
suum accipiant ab illis extraneis præter a Januen-
sibus. Aliæ autem mereationes, quas afferent alii
mercatores Græci et aliæ generationes ex Janua,
poni debent ad domos imperiales, et ibi ipsis com-
partire debent Januenses, ut isti quidem liberi
sint, alii autem solvant jus commercii.

Prædicta omnia et singula promittit Imperium
meum per præsens privilegium sacramentatum
salvare et attendere, si Potestas, Capitaneus Januæ,
octo Nobiles et Antiani et Consilium totum [c]i
Commune Januæ jurabunt conventiones prædictas
juratas a prædictis nuntiis, syndicis et procurato-
ribus delegatis, videlicet Guillelmo Vicecomite et
Gualterio Judice, et salvabunt et confirmabunt om-
nes ipsas juratas et firmatas per prædictos syndicos,
nuntios et procuratores, secundum quo continetur
in privilegio inde facto,

Acta fuerunt prædicta in Romanæ Imperii in
aula imperiali, quæ est apud Nisium, MCCLXI a
nativitate Domini Jesu Christi, Indicti, quarta, die
XIII Martii.

V. Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla pro firmanda
pace cum Venetis. (r). (A. 1265.)

Ἐπεὶ ὁ εὐγενέστατος δούξ Βενετίας καὶ ἐξουσι-
στής Χορβατίας Δαλματίας καὶ τῶν ὑπὸ τὴν ἐξου-
σίαν αὐτοῦ λοιπῶν χωρῶν τε καὶ νησιῶν κύριος Παι-
νέριος Ντζένου μετὰ καὶ τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης
βουλῆς τοῦ κουμουνίου αὐτῶν καὶ συναίνεσως καὶ
γνώμης τοῦ τοιούτου κουμουνίου παντὸς τῆς Βενε-
τίας ἐκλεξιμένοι ἀποκριτάρους τοὺς δύο εὐγενεῖς
ἀνδρας καὶ πρωτοσυμβούλους, τὸν τε σὺρ Ἰάκωβον
Δελφίνον καὶ τὸν σὺρ Ἰάκωβον Κωνταρίνον, ἀπέστι-
λεν εἰς τὴν βασιλείαν μου, ὥστε συντυχεῖν καὶ τρα-
ταῖσαι περὶ ἀγάπης, καὶ πληρῶσαι τοὺτους ταύτην
μετὰ τῆς βασιλείας μου ὡς πληρετέτους ἀποκρι-
τάρους καὶ ἔχοντας τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ θέλημα
ἅπαν τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κου-
μουνίου αὐτῶν ἀνατεθειμένων εἰς αὐτούς, καὶ τὸ παρ'
αὐτῶν γεγονός καὶ ἀπικρωθὲν μετὰ τῆς βασιλείας
μου στερχθῆναι καὶ βεβαιωθῆναι καὶ δεχθῆναι παρὰ
τοῦ διαληφθέντος εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας κυ-
ροῦ Παινερίου Ντζένου, καὶ τῆς μικρᾶς καὶ μεγά-
λης βουλῆς τῆς Βενετίας καὶ παντὸς τοῦ κουμουνίου
αὐτῆς, καὶ πολλῶν συντυχιῶν γενομένων καὶ τρα-
ταῖστων μετ' αὐτῶν, συνήλθεν ἡ βασιλεία μου καὶ
συνεβιβάσθη εἰς τὸ ποιῆσαι καὶ πληρῶσαι τὴν μετ'
αὐτῶν ἀγάπην ἐπὶ τῆς κεφαλαίῳ τοῖς κατοπτρῶ
βήθησόμενοις· ὁμνύει ἡ βασιλεία μου εἰς τὰ ἅγια
τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωποῖον

Sitzungsber. d. k. k. Akad. d. Wissensch. 1850, phil.
hist. Cl. II, p. 180. Ibidem ibi versionem vernacu-
lam addiderunt, et adjecerunt versionem antiquam
latinam, quæ in Libro albo et Libris pactorum
exstaret. Doctissimas editorum annotationes exe-
geticas, historicas et geographicas adeat cui opus.
ZACH.

σταυρόν, ἵνα ἀπὸ τῆς σήμερον ἡμέρας, ἥτις ἐστὶν ἄδικοιαιδεκάτη τοῦ παρόντος· Ἰουνίου μηνὸς τῆς ὀγδόης Ἰνδικτιώνος, ἔχη μετὰ τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας καὶ τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης βουλῆς αὐτῶν καὶ παντὸς τοῦ κουμουνίου τῆς Βενετίας ἀγάπην καθαρὰν καὶ ἀδολιευτον οὕτως·

Ἴνα μετὰ τὸ συνδεθῆναι· αὐτοὺς εἰς ἀγάπην μετὰ τῆς βασιλείας μου οὐ μὴ ποιήσωσιν οὔτοι μετὰ ἄλλου γένους ἀγάπην κατὰ τῆς βασιλείας μου· ἀλλ' οὐδὲ ἐὰν ἐπιχειρήσῃ εἰς ἄλλος, ἢ (s) ἀπὸ τῶν νῦν κρατουμένων εἰς φιλίαν τῆς Βενετίας, καὶ ὀρμήσῃ κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου, ἢ ὁ κύριος πάππας, ἢ ὁ ῥῆξ Φραγγίας, ἢ ὁ ῥῆξ Σικελίας, ἢ ὁ ῥῆξ Κασιέλλας, ἢ ὁ ῥῆξ Ἰγκλινίας, ἢ ὁ ῥῆξ Ραγούνας, ἢ ὁ αὐτάδελφος τοῦ ῥηγὸς Φραγγίας ὁ κόντος Κάρουλος ἢ ἕτερος ῥῆξ καὶ κόντος, ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Γενούας, ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Πίσσης, ἢ τὸ κουμούνιον τοῦ Ἀγκιάνος ἢ ἕτερον κουμούνιον, ἢ ἀπλῶς εἰπεῖν Χριστιανὸς τις ἢ ἀσεβῆς ἀλλογενῆς ὀρμήσῃ κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου ἢ κάστρου ἢ φοσσάτου αὐτῆ· ἵνα συνέλθῃ (t) ὁ εὐγενεστάτος δοῦξ Βενετίας μετ' αὐτῶν ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Βενετίας ἢ τῶν καρδοκυρίων τῆς ἢ τῶν ἀρχόντων τῆς Βενετίας· εἰς μάχην κατὰ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου ἢ κατὰ κάστρου ἢ φοσσάτου αὐτῆς, ἢ λόγοις ἢ βουλαῖς ἢ ἔργοις ἢ χρήμασιν, ἢ ἵνα ναυλώσωσιν αὐτοῖς ξύλα εἰς τὸ ἐλθεῖν ἢ ἀπὸ τοῦ κουμουνίου κοινῶς ἢ ἀπὸ πραγματευτῶν ἰδικῶς καὶ ἀρχόντων τῆς Βενετίας, ὥστε λαθεῖν ναῦλον ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Βενετίας ἢ τινὰς τῶν πραγματευτῶν ἢ τῶν καρδοκυρίων καὶ διακομίαις ἐχθροῦς εἰς τὴν χώραν τῆς βασιλείας μου. Εἰ δὲ τινες ῥῆγες ἢ πρίγκιπες ἢ κόντοι ἢ βαρόνιοι μετὰ φοσσάτου ζητήσωσι διαπερᾶσαι ἐπὶ τῷ ἀπειθεῖν εἰς τὸν τοῦ Κυρίου τάφον ἢ ἀλλαχοῦ, πρῶτον ἵνα ζητῇ ὄρκον ἐξ αὐτῶν ὁ δοῦξ Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον, ὅτι οὐ μὴ ἐλθῶσι κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου, καὶ οὕτως ἵνα παραχωρήσωσιν αὐτοῖς ἀπελθεῖν ἐνθα βούλονται εἰς τὴν δουλείαν αὐτῶν· εἰ δ' ἴσως περεγρήνοι τινες θελήσωσι διαπερᾶσαι δέκα ἢ ἑκοσι τὸν ἀριθμὸν, οὐ μὴ ἀπαιτῇ ἐξ αὐτῶν ὄρκον ὁ δοῦξ Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον.

Ἴνα οἱ ἀπραγματευταὶ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου οἱ μέλλοντες ἀπέρχεσθαι εἰς Βενετίαν ποιῶσι τὰς δοκούσας αὐτοῖς πραγματείας καὶ διδῶσι τὸ κομμάριον κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Βενετίας, καὶ ἐξωνῶνται τὰ δοκούντα αὐτοῖς ἀνεμποδίστως.

Ἴνα τὰς χώρας, ἃς κρατεῖ ἀρτίως ἡ Βενετία, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, ἔχη πάλιν καθὼς ἔχει αὐτάς· Ἴνα ἔχη τὴν νῆσον Κρήτην, καὶ ὅσοι ἀνθρωποι τῆς βασιλείας μου εὐρίσκονται ἐκεῖσε, ἵνα ἐπάρῃ αὐτοὺς ἢ βασιλεία μου καὶ οὐ μὴν μεταχειρισθῇ ταύτην ἢ βασιλεία μου. Τὰ νησία τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσα εἶχεν εἰς εἰσοδὸν ὁ δοῦξ Βενετίας, ἵνα πάλιν ἔχη ταῦτα, ὅσα δὲ ἦσαν ὑπὸ τὴν βασιλείαν καὶ τὸ πριγκιπάτον, ὅτε οἱ Λατῖνοι ἦσαν ἐγκρατεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα Θεοῦ εὐδοκοῦντος γένωνται ὑπὸ τὴν βασιλείαν μου καὶ τοὺς κληρονόμους καὶ

(s) Latinum exemplar habet *qui sit*. Unde forte scribendum δ; ἢ. Ζαχ.

διαδόχους αὐτῆς καὶ τὴν Ῥωμανίαν. Εἰς τὸν Εὐρώπον ἵνα ἔχωσιν, εἴ τι ἔχουσι σήμερον.

Ἴνα δώσει αὐτοῖς ἢ βασιλεία μου εἰς τὸν Ἄλμυρον τόπον εἰς κάθισμα, καὶ ποιήσωσιν ἐν αὐτῷ ἀναπαύσεις. Ἐπει δὲ ἔχει ἢ βασιλεία μου μάχην μετὰ τοῦ Εὐρίπου, καὶ εὐρίσκονται ἐν αὐτῷ Βενετικοί, ἵνα ἔχη ἢ βασιλεία μου κατακεκρατημένην τὴν σκάλαν τοῦ Ἄλμουρου, ὅπως μὴ ἐπαίρωσιν ἀπὸ τῆς τοιαύτης σκάλας βρώσιμα καὶ πόσιμα οἱ ἐν τῷ Εὐρίπῳ Βενετικοί, καὶ ἀποκομίζωσι ταῦτα εἰς ζωάρκειαν τῶν ἐν τῷ Εὐρίπῳ ἐχθρῶν τῆς βασιλείας μου Λατίνων· μέχρις ἂν δῶῃ Θεός, καὶ γένηται ἐγκρατής ἢ βασιλεία μου τοῦ Εὐρίπου, καὶ τότε ἵνα ἀπολύσῃ ἢ βασιλεία μου καὶ τὴν τοιαύτην σκάλαν πρὸς τὸ μέρος τῆς Βενετίας. Ὅτε δὲ μέλλει πολεμεῖν ἢ βασιλεία μου μετὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας τοῖς εἰς τὸν Εὐρίπον Λατίνους, οὐ μὴ ἀποστείλῃ ἢ Βενετία συμμαχίαν ἢ χρήμα εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ Εὐρίπῳ εὐρισκόμενοι Βενετικοί, εἰ μὴν ἀποσχισθῶσιν ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν ἐκείσε Λατίνων καὶ πέσωσιν ἰδικῶς, καὶ οὕτε τοῖς Λατίνους συμμαχοῦσιν οὕτε τῇ βασιλείᾳ μου ἀντιδικοῦσιν, ἵνα φυλάσσωνται καὶ αὐτοὶ καὶ τὸ πρᾶγμα αὐτῶν παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Βενετικοί· εἰ δὲ ἀντιδικήσωσιν οὔτοι μετὰ τῶν ἐκείσε Λατίνων τῷ μέρει τῆς βασιλείας μου εἰς τὸν κατὰ τῶν Εὐριπιωτῶν γενησόμενον πόλεμον, ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τὸ πρᾶγμα αὐτῶν ποιῇ ἢ βασιλεία μου, ὅπερ βούλεται. Ἀφότου δὲ βοηθεῖα Θεοῦ ἐπιλάβηται ἢ βασιλεία μου τοῦ Εὐρίπου, τὸν τόπον, ὃν εὐρίσκειται ἢ Βενετία ἔχουσα ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν σήμερον, ἵνα δώσει τοῦτον πάλιν ἢ βασιλεία μου πρὸς τὸν εὐγενεστάτον δοῦκα Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον αὐτῆς· καὶ ἔχωσι πάλιν τοῦτον, καθὼς ἔχουσι σήμερον.

Ὅσαύτως ἵνα δώσει αὐτοῖς ἢ βασιλεία μου καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Θεσσαλονίκης ἀνευ τοῦ κάστρου ἐνθα θέλουσι τόπον εἰς κάθισμα· εἰς τὸ μέρος τοῦ Βολερού καὶ τῆς Αἰνου, ἐνθα ἀναπαυθῶσιν· ἀπὸ τοῦ Στενοῦ εἰς τὸ μέρος τῆς δύσεως εἰς δύο τόπους ἐνθα ἂν ὀρεχθῶσιν· εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν εἰς οἷον τόπον θελήσωσιν, ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ἐξαρτήσεως μέχρι καὶ τῶν Πηγῶν (εἰ δ' ἴσως ποτὲ τῶν καιρῶν θελήσει ἢ βασιλεία μου δοῦναι τόπον ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ τῆς Θεσσαλονίκης τινὲ τῶν Λατινικῶν κουμουνίων, ἵνα τότε προτιμᾶται ἢ βασιλεία μου τοὺς Βενετικούς, καὶ διδῶ ἀεὶς τόπον εἰς τὰ τοιαῦτα κάστρα)· εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν ὅπου ἂν ἀρσθῶσι· εἰς τὸ Ἰγρτάκιον ἵνα ἔχωσι τόπον· εἰς τὸ Ἄτραμύτιον τὰ ὀσπήτια καὶ τὸ λουτρὸν τὰ δντα ἐκεῖσε· εἰς τὴν Ἀναίαν τόπον ἵνα εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται ἐν αὐτῷ· ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Σμύρνην.

Ἴνα ἀποδώξῃ ἢ βασιλεία μου ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῆς καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν τοὺς Γενουίτας καὶ οὐ μὴν παραλάβῃ αὐτούς. Ἐὰν δὲ ποτε τῶν καιρῶν προσέλθωσιν οἱ Γενουῖται τῇ βασιλείᾳ μου καὶ παρακλητεύσωσιν αὐτήν, ἵνα δέξεται αὐτοὺς εἰς ἀγάπην, ἄλλως οὐ μὴν ποιῆσῃ ταύτην ἢ βασιλεία μου

(t) Omnino negatio deest. Ζαχ.

μας· αὐτῶν, εἰ μὴ μετὰ εἰδήσεως τοῦ δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου, σωζομένου τοῦ παρόντος ὀρκωμοτικοῦ τῆς βασιλείας μου πρὸς τὴν Βενετίαν. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ Βενετία ἵνα παραδέξηται αὐτοὺς εἰς ἀγάπην ἄνευ εἰδήσεως τῆς βασιλείας μου, σωζομένου τοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν μου ὀρκωμοτικοῦ τῆς Βενετίας. Ἐὰν δὲ οἱ τοιοῦτοι ἔχθροὶ αὐτῶν ἀρματώσωσι κάτεργα ἐπὶ τῷ ἔλθειν κατὰ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, ἵνα ἀρματώσωσι καὶ οὗτοι κάτεργα καὶ ἐρχωνται πρὸς ἀντιπαράταξιν αὐτῶν καὶ βοήθειαν τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, πρὸς τὸ ποσὸν τῶν Γενουιτικῶν ξύλων καὶ πρὸς ὃ διακρίνουσιν οὗτοι ἀντιπαράταξασθαι αὐτοῖς. Καὶ ἵνα διδῶ ἡ βασιλεία μου τὴν ἔξοδον τῆς [ἡ]μισίας ρόγας τῶν σωματίων τῶν τοιούτων κατέργων, γινομένου ὄρκου παρὰ τοῦ δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου αὐτῶν, ὅτι καθὼς μέλλουσιν οὗτοι δοῦναι τὴν ἡμίσειαν ρόγαν τῶν τοιούτων σωματίων ἄνευ τινὸς δόλου, ἵνα διδῶ καὶ ἡ βασιλεία μου τὴν ἡμίσειαν ρόγαν τῶν σωματίων, ἰσόποσον τῆς ρόγας τῆς Βενετίας. Ἐὰν δὲ ἡ βασιλεία μου μὴνύσῃ πρὸς τινὰς τῶν ἀρχόντων τῆς Βενετίας καὶ φίλων τῆς βασιλείας μου, ἵνα ἀρματώσωσι κάτεργα καὶ δουλεύωσι τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ θελήσωσι διὰ τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας μου ποιῆσαι ταῦτο, οὐ μὴν ἐμποδίσονται αὐτοὶ εἰς τοῦτο παρὰ τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας ἢ τοῦ κουμουνίου αὐτῶν. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ βασιλεία μου, ἵνα ἀποστελῇ τὰ τοιαῦτα κάτεργα κατὰ χώρας τινὸς ἐχούσης φιλίαν μετὰ τῆς Βενετίας.

Ἴνα, ἐὰν διὰ ξηρᾶς συμῆθῃ ἔλθειν φοσσάτον κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου, οἱ εὐρίσκόμενοι ἐν ἐκείνῃ τῷ τόπῳ Βενέτικοι φυλάσσωνται καὶ οὗτοι παρὰ τῆς βασιλείας μου, ὡς καὶ οἱ ὑπὸ τὴν βασιλείαν μου Ῥωμαῖοι, ἢ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς Θεσσαλονίκην.

Ἴνα θῆσιν τὸ κουμόνιον τῆς Βενετίας κεφαλὴν ἐπάνω εἰς τὸν λαὸν αὐτῶν, καὶ ὀνομάζηται μπάιλος καὶ ἀποστέλλῃ κατὰ τόπους ἐνθα μέλλουσιν ἔχειν ἀναπαύσεις κριτάς, ὅπως διεξάγῃσι τὸν λαὸν αὐτῶν. Ἄλλὰ καὶ Ῥωμαῖοι, ὅσοι ἔχουσιν ὑπόθεσιν τινα μετὰ Βενετικῶν, καὶ θελήσωσιν ἵνα κριθῶσι παρὰ τοῦ μπαίλου, ἵνα κριθῶνται καὶ οὗτοι κατὰ τὸ δίκαιον.

Ἴνα ἔχουσιν οἱ ἄγκωσμένοι Βενέτικοι πάντες ἐξουσίαν εἰς πάσα· τὰς χώρας τῆς βασιλείας μου, ἐφ' αἷς μέλλουσι ποιεῖν πραγματεῖαν, κατὰ τὴν ξηρὰν καὶ θάλασσαν. Ἄλλὰ καὶ χωρὶς πραγματείας ἐρχόμενοι ἵνα διέρχωνται καὶ εἰς γῆν καὶ εἰς θάλασσαν χωρὶς τινὸς ὄψεως καὶ ἐμποδισμοῦ καὶ χωρὶς ὄψεως· τελωνίου, διαβατικοῦ, κομμερκίου, σκαλιατικοῦ καὶ ἄλλης ἀπάσης ὄψεως.

Ἴνα οἱ φέροντες πραγματείας Βενέτικοι, ἐνθα ἂν φέρωσι ταύτας, δεικνύωσιν αὐτὰς τοῖς κατὰ τόπους κομμερκιαρίοις τῆς βασιλείας μου, καὶ μεθ' ὄρκου ἐξασφαλίσωνται, ὅτι οὐκ ἔχουσιν εἰς τὰς πραγματείας αὐτῶν ξένων τινῶν πραγματείας, ἀλλὰ αἱ πραγματεῖαι ὅλαι εἰσὶ τῶν Βενετικῶν, καὶ ἵνα μὴ παραποκρῦπτωσιν ἐκ τῶν πραγματειῶν αὐτῶν τι ὅπως λαμβάνωσιν οἱ κατὰ τόπους κομμερκιαριοὶ τῆς

(*) Editores dixit, quod forma Italica dictum putant: sed δικαίῳ legendum. In Latino exemplari est, loco ejus. ZACH.

βασιλείας μου τὸ σύνηθες κομμέρκιον ἀπὸ τῶν ἐξουομένων αὐτάς.

Ἴνα ἔχουσιν στατήρας ἰδίου, μοδίου, μέτρα, λίτρας, πήχεις εἰς τοὺς οικίους τόπους.

Ἴνα αἱ ἐκκλησίαι αὐτῶν, ἃς μέλλουσιν ἔχειν ἐν οἷς μέλλουσι κατοικεῖν τόποις, ὧσιν ἰδιόρρυθμοι μετὰ δυνάμει τῆς βασιλείας μου ἄνευ ἀνακρίσεως, καὶ ἵνα ποιῶσιν ἐν αὐταῖς βαπτίσματα καὶ ἱεροτελεσίας, καθὼς ἔχουσι συνήθειαν.

Ἴνα ἐὰν Βενέτικος ἀποθάνῃ εἰς τὴν χώραν τῆς βασιλείας μου, εἴτε διαθήκην ποιῆσει εἴτε οὐ ποιῆσει, οἰκονομῆται τὸ πρᾶγμα αὐτοῦ παρὰ τοῦ μπαίλου ἢ παρὰ τοῦ δικαίῳ (u) αὐτοῦ, καθὼς ἂν οὗτος διάθῃται ἢ ὁ μπάιλος καὶ ὁ δικαίῳ αὐτοῦ ἐπικρίνῃ, καὶ οὐ μὴν εὐρίσκη ἐμποδισμὸν τινα ἢ δχλησιν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου.

Ἴνα ἐὰν συμῆθῃ κινδυνεύσαι Βενετικούς μετὰ καρβίων αὐτῶν ἢ μετὰ ἄλλων ξύλων εἰς χώραν τῆς βασιλείας μου, ὡς σώσι καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ πρᾶγματα αὐτῶν, καὶ ἵνα ἔχουσιν βοήθειαν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τῆς βασιλείας μου, ὅπως κρατῶσι τὰ πρᾶγματα αὐτῶν.

Ἴνα ἔχουσιν οἱ Βενέτικοι ἀδειαν ἐξωνεῖσθαι σίτον ἀπὸ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, καὶ διακομίζεσθαι αὐτὸν ἐνθα θέλουσι, πᾶρες τῶν χωρῶν τῶν ἐχθρῶν τῆς βασιλείας μου. Ὅταν δὲ πωλῆται ὁ σίτος· ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει τὸ κεντηνάριον ἐπέκεινα τῶν πεντήκοντα ὑπερπέρων, οὐ μὴν ἐξωνῶνται αὐτόν.

Ἴνα ἐὰν συμῆθῃ ποιῆσαι τινα Βενέτικον εἰς τινα Ῥωμαῖον βλάβην, ἐὰν εὐρεθῇ ὁ ποιήσας τὴν βλάβην, τῆνικαῦτα ποιῇ ὁ μπάιλος τὴν ἐκδίκησιν κατὰ τὸ δίκαιον. Εἰ δὲ οὐκ εὐρίσκεται ὁ ποιήσας τὴν ζημίαν, ἵνα διδῶται διωρῖα παρὰ τοῦ μπαίλου τῷ ἀδικηθέντι μέχρι καὶ εξαμήνου· καὶ εἰ μὲν εὐρεθῇ ὁ ποιήσας τὴν ἀδικίαν, ἵνα γέννηται ἡ ἐκδίκησις· πάλιν κατὰ τὸ δίκαιον· εἰ δὲ οὐκ εὐρεθῇ, ἵνα ποιῇ ὄρκον ὁ μπάιλος ἢ ὁ δικαίῳ αὐτοῦ δίδωσι εἰδήσιν πανταχοῦ, ἐνθα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν Βενετικῶν καὶ εὐρίσκηται τὸ πρᾶγμα αὐτοῦ, καὶ ἱκανῶται ὁ ἀδικηθεὶς. Ἐὰν δὲ συμῆθῃ γενέσθαι φόνον, εἰ μὲν Βενέτικος φονεύσει Ῥωμαῖον, ἵνα κριθῆται οὗτος· παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου, ὁμοίως καὶ Ῥωμαῖος, ἐὰν φονεύσῃ Βενέτικον. Εἰ δὲ Βενέτικος φονεύσει Βενέτικον, εἰ μὲν ἐξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως φονεύσει τοῦτον, ἵνα κριθῆται παρὰ τοῦ μπαίλου· εἰ δὲ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει γέννηται φόνος ἀπὸ Βενετικοῦ εἰς Βενέτικον, ἵνα κριθῆται καὶ τοῦτο παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου.

Ἴνα ἀπολύσῃ ἡ βασιλεία μου τοὺς Βενετικούς, ὅσους ἔχει κεκρατημένους· καὶ ὅσους δὲ Ῥωμαῖους κρατοῦσιν οἱ Βενέτικοι, ἵνα ἀπολύῃ τοὺτους ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμόνιον· ὡσαύτως δὲ ἀπολύσῃ καὶ τοὺς Κρητικούς, τοὺς Κορωναίους τε καὶ τοὺς Μεθωναίους, τοὺς φθάσαντας γενέσθαι τῆς βασιλείας μου καὶ κατασχεθέντας παρ' αὐτῶν, ὅποτε ἦσαν οὗτοι τῆς βασιλείας μου· καὶ εἰ μὲν θελήσωσιν οἱ τοιοῦτοι Κρητικοὶ ἢ οἱ Κορωναῖοι ἢ οἱ Μεθωναῖοι ἵνα πάλιν ὧσιν ἐκεῖσε, μένωσι παρ' αὐτῶν

ἀδελφείας· εἰ δὲ θελήσουσιν ἔλθειν εἰς τὴν χώραν ἡ βασιλείας μου, ἵνα ἀπολύωνται μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτῶν.

Ἴνα οὐ μὴν παραχωρήσῃ ἡ βασιλεία μου γενέσθαι ἀρμάτωσιν ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῆς κατὰ τῶν Βενετικῶν· ἐὰν δὲ γένηται ζημία, ἵνα διορθῶται τρίτην ἢ βασιλεία μου.

Ἴνα ἐὰν κουρσάριοι Βενετικοὶ ποιήσωσι τινα ζημίαν εἰς τὴν χώραν τῆς βασιλείας μου, ἐν ἔνοχος ὁμπάσιος καὶ οἱ ἰδικοὶ αὐτοῦ ἐπάνω εἰς τὸν ὄρκον αὐτῶν, ὅπως εὐρίσκωσιν αὐτοὺς καὶ κρατῶσι, καὶ ποιῶσι ποινὰς εἰς αὐτοὺς, καὶ ἐπαίρωσι τὸ πρᾶγμα τῶν ἀδικηθέντων καὶ ἐπιδιδῶσι πρὸς αὐτοὺς, ἀνευ μέντοι τῶν Βενετικῶν τῶν κρατούμετων νησία καὶ μὴ ὑπακειμένω τῇ Βενετίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ ἀπὸ ἑτέρου γένους ἢ ἀπὸ τῶν νησιῶν τῶν ὡς εἴρηται μὴ ὑπακειμένων τῇ Βενετίᾳ ἔλθωσι κουρσάριοι κατὰ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, οὐ μὴν δέχωνται αὐτοὺς ἢ εἰς χώραν αὐτῶν ἢ εἰς νησίαν, ἀλλ' ἵνα μάχωνται καὶ ἀποδιώκωσιν αὐτοὺς, καθὼς καὶ οἱ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου. Ὅστις δὲ ἀναδέχεται τούτους, ἐὰν εὖρη τιμωρίαν ἀπὸ τῆς βασιλείας μου, οὐ μὴν ἐνέχεται ἡ βασιλεία μου εἰς τὸν ὄρκον χάριν τῆς παιδεύσεως τῶν τοιούτων.

Ἴνα ἐὰν συμβῇ γενέσθαι τι σφάλμα ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Βενετίας εἰς τὸ μέρος τῆς βασιλείας μου, οὐ μὴν ἀπολύῃ ἡ βασιλεία μου τὴν ἀγάπην τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου αὐτῶν καὶ κινήσῃ εἰς μάχην, ἀλλ' ἵνα διαμηνύῃ τῷ εὐγενεστάτῳ δουκὶ Βενετίας καὶ τῷ κουμουνίῳ, καὶ γίνηται παρ' αὐτῶν ἡ διορθωσις. Ὡσαύτως ἵνα ἐὰν συμβῇ γενέσθαι τι σφάλμα παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου εἰς τὸ μέρος τῆς Βενετίας, οὐ μὴν ἀπολύῃ ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμουνιον τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας μου καὶ κινήσῃ εἰς μάχην, ἀλλ' ἵνα διαμηνύῃ ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμουνιον τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ γένηται παρὰ τῆς βασιλείας μου διορθωσις. Εἰ δὲ συμβῇ τὸν εὐγενεστάτον δούκα Βενετίας τὸ κοινὸν λαβεῖν χρέος, ὅπερ ἀπέχεται ἡ βασιλεία μου, ἵνα οἱ διάδοχοι τῆς ἐξουσίας τοῦ δουκάτου τῆς Βενετίας καὶ τὸ κουμουνιον αὐτῶν καὶ ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη βουλή στέργωσι τὰ τοιαῦτα κεφάλαια.

Ἀπερ δὴ κεφάλαια οὕτως ἐπωμόσατο ἡ βασιλεία μου ἐνώπιον τῶν διαληφθέντων εὐγενῶν δύο ἀνδρῶν καὶ ἀποκριστικῶν, τοῦ τε σὺρ Ἰακώβου Δελφίνου καὶ τοῦ σὺρ Ἰακώβου Κονταρίνου, ὡς ἐφανισάντων τῇ βασιλείᾳ μου τὴν ἣν εἶχον οὗτοι ἔγγραφον δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου εἰς τὸ τραταῖσαι καὶ πληρῶσαι τὴν ἀγάπην μετὰ τῆς βασιλείας μου, ἣπερ δὴ γραφὴ ἐπὶ λέξεων ἔχει οὕτως· « Ἡμεῖς Ῥαινέριος Ντζέβος, Θεοῦ χάριτι δούξ Βενετίας, γνωστὸν ποιούμεν πᾶσι τοῖς τὸ παρὸν ἡμῶν ἔγγραφον θεωροῦσιν·

ἐπεὶ τοῖς εὐγενεσί καὶ φρονιμίσι ἀνδράσιν Ἰακώβου Δελφίνου καὶ Ἰακώβου Κονταρίνου, τοῖς πιστοῖς ἡμῶν καὶ ἀγαπητοῖς, μετὰ τῆς μεγάλης καὶ μικρᾶς βουλῆς τοῦ κουμουνίου τῆς Βενετίας ἀνεθέμεθα πληρεστάτην δύναμιν καὶ ἐξουσίαν αὐτοῖς· ἐδώκαμεν ἐνεργεῖν τὰ παρόντα, ἥτοι τραταῖσαι, συμβιβᾶσαι ποιήσασθαι μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου κύρ Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων Δούκα Ἀγγέλου Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου καὶ γενέσθαι χρυσόβουλλα, καὶ πληρῶσαι καὶ στερεῶσαι μετὰ τοῦ ρηθέντος βασιλέως καθὼς αὐτοῖς φανῇ κρεῖττον, καὶ ποιῆσαι καὶ ἀναλαβεῖν ὁποσδήποτεσιν καὶ ὀρκωμοτικὰ εἰς ἡμᾶς καὶ διὰ τὸ κουμουνιον τῆς Βενετίας, καθὼς αὐτοῖς φανῇ κρεῖττον, καὶ γενικῶς καὶ διὰ πάντων ποιῆσαι εἰς τὰ προρρηθέντα καὶ εἰς τὰ πλησιάζοντα αὐτοῖς, καθὼς ἂν αὐτοῖς φανῇ εὐχερές· ὑποσχόμεθα ἡμεῖς ἐν τῷ ὀνόματι ἡμῶν καὶ τοῦ κουμουνίου τῆς Βενετίας, ἔχειν εἰς ἡμᾶς τὸ στέργον καὶ ἀποδεκτέον καὶ στερεῶν καὶ οὐ μὴ ἐναντιωθῶμεν κἄν εἴτε οἱ εὐγενεστάτοι οὗτοι ἢ εἰς ἐξ αὐτῶν εἰς ὃν φανῇ τὸ παρὸν ἔγγραφον συμβιβασθῶσιν εἰς τὰ προρρηθέντα· καὶ ἵνα ἡ παρούσα ἡμετέρα ἀνάθεσις ἢ πληρεστάτη καὶ στερεὰ, ὠρίσασμεν καὶ ἐδουλλώθη αὐτὴ μετὰ ἡμετέρου μοιχιδίνου σιγιλίου, καὶ διὰ χειρῶν Κορράδου τῆς ἡμετέρας αὐλῆς κανικλείου ὠρίσασμεν καὶ ἐσημειώθη. Ἐδόθη ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἡμετέρου δουκάτου τρέχοντος χρόνου τοῦ Κυρίου χριστοῦ διακοσιοστοῦ ἐξηκοστοῦ πέμπτου μηνὸς Μαρτίου ἡμέρας δωδεκάτης ἰνδικτιῶνος η'. Ἐγὼ Κορράδος, νόταριος τῆς δουικῆς αὐλῆς τῆς Βενετίας κανικλείου, ἐπλήρωσα καὶ ἔστερέωσα. Ὡς τῶν μὲν οὖν εἶχε τὰ τῆς γραφῆς· ἡ δὲ γε βασιλεία μου οὕτως ὀμνύει φυλάξει ταῦτα πάντα, ἐὰν καὶ ὁ εὐγενεστάτος δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμουνιον ταύτης καὶ ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη βουλή στέργωσι καὶ φυλάξωσι ταῦτα εἰς τε τὴν βασιλείαν μου, εἰς τοὺς κληρονόμους καὶ διαδόχους αὐτῆς καὶ εἰς τὴν Ῥωμανίαν ἀπαράθραυστα.

Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων Δούκα Ἀγγέλου Κομνηνοῦ ὁ Παλαιολόγος.

VI. *Imp. Michaelis Palæologi renovatio pacis cum Venetis.* (v) (A. 1268.)

VII. *Imp. Michaelis Palæologi rescriptum, quo Theodoro Scutariota diacono dicæpophylaciæ dignitas confertur.* (x) (A. 1270.)

Ὅρισμός τοῦ βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ (y) πρὸς τὸν Σκουταριώτην γεγονότα Κυζίκου. Ὅρισμός προσκυνητῆς τοῦ κραταιοῦ καὶ θεοσεφοῦς ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, ὅτε με τῷ τοῦ δικαιοφύλακος ἐτίμησεν ἀξιώματι.

Μιμεῖται καὶ Μωυσῆν ἐκεῖνον ἡ βασιλεία μου τὸν δημαγωγὸν, καὶ πρὸς τὸν τῆς νομοθεσίας ἐκεῖνου

326.

(y) Intelligitur Michael Palæologus, qui Comneni cognomento utebatur. Sub illo enim Theodoris Scutariota dicæpophylaciæ munere functus est, ut ex Pachymere editores adnotaverunt. Ζ.σ.π.

(v) Exstat Latine in Libro albo et Libris pactorum.

(x) Hoc rescriptum cum tribus novellis sequentibus ex cod. vis. Gerasimi archiep. ediderunt Rhadellis et Potlis in *Collect. can.* tom. V, p.

ζῆλον ὡς ἐφικτὸν ἀπευθύνεται· ὡς γὰρ ἐκεῖνος τὸν δακτύλῳ Θεοῦ γραφέντα νόμον ἐγγχειρισθεὶς διὰ τοῦ Ἀαρῶν, σεμνυνομένου τὸ τηρικαῦτα τῆ ἱερατικῆ ἀξιώματι, τῆ Ἰσραηλιτικῆ λαῶ διεπόρθημευ, κατὰ ταῦτα καὶ ἡ βασιλεία μου τὸ παντὸς τιμώμενον τῆς βασιλείας χρῆμα λαβοῦσα παρὰ Θεοῦ, ἦν ἐννομον ὄρχην οἱ πάλοι ὤρισαντο, κἀντεῦθεν οὔσα νόμος ἐμψυχος ἀτεχνῶς, ὡς καὶ τὸ δόξαν ταύτη καθάπερ νόμον γραπτὸν καὶ λέγεσθαι καὶ πιστεῦσθαι, τὸν ἐντιμώτατον ἐν πατριαρχικοῖς ἀρχουσιν ἐπὶ τῶν δεήσεων κῦρ Θεόδωρον διάκονον τὸν Σκουταριώτην ἄνδρα εὐρωῦσα κινῶ τὴν παλαμφφορομένην Θεῷ καρδίαν οὐτῆς, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις λογικαῖς ἐπιστήμαις καὶ τοῦς λόγους ἀκριδῶς μελετήσαντα, καὶ τῷ ἱερῷ καὶ θείῳ καταλόγῳ ἐμπρόσποντα, τῆ τοῦ δικαιοφύλακος ἀξία τιμῆ· χρεῖων γὰρ τὸν ἐκ τε θεῶν καὶ ἀποστολικῶν κανόνων, ἐκ τε τῶν νόμων, οὐς σοφοὶ ἄνδρες ἐξέθεντο, γινώσιν ἐς τὰ μάλιστα συλλεξάμενον καὶ τῷ δικαιοφυλακικῷ ἐσεμνύνεσθαι ἀξιώματι. Ὅθεν καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία μου διὰ τῆς παρουσίας αὐτῆς προστάξεως, διενεργεῖσθαι παρὰ τοῦ διαληφθέντος ἐντιμωτάτου ἐν πατριαρχικοῖς ἀρχουσιν ἐπὶ τῶν δεήσεων κῦρ Θεόδωρου διακόνου τοῦ Σκουταριώτου τὸ δικαιοφυλακικὸν ὄφφικιον μετὰ πάντων τῶν ἀπονενεμημένων αὐτῷ δικαίων καὶ καθὼς ἐνηργεῖτο καὶ παρὰ τῶν πάλοι κεκτημένων αὐτῷ, καὶ τῆς αὐτῆς ἐκεῖνης μετέχειν τοῦτον τιμῆς τε καὶ τάξεως, ἐν τε καθέδραις, στάσεσι καὶ πᾶσιν ἄλλοις, καὶ ἐν τῷ εὐαγεῖ κλήρῳ τῆς βασιλείας μου, πάσας τε τὰς ἀνέκαθεν προσαρμολογήσας τῷ τοιοῦτῳ ὄφφικιῳ κρίσεις διεξάγειν καὶ περατοῦν. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐγεγονεί καὶ ἡ παροῦσα τῆς βασιλείας μου πρόσταξις δι' ἀσφάλειαν.

Ἔχε τὸ· Μηνὶ Μαῖῳ Ἰνδικτιῶνος ιγ' διὰ τῆς βασιλικῆς καὶ θαλασς χειρὸς.

VIII. *Imp. Michaelis Palaeologi rescriptum de promovendo Theodoro Scutariota ad alioyem dignitatem ecclesiasticam. (A. 1270.)*

Ἐτερον πρόσταγμα σεπτὸν τοῦ κοσμοποθῆτου κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, δι' οὗ μοι καὶ τόπος ἀπεδόθη κἀν τῆ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀνάλογος, εἰ καὶ διὰ τὰ πινων ἀπρεπῆ σκάνδαλα καὶ τὴν ἐν τῷ χορῷ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων ἀφελον στάσιν ἐπέκλινα, τὴν εἰρήνην αἰρετισάμενος· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ σακελλίου ἐσφραγίσθη, καὶ τὸν τόπον τοῦ σακελλίου ἀπέλαθον.

Ἀγιωτάτῃ μου δίσποτα καὶ οἰκουμηνικῆ πατριάρχα, οἶδεν ἡ ἀγιωσύνη σου, ὡς ἀνεδέξαιο ἡ βασιλεία μου τὸν τιμιώτατον δικαιοφύλακα κῦρ Θεόδωρον διάκονον τὸν σκουταριώτην, καὶ οἶας καὶ πόσης αὐτὸν ἀξιοῖ προσπαθείας καὶ οικειώσεως, τῆς τε περὶ τῆς βίβης γινώσεως· αὐτοῦ χάριν, καὶ τῆς περὶ τὰ πράγματα προσοῦσης τούτῳ εἰδημοσύνης καὶ ἀρετῆς. Ἐπει οὖν οὕτως αὐτὸν ἀνεδέξαιο καὶ οὕτως ἔχει τούτον ἡ βασιλεία μου καὶ τοιοῦτῳ ἀξιώματι κατεκόσμησεν, οὐ δέον πάντως τὸ μὴ καὶ παρὰ τῆς ἀγιωσύνης σου καὶ τῆς τῶν συγκλητικῶν αὐτὸν ἀνα-

λόγως μετέχειν τιμῆς τε καὶ τάξεως ἐν τε τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὄφφικίῳ κἀν ταῖς καθέδραις καὶ στάσεσι· χρεῖων γὰρ τὸν, ὃν ἡ βασιλεία μου κατὰ λόγον τιμῆ, καὶ παρὰ τῆς ἀγιωσύνης σου κατ' ἴσον τιμᾶσθαι, καὶ τὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ κἀν τῇ συγκλήτῳ τίμιον, καὶ παρὰ τῆ Ἐκκλησίᾳ σου καὶ τῷ κλήρῳ τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ· τιμῆς καταξιοῦσθαι τῆς κρείττονος· εἰ περ ἐπιστημονάρχης, σὺν Θεῷ φάναι, τῆς Ἐκκλησίας σου ἡ βασιλεία μου, καὶ κατὰ κρίσιν οἰκονομεῖ τοῦς λόγους αὐτῆς· πρὸς τύπον δὲ τῶν βασιλικῶν καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὄφφικίων παρὰ τῶν ἀοιδίμων· καὶ φιλευσεδῶν βασιλέων ἐτάχθησαν, καθὼς κἀν τῷ θείῳ ἰδίῳ τοῦ πρώτου τῶν Χριστιανῶν βασιλέως, μεγάλου καὶ ἀγίου Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν μακάριον ἐξέθετο Σιλβέστρου, οὐκ ἄσφαως, ἀλλ' ἄριστα θεόσπισται· ἐφ' ᾧ καὶ ὄφφειλον τῷ πρωτοτύπῳ ἐπακολουθεῖν τὰ πρὸς μίμησιν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ οἰκονομήσεται ἡ ἀγιωσύνη σου ἔχειν ἀπὸ τοῦ νῦν τὸν τοιοῦτον δικαιοφύλακα κἀν τῆ τοῦ Θεοῦ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὄφφικιον τῶν προβαθμίων καὶ ὄφφλων, καὶ ὡς τῷ κλήρῳ τῆς ἀγιωτάτης Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καταλεγόμενον ἴστασθαι, καὶ προκόπτειν μετὰ τὸν νῦν τιμιώτατον πρωτεύδικον τὸν Γεμιστὸν, ἐνα καὶ αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐξωκατακόλιων ἀπὸ γῆ τῆς σήμερον γνωρίζομενον· ἄτοπον γὰρ τὸν ἐν καθέδραις ταῖς μείζοσι καὶ προβαθμιατέραις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγιοσοφίτων ἀρχόντων ὡς τὸ εἶδος συντιμώμενον, μὴ κἀν τῇ ἐκκλησιαστικῇ στάσει καὶ προκοπῇ τὸν προσήκοντα τόπον ἔχειν, καὶ τοῖς ἐξωκατακόλοις συνίστασθαι καὶ τῆς αὐτῆς συμμετέχειν τούτων τιμῆς τε καὶ προκοπῆς. Ἡ μὲν οὖν βασιλεία μου ἤδη τὰ περὶ τούτου παρεδήλωσε τῇ ἀγιωσύνῃ σου, ἥ καὶ ἔργον ἔσται πρὸς ἔργον ἀγαγεῖν καὶ πληρῶσαι τὸ τοιοῦτον τῆς βασιλείας μου θέλημα, ὡς θεάρεστόν· ἐπὶ δὲ αὐτῶν γὰρ καὶ τὸ παρὸν πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου ἀπελύθη, ὄφφειλον ἀντιστραφεῖναι τῷ τιμιωτάτῳ δικαιοφύλακι κῦρ Θεόδωρῳ διακόνῳ τῷ Σκουταριώτῃ δι' ἀσφάλειαν.

Μηνὶ Μαῖῳ, Ἰνδικτιῶνος ιγ'.

IX. *Imp. Michaelis Palaeologi, ut videtur, rescriptum, quo monitis Sinai praepositis hypertimius nominatur. (A. 1271.)*

Ὅρισμός τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως· ὃν ἐποίησε διὰ τὸ θεοβάδιτον δρος τὸ Σιναιον.

Εἰ δὲ καὶ ἀνδράσι, τοῖς περιδεξίοις εἰς ὑπηρεσίαν τῆς βασιλείας, ἀρχόντων καταστρατηγήσαι ὄρεγομένοις, ἡ πόλιων διοικήσεις ἐγγχειρισθῆναι ἡ λαοὺς ὀδηγήσαι ἢ καὶ ἄλλ' ἄττο τοιαῦτα πράττειν δεομένοις τῷ κράτει τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς φαινόμενα χρήσιμα, τιμὴν ἐπιμετρεῖ τὴν προσήκουσαν, τῶν δ' ὑπηκόων, ὅσοι εὐγνωμόνως εἰσηγούμενοι, δίκαιοι ἂν εἴεν τὰ τῆς ὑποθήκης τούτων βλέπειν τὸ κέρα· ἐπιδεχόμενα· ἀνδράσι σεμνοῖς καὶ βίῳ καὶ τρόπῳ καὶ Θεῷ πλησιάζουσιν, οὐχ ὅσα τῶν εἰς τὰ ἐκτὸς συντεινόντων, ἀλλὰ κρείττω καὶ εἰς ψυχὴν αὐτὴν παραπέμποντα τὴν ὠφέλειαν, μᾶλλον δὲ καὶ τοῦτο

κάκεινο περιποιούμενα τούτοις· ἐκ τῆς ἀνωθεν δε-
ξιάς προβαλλομένοις τοῖς αὐτοκράτορι, πῶς οὐκ ἂν
εἴη τῶν καθηκόντων ἐπικλινῆς ὥτιον βραβεύειν, καί
εἰς τὸ τέλος ἀγειν ἄπερ αἰτήσαιτο; Εἰ δὲ καὶ ἄλλως
τῆ δεξίᾳ τιμᾶται τὸ εὐλογον, οὐχ ὅπω; διὰ τὴν τού-
των παράκλησιν, ἀλλ' ἤδη καὶ καθ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα
ἀξίως ἔχει γενέσθαι, τῆνικαῦτα καὶ μᾶλλον ταῖς αἰ-
τήσεσι τούτων ἐπινευτέον τοὺς ἀνακτας, καὶ παρ-
εκτέον ἄπερ ἐθέλοισιν, ἔν' εἴην οὐ μόνον αὐτοῖς, ἀλλὰ
καὶ τῷ δικαίῳ κατὰ τὸ εἶκος χαρίζομενοι.

α'. Τοῦτο καὶ ἄρτι τῇ βασιλείᾳ μου πάρεστιν ἰδεῖν
ἐκτελούμενον, ἐωρουμένη τοῖς ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ τι-
μῆν τὴν ὑπέρτιμον· τοῦτο μὲν δι' ἰκετεῖαν, ἣν
ἐποίησατο πρὸς με ὁ Πτολεμαῖδος μητροπολίτης, ὁ
ἱερώτατος, καὶ ὑπέρτιμος· οὐ γὰρ ἔκρινα ὄλως ἄξιον
μὴ πειθηνίου τούτῳ δοῦναι τὰς ἀκοὰς, εὐλογα αἰ-
τουμένῳ καὶ ἂ μὴ τετελεσμένα τῷ δικαίῳ τὴν ζη-
μίαν προσέβησε· τοῦτο δὲ καὶ [διὰ] τὸ ἄλλως ἡγεῖ-
σθαι τὸ τοιοῦτον ἄρος αἰδέσιμον, καὶ τιμῆς ἀπάσης
ἐπαπολαύειν δίκαιον ὄν, καὶ νομίζειν μᾶλλον τιμᾶ-
σθαι τὴν βασιλείαν μου ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο τιμῆς,
ἐπεὶ καὶ δοξάζειν οἶδε Θεὸς τοῦτον δοξάζοντας.
Ὅρος γὰρ τοῦτο ὑπερηρμένον τῶν καθ' ἡμᾶς, ἄρος
θεῖον, κατὰ τὸν Ἀββακοῦμ, ὅσῳ καὶ κατάσκιον ταῖς
τῶν ἀρετῶν ἐργασίαις, καὶ ἀρεταῖς παντοίαις κατά-
κοσμον· εἰ δὲ καὶ ἀγιάσματος τόπον καλέσαι τις
βούλεται καὶ οἶκον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ, προσφυῆς μὲν
τὸ πρᾶγμα καὶ τῆς ἀληθείας ἄκρω ἐχόμενον. Κἂν
τις θεωρεῖν τρανότερον, πλήρης ὁ θεῖος οἶκος οὗτος
δόξης πολλῆς· πλὴν ἔσται κἂν τοῖς ἐσχάτοις τούτοις
καιροῖς μέρο; δόξης ἀπονεμυμένον τούτῳ παρὰ
τῆς βασιλείας μου· οὕτω καὶ ἦν εἶχε πάλαι ἴδοι τις
ἂν ἐπὶ τὸ μεῖζον κατὰ τὸν προφήτην προκόπτουσαν.
Ταῦτα τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα βού-
λεται· τιμᾶ γὰρ ἡ βασιλεία μου τὸν κατὰ καιροῦς
τῶν ἐν τῷ Σινᾶ προστησόμενον τῶν ὑπερτίμων τῷ
ἀξιώματι, καὶ διορίζεται συναριθμεῖσθαι τρίτον τοῖς
οὕτω τετιμημένοις ἐν ἅπασι, καὶ συντιμᾶσθαι ἐν
ταῖς προδόσι, καθέδραις, σάσασι τε καὶ συνελεύσε-
σιν· ἀμφιένυσθαι δὲ καὶ ἀμφια, ὅποια καὶ τῶν ἀρ-
χιερῶν ὅποσοι τὴν τοιαύτην τιμὴν ἐκ τῶν ἑκαθεν
χρόνων καὶ νῦν ἀπέλαβον, τᾶλλα τε πάντα, ὅσα
τούτοις· καὶ τούτῳ προσέσται, κατὰ μηδὲν ἰλαττού-
μενα. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐγεγόνει καὶ ὁ παρὼν ἱρισμὸς
τῆς βασιλείας μου κατὰ μῆνα Ἰούλιον ἰνδικτιώνος
ι'. Εἶχε δὲ καὶ διὰ ἐρυθρῶν γραμμᾶτων τῆς θείας
καὶ βασιλικῆς χειρὸς.

X. *Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla de pos-
sessionibus monasterii Macrinittasæ.* (2) (A. 1272.)

Χρυσόβουλλος λόγος ὁ πρῶτος, τῆς βασιλικῆς δαλγμα
φιλοτιμίας.

Ἡ ἐκ Θεοῦ δὲ ἡμετέρα βασιλεία περὶ τὰς αἰτήσεις
αἱ τῶν ὑπηκόων εὐμενέστερον βλέπουσα, οὐδὲ τοῖς
εὐ ἔχουσι γένους τὴν ἰκεσίαν ἔχει παραδλέπειν ἀτέ-
λεστον, καὶ μᾶλλον ὅσοι τῆς περὶ τὴν ἡμετέραν βασι-
λείαν εὐνοίας ἄμα καὶ πίστωσης ἤσχηται, ὃ δὲ τὰ

καὶ περὶ πλείστου γίνεται βρασιεῖ καὶ βασιλείᾳ εὐ-
μένειαν ἐρελκύσασθαι. Εἰ δὲ γε καὶ θεοφιλῆς αὐτοῖς
ὁ σκοπὸς καὶ τὰ τῆς ἰκεσίας τούτοις πρὸς θεῖαν μο-
νὴν ἀποτείνεται, ἐν ἣ θεῖον καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν ἐμπο-
λιτεύεται σύλλογος, ἐργάται παντὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
διὰ βίου τὴν τραχείαν τῆς ἀρετῆς φιλοπόνως ἀδύλακα
τίμνοντες, πῶς οὐκ ἂν παρευθῆς καὶ τὰς τῆς ἡμετέ-
ρας βασιλείας πειθηνίας λάβοιεν ἀκοὰς, ὅπνικα δι'
ἐνὸς τούτου τρόπου καὶ τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ὑπὸ χεῖρα
παρεχόμεθα χεῖριν καὶ διὰ τούτων καὶ Θεὸν θερα-
πεύομεν;

α'. Ἐπεὶ τολῶν καὶ ὁ οἰκεῖος τῇ βασιλείᾳ μου
Κομνηνὸς κύρου Νικίτιος; ὁ Μυλιασηνὸς παρεκλή-
τευσεν τὴν βασιλείαν μου, ὡς ἂν ἀπολυθεῖη τούτῳ
χρυσόβουλλος λόγος; αὐτῆς ἐπὶ τοῖς κτήμασι τῆς γο-
νικῆθεν διαφερούσης αὐτῷ σεδασμῆς; πατριαρχικῆς
μονῆς τῆς ἐπικεκλημένης τῆς Μικρινιτίσσης, τῆς ἐπ'
ὄνοματι τιμωμένης τῆς υπεράγνου μου Θεομήτορος
τῆς ὀξείας ἐπισκέψεως καὶ περὶ τὸ ἄρος τοῦ Δρόγγου
διακειμένης, ἃ καὶ εἰσι ταῦτα, ἦγουν εἰ τι κέκτηται
ἢ τοιαύτη μονὴ ἐν τῇ χώρῃ τῆς Δημητριάδος διὰ τε
ἀμπελώνων, χωραφίων, γῆς ὄρεινης καὶ πεδινῆς,
μυλικῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν
αὐτοῖς ἀνθρώπων· καὶ τὸν ἅγιον Ὀνούφριον· ἐρη-
μοτόπιον τὸ ἐπιλεγόμενον τῆς Καλιτζᾶς· χωρίον ἢ
Κρυποῦς μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων
αὐτοῦ καὶ τῶν δύο μονοξύλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀλιέων,
χωραφίων, ἀμπελιῶν καὶ τῆς νεμομένης παρὰ τῆς
τοιαύτης μονῆς γῆς ὄρεινης καὶ πεδινῆς ἕως τῆς
C. Ἀειδαροράχης· χωρίον ἢ Καπραῖνα μετὰ πάντων
τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· μετόχιον ὁ Ἄγιος
Δημήτριος τὸ διακείμενον πλησίον τῆς Μεγάλης; με-
τὰ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ ἀρο-
σίου ἀπάσης γῆς αὐτοῦ· μετόχιον τὸ ἐπονομαζόμε-
νον τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος τὸ διακείμενον ἐν τῇ χώρῃ
τοῦ Ἀλμυροῦ μετὰ τῶν ἀμπελιῶνων καὶ πάντων
τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· τὰ περιελθόντα
τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἐξ ἀγορασίας ἀμπελῆα ἐν τῷ τόπῳ
τοῦ Μορίβορ· τὰ ἀπὸ προσανέξινως τινων φιλοχρί-
στων ἀνδρῶν περιελθόντα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἀμπελῆα
ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ τοῦ Ἀλμυροῦ· τὸ ἐν τῷ ὄρει τῆς
Ζαγοράς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς μετὰ τῶν ἐκεῖσε
προσκαθημένων καὶ πάντων τῶν δικαίων αὐτοῦ· με-
τόχιον τὸ ἐπιλεγόμενον ἢ Πάσουσα· πρὸς τούτοις δὲ
D καὶ ἡ ἐκεῖσε ἀπερῆμενον τῆς Πάσουσα· πρὸς τούτοις δὲ
καὶ ἡ κτήματα ἑκαταῖα καὶ μέχρι τῆς σήμερον εὐρί-
σχηται ἢ τοιαύτη μονὴ νεμομένη τε καὶ κατέχουσα·
β'. Ἡ βασιλεία μου εὐμένως τὴν τούτου προση-
καμένη παράκλησιν, τὸν παρὼντα χρυσόβουλλον λό-
γον αὐτῆς ἐπορέγει; τῇ τοιαύτῃ μονῇ, δι' οὐ καὶ
διορίζεται, ἵνα τὰ δηλωθέντα τῆς τοιαύτης μονῆς
κτήματα, ἦγουν εἰ τι κέκτηται ἢ τοιαύτη μονὴ ἐν τῇ
χώρῃ τῆς Δημητριάδος διὰ τε ἀμπελιῶνων, χωρα-
φίων, γῆς ὄρεινης καὶ πεδινῆς, μυλικῶν ἐργαστη-
ρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων·
καὶ τὸν ἅγιον Ὀνούφριον· ἐρημοτόπιον τὸ ἐπιλεγ-
μενον τῆς Καλιτζᾶς· χωρίον τὴν Κρυποῦς μετὰ

πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ καὶ τῶν
 δύο μονοξύλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀλείων, χωραφίων,
 ἀμπελίων καὶ τῆς νεμομένης παρὰ τῆς τοιαύτης μω-
 νῆς γῆς Ἰρεινῆς καὶ πεδινῆς ἕως τῆς Ἀειδαρορά-
 χης· χωρίον τὴν Καπραϊναν, μετὰ πάντων τῶν δι-
 καίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· μετόχιον τὸν Ἅγιον
 Δημήτριον τὸ διακειμένον πλησίον τῆς Μεγάλης με-
 τὰ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ ἀρο-
 σίμου ἀπάσης· γῆς αὐτοῦ· μετόχιον τὸ ἐπονομαζόμε-
 νον τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος· τὸ διακειμένον ἐν τῇ χώρῃ
 τοῦ Ἄλμυροῦ μετὰ τῶν ἀμπελώνων καὶ πάντων
 τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· τὰ περιελθόντα
 τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἐξ ἀγροασιῶν ἀμπέλια ἐν τῷ τόπῳ
 τοῦ Μορίδορι· τὰ ἀπὸ προσενέξως τινῶν φιλοχρί-
 στων ἀνδρῶν περιελθόντα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἀμπέλια
 ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ τοῦ Ἄλμυροῦ· τὸ ἐν τῷ ὄρει
 τῆς Ζιγορᾶς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς μετὰ τῶν
 ἐκείσε προσκαθημένων καὶ πάντων τῶν δικαίων αὐ-
 τοῦ· μετόχιον τὸ ἐπιλεγόμενον τὴν Ῥάσουσαν· πρὸς
 τούτοις· δὲ καὶ τὴν ἐκείσε ἀπερβρίμενην μονὴν τοῦ
 τιμίου Προδρόμου· τὰ τοιαῦτα πάντα, ἅπερ ἔκπαλαι
 καὶ μέχρι τῆς σήμερον εὑρίσκεται ἡ τοιαύτη μονὴ
 νεμομένη τε καὶ κατέχουσα, κατέχη καὶ νέμηται
 ταῦτα ἡ τοιαύτη μονὴ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναφαιρέτως,
 ἀναποσπάτως, ἀνενοχλήτως τε καὶ ἀδιασειστώ-
 χατὰ τὴν περιλήψιν τῶν προσόντων αὐτῇ ἐπὶ τοῦ-
 τῶν δικαιμάτων, καὶ ἀνώτερη πάσης καὶ παντοίας
 δημοσιακῆς ἐπιθρίας καὶ συζήτησεως, ἀνευ μέντοι
 γε τῶν δύο τούτων κεφαλαίων, τῆς τε καστοροκτι-
 σίας· καὶ κατεροκτισίας· ταῦτα γὰρ ὡς κοινοφελῆ
 καὶ παρὰ τῶν τοιοῦτων τῆς μονῆς κτημάτων ἀπαι-
 τηθήσονται.

Τῇ ἐμφανείᾳ τοίνυν τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου
 λόγου τῆς βασιλείας μου καλεῖται τὰ τοιαῦτα κτή-
 ματα ἡ τοιαύτη μονὴ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναφαιρέτα,
 ἀνακόπαστα, ἀνενόητα, ἀδιάσειστα καὶ ἀνεπη-
 ρέαστα χωρὶς τῶν διαληφθέντων δύο κεφαλαίων, κα-
 θὼς ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον εὑρίσκεται
 ταῦτα νεμομένη τε καὶ κατέχουσα μετὰ τῶν δικαίων
 αὐτῶν· ἐπὶ τοῦτῳ γὰρ ἐγγόνει τῇ διαληφθείσῃ σε-
 βασμῇ πατριαρχικῇ μονῇ, τῇ ἐπικεκλημένῃ τῆσθε
 Μακρινιτίσσης καὶ ἐπ' ὀνόματι τιμωμένη τῆς
 ὑπεράγου μου Θεομήτορος τῆς ὀξείας ἐπισκέψεως
 καὶ περὶ τὸ ὄρος τοῦ Δρόγγου διακειμένη, τῇ γονικό-
 θεν διαφερούσῃ τῷ οἰκείῳ τῆς βασιλείας μου Κο-
 μνηνῷ κυρῷ Νικολάῳ τῷ Μαλιασηνῷ, καὶ ὁ παρῶν
 χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου, ἀπολυθεὶς
 κατὰ μῆνα Μάιον τῆς νῦν τρεχούσης ἐ' Ἰνδ. τοῦ
 ς' ψ' ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς [καὶ] τὸ
 Θεοπρόδελτον ὑπεσημῆνατο κράτος.

XI. *Imp. Michaelis Palæologi rescriptum, quo Theodoros Scutariota metropolitā Cuzici hypertimi dignitate condēcoratur. (a) (Inter 1273-1282.)*

Πρόσταγμα πρὸς τὸν Κυζίκου μητροπολίτην.

Ἡ βασιλεία μου πρὸς τὴν πρώην εὐκλειαν πρὸς
 τὰς χρυσὰς ἐκείνας ἑνας καὶ εὐμερίας τὰς τε πδ-

(a) Pasini C. lat.

λεις καὶ χώρας καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἐπινα-
 γαγεῖν ἐθέλουσα καὶ ἀναθιόν τὰ τῷ μακρῷ χρόνῳ
 γηράσαντα, καὶ εἰς ζῆλον τῶν προθεβασιλευκῶν
 τῆς Ῥωμανίας ἀγαθῶν βασιλέων καὶ μεγαλοργῶν
 ἀνατρέχουσα, καὶ τὰ ἐκείνων ἔργα μεγαλοεργὰ ἴμα
 δὲ καὶ θεία καὶ ἑσπεμα ἐπιγεομένη ἀνανεύον, καὶ
 τὰ ἀπονεμενημένα ἀνέκαθεν τοῖς ἀρχιερεῦσι τῆς
 λαμπρᾶς τῆς Κυζίκου πόλεως ἐπίσημα τῷ ἱερωτάτῳ
 μητροπολίτῃ Κυζίκου ἐχαρίσατο, τὸ κεκτῆσθαι τοῦ-
 τον δηλονότι· τὸ ἐμπρέπον ὑπέρτιμον τοῖς θεσπεσίως
 ἀρχιερεῦσι τε καὶ [μητροπολίταις] ἀξίωμα, καὶ τὸ
 σάκκον καὶ πολυσταύριον ἐν ταῖς θείαις μυσταγω-
 γίαις τοῦτον ἀμπόσχουσαι, καὶ λαμπαδοῦχον προτρέ-
 χειν αὐτοῦ ἀνά πᾶσαν τὴν αὐτῆς ἐνορίαν. Ἐφ' ᾧ καὶ
 διορίζεται ἡ βασιλεία μου, ὑπέρτιμον λέγεσθαι καὶ
 ὀνομάζεσθαι τὸν διαληφθέντα μητροπολίτην Κυζί-
 κου, καὶ πᾶν τὸ ἀνέκαθεν προσαρμόσαν τῷ τοιοῦτῳ
 ἀξιώματι· σέμνονμα ἔχειν κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦτῳ συνῆ-
 θειαν· ἐνδιδύσκεσθαι δὲ τοῦτον καὶ σάκκον καὶ πολυ-
 σταύριον ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεραῖς μυσταγωγίαις, καὶ
 λαμπάδα φαίνουσαν ἔμπροσθεν τούτου προάγεσθαι
 [ἀνά] πᾶσαν τὴν ἐνορίαν. Φῶς γὰρ εἶναι τοῦ κόσμου
 τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Χριστοῦ ἀπεφῆνατο· φαίνει δὲ
 καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ, ὁ ἡγαπημένος αὐτῷ φησι
 μαθητῆς. Κατὰ τοὺς κυριακοὺς οὖν μαθητὰς καὶ
 τοὺς ὑπὸ τὴν ὑπήκοον τῆς βασιλείας μου πᾶσαν γῆν
 ἀρχιερεῖς πεφωτισμένους εἶναι θέλουσα, καὶ ἐν τῷ
 σκοτεινῷ τοῦ βίου τοῦτον πάμφαστάτα διὰ τῆς ἀρε-
 τῆς αὐτῶν φαίνειν βουλομένη (ὡς ἀπὸ μίδς γάρ τι-
 νος οὐρανομήκουσ καλῖμακος τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Λό-
 γου καὶ μαθητῶν τὸ μέγα τῆς ἀρχιερωσύνης χρῆμα
 καὶ πρᾶγμα καὶ ἐς αὐτοὺς καταδίδηκεν), εἰκότως
 καὶ φῶς τοῦ ἱερωτάτου αὐτοῦ μητροπολίτου Κυζί-
 κου προπορεύεσθαι κέκρικε, καὶ τὰ διὰ δὲ ἐπί-
 σημα αὐτῷ ἐδωρήσατο διὰ τῆς περούσης αὐτῆς
 προστάξεως· ἥτις καὶ γεγονυῖα ἐπέδθη αὐτῷ,
 ὀφείλουσα ἐπιγνωσθῆναι καὶ τοῖς τοῦ ἱεροῦ χαρτο-
 φύλακος χαρτίσις τῆς ἀγνωστῆς τοῦ Θεοῦ Μεγάλης
 Ἐκκλησίας.

*Εἶχε τὸ Μῆρι καὶ Ἰνδικτιῶνος, δι' ἐρυσρῶν
 γραμμάτων τῆς βασιλικῆς χειρὸς.*

XII. *Imp. Michaelis Palæologi decretum in gratiam
 monasterii Nova Petra (b).*

Τοῦ αὐτοῦ θεοστεφοῦς βασιλέως πρόσταγμα τὸ
 δεῦτερον.

Ἐπεὶ ὁ οἰκεῖος τῇ βασιλείᾳ μου Κομνηνῶς κῦρος
 Νικόλαος ὁ Μαλιασηνῶς ἐδεῆθη τῆς βασιλείας μου,
 ὀρισμοῦ ταύτης τυχεῖν τὴν ἐν τῷ ὄρει τῆς Δραενοῦ-
 θεως διακειμένην σεβασμιαν πατριαρχικὴν γυναι-
 κείαν μονὴν, τὴν ἐκ βάθρων ἀνεγερθεῖσαν παρὰ τῆς
 ἀνεψιάς τῆς βασιλείας μου, Κομνηνῆς κυρᾶ· Ἄννης
 Παλαιολογίνης τῆς συζύγου αὐτοῦ, τὴν καὶ ἐπ' ὀνό-
 ματι τοῦ τιμίου τιμωμένην Προδρόμου καὶ Νέαν
 Πέτραν ἐπικεκλημένην, διοριζομένου διατηρεῖσθαι
 τὴν τοιαύτην μονὴν ἀδιάσειστον τε καὶ ἀνενόητον
 ἐπὶ τε τοῖς προσοῦσι ταύτῃ ἐσὶ μετοχίσις αὐτῆς.

(b) Pasini ibid.

τοῖς ἀνιδρυμένοις ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπερενδόξου μου Θεομήτορος τῆς Ὑποταρέας ἐπιλεγόμενῃ καὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Παλιρροπίτου, μετὰ καὶ τῆς ἀνέκαθεν νομῆς αὐτῶν καὶ διακρατήσεως, καὶ ἐπὶ τοῖς λοιποῖς ἀκινήτοις ταύτης, ἦγον ἀμπελλοῖς, χωραφίσι καὶ ἄλλοις δικαιοῖς αὐτῆς κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν προσόντων αὐτῆς ἐγγράφων δικαιωμάτων, τῶν τε ἀρχιερατικῶν ἐκδοτηρίων γραμμάτων τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Δημητριάδος καὶ τοῦ ἐπὶ τούτοις γεγονότος πατριαρχικοῦ ὑπομνήματος, καὶ μὴ εὐρίσκειν πρᾶ τινος τὴν τυχόντα διασεισμὸν ἢ τὴν οἰανδήτινα ὀχλήσιν ἐπ' αὐτοῖς·

α'. Ἡ βασιλεία μου τῆς τούτου θεήσεως ἐπακούσασα τὸν παρόντα ὀρισμὸν αὐτῆς ἐπορεύει τῇ τοιαύτῃ μονῇ, δι' οὗ καὶ διορίζεται τὸ στέργον ἔχειν καὶ ἀμετάτρεπτον τὰ προσόντα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἐγγράφα δικαιώματα, τὰ τε ἀρχιερατικὰ δικαιωτήρια γράμματα τοῦ δηλαφθέντος θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Δημητριάδος· καὶ τὸ ἐπὶ τούτοις γεγονὸς πατριαρχικὸν ὑπόμνημα, ὥστε κατέχεσθαι παρὰ τῆς τοιαύτης μονῆς τὰ διαληφθέντα δύο ταύτης μετόχια μετὰ καὶ τῆς ἀνέκαθεν νομῆς αὐτῶν καὶ διακρατήσεως, τὰ τε ἀμπέλια καὶ χωράφια ταύτης καὶ τὰ ἄλλα αὐτῆς δικαία, ἐλευθέρως πάντη, ἀνενοχλήτως τε καὶ ἀναποσπάτως κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν τοιούτων δικαιωμάτων αὐτῆς, καὶ μὴ εὐρίσκειν ταύτην παρὰ τινος τὸν τυχόντα διασεισμὸν ἢ τὴν οἰανδήτινα ὀχλήσιν ἐπὶ τούτοις, ἀλλὰ διατηρεῖσθαι ἀδιάσειστος τε καὶ ἀνενοχλήτων τῇ ἐμφανείᾳ τῆς παρουσίας προστάξεως τῆς βασιλείας μου, τῆς καὶ ὀφειδύσης προσεῖναι τῇ τοιαύτῃ μονῇ δι' ἀσφάλειαν.

XIII. Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla, qua monasterium Salvatoris Christi Latomi, quod Thessalonica est, Comneno Joasaph Maliaseno conceditur : et de conjunctione inter monasterium Macrinitissæ et Novæ Petræ. (c)

Χρυσόβουλλος λόγος τρίτος.

Δύναται τι παρὰ βασιλεῖ καὶ ὁ τῆς σωματικῆς εὐγενείας λόγος, εἴ τις τῆς βασιλικῆς ἐξαρτώμενος γνησιότητος ἐκ τῆς σχέσεως τὴν φύσιν παρίστησι καὶ ἀνύσιμα τὰ κατὰ σκοπὸν τίθῃσιν αὐτὸ δὴ τοῦτο προβαλλόμενος εἰς καταδυσώπησιν· πολλῶν δὲ μᾶλλον εἴ τις τὴν ἐν τῇ ψυχῇ διάθεσιν δείκνυσιν ἐκ τε δὴ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τὴν φροντίδα πᾶσαν ἐξαναλίσκεν περὶ τὰ θεῖά τε καὶ θεάρεστα καὶ τὸ χάριν ἔχειν ἐκείθεν εἰς ψυχικὴν συντείνουσαν τὴν ὠφέλειαν· εἴ δ' ἄμφω τινὲ συνδεδραμηκότα, τὸ μὲν ἐπιφαινόμενον ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ σωματικῶν, τὸ δ' ἐκ τῶν ἐνδοθεν καὶ κατὰ Θεὸν, εἰς μὲν τὸν τῆς παρακλήσεως συμπροταθειὲν λόγον, τὸ δὲ τῆς αἰτήσεως εὐλόγον ἐκ τῆς χρηστότητος τοῦ τρόπου γινώσκοντο, βῆρον ἂν ἢ λόγος τὸ ἐξαιτούμενον ἀνυσθήσεται. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω γνώμης τετύχηκεν, αὐτοῖς δὲ τοῖς πράγμασιν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος ἐπιγνωσθήσεται.

α'. Ὁ γάρ τοι περιπόθητος ἀνεψιὸς τῆς βασιλείας μου τιμιώτατος ἐν μοναχῶσι Κομνηνὸς κύριος Ἰωάσαφ ὁ Μαλιασηνός, τυγχάνων ἐκ γένους προσήκων τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ μηδαμῇ λειπόμενος τῶν ἄλλων ταῖς πρὸς τὸ καλὸν διασκέψαι τὸ πλεῖον φέροι ταῖς ἐν περιστατικαῖς καὶ ἀνάγκαις χρεῖαις καρτερίαις ὑπὲρ τοῦ οἰκείου γένους κατὰ καιροῦς καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς φρονήματος γενναιοτήσιν, ὡς ἐκ τούτου καὶ ζῆλον μὲν ἐμφαίνειν ὑπὲρ τῶν ἐκ γένους ὁμοφύλων αὐτῷ, ὅσον ἂν προσήκον εἴη τῷ τοιούτῳ τυγχάνοντι, οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ τῆς εὐνοικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν βασιλείαν ἀκραιφνοῦς διαθέσεως, καὶ μὴ τὸ τῆς εὐγενείας τίμιον καὶ σεμνὸν ταπεινοῦν ἐξ αὐτῶν ἔργων, ἀλλ' εἰς ἅπαν ταύτην συνιστᾶν ἐκ τῆς ἀναλόγου τούτων καὶ ἰσορροποῦς ἐπιδείξεως. Ὅτι δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ σωτηριώδους ἔργου μελέτην ἀεὶ ποιούμενος οὐ διαλείπει μὴ πανεὶ τρόπῳ καὶ παντοίαις ἔργων ἰδέαις ἐκκαλοῦσθαι τὴν τῆς ψυχῆς ἐγκρυπτομένην ἐν τούτῳ κατὰστασιν, πολλὰ μὲν δὴ καὶ ἄλλα τὰ περὶ τούτου ὄηλον ποιεῖ, τὸ δὲ τῆς αἰτήσεως· νυνὶ προβαλλόμενον σαφῆς πάντως καὶ πρόδηλον γνώρισμα τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν θεαρέστου τούτου γνώμης καὶ προαιρέσεως. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ πρὶν ἀμφιέσασθαι τὸ μοναχικὸν (ταυτὸν δ' εἰπεῖν καὶ ἀγγελικὸν) σχῆμα ἐν τούτῳ καταστάσεως ἐπὶ τῶν ἔργων ἦν, καὶ οὐ τοσοῦτον τοῖς ἐν κόσμῳ χαριζόμενος ἦν ὅσον τοῖς θεοσιτέροις ἀεὶ προσητιέμενος, ὥστε καὶ τὰς ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῷ ἀνεγχερμένους δύο τούτου μονὰς (τὴν τε διαφέρουσαν αὐτῷ γονικόμεν ὑπὲρ τὸ ὄρος τῶν Δρόγγων διακειμένην καὶ τιμωμένην εἰς ὄνομα τῆς ὑπεράγνου μου Θεομήτορος τῆς ἐπικεκλημένης Μακρινιτισσῆς καὶ ὀξείας ἐπισκέψεως, καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ, τῆς περιποθήτου ἀνεψιδῆς τῆς βασιλείας μου Κομνηνῆς κυρᾶς Ἀνθούτης Μαλιασηνῆς τῆς Παλαιολογίνης, ἐξ αὐτῶν βίθρων ἀνοικοδομηθεῖσαν καὶ διακειμένην ἐπάνω τοῦ ὄρους τῆς Δρυανουθαίνης, τὴν καὶ ἐπ' ὀνόματι τιμωμένην τοῦ τιμίου μου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας) ἐπὶ τοῖς κοσμικοῖς συνῶν ἐπὶ μᾶλλον συνιστῶν ἦν καὶ πρᾶγμα ἐπὶ τὸ βέλτιον· καὶ νῦν δ' ὅπνινκα κατέστη καὶ ἐπ' αὐτοῦ δὴ τοῦ πράγματος καὶ τῶν μαλακίων ἐκείνων ἱματίων καὶ τῶν διαφόρων καὶ ποικίλων σχηματισμῶν ἀντιπεριέθετο τὸ βραχὺ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου τριδώνιον, τῆς θεοφιλοῦς ταύτης ἐργασίας ἀπρὸς ἐξεχόμενος πάντα λέγειν καὶ πράττειν ἐπὶ τῇ ψυχῇ προστήσατο, [καὶ] οὐδὲν ἕτερον τὴν ἡμετέραν βασιλείαν ἐξαίτησάμενος ἐλετο, ἢ ὅπερ τῷ σκοπῷ συνεβάλετο καὶ τῷ προτέρῳ τούτῳ τρόπῳ συνήνεγκε. Τὸ δὲ τῆς παρακλήσεως, ὡς ἂν δωρησῆται αὐτῷ ἢ βασιλεία μου τὴν ἐντὸς τῆς μεγαλοπόλεως Θεσσαλονίκης σεβασμίαν μονὴν τοῦ Σωτήρος μου Χριστοῦ τὴν τοῦ Λατόμου μετὰ τῶν προσόντων ταύτην δικαίων καὶ πραγμάτων, ἄπερ εὐρίσκειται κατέχουσα νῦν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐκτὸς, διὰ τε χωραφίων, ἀμπελώνων, μυλοστασίων καὶ ἰνοικιακῶν, καὶ ἔχουσι ταύτην αἱ διαληφθεῖσαι τούτου δύο μοναὶ εἰς

(c) Pasini ibid.

δοχείον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὰ ἐξῆς ἀναφαιρέτως ἅ τὴν Χάρμαιναν διακειμένη μονὴ τῆς ὑπεράγνου μου πάντη καὶ ἀναποσπάτως εἰς διηνέκειαν.

β'. Ἡ γούν βασιλεία μου χαριζομένη τοῦτο μὲν τῇ προτούσῃ τούτῃ πρὸς αὐτὴν γνησιότητι καὶ τῇ εὐγενείᾳ τοῦ σώματος, τοῦτο δὲ καὶ τὸ καρτερικὸν αὐτοῦ καὶ γενναῖον ὑπὲρ τοῦ τῶν Ῥωμαίων γένους ἐν τοῖς περιστάτικοις· τῶν καιρῶν ἀνταμιδομένη, προσέτι γε μὴν δεξιουμένη καὶ τὸ τῆς αἰτήσεως εὐλογον ὡς θεοφιλὲς ἀγαθαῖς συμπληρώσει, τὴν κατὰ τὴν Θεσσαλονικὴν τοιαύτην σεβασμίαν μονὴν τοῦ Σωτῆρός· μου Χριστοῦ τοῦ Λατόμου δωρεῖται τῷ τοιοῦτῳ περιποθῆτω ἀνεψιῷ αὐτῆς τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς Κομνηνῷ κυρῷ Ἰωάννα τῷ Μαλιασηνῷ, καὶ Οεσπίζει καὶ διορίζεται διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς, ἵνα αἱ διειλημμένοι τοῦτο δύο μοναὶ ἔχωσι τὴν τοιαύτην μονὴν ἠνωμένην μετ' αὐτῶν, καὶ ἔχωσιν αὐτὴν ὡς δοχείον εἰς τὸ διηνεκέες ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναποσπάτως, ἀναφαιρέτως καὶ ἀδιαίρετως μετὰ τῶν ἀρκίως εὐρισκομένων ταύτῃ δικαίων καὶ πραγμάτων καὶ καταχομένων παρ' αὐτῆς διὰ τε χωραφίων, ἀμπελώνων, μυλοστασίων, ἐνοικιακῶν καὶ τῶν ἑτέρων ἐν τῇ· καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως Θεσσαλονικῆς· καὶ μὴ εὐρίσκωσιν αἱ τοιαῦται μοναὶ παρὰ τινος τῶν ἀπάντων ἐπὶ τούτῳ δὴλησῖν τινα ἢ διασεισμένῃ ἢ ἐμποδισμένῃ, ἀλλ' ἵνα διαμμένη ἢ δηλωθεῖσα μονὴ τοῦ Σωτῆρός μου Χριστοῦ τοῦ Λατόμου εἰς δοχείον τῶν δηλωθεισῶν τούτου δύο μονῶν ἀναπόσπαστος πάντη καὶ ἀναφαίρετος καὶ ἀδιαίρετος εἰς διηνέκειαν τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου, ὅς θη καὶ ἐσέται πρὸς τὸ διαμένειν τὴν τοιαύτην μονὴν ἠνωμένην μετὰ τῶν ἀνωτέρω διειλημμένων δύο τούτου μονῶν ὥσπερ τι φρούριον ἀσφαλιστάτον, ἀπέλθον πάντη τὸν βουλευθισόμενον ἀνατροπὴν τινα ποιῆσαι κατὰ τι τῶν διορισμένων καὶ τεθεσπισμένων τῇ βασιλείᾳ μου ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μονῇ, καὶ διακωλύον ἅπαν ὄκληρον καὶ ἐπηραστικόν.

γ'. Ἐτι ἐπικυροῖ ἡ βασιλεία μου διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς καὶ τοὺς προγεγονότας τῷ τοιοῦτῳ περιποθῆτω ἀνεψιῷ αὐτῆς, τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς Κομνηνῷ κυρῷ Ἰωάννα τῷ Μαλιασηνῷ, χρυσοβούλλους λόγους τῆς βασιλείας μου κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιλήψιν, ἀνευ μέντοι τῆς μίδς τῶν διαληφθεισῶν μονῶν, δηλαδὴ τῆς διακειμένης ἐπάνω τοῦ ἄνω τῆς Δρυανουβαίνης τῆς τοῦ τιμίου μου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας. Ἐπειδὴ γάρ ἡ τοιαύτη μονὴ, γυναικεῖα οὖσα τὸ πρότερον, βελήσει τοῦ τοιούτου περιποθῆτου ἀνεψιοῦ τῆς βασιλείας μου, Κομνηνοῦ κυροῦ Ἰωάννα τοῦ Μαλιασηνοῦ, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ τῆς περιποθῆτου ἀνεψιδῆς τῆς βασιλείας μου, τῆς τιμιωτάτης μοναχῆς Κομνηνῆς κυρᾶς Ἀνθούσης Μαλιασηνῆς τῆς Παλαιολογίνης, ἣτις καὶ τὴν τοιαύτην μονὴν ἐκ βέθρων ἀνήγειρε καὶ συνέστησεν, ἀποκατέστη νῦν εἰς ἀνδρῶν μονὴν, ὀφείλει ἔχειν τὸ στέργον καὶ ἐπὶ τούτῳ καὶ βέβαιον, καθὼς ἀμφότεροι διετάξαντο· ἐπεὶ δὲ ἀνεφέρον καὶ ὅτι ἡ εἰς

(d) Belliua decrant in codice.

(c) Ex codice Scorialensi Σ—1—12 edidit Miller

τὴν Χάρμαιναν διακειμένη μονὴ τῆς ὑπεράγνου μου Θεομήτορος τῆς παναγίας ἀνετέθη εἰς μετόχιον παρὰ τοῦ ἱερομονάχου Θεοδοσίου δι' ἐγγράφου αὐτοῦ παραδόσεως, τοῦ καὶ συστησαμένου ταύτην πρὸς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς ὑπεράγνου μου Θεομήτορος τῆς Μακριντίσσης καὶ ὀξείας ἐπισκέψεως μετὰ τῶν προσόντων ταύτῃ δικαίων καὶ πραγμάτων καὶ καταχομένων παρ' αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν, ὀφείλει ἔχειν καὶ τοῦτο οὕτως καὶ διαμένειν ἀναποσπάτως καὶ ἀναφαιρέτως εἰς μετόχιον τῆς διαληφθείσης σεβασμίας μονῆς. Αἱ δὲ δηλωθεῖσαι δύο τούτου μοναὶ, ἡ τε τῆς ὑπεράγνου μου Θεομήτορος τῆς Μακριντίσσης καὶ ὀξείας ἐπισκέψεως καὶ ἡ τοῦ τιμίου μου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας, αἱ καὶ γονικῶδες τούτοις διαφέρουσαι, οὐκ ὀφείλουσιν ἑτέρα ἑτέρας καταξάνισασθαι, ἀλλὰ διατηρεῖσθαι ἕκαστη κατὰ πᾶσαν τὴν ἐν τοῖς κυρίοις μοναστηρίοις φυλασσομένην τάξιν τε καὶ κατάστασιν, καὶ κατέχειν τὰ προσαρμόσαντα ἕκαστῃ ἀνὰ μέρος κτήματά τε καὶ μετόχια, καὶ μηδέποτε πειραθῆναι τὴν ἑτέραν ὑπαγαγεῖν εἰς μετόχιον καὶ ποιῆσαι ὑφ' ἑαυτῆν, ἀλλὰ διαμένειν ἀνὰ μέρος· καὶ καθ' αὐτάς, καθὼς οὕτως καθ' ὃ κτήτορες καὶ διεσκέψαντο καὶ διετάξαντο. Ὄφείλει δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτῶν, ὁ οἰκεῖος τῇ βασιλείᾳ μου Κομνηνῆς κύρος Ἰωάννης Παλαιολόγος ὁ Μιλιασηνός, μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτῶν εἶναι τε καὶ λογίζεσθαι (d) ..

XIV. Imp. Andronici senioris aurea bulla de immunitate habitatorum Monembasiæ. (e) (A. 1284.)

Χρυσόβουλλον τῆς χώρας Μονεμβασίας.

Οὐκ ἦν ἄρα καὶ τὴν τῆς Μονεμβασίας πόλιν τῶν ἐκ τοῦ χρόνου μείναι τὸ παράπαν ἀπείρατον, οὐδ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐστάναι τῶν ἄλλων πάντων διεξαμένων μεταβολῆν καὶ γευσασμένων· τῆς τούτου παλινστρόφου κινήσεως μένοιγε οὐδὲ τῆς αὐτοῦ παντάπασιν ἔξω γεγένηται φύσεως, ἀλλ' ἄπτεται καὶ ταύτης ὡς καὶ πάντων μεταβολῆ χρόνοις πρότερον ἤδη συχνοῖς, καὶ κινεῖται κλην τὴν πρὸς τὰ χεῖρω κίνησιν ὡς μὴ ὄφειλε. Λαμπρὰ γάρ οὖσα τὸ πρὶν καὶ πολλοῖς εὐθηνουμένη τοῖς ἀγαθοῖς ὑπὸ τὰ Ῥωμαίων σκῆπτρα τῆς εὐδαιμονίας ἀπέλαυεν, ἀλλ' ὁ χρόνος ὥσπερ οὐκ ἐνεγκῶν τηρήσαι τὴν ἐπιφάνειαν τῆς μὲν Ῥωμαίων ταύτην ἀποσπάσαι ἔγνων χειρὸς, δουλείας δὲ φέρων Ἰταλικῆς ζυγῶν αὐτῇ ἐπιτίθησιν· ἐντεῦθεν καὶ πᾶν ὁμοῦ τῆς πόλεως ἐν λαμπρῶν ἀποσθένουσι, καὶ τὴν οὖτω πρῶτην καλλίστην ἐν πόλεσιν μετὰ βραχὺ πολλοῦ τοῦ αἰσχους ἐμπύλησιν. Ἄλλ' οὐκ ἦν εἰς τέλος τοὺς αὐτῆς πολίτας οὕτω τῆς τῶν τρόπων χρησιότητος ἔχοντας. οὕτω συχνοῖς κεκοσμημένους τοῖς ἀγαθοῖς περὶ ὀρθῆσαν πρὸς Θεοῦ καὶ τὴν τάλαιπωρίαν φέρειν ἐπὶ πάνυ μακρὸν. Οὐκ οὐδὲ οὖτοις ἀμοιροῦσιν ἐπισκοπῆς, ἀλλ' ἐφυρᾷ καὶ πάλιν ἔλεων ἐπ' αὐτοὺς ὁ πάντα ἐφορῶν ὀφθαλμὸς, καὶ τῆς μὲν ἀλλογενοῦς αὐτίκα δουλείας δέχονται τὴν ἀπαλλαγὴν, πρὸς δὲ τὴν πρὶν ἐκείνην εὐθῆ· εὐδαιμονίαν ἀναχωροῦσι καὶ περιφάνειαν, ὑπὸ Ῥωμαίοις

Cat. des Mss. grecs de l'Escurial. (Paris 1813) p. 59.

αὐτοῖς καὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τελεῖν ὡς πρῶτον ἐπι- A
 τυχήσαντες. Ὅτε δὴ πρὸς ἄλλοις τῶν ἀγαθῶν (οὐδ'
 ὄσοις βέβαιον ἀριθμεῖν) καὶ χρυσοβούλλου ἐπὶ ταῖς
 τυγχάνουσι παρὰ τοῦ ἀσιδίου βασιλέως τοῦ αὐθέν-
 του καὶ πατρὸς τῆς βασιλείας μου (f), τῷ τε δηλαδὴ
 ἐξουσίας πάσης καὶ ἐλευθερίας ἀπολαύειν αὐτοὺς
 καὶ πάντα τὰ προσόντα γονικῶθεν αὐτοῖς ἀνώτερα
 κεκτηθῆναι τέλους καὶ βάρους ὅποιουδήτινος, καὶ τῷ
 κομμερκίου χάριν ἀκαταζητήτους τετηρηθῆναι παν-
 τάπασιν ἐφ' αἰσούν ἂν ποιεῖν ἐθέλωσι πραγματείας
 ἐν τῇ εἰρημένῃ πόλει τῆς Μονεμβασίας.

α'. Ὅθεν ἐπειδὴ καὶ νῦν ὑπὲρ τούτων τυχεῖν ἐξη-
 τήσαντο καὶ χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου, εὐμε-
 νῶς τε ἄγαν καὶ ἐτοίμως τῇ τούτων αὐτῇ παρακλή-
 σει συννεύσασα τὸν παρόντα ταύτης πρὸς αὐτοὺς
 ἐπιθραβεύει χρυσοβούλλον λόγον. Δι' οὗ προστάσσει
 καὶ διορίζεται, ἐπαπολαύειν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τοὺς
 οἰκῆτορας τῆς τοιαύτης πόλεως Μονεμβασίας τῆς
 προσούσης αὐτοῖς μέχρι τοῦ νῦν τοιαύτης ἐξουσίας
 τε καὶ ἀνενοχλήσια, καὶ διατηρεῖσθαι μὲν τὰ τε
 γονικὰ καὶ ὑποστατικὰ αὐτῶν ἀδιάσειστα πάντα καὶ
 ἐλευθερα καὶ παντὸς βάρους καὶ τέλους ἀνώτερα,
 ἄπερ εὐρίσκονται κεκτημένοι μετὰ τῆς τοιαύτης
 ἐλευθερίας μέχρι τῆς σήμερον· διαμένειν δὲ αὐτοὺς
 καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ κομμερκίου δόσεως ἀκαταζητή-
 τους τε καὶ ἀνενοχλήτους παντάπασιν ἐφ' αἷς ἂν
 δηλονότι πριῶνται πραγματείας ἐν τῇ τοιαύτῃ πό-
 λει τῆς Μονεμβασίας. Βούλεται γὰρ ἡ βασιλεία μου
 τελείως ἀπολαύειν αὐτοὺς ἅπαντας τῆς ἐπὶ τούτοις
 ἐλευθερίας καὶ ἀνέσεως τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος
 χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου, καὶ μὴ εὐ-
 ρίσκειν ὑπὲρ τούτων τὴν οἰανδήποτε διενόχλησιν καὶ
 συζήτησιν. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ γεγωνῶς καὶ ὁ παρῶν
 χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐπεχορηγήθη
 καὶ ἐπεθραβεύθη αὐτοῖς κατὰ μήνα Αὐγουστον τῆς
 νῦν τραχούσης ιβ' ἰνδ. τοῦ ς ἑπτακοσιοστοῦ ἐνενη-
 κοστοῦ β' ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβῆς καὶ
 θεοπρόβλητον ὑπασημήνατο κράτος.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς
 καὶ αυτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας Ἄγγελος
 Κομητῆς ὁ Παλαιολόγος.

XV. *Imp. Andronici senioris privilegium mercatori-
 bus Hispanis concess. m. (g) (A. 1290)*

Ἐπεὶ οἱ ἔποικοι τῆς χώρας Παρτζαλόνας, τῆς Ῥα-
 γούνας (h), τῆς Κατελονίας, τῆς Μαγιόρκας, τῆς Βαλεν-
 τζίας, τῆς Τουρτουζας καὶ τῶν ἐτέρων χωρῶν τοῦ ὕψη-
 λοτάτου βῆγος Ῥαγούνας καὶ Σικελίας ἐποιήσαντο ἀνα-
 φορὰν πρὸς τὴν βασιλείαν μου διὰ τοῦ ἐλθόντος· ἐν-
 ταῦθα εἰς Κωνσταντινούπολιν κουνσούλου τῶν Καταλά-
 νων τοῦ συνοστοῦ ἀνδρὸς τοῦ σὺρ Δαλιμάν Σουνηρ (i),
 ὡς θέλουσιν τινες ἐξ αὐτῶν καταλαμβάνειν εἰς τε τὴν

Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς ἐτέρας χώρας αὐτῆς καὶ
 ποιῆσθαι πραγματείας ἐν αὐταῖς, ἐξητήσαντο δὲ κοί
 παρεκλήτευσαν χορηγηθῆναι αὐτοῖς ὑπὲρ τοῦτου
 χρυσοβούλλον τῆς βασιλείας μου, ὥστε ἔχειν τὴν ἐπὶ
 τοῦτου ἀδειαν καὶ ἐρχέσθαι ἀκωλύτως, γινέσθαι δὲ
 εἰς αὐτοὺς καὶ κυβέρνησιν (j) τινα εἰς τὴν ἀπόδοσιν
 τοῦ κομμερκίου.

α'. Τὴν αἴτησιν καὶ παράκλησιν αὐτῶν προσηκα-
 μένη ἡ βασιλεία μου τὸ παρὸν χρυσοβούλλον αὐτῆς
 ἀπολύει πρὸς αὐτοὺς, δι' οὗ καὶ διορίζεται ἔχειν ἐπ'
 ἀδειας τοὺς διαληφθέντας ἐποίκοις τῆς εἰρημένῃς
 χώρας Παρτζαλόνας, τῆς Ῥαγούνας, τῆς Κατελο-
 νίας, τῆς Μαγιόρκας, τῆς Βαλεντζίας, τῆς Τουρτου-
 ζας καὶ τῶν περὶ ταύτας ἐτέρων χωρῶν τοῦ ὕψηλο-
 τάτου βῆγος Ῥαγούνας καὶ Σικελίας, ἐπιδημεῖν ἐν
 τῇ Κωνσταντινούπολει καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις
 τῆς βασιλείας μου, ὅσαίς βούλονται καὶ ὅσοι ἐξ
 αὐτῶν προαιροῦνται τοῦτο, καὶ ποιεῖν ἐν αὐταῖς τὰς
 δοκούσας αὐτοῖς πραγματείας ἀνενοχλήτως καὶ ἀκα-
 ταδυναστεύτως, ἀποδιδόναι ὀφελόντας χάριν κομ-
 μερκίου ὑπὲρ ἐμβολῆς εἰς τὸ ἕκατον ὑπέρπερον
 ὑπέρπερα τρία, καὶ ὑπὲρ ἐκβολῆς ὁμοίως ἑτέρα
 ὑπέρπερα τρία, εἰς πλεόν δὲ μὴ καθέλκεισθαι, συ-
 τηρεῖσθαι δὲ μᾶλλον ἀδελῶδες ἐν τε τοῖς σώμασι καὶ
 τοῖς πράγμασιν αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ζημίαν
 ἢ καταδυναστείαν καὶ ἀρπαγὴν ὑφίστασθαι παρὰ
 τινος τῶν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου. Ἐτι
 γὰρ μὴν καθὼς καὶ τὸ περὶ τοῦτου ἠήτησαντο, ἐὰν συμβῆ
 κινδυνεῦσαι κατὰ θάλατταν καράδιον αὐτῶν ἀπὸ
 κλύδωνος καὶ περὶν εἰς ξηρὰν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς βα-
 σιλείας μου, οὐχ ἔξουσιν ἐπ' ἀδειας οἱ ἔποικοι τῆς
 τοιαύτης χώρας ἢ ἕτεροί τινες διαρπάξουσιν καὶ ἀπο-
 κερδαίνειν τι ἀπὸ τοῦ περιωθέντος αὐτῶν πράγμα-
 τοῦ, ἀλλὰ διαφυλαχθήσεται τὸ τοιοῦτον πρᾶγμα
 αὐτῶν ἀκαινοτόμητον τῇ δυνάμει καὶ ἰσχύϊ τοῦ πα-
 ρίντος χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου. Τούτου γὰρ
 τῇ ἐμφανείᾳ διατηρηθήσονται μετὰ τὸ δίδοναι τὴν
 ἀναγεγραμμένον κομμέρκιον ἀνενόχλητοι καὶ ἀζη-
 μιοι, καὶ οὐχ ὑποστῆσονται παρὰ τινος ἀδικίαν ἢ
 ζημίαν τινὰ ἢ ἐπήρειαν καὶ ἐπίθεσιν οἰανδήποτε.

Διὰ γὰρ τοῦτο ἐγεγόνει καὶ τὸ παρὸν χρυσοβού-
 λλον τῆς βασιλείας μου, καὶ ἐπεθραβεύθη καὶ ἐπε-
 χορηγήθη τοῖς διαληφθεῖσιν ἐποίκοις τῆς Παρτζα-
 λόνας, τῆς Ῥαγούνας, τῆς Κατελονίας, τῆς Μα-
 γιόρκας, τῆς Βαλεντζίας, τῆς Τουρτουζας καὶ τῶν
 περὶ ταύτας ἐτέρων χωρῶν τοῦ ὕψηλοτάτου βῆγος
 Ῥαγούνας καὶ Σικελίας· εἰς βεβαίωσιν καὶ διαφένδου-
 σιν καὶ ἀσφάλειαν.

XVI. *Imp. Andronici senioris aurea bulla de me-
 tropolis Philadelphensi, Thessalonicensi et Litva-
 dorum (h) (Circa 1292.)*

(h) I. e. Aragonum, ut est in versione antiqua.

Id.

(i) In eadem versione est: *Dalmatium Segnerium.*

Id.

(j) Ibidem κυβέρνητις verbo *relaxationis* reddi-
 tur. Id.

(k) Laudantur in Disp. thron. sub Andronico se-
 niore facta in Col. can. ed. Rhalli et Putli p. 491.
 494. Zach.

(f) Id est Michael Palaeologus. Zach.

(g) Hanc auream bullam praestitit Capmany, *Memorias hist. sobre Barcelona*, tom. II. (Madrid 1779) p. 467, ex originali in archivo Barceionensi assertato; idem p. 367 versionem antiquam ejus edidit. Quod illam Andronico seniori et anno 1290 tribuit, ejus rei argumenta satis idonea habet tum titulos horum documentorum, tum historiam regum Aragonie. Zach.

XVII. *Imp. Andromici senioris aurea bulla de privilegio metropolitae Monembasiae.* (l) (A. 1295.)

Χρυσόβουλλον παρά του γαληνοτάτου εν βασιλευσίαι και ἀηττήτου Ἀνδρονίκου αυτοκράτορος Ῥωμαίων πρὸς τὸν ἀγιώτατον μητροπολίτην Μονεμβασίας και τοὺς αὐτοῦ διαδόχους.

Κἄν εἰ μήπω πρότερον ἐφθῆ πλείστα δὴ παραπλήσια γενέσθαι βασιλευσίαι τε και ἄλλοις, και οὐχ ἤττον ἡμῖν, και νομισθῆναι τοῦ λοιποῦ γίνεσθαι, ἴσως ἂν ἴσως ἦ γε νῦν αὕτη παρούσα τε και προτεθειμένη τῇ βασιλείᾳ μου πρᾶξις ἐφευρε τὸν τοιοῦτου καιοῦ τύπον ἁμέλει και ἐφ' αὐτῇ κείμενον ἄν, μᾶλλον ἐρεῖν δι' αὐτῆς ἐκαίνισε πάντως, ἀρχὴν οὕτω λαθόντα καλλίστην πρὸς τὸν ἐξῆς ἔπειτα χρόνον ἐνεργῆ δεῖκνυσθαι ὅτι πολλὸν πάντοθεν ἔχει τὸ πείθον αὕτη και καταναγκάζειν εὐλογον. Τὸ γὰρ δὴ κατὰ τὴν Πελοπόννησον περιώνυμον αὐτοῦ Μονεμβασίας ἐστὶ μὲν ὡς ἀληθῶς τῶν κατ' αὐτὴν δὴ πάντων μακρῶ πρόεχον, και τὰ πρῶτα δὴ σαφῶς ἀπάντων φερόμενον, ὡς μηδένα μηδενὶ τῶν ταύτη γε ἄλλων λειπεσθαι συγχωροῦν ἄν μὲν ἐπιεικῶς ὄνομα και κλέος, και οὐ πόρρωθεν τῶν ὀπισθεν χρόνων ἦσαν, μυρία δὲ ὁμως και παμμήκεις τὰς εὐφημίας και πανταχοῦ πομπεῖον, ὡς εἰ τι και ἄλλο τῶν ἐπιφανῶν και περιδόξων ἀκούειν, οὐκ ἐπὶ μόνῃς τῆς βασιλικῆς ἡγεμονίας τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ και σχεδὸν τῆς ἄλλοτρίας ἀπάσης. Και γὰρ δὴ τὰ τε ἄλλα κοσμεῖ τὸ αὐτοῦ, και θέσεως εὐκαιρία, και πρὸς ἀσφάλειαν ἐρυμνότης, και πλῆθος μάλιστα οἰκητόρων και πολυουλβία, και πολιτείας εὐγένεια, και τεχνῶν ἀσχῆσεις, και ἀγορᾶς θαψίλεια πάντων πᾶσα εὐεμπορώτατόν τε εἰ δὴ τι και ἄλλο μάλιστα, πρὸς ἅπαντα πλοῦν και θαλάσσης ἅπαντα μέρη θέσεως εὐ ἔχον. Και τοίνυν πολὺ τὸ τῶν οἰκούντων ἐνταῦθα ἱκανόπλοον και θαλαττοεργόν, ῥωμαλεότης τε και φρόνημα ὀρατικόν τε και ἐμπρακτόν, και τὸ καλλίστον τῶν ἄλλων μάλιστα ἦ πρὸς τὴν βασιλείαν μου ἐνεργός τε και ἀτρεπτός παντάπασιν εὐνοια, και ἡ πρὸς τὸ γένος ἀναφορὰ τε και κοινωνία πάντων ἀνάλωτος καιρῶν τε και πραγμάτων, εὐ τε και ἄλλως ἐχόντων, ἐν πολλοῖς ἤδη τῶν προλαθόντων χρόνων τὴν πείραν δοῦσα, και τὸ πιστόν καθάπερ ἄλλοτε ἐγνωσμένη. Και τὰ μὲν τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἐν ἐλίγοις, οὕτω, φεύγοντι τῷ λόγῳ τὸ μῆκος. Συλλαγχάνει δ' ἐτι και τοῦτο νῦν εἶναι θαυμάσιον οἶον, ὅτι τῆς κατ' αὐτὸ πάντως ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας πρόεση ἀρτίως πάντων ἀριστος, πολὺς τοῖς κατὰ θεὸν ἐκ νῦν πάντο τοι και ἐς γῆρας ἦδ... (m) τοῦτο νῦν ἤδη καιμάτος ἐγκαρτερήσας, και κατακεκοσμημένος εἰς ἄκρον τῆς μακρῆς αὐτῆς βιοτῆς, ἀτρέπτως ἐς τοσοῦτον τῆς ἐξ ἀρχῆς ἐνστάσεως και παντάπασιν ἀνευδότης, και ὡσπερ εἰ τις νέος θερμῶς ἄπαιτο, και μὴ παρὰ και μὴν πλείστον ὄσον ὑπὸ τῆς οὕτω χρονίου και κλυετοῦς και βιαίου σφόδρα τε βιώσεως και σωματικῆς δαπανήσεως, και πρὸς ἅπαντα πόνον και μόχθον σφόδρα ἐκτετηγμένος οὐ

τῷ γῆρα μᾶλλον ἢ τοῖς γε τοιούτοις πόνοις, ἐθαυμαστῶς ἐμμένει και διακαρτερεῖ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀκλινη γνῶμην, και ὡσπερ νῦν μᾶλλον ἐπειγόμενος και σπουδάζων δηλός ἐστιν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἂν ἦν τοσοῦτο προλαθῶν καταστῆναι ἤδη πω; ἀσφαλεῖ ἐν λιμένι και γαλήνῃ ἁμέλει και τῆς περὶ τὸ ἀγαθὸν τοσαύτης ἐξεως, και σφόδρα ὑπ' ἀμφοῖν, τοῦ τε πανσέμενου τοῦδε γῆρας, ὡς εἴρηται, και τῶν τοσούτων καμάτων και ἀσκητικῶν ἰδρώτων, τὸ σῶμα κατακαμπτόμενος, οὐκ ἐπειθ' ὁμως κάμπτεται τὴν καλλίστην ταύτην γνῶμην, οὐδὲ χαλᾶ κατὰ βραχὺ κατ' τῶν τόνων οὐκ ἐνδίδωσιν, οὐδὲ νικᾶται τὸ φρόνημα ἄλλὰ τὸ μὲν σῶμα ἡττηται ἤδη, και νῦν τα δίδωσι τε και τρέπεται ἐπὶ τοσοῦτων τῶν προλαθόντων και πόνων και χρόνων, ὁ λογισμὸς δὲ ἀετήτος, κόρον οὐκ ἔχειν οὐδέπω τῶν καλῶν ἀξιοῖ, ὅσα δὴ ἐπὶ πάντων γίνονται, και μόνον τὸν ἐπὶ τούτοις ἔρον ἀδαπάνητόν τε και παντάπασιν ἀκάματόν τε και ἀνεπίστροφον οἰεται δεῖν εἶναι. Ταῦτ' ἄρα, και τοσαύτην και ἐπὶ τοσοῦτοις ἤδη τοῖς ἔτεσι συλλεξάμενος τὴν πνευματικὴν, ὡς ἔφη, κατάστασιν, και προσηληφῶς οὕτω πάντο τοι πόρρω και καταπεράνας εὐ μάλα τελεσιουργόν τοῦ βίου τῆς πρόθεσιν ἀσφαλῶς τε και γενικῶς, ὡς και τοῦ βίου τοῦδε και τῆς ὑψηλῆς ταυτησὶ παιδείας παράδειγμα και τύπος ἐμψυχος περιπολεῖν, ὡς ἀληθῶς δεῖ και εἶναι, και τοῖς πολλοῖς ὑπειληφθαι οὐκ ἀγαπᾶ τοῦ λοιποῦ ὁ δὲ διὰ παντός ἐν τοῖς αὐτοῖς ἔχει, και ὡσπερ οἱ πλείους και βελτίους μὲν οὖν τῶν εἰσαγωγῆ χωρῶμένων, νῦν εἶναι δὴ και χθὲς και πρότερα και αὐτὸς δεῖ παρασκευάζεται, και ἔοικεν ὡσπερ ἀγωνιζομένῳ και δεδιότι και προσδραμῖν σπουδάζοντι, καταγυμναζόμενος τὸν ἅπαντα χρόνον, και κατατρίχων ἀπέραντα, κάμων τὸ σῶμα πόνος ἀνευδότης, ἀσιταίς τε και ἀγρυπνίαις, και στάσεσι συντόνοις, και τίνι τῶν εἰθισμένων και καλλίστων ἀγῶνων οὐ; και νομίμως, μᾶλλον δὲ και πλέον ἤ τῶς νομίζεται τοῖς καλῶς ἡργημένοις και περὶ τὸν πνευματικὸν δρόμον ἀκμάζουσιν αὐτὸς ἐτι πω και νῦν ἐπὶ τοσοῦτων τῶν ἐτῶν κατατετινόμενος. Και μὴν και τᾶλλα κατὰ τὸ ἦθος ἅπαντα τοῦ θαυμασίου τοῦδε ποιόμενος ἀναλογεῖ τε και συμβαίνει πρὸς ταῦτα τε και πρὸς ἄλλα, οἶον ἡ τῆς ἀγάπης πρὸς ἅπαντας ἐλευθεριότης, τὸ ἀόρητον θαυμάσιον οἶον, τὸ φίλοικτον, ἡ τῆς ψυχῆς γαλήνη, τὸ μίτε λογισμοῖς μήτε λόγοις μήτ' οἴεσθαι μήτε λέγειν περὶ ὅτιοῦν φλαῦρον οὐδὲν, ἀλλὰ περὶ πάντων και βούλεσθαι και δοκεῖν και λέγειν πάντ' ἀγαθὰ, ἐκ τῶν οἴκοι θησαυρῶν αὐτοῦ τὸ πιστόν ἔχοντα. Και τᾶλλα μὲν, καθόλου τυνελεῖν, ἅπαντα, ὧν μεγίστης ὄντως Ἐκκλησίας και πολυθρέμματος ἀρχιερεῖ και ποιμένι δεῖ, και ἐστὶν ἐργωδέστατον ὁμοῦ και σφόδρα σπάνιον ἐνὶ συλλαχῆν, ὡσπερ ἐπ' αὐτῷ δὴ πρόδηλος περὶ οὐ νῦν ὁ λόγος ἐστὶν και μηκύνειν, ὡς ἔοικεν, οὐ δεῖ περαιτέρω, πλὴν ὅπερ ἀνοῦθεν ὁ λόγος συνεωραμένος ἀπεφῆναι. Τοσαῦτα δὴ τὰ τε τοῦ

(l) Rhalli et Poilli Coll. Can. V, p. 333; Buchon *Recherches hist. sur la principauté française de Morée*, tom. I, p. LXXXI.

(m) Nonnulla non potuerunt enucleari : et sequentia etiam incerta lectu fuerunt, ut editores notaverunt asteriscis appositis.

ἀνδρῶν κατὰ Θεὸν εὐδοκίμηματα, καὶ τὸ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ βίου περιφανῆς καὶ ὑπερηφάνου καὶ σχεδὸν ἀπαράμιλλου. Καὶ τοῦ γε ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίας; ἄσπερος αὐθις τὰ προσόντα παντοῖα καλὰ, ὥστε κἂν μόνον ὄντα ἰσως κινήσει ταῦτα τὴν βασιλείαν μου πρὸς τὸ μεταποιῆσαι καὶ προδιθάσαι τὴν τοιαύτην ὑπ' αὐτὸν ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν εἰς κρείττω τινὰ καὶ ὑψηλοτέραν κατάστασιν καὶ ἀξίαν καὶ βαθμὴν ὑπερκειμένην, κἂν μήπω πρότερον, ὡς εἴρηται, τοιαῦτα παραπλήσια καὶ γαγγύητο καὶ νεώμιστο γίνεσθαι· καὶ ταῦτ' ἰσως, ἥπερ εἴην, ἰκανῶς ἂν εἶχεν ἀφορμὴν τε δοῦναι καὶ ὑποφῆναι τὸν ἐν τούτοις τύπον καὶ νόμον, ὃ ὄντα καὶ παραπλήσια ἄλλα ἰσως ἕτερα πρότερον, ὡς ἴσκιε, καὶ εἴρηται καὶ τὴν ἐν τούτοις ἀρχὴν δέδωκεν· Ἐπεὶ δὲ ὃ τε περὶ τούτων βασιλείως νόμος προλαβὼν, ὡς εἴην, ἐπαίρει καὶ δίδωσι, καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἄπερ εἴρηται σφόδρα κινεῖ, σὺν Θεῷ δ' εἰρήσθω, καὶ τὸ τῆς ἡμετέρας βασιλείας φιλόκαλον τὸ πλείστον ἐν τούτῳ μάλιστα συναίρεται, καὶ ἡ περὶ τὰ κάλλιστα καὶ θεοφιλή των ἔργων χάριτι τοῦ Θεοῦ καὶ προμήθεια ταύτης συνιδεῖν τὰ δέοντα καὶ βουλευσάσαι, καὶ προθυμία τε καὶ σπουδὴ μάλιστ' ἐνεργῶς ἐκτελέσαι τε καὶ περᾶναι· ἐκ πάντων ἄρα τούτων τὸ καίνοται τε πρὸς τὸ κρείττον, καὶ προδιθάσαι τὰ τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας Μονεμβασίας εὐδοκίμησθαι τῇ βασιλείᾳ μου. Καὶ τοίνυν φθάνει μὲν ἦδη πρότερον προθεσπίσασα καὶ βαθμὸν τινα τῶν ὑψηλοτέρων εἶχεν ταύτην δὴ τὴν ἀγιωτάτην μητροπόλιν, καὶ τὸν τινὰ ἐκκλησία; ἑτέρας καὶ τάξιν προσθεσμένης, καὶ ὡσπερὲν παρελθούσης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μεγίστης ἐνορίας ἐξαρχίαν τε καὶ ἐπισκοπᾶς ἀναλόγως διαταξαμένη τε καὶ προσηκόντως. Ἐπεὶ δὲ αὐτὰ δὴ ταῦτα καὶ χρυσοθούλλῃ βεβαιωθῆναι καὶ τὸ πιστὸν λαβεῖν καὶ ἀτρεπτον ἐξητήσατο ὁ ἀνωτέρω εἰρημένος; ἱερῶτατος τῆς τοιαύτης ἐκκλησίας ἀρχιερατικῶς προϊστάμενος, ἡ βασιλεία μου καὶ τὰ τῆς τοιαύτης αἰτήσεως προσεδέξατο καὶ πρὸς πέρας ἀγαγεῖν ἠδύοχησε.

α'. Καὶ τοίνυν τὸν παρόντα χρυσοθούλλον λόγον αὐτῆς ἀπολύει, δι' οὗ καὶ βούλεται σὺν Θεῷ καὶ εὐδοκίᾳ καὶ θεοπίζῃ, τὸν τε, ὡς εἴρηται, νῦν προϊστάμενον ἀρχιερατικῶς τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ τοὺς καθεστῆς τὴν αὐτῆ; διαδεξομένους θρόνον ἐπαπολαύειν τῆς ἀνηκούσης τῆ τοῦ Σίδης θρόνου τιμῆς ἐν ἅπασι, καθέδραις τε δηλαδὴ καὶ προσελύσεις τε καὶ στάσεις, γραφαῖς τε, καὶ ὅλως τοῖς; ἐθίμοις ἔργοις ἀρχιερατικῶς καὶ λειτουργήμασιν ἅπασι· φορεῖν δὲ καὶ σάκκον ἐν ταῖς θείαις ἱεροτελεστίαις, ὁμοίως δὲ καὶ διδάμπουλον, καὶ ἀπὸ πᾶν τὰ ἐκείνης προνομία τε καὶ δίκαια εἶχεν· Ἐξάρχον τούτου μόνον εἶναι τε καὶ λέγεσθαι πάσης, δὴ τῆς Πελοποννήσου τὸν τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἀρχιερατικῶς ἐκκλησίας προϊστάμενον, καὶ τῆς ἐντεῦθεν τιμῆς ἀπολαύοντα, ἥ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις εἰσισταῖ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων τοῖς; ἑξωμένους διαφόρων ἐξαρχεῦσιν ὁματίων τε καὶ χωρῶν. Ὡσαύτως; δὲ πρὸς τοῖς; ἄλλοις καὶ τούτο θεοπίζῃ καὶ παρακελεύεται,

Α πάντας δηλαδὴ τοὺς; ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους ἐν τε φήμαις καὶ γραφαῖς παναγιώτατον προσαγορεύειν καὶ ὀνομάζεσθαι, αὐτὸν δὲ πάλιν ἐν τοῖς; σημειώμασι καὶ γράμμασιν ἰνδοκτιῶνα ἐμφαίνειν πρὸς αὐτοὺς καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν αὐτοῦ ἐπαρχίαν ἀνθ' ἑτέρας; ὑποσημάνσεως. Ἐπεὶ δὲ ἔφρασαν προτεθῆναι πρότερον τῇ τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει καὶ ἐπισκοπαί αὐταί, ἡ τῆς Κυνοουρίας, ἡ τοῦ Ἐλους, ἡ τῆς Ματνης, ἡ τοῦ Ῥέοντος, καὶ ἡ τοῦ Ζεμενοῦ, προσθεσασί μὲν προηγουμένως καὶ προσεδράζει ταύτας αὐτῇ καὶ διὰ τοῦ παρόντος χρυσοθούλλου λόγου αὐτῆς ἡ βασιλεία μου· καὶ θεοπίζῃ καὶ διατάσσεται καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὑπ' αὐτῆν εἶναι, καθὼς εὐρίσκονται μέχρι καὶ ἐς τὸ νῦν. Ἐπιμέντοι δι' αὐτοῦ δὴ τούτου τὸ φιλότιμον προσεπαύξουσά τε ταύτῃ καὶ προσεπιτείνουσα εὐδοκίᾳ καὶ παρακελεύεται ὑπ' αὐτῆν εἶναι καὶ ἑτέρας; ἐπισκοπᾶς ταύτας; ἦγγουν τὴν τῆς Κορώνης, τὴν τῆς Μεθώνης, καὶ τὴν τῆς Ἀνδρούσης, καὶ ὑποκείσθαι ὁμοίως καὶ ταύτας τῇ αὐτῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Μονεμβασίας, ὡς καὶ τὰς ἄλλας, ὡς ἄρα μητροπόλει αὐτῶν, καὶ δέχεσθαι εἰς ἀρχιερεῖς ἑαυτῶν, οὓς ἂν ὃ ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει εὐρισκόμενος ἀρχιερεὺς χειροτονῆσαι διακρίνοι; καὶ ἐγκαταστήσασαι ἐπ' αὐταῖς.

β'. Ἡ δὲ τῆς ἐπαρχίας ταύτης περιόδος ὡς ἐν τύπῳ περιγραφικῶς εἶχει οὕτω. Πρῶτον μὲν σὺν Ἐπίδαυρος; ἀρχαία, ἡ καλουμένη Λιμηρά· μετὰ δὲ ταύτην ἐπὶ Ἐφῶν προϊόντι ὁ Ζάραξ· προσελθόντι δὲ ἀπὸ Ζάρακος παρὰ τὴν θάλατταν κατιόντι ἡ Κυπαρισσία· εἶτα ναὸς τοῦ Ἁγίου Λεωνίδου· μετὰ δὲ τὸ τοῦ ἁγίου θεῖον τέμενος, τὸ καλούμενον Ἄστρος· ἐπαφθάνει δὲ κώμη ἡ καλουμένη Καστάνιτζα· μετὰ δὲ ταύτην ἀπέρχεται καὶ εἰς ἑτέραν κώμην λεγομένην Ζίντζινα· εἶτα εἰς ναὸν τῶν ἁγίων Ἀναργύρων· ἔπειτα εἰς τὰς Ἄλωκας; ἀρχαίας, καὶ εἰς τὸ Ἰερὸν φρέαρ, μεθ' ὃ κατέρχεται εἰς; ναὸν τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου· εἰθ' οὕτως εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐπικλημένην τοῦ Λυκεθουνοῦ· ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς σεβασμίας μονῆς διέρχεται διὰ τοῦ πεδίου, καὶ κατανατῆ εἰς τὴν ἀπέναντι θείαν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην καὶ αὐτὴν τῆς Ἐλεούσης, οὖσαν πλησίον τῆς κώμης τοῦ Ἀρκασιᾶ· εἶτα ἀπέρχεται εἰς ἑτέραν κώμην ὀνομαζομένην [Σοχὰ] πρὸς τοῖς; ποσὶ τοῦ δροῦς τοῦ Ταυγίτου· καίκεῖθεν ἀνέρχεται εἰς τὴν τούτου κορυφὴν, ἐνθα ἦν καὶ εὐκτήριον τοῦ προφῆτου Ἡλίου, ἐπικλημένον Πενταδάκτυλον· καὶ πάλιν κατέρχεται κατὰ δεξιὰν εἰς εὐκτήριον ἕτερον τοῦ αὐτοῦ προφῆτου Ἡλίου, ὃ ἐπικείται πρὸς τῷ τέλει τῆς κοιλάδος καὶ φάραγγος τῆς; σκληρᾶς καὶ δυσβάτου, ἐν ᾧ καὶ ὕδωρ ρεῖ· μετὰ δὲ τὸ εἰρημένον εὐκτήριον αὐθις κατὰ δεξιὸν μέρος τῷ καταβαίνοντι εἰς; ταῦτα τὰ λεγθὲν ὀνομαζομένα χωρία τε καὶ πόλισματα· Δυβράχιον, πόλις ἀρχαία οὕτω καλουμένη· μετὰ δὲ τοῦτο κατέρχεται εἰς τὸν σωρὸν τῆς; ὀνομαζομένης Γραός· εἶτα διέρχεται τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ καὶ κατανατῆ εἰς τοὺς; Χοιρολάκκους· ἔπειτα ἀνέρχεται εἰς τὴν Βουλάκην

καὶ διέρχεται εἰς τοῦ Βουνοῦ τὴν λεγομένην Ὀπήν· Α καὶ ἐπεχορηγήθη τῷ τε νῦν ἱερωτάτῳ μητροπολί-
 τῳ οὕτως εἰς τὸ ὄρος τὸ Ὄρθιον, καὶ κατέρχεται
 εἰς τὴν Πύλον, τὸν καλούμενον Ἀδαρίνον, ἐν ᾧ καὶ
 λιμὴν μέγαν. Πάντα ταῦτα, καὶ ὅσα οἱ εἰρημένοι
 τόποι πρὸς γὰρ τὰ νότια μέρη περικυκλεῖται καὶ διο-
 ρίζουσι, οὕτως ἐστίν, ὡς εἴρηται, ὁ τῆς ἐπαρχίας
 περιοδικὸς τύπος ὡς ἐν συνόψει τῆς ἀγιωτάτης
 μητροπόλεως Μονεμβασίας, ἀνευ τῶν δύο ἐπισκο-
 πῶν τῆς Κυνουρίας, καὶ τῆς Ζεμενάς. Πλὴν εἰ καὶ
 ἀρτίως εὐρίσκονται τινες τῶν εἰρημένων ἀγιωτάτων
 ἐπισκοπῶν εἰς τὸ μέρος τῶν Λατίνων, ἀλλ' οὖν καὶ
 νῦν καὶ θηνηκὰ θεὸς εὐδοκίῃ ἐπανελθεῖν καὶ
 ἀνασθῆναι αὐθις ταύτας εἰς τὸ μέρος τῆς βασι-
 λείας, ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἔσονται ἀγιωτάτην μητρο-
 πολιν Μονεμβασίας, ἐπ' ἀδείας τε ἔξει μετὰ τοῦ
 ἀνήκοντος ἀρχιερεῦσι δικαίου ὁ ταύτης δὴ προϊστά-
 μενος χειροτονεῖν ἐπισκόπους ἐν αὐταῖς, ὡς καὶ ἐν
 ταῖς εἰρημέναις ἐτέραις ἐπισκοπαῖς.

Οὕτω γὰρ δὴ περὶ τούτων καὶ δεδοκίμακεν ἡ βα-
 σιλεῖα μου, καὶ διὰ τῆς δεδομένης ταύτη χάριτι τοῦ
 Χριστοῦ περὶ τῶν τοιούτων ἐνόμου καὶ θείας ὄντως
 ἀδείας τε καὶ ἐξουσίας παρεκελεύσατο, προηγουμέ-
 νων μὲν δηλαδὴ, ὡς εἴρηται, τὸν τόπον ἔχειν τῆς
 προσεδεσμένης, καὶ πρὸ χρόνων ἀπολαύμενης ἐκκλη-
 σίας Σίδης τὸν ταύτης δὴ τῆς ἀγιωτάτης μητροπό-
 λεως Μονεμβασίας ἀρχιερατικῶς προϊστάμενον, καὶ
 τῆς τῷ τοιούτῳ θρόνῳ ἀνηκούσης, ὡς δεδήλωται,
 πάντη τε καὶ πάσης καὶ διὰ πάντων ἀπολαύειν
 τιμῆς· ἔτι γὰρ μὴν καὶ ἐξαρχεῦσιν ἀπάσης τῆς Πε-
 λοποννήσου· πρὸς δ' ἄρα τοῦτω ἔχειν καὶ τὰς ἄλλας
 εὐεργεσίας, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, ὡσαύτως καὶ τὰς
 ὑπ' αὐτὸν διαληφθείσας ἐπισκοπὰς, ἃς τε δηλαδὴ
 πρότερον ὑποτεταγμένως εἶχε, καὶ ἃς νῦν ἐπιλοί-
 πους προσεκύρωσεν ἡ βασιλεῖα μου, καὶ κατ' ὄνομα
 καὶ περιγραφικῶς πᾶσαι δεδήλωται. Εἰς γὰρ τὴν
 περὶ τούτων ἀπάντων βεβαίωσιν, ἀσφάλειάν τε καὶ
 διαμονὴν ἀρεπτον, ὥστε διὰ παντὸς... οὕτω στέρ-
 γειν καὶ μὴ μετὰ βραχὺ μετατραπῆναι καὶ μετα-
 βολὴν ἠντιναοῦν ἐπ' αὐτοῖς συμβῆναι, καὶ ὁ παρῶν
 χρυσόβουλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐπεβραβεύθη

(n) Post verbum ὀκταχοσιόστοῦ locus vacuus in
 ms. relictus est. Addendum est πρώτου, ut cum
 ind. VI quadret. Buchon indictionis numerum in
 δευτέρᾳ mutare maluit. ZACH.

(o) Buchon *Nouvelles recherches hist. sur la princ.
 franc. de Morée*, tom. I. Paris 1845, p. 245 laudat
 « Un chrysobulle de l'empereur Andronic Comnène-
 Paléologue en langue grecque, en date d'avril
 6804 du monde (ou 1296 de J. C.), IX indiction,
 en faveur de la famille Mélissène et en particulier
 de Grégoire Mélissène, qualifié ici son parent, des-
 pote de toute la Chersonnèse, de l'Hellespont,
 d'Enos, de Xanthos, de Péribœorion, de la ville
 de Samos, de l'illustre ville de Milet, du golfe
 Ambracique et du golfe de Messénie dans le Pelo-
 ponnèse. Andronic Paléologue commence par faire
 un grand éloge de la famille Mélissène, ancienne,
 illustre et opulente. Il rappelle que c'est à cette
 famille qu'appartenait Alexis Stratégopule, qui
 avait délivré Constantinople des Latins. En consi-
 dération des mérites de cette famille, il veut éta-
 blir la bonne harmonie entre elle et la famille impé-
 rielle. Il mentionne la révolte de Constantin, son
 frère, contre lui. Il dit qu'il l'avait vaincu et fait

καὶ ἐπεχορηγήθη τῷ τε νῦν ἱερωτάτῳ μητροπολί-
 τῳ οὕτως εἰς τὸ ὄρος τὸ Ὄρθιον, καὶ κατέρχεται
 εἰς τὴν Πύλον, τὸν καλούμενον Ἀδαρίνον, ἐν ᾧ καὶ
 λιμὴν μέγαν. Πάντα ταῦτα, καὶ ὅσα οἱ εἰρημένοι
 τόποι πρὸς γὰρ τὰ νότια μέρη περικυκλεῖται καὶ διο-
 ρίζουσι, οὕτως ἐστίν, ὡς εἴρηται, ὁ τῆς ἐπαρχίας
 περιοδικὸς τύπος ὡς ἐν συνόψει τῆς ἀγιωτάτης
 μητροπόλεως Μονεμβασίας, ἀνευ τῶν δύο ἐπισκο-
 πῶν τῆς Κυνουρίας, καὶ τῆς Ζεμενάς. Πλὴν εἰ καὶ
 ἀρτίως εὐρίσκονται τινες τῶν εἰρημένων ἀγιωτάτων
 ἐπισκοπῶν εἰς τὸ μέρος τῶν Λατίνων, ἀλλ' οὖν καὶ
 νῦν καὶ θηνηκὰ θεὸς εὐδοκίῃ ἐπανελθεῖν καὶ
 ἀνασθῆναι αὐθις ταύτας εἰς τὸ μέρος τῆς βασι-
 λείας, ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἔσονται ἀγιωτάτην μητρο-
 πολιν Μονεμβασίας, ἐπ' ἀδείας τε ἔξει μετὰ τοῦ
 ἀνήκοντος ἀρχιερεῦσι δικαίου ὁ ταύτης δὴ προϊστά-
 μενος χειροτονεῖν ἐπισκόπους ἐν αὐταῖς, ὡς καὶ ἐν
 ταῖς εἰρημέναις ἐτέραις ἐπισκοπαῖς.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασι-
 λεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας Ἀγγελ-
 λος Κομνηνὸς ὁ Παλιολόγος.

XVIII. Imp. Andronici senioris de ordinationi-
 bus absque præstatione consuetudinum faciendis.
 (A. 1295.)

Ὅπως νεαρὰ προβαίνει βασιλείῳ; νομοθεσία περὶ
 τῶν χειροτονιῶν.

(Vide G. Pachymeræ Hist. Andronici III. 3. Tom.
 CXLIII, col. 456.)

XIX. Imp. Andronici senioris aurea bulla in gra-
 tiam Gregorii Melissenii (o). (1. 1296.)

XX. Imp. Andronici senioris aurea bulla de res-
 sessionibus ecclesie Monembasie (p). (A. 1301.)

Ὁ μὲν δὴ μέγας καὶ θεῖος τῆς ἀληθείας κήρυξ
 καὶ τοῦ κοινοῦ δεσπότη καὶ Σωτῆρος ἀπὸστολο-
 μὴ μέγα, φησὶν, εἶναι, εἰ αὐτοῖ γε δὴ τῆς εὐσεβείας
 ἡμῶν οἱ ἡγεμόνες καὶ τῶν εὐαγγελικῶν σπερμάτων
 τε καὶ δογμάτων γεωργοὶ καὶ νομεῖς τὰ πνευματικὰ
 σπερμίντες ἡμῶν παρ' ἡμῶν οὗτοι τὰ σωματικὰ
 θερίσουσι. Καὶ γὰρ οὐδ' ἐστίν οὕτως ἀξέδωκρον τοῖς
 ἐκείνων ταῦτα δὴ παραβάλλειν, καὶ μέγα πρὸς ταῦ-
 οὐδὲν ἦν, ὅσα τις εὐ μάλ' ἀνύπτων καὶ σπουδαίων
 ἀντιδιῶ· ὅτι μὴδ' ἔχει τις ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς
 τὰ ἱερὰ λόγια φασίν, Ἰσοστάσιον, ἦν ἄρα δὴ χωρὶς
 τῆς τοῦ Πνεύματος γεωργίας; προκεμένην εἰς δλε-
 θρον καὶ πάντως κινδυνεύσαι μείλουσαν καὶ τὴν
 ἐσχάτην ὑποστήναι ζημίαν, καὶ ἤ; οὐδ' αὐτὸς ὁ κό-
 σμος ὄλωσ ἀντάξιον, αἱ τῶν ἀποστολικῶν καὶ θείων
 σπερμάτων ἀρόσεις τε καὶ καταβολαὶ σώζουσι τε
 καὶ εὐχρηστον κατορθοῦσι καὶ καρποφόρον ἀγαθῶν

emprisonner dans une forteresse avec ses partisans,
 au nombre desquels se trouvait Michel Mélissène-
 Comnène-Stratégopule. Depuis ce jour, Grégoire
 Mélissène, parent de l'empereur et neveu de Michel
 Mélissène-Comnène-Stratégopule, s'était adressé au
 fisc pour avoir les biens de son oncle et avait de
 plus réclamé Thessalonique, comme dot de sa
 grand'mère Marie Comnène, qui était grand'tante
 de l'empereur, et de plus Gallipoli et les villes
 frontières. Pour mettre fin à ces réclamations
 d'une manière amicale, l'empereur Andronic or-
 donne que justice soit faite et qu'on rende à Gré-
 goire toutes ses terres de famille : moins Thessa-
 lonique et Gallipoli, qu'il était utile au bien public
 de laisser entre les mains de l'empereur. En com-
 pensation de cette perte Andronic lui abandonne
 la propriété des villes, terres et lies placées en
 Asie à l'embouchure des fleuves Méandre et Lycée
 et vers la mer de Myrto jusqu'au golfe de Rhodes :
 aussitôt qu'elles seront délivrées des mains des in-
 fidèles (les Latins), qui les possédaient encore.
 Andronic, dans ce chrysobulle, donne toujours à
 G. égouire le titre de despote. »

(p) Miller, *Catalog. codd. Gr. Scorial.* p. 61.

καὶ ἀξήμιον. Τοιγαροῦν κατ' ἄρα δὴ τὸν ἀποστολι-
κὸν τόσσαε καὶ θεῖον λόγον οὐ μέγα οὐδὲν, ὅστις ἀντι-
τῆς τοσαύτης εὐποιίας, ἀντι τῶν ψυχικῶν ἀγαθῶν
καὶ τῆς τῶν θεῶν αὐτῶν μεταδόσεώς τε καὶ μετα-
λήψεως καὶ κοινωνίας καὶ χάριτος ἧς πορίζεται καὶ
τρέφεται καὶ συντηρεῖται καὶ αὔξει καὶ τελειοῦται,
μᾶλλον δὲ τελεῖται τὰ κρείττω καὶ εὐαγῆ τε καὶ
πάνσεμνα, ἀντισυντελοῖται τε καὶ αὐτὸς ἀντιδιδόη
ὅτιποτοῦν. Πάνυ μὲν οὖν πλείστον τῶν κατ' αὐτῶν
καὶ σωματικῶν, ὡς γε αὐτῷ δοκοῦν καὶ τοῖς ἀλλοῖσι,
μέγα μὲν οὐδὲν τοῦθ' ὡς ἀληθῶς οὕτω, μέγα δὲ
ὄντως τοῦτο καὶ εὐδαίμων, ὅτω ἔδωκεν ὁ Θεὸς
πράγμασι ξυλλαβεῖν ὡστ' ἔχειν παραδεικνύουσι τὴν
γνώμην ἐθελοκαλῶν τε καὶ πεφυκυῖαν εὐ πρὸς τὰ
βελτίω, καὶ τὰγαθὸν κρινούσαν τε καὶ αἰρουμένην
εὐ μάλα τελειουργῶν, καὶ μὴ ζημιουμένην τὸ περι-
τὴν ὕλην αὐτὴν δραστικὸν μηδ' ἀποστρεφόμενην τῶν
πραγμάτων ὑπανάγκην ἀργόν τε καὶ ἀνόνητον ἐαυ-
τῆς. Μῆποτε δ' ἄρα καὶ τοῦτ' ἂν τῆς σοφῆς καὶ παν-
τελείου θεϊκῆς προνοίας. Καὶ ὄρῃν ἔξεσιν ἐπιδήλιως
ἐκάστοτε γιγνόμενον, τὰς φιλοκάλους αὐτὰς φύσεις,
καὶ αἷς ἄρα πλείστος ὁ περὶ τῶν καλῶν καὶ θεῶν
ἔρωσ ἐνθεν ἐκ ψυχῆς ἀδάπανος φλέγει, ἱστῶν ἐπι
τῶν πραγμάτων ἀξίω τῆς γνώμης καὶ ὑποθέσει
διδόναί προποῦσας καὶ χωρούσας ἀμέλει τὸ φρό-
νημα, ὡς ἂν ἄμα μὲν ἰσχυρὶ τὰ κρείττω καὶ δημιουρ-
γεῖσθαι καὶ πολιτεῦσθαι κατ' ἀνθρώπους, ἄμα δὲ
καὶ ζῆλον ὡς εἰκὸς προσλαμβάνοντα καὶ προκί-
πτοντα (q) καὶ προάγεσθαι τῷ ὄντι. Καὶ γὰρ καὶ
καλλίστον οἶον εἶναι, καὶ οὐ μόνον λυσιτελέ-
στατον αὐτῷ τινι μόνῳ, ἀλλ' ἄρα τὸ γε δὴ καὶ βιω-
φελέστατον εἰς αὐτὰ καθόλου τάνθρώπεια κατὰ τὸν
βίον ἅπαντα, ὅστις ἐπι πραγμάτων ζυγυῶν ἀμει-
νόνων ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς καὶ διδόντων ἐπεικῶς
εὐ μάλα ἀγαθοῦργον ἀφορμὴν οἶός τ' ἂν ἔπειτα
γένοιτο αἰσθῆσθαι τὴν ἀγαθὴν ξυγκυρίαν καὶ πειρα-
σθαι ἑαυτοῦ καὶ χρῆσθαι ἢ δοκεῖ βέλτεστον, καὶ
ὅστις γνώμης εὐ ἔχων, κρίσεως, εὐ ὁρμῆς καὶ ἐρω-
τος περὶ τὰ μέγιστα καὶ θεῖα, ἐφ' ἡγεμονίας τινὸς
καὶ ἀρχικῆς ἐπιστάσιας· γενόμενος αὐτοκρατοῦς καὶ
ἰσχυροῦς, ἔχει πως ἑαυτῷ χρῆσθαι κάλλιστα, ἔχει
δεικνύουσι τὴν φύσιν, ἔχει μὴ μένειν ἀργός, ἔχει
τελεῖν τὰ βελτίω ὄγματα, καὶ μὴ μόνον ἀντιδιδόναί
πολλῶν καὶ μεγάλων, ὧν προεληφῶς· ἔχει τῆδέ τε
κατὰ τὸν βίον ἀμέλει καὶ κατὰ ψυχὴν μάλιστα, τὸ
δικαίον τε καὶ γιγνόμενον ὀφλημα, βραχὺ μὲν οὖν
καὶ ὀλιγαρκῆς ὄντως πρὸς τὴν τοσαύτην εὐποιαν,
ἀλλὰ καὶ πραγματεύεσθαι περαιτέρω καὶ ἀντωνει-
σθαι σοφῶς διὰ τῶν παρόντων τῶνδε καὶ βέρονται τὰ
μέλλοντά τε καὶ μένοντα, καὶ διὰ τῆς ἐν τούτοις
φιλοθέου καὶ εὐγενούς οικονομίας καὶ ἐλευθεριότη-
τος τοῖς ἀβεβαίοις μὲν ὡς τὰ πολλὰ, πάντως δὲ μετ'
ὀλίγων ἀπολουμένοις, ἃ γε δὴ καὶ αὐτὰ προῖκα προ-
εληφῶς· ἔχει, κατακτεῖσθαι τὰ διαωνίζοντά τε καὶ
ἄτρεπτα.

α'. Εἰδ' ἄρα δὴ καὶ ἡ ἡμετέρα βασιλεία περὶ τού-

(q) An προσλαμβάνεσθαι καὶ προκίπτεσθαι?

(r) Hunc locum simul cum aliis inferius nomi-
nandis hodieum sub eodem nomine exstare, ex

PATROL. GR. CL. XI.

των οὐ μόνον εὐ τε ξυνεώραται καὶ ἔγνω, ἀλλ'
ἀνεκτῶς γε καὶ ἀνεμεστώως ἐρεῖν καὶ διαπέπρακται,
πολλὰ τε ἄλλα (σὺν Θεῷ δ' ὁ λόγος) μαρτύρεται καὶ
τὸ νῦν γε ἤδη δηλώσει· πολλὰ γὰρ δὴ τῆ κατὰ τὴν
Πελοπόννησον Μονεμβασίας ἀγιωτάτη μητροπόλις
παρ' αὐτῆς ἐνήργηται τε καὶ ἐπιόδεικεται λόγου τε
ἄξια καὶ ἐπαίνων τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, τοῦτο μὲν
ὅσα εἰς τιμὴν τινα φέροι καὶ προδάθμιον τάξιν καὶ
περιφανὲς ἀξίωμα καὶ τόπον πλην ἢ πρότερον, τοῦτο
δὲ καὶ ὅσα εἰς εὐπορίαν τε καὶ φιλοδωρίαν τῶν
προσόντων αὐτῇ πραγμάτων τε καὶ κτημάτων· ἃ
δὴ καὶ κατὰ μέρος ἕτερα διάφορα ταύτης ὑποδεί-
κνυσι θεσπίσματα. Ἐπει δὲ ἀρίτως ἠτήσατο τὴν
βασιλείαν μου ὁ τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητροπι-
λεως ἀρχιερεὺς πάντα ὧν ἀριστος καὶ ἱκανώτατος
τῆ τοιαύτη γε ἀξία ὡς συνελόντ' ἐρεῖν, καὶ δι' αὐτὸ
δὴ τοῦτ' ἄρα καὶ πάντα πείθειν ἱκανὸς ὧν τὴν βα-
σιλείαν μου καὶ περὶ πάντων αἰτούμενος· ἐπει δ'
οὖν οὕτως, ὡς εἴρηται, ἠτήσατο καὶ χρυσόβουλλον
αὐτῆς προβῆναι περὶ τῶν προσόντων κτημάτων τῆ
κατ' αὐτὴν τοιαύτη ἀγιωτάτη ἐκκλησίᾳ, ἤδη καὶ
εἰς τοῦτο ἐπινεύει τῆ αὐτοῦ αἰτήσῃ καὶ ἐπιχορηγῇ
καὶ ἐπιθραβεῦσι τὸνδε τὸν χρυσόβουλλον λόγον αὐ-
τῆς, δι' οὗ καὶ εὐδοκεῖ καὶ προστάσσει καὶ διορίζε-
ται, κατέχειν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὴν διαληφθεῖσαν
ἀγιωτάτην μητρόπολιν Μονεμβασίας· πάντα τὰ προ-
όντα αὐτῇ κτήματά τε καὶ δίκαια, ἃ καὶ μέχρι τοῦ
παρόντος παρ' αὐτῆς εἰσι κατεχόμενα, νέμεσθαι τε
αὐτὰ ἐκτὸς πάσης ἐπηρείας καὶ ἐνοχλήσεως καὶ
παντάπασιν ἀναφαιρέτως, διασειμοῦ τε παντὸς
ἀπηλλαγμένα τε καὶ ἀνώτερα. Ἄ δὴ καὶ κατ'
ὄνομα οὕτως ἔχουσι· χωρίον ὁ Γαγκανίας μετὰ τῶν
ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ ὑποστατικῶν καὶ πάντων
τῶν δικαίων καὶ πάσης νομῆς αὐτοῦ· κτήμα τὸ εἰς
τὸ χωρίον τὰ Νόμια (r) μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων
καὶ τῶν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον καὶ εἰς τὰ Ταίρια αὐ-
τουργίων· ἀγρίδιον τὰ Λυρὰ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ
παροίκων καὶ ὑποστατικῶν· ἔτι δὲ καὶ τῶν Μουν-
τουσῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ εἰς τὴν Σιών αὐτούργιον·
χωρίον εἰς τὸν κάμπον λεγόμενον τὰ Ἐπισκοπεῖα
μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, τῆς διαφερούσης τῆ
ἐκκλησίᾳ γῆς καὶ τῶν λοιπῶν ὑποστατικῶν, ἔτι δὲ
καὶ τοῦ δρυμῶνος τοῦ ἰδιοπεριόριστος προσόντος
μέχρι τοῦ παρόντος τῆ αὐτῆ ἀγιωτάτη ἐκκλησίᾳ,
ὡ, τοῦ λοιποῦ παντὸς δρυμῶνος τοῦ ὑποκειμένου τῷ
δημοσίῳ ὀφειλοντος εἶναι αὐθις ὑπὸ τὸν δημόσιον·
χωράφια ἐν διαφόροις τόποις τοῦ ἔλους μετὰ τῶν
ἐν αὐτοῖς τεσσάρων ὕδρομυλων τῶν ἀνεγερθόντων
παρὰ τοῦ μέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀμπελώνος·
ἀγρίδιον λεγόμενον τοῦ ἀγίου Κουρνούτου μετὰ τῶν
ἐν αὐτῷ παροίκων· ἕτερον ἀγρίδιον τοῦ Καμαρᾶ
μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ ὑποστατικῶν· ἡ
μονὴ τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἢ τοῦ Πρινίκου μετὰ τῶν
ὑπ' αὐτὴν παροίκων καὶ αὐτουργίων, καὶ τῆ;
λίμνης τῆς προσούσης τῆ τοιαύτη μονῆ τοῦ Πρινί-
κου, ἔτι δὲ καὶ τῆς συνεισφορᾶς ἀπάσης τοῦ βαλα-

mappa majori Gallica et ex libro: Ἐφ' αἰτοῖς τοῦ
βασιλείου τῆς Ἑλλάδος οἰκ' τὸ ἐτος 1837 a Klado
Athensis 1857 in 8° edito adnotavit Millerus.

ιδίου (προκατείχεται μὲν γὰρ πρότερον ἢ ἡμίσεια A
 συνεισφορά ταύτης παρὰ τοῦ μέρους τῆς τοιαύτης
 ἐκκλησίας, ἢ δὲ ἕτερα ἡμίσεια ταύτης παρὰ τοῦ
 δημοσίου· ἀρτίως δὲ εὐδοκεῖ ἡ βασιλεία μου καὶ
 παρακελεύεται τὴν ἅπασαν ταύτην τοῦ βαλανιδίου
 συνεισφορὰν παρὰ τοῦ μέρους κατέχεσθαι τῆς τοιαύ-
 τῆς ἀγιωτάτης μονῆς ἀνενοχλήτως καὶ ἀδυστάτως)·
 χωρίον οἱ Πεζιάνοι μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων
 καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ πάσης τῆς νομῆς αὐ-
 τοῦ· χωρίον τὸ Φιλοδένδρον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ
 παροίκων καὶ ὑποστατικῶν· ἡ μονὴ τοῦ τιμίου
 Προδρόμου ἢ τοῦ Σαραφῶνος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὴν
 παροίκων καὶ λοιπῶν δικαίων· ὁ εἰς τὰ Φῶτα ἀμ-
 πελῶν· ἢ ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Πολλῶν Ξενίων ποσότης
 τῶν εἰκοσιπέντε ὑπερπέρων· τὰ ἐντὸς τῆς Μονεμ-
 βασίας ὁσπῆτεια ἅπερ εἶχε ποτε ὁ Ἄρης· ἀγρίδιον B
 αἱ Ῥηΐται σὺν τῷ πλησίῳ τούτου τόπῳ τῷ Καλαμίῳ
 καὶ τῷ τῶν δικαστηρίων· προσέτιον τῶν Λαιμό-
 νων· ἔτι δὲ καὶ τὰ αὐτοῦργια ὅσα μέχρι τοῦ νῦν
 εὑρίσκαται κατέχουσα καὶ νεμομένη ἢ αὐτὴ ἀγιο-
 τάτη ἐκκλησία εἰς τε τὸν Σώρακα, τὴν Κουλενδῖαν,
 τὴν Κουμαραῖαν, τὴν Βουλκάνην καὶ Μέσιν καὶ
 Δωδελίαν, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν Νόδον καὶ εἰς τὴν
 Λίμνην καὶ τὸν Πύργον καὶ τὸ Παλαιόκαστρον. Ἄ
 δὴ πάντα, ὅσα ἀνωτέρω διαλαμβάνεται, καθέξει καὶ
 νεμηθήσεται τὸ μέρος τῆς αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλη-
 σίας μετὰ τῶν προσηρμοσμένων αὐτοῖς· μέχρι τοῦ
 νῦν, ὡς εἴρηται, δικαίων, ἡγῶν γῆς, ἀμπελώνων,
 μολῶων, δένδρων διαφόρων, περιβολίων καὶ λοι-
 πῶν. Πρὸς τούτοις δὲ ἔξει ἐπ' ἀβείας τὸ μέρος τῆς C
 αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας ἐξωνεῖσθαι καὶ τὸ περι-
 νοκόκκιον, ὅπερ οἱ τῆς ῥηθείσης μονῆς τοῦ Σαρα-
 φῶνος καὶ οἱ τοῦ δηλωθέντος χωρίου τοῦ Γαγκαλέα
 πάροιχοι ἐπισυνάγουσιν ἀπὸ τοῦ τόπου τοῦ διαφέ-
 ροντος τῇ αὐτῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ· ὅσων μόντοι
 περινοκόκκιον ἐπισυνάξουσιν οἱ τοιοῦτοι πάροιχοι τῆς
 ἐκκλησίας· ἀπὸ δημοσιακοῦ τόπου, ὀφείλει ἐξωνεῖσθαι
 τοῦτο ὁ δημοσίος. Ταῦτ' ἄρα καὶ τῇ ἐμφανεῖς τοῦ
 παρόντος· χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου
 μενοῦσι, καὶ διατηρηθήσονται τὰ τοιαῦτα ἅπαντα
 κτήματα καὶ αὐτοῦργια τῆς διαληφθείσης ἀγιωτάτης
 ἐκκλησίας Μονεμβασίας ἀνενόχλητα πάντα καὶ ἀνα-
 φαίρετα κατὰ τὴν νομὴν καὶ κατοχὴν, ἣν εὑρίσκα-
 ται κεκτημένη, ὡς δεδῆλωται, μέχρι τοῦ νῦν ἐπ'
 αὐτοῖς, ἔτι δὲ ἀπηλλαγμένα τε καὶ ἀνώτερα πάσης D
 καὶ παντοίας ἐπιρροῆς καὶ ἐπιθέσεως. Καὶ γὰρ
 οὐδεὶς τῶν ἀπάντων ὀφείλει ἐπάγειν αὐτοῖς οἰκονο-
 μίαν ἢ ἄλλω κατατριβῆν, οὔτε μὴν ἐπὶ δια-
 σεισμῶν καὶ ἀδικίᾳ τινὶ κατ' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι καὶ
 πινὶ τρόπῳ δι' ὄχλου γίνεσθαι· ἐπεὶ καὶ πᾶς ὁ τοιοῦ-
 τὸν τι πειραθισόμενος· τούτοις ἐπαγαγεῖν ἀποπεμ-
 φθήσεται πάμπαν καὶ ἀποσοδηθήσεται καὶ καθάπαξ
 ἀποτραπήσεται, ὡς ἄρα ὁ παρῶν χρυσοβούλλος λό-
 γος τῆς βασιλείας μου διατάσσεται· ὅς καὶ ἐπεχο-
 ρηγήθη καὶ ἐπεδραβεύθη τῇ αὐτῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλη-
 σίᾳ Μονεμβασίας, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Ἰούνιον τῆς

ἐνισταμένης τῷ Ἰνδ. τοῦ ς' ἔννατου ἔτους, ἐν ᾧ
 καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόδελτον ὑπε-
 σπμήνατο κράτος.

Ἄνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασι-
 λεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας ἀγγελος
 Κομνηνός ὁ Παλαιολόγος.

XX. *Imp. Andronici senioris de metropoli Apro.*
 (A. 1304.)

(Hoc privilegium jam edidimus inter constitutiones
 patriarchæ Joannis Glycis, sub num. XLVIII, tom.
 CLII.)

XXI. *Imp. Andronici senioris aurea bulla pro Ge-
 nuensibus (s).* (A. 1304.)

Cum transmissi fuerint ad Imperium nostrum ex
 parte illustriſ Comunitatis Janue dilectæ fraternitatis
 Imperii nostri Ambazatores et sindici speciales
 nobiles et prudentes viri, videlicet dominus Guido
 Embriacus et dominus Acursus Ferrarius, ad expo-
 nenda coram nostro Imperio capitula, ex quibus
 quedam ad ipsorum Januensium jura videbantur
 et observari debebant, et quedam de speciali gra-
 tia requirerent juxta ea que Imperium nostrum
 facere consuevit intuitu affectionis, gratie et amo-
 ris, quem erga illustre comune Janue Imperium
 nostrum habet: quibus capitulis per eosdem nun-
 cios expositis et narratis Imperium nostrum an-
 nuens ipsa concessit capitula ut inferius distingue-
 tur. Et ecce presens privilegium aurea bulla nos-
 trum munitum eidem illustri comuni Janue con-
 cedimus et largimur, ad declarationem, robur et
 firmitatem immobilis et inviolabilis perseveran-
 cie eorundem capitulorum, que acceptavimus et
 illa adimplevimus juxta requisicionem ipsius illu-
 stris comunitatis. Quorum capitulorum talis est te-
 nor.

Primo quidem quod habere debeant Januenses
 in loco Galathe locum quem requisiverunt in forma
 quadrangula terminatum et assignatum, secundum
 quod locus ille ambitus est per factam foveam circum
 circa (s). Et volumus et jubemus, quod a cir-
 cuitu ipsius loci mensurando vacuus locus totaliter
 resideat absque habitatione aliqua alicujus persone
 per spatium sexaginta cubitorum. Et a muro Cas-
 tri Galathe secundum latitudinem ipsius muri
 usque ad ipsorum Januensium confines etiam sit
 locus totus vacuus nec alicui liceat habitationem
 facere quoquo modo; infra vero locum predictum
 habitationis ipsorum Januensium habeant ipsi Ja-
 nuenses libertatem et mandatum faciendi mansio-
 nes et structuratas et alias firmitates et omnem
 aliam securitatem ad eorum voluntatem præter
 tantum modo murum castri, quod quidem constru-
 ere in ipso loco volumus non licere.

Item quod habeant in eodem loco Januenses et
 qui tenentur Januenses libertatem sine aliquo im-
 pedimento, et habeant macellum et macellarios Ja-
 nuensium, et messitas Januensium, logiam, bal-

(s) Ex regio archio di Corte edidit Sauli Della
 col. dei Genov. in Galata, II, p. 211.

(It) instrumentum, quo limites Galatæ definitun-

tur, mense Majo ind. I a. 6811 (p. Chr. 1302)
 mandato imperatoris scriptum, ex eodem archio
 edidit Sauli l. I. p. 209.

neum, proprias sui ecclesias, sacerdotem vel sacerdotes Januenses et Latinos, stateram et ponderatores Januensium, scribas, mansuras et omnia alia que voluerint ad voluntatem et placitum eorum. Ponderare tamen debeant prefati ponderatores ipsorum presente scriba vel alio nuncio ex parte commercii Imperii nostri. Et ipsi quidem Januenses habere debeant omnimodam libertatem et franchiziam ad ponderandum mercaciones eorum: ceteri vero qui redentes sunt commercio Imperii nostri, dare debeant pro ipsa ponderatura id quod est decens secundum ordinationem et consuetudinem, ita quod non possit occultare se vel defraudare commercium.

Item cum in eodem loco sint ecclesie tres Grecorum, super quibus habet omnimodam potestatem sanctissimus dominus generalis patriarcha, debeant ipsas ecclesias habere sacerdotes Greci, et cantare et celebrare in ipsis, quod per ipsum sanctissimum dominum patriarcham generalem annuatim fuerit ordinatum.

Item quod omnes, qui secundum veritatem fuerint Januenses et qui nominabitur et tenebitur Januensis, esse debeat sub examine curie ipsorum Januensium, licet transpositus fuerit ad aliam nationem, sive masculus fuerit sive femina. Si facti essent Greci vel alterius nationis, prout si Grecus vel Greca vel alius qui sub jurisdictione nostra sint vel esse debeant rendabiles imperio nostro, licet efficerentur Januenses, debeant esse sub examine partis Imperii nostri, nec computabuntur in numero et ordinatione franchizie et libertatis Januensium.

Item quod concedimus parti ipsorum Januensium locum habitacionis in terra Smirnarum, et permitimus ipsos habere in eodem loco logiam, balneum, furnum, ecclesiam et alia que specificata sunt particulariter in capitulo de Galata, ut dictum est.

Item quod salvabimus tam in mari quam in terra, in portibus et insulis quas habemus et habituri sumus per gratiam Dei et intercessionem ejus sanctissime Genitricis, omnes Januenses et de districtu Janue et omnes nominatos Januenses et qui pro Januensibus distinguuntur vel tenebuntur, in personis et rebus omnibus eorum, et hiis (u) qui patientur naufragium et inde evaserint, si testificabuntur per literas Potestatis Janue seu Potestatis vel Consulis Januensium qui in partibus Romanie inveniuntur eo tempore quo hoc tale contigerit, et demonstratum fuerit per hujusmodi testimonium ipsis esse Januenses vel de districtu Janue vel nominatos et appellatos Januenses.

Item quod Januenses, et qui dicti fuerint et nominati fuerint Januenses ut supra, si contigerit fieri eis offensio seu dampnum aliquod in terris Imperii nostri de naufragiis provenientibus ad ipsos cum rebus ipsorum, et dampnum passi fuerint de ipsis rebus per aliquos subjectos Imperii nostri,

A quod fieri debeat satisfactio ipsius dampni, prout ipsi probaverint ipse veritate et juraverint in presentia illorum qui potestatem habuerint Januensium presente nuncio Imperii nostri. Probare debeant similiter cum veris juramentis etiam alii qui veniuntur in eodem naufragio qui evaserint de ipso periculo presente ipso nuncio Imperii nostri, qui videat ipsos testes jurare, ut supra dictum est, et sufficere debeat hoc ad ostensionem et probationem veritatis.

Item quod prestabimus semper parti illustris comunis Janue et singulis Januensibus et de districtu Janue et illorum, qui tenebuntur ut Januenses, libertatem et franchiziam et immunitatem de cetero semper tam in mari quam in terra, in portibus et insulis nostris quas habemus et habebimus Dei misericordia et per intercessionem sanctissime Dei Genitricis, ita quod omnes Januenses et de districtu Janue et qui tenentur Januenses sint franci et liberi, nichil solventes in tota terra Imperii nostri pro commercio nec causa alienius exactionis, intrantes videlicet per totam terram Imperii nostri vel exeuntes ex ipsa, vendentes et ementes et ex-cambiantes vel aliquod aliud negociantes modis consuetis mercacionis, preter sal et masticem, stantes et de terra in terram exeuntes, per terram vel per mare, cum mercacionibus vel sine mercacionibus, ad loca deferentes vel inde extrahentes ex emptione vel alio lucro et alibi deferentes, personaliter seu realiter.

C Item si quis Januensis vel qui tenetur ut Januensis solverit aliquid vel dampnificatus foret in aliqua terra subjecta Imperio nostro, et ablatum esset sibi ratione staliana vel maxerie aut propter aliam causam vel modum operatum fuerit contra dictam franchiziam et libertatem ipsorum Januensium, quod Imperium nostrum facere debeat satisfieri et restitutionem fieri hiis, qui dampnum passi fuerint, totum id quod ipsi tales juraverint in presentia Potestatis seu Consulum Januensium quod dederint illud tali modo aut ablatum fuerit ab ipsis.

Item quod non recipere debeat de cetero Imperium nostrum aliquem Januensem vel de districtu Janue in vassallum, ita quod examinatur et non esse debeat sub examine et jurisdictione Potestatis vel Consulum Januensium, sed debeat ipse talis judicari per ipsos prout ceteri cives et habitatores Janue.

D Item quod non impediemus nec impediri faciemus seu impediri permittemus in tota terra nostri imperii, quam habemus et de gratia Dei Genitricis acquifremus, aliquem Januensem et de districtu Janue propter factum seu delictum vel furtum seu rapiam vel debitum alterum in persona vel re aliqua, sed unusquisque Januensis vel qui tenetur Januensis sub culpa ipsius tali modo examinari debeat sub curia et jurisdictione Potestatis vel Consulis Januensium, et quod puniatur et reddat ratio-

(u) Lege hos.

nem pro culpa et debito suo, et quod in satisfactionem habeat ille qui iniuriam vel dampnum passus fuerit, et quod alius Januensis propter tale factum non consequatur offensionem vel dampnum. Si quis vero de terris nostris vel de parte nostra vel aliquis alter, qui non esset de terris nostri imperii nec teneretur ut Januensis, offenderet alium ipsorum Januensium aut esset accusatus de debito vel aliqua alia tali causa, quod fieri debeat super hoc iudicium et examen et vindicta et iusticia ex parte nostri imperii summaria et expedita. Similiter fieri debeat ex parte ipsorum Januensium omnibus nostris et omnibus aliis, qui inveniuntur in terris imperii nostri. Erit nichilominus et operabitur de aliis omnibus, non tantum de illis qui cum juramentis et conventionibus inveniuntur in terris imperii nostri: nam de illis erit id, quod requiritur per ipsas conventiones ipsorum.

Item quod omnes nefarios et malefactores Grecos seu Latinos subditos nobis vel non subditos, preter illos qui de parte sunt illorum qui conventiones et sacramentum, nobiscum habent, qui contra comune vel homines Januenses vel contra illos qui tenentur ut Januenses dampna inferrent et molestias, persequemur et capientes ipsos puniemus secundum juris ordinem: prout similiter ipsi Januenses debent omnes nefarios Januenses et malefactores Janue et qui Januenses dicuntur persequi, sapere et punire secundum juris ordinem.

Item quod Januenses et qui Januenses tenentur habere debeant libertatem emendi de terris nostris, quas habemus et habituri sumus, omnia victualia, preter frumentum et alia semina, et extrahere de terris imperii nostri et sine aliquo impedimento vel dacta comerechii vel alterius exactionis.

Item quod de aliis terris, que sunt in mare majori nec sunt subiecte imperio nostro, habeant libertatem ipsi Januenses et qui ut Januenses tenentur extrahere et extrahi facere et portare et facere portare mercaciones quascunque voluerint, et frumentum et victualia omnia, ligna, picem et alumen,

(v) Hujus constitutionis duæ exstant recensiones: una, quam edimus ex Cod. Paris. 1351 A; altera, quæ ex Cod. Paris. 1357 A edita est in Harm. ed. Heimb. p. xxii sqq. et in Coll. can. ed. Rhalli et Potli V p. 124 sqq. — Hanc Heimbachius genuinam esse iudicat, illam manui recentiori deberi. Sed omnino vapulat: recensionem enim, quam edidit, inscribitur Παρλιησις τῆς Νεαρᾶς, quo ipso epitomen tantum præstari indicatur: et quæ in Cod. Telleriano mox laudando inter ipsa Athanasii opera existat recensio eadem illa est, quam nos pro genuina habemus. — Praeter Paris. 1351 A et 1357 A modo laudatos complures alii, quibus hæc constitutio insit, *msa.* Codices immoventur: veluti Paris. 1263, 1356, 1382, 1388 et alius Tellerianus, quem Boivin. ad Gregor., ed. Paris. p. 755 excitat: Laur. IV, 10: Vatic. 847, 856 et 857: Vindob. jur. gr. 3: τῶν Ἱερῶν 23: τῆς ἀγίας Ἀζύρας 12: denique Codex Gerasinii, quo Rhallis et Potli usi sunt. Quam autem recensionem isti Codices contineant, non æquo de omnibus constat. In Gerasinii Codice epitome tantum habetur, similisque videtur esse Vind. 3; e contrario in Paris. 1382 magna pars recensio-

A et omnes alias res sine impedimento aliquo illato eisdem ex parte imperii nostri: et propter huiusmodi mercaciones non debeant cogi solvere quicquid aliquo modo ratione comerechii seu alterius dacti.

Item non detinebimus nec detineri faciemus vel permittemus navem aliquam seu aliquod lignum alicujus Januensium vel qui ut Januenses tenentur, nec Januensium aliquem vel qui tenetur ut Januensis, in persona vel rebus, sed habere debeant omnimodam libertatem et spatium exeundi sine impedimento de omnibus terris nostri imperii, personaliter et realiter, nisi forte fuerint inculpati de aliquo debito, furto vel rapina, de quo debeat iudicari in curia Januensi, ita quod per ipsos fieri debeat iusta huiusmodi criminis seu debiti expeditio.

Actum fuit hoc presens privilegium Imperii nostri in nostro sacro palacio Blakernarum, scriptum manu notarii aule nostre Nicolai de Perina, mense Martio secunda[e] indictionis.... sexti millennii octavi centeni duodecimi anni a constitutione mundi secundum numerum Grecorum, secundum vero numerum Latinorum ab incarnatione Domini anno millesimo trecentesimo quarto indictione secunda. — Subsignatum nostra imperiali rubra subscriptione, et roboratum anrea bulla Imperii inferius appensa, ad eorum omnium particulariter distinctorum capitulorum declarationem et firmitatem et ut ipsa maneat incommutabilia.

C XXII. *Imp. Andronici senioris constitutio synodalis ab Athanasio patriarcha proposita de diversis causis (v).* (A. 1306.)

Νεαρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (x).

Εἰ καὶ τινὲ τῶν δικαιοθέντων ἀπὸ Χριστοῦ ἰθὺν τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἧς ἔλαβε τῶν ἑθνῶν πρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κληρονομίαν ποιεῖ μόνην, ἐπερ τι ἄλλο τῶν ὄσα ταύτην κατακοσμεῖ ἐξόχως πάντων ὑπερτερεῖν, ὀρθῶς καὶ φρονεῖν καὶ κρῖνειν καὶ ἐγκολοῦσθαι τὴν εὐτέθειαν ἐξεγένετο,

nis genuinæ, eademque Paris. 1336, 1388, Vatic. 847, 856 videntur continere; in Laur. IV, 10 duntaxat ὁ πῖναξ constitutionis nostræ mentionem facit, textus autem iniuria temporum interiiit. — Allegatur constitutio nostra a Blast. K, 12 et Φ, 8 (ed. Bevereg. II p. 156 et 258), et ab Harm. V, 8, 9, 95, VI, 3, 8 et 6, 6. Ex Harmenopulo hausit Bonafid. II p. 112 sqq.

(x) Ita inscriptio est in Paris. 1351 A et 1388, nisi quod hic πατριάρχου Κωνστ. scribat. In Paris. 1356 sic est: Ζήτησις τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἀγίας συνόδου πρὸς τὴν εὐσεβίστατον βασιλέα Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον περὶ τινῶν κεφαλαίων νομίμων, τύπον ἔχουσα Νεαρᾶς, ἧτις καὶ ἐστέρχηθι τότε παρὰ τοῦ εὐσεβίστατου βασιλέως. In Vatic. 847 sic: Ἠ γεγονυῖα Νεαρὰ ἐπὶ βασιλείας τῶν ὀρθοδοξοτάτων βασιλέων τοῦ κυροῦ Ἀνδρόνικου καὶ τοῦ κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ κυροῦ Ἀνδρόνικου (forte Παλαιολόγου). Vind. 3: Νεαρὰ ἐκτεθεισα παρὰ τοῦ πριγκιπώτατου καὶ οἰκουμένου: τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου κατὰ μῆνα Ὀκτωβρίου τῆς γ' ἰνδ. τοῦ σ' αὐτοῦ ἔτους, ἔχουσα οὕτως. Id.

ἀσύγκριτα οἶμαι τοῦτο καταπλουτῆσαι καὶ ταύτην ἄ
μόνην κλέος ἡγεῖσθαι καὶ ἐντύφωμα καὶ γαυρίαμα
καὶ δόξης ἀδιαδόχου καὶ βασιλείου φρενὸς ἐμπόρευμα
μεγαλοφύδης τὴν ἐκ Θεοῦ βασιλείαν σου· καὶ γένοιτο
ταύτη πρὸς τοῦ παμβασιλέως ἡμῶν καὶ Θεοῦ τῶν
δοσῶν ταύτης ἡξίωται ὑπεραρθῆναι μεζόνως, δι' ἧς
ἐγγύτης σοὶ πρὸς Θεὸν καὶ οἰκειώσεως καὶ δόξα τῇ
Ἐκκλησίᾳ καὶ παντὸς ἀγαθοῦ τῷ ὑπηκόῳ ἐπίδοσις,
ὡς ἡμεῖς· λογίζομεθα καὶ εὐχόμεθα καὶ ἐλπίζομεν.
Οἷς καὶ θαρβύουσα ἡ σήμερον ὧδε εὐρισκομένη πλη-
θὺς σὺν ἡμῖν τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων, μηδὲν
ἄλλο πνεύσεων καὶ δι' εὐχῆς τιθεμένων ἢ τὸ ἐπι-
βῶναι πᾶσαν τὴν ποιμνὴν Χριστοῦ εἰρηναίως καὶ
θεαρέτως ἰθυνομένην πρὸς ἅπαν ὑσπελοῦν καὶ
σωτήριον, ὁ Ἡρακλείας, φημί, ὁ Ἀγκύρας, ὁ Σάρ-
δεων, ὁ Χαλκηδόνος, ὁ Πισσιδίας, ὁ Ἀπαμείας, ὁ
Κρήτης, ὁ Διδυμοτείχου, ὁ Φιλιππουπόλεως, ὁ Χερ-
σῶνος, ὁ Προικονήσου, ὁ Χίου, ὁ Βεβρόδας [β' Ἀγυ-
ράου, ὁ Περγάμου, ὁ Βιζύης (γ)], ὁ Μεσίνης, ὁ
Δέρκου, ὁ Καρπάθου, οἱ ὑποψήφιοι Δυρραχίου καὶ
Λωπαδίου τὰ τῆδε κρατῆσαι εἰς νεαρὰν ἀναφορὰν
πεποιήμεθα τῇ μὲν πολιτεία ἀδιστακτικῶς ἐπωφελῆ,
ἀρμόδια τὴν ποιμέσι, καὶ τῷ ζήλῳ καὶ τρόπῳ τῆς
ἀγαθῆς σου καὶ βίσιλικωτάτης ψυχῆς περι βέλτιστα
πρωπεδεστάτην, καὶ συνετὴν καὶ πρὸς τὸ εὐνομεῖν
τὸ ὑπῆκοον, καὶ δῆπουθεν καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀποικομέ-
νοις ἀπονέμεισιν πρόσφορον, ἐξ ὧν ἀποκείσεται
πλουτισμὸς καὶ θεϊκῆς μισθαποδοσίας ἐκείθεν προ-
πεδεστάτης τῇ ἐκ Θεοῦ βασιλείᾳ σου καὶ εἰς μνη-
μόσυον ταύτης ὑπάρξει· ἐπαινετὸν καὶ αἰώνιον, πε-
ριεχούσης οὕτω τῆς αἰτήσεως·

α'. Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτῆσαι φθάσαντας
ἀδρας τε καὶ γυναῖκας καὶ ἀρπαγὴν παντελῆ τὸ
μέρος ὑπέχειν τῶν παρῶντων ἐν ἐπιχειρηθέντι
εὐρισκόμενον ζῆν συμφορὰν ἀπάνθρωπον καὶ διπλὴν
καὶ πάτη ἀβίωτον, ὡς ἐστὶ καὶ ἀρμοζόντως κοινο-
λεκτούμενον, μὴ παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούν-
των, μὴ παρὰ τῶν εἰς παροικίαν αὐτοῦς ἔχουσῶν
ἐκκλησιῶν ἢ μονῶν, ἀλλὰ τὸ τρίτον τοῦ βίου ἐκείνου
τῇ δεσποτεία, τὸ τρίτον τῷ ἀπελθόντι, καὶ τὸ τῷ
ζῶντι τὸ ἕτερον. Εἰ δὲ καὶ οὗτος ἀπέλοι, πατὴρ ἢ
μητρὶ ἢ οἰαίμονι ἢ ὅσοις προσώποις ἐστὶ τὸ ἀπὸ
νόμου κληρονομεῖν. Εἰ δὲ γε μηδεὶς τῶν βῆθέντων
προσῆ τῷ ἀποικομένῳ, τῷ δημοσίῳ τότε ἡμισυ καὶ
μνημοσύνης ἐκείνου τὸ ἡμισυ.

β'. Καὶ ἡ πάσαις ταῖς ἡμετέρας πόλεσι κηρυ-
χθῆ, μηδένα κατατομῶν ἀναίδην ὅσα εἰς χόλον Θεοῦ
καὶ βλάβην ψυχῶν διαπράττεσθαι, πορνείαν φημί
καὶ μοιχείαν, ἀρβρομανίαν, αἱμομιξίαν ἢ ἀδικίαν ἢ
γοητείαν καὶ ὅσα τοιαῦτα τελεῖν, ἀλλ' ἐκδικεῖσθαι

(γ) Quæ uncis inclusa sunt, in Paris. 1351 A desiderantur, addita a me ex epitome hujus constitutionis.

(α) Epitome addit, ὅτι μὴ τὴν νεώτων τῇ σωφρο-
σύνῃ ἀπεχαρίζατο.

(α) In Paris. 1351 A ascriptum est hoc σχόλιον·
Διὰ τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἀποτελεῖται ὁ νόμος ὁ
λέγων, ὡς ἐάν ἀποθάνῃ ὁ πατήρ καὶ καταλείψῃ
παιδίον, εἴτα τελευτήσῃ καὶ αὐτὸ, εἶναι κληρονόμον
τὴν γυναῖκα πάντων τῶν τοῦ ἀνδρὸς πραγμάτων, ἢ

νομίμως καὶ μὴ καταφρονήσει, μὴ λήμματι, μὴ
προσώπῳ τὸν κρίνειν λαχόντα τὰ τοιαῦτα εἶναι, ἀφι-
λανθρώπου μενουσῆς τοῦτον δίκης ἐκεῖ, ὅτι μὴ διὰ
φόβου τῆς ἀπωλείας ἀνθρώπου ἀνέσπασεν, οὐδὲ
Θεοῦ ἐφάνη διάκονος ἐκδικῶς εἰς δικαίαν ὀργὴν τοῖς
πράττουσι κακῶς, φορεῖν τῇ ἀνευρηγῆσά εἰκὴ κακῶς
προκρίνας τὴν μάχαιραν ἢ Θεοῦ χρηματίζαί δια-
κονος.

γ'. Καὶ ἕνα προκηρυχθῆ καὶ στεργθῆ, γυναῖκα μὴ
ἐπιβρίπτειν αὐτῆς τὴν τιμὴν καὶ μᾶλλον παρθένον
τῷ βουλομένῳ. Ἄλλ' εἰ βιάσεται τις ἐν ἐρημίᾳ
αὐτῆν, ἐκδικεῖσθαι καθ' ὅσους νόμοις δοκεῖ· εἰ δὲ
ἐκδῶ ἑαυτὴν ἀδίατους, κουρᾶ καὶ πομπῇ σωφρονί-
ζεσθαι (α). Καὶ μηδὲ τῷ φθορεῖ κατ' ἀμφω προσῆ
τὸ ἀζήμιον, ἀλλὰ καὶ μάλα ἀποπληροῦν τῷ δημοσίῳ
τὸ ἔννομον· εἰ δὲ μὴ ἐξη, καὶ πάλιν τὰ ἔννομον.

δ'. Καὶ ἕνα καὶ νόμος ἀκυρωθῆ ὁ ἐπὶ παιδὶ ἀπελ-
θούσῃ διοριζόμενος γυναικὶ ἢ ἀνδρὶ τοῦ παιδὸς
ἀπελθόντος κληρονομεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ζῶντος τὰ τοῦ
παιδὸς πάντα πιατῶσα, εἰ τύχοι, ἢ μητρικὰ, τοῖς δὲ
τοῦ τεθνεώτος γονεῦσι πρὸς τῇ τοῦ τέκνου ἀποβολῇ
καὶ τὴν περιουσίαν στερίσκεισθαι ἀδικώτατα, ἀλλὰ
τηρεῖσθαι τὸ τρίτον μὲν τῆς προικὸς εἰς μνημόσυον,
τὸ τρίτον δὲ τοῖς γονεῦσι, καὶ τῷ μνηστῆρι τὸ τρί-
τον ἢ τῇ μνηστῆ (α).

ε'. Ἴνα καὶ ὁ φόνος ἀλοῦς τιμωρῆται ἐννόμως εἰς
ἑαυτὸν, ἀλλὰ μὴ δημεύηται παντελῶς τῶν τέκνων
μὴ συνειδῶτων· μεριζομένης αὐτοῦ τῆς οὐσίας κατὰ
ψυχὴν, ἐξ ἧς καὶ διδῶσθαι καὶ τῷ παθόντι τὸν φόνον
μῖα μερὶς, μόνην δὲ τοῦ φονεῦς προσκληροῦσθαι
τῷ δημοσίῳ. Ποῖον γὰρ δίκαιον μηδὲν λαμβάνειν
τὸν φονευθέντα, καὶ μάλιστα εἰ ἐπὶ πενία καὶ γυ-
ναικὶ καὶ πασιὶν ἀπέβλωσε (β) ;

ς'. Πρὸς τοῦτοις καὶ μονάστριαι μὴ
διάγειν ἀτάκτως ἐν πόλεσι, ἀλλ' ὡς τοῖς νόμοις καὶ
τοῖς κανόσι περὶ τούτων ἐξεφωνήθη· καὶ τοὺς εἰς
πάθη κειμένους, εἰ μὴ βλέψουσιν εἰς μετάνοιαν
ἀποκλείεσθαι ἄκοντας τρεφομένους ἀρτιῶ μόνῳ καὶ
ὕδατι, εἴπερ καὶ μέλει ἡμῖν τοῦ καὶ βλέπειν Θεὸν
καὶ συντηρεῖν τὰ ἡμέτερα.

ζ'. Τὰς ἑορτασίμους τῶν ἡμερῶν καὶ μᾶλλον τὴν
ἀγίαν Κυριακὴν ἐν ἀργίᾳ διατελεῖν τοὺς πιστοὺς,
σχολάζοντας θεοῖς νοσίοις, ἀλλὰ μὴ κόμισαι καὶ μέ-
θαι, καπηλεία καὶ βαλανεῖα μὴ ἀνοιγνύοντας ἀπ'
ἐνάτης αὐτῆς τοῦ Σαββάτου μέχρι ἐνάτης Κυρια-
κῆς, ἀλλὰ μὴδ' ἐν ὄλιγῳ νυκτὶ μετὰ ὄσιν ἡλίῳ ἐν
καπηλείοις, οὐ λέγω μὴ ἐξωνεῖσθαι, ἀλλὰ μὴ εὐρί-
σκεσθαι τοὺς συμπίνοντας. Ἄρκει γὰρ ἡ τῆς ἡμέ-
ρας αὐτῆς κακία τοῦ πότου τοῖς οἰνοπώλαις.

η'. Εἰ δὲ καὶ γυναῖκα οὕτω τούτων τις φουραθῆ

τυχὸν τὸν ἀνδρὶ εἶναι κληρονόμον τῆς προικὸς προ-
πελθούσης κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τῆς γυναικὸς,
εἴτα καὶ τοῦ παιδός. Νομοθετεῖται δὲ, ὡς εἴπερ ποτὲ
τὸ τοιοῦτον τύχοι γενέσθαι, ἵνα μερίζεται ἢ προίξ
ἐπὶ τρισὶ μέρεσι, καὶ ἡ μὲν μία μερὶς διδύται εἰς
μνημόσυον τοῦ τελευτήσαντος, ἡ δ' ἕτέρα τοῖς τού-
του γονεῦσιν, ἢ δὲ τρίτῃ τῷ καταλειφθέντι· μερὶς ἢ
τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς γυναικὸς. ΖΑΧΗ.

(b) Verbum ἀπέβλωσε, quod in Paris. 1351 A
deest, ex Paris 1356 addidi. Id.

ἐπ' ὀλίγω ἔχειν ψυχῶν, τοῦ κανόνος μὴ φρίττων τὸ ἄπιτιμίον, ὑποκείσθω δημεύσει. Ἄδεως γὰρ ἔργα σκότους τελῶν τοὺς δοκοῦντας πιστοῦς· καὶ κλεπτῶν καὶ πορνῶν προφανῶς ἐργαστήρια πῶς τὴν ἄνωθεν μῆνιν καὶ τοῖς ὀρώσι καὶ σιωπῶσι μὴ ἐπισπάσονται; ὅπου γὰρ καὶ τὸ μόνον οἶνον ὕδατι μίσειν ἐξελέγγειν ἴσμεν θεῖν ἐν ὀργῇ.

Ο'. Τὰ τιθέμενα πρόστιμα συμβολαίοις καὶ συμφωνίαις παραβιαινόμενα ἐκδικείσθωσαν, ἵνα μὴ ὤμεν ὑπόδοι· κοί φεῦδους ἐγγράφου, καὶ ἵνα καὶ τὰ συμπεφωνήμενα κρατύνωνται ἀδιάλυτα.

Γ'. Τὰς ταχθείσας ἑλασθηρίους ἡμέρας τῶν ἱερῶν νηστειῶν πάσας φυλάττεσθαι· καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Πάσχα χρεῶν, καὶ ξηροφαγεῖν καὶ γονυκλιτεῖν, ἐπιπλέον καὶ ἐλεημοσύνας προσκείσθαι, κατ' ἐξάρτεον δὲ τὴν τῶν ἁγίων καὶ σωτηριωδῶν παθῶν ἑβδομάδα ἐν κατανύξει καὶ συντριβῇ διάγειν πάντα ὀρθόδοξον, ὡς μὴ καπηλείων μόνον καὶ βάλανείων ἀπέχεσθαι, ἀλλὰ πάσης σωματικῆς ἀνέσεως.

ια'. Τοὺς συνιστάναι θέλοντας συνοικέσια μὴ τῆς βουλῆς ἀνεῦ τοῦ ἱερέως, πρ' ᾧ καὶ ἐκκλησιάζονται. Ὅ γὰρ μὴ οὕτω ποιῶν ὀφείλει τῷ δημοσίῳ ὅσον εὐρίσκεται καὶ ἡ προῖξ.

Ας γὰρ διὰ τὴν τῶν πλεῶν εὐταξίαν ἴσμεν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγίαν ἀπὸ θεοῦ καὶ πίστεως, οὕτως διὰ τὴν ἀταξίαν τὰ ἀντικείμενα, ὅθεν δεῖ τὴν ἐν νόμῳ ζωὴν τοὺς πιστοὺς καὶ αὐτῆς προτιμᾶν τῆς ζωῆς. Τοῦτο φίλον εἰδότες θεῷ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι βασιλεῖς ἐπισημήνασθαι τὰ τοιαῦτα καὶ γράμμασιν ἐρυθροῖς οὐ κατώκνησεν, ὡς τὰ εἶδε καὶ νῦν ἡ ἐκ θεοῦ βασιλεία σου ὑποχρεοῦς κἄν τούτῳ ποιούσα ἡμᾶς ἐπιπλέον καὶ ἀγάπης ἀφύκτοις δεσμοῦσα δεσμοῖς τοῦ αὐτῆς ὑπερεύχεσθαι εὐθυμον πρὸς θεοῦ δωρηθῆναι ὕψιαν αὐτῇ μακραιωνά τε καὶ νικηφόρον ζωὴν κατὰ τὴν τῶν νοουμένων καὶ ὀμιλέων ἐχθρῶν, πρὸς δὲ γε πῖνον γῆρα σὺν τῷ κράτει τῷ ἐπιγεῖφ καὶ τὴν βασιλείαν οὐράνιον. ἔλχε καὶ ὑπογραφήν πατριαρχικὴν (c).

XXIII. Imp. Andronici senioris ne civiles magistratus defunctorum metropolitatum vel episcoporum bona invadant (d). (A 1312)

Ἠρόσταγμα τοῦ κραταίου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου.

Ἐπεὶ ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ἀνήνεγκε τῇ βασιλείᾳ μου, ὡς, ὀπόταν τις τῶν κατ' αὐτοῦ ἀρχιερατεούτων ἐν τῇ κατ' αὐτὸν τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἢ ἑτεροῦς τι τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούτων ὀσοφιλισταίων ἐπισκόπων τῷ τοῦ βίου χρήσεται τέλει, διανίστανται τινες τὰ δημόσια διενεργοῦντες εἰς τὰς ἐκεῖσε χώρας· καὶ κρατοῦσι τοὺς ὑπηρετούν-

(e) Vind. 3 subscriptionem habet : Ἐλχε καὶ τὸ Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ ἰνδ. γ' διὰ τῆς πατριαρχικῆς καὶ οἰίας χειρὸς. In Paris. 1357 A recentior manus adscripsit : Ἐκυρώθη μηνὶ Ματίῳ ἰνδ. δ' ἔτους ς'ωιδ'. Quo significatur, constitutionem nostram a patriarcha anno 1505 propositam ab Imperatore anno 1306 confirmatam esse. Zach.

τας αὐτῶν, εἴτε μοναχοὶ εἴσιν εἴτε κοσμικοὶ, καὶ ἐπάγουσιν εἰς αὐτοὺς κακωτικὰ καὶ λυπηρὰ οὐκ ὀλίγα, καὶ ἀναλαμβάνουσιν ἐξ αὐτῶν εἰ τι ἄρα καὶ εὐρίσκονται κατέχοντες ἴδιον αὐτῶν, κατακρατοῦσι δὲ ὀμοίως· καὶ τὰ κτήματα καὶ εἰσοδήματα αὐτῆς τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς χηρευσάσης δηλονότι· κἀνεῦθεν ἐξητήσατο ἀπολυθῆναι τούτου χάριν πρόσταγμα τῆς βασιλείας· μου εἰς τὸ μὴ ἐνεργεῖσθαι τοῦτο παρὰ τινος τῶν τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου· ἢ βασιλεία μου ἔδικον παντελῶς καὶ ἀνόσιον τὸ τοιοῦτον ἔργον λογίζεται, καὶ εἴπερ ἐφθασεν ἐνεργηθῆναι τοῦτο παρὰ τινος, οὐ κατὰ γνώμην καὶ προαίρεσιν τῆς βασιλείας μου γέγονεν, ἀλλ' ἐκτὸς ὀρισμοῦ καὶ εἰδήσεως καὶ θελήσεως αὐτῆς· καὶ ἐὰν ἤκουε τοῦτο, ἐμελλεν ἐκ τοῦ παραυτίκα καὶ ὀργῆν μεγάλην ἐπενεγκεῖν πρὸς τὴν ἐνεργήσαντα τὴν τοιαύτην πράξιν, καὶ οὐκ ἐν ἐμελλεν εἶσαι ἀνεκδέκχτον καὶ ἀνεύθυνον τοῦτο. Ἐφθασε γὰρ γνωρίσασα, ὅτι καὶ τοῦ παναγιωτάτου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Γερμανοῦ ἐκείνου πρὸ χρόνων περὶ τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως αἰτησμένου πρὸς τὸν μακαρίτην καὶ ἀοίδιμον βασιλεῖ κῦριν Ἰωάννην τὸν Δούκαν τὸν ὀεῖον τῆς βασιλείας μου, λόγος χρυσοβοῦλλιος (e) ἐξετάθη καὶ προῖδη αὐτοῦ διακελευόμενος· καὶ ἀποφαινόμενος καὶ καθόλου κωλύων καὶ ἀνακόπτων, ὡς μηδὲν παρ' οὐτινοσοῦν τῶν ἀπάντων ἐνεργεῖσθαι τὸ εἰρημένον ἔργον καὶ διαπράττεσθαι. Τῷ τοιοῦτῳ δὲ χρυσοβοῦλλῳ ἀκολούθως καὶ τίμιον γράμμα τοῦ βηθέντος παναγιωτάτου ἀποπέλυται πατριάρχου (f), τὴν τοιαύτην διάταξιν βεβαίαν μένειν καὶ ἀμετάτρεπτον εἰς τὸ διηνεκὲς παρεγγυώμενον καὶ ἀποφαινόμενον, καὶ φρικώδεις καὶ βρυυτάτους ἀφορισμοὺς ἐπιτιθέμενον τοῖς ἀθετοῦσι ταύτην καὶ μὴ φυλάττουσι. Διὰ τοῦτο καὶ βέβαια ταῦτα καὶ ἀμετάβητα συντηρεῖσθαι καὶ φυλάττεσθαι παρὰ πάντων ἡ βασιλεία μου βούλεται, ἐπεὶ περ καὶ ὅπως σπεύδει αὐτὴ μετὰ πολλοῦ τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἐφέσεως εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἁεσμῶν τε καὶ διατάξεων τήρησιν καὶ ἀσφάλειαν, οἶδε μὲν προηγουμένως ὁ τὰ πάντα εἰδὼς θεὸς, ἴσασι δὲ καθεξῆς καὶ ὅσοι τῶν εὐφρονούντων ἀνθρώπων τυγχάνουσιν. Ὅθεν καὶ ὅστις ἂν τοὺς δηλωθέντας ἐκκλησιαστικούς· καὶ φρικώδεις ἀφορισμοὺς ἀθετῆσαι τολμήσειε, προδῆλως ὑπεύθυνος μεγάλων καὶ ἀφορητῶν ἐπιτιμίων γενήσεται· ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς βασιλείας μου ὡς πρόξενος αὐτῇ γινόμενος προκριματισμῶν καὶ τὸν παρόντα ὀρισμὸν αὐτῆς ἀθετῶν μεγάλην ὑποστήσεται τὴν ὀργὴν καὶ τὴν κίκωσιν. Τοίνυν καὶ προστάσσει καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία μου, ὁ καὶ πρὸ πολλῶν ἤδη τῶν χρόνων ἐκύρωσέ τε καὶ ἐβεβαίωσεν, ὡς ἂν μὴ ἔχη τις τῶν τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου ἢ τῶν κεφαλατικευδόντων ἢ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἄδειαν κατακρατεῖν ἀνθρώπων τινὰ τοῦ κατὰ καιροῦ ἀρχιερατεύοντος εἰς τὴν-

(d) Hanc primus edidit in Delin. Hist. JGR. p. 134 ex Cod. Paris. 1263. Eadem exstat in Vatic. 640. Zach.
 (e) Supra. Nov. III. Id.
 (f) Ineditum est. Vide Mortreuil III in ima p. 391. Habetur etiam in Cod. Paris. 1563. Id.

εἰρημένην ἀγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν ἢ τινος ἑτέρου A καὶ γνησίαν στοργὴν, ἣν εἰς τὴν αὐτὴν ὑψηλότατον ῥῆγα καὶ περιπόθητον θεῖον τῆς βασιλείας μου κέκτηται, διέκρινε καὶ ἔταξε καὶ πλείονα κυβέρνησιν ἔχειν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὀφειλομένου διδοσθαι παρ' αὐτῶν κομμερκίου ἐπὶ ταῖς πραγματείας αὐτῶν, παρ' ὃ εἶχον πρότερον, καὶ ἐκκοπὴν ἤδη ποιοῦνται καὶ ἀπ' αὐτοῦ κομμερκίου, ὡς εἰρηται, πρότερον.

Ἀπολύει γὰρ τὸ παρὸν χρυσόβουλλον αὐτῆς, δι' οὗ καὶ διορίζεται ἐπιδημεῖν ἀκωλύτως τοὺς ἀνωτέρω εἰρημένους πραγματευτὰς καὶ τοὺς ἑτέρους, ὅσοι ἀπὸ τῆς εἰρημένης χώρας τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοτάτου ῥηγὸς καὶ περιποθήτου θεῖου τῆς βασιλείας [μου] θέλουσιν ἔρχεσθαι ἐνταῦθα εἰς τε τὴν θεοδόξαστον, θεομεγάλυτον καὶ θεοφύλακτον Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς βασιλείας μου, ὅσας βούλονται, καὶ ποιεῖν ἐν αὐταῖς τὰς πραγματείας αὐτῶν ἀνενοχλήτως, καὶ ἀκαταδυναστεύτως, ἀποδίδοναι ὀφειλοντας χάριν κομμερκίου ὑπὲρ ἐμβολῆς εἰς τὰ ἑκατὸν ὑπέρπερα δύο καὶ ὑπὲρ ἔκβολῆς ὁμοίως ἕτερα ὑπέρπερα δύο, εἰς πλείονα δὲ ὅσιν μὴ καθέλκεσθαι, συντηρεῖσθαι δὲ μᾶλλον ἀδολαῶς ἐν τε τοῖς σώμασι καὶ τοῖς πράγμασιν αὐτῶν καὶ μηδεμίαν ἄλλην ζημίαν καὶ καταδυναστείαν καὶ ἀρπαγὴν ὑφίστασθαι παρά τινος τῶν ἀπάντων τῶν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου.

Ἐτι γὰρ μὴν καθὼς καὶ τὰ περὶ τούτου ἤτησαντο οἱ τοιοῦτοι πραγματευταί, ἐὰν συμβῆ κινδυνεῦσαι κατὰ θάλατταν καράδιον αὐτῶν ἀπὸ κλύδωνος καὶ πεσεῖν εἰς ξηρὰν ἐν τῇ χώρῃ τῆς βασιλείας μου, οὐχ ἐξουσίαν ἐπ' ἀδείας οἱ ἐπιοικοὶ τῆς τοιαύτης χώρας ἢ ἑτεροὶ τινες διαρπάξουσιν καὶ ἀποκερδαίνειν τι ἀπὸ τοῦ περιωθέντος αὐτῶν πράγματος, ἀλλὰ διαφυλαχθήσεται τὸ τοιοῦτον πρᾶγμα, αὐτῶν ἀκιννοτόμητον· ἐπιθεὶ οἵτινες ἀντολήσονται προξενῆσαι ζημίαν εἰς αὐτοὺς ναυαγήσαντας πραγματευτὰς καὶ ἀφελῆσθαι τινὰ ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ἀποδίδοναι μέλλουσι καὶ ἱκανοποιεῖν καὶ ἀνεστρέφειν κατὰ τὸ ἀκέραιον εἰ τι ἀν ἀφελῶνται, παιδεύεσθαι δὲ καὶ ὡς ἀθετῆται τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου· τούτου γὰρ τῆς ἐμφανεῖς διατηρηθήσονται μετὰ τὸ δίδοναι τὸ ἀναγεγραμμένον (h) κομμερκιον ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῆς εἰρημένης χώρας Κατελονίας πραγματευταί ἀνενοχλήτως καὶ οὐχ ὑποστῆσονται παρά τινος ἀδικίαν ἢ ζημίαν τινὰ ἢ ἐπήρειαν καὶ ἐπιθεσίαν οὐδὲν τινα,

XXIV. *Imp. Andronici senioris aurea bulla Monembasiotis concessa. (A. 1317.)*

(Exstat in Historia G. Phrantzæ. Vide tom. CLVI.)

XXV. *Imp. Andronici senioris de metropoli Joanninorum. (A. 1312.)*

(Exstat inter acta episcopalia Glycys patriarchæ, sub nom. LI. Vide tom. CLII.)

XXVI. *Imp. Andronici senioris privilegium mercatoribus Hispanis concessum (g).*

Ἐπεὶ ὁ ὑψηλότατος ῥῆξ Ῥαγούνας, Βαλεντζίας, Σαρδενίας, Κόρσικας, κόντος Μπερτζελόνας, καὶ περιπόθητος θεῖος τῆς βασιλείας μου, κύρ' Ἰάκωβος, ἀπέστειλεν εἰς τὴν βασιλείαν μου γρηγὴν αὐτοῦ μετὰ τῶν Κατελώνων πραγματευτῶν, τοῦ τε Μπερτζελίου Καρπονέλου, τοῦ Μπονάτου Ῥεutzῆ, τοῦ Γουλγουλλέλου Μπερτουλίη καὶ τοῦ Τομαζίου ντὲ Ποδίο, δηλοποιοῦσαν πρὸς τὴν βασιλείαν μου, ἵνα διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην καὶ γνησίαν στοργὴν τῆς βασιλείας μου τύχῃσι μὲν οἱ τοιοῦτοι πραγματευταί ὀρισμῶ τῆς βασιλείας μου εἰς τὴν χώραν αὐτῆς ἀνενοχλησίως εἰς τὸ ἐναργῆσαι τὰς δοκούσας αὐτοῖς πραγματείας, σὺν τούτοις δὲ τάξῃ ἢ βασιλεία μου, ἵνα καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῶν μέλλοντες ἔρχεσθαι καὶ εἰς τὸ ἐμπροσθεν εἰς τὰς χώρας τῆς βασιλείας μου διὰ πραγματείας τυγχάνουσιν τῆς αὐτῆς ἀνενοχλησίας· ἢ βασιλεία μου μὴ μόνον τοῦτο προσδέξεται ἡδέως τε καὶ ἐτοίμως, ἀλλὰ σὺν τούτῳ διὰ τὴν ἀγάπην

(g) Editum est ex archivo Barcenonensi in Capmany *Memorias hist. sobre Barcelona*, tom. II, p. 468. Ex historia regis Aragoniæ Jacobi II editor

hoc privilegium Andronico seniori, et quidem anno 1320 vindicandum esse censuit. Zach.

(h) Malini ἀνω γρηγ. Ib.

XXVII. *Imp. Andronici senioris de metropoli Bry-A seos (i). (A. 1324.)*

Ἡ βασιλεῖα μου διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ἀνωθεν λαβοῦσα ἀδειαν καὶ ἐνδοξον ἀπὸ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, εἰς πλεονα τιμῆν ἐπαίρειν καὶ προβιβάξεν ὅσας ἀν τῶν ἀγίων ἐκκλησιῶν διακρίνοι ἀρμοζούσας πρὸς τοῦτο, θεσπίζει καὶ νῦν διὰ τοῦ παρόντος προτάγματος, εἶναι καὶ εὐρίσκεισθαι τὴν ἀγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν Βρύσεως εἰς μητρόπολιν, καὶ συναπολαύειν τὸν ἐν αὐτῇ εὐρίσκόμενον ἱερωτάτων ἀρχιερέα τοῖς λοιποῖς ἱερωτάτοις μητροπολίταις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς μεγάλης συνόδου τῆς αὐτῆς κλήσεως τε καὶ τιμῆς κατὰ πάντα τρόπον ἧς καὶ οὗτοι μετέχουσιν. Ὅθεν καὶ νῦν μὲν ὀφείλει τυγχάνειν τῆς τοιαύτης τάξεως τε καὶ τιμῆς ὁ ἱερωτάτος μητροπολίτης Βρύσεως καὶ ὑπέριτος· καθεξῆς δὲ ἔσται τοῦτο κατὰ τὸν ἴσον τρόπον καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν μέλλοντας εὐρίσκεισθαι κατὰ καιροῦς εἰς γνησίους ἀρχιερεῖς τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητροπόλεως Βρύσεως, ἅτε δὴ καὶ τὸ ἔδραϊον καὶ ἀμετακίνητον ὀφείλοντος ἔχειν τοῦ παρὰ τῆς βασιλείας μου γεγονότος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ προβιβάσμου. Τοῦτου γὰρ χάριν ἐγένετο καὶ ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα.

Ἔχε τὸ Μηνὶ Δεκεμβρίῳ β.δ. ζ', δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς.

(i) Exstat in Cod. Vind. Hist. Gr. 65 fol. 49.

(j) Eiusmodi complura pacta insunt tam Libro albo, quam Pactorum libris. Index Libri albi : « Treugua quarta facta per dominum Hugolinum Justinum, nuncium domini ducis et communis Venetiarum, cum Andronico imperatore Romeorum, carta 140. » — Index pactorum libri tertii : « 1310. Pactum firmatum inter Andronicum Palaeologum imperatorem Constantinopolitanum et commune nostrum Venetiarum super treugua annorum duodecim et super negotiis hinc inde fiendis caeterisque capitibus contentis in pacto observandis. Cart. 112. » Et : « 1324. Treugua ad quinque a. servanda cum Palaeologo Imperatore Constantinopolis, cum diversis conventionibus et pactis ibi expressis. cart. 158. » Et : « 1325. Pactum cum imperatore Graecorum Palaeologo super treugua quinque annorum, cum diversis aliis capitibus contentis in pacto observandis cum sacramento. Cart. 215. » — Index Pactorum libri quarti : « Constantinopolis. Pactum, sive initium cuiusdam pacti facti inter imperatorem Palaeologum et nostrum commune super quibusdam treuguis roboratis et firmatis cum sacramento, ut in fol. 36. » Et : « Constantinopolis 1302. Pactum factum Venetiis cum nuntiis imperatoris Constantinopolitani : super treuguis prius habitis cum sequentibus capitulis juramento observandis. Primo, quod Capitula contenta in treuguis ante habitis firma habemus. Si Graecus intulerit damnus Veneto, corrigatur de vestiario imperatoris. Si autem Venetus damnus intulerit alicui Greco, emendatio fiat per Baiulum nostrum. aut Venetiis de bonis malefactoris, cum recta probatione tamen illorum qui hinc inde damnus passi fuerint, nisi damnus esset manifestum, et si esset dubitatio, fiat probatio per iuramentum damnus passi, aut testium. Quod omnes se abstineant negotiari salern, et masticam in suo imperio. R. mittantur damna illata inter Venetos et Januenses, nec teneatur imperator aliquid satisfacere de his, quae commissa essent in imperio suo, nec ipse nobis aliquid petere possit. Praeerea remittet omnium damna per stolum nostrum illata, in quo erat Capitaneus Nobilis Vir Rogerius Mauruceno, et reddat septuaginta novem milia hyperperorum cum aliis quatuor-

XXVIII. *Imp. Andronici senioris de metropoli Bryseos. (A. 1325.)*

(Exstat inter constitutiones synodales Essiae patriarchae, sub num. X. Vide tom. CLII.)

XXIX. *Imp. Andronici senioris pacta cum Venetiis inita (j). (A. 1285, 1302, 1310, 1324 et 1325.)*

XXX. *Imp. Andronici senioris aurea bulla, qua praedia nonnulla Irenae Augustae donantur (k).*

Λόγος χρυσόβουλλος ἐπὶ τινι δεσποινικῷ βουλήματι.

Σπουδάζειν μὲν ἀποδεικνύνα: τὸ νῦν ἡμῖν κείμενον κατὰ σκοπὸν καὶ γνώμην ὡς εὐλογον καὶ οὐχ ὑπερβαῖνον τὸ δίκαιον οὐδ' ἔξω τῶν τοῖς βασιλεῦσιν ἐξ ἔθους καὶ δεδωγμένων καὶ πεπραγμένων, περισσὸν οἶμαι καὶ παντελῶς ἀκαιρον, καὶ μηδὲ σχεδὸν εἰδότες περὶ τίνων μὲν αἰ κατασκευαί καὶ ἀποδείξεις καὶ ἡ περὶ ταύτας περιουσία καὶ δύναμις τῶν λόγων, ὅτι περὶ τῶν μηδὲν ἐκδῆλων καὶ δικαίων παντάπασιν ἀνωμολογημένων δικαίων ὄντων ἢ καὶ ἰσχυρῶς ἀντιλεγόμενων, καὶ τότε δὴ τότε καὶ χωρῆσα: δεῖ πρὸς ἀγῶνα καὶ βοηθῆσαι τοῖς δικαίοις πολεμουμένοις. Ὅπου δὲ μὴ μόνον πᾶς τις συνομολογεῖ περὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ καὶ πλέον ἐπιζητεῖ ἵνα περισώσῃται τὸ εἶδος, ὡς ἐλάττωνο: δυνατός τῷ γιγνομένῳ καὶ μηδὲ σχεδὸν ἦκοντος εἰς ἴδονον πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ δεδωγμένου (l), τί χρὴ

decim milibus, computato damno navis per nostros captae et ductae Nigropontum. Restituet nobis etiam septem millia hyperperorum pro derobatione rerum aliquarum navium euntium Constantinopolim, quando Baiulus detentus fuit, et fiet per nos inquisitio veritatis de huiusmodi facto. De damnis vero per nos aut nostros illatis fiet ratio et satisfactio. Et contra de damnis nobis per illos illatis fiet ab imperatore similiter ratio. Insulae captae per nos tempore belli pariter per nos tenebuntur, exceptis aliquibus, quas imperatori dimittemus. Et hanc treugua observabimus per decennium, et tantum plus, quantum placuerit imperatori. Si vero post dictum tempus aliqua pars vellet renuntiare dictis treuguis, denuntiabit alteri, addito sex mensium termino, ut quisquis hinc inde possit ad patriam suam reverti. Quae omnia supra dicta debeant juramento firmari a partibus, ut clarior est in fol. 40. » Et : « Constantinopolis 1285. Pactum cum imperatore Constantinopolitano subscriptum per dom. Joannem Dandolo Ducem pro firmanda et roboranda treugua decem annorum, cum renovatione conventionum et Capitulorum in elapsis treuguis contentorum et cum additione aliquorum, ut apparet in fol. 282. » Et : « Pactum sive treugua praedicta dom. imperatoris Constantinopolis per ipsum firmata, ut jacet in fol. 291. » Et : « Constantinopolis 1310. Treugua duodecim annorum cum imperatore Constantinopolitano sub eisdem conventionibus et capitulis immutabilibus contentis in praecedentibus treuguis. fol. 343. » — Haec omnia propediem lucem videbunt in Tafelii et Thomae Urkunden z. alt. Handels- u. Staatsgesch. Venezigs. Zach.

(k) Hanc, et quae sequuntur quinque aureae bullae, edidit Boissonade *Anecd. Graeca*, vol. II, p. 57, ex Cod. Paris. reg. Gr. 2105, qui Nicephori Chammii opera continet. Chrysobullum illud, ut et quae demceps exhibentur, Nicephorus composuit, cum sub Andronico seniore a caniceo esset. Cf. Cantacuzen *Hist.* I, p. 45. Videntur autem haec Chrysobulla initio imperii Andronici vindicanda esse.

(l) Fonte δεδωγμ.

περιετῶν λόγων καὶ ζητεῖν εὐρέσεις ἐπιχειρημάτων ἅ
καὶ ποικίλλειν καὶ ταχυνουργεῖν καὶ μέγα τι δοκεῖν
ἀνύτειν, ἐκυτοῦς δὴθεν μὲμψως ἐξαιρευμένους, μὴ
ποτε δόξωσι παρὰ τὸ εἰκότος τι πεπραχότες καὶ ὑπερ-
δραμόντες τὸ δίκαιον; δέον ὅν παντὸς μᾶλλον πρὸς
τοῦναντιον ἀπιθεῖν, καὶ σπουδάσαι δεῖξαι ὅτι μὴ
ἐνέχονται τῇ αἰτίᾳ, ὡς μεγάλα μὲν ὀφείλοντες δι-
δόναι, μικροὶ δ' ἀμειδίμενοι καὶ τὸ κατ' ἀξίαν
ἐλαττονοῦντες. Φιλοτιμῆσθαι μὲν γὰρ ἐπὶ ἑωραῖς
τούς βασιλεύοντας; καὶ ταύτας διατρεῖν καὶ ἀπονέ-
μειν τοὺς κατὰ λόγον ὑποδοχομένους, τοῦτο καὶ βασι-
λεῖς; αὐτοὶ ἐν γράμμασι βήτορθεύουσι καὶ τοὺς λό-
γους τῆς περὶ τὰ τοιοῦτα πληροῦσι φιλοτιμίας. Εἰ
δὲ τοῦτο περὶ πάντας ἀπλῶς ἐξητασμένον εὐ ἔχον
ἔστι, τί τις ἂν φαίη περὶ τῶν γνησίως συνημμένων
καὶ ἠκόνητων κατὰ γένος εἰς βασιλεῖς, καὶ παντα-
χόθεν λαμπρὰς καὶ μεγάλας ἐπιδεικνυμένων καὶ
προβαλλομένων τὰς ἀφορμὰς, ὥστε σφᾶς αὐτοὺς
βασιλεῖας, τρόπον ὃν ἐφημεν προτεθυμημένους καὶ
βουλομένους χαρίζεσθαι, εὐθύς στρέφειν ὅλους καὶ
μεθέλκειν εἰς ἐκυτούς; ἢ τοῦτο καὶ παντὶ που
δῆλον.

α'. Εἰ δὲ τοῦθ' οὕτως, τὴν κοινῶν ἐμοὶ τοῦ
κράτους, τὴν περιπόθητόν μοι Αὐγούσταν, πῶτερον
βουληθεῖσαν μᾶλλον καὶ αἰτησαμένην πᾶς τις ἂν ἐκ
παντὸς ἐροῖ τρόπου δίκαιον αὐτοῖς δὴ τούτοις, οἷς
ἂν καὶ βουληθεῖη, εὐθύς καὶ χρήσασθαι τετελεσμέ-
νοις; ἢ ὅτι μὴ βεβούληται μᾶλλον μηδὲ τῶν δικαίων
μεταποιεῖσθαι καὶ εὐλογωτάτων, ὀλίγην δὲ τούτοις
ἀπονέμει καὶ μικρὰν τὴν φροντίδα, καὶ ὅσον μὴ
καθάπτεσθαι μᾶλλον τῶν τοιοῦτων ἢ δοκεῖν ἀμυδρῶς
ἄπτεσθαι, διὰ τοῦτο καὶ μάλιστα εἰ τι γνοίημεν
ἡμεῖς κατὰ ταύτην δὴ τὴν αὐτῆς γνώμην πράξει
πράττοιμεν ἂν μηδὲν βιασαμένης; Ἐγὼ μὲν οἶμαι
τοῦτο. Ἀλλὰ πρὶν ἢ τοῦτο, βροηθεῖ μὲν αὕτη τοὺς
καθ' ἡμᾶς; πράγματα καὶ χρήματα ταῖς κοιναῖς χρῆσαις
εἰσενεγκοῦσα, καὶ ὑπερορᾷ μὲν χρήσεων ἰδίων καὶ
ἐφ' οἷς εἶχεν οικείοις ἀναγκαίοις οὔσιν ἀναλῶσαι
καὶ δαπανῆσαι, προτιμᾷ δὲ τὸ τῶν πολλῶν καὶ
ἐπικραεῖ αὐτοῖς τοῦτον τὸν τρόπον πάντα τὰ δυνατὰ
παραχούσα, μεγαλοψύχως εἰς μέσον καταθεμένη
καὶ μηδὲν ὑπολογισαμένη τοῦ καίρου καὶ τῶν
ἐφειστηκότων πραγμάτων. Ὅστε δὴ καὶ τοῖς ὀρθῶς
ἐντεῦθεν λογιζομένοις οὐδὲ χάριτος ἂν ἐν μέρει
νομισθεῖη ὃ νῦν ἡμεῖς δρωμέν, μηδὲν μὲν νέον
ἀποδόντες, ἐκ δὲ τῶν προσόντων αὐτῇ τὰ δόξαντα
πράξαντες καὶ κατ' ἐξουσίαν αὐτῆς πᾶσαν εἰς τὸ
διηνεκὲς παραμένειν, οὐ κατὰ χάριν μᾶλλον ἢ τρῶ-
πον ὃν εἴπομεν ἐωνημένα. Ταῦτα δ' εἰσὶ τὰδε (m)
. . . ὧν δὴ χάριν καὶ τοῦ παρόντος ἡμῖν ἐδέησε
λόγου, καὶ ἐκτιθέμεθα τοῦτον, πάγιον καὶ ἀσάλευτον
καὶ ἀμετακίνητον καθιστώμετες. Καὶ ἡμεῖς μὲν
οὕτως. Τί δὲ ὑμεῖς, οἱ νῦν τε παρόντες τῇ πε-
πραγμένῳ καὶ χρόνῳ ὑστερον τῷ παντὶ συνεσόμε-
νοι, οἱ κληρονόμοι τῆς ἐκ Θεοῦ δεδομένης ἡμῖν

ταύτης; ἀρχῆ; καὶ βασιλείας (n), τί φετε καὶ τί
ὑμῖν δοκεῖ; μέγα τι τὸ πρῶγμα καὶ ἐπαχθὲς καὶ οὐ
οἶον ἂν καὶ ὑμᾶς ὑποστῆναι καὶ περισῶσαι θελή-
σαι; ἢ τοῦτο μὲν οὐδαμῶς οὐδ' ἂν εἰς εἴποι, μικρο-
δὲ μᾶλλον καὶ κατητυτελισμένον καὶ ἀποδόν παρὸ
πολὺ τοῦ εἰκότος, ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὑμῖν, πάντο
σα εἴρηται λογιζομένοις καὶ ἅμα συλλογιζομένοις
τὸ λαμπρὸν ἄνωθεν καὶ περιφανὲς καὶ ὑπερύψηλον
τοῦ γένους, ἐξ ὧν αὕτη τίκεται καὶ ἡμῖν ἐπιδημεῖ (o)
τῆς ἀρχῆ; ἐν μεθέξει οὕτω τοῦ Θεοῦ βουληθίντος
καὶ ἐν εὐδοκίᾳ θεμένου. Καὶ μὴν εἰ μὴ τὸν τρόπον
τοῦτον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐτέραν πρὸς ἡμᾶς ἦκε,
τί ἂν ἐπράξαμεν; οὐ μετεδωκάμεν ἂν τῶν ἀξίων,
μεγάλων δὴ τινῶν ἀρμοζόντων; καὶ πῶς οὐκ ἂν
ἐδόξαμεν τοῦ ἀμέμπτου καὶ τῆς τοῦ καλοῦ ἐπιγνώ-
σεως ἀναισθητῶς ἔχειν; Καὶ τοῖνον φυλάττετέ μοι
τὸν χρυσόβουλλον τοῦτον λόγον ἀκατάλυτον παντε-
λῶς, καὶ ὅσον ἐν τούτῳ βουλόμεθα ἐς ἀεὶ παρα-
μένειν.

β'. Βουλόμεθα δὲ τὰ εἰρημένα κατὰ κλήσιν χω-
ρία τῇ περιπόθητῳ μοι ταύτῃ Αὐγούστῃ ἐν διηνεκῇ
τῷ χρόνῳ διὰ παντὸς ἀνεῖσαι ἀνενόχλητα πιντε-
λῶς, ἀναπόσπαστα, ἀπαράβραυστα, καὶ κατὰ τὴν
περιοχὴν μὲν αὐτῶν καὶ νομῆν πᾶσαν, οὐ μὴν ἀλλὰ
καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἂν καὶ γένοιτο ταῦτα βελτιωθέντα
προελθεῖν εἰς ἐπίδοσιν πόρρω που πάσης ἀπελη-
λαμένης καὶ ἀπωσμένης ἄλλης τε διασειούσης καὶ
μεταταλευεῖν περιωμένης δυνάμει, καὶ δὴ καὶ
ψηλαφώσης ἀπάσης καὶ περιεργαζομένης καὶ ἀπο-
γραφοῦσης χειρός. Οὐτε γὰρ ἑτερός τις τῶν ἀπάν-
των οὐδεὶς ἐπεγνώκω; ἔσται καὶ πράξας ἐξ ἐναν-
τίως τῶν νῦν ἡμῖν ἐγνωσμένων οὐδὲν, ἀλλὰ καὶ
ἀπογράφων πᾶς ἀπὸ μακρόθεν στήσεται, καὶ οὐκ
ἐγγίει οὐδ' ἐπιμίξει τοῖς τοιοῦτοις, παρεγγχεῖν
τολμῶν καὶ ὑποτέμνειν καὶ παραλύειν καὶ ἄλλο-
τριεῖν, εἴτε τῶν ἐξ ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ νῦν
ἠρμοσμένων εἴτε τῶν ἐς ὑστερον ἀμεινόνων καὶ
βελτιόνων γε καθεστηκότων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
ἐξεῖται ταῦτα παντάσιν οὕτως ἔχοντα καὶ μηδὲν
ὑπανέντα μηδὲ περιτραπέντα καὶ εἰς ἥττον ὀλισθη-
σαντα καὶ ὑπαχθέντα, μηδ' αὐτοῖς οἷς ἂν καὶ γνοίη
ἢ αὐτῇ μοι περιπόθητο; Αὐγούστα πρυτανεῦσαι
καὶ νεῖμαι τῶν ἐξ ἐμοῦ καὶ ταύτης δηλονότι γεγεν-
νημένων ἢ τρῶπον ἕτερον ἐν μοίρᾳ παιδῶν ἡμῖν
γνησίως ἀφιγμένων (p), οἱ δὴ καὶ αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς
ἐσποδίζοντες κατ' ἴσον ὡσπερ ἄλλοι τι χρήμα τῶν
ἰδίων αὐτῆς δικαίοις ἅπασιν καὶ ταῦτα ἐξ αὐτῆς
κατὰ δωρεάν καὶ χάριν, εἰ δὲ βούλει κληρὸν εἰπεῖν
δίκαιον, ὑαβρῶνόντως εἰληφότες. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
οὔτοι πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν, κάκεινοι πρὸς τοῦ; ἐξ
ἐκείνων, καὶ οἱ ἐφ' ἐξῆς πρὸς τοὺς καθ' ἐξῆς σφισιν
αὐτοῖς εἰς γέννησιν ἰόντα; οὕτω δὴ καὶ κατὰ βού-
λησιν πᾶσαν ἀπονενεμηκότας κληρώσουσιν, ὡς αὐ-
τοὶ τρόπον ὃν ἐφημεν μεθ' οὕτω μεγίστου καὶ κρα-
τίστου τοῦ δικαίωματος ἔλαχον.

(m) Excidit hic catalogus prædiorum Irenes Aug-
ustæ gratia eripitorum eique donatorum.

(n) Filii scilicet et nepos imperatoris.

(o) Irene nepcis erat Marchionis Montisferrati et

e Longobardia Byzantium venerat.

(p) Innuit, puto, Andronicum nepotem; forsan
etiam Michaelem Catharum, Constantini filii ex
pellice filium.

Καὶ οὕτω μὲν ὅτι πᾶν ἔσον ἦδη καὶ λέλειπται καὶ ἡμεῖς· παραγγυώμεθα, δίκαιον ὄν παντὸς μᾶλλον, οὐδ' ὑμῶν τις τῶν μεθ' ἡμᾶς βασιλευσόντων παρ-
 ζεται, εἰ μὴ τι ἄλλο Θεοῦ νέμεσιν δικάζαν καὶ ἀγανάκτησιν οὐ μένος· ἐν φόβῳ· εἰ δέ τις καὶ βου-
 ληθείη (εἴη δὲ μηδεία), ἀλλ' οὖν τῷ βουληθέντι καὶ
 ἡμεῖς εὐθύς· ἔπαρωμέθα αὐτὸ δὴ τοῦτο ὃ γε πάντως
 καὶ πεῖσεται, κίνησιν Θεοῦ ἐνδικῶς μετιούσαν τὴν
 ἀδικίαν.

**XXXI. Imp. Andronici senioris anrea bulla, qua
 praedium Cuiuz monasterio Serbico in monte Atho
 ad instantiam Cralis Serbiae concessitur (g).**

Λόγος χρυσόβουλλος ἀποδοθείς πρὸς τὸν ὑψηλότατον
 Κράλην Σερβίας.

Ἡ μὲν δὴ τοῦ παρόντος λόγου πρόθεσις πρὸς
 αἰτησιν ἀπαντᾷ καὶ ταύτην εὐθύς συμπεραίνει, ἣν
 ὁ τῶν Σέρβων ὑψηλότατος Κράλης καὶ φιλάτος ἔμοι
 οὐχὶ δικάζαν μόνον καὶ πάντα τὴν δικαίαν, ἀλλὰ καὶ
 μικρὰν δὴ τινα ταύτην ἐπὶ μεγάλῳ καὶ μεγίστῳ
 προὔδατο πράγματι. Καὶ μὴ ὅτι γε παραιτησα-
 μένους ἡμᾶς οὐδεὶς ἂν οὐκ ἂν ἀφῆκεν αἰτίας ὁρθῶς
 λογιζόμενος, ἀλλ' ἦδη καὶ τετελεσμένην ταύτην
 πάντες ἂν φαίεν μηδὲν ἀξίον εἶναι, μήτε πρὸς χά-
 ριν τοῦ προβαλομένου καὶ δεδεγμένου, μήτ' αὐτῆς
 εἵνεκα τῆς ὑποθέσεως, ὑφ' ἧς αὐτῷ καὶ δέδοχται
 προβαλῆσθαι τὴν ζήτησιν. Καὶ τοίνυν οὐ τοῦ-δὲ γε
 σπουδαιότερον ἡμῖν ἂν εἴη, δεῖλαι δηλονότι ὡς εὐλογον
 τὸ πεπραγμένον καὶ οὐχ ὑπερβαῖνον τὸ δίκαιον,
 ἀλλ' ὅτι γε μὴ τοσοῦτον μόνον ἡμεῖς εἰκὸς εἶναι
 νομίσαντες τοσοῦτον καὶ ἀποδεδώκαμεν, ἀλλ' ὅσον
 ἔδοξε τῷ εὐληφότε τοῦτ' αὐτῷ καὶ παρ' ἡμῶν κατὰ
 γνώμην γεγένηται. Ἀλλὰ πρὶν ἢ τοῦτο, βούλομαι
 μικρὸν προδιαλαθεῖν καὶ τῷ μέλλοντι χρόνῳ θαῦμα
 Θεοῦ μέγα περὶ ἐμὲ καὶ τὴν ἐκεῖνου τεταγμένην
 ὑπ' ἔμοι κληρονομίαν διηγήμα θέσθαι πρὸς ἀνθο-
 μολόγησιν αὐτοῦ, κοινήν δὴ λέγω παρὰ πάντων
 ἀνθρώπων τῶν εὐσεβεῖν ἐλομένων. Ἐντεῦθεν γὰρ
 καὶ ὁ πᾶς σκοπὸς τοῦ παρόντος λόγου σαφῆς γένοιτο
 καὶ δήλος τοῖς· μαθεῖν βουλομένοσι. Ἀθροίζεται μὲν
 γὰρ ἐξ ἑψά: στρατιᾶς Περσικῆς κληῖθαι, καὶ εἰς
 μέγα κα'· πλείστον ἀθροίζεται, εἴτ' εἰς Θράκην δια-
 βαίνει, ταύτην δὴ τὴν ὑφ' ἡμῖν λέγω καὶ ἡμετέραν,
 καὶ πανταχόθεν αὐτοῖς δύναμις συγκροτεῖται, καὶ
 γίνονται πολέμιοι κατὰ τῶν ἡμετέρων, μέγала δὴ
 τινα καὶ φρονούντες καὶ μελετώντες· καὶ συνηθὸς
 τοῦτοις ἐκ τῶν ὁμογενῶν προτρέουσιν αὐθις καὶ
 μάλα αὐθις, καὶ ἄλλων ἐπ' ἄλλοις ἀεὶ γιγνομένων
 καὶ πλειόνων ἐπὶ πολλοῖς ἐς μέγα ἦρτο τὸ κατ'
 αὐτοῦς, καὶ δεινὸν οἶον καὶ χαλεπὸν ἐνενόμιστο,

(g) Cralis ille Serviae, qui infra imperatori dicitur
 ὁ ἐμὸς οὗτος φιλάτος παῖς, duxerat Simonidam, Ire-
 nes et Andronici filiam. Vide Nic. Greg. VI, 9, 3;
 Cantacuz. Hist. I, 7.

(r) Psal. XLIII, 6

(s) Psal. VII, 12.

(t) Forsan ex Isaia sumptus color. Cap. XXIV,
 Ἐμεθύσθη ἡ μάχηρα μου., ἡ μάχηρα τοῦ Κυ-
 ρίου ἐνεπλήσθη αἵματος.

(u) Psal. XXXVI, 15.

μήπω τῶν ἡμετέρων συντεταγμένων καὶ αὐτοῖς· δὴ
 τοῦτοις ἀντεπεξίοντων. Καὶ γοῦν ἀδείας ἐπειλημ-
 μένοι καὶ θράτους ὑπ' αὐτῆς πλησθέντες ἐδόκουν
 ἀνυπόστατοι· τινες εἶναι καὶ ἀκατάσχετοι ταῖς ὀρ-
 μαῖς· καὶ ἦσαν πολλῶν τινι τῷ φρουράγματι ἐπηρμένοι·
 καὶ ῥέοντες πανταχόθι ταῖς ἐκδρομαῖς. Εἴτ' αὐθις
 εἰς ἕν συνιόντες· ἐπὶ τοῖς κληῖθαι· ὑπερφρονούσι,
 καὶ δεινὸν μὲν παθεῖν οὐδὲν εἰς νοῦν βάλλουσιν οὐδ'
 ἔσσεσθαι· ποθεν αὐτοῖς οὐδ' ἀπαντῆσαι, πάντα δ'
 αὐτοῦ· δρᾶσαι μᾶλλον καὶ καταπράξασθαι δεδυνή-
 σθαι. Καὶ οἱ μὲν οὕτως· ἡμεῖς δ' αὐθις ἐπὶ Θεὸν
 βλέποντες καὶ τὴν αὐτοῦ μητέρα παρεταττόμεθα ἐξ
 ἐναντίας. Καὶ τοίνυν τῶν ἡμετέρων συνιόντων ὑπὸ
 Θεῷ στρατευμάτων, καὶ λαμπρῶν δὴ καὶ τούτων
 καὶ γενναίων ὄντων καὶ σφόδρ' ἀμύνεσθαι δεδυνή-
 μένων, οὐκ ἐπὶ τοῦτοις ἡμεῖς δεῖν ἐγνωμεν τεθαρ-
 βηκεῖναι, οὐδ' ἐπὶ τῇ ῥομφαίᾳ (r) καὶ τοῖς τόξοις,
 ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ τὰ βάλλοντα τοὺς ἐχθροὺς ἀνεμ-
 νομεν βέλη. Καὶ τὸ ἐκεῖ μὲν ἐντεινόμενον τόξον
 μόνον οὐκ ἐπωρῶμεν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἐτοιμαζόμενα
 σκευὴ θανάτου (s)· ἐλπίζοντες δ' ἦμεν καὶ μάλα τι
 ἐπὶ τοῦτοις ἐλπίζοντες καὶ θαρρόντες, καὶ ἤμισα
 οὐδαμῇ ἐψεύσθημεν τῶν ἐλπιδῶν. Ἀλλὰ τί δὴ καὶ
 γίνεται; Σφάττει μὲν τοὺς πολεμοῦντας ἢ τοῦ Θεοῦ
 μάχηρα, καὶ μεθύεται πλησθεῖσιν τῶν ἐξ αὐτῶν
 αἱμάτων (t)· συντρίβεται δ' αὐτῶν πάντα τόξα, καὶ
 ἦν ῥομφαίαν ἀνέσεισαν καὶ ἠπειλήσαν κατ' ἡμῶν
 στρέφεται καὶ εἰσελαύνει τὰς αὐτῶν καρδίας (u),
 καὶ πίπτουσι μὲν πάντες, οὐκ ἔν ταυτῷ, πίντες·
 δ' ὄμως· φεύγει δὲ τούτων οὐδεὶς καὶ σέσωσται· οὐ-
 δαμῇ οὔτε γῆς οὔτε θαλάσσης. Καὶ τοίνυν ἴστανται
 τοῦτο περιφανὲς καὶ μέγα καὶ παμμέγεθες τρόπαιον
 κατ' ἧς ἐφημεν τῶν ἀσεβοῦντων ἐπάρσεως. Καὶ
 πολλοὶ δὴ τινες καὶ παμπληθεῖς ὄντες κτεινόμενοι
 καὶ ἀλισκόμενοι· πλείους· ἔδοξαν ἢ τῆς· σφαγῆς καὶ
 τῆς πληγῆς ἐκτὸς ὄντες. Καὶ γοῦν πᾶνθ' ὅσα νο-
 μίσαντες καὶ θαρρήσαντες κατ' ἡμῶν ἦσαν, πάντ'
 ἐπὶ τὰς σφῶν αὐτῶν κεφαλὰς Θεὸς τρέψει (v), 3·
 καὶ ἐν ἰσχυτὶ δεδόμεσται (x) καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ
 οὐτ' ἀντερίξει οὐτ' ἐστὶν ἀντέγων οὐδεὶς. Καὶ τὸ
 μὲν ἀσεβῶν καὶ πολέμιον τέλος τοιοῦτον,
 τοιοῦτον καὶ τὸ κατ' αὐτῶν ὑπὲρ τῶν εὐσεβοῦντων
 ἡμῶν τρόπαιον ὑπὸ Θεῷ πολεμοῦντων καὶ παρα-
 ταττομένων. Τοῖς δ' ἡμετέροις τότε στρατεύμασιν
 οὐ μικρὰ δῆπουθέν ἔστιν ἐν οἷς καὶ συνήρατο καὶ
 συνέπραξε καὶ ἡ Σερβικὴ δύναμις (y), ἰσχυρά τις
 καὶ αὐτὴ καὶ γενναία, ὁμοσε τοῖς πολέμοις· χω-
 ρούσα καὶ κατ' αὐτῶν προθύμως ἐς ὃ τι πλείστον
 συβρῆγγυμένη. Ἐκλέγει γὰρ ταύτην ἐκ τῶν ἑαυτοῦ
 ὁ ἐμὸς οὗτος· φιλάτος παῖς, καὶ καθοπλίζει οὐ τὰ

(v) Psal. VII, 16 : Ἐπιστρέψει ὁ πόνο· αὐτοῦ εἰς
 κεφαλὴν αὐτοῦ.

(x) Exod. XV, 16 : Ἡ δεξιὰ σου, Κύριε, δεδόξα-
 σται ἐν ἰσχυτὶ.

(y) Ad hanc expeditionem et Servici exercitus
 societatem videtur referenda Cralis cum Androni-
 co, apud Cantacuzenum I, c. 7, p. 25, expositulatio
 de duobus Comanorum millibus, quos post bellum
 imperator Crali non reddiderat, sed Graecis copiis
 immiscuerat.

σώματα μόνον αὐτῶν ὄπλοις χαλκοῖς, ἀλλ' ἤδη καὶ ἅς ψυχὰς προσηραπείαις λόγοις θήξας καὶ παρακλητικοῖς· καὶ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καὶ ταῖς τοιαύταις παρασκευαῖς ἐνεῖς θάρρους αὐτοῖς, ἐβρόμηνω; ἀντεπεξίναμι τοῖς ἐπιουσίαις ἐχθροῖς καὶ συμπλέκεσθαι τοῖσι καὶ καρτερεῖν πείθει καὶ παρασκευάζει. Καὶ ἦσαν τῶν ἐπιτολῶν αὐτοῦ μεμνημένοι, καὶ οὐκ ἐπελάθοντο οὐδ' ἠμνημόνησαν ἐπὶ τῶν ἀγῶνων καὶ τῆς ἐπὶ τοῦς πολεμίους παρεμβολῆς. Εἶτα τί; τῶν ἐχθρῶν ἐκείνων ὁμοῦ πάντων παντάπασιν καὶ πτόσιντων καὶ ἀπολωλότων, καὶ θορόθου δὴ τινος μεγάλου κατὰ τῆς Περσίδος πάσης καταβραχύντος ἀπανταχοῦ, διαβαίνει τὰ ἡμέτερα στρατεύματα καὶ κατ' ἐκείνων ἐν αὐτῇ γέ που τῇ πολεμίᾳ, συνδιαβαίνει καὶ τῶν Σέρθων αὐτῶν σύμμοχο; αὐθις ἐτέρᾳ δυνάμει οὐκ ἀγεννῆς. Καὶ οὐκ ἀνέχεται ὁ φίλτατος οὗτος ἐμοὶ καὶ τῆν ἀρχὴν ἔχων αὐτῶν, μὴ, ὅσοι δὴ πολέμιοι, ὅσοι δὲ καὶ παρατάξεις ἡμέτεροι κατ' αὐτῶν, μὴ καὶ αὐτοὺς ἀνταίρειν καὶ συμβάλλειν κατὰ ταυτῶν. Καὶ βούλεται μὲν δὴ καὶ τῷ σώματι παρεῖναι, καὶ μάλα βούλεται καὶ προσηθύμῆται· ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὴ ἔστιν αὐτῷ (οὐδ' ἂν ἀπαίρειν μηδὲ μεθίστασθαι τῶν οἰκείων οὐ μὲν οὖν ἀτραλῆς σφίσιν αὐτοῖς), ὁ δὲ θεύτερον οὐκ ἀναίρεται, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δίδωσι προθύμως ἐς ὅσον δυνατὸν ἐς πλείστον.

α'. Καὶ τοίνυν ἀντὶ τούτων (ἀλλ' οἷόν γε καὶ τοῦτο! Καὶ πᾶρ σιν ἤδη σκοπεῖν βουλομένοις τὴ γνῶμης αὐτοῦ)· ὑπὲρ γὰρ τῶν εἰρημένων πράξεων τῶν ἐκ Θεοῦ καθ' ὧν ἐφημεν ἐχθρῶν δεδωρημένων ἡμῖν βούλεται αὐτῷ Θεῷ ἀνάθημα τι προσαναθεῖναι καὶ χριστήριον, καὶ τῆ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἄθω σεβασμία μονῆ τῆς πανυπεράγνου Μητρὸς αὐτοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ (α) προσενεγκεῖν καὶ προσαρμόσει, διὰ παντὸς δῆπου παρῆμενον καὶ μήποτε ταύτης μὴτ' ἐκπίπτου μὴτ' ἐκλυόμενον. Καὶ πρῶτον γοῦν αἰτεῖται καὶ παρὰ τῆς ἐμῆς βασιλείας λαμβάνει τὸ περὶ τὸν Στρυμόνα χωρίον τὸ καὶ ὠνομασμένον τοῦ Κούζι, καὶ ἀνατίθει τῇ σεβασμίᾳ ταύτῃ μονῇ. Νῦν δὲ καὶ χρήματα μελετᾷ καταθίσθαι, καὶ ἀντὶ τούτων εἶναι τὸ χωρίον ἐπισημένον ὡς περ καὶ ἀποδεδωμένον τῇ μονῇ. Καὶ ὁ μὲν οὕτως. Ποῦ δ' ἦν εἰκὸς ἡμῶς ἐπὶ χρήματα μὲν ἰδεῖν ταῦτα, παριδεῖν δ' ἄπερ ἐφημεν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων τούτου σπουδίσματα, καὶ τῆν ἄγαν βούλησιν καὶ προθυμίαν αὐτοῦ; μὴ ὅτι γε ἐφ' οὕτω σμικρῇ χάριτι καὶ ἀντιδόσει, ἀλλ' εἰ τί γε καὶ οἷον πολλοῦ τινος ἦν ἀξίον καὶ πλείστον, εἴτ' ἦν αὐτῷ βουλομένῳ τόνδε δὴ τὸν τρόπον ἢ ἕτερον ἡμᾶς ἐπὶ τούτῳ τὸ δοκοῦν αὐτῷ πράξει. Τοίνυν καὶ ὁ δὲ μᾶλλον ἡμεῖς δεῖν ἐγνωμέν πεπραχέναι, τοῦτ' ἤδη καὶ πράττομεν. Ἔστι δὲ τί; Τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον ἐκθένας αὐτῇ δὴ ταύτῃ τῇ πανυπεράγνῳ Μητρὶ τοῦ

Θεοῦ καὶ διὰ ταύτην τῇ ρηθείᾳ σεβασμίᾳ ἀπονεμομεν μονῇ, δι' οὗ εἶηται καὶ καθέξει μὲν διὰ παντὸς ἐς αἰὲ τὸ λεχθὲν χωρίον, καθέξει δ' ὀχλήσεως μηδεμιᾶς οὐθαμῶθεν προσηγενομένης αὐτῆς, οὐτ' ἐξ οὐθενὸς τῶν τὰ δημόσια πραττόντων οὐτ' ἐκ χειρὸς ἀπογραφούσης καὶ ψηλαφούσης τὰ κατ' αὐτὴν, ἀλλ' ἀκέραιον ἔσεται τοῦτὶ τὸ κτήμα κατὰ πᾶν ὄριον τὸ καὶ νῦν μέρος ἐν καὶ ἡρμοσμένον αὐτῷ· καὶ εἰ τι δ' ἐν τούτῳ παρὰ τῶν μοναχῶν βελτιωθὲν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἤξει, τὸν αὐτὸν ἔσται τρόπον κατεχόμενον ὑπὸ τῆς μονῆς, μηδενὸς τῶν δικαίων ὄντων αὐτῷ μὴτ' ὑποσημομένου μὴτ' ἀπαλλοτριουμένου καὶ μεταπίπτοντος μηδαμῶς ἥκιστα ὑπ' οὐθενὸς.

Καὶ τοίνυν τῇ δυνάμει τοῦ χρυσόβουλλου τοῦδε λόγου ταῦθ' οὕτως ἔσται, καθὼς ἤδη καὶ προσητάσων ἔστι καὶ διορίζομενος, ἐπεὶ καὶ τούτου χάριν γεγωνῶς ἐβραδύθη τῇ τοιαύτῃ σεβασμίᾳ μονῇ.

XXII. *Imp. Andronici senioris aurea bulla pro componendo dissidio inter monachos.*

Λόγος χρυσόβουλλος ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῶν διαστάτων μοναχῶν, εἶτα συνιώντων εἰς ταυτὸν τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι, λύσιν εἰληφῶτων τῶν προσισταμένων αὐτοῖς.

Εἰρήνην καὶ ὁμοφροσύνην, καὶ κοινὴ γνῶμη διαφορῶς ἀπάσης καὶ ἐριδος καὶ φιλονεικίας ἀπηλλαγμένη, ἀριστον δῆπου πανταχῇ τοῖς ἐξετάζουσι καὶ σκοπουμένοις καὶ γε τελευτάτον ἀγαθόν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν κλήρῳ Χριστοῦ καὶ τοῦδε τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐπὶ ὁρθῶν καὶ ἀπταιστων τῶν ἐαυτῆς δεγμάτων ἰσταμένη καὶ τὰ λοιπὰ πάντα εὐ ἔχουσα καὶ ἀσφαλῶς, εἰ ἂν μᾶλλον ὁ γε φιλόθεος καὶ φιλόχριστος ὑπὸ Θεῷ συμπράττοντι καὶ τῆν κατέρουσι ἐμπαρεχομένη ἐπιμελιῶς σπουδία, ἢ τοὺς ταυτὰ περὶ Θεοῦ φρονούντας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς συμβαίνοντας καὶ συμφωνούντας ὁμολογίας καὶ ἄλλα δὴ πάντα μῆδ' ἰσχυρῶς ἐξηφθαι, καὶ μηδὲν διαφύρεσθαι μὴδ' ἀντικεῖσθαι τούτου; καὶ οἷον εἰς πᾶσι ταῖς ἀντικαθεστάναι μηδαμῶς, ἀλλὰ γε παντὶ δὴ τρόπῳ φέροντι πρὸς ἐν συμβαίνειν πρὸς ἀλλήλους καὶ συναρμόζεσθαι, καὶ καθ' ἐν οἷον χεῖλος καὶ γλῶσσαν μίαν κηρύττειν ἐπ' αὐτῆς ἐκκλησίας ὁμοῦ τὰς αὐτὰς φωνὰς ἀφιέντας Θεῷ, καὶ γε ὡς ἐπὶ μῆδ' καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως ἀσφαλῶς ἰδρυνταί, οὕτω δὴ καὶ μίαν εἰδέναί τῆν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν πᾶσαν καὶ συνομολογοῦσαν ἐαυτῇ καὶ συμβαίνουσαν καὶ ἀδιάβρηκτον ὅλον φοροῦσαν τὸν ἐαυτῆς χιτῶνα, ἀνωθεν ὕφασμένον (α) καὶ μὴ τι σχίσμα κτεταδεχόμενον μηδὲ τομὴν καὶ ῥῆξιν καὶ εἰς μέρη διαίρειν. Ἐπεὶ καὶ τῷ διαίρουσιν παντὶ καὶ τέμνοντι ὅσον παρὰ τοῦ ἐξυφάναντο; καὶ τῷ οἰκίῳ ἐμβάφαντος καὶ ἐπιχρῶσαντος αἵματι ἡτοίμασται καὶ κείται πρὸς βασάνους καὶ κόλασιν, ὄθλον δῆπου τοῖς γὰ

(α) In catalogo monasteriorum montis Atho, ap. Rutgers. Var. Lect. II, c. 11. monasterium decimum dicitur Χαλαντάρη, hac adjecta notula, τῆς Ἀεσιπρίνου· οἰκοῦσιν οἱ Βούλγαροι. Id esse puto Chumri Σερόβικη μονῆ. Mala est nominis Χαλαντάρη scriptura. Docceor ab amico Graeco ser bendum

esse Χαλαντάρη, quod nomen negligentius et Χαλαντάρη effertur. Atqui In Joannis Commeni descriptione montis Atho, suo loco describitur μοναστήριον τοῦ Χαλαντάρη.

(α) Allusio ad Joan. xix, 25.

γε σκοπούμενοις και βαθίως συνεισι τὸ τὸλμημα· καὶ γὰρ πλέον και μείζον και ἀναιδέστερον ὁμοῦ και θρασύτερον ἢ ὡς οἱ σταυρώσαντες τεταλμῆκασιν· οὐ γὰρ διείλοντο ἐκείνοι, ἀλλ' ἐφείσαντο βαλόντες κλήρον, τὰ ἱερά φασιν Εὐαγγέλια. Ταύτην τοι και ἴνα τοῦτον ἀκέραιον και ἀτμηλον δι' ὅλου και ἀμέριστον ἢ τοῦ Χριστοῦ φερῆ Ἐκκλησία, αὐτὸς Χριστὸς· οὐ τοῖς τότε μαθηταῖς μόνον, ἀλλὰ και τοῖς μετ' ἐκείνων και τῶσιν οἷς συνειναι μέχρι τέλους αἰῶνος καθυπισχνεῖται, ἐμβοῆ και διακελεύεται και ἀγάπην μὲν ἔχειν πρὸς ἀλλήλους, οὐ μὴν ἀλλὰ και εἰρήνην τὴν ἑαυτοῦ και δίδωαι και ἀφίησιν (b), ὅτι μὴδ' ἔστιν ἄλλως οὐ μὲν οὖν ἠνώσθαι τοὺς ἑαυτοῦ και πρὸς μίαν οὖσαν τὴν Ἐκκλησίαν, ἥς αὐτὸς κεφαλὴ, συναρμολογεῖσθαι και συνάγεσθαι, τῆς εἰρήνης μὴ συναπτώσης και συσφιγούσης πρὸς ἔν, ἀκαταλλύτου δὴ τινος συνδέσμου δικην και πανταχῶθεν συνέγοντος. Καὶ τοίνυν ὅτι τοῦθ' οὕτως ἔχει και ἡμᾶς δεῖ καθυπείκειν προστάγμασι Θεοῦ προθυμουμένου· καθ' ὅσον οἶόν τε διακονεῖν και ἐξυπηρετεῖσθαι αὐτῷ, εἰ μὲν και προεθυμῆθημεν ὡς εἰκὸς και ἐξυπηρετήσαμεν και τῶν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ σπουδασμάτων ἐνελίπομεν οὐδὲν, τί χρὴ και λέγειν ἄνωθεν ἡμᾶς ἀρξαμένους και διεξιόντας καθεξῆς πρὸς πάντ' εἰδότες ἡμᾶς και τούτων ἀγνοούντας μὴδὲν; Ἰστε πάντες πάντως και τὸν ἐπενεχθέντα ταύτῃ τραχὺν σάλον και τάραχον (c) και σφίσιν αὐτοῖς ἐμβαλόντα τοῖς ἄνωθεν ὀρθῶς ἱσταμένοις και πεπηγμένοις περὶ τῆς ὁμολογίας δόγμασι και κατασεῖσαι δυνθέντα και μετασταλεύσαι και παρασύραι και μετενεχεῖν· Ἰστε και ὅπως ἡμεῖς αὐθις και μεθ' ὅσου πλείστου θερμοῦ και διαπύρου τοῦ ζήλου τοῖς ἐπηρεασταῖς ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀτόποις δογματισταῖς ἀντικαταστάνας ἀντέδημεν και προσέστημεν τῆς ἀληθείας, και αὐθις ἀκραίωρῆ ἐπὶ τῶν ὀρθῶς αὐτῇ και καλῶς ἐγνωσμένων τὴν Ἐκκλησίαν ἀνασκευώτες; φέροντες; ἀποδεδώκαμεν τῷ Θεῷ, τοῦτο δὴ πρῶτον τῶν ἄλλων πάντων περὶ πάσης θέμενοι σπουδῆς, ἅτε δὴ και πάντων τῶν ἄλλων πρᾶγμα πρὸς τοῦτο τελούντων μικρὸν ἢ οὐδὲν. Καὶ τοίνυν νόθον πᾶν και ἐπειταχτον αὐτῇ δόγμα τελῶς ἀνελόντες ἀπηλάσσαμεν ἐκ μέσου. Καὶ ἔδει μὲν πάντας εὐθὺς τοῦς ὀρθᾶ προνοῦντας και ἐπὶ τοῦ ὑγιαίνοντος ἀνέχοντας και τῆς ἀληθείας λαμπρῶς οὕτω τῆς Ἐκκλησίας ἀνεπηγμένης, ἐντὸς αὐτῆς σπουδάσαι γενέσθαι μεθ' ὑψηλοῦ τοῦ κηρύγματος συγκαλουμένης; και γὰρ καθαρὸν μὲν και ἀκίβδηλον τὸν ἑαυτῆς ἄρτον φαγεῖν και προτεινούσης και παρεχομένης μὴ τινος μετέχοντα πονηρᾶς ζύμης και ἀλλοκότου, καθαρὸν δὲ πιεῖν προτεινούσης και τὸν κρατῆρα παντὸς παντάπασιν ἀπωσμένου και ἀπεληλαμένου τοῦ γε συνθλοοῦντος. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐνέμειναν στάντες ἐκτὸς, ὅσοις δὴ και τοῦτο και ὅπως ποτὲ παρέστη

(b) Joan. xiii, 34: xiv, 27.

(c) Innuitt turbas theologicas de processione S. Spiritus, quas ipse sedare ac componere sedula opera studuit.... Sed fuit illa compositio novorum dissidiorum origo.

(d) Innuitt Aisenitas, qui Josepho patriarchæ adversabantur. Cf. Nic. Greg. VI, 1, 4.

A ὄξαν αὐτοῖς; (d). Κοὶ ἡμεῖς ἐφεξῆς σπουδὴν αὐθις ἐποιήσαμεθα πάντας ἐκ παντὸς τρόπου ἰσχύσαι εἰσελάσαι και γὰς τοὺς ἴσα ταῖς θεολογίαις φρονούντας ἴσους και τὴν γνώμην γενέσθαι, αὐτῆς δὴ ταύτης ἔνεκεν τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμοιοῖας, διαφορᾶς ἀπάσης παραιοφασίας. Καὶ γίνεται δὴ τοῦτο και πρὸς τὴν ἐμὴν ἀπαντᾶ και σπουδὴν και γνώμην. Γίνεται δὲ πῶς; ἤκουσι παρ' ἡμᾶς. Καὶ τὸ γὰρ θεοθυοῦν αὐτοῦς πᾶν και ταράττον και βάλλον εἰς δεύσαν προτεινοῦσιν εἰς μέσον, και γ' ἐπὶ τούτοις ἡμῶν πραξάντων παῦσαι ζητοῦσι δειλιώντας τοὺς ἑαυτῶν λογισμούς. Καὶ πράττομεν δὴ αὐτὸ τὸ τῆς εἰρήνης ὅπερ ἔφημεν μέγιστον και παρὰ Θεοῦ ἡμῖν ἐντεταλμένον κράτιστον ἀγαθὸν παντὸς ἐτέρου προτετιμηκότος.

B Τί δὲ πράττομεν; Φθάνει (e) μὲν ὁ πολὺς ἐκείνων τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας και τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀγῶνας, πολὺς και τὴν ἔνοστασιν και τὴν καρτερίαν και μὴδὲν τῆς ὁμολογίας καθυφει; μηδὲ καθυπείξας και ὑπενδοῦς τοῖς ἐπὶ μακρῶν τῶν χρόνων βιαζομένοις και ἀποπειρωμένοις αὐτοῦ παραίτησιν τοῦ πατριαρχικοῦ ποιήσασθαι θρόνον, ἐκείνων ὑπεκστάντων δηλονότι και τοῦδε μέχρι τέλους νενικηκόος. Καὶ γοῦν ὡς εἶδε λαμπρὸν οὕτω κατὰ τῶν πολεμούντων ὑπὸ Θεῷ πρῦτανι παρ' ἡμῶν τὸ τρῦπιον ἀναστᾶν, ἅμα τε ἀνέπνευσε ἐξ ἑδῶς Ἰωσήφ (f) ἐκεῖνος, ὁ πάνυ και μέγας ἀθλητῆς, και περιδότης μὲν τὰ πρῶτα τῆς ἀρετῆς και τῶν ἐκείνων πεπολιτευμένων, περιδότης δὲ μᾶλλον τὰ τελευταῖα τῶν παλαισμάτων και τῶν διηγωνισμένων αὐτῷ, και παραιτεῖται τᾶλλα πάντα τρόπον ὃν ἔφημεν, μηδὲν τῶν ἐνταῦθα και μεγάλων δὴ τιῶν ἀνθρώποις νομιζομένων ἐπιστροφῆν και λόγον ποιούμενος. Καὶ ὁ μὲν οὕτως· ἢ (g) δὲ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, ἐκείνων ὡσπερ ἀμειβομένη τῶν πόνων και τῶν ὑπὲρ αὐτῆς καμάτων, ἀνακηρύττει ἐξ ὀνόματος κατ' ἴσον τοῖς ἄλλοις τοῖς μὴδὲν παραιτησαμένοις, ἀλλ' ὁμοῦ μὲν ἐπ' εὐσεβείας ὁμοῦ δ' ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐν ὁμοίαις ἀγωνίσμασι και καιροῖς καταλύσασι τὸν βλον. Καὶ τοίνυν ἐν δὴ τοῦτο τοῖς διαφορομένοις αὐτοῖς ἀφορμῆ τις γίνεται σκανδάλου και πρόφασις ἢ ἀνακτρυφίς, και ζητοῦσι κατασιγασθῆναι ταύτην και παύσασθαι. Καὶ παύσομεν σεσιωπηκότες, φίλα κᾶν τούτῳ πράττοντες ἐκείνῳ και οἶοναι κατὰ γνώμην ἢ παρητήσατο παραιτούμενοι, και μὴδὲν περαιτέρω τῶν αὐτῷ

D δεδομένων μὴτε πράττοντες μὴτ' ἐπινοοῦντες.

Δεύτερον ὀρκου; φασὶ τινας και ἐπιτιμήσεις, ἅμα δὲ και ὑπερφρονήσεις και ἀθετήσεις αὐτῶν πάλαι ποτὲ γεγεννημένας, και ἐπεγκαλοῦσι τοῖς ἐνεχομένοις. Ὅμως μὴ τι ἐξ ἐκείνων καθῆκοι και εἰς τοὺς ἐφεξῆς, ἐμφανῆ γενέσθαι βούλονται τὴν ἀφεισιν και λύσιν, και πείθονται ἀφίεσθαι Θεῶν, τοῦ πατριάρχου καταδεηθέντος και ταῖς ἰκεσίαις ἰλεωσαμένου. Καὶ στήσεται δὴ οὕτως και ἐξιλιάσεται πρεσβεῶν, και

(e) Boivinuis ad Nic. Greg. VI, 4 ed. Paris, p. 753 verba φθάνει—θρόνου ex Cod. Paris. reg. jam olim apposuit.

(f) Josephus patriarcha a. 1282 restitutus, insequenti anno diem supremum obiit.

(g) Etiam hæc verba ἢ δὲ—ἐπινοοῦντες Boivin. l. l. præstitit.

τὰς ἀφ᾽ ἑσέως ἐκείθεν τοῖς χριζῶσιν οἷς ἐφημεν ἐνε-
χομίνοις παρέξει.

Καὶ τοίνυν τοῦ Βέκκου κακῶς ἐπιφύντος τῇ Ἐκ-
κλησίᾳ, καὶ ὄλον κατὰ ταύτης καὶ τῶν ὀρθῶς αὐτῇ
δεδογμένων τὸν τῆς θολερᾶς ἀνατροπῆς, καὶ συγχύ-
σεως ἰδὼν ἐξεμέσαντος, ἀπηλάθησαν μὲν εὐθύς τοῦ
βήματος ἐξωσθέντες, ὅσοι καὶ ταῖς ἐκείνου χειρὶ
χρησάμενοι καὶ ὑπὸ ταύταις τελεσθῆναι νομίσαντες
ἐντὸς αὐτοῦ παρειδύσαν· εἰ δέ τις τῶν τοιούτων
καὶ λαθῶν ἐναπέμεινεν ἐς δεῦρο κρυπτόμενος, καὶ
ἡμεῖς μὲν φάμεν πρῶτοι, φασὶ δ' ὁμοίως ἡμῖν καὶ οἱ
νῦν γενόμενοι μεθ' ἡμῶν, ἐξωσθῆναι καὶ ἀποβρί-
φῆναι τούτους καὶ παντὸς ἐκπεσεῖν θείου καὶ ἱεροῦ
λειτουργήματος, καὶ ἐξωσθήσεται δηλὸς γεγονῶς
καὶ ἀποβρίφῆσεται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τις ἐν δια-
κόνοις, εἰ τις ἐν ἱεραῦσιν, ἐν ἐπισκόποις, εἰ τις ἐγ-
κλημασιν ἐλεγχθεῖ ἐπ' ἀληθείας ἐνισχημένος, ὅπως
δήποτε, καθαιροῦσιν αὐτὸν καὶ τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς
τάξεως ἐφ' ἧς ἐστῆκεν ἐξελαύνουσιν, καὶ βίου χάριν
βεβήλου καὶ μὴ τί γέ τῆ θεία καὶ ἱερᾶ τραπέζῃ
καὶ τοῖς ἐν ταύτῃ φρικτοῖς μυστηρίοις προσήκοντος,
ἢ χειροτονίας ἔνεκεν καθάπαξ ἀπηγορευμένης ταῖς
ἀποστολικαῖς καὶ πατρικαῖς παραδόσεσι· καὶ οὗτος
ἡκιστα οὐδαμῶς ἐκφεύζεται τὴν δίκην, ἣν αὐτοὶ
κατ' αὐτοῦ ἀπόστολοι τε ἅμα καὶ Πατέρες καθαι-
ροῦντες, ἐξήνεγκαν.

Ἔσονται καὶ οἱ τοῦ πατριαρχικοῦ μὲν ἐν μεθέ-
ξει γενόμενοι ὀρόνου, εἶτα τοῦτον παραιτησάμενοι,
μηκέτ' ἐπ' αὐτὸν αὐθις, οὐ μὲν οὖν ἀναβεθήκοτες,
ὅτι μὴδ' ἔξεσι τοῦ λοιποῦ ὄρκου αὐτῶν ἀκαταλύ-
τοις τὰς παραιτήσεως κατασφαλισσάμενων· καὶ δια-
μενουσὶ τοίνυν μέχρι παντός αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ δόξαν
οὕτως, αὐτοῖς τηροῦντες καὶ περισώζοντες.

Τὰ δέ γε τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας, αὐτῆς δὴ
λέγω ταύτης τῆς καθολικῆς τε καὶ ἀποστολικῆς,
ἀκραϊφνῆ δόγματα, ὡς ἐν Εὐαγγελίοις, δηλαδὴ παρ-
ελάδομεν καὶ οἱ ἀπόστολοι παρέδωσαν ἡμῖν καὶ οἱ
Πατέρες ἐκήρυξαν, καὶ ἀνεκπρῦξαμεν μεγάλῃ καὶ
λαμπρᾷ τῇ φωνῇ, καὶ ἐκραταιώσαμεν ἀσφαλῶς, πᾶν
νόθον παρεισφθαρὲν αὐτοῖς ἐπίβουλον δόγμα καὶ
ἐχθρὸν καὶ πολέμιον καταβαλόντες γενναίως καὶ
ἀπωσάμενοι, καὶ νῦν αὐθις τὸν ἴσον τρόπον καὶ
κραταιώσομεν καὶ ἀνακηρύξομεν. Καὶ τὸ γεγονὸς
ἔσεται πάλιν γεγενυμένον, καὶ πάντ' ἔσται καθὰ
δὴ καὶ λέλεκται, τὰ μὲν καὶ ἐξ ἀρχῆς εὐθύς καὶ
πρὶν ἢ ὑμᾶς ἐκζητῆσαι ὀρθῶς καὶ καλῶς πραξάν-
των ἡμῶν καὶ τελεσάντων, τὰ δὲ καὶ νῦν ὑμῶν χά-
ριν καὶ τῆς κοινῆς ἔνεκεν εἰρήνης δεῖν ἐπεγνωκότων
καὶ ὑποστῆναι καὶ πράξει.

**XXXIII. Imp. Andronici senioris aurea bulla de con-
jungendis monasteriis Galesii et S. Resurrectionis.**

Λόγος χρυσόβουλλος ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῆς ἐν τῷ Γα-
λησίῳ μονῆς καὶ τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως, ὥστε
τοῦ λοιποῦ μὴ δύο, ἀλλὰ μίαν ταύτας εἶναι καὶ
ὅφ' ἐνὶ τετάχθαι καὶ ἄγεσθαι καθηγουμένῃ.

Βασιλικῆς δὲ ἄρα καὶ σπουδῆς ἐπαινουμένης καὶ
καλῶς ἐχούσης προθέσεως, κάκεινα μὲν ἐν ὅτι
πλείστοις τίθεσθαι τῇ μελέτῃ, στρατευμάτων δηλον-

ἄτι καταλόγους ἐξετάζειν καὶ παρασκευᾶς ἐπινοεῖν
ὄπλων, καὶ πολλάς δὴ τινὰς καὶ μεγάλας ἀπαριθ-
μεῖν ἔχειν εἰς δυνάμεις, ἐν τοῖς κατ' ἐχθρῶν ἀγῶσι
(καὶ γὰρ ἂν οὕτω βασιλεὺς τοῖς μὲν πολεμοῦσιν ἀν-
τικαταστατῆ, φοβερός αὐτῷ· πρὸς ἀμυναν ἦκων,
τοῖς δ' ὑπηκόοις δώσει πάντῃ τι θαρρῆεν, μεγάλ'
ἄττα ταῦτα ἐπιδεικνύμενος οἷς ὑπὲρ αὐτῶν ἔχει
μετὰ Θεοῦ χρῆσθαι)· βασιλικῆς δ' ὁμοίως καὶ φι-
λανθρώπου γνώμης, μὴδ' ὀλιγώρως τῶν πολιτικῶν
ἔχειν μὴδ' ἔῤῥω ὡς ἔτυχε ταῦτα φέρεσθαι, μὴδ' ὀλε-
σθαι τοῦτ' ἐπὶ πρᾶγμα σπουδῆς ἤτενος, ἀξίον, ἀλλὰ καὶ
περὶ αὐτῶν δεῖν εἶναι νομίζειν πολλὰς ἐκδοπανθῶν
φροντίδας, ὡς ἂν καὶ Χριστὰ πῶς διοικεῖτο, εὐνομίας
πανταχοῦ καθισταμένης καὶ τοῦ γε ἴσου καὶ δικαίου
καλῶς τοῖς πᾶσιν ἀπονενεμημένου. Δύο γὰρ τούτων
B καιρῶν ὄντων, εἰρήνης δηλαδὴ καὶ πολέμου, καὶ γε
τῶν πραγμάτων περὶ ταῦτα σαφῶς διαιρουμένων,
ἀμφοτέροις βασιλεὺς ἀξίως ἀπαντῆσει, καλῶς διε-
λῶν καὶ παρασχὼν τὰ ἐπιθάλλον ἐκατέρους καὶ πρόσ-
φορον, εἰρήνη μὲν εὐ ἔχοντα τὰ πολιτικὰ δεικνύς,
τοῖς δὲ πολέμοις κράτος πόρρωθεν μελετήσας. Οὐ
μὴν ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων οὕτως· ποιῆσθαι δὲ καὶ
πρόνοιαν ψυχῶν, πᾶσαν τὴν σπουδὴν πρὸς οὐρανοὺς
θεμένων καὶ ζῆν κατὰ Θεὸν καθάπαξ ἐλομένων,
φθμὶ χρῆναι τὸν ἐκ Θεοῦ βασιλεύοντα μὴδὲν ἑλατ-
τον ἑαυτῷ προσῆκον εἶναι νομίζειν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλ-
λον φροντιστήρια τούτων καὶ σεμνὰ καταγῶγια ἐν
ἐπιμελείαις τιθέναι, συνίστασθαι τε ταῦτα τὴν ἀρ-
χὴν καὶ συνιστάμενα βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς παρα-
C μένειν. Τίνοι δὲ χάριν; ὅτι δὴ καὶ οἱ ἐν τοῖς τούτοις
τρόπον ὃν ἐφημεν κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν κόσμῳ πᾶσιν
ἀποταξάμενοι καὶ Θεῷ μόνῳ διὰ βίου παντὸς προσ-
ανέχειν ἐπεγνωκότες, ἐξεμμενίζουσι μὲν αὐτὸν καὶ
Πατρὸς ἡμῶν ἀπεργάζονται ταῖς ἰκεσίαις, παρασκευά-
ζουσι δὲ καὶ χεῖρα βοηθείας τὴν κραταιὰν ὀρέγειν
ἐπὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς πᾶσι πράγμασι. Καὶ γοῦν ἔστι
παντὶ τῷ καλῶς σκοπούμενῳ καὶ τῷ γε δυναμένῳ
συνεπῶς κρῖνειν ἐκεῖνο δὴ καὶ λέγειν, ὡς ὅσα τις
φέρων αὐτοῖς σεμνεῖσι θεοφιλῶς ἀνατίθησι, τῶν
ταύτῃ τοι βιοῦν αἰρουμένων τὰ; σωματικά; ἀνάγκας
ὡσανεὶ τὸν τρόπον τοῦτον παραμυθούμενος καὶ γε
χρηργῶν πράγματα [καὶ] κτήματα, ὧν καὶ σφίσι
αὐτοῖς διὰ τὴν φθιρομένην ζωὴν ἀπραγμάτευτος
χρεία, πλείον συμβάλλεται καὶ ῥοπήν ἐπὶ τὸ κρεῖτ-
D τον ταῖς κοιναῖς δίδωσι συντελείαις, ἢ ἐπὶ τοῖς κατὰ
κόσμον λυσιτελεῖν δοκοῦσιν, εἰ ταῦτα ἐτύγχανε
συνεισφέρειν καὶ προστιθεῖς. Χωρὶς δὲ τούτων ἔχει
τι καὶ κέρδος, βασιλεὺς ἴδιον τῆς καλῆς ταύτης προ-
αιρέσεως ἔνεκεν. Εἰ γὰρ αὐτοῖς δὴ τούτοις, τοῖς ὑπὲρ
τὴν κάτω γενομένοις ὕλην καὶ τῶν χαμαὶ πραγμά-
των συρομένων ἀποσπάσασιν ἑαυτοὺς καὶ ὄμοις ἄνω
γε περιουσιμένοις συναίρειτο καὶ συνεψάπτοιτο σπου-
δῆς καὶ τὸν καλὸν αὐτοῖς ἐξομαλίζοι δρόμον, γίγνεται
ἂν πάντως τούτοις, καὶ μέτοχος τῶν ἀποκειμένων
ἐκ Θεοῦ βραβείων, πρὸς ἃν καὶ δι' ὃν οἱ τε ἰδρωτές
καὶ τὰ σπουδάσματα καὶ ἡ τοῦ σώματος αὐτοῖς
τυραννίς, αἰσθησιν μὲν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν πᾶσαν
ἡδονὴν φυγοῦσιν, ἐς δὲ ψυχῆν στραφείσι καὶ ὀλικῶς
αὐτῇ προσθεμένοις. Οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως,

καὶ ἀμφιδάλλει τῶν ἀπάντων ὅστις οὐδαίς, οὐδέ γε
 δεπλῆν ἴσχει γνώμην ἢ ἔστιν ἄλλως ἢ ὡς εἴρηται
 ταυτ' ἔχειν, ἢ παρὶ αὐτῶν ἐρεῖν ἄλλως τὸν γε καλῶς
 ἐπισκευμένον καὶ τάληθῆ βουλόμενον λέγειν.

α'. Ὅτιον δὲ ταῦτα χάριν, καὶ πρὸς ὃν δὴ τείνει
 σκοπὸν ὁ λόγος; Ἡ πρὸς ἔω τῷ τοῦ Γαλιλαίου (h)
 τόπῳ σεβασμία μονῆ τῆς πανυπεράγου μου δεσποτι-
 νης καὶ Θεομήτορος, διαδόχου; οὕτω ἐξέτου δὴ καὶ
 τὴν ἀρχὴν συνέστη, καὶ σφόδρα γε θαυμαζομένη,
 οἷ; καὶ πάνυ τι δεδύνηται ψυχὰ; βελτιοῦν ζῆν κατὰ
 Θεὸν αἰρουμένης, καὶ νῦν ἐς δεῦρο περισιώζει τοῦτο
 δὴ τὸ καλὸν, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ τὴν πολιτείαν τήνδε
 μετιέναι προθυμουμένοις πρὸς αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλα
 συναίρεται καὶ δεξιὰ τις ἔστι πληροῦν τὸν πόθον.
 Ἰδρυται γάρ ἐν δοικίτῳ τινί, πόρρω που τῶν κο-
 σμικῶν θορύθων ἀν; κισμένη. Ἰδρύει δ' αὐτὴν καὶ
 συνίστησι πρῶτως, ὁ περιδόχτος τὴν ἀσκησιν καὶ
 μέγας τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν Λάζαρος, ἀπολεξά-
 μενος; τήνδε τὸν τόπον καὶ τὴν θαυμασίαν ταύτην
 ἐν αὐτῷ τῇ Θεομήτορι καθοσιώσας μονῆν, καὶ γε
 δειμάμενος; καὶ πῆξας ἀρετῆς ὡς εἶπειν ἐργαστή-
 ριον· ἢ μᾶλλον χῶρον δὴ τινα ζητῶν, αὐτόθεν
 ὡσπερ φύειν ἔχοντα ψυχῶν βελτιώσεις, ἐνταῦθα δὴ
 καὶ παύει τὸ ζητούμενον εὐρηκῶς. Ὅρος γάρ ἐστιν
 ὁ τόπος; ἀναντες καὶ τραχὺ, τῶν ἐς ψυχαγωγίαν καὶ
 παραμυθίαν σωματικῆν μηδενὸς ἤκιστα μετέχον·
 οὔτε γὰρ σκιάζεται δένδροις, οὔτε βοτάνης, ἀλλ'
 οὐδὲ χλόης; ἀπογεννᾷ βλάστησιν, οὐ μὲν οὖν οὐδὲ
 τῶν ἄλλων ἀπὸ γῆς χρησίμων οὐδὲν οὐδόλως καρ-
 ποφορεῖ, ξηρὸν δ' ἐστὶν ὅλον καὶ πρὸς τοιαύτας γο-
 νὰς παντάπασιν ἀψυξές, εἰ καὶ ἄλλως; γόνιμον ἀρε-
 τῆς, τὰ μὲν ὡ; ἀν εἴποι τις ταύτην αὐτοφυῆ γένων,
 τὰ δὲ δεχόμενον σπέρματα καὶ οὕτω συλλαμβάνον
 καὶ ἀποτίκτον καὶ τρέφον καὶ αἰξον ἐς πολλαπλά-
 σιον. Καὶ γοῦν τὴν αἰσθησιν ἀνιῶν θέλγει ψυχῆν.
 Σὺ δέ μοι βλέπε καὶ τὴν ἐς αὐτὴν φέρουσαν τὴν
 μονῆν οὐ στενὴν μόνον καὶ τεθλιμμένην ἄτε καὶ
 σαφῶς πρὸς ζωὴν ἀγούσαν, ἀλλὰ καὶ πλέον ἔχου-
 σιν τὸ ἐπίπονον ἀκροτόμων λίθων προσκόμματα καὶ
 πολυέλκτον τὴν πορείαν, οὐ κατ' εὐθείαν ἀγούσαν,
 κατ' εὐθείαν δὲ πρὸς Θεόν. Βλέπε δὴ καὶ τὴν ἐπάνω
 τοῦ ὄρους ταύτην τοῦ Θεοῦ πόλιν κειμένην, δι'
 ἀρετὴν μᾶλλον ἤκιστα κρυπτομένην, καὶ τὸν δρό-
 μον ὄρα τῶν μοναχῶν, μᾶλλον δὲ τῶν ἀγωνιστῶν
 προθυμουμένων τὴν ἀνοδὸν καὶ γε σπουδαζόντων
 εἰς τέλος ἰκίσθαι καὶ νικῆσαι Βελιάρ καὶ ἀπολα-
 σθεῖν οὐ φθειρόμενον στέφανον, ἀλλ' ἀκήρατον καὶ
 εἰς αἰῶνα; ἀνοῦντα, ὃν Χριστὸς; ἀνωθεν προτείνει
 τοῖς ἐς αὐτὸν τρέχουσιν, ὁ καὶ μέγας ἀγωνοθέτης
 καὶ βραβευτὴς δίκαιος. Ἔστι σοι πάντως θαυμάζειν
 καὶ τὴν τῶν ἀνδρῶν τῶνδε καρτερίαν· καὶ μάλα τι
 θαύμαζε, ὅπω; θέρους; μὲν οὐχ ὑπέλκουσι καύσονται
 οὐδ' αὖ ἠττώνται φλογμοῦ ἐν ἀνδρῶν καὶ ἀσκήψ
 ἐτάζοντος, χειμῶνος; δ' αὖθις; κρύει καὶ παγετοῖς
 προσπαλαίουσι, τοῖ; ἐκ διαμέτρου κατάκρυως ὡς ἄν

τις εἴποι κακοῖς καὶ ὧν οὐδὲ πρὸς ἕτερον ἔστιν ἀν-
 τιδῆναι γενναίας ἀνευ ψυχῆς καὶ πάσης; ἀποθρα-
 γείσης; προσπαθείας τοῦ σώματος. Οὐ μὴν ἀλλ' ὁ
 λόγος; οὐκ ἐθέλει τόδε τὸ θέατρον ἐν ᾧ οἱ ἀγῶνες;
 βραδίως ἀπολιπεῖν, οὐδ' ὡσπερ σκιάσαι μόνον τοὺς
 ἀκάμαντας, ἀμυδρὰ περὶ αὐτῶν εἰρηκῶς καὶ τοῖς
 μὴ διὰ πείρας; εἰδόσιν οὕτω γε γνώριμα· τοῖνον
 καὶ τὰ τῆς ἀγωνίας; ὡς ἔχει διεξέλθοι σαφέστερον.
 Βάλλει μὲν ἐκεῖ θέρους; ἥλιος φλέγων πέτρας οὐκ
 ἔλαττον ἢ πῦρ ἐν ἀκάνθαις; περὶ, συμφλέγει δ' ἀέρα
 καὶ τοῦτον ὡς ἐκ καμίνου κατὰ πρόσωπον βάλειν
 λυεῖ σώματα τῶν τῇ φλογί; προσπιπτόντων· οἱ δὲ
 διακαρτεροῦσι μακάριοι τῶν παλαισμάτων, ὅτι
 σωμάτων; καταφρονήσαντες οὐδενὶ δὴ τινὶ κλύ-
 πτονται διὰ τὰς ἀφθάρτους; ἐλπίδας. Τοῖνον οὐδὲ
 πρὸς ὄπαρ ἔφην μόνον πῦρ αὐτοῦς δοκιμάζον ἰσχυ-
 ρῶς; παρατάσσονται καὶ διὰ τέλους νικῶσιν, ἀλλὰ
 καὶ νικητοῖς; καὶ ψύχει; προσπαλαίωροῦσι, πολεμῶν
 δὴ τινὶ σώματος; ἀφορήτῳ καὶ φθαρτικῷ. Καὶ γε διὰ
 πυρὸς; ἐρχόμενοι δοκιμασίας; μεγάλης, μικρὸν ὕδαρ
 νομίσαντες, διὰ κρύους; καὶ πῆξως; εἰς ἀναφυγὴν
 χωροῦσι, θαυμαστοὶ τινες τῶν ἀγῶνων καὶ τῆς καρ-
 τερίας; πολλῷ δὲ πλέον τῆς πρὸς τὸν πολεμοῦντα
 μάχης; καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ τροπαίων, καὶ ἔτι δὴ
 πρὸς τοῦτον καὶ τὴν κτίσιν ὡσπερ πολεμωθεῖσαν
 αὐτοῖς; ἀντικαταστάντες οὐχ ἠττήθησαν, οὐδ' ὀπε-
 χύρησαν ὡς δὴ τινες; κάμνοντες, ἀλλ' ἀνένδοτος
 μέχρι παντὸς; φυλάττουσι τὸν τόνον. Ταυτ' ἄρα καὶ
 πάντες; μὲν ἄλλοι διὰ πολλοῦ τοῦς ἀνδρας; ποιῶνται
 τοῦ θαύματος, καὶ ὅσοι περὶ αὐτῶν λέγουσιν εὐφῆ-
 μοις; λέγουσι ταῖς γλώτταις· ἢ δ' ἡμετέρα βασιλεία
 καὶ πάνυ τι εὐμενῶς; περὶ τὴν σεβασμίαν τήνδε
 τῶν οὕτω θεοφιλῶς; βιούντων ἢ μᾶλλον διαθλούντων
 μονῆν; διατιθεμένη, ἄλλα τε ταύτῃ ἐναργῆ; δεῖγματα
 τῆς εὐμενείας; παρέσχετο, καὶ πάντα; ὅσα περ φθάσας
 χρόνος; ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν αὐτῇ περιποιήσατο,
 χρυσοβούλλοις; καὶ λοιποῖς; στηρίγμασιν ἀμετακινή-
 τως; ἔχσιν ἐβεβαίωσαν. Ἐπὶ δὲ τοῦτοις; ἐστὶ καὶ τὸ
 νῦν; γινόμενον, ἅμα μὲν ὑπὲρ αὐτῆς; ἅμα δὲ τῆς
 ἐν τῇ; μεγαλοπόλει τῆδε σεβασίας; μονῆς, τῆς τοῦ
 Θεοῦ; φημι καὶ Σωτήρος; ἡμῶν ἀναστάσεως; (i). Ἐπι-
 συνάπτει γὰρ ἀμφοτέρως; καὶ εἰς ἔν; ἀγει, καὶ μίαν
 ἐκ δύο; τῶν προτέρων ἀβτὰς; δεικνυσι, πάντα κοινὰ
 εἶναι τοῦ; λοιποῦ; ὅσα δὴ ταύταις; ἀνὰ μέρος; ἦσαν
 προστάξασα, καὶ γε ὑφ' ἑνα; καὶ τὸν αὐτὸν; πνευμα-
 τικὸν; ἀγεσθαὶ διδύσκαλον, τῶν ἐν ἀμφοτέρω; μο-
 ναστῶν; κατ' ἴσον; καὶ τὸν αὐτὸν; ἐξηγούμενον τρόπον,
 καὶ τῶν; κατ' αὐτὰς; πραγμάτων ἐπιμελούμενον ὁμοίως
 καὶ ταῦτα; διοικούντα καλῶς, καλῶς; προμηθευσα-
 μένη. Οὕτω; περὶ αὐτῶν; ἔγνω, καὶ τὴν αὐτὴν; ἐνω-
 σιν; οὕτως; ἔχειν ἢ ἡμετέρα βασιλεία; προσέταξας.

Καὶ ἔσχεν οὕτως.

XXXIV. Imp. Andronici senioris de iudicibus (k).

Ἐκ βασιλέως; θέσπισμα; κατὰ τῶν; ἀδ; κούντων, ἄγον

(h) Mons de quo hic sermo, in confinio Byzantii ad orientem situs est.

(i) De cœnobio Resurrectionis videntur Ducange

Constantinop. Christ. ed. Paris. p. 253.

(k) Hanc (a Nicephoro Chumno conceptam) ex Cod. Paris. reg. Gr. 2105, qui Chumni opera con-

εις ὄρκους τοὺς δικαστάς· καὶ ἅπαντι τρόπῳ Α βοήθειαν παρέχον τοῖς ἀδικουμένοις.

Ὁ μὲν παρῶν πρὸς ὑμᾶς λόγος τοῖς ὅπῃ τὴν ἡμετέραν τελοῦντας ἀρχὴν καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεῖσαν ἡμῖν ἐξουσίαν καὶ βασιλείαν νῦν ἔσται πράττεισθε· εἰπεῖν καὶ λυσιτελεῖν τοῖς πᾶσιν εἰρημένους, ἔσπερ δὴ κράτιστον ἀπάντων καὶ λυσιτελέστατον δικαιοσύνη· τῷ δὲ πρόθεσις βοήθειαν ἐκ παντὸς τρόπου ταύτῃ σπουδάσαι πράξει, καὶ μηδένα τοῦ λοιποῦ παρὰ μηδεὸς ἡδικημένον ἐγκαρτερεῖν ὡς ἀκαταλύτοις δὴ τισιν οἷς κακῶς πάσχει μηδεμιᾶς μηδαμῶθεν λύσεως φαινομένης.

Θαυμάσατε δ' ἂν ἴσως, εἰ πάλοι τοῦτο, τοσοῦτον ἂν ἀριστον εὐδαίμονος εἰς πολιτείας λόγον καὶ χρησιμὸν κρατήσῃ, οὐχ ἡμῖν δέδοκται ἢ σφόδρα δεδομένον οὐχὶ καὶ σπουδάσαντες εὐθὺς ἡγάγομεν εἰς μέσον, ἀλλὰ βραδέως οὕτως ἐπι ταυθ' ἤκομεν ἐξ ἀρχῆς τὰ κάλλιστα καὶ λυσιτελεῖ ἡμετέρα. Τοῦτον δὴ τὰς αἰτίας ἐροῦμεν ἡσθ, μηδ' ἡμῶν ἴσως τῶν πάντων παντελῶς ἀγνοούτων. Ἔσται δὲ μικρὸν ἀνωθεν ὁ λόγος ἡργμένος.

Ἐμὲ Θεὸς οἰκτιροῦς αὐτοῦ μόνος (οὐ γὰρ παρ' ἐμαυτοῦ προσέφερον οὐδὲν· τί γὰρ ὁ καὶ πρὶν γενέσθαι δικαιοῦς ἀρχεῖν ὀπ' αὐτῷ καὶ βασιλεύειν;), ἐμὲ τοιγαροῦν ἐκ κοιλίας μητρὸς Θεοῦ αὐτὸς φέρων ἐπὶ τὸν ὑψηλὸν τόπον καὶ μέγα τῆς ἀρχῆς ἐνέθηκε θρόνον· εἰ μὲν δὴ καὶ τοῦ σχήματος τοῦδε καὶ τοῦ μεγέθους δύναμιν ἀνάλογον πρότερον ἐναρμόσας, ὡς καὶ τὰ πάντα προσήκειν με τῷ γιγνομένῳ, ἄλλοι λεγόντων καὶ ὑμᾶς λέγετε οἱ περὶ Θεοῦ ἐγνωμονούντες καὶ τῶν ἐξ ἐκείνου γιγνομένων ὑμῖν ἀγαθῶν εὐ μάλα καὶ καλῶς ἡσθημένοι. Ἐγὼ δ' ἐπεὶ πρὸς γένεσιν ὄμα καὶ βασιλείαν ἤκον, τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἡλικίας ἐξ ἀνάγκης ἡμῖν καθυπείκαν τῆ φύσει, διὰ σωματικὴν ἀπολόγητα μῆτι λογισμοὺς μῆτ' αὐ ἐνεργείας χωρούση καὶ ἀντιλήψεις πραγμάτων· οὗτε δ' ὁ νοῦς ἀνέκυπτεν ἡσθ καὶ τὸ ἀτελεῖ οἶοναι τοῦ σώματος ὑπεραναβαίνων ἐπὶ πλέον ἤγε παντὸς τοῦ τῷ χρόνῳ προσήκοντος, τότε εὐθὺς ἐμοὶ γενναίους ἐπὶ λογισμοῦς ἐρχομένων δόγμα βέβαιον καὶ ἀσφαλῶς ἔχον γίνεσθαι, μηδ' ἂν μῆτε αὐτὴν βασιλείαν πρᾶγμα τοσοῦτον ὑψηλὸν καὶ μέγα καὶ μέγιστον οὖσαν, μῆτ' ἄλλο μηδὲν μηδὲ τὸ μικρό-

τατον γοῦν, ἀγαθὸν δ' ὅμως, οὔτε συστήσαι τὴν ἀρχὴν οὔτ' αὐ οἰκονομηθῆναι δυνατὴν εἶναι, μὴ καὶ τοῦ Θεοῦ συνεφαπτομένου καὶ βράττην μὲν τὴν ἐγχείρῃσιν, βράττην δ' ὁμοῦ καὶ τὴν εἰς τέλος ἐκτασῖν ἐγκαθιστώντος. Τοῦτου δ' ἵνα καλῶς ἡμεῖς ἐπιτυχᾶνομεν, τὸ μὲν αὐτοῦ Θεοῦ δεῖσθαι δεῖν ἔγνω καὶ πάνυ τι θερμῶς δεῖσθαι συνεργῶν ἐφ' ἅπασιν ἔχειν, τὸ δὲ οἷς ἂν θεραπεύοιτο ἐπιμελῶς χρῆσθαι, ὡς ἂν μὴ ταῖς φωναῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς ἔλκομεν πράγμασι, πρὸς δὲ δὴ καὶ μᾶλλον Θεὸς βλέπει, καὶ ταῖς ἰκασίαις οὕτω γε προσέχει τὰς πράξεις δηλονότι πρότερον δοκιμάζων.

Αὐτίκα γοῦν ἐνηγόν με πάντες μὲν σχεδὸν προφητῶν λόγοι, πάντες δ' ἀποστόλων, εἰσηγήσεις πᾶσαι θείων Πατέρων, καὶ πρὸ πάντων αὐτοῦ Χριστοῦ τὰ σωτήρια καὶ ἱερὰ Εὐαγγέλια εὐ μάλα καὶ καλῶς εἰδῶναι δικαιοσύνης τοῦς ἐπιπελομένου; ὡ μικρὰν τινα ταύτην οὐδὲ φαύλην Θεῷ πράττειν τὴν θεραπείαν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἱκανὴν αὐτοῦ σπλάγχνα διανοίγειν, καὶ θαρρῆν ἡμᾶς ἐπὶ τῆσδε τῆς ἀρετῆς ἱσταμένους μὴ ἀποπεσεῖν ἐκείνου μῆτε τῶν μεγάλων οἰκτιρῶν μῆτε τῆς κραταιᾶς μετὰ δικαιοσύνης πρὸς αὐτὸν ἡμῖν ἤκουσι προτεινομένης, ὡς καὶ τούναντιον αὐθις τοῦς ἀδικίαις ἐπιτιθεμένους ἀπὸ πάσης κήπειν τῆς ἐς αὐτὸν ἐλπίδος καὶ δυσχερείαις πάσαις εἰκότως περιπίπτειν, ὅτι μὴ τὴν Θεὸν σφίσι αὐτοῖς μῆτε καταφυγῆν καὶ κραταίωμα μῆτ' αὐθις βοηθῶν, φησὶν (1), ἔθεντο, ἀλλὰ τοι πλῆθος πλοῦτου τῆς πλεονεξίας κατακτησαμένης ψευδεῖς ἔσχον ἐπὶ τούτῳ τὰς ἐλπίδας. Καὶ γοῦν ἰσχύσαντες τῆ ἐαυτῶν μαρτυροῦν λαμπρῶς (εἰπεῖ) ἠπατήθησαν, ὡς τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καλῶς ἐνδυναμωθέντες.

Ἐπὶ τούτοις ἐμὲ τοῖς λογιμοῖς ἔτι σὺν πατρὶ βασιλεύοντα ζῆλος εἶχε τῶν δικαίων. Ἐξέφανη δὲ πλέον τὰ τῆς γνώμης, τοῦ κράτους, ὅλου μετ' ἐκείνον ἐπ' ἐμοὶ καθαρῶς γεγονότος. Καὶ γὰρ ἔγωγε νόμου παντὸς ὑπερκεῖμενος καὶ βίης ἀπάσης, πάντα δ' ἔξὼν ἐμοὶ πράττειν ὅσα δὴ καὶ βασιλεῖς οἱ τῷ μακρῷ πρὸ ἡμῶν χρόνῳ νόμον ἕνα μόνον καὶ παντὸς ἰσχυρότερον αὐτὴν τὴν βούλησιν ἔχοντες, παρῆθον αὐτὸς τὴν κατὰ τοῦτο δυναστείαν, καὶ ταύτην δικαίαν ἐξ ὅτι πλείστης τῆς συνθεσίας,

linet, exhibuit Boissonade Añeed. Gr. II, p. 85. Cf. Nov. XXXIV not. 1. Georgius Pachymeres in Andronico seniore III, 16 imperatorem narrat terræ motu admonitum concionem habuisse, et promississe: « Συντάττειν λόγον χρυσοδούλλειον περὶ κρίσεως, καὶ δικαστὰς ἐκλέξασθαι ἐκ τ' ἀρχιερέων, ἐκ τ' ἄλλων ἱερωμένων καὶ ἐκ τῶν συγκλητικῶν, ὡς συμπορευθῆναι τοὺς πάντας εἰς θῶδεκα, οἷς δὴ καὶ ὄρκωμοτήσαντες ἡ μὴν ἀδοροδοκῆτως καὶ ἀπροσωπολήπτως· τὰς κρίσεις ἐκφέρειν, ἀπ' αὐτῆς τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ δεσποίνης ἄχρι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν τυχόντα, πιστοῖς χρῆσαι· ἂν κριταῖς κατὰ τὰ ἀνάκτορα. » Deinde c. 17 (περὶ τοῦ χρυσοδούλλειου λόγου διὰ τοὺς κριτὰς καὶ κρίσεις) sic pergit auctor: « Ὀλίγαις δ' ὑστερον ἡμέραις καὶ ὁ χρυσοδούλλειος μὲν συντάττεται λόγος, οἱ δ' ἐκλέγονται πρόσοφοι, καὶ συναξίς πάλιν αὐθις κατὰ τὰ τῆς δεσποίνης ἀνάκτορα γίνεσθαι, τῆσδε τότε τοῦ κρατοῦντος σκηνοῦντος, καὶ δημηγορεῖ βασιλεὺς τὰ εἰκότα, καὶ ὁ

Χρυσοδούλλειος λόγος ἀναγινώσκειται· προέβη δὲ καὶ τισιν ὄρκους τῶν δικαστῶν. Ὅσοι δὲ καὶ ἐκ τῆς συγκλήτου περὶ νομικῆς καὶ συνάσεις προφερόντες ἐκλελέχοντο· καὶ φοβερὸν καλίστατο δικαστήριον, μέγαλ τε καὶ μικρῷ ἐπίσης τὰς κρίσεις ἐκφέρων· εἰ καὶ μὴ ἐς μακρὰν διετέλεσεν, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον κατὰ τὰς τῶν μουσικῶν χορδῶν κρούσεις ἐξησθάνθη· καὶ διασφωνήκει. » Istum terræ motum Kal. Junii anni 1296 accidisse existimat P. Possinus in Obs. Pachym. Lib. III ed. Rom. p. 613: « ut proinde huic anno 1296 terra motum vindicandum sit. Quamquam qui eundem terræ motum commemorat Niceph. Gregoras VI, 9 ed. Paris. p. 124, reformationis iudiciorum, quæ illum subsequuta fuerit, mentionem nullam facit. Cæterum dubitaverit aliquis, utrum ἐξ βασιλέως θέσπισμα, quod jam edicitur, δημηγορίαν ἀπὸ χρυσοδούλλου λόγον imperatoris continet. » ZACH.

(1) Psal. cxx, 3; Li, 7.

πλειστον και των υποδειγματων καταφαινομενην. **A** και δη πρωτως εμαυτη δικαιοσυνην· νομοθετω δε δυοιν ενεκεν, το μεν, εν αυτους τα μεγαλα κερδαινω.

Τίνα δη ταυτα; Αυτοι ακουσεν σαφως λεγοντος· « Δίκαιος Κύριος και δικαιοσύνας ηγάπησε (m), » και, « Ουκ ειδον, φησι, δίκαιον εγκαταλελειμμενον (μ), » και, « Δίκαιος ως φοινηξ ανθησει (ο), » και, « Φως ανετειλε τη δικαίω (p) »· και πολλα λεγει φιλοπονωσ οιοσει τοις ψαμασι προσκαθημενος και ψαλλων εις δικαιοσυνην. Ει δε ταυθ' ουτως εχει (εχει δε παντως ουτως), εστιν αλλο τι των απαντων η μαλλον αυτα δη τα παντα συλλαθειν εις εν και της αγαπης του Θεου κερδος προτιμότερονθειναι; Και μην ουδεις ολιαι των απαντων εις τοσούτον ουτ' απονοια; ουτε περι Θεον αγνωμοσύνης **B** ουδέποτε' εσται κακως αφιγμενος, ωστε τούτων δη προς αιρεσιν αμφοιν κειμενων, αγαπης δηλονότι Θεου και πάσης εσπερ ολον τ' ην της κτισσεως εν εβρουσι γενεσθαι, διπλην εσχε γνώμην, και ουκ εβουθευ; επι Θεον εδραμεν αγαπητικω; προκαλουμενον και προσιόντα δη τούτον βουλόμενον εισποιεσθαι. "Οσον δε και τουτ' αυθις παντι μεν ανθρωπω, βασιλει δ' επι μαλλον μη από Θεου εγκαταλελειφθαι, εκειθεν δ' επ' απασιν εξηρητημενον ασφαλως· ειδεναι συναιρόμενον Θεον εχειν! Ει δε και ανθει μόνος; δίκαιος; των άλλων πάντων απομαραινόμενων, εχεις ο τι μαλλον αυτους συμπεροντω; προς τουδε του καλου τιμησεις η ο γε πλέον του φωτος αγαπησεις ανωθεν εξ ανατολων μήποτε λυομένων τοις δικαιοις εγγιγνομενο; 'Αλλ' ουκ αν ειποις!

'Αλλ' οπερ ελεγομεν, τ' μεν αυτων δη τούτων των ειρημένων ενεκεν και πολλων αυθις και μεγάλων ετέρων εν τε τοις παρούσι και τοις αιωνίως ούσι εις κερδος μέγιστον ερχομένων, της καθ' ημάς αρχη; και βασιλειας προσητημ δικαιοσύνην. Και παρηκα καθ' εαστον επεξιδεναι και γε τα; ιερα; Γραφα; προσμαρτυρούσαι χρησθαι, οτι δη και περιττον εστω ποικίλλειν περι τας αποδειξεις των σαφω; τοις πασιν ανωμολογημένων.

Ου μην αλλα και δε' υμα; ταυτην επιτηθεύειν την αρετην δειν εγνω. Τίνο; χάριν; "Ινα δη βλέποντες υμεις εις βασιλεία και τύπον οιοσει τούτον εχοντες του καλου και υποδειγμα, φεύγοιτε μεν την αδικίαν, μεταδιώκτε δε δικαιοσύνην, εκεινό γε καλω; ειδότε; , ως οσπερ αν πλέον μετέχοιτε του τρόπου, τοσούτω και τη ημετέρω κράτει πράξοιτε κεχαρισμένα, εσπερ αλλο τι των πάντων τούτο προπαντο; ετέρου παρ' υμών απαιτούντι, την εύνομίαν. "Ορθε γαρ πάντως, οιο; εγω; περι υμα; (σύν Θεω δ' ειρήσθω) πάντας, και τού; κώποτε γεγενημένου; βασιλει; , τού; αυτού; και δικαιοσύνης εραστά; , εσπερ τις την γνώμην ταυτην υπερβαλόμενο;. Ου γαρ επεθύμησά ποτε (αλλά τι χρη λέγειν περι επιβουλίας; ου μεν ούν ηνεσχόμην ουδ' επι νούν βαλέσθαι), αλλά και τουτ' ερείν ο λόγος ηκιστα καταδέχεται, ουδ' ως ουκ εγένετό μοι λογισμός; τις ου-

(m) P. al. x, 8.

(n) P. al. xxxvi, 25.

δεις αδικίαι; οπωσούν χαριζόμενος· εκεινο δε μαλλον αληθέστερον φάναι ατε δη και παραπλησιω; εχον' ποιον δη τούτο; "Οτι γε καθάπερ επι του τυρού; η φωτος ουκ εστιν εύρειν τη μεν τινος αποφυχούστη; δυνάμει, τη δε σκότους μετουσίαν, ουτως ουδ' εν εμοι γνώμην ενοχλούσαν εδοκον. Ει δε ποτε τυχόν και ηδίκησα εμαυτο; τι των δικαίων προδοί; , τούτο μόνον ηδίκησα· ουδ' ενταυθα μεν οίδα καλω;, επει τοι και πανταχού κακόν βλάπτεσθαι δικαιοσύνην, καθυφηκα δ' ούν εν τοι; τοιούτοι; , εν εκ του περιόντο; υμα; επι το τα δίκαια τιμα;ν ελθω, και απέχοιτε παντάπασι των αλλοτριών, οταν και περι τα οικεια μη παντελω; ακριβολογεσθαι, αλλ' ειδεναι τι και συγχωρειν εξ αυτων γε των καθ' ημά; πραγμάτων εχοιτε την διδασκαλίαν.

Και τοίνυν ουτω; εγω; περι δικαιοσύνης γνώσι; ουτω και κρατειν αυτην εν πασι των ειρημένων τρέπον ενόμισα, ζηλου δηλονότι προς την υπέρ ταυτης σπουδην εν υμίν ου τι φαύλου δη γενομένου. Και ειχον ουτω γε των ελιπίδων. "Απήνητε δε κατὰ ταυτα; ουδεν, οτι μη και σαφω; η πειρα διεδείξειν, ως πάντ' αν πρότερον και των αμηνάων ρήσαστα τοι; προθυμοιμένοι; γένοιτο, η δικαιοσύνη δρην εξει το εαυτης τύποι; μόνοι; και υποδείγμασι και μη δυναστεί; βοηθημένην.

Τί λοιπόν εντεύθεν; Προς δικαστήριον ειδον, και δικαστά; καθίσι; προστάτα; του δικαίου και κράτο; δούναι νόμο; καλω; πάλαι τεθειμένοι; , ετερό; με λογισμο; εισηει. Και τίθεμαι δη τούτω, και την Ισχυν λαμπράν τοι; δικαστά; βραβεύω, καινόν μεν ουδ' ουτο τοι; αδικουμένοι; ουδέ γε πρόφατον ερευρηκω; βοηθημα, καινόν δε το τα πάντ' ειπειν δύνασθαι και προς τουτ' εικειν πάντας και μη βουλομένους, μικρού; και μέζους, ύψηλοτέρους; και τπεινοτέρους, τού; της ανω γε και πρώτης μοίρας, τού; καθεξής απαντας, Ισον λόγον εχοντα; τοι; ημετέροι; προσανέχειν ασφαλω; προστάγματι, και μη δοκειν τινος ολιγωρειν ών αν επι τας κρίσι; αγομένων τούτων οι δικαστα; ψηφισα;ντο, η καθαρως επ' αυτα; δη ταυτα καθ' ημά; εντάλλματα φέρειν την περιφρόνησιν, ει τις του δικαστηρίου καταφρονήσειν.

Ο; αν δε και πάσης ύπονοια; χωρι; ως περι αδεκάστων των ψήφων μη διπλην εχοι τις γνώσιν, εδει και ταυτα προνοηθηναι, και προνεόηται. Διττης γαρ ούσης της αιτίας εξ η; περι δικαιοσύνην αμαρτάνουσιν οι την αυτης ζήτησιν επιτετραμμένοι (η γαρ αγνοί; των δικαίων του εικότο; ενέλιπον, η γνώμη φαύλη το καλω; παρασταν προδεδωκότες απη;σαν), εικότω; ημεις και αμφοτέρωθεν μη πλημμελεί; είναι τού; δικαστά; πανν μεν ούν ασφαλεί; ετηρήσασμεν. Οστω γαρ αυτού; άριστο; επι πασι συνιέναι τα δίκαια εκλέξαντες προυδαλόμεθα, ως μηδ' αν ετι μηδ' αυτού; τοι; σφόδρα κατακρινόμενοι; μηδένα μηδαμω; λείπεσθαι λόγον ηδικησθαι παρενοχλούντα, οτιπερ αμαθεί; οι δικάσαντες. 'Αλλ' ει μεν ειδότε; ; οποι φέρει το δίκαιον ειθ' εκόντες ημαρτανον, στέρξουσι τού; ελέγχου; απογυνούν-

(o) P. sal. xii, 12.

(p) P. sal. xcvi, 11.

τας αὐτῶν τὴν προαίρεσιν, καὶ οὐκ ἂν ὡς ἰδικημέ-
νοι δισχυρίζαιτο τῷ συνειδέτι καλῶς πεπεισμένοι·
εἰ δ' ἀγνοοῦντες ἠλίσκοντο, καὶ οὕτω τοῖς δικασταῖς
πειθαρχήσουσιν, αὐτῶθεν ἔχοντες περὶ τῆς καταδί-
κης ὡς δικαίας τὰς πίστει, ὅτι δὴ τοιοῦτοι οὖσι
τοῖς δικασταῖς οὕτως ἔδοξε.

Καὶ μὴν ἐπομοσάμενοι κάθησθαι, κατὰ τὸ ἐπιβάλ-
λον ἐκάστη τὰς ἑγγύτας παρασχόντες πρότερον. Καὶ
γὰρ ὡς τὸν μέγαν ἐν ἰσότητι κρινούσι καὶ τὸν μικρὸν,
καὶ οὐ λήφονται δῶρον, οὐ λήφονται πρόσωπον, οὐ
χαριούντα: τῇ φιλίᾳ, οὐδὲν οὐ μὲν οὖν προτιμότερόν
ποτε τῆς δικαιοσύνης ποιήσονται, τοῦτο καλῶς ἠσφα-
λίσαντο. Καίτοι γε καὶ τῶν ὄρκων χωρὶς ἰκανὸς ὁ τρό-
πος: τὸ παρ' αὐτῶν ὕλον ὡς ὀρθῶς ἔχον πιστώσασθαι·
ἀλλ' ὁμωμοκότες δικάζουσιν, ἐν ὑμῖν τοῖς ἀδικεῖν
βουλημένοις (εἰς δὲ μηθεῖς, ὡς ἂν μὴ καὶ ἠνεδος
ἐπὶ τοιοῦτου γε τοῦ δικαστηρίου καταισχυνόμενος
ἔφλοι, καὶ οὐδὲν αὐτῷ ἐπὶ τέλους ὑπάρξει
τῆς ποιητῆς γνώμης), ἵνα γοῦν ὑμῖν μηδεμία λεί-
ποιτε πρῶφρασις, ὡς οὐκ ἐν δίκῃ τὰ τῆς καταδικῆς
ἐνηρμωσται, τούτου χάριν παλαιὸν ἔθος ἡμεῖς ἐκαι-
νίσσαμεν, τοῦς δικάζειν λαχόντας ἐπὶ τοῦς ὄρκους
πρότερον ἐμβιδάσαντας.

Καὶ τίς λοιπὸν ἔτι τοσοῦτον ἀναιδῆς καὶ πάνυ γε
τοῖς νόμοις ἰμέσει καὶ τοῖς δικαίοις ἰών, ὃς αὐτῶθεν
ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦδε κατάκριτος ἐξῶν, οὐκ
εἰσιπύθει τοῖς ἑτίεσιν; ἢ πρὸς τί βλέπων ἔτι γεν-
ναθῶν αὐτῷ περιδὸν τὴν καταδικῆν ἀποσκευάζασθαι
τὰς ψήφους ἀτιμάζει, τῶν πρότερον ἔχόμενος; ἡμεῖ
γὰρ οὕτος ἔσται παντελῶς ἀποτρήπαιος, καὶ οὐδὲν
αὐτὸν οὐδαμῶς ὀνήσει, κἂν πάντα προβάλοιτο μη-
δὲν δ' οἶον τοῦς δικαστὰς ἐκμειλίξασθαι καταζαι-
νόμενον δίκαιον.

Καὶ γὰρ οὕτω: ἔχει. Ἡβουλῆμην μὲν αὐτῆς
ἐξεταστῆ; εἶναι τοῖς δικαζομένοις καὶ γε τὰς λύ-
σεις οὐκ ἄλλοθεν ἢ παρ' ἑμαυτοῦ τοῖς τὰς δίκας
ἔχουσι γίνεσθαι: ἐπεὶ δὲ τοῦτο βασιλεῖ παντὸς
μᾶλλον ἀδύνατον, μυρίων ἄλλων περιεκεχυμένων
πραγμάτων καὶ στρεφόντων πρὸς ἑαυτὰ, αὐτὴν δὴ
ταύτην διὰ τοῦ δικαστηρίου τοῦδε πληρῶ μοι τὴν
βούλησιν. Καὶ οὐ δὲ πᾶς ὁ κρινόμενος ὡς ἀπὸ γνώ-
μης καὶ φωνῆς ἡμετέρας μηδὲν ἀντιτείνων πρόσου
τὴν ψῆφον οὐδὲν ἑλαττον τῶν ἡμετέρων προσταγμά-
των εἰς ἰσχὺν ἔχουσαν. Οὐδὲ γὰρ δυνήσῃ ταύτην
οὐ μὲν οὖν ποτε καταλύσαι, κἂν πάντα φέροις τῶν
ἀξιωματίων, κἂν πρὸς γένος ἡμῖν ἦκαις ἐγγιστα
βασιλεύουσι, κἂν ὁ πρόωγν χρόνος ἐφ' οἷς μὴ με-
τεῖχος ἐνδυναστεύοντί σοι παρεχώρει τὸ παρὸν ἰσως
ἀναμμένων πρὸς τὴν διόρθωσιν.

Ἐγὼ καὶ τοῦτο βασιλικῶς διαγορεύω, εἰ δὲ βού-
λασθε κοινῇ πᾶσι μεθ' Ἡσαίου (q) συμβουλεύω·
« Μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν. » Κἂ-
κεῖνο: μὲν ἰσως καὶ ὑφ' ἐτέρων τοῦς ἀδικουμένους
δυναμένους ὑμᾶς ῥύσασθαι βούλεται: ἐγὼ δὲ μὴ

ἀδικεῖν ὑμᾶς λέγω, εἰ δ' οὖν, ἀλλ' αὐτῶς τὸν ἀδι-
κούμενον ῥύσασθαι, πρὸς ἡμᾶς μᾶλλον φέρειν τὴν τοῦ
προφήτου φωνὴν λογιζόμενος.

« Ἴνα τί ἀγαπάτε ματαιότητα, ὦ Δαυὶδ (r) ὑμᾶς
ἐντρέπων λέγει, ὦ Καὶ ψεῦδος ζητεῖτε, ὦ κέρδη μὴ
παραμένοντα, πλὴν ὅσον μόνον ἁμαρτίαν συστήσα-
τε καὶ πῦρ ἡμῖν συμπλέξει: κολάζον ἀπέραντα; »

« Ἀδικίαν εἰ ἐθεώρουν ἐν καρδίᾳ μου, ὁ αὐτὸς (s)
αὐθις λέγει, ὦ μὴ εἰσακουσάτω μου Κύριος: » καὶ
πῶς ὑμῶν Θεὸς εἰσακούσεται, ἐνταυθοῖ μὲν ἐπικα-
λουμένων περιστάσεως: τινος σκυθρωπῆς; ἐγκατεσθη-
φύας, ἐκείσε δ' εἰς κόλασιν ἐνδίκως ἐκπεμπομέ-
ων;

Ἄλλὰ καὶ, ὦ Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους καὶ
ὤτα, ὦ φησὶν (t), ὦ αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν: ὦ σὺ δ'
οὐκ ἀγαπήσεις μᾶλλον ἐν ἐπισκοπῇ Θεοῦ εἶναι καὶ
θεσμα καλὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς; ἐκείνου ἐργαζόμενος
δικαιοσύνην; ἀλλ' ὡς ἀποστρέψει τὸ πρόσωπον ἀπὸ
σοῦ θλιβομένου, τὰς δίκας ἰσως ἀποτινύντω; τῶν
ἐξ ἀδικίας ἡμαρτημένων, ἀλλ' ὡς οὐκ ἰσακούσεται
μήτε ταχὺ μήτε ὀψέ γοῦν μηδ' ὀπωποῦν πολλαῖς βοῶν-
τος καὶ ὀδυνωμένου, τοῦτο μᾶλλον ἐν σπουδῇ θή-
σεις; Ἐἶτα σεαυτὸν εὐδαιμονίσεις, ὅτι δὴ πολλὰ
κρατήσας ἐναπέθου ὄργης (αἰσιπῶν) Θεοῦ θησαυροῦ;
μεγάλους καὶ ὕλην χόρτον καὶ καλάμην τῇ μελ-
λούσῃ κρίσει δοκιμαζομένην καὶ πυρὶ ἀσδέετω κα-
τακαυομένην;

Καὶ κειθέτω σε ταῦτα μὲν Παῦλος (u), κειθέτω
δὲ καὶ Πέτρος, (v) ὦ λέγων ὦ Κύριος εὐσε-
βεῖς μὲν πειραζμῶν ῥύσασθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέ-
ραν τηρεῖν κρίσεως; κολαζομένους: ὦ Πρὸς ἐκεῖνον
δὲ τί λέγει, ὅταν ὁ αὐτὸς ἀπόστολος (x) ἐν τούτῳ
φανερὰ εἶναι τὰ τοῦ Θεοῦ δισχυρίζεται τέκνα, καὶ
αὐθις τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου, ὦ Πᾶς ὁ τὴν δικαιο-
σύνην ποιῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, ὦ λέγων, καὶ
πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐ
ἔστι;

Πῶς δὲ καὶ οὐ φρίττεις, ὅταν ἐν Εὐαγγελίοις νῦν
μὲν κατὰ Φαρισαίων ἀκούης ἀγανακτοῦντος τοῦ
Κυρίου, καὶ, ὦ Ὑπὲρ ὑμῖν, ὦ λέγοντος (y), ὅτι ἔσω-
θεν γίμετε πίσης ἀρπαγῆς καὶ πονηρίας, καὶ ὅτι
ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, παρέρχεσθε δὲ τὴν κρί-
σιν, ὦ νῦν δ' ὑμᾶς ταῦς ἀδικούντας ἀποστρεφομέ-
νου, καὶ, ὦ Οὐκ οἶδα πῶθεν ἔσται, ὦ δισχυρίζομέ-
νου (z), καὶ ἔτι μετὰ μείζονος οἴονεῖ καὶ βαρύτερα:
τῆς ὄργης πληκτικιώτερον ἐμθῶντος, ὦ Ἀπόστῆτε
ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας; ὦ Καὶ
τούτοις ἡ ἀπειλὴ ὡς φοβερά καὶ μεγάλη! ὦ Ἐκεῖ
ἔσται, ὦ φησὶν (a), ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν
ὀδόντων (a).

Καὶ Χριστὸς μὲν οὕτω ταῦτα, Θεὸς ὢν ὀψευδῆς;
καὶ κριτῆς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. ὃς καὶ τοῦς μὲν
ἐκ δεξιῶν στήσει καὶ γε καλέσει τοῦ Πατρὸς εὐλο-
γημένους καὶ κληρονόμους μετακαλέσεται τῆς τῶν

(q) Isa. i, 17.
(r) Psal. iv, 2.
(s) Psal. lxxv, 18.
(t) Psal. xxxiii, 15.
(u) I Cor. 3, 12, 13.

(v) II Petri 2, 9.
(x) Imo I Joann. 3.
(y) Luc. xi, 39, 42.
(z) Luc. xiii, 27.
(a) Luc xiii, 28.

οὐρανῶν γενέσθαι βασιλείας ἡτοιμασμένης ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τοὺς δὲ μετὰ τῶν ἐρίφων ἐν τῇ ἀριστερᾷ καταδικάσει μερῖδι καὶ πρὸς τὸ ἐξώτερον ἀποπέμψει πῦρ, οὐχ ὅτι τῶν ἀλλοτρίων τινὸς ἐπιθυμήσαντες; (τοῦτο δὴ τὸ κατ' ὕμν.) ἀρπαγαίς ἐπέθεντο καὶ ἀδικίας (οὐ γὰρ ἀρπαγὴν αὐτοῖς οὐδὲ πλεονεξίαν οὐδεμίαν οὐ μὲν οὖν ἐγκαλεῖ), ἀλλ' ὁ πολλῶν τούτου μετριώτερον, ὅτι μὴ τροφὴν (φησὶν) ὥρξαν πεινώσιν οὐδὲ διψῶσιν ἔδωκαν πεινῶν, οὐ γυμνοῦς περιέβαλον, οὐ συνεισῆγαγον ξένους, οὐκ ἄσθενεῖ; ἐπεσκέψαντο, οὐ πρὸς-δεσ-φοῦς ἀπῆλθον, οὐτ' οὐδὲν αὐτῷ διηκόησαν οὐ κατὰ τὸν εἰρημένον πάντα τρόπον οὐκ ἐν μέρει τῶν ἀπρηθμημένων. Καὶ γὰρ καὶ τὸ πᾶν ἀπατεῖ, κἂν βραχὺ νέμοις; φιλανθρώπως προσίεται, καὶ μάλιστ' ὅταν ἢ κατὰ δύναμιν, καὶ πᾶν ὃ τι ἂν προθυμούμενος καλῶς πράξης εἰς ἕνα τῶν μικρῶν τούτων καὶ ἀδελφῶν αὐτοῦ, εἰς ἑαυτὸν ἀκραίον; καταδέχεται.

Καὶ ὁ μὲν ταῦτα. Σὺ δ' ἀντὶ τοῦ χρηγηῆσαι τροφὴν καὶ πεινῶν δοῦναι καὶ μεταδοῦναι φιλοξενίας; καὶ ἀγαγεῖν εἰς οἴκους, ἀγρὸν ἐγγίσεις πρὸς ἀγρὸν καὶ ἀμπέλωνα πρὸς ἀμπέλωνα καὶ γε πρὸς οἰκίαν συνάψεις οἰκίαν; Ἴνα τί γίνηται; Ἴνα τοῦ πλησίον ἀφῆλθῃ, καὶ τὸ μὲν αὐτὸν πεινάσαι, τὸ δ' ἑαυτὸν διψῆσαι, τὸ δ' ἐξω μέναι ποιήσης, ξένον τῶν οἰκείων γενόμενον ἢ καὶ πρὸ τῶν σῶν πολύνων τάχα βεβλημένον, καὶ πολλὰ δεόμενον οὐχ ἵνα τινὸς τῶν σεαυτοῦ διὰ τὴν ἐντολὴν μεταδῆς, ἀλλ' ἵνα μόνον αὐτῶν αὐτῷ παρεχρησῆς τῶν οἰκείων καὶ ὧν κακῶς ἀπεσέρησας.

Καὶ μὴ ἐκεῖθεν μὲν Ἥσαϊας (b), ὁ καὶ τὰ χεῖλη καὶ τὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ καθαρθεῖς ἄνθρωπος καὶ τοῦ λοιποῦ κελευσθεῖς τοῖς ὄργανοις τούτοις χρῆσθαι τοῦ Πνεύματος, «Ὁυαί σοι,» λέγει, καὶ πολλὰ καταβρῆναι καὶ ταλανίζει πόβρωθεν ὡσπερ προορῶν ὅποι τελευταῖον ἀφίξη κολάσεως; ἐνταῦθα δὲ Χρῆστος αὐτὸς ἐπὶ τὴν κρίσιν ἄγει. Καὶ βλέπει δὴ τοὺς δικαίους εἰς ζωὴν πορευομένους, καὶ τρυφῆς τίνας εἰς μετουσίαν μηδαμῶς μήποτε παυομένης. Σὺ δὲ ποῖ πορεύσῃ; Ἐπὶ βεσάνου; Ἐλξη, καὶ σε παραλαβόντες ἄγγελοι ἐκεῖσε δῆπου καὶ ἄρουσιν, ὅποι δὴ καὶ τίσεις αἰωνίως τὰς δίκας; καὶ οὐδὲν τότε σε τῶν παρόντων, οὐχ ὁ πολὺς ἐξ ἀδικίας συμφορηθεὶς πλοῦτος, οὐδ' ὅπως οὖν οὐ μὲν οὖν ὄνησει. Πῶς γάρ; ὅς γε κἀνταῦθα πολλάκις δεκπεσῶν αὐτῶν δὴ τούτων ἐξ ὧν εἰλήφεις ἢ καὶ ἐτέρων αὐθις ἐγένετο.

Ἄνθρωπε, ἢ τοῦ μέλλοντος ἐν συναισθησί γενοῦ, ἢ ἐν γε τῷ παροῦσι περὶ σεαυτοῦ σκέψαι κάλλιον. Τί γάρ καὶ βούλει; μάλιστα μὲν τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φαγεῖν καὶ σοὶ εὐφροσύνην ἐγγρονίσαι, τὸ δὲ σὸν σπέρμα εἰς εὐλογίαν καὶ μὴ ἐπιδέεσθαι εἶναι μήτε μὴν εἰς ζήτησιν ἔλθειν ἄρτων; Ἄλλα ταῦτα τοῖς δικαίοις ἔστιν ὡς εἰκὸς ἀπονενεμημένα. Καὶ πειθέτω μὲν Ἥσαϊας, πειθέτω δὲ καὶ Δαυὶδ, καὶ Σολομῶν

ἅμα σε πειθέτω, οἳ καὶ ταῦτα βεβαίως διεγγυῶνται καὶ γενεᾶς ἀδίκου χαλεπά τινα τὰ τέλη καὶ τὴν αὐτῶν βίξαν ὡσεὶ χνοῦν ἔτεσθαι, καὶ σπέρμα μὲν ἀσεθῶν ἐξολοθρευθῆναι; δικαίους δὲ φασὶ (c) γῆν κληρονομήσαι.

Καὶ μὴν εἰ μηδὲν σοὶ μέλει μήτε τῶν ἐπηγγελμένων μεγάλων ὅσων τοῖς δικαίοις μήτε τῶν τοῖς ἀδικοῦσι φοβερῶν ἡπειλημένων, ἀλλὰ τοῦτο (δεύτερον φασὶ λόγον) μὴ παραδραμεῖν θελήσης. Πῶσον δὲ λέγω; μήποτε τὴν ἁμαρτίαν προελόμενος ἔθωνης χάριν φαύλης ἀπὸ πλεονεξίας ἐγγιγνομένης οὐδὲν σοὶ πλὴν ἐπὶ τέλους ἔσται τῆς κακῆς προαιρέσεως, καὶ προσέσται δὴ τὸ μᾶλλον ἀνίστασθαι γεγενημένῳ μὲν τῶν ἀλλοτρίων ἐν πείρᾳ καὶ ὧν μὴ προσῆκεν, εἴτ' αὐτῶν δὴ τούτων ὑποστάνει τὴν δικίαν ἀφίρρεσιν. Οὐδὲ γὰρ ὑποσκέλισις, οὐ παραλογισμὸς κατ' οὐδὲνα τρόπον τοῖς δικαστὰς; κἂν μετῆς πάντα νόμων καὶ δικαιοσύνης οὐκ ἔση κρείττων, ὧν οὗτοι προστάται περὶ Θεοῦ μὲν τὸ πρῶτον, περὶ ἑμοῦ δὲ τὸ δεύτερον, καὶ σύμμαχοι κἀνήνται, κενὸς δ' ἀπελεύση τοῦ δικαστηρίου πάντων ἀποτυχῶν, ὧν τε δηλονότι πλεονεκτικῶς μεταίχευς καὶ ὧν κακῶς ἤλπισας μετὰ σοῦ δηλαδὴ γενέσθαι τὰς ψήφους κεραιρούσας τὸ δικαίον.

Σκόπει γὰρ οὕτως Ἰσχυρὸς εἶ καὶ μέγας, ἀλλ' οὐ δῆπου καὶ τοσοῦτος, ὅσον ε φοβερὸν εἰς χεῖρας ἐμπεσεῖν Θεοῦ ζῶντος; Παῦλος (d) λέγει, καὶ τῶν δικαστῶν αὐτῶν οὐδεὶς ἀμφιβάλλει. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τῆς σῆς ἀξίας πλείονα λόγον ἢ ἐμοῦ ποιήσονται βασιλέως, τὴν δικαιοσύνην ἐξ αὐτῶν ἀπαυτοῦντος καὶ ταύτης (εὐρᾶς ὀπίσθον) προϊσταμένου. Ἄλλ' ὑποσυλήσεις δώροισ; ἀλλ' οὐδὲν τοσοῦτον δώσεις, ὅσον γε Θεὸς ὑπισχεταί, «Κρίνατε,» λέγων (e), ὀρρανοῦ καὶ δικαιοῦσατε χῆραν, «πάντα δηλονότι τὸν ἐξ ἀδικίας καταπονούμενον,» καὶ δεῦτε καὶ διαλεχθῶμεν. «εἴτα τί; Ἄωρᾶς ἐπιλέγει, καὶ ταύτας οἶας, ὡς ὑψηλὰς καὶ μεγάλας, καὶ ὧν οὐδὲν ἐπιγνώμοσι Θεοῦ τιμιώτερον. «Ἄν μὲν ὦσι,» φησιν, «αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικῶν, ὡς χιῶνα λευκανῶ, ἐὰν δὲ ὡς κόκκινον ὦσι, λευκανῶ ὡσπερ ἔριον. «Ταῦτα Θεὸς δῶρα μεγάλα τοῖς ἁγίοις; δικάζουσι ἀπονέμει καὶ δίδωσι. τούτοις οἱ ἔμοι προσέχρυστι δικασταὶ καὶ διὰ παντὸς προσέξουσι; σοὶ δ' οὐ μεθέξουσι πονηροῦ κέρδους, οὐδὲ κοινωνήσουσι τῶν ἀρπαγμάτων, οὐδὲ θαυμάσονται σε μετὰ δώρων ἐρχόμενον, οὐδ' ἀγαπήσουσιν οὐδὲν τῶν σῶν ἐπὶ προδοσίᾳ δικαιοσύνης, οὐδ' ἔσται μερὶς αὐτοῖς; οὐδεμία μετὰ σοῦ κλέπτοντος τὰς ψήφους. Ἄλλ' ἐκεῖνο δὴ κἀνταῦθα μᾶλλον τὸ τῆς Ἰσραφῆς, «Μισθωμα, φησὶ (f), πόρνης ἀγνός-οῦ μερίζεται.»

Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' Ἀβρααμ, οὐδὲν αὐτοῦ; ἐπαίεται (g) καθὰ δὴ τοὺς κριτὰς δυσχεραίων τῆς ἀδικίας, ὧν χάριν καὶ πρὸς Θεὸν αὐτὸν ἀποδυσχεραῖ καὶ θερμότερον ἄπειται λόγον καὶ οἰνεὶ καταβοᾶ τῆ; πολλῆς αὐτοῦ μακροθυμίας, «Ἔως πότε, Κὺ-

(b) Isai. vi, 6.
 (c) Isai. v, 21. Psal. xxvii, 29.
 (d) Hebr. 1, 31.
 (e) Isai. i, 17. 18.

(f) Prov. xix, 15.
 (g) Loci lacunosi scripturam, quam Cod. exhibet, exhibui.

ριε, κεκράζομαι, ἢ λέγων, (b) ἢ καὶ οὐ μὴ εἰσακούσῃ; ἢ βοήσομαι πρὸς σὲ ἀδικούμενος, καὶ οὐ σώσεις; Ἴνα τί μοι ἐβίβας κόπους καὶ πόνους ἐπιβλέπειν ἐπὶ ταλαιπωρίαν καὶ ἀσθένειαν; Ἐξ ἰσχυρίας μου γέγονε κρίσις, καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνει. ἢ Καὶ τὰ ἐπὶ τούτους τὴν ἀπειλὴν ἐπάγει· Ἴδετε, ἢ φησὶν, ἢ οἱ καταφρονῆται καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια καὶ ἀφανίσθητε. »

Ἐκεῖνα κατὰ τῶν κριτῶν τῶν ἀνομοῦντων· ταῦτα σαφῶς κατὰ ὑμῶν τῶν ἀδικούντων, ὑμῶν ὧν δηλοῦνται καὶ περὶ τῶν ἀσθενεστέρουσ τούτους τοὺς μακροῦς ἢ λαμπρὰ περιφρόνησις, μηδὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς ἐπαίοντων, μηδ' ὅσον ἀπειλεῖ πεφοβημένων· Ὁρᾶτε (i) μὴ καταφρονῆσητε μηδενὸς τῶν μικρῶν τῶντων. ἢ Ἀπὸ τῶν καὶ ἀπελαθήσεσθε μὲν κάκεινα κατάκριτοι τοῦ παγκοσμίου δικαστηρίου, διωκόντων ὑμᾶς τῶν ἀγγέλων καὶ ἀποπεμπόντων, τῶν τοῦ Θεοῦ μὲν διὰ παντὸς τὸ πρόσωπον ἐν οὐρανοῖς βλέπόντων, φυλάκων δὲ τρόπον ἐπιστατούτων τοῖς γῦν ἀδικουμένοις καὶ γε συναντωμένων ταῖς σφῶν κκοπραγίαις· ἀπελαθήσεσθε ἐξ ἐκείνου, καὶ οὐδὲς ὑμῖν ἔσται μηχανῆς τρόπος, ὅφ' ἤ; θηρεῦσαι βουλόμενοι θηρεύατε τοὺς κριτὰς. Ἀνάλωτον γὰρ σύμπαν τὸ κατ' αὐτούς καὶ πάσης ἐπιβουλῆς κρείττον ἐπιχειροῦσης κατὰ τῆς ἀληθείας.

Καὶ ὑμεῖς μὲν αὐτῶς· ὑμεῖς δὲ οἱ τὰ δεινὰ πεπονθότες, εἴτε κατεπιτηχότες καὶ τρέμοντες, καὶ μηδ' ὅσον ἀποδύρασθαι τὰς συμφορὰς, μηδὲ φωνῆν τινα προτίνειν, μηδ' ἐκλαλῆσαι τὸ συννεχθῆν ὑμῖν ὄλωσ, μηδ' ἐπικουρίαν ποθὲν ἐκζητῆσαι, μηδὲ τοσοῦτον γοῦν ὑπὸ τῶν ἐπιηραζόντων ἀφειμένοι, δεῦτε, καὶ τοῖς δικασταῖς πρὸς ἄμυναν ἐνδίκως χρησόμενοι στήτε κατὰ πρόσωπον τῶν ἀδικούντων, ἐλέγχοντες μετὰ παρρησίας καὶ μηδένα τοῦ λοιποῦ μηδαμῶ; δεδότες, μηδ' ἂν εἴτε μάλιστα πολὺς τις ἢ ταῖς ὕβρεσι καὶ δυνάμει περιττὴν κακίως περιβεβλημένος. ἢ Ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ πάντα ὄραστην, ἢ λέγει Κύριος (j)· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ πάντα δικαιοσύνης ὕβριστην ἀκούω τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπὶ πάντα κατὰ τὸν ἐμπυριζομένον πτωχῶν ὑπερήφανον, καὶ ἐπὶ πάντα νόμους ἀτιμάζοντα καὶ τῆς ἰσότητος ἐξηνηγεμένον· καὶ πεσεῖται κάτω πᾶν φρόνημα φυσώμενον ἐς ἀδικίας. Δι' ὑμᾶς τοῦτο τὸ δικαστήριον καὶ λαμπρῶς ὑμῖν (ὁρᾶτε πάντως ὅσον σωστικὸν) ἀνέμικται βουλομένοις ἐς αὐτὸ τρέχειν· καὶ γε πανταχῶθεν ἡμεῖς ὑμᾶς; ἐπὶ τοῦτο συγκαλοῦμεν, καὶ πανταχῆ τὸ κήρυγμα διαπέμπομεν ἐπὶ πάσας πόλεις καὶ χώρας καὶ τοὺς ἐκασταχοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης ὑπὸ χειρὸς βιαίας καταπονουμένους καὶ γε διὰ τοῦτο βοηθείας ἐπιδομένους, καὶ χεῖρα κραταῖαν ὑμῖν ὑπὸ Θεῷ προτεινόμεν ἄνιστώσαν αὐθις πίπτουσαν δικαιοσύνην.

Τί ἐτι; πρὸς ὑμᾶς τοὺς δικαστὰς ὁ λόγος, οὐχ ὡς συμβουλευσῶν ἢ διδάξων τὰ δίκαια, καὶ τίλων μὲν ἀφέξεσθε πόνηρῶν ὄντων, τίσι δ' ὑμᾶς αὐτοὺς ὄλους ἐφ' οἷς ἂν ἤκωσι βοηθοῦς παρέξετε δικαίους οὐσιν

(k) Habac. i, 2.

(i) Matth. xviii, 10.

(j) Jerem. i, 31.

ἢ ὑμῶν ἐπιτυγχάνειν, οὐδ' ὡς χρεὶν τυρεῖν ὑμᾶς καὶ περισώζειν ἀσφαλεῖς τοὺς νόμους, οὐδ' ὅτι τοῦ Θεοῦ βλέποντος ὑμεῖς ἐξέτασται καὶ διατιηταὶ κἀθησθε τῶν τὰς δίκας ἔχόντων, καὶ ἀναμένει; πάλιν ὑμᾶς ἐξέτασις ἄλλη καὶ κρίσις ἀδέκαστος, καὶ κριθήσεσθε ὅφ' ἐκρίνατε κρίματι, ἀντιμετρηθήσεται δὲ πάλιν ὑμῖν ὅφ' ἔμετρω ἔμετρήσατε· συνελόντι δ' εἰπεῖν οὐ τοῦτου δὴ χάριν πρὸς ὑμᾶς ὁ λόγος αἰωνίων ἀγαθῶν ὑπόμνησιν φέρων μετὰ δικαιοσύνης ἀπιούσιν ὑμῖν ἀποκειμένον, οὐδὲ γε κλίμασιν ἀπαραίτητον ἐπανατεινόμενος αὐθις κριτὰς ἀδίκους αἰδίκως μεταδεχομένον. Ταῦτα γὰρ οὐθὲν πρὸς ὑμᾶς, δικαιοσύνην τε τιμηκότα καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἄλλων πάντων μᾶλλον εἰδότας, καὶ πλέον ἢ κατ' ὅσον ἂν τις ἔτερος ἐτόλμους ὄντας τοὺς ἄμαθεῖς ἐκιδδάσκων, εἰ δὴ καὶ ἄμαθεῖς εἰσὶ τινες τῶν τοιοῦτων, ἀλλὰ μὴ ταῦτα μόνον (k) πάντες σαφῶς ἐπεγνωκότες, ἵνα δὴ τάχα καὶ πολλὰς οἱ μὴ τὴν ἐντολὴν ποιήσαντες δωροῦσι καὶ συγγνώμης οὐδεμιᾶς ἤκιστα τύχωσι ὡς δι' ἄγνοιαν ἡμαρτηκότες. Ἄ δὲ μᾶλλον φημι· δικαιοσύνην ἔβηος ὄψου Ἰσολομῶν λέγει (l), κἀγὼ κείθομαι. Καὶ δὴ μοι συνάραθες λοιπὸν ὑμεῖς τῆς ὑπόμοιου ταύτης ἐπιμαλείας τοῦ γένους, ἐξέλιθθε πένητα καὶ πτωχῶν ἀπὸ τῶν διαφραζόντων αὐτὸν, μᾶλλον δὲ ἐξελωμεθα, ὑμεῖς τὸ γε εἰς ὑμᾶς ἤκον, ἐγὼ δ' αὐθις ὄσον τὸ ἐξ ἔμοῦ. Ἰμεῖς ὄστε τὰς ψήφους, ἐγὼ δ' αὐταῖς ἐλόθσω παλὺ τὸ κράτος, μηκέτι παρὰ μηδενὸς μήτ' ἀνταλεγόμενον αὐθις μήτε μὴν μηδὲως καταλυόμενον, μόνον ἂν ὑμῖν ἐμοῦ πᾶσι τοῖς δικασταῖς δοκῆ καὶ χεῖρ ἐκάστου τὴν γνώμην πιστώσεται. Δικαιοῦσατε ταπεινῶν καὶ κατανευγμένον, καὶ δικαιοθῆσεται πᾶς ὃς ἂν ἐξ ὑμῶν δίκαιος ἐν δικασταῖς ἀκούσῃ· ἢ Καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης ἔργα, ἢ φησὶν Ἰσαίας, (m) ἢ ἔσται εἰρήνη· οἱ δὲ θησαυροὶ ταύτης ἰδοὺ ἐν τῷ φόβῳ ὑμῶν, λέγει Κύριος· οὐς ἐφοβήσθε φοβηθήσονται, βεβήσονται ἐφ' ὑμῶν· ἄγγελοι ἀποστραλήσονται πικρῶς κλαίοντες καὶ παρακαλοῦντες εἰρήνην. ἢ Οὐδὲν γὰρ ὑμῖν ἐπιτηδεύουσι δικαιοσύνην καὶ καλῶς ὄπ' αὐτῆς πεφραγμένους ἐδὴ ὄπλων δεῖ καὶ παρασκευῆ; ἄρμάτων οὐθ' ἔκων, οὐ σωρείας χρημάτων, οὐ παμπληθοῦς στρατιᾶς, οὐδενὸς οὐ μὲν οὖν τῶν τοιοῦτων· ἀρκεῖ γὰρ ἀντι πάντων δικαιοσύνη, φοβεροῦς μὲν ὑμᾶς; τοῖς ἐχθροῖς; ἐπίοντας, αὐτοῦ δ' ἐφ' ὑμῶν φεύγοντας τοῦ Θεοῦ

δωκόντος δεῖξαι.

Καὶ ταῦτον ὑμεῖς γίγνωσθέ μοι Θεοῦ μὲν συνεργοί, Θεοῦ διάκονοι, συνασπισταὶ δ' ἐμοὶ μετὰ δικαιοσύνης ὑπὸ Θεῷ προμάχου πρὸς τοὺς ἐχθροὺς παρατατομένῳ. Καὶ καλῶς ὑμῖν οὐ διὰ ταῦτ' ἔσται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν χάριν. Ἐνὶ γὰρ τούτῳ τρόπῳ τῆς ὑπὲρ δικαιοσύνης σπουδῆς τίως οὐχὶ τῶν καλλίστων δειγμάτων περιφανῆ; φιλοθεῖας μὲν οὖν, φιλανθρωπίας, συμπαθείας, ἀγάπης, ζήλου τῶν ἀρίστων παντός. Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον, ὅτι δὴ Θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ προσταγμάτων, ἐτέρου δ' οὐδενὸς κέρδους ἕνεκην ἢ πραθυμία, φιλοθεῖας ἂν εἰκό-

(k) Boiss. conj. μονοκού.

(l) Prov. xiv, 34.

(m) Isai. xxxiii, 17; xxx, 6.

τις· ὁδξαν ὑμεῖς ἀποφέροσθε· περὶ δὲ γε τοὺς ἀδι-
κουμένους ὡς εἰκὸς χρηστευόμενοι καὶ πρὸς ὑμᾶς
καταφεύγουσιν ἀντὶ προστατῶν αὐτοῖς γινόμενοι
καὶ συμμάχων, φιλανθρωπίας. Καὶ μὴν συμπαθεῖς
τίνες μᾶλλον τῶν τοῖς αὐτοῖς ἐπικαυπομένων, ὑπὸ
δυναστείας καὶ βίας ἀτόπου περιουθουμένοις, ἐλυ-
νομένοις, κτήματα περιρηγμένοις καὶ πράγματα, καὶ
τοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἀθλίως ζῆν καὶ πικρῶς κατη-
ναγκασμένοις; Ἀγάπης δ' ἐντελοῦς τοῦτ' ἀν τις θεῖτο
μέγα τεκμήριον, ἐπικοινωνεῖν ὥσπερ ἐθέλειν τοῖς
ἐν δυσχεραῖαις τῶν ἐπαχθῶν, καὶ κακῶς σφᾶς αὐ-
τοὺς νομίζειν διακεῖσθαι τῶν ἄλλων ἐξ ἀδικίας κα-
κῶς πασχόντων, καὶ γε τὴν ἀπαλλαγὴν ἐζητεῖν μεθ'
ἑμοῖας αὐτοῖς καὶ ἰσῆς τῆς γνώμης. Ἀλλὰ μὴν καὶ
ζῆλος εἰ μὴ ὁ κατεσθίων, εὐνομίας ἀθετουμένης καὶ
δικαιοσύνης μὲν ὑποχωρούσης, κατακρατούσης δὲ
πλεονεξίας, ἐπ' ἄλλω τῷ τῶν ἀπάντων γινόμενος
ἀν δίκαιος νομισθεῖ, καὶ θερμὸς τις ὁσος ἐπογειρό-
μενος ἔσται βελτίων;

Οὕτως ὑμῖν δικαιοσύνη πάντα σχεδὸν ὁμοῦ τὰ
καλὰ μαρτυρεῖ, περὶ ταύτην ἐπιμελῶς ἔχουσι καὶ
πάσῃ τῇ σπουδῇ καρημένοις. Καὶ γοῦν ἐτι τῶν ἐξ
αὐτῆς ἀγαθῶν κέρδος ἕτερον οὐδὲν ἀμεινον, οὐτ'
αὐθις· τῆς ἀπὸ ταύτης ὁδῆς οὐδὲν ἄλλο φέρον
πλέον εἰ· εὐδοξίαν, καὶ δίδωσι μὲν κἀναυθα θαρ-
ρειν μᾶλλον περὶ τῶν παρόντων, δίδωσι δ' ἐν τοῖς
ἐξ ἕστερον θαρραῖν μᾶλλον περὶ τῶν μελλόντων,
ἔμοι τε τῶν ἀπάντων οὐδὲν αὐτῆς ἔσται πρᾶγμα ποτε
τιμωτέρον· καὶ ὑμῖν, εἰ τί μοι ταύτης μετέχετε τῆς
γνώμης (μετέχετε δὲ), καιρὸς ἐπιδείξασθαι.

XXXV. Imp. Andronici senioris de festo Assumptio-
nis per totum menses Augustium celebrando (n).

Θέσισιμα ἐπὶ τῇ μεγάλῃ καὶ τελευταίᾳ ἑορτῇ τοῦ
κατὰ Χριστὸν παντὸς μυστηρίου, αὐτοῦ μὲν ὄθεν
καὶ κατήλθεν ἐς οὐρανοῦς αὐθις μετὰ σαρκὸς ἀνα-
θεδηκότος ἐξ ἀγνῆς Παρθένου προσληθῆσεως
αὐτῷ, τῆς δὲ παναγίας ταύτης μητρὸς αὐτοῦ (τὸ
νῦν δηλονότι τελοῦμενον) τρόπον δν ἠυδόκησεν ἐς
αὐτὸν μεταστάσας. — Καὶ γοῦν τὸ θέσισιμα βού-
λεται μὴ κατὰ μίαν μόνην ἡμέραν κατὰ τὸ πάλαι
κρατήσαν ἔθος τὴν ἑορτὴν ταύτην τελεσθαι, ἀλλ'
ἐξ ἀρχῆς τῆς καὶ πρώτης τοῦ μηνὸς ἐν ᾧ τὸ μυσ-
τήριον ἀρξαμένην μέχρις αὐτοῦ παντὸς ἐξήκειν,
κάκει δὴ συμπεραίνειν ὅποι καὶ ὁ μὴν περαίνει.

Ἄ μὲν ἢ τοῦ Θεοῦ μήτηρ εὖ διὰ παντὸς τὸ τῶν
ἀνθρώπων ποιούσα γένος θαυμαστὰ οἶα καὶ ὑπερ-
φυῆ παντὶ τῷ βίῳ παρέσχετο, πάντες εἰσὶν ἄνθρω-
ποι σαφῶς εἰδότες, καὶ γνώμης εὖ εἰσι πάντες· ἔχον-
τες ἀνομολογεῖν καὶ κηρύττειν· καὶ γε τῶν ἀπάντων
ἔστιν οὐδεὶς, αἰσθήσεως γοῦν καὶ λογισμῶν μετίχων,
μὴ τοῦτο σφόδρα βεβουλημένος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
πάντες εὖ εἰσι καὶ καλῶς· εἰδότες, ὡς ἔστιν ἀληθῶς
ὕπερ πᾶσαν λόγου καὶ δυνάμειν καὶ φύσιν ἐφ' ἱκα-
νὸν ταῦτα ἐξισχύσαι λαλῆσαι, ἢ τὴν ἀνάλογον καὶ

πάνυ τι προτεθυμημένους εὐχαριστίαν πράξει, μὴ
ὅτι γε καθ' ἓνα φθειρομένους καὶ κατὰ μίαν γλῶσ-
σαν ἕκαστον ἐπιχειροῦντας ἀπονέμειν, ἀλλ' οἷδ' εἰ
πάντες εἰς ταυτην συνιόντες, ὅσοι τε νῦν εἰσι καὶ
ὅσοι πάλαι γεγόνασιν· οὐ μὲν οὖν οὐδ' εἰ χεῖλος ἐν
καὶ ἐν στόμα πρὸς φωνὴν μίαν γενόμενοι, οὐδ' οὐ-
τως ἀν οὐδὲ κατὰ μικρὸν ἔσχον ἐγγὺς ἰέναι τοῦ
τινα ταύτην συμφωνίαν παγκόσμιον πρὸς ἀνθομο-
λόγησιν ἔραι, τοῦ τῶν θαυματῶν μεγαλείου μὴ κάτω
πίπτουσαν καὶ τοῦ παντὸς ἀπολειπομένην. Ἄλλ' ἔστι
μὲν ὄντως μικρὰ πᾶσα φύσις ἀνθρώπων καὶ ἀσθε-
νῆς· πρὸς τοῦτό γε δυνάμειος ἐξεταζομένη, ὥστ'
ἔχειν ἄξιόν τι τῶν τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων εὐεργετη-
μάτων ἐρεῖν· ἔστι δὲ καὶ αὐθις ἀσθενῆς, εἰ καὶ τὰς
ἀγγελικὰς αὐτὰς ἢ καὶ ἀρχαγγελικὰς, εἰ τινὲς εἰ-
σι ἀνδρῶν γλῶσσαι πρὸς διηγεαῖς ὑμνοῦς εἰθισμέ-
ναι Θεοῦ, βουληθεῖη προσλαβεῖν καὶ προσλάθει,
ἔπειτα συνεργάζοιτο τοῖς εὐχαριστηρίου ἀποκλη-
ροῦσα· οὐ γὰρ ἀνθρώπους μόνον καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς
πᾶσαν λογικὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπουρανίους δυ-
νάμεις, ὑπερβαῖνον ἐκπλήττει τῶν θαυμασιῶν τῶνδε
τὸ μέγεθος, ὕπερ ἡμῶν ἀπείρων ὄσων καταπραχ-
θέντων καὶ νῦν ἐνεργουμένων.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθεξῆς αἰετὰ ταῦτα τελεῖσθαι
βεβαίως ἡμεῖς τὰς πίστεις καὶ ἀσφαλεῖς ἔχομεν τὰς
ἐλπίδας. Καὶ ἵν' ἡμῖν ὁ λόγος ὥσπερ εἰς ἀρχὴν
ἀνεληθῶν ἐκεῖθεν καθ' ὅδον προοίω, ἐκλάσθη μὲν ἐν-
θρωπος· γερεῖ Θεοῦ, καὶ μετέσχε θείας εἰκόνας καὶ
τῷ τῷ πλεῖω τετιμηται πάντων τῶν ὀρωμένων·
εἶχε δ' ἀν καὶ πλεον ἀπειληφέναι τιμῆς καὶ ὁδῆς,
πρὸς δὲ καὶ μᾶλλον ὁ τῆς κατ' αὐτὸν δημιουργίας
ἔφερε λόγος, καὶ ἀπέλαθεν ἀν, εἰ τὴν εἰκόνα περι-
σώσας μετὰ τῆς ἐντολῆς ἐφυλάχθη. Ἐπει δ' ὅφ' ἠδο-
νῆς ἐκλάπη, καὶ τῶν προσταχθέντων ὀλιγορήσας
ἐνεπίσταυσε τοῖς ἄπατωσι, πίπτει μὲν αὐθις ἐκεῖ-
θεν ὅπη καὶ τρυφῆς ἐτάχθη καὶ πολλῶν καὶ μεγά-
λων ἀγαθῶν μετούσιος· ἀποκίπτει δ' ὁμοῦ καὶ ἡ;
ἀξίας ἔμελλεν ἀμείνονος περαθῆναι, καὶ στρέφει
πάλιν εἰς γῆν συντριβείς τῇ ἀμαρτίᾳ, μὴδ' ὅπερ ἦν
φυλάξας, μήτε γενόμενος πρὸς δ' ὅθι κρεττόν καὶ
ὑψηλότερον παιδαγωγούμενος ἐκαλεῖτο.

Καὶ ὁ μὲν οὕτως ὠλοσθε, Θεοῦ καὶ τῆς θείας ἀπο-
πεσῶν μοίρας· ὁ δ' αὐθις βούλεται πρὸς ἑαυτὸν ἐλ-
κῦσαι. Βούλεται τοῦτο, καὶ σκόπει τῆς φιλανθρω-
πίας τὸ μέγεθος. Ἐαυτὸν δῖον εἰς ἡμᾶς οὐκ ἀκα-
ξιοὶ κενώσαι, καὶ γε βαστάσαι πεπτωκότας καὶ προσ-
λαβεῖν κειμένους, οὐκ εἰς ὅπερ ἦμεν μόνον, ἀλλὰ
καὶ πρὸς δὲ παρήγαγε πλάσας αὐθις ἀνασώζων, μη-
κέτι μήτε παρὰ τοῦ φθονοῦντος ἐπιβουλευομένους,
μήτε πίπτοντας μήτ' αὐθις ἀχρειομένους.

Ταῦτα Θεὸς βούλεται καὶ πρὸς αὐτὴν εὐθις βλέ-
πει τὴν ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἑαυτοῦ μητέρα,
πρὶν ἢ καὶ τὸν ὄλον παραγαγεῖν κόσμον ἀπὸ πατρῶν
ἑαυτῷ γενεῶν ἐκλήξας. Καὶ γίνεται δὴ τοῦτο Θεοῦ

(n) Exstat inter opera Nicephori Chumni, utroque a
quo Imperatori Andronico suggesta fait, in Codd.
Pariss. reg. gr. 2105 et 3010. Inde edidit Boissonade
Anecd. Gr. II p. 107, ibidemque notat, in Cod. 3010
rubricam quam edimus, a librario lincola trans-

versa inductam, et in indice novam rubricam
substitutam esse hanc: Τοῦ αὐτοῦ λόγος ὅπως
δὲ ἐορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς κοιμήσεως τῆς
ὑπεραγίας Θεοτόκου ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ Αὐγού-
στου μηνὸς μέχρι τῆς ἐσχάτης. Zach.

μυστήριον πρὸ πάσης κτίσεως εἶπεν ἀποκεκρυμμένον· εἶτα, κατὰ γενεάς τυπούμενον καὶ σικιάς λαμβάνον ὡς εἰ κἀντιτύπος, ὅποι δηλονότι ὁ τύπος αὐτοῦ ἢ σικιά παρεδείχθη. Καὶ ὄλοντο τοῦτο πανταχῆ σκοποῦμένῳ.

Δουλοῦνται μὲν γὰρ εἰς Αἴγυπτον Ἰσραὴλ καὶ ὑπὸ Φαραὼ τυραννεῖται πικροῖς ἐκπαισμοῖς προσταλαπωρῶν, καὶ καταπονούμενος ὑπὸ βαρῦτητος ἔργων, καὶ γε πρὸς αὐτὰ δὴ ταῦτα κατασφύρομενος, ὅσα καὶ βίβλοι φέρουσι καὶ ἱστορίαι παλαιῶν περὶ ἐκείνου διηγημάτων· ἐγείρεται δὲ Μωσῆς ζηλῶν ὑπὲρ τῶν πασχόντων, καὶ φεύγει μὲν Αἴγυπτον, προσχωρεῖ δὲ Θεῷ. Κάκεινο βλέπει τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν δράμα, πῦρ ἐν τῇ βάτῳ, πῦρ καίον καὶ μηδαμῶς κατακαίον ὅτι, μηδ' ὕστερον ὁ ἐκ ταύτης καλέσας αὐτὸν εἰσιῶν τὴν παρθένον οὐτε κατέφλεξεν οὐτ' οὐδὲν οὐδαμῶς ἔλυμήνατο. Ταῦτα Μωσῆς, τότε, καὶ πατεῖν γῆν ἀγίαν εὐθὺς ἀκούει, καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν λύσει· καὶ λύει καὶ ἀποτίθεται. Τίνος χάριν; ὅτι μηδὲ θέμις ἴσως νεκρὸν οὐδὲν ἐκεῖ ψυθεῖν, ὅποι Θεοῦ παρουσία καὶ τύπος· Ἐδὲμ τῆς ἀφθάρτου, πρὸς ἣν ὁ τότε φανεῖς ἡμᾶς ἀδίδεις εἰσοικίσαι προμηνῦει καὶ τὰ σύμβολα δίδωσιν· ἢ τάχα καὶ ἀπέρβηθα; προστάσει πᾶν ὅσον ἐξ ἁμαρτίας βοήθημα τῆς ἀσθενοῦς σαρκὸς ἤρμους, καὶ τοὺς γυμνοὺς τοῦ λοιποῦ θαρρῆν ἡμᾶς πόδας ἐπὶ τῶν ὄψεων βησομένων καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ δράκοντος, δεσ αὐτοῦς ἀπατήσας· ὑπ. ὄψον. Εἶδε ταῦτα Μωσῆς καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἐντεύθεν Ἰσραὴλ πιστοῦται, καὶ ἀπέρχεται θαρρῶν τῇ δυνάμει τῆς ὄψεως, καταμαθὼν ἐκείθεν καὶ τὴν κοινήν πάντων ἐλευθερίαν ἀνθρώπων, ὡς ἀπὸ Φαραὼ τυρηνίδος· τότε τὸν Ἰσραὴλ, οὕτως ἡμᾶς ἐφ' ἡμερῶν ἐσχάτων τοῦ πικροῦ Σατάν ῥύσασθαι τυράννου Θεῖν ἐκ μητρὸς παρθένου καθ' ἡμᾶς· γεγονότα. Καὶ γούν, ὅπερ ἔφη, αὐτῶς ἐκείνῳ τυραννοῦμένους καὶ τῆς βαρβαρίας Αἴγυπτίων χειρὸς ἀπολύει· ὁ τοῦ σωτηρίου τοῦδε μυστηρίου τύπος καὶ τὰ σύμβολα τῶν ὕστερον σωζομένων.

Οὐ μὴν ἀλλὰ πειρῶνται πάλιν Αἰγύπτιοι τῶν τὴν δουλείαν φευγόντων καταδιώκειν ὀπίσω, καὶ καταδιώκον ἄρμασιν ὄλοι, ἵπποις (ο) ἐλαύνοντες ἐπ' αὐτούς. Καὶ τάχ' ἂν κατέλαβον καὶ εἶλον ἂν αὐθις ἄγοντες ἐπὶ πικρὰν δουλείαν, εἰ μὴ κἀνταῦθα περιφανῶς ἢ τοῦ μέλλοντος σικιά περιέσφωζε, νεφέλη τῆς ἡμέρας ὄλης ἐπισκιάζουσα καὶ συγκρύπτουσα, νεφέλη σύμβολον ἐναργεῆς; ὡς ὁ τοῦ Γεδεὼν αὐθις πόκος. Τὸν γὰρ ζωτικὸν οὗτος δμοθρον πρὸς ξηροῦς ἡμᾶς ἔτε καὶ νεκροῦς ὄλοις καταδάντα, ἢ δὲ νεφέλη τὴν Παρθένον σαφῶς προγράφει, τοῦ κόσμου πάντως σκέπη καὶ πάντων φανεῖσαν οὐρανῶν πλατυτέραν.

Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτο μὲν δὴ τοσοῦτον. Ἐρυθρὰ δὲ τερατουργοῦσα καὶ διασώζουσα μὲν τῷ Θεῷ λαὸν περιούσιον, βυθίζουσα δὲ δυνάμει Φαραὼ καὶ τριστάτας Αἴγυπτίους, πῶθεν ἄλλοθεν τὰ μεγάλα ταῦτα δεδύνηται, ἢ πρὸς αὐτὴν δὴ ταύτην καθαρῶς ἀναφέρουσα, πρὸς ἣν καὶ τὸ τέλος τῶν Ἀβραάμ ἐπηγγελμένων καὶ ὁ πληθυσμὸς τοῦ σπέρματος τοῦ ἐξ

αὐτῆς γεννηθέντος, κοσμον ὡλον ἀναγεννήσαντος καὶ οἰκισσαμένου μὲν αὐτῷ, οἰκισσαμένου δὲ γνησίους τῷ Ἀβραάμ;

Εἶτα πέτρα πηγάζει καὶ τὸ πλεόν τοῦ θαύματος, ὅτι μεταφερομένη βεῖθρα προβάλλει κατὰ ποταμοὺς ἀενάους· οἱ δὲ πίνουσιν εἰς κόρον, δίψαι κάμνοντες ἐν ἀνδρῶν. Καὶ ἡ πέτρα πάντως· ἐξ ὄρους τύπον ἔχοντος τὴν Παρθένον, ἐξ ἧς Χριστὸς ἀκρόγωνος ἴθιο; καὶ ζωῆς πέτρα, τὸ μὲν συνάπτειν ἡμᾶς ἀπὸ Θεοῦ μακρυθέντας καὶ συνέχων εἰς ἄβραγῆ σύνδεσμον, τὸ δὲ ποτίζων ὕδωρ αἰδίως ἐκδύζον καὶ μὴ ποτε λήγουσαν ζωὴν ἐμπιπρόν.

Τί ἔτι; Πεινώσιν ἐν ἐρημίαις, καὶ πάθος τὸ χαλεπώτατον λιμὸς αὐτοὺς καταλαμβάνει· οἱ δὲ πάλιν φέρονται κατὰ Μωσέως, μηδεμιᾶς μηδαμῶς μηδ' ἐν ἐλπίσι μηχανῆς φαινομένης· « Εἰ γὰρ ἐπίταξαι, » φασὶ (p), « πέτραν καὶ ὕδωρ ἐρρύη, μὴ καὶ ἄρτον δύναται δοῦναι; » Ὁ δ' ἀπὸ γῆς μὲν αὐτοῖς τροφήν οὐκ ἤνεγκε, καὶ ταῦτ' ἐξ' ἄρτου καὶ τοῦς λίθους γενέσθαι, τῆς αὐτῆς ψῆς προτέρῳ θαύματι; μεταποιούσης; δυνάμει; φωμίζεις δὲ πῶθεν; Ἐξ οὐρανῶν τρέφει, ἐκείθεν εἶναι δεικνύς; καὶ τὰ πρῶτην τελοῦμενα. Καὶ οἱ τῶν ἄρτων ἀπεγνωστές τρώγουσι μάννα, καινήν τινα τροφήν καὶ πολλῶ τοῦ ζητουμένου τιμιωτέραν, ἅμα δὲ καὶ ἀφθονον, καὶ βραδία πᾶσι τοῖς κομίζεσθαι βουλομένοις. Ἀνεῖτο γὰρ ἀπολαμβάνειν μὴ καθ' ὅσον μόνον ἐπαρκέσαι τῇ χρειᾷ, ἀλλὰ καὶ περιττὸν ἔχειν κτᾶσθαι, εἰ καὶ ἄλλω; ἦν τὸ περιττεῖον ἀνοήτων· ἕτερον δηλονότι θαῦμα καταργοῦν τὴν ἀπιστίαν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀπιστίαν διορθοῦμενον, εἰ τούτου χάριν τὸ πλεόν ἀπατίθουν, ὡστ' αὐθις ἔχειν ἐπιλείποντος τοῦ διδομένου τῷ προλαβόντι χρῆσθαι, καὶ μὴ τῷ χορηγοῦντι θαρρῶντες ἦσαν ἀεὶ καὶ πλουσίως παρέχειν δεδουνημένῳ. Τοῖς μὲν οὖν ἢ βρωσίς ἐπιστήριξε τὴν καρδίαν μηκέτι διαπιστεῖν ἐπ' οὐδενὶ τῶν ἀπόρων, ὡς οὐχὶ γενήσεται τούτοις; ἐπιστρέψουσι πρὸς Θεὸν καὶ γνησίως ἐπικαλουμένοις, καθὰ δηλονότι καὶ Μωσῆς ὁ μέγας ἐκείνου θεράπων γνήσιος; αὐτῷ γενόμενος; μετὰ παρρησίας ἐπεκαλεῖτο, καὶ πάντ' εἶχεν εὐθὺς ἀπαντῶντα πρὸς τὰς αἰτήσεις· ἐπεστήριξε δ' ὁμοίως οὐ τοὺς τότε μόνους τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τοὺς καθεξῆς ἅπαντας, μὴ διαπιστεῖν οὐ μὲν οὖν ὡς οὐ καταθήσεται πρὸς ἡμᾶς ἐξ οὐρανῶν ἄρτος ζωῆς καὶ τρυφῆς; τῶν αἰώνων παρεκτικὸς.

Καὶ δὴ λοιπὸν ἡ χροσὴ καθίσταται στάμονος καὶ δέχεται τὸ μάννα, καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος ἐν αὐτῇ λαμπρῶς φέρει.

Σὺ δὲ μοι καὶ τὰς πλάκας βλέπε καὶ τὸν ἐν αὐταῖς θεόγραφον νόμον μὴ τοῖς ἐκτὸς μόνον βοηθούντα, σωμάτων ὡστὲν κινδυνουδόντων σωστικὸν ὄντα, ἀλλὰ τοῖς καὶ ψυχῶν ἐρικνουόμενον καὶ παιδαγωγοῦντα ταῦτας, καὶ γε σφαλερᾶς πάσης ἐξαιρούμενον περὶ Θεοῦ δόξης. Πιπέτα δὴ ταῦτα, καὶ τὸν νοῦν τοῖς ὀρωμένοις καλῶς προσέχων μάνθανε τὸν ἐνυπόστατον λόγον δακτύλῳ Θεοῦ Πνεύματι θεῖῳ τῇ Παρθένῳ γραφέντα, καὶ τῶν πατρικῶν κόλπων

(o) Boiss. conj. ἵππους vel ἵππεϊς.

(p) Psal. LXXVIII, 20.

κνωθέντα μὲν, οὐκ ἀποστό·τα δὲ, μένοντα δ' ἐν Α αὐτοῖς καὶ πληροῦντα πάντα, χωρητὴν γενέσθαι τοῖς μητρὸς κήλοισι, καὶ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἐπανασῶσαι κόσμον ὅλον, καὶ ψυχὰς ῥύσασθαι ἀγνοίας σκότει· καὶ σκιᾶ θανάτου κατεχομένας.

Οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω· καὶ οὕτως· κνωθεν τὰ κατὰ τὴν Παρθένου Θεοῦ μητέρα διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ἤκοντα τῶν συμβόλων πανταχῆ παρέχοντα δύναμιν θαυματῶν ὑπερφῶν εὐρήσεις, ἅμα δὲ καὶ σωτηρίαν τῶν ἐσχάτως κινδυνεύοντων. Καὶ τὰ πλείω διεξιέναι παρήκων ὁ λόγος, ὅτι μὴδὲ πέφυκε μὴ ὅτι γε διὰ πάντων (τοῦτο γὰρ παντὸς μᾶλλον ἀδύνατον), ἀλλὰ μὴδ' ἐπ' ἱκανὸν αὐτῶν ἰκέσθαι δυνήθηται· πῶς γάρ; ἔπου γε καὶ ταῦτα ὦν ἀρτίως ἐμνήσθημεν, οὐχ ὥστε καὶ ὀλίγα ἐκ πολλῶν ἡμᾶς ἀπολεξαμένοις ἐρεῖν, τούτου χάριν ἐμνήσθημεν, ἀλλ' ὥστε μόνον· ἄψασθαι, καὶ τὸ λεχθὲν ὑποδειξάι, σῶζοντα; εἶναι δηλονότι πανταχοῦ τοὺς τύπους καὶ τὰς σκιάς τῶν ὑστερον ἐπὶ τῆς Παρθένου δίχα παντὸς ἐπικαλύμματος λαμπρῶς ἐκφανθέντων. Ἐπει δ' οἱ τύποι παρήλθον καὶ ὑπεχώρησαν αἱ σκιάι, καὶ καθαρῶς ἡ ἀλήθεια γέγονεν ἄνθρωποις, δόξαν φέρουσα τῇ Παρθένῳ πάντας οὐρανοὺς ἀποκρύπτουσαν καὶ ὑπερναβαίνουσαν μὲν τὰς ἀνω λαμπρότητας, αὐτὰ δὲ κάτωθεν ἑαυτῆς Σεραφίμ καὶ Χερουδίμ ἀφείσαν, τίς ἂν λόγος ἢ ποία γλῶσσα τῶν τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων ἀπειρῶν καὶ φρικτῶν θαυμάτων ἐκδιηγείσθαι κατισχύσοι τὰ πλήθη; Ἐγὼ μὲν οὖν δέδοικα μὴ ποτέ μοι καὶ τοῦτο κατάκριμα γένοιτο φέρον εὐθύνην,

εἰ μὴ χερσὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ χεῖλεσιν ἀνάγκοις τῇ θεοδόχῳ πρόσκειμι κλωτῶν, πόρρωθεν αὐτοῖς ἐτέρου θαύματος ἠπειλοῦντος, ἅμα δὲ καὶ ἀπειργοντος ἐπὶν μὴ καθαρῶν μηδένα τολμᾶν προτάπτεσθαι μὴδὲ τῆς ἐν ταῖς σκιάς κλωτῶν· κάκεινο τοῦ Θεοῦ δικαίως ἀκούομαι λέγοντος· «Ἴνα τί σὺ, μήτε καθαρσίῳ τῶν ῥύπων χρήσάμενος ἀνθρακι, καθ' Ἡσαίαν (q) ἴσως, μήτε τὴν γλῶτταν ἀνεῖς τοῦ ἐπικειμένου βάρους τῶν πεδούντων σκῶν, ἐκδιηγῆθαι θαυμάσια, πρὸς δὲ μὴδ' ἀγγέλων ἐξαρκεῖ φύσις; ἀπορεῖ καὶ γὰρ αὐτῇ κατανουῶσα τὸ μέγεθος.»

Τούτων με φοβούντων τῶν λογισμῶν, οὐκ ἔχω προσθῆναι τοῖς ἐφεξῆς. Πλὴν, ὅτι διὰ σοῦ σώσωμαι, μῆτερ Θεοῦ, καὶ πεσῶν ἀνωρθώθη, καὶ συντριβεῖς ἀναπέπλασμαι, πῶς ἂν ὅλως λόγου δύναμιν ἔχων καὶ φωνὴν τινα δυνάμενος ἀφίεναι, ἄλλο τι σπουδάσαιμι πρὸ τοῦ ταῦτα κηρύττειν; οὐκ οὐκ οὐδὲ τὸν τῆς σωτηρίας σιωπήσομαι τρόπον, ἀλλ', ὡς ἐνὶν, ὑμνήσω.

Ἐἶχε μὲν ἡμᾶς δουλωσάμενος ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν πλανήσας καὶ ἀποστῆσας Θεοῦ, καὶ δόξης μὲν ἐκείνης ὄθεν αὐτὸς ἐκδηθείς ἀπεβρίφη κληρονομεῖν μέλλοντας ἐν μηχαναῖς ἀπωσάμενος, πρὸς δ' ἐσχάτης ἀτιμίας πάθῃ κατενεγκῶν, καὶ εἶχεν ἀφύκτοις ὡσανεὶ πέτραις δεσμεύσας, ὡς μὴδ' ἔχειν αὐτοῖς ἡμᾶς ἐκλυθέντας τῆς αὐτοῦ τυραννίδος πρὸς τὸν δεσπότην ἀναδραμεῖν, καὶ θάνατον ἡμῖν ἐπέστησε φύλακα,

καὶ καθείρξεν ἐν ἄδου καὶ πύλαις σκότους κατασφαιλίσατο. Καὶ ἡμεῖς ἡμεῖν τῇ τούτου δυναστείᾳ καὶ τυραννίδι δουλεύοντες, μὴδ' αὐτῶν δὴ τούτων ἐν οἷς ἐσμεν δηλονότι κακοὶ; αἰσθανόμενοι, τῆ δ' ἀπωλείᾳ συνευφραίνόμενοι πάθῃ τιμῶντες ἡμεῖν ἐξ ὧν ἐπ' αὐτὸν ἐτρέχομεν θάνατον, ἐλείπει τῆς ἀπάτης καὶ τῆς τοσαύτης ἀδοξίας· καὶ ταῦτα τίνες; οἱ τῆς εἰκόνας Θεοῦ, ἐλεινότεροι τῆς δουλείας καὶ τῆς τοῦ ἐχθροῦ τυραννίδος, πολλῶν δὲ πλείον ἄθλιοι τῆς ἀναισθησίας, εἰ τὴν δημιουργὸν ἐγκαταλιπόντες φέροντες ἑαυτοὺς τῷ πολεμῶ παραδεδώκαμεν· ὁ δὲ χειρωσάμενος ὅλους εἶλεν ἀκολουθοῦντας προθύμως εἰς βάραθρα τῆ ἑαυτοῦ καταγωγῆς.

Οὐ μὴν ἀλλὰ παριδεῖν μέχρι παντὸς οὐκ ἦν τοῦ ταῖς χερσὶ πλάσαντος καὶ τῆς ἰδίας μεταδόντος; εἰκόνας καὶ τῆς τιμῆς· οὐκ οὐκ οὐδὲ παρείδεν, οὐδ' ἀφῆκε τρόπον ἂν ἐφηνε δόλους ἀγομένους, οὐδὲ μὴ μόνον ἐλευθέρους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάτων ἀρχεῖν πρόεργιν· χωρεῖ δ' ἐς αὐτοὺς καὶ τοῦ κρατοῦντος ἐξαιρείται, καταλύσας τὴν δυναστείαν, ἅμα δὲ καὶ τὸ τῆς ἀγνοίας διαλύσας σκότος ὑφ' ἧ κατεῖχε πλανωμένους ἡμᾶς· χωρεῖ δὲ πῶς; ἀλλ' ἐνταῦθά μοι καὶ ὁ πᾶς λόγος, ἐπειδὴ καὶ πάντες τύποι καὶ σύμβολα καὶ οἱ προκηρῦττοντες πάρρωθεν ἐνταῦθα πληροῦσι, τέλος ἔχοντες τὴν Παρθένον. Αὐτὸς καὶ γὰρ ὁ προαιώνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος καταβάς ἐν αὐτῇ, καθαρᾶ ὕσῃ καὶ ἀμώμῳ, καὶ τί δ' ἄλλο ἢ τοῦ καταλθόντος ἀξίῃ; Σίλη γίνεται δ' ἡμᾶς, φρέσας ταύτην ἐκ τῶν αὐτῆς ἀχράντων καὶ πανάγων αἱμάτων, καὶ τὴν κατ' εἰκόνα προλαβῶν φύσιν ὅλην φθαρείσαν μίγνυται ταύτῃ καὶ ἀναπλάττει τῇ κοινωνίᾳ, τοὺς ἰδίους αὐτοῖς ἐπανασῶζων πρὸς ἑαυτὸν καὶ οικειούμενος τοὺς ἀπωσθέντας τῇ ἀμαρτίᾳ.

Οὗτος ὁ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας τρόπος· τοῦτο τὰ πάλαι καὶ προτυποῦμενον καὶ προφηνησόμενον, καὶ τοῖς προφήταις λαλούμενον φρικτῶν καὶ μέγα μυστήριον, Θεὸς γενόμενος ἀνθρώπος, ἵνα σώσῃ τὸν ἀνθρώπον, Θεὸς ἐν μήτρᾳ Παρθένου καὶ σωματούμενος καὶ πλάττομενος, καὶ χρονικὴν καταδεχόμενος γέννησιν, καὶ ὡς βρέφος ὀρώμενος καὶ βλασταόμενος ἀγκάλαις μητρὸς, ὁ τὰ πάντα πληρῶν καὶ μηδισμῶν μηδῶς χωρούμενος. Πρὸς ταῦτα τίνες ἀγγέλων, τίνες ἀρχαγγέλων οὐ κατεπλάγησαν; Ποία Σεραφίμ, ποία Χερουδίμ οὐκ ἐθαύμασεν ἴδοντα τὴν τοσαύτην τοῦ Θεοῦ κένωσιν καὶ τὸν τοσοῦτον αὐτοῖς ὄγκον τῆς περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἐπέκεινα πάσης ὑπερβολῆς ἀγαθότητος; Τοιγαροῦν καὶ πᾶσαι τῶν οὐρανῶν δυνάμεις εὐθύς ἀνύμνησαν, καὶ μεθ' ἡμῶν δεῖν ἐγνωσαν στήναι γενεαὶς ἀπάσαις τὴν Παρθένον μακαρίζοντων, καὶ μακαρίζοντων ὁμοῦ μὲν αὐτῶν δὴ τούτων ἔνεκον τῶν οὕτως ὑπερφῶν αὐτῇ μεγαλείων γεγεννημένων, ὁμοῦ δ' ὅτι καὶ τὴν κοινήν ἐλευθερίαν ἐπ' αὐτῆς ἡμῖν ὑπῆρξεν ἀπολαβεῖν, ἅμα δὲ καὶ τῶν καθῆξῆς εὐεργεσιῶν χάριν, ἧς οὐ διελίπεν οὐδ' οὐ μῆποτε λίπη διὰ παντὸς κατεργαζομένη. Παραλαβούσα καὶ γὰρ ἡμᾶς ἰδίαν ὡσανεὶ κληρονομίαν, τοῖς τοῦ εἰς αὐτῆς

αἵμασιν ἀπὸ τῆς μοχθηρᾶς καὶ φαύλης δουλείας ἄξιοι ἐξηγορασμένοι, ἐκείνα καὶ πεποίθηεν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ποιεῖ, ὧν καὶ γέμει σύμπας ὁ βίος, ἐξαισιῶν ἀεὶ τελουμένων.

Ἐπειδὴ γὰρ ὁ κατὰ τῆς πρώτης ἡμῶν ἐπιχειρήσας ἐλευθερίας καὶ κακῶς αὐτὴν ἀφελόμενος τὴν δὴν ἡμῶν καθύβριτον ἀξίαν, ἀπαλλάττεται δ' οὐδ' αὐθις καὶ κατὰ τῶν δευτέρων ἀεὶ μηχανώμενος ἀμεινόνων ἐπὶ πολλῶν πρὸς δόξαν γεγενημένων, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἡμεῖς ἐξάντις τῶν αὐτοῦ ποιηκίων μηχανημάτων, ἧ σὲ, Παρθένε, πρόμαχον καὶ προστάτην κραταῖαν κεκτημένοι, πανταχόθεν αὐτῷ περιτρέπουσαν τὰς ὁρμάς. Ὁ μὲν γὰρ διπλοῦν ἐγείρει τὸν πόλεμον, τὸν μὲν ψυχῶν αὐτῶν καθικνούμενος καὶ ἀφανῶς ταύταις ἐπιβουλεύων, τὸν δὲ βάλλων πρὸς τὰ ἐκτός καὶ φανεράν ἐν τούτοις πληρῶν τὴν ἀπέχθειαν· σὺ δ' ἄλλ' ἀπαντᾶς ἀμφοτέρωθεν ἐπίκουρος κραταῖα, πάντα βοηθεῖν μὴ μόνον γε βουλομένη, ἀλλὰ καὶ βρόδῳ δεδουνημένη. Ταῦτη τοι καὶ βοηθεῖς πρωτοταμῆνη καὶ προμαχοῦσα, καὶ πρὶν ἢ καθαρῶς ἡμᾶς αἰσθῆσθαι τῶν ἐπιόντων κακῶν, τρέπεις ταῦτα καὶ καταργεῖς. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον· ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἐπιβουλάς ἐκείνου εἰ γε μηδὲν ἡμεῖς ἀντιπράττομεν, συμμαχοῦμεν δὲ μᾶλλον, αὐθαιρέτως ὡσανεὶ κακοῖς περιπίπτοντες (ὁ δὲ παρεληφώς ἐκόντας φθειρομένους ἄγει κατ' ἐξουσίαν πρὸς ὃ τι καὶ βούλοιο· βούλεται δὲ καὶ ἄγει πάντως ἐπὶ τὰ χεῖριστα), νεμεσᾶ μὲν Θεὸς ἡμῖν, καὶ πρὸς ὄργην δικαίαν κεινημένους βούλεται τὰς εὐθύνας ἐνδίκους εἰσπράττεσθαι· σὺ δὲ φράνας κίνταυθα γιγνομένην μεσίτις, καὶ τὰς μητρικὰς καταδυσωποῦσα παρβήσισις, καὶ ὡς ὑπὲρ ἰδίων κατατέλνεις τοὺς ἰκετηρίους, τὸ τῆς φύσεως συγγενὲς προβαλλομένη, ἅμα δ' ἴσως κάκεῖνα προβαλλομένη, ὡς αὐτὸν σπλάγγνοις ἐνεδέξω καὶ μαζοῖς ἔθρεψας καὶ γάλα ἐπότισας, καὶ πάθος αὐτοῦ τὸ τελευταῖον κατιδεῖν καὶ σταυρὸν ἠνέσχου, καὶ θάνατον καὶ πᾶν ὅσα ἐκὼν ἐκείνος δι' ἡμᾶς τοὺς κατακρίτους ὑπέμεινε τῆς καταδικῆς ἀπολυτρούμενος. Τοῖνον καὶ κάμπεις πρεσβεύουσα· εἶτα δίδως ἡμῖν ἀντ' ὀργιζομένου φιλανθρωπευομένου πειραῖσθαι Θεοῦ· δίδως καὶ πάσχειν εὐ παρ' αὐτοῦ καὶ δωρεὰς λαμβάνειν ἀνθ' ὧν ἐμέλλομεν κακῶς πάσχειν καὶ δίκας δικαίας ἀποτινύναι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν οὐδὲν οὐ μὲν οὖν, ὃ γε σὺ βουλομένη μὴ τι καὶ δεδύνησαι πρὸς εὐεργεσίαν ἡμῶν ἐκ Θεοῦ κατατίθεσθαι· ἀλλ' ἰσχύεις πάντα παντάσῃ, καὶ νέμεις πολλῶν μᾶλλον καὶ βῆρον ἢ ὡς ἂν ἡμεῖς ἐπευξάμεθα. Διὰ τοῦτο καὶ χορηγεῖς προκαταλαμβάνουσα τὰς αἰτήσεις, καὶ ἡμεῖς οἰονεὶ κατόπιν τῶν δωρεῶν ἤκομεν αἰτούντες, πάντων ὧν ἂν ἐν χρεῖζ γενόμεθα καὶ πρὸ τῶν αἰτήσεων ἡμῖν διὰ σοῦ γιγνομένων. Καὶ τοῖνον περὶ τῶν συμφερόντων ἔστιν ὅτε κακῶς ἡμῶν βουλευομένων, ἅτε καὶ κακῶς ἐπεγνωκότων καὶ πραγματευομένων, αὐτῆ ταῦτα πράττεις ἄριστως οἰκονομοῦσα, καὶ γε τὴν πλοῦτον τῆς φιλανθρωπίας ἐν τούτῳ πλέον ἀποφαινείς, ὅτι περὶ ὧν ἡμεῖς οὐτ' οἶδαμεν οὐδ' οὐδὲν αἰτοῦμεν, ἔστι μὲν οὖν ὅτε καὶ βουλομένη τὰ χεῖρω, σὺ τούτοις ἡμᾶς βιάζει καὶ

πάνυ τι ποιεῖς κεκρησθαι, λυσιτελείσιν οὖσιν ὡς ἀληθῶς κεκρησθαι, ἄκοντας ὡσπερ αὐτὸν τρόπον τοῦτον εὐεργετοῦσα, εἰ καὶ μετὰ τὴν αἰτήσιν ἡμεῖς ἀγαπῶμεν ἐν πείρῃ τοῦ καλοῦ γεγονότες. Καὶ νοσημάτων τοῖνον ἀπαλλάττεις, τὰ μὲν πόβρωθεν ἀναιρούσα ὡς μηδ' ἐν αὐτοῖς ἡμᾶς μηδὲ γε τὴν ἀρχὴν ἀλῶναι, μέλλοντας ἦδη ἀπροόπτως ἀλῶναι· τῶν δὲ καὶ συμπεσόντων τὸ βλαβερὸν ἐκτρέπεις· εἰ δὲ τινα τούτων καὶ κατῆσχυσεν ἐν δυναστείᾳ, σὺ τάχα τὴν πίστιν ἡμῶν δοκιμαζούσης, καὶ ἐκίνδυνος καταφανῆς ἦκε πάσης ἐπινοίας καὶ ἰατρῶν τέχνης κρείττων καὶ τῶν δοκούντων ἰσχυρῶς ἐν τοῖς τοιούτοις βοηθεῖν δύνασθαι, ἀλλ' ἡμεῖς ὡς ἐπὶ σὲ μόνην ὄλαις ἐλπίζω, ὄλοις ὀφθαλμοῖς καθαρῶς εἶδομεν, εὐθύς (ὦ πολλῆς καὶ μεγάλης καὶ πάντα δυναμένης ἰσχύος! ὦ θερμῆς ἐπικουρίας! ὦ ταχίστης τῶν κακούντων ἀπαλλαγῆς!) ἀνιστᾶς μὲν ἡμᾶς νεκρῶς κειμένους καὶ πλὴν ἀναπνοῦν ὀλίγων ἀμυδρῶν τινῶν καὶ τούτων τὸ ζῆν ὅλον ἐκλειποτάς, φυγαδεύεις δὲ νόσους ἀνηκέστους, καὶ πάθη κραταῖα διαλύεις· μηδενὶ τινὶ τῶν ἄλλων μηδαμῶς εἰκοντα. Ὅθεν καὶ οἱ τῆς ἐσπέρας ἐν κλαυθμῶνος ἡμεῖς σκηνοῦντες πρῶτοι τινες αὐθις ἤκομεν ἐν ἀγαλλίσει τρυφῶντες, καὶ διπλᾶ χαίρομεν, ὅτι τε μηδὲν οἶον ἔκ τῶν σουνεχθέντων εἰκὸς ἐπὶ τέλος κεκράτηκε, καὶ ὅτι διὰ σοῦ τὴν σωτηρίαν εἰλήφαμεν, ἔχοντες κατὰ τοῖς ἐξῆς οὐχ ἤμισα θαρρῆν ὡς οὐδὲν ἡμᾶς οὐδ' αὐθις οὐδαμῶς βλάψει, σοὶ διὰ παντός προσανέχοντας.

Καὶ μὴν ταῦτα μὲν κοινὰ πᾶσι καθ' ἕνα καὶ κατὰ κερὸν ὡς εἰπεῖν ἐνεργούμενα· ἃ δ' ἐν ἐμοὶ διαφερόντως, πῶς ἂν εἰπὼν ἀποχρώντως ἂν εἰποιμι; ἐπιλείπει με διηγούμενον ὁ χρόνος, καὶ μὴ ὅτι γε κατὰ μίαν γλῶσσαν, ἀλλ' οὐδ' ἂν μυρίαίς ὄσαις ἀπομεριστάμην, ὥστ' ἄλλην ἔχειν ἄλλα διεξίεναι. Πλὴν ὅτι καὶ τὰ πρὸς ἕκαστον ἐμοὶ σαφῶς διαφέρει, ἔστιν, οἶμαι, τῶν ἀπάντων οὐδεὶς ὅς ἐπὶ τούτῳ διπλῆν ἔχει γνώμην. Καὶ γὰρ τό τε σχῆμα καὶ ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος εἰσποιεῖται πάντας, ὁ τ' ἐμὸς τρόπος, καὶ ὑμεῖς ἴσθε πάντως ὡς ἐπὶ παντὶ κάμπτομαι συμφοραῖς κεκρημένῳ, καὶ τούναντιον αὐθις εἰσποιούμαι τὴν χάριν, εἰ τις εὐ ἔχων ἀπαλλάττοιο θείας προμηθείας ἤξιωμένος. Διὰ τοι τοῦτο καὶ πλέον τῶν ἄλλων ἀπάντων αὐτὸς ἀνομολογεῖσθαι τῇ μητρὶ τοῦ Θεοῦ δίκαιος, ἢ μᾶλλον, ὅσον εὐχριστίας ἀνθ' ὧν ἐφημεν καὶ πολλῶν ἐτέρων (οὐ μὲν οὖν εἶποι τις ἂν ἡλικῶν καὶ ὄσων) κοινῇ πᾶσιν εἰς ἀναγκαίαν ὀφειλὴν ἔρχεται, τοῦτ' ἐμοι· γε μὴ τὸ πᾶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλῶν πλείονος· ἐν προσθήκῃ προσόντος κατὰ τὸν ἴσον ἔρχεται λόγον, καὶ εἰ μὴ πρὸς ἀξίαν, ἀλλ' οὖν ἀποτινύναι τὰ δυνατὰ, τοῦτ' αὐτὸς οὐκ ἂν ἀγνωμονήσαιμι. Πλατυνομένη μοι δὲ τὴν καρδίαν εἰκότως πλατυνθήσεται καὶ τὸ στόμα, τοῖς εὐχαριστηρίοις ὡς γούν ἐφικτῶν ἐπιθέμενον· ἐπεὶ καὶ τοῦτο πόσον ἐν ὑπόσει εὐρον ἐγὼ στενοῦσιν ἀνιστοῦσα, ἐσυχυρῆσαν δὲ λονότι ψυχῆς καὶ καρδίας πλατυσμένη;

Ἐμεγάλυνας μὲν ἡμᾶς καὶ εἰς ὄρθον τοῦτο, καὶ μοῖραν ταύτην τὴν ὑψηλὴν καὶ παῶν τῶν ἄλλων

κρατούσαν ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἐνεβίδασας φέ-
ρουσα, καὶ γε διὰ τῶν εὐθυμοτέρων αἰετὸν βίον
ἰθύνειν, τοῦτο οὖν ἐξ ἀρχῆς βούλημα, καὶ εἰχομεν
ἂν οὕτω τοῖς θεσίοις συνόντες καὶ τῶν ἀριστοτέρων
ὕπ' οὐδενός ἂν οὐδ' ὅπως οὖν ἤνωχληθῆμεν, εἰ γε τοῦ
σοῦ θελήματος· ὁπίσω καὶ μὴ τῶν καρδιῶν ἡμῶν
ἐπορεύθημεν· ἐπεὶ δὲ τῆς τῶν καλῶν εὐθείας ἐκ-
τραπέντες πρὸς ἄ μὴ προσήκον ἐστράφημεν, ἤξεν
εἰστότας ἐνοχλοῦντα τὰ λυπηρά· καὶ γοῦν ἡμεῖς ἐν
ἀθυμίαις ὑπὸ τῶν ἰδίων ὡσανεὶ σειρῶν συσφιγγό-
μενοι, καὶ ταῖς δυσχεραῖαις ἐπιστυγνάζοντες, ὡν
τῆς λύσεως οὐδ' ἐν ἐλπίσει οὐδαμῶ φαινομένης,
αὕτη πρὸς τὰς δυσκολίας ἀπαντᾷς, καὶ διωσαμένη
τὰς ἀνάγκας, ἐπειδὴ καὶ πᾶς εἶκαι σοι τῶν τοιούτων
θεσμός, βέβησιν ἡμᾶς ποιεῖς κερῆσθαι τοῖς πράγ-
μασι, καὶ γε βελτιόνων αὐτῶν δὴ τούτων ἀποπει-
ρᾶσθαι τῶν πρὸ τοῦ δυσχερῶν.

Οὐ μὴν ἀλλ' ὁ λόγος ἐνταυθοῖ γενόμενος ἐπ' αὐτὰ
σαφῶς ἤκε τὰ καθ' ἑκάστην ἐναργῆ τελούμενα θαύ-
ματα, πρὸς ἐπικουρίαν μὲν ἡμῶν, θραύσειν δὲ τῶν
ἐπιόντων (πόσων ἂν εἰποιμῆ;) πάντων μὲν οὖν πλει-
στων καὶ πανταχόθεν βαλλόντων ἐχθρῶν. Κινουῦνται
μὲν γὰρ ἀπὸ πάσης σχεδὸν ἀνιστάμενοι γῆς· καὶ
κινουῦνται εἰ μὲν τὴν ἰδίαν ἀσέθειαν πρόφασιν ἔχοντες,
οἱ δὲ μᾶλλον ἕτερον ἐγκαλοῦντες ἢ ὅτι χρηστά τινα
τὰ ἡμέτερα (χορηγῆται ταῦτα πάντως καὶ δῶρα σῶν
χαρίτων) καὶ πλήττει τοὺς ἢ τῶν ἀγαθῶν εὐ-
θηνία. Εἰ μὲν οὖν ἀπὸ μέρους ἡμῶν ἐπῆσαν, τὰ μὲν
ὡσανεὶ ἐνοχλοῦντες, τοῖς δ' ἤτιον ἐπιβουλεύοντες,
τὰ γὰρ ἂν καὶ μικρὸν ἢ οὐδὲν ἡμῶν ἦσαν πρᾶγμα πρὸς
ἀμυναν ἀντεπιόσει· νῦν δ' ὅτι πάντες, κύκλῳ κατὰ
ταυτὴν περιβήσονται καὶ πᾶσι προσπαλαλοῦσι μέρσι·
καὶ δευὰ μελετώσιν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ταυτὴν παρε-
σκευασμένοι· οὐδὲν ἔστιν αὐτοῖς πλέον τῆς παρα-
σκευῆς καὶ μελέτης, περιτρέπονται δὲ μᾶλλον αὐτοῖς
βουλεύματα καὶ ταῖς παρασκευαῖς συμφθειρόμενοι,
τίς ἔστιν ὁ ταῦτα δρῶν καὶ πρὸς τὸ κρείττον ἡμῶν
μετασκευάζων; τίς ὁ τὴν ἡσυχίαν ἡμῶν ἐν τοῖς
πλειστοῖς ἀγόντων προπολεμῶν, καὶ τρόπον τὴν
εἰρη· ἐνον τοὺς ἐχθροὺς ἀμυνόμενος; τίς ὁ καὶ κα-
θεύδουσι ἡμῶν ἐπιστάμενος φύλαξ διὰ παντὸς ἀγρυ-
πνος, καὶ ταῖς ἐμμόνοις ἐπιστασίαις τὰς ἐπέρχο-
μένας βλάβας ἀπέργων; τίς ὁ σιδηροῦν περιτιθεὶς
ταίχος, καὶ τόξῃ τεινόμενα καὶ βρομφαίαν ἐρχομένην
ἐν αὐτῷ συντρέθων καὶ πάσας μηχανὰς ἀπωθού-
μενος; τίς ὁ πάλιν Αἰγυπτῶν μασιζῶν καὶ πατάσ-
ων πριωτότοκα, καὶ πληγὰς ἐπάγων ἀριθμουμένας,
καὶ βυθίζων Φαραῶν, καὶ καθαρῶν ἐθνῶν ἔκπρσι, καὶ
περιεώζων Ἰσραὴλ κίθρον ἴδιον; τίς (ἴνα μὴ
μηχύνω καθ' ἕκαστον λέγων) ὁ τὰς πολλὰς ταύτας
καὶ μεγάλας ἐνεργῶν δυνάμεις; καὶ τίνες ἡμεῖς, ὅτι
τὰ τοσούτα καὶ τοιαῦτα δι' ἡμᾶς θαύματα; Ἐγὼ
μὲν εἶπον εἰς ἐμαυτὸν βλέψας· Ἀπέστρεψας ἐξ
ἡμῶν καὶ οὐκ εἶτι οὐ μὴ προσῆθῃς εἰς οἰκτιρμοὺς
βλέψας· οὐ δ' εἶπας· Οὐ μὴ ἀνώ, οὐδ' οὐ μὴ ποτε
ὕμῃς ἐγκαταλίπω, οὐδ' ἀποστήσω τὸ ἔλεός μου ἀπ'
ὕμῶν, διὰ μητέρα καὶ Παρθένου ἐν ἰκεσίαις αἰετὸν

(r) Boiss. allegat Anastasium Sinaitam de tribus
quadragessimis in fine et Nomocanonem apud Co-

συμαθῆς θερμῶς ἐκκαλουμένην. Τοῖνον οὐδ' ἀφι-
στάς· ἀλλ' ἐκεῖνα κἀνταῦθα πάντα σχεδὸν ὁμοῦ τὰ
πάλαι θρυλλούμενα, ὡν καὶ ὁ λόγος προλαβῶν ἐμνή-
στη, καὶ καθεξῆς πλεῖον προσέθης, ὡς καὶ μᾶλλον
τὴν σὴν θαυμάζεσθαι κραταῖαν χεῖρα. Καὶ γοῦν
ἔσμεν ἡμεῖς λαός ἡλεημένος, χορηγῶν τῶν οἰκτιρ-
μῶν αὐτῆν ἔχοντες τὴν Παρθένον.

Ἐπεὶ δὲ τοῦτ' ἔσμεν, ἔδει μὲν ὑμᾶς, ὡ νῦν τε
παρόντες καὶ τοῖς χρόνοις ὑστερον συνεσόμενοι τῆ
λόγῳ (πάντως γὰρ οὐδ' ὑμᾶς τοὺς μεθ' ἡμᾶς ἀνθρώ-
πους ἐπιλείψει τὰ θαύματα), καὶ χρήματα πάντα
προσφέρειν καὶ καρποφορεῖν πάντα πράγματα, φει-
δομένους μηδενός ὡν ἔχομεν, ὅτι μᾶλλον οὐδὲν
ἴδιον, ἀλλ' ὅσον ἂν προσεγγικωμεν ἀπειληφότες κο-
μίζομεν. Καὶ ἀπόδοτε πᾶς εἰ καὶ μὴ τὸ πᾶν, ἀλλ'
ὅσον μὴ τῆς προσηκούσης εὐγνωμοσύνης δοκεῖν
καθάπαξ ἀπολελεῖσθαι. Ὁ δὲ παρῶν οὐ τοῦτο βού-
λεται λόγος, ἀλλ' ἕτερον τρόπον τὴν προσαγωγὴν
εἶναι· τίνα δὴ τοῦτον; ὕμνου, εὐχαριστίαν, τὰ
δυνατὰ πᾶσι, πάντας ἀποτινύουσαι, μάλιστα μὲν καὶ
κατὰ πάντα χρόνον, ἄτε καὶ τὰς ἐνεργετίας κατὰ
πάντα τοῦτον κομιζόμενους· εἰ δ' οὖν (ἀλλὰ τοῦτο
μὲν εἰς γνώμην ὑμῶν ἀναίται), ἀλλ' ὁ γε νῦν ἡμεῖς
θεοπίσαι δεῖν ἔγνωμεν.

Μὴ μὲν οὕτως ἤδη προσάγει, καθ' ὅν τὸ τῆς κρι-
μῆσεως εἴτουν μεταστάσεως ἢ πρὸς τὸν υἱὸν ἐν οὐ-
ρανοῖς ἐνδημίας ἢ ὅτι τοιοῦτό τις ἕτερον τὴν ἑορτὴν
βούλοιο λέγειν, ἐνεργηθῆν φαίνεται τῇ Παρθένῳ·
καὶ ἡμεῖς κατ' ἑλοῖς πάλαι κρατήσαν ἐν μᾶλλον δὴ τι-
τῶν ἡμερῶν μέσῃ τοῦ μηνὸς πανηγυρίζομεν, νη-
στεύειν πρὸς αὐτῆς πρότερον ἀγιοσθέντες (r). Κἀγὼ
τὸν τῆς νηστείας ἐπαινῶν ὄμω, οὐ πάντως τὸ λο-
πὸν ἀποδέχομαι, μίαν μόνην ἀποκεκληροῦσθαι τῇ
πανηγύρει πρὸς τὰς παννύχους ὀμωφθίας ἡμέραν.
Ἄλλὰ τοι μίαν εἶναι τὴν ἑορτὴν, ἐφ' ὅλας μεριζο-
μένην τὰς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ μηνὸς μέχρι τῆς νῦν
διαφερόντως γε τιμωμένης καὶ δὴ τῆς τελευταίας,
τοῦτο δεῖν οἶμαι κἀν τῇ παρόντι βούλομαι νομοθε-
τῆσαι. Καὶ πᾶς τις πάντως τὸν νόμον ἐρεῖ δίκαιον,
ὁ καὶ ποσὺς γοῦν ἡσθημένος ὡν αὐτοὶ ἀκαταπα-
στων ὕμνων διὰ παντὸς ὀφείλομεν τῇ Παρθένῳ, ἅμα
δὲ καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἑορτῆς ἡσθημένας.

Τοιγαροῦν, ὅπερ ἔφην, οὐκ ἄλλη μὲν ἀρχὴ τοῦ
μηνὸς, ἀλλῆ δ' ἔσται τῆς πανηγύρεως, οὐδὲ νηστεύ-
σομεν πλέον ἢ τοῖς ὕμνοις ερυφήσομεν· ἀλλ' ὁμοῦ
ταῦτα, καὶ γ' ἐπὶ πλέον τὰ τῆς ἑορτῆς ἔσται καὶ
πορρωτέρω, κἀκεῖ δὴπου καὶ παύσεται ὄπου καὶ
μὴν ὁ πᾶς ἰὼν παύσεται, ὡς εἶναι δὴ τοῦτον εἶπειν
ὄλον ἱερομηνίαν, καὶ μίαν δὴτα καὶ τὴν αὐτὴν. Ἄμα
τε πρώτην τοῦ μηνὸς καὶ δυοῖν τῶν ἄλλων, τῆς
ἑορτῆς, τῆς νηστείας, πρώτην εἰσόμεθα, οὐδὲν ἀπο-
φερομένην τῶν ἐφεξῆς ἔλαττον, οὐδ' αὖ τῆς ἐν ἣ τὸ
μυστήριον οὐδὲ γε τῆς ἐσχάτης, ὕμνων χάριν καὶ
τῶν ἄλλων τῶν προσηκόντων τῇ πανηγύρει, ἀλλ'
ὁμοτίμως ταύτη πάντα τετελεσμένην. Ὁ δὲ φημι
περὶ τῆς πρώτης, τοῦτ' ἐρεῖται καὶ ταῖς λοιπαῖς
teler. Monam. Eccl. I. p. 138. Sed ne orthodoxos
quidem de hoc jejuniio consensusse auctor est.

κατ' ἴσον τρόπον ἀπονευμημένον, μηδὲν τῶν γιγνο- A
μένων μηδ' αὐτῶν ἄλλειπουσῶν, μήτε τῆς μέσης· καὶ
κωρίας, μήτε τῆς ἥς εἰρηκότες ἐσμέν ἐσχάτης τῶν
ἐορταζόντων (s). Οὐδὲ γὰρ μᾶλλον πολλά; τινὰς
ταύτας τὴν ἐορτὴν διαιρούσας, ἢ μίαν εἶναι τῆς
ἐορτῆς· συναπτούσης ὁ ἐμὸς βούλεται νόμος, ὃν ἡ
βασιλεὺς αὕτη καὶ τῶν ἄλλων ἀπατῶν κρατοῦσα τι-
μήσασα πόλιν τῆι πολιούχῳ κράτιστον ἐν χρόνῳ τῷ
παντὶ φυλάξει, καὶ γε κατὰ χορείας τὴν ἐορτὴν δι-
λομένην, τῶν μὲν μοναστῶν, τῶν δ' ἱερῶν, μηδὲ
τῶν λοιπῶν τῶν ἐξ ἀπάσης μοίρας ἀπολιμπανομέ-
νων (ὑπὲρ γὰρ κοινῶν τῶν εὐεργετημάτων κοινῆν
εἶναι δεῖ πάντως καὶ τὴν εὐχαριστίαν), τὴν μὲν ἐν
τῷδε τῶν νεῶν διανυκτερεύουσα ταῖς προσευχαῖς
καὶ τοῖς ὕμνοις, πρῶτῳ δὴ τῶν ἄλλων, ὅποι καὶ ἡ
τῶν θαυμάτων αὐτουργός ἀφ' ἑτέρου πάλιν θαύμα-
τος ἐξ Ὁδηγῶν (t) καλεῖται, τὴν δ' ἐν ἑτέρῳ καὶ
καθεξῆς ἐν ἄλλοις· ἢ ὃν δὲ μέσην ἐφημερίαν καὶ τοῦ γε
μυστηρίου ἐνταῦθα δὴ τελείσει, ἐνθα δὴ καὶ ὡς ἐν
ἐπιγίψῳ δὴ τινι στερεώματι ἢ οὐρανῷ δευτέρῳ, ἢ
ὃ τί τις τοιοῦτον οὐψήλδον καὶ μέγα καὶ μέγιστον
ἀγαπᾷ λέγειν οὐκ ἔξω του τῆς ἀληθείας λέγων,
ἐνοικός ἐστίν ἢ τοῦ Θεοῦ σοφία (u)· τὴν δ' εἰς τέλος
ἰούσαν καὶ τελευταίαν τοῦ μηνὸς ὁ ἐν Βλαχέρναις
φαιδρὸς φαιδρῶς ὑποδείξεται νεώς.

Ἄλλὰ μὴν ἡμῶν οὕτως ἐπεγνωκότων τὴν ἐορτὴν
τιμῆσαι, ἢ μᾶλλον τὸν τρόπον τοῦτον ἐν πλείοσι τῶν
ἡμερῶν ἡμᾶς καθαρῶς εἶναι, ἔστιν ὅστις οὐκ ἀπά-
ζεται τὸ διδογμένον, οὐδὲ γε κράτιστον εἶναι βού-
λεται, καὶ πρὸς τὴν ἀκοὴν εὐθὺς ἀνίσταται τὴν
C
ψυχὴν, πρόθυμος ὢν τρέχειν καὶ συντελεῖν πᾶν τῆ
πανηγύρεϊ, τὸ γε αὐτῷ προσῆκον; Ἐγὼ μὲν οὐκ
οἶμαι· ἀλλὰ τοὶ καὶ τοῦναντίον ὑπὲρ πολλῶν δηλονό-
τι τῶν ὀφλημάτων μικρὰν ἢ οὐδεμίαν εἶναι τὴν
ἐκτίωσιν ὃ γε φιλόσοφος ἐρεῖ καὶ περὶ τοῦ παρόντος·
εὐ ἐσκεμμένους· ὅμα δὲ καὶ οὐδὲ προσάγειν μᾶλλον
ἡμᾶς εἶναι φήσας τόνδε τὸν τρόπον ἢ μεγάλων δὴ
τινων ἀξιογμένους εἶναι· ποίων δὴ τούτων; Ὑμι-
λίας Θεοῦ, κοινῶνίας ἀγγέλων σὺν ἡμῖν ὑμνούτων,
ἀποστῶλων συμφωνίας μεθ' ἡμῶν ἐορταζόντων, πάν-
των τῶν καλλίστων, ὅσα δὴ τοῖς τοιοῦτοις εἰ; ταυτὸν
ἔκειν ὁ πνευματικὸς οἶδε λόγος.

Καὶ ἵνα τί μὴ μακρότερον, ἴσως ἂν εἴποι τις, καὶ
διὰ παντὸς εἴπερ ἐφικτὸν ἦν τοῦ βίου τῶν καλῶν
τῶνδε μεθέξομεν, στενωχωρήσομεν δ' ἐν οὕτω βραχεῖ
D
χρόνῳ τὸν τῆς ἐορτῆς χρόνον, φθονοῦντες ὡς περ
ἐαυτοῖς τῆς πλείονος ἀπολαύσεως; τοῦτ' οἶδαμεν
καὶ ἡμεῖς, καὶ γε τὴν πανηγυρίαν ἐς μήκιστον ἀπο-
τεῖναι πολὺ; ἢ μὴ γένητο λογισμὸς, καθυφάκαμεν
δ' αὐθις τῶν πολλῶν χάριν, ὡς ἂν δὴ πάντες ἴσως
ὡσανεὶ τῆς προθυμίας ἐξημμένοι καὶ εἰσοίσουσι
κατ' ἴσον, τοῦ ῥάπτου πᾶσι νενομοθετημένου. Εἰ
μὲν γὰρ χρημάτων θησαυροὺς κενοῦν ἔδει ἢ πόρους
ἀνηρῆσθαι, μεγάλης δὴ τινος ἰσχύος ἔργα τῆς ἐνού-
σης μικρᾶς οὐσίας, ἐξέκλινεν ἂν τις ἴσως, τὸ μὴ
δεδουῆσθαι πρόφρασιν ἔχων· νῦν δ' οὐδὲν τῶν τοιού-

των· ἀλλ' ὑπὲρ ἐφημερίαν, ἀγιασμοῦ καὶ τρυφῆς με-
τουσία καὶ φαιδρᾶς πανηγύρεως, ἥς ἀπολειφθῆναι
μὴ εἶγε βραθυμίας, ἀλλ' οὐδ' αἰσθήσεως ὑγιούς,
οὐδ' αὐ εἰδότης ἐν οἷς ἔστιν ἀπόνως μετὰ τοῦ κελοῦ
γίγνεσθαι. Καίτοι γε καὶ πόρων εἴπερ ἔδει καὶ συ-
χῶν καμάτων, ὑπὲρ τίνος ἂν μᾶλλον δικαιοτέρον ἢ
καὶ λυσιτελέστερόν τις ἐνδίδρωσεν ἢ ἐν τῷδε καὶ
ὑπὲρ ὃ πέφυκε πρόθυμος ἐπεκτεινόμενος; εἰ γὰρ
καὶ μικρῶν ἔνεκεν καὶ φούλων ἔστιν ὅτε πραγμά-
των ὑπερμυχοθούνας κατιδεῖν ἔστιν ἐνίοις, καὶ κλέ-
πτει τὸ δοκοῦν κέρδος τῆς ταλαιπωρίας τὴν αἰσθη-
σιν, ποίας οὐχὶ μέμψως ἄξιοι, οὐς τὸ μὴ θελῆσαι
μῖνον τὸ τῆς πανηγύρεως λαμπρὸν ἐξημίωσι;

Καὶ οὐ τοῦτο λέγω μηδένα μὴ δεῖν ἀπὸ πάσης τῆς
ἐορτῆς ἐκ πάντων τι πίπτειν βραθύμου ψυχῆς, ὅτι μὴδ'
B
οἶμαι τίνα τῶν ἀπάντων ἐς τοσοῦτον ἀγνωμοσύνης
ἐλθεῖν, οὐδ' αὖ ὡς περ ἐν νεκρότητι ζῆν αἰρεσθαι
καὶ ἀναισθητῶς ἔχειν πρὸς ἅπαν καλόν, ὡστ' ὅλην
ἀπὸ νάρκης καὶ παντελοῦς ἀκηνησίας φυγεῖν τὴν πα-
νήγυριν· ἀλλὰ τὸ μὴ διὰ πάσης ἢ, τὸ γε δευτέρον,
μὴ διὰ τῆς πλείονος ἰκέσθαι σπουδάσαι, τοῦτ' ἐν αἰ-
τίᾳ καὶ ὡς ἐγκλημα τοῦ λοιποῦ τοῖς κατοκνησασί
γίγνεσθαι τὸ παρὸν βούλεται ψήφισμα. Τάχα δὲ καὶ
ἀγανάκτησιν ἐπανατείνεται, ὡς ἤττω δὴ τούτοις ἢ
τοῖς ἐπὶ τὸ δεῖπνον ἐν Εὐαγγελίοις κληθεῖσιν, εἴτε
παραιτησαμένοις ἐπὶ προφάσειν, ἀγροῦ θεωρίᾳ καὶ
γάμῳ γυναικὸς καὶ ζευγῶν πέντε νεωνήτων δοκι-
μασία. Καὶ γὰρ ὡς περ ἐν ἐκεῖνοις οὐκ εὐλόγος ἢ
παραίτησις, οὐδ' ἐνταῦθ' εὐλόγος, κἂν ὅποιαν τις ὦ;
C
ἐξαρκούσαν ἐξαιρεῖσθαι προβάλλοιτο, οὐδενὸς ὄντος
μήτε λυσιτελεστέρου, μὴθ' οἴου μεθίλακτιν ἰσχυροτέ-
ρου καὶ πρὸς ἐαυτὸ στρέφειν τὸν γοῦν μετ' αἰσθη-
σεως εἰ; τὴν ἐορτὴν ἐπιειγόμενον. Τί γὰρ ἂν ταύτης
καὶ γένοιτό ποτε τιμώτερον; ἢ τί πλείω τὴν δυνστην
φέρον, ἢ τῷ τῶν ὄλων κατ' ἴσον μετὰ τοῦ λυ-
σιτελοῦντος; ὅμα προσίσταται πολὺ καὶ τὸ χάριν;
ὡστ' ἢ τὸ κέρδος; ἐκείτω σε πάντων ὃν μιλίζον καὶ
πολλῷ μιλίζον τῶν ἐφ' ἃ σπουδάσεις ἐνασχολούμενος,
ἢ μὴ δυνάμενος πρὸς τοῦτο καθαρῶς βλέπειν ἀορά-
τω; ἐρχόμενον, γενοῦ τῆς τρυφῆς καὶ τοῦ κάλλους
τῶν ἀρωμένων, χοροὺς ἱερῶν βλέπων, χοροὺς
μο. α. τῶν, ὁμηγύρεις ἄλλας τὴν Ἡερθένον ὑμνού-
των, πάντων τὴν εὐταξίαν, τὸ σεμνὸν πάντων
καὶ τὴν πρὸς τὰ οὐράνια μίμησιν. Ἄ δὲ καὶ
D
θεῖα καὶ ἱερὰ μέλη καὶ ἄσματα τὰς αἰνέσεις
πληροῦντα κοσμοῦσι τὴν ἐορτὴν, ποῖαν ἠδονὴν
ὑπερβολὴν ἀπολαίπει; ἢ τίς ἀπὸ τῶν τοιούτων
ἀκουσμάτων ὅμα καὶ θεαμάτων στραφαῖς, ἑτέροις
ἀγαπήσει μᾶλλον ὡς δὴ τισὶ λαμπροῖς ἠδέω; προσ-
ανέχειν ἢ τοῦτῳ; τῶν ἀπάντων οὐδέσις.

Καὶ δὴ μοι λοιπὸν δεῦρο πᾶς τῆς ἐορτῆς μετέχων
ἐν αὐτῇ τὰ εἰκότα τελείσθητι, ἀγνίσθητι τῇ νηστειᾷ,
δι' ἐγκρατείας καθάρθητι, ταῖς προσευχαῖς ἀγιά-
σθητι· πάντ' ἔστω σοι πνευματικῆ, πνευματικῆς
οὐσης τῆς πανηγύρεως. Εἰ βούλει δὲ, καὶ προσκίρ-
τησον τῆς κωιδωτοῦ, καὶ χόρευσον ἐν ἀγαλλιάσει,

(s) Cod. Paris. 3010, ἄλλειπουσῶν, τῆς μέσης
μὲν τοῦ μηνὸς, ἐσχάτης δὲ τῶν ἐορταζόντων.

(t) I. e. in acde Virginis Hologeritiae. ubi hoc θί-

σπ.σμ. ab imperatore lectum esse, ex verbis ἐν
τῷδε τῶν νεῶν colligere voluit Boissouade.

(u) Ecclesia S. Sophiae.

κτισηγμένοι τῶν ἀλμάτων τῷ Δαυὶδ χρώμενος. Κὰν Ἀ
ταλῆς εἰς ἔσχατα γῆς, μετὰ τῶν ἀποστόλων δράμε·
πειθῆναι γὰρ αὐτοὺς καὶ πάλιν, μόνον μὴ φαινομέ-
νους, ἀθρόους ἀφίχθαι καὶ συνεργάζεσθαι τοὺς
ὑμνοῦς, ὡς πάλαι ποτ' αἰφνης ἐκ περάτων γῆς συν-
ελθόντες ἦσαν τοὺς ἐξοδούς. Μὴ γοῦν ἀπολειφθῆς
τῶν κορυφαίων, μηδὲ κατόπιν τῆς χορείας μηδὲ
κλεισθέντος τοῦ νυμφῶνος; Ἐλθῆς, ἐν ᾧ δηλονότι ταῦτα
τῶν ἱερῶν τελεῖται, μὴ μείνῃ; Ἐξῶθεν κρούων, εἶτα
σαυτὸν ταλανίζων ὅτι τῆς χαρᾶς ἀπεκλείσθῃς. Ἴθι
σπουδαίως τὴν καλὴν ἀμιλλαν ἀμιλλώμενος καὶ προ-
τρέφων τῶν ἄλλων, καὶ ζημίαν εὐ εἰδῶς τῆ τοῦ
Θεοῦ μητρὶ δεύτερος; ὀρθῆναι.

Εἰ τι τῶν ἐτέρω· λαμπρῶν, μηδὲν δ' οἶων ἀπό-
νισθαι χρησίμων, ἅτε καὶ ταχὺ φθειρομένων, ἀπα-
τῶντων δ' ὅμως ὡς δὴ τινων τιμῶν, προὔκειτο με-
ταλαγχάσειν, οὐκ ἂν ἠνέσχου μὴ πρότερος τῶν ἄλ-
λων δοκεῖν μεταλαγχάνειν· νῦν δὲ τοσοῦτον ὄντος
πολιτῶν τιμιωτέρου τοῦ γιγνομένου κέρδους, ἄλλω
τινὶ παραχωρήσεις ἐμπροσθεν καταλαμβάνειν; μὴ
σὺ γε πάντως ὁ φιλόθεος καὶ φιλόροτος καὶ τῶν κα-
λῶν ἐπιγυμῶν· ἀλλ' ἐν αἰσθήσει τῶν παρόντων γε-
νόμενος; ταχὺς σύνεσο τοῖς τελουμένοις.

Νῦν κοινή πανηγυρις ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπι-
γειῶν. Νῦν ἄνωθεν ἄγγελοι κατιόντες μεθ' ἡμῶν
μῖγνυνται τῶν ἀνθρώπων· νῦν ἄνθρωποι προσιόντες
εἰς ταυτὸν ἤκουσι τοῖς ἀγγέλοις, καὶ μιᾶς δὴ τινος
ὡς ἐπὶ χορείας ἐν ἄδουσι μέλος τὴν Παρθένον ὕμ-
νοῦντες. Νῦν καὶ Χριστὸς μέσον τῶν ἑορταζόντων
γενόμενος, ὧν οὐδὲν οὐκ ἔστιν οὐ μὲν οὖν εἰπεῖν
μείζον, εὐλογίας ἀμείβεται τὴν Παρθένον. Νῦν αὐ-
τὸς ὁ Θεὸς ἐπιστάς τὴν μητέρα μετακαλεῖται, καὶ
τὴν παναγίαν ταύτης ψυχὴν ἐν τοῖς κόλποις ὑποδε-
ξάμενος εἰς οὐρανὸς ἀναφέρει, προτεμπόντων ἀγ-
γέλων καὶ τὰς αἰνέσεις πληροόντων. Νῦν ἡ Παρθέ-
νος καὶ τῷ σώματι μεθίσταται μὲν ἡμῶν, οὐκ ἀφί-
σταται δὲ, φρουρεῖ δ' ἄνωθεν ἐποπτεύουσα δι'
αἰῶνος. Νῦν δεῖ καὶ ἡμᾶς· τῶν ἄλλων πάντων ἀφε-
μένους αὐτῆς ὄλους τῆς ἑορτῆς γενέσθαι, εὐφημοῦ-
ντας, ψάλλοντας, εὐχαριστοῦντας, πάνθ' ὅσα πρὸς
χρῆς ἡμῖν ἔχει κατὰ τὸ δυνατόν πληροῦντας. Καὶ
γοῦν οὕτως ἔσται.

Σὺ δ', ὦ Θεοῦ μητὲρ, εὐμενῶς δέχου, καὶ τοῖς ἐξ
ἔθους οἰκτιρμῶς χρωμένη τρέπε μὲν ἐχθροὺς ἀφα-
νῶς βάλλοντας, ὥστε μηδὲν ἡμᾶς ἐξ ἐπιβουλῆς αὐ-
τῶν μηδαιμῶς βλάπτεσθαι· τρέπῃ δὲ τοὺς ἐν τῷ
φανερῷ πολεμοῦντας, καὶ διὰ πάντας δέικνυε κενὰ
σκειυάζοντας καὶ μελετῶντας πάνθ' ὅσα δηλονότι
καθ' ἡμῶν σκειυάζουσι καὶ μελετῶσι. Σύντριβε καὶ
τόξον πᾶν καθ' ἡμῶν ἐντεινόμενον καὶ ῥομφαίαν
κινουμένην ἐπὶ τοὺς κινούντας; στρέφε. Πρόστηθι
διηνεκῆς πρόμαχος, τὴν σὴν ἐκτείνασα κραταίην
χεῖρα, καὶ βάλλε κάτω κεφαλὰς δυσμενῶν, μεθ' ὅσης
τῆς ὕβρεως ὀρθῶς ὀπόσον ἐπαιρομένης. Ἰδοὺ σοι πρό-
σμεν ἡμεῖς οὐκ ἐφ' ἄρμασιν, οὐδ' ἵπποις, οὐδ' ἐπὶ
ῥομφαίᾳ καὶ τόξοις, ἐπ' οὐδενὶ τῶν τοιοῦτων ἤκιστα
θαρρῶντες· ἐπεὶ καὶ μικρὰ πάντα καὶ φαῦλα, κὰν

ὅποιά τις, κὰν ὅποια τις; εἴποι, καὶ εἰς οὐδὲν οὐδα-
μῶς ὄφελος τοῖς μὴ ταῖς πρὸς; σὲ μᾶλλον στερβῆαι;
ἐλπίσει καθωπλισμένοις, ἅς ἡμεῖς πάσας ἐπὶ σὲ κα-
λῶς θέμενοι μὴ πέποιμεν ἐξ αὐτῶν, μηδὲ φανεῖται
κατησχυμένοι· δίδου δὲ κρατεῦντας ἐν παντὶ χρόνῳ
φαιδρώς πανηγυρίζων, καὶ τήνδε τὴν ἑορτὴν ἀκα-
τάλυτον εἶναι δίδου διὰ παντὸς αἰῶνος.

XXXVI. *Imp. Andronici junioris de metropoli Serratum.* (v). (A. 1329.)

Βασιλικὸν ἔρα καὶ τοῦτο προνόμιον τὸ τὰς εἰς ἐπι-
σκοπὰς τελούσας τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὀφ' ἡ; τὸ
πρότερον ἐτύγχανον ὑποκείμενοι ἀποσπᾶν καὶ τι-
μῆς ἀξιῶν μείζονα; Ἀμέλει καὶ τὴν τῶν Ζιχνῶν
ἐκκλησίαν, εἰς ἐπισκοπὴν τελοῦσαν τὴν ἀπ' ἀρχῆς
τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως τῶν Σεβρών, εἰς μὴ
τρήπολιν ἤδη προσνήνοχε καὶ τετιμηκεν ὁ ἐκ Θεοῦ
κράτιστος καὶ ἀγίος; μου αὐτοκράτωρ, πρόνοιαν
μέντοι ποιούμενος; καὶ τῆς τῶν Σεβρών, ὅπως δι-
σχαλῆ καὶ αὐτὴ ἐτρόπου ἕτερον ἀναπληρωθὲν τὸ ἐν-
δέον, ἀνθετέραν ἐπισκοπὴν ἀντικαθίστηται ταύτη
ἐκ τῶν τῆς Φιλίππων, οὐ μὴν προστάγματι τῆς
ἀγίας βασιλείας αὐτοῦ περιέχοντι τάδε·

Ἐπεὶ ἀπεσπάσθη ἡ πρότερον ὑπὸ τὴν ἀγιωτάτην
μητρόπολιν τῶν Σεβρών τελοῦσα ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ
τῶν Ζιχνῶν καὶ ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τῆς
βασιλείας; μου, ἐδέησε δὲ καὶ διέκρινε τοῦτο καὶ ἡ
βασιλεία μου, ἵνα ἀντικαταστή ἕτερα ἐπισκοπὴ εἰς
τὴν τοιαύτην τῶν Σεβρών μητρόπολιν, θεσπίσει
καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία μου διὰ τοῦ παρόντος
προστάγματος; εἶναι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς
ὀποκειμένην τῇ τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Σεβ-
ρῶν τὴν ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν Νικοπόλεως, ἧτις
ἐτέλει πρότερον ὑπὸ τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν Φι-
λίππων, καὶ κατέχευεθαι καὶ διεξάγεσθαι ταύτην πα-
ρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Σεβρών καὶ ὑπερ-
τίμου ὡς ἴδιαν ἐπισκοπὴν· οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῦ-
του, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν καθεστῆς ἀρχιερατευόντων
εἰς τὴν τοιαύτην ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν. Ὅθεν ὀφεί-
λει καὶ ὁ γενησόμενος μητροπολίτης Φιλίππων στέρ-
ξει τοῦτο, ὅσον θεσπίζει καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία
μου, καὶ ἀρκεῖσθαι εἰς τὰς προσούσας τῇ τοιαύτῃ
μητροπόλει ἕτερας ἐπισκοπὰς, ἀνενόητον παντά-
πασιν ἐῶν τὸ μέρος τῆς εἰρημένης ἀγιωτάτης τῶν
Σεβρών μητροπόλεως ἐπὶ τῇ κατοχῇ καὶ διεξαγωγῇ
τῆς δηλωθείσης ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Νικοπόλεως.
Εἰς τὴν περὶ τούτου γὰρ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ
ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγ-
μα. Εἶχε τὸ· Μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἰνδ. εβ', δι' ἐρυθρῶν
γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θεῆς; χειρὸς.

XXXVII. *Imp. Andronici junioris de iudicibus uniuersalibus.* (x). (A. 1329.)

Πρόσταγμα ἐρωμοτικόν.

Ἡ βασιλεία μου τὸ παρὸν αὐτῆς ἀπολύει ἐρωμο-
τικὸν πρόσταγμα, δι' οὗ καὶ ὀνομάζει εἰς τὰ ἅγια τοῦ

(x) Tria προτάγματα, quae sequuntur, reperiantur in Codicibus Mss. Prochiri aucti subjecta ἐρω-

(v) Ex Cod. Vind. Hist. gr. 63 fol. 75 (cf. Nov. XXIV noi. 4), ubi inter acta synodalia anni 1329 legitur.

Θεοῦ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ἐνώπιον τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας, ὡς ἂν, ἐπεὶ οἱ ἐκλεγέντες καὶ ἀποταχθέντες παρὰ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς βασιλείας μου καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων ἔταξαν καὶ ὑπεσχέθησαν ὅσον κατὰ μέρος τὰ ὑποσχετικὰ αὐτῶν γράμματα διαλαμβάνουσι, ἵνα συντηρῶνται ἕνεκεν δικαίας καὶ ἀπαρ-εγγράπτου κρίσεως, ἵνα δεφενδεύῃ καὶ αὐτοὺς ἡ βασιλεία μου παρ' ὅλον τῆς ζωῆς αὐτῆς χρόνον ἀπὸ παντὸς προσώπου τοῦ μέλλοντος ἴσως· ἐπιτεθῆναι καὶ μαχεσθῆναι κατ' αὐτῶν ἕνεκεν τῆς καταδίκης, ἧς μέλλουσιν ἀποφῆνασθαι κατ' αὐτοῦ διὰ τινὰ κινήθεισαν καὶ κριθεῖσαν παρ' αὐτῶν ὑπέθεσιν· καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον αὐτῶν ἐὰν βουληθῆ κἄν εἰς ἡμὰς μαχεσθῆ καὶ ἀμύνῃται κατὰ τῶν παίδων αὐτῶν, ἵνα ἐνέχῃται ἡ βασιλεία μου καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δεφένδουσιν καὶ ἀνενοχλησίαν αὐτῶν. Τοῦτου γὰρ [χάριν] ἐγένετο καὶ ἀπελύθη τὸ παρὸν ὀρκωμοτικὸν πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τοσαύτην ἰσχὴν καὶ ἀδειαν δέδωκε πρὸς αὐτοὺς ἡ βασιλεία μου μετὰ ὀλοφύχου καὶ προαιρέσεως καὶ μετὰ ἐμφύτου καὶ καρδιακῆς ζήσεως καὶ προθυμίας καὶ ὑποσχέσεως ἐνόρκου, ὅτι καὶ αὐτὸν ἐμὲ, ἐὰν καταλάβωσι καὶ διακρίνωσιν ἀδικούντα, ἐλέγξωσι μετὰ παρῆρησίας καὶ παντὶ τρόπῳ βιάζωσιν εἰς τὸ ποιεῖν διόρθωσιν ἐντελεστάτην τῆς τοιαύτης ἀδικίας· καὶ ἐὰν ἴσως οὐδὲν με εὐθρασι εἰσποῦν εἰς τοῦτο, ὅπερ οὐδὲν μέλλει γίνεσθαι ὡς θαρρῆει καὶ ἐλπίζει ἡ βασιλεία μου εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἀποβάλλωνται ὅλη ψυχῆ καὶ λέγωσι καὶ παριστάωσι καὶ θριαμβεύωσι πρὸς πάντας ἀφρόθως· καὶ ἐκτὸς ἐννοίας τινὸς τὴν ἡμετέραν τοιαύτην ἀδικίαν, καὶ οὐδὲν παύσωνται ποιῶντες τοῦτο, εἰ μὴ γένηται παρὰ τῆς βασιλείας μου ἐντελῆς διόρθωσις τῆς τοιαύτης ἀδικίας. Καὶ κατέστη τὸ πρῶγμα οὕτως, ὡς θαρρῆει καὶ ἐλπίζει ἡ βασιλεία μου εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν μεσιτείαν καὶ ἀντιλήψιν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὅτι ἀπὸ τοῦ νῦν μὴ τολμήσει τις τῶν ἀπάντων ἀδικῆσαι καὶ πλεονεκτήσαι τίνα εἰς τὸ οἰκεῖον δίκαιον.

XXXVIII. *Imp. Andronici junioris de iudicibus universalibus secunda.* (A. 1329.)

Ἔτερον πρόσταγμα.

Ἐπεὶ ἡ βασιλεία μου, πολὺν τίνα τὸν ἔρωτα περὶ τὸ δίκαιον ἔχουσα καὶ διὰ πολλῆς καὶ μεγάλης τῆς σπουδῆς τιθεμένη καὶ περὶ πλείστου ποιουμένη δι-

μοτικοὶς sive ὑποσχετικοῖς γράμμασι iudicium electorum. Hęc et illa pridem edidi ex Cod. Paris. 1343 in Heikib. Jahrb. 1856. p. 867 sqq. : duo autem ultima proστάγματα ex Cod. Taurin. 500 edidit Giraud in Wolowski Revue III p. 460 et IV p. 147. Ὀρκωμοτικὰ ἢ illa in Cod. Paris. 1356 dicuntur esse alterum τῶν καθολικῶν κριτῶν τῶν γενεμένων παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως κυροῦ Ἀνδρόνικου τοῦ Παλαιολόγου, alterum τοῦ δικαιοφύλακος καὶ ἀρχιδιεκτόνου τοῦ Κλε. δδ, quem c. annum 1329 ab Andronico seniorē ad juniorem missum esse legitimum auctor est Jo. Cantacuzenus H. stor. I, 44 et 46. P. oinde Ὀρκωμοτικὰ illa, et quę cum iis cou-

κασιούνην ἐν ἅπασι πολιτεύεσθαι τοῖς ὑπ' αὐτῆν, κατέστησε καθολικοὺς κριτὰς αὐτῶν, μηδὲν ποιῆσθαι τοῦ δικαίου πρότερον ὄμωσαντας, ἀλλὰ δευτέρα τὰ πάντα τούτου τίθεσθαι καὶ τοῦτου πάντε τρόπον καθ' ὅσον περιστέιν αὐτοὺς δουτάμεως ἐξέχεσθαι, ἤδη διὰ τοῦ παρόντος προστάγματος αὐτῆς καὶ ὡς κεφαλᾶδας τῶν ἐν τοῖς κάστροις τε καὶ χύραις ταύτης πάντων εἶναι διορίζεται, ἔχοντας ἔνδοσιν καὶ πᾶσαν ἀδειαν, ἵνα ἐν οἴῳ τόπῳ τῆς βασιλείας μου γένωνται ἐν χρεῖα δεφενδεύσεως ἐφ' οἷς κρίνωσι τε καὶ ἀποφαίνωνται, λέγωσι καὶ πρὸς τοὺς κεφαλατικεύοντας ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ καὶ πρὸς ἄλλον τῶν ἐκεῖ οἰκούντων ἐν ἂν βούλωνται, καὶ πείθωνται οὗτοι τοῦτοι καὶ ὑπακούωσι καὶ δεφενδεύωσι καὶ ἀποπληρῶσιν οὗτοι, καθὼς ἂν οὗτοι λέγωσιν, εἴτε τῶν προσγεγῶν ἀνθρώπων τῆς βασιλείας μου εἰσιν εἴτε τῶν λοιπῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων αὐτῆς· εἴτε τῶν ἐκδουλεύοντων ἐν τῷ ὁσπητίῳ τῆς βασιλείας μου εἴτε τῶν στρατιωτῶν εἴτε ἐτέρας τινὸς τάξεως. Οἷος δὲ ἀπὸ τούτων τολμήσει καὶ ἀπειθῆσει τοῖς τοιοῦτοις καθολικοῖς κριταῖς τῶν Ῥωμαίων καὶ οὐδὲν δεφενδεύσει τὴν ἦν ἂν εἰπωσιν οὗτοι ὑπέθεσιν, κἄν οἵτινες ἴρα καὶ ὤτιν οἱ καταδικαζόμενοι παρ' αὐτῶν, κἄν οἴου βαθμοῦ τυγχάνωσιν δυνεες, κἄν ὄσσην τὴν γνησιότητα καὶ τὸν πλησιασμόν ἔχωσιν εἰς τὴν βασιλείαν μου, εἰ μὲν εὐρίσκειται οὗτος ὁ ἀπειθήσων εἰς τοῦτο κεφαλατικεύων εἰς τὸν τοιοῦτον τόπον ἢ καὶ ἄλλοτρόπως ἐνοχοποιούμενος, ὀφείλουσιν οἱ τοιοῦτοι καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων παραστέλλειν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραυτικὰ ἀπὸ τοῦ κεφαλατικού αὐτοῦ, εἰ δὲ καὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦτον τῆ ἐμφανείῃ τοῦ παρόντος προστάγματος· εἰ δὲ οὐδὲν εὐρίσκειται εἰς ἐνοχὴν τίνα ὁ τοῦτοις τολμήσων μὴ ὑπακούσαι, εἴτε τῶν προσγεγῶν ἀρχόντων εἴτε καὶ λοιπῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων ἐν τῆς βασιλείας μου εἴτε ἐτέρας τινὸς τάξεως, ἔχωσι πᾶσαν ἀδειαν κρατεῖν τὸ ὁσπητίον καὶ τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ καὶ ποιεῖν καὶ ἐτέραν παιδεύειν καὶ καταδίκην εἰς αὐτὴν οἷαν ἂν διακρίνωσιν. Ὀφείλουσι δὲ οὗτοι ἵνα, καὶ ἐὰν τινες ἐγκαλῶσι τοῖς εἰς κεφαλὴν εὐρίσκομένοις αὐτῶν, κρίνεσι καὶ τοῦτοις καὶ ἀποκαθιστῆσθαι ἂν φαίνεσθαι αὐτοῖς δίκαιον, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἄλλων Ῥωμαίων ἀπάντων ἔχουσιν ἀναταθειμένον καὶ ὠρισμένον παρὰ τῆς βασιλείας μου, καὶ ποιῶσι (y) καὶ διακράττωνται. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτου ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ ἀπελύθη καὶ ὁ παρὼν ὠρισμὸς τῆς βασιλείας μου. Εἶχε τὸ· Μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδ. β', δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς,

juneta sunt tria proστάγματα, in promptu est referre ad quatuor illos καθολικοὺς κριτὰς, quos ab Andronico juniore institutos esse narrat Niceph. Gregoras IX. 9 ed. Paris. p. 269 et XI, 3 ed. Paris. p. 350. Obstat quidem, quod Gregoras totam rem ad annum 1329 narrat, proστάγματα autem duo ultima in ditione II, quę in annum 1319 vel 1334 incidit, signata esse dicuntur : unde vel ἰνδ. ε' pro ἰνδ. β' legendum, vel cum Mortreuil III p. 97 sqq. statuendum est, proστάγματα illa quatuor iudicibus anno 1329 electis anno demum 1334 promulgata esse. Zach.

(y) Legerim, ὀφείλουσι δὲ οὗτοι καὶ ἐὰν τινες. — ἵνα ποιῶσι καὶ διαπρ. ἰδ.

XXXIX. *Imp. Andronici junioris de iudicibus univ-
ersalibus tertia. (A. 1329.)*

"Ετερον πρόσταγμα.

"Επει δὲ ὠρίσαστο καὶ ἔαξεν ἡ βασιλεία μου, ἵνα κρῖνεται ἅπαντες οἱ τε προσγενοὶ ἄρχοντες αὐτῆς καὶ οἱ λοιποὶ ἄρχοντες καὶ τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς βασιλείας· μου καὶ ὅσοι ἄλλοι εἰσὶν ὑποτεταγμένοι τῇ βασιλείᾳ μου εἰς τοὺς καθολικοὺς κριτὰς τῶν Ῥωμαίων ἐφ' αἷς ἂν ἔχωσιν ὑποθέσεις, καὶ λαμβάνωσι τὴν ἐπὶ ταύταις ἀποκατάστασιν καθὼς ἂν διακριθῶσιν οὗτοι καὶ ἀποφαίνωνται, διορίζεται ἡ βασιλεία μου διὰ τοῦ παρόντος προστάγματος, ἵνα ἐκ τῶν τοιούτων ἀρχόντων αὐτῆς οἵτινες μετὰ τοὺς φοροῦντας σκαράνικα κρῖνονται παρὰ τῶν τοιούτων καθολικῶν κριτῶν τῶν Ῥωμαίων διεγροῦμενοι τὰ τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν ἔστωτες. Ἐίχε τὸ· Μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδ. β', δ'· ἄρθρων γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς.

XL. *Imp. Andronici junioris de possessionibus monasterii in insula Patmo siti. (z). (A. 1331.)*

"Επει οἱ μοναχοὶ τῆς κατὰ τὴν νῆσον τῆς Πάτμου διακείμενης σεβασμίας μονῆς τῆς βασιλείας μου, τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ ἁγίου ἐνδόξου πανευφήμου ἀποστόλου παρθένου ἐπιστηθίου ἡγαπημένου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐξήτησαν καὶ παρεκάλεσαν τῇ βασιλείᾳ μου, ἵνα ἐπὶ τοῖς κτήμασι καὶ μετοχίσι καὶ ἀναστήμασι αὐτῶν, ἅτινα κέκτηνται διὰ χρυσοβούλλων διαφόρων καὶ προστάγμάτων καὶ ἀπογραφικῶν ἀποκαταστάσεων καὶ ἐτέρων δικαιομάτων, πορισῶνται καὶ χρυσοβούλλων τῆς βασιλείας μου, καὶ κατέχωσι ταῦτα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀβαρῶς πάντη καὶ ἀτελῶς, καθὼς κατέχουσι ταῦτα μέχρι τοῦ νῦν (ἦγουν τὸ ἐν τῇ νήσῳ Λήμῳ μετόχιον τὸ εἰς ὄνομα τιμωμένον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Μυροβλήτου, καὶ διακείμενον ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς ἁγίας Εἰρήνης μετὰ τῶν προσόντων αὐτῶ πάντων ἀμπελίων καὶ χωραφίων· τὸ ἕτερον μετόχιον τὸ εἰς ὄνομα τιμωμένον τοῦ τιμίου ταξίαρχου τῶν ἔκω δυνάμεων Μιχαὴλ καὶ ἐπικεκλιμένον τὴν Πτέριν μετὰ τῶν ὄντων ἐκείσε ἑνδεκα προσκαθημένων, ἀλλὰ δὴ τῶν ἀμπέλων καὶ χωραφίων καὶ τοῦ περιβολίου τοῦ Διδυμαρίου μετὰ τοῦ χειμερινοῦ ὕδρομύλωνος καὶ τοῦ λιμένος τοῦ ἀπὸ τῶν κρημνῶν ἕως τοῦ Κυθαδίου καλουμένου διήκοντος· τὸν σεβάσμιον καὶ θεῖον ναὸν τὸν εἰς ὄνομα τιμωμένον τῆς ὑπεράγχου δεσποίνης καὶ Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας μετὰ τῶν προσόντων αὐτῶ χωραφίων· τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ ἐν διαφόροις χωρίοις εὐρισκομένους παροίκους, ἐφ' ὧν τοὺς μὲν κατεῖχον, τοὺς δὲ ἀνεδέξαντο πρὸ ὀλίγου δι' ἀπογραφικῆς ἀποκαταστάσεως, ὁμοίως καὶ τὰ παραδοθέντα αὐτοῖς χωράφια τὰ Βουνάρια λεγόμενα, τὰς Τροχαλάς καὶ τὰ Λιθάδια· ὀνομάζονται δὲ οἱ τοιοῦτοι πάροικοι ὁ τε Νικόλαος, ὁ Μαυρολέων, Γεώργιος ὁ Κουρούνης, Θεόδωρος ὁ Λαχανᾶς, ὁ Ἰατρόπουλος· ὁ Θεοδωράκης μετὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, Ἄννα ἡ

(z) Habetur in Vind. Hist. gr. 66 fol. 67 (cf. Nov XXIV no. 1). Ind. nuperrime edidit J. Müller Sit-

Λέχεια, Γεώργιος· τῆς Τζαγγ· ρίτης, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Βραχνοῦ, Μιχαὴλ ὁ Λιωράδων, Δημήτριος τῆς Καλάνας, ἡ Βαβύλια, Εὐστράτιος ὁ Δαλασινός, ὁ Ἀργυρός, Νικόλαος ὁ Γουλιμῆς, Ἰωάννης ὁ Μουρατόπουλος, ὁ Κολυβάς, Ἐένος ὁ Ζακέτης, Δημήτριος ὁ Πενταφυστάνης, ὁ Σταμάτας, τοῦ Σωμείων οἱ παῖδες, Θεόδωρος ὁ Σκυριώτης, ἡ Κονίδαίνα, Ἡρόλη ἡ Καστελιανή, ὁ γαμβρός τοῦ Λαχανᾶ, Φελδοῖρος ὁ Καρυάτας, ὁ υἱὸς τοῦ Μακρηνικολάου· ὀνομάζονται δὲ ὁμοίως καὶ οἱ ἄνωθεν δηλωθέντες ἑνδεκα προσκαθημένοι καὶ αὐλήται τοῦ εἰρημένου μετοχίου τῆς Πτέριν ὁ Ντζιανῆς, ὁ Μπονοφάτζος μετὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ, ὁ Σιλιγκόπουλος μετὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, Ἰωάννης ὁ Βίγλης, Δημήτριος τῆς Καλογραίας, ὁ Ἀρχαγγελεινός, Κίονστας ὁ Νιάννης, Μανουὴλ ὁ γαμβρός τοῦ Ἀρβάζου, ὁ Κατσαρός, Ἰωάννης ὁ Μουντζῆς, Ἰωάννης ὁ Ντζακέτης· τὰ περὶ τὸν αὐτὸν τόπον ἰσωπεριβολὰ τῆς Εἰρήνης, τοῦ Χηναδίτου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς Σοφίας· τὰ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Πυλάδος χωράφια μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ τριῶν συκαμινῶν καὶ τῶν ἐτέρων χωραφίων τοῦ Σκαλομήνη· ἔτι γε μὴν καὶ τὰ ἕτερα χωράφια τοῦ Δράκοντος λεγόμενα μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτῶν· πρὸς τοῦτοις καὶ τὰ ἐν τῇ νήσῳ Ὀλιέρῳ διακείμενα μονύδρια, τὸ τε τοῦ Παρθενίου καὶ τοῦ Μενίου ἐπιλεγόμενα, μετὰ τῶν προσόντων αὐτοῖς παροίκων, ἅτινα κέκτηνται διὰ τῶν εἰρημένων καὶ προσόντων αὐτοῖς χρυσοβούλλων· ὡσαύτως καὶ τὰ ἐν τῇ νήσῳ Κῶ τρία μετόχια, τὸ τε τοῦ Ἀσποντίου ἐπιλεγόμενον, τὸ εἰς ὄνομα τιμωμένον τοῦ δεσπότη καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ Ἄλτος, μετὰ τῶν προσόντων αὐτοῖς ὕδρομυλῶνων καὶ χωραφίων καὶ τοῦ ποταμοῦ, ὃν τῇ τοπικῇ τῷ ἐν τῷ κάστρῳ Πυλίου, ἐφ' ᾧ ἀμετόχως καὶ παρὰ γνώμην τῶν ἀπὸ τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς μοναχῶν ἀνήγειρεν οἰκήματα ὁ ἱερώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς αὐτῆς νήσου Κῶ· πρὸς τοῦτοις περ καὶ τὸν εἰς τὸ χωρίον τὸ Ῥεπανίδιον πάροικον Νικόλαον τὸν Μαυρολέοντα)·

α'. Τὴν τοιαύτην αὐτῶν ζήτησιν καὶ παράκλησιν προσδεξαμένη ἡ βασιλεία μου τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον ἐπικρατεῖ καὶ ἐπιθραβεύει αὐτοῖς, δι' οὗ προστάσει καὶ διορίζεται, ὡς ἂν τὰ τοιαῦτα ἅπαντα καὶ κατὰ μέρος ἄνωθεν δηλωθέντα μετόχια καὶ κτήματα καὶ λοιπὰ ἀναστήματα, μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς παροίκων καὶ προσκαθημένων καὶ τῶν ἀπ' αὐτῶν ὀφειλομένων τελεσμάτων καὶ ἐτέρων παροικικῶν δικαίων, κατέχη καὶ νέμηται ἡ τοιαύτη σεβασμία μονὴ ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιασειστως, ἔτι δὲ ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν πᾶσαν καὶ παγτοίαν ἀποφέρηται καὶ ἀποκερδαίνη πρόσδοον, καὶ οὐτε παρὰ τοῦ μέρους τῶν κεφαλαιουκιστόνων κατὰ καιροῦς ἐν ταῖς τοιαύταις νήσοις οὔτε παρὰ τῶν τὰ τοῦ δημοσίου διενεργούντων ἢ τοπικῶν ἐκείσε οὔτε μὴν παρὰ τινος· ἐτέρου τῶν ἀπάντων εὐρίσκη ἐπὶ τοῦτοις τὴν οὐρανὴν ἐπέθειαν ἢ διενόλησιν, ἀλλὰ διατηρῶνται ταῦτα πάντα τὰ προστάγματα τῇ τοιαύτῃ σεβασμίᾳ μονῇ, ἔτι δὲ οἱ ἐν αὐτοῖς πάροικοι

zungsber. d. k. k. Akad. d. Wiss. tom IX (1853), p. 411.

καὶ προσκαθήμενοι ἀνώτεροι πάσης ἡστινοσοῦν ἀδικίας καὶ περιφρονήσεως καὶ κατατριβῆς, ὡσαύτως καὶ ἀπὸ τῶν ἀπαιτούμενων ἐκείσε τοπικῶς συνήθων ἀπαιτήσεων, τοῦ τε κεφαλαίου, τῆς σιταρχίας, τοῦ ἀέρου, τοῦ ἄδωντικίου, τῆς παρθενοφορίας, τοῦ ξηνοτέλους λεγομένου, τοῦ μηνιατικοῦ, τοῦ ἀλατοτέλους, τοῦ ζευγαριστικοῦ, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἐθιμοσιακῶν ζητημάτων καὶ ἀπαιτούμενων. Ἐπεὶ δὲ ἀνέφερον οἱ τοιοῦτοι μοναχοὶ καὶ ὅτι οἱ ἐρώτατοι ἀρχιεπίσκοποι, ὃ τε Ἀθήμων καὶ ὁ Κῶ, πειρῶνται ἀπαιτεῖν ἀπὸ τῶν τοιούτων μετοχῶν τὸ λεγόμενον κανονικὸν, τὸ μνημόσυνον καὶ ἄλλα τινὰ, ἃ περ οὐδὲν εἶχε δίκαιον ἀποδοῖναι πρὸς αὐτοὺς, καὶ παρεκάλεσαν καὶ περὶ τούτου, διορίζεται καὶ περὶ τούτου ἡ βασιλεῖα μου, ἵνα διαμένωσι καὶ περὶ τῶν τοιούτων ἀρχιερέων ὑπὲρ τῶν δηλωθέντων ἀπαιτημάτων ἀνενόχλητοι καὶ ἀδιάσειστοι. Ὅθεν τῇ ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσόβουλλου λόγου τῆς βασιλείας μου οὐδὲ οἱ μᾶλλοντες ποιῆσαι ἀπογραφικὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἀποκατάστασιν ἐν ταῖς ἐγλωθεύσαις νήσοις, ἐνθα ἐπίσκοποι τὰ προσόντα τῇ τοιαύτῃ σεβασμῆ μνημειότητά τε καὶ λοιπὰ κτήματα, ἔξουσιν ἄδειαν εἰσελθεῖν καὶ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς τὴν τυχοῦσαν ἀναθεώρησιν ἢ ἀποκατάστασιν, ἀλλὰ καθέξει καὶ νεμηθήσεται ταῦτα πάντα ἀνενόχλητα καὶ ἀδιάσειστα, εἴτε γε μὴ ἀναφαίρετα καὶ ἀναπόσπαστα, καὶ ἀνώτερα πάσης καὶ παντοίας κατατριβῆς καὶ περιφρονήσεως καὶ ἀδικίας. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ γέγονε καὶ ὁ παρῶν χρυσόβουλλος λόγος τῆς βασιλείας μου κατὰ μῆνα Ἰούνιον τῆς ἐνισταμένης τῆς ἐνδ. τοῦ ρω' τριακοστοῦ ἐνάτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεστηρίχματο κράτος.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βυσιλεύς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

XLl. *Imp. Andronici junioris paxio cum Venetis (a).*
(A. 1332.)

XLII. *Imp. Andronici junioris de privilegiis mercatorum Narbonensium (b).* (Inter 1328—1341.)

Universis et singulis præsentem paginam inspecturis Nos Hugo Arnaldi Domicellus dominus de Monterotundo Vicarius, et Guillelmus Chauzerii Baccularius in Legibus, Judex ordinarius Curie Narbonensis egregii et potentis viri Domini Agnerici Dei gratia Vicecomitis et Domini Narbonæ, notum facimus per præsentem, quod nos vidimus, legimus et de verbo ad verbum inspicimus quoddam privilegium imperatoris Constantinopolitani (c) litteris Græcis et Latinis scriptum, bullatum cum bulla aurea in filis ciricis vinctis non fitulis pendenti, subscriptum litteris Græcis rubris in fine cuiuslibet tenoris dicti privilegii, ut præmittitur, prædictis litteris separatim scripti, non vitiatum, non cancellatum in aliqua sui parte, sed omni suspitione carens. Cujus quidem privilegii tenor in litteris Græcis scriptum (d), cum litteræ Græcæ in

(a) Continetur Libro III Pactorum, cujus Index : ., 1332. Treugua cum Andronico Palæologo Imperatore Græcorum ad terminum sex annorum cum confirmatione antiquarum treugarum et pactorum et conventionum in eisdem insertarum etc. cart. 360. » Et : « Instrumentum Syndicatus sive Procuratorii Oratorum prædicti dom. Imperatoris pro treugua prædicta etc. cart. 368. » Propediem prohibet in collectione Tafeln et Thomæ, de qua Nov. VII not. 1. ZACH.

(b) Descripsit Stephanus Baluzius ex archivis ec-

A partibus istis legi non possint, tenor sequitur sub hac forma :

Cum de habitatoribus civitatis Narbonæ subjectis excellentissimo regi Francorum venerint pro parte communis eorum et deprecaverint ipsi concedi privilegium aurea bulla munitum Imperii nostri, ut cum pervenerint ex ipsis aliqui tam in Deo magnificatam et Deo glorificatam et Deo custoditam civitatem Constantinopolitanam, quam in aliis terris et castris Imperii nostri, cum mercatoribus suis habere debeant alomationem et solutionem commergii : et quod si contigerit exire ligna piratica de terris ipsorum sive de aliis vicinantibus ipsis, et fecerint aliqua contra aliquos de parte Imperii nostri, non debeant propterea sustinere illi, qui tunc inventi fuerint mercatores ex dicta civitate, offensionem aliquam sive damnum in suis mercationibus : ipsorum deprecationem admittens Imperium præsens privilegium munitum aurea bulla Imperii nostri ipsis concedit, per quod mandatur, ut illi, qui accesserint de dicta civitate et pro tempore venerint tam in dictam civitatem Constantinopolitanam quam in aliis terris et castris Imperii nostri, solvere debeant pro mercationibus, quas portaverint, de introitu et exitu insimul quantitatem Yperperorum centum secundum primam (e) consuetudinem Yperpera quatuor, et postea ab ipsis non requiratur solutio alia aliquo modo.

Similiter mandat Imperium nostrum, quod si exiverint de terra ipsorum sive ab aliis vicinantibus ligna piratica, et fecerint damnum aliquod contra aliquos de parte Imperii nostri, illi, qui tunc inveniuntur mercatores in partibus istis sive in aliis terris et castris Imperii nostri, non inveniunt propterea offensionem sive damnum aliquod in personis et mercationibus suis, sed expediuntur omnimode indemnes absque ulla offensione.

Item si contigerit naufragium pati in mari al quod lignum ipsorum ex contingenti tempestate, et in terram ceciderint ex aliqua parte Imperii nostri, teneantur ipsius partis habitatores et alii, qui illic inveniuntur, non usurpare seu rapere aliquid de rebus ipsorum, quæ essent projectæ in terram, sed ipsos dimittere ipsas colligere res absque ullo impedimento, et quod facere possint de ipsis ad voluntatem et placitum eorum. Nam si aliqui voluerint damnum inferre dictis naufragis mercatoribus et auferre aliqua de rebus evasis, non tantum restituere tenebuntur et satisfacere integre de toto illo, quod ab ipsis acceperint, sed etiam ut descriptores

eclesie Narbonensis et communicavit Ducangio, a quo edita est in *Famil. Byzantin.* ed. Paris. p. 257. id.

(c) Andronicum juniorem intelligendum esse patet tum ex die, qua hoc instrumentum conscriptum est, tum ex *Nov. LVI* infra. id.

(d) Hæc mendosa esse apparet. Græca, ut potest quæ legi non poterint, omittuntur : Latina sola exhibentur. id.

(e) Hæc obscuriora sunt. Forte : pro quantitate - priorem. ZACH.

presentis privilegii nostri aurea bulla muniti judicialibuntur et indignationem nostram consequentur.

Item cum ipsi prefati requisierint et..... ut cum pervenerint in partibus nostris possint constituere et ordinare Consulem, ut per ipsum ordinentur inter ipsos habitae quaestiones, et quod possint habere logeam et placterium unum..... aceres, concedit etiam Imperium nostrum hoc, et mandat ut hoc etiam fiat, prout requisierint ut dictum est ab Imperio nostro. Non possit tamen dictus Consul, qui est et pro tempore fuerit, facere justitiam sanguinis.

Hujus etenim rei gratia robore et virtute presentis privilegii Imperii nostri aurea bulla muniti conservabuntur post solutionem praedictam commercii omnes illi, qui de dicta civitate fuerint mercatores sive omnimoda laesione, nec sustinebunt ab aliquo, qui de parte fuerint Imperii nostri, injuriam aliquam sive..... aliquam laesionem. Verumtamen teneantur et ipsi prefati non introducere in propriis mercationibus alienas mercationes, pro quibus debetur magis commercium, aut quod..... quis apportant mercationes ipsorum, sed ipsas omnes manifestare in commercio teneantur. Item teneantur, quod si sciverint quod lignum sive ligna piratica de..... ut praedictum est, armarentur in offensionem sive laesionem partis Imperii nostri, non celare hoc, sed quantocius poterunt hoc manifestare Imperio nostro, et nullo modo ipsis praestare occulte seu manifeste adiutorium vel favorem in damnum partis Imperii nostri, imo ipsos iniuriosos habere. Super hoc etenim expositum est praesens privilegium Imperii nostri aurea bulla munitum, et concessum est illis de dicta civitate Narbonensi mercatoribus in firmitatem roboris, defensionem et omnimodam securitatem ipsorum.

In cujus visionis et inspectionis testimonium etc. Actum et datum Narbonae etc. XXI mens. April. anno Dom. MCCCXI. sexto.

XLIII. Imp. Andronici junioris aureae bullae de metropoli Zichnarum et aliis (f).

XLIV. Imp. Joannis Palaeologi pactum cum Venetis (g). (A. 1342.)

XLV. Imp. Joannes Palaeologus confirmat quod de anglis stabilita sunt. (h). (A. 1343.)

Ἐπεὶ ἐγνώρισεν ἡ βασιλεία μου, ὅτι οἱ προσφεύγοντες εἰς τὴν ἀγιωτάτην τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ οὐκ ἐθέλουσιν εὐρίσκεισθαι εἰς τοὺς τεταγμένους τόπους τῶν προσφυγέων διὰ τινὰ δειλίαν καὶ δειλίαν φόβου, ἀλλ' εὐρίσκονται ἐν τῷ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ τέμνους τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳς, ὅπερ ἐστὶν εἰς ἀθέτησιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν τε ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν φιλευσε-

(f) Landantur in Cod. Paris. 1556 ad Disposit. thronorum his verbis: Παρὰ δὲ τοῦ αἰσιδίου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ νέου ἐτιμήθησαν εἰς μητροπόλεις; αὶ Ζίχνας κτλ. Ζαχχ.

(g) Exstat in Pactorum libro III, cujus Index haec habet: « 1342. Pactum sive instrumentum treugue septem annorum cum Imperatore Constantinopolis Palaeologo, cart. 257. » Et: « 1342. Treugna cum

δῶν νόμων, ἐστὶ δὲ καὶ εἰς ἐμπόδισμα τοῦ ἐκτελεῖσθαι ἀταράχως καὶ ἀσυγγύτως τὰς τεταγμένας καὶ νομοισμένας θείας καὶ ἱερὰς ὑμνωδίας, ἡ βασιλεία μου, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος στέργουσα καὶ διατηροῦσα τὰ δοθέντα ἀνέκαθεν εἰς τοῦτο προνόμια τῆ ἀγιωτάτη τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ παρὰ τε τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν φιλευσεθῶν νόμων, οὓς δῆτα νόμους προσθέττισαν καὶ ἔταξαν οἱ ἄγιοί μου αὐθένται καὶ βασιλεῖς, οἱ πρόγονοι τῆς βασιλείας μου, καὶ οἱ λοιποὶ ἄγιοι βασιλεῖς, οἱ αἰσιδίοι καὶ μακάριοι, καὶ μηδὲν τι ἕτερον διαπράττεσθαι βουλομένη, ἀλλὰ στηρίζουσα καὶ ἐποικοδομοῦσα μᾶλλον αὐτοὺς καὶ τὴν ἐδρασίον καὶ μόνιμον καὶ ἀμετακίνητον πᾶσι τοῖς τοιοῦτοις προνομίοις παρεχομένη, ἅμα μὲν καὶ τῆς τῶν νόμων ἀσφαλείας τὸν τρόπον τοῦτον φρονεῖν ζουσα, ἅμα δὲ καὶ τῶν ἐκάστοτε προσφευγόντων πρόνοιαν ποιούμενη, τὴν παρὸν ἀπολύει πρόσταγμα, δι' οὗ καὶ θεσιάζει καὶ διορίζεται, ὡς ἂν εὐρίσκωνται οἱ ῥηθέντες πρόσφυγες εἰς τοὺς ἀνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τεταγμένους τόπους τῶν προσφυγέων, καὶ οὐδὲν ἔχωσι φόβον καὶ δειλίαν τινὰ τοῦ ἀποσπασθῆναι αὐτόθεν βίᾳ παρὰ τινος τῶν ἀπάντων, εἰδῶτων, ὡς εἴ τι παρὰ τὴν παρὸν τολμήσασιν ὀρισμὸν τῆς βασιλείας μου, πρὸς τῆ ταῖς ἀπὸ τῶν νόμων ὑποβλήθησθαι ποιναῖς, οὐ μετρίαις τῆς ἀγανακτήσεως καὶ τιμωρίας καὶ παρὰ τῆς βασιλείας μου πειραθήσονται, ὀφειλόντων μὲντοι καὶ τῶν κατὰ καιροὺς προσφευγόντων προσμένειν καὶ προσκαρτερεῖν τοῖς τεταγμένοις, ὡς εἴρηται, τόποις τῶν προσφυγέων καὶ μηδαμῶς προέρχεσθαι περὶ τούτων, μηδὲ εἰσιέναι ὅλως εἰς τὸν ἱερὸν καὶ θεῖον ναὸν, παρὰ τὰς τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ φιλευσεθῶν νόμων διαταγὰς. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτου ἀσφάλειαν ἀπολύεται καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα *μητὶ Μαρτίῳ ἰθδ. ια'.*

XLVI. Imp. Joannis Cantacuzeni confirmans totum excommunicationis patriarchae Joannis Calocae (i). (A. 1347.)

Πρόσταγμα.

Εὐνοῦσταιοι καὶ πιστότατοι τῆ βασιλείᾳ μου εἰκητορες ἅπαντες τῆς θεοδοξείτου, θεοφυλάκτου καὶ θεομεγαλύτου Κωνσταντινούπολεως, οἱ τε κληρικεῖς καὶ μονάζοντες, καὶ ὅσοι τῆς πολιτείας, καὶ ὁ κοινὸς ἅπας λαὸς! τὰ κινηθέντα παρὰ τοῦ Βασιλέως ἐκείνου κατὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ ὅπως ἐξηλέγχθησαν παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυροῦ Γεργορίου τοῦ Πιλαμά, καὶ κατεδικάσθη συνοδικῶς παρούσης καὶ τῆς βασιλείας μου, καὶ ὡς ὁ Ἀκίνδυνος μετὰ μικροῦν τὰ ἐκείνου φρονῶν ἐξελεγχθεὶς συνοδικῶς καὶ ἀσπὸς προκαθημένης ἐν τῇ συνόδῳ τηλικαῦτα καὶ τῆς βασιλείας μου τῇ αὐτῇ καταδικῆ δικαίως ὑπεβλήθη, καὶ τόμος συνοδικῆς ἐπὶ τούτοις προέβη, συμπεριληπτικῶς ἀποτέμνων τῆς τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ

Imperatore Constantinopolis ad septem annos cum diversis capitibus super mercatoribus, mercibus et dattis etc. cart. 397. » Propediem prolibit in Tafelii et Thomae libro, de quo supra.

(h) Acta Patriarchatus Cpolitani, p. 232.

(i) Ex Cod. Vind. jurid. gr. 6 fol. 213. De argumento hujus Novellae cf. Jo. Cantacuz. Hist. IV, 3. Ζαχχ.

ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ παντὸς τοῦ τῶν ὀρθόδοξων πληρώματος, εἰ τίς τι τῶν ὑπὸ τοῦ Βαριλαῆμ κατὰ τῶν μοναχῶν, τοῦ τε δηλονότι κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, λαληθέντων ἢ συγγραφέντων φανεῖ πάλιν τῶν αὐτῶν κατηγορῶν, οὐδένα τῶν ἀπάντων ἀγοσεῖν οἶμαι. Ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ὑπὲρ πονηρᾶς καὶ φιλόδοξου γνώμης κατὰ τῆς βασιλείας μου πλασαμένων τινῶν ἃ καὶ ὑμεῖς ἴστε, κάντε ὕθεν γαλεπῆς συγχύσεως καταλαβούσης τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ὃ Ἀκινδυνος ὡς ἐρμαιῶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ καιροῦ μοχθηρῶς χρησάμενος, καὶ πολλοὺς ἀπατίσας καὶ προσεταιρισάμενος, μεθ' ὧν καὶ τὸν χρυματίσαντα πατριάρχην, στάσειν ἤγειρε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας δεινὴν τῆς κατὰ τὴν πολιτείαν μηδὲν ἀποδέουσας, ἐπεκδικῶν μὲν τὰς τοῦ Βαριλαῆμ ἐκείνας κακοδοξίας, τὸ ὄνομα δὲ μόνον ἐκείνου καὶ αὐτὸς πρὸς ἀπάτην ἀποκηρύττων, εἰ καὶ τῶν συνेतῶς ἐκούστων οὐδένα διέλαθεν. Ἐπεὶ δὲ βαβαιωτῆς καὶ προστατῆς Ἀκινδύνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ὁ χρηματίσας πατριάρχης γενόμενος αὐτὸν τὸν Ἀκινδυνον χειροτονίας ἤξλωσε καὶ τινος τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς προῆγεν ἀρχάς, ἅμα καὶ πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην δέσποιναν τῶν Ῥωμαίων καὶ ἑρασμιωτάτην ἀδελφὴν τῆς βασιλείας μου ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις δόγμασι παρῆσιαζόμενος καὶ κατὰ τῶν δικαιοθέντων ἐπ' εὐσεβείᾳ μοναχῶν αὐθις χωρῶν, καταλαβοῦσα ἐντεῦθεν αὐτῇ τὰς ὑπὲρ εὐσεβείας συνοδικὰς ἐκείνας διαγνώσεις καὶ ἀποφάσεις ἀκυρουμένας, καὶ τὸν ἐπ' αὐταῖς συνοδικὸν τόμον τελείως ὑπ' αὐτοῦ ἀθετούμενον καὶ καταλυόμενον, πολλάκις πρότερον μετὰ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων τῶν καθ' αὐτὸν ἐξετάσασα, εἶτα καὶ σύνοδον συγκροτεῖ, καὶ ἦν ἐξετάσεως καὶ διαγνώσεως ἀκριβοῦς γενομένης καθαιρέσει κοινῇ πάντες τοῦτον καθυποβάλλουσι, κἂν εἰ μὴ μεταμεληθεῖ καὶ τὸν Ἀκινδυνον καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ἀποβάλλοιτο, καὶ τῆς μοίρας τῶν ὀρθοδόξων ἐκτέμνουσι. Τούτου δὲ τοῦ θεαρέστου τελεσθέντος ἔργου (ἐκκινεῖτον γὰρ κατὰ τὸν εἰπόντα καὶ ἡ τῆς κακίας κόλασις), λύει τὴν ἐμφύλιον στάσιν ὁ Κύριος καὶ βραβεύει τὴν εἰρήνην τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων. Καὶ οὕτως εἰσελθοῦσα ἡ βασιλεία μου Θεοῦ εὐδοκοῦντος εἰς τὴν μεγαλόπολιν ταύτην αὐτὸν μὲν εὖρα καθηρημένον, Ἀκινδυνον δὲ καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἀποκεκηρυγμένον πάλιν συνοδικῶς ὃ μὴ μόνον ἐνταῦθα κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην οἱ συνελθόντες ἔπραξαν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τοῖς ἰδοῖς κελίοις σχολάζοντες ἱερωτάτοι μητροπολίται ἐγγράφως συνεψηφίσαντο, προστιθέντες οὕτω μετὰ τῆς ἐν τοῖς δόγμασι παραφορᾶς καὶ τὰς ἄλλας ἀθέσμουσ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς βασιλείας γεγεννημένας πρῆξις αὐτοῦ, ὃ καὶ οἱ ἐκτὸς συνόντες τῇ βασιλείᾳ μου, ὃ τε Ἱεροσολύμων ἀγιώτατος πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἱερωτάτοι μητροπολίται, σύνοδον καὶ αὐτοὶ συγκροτήσαντες ἀπεψήναντο, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς τοῦ Ἀκινδύνου κοινωνίας χάριν πάσης ἱερωσύνης τοῦτον ἀπογυμνώ-

σαντες· εἰ γὰρ καὶ τόπῳ καὶ σώματι διηρημένοι ἦσαν, ἀλλ' ὡς ἐνὸς πνεύματος ἐν αὐτοῖς λαλοῦντος καὶ ἐνεργοῦντος τὸ αὐτὸ πάντες συναπεψήναν· Ὁ καὶ ἡ βασιλεία μου Χριστοῦ χάριτι στέργει καὶ στηρίζει καὶ νῦν καὶ πρότερον. Μετὰ μόντοι τὴν τῆς βασιλείας μου ἐπιδημίαν, καίτοι δι' ἐγγράφου τόμου πεμφθείσης αὐτῷ παρὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς καταδίκης, ἐπειδὴ περ ἔμαθον προφασιζόμενον αὐτὸν καὶ ἐνιστάμενον εἶ· ὡς ἀπόντα καταδικασθέντα, καὶ ἔτοιμον εἶναι παρῆναι καὶ ἀπολογεῖσθαι λέγοντα, προκαθίσας μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν Ῥωμαίων καὶ ἑρασμιωτάτου υἱοῦ τῆς βασιλείας μου καὶ μετὰ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ τῆς συγκλήτου διεμνηυσάμεθα τοῦτον εἰς τὴν σύνοδον ἀπαντήσαι.

Ὁ δὲ ἐφάνη μάλιστα τὴν ἀπουσίαν προφασιζόμενος· οὐ γὰρ ἐθάβρησεν ἀπαντήσαι καὶ ὄλωσ εἰς λόγους ἄλθειν, καίτοι καὶ τρεῖς καὶ τετράκις εἰς τὴν σύνοδον προσκλήθεις.

α'. Διὰ τοῦτο ταῖς αὐταῖς αἰ· καὶ πρότερον καταδίκαις καθυποβάλλεται συνευδοκοῦσης δικαίως καὶ τῆς βασιλείας μου, ὃ καὶ δεῦ τοῦ παρόντος δεικνύουσα καὶ βιβαιοῦσα προστάγματος διορίζεται· πᾶσι στέργειν μὲν τὰς τοιαύτας ἐνθέσμουσ καὶ συνοδικὰς διαγνώσεις καὶ ἀποφάσεις, ἀποτρέπεσθαι δὲ τοῦ· τὴ τοῦ Ἀκινδύνου φρονούντας καὶ πάντας τοὺς κατὰ τοῦ εἰρημένου ὀσιωτάτου ἱερομονάχου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μοναχῶν αὐθις χωροῦντας, ὡς ἀπατεῶνας ὄντας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐθις ταράσσοντας. Τούτου γὰρ χάριν καὶ τῆς κατ' εὐσεβείαν εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας καὶ τὸ παρὸν ἀπαλύθη τῆς βασιλείας μου πρίσταγμα.

Ἐἴχε καὶ τὸ· *Μητρί Μαρτίῳ Ἰνδ. ιε', δι' ἐρωθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς.*

XLVII. *Imp. Joannis Cantacuzeni de metropoli Cygebi. (k). (A. 1347.)*

Ἐπεὶ αἱ κατὰ τὸν τόπον τῆς μικρᾶς Ῥωσίας τὸν ἐπιτεκμημένον Βολούνιον εὐρισκόμεναι ἀγιώταται ἐκκλησίαι, ἡ τε Γάλιτζα, τὸ Βολοδίμηρον, τὸ Χόλμιν, τὸ Παρέμισθιν, τὸ Λουτζικὸν καὶ τὸ Τούρκοβον, ὑπέκειντο ἀφότου τῶ τῶν Ῥώσων ἔθνος Χριστοῦ χάριτι τὴν θεογνωσίαν ἐδέξατο εἰς τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν Κυγέβου, ἣν διέπει ἀρτίως ὁ κατ' αὐτὴν ἱερωτάτος μητροπολίτης, ὑπέριπτος καὶ ἐξαρχῆς πάσης Ῥωσίας, κύρις Θεόγυστος, ὡς καὶ αἱ τῆς Μεγάλης Ῥωσίας ἀγιώταται ἐπίσκοποι· κατὰ τὴν πρὸ ὀλίγου δὲ γεγονότα καιρὸν τῆς συγχύσεως, σὺνδρομον τὸν τοιοῦτον εὐρόντες καιρὸν, οἱ τε τὰ τῆς βασιλείας πράγματα διοικούντες, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τὸ εἶκος προϊστάμενοι, μηδὲν ἕτερον σπουδάζοντες ἢ τὸ τὰς οἰκείας ἀρέξεις πληροῦν, καὶ διὰ ταύτας τὴν τῶν κοινῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων κατάστασιν εἰς ἀταξίαν μετασκευάσαντες καὶ πάντα σχεδὸν ἀνατρέψαντες καὶ συγχέαντες καὶ ταῖς τῶν Χριστιανῶν ψυχαῖς τε καὶ σώμασι πᾶσαν καὶ παντοίαν βλάβην προσενήσαντες καὶ ζη-

(k) Exstat in Vind. Hist. gr. 65 fol. 134. Præmittuntur ibi epistolæ de eodem argumento ab imperatore missæ ad metropolitam Cygebi, altera ad ma-

gnum regem universæ Russia Symeonem, tertia ad regem Volodimiri Demetrium Lumpörte. Ζαχ.,

μίαν, καινοτομίαν κιν τούτω ποιούμενοι ἀπέπασαν ἀπὸ ταύτης δὴ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κυγέθου τὰς ῥηθείας τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας ἐπισκοπὰς καὶ ὑπὸ τὸν ἀρχιερέα Γαλιτζῆς ὑποκείσθαι, προβιδάσαντες αὐτὸν ἀπὸ ἐπισκόπου εἰς μητροπόλιν (1)· ὃ δὴ καὶ γέγονε μὲν εἰς κατάλυσιν τῶν ἐκ παλαιοῦ νομοσιμῶν ἐβίμων εἰς τὴν τοιαύτην χώραν τῆς πάσης Ῥωσίας, ἔδοξε δὲ βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς καὶ εἰς τοὺς ἐν αὐτῇ πάντας Χριστιανοὺς, μὴ ἀνασχομένους ὑπὸ δυοὶ μητροπόλιναι ποικιμίνεσθαι. ἀλλὰ βυλομένου; ἀσάλευτον καὶ ἀμετακίνητον μένειν τὴν ἦν εἶχον ἐκ παλαιοῦ συνήθειαν, ὡς δεδῆλωται, καὶ πάντα τρόπον κενούοντας εἰς τὴν τῆς τοιαύτης καινοτομίας κατάλυσιν· καθὼς καὶ ἐν ἄλλοις καιροῖς ἐπεχειρήθη μὲν ἡ τοιαύτη καινοτομία γενέσθαι, κατελύθη δὲ καὶ ἀνεστράπη ἅμα τῷ γεγονέναι, μὴ ἀνασχομένων, ὡς εἴρηται, τῶν ἐκείσε Χριστιανῶν τὸ τοιοῦτον αὐτῶν ἔτος ἀθετήθη· ἀνηνέχθη δὲ τὰ περὶ τούτου ἀρετίως εἰς τὴν βασιλείαν μου πρὸς τοῦ εὐγενεστάτου μεγάλου ῥηγῆς Ῥωσίας καὶ περιποθήτου ἀνεψιοῦ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Συμεών, καὶ ἐξητήθη μετὰ παρακλήσεως αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων ἐκείσε ῥηγῶν, ὥστε ἀποκαταστήσῃ καὶ αὖθις διὰ χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου τὰς τοιαύτας ἐπισκοπὰς ὑπὸ τὴν ῥηθείαν ἀγιωτάτην μητροπολιν Κυγέθου ὡς καὶ τὸ πρότερον·

α'. Ἡ βασιλεία μου, τὴν ταύτην αὐτοῦ ζήτησιν δικαίαν καὶ εὐλογον κρίνουσα διὰ τε τὸ ῥηθὲν καὶ ἀνωθεν μέχρι νῦν κρατήσαν ἐκκλησιαστικὸν ἔθος, ἐτι δὲ καὶ διὰ τὸ περιὸν τῆς ἀρετῆς τε καὶ θεαρίστου πολιτείας αὐτοῦ δὴ τοῦ διαληφθέντος ἱερωτάτου μητροπολίτου Κυγέθου, ὑπερίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ῥωσίας, τὸν παρὶτα χρυσοβούλλον λόγον ἀπολυούτα εὐδοκίᾳ καὶ προστάσει καὶ διορίζεται, ἠποκείσθαι καὶ αὖθις τῇ ῥηθείᾳ ἀγιωτάτη μητροπόλει Κυγέθου τὰς κατὰ τὴν εἰρημένην Μικρὰν Ῥωσίαν ἀγιωτάτας ἐπισκοπὰς, τὴν τε Γαλιτζαν, τὴ Βολοδίμηρον, τὴ Χόλμιν, τὴ Περεμίθλιν, τὴ Λουτζικὴν καὶ τὴ Τούρσοβον, αἵτινες παρὰ τὸ εἶδος τῇ Γαλιτζῆς ἰδδῶθησαν, ὡς δεδῆλωται, κατὰ τὸν ῥηθέντα καιρὸν τῆς συγχύσεως, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Κυγέθου ἀρχιερατικῶς διαπρέποντα ποιεῖν ἐν αὐταῖς, ὅσα καὶ οἱ θεοὶ καὶ ἱεροὶ κανόνες τοὺς μητροπολίτας ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκοπὰς ποιεῖν ἐγκειμένους, καὶ ὅσα δὴ καὶ πρότερον ἐν αὐταῖς οἱ προγεγονότες μητροπολίται καὶ αὐτοὶ οὗτος ὁ διαληφθεὶς ἱερωτάτος μητροπολίτης Κυγέθου ἐτίλει, χειροτονῶν καὶ ἐγκαθιστῶν ἐν αὐταῖς ἐπισκόπους καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὀνακρίων, καὶ ἐξετάζων ἐπὶ τισιν ἐκκλησιαστικοῖς εἰ δίοι ζητήμασι, καὶ ἄλλα ποιῶν ὅσα τοῖς θεοῖς

(1) In Cod. Paris. 4536 fol. 294 hæc leguntur :

Ἦσαν τῇ Μεγάλῃ Ῥωσίᾳ ἐπισκοπαὶ τὸ· νῦν δὲ ἐναπελείφθησαν αὐτῇ 19· ὕστερον γάρ τιμηθείσης τῆς Γαλιτζῆς τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας εἰς μητροπολιν παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαισολόγου ἐπὶ τοῦ πριτρίρχου κυροῦ Ἀθανασίου διὰ τε χρυσοβούλλων λόγων καὶ πριτρίρχικῶν ἐπικυρωμάτων, προστεθήσαν καὶ αὐτῇ τῇ μητροπόλει Γαλιτζῆς· αἱ τοιαύται ἐπισκοπαὶ· ἡ Βλαντιμίρη, ἡ Περμιζλή, ἡ Λουτζίτσα, ἡ Τούρσοβ, ἡ Χόλμη.

καὶ ἱεροῖς κανόσι νεύριστα· ἐφειλόντων καὶ τῶν κατὰ τὰς τοιαύτας ἀγιωτάτας ἐπισκοπὰς θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἔχειν εἰς αὐτὸν δὴ τὸν ἱερωτάτον μητροπολίτην Κυγέθου, ὑπερίμου καὶ ἐξάρχον πάσης Ῥωσίας, κύρον Θεογνώστον, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν κατὰ καιροῦς ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῶς διακρίβοντες τὴν προσήκουσαν εὐπειθειαν ὅσα καὶ εἰς πρῶτον ἀρχιερέα τούτων, καὶ ὑπακούειν αὐτῷ ἐφ' οἷς ἂν ἔχει λέγειν καὶ εἰσηγεῖσθαι αὐτοῖς ἀφορῶσιν (m) εἰς καταρτισμὸν τῶν ἐκείσε Χριστιανῶν καὶ εἰς ἐτέρην ἐκκλησιαστικὴν καὶ κανονικὴν πολιτείαν καὶ κατὰ στασιν. Ὅθεν καὶ τῇ ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρὸντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου ὑποκείσονται μὲν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς αὐταὶ δὴ αἱ ῥηθείαι· ἀγιωτάται ἐπισκοπαὶ τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας τῇ διαληφθείσῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Κυγέθου καὶ τῷ ταύτην ἀρχιερατικῶς διέποντι κατὰ τὸ παρὸν ἱερωτάτῃ μητροπόλιτι, ὑπερίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ῥωσίας, κυρῷ Θεογνώστῳ, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τὰ κατ' αὐτάς· ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ὡς ἀνωτέρω δεδῆλωται, ἀνακρίθησονται τε καὶ ἐξετασθήσονται καὶ τῆς προσήκουσας διορθώσεως ἐπιτελοῦνται, καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἐφειλόμενα πάντα καὶ νεομαρμμένα τελεῖσθαι διαπραχθήσονται· μετ' αὐτὸν δὲ καὶ τοῖς κατὰ καιροῦς ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῶς διακρίβουσι· καὶ ἡ τοιαύτη κατάστασις ἴσασι διατηρηθήσεται, ὡς καὶ ἦν ἐξ ἔθους ἐκ παλαιοῦ, καθάπερ δεδῆλωται, τὰς κατ' αὐτοῖς ἀγιωτάτας ἐπισκοπὰς ὑπ' ἑνα μητροπολίτην εὐρίσκεσθαι. Ἐπὶ τούτῳ γάρ καὶ ὁ παρὸν χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐγένετο καὶ ἐπαρηγορήθη τῷ μέρει τῆς ῥηθείας ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κυγέθου εἰς τὴν περὶ τούτου ἀφάλειαν, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Αὐγούστου τῆς νῦν τρεχούσης τοῦ ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόδελτον ὑποσημνηματο κράτος.

XLVIII. Imp. Joannis Cantacuzeni aurea bulla de monasterio Megaspilæo (n) (A. 1348.)

Ὁ χρυσοβούλλος λόγος τοῦ κοιδίμου αυτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Κατακουζηνού.

Ἐπὶ ὁ τιμωτάτος καθηγούμενος τῆς κατὰ τὴν Πελοπόννησον σεβασμίας μονῆς τῆς βασιλείας μου τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τῆς πανυπεράργου δεσποίνης καὶ Θεομήτορος καὶ ἐπιεκλημένης Μεγασπυλαωτίσης τῆς παρὰ τὸ ἱερωτάτου ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἱστορηθείσης, ἀρχιμανδρίτης τε καὶ πρωτοσύγκελλος ἱερομόναχος κύριος Μάρκος, ἀνέφερον, ὡς ἡ κατ' αὐτὸν τοιαύτη σεβασμία μονὴ κέκτηται διὰ χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων τοῦ τε αὐθέντου μου τοῦ βασιλέως τοῦ πάππου τῆς βασιλείας μου, καὶ τοῦ θειοτάτου μου

Cf. etiam Coll. can. ed. Rhalli et Potli V p. 494 not. 4. Acta synodalia ad ecclesiam Serbiam spectantia annorum 1368 et 1371 ex Cod. Vind. hist. gr. 65 (Nesselro 47) nuper editis J. Müller in Sitzungsber. d. k. k. Akad. d. Wiss., tom IX (1855), p. 403. Zsch.

(m) Legerim ἀφορῶντα.

(n) Hanc editit Ofecommus in libro Κτιτορικῶν ἡτοι προσκυνητῶν τοῦ Μεγάλου σπηλαίου, Athous 1840, p. 90 sq.

δεσπότης καὶ βασιλεὺς τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλείας μου, τῶν αἰοδύμων καὶ μακαριτῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἀπογραφικῶν ἀποκαταστάσεων καὶ ἐτέρων εὐλόγων δικαιωμάτων μετόχια καὶ λοιπὰ κτήματά τε καὶ ὑποστατικά ἐν διαφόροις τοποθεσίαις· — ἃ δὴ καὶ κατὰ μέρος ἔχουσιν οὕτως· εἰς τὴν Λαππάταν μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ὀσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου μετὰ τῶν αὐτῶ παροίκων, προσκαθημένων τε καὶ ἐξαλειμματικῶν ὑποστάσεων· ἕτερον μετόχιον περὶ τὴν Βοστιτζαν εἰς ὄνομα τῆς πανυπεράγνου τιμώμενον δεσποίνης καὶ Θεομήτορος καὶ ἐπικεκλημένης τῆς Πεφανερωμένης· περὶ τὸν Δρόγκον ἕτερον μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον καὶ αὐτὸ τῆς πανυπεράγνου δεσποίνης καὶ Θεομήτορος καὶ ἐπικεκλημένης τῆς Συνοδηρωτίσης μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, προσκαθημένων καὶ λοιπῶν δικαίων αὐτοῦ· περὶ τὸ Μονοδένδριον γὴν μοδίον τριακοσίων· εἰς τὸ χωρίον τὸ Βραχλιπάροικοι, ὃ τε Δημήτριος καὶ Κωνσταντίνος οἱ πρεσβύτεροι καὶ Γεώργιος ὁ Βάρδας· εἰς τὸ χωρίον τῆς Ζαχλοροῦς προσκαθημένοι τινες· εἰς χωρίον τὴν Δουμενᾶν πάροικοι καὶ ἐξαλειμματικαὶ ὑποστάσεις, ἃς προκατείχε· περὶ τὸ καστέλλιον τὸν ἄγιον Ἰωάννην χειμάδιον τὸ καλούμενον ἡ Λάμεια· καὶ ἕτερον εἰς τὴν Βλογοκίτζαν μετὰ τοῦ πλησιάζοντος· ἐκεῖσε χωραφίου τοῦ καλούμενου τῆς Πρωσσαίνης· ἡ ἡμισία μέρος ἡ λατινικὴ τοῦ χωρίου τῆς Ἀθουσαίνης (ὡς τῆς λοιπῆς ἡμισείας μέρος) κατεχομένης παρὰ τῶν διαφόρων Ῥωμαίων καὶ ὑπὸ χεῖρα τῆς βασιλείας μου, καὶ αἱ ἐκεῖσε πλησιάζουσαι ἐξαλειμματικαὶ ὑποστάσεις τοῦ τε Καρθίου καὶ τοῦ Νήφωνος· ἀλλὰ ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ μυλοτόπιον σὺν τῷ ἐκεῖσε εὐρισκομένῳ παλαιῷ ναφὸ τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου· ἃ δὴ κατέχει καὶ νέμεται τὸ μέρος τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιασίστως μέχρι τοῦ νῦν· παρεκάλεσε δὲ ἄρτίως ὁ ῥηθεὶς τιμιώτατος ἀρχιμανδρίτης καὶ πρωτοσύγκελλος, ἵνα πορίσῃται ἐπὶ τούτοις καὶ χρυσοβούλλον τῆς βασιλείας μου, τὴν τούτου δέησιν εὐμενῶς προσδεξαμένη ἡ βασιλεία μου τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον ἐπιχορηγῆ καὶ ἐπιθραβεῖται τῇ κατ' αὐτὸν τοιαύτῃ σεβασμίᾳ μονῇ·

α'. Δε' οὐ προστάσεις, καὶ διορίζεται εἶναι μὲν καὶ εὐρισκεσθαι τὸν αὐτὸν τιμιώτατον πρωτοσύγκελλον εἰς τὴν ἡγουμενίαν καὶ προστασίαν τῆς δηλωθείσης μονῆς ἐφ' ὄρω τῆς αὐτοῦ ζωῆς· κατέχειν δὲ καὶ τὴν τοιαύτην σεβασμίαν μονὴν καὶ νέμεσθαι καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὰ ἀνωτέρω κατὰ μέρος εἰρημένα μετόχια καὶ λοιπὰ ὑποστατικά, κτήματά τε καὶ βελτιώματα, ἀνενοχλήτως παντάπασιν καὶ ἀδιασίστως, ἔτι τε ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως, κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν προσόντων αὐτῇ, ὡς εἴρηται, χρυσοβούλλων τε καὶ προσταγμάτων καὶ λοιπῶν εὐλόγων δικαιωμάτων, καὶ ὡς εὐρίσκεται κατέχουσα ταῦτα

(α) Adde α'.

(β) Reperiuntur in *Pactorum* lib. V, de quo Index: « 1349. 10 Novembris. Juramentum treugarum initurum cum dom. Imperatore Constantiнопolitano, fol. 258. » Et: « 1350. Constantiнопolis. Exemplum

καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ὀφείλοντα διατηρεῖσθαι ἀνώτερα πάσης καὶ παντοίας καταδυναστείας καὶ ἐπηρείας καὶ κατατριβῆς καὶ διενοχλήσεως ἀδίκου καὶ πλεονεκτικῆς. Τῇ γοῦν ἰσχυρῇ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου διατηρηθήσεται μὲν ὁ διαληφθεὶς τιμιώτατος ἱερομόναχος ἀρχιμανδρίτης καὶ πρωτοσύγκελλος κύριος Μάρκος εἰς τὴν ἡγουμενίαν καὶ προστασίαν τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς ἐφ' ὄρω τῆς αὐτοῦ ζωῆς, ὡς δεδηλωται· καθέξει δὲ καὶ νεμηθήσεται καὶ ἡ αὐτῆ σεβασμία μονὴ τὰ προσόντα ταύτη, καθὼς εἴρηται, κτήματά τε καὶ ὑποστατικά μετὰ τῆς περιοχῆς καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν καὶ τῶν ἐν τούτοις βελτιωμάτων, κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν ἀναγεγραμμένων χρυσοβούλλων, προσταγμάτων τε καὶ λοιπῶν εὐλόγων δικαιωμάτων, ἀνενοχλήτως πάντῃ καὶ ἀδιασίστως, ἀναφαιρέτως τε καὶ ἀναποσπάστως, καθὼς κατέχει· καὶ νέμεται ταῦτα καὶ μέχρι τοῦ νῦν, μηδεμίαν παρὰ μηδενὸς τῶν ἀπάντων ὑφισταμένη ἐπὶ τῇ τούτων κατοχῇ καταδυναστείαν, ἢ ἐπήρειάν τινα καὶ κατατριβῆν.

Ἐπειδὴ καὶ τούτου ἔνεκεν ἐγένετο καὶ ὁ παρὼν χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου, καὶ ἐπεχορηγήθη καὶ ἐπιθραβεύθη τῷ ῥηθέντι τιμιωτάτῳ καθηγουμένῳ ἀρχιμανδρίτῃ καὶ πρωτοσύγκελλῳ καὶ τῇ κατ' αὐτὸν τοιαύτῃ σεβασμίᾳ μονῇ δι' ἀσφάλειαν, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τῆς ἐνεστώσης (ο) Ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ ἔκτου, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑψημῆνατο κράτος.

Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Κωνσταντινουπόλις.

XLIX. *Imp. Joannis Cantacuzeni pactiones cum Venetiis* (p). (A. 1350.)

L. *Imp. Joannis Cantacuzeni aurea bulla pro Genensibus* (η). (A. 1352.)

In nomine Domini, amen.

Johannes in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Romanorum Catacosinos.

Cum inter Imperium nostrum ex una parte et commune Janue ex altera intervenerint scandala, propter que mota est guerra inter nos et ipsum commune, et tandem pluribus colloquiis habitis inter Imperium nostrum et nobiles viros, dominos Oberlunz Gatuluxiun, Raffum Ermirum, syndicos illustri domini Ducis et communis Janue, etiam Fredericum del Orto et dominum Lanfranchum de Podio, nomine et parte nobilis viri Paganini de Auria, Ammirati communis Janue, nec non syndici et syndicario nomine dicti domini Ducis et communis Janue, prout apparet instrumento publico scripto manu Conradi de Credencia notarii 1350 die tertia Junii, per quod instrumentum apparet dominum Ducem et ejus consilium promississe habere

treugue firmata cum dom. Imperatore Constantiнопolitano, fol. 267. » Ζαχρ.

(η) Ex archivo privato Spinolæ editit Sauli Della col. dei Genov. in Galata, II, p. 216.

et tenere rata grata et firma omnia et singula que a per ipsium dominum Ammiratum et substituendos ab eo facta gesta et promissa et recepta fuerint cum quibuscumque dominis quocumque titulo dignitatis existant : et qui Obertus, Ruffus, Fredericus, et Lanfrancus sunt substituti actores et procuratores dicti domini Ammirati, cum tota potestate, quam ipse habet pro supradictis, tenore instrumenti publici scripti manu Thome Octonis notarii anno presentis die trigesima Aprilis ; igitur nostrum Imperium cum predictis nobilibus venit ad infrascriptam pacem ut infra.

Primo videlicet quod firmamus conventiones novas et veteres, que sunt inter Imperium et commune Janue, cum reservatione tamen, quod pax et ea pacta, gesta per dominum Ammiratum cum Orca-
B nthei Ammirati, sint firma non obstantibus conventionibus predictis.

Item per pactum Imperium nostrum de grata donationem facit communi Janne de Gallata cum terreno, prout fossatum tendit usque ad castrum sancte Crucis, et ultra dictum fossatum cubitorum centum, infra quod non possit edificium Latinum vel Grecum nec aliqua alia novitas fieri. Itaque cubitus centum isti sunt in facie incipiendo a capite Gallata usque ad castrum sancte Crucis recta linea, et a castro sancte Crucis usque ad turrem Tra-
verii.

Item extitit per pactum et promissum per Imperium nostrum, quod galeis aliquibus Catalanorum et Venetorum, que venirent in Constantinopoli,
C non debeat istum Imperium nostrum seu Greci dare aliquod refrigerium nec receptum, nec dinutere eos ponere stallam, nec in aliis forensibus castris sive potenciam (r) dicatorum castrorum : ita tamen, quod in illis castris in quibus non est potencia defendendi se ab illis galeis, si ille galee ibi refrescantur acciperent, non intelligatur propter ea destructio pacis vel contrafecisse nostrum Imperium juramento nostro. Hec autem habeant locum durante guerra inter Catalanos, Venetos et Januenses.

Item extitit per pactum et promissum per Imperium nostrum, quod si eausus adveniret, quod in nostro Imperio vel in aliqua parte ipsius vel etiam in Constantinopoli quod aliqua briga vel rixa vel offensiones fierent inter Catalanos [et] Venetos cum Januensis, et Januenses cum Catalanis et Venetis, quod Greci ipsius Imperii non debeant aliquo modo de dicta rixa vel briga se impedire : et si quis dicatorum Grecorum se impediret de predictis, damnatur ab Imperio nostro vel puniatur per nostrum Imperium. Tamen debent capitanei nostri in illis locis imperii ubi se invenirent, quibus esset briga vel rixa inter predictos Januenses, Venetos et Catalanos, tenere eos qui facerent brigam et mittere Januenses quidem ad Potestatem Peire, Venetos autem ad Bailivum Venetorum.

Item extitit per pactum, quod si galea Catalano-
(r) *Loqe* : potencia.

rum vel Venetorum veniret in Constantinopoli durante dicta guerra cum Bafello Venetorum vel aliquo ambaxiatore, quod eo casu si tunc (s) poneret stallam, non intelligatur contrafecisse pacem.

Item extitit per pactum, quod Imperium nostrum occasione dicte pacis dare debeat dicto domino Ammirato omnes Januenses, quos habent nostri Greci in imperio et quos etiam Imperium nostrum habet carceratos vel detemptos, et libere eidem domino Ammirato eos demittat et similiter dominus Ammiratus libere dimittat omnes Grecos quos habet in commune tantum et qui sunt in communi.

Item extitit per pactum, quod Imperium nostrum non debeat ponere vel accipere commercium a Greco qui emat mercimonia a Januense, et si esset in conventionibus quod possit vel debeat recipere dictum commercium, quod non accipiat, nisi accipiat generaliter a nostris Grecis ementibus ab aliis Grecis mercimonia. Et similiter faciat commune Januensis suis ementibus mercimonia (s) Grecis.

Item extitit per pactum, quod si aliquis Grecus vendiderit in Peira vel in burgis vinum, quod commercium impositum secundum ordinationem sardiorum communis Janue hujusmodi Grecus debeat solvere prout alii Januenses, et similiter commercium Imperii nostri colligant et accipiant impositum per nos commercium a Januensis vinum vendentibus in Constantinopoli prout ab aliis Grecis. Et predicta locum habeant durante guerra Catalanorum et Venetorum cum Januensis vel quousque commercium vini esset disobligatum si pignoreretur. dicto guerre.

Item extitit per pactum, quod, si casus accideret, quod absit, quod videretur Imperio nostro quod per Januenses esset factum, dictum vel operatum contra pacem, taliter quod intenderet Imperium nostrum movere vel habere guerram cum Januensis, tunc intelligatur vinculo juramenti per suum certum nuncium et speciale ad Potestatem Peire denunciare eidem et protestari de predictis, ut a die qua hoc fecerit usque ad octo menses tunc proxime venturos non possit non obstantibus predictis fieri aliqua offensio inter partes aliqua occasione vel modo. Et similiter si Potestati Peire videretur quod per Imperium nostrum et Grecos suos contraveniretur paci predictae, teneatur Potestas illud idem similiter ut supradictum est et protestari et denunciare Imperio nostro, nec possint dicte partes similiter usque ad octo menses tunc proxime venturos facere aliquas offensas : quibus octo mensibus elapsis dicte partes sint et esse debeant in eorum libertate non obstante dicta pace.

Item extitit per pactum, quod navigia Grecorum non navigent nec navigare debeant ad Tanaim vel in mari Tane, nisi quando navigia Januensis illuc navigarent, salvo semper quod cum Imperium no-
(s) Sauli : sit hunc.

strum intendat de predictis ad dominum Ducem suam
ambaxiatam transmittere ad impetrandum quod il-
loc dicta navigia Grecorum possint navigare, et si
dominus Dux concedet quod ea possint illuc navi-
gare, quod possint ire nec moveatur guerra pro-
pterea inter partes.

Item extitit per pactum, quod si per Januenses
super navigio inimicorum eorum, Catalanorum vi-
delicet et Venetorum, caperentur Greci, qui cum
dictis inimicis essent ad soldum vel sua spontanea
voluntate, quod illi tales Greci possint teneri, salvo
si dicti Greci ibi essent per vim capti, quod tunc
Januenses illos tales Grecos relaxare debeant. Et
predicta locum habeant elapsis tribus mensibus,
incipiendis a die fiende pacis et finiendis in calen-
dis Augusti proximi venturi. Et e converso si no-
strum Imperium invenerit Januenses aliquos cum
nostro Imperio.
. . . quod eos debeat tenere.

Item extitit per pactum, quod aliqua navigia
Grecorum non possint ire vel redire ad loca Cata-
lanorum et Venetorum durante guerra predicta;
excepto si Imperium nostrum aliquibus suis de cau-
sis vellet ad dicta loca unum lignum armatum
transmittere, quod tunc licite possit dictum lignum
transmittere quotiescumque voluerit.

Item extitit per pactum et conventum, quod
omnia immobilia terre et possessiones Januensium
que essent in imperio restituantur Januensibus talia
qualia sunt, salvo quod si de aliquibus possessioni-
bus pervenisset in nostrum vestiarium aliqua pecu-
nia, ipsa minime restituatur et teneatur.

Item extitit per pactum et promissum, quod ali-
quis Januensis non possit emere aliquas possessio-
nes vel terras seu vineas ab aliquo Greco, nisi de
mandato Imperii nostri, et si aliquis Januensis eme-
ret sine mandato Imperii nostri, amittat precium
dicte possessionis.

Item, quod debita, que sunt inter Grecos et Ja-
nuenses, sint in eo statu et jure, quibus erant ante
guerram, excepto quod si aliqua pervenissent in
vestiario Imperii nostri vel in communi Janue vel
Peyre, illa talia restitui non debeant.

Item extitit per pactum et conventum, quod si
aliqua bona Januensium capta per Catalanos et Ve-
netos vendita essent tempore guerre presentis Gre-
cis, et similiter aliqua bona Grecorum capta vel
vendita essent Januensibus, que essent amissa,
nec de ipsis amplius fieri possit requisitio aliqua.

Item, quod omnia dampna data tempore presentis
guerre et facta per presentes, videlicet per Grecos
Januensibus et per Januenses Grecis, sint remissa,
nec de ipsis aqualiter possit fieri aliqua requisitio
vel emendatio seu restitutio.

Item extitit per pactum, de Syo et Folia, quod
Imperium nostrum debeat audire ambaxatores suos,
et si ipsi dicet (t) Imperio nostro rem que placeat

(t) *Lego, dicent.*

(u) *Videtur aliquid excidisse.*

ei vel non, tunc de predictis Imperium nostrum
possit transmittere ad dominum Ducem et commune
Janue, et quicquid de predictis se conveniet et faciat
cum domino Duce et domino Dux (u), ut cum Im-
perio nostro illud intelligatur esse factum, et si non
placebit Imperio nostro ordinatio quam faciet do-
minus Dux de predictis, quod possit Imperium no-
strum transmittere ad dominum Ducem totiens quo-
tiens voluerit ad conveniendum se cum eo.

Item extitit per pactum, quod Januenses non te-
neantur querere sanguinem Grecorum vel alicujus
extranei qui sit sub Imperio nostro per commune
Janue vel Peire bannitorum, et similiter Imperium
nostrum indulgentiam dat omnibus Januensibus con-
tra quos habebat aliquod gravamen.

Que omnia et singula suprascripta Imperium
nostrum et dilectissimus filius noster dominus Mat-
teus Catacusinus juramus ad sancta Dei evangelia
et in animabus nostris, corporaliter tactis sacris
scripturis, firma et rata et grata perpetuo habere
et tenere, et in nullo contrafacere vel venire, de jure
vel de facto, modo vel ingenio, sed ea cum effectu
et sine diminutione aliqua observare et facere in-
concusse observari. Et teneatur similiter alius dispo.

carissimus filius noster dominus Manuel Catacu-
sinus, cum venerit coperante Deo (v) Constantino-
poli, jurare attendere, complere et observare om-
nia et singula, prout nos. Et per similem modum
dicti domini, Obertus, Roffus, Fredericus, et Lau-
francus, nominibus predictis juraverunt ad sancta
Dei evangelia, corporaliter tactis sacris et sanctis
scripturis, et in animalibus dicti domini Admirati
et domini Ducis et communis Janue, omnia
supradicta et singula habere perpetuo firma, ra-
ta, grata, et in nullo contrafacere vel venire, de
jure vel de facto, modo vel ingenio, et ea cum
effectu et sine diminutione observare et facere in-
concusse observari: et quod teneantur dicti domi-
nus Admiratus, domini Lanfrancus Cattaneus,
Martinus de Mauro, Cattaneus Spinula et Anto-
nius. consilarii dicti domini Ammi-
rati, jurare semper ad voluntatem Imperii nostri

attendere omnia et singula ut supra: nec non etiam
jurent isti omnes, quod dominus Dux jurare teneat-
ur in presentia ambaxiatoris vel ambaxiatorum
Imperii nostri, quod predictam pacem, pacta et
conventiones et singula supra dicta habeat et te-
nebit firma, rata et grata. Ad quorum omnium
cautelam et evidenciam plenioris presens privile-
gium sacramentale aurea bulla munitum Imperii
nostri fieri iussimus, translactum in Greco et Latino
de nostro mandato, interpretante et dictante fami-
liari nostro, magno interprete Imperii nostri, do-
mino Nicolao Sagieo, litteris rubeis manu nostra
propria more solito subscriptum et aurea bulla pre-
dicta inferius appensa roburatum (x).

(n) *Sauli duo.*

(x) *Tenori hujus instrumenti apud Sauli hæc ac-*

Ll. *Imp. Joannis Cantuarzeni de judicio in metro-*
politum Caesarisense ferendo. (y). (A. 1353.)

Πατριάρχῃ, ἡ βασιλεία μου ἐγνώρισε, ὡς ὁ Καίσαρ εἰς Καππαδοκίας Βασιλεὺς ὁ Καραντηνός· ἐκ κακοῦθους ψυχῆς καὶ γνώμης θρασείας ἐποίησατο λιβέλλου ὄδω, ἣν ἐποίησατο προτεχῶς πρὸς τὴν βασιλείαν μου κατὰ τῆς ἀγιοσύνης σου. Ἐνεχόμενος γὰρ εἰς κρίσιν συνοδικὴν ὑπὲρ ὧν αἰτιμάτων ὑπέχε κατηγορούμενος, πρὶν ἀποδύσασθαι τὰ ἐγκλήματα, πρὶν τὴν ἀπὸ τῆς ἀγιοσύνης σου αἰτήσασθαι ἔνδοξιν κατὰ τὸ τοῖς ἱεροῖς κινῶσι δοκοῦν, πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλείαν μου ἐδραμεῖν ἐβουλεύσατο, σκυλὴν ἐμποῖσσαι τῇ ἀνακρίσει αὐτοῦ μηχανώμενος. Ἀλλὰ τῆς ἐγγειρήσεως οὐκ ἀπώνατο. Μὴ ἀγνοῶσα γὰρ ἡ βασιλεία μου, ὅτι οὐδὲ κανονικὰς εὐθύναις ἐμπέπτει ἐκ τούτων ὁ Καίσαρ εἰς, τότε μὲν κενὸν καὶ ἀπρακτὸν αὐτὸν ἀπεπέμφατο, νῦν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἱεροῦ κανόνας παρῆρσιτῆσασθαι βούλεται. Ὅθεν καὶ παραηλοῖ τῇ ἀγιοσύνῃ σου ἡ βασιλεία μου, ὡς ἂν ἐπὶ συνιλεύσει τῶν ἐνδημούντων ἐν τῇ Νικαίᾳ ἱερωτάτων ἀρχιερέων, ὁσιδῆποτε ἂν καὶ ὦσι, κἄν ἴσως καὶ τοῦ κακωνοισμένου ἀριθμοῦ ἀποδέωσι, συγκαλέσθαι καὶ τὸν ἱερωτάτων πατριάρχῃν Θεουπόλειος μεγάλης Ἀντιοχείας μετὰ τῶν ἀρτι συνόντων αὐτῷ κατὰ τὴν Νικαίαν ἐπισκόπων, καὶ συνδιακτεψάμενοι κοινή τὰς κανονικὰς διατάξεις ἀκολούθως· αὐταῖς περὶ τοῦ Καίσαρ εἰς ἐξενέγκητε ψῆφρον, ἥτις ἐπιγνωσθήσεται καὶ τῇ βασιλείᾳ μου. Εἶχε τὸ Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ Ἰνδ. ζ', δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς.

LII. *Imp. Joannis Palaeologi pactum cum Venetis (a).*
(A. 1363.)

LIII. *Imp. Joannis Palaeologi de privilegiis mercatorum Narbonensium (a).* (Inter 1355—1371.)

Ἐπεὶ διὰ τοῦ κινισούλου τῶν Ναρβωνησίων τῶν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἀναστρεφομένων ὡς ἀπὸ μέρους τῆς Ναρβώνης ἡ βασιλεία μου παρεκλήθη, ὅπως τὰς αὐτοῖς παρασχεθείσας ἐξουσίας τε καὶ ἐλευθερίας καὶ χάριτας παρὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου αὐθέντου καὶ πατρός μου τοῦ ἀγίου βασιλέως ἐκείνου σεπτῷ χρυσοβούλλῳ [βεβαιώσῃ], καὶ ἡ βασιλεία μου ἄξιον κρίνει ταύτας ἐπικυρῶσαι, τὴν αὐτοῦ προεδεξαμένη εὐμενῶς ἰκεσίαν ὁρίζει καὶ βούλεται, ὅπως αὐτὸ τὸ χρυσοβούλλον καὶ πάντα καὶ καθ' ἕκαστον τὰ ἐναυτῷ ἐμπεριελημμένα τὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας δωρεᾶς ἐπικυρῶσιν τε κατέχουσι καὶ βεβαιώσιν, καὶ αὐτῶν μάντοις ἐμπληροῦντων καὶ φυλαττόντων ὅσα τῇ ἡμέ-

cedunt : « Instrumentum hujuscé pacis rogatum fuit per Thomam Octonem notarium communis Janue in Constantinopoli in sacro palacio Brachernarum coram testibus Grecis et Janensibus, anno a constitutione mundi secundum cursum Imperii Romeorum sexcento millesimo octavo centeno sexagesimo, ab incarnatione vero Domini nostri Jesu Christi anno MCCCLII secundum cursum Latinorum die sexta Madii. »

(y) Habetur in Cod. Vind. hist. gr. 65 fol. 154 inter acta anni 1353.

(z) Habet Pactorum lib. V, de qua sic Index : « 1565. 13 Martii. Treugua et pactum super pluribus Capitulis cum domino imperatore Constantinopoli-

τέρᾳ βασιλείᾳ ἐπηγγελλαντο ἐν αὐτῷ τῷ σεπτῷ χρυσοβούλλῳ διαλαμβανόμενα. Ἐκφανέστερόν τε προστάται ἡ βασιλεία μου, μῆτι καινότερον αὐτοῖς ἐπνευχθῆναι ἕνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ μέτρου τῶν πηχέων μί, τε μὴν τινος ἄλλης αἰτίας, εἰ μὴ καθάπερ γέγονεν ὅτε τὸ διαληφθὲν χρυσοβούλλον παρεσχέθη αὐτοῖς. Εἰς οὗ δὴ πράγματος μνήμην τε καὶ ὀχύρωσιν τῷ παρόντι σεπτῷ χρυσοβούλλῳ γράμμασιν ὡς ἔθος ἐρυθροῖς ὑπογράφας καὶ βούλλῃ χρυσῇ τῆς βασιλείας μου κραταιωθήναι· προστάται. »

Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

LIV. *Imp. Joannis Palaeologi pactum cum Venetis (b).*
(A. 1370.)

LV. *Imp. Manueltis Palaeologi aurea bulla, qua ecclesiae Monembasias Helicobuni possessio conceditur (c).* (A. 1406.)

Ἐτερον χρυσοβούλλον.

Ἡ βασιλεία μου ἀποδεχομένη καὶ ἔχουσα θέλημα, ἵνα ἡ ἀγιοτάτη μητρόπολις Μονεμβασίας κατέχη τὴν χώραν τοῦ Ἐλικοβουνοῦ ὀλοτελῶς καὶ ὀλοκλήρως εἰς τὸ ποιεῖν τοὺς κατὰ καιρὸν ταύτης ἀρχιερατικῶς προστατεύοντας λειτουργίας· δύο καθ' ἑκάστην ἔβδομάδα, ἐν ταῖς τῆς Τετράδος καὶ τοῦ Σαββάτου ἡμέραις, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἐκεῖσε ταφέντων παιδῶν τῆς βασιλείας μου, ὡς καὶ ὁ νῦν ἱερωτάτος μητροπολίτης Μονεμβασίας ὑπέρτιμος καὶ ἔσαρχος πάσης Πελοποννήσου κύριος Ἀχάκιος ἔταξε κατὰ τὴν περιληψὶν τοῦ ἐπὶ τούτῳ προδάντος ὀργυροβούλλου τοῦ περιποθῆτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογεννήτου κύρ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου· ἐπιχορηγεῖ αὐτὴ ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐπιθραβεύει τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον αὐτῆς, δι' οὗ εὐδοκεῖ, προστασσει, θεσπίζει καὶ διορίζεται, ἵνα τὸ εἰρημένον ἀργυροβούλλον τοῦ περιποθῆτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἔχῃ τὸ στέργον, τὸ κύρος καὶ βέβαιον· καὶ κατέχη ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἔξῃς ἡ ἀγιοτάτη μητρόπολις Μονεμβασίας τὴν εἰρημένην χώραν τοῦ Ἐλικοβουνοῦ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πύργου καὶ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀναφαίρετως καὶ ἀναποσπάτως· κατὰ τὴν περιληψὶν καὶ ἰσχύον καὶ δύναντιν τοῦ εἰρημένου ἀργυροβούλλου, καὶ καθὼς εὐλόγως δικαιοῦται ἐπ' αὐτῷ μὴ εὐρίσκουσα χάριν τούτου τὴν τυχοῦσαν ἐπήρεια, ὀφειλόντων τῶν κατὰ καιροῦ· ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων τῆς τοιαύτης μητροπόλεως ἐκτε-

tano, ut in fol. 423. »

(a) Hanc auream bullam Stephanus Baluzius ex originali chartophylacii Narbonensis eruit et edidit Ducange familiae Byzantinae. ed. Paris. p. 259. Est autem utraque lingua, Graeca scilicet et Latina, ut mos fuit postremorum temporum, exarata : Ducange latina quoque praestat, ego vero edere supervacaneum esse dixi. ZACH.

(b) Exstat in Libro V Pactorum, cujus Index haec habet : « 1370. Primo Februarii. Constantinopolis. Privilegium confirmationis treugarum inter Dam. Imperatorem Constantinopolitanum et dom. Ducem et commune Venetiarum ut in fol. 460. »

(c) Ex Cod. Scorialensi edidit Miller.

λεῖν καὶ ποιεῖν καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα δι' ὄλου τοῦ ἑνιαυτοῦ ἐν ταῖς τῆς Τετράδος καὶ τοῦ Σαββάτου ἡμέραις λειτουργίας· δύο διηγετικῶς καὶ ἀνελλιπῶς ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἐκείσε ταπέντων παιδῶν τῆς βασιλείας μου, καθὼς καὶ νῦν ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, ὑπέριμος καὶ ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου κύριος Ἀκάκιος, ἔταξε τοῦτο ἀπαύτως ποιεῖν. Τῆ γοῦν ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου ἔξει ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἔξης τὸ εἰρημένον ἀργυροβούλλον τοῦ περιποθῆτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογεννήτου κύρ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου, τὸ στέργον, τὸ κύρος καὶ βέβαιον, καὶ καθέξει ἡ δηλωθεῖσα ἀγιωτάτη μητρόπολις Μονεμβασίας τὴν εἰρημένην χώραν τοῦ Ἐλικουνοῦ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πύργου καὶ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσιπάτως κατὰ τὴν περὶ ἠλψιν καὶ ἰσχύν καὶ δυνάμει τοῦ εἰρημένου ἀργυροβούλλου, καὶ καθὼς ἐλλόγως δικαιούται ἐπ' αὐτῷ μὴ εὐρίσκουσα χάριν τούτου τὴν τυχοῦσαν ἐπὶ φρεῖαν, ὀφειλόντων τῶν κατὰ καιροῦς ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων τῆς τοιαύτης μητροπόλεως ἐκτελεῖν καὶ ποιεῖν καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα δι' ὄλου τοῦ ἑνιαυτοῦ ἐν ταῖς τῆς Τετράδος καὶ τοῦ Σαββάτου ἡμέραις λειτουργίας δύο διηγετικῶς καὶ ἀνελλιπῶς ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἐκείσε ταπέντων παιδῶν τῆς βασιλείας μου, καθὼς καὶ ὁ νῦν ἱερώτατος μητροπολίτης τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, ὑπέριμος καὶ ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου κύριος Ἀκάκιος, ἔταξε τοῦτο ἀπαύτως ποιεῖν. Τούτου γὰρ χάριν ἴγνεται καὶ ὁ παρὼν χρυσοβούλλος· λόγος τῆς βασιλείας μου, ἀπολυθεὶς κατὰ μήνα Σεπτέμβριον τῆς ἐνισταμένης ἰδ' Ἰνδ. τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἑννακισιοστοῦ τεσσαρεσκαδεκάτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόδότηον ὑποσημηνατο κράτος.

Μανουὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

LVI. Imp. Constantini Palæologi aurea bulla pro Bagusanis (d). (A. 1451.)

Ἐπεὶ τὸ εὐγενὲς καὶ περιφανὲς κομόνιον τοῦ Ῥαγουσίου ἐπέδειξάτο εὐνοίαν καὶ φιλίαν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀρχοντας καὶ ἀνθρώπους κατὰ τοὺς παρελθόντας καιροὺς, τοὺς ἀπὸ τῶν μερῶν αὐτοῦ διερχομένους, δεχόμενον αὐτοὺς μετὰ ἀγάπης καὶ τιμῆς καὶ διαθέσεως καλῆς, καὶ διὰ ταῦτα κινήθησα καὶ ἡ βασιλεία μου ὤρισεν, ἵνα ἐὰν ἐλθῶσι καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ἡμετέραν πόλιν ἐπὶ τῷ χρῆσθαι εἰς πραγματείας αὐτῶν, εὐεργετησάμεν τινα εὐεργεσίαν εἰς τὰ κομμέρικια αὐτῶν, καὶ τοῦτο ἀκουσθὲν εἰ, αὐτὸ ἀπέστειλεν ἀποκριτάριον τὸν εὐγενῆ ἄνδρα, κύρ Βολτζιον ντὲ Μπαλιπάλιου, καὶ ἐλλῶν ἐζήτησεν, ἵνα δώσωμεν αὐτῷ τόπον ἐπὶ τῷ ἀνοικοδομησῆαι λόντζαν, καὶ ἔχωσι καὶ κόνσουλον ἐν αὐτῇ, εἰ δὲ καὶ ἐκκλησίαν ἐν θέλωσι, καὶ ἐμμένωσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα

ἔσοι βούλονται, καὶ ἔχωσιν ἀφ' ἡμῶν περὶ θάψιν καὶ θεραπείαν καὶ συγκατάβασιν εἰς τὰ κομμέρικια αὐτῶν· ἡ βασιλεία μου, καὶ δι' ἣν πρότερον εἶχεν ἀγάπην εἰς τὸ εὐγενὲς καὶ περιφανὲς κομόνιον, καὶ διὰ τὴν ζήτησιν καὶ ἀξίωσιν τὴν μετὰ τοῦ ἀποκριταρίου αὐτοῦ, τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον ἐπιχορηγᾷ καὶ ἐπιδραβεύει αὐτῷ·

α'. Δι' οὐ εὐδοκεῖ, προστάσσει, θεσπίζει καὶ διορίζεται, ὅτι εἰς τὸν τόπον, ὄντινα μέλλομεν δοῦναι αὐτῷ, ἀνοικοδομησῆαι λόντζαν, ἐν ἡ κόνσουλον ἴδιον ἔξει ἐν αὐτῇ, ἂν ἂν ἐκλέγηται, ὥστε κρίνειν τοὺς ἑαυτοῦ πάντας πρὸς ἀλλήλους. Καὶ ἐὰν ἐγκλητεύσῃ Ῥωμαῖος Ῥαγουζαῖω χρεωστοῦντι, ὀφείλει ἀπέρχεσθαι εἰς τὸν φόρον τοῦ ἐγκλητευομένου Ῥαγουζαίου, δηλονότι εἰς τὸν κόνσουλον αὐτοῦ ὁμοίως καὶ τὸ ἀνάπαλιν ὁ Ῥαγουζαῖος ὀφείλει ἀνάγων τῷ χρεωστοῦντι Ῥωμαίῳ ἀπιέναι εἰς τὸν φόρον αὐτοῦ τοῦ Ῥωμαίου.

β'. Ἐτι δὲ ἀνοικοδομησῆαι καὶ ἐκκλησίαν, ἐὰν θέλη. Καὶ διδώσι καὶ πάντες οἱ πραγματευταὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἰδίων κομμερικῶν δύο εἰς τὰ ἑκατὸν· ἐμβάλλοντες καὶ ἐκβάλλοντες πάντας οἱ Ῥαγουζαῖοι πάντα τὰ ἑαυτῶν ἐλευθέρως, ἀνευ τινὸς ἐμποδισμοῦ, καταβάλλοντες μόνον περὶ τῶν εἰσερχομένων αὐτῶν πραγμάτων, ὅταν ἔρχωνται, δύο εἰς τὰ ἑκατὸν· καὶ ταῦτα ἐνωσάνται εἰς ἐμβολὴν καὶ ἐκβολὴν, καὶ πλέον μὴ ἀπαιτεῖσθαι περὶ ὧν ἀταβέθληται οὕτω, ὡς ἔφημεν. Ὄφειλοντες καὶ οἱ κατὰ καιροῦς ἡμέτεροι κομμερκίριοι λαμβάνειν τὰ δύο εἰς τὰ ἑκατὸν, εἴτε ἐπ' ἀγορᾷ ἔχωσι τὴν τοιαύτην δουλείαν τοῦ κομμερικίου, εἴτε ἐπὶ τῷ πιστῷ, ὅπταν ἔρχωνται μετὰ τῶν ἰδίων πραγματειῶν.

γ'. Καὶ κατοικοῦσι καὶ ἐνταῦθα, ὅσοι ἐξ αὐτῶν βούλονται. Ἄν δὲ γε συμβῇ Ῥαγουζαῖόν τινα χρεωστήσαντα τοῖς Ῥωμαίοις τῆς πόλεως· ἐξίεναι μήπω τὰ κεχρεωστημένα καταβαλόντα, ἄλλος δὲ διὰ τοῦτο Ῥαγουζαῖος ἀνε' αὐτοῦ μὴ ἐνεχέσθω μήτ' ἐνοχλείσθω, σωζομένου δηλαδὴ τούτου, ὡς ἐὰν ἀπέβη ἢ χρεωστήσας εἰς τὸ Ῥαγούζιον ἢ εἰς τοὺς τόπους αὐτοῦ, ἵνα ἐκείσε ἀναγκάζηται ὑπὸ τῆς αὐθεντίας αὐτοῦ ἱκανῶσαι τῷ χρεωστομένῳ Ῥωμαίῳ, ἢ ἢ κα μνησθῆ τὸ περὶ τούτου πρὸς αὐτὸ διὰ γραφῆς τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων, πρὸς οὓς ἂν τὰ τοιαῦτα συμβαλεῖν ἀνήκειν· ἢ μὴ ἱκανῶσαι (ε) ἐμβάλληται εἰς φυλακὴν, ἔω· οὐ ἀπώτιση τὸ οἰκεῖον χρεῶ· καὶ τοῦτο ἐνεχῆται τὸ κομόνιον ποιεῖν, φανερούσης τῆς τοιαύτης γραφῆς τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων καὶ καθαιρούσης τὸ χρεῶς ἀληθῶς, ἢ καὶ διὰ προσώπου ἐνάγοντος περὶ τούτου εἰς τὸ δικαστήριον αὐτῶν τῶν Ῥαγουζαίων.

Τῆ ἰσχύϊ γοῦν καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου νεμηθήσεται τὸ εἰρημένον εὐγενὲς καὶ περιφανὲς κομόνιον τοῦ Ῥαγουζίου τοῦ ἀνοικοδομησῆαι λόντζαν, εἰς ἣντινα ἴδιον κόνσουλον ἔξει, ὅν ἂν ἐκλέγηται, ὥστε κρίνειν τοὺς ἑαυτοῦ πάντας πρὸς ἀλλήλους. Ἐτι δὲ ἀνοικο-

(d) Ex originali ediderunt Tafel et Thomas in *Sitzungsber. d. k. k. Akad. der Wiss.* tom. VI (1851), p. 529.

(e) Editores notant : *Espectes* ἱκανώσας. Recte. Ζαχν.

δομήσῃ καὶ ἐκκλησίᾳ, ἐὰν θέλῃ. Καὶ διδώσι καὶ ἅπαντες οἱ πραγματευταὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἰδίων κομμερκίων δύο εἰς τὰ ἑκατόν· ἐμβάλλοντες καὶ ἐκβάλλοντες πάντες οἱ Ῥαγουζαῖοι πάντα τὰ ἑαυτῶν· ἐλευθέρως, ἄνευ τινὸς ἐμποδισμοῦ· καταβάλλοντες μόνον περὶ τῶν εἰσερχομένων αὐτῶν πραγματειῶν, ὅταν ἔρχωνται, δύο εἰς τὰ ἑκατόν. Καὶ ταῦτα ἐννοῶνται εἰς ἐμβολὴν καὶ ἐκβολὴν, καὶ πλέον μὴ ἀπαιτεῖσθαι περὶ ὧν καταδέβληται οὕτω, ὡς ἔφημεν. Ὅφειλαντες καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἡμέτεροι κομμερκιάρηαι λαμβάνειν τὰ δύο εἰς τὰ ἑκατόν, εἴτε ἐπ' ἀγορᾷ ἔχωσι τὴν τοιαύτην δουλείαν τοῦ κομμερκίου εἴτε ἐπὶ τῷ πιστῷ, ὅπότεν ἔρχωνται μετὰ τῶν ἰδίων

πραγματειῶν. Καὶ κατοικοῦσι καὶ ἐνταῦθα ὅσοι ἐξ αὐτῶν βούλονται· ὁμοίως τε ἔξει καὶ τὰ λοιπὰ, ὡς ἀνωτέρω πλατύτερον διαλαμβάνεται. Καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο πρὸς αὐτὸ καὶ ὁ παρῶν χρυσόβουλλος λόγος τῆς βασιλείας μου, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Ἰούνιον τῆς νῦν τρεχούσης ἰνδικτιώνως τεσσαρεσκαίδεκάτης τοῦ ἑξακισχίλιστοῦ ἐνακθοιστοῦ πεντηκστοῦ ἐνάτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόδλητον ὑπεσημῆνατο κράτος.

Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

ADDENDA

ΜΟΝΩΔΙΑ ΚΥΡΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ ΕΠΙ ΤΗ ΔΥΣΤΥΧΕΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ.

(Ex cod. Reg. Paris. 1774, n° 545, nunc primum edita.)

Αἰ, αἰ, καὶ τοῦτ' ἄρ' ἔχρην ταῖς τῶν Ἑλλήνων προστεθῆναι κοινὰς συμφορὰς, τὰ τε προλαθόντα πάθη λίαν νικῶν καὶ μηδεὶς νοῦν ἐμβάλειν ἔσεσθαι πατε μείζον. Εἰ γοῦν τοιοῦτον ὄλωσ' ἔων δ' γὰρ μόνον εἶχομεν ἀπολειφθῆν ἀγαθόν, καὶ πρὸς δ' προσεδέξα παῖς ὁ τῶν Ἑλλήνων ἔσθδν, τοῦτο δυστυχῶς ἀφηρέθη νῦν ἀφ' ἡμῶν. Ἄλγους γὰρ ἡμῶν ἐμπλήσαν καὶ δεινῆς συμφορᾶς. Καὶ τοι κἄν εἰ παρήσαν ἄλλα πολλά· πρὸς ἅπερ εἰκὸς ἀφορᾶν τοσοῦτον ἔστι τὸ παρὸν, ὡς ἀποκρύπτειν πάντα καὶ κατόπιν εἶν. Νῦν γὰρ ἡ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων ἔστια ἡ διατριβὴ τῶν μουσῶν, ἡ τῆς ἐπιστήμης ἀπάσης διδάσκαλος, ἡ τῶν πόλεων βασιλῆς ἑάλω, φεῦ χερσὶν ἀσεβῶν. Εἰ μὲν οὖν κατακλυσμὸν τοῦτ' φαίη τις ἄν, οὐκ, αἶμαι, παραστήσει τὸ τοῦ πάθους ἄλις δεινόν. Ἐκείνῳ μὲν γὰρ συμβάνει ἀπώλετ' ἂν ἅπαν, καὶ λόγος ἦν οὐδεὶς ἔτι οὐδ' ἂν ἔπαθέ τι κακὸν ἂ κρατῶν ὑπὸ τοῦ χείρονος, τῷ δὲ συμβάνει νυνὶ, περὶεστιν ὄρῃν μυρία δεινὰ, καὶ λόγον νικώμενον ἀλογία καὶ ἰλιγγίου πάντα καὶ ζάλης μεστὰ, καὶ κατακλυσμὸν ἀληθῶς ἐφιστάμενον ταῖς ψυχαῖς.

Ὅσαυ τοίνυν τῆς τοῦ σώματος λῶθης κακίων ἢ τῆς ψυχῆς, καὶ ὅσαυ τὸ κακῶς ζῆν τοῦ μὴ ζῆν, τοσοῦτω τῷ νῦν ἐπισκωμᾶσαν δεινόν, ὑπερέχει κατακλυσμοῦ· εἰ δ' ἡλίου τις φαίη φθορὰν καὶ σκότος κοινόν, οὐδ' οὕτως ἀξίως ἐκτραφιδῆσαι τὴν ξυμφορὰν, οὐ μόνον ὅτι τὸ μὲν αἰσθητοῦς μόνους ἔβλαπτεν ἂν φθαλαμούς· τὸ δὲ τοῦ; τῆς ψυχῆς μὲν προσηχῶς,

ἔπομένως δὲ καὶ τοῦ σώματος. Ἄλλ' ὅτι καὶ κρείττον ἐμοὶ δοκεῖ πάντῃ τὰς αἰσθήσεις πεπηρῶσθαι, τὸν ἐν μέσῳ πολλῶν παρόντα δεινῶν, ὡς ἂν ἀγνηστος ἢ τῶν τηλικούτων παθῶν ἢ κεκτῆσθαι αὐτάς ὕγιεις καὶ ἀντιλαμβάνειν ἐκείνων δ' πάσης ἐστὶν ἀγρίας μεστὰ. Νῦν γὰρ δ' κακὸς βλάβει τὴν ἀρεῖονα φῶτα, μῦθοισι, σχολιοῖς ὀνοτάων· αἰδῶς δὲ καὶ νέμεσις ὡς ἀληθῶς προλιπόντ' ἀνθρώπους ἐς Ὀλυμπεν ἔξεσθον· τὰ δὲ λέκφεται ἀλγεα λυτρά, κακοῦ δ' οὐκ ἔσεται ἀλακχῆ. Εἰ μὲν ἀληθῶς ἐνθρωπος πάλαι γέγονεν ὑπὸ πάθους ὄρνις, ἢ δίνδρον ἢ λίθος, μάλλον νῦν ἔχρην πάντας τοῦτο παθεῖν, ὅσον καὶ μείζον ἢ ξυμφορὰ. Εἰ δὲ ψεῦδος ἐκεῖνα ὡς καὶ πολλὰ τοῖς τῶν μύθων ἄλλα πατράσιν ἐρρέθη, ἀλλὰ νῦν ἔχρην γενέσθαι ὡς ἂν τῆ τοῦ πάθους ὑπερβολῆ συναξυφίνα καὶ τινα τέρατα θαυμαστὰ ἐκπλήττοντα πᾶσαν ὄρασιν τε καὶ ἀκοήν· δ' ὅθ καὶ γεγονέναι νομίζω, πλὴν καθ' ὅσον ὁ μὲν μῦθος τὴν φύσιν μόνον ἀλλάσσει ἐκείνων, τὸ δὲ δάκρυον ἔχειν φημὶ νῦν δ' ἀντιστρόφως· ἢ μὲν φύσις ἐστὶν ἀνθρώπων καθάπερ ἦν, τὸ δὲ δάκρυον ἀφηρέθη πάντῃ μετὰ τοῦ λόγου, πολλῆς ἐπιτεθείσης ἀναισθησίας ταῖς τῶν πάθει κατελημμένων ψυχαῖς. Οὕτω γὰρ τότε πολύφως ἀμαυροῦν εἶδε τὰς ὄψεις, ὃ τε βαρὺς κτύπος κλήττειν τὰς ἀκοὰς, καὶ νῦν λοιπὸν ἢ ψυχῇ τῷ πάθει ὡσπερ τινὶ τάφῳ κρυφθεῖσα, οἷον ἀναισθητον δρᾷ τὸ σῶμα, οὕτω τοίνυν τοῦ δεινοῦ πεφυκτός μεγίστος, ποῖαν μὲν ρήξω φωνήν; ἐξακροῦσαν αὐτῷ.

εἴπερ δεῖ λέγειν. Πῶς γὰρ ἀρκέσει μοι φωνὴ μία καὶ γλῶττα καὶ χεῖρας ἀπᾶ; κοπιτομένῃ τε καὶ βροχῆ τὸν ἀέρα πληροῦντι; τίς δὲ θρήνος οὐ νῦν ἀσθενῆ; ἔσται πρῶτον καὶ τῆς ὑποθέσεως χεῖρον; Πῶς δ' αὖ χρήσασθαι τῇ σιγῇ δυνθῶ, κἢ ἀσφαλές τοῦτο δοκεῖ τοῖς πολλοῖς, μὴ δόξα; ἀδικεῖν οὐ τὴν ἐνεγκοῦσαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅλους αὐτούς, οἷς καὶ δεξιοῦσθαι χρὴ τὴν δωρησαμένην καὶ πάντα τὸν τῶν Ἑλλήνων ἔσμον, εἰ συμφοροῦνται φθαρῆσθαι· ἐξ δὲ λέγειν ναοὺς καὶ θήκας καὶ ἱερὰ σκευὴ καὶ οἰκοδομὰς καὶ φαιδρότητας, σὺν χρηστῷ βασιλεῖ καὶ συγγενέσι, καὶ φίλοις τῶν ἕκαστον πρὸς τινα θρήνον ἂν οὐκ ἐκίνησε μὴ ὅτι γε πάντα συλλήθδην, τὸν μὴ τὴν διάνοιαν πάντῃ πεπρωμένον.

Φεῦ οἶαι· ἀπορίαι· ἐμπεριελημμαι, οἷοις διευθύνω κακοῖς; ἔμαυτόν· οἷαις ὁ λόγος ἐντυγχάνει ταῖς συμφοραῖς; πλὴν ἄλλ' εἰ μὲν ἰσχύσαι τινα κατ' ἀξίαν δρᾶσαι τὸν θρήνον ἤγουν τῆς ἀξίας ἔγγυς λόγον ἂν εἶχεν ἡμῖν ἢ παραίτησις ἀδυνατοῦσι πρὸς τοῦτο. Ἐπεὶ δὲ οὐδ' Ὀρφεύς, εἰ παρῆν, οὐδ' Αἰσχύλος, οὐδ' ὁ τῶν τραγῳδῶν ἀπάντων ἔσμος ἰσχυρὸν ἂν, ἀλλ' ἤττητο πάντῃ, πυγμαῖός τις φανείας παραβαλλόμενος Ἡρακλεῖ, δοκεῖ κάμοι τοῖς πένησι λόγοις χρησίμεον, ἐπὶ ξένης ὄντα θρηνησάμεν τὴν ἑμαυτῷ καὶ κοινήν συμφορὰν, τί λοιπὸν οὕτω πλάττω τοὺς λόγους, ἀλλ' οὐκ ἀνιερὰν ἐκπέμπω φωνήν, οἷαν εἰκός, ἐν τοῖς τοιούτοις κακοῖς· τί μὴ τὰς χεῖρας ἐκτείνων μετ' οἰμωγῆς τύπτω μὲν τὰ στήθη καὶ τέμνω, τοῖς δυνεῖ δὲ ξείνω τὰς παρειὰς καὶ πάττωμαι τέφραν καὶ κίνην, καὶ εἰλλω τὰς τρίχας, ὡς ἂν μὴ μόνον πάσῃ ψυχῇ, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα, τῷ μεγέθει τῆς συμφορᾶς! Φεῦ, ὦ βασιλεῖς τῶν πόλεων, καὶ πατριδὸς ἧτις ἐκ τοσαύτης ἀξίας δοῦλειον ἡμᾶρ εἶδες, ὡς πράττεις κακῶς ὅσον περ πάλαι καλῶς, ἀντισηκώσας δὲ σε δαίμων τις φθονερός, φθείρει τῆς πάροισεν εὐπραξίας παραχωρήσει θεοῦ ἀχρηστῶν κατεργακῶτος ἡμῶν· ἄλλως γὰρ οὔτε τύχην ἂν τις εἴποι τοῦ παρόντος αἰτίαν κακοῦ διάνοιαν οὐσαν ἀνάπλασμα οὐθ' ὁ φθονερός δαίμων, κἂν φύσει τυγχάνῃ σφόδρα βράκανος καὶ κακοποιός, τοσοῦτον ἂν ἰσχυσε καθ' ἡμῶν, ἀλλ' ὥσπερ τοῦ φωτός οὐκ ἀξίως ἔστερησθαί τούτου χρεῖων, οὕτω δὴ καὶ παντός ἀγαθοῦ, ὡν ἔν καὶ πρῶτον ἦν τῶν παρ' ἡμῖν ἢ τῶν πόλεων μεγίστη καὶ βασιλῆς. Νῦν γὰρ ἐντυχόντες μυριοῖς οἷ; οὐδέποτε εἰσόμεθα πάντως· ὡς οἱ κακοὶ γινώμασι τ' ἀγαθὸν χερσὶν ἔχοντες οὐκ ἤσας πρὶν τις ἐκβάλῃ.

Νῦν γὰρ οὐ μόνον ἢ τῶν Ἑλλήνων πληθὺς ἀνηκεστον δυστυχίαν περιβαλεῖται, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν εἰς νῦν μέλει μικρὸν οὐδὲν, οὐδὲν ἤττητο ἔσονται κατηφείς κατ' ἡμᾶρ οὐδ' ἐς ἡμᾶρ, ἀλλ' ἕως ἂν ὑδωρ τε νόη, καὶ δένδρεα μακρὰ τεθήλῃ, καὶ τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσῳ καὶ πλέον τητῶνται τῶν αὐτῆς ἀγαθῶν, ἴδια μὲν γὰρ ἔστι τῶν Ἑλλήνων ἢ πόλις ἦν, κοινή δὲ πᾶσα παρείχε τὰ ταύτης καλὰ καὶ πᾶσιν ἀπλῶς καθιεστήκει μῆτηρ τροφός· ἀνάπαυλα παντοίων χορηγός ἀγαθῶν.

Φεῦ ὦ βασιλεῖς τῶν πόλεων, ὦ δυστυχία τοῦ γένους κοινή, ὦ λύπη μέχρις ὀστέων διήκουσά τε

καὶ μυελῶν, ὦ κάλλη καὶ μεγέθη ναῶν, ὦ τεῖχη καὶ μήκει καὶ πλάτει τῶν ἄλλων ἐξηρημένα, ὦ μουσεῖα τῆς Ἀκαδημίας, τῆς Σιόας, κάλλει μὲν ὑπερφέροντα, τῇ σοφίᾳ δὲ μὴδὲν ὑπερφέροντα· ὦ λιμὴν ἡδὺς μὲν πρῶην καὶ εὐτυχῆς ταῖς ναυσί· νῦν δὲ δυστυχῆς καὶ τῆς Σκύλλης οὐδὲν διεννοηχώς· ὦ Ῥώμη νέα, γεγρακυῖα δὲ τῷ βάρει καὶ πλήθει τῶν συμφορῶν· ποῦ σου νῦν τὰ καλὰ, ποῦ μὲν ὁ θεοτάτος· βασιλεῖς; δξύτερον μὲν Θεμιστοκλέους ὄρων, ἤδιον δὲ τοῦ Νέστορος ὀμιλῶν, σαρφρονέστερος δὲ Κύρου, δικαιοτέρος δὲ Ῥαδαμάνθυος ἀνδρειότερος δὲ Ἡρακλέους· ποῦ δὲ ὁ τῆς ἐκκλησίας ὠραιμὸς, ὁ τε θεός· ἀρχιερεὺς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν εὐθύς καὶ ὁ λοιπός· ἱερὸς χορός; ποῦ δὲ σεμνεῖα καὶ περθενώνας καὶ ἢ τῶν μοναχῶν κοσμιότης, ἢ καὶ ἀγγέλοις ἐφάμιλλος, ποῦ δὲ τὸ βουλευτήριον σὺν ταῖς βουλαῖς, ἐν οἷς τί μὲν δέον ὁ τι οὐχ ὀράθη, τί δ' ὀραθὲν οὐκ εὐθὺς ἐπράχθη; τίνες δὲ δημογόρας οὐ παρέτρεχον ὀμιλοῦντες, νῦν μὲν πάλαι τε καὶ μάλα λιγέως, νῦν δὲ νιφάδεσιν εἰκότα χιμαίρησι, τὸ δὲ κριτήριον ποῦ πάντων τῶν Σόλωνος νόμων καὶ Πλάτωνος κατόπιν ἀφέν, ἐπιστήμη δὲ μᾶλλον ὠραισμένον πλῆσθη καὶ τοῖς ἐκ τοῦ Πνεύματος λόγοις, οἱ δὲ καὶ πειθοῦς ἀπάσης καὶ σοφίας εἰσὶν ἰσχυρότεροι; ποῦ δὲ ὁ λοιπὸς ἔσμος τῶν λογάδων, οἱ μὲν σοφία κεκοσμημένοι, οἱ δὲ λοιποὶς ἀγαθοὶς οἷς πολιτεία κοσμεῖται τε καὶ συνίσταται; ἄμοιρος μὲν γὰρ ἦν οὐδεὶς τινος ἀγαθοῦ· πᾶς δὲ πρὸς ὅπερ εἶχε καλὸν ὑπ' ἄλλου μὲν οὐδενὸς ἤττητο· ἐνίκα δὲ πάντας τοὺς βουλευομένους συμπλοκαῖς καὶ πόντας λοιπὸν ὀμοῦ τοῖς τῶν λογάδων ἔχρηθον ἤττησθαι καλοῖς. Ποῦ δὲ τὸ τῶν λόγων κράτος ὅπερ ἦν ἀκμάζον ἐν σοί; ποῦ τῆς γραμματικῆς ἢ τέχνης, ἢ τὴν γλῶτταν ἐξελληνίζειν καὶ πάσης ἀηδίας καθίστησι καθαρὰν; ποῦ δὲ τῆς ῥητορικῆς τὸ πυρίπνου, οὐδὲν ἤττητο ἄπτιον τοῦ τῆς χιμαίρας πυρός; ποῦ δὲ τὸ τῆς διαλεκτικῆς κράτος, σόφισμα μὲν πᾶν ἀποβρίπτει, μόνως δὲ ἐχόμενον ἀληθείας καὶ τῆς εὐθύτητος; Ποῦ δὲ φυσικὰ προβλήματα καὶ ζητήσεις καὶ λύσεις τὴν ἕξιν ὑπερβαίνοντα, καὶ διαιρέσεις καὶ μουσικῆς ἀναλογίας καὶ φθόγγοι καὶ γεωμετρίας σχηματισμοὶ καὶ λόγοι, καὶ ἀστερῶν αἰτίαι καὶ δρόμοι; ὡς πᾶσι μὲν τῶν παλαιῶν τοῖς ἐν τῇ πόλει χρόνῳ φθαρέντας ἀνηγερέναι, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ προστεθειμέναι, καὶ μέχρι νῦν ὀρθασθαι σωζόμενα; ποῦ δὲ τὸ τῆς θεολογίας κράτος καὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ὡς εἶναι στήλην ὀρθοδοξίας τοῦς λόγους ἐκείνων καὶ δογματικῶν ὀρθότητα καὶ πηγὴν, τοῦ δὲ πρακτικοῦ τῆς σπουδῆς μέρους οὐ τοῖς; ὡς εἶναι τούτους εἰκόνα τινὰ ταῖς ἰδέαις μεμορφωμένων τῶν ἀρετῶν, ἐν τούτοις δὲ πᾶσι πρῶτος ἦν, ὁ τῆς σοφίας πηγὴ καὶ τῶν ἡμετέρων λόγων καθηγεμῶν δὲ οὐδενὸς ἀμφοῖν τῶν φιλοσόφων ἐλάττωον ἦν, φαίην δ' ἂν ὅτι καὶ μερίζων μήκει μὲν οὐν ἢ πόλις πᾶσας τὰς ἐφ' αὐτῶν ἐπερείχε κάλλει δὴ καὶ τὰς τῆς Ἑσπέραις. Τεῖχη δ' οὕτως ἰσχυρὰ καὶ τοῖς ἐναντίοις ἀνένδοτα, οὐκ ἂν εὐροίτο ἰσως συγκρινόμενα πρὸς αὐτὰ· ἤμ μὲν γὰρ ἢ τάφρος εὐθύς καὶ πλάτει καὶ βάθει καὶ πλίνθιοι; ὅπτοις καταχωρυμένη ποταμός τις ἄλλος

τοῖς παριοῦσι δοκοῦσα· τεῖχος δ' εὐθύς μετ' αὐτὴν ἰσχυρὸν εὕρει τε καὶ ὕψει στερεὸν, ἕτερον δὲ μετ' αὐτὸ μείζον τοῦ ὑπάλαιπον, ὥστε καὶ θαυμάζειν ποιοῦν τοῖς ἀτενίζουσι πρὸς αὐτό· ποῦ δ' ἂν ἴδῃ; νεὼς τοσοῦτους κάλλει τε καὶ μεγέθει τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς νικῶντας, λίθους τε καὶ κίονας καὶ ψηφίσι καὶ χρώαις καὶ ποικιλίαις παντοδαπαῖς; ποῦ δὲ λιμένα τοσοῦτον εὕροις περικαλλῆ τε καὶ μέγαν καὶ ταῖς ναυσὶν ἐπιτῆδειον; νεώρια δὲ ποῦ οὕτω λαμπρά; ποῦ δὲ βασιλείων καὶ οἰκῶν οικοδομᾶς καὶ φαιδρότητας; ποῦ δὲ στοῶν θέσιν καὶ ὁδῶν τάξιν καὶ λουτρῶν ποικιλίαν; ποῦ δὲ νοσοκομεῖα καὶ γηροκομεῖα καὶ πτωχοτροφεῖα τῶν ἢ πόλις πολλὴν ἐποίει σπουδῆν; ποῦ δὲ ἰπποδρόμον καὶ ὅσα περὶ ἐκεῖνον ἀγάλματα; ποῦ δ' ὠνίων πρᾶσιν καὶ κέρδος ἐμπόρων; ἢ γὰρ θέσις τῆς πόλεως πάντα ἐποίει ῥᾶστα καὶ πρόχειρα· ταύτην γὰρ μόνην ἀμφοτέροις ἂν εἶδες δεξιουμένην ἠπείρουσι.

Εἶχε μὲν ἡ Εὐρώπη, ἐγγυτάτω δ' ἦν ἡ Ἀσία. Καὶ τοσοῦτον αὐτῆς ἀπέχεον ὅσον τὸ πλάτος ἐστὶ τοῦ πορθμοῦ, μεταξὺ δὲ καὶ πάσχουσα ἦν καὶ τοῦ πορθμοῦ καταδοῦσα μεγάλως ὡς διεργοντες ταύτην ἐκείνης, πλην ἤδετο πάλιν τὴν πόλιν ὄρωσα μᾶλλον οὕτως ἐδοξαθεμένην καὶ τὴν ἡδονὴν ἐκείνης καὶ ἰδίαν ἐποίει καὶ μὴν καὶ τὰ διττὰ πελάγη, ἢ τε Προποντιδὸς καὶ ὁ Πόντος οὐκ ὀλίγην παρῆχον τῇ πόλει τὴν ἀφθονίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος καρποφόρος τις καὶ εὐχέως, ὡς οὐδεὶς ἄλλος· πεδιάς γὰρ ἅπαν ἐστὶ τὸ χωρίον, ὄρεά τε περιεχόμενον, καὶ ποταμοὶς ἀρδευόμενον, καὶ λίμναις πλείστασι πεποικιλμένον, ὥστε πανταχόθεν ἀφθονία παρῆν τῇ πόλει. Ἐν δ' ἐπὶ πᾶσιν ἔρω, ὅτι πᾶς τις ἐλθὼν ἐν ταύτῃ, καὶ χρόνον διατριψάς συγχὸν ἢ καὶ παιδιθεῖεν τραφεῖς ἐν ἐκείνῃ καὶ τὴν ταύτης ἐμπληθεῖς ἀγαθῶν, ὅτε τοῦ χάριν τῆς πόλεως ἐξῆι εὐθύς; ἐν ἐπιθυμία ταύτης ἦν ὡσπερ μὴδὲ γενοσάμενος ὄλω, καὶ στέρεσθαι, λοιπὸν ἦν ἀνάγκη καὶ ὄραν πρὸς αὐτὴν μέχρις ἂν ὁ τόπος ἐδίδου· ἐδίδου ἄχρι πολλοῦ, ἐρχόμενοι δὲ τινες πρὸς τὴν πόλιν, ἔτι σταδίους ἀπέχοντες οὐκ ὀλίγους ἐξήτεον μὲν ἀπάντων, μία δὲ κοινὴ διήγησις; πᾶσιν ἦν τὰ τῆς πόλεως ἀγαθὰ, καὶ τὶς ἦν ἀγὼν ἐν ἐκείνοις φιλοτιμουμένοις. Τίς ἂν εἴποι πλείω θατέρων μέχρις ἂν εἰσοῦσι τὴν πόλιν καὶ τοῖς ἐκείνης κάλλεσι φαιδρυνθεῖσαν ἅπαν μὲν λυποῦν καὶ σκυθρωπάζων ἀπῆν, ἡδονὴ δὲ τὶς πλείστη τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν ἐνεπίπλα ἡδίστασι δεσμοῦσα τούτους σειραῖς· εἰποι δ' ἂν τις αὐτὴν παρεικάζων πρὸς τὴν οὐράνιον σφαιραν ἤλιον μὲν τὸν περικαλλῆ νεῶν τὴν τοῦ Θεοῦ κερτιθῆσαι σοφίαν, σελήνην δὲ τῶν ἱερῶν φοιτητῶν, ἀστέρων δὲ τοὺς λοιποὺς θεοὺς νεοὺς καὶ τ' ἄλλα πρὸς ἄλλο τι μέρος αὐτῆς ἐφαρμόζων ἐν ἧ καὶ θεὸς ἀληθής; ὕμνειτο καὶ τὸ τῆς πίστεως ἦν ἀκραιφνές, καὶ οὐδὲν ἦν θεῖον δόγμα ὃ μὴ παρ' αὐτῶν διητάτο κάλως, ἀλλ' οἴχεται ταῦτα πάντα καὶ δούλη φεῦ ἢ βασιλεὺς ἐγένετο.

Ἄ πῶς ἂν τις ἐκτραφῆσσι τὸ πάθος; ἡμέρα μὲν ἦν σκότος δὲ καὶ ζόφος τῇ πόλει, πόλεμος δ' ἔρρει τῇ πόλει σφοδρὸς ἐκ τε τῆς ἠπείρου καὶ τῆς ὕψους. Ὁ δ' ἀσέθης μηχανᾶς βάλλει τὸ τεῖχος καὶ πίπτει

κατὰ γῆς πολλαχόθεν, ὄρμα δὲ κατὰ τῆς πόλεως χεῖρα ἐπάγων βαρβαίον, οἱ δὲ γενναίως ἀνθίστανται κατ' αὐτοῦ, καὶ πίπτει μὲν εὐθύς ὁ θεῖστος βασιλεὺς καὶ τῶν ὑπηκόων πολλοὶ σὺν αὐτῷ· Ἐπειτα δὲ, βαβαί, δορυάλιον πᾶσαν λαθὼν, κτείνει τε καὶ λεηλατεῖ καὶ ζυγρεῖ. Ἄνοιμῶζειν δεῖ τοιγαροῦν καὶ κωκυτοὺς ἐκπέμπειν ἐκ μέσης ψυχῆς καὶ πρὸς τοῦδαφος καλινδοῦσθαι, καὶ νικᾶν πάντα νόμον ὀρθῶν ὑπὲρ τῆς ζυμφορᾶς, ὃ κυρία τῶν πόλεων πῶς ἠνέσχου ζυγῶν ἐπιθεῖναι δουλείαν τῷ σῶ τραχίλῳ. Ἄ θεῖσται βασιλεῦ, πῶς οὕτω φιλόανθρωπος ὢν καὶ πάντα τρόπον φιλοανθρωπῶν ὑπὲρ τοῦ γένους οὐκ ἀμελήσας ποιεῖν, νῦν ἠνέσχου καταλιπεῖν ἡμᾶς εἰς δυστυχίαν καὶ δουλείαν τοσαύτην, ἀναρματίστους τε ὄλω καὶ τῇ γῇ τηρουμένους καὶ τοῖς σκοπέλοις; Ἄ λογάδων ἔσμε, πῶς ἠνέγκατε τοὺς ὁμογενεῖς ἐκλιπεῖν καὶ καρδίαις τοσαύταις ἐνεῖναι βέλος δριμύ; ὢ ἱερέων ὁμήγυρις καὶ τῶν μοναχῶν, πῶς οὐκ ἐξεπέμψατε χεῖρας ἐκτενεῖς πρὸς Θεὸν ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ἡμῶν, ἢ δεδράκατε μὲν πᾶν ὅσον εἰκός, ἔδει δὲ τοῦτο γενέσθαι τρόποις οἷς ὀδεν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἢ καὶ τὸν Παῦλον οὐν ὑπερβαίνει; ἀλλὰ καὶ ἰλιγγεῖ πρὸς αὐτὴν ἀπίδειν! Ἄ πολιτεία πᾶσα ἐμπορικὴ τε καὶ τεχνικὴ, ποῦ νῦν ἴσχεσθε τὴν ἐρωμένην ἀφέντες, ὢ γυναῖκες δυστυχεῖς, οἷσις ἐνεπέσθε συμφοραῖς, τέκνα μὲν ἐκ τῶν μαστῶν ἔρπαζόμενα βλέπουσαι, πατέρας δὲ νυμφίους κτεινομένους ὀρώσαι καὶ ἀδελφοὺς. Ἄ σφέτλιοι γέροντες, οἷον ἐφθάσατε τέλος; ὢ κακοδαίμονες νέοι, οἷον θανάτῳ περιπεπτώκατε, ἄκροισ δακτύλοις μόνον γενοσάμενοι τῶν καλῶν καὶ ὅσον χεῖλα μὲν ἐδίηεν ὑπερίνην δ' οὐκ ἐδίηεν! ὢ Σοφία θεῖα, νεὼς οὕτω καὶ οἶκος Θεοῦ πάντων ὄσοι κατὰ πόλεις εἰσὶν ὑπερτροῦσα νεῶν, ποῦ νῦν σου ἢ ὕραιότης; ποῦ ἢ εὐπρέπεια; ποῦ τὸ κάλλος; ἐν ἐπιθυμία ταύτης αὐτῆς ποῦ τῶν ψηφίδων αἱ ποικιλίαι; τίς τὴν ἱεράν σου ἐντὸς τελέσει μυσταγωγίαν; τίς τὰς ἱερὰς ψῆδὸς ἀναπέμψει τῷ Θεῷ; ὢ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος νεὼς ἱερὸς, δεῦτερος εὐθύς μετ' ἐκεῖνον καὶ σοῦ τὸ λαμπρὸν καὶ χάριεν οἴχεται, οὐκέτι τὰς ἱερὰς ἐν σοὶ ψήφους συνοδικῶς ἐπισκέψονται, οὐκέτι διδάσκουσιν, ἐν σοὶ ὑποβαλοῦμεν τὰς ἀκοάς· ὢ λοιποὶ ναοὶ τοῦ Θεοῦ, οἱ περὶ πᾶσαν τυγχάνοντες πόλιν ἀστέρων ἀντικρυς λάμποντες ἄλλοθεν ἄλλοι! ποῦ νῦν ὁ κόσμος ὑμῶν; ποῦ τελεταί; ποῦ πανηγύρεις; ποῦ ἐμειάνθητε, ὡς κατεχράνηθητε, καὶ καταχράνησθε πᾶσιν ἀσεβῶν! ὢ θεῖαι εἰκόνες καὶ ἱερὰ πάντα σκεῦη καὶ κόσμος αὐτῶν, οἷσις βεβήλοι; χερσὶν ἐνεπέσατε! ὢ σοροὶ τῶν ἀγίων καὶ θῆκαι, οἷσις ἀσέβεισιν ἀνδράσι σπαράγματα κείσεσθε!

Βαβαί! τῶν κριμάτων σου, Χριστὲ, φεῦ! τῆς ανοχῆς σου, ἐγενόμεθα νῦν ὡς τὸ ἀπαρχῆς, ἔτε οὐκ ἤρχες ἡμῶν, καὶ παρεδόθημεν πικροτάτῳ τυράννῳ καὶ ἀσεβεῖ, ἡμεῖς τε ὁ ἱερός σου λαὸς καὶ πᾶς ὁ τόπος ὁ ἄγιος. Βούλομαι τὸ πρῶν ἀναλογίσασθαι προσόν, καλὰ τῇ πόλει λόγῳ βραχεῖ καὶ παραθεῖναι τοῖς νῦν ἵνα μᾶλλον ἐκτραφῆσσι τὴν ζυμφορᾶν. Ἐκεῖνα μὲν οὖν κτεῖν ἀνδρὸς ἱεροῦ· ἐκεῖθεν γὰρ ἀρξῆμα τὰ πρὶν ἀφελῆς καὶ θαύματα γεγονότα καθάπερ ἱστορίαι,

ἐκεῖνου μὲν κατ' ἀντικρῦ τῆς δυστυχούς ταύτης κ-ίξεν διανενοηκός, ὀρνίθων δὴ τοὺς λίθους ἐκεί-
 ουν ἀφαρπαζόντων καὶ πρὸς τὸν νῦν διακομιζόντων
 καὶ συνόδων ὄσαι ὦραι συγκρότησις ἱερῶν θείων
 δογμάτων πέρι καὶ Θεοῦ ὑμνούμενος ἀληθής, καὶ
 τελεταί, καὶ μυτήρια, καὶ δικαιοσύνη, καὶ νόμοι
 καὶ μουσεῖα, καὶ λόγοι, καὶ ἐπιστήμαι, καὶ τέχναι,
 καὶ δογμάτων ἀκρίβεια, καὶ νεψ, καὶ σοροὶ καὶ
 εἰκόνες ἀγίων, καὶ ἱερὰ σκευή, καὶ κόσμος, καὶ
 τάξις, καὶ μυσταγωγίαι, καὶ μύσται, καὶ σεμνεῖα,
 καὶ παρθενίαι, καὶ καλλογαί, καὶ φαιδρότητες,
 καὶ βασιλεὺς χρηστὸς σὺν ἀγαθοῖς ὑπηκόοις· τὰ
 δὲ νῦν, οἶμοι! ἀσεβῆς ἐυνάστῆς σὺν ὑπηκόοις
 ἑμοίοις· καὶ ἄκοτος καὶ ζῆφος σὺν ἀσεβείᾳ καὶ
 ἱερέων ἀταξία σὺν ἀκοσμίᾳ καὶ σκευῶν ἀρπυγῇ, καὶ
 ὕβρις εἰκόνων καὶ σοροὶ διασπώμεναι, καὶ νεψ βε-
 θλούμενοι, καὶ δόγμα θεῖον πᾶν σιωπώμενον, καὶ
 ἀλογία, καὶ ἀμουσία σὺν ἀδικίᾳ καὶ ἀνομίᾳ, καὶ
 δευμόων ὄργια καὶ συναγωγὴ πονηρὰ, κηρύττουσα
 τὴν ἀσεβίαν, καὶ βραβάρων ὁμότης καθ' ἡμῶν
 φερομένη νεανικῶς, οὐκ ἀληθῆ θέον λατρεύειν ἡμᾶς
 σὺν γέλωτι λέγουσα φεῦ! καὶ φθορὰ παντελής. Ἄρ'
 οὐ κατὰ διάμετρον ἐναντίως τῶν πρῶτην τὰ νῦν, τοῦ
 χάριν τὰ νῦν, ὡ βασιλεῦ τοῦ παντός, Ἱερεμίας πα-
 ρίτω βῶων οὐ μόνον ἐκκρυκεύσας τοὺς σοὺς ἐχθρούς,
 ἀλλὰ καὶ ρίξας ἀφήκε ποιεῖν καὶ ταύτας μεγίστας,
 ὡ καὶ καταφαγεῖν ἡμᾶς τὸν ἀμπελῶνα τὸν σὸν,
 καὶ πατεῖν οὐκ ἀφήκας πίδακας πρᾶξων τὴν σὴν ἱερὰν
 αἰλήν· ἀλλὰ πατήσουσιν αὐτὴν ἀνδρῶν ἐχθίστων
 π-δες καὶ σκευῶν. Ἀλλὰ περὶ τούτων καὶ περιλοσο-
 φήκασι, εὐ οἶδα, πολλοί, καὶ νῦν οὐχ ἤττον δράσουσι
 τοῦτο τῆς συμφορᾶς οὐκ ἐώσης τὸν νοῦν αὐτῶν
 ἡσεμείν. Ἐγὼ δὲ φαίην ἂν, ὡς μακάριοι νῦν οἱ
 τεθνηκότες, ἐλευνοὶ δὲ οἱ ζῶντες καὶ θρηῶν ἀξιοί,
 καὶ τὸ τῆς Γραφῆς δὲ προσθήσω· Μακάριοι αἱ κοι-
 λιαὶ αἱ οὐ συλλήφονται, καὶ μαστοὶ οἱ οὐ θηλάσουσιν·
 ἢ γὰρ οὐχ οὕτως ἂν τις εἰκότως πρὸς θεῖον οἰκονο-
 μῆτη ζῶντων τε καὶ τεθνηκότων πέρι τῶν μὲν τοῦ
 μακαρίου τυχόντων τέλος δὲ καὶ τέλος εὐρὴν μα-
 καρίζεται παρὰ Σόλωνι. Κροίσου μᾶλλον πολὺν
 χρυσὸν κεκτημένου ἄκροις μὲν δακτύλοις τοῦ κακοῦ
 γευσάμενου, θανόντων δὲ εὐθύς θνητῶν πεφυκότων
 καὶ τοῖς πρώτοις νῦν ἐνδιατριβόντων καλοῖς, ὑπὲρ
 τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς πείριδος θαίνων, ἢ ὧν δὲ
 τῶν ζῶντων γευσάμενων μὲν τοῦ δεινοῦ μέχρι κό-
 ρου, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δὲ βίον ἐλόντων ὀδυνηρὸν καὶ
 δακρῶν ἀνάμεστον, χλεῦν μὲν λαθόντων καὶ
 εἰρωνεῖαν καὶ τωθαμοὺς παρὰ πάντων, ὡς βρο-
 δάμων δὲ μεταξὺ περιπατούντων τόσων, καὶ ἡμῶν
 ἀγνοούντων, τίνας ἂν τις τύχη θανάτου.

Ἄγε δὴ λοιπόν, ὦ δυστυχεῖς Ἕλληνας, εἰς τοσοῦ-
 τον δεινῶν κατηγμένοι, ἡμᾶς· αὐτοὺς θρηνησωμεν,
 εἰ δοκεῖ, τοὺς ζῶντας. Ὡ γέροντες, τάλας, ποῦ δὴ
 τὰς ἐπιπιδας ἐξετε, πάσης ἀγαθῆς ἀγκύρας ἀφαιρηθεί-
 σης. ἢ ποῦ πτώμα κείσεσθε πᾶσι, καὶ δάκρυα χύσετε
 πλεῖστα, ὥστε καὶ πεπληρωσθαὶ τρεῖς ὥπας· ἀνίστατε
 δὲ μηδὲν ἢ τὸ κεκτεῖσθαι μὲν δυστυχεστάτην τὴν πό-
 λιν, κακοδαίμονιστατον δὲ τὸ γῆρας! Ὡ σχετλοὶ νέοι,
 τίς ἡμῖν χαρίζεται κατωρθώσιν, ἢ παιδεύσει καλῶς

ποιῶν ἀμειλούντας; Ὁ γὰρ κοινὸς ἡμῶν προμηθεὺς
 ἀπόλετο φεῦ! Ἀλόγοι πάντως ἐπιτηδεύμασι χρώμε-
 νοι, τὸν ἐξῆς μοχθηρῶς διανύσωμεν βίον, ἱρέται
 τινὲς ὄντες ἢ σκαπανεῖς καὶ θῆτες. Ὡ παῖδες ἄθλοιοι
 οἱ τε νῦν ὄντες καὶ ἐσόμενοι, τίς ὑμᾶς θρέψει καὶ
 παιδαγωγήσει, καὶ τὸ δέον διδάξει τῆς κοινῆς τρο-
 φοῦ καὶ διδασκάλου φθαρείσης; Συδῶται πάντως
 ἔσεσθε καὶ βουκόλοι, καὶ πέτρας καὶ ὄρη καὶ κρη-
 μνοὺς ἐξετε πάλιν. Ὡ δυστυχεῖς γυναῖκες, ἀντ' ἐλευ-
 θέρων μὲν ἔσεσθε δοῦλαι, ἀλλάξετε δὲ τὸ ἄρχαι-
 οῦ ἀρχεσθαι καὶ μαθήσεσθε πάντως ὑφαίνουσιν, καὶ
 σαίρειν, καὶ τελευταῖον τὰ ὑμέτερα λέχη λυμανοῦσιν
 ἄνδρες δοῦλοι, ἡξιωμένοι πρῶτον λογάδων. Ὡ λο-
 γάδες τῶν χυδαίων νῦν οὐδὲν διεννηγοχότες· ὡ στρα-
 τιῶται, οὗς ἐφορῶντο πρῶτον πολλοί, νῦν δὲ παι-
 ζόμενοι παρὰ πάντων. Ὡ γεωργοὶ κακοδαίμονες,
 ἐκ τοῦ προχειροῦ νῦν ἔσται πᾶσιν ὑμᾶς ἀδικεῖν καὶ
 γεωργήσεσθε ἕνοις, ἀλλ' οὐχ ὑμῖν· ὡ πληθὺς πε-
 χνιτῶν, ἀπόλοιτ' ἂν τὰ ὄργανα νῦν ὑμῶν, οὐκ ἐχου-
 τεσ ὅποι χρῆσεσθε τούτοις. Ὡ δυστυχεῖς ἔμποροι,
 ποῦ νῦν ἀφόδος τὰς ἐμπορίας ποιήσεσθε; οἷς γὰρ
 ὑπῆρχε παρὰ πάντων αἰδῶς καὶ θάρρος, νῦν ἀντι-
 στρόφως ἔσται παρ' αὐτῶν ὕβρις καὶ φόδος. Ὡ ἱε-
 ρέων καὶ μοναχῶν χορδὸς, τί ποτε πείσεσθε νῦν;
 παρὰ τίνο; ἐξετε τὰς τιμάς, τὰς εὐλογίας, τὸ περι-
 πατεῖν εὐσεβῶς, τὸ βαίνειν ὀρθῶς; σφαλέντες δὲ
 παρὰ τίνο; λήψεσθε τὰς ἐπιτιμίας; ἀποροῦντες δὲ
 παρὰ τίνο; ἐξετε λύσιν; τίνα δ' εἶποσ' ἔχοντες κε-
 φαλήν, πῶς δ' ἂν ἀπαιτούμενοι δοίητε λόγον περὶ
 τῆς ὑγιούς ὑμῶν δόξης; Ἀπόλετο τὸ ὑμέτερον καύ-
 χημα, ἢ κεφαλὴ, ὁ ἀρχιερεὺς, ὁ κηδεμῶν. Ἡ που
 πᾶς χρηστὸς ἀφῆσας τὸ ἱερατεῖον, οὐ βουλόμενος
 παίζειν ἐν οὐ παικτοῖς, καθεδεῖται δὲ καθάπερ τις
 ἰδιώτης, πονηροὶ δ' ἄνθρωποι τίνας καὶ γόητες ἀρπά-
 σσασι βιαίαι, χερσὶ τὴν ἱερὰν ἀγιστείαν πλανώμενοι
 καὶ πλανῶντες, τὸ τῆς Γραφῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἀφρο-
 νεύουσι πλεῖστοι ποιμένες, καὶ διασφραδίζουσι τὸν
 τοῦ Χριστοῦ ἱερὸν ἀμπελῶνα, ὑπὲρ οὗ προήκατο
 τὴν θείαν αὐτοῦ ψυχὴν. Φεῦ τῆς ἀνηκίστου συμφο-
 ρᾶς· φεῦ πληγῆς πληγῶν βαρυτάτης, φεῦ ξίφου;
 τὰς τῶν Ἑλλήνων ἐκκεντούτος καρδίας, φεῦ τῆς
 κοινῆς ἀποφράδος! Φεῦ ὄφρασιμου παντελοῦς, φεῦ
 πυρετοῦ τὰ πάντων καταφρονούντος σώματα! Φεῦ
 ἰλιγγου καὶ σκοτομήνης, τὰς πάντων εἰδόντος κε-
 φαλάς! Νῦν ὄντως τὸ ζῆν ἀπῆδες· νῦν ὄντως θανεῖν
 χρῆ, ὅτε κακία μὲν πᾶσα τὴν γῆν ἐμπιπλάξῃ, δικαιο-
 σύνη δ' ἀπείσιν. Ἐκκλινοῦσι γὰρ πάντες καὶ
 ἀχρεῖοι γενήσονται, καὶ οὐδεὶς ἔσται ποιῶν χρηστό-
 τητα οὐδὲ μέχρις ἐνός νῦν πράγματα πάντα κατὰ τὸν
 φάμενον οὕτως ἔσται, καὶ νυκτομαχία τις δεινὴ.
 Ἄλλ' εἰ δοκεῖ, ζητήσωμεν ἥτις ἡμῖν ἐλπίς ἔσται
 περὶ τοῦ μέλλοντος· φεῦ αἰδᾶτε (sic)· ὄντως τοιγα-
 ροῦν ἡμῖν ἐλπίς οὐδεμία τυγχάνει· νῦν οὖν χρῆ
 θανεῖν· καγὼ πρὸ πάντων τοῦτο ζητῶ. Τί γὰρ καὶ
 δράσεις, ὡ τάλας Ἀνδρόνικε; ποῦ πορευθῆς; εἰς
 ποῖαν πόλιν, ὑπὸ ποίῳ κυρίῳ παρατείνας ἰδίους καὶ
 φίλους, τίσι χρήσι· ἀθηγεμόσι τοῦ λόγου; ὡ δυστυ-
 χοῦς ἐμῆς βιοτῆς, ὡ πικρὰς ὄρφανίας, ὡ τροχὴ
 χροῖνε, εἰς ἀφῆθρον φέρων κατήνεγκας! ὡ συγγενεῖς

αθηγαμόνες και φίλοι, πῶς ὑπερβαίνατ' ἐμὲ τὸν Α
 ἑμῆτρον φίλον καταλιπεῖν; Ἄλλ' ἀρατὲ με ταχέως
 σὺν ὀμῖν ἄρατε, και μὴ μέλλετε· μισῶ γάρ τὸ
 φῶς, τὸν ἀέρα, αὐτὸ τὸ ζῆν. Ὁ θάνατε, θάνατε,
 νῦν μ' ἐπισκεψαί μοι ὄντι· ἔλθεις γὰρ οὗτος ἐκεῖνος,
 ὃς οὐκ ἤλθεν εὐτυχέουσι, κληθεὶς δ' εὐθύς; ἔδη δυσ-
 τυχέουσι βροτοῖς. Ὁ πόσα δυσπραγέοντας ἀποστρέ-
 φει· οὐασι κωφοῖς, κλύειν δ' οὐκ ἐθέλει πενθαλέα
 δάκρυα· ὦ Ῥώμη θεία, τί ποτε δράσεις τῆς θυγατρὸς
 γενομένης δούλης; ὦ μακαριώτατε πάτερ, πῶς ὄψ-
 ῃ τηλικούτου κλονῶν; ὦ και σὺ, θείστατε πάτερ,
 πολὺ και τὰς τρήχας και τὰς φρένας, ποιμὴν τῆς
 οὐκέτ' οὐσης· πῶς χρῆς... σαυτῷ τῆς φήμης ἐλ-
 θούσης; ἢ του γόνου θνητοῦ οἰκτρὰς ἀηδοῦς οὐκ ἦσεις,
 ἀλλ' ὀδυρόνους μὲν ὤδᾶς θρηνησ.· χειρὶ πλῆκτοι δ'
 ἐν στέροις πεποῦνται δούλοι και πολλοί... ἀμύγμα-
 τα χαιτας. Ὁ Παλοπόννησος δυστυχῆς, νῦν σὺν τοῖς
 δυσὶν αὐταδέλοιφοις τοῦ κλεινοῦ βασιλείως θρηνησσετε
 και ἐπέψετε κωκυτοῦς, αἶμα μᾶλλον ἀλλ' οὐ δάκρυ-
 ον ἐκ τῶν ὀμμάτων ἐκπέμποντες, τῆς βασιλίδος
 φθαρσίσης και περι ὀμῶν οὐκ ἔχοντες ἐλπίζειν οὐ-
 ἔν ἐκ λόν. Ὁ θεοτάτη και μεγίστη πόλις τῶν Ἑνε-
 τῶν, τί δράσετε, νῦν τῆς ἀδελφῆς ὀμῶν και φίλης
 φθαρσίσης; ποῦ νῦν αἱ τρήφεις ὀμῶν και νῆες τῶν
 Ἐβξενον εἰσπλέουσαι πόντον, προσορμιούονται, φι-
 λοφορηθήσονται δὲ παρὰ τίνων ὡσπερ προσήκειν;
 Ἀπὸ τροποῦ πάντως ὀλιμὴν ὀμῖν ἔσται και Σκύλλα
 και Χάρυβδις. Ὁ φίλοι Κρήτες, τί πάθωμεν, νῦν
 τῆς πικρῆς θρῳανίας ἐπεισελευσίσης ἡμῖν; τύφομεν
 ἢ που τὰ στήθη, και ξανούμεν τὰς παρτιάς, και τὰ
 σπλάγγνα τῆ θλίψει δράσομεν ἀηδίας μεστά, και τὸν
 πάντα χρίνον διάζομεν ὡς τινες ἡμιθανεῖς, ἔλκοντες
 βίον ὀδυνηρόν και θανάτου μηδὲν διαφέροντα. Ὁ
 πικρὰς ἀληθόνοος, ὦ φαγεδαίνης κατεσθεύσης τὰ
 σώματα πάντων· νῦν χορφαί καταψῆεις τῶν ἀγγέ-
 λων, νῦν ἢ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου θεία ψυχή,
 σὺν πᾶσι τοῖς χροῖς; τῶν ἀγίων, ἀγρίαν περιβαλλίται
 και σκυθρωπάζει· πειθῶμαι γὰρ καθάψεσθαι και
 τούτων τὸ πάθος. Νῦν οὐρανὸς ἀκαλλῆς. Νῦν ἥλιος
 ὀλοφύρεται, νῦν σελήνη μελαινετεῖ, νῦν ἀστέρες
 οἰμώτεται, νῦν δ' ἀήρ ζοφοῦται, νῦν ἢ γῆ κλονεῖται
 και στένει, νῦν ἢ θάλασσα κυματοῦται και φρι-
 σσει και δυσχεραίνει τῷ πάθει· νῦν ἔρη και βου-
 νοι και νάπαι και πεδιάδες και ποταμοὶ συμπάσχου-
 σι· νῦν δένδρα και θάμνοι και πόαι μαραινόνται, και
 θακρῦουσι, νῦν στρουθεῖα πάντα γερῶν τι μέλο; και
 θρηνώδες ἐκπέμπουσι, νῦν τὸ τῶν χερσαίων γένος,
 γερῶς μυκώμενον, τὴν ὑπερβολὴν τοῦ πάθους δει-
 κνύουσι, νῦν τοῖς βράχεσι; ἰχθύς κτύπον δρῶντέ;
 τινα, ἐμφαίνουσι δυσχεραίνειν τῷ πάθει· δεῖ γὰρ
 ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντα κόσμον συμπάσχειν,
 και κρητφῆ τυγχάνειν και σκυθρωπῶν, ὡσπερ κάπν
 τῷ πάθει γίγνεται τοῦ Δεσπότου. Τούτο γὰρ ἐγὼ,
 μ.τ' ἐκεῖνο δεύτερον τάττω, πλὴν καθόσον τὸ μὲν
 τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου προσίμιον ἦν, τὸ δὲ τῆς
 σωτηρίας, ὡ; εἰκάζειν ἔστιν ἐκ τῶν θείων Γραφῶν,
 κᾶν μὴ τοῖ; ἡμετέροις ὀφθαλμοῖς ἑρώνται τοιαῦτα
 σημεῖα, ἀχρηστίας χάριν, οἱ πλείστοι; ἡμετέρας
 τυγχάνει· τὰς γὰρ ἀπύτοι; ὄλω; ἀνθρώποι; οὐ συ-

μεῖα φαίνεσθαι δεῖ, ἀλλ' αὐτὸ τὸ τέλος εἰκὸς ἀπύτοι;
 ἐφίστασθαι. Φεῦ τῆς ἀνηκίστου συμφορᾶ; ἰ πᾶν μὲν
 ἂν τις ἤλπισε μᾶλλον ἢ τούτο παθεῖν, κᾶν ἢ μάντις,
 ἢ θεῖα μοῖρα κινούμενος προείπεν ἡμῖν, οὐκ ἀκιν-
 δύνως ἂν ἀπηλλάγη. Φεῦ νῦν ἔντως πρῶτον ἔγνωσ
 παθῶν ὑπὸ συμφορᾶς, και εὐχ ἰσχύω τῷ πάθει φι-
 λοσοφείν· νῦν πρῶτον οἶδα οἱ δύναται πάθος και
 ν.ῦν θολύνειν, και λόγον οὐκ ἐξ προέτα, και λιθώδη
 τινὰ τὸν ἀνθρωπον δρῶν. Νῦν τὰς τραγικάς περιελίχθα
 μουσας, αἱ δὲ με περιεστάμεναι πειθουσαι οἰμωγὰς
 ἐκπέμπειν και; κωκυτοῦς, και ὀλοφύρειν πικρῶς.
 Φεῦ, τίς Δαίδαλος; νῦν με πτερώσας; πρὸς τὴν πόλιν
 ἀπάξει, και στρέψει; πάλιν ταχέως; Βούλομαι γὰρ
 ἰδεῖν, ἀλλ' οὐ προσμείναι· τὸ μὲν ἵνα περιχυθῶ
 τοῖς παιδικοῖς και κειμένοισ, τὸ δ', ἵνα μὴ πολὺν
 ὄρω χρῶνον, ἀ μηδ' ἐπαλεῖν ἰσχύω. Φεῦ νῦν ἱστορεῖ
 πᾶσαι και μῦθοι και ποιηταὶ σιγήσονται πάντως, οἷς
 χρωόμενος πᾶς τις, τὸ συμβαῖνον ἐκείνων κακῶν ἐβήλου,
 ἐντεῦθεν δὲ βῆστα τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κακοῦ δηλώ-
 σαι. Ἐάλω μὲν γὰρ και Τροία, ἀλλὰ δικαίως, ὑπὲρ
 ὀδριστοῦ θελοῦ μαχομένη, και οὔτε τοσαύτη και
 πρῶτε; βάρβαρος ὄφ' Ἑλλήνων· Ἰερουσαλήμ, ἀλλ-
 ἂ μὲρ ἰων ὄσα ποινῶν ἀξίαν δασποτικὸν δρῶσασα
 φόνον και Παλαιστίνης ἀρχουσα μόνον, Βαβυλών,
 ἀλλ' οὐ τοσαύτη τὴν φήμην, οὐδ' ἐκ περάτων ἀρξά-
 σα, εἰ και τὸν περιόλον εἶχε μέγαν, Ῥώμη, ὅλλ'
 οὐν ἐλπί; παρὰ τῆς θυγατρὸς ἐκλυθῆναι, δ δὴ και
 καλῶς ποιοῦν ἠκολούθησε, τὴν δ' ἐξ Ἐσπερας ἀρξά-
 σαν μέχρις κάλλι; δὲ νικῶσαν ἰπάσας, ἀρεταῖς δὲ
 παντοταῖς κεκοσμημένην, ἀδικουσα δὲ μηδένα, ἀδι-
 κουμένη δὲ πλείστα ὑπὸ Βαρδάρου κατενέχθαι,
 και μηδὲ ἐλπίζειν ἀναστῆσθαι πάλιν. Τούτο δὲ
 συμφορὰ συμφορῶν, και πάθος πάθους, και λύπη
 λύπης, ἐμπεριεκτικὴ ἀπάντων. Ἐφθείρετο μὲν οὐν
 ἢ τῆς πόλεως ἀρχὴ πάλαι, και κατασμιχροῦτο, και
 ἡθαμάσθεν ἐδοηθεῖτο, νῦν δὲ κατέπεσε πᾶσα και
 γέγωνεν, ὡσπερ ἂν εἰποις, σῶμα καλὸν λαθῶν, κό-
 πται μὲν πρῶτον τὰ ἄκρα, τὸ τελευταῖον δ' αὐτὴν τὴν
 κεφαλὴν κατενέγκει. Ἡ καθάπερ μέγα δένδρον,
 ἀποθερίζει μὲν πρῶτον τοὺς κλάδους, ἔπειτα δὲ και
 τὴν ρίζαν· ἦν δ' ἂν ταυτῶν, εἰπερ εἰλήρει τὴν πόλιν
 πρὶν ἀφαιρεθῆναι τὸ κράτος, ὡσπερ εἰ και τὴν κε-
 φαλὴν ἀποτέμνοι; τάνθρώπου και τὴν ρίζαν τοῦ δέν-
 δρου, πρὶν ἐκκοπήναι τὰ μέλη τε και τοὺς κλά-
 δους· τὸ γὰρ αὐτὸ πάση γῆ και πόλει, ὅπερ ἀνθρώ-
 πῳ και δένδρῳ κεφαλὴ τε και ρίζα. Ἄγε δὲ, λοι-
 πὸν πᾶς ὄστι; ἀσθησιν ἔχει τοῦ πάθους (ἔστι δ'
 οὐδένα, ὃς μὴ τοῦτο πάσχει) ξυναυλιαν ὀδυρώμεθα
 τὴν κοινὴν πατριδα τε και τροφόν. Οἱ γέροντες τὴν
 γηροκομῶσαν, εἰ νέοι τὴν φημοῦσαν τὰς ἀλόγους
 δρμάς τῆς ψυχῆς, οἱ παῖδες τὴν παιδεύουσαν ἀγα-
 θῶς, αἱ γυναῖκες τὴν σωφρονοῦσαν, οἱ ἀρχοντες
 τὴν τιμῶσαν, οἱ στρατιῶτες τὴν στρατηγόν· εἰ
 γεωργοὶ τὴν δικαιοσύνην, οἱ τεχνῖται τὴν χρωμέ-
 νην ὀμῶν, οἱ ἔμποροι τὸ κέρδος, οἱ πλείοντες τὸν
 λιμένα, οἱ ἔδοπόροι τὴν ἀνάπαυλαν, οἱ πέντες τὴν
 πορίζουσαν, οἱ πτωχοὶ τὴν τρέφουσαν, οἱ πειχ-
 μάλοτοι τὴν βύουσαν, οἱ ὄρανοι τὴν μητέρα,
 οἱ χῆρα; τὴν προστάταιν, οἱ ἱερεῖς τὴν ὀδηγόν, οἱ

μεναχοί τὴν εὐκοσμίαν, οἱ ἐν λόοις τὴν πρὸς πᾶσαν ἀπιστήμην εὐδύνουσαν, οἱ πάντες τὴν πᾶσι πλησίως διδοῦσαν τὰς ἰδονάς. Ὡς πικρὰς ἀληθδόνος, ὡς πικρὰς ὀμύλης τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀπάντων ἐπιπεσοῦσης, ὡς φήμης διερχομένης πάντα τὸν κόσμον, καὶ πληρούσης ἅπαντα ζήλης καὶ ἀγῆδίας καὶ σκότους! Νῦν θρηνησοῦσιν Ἴταλοι, νῦν οἱ Κελτοὶ κλαῦσουσι, νῦν Γαλάται καὶ Βρετανοὶ, νῦν Γερμανοὶ, καὶ Ἰλλυριοὶ καὶ Θρᾶκες καὶ Παλονεῖς, νῦν Ἰδίηρες ἀνομιώσουσι, νῦν Ἰνδοὶ σκυθρωπάσουσι, νῦν γένος ἄπαν καὶ ἠλικία πᾶσα καὶ νῆσοι καὶ ἡπειροὶ κα-

τακόφονται· ὁ γὰρ ἅπας κόσμος ἀεὶ τὴν παλαιὰν τιμὴν μετ' ἐπικεικίας ἀπαίδου τῆ πόλεως· οἶμαι δὲ καὶ τὸν μικρὸν δυνάστην λυπηθῆναι· μικρὸν γούν τὴν καλλονὴν ἔρωντα τῆς πόλεως φθειρομένην καὶ τὴν τερπνότητα. Ἡ γὰρ τῆς δυστυχίας ὑπερβολὴ πρὸς οἶκτον οἶδε πολλάκις καὶ τοὺς ἐχθιστοῦς κινεῖν. Νῦν οὖν καιρὸς ἔστιν ὅπῃν τινα μικροτέτην εὐραῖν καὶ κλεισθῆναι ταύτης ἐντὸς ἀσφαλῶς, καὶ θρῆνεῖν καὶ κλαῖειν διαπαντός· τοῦτου γὰρ οὐτ' ἦν, οὐτ' ἔσται χεῖρον κακόν.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

BESSARION. S. R. E. CARDINALIS.

PROLOGOMENA.	
De vita et rebus gestis Bessarionis Alogisii Bardinii Commentarius.	
Appendix monumentorum anecdotorum, partim ex archivo basilicæ SS. XII Apostolorum, partim ex Vaticana bibliotheca descriptorum.	LXI
Index rerum præcipuarum quæ in Dissertatione continentur.	XCII
Baptiste Platine Panegyricus in laudem Bessarionis, eo vivente in publico cætu dictus.	CIII
Acta selecta quæ ad Bessarionis legationem Bononiensem pertinent.	CXVII
Michaelis Apostoli laudatio funebris Bessarionis.	CXXVII
Joannis Alberti Fabricii Notitia historica et bibliographica.	CXXXIX

BESSARIONIS OPERA.

REPUTATIO CAPITUM SYLLOGISTICORUM MARCI EPHESI CONTRA LATINOS, nunc primum edita curante J. Hergenrother, s. theologiæ in Wirceburgensi litterarum universitate professore.	11
APOLOGIA Inscriptioem Vecci, contra Gregorium Palaniam, Petro Arcudio interprete.	213
DEFENSIONES recti catholicique dogmatis Latinorum, videlicet, de processione Spiritus sancti contra hæreticum illud impugnantem, Græce Latineque editæ. — (Idem nempe opus cum superiori, at Latine ex interpretatione Bessarionis ipsius. Vide Monitum præfixum.)	287
DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI, ad Alexium Lascarin Philanthropinum, ex interpretatione Petri Arcudii. Præmittitur Bessarionis ad Paulum II Pontificem Maximum Epistola nuncupatoria.	321
Idem liber, Latine, ex interpretatione Bessarionis.	407
EPISTOLA ENCYCLICA AD GRÆCOS. Exhortatur ad obedientiam Romanæ Ecclesiæ et susceptionem synodi Florentinæ; et de electione sua in patriarcham Cpolitianum. Petro Arcudio interprete. Præmittitur Epistola argumentum, in quo inquiritur de patriarchis Cpolitianis qui Josepho in Italia mortuo successerunt.	417
Eadem Epistola ex interpretatione Bessarionis.	481
GRÆCORUM CONGRESSIO de verbis consecrationis et transsubstantiatione, a Bessarione exposita in concilio Florentino. Ex Mabilionii Museo Italico.	489
DE SACRAMENTO EUCHARISTIÆ et quibus verbis Christi corpus coniiciatur. Ex Ciaudil de Saintes Liturg. S. PP.	495
COMPENDIUM ASCETICORUM S. BASILII MAGNI ad usum monachorum Basilianorum in Italia et Sicilia degentium concinnatum. Ex Joan. Yriarte Cod. Gr. Matrit. addita interpretatione nostra.	525

CONCISO gratulatoria ad synodum Ferrariæ coactam.

ORATIO dogmatica ad eandem synodum de unione Ecclesiarum, ipso Bessarione interprete.	551
DECLARATIO aliquorum quæ in dicta oratione continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt.	611
MONODIA IN OBITU MANUELIS PALÆOLOGII, anno 1419 defuncti. Ap. szovium Contin. Annal. Baron. ad an. 1479.	613
IAMBI IN OBITU THEODORÆ AUGUSTÆ, Constantini imperatoris. Ex Allatio De consensu.	621
IN ILLUD EVANGELII SECUNDUM JOANNEM: Si volo eum manere donec veniam, quid ad te? Contra Georgium Trapezuntinum, quem vide infra, col. 867, Bessarioni contralicentem. Ex edit. Haganoensi anni 1532.	623
ORATIONES ad principes Italici Christianorum cladis in Chalcide Enbæe, de periculis Italici imminentibus expugnatae Hydruntio, de sedandis discordiis et decernendo bello adversus Turcas, quibus subjicitur persuasio ex Demosthenis <i>Olynthiaca</i> . — Præmittuntur Bessarionis epistola ad Fichetum, Universitatis Parisiensis rectorem, cui prædictas orationes mittit; epistola Ficheti ad Salsandiam principem; nec non Bessarionis epistola ad homonymum suum Bessarionem, abbatem Basilianum. — Ex edit. Rom. anni 1537, 4.	641
BESSARIONIS EPISTOLÆ.	
I. Ad Paulum Pontificem Maximum de errore Paschalis.	673
II. Ad eundem in librum de Spiritu sancto Proœmium.	678
III. Ad Græcos. Exhortatur eos ad obedientiam sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ et susceptionem synodi Florentinæ. Et de electione sua in patriarcham Cpolitianum.	678
IV. Ad capitulum, canonicos et capellanos ecclesiæ Duodecim Apostolorum de Urbe. — Eis statuta et constitutiones mittit.	678
V. Ad Guillelmum Fichetum, doctorem Sorbonicum. — Orationes mittit a se ad principes Italici directas de periculis Italici imminentibus et decernendo bello contra Turcas.	678
VI. Ad pædagogum liberorum Thomæ Despotæ.	678
VII. Ad Theodorum Gazam. — Quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis commoda rei litterariæ proventura sibi promiserit, ingenue constituitur.	686
VIII. Ad Michaelen Apostolium. — Eum reprehendit quod in apologia pro Gemisto Plethone scripta, contra Theodorum Gazam et Aristotelem calidius esset invecutus.	687
IX. Ad Andronicum Callistum. — Mittere se nunciat latæ a se sententiæ apographa, epistolam superiorem	

significans qua Michaellem Apostolum reprehendit.

X. Ad filios Plethonis. — Consolatoria. 691
 XI. Ad Nicolaum Secundinum. — Superioris epistolæ exemplar mittit. 697

XII. Ad Ludovicum XI regem. — Scribit a summo pontifice legatum se electum, ut pacem inter regem ipsum et duces Burgundiæ ac Britannicæ, armis depositis, componere curaret. 699

XIII. Ad principem senatumque Veneticorum. — Bibliothecam suam omni librorum genere instructissimam eidem sensui desert ac donat. 700

Tabula librorum quos serenissimo Veneticarum dominio dona dedit Bessarion. 701

BESSARIONIS INTERROGATIONES AD PLETHONEM cum Plethonis ad Bessarionis quæsitæ responsionibus. 713

GEORGI AMIRUTÆ ad Bessarionem. De Trapezunte a Turcis anno 1461 expugnata. 723

GEORGII MONACHI Epistola ad Bessarionem laudatoria. 737

Ejusdem in eundem oratio encomiastica. 731

BESSARIONIS ex oratione in patriam suam Trapezuntein.

GEORGIUS TRAPEZUNTINUS.

Notitia ex Allatii Diatriba de Georgiis. 743

Notitia altera ex Chr. Frid. Boernerii De doctis viris Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus. 765

SCRIPTA.

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI, ad Joannem Cuboclesium. 769

ITEM DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI et de una sancta catholica Ecclesia, ad Cretenses. 829

IN ILLOD EVANGELII SECUNDUM JOANNEM: Sic volo eum vivere donec veniam, quid ad te? et quod Joannes evangelista nondum sit mortuus. Ad Sixtum IV Pontificem Maximum. 867

MARTYRIUM S. ANDRÆ DE CHIO qui Cpolij obiit anno primo Pauli II Pontificis summi, a Georgio Latine scriptum. 883

EPISTOLA AD EUGENIUM IV summum pontificem, de unione Ecclesiarum, ex Mittarelli Bibliotheca codd. mss. monasterii S. Michaelis Venet. prope Murianum. 849

EPISTOLA AD JOANNEM PALÆOLOGUM IMP. Ut in Italiam ad synodum proficiscatur. Ad calcem Pirantæ ed. Pontanus. 895

CONSTANTINUS LASCARIS.

Notitia ex Christ. Frid. Boernerii de doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus. 907

CONSTANTINI LASCARIUS EPISTOLA AD JOANNEM GATUM, Cætanæ episcopum, libri de Scriptoribus Græcis patriæ Siculicæ præmissa. Ex Yriarte Catal. cod. Gr. Matrit. cum interpretatione nostra. 913

DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIÆ SICULICÆ. 93

DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIÆ CALABRICÆ. 923

GESTA APOSTOLORUM PETRI ET PAULI, Constantino Lascari interprete. 929

PROŒMIUM ad libros de grammatica qui in excosis desiderantur. Ap. Yriarte lib. cit. 931

Epilogus ejusdem libri. 957

EPISTOLA AD JACOBUM XIMENIUM MURELLIUM, proregis insulæ Siciliæ a secretis. De Herodiani grammatici vita et scriptis, et de Theodosio, ejus epitomatore. Ex Yriarte, lib. cit. 959

DE QUINTO PORTA. Argumenta ejus libri a Constantino Lascari præfixa. 942

LIBER DE POETA, in quo breviter poeseos natura atque origo indagantur, et varia illius genera indicantur. Apud Pasini codd. Gr. Taurin. 951

EPISTOLA AD DISCIPULOS SUOS libello de Tropis et figuris præmissa. Ex Yriarte. 953

EPISTOLA AD GEORGIUM PLACENTINUM de significato dictionum ἑρμηνεύω et ἑρμηνεύω; quas Græci a Latinis mutuati sunt. Ex eodem. 955

EPISTOLÆ quatuordecim familiares. 957

De Demetrii ac Thomæ, Peloponnesi despotaŕum, Constantini imp. fratrum, post captam urbem casibus eorumque sobolis serie. 961

NOTITIA IMP. CPOLITANORUM a Theodoro Lascari ad Constantinum III et urbem captam. 963

NOTITIA SUCCESSORUM BASILII IMP. usque ad captam urbem. 965

Epitaphium Theodori Gazæ, Phanorii Geracii Rhodii. 967

CARMEN FUNEBRE in Joannem Catholicorum regum filium unigenam, in Ferdinandum Cunium, Siciliæ rectorem, in Georgium Rhalem. 969

THEODORUS GAZA.

Notitia ex Allatio de Theodoris. 971

Notitia altera ex Boernerii libro citato. 977

LAUDATIO CANIS, sp. Mall B. PP. 986

DE ORIGINE TURCARUM ad Fr. Philelphum, ex Allatii Synmictis. 997

(Theod. Gazæ Liber de mensibus exstat in appendice ad Eusebii Chronicon, hujusce Patrologiæ tom. XIX, col. 1167.)

EPISTOLA AD DEMETRIUM CHALCOCONDYDEM. 1005

— ad eundem. 1008

ANDRONICUS CALLISTUS.

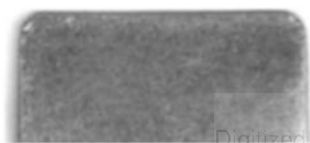
Notitia ex Boernerii libro citato. 1013

EPISTOLA ad Georgium Palæologum Disyratum. 1017

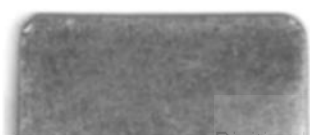
MONODIA DE CPOLI CAPTA, ex cod. Reg. Paris. 1774 nunc primum edita. 1151

CPOLITANORUM IMP. NOVELLÆ CONSTITUTIONES inde ab anno 1220 usque ad captam urbem. 1019

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

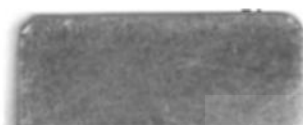
THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

3 2044 073 502 700

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>